

ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: 12 (2) | TEMMUZ 2022

ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: 12 (2) | TEMMUZ 2022

ISSN: 1309-9302

ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

CİLT: 12 (2) | TEMMUZ 2022

**ODÜSOBİAD yılda 3 kez (Mart-Temmuz-Kasım)
yayımlanan uluslararası hakemli dergidir.**

ODUSOBIAD is a international peer-reviewed
journal published three times a year.
(March-July-November).

**ODÜSOBİAD; TR Dizin Index Copernicus,
OAJI, Sindex, Türk Eğitim İndeksi, SOBİAD,
Journal Factor, Acarindex, CiteFactor,
ResearchBib, GoogleScholar, ISAM, ROAD,
TÜBİTAK Aperta, OJOP tarafından taranıp
indexlenmektedir.**

ODU Journal of Social Sciences Research
currently indexed by TR Dizin, Index Copernicus,
OAJI, Sindex, Türk Eğitim İndeksi, SOBİAD, Journal
Factor, Acarindex, CiteFactor, ResearchBib,
CiteFactor and GoogleScholar, ISAM, ROAD,
TÜBİTAK Aperta, OJOP.

**Dergimize gelen makaleler iThenticatie intihal
incelemesinden geçirilerek araştırma ve yayın etiğine
uygun hazırlanmıştır.*

SAHİBİ

Ordu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Mehmet Kenan ŞAHİN
(SBE Müdürü V.)

EDİTÖR

Doç. Dr. Fevziye EKER

EDİTÖR YARDIMCISI

Arş. Gör. Gülferi AKIN ERTEK / Arş. Gör. Özgül YILDIRIM GÜNEŞ

ODÜSOBİAD 12 (1) ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Sebiha KABLAY	Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler, Sosyal Hizmet, Sosyal Politika, Dezavantajlı Gruplar, İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Sosyal Adalet, Toplumsal Cinsiyet
Doç. Dr. Derya ÖZTÜRK	Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler, Pazarlama, Üretim ve Operasyon Yönetimi, Tarım İşletmeciliği, Tarımsal Pazarlama, Tedarik Zinciri Yönetimi, Teknoloji Yönetimi ve İş Modelleri, Tüketici Davranışları, Yeni Ürün Geliştirme, İnovasyon Yönetimi
Doç. Dr. Erkan HİRİK	Dilbilimi, Türk Dili, Yeni Türk Dili (Eski Anadolu, Osmanlı, Türkiye Türkçesi), Biçimbilimi, Bilişsel Dilbilimi
Doç. Dr. Mehmet Fatih YELMEN	Güzel Sanatlar, Plastik Sanatlar, Fotoğraf
Doç. Dr. Fevziye EKER	Arkeoloji, Hellenistik Dönem, Klasik Dönem, Yunan ve Roma Dönemi
Doç. Dr. Süleyman UYGUN	Avrupa Tarihi, Siyasal Coğrafya
Doç. Dr. Turgay HAN	Dilbilimi, İngilizce
Doç. Dr. Ufuk UĞUR	Sinema, Belgesel Film, Film Eleştirisi, Sinema Kuramları, Sinema Tarihi, Sinema ve Estetik
Doç. Dr. Üzeyir KEMENT	Müşteri İlişkileri Yönetimi, Turizm, Sürdürülebilir Turizm, Rekreasyon
Doç. Dr. Üzeyir SÜĞÜMLÜ	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
Doç. Dr. Yahya TURAN	Din Psikolojisi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN	Sosyoloji, İletişim Çalışmaları, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Genel Kamu Hukuku, Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları
Dr. Öğr. Üyesi Elif ÖZHANCI	Sahne Tasarımı, Tiyatro Kuramı
Dr. Öğr. Üyesi Emel B. ÖZMUTLU	Eğitim Araştırmaları
Dr. Öğr. Üyesi Erol BULUT	Sosyoloji
Dr. Öğr. Üyesi Figen TAŞKIN	Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler, Siyaset Bilimi, Osmanlı Tarihi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOCA	Sosyoloji
Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM	Sanat Tarihi, Arkeoloji
Dr. Öğr. Üyesi Zehra BULUT	Turizm
Dr. Hatice BOZKURT	Makro İktisat, Enflasyon, Para Politikası, Para-Banka

YABANCI DİL EDİTÖRÜ

Doç. Dr. Turgay HAN

MİZANPAJ EDİTÖRÜ

Sezer AYDIN

SEKRETER

Muhammed Emin AYDIN

ODÜSOBİAD 12 (2) SAYISI HAKEM LİSTESİ

Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Fuat ERSOY	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Doğa BULAT	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ergin AYAN	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BUYRUK	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN	Aksaray Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YILMAZ	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Nesip ÖĞÜN	Akdeniz Karpaz Üniversitesi
Prof. Dr. Okyay UÇAN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Rahim ACAR	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Sadullah GÜLTEN	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Sezai BALCI	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir SAKARYA	Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Üzelifat ÖZGÜMÜŞ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yeşim KUŞTEPELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Adem YÜCEL	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet YILDIRIM	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Turan ORHAN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Akın TEMÜR	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Alper KURNAZ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Aybegüm GÜNGÖRDÜ BELBAĞ	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Ayhan DEVER	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Ayhan Nuri YILMAZ	Samsun Üniversitesi
Doç. Dr. Aytuğ ARSLAN	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Baybars Recep EYNUR	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Ceyda YERDELEN KAYGIN	Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Cumhur TÜRK	Samsun Üniversitesi
Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Derya ÖZTÜRK	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Egemen İPEK	Tarsus Üniversitesi
Doç. Dr. Elif YÖYEN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Erkin DİYARBAKIRLIOĞLU	University of Paris-Est Créteil
Doç. Dr. Ersin KORKMAZ	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri MADEN	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Faruk MİKE	Hakkari Üniversitesi
Doç. Dr. Fevziye EKER	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Fuat AKDENİZLİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Haldun NARMANLIOĞLU	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Sezgi Saraç DURGUN	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan AKYILDIZ	Konya Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Kazım Ozan ÖZER	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal SAYLAN	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut Sami ÖZTÜRK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mazhar BAL	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ALVER	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Mevlüt AKYOL	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed KIZILGEÇİT	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Murat YÜKSEL	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa BAKIRCI	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ERDOĞAN	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KESEN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Müge MANGA	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Nilgün AVCI	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz KARA	Düzce Üniversitesi
Doç. Dr. Önder BALTACI	Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan SAK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sait KAR	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Sami PATACI	Ardahan Üniversitesi
Doç. Dr. Selçuk Kürşad KOCA	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Selin ÖNEN	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman Erkam SULAK	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Tuğrul ÖZCAN	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Tülay METİN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz ÇELİK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz DAŞLI	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Zeki APAYDIN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KUŞÇUOĞLU	Neveşehir Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Adem GÜRLER
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet UGURLU
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Serkan TANRIÖVER
Dr. Öğr. Üyesi Alper İŞİN
Dr. Öğr. Üyesi Aslı ERCİYEŞ TOSUN
Dr. Öğr. Üyesi Atilla Emre KESKİN
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İNAN KILIÇ
Dr. Öğr. Üyesi Badegül CAN EMİR
Dr. Öğr. Üyesi Burak ERYILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Burak Gani EROL
Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt ÖZATA
Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş Ümit YAZGAN
Dr. Öğr. Üyesi Erkan GÜNEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Esra ELMACIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Evrim İldem DEVELİ
Dr. Öğr. Üyesi Faruk YÜKSEL
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KOÇAK
Dr. Öğr. Üyesi Gürçem ÖZAYTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi Halim KILIÇ
Dr. Öğr. Üyesi Hazar DORDUNCU
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ALGUR
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Işın Ersan ÖZTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi Kerem TOKER
Dr. Öğr. Üyesi Mahir YERLİKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Melike ÜZÜM
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GEDİZLİ
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Mikail İPEK
Dr. Öğr. Üyesi Naif ERGÜN
Dr. Öğr. Üyesi Nevzat GENCER
Dr. Öğr. Üyesi Nihal DERİN COŞKUN
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün DEMİREL İLİ
Dr. Öğr. Üyesi Orhan BİNGÖL
Dr. Öğr. Üyesi Ömer NAYCI
Dr. Öğr. Üyesi Semih OKATAN
Dr. Öğr. Üyesi Şebnem Şerife ÖRDEK
Dr. Öğr. Üyesi Turan Özgür GÜNGÖR
Dr. Öğr. Üyesi Uğur ADA
Dr. Öğr. Üyesi Veysi AKIN
Dr. Öğr. Üyesi Volkan KARAGÖZLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin GÜRSOY
Dr. Öğr. Üyesi Yener OĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz DAŞLI
Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz YURTSEVEN
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BİRİCİK
Dr. Öğr. Üyesi Zühal AĞILKAYA ŞAHİN
Dr. Elif SARI
Dr. Erdem TAZEGÜL
Dr. Faruk YÜKSEL
Dr. Fatih ŞAL
Dr. Halime ÜNVER
Dr. Hamdullah ARVAS
Dr. İrem ANLI
Dr. Meryem KARATAŞ
Dr. Nilüfer AYBİRDİ
Dr. Orhan BİNGÖL
Dr. Arş. Gör. Serkan YAVAN
Dr. Öğr. Gör. Salih AYBEY
Dr. Öğr. Gör. Zümral GÜLTEKİN
Öğr. Gör. Tuğba Konaş AZAKLI
Uzman Mehmet Hanifi KAYA

Giresun Üniversitesi
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Bursa Teknik Üniversitesi
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sinop Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Amasya Üniversitesi
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Yozgat Bozok Üniversitesi
Işık Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Sinop Üniversitesi
Ömer Halisdemir Üniversitesi
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Nişantaşı Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Mardin Artuklu Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
İğdır Üniversitesi
Gümüşhane Üniversitesi
Şırnak Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Nevşehir Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Artvin Çoruh Üniversitesi
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Keele University
Şırnak Üniversitesi
İstanbul Bilim Üniversitesi
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı
Kafkas Üniversitesi
Gümüşhane Üniversitesi
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Bülent Ecevit Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü

ARAŞTIRMA MAKALESİ

- 489 | **Erken Cumhuriyet Döneminde Köy Okullarında Beden Terbiyesi Dersi (1923-1950)**
508 | *The Physical Training Course in Village Schools during the Early Republican Period (1923-1950)*
Ahmet İSLAM - Ayhan DEVER
- 509 | **Roma Sanatında Sonsuz Zaman: Aion Kişileştirmesi**
520 | *Endless Time in Roman Art: Aion Personalization*
Ali Yalçın TAVUKÇU
- 521 | **1980 Darbesinden 28 Şubat Postmodern Darbe Sürecine Giresun'da Milli Görüş Hareketi: Refah Partisi**
542 | *National Vision Movement in Giresun from the 1980 Coup to the Post-Modern Coup Process of February 28 and the Aftermath: The Welfare Party*
Ali YILMAZ
- 543 | **Grafik Tasarımda Görsel Vurgulamak: Anahtar Görsel Reklamcılığı**
568 | *Emphasizing The Image in Graphic Design: Key Visual Advertising*
Aylin GÜNGÖR
- 569 | **Neapolis Nekropolü'nden Cam Eserler**
592 | *Glass Vessels from the Neapolis Necropolis*
Zerrin AYDIN TAVUKÇU - Ayşe AVLI
- 593 | **Giresun'da Doğal Olarak Yetişen Yenilebilir Mantarların Gastronomik Değeri**
618 | *Gastronomic Value of Naturally Grown Edible Mushrooms in Giresun*
Zekeriya KARAKAYALI - Kemal ENES - Bayram KANCA
- 619 | **Kıbrıs Haçlı Krallığında Seneşaller**
626 | *Seneschals During the Reign of the Lusignan Kingdom of Cyprus*
Bengü GÜLMEZ
- 627 | **An Investigation of Turkish EFL Instructors' Beliefs about Writing in English**
648 | *İngilizceyi Yabancı Dil Olarak Öğreten Türk Öğretim Görevlilerinin İngilizce Yazmaya İlişkin İnançları Üzerine Bir İnceleme*
Cemre İŞLER
- 649 | **Yunus Emre'de "İnsan Sevgisi ve İyi İnsan Olma" Anlam Alanının Göstergibilimsel Çözümlemesi**
674 | *Semiotic Analysis of the Meaning Field of "Humanity and Being a Good Human" in Yunus Emre*
Ceren SELVİ
- 675 | **Bulut Mutfak Modeli Üzerine Nitel Bir Araştırma: Avane Cloud Kitchens**
688 | *A Qualitative Research on the Cloud Kitchen Model: Avane Cloud Kitchens*
Elif Cemre BOZAGCI - Alper ÇEVİK
- 689 | **Theoretical, Empirical, and Normative Dimensions of State Involvement in Cybersecurity: The Case of Japan**
708 | *Siber Güvenlikte Devlet Müdahalesinin Teorik, Ampirik ve Normatif Boyutları: Japonya Örneği*
Elif Sercen NURCAN
- 709 | **Yönetici Korkusu ve Korku Kültürü Arasındaki İlişkide İşgören Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü**
734 | *The Regulatory Role of Employee Personality Traits in the Relationship between Fear of Manager and Fear Culture*
Emre YAŞAR
- 735 | **Pişmanlığın Karanlık ve Aydınlik Yüzü: Yöneticilik Tecrübesi Odağında Nitel Bir Araştırma**
752 | *Dark and Light Side of Regret: A Qualitative Research Focusing on Management Experience*
Elif BAYGIN - Fatih SOBACI
- 753 | **Sovyet Sonrası Alanda Tarihyazımının Sınırları: Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan**
776 | *The Boundaries of Historiography in the Post-Soviet Area: Kazakhstan, Uzbekistan and Tajikistan*
Fuat HACISALİHOĞLU

- 777
796 | **Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Wagner ve Keynes Kapsamında Analizi: AB Ülkeleri Örneği**
An Analysis of the Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth in the Scope of Wagner and Keynes: The Case of EU Countries
Göksel KARAŞ
- 797
812 | **Rus Edebiyatında Bir Türk Kültürü Klasiği: Aflatuni'nin Kilden Harfler, Yüzen Elmalar Eserinde "Dervişlik"**
A Turkish classic in Russian Literature: "Fakirism" and "Dervish" in Clay Letters, Flo-ating Apples by Suhbat Aflatuni
Gülhanım Bihter YETKİN
- 813
828 | **Şeytanı Nankörlüğe Götüren Tavrı Olarak Kibir-İtaat İlişkisi**
The Relation of Arrogance and Obedience as an Attitude Leading the Devil to Ingratitude
Hakan ÖZKAN
- 829
850 | **Sultan II. Abdülhamid ve Sudan Mehdisi**
Sultan Abdulhamid II and the Mahdi of Sudan
Hasan BARLAK
- 851
886 | **Alanya Müzesi'nden Urartu, Lydia Ve Phrygia Dönemleri'ne Ait Bir Grup Demir Çağı Çanak Çömlek Ve Altlıkları Üzerine Değerlendirme**
An Evaluation on Stands and a Group of Iron Age Pottery Belongs to Urartian, Lydian and Phrygia Period from Alanya Museum
Hatice ERGÜRER
- 887
914 | **Ulusötecilik Bağlamında Avrupa'da Gerçekleşen Terör Saldırıların Çevrimiçi (Online) Medyada Söylem Analizi: Trollhättan Okul Saldırısı Örneği**
Discourse Analysis of Terrorist Attacks in Europe in the Context of Transnationalism in Online Media: Trollhattan School Attack Example
İbrahim DİKMEN
- 915
930 | **Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin ve Abdulganî en-Nâblusî'nin Seyahatnamelerinde Atalar Kültüne Dair Tespitler**
Findings Regarding the Cult of Ancestors in the Travelogues of Ebû Sâlim el-Ayyâşî and Abdulganî en-Nâblusî
İbrahim ÜNALAN
- 931
948 | **Evlilik Tutumunun Bir Yordayıcısı Olarak Evlilik Rol Beklentileri**
Marriage Role Expectations as a Predictor of Attitudes towards Marriage
Kadem Gürkan AKYAZI - Şenel ÇITAK - Cansu TOSUN
- 949
966 | **İç Denetim Etkinliğinin Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma**
Research on the Determinants of Internal Audit Effectiveness in Business
Kadir GÖKOĞLAN
- 967
996 | **Mersin'de Kale ve Gözetleme Kuleleri'nin Kültür Rotaları Kapsamında Değerlendirilmesi**
On Evaluation of the Castle and Watchtowers in Mersin within the Scope of the Cultural Routes
Lale YILMAZ
- 997
1024 | **Türkçe Öğretmenlerinin Öz Değerlendirme Uygulamaları Üzerine Bir Durum Çalışması**
A Case Study on Self-Evaluation Practices of Turkish Language Teachers
Melek KILIÇ - Bircan EYÜP
- 1025
1060 | **A Research on The Views and Proficiency of The Students in The Department of Child Development (Preservice Pre-School Assistant Teacher) About Science Activities in Preschool Education**
Çocuk Gelişimi Bölümü Öğrencilerinin (Okul Öncesi Yardımcı Öğretmen Adaylarının) Okul Öncesi Eğitimde Uygulanan Fen Etkinliklerine Bakışlarının ve Yeterliklerinin İncelenmesi
Hatice GÜLER - Erol TAŞ - Meral ÇELİKOĞLU - Tülin HÜNDÜR
- 1061
1088 | **Otel İşletmelerinde Kadın Yönetici Olmak: Ordu İli Örneği**
Being a Female Manager in Hotel Businesses: The Case of Ordu Province
Mert Can KISA - Dilek ŞAHİN

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

- 1089 | **Reflections of the Surveillance and Oppressive Authority in The Hunger Games Trilogy,**
1100 | *Açlık Oyunları Üçlemesi'nde Gözetleme ve Baskıcı Otoritenin Yansımaları*
Mesut GÜNENÇ
- 1101 | **İletişim Araştırmaları Derneği'nin (İLAD) ve Avrupa İletişim Araştırmaları ve Eğitim Derneği'nin (ECREA) İletişim**
1124 | **Eğitimi Temaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz**
A Comparative Analysis on Communication Education Themes of the Communication Research Association (ILAD) and the European Communication Studies and Education Association (ECREA)
Miray BEŞBUDAK - Neslihan ÖZMELEK TAŞ - Azra K. NAZLI
- 1125 | **İşte Kendini Yetiştirmenin İşe Yabancılaşma Üzerine Etkisinde Çalışan Sesliliğinin Aracılık Rolü**
1144 | *The Mediating Role of Employee Voice in the Effect of Thriving at Work on Work Alienation*
Murat BAŞ
- 1145 | **John Locke'un Kişisel Özdeşlik Teorisindeki Problemler**
1158 | *Problems in John Locke's Theory of Personal Identity*
Mustafa Çağrı GÜNDAY
- 1159 | **Bektaşî Tarikatına Ait Bir Halifelik Tıraş Erkânâmesi: "Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân"**
1174 | *Erkânname of Bektashi Tariqa Describing a Shaving Ritual of Khalifa: "Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân"*
Mustafa ÖGE
- 1175 | **Tezkirelerde Tezkireciler: 16. Yüzyıl Örneği**
1212 | *Biographer in Poet Biographies: The Instance of 16th Century*
Ömer Faruk YİĞİTEROL
- 1213 | **A Case Study of Examining the Relationships Between Maritime Foreign Trade, GDP, and the Construction in**
1230 | **Turkey**
Denizyolu Dış Ticareti İle GSYİH Ve Yapı Sektörü Arasındaki İlişkilerin İncelenmesine Yönelik Türkiye Örneği
Ramazan YILDIZ
- 1231 | **Câhiliye Dönemi'nde Siyasetin Edebiyata Etkisi**
1264 | *The Effect of Politics in the Jahiliyyah Period on the Literature*
Sedat TUNA
- 1265 | **Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Bakış Açıklarına İlişkin Bir Araştırma**
1276 | *A Study on Distance Education Perspectives of Kadirli Faculty of Applied Sciences Students*
Merve BULANIKLI - Tugay AYAŞAN - Köksal KARADAŞ - Şenol ÇELİK - Selen UYGUNGİL E.- Mehmet S. KOBANOĞLU
- 1277 | **Jeopolitik Bir Faktör Olarak İngiltere'nin Azerbaycan Çıkarlarında Ermenistan (1917-1919)**
1294 | *Armenia as a Geopolitical Factor in British Interests in Azerbaijan (1917-1919)*
Yunus EKİCİ
- 1295 | **Dezavantajlı Okullarda TÜBİTAK Tarafından Düzenlenen Bilim ve Teknoloji Haftası Etkinliklerine İlişkin Öğretmen**
1318 | **Görüşleri**
Teachers' Perspectives on Science and Technology Week Activities in Disadvantaged Schools Organized by TUBITAK
Zeliha GÖKÇE - Hasan GÖKÇE - Mustafa BÖYÜKATA - Emine GÜNERİ
- 1319 | **2015-2021 Yılları Arasında Din Eğitimi Alanına Dair Lisansüstü Tezleri Üzerine Bir Analiz**
1338 | *An Analysis of Graduate Theses in the Field of Religious Education between 2015-2021*
Zeynep Elif UĞURLU
- 1339 | **Gösterişçi Tüketim Davranışı Ekseninde Yeni Orta Sınıfların Tüketim Pratikleri**
1364 | *New Middle Classes' Consumption Practices on The Axis of Conspicuous Consumption Behavior*
Zühal ÇİÇEK
- 1365 | **Non-linear Dynamics and Recurrent Patterns in Stock Markets: A Comparison Between BIST-100 and S&P500**
1380 | **Indices**
Hisse Senedi Piyasalarında Lineer-olmayan Dinamikler ve Düzensiz Örüntüler:BIST-100 ve S&P500 Endeksleri Karşılaştırması
Ata ÖZKAYA

- 1381 | **Pandemi Sürecinde Kadın Girişimcilerin İş ve Aile Yaşamları: Ankara Örneği**
1398 | *Work and Family Lives of Women Entrepreneurs During the Pandemic: Case of Ankara*
Güler ZEYTÜNÜ - Çağdaş Ümit YAZGAN3
- 1399 | **Yabancı Para Pozisyonunun Firma Kârlılığına Etkisi: Borsa İstanbul Örneği**
1418 | *The Effect of Foreign Currency Position on Firm Profitability: The Example of Borsa Istanbul*
Bülent YILDIZ - Tuncer YILMAZ
- 1419 | **Türkiye’de Cumhuriyet Sonrası Çıkan Çocuk Dergi Kapak Tasarımlarının Görsel Analizi**
1440 | *Visual Analysis of Post-Republic Children’s Magazine Cover Designs*
Emine Nilüfer ÜSTÜNDAĞ - Ufuk BAKAN

DERLEME

- 1441 | **Toplumsal Cinsiyete Dayalı Cinsel Şiddet Sarmalı İçinde Göçmen Kadınlar: Bağlamsal Bir Değerlendirme**
1460 | *Migrant Women inside the Spiral of Sexual and Gender-based Violence: A Contextual Assessment*
Ayşe Nur PEKASIL
- 1461 | **A Rewiew on the Secondary Transfer Effect of Intergroup Contact**
1500 | *GruplarArası Temasın İkincil Aktarım Etkisi Üzerine Bir Derleme*
Halime ÜNVER - Hüseyin ÇAKAL - Zafer ÖZKAN - Büşra KIZIK - Ertuğrul Gazi ERASLAN
- 1501 | **Yeni İletişim Teknolojileri Çerçevesinde Uzaktan Eğitimde İletişim ve Etkileşim**
1518 | *Communication and Interaction in Distance Education within the Framework of New Communication Technologies*
Mevlûde BATUR
- 1519 | **Göçmen Öğrencilerin Uyumlarında Temasın Rolü1**
1550 | *The Role of Contact in The Integration of Immigrant Students*
Naif ERGÜN
- 1551 | **Çağdaş Tiyatroda Maskenin Yeniden Keşfi: Artaud’dan Lecoq’a**
1564 | *Reinventing The Mask in The Contemporary Theater: From Artoud To Lecoq*
Oğuzhan VARTOLIOĞLU

ÇEVİRİ

- 1565 | **Unamuno ve “Çağdaş Hıristiyanlık”**
1588 | *Unamuno and “Contemporary Christianity”*
Sadık KILIÇ

Erken Cumhuriyet Döneminde Köy Okullarında Beden Terbiyesi Dersi (1923-1950)

The Physical Training Course in Village Schools during the Early Republican Period (1923-1950)

Ahmet İSLAM¹

Ayhan DEVER²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 14.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 18.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1103576

Atıf / Citation: İslam, A., Dever, A., (2022). “Erken Cumhuriyet Döneminde Köy Okullarında Beden Terbiyesi Dersi (1923-1950)” ODÜSOBİAD 12 (2), 489-508, Doi: 10.48146/odusobiad.1103576

Öz

Ülkenin kurulmasıyla birlikte her alanda olduğu gibi köye ve köylerde yaşayan bireylere daha fazla önem verilmeye başlanmış ve köyün kalkındırılması için çeşitli çabalar içerisine girilmiştir. Bu çabalardan birisi de köy okullarındaki müfredatların yeniden şekillendirilmesi olmuştur. Daha önceden köy okulları müfredatlarında göremediğimiz beden terbiyesi (jimnastik) dersi müfredata yavaş yavaş ek olarak girmeye başlamıştır. Okulların açık olduğu günler sabahları 20 dakikalık beden terbiyesi dersleri müzik eşliğinde yapılmıştır. Ancak sürenin kısa olmasına bağlı olarak öğrencilere daha ziyade basit ısınma hareketleri yaptırılmış ve bu durum ise köy okullarındaki öğrenciler için beden terbiyesi (jimnastik) derslerinin verimli bir şekilde geçmesine engel olmuştur. Buna karşın köy yaşam tarzına daha uygun olan ziraat ve el işi dersleri daha da ön plana çıkmıştır. Bahsi geçen döneme ait köy okullarındaki beden terbiyesi (jimnastik) dersinin içeriğine ait iki önemli kaynaktan birincisi Türk sporunun en önemli isimlerinden birisi olan Selim Sırrı (Tarcan) tarafından diğeri ise beden terbiyesi öğretmeni Fuat Pura tarafından yazılmıştır. Ancak her ikisinin de değindiği konuların neredeyse birbirinden farklı olmasına bağlı olarak bir bütünlük oluşturulamadığı anlaşılmaktadır. Bahsi geçen dönem içerisinde köy okullarındaki beden terbiyesi dersi hiçbir zaman amacına ulaşamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Köy okulları, beden terbiyesi, jimnastik, Köy okullarında eğitim, Selim Sırrı Tarcan, Fuat Pura

Abstract

After its establishment, the Republic of Turkey focused on villages and villagers, like any other field, and made various efforts for their prosperity. One of those efforts was revising the curriculum of village schools. The physical training course (gymnastics), which we did not see in the curriculum of village schools before, started to

¹Sorumlu Yazar; Dr. Öğr. Gör. Ordu Üniversitesi, ORDU, e-mail: ahmetislam61tr@hotmail.com , ORCID ID: 0000-0001-6735-1583

² Doç. Dr. Ordu Üniversitesi, ORDU, e-mail: ayhandever@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8300-5290

be added to the curriculum as a separate course slowly. On the days when the schools were open, 20-minute physical training lessons were held in the morning accompanied by music. However, students were made to do simple warm-up exercises, and this prevented the physical training (gymnastics) lessons from passing efficiently for the students in the village schools due to the fact that the time was too short. In contrast, schools focused on agriculture and handicraft courses, which were more suitable for village life. The first of the two important sources of the content of the physical training (gymnastics) course in the village schools of the period in question was written by Selim Sırrı (Tarcan), one of the most important names in Turkish sports, and the other by Fuat Pura, a physical training teacher. However, it is understood that unity could not be achieved due to the fact the topics they addressed in their books were almost different from each other. The physical training course in village schools never reached its goal during the aforementioned period.

Keywords: *Village schools, physical training, gymnastics, education in village schools, Selim Sırrı Tarcan, Fuat Pura*

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte ülke genelinde spora verilen önem daha da artmaya başlamış ve spor sayesinde sağlıklı ve güçlü bir nesil yaratma çabası içerisine girilmiştir. Vatandaşların spora ilgisini arttırmak amacıyla şehir merkezlerinde spor tesisleri yapılmış, ayrıca yine merkezi okullarda beden terbiyesi (jimnastik) derslerine daha fazla önem verilmiştir. Merkezlerde yer alan okullarda beden terbiyesi dersi (jimnastik), neredeyse zorunlu bir ders olarak müfredata yerleştirilmiştir.

Ancak köy okulları için bu durum geçerli olmamış ve köy okullarına giden öğrencilerin spor konusunda ihmal edilmiştir. Daha ziyade köy yaşam tarzına uygun olarak hazırlanan müfredat içerisine ziraat ve el işi dersleri konulmuşken, beden terbiyesi dersi müfredatta kendisine yer bulamamış veya bulsa bile ek maddeler dâhilinde yer almıştır. Ayrıca köy okullarında spora yönelik malzemelerinde bulunmamasına bağlı olarak dersler daha ziyade basit ısınma hareketlerinden ibaret kalmıştır. Bu durumun sonucu olarak ise köy okullarında okuyan öğrenciler, beden terbiyesi (jimnastik) derslerinden istenilen sonucu alamamışlardır.

Bu çalışmanın amacı Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında köy okullarındaki beden terbiyesi dersleri hakkında bilgi vermek ve dönemin genel bir özetini sunmaktır. Bu düşünce içerisinde dönemin köy ve köy okullarına yönelik eserler incelenmiş, çeşitli gazete ve dergilerden konumuzla ilgili olan kısımlar taranarak çalışmanın özü oluşturulmaya çalışılmıştır. Bahsi geçen dönem içerisinde çalışmaya kaynaklık etmesi açısından iki kaynağa ulaşılmıştır. Bunlardan ilki 1933 yılında Selim Sırrı (Tarcan) tarafından yazılan Köy Mekteplerinde Beden Terbiyesi isimli çalışma iken diğeri ise 1937 yılında Fuat Pura tarafından yazılan Köy Okullarında Jimnastik isimli çalışmadır. Dönemin beden terbiyesi dersleri bu çalışmalar ekseninde irdelenmiştir.

Erken Cumhuriyet Döneminde Köy:

1920-1923 yılları arası Türkiye, elverişsiz şartlarda büyük savaşlar geçirmiş, ülke topraklarının 2/3'ü savaş alanına dönmüş, nüfusunun 1/5'ini savaş alanlarında yitirmiş, ülkede öğretmen, hekim, eczacı, mühendis, hukukçu hatta daha da ötesi duvarcı, marangoz, nalbant, ayakkabıcı, terzi bile kalmamış, ülke yorgun ve yoksul düşmüştü (İnan, 1983: 53).

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte toplumsal yapı bütünüyle değişime uğramış ve ülke genelinde hızlı bir şekilde ayağa kalkma çabası içerisine girilmiştir. Bir yandan sağlık, eğitim, beslenme alanlarındaki sorunlarla mücadele edilirken diğer yandan da ülkenin imarı için mücadele verilmiştir. Özellikle de köylerin tekrardan ayağa kaldırılması ve köylünün ön plana çıkartılması gibi düşünceler bu süreç içerisinde daha da ön plana çıkmaya başlamıştır.

Bu amaç doğrultusunda Cumhuriyet'in temel görevlerinden birisi de köyü canlandırmak olarak belirlenmiştir. Kazanılan büyük zaferlerin ardından kurulan ülkenin varlığını devam ettirebilmesinin en temel koşullarından birisi olan vatandaşlarını denetim altına alma düşüncesi içerisinde köylünün devletle bütünleşmesinin gerekliliği ön plana çıkmıştır (Dik, 2016: 694). Bu düşünce içerisinde 17 Şubat 1923 tarihinde düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde ülkenin ekonomi politikalarının geleceği açısından önemli kararlar alınmıştır. Kongreye tarım, sanayi, tüccar, işçi kesimlerinden gelen 1135 delege katılmış ve bu kongre Misak-ı İktisadi olarak nitelendirilmiştir (Koçaşlı, 2017: 141). Kongre'de hem köylerin hem de köylülerin sorunları beraberce ele alınmış, özellikle de aşar vergisinin kaldırılması, tarım alanında eğitimin sağlanması, Ziraat Bankası kredilerinin artırılması, tarımda makineleşme ve köylerde sağlık alanlarında teşkilatlanma gibi konular üzerinde durulmuştur (Geray, 1974: 14). Kongrede alınan tarımla ilgili kararlar özellikle de köye ve köylüye vurgu yaparken aynı zamanda köyün tekrardan canlandırılması düşüncesini de ön plana çıkartmıştır. Böylece henüz cumhuriyet ilan edilmemiş olsa dahi yeni yönetimin, köye ve köylülere verdiği önem daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Dönem içerisinde köyün temel sorunları; yollarının olmaması, sağlık şartlarının kötü olmasına bağlı olarak çocuk ölümlerinin oldukça fazla olması, temiz içme suyunun bulunmaması, okul ve öğretmen ihtiyacının oldukça fazla olması ve tarımın eski metotlar dâhilinde yapıyor olması (Sarı, 2014: 510) şeklinde belirtilebilir. Bu temel yetersizlikler dâhilinde köylerde yaşam imkânlarının oldukça kısıtlı ve zorlayıcı olduğu ortadadır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra 18 Mart 1924'de kabul edilen ve 7 Nisan 1924 tarihli Resmi Gazete 'de yayınlanarak yürürlüğe giren 442 sayılı Köy Kanunu'na göre nüfusu 2000'den az olan yerleşim yerleri köy olarak nitelendirilmiştir. Aynı kanuna göre cami, okul, yayla, baltalık gibi orta malları bulunan ve toplu veya dağınık evlerde oturan insanlar, bağ, bahçe ve tarlalarıyla birlikte³ köyü oluşturmaktadır.

1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre ülkenin toplam nüfusu 13.648.720 olarak belirlenmiştir. Bu nüfusun ise %75.78'i köylerde yaşamaktadırlar (TÜİK, 2013). Diğer bir ifade ile yeni kurulan Cumhuriyet, köy odaklı bir yapılanma içerisine girmek zorunda kalmıştır. Zira halkın büyük bir

³ 7 Nisan 1924 tarihli Resmi Gazete, Sayı:68: 336.

çoğunluğu köylerde yaşamakta ve ziraatla uğraşmaktadır. Ancak köylerdeki yaşam şartlarının oldukça yetersiz olması pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında kendisini hissettirmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Köylerde Okul:

1739 sayılı *Milli Eğitim Temel Kanunu*'nun ikinci maddesinin 3. Fıkrasında yer alan 'Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu arttırmak, öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmak' ifadesi toplum genelinde eğitim yoluyla yapılmak istenenleri özetler niteliktedir. Zira eğitim; iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmada etkili bir unsur olarak görülmüş ve bu nedenle yeni kurulan cumhuriyet, eğitime ayrı bir önem vermiştir.

Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılında ülke genelinde 4.894 ilkokulun, 10.238 öğretmenin bulunuyor olması dönem içerisinde önemli bir problem olarak kabul edilmiş ve okul binalarının yapımına ve öğretmen yetiştirmeye hız verilmiştir. Var olan okullar ise büyük oranda şehirlerde yer almıştır.

1927 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı verilerine göre ülke genelinde yaşayan bireylerin okuma yazma oranlarına bakmakta fayda vardır. Ancak ilk nüfus sayımının 1927 yılında yapıldığı, harf inkılabının ise 1928 yılında gerçekleştirildiği düşünülecek olursa bahsi geçen oran Arap harfleriyle okuma bilen bireylerin oranını verecektir. Buna göre okuma bilen erkek oranı %12.99 iken, bu oran kadınlarda ise %3.67'dir. Diğer bir ifade ile ülke genelinde okuma bilen kişi sayısı 1.111.496'dır⁴. Bu oran ve rakam batı merkezli iller odaklıdır ve Doğu, Güneydoğu, İç Anadolu Bölgeleri'ne gidildikçe okuma oranlarında ciddi bir azalış gözlenmektedir.

Tablo 1: 1927 Yılında Türkiye Genelinde Eğitim Düzeylerine Göre Okul, Öğrenci Ve Öğretmen Sayıları

Eğitim Düzeyi	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
İlköğretim	6.043	461.985	15.194
Ortaöğretim	141	31.395	2.083
Yükseköğretim	18	3.918	451
Toplam	6.202	497.298	17.728

(Kaynak: Kaya, 1983: 70)

Tablo 1'de görüldüğü üzere 1927 yılında ülke genelinde 6.202 okulda 497.298 öğrenci eğitim – öğretim hayatına devam etmiştir. Diğer bir ifade ile 1927 yılında yapılan nüfus sayımı sonucunda ülke nüfusu

³ 1927 Yılı Nüfus Sayımı: 22.

13.648.720 iken, toplam öğrenci sayısı 497.298'dir. Bu orana göre okul çağındaki çocukların büyük bir kısmı okula gitmemiştir. Bu durumun temelinde ise özellikle gelir düzeyinin az olması ve çalışmak zorunda olmak gibi ekonomik nedenlerin etkili olduğunu düşünmek mümkündür. Tablonun genel anlam tek olumlu tarafı, 1923 yılı verilerine göre okul ve öğretmen sayısında yaşanmış olan artıştır.

Köy okullarına baktığımız zaman ise cumhuriyetin ilan edildiği dönemde birtakım sorunlar olduğunu görürüz. Zira nüfusun büyük bir çoğunluğunun yaşadığı köylerde, okullaşma oranı ve bunun yanı sıra okur – yazarlık oranı oldukça düşüktür.

Cumhuriyet rejiminin köylere getirdiği en önemli unsurlardan bir tanesi köylerde okulların açılması, derslik ve öğretmen sayısının arttırılması olmuştur. Bu sayede köy çocuklarının ülke genelindeki eğitim anlayışından uzak kalmamaları ve toplumla bütünleşmeleri sağlanmıştır. Zira milliyetçi ve halkçı bir yönetim için köyü, ilk tahsilden uzak tutmakla doğrudan bir şekilde devletin kendi bünyesi sakatlanmış olacaktır (Öymen, 1939: 7).

1923 yılında nüfusun $\frac{3}{4}$ 'ünün yaşadığı yer olan köylerin %90'ında okul neredeyse yoktur. Diğer bir ifade ile 40.000 köyün 36.000'inde okul yoktur (Öztürk, 1996: 250).

1927 yılında ise köylerdeki okul sayısı 4.707'dir ancak köylerdeki öğrenci sayısı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1933 yılı verilerine göre 40.000 köy bulunmakta, bu köylerin 37.000 tanesinde okul bulunmamaktadır. 40.000 köyde oturan 11 milyon insanın %2'sinin okuma – yazması bulunmaktadır (Kemal, 1933: 21). 1936 yılına ait verilere bakıldığında ise köylerimizde eğitim düzeyinin oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir. Ulus Gazetesi'ne göre köylerimizde 6786 öğretmen ve 313.169 öğrenci bulunmakta, köyde yaşayan yaklaşık bir milyon genç ise okula gitmemektedir⁵. Her köye bir öğretmen verildiğine göre 34.246 köyde öğretmen ve okul bulunmamaktadır⁶.

Maarif Teşkilatına Dair Kanun'un 5. Maddesi'ne göre köylerde bulunan okullar köy gündüz ve köy yatı okullarıdır. Bu okullar çocukları köy hayatından ayırmayacak bir eğitim sistemi içerisinde eğitileceklerdir ve bu okulların tahsil süresi en az üç yıl olarak belirlenmiştir⁷. Ancak sınıflar genel anlamda farklı şekilde sınıflandırılmış; tek öğretmenli tek derslikli okullar oldukça fazla olmuştur. Diğer bir ifade ile gerek öğretmen sayısının yetersiz oluşu, gerekse de derslik sayısının az oluşuna bağlı olarak çoğunlukla birleştirilmiş sınıflarda eğitim verilmiştir.

17 – 29 Temmuz 1939 tarihinde toplanan *Birinci Milli Eğitim Şûrası* kararları doğrultusunda üç yıllık köy okulları, beş yıllık okul haline getirilmiştir. Bu değişikliğin temelinde 3 yıllık okullarda verilen bilginin yetersiz görülmesi, köy okullarının üç yıllık olması, Cumhuriyet Halk Fırkasının eğitim programına ters düşmesi, üç yılda öğrenilenlerin çabuk unutulması, üç yıllık okullara köylünün güveninin olmaması, üç yıllık okulların köy içerisinde oldukça pasif kalması, üç yıllık okulların

⁴ 29 İkteşrin 1936 tarihli Ulus Gazetesi

⁵ Öğretmen Sesi Dergisi, 1 Mayıs 1936, Sene:6, Sayı:37-34: 265.

⁶ 22 Mart 1926 tarihinde çıkartılan Maarif Teşkilatına Dair Kanun;

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmco04/kanuntbmmco04/kanuntbmmco0400789.pdf

öğretmenin bilgisini arttırmayı ve üç yıldan sonra köy çocuklarının tahsillerine devam etmemesi (Öymen, 1939: 5) gibi unsurlar yer almaktadır.

Bu amaçla dönemin Maarif Bakanı Hasan Ali Yücel, köy öğretmenlerinin daha ziyade köyde doğmuş, büyümüş ve köy hayat şartlarını doğrudan bir şekilde yaşamış olan gençler arasından seçileceğini ve köy öğretmenlerinin beş sınıfı birden idare edecek şekilde donanımlı olarak yetiştirileceğini belirtmiştir (Anonim, 1939: 176-177).

19 Haziran 1942 tarihinde kabul edilen 4274 sayılı *Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu* ile köylerdeki okullar; eğitimli, öğretmenli, öğretmenli ve eğitimli, pansiyonlu veya pansiyonsuz bölge, akşam okulları ve köy ve bölge meslek kursları haline getirilmiştir. Eğitimli köy okulu, köy eğitmeni yetiştirme kurslarından mezun olan ve maaşları Maarif Vekâletince karşılanan üç sınıflı; öğretmenli köy okulu, köy enstitüleri mezunlarının öğretmenlik yaptığı, maaşları Maarif Vekâletince karşılanan beş sınıflı okullardır. Öğretmenli ve eğitimli okullar ise beş yıllık olup ilk üç sınıfa eğitmenin, son iki yıla ise öğretmenin girdiği okullardır. Pansiyonlu veya pansiyonsuz bölge köy okulları, sadece öğretmen veya eğitimli ve öğretmenli ve daha ziyade nahiye merkezlerine açılan okullardır. Akşam okulları, okuma çağını geçmiş kız ve erkekleri, eğitimli ve öğretmenli köy okulu mezunu seviyesine ulaştırmak için açılan okullardır. Köy ve Bölge meslek kursları ise, köy eğitmenlerine ve köy enstitülerinden mezun olacıklara birer meslek edindirmeyi amaçlayan okullardır⁸.

Erken Cumhuriyet Dönemi Köy Okullarında Eğitim

Köy okulları için farklı bir müfredat hazırlama düşüncesi, özellikle köy çocuklarının şehirli çocuklardan farklı olduğu düşüncesi içerisinde ortaya çıkmıştır (Başar, 2004: 13). Bu bağlamda şehirlerde bulunan okullar ile köy okulları için farklı müfredatlar hazırlanmıştır. 1930 ve 1938 yıllarında yayınlanan Köy Okulları Müfredat Programlarında⁹ şu ortak ifadeler yer almaktadır:

Bu müfredat programı köy mektepleri için tertip edilmiştir. Köy mektepleri tedrisatının umumi mekteplerden büsbütün ayrı bir mahiyet alması ne caizdir, ne de doğrudur. Ancak köy çocuklarını şehir, kasaba çocukları gibi, aynı program dâhilinde okutmak ta ilk tahsilin en mühim maksatlarından biri olan gençleri muhitlerine faal bir surette intibak ettirmek esasına muhalif düşer. İşte bunun içindir ki umumi mekteplerin müfredat programlarının esaslarına sadık kalmak üzere köy mektepleri için köy çocuklarının ihtiyaç ve alakaları ile münasebettar yeni bir müfredat programı ihzar edilmiştir.

Müfredatın farklı olması dönemin şartları için anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü köyün genel yapısının şehirlere nazaran oldukça farklı olması, köyde tarımın oldukça etkili olması ve gençlerin okul yerine tarlalarda çalıştırılmaya gönderilmesi sıkça rastlanan bir durumdur.

⁷ Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu İzahnamesi, Maarif Matbaası, Ankara, 1943: 8-12.

⁸ Köy Mektepleri Müfredat Programı 1930, Maarif Vekâleti Yayınları, s.1; Köy Mektepleri Müfredat Programı 1938, Devlet Basımevi, İstanbul, s.1

Konuyla ilgili Hilmi A. Malik (1933: 482), bireyin en aktif ve daha iyi anlayacağı dönem olan çocukluk dönemi, tembel bir şekilde geçerse, hem çocuğun okula gitme hevesi hem de anne – babanın çocuğu okula gönderme heveslerinin azalacağını günümüzde köy çocuklarının okula gitme süresinin iki yıldan fazla sürmediğini belirterek problemi daha da netleştirmektedir.

Tablo 2: Köy Okulları Haftalık Ders Programı

Dersler	Sınıf I	Sınıf II	Sınıf III
Alfabe	12	-	-
Kıraat	-	4	4
İmla	-	3	2
Tahrir	-	2	2
Grammer Tatbikatı	-	-	1
Elyazısı	-	4	3
Hayat Bilgisi	4	4	3
Hesap – hendese	4	3	3
Yurt Bilgisi	-	-	2
Resim, eliş (erkekler için)	4	4	4
Resim, eliş (kızlar için)	4	1	1
Ev işleri (kızlar için)	-	3	3
Toplam	24	24	24

(Kaynak: Köy Mektepleri Müfredat Programı 1930, Maarif Vekâleti Yayınları)

Tablo 2’de köy okullarının ders müfredatına dikkat edilecek olursa temel amaç; öğrencilere okuma – yazma öğretmek, temel hayat bilgisi, yurt bilgisi derslerini vermek ve resim ve eliş dersleri sayesinde çocukların temel becerilerini geliştirmektir. Tarih, coğrafya, eşya derslerinin olmayışı dikkat çekmekle beraber, müfredat programına bakıldığı zaman temel mantığın köy çocuklarına sadece okuma – yazma öğretilmesi ve el becerilerinin geliştirilmesi odaklı olduğu anlaşılmaktadır.

Müfredat programında yer alan derslerin amaçlarına kısaca değinecek olursak; hayat bilgisi dersinin temel amaçları; çocuğun köyünde bulunan taş, maden, bitki ve hayvanları tanıması, içerisinde yaşanılan

yerin insan doğasına etkilerini öğrenme, çocuğun aile, köy, belediye, hükümet konusunda bilgisini arttırmak, çocuğun vücudunu meydana getiren parçaları tanımasını sağlamak; Türkçe dersinin amacı, çocuğun düşünceleri doğru anlamasını sağlamak, düşündüğünü karşı tarafa doğru bir şekilde aktarmak, kullanılan kelimelerin anlamlarını bilmek; hesap – hendese dersinin amacı; özellikle adet (tane) kavramını öğretmek, temel hesap usullerini çocukta geliştirmek, bunu hem kâğıt üzerinde hem de zihinden yapmayı öğretmek; yurt bilgisi dersinin amacı; köye yönelik bilgiyi arttırmak, askerlik bilgisini ve Türkiye Cumhuriyeti hakkında daha fazla bilgi sahibi olmasını sağlamak, vatandaşlık görevlerini anlamak; resim – el işi derslerinin amacı; eşyaları tanımak, eşyaları şekillendirmek, çocuklarda dikkati geliştirmek¹⁰ olarak belirtilebilir.

1933 yılında ikinci baskısı yapılan 'Mektep Eşyası' isimli kitapta, bir okulun içerisinde bulunması gereken eşyalara yer verilmiştir. Bu eşyalar öğretmen masası, yazı tahtası, dolaplar, sünger, silgi ve tebeşirlik, cetvel tarzı ölçüm aletleri vs. şeklinde devam etmektedir. Ancak bunun haricinde özellikle de köy okulları için hazırlanmış bulunan bazı eşyalar dikkat çekmektedir. Marangoz tezgâhları, ağaç işleri aletleri, maden işleri aletleri, bahçe işleri aletleri gibi¹¹. Diğer bir ifade ile dönem içerisinde köy okullarında çocukların köyde yaşamlarını kolaylaştırıcı bir takım bilgileri öğrenmeleri esas olarak düşünülmüş ve Maarif Vekâleti tarafından basılan kitapçığa takım halinde yer verilmiştir.

Tablo 3. Eğitimli Köy Okulunda İşlenecek Konular Müfredatı (Haftalık)¹¹

Sınıf	Okuma Yazma	Hesap	Yurt ve Yaşam Bilgisi	Tarım İşleri	
I	İlk 3 ay	12 saat	6 saat	-	6 saat
	Son 3 ay	8 saat	6 saat	4 saat	6 saat
II	8 saat	5 saat	5 saat	6 saat	
III	8 saat	5 saat	5 saat	6 saat	

Dikkat edilecek olursa eğitimli köy okullarında (Tablo 3), müfredatta dört ders bulunmaktadır. Yine ağırlık köy çocuklarına okuma – yazma öğretme odaklıdır. Ancak dikkat çeken unsur ise tarım işleri dersi haftalık sayısının hesap ve yurt bilgisi derslerine nazaran daha fazla olmasıdır. Diğer bir ifade ile köy çocukları hem okuma yazma öğrenmekte hem de ziraat işlerinden geri kalmamaktadır.

⁹ Köy Mektepleri Müfredat Programı 1930, Maarif Vekâleti Yayınları, s.9 – 71; Köy Mektepleri Müfredat Programı 1938, Devlet Basımevi, İstanbul: 11-69.

¹⁰ Mektep Eşyası, Maarif Vekâleti Mektep Müzesi Neşriyatı No:1, Devlet Matbaası, İstanbul,1933: 9-21.

Bu durum dönemin *Ülke Dergisi*'nde açıkça belirtilmiştir. Buna göre köyde yaşayan çocukların hem köylerine hem de topraklarına sadık kalmalarını sağlayacak bir köy terbiye programı, köy öğretmenleri tarafından uygulanacaktır. Köy okullarından maksat köylüye yaşamasını ve belli başlı birtakım ihtiyaçlarını nasıl gidereceklerini öğretmek ve topraktan azami ölçüde istifade etmeyi öğretmektir. Köy okullarından beklenen ziraatçılık hakkında yeni usulleri, hayvanların ıslahını, elişlerini, yerli ziraattın önemini, hayvan hastalıklarına karşı alınacak tedbirleri, fidan ve orman bakımını çocuklara öğretmesidir... Köyde yaşayan erkek çocukları okumakla köyüne ve toprağına daha sadık, topraktan daha iyi verim alan daha iyi bir vatandaş; kız çocukları ise okumakla ev idaresi, temizlik, çocuk bakımı, inek sağmayı öğrenecektir (Malik, 1933: 483). Buna benzer bir başka ifade ise; köy okullarını bitirenler eğitimlerine devam etmek için şehirlere gidecek değıllerdir, sadece köy okullarında elde ettikleri bilgiler sayesinde köylerinin yaşama ve üretme seviyesini yükselteceklerdir (Nabi, 1937: 2) şeklinde Ulus Gazetesi'nde yer almaktadır. Böylece köy çocuklarının köye bağılılığı arttırılmaya çalışılmış ve bu durum ise köy çocuklarının eğitimlerine devam etmelerinin önünde bir engel olmuştur. Zira toprağına bağımlılığı arttırmayı ve köyde kendi kendine yetinmeyi öğreten bir programın genel anlamda pek uzun süre devam edemeyeceğı aşikârdır.

Tablo 4. Beş sınıflı Köy İlkokulu Haftalık Ders Programı¹²

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Hayat Bilgisi	3	3	4	-	-
Türkçe	10	9	8	5	5
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Yurt Bilgisi	-	-	-	2	2
Tabiat Bilgisi	-	-	-	2	2
Aile Bilgisi	-	-	-	1	1
Aritmetik	4	4	4	3	3
Resim	1	1	1	1	1
Yazı	-	1	1	1	1
Toplam	18	18	18	18	18

(Kaynak: Köy İlk Okul Program Projesi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1946: 5)

¹² Köy İlk Okul Program Projesi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1946: 5

Beş sınıflı köy okullarındaki dersler (Tablo 4), genel anlamda şehirlerde bulunan okulların müfredatlarıyla çok benzerdir. Müfredata göre bütün sınıflar 18 saat kültür dersi alacaktır. Bunun yanı sıra yine küçük sınıflar haftada 2, büyük sınıflar ise 3 saat ziraat ve iş dersleri verilecektir¹³. Köylerdeki yaşam tarzının eğitim üzerine etkileri bu dönemlerde yoğun bir şekilde hissedilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Köy Okullarında Beden Terbiyesi (Jimmastik) Dersi:

Beden Terbiyesi (Jimmastik) dersi, genel anlamda şehirlerde bulunan ilkokulların ders programlarına Terbiye-i Bedeniye ismi altında 1924 ve Jimmastik ismi altında 1926 yılında şehir okullarına farklı sınıflarda farklı saatlerde¹⁴ ders olarak konulmasına karşın köy okullarında Beden Terbiyesi dersi müfredatlara açık bir şekilde konulmamıştır. Bu durum ise dönemin Beden Terbiyesi dersleri hakkında genel görüntüsünü ortaya koymaktadır.

Tablo 5. 1924 ve 1926 Yılları Şehir Mekteplerinde Beden Terbiyesi Derslerinin Haftalık Sayısı

Yıl	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
1924 yılı müfredatı	2	2	2	1	1
1926 yılı müfredatı	2	2	2	2	2

Şehir merkezlerinde yer alan okullarda Beden Terbiyesi dersinin, terbiye-i bedeniye adıyla yapıldığını görürüz. Terbiye-i Bedeniye dersi, bütün sınıflara sabah ve akşam tatillerinden önce haftada iki kez büyük teneffüs sırasında yaptırıldığı (Öymen, 1939: 17) bilinmekle birlikte fazla bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

Köy okullarına ait müfredatlar incelendiğinde ise; köy okullarında Beden Terbiyesi dersinin jimnastik ve musiki dersi adı altında müfredatın alt kısmında ayrıca ek olarak yer aldığı görülmektedir. Buna göre jimnastik ve musiki derslerine herhangi bir saat tahsis edilmemiş ve program haricinde her sabah birinci dersten önce ve akşam son dersten sonra öğrenciye 20 dakikalık jimnastik yaptırılmış ve şarkılar söylenmiştir. Yapılacak olan jimnastik hareketleri ile söylenecek şarkılar arasında bir uyum bulunması gerektiği belirtilmiş ve bunun için ayrıca müzik ve jimnastik risalesinin yayınlanacağı belirtilmiştir¹⁵. Ancak ders içeriklerine bakıldığında jimnastik ve musiki derslerinin musiki ve oyunlar¹⁶ adı altında

¹² Köy İlk Okul Program Projesi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1946: 6-7

¹³ İlkmekeplerin Müfredat Programı, Devlet Matbaası, İstanbul, 1927.

¹⁴ Köy Mektepleri Müfredat Programı 1930, Maarif Vekâleti Yayınları, s.9. Ancak 1936 yılı köy okulları müfredat programında Beden Terbiyesi dersine ait herhangi bir ifade yer almamaktadır, bkz: Köy Okulları Müfredat Programı Taslağı, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.

¹⁵ 1949 tarihli Kasaba ve Köy Okulları Birleştirilmiş Sınıflarda Eğitim, Öğretim ve Yönetim isimli kitapta ilk 1. ve 2. Sınıflarda Jimnastik ve Musiki – Jimnastik dersleri ayrı bir şekilde verilirken, 3. ve 4. Sınıflarda jimnastik ve musiki dersleri birbirinden ayrılmaktadır. Bknz: Okuturlar, Ş. (1949), Kasaba ve Köy Okulları Birleştirilmiş Sınıflarda Eğitim, Öğretim ve Yönetim, Saka Matbaası, İstanbul.

toplandığını görürüz¹⁷. Hatta daha da ileri giderek musiki ve oyunlar dersi ya da aktivitesinin çoğunlukla şarkılar söylemek üzerine kurulu olduğunu da söylememiz mümkün olmaktadır.

1930 yılı Köy Mektepleri Müfredat Programı'na bakıldığında musiki – oyunlar adı altında Beden Terbiyesi dersinin verildiğini ancak musiki kısmının daha ağır bastığını görmekteyiz. Çünkü ders müfredatı incelendiğinde 1. ve 2. sınıf musiki - oyunlar derslerinde çocuklara 2-3 şarkı öğretildiğini, kalan kısa zaman diliminde ise yürüyüş yaptırıldığını görürüz. Buna karşın 3. sınıfların musiki – oyunlar dersi için şu şekilde bir ifade kullanılmıştır: Bu sınıfta musiki ve oyunların diğer mevzular ve derslerle alakadar olması ne daima lazım ne de her vakit mümkündür. Fırsat ve lüzum ve imkân buldukça diğer derslerle münasebettar musiki ve oyun ve ront mevzuları intihap etmek suretiyle o dersleri daha canlı ve neşeli bir hale getirmek şayanı tavsiyedir. Bu hususta muallimler kendi takdirleri dâhilinde serbesttir¹⁸. Diğer bir ifade ile 3. sınıf musiki - oyunlar dersi için herhangi bir müfredat bulunmamakla birlikte dersin içeriği tamamen öğretmene bırakılmıştır. Bu durum ise beden terbiyesi dersi için mutabık kalınacak bir müfredatın ortaya çıkmasını, köy okullarında beden terbiyesi dersi için bir bütünlük oluşmasını engellemiştir¹⁹.

1936 yılı köy okulları müfredatında beden terbiyesi dersine yer verilmemiştir 1938 yılına ait Köy Mektepleri Müfredat Programı²⁰'nda da jimnastik dersine yine yer verilmemekle birlikte her sabah birinci dersten önce ve her akşam son dersten sonra öğrencilere yirmi dakikalık jimnastik yaptırılması ve şarkı söylenmesi tavsiye edilmiştir.

1946 yılına ait Köy İlk Okul Programı Projesi'ne ait müfredata bakıldığında da yine ders müfredatında jimnastik dersine yer verilmediği görülecektir. Buna karşın sabah dersler başlamadan önce ve öğlen ilk dersten önce 10 dakikalık jimnastik yaptırılacağı ve şarkılar söylenileceğine yer verilmiştir²¹.

1948- 1949 Eğitim - Öğretim yılında köy okullarında beden terbiyesi dersine yer verilmiş ve dersin bir haftalık içeriği şu şekilde açıklanmıştır: Sıra olmak, koşar adımla yürümek, marş komutuyla dağılmak ve geri toplanmak, bağdaş kurup kalkmak, sırttan atlamak, birbirlerini taşımak, takla atmak ve gülle atmak. Kız öğrenciler gülle atma yerine ip atlayacaklardır. Sonrasında kurtla kuzu oyunu, yurdunu bul oyunu, bayrak yarışı ve top oyunları gelmektedir. Ardından öğrencilere sağlık konusunda çeşitli öğütler verilecektir (Okuturlar, 1949: 88-89). Ayrıca bu döneme ait derslerin içeriklerine bakıldığı zaman beden terbiyesi derslerinde büyük oranda top oyunları, yurdunu bul, kurtla kuzu, misafirlik oyunu, tavşan kaç oyunu isimlerinde oyunların oynatıldığını, çocukların bedenlerini geliştirmeye yönelik kültür – fizik hareketlerinin yeteri düzeyde yapılmadığını görürüz.

Köy okulları sabah 07.30'da açılmakta, bu süre içerisinde temizlik yapılmakta ve yoklama alındıktan sonra 07.50 – 08.20 saatleri arasında 30 dakika beden terbiyesi ve musiki dersi yapıldıktan sonra, süresi 40 dakika olan diğer derslere geçilmektedir. Dikkat edilecek olursa beden terbiyesi ve musiki dersi 30

¹⁶ Köy Mektepleri Müfredat Programı 1930, Maarif Vekâleti Yayınları: 94-143; Siret, S. (1940). Köy Öğretmeninin Kitabı, Güven Basımevi, İstanbul, s.11-12

¹⁷ Köy Mektepleri Müfredat Programı 1930, Maarif Vekâleti Yayınları: 94-143;

¹⁸ 1936 Köy Okulları Müfredat Programı Taslağı, Devlet Basımevi, İstanbul.

¹⁹ 1938 Köy Mektepleri Müfredat Programı, 1938, Devlet Basımevi, Ankara.

²⁰ Köy İlk Okul Program Projesi, Milli Eğitim Basımevi, 1946, Ankara.

dakika ile sınırlandırılmış, diğer dersler için 40 dakikalık bir süre ayrılmıştır. Bu durum ise dönem içerisinde beden terbiyesi dersinden beklentinin fazla olmaması ile açıklanabilir. Hatta sabahçı ve öğlenci eğitim veren okullarda bu sürenin 20 dakika olduğunu söylemek mümkündür (Okuturlar, 1949: 25).

Köy okulları içerisinde beden terbiyesi dersleri bahçe içerisinde yapılmış, herhangi bir spor salonu yapılmamıştır. Buna karşın 1939 yılı içerisinde dönemin spordan sorumlu yapılanması olan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü tarafından Almanya'daki köy spor sahaları hakkında bilgi veren 'Köy Spor Sahaları Hakkında Öğütler²²' isimli kitapçık yayınlanmıştır. Kitapçıkta, köylerde bulunması gereken spor sahaları ve bu sahaların özelliklerine, köy spor sahalarına, köy jimnastik salonlarına, köy atış meydanlarına yönelik çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Ancak ilginç bir şekilde o dönem içerisinde ne köylerde ne de köy okullarında herhangi bir spor sahası bulunmamaktadır. Bu durum ise çalışmanın sadece bilgi amaçlı ortaya konduğunu, bundan sonra yapılacak olan köy spor sahalarına veya köy okullarının spor sahalarına bir katkı sunmak amacıyla yayınlandığını akıllara getirmektedir.

Ayrıca özellikle köy okulları için hazırlanan bir beden terbiyesi dersi kitabının var olup – olmadığı da tartışılabilir. 1950 yılında yayınlanan 'Okul İhtiyaçları Kılavuzu' isimli kitapçıkta o dönem içerisinde basılan bütün kitaplar mesleki eserler, derslerle ilgili kitaplar, tarih- coğrafya- seyahat kitapları, çeşitli kitaplar, sanat ve edebiyat kitapları, siyasal ve sosyal kitaplar, piyesler, ansiklopedi- sözlük ve lügatler, romanlar şeklinde sıralanmıştır. Ders kitapları içerisinde Mümtaz Abacı tarafından yazılan 'Çocuklarımıza Seçme Bahçe Oyunları ve Rondlar (1947)' isimli kitap bulunmakla beraber²³ kitap bir ders kitabı olmaktan ziyade öğretmenler için hazırlanmış ve hangi oyunların ne şekilde oynanacağını anlatan bir yapıdadır. Ancak bu kitap genel eğitim çerçevesi içerisinde hazırlanmış ve köy okullarına yönelik bir çalışma olmamıştır.

Ülkemizde doğrudan bir şekilde köy okullarındaki beden terbiyesi dersi üzerine yazılmış iki kitaba ulaşılmıştır. Birinci kitap Türk sporunun en önemli isimlerinden birisi olan Selim Sırrı (Tarcan) tarafından yazılmış olan ve 1933 yılında yayınlanan 'Köy Mekteplerinde Beden Terbiyesi' isimli çalışmadır. İkinci kitap ise Fuat Pura tarafından yazılan ve 1937 yılında yayınlanan 'Köy Okullarında Cimnastik' isimli çalışmadır.

Selim Sırrı (Tarcan) tarafından yayınlanan çalışma, köy okullarında gerçekleştirilecek olan beden terbiyesi dersinin içeriği için hazırlanmıştır. Tarcan, çalışmasında köy okullarındaki beden terbiyesi dersiyile ilgili olarak; derslerin uygulamalı olması gerektiğini, bütün hareketleri önce öğretmenin yapıp öğrenciyeye göstermesi gerektiğini belirtir. Öğretmen her hali ile öğrenciyeye örnek olmalı, güzel konuşmalı, güzel atlamalı, güzel tırmanmalı ve ağaçlara kolayca çıkabilmelidir. Öğretmenin aktif bir şekilde dersleri yapması gerektiğini belirten Tarcan, köy çocuklarının adalelerinin bazı sportif faaliyetleri yapmak için yetersiz olabileceğini, öğretmenin bu durumda sinirlenmemesi gerektiğini ve tekrarlamaya devam

²¹ Köy Spor Sahaları Hakkında Öğütler, 1939, Çev: S. Fehmi, Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü, Ankara.

²² Okul İhtiyaçları Kılavuzu, Öğretmen Dergisi Yayını No:III, Güneş Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara, 1950: 15.

etmesi gerektiğini belirtir. Öğretmenin esas gayesi memleket türküleri ve marşlar eşliğinde, öğrencileri daha canlı ve neşeli bir hale getirebilmektir (Sırrı, 1933: 6-8).

Tablo 6: Selim Sırrı Tarcan'a Göre Köy Okullarında Beden Terbiyesi Dersi Genel İçeriği

Sınıf I	Sınıf II	Sınıf III	
10 dakika kolay hareketler	8 dakika kolay hareketler	6 dakika kolay hareketler	
12 dakika oyun	10 dakika oyun	10 dakika oyun	
6 dakika tatbikat, 2 dakika tenkit	8 dakika tatbikat, 4 dakika tenkit	10 dakika tatbikat, 4 dakika tenkit	
Toplam 30 dakika	Toplam 30 dakika	Toplam 30 dakika	

(Kaynak: Sırrı, 1933: 10-14).

Dikkat edecek olursak Tablo 6'da Tarcan, ortalama bir beden terbiyesi dersi için 30 dakikalık süre ayırmıştır. Ancak o dönem içerisinde beden terbiyesi dersi müfredatta yer almayan, müfredatta bazı özel maddelerle eklenen ve yirmi dakikalık bir süreci kapsayan bir derstir. Bu durum Selim Sırrı Bey'in yazdıklarıyla bir terslik arz etmektedir. Bu terslik Tarcan'ın ideal bir beden terbiyesi dersi süresini belirtmek istemesi olarak açıklanabilir.

Tarcan'a göre köy öğretmenleri, beden terbiyesi dersinde öğrencilere; basit esas vaziyetlerini (hazır ol, oturuş, yatış, asılma, dizüstü), baş hareketlerini, yatış ve cephe hareketlerini, yürüyüşleri, koşular ve atlamaları, tırmanmaları ve nefes alma taktiklerini öğretmekte ayrıca burkulma, kırık – çıkık, bayılma gibi konularda bilgiler vermelidirler (Sırrı, 1933: 6-8).

Selim Sırrı (Tarcan), beden terbiyesi dersinin öncelikli olarak bir amacının bulunması gerektiğini ve bu amacın da öğretmen tarafından iyi bir şekilde idrak edilmesi gerektiğini belirtir. O'na göre özellikle de köy çocuklarının duruşları, oturuşları, yürüyüşleri biçimsizdir ve koşmasını, atlamasını bilmemektedirler. Vücutları işlek değildir. Kötü birtakım alışkanlıklar kazanmış ve nefislerine hâkim değillerdir. Dikkatleri terbiye görmemiştir ve mesafe tahmin edememektedirler. İntikal süreleri yeterli değildir (Sırrı, 1933: 8). Özetle Selim Sırrı (Tarcan)'a göre köy çocuklarının eğitimleri üzerinde daha da özenli bir şekilde durulması ve temelden başlayarak beden terbiyesi derslerinin verilmesi gerekmektedir.

Tarcan, 1. sınıfta uygulanması gereken sıralamayı şu şekilde belirtmektedir; yürüyüş, dağınık nizam, dönüşler, açılmalar, hazırlık hareketleri, kol veya bacakların kolay hareketleri, sırt hareketleri, asılma veya ağaca tırmanma, atlamalar, koşmalar ve oyunlar. 2. sınıfta uygulanması gereken sıralama; düzen alıştırmaları, kolay baş, kol, bacak ve gövde hareketleri, dikkat, çeviklik ve koşmaca oyunları, atlamalar, tırmanmalar, koşmalar, çeşitli sıhhi nasihatler ve tenkitlere yer verilmelidir. 3. sınıfta ise düzen

alıştırmaları, kol, baş, bacak ve gövde hareketleri, oyunlar, koşma, atlama ve tırmanmalara ve çeşitli tenkitlere yer verilmelidir (Sırrı, 1933: 10-14).

Bir diğer çalışma olan ve Fuat Pura tarafından yayınlanan Köy Okullarında Cimnastik isimli çalışma ise beden eğitiminin; sağlık, karakter, yurt müdafaası bakımından önemine yer vererek başlamaktadır. Çalışma içerisinde köy okullarındaki beden eğitimi dersinin amaçları şu şekilde belirtilmektedir (1937: 14):

1. Çocuklarda serbest ve tabii hareket temayülü ile hareket zevkinin ve ifade kabiliyetinin muhafazası.
2. Nemanın tahrik ve teshili, sıhhatin takviyesi ve okul hayatının çocuğun bedeni üzerinde yapabileceği menfi tesirlerin izalesi.
3. Çocuğun sağlamlığını ileri götürecek olan mümareseye, çalışma ve yaşamaya alıştırılması.
4. Birlik duygusunun ve mesuliyet hissinin uyandırılması.

Pura tarafından hazırlanan çalışmaya baktığımızda köy okullarındaki beden eğitimi dersi için, öğrencilerin; kısa bir don, bir kolsuz gömlek ve bir papuç giyerek derse katılmaları gerektiği, derslerde şarkılar, marşlar söylenmesi gerektiği; böylece çocukların hem ciğerlerinin geliştiğini hem de milli duyguların pekiştirildiğini ifade etmektedir (Pura, 1937: 19-20).

Gerek Selim Sırrı (Tarcan) gerekse de Fuat Pura, beden eğitimi derslerinde marşlar söylenmesi ve buna bağlı olarak öğrencilerde milli duyguların gelişeceği düşüncesine vurgu yapmaktadırlar. Bu durum jimnastiğin önemli isimlerinden olan Fiedrich Ludwig Jahn ve Don Francisco gibi isimlerin de jimnastikten beklediği amaçlarla örtüşmektedir. Bahsi geçen isimler de derslerde öğrencilere marşlar söyleterek öğrencilerde vatan sevgisini daha da ön plana çıkartmaktaydılar (Dever, 2015: 66). Ayrıca Selim Sırrı (Tarcan)'nın Galatasaray Lisesi'nde beden terbiyesi öğretmeni olan Ali Faik Üstünidman'ın da aynı şekilde derslerini marşlar eşliğinde işlediği bilinmektedir (Dever, vd. 2020).

1937 yılı verilerine bakacak olursak müfredatta yer alan 'jimnastik dersi için ayrıca saat tahsis edilmemiştir. Her sabah birinci dersten evvel, her akşam sonra dersten sonra 20 dakika jimnastik yaptırılıp, şarkı söylettirilecektir' ifadesi Pura tarafından eleştirilir. Bunun hiçbir köy okulunda yapılmadığını ve bu durumun değiştirilmesi, en azından haftada 2 saat beden eğitimi dersi yapmaları gerektiğini belirtir (Pura, 1937: 21).

Fuat Pura'ya göre (1937: 67-80) 1. sınıflara ait beden terbiyesi dersi içeriği; dört dakika piyano veya sadece şarkılı yürüyüş; altı dakika baş, kol, bacak hareketleri; yirmi dakika oyun ve rontlar; dört dakika muhtelif şekilde yürüyüşler; dört dakika atlama ve sıçrayışlar; iki dakika sıhhi ögütlerden oluşmaktadır. Bu süre ve hareketler içerisinde odun yarmak, yerden çalı cırpı toplamak, kürek çekmek, nişan almak, av araştırmak, top atıp tutmak, çember koşuları, ip atlamalar, koşular, tırmanmalar, sağlık oyunları, çekme – itme hareketleri yapılmalıdır. 2. Sınıflara ait beden terbiyesi dersi içeriğiyle ilgili olarak kitap

içerisinde bu sınıfa ait bir müfredat içeriği verilmemiş olmakla birlikte, hareketlerin bir parça da olsa zorlaşması, çocukların karakter, beden kuvveti ve kudreti kazanmaları için çeşitli hareketler yapmaları gerektiği ifade edilmiştir. 3. sınıf beden terbiyesi dersi içeriği ise çocukların birlikte oynamalarına, maharet ve dikkatlerini geliştirecek çeşitli aktiviteler yapmaları gerektiği, tırmanma, yürüyüş, çekme ve itmelerin öğretilmesi gerektiği şeklindedir.

Sonuç

Cumhuriyetin ilan edilmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte nüfusunun büyük bir çoğunluğunu köylerde barındıran ülkede köylere öncelik verilmiş ve köy kalkınmasına yönelik çeşitli çabalar içerisine girilmiştir. Çünkü köylerdeki yaşam şartları, bu çabayı zorunlu kılmıştır. Köylerin kalkınmasına yönelik bu çabalardan birisi de eğitim alanında olmuştur.

Cumhuriyetin ilan edildiği dönemde ülke genelinde var olan okul sayısının yetersizliği ve buna bağlı olarak da öğrenci sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Bu amaç doğrultusunda öncelikli olarak okul sayısının artırılması ve öğretmen yetiştirilmesi çabası içerisine girilmiştir. Ancak köylerdeki okul sayısının artmasıyla birlikte öğrencilerin okullara çekilmesi konusunda çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Köy yaşam tarzının el işçiliğine dayalı olması ve öğrencilik çağında bulunan çocukların tarlalarda çalışıyor olması bu sorunların temelini oluşturmuştur.

Köylerde yaşayan çocukları okul hayatına kazandırmak amacıyla Erken Cumhuriyet Dönemi'nde şehir ve köy okullarında farklı müfredatlar hazırlanmıştır. Bunun nedeni ise köy yaşam tarzına uygun dersler aracılığıyla öğrencilerin okula katılımlarının artacağı şeklindeki düşüncedir. Öğrencilere hayat bilgisi, yurt bilgisi ve matematik derslerinin yanı sıra el becerilerini geliştirmeye yönelik resim ve el işi derslerinin yanı sıra tarım işleri dersleri de verilmiştir. Bu sayede çocuklar hem okuma yazma öğrenmiş hem de ziraat bilgilerini geliştirmişlerdir. Alınan tarım dersleriyle birlikte öğrencilerin topraktan azami ölçüde istifade etmeleri amaçlanmıştır.

Araştırmamızın öznesi konumunda olan beden terbiyesi derslerine bakacak olursak genel anlamda bir ilgisizlikle karşılaşırız. Çünkü döneme ait köy ilkokulları müfredatında beden terbiyesine rastlamamaktayız. Ancak müfredatın alt kısmına ek olarak beden terbiyesi derslerinin 20'şer dakika halinde musiki dersi ile birlikte yapılacağı yer almaktadır. Sürenin az oluşu aşikârdır. 20 dakikalık bir beden eğitimi ve musiki dersi oldukça yetersizdir (Bu süre daha sonra 30 dakikaya çıkartılmışsa da yine yetersizdir). Bu sürenin az oluşu, çocukların vücutlarını ısıtmadan doğrudan bir şekilde eğitime başladıkları gerçeğini ortaya çıkartmaktadır. Ayrıca musiki dersi ile birlikte yapılıyor olması ve müfredatta ek olarak konulmuş olması da diğer üzerinde durulması gereken sorunlardır. Öncelikli olarak şarkı ve marşların çocuklara öğretildiği ve kültür – fizik hareketlerinin de bu şarkı ve marşlara göre şekillendiği düşünülecek olursa öğrencilere yürüyüş ve koşma gibi temel aktivitelerin verildiği ortaya çıkmaktadır. Zira bu iki aktivite, ritme en uygun aktiviteler olarak düşünülebilir. Bir diğer sorun olarak belirttiğimiz beden eğitimi dersinin müfredatın alt kısmına ek olarak konulması ise yönetimin derse olan bakış açısını yansıttığı şeklinde yorumlanabilir.

Köy ilkokullarındaki beden terbiyesi derslerinin içeriğine yönelik iki önemli eser bulunmaktadır. Bunlardan ilki Selim Sırrı (Tarcan) tarafından yazılmıştır. Selim Sırrı (Tarcan), derslerin mutlaka uygulamalı olması gerektiğini belirterek toplam 30 dakikalık dersin kolay hareketlerden başlanması, sonrasında çocuklara oyunların öğretilmesi ve ardından da uygulamalara ağırlık verilmesi gerektiğini vurgular. Bu dersin amacı Selim Sırrı (Tarcan)'a göre köy çocuklarını bedenlen daha güçlü hale getirebilmektir. Bir diğer önemli eser ise Fuat Pura tarafından yazılmıştır. Pura'ya göre beden terbiyesi dersinin amacı köy çocuklarının daha güçlü hale gelmesi ve aralarında birlik duygusunun uyandırılmasıdır.

Köy ilkokullarındaki beden terbiyesi dersi konusunda her ne kadar çeşitli güncellemeler yapılmışsa da istenen sonuç alınamamıştır. Zira köy ilkokullarında spor alanlarının, tesislerin, spor aletlerinin olmayışı öğrencilerde bir canlılık uyandıramamış, dersler daha ziyade rutin olarak sınıf içerisinde ve okul bahçesinde yapıldığı için öğrenciler derslerde istekli olmamışlardır. Bahsi geçen dönem içerisinde köy ilkokullarında beden terbiyesi öğretmeninin de bulunmaması bir diğer sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün derslere olduğu gibi beden terbiyesi derslerine de aynı öğretmenin giriyor olması, öğrencilere sadece temel hareketlerin öğretilmesine ve daha da ileri gidilmemesine neden olmuştur.

Çalışma sonunda bu alanda yapılacak diğer çalışmalar için;

- Erken Cumhuriyet Dönemi köy okullarında oynatılan 'çocuk oyunları'na yönelik çalışmaların yapılması,
- Erken Cumhuriyet Dönemi köy okullarında gerçekleştirilen beden eğitimi derslerinin, öğrencilerin hangi motor gelişim alanı üzerinde etkili olduğuna yönelik araştırmalar yapılması ve günümüz beden eğitimi dersleriyle karşılaştırılması önerilmektedir.

Yazar Katkı Oranları

Çalışmaya 1. Yazar %50, 2. Yazar %50 oranında katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Erken Cumhuriyet Döneminde Köy Okullarında Beden Terbiyesi Dersi (1923-1950)" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

(1927). İlk mekteplerin Müfredat Programı. Devlet Matbaası, İstanbul.

(1929). 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül III Usuller, Kanun ve Talimatnameler, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara.

(1930). Köy Mektepleri Müfredat Programı, Maarif Vekâleti Yayınları, Ankara.

- (1933). Mektep Eşyası, Maarif Vekâleti Mektep Müzesi Neşriyatı No:1, Devlet Matbaası, İstanbul.
- (1936). Köy Okulları Müfredat Programı Taslağı, Devlet Basımevi, İstanbul.
- (1936). Öğretmen Sesi Dergisi, 1 Mayıs, Sene:6, Sayı:37-34, s.265.
- (1938). Köy Mektepleri Müfredat Programı, Devlet Basımevi, İstanbul.
- (1939). Köy Spor Sahaları Hakkında Öğütler, Çev: S. Fehmi, Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü, Ankara.
- (1941). Köy Eğitimini Yetiştirme Kursları Müfredat Programı Taslağı, Ziraat ve Maarif Vekillikleri Köy Eğitimini Yetiştirme Kursları Neşriyatı, Sayı:19, Maarif Matbaası, İstanbul.
- (1943). Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu İzahnamesi, Maarif Matbaası, Ankara.
- (1946). Köy İlk Okul Program Projesi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- (1950). Okul İhtiyaçları Kılavuzu, Öğretmen Dergisi Yayını No:III, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara.
- 22 Mart 1926 tarihinde çıkartılan Maarif Teşkilatına Dair Kanun; https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmco04/kanuntbmmco04/kanuntbmmco0400789.pdf
- 29 İkteşrin 1936 tarihli Ulus Gazetesi.
- 7 Nisan 1924 tarihli Resmi Gazete, Sayı:68, s:336.
- Abacı, M. (1947). Çocuklarımıza Seçme Bahçe Oyunları ve Rondlar, Teknik Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Anonim (1939). Maarif Şurasında Köy Mektepleri Konuşuldu, Haftalık Köy Dergisi, Sene:1, 8-15 Temmuz, Sayı:12-13, s.176-177.
- Başar, E. (2004) Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920–1960), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: İstanbul.
- Dever, A. (2015). Spor Sosyolojisi, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Dever, A., İslam, A. ve Sarı, Ş. (2020). İlk Türk Beden Eğitimi Öğretmeni: ‘Seyhül İdman Ali Faik Üstünidman, Tarih Okulu Dergisi, 13(45), ss.952-969.
- Dik, E. (2016). Türkiye’de Erken Cumhuriyet Dönemi’nde (1923-1930) Köy Sorunu, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 71, No:3, s. 693-729.
- Geray, C. (1974). Planlı Dönemde Köye Yönelik Çalışmalar, TODAİE Yay., Ankara.
- İnan, M. R. (1983). ‘1920’lerde Türk Milli Eğitimi’, Cumhuriyet Döneminde Eğitim, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Kaya, Y. K. (1983). ‘Bugün Milli Eğitimin Durumu’, Cumhuriyet Döneminde Eğitim, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

- Koçuşlu, İ. O. (2017). 1923 İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararların Dönemin İktisat Politikalarına Etkileri, *International Journal of Academic Value Studies*, Vol:3, Issue:17, s. 134-148.
- Malik, H. A. (1933). "Köyde Mektep", *Ülkü*, C.1, S.6, Temmuz 1933, s. 482.
- Nabi, Y. (1937). Kültür Davamız ve Köy Öğretmenleri, 24 Mart 1937 Ulus Gazetesi, s.2
- Nusret, K. (1933). Köy Seferberliğine Doğru, *Ülkü Mecmuası*, Cilt:1, Sayı:5, Haziran 1933
- Okuturlar, Ş. (1949), Kasaba ve Köy Okulları Birleştirilmiş Sınıflarda Eğitim, Öğretim ve Yönetim, Saka Matbaası, İstanbul.
- Önsoy, R. (1991). Cumhuriyetten Bugüne İlk ve Orta Öğretimimiz ve Bazı Meseleleri, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı:6, ss. 1-23.
- Öymen, R. H. (1939). Tek Öğretmenli ve Beş Sınıflı Köy Okulları, Maarif Vekilliği, Ankara.
- Öztürk, C. (1996). Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Pura, F. (1937). Köy Okullarında Jimnastik, Aydınlık Basımevi, İstanbul.
- Sarı, M. (2014). 442 Sayılı Köy Kanunu Çerçevesinde Cumhuriyet Dönemi Köye Yönelik Çalışmalar, Tarih Okulu Dergisi, Yıl: 7, Sayı: XIX, ss.509-534.
- Sırrı, S. (1933). Köy Mekteplerinde Beden Terbiyesi, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Siret, S. (1940). Köy Öğretmeninin Kitabı, Güven Basımevi, İstanbul.
- TÜİK (2013). İstatistik Göstergeler Statistical Indicators 1923-2013, Tük Matbaası, Ankara.

Extended Abstract

With its establishment, the Republic of Turkey gave particular importance to sports throughout the country and made an effort to create a healthy and strong generation through sports. Facilities of sports were set up in city centers to increase citizens' interest in sports. The Republic of Turkey also added physical training (gymnastics) to central schools' curricula as a compulsory course. The aim of this study was to give information about the physical training course in village schools in the early years of the Republic of Turkey and present a general summary of the period. With this thought, works about villages and village schools were examined, and newspapers and magazines were scanned to generate a theoretical framework. In the mentioned period, two sources were accessed as sources for this study. The first one is the work titled "Physical Training in Village Schools" written by Selim Sırrı (Tarcan) in 1933. The second one is the work titled "Gymnastics in Village Schools" written by Fuat Pura in 1937. This study examined the physical training courses of the period in the axis of those two works.

According to Paragraph 3 of Article 2 of the National Education Basic Law No. 1739, one of the basic principles of the Turkish national education system is "to improve the welfare and happiness of Turkish citizens and Turkish

society; on the other hand, national unity and economic integrity, social and cultural development and to accelerate the contemporary civilization, and finally to make Turkish nation a constructive, creative, and outstanding partner.” This article summarizes what is desired to be done through education throughout society because the young Republic saw education as an effective factor in economic, social, and cultural development, and therefore, it gave special importance to education.

If we briefly address the goals of the courses in the curriculum, we can see that it consisted of life studies, Turkish, civics, and painting – handicraft courses. The main objectives of the social sciences course were to introduce children to stones, mines, plants, and animals in villages, to teach the effects of village life on human nature, to increase their knowledge of family, village, municipality, and government, and to teach body parts. The main objectives of the Turkish courses were to help children understand and convey ideas correctly and teach the meanings of words. The objectives of the calculus-geometry course were to teach children the concept of “piece” and basic calculation methods and to enable them to make calculations both on paper and mentally. The purpose of the civics course was to teach children about village life, military service, the Republic of Turkey, and citizenship. The painting - handicraft aimed to teach children objects and help them shape them and improve their attention.²⁴

The 1930 Curriculum of Village Schools included a physical training course under the name of music – games. However, the music part outweighed the physical training part because students learned 2 to 3 songs and took walks in the remaining short time in the first- and second-grade music - games courses. The 1946 Curriculum of the Village Primary School Program Project had no gymnastics courses. However, it stated that students were supposed to do gymnastics and sing songs for 10 minutes before classes and before the first class at noon.²⁵

The Republic of Turkey developed different curricula for city and village schools to bring village children into school life in the early years because the government thought that lessons suitable for village life would encourage students to go to school. Students took courses on social sciences, civics, mathematics, painting and crafts, and agriculture. They learned how to read and write as well as how to farm. The agriculture course aimed to make sure that students benefited from land as much as possible.

There are two important works about the physical training course in village primary schools. The first one was written by Selim Sırrı (Tarcan). He states that the physical training lessons must be applied and teachers should make sure that students do easy moves and then learn games and put them into practice. According to him, this course aims to make village children physically stronger. Another important work was written by Fuat Pura. According to Pura, the objective of the physical training course is to make children stronger and awaken a sense of unity in them. Although the government revised the physical training course, it did not achieve the desired outcomes. There was one teacher for all courses, including physical training. Therefore, students only learned basic movements and could not go any further.

---

²⁴ Village Schools Curriculum 1930, Ministry of Education Publications, pp.9 – 71; Village Schools Curriculum 1938, State Press, Istanbul: 11-69.

²⁵ Village Primary School Program Project, National Education Press, 1946, Ankara.

Roma Sanatında Sonsuz Zaman: Aion Kişileştirmesi

Endless Time in Roman Art: Aion Personalization

Ali Yalçın TAVUKÇU¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 21.05.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 19.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1119596

Atıf / Citation: Tavukçu, A. Y., (2022). “Roma Sanatında Sonsuz Zaman: Aion Kişileştirmesi”, OÜSOBİAD 12 (2), 509-520, Doi: 10.48146/odusobiad.1119596

Öz

Antik Yunan inanışında zaman kavramı = Aion; yaşam süresini ve sonsuz yaşamı ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Zaman kavramı içerisinde de insan ömrünün süresinin ve dahi her şeyin başlangıcından önceki zamanı ve sonsuzluğu ifade eden bu kavramın Geç Hellenistik döneme kadar herhangi bir sanat türünde tasvirine rastlanmaz. Mısır ve Pers inancının etkisinde Yunan sanatına senkretik bir tanrı olarak yansımıştır. Bu dönemden sonra, aslan başlı, omuzlarında kanatları olan insan vücutlu bir yaratık olarak tasvir edilmeye başlamıştır. Genellikle yanında ya da vücuduna dolanmış bir yılan ile ellerinde asa ve anahtar tutmaktadır. Bu tasvirleri kesin bir şekilde Aion olarak değerlendirmek tartışma konusu olmuştur. Ancak kesin olarak Aion olduğunu belirtebileceğimiz tasvirlerle Roma İmparatorluk Dönemi'nde rastlamaktayız. Neredeyse bütün betimlerde gür ve kıvr saçlı, yaşlı veya genç, genellikle bir elinde zodyak çemberi ve ayrıca küre, papirüs rulosu ve bereket boynuzu tutan bir erkek figürü olarak kişileştirilmiştir. Bu dönem sanatında karşımıza çıkan Aion kişileştirmesi, İmparatorluğun sonsuzluğunun ve ebedi olduğunun propagandasını yapmak için kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler Roma, Sanat, Sonsuz Zaman, Aion, Kişileştirme.

Abstract

The concept of time in ancient Greek belief, Aion, is a term used to express life span and eternal life. Within the concept of time, this concept, which expresses the duration of human life and the time and eternity before the beginning of everything, is not depicted in any kind of art until the Late Hellenistic period. Influenced by Egyptian and Persian beliefs, he was reflected in Greek art as a syncretic god. After this period, he began to be depicted as a human-shaped creature with the head of a lion and wings on his shoulders. He usually holds a scepter and a key in his hands with a snake entwined with him or his body. It has been a matter of debate to definitely consider these depictions as Aion. However, we come across depictions that we can define as Aion in the Roman Imperial Period. In almost all depictions, he is personified as a male figure with bushy and gray hair, old or young, usually holding the zodiac circle in one hand, as well as a globe, papyrus roll, and horn of fertility. The personification of Aion, which appeared in the art of this period, was used to propagate the eternity of the Empire.

¹ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 25240, Erzurum / TÜRKİYE, E-mail: atavukcu@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6047-0803>.

Keywords Roman, Art, Infinite Time, Aion, Personification.

Giriş

Kişileştirme; bir şeyin, yerin ya da soyut bir kavramın kişiler gibi davranırma, canlandırma sanatıdır. Antik Çağın inanç sistemini oluşturan tüm doğüstü karakterler aslında tabiat unsurlarının insani sıfatlarla kişileştirilmesinden personifikasyon kavramı, bu varlıklar arasında, birbirleriyle ve insan soyuyla ilişkilerinin sonucu olarak ise mitoloji ortaya çıkmıştır (Can, 2014: 46). Korku ve merak olgusu başta olmak üzere ayrıca yaşamsal gereksinimlerinden beslenen bu sistem, duyular yoluyla açıklanamayan her türlü kavramı alegorik anlatımlarla somutlaştırmaktır (Can, 2014: 46). Böylece personifikasyon kavramı ortaya çıkmış, agoradaki konuşmalardan edebiyata oradan da görsel sanatlara konu olmuştur. Burada Aion'un mitolojisini ve bütün betimlerini anlatmak değil ne şekilde kişileştirildiğine değişik örneklerle değinilecektir.

Antik Yunan'da Aion; yaşam, yaşam gücü (Homeros, 2014: 10), ömür süresi ve yaş anlamına gelmektedir. Zaman kavramı içerisinde insan ömrünün süresinin ve dahi her şeyin başlangıcından önceki zaman ve sonsuzluğu (Cohen, 2014: 14-15) ifade eden Aion hakkında antik dönemin birçok bilim adamı, şairi, felsefeci değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Euripides Aion'u, Khronos'un en erken evresi olarak tanımlar. Platon, Timaios (37d- 38c) adlı eserinde zamanı, sonsuzluk olarak betimler. Platon'a göre Aion her nasılsa sürekli o şekilde olan ve değişmeyen, sadece akılla algılanan bir şeydir. Khronos ise sürekli varlık gösteren nesne ve kavramlarla ilgili olup, sadece algıyla tespit edilebilir. Yani zaman (değişen-khronos), zamanın (sonsuz-Aion) içinde oluşmuştur (Platon, 2001: 58). Aristoteles ise, hareket kavramını görmezden gelerek bir zaman tanımlaması yapmaz ve zamanı; hareketin ölçüsü olarak tanımlar (Aristoteles, 1020a: 13-14). Platon sonsuzluktan (Aion) hareket edip, kronosa ulaşırken; Aristoteles hareketten yola çıkıp sonsuzluk (Aion) kavramına ulaşmıştır. Tüm bu yorumlardan Aion'un sonsuz zamanın karşılayan bir terim olarak kullanıldığını anlıyoruz. Ancak bu tanımların hepsi zaman kavramı üzerine yapılan felsefi yaklaşımlar olup, hiçbirinde Aion'la ilgili açık bir tasvir belirtilmemiştir. Ancak Hellenistik Dönemde Aion'un çeşitli mistik-sofist çevrelerde popüler olan kozmik bir tanrı ve bazen de henoteistik² bir kültür olarak gelişim gösterdiğini görüyoruz. Bu dönemde Aion; insan vücutlu ve vücudu sonsuzluğun bir simgesi olan bir yılan tarafından çevrelenmiş, aslan başlı, omuzlarından dört kanadın çıktığı ki bu kanatlar dört mevsimin ya da dört rüzgârın sembolüdür. Ellerinde genellikle birer anahtar tutan, ama bazen anahtarla beraber bir de meşale tutar şekilde zaman kavramının bir tasvirini betimler (Levi, 1944: 276). Ancak bu tasvirlerin de açıkça Aion'a ait olduğu kesin değildir. Bu betimlemelere uygun günümüze ulaşmış Aion tasvirleri bulunmaktadır.

Vatikan Kütüphanesi Ostia Mithreum'da (CIMRM 312), vücudu bir yılanla (bazen de caduceusdaki gibi iki yılanla olabilir) dolanmış, aslan başlı çıplak gövdeli, kanatlı, mermer bir Aion heykeli

² Max Müller'e göre; bir tanrıya bağlanırken diğer tanrıların varlığını da kabullenmektir. Bkz. Müller, 1882; Karataş, 2006.

bulunmaktadır (Levi, 1944: 275-276). Heykel, ellerinde birer anahtar ve ayrıca sol elinde bir de asa, göğsünde ellerini arasında bir de şimşek tutmuş şekilde tasvir edilmiştir. Heykelin ayaklarının dibinde Vulcan'ın maşası ve çekici, Merkür'ün caduceus'u ve horozu bulunmaktadır (Görsel 1).

İskenderiye'de Oxyrhynchus'da sergilenen bir rölyefte Aion insan vücutlu ve aslan başlı, başının arkasında bir güneş diski, omuzlarında ikisi yukarı ikisi de aşağı bakar şekilde dört kanatlı olarak tasvir edilmiştir (Levi, 1944: 275). Sol taraftaki iki kanat arasında bir hayvan üzerinde yıldız motifi bulunmaktadır. Ellerinde birer anahtar, ayrıca sağ elinde birde asa ya da meşale tutmaktadır. Başparmaklarının arasında da bir şimşek bulunmaktadır. İki tarafında iki yılan sarkmış olup birinin başı solundaki kantharos üzerinde, diğerinin başı sağ tarafındaki altar üzerindedir. Sunağa doğru sürünen üçüncü yılanın başı ise, Aion'un ağızından dışarı çıkmış şekilde tasvir edilmiştir. Bu Aion kabartması İskenderiye kültürüyle ilişkilendirilip, tanrı Serapis'in asimileştirilmiş hali olarak da yorumlanmaktadır (Görsel 2).

Orphik düşüncede bu betimlemeler Khronos'a aittir. Aion'a ait en eski yorumu yapan G. Zoega'ya göre ise, bu tarz betimlemeler Aion'a aittir (Zoega, 1808: 32). Franz Cumont ise, bu tasvirlerin Mithra gizem dininde yer alan Zurvan'na³ ait olduğunu ileri sürmektedir (Cumont 1899: 74). Zurvan'ın aslan başlı insan betimlemesine, Mitra tapınaklarında sıkça rastlanılmaktadır. Zurvan tasvirleri incelendiğinde hepsinde; aslan başı ve ağız açık haliyle dişleri dışarıya çıkmış, bedenini saran uzun ve kalın bir yılanla ve elinde üzerinde burçlar kuşağının olduğu çemberi tutmuş şekilde tasvir edilmiştir (Vermaseren, 1963: 114-115). Zurvan tasvirlerinde bedenini kalın ve uzun bir yılanın yedi kere dolanması, gezegenlerle ilişkili olduğu gibi, burçlar kuşağı yoluyla güneşin seyrini gösterdiği de belirtilmektedir (Cumont, 1960: 117). Genel olarak baktığımızda; hellenistik dönemde zaman kişileştirmesinin gnostisizm etkisi altında oluştuğunu görüyoruz (King, 1887: 257). Bu nedenle aslan başlı figürlerin kimliği henüz netlik kazanmamış olup ancak bu figürlerin zaman ve mevsimsel değişimlerle ilişkili olduğu genel olarak kabul edilmektedir.

Aion'a ait kesin tasvirler ancak Roma İmparatorluk Döneminde ulaşabiliyoruz. Bu dönemde özellikle üzerinde Aion'un isminin ve tasvirinin bir arada bulunduğu mozaikler, heykeltıraşlık eserleri ve sikkeler üzerinde bulunmaktadır. 1939 yılında Asi Nehri üzerinde bulunan Antakya'da Pinceton Ünivesitesi tarafından yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda zemini emblema vermiculatum⁴ tekniğinde döşenmiş bir oda bulunmuştur. MS 3. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen bu odadaki mozaik üzerinde dört erkek figürü (Levi, 1944: 269) bulunmaktadır. Figürlerden üçü bir grup halinde sahnenin sağ tarafında, dördüncü; ise, sahnenin sol tarafında yer almaktadır. Üç figürden ikisi oturur şekilde, diğeri de uzanır şekilde tasvir edilmiştir. Bu üçlü figüre genel olarak baktığımızda; bir ziyafet sahnesi görmekteyiz. En sağda yer alan figür, olgun ve kahverengimsi bir pelerin giymiştir. Başında sarı renkli bir çelenk ve sağ elinde de içki dolu bir kap vardır. Başını hafif sola eğmiş ve gözlerini aşağı dikmiş figürün bakışlarında hüznü bir ifade bulunmaktadır. Başının üst kısmında da Μελλων

³ Pers inancında Zurvan; Ahura Mazda ve Ahriman'ın da üzerinde olan bir ilah olup iyilik ve kötülük hükümlerini kendisinde toplamış ve zaman içinde gerçekleşecek olayların mutlak belirleyicisi güç olmuştur. Bkz. Akahı, 2009: 15-16.

⁴ Antik Roma evlerinde yer ve duvar bezemelerinde kullanılan, değişik renklere küçük kare taş ve cam parçalarından, kakma tekniğiyle yapılmış geometrik, hayvan veya bitkisel bezemeli mozaikler. Bkz. Tekçam, 2007: 65.

(melon-gelecek) yazısı bulunmaktadır. Bu yazıdan bu figürün gelecek zamanın kişileştirmesi olduğunu anlamaktayız. Ortadaki figür genç ve enerjik bir formda olup başında ince dallardan yapılmış bir çelenk bulunmaktadır. Başının üst kısmında da Ενεστος (enestos-şimdi), yazısı bulunan bu figür şimdiki zamanın kişileştirmesidir. Üçüncü figür ise, ergen bir figür olup grimsi bir pelerin giymiştir. Siyah saçlı olup başında kırmızımsı-pembemsi bir bant vardır. Başının üst kısmında Παρωιχημωος (Parochimenes-geçmiş) yazısı bulunan bu figür ise, geçmiş zamanın kişileştirmesidir (Levi, 1944: 269).

Dördüncü figüre geldiğimizde ne yazık ki bu figürün sadece baş ve omuzunun bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Geri kalan kısmı incelendiğinde bu figürün kır saçlı ve sakallı olduğu görülmektedir. Başının üzerinde Αων (Aion-sonsuzluk) yazısından bu figürün Aion kişileştirmesi olduğunu anlamaktayız (Levi, 1944: 269). Ayrıca üçlü grubun önünde üçayaklı bir sehpa bulunmaktadır. Bu sehpanın yanında da Χρονοι (Chronoi- zamanlar) yazısı bulunmaktadır. Burada Khronos; geçmiş, şimdi ve gelecek zaman figürleri ile alegorik olarak temsil edilmiştir (Görsel 3).

Panelde yer alan görsel ve literatür ifadelerden yola çıkarak artık Aion'nun bıyıklı, sakallı, kır saçlı ve çelek takmış olgun bir adam olarak ve büyük bir çember; halka ile beraber tasvir edilmiş olduğu sonucuna ulaşmaktayız (Cohen, 2014: 15). Elindeki çember de sanatsal bir ifade olarak sonsuzluğu (sonsuz zaman döngüsü) simgelemektedir (Birowsky, 2007: 14). Artık buradaki Aion tasvirini göz önüne alarak bu eserden önceki ve sonraki döneme ait bu tarz betimlemeleri artık Aion olarak ifade edebiliriz.

Aphrodisias'da C. Julius Zoilos'a ithafen yapılmış bir mezar anıtına ait 1956 ve takip eden yıllarda gün yüzüne çıkarılmış olan kabartmalarda Aion betimlemesi bulunmaktadır (Alföldi, 1979: 14-15). 1956'da iki parça halinde bulunmuştur ve yüksekliği 1,85m, genişliği 1,30m, kalınlığı 53 cm'dir. Sol tarafın çoğu, üst kısmın yarısı, sol alt kol, sol alt bacak ve bilek, burnun ucu eksiktir. Figürün başının üstünde ΑΙΩΝ yazısı bulunmaktadır. Aion yaşlı bir erkek figür olarak, profilden oturmuş durumda⁵, uzun bir himation giymiş ve başı örtülü, gür saçlı ve sakallı şekilde tasvir edilmiştir (Smith, 1993: 45-48; Alföldi, 1979: 14-15). Endişeli ve korkulu bir ifade gösteren Aion'un sağ elini başına götürmüş, bugün eksik olan sol kol öne doğru uzatılmış ve büyük olasılıkla da bir atribüt tutuyor olmalıydı. Alföldi, elinde bir kitap rulosu tuttuğunu varsaymaktadır. Bu varsayımını da içerisinde geleceğin sırlarının yazılı olduğu ve bu sırları sadece sonsuzluğun bildiği "Arcana Nevi" adlı kitapla ilişkilendirmektedir (Alföldi, 1979: 15). Alföldi'ye göre bu frizde Aion figürü ile Roma'nın sonsuzluğuna vurgu yapmış olmalıdır (Alföldi, 1979: 14-33). Smith'e göre ise, burada Aion figürü ile doğrudan anıtın sonsuzluğu ya da Zoilos'un ününün sonsuzluğuna vurgu yapılmaktadır (Smith, 1993: 40)(Görsel 4).

Nicomedia'da bulunan ve bugün Kocaeli Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde sergilenmekte olan "Korkuluk Babaları"ndan birisi hem ikonografik özelliklerinden hem de kaidesindeki "ΑΙΩΝ"

⁵ Shahba-Philippopolis'den mozaik üzerinde; Aion; yaşlı, sakallı ve oturmuş durumdadır. Yarı çıplaktır, sol omzu ile belden aşağısını himation örtmüştür, sağ elinde cennetin çemberini tutmaktadır. Bkz. Dunbabin, 1999: 168, Fig. 174.

yazıtından dolayı Aion olduğu anlaşılan bir mermer Herme bulunmaktadır (Sezer, 2015: 78). Heykelin başı ve sağ elin parmakları eksiktir. Sol omuzdan sağ göğüs altına doğru çapraz bir şekilde vücuduna örten bir hymation giymiştir. Sol elinde bir küre taşımakta⁶ olup sağ elin korunmuş olan kısmından elinin içinde bir nesne taşıyor olduğuna dair belirtiler vardır ve bu nesne büyük olasılıkla imparatorların dindarlığını simgeleyen *patera*'dır (Sezer, 2015: 78-99)(Görsel 5). Aion kişileştirmelerinin bazı örneklerinde de bir elinde, üzerinde burçlar kuşağının yer aldığı çember⁷ ile tasvir edildiğini gözlemlemekteyiz. Zodyak: "yaşam çemberi" veya "canlı varlıkların çemberi" anlamına gelen burçlar kuşağıdır (Gurshtein, 1997: 264-273). Zodyak sonsuz yaşam döngüsünü simgelediği için Aion'un bir atribüsü olarak kullanılmıştır. Örneğin MS 3. yüzyıl olarak tarihlendirilen Sentium'da İmparatorluk villasında bulunan mozaik üzerinde, Aion, Gaea ve Caphi tasvirleri bulunmaktadır. Aion burada tamamen çıplak güçlü genç bir erkek olarak tasvir edilmiştir. Sağ elinde üzerinde burçlar kuşağının yer aldığı çember bulunmaktadır⁸. Aion'un önde meyvelerin kişileştirmesi olan dört tane Carpi ve meyve çelengi ile taçlandırılmış Gaea (Romalı Tellus) yeryüzü kişileştirmesi yer almaktadır. Burada tasvir edilen dört Carpi hem mevsim kişileştirmelerine özgü tasvirleriyle hem de mevsimlere özgü meyvelerle tasvir edilerek soldan sağa, Eiar (İlkbahar), Theron (Yaz), Phthinoporon (Sonbahar) ve Cheimon (Kış) mevsimlerini temsil etmektedirler (Görsel 6).

Roma heykeltıraşlık eserlerinde ve mozaiklerinde olduğu gibi bu dönemin sikkeleri üzerinde de Aion genç ya da yaşlı bir erkek figürü olarak kişileştirilmiştir. Genellikle bir küre, Zodyak çemberi ve bazen de kürenin üzerine, ölümsüzlük sembolü olarak kabul edilen, bir anka kuşu ile tasvir edilmiştir. Anka kuşu ile yeni bir yönetici ve yeni bir çağın başlangıcı vurgulanmaktadır (Broek, 1972: 105-128). İmparatorluğun ebediyetinin, sonsuzluğunun propagandasını yapmak için kullanılmıştır. Örneğin; Hadrian Dönemi'ne tarihlendirilen bir sikkenin ön yüzünde "**IMP CAESAR TRAIAN HADRIANVS AVG**" lejanti ve Hadrianus büstü, aka yüzünde; "**P M TR P COS III // SAEC AVR**" lejanti yer almaktadır (RIC II, Part III, Hadrian 296-297)⁹. Sikkenin arka yüzünde; ayakta duran genç bir erkek olarak Aion Zodyak çemberinin içinde tasviri bulunmaktadır (Birowsky, 2007: 150). Aion'un sağ elinde bir çember sol elinde ise, küre taşımaktadır (Görsel 7).

Ayrıca bu amaç doğrultusunda Roma İmparatorluk Dönemi sanatında sonsuzluğun kişileştirmesi olan Aeternitas tasvirleri de tercih edilmiştir (Sear, 2000: 37). Aeternitas ayrıca ölen imparator ve İmparator ailesine mensup kişilerin ölümsüzlüğünü belirtmektedir. Genellikle her iki elinde güneş ve ay ya da üzerinde anka kuşu olan bir küre tutan kadın figürü olarak tasvir edilmiştir (Gradel, 2002: 309). Örneğin MS 69-79 tarihlenen sikkenin ön yüzünde (RIC II, Part I, Vespasian 838) **IMP CAESAR VESPASIANVS AVG** lejanti ve imparator Vespasian'ın defne çelenkli başı, arka yüzde

⁶ Antoninus Pius Sütununun kaidesi üzerindeki apotheosis sahnesinde; Aion kanatlı genç bir erkek olarak tasvir edilmiş ve elinde bir küre taşımaktadır. Bkz. Kleiner, 1992: 285-286, Fig. 253.

⁷ Bu çember bilimsel olarak; Dünya'nın güneş etrafında dönerken izlediği yörünge düzlemi olan ekliptik düzlemi simgelemektedir. Üzerinde de güneş yörüngesinin içlerinden geçen ve belli sembollerle gösterilen on iki takımyıldızı bulunmaktadır. Gurshtein, 1997: 264-273.

⁸ Aion'un elinde Zodyak çemberi ile kişileştirmesinin bir başka örneği de MS 2. yüzyılın ilk yarısı olarak tarihlendirilen Silin Villası mozaiklerinde görülmektedir. Bu mozaikte Aion bir kaya üzerine oturmuş, gür saçlı, sakalsız, başında iki kanat figürü, iki eliyle de Zodyak çemberini tutmuş, bir erkek figürü olarak kişileştirilmiştir. Ayrıca mozaikte Aionla beraber dört mevsim kişileştirmesi, Venüs ve Eros tasvirleri de bulunmaktadır. Bkz. Dunbabin, 1999: 122-123, Fig. 126.

⁹ [https://numismatics.org/ocrc/id/ric.2_3\(2\).hdn.296-297](https://numismatics.org/ocrc/id/ric.2_3(2).hdn.296-297), Erişim Tarihi: 18.05. 2022.

AETERNITAS lejantı ve Aternitas ayakta sola, örtülü ve uzun tunik giymiş, sunağın önünde ellerinde güneş ve ay tutuyor şekilde betimlenmiştir¹⁰ (Görsel 8).

Değerlendirme ve Sonuç

Aion; Antik Çağ sanatında literatürde sonsuz zamanı karşılayan bir kavramdır. Helenistik dönemde Mısır, Pers ve Yunan inancının etkisinde senkrentik bir tanrı olarak betimlenmiştir. Hellenistik dönem sanatında insan vücutlu, aslan başlı, vücudu bir yılan tarafından çevrelenmiş, omuzlarında dört tane kanat olan ve ellerinde genellikle birer anahtar tutan erkek figürü şeklindeki tasvirlerin Aion kişileştirmesi olduğu varsayılmaktadır. Aion kişileştirmesinin açıkça kimliğini doğrulayan tasvirlerine ancak Roma İmparatorluk Dönemi sanatında rastlanmaktadır. Bu dönem ait heykeltıraşlık eserler, mozaikler ve sikkeler üzerinde tasvir edilen Aion kişileştirmesinin ismiyle beraber tasvir edilmesi kimliğini ve betimlemelerini açıkça tespit etmemizi sağlamaktadır. Aion kişileştirmesinin ismiyle beraber tasvir edildiği eserler irdelendiğinde Aion'un bu dönem sanatında; gür ve kıvr saçlı, yaşlı veya genç, genellikle bir elinde Zodyak, küre, papirus rulusu veya bereket boynuzu tutan bir erkek figürü olarak tasvir edildiği gözlemlenmektedir. Bu dönem sanatında Aion tasvirleri ile Roma İmparatorluğunun ebediyetinin, sonsuzluğunun propagandası yapılmıştır. Apotheosis konulu sahnelerde yer alan Aion kişileştirmesi ile de ölen kişinin ruhunun ölümsüzlüğü, sonsuza kadar var olacağı propagandası yapılmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Roma Sanatında Sonsuz Zaman: Aion Kişileştirmesi" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Extended Abstract

Personification is the art of making something, a place or an abstract concept act like people. In ancient times, the concept of personification emerged from the personification of all the supernatural characters that make up the belief system with human attributes, and the concept of mythology emerged as a result of the relations between these beings, with each other and with the human race. This system, which is fed by the fact of fear and curiosity, and also by its vital needs, is to embody all kinds of concepts that cannot be explained through the senses with allegorical expressions. Thus, the concept of personification emerged, and it became a subject from speeches in the agora to literature and then to visual arts.

In the ancient Greek belief, Aion, the concept of time; It is used to express life span and eternal life. Many scientists, poets and philosophers of the ancient period made evaluations about Aion, which expresses the duration of human life and the time and eternity before the beginning of everything in the concept of time. However, the depiction of the concept of time is not encountered in any type of art until the Late Hellenistic period. Influenced by Egyptian and Persian beliefs, he was reflected in Greek art as a syncretic god.

¹⁰ [http://numismatics.org/ocrc/ RIC II Part 1\(second edition\) Vespasian 838](http://numismatics.org/ocrc/ RIC II Part 1(second edition) Vespasian 838), Erişim Tarihi: 18.05. 2022.

Euripides describes Aion as the earliest phase of Chronos. Plato describes time as eternity. According to Plato, Aion is something that is always that way and does not change but is perceived only by the mind. Chronos, on the other hand, is related to constantly existing objects and concepts and can only be detected by perception. In other words, time (changing-Khronos) was formed in time (infinite-Aion). Aristotle, on the other hand, does not define time by ignoring the concept of motion and time; defines it as a measure of movement. Plato departed from infinity and reached the Chronos; Aristotle started from the movement and reached the concept of infinity. However, all of these definitions are philosophical approaches to the concept of time, and none of them have a clear description of Aion. However, in the Hellenistic Period, we see that Aion developed as a cosmic god popular in various mystical-sophistic circles and sometimes as a henotheistic culture. During this period, Aion; has a human body, and his body is surrounded by a snake, a symbol of eternity, with the head of a lion, and four wings protruding from his shoulders, which are the symbols of the four seasons or the four winds. He depicts a depiction of the concept of time, usually holding a key, but sometimes holding a torch along with the key. However, it is not certain that these depictions belong to Aion. There are also depictions of Aion that have survived to the present day in accordance with these descriptions.

After the late Hellenistic period, it began to be depicted as a human-shaped creature with the head of a lion and wings on its shoulders. He usually holds a scepter and a key in his hands with a snake entwined with him or his body. It has been a matter of debate to definitively consider these depictions as Aion. However, we come across depictions that we can define as Aion in the Roman Imperial Period. In almost all depictions, he is personified as a male figure with bushy and gray hair, old or young, usually holding the zodiac circle in one hand, as well as a globe, papyrus roll, and horn of fertility. The personification of Aion, which appeared in the art of this period, was used to propagate the eternity of the Empire.

Kaynakça

- Akalın, K. H. (2009). Mitra Efsanelerinin ve Mucizelerinin Hristiyanlık Üzerindeki Etkileri. Akademik Bakış, 17, 1-17.
- Alföldi, A. (1979). Aion in Mérida und Aphrodisias. Mainz am Rhein.
- Aristoteles, Metaphysik V 12, 1020a 13-14.
- Birowsky, G. (2007). AION: A Cosmic Allegory on a Coin from Tyre?. Israel Antiquities Authority.
- Can, B. (2014). Antik Çağ Mozaiklerinde Sembolizm ve Kişileştirme (Personification). Aktüel Arkeoloji, 39, 44-49.
- Cohen, S. (2014). Transformations of Time and Temporality in Medieval and Renaissance Art. s. 14-15.
- Cumont, F. V. M. (1960). Astrology and Religion Among the Greeks and Romans. New York: Evinity Publishing.
- Cumont, F. , (1899), Textes et Monuments figures relatifs aux Mysteres de Mithra, I, Bruxelles.
- Dunbabin, K. M. D. (1999). Mosaics of the Greek and Roman World. Cambridge University.
- Gradel, I. (2002). Emperor Worship and Roman Religion. Oxford.

- Gurshtein, A. A. (1997). The Origins of the Constellations: Some Provocative Hypotheses Link the Origins of the Constellations to the Precession of the Earth's Axis and the Symbolic Imagery of Ancient Peoples. *American Scientist*, 85 (3), 264–273. JSTOR, www.jstor.org/stable/27856779. Accessed 10 Dec. 2020.
- Homeros. (2014). *İlyada*, (Çev. Demir, M.). Ankara.
- Dionysiaca, <https://www.theoi.com/Text/NonnusDionysiaca7.html>, Erişim Tarihi: 17.05.2022
- Karataş, İ. E. (2006). Max Müller: Hayatı, Eserleri ve Dinler Tarihindeki Yeri. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- King, C. W. (1887). *The Gnostics*. London.
- Kleiner, D. E. E. (1992). *Roman Sculpture*. New Haven and London.
- Le Glay, M. (1981). *Aion*, LIMC I, 1-2.
- Levi, D. (1944). *Aion*. *Hesperia*, XIII (4), 269-314.
- Müller, M. (1882). *Friedrich, Introduction to the Science of Religion*. London.
- Platon (Eflatun), (2001). *Devlet*, (Çev. Eyüboğlu, S. ve Cimboz, M. A.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Reynolds, J. (1982). *Aphrodisias and Rome*. London.
- Sear, D. R. (2000). *Roma Coins and Their Values Vol I*. London.
- Sezer, S. S. (2015). Nıkomedya Antik Kenti'nden Heykeltıraşlık Eserleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 78-99.
- Smith, R.R.R. (1993). *The Monument of Julius Zoilos, Mainz am Rhein*. New York University.
- Tekçam, T. (2007). *Arkeoloji Sözlüğü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Van den Broek R. (1972). *The Myth of the Phoenix. According to Classical and Early Christian Traditio* Leiden.
- Vermaseren, M. J. (1963), *Mithras: The Secret God*. London: Chatto & Windus.
- Zoega, G. (1808). *Bassorilievi antichi di Roma, II*, Rome.
- [https://numismatics.org/ocre/id/ric.2_3\(2\).hdn.296-297](https://numismatics.org/ocre/id/ric.2_3(2).hdn.296-297), Erişim Tarihi: 18.05. 2022.
- [http://numismatics.org/ocre/_RIC_II_Part_1\(second edition\)_Vespasian_838](http://numismatics.org/ocre/_RIC_II_Part_1(second%20edition)_Vespasian_838), Erişim Tarihi: 18.05.2022.

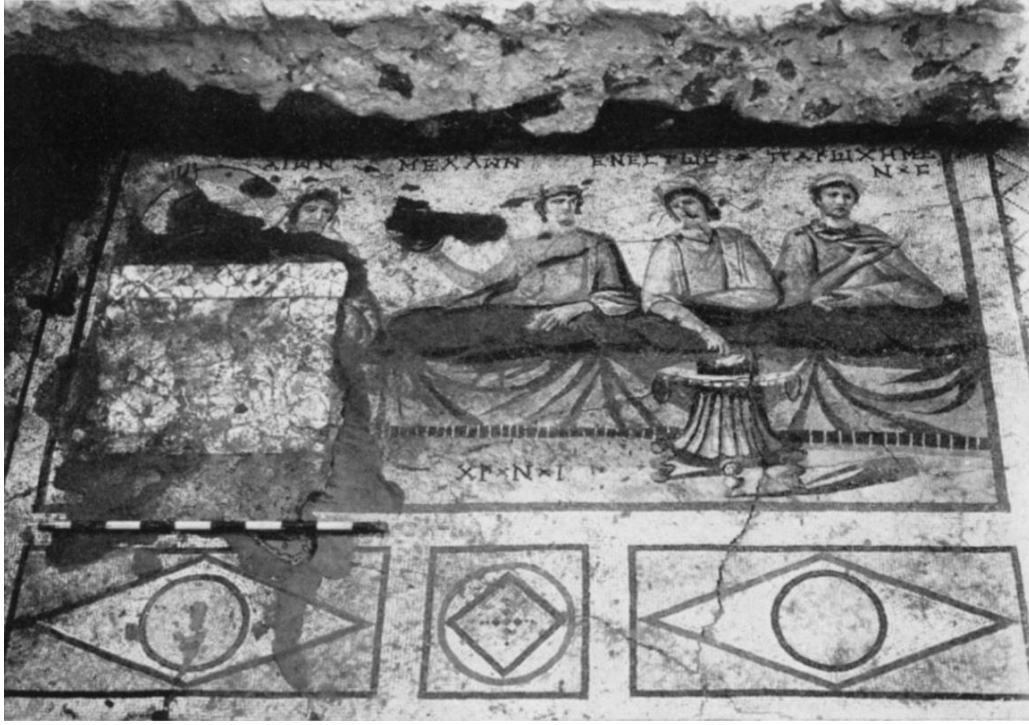
Görseller

Görsel 1. Mermer Aion Heykeli. (Levi, 1944: 275, Fig. 4).

Görsel 2. Oxyrhynchus'dan Aion Kabartması. (Levi, 1944: 275, Fig. 5).

Görsel 3. Antakya'dan Mozaik Üzerinde Aion ve Chronoi (Levi, 1944: 271, Fig. 3).

Görsel 4. Zoilos Mezar Anıtı Frizinde Aion Kabartması (Le Glay, 1981: Nr. 7)

Görsel 5. Aion Heykeli. Kocaeli Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi. (Sezer, 2015: 97, Res. 8)

Görsel 6. Sentium'dan mozaik üzerinde Aion (<https://www.theoi.com/Gallery/Z15.2.html>)

Görsel 7. Hadrian Dönemi'ne ait bir Aureus üzerinde; Aion ([RIC II, Part 3 \(second edition\) Hadrian 296-297](#))

Görsel 8. Vespasian Dönemi'ne ait bir Aureus üzerinde; Aeternitas kişileştirmesi. (<http://numismatics.org/ocre/RIC> II Part 1(second edition) Vespasian 838)

1980 Darbesinden 28 Şubat Postmodern Darbe Sürecine Giresun'da Milli Görüş Hareketi: Refah Partisi

National Vision Movement in Giresun from the 1980 Coup to the Post-Modern Coup
Process of February 28 and the Aftermath: The Welfare Party

Ali YILMAZ¹

İnceleme Makalesi / *Review Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 12.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 22.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1102155

Atıf / Citation: Yılmaz, A., (2022). “1980 Darbesinden 28 Şubat Postmodern Darbe Sürecine Giresun'da Milli Görüş Hareketi: Refah Partisi” ODÜSOBİAD 12 (2), 521-542, Doi:10.48146/odusobiad.1102155

Öz

Türkiye’de kendisini daha muhafazakâr ve dindar sayanların desteğini alan Necmettin Erbakan, 1980 öncesi başbakan yardımcısı olarak Türk insanına hizmet imkânı bulmuştur. Yeni söylemleri ile halkın teveccühünü kazanan Erbakan, 1980 askeri darbesiyle hem partisi kapatılmış hem de kendisi ve yakın çalışma arkadaşlarının çoğu siyasi yasaklı olmuştur. Sıradan bir parti olmaktan öte bir dava partisi olarak kapatıldıktan sonra yeni oluşan şartlarda da seçmen kitlesini kaybetmemek için çeşitli argümanlar geliştirerek bütün illerde sempatanlarını bir arada ve dinamik tutmaya çalışmıştır. Sıkıyönetim sürecinden demokrasiye geçişle birlikte Milli Görüş hareketi de siyasi arenada Refah Partisi ile yoluna devam etmiştir. Necmettin Erbakan, 1980 sonrası dünyadaki ekonomik gelişmeleri de iyi tahlil ederek “Adil Düzen” mottosu ile siyasal arenada yeni bir söylem geliştirmiştir. Türkiye’yi güçlü ve lider ülke yapma vaadi, İslam birliği ideali, millilik, antiemperyalizm ve antisyonizm söylemleri insanlar arasında kabul görmüştür. Ayrıca cemaat ve tarikatlara göre daha kuşatıcı ve ümmetçi duruşu, köyden kente göçte varoşlarda ezilen kesimin sözcülüğüne soyunması bu hareketi daha da güçlendirmiştir. O, askeri yönetim sonrası partileşme sürecinde 1980 öncesi Milli Selamet Partisinden İzmir milletvekili aday Turgut Özal’ın kurduğu Anavatan Partisinin 1980 sonrası iktidara gelmesinin zorluklarını aşarak 1996 yılında koalisyonun başbakanı olarak hükümete gelip millete hizmet etme fırsatı bulmuştur. Bu çalışmada, Milli Görüş hareketinin devamı olan Refah Partisinin Giresun ili özelinde kuruluşu, yapılanması ve iktidar süreci ile iktidardan uzaklaştırılma süreci irdelenecektir. Refah Partisi, ilk seçimlere 1984 yerel seçimleriyle girmiş, her ne kadar bu seçimlerde Türkiye ortalamasının altında bir oy alınmış olsa bile sonraki girdiği bütün seçimlerde oy oranlarını artırarak Giresun’da Türkiye ortalamasının üzerinde oy almıştır. Bu başarının altında yatan sebep, 1980 öncesinde sahalarda olmayan kadınların sahalara inmesi, medyayı daha etkin kullanma, tarikat-siyaset çatışmasının Giresun’a yansımamasıdır. Hareketin gençlik yapılanması olarak kurulan Milli Gençlik Vakfı ve diğer sivil toplum örgütleri çalışmalarıyla 28 Şubat 1997 post modern darbe sürecinde iktidar etme ve sonraki süreç Giresun özelinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

¹ Doç. Dr. Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı, e-mail: alibedir28@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8574-4580>

Anahtar Kelimeler: Milli Görüş, Adil Düzen, Refah Partisi, 28 Şubat, Giresun.

Abstract

Necmettin Erbakan, supported in Turkey by those who considered themselves as more conservative and religious, had the opportunity to serve the people of Turkey as Deputy Prime Minister before 1980. Erbakan's new discourse that made him win the favor of the public; however, in the wake of the 1980 military coup, his party was closed down and he, along with most of his close colleagues, was banned from politics. After his party, which was a party with a cause rather than an ordinary one, was closed down, he tried to keep his sympathizers united and active by developing various arguments in order to preserve his electorate in the newly developing conditions. With the transition from martial law to democracy, the National Vision Movement moved on in the political arena with the Welfare Party. Necmettin Erbakan cultivated a new discourse in politics with the motto of "Fair Order" by successfully analyzing the economic developments in the world after 1980. His promise to make Turkey a strong and prominent country, his ideals of Islamic unity, his discourse of nationalism, anti-imperialism and anti-Zionism were accepted by the public. Additionally, his more comprehensive and Pan-Islamist stance compared to the religious jamaats and sects, and the fact that he undertook to be the voice of the people who suffered in the slums following rural-to-urban migration, strengthened the movement. The Motherland Party founded by Turgut Ozal, who had been the National Salvation Party's Izmir candidate for the parliament before 1980, faced some difficulties while coming into power after 1980, following the military administration. Erbakan having overcome those obstacles acquired a position in the government as the prime minister of the coalition in 1996 and served the nation. This study explores the establishment and structuring of the Welfare Party, a continuation of the National Vision Movement, in Giresun, as well as the process of its coming to power and later being overthrown. The first elections the Welfare Party took part in were the local elections of 1984, and although the votes it received were below the country average that year, the party increased its vote rates in all subsequent elections and received more votes than the Turkey average in Giresun. The reasons behind this success are that women, who had not been active in politics before 1980, began to participate more, the media was used more effectively, and Giresun was not affected by the conflict between religious sects and politics. This study will examine processes during and after the power on the February 28th, 1997 post-modern coup process in the context of Giresun together with the efforts of the National Youth Foundation, established as the youth organization of the movement, and other non-governmental organizations

Keywords: National Vision, Fair Order, the Welfare Party, February 28, Giresun.

Giriş

I. Dünya Savaşı sonrası kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin izlediği laiklik ve milliyetçilik politikalarına karşı beliren sosyal tepkiler, kurucu iradeyi radikal tedbirler almaya sevk ettiği gibi bu kesimi kendisine tehdit olarak algılamasına da sebep olmuştur. Bu bağlamda 1925-1950 yılları arasında Türkiye'de İslami oluşumlar birbirinden bağımsız olarak Süleymanlık hareketi (Çağlar, 2016, 4-5), Nurculuk hareketi (Turan, 1998, 16) ve bazı tasavvufi oluşumlar olarak teşkilatlanmıştır. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti döneminde ezanın Türkçe okunması, ortaokullarda din dersinin seçmeli olarak da olsa müfredata konulması ve İmam-Hatip Liselerinin açılması gibi icraatlar (Kara, 2016, 228-276), İslami hareketlerin demokratikleşmeye destek vermesini zorunlu kılmıştır. Bu demokratikleşme sonucu Türkiye'de iki partili dönemin klasik merkezlerine ortak olmaya çalışan yeni merkezler, çevrelerine de yeni çevreler eklenmiştir. Kemalist bürokratik yapının bir yansıması olarak

Cumhuriyet Halk Partisi merkez solu, Demokrat Parti ve bu partinin devamı sayılan Adalet Partisi ise sağ kanadı, Türkiye İşçi Partisi sosyalist solun temsilcisi, Milliyetçi Hareket Partisi de milliyetçi tabanı temsil etmiştir. Dini niteliği ile Milli Nizam Partisi/Milli Selamet Partisi de sağ kanadın dini/millî ideolojik parti rolünü üstlenmiştir (Çelebi, 2019: 43). 1960'lı yıllardan itibaren dünya genelinde İslami harekette bir canlanma yaşanmıştır. İslami hareketteki canlanma, İslam dininin yayılması veya daha nitelikli yaşanmasından ziyade, devlet ve kamu alanlarında daha görünür olmasını ifade eden bir olgu olarak anlaşılmıştır. Bu yıllarda siyasetle tanışan yeni nesil dindarlar, kamusal alanlarda görünür hale gelmişlerdir.

Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçişle köyden kente göçün hızlanması ve eğitim seviyesinin artması, şehirde bilinçlenen muhafazakâr kesimin ortaya çıkışını sağlamıştır. Bu kesim, dini taleplerini en iyi platform olan siyasetle ortaya koyacağına inanmış ve siyaset kanallarını zorlamıştır. Bu ihtiyaç ve isteği iyi tahlil eden Necmettin Erbakan, siyaset arenasına 1969 yılında bağımsızlar hareketiyle girmiş, bu hareket daha sonra partileşerek kurumsal bir yapı haline gelmiştir (Çavdar, 1995: 225). Müesses nizam, Cumhuriyet Halk Partisi'nden doğup, iktidarı onun elinden alan Demokrat Partiden sonra sosyal adalet, adil düzen, ekonomik refah gibi iddialarla siyaset sahnesine çıkan ve verdiği vaatlerle toplumda popülerliğini artıran Milli Görüş hareketinden rahatsız olmuştur. Necmettin Erbakan, 1969 yılında bağımsız olarak girdiği mecliste her geçen gün gücünü artırmış, 1973 yılında Bülent Ecevit başbakanlığındaki hükümette bir yıl süreyle devlet bakanı ve başbakan yardımcılığında bulunmuştur (Yılmaz, 2021, 329). Haziran 1996 yılından itibaren de yaklaşık bir yıl süreyle başbakanlık yapmıştır. Milli Görüş hareketinin bu başarısının sebeplerden birisi kadronun adanmışlığı, diğeri ise parti düşüncelerini topluma ulaştırmada büyük etkisi olup 1973 yılında yayın hayatına başlayan "*Millî Gazete*" ve 1994 yılında parti teşkilatlarının maddi katkılarıyla kurulan "*Kanal 7*" televizyonudur (K.60). Yazılı basın hayatı alanında her ne kadar daha sonra bazı ayrışmalar yaşansa bile 1983-1998 yıllarında basılan "*İslam Dergisi'nden*" de bahsetmek gerekmektedir. Ayrıca bu oluşuma doğrudan bağlı olmamakla birlikte harekete dolaylı destek veren "*Millî Gençlik Vakfı*", "*Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği*" (MÜSİAD) ve "*İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı*" (İHH) gibi sivil toplum kuruluşlarını da unutmamak gerekmektedir (Yılmaz, 2016: 1179).

Millî Görüş hareketinin 1970'lerden sonra yetiştirdiği bazı siyasetçilerin, Millî Selamet Partisi'nden İzmir milletvekili adayı Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi'ne katılmaları hareket açısından bir sorun oluşturmuştur. Giresun özelinde de bu durum etkisini göstererek Refah Partisi'nin kuruluş aşamasında il-ilçe yönetimlerine girecek siyasetçi sıkıntısı, Millî Selamet Partisi zamanından daha fazla yaşanmıştır. Bu olumsuzluğa rağmen dava hareketi olan Millî Görüş'ün yeniden partileşmeye girmesi ile Refah Partisi şemsiyesi altında tez zamanda toplanılabilmektedir. Çünkü bu kadroyu Necmettin Erbakan, "Şanlı tarihi boyunca İstanbul'u fetheden, çağ açıp çağ kapatan, Viyana'yı kuşatan, Çanakkale zaferini kazanan, İstiklal Savaşını yapan ve en son Kıbrıs'ta harikalar yaratan bu milletin ruh ve manasıdır." (Erbakan, 2014: 431) şuuruyla yetiştirmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden eylem araştırması uygulanmıştır. Eylem araştırması; kişilerin kendi mesleki eylemleri hakkında araştırma yapmaları ve değişim için eyleme geçmeleri temelinde gerçekleşen sistematik bir müdahale süreci olarak tarif edilmektedir (Yıldırım-Şimşek, 2011, 295). Nitel araştırmalarda genel olarak nasıl sorusunun cevabı arandığı için nicel araştırmalarda olduğu gibi genellenebilir verilerin elde edilmesi amaçlanmaz (John, 2014: 4). Bu bağlamda çalışmada elde edilen verilerle 1980 Askeri Darbesi sonucu Milli Görüş Hareketinin devamı olan Refah Partisi, derinlemesine irdelenerek söz konusu siyasi hareketin bu süreçte Giresun özelindeki oluşumu araştırılmaya çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Bu çalışmada çoğu Giresun'da ikamet eden on beş kişiliyle görüşülmüştür. Bu kişilerden; biri ilköğretim, ikisi lise, ikisi yüksekokul, sekizi fakülte ve ikisi de lisansüstü mezundur. Örneklem seçiminde 1983-1998 yılları arasında Giresun'da yaşamış değişik meslek sahibi, parti yöneticisi, sempaticisi ve sivil toplum yöneticisi olma durumu temel kriter olarak belirlenmiştir. Bu ölçütlerin belirlenmesinde araştırılan konuya dair daha nitelikli veriler elde etme hedefi etkili olmuştur. Görüşlerine başvuru katılımcıların yaşları 52 ile 83 arasındadır.

Katılımcı	Okul	Yaş	Katılımcı	Okul	Yaş
K1	İlköğretim	83	K9	Üniversite	62
K2	Lise	57	K10	Üniversite	64
K3	Lise	70	K11	Üniversite	66
K4	Yüksekokul	66	K12	Üniversite	71
K5	Yüksekokul	60	K13	Üniversite	73
K6	Üniversite	52	K14	Lisansüstü	57
K7	Üniversite	54	K15	Lisansüstü	64
K8	Üniversite	61			

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılmıştır. Mülakatta muhataplara sorulan sorular tarafımızca hazırlanmış olup temel karakteristiğini aşağıda yer alan temalar oluşturmaktadır.

Tablo 1: Mülakat Soruları

Milli Görüş Hareketi'nin devamı olan Refah Partisi'nin iktidar yürüyüşü ve kapatılması sürecinin Giresun'daki etkilerinin tespit	Refah Partisi'nin Giresun'da kurucuları kimlerdir?	soruları sorulmuştur.
	Milli Selamet Partisi'nden aday olup 1980 sonrası Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi, Giresun'da Refah Partililerce nasıl	

edilebilmesine yönelik	karşılanmıştır?	
	Refah Partisi'nin kuruluşunda hedeflenen açılım sağlanabilmiş midir?	
	Türkiye genelindeki 1989 ve 1994 yerel seçimlerinin Giresun'a yansımaları nasıl olmuştur?	
	Milli Gençlik Vakfı ve diğer sivil toplum kuruluşlarının hareketin gelişmesinde ne gibi katkıları olmuştur?	
	Parti propagandasında etkili olan yöntem değişiklikleri nelerdir?	
	Partinin iktidar yılları ve 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin Giresun'a yansımaları nasıl olmuştur?	

Verilerin Analizi

Parti ile ilişkilendirilen kişilerle yapılan mülakat verileri içerik analizi tekniği kullanılarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İçerik analizi; yapılandırılmamış mülakat formuyla elde edilen verilerin analiz edilerek belli temalara ulaşma çabasını içinde barındırmaktadır (Yıldırım-Şimşek, 2011, 227). Nitel araştırmanın doğası gereği elde edilen verilerin yorumlanmasında genellemelerden kaçınılmış, Milli Görüş Hareketi'nin devamı olan Refah Partisi'nin o dönemdeki Giresun gerçeği açık bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmaya katkı sunan katılımcılar "K" harfi ile kodlanmış, araştırmada önemli bir değişken olarak kabul edildiği için katılımcıların yaşları da yanlarına yazılmıştır. Çalışmamızda Milli Görüş Hareketi'nin devamı olan Refah Partisi'nin niteliği, zamanın değişmesi ile hareketin söylem ve eylem değişiklikleri, insanların lidere bağlılıkla kuramsal olarak açıklandıktan sonra Giresun'daki gelişim süreci değerlendirilmiştir.

Milli Görüş Hareketi'nin 1980 Sonrası Toparlanma Süreci: Refah Partisinin Kuruluşu

1980 askeri darbesiyle diğer siyasi partiler gibi Milli Selamet Partisi de kapatılmıştır. Milli Selamet Partisi her ne kadar kapatılmış olsa bile Necmettin Erbakan, tabanını canlı tutmak için illerde kadrosunu dağıtmama adına değişik atraksiyonlarla tabanı konsolite etmeyi başarmıştır. Askeri darbe sonrası demokratik hayata geçiş sürecinde Milli Selamet Partisi kadrolarının çoğu siyasi yasaklı olduklarından Refah Partisi, Avukat Ali Türkmen başkanlığında 13 Temmuz 1983 tarihinde kurulmuştur (Özdemir, 2015: 169). Ancak Milli Güvenlik Konseyi tarafından 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimlerine katılımlarının veto edilmesiyle bu seçimlere katılamamıştır. Veto sonrası

başkansız kalan Refah Partisi, Ahmet Tekdal'ın başkanlığa getirilmesiyle siyasi hayatına devam etmiştir. 25 Mart 1984'de girdiği ilk yerel seçimlerinde Refah Partisi, Türkiye genelinde %4,4 oy almış ve kayda değer bir başarı gösterememiştir.

6 Eylül 1987 tarihinde yapılan referandumda siyasi yasakların kaldırılması neticesinde 11 Ekim 1987 tarihinde Necmettin Erbakan, genel başkanlığa seçilmiştir. Refah Partisi, devamı bulunduğu diğer Milli Görüş partilerine göre söylem değişikliğine gitmiş, Necmettin Erbakan'ın Süleyman Karagülle ve ekibine hazırlattığı "Adil Düzen" programı merkez slogan olarak benimsenmiştir. Hareketin "Milli Görüş, Milli Duruş ve Milli Vicdan" gibi sloganları 1990'dan sonra Adil Düzen mottosuna dönüşmüştür. Adil Düzen mottosu, ilk defa Refah Partisi'nin 7 Ekim 1990 tarihinde yapılan 3. kongresinde kullanılmıştır. Milli Görüş, 1980 öncesi Türkiye'deki daha muhafazakâr insanlarla bir nüve oluşturmuş, bundan sonra artık iktidara gelmek için daha geniş yelpazeye hitap etme kararı almıştır. Adil Düzen kavramı, o kadar yoruma açık bir slogan idi ki muhafazakârlar için dini bir argüman, diğer insanlar için ise T.C. Anayasa'sının 2. maddesinde yer alan "Adalet anlayışı içerisinde" ifadesi ile laik sistemle de çatışmama adına iyi bir söylem idi. Bu slogan, Türk vatandaşlarının orta-alt tabakasının bütününe hitap ediyor ve adil ekonomik düzenin uygulanması ile vatandaşların faiz sarmalından kurtarıldığı, herkese hakkının verildiği ve refahın tabana yayıldığı bir söylemi ifade ediyordu.

Refah Partisi, 29 Kasım 1987 tarihinde girdiği ilk genel seçimlerde %7,3 oy alıp %10'luk barajı aşamayı parlamentoda temsil edilememiştir. 26 Mart 1989 tarihinde yapılan mahalli seçimlerde %9,8 oy alarak Konya, Sivas, Van, Şanlıurfa ve Kahramanmaraş illeriyle 69 ilçe ve belde başkanlıkları kazanmıştır. 20 Ekim 1991 genel seçimleri yaklaşıma başlayınca 1980 öncesi genellikle Milli Türk Talebe Birliği'nde (MTTB) yetişen insanların oluşturduğu Birlik Vakfı merkezde olmak üzere diğer sivil toplum örgütleri ve cemaatlerin baskı ve çalışmalarıyla Refah Partisi (RP), Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP), İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ittifak kurarak seçimlere girmişlerdir. İttifak bu seçimlerde %16,2 oy alarak büyük başarı kazanmış ve toplamda 62 milletvekili ile 1980 sonrası parlamentoda temsil edilmeye başlamıştır. 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde Anavatan Partisi'nin zayıflaması, Doğruyol Partisi ile Sosyal Demokrat Halkçı Partisi'nin kurduğu koalisyon hükümetinin ülkeyi iyi yönetememesi yani düzen partilerinin başarısızlığı (Aslan-Yürüşen, 1996: 12), Refah Partisi'ni yeni umut haline getirerek yıldızının parlamasına sebep olmuştur. Kriz sonu yapılan ilk yerel seçimlerde oyların %19,1'ini alarak İstanbul ve Ankara dâhil altı büyükşehir, 22 il, 92 ilçe ve 207 belde olmak üzere toplam 327 belediye başkanlığı kazanmıştır. 24 Aralık 1995 tarihinde yapılacak erken genel seçimle bir yıl olmasına rağmen yerel seçimlerde kazanılan başarı ve seçilen başkanların yerel yönetimlerde ortaya koydukları performans, genel seçimlere yansımış 1991 genel seçimlerinin aksine Refah Partisi 1995 yılında tek başına girdiği seçimden %21,3 oy alarak birinci parti olmuş ve RP'nin popülaritesini zirveye taşımıştır (Gündoğan: 99-128). Refah Partisi'nin sosyal tabanı, geleneksel dindar zümreler, büyük kentlerin varoşlarında yaşayan ve milli gelirden yeterli derecede pay alamayan yoksul kesimler ve kırsal alandan henüz kopup küçük kentlere gelen dağınık bireylerden oluşmaktaydı. Refah Partisi'nin "Adil Düzen, kimlik beyanı, aidiyet, ahlaki dürüstlük, farklı dış politika ve Müslüman kardeşliği" gibi kendine özgü söylemleri, kendisini diğer merkez partilerden avantajlı

konuma taşımıştır (Bulaç, 2009: 263). Parti programlarında kullanılan dini motifler laikçi grubun tepkisini çekmiştir.

Milli Görüş hareketinde kuruluşundan itibaren mevcut olan cemaatçi-partici çekişmesi her ne kadar 1980 öncesi tolere edilip ayrışmaya yol açmamış olsa bile bu rekabet Refah Partisi döneminde partiler lehine sonuçlanmıştır. Geleneksel cemaat (tasavvuf) geleneğinde olan yüz yüze ilişkiler kesilmemiş, zamanın ruhuna uygun olması açısından bu yıllarda yaygınlık kazanan kitle iletişim araçlarından televizyon ve video araçlarıyla çeşitlendirilmiştir. 1980 öncesi Milli Görüş partilerinin kuruluş ve gelişim sürecinde İskenderpaşa cemaatinin ağırlığı hissedilip belirleyici iken, bu gerçek Refah Partisi döneminde iki grup arasında çatışmaya sebep olmuş ve siyaset tarafının üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Bununla birlikte tabanı diri tutmak için cemaatlerin söylemlerini kullanmaya devam etmişlerdir (Yıldırım, 1999: 133). Bu rekabet, İskenderpaşa cemaati ile Refah Partisi'nin arasının açılmasına sebep olmuş ve gruplar arasında kırılmalara sebebiyet vermiştir. Bu ayrışma diğer dini cemaatlerce kabul edilmemiş ve Türkiye'de Refah Partisi'nin İslamcılığın tek temsilcisi olarak gösterilmesinden rahatsız olunmuştur. Aslında bu düşünsel değişim zarureti, toplumu değiştirmeye çalışma ile toplumdan ayrı bir hayat yaşama (Erkilet, 2017: 53) seçenekleri arasında bir tercih yapılması zorunluluğundan kaynaklanmaktadır.

Adil düzen retoriğine sahip Refah Partisi, selefi olan Milli Görüş partilerinden farklı olarak devletçi ve korumacı politikardan vazgeçerek piyasa ekonomisi modeline yönelmiştir. Bu eksen kaymasının Turgut Özal dönemi uygulanan neo-liberal politikaların sonucu oluşan imkân alanlarından faydalanan Anadolu burjuvasının devletin kontrolcü ve sınırlayıcı gücünden kurtulma isteği oldukça etkili olmuştur (Yavuz, 2005: 597). Refah Partisi döneminde daha önceki Milli Görüş partilerinden farklı olarak kadın kamusal ve siyasi alanda görülmeye başlamıştır. İslami hareketin yükselişi ile paralel olarak evlere hapsedilen dindar kadınlar, hem yükseköğretimde okumaya başlamış hem de devlet daireleri ve sivil toplum örgütlerinde, parti teşkilatlarında kendilerini politik birey olarak göstermişlerdir.

Refah Partisi, her alanda olduğu gibi dış politika alanında da yeni bir konsept oluşturmuştur. Dış politikasını geri kalmış İslam ülkeleri ile birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan Orta Asya ülkeleri ve nüfus ağırlığı ile Malezya ve Endonezya gibi ülkelerle işbirliğini önceleyerek İslam dünyasında liderlik için doğal aday haline gelmiştir. Refah Partisi'nin Türkiye için koyduğu hedef AB'den ziyade Dünya Müslüman Ülkeler Birliğidir. Bu birliğin kurulmasıyla, adil ekonomik, siyasi, ahlaki düzenin hakim kılınıp, ahlaki çözümlenin karşısında manevi kalkınmanın yeniden başlayacağı dillendirilmiştir (Refah Partisi Beyannamesi, 1995). Bunun sonucu olarak Necmettin Erbakan, dünyada oluşan global yapıya karşı (G-7 Group of Seven'e alternatif olarak), Endonezya, Bangladeş, Malezya, İran, Mısır, Pakistan, Nijerya ve Türkiye'nin içerisinde bulunduğu D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nı, başbakan sıfatıyla 15 Haziran 1997'de İstanbul Deklarasyonu ile birlikte resmen kurmuştur. Bu oluşum lider ülke Türkiye beklentisinde olan Refah Partisi tabanına son derece anlamlı gelen bir girişimdir (Dağlı, 1998: 129). Ne var ki büyük hayallerle kurulan D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın teşekkülünden üç gün sonra Necmettin Erbakan ve hükümeti istifa etmek zorunda bırakılmıştır.

24 Aralık 1995 genel seçimlerinde millet, tek başına bir partiye hükümet kurma yetkisi vermemişti. Seçimlerden birinci parti çıkan RP'ye hükümet kurma görevi verilmiş olsa bile hiçbir parti onunla ortaklığı kabul etmediğinden Necmettin Erbakan kendisine verilen hükümeti kurma görevini iade etmek zorunda kalmıştır. Hükümet kurma çalışmalarından sonuç alınamayınca Mesut Yılmaz'ın başkanlığında RP ile koalisyon kurma ihtimali belirince zamanın Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Kabadayı ve Jandarma Genel Komutanı Teoman Koman'ın devreye girmesi ile bu hükümetin kurulması engellenmiştir (Bayramoğlu, 2007: 45-46). Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığında 6 Mart 1996 tarihinde kurulan 53. Anayol Cumhuriyet Hükümeti, Demokratik Sol Parti'nin dışarıdan destek vermesi, oylamaya katılmaması salt çoğunluk olan 276 sayısı yerine oturuma katılan milletvekili sayısının çoğunluğu olan 257 kabul oyu alarak kurulmuştur. Bu gelişme üzerine birinci partinin genel başkanı Necmettin Erbakan, Anayasa mahkemesine yaptığı itiraz sonucu verilen iptal kararından sonra hükümet hakkında verilen gensoru 3 Haziran 1996 tarihinde kabul edilerek 6 Haziran 1996 tarihinde hükümet istifasını vermek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler sonucu dönüşümlü başbakanlık üzerine anlaşarak Necmettin Erbakan'ın başbakanlığındaki 54. Cumhuriyet Hükümeti 8 Temmuz 1996 tarihinde kurulmuştur. Böylece koalisyon şeklinde de olsa yerel yönetimlerdeki iktidarını Milli Görüş hareketi kuruluşundan 27 sene sonra genel iktidara taşımıştır.

Bir yıl gibi kısa koalisyon döneminde hükümet, havuz sistemi kurarak kaynakların tek elden harcanmasını sağlamış, memurların maaşlarına toplamda %130, işçiye %102, emekliye de %121 zam yapmıştır. Tarım ürünlerine tatminkâr taban fiyatın yanında burs alan üniversite öğrencilerinin sayıları iki katına çıkarılmıştır (Erbakan, 2002). 21 Mayıs 1997'de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, iktidarda olan Refah Partisi hakkında, "Lâik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri" gerekçesiyle dava açmış, parti 8 ay süren dava sonunda, 16 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Milli Görüş partilerinden Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi, sırtını Batı'ya dönerek kendilerini daha muhafazakâr addeden kitleyi devletle tanıştırmış, küçük sanayici ve tüccara dayalı bir ulusal gelişmeyi öngörmüştür. 1980 darbesinden sonra dengeli bir Batı politikası olmakla birlikte daha çok İslam ülkelerinin birleştirilip bir küresel güç olma çabası içerisinde ekonomik, siyasal ve toplumsal hayatta "Adil Düzen" sloganını bayraklaştırarak seçmenin umudu olarak her geçen gün oylarını artırmıştır. Müesses nizam, Milli Görüş zihniyetine karşı iç ve dış güçlerin yardımıyla bu görüşün temsilcilerini iktidardan uzaklaştırmıştır. Her şeye rağmen Erbakan'ın kitle siyasetine önem vermesi ve hareketini Türk siyasetiyle bütünleştirerek demokrasiyi zenginleştirmedeki başarısı önemlidir (Özdalga, 1999: 128).

Giresun'da Refah Partisi'nin Kuruluşu

12 Eylül 1980 darbesi sonrası kapatılan partilerin arasında MSP de bulunuyordu. Darbe sonrası bir müddet cezaevinde tevkif edildikten sonra siyasi yasaklı olarak serbest bırakılan siyasetçilerden birisi de Necmettin Erbakan'dır. 1970'li yıllarda Milli Görüş davası ile siyaset sahnesine çıkan Necmettin Erbakan, cezaevinden çıktıktan sonra kaldığı yerden siyasi çalışmalarına devam etmiştir. Bu çalışmalar hukuki olarak mümkün olmasa da gayri resmi olarak Ankara'nın Ayrancı Semtinde bir ofiste MSP kadroları ile görüşmeler olarak devam etmiştir. Bütün illerden olduğu gibi 1980 öncesi Necmettin Erbakan'a yol arkadaşlığı yapmış Milli Görüş sempatanları arasında Giresunlu siyasiler de

bulunmakta idi. Erbakan daha önce aktif siyasette bulunup yasaklı il başkanlarıyla Necmettin Erbakan aylık toplantılar tertip etmesi bir yönüyle iyi olsa bile bu fiili durum, hem genel başkan Ahmet Tekdal hem de illerdeki mevcut il başkanlarını zora sokuyordu (K.71).

Giresun'un ileri gelen Milli Görüş önderlerinden olan Ali Deniz, Ahmet Çıtlakoğlu, Mürsel Tatlı ve Kasım Erten gibi gönüllüler, Erbakan'dan aldığı talimat gereği teşkilat kurma çalışmalarına başlamışlardır. Bütün Türkiye'de olduğu gibi Giresun teşkilatının en büyük açmazı, 1977 yılında Milli Selamet Partisi İzmir adayı olan içlerinden birisi tarafından kurulup ilk seçimlerde Turgut Özal'ın Anavatan Partisi'nin iktidara gelmesiydi. Her ne kadar Giresun'da Anavatan Partisi kurucuları daha çok ülkücü cemahtan olsa bile insanlardan bazıları tarafsız kalıp doğrudan Turgut Özal'ın partisine muhalefet etmek istemiyorlardı. Yeni konjonktürde kurulacak partinin il başkanı, dava gönüllülerinden olup yıpranmamış bir isim olmalı idi. Giresun kurmayları, yurtdışında Milli Görüş hareketinde bulunup Türkiye'ye kesin dönüş yapan genç Fahri Civelekoğlu üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Fahri Civelekoğlu, İstanbul-Giresun ekseninde işlerini takip eden bir iş adamı idi. Kendisi ile yapılan ön görüşmeler neticesinde en son Ali Deniz'in evinde yapılan istişarede üzerinde ittifak edilip yönetim için bir kısım isimlerle teşkilat çalışmalarına başlanmıştır. Yaklaşan 6 Kasım 1983 genel seçimlerine partiyi hazırlamak üzere çalışırlar iken Milli Güvenlik Konseyi tarafından Refah Partisi Genel başkanlığına getirilen Ali Türkmen'in veto edilmesi bahane gösterilerek seçimlere alınmaması bütün Türkiye'de olduğu gibi Giresun'da da hayal kırıklığı yaratmıştır. Buna rağmen Giresunlu gönüllü partililer dava şuuru ile birbirlerini motive ederek kaldıkları yerden çalışmalarına devam etmişlerdir. İl teşkilatı kurulduktan sonra, ilçelerde MSP kadroları başta olmak üzere diğer partili esnafların da içerisinde bulunduğu yedi kişilik yönetim kurulları ile teşkilatlanma çalışmalarına başlanmıştır. Bu yarışta en önde giden ilçeler Bulancak ve Alucra olarak zihinlerde kalmıştır. Her ay Ankara'da yapılan il başkanları toplantılarında Necmettin Erbakan birebir üye kayıtlarını takip ettiğinden teşkilatları kurulan ilçelerin birinci görevi, il teşkilatından da yardım alarak olabildiğince fazla kişiyi partiye üye yapmak idi.

Refah Partisi genel başkanlığa Ahmet Tekdal'ın Milli Güvenlik Konseyinden veto edilmemiş olması, teşkilatlarda büyük bir heyecan yaratmış ve 25 Mart 1984 yerel seçimlerine konsantrasyonu zirveye çıkarmıştır. İlk yıllar Giresun'da parti teşkilatlanması için Ankara'dan görevlendirilen Lütfi Gökaş çalışmalara çoğu kere katılım sağlayarak katkıda bulunmuştur. Bu yıllar Milli Görüş hareketinde Şevki Yılmaz'ın yıldızının parladığı yıllar olduğundan Giresun'da da zamanın teknolojik aletlerinden olan sunu cihazlarıyla, şehir ve özellikle kırsaldaki kahvehaneler ve parti sempatanlarının evlerinde insanları toplayarak dava anlatılmıştır (K.83). Bu heyecan bütün Türkiye'de olduğu gibi Giresun'da da baskılanmaya çalışılmıştır. Partinin kurulduğu ilk seneler Giresun'da parti çalışmalarının önüne bazı engellemeler konulmaya çalışılmıştır. Şöyle ki; Giresun teşkilatı Güce ilçesine parti çalışmaları için gidildiğinde bir kısım insanlarca yolları kesilmiş, parti konvoyu yolunu değiştirerek başka bir güzergâhtan Giresun'a gelebilmiştir. Ayrıca merkez ilçe Duroğlu beldesine seçim çalışmaları için giden ve kalabalık bir zümreye yapılan konuşma diğer köklü partililerin provokasyonu ile karşılaşmış ve miting iptal edilmek zorunda bırakılmıştır (K.83).

İlk dönemler her ne kadar Şevki Yılmaz'ın kasetleri revaçta olup genel merkezden hatipler gelse bile yerelde de 1980 öncesi siyasi arenada değişik kademelerde bulunmuş hatipler yetişmeye başlamıştır. Yapılan siyasi gezilerde hitabetleriyle ön plana çıkanlar il başkanı Fahri Civelekoğlu, Mehmet Ali Altundağ, Mehmet Kartal ve Osman Usta isimli partililerce siyasi konuşmalar yapıyordu. 1980 öncesi mayasının atıldığı siyasi hareket tüm Türkiye'de uygulanan bir strateji izleyerek Giresun'un bütün ilçeleri de dâhil olmak üzere mahalle-sokak teşkilatları kurulmuştur. Bu yapı ile ekonomik olarak zor durumda kalan insanlar tespit edilmiş, siyasi görüşüne bakılmaksızın partililerin maddi yardımları ile desteklenmiştir. Seçim tarihinde gidilen yerle ilgili çalışma yapılarak adaylara o köy-mahalle ile ilgili bilgiler verilerek kişilerin geçirdikleri hastalık vs. dâhil aday veya konuşmacıların isimle hitapları insanların teveccüh göstermesine vesile olmuş ve bütün Türkiye'de bu çalışma modeli taban tutmuştur. Ankara, İstanbul ve diğer büyük şehirlerin de içinde bulunduğu 28 ilde yerelde iktidar olunması her ne kadar partililere güven duygusu vermiş olsa bile diğer taraftan iktidar nimetleri ve ilk milletvekilliği seçimlerinde aday ve vekil olmak için insanlar arasındaki rekabet partinin yükselişini de durağanlaştırmıştır. Partililerce 1970'ten itibaren hasbi olarak yapılan çalışmalar artık hesabi bir yapıya evrilmeye başlamıştır. 1995 erken genel seçimlerinde yapılan ittifak çalışmaları Refah Partisi'ni yerelden genel iktidara taşımış ancak hareketi dava olmaktan yavaş yavaş siyasi bir hareket haline dönüşmüştür.

Giresun İli Yerel Seçimlerinde Açılım Denemeleri

Refah Partisi'nin 1983 genel seçimlerine girişinin müesses nizam tarafından engellenmesi, dava şuuru ile hareket eden teşkilatlardaki sarsıntının çok sürmemesine neden olmuştur. Bu bağlamda partinin ilk siyasal sınavı, 1984 yerel seçimleriyle olmuştur. Hareketin lideri, yasaklı olmasına rağmen Türkiye genelinde bütün seçim bölgelerinde bir oy bile alınsa mutlaka bütün seçim bölgelerinde seçime katılımın sağlanması talimatı verilmiştir. Bu talimatla, taban olarak birbirlerine yakın Anavatan Partisi ile yakınlaşmanın önüne geçilmeye çalışılmıştır (K.60). Bir yıl önceki genel seçimlere katılmayan Refah Partisi, bütün Türkiye'de olduğu gibi Giresun özelinde de askerlere biraz yakın gözükme için teşkilat dışından aday belirleme arayışlarına girmiştir. Refah Partisi Giresun teşkilatı, mevcut konjonktürü de göz önüne alarak muhtemel aday vetosunun önüne geçmek ve o günün şartlarında sosyal statü açısından albay rütbesinden emekli olmuş Süleyman Turan'ı yaklaşan yerel seçimlerde Giresun Belediye Başkan adaylığı için aday göstermişlerdir (K.64). Kendisine getirilen adaylık teklifini değerlendiren albay, dünya görüşü olarak sosyal demokrat yapıya sahip olmasına rağmen yapılan tekliften çok etkilenmiş olacak ki rüyasında Milli Görüşçülerin kendisini yıkadığını görmesi teklifin kabulü yönünde işaret olarak algılamış ve adaylığı kabul etmiştir. Partinin bir yıl önceki seçimlere katılmaması nedeniyle kendisiyle çalışmaya gönüllü çok insan bulamadığından parti tarafından bastırılan broşürleri çoğu zaman kendisi bizzat dağıtarak propagandasını devam ettirmiş ve darbe sonrası parti de yerelde rüştünü ispat etmiştir. Giresun merkez ilçe daha çok sosyal demokrat yapısı nedeniyle parti 1528 oy alarak istenilen orana ulaşamamış olsa bile en azından meşruiyet açısından tereddütlerin giderilmesini sağlamıştır (K.70).

1989 yerel seçimlerine gelindiğinde yine Milli Görüş geleneğinden gelmeyen Giresun'un tanınmış zengin müteahhitlerinden Mehmet Bulut, hem Giresun teşkilatı hem de Trabzon'un kanaat

önderlerinden Ziya Esen Habiboğlu tarafından ikna edilmesi ile Giresun Belediye Başkanlığı'na aday gösterilmiştir. Sahip olduğu ekonomik imkânları da ima ederek Giresun'a Karagöl'den su getirme, meyve suyu fabrikası inşası gibi seçim vaatlerini çalışmalarında iyi kullandığı için aday beklenilenden daha çok oy almıştır (K.60). Giresun merkez ilçede oylar yükselerek 7684 oyla nerdeyse Türkiye ortalamasının iki katına yakın oy almasına rağmen Refah Partisi adayı Mehmet Bulut yakaladığı rüzgârı başkanlığa tahvil edememiştir. Muhalifler, hem adayın kendi maddi imkânları hem de adanmış gönüllülerin yaptığı maddi yardımlarla Giresun'da kiralanan 38 taksinin sürekli Giresun sokaklarında propaganda yapması diğer partililerce manüple edilerek bu maddi imkânların Arap şeyhlerinden geldiği algısı yaratılarak Refah Partisi ve adayını itibarsızlaştırma yoluna gitmişlerdir. Ancak; kendisi tabandan gelmediğinden dolayı emir komuta zincirinin farkında olmadığından şahsi karizmasına olan aşırı güven ve her kesimden oy alacağını umduğundan, zamanın il başkanı Fahri Civelekoğlu'na yaptığı teklif akıllardan çıkması mümkün olmayan siyasi bir saygısızlık örneği olarak tarihin şahitliğine geçmiştir. Aday, il başkanı marifetiyle Milli Görüş lideri Necmettin Erbakan'a şöyle bir teklif yapmasını söylemiştir: *“Benim seçimi kazanmam Necmettin Erbakan'ın seçim turu için çıktığı Karadeniz gezileri muvacehesinde Giresun'a gelmemesine bağlıdır. Bu konuyu Erbakan'a söyler misiniz?”* İl başkanı her ne kadar bu durumun hocaya söylenmesinin mümkün olmadığını söylese bile yaptığı siyasi tehdit sonucu bu konuyu Necmettin Erbakan'a yüzü kızarak iletmıştır. Enteresandır Erbakan, bu teklif Espiye ilçesinde kendisine yapıldığı zaman *“İl reisi ne derse ben ona uyarım, buranın komutanı sizsiniz”* diyerek tepki göstermeden Yağlıdere ilçe programına katılmış ve Giresun mitingine katılmamıştır (K.60).

1989 yerel seçimlerinde beklenenden daha fazla oy alan Mehmet Bulut, parti içerisindeki bazı kliklerce tekrar 1991 genel seçimlerinde aday gösterilmiştir. Ekonomik güç ve tanınırlık nedeniyle her ne kadar Türkiye genelinde alınan %9.67 oyun çok üzerine çıkılarak %16.3 oy alınmış olsa bile o tarihlerde devlet memuru oldukları için daha çok taşrada seçim çalışmalarında bulunan kişilerin anlatımıyla: *“Biz oy oranımızı biraz yükseltelim ama Mehmet Bulut kazanıp Giresunluları hele Refah Partisi milletvekili olmasın”* diye dua ettiklerinden bahsetmektedirler (K.75). İl yöneticileri ve Ankara Genel merkez tarafından bu oy artışı memnuniyetle karşılanmış ve yerel yöneticiler bu rüzgârın yaklaşmakta olan genel seçimlere de tahvil etmek için muhafazakâr camianın çok da yakın olmadığı bir alana girme kararı almışlardı. Şöyle ki; 1970'li yıllarda 1. ligde top oynayıp alt kümeye düşen Giresunspor başkanlığını Mehmet Bulut'un alması kamuoyunda gündem olmuş ve genel seçimlere katkısı da olmuştur (K.66).

1994 yerel seçimlerinde değişik adaylar üzerinde çalışılmış olsa bile geçen iki seçimin aksine gençliğinden itibaren Milli Görüş hareketinin içerisinde yetişen öğretmen İdris Günaydın aday gösterilmiştir. Bütün Türkiye'de olduğu gibi Giresun özelinde de yerel seçimlere özel önem verilmiş ancak seçim sonuçlarında 14.597 oy alınarak diğer illerdeki seçimi kazanma başarısı Giresun'da sağlanamamıştır. Giresun Belediye Başkanlığı seçimlerinde Türkiye genelinde alınan %19.1'in 4 puan gerisinde kalınarak çokta başarılı bir seçim sonucu alınamamıştır. 1994 yerel seçimlerinde Giresun ilinde iki Belediye Başkanlığı kazanılmıştır. Bunlardan birisi Alucra ilçesine bağlı bir belde iken 1990 yılında ilçe olan Çamoluk Belediye Başkanlığı, diğeri ise Keşap ilçesi Karabulduk Belde Belediye Başkanlığıdır. Çamoluk ilçesinde Belediye Başkanı Mehmet Ali Sürücü, Karabulduk Beldesi'nde ise

imam olarak çalışan Lütfi Aydın Belediye Başkanı olmuştur (K.66). Çamoluk ilçesinin merkeze olan uzaklığı nedeniyle üzerinde çok çalışma yapılmamış ancak küçük bir yerleşim yeri olan Keşap ilçesi Karabulduk Belediyesi'ne bütün Giresun aynı veya nakdi yardımda bulunarak Giresun ölçeğinde bir prototip oluşturmaya çalışılmıştır (K.57).

1995 Milletvekili Genel Seçimleri ve İktidar Yürüyüşü

1980 sonrası yapılan ilk genel seçimlere Milli Güvenlik Konseyi kararıyla katılmayan Refah Partisi'nin ilk milletvekili tecrübesi, 1987 genel seçimleri olmuştur. Bu seçimlere Giresun'da 1. sıra milletvekili aday olarak giren Milli Selamet Partisi ve Refah Partisi'nde il başkanlığı da yapmış Ahmet Çıtlakoğlu katılmıştır. 1987 genel seçimlerinde Türkiye genelinde %7.1 oy oranına karşı Giresun'da bu oran %14.3 oy almasına rağmen milletvekili çıkarılamamıştır. 1991 genel seçimlerine gelindiğinde 1989 yerel seçimlerinde Giresun Belediye başkan aday olarak seçimlere girip belli bir isim yapmış olan Mehmet Bulut, Türkiye'deki etkin baskı kurumlarının teşvik ve zorlaması ile kurulan ittifakın genel seçimlerde 1. sıra milletvekili aday olarak girmiş, %16.3 oranında oy almasına rağmen milletvekili seçilememiştir. Milletvekili seçilememesine rağmen zenginliğini seçim çalışmalarında kullanılması dolayısıyla Türkiye oy ortalamasının %7'lik bir fark yaratmıştır.

1995 erken genel seçimleri geldiğinde zaten Türkiye genelinde yerel iktidarın yaptığı başarılı çalışmalar neticesinde yaklaşan milletvekili genel seçimlerine aday başvurusu bir hayli fazla olmuştur. Siyasi ortamı iyi tahlil eden Giresun Keşap nüfusuna kayıtlı Turan Alçelik, seçim sürecinden 2-3 ay önce Giresun'a gelerek Şanlıurfa Tıp Fakültesinde Yrd. Doç. Dr. kadrosunda tıp doktoru olarak çalışan ve yerel televizyonda seri bazı sağlık programları yaparak kendisini tanıtmıştır. O, bu çalışma ve genel merkezin teveccühü ile seçimlerde Giresun 1. sıra milletvekili aday olarak gösterilmiştir. Giresun'da Türkiye geneli oy oranıyla paralel bir sonuç alınarak Milli Görüş, 25 yılın sonunda TBMM'de bir milletvekili ile temsil edilmeye başlamıştır. Milletvekili seçilen Turan Alçelik, Giresun tabanında sevilmesine rağmen teşkilatlarda daha önce görev almadığından parti teşkilatlarıyla tam olarak senkronize olamamıştır. Her şeye rağmen Alçelik, Giresun'daki tanınırlığı bir sonraki dönem tekrar milletvekili genel seçimlerinde aday gösterilmesini sağlamış ve ikinci kez vekil seçilmiştir (K.60). Bu seçimlerde Türkiye genelinde geniş tabana ulaşmak için yapılan açılım, Giresun'da da kendisini göstermiş, Milli Nizam Partisi'nden beri davanın içerisinde olan sakallı, cübbeli kişilerin seçim çalışmalarında vitrine sürülmemesine gayret gösterilmiştir. Giresun'da seçim çalışmalarına giden bir grup tarafından çalışmalara gitme teklifi yapılan eski adanmışlardan bir parti sempaticisi gibi çocuklar gibi sevinmiş, sevinç gözyaşlarına engel olamamış, ancak bu durum çok fazla sürmemiş, eski dava adamlarının gönüllerinin kırılmasına sebep olmuştur (K.70).

Tablo 2: Refah Partisi'nin Genel ve Yerel Seçimlerde Aldığı Türkiye-Giresun Oy Oranları (YSK).

Yıl	Türkiye Oranı	Giresun Oranı	Giresun Belediye Başkanlığı Oranı
1984 Yerel Seçimleri	%4.4	%5.5 (İl Genel Meclisi)	%2.8
1987 Genel Seçimleri	%7.1	%14.3	
1989 Yerel Seçimleri	%9.8	%12.8 (İl Genel Meclisi)	%10.6
1991 Genel Seçimleri	%9.6	%16.3	
1994 Yerel Seçimleri	%19.1	%17.8 (İl Genel Meclisi)	%15.1
1995 Genel Seçimleri	%21.3	%21.2	

Giresun'da Milli Gençlik Vakfı Çalışmaları

Milli Gençlik Vakfı, 1975 yılında Necmettin Erbakan tarafından “Milli manevi değerlerine bağlı bir gençlik yetiştirmek” amacıyla kurulmuştur. 1980 askeri darbesi öncesi gençlik yapılanması genellikle Akıncılar Derneği ve Milli Türk Talebe Birliği gibi sivil toplum kuruluşları tarafından deruhte edildiğinden, Milli Gençlik Vakfı sadece Ankara’da bir öğrenci yurdu dışında fark edilebilir bir etkinlik gösterememiştir. Zaman içinde Akıncılar Derneği ile aralarında mesafe koyan Milli Görüş Hareketi, 1980 darbesi sonrası kapatılan bu yapının yerine İskenderpaşa cemaati merkezli Hakyol Vakfı ve Milli Gençlik Vakfı birlikte çalışma içerisine girmişlerdir. Bu sefer önceki tecrübenin yaşanmaması için doğrudan parti ile ilişkili ve bizzat Necmettin Erbakan tarafından çizilen vizyon istikametinde çalışmalar yapan MGV ile çalışmalar başlamıştır. 1980 öncesi kendilerine yakın sivil toplum örgütleri yoluyla zaten bu sivil toplum örgütlerinde görev alabilecek yönetici kadrosu yetişmiştir.

1980’lerin sonuna kadar her iki vakıfla çalışmalar devam ederken parti ile cemaat arasında oluşan ihtilaflar dolayısıyla (Baykal-Çaha, 2020, 156) 1990 tarihinden itibaren partinin gençlik ve fikri plan çalışmaları sadece Milli Gençlik Vakfı marifetiyle yapılmaya başlamıştır. Giresun’da Hak-Yol Vakfı teşkilatlanmadığından Ankara merkezdeki ayrışmanın etkileri Giresun’da çok hissedilmemiştir (K.71). Ancak cemaatin partileşme düşüncesinin bir sonucu olarak zamanın cemaat reisi Esat Coşan, Giresun’da da nabız yoklamak için bir konferans vermiş ancak Türkiye genelinde teveccüh Necmettin Erbakan’dan yana olduğundan bu kararları icraata geçirememişlerdir. Necmettin Erbakan, vakıfla bizzat ilgilenmiş, özellikle üniversite öğrencileri olmak üzere gençlik Milli Gençlik Vakfı tarafından Balgat’ta bulunan sosyal tesislerde kendi katılımıyla Milli Görüş’ün felsefesi gelenlere tanıtılmıştır. Toplumsal dönüşümün merkezi olarak görülen Milli Gençlik Vakfı, katılımcılardan cihat ruhuyla davanın anlatılmasını istemiştir. Vakıf toplantılarında parti dilinden daha açık ve yalın bir İslami dil kullanılarak Milli Görüş ideolojisini benimseyen bir gençlik yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Vakıf, parti programlarında kullanılan söylemin dışında ideolojik İslami bir dilin kullanıldığı alanlar olmuştur. Bütün örgün eğitim kurumlarının en ince damarlarına kadar örgütlenen vakıf, bu gençlerin ideolojik kimlik inşasını oluşturmada önemli misyon üstlenmiştir. 1980 öncesi oluşan İslami kadroların memur olanlarının toplandığı mekânlar olarak MGV yöneticileri, illerin parti çalışmalarında yöneticilerinin en yakın çalışma arkadaşları olmuşlardır. Bu kadroların hayatla kuvvetli bağları olmadıklarından terk

edemeyecekleri işi, makam ve mevkileri yoktur. Adanmışlık üzerinde hareket ettiklerinden hem bir siyasal hareket ve ideal, hem de dini tatmin aracı olarak vakitlerinin çoğunu buralarda geçirmişlerdir. Yetişen bu kadrolar sadece Milli Görüş partilerinin değil, 2002 sonra uzun süre iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin de karar verici beyin takımını oluşturmuştur.

Milli Gençlik Vakfı, toplumda geniş bir meşruiyet alanı oluşturmak için bir yandan ideolojik kadro yetiştirme idealinin yanında diğer bazı kitlesel çalışmalara da girmiştir. Milli Gençlik Vakfı, Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan, Abdurrahman Dilipak ve Emine Şenlikoğlu gibi Türkiye kamuoyunda dönemin popüler kişilerinin konuşmacı olarak katıldığı geniş katılımlı konferanslar tertip edilmiştir. Ayrıca tertip ettiği programlarla, ekonomik durumları zayıf olan aile çocukları için sünnet şöenleri, toplumda ihtiyaç sahiplerine yardım faaliyetleri, özellikle üniversite öğrencilerinin hemen her birimde çıkardıkları dergi/bültenler marifetiyle gündemde kalma ve konuşulma konusunda başarılı olmuşlardır. Özellikle bütün dünya İslami hareket liderlerinin katılımlarıyla Türkiye'nin her tarafından adanmışların katılımlarıyla stat ve büyük alanlarda yılda bir kez yapılan "29 Mayıs Fetih Mitingleri" insanları daha çok motive edilmişlerdir. Sonuç olarak Milli Gençlik Vakfı kadroları, lider ile güçlü bağ kurmak, İslami gençliğin yetişmesi, İslami birikimin harekete geçirilmesi dolayısıyla Refah hareketine itici güç olmuştur (Maviş: 137-151).

Giresun'da Milli Gençlik Vakfı 1980'li yılların sonunda ancak yapılanmaya gidebilmiştir. Milli Gençlik Vakfı Başkanı Nevzat Laleli tarafından Giresun'da başkan görevlendirilmesi yapılmasına rağmen teşkilatlanamamış, en son merkez camilerin birinde imamlık görevi yapan Yunus Sarıgül başkanlığa getirilmiştir. Süratle inşaat halinde bir bina kiralanarak 45 gün içerisinde hazır hale getirilmiş ve 55 öğrenci ile vakıf çalışmalarına başlanılmıştır. Giresun'da yapılan bu yükseköğrenim öğrenci yurdu yerlerinin değişmesine rağmen 28 Şubat sürecine kadar değişik adreslerde aktif bir şekilde devam etmiştir. Zamanın valisi Sami Oytun'un uyguladığı *mobbing* yüzünden bizzat takibi sonucu, teşkilatta çalışmaya başlamasından sonra Yunus Sarıgül başkanlığı bırakmak zorunda kalmıştır (K.70). Bu dönemde başta yurttan kalan öğrenciler olmak üzere diğer üniversite öğrencileri için yurt gezileri düzenlenmiştir. Özellikle 1994 yerel seçimlerinde kazanılan belediyenin bulunduğu şehirler ziyaret edilerek oralardaki Milli Görüş belediyeçiliği öğrencilere yerinde gösterilmiş ve muhtemel milli görüş iktidarında devlette ne gibi değişikliklerin olabileceği konusunda öğrencilere vizyon çizilmeye çalışılmıştır. Vakıf tarafından diğer büyük illere yapılan gezilerde mutlaka Ankara'ya uğranılıp Milli Görüş lideri Necmettin Erbakan tarafından gruplar halinde öğrencilere "Adil Düzen" konferansı bizzat veriliyor ve ikamet yerlerine vardıklarında çalışmalarını bu şuurla yapmaları isteniyordu (K.61).

Milli Görüş Hareketine Katkı Sağlayan Diğer Sivil Çalışmalar

1980 darbesi sonrası Milli Türk Talebe Birliği ve Akıncılar Derneği darbeciler tarafından kapatılınca Milli Görüşçü zihniyete sahip insanları bir arada tutmak için bazı çalışmalar yapılmıştır. Giresun'da gençlik faaliyetleri konusunda 1980 sonrasında ilk nüve Trabzon merkezli 1983'te kurulan Yavuz Selim Vakfı'nın teşkilatlanması ile başlamıştır. Vakfın çalışmaları önce lokal bir çalışma olarak başlayıp daha sonra erkek öğrenci yurdu olarak devam etmiştir. Özellikle okuma salonu olarak faaliyet gösteren vakıf ofisine hem lise hem de üniversite öğrencileri tevccüh göstermiş, okunan kitaplar *Tebliğler*

dergisinde yayımlanan eserler olmasına rağmen hassas süreçte bu çalışmalar sürekli gözetim altında bulundurulmuştur. Yavuz Selim Vakfı'na ait yurt 28 Şubat sürecinde irtica ile mücadele komisyonu ile sorumluları tarafından sürekli taciz edilmiş ve 1998 yılında Giresun'daki faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştır (K.64). Giresun merkezde öğrencilerin rahatça gelip gidecekleri bir kitap-kafe türü bir mekân açılarak eğitim ve kültürel faaliyetleri ile İmam Hatip Lisesi öğrencileri merkezde olmak şartıyla diğer öğrencilere hizmet edilmiştir. Hak-Yol Vakfı'nın Giresun'da teşkilatı olmadığından Milli Gençlik Vakfı teşkilatlanıncaya kadar Yavuz Selim Vakfı bu boşluğu doldurmuştur.

Aynı yıllarda Giresun merkezinde açılan “*Salon Sohbet*” ismiyle bilinen mekândan da bahsetmek gerekmektedir. Başta imam hatip öğrencileri olmak üzere diğer muhafazakâr aile çocukları ve kendisini dindar olarak nitelendiren sivil halk, açılan bu mekâna teveccüh göstermiştir. Bu mekân, ekonomik kaygılarla değil, gençlerin rahatça girip çıkabildikleri, bazı sosyal ihtiyaçlarının giderildiği, her evde televizyon olmadığından bazı film ve dini sohbetlerin gösterildiği video izletme hizmetleri vermiştir. Küçük gruplar halinde kitap okumaları ve tartışmalarının yapılması, köylerden gelen öğrencilerin sosyalleşmesine de katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Özellikle ramazan geceleri sahur vakitlerine kadar buraya katılan öğrenciler, bazı öğretmenlerin ve sivil halkın katılımı ile yapılan söyleşiler akılda kalan aktivitelerdendi. Milli Gençlik Vakfı'nın Giresun'da teşekkülünden sonra çalışmalar daha çok vakfa taşındığı için 1980'lerin sonlarında bu salon kapatılmıştır (K.52).

Harekete katkıda bulunan oluşumlardan birisi de bizzat Necmettin Erbakan'ın talimatlarıyla kurulan Öğretmenler Vakıflarıdır. 1991'de Giresun'da da kurulan bu vakıf şubesi, aynı zamanda memur sendikacılığının yapılandırıldığı yerler olarak biliniyordu. Bu vakıf, kültürel alanda bilgi yarışmaları, haftalık sohbetler, özellikle ramazan ayı iftar sonrası buluşma mekânları olarak hizmet vermiştir (K.64). Kitlese bazda konferanslar ve kültürel faaliyetlerle katkıda bulunan öğretmenler vakfı yöneticileri ve üyeleri, gruplar halinde Ankara'ya Adil Düzen projesini dinleyip illerinde anlatmak için çalışmalar yapıyordu (K.54).

Giresun'da yapılan diğer bir çalışma da Avrupa Milli Görüş yapılanmasının başlatmış olduğu hac organizasyonlarıdır. Türkiye'de bu organizasyona, hem hac kotasına takılmadığından illerde hac ibadeti için gidecek hacılara hizmet edip ekonomik olarak güçlenmek, hem de katılımcıların Milli Görüş hareketiyle tanıştırılıp davanın anlatıldığı bir iç eğitim olarak bakılmıştır (Aktürk-Turhan, 2017, 389). Bu bağlamda Giresun ilinden de bu konuda çalışmalar yapılmış ve başarılı da olunmuştur (K.71).

Giresun özelinde yapılan diğer bir oluşum da, başta memurlar olmak üzere haftalık tefsir sohbetleridir. Milli Görüş hareketi ile organik bağı olmamasına rağmen 1980 öncesi Kur'an meali okumaları ile başlayıp daha sonra sadece mealin Kur'an-ı anlamada yetersiz kalacağı düşünüldüğünden bu birliktelikler tefsir halkaları şekline dönüşmüştür. Bu manada Giresun'da yapılan çalışmalara aslen Çankırlı olup Giresun'da doktor olarak çalışan, 2008 yılında psikolojik sorunları olan bir hastası tarafından öldürülen Dr. Ali Menekşe'nin öncülük ettiğini belirtmek gerekir. Muhafazakâr kesimde doktorun böyle bir işe öncülük etmesi, Giresun'da heyecan yaratmış ve onar kişiden az olmamak üzere 3-4 tefsir grubun oluşmasını sağlamıştır. Milli Görüş çalışmalarının gençlik koluna katkısı olan kişilerden birisi de Milli Görüş'e 1979 senesi intisap eden demir tüccarı mühendis Ahmet Karayel'in orta öğretim ve üniversite gençlerine yönelik yaptığı kitap dağıtma projesini de sayabiliriz. Çok cüzi

bedelle çoğu kez ücretsiz olarak alıp dağıttığı dini ve kültürel içerikli kitapların gençlere katkısı olduğunu söylemeliyiz (K.73).

1983'ten sonra Necmettin Erbakan il başkanları toplantılarında sivil toplum örgütlerinin toplumdaki ağırlığını hissetmiş olacak ki sadece kendilerine yakın sivil toplumlara değil kendi söylemi ile "Kanarya Sevenler Derneği" bile olsa mutlaka üye olunmasını, mümkünse yönetime girme değilse üye olarak mutlaka bulunulmasını söylemiştir (K.60). Bu bağlamda Milli Görüş lideri Necmettin Erbakan tarafından desteklenen memur sendikası olan Eğitimciler Birliği Sendikası, Giresun'da 1995 yılından itibaren yasal bir dayanağı olmamasına rağmen kurularak teşkilatlanmaya başlamıştır. Türkiye genelinde olduğu gibi Giresun'da da daha çok ideolojik açıdan sol cemahta konumlandırılan sendikal süreç, gereği kadar sayısal çoğunluğa ulaşamamış olsa da Milli Görüş hareketinin dinamiklerden birisi olarak tarihe geçmiştir (K.57).

İktidar Yılında Giresun Çalışmaları, Refah Partisi'nin 28 Şubat Süreci ve İktidardan Uzaklaştırılması

Necmettin Erbakan başbakan oluşundan sonra yaptığı iki temel ziyaret, müesses nizam tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bu tarihe kadar iktidara gelen hükümet başkanları ilk ziyaretlerini Batılı ittifaklara mesaj olması için genelde Batılı bir ülkeye yaparlarken Erbakan, gezilerinin ilkini Asya'ya (İran, Pakistan, Malezya, Singapur ve Endonezya), ikincisini de Afrika'ya (Mısır, Libya Nijerya) düzenlemiş olması ile gelecekte yönünün nereye olacağı mesajını da vermiştir. Bu ziyaretler neticesinde paniğe kapılan batılı basın, Refahyol hükümetinin Türkiye'yi Batı blokundan uzaklaştırma ihtimaline karşı uyanık olunması konusunda yayınlar yapmaya başlamışlardır. Bu gezilerden sonra başbakanın yaptığı açıklamalara birtakım dâhili provokasyonlar da eklenince hükümetin işi daha da zora girmiştir (Erdoğan, 2006, 165). Müesses nizam, bir taraftan irtica söylemleri, diğer yandan Türk siyasi hayatında "Susurluk Olayı" şeklinde dile getirilen siyaset-mafya-aşiret üçgeninde ortaya çıkan kirli ilişkilerin odağında bulunan Doğru Yol Partisi'nin üzerine gerektiği kadar gidilemediği iddiası ile hükümeti hedef noktasına yerleştirmiştir. Bu olumsuzlukların üzerine televizyonlarda sürekli hale getirilen uydurma irtica paranoyaları, parti içerisindeki bazı sivri isimlerin radikal konuşmaları ve en son Necmettin Erbakan'ın bağlamından koparılmış "Adil düzen geleceği, ancak esas tartışılması gerekenin bu gelişin kanlı mı kansız mı olacağı" söylemi ortamı daha da gerginleştirmiştir. Necmettin Erbakan'ın Başbakanlık konutunda tarikat liderlerine verdiği iftar yemeği, Taksim ve Çankaya'ya cami yapılacağı söylemi, karayolu ile hac gibi açıklamaları ve Sincan Belediye Başkanlığı'nın düzenlediği Kudüs Gecesi siyasi tansiyonun yükselmesine sebep olmuştur(Coşkun-Yanar, 2020.).

Ülke genelinde iktidarın büyük ortağı Refah Partisi ile doğrudan alakası olmamasına rağmen Susurluk kazası olarak meşhur olmuş emniyet-mafya-siyaset üçgeninin açıklığa kavuşması için bir kampanya başlatılmıştır. Bu çalışma daha sonra bütün Türkiye'de bir sivil toplum hareketi olarak 1 Şubat 1997 saat 21.00 başlatılan "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakikalık Karanlık" eylemi, sivil toplum, sanatçı ve aydınların destekleri ve medyanın etkisi ile Türkiye gündemine oturmuştur. Bu eylem Giresun'da da akis bulmuş ve evlerin ışıkları her akşam aynı saatte söndürülerek oluşturulan muhalefete destek verilmiştir.

Medya, iktidarların yaptıkları ve yapamadıkları konularda halkın bilgi edinmesi ve yönetime katılması konusunda en etkin araçların başında gelmektedir. Ne yazık ki görsel veya yazılı medya sahiplerinin ideolojik yaklaşımları, reklam ve ekonomik iletişimleri nedeniyle bağımsız oldukları da iddia edilemez. Bu bağlamda kendisini dördüncü kuvvet olarak konumlandıran ve resmi ideoloji ve demokrasinin bekçisi rolü üstlenen medya, gidişata ayar verme adına algı oluşumunda inisiyatif alma zorunda hissetmiş ve 28 Şubat sürecinde Refahiyol hükümeti aleyhine yayın yapmaya başlamışlardır. Türkiye genelinde oluşturulan bu algı operasyonuna Giresun özelindeki basın açısından bakıldığında destek vermeye çalışılmış olsa da Giresun gündemini yönlendirecek bir etki yaptığını söylemek kolay değildir.

Refahiyol hükümetine karşı oluşturulmaya çalışılan aleyhte algı operasyonuna Türkiye'nin köklü sivil toplum örgütlerinden Türk-İş başkanı Rıdvan Budak ile Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu başkanı Derviş Günday da dahil olmuşlar, 28 Şubat sürecinden bir ay sonra 17 Mart 1997 tarihinde yayınladıkları deklarasyon ile seçilmiş hükümete karşı ilk sivil toplum hareketini başlatmışlardır. Daha sonra bunlara Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ve Türkiye İşverenler Konfederasyonu (TİSK) da katılarak Mayıs 1997 tarihinde ortak bildiri yayınlamaları bu sosyal baskı gruplarına destek vermişlerdir (Andaç, 2006: 121). Bu oluşum, parlamentonun Türk halkının beklentilerine karşılık veremediği ve Refahiyol Hükümeti yerine çözüm hükümeti kurulması gerektiğini savunmuşlardır (Hongur, 2006: 121). Ekonomik olarak herhangi bir kriz ortamı olmamasına rağmen yatırımların durma noktasına geldiği gibi soyut söylemlerle medya-sivil toplum örgütleri olarak algı oluşturma yolunda müesses nizamın önünü açmışlardır. Adı geçen bu sivil toplum örgütlerinin sadece Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) Giresun'da teşekkülünün olması diğerlerinin olmaması nedeniyle bu baskı grubu Giresun'da özel bir çalışma yapamamıştır.

Milli Görüş hareketi, kuruluşundan itibaren asker, yargı ve seküler kesimlerce mercek altına alınmıştır. İçerde ve dışarda ülkeye karşı muhtemel saldırılarda ülkeyi savunma görevi bulunan Türk Silahlı Kuvvetleri, kurulan hükümeti ilk altı ay izleyerek 26 Aralık 1996'da yaptığı toplantıda ilk defa memnuniyetsizliklerini açıklayıp kurgu irtica algısına karşı "*Batı Çalışma Grubu*" oluşturmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri, Milli Güvenlik Kurulu platformunu kullanarak Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in de desteği ile hükümete politika empoze etmeye çalışmışlardır. Türkiye-İsrail Askeri Eğitim Anlaşmasını hükümete imzalatmışlar, irtica ile mücadelede takibe devam ettikleri imasını her platformda dile getirmişlerdir. Nihayet hükümete açık muhtıra niteliğindeki 28 Şubat 1997 Milli Güvenlik Kurulu bildiriyle asıl amaçları ortaya çıkmıştır. Bunlar, hareketin lideri Necmettin Erbakan'ın başkanlığında kurulan hükümete tepkilerini daha da yoğunlaştırarak laik devleti yıkmaya karşı iç tehdit olarak algılamışlardır. Bu dönemde ordu daha etkin bir hale gelerek 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu'nda 18 maddelik bir uyarı metni sunmuşlar ve hükümetten bu maddeleri ivedilikle uygulanmasını istemişlerdir. Ne acı bir tecellidir ki, askerlerin bu taleplerinin hiçbirinde askerlik mesleği ile ilgili bir atıfta bulunulmayarak sadece istekleri, kendilerini daha dindar saydıkları kesimlerin ekonomi, siyaset ve eğitim sahalarında kısıtlamaya yönelik olmasıdır. İrtica ile mücadele merkezli gelişme ile iyice köşeye sıkışan Refah Partisi, 21 Mayıs 1997 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından "*Laiklik karşıtı eylemin odağı*" haline geldiği iddiası ile kapatma davasıyla köşeye sıkıştırılmıştır. Doğru Yol Partisi ile yapılan protokol gereği Erbakan'ın Başbakanlığı Tansu Çiller'e devretmek maksadıyla 18 Haziran 1997 tarihinde istifa etmesi, müesses nizama Refahiyol

hükümetini iktidardan uzaklaştırmak için şekli bir gerekçe sayılmıştır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurma görevini Mesut Yılmaz'a vererek Türkiye'de muhafazakâr insanlar için mücadelenin fitilini ateşlemiştir. Eğitim sisteminde yapılan kesintisiz eğitim uygulaması ile Giresun'da da İmam Hatip Liseleri başta olmak üzere meslek liselerinin önü kesilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Milli Görüş hareketi, 1969 yılında girdiği siyasi arenada her geçen gün oylarını artırarak gün geçtikçe güçlenmiştir. Giresun ölçeğinde de 1980 darbesi sonucu oluşan siyasal atmosferde Refah Partisi adıyla siyasi hayatına devam etmiştir. 1980 Askeri Darbesi sonucu oluşan siyasal atmosferde daha önce Milli Selamet Partisi'nden İzmir milletvekili adaylığı olan Turgut Özal'ın parti kurması yeni kurulan Refah Partisi'nin kurumsallaşmasında bazı sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur. Bu olumsuzluğa rağmen hareketin lideri Necmettin Erbakan'ın siyasi tecrübe ve karizması ile Turgut Özal'a karşı kullandığı ötekileştirici dil, 1980 öncesi Milli Görüş kadrolarının çoğunu etrafında toplanmasına sebep olmuştur. Verilen mücadele sonucu 1989 yılı yerel seçimlerinde bazı şehirler ve ardından 1994 yılında Ankara ve İstanbul'un da içerisinde bulunduğu büyükşehir belediye başkanlıkları kazanılmıştır. Bu belediyelerin yaptığı halka yönelik hizmetler, Refah Partisi'ni genel bazda da iktidara taşımıştır. Her ne kadar bu belediye seçimlerinde Giresun'da gözle görülür bir başarı sağlanamamış olsa bile genel hava Giresun'u da etkilemiştir. Bu seçimlerde Giresun'da belediye ve milletvekili adaylığı gösterilen siyasinin yıpranmamış zenginlerinden olan Mehmet Bulut'un adaylığı ile Türkiye genelinden daha fazla oy alınmasını sağlamıştır. Belediyelerde halka sunulan hizmetlerle, Adil Düzen, Yeniden Büyük Türkiye gibi sloganlar halk arasında taban bulmuş ve Anadolu sermayesinin zaman içerisinde büyümesine sebep olmuştur. 1996-1997 yıllarında iktidara gelen Refah Partisi, Giresun'a özel bir yatırım yaptığı söylenemese de Türkiye genelindeki ekonomik refah yerelde de hissedilmiştir. Milli Görüş hareketi bütününde değerlendirildiğinde; kendilerini daha muhafazakâr ve dindar sayanlar siyaset alanına girmişler ve taşrada yaşayan insanlar siyasetle tanıştırmışlardır. Milli Görüş hareketi kendisine "Siyasal İslam" tanımlaması yapmamasına rağmen Batı oryantalizminin yakıştırmaması olan bu söylem, salt olarak İslam'ın yeterli bir tanım olmasına rağmen değişik tanımlamalarla suçlaması aynı zamanda Müslümanların ötekileştirilmesine sebep olmuştur.

Bu ötekileştirme ve dışlanmaya rağmen 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin Giresun'a yansıması diğer illerdeki kadar kendisini ağır hissettirmemiş, mülki amirlerin inisiyatifi ile okullarda çalışan öğretmenler başta olmak üzere diğer devlet dairelerinde de kılık-kıyafet bağlamında bazı mağduriyetler yaşanmış olsa da kılık-kıyafeti sebebiyle yasal yollar kullanılarak memuriyetten uzaklaştırılan kadın memur olmamıştır. Eğitimde yapılan değişikliklerden dolayı İmam Hatip Liseleri başta olmak üzere uygulanan katsayı uygulaması nedeniyle mağduriyetler yaşanmış, partiye yakın sivil toplum kuruluşlarında bir durağanlığa ve yöneticilerinin takibe uğramasına sebep olmuştur. 28 Şubat 1997 Postmodern darbesiyle güçlü bir direnişle karşılaşan hareket, bu darbenin sonucunda Türkiye genelinde olduğu gibi Giresun'da da ikiye bölünerek her ne kadar Necmettin Erbakan kabul etmese de Milli Görüş'te yetişen kadrolar iktidara gelmişlerdir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“1980 Darbesinden 28 Şubat Postmodern Darbe Sürecine Giresun’da Milli Görüş Hareketi: Refah Partisi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Aktürk, H., Turhan, F. (2017). İslam Birliğine Giden Yolda Hac İbadeti: Milli Görüş ve Hac, *Turkish Studies*, 12 (8), 378-392.
- Andaç, H. (2006). 28 Şubat Sürecinde Ordu, Medya ve Siyasal İktidar Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Arslan, A., Yürüşen, M. (1996). “İslam, Adalet ve Refah Partisi Üzerine”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 1 (3), 4-12.
- Baykal, Ö., Çaha, Ö. (2020). Milli Görüş Hareketi ve Sivil Toplum, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 17 (60), 138-163.
- Bayramoğlu, A. (2007). 28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulaç, A. (2009). Göçün ve Kentin Siyaseti (MNP’den SP’ye Milli Görüş Partileri), İstanbul: Çıra Yayınları.
- Çağlar, İ. (2016). Tevarüs Etmemiş Gelenek: Süleymanlık, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 1-10.
- Çavdar, T. (1995). Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, Ankara: İmge Yayınevi.
- Çelebi, B. M. (2019). Sosyal Bölünmeler Sonucu Ortaya Çıkan Siyasal Partilerin ve Milli Görüş Hareketi: MSP VE RP Örneği, *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 1 (1), 34-53.
- Coşkun, C., Yanar, E. (2020). Milli Görüş ve Adalet ve Kalkınma Partisi: Süreklilik ve Kopuşlar, *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 5 (2), 266-280.
- Dağı, İ. D. (1998). Kimlik Söylem ve Siyaset, Ankara: İmge Kitapevi.
- Erbakan, N. (2002). Türkiye ve Ekonomi, İstanbul: Milli Gazete Yayınları.
- Erbakan, N. (2014). “MSP İkinci Büyük Kongresi Konuşması”, (ed. Tacettin Çetinkaya), Prof. Dr. Necmettin Erbakan Külliyesi, Ankara: MGV Yayınları.
- Erdoğan, M. (2006). 28 Şubat Darbesi (ed. Birey Yayıncılık). 28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi”, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Erkilet, A. (2017). Orta Doğu’da Modernleşme ve İslami Hareket, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Gündoğan, M. (2022). "Erbakan Hoca ve Adil Düzen", Necmettin Erbakan (ed. Kemal Şamlıoğlu), İstanbul: Yeni Devir Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş.

John, W. C. (2014). Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımlar, (trc. Selçuk Beşir Demir), Ankara: Eğiten Kitap.

Kara, İ. (2016). Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir mesele Olarak İslam 2. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Turan, A. (1998). Said-i Nursî ve Nurculuk, Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10 (10),15-24.

Özdalga, E. (2015). İslamcılığın Türkiye Seyri Sosyolojik Bir Perspektif. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özdemir, H. (2015). 28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi-Fazilet Partisi (Karşılaştırmalı Bir Analiz), Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20 (2), 165-193.

Yavuz, M. H. (2005). Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek, (ed. Bora T, Gültekingil M.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık, 6. Cilt, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayınları.

Yıldırım, E. (1999). İktidar Mücadelesi ve Din, İstanbul: Bilge Yayıncılık.

Yılmaz, A. (2021). 1980 Öncesi Giresun'da Milli Görüş Hareketinin Panoraması, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 13 (23), 322-341.

Yılmaz, S. (2016). Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 5 (4), 1164-1185.

YSK. (tarih yok). 1983-2007 yılları arasında yapılan Milletvekilleri genel seçimleri. 07.04.2022 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/1983-2007/Giresun.pdf> adresinden alındı.

YSK. (tarih yok). 1984-1994 yılları arasında yapılan Mahalli genel seçimleri. 07.04.2022 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/tr/mahalli-idareler-genel-secimleri-arsivi/2650> adresinden alındı.

24 Aralık 1995 Refah Partisi Seçim Beyannamesi (Özet). 07.04.2022 tarihinde <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/763> adresinden alındı.

Extended Abstract

With the transition to a multi-party system in Turkey, many parties entered into the Turkish political arena. The removal of certain restrictions imposed, particularly in the religious field, made it easier for those, who considered themselves more conservative, to come together and establish their own parties. Necmettin Erbakan, a mechanical engineer who grew up in the Iskenderpasa community, decided to enter politics with the Justice

Party, and upon rejection of his application to join, he entered the Grand National Assembly of Turkey as an independent deputy from Konya. Soon after, he founded the National Order Party with a few of his colleagues. However, the party was closed shortly after its establishment, so the same group of politicians went on to establish the National Salvation Party and came up with the slogan of National Vision, quickly winning the favor of the public. The government partnership of the National Vision, which began in 1974, continued intermittently until the coup of September 12, 1980. Following the military coup of September 12, 1980, Erbakan, along with many other party officials, was banned from politics. During the rule of the military government between the years of 1980 and 1983, commercial activities organized under different names and meetings led by party administrators were carried on as if regular civilian political life had never been disrupted by the coup, in order to keep the sympathizers of National Vision united and interested. As the organization was known to have been established for a specific cause rather than political objectives, a new group of people founded the Welfare Party, since most of the politicians from the former group were still banned from politics during the restructuring period. The party was unable to participate in the first general elections after the National Security Committee vetoed its founding leader, Ali Turkmen. As the Welfare Party could not enter the elections, most of its supporters voted for the Motherland Party led by Turgut Ozal, who had previously been the National Salvation Party's Izmir candidate for the parliament. The Welfare Party participated in all electoral districts in the 1984 local elections to consolidate the electorate they had before 1980 and to disconnect their sympathizers from the Motherland Party. In the 1984 elections, taking into consideration the National Security Council's sensitivities, the party nominated a retired army officer in Giresun, but was not able to achieve the success it expected.

Necmettin Erbakan was appointed as the party leader after his political ban was lifted in 1987, and he led the party to a rise in popularity with the motto of Fair Order. Even though the Welfare Party was unable to pass the national electoral threshold in the first general elections, the party's mayoral candidates won in many municipalities including cities such as Konya, Sivas, Van, Sanliurfa and Kahramanmaras in the 1989 local elections, which saw great dedication from the party with a cause. The success in the local elections were the start of the party's inevitable rise. In these elections, the party's candidate for Giresun was Mehmet Bulut, who was well-known by the public despite not coming from the grassroots of the city, and although the municipality was lost, the party became a hot topic in Giresun. The mayoral candidates who won the elections in the aforementioned cities became role-models across Turkey and became popular with the phrase "service municipality." The party entered the 1991 elections in an atmosphere created by the efforts of the Unity Foundation and other elements' social pressure, in addition to the synergy generated by the alliance of the Nationalist Labor Party and the Reformist Democracy Party, whose bases were close to each other. Although its representative from Giresun was not elected, the party was once again being represented in the parliament after 11 years. In the 1994 local elections, the party won the municipalities of a total of twenty-two cities, six of which were metropolitan cities, including Istanbul and Ankara. Despite the fact that the candidate for the Giresun municipality had been raised from the grassroots, the party was unable to achieve the desired results. The success achieved by the Welfare Party, a National Vision organization, in the local elections across the country, paved the way for the party to form a government in the general elections held at the end of 1995. As a result of the efforts exerted by the government for nearly a year, the welfare of the public grew noticeably. Out of this atmosphere of service and prosperity in Turkey, Giresun, which had a political representative for the first time in its history, did not receive any investments as a private service. Despite its success, the party was overthrown in the wake of the post-modern coup process of February 28, 1997, as a result of the reactionary propaganda cultivated against the party by non-governmental organizations and the press who assumed the role of the defender of the established order. The trauma of the February 28 process was felt in Giresun as well.

Grafik Tasarımda Görseli Vurgulamak: Anahtar Görsel Reklamcılığı¹

Emphasizing The Image in Graphic Design: Key Visual Advertising

Aylin GÜNGÖR²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 04.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 12.04.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1082730

Atıf / Citation: Güngör, A., (2022). “Grafik Tasarımda Görseli Vurgulamak: Anahtar Görsel Reklamcılığı” ODÜSOBİAD 12 (2), 543-568, Doi: 10.48146/odusobiad.1082730

Öz

Dijital teknolojilerin gelişmesi ve etkileşimli interaktif sanat çalışmalarının artışı, pazarlama ve satış stratejileri, tasarımların reklamlarda ve pek çok marka arasında gösteriminde farklı bir arayışın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle markaların reklam ve pazarlama gibi alanlarda yaratılan rekabet ortamı nedeniyle daha çok kullanmayı tercih ettiği görsel vurgunun öne çıkarılması, grafik tasarım disiplini adına yeni bir kavramın gündeme gelmesine neden olmuştur. Her ne kadar bu kavrama daha çok iletişim tasarımı ve reklamcılık alanlarında sıklıkla yer verilse de, aslında logo tasarımından afiş tasarımına hatta illüstrasyona kadar grafik tasarım alanı içerisinde de adı geçen “anahtar görsel” teriminden başkası değildir. Örneğin bir afiş tasarımında ya da logo tasarımında gerek illüstrasyon dengesi gerekse tipografi dengesi doğru orantılarda vurgulanarak aslında tasarımlarda *anahtar bir görsel* ortaya çıkar ve insanların aklında en çok *o görselle* akılda kalıcılık elde edilir. Çoğu logo ve afiş tasarımına bakıldığında insanların hafızalarında senelerce yer edinmesi de bu yüzdendir. Böylece reklamlar aracılığıyla yapılan tasarımların hedef kitleye ulaşırken benzerlerinden ayrılması ve daha çok satış sağlaması hedefine ulaşılmış olunur.

Bu araştırma makalesinde günümüzde grafik tasarımcıların, görsel iletişim dili bağlamında izleyiciye ulaşırken yaşanan çağa göre çözümler üretmesi ve “anahtar görsel” teriminin logo, afiş ve illüstrasyon gibi farklı grafik teknikleriyle daha kolay aktarılabilmesi fikrinin ele alınması amaçlanmaktadır. Makale aynı zamanda anahtar görsel kavramının, söz konusu grafik tasarım tekniklerinde oynadığı rol ve yaptığı görsel etkilere değinmeyi ve dünyada her geçen gün değişen görsel jargonu anlamayı da hedeflemektedir.

Araştırma doğrultusunda, markalara ait bir reklam unsuru olarak yansıtılan “*anahtar görsel reklamcılığının*” aslında öğrencilere/tasarımcılara grafik tasarım eğitimi içerisinde en başından itibaren yer verilerek öğretilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca anahtar görsel kullanımının, her bir grafik tasarım tekniğinde farklı görsel sonuçlarının olduğu ve görsel tutarlılık ilişkisinin değiştiği bulgulanmıştır.

¹Bu çalışma, Görele Güzel Sanatlar Fakültesi 2. Sınıf grafik atölye dersi kapsamında tarafımda öğrencilere verilen bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu yüzden derste yaratıcı işler üreten sevgili öğrencilerim, Hüseyin Yılmaz, Natig İbade, Şüheda Ataklı, Tayfun Altunoğlu ve Sinem Nur Gökçeye’ye sonsuz teşekkürlerimi sunar ileriki hayatlarında da aynı özveriye ve başarıyı göstermelerini temenni ederim.

²Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Sanatlar Bölümü, Balıkesir, aylin.gungor@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8204-2092>.

Anahtar Kelimeler Grafik Tasarım, Görsel Vurgu, Anahtar Görsel, Afiş Tasarımı, Logo, İllüstrasyon.

Abstract

The development of digital technologies and the increase of interactive art works, marketing and sales strategies have led to a different search for the display of designs in advertisements and among many brands. In particular, putting forward the visual emphasis that brands prefer to use more due to the competitive environment created in areas such as advertising and marketing, has led to the emergence of a new concept for the graphic design discipline. Although this concept is mostly used in the fields of communication design and advertising, it is actually nothing more than the term "key visual", which is also mentioned in the field of graphic design from logo design to poster design and even illustration. For example, in a poster design or logo design, both the balance of illustration and the balance of typography are emphasized in the right proportions, in fact, a key visual emerges in the designs and the most memorable image is achieved in people's minds. This is why most of the logo and poster designs take a place in people's memories for years. Thus, while reaching the target audience, the designs made through advertisements are separated from the similar ones and the target of generating more sales is achieved.

In this research article, it is aimed to discuss the idea that the term "key visual" can be conveyed more easily with different graphic techniques such as logo, poster and illustration. The article also aims to address the role of the concept of key visuals in the mentioned graphic design techniques and the visual effects it makes, and to understand the visual jargon that changes day by day in the world.

In line with the research, it was concluded that "key visual advertising", which is reflected as an advertising element belonging to brands, should actually be taught to students/designers from the very beginning, by including them in graphic design education. In addition, it has been found that the use of key visual has different visual results in each graphic design technique and the relationship between visual consistency changes.

Keywords Graphic Design, Visual Emphasis, Key Visual, Poster Design, Logo, illustration.

Giriş

Her geçen gün gelişen dijital teknolojiler ve sanal dünya aracılığıyla, şirketler arasında rekabetin artarak piyasada daha belirleyici olabilmek adına tasarım bağlamında görsel algının en çekici olanı istenmektedir. Dolayısıyla markalar, benzerlerinin arasından ayrılabilme ve belli bir satış miktarına ulaşabilmek için görselliğin öne çıktığı tasarımlarla sektörde kendilerine yer edinmeye çalışmaktadırlar. Bu ister bir afiş tasarımı olsun ister bir logo, tasarımlarda görsel vurguyla sağlanmaktadır. Napolyon ise bu durum ile ilgili şu sözleri ifade etmiştir: "Kalabalıkları çöşkuya boğmak için, her şeyden önce onların gözlerine hitap etmek gerekir" (Sequela, 2014:86). Fakat günümüzde insanların maruz kaldığı görsellik bombardımanının her geçen gün çeşitlenmesinden ötürü hedef kitleyi görsel açıdan etkilemenin yolu biraz daha karmaşıklaşmaktadır. Çünkü her insanın, beyni ve görme organı aynı olmasına rağmen herkesin görsel algısı ve dikkatini çeken olgular aynı değildir. Bu yüzden "görsel algı, görsel dünyanın küçük bir parçasına ya da şu anda görülen tüm nesnelerin konumlandıkları uzamın görsel çerçevesine gönderme yapabilir" (Arnheim, 2012: 29). Genellikle reklamlarda kullanılan görsel algı oyunları, birbirini sürekli yineleyen hareketli imgeler ve metin öbekleri ile birlikte görsel vurgunun üç boyutlu ortamda daha da kolaylaşmasını sağlamaktadır. Söz konusu grafik tasarıma geldiğinde ise görünen

manzara olduğundan farklıdır. Örneğin; Zizek'in teorisi üzerinden bakıldığında; olgulara ve görsellere "yamuk bakma" eylemine geçildiğinde görsel örnekleme kolayca ulaşılabilir olma hâli insanları düşünme zahmetinden kurtarabilmektedir. Eğer bu şekilde bir yaklaşım gerçekleştirilemezse görselliğin dikkat çeken bir yanı kalmayacaktır (Zizek, 2016: 15). Yani; grafik tasarımın iki boyutlu ortamlarda uygulanan yapısının insanlarda bir tepkime yaratması için kullanılan görsel vurgunun farklı bir açıdan ele alınması gerekmektedir.

Nitekim markaların, reklam ve pazarlama gibi alanlarda yarattıkları rekabet ortamı sebebiyle daha çok yer verdiği görsel vurgunun öne çıkarılması, grafik tasarımda da gündeme gelerek "key visual/anahtar görsel" terimi üzerinden ele alınmaya başlanmıştır. Bu terime sıklıkla iletişim bilimleri ve reklamcılık alanında yer verilse de grafik tasarım da da görsel vurgu yapılırken hem hedef kitlenin üzerinde yıllarca etki edebilmek hem de dikkat çekebilmek için anahtar bir görsel; logo, illüstrasyon ya da afiş tasarımı kullanılmaktadır. Örneğin; uzun yıllar sektörde logosu ile var olan bir marka düşünelim. Logo'da kullanılan görsel vurgunun hedef kitle üzerindeki etkisinden dolayı sadece tek bir anahtar görselle bu yola çıkarak markalaşmıştır. Bu sayede çoğu insanın aklında hafızalara kazınarak görsel bir bilgi aktarımı sağlamıştır. Zaten "görmenin de büyük meziyeti, yalnızca bir iletim ortamı olmasının dışında dış dünyanın objeleri ve olguları hakkında enformasyon sağlamasıyla da ilgilidir" (Arnheim, 2012: 34). Birçok logo ve tasarım uygulamalarının insanların zihinlerinde yıllarca kalıcılık sağlaması da bu yüzdendir.

Bu çalışmada, araştırma makalesinin amacı, sorunu ve metodolojisi kapsamında öncelikle grafik tasarımda görsel vurgulamanın önemine değinilmiş, daha sonra da key visual/anahtar görsel teriminin ne olduğuyla ilgili disiplinler arası bir yaklaşımla değerlendirme ve açıklamalarda bulunulmuştur. Ayrıca grafik tasarım alanı içerisinde anahtar görsel kavramı, araştırmada logo, afiş ve illüstrasyon konuları üzerinden her biri ayrı ayrı değerlendirilerek ulusal ve uluslararası örneklerle ifade edilmiştir. Sonuç olarak, key visual/anahtar görsel reklamcılığının grafik tasarım eğitimi içerisinde yer alan müfredatlarda öğrencilere/tasarımcılara en başından itibaren öğretilmesi gerektiği ve tasarım alanına verdiği katkılardan söz edilmiştir.

Çalışmanın Mevcut Durumu ve Sorunu

Grafik tasarımda görsel vurgu, yaratıcı unsur ve tekniklerle birleştirildiğinde hedef kitle üzerinde etkileyici sonuçlar meydana getirmektedir. Ancak gerek üniversitelerde grafik tasarım bölümlerindeki grafik atölye derslerinde gerekse reklam ajanslarında yaratıcı iş üretimleri sırasında aktarılan meslek eğitimi bilgisinin amaçları arasında görselin doğru kullanımı ve vurgulanması eksik kalmaktadır. Bu kapsamda öğrencilerin ve meslekteki yeni stajyerlerin, kuramsal bilgilerin yanı sıra görseli okumayı ve aktarmayı doğru bir şekilde öğrenmesi gerekmektedir. Dahası, grafik tasarım derslerinde öğrencilerin kendi kişisel görsel algısını geliştirebilmesi için üniversiteler mevcut durumları kapsamında uygun bir öğretim modeli de ortaya koyarak müfredatlarında bu konuya da yer vermelidirler.

Şüphesiz tüm bunların dışında en büyük sorun, her geçen gün değişen ve gelişen yeni medya mecraları ile birlikte insanların teknolojilerle birlikte dönüşüme uğrayan bedensel ve zihinsel yapılarıdır. Görsel

algıdan zihinsel yoruma, beden dilinden yeme içme alışkanlıklarına kadar insanlar artık, tıpkı internetten elde edilen bilgilerin gelip geçiciliği gibi her an bir değişim içindedirler. Belki de "internetin kültür savaşçıları için en rahatsız edici özelliği, doğru ile yanlış, önemli ve önemsiz, kalıcı ve geçici" arasındaki ağ üzerinde yaygın bir ayrım yapılmamasını sağlamasıdır (Gitelman, 2006: 130). Dolayısıyla bireyler de, andaki gerçek görsel vurguyu yakalayamamakta ve yanlış bir okuma yapmaktadırlar. Bu nedenle günlük yaşamda televizyondan izlenen herhangi bir reklam, her bir farklı bireyde ayrı görsel algı mekanizmalarını çalıştırmaktadır. Bu yüzden grafik tasarım uygulamalarının, görsel algı ve vurgu boyutunda daha fazla geliştirilmesi gerekmektedir

Çalışmanın Amacı

Geçmişten günümüze araştırıldığında markaların reklamlarda yarattığı görsel algı çabası, ya benzerlerinden ayrılmak ya da satış odaklı hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda üretilen işler sanatsalıktan uzak ve tasarımı merkeze almayan işlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Oysa ki David Harvey'in de belirttiği gibi; "pazarda benzersiz bir yer bulabilecek bir sanat eseri üretme mücadelesi, rekabet koşulları altında yapılan bireysel bir çaba ile olmalıdır" (Aktaran, Creeber ve Royston, 2009: 12). Bu bireysel çaba, tüm dünyayı etkileyebilecek bir görsel yaratının ortaya çıkmasını sağlayabilir. Bu durumda ancak tasarımcıların gelişen teknoloji ve dijitalikten faydalanarak, insanların yeni görsel anlayışlarıyla uyumlu bir grafik iletişim yaratmasıyla mümkündür. Çünkü bugün tüm dünyayı etkileyen yeni medya, "kendine has temsillerle dünya kültürünü etkilemekte ve kendine ait bir jargon oluşturmaktadır" (Dinç ve Dinçer, 2019: 90). Değişen görsel jargon, tasarım disiplini içerisinde verilen eğitimden üretilen işe kadar bir etki alanına sahiptir. Bu bağlamda bu makalede, tasarımcıların grafik iletişim dili olarak hedef kitleye hitap etmede ve görsel vurgunun doğru iletiminin çağa göre çözümler üretilerek yapılmasında key visual/anahtar görsel terimiyle daha iyi aktarılabilmesi görüşü çalışmanın amacı olarak ifade edilmiştir.

Çalışmanın Materyal ve Metodolojisi

Bu çalışma için seçilen araştırma yöntemi nitel olup elde edilen bilgiler, doküman tarama, gözlem ve arşivleme metodu ile ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca "hangi veri toplama yöntemi kullanılmış olursa olsun nitel araştırma yöntemlerine ilişkin veri analizinin temelinde, elde edilen yazılı ya da sözlü metin ya da betimlemelerin içerik analizinin yapılması" çalışmanın bulgu ve sonuçlarının doğru bir şekilde yorumlanabilmesi için bir gerekliliktir (Kozak, 2018: 125). Bu nedenle içerik analizi, teoriden gerçeklere doğru yapılan bir araştırmayı mümkün kılmıştır (Gökçe, 2001: 19). Söz konusu araştırma yönteminin belirlenmiş olmasında, key visual/anahtar görsel teriminin, illüstrasyon, logo ve afiş tasarımı gibi farklı tekniklerle uygulanabilir olmasından ve her bir teknikte farklı bulgulara ulaşılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda araştırmada, sadece ulusal örneklerle sınırlı kalmayarak, tüm dünyada kabul gören uluslararası örneklere de makalede yer verilmiştir. Ayrıca reklam ve iletişim bilimleri disiplinlerinde daha çok gündem olan key visual/anahtar görsel kavramı, bu araştırmada grafik

tasarım üzerinden ele alınarak yalnızca iletişim temelli değil süreç, görsel ve sonuç temelli bir yaklaşımı da metodoloji olarak kendi içinde barındırmaktadır.

Kuşkusuz bu makalenin temel motivasyonlarından biri de alan yazın veya literatür açısından sık rastlanmayan bir konu olarak key visual'ın, farklı araştırmacıların farklı disiplin yaklaşımlarıyla geleceğe taşınma potansiyelinin yüksek olması ve elde edilen verilerle başka kaynaklara da atıf sağlayacağı düşünülmektedir. Belki de gelecekte araştırma, oyun tasarımı açısından da değerlendirilerek genişletilebilir. Yirmibirinci yüzyılın başından beri daha fazla kitleye ulaşma kaygısıyla ortaya çıkan tüm görsel yaklaşımlar, bugün insanların günlük pratiklerinde karşılaşılabilecekleri reklam, sosyal medya gibi yeni medya mecralarının bağlamsallaştırılması ile meteorik bir yükselişe geçmiştir. Bu yüzden grafik tasarımın olanaklarıyla bir başka anlam kazanan key visual/anahtar görsel teriminin, tasarım farkındalığı ve hedef kitle katılımında çok önemli bir faktör olarak ön plana çıkartılması ve yaşanan tasarım deneyimlerinin anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın metodolojik okuması, tarihi bilgilerden çok teorik ve uygulamalar üzerinden yapılan bir araştırma sentezini gerektirmektedir.

Grafik Tasarımda Görseli Vurgulamak: Key Visual/Anahtar Görsel Kavramı Üzerine

Dijital teknolojilerin sürekli gelişmesiyle birlikte basılı ve multimedya reklamlar, görsel dilin optimizasyonu için grafik tasarımla bütünleşerek tasarımların görsel aktarımının çeşitlenmesine neden olmaktadır. Böylece toplumda yer alan tüketicilerin, görsel algısı ve bilgi edinme kanalları da giderek farklılaşmaktadır. Mevcut reklamlar, günümüzde yalnızca tüketime yön vermek için değil, aynı zamanda kurumsal imajı tanıtmak ve piyasada kalıcılık elde edebilmek adına da çabalamaktadırlar. Bu çaba, görsel öğeleri içeren unsurların daha vurgulu ifade edilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Fakat herkesin hayata bakış açısı aynı olamayacağı gibi görsel algısı da aynı boyutta olmadığından bu durum aslında görsel vurgunun önemini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin; Wedel ve Pieters, “bir reklamı üç öğeye (marka, resim ve metin) ayırmış ve reklamın her bir ögesine düşen göz sabitlemelerinin sıklığını kaydetmiştir. İzleyicilerin öncelikle resimsel öğeye, ardından metin ve marka ögesine odaklanma olasılığının daha yüksek olduğunu” bulmuşlardır (Aktaran; Xiao, Gan ve Sun, 2017: 765). Bu örnekten anlaşılacağı üzere, insanların öncelikle kendi algısı boyutunda dikkatlerini görsel öğeye verdikleri bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Dolayısıyla “görme sadece biyolojik ve fiziksel bir mesele değil daha çok zihin ve düşünce süreçleriyle ilgili bir olgudur” (Leppert, 2009: 18) ve “düşünme ve hissetme süreçleriyle yaratıcı şekilde angaje olan bir etkinliktir” (Burnett, 2012: 43). Kuşkusuz reklamların, insanlara/hedef kitleye sağlamış olduğu görsel vurgu ile düşünme süreçleri gibi bir çok eylemi içeren etmenlerin birleşimiyle oluşturulması, görsel vurgunun daha belirgin, herkese hitap eden bir boyutta yansıtılabilmesi için grafik tasarımın getirdiği olanaklardan da faydalanılması gerektiğini gözler önüne sermektedir. Örneğin; geçmişte yer alan bir marka olarak gripin ilacı, ambalaj üzerinde kullanılan görsel illüstrasyonu ve reklam afişleri sayesinde görsel vurgunun hedef kitleye doğru bir şekilde aktarılmasını sağlayarak köyden kente tüm Türkiye’de kullanılan bir sağlık ürününe dönüşmesine neden olmuştur. Tasarımın bu noktaya ulaşmasında hem baş ağrısını eliyle zarif bir şekilde gösteren güzel bir kadın

figürünün etkisi, hem de Roy Lichtenstein'in comic striplerini andırmasından kaynaklanmaktadır. Halbuki Gripin'in illüstratörü bu durumu yalnızca günlük kullanımı olan ucuz bir ilacın ambalajı olarak yapmıştır (Alptekin, Cindoruk ve Muratoğlu, 2013). Fakat görselin çok doğru bir şekilde vurgulanması, onu zamanın ve günümüzün hâlâ unutulmayan bir tasarımı hâline çevirmiştir (Görsel 1).

Görsel 1: Gripin ilacı ambalaj tasarımı ve reklam afişi.

[https://www.efemeraturk.com/gripin-ilac-reklam-sayfasi1-2,](https://www.efemeraturk.com/gripin-ilac-reklam-sayfasi1-2)

<http://www.gripin.com/tr/Urunlerimiz/Urunlerimiz.html>

Nitekim son zamanlarda birçok markanın sektörde başarılı olabilmek adına kullandıkları *anahtar görseller*, grafik tasarımda görsel vurgunun sadece bir görsel üzerinden ve bir reklam ögesi olarak nasıl geliştirilebileceğini ortaya koymaktadır. Reklam ve pazarlama ajanslarında kullanılan bir terim olan anahtar görsel, "mevcut bir pazarlama kampanyasının bir parçası olarak pazarlama iletişimde tekrar tekrar veya bir markanın tüm materyallerinde tutarlı bir şekilde kullanılan grafik öğeleri ifade eder" (Vintal, 2021). Bu grafik öğelerdeki anahtar görseller, gelecekteki tüm reklamlarda ve tasarımlarda hangi fikirlerin, yazı tiplerinin, renk paletinin daha çok tercih edilmesinden hedef kitlede oluşturacağı duygu etkisi ve iletişim tonuna kadar bir çok araştırma katmanını da içermektedir. Bu yüzden anahtar görseller, hikayesi ve kimliği olan bir grafik tasarım unsurunun meydana gelmesini de sağlamaktadır. Görseli vurgulamamanın dışında anahtar görsel, "tüketici ile iletişim kurmak için kullanılan önemli bir reklam görüntüsüdür" (Kataşis, 2021). Ayrıca grafik tasarımda ya da bir reklamda markanın kurumsalından çok anahtar görselinin öne çıkmasıyla da kendini gösterebilmektedir. Örneğin; Görsel 2'de uluslararası bir yara bandı markası olan band-aid, Hulk'un elini reklam afişinde kullanarak süper kahramanların da yara bandı kullanabileceğini çok güzel bir anahtar görselle vurgulamıştır. Yine BMW araba markası da, Flash karakterinin araba sürerken ki anahtar görselini reklam afişinde yansıtarak süper kahramanların araba markası olarak onları tercih ettiğinin vurgusunu yapmışlardır (Görsel 2). Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta ise anahtar görsel ve metafor kavramlarının

karıştırılmaması gerektiğidir. Metafor, soyut ve benzetme amacı taşıırken, anahtar görsel (key visual) tasarımıdaki görselin vurgulanması, öne çıkarılmasıdır.

Görsel 2: Band-Aid ve BMW reklam afişi

<https://www.log.com.tr/zekice-hazirlanmis-15-kaliteli-reklam-afisi-galeri/galeri/2/>

Ayrıca yeni medya mecralarının sağladığı dijital olanaklarla birlikte günümüz insanı, her dakika görsel ve video bombardımanına maruz kalmaktadır. Bu bağlamda insanların gözleri, sürekli bir görsel hareketliliğe ve görsele aşına olduğu için akıllarında ilk kalan görüntü bir markanın kurumsal yerine yaratılan görsel imajı olmaktadır. Bir başka açıdan anahtar görsel çalışmalarında, tasarımın *estetik biçeminin* daha çok önemsendiği söylenebilir. Tüm bu bilgilerin yanı sıra anahtar görsel yaratmanın görsel açıdan bazı kuralları da bulunmaktadır. Genel olarak grafik tasarımın zaten özünde yer alan bu kurallar şu şekildedir:

- “sade ve anlaşılır olmalı,
- sıra dışı ve kusursuz bir biçimde yansıtılmalı
- farklı medya ortamlarında kullanılabilir olmalı (afiş, logo, dergi, sosyal medya vs.)
- hedef kitlenin duygularına hitap eden bir tasarım olmalıdır gibi özellikleri içermektedir” (Boxtel, 2011).

Anahtar görselin/key visual’ın yaratılma nedeni incelendiğinde; markaların, hedef kitlede marka itibarını ve farkındalığın arttırılmasına yönelik olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla markalar anahtar görseli tüketicinin zihninde bir dizi olumlu çağrışım yapmak için yaratmaktadırlar. Bu sayede insanlar, tasarımı salt o görselle (anahtar görsel/key visual) hatırlamaktadırlar. Örneğin Heinz markası,

sektördeki marka imajını logo ve kurumsal kimlikten daha çok markanın görsel değerini yansıtan anahtar görsellerle ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Heinz markası reklam afişinde, anahtar görsel olarak taze domates görüntüsünü ön planda tutarak, "katkısız ve dalından koparıldığı gibi" ifadesini metinsel değil görsel olarak yansıtmıştır (Görsel 3). Sonuç olarak illüstrasyondan afiş tasarımına, logodan ambalaj tasarımına anahtar görseller, grafik iletinin görsel yolla daha çok kişiye ve kitleye ulaşmasında kolaylık sağlamaktadır.

Görsel 3: Heinz Key Visual Örneği, Dmitry Zholobov Studio.

<https://www.behance.net/gallery/14509507/Heinz>

İllüstrasyonda Anahtar Görsel Algısı

Grafik tasarım dışında günümüzde bağımsız bir sanat formu olarak ifade edilen illüstrasyon, resimden heykele pek çok disiplinde kullanılmaktadır. Fakat her geçen gün değişen dijital çağ, yeni medya ortamlarının etkisi, illüstrasyon alanındaki araç ve tekniklerin yenilenmesini sağlayarak görsel vurgunun farklı anlatım yollarıyla ifade edilmesine olanak tanımaktadır. Nispeten görsel vurgunun bir tasarım biçemi olarak yansıtıldığı illüstrasyonlarda da, hedef kitle verilen mesajla daha çok iletişim kurmakta ve görsel algısı kolay anlaşılabilir tasarımlar ortaya çıkmaktadır. Böylece çoğunlukla reklamlarda kullanılan anahtar görseller, sosyal medyanın doğuşu ve insan algısının kökten değişmesi ile birlikte

daha etkili bir görsel çözüm üretilmesine neden olmaktadır. “Bu değişimin merkezinde, geleneksel grafik tasarım nosyonları tarafından talep edilen bir [kurumsal] hizmet olunmaktan kurtulmuş olmak ve literatür eksikliğine rağmen teori ve pratiği birleştiren illüstratörlerin kendisi vardır” (Selby, 2020: 271). İllüstratörlerin, kendilerini daha iyi bir şekilde ifade etme isteği görsel vurgunun hedef kitleye iletiminde anahtar görsel kullanımının yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Geçmişte illüstratörler, kurumsal bazı işler üretirken günümüzde yaratıcı görsel vurgunun önemi bir markadan ya da reklamdan daha çok değerlidir. Örneğin; Cheil Worldwide Hong Kong ajansı tarafından JBL kulaklık reklamı için, yaratılan afişler ve billboardlardaki illüstrasyonlar, kulaklık çizimi olmamasına rağmen ses unsurunu vurucu bir görsellikle yansıtan en iyi anahtar görsel çalışmalarından biri olmuştur (Görsel 4). Yine aynı ajansın, “kaosu engellemek” temalı kampanyası için siyasi liderleri kullanarak yarattığı anahtar görseller çarpıcı bir nitelik taşımaktadır (Görsel 5). İki afişte de, ağızlarını açmış gürültülü bir şekilde sağdan ve soldan bağırarak figürler mevcuttur. Fakat JBL marka kulaklıkları takan kişinin kesinlikle bu sesleri duymadığı gülümsemesinden anlaşılmaktadır.

Görsel 4: JBL kulaklıkları anahtar görsel çalışması.

<https://www.marketingtr.net/tr/blog/detay/Key-Visual-Nedir/6/121/o>

Görsel 5: JBL kulakları anahtar görsel çalışması.

<https://www.log.com.tr/zekice-hazirlanmis-15-kaliteli-reklam-afisi-galeri/galeri/2/>

İllüstrasyonların ortaya çıkış kültürü incelendiğinde; mağara duvarlarından başlayan görsel mesaj iletme kaygısı yerini okuma-yazma bilmeyen kişilerin dini kitapları öğrenebilmesi için yaratılan resimlemelere bırakmıştır. Bu yüzden illüstrasyonlar genellikle “metnin daha canlı yorumlanması ve açıklanmasını sağlayan sanatsal bir bilgi aktarımı biçimi olan grafik bir dil” olarak tanımlanmıştır (Yan, 2019: 304). İllüstrasyonlar, fotoğraflarda anlatılması mümkün olmayan ifadelerin yaratılmasında da kolaylık sağlar, bir fikri ya da kavramı hedef kitleye iletmede daha açık bir bilgi sunar. Fakat illüstrasyonların da kendi içerisinde anlatım dillerine ayrılması ve yeni üslupların gelişmesi anahtar görsel gibi uygulamaların aktarımını kolaylaştırmaktadır. Yıllarca hafızalara kazınan reklamlar ve grafik öğeler düşünüldüğünde, anahtar görsellerin üzerindeki etkisi ve önemi de ortaya çıkmaktadır. Bugün bir çok marka, sıklıkla görsel vurgunun yerine influencer’larla çalışarak sosyal medyanın gücünden faydalanmaktadır. Eskiden yalnızca hedef kitleye göre televizyondan yapılan reklamlar, artık tekrarlanan anlatımlarla, yukarı kaydır linklerine Z kuşağına yönelik gerçekleştirilmektedir. Örneğin; 1990’lı yıllarda ev hanımlarına hitap eden deterjan reklamlarının daha çok süper güçlere sahip yakışıklı bir erkeği ya da sevimli bir çocuk maskotunu yansıttığı görülmektedir. Özellikle Marc çamaşır makinası temizleyicisi, bu süper kahraman algısını kullanarak satış politikasını düzenlemiştir (Görsel 6). Fakat günümüzde Calgon ya da Finish gibi markalar, bu görsel algı teknikleri yerine “pırlanta kadar mükemmel” sloganı ve anahtar görselini içeren vurguyu kullanmayı tercih etmektedirler (Görsel 6). Tıpkı diğer kültürel ürünler gibi, “illüstrasyonlar da artık gerçek ile bir ilişki kurmaya ayarlanmıştır, bu da onları belirli bir kullanım türü için tahsis eder” (Serbanescu, 2016: 7). Dolayısıyla illüstrasyonların, anahtar görsel kullanımında tercih edilmesinde en önemli sebeplerden biri olarak; daha özgün ve yaratıcı tasarımların ortaya çıkmasını sağlamış olması gösterilebilir.

Görsel 6: Marc ve Finish Reklam Afişlerindeki Anahtar Görsel İllüstrasyon Uygulamaları

<https://www.kisa.link/PbaH>, <https://www.kisa.link/PbaI>

Tüm bu bilgiler kapsamında Giresun Üniversitesi Görele Güzel Sanatlar Fakültesi 1. sınıf öğrencilerinin almış olduğu grafik tasarımı dersinde key visual/anahtar görsel konusu anlatıldığında atölyedeki öğrencilerden bir illüstrasyon, afiş ve logo tasarımı yaratmaları istenmiştir. Öğrenciler, konu kapsamında öncelikle eskizlerden yola çıkarak illüstrasyonlara daha çok odaklanabilmiş, afiş tasarımında da istenilen etkiyi yakalamış ama logo tasarımına gelindiğinde aynı başarıyı yakalayamamışlardır. Örneğin bir öğrenci, görsel vurguyu hava sıcaklığından yola çıkarak “güneş gözlüğünün bile güneşlenebileceği” fikrinden hareketle anahtar görsel illüstrasyonunu yaratmıştır (Görsel 7). Diğer bir öğrenci ise, fotoğrafik illüstrasyon tekniğini kullanarak portakallı dondurmanın organikliğini vurgulamak adına portakal kabuklarından bir külah anahtar görseli çizmiştir (Görsel 8). Sonuç olarak öğrencilerin, illüstrasyonda anahtar görsel algısını oluştururken hedef kitlede uzun yıllar akılda kalıcılık etkisi yerine yaratıcılık faktörü üzerinde daha çok durduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca yapılan anahtar görseller, minimalist tarzda somut obje çizimine anlam yükleyerek resimlenmiştir.

Görsel 7: Hüseyin Yılmaz, AGİ, 2021

Görsel 8: Natig Ibizada, AGİ, 2019

Afiş Tasarımında Anahtar Görsel Algısı

Kamusal alanlarda görsel bir iletişim aracı olan afişler, gündelik görsel deneyime katılırlar. Bir afiş aracılığıyla görsel iletişim, özellikle bir mesajın basitleştirilmesi ya da temel bir mesaj üzerinde yoğunlaşmayı gerektirir. Ancak görsel ve optik bellek için afişlerin önemi, markaların reklamlarının insanlığa ulaşmasını sağlayan bağlamları içermektedir. Bu yüzden afiş tasarımları da tıpkı illüstrasyonlar gibi anahtar görsel vurgusunun yaygın bir şekilde kullanıldığı mecralardır. Günümüzde afiş tasarımının, tasarımcılar tarafından sade ve anlaşılır bir şekilde yaratılması anahtar görsel kullanımını daha da kolaylaştıran ve yaygınlaştıran nedenler arasındadır. "Bununla birlikte, afişin asıl gücü insanları aydınlatmaya, yönlendirmeye ve ikna etmeye yönelik samimi ve etkili bir sosyal amaçlı iletken görevini yerine getirmesinden" kaynaklanmaktadır (Gümüştakin, 2013: 36). Ayrıca afiş üzerinde yer alan anahtar görsel, hikayesini hedef kitleye ulaştırarak onlara hitap etmelidir. Örneğin; Barilla Markası için yaratılan afiş tasarımında, makarnalardan oluşan havai fişek gösterisi, anahtar görsel olarak merkeze konumlandırılmıştır. Marka, yeni yıl kutlamasını müşterileri için "happy new year" sloganıyla birlikte geceyi andıran koyu mavi arka fonu ve kendi ürünlerinden olan makarnayı kullanarak sade ama yaratıcı bir anahtar görsel vurgusuyla kullanmıştır (Görsel 9). Sognid'oro bitki çayı markası ise, yeşil sade/minimalist bir arka fon ve "Wellness. In bloom" sloganıyla çaylarının organikliğini

enginarı fincana dönüştürerek vurucu bir anahtar görsel yaratmıştır (Görsel 10). Her iki örnekte de görüldüğü üzere markalar, afiş tasarımlarında anahtar görsel yaratırken kendi sloganları doğrultusunda anahtar görselin vurgusunu artırmaktadırlar. Böylece bu anahtar görselleri gören bireylerin akıllarına öncelikli olarak markalar gelecektir. İngiliz afiş tasarımcılarından Abram Games de aynı bu iki örnekte olduğu gibi, “Maximum Meaning, Minimum Means (Çok anlam, minimum araç) ifadesi ile en yalın tasarımların en büyük etkiye sahip olanlar” olduğunu belirtmiştir (Aktaran, Gümüştekin, 2013: 36).

Görsel 9: Barilla Yeni Yıl Afiş Tasarımı

<https://www.kisa.link/PbIR>

Görsel 10: Sognid'oro Afiş Tasarımı

<https://www.kisa.link/PbIT>

Anahtar görsellerin gerek sosyal medya gerekse TV gibi her mecraaya göre sade bir şekilde uygulanabilir olması, hatta gelişen teknolojiler ile birlikte hareketli grafiklere dönüşerek etkileşimli tasarımlarında ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece 21. yüzyıl insanının maruz kaldığı görsel bombardımanının arasından bireyler, yalnızca daha etkili ve ayırıştırıcı olan anahtar görselleri seçebilmektedir. Aslında bu durum görselle temas eden “öznelerin, görüntünün egemenliğiyle mücadele etmelerinde” (Fuery ve Fuery, 2003: 2) ve onları daha iyi anlamlandırarak yorumlayabilmelerinde de önemli bir role sahiptir. Grafik tasarımda görseli vurgulamak, cesur bir propagandadan detaylı mesajlara kadar güçlü bir iletişim katalizörü oluşturulmasında yol gösterici bir haritadır. Bu harita, kimi zaman imge ve tipografi kimi zamanda görsel ve renklerin uyumuyla öznelerin sesi ve gözü olabilir. Geçmişte Foucault’un söylemi ile devlet yapısı olan iktidar bireyleri yönetirken, günümüzde görsel iktidar özneleri yönetmekte ve yönlendirmektedir. Görsellikle elde edilen güç, tasarımlarda da anahtar görsel kullanımı ile insanlar üzerinde etkili bir grafik dil yaratılmasına olanak tanımaktadır. Özellikle bugün yeni medya ortamlarının sağladığı görsel güç kısa sürede daha çok kişiye ulaşılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda “görseller için görsel iletişim tasarımı sürecinin temel tasarım öğelerinden” biri olduğu söylenebilir (Bedir Erişti, 2021: 84). Ayrıca anahtar görsel kavramı ya da reklamcılığı sadece ajansların tasarımlarında kullanılan bir görsel iletişim materyali olarak kalmamalı tasarım eğitimi sırasında da

öğrencilere öğretilmelidir. Goodday markası için yaratılan afiş tasarımı da, yurt dışında bulunan Katasis reklam ajansının web sitesinde anahtar görsel çalışmalarına bir örnek olarak gösterilmektedir (Görsel 11). Goodday bir süt markası olup, yeşil çaylı ve ballı versiyonlarıyla bu afişte tekrar anahtar görsellerle çalışılmıştır. Yaratılan bu anahtar görseller, tasarıma hem bir enerji vermiş hem de tazelik ve doğallık düşüncesini müşterilere doğrudan aktarmıştır. Markanın piyasada bulunan daha önce yapılmış afişlerine bakıldığında ise aradaki fark gerçekten görsel tasarım açısından açık ve yetersizdir (Görsel 12).

Görsel 11: Goodday markası için anahtar görsel çalışmaları, Katasis Agency.

<https://katasis.com/service/strategy-and-marketing/key-visual>

Görsel 12: Goodday Afiş Tasarımı

<https://www.12fly.com.my/lifestyle/en/4-fun-delicious-coffee-recipes/>

Nasıl ki bir ajansta tasarımcılar, her işte yeni bir şeyler tecrübe ediyor ve okul gibi hala öğrenmeye sürdürüyorsa, Üniversitelerde de tasarım eğitimi sırasında anahtar görsel (reklamcılığı)

konusunda yeni müfredatlar geliştirilerek öğrencilerin görsel çözümlene süreçlerinin iş hayatına atılmadan daha erken bir zamanda başlatılması gerekmektedir. Bir tasarımcı, ister grafik tasarım açısından isterse de teknoloji bağlamında olsun her zaman kendini uluslararası standartlarda kültürünün değerlerini de harmanlayarak geliştirebilmelidir. Çünkü “görsel iletişim alanında gelinen son nokta çok kültürlülüğün ve çokdilliliğin yaygınlaştığı günümüzde tasarımcının yerel olanı aşarak evrensel ulaşabilmesi için gerekli kültürel kodları ve dilleri bilmesini zorunlu kılmaktadır” (Lehimler, 2018: 2403). Bu yüzden Görele Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Tasarımı bölümünde yürütülen derslerde öğrencilere, öncelikle bir afiş tasarımı yaratırken anahtar görsel çalışması hakkında ne gibi güncel yaklaşımlar ele alabilecekleri hakkında bilgiler verilmektedir. Örneğin bir öğrenci, proje kapsamında cilt kremi markası yaratarak anahtar görselinde yaratıcı, sade ve izleyiciyi bir anda etkileyen bir afiş tasarımı yapmayı hedeflemiştir (Görsel 13). Daha sonra afişte anahtar görselini, salyangoz olarak belirleyip kabuğunu gerçek bir krem kutusu gibi sırtında taşıdığını göstermiştir. Diğer bir öğrenci ise, bir bitki çayı markası için kupa şeklinde bir kivi yaratarak anahtar görselini doğallık üzerine kurgulamıştır (Görsel 14). Bütün bu bilgiler ışığında öğrenciler, anahtar görsel çalışmalarında, derste anlatılan konu ve örnekler bağlamında afiş tasarımları üretebilmişlerdir.

Görsel 13: Afiş Tasarımı, Şüheda Ataklı, 2021   **Görsel 14:** Afiş Tasarımı, Tayfun Altunoğlu, 2021

Logo Tasarımında Anahtar Görsel Algısı

Markaların bir logo tasarımından en temel beklentisi, hedef kitlenin dikkatini hemen çekerek bireylerin aklında kalıcılık elde etmesidir. Bu yüzden logo tasarımlarının odak noktasına görsel temel alan tipografik ve grafik formlar koyulmaktadır. Ayrıca renklerle yapılan çeşitli görsel düzenlemelerle birlikte basit bir logo tasarımı dahi etkileyici bir yapıya kavuşabilmektedir. Örneğin markaların yaratacak

oldukları reklam ve iletişim materyallerini bir pazıla benzetecek olursak logo tasarımı da bu pazılı oluşturan ve grafik dile katkı sağlayan görsel bir ipucudur. Akademik mecralarda genellikle logo tasarımı, "bir şirketin, ürünün, hizmetin ya da tüzel yapının karakterini temsil eden grafik sembollere verilen isim" olarak belirtilmektedir (Ambrose ve Harris, 2010: 156). Dolayısıyla günümüzün yeni medya dünyasında ister bir marka olsun ister bir şirket, grafik iletişim ve tanınırlık açısından artık sadece bir logo tasarımı kullanmak yerine anahtar görsel yaratımını da projelerinde yer vermektedir. Çünkü anahtar görsellerle birlikte kullanılan logolar, tasarım açısından hedef kitleye daha cazip gelmektedir. Bu açıdan herhangi bir tasarım ürününü, yaratıcı ve evrensel yapmak kadar kime hitap ettiğini araştırmakta tasarımcının sorumluluğunda olmalıdır. "Çoğu zaman bir tasarımın yönünü belirlerken, genelde iyi anlaşılmaş olan izleyici için neyin daha iyi olacağı konusunda, tasarımcı ve müşteri arasında bir çekişme yaşanır" (Twemlow, 2011: 77). Bu çekişmenin kazananı, ne tasarımı üreten kişi ne de müşteri değildir, her zaman izleyici/hedef kitle olmuştur. Zira "logoların tüketicilere öncelikle tasarım özelliklerinden kaynaklanan anlamlı sinyaller ilettiği de belgelenmiştir" (Mahmood ve Luffarelli, Mukesh, 2019: 44). Logolardaki bu anlamlı işaretlerin, daha etkili bir tetikleyiciye dönüşmesi için anahtar görsel kullanımı önemlidir. Ayrıca "anahtar görsel, marka bilinirliğini artırmak için kampanyalarda kullanılan bir resim motifidir. Çoğu zaman logodan çok, anahtar görsel markayla daha çok özdeşleşmektedir" (Boxtel, 2011). Bu duruma en iyi örnek, bir çikolata markası olan "Milka"dır. Milka uzun yıllardır insanların aklında tipografik unsurlara dayanan logosundan çok, mor renkli inek anahtar görseli kalmıştır (Görsel 15). Benzer bir durum Michelin markasında da yaşanmıştır (Görsel 16). Zaten bir logo tasarımında anahtar görsel kullanılmasının asıl amacı da o imge aracılığıyla markanın unutulmamasını ve hafızalara kazınmasını sağlamaktır.

Görsel 15: Milka logo tasarımı ve anahtar görseli (Boxtel, 2011).

Görsel 16: Michelin logo tasarımı ve anahtar görseli (Boxter, 2011).

Kuşkusuz anahtar görseller, "doğrudan logo tasarımının bir parçası olmamakla birlikte değişebilen veya dönüşebilen yapılar da içermektedir" (Akkuş, 2019). Ayrıca yukarıda belirtilen örneklerde olduğu gibi logo tasarımları ile birlikte kullanılan anahtar görsellerin neredeyse bir maskot tasarımına dahi dönüştüğü bu çalışma kapsamında söylenebilir. Anahtar görsellerin logo tasarımları üzerinde yarattığı görsel algı, hedef kitleyle iletişim kurmasını da sağlamaktadır. Örneğin; "ADHESIVE" adlı hayali yapıştırıcı markası için bir öğrenci, kağıt bantın bir parçasını andıran sarı renkli bir yüzey yaratarak üzerine de siyah serifsiz bir font kullanımı tercih etmiştir (Görsel 17). Logo'nun daha güçlü bir etkiye sahip olabilmesi adına afiş tasarımında anahtar görsel kullanımına başvurulmuştur (Görsel 18). Görsel 18'deki anahtar görsel, her yere yapışmaktan bıkan hüzünlü bir bantı simgelemektedir. Bu örneklerde de görüldüğü üzere tasarımda sadece logo yerine anahtar görsel vurgusuyla öğrenciler/markalar daha etkili ve akılda kalıcı sonuçlar elde edebilmektedirler.

Görsel 17: Anahtar Görsel Logo ve Afiş Tasarımı, Sinem Nur Görkçe, 2021

Görsel 18: Anahtar Görsel Logo Tasarımı, Sinem Nur Görkçe, 2021

Bulgular

Reklam, iletişim ve grafik tasarım alanlarının sağladığı olanaklarla birlikte günümüz yeni medya ortamlarının daha kolay bir şekilde hedef kitleye ulaşması bu mecralarda yeni teori ve uygulamaların denenmesine kaynaklık etmektedir. Fakat çoğu tasarımcı, teori ve pratiği birleştirmeyi eğitim hayatında değil daha çok çalışma sektörüne geçişte ayırt edebilmektedir. Bu yüzden bir reklam ajansında çalışırken edinilen deneyimle oluşturulan tasarım yaklaşımları ile grafik tasarım eğitimi sırasında üretilen çalışmalarda kullanılan görsel pratikler açısından temel farklılıklar olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin; günümüzde açıklanan çağdaş tasarım yaklaşımları bile ortaya atılırken birbiriyle arasında uyum, denge ya da birbirini tamamlayan karşıtlıklar içermektedir. Bu yüzden tasarımcılar ve öğrenciler, görsel kültürde meydana gelen yenilikleri ve değişimleri işlevsel bir amaca dayandırmalıdır. Bu durumda görsel iletişim dili bağlamında hedef kitleye ulaşırken yaşanan çağa göre üretilen çözümler en azından yirmi birinci yüzyıl açısından şöyle ifade edilebilir: yaratılan her bir görsel tasarım akla yatkınlık ilkesine bağlı kalınarak oluşturulmalı, aynı zamanda estetik biçemi, düşsel ve fantastik anlatıları da içerebilmelidir. "Bu akla yatkınlık, görsel kültür içinde görsel olanın tasarlanmış şeylerde olduğu imasından ortaya çıkar. Çünkü görülebilen ve iletişimsel ya da işlevsel bir amaç içeren şey iyi bir tasarımın tanımıdır" (Barnard, 2010: 31). İşte bu bilgilerden hareketle, bugün ister bir tasarım öğrencisi olsun, ister iş yaşamına atılan profesyonel bir tasarımcı, anahtar görsel gibi farklı kavramların illüstrasyondan afiş ve logo tasarımına kadar oynadığı rolleri ve yarattığı görsel etkileri bilmeleri

gerekmektedir. Özellikle bu araştırma makalesinde key visual/anahtar görsel açısından, grafik tasarımın illüstrasyon, afiş ve logo tasarımı gibi her bir farklı görsel anlatım tekniğinde elde edilen bulgular ve sonuçları aynı değildir. Zira insanların her birinin farklı görsel algı düzeylerine sahip olması bu bulgu ve sonuçların aynı olmamasında önemli bir etkiye sahiptir. Bu anlamda anahtar görsel uygulamalarının tasarımlarda kullanılması öznelerin görsel vurguyu fark edebilmelerinde kolaylık sağlamak ve anahtar görsellerin işlevine uygun çağrışımlarını kişilere aktarabilmektedir.

Dünyada her geçen gün değişen görsel jargonla birlikte, markaların pazarlama ve satış stratejisi bağlamında anahtar görsel uygulamasına başvurması, görsel iletişimin yaratıcıları olan tasarımcılar için bu terimi anlayabilmeleri açısından da önemlidir. “Örneğin, genellikle tasarım (...) olarak ifade edilen şeyler, görsel deneyimin bir parçası olarak açıklanmaktadır; ancak aslında bunlar, her zaman güzel olmaları için üretilmiş şeyler değildirler. Birçok tasarım ürünü, görülmek üzere oradadır, ama nesnenin işlevi, görüntüsünün önüne geçer” (Barnard, 2010: 33). Bu bağlamda anahtar görsel uygulamaları da, görüntünün anlamını yitirmemesi adına işlevsellik özelliği ile tutarlı bir şekilde yaratılmalıdır. Böylece tasarımlarda yaratılan anahtar görseller, insanların aklında en çok hatırlanabilecek şekliyle ya da görselle kalıcılık elde edilir. Araştırma kapsamında grafik tasarım eğitimi sırasında öğrencilerin yarattığı anahtar görsel çalışmaları incelendiğinde, illüstrasyon ve afiş tasarımlarında başarılı uygulamalar ortaya koydukları ancak logo tasarımında aynı başarıyı gösteremedikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Bu durum üzerinde Jorge Frascara'nın da belirttiği gibi, “tasarımların insanları merkeze aldığını ve iletişimin hedef kitlelerinin yaklaşımlarını ve davranışlarını daha iyi anlamak için tasarım süreçlerinin psikoloji, sosyal bilimler ve eğitim gibi diğer insan odaklı disiplinlerin uzmanlığından yararlanması gerektiğini kabul eder” (Yazılar, 2013). Dolayısıyla tasarımcılar tarafından yaratılan anahtar görsellerin çeşitli grafik tekniklerde gösteriminde, hitap ettiği hedef kitleye yönelik kültürel, sosyolojik ya da görsel algı düzeylerinin de dikkate alınarak meydana getirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Uzun yıllar Türkiye’de sektörde çalışan hem bir grafik tasarımcı hem de bir sanat yönetmeni olarak Uğurcan Ataoğlu da tasarımda toplumsal bakış açısının önemini şu şekilde dile getirmiştir:

“Bizim ülkenin insanlarında görsel bir hafıza yok. Dolayısıyla görsel referanslarımız da, kusaaktan kusağa aktarılan zevklerimiz de yok. Şehirler, evler, binalar, görsel olan yeni ne varsa hep çirkin. Bu derin konunun sonuçları dönüp dolayıp bizim mesleği de vuruyor. Bir şirketin logosu için doğru brief vermek, en az yapmak kadar uzmanlık isteyen bir konu. Genlerden gelen bir birikim yok. Dolayısıyla ne istediğini tam bilmiyorsun. ... Daha fazla uçmak istesen bile etraftan çekiniyorsun. Uçmasan cesaret, özgünlük, akılda kalıcılık, yenilik, gibi kavramlar ıskalanıyor. Sonunda farklılığı olmayan, silik bir logoyu olmadık anlamlar ve hikâyeler katarak yükseltmeye çalışılıyorsun” (Yazılar, 2017).

Bu bağlamda gerek anahtar görsel yaratırken gerekse herhangi bir tasarım sürecinde sadece öznelerin görsel algısından çok, toplumsal bir görsel algı sisteminin de tasarımlarda dikkate alınması gerektiğini söylemek mümkündür. Araştırma makalesinde bahsedilen konu sırasıyla, illüstrasyonda yaratılan anahtar görsel örnekleri incelendiğinde geçmişe yönelik sektörde üretilen işlerin kurumsal nitelikte kaldığı fakat günümüzde ise daha yaratıcı vurguya önem verildiği görülmektedir. Ayrıca illüstrasyonların ortaya çıkış kültürü incelendiğinde mağara duvarlarından dil öğretimine geçen bir

süreci kapsayarak hedef kitlenin öğrenme potansiyelini artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Yıllar içinde gelişen illüstrasyon anlatım teknikleri ve üslupları ile birlikte artık anahtar görsel uygulamalarında daha kolay ve etkileyici bir görsel aktarım sağlanmaktadır.

Nitekim geçmiş reklamlardaki grafik öğeler ve yaratıcı karakter illüstrasyonları düşünüldüğünde, hedef kitleye ulaşmada anahtar görsel reklamcılığının büyük bir payı olduğunu söylemek olasıdır. Günümüzde çoğu marka ve reklam şirketleri, illüstrasyon ve anahtar görsel kullanımı yerine sosyal medyanın gücünü kullanarak influencerlarla çalışmaktadırlar. Bu durumun üzerinde; çağın hızlı yaşam koşulları, tüketim toplumu ve Z kuşağının etkisi de bulunmaktadır. Geçmişte reklamlarda kullanılan maskotlar yerini, öznelerin hedeflerine göre (kadınların pırlantaya ulaşma isteği, erkeklerin daha kaslı bir vücuda sahip olması, çocukların daha fazla oyuncucağa sahip olması gibi...) anahtar görsel kullanımına bırakmıştır. Bu nedenle günümüzde reklamlarda öznelerin bu hedeflerine yönelik, illüstrasyon ve afiş tasarımları yapılmaktadır. Grafik atölye dersi kapsamında üretilen öğrenci işlerinde ise; yıllarca akılda kalacak düzeyde bir anahtar görsel yaratma çabası yerini daha minimalist ve yaratıcı çalışmalara bırakmıştır. Öğrenciler tarafından yaratılan bu anahtar görsel illüstrasyonlarında, somut bir nesnenin soyut düşünceyle anlam yüklenerek çizildiği bulgusuna ulaşılmıştır. Kalabalık bir ortamda hemen herkesin dikkatini kolayca çekebilen afiş tasarımları, söz konusu anahtar görsel tasarımına geldiğinde çok iyi ve yaratıcı örneklerle kendini göstermektedir. Uluslararası markaların yaptığı reklam afişlerinde, anahtar görsel kullanımları genellikle minimalist bir anlayışla fotoğraf manipülasyonları üzerinden sağlanmıştır. Özellikle 21. yüzyıl insanının hemen hemen her gün maruz kaldığı görsel bombardımanı düşünüldüğünde afiş tasarımlarında anahtar görsel kullanımının önemi ortaya çıkmaktadır.

Grafik tasarımda görseli vurgulamak, hem iletilen mesaj açısından hem de bir propaganda sağlaması ile yardımcı bir görev üstlenmektedir. Hatta bu yaklaşım tıpkı bir yol haritası gibi; hedef kitlenin bir afişteki görseli fark edebilmesiyle yönünü belirlemesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca bugün görsellik, çoğu devlet tarafından da bir güç olarakta kullanılmaktadır. Görselle elde edilen etkili bir grafik dil, insanları kontrol edebilmenin de bir yolu olmuştur. Araştırma kapsamında yapılan incelemeler sonucu; uluslararası pek çok şirket ve ajans, anahtar görsel uygulamalarını tasarımlarında uygularken, üniversitelerde okuyan tasarım öğrencileri bu uygulamalardan uzak kalmaktadır. Buradaki önemli nokta; öğrencilerin görseli çözümleyebilme ve okuyabilme süreçlerini geliştirmesi gerektiğidir. Zaten bir tasarımcı olarakta, hem çok dilliliği hem de çok kültürlülüğü çalışmalarına yansıtarak uluslararası standartlara ulaşabilmelidirler. Bu bağlamda grafik atölye dersi kapsamında üretilen afişlerdeki anahtar görseller fotoğrafik bir grafik dil içerdiği için daha başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırma kapsamında kullanılan bir diğer anahtar görsel uygulama alanı logo tasarımıdır. Günümüzde markalar, kampanyalarının içine çok satmak ve daha çok kişiye ulaşmak olgularını koyduğu için artık sadece markalarının yüzü olarak bir logo tasarımı yeterli gelmemektedir. Bu duruma alternatif olarak geliştirilen anahtar görseller, logo tasarımı ile birleştirilerek markaların hedef kitle üzerinde daha uzun yıllar kalıcılık elde edebilmelerini sağlamaktadır. Fakat hem logo hem de anahtar görsel kullanımı, bu görsellerin daha sonrasında maskot tasarımına dönüşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla makele

içerisinde incelenen örneklerde de görüldüğü üzere logolar anlamını yitirerek, marka sadece o anahtar görselle hatırlanabilmektedir. Grafik atölye dersi içerisinde üretilen logo tasarımlarında da öğrenciler, sadece logo ile değil, anahtar görsel kavramları ile logo tasarımlarını birleştirebildiklerinde uygulamalarında güzel sonuçlar alabilmişlerdir. Makalede yapılan incelemeler sonucunda; markalara ait bir reklam unsuru olarak gösterilen “key visual/anahtar görsel reklamcılığının aslında öğrencilere/tasarımcılara grafik tasarım eğitimi sırasında en başından itibaren öğretilmesi gerektiği ve anahtar görsel uygulama alanlarından (illüstrasyon, afiş tasarımı, logo tasarımı) alınan sonuçların her bir grafik tekniğinde farklı sonuçlar doğurduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Sonuç

Markaların pazarlama ve satış stratejelerini günümüze uyarlamasıyla birlikte değişen dijital teknolojiler ve grafik iletişim unsurlarının görseli etkilemesi ve onu dönüştürmesi kaçınılmaz bir gerçektir. Bu gerçek aslında reklam, iletişim ve grafik tasarım alanlarının disiplinlerarası çalışmaları sayesinde anahtar görsel gibi kavramların görseli vurgulama da gündeme gelmesini sağlamıştır. Türkçe’de anahtar görsel ya da kilit görsel olarak kullanımda olan key visual, markaların rekabet ortamında benzerlerinden ayrılarak reklamı yapılan ürünün daha çok satılmasına hizmet etmektedir. Ayrıca her bir bireyin görsel algı düzeyinin aynı olmaması daha vurgulu ve çarpıcı bir grafik iletişim dilinin yaratılması ihtiyacını da doğurmuştur. Burada karıştırılmaması gereken nokta, grafik tasarımda görseli vurgulamanın başka yollarının da olduğunun unutulmaması gerektiğidir. Bu bağlamda bu araştırma makalesi, grafik tasarımda görseli vurgulamanın güncel yollarından biri olarak anahtar görsel/reklamcılığı kullanımına da yer verilebileceğinin önerisini araştırmacılara, tasarımcılara ve öğrencilere sunmaktadır.

Şüphesiz Zizek ve Foucault’un teorilerinde de ele almaya çalıştığı şey, dikkat çekici ve vurgulu bir görsel için farklı bakış açısı ya da yamuk bakma hâlinin gerçekleştirilebilmesinin yanında artık görselin iktidar olduğu bir çağın egemenliğinin kabul edilmesi düşüncesidir. Bu yüzden gerek verilen uluslararası örnekler gerekse grafik atölye dersi kapsamında üretilen öğrenci çalışmaları ile anahtar görsel uygulamalarının öznelerin görsel algıları üzerinde belirleyici bir role sahip olduğu ve görselleri vurgulamanın anahtar görsellerle kolaylaştığı araştırma makalesinin teorik çerçevesinde belirtilen bilgilerin doğruluğunu ispatlar niteliktedir.

Özellikle yurt dışında anahtar görsel çalışmalarının ajanslar tarafından daha çok kullanıldığı ve bu çalışmaların reklam merkezli grafik iletişimde daha çok yer verildiği görülmektedir. Türkiye’de ise anahtar görsel çalışmaları, reklamlarda biraz daha geri planda kalmakta ya da illüstrasyon ağırlıklı verilmektedir. Yine araştırma kapsamında ele alınan öğrenci çalışmaları üzerinden bulgular yorumlandığında;

*Grafik tasarım eğitimi sırasında atölyelerde uygulanan anahtar görsel uygulamalarında genellikle öğrencilerin, illüstrasyon ve afiş tasarımında bu fikri uygulayabildiği fakat logo tasarımında zorluklar yaşadığı bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca logo tasarımı ile birlikte gösterilen anahtar görsel uygulamalarında, zamanla anahtar görsellerin değişebildiği logoların ise kimi zaman aynı kaldığı

gözenmiştir. Bu zamanla değişen anahtar görsellerin ise gittikçe maskot tasarımına dönüştüğü fark edilmiştir.

*Araştırma kapsamında öğrenciler, illüstrasyonda anahtar görseli yansıtırken özneler üzerinde akılda kalıcılık ilkesi yerine daha çok yaratıcılık fikrine odaklanabilmişlerdir. Dolayısıyla key visual/anahtar görsel kullanımının, her bir grafik tasarım tekniğinde farklı görsel sonuçlarının olduğu ve görsel tutarlılık ilişkisinin değiştiği bulgulanmıştır.

Nitekim reklam ve iletişim bilimleri disiplinlerinde çok daha fazla yer bulan key visual/anahtar görsel kavramı, bu çalışmada grafik tasarım üzerinden ele alınarak kavramın çalışma evreninin genişletilmesine de katkı sağlanmıştır. Anahtar görsel uygulamalarının, illüstrasyon, afiş ve logo tasarımı gibi grafik tekniklerinde gösteriminde sadece iletişim temelli bir yaklaşım yerine, görsel ve sonuç temelli bir yaklaşımında bulunduğu tespit edilmiştir. Hem uluslararası çalışmalar hem de öğrenci işleri incelendiğinde, anahtar görsel uygulamalarının metodolojik olarak kendi içinde barındırdığı görselin vurgusunu artırma savı, aslında görsel mesajın doğru iletimiyle birlikte "hedef kitlenin çıkardığı anlam" sonucunda bu duruma dâhil edilmelidir.

Tüm bu bilgilerin yanı sıra araştırma makalesinin temel motivasyonlarından biri de literatür ve alan yazın açısından çok rastlanmayan bir konu olarak key visual'ın, farklı disiplinlerden farklı araştırmacıların katkılarıyla gelecekte başka açılardan da ele alınma ve araştırma potansiyelinin yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Belki de gelecekte, key visual bir araştırma konusu olarak oyun tasarımı açısından ele alınabilir. Çünkü oyun tasarımlarında da görsel vurgu izleyicilerin dikkatini çekmek adına çok önemli bir değerdir.Yıllarca hafızalara kazınan oyunlar düşünüldüğünde, karakterlerinden çevresel illüstrasyonlarına modellemesinden hareketlendirmesine kadar birçok faktör hatırlanmasında büyük bir etkiye sahip olabilir. Yirmibirinci yüzyılda görselin meteorik yükselişi, sosyal medyaların insanların gündelik hayatlarının bir parçası olmasıyla hız kazanmış ve daha fazla kişiyi etkisi altına almayı başarmıştır. Bu bağlamda grafik tasarımın görsel anlatım olanaklarıyla yaratıcılık kazanan key visual/anahtar görsel terimi, hedef kitle üzerinde yakalanan tasarım farkındalığı ve görsel etkileyciliğinin anlaşılmasında önemli bir role sahiptir. Ayrıca çalışmada yaşanan çağ, tüketim toplumu ve Z kuşağının beklentileri ile şekillenen görsel anlayışın etkilerine de değinilerek dünyada hızla gelişen küresel görsel jargonu da anlamayı çabalamaktadır. Sosyal medyaların çeşitlenmesiyle birlikte günümüzde artık herkes tıpkı bir grafik tasarımcı gibi görsellere istediği etkiyi vererek kendisinin nasıl görünmesini istiyorsa o şekilde anahtar görseller yayımlayabilmektedir. Bu durumda bugün çoğu insanın, kendi anahtar görsellerini yaratarak markalaşma ve reklam sorununu da çözdüğü araştırma makalesi doğrultusunda söylenebilir. Sonuç olarak anahtar görsellerin çoğu mecrada tasarlanabilir oluşu onun sadece reklam ajanslarında değil tasarım eğitimi sırasında verilmesi gerektiğini göstererek, tasarım standartları açısından hem evrenselliğe hem çokdilliliğe ulaşabilmek adına önemli bir konudur.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Grafik Tasarımda Görseli Vurgulamak: Anahtar Görsel Reklamcılığı” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akkuş, T. (2019). Key Visual. Erişim Adresi: <https://www.tolgaakkus.com/2019/11/key-visual/>.
- Alptekin, H. B., Cındoruk, A. ve Muratoğlu, E. (2013). Popüler Mitler ve Grafik S(imge) Dolaşımı. Erişim Adresi: <https://blog.saltonline.org/post/95363982804/populer-mitler-ve-grafik-s-imge-dolas-m>.
- Ambrose, G. ve Harris, P. (2010). *Görsel Grafik Tasarım Sözlüğü*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Arnheim, R. (2012). *Görsel Düşünme*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Barnard, M. (2010). *Sanat, Tasarım ve Görsel Kültür*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Bedir Erişti, D. (2021). *Yeni Medya ve Görsel İletişim Tasarımı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Burnett, R. (2012). *İmgeler Nasıl Düşünür?*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Boxtel, J. (2011). What is the difference between a logo and a key visual?. Erişim Adresi: <https://www.jovoto.com/blog/creatives/logo-vs-keyvisual>.
- Creeber, G. ve Royston, M. (2009). *Digital Cultures Understanding New Media*. UK: Mc Graw Hill Open University Press.
- Dinç, M. A. ve Dinçer, Z. (2019). Yeni Medyada Temsili Anlamlandırma. *Dördüncü Kuvvet*, 2(1), 90-102.
- Fuery, P. ve Fuery, K. (2003). *Visual Cultures and Critical Theory*. London: Arnold Press.
- Gitelman, L. (2006). *Always Already New/Media History and Data of Culture*. Cambridge: The MIT Press.
- Gökçe, O. (2001). *İçerik Çözümlemesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yayınları.
- Gümüştekin, N. (2013). Rengin Bir Grafik Tasarım Ürünü Olarak Afişe Katkısı: Tarihsel Bir İnceleme. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 9(1), 35-50.
- Katasis, (2021). Key visual is?. Erişim Adresi: <https://katasis.com/service/strategy-and-marketing/key-visual>.
- Kozak, M. (2018). *Bilimsel Araştırma: Tasarım, Yazım ve Yayım Teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Lehimler, Z. (2018). Afiş Tasarımında İki Dil Kullanımı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(4), 2381-2405.

- Leppert, R. (2009). *Sanatta Anlamların Görüntüsü İmgelerin Toplumsal İşlevi*. (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mahmood, A., Luffarelli, J. ve Mukesh, M., (2019). What's in a logo? The impact of complex visual cues in equity crowdfunding. *Journal of Business Venturing* 34, s 41-62.
- Selby, A. (2020). From Provocation to Persuasion: The Changing Faces of Illustration in service Design Experience. *International Conference on Illustration & Animation ONLINE*, Portugal.
- Sequela, J. (2014). *Anneme reklamcı olduğumu söylemeyin...* İstanbul: Pupa Yayınları.
- Serbanescu: (2016). Myth and Remediation in Illustration Case Study: Saddo. *Acta Universitatis Danubius Communicatio*, Vol 10, No 2, <https://www.kisa.link/PIrx>.
- Twemlow, A. (2011). *Grafik Tasarım Ne içindir?* İstanbul: Yem Yayınları.
- Xiao, Y., Gan, P. ve Sun, Y. (2017). Advertisement Evaluation Based On Visual Attention Mechanism. *Advance in Social Science Education and Humanities Research*, (87), 765-772.
- Yan, Z. (2019). Discussion on Significance and Effect of Illustration Art in Graphic Design. *5.th International Conference on Education Technology Management and Humanities Science*, UK: Francis Academic Press.
- Yazılar, GMK. (2013). İletişim Tasarımı Güzel Bir Afişten Çok Daha Fazlasıdır. Erişim Adresi: <https://gmk.org.tr/uploads/news/file-1458588873674562719.pdf>.
- Yazılar, GMK. (2017). Logo Olmanın Dayanılmaz Hafifliği. Erişim Adresi: <https://gmk.org.tr/uploads/news/file-1491318390874941181.pdf>.
- Zizek: (2016). *Yamuk Bakmak Popüler Kültürden James Lacan'a Giriş*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Vintal, (2021). Choose Unique Key Visual. Erişim Adresi: <https://www.v-intal.com/eng/marketing-eng/key-visual/>.

Extended Abstract

Graphic design has been a field where visuals have been emphasized the most, from past to present, with its communication-oriented structure and its concern to give a message to the target audience. For this reason, key visuals are often used in visual emphasis both in order to convey the right message to the target audience by the designers and in order for the brands to make profits and sales in line with their advertising strategies. The use of key visuals, which is more preferred in the advertising and marketing sector, has a place in people's minds with only one image, ensuring that the brand can be remembered with the same visual for years. Especially with the increase of interactive art works and the development of digital technologies, there are many methods to emphasize the visual, to make it more understandable and creative. Key visual advertising, which creates a new agenda for the graphic design discipline, initially became widespread in the fields of communication design and advertising. However, with the increasing importance of emphasizing the visual and the emergence of many

methods, key visuals can also be applied in graphic techniques such as illustration, poster and logo design. When most illustrations, posters and logo designs are examined in terms of key visuals, the reason why they can be remembered by people for years is due to the use of the right visual communication language and the placement of visual emphasis. In this context, graphic designers should be able to reflect the functional aspects of visuals by producing solutions according to the era, social and economic conditions while creating a design. Within the scope of the research article, it is aimed to explain the concept of key visual, its theoretical and practical aspects through applications, and also the role it plays in graphic techniques such as illustration, poster and logo design. In fact, the research aims to understand the rapidly developing global visual jargon in the world by also touching on the effects of visual understanding shaped by the age, consumption society and expectations of the Z generation. With the diversification of social media, everyone can now publish key visuals just like a graphic designer, giving the visuals the desired effect and how they want it to look. In this case, it can be said that most people today solve the branding and advertising problem by creating their own key images.

Another important point emphasized in the research article; key visual applications should be shown to students from the very beginning during design education, not only by professionals working in the sector, but not in advertising agencies. Because today, under the dominance of an era where visuals are in power, it would be a more correct approach to teach key visual applications early so that both researchers, designers and students can produce studies on the effectiveness of visuals. Just as Zizek and Foucault mentioned in their theories, it is almost a necessity today to realize a different perspective or a crooked look for a striking and emphatic visual. For this reason, with the international examples given within the scope of the research, it has been found that the key visual application of student studies has a decisive role on the visual perceptions of the subjects and it is easier to emphasize the visuals with the key visuals. It is also seen that especially abroad, key visual applications are used more in advertising agencies and these studies are given more place in advertising-centered graphic communication. In Turkey, on the other hand, key visual works remain in the background in advertisements or are given more illustration. Based on all this information, it has been concluded that "key visual advertising", which is reflected as an advertising element of brands, should actually be taught to students/designers from the very beginning, by including them in graphic design education. In addition, it has been found that the use of key visual has different visual results in each graphic design technique and the visual consistency relationship has changed.

Neapolis Nekropolü'nden Cam Eserler¹

Glass Vessels from the Neapolis Necropolis

Zerrin AYDIN TAVUKÇU²

Ayşe AVLİ³

Araştırma Makalesi / Reserach Article

Geliş Tarihi / Received: 21.05.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 26.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1119450

Atf / Citation: Aydın Tavukçu, Z. ve Avli, A., (2022). "Neapolis Nekropolü'nden Cam Eserler", OÜSOBİAD 12 (2), 569-592, Doi: 10.48146/odusobiad.1119450

Öz

Günümüz Aydın İli, Bozdoğan İlçesi, Yazıkent Beldesi sınırları içerisinde yer alan, Neapolis Antik Kenti'nin nekropol alanında 2010 yılında açığa çıkarılmış olan bir oda mezardan, bu çalışma kapsamında değerlendirilen 13 adet cam eser ele geçmiştir. Söz konusu eserler içerisinde kâse, unguentarium ve bardak gibi çeşitli örnekler bulunmakta olup, çoğunluğu; konik gövdeli, armudi gövdeli, minyatür küresel gövdeli, tüp biçimli ve şamdan (çan) gövdeli olmak üzere çeşitli alt tiplere ayrılan unguentarium isimli kap formu oluşturmaktadır. Neapolis eserleri arasındaki en erken örnek, Helenistik Döneme ait olduğu anlaşılan kalıp yapımıyla üretilmiş olan kâsedir. Kâse dışındaki eserlerin tamamı MÖ 1. yüzyılda Suriye'de ortaya çıktığı düşünülen serbest üfleme tekniği ile aletle şekillendirilerek yapılmıştır. Bu kapsamda değerlendirilen eserler; tipolojik olarak gruplara ayrılmış, antik çağ cam sanatı içerisinde bilinen örneklerle yapılan analogik değerlendirmeler sonucunda tarihlendirme yoluna gidilmiştir. MÖ 2. yy'ın ortalarından, MS 3. yy'a kadar geniş bir tarih aralığında üretilmiş oldukları görülen eserler içerisinde özellikle unguentariumların ölü gömme ritüelleriyle bağlantısı olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler Neapolis, Cam, Kâse, Unguentarium, Helenistik, Roma.

Abstract

13 glass vessels, evaluated within the scope of this study, were found from a chamber tomb unearthed in 2010 in the necropolis area of the Neapolis Ancient City, located within the borders of Yazıkent Town, Bozdoğan District, in today's Aydın Province. Among the mentioned works, there are various examples such as bowls, unguentariums and glasses, most of them; Conical body, piriform body, miniature spherical body, tubular and bell-shaped body, which is divided into various sub-types, form the vessel called unguentarium. The earliest example among the Neapolis artifacts is the bowl produced by molding making, which is understood to belong to the Hellenistic Period. All of the vessels, except the bowl, were made by using the free blowing technique, which is thought to have originated in Syria in the 1st century BC. The works evaluated in this context; They

¹ Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı'nda 2020 yılında Arş. Gör. Ayşe Avli tarafından gerçekleştirilmiş "Neapolis Nekropolü'nden İki Oda Mezar ve Buluntuları" isimli Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

²Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 25240, Erzurum / TÜRKİYE, E-mail: ztavukcu@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2402-7788>.

³ Sorumlu Yazar, Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, 25240, Erzurum / TÜRKİYE, E-mail: ayse.avli@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5714-5460>.

were grouped typologically and dated as a result of analogical evaluations made with known examples in ancient glass art. It is understood that among the vessels produced in a wide range of dates from the middle of the 2nd century BC to the 3rd century AD, especially the unguentariums are associated with burial rituals.

Keywords Neapolis, Glass, Bowl, Unguentarium, Hellenistic, Roman.

Giriş

Doğudan batıya doğru akan Maiandros Nehri (Büyük Menderes); antik çağda Lydia, İonia ve Karia bölgeleri arasında bir ulaşım kaynağı olup (Sarin, 2021: 178), oluşturduğu bereketli ovası, dağlardan gelen küçük yan kolları ve bu küçük akarsuların oluşturduğu alüvyonlu vadilerle, insanoğlu için önemli bir yaşam alanı ve uygarlıklar için önemli bir kaynak olmuştur (Akdeniz, 2002: 1; Çörtük, 2007: 37; Aydın Tavukçu, 2019: 176; Avli, 2020: 4; Akkurnaz ve Çorbacıoğlu, 2021: 10). Morsynos (Dandalaz/Karacasu), Harpasos (Akçay/Bozdoğan) ve Marsyas (Akçay/Çine) çayları, Maiandros'a karışan akarsular arasındadır. Harpasos Vadisi'nde çayın doğu ve batısında, kuzeyden güneye doğru Harpasa, Bargasa, Neapolis antik kentleri ile küçük bir kale görünümündeki Kystis yerleşimi bulunmaktadır. Akçay Nehri, günümüzde Aydın'ın Bozdoğan İlçesi ile Yazıkent Beldesi arasında doğal bir sınır oluşturmaktadır (Aydın Tavukçu, 2019: 176; Aydın Tavukçu ve Avli, 2021: 68). Yapılan araştırmalar sonucunda Harpasos'un doğusunda yer alan bu mevkiinin, antik dönemdeki Neapolis/Aurelia kentinin nekropol alanı olabileceği ortaya çıkmıştır (Talbert, 2000: 61; Aydın Tavukçu, 2019: 176; Avli, 2020: 4; Akkurnaz ve Çorbacıoğlu, 2021: 29, 38; Aydın Tavukçu ve Avli, 2021: 68). Karia kentlerinden biri olan ve kesintisiz iskânın sürdüğü Neapolis⁴ (Ramsay, 1960: 473; Küçükören, 2010: 121; Birsell, 2015: 20; Aydın Tavukçu ve Avli, 2021: 68), Erken Tunç Çağı'ndan beri yerleşim gören önemli bir merkezdir (Birsell 2015: 19; Aydın Tavukçu ve Avli 2021: 68).

Neapolis Antik Kenti Nekropol alanında, 2010 yılında Erken Helenistik Dönem'de inşa edildiği ve Roma Dönemi'nin sonlarına kadar kullanıldığı tespit edilen bir oda mezar açığa çıkarılmıştır. 1 Nolu oda mezar olarak isimlendirilen bu yapı içerisinden; 1 adet kâse, 10 adet unguentarium ve 2 adet bardak olmak üzere toplamda 13 adet cam eser ele geçmiştir⁵.

Çalışmada incelenen cam eserler arasındaki kâse, kalıp yapımıyla üretilirken, diğer tüm eserler MÖ 1. yüzyılda Suriye'de ortaya çıktığı düşünülen serbest üfleme tekniği ile yapılmıştır (Canav, 1985: 30; Erten Yağcı, 1993: 47; Gürler, 2000: 2; Aydın Tavukçu, 2007b: 146; Öztürk, 2013: 37; Tavukçu, 2020: 34; Aydın Tavukçu ve Coşkun, 2021: 92). Diğerlerine göre daha hızlı ve seri üretime olanak sağlayan serbest üfleme tekniğinde (Lightfoot ve Aslan, 1992: 5; Erten Yağcı, 1993: 47; Özgümüş, 2000: 13; Atik, 2004: 55; Çakmaklı, 2007: 39; Uysal, 2008: 17; Öztürk, 2013: 20; Canav Özgümüş, 2013: 36 vd; F. Eker, 2017: 20; Taştür, 2017: 83; Tavukçu, 2020: 16-17; Tavukçu ve Eker, 2021: 738) 1.5-2 m uzunluğundaki üfleme çubuğunun ucuna alınan eriyik haldeki cam topağı, döndürülüp üflenerek aletlerle şekillendirilmektedir (Lightfoot ve Aslan, 1992: 5; Erten Yağcı, 1993: 47; Özgümüş, 2000: 13; Atik, 2004: 55; Çakmaklı, 2007: 39; Uysal, 2008: 17; Öztürk, 2013: 20; Canav Özgümüş, 2013: 36 vd;

⁴ Yunan dilinde "Ned"nin "yeni", "πολις"nin ise "kent" anlamına geldiği bilinmektedir. Bkz. Çelgin, 2011: 444, 543.

⁵ Neapolis Oda Mezarları ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Avli, 2020; Aydın Tavukçu ve Avli, 2021.

F. Eker, 2017: 20; Taştemür, 2017: 83; Tavukçu, 2020: 16-17; Tavukçu ve Eker, 2021: 738.) Serbest üfleme tekniğinin ortaya çıkmasıyla cam yapımının maliyeti düşmüş, böylece ürünler sıradan halkın da kullanımına sunulmuştur. Bu gelişmeye paralel olarak cam eşyaların kullanımı tüm antik coğrafyada yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla üfleme tekniğinin keşfiyle birlikte cam eserler hem hafiflik hem de estetik görüntüsü bakımından günlük hayatın vazgeçilmez öğelerinden biri haline gelmiştir (Eker ve Eker, 2016: 25; Temür ve Eker, 2019: 8). Çalışılan eserlerin tümü tipolojik olarak gruplandırılmış, kazılar ve araştırmalar ile bilim dünyasına kazandırılan, ulusal ve uluslararası ölçekte müze koleksiyonlarına dahil edilen antik çağ cam sanatı içerisinde bilinen örneklerle yapılan analogik değerlendirmeler sonucunda tarihlendirilmiştir.

Kâse

Helenistik Dönem'den itibaren cam ustaları, bilinen en erken cam yapım tekniği olan 'kalıba döküm tekniği'⁶ ile yeni kap formları üretmeye başlamışlardır. Bu sayede daha önceki dönemlerde yapılan parfüm, merhem ve kozmetik amacıyla kullanılan kaplardan farklı olarak, masa kabı gibi yeni formlar üretilmiştir. Sadece Doğu Akdeniz'de değil, batıda da yaygın olarak kullanılan bu kap formunun üretimi, MS 1. yy'ın ilk yarısına kadar devam etmiştir (Gençler Güray, 2011: 237-238).

Neapolis Nekropolü'nden ele geçen cam eserler arasındaki en erken örnek, K.1 olarak isimlendirdiğimiz kâsedir. K.1; 'Kil, taş, ahşap ya da pişmiş topraktan yapılmış, tek veya çok parçalı kalıplar içerisinde, camın dökülmesi ve yavaşça soğutulmasıyla camın kabın şeklini alması' (Saldern, 1980: 7; Atila ve Gürler, 2009: 12; F. Eker, 2017: 28; Temür ve Eker, 2019: 6) olarak tanımlayabileceğimiz döküm tekniği ile üretilmiştir. Tek parçalı taş ve seramik kalıplardan mühürler, plakalar ve kakma parçaları gibi nesnelere yapılırken (Tavukçu, 2020: 30); çok parçalı kalıplarla tek veya çok renkli cam kâselerin üretimi yapılmıştır (F. Eker, 2017: 28; Temür ve Eker, 2019: 6). Genellikle açık yeşil, kehribar tonlarında açık kahverengi, mavi, mor veya renksiz camdan üretilen örnekleri bilinmekle birlikte (Saldern, 1980: 7); Neapolis örneği yeşilimsi sarı camdan tek renkli olarak şekillendirilmiştir. Muhtemelen sofraya kabı olarak kullanılan yarı küresel gövdeli eser, hafif içe dönük kalın ağız kenarına sahiptir. Yüzeyi düz, bezemesiz ve kaidesizdir. Isings; kalıp yapımıyla üretilen bu kap formunu, Form 18'de 'sığ kaseler' başlığı altında incelemiştir, MÖ 1. yy'ın 2. yarısı'na tarihlendirmiştir (Isings, 1957: 36, Form 18).

Metropolitan Müzesi'nde (Met Museum-1; 2022), Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu'nda (Akat ve Fıratlı, 1984: 22-23, res. 31-32), Bodrum (Özet, 1998: 43, Kat. No. 13) ve Antalya Arkeoloji Müzesi'nde (Atik, 2004: 114, G 5-6) yer alan yarı küresel gövdeli, kalın ağız kenarlı benzer örnekler, MÖ 2-1. yy aralığına tarihlendirilirken, Metropolitan Müzesi'ndeki bir başka örnek (Metropolitan Museum of Art, 1881: 215-6; Met Museum-2, 2022), Toledo Müzesi Koleksiyonu 'nda (Grose, 1989: 193-194, Fig. 110, No. 217, 219, 220), Silifke Müzesi'nde korunan (Erten, 2018: 96-99, Kat. No. 36) ve Kos'tan ele geçen (Triantafyllidis, 2006: 151, fig. 6.3) altın kahverengi ve sarımsı yeşil renkteki kâseler, MÖ 2. yy'ın ortaları ile 1. yy'ın başlarına veya ortalarına tarihlendirilmiştir. Suriye'den ele geçen Royal Ontario Müzesi koleksiyonları arasında yer alan, üzerinde derin iki yiv bulunan yarı küresel gövdeli bir kâsenin (Hayes, 1975: 18, Kat. Nr. 40) MÖ 2. yy sonu ile 1. yy'ın ortalarına; Samsun Arkeoloji Müzesi'nde yer alan sığ formlu bir

⁶ Kalıba döküm tekniği, MÖ 1. binin ilk yarısında yoğun olarak kullanılmıştır. Bkz. Gürler, 2000: 7; Atila ve Gürler, 2009: 12; Eker ve Eker, 2016: 23.

başka kâsenin de (Temür ve Özbilgin, 2021: 305-306, Kat. No. 4, Res. 4A) yine MÖ 2. yy ile 1. yy başı gibi benzer tarihlere verildiği görülmektedir. Kahramanmaraş Müzesi'nde yer alan mavi ve amber sarısı rengine sahip kalıp yapımı 2 adet kâse (F. Eker, 2017: 46, TipIII), Neapolis örneği ile hemen hemen aynı boyutlarda olup biraz daha sığ formudur. MÖ 1. yy'ın sonları gibi diğer benzer örneklerden daha geç bir döneme tarihlendirilen bu iki eserin gövdesi üzerinde, ikişer sıra çarkta kesme tekniği ile yapılmış enine yivler bulunmaktadır. Form olarak bakıldığında Neapolis eseri ile paralel olan bu örneklerin neredeyse hepsinin gövde veya ağız kısımlarında K.1'de görülmeyen yivler yer almaktadır. Yarı küresel formda, kalıp tekniği ile üretilen bu benzer kâselerin tarihleri ışığında K.1'in, MÖ 2. yy'ın ortaları ve 1. yy'ın ortaları gibi bir tarihte üretilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Unguentariumlar

Latince bir sözcük olan unguentarium, güzellik merhemi ya da güzellik kokusu anlamına gelen "unguent" (Kabağağaç ve Alova, 1995: 618; F. B. Akkurnaz, 2016: 172) kelimesi ve genel anlamda merhemler ve yağlar için kullanılan "unguenta" kelimesi ile bağlantılı bir isimlendirmedir. Unguentariumların antik dönemdeki ismi bilinmemekle birlikte, "unguentarium" kelimesi ilk defa 20. yy'da Carthage'de araştırma yapan Fransız arkeologlar tarafından kullanılmıştır (Hellström, 1965: 24). Unguentariumların cenaze törenlerinde ölen kişinin akrabaları tarafından mezarlara ölü hediyesi amacıyla bırakıldığı bilinmektedir (Hellström, 1965: 24). Ampulla gibi formlarla ilişkilendirilen; lacrimarium, lacriamatorium veya balsamarium ismiyle de anılan bu şişeler (Anderson ve Stojanovic, 1987: 106; Tekçam, 2007: 238; Mortensen, 2014: 11; F. B. Akkurnaz, 2016: 174; Civelek, 2001: 102; Avli, 2020: 48); sadece parfüm değil, sirke, garum, çeşitli baharatlar, bal, ilaç, silphion gibi malzemelerin de taşınması için kullanılmıştır (Hellström, 1965: 24; F. B. Akkurnaz, 2016: 174; Kaya ve Temür, 2021: 143-144). Oldukça kırılğan bir malzeme olan camdan yapılmış eserlerin sağlam olarak ele geçtikleri yerler genellikle mezarlardır. Bu nedenle daha çok ölü kültürle ilişkilendirilmişlerdir (Aydın Tavukçu ve Coşkun, 2021: 93; Kaya ve Temür, 2021: 144). Antik çağ ölü gömme geleneklerinde; ölü'nün, defnedilmeden önce hazırlanması ve sergilenmesi sırasında, tüm vücuduna güzel kokulu yağlar, kremler ve merhemlerin sürüldüğü bilinmektedir (Şahin, 1996: 146; Aydın Tavukçu, 2007a: 91; Aydın Tavukçu ve Coşkun, 2021: 93). Sonrasında ise mezarlarda oluşacak kötü kokuların giderilmesi için bu kapların içerisine güzel kokulu akışkanlar doldurulmuş, ölen kişinin kendini evinde hissetmesi, mezarın tanıdık ve güzel kokmasını sağlamak amacıyla yanına konulmuştur (Şahin, 1996: 150; F. B. Akkurnaz, 2016: 173-174; Hazinedar Coşkun, 2019: 553, Bkz. Dn. 14; Aydın Tavukçu ve Coşkun, 2021: 93). Böylece cam kaplar, günlük yaşamda ticari malların depolanması, taşınması, kozmetiklerin saklanması gibi alanlarda kullanılmalarının yanı sıra, ölü gömme geleneklerinin de önemli bir parçası olmuştur (Hellström, 1965: 24; Gençler Güray, 2011: 246, Bkz. Dn. 42).

Neapolis Nekropolü'ndeki cam eserler arasında en büyük grubu oluşturan unguentariumlar, kendi aralarında konik gövdeli, armudi gövdeli, minyatür küresel gövdeli, tüp biçimli ve şamdan tipli olmak üzere çeşitli gruplara ayrılmaktadır.

Çalışma kapsamında değerlendirilen açık yeşil renkli camdan yapılmış K.2 - K.5; dışa çekilip tekrar içe katlanarak düzleştirilmiş ağız yapısına, silindirik boyuna, konik gövdeye ve hafif içe çökük tabana sahiptir. “Konik Gövdeli Unguentariumlar” başlığı altında incelenen bu tip unguentariumlar, Roma İmparatorluğu’nun Doğu ve Batı topraklarında MS 1. yy’da yaygın olarak görülen kap formları arasında yer almaktadır. Suriye-Filistin Bölgesi’nde yaygın olarak üretilip kullanıma sunulan bu kaplar; Kıbrıs örnekleriyle de tanınmaktadır (Erten, 2018: 153). Gövde yüksekliklerinin kabın tüm yüksekliğinin yarısı kadar olması yönüyle Isings Form 28a grubuna⁷ (Isings, 1957: 42, Form 28a; Tekocak, 2013: 130) dâhil edebileceğimiz açık yeşil renkli saydam camdan yapılan Neapolis örneklerinin katlanmış ağız yapıları (F. Eker, 2014: 184) ve silindirik boyunlarının bir boğumla gövdeye birleşmesi; genellikle Doğu Roma özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır⁸ (Stern, 1977: 41; Erten, 2018: 153). Çok farklı isimlerle de anılan bu tip unguentariumların benzerlerini Samothrake Nekropolü’nde (Dusenbery, 1967: 42, Fig. 22-23), Carnegie Doğa Tarihi Müzesi’nde (Oliver, 1980: 80, no. 92), British Museum’da (Barag, 1985: 95, Pl. 15, no. 125), Atina Ulusal Müzesi’nde (Weinberg ve McClellan, 1992: 115-116, no. 79) ve New York Corning Museum’da (Whitehouse, 1997: 132, no. 212, 232) bulmak mümkündür. Sadece yurtdışı kaynaklı koleksiyonlarda değil, aynı zamanda Bodrum (Özet, 1998: 81, Kat. No. 44), Tire (Gürler, 2000: 33-35, 20-23), Bergama (Atila ve Gürler, 2009: 40, Kat. No. 48), Erzurum (Öztürk, 2013: 72, Kat. No. 19), Tokat (K. Eker, 2016: 63-64, Kat. No. U10; Eker ve Eker, 2016: 49, Kat. No. U10), Kahramanmaraş (F. Eker, 2017: 106-107, TipVIa), Antalya (Çokay Kepçe, 2017: 118-119, L42.4, L42.8), Bandırma (Koçhan ve Tan, 2017: 90-92, Kat. No. 5-13), Silifke (Erten, 2018: 152-155, Kat. No. 58-59) Sinop (Temür ve Eker, 2019: 51, 59-60, 62, Kat. No. 37, 45-46, 48) ve Elâzığ (Tavukçu, 2020: 116, Kat. No. 21) gibi Anadolu’daki pek çok müzemizde Neapolis buluntuları ile çok yakın form özellikleri gösteren örnekler bulunmaktadır. Bunlar kalın dışa çekik ağız, uzun silindirik boyun ve yuvarlak dip gibi birçok açıdan benzer özellik göstermekte olup, MS 1. yy veya 1-2. yy aralığına verilmiştir. Benzer örnekler dışında Kanada Royal Ontario Müzesi’nde (Hayes, 1975: 133, Pl. 34, no. 555-558) ve Yüksel Erimtan Koleksiyonu’nda (Lightfoot ve Arslan, 1992: 80-83, Kat. No. 36-39) MS 2-3. yy’a tarihlendirilen daha geç dönemde yapılmış konik gövdeli unguentariumlar da bulunmaktadır. Yapılan incelemeler ve tüm bu benzer örnekler yardımıyla K.2 - K.5’i, MS 1. yy’a tarihlendirmek mümkündür.

Koyu mavi renkli armudi gövdeye sahip K.6, dışa çekilip içe doğru katlanarak oluşturulan dışa taşkın kalın ağız kenarına, kısa silindirik boyuna, düz bir kaideye sahiptir. Bu tipteki unguentariumlar, erken üfleme tekniğinin en belirgin formlarıdır. Bu profile sahip olan eserler, genel olarak koyu yeşil, kobalt mavi gibi koyu bir renkle ya da üzerine geçirilen farklı renkteki cam ipliğiyle iki renkli olarak karşımıza çıkmaktadır (Gençler, 2009: 50-51). Ayrıca, armudi gövdeli şişelerin ağız kısmı, MS 3-4. yy gibi daha geç dönemlerde huniye benzer bir forma dönüşmektedir (Eker ve Eker, 2016: 84-86, Kat. No. Ş43-Ş45). K. 6 ile benzer form özelliklerine sahip, soluk mavimsi-yeşilimsi armudi gövdeli bir cam unguentarium (Dusenbery, 1967: 42, Fig. 21), Samothrake Nekropolü’nde Augustus Dönemi’ne tarihlendirilen bir mezarda ele geçmiştir. Bu örnek, Dusenbery tarafından aynı mezarda ele geçen başka küçük şişeler ve

⁷ Isings bu tipi, form gelişiminin en erken örneği olarak kabul etmektedir. Bkz. Isings, 1957: 42, Form 28a.

⁸ Kısa-silindirik boyundan gövdeye geçiş, alet yardımıyla yapılan bir boğumla belirtilmiştir. Boyun kısmından gövdeye geçişi sağlayan bu bölüm, cam henüz sıcakken bir alet yardımıyla yüzeye bastırılarak çeşitli büyüklüklere sahip girintiler şeklinde oluşturulur. Bu süslemeler daha çok şişe ve bardaklarda görülmektedir. Bkz. Özgümüş, 2000: 20; Hazinedar Coşkun, 2018: 53.

aynı kalıp ürünü terrakotta figürinler yardımıyla MS 1. yy'ın 2. çeyreğine tarihlendirilmiştir. 1970 yılında satın alınarak Türkiye Şişecam Fabrikaları cam eser koleksiyonları arasına kazandırılan bir başka örnek (Canav, 1985: 47, Kat. No. 48), Canav tarafından Samothrake örneği referans gösterilerek MS 1. yy'a tarihlendirilmiştir. Elauste Sebaste'de 2004 yılında yapılan kazılar sırasında 3 nolu mezardan ele geçen benzer bir örnek (Gençler, 2009: 50-51, Res. 25b, Çiz. VII-69; Gençler Güray, 2011: 247, Fig. 6-5), ele geçtiği kontekt gereğince MS 1. yy'ın ilk yarısına tarihlendirilmiştir. K.6 ile armudi gövde açısından aralarında bağlantı kurabileceğimiz Kıbrıs örneklerinin de (Vessberg, 1952: 135, Pl. VII-35, 36, 38) olduğu bilinmektedir. Ayrıca Neapolis örnekleriyle benzer form özellikleri taşıyan kısa silindirik boyunlu armudi gövdeli unguentariumları; Laodikeia Nekropolü (Şimşek, Okunak, ve Bilgin, 2011: 645, Kat. No. 609; Şimşek, 2013: 489, Res. 718), Bergama Müzesi (Atıla-Gürler, 2008: 25, Kat. No. 17), Erzurum Arkeoloji (Öztürk, 2013: 71, Kat. No. 18/86-85), Bandırma Arkeoloji (Koçhan-Tan, 2017: 103, Kat. No. 53-54) ve Silifke Müzesi'nde (Erten, 2018: 145, Kat. No. 55) bulmak mümkündür. MS 1. yy'a tarihlendirilen bu örnekler göz önünde bulundurulduğunda K.6 için verilebilecek en uygun tarihin, MS 1. yy'ın ilk yarısı olduğu görülmektedir.

K.7 olarak isimlendirdiğimiz bir diğer eser, küresel gövdeli minyatür bir unguentariumdur. Yeşil renkli eserin, dışa ve içe doğru katlanarak düzleştirilmiş dudak kenarı, ince-kısa silindirik boynu, yuvarlak gövdesi ve hafif içe çökük kaidesi en belirgin form özellikleri olarak göze çarpmaktadır. MÖ 3-2. yy gibi erken dönemlerde ortaya çıkan ve MS 1. yy'a kadar da üreilmeye devam eden soğan gövdeli küçük-kısa boyunlu bu tip şişeleri Isings, Form 6 grubu içerisinde değerlendirmiştir (Isings, 1957: 22, Form 6). Dusenbery, Samothrake Nekropolü'nde bir çocuk mezarından ele geçen silindirik boyunlu, küresel gövdeli bir şişeden (Dusenbery, 1967: 41-42, Fig. 19-20) hareketle benzer form özellikleri sergileyen örneklerin Roma dünyasında MS 1. yy'ın ilk yarısından itibaren görülen genel şişe formları arasında olduğunu belirtmektedir. Mısır, Fayoum kaynaklı benzer form özellikleri gösteren bir başka örnek (Hayes, 1975: 135, Pl. 34, Cat. No. 543), bugün Kanada'da Royal Ontario Museum koleksiyonları arasında bulunmaktadır. Münster-Westfalischen koleksiyonlarından Grevenbroich buluntusu minyatür bir başka şişe (Löbbing, 2013: 256, Taf. 55, 7, Kat. Nr. 5 (a)), Löbbing tarafından MS 1.yy'a tarihlenmiştir. Bu örnekler dışında küresel gövdeli minyatür şişelerin benzerlerini Anadolu'da; Milet'te (Rohde, 1980: 156, Kat. Nr. 18), Ankara'da (Lightfoot-Arslan, 1992: 39-40, Kat. No. 6-7), Bergama Müzesi'nde (Atıla ve Gürler, 2009: 18, Kat. No. 4), Laodikeia Nekropolü'nde (Şimşek, Okunak ve Bilgin, 2011: 645, Kat. No. 610; Şimşek, 2013: 489, Res. 719), Tokat (K. Eker, 2016: 78, Kat. No. Ş37) ve Sinop Müzesi'nde (Temür ve Eker, 2019: 101, Kat. No. 87) görmek mümkündür. Bu paralel örnekler doğrultusunda K.7 için tarih olarak, MS 1. yy'ın ilk yarısını önerebiliriz.

Neapolis Nekropolü'nden ele geçen cam eserler arasında, tüp biçimli bir unguentarium da bulunmaktadır. K.8, dışa çekilip tekrar içe doğru katlanarak düzleştirilmiş geniş-kalın bir ağız yapısına, gövdeye doğru hafif genişleyen uzun-silindirik boyuna, tabana doğru hafif genişleyen priform biçimli gövdeye ve hafif içe çökük tabana sahiptir. Ortalama yükseklikleri 10-15 cm arasındaki tüp biçimli unguentariumların genellikle, yeşil ve mavi tonlarında ya da renksiz camdan yapıldıkları bilinmektedir. Roma topraklarında ele geçen örneklerde ağız işlenişine göre de bölgesel farklılıklar gösteren bu tipte;

batıda sadece katlanarak biçimlendirilmiş ağız kenarlarının görülmesine karşılık, doğudaki örneklerin çoğunda dışa çekilip tekrar içe katlandıktan sonra düzleştirilip tabla şeklini aldığı görülür. Anadolu'daki birçok kazı alanında genellikle nekropollerde ele geçirilen ve sonrasında müze koleksiyonlarına dahil edilen bu tip unguentariumların, oldukça yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. (F. Eker, 2014: 174-175). Isings Form 8 grubuna dahil edilen bu tip unguentariumları tarihlenmede kullanılan en önemli kriter, boyun kısmının uzunluğudur. Kronolojik olarak kısa boyunludan uzun boyunluya doğru bir gelişim gösterdikleri düşünülen tüp biçimli unguentariumların uzun boyunlu olan örneklerinin Cladiuslar Dönemi'nden itibaren görülmeye başladıkları ve Flaviuslar Dönemi'nde yaygın hale geldikleri belirtilmektedir (Stern, 1977: 37; Erten, 2018: 133). Tüp biçimli unguentariumlar, serbest üfleme tekniğinin gelişimiyle birlikte üretilmiş ilk cam örneklerinden olmalıdırlar. Katlanarak oluşturulmuş geniş ağız kenarları, silindirik boyunları ve priform gövdeleri ile basit bir form sergileyen bu tip şişeler, MS 1. yy ile 3. yy arasında Roma İmparatorluğu topraklarında sıklıkla görülürler. Anadolu'daki birçok kazı alanında, genellikle nekropollerden ele geçmeleri, serbest üfleme tekniği sayesinde seri olarak kolayca şekillendirilen bu tip unguentariumların geniş halk kitleleri tarafından mezar armağanı olarak kullanıldıklarını düşündürmektedir. Tüp biçimli unguentariumların mezar armağanı olarak kullanılmalarının yanı sıra, kozmetik sıvılar ya da yağların taşınmasında da kullanılmış oldukları bilinmektedir. Ancak en yaygın kullanım alanının mezarlar olduğu, bu nedenle de ölü gömme ritüelleriyle doğrudan bağlantılarının olduğu düşünülmektedir (F. Eker, 2014: 174-175). Tüp biçimli unguentariumların benzerlerini Samothrake Nekropolü'nde (Dusenbery, 1967: 42-43, Fig. 25), Royal Ontario Museum'da (Hayes, 1975: 71, pl. 16, 232), Pittsburg Carnegie Museum'da (Oliver, 1980: 80, 93), Bodrum (Özet, 1998: 74, 39b), Tire (Gürler, 2000: 43, 40; Hazinedar Coşkun, 2018: 55, Kat. No. 8-9), Tarsus Müzesi (Yurtseven, 2006: 95, Res. 34, Çiz. 27), Elaiussa Sebaste (Gençler Güray, 2011: 247, Fig. 7, 1-3) ve Bandırma Arkeoloji Müzesi'nde (Koçhan-Tan, 2017: 93, Kat. No. 18) bulmak mümkündür. Sözü edilen örnekler, MS 1. yy veya ortalarına tarihlenmektedir. Bu eserlerle olan form benzerliği nedeniyle K.8 için de aynı tarih önerilebilir.

Şamdan (çan) biçimli unguentarium olarak tanımlanan K.9 - K.11, Roma camcılığında en sık rastlanan tiplerden biridir (Isings, 1957: 97-98, Form 82A1; Erten Yağcı, 1993: 143; Aydın Tavukçu, 2007b: 146-147, Res. 1-2, Çiz. 1-2). Açık yeşil renkli camdan şekillendirilen Neapolis örnekleri; dışa çekilip daha sonra içe katlanarak düzleştirilmiş geniş bir ağıza, silindirik boyuna, şamdan şekilli bir gövdeye ve hafif içe çöktürülmüş bir tabana sahiptir. Gövdeleri genellikle konik, yarı küresel, priform veya şamdan/çan biçimli (Erten Yağcı, 1993: 143) olan bu tip unguentariumların, en belirgin özelliği boynun gövdeden daha uzun olmasıdır. Bu şekilde üretilmelerinin nedeni, çeşitli yağların ve kozmetik sıvıların kontrollü bir şekilde dökülmesini ve içlerindeki sıvının kolayca buharlaşmasını önlemektir. Şamdan biçimli unguentariumların bazılarında görülen boynun yukarıdan aşağıya doğru hafifçe genişlemesi, boyun ile gövdenin bir boğumla birleşmesi ve dip kısımlarının hafif içbükey olması özelliği, Neapolis örneklerinde de görülmektedir. Yüksekliklerinin yaklaşık olarak 10-20 cm aralığında olduğu görülen (Erten Yağcı, 1993: 143) ve çoğunlukla renklendirilmemiş, doğal yeşilimsi ya da mavimsi camdan yapılan (Erten Yağcı, 1993: 143; Gürler, 1999: 18, 6-7, Çizim 2, Levha 2; Gürler, 2000: 51-52, no. 56-57; Aydın Tavukçu, 2007b: 146; Atilla ve Okan, 2007: 76, Fig. 6b; Tavukçu, 2020: 158-161, Kat. No. 42-43) şamdan tipli

unguentariumların, MS 1. yy ile 3. yy arasında yaygın olarak üretildiği bilinmektedir (Çakmaklı, 2013: 74). Ayrıca burada olduğu gibi birçok örneğin nekropollerden ele geçmesi şamdan biçimli unguentariumların mezarlara ölü hediyesi olarak sıkça konulduğunu da göstermektedir (Bkz. Aydın Tavukçu, 2007b: 146, Dn. 23). Şamdan biçimli unguentarium örneklerine Suriye, Filistin ve Kıbrıs'taki merkezlerde sıklıkla rastlanmaktadır. Ayrıca Mısır'dan Güney Rusya'ya kadar geniş bir coğrafi alanda örnekleri görülen bu tip unguentariumların benzerlerinin Anadolu'da da görülmesi Doğu Akdeniz kaynaklı olan bu camların Anadolu'da da üretildiğini ve yaygın olarak kullanımının olduğunu göstermektedir (Erten Yağcı, 1993: 144; F. Eker, 2014: 190). K.9'a form açısından çok benzeyen Sardes buluntusu iki örnek (Saldern, 1980: 24, Pl. 6, Res. 126-127), Von Saldern tarafından MS 1. yy sonları ile 2. yy'a verilmiştir. Samothrake buluntusu şamdan tipli bir unguentarium (Dusenbery, 1998: 1120, Res. 5245-3) ve Parion örneği (Aydın Tavukçu, 2007: 146-147, Res. 1, Çiz. 1) ince uzun boyunlu ve üçgen gövdeli olmasıyla K.9 ile paralel form özellikleri taşımaktadır. Isings'in bildirdiğine göre (Isings, 1957: 97), 82A1 grubunda incelenen şamdan tipli bu örnekler (Oliver, 1980: 82, 102; Canav, 1985: 48, Kat. No. 54 vd.; Dusenbery, 1998: 1120, Res. 5245-3), Oliver, Canav ve Dusenbery tarafından MS geç 1. yy-erken 2. yy'a tarihlenmiştir. Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu (Akat ve Fıratlı, 1984: 27, Res. 59a), Yüksel Erimtan Koleksiyonu (Lightfoot ve Arslan, 1992: 84 vd. Res. 40 vd.), Bodrum (Özet, 1998: 133, 88), Tire (Gürler, 2000: 51-53, no. 56-57, 59), Eskişehir (Olçay, 2001: 153, 155, Fig. 11c), Bergama (Atıla ve Gürler, 2009: 78 vd., Kat. No. 121 vd.), Uşak (Çakmaklı, 2013: 74, Res. 7.2), Erzurum Arkeoloji (Öztürk, 2013: 98, Kat. No. 45) ve Elazığ Müzesi'nde (Tavukçu, 2020: 158-161, Kat. No. 42-43) şamdan biçimli unguentariumların erken ve geç özellik gösteren pek çok örneğine rastlanmaktadır. Bütün bu örneklerle dayanarak K.9 için verilebilecek en uygun tarih, MS 2. yy olmalıdır.

Neapolis unguentariumları içerisinde bulunan K.10 ve K.11, oval gövdeye sahip olmalarıyla grup içerisindeki K.9'dan ayrılır. Bu unguentariumlar, önce dışa çekilip sonra içe doğru katlanarak düzleştirilen ağız profiline, uzun-silindirik boyuna ve oval biçimli bir gövdeye sahiptirler. Üretiminde özellikle yeşil ve mavinin tonları ile renksiz cam tercih edilen ve serbest üfleme tekniğinde yapılan bu tip unguentariumlarda, boyundan gövdeye geçiş erken örneklerde daha sert şekildeyken, geçte doğru biraz yumuşamaktadır (F. Eker, 2014: 182). Bu belirleyici özellikler doğrultusunda K.10'un boyundan gövdeye geçişi bir boğumla daha sert işlenmişken, K.11'de bu kısım geç dönem özelliği olarak daha yumuşak verilmiştir. Ancak K.10 ve K.11 arasında bazı küçük farklılıklar olsa da, benzer örnekler incelendiğinde tarihsel olarak bir ayrımın yapılamayacağı anlaşılmıştır. Hayes, Royal Ontario Müzesi'nde korunan K.10 ve K.11 ile benzer form özelliklerine sahip renksiz camdan yapılan bir örneği (Hayes, 1975: 127, Pl. 32, No. 501), MS 3. yy'a tarihlerken, Sardis'te bulunan bir başka benzer eser de (Saldern, 1980: 24, Pl. 7, No. 130; 25, Pl. 9, No. 174) Von Saldern tarafından yine aynı döneme verilmiştir. Bununla birlikte K.10 ve K. 11'de incelenen şamdan tipli unguentariumlarla form açısından paralel birçok örneği, Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu'nda (Akat ve Fıratlı, 1984: 28, res. 62), Tire (Gürler, 2000: 54, no. 62), Bergama (Atıla ve Gürler, 2009: 86, Kat. No. 136 vd.), Uşak (Çakmaklı, 2013: 74-75, Res. 7. 4) ve Kahramanmaraş (F. Eker, 2017: 104-105, TipVC) gibi pek çok müzemizde bulmak mümkündür. Sözü edilen bu örneklerde gerek mezar kontekstleri uyarınca gerekse yapılan analogik

değerlendirmeler sonucunda MS 2. ve 3. yy tarihleri öne çıkmaktadır. Bu nedenle Neapolis eserlerinin de benzer tarihlerde yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

Bardaklar

Neapolis Nekropolü'nden ele geçen açık yeşil renkli camdan şekillendirilen konik bardaklar, bir diğer grubu oluşturmaktadır. Saydam camdan orta kalınlıkta yapılmış olan, K.12 ve K.13 olarak isimlendirdiğimiz bu tip bardaklar genel itibariyle; kesik ağız, derin silindirik bir gövde, hafif içe çökük ve oval tabanlı bir form gösterirler. Bardakların dudak kenarında ve gövdesinde çarkta kesme yöntemi ile oluşturulmuş bantlar yardımıyla süslemeler yapılmıştır. Genellikle saydam yeşil ve tonlarında camdan, serbest üfleme tekniğiyle yapılan bu tip kaplar, MS 1-4. yy'lar arasında yaygındır. Kalıba basma tekniğiyle yapılmış tipin erken örneklerine Pompei'de rastlanmaktadır (Isings, 1957: 44; F. Eker, 2017: 136). Isings tarafından Form 29 grubunda incelenen bu tip bardaklar silindirik, oval veya konik gövdeli olabilmektedir (Isings, 1957: 44, Form 29). İçme kabı olarak kullanılan; K.12 ve K.13 olarak isimlendirdiğimiz konik bardaklar ince keskin ağız kenarlı, tabana doğru daralan silindirik gövdeli, hafif içe çökük düz bir kaideye sahiptir. Her iki Neapolis bardağının da, yüzeyinde birbirlerine paralel çarkta kesme tekniğiyle yapılmış helezonik biçimli çizgiler yer almaktadır. Kahramanmaraş Müzesi'nde yer alan konik gövdeli bir bardak (F. Eker, 2014: 136-137, Kat. No. 38; F. Eker, 2017: 55) Eker tarafından MS 1-2. yy arasına tarihlendirilmişken, Eskişehir Müzesi'nde; derin silindirik gövde ve üzerinde Neapolis örneklerindeki gibi yivlerle süslü bir diğer örnek (Olçay, 2001: 147, fig.1-a) MS 2. yy'a tarihlendirilmiştir. Türkiye Şişecam Fabrikaları Koleksiyonu (Canav, 1985: 82, Kat. No. 129-130) içerisinde neredeyse Neapolis örnekleriyle birebir benzer eserler de dikkate alınarak K.12 ve K.13, MS 1-2. yy aralığına tarihlendirilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

"Neapolis Nekropolü'nden Cam Eserler" başlıklı bu çalışmada; kâse, unguentarium ve bardaklardan oluşan toplam 13 adet eser tanıtılmıştır. Çalışma kapsamı içerisinde en yoğun grubu, beş farklı alt tipe ait örneklerin bulunduğu unguentariumlar oluşturmaktadır. MS 1. yy ile 3. yy aralığına tarihlendirilen unguentariumlar; konik gövdeli, armudi gövdeli, minyatür küresel gövdeli, tüp biçimli ve şamdan (çan) biçimli olmak üzere çeşitli tiplerden oluşmaktadır. Eserler arasındaki en erken örnek olan kâsenin, kalıp yapımıyla üretildiği ve MÖ 2. yy ortaları ile 1. yy'ın ortaları gibi bir tarihten, geriye kalan tüm eserlerin serbest üfleme tekniği yapıldığı ve MS 1. yy'dan 3. yy'a kadar bir zaman aralığından oldukları anlaşılmıştır. Neapolis eserlerine bütünüyle bakıldığında yeşilimsi sarı, yeşil, mavi ve tonlarının hâkim olduğu görülmektedir. Nekropolden ele geçen bu eserlerin ölü gömme ile de doğrudan bağlantılı olduğu, özellikle unguentariumların; mezarda oluşacak kötü kokuların giderilmesi için içerisine hoş kokulu sıvıların konularak ölünün yanına bırakıldıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte; Neapolis Antik Kenti'nde ve Nekropolü'nde daha önceden herhangi bir arkeolojik çalışma yapılmamış dolayısıyla kent, sınırlı sayıda araştırmaya konu olmuştur. Ancak; sözü edilen bu çalışmalarda kentin zenginliği ve halkın sosyoekonomik gücünü yansıtan yeterli kanıtlar bulunmaktadır. Bu nedenle; Neapolis Antik Kenti'nde Aydın Arkeoloji Müzesi tarafından yapılan kurtarma kazısı sırasında ele geçen cam eserler,

kentte bir cam üretim atölyesinin olabileceğini düşündürse de bu düşüncemizi destekleyen bir döşem henüz ele geçmemiştir.

Bu çalışmanın söz konusu araştırma alanındaki literatür eksikliğinin giderilmesine ve kentin cam kap repertuarını ortaya koyacak daha kapsamlı çalışmaların yapılmasına katkı sağlaması umulmaktadır.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: % 40, 2. Yazar: % 60, oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Neapolis Nekropolü'nden Cam Eserler" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır

Katalog

K.1-Kâse (Görsel 1)

M. Env. No.: 2013-72

Yük.: 6,5 cm, **Cidar:** 0,5 cm, **A.çapı:** 14,6 cm

Renk: Yeşilimsi Sarı

Yapım Tekniği: Kalıplama

Tanım: Hafif içe dönük kalın ağız kenarı, şişkin yuvarlak gövde, yuvarlak dip, yüzeyde irizasyon.

Tipoloji: Isings Form 18

Benzer Örnekler: Met Museum-1, 2022; Akat ve Fıratlı, 1984: 22-23, res. 31-32; Özet, 1998: 43, Kat. No. 13; Atik, 2004: 114, G 5-6; Metropolitan Museum of Art, 1881: pp. 215-6; Met Museum-2, 2022; Grose, 1989: 193-194, Fig. 110, No. 217, 219, 220; Erten, 2018: 96-99, Kat. No. 36; Triantafyllidis, 2006: 151, fig. 6.3; Hayes, 1975: 18, Kat. Nr. 40; Temür ve Özbilgin, 2021: 305-306, Kat. No. 4, Res. 4A; F. Eker, 2017: 46, TipIII.

Tarih: MÖ 2. yy'ın ortaları -1 . yy'ın ortaları

K.2-Konik Gövdeli Unguentarium (Görsel 1)

M. Env. No.: 2013-62

Yük.: 8,8 cm, **A.çapı:** 2,4 cm, **K. çapı:** 2,8 cm

Renk: Açık Yeşil

Yapım Tekniği: Serbest Üfleme

Tanım: Kalın dışa çekik ağız kenarı, kısa-kalın silindirik boyun, konik gövde, düz dip, yüzeyde irizasyon.

Tipoloji: Isings Form 28a

Benzer Örnekler: Dusenbery, 1967: 42, Fig. 22-23; Oliver, 1980: 80, 92; Barag, 1985: 95, Pl. 15, no. 125; Weinberg ve McClellan, 1992: 115-116, no. 79; Whitehouse, 1997: 132, no. 212, 232; Özet, 1998: 81, Kat. No. 44; Gürler, 2000: 33-35, 20-23; Atila ve Gürler, 2009: 40, Kat. No. 48; Öztürk, 2013: 72, Kat. No. 19; K. Eker, 2016: 63-64, Kat. No. U10; Eker ve Eker, 2016: 49, Kat. No. U10; F. Eker, 2017: 106-107, TipVIa; Çokay Kepçe, 2017: 118-119, L42.4, L42.8; Koçhan ve Tan, 2017: 90-92, Kat. No. 5-13;

Erten, 2018: 152-155, Kat. No. 58-59; Temür ve Eker, 2019: 51, 59-60, 62, Kat. No. 37, 45-46, 48; Tavukçu, 2020: 116, Kat. No. 21; Hayes, 1975: 133, Pl. 34, no. 555-558; Lightfoot ve Arslan, 1992: 80-83, Kat. No. 36-39.

Tarih: MS 1. yy

K.3-Konik Gövdeli Unguentarium (Görsel 1)

M. Env. No.: 2013-63

Yük.: 7,9 cm, **A.çapı:** 2 cm, **K. çapı:** 2,6 cm

Renk: Açık Yeşil

Yapım Tekniği: Serbest Üfleme-Aletle Şekillendirme

Tanım: Kalın dışa çekik ağız kenarı, kısa-kalın silindirik boyun, boyun-gövde geçişinde boğum, konik gövde, düz dip, kırık olan boyun gövdeye sonradan yapıştırılmış, yüzeyde irizasyon.

Tipoloji: Isings Form 28a

Benzer Örnekler: Dusenbery, 1967: 42, Fig. 22-23; Oliver, 1980: 80, 92; Barag, 1985: 95, Pl. 15, no. 125; Weinberg ve McClellan, 1992: 115-116, no. 79; Whitehouse, 1997: 132, no. 212, 232; Özet, 1998: 81, Kat. No. 44; Gürler, 2000: 33-35, 20-23; Atila ve Gürler, 2009: 40, Kat. No. 48; Öztürk, 2013: 72, Kat. No. 19; K. Eker, 2016: 63-64, Kat. No. U10; Eker ve Eker, 2016: 49, Kat. No. U10; F. Eker, 2017: 106-107, TipVIa; Çokay Kepçe, 2017: 118-119, L42.4, L42.8; Koçhan ve Tan, 2017: 90-92, Kat. No. 5-13; Erten, 2018: 152-155, Kat. No. 58-59; Temür ve Eker, 2019: 51, 59-60, 62, Kat. No. 37, 45-46, 48; Tavukçu, 2020: 116, Kat. No. 21; Hayes, 1975: 133, Pl. 34, no. 555-558; Lightfoot ve Arslan, 1992: 80-83, Kat. No. 36-39.

Tarih: MS 1. yy

K.4-Konik Gövdeli Unguentarium (Görsel 1)

M. Env. No.: 2013-65

Yük.: 5,8 cm, **A.çapı:** 1,9 cm, **K. çapı:** 1 cm

Renk: Açık Yeşil

Yapım Tekniği: Serbest Üfleme-Aletle Şekillendirme

Tanım: Kalın dışa çekik ağız kenarı, kısa-kalın silindirik boyun, boyun-gövde geçişinde boğum, konik gövde, düz dip.

Tipoloji: Isings Form 28a

Benzer Örnekler: Dusenbery, 1967: 42, Fig. 22-23; Oliver, 1980: 80, 92; Barag, 1985: 95, Pl. 15, no. 125; Weinberg ve McClellan, 1992: 115-116, no. 79; Whitehouse, 1997: 132, no. 212, 232; Özet, 1998: 81, Kat. No. 44; Gürler, 2000: 33-35, 20-23; Atila ve Gürler, 2009: 40, Kat. No. 48; Öztürk, 2013: 72, Kat. No. 19; K. Eker, 2016: 63-64, Kat. No. U10; Eker ve Eker, 2016: 49, Kat. No. U10; F. Eker, 2017: 106-107, TipVIa; Çokay Kepçe, 2017: 118-119, L42.4, L42.8; Koçhan ve Tan, 2017: 90-92, Kat. No. 5-13; Erten, 2018: 152-155, Kat. No. 58-59; Temür ve Eker, 2019: 51, 59-60, 62, Kat. No. 37, 45-46, 48; Tavukçu, 2020: 116, Kat. No. 21; Hayes, 1975: 133, Pl. 34, no. 555-558; Lightfoot ve Arslan, 1992: 80-83, Kat. No. 36-39.

Tarih: MS 1. yy

K.5-Konik Gövdeli Unguentarium (Görsel 1)

M. Env. No.: 2013-68

Yük.: 13,4 cm, **A.çapı:** 2,6 cm, **K. çapı:** 3 cm

Renk: Açık Yeşil

Yapım Tekniği: Serbest Üfleme

Tanım: Kalın dışa çekik ağız kenarı, silindirik boyun, boyun-gövde geçişinde oldukça yüzeysel boğum, konik gövde, düz dip, yüzeyde yoğun irizasyon tabakası.

Tipoloji: Isings Form 28a

Benzer Örnekler: Dusenbery, 1967: 42, Fig. 22-23; Oliver, 1980: 80, 92; Barag, 1985: 95, Pl. 15, no. 125; Weinberg ve McClellan, 1992: 115-116, no. 79; Whitehouse, 1997: 132, no. 212, 232; Özet, 1998: 81, Kat. No. 44; Gürler, 2000: 33-35, 20-23; Atila ve Gürler, 2009: 40, Kat. No. 48; Öztürk, 2013: 72, Kat. No. 19; K. Eker, 2016: 63-64, Kat. No. U10; Eker ve Eker, 2016: 49, Kat. No. U10; F. Eker, 2017: 106-107, TipVIa; Çokay Kepçe, 2017: 118-119, L42.4, L42.8; Koçhan ve Tan, 2017: 90-92, Kat. No. 5-13; Erten, 2018: 152-155, Kat. No. 58-59; Temür ve Eker, 2019: 51, 59-60, 62, Kat. No. 37, 45-46, 48; Tavukçu, 2020: 116, Kat. No. 21; Hayes, 1975: 133, Pl. 34, no. 555-558; Lightfoot ve Arslan, 1992: 80-83, Kat. No. 36-39.

Tarih: MS 1. yy

K.6-Armudi Gövdeli Unguentarium (Görsel 1)

M. Env. No.: 2013-66

Yük.: 7,1 cm, **A.çapı:** 1,8 cm, **K. çapı:** 1,1 cm

Renk: Koyu Mavi

Yapım Tekniği: Serbest Üfleme-Aletle Şekillendirme

Tanım: Dışa taşkın kalın ağız kenarı, kısa-kalın silindirik boyun, orta kısmından aletle sıkıştırılmış dolgun gövde, düz dip, ağız kenarında kırık ve eksik, yüzeyde irizasyon.

Tipoloji: Isings Form 26a

Benzer Örnekler: Dusenbery, 1967: 42, Fig. 21; Canav, 1985: 47, Kat. No. 48; Gençler, 2009: 50-51, Res. 25b, Çiz. VII-69; Gençler Güray, 2011: 247, Fig. 6-5; Vessberg, 1952: 135, Pl. VII-35, 36, 38; Şimşek, Okunak, ve Bilgin, 2011: 645, Kat. No. 609; Şimşek, 2013: 489, Res. 718; Atila-Gürler, 2008: 25, Kat. No. 17; Öztürk, 2013: 71, Kat. No. 18/86-85; Koçhan-Tan, 2017: 103, Kat. No. 53-54; Erten, 2018: 145, Kat. No. 55.

Tarih: MS 1. yy'ın ilk yarısı

K.7-Küresel Gövdeli Minyatür Unguentarium (Görsel 1)

M. Env. No.: Etütlük Eser

K. Yük.: 5,2 cm, **A.çapı:** 1 cm, **K. çapı:** 1,4 cm

Renk: Yeşil

Yapım Tekniği: Serbest Üfleme

Tanım: İnce-kısa silindirik boyun, dolgun soğan gövde, yuvarlak dip, ağız kenarında kırık ve eksik, yüzeyde irizasyon.

Tipoloji: Isings Form 6

Benzer Örnekler: Dusenbery, 1967: 41-42, Fig. 19-20; Hayes, 1975: 135, Pl. 34, Cat. No. 543; Löbbing, 2013: 256, Taf. 55, 7, Kat. Nr. 5 (a); Rohde, 1980: 156, Kat. Nr. 18; Lightfoot-Arslan, 1992: 39-40, Kat. No. 6-7; Atila ve Gürler, 2009: 18, Kat. No. 4; Şimşek, Okunak, ve Bilgin, 2011: 645, Kat. No. 610; Şimşek, 2013: 489, Res. 719; K. Eker, 2016: 78, Kat. No. Ş37; Temür ve Eker, 2019: 101, Kat. No. 87.

Tarih: MS 1. yy'ın ilk yarısı

K.8-Tüp Biçimli Unguentarium (Görsel 1)

M. Env. No.: 2013-64

Yük.: 10,2 cm, **A.çapı:** 2,1 cm, **K. çapı:** 1 cm

Renk: Açık Yeşil

Yapım Tekniği: Serbest Üfleme-Aletle Şekillendirme

Tanım: Kalın dışa çekik ağız kenarı, ince-uzun silindirik boyun, boyun-gövde geçişinde boğum, tabana doğru hafif genişleyen dar gövde, düz dip, gövdede irizasyon ve çatlaklar.

Tipoloji: Isings Form 8

Benzer Örnekler: Dusenbery, 1967: 42-43, Fig. 25; Hayes, 1975: 71, pl. 16, 232; Oliver, 1980: 80, 93; Özet, 1998: 74, 39b; Gürler, 2000: 43, 40; Hazinedar Coşkun, 2018: 55, Kat. No. 8-9; Yurtseven, 2006: 95, Res. 34, Çiz. 27; Gençler Güray, 2011: 247, Fig. 7, 1-3; Koçhan-Tan, 2017: 93, Kat. No. 18.

Tarih: MS 1. yy veya ortaları

K.9-Şamdan (Çan) Biçimli Unguentarium (Görsel 1)

M. Env. No.: 2013-67

K. Yük.: 12,3 cm, **A.çapı:** 1 cm, **K. çapı:** 2,8 cm

Renk: Açık Yeşil

Yapım Tekniği: Serbest Üfleme-Aletle Şekillendirme

Tanım: İnce-uzun silindirik boyun, boyun-gövde geçişinde boğum, konik gövde, hafif içe çökük dip, ağız kenarı kırık ve eksik, yüzeyde irizasyon.

Tipoloji: Isings Form 82A1

Benzer Örnekler: Saldern, 1980: 24, Pl. 6, Res. 126-127; Dusenbery, 1998: 1120, Res. 5245-3; Aydın Tavukçu, 2007b: 146-147, Res. 1, Çiz. 1; Akat ve Fıratlı, 1984: 27, Res. 59a; Lightfoot ve Arslan, 1992: 84 vd. Res. 40 vd.; Özet, 1998: 133, 88; Gürler, 2000: 51-53, no. 56-57, 59; Olcay, 2001: 153, 155, Fig. 11c; Atila ve Gürler, 2009: 78 vd., Kat. No. 121 vd.; Çakmaklı, 2013: 74, Res. 7.2; Öztürk, 2013: 98, Kat. No. 45; Tavukçu, 2020: 158-161, Kat. No. 42-43.

Tarih: MS 2. yy

K.10- Şamdan (Çan) Biçimli Unguentarium (Görsel 1)

M. Env. No.: Etütlük eser

Yük.: 13 cm, **A.çapı:** 3,5 cm, **K. çapı:** 4,2 cm

Renk: Açık Yeşil

Yapım Tekniği: Serbest Üfleme-Aletle Şekillendirme

Tanım: Dışa çekik kalın ağız kenarı, ince-uzun silindirik boyun, boyun-gövde geçişinde boğum, oval gövde, hafif içe çökük dip, yüzeyde yoğun irizasyon tabakası.

Tipoloji: Isings Form 82A1

Benzer Örnekler: Hayes, 1975: 127, Pl. 32, No. 501; Saldern, 1980: 24, Pl. 7, No. 130; 25, Pl. 9, No. 174; Akat ve Fıratlı, 1984 s. 28, res. 62; Gürler, 2000, s. 54, no. 62; Atıla ve Gürler, 2009, s. 86, Kat. No. 136 vd.; Çakmaklı, 2013: 74, Res. 7. 4; F. Eker, 2017: 104-105, TipVC.

Tarih: MS 2-3. yy

K.11- Şamdan (Çan) Biçimli Unguentarium (Görsel 1)

M. Env. No.: 2013-69

Yük.: 15,6 cm, **A.çapı:** 2,3 cm, **K. çapı:** 3,3 cm

Renk: Açık Yeşil

Yapım Tekniği: Serbest Üfleme

Tanım: Dışa çekik kalın ağız kenarı, ince-uzun silindirik boyun, oval gövde, hafif içe çökük dip, gövdede kırık ve eksik parça, yüzeyde yoğun irizasyon tabakası.

Tipoloji: Isings Form 82A1

Benzer Örnekler: Hayes, 1975: 127, Pl. 32, No. 501; Saldern, 1980: 24, Pl. 7, No. 130; s. 25, Pl. 9, No. 174; Akat ve Fıratlı, 1984: 28, res. 62; Gürler, 2000: 54, no. 62; Atıla ve Gürler, 2009: 86, Kat. No. 136 vd.; Çakmaklı, 2013: 74, Res. 7. 4; F. Eker, 2017: 104-105, TipVC.

Tarih: MS 2-3. yy

K.12-Bardak (Görsel 2)

M. Env. No.: 2013-70

Yük.: 11 cm, **Cidar:** 0,2 cm, **A.çapı:** 7,9 cm, **K. çapı:** 4,2 cm

Renk: Açık Yeşil

Yapım Tekniği: Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme

Tanım: İnce keskin ağız kenarı, geniş-silindirik gövde, düz dip, yüzeyde helezonik çizgiler, irizasyon tabakası.

Tipoloji: Isings Form 29

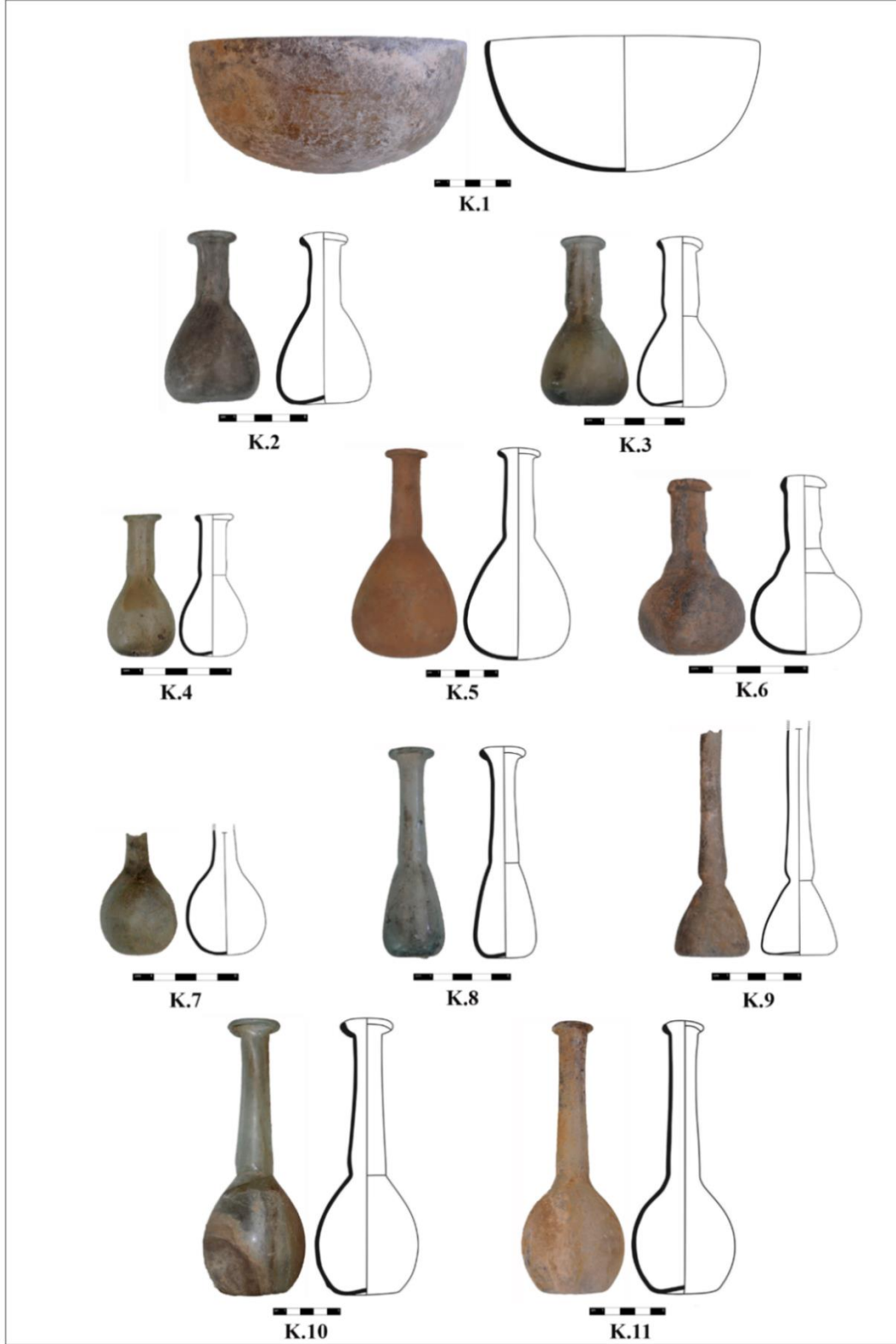
Benzer Örnekler: F. Eker, 2014: 136-137, Kat. No. 38; F. Eker, 2017: 55; Olcay, 2001: 147, fig.1-a; Canav, 1985: 82, Kat. No. 129-130.

Tarih: MS 1-2. yy

K.13-Bardak (Görsel 2)**M. Env. No.:** 2013-71**Yük.:** 11,3 cm, **Cidar:** 0,2 cm, **A.çapı:** 8,4 cm, **K. çapı:** 5,6 cm**Renk:** Açık Yeşil**Yapım Tekniği:** Serbest Üfleme, Aletle Şekillendirme**Tanım:** İnce keskin ağız kenarı, geniş-silindirik gövde, düz dip, yüzeyde helezonik çizgiler, çatlaklar ve irizasyon tabakası.**Tipoloji:** Isings Form 29**Benzer Örnekler:** F. Eker, 2014: 136-137, Kat. No. 38; F. Eker, 2017: 55; Olcay, 2001: 147, fig.1-a; Canav, 1985: 82, Kat. No. 129-130.**Tarih:** MS 1-2. Yy

Görseller

Görsel 1. Kase ve Unguentariumlar

Görsel 2. Bardaklar

Kaynakça

- Akat, Y., Fıratlı N. ve Kocabaş, H. (1984). *Hüseyin Kocabaş Koleksiyonu Cam Eserler Kataloğu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Akdeniz, E. (2002). Büyük Menderes Havzasında Prehistorik Yerleşim Dokusu. *Belleten LXVI, Sayı 245, Türk Tarih Kurumu*, 1-36.
- Akkurnaz S. ve Çorbacıoğlu Y. (Ed.) (2021). *Aydın'daki Antik Yerleşimler*. Nazilli ve Çevresinin Arkeolojik Zenginlikleri içinde (s. 6-54). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Akkurnaz, F. B. (2016). *Eski Yunan ve Roma Kaplar-İşlevler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Anderson, V. R. –Stojanovic. (1987). The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria. *Stobi, AJA (91)*, 105-122.
- Atik, Ş. (2004). *MÖ 1.Binde Anadolu'da Cam Üretimi ve Tasarımı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Atila, C. ve Gürler, B. (2009). *Bergama Müzesi Cam Eserleri, Glass Object From Bergama Museum*. İzmir: Çağdaş Matbaa.
- Atilla, C. ve Okan, E. (2017). Glass Vessels from Bolu Museum, *Journal of Archaeology & Art-Arkeoloji ve Sanat*, 155, 73-82.
- Avli, A. (2020). *Neapolis Nekropolünden İki Oda Mezar ve Buluntuları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aydın Tavukçu, Z. (2007a). *Parion Nekropolü 2005 Yılı Buluntuları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Aydın Tavukçu, Z. (2007b). Parion Güney Nekropolü'nden Bir Grup Cam Eser, *Sanat Dergisi*, 12, 145-161.

- Aydın Tavukçu, Z. (2019). Neapolis Nekropolü'nden Bir Bronz Kandil. Orhan Çoban ve ark. (Yay. Haz.). *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler Cilt 2 içinde* (s. 171-180). Ankara: Gece Akademi.
- Aydın Tavukçu, Z. ve Avli, A. (2021). Neapolis Nekropolünden Bir Grup Altın Epistomion, Mehmet, A. Y., Can, B. ve Işıklı, M. (Yay. haz.), *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan içinde* (s. 67-90), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın Tavukçu, Z. ve Coşkun, S. (2021). Tralleis Güney Nekropolü'nden Minyatür Cam Şişeler, Mehmet, A. Y., Can, B. ve Işıklı, M. (Yay. haz.), *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan içinde* (s. 91-106), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Barag, B. (1985). *Catalogue of Western Asiatic Glass In The British Museum*, Vol. I, London: Trustees of the British Museum.
- Birsel, İ. (2015). *Karia Mezar Mimarisi, Klasik Dönem Öncesi*, İzmir: Sergi Yayınevi.
- Canav, Ü. (1985). *Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A. Ş. Cam Eserler Koleksiyonu*. İstanbul: Ancient Glass Collection.
- Canav Özgümiş, Ü. (2013). *Çağlar Boyu Cam Tasarımı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Civelek, A. (2001). *Tralleis Nekropolisi Buluntuları Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çakmaklı, Ö. D. (2007). *Uşak Arkeoloji Müzesi'nde Korunan Roma Dönemi'ne Ait Cam Eserler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çakmaklı, Ö. D. (2013). Uşak Arkeoloji Müzesine Kazı Dışı Yollardan Kazandırılmış Roma Dönemine Ait Bir Grup Cam Kap, *Kaunos/Kbid Toplantıları 2, Anadolu Antik Cam Araştırmaları Sempozyumu* (17-20 Haziran 2010) içinde (s. 65-82), Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Çelgin, G. (2011). *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çokay Kepçe, S. (2017). Perge Batı Nekropolis Mezar Buluntuları, 1997-2007 Yılları Arasında 169 Numaralı Parselde Yürütülen Çalışmalar, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antalya Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları Merkezi (ABAAM) Yayınları SA. 11* içinde (s. 118-119), İstanbul: Ege Yayınları.
- Çörtük, U. (2007). Kuzey Karia Akçay (Harpasos) Vadisi Mimarisi Hakkında Bir Araştırma, *III-IV. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, Anadolu/Anatolia Ek Dizi No.2/Supplement Series Nr. 2*, (37-60).
- Dusenbery, E. (1967). Ancient Glass From the Cemeteries Of Samothrace. *Journal of Glass Studies*, Vol. 9, 34-49.

- Dusenbery, E. (1998). *Samothrace The Nekropoleis*, Nekropoleis and Catalogues of Burials. New Jersey: Princeton University.
- Eker, F. (2014). *Kahramanmaraş Müzesi'ndeki Cam Eserler*. (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Eker, F. (2017). *Kumdan Sızan Kültürler Kahramanmaraş Müzesindeki Cam Kaplar*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi.
- Eker, K. (2016). *Tokat Müzesi'ndeki Cam Eserler ve 3D Modelleme Çalışması*. (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Eker, K ve Eker, F. (2016). *Tokat Müzesi'ndeki Cam Kaplar*. A. Y. Tavukçu (Yay. Haz.). Norderstedt: Lambert Academic Publishing.
- Erten Yağcı, E. (1993). *Başlangıcından Geç Antik Dönem Sonuna Kadar Anadolu'da Cam*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erten, E. (2018). *Silifke Müzesi Cam Kataloğu*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Gençler, Ç. (2009). *Elaiussa Sebaste Antik Yerleşimi Cam Buluntuları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gençler Güray, Ç. (2011). Elaiussa Sebaste'nin Roma Dönemi Cam Buluntuları. *OLBA XIX, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi*, Kaam Yayınları, Mersin, 233-266.
- Grose, D. F. (1989). *The Toledo Museum of Art, Early Ancient Glass*, Core-Formed, Rod-Formed, and Cast Vessels and Objects From The Late Bronze Age to The Early Roman Empire, 1600 B.C. To A.D. 50, New York.
- Gürler, B. (1999). Tire'de Bulunmuş Erken Roma Devrine Ait Cam Eserlerden Oluşan Mezar Grubu. *Bulleten*, Türk Tarih Kurumu, 63 (236), 15-22.
- Gürler, B. (2000). *Tire Müzesi Cam Eserleri*. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Hayes, J. W. (1975). *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum A Catalogue*. Canada: The Hunter Rose Company.
- Hazinedar Coşkun, T. (2018). *Tire Müzesi Koleksiyonundan Bir Grup Cam Şişe*. *Tüba-Ked*, 18, 49-60.
- Hazinedar Coşkun, T. (2019). Özel Bir Koleksiyonun Düşündürdükleri: Koray Selçik Koleksiyonu Cam Eserlerinden Örnekler, *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVIII/2, 549-569.
- Hellström, P. (1965). *Glass, Labraunda: Swedish Excavationss and Researches*. Vol. II, Part 1, Lund: 53-54.
- Isings, C. (1957). *Roman glass from dated finds*. Groningen/Djakarta: J.B. Wolters.
- Kabağaç, S. ve Alova, E. (1995). *Latince Türkçe Sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

- Kaya, B. ve Temür, A. (2021). Amisos'tan Bir Grup Mezar Buluntusu: Unguentarium. *TÜBA-KED*, Sayı 23, 141-160.
- Koçhan, N. Ve Tan, T. (2017). Bandırma Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Cam Eserler. *Journal of Archaeology & Art-Arkeoloji ve Sanat*, 155, 83-106.
- Küçükören, C. C. (2010). *Ege'de Bir Anadolu Uygarlığı "Karia"*. İstanbul: Ekin Yayın Grubu.
- Lightfoot, C. S., Arslan, M. (1992). *Anadolu Antik Camları, Yüksel Erimtan Koleksiyonu*. Ankara: Ünal Offset.
- Löbbing J. P. (2013). Eine Glassammlung aus Grevenbroich im Archäologischen Museum der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster. *Boreas*, 36, 251-287.
- Met Museum-1. (2022, April). Glass hemispherical bowl.
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/248924>.
- Met Museum-2. (2022, April). Glass hemispherical bowl,
<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/245193>.
- Metropolitan Museum of Art. (1881). *Twelfth Annual Report of the Trustees of the Association for eight months ending December 31*, pp. 215-6, New York.
- Mortensen, J. L. (2014). *The Implications of Content Analysis for the Interpretation of Unguentaria in Museum Collections*. A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Science in Anthropology, University of Wisconsin-Milwaukee.
- Olçay, B. Y. (2001). Ancient Glass Vessels in Eskişehir Museum. *Anatolian Studies*, Vol.51, 147-157.
- Oliver, A, Jr. (1980). *Ancient Glass in the Carnegie Museum of Natural History*. Pittsburgh, The Board of Trustees, Pittsburgh. Pennsylvania: Carnegie Institute.
- Özet, A. (1998). *Dipten Gelen Parıltı, Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Cam Eserleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Özgümüş, Ü. (2000). *Anadolu Camcılığı*. İstanbul: Pera Yayıncılık.
- Öztürk, N. (2013). *Erzurum Müzesi Cam Eserleri*. Erzurum: Mega Ofset.
- Ramsay, W. M. (Çev. Mihri Pektaş). (1960), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Rohde, E. (1980). *Antike Glas*, Eine Vorlage aus den Beständen der Berliner Antiken-Sammlung. *Forschungen und Berichte Museen zu Berlin*.
- Saldern, A. V. (1980). *Ancient and Byzantine Glass From Sardis*. University Of Pennsylvania.
- Sarin, Ü. (2021). Harpasa Antik Kenti. S. Akkurnaz ve Y. Çorbacıoğlu (Yay. haz.). *Nazilli ve Çevresinin Arkeolojik Zenginlikleri içinde* (s. 171-185). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Stern, E. M. (1977). *Ancient Glass at the Fondation Custodia-Collection Frits Lugt*. Paris: Groningen.
- Şahin, N. (1996). Beyaz Lekythoslar Işığında Klasik Devirde Atina'da Ölüm İkonografisi ve Ölü Kültü. *Arkeoloji Dergisi IV*, 143-167.
- Şimşek, C., Okunak, M. ve Bilgin, M. (2011). *Laodikeia Nekropolü (2004-2010 Yılları)*. C. Şimşek (Yay. Haz.) İstanbul.
- Şimşek, C. (2013). *Laodikeia (Laodicea ad Lycum) laodikeia Çalışmaları 2*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Talbert, R. J. A. (2000). *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*. New Jersey: Princeton University.
- Taştemür, E. (2017). Arkeolojik Veriler Işığında Camın Tarihsel Süreci. *Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 7, Sayı 13, 67-91.
- Tavukçu, A. Y. (2020). *Elazığ Müzesi Cam Eserleri*. Z. Aydın Tavukçu (Yay. Haz.). Erzurum: Ertual Akademik Yayıncılık.
- Tavukçu, A. Y. ve Eker, K. (2021). Antik Çağda Cam Sanatı ve Cam Yapım Tekniklerinin Tarihi Gelişimi, Mehmet, A. Y., Can, B. ve Işıklı, M. (Yay. haz.), *Anadolu Arkeolojisiyle Harmanlanmış Bir Ömür Mehmet Karaosmanoğlu'na Armağan içinde (s. 729-746)*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Tekçam, T. (2007). *Arkeoloji Sözlüğü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tekocak, M. (2013). Akşehir Nasrettin Hoca Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Cam Eser. *Kaunos/Kbid Toplantıları 2, Anadolu Antik Cam Araştırmaları Sempozyumu (17-20 Haziran 2010)* Ankara, 127-142.
- Temür, A. ve Eker, F. (2019). *Sinop Müzesi Cam Eserler Kataloğu*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Temür, A. ve Özbilgin, Ö. (2021). Samsun Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Cam Kâse. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 31, 297-324.
- Triantafyllidis, P. (2006). Late Hellenistic Glass from Kos, Dodecanese, Greece, *Jornal of Glass Studies, Volume 48* (s. 145-161), The Corning Museum of Glass, Corning.
- Uysal, Z. (2008). *Kubad-Abad Sarayı Cam Buluntuları (1981-2004)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Vessberg, O. (1952). Roman Glass in Cyprus. *Opuscula Archaeologica* 7, 109-165.
- Weinberg, G. D. Ve McClellan, M. C. (1992). *Glass Vessels in Ancient Greece*. Athens: Archaeological Receipts Fund.
- Whitehouse, D. (1997). *Roman Glass in the Corning Museum of Glass*. New York: Corning.
- Yağcı, E. E. (1993). *Başlangıcından Geç Antik Dönem Sonuna Kadar Anadolu'da Cam*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yurtseven, F. (2006). Tarsus Köylü Garajı Mezarı Buluntuları. *Anadolu/Anatolia*, 31, 91-121.

Extended Abstract

Maiandros River (Buyuk Menderes), flowing from east to west; It was a source of transportation between Lydia, Ionia and Caria regions in ancient times, and with its fertile plain, small side branches coming from the mountains and alluvial valleys formed by these small streams, it has been an important living space for human beings and an important source for civilizations. Morsynos, Harpasos and Marsyas streams are among the streams that join Maiandros. In the Harpasos Valley, there are the ancient cities of Harpasa, Bargasa, Neapolis and the settlement of Kystis, which looks like a small castle, to the east and west of the stream, from north to south. Today, the Akçay River forms a natural border between Aydın's Bozdoğan District and Yazıkent Town. As a result of the researches, it was revealed that this location, located in the east of Harpasos, may be the necropolis area of the ancient city of Neapolis/Aurelia. The Harpasos Valley and its fertile lands are the reason why there were many settlements around it in ancient times. People who settled near the Harpasos River have lived here for many years. Neapolis Ancient City is one of these cities. Neapolis, which is one of the Carian cities and continues to be inhabited without interruption, is an important center that has been inhabited since the Early Bronze Age.

Today, in the Necropolis area of the Neapolis Ancient City, which is located in Aydın province, Bozdoğan District, Yazıkent location; As a result of a rescue excavation carried out by the Aydın Archeology Museum in 2010, two chamber tombs were unearthed. Considering the researches, the tomb architecture and the dating of the vessels; It was understood that one of the chamber tombs was a Hellenistic Period and the other a Roman Period structure. From these graves; High quality oil lamps, unguentarium, amphora, urn, lagynos, inkwell, mouth-eye bands, earrings, rings, pendants, coins, mirrors, etc. made of gold, terracotta, glass, bronze or faience materials. A total of 168 artifacts were recovered. Although these artifacts recovered from the two chamber tombs are quite diverse in terms of materials and types, they were revealed in the light of similar examples that can all be dated from the 3rd century BC to the 4th century AD at the latest. When we look at the history of the works in general, it is seen that the tombs were used intensively in the Roman Period.

It has been determined that the chamber tomb, in which 13 glass vessels were found, was made in the Hellenistic Period and was used until the end of the Roman Period. There are various examples such as bowls, unguentariums and glasses among the 13 glass works in question. Most of them are; Conical body, piriform body, miniature spherical body, tubular and bell-shaped body, which is divided into various sub-types, form the vessel called unguentarium. The earliest example among the Neapolis artifacts is the bowl produced by molding, which is understood to belong to the Hellenistic Period. Except for the bowl, which is understood to have been produced by molding and dates from the middle of the 2nd century BC to the middle of the 1st century, all of the artifacts were shaped by tooling with the free blowing technique, which is thought to have emerged in Syria in the 1st century BC. When the Neapolis works are examined in their entirety, it is seen that greenish yellow, green, blue and their tones are dominant. It is understood that among the artifacts produced in a wide range of dates from the middle of the 2nd century BC to the 3rd century AD, especially the unguentariums were associated with burial rituals, and that fragrant liquids were placed next to the dead in order to remove the bad smells that will occur in the grave. The works evaluated in this context; They were grouped typologically and dated as a result of analogical evaluations made with known examples in ancient glass art.

With this; No archaeological work has been done in the Neapolis Ancient City and its Necropolis before, so the city has been the subject of limited research. However; In these studies, there is sufficient evidence reflecting the wealth of the city and the socioeconomic power of the people. Because; Although the glass artifacts found during the salvage excavation carried out by the Aydın Archeology Museum in the Ancient City of Neapolis suggest that there may be a glass production workshop in the city, no flooring supporting our idea has yet been found. It is hoped that this study will contribute to the elimination of the lack of literature in the research area and to make more comprehensive studies that will reveal the glass container repertoire of the city.

Giresun'da Doğal Olarak Yetiştirilen Yenilebilir Mantarların Gastronomik Değeri¹

Gastronomic Value of Naturally Grown Edible Mushrooms in Giresun

Zekeriya KARAKAYALI²

Kemal ENES³

Bayram KANCA^{3*}

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 25.05.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 03.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1121396

Atıf / Citation: Karakayalı, Z., Enes, K. ve Kanca, B. (2022). "Giresun'da Doğal Olarak Yetiştirilen Yenilebilir Mantarların Gastronomik Değeri", ODÜSOBİAD 12 (2), 593-618 , Doi: 10.48146/odusobiad.1121396

Öz

Mantarların Türk ve Dünya mutfaklarında kullanımı hızla artmakta, özellikle son yıllarda yabani mantar toplayıcılığı ve tüketiminde önemli artışlar yaşanmaktadır. Çalışma ile Giresun mutfağında yenilebilir yabani mantarların hangi türlerinin tüketildiği ve mantar yemeklerinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmada öncelikle saha incelemesi yapılmıştır. Araştırmanın evrenini Giresun il sınırları içerisinde yaşayan yenilebilir yabani mantarları bilen ve bu mantarları mutfaklarında kullanan, konu hakkında bilgi ve deneyimi olan kişiler oluşturmaktadır. Çalışmada kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Giresun Bulancak, Merkez, Keşap, Eynesil, Dereli, Yağlıdere, Şebinkarahisar ve Alucra ilçelerinde 23 kişi ile görüşülmüş veri toplanmıştır. Araştırma sonucuna göre Giresun ilinin kadimden gelen yenilebilir mantar çeşitliliğine ve yemek kültürüne sahip olduğu, ilde 18 aileye mensup 45 mantar türünün tüketildiği, mantarlardan köfte, kavurma, kızartma, közleme, diple, pilavdan oluşan çok çeşitli yemeklerinin yapıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Giresun, Mantar, Gastronomi, Yemek Kültürü, Mutfak Kültürü

Abstract

The use of mushrooms in Turkish and World cuisines is increasing rapidly, especially in recent years, there has been a significant increase in wild mushroom picking and consumption. The aim of this study is to investigate which types of edible wild mushrooms are consumed and mushroom dishes in Giresun cuisine. Qualitative research method was preferred in the study. In the research, a field study was carried out. The population of the research consists of people who know the edible wild mushrooms living within the borders of Giresun province and use these mushrooms in their kitchens and have knowledge and experience on the subject. Snowball sampling method was used in the study. Semi-structured interviews were conducted with 23 people in Giresun Bulancak, Merkez, Keşap, Eynesil, Dereli, Yağlıdere, Şebinkarahisar and Alucra districts. According to the results of the

¹ Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu, 11 Mayıs 2022 tarihli ve 22/20 sayılı kararıyla etik uygunluk izni alınmıştır.

² Yüksek Lisans Mezunu, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekoturizm Rehberliği Anabilim Dalı, Giresun, e-mail: zkryrkyl@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2917-199X.

³ Öğr. Gör. Dr., Tarsus Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Mersin, e-mail: kemalenes@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3488-314X

³ Sorumlu yazar: Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi Turizm Fakültesi Rekreasyon Yönetimi Bölümü, Giresun, e-mail: b_kanca@giresun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0398-8152.

research, it has been determined that Giresun province has an ancient variety of edible mushrooms and food culture, 45 mushroom species belonging to 18 families are consumed in the province and a wide variety of dishes consisting of meatballs, roasting, frying, roasting, dip and rice are made from mushrooms.

Keywords: *Giresun, Mushroom, Gastronomy, Food Culture, Culinary Culture*

Giriş

Bölgelerin ve şehirlerin yemek çeşitlilikleri sahip oldukları malzemelerin çeşitliliği ile doğru orantılı olarak artmaktadır. Öncelikli olarak kullanılan sebze ve et çeşitliliği bölgelerin yemeklerine zenginlik katmaktadır. Bu çeşitliliği iklimi, florası ve sahip olduğu bitki örtüsü sağlamaktadır.

Sebzeler içerisinde yetiştirme şekli, lezzeti, yapısı ve yemeklere kattığı değerler göz önüne alındığında mantarlar diğer sebzelerden ayrılmaktadır. Mantarlar sebzelerden farklı olarak fotosentez yapmamaktadırlar. Daha çok hayvanlara benzer bir şekilde tükettiklerini parçalamak için enzimleri kullanılmaktadırlar. Bu özellikleri onları ölmekte olan organik materyalleri ayrıştırıp yeni büyüme için kullanılabilir hale getirmesini sağlamaktadır. Bu sebeple dünya üzerinde önemli bir organizma olarak değerlendirilirler (Marrone & Parker, 2019). Mantarlar birçok farklı organik ürünü tüketip parçalayabilmektedir. Hemen hemen her organik materyal türünü sindirip tekrardan büyüme için kullanılabilir hale getirmek için bir mantar türü bulunmaktadır. Hatta Çernobil'deki radyasyonlu organik materyalleri bile parçalayabilen mantar çeşitleri bulunmaktadır (Millman, 2017).

Mantarlar fungus ailesinin sadece bir bölümünü oluşturmaktadır. Yenilebilir olan mantar türleri makro mantar türleri içerisinde bulunmaktadır. Hem hayvansal hem de bitki özellikleri göstermesinden dolayı sahip oldukları lezzet farklılaşmaktadır (Boa, 2008). Aynı zamanda gösterdiği besin değeri zenginliği ile hem et grubuna hem de sebze grubuna alternatif de olabilmektedir. Bu özelliği ile mantarlar eşsiz bir ürün olarak tanımlanmaktadır (Nicholas & Ogamé, 2006). Ayrıca mantarlar vitamin ve mineral olarak zengin bir besin maddesi olmasına rağmen düşük kalorisi olması ve yağ, şeker ve tuz barındırmaması ile birçok diyetle de kullanılabilir (Mackley, 2004). Bunların dışında birçok mantar türü sahip oldukları özellikler sebebi ile tedavi ya da gıda maddelerinin yoğunluğunu ve dayanıklılık süresini arttırmak amacıyla da kullanılmaktadır (Bakratsas et al., 2021).

Zehirli olabilme potansiyelleri yüzünden yenilenebilir yabani mantarların hassas ve özenle toplanması gerekmektedir. Birkaç mantar türü öldürücü seviyede zehir barındırmaktadır. Çok daha fazlası ciddi mide rahatsızlıklarına sebep olabilmektedir. Bu sebeple mantarlar bir mantar bilimci (mikolog) ya da birebir aynı özellikleri gösteren bir katalog yardımı ile tanımlanması gerekmektedir. Eğer herhangi bir şüphe duyuluyorsa kesinlikle yenmemelidir. (Conte & Læssøe, 2008). Mantarlara ait birçok sınıflandırma bulunabilmesine rağmen boyutuna göre (mikro – makro), ekonomik değerine göre (ekonomik ya da ekonomik olmayan), yenilebilirlik durumuna göre (öldürücü, zehirli, yenen ve yenmeyen) sınıflandırılmaktadır (Barutçıyan, 2012). Bu sınıflandırmaya özellikle yanlış anlaşılmanın önüne geçilmesi için dikkat edilmesi gerekmektedir. Çalışma sonucunda bahsedilen mantar çeşitleri

yenilebilir mantar çeşitleri içerisinde yer almaktadır. Ekonomik olarak değerlerinin olduklarına inanılmaktadır. Çalışma sonucunda bu mantar türlerinin ekonomik açıdan değerli olan mantarlar içerisinde yer alması amaçlar içerisinde yer almaktadır. Ayrıca mantarların yetişmesinde sürdürülebilirliklerinin sağlanması için toplanma sırasında köklerine zarar verilmemeli özel kesme bıçakları kullanılmalı ve sporlama dönemlerine dikkat edilmesi gerekmektedir. Mantarlar nemli ve güneş almayan yerlerde daha iyi yetişebildiği için toplanma sürecinde bu bölgelere dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple ağaç kovukları, örtü altları ve ağaç gölgelikleri yabancı mantarların kolaylıkla bulunabileceği bölgelerdir (Marrone & Parker, 2019).

Yapılan çalışmalar dünyada 60 binin üzerinde mantar türü bulunduğunu göstermektedir (Nicholas & Ogamé, 2006). Mevcut iklimi ve bitki örtüsü çeşitliliği ve farklı yüksekliklere sahip olması sebebiyle Türkiye mantar çeşitliliğinin çok olduğu ülkelerden biridir. Türkiye’de 10 binin üzerinde makromantarın olduğu düşünülmektedir (Barutçıyan, 2012). Ekonomik değeri göz önüne alınarak bu mantarlar Boletaceae, Russulaceae, Hygrophoraceae, Pleurotaceae, Amanitaceae, Cantharellaceae, Hydniaceae, Tricholomataceae, Polyporaceae, Fomitopsidaceae, Morchellaceae, Tuberaceae, Pezizaceae isimleri altına 13 aile olarak sınıflandırılmaktadır (Eren et al., 2017). Türkiye’de son zamanlarda mantar toplayıcılığı hızla arttıkça yenilebilir mantar türleri çeşitliliği de artmaktadır.

Osmanlı döneminde ve cumhuriyetin ilk dönemlerinde mantardan yapılan yemekler ile ilgili tariflere çok rastlanılmamaktadır. İlk basılı tarif kitaplarından olan Mehmed Kamil’in 1844 yılında yazdığı aşçıların sığınağı kitabında mantar ile ilgili hiçbir tarif bulunmamaktadır (Kamil, 2015). Türkiye’de kültür mantarı üretiminin geçmişi yaklaşık 45 yıldır. 1973 yılında toplamda 80 ton üretilen mantar (Kibar, 2015) 2016 verilerine göre yılda 40,2 bin tona çıkmıştır (Kurt & Karayılmazlar, 2019). Ayrıca toplayıcılığın popülerliği son 20 yılda artmıştır. Toplayıcılığın popüler olması ile referans amaçlı kullanılan Erdem, (2016) tarafından yazılan Mantar Avcısının El Kitabı, Barutçıyan (2012) tarafından yazılan Türkiye’nin Mantarları -1- ve 2, Sesli, (2020) tarafından yazılan Türkiye Mantarları Listesi vb. kitaplar son 20 yılda ortaya çıkmıştır.

Son 45 yıldır popüler olmaya başlayan mantar günümüzde birçok tarifte ve yemekte kullanılmaktadır. Yayla & Günay (2021) tarafından Türkiye’nin lezzet dağılımı ile ilgili yapılan bir çalışmaya göre tüm Türkiye’de incelenen 620 güveç tarifinin 159 unda mantar kullanılmaktadır ve güveçlerde en çok kullanılan 15 ürün içerisinde yer almaktadır. Ayrıca internette ve yemek kitaplarının birçoğunda mantar ile ilgili tarifler artmaktadır. Yapılan çalışmanın özel ve ekonomik değeri yüksek bir ürün olan mantarları incelemesi ve yeni türleri ortaya çıkarmasından dolayı literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun dışında çalışmanın yeni gastronomik ürünler önermesi ile bölge turizmine katkı sağlaması beklenmektedir.

Yenilebilir mantarların Türk ve Dünya mutfağındaki yeri dikkate alınarak; çalışma ile Giresun mutfağında yenilebilir yabancı mantarların hangi türlerinin tüketildiğinin ve mantar yemeklerinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda tespit edilecek mantar türleri ile yerel halkın gelirinin artmasına ve Giresun mutfak kültüründe yer alan yenilebilir yabancı mantarlarla yapılan yemeklerin

tanınırlığının artırılmasına ve bu yemeklerin ticarileştirilmesine katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda öncelikli olarak "Giresun'da ticarileşme potansiyeli olan yabancı mantarlar var mıdır?" araştırma sorusuna cevap aranmaktadır. Bu soru çerçevesinde "Yabancı mantar toplayıcılığının bölge turizmüne katkısı olabilir mi?" ve "Bu mantar türlerinin korunması için neler yapılmalıdır?" alt sorularına da cevaplar aranacaktır.

Yöntem

Çalışmanın ilk aşamasında Giresun mutfağı ve yemekleri hakkında bilgi elde edilebilecek dokümanlara ulaşılması amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir (Wu & Volkar, 2009: 2721). Çalışmada amaçları bakımından keşifsel araştırma yaklaşımı ve tarama modeli benimsenmiştir (Altunışık et al., 2012; Büyüköztürk et al., 2018). Araştırma verisini toplamak amacıyla yazından (Akman & Baysal, 1984; Birer, 1985; Şimşek & Önek, 2021) faydalanılarak yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Hazırlanan görüşme formu uzman görüşleri doğrultusunda son haline getirilmiştir. Görüşme formu iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. İkinci kısımda ise bu kişilerin Giresun'da doğal olarak yetişen yenilebilir mantarlar hakkında bildiklerini tespit etmeye yönelik; "bildikleri mantarlar, mantarların yöresel adı, kullanılan kısmı, tüketim amacı, biçimi, hangi aylarda yetiştiği, toplandığı, saklanma şekli, kullanıldığı yemekler, yemeği kimden öğrendiği ve tarifi" ile ilgili sorular yer almıştır. Daha sonra çalışma, 11 Mayıs 2022 tarihli ve 22/20 sayılı Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu Kararı ile etik olarak onaylanmıştır. Araştırmanın evrenini ise Giresun il sınırları içerisinde yaşayan yenilebilir yabancı mantarları bilen ve bu mantarları mutfaklarında kullanan, konu hakkında bilgi ve deneyimi olan kişiler olarak belirlenmiştir. Ancak Giresun il sınırları içerisinde yaşayan yenilebilir yabancı bitkiler üzerine bilgi ve deneyimi olan kişilerin tamamına ulaşma imkânı bulunmadığından kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Biernacki & Waldorf, 1981:145). Seçilen örnekleme yöntemi gereği yanıtların tekrar etmeye başlayana kadar yüz yüze olarak 23 katılımcı ile görüşülmüştür. Çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliği Guba ve Lincoln'ün (1982) nitel araştırmalar için inandırıcılık kriterleri dikkate alınarak sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun için katılımcı teyidi ve üçgenlemeden yararlanılmıştır. Çalışmaya katılanların mantarları yerel isimleri ile bilmesi, sahada yenilebilir olduğu bilinmeyen mantarlar olabileceği gibi sebeplerle saha incelemesi yapılmıştır. Görüşmelerde yenilebilir olduğu söylenen ancak saha incelemesinde bulunmayan mantarlar ise fotoğrafları temin edilerek teyit ettirilmiştir. Elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir (Stemler, 2000: 1). Çalışmada görüşme yapılan kişilere kodlar (K1, K2-K23) verilmiştir.

Bulgular

Giresun'da hangi tür yabancı mantarların yenildiği ve bu mantarlardan hangi yemeklerin yapıldığı ile ilgili alan çalışması Giresun'un Merkez, Keşap, Bulancak, Espiye, Dereli, Yağlıdere, Alucra ve Şebinkarahisar ilçelerinde 23 katılımcı ile görüşmeler yapılmış ve sahada yabancı mantarlar görülerek

fotoğraflanmıştır. Mevsimi olmadığı için alanda görülemeyen ya da o an için bulunamayan mantarların fotoğrafları temin edilerek katılımcılara teyit ettirilmiştir.

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde; 18'i kadın, 5'i erkeklerden oluşmakta; en küçüğü 35 yaşında, en büyüğü 76 yaşında; 2 kişi okuryazar olmamak üzere 9 kişi ilkokul, 3 kişi ortaokul, 5 kişi lise, 6 kişi yüksekokul mezunudur. Katılımcıların meslekleri ise 8 kişi ev hanımı, 3 kişi öğretmen, 3 kişi kamu kurumlarında memur, 4 kişi çiftçi, 1 kişi emekli işçi, 1 kişi aşçı, 1 kişi lokanta işletmecisi, 1 kişi mahalle muhtarı-esnaf ve 1 kişi de müteahhittir.

Yapılan görüşmelerde katılımcıların en az 4, en fazla 21 mantar türünü bildikleri görülmüştür. Çalışmaya Giresun ilinin sahil ilçeleri olan Merkez, Bulancak, Keşap, Eynesil'den katılan 9 kişinin ortalama 9, orta bölgelerdeki ilçeleri sayılabilecek olan Yağlıdere ve Dereli'den katılan 9 kişinin ortalama 16, iç bölgelerdeki ilçeleri olan Şebinkarahisar ve Alucra'dan katılan 5 kişi ise ortalama 8 mantar türünü bilmektedir. Giresun ilinde en fazla mantar bilinirliğine orta bölgelerdeki ilçelerde (Dereli, Yağlıdere) rastlanmıştır. Bunun nedeninin ise bu bölgelerde sahil ilçelerde yetişen mantarların yetişmesi, bu ilçelerin yaylacılık faaliyetlerinden dolayı Giresun ilinin yüksek kesimlerindeki iğne yapraklı ormanlar ile alpin çayırarda yetişen mantarları da görebilmelerinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Sahil ilçelerde ise görüştüğümüz katılımcıların yaylacılık faaliyetlerinde bulunmamaları sebebiyle iğne yapraklı ormanlar ile alpin çayırarda yetişen mantarları bilmedikleri görülmüştür. Bu mantarlar hakkında genel bir isimle "yayla mantarı" ifadesi ile bahsetmişlerdir. Bu nedenle sahil ilçelerde (Bulancak, Merkez, Keşap, Eynesil) mantar bilinirliğinin yapraklı ağaç ormanlarında ve fındık bahçelerinde yetişen mantarlarla sınırlı kaldığı görülmüştür. Şebinkarahisar ilçesinde görüşülen K5, 11 mantar türünü bildiğini söylemiştir. Ancak katılımcı mantarlara özel ilgi duyduğunu, internet ve sosyal medyadan mantar toplayıcılarını takip ettiğini ve öğrendiği mantarları denediğini ifade etmiştir. Bu nedenle Giresun'un iç kesim ilçelerinde (Şebinkarahisar, Alucra, Çamoluk) ortalama 8 türü bildikleri ve tükettikleri değerlendirilmektedir.

Giresun'da Doğal Olarak Yetişen Yenilebilir Mantarlar

Giresun ilinde tüketilen mantar türleri katılımcıların verdiği bilgilere göre ağaçta, geniş ve iğne yapraklı orman altlarında, alpin çayırarda yetişmektedir. Katılımcılardan alınan verilere göre Giresun'un iklim ve coğrafi özellikleri yabani mantarların kış mevsimi hariç uzun dönemde (ilkbahar, yaz, sonbahar) bulunabilirliğini artırmaktadır. Mantara Giresun ilinde sahil kesimlerinden yüksek rakımlardaki alpin çayırlara kadar geniş bir alanda rastlanmaktadır. Nisan ayında ağaçta yetişen mantarlar ile başlayan mantar sezonu yüksek rakımlarda çayır mantarları ile devam etmektedir. Daha sonra geniş yapraklı ağaçlar ve fındık bahçelerinde sahilden başlayarak Kasım aylarında yüksek rakımlarda iğne yapraklı ormanlarda ve alpin çayırarda sona ermektedir.

Katılımcılar sadece yenilebilir mantarların adlarını bilmektedir. Zehirli olarak bildikleri ya da düşündükleri mantarların isimlerini bilmedikleri ve K5 hariç tutulduğunda, diğer katılımcıların mantarları öğrenmek için araştırma çabasında da olmadıkları görülmüştür. Katılımcıların tamamı mantarları yöresel isimleri ile tanımakta bilimsel isimlerini bilmemektedir. Giresun'da mantarların

isimleri yerleşim yerlerine göre değişiklik gösterebilmektedir. *Ramaria* sp. (Tellice, Gelinparmağı, Halı saçağı) mantarının adını Bulancak ilçesindeki K12 Pürpür mantarı olarak söylemesine rağmen Şebinkarahisar ilçesinde K5 Saçak mantarı, Eynesil ilçesinde K6 Gelin tırnağı, Yağlıdere ilçesindeki K14 Tel mantarı, Dereli ilçesindeki katılımcılar ise Pürpürü olarak ifade etmiştir.

Tablo 1. Giresun'da Doğal Olarak Yetişen Yenilebilir Mantarlar

Ailesi	Tür Sayısı	Latince Adı	Türkçe Adı
Kirmitgiller (Russulaceae)	1	<i>Lactarius volemus</i>	Tirmit mantarı
	2	<i>Lactarius pyrogalus</i>	Sütlüçaban mantarı
	3	<i>Russula delica</i>	Akçınar mantarı
	4	<i>Russula chloroides</i>	Kayışkıran mantarı
	5	<i>Lactarius piperatus</i>	Sütlüdülbura mantarı
	6	<i>Lactarius vellereus</i>	Biberlice mantarı
	7	<i>Lactarius scrobiculatus</i>	Beneklimelki mantarı
	8	<i>Lactarius deterrimus</i>	Çam Melkisi mantarı
	9	<i>Lactarius deliciosus</i>	Kanlıca mantarı
	10	<i>Lactarius chrysorrheus</i>	Gevrek mantar
	11	<i>Lactarius uvidus</i>	Kaygansütlüce mantarı
	12	<i>Russula cyanoxantha</i> ,	Kıvrık Kirmit mantarı
	13	<i>Lactarius lacunarum</i> ,	Pashısütlüce mantarı
İçikzılgiller (Agaricaceae)	1	<i>Agaricus arvensis</i>	At mantarı
	2	<i>Agarius bisporus</i>	Kültür mantarı
	3	<i>Agaricus campedris</i>	İçikzıl mantarı
	4	<i>Calvatia gigantea</i>	Ayıpufu mantarı
	5	<i>Coprinus comatus</i>	Söbelen mantarı
	6	<i>Lycoperdon utriforme</i>	Yan Poslak mantarı
	7	<i>Macrolepiota procera</i>	Kartalayağı mantarı
	8	<i>Macrolepiota mastodia</i>	Turnabacağı mantarı
İstiridyemantarigiller (Pleurotaceae)	1	<i>Pleurotus populinus</i>	Kavak mantarı
	2	<i>Pleurotus pulmonarius</i>	Yaz İstiridyesi mantarı
	3	<i>Pleurotus eryngii</i> var. Ferulae	Çakşır mantarı
	4	<i>Pleurotus eryngii</i>	Diken mantarı, Kulak mantarı
Mortopaçgiller (Gomphaceae)	1	<i>Ramaria aurea</i>	Gelintellicesi mantarı
	2	<i>Ramaria stricta</i>	Saçaktellicesi mantarı
	3	<i>Ramaria formosa</i>	Eniştellicesi mantarı
Kuzugöbeğigiller (Morchellaceae)	1	<i>Morchella eleta</i>	Siyahgöbek mantarı
	2	<i>Morchella esculenta</i>	Kuzugöbeği mantarı
Boletgiller (Boletaceae)	1	<i>Boletus edulis</i>	Çörek mantarı
	2	<i>Boletus pinophilus-</i> <i>pinicola</i>	Çorba mantarı
Sığırdilimantarigiller (Hydnaceae)	1	<i>Hydnum repandum</i>	Sığırdili mantarı
	2	<i>Hydnum rufescens</i>	Sarı Sığırdili mantarı
Sarıkızmantarigiller (Cantharallaceae)	1	<i>Cantharellus cibarius</i>	Sarıkız mantarı
Karadönekigiller (Lyophyllaceae)	1	<i>Colocybe gambosa</i>	Gugule mantarı
Kıvrıkmantargiller (Sparassidaceae)	1	<i>Sparassis crispa</i>	Kıvrık mantarı
Dibiburuşukgiller (Discinaceae)	1	<i>Gyromitra esculenta</i>	Kuzugöbeğiebesi mantarı

Öküzdilimantarigiller (Bankeraceae)	1	Sarcodon imbricatus	Kiremit Balaban mantarı
Paraşütmantarigiller (Marasmiaceae)	1	Marasmius oreades	Mihbaşı mantarı
Bindeliklimantarigiller (Polyporaceae)	1	Cerioporus squamosus (Polyporus squamosus)	Görkemli mantarı
Kızılağlayangiller (Fomitopsidaceae)	1	Laetiporus sulphureus	Kükürt mantarı
Keselimantarigiller (Amanitaceae)	1	Amanita caesarea	İmparator mantarı
Karakızmantarigiller (Tricholomataceae)	1	Lepista personata	Diken mantarı
Dedesakalmantarigiller (Hericiaceae)	1	Hericium erinaceus	Tülübüzük mantarı

K1, K5 ve K18 tarafından ismi verilen Kavak mantarı, K19 tarafından ismi verilen Tarla mantarı, K12, K15 ve K19 tarafından ismi verilen Güllük mantarı, K14 tarafından ismi verilen Kara mantar, K13 tarafından ismi verilen Çakal mantarı ve Gürgen mantarı, K1 ve K2 tarafından ismi verilen Orman mantarı, Doruk mantarı, K5 tarafından ismi verilen Çayır mantarı mevsimi olmaması ya da alanda bulunamaması ve fotoğraf ile teyit ettiremediği için 8 mantar çalışmaya dâhil edilmemiştir. Yapılan saha incelemesinde diğer bölgelerde yenilebilir olan ancak Giresun ilinde yenildiği tespit edilemeyen *Russula Virescens* (Ehramlı kiremit mantarı), *Russula Auera* (Elik mantarı), *Hygrophorus Marzuolus* (Yanuk Gaypaşuk mantarı), *Infundbulicybe* (*Clitocybe*) *Geotropa* (Etçe mantarı), *Laccaria Amethsytina* (Mor Düzenbaz mantarı), *Cantharellus Tubeaformis* (Civciv Ayağı mantarı), *Cantharellus Tubeaformis* Var. *Lutescens* (Sarı Borazan mantarı), *Amanita Rubescens* (Kızıl mantar), *Craterellus Cornucopioides* (Borazan mantarı), *Ganoderma Lucidum* (Reişi mantarı), *Lapista nuda* (Mavi Cincile mantarı) gibi 11 mantar türü de görülmüştür. Katılımcılar bu mantarları tanımadıklarını ve yemedikleri için zehirli olarak bildiklerini ifade etmişlerdir. Yapılan saha incelemeleri ve görüşmeler sonucunda Giresun'da doğal olarak yetişen yenilebilir mantar türleri Tablo 1'de verilmiş ve bu mantar türleri ilgili elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Görsel 1. İmparator Mantarı

Görsel 2. Kükürt Mantarı

Görsel 3. Görkemli Mantarı

İmparator Mantarı: Keselimantargiller (Amanitaceae) ailesinden olan *Amanita Caesarea*, Türkiye'de İmparator mantarı olarak adlandırılmıştır (Sesli, Asan & Selçuk, 2020:359). 20 cm çapına kadar ulaşan turuncu renkli şapkalı ve sarı bacaklıdır. Kök kısmında yumurta benzeri beyaz bir torbacık bulunmaktadır (Barutçıyan, 2012:152). Genellikle ilkbaharın sonlarına, yaz ortalarına doğru geniş yapraklı ağaçların bulunduğu ormanlarda yetişen bu mantara K12 ve K1'in ifadelerine göre orman kenarlarında ve fındık bahçelerinin kenarlarında yetişmektedir. K12, çocukluğunda çok yetişen bu türün bahçelerde gübre kullanılması ile eskisi kadar yetişmediğini, nadir olarak denk geldiğini söylemiştir. K2, mantarın insan eli ve ayağının değmediği yerlerde ve her yıl aynı yerde yetiştiğini ifade etmiştir. Bu mantar Giresun ilinde Yumurta mantarı olarak bilinmektedir.

Kükürt Mantarı: Kızılağlayangiller (Fomitopsidaceae) ailesinden olan *Laetiporus sulphureus*, Kükürt mantarı olarak adlandırılmaktadır (Sesli et al., 2020:427). Üst üste katmanlar halinde yetişen, yassı, dalgalı turuncu renkli bir mantardır (Barutçıyan, 2012:174; Erdem, 2018:292). K2'ye göre kiraz ve erik ağaçlarında; K16'ya göre kiraz, armut, gürgen (kayın) ağaçlarında; K13'e göre kestane, taflan (karayemiş), erik ağaçlarında; K11'e göre kiraz, erik, yaykın (kızılağaç), kestane ağaçlarında yetişmektedir. Genellikle ilkbahar aylarında yetişen bu mantar hakkında katılımcılar, genç ve körpe kısımlarının toplandığı, toplanan mantarın hemen tüketilmesi gerektiğini, eğer tüketilmez ise odunsu bir yapıya dönüştüğünü söylemiştir. Mantar Giresun ilinde Kiraz mantarı, Et mantarı, Ağaç mantarı olarak bilinmektedir.

Görkemli Mantar: Bindeliklimantargiller (Polyporaceae) ailesinden olan *Cerioporus squamosus*, diğer adıyla *Polyporus squamosus* Görkemli mantarı olarak adlandırılmaktadır (Sesli et al., 2020:542). İlkbahar aylarında çürümeye başlayan ağaçların üzerinde, kütüklerinde yetişen bu mantar kahverengi yassı yapısı, şapka üzerinde koyu kahverengi pulları ve kat kat yetişmesi ile bilinmektedir. K2, çaman (akçaağaç), kayın ağaçlarında; K4, çaman (akçaağaç), K11, çaman (akçaağaç), gürgen (kayın) ağaçlarında yetiştiğini belirtmiştir. Genç ve körpe olanlarını toplandığını, yaşlı olanların odunsu bir yapıda olduğunu, taze olarak tüketilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. K4, haşlanmadan kızartmasının çok nefis olduğu ifade etmiştir. Bu mantar Giresun ilinde Çaman mantarı, Aladana mantarı olarak bilinmektedir.

Kavak Mantarı: İstiridyemantarigiller (Pleurotaceae) ailesinden olan *Pleurotus populinus*, Kavak mantarı olarak adlandırılmaktadır (Sesli et al., 2020:536). Ağaç gövdelerinde kat kat, yassı olarak yetişen bu mantarın şapka üstü gri-kahverengi, alt lamelleri beyazdır. Kültüre alınarak da yetiştirilmektedir (Barutçıyan, 2012:111). K11, mayıs ayının ortalarına doğru karaağaç ve çaman (akçaağaç) ağaçlarında; K5 ve K21, kesilmiş kavak kütüklerinde mart ayından nisan ortalarına kadar; K2, yapraklı ağaçlarda yetiştiğini ifade etmiştir. Tüm katılımcılar bu mantarı bilmekte ve kültüre alınmış halini de kullanmaktadır. Giresun'da Karagulak mantarı, Et mantarı, İstiridyemantarı ve Kavak mantarı olarak bilinmektedir.

Görsel 4. Kavak Mantarı

Görsel 5. Yaz İstiridyesi Mantarı (Anonim1, 2022)

Görsel 6. Tülübüzük Mantarı

Yaz İstiridyesi Mantarı: İstiridyemantarigiller (Pleurotaceae) ailesinden olan *Pleurotus pulmonarius*, Yaz istiridyesi olarak adlandırılmaktadır (Sesli et al., 2020:537). Ağaç gövdelerinde kat kat, yassı olarak yetişen bu mantarın şapka üstü gri-beyaz, alt lamelleri beyazdır. (Erdem, 2018:211). Katılımcılar Kavak mantarı (*Pleurotus populinus*) ve Kayın mantarını (*Pleurotus pulmonarius*) Karagulak mantarı olarak isimlendirmekte ve bilmektedir. Bu iki farklı türün ayırımını sadece K2 yapmıştır.

Tülübüzük Mantarı: Dedesakalmantarigiller (Hericiaceae) ailesinden olan *Hericium erinaceus*, Tülübüzük mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:441). K21 ve K22, bu mantarın çürümekte olan ağaç kütüklerinde yetiştiğini belirtmiştir. Katılımcılar mantarın ormanların insanların pek fazla uğramadığı derin noktalarında yetiştiği, nadir bulunan bir mantar olduğunu ifade etmişlerdir. Her iki katılımcı da Köknar ağacında olanların daha lezzetli olduğunu K22 ise mantarın “ölüyü diriltecek” kadar faydalı olduğunu, çocuğu olamayan erkeklere sperm sayısını artırması için özellikle yedirildiğini sözlerine eklemiştir.

Görsel 7. Mihbaşı Mantar

Görsel 8. At Mantarı

Görsel 9. Tirit Mantarı

Mihbaşı Mantar: Paraşütmantarigiller (Marasmiaceae) ailesinden olan *Marasmius Oreades*, Mihbaşı mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:492). K1 ve K2, bu mantarın mayıs aylarında

çayırlarda sıra dizilişi şeklinde yetiştiğini, çayıra bakıldığında hilal şeklinde koyu yeşil bir ot halkası olarak yerinin bulunabileceğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların tamamının tanıdığı ve tükettiği bu mantar, bacak kısmının sert olması nedeniyle sadece şapkası yenilmektedir. Giresun'da Cicil mantar, Cin kavuk, Civil mantar, Çöpbacak mantarı, Cimcime mantarı olarak bilinmektedir.

At Mantarı: İčíkızılğiller (Agaricaceae) ailesinden olan *Agaricus Arvensis*, At mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:338). Katılımcıların verdiği bilgilere göre ilkbahar aylarında yetişmektedir. Şapkası 30 cm'ye kadar büyüeyebilen kalın yapıda, şapka üstü beyaz, şapka altı pembemsi gri bir mantardır. Tüm Katılımcılar tarafından bilinen bir türdür. Katılımcılar oldukça lezzetli ve sevilen bir mantar olduğunu ifade etmişlerdir. Giresun'da Evelek mantarı, Çayır mantarı olarak bilinmektedir.

Tirmit Mantarı: Kirmitğiller (Russulaceae) ailesinden olan *Lactarius volemus*, Tirmit mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:610). Katılımcıların verdiği bilgilere göre temmuz ayından ekim ayına kadar yapraklı ağaçların altında yetişen bu mantar kırmızımsı turuncu rengi ve çizilince akan beyaz süttten ayırt edilebilmektedir Giresun'da genel olarak bilinen bir mantar türüdür. K1 ve K2 Giresun'da çiğ olarak tüketilebilen bir mantar olduğunu söylemişlerdir. Giresun'da Geyik mantarı ve Ekmek mantarı olarak bilinmektedir.

Görsel 10. Kiremit Balaban Mantarı

Görsel 11. Sığırdili Mantarı

Görsel 12. Sarıkız Mantarı

Kiremit Balaban Mantarı: Öküzdilimantarıgiller (Bankeraceae) ailesinden olan *Sarcodon imbricatus*, Kiremit balaban mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli, Asan & Selçuk, 2020:374). Yapraklı ve iğne yapraklı ormanların altında yetişen bu mantar, şapkasının kahverengi ve parçalı yapısından, şapka altındaki tarak dişi gibi lifli yapısından ayırt edilmektedir (Erdem, 2018:305). Katılımcıların tamamının bildiği mantar türlerinden bir tanesidir. Katılımcılar yaz aylarından sonbahar sonuna kadar orman altında görülebileceğini ifade etmişlerdir. Giresun'da Pos mantarı, Aykulağı, Kara mantar ve Ayı mantarı olarak isimlendirilmektedir.

Sığırdili Mantarı: Sığırdilimantarıgiller (Hydnaceae) ailesinden iki mantar türünden birincisi *Hydnum repandum* Sığırdili mantarı, ikincisi ise *Hydnum rufescens* Sarı Sığırdili'dir (Sesli et al., 2020:442). Yaz

ve sonbahar aylarında iğne yapraklı, yapraklı ve karışık orman altlarında yetişmektedir. Şapkasının parlak sarı rengi ve şapka altında tarak dişi gibi lifleri ile ayırt edilmektedir (Erdem, 2018:149). Katılımcıların çoğu tarafından bilinen, lezzetli bir mantardır. Giresun'da Pos mantarı, Beyaz ayıkulağı, Beyazpos mantarı ve Havlu mantarı olarak bilinmektedir.

Sarıköz Mantarı: Sarıközmantarıgiller (Cantharallaceae) ailesinden olan *Cantharellus cibarius*, Sarıköz mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:389). Şapkası dalgalı kenarlı, şapka altı lamelleri dalgalı şekilde, rengi sarı, tek ya da grup halinde, yaz aylarından sonbahar aylarına kadar yetişebilen bir türdür (Barutçıyan, 2012:164). Katılımcıların tamamının tanıdığı, fındık bahçelerinde ve orman kenarlarında yetişen, lezzeti ile bilinen bir mantardır. Giresun'da Tavuk mantarı olarak bilinmektedir.

Sütlüçiban Mantarı: Kiritgiller (Russulaceae) ailesinden olan *Lactarius pyrogalus*, Sütlüçiban mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:608). Katılımcıların verdiği bilgilere göre fındık bahçeleri ve yabani fındıklıklarda ağustos ve kasım ayları arasında yetişmektedir. Kırılgan bir yapıya sahip olan bu mantardan çizildiğinde beyaz sıvı akmaktadır. Giresun'un sahil ilçelerinin tamamında bilinen ve oldukça sevilerek taze olarak tüketilen bir mantardır. Giresun'da Fındık mantarı, Fındık tiriti ve Bahçe mantarı olarak bilinmektedir.

Görsel 13. Sütlüçiban Mantarı

Görsel 14. Kartalayağı Mantarı

Görsel 15. Turnabacağı Mantarı

Kartalayağı Mantarı: İçikızılğiller (Agaricaceae) ailesinden olan *Macrolepiota Procera*, Kartalayağı mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:356). Şapka üzeri krem ve açık kahverengi tonlardadır ve üzerinde kahverengi parçalar bulunmaktadır. Bacak kısmı uzun ve serttir. Üzerinde hareketli bir bilezik bulunmaktadır (Barutçıyan, 2012:148; Erdem, 2018:165). Katılımcılar yaz mevsiminden sonbahar sonlarına kadar orman kenarlarındaki çayırda yetiştiğini, bacak kısmının sert olması nedeniyle şapka kısmının tereyağında kızartılarak tüketildiğini ifade etmişlerdir. Giresun'un sahil ilçelerinde Şavle mantarı, Şavleli mantar, Paçalı mantar, Şalvarlı mantar ve Kahverenkli evelek olarak bilinmektedir.

Turnabacağı Mantarı: İcikızlgiller (Agaricaceae) ailesinden olan *Macrolepiota mastodia* Turnabacağı mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:355). 15 cm'ye kadar büyüyen şapkasının tam ortasında bulunan göbekten ve bacağına bulunan hareketli bir yüzükten ayırt edilebilen mantar, ormanlık arazilerin altında yetişmektedir (Erdem, 2018:164). K1 ve K2 tarafından Orman Eveleği olarak isimlendirilen bu mantar yaz aylarından sonbahara kadar ladin ormanlarının altında yetişmektedir.

Çörek Mantarı: Boletgiller (Boletaceae) ailesinden olan iki mantardan birincisi *Boletus edulis*-Çörek mantarı, ikincisi ise *Boletus pinophilus-pinicola*-Çorba Mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:378). İğne yapraklı, yapraklı ağaç ve karışık ormanlarda yetişen, türüne göre şapka üstü kadifemsi siyah, kahverengi, grimsi-kahve şeklinde, şapka altı grimsi-sarı olan, bacak kısmı genel olarak kalın olan yaz aylarından sonbahar sonlarına kadar yetişebilen bir türdür (Erdem, 2018:111; Barutçıyan, 2012:84). K1, K2 ve K7 bu mantarın yenilebildiğini sonradan öğrendiklerini, Giresun'da toplanıp satılan ve pazar değeri olan bir mantar olduğunu ifade etmişlerdir. Yapılan arazi çalışmasında en fazla *Boletus edulis*-Çörek mantarı, *Boletus pinophilus-pinicola*-Çorba Mantarı türlerinin küçük, genç ve taze olanlarının daha fazla tercih edildiği görülmüştür. Giresun'da Ayı mantarı ve Bolet mantarı olarak bilinmektedir. Katılımcılar türlerin ayırımını yapamamakta ve tümü bu mantarları Ayı mantarı olarak ifade etmektedir.

Görsel 16. Çörek Mantarı

Görsel 17. Akçınar Mantarı

Görsel 18. Sütlüdilburan Mantarı

Akçınar Mantarı: Kiritgiller (Russulaceae) ailesinden olan iki mantar türünden birincisi *Russula delicata*- Akçınar mantarı, ikincisi ise *Russula chloroides*- Kayışkıran mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:613-614). Ancak *Russula chloroides* türü şapka ile bacak birleşimindeki ince mavi renginden ayırt edilebilmektedir (Barutçıyan, 2012:97). Katılımcıların verdiği bilgilere göre yaz ve sonbahar aylarında genellikle iğne yapraklı orman altlarında yetişmektedir. Mantar, sütsüz, beyaz rengi, geniş sıra halinde bacak sapına kadar uzanan beyaz lamelleri ve şapka ortasının çukurluğu ile tanınmakta ve hızlı kurtlanma özelliğinden bahsedilmiştir. Katılımcıların tümünün bildiği ve topladığı bir mantardır. Giresun'da yöreye göre Toz mantarı, Yayla acı mantarı, Doruk mantarı, Dorukacı Mantarı ve Yeryaran mantarı isimleri ile bilinmektedir. Katılımcılar arazi çalışmasında her iki türü de aynı isimle ifade etmektedir.

Sütlüdilburan Mantarı: Kirmitgiller (Russulaceae) ailesinden olan iki mantar türünden birincisi *Lactarius piperatus*-Sütlüdilburan mantarı, ikincisi ise *Lactarus vellereus*-Biberlice mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:608-610). *Lactarius piperatus* türü mantarın bacak kısmı diğer türe göre daha ince ve kırılğan, şapka bir vazo şeklinde büyüyerek büyük bir çukur oluşturmaktadır. *Lactarus vellereus* türünde ise bacak daha kalın ve kısa şapka biraz yatay ve yayvan, şapka çukuru daha küçük ve lamelleri daha sık olmaktadır (Erdem, 2018:281-282). Katılımcıların verdiği bilgilere göre genellikle yapraklı orman altlarında tek ya da sıra gruplar halinde yetişmektedir Mantar, sütlü, beyaz rengi, geniş sıra halinde bacak sapına kadar uzanan beyaz lamelleri, şapka ortasının çukurluğu ve acı tadı ile ayırt edilebilmektedir. Giresun'un sahil ilçelerinde bilinen ve toplanan bir mantardır. Katılımcılar arazi çalışmasında her iki türü de aynı isimle ifade etmektedir. Ancak K11, K12 ve K13 bu mantarı bacak kalınlığı, şapka yapısı, sütün acılığı ve lamel özelliklerine göre erkek ve dişi olarak tanımlamışlardır. Katılımcılara göre *Lactarius piperatus*-Sütlüdilburan mantarı dişi mantar, *Lactarus vellereus*-Biberlice mantarı ise erkek mantardır. K13, önce Mayıs ayında erkek mantarın yetiştiğini, daha sonra dişi mantarın yetiştiğini ve erkek mantarın son bir kez ekim ayında tekrar görüldüğünü ifade etmiştir. Giresun'da yöreye göre Gürgen mantarı, Acı mantar, Beyazdişimen mantarı, Gürgenacı mantarı ve Orman mantarı isimleri ile bilinmektedir.

Görsel 19. Tellice Mantarı

Görsel 20. Benekli Melki Mantarı

Görsel 21. Kanlıca Mantarı

Tellice Mantarı: Mortopaçgiller (Gomphaceae) ailesinden olan *Ramaria* sp. Tellice mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:437). Mercan gibi dallı şekilleri, çeşitli renkleri ile dikkat çeken, ancak yenilmesi tavsiye edilemeyen, yenildiğinde şiddetli, uzun süreli ishal ve karın ağrısı yapan bir mantar olduğu bilinmektedir. (Erdem, 2018:288). Katılımcıların verdiği bilgilere göre Giresun'da alanda çeşitli renklerde kırmızımsı sarı renkte *Ramaria aurea*- Gelintellicesi, kahvemsi gri *Ramaria stricta*- Saçaktellicesi ve Beyazımsı gri renklerde *Ramaria Formosa*- Eniştetellicesi türleri yetişmektedir. K2, sadece kök kısmı kalın ve sarı olanların yenmesi gerektiğini ifade etmesine rağmen, genel olarak tüm çeşitlerinin toplanılarak tüketildiği görülmüştür. Katılımcıların tümünün bildiği bir türdür. Giresun'da Pürpür mantarı, Pürpürü mantarı, Pürpürüm mantarı, Pürpürlü mantar, Gelinparmağı mantarı, Saçak mantarı ve Tel mantarı olarak adlandırılmaktadır.

Benekli Melki Mantarı: Kiritgiller (Russulaceae) ailesinden olan *Lactarius scrobiculatus*, Beneklimelki mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:609). Ağır sindirim sorunları yaratabilecek özelliği olan bir tür olarak bilinmektedir (Erdem, 2018:273). K1, K2 ve K7'nin verdiği bilgilere göre yaz ve sonbahar aylarında iğne yapraklı orman altlarında nemli bölgelerde yetişmekte, şapka altı beyaz, şapka üstü sarı ve sümüksü bir yapıda sütlü bir mantardır. Giresun'da Sümüklü mantar, Yağlı mantar ve Süleymandoruk mantarı olarak bilinmektedir.

Kanlıca Mantarı: Kiritgiller (Russulaceae) ailesinden olan iki mantarın birincisi *Lactarius deterrimus*-Çam melkisi mantarı ve ikincisi ise *Lactarius deliciosus*- Kanlıca mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:606). Bu mantarın diğer mantarlardan ayırt edici özellikleri renklerinin turuncunun tonlarında olması, çizildiğinde turuncu renkli sıvı akması ve çizilen yerlerinin yeşil renk almasıdır (Erdem, 2018:267). Mantarın temmuz ayında sonbahara kadar bölgede yetiştiğini belirten K9 ve K2, birkaç farklı türünün olduğunu ancak sütünün rengi ve çizilince yeşil renk almalarından dolayı hepsine Koyun mantarı denildiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar türlerin ayırımını yapamamakta ve tümü Koyun mantarı, orijinal ismini bilenler ise Kanlıca mantarı olarak ifade etmektedir.

Görsel 22. İçikızıl Mantarı

Görsel 23. Kuzu Göbeği

Görsel 24. Kuzugöbeğiesi Mantarı

İçikızıl Mantarı: İçikızıliller (Agaricaceae) ailesinden iki tür mantardan birincisi *Agarius Bisporus*-Kültür mantarı, ikincisi ve *Agaricus campestris*- İçikızıl mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:339). Alpin çayırarda ilkbahar ve sonbahar aylarında yetişen bu mantarın şapka üstü beyaz, şapka altı pembe renklidir. Çayırarda tek olabileceği gibi sıra gruplar halinde de görülebilir (Barutçıyan, 2012:143; Erdem, 2018:155). K2, çayır mantarının iki çeşidinin olduğunu şekil ve renk olarak aynı özellikte olmasına rağmen bacaklarından ayırt edilebileceğini söylemiştir. K2, *Agarius Bisporus*- Kültür mantarının bacak kısmının uzun, *Agaricus campestris*-İçikızıl mantarının ise kısa olduğunu ifade etmiştir. Giresun'da Çayır mantarı, İçikızıl mantarı ve Kızılıçi mantarı olarak bilinen bu mantar tüm katılımcılar tarafından bilinen bir türdür. Oldukça lezzetli ve sevilen bir tür olarak ifade edilmiştir. Katılımcıların çoğu bu mantarı türlerine göre ayıramamakta, tamamını İçikızıl mantarı ya da Çayır mantarı şeklinde ifade etmektedir.

Kuzu Göbeği: Kuzugöbeğigiller (Morchellaceae) ailesinden olan iki tür mantardan birincisi *Morchella esculenta*- Siyahgöbek mantarı, ikincisi *Morchella esculenta*- Kuzugöbeği mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:202). İbrelî ormanlarda, yol kenarlarında mayıs ayından temmuz ayına kadar yetişen mantarı, (K1), (K2), (K5), (K17), (K21) tarafından Kuzugöbeği mantarı olarak bildiklerini oldukça lezzetli bir mantar olduğunu ifade etmişlerdir. (K17), mantarın kesim yapılan ormanlarda çam dallarının altında, yeni yapılan yol kenarlarında yetiştiğini ifade etmiştir. (K2) ise mantarın üç türünü gördüğünü belirterek çam ağaçlarının altında kahverengiye yakın piramit şeklinde olan, kavak ağaçlarının olduğu bölgelerde ince ve uzun yapılı, köknar ağaçlarının olduğu bölgelerde ise büyük ve siyah olarak yetişen çeşitlerinden bahsetmiştir. Giresun'da her iki türde isim olarak ayırım yapılmamakta, Kuzugöbeği mantarı olarak bilinmektedir.

Kuzugöbeğiebesi Mantarı: Dibiburuşukgiller (Discinaceae) ailesinden olan *Gyromitra esculenta*, Kuzugöbeğiebesi olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020: 97). Beyin kıvrımlarına benzeyen ve kızıl kahverengi şapka yapısı, kısa bacakları ile bilinmekte, bilim insanlarınca zehirli olarak addedilmektedir (Barutçıyan, 2012: 185; Erdem, 2018: 79). Mantarın ilkbahar aylarında yetiştiğini belirten K2 ve K17 bu mantarın adını Kuzugöbeği olarak bildiklerini, mantarı yıllardır toplayarak tükettiklerini söylemişlerdir.

Görsel 25. Çakşır Mantarı (*Pleurotus eryngii* var. *Ferulae*)

Görsel 26. Çakşır Mantarı (*Pleurotus eryngii*) (Anonim2, 2022)

Görsel 27. Diken Mantarı

Çakşır Mantarı: İstiridyemantarigiller (Pleurotaceae) ailesinden olan *Pleurotus eryngii* var. *ferulae*, Çakşır mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020: 536). 1500 metrenin üzerindeki rakımlarda, Çakşır otunun bulunduğu yerlerde ilkbahar aylarında yetişen, beyaz renkli tabak şeklinde bir mantardır (Erdem, 2018:213-2014). Giresun ilinin iç bölge ilçelerinde (Şebinkarahisar, Alucra, Çamoluk) bilinen ticari değeri olan bir mantardır. K5, bu mantarın Çaşur otunun kökünde büyüdüğünü her Çaşur otunun olduğu yerde olmadığını, bir kökten en az 4 ya da 5 kök Çaşur otu çıkan yerde olduğunu ifade etmiştir. Çok değerli ve lezzetli bir mantar olduğunu, Şebinkarahisar'da pazar değeri olan bir mantar olduğunu söylemiştir.

Çakşır Mantarı: İstiridyemantargiller (Pleurotaceae) ailesinden olan *Pleurotus eryngii*, Diken mantarı, Kulak mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020: 536). Boğadikeninin kök kısmından büyüyen bu mantar ilkbahardan sonbahara kadar yetişmektedir. Mantarın şapkası kirli beyazdan kahverengine kadar değişebilen, eti beyaz, şapka kenarları içe kıvrık, lamelleri düzgün ve belirgin şekilde saplarına kadar uzanan bir mantardır (Erdem, 2018:212). K22, bu mantarın Boğa dikeninin ve Çakır dikeninin dip kısımlarında ilkbahar aylarında yetiştiğini, ancak en fazla sonbahar aylarında çıktığını, bol sulu ve lezzetli olduğunu belirtmiştir. Bu mantarı Diken mantarı olarak bildiğini ifade etmiştir.

Diken Mantarı: Karakızmantargiller (Tricholomataceae) ailesinden olan *Lepista personata*, Diken mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:655). Şapkası beyazdan mor tonlara kadar renklerde olan, lameller grimsi-beyaz, bacaklarındaki renk biraz daha morumsu olan bir mantar olarak tarif eden K5, Geven mantarı olarak ismini verdiği bu mantarın yaz sonlarına doğru çimenliklerde ve tarlalarda yetiştiğini, mantarın etli bir yapıda ve lezzetli olduğunu ifade etmiştir.

Kıvırcık Mantarı: Kıvırcıkmantargiller (Sparassidaceae) ailesinden olan *Sparassis crispa*, Kıvırcık mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:628). Kıvırcık marul şeklinde olan mantar 40 cm'ye kadar büyüebilmektedir. K5 ve K22, bu mantarı sonbahar aylarında iğne yapraklı ağaçların toprakla buluştuğu tabanlarında yetiştiğinden bahsetmiştir. Giresun ilinin iç bölge ilçeleri olan Şebinkarahisar, Alucra ilçelerinde Saçak mantarı olarak bilinmektedir.

Görsel 28. Kıvırcık Mantarı
(Anonim3, 2022)

Görsel 29. Gevrek
Mantar (Anonim4,
2022)

Görsel 30. Kaygansütlüce Mantarı
(Anonim5, 2022)

Gevrek Mantar: Russulcaea ailesinden olan *Lactarius chrysorrheus*, Gevrek mantar olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:605). Katılımcılar, mantarın geniş yapraklı orman örtüsünün altlarında ve fındık bahçelerinde ilkbahardan sonbahar aylarına kadar yetiştiğini, şapka ve bacakların genel olarak ten renginde olduğunu, acı, sütlü bir mantar olduğunu ifade etmişlerdir. Giresun'da Kestane mantarı olarak bilinmektedir.

Kaygansütlüce Mantarı: Kiritigiller (Russulaceae) ailesinden olan *Lactarius uvidus*, Kaygansütlüce mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:610). Sonbahara doğru yapraklı orman altlarında yetişen, kaygan yüzeyli, mor şapkalı, beyaz sütlü anacak sütün havayla temas ettiğinde mor renge

dönüşen, bilim insanlarınca çeşitli rahatsızlıklara sebep olduğu için yenilmesi tavsiye edilmeyen bir mantardır (Erdem, 2018:274). K16, bu mantarı Meşe mantarı olarak bildiklerini ve yediklerini ifade etmiştir.

Görsel 31. Ayıpufu Mantarı

Görsel 32. Söbelen Mantarı

Görsel 33. Yan Poslak Mantarı

Ayıpufu Mantarı: İçikızıliller (Agaricaceae) ailesinden olan *Calvatia gigantea*, Ayıpufu mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:344). K21, bu mantarın ilkbahar aylarında mera ve çayırlarda yetiştiğini ifade etmiştir. Bu mantarı babasının mantarı fırına közün içine atarak tükettiğini, taze olanlarını yağda soğanla beraber kavurarak yediğini söylemiştir. Katılımcı mantarın Fosuk mantarı, Göbelek Mantarı ve Eşekgöbeği mantarı olarak bilindiğini de sözlerine eklemiştir.

Söbelen Mantarı: İçikızıliller (Agaricaceae) ailesinden olan *Coprinus comatus*, Söbelen mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:345). K21, ilkbahar ve sonbahar aylarında çayırlık alanlarda ve yol kenarlarında yetiştiğini, taze tüketilmesi gereken bir mantar olduğunu, eğer tüketilmez ise hızla kararıp bozulduğunu ifade etmiştir. Katılımcı mantarın yörede Yeryaran mantarı olarak bilindiğini de söylemiştir.

Yan Poslak Mantarı: İçikızıliller (Agaricaceae) ailesinden olan *Lycoperdon utriforme*, Yan poslak mantarı olarak bilinmektedir (Sesli et al., 2020:354). İlkbaharda alpin çayırlarda yetişen mantar K22 tarafından çiğ olarak yendiğini ve kendisinin de mantar toplarken yediğini, lezzetli bir mantar olduğunu ifade etmiştir. Katılımcı yörede mantarı Eşşekosuruğu mantarı olarak bilindiğini de sözlerine eklemiştir.

Görsel 34. Kıvrık Kirmit Mantarı

Görsel 35. Gugule Mantarı

Görsel 36. Pashısütlüce Mantarı (Anonim6, 2022)

Kıvrık Kirmit Mantarı: Kirmitgiller (Russulaceae) ailesinden olan *Russula cyanoxantha*, Kıvrık kirmit mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020:613). Yapraklı orman altlarında yaz sonları ve sonbahar aylarında yetişen, eti beyaz ve kırılgan olduğunu söyleyen K1 ve K14, bu mantarın kâse formunda olduğunda topladıklarını, lezzetli ve taze tüketilmesi gereken bir mantar olduğunu söylemişlerdir. Giresun'da Göcügöbek mantarı ve Eminem mantarı olarak bilinmektedir.

Gugule Mantarı: Karadönekçiller (Lyophyllaceae) ailesinden olan *Colocybe gambosa*, Gugule mantarı olarak isimlendirilmektedir (Sesli et al., 2020: 485). İlkbahar aylarında çayırarda, parklarda, bahçelerde, çalılıklarda ve tarlalarda, yaprak döken ağaçların altında yetişen beyazımsı veya açık krem renkli, şapkasının pürüzsüz, kokulu olan bu mantarı; K2, Has cincile mantarı olarak bildiğini ifade etmiştir.

Pashısütlüce Mantarı: Kirmitgiller (Russulaceae) ailesinden olan *Lactarius lacunarum*, Pashısütlüce mantarı olarak adlandırılmaktadır (Sesli et al., 2020: 607). İlkbahar aylarından sonbahara kadar ıgne yapraklı orman altlarında nemli ve sulak alanların kenarlarında, kırılgan, beyaz sütlü bir mantar olduğunu söyleyen K1, mantarın küçük olduğunu, toplanması zaman aldığı için pek tercih edilmediğini ve adını bilmediğini ama fındık mantarının ormanda yetişen bir türü olduğunu bildiğini söylemiştir. K2 ise mantarın adının Halime mantarı olduğunu ifade etmiştir.

Giresun'un Mantar Yemekleri

Mantarları ve bu mantarlardan yapılan yemekleri nereden öğrendiğini sorulduğunda katılımcılar "Çocukken büyüklerimizle ormana giderdik. Atadan, dededen, büyüklerimizden öğrendik." cevabı vermişlerdir. Katılımcılar genel olarak mantardan zehirlenme korkusu ile kadimden gelen çeşitleri topladıklarını, ormanda farklı türlerde yenilebilir mantarlar bulunmasına rağmen bilmedikleri mantarları toplamadıklarını belirtmişlerdir. Merkez ilçede görüştüğümüz K13, on yaşından beri mantar topladığını, mantarları büyüklerinden öğrendiğini, eskiden çok mantar olduğunu, fındık zamanı

insanların fındığı bırakarak mantar toplamaya gittiğini ifade etmiş ve artık eskisi kadar mantar olmadığını da sözlerine eklemiştir. Alucra ilçesinde görüştüğümüz K21, yörede çok çeşitli mantarların tüketildiğini, hatta bazı köylerde zehirli olarak bilinip tüketilmeyen mantarın, diğer köylerde tüketildiğini gördüğünü ifade etmiştir.

Giresun'da mantarlar genel olarak en fazla taze olarak tüketilmektedir. Katılımcıların verdiği bilgilere göre mantarlar kavurması, kızartması, ızgarası, közlemesi, köftesi, turlüsü, pilavı (diblesi) yapılarak tüketilmektedir. Yapısı itibariyle sert olan mantarların genel olarak haşlanarak yemeğinin tüketildiği, kırılğan ve sert yapıda olmayanların ise haşlanmadan yemeğinin yapıldığı tespit edilmiştir. Acı sütlü olan mantarlar acı tadı giderildikten sonra pişirilmektedir. K4'ün verdiği bilgiye göre, acı mantar el ile ovularak küçük parçalara ayrılmakta, sonra su ile yıkanmakta, daha sonra suyu sıkılarak acısı giderilmektedir. K14'ün verdiği bilgilere göre ise küçük parçalar halinde doğranan mantar bir süre su ve tuz karışımının içerisinde bekletildikten sonra sıkılarak acısı alınmaktadır. Katılımcıların tümü *Lactarius piperatus*-Sütlüdilburan mantarı, *Lactarius vellereus*-Biberlice mantarı ve *Lactarius acerrimus* (Gevrek mantar) mantarın yukarıda tarif edildiği şekilde acısının alınarak tüketilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Kavurma tüm katılımcıların bildiği ve yaptığı bir mantar pişirme usulüdür. Katılımcıların verdiği bilgilere göre tüm mantarların kavurması yapılmaktadır. Kavurma iki şekilde yapılmaktadır. Birinci usulde soğan tereyağında esmerleşinceye kadar kızartılmakta ve daha sonra küçük dilimler halinde kesilen mantar soğana ilave edilerek pişinceye kadar kavrulmaktadır. İkinci usulde ise yapılan kavurmanın içerisine domates, yeşilbiber ve çeşitli baharatlar ilave edilerek hafif sulu olarak yapılmaktadır. Katılımcıların bir bölümü ikinci usulle yapılan yemeği "*mantar sote, mantar yahnisi*" olarak da ifade etmişlerdir. Katılımcıların tamamı tüm mantar türlerinin birinci ve ikinci usulde yemeklerinin yapılarak tüketildiğini söylemişlerdir.

Giresun ilinde tamamı olmamakla birlikte mantar türlerinin birçoğu haşlanarak ya da haşlanmadan tereyağında kızartılarak yenilmektedir. K2, K4, K9, K10, K14 ve K20, *Macrolepiota Procera* (Kartalayağı mantarı) mantarının haşlanmadan tereyağında kızartmasını yaptıklarını ve çok lezzetli olduğunu aktarmışlardır. K2, K4 ve K7, *Sarcodon imbricatus* (Kiremit balaban mantarı) mantarı haşlanarak ve tereyağında kızartılarak yenildiğini ifade etmişlerdir. K14, *Lactarius volemus* (Tirmit mantarı) mantarının haşlayarak tereyağında kızartıp yediklerini söylemiştir. K4, *Russula delica*- Akçınar mantarı ve *Russula chloroides*- Kayışkıran mantarlarının kızartmasını farklı bir tarifile yaptıklarını söylemiştir. Katılımcının verdiği bilgiye göre kızartma mantarın tuzlusundan yapılmaktadır. Mantar bidondan alınarak tuzunu salması için bir süre suda bekletilmektedir. Daha sonra ince olarak kıyılan mantar, mısır unu ve yumurta ile karıştırılarak tavada tereyağı ile birlikte kızartılmaktadır. K2'nin verdiği başka bir tarife göre ise suda bekletilen ve dörde bölünen mantar suyu sıkılarak kızartma tavasına dizilmektedir. Mantarın bir yüzü kızarıncı çevrildikten sonra üzerine kaşar peyniri rendelenmekte ve kaşar eridikten sonra servis edilmektedir.

Katılımcıların verdiği bilgiye göre *Russula delica*- Akçintar mantarı, *Russula chloroides*- Kayışkıran mantarı, *Agarius Bisporus* ve *Agaricus campedris* (Kültür mantarı, İçikızıl mantarı) mantarından közlemesi ya da ızgarası yapılmaktadır. Mantar közlemesi, mantarın direkt olarak köz üzerine oturtulması ile yapılmaktadır. Izgara ise mantarın bir tel yardımı ile közün üzerinde pişirilmesidir. Katılımcılar mantarın suda yıkanıp temizlendikten sonra içine tuz konulup direk közün üzerinde ya da tel ile beraber pişirildiğini ifade etmişlerdir. Yine katılımcılar son yıllarda *Agarius Bisporus* ve *Agaricus campedris* (Kültür mantarı, İçikızıl mantarı) mantarlarını fırında üzerine kaşar peyniri ekleyerek pişirdiklerini söylemişlerdir.

K4 mantarın köftesinin de yapıldığı belirtmiştir. Katılımcının anlatımına göre *Pleurotus ostreatus* (İstiridye mantarı) mantarına özel ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. İstiridye mantarından köfte, kızartma, kavurma ve ızgarasını yaptığını ifade eden katılımcı köftesinin tarifini şu şekilde vermiştir. İstiridye mantarı el ile ezilerek kıyma kıvamına getirilmektedir. Daha sonra içerisine yumurta, soğan, galeta unu veya ekme, tuz eklenmekte, çeşitli baharatlar (kimyon, karabiber, kırmızıbiber, tatlı toz biber) ile karıştırılıp şekil verilerek yağda kızartılmaktadır.

Mantar türüsü, mantara çeşitli sebzeler ile karıştırılarak fırında ya da ocakta yapılan bir yemektir. K14 tarafından *Russula delica*- Akçintar mantarı ve *Russula chloroides*- Kayışkıran mantarından yapılan ve "Acı mantar türüsü" olarak ifade edilen yemeğin tarifi şu şekilde verilmiştir. Mantarlar haşlandıktan sonra küçük bir şekilde doğranmaktadır. Daha sonra patates, soğan, domates, yeşilbiber ile beraber karıştırılarak fırında pişirilmektedir. Yine aynı katılımcımız Tel mantarı (*Ramaria* sp.) olarak ifade ettiği mantardan fırında yaptığı yemeğin tarifini vermiştir. Katılımcının "Tel mantarı buğulaması" olarak ifade ettiği yemekte, soğanlar fırın tepsisinin üzerine biraz kalınca doğranarak dizilmektedir. Üzerine Tel mantarları büyük parçalar halinde dizilerek fırına verilmektedir.

Mantar pilavı (diblesi), mantarın haşlanarak ya da haşlanmadan pirinç ve bulgur ile beraber pişirilmesidir. Yapılan yemeğin adını K2, K7 ve K18 pilav olarak ifade etmelerine rağmen K14 dible olarak söylemiştir. Giresun ilinin sahile yakın ilçelerinde (Dereli, Yağlıdere) yaşayan K2, K7 ve K14 yemeği pirinçle yaptıklarını belirtirken, iç bölgede (Alucra) yaşayan K18 bulgurdan yaptıklarını söylemiştir. Katılımcıları verdiği pilav (dible) tarifine göre, mantar haşlandıktan sonra ince ince kesilmekte, daha sonra pirinç ya da bulgur ile beraber tereyağında kavrulmakta ve üzerine su ilave edilerek pişirilmektedir. Katılımcıların verdiği bilgiye göre her mantardan yapılmasına rağmen genel olarak *Russula delica*- Akçintar mantarı ve *Russula chloroides*- Kayışkıran mantarından yapılmaktadır. K14, "Karışık mantar diblesi" olarak ifade ettiği yemeğin tarifini de vermiştir. Karışık mantar diblesi, kiraz tuzlususu, mantar ve pirincin karıştırılarak pilav usulü ile pişirildiği bir yemektir. Katılımcı yemeğin kendine has bir lezzeti olduğunu da ifade etmiştir. K2 ise mantar pilavının tarifini şu şekilde anlatmıştır. Tuzu suda bekletilerek alınmış olan mantar ince olarak kıyılarak tencereye alınmaktadır. Üzerine pirinç, ince doğramış soğan, rendelenmiş havuç ve tereyağı eklenmektedir. Daha sonra su ilave edilerek kısık ateşte pilav kıvamına gelene kadar pişirilmekte ve karıştırılarak servis edilmektedir.

Mantar mevsimi dışında kullanılmak üzere salamura, kurutma, konserve, turşu ve şoklama yapılarak saklanmaktadır. Salamura Giresun'da mantar tuzlusu olarak ifade edilmektedir. Tüm katılımcıların bildiği bir yöntemle göre mantar tuzlusu için mantarlar temizlenip yıkanmakta, sonra sıcak suda belirli bir kıvama gelene kadar haşlanmaktadır. Daha sonra soğuk suda tekrar yıkanmakta, tuzla harmanlandıktan sonra bidonlara sıkıca üst üste basılarak konulmaktadır. Mantar tüketileceği zaman bu bidonlardan alınarak tuzunun seyreltilmesi için suda bekletilmektedir. Tuzu seyreltilen mantardan istenilen yemek çeşidi yapılabilir.

Kurutma işleminin tarifi sadece K2 tarafından verilmiştir. Katılımcı Tellice, Gelinparmağı, Halı sacağı (*Ramaria* sp.), Kiremit balaban mantarı (*Sarcodon imbricatus*), Sığırdili (*Hydnum repandum*-Ak sığırdili ve *Hydnum rufescens*- Sarı Sığırdili) mantarlarının temizlenip yıkandıktan sonra, ince bir şekilde doğranarak güneş görmeyen bir yerde kurutulduğunu ifade etmiştir. K2, "Fasulyeli mantar kurusu kavurması"nın tarifini şu şekilde vermiştir. Kurutulmuş mantarlar pişme kıvamına gelinceye kadar haşlanmaktadır. Haşlanan mantarlar süzülerek, suyu sıkılmaktadır. Treyağında soğan ve sarımsak kavurulmaktadır. Kavurma işlemi bittikten sonra üzerine fasulye ve mantarlar ilave edilmekte ve bir süre daha kavrulduktan sonra servis edilmektedir.

Mantar konervesinin yapımından da K2, K9 ve K14 bahsetmiştir. Mantar konervesini sadece *Russula delicata*- Akçintar mantarı ve *Russula chloroides*- Kayışkıran mantarından yaptıklarını ifade eden K9, mantarı temizleyip yıkadıktan sonra kavanozlara sıkıca yerleştirdiklerini, boşluklarını almak için biraz su koyduktan sonra kapağını kapattıklarını ve kaynatarak kavanozun havasını aldıklarını ifade etmiştir.

Mantarın turşusunun yapıldığını sadece Yağlıdere'li K14 söylemiştir. Mantar turşusunun sadece *Russula delicata*- Akçintar mantarı ve *Russula chloroides*- Kayışkıran mantarlarından yapıldığını ifade eden katılımcı, mantarı haşladıklarını, kaya tuzu, sarımsak ve yerli acı biber ile beraber harmanlayarak bidona koyduklarını söylemiştir. Katılımcımız mantar turşusunun Yağlıdere ilçesinde sıklıkla yapıldığını da sözlerine eklemiştir.

Şoklama işlemini son yıllarda derin dondurucunun kullanılmaya başlanması ile uygulanan bir yöntem olduğu görülmüştür. Katılımcıların verdiği bilgilere göre mantarlar isteğe bağlı olarak haşlanarak ya da haşlanmadan derin donduruculara konularak saklanmaktadır. Katılımcıların kendi damak tadına hitap eden mantarları genel olarak buzlukta sakladıkları görülmektedir.

Giresun ilinde mantarın sosyal ve kültürel ilişkileri de etkilediği görülmektedir. K2 ve K22 Şebinkarahisar ilçesinde eve gelen misafire Çanşur mantarı (*Pleurotus eryngii* var. *Ferulae*) ikram edilmesinin gelen misafire ev sahibince önem ve değer verildiğinin bir göstergesi olduğunu ifade etmişlerdir. K22'ye, bunun nedeni sorulduğunda; Çanşur mantarının zor ve az bulunan bir mantar olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Son zamanlarda birçok şehir ve bölge gastronomik değerleri ile ön plana çıkmaya çalışmaktadır. Özellikle yerel ürün çeşitliliğini kayıt altına almaya çalışmakta ve bunların UNESCO Yaratıcı Şehirler

Ağı gibi ağlara dahil ederek tanıtmaya çalışmaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu mantar çeşitliliği bu anlamda bölgelere avantaj sağlayabilmektedir. Giresun ilinde toplam 45 tür mantarın tüketildiği tespit edilmiştir.

Kartalayağı mantarı ve İstiridye mantarı (*Pleurotus ostreatus*) tereyağında kızartılarak; Kiremit balaban mantarı, Tirmit mantarı haşlanıp kızartılarak; Akçintar mantarı, Kayışkıran mantarları fermante – pane yapılıp sonra kızartılarak ya da pane olmadan kaşar ile; Akçintar mantarı, Kayışkıran mantarı, Kültür mantarı (*Agarius Bisporus*), İçikızıl mantarı (*Agaricus campedris*) ve İstiridye mantarı (*Pleurotus ostreatus*) közde pişirilerek; Kültür mantarı (*Agarius Bisporus*), İçikızıl mantarı (*Agaricus campedris*) fırında pişirilerek; İstiridye mantarı (*Pleurotus ostreatus*) kavurması, köftesi yapılarak; Akçintar mantarı (*Russula delica*) ve Kayışkıran mantarı (*Russula chloroides*) türüsü, pilavı (diblesi) ve tencere yemeği yapılarak tüketilmektedir. Ayrıca Tellice, Gelinparmağı, Halı sacağı (*Ramaria sp.*), Kiremit balaban mantarı (*Sarcodon imbricatus*), Sığırdili (*Hydnum repandum*-Ak sığırdili ve *Hydnum rufescens*- Sarı Sığırdili) kurutularak; Akçintar mantarı (*Russula delica*) ve Kayışkıran mantarı (*Russula chloroides*) konservesi yapılarak; şoklamaya uygun olan türler ise buzlukta saklanarak mevsimi dışında da tüketilmektedir. Gerek mantarlardan yapılan yemeklerin tariflerinin standartlaştırılarak ticari ürüne dönüştürülmesi gerekse mevsiminde ya da çalışmada belirtilen saklama yöntemleri ile mevsimi dışında kullanılabilen mantar türlerinin özellikle otel mutfakları ve restoranlar için girdi olarak sunulması yöredeki yerel halkın doğadan gelir elde etmesine katkı sağlayacak ve orman köylüsünü ekonomik olarak destekleyecektir.

Katılımcılardan bazılarının dikkat çektiği üzere yanlış gübre kullanımı ve insan popülasyonunun artması bazı mantar türlerinin daha az görülmesine sebep olabilmektedir. Kültür altına alınamayan bu türlerin gerekli önlemler alınmadığı takdirde yakın gelecekte tamamen yok olması muhtemeldir. Giresun'da doğada kendiliğinden yetişen bu mantar türlerinin ticari değere sahip olması bölgede sürdürülebilir ormancılık yapılmasına da katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Çalışmada gençlere göre yaşlı katılımcıların daha fazla mantar türü bildiği görülmüştür. Araştırmanın derinleştirilerek yaşlı insanları kaybetmeden mantar ve mantar yemeklerinin kayıt altına alınması gerektiği değerlendirilmektedir.

Giresun ilinde en fazla mantar türünün orta bölgelerdeki ilçelerde (Dereli, Yağlıdere) bilindiği görülmüştür. Yaylacılık faaliyetleri ve doğa turizmi yapılan bu ilçelerde mantar toplayıcılığının ve mantar yemeklerinin ilin yaylalarda turizm ile kalkınma hedeflerine katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. İlde yetişen ve tüketilen mantarlardan yapılan yemeklerin gastronomi turizmine de önemli katkılar sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Son yıllarda mantar toplayıcılığı önemli bir turizm aktivitesi haline gelmiştir. Giresun ilinde Nisan sonundan başlayarak Kasım ayı ortalarına kadar süren mantar sezonunun gastro-rekreasyon faaliyetleri ile turizm aktivitelerinin çeşitlendirilmesine katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Giresun ilinin coğrafi ve iklim özellikleri nedeniyle zehirli ve zehirsiz çok sayıda mantara ev sahipliği yaptığı, alanda zehirli olmadığı halde zehirli addedilerek tüketilmeyen birçok mantar türü olduğu görülmüştür. Literatürde yenilmesinin sakıncalı olduğu belirtilen bazı mantar türlerinin ise yenildiği görülmüştür. Bu konuda yapılacak eğitim faaliyetleri mantar yörede mantar çeşitliliğinin korunmasını ve kullanımına katkı sağlayacaktır.

Çalışmada katılımcılar tarafından yenildiğinin bilinmesine ve mantarın genel özelliklerinin tarif edilmesine rağmen 8 mantar türü çalışmaya dahil edilememiştir. Giresun mutfak kültürünün bir parçası olan bu mantarların da yapılacak bilimsel çalışmalar ile ortaya çıkarılması gerektiği düşünülmektedir.

Giresun'da yenilen mantar ve mantar yemekleri hakkında sınırlı sayıda çalışma bulunmakla beraber Giresun ilinde yapılmış kapsamlı bir çalışmaya ulaşamamıştır. Bu çalışmanın sınırlılıkları, kısıtlı bir zamana sıkıştırılmış olması, mevsim geçişleri nedeniyle bazı türlerin sahada görülememesi, örneklem alanı olarak belirlenen Giresun ilinin geniş bir alana yayılması ve bu büyüklük nedeniyle sınırlı sayıda kişiye ulaşılması, verilerin sözel beyana dayalı olmasıdır.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %35, 2. Yazar: %30, 2. Yazar: %30, oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Giresun'da Doğal Olarak Yetişen Yenilebilir Mantarların Gastronomik Değeri” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akman, M., & Baysal, A. (1984). Ege Bölgesinde Besin Olarak Kullanılan Mantar Türleri ve Tüketim Sıklığı Üzerinde Bir Araştırma. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 13, 107-112.
- Altunışık, R., Coskun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2012). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Anonim1. (2022, Mayıs 02). *Pleurotus pulmonarius*. https://www.inaturalist.org/guide_taxa/498929.
- Anonim2. (2022, Mayıs 2022). *Pleurotus Eryngii*. <https://mantarliyasam.com/pleurotus-eryngii/>.
- Anonim3. (2022, 05 2022). *Kivircik Mantar*. https://www.naturephoto-cz.com/kivircik-mantari-picture_tr-15202.html.
- Anonim4. (2022, Mayıs 02). *Lactarius Chrysorrheus*. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lactarius_chrysorrheus_3316224.jpg.
- Anonim5. (2022, Mayıs 02). *Lactarius Uvidus*. <https://alchetron.com/Lactarius-uidus>.

- Anonim6. (2022, Mayıs 02). *Lactarius Lacunarum*.
<https://www.pharmanatur.com/Myecologie/Lactarius%20lacunarum.htm>.
- Bakratsas, G., Polydera, A., Katapodis, P., & Stamatis, H. (2021). Recent trends in submerged cultivation of mushrooms and their application as a source of nutraceuticals and food additives. *Future Foods*, 4(September), 100086. <https://doi.org/10.1016/j.fufo.2021.100086>
- Barutçayan, J. (2012). *Türkiye'nin Mantarları -1*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Biernacki, P., & Waldorf, D. (1981). Snowball sampling: Problems and techniques of chain referral sampling. *Sociological Methods & Research*, 10(2), 141-163.
- Birer, S. (1985). Yemeklik mantarın beslenmemizdeki yeri ve değerlendirilmesi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 14, 139-152.
- Boa, E. (2008). Wild Edible Fungi a global overview of their use and importance to people. In *Biology. Food and Agriculture Organization of the United Nations*. www.fao.org/3/a-y5489e.pdf
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Conte, A. del, & Læssøe, T. (2008). *The edible mushroom book. A guide to foraging and cooking*. London: DK Publishing.
- Erdem, Y. (2016). *Mantar Avcısının El Kitabı*. İstanbul: Ntv Yayınları.
- Eren, R., Süren, T., & Kızılelli, M. (2017). Gastronomik Açıdan Türkiye'de Yenilebilir Mantarlar. *Turizm Akademik Dergisi*, 4(2017), 77-89.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Ectj*, 30(4), 233-252.
- Kamil, M. (2015). *Aşçuların Sığınağı*. İstanbul: T.C. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kibar, B. (2015). Iğdır İli Mantar Tüketim Alışkanlıklarının Belirlenmesi Determination of Mushroom Consumption Habits in Iğdir Province. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(4), 9-16.
- Kurt, R., & Karayılmazlar, S. (2019). Mushroom production and projection in Turkey using ARIMA (Box-Jenkins). *Turkish Journal of Forestry Research*, 6(1), 72-76. DOI: <https://doi.org/10.17568/ogmoad.461534>
- Mackley, L. (2004). *Mushroom*. Bath: Parragon Publishing.
- Marrone, T. & Parker, D. (2019). *Mushroom of the Northwest*. Cambridge: Adventure Publications.

Millman, L. (2017). *Fungipedia*. Princeton: Princeton University Press.

Nicholas, L. G., & Ogame, K. (2006). *Psilocybin mushroom handbook: easy indoor & outdoor cultivation*. Oakland: Quick American Publishing.

Sesli, E., Asan, A. & Selçuk, F. (2020). *Türkiye Mantarlar Listesi*. İstanbul: Ali Nihat Gökyiğit Vakfı.

Stemler, S. (2001). An overview of content analysis. *Practical Assessment. Practical Assessment Research & Evaluation*, 17(7), 1-17.

Şimşek, A. & Önek, Ü. M. (2021). Yenilebilir Mantar Tüketimi ve Yemekleri Üzerine Bir İnceleme: Kastamonu Örneği. *OCAK: Türk Mutfak Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 21-30.

Wu, H. L., & Volker, D. L. (2009). The use of theory in qualitative approaches to research: application in end-of-life studies. *Journal of advanced nursing*, 65(12), 2719-2732.

Yayla, Ö. & Günay Aktaş, S. (2021). Mise en place for gastronomy geography through food: Flavor regions in Turkey. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 26(June), 100384.

Extended Abstract

The food variety of regions and cities increases in direct proportion to the variety of materials they have. The variety of vegetables and meat used primarily adds richness to the dishes of the regions. This diversity is provided by its climate, flora and vegetation. Fungi, unlike vegetables, do not perform photosynthesis. They use enzymes to break down what they consume in a more similar way to animals. For this reason, they are considered as an important organism in the world (Marrone & Parker, 2019). The use of mushrooms in Turkish and World cuisines is increasing rapidly, especially in recent years, there has been a significant increase in wild mushroom picking and consumption.

The aim of this study is to investigate which types of edible wild mushrooms are consumed and mushroom dishes in Giresun cuisine. Qualitative research method was preferred in the study. In the research, a field study was carried out. The population of the research consists of people who know the edible wild mushrooms living within the borders of Giresun province and use these mushrooms in their kitchens and have knowledge and experience on the subject. Snowball sampling method was used in the study. Semi-structured interviews were conducted with 23 people in Giresun Bulancak, Merkez, Keşap, Eynesil, Dereli, Yağlıdere, Şebinkarahisar and Alucra districts.

According to the information given by the participants, the mushroom species consumed in Giresun province grow on trees, under broad and coniferous forests, and in alpine meadows. According to the data obtained from the participants, the climatic and geographical features of Giresun increase the availability of wild mushrooms in the long term (spring, summer, autumn) excluding the winter season. Mushrooms are found in a wide area in Giresun province, from coastal areas to alpine meadows at high altitudes. The mushroom season, which starts with mushrooms growing on trees in April, continues with meadow mushrooms at high altitudes. It then starts from the coast in broad-leaved trees and hazelnut orchards and ends in coniferous forests and alpine meadows at high altitudes in November. In Giresun, mushrooms are mostly consumed fresh.

Mushrooms are consumed by making braised, fried, grilled, roasted, meatballs, stewed, pilaf (dible). It has been determined that mushrooms that are hard in nature are generally boiled and consumed, while those that are not brittle and hard are cooked without boiling. Mushrooms with bitter milk are cooked after the bitter taste is removed. As some of the participants pointed out, the use of wrong fertilizers and the increase in the human population may cause some fungal species to be less common. These species, which cannot be cultivated, are likely to disappear completely in the near future unless necessary precautions are taken. It is thought that these mushroom species, which grow naturally in Giresun, have commercial value and may contribute to sustainable forestry in the region.

In the study, it was seen that the older participants knew more mushroom species than the younger ones. It is evaluated that the research should be deepened and mushroom and mushroom dishes should be recorded without losing the old people. It has been seen that Giresun province is home to many poisonous and non-toxic mushrooms due to its geographical and climatic characteristics, and there are many mushroom species in the area that are not poisonous but are not consumed as poisonous. It has been observed that some mushroom species, which are stated to be undesirable to be eaten in the literature, are edible. Educational activities on this subject will contribute to the preservation and use of mushroom diversity in the mushroom region.

Kıbrıs Haçlı Krallığında Senesçaller

Seneschals During the Reign of the Lusignan Kingdom of Cyprus

Bengü GÜLMEZ¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 28.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 03.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1094331

Atf / Citation: Gülmez, B., (2022). “Kıbrıs Haçlı Krallığında Senesçaller” ODÜSOBİAD 12 (2), 619-626

Doi: 10.48146/odusobiad.1094331

Öz

Kıbrıs'ta XIII. – XV. yüzyıllar arası yaklaşık üç yüz yıl Lusignan hanedanı hüküm sürmüştür. Lusignan ailesinin idari yapılanması diğer Haçlı devletlerinininkine benzer şekildeydi. Yönetimi kolaylaştırmak adına krallar devlet kademesinde güvendikleri kişileri görevlendirmiştir. Bu makalede ile Kıbrıs'ta Lusignanlar döneminde görev yapan senesçaller kronolojik sıra ile tespit edilerek incelenmiştir. Senesçaller hiyerarşide ilk sırada yer alan önemli devlet memurlarıydı. Kıbrıs Lusignan Krallığı'nın ilk dönemlerinde senesçal olarak görev yapan kişiler Lusignanlardan ya da önde gelen ailelerden olan Ibelinlerden seçilmiştir. Krallığın son dönemlerine doğru ise Katalan ve İspanyol kökenli ailelerden başka kişiler de senesçal olmuştur. Krallığın ilk dönemlerinde senesçallerin isimlerini tespit etmek zor olmakla birlikte son dönemlerde kralların yaptıkları atamalara kaynaklarda daha açık şekilde yer verilmiştir. Senesçallerin görevleri, kaynaklardaki belgeler incelenerek belirlenmeye çalışılmıştır. Kraliyet ailesinin evlenme durumlarında senesçaller heyetlerde görevlendirilmiştir. Sefere çıkılacağı zamanlarda da kralın temsilcisi olarak yer aldıkları görülmüştür. Buna ek olarak kralın yanında olup, destek olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Kıbrıs Krallığı, Lusignan Hanedanı, Senesçal, İdari Yapı.

Abstract

The Lusignan dynasty ruled in Cyprus for about three hundred centuries from the XIII to the XV centuries. The Lusignan family's administrative structure was similar to that of the Crusader states. In order to facilitate the administration, the kings had appointed people they trust at the state level. In this article, the seneschals who served during the Lusignan period in Cyprus have been identified and examined in chronological order. Seneschals were important civil servants who occupied the first place in the hierarchy. In the early periods of the Lusignan Kingdom of Cyprus, the people who served as seneschals were chosen from the Lusignans or Ibelins, who were from prominent families. Towards the end of the kingdom, other people from families of Catalan and Spanish origin also became seneschals. Although it is difficult to determine the names of seneschals in the early periods of the kingdom, the appointments made by the kings in recent periods have been more clearly included in the sources. The duties of the seneschals were determined by examining the documents in the sources. In cases of marriage of the royal family, seneschals are appointed in delegations. It was also seen that they took part as representatives of the king when the expedition was to be launched. Besides, they were with the king and supported him.

Keywords: Cyprus, Kingdom of Cyprus, Lusignan Dynasty, Seneschal, Administrative Structure.

¹ Dr., e-mail: gulmezbengu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2339-2110.

Giriş

Kıbrıs Haçlı Krallığı 1192 ile 1489 yılları arasında Kıbrıs adasında hüküm sürmüş bir Haçlı devletidir. Bu coğrafyayı daha önceleri Haçlı seferleri vesilesiyle kutsal topraklara gelmiş olan, Haçlı geleneğine hâkim Lusignanlar yönetmiştir. Kıbrıs'ta Lusignan ailesinin egemenliği XII. yüzyılın sonunda Guy de Lusignan (1192- 1194)'ın adayı Aslan Yürekli Richard'dan almasıyla başlamıştır. Lord Guy de Lusignan'ın ardından Lusignanlar adadaki hâkimiyetlerini pekiştirmişler, kendi geleneklerine ve öğrendiklerine uygun bir yapılanmaya gitmişlerdir. Zaman zaman sıkıntılı süreçler geçirseler de adada üç yüz yıl kadar kalmayı bilmişlerdir. XV. yüzyılın sonuna doğru Kraliçe Caterina Cornaro (1474- 1489) adayı Venediklilerin idaresine bırakmak durumunda kalmıştır.

1291 yılında Akka'nın düşmesi ve Kıbrıs Kralı II. Henry de Lusignan (1285- 1324)'ın kardeşi Amaury ile ilgili yaşadığı sıkıntılar gibi bazı iç karışıklıklar, Kıbrıs Krallığı'nın idari yapısını değiştirmiştir. Akka'dan gelenler Kıbrıs'a yerleşmiş, Kıbrıs Kralları, Kudüs Kralı unvanını da kullanmaya başlamıştır. II. Henry de Lusignan'ın ardından tahta çıkan krallar taç giyme törenlerini Kıbrıs için Lefkoşa'da düzenlerken, Kudüs için Gazi Mağusa'da yapmaya başlamışlardır. IV. Hugues de Lusignan (1324- 1358)'dan sonra idari yapılanmada başkaca değişiklikler de olmuştur. Bu dönemden itibaren yüksek devlet memurluklarına Kıbrıslı önde gelen ailelerin üyeleri veya soylular atanmaya başlamıştır. Ayrıca Lusignan ailesinden prenslere de Celile Prensi, Antakya Prensi, Trablus Kontu gibi unvanlar verilmiştir (Edbury, 1991: 108).

Lusignanlar döneminde Kıbrıs'ta Haçlı Krallıklarında kurulan yapıya benzer bir idari mekanizma kurulmuştur. Önemli memurluklar senesal, konnetabl, marşal, çemberlayn ve şansölye idi. Bu görevlere genellikle büyük ailelerden atamalar yapılırdı. Krallar tahta çıktıklarında kimlerle çalışacaklarını belirlerlerdi. Atanan kişiler ölene kadar görevde kalırlardı (Mas Latrie, I, 1861: 132; Hill, II, 1948: 52). Hiyerarşi sırasında ilk gelen senesaldı. Kıbrıs Krallığı'nda senesal unvanını taşıyan kişi kralın temsilcisi olup, teşrifat işi ile ilgilenirdi. Mahkemelerin, memurların ve *bailli de la secrete*² 'in başındaydı. Kalelerin denetlenmesi işini de senesal yürütürdü. Taç giyme töreninde senesalin görevi, kralın asasını taşımak ve ziyafette krala hizmet etmektir. Kral sefere katılmadığında orduyu yönetebilmesine rağmen, ordunun en yüksek rütbeli kişisi değildi (Assises de Jérusalem, I, 1841: 407- 409; Hill, II, 1948: 53; Runciman, 2019, II: 253; Altan, 2020: 77- 78). Dönem kaynakları incelendiğinde kralların yaptıkları atamalara daha çok XIV. yüzyılın ortalarında rastlanmaktadır. Daha önceki dönemler için kaynaklar tek tek taranarak senesallerin isimlerine ulaşılmıştır. Krallık döneminde önemli görevler arasında gösterilen senesallik makamında bulunan kişilerin isimlerinin ve görevlerinin araştırılması idari yapılanmanın net biçimde ortaya çıkarılması adına önem arz etmektedir.

Senesallik görevinin tanımını ele alınan dönem için çok net şekilde yapmak güçtür. Kralların, orduların genişlemesine paralel olarak daha fazla kişiyle çalışma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple idari mekanizmadaki önemli memurların görevleri, yeni memurların atanmasıyla değişime uğramıştır. Fransa'daki idari mekanizma incelendiğinde, senesallerin mahkemelerin ve kraliyet ordusunun başı

² Bailli de la secrete, mali işleri yürütmekle görevli olup, senesale bağlı çalışırlardı. Detaylı bilgi için bkz. Hill, *A History of Cyprus*, II, 53.

olduğu görülmektedir (Lot ve Fawtier, II, 1958: 52). Aslında seneşallerin çok geniş bir yetki alanına sahip olup, bir naip gibi görev yaptığı tespiti yapılabilir. Seneşaller, Fransa'da da en önemli devlet görevlilerinden biriydi. Bu kapsamda değerlendirildiğinde Lusignan ailesinin Fransa'daki idari yapıya benzer bir sistem kurmuş olduğu da anlaşılmaktadır. İngiltere ve Almanya'ya bakıldığında ise seneşal unvanının var olduğu görülmekle birlikte, seneşallerin görevleri daha sınırlı kalmaktadır (Jordan, 1988: 160). İdari sorumlulukları olan seneşaller, geniş yetkiye sahip olmadıklarından çok güçlü bir pozisyonda değillerdi.

XIII. Yüzyılda Kıbrıs'ta Görev Yapan Seneşaller

Kıbrıs Kralı Amaury de Lusignan (1194- 1205) ile Echive d'İbelin (ö. 1196)'in oğlu olan Guy de Lusignan (ö. 1204?), ilk Kıbrıs seneşalidir. Seneşal Guy de Lusignan'ın genç yaşta öldüğü bilinmektedir (Etienne de Lusignan, 1579: 69; Mas Latrie, 1881: 3).

Kral Amaury de Lusignan döneminin büyük bir kısmında ve Kral I. Hugues de Lusignan (1205- 1218) döneminin ilk beş yılında, 1197 ile 1210 yılları arasında, Amaury de Rivet (ö. 1230?) bu görevdeydi (Mas Latrie, III, 1855: 607; Rey, 1869: 687). Amaury de Rivet, Trablus konnetablı Eudes de Fauquemberges'in (Hoston de Saint Omer) kızı Echive ile evlenmiştir. Çiftin Isabelle de Rivet isimli bir kızları olmuş, 1247 yılında bir diğer Kıbrıs seneşali olan Baudouin d'İbelin (ö. 1266)'in oğlu olan Jean d'İbelin ile evlenmiştir. 1 Kasım 1197 tarihinde Kıbrıs Kralı Amaury de Lusignan, Sur Başpiskoposu Joscuis'a Livadi³ köyünü vermiş, vergilendirme konusunda da kolaylıklar sağlamıştır. Mas Latrie tarafından yayınlanan bu kararı gösterir belgede ismi yazılı kişiler arasında seneşal olarak Amaury de Rivet'nin ismi geçmektedir (Mas Latrie, III, 1855: 607). Livadi, 1221 yılında Lefkoşa Başpiskoposu Eustorge tarafından satın alınana kadar Sur Başpiskoposunun elinde kalmıştır (Mas Latrie, III, 1855: 617). Amaury de Rivet'den sonra 1240'lı yılların ortasına kadar seneşalin kim olduğu tespit edilememiştir. Krallığın ilk kurulduğu dönemde seneşallik unvanının yerleşmiş olmadığı akla gelmektedir.

I. Henry de Lusignan (1218- 1253) döneminde Beyrut Eski Lordu Jean d'İbelin (ö.1236)'in oğlu olan Baudouin d'İbelin (ö. 1267) 1246 ile 1247 yıllarında Kıbrıs seneşali olarak görev yapan kişiydi (Rey, 1869: 687; Hill, II, 1948: 139, 146; Görsel 1). 1247 yılında Askalan kuşatması hadisesinde seneşal olarak Baudouin d'İbelin'in ismine rastlanmaktadır. Askalan için Hospitalier tarikatının Kıbrıs'tan yardım isteği üzerine I. Henry de Lusignan, seneşal Baudouin d'İbelin komutasında sekiz gemi göndermişti. Bunlar Akka'da elli gemiden mürekkep filoya katılmış fakat fırtınaya tutulmuşlardır. Askalan, 15 Ekim 1247 tarihinde düşmüştür (Amadi, 1891: 198; Eracles, II, 1891: 433; Florio Bustron, 1886: 107; Hill, II, 1948: 139).

III. Hugues d'Antioche-Lusignan (1267- 1284) döneminde Robert de Cresques 1271 yılında Kıbrıs seneşali olarak kaydedilmiş olmakla beraber Kudüs Seneşallığı görevini de yürütmekte idi (Mas Latrie, I, 1861: 431; Hill, II, 1948: 166). Kral III. Hugues de Lusignan döneminde Etienne de Lusignan, Beyrut Eski Lordu Jean d'İbelin'in ismini kaydettiyse de o tarihte Jean d'İbelin'in hayatta olmadığını bilmekteyiz (Etienne de Lusignan, 1579: 69). Bu görevlendirmeye ilgili de herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır. Kral II. Henry'nin Ermeni topraklarına gönderildiği dönemde yanında olanlardan

³ Kıbrıs'ta Livadi isimli birden fazla yer bulunmaktadır. Burada bahsi geçen Livadi köyünün Meserya Ovası'nda yer aldığı tahmin edilmektedir.

biri olarak Arsur (Arsuf) Lordu olarak Jean d'İbelin'in adı geçmekle birlikte bu dönem senesal görevindeki kişi Philippe d'İbelin olarak tespit edilmiştir (Hill, II, 1948: 219).

1286 yılında ise Kral II. Henry de Lusignan (1285- 1324) döneminde Beyrut Eski Lordu Jean d'İbelin'in torunu, Guy d'İbelin'in oğlu Balian d'İbelin (ö. 1301) senesal olmuştur (Mas Latrie, III, 1855: 670; Rey, 1869: 687; Le Templier de Tyr, 1887: 316). Kral II. Henry de Lusignan, genç yaşta ölen amcası Baudouin d'İbelin için Lefkoşa Sainte- Sophie Kilisesi'nde ayin düzenlemiştir. Ocak 1286 tarihli ayinden bahseden bir belgede Balian d'İbelin'in adı senesal olarak kayıtlıdır (Mas Latrie, III, 1855: 669- 670). Senesal Balian d'İbelin'in 1301 yılında öldüğü Amadi'nin eserinden takip edilebilmektedir (Amadi, 1891: 241).

XIV. Yüzyılda Kıbrıs'ta Görev Yapan Senesaller

XIV. yüzyılın başında ise İbelin ailesinden bir başkası Balian d'İbelin'in kardeşi, Philippe d'İbelin Kıbrıs senesali olmuş ve 1306 ile 1314 yıllarında bu unvanla görev yapmıştır (Florio Bustron, 1886: 135; Le Templier de Tyr, 1887: 316; Amadi, 1891: 238, 241; Hill, II, 1948: 219- 220). Aynı zamanda da Kudüs senesali unvanını almıştır. (Mas Latrie, II, 1852: 136). Kral II. Henry de Lusignan döneminde Amaury'nin Kral'a ihanet içinde bulunduğu aslında rapor edilmiştir ama kral duyduklarına inanmak istememiştir. Bu süreçte senesal Philippe d'İbelin bu ihanet fikrinden Amaury'yi vazgeçirmeye çalışsa da çabası boşa çıkmıştır. II. Jacques d'Aragon (1291- 1327)'a yazılan iki dostluk mektubunda yine Philippe d'İbelin senesal olarak kayıtlıdır. Anılan mektupların Lefkoşa'da yazıldığı görülmekle beraber, tarihlerinin 1314 yılı civarı olduğu tespit edilmiştir (Mas Latrie, III, 1855: 694- 696).

1324 yılında ise senesal Philippe d'İbelin'in oğlu Guy d'İbelin'e senesal olarak rastlanmaktadır (Rey, 1869: 687). IV. Hugues de Lusignan (1324- 1358) döneminde 1330 yılında da Guy de Lusignan ile Marie de Bourbon'un evliliğinde adı geçmektedir (Rey, 1869: 688; Mas Latrie, II, 1852: 162; Hill, II, 1948: 297).

Jacques de Lusignan (1382- 1398), Kıbrıs kralı olmadan önce, babası IV. Hugues de Lusignan (1324- 1359) tarafından Kıbrıs senesali yapılmıştır (Etienne de Lusignan, 1579: 70; Etienne de Lusignan, 1580: 147- 148; Rey, 1869: 687, Machéras, 1882: 345). I. Pierre de Lusignan (1358- 1369) döneminde de Jacques de Lusignan senesaldi (Hill, II, 1948: 331). Machéras, I. Pierre de Lusignan döneminde taç giyme töreninden sonra (1359 ya da 1360 yılında) idari görevleri dağıtırken Arsur Senyörü Thomas d'İbelin (ö. 1361'den sonra)'ın senesal olarak atandığını kaydetmiştir (Machéras, 1882: 56). İbelin ailesinin son senesali Thomas d'İbelin olmuştur. Sonrasında ise 1365 yılı kayıtlarında İskenderiye baskınından sonra Kral I. Pierre de Lusignan'ın kardeşi Jacques de Lusignan'ı senesal olarak onurlandırdığı yazılıdır (Machéras, 1882: 93).

II. Pierre de Lusignan (1369- 1382) döneminde Léon (Leo, Lion) de Lusignan, senesallik görevindeydi (Mas Latrie, II, 1852: 354; Rey, 1869: 688; Strambaldi, 1893: 132; Hill, II, 1948: 380). Léon de Lusignan, 1306 yılında tahtı rektör ve guvernör olarak devralan Amaury'nin torunu idi. 1372 yılının Ekim ayında senesallik unvanının Léon de Lusignan'a tevdi edildiği yine Machéras'ın kayıtlarından takip edilebilmektedir (Machéras, 1882: 184). 1373 yılında Ermeni baronlar, senesal Léon de Lusignan'ı Kral yapmak istemişlerdir. Kilikya Ermeni Kralı olan Léon de Lusignan (1373- 1375), VI. Léon (Leo) unvanını kullanmıştır. Paris'te 29 Kasım 1393 yılında ölünce Kıbrıs Kralı I. Jacques de Lusignan, Ermeni Kralı unvanını da almıştır. 1396 yılında I. Jacques de Lusignan Ermenistan Kralı olarak taçlandırılmıştır (Machéras, 1882: 352; Florio Bustron, 1886: 353; Amadi, 1891: 495; Jean Dardel, 1906: 41). Kraliyet armasına Kilikya Krallığı için kırmızı aslan ilave edilmiştir.

XV. Yüzyılda Kıbrıs'ta Görev Yapan Seneşaller

XIV. yüzyılın sonlarına doğru I. Jacques de Lusignan döneminde Kralın kardeşi Eudes (Odo) de Lusignan (ö. 1421) seneşaldi. Louise de Lusignan (ö. ?) ile evli olan Eudes de Lusignan, Cenevizlilerle girişilen bir mücadele sonucu Korsika Adası'nda öldürülmüştür. Onun adı kaynaklarda Kudüs seneşali olarak da geçmektedir. (Etienne de Lusignan, 1579: 70; Rey, 1869: 688; Hill, II, 1948: 436).

1421 yılında ölen Eudes de Lusignan'ın ardından Paul Chappe (ö. 1473) seneşal olmuştur (Rey, 1869: 688). George Boustronios'un kroniğinde Paul Chappe 1473 yılının Temmuz ayında II. Jacques de Lusignan'ın öldüğü zaman, seneşal olarak kaydedilmiştir (George Boustronios, 1964: 33) Paul Chappe, Katalan İsyanı sırasında öldürülenler arasındaydı. Rey, eserinde Paul Chappe'yi Charlotte de Lusignan dönemi seneşali olarak vermiş olmasına rağmen, kaynaklar incelendiğinde II. Jacques de Lusignan döneminde kralın güvendiği adamlarından olan Paul Chappe'ye bu unvanı verdiği görülmektedir. (Rey, 1869: 688). Ayrıca, Carceran Suarez (Suar)'in de bu dönemde seneşal olduğu kaydedilen bilgiler arasındadır (Etienne de Lusignan, 1579: 70) Katalan olan Carceran Suarez'in amirallik yaptığı kaynaklarda görülmektedir. Machéras, 30 Haziran 1432 günü Kral Janus de Lusignan (1398- 1432)'in ölümünden sonra Kral II. Jean de Lusignan tahta çıkarken Carceran Suarez'i amiral olarak atadığını kaydetmiştir (Machéras, 1882: 394) Yine başka bir kaynak olan Pero Tafur'un seyahat gözlemlerinden oluşan eserinde Kıbrıs amirali olarak Suarez'in adı kaydedilmiştir (Pero Tafur, 1926: 65, 76). Buradan yola çıkarak Carceran Suarez'in seneşal değil, amiral olduğu kanısına varılmaktadır (Coureas, 2017: 129).

Bir İspanyol şövalye olan Onfroi de Requesens (ö. 1475?) ise II. Jacques de Lusignan (1464- 1473) döneminde seneşaldi. Onfroi de Requesens aynı zamanda Kral II. Jacques de Lusignan'ın kuzeni Marie (Mariette) de Lusignan ile evliydi (Etienne de Lusignan, 1579: 70; Etienne de Lusignan, 1580: 81, 177; Rey, 1869: 689).

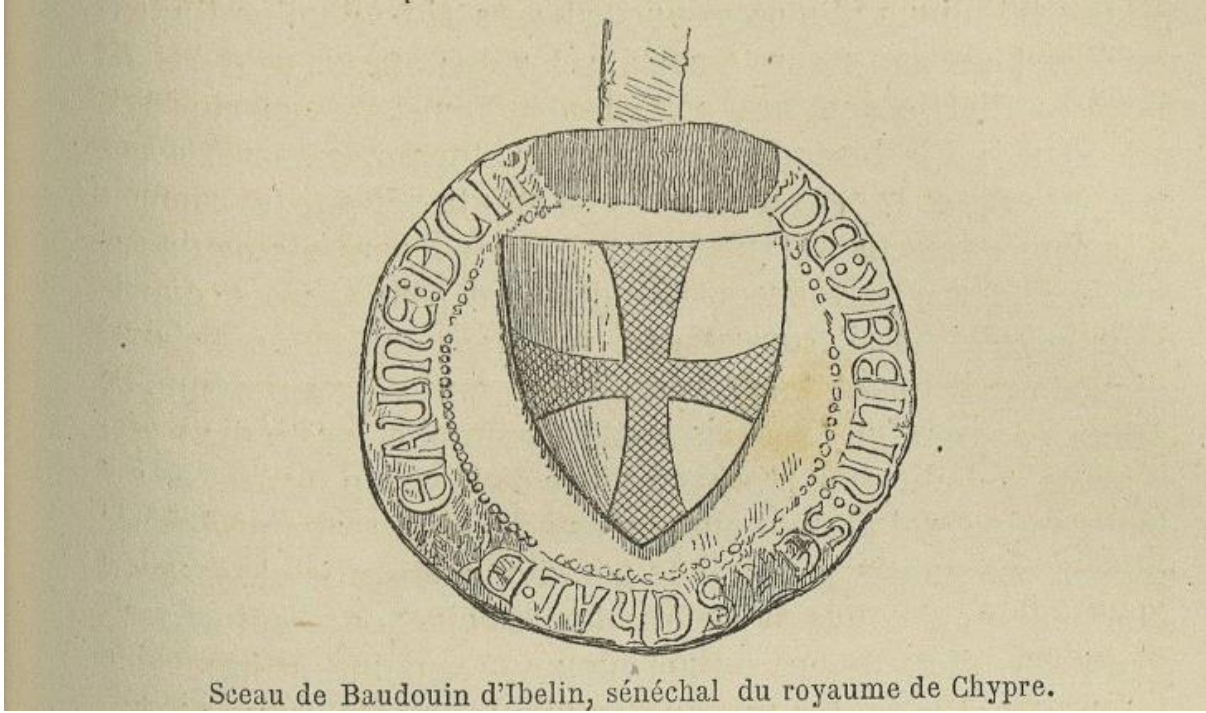
Onfroi'nın ölümünün ardından da oğlu Carceran de Requesens (ö. 1549) babasının yerine geçmiş, Kıbrıs seneşali unvanını almıştır (Etienne de Lusignan, 1579: 70; Etienne de Lusignan, 1580: 81, 157-158; Rey, 1869: 689). Mas Latrie, Carceran de Requesens'in Mélissende de Lusignan ile evlendiğini kaydetmiştir (Mas Latrie, 1881: 40- 41).

Son seneşal olarak tespit edebildiğimiz kişi ise Eugene Synclitique (Syncliticos, Singritico)'di. Urfa kontu olan Eugene, Carceran'ın kızı Mélissende ile evlendi ve Carceran'ın ölümünden sonra onun yerine seneşallik yapmıştır (Etienne de Lusignan, 1579: 70- 71; Etienne de Lusignan, 1580: 81; Rey, 1869: 689). Synclitiques ailesinin üyelerinden birine ilk olarak Charlotte de Lusignan döneminde 1461 yılında Florio Bustron'un kroniğinde rastlanmıştır (Florio Bustron, 1886: 402). Köken olarak Bizanslı oldukları bilinmektedir (Hill, II, 1948: 8). Zaman içinde Kıbrıs'ta önem kazandığı görülen bu aile üyelerinden biri de seneşal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Lusignanlar döneminde seneşaller, ağırlıklı olarak Kral'ın temsilcisi olarak görev yapmışlardır. Kalelerin denetimi görevleri de bulunan seneşallerin bu görevlerinin savunma adına önemi ortadadır. Seneşaller, kralları çeşitli yerlerde temsil etmişler, kralın yanında bulunmuşlardır. Bu göreve önemli ailelerin üyeleri gelmiş, genellikle ölene kadar görev yapmışlardır. Hâkimiyetin ilk dönemlerinde Lusignan ailesi ile Ibelin ailesi mensupları seneşallik yapmış, son dönemlerde ise İspanyol ya da Bizans kökenli başarılı devlet adamları seneşal olmuştur. Bu unvanın çoğunlukla babadan oğula geçtiği

görülmüştür. Özellikle XIII. yüzyılın ortasından sonra Ibelinlerin isimlerine sıkça rastlanması, onların devlet görevinde parlak bir dönem yaşadığına işaret eder. Başka ailelerden atamalar yapılması Lusignanların etrafındaki kişilerin değiştiği şeklinde yorumlanabilir. Tüm senesallerin krallara sadık kaldığı, başarılı görev yaptıkları gözlemlenmiştir. Kralların başarılarında senesallerin iyi niyetli çalışmaları da göz ardı edilmemelidir.

Görsel 1. Kıbrıs Senesali Baudouin d'Ibelin'in Mührü (Rey, 1877: 45)

Çıkar Çatışması Beyanı

"Kıbrıs Haçlı Krallığında Senesaller" başlıklı makale ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Altan, Ebru. (2020). Haçlı Devletlerinde (Outremer) Kullanılan Unvanlara Dair, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 71(1), 67- 81.

Assises de Jérusalem ou Recueil des Ouvrages de Jurisprudence Composé Pendant le XIII Siecle Dans Les Royaumes de Jérusalem et de Chypre (1841). publiée M. Le Comte Beugnot, Vol. I, Paris: Imprimerie Royale.

Bustron, Florio. (1886). *Chronique de L'Ile de Chypre*. publiée Rene de Mas Latrie, Paris: Imprimerie Royale.

Chroniques d'Amadi et de Strambaldi, Premiere Partie Chronique d'Amadi, (1891). publiées par M. René de Mas Latrie, Vol. I, Paris: Imprimerie Nationale.

Chroniques d'Amadi et de Strambaldi, Seconde Partie Chronique de Strambaldi, (1893). publiées par M. René de Mas Latrie, Vol. II, Paris Imprimerie Nationale.

- Coureas, Nicholas. (2017). Admirals of Lusignan Cyprus. *Crusades*, 15, Benjamin Z. Kedar, Johanthan Philips, Jonathan S. C. Riley-Smith with Nikolaos G. Chrissis (Ed.), 117-135, Newyork: Routledge.
- Dardel, John, (1906) *Chronique d'Armenie, Recueil des Historiens des Croisades Documents Arménies*, Vol. II, Paris: Imprimerie Nationale.
- Edbury, Peter. (1994). *The Kingdom of Cyprus and Crusades, 1191-1374*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hill, George (1948). *A History of Cyprus*, Vol. II- III, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jordan, Chester William. (1988). Seneschals, *Dictionary of the Middle Ages*, Vol. XI, Joseph R. Strayer (Ed.), 159-161.
- Le Templier de Tyr. (1887). *Les Gestes des Chiprois, Recueil de Chroniques Françaises Ecrites en Orient aux XIII-XIV Siecles, Société de L'orient Latin*, Gaston Rynaud (Ed.), Geneve: Imprimerie Jules-Guillaume Fick.
- L'Estoire des Eracles. (1859). *Recueil des Historiens des Croisades Historiens Occidentaux*, Vol. II, Paris: Imprimerie Royale.
- Lot, Ferdinand, Robert Fawtier. (1958). *Histoire des Institutions Françaises au Moyen Age*, Vol. II, Paris: Presses Universitaires de France.
- Lusignan, Etienne de. (1579). *Histoire Contenant Une Sommaire Description des Genealogies, Alliances, gestes de Tous les Princes, Grands Seigneurs dont la plupart estoient François qui ont iadis commadés Royaumes de Hierusalem, Cypre, Armenie, lieux Circonuoisins*, Paris: Guillaume Chaudiere.
- Lusignan, Etienne de (1580). *Description de Toute L'Isle de Cypre, et Des Roys, Princes et Seigneurs tant Payens que Chrestiens*, Paris: Guillaume Chaudiere.
- Machéras, Léonce. (1882). *Chronique de Chypre*, (çev. E. Miller), Paris: Ernest Leroux.
- Mas Latrie, M. L. (1852). *Histoire de L'Isle de Chypre Sous Le Renge des Princes de la Maison de Lusignan*, Vol. II, Paris: Imprimerie Imperiale.
- Mas Latrie, M. L. (1855). *Histoire de L'Isle de Chypre Sous Le Renge des Princes de la Maison de Lusignan*, Vol. III, Paris: Imprimerie Imperiale.
- Mas Latrie, M. L. (1861). *Histoire de L'Isle de Chypre Sous Le Renge des Princes de la Maison de Lusignan*, Vol. I, Paris: Imprimerie Imperiale.
- Mas Latrie, M. L. (1881). *Généalogie des Rois de Chypre de la Famille de Lusignan*, Venise: Imprimerie de Marco Visentini.
- Mas Latrie, M. L. (1882). *Documents Nouveaux Servant de Preuves a L'Histoire de l'Isle de Chypre*, Paris: Imprimerie Nationale.
- Rey, M. E.-G. (1869). *Le Familles d'outre-Mer de Du Cange*, Paris: Imprimerie Imperiale.
- Runciman, Steven. (2019). *Haçh Seferleri Tarihi*, C. II- III, (Çev. Fikret Işiltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tafur, Pero. (1926). *Travels and Adventure 1435-1439*, London: Routledge.
- The Chronicle of George Boustronios 1456-489*. (1964). (Çev. R. M. Dawkins), Victoria: Melbourne University Press.

Extended Abstract

The French Lusignan family was one of the families that came to the holy land by moving east to join the Crusades. Members of the Lusignan family acted strategically in the holy lands. Thus, they came to important positions. They intermarried with members of the Crusader Kingdom of Jerusalem. The events that determined the fate of the Lusignan family, which took a solid place for themselves, started when Richard the Lionheart came and took Cyprus during the Third Crusade. Guy de Lusignan bought Cyprus from Richard the Lionheart in 1192 and established his administration on the island. It is important to know who is in the administrative duties of the Lusignan Kingdom of Cyprus, which was founded by Guy de Lusignan on the island and lasted until 1489, in order to understand the administration.

Between the XIII and XV centuries, when the Lusignans ruled in Cyprus, some of the administrative officials were seneschal, constable, marshal, chamberlain and chancellor. The next important task after the king is the seneschal office. The Seneschals were the King's representative and head of royal officials, including the bailli de la secrete. Apart from the duty of inspecting the forts, the ceremony was also his responsibility. At the king's coronation, the seneschal's job was to carry the king's scepter. He served the king at the banquet. He led the army when the king was not present on an expedition.

Studies on the Lusignan Kingdom of Cyprus are very limited. As for administrative duties, it is almost nonexistent. Within the scope of this study, the chronicles written on the island in the XIII and XV centuries were examined in detail and the names of the persons who were seneschals were determined. Then, the events in which their names were mentioned were revealed, and in this way the job descriptions were tried to be clarified.

The names of the seneschals identified at the end of our study are as follows, in order: in the XIII century, Guy de Lusignan, Amaury de Rivet, Baudouin d'Ibelin, Robert de Cresques, Philippe d'Ibelin, Balian d'Ibelin; in the XIV century, Philippe d'Ibelin, Guy d'Ibelin, Jacques de Lusignan, Thomas d'Ibelin, Léon de Lusignan; in the XV century, Eudes de Lusignan, Paul Chappe, Onfroi de Requesens, Carceran de Requesens and Eugene Synclitique. In the light of these determined names, it is seen that the seneschals mostly served to represent the king. It has been determined that the names assigned to this office were chosen from the families close to the Lusignan family, especially from the Ibelins in the first periods of the establishment of the kingdom. Later, in parallel with the change in the population structure on the island, the origins of the appointed persons also changed. It has also been determined that the Seneschals always supported the king, and that there was no negative event reflected in the chronicles.

aNear-Synonymy Analysis of Three Adverbials: Surprisingly, Astonishingly and Amazingly

Üç Zarfın Yakın Eş anlamlılık Analizi: Surprisingly, Astonishingly ve Amazingly

Cemre İŞLER¹

Araştırma Makalesi/ *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 27.12.2021

Kabul Tarihi / *Accepted*: 22.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1089969

Atıf / Citation: İşler, C., (2022). “Near-Synonymy Analysis of Three Adverbials: Surprisingly, Astonishingly and Amazingly” ODÜSOBİAD 12 (2), 627-648, Doi: 10.48146/odusobiad.1089969

Öz

Bu çalışmanın amacı, tek kelimelik zarflar (surprisingly, astonishingly ve amazingly) arasındaki benzerlik ve farklılıkların anlam, kesit ve eşdizimsel kısıtlamalar açısından ne ölçüde olduğunu araştırmaktır. Anlamları bakımından benzerliklerin boyutunu göstermek için üç standart İngilizce sözlük kullanılmıştır. Farklılıkların anlam bakımından boyutlarının incelenmesine gelince, iki farklı eş anlamlılar sözlüğü kullanılmıştır. Ayrıca, Çağdaş Amerikan İngilizcesi Derlemi (COCA), bu kelimeler arasındaki anlam, kesit ve eşdizimsel kısıtlamalar açısından farklılıkların daha iyi anlaşılmasını sağlamak için analiz edilmiş ve bulgulara ilişkin örnekler sunulmasında kullanılmıştır. Sonuçlara göre, bu kelimeler sözlüklerde anlamca birbirinin yerine geçebilecek şekilde birbirinin eş anlamlısı olarak verile de aslında tam olarak birbirinin yerine geçememiş ve detayda anlamları farklılık göstermiştir. Bu yüzden bu üç kelime yakın eş anlamlı olarak kabul edilmelidir. Ayrıca bulgular, bu üç kelimenin oluşum sıklığı ve kesitler arasında kullanım sıklığı açısından birbirinden büyük ölçüde farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Son olarak, bulgular, bu üç kelimenin çoğunlukla sonlamalı niteleyen olarak “enough” ile yan yana geldiğini göstermiş olup, bununla birlikte, yalnızca “surprisingly” zarfının ön-niteleyen olarak “not” ile birlikte kullanıldığını ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler Yakın eş anlamlılık, Zarf, Surprisingly, Astonishingly, Amazingly, COCA

Abstract

The purpose of this study is to investigate the extent of the similarities and differences among one-word adverbials (surprisingly, astonishingly, amazingly) in terms of meaning, register and collocational constraints. These adverbials are considered roughly synonymous of one another. But we should be skeptical about their full synonymy, though their dictionary meanings show that these words can be substitutable with one another. In order to demonstrate the extent of the similarities in

¹ Responsible Author: Asst. Prof. Dr., Firat University, Elazığ, cisler@firat.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3622-0756

terms of their meanings, three standard dictionaries of English were used. As for the extent of the differences in terms of their meanings, two dictionaries of synonymy discriminations were used. Also, the Corpus of Contemporary American English (COCA) was analyzed to provide further understanding to the differences among these words in terms of meaning, register and collocational constraints. According to the findings, though these words were given as interchangeable in meaning and considered synonyms of one another, they were actually not completely substitutable with one another. Rather, they differ in their shades of meanings. That is why these three words should be considered as near-synonyms. Also, the findings revealed that these three words differed from one another in terms of frequency of occurrences and the frequency of use across registers to a great extent. Finally, the findings showed that these three words mostly collocate with enough as post-modifier. However, only surprisingly collocate with not as pre-modifier.

Keywords Near-synonymy, Adverbial, Surprisingly, Astonishingly, Amazingly, COCA

Introduction

Synonymy has been defined in a number of different ways, but generally, it is defined as the similarity of meaning between two or more different lexemes (Stanojević, 2009). A synonym may also be viewed as a same-language equivalent. But, at this point, it is not tantamount to the sameness of meaning since two words cannot be fully identical in meaning (Adamska-Salaciak, 2013). If so, what about absolute synonyms where the meanings are regarded completely identical? Some state that there are no perfect synonyms (Bolinger, 1977; Goodman, 1952), though it may be restricted to mostly technical terms (groundhog, woodchuck) (Hirst, 1995); most believe that they are rare (Stern, 1931). However, some, like Apresjan (2000) claim that exact synonyms are, in fact, quite common. In this sense, Cruse (2000) has set up a scale of synonymity where synonyms can be distinguished as absolute synonyms, cognitive synonyms and near-synonyms. Absolute synonyms, if they exist at all, are generally accepted as rare (Stanojević, 2009). In relation to this, it is explained that lexemes with completely same meaning is not natural for a language since they would take on a new nuance of meaning when substituted for the other in any context (Edmonds & Hirst, 2002). Because absolute synonyms are generally regarded as rare, most semanticists have viewed cognitive synonymy as synonymy, which is the identity of descriptive meaning (Stanojević, 2009). As for the near-synonyms, they are almost synonyms and very similar in meaning, however; not identical. They cannot be completely substitutable with the other since they differ in their shades of denotation, connotation, implicature, emphasis, or register (DiMarco, Hirst & Stede, 1993). At this point, understanding the differences between near-synonyms is important for the lexical choice where the nuances of meaning need to be conveyed in accordance with the context. However, the nuances that differentiate near-synonyms can be subtle and difficult even for native speakers (Edmonds & Hirst, 2002). Importantly, considering those differences is essential when faced with a choice between near-synonyms, because using the wrong word may cause undesired implications (Inkpen & Hirst, 2006). For instance, Uba (2015) showed that we can say *important*, *crucial*, *necessary*,

essential and vital role or factor as evidenced by dictionaries. However, in some instances these adjectives cannot be substitute for one another when used with certain nouns, for example, we can say “*crucial meeting not essential meeting, essential food not crucial food*” as put forward by the British National Corpus (BNC) (pg. 10). In the light of this, it is not clear to what extent they are synonymous and can be interchangeable when used with certain nouns. In a similar vein, Liu (2010) conducted a study where he examined the internal semantic structure of a set of near-synonym adjectives: “*main, chief, principal, and primary*” and revealed the inadequate descriptions and treatments of this set of near-synonyms by the traditional reference materials with regard to the usage patterns and which types of nouns they modify. Similarly, Church et al. (1994) found out similar insufficient detailed information on the usage patterns of the following set of near-synonyms: “*ask for, demand and request*”. Moreover, Tylor (2003) investigated a set of near-synonym adjectives: “*high and tall*” and identified inadequate treatments of these concepts by the traditional reference materials. Consequently, more research is needed on a variety set of synonyms to bring more light and understanding on how a set of synonyms work in terms of meanings and usage and thus help support the correct use of word combinations. In view of the need to shed additional light on the nature of internal semantic structure of near-synonyms, this study investigates the semantic patterns among the three adverbials: surprisingly, astonishingly and amazingly to discover the descriptions and treatments of this set of near-synonyms by the traditional reference materials and corpus-data material.

Lexical Choice and Near-Synonymy

The process of lexical choice has something to do with determining the word that most precisely conveys the denotation and connotation required, and nothing else (Edmonds, 1999). Verbalizing the exact denotation and connotation desired may not be easy due to several reasons. Sometimes, the desired meaning cannot be provided with a suitable word and thus, a phrase has to be constructed; or many similar words can be offered but distinguishing between lexical-near-synonyms will be a problem (Edmonds, 1999). For example, the words foe and enemy both refer to someone who tries to harm another. But foe more stresses military hostilities than enemy does (Gove, 1984). The distinction between lie and misrepresentation lies in the difference that while a lie is an intentional attempt to deceive, a misrepresentation may not be deliberate (Gove, 1984). For further examples see Table 1 (Hirst, 1995) below.

Table 1: Examples of near-synonym variations

Type of variation	Examples
Stylistic, formality	pissed: drunk: inebriated
Stylistic, force	ruin: annihilate
Expressed attitude	skinny: thin: slim
Emotive	daddy: dad: father
Continuousness	seep: drip
Emphasis on different aspects of meaning	enemy: foe

Fuzzy boundary	woods: forest
Collocational	task: job (in the context of daunting)

As seen in Table 1, near-synonyms seem almost like synonyms, but they are not completely inter-substitutable. Actually, they differ in their shades of denotation or connotation, or in the sort of meaning they take on; and also, in their grammatical or collocational constraints. In this regard, "difference" as a concept becomes the main point in the discussion of near-synonyms. If absolute synonyms are not in fact same in meaning, then there must be something that makes them different (Edmonds & Hirst, 2002). For De Saussure (1916), difference is essential to the creation of meaning:

"Within the same language, all words used to express related ideas limit each other reciprocally; synonyms like French redouter 'dread,' craindre 'fear,' and avoir peur 'be afraid' have value only through their opposition: if redouter did not exist, all its content would go to its competitors...The value of just any term is accordingly determined by its environment; it is impossible to fix even the value of the word signifying "sun" without first considering its surroundings: in some languages it is not possible to say "sit in the sun." (p.116).

By their nature, near-synonyms require comparing words and emphasizing the differences in meaning rather than just positive features (Edmonds, 1999). However, as Edmonds & Hirst (2002) claim "it can be difficult even for native speakers of a language to command the differences between near-synonyms well enough to use them with invariable precision, or to articulate those differences even when they are known" (p.108). In this sense, writers often look up the dictionaries when faced with a choice between near-synonyms, because using the wrong word may cause undesired implications (Inkpen & Hirst, 2006). Several dictionaries of synonym discrimination have been published to list clusters of similar words and distinguish the differences between the words in each cluster, including Webster's New Dictionary of Synonyms (Gove, 1984) and English Synonyms and Antonyms (Fernald, 1896). So-called dictionaries of synonyms actually involve near-synonyms. The nuances of meaning presented in these dictionaries are generally indirect when compared to those of standard dictionary definitions (Edmonds & Hirst, 2002).

Distinctions among Near-Synonyms

Near-synonyms can vary due to any aspect of their meaning. DiMarco, Hirst, and Stede (1993) investigated the types of differences recognized in near-synonym discrimination dictionaries. They reported that a small number of types appeared frequently. Accordingly, some of the most relevant types of variations are presented below.

Denotational Variations

Near-synonyms can differ in terms of any concept, or idea they express. However, it is not limited to it. They can also differ in the way the idea is conveyed (e.g., with respect to emphasis, necessity, and/or strength) (Edmonds, 1999). That is to say, a concept is not necessarily expressed explicitly by a word in

every possible context; it can be conveyed implicitly in particular contexts, or emphasized in relation to another concept. So, as Edmonds (1999) states the concept denoted by a word is not, in practice, always “a necessary implication of using that word”(p.33).

Stylistic Variations

Stylistic variations of near-synonyms have the values of formality, concreteness, force, floridity, and familiarity (Hovy, 1990). Generally, the first three of these occur in dictionaries. Formality is the most identified dimension (Edmonds, 1999) and the degree of formality is signaled by the words such as formal, informal, formality, and slang (Inkpen & Hirst, 2006). For example, pass away and die are nearly identical in meaning except for the former’s greater formality. Force is also widely recognized, but it is not generally shown explicitly in dictionaries (Edmonds, 1999). Force can be signaled by words such as emphatic and intensification. Words that signal force can include ruin and destroy. Finally, the degree of concreteness can be marked by words such as abstract, concrete, and concretely. For example, both error and blunder indicates making mistake, but the latter is more concrete.

Attitudinal Variations

Near-synonyms can differ in the speaker’s attitude toward their denotation in a situation (e.g., the person is described as slim, thin or skinny?). The words expressing the speaker’s attitudes can be pejorative, neutral, or favorable. For example, a difficulty can be expressed as an obstacle or a challenge where the speaker’s attitude determines the choice of word. Some examples are shown in Table 2 (Edmonds, 1999).

Table 2: *Examples of expressed attitude*

Pushy	aggressive
Skinny	thin: slim
Ponderous	heavy: weighty
Banger	car
Blunder	error
Blubber	cry: wail
Impute	attribute: credit

Collocational Variations

Near-synonyms can also differ in the way they are used with another word. They include selectional restrictions, lexical collocations, grammatical collocations and idioms. For example, the distinction between task and job is due to the lexical restriction where task can be combined with daunting but job cannot; a daunting task, *a daunting job. However, the distinction between die and pass away is due to selectional restrictions which is determined semantically, not lexically. That is, only pass away can be used for people: *The dogs passed away due to mistreatment. Other examples can be given as in Table 3 (Edmonds, 1999).

Table 3: Examples of collocational variations

Selectional restrictions	die: pass away land: perch eat: dine
Lexical collocational	customer: client addled: rancid: rotten task: job w.r.t. daunting
Grammatical collocation	correct: right w.r.t. a/the
Idiom	bite the dust: gnaw the powder
Sub-categorization	give: denote teach: instruct
Converse	like: please buy: sell

The Study

The main purpose of this study is to investigate the extent of the similarities and differences among one-word near-synonyms (surprisingly, astonishingly, amazingly) in terms of meaning, register and collocational constraints. These three near-synonyms have characteristically been linked to attitude stance adverbials, because they express the speaker's attitude or value judgments or assessments (Biber et. al., 1999). Researchers have studied stance devices under different names such as 'evaluation' (Hunston & Thompson, 2000), 'evidentiality' (Chafe, 1986), and 'stance' (Biber et. al., 1999; Conrad & Biber, 1999; Hyland, 1998). In the present study, Conrad and Biber's (2000) definition is adopted where they define stance adverbials as "grammatical devices used to frame a proposition" (Conrad & Biber, 1999, p.58). They categorize these adverbials according to their meaning (epistemic, attitudinal and style stance), form (single adverbs, adverb phrases, noun phrases, prepositional phrases, finite clauses and non-finite clauses) and position (initial, pre-verbal, post-verbal, and final). In this research, in order to narrow down the scope of study, the attitudinal stance adverbials (surprisingly, astonishingly, amazingly-all single as form) in the sentence initial position were examined. The study was comprised of two phases: (1) a survey of the information provided about the above terms in dictionaries, and (2) the collection and analysis of corpus concordances of the above terms. The following research questions were posed to guide the study:

1. What is the extent of similarities among these three adverbials *surprisingly*, *astonishingly* and *amazingly* in terms of their dictionary meanings?
2. What is the extent of differences among these three adverbials *surprisingly*, *astonishingly* and *amazingly* in terms of their dictionary meanings?

3. What is the frequency of the usage of these three adverbials *surprisingly*, *astonishingly* and *amazingly* across different genres in the corpus?
4. What are the collocational constraints of these three adverbials *surprisingly*, *astonishingly* and *amazingly* across different genres in the corpus and how are they used?

Method

Data Collection

This study is descriptive-qualitative since it carries out thorough description of the data presentation and analysis, and does not regard number or statistics as an entry point of the analysis. As can be understood from the Findings section, the first step was to make an overall analysis of the semantic features of our synonym set *surprisingly*, *amazingly* and *astonishingly*. For this purpose, the extent of similarities and differences of their meanings was analyzed in a cyclical manner until no new discernible meanings are left that can be associated with these adverbials. The extent of the similarities among the three near-synonyms in terms of meaning was investigated by using standard dictionaries of English including Cambridge Advanced Learner's Dictionary, The American Heritage Dictionary and Longman Dictionary of Contemporary English. The extent of differences was investigated by using dictionaries of synonymy discrimination including Webster's New Dictionary of Synonyms (Gove, 1984) and English Synonyms and Antonyms (Fernald, 1896). The dictionaries, however, do not offer detailed explanation about when and how we should use each adverbial. The second main step of our work is then to understand the usage patterns of the three adverbials. To do so, we need to obtain authentic language use samples produced by native speakers of English. At this point, the analyses of these three adverbials were then carried out based on the examples taken from the Corpus of Contemporary American English (COCA, by Mark Davies, <https://www.english-corpora.org/coca/>). This is the largest corpus of American English with one billion words. COCA contains five different registers: spoken (SPOK), newspapers (NEWS), fiction (FIC), academic (ACAD) and magazines (MAG). The corpus is also equipped with a powerful search engine with many user-friendly search functions. In other words, COCA is preferred for this research due to its contemporary and representative data as well as its capable and user-friendly search functions.

Data Analysis

The raw data from the concordances of each adverbial were identified and counted for the overall frequency patterns and collocational constraints, and then calculated into percentages for a clearer picture of the results. Next, all the data were analyzed and interpreted in a descriptive way in order to respond to the research questions. Finally, the conclusion was summarized based on the findings and discussion.

Results

Definitions of Surprisingly, Astonishingly, Amazingly

One of the purposes of this study is to find out the extent of the similarities and differences among these three adverbials in terms of their meanings. In this regard, the meanings of each adverbial were examined by using a number of dictionaries. Generally, these adverbials appear without definitions in dictionaries. They are rather given as additional boldface words at the end of entries to which they are closely and clearly related in basic meaning. So, the meanings of surprisingly, astonishingly and amazingly are examined through looking up their verb forms. The definitions examined for each are given in Table 4 below one by one:

Table 4: *Definitions of Surprise, Astonish, Amaze*

Verb	Synonym	Meaning	Dictionary
Surprise	Astonish Amaze	To make someone feel surprise.	Cambridge Advanced Learner's Dictionary
		To cause to feel wonder, astonishment, or amazement, as at something unanticipated.	The American Heritage Dictionary
		To make someone feel surprised.	Longman Dictionary of Contemporary English
Astonish	Amaze Surprise	To surprise someone very much.	Cambridge Advanced Learner's Dictionary
		To fill with sudden wonder or amazement. See Synonyms at surprise.	The American Heritage Dictionary
		To surprise someone very much [= amaze]	Longman Dictionary of Contemporary English
Amaze	Surprise Astonish	To cause someone to be extremely surprised	Cambridge Advanced Learner's Dictionary
		To affect with great wonder; astonish. See Synonyms at surprise	The American Heritage Dictionary
		To surprise someone very much [= astonish]	Longman Dictionary of Contemporary English

As shown in the dictionary meanings above, *surprise*, *astonish* and *amaze* were found to be used interchangeably for one another. In other words, each verb was given as the synonym of the other two verbs, which means that, the meaning given for one verb applies to the other words.

Along with these definitions for *surprise*, *astonish* and *amaze*, the extent of similarities in terms of their meanings are aimed to put forward. According to the given meanings, it is shown that they all seem similar and interchangeable with one another. As a summary of the definitions given by the three dictionaries, it can be reported that:

Surprise, astonish, amaze... can mean to make someone feel surprise/to surprise someone / to cause someone to be surprised.

In order to see whether there are differences in terms of meaning among these three words, dictionaries of synonymy discrimination were used (i.e. *Webster's New Dictionary of Synonyms*, Gove, 1984; *English Synonyms and Antonyms*, Fernald, 1896). When each word is examined as a separate entry, it is seen that there is very fine line with regard to meaning among them. In order to show the extent of the differences, the subtle meanings for each word were explained below. Also, the examples from COCA were provided to give further insights into the use of each word.

Firstly, the examinations were conducted by using *English Synonyms and Antonyms* and then, the examples for each explanation was provided from *Webster's New Dictionary of Synonyms*. Accordingly;

- (1) *Surprise* appears midway between *astonishment* and *amazement*, and often “respects matters of lighter consequence or such as are less startling in character” (p.53). <“*the morning skies...surprised her daily as if they were uncommon things- Wes*”t> (p.804).
- (2) *Amazement* and *astonishment*, they both indicate “the momentary overwhelming of the mind by that which is beyond expectation” (p.53).
- (3) While *amazement* specifically affects the intellect “*that he should even speak to her was amazing –but to speak with such civility -Austen*”, *astonishment* affects the emotions” (p.53). <“*It is the part of men to fear and tremble, when the most mighty gods by tokens send such dreadful heralds to astonish us –Shak.*”> (p.804).
- (4) Also, *amazement* can be “either pleasing or painful, as when induced by the grandeur of the mountains, or by the fury of the storm” (p.53). We can use “pleased *surprise*, but scarcely pleased *astonishment*” (p.53). “*Amazement* expresses in it something of *confusion* or *bewilderment*; however; *confusion* and *bewilderment* are not necessarily occur with *amazement*” (p.53).
- (5) *Astonishment* may also occur without “*bewilderment* or *confusion*” (p.53).

Secondly, *Webster's New Dictionary of Synonyms* was used to refer to the discriminations of meanings among these words and then, COCA was analyzed in order to give further examples:

Surprisingly

Surprise can mean to encounter with another suddenly and with startling effect. It can also apply to an unexpected feeling that is likely to awake some degree of surprise, amazement, or wonder; both feelings imply a lack of preparation of what is expected (p.804).

- (1) *"In addition, I was not considered sufficiently mature to impersonate Faidherbe. Surprisingly, an American student about twenty years younger than I am was given the role instead"* (COCA: ACAD).

Here, the speaker expresses the reason why he was not taking the role. By doing so, he actually implies the contradiction where the same reason should have been valid for the actor whom the role was given instead of him. Giving the role to a 20-year younger student was an unexpected development for the speaker that caused him to surprise.

- (2) *"However, perhaps the most important intended effect of quizzes is improved exam performance. Surprisingly, this topic has received relatively little attention and the evidence is mixed. A few studies have found that quizzes improve exam performance"* (COCA: ACAD).

In this example, it is understood that contrary to what is expected, the topic has not taken the attention that is desired. That's why the situation arouses some degree of surprise. The researcher was not prepared for the consequence which is not anticipated.

- (3) *"However, by the time he'd asked her to make a decision, Rachel had come to realize she was in love with Bruce. Surprisingly, miraculously, Bruce loved her, too"* (COCA: FIC).

His asking for a decision was the moment that Rachel suddenly realized she loves Bruce. Bruce's loving her back is not only surprising but also miraculous that fills her with a sudden wonder.

These examples show that the speaker's use of *surprisingly* expresses his/her attitude towards the situation s/he comes upon. Confronting with an unanticipated event is what makes them feel surprised. Therefore, causing an effect through being unexpected creates a degree of surprise here.

Astonishingly

Astonish may imply "a dazing or silencing" or it can mean to "surprise so greatly as to seem incredible" or sometimes solely "unusual" (p.804).

- (1) *"On the surface, people seem calm, perhaps in shock, but hazards are everywhere. Fires are proving the most immediate. This was one of ninety caused by gas explosions, fueled by dry debris and whipped up by icy winds. Astonishingly, for this sophisticated nation, we didn't*

see a single fireman equipped with breathing apparatus. The men were left with just the protection of fireproof garb. It's also hard to fathom why here in one of the most developed parts of the world firemen are slowed down because the water supply has been cut off, and they have to pump up supplies from the rivers below” (COCA: SPOK).

In this example, by expressing great surprise, the speaker implies that it is astonishing for such a sophisticated nation not to equip firemen with breathing apparatus.

- (2) *“Red cells drawn from volunteers were placed in a solution with low salt content, which normally would cause them to rupture. The volunteers were told to try to mentally "protect" their own distant blood cells from harm. **Astonishingly**, measurements made with a computer-linked spectrophotometer revealed that nearly a third of the participants had succeeded, seemingly, in mentally slowing their blood cells' destruction” (COCA: MAG).*

Here, the speaker expresses his/her great surprise that measurements revealed nearly a third of the participants had succeeded, which seems incredible.

- (3) *“The Raymonds started accumulating vacation time and socking away enough cash for a three-month ski trip to the Canadian and American West two seasons ago. **Astonishingly**, they managed to travel at an average cost of US\$90 per day, even less than they had originally planned” (COCA: MAG).*

It is astonishing for the speaker that the Raymonds managed to travel at an average cost of US\$90 per day, which seems unusual.

These examples demonstrate that the speakers' expressing their astonishments can imply a great surprise to a situation that seems incredible or unusual.

Amazingly

Amaze, although it has an implication of astonishment, emphasizes “rather bewilderment, perplexity, or wonder” (p.804).

- (1) *“It is hard to imagine a clearer, simpler demonstration of how important thermal sensilla are to the insects' feeding routine. Odors from a potential host initially attract vinchucas, but heat is the only stimulus both necessary and sufficient to get them to bite. A current of warm air has now reached the insect's sweeping antennae. As the thermal sensilla absorb the heat, they warm up. Vinchucas, like most animals, can detect heat through conduction or through rising air currents. **Amazingly**, though, the insects can also sense radiant heat-known as infrared radiation” (COCA: MAG).*

Here, the insects' ability to sense radiant heat-known as infrared radiation amazes the speaker with wonder.

- (2) *“To participate, the Bookfest Club members had to consistently read an average of 10 pages per day, a goal easily achievable by most. During their weekly library class, I used a simple*

chart to track their progress. **Amazingly**, student participation almost doubled -- and far fewer students dropped out" (COCA: ACAD).

In this example, the speaker filled with wonder when s/he saw that student participation almost doubled as well as far fewer students dropped out.

(3) "I want the helmet to cover my face. " As I watched his expression turn into tears, I pulled a fiery red bicycle helmet off the shelf. " Look at this one! " I exclaimed. " It looks just like Ben's! " Ben is his teenage cousin, whom he worships. **Amazingly**, my strategy worked. // " I'll get a red helmet like Ben's! " Kenneth said, his eyes lighting up as he grabbed it out of my hands" (COCA: NEWS).

Lastly, in this example, it is bewildering for the speaker that his/her strategy worked.

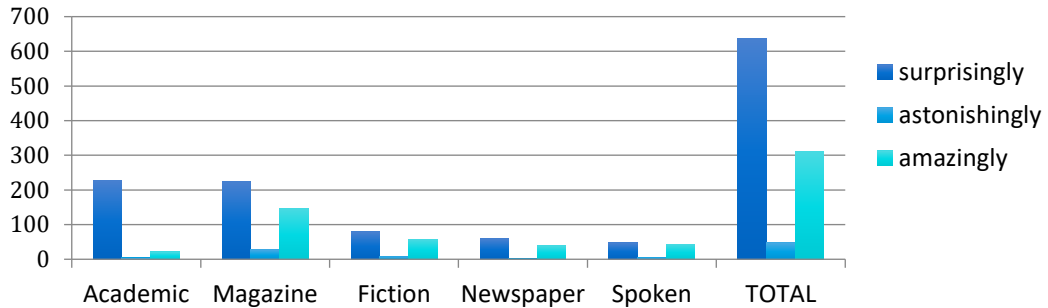
As can be seen in the examples, *amazingly* implies the speaker's attitude toward what s/he perceives as wondering or bewildering.

All in all, when the extent of the similarities and differences among these three words in terms of their meanings were investigated, it was shown that the standard dictionaries of English define each of the words as synonyms of one another. They all refer to each word as having the meaning of -to make someone feel surprised. However, when dictionaries of synonymy discrimination was examined, it was demonstrated that these words are not completely identical in their meaning, which means, their meanings differ from what is earlier provided as -making someone feel surprised. So, though these words were given as interchangeable in meaning and considered synonyms of one another, they were actually not completely substitutable with one another. Rather, they differ in their shades of meanings. That's is why they should not be considered full synonyms but near-synonyms. Apart from the difference in their meaning, near-synonyms are also reported to differ in their register and collocational constraints (see theoretical framework part). So, in the rest of the current study, the variations across registers and collocational constraints were dealt with.

Variations across registers

Table 5: Distributions across registers

Overall, the findings of the study revealed that these three adverbials differed from one another in terms of frequency of occurrences to a great extent (see Table 5). With 638 instances, *surprisingly* outnumbered the other two adverbials regarding the frequency of use. Then, *amazingly* was found to occur 311 times in the corpus. Lastly, *astonishingly* ranked the third with a total of 47 occurrences.

In terms of frequency of three adverbials across registers, the findings showed that there was a great variation among them. Accordingly, these adverbials were found to be used in the register of Magazine mostly. To have a deep insight into the variation, it is worth documenting the results obtained from the analysis of these three adverbials. Firstly, the analysis of adverbial *surprisingly* demonstrated that Academic register includes the high numbers of instances with 228 token. The register of Magazine followed Academic with 223 instances. In comparison to these two registers, the rest showed quite low frequencies. Among them, Fiction and Newspaper had 79 and 60 instances respectively. Spoken register was found to include the lowest numbers with 48 instances. Secondly, the analysis of adverbial *astonishingly* indicated that Magazine register ranked the first with 28 occurrences. Among the rest of the registers, Fiction was found to have 8 instances and Spoken with 5 instances followed by Academic with 4 instances. Newspaper, on the other hand, was found to have the lowest frequency of use compared to others in terms of the register differences of *astonishingly*. Thirdly and lastly, the analysis of adverbial *amazingly* showed that as in the analysis of *astonishingly*, Magazine register was found to have the highest frequency of use across registers with 147 token. Spoken ranked the second with 44 instances followed by newspaper with 40 instances. Academic was found to have the lowest frequency of use among the registers with 22 instances.

Collocational Variations

Table 6: Frequency of collocational constraints

Surprisingly		Astonishingly		Amazingly	
Colloc.	Freq.	Colloc.	Freq.	Colloc.	Freq.
Enough	11	Enough	3	Enough	15
Not	1370	-	-	-	-

To find out what words are mostly combined with these three adverbials, collocational analysis was carried out (see Table 6). Overall findings of this analysis demonstrated that all of these adverbials mostly collocated with *enough* as a post modifier. However, each of them differed with respect to frequency of use. *Amazingly* has the highest numbers of *enough* with 15 instances as a post modifier as illustrated in the Table 6. Here, some examples are provided from COCA:

- (1) "I covered with my hands over my head - like that could help. **Amazingly enough**, not a single bullet reached me" (COCA: FIC).
- (2) "But with simple diet and lifestyle changes, their arteries began to open up again, and their chest pain melted away. **Amazingly enough**, poor circulation may also be a key contributor to back pain" (COCA: MAG).
- (3) "Students feel confident enough to speak openly about issues. **Amazingly enough**, however, something about this conscious nonaggression forces the student to internal self-reflection without being judged by the teacher" (COCA: ACAD).

Considering the adverbial *surprisingly*, it has 11 instances of *enough* as a post modifier as indicated in the Table above. Some examples extracted from COCA are given as:

- (1) "It might also be having an effect on what the government does. **Surprisingly enough**, even official sources within China have gone far to recognize the challenges the country faces and its responsibility to deal with them" (COCA: MAG).
- (2) "It would be no more than responsible stewardship to turn this yearly expense into a cash cow. **Surprisingly enough**, it was student protest that killed the idea" (COCA: FIC).
- (3) "His formerly nagging and ambitious wife -- previously always aligned with the inauthentic by the narrative -- is transformed by their traumatic separation. **Surprisingly enough**, she changes radically and refuses, for the first time, her father's advice and pressure, making moves toward a new life as an independent woman eager to study (she goes to the university) and with her own place in society as a professional" (COCA: ACAD).

Lastly, *astonishingly* was found to have the lowest frequency for *enough* with 3 instances as a post modifier as shown in the Table. Here, some examples from COCA are given:

- (1) “*The 2007 New York Croquet Club banquet celebrated the organization's 40th anniversary, which happened to coincide with the 30th anniversary of the founding of the national croquet association. **Astonishingly enough**, I found no significant factual discrepancies between Johnny Osborn's account of his performance and those of others attending, including the Kid and the man who had cursed Johnny*” (COCA: NEWS).
- (2) “*Chuck Mitford, former marine sergeant, took charge of the mixed group, which included sullen, pugnacious Turs, spiderlike Deski, hairy Rugarians, vague Ilginish, and gaunt Morphins, with Humans in the majority. **Astonishingly enough**, there was one Catteni, Emassi Zainal, who had been shanghaied onto the prison ship*” (COCA: FIC).
- (3) “*But, if such evidence exists, no one has bothered to present it. **Astonishingly enough**, the principal witnesses against Mary Ellen Pleasant are a mentally disturbed White woman and a brilliant Black reporter, both of whom were engaged in a conspiracy to destroy Mary Ellen Pleasant and defame her memory*” (COCA: MAG).

Furthermore, when these three adverbials were compared with one another in terms of collocational distinctions, it was found that *not* was only collocated with *surprisingly* as a pre-modifier. The number of instances was 1370 for the use of *not* as a collocation of *surprisingly*. Some of the examples from COCA are reported here:

- (1) “*Miriam was a vampire hunter. **Not surprisingly**, she disapproved of her son's choice of a girlfriend, and initially had vowed to dispatch Jane at the earliest convenience*” (COCA: FIC).
- (2) “*Since our most recent recession, with so many companies downsizing or barely holding on, the thought of asking for a promotion has taken a back seat to praying your paycheck keeps coming. **Not surprisingly**, many companies have stopped providing raises, or have dropped to very minimal cost-of-living increases while ignoring issues of merit or performance*” (COCA: NEWS).
- (3) “*Among the demographic factors, there were no correlations for age with height or weight. **Not surprisingly**, there was a significant correlation between height and weight ($r = .459$, $p < .01$)*” (COCA: ACAD).

Therefore, while *surprisingly* was found to be collocated with *not*, neither *amazingly* nor *astonishingly* was found to be combined with *not* as pre-modifier.

Discussion

The primary aim of this study was to investigate the extent of the similarities and differences among one-word adverbials (*surprisingly*, *astonishingly*, *amazingly*) in terms of meaning, register and

collocational constraints. These adverbials are viewed roughly synonymous of one another. However, we should be skeptical about their full synonymy though their dictionary meanings show that they all imply -making someone feel surprised. In order to demonstrate the extent of the similarities in terms of their meanings, three standard dictionaries of English were used. According to the given meanings of each word, it was found that they are used interchangeably for one another. In other words, each is given as the synonym of the other two, which means that, the meaning given for one can be applied to other two. However, when these words were examined in dictionaries of synonymy discrimination and COCA, it was found that these words are not completely identical in their meaning, which means, their meanings differ from what is earlier provided as -making someone feel surprised. With regard to the differences among their meanings, it was reported that *surprise* appears midway between *astonishment* and *amazement*, and usually “respects matters of lighter consequence or such as are less startling in character” (Fernald, 1896, p.53). As for *amazement* and *astonishment*, they both indicate “the momentary overwhelming of the mind by that which is beyond expectation” (p.53). While *amazement* specifically affects the intellect, *astonishment* affects the emotions (p.53). Also, *amazement* can be “either pleasing or painful” (p.53). *Amazement* expresses in it something of *confusion* or *bewilderment*; however; *confusion* and *bewilderment* are not necessarily occur with *amazement* (p.53). *Astonishment* may also occur without *bewilderment* or *confusion* (p.53). By explaining and giving examples for the different meanings of each word, it was shown that these so called synonyms are actually near-synonyms; that is, they cannot be completely substitutable with the other. After investigating the extent of similarities and differences in terms of their meanings, the frequency of occurrences and distributions across registers were examined. Accordingly, the findings revealed that these three near-synonyms differed from one another in terms of frequency of occurrences to a great extent. With 638 instances, *surprisingly* outnumbered the other two adverbials regarding the frequency of use. Then, *amazingly* was found to occur 311 times in the corpus. Lastly, *astonishingly* ranked the third with a total of 47 occurrences. As for the variations across registers, the findings showed that these near-synonyms are mostly used in the register of Magazine, yet there was a great variation among them in terms of the other registers. Firstly, the frequency analysis of *surprisingly* across registers showed that the register of Magazine followed Academic. In comparison to these two registers, the rest showed quite low frequencies. Secondly, the frequency analysis of *astonishingly* across registers indicated that Magazine register ranked the first. Among the rest of the registers, Academic followed Fiction and Spoken. Newspaper, on the other hand, was found to have the lowest frequency of use compared to others. Thirdly and lastly, the frequency analysis of adverbial *amazingly* across registers showed that as in the analysis of *astonishingly*, Magazine register was found to have the highest frequency of use across registers. Spoken ranked the second followed by newspaper. Academic was found to have the lowest frequency of use among the registers. Finally, after finding out the frequency of these words across registers, their collocational constraints were investigated. The findings of this analysis showed that all of these words collocated with *enough*. However, each of them differed in terms of the frequency of use. *Amazingly* has the highest numbers of *enough* followed by *surprisingly*. *Astonishingly* was found to

have the lowest frequency for *enough*. When these three words were compared with one another in terms of collocational distinctions, it was found while *surprisingly* was found to be collocated with *not*, neither *amazingly* nor *astonishingly* was found to be combined with *not* as pre-modifier.

Conclusion and Recommendations

As shown in the findings, these three words differ from one another with respect to their meanings, registers and collocational constraints. In this sense, understanding the differences among these near-synonyms is important for the lexical choice where the nuances of meaning and collocational constraints need to be conveyed in line with the context, because using one as substitutable with the other may cause wrong and undesired implications. Therefore, it will be beneficial to know that to what extent an item is specified by its collocational environment and the tendencies of items to collocate with one another (Firth, 1957; Uba, 2015). As Firth (1957, p.7, 11) argues “the complete meaning of a word is always contextual” and we “know a word by the company it keeps”. In this sense, corpus-based descriptions of language have been reported to be much more accurate and informative than traditional non-corpus-based descriptions of language (Liu, 2010). For example, several corpus-based research were done on semantic sequences, linking adverbials, phrasal verbs and verbs (Gardner & Davies, 2007; Huntson, 2008; Hunston & Francis 1998; Liu, 2008) and the results revealed detailed information on the lexis and grammar usage which challenge some of the traditional reference materials of language descriptions. In accordance with the findings of the present research, this study also provides insights for internal semantic structures of a set of near-synonyms; *surprisingly*, *astonishingly* and *amazingly*, which highlights the inadequate treatments of these adverbials by the traditional source materials. As for the suggestions for further studies, the corpus-based behavioral profile approach can be applied in examining near-synonyms set. Many researchers note that a corpus-based behavioral profile (BP) study of near-synonym is very effective (Divjak & Gries 2006; Hanks 1996; Liu, 2010; Tylor 2003). This approach is mainly based on the theory that the meaning of a lexical item correlates closely with its behavioral profile or distributional patterns (Liu 2010) and thus, applying a corpus-based BPs will provide further information and description of complex internal semantic structure of near-synonyms.

Conflict of interest

There is no potential conflict of interest in this study.

References

- Adamska-Salaciak, A. (2013). Equivalence, synonymy, and sameness of meaning in a bilingual dictionary. *International Journal of Lexicography*, 26(3), 329-345.
- Apresjan, J. D. (2000). *Systematic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press. Transl. by K. Windle.
- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). *The Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

Bolinger, D. (1977). *Meaning and Form*. London: Longman.

Cambridge Advanced Learner's Online Dictionary. Available at:
<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/>

Chafe, W L. (1986). Evidentiality in English conversation and academic writing. In W. L. Chafe, & J. Nichols (Eds.), *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Norwood, NJ: Ablex, 261-273.

Church, K. W., Gale, W., Hanks, P., Hindle, R. & Moon, R. (1994). Lexical substitutability. In Atkins, B. T., Atkins, B. T. S., & Zampolli, A. (Eds.), *Computational Approaches to the Lexicon*. Oxford University Press, 153-177.

Conrad, S. & Biber, D. (1999). Adverbial marking of stance in speech and writing. In S. Hunston and G. Thompson (Eds.), *Evaluation in text: Authorial stance and the construction of discourse*. New York: Oxford University Press, 56-73.

Cruse, D. A. (2000). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. New York, Oxford University Press.

Davies, M. (2012). The Corpus of Contemporary American English (COCA): Available at:
<https://www.english-corpora.org/coca/>

De Saussure, F. (1966). *Course in General Linguistics*. New York.

DiMarco, C., Hirst, G., & Stede, M. (1993). The semantic and stylistic differentiation of synonyms and near-synonyms. In *AAAI Spring Symposium on Building Lexicons for Machine Translation*, 114-121, Stanford, CA.

Divjak, D. & Gries, S. (2006). Ways of trying in Russian: Clustering behavioral profiles. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 2(1), 23-60.

Edmonds, P. (1999). Semantic representations of near-synonyms for automatic lexical choice. Doctoral dissertation, University of Toronto.

Edmonds, P. & Hirst, G. (2002). Near-synonymy and lexical choice. *Computational linguistics*, 28(2), 105-144.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır. ✓iThenticate intihal incelemesinden geçirilmiştir.

- Fernald, J. C. (1896). *English Synonyms and Antonyms*. Funk & Wagnalls Company.
- Firth, J. R. (1957). *Papers in Linguistics, 1931-1951*. London: Oxford University Press.
- Gardner, D. & Davies, M. (2007). Pointing out frequent phrasal verbs: A corpus-based analysis. *TESOL Quarterly*, 41(2), 339–359.
- Goodman, N. (1952). On likeness of meaning. In Linsky, L., editor, *Semantics and the Philosophy of Language*. University of Illinois Press, Urbana, Ill.
- Gove, P. B. (1984). *Webster's New Dictionary of Synonyms*. Merriam-Webster, Springfield, MA.
- Hanks, P. (1996). Contextual dependency and lexical sets. *International Journal of Corpus Linguistics*, 1(1), 75–98.
- Hirst, G. (1995). Near-synonymy and the structure of lexical knowledge. In *AAAI Symposium on Representation and Acquisition of Lexical Knowledge: Polysemy, Ambiguity, and Generativity*, 51-56.
- Hovy, E. (1990). Pragmatics and natural language generation. *Artificial Intelligence*, 43(2), 153–197.
- Hunston, S. (2008). Patterns, lexis and semantic sequences. *International Journal of Corpus Linguistic*, 13(3), 271-295.
- Hunston, S. & Thompson, G. (2000). *Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse*. Oxford: Oxford University Press.
- Hunston, S. & Francis, G. (1998). Verbs observed: A corpus-driven pedagogic grammar. *Applied Linguistics*, 19(1), 45-72.
- Hyland, K. (1998). Persuasion and context: The pragmatics of academic metadiscourse. *Discourse Studies*, 7(2), 173-192.
- Inkpen, D. & Hirst, G. (2006). Building and using a lexical knowledge base of near-synonym differences. *Computational Linguistics*, 32(2), 223-262.
- Liu, D. (2008). Linking adverbials: An across-register corpus study and its implications. *International Journal of Corpus Linguistics*, 13(4), 491–518.

Liu, D. (2010). A corpus-based behavioral study of the near-synonyms. *International Journal of Corpus Linguistics*, 15(1), 56-87.

Longman Online Dictionary of Contemporary English. Available at: <http://www.ldoceonline.com/>

Stanojević, M. (2009). Cognitive synonymy: A general overview. *Facta Universitatis-Linguistics and Literature*, 7(2), 193-200.

Stern, G. (1931). *Meaning and Change of Meaning, with Special Reference to the English Language*. London: Indiana University Press.

Taylor, R. J. (2003). Near-synonyms as co-extensive: 'High' and 'tall' revisited. *Language Sciences*, 25(20) 263-284.

The American Heritage Dictionary Online. Available at: <https://www.ahdictionary.com/>

Uba, S. Y. (2015). A corpus-based behavioral profile study of near-synonyms: Important, essential, vital, necessary and crucial. *International Journal of English Language and Linguistics Research*, 3(5), 9-17.

Genişletilmiş Özet

Eş anlamlılık kavramı genel olarak iki veya daha fazla farklı sözcük arasındaki anlam benzerliği olarak tanımlanmaktadır (Stanojević, 2009). Her ne kadar eş anlamlı kelimeler anlam içerikleri bakımından birbirine yakın olsalar da eş dizi ve anlamsal doğaları gereği her zaman birbiri yerine kullanılamadıklarından çoğu zaman yakın eş anlamlı kelimeler şeklinde isimlendirilirler (Edmonds & Hirst, 2002). Bu açıdan yakın eş anlamlı olarak geçen kelimeler arasında uygun sözcük seçimi, bağlam kapsamında verilmek istenen ifadenin gerektirdiği düz anlam ve çağrışımları en doğru şekilde yansıtılabilmek adına önemlidir. Öte yandan, tam olarak istenen anlamı yakalamak kolay olmayabilir. Bazen istenilen anlam uygun bir kelime ile sağlanamaz ve bu nedenle bir cümle kurmak gerekir veya birçok kelime önerilebilir, ancak bu durumda da sözlüklerde eş anlamlı olarak verilen yakın eş anlamlı kelimeleri ayırt etmek sorun olabilir (Edmonds, 1999). Örneğin, *foe* (düşman) ve *enemy* (düşman) kelimelerinin her ikisi de -bir başkasına zarar vermeye çalışan birini- ifade eder. Ancak ilki, askeri düşmanlıkları ikincisinden daha fazla vurgular (Gove, 1984). *Lie* (yalan) ve *misrepresentation* (yanlış beyan) arasındaki fark, *lie* kelimesinin kasıtlı bir aldatma girişimi olmasına rağmen, *misrepresentation* kelimesinin kasıtlı olmayabileceği detayında yatmaktadır (Gove, 1984). Örneklerden de anlaşılacağı üzere, doğaları gereği yakın eş anlamlı sözcükler, birbiri yerine kullanılmadan önce karşılaştırılmayı ve anlam farklılıklarının ortaya konmasını gerektirir (Edmonds, 1999). Aksi halde, yanlış kelime kullanımı istenmeyen sonuçlara neden olabilir (Inkpen & Hirst, 2006). Bu durumu önlemek adına yakın eş anlamlı sözcükler arasında

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır. iThenticate intihal incelemesinden geçirilmiştir.

bir seçim yapmak zorunda kaldığında genellikle sözlüklerden yardım alınır. Öte yandan, sözlükler yakın eş anlamlı kelimelerin birbirinin yerine kullanılamayacakları durumları göstermekte yetersiz kalabilmektedir. Daha doğru sonuçlar için yakın eş anlamlı kelimelerin cümle içi kullanımlarına yönelik verilerin elde edilebileceği derlem tabanlı çalışmalar yol gösterici olarak sunulur. Bu çalışmada da yakın eş anlamlı üç zarf seçilerek (*surprisingly*, *astonishingly* ve *amazingly*) birbirleri arasındaki benzerlik ve farklılıkların anlam, kesit ve eşdizimsel kısıtlamalar açısından ne ölçüde olduğu araştırıldı. Anlamları bakımından benzerlikleri göstermek için *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*, *The American Heritage Dictionary* ve *Longman Dictionary of Contemporary English* olmak üzere üç standart İngilizce sözlük kullanıldı. Farklılıkların kapsamı, *Webster's New Dictionary of Synonyms* (Gove, 1984) ve *English Synonyms and Antonyms* (Fernald, 1896) sözlükleri kullanılarak araştırıldı. Ancak, bu sözlükler her bir zarfı ne zaman ve nasıl kullanmamız gerektiğine dair ayrıntılı bir açıklama sunmadığından çalışmanın ikinci ana adımında üç zarfın kullanım kalıpları Çağdaş Amerikan İngilizcesi Derlemi (COCA, Mark Davies, <https://www.english-corpora.org/coca/>)'ndeki verilere göre incelendi. Derlemden elde edilen ham veriler genel sıklık kalıplarını ve eşdizimsel kısıtlamaları ortaya çıkarabilmek için belirlenip sayıldı ve ardından yüzdeler olarak hesaplandı. Daha sonra tüm verilerin betimsel analizi yapıldı ve yorumlandı. Çalışmanın sonucuna göre, her bir zarf sözlüklerde anlamca birbirinin yerine geçebilecek şekilde eş anlamlı olarak verilse de detay incelemede anlamları farklılık gösterdi. Örneğin; “*surprisingly*” bir başkasıyla -aniden ve şaşırtıcı bir etkiyle- karşılaşmak anlamını karşılarken, “*astonishingly*” -baş döndürücü, inanılmaz görünecek kadar çok şaşırtıcı- veya bazen yalnızca -olağandışı- anlamlarını taşıdığı görüldü, ve “*pleased*” (hoşnut, memnun) kelimesi “*surprise*”ı niteleyebiliyorken –“*pleased surprise*”; “*astonishment*” için böyle bir nitelemeye –“*pleased astonishment*” çok nadir olarak rastlandığı tespit edildi. “*Amazingly*”; -sevindiren bir şaşkınlık- anlamını taşıyabildiği gibi (örn. dağların ihtişamından kaynaklanan) -acı verici bir şaşkınlık- anlamını da içerebildiği görüldü (örn. fırtınanın gazabından kaynaklanan). Dahası, “*amazement*” özellikle entellek ile alakalı bir şaşkınlık ifadesi şeklinde kullanılırken “*astonishment*” duygulara yönelik bir şaşkınlık ifadesi olarak karşımıza çıktı. Çalışmanın sonuçları bu üç zarfın oluşum sıklığı ve kesitler arasında kullanım sıklığı açısından da birbirinden farklılık gösterdiğini ortaya koydu. Sonlamalı niteleyen olarak üçünün de en sık “*enough*” ile yan yana geldiğini ve yalnızca “*surprisingly*” zarfının ön-niteleyen olarak “*not*” ile birlikte kullanıldığını ortaya çıkardı. Sonraki çalışmalar yakın eş anlamlı kelime gruplarını derlem tabanlı davranışsal profil yaklaşımı (BP) uygulayarak daha detaylı araştırabilir. Pek çok araştırmacı derlem tabanlı BP uygulamalarının yakın eş anlamlı kelimelerin anlamsal yapılarının analizinde daha fazla bilgi sağlayacağını belirtmektedir (Divjak & Gries 2006; Hanks 1996; Liu, 2010; Tylor 2003)

Yunus Emre’de “İnsan Sevgisi ve İyi İnsan Olma“ Anlam Alanının Göstergebilimsel Çözümlemesi

Semiotic Analysis of the Meaning Field of “Humanity and Being a Good Human” in Yunus Emre

Ceren SELVİ¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 16.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 22.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1104707

Atıf / Citation: Selvi, C., (2022). “Yunus Emre’de “İnsan Sevgisi ve İyi İnsan Olma“ Anlam Alanının Göstergebilimsel Çözümlemesi” ODÜSOBİAD 12 (2), 649-674, Doi: 10.48146/odusobiad.1104707

Öz

Göstergebilim, göstergeler üzerinden çözümleme yapan bir bilim dalıdır. Hem dil içi hem dil dışı göstergeler üzerinden derin yapıda yer alan anlamları yüzey yapıya çıkarır. Dil dışı göstergeler, bireyin günlük hayatında her an karşılaştığı sembollerden oluşmaktadır. Dil çalışmalarında ise dil içi göstergeler temel alınarak göstergebilim çözümlenmeleri yapılır. Yunus Emre’nin şiiri incelendiği zaman da karşımıza yalın ama çok güçlü bir dil çıkmaktadır. Şiirlerinde yer verdiği söz varlığı çok geniş bir alana yayılmıştır. Göstergebilim aracılığı ile de Yunus Emre’nin şiirlerinde yer verdiği dil içi göstergeleri çözümlemek ve derinde yapıda kalıp fark edilmesi güç olabilen anlamları çözümlemek bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Çalışmamızda yer verdiğimiz “insan sevgisi ve iyi insan olma” imgesi Yunus Emre’nin şiirlerinde baskın öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Yunus Emre’nin evrensel bir değerinin olması, ele aldığı bu konular aracılığı ile olmuştur. Bu çalışmada da öncelikle Yunus Emre’nin şiirleri içerisinde insan sevgisinin ve iyi bir insan olma temalarının vurgulu bir şekilde ele alındığı şiirler tespit edilmiştir. Daha sonra tespit edilen bu şiirlerin gösterge türü/gösterge/gösteren/gösterilen incelemeleri yapıp tablolar hâlinde verilmiştir. Ele alınan göstergeler Peirce kuramında yer alan anlamlandırma (yorumlayan) ögesine göre değerlendirilmiştir. Çalışma Türk dili alanında önemli bir yere sahip olan bir eserin göstergebilim yöntemlerine göre yeniden ve farklı yorumlamalar ile değerlendirilmesi noktasında önem taşımaktadır. Göstergebilim kuramları aracılığı ile eser çözümlemesi yapmak derin yüzeyde yer alan anlamların yüzey yapıya farklı bakış açıları ile çıkarılması açısından önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler Göstergebilim, Peirce, Yunus Emre, İnsan Sevgisi

¹ Arş. Gör. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, e-mail: ceren.ybu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7606-4292

Abstract

Semiotics is a science that analyzes through signs. It brings the meanings in the deep structure to the surface structure through both intralingual and extralinguistic signs. Non-linguistic signs consist of symbols that an individual encounters at every moment in daily life. In language studies, semiotic analyzes are made based on intralinguistic indicators. When Yunus Emre's poetry is examined, we encounter a simple but very powerful language. The vocabulary that he used in his poems spread over a wide area. By means of semiotics, the main purpose of this study is to analyze the intralingual signs that Yunus Emre includes in his poems and to analyze the meanings that remain in the deep structure and can be difficult to notice.

The image of "love of people and being a good person", which we include in our work, appears as the dominant element in Yunus Emre's poems. Yunus Emre's having a universal value has been through these issues he dealt with. In this study, first of all, poems in Yunus Emre's poems in which the themes of human love and being a good person are emphasized were determined. Afterwards, these poems were analyzed in terms of sign type/sign/signifier/signified and presented in tables. The indicators discussed were evaluated according to the meaning (interpreting) element in Peirce theory. The study is important in terms of reevaluating a work that has an important place in the field of Turkish language with different interpretations according to semiotic methods. Analyzing the work through semiotic theories is considered important in terms of extracting the meanings on the deep surface from different perspectives on the surface structure.

Keywords: Semiotics, Peirce, Yunus Emre, Humanity

Kuramsal Çerçeve

Her dil bir yapıdır, kendi içerisinde uzlaşmaya dayanan bir dizgesi/sistemi vardır. Dili kullanan bireyler arasında yazılı olan/olmayan bir anlaşma söz konusudur. Bu anlaşmayı inceleyen bilim alanlarından birisi de göstergebilimdir.

Göstergebilim alanının temelini oluşturan "gösterge" kavramı en basit tanımı ile "Bir şeyi belirten şey, işaret" olarak ifade edilebilir. Bireyin çevresinde bulunan her türlü nesne ve anlam bulunan her bir sözcük göstergeyi karşılar. Göstergeler ilk bakışta, dil dışı ve dil içi olmak üzere iki ayrı grupta ele alınırlar. Dil dışı göstergeler, bireyin çevresinde bulunan her türlü işaret, simge, belirti vb. için kullanılır. Trafik ışıklarına bakan kişinin kırmızı ışığı gördüğü zaman duracağını anlaması, bir evden çıkan dumanı gören kişinin o evde yangın olduğunu düşünmesi bir gösterge örneğidir. Bireyin dili kullanmadan zihninde canlandırdığı ve bir anlamlandırma sürecine girdiği her türlü işaret, dil dışı göstergeleri tanımlar. Bunun yanında dış dünyadan çok da bağımsız olmayan bir şekilde, dil aracılığı ile iletişim kurarken anlamlandırma yolu ile kullandığımız her türlü sözcük ise bizim için dil içi göstergeyi ifade eder.

Dil içi gösterge kavramı kendi içinde dört madde ile ele alınır: **1. Gösteren:** Dil göstergesinin ses düzeyidir. Sözcüğü oluşturan sesler/harfler olarak tanımlanabilir. İletişim düzeyidir. **2. Gösterilen:** Göstereni duyduğumuz ya da gördüğümüz/okuduğumuz zaman zihnimize canlanan düşünce ya da kavramdır. İçerik veya anlam düzeyidir. **3. Gönderge:** Nesnenin, varlığın dış dünyadaki formudur. **4. Gösterge:** Sözcük karşılığında kullanılır.

Bu kavramlar dil göstergesi bağlamında şöyle örneklendirilebilir²: Dil içi gösterge üç ana terimden oluşur. Örneklendirecek olursak eğer, *kitap* sözcüğünü oluşturan /k.i.t.a.p/ sesleri **gösteren**, kitap sözcüğünü duyduğumuz ya da gördüğümüz zaman zihnimize canlanan *anlam* (herhangi bir konuda yazılmış bir eser), **gösterilen** ve sözcüğün kendisi de **gösterge** olarak ele alınır. Dış dünyada var olan kitap nesnesi de **göndergeyi** karşılar.

Bir metni oluşturan göstergelerin/sözcüklerin çözümlemesini yapmak; alt metni anlamlandırmak, verilmek istenen mesajı doğru çözümlmek için önemlidir. Bir yazar ya da şairin bir eserinin göstergebilimsel çözümlemesini yapmak demek sözcüklerin sahip olduğu anlamı ve bir araya gelince bağlamdan yararlanarak oluşturdukları dil göstergesinin karşılığını öğrenmeyi sağlar.

Peirce, göstergebilim kavrayışını mantık temeline oturtmuş ve üçlü ayrımlar üzerine kurduğu gösterge sistemiyle dil felsefesi sahnesinde kendisine önemli bir yer açmıştır. Göstergebilimin öteki babası sayılan Ferdinand de Saussure, çalışmalarını Avrupa'da ortaya koyarken, Peirce ise Amerika'da çalışmıştır. Bu coğrafi farklılık, yalnızca basit bir mekansal fark olmakla kalmamış, her iki düşünürün sistemleri arasında da bir fark oluşmasına neden olmuştur. Saussure göstergeyi yalnızca dil temelinde incelemiştir. Peirce ise bilim ile faydacılık (*pragmatism*) temeline oturan bir mantık kuramı geliştirmeye çalışırken, doğal olarak gösterge kavramıyla dil felsefesine eğilmiş ve bir gösterge kuramı geliştirmiştir (Özmkas, 2009: 35).

Peirce göstergebilimi şu şekilde tanımlar: “Bir gösterge veya ‘representamen’, bir kişi için herhangi bir şeyin yerini, herhangi bir bakımdan ya da herhangi bir sıfatla tutan bir şeydir. Birine yöneliktir, bir başka deyişle bu kişinin zihninde eşdeğerli bir gösterge ya da belki daha gelişmiş bir gösterge yaratır. Bu gösterge bir şeyin yerini tutar: nesnesinin yerini. Söz konusu gösterge, bu nesnenin yerini her bakımdan değil de benim kimi kez, representamenin temeli diye adlandırdığım bir çeşit kavrama iletme bakımından tutar. Buradaki kavram sözcüğünü, gündelik dilde yaygın olan, bir tür Platoncu anlamda ele almak gerekir.” (Yılmaz ve Temizkan, 2013: 89-90). Peirce göstergebilimi ele alındığı zaman, gösterge kavramı **simge** karşılığında kullanılır. Peirce'in üçlü ayrımında görüntüsel gösterge, belirti, simge vardır. Bunlardan sözcüğü karşılayan kavram ‘simge’dir.

---

² Gönderge söz konusu olduğu zaman kedi, ağaç gibi göstergelerde gönderge daha somut bir şekilde karşımıza çıkar. Ancak güzellik, sevgi gibi göndergelerde bu durum tartışmalıdır ve bu noktada birbirinden farklı açıklamalar vardır.

Peirce, göstergelerin sınıflandırılmasını üç ayrı üçlü çözümleme şeklinde yapar. İlk bölümler, göstergenin yalnız bir niteliğine göre yapılır. İkinci bölümler, gösterge ile nesnesi arasındaki ilişkinin ya kendi başınlığından veya nesnesiyle ilişki kurmasına ya da yorumlayıcı ile ilişki kurmasına göre ayrılaştırılır. Üçüncü bölümler ise, yorumlayıcının göstergeyi bir olasılık göstergesi ya da bir mantık göstergesi biçiminde yapılır (Ünal, 2016: 392).

Peirce, simgelerin her zaman soyut ve genel olduğunu söyler. Sözcük ile nesne arasında bir nedensellik ilişkisi yoktur, bu açıdan sözcük soyuttur. Sözcük ile nesne arasındaki alışkanlığa dayanan ilişkiyi toplumun tüm üyeleri bilirler, böylece toplumda iletişim, olanaklı olur (Kıran, 2013: 380).

Peirce'in belirttiği gibi, "vermek", "kuş", "evlilik", "düğün" gibi sıradan her sözcük bir simge örneğidir. Simgeler, sözcüklere bağlı olarak düşünceyi gerçekleştirebilen her kavrama uygulanabilir. Simge, kendisini nesnelere özdeşleştirmez. Simge, zihinsel bir çağrışım sonucu ortaya çıktığı için gerçek bir göstergedir. Yorumcudan bağımsız olarak varlığından söz edilemez (Kıran, 2013: 380). Dil içi göstergeler söz konusu olduğu zaman Peirce göstergebiliminde 'simge' ön plâna çıkar. Çözümleme yapmak için elde edilen dil malzemesi simge olarak değerlendirilir. Nesnenin kendisi ile sözcük arasında bir bağ olmaması, Peirce göstergebiliminde önemlidir. Simgede, gösterge ile nesne arasındaki bağ alışkanlığa dayanır. Bu noktada araya yorumlayıcı girer. Nesne ile gösterge arasındaki ilişkiyi yorumlayıcı belirler.

Saussure'ün gösterge anlayışı gösteren-gösterilen biçiminde ikilidir. Peirce'nin gösterge açıklaması üçlüdür. Onun gösterge anlayışı üç ögeli basamaklar biçimindedir. Kavramın açıklamasıyla ilgili ünlü üçlüsü gösterge (representamen)-nesne (object)-yorumlayan (interpretant) biçimindedir (Kerimoğlu, 2014: 122).

Göstergebilim çözümlemesinde temel amaç, anlamı ve anlam oluşumunu incelemek olduğundan incelenen nesnenin bütüncül, tamamlanmış bir yapı olması beklenir. Göstergebilim, nesnesinin birbirine benzeyen ve/veya benzemeyen özelliklerini ortaya koyarak nesnesinin önceden oluşturulmuş yapısını betimledikten sonra, onu değişik bakış açılarıyla inceler, bakış açıları arasında bağıntılar kurar ve bunları belli bir dizge içinde sunar (Güneş, 2013: 334).

Peirce göstergebiliminin temel noktası olarak, dilin düşünceyi ifade edebilecek tek doğru araç olması söylenebilir. Düşüncenin varlığı dile bağlıdır. Dil yoksa düşünce de var olamaz, iletişimin ve düşünce dünyasının aktarılması dile bağlıdır. Tüm bunların ışığında dil, bilincin temelidir diyebiliriz. Dil var olmazsa bilinç de var olmaz. Dil bir gösterge dizgesidir ve bireyin varlık sebebidir.

Yöntem

Yunus Emre'nin şiiri incelendiği zaman karşımıza yalın ama çok güçlü bir dil çıkmaktadır. Şiirlerinde yer verdiği söz varlığı çok geniş bir alana yayılmıştır. Dilde var olan ve eski dönem metinlerinde yer verilmiş sözcüklerin izlerini bulmak mümkündür.

Yunus'un şiiri bir bütün olarak dil açısından ele alındığında, bir yandan XIII. yüzyıl Türkçesinin bir yandan Köktürkçe'den bize kadar gelen sözcük varlığı öğelerinin, bir yandan da bugün bile İç Anadolu'da konuşulan ağızların kimi özelliklerinin bu metinlerde ortaya çıktığı görülür (Aksan, 2005: 27).

Yunus Emre'nin ana diline bağlılığı çok kuvvetlidir. Tasavvufi temelde eserler yazmasına rağmen seçtiği söz varlığı hep ana dilinden olmuştur. Seçtiği dil kullanımı elbette ki şiirlerinin içeriğine de yansımıştır. Şiirlerinde genel anlamda *Tasavvuf düşüncesi, yaratıcı, dini kurallar ve bu yönde olmak üzere insanın nasıl olması gerektiği* konularına değinmiştir.

Çalışmamızda yer verdiğimiz "insan sevgisi ve iyi insan olma" imgeleri Yunus Emre için çok önemlidir ve şiirlerinde çokça değindiği iki konudur. Yunus Emre eserlerinde evrensel konuları ele alması sebebiyle dünya genelinde kabul görmüştür. O, bu yönüyle sınırlarımızı aşar, insanlığın malı olur. Şiirlerine güç veren başlıca etken ise inançla, sevgiyle dolu, duygulu, düşünen ve duyan, aynı zamanda bunları dile getirmekte şaşılacak bir olgunluğa erişmiş bir şair oluşudur. Bizim görüşümüze göre Yunus, eğer doğrudan doğruya, yalnız insani aşka tutkun olsaydı, içtenliği ve duygularındaki coşkuyla, anlatımıyla, hiç kuşkusuz aşkı en güçlü dile getiren şairlerden biri, belki de birinci olurdu (Aksan, 2005: 45).

Yunus Emre, şiirlerinde tasavvufi düşünce temelini ele aldığı için eserlerinde yer verdiği insan sevgisi temasının her zaman tasavvuf temelinde ele alındığı düşüncesi akla gelebilir. Ancak, gönülden ele aldığı ve işlediği insan sevgisi imgesi Yunus Emre'de evrensel boyuttadır. Onun için öncelikle insanın insan olarak kabul edilmesidir. Irk, dil, din ayrımı olmadan tüm insanlığın birleşip tek bir yolda yürümesini öğütler. Bütün insanlığın aynı kavimden olduğunu kabul eder. Bu düşüncelerinin sonucunda da ortaya "Yunus Emre hümanizması"³ ortaya çıkar. Bu hümanizmanın temel noktası, tüm insanlığın eşit olduğu düşüncesidir.

Yunus Emre'nin şiirleri içerisinde 'insan sevgisi ve iyi insan olma' anlam alanını tespit ettiğimiz örnekler aşağıda verilmiştir ve her bir şiir kendi içerisinde gösterge tespit ve açıklamaları ile incelenmiştir.

Sonuç olarak Yunus Emre'nin 'insan sevgisi ve iyi insan olma' izleğinin geçtiği şiirleri Peirce'in göstergebilim kuramına göre değerlendirilip yorumlanacaktır. Yunus Emre'nin şiirlerinde, sıklıkla

---

³ Yunus Emre hümanizması, Prof. Dr. Doğan Aksan'ın kullandığı bir terimdir.

üzerinde durduğu bu temaların değerlendirilmesi ve göstergebilim kuramlarının yardımı ile yeniden yorumlanması oldukça önemli görülmektedir.

Bu çalışmada da göstergebilimin ortaya koyduğu temel noktalardan yararlanarak Yunus Emre'nin şiirlerinde geçen 'insan sevgisi' temasının/izleğinin çözümlemesi yapılacaktır. 'İnsan sevgisi' izleğinin geçtiği şiirler öncelikle tespit edilecek, daha sonra tespit edilen bu şiirler gösteren-gösterilen-gösterge üçlemesine göre çözümlenecektir. Bu çözümleme yapılırken Peirce'in Göstergebilim kuramından yararlanılacaktır.

İnceleme

Beyitler⁴

Beyit 1: Yunus Emre der hoca gerekse var bin hacca

Hepisinden iyice bir gönüle girmektir

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Eylem	Gönüle gir-	En önemli erdem gönülleri yapmaktır.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre için gönülleri yapmak her türlü erdemün üzerindedir. Tasavvufi bir hayat sürdüren Yunus Emre için bir insanın gönlünü hoş etmek, onu mutlu etmek her türlü değerün üzerindedir. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak *eylem* kullanılmıştır. Gösteren de "*gönüle gir-*" olarak karşımıza çıkar. Bu göstergenin gösterileni yani verdiği anlam "En önemli erdem gönülleri yapmaktır." olarak değerlendirilebilir. Yunus Emre, iyi insan olma erdemlerine sahip olmayı insan sevgisi temelinde ele almaktadır.

Beyit 2: Eğriğin koyasın doğru yola gelesin

Kibr ü kîni çıkargıl erden nasîb alasın

⁴ Çalışmada kullanılan beyitler, Abdülbâki Gölpınarlı'nın Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri adlı çalışmasından alınmıştır.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre'nin öğretisinin temelinde kibir ve kin

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Eylem	Kibr ü kini çıkar-	Kibir ve kin insana en büyük düşmandır.

duygularına yer yoktur. Birey gönlünü temiz tutmak istiyor, eğriliklerini kenara koyup doğru yolda yürümek istiyorsa kibir ve kin gibi insana düşman duyguları içinde barındırmamalıdır. Kibir ve kini kenara koyan insan “er”den yani nefisini kenara koyan insandan nasibini mutlaka alacaktır. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak *eylem* kullanılmıştır. Gösteren de “*kibr ü kini çıkar-*”, olarak karşımıza çıkar. Bu göstergenin gösterileni yani verdiği anlam “Kibir ve kin insana en büyük düşmandır.” olarak yorumlanabilir. İnsan sevgisinin gerçekleşmesi için iyi insan olmak, iyi insan erdemlerine sahip olmak çok önemlidir.

Beyit 3: İkilik eylemeye hiç yalan söylemeye

Âlem bulanır isen yoldaş olgıl er ile

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Eylem	İkilik eyle- ve yalan söyle-	İyi insan ikilik çıkarmak ve yalan söylemekten uzak olmalıdır.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre bu beytinde yine iyi insan olmanın gereklerinden ve erdemlerinden bahseder. İnsan sevgisini burada da iyi insan olma erdemlerine dayandırmıştır. İnsan sevgisini yüreğinde taşıyan birey iyi insan olmak için çabalamalıdır. Bu çaba içerisinde de insanlar arasında ayırım yapma, ikilik çıkarma (insanları sınıflandırma) ve yalan söyleme gibi yanlış özellikler yoktur. Beytinin ikinci dizesinde de dünya bulanıp kötü bir yer hâline gelse bile er kişi ile yola devam etmenin öneminden bahseder. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak *eylem* kullanılmıştır. Gösteren de “*ikilik eyle- ve yalan söyle-*”, olarak karşımıza çıkar. Bu göstergenin gösterileni yani verdiği anlam “İyi insan ikilik çıkarmak ve yalan söylemekten uzak

olmalıdır." olarak değerlendirilebilir. Yunus Emre hümanizmasına göre, insanı sevmek iyi insan olma yolundan geçer.

Beyit 4: Aceb öyle kim ola *bulanmadan durula*

Öylelik ister isen yoldaş olgıl er ile

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Eylem	Bulanmadan durul-	İyi insan kötülüğe yaklaşmadan iyiliği seçmeye çalışmalıdır.

Anlamlandırma (yorumlayan): Burada Yunus Emre bir önceki beyit ile bağlantılı bir şekilde iyi insan olmanın erdemini açıklamaya devam etmiştir. İyi insan olmak için, insan sevgisini ortaya çıkarmak için iyi ve temiz yoldan gitmek çok önemlidir. İyi insan olmaya çalışan birey, yolunu doğru seçmelidir. Doğru yolu isteyen iyi insan yanlış yola girmeden doğruyu görmek istiyorsa er kişi ile yoldaş olmalıdır. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak *eylem* kullanılmıştır. Gösteren de "*bulanmadan durul-*," olarak karşımıza çıkar. Bu göstergenin gösterileni yani verdiği anlam "İyi insan kötülüğe yaklaşmadan iyiliği seçmeye çalışmalıdır." olarak yorumlanabilir. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde iyi insan olma yolu vardır.

Beyit 5: *Dünyâyı bırak elden dünyâ geçmez bu yoldan*

İki aşk bir gönülden asla geçmez bu haber

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Eylem	Dünyayı bırak-	Ahiret mutluluğu ve insan sevgisi için dünyadan vazgeçmek önemlidir.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre'nin benimsediği görüşlerin hepsinin temelinde tasavvuf görüşü yer alır. İnsanı sevmek için, iyi insan olmak için tasavvuf ön planda tutulmalıdır. Bu beytinde de ahiret mutluluğundan bahseder. İyi insan erdemlerine sahip olan bir kişi dünyadan vazgeçmeli ve ahiret yolunu seçmelidir. İyi insanın gönlünde hem fani dünya hem de ahiret yer alamaz der. İyi insan olmak isteyenlere bu dünyayı bırakmalarını öğütler. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak *eylem* kullanılmıştır. Gösteren de “*dünyayı bırak-*” olarak karşımıza çıkar. Bu göstergenin gösterileni yani verdiği anlam “Ahiret mutluluğu ve insan sevgisi için dünyadan vazgeçmek önemlidir.” olarak yorumlanabilir. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde iyi insan olma yolu vardır ve iyi insan mutlaka ahiret için çalışmalı ve çabalamalıdır.

Beyit 6: Bir nazarda kalmayalım gel *dosta gidelim gönül*

Hasret ile ölmeyelim gel dosta gidelim gönül

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Dosta gidelim gönül.	İyi insan olmak için dostları hatırlamak çok önemlidir.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre öğretilerinde, iyi insanın yapması gereken ve sahip olması gereken tüm erdemleri işlemiştir. Bu beytinde de dostluğun önemini vurgular. İyi insanlar arasında, gönlünde insan sevgisini taşıyan insanların bir bakış ile yetinmeyeceğini birbirlerinin gönüllerine de varacağını ele alır. Hasret dinmelidir ki dostlar sarılmalıdır. İyi insan olmanın gereklerinden birisi de dosta ve dostluğa sahip çıkmaktır. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak *tümce* kullanılmıştır. Tümce de “*Dosta gidelim gönül.*” olarak karşımıza çıkar. Göstergenin gösterileni yani verdiği anlam “İyi insan olmak için dostları hatırlamak çok önemlidir.” olarak değerlendirilebilir. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde ve iyi insan olma yolunda dostluk önemli bir yere sahiptir.

Beyit 7: *Bu dünyaya kalmayalım fânidir aldanmayalım*

Bir iken ayrılmayalım gel dosta gidelim gönül

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Bir iken ayrılmayalım.	İyi insan olmak, dost ile bir olmaktır.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre için dostluk çok önemli bir imgedir. Şiirlerinde insan sevgisi ve iyi insan olmanın erdemleri ile birlikte insanların eşit olması, dost edinmesi ve dostlarına sahip çıkmasını çok fazla vurgulamıştır. Bu beytinde de dünyaya aldanmanın yanlış olacağını, dosta gitmenin ve sevilen ile, dost olunan ile bir olmayı ele almıştır. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak *tümce* kullanılmıştır. Gösteren de "Bir iken ayrılmayalım." olarak karşımıza çıkar. Bu göstergenin gösterileni yani verdiği anlam "İyi insan olmak, dost ile bir olmak demektir." olarak yorumlanabilir. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde ve iyi insan olma yolunda dostluk ve dürüstlük önemli bir yer tutar.

Beyit 8: *Eğer gözüm bakar ise baktığına akar ise*

Gördüğün benim der ise oda düşer âr eylemez

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Oda düşer âr eylemez.	İyi insan olan kişi ve insan sevgisini hak eden kişi nefesine uymaz.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre bu beytinde iyi bir insanın sahip olması gereken *nefis* konusuna değinmiştir. Yunus Emre'nin şiirlerinin temelinde insan sevgisinin iyi insan olma imgesi ile ayrılmadığı görülmektedir ve iyi insan olma özelliğini benliğinde taşıyan birey, dünyaya ve nefsinin

yönlendirmelerine boyun eğmez, eğmemelidir. Bu beyitte de gözün gördüğü her şeye heves etmesinin yanlışlığından bahseder. Nefsimiz her gördüğüne akmak ister ancak gördüğü her şeye benim diyen nefse uyar isek kendimizi ateşe atmış oluruz ve nefse uyduğumuz için utanma duygumuzu kaybederiz. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak *tümce* kullanılmıştır. Gösteren de “*Oda düşen âr eylemez.*” olarak karşımıza çıkar. Bu gösterenin gösterileni yani verdiği anlam “İyi insan olan kişi ve insan sevgisini hak eden kişi nefesine uymaz.” olarak değerlendirilebilir. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde ve iyi insan olma yolunda nefse uymamak da vardır.

Beyit 9: *Düşman benim nefsimdürür var tama la hırsımdurur*

Tama ile hırsa uyan gönüllerde yer eylemez

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Hırsa uyan gönüllerde yer eylemez.	İyi insanın sahip olması gereken önemli bir erdem hırslarına yenik düşmemesidir.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre bu beytinde nefsin ve aç gözlülüğün insana verdiği zarardan bahseder. İnsan sevgisinin var olması için iyi insanın var olması en önemli gerekliliktir. İyi bir insan tanımını yaparken de nefesine uymayan, bu dünyaya aldanmayan, hırslarına yenik düşmeyen insanlar ön planda yer alır ve bu erdemlere sahip olanlar sevilir ve sevimlidir. Bu beyitte yine Yunus Emre, insan sevgisini iyi insan olma temelinde ele almıştır. İyi insan olma özelliklerine sahip olmak için aç gözlülüğten ve hırstan uzak durmak çok önemlidir. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak *tümce* kullanılmıştır. Gösteren de “*Hırsa uyan gönüllerde yer eylemez.*” olarak karşımıza çıkar. Gösterenin gösterileni yani verdiği anlam “İyi insanın sahip olması gereken önemli bir erdem hırslarına yenik düşmemesidir.” olarak karşımıza çıkar. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde ve iyi insan olma yolunda nefse uymamak da vardır.

Beyit 10: Bu dünyâyâ gönül veren sonucu pişman olısar

Dünya benim dedikleri hep ona düşman olısar

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Gönül veren pişman olısar.	Dünya işlerine kapılıp giden elbet pişman olacaktır.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre bu beytinde iyi insan erdemlerinde dünyaya kanma, dünya işlerine gönül vermenin yer almaması gerektiğini vurgular. Yunus Emre'ye göre, sevilen ya da sevilmesi gereken insan fitratında, iyi insan olma özelliği ön plâna çıkar. İyi insan demek nefesine uymayan, dünya işlerinden elini eteğini çekmiş birey demektir ve dünya işlerine çok bağlanan kişi elbet pişman olacaktır. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak bir *tümce* kullanılmıştır. Gösteren de "*Gönül veren pişman olısar.*" olarak karşımıza çıkar. Gösterenin gösterileni yani verdiği anlam "Dünya işlerine kapılıp giden elbet pişman olacaktır." olarak yorumlanabilir. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde ve iyi insan olma yolunda dünya işlerine kapılmamak önemlidir.

Beyit 11: Ey dostunu düşman tutan gıybet yalan söz söyleme

Bunda gammazlık ekleyen onda yeri dar olısar

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Gıybet yalan söz söyleme.	İyi insan erdemlerine sahip olan birey gıybet ve yalan gibi sözlerden uzak durmalıdır.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre bu beytinde iyi insanın uzak durması gereken işleri vurgulamıştır. İnsan sevgisinin başladığı nokta iyi insanın sahip olduğu erdemlerdir. Bu erdemler arasında yalandan ve gıybetten uzak durmak en önemlileridir. Bir insanın birisinin sırrını açık etmesi kötü ahlâka işarettir. Bunu yapan kişi de gerçek hayat olan ahirette dar bir yere sahip olacaktır. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak bir *tümce* kullanılmıştır. Gösteren de “*Gıybet yalan söz söyleme.*“ olarak karşımıza çıkar. Gösterenin gösterileni yani verdiği anlam “İyi insan erdemlerine sahip olan kişi, gıybet ve yalan gibi sözlerden uzak durmalıdır.” olarak karşımıza çıkar. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde ve iyi insan olma yolunda kötü erdemlerden uzak durmak çok önemlidir.

Beyit 12: *Kibr ü mânidir subaşı delim kişidir yoldaşı*

*Sen olmağıl onun eşi **ona uyan yoldan azar***

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Ona uyan yoldan azar.	İyi insan demek kibirden uzak durandır.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre bu beytinde kibrin kötülüğünü ele alır. Yunus Emre’ye göre iyi bir insan, iyi erdemlere sahip olan birey, kibir gibi düşmanca bir histen uzak olmalıdır. Bu beytinde insan sevgisini hak eden kişi olan iyi insana kibre uyanın yoldan çıkacağını söyler ve bu şekilde seslenir. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak bir *tümce* kullanılmıştır. Gösteren de “*Ona uyan yoldan azar.*“ olarak karşımıza çıkar. Gösterenin gösterileni yani verdiği anlam “İyi insan, kibirden uzak durandır.” olarak yorumlanabilir. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde ve iyi insan olma yolunda birey mutlaka kibirden uzak olmalıdır.

Beyit 13: *Bir dona kan bulaşınca yumayınca mısmıl olmaz*

Gönül pisin yumayınca namaz revâ olmayısar

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Gönül pisin yumayınca namaz revâ olmayısar.	Bir insanın kalbi temiz değilse kıldığı namaz bile ona yaramaz.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre bu beytinde iyi insanın sahip olması gereken erdemlerden bahseder. Bu erdemlerin birisi de gönlünü temiz tutmaktır. İnsan sevgisinin oluşabilmesi için iyi insanın varlığı gereklidir. İyi insan temiz ahlâklı olmalıdır. Gönlünü temiz tutan birey olmak her türlü değer üzerinde. Gönlü temiz olmayan bir insan namaz kılsa bile değerli değildir. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak bir *tümce* kullanılmıştır. Gösteren "*Gönül pisin yumayınca namaz revâ olmayısar.*" olarak karşımıza çıkar. Gösterenin gösterileni yani verdiği anlam "Bir insanın kalbi temiz değilse kıldığı namaz bile ona yaramaz." olarak değerlendirilebilir. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde ve iyi insan olma yolunda birey gönlünü temiz tutmalıdır.

Beyit 14: *Gelin taşık edelim iş kolayın tutalım*

Sevelim sevilelim dünya kimse kalmaz

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Sevelim sevilelim.	Sevmek ve sevilmek en güzel ve ulaşılması en kolay erdemlerdendir.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre bu beytinde insanların birlik olmasını ele almıştır. İnsanı sevmek, iyi insan olmaya çalışmak, birlik olmak, herkesin ayrım yapmadan birbirine iyi davranması ve birbirini sevmesi çok önemlidir. Yunus Emre eserlerinde insan sevgisi ve ayrımcılık yapmadan herkesin birbirini sevmesi gerektiğini sıklıkla vurgulamıştır. İyi insan olmak ve iyi insanları sevmek her türlü duygunun üzerindedir. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak bir *tümce* kullanılmıştır. Gösteren de “*Sevelim sevillelim.*” olarak karşımıza çıkar. Gösterenin gösterileni yani verdiği anlam “sevmek ve sevmek en güzel ve ulaşılması en kolay erdemlerdendir.” olarak yorumlanabilir. Yunus Emre hümanizmasına göre, tüm insanlığın bir olması ve birbirini sevmesi önemli bir yer tutar.

Beyit 15: *Diken olma gül ol eren yolunda*

Diken olur isen odâ yanâsın

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Diken olma.	İyi insan olmanın gereklerinden birisi de doğru ve dürüst yoldan çıkmamaktır.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre bu beytinde iyi insanlara diken değil gül olmayı tercih etmelerini öğütüyor. Beytinin ikinci dizesinde de diken olan insanın od (ateş) ile karşılaşacağını belirtiyor. Yunus Emre'ye göre insan sevgisini sağlamak ve iyi insan olmak için erenlerin yolunda gül gibi olmak önemlidir. Eğer kişi diken olmayı tercih ederse hem bu dünyada hem ahirette ateş gibi acılar ile karşılaşacaktır. Burada yine doğruluk ve dürüstlük vurgusu yapılmıştır. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak bir *tümce* kullanılmıştır. Gösteren de “*Diken olma.*” olarak karşımıza çıkar. Gösterenin gösterileni yani verdiği anlam “İyi insan olmanın gereklerinden birisi de doğru ve dürüst yoldan çıkmamaktır.” olarak yorumlanabilir. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde ve iyi insan olma yolunda dürüstlükten vazgeçmemek önemlidir.

Beyit 16: Zinhar gönül evinde tutma yavuz endişe

Berk için kuyu kazan âkıbet kendi düşe'

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Gönül evinde tutma yavuz endişe.	İyi bir insan gönlünde kötü duygulara yer vermez.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre'ye göre kalp temizliği her türlü duygunun üstündedir. İyi insan olmak için ve insan sevgisini hak etmek için gönlünde kötü duygulara yer vermemek gerekir. Unutmamak gerekir ki insan ne yaparsa kendi için yapar ve bu nedenle gönlünde kötü duygulara yer verenler eninde sonunda kendi talihlerine yenilecektir. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak bir *tümce* kullanılmıştır. Gösteren "*Gönül evinde tutma yavuz endişe.*" olarak karşımıza çıkar. Gösterenin gösterileni yani verdiği anlam "İyi bir insan gönlünde kötü duygulara yer vermez." olarak karşımıza çıkar. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde ve iyi insan olma yolunda gönül temizliğinden vazgeçmemek önemlidir.

Beyit 17: Gönül yüksekte gezer dem-be-dem yoldan azar

Dış yüzüne o sızar içinde ne var ise

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Gönül yüksekte gezer dem-be-dem yoldan azar.	İyi insan olmak için alçak gönüllü olmak şarttır.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre'ye göre iyi insan olmak ve sevilme için sahip olunması gereken bir diğer erdem de alçak gönüllülüktür. Bireyin alçak gönüllü olması onun doğru yoldan çıkmaması için oldukça önemlidir. İnsanın sevilmesi demek sahip olduğu erdemlerin dışına yansımaları ve insanları bu özellikleri ile etkilemesi demektir. Bu nedenle Yunus Emre'ye göre, insanın

içinde sahip olduğu her şey mutlaka dışına sızacaktır. İyi insanın alçak gönüllülük ve dürüstlük erdemlerine sahip olması çok önemlidir. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak bir *tümce* kullanılmıştır. Gösteren de “*Gönül yüksekte gezer dem-be-dem yoldan azar.*” olarak karşımıza çıkar. Gösterenin gösterileni yani verdiği anlam “İyi insan olmak için alçak gönüllü olmak şarttır.” olarak değerlendirilebilir. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde ve iyi insan olma yolunda dürüstlükten vazgeçmemek önemlidir.

Beyit 18: *İnce sırat köprüsü sıfat imiş bu yolda*

*Dosta giden kişinin **doğruluk**tur çâresi*

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Eylem	Doğruluktur çâresi.	İyi insan olma erdemleri içerisinde dürüstlük ve doğruluktan ayrılmamak çok önemlidir.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre için dostluk çok önemlidir ve en kıymetli dost, yaratandır. İyi bir insan dostunun yolunda yürümeli ve bu yolda yürürken de iyi insan olma erdemlerinden uzaklaşmamalıdır. Bu erdemlerin birisi de doğruluktur, bireyin her zaman dürüst davranmasıdır. Yunus Emre’ye göre, bireyin dürüstlük yolundan ayrılmaması ahirette sırat köprüsünde rahat etmesi için de önemlidir. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak bir *tümce* kullanılmıştır. Gösteren de “*Doğruluktur çâresi*” olarak karşımıza çıkar . Gösterenin gösterileni yani verdiği anlam “İyi insan olma erdemleri içerisinde dürüstlük ve doğruluktan ayrılmamak çok önemlidir.” olarak anlamlandırılabilir. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde ve iyi insan olma yolunda dürüstlükten vazgeçmemek önemlidir.

Beyit 19: Nefstir eri yolda koyan yolda kalır nefse uyan

Ne işin var kimse ile nefse kaki boş yürü

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Nefstir eri yolda koyan	İyi insan nefesine uymaz ise doğru yolu mutlaka bulur.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre bu beytinde nefsin kötülüğünü ele almıştır. Nefis her zaman bireye düşmandır. Yunus Emre'ye göre insan sevgisi için iyi insan erdemlerinin bir arada olması gerekir. Burada da iyi bir insanın nefsinin sözlerine kulak asmaması gerektiği vurgulanır. Nefsine uyan mutlaka yolda kalacaktır, bu nedenle iyi insanın nefsini azarlayıp ona kızıp yoluna nefesine uymadan devam etmesi gereklidir. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak bir *tümce* kullanılmıştır. Gösteren de "*Nefstir eri yolda koyan*" olarak karşımıza çıkar. Gösterenin gösterileni yani verdiği anlam "İyi insan nefesine uymaz ise doğru yolu mutlaka bulur." olarak yorumlanabilir. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde ve iyi insan olma yolunda nefisten uzak durma erdemi çok önemlidir.

Beyit 20: Diler isen bû dünyanın şerrinden olasın emin

Terk eyle bû kibr u kini hırkaya gir derviş yürü

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Terk eyle bu kibr u kini	İyi insan erdemlerinde kibir ve kine yer yoktur.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre bu beytinde iyi insanın özelliklerini tasavvufi temelde ele almıştır. İnsan sevgisinin gerçekleşmesi için sevilen bireyin iyi insan erdemlerine sahip olması

gerekmektedir. Gönlünde kibir ve kin gibi düşmanca duyguları taşıyan insanın “iyi insan” erdemlerine sahip olması imkânsızdır. Kibir ve kinden uzak durup bu dünyanın şerrinden uzak durmak en iyisidir. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak bir *tümce* kullanılmıştır. Gösteren de “*Terk eyle bû kibr u kini*“ olarak karşımıza çıkar. Göstergenin gösterileni yani verdiği anlam “İyi insan erdemlerinde kibir ve kine yer yoktur.” olarak karşımıza çıkar. Yunus Emre hümanizmasına göre, insan sevgisinin temelinde ve iyi insan olma yolunda kibir ve kinden uzak durmak oldukça önemlidir.

Beyit 21: Kimse başına girmegil kimse gülünü dermegil

Var kendi ma’sûkun ile bahçede ol alış yürü

Gösterge türü	Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Simge	Tümce	Kimse gülünü dermegil	İyi insan olmanın erdemlerinden birisi hiç kimseye kötülük yapmamaktır.

Anlamlandırma (yorumlayan): Yunus Emre’nin felsefesinde insan sevgisi ve iyi insan olmanın erdemleri her zaman bir aradadır. Bir insanı sevmek, onun iyi insan olması ile paralel bir şekilde ilerlemektedir. Bu beytinde ele aldığı nokta şunu anlatmaktadır: Bir insan başka bir kimsenin hayatına müdahale etmemelidir. Herkes kendi bahçesi ile ilgilenmelidir. Kendi sevdiği ile kendi yolunda ve kimseye zarar vermeden ilerleyen insan, iyi insandır. Yunus Emre hümanizmasında yer alan insan sevgisinin temellerinden birisi de iyiliğe sahip olanın insan sevgisi ile kendi yolunda ilerlemesidir. Peirce göstergebilimine göre; gösterge türü *simge*dir ve gösterge karşılığı olarak bir *tümce* kullanılmıştır. Gösteren de “*Kimse gülünü dermegil*“ olarak karşımıza çıkar. Göstergenin gösterileni yani verdiği anlam “İyi insan olmanın erdemlerinden birisi hiç kimseye kötülük yapmamaktır.” olarak değerlendirilebilir. Yunus Emre iyi insan olma erdemlerine sahip olmayı insan sevgisi temelinde ele almaktadır.

Sonuç

Göstergebilim, göstergelerin çözümlemesini yapar ve dilin örtük anlamını ortaya çıkarır. Derin yapıda yer alan bir anlamı yüzey yapıya çıkarmak için göstergebilim kuramları önemli bir yöntem olarak

karşımıza çıkar. Göstergebilimi aracı olarak seçip dilsel göstergelerin çözümlemelerini yapmak edebiyat, felsefe vb. bilim dalları için oldukça önemlidir. Bir metin seçip bunun üzerinde göstergebilim kuramlarını işleyen çalışmaların sayısı son yıllarda alanda artış göstermiştir. Bu çalışmaların odak noktası, şair ve onların imge dünyasını yüzyıllar ötesine taşımaktır.

Göstergebilim kuramlarından birisi de Charles Sander Peirce'in kuramıdır. Peirce, göstergebilimin kurucularındandır. Saussure ile eş zamanlı olarak farklı coğrafyalarda kuramlarını geliştirmişlerdir. Peirce'e göre, gösterge başka herhangi bir şeyin yerini tutan bir şeydir. Biz de bu çalışmamızda Yunus Emre'nin şiirlerini göstergebilimsel bir çözümleme ile anlamlandırmaya çalıştık. Şiirlerin içerisinden 21 beyit seçilmiş ve incelenmiştir. Bu beyitler, insan sevgisi ve iyi insan olma değerlerinin en çok vurgulandığı beyitlerdir. Tespit edilen bu beyitler Peirce kuramına göre; *gösterge türü*, *gösterge*, *gösteren*, *gösterilen* ve *anlamlandırma (yorumlayan)* başlıkları altında açıklanmıştır. Gösterge türünde **simge** karşımıza çıkarken, beyitlerde göstergeler **eylem** ve **tümce** olarak tespit edilmiştir. **Gösteren** terimi beyitlerde yer alan eylem ve tümceler karşılığını verir. **Gösterilen** ise bu eylem ve tümceler anlamını açıklar. Son olarak da **anlamlandırma (yorumlayan)** kısmında ise derin yapıda yer alan anlamlar yüzey yapıya aktarılmaya ve beyitler yorumlanmaya çalışılmıştır.

Yunus Emre'nin edindiği hayat felsefesinin temellerinde insan sevgisi yer almaktadır. Hemen her şiirinde insan sevgisi ve iyi insan olma özellikleri ile karşılaşmak mümkündür. Yunus Emre'ye göre, insan sevgisinin varlığından söz edebilmek için iyi insan olma erdemlerine sahip olmak gereklidir. İncelediğimiz şiirlerinde ele aldığı iyi insan olma erdemleri şu şekilde sıralanabilir:

- Gönülleri yapmak,
- Kibir ve kinden uzak durmak,
- İkilik çıkarmamak,
- Yalan söylememek,
- Kötülüğe bulaşmadan iyiliği seçmek,
- Dünyadan vazgeçmek,
- Dostluğa önem vermek,
- Birlik olmak,
- Nefsten uzak durmak,

- Hırslara yenik düşmemek,
- Dünya işlerine gönül vermemek,
- Gıybet ve yalan sözden uzak durmak,
- Kalp temizliği,
- Sevmek ve sevilme,
- Doğru ve dürüst yoldan uzaklaşmamak,
- Gönülden kötü duyguları uzaklaştırmak,
- Alçak gönüllü olmak,
- Hiç kimseye bilerek kötülük yapmamak.

Bu çalışmada bir göstergebilim kuramı aracılığı ile Yunus Emre'nin şiirleri içerisinde seçilen "iyi insan olma ve insan sevgisi" teması çözümlenmiştir. Son zamanların gelişen bir alanı olan göstergebilim kuramlarını Türk dilinin sahip olduğu metinlere uygulamanın önem taşıdığını düşünmekteyiz.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Yunus Emre'de 'İnsan Sevgisi ve İyi İnsan Olma' Anlam Alanının Göstergebilimsel Çözümlemesi" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akerson, F. E. (2016). *Göstergebilime Giriş*, Bilge Kültür Sanat Yayın, İstanbul.
- Aksan, D. (2005). *Yunus Emre Şiirinin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Aydın, M. (2014). *Dilbilim El Kitabı*, Akademik Kitaplar, İstanbul.
- Demirci, K. (2013). *Türkoloji İçin Dilbilim*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Eziler K. ve Ayşe Z. (2013). *Dilbilime Giriş*, Ankara: Seçkin Yay.
- Gölpınarlı, A (2020). *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Göstergebilim Tartışmaları* (2001). Multilingual, İstanbul.
- Günay, D. (1991). "Dilbilim-Göstergebilim İlişkileri ve Edimbilim", *Dilbilim Araştırmaları*, 1991, s. 79-87.
- Günay, D. (2016). *Kültürebilime Giriş*, Papatya Bilim, İstanbul.

- Günay, D. (2018). *Bir Yazınsal Göstergebilim Okuması Kuyucaklı Yusuf*, Papatya Bilim, İstanbul.
- Günay, D. (2020). *21. Yüzyılda Göstergebilim*, Papatya Bilim, İstanbul.
- Güneş, A. (2013). Göstergebilim Tarihi, *NWSA-Humanities Science*, 8, (4), s. 332-348.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karaman, E. (2017). Roland Barthes ve Charles Sanders Peirce'in Göstergebilimsel Yaklaşımlarının Karşılaştırılması, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 34, s. 25-36.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Genel Dilbilime Giriş*, Pegem Akademi, Ankara.
- Kıran, A.-Z. (2013). *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Özmkas, U. (2009). Charles Sanders Peirce'in Gösterge Kavramı, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1, s. 32-45.
- Rifat, M. (2014). *Göstergebilimin ABC'si*, Say Yayınları, İstanbul.
- Rifat, M. (2014). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-1, Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Rifat, M. (2014). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-2. Temel Metinler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Rifat, M. (2018). *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü*, Alfa, İstanbul.
- Tatçı, M. (2012). *Yûnus Emre Dîvân-ı İlâhîyât*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Tatçı, M. (2020). *Her Genç Bir Yûnus*, H Yayınları, İstanbul.
- Üçok, N. (2004). *Genel Dilbilim (Lengüistik)*, Multilingual, İstanbul.
- Ünal, M. F. (2016). Göstergebilim Serüveni, *Mütefekkir-Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, s. 379-398.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*,
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, İstanbul.
- Yılmaz, M. ve Temizkan, M. (2013). Türkiye Cumhuriyeti'nde tedavüle sürülen banknotların göstergebilimsel çözümlemesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. 36, 86-131.

Extended Abstract

Semiotics is a science with situations in the case of signs. Intra-surface transitive, which is heavily involved in both language and external signs. Non-linguistic signs consist of symbols where they are kept daily. Basic semioticizations of intralinguistic in-tool indicators are made. When Yunus Emre is examined, it is a simple but very powerful language. The place in his poems is spread over a wide area in the structure of words. Analyzing the intralinguistic signs taught in Yunus Emre's poems with the

semiotics tool and finding a solution that can be implemented as a force that can be noticed in the deeply shaped model.

The concept of “sign”, which forms the basis of the field of semiotics, can be expressed as “a thing that indicates something, a sign” with its simplest definition. Every word that has all kinds of objects and meanings around the individual meets the sign. At first glance, the indicators are considered in two separate groups as extra-linguistic and intra-linguistic. Non-linguistic signs are all kinds of signs, symbols, indications, etc. found around the individual. using for. It is an example of an indicator for an individual looking at a traffic light to understand that he will stop when he sees the red light, and for a person who sees the smoke coming out of a house to think that there is a fire in that house. All kinds of signs, which the individual visualizes in his mind without using language and enters a meaning-making process, define non-linguistic signs. In addition, all kinds of words that we use by means of meaning while communicating through language, which are not very independent from the outside world, represent an intralinguistic sign for us.

Analyzing the signs and words that make up a text; it is important to make sense of the subtext and to analyze the message correctly. Making a semiotic analysis of a work of a writer or poet enables to learn the meaning of words and the language sign they form by making use of the context when they come together.

The image of "love of people and being a good person", which we include in our work, is very important for Yunus Emre and is a subject that he mentions a lot in his poems. Yunus Emre has a universal structure thanks to these issues he dealt with. Examples of Yunus Emre's poems in which we identified the meaning of "love of people and being a good person" are given below, and each poem is examined in itself with indicator determinations and explanations.

Yunus Emre's attachment to his mother tongue is very strong. Although he wrote works on a mystical basis, the vocabulary he chose was always from his mother tongue. The language he chose was of course reflected in the content of his poems. In his poems, he talked about Sufi thought in general, creative, religious rules, and how people should be in this direction.

The images of "love of people and being a good person", which we include in our work, are very important for Yunus Emre and they are two issues that he mentions a lot in his poems. Yunus Emre has a universal character thanks to these topics.

One of the semiotic theories is Charles Sander Peirce's theory. Peirce is one of the founders of semiotics. Simultaneously with Saussure, they developed their theories in different geographies. For Peirce, a sign is something that stands for anything else. In this study, we tried to make sense of Yunus Emre's poems with a semiotic analysis. When we examine the poems, we have obtained so much poetry material that it is almost a book. Therefore, in this study, 21 major couplets were selected and

analyzed. These couplets are the couplets in which the values of human love and being a good person are emphasized the most. These couplets detected are according to Peirce's theory; the type of sign is explained under the headings of a signifier, asignifier, a signified, and interpretation (interpreting). While the symbol appears in the indicator type, the indicators in the couplets are determined as verbs and sentences. The term signifier gives the equivalent of the actions and sentences in the couplets. The signified explains the meaning of these verbs and sentences. Finally, in the interpretation (interpreting) part, the meanings in the deep structure were tried to be transferred to the surface structure and the couplets were interpreted.

Human love is at the foundation of Yunus Emre's philosophy of life. It is possible to encounter the characteristics of human love and being a good person in almost every poem. According to Yunus Emre, it is necessary to have the virtues of being a good person in order to talk about the existence of human love. The virtues of being a good person, which he deals with in his poems, can be listed as follows:

- *Making hearts,*
- *Avoiding arrogance and hatred,*
- *Not to make a dichotomy,*
- *Not to lie*
- *Choosing the good without getting involved in the evil,*
- *To give up on the world,*
- *Giving importance to friendship,*
- *To be united,*
- *To stay away from the nafs,*
- *Not to succumb to greed,*
- *Not to give heart to world affairs,*
- *Avoiding backbiting and lying,*
- *Heart cleansing,*
- *Love and being loved,*

- *Not to stray from the right and honest way,*
- *To remove bad feelings from the heart,*
- *Being humble,*
- *Not knowingly harming anyone.*

Bulut Mutfak Modeli Üzerine Nitel Bir Araştırma: Avane Cloud Kitchens¹

A Qualitative Research on the Cloud Kitchen Model: Avane Cloud Kitchens

Elif Cemre BOZAGCI²

Alper ÇEVİK³

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 21.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 06.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1091100

Atıf / Citation: Bozagcı, E. C. ve Çevik, A. (2022). “Bulut Mutfak Modeli Üzerine Nitel Bir Araştırma: Avane Cloud Kitchens” ODÜSOBİAD 12 (2), 675-688, 10.48146/odusobiad.1091100

Öz

Bulut mutfaklar, misafir ağırlamak için herhangi bir fiziksel alana sahip olmayan, tüketicilerin yemek siparişlerini sadece çevrimiçi olarak kabul eden ve sipariş tesliminde sadece gel al veya paket servis yöntemini kullanan mutfaklar olarak tanımlanmaktadır. Üretim, satın alma, personel, paketlenme, maliyet gibi birçok alanda verimlilik sağladığı bilinen ve yiyecek ve içecek sektörüne yeni bir bakış açısı kazandıran bulut mutfaklar temelinde aynı yapıya sahip gibi görünseler de tercih ettikleri işletme modelleri ile birbirinden ayrılmaktadır. Bu çalışmanın amacı bulut mutfak modelini açıklamak ve bulut mutfak yapısını Avane Cloud Kitchens özelinde incelemektir. Çalışma nitel bir araştırma olup görüşme tekniği ile hazırlanmıştır. Avane Cloud Kitchens kurucusu ve CEO’su Ahmet Orhon ile yapılan yüz yüze görüşmede veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış form kullanılmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında elde edilen veriler ışığında bulut mutfak modeli her yönüyle değerlendirilmiş, Avane Cloud Kitchens tarafından tercih edilen tam donanımlı iş modeli diğer bulut mutfak iş modelleri ile karşılaştırılmıştır. Yapılan alanyazın taramasında bulut mutfak modeli üzerine birincil veriler kullanılarak hazırlanan herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olması çalışmanın önemini göstermektedir. Çalışmanın bulut mutfak modeli hakkında birincil veriler içermesi ve bulut mutfak yapısının Avane Cloud Kitchens özelinde irdelenmesi sayesinde alanyazına katkıda bulunacağı ve ileride bulut mutfak modeli üzerine yapılacak çalışmalara temel oluşturacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yiyecek ve içecek işletmeleri, Paket servis, Bulut mutfaklar, Avane cloud kitchens, İş modeli

Abstract

Cloud kitchens are defined as kitchens that do not have any physical space to host guests, accept consumers' food orders online only, and use solely the take-away method for delivery. Although they seem to have the same structure, cloud kitchens which are known to provide efficiency in many areas such as production, purchasing, personnel, packaging, cost, and bring a new perspective to the food and beverage industry, are distinguished from each other by the business models they prefer. The aim of this study is to explain the cloud kitchen model and

¹ Doğuş Üniversitesi Etik Kurulu’nun 21.02.2022 tarihli, 2022/19 toplantı sayılı kararıyla etik uygunluk izni alınmıştır.

² Sorumlu Yazar, Öğr. Gör., Doğuş Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, e-mail: ebozagci@dogus.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1574-5120

³ Öğr. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Daday Nafi ve Ümit Çeri Meslek Yüksekokulu, Aşçılık Programı, Kastamonu/TÜRKİYE, e-mail: alpercevik@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6627-8246

to examine the cloud kitchen structure in Avane Cloud Kitchens. The study is qualitative research and was prepared by interview technique. A semi-structured form was used as a data collection tool in the face-to-face interview with Ahmet Orhon, the founder and CEO of Avane Cloud Kitchens. In the light of the data obtained in the conclusion of the study, the cloud kitchen model was evaluated in every aspect, and the fully equipped business model preferred by Avane Cloud Kitchens was compared with other cloud kitchen business models. The fact that there was no study prepared using primary data on the cloud kitchen model in the literature review shows the importance of the study. It is foreseen that the study will contribute to the literature and form the basis for future studies on the cloud kitchen model, owing to the primary data about the cloud kitchen model and the analysis of the cloud kitchen structure in Avane Cloud Kitchens.

Keywords: Food and beverage business, Takeaway, Cloud kitchens, Avane cloud kitchens, Business model

Giriş

Yiyecek ve içecek işletmeleri dışına verilen yemek siparişi anlamı taşıyan paket servis sektörü, değişen hayat şartları sonucunda hızlanan yaşam ve teknolojik gelişmeler sebebiyle global olarak hızla büyüyen sektörlerden biri haline gelmiştir (Tariñç ve Ülken, 2021). 2020 yılında yapılan bir araştırma sonucunda göre yemek siparişlerinin %70'i cep telefonları ve mobil uygulamalar üzerinden verildiği görülmüştür (Senthil, Gayrathri ve Chandrasekar, 2020). 2021 yılının ilk 6 ayında Türkiye'de online yemek sipariş sektörünün hacminin %50 oranında büyümesi bu veriyi destekler niteliktedir (Kayral, 2021). Bulut mutfaklar yalnızca çevrimiçi web siteleri ve mobil uygulamalar üzerinden sipariş yöntemi ile çalışmaktadır (The Restaurant Times, 2022). Bu sebeple sadece çevrimiçi sipariş kabul eden ve teslimatı paket servis ya da gel al servis şeklinde yapan bulut mutfaklar son yılların en popüler iş fikirlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Curry, 2022). Bulut mutfaklar özellikle nüfusun yoğun olduğu bölgelerde hızlı teslimat seçeneklerine odaklanan tüketicilere ulaşmada etkin bir görev üstlenmektedir (Hess, 2020). Düşük girdi ve işletme maliyeti, esneklik, kullanıcı verilerine rahat erişim, düşük müşteri edinme maliyeti, rekabetçi fiyat ve yüksek yiyecek kalitesi bulut mutfak modelinin temel faydaları olarak değerlendirilmektedir. Geleneksel restoranlarla kıyaslandığında daha karlı bir seçenek olduğu bilinen bulut mutfakların doğrudan rekabetle pazarı genişletmesi sebebiyle gelecekte alt sınıf geleneksel restoranların dahi yeni yöntemlere geçiş yapacağı öngörülmektedir (Beniwal ve Mathur, 2021).

Bu çalışma bulut mutfakların kuruluşu, iş modeli, yönetim sistemi ve avantajlarını birincil veriler ile açıklamak amacıyla hazırlanmıştır. Alanyazına bakıldığında bulut mutfaklar üzerine yapılmış çalışmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları; Choudhary tarafından 2019 yılında yapılan bulut mutfakların stratejik analizinin yapıldığı çalışma (Choudhary, 2019), Beniwal ve Mathur tarafından bulut mutfak modelinin karlı bir girişim olarak değerlendirildiği çalışma (Beniwal ve Mathur, 2021), Yeşilyurt ve Kurnaz ve Tariñç ve Ülken tarafından 2021 yılında yayınlanan ve bulut mutfak modelinin Covid-19 pandemisinin ilişkilendirildiği çalışmalar (Yeşilyurt ve Kurnaz, 2021; Tariñç ve Ülken, 2021), Süzer, Uçuk, Doğdubay ve Dinç tarafından 2021 yılında yayınlanan, bulut mutfak modelini Endüstri 4.0'ın yiyecek içecek endüstrisine bir yansıması olarak değerlendirilen çalışmadır (Süzer, Uçuk, Doğdubay ve Dinç, 2021). Bu çalışmaların ortak yönüne bakıldığında bulut mutfak modelinin ikincil veriler ile incelendiği görülmektedir. Ayrıca belirtilen çalışmadan ikisinin bulut mutfakların ortaya çıkışını ve popüleritesinin Covid-19 pandemisi ile bağdaştırıldığı görülmektedir.

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği ile hazırlanmıştır. Görüşmede yarı yapılandırılmış form kullanılmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Kavramsal çerçeve kapsamında yapılan alanyazın taramasında hem bulut mutfak modeli üzerine birincil veriler kullanılarak yapılan bir çalışmaya hem de halihazırda faaliyet gösteren bulut mutfak üzerine yapılmış herhangi çalışmaya rastlanmamıştır. Konusu bakımından özgün olan bu çalışmanın alanyazına katkı sağlama ve bulut mutfaklar üzerine çalışma yapacak araştırmacılara birincil veri sağlama açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Bulut Mutfaklar

Sanal restoranlar, hayalet mutfaklar ya da karanlık mutfaklar olarak da bilinen bulut mutfaklar, fiziksel olarak bir yemek alanına sahip olmayan, sadece paket servis ya da gel al servis şeklinde yürütülen yemek operasyonları olarak tanımlanmaktadır (Cai, Leung ve Chi, 2022). Bir başka tanıma göre bulut mutfaklar, tüketicilerin siparişlerini sadece çevrimiçi sipariş sistemleri aracılığıyla kabul eden ve sadece paket servise odaklanan mutfak modelleridir (Oracle, 2020). Bulut mutfaklar aynı zamanda yiyecek ve içecek endüstrisine, hammadde tedarikçilerine ve catering hizmeti sağlayıcılarına ekosistem oluşturmak için yeni bir model sağlamaktadır (Updhye ve Sathe, 2020).

2021 yılı pazar trendinde geniş çapta büyüme gösteren bulut mutfakların ilki 2014 yılında Hindistan'da "hiper yerel gıda dağıtımı" fikri temel alınarak ortaya çıkan Swiggy'dir. Başlarda sipariş alımı için bir web sitesi olan Swiggy zaman içerisinde hem kaydolun restoran sayısını arttırmış hem de bir yatırımcı bulmuştur. 2015 yılında ise şirket içerisinde geliştirilen teknoloji ile siparişler mobil uygulama üzerinden alınmaya başlanmıştır (Updhye ve Sathe, 2020).

Bulut mutfaklar tüketicileri için oturma alanı sunan geleneksel yiyecek ve içecek işletmelerinin aksine maliyetleri düşük tutmak adına kira ücretlerinin düşük olduğu lokasyonlarda kurulmaktadır (John, 2021). 2020 yılında hazırlanan Euromonitor International raporuna göre sadece Hindistan'da 3500 bulut mutfak bulunmaktadır (Shafer, 2020). Dünya geneline bakıldığında birkaç farklı bulut mutfak işletme modeli görülmektedir. Bu modeller genellikle işletme modelini geliştiren firmaların adlarıyla anılmaktadır. Bunlardan ilki tek marka, tek mutfak temeline dayanan bağımsız bulut mutfak modelidir. İkinci bulut mutfak işletme modeli ise The Rebel iş modeli olarak adlandırılan, ilkinde göre daha ayrıntılı bir yapıya sahip olan çok marka, tek mutfak olarak tanımlanabilen modeldir. Bu modelde tek bir mutfaktan birden fazla marka hizmet vermektedir. Bu iki işletme modelinde bulut mutfak bir vitrine veya misafir ağırlama alanına sahip değildir. Üçüncü işletme modeli ise Freshmenu iş modeli olarak tanımlanan tek marka, tek mutfak anlayışının benimsendiği modeldir. Ancak bu model aynı zamanda bir vitrine de sahiptir. Özünde bulut mutfak modelinin tüm operasyonel verimliliği kullanılırken aynı zamanda geleneksel restoran özelliği de taşır. Bir diğer model Swiggy Access iş modeli olarak adlandırılan, birden fazla marka, tek mutfak çerçevesinde çalışan ve bir vitrini olmayan modeldir. Bu model boş bir mutfak alanının markalara kiralanması ve sadece üretim aşamasının marka tarafından yürütülmesi esasına dayanmaktadır (Maggo, 2018).

Günümüzde her geçen gün gelişen teknoloji ve dijitalleşen dünya her sektörü olduğu gibi yiyecek ve içecek sektörünü de etkilemiştir (Bozagcı, Teyin, Akman, Kızıldemir, 2021). Endüstri 4.0 ile birlikte

yiyecek ve içecek sektöründe dijital ve mobil alanda görülen gelişmeler sonucu paket servis sektöründe de büyük bir gelişme yaşanmıştır (Mil ve Dirican, 2018). Bulut mutfak modelinin 2019 yılındaki pazar büyüklüğü 43,1 milyar dolarken, 2027 yılında bu miktarın 71 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (Allied Analytics LLP, 2020; Tarıncı ve Ülken, 2021). Bulut mutfak modelinin artan popüleritesinin nedeni olarak sert rekabet, müşteri tercihlerinin değişmesi, operasyonel maliyet azaltma, yemek kalitesi ve satış gelirindeki artış gibi sebepler gösterilmektedir (Choudhary, 2019). İşletmeler açısından birçok avantajı olduğu düşünülen bulut mutfak modelinin geleneksel restoran deneyiminin yok olmasına neden olduğuna yönelik eleştiriler de alanyazında yer almaktadır (Sugar, 2021). Buna ek olarak Çin'de rapor edilen birkaç gıda güvenliği sorunu nedeniyle Çin Gıda İlaç İdaresi 2017 yılında tüm çevrimiçi yemek hizmeti veren şirketlerin bir işletme lisansı alması ve çalışması gereken bir fiziksel restorana sahip olması gerektiğini açıklamıştır (Li, Miroso ve Bremer, 2020). Bulut mutfak modelinde değer zinciri geleneksel restoranlara göre farklıdır. Bulut mutfak iş modelinin etkin bir şekilde uygulanabilmesinde değer zinciri marka, tedarik zinciri, kiralama, mutfak ekipmanı, personel, sipariş verme, teslim ve diğer servisler olarak sıralanabilir (Fifth Wall Ventures, 2019).

Avane Cloud Kitchen

Kurucusu ve CEO'su Ahmet Orhon tarafından 2020 yılının Ekim ayında tam zamanlı olarak üzerinde çalışmaya başlanan Avane Cloud Kitchens, restoran işletmeciliği tedarik zincirinin her adımını (marka yaratma, menüsünü tasarlama, yiyeceği üretme, teslimat ve satış kanallarını örgütlenme vb.) kendi üstlenen, kendi kendine yeten işletme modeli uygulamaktadır. Avane Cloud Kitchens'ın temel stratejisi gel al ve paket teslim hizmeti sunan restoranlar işletmektir. Bunu 200-250 metrekarelik bir mutfak alanında yirmiden fazla sanal marka ile gerçekleştirmektedir. Bu modelin temel avantajları mutfak ekipmanı ve mutfak personeli verimliliğini en üst düzeye çıkartmak, atıkları en aza indirerek çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunmak ve bu doğrultuda maliyetlerin de minimum düzeye indirilmesine imkân sağlamaktadır (Avane Cloud Kitchens).

Kurulum sürecinde ilk 3-4 ay boyunca farklı bulut mutfak konseptleri incelenmiş ve bunlardan hangisinin Türkiye için uygun olacağı değerlendirilmiştir. Tam donanımlı iş modeli uygulanmasına karar verildikten sonra gerekli çalışmalar yapılmış ve Avane Cloud Kitchens'ın ilk markası olan ÇoSa 2021 yılının Ocak ayında kurulmuştur. Bu marka aynı zamanda konseptte kılavuz etmek üzere tasarlanmıştır. Aynı yılın Şubat ayında ise başlangıç sermayesi ile ilk mutfak kiralanmış, diğer markaların oluşturulma süreci başlamıştır. 2021 yılı Mart ayında ilk bulut mutfak kurulmuştur. Yine aynı ay içerisinde Premium pizza segmentinin lansmanını hızlandırmak, güçlü marka değerinden ve pizza know-how'ından yararlanmak için kült bir pizza markası satın alınmıştır. Haziran ayında üç, Eylül ayında beş yeni marka şirket bünyesine katılarak büyüme devam etmiştir. Şubat 2022 itibarıyla Avane Cloud Kitchens'ın hizmet veren dört adet mutfağı bulunmaktadır (Avane Cloud Kitchens).

Yöntem

Bu çalışmada kullanılan veriler bulut mutfaklar ile ilgili birincil veri elde edebilmek amacı ile nitel veri toplama yöntemlerinden görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Görüşme Doğuş Üniversitesinin 18.03.2022 tarihli 2022/19 sayılı Etik Kurul İzni ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma nitel araştırma modellerinden betimsel analiz yöntemi ile hazırlanmıştır. Çalışmanın evrenini Türkiye'de yer alan tüm

bulut mutfak modeli uygulayan işletmeler oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleme ise zengin bir bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak sağlayan amaca yönelik örnekleme tekniğiyle seçilmiştir (Baltacı, 2018). Avane Cloud Kitchen kurucusu ve CEO'su Ahmet Orhon ile yüz yüze gerçekleştirilen 50 dakikalık görüşmede yazarlar tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış form kullanılmıştır. Görüşmenin tamamı ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Görüşme ile elde edilen veriler çalışmanın bulgular bölümünde olduğu gibi aktarılmıştır. Yapılan görüşmede Ahmet Orhon'a aşağıda yer alan sorular yöneltilmiştir;

Bulut mutfak nedir? Kavramsal olarak nasıl tanımlanabilir?

Bulut mutfakların işletme modelleri nelerdir?

Avane Cloud Kitchens kurulurken hangi işletme modeli tercih edildi?

Avane Cloud Kitchens neden bu iş modelini tercih etti?

Bulut mutfakların geleneksel restoranlara göre avantajları nelerdir? Avane Cloud Kitchens açısından bu durumu nasıl değerlendirirsiniz?

Avane Cloud Kitchens'ı rakiplerinden farklı kılan özelliği nedir?

Bulut mutfakların temel performans göstergeleri nelerdir?

Avane Cloud Kitchens'ın pazarlama stratejileri nelerdir?

Bulut mutfak kurulumunda yasal süreç nasıl işlemektedir?

Bulut mutfak kurulumunda yaptığınız fizibilite çalışmaları hangi basamaklardan oluşmaktadır?

Avane Cloud Kitchens yeni girişimcilere katılım olanağı sağlıyor mu?

Bulut mutfakların mevcut durumlarını nasıl değerlendirirsiniz? Geleceğe dair beklentiniz nedir?

Toptan ve perakende, imalat ve ticaret sektörlerinin Covid-19 pandemisinden en çok etkilenen sektörlerden olduğu bilinmektedir. Bulut mutfakların pandemi dönemindeki rolünü nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde Avane Cloud Kitchens kurucusu ve CEO'su Ahmet Orhon ile yapılan görüşmede kendisine yöneltilen 13 soru ve cevapları yer almaktadır. Bu sorulardan yedi tanesinin genel olarak bulut mutfak modeli ve yönetim süreci, diğer altı soru ise Avane Cloud Kitchens özelinde hazırlanmıştır.

Bulut mutfak nedir? Kavramsal olarak nasıl tanımlanabilir?

“Bulut mutfaklar, paket servis üzerinden işlem yapan sanal restoranlara hizmet veren ekosistemlerdir.”

Bulut mutfakların işletme modelleri nelerdir?

“Her ne kadar literatürde yer almasa da iki tip bulut mutfak işletme modeli var. En azından benim araştırmalarım esnasında vardığım sonuç bu şekilde. Bunlardan ilki ticari gayrimenkul (commercial real estate) olarak adlandırılıyor. Bu modelde 1000-1500 metrekarelik bir alanda yaklaşık 15-20 adet mutfak inşa ediliyor ve bu mutfaklar paket servis üzerinden işlem yapan restoranlara kiralanıyor. Bu model tüm altyapılarının kurulması, mutfak ekipmanlarının hazır hale getirilmesi ve kiralama yapacak markaya altyapı çözümlerinin verilmesini kapsar. Buradan mutfak kiralayacak marka kendi personelini, kendi

malzemelerini ve kendi reçetelerini getirir. Bu modelin temsilcileri Türkiye’de Paket Mutfak ve Xkitchen ‘dır.

İkinci model taşeron modelidir. Dünyada ise Kitopi ve İKcon bu modelin temsilcilerindedir. Taşeron modelinde mutfak kiralaayan markaya ait tüm operasyonlar bulut mutfak tarafından yönetilir. Satın almadan üretime ve son olarak teslimata kadar uzanan tüm süreç taşeron tarafından yürütülür. Kazancın ise ancak %5 gibi cüzi bir kısmı markaya ödenir. Bu sistemde kurulan mutfaklar bir fabrikaya benzetilebilir. Bu fabrikada yapılan üretimin herhangi bir üretim yerinden yapılana göre daha verimli ve daha uygun bir fiyata yapıldığı iddia ediliyor.

Avane Cloud Kitchens kururken hangi işletme modeli tercih edildi?

“Avane Cloud Kitchens için bu iki model dışında üçüncü bir model geliştirdik. Bu modele tam donanımlı iş modeli diyoruz. Bu modeli şu şekilde uyguluyoruz; 250 metrekarelik bir alanda otuzun üzerinde sanal restoranla pazara çıkıyoruz. Bu sanal restoranların yaklaşık 22-24 tanesi bizim kendi restoranlarımız, geriye kalan 6-8 restoran da üçüncü şahıs markaların restoranları olacak. Kendi restoranlarımızın tamamında marka adının bulunması, logo tasarlanması, menünün oluşturulması, fiyatlandırma, pazarlama, paketleme ve mobil uygulamaların yönetimini kapsayan kanal yönetimi gibi süreçlerin tamamı bizim tarafımızdan yönetiliyor. Bu modeli, bulut mutfakları kurup üzerine sanal markalar oturtmak olarak tanımlayabiliriz. Bizim oluşturduğumuz markaların dışında kalan 6-8 marka ise ya globalde ya da Türkiye içerisinde kendilerini kanıtlamış markalar olacak. Bu markaların satın almadan teslimatı varan tüm süreçleri Avane Cloud Kitchens tarafından yürütülecek. Bu markalar ise ürünlerini, reçetelerini ve marka adlarını verecekler.”

Avane Cloud Kitchens neden bu iş modelini tercih etti?

“Ticari gayrimenkul modeline baktığımızda 12-15 mutfağın bir alanda kurulmasının maliyetinin yaklaşık 4-5 milyon dolar olduğunu görüyoruz. Yurtdışında bu modeller 5-6 sene içerisinde maliyetini karşılayıp kara geçirmeye başlasa da Türkiye’de bu sürecin mutfak ekipmanlarının dövizle satın alınması ve dövizde yaşanan kur farklılıkları sebebiyle 12-14 seneye kadar uzaması ticari gayrimenkul modelini tercih etmememin ilk sebebi oldu. Ek olarak İstanbul gibi bir şehrin tamamına ulaşabilmek için yaklaşık 25 adet mutfağa ihtiyaç duyulması bu modelin tercih edilmemesinin bir başka sebebi oldu. Bu durumda inanılmaz bir maliyet yükü ortaya çıkıyor. Türkiye’ye bu kadar büyük bir sermaye getirmenin zorluğu ise bu modeli tercih etmemenin ikinci sebebi oldu. Bu iki temel sebepten ötürü ticari gayrimenkul modeli Manhattan, Singapur, Dubai gibi alanı küçük şehirlerde, birkaç tane mutfak kurularak bütün şehrin kapsanabileceği yerlerde uygulansa da Türkiye’nin şartlarına uyum sağlamıyordu.

Taşeron modelinde yine mutfağın kurulumu ve İstanbul gibi büyük bir şehri kapsamak için ihtiyaç duyulan sermayenin büyüklüğü temel problemi oluşturuyor. Diğer problem ise Türkiye’de herhangi bir markayı bu tip bir modele yönlendirip gelirinin %90-95’ini başka bir teşkilatta bırakmaya ikna etmenin çok zor oluşu. Çünkü Türkiye’deki restoranların birçoğu kardan ziyade nakit akışıyla ayakta kalan işletmeler. Bu modelde görülen üçüncü problem ise Türkiye’de restoranların birçoğunun ne yazık ki maliyetlerinin büyük kısmının kayıt dışı olması. Bu sisteme dahil olduğunda tüm maliyetlerin kayda geçmesi gerekliliği modelin uygulanmasını zorlaştıran bir diğer sebep haline geliyor. Bu modeli tercih etmememin son sebebi ise bu modelle birlikte çalışan maliyetinde belirgin bir düşüş görülüyor olsa da

bu düşünüş modelin uygulanması için gereken sermayenin yanında çok küçük bir miktar olarak kalıyor. Ayrıca belirtmem gerekir ki Türkiye’de satın alma sadece para ile yürüyen bir iş değil, aynı zamanda bir ilişki gerektiriyor. Tedarikçilerle sadece fiyat üzerinden anlaşılmıyor ve bazen daha pahalı olan tedarikçi tercih ediliyor. Çünkü mevcut ilişki olabildiğince devam ettirilmek isteniyor. Türkiye gibi gelişen ülkelerde tedarikçi yönetiminin iyi yapılmaması durumunda aynı fiyata daha düşük kalitede bir ürünü alabilirsiniz. Bu da reçetenizi, ürününüzü ve genel anlamda kalitenizi etkiler.”

Bulut mutfakların geleneksel restoranlara göre avantajları nelerdir? Avane Cloud Kitchens açısından bu durumu nasıl değerlendirirsiniz?

“İlk olarak bulut mutfakların geleneksel restoranlara göre en büyük avantajı sadece paket servis üzerinden çalışıldığı için ciddi bir kira avantajına sahip olmaları. Çünkü bulut mutfakların alışveriş merkezlerinde ya da cadde üzerinde yer almalarına gerek kalmıyor. Ayrıca müşteri ağırlayacak bir alana ihtiyaç duyulmadığı için işletme daha küçük alanlara sığabiliyor, bu da yine kira avantajı sağlıyor. Bunun yanında garson ve resepsiyonist gibi müşteriyle temas eden çalışana ihtiyaç duyulmaması personel maliyeti açısından avantaj sağlıyor. Son olarak bir restoran açmanın en yüklü yatırım maliyetlerinden biri olan ışık, aksesuar ve mobilya gibi dekorasyon ürünlerine ihtiyaç duyulmaması. Bunlar sadece paket servis yapıldığı için elde edilen avantajlar.

Avane Cloud Kitchens açısından bakıldığında, biz zaten otuz markayı tek bir mutfakta topladığım için halihazırda daraltılmış olan maliyet bazını 30’a bölmüş oluyoruz. Ayrıca pazarda yer alacak otuz markayı tasarlarken bu markaların tamamının aynı mutfak ekipmanlarını kullanarak, aynı mutfak çalışanı tarafından, benzer hammaddeler ve benzer paketleme çözümlerini kullanılarak üretilmeli düşüncesiyle hareket ediyoruz. Bu da mutfak için yapılan ekipman yatırımını otuza bölmemiz anlamına geliyor. Çalışan verimliliğini maksimize ettiğimiz için bir markayı bir kişi ile yönetebiliyoruz. Hammaddede ölçek elde ederek hem satın alma gücümüz artıyor hem de israfı önlemiş oluyoruz. Son olarak da aynı paketleme çözümlerini kullandığımız için, bu noktada sadece paket serviste kullanılan torbalar değişiyor, paketlemede ölçek kazanmış oluyoruz. Kısacası bu model ciddi anlamda tasarruf etmemizi sağlıyor. En büyük avantajımız yani rekabetçi olmamızı sağlayan unsur 20 markayı 250 metrekaarelik bir alandan bu prensipler çerçevesinde piyasaya sunmak.”

Avane Cloud Kitchens’ı rakiplerinden farklı kılan özelliği nedir?

“Avane Cloud Kitchens’ı kara geçiren ve farklılaştıran temel nokta; her ne kadar zor olsa da sanal marka çıkarabilme yetkinliği. Ben dünyadaki ve Türkiye’deki başarılı paket servis yapan markaları analitik bir çerçevede inceleyip, fiyat noktaları, marka adında kullanılan kelime sayısı, hangi kelimelerin kullanılacağı, hangi marka için hangi dilde isim tercih edileceği, logonun şekli, menünün içeriği, kullanılacak fotoğrafların açısı gibi tüm unsurları analiz ettim. İkincisi nokta ise bir ürünüm var bunu hangi müşteriye satabilirim diye değil, ürünü satın alacak müşteri neye bakıyor kısmı ile ilgileniyorum. Kısacası tüketici merkezli tasarım (customer centric design) yapıyorum. Bu şekilde yaklaşık 8-10 gün, en uzun süreçte ise 2-2.5 hafta içerisinde bir markayı piyasaya çıkarabiliyorum. Başka bir fark ise Avane Cloud Kitchens’in ana markalar ve varyant markalara sahip olması. Ana markalarımız ana yetkinliklerimiz etrafında oluşturduğumuz, Avane Cloud Kitchens’in ağırlığını taşıyan markalar. Avane Cloud Kitchens’in ana yetkinlikleri ocak yetkinliği, make-up yetkinliği, pizza fırını yetkinliği, fritöz

yetkinliği, ızgara yetkinliği ve benmari yetkinliği olarak sıralanabilir. ÇOSA markamız ocak ve make-up yetkinliğimizin ağırlığını taşıyan markamız. Fritöz yetkinliğimizin ağırlığını taşıyan markamız Jay-Jay Fries, ızgara yetkinliğinin ağırlığını taşıyan markamız G&G Burger, benmarinin ağırlığını taşıyan markamız Gurra Tavuk Döner ve piyasaya sürmeyi planladığımız dönerciler, fırın yetkinliğinin ağırlığını taşıyan markamız ise Detroit Bad Boys Pizza. Şimdi bunların etrafında varyant markalar çıkıyor. Örneğin sufleyi fırından çıkarıyoruz. Bu şekilde pizza yetkinliğinin içerisine sufle markasını da yerleştirebileceğiz. Bir diğer örnekle yeni bir salata markası çıkarken bu markayı ÇOSA yetkinlikleri içerisine yerleştirebiliyoruz.”

Bulut mutfakların temel performans göstergeleri nelerdir?

“Bulut mutfakların temel performans göstergelerinin ilki gün içerisinde teslim edilen paket sayısıdır. İkincisi, günlük ciro yani dolayısıyla günlük ortalama paket başı değerdir. Üçüncüsü ise mobil sipariş uygulamalarından alınan tüketici tatmin skorudur. Tüketici tatmin skoru dendiğinde alınan skora ek olarak, yorum sayısı ve kalitesi de önemli bir göstergedir. Tüketici tatmin skorunu en önemli gösterge olarak düşünebiliriz. Çünkü tüketici notun düşükse ve çok oturmuş bir marka değilsen tüketici talebinin neredeyse %35’i kaybolur. Yeni çıkan markalarda ise bu oran iki katına kadar çıkar.”

Avane Cloud Kitchens’in pazarlama stratejileri nelerdir?

“Avane Cloud Kitchens temel olarak üç noktada pazarlama yapıyor. Bu noktalardan ilki biz satış yaptığımız platformların tamamının tüm özelliklerine hakimiz. Bu platformların işleyişine bakıldığında departmanlaşma olduğunu görüyoruz. Ancak biz bu departmanların hepsine bakıyoruz ve hakimiz (trade marketing). Her markanın kendi müşteri segmentini göz önünde bulundurup, o segmentin hangi pazarlama uygulamasına nasıl tepki vereceğini inceleyip bu veriler üzerinden hareket ediyoruz. İkincisi sosyal medya pazarlaması. Özellikle Instagram ağırlıklı olarak var olduğumuz bir platform. Üçüncüsü ise her teslim ettiğimiz paketle birlikte bir teşekkür kartı gönderiyoruz. Bu kartların kişiselleştirilmiş, tüketici yapısına uygun ve tüketicileri mutlu edecek bu sayede de Instagram’da paylaşılmasını sağlayacak kartpostallar olmasına özen gösteriyoruz. Bu yolla tüketicilerle aramızdaki teması sıcak tutmaya çalışıyoruz. Bunlara ek olarak bizimle bilgilerini paylaşan müşterilerimize geribildirim için ulaşıyoruz. Onlardan hem ürünlerimizi nasıl geliştirebiliriz diye fikir alıyoruz hem de onlarla geleneksel restoranlarda olan ama bizde olmayan kişisel teması sağlamış oluyoruz. Bir de son olarak yeni başladığımız bir uygulama var. Bu uygulamayla beraber kuryelerimizi taşeron olarak almaya başladık. Kuryelerimiz vasıtasıyla müşterilerimize hediyeler yolluyoruz. Onlardan teslimat sırasında müşterilerimize bizi tercih ettikleri için teşekkür etmelerini rica ediyoruz. Bunun sebebi müşterinin paketi teslim alırken karşılaştığı kuryeyi Avane Cloud Kitchens’in temsilcisi olarak görmesi.”

Bulut mutfak kurulumunda yasal süreç nasıl işlemektedir?

“Yasal anlamda otuz markayı aynı mutfaktan çıkarmakta bir sorun yok. Süreç herhangi bir restoranın kurulmasından çok da farklı değil. Sadece şöyle bir fark oluyor; bir bulut mutfak kurmak istediğinizde özellikle seçtiğiniz mekanın elektrik altyapısının güçlendirilmesi gerekiyor. Zaman zaman bu süreçler biraz uzayabiliyor. İkinci kritik nokta ise havalandırma. Havalandırma ile ilgili izolasyonların ve denetlemelerin yapılarak izin alınması gerekiyor.”

Bulut mutfak kurulumunda yaptığınız fizibilite çalışmalarını hangi basamaklardan oluşturmaktadırlar?

“Bulut mutfakların kurulumunda çok kapsamlı bir tahmin modelimiz var. Türkiye’yi mahalle mahalle, hangi lokasyonda ne kadar paket servis potansiyeli mevcut şeklinde düşünerek haritaladık. Bu sebeple herhangi bir yere mutfak kurmayı düşünürken günlük satabileceğimiz paket tutarını, tercih edilecek markaları ve elde edilecek piyasa payını biliyoruz. Bu bilgiler ışığında bir alan belirliyoruz ve bu alan içerisinde havalandırma sorunu olmayan, elektrik altyapısı güçlü olabilecek, erişimi kolay noktaları seçiyoruz.”

Avane Cloud Kitchens yeni girişimcilere katılım olanağı sağlıyor mu?

“Yeni girişimciler bize dahil olmak için başvuruyorlar. Ancak kabul edemiyoruz. Çünkü bizim bir markayı kabul edebilmemiz için tüm operasyonlarımızı bize devretmesi gerek. Bu noktada benim sorduğum soru “Ben senin markanı neden alayım?” oluyor. Benim aldığım markalardan birincisi Sushi Master, ikincisi Doyuyo ve üçüncüsü ise Etişleri. Bu markalar zaten kendilerini kanıtlamış, oturmuş markalar. Bu markaları almamızın sebebi bize çok hızlı nakit girişi sağlayacak olmaları. Onlar açısından avantajları ise bizim onlara yepyeni bir gelir kaynağı yaratmamız. Ulaşamadıkları bir kanalı açmış oluyoruz. Markaları kabul ederken düşündüğüm nokta şu; o marka bana benim kazanabileceğimden daha fazla bir trafik getirebiliyor mu?”

Bulut mutfakların mevcut durumlarını nasıl değerlendirirsiniz? Geleceğe dair beklentiniz nedir?

“Bu model dışardan çok kolay görünse de öncelikle çok büyük bir endüstriyel mühendislik probleminin çözümlenmesi ve sanal marka yaratabilme yetkinliği gerekiyor. Ayrıca Amerika’ya bakıldığında zincir markaların satış oranlarının %60-70 oranlarında olduğu ve diğerlerinin %30-35 civarında olduğu görülür. Türkiye’ye bakıldığında ise zincir markaların satış oranları %20’ler civarında, zincir olmayan satış oranları ise %80 civarında olduğu görülür. Zincir markaların avantajları bu markalar ölçek elde ettiği için aynı fiyattaki rekabetçilere göre daha ucuz fiyatlara daha kaliteli ürünler verirler. Türkiye’de ise zincir markalar boşluğu var. Bu boşluğu kapatmaya talip olan şirketlerden biriyiz. Zincir markaların sattığı yemekleri aynı fiyata evde hazırlayabilmek her geçen gün daha da imkânsız hale geldiğinden önümüzdeki 7-10 yıl içerisindeki süreçte paket servis sektörünün 7-10 kat büyümesi bekleniyor. Yine bu 7-10 yıl içerisinde yemek bir deneyime dönüşecek ve yemek tüketiminin sadece %25’i deneysel tüketimler olacak. Örneğin; evlerde toplanıp birlikte spesifik bir yemeği hazırlamak gibi. Ama geri kalan %75’lik kısım paket servis, gel al servis ve süpermarketlerde satılan hazır yemeklerin tüketimine dönecek. Bunun da çok ciddi bir kısmını paket servis ve gel al servis oluşturacak. Avane Cloud Kitchens’in sahip olduğu markaların hiçbirinin arkasında global marketing yok. Televizyon veya radyo gibi kitle iletişim araçlarında reklam vermiyoruz. Buna rağmen markalarımız başarılı olabiliyor. Bu durumun gelecekte Avane Cloud Kitchens’i daha ileri noktalara taşıyacağını düşünüyorum.”

Toptan ve perakende, imalat ve ticaret sektörlerinin Covid-19 pandemisinden en çok etkilenen sektörlerden olduğu bilinmektedir. Bulut mutfakların pandemi dönemindeki rolünü nasıl değerlendiriyorsunuz?

"Son 10 senede Türkiye'de dolar bazında %10 büyüyen tek sektör paket yemek sektörü. Pandemiden de önce vardı bu büyüme. Pandemi daha da etkili olmasını sağladı. Pandemi daha önce paket servis tercih etmemiş kişilerin paket servisi denemelerini sağladı. Ama talepte çok büyük bir artışa da yol açmadı. Çünkü hem öğün sayısı azaldı hem de insanlar evde daha fazla vakit geçirdiklerinden oyalanmak için mutfaklarına girdiler. Bu şekilde bakıldığında artışın asıl sebebi olarak daha önce paket servisi hiç kullanmamış ya da çok az kullanan insanların paket servisi tercih etmeleri diyebiliriz. Çünkü paket servisin yükselişinin sebebi pandemiyle birlikte insanların evlerine kapanmaları olsaydı, insanlar evlerinden çıktuktan sonra bu yükseliş dururdu ya da gerilerdi."

Sonuç

Yiyecek içecek sektörüne yeni bir soluk getiren bulut mutfakların sayısı, paket servis sektörünün her geçen gün büyümesiyle birlikte hızla artmaktadır. Tüm bulut mutfaklar işlevsel olarak aynı gibi görünse de bu mutfaklar tercih ettikleri işletme modeli ile birbirlerinden ayrılmaktadır. Xkitchen, Paket Mutfak, Rafinera Cloud Kitchen, MutfakZone, Bundle Kitchen ve Avane Cloud Kitchens Türkiye'de faaliyet gösteren bulut mutfaklardan birkaçıdır. Yiyecek ve içecek sektörü için yeni bir uygulama olan bulut mutfak modeli, artan rekabet, değişen tüketim anlayışına uyum sağlama, operasyonel maliyetleri azaltma ve yemeklerin çeşitliliği ve kalitesi gibi birçok açıdan avantaja sahip olduğu gibi teknolojiye bağımlılık, yalnızca çevrimiçi görünürlük, yiyecek kalitesi ve güvenliği, teslimat uygulamalarına bağımlılık ve insan dokunuşu eksikliği gibi potansiyel dezavantajları olduğu da bilinmektedir.

Türkiye'de faaliyet gösteren bulut mutfaklardan biri olan Avane Cloud Kitchens, ticari gayrimenkul ya da taşeron modeli yerine tam donanımlı işletme modeli uygulayan az sayıda işletmeden biridir. Türkiye'de ise tam donanımlı işletme modelini uygulayan tek işletmedir. Diğer bulut mutfak iş modelleri ile kıyaslandığında Avane Cloud Kitchens tarafından oluşturulan tam donanımlı işletme modelinin, tüm iş modellerinin en verimli özelliklerini bünyesinde barındırdığını buna ek olarak kendi markalarını oluşturarak verimliliği en üst seviyeye taşıdığını söylemek mümkündür. Tam donanımlı işletme modelinin tercih edilmesinde Türkiye'nin içerisinde bulunduğunu ekonomik ve kültürel şartlar önemli bir rol oynamıştır. Tam donanımlı iş modelinin getirdiği verimliliğin yanı sıra Avane Cloud Kitchens kendi sanal markalarını oluşturarak piyasaya sürmekte böylece bulut mutfak konseptinin en temel getirilerinden olan daraltılmış maliyeti kendi markaları üzerine paylaştırarak daha fazla tasarruf sağlamaktadır. Avane Cloud Kitchens'ın temel performans göstergelerine bakıldığında özellikle üç gösterge üzerinde durulduğu görülmektedir. Bunlar gün içerisinde teslim edilen paket sayısı, günlük ciro ve tüketici tatmin skorudur. Tüketici tatmin skoru potansiyel tüketicileri etkileyebildiğinden en önemli gösterge olarak düşünülmektedir. Bu sebeple Avane Cloud Kitchens'ın pazarlama stratejisi satış yapılan platformlara hakim olma ve sosyal medya üzerinde pazarlama üzerine kurulmuş olsa da tüketici geribildirimlerini olumlu yönde etkileyecek uygulamalara da odaklanılmıştır. Avane Cloud Kitchens'ı diğer bulut mutfak işletmelerinden ayıran temel özelliğin ise bünyesinde hızla marka oluşturabilme ve piyasaya sunabilme yeteneği olduğu söylenebilmektedir. Kendi markaları dışında Avane Cloud Kitchens bünyesinde yer alan markaların hali hazırda bilinen markalar olması işletmeye nakit akışı açısından fayda sağlamaktadır. Avane Cloud Kitchens tarafından tercih edilen tam donanımlı iş modeli ve yönetim biçimi ile bir bulut mutfağın sahip olduğu tüm avantajların yanında ölçek elde etme, sektöre yeni markalar kazandırma, personel verimliliğini maksimize etme ve israfı önleme gibi birçok alanda da

avantaj sağladığı görülmüştür. Ancak genellikle bulut mutfakların avantajlarından biri kabul edilen yeni girişimcilere daha az sermaye ile sektöre girme imkanı sağlama hususunun, tam donanımlı iş modeli ve Avane Cloud Kitchens bağlamında geçerliliğini yitirdiği görülmektedir. Bu çalışmanın ileride hem bulut mutfak modeli hem de tam donanımlı işletme modeli üzerine çalışmalar yapacak araştırmacılara birincil veri sağlama açısından faydalı olacağı öngörülmekte ve gelecekte hem bulut mutfak modeli hem de tam donanımlı iş modeli üzerine yapılacak çalışmalara temel oluşturacağı düşünülmektedir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar %75, 2. Yazar %25 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Bulut Mutfak Modeli Üzerine Nitel Bir Araştırma: Avane Cloud Kitchens” başlıklı makalemiz ile herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Allied Analytics LLP, (2020). Cloud kitchen market by type, product type and nature: Global opportunity analysis and industry forecast, 2021-2027. Erişim adresi: <https://www.researchandmarkets.com/reports/5134068/cloud-kitchen-market-by-type-product-type-and>. Erişim Tarihi: 20.02.2022
- Avane Cloud Kitchens. Ne Yapıyoruz? Erişim Adresi <https://www.avaneck.com/tr/what-we-do> Erişim Tarihi: 19.02.2022.
- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 231-274.
- Beniwal, T., Mathur, V. K. (2021). Cloud Kitchen: A Profitable Ventura. *International Advanced Research Journal in Science, Engineering and Technology*, 8(10), 50-54.
- Chi, R., Leung, X.Y., Chi, C.G.Q. (2022). Ghost kitchens on the rise: Effects of knowledge and perceived benefit-risk on customers behavioral intentions. *International Journal of Hospitality Management*, 101, 1-9.
- Choudhary, N. (2019). Strategic Analysis of Cloud Kitchen – A Case Study. *An International Journal of Management Studies*, 9(3), 184-190.
- Curry, D. (2022). Food Delivery App Revenue and Usage Statistics. Erişim Adresi: <https://www.businessofapps.com/data/food-delivery-app-market/> Erişim Tarihi: 20.02.2022
- Fifth Wall Ventures, (2019). Ghost kitchens: Location + Specialization are the keys to the future of food delivery. Erişim Adresi: <https://medium.com/fifth-wall-insights/ghost-kitchens-location-specialization-are-the-keys-to-the-future-of-food-delivery-f4766790d2b4> Erişim Tarihi: 20.02.2022

- Hess, D. (2020). Chost Kitchens Help to Maximize Hotel F&B Space. Hotel News Now, Erişim Adresi: <https://vtechworks.lib.vt.edu/handle/10919/101491> Erişim Tarihi: 20.02.2022
- John, K.T. (2021). Digital Disruption: The Hyperlocal Delivery and Cloud Kitchen Driven Future of Food Services in Post-COVID India. *International Hospitality Review*, Erişim Adresi: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IHR-06-2021-0045/full/pdf?title=digital-disruption-the-hyperlocal-delivery-and-cloud-kitchen-driven-future-of-food-services-in-post-covid-india> Erişim Tarihi: 10.02.2022.
- Kayral, G. (2021). Online yemek siparişi ve paket servis sektörü. The Brand Planet, Erişim Adresi: <https://www.thebrandplanet.com/post/online-yemek-siparisi-ve-paket-servis-sektoru-rekor-buyume-rakamlarina-ulasti> Erişim Tarihi: 09.04.2022
- Li, C., Miroso, M., Bremer, P. (2020). Rewiev of Online Food Delivery Platforms and their Impacts on Sustainability. *Sustainability*, 12(14), 5528.
- Maggo, N. (2018). The Cloud Kitchen Business Models and How They Work. Erişim Adresi: <https://limetray.com/blog/cloud-kitchen-business-model/> Erişim Tarihi: 09.04.2022.
- Mil, B., Dirican, C. (2019). Endüstri 4.0 Teknolojileri ve Turizme Etkileri. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 1(3), 1-9.
- Oracle, (2020). "What is a cloud kitchen?". Essential Guide to Cloud Kitchens: Considerations for Restaurateurs, s.4. Erişim adresi: https://www.oracle.com/a/ocom/docs/dc/em/ofb-essential-guide-to-cloud-kitchens-v02.pdf?elq_mid=168961&sh=&cmid=BUMK200604P00010 Erişim tarihi: 10.02.2022.
- Senthil, M., Gayathri, N., Chandrasekar, K. S. (2020). Changing paradigms of Indian foodtech landscape-impact of online food delivery aggregators. *International Journal on Food System Dynamics*, 11(2), 139-152.
- Shafer, M. (2020). "Ghost kitchens are one step in an ongoing evolution", Ghost Kitchens: Food Delivery Amid Lockdown, s.14, Erişim Adresi: http://go.euromonitor.com/rs/805-KOK-719/images/Ghost_Kitchens.pdf?utm_campaign=WB_20_07_09_REC_Ghost_Kitchens&utm_medium=Email&utm_source=0_AutoResponse_Email&mkt_tok=ODA1LUtPSy03MTkAAAF86cyxBDU7bwtyx53n20VtKvWsoZHHDvpDAmXO5bnvdoV2HfMHKvUp6x4FNnDXDwloa9KJpz-I-8V-OlxcXBTon7kM7JnDEbcsQngKlnGJJJe4doA Erişim tarihi: 10.02.2022.
- Sugar, R. (2021). Ghost Kitchens Will Always Be Dumb. Erişim Adresi: <https://www.grubstreet.com/2021/02/why-ghost-kitchens-are-not-the-future-of-restaurants.html> Erişim Tarihi: 10.02.2022
- Tarınç, A., Ülken, H. (2021). Covid-19 Sonrası Gelişen Mutfak Akımı: Bulut Mutfak. *Journal of Gastronomu, Hospitality and Travel*, 4(2), 321-328.
- The Restaurant Times, (2022). How To Run A Successful Cloud Kitchen Business In 2022. Erişim Adresi: <https://www.posist.com/restaurant-times/cloud-kitchen/cloud-kitchen-setup/cloud-kitchen-delivery-kitchen.html> Erişim Tarihi: 09.04.2022.

Updhye, N., Sathe, S. (2020). "Cloud Kitchen – Case Study Of Swiggy Cloud Kitchen In Pune." *UGC Care Journal*, 6(4), 107-114.

Yeşilyurt, B., Kurnaz, A. (2021). Koronavirüs (Covid-19) Pandemi Sürecinde Restoran Sektöründe Yeni Bir Uygulama: Bulut Mutfaklar. *Turizm ve Araştırma Dergisi*, 10(2), 47-62.

Extended Abstract

This research created to examine the cloud kitchen model, and to explain it in the context of Avane Cloud Kitchens is a qualitative study. Its purview takes into account all cloud kitchens. Its sample size was determined with the targeted sample technique. The data used was obtained via an interview, and the interview was conducted on the basis of a partially-structured form. The data thus obtained is presented identically in the "Findings" section.

The data used in the theoretical framework section was obtained via literature review, and the data used in the findings section was obtained via an in-person interview with the founder and the CEO of Avane Cloud Kitchens, Ahmet Orhon. During the said interview, 13 questions, seven of which concerning the cloud kitchen model, and the rest regarding Avane Cloud Kitchens, were posed to Ahmet Orhon.

Cloud kitchens are defined as catering operations without physical eat-in spaces that solely work on the basis of take-away, and phone or online orders. As take-away or online order markets grow globally each year, 2021 market trends indicate that cloud kitchens increase their share substantially, too. While the model's market share in 2019 was 43,1 billion dollars, it is expected to reach 71 billion dollars in 2027. It is thought that fierce competition, changes in customer preferences, decreases in operational expenses, and the increase in food quality and sales constitute the reasons behind this rise. Criticisms in the literature also exist in the sense that the cloud kitchen model, which, from a business-oriented perspective, has a myriad of advantages in rent prices, personnel, production, sales, and expenses might be causing the demise of the traditional dining experience. Though they might overall seem the same, cloud kitchens differ from each other in terms of their preferred business model. When the global market is taken into account, it is observed that various business models exist, such as "the Rebel," "the Freshmenu," and the "Swiggy Access."

Avane Cloud Kitchens was established in Istanbul in 2020. It operates on the principles that a food business must be in control of all steps of the supply-chain, and that it must be sustainable. The core strategy of Avane Cloud Kitchens is to operate restaurants that provide take-away and home-order services. The company applies this strategy to its kitchens that are usually 200 to 250 square meters in size, which support more than 20 virtual brands. The founder and the CEO of Avane Cloud Kitchens, Ahmet Orhon refers to two concepts pertaining to the Cloud Kitchen Model. The first is the commercial estate, while the second is comprised of the subcontracting model. Besides these, Avane Cloud Kitchens also adopts the "fully-equipped model" that the company conceptualized itself. This model could be defined as starting cloud kitchens, and then building virtual brands supported by these establishments.

22 to 24 of the restaurants operated by the company are among its own brands. All the processes necessary to run these businesses, such as naming, logo and menu design, pricing, marketing, packaging, and mobile services are provided by Avane Cloud Kitchens. Prior to establishing Avane Cloud Kitchens brands, primary capabilities are taken into account, following which major brands and their variants are created within the framework of this initial conceptualization. Apart from its own brands, 6 to 8 of the restaurants Avane Cloud Kitchen operates are time-tested labels that are globally or domestically proven. All operational processes within these brands are conducted by Avane Cloud Kitchens. The company has 3 primary performance criteria. While the first is the number of packages delivered in a day, and the second is the daily revenue, the third and the most crucial one is the customer satisfaction figure obtained from mobile food-order apps. When new kitchens to supply its own

brands are to be established, Avane Cloud Kitchens makes sure that the locations have efficient and adequate air ventilation, powerful electrical infrastructure, and are easy to access. The company, in parallel, also implements an extensive predictive model regarding the locations' home-order potential.

Being a novel phenomenon for the food and beverage industry, the cloud kitchen model holds various advantages in various issues such as driving the market competition, adapting to changing consumption tendencies, decreasing operational expenses, and providing diverse and quality menus, however, it is also known that the model contains potential disadvantages stemming from its dependance on food-delivery apps and technology, solely-online presence, quality assurance, and the lack of human touch. Constituting the only establishment embodying the fully-equipped model among its competitors in Turkey, Avane Cloud Kitchens thus incorporates all of the most efficient organizational characteristics, and comes foremost in efficiency with its fully-equipped corporate model. Avane Cloud Kitchens ensures even greater financial efficiency by overseeing the application of the most crucial benefit of the Cloud Kitchen Model, decreased expenses (rent, personnel, equipment, raw materials, packaging, etc.) The company's marketing strategy is based on being in control of the sales platforms, social media apps, and customer feedback. Another feature setting apart Avane Cloud Kitchens from its competitors is the company's ability to create and operate its own brands. The fact that the brands not owned by the company but are operated under its umbrella are proven labels is of utmost financial benefit in terms of cash-flow.

As a result of its preferred fully-equipped business model and corporate attitude, Avane Cloud Kitchens leverages various advantages such as obtaining scaling, diversifying the market with new brands, maximizing personnel efficiency, and preventing waste in addition to all the advantages held by a cloud kitchen. Yet, it is observed that being able to present opportunities to enter the market with less capital for new entrepreneurs, which is generally considered a major advantage of cloud kitchens, loses its meaning in the context of the fully-equipped business model and Avane Cloud Kitchens.

Theoretical, Empirical, and Normative Dimensions of State Involvement in Cybersecurity: The Case of Japan

Siber Güvenlikte Devlet Müdahalesinin Teorik, Ampirik ve Normatif Boyutları:
Japonya Örneği

Elif Sercen NURCAN ¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 25.02.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 23.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1079425

Atf / Citation: Nurcan, E. S., (2022). “Theoretical, Empirical, and Normative Dimensions of State Involvement in Cybersecurity: The Case of Japan” ODÜSOBİAD 12 (2), 689-708, Doi: 10.48146/odusobiad.1079425

Abstract

Unlike other major liberal democratic countries where the states can be argued to have oriented their involvement in cybersecurity relatively more towards the national security aspect such as the US, the role of the state in the cybersecurity realm has a less clear-cut orientation in the case of Japan. This paper clarifies the nature of the role of state in cybersecurity in Japan using the framework utilized by Cavelty and Egloff's 2019 article (Cavelty & Egloff, 2019). Within this framework, the role of the state is analyzed in theoretical, empirical, and normative dimensions. The theoretical dimension analysis focuses on different theories in literature regarding the Japanese state whereas the data for the empirical dimension analysis come from publicly available records by key Japanese state and private organizations involved in cybersecurity. The normative dimension analysis emphasizes the time horizon aspect of cybersecurity policies the Japanese state should be directing its attention. In conclusion, it is found that the Japanese state embodies the roles of “knowledge creator/disseminator”, “supporter/representative of society”, “partner”, and “guarantor and protector” in addition to a necessity for government bodies to turn towards proactive long-term policies and initiatives for better cybersecurity in Japan.

Keywords *Cybersecurity, state policies, Japan, security policies, technology policies*

Öz

Devletlerin siber güvenliğe katılımlarını nispeten daha fazla ulusal güvenlik yönüne (ABD gibi) yönlendirdiği ileri sürülebilecek diğer büyük liberal demokratik ülkelerden farklı olarak, Japonya'da devletin siber güvenlik alanındaki rolü daha az net bir yönelime sahiptir. Bu çalışma, Cavelty ve Egloff'un (Cavelty ve Egloff, 2019) geliştirdiği analiz çerçevesini kullanarak Japonya'da devletin siber güvenlikteki rolünün doğasını açıklamaktadır. Bahsedilen bu çerçevede devletin rolü teorik, ampirik ve normatif boyutlarda analiz edilmektedir. Teorik boyut analizi, Japon devleti ile ilgili literatürdeki farklı teorilere odaklanırken, ampirik boyut analizi için veriler, siber güvenlikle ilgili

¹ Responsible author: Elif Sercen Nurcan, Meiji University, Tokyo, e-mail: esnurcan@meiji.ac.jp, ORCID: 0000-0002-7104-0283

önemli Japon devlet ve özel kuruluşlarının kamuya açık kayıtlarından alınmaktadır. Normatif boyut analizi, Japon devletinin dikkat sarfetmesi gerektiği düşünülen siber güvenlik politikalarının zaman ufku yönünü vurgulamaktadır. Sonuç olarak, Japon devletinin "bilgi yaratıcısı/yayıcı", "toplumun destekçisi/temsilcisi", "ortak" ve "garantör ve koruyucu" rollerini bünyesinde barındırdığı ve devlet kurumlarının Japonya'da daha iyi siber güvenlik için proaktif uzun vadeli politikalar ve girişimlere yönelmesi gerekliliği tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler Siber güvenlik, devlet politikaları, Japonya, güvenlik politikaları, teknoloji politikaları

Introduction

Security is often considered as the absence of threats or a critical public good provided by the nation state to its citizenry per its *raison d'état* (Engerer, 2011). Due to the progression of technology, the same process of getting rid of threats by the nation states has to be implemented in cyberspace, the newest domain of national security which "... fuses all communication networks, databases and information networks into a global virtual system" (Liaropoulos, 2013). As *security in cyberspace*, cybersecurity can be broadly defined as "the practice of protecting systems, networks, and programs from digital attacks" (CISCO, 2020). When taken under the political science perspective, cybersecurity is built upon dynamic interactions, conflicts, and contestations that involve governments, private sector, religions, and civil society together with criminals (Deibert & Rohozinski, 2011). The existence of a multitude of actors and interactions within the cybersecurity field has enabled new types of contestations involving the nation-states. The reactions of the nation-states to such contestations exhibit great variety as well as the tools employed against them. Official cybersecurity policies hold different inclinations, leading to patterns in nation-state behaviors. The development of patterns in nation-state actions offers fertile grounds for political science research where this study takes its roots. Despite having other works that offer a descriptive list of various roles of the nation-state in cybersecurity (Cavelty and Egloff, 2019); the need in literature is now a body of case studies which showcase particular nation-states' adapted roles in cybersecurity. This study aims to provide a case study of the state's role in cybersecurity in Japan; a nation-state which has long provided alternative models in the political science field.

Methodology-wise, the role of the state in cybersecurity in Japan is identified by utilization of the analytical framework built by Cavelty and Egloff. In addition to the role identification, the theoretical, empirical, and normative dimensions of the Japanese state involvement in cybersecurity is discussed. A literature review of both English and Japanese sources which include press releases, academic and government publications is carried out to exemplify and support the identified roles and the three-dimensional analysis of the case. In sequence, the first section of this paper answers the question of why the nation-state is taken as the main factor of analysis by illustrating the linkage between the nation-state and cybersecurity. The second section introduces the principal analysis framework developed in the 2019 work of Cavelty and Egloff. Then, the case study of Japanese state's role in cybersecurity starts in the third section with the theoretical dimension analysis on the role of the state in Japan. The fourth section gives the empirical dimension analysis while the fifth section features the normative dimension analysis portion of the case study. Finally, overarching conclusions are drawn in the sixth section. By

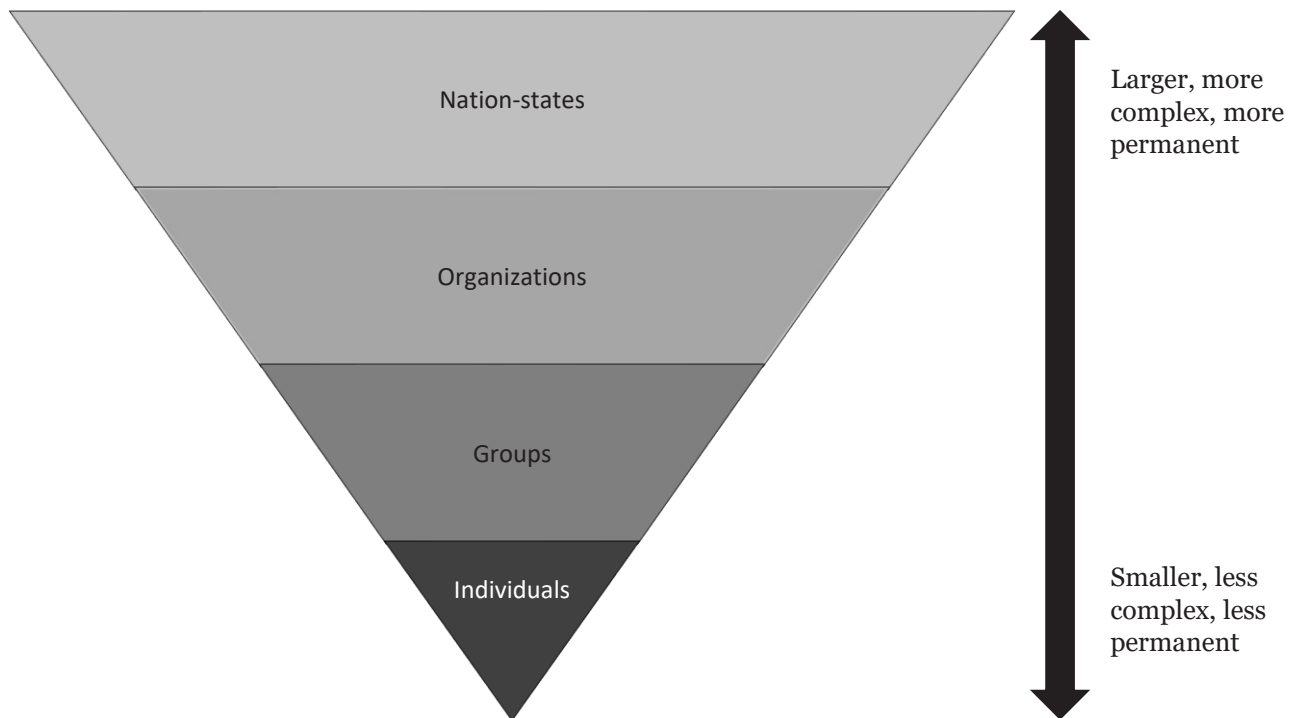
following this flow, the goal is the provision of a comprehensive case study that highlights some of the prominent roles that the nation-states can adopt in the field of cybersecurity.

Analytical Framework

The Linkage Between The Nation-State And Cybersecurity

The first question of why look at nation-state's role in cybersecurity in the first place can be answered with the fact that the nation-state happens to be most significant actor in security provision. After the Cold War, there was the expectation that the globalization would usher in an era of global governance. "History" had seemingly ended, and capitalism was seen as the only viable road forward (Fukuyama, 1989). Growing trade, communication, and the moving of people were expected to elevate the role of multinational corporations and international organizations, pushing the nation-state into the backseat. By the end of the 2010s, these expectations have failed to materialize. The nation-state made a comeback in the political arena. Examples for this phenomenon include Russia's growing separation from international bodies such as the Group of Eight (G8) in 2014 and the suspension of membership from the United Nations Human Rights Council as a reaction to the country's unilateral invasion of Ukraine in 2022 (United Nations, 2022), Brexit in 2016, the rise of isolationism in the United States picking up speed since 2016 (Watson, 2016), and the lack of globally united management of the current COVID-19 outbreak crisis by international governance bodies (Bernes et al., 2020).

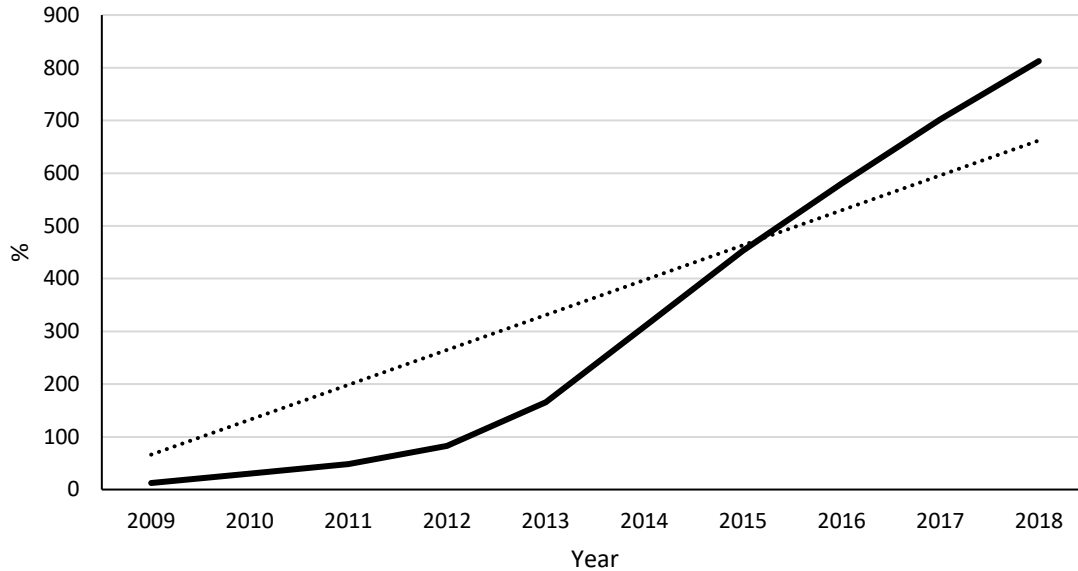
The same phenomenon of the nation-state's comeback resonates in the field of security. Despite the existence of international bodies of security alliances such as the North Atlantic Treaty Organization (NATO) or the recently inaugurated trilateral security pact between Australia, the United Kingdom, and the United States (AUKUS), it is the nation-state that still carries the primary responsibility of provision of national security. According to Kenneth Waltz, the fundamental ordering principle of the international political system is anarchy where individual state actors do not display relations of subordination, and where they are distinguished only by their varying capabilities (Waltz, 1979). This view allows a ranking to be created between various security actors based on their size, organizational complexity, and permanency as seen in **Figure 1**.

Figure 1: Fundamental groups of security actors based on their size, organizational complexity, and permanency (Adapted by the author from Kayama (2015) and Sigholm (2013) (Kayama, 2015; Sigholm, 2013).

Currently, different nation-states are at different levels of economic development. The Fourth Industrial Revolution is ongoing, and the level of economic advancement is linked to the adoption of information and communications technology (ICT). All nation-states and their economies rely on ICT, albeit at different levels. Thus, the level of significance of cybersecurity for each nation-state varies. In addition, a distinction can be made between whether a nation-state prioritizes the defense-based understanding of cybersecurity or the non-defense. Defense-based understanding of cybersecurity can be defined as the placement of the major focus of the nation-state on the security of military operations and critical public infrastructure. And the non-defense understanding of cybersecurity entails those economic aspects of cybersecurity provision such as the protection of intellectual property (IP), stock markets, and ensuring unhindered economic activities of private sector as well as the political aspects such as the continuation of governance processes such as free elections and the maintenance of state legitimacy, i.e., public's trust in government. Due to the fact that cybercrime carried out using instruments such as malware is a serious concern which is growing exponentially each passing year as seen in **Figure 2**, nation-states do have a legitimate interest in combatting the cyber threats via engaging in the defense-based understanding of cybersecurity. However, some nations including the US, Israel, and Iran tend to heavily engage in more offensive actions in cyberspace which can be grouped under cyberwarfare

(Deibert & Rohozinski, 2011). These actions can be exemplified by the US-Israel Stuxnet attack against Iran's nuclear program in 2010 and Iran's Shamoon attack against Saudi Arabia's petroleum producer Aramco in 2012. Other states such as Japan tend to put more emphasis on pursuing cybersecurity via non-defensive understanding as demonstrated in the case study portion of this study.

Figure 2: Trend of global malware infection growth rate, 2009-2018 (Data taken from PurpleSec's 2021 Cyber Security Statistics: The Ultimate List Of Stats, Data & Trends. (PurpleSec, 2022)).

The three-dimensional analysis framework for the state's role in cybersecurity

Cavelty and Egloff's 2019 work provides an analytical framework through which further analysis of the role of the state in cybersecurity can be carried out in differing cases. To summarize, their framework consists of analyses of three dimensions: the first is the theoretical dimension analysis which investigates existing cybersecurity literature; the second is empirical and analyzes policy development in order to demonstrate the diversity of the roles the state imagines for itself; and finally, the third dimension is normative and investigates what the role of the state should be in authors' own opinion.

As for the methodology employed in this work, particularly in the empirical portion, the authors utilize bibliographical data, policy documents, and policy papers which are available on the World of Science (WoS) and Scopus databases. Quantitatively, they have determined the growth of the scientific output on "cybersecurity" between 2012 and 2014 to be approximately 100% (Cavelty & Egloff, 2019). In addition, the most cited articles about cybersecurity are inspected. The inspection results find that the computer science discipline tops the list of research fields (WoS: 72%, Scopus: 61%), followed by engineering (WoS: 36%, Scopus: 40%). The technical view is found to be predominant in majority of the works, with almost no demonstrated interest in understanding the context of cyber threats. As a side note, when the growth rate in the number of works is measured for the time period between 2014-2020

on the same databases, we find almost 700% growth on Scopus and 900% growth on WoS database (Scopus, 2021; Web of Science, 2021).

When Cavelty and Egloff derive their conclusions from bibliographical data analysis on social science literature however, they find the domination of the field by the idea of the nation-states being unable to provide security on their own since market interventions are undesirable and that the states are called upon as the actors to "... reestablish control over the use of cyber technologies through international norms, yet ... (themselves) creating more insecurity" (Cavelty & Egloff, 2019). In other words, two focal points in top-cited social science research emerge. First, the state is thought to be incapable of providing the public good of security on its own, since state's market interventions are undesirable. The state is an important security actor, however there is an underlined necessity to take into consideration the preferences of other actors. Second, cybersecurity is understood as a political phenomenon and the aim is to understand how cyber technologies change conflict dynamics, thus influencing the overall security in the international system. As a link is established to the notion of national security, states are the actors called upon. Most of the literature defines cybersecurity as an international security problem which Cavelty and Egloff find to be too narrow.

Based on the analysis of the top-cited social science literature on cybersecurity which feature the state, the authors describe six different roles of the state in cybersecurity as summarized below:

1. *State as guarantor and protector*: State must secure its own civilian and military networks.
2. *State as legislator and regulator*: State creates the legal basis to clarify its hierarchical function and to regulate tension between citizens and businesses. This function depends on the historically developed relationship between the economy and the state.
3. *State as supporter/representative of society*: State advocates for beneficial international frameworks for the benefit of the whole society.
4. *State as a partner*: State provides protection via public-private partnerships. Voluntary cooperation- especially information exchange - between the industry and the state is often the case in point.
5. *State as knowledge creator/disseminator*: State raises awareness on cyber issues among the public as a major policy endeavor. For this, the state wants to be perceived as a trustworthy source of information. This role depends on the relationship of trust between society and state.
6. *State as the originator of more cyber-in-security*: State can create more cybersecurity issues via aggression. In some societies, a history of unjustified state interference in civil rights reinforced the perception of the state as a danger. This perception of state is also reinforced by the acts of hostile foreign nations. Thus, the state becomes the originator of more problems.

The main conclusion drawn in this framework is that the state has multiple roles and represents different interests at the same time. As there are different roles, various alliances are formed between departments of the state, interest groups, and the society. Within these alliances, there may be role conflicts. In democratic regimes, such role conflicts are dealt with at the political level and can be approached systematically. The recognition of the legitimacy of multiple roles of the state helps to recognize that decisions in this area take on an intrinsic political dimension. In other words, democratic states may shoulder conflicting roles at times when it comes to cybersecurity yet, it is possible to trace the political linkages of each role and approach the conflict accordingly.

In this paper, a modified version of the above framework is employed. A major difference is that the focus of this study is on the case of Japan where real life examples of how the Japanese state is carrying out its different roles are given. The reasoning behind the framework modification is based on the fact that Caverty and Egloff's analysis focuses on American and European literature almost exclusively, leaving out alternative models of state involvement in cybersecurity. Also, the intention of this paper is not to serve as a guideline for policymakers, therefore the normative aspect has been scaled down appropriately. Having stated this, let us bring the discussion to the case of Japan in the next section.

The Case Study

Theoretical dimension analysis on the role of the state in Japan

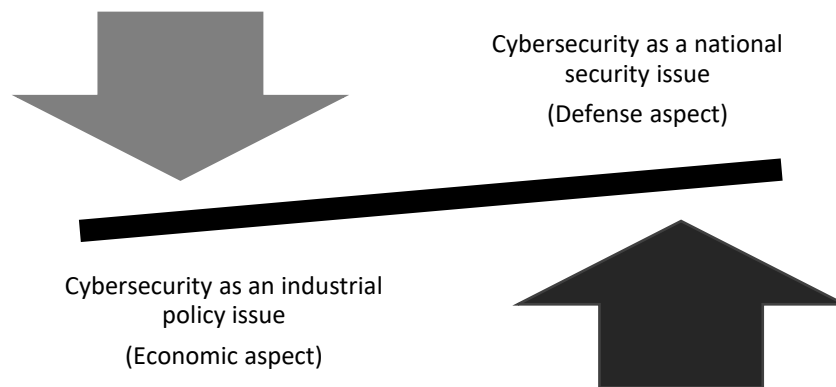
When the concept of "Japanese state" is used, it is the *bureaucracy* that occupies the mind. Actions of the Japanese state has been determined by its powerful bureaucracy rather than elected officials. Bureaucratic agencies have been both determining and carrying out policies for the Japanese polity for decades, although there has been a backsliding in favor of the elected politicians in recent years. Nonetheless, the dominant view which accepts the state involvement in the industrial and economic catchup of Japan puts forth the argument that the Japanese industrial transformation was born from deliberate public policy (Rothwell 1986, 66). Bureaucracy's involvement in economic activities in Japan has been the subject of many academic works, the most famous one is Chalmers Johnson's "MITI and the Japanese Miracle". Pointing at the ways bureaucrats gave direction to the economic development, for example, Johnson describes the administrative guidance widely seen in Japanese economic administration. His work states that a wide range of economic activities is not covered by general laws or by detailed government ordinances, and is subject to administrative guidance; however, their existential basis lies in the state authorities stated in laws (Johnson 1982, 263). Unlike the previous tradition in Japanese studies, his work grounds the reality of bureaucratic intervention in the economy on observable factors instead of only "culture".

There have been many scholars who took up the ideas put forth by Chalmers Johnson and expanded on them further. For example, within the 'bureaucracy-led system,' Honda finds bureaucrats are often responsible not only for policy execution but also for the planning, planning, and coordination of the policy itself, in addition to administrative control. A key point he draws attention is that in Japan, bills prepped by the relevant ministries and submitted by the Cabinet have been passed at an extremely high

rate with no revisions (Honda, 2001). Therefore, it is not a mistake to perceive Japanese state's actions as actions by the bureaucracy or at least, carrying its approval.

The nature of state-industry relationship in Japan is intimately tied to how the role of the Japanese state in cybersecurity is perceived. Cybersecurity is positioned either as a national security issue or an industrial policy one (**Figure 3**). Both positionings have logical rationale supporting them. Positioning cybersecurity as an industrial policy issue comes from the nature of cyberspace which does not spare the public from the ongoings. Cyberattacks are directed at private firms and public infrastructure; their readiness against such attacks is a gauge of the technological capacity of a given country. This capacity is built via market forces, where there is a demand, there is a supply. However, since cybersecurity is a very recent field that requires extensively trained human resources as well as technical capabilities, reliance on market may bring delayed results. There is often a need for the central policymaking to direct the flow of resources towards building the necessary capacities for cybersecurity implementation.

Figure 3: Conceptualization of the two different theoretical positioning of the cybersecurity issue

The emphasis on the economic aspect of cybersecurity in Japan can be linked to a long institutional heritage. In almost all high technology-related areas, Japanese private sector had originally lacked the experience, information, capital, and organizational capacity to build a market existence and therefore, cooperation with the central government was logical in such conditions (Okimoto et al., 1984). Many monikers have been adopted in naming this nature of Japanese political economic system, including "adaptive communitarian capitalism" (Khanna, 1997). Yong Wook Lee's identity-based situational understanding and conceptualization of Japan and US as two rivals promoting different models of economic development also features this naming tradition (Lee, 2008). However, the "Japan Inc." idea which describes Japan as a monolithic entity with entire cadres of bureaucracy, political representatives, and private firms strategically collaborating to take over world markets is a caricature among the

literature. There were industries and periods when industrial policies succeeded and there were times and areas where even the existence of a coherent policy was called in question.²

Currently, there is recognition of the change of state-industry relations in Japan, particularly regarding the influence of bureaucrats. One of the observed changes is the ministries putting more of its faith into the “business establishment” —that is, the top management of Japan’s big-name firms (Inoue, 2012). Another change is reflected in how reformism has come to be featured heavily in the domestic political arena. Kawabata, for example, explains how Liberal Democratic Party’s (LDP) reformist Ryutarō Hashimoto took on the prime minister role and pursued six large administrative reforms with the main target being the power held by the national bureaucracy. The number of ministries and agencies was reduced by these reforms while the number of political appointees was raised (Kawabata, 2006). The following prime ministers such as Democratic Party of Japan’s (DPJ)³ Yukio Hatoyama continued neutralizing bureaucracy’s influence via founding the National Strategy Office and the Government Revitalization Unit while getting rid of the administrative vice ministerial meetings⁴.

As for the defense aspect of state’s role, explanations for Japan’s general attitude towards defense-related issues help decipher the issue at hand. Regarding the Japanese perspective on necessity of national security rhetoric, Miyashita underlines that most opinion polls show that the Japanese people have consistently supported keeping the nation’s defense forces at a minimum and limiting Japan’s international contribution to economic assistance. However, he also points at public opinion poll results from the 1950s, 1960s, and 1970s in which public opinion shows less pacifist orientations in earlier decades. The regional ongoings, mainly the advancement of communism in the East Asian region may have led to insecurity in his understanding. (Miyashita, 2008).

States happen to be the least critical actor that builds and populates cyberspace when compared to the actions taken by the academics, civil society, programmers, and the private sector which owns and operates the physical aspects of Internet. However, Klimburg warns, states have the power to manipulate and destroy cyberspace (Klimburg, 2018). Most analysts agree on the possibility of a devastating electronic attack occurring only after severe deterioration of relations between the involved states. Furthermore, non-state actors may not be held to this logic while their capacity to launch an overwhelming attack tend to be much less than nation-states (Lowenthal, 2019). When these factors are put together, the understanding of defense aspect of the state’s involvement in cyberspace in Japan can be based on ‘soft nationalism’ which was born in the sunny times of the 1980s. Pride in national economic success and higher standard of living, sense of equality with other advanced industrial nations had culminated in a new sense of nationalism (Higashi & Lauer, 1990), dubbed as ‘technonationalism.’ With this general theoretical background of the Japanese state’s role in industry and defense-related issues in mind, the empirical dimension analysis can be carried out next.

---

² For a more detailed account on the industrial policy debate from a neoclassical perspective, please refer to: Komiyama, Ryutarō. 1988. “Introduction.” In *Industrial Policy of Japan*, edited by Ryutarō Komiyama, Masahiro Okuno, and Kotaro Suzumura, 1-22. San Diego: Academic Press.

³ DPJ is the abbreviation of the now-defunct Democratic Party of Japan (in Japanese: *Minshutō*).

⁴ The significance of this move lays in the fact that it was the administrative vice ministers (in Japanese: *jimujikan*) who actually led the ministry by tradition, and the elected politician ministers playing only a symbolic role in policymaking.

Empirical dimension analysis on the role of the state in Japan

In this section, some of the key international relationships and policymaking that are actively shaping the Japanese state's involvement in the cybersecurity field are analyzed. The first part of this section focuses on significant developments in Japan's foreign affairs in relation to cybersecurity while the second part gives a summary of key policy initiatives and their implications. It is found that the key roles of the Japanese state are "state as the knowledge creator/disseminator" and "state as the supporter and representative of the Japanese society".

In the current state of affairs where fake news, whether based on intentional disinformation campaigns or as spontaneous phenomena, play a role in how societies engage with cyberspace, states take up as the role of creator and disseminator of knowledge as an effort to sustain their *raison d'état*. This is supplemented with the "supporter of the society" role when a state's actions and policies are geared towards aiding the representation of what the populace defines itself as. In this section, state organs that carry out the roles of knowledge creator/disseminator and Japanese state as the supporter and representative are explained.

There are notable examples of how the Japanese state has shouldered the role of knowledge creator and disseminator. Working under the Cabinet, National Center of Incident Readiness and Strategy for Cybersecurity (NISC) established in 2015, replacing the former NISC acting since 2005. The NISC acts as the Cybersecurity Strategy Headquarters in collaboration with the public and private sectors on a variety of activities to create a free, fair and secure cyberspace. Information coordination is one of the most important parts of the role of knowledge creator. In this area, Japan Information-Technology Promotion Agency's (IPA) IPA/ISEC (Information Security Early Warning Partnership) "serves as the vulnerability reporting organization, while Japan Computer Emergency Response Team (JPCERT/CC) serves as the coordinating organization." Their efforts at proper handling of the vulnerability-related information are compliant with International Standards Organization's (ISO) ISO/IEC 29147:2014 "Vulnerability Disclosure" specification (IPA, 2017). In particular, the focus on information gathering and dissemination to the political actors as well as the general populace carried out by these organs lends evidence to the Japanese state's taking up the particular role of knowledge creator and disseminator.

Adoption of certain tenets of "state as supporter and representative of society" has also been made apparent in Ministry of Foreign Affairs (MOFA) initiatives. Policy initiatives and projects by MOFA offer examples of how the Japanese state embraces the role of society's representative on the international stage. For example, MOFA has launched its Cyber Initiative Tokyo 2019 that entails the rule of law, confidence-building measures, and capacity building support as three pillars of cyber diplomacy. According to the lecture by Keisuke Suzuki who was the Deputy Minister of MOFA at the launching event of Cyber Initiative Tokyo 2019 on December 12, 2019: "In order for the cyberspace to continue to generate innovation and prosperity in the future, it will be extremely important for it to remain as a free, fair and safe space. To maintain this, an international order based on rules is indispensable, and in order

to form that international order, cooperation with the entire international community and cooperation beyond the boundaries of industry, academia and government is necessary. Therefore, Japan is promoting ‘the rule of law,’ ‘confidence-building measures,’ and ‘capacity building support,’ and these three pillars are the pillars of our cyber diplomacy” (Suzuki, 2019). Recently expanding in many other countries, cyber diplomacy is a concept which emerges from the national security aspect of cybersecurity, seeking an improved cyber political environment where foreign affairs are handled in the interests of the country. In Japan’s case, the adoption of policies towards maintaining clear and uninterrupted dialogue and cooperation within cyberspace can be interpreted as acceptance of newer tools of diplomacy. Ministry of Internal Affairs has also acted as society’s representative regarding personal information sensitivity. Examples include the coordination between the ministry and the Cabinet regarding the Amazon incident in 2019 and the LINE incident in 2021 where severe warnings were issued in reaction to personal information leakages at these companies by the Personal Information Protection Commission (a *gaikyoku* operating under the Cabinet which means a governmental body with high autonomy in Japanese) (Personal Information Protection Commission, 2019).

The presence of the latter role can be linked to the shifts in international relations priorities. Official attention in foreign relations has been shifting towards improving Japan’s international standing since Prime Minister Nakasone’s Maekawa Report spearheaded this shift in state focus, by establishing formal interest in Official Development Assistance (ODA) and Foreign Direct Investment (FDI) in less developed countries. Concentrated efforts in organizations such as Asian Development Bank (ADB), Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC), and Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) made Japan’s demand to reconstruct its image and attain a leadership position evident (Hatakeyama & Freedman, 2010). In support of this demand, Japan’s IPA has implemented a campaign called International Cybersecurity Campaign to be held every October since 2012. As part of this annual campaign, Japan has conducted joint awareness raising activities with ASEAN member states. In 2015, as part of the activities, the National Center of Incident Readiness and Strategy for Cybersecurity (NISC) and ASEAN counterparts have co-translated IPA’s original posters regarding password safety into 8 languages that are used in the ASEAN member states (**Figure 4**). The original posters were developed by IPA to enhance awareness regarding passwords among the young population in Japan (IPA, 2016). The provision of these posters and their translations to the international community serve as important examples of representation of the principles that Japan stands for when it comes to the state’s role as a representative of the society on the international stage.

Figure 4: A sample of the English posters from the International Cybersecurity Campaign by IPA (Password Awareness Posters in Languages Used by ASEAN Member Countries website (IPA, 2016)

In addition, IPA's collaboration with ASEAN member countries is arguably favorable for the participant countries as well. For example, taking the percentage of organizations that had ransomware affecting their ICT systems as a basis, Vietnam faces with a great number of detections. Thailand is also featured as one of the top 10 countries where a high percentage of ICT systems faces malware and grayware detections (Matsukawa et al., n.d.). Indonesia, for example, Internet cafes provide network access to a significant portion of the population, however, the malware infection rates at these cafes are very high. In addition, 86% of Indonesians use pirated software compared to the global rate of 42% and 19% in the US (Myers, 2013). Therefore, collaborative projects that introduce better cyber hygiene and security practices to the general population can be certainly useful for ASEAN countries.

As for the evidence for the Japanese state adopting the role of "the state as the partner", the following examples can be given. Adoption of artificial intelligence (AI) and machine learning technologies in addition to robotics is strongly supported by the policies of Ministry of Economy, Trade and Industry (METI). However, as Lowenthal argues, the integration of such technologies to intelligence activities remains low even in the US. Furthermore, human analysts or policymakers would not be entirely comfortable with taking major decisions based on AI (Lowenthal, 2019). Human dependencies, especially on extensively trained and experienced experts will continue. Therefore, focusing on improving the human capital in the cybersecurity field can be readily accepted as a rational decision.

Japanese foreign affairs in relation to cybersecurity also demonstrate the state's role as the protector within the national security rhetoric. This is due to the country's geographical situation, prohibition of re-militarization by the Article 9 of the Constitution, and post-WWII relationship with major security actors. Akitoshi Miyashita points at that one of the unsolved puzzles about Japanese foreign policy since the 1970s is the gap between the nation's economic power and its military capability. The absolute

amount of defense expenditures of Japan is high, however the relative size of the expenditures in relation to gross domestic product (GDP) is one of the smallest among advanced nations. Miyashita also underlines the rationality of the argument that due to the alliance with the US, the Japanese government is often led by the pro-US and pro-business LDP which takes the dovish path rather than the hawkish one for the best interest of Japan which was first started by the Prime Minister Shigeru Yoshida (Miyashita, 2008) who is also known for laying down the principles of post-WWII Japanese foreign policy in the form of Yoshida Doctrine. The end of Cold War did not change this pattern and the US continues its security guarantee to Japan.

China has been the foremost focus point of cybersecurity policies of Japan. Due to the rise of Chinese cyber operative capabilities, there had been more attention paid to Chinese activities in this regard. A key example of this development is that the Cabinet Satellite Intelligence Center controls Japan's imagery satellites which in turn mostly focus on China. And it was due to these concerns with China's growing military power which led to increased tempo of cybersecurity capacity building, according to Lowenthal (Lowenthal, 2019). There have been media reports on Japan which announced the upcoming expansions of number of intelligence satellites from four to eight in 2023. Japan is also investing USD 372 billion over the next decade to expand its indigenous unmanned aviation vehicle (UAV) capability. Also, there have been reports of Japan creating a human intelligence service together with increased cooperation with the Five Eyes with specific attention to China's military and North Korean smuggling. Regional alliance against the growing clout of China between Japan and South Korea was initiated as both parties signed an intelligence sharing agreement in 2015. Most of these developments took part during Prime Minister Shinzo Abe's tenure, whose reforms may have been seen as limited to outsiders, yet controversial within the country.

Launched by either an organized non-state group or state-sponsored master hackers, cyberattacks have data-related and psychological effects even if they are unsuccessful. Therefore, it is in the interest of rogue states such as North Korea to launch easily traceable and flashy attacks. Effects of such attacks would achieve the goal of creating political leverage where otherwise none would exist; this point is especially relevant in considering the effect of North Korean-Japanese bilateral relations on state involvement in cybersecurity in Japan. Combination of showing off of cyber capabilities together with missile and nuclear technology increases rogue states' negotiation potential (Klimburg, 2018). Despite not being the original target, there was an incident which brought American political interests in close proximity of Japanese interests. Sony Pictures Entertainment operates under the umbrella of Japanese multinational conglomerate Sony Corporation. However, it was the US public outcry heard throughout in November 2014 when the North Korean regime carried out a concentrated attack which managed to hack and subsequently blackmail the company for the purpose of preventing the release of a parody movie about Kim Jong Un. Also, it was the US government who took the unheard step of revealing the source of its intelligence and attributing the cyberattack to North Korea (Klimburg, 2018). While Japan can be said to be more concerned about classic military threats, the intermingled nature of international

relations brings forth differing areas of concern. North Korea is growing more sophisticated in their attacks (Osborne, 2021).

As a more traditional organ of national security, the Japan Self-Defense Forces' (JSDF) Cyber Defense Group (CDG), part of the JSDF's Command, Control, Communication & Computers (C4) Systems Command, will increase its personnel from 220 to 290 by the end of March 2021. Spending on cyber activities more than doubled between 2018 and 2019 following the adoption of the 2018 defense strategy, rising from JPY 11 billion (USD 100 million) to JPY 25.6 billion (USD 235 million). However, this growth was from a very low base: the 2019 spending figure was less than half 1% of the country's defense budget. Lowenthal notes that there had been a certain resistance phase in intelligence agencies regarding the adoption of IT revolution. Although the phase has passed, the issue of adopting new technologies in the agencies is still ongoing (Lowenthal, 2019). In terms of defense capability building, there is a certain advantage of investing in cybersecurity capacities for the JSDF. This advantage stems from the fact that cybersecurity has been used in a defensive manner so far in Japan, involving no personnel shipments abroad or loss of life. There is no denying of classic tools and methods of national security, however, cyberspace allows a far less criticized field for the JSDF to operate in.

Overall, what Japan has been undertaking in the field of cybersecurity can be explained partly by the path dependency. As Guy Peters notes, path dependency helps minimize decision-making costs for the institution. There are, however, instances where policymaking simply involves habits (Peters, 2005). The centrality of US-dependence in defense and loosely cooperating agencies under different ministries are not set in stone, they are born from the long-term trends institutionalized in social norms of bureaucracy and foreign affairs of Japan. Discussion on formation of unwritten rules which dictate policymaking is the topic of another research, however, what needs to be underlined here is that Japanese state involvement in the cybersecurity field carries continued historical trends at least from the end of the Second World War.

Normative dimension analysis on the role of the state in Japan

Following the theoretical and the empirical dimension analyses of the role of the Japanese state in cybersecurity, we now turn to the normative dimension and answer the question "What changes should be made in Japanese state's involvement in cybersecurity realm for improvement?" As this section is normative in nature, it is not an analysis of the actual reality, but rather, what is ought to be done.

The cybersecurity issues the Japanese state should be focusing on solving can be summarized as below:

- Late-late comer to the cybersecurity field: Main issue is capacity building.
- Lack of necessary human capital which takes a long time to nurture.
- Beyond engineering: Germany's mandatory training of its civil servants in cybersecurity basics; Japanese central and local bureaucracy may stand to benefit from similar trainings.

- Actors behind cyberattacks target the weakest links in networks, an untrained official operating on a computer which is not up to date with malware protection is a perfect opening for infiltration.
- Demonstration of political will against cyber threats: Yoshitaka Sakurada Incident in 2018 cannot be repeated.

Japan is facing hurdles as a late-late comer to the cybersecurity field, in a manner that is not dissimilar to the country's entrance into the semiconductor industry. In this section, a normative discussion is carried out with the intention of pointing at such hurdles rather than laying out a complete roadmap. One of the main issues almost all latecomers face when entering a new industry is the lack of necessary human capital. In high technology fields such as cybersecurity, the required level of computer engineering, software skills, and analytical capabilities alongside attaining experiences with real life incidents take a long time to nurture. And the lack of properly trained human resources has been apparent for a while in the case of Japan. Improvement is not limited to engineer human resources of course. There are examples such as Germany's mandatory training of its civil servants in cybersecurity basics; Japanese central and local bureaucracy may stand to benefit from similar trainings. It needs to be remembered that actors that are launching cyberattacks often target weakest links in networks, an untrained official operating on a computer which is not up to date with malware protection can be said to constitute a perfect opening for infiltration.

In addition to the human capital investment, another aspect in which Japan needs to improve is the demonstration of political will against cyber threats. Aforementioned policies and initiatives by the Japanese government and the bureaucracy have been steps in the right direction. However, Yoshitaka Sakurada who was the deputy chief of the government's cybersecurity strategy office and the minister in charge of the Tokyo Olympic and Paralympic Games has caused a major setback in demonstration of political will. During a National Diet questioning session in 2018, Minister Sakurada admitted that he did not know how to use computers when questioned by the opposition party members on ICT. Minister's reply was in fact an additional confession to his admission of not knowing how USBs are operated. The situation was deeply troubling since the questioning itself was on the operation of nuclear power plants. As critical infrastructure, nuclear power plants have been the target of infamous Stuxnet attacks in the past which involved the usage of compromised USBs. Therefore, an admission of this scale has caused uproar both domestically and internationally. It has been speculated that the reason why Japan was left out of the multilateral security alliances such as the AUKUS and the Five Eyes is related to the amount of work the country has to accomplish on cybersecurity measures (Armitage & Cooper, 2021). This type of political incident cannot be repeated if Japan wants to prove its determination in pursuing cybersecurity.

The Yoshihide Suga and Fumio Kishida administrations which replaced the long serving Shinzō Abe administration have included cybersecurity as one of the main issues in their agendas. This development in policy prioritization is promising. However, these steps have been long due in the face of growing

tensions between superpowers. Most importantly, cybersecurity needs to be more concretely tied to national security. The cyber diplomacy initiative carries promise of improving Japan's national security, however, it is arguably a long-term strategy which may not be enough to protect Japanese interests during a major incident. There are many points that Ministry of Defense, METI, and MOFA can collaborate on. However, the most important role is on the shoulders of the government who has to actively push for more "cybersecurity as national security" message in a competent manner.

Conclusions

Cybersecurity is a new field and continuous change is the norm, rather the exception. It is of exceeding difficulty for states to keep up with the pace of evolution in the severity of threats and ICT technology in general. However, the critical significance of national security aspect of cybersecurity means that there is little choice for the nation states but to pursue continual improvement. In doing so, state shoulders responsibility alongside the private sector, civil society, academicians, and individuals. The case of Japan has been analyzed to lay out how the interactions between different states and initiatives taken by key policy implementation organs shape the state's role in cybersecurity. As the result of this undertaking, the following conclusions are derived.

1. Cybersecurity brings national security and industrial policy together; the roles Japanese state carry in cybersecurity reflect its general relation with industry which underwent great changes.
2. The most prominent roles Japanese state has been shouldering are those of the knowledge creator/disseminator, representative and supporter of society, and a partner to private sector.
3. Although not a complete list, there are steps Japan can afford to take towards a more robust cybersecurity presence which include but not limited to; human capital investments and putting forth of an actively involved government image.

A comprehensive discussion on whether the Japanese state is handling its roles well is left undiscussed here. This type of academic undertaking would require a through combing and analysis of performance data which would exceed the space and scope of this study. Furthermore, there is a myriad of issues this paper has not been able to focus on for the sake of clarity. As cybersecurity is a new field where interactions between the political and technical continuously take place, all in addition to countries differing in their policies and attitudes, there is almost unlimited research potential for those questions left out. By answering these questions in future studies, a deeper understanding of the role of the state in its differing forms and altitudes can be achieved while extending the scope of political science inquiry into the field of cybersecurity.

Conflict of Interest Statement

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person related to my article titled "Theoretical, Empirical, and Normative Dimensions of State Involvement in Cybersecurity: The Case of Japan".

References

- Armitage, R., & Cooper, Z. (2021, November 14). *Japan should be admitted to the Five Eyes network*. Nikkei Asia. <https://asia.nikkei.com/Opinion/Japan-should-be-admitted-to-the-Five-Eyes-network>
- Bernes, T., Brozus, L., Hatuel-Radoshitzky, M., Heistein, A., Greco, E., Sasnal, P., Yurgens, I., Kulik, S., Turianskyi, Y., & Gruzd, S. (2020, May 21). *Challenges of Global Governance Amid the COVID-19 Pandemic*. Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/report/challenges-global-governance-amid-covid-19-pandemic>
- Cavelty, M. D., & Egloff, F. J. (2019). The Politics of Cybersecurity: Balancing Different Roles of the State. *St Antony's International Review*, 15(1), 37–57.
- CISCO. (2020). *What Is Cybersecurity?* CISCO Homepage. <https://www.cisco.com/c/en/us/products/security/what-is-cybersecurity.html>
- Deibert, R., & Rohozinski, R. (2011). Contesting cyberspace and the coming crisis of authority. In *Access Contested: Security, Identity, and Resistance in Asian Cyberspace*. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262016780.003.0002>
- Engerer, H. (2011). Security As a Public, Private Or Club Good: Some Fundamental Considerations. *Defence and Peace Economics*, 22(2), 135–145. <https://doi.org/10.1080/10242694.2011.542333>
- Fukuyama, F. (1989). The End of History? *The National Interest*, 16, 3–18.
- Hatakeyama, K., & Freedman, C. F. (2010). Snow on the pine: Japan's quest for a leadership role in Asia. In *Snow on the Pine: Japan's Quest for a Leadership Role in Asia*. World Scientific Publishing Co. https://doi.org/10.1142/7534/SUPPL_FILE/7534_CHAP01.PDF
- Higashi, C., & Lauer, G. P. (1990). *The Internationalization of the Japanese Economy* (2nd ed.). Springer Science+Business Media.
- Honda, M. (2001). *Gendai nihon no seiji to gyōsei (Government and Politics in Contemporary Japan)*. Hokuju Shuppan.
- Inoue, K. (2012, May 8). *Elpida and the Failure of Japan Inc*. Nippon.Com. <https://www.nippon.com/en/currents/d00032/elpida-and-the-failure-of-japan-inc.html#>
- IPA. (2016, March 18). *Password Awareness Posters in Languages Used by ASEAN Member Countries*. Japan Information-Technology Promotion Agency. <https://www.ipa.go.jp/security/english/passwordposter.html>
- IPA. (2017). *IPA/ISEC: Information Security Early Warning Partnership*. Japan Information Technology Promotion Agency. https://www.ipa.go.jp/security/english/about_partnership.html
- Kawabata, E. (2006). *Contemporary Government Reform in Japan: The Dual State in Flux*. Palgrave Macmillan.

- Kayama, K. (2015). *Kōdo hyōteki-gata kōgeki taisaku ni muketa shisutemusetsukei gaido ~ kansen suru koto o zentei to shita `bōgyo gurando dezain' ni muketa shisutemusetsukei no kandokoro ~ (System design guide for highly targeted attack countermeasures-The key points of system design for "defense grand design" on the premise of infection-)*.
- Khanna, D. M. (1997). *The Rise, Decline, and Renewal of Silicon Valley's High Technology Industry* (1st ed.). Routledge.
- Klimburg, A. (2018). *The Darkening Web: The War for Cyberspace*. Penguin Books.
- Lee, Y. W. (2008). *The Japanese Challenge to the American Neoliberal World Order: Identity, Meaning, and Foreign Policy*. Stanford University Press.
- Liaropoulos, A. (2013). Exercising State Sovereignty in Cyberspace: An International Cyber-Order under Construction? *Journal of Information Warfare*, 12(2), 19–26.
- Lowenthal, M. M. (2019). *Intelligence: From Secrets to Policy* (Eighth). CQ Press.
- Matsukawa, B., Flores, R., Remorin, L. A., & Yarochkin, F. (n.d.). *Top Countries With ICS Endpoint Malware Detections*. Trend Micro. Retrieved April 12, 2022, from https://www.trendmicro.com/en_be/research/21/f/top-countries-with-ics-endpoint-malware-detections-.html
- Miyashita, A. (2008). Where Do Norms Come From? Foundations of Japan's Postwar Pacifism. In Y. Sato & K. Hirata (Eds.), *Norms, Interests, and Power in Japanese Foreign Policy* (pp. 21–46). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230615809_2
- Myers, L. (2013, October 23). *Is this how Indonesia topped the malicious traffic charts?* WeLiveSecurity by ESET. <https://www.welivesecurity.com/2013/10/23/is-this-how-indonesia-topped-the-malicious-traffic-charts/>
- Okimoto, D. I., Sugano, T., & Weinstein, F. B. (1984). Technological Resources. In D. I. Okimoto, T. Sugano, & F. B. Weinstein (Eds.), *Competitive Edge: The Semiconductor Industry in the U.S. and Japan* (pp. 35–77). Stanford University Press.
- Osborne, C. (2021, April 1). *Google: North Korean hackers are targeting researchers through fake offensive security firm*. ZDNet. <https://www.zdnet.com/article/google-north-korean-hackers-targeting-researchers-now-pretend-to-be-from-offensive-security-firm/>
- Personal Information Protection Commission, G. of J. (2019, October 11). *About the incorrect display of users' personal information that occurred on Amazon's mail order site (Japanese: Amazon no tsūhan saito de hassei shita riyōsha no kojī jōhō no go hyōji ni tsuite)*. Personal Information Protection Commission. https://www.ppc.go.jp/files/pdf/191011_houdou.pdf

- Peters, B. G. (2005). *Institutional theory in political science: the “new institutionalism”* (Fourth). Edward Elgar Publishing.
- PurpleSec. (2022). *2021 Cyber Security Statistics: The Ultimate List Of Stats, Data & Trends*. PurpleSec LLC. <https://purplesec.us/resources/cyber-security-statistics/>
- Scopus. (2021, April 7). *Scopus - Analyze Search Results*. Scopus. <https://www.scopus.com/term/analyzer.uri?sid=6e7586bbd400032e5385837b9747777f&origin=resultslist&src=s&s=TITLE-ABS-KEY%28cybersecurity%29+AND+PUBYEAR+%3E+2013+AND+PUBYEAR+%3C+2021&sort=plf-f&sdt=b&sot=b&sl=66&count=8572&analyzeResults=Analyze+results&txGi>
- Sigholm, J. (2013). Non-State Actors in Cyberspace Operations. *Journal of Military Studies*, 4(1), 1–37. <https://doi.org/10.1515/JMS-2016-0184>
- Suzuki, K. (2019). *Opening Speech of Cyber Initiative Tokyo 2019 on December 12, 2019*. Cyber Initiative Tokyo 2019. <https://www.mofa.go.jp/mofaj/files/000550682.pdf>
- United Nations. (2022, April 7). *UN General Assembly votes to suspend Russia from the Human Rights Council*. UN News. <https://news.un.org/en/story/2022/04/1115782>
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics* (1st ed.). McGraw-Hill.
- Watson, N. (2016). *US Election: Isolationism and Global Power*. Australian Institute of International Affairs. <https://www.internationalaffairs.org.au/us-election-isolationism-and-global-power/>
- Web of Science. (2021). *Web of Science [v.5.35] - Citation Report*. Web of Science Website. https://apps.webofknowledge.com/CitationReport.do?product=WOS&search_mode=CitationReport&SID=F1EceKdecldogQLOM34&page=1&cr_pqid=6&viewType=summary

Genişletilmiş Özet

Siber güvenlik yeni bir güvenlik alanıdır ve bu alanda sürekli değişim istisnadan ziyade bir normdur. Siber tehditlerin ve genel olarak bilgi iletişim teknolojilerinin (BİT) evrim hızına ayak uydurmak devletler için oldukça güç bir girişimdir. Bununla birlikte, siber güvenliğin ulusal güvenlik için kritik önemi, ulus devletlere sürekli kapasitelerini ve araçlarını iyileştirmeyi sürdürmekten başka çok az seçeneğin olduğu anlamına gelmektedir. Bu tür iyileştirmeleri yürütürken, devlete ek olarak özel sektör, sivil toplum, akademisyenler ve bireyler de siber güvenlik alanında sorumluluk üstlenir. Bununla birlikte, ulus-devletin Soğuk Savaş sonrası dönemde geri dönüşü olgusu, güvenlik alanında güçlü bir yankı uyandırmaktadır. Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) veya Avustralya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri (AUKUS) arasında yakın zamanda başlatılan üçlü güvenlik anlaşması (AUKUS) gibi uluslararası güvenlik ittifakları kuruluşlarının varlığına rağmen, hâlâ ulusal güvenliğin sağlanması birincil sorumluluğudur. Realist uluslararası ilişkiler teorisi tarafından tanımlandığı gibi, uluslararası siyasi sistemin temel düzenleyici ilkesi, bireysel devlet aktörlerinin tabi olma ilişkileri sergilemediği ve yalnızca değişen yetenekleriyle ayırt edildikleri anarşidir. Bu görüş, çeşitli güvenlik aktörleri arasında

büyükliklerine, organizasyonel karmaşıklıklarına ve ulus devletin listenin başında olduğu kalıcılıklarına göre bir sıralama oluşturulmasına izin verir.

Japonya örneği, farklı devletler arasındaki etkileşimlerin ve kilit politika uygulama organları tarafından alınan inisiyatiflerin devletin siber güvenlikteki rolünü nasıl şekillendirdiğini ortaya koymak için analiz edilmiştir. Devletlerin siber güvenliğe katılımlarını nispeten daha fazla ulusal güvenlik yönüne (ABD gibi) yönlendirdiği ileri sürülebilecek diğer büyük liberal demokratik ülkelerden farklı olarak, Japonya'da devletin siber güvenlik alanındaki rolü daha az net bir yönetime sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmada Caveltiy ve Egloft'un (Caveltiy ve Egloft, 2019) geliştirdiği analiz çerçevesi kullanılarak Japonya'da devletin siber güvenlikteki rolünün doğasını açıklamaktadır. Bahsedilen bu analiz çerçevesinde devletin rolü teorik, ampirik ve normatif boyutlarda analiz edilmektedir.

Başlangıç olarak teorik boyut analizi, Japon devleti ile ilgili literatürdeki farklı teorilere odaklanmaktadır. Sırası ile, ampirik boyut analiz yürütülmekte ve bu analiz için gerekli veriler, siber güvenlikle ilgili önemli Japon devlet ve özel kuruluşlarının kamuya açık kayıtlarından alınmaktadır. Bu ampirik örneklere dahil edilen veriler, örneğin, "toplumun destekçisi ve temsilcisi olarak devletin" bazı ilkelerinin benimsenmesi, Dışişleri Bakanlığı (MOFA) girişimlerinde de belirgin hale getirilmesini içermektedir. Özellikle MOFA'nın politika girişimleri ve projeleri, Japon devletin uluslararası sahnede toplumun temsilcisi rolünü nasıl benimsediğine dair örnekler sunulmaktadır. Japonya 'hukukun üstünlüğü', 'güven artırıcı önlemler' ve 'kapasite geliştirme desteği'ni teşvik ediyor ve bu üç sütun Japonya'nın siber diplomasisinin temel direklerini oluşturuyor. Son zamanlarda diğer birçok ülkede yaygınlaşan siber diplomasi, siber güvenliğin ulusal güvenlik boyutundan ortaya çıkan ve dış ilişkilerin ülke çıkarları doğrultusunda ele alındığı gelişmiş bir siber siyasi ortam arayan bir kavramdır. Japonya örneğinde, siber uzayda açık ve kesintisiz diyalog ve işbirliğini sürdürmeye yönelik politikaların benimsenmesi, daha yeni diplomasi araçlarının kabulü olarak yorumlanabilir. Örnekler arasında ayrıca, 2019'daki Amazon olayı ve 2021'deki LINE olayı ile ilgili olarak İçişleri Bakanlığı'nın bakanlık ile Kabine arasındaki koordinasyonu da sayılabilir.

Vaka analizinin son parçasını oluşturan normatif boyut analizi, Japon devletinin dikkat sarfetmesi gerektiği düşünülen siber güvenlik politikalarının zaman ufku yönünü vurgulamaktadır. Sonuç olarak, Japon devletinin "bilgi yaratıcısı/yayıncı", "toplumun destekçisi/temsilcisi", "ortak" ve "garantör ve koruyucu" rollerini bünyesinde barındırdığı ve devlet kurumlarının Japonya'da daha iyi siber güvenlik için proaktif uzun vadeli politikalar ve girişimlere yönelmesi gerekliliği tespit edilmektedir.

Yönetici Korkusu ve Korku Kültürü Arasındaki İlişkide İşgören Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü¹

The Regulatory Role of Employee Personality Traits in the Relationship between Fear of Manager and Fear Culture

Emre YAŞAR²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 14.02.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 06.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1073421

Atıf / Citation: Yaşar, E., (2022). “Yönetici Korkusu ve Korku Kültürü Arasındaki İlişkide İşgören Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü” ODÜSOBİAD 12 (2), 709-734, Doi: 10.48146/odusobiad.1073421

Öz

Korku faktörü hem işgörenler hem de otel işletmeleri açısından olumsuz sonuçların oluşmasına yol açabilmektedir. Yöneticilerin artan istek ve talepleri ile birlikte otoriter tavır sergilemeleri işletmelerde korku kültürünün oluşmasına sebep olmaktadır. Bu durum sonucunda ise işgörenlerde işletmeye karşı olumsuz duygular gelişmektedir. İnsanların olaylar karşısında sergiledikleri tepkilerin farklılık yaratmasının temelinde kişilik gibi kalıtsal özellikler yer almaktadır. Bu nedenle kişilik özellikleri birçok olayın şekillenmesinde etkili olabilmektedir. Bu çalışmanın amacı, yönetici korkusunun korku kültürüne etkisini belirlemek ve bu ilişkide kişilik özelliklerinin düzenleyici rolünü tespit etmektir. Araştırmanın örneklemini Antalya’da faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel işletmelerindeki işgörenler oluşturmaktadır. Hem turizm açısından önemli bir destinasyon olması hem de otel işletmesi sayısı olarak ön planda olmasından dolayı Antalya bölgesi seçilmiştir. Bu kapsamda veriler Antalya’daki 5 yıldızlı otel işletmelerinden 387 katılımcıdan toplanmıştır. Çalışmanın amacına uygun şekilde faktör, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda yönetici korkusunun korku kültürünü pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği belirlenmiştir. Kişilik özelliklerinden dışadönüklük ve uyumluluğun negatif, duygusal dengeliğin ise pozitif bir düzenleyici role sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Açıklık ve sorumluluk kişilik özelliklerinin ise düzenleyici rolü bulunmamaktadır. İşgörenlerin korku hissettikleri durumlarda maaş ve primlerde haksızlığa uğramak ve mobbing durumları öne çıkmaktadır. Ayrıca işgörenlerin korku ve cezalandırma durumu hissettiklerinde verecekleri tepkinin kabullenmemeye olduğu belirlenmiştir. İşgörenlerin cinsiyetlerine göre korku kültürü ve yönetici korkusu algısında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Benzer şekilde işgörenlerin medeni durumlarına göre korku kültürü algısında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmış fakat medeni durum açısından yönetici korkusu algısında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yönetici Korkusu, Korku Kültürü, Kişilik Özellikleri, İşgörenler, Otel İşletmeleri

Abstract

The fear factor can lead to negative consequences for both employees and hotel businesses. The increasing demands of the managers and the authoritarian attitude cause the formation of a culture of fear in the enterprises. As a result of this situation, negative feelings towards the company develop in the employees. Hereditary characteristics such as personality are the basis of the difference in the reactions of people to events. Therefore, personality traits can be effective in shaping many events. The aim of this study is to determine the effect of managerial fear on fear culture and to determine the moderator role of personality traits in this relationship. The sample of the research consists of employees in the 5-star hotel businesses operating in Antalya. Antalya region was chosen because it is an important destination in terms of tourism and the number of hotel businesses. In this context, data were collected from 387 participants from 5-star hotel businesses in Antalya. For the purpose of the study, factor, correlation and regression analyzes were performed. As a result of the analysis carried out, it was determined that the fear of the manager affected the fear culture positively and significantly. It was concluded that extraversion and agreeableness from personality traits have a negative regulatory role, while emotional stability has a positive regulatory role. Openness and responsibility personality traits do not have a regulatory role. In cases where employees feel fear, being unfair in salaries and bonuses and mobbing situations come to the fore. In addition, it has been determined that the reaction of the employees when they feel fear and punishment is non-acceptance. There was no significant difference in the perception of fear culture and managerial fear according to the gender of the employees. Similarly, it was concluded that there was no significant difference in the perception of fear culture according to the marital status of the employees, but a significant difference was found in the perception of fear of the manager in terms of marital status.

Keywords: Fear of Manager, Culture of Fear, Personality Traits, Employees, Hotel Management

Giriş

Sürekli bir döngü içerisinde yaşanan değişikliklerden en çok etkilenen bir kesim de işletmeler olarak öne çıkmaktadır. Mal ve hizmetleri sundukları piyasa ve bireylerin değişmesi, rekabet ettiği işletmelerin farklılaşması ve güçlenmesi, ulaşım ve iletişim ağlarının gelişmesi ile üretim aşamasından tüketicilerin geri dönüşlerinin gerçekleşmesine kadar birçok aşamada değişiklikler ile karşı karşıya kalan işletmeler kendilerini yenilemek ve son yıllarda artan bir ilgiyle karşılaşan ve araştırılan rekabet ortamına kendilerini hazırlamak zorundadır. Bu ortamda ise ihtiyaç duyulan ve fark yaratan faktörlerden birisi işgörenlerdir.

Günümüz işletmelerinde yönetici ve işgörenler arasındaki ilişkiler, işgören sorumluluğundaki görevlerin başarılı bir şekilde yerine getirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Teknolojinin hızlı değişim göstermesi, küreselleşme, rekabetçi işletme sayısının artması, müşteri taleplerinin artması ve çeşitlenmesi, işletmeleri performanslarını daha da arttırmaları noktasında çaba göstermeye zorlamıştır (Appelbaum, Bregman ve Moroz, 1998). Otel işletmeleri de belirtilen gelişmelerden etkilenerek kendilerini bir rekabet ortamında kalitelerini ve performanslarını geliştirme zorunluluğu içerisinde bulmuşlardır.

Rekabet durumunun ulaştığı boyuttan dolayı ve sektör içerisinde daha tercih edilir konuma gelmek isteyen otel işletmelerinde yöneticiler başarı ve gelir düşünce anlayışının etkisiyle işgörelere görevleriyle uyarılarda bulunmak, minimum hata ile görevlerin yapılmasını talep etme ve aynı zamanda maksimum hız ile gerçekleştirme istekleri ile işgörelere baskı altına alabilmektedir. Bu durumlar

yöneticilerin baskıcı bir profilde düşünülmesine ve hissedilmesine sebebiyet verebilmektedir (Ballı ve Çakıcı, 2019) ve böyle bir ortam içerisinde yönetici korkusu işgörenlerde oluşabilmekte, bu ise otel işletmelerinde korku kültürünün var olmasına yönelik çalışma ortamı oluşmaktadır (Orhun ve Meriç, 2019).

Zamanla örgüt kültürünün bir parçası haline gelen korku durumu hem işgörenler hem de otel işletmeleri açısından olumsuz sonuçların oluşmasına yol açabilmektedir. Korku kültürünün kullanımının sıklık kazanması ile birlikte işgörenlerde hizmet performans düşüklüğü, iş tatminsizliği, işletmeye bağlılık ve güvenin azalması, işten ayrılma niyetinin oluşması gibi işletmeye ve işe karşı olumsuz duygu ve düşüncelerin oluşumuna sebep olabilmesinin (Cure, 2009) yanı sıra ayrıca işgörenlerin yaratıcılık düzeylerini ve iş birliklerini negatif anlamda etkilemektedir (Dalgıç, 2019). İşgörenlerdeki bu olumsuz durumlar ise otel işletmelerinin hizmet kalitesini düşürmeye yönelik olarak yansiyabilecek ve rekabet açısından geri kalmasına neden olabilecektir.

Korku kültürü ile ilişkili araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Kaşmer (2009) sanayi ve ticaret işletmeleri üzerine gerçekleştirdiği çalışmada korku kültüründe yöneticilerin etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sincer ve Baskan (2017) akademisyenlerin duygusal tükenmişlikleri ile korku kültürü algıları arasında anlamlı bir ilişki elde etmiştir. Kahraman (2019) ise okul yöneticilerinin otokratik yönetim şekillerinin korku kültürü oluşmasında etkili olduğuna dikkat çekmektedir. Kavak ve Çelik (2020) sanayi işletmelerinde korku kültürünün var olduğunu ve işgörenlerin bu durumun üstesinden gelebildiği sonucuna varmıştır. Dalgıç (2019) tarafından otel işletmeleri özelinde gerçekleştirilen çalışmada, korku kültürünün işgören yaratıcılığını, pozitifliği ve iş birliğini negatif olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Literatür taraması sonucu yönetici korkusu ve kişilik özellikleri kapsamında korku kültürünün ele alınmadığı görülmektedir. İşletmeler ve işgörenler açısından önem arz eden bir faktör olmasından dolayı korku kültürüne yönelik bir çalışma yapılması gerekliliği söz konusu olmaktadır. Korku kültürü üzerine daha önce farklı alanlarda yapılan çalışmaların incelenmesi ile birlikte yönetici korkusu bağımsız değişken, korku kültürü bağımlı değişken ve işgörenlerin kişilik özellikleri düzenleyici değişken olarak araştırmada yer almaktadır.

Gerek ulusal gerekse uluslararası yazındaki eksikliğe katkı sağlamak ve araştırmacıların dikkatini konunun önemi üzerine çekebilmek için bu çalışma yürütülmüştür. Araştırmanın temel amacı, otel işletmeleri işgörenlerinin yönetici korkusunun korku kültürüne etkisini ortaya çıkarmak ve bu ilişkide işgören kişilik özelliklerinin düzenleyici rolünü belirlemektir. Ayrıca işgörenlerin otel işletmelerinde hissettikleri korku durumlarının neler olduğu ve korku kültürüne maruz kalan işgörenlerin bu duruma hangi tepkiyi verebileceklerinin tespit edilmesi de araştırmanın diğer amaçları içerisinde yer almaktadır.

Araştırmada öncelikle değişkenlere dair literatür taraması yapılması ile birlikte konu hakkında kavramsal bilgiler sunulmuştur. Diğer aşamada Antalya'da faaliyette bulunan 5 yıldızlı otel işletmelerindeki işgörenlerden anket formu aracılığıyla sağlanan veriler istatistik programlarıyla analiz edilmiştir. Son kısımda ise sonuç ve önerilere yer verilerek araştırma tamamlanmıştır.

Korku Kültürü

Korku kültürü kavramının anlamsal bütünlüğünü oluşturmak ve kavramın ifade ediliş şeklini kavrayabilmek için öncelikle korku kültürünü oluşturan unsurlara odaklanmak gerekmektedir çünkü bir kavramın yapısını oluşturan unsurları açıklamadan esas konuya geçiş yapmak anlamsal yapının zayıf kalmasına ve belirsizliklere yol açabilmektedir. Bu anlamda kültür, örgüt kültürü ve korku kavramlarının tanımlamasının oluşturulması gerekliliği vardır.

Kültür kavramı köken itibarıyla Latinceye dayanmaktadır ve anlamsal olarak bakmak, yetiştirmek gibi kullanılmasının yanı sıra toprağı işlemek, bir şeyler ekmek şeklinde tarımsal şekli ile de kullanılmaktadır (Güvenç, 1974). Daha genel kullanımıyla kültür; belirli bir süreç içerisinde zamansal geçmişi olan ve insanlar tarafından benimsenerek ve öğrenilerek bir yaşam biçimi haline bürünen maddi ve manevi değerler bütünüdür (Turan, 1994). Kültür olarak bahsedilen değerlerin ve unsurların zamansal olarak geniş alana sahip olması ve uygulama olarak her toplum içerisinde farklılık göstermesinden dolayı kültür kavramına yönelik bir net ifade ediliş tarzı ve içeriği oluşturulmamaktadır.

Kültür üzerine farklı şekillerde tanımlamaların yapılmasının bir sebebi de kavram olarak birden fazla alan içerisinde çalışılması gösterilmektedir. Söz konusu alan genişliğinden dolayı her alan içerisindeki araştırmacılar tarafından veya konu üzerine uzmanlığı olan kişiler tarafından oldukça geniş ölçekte kültür tanımlamaları oluşturulmuştur (Demir, 2017). Her alandaki bireylerin hem alanlarının niteliklerinin hem de kendi bakış açılarının farklılık arz etmesi tanımlamalar üzerine farklılığı ifade etmekte yararlı olmaktadır.

Korku kültürü başlığı altında değerlendirilmesi gereken bir kavram da korkudur. Türk Dil Kurumu korku kavramını farklı şekillerde tanımlayarak içerik genişliğini sunmuştur. Bu tanımlamalara göre korku, "Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan kaygı, üzüntü.", "Kötülük gelme ihtimali" " Gerçek ya da beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan ve karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygu" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Belirli bir tehlike hissinde oluşan ve bu düşüncenin belirli süre sürmesi evresinde artan duygular korku olarak ifade edilebilmektedir.

Beklenilmesi düşünülmeyen veya öngörüler içerisinde yer almayan olaylar ile karşı karşıya kalma durumlarında oluşan zihinsel hislere korku denildiği gibi (Furedi, 2014) insanların karşılaştıkları olağan dışı durumlarda onları harekete geçirmek amacıyla tetikleyen hisler (Mannoni, 1992), gerçek olarak var olsun ya da olmasın, bir duruma karşı algılanan risk veya tehlikeye dair hoş olmayan bir duygu (De Lara, 2006), iş yerinde genelleştirilmiş bir endişe deneyimi (Ashkanasy ve Nicholson, 2003), fizyolojik değişimlere sebep olan endişe durumu (Rachman, 1990) olarak farklı düzeylerde tanımlı yapılabilmektedir. Bütünleştirici bir tanım ile korkuyu belirli bir tehlike hissinde oluşan ve bu düşüncenin belirli zaman sürmesi evresinde artan olumsuz duygular korku olarak ifade edilebilmektedir.

Klasik yaklaşımın uygulama alanı kazanması ile birlikte herhangi bir örgüt içerisindeki insan faktörü, örgütün bir kaynağı olarak düşünülerek insan olma özelliği soyutlanmış ve örgütün yönlendirme direktifleriyle hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir (Koçel, 2005). Bu düşünce yapısında karar verme ve uygulama yetkisi tek bir elde toplanarak bir çalışma ortamı ve süreci oluşturulmuştur (Şimşek, 2005).

Bu çalışma ortamı ise işgörenlerin belirli bir gücün kontrolü altında olduklarını hissetmeleri açısından korku hissiyatı oluşmasının temel örneklerinden birisini oluşturmaktadır.

Örgütler içerisinde açık bir dille belirtilmemesine rağmen bir korku kültürü varlığının olduğu ve bunun çalışma süreci içerisinde karşılaşılan bir uygulama olduğu bilinmektedir. Korku kültürü oluşumunda gündelik hayatta olduğu gibi örgütler içerisinde de bir korkuyu oluşturan ezici güçler ve birde korkuya maruz kalarak ezilen olarak nitelendirilen kesim vardır. Ezici güç olarak nitelemesi yapılan kesimin varlık nedeni olarak ise insanların tabiat olarak korkuya maruz kalmadıkça bir kurala uymada ve o kuralın gerekliliklerini yerine getirmede ciddi ve sorumlu bir davranış haline sahip olmamaları ileri sürülmektedir (Cüceloğlu, 2002). Bu düşünce yapısında kurallardan önce var olması gereken unsur korku yaratacak gücün varlığı olduğu ifade edilmektedir.

Korku kültürü içerisindeki ezen ve ezilen betimlemesinin bir örneği olarak da köle ve efendi tanımlaması yapılmaktadır. Efendi söylemiyle örgütü temsilen yönetici pozisyonunda yer alarak karar verme yetkisi elinde olan kişi, köle söylemiyle ise efendinin gücünün etkisi altında kalarak korkuya maruz kalan işgörenler anlatılmak istenilmektedir ve bu örneklendirme ile esasen vurgulanmak istenen nokta işgörenlerin, yöneticilerin etkisi altında kalarak korku ve cezaya uğrama ilişkisini oluşturmasıdır (Appelbaum vd. 1998).

Korku kültürünün işletmelerde meydana gelmesinin belirli sebepleri bulunmaktadır. Bunlar: işgörenlerin sahip olduğu temel haklarından habersiz olması ve öğrenme konusunda isteksiz olmaları, yetki dağılımının işletme içerisinde sınırlandırılmış olması ve bu yüzden karar mekanizmasının tek elden yürütülmesi, işgörenlerin işletme içerisinde alınan kararlarda fikir beyan etme haklarının olmaması, işletmelerde işgörenler açısından bütünlük sağlanamaması olarak ifade edilebilmektedir (Kavak, 2015). Bu sebeplerin yanı sıra korku kültürünün yaygın olduğu işletmelerde işgörenlerin sosyo-ekonomik, eğitim, yetenek durumları gibi unsurlarında değerlendirilmesi gerekmektedir çünkü bir işgörenin sayılan bu özellikleri minimum düzeyde ise sahip olduğu işi kaybetmemek için sadece kendi görevine odaklanması ve korku kültürü yaratan faktörlere karşı gelmemesi durumu oluşabilmektedir.

Korku kültürünün egemen bir unsur olduğu işletmeleri sahip olduğu birtakım özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler korku kültürünün etkilerini ve olağan sonuçlarını yorumlamak açısından kayda değer önemlilik sunmaktadır. Bu özellikler (Güler, 2001; Kaşmer, 2009):

- Korku kültürünün var olduğu düşünülen işletmelerde işgörenler belirli bir emir düzeni içerisinde görevlerini gerçekleştiren bireyler olarak düşünülür ve işgörenlerin görevlerini yerine getirme konusunda isteksiz olduklarını bu yüzden baskı ve zorlamanın olması gerektiği fikri hakimdir,
- Bu işletmelerde daha resmi bir işleyiş hakimdir ve tamamen görev icra etme, işletmelerin çıkarları ön plandadır,
- Yönetimsel kararlarda grup veya ortak bir karar işleyişi yoktur. Tek kişi üzerinden kararlar alınmakta ve uygulamaya geçilmektedir. Bu anlamda katılımcı yönetim anlayışı oldukça sınırlıdır,
- Bu tarz işletmelerde iş görenler genellikle denileni yapan, itiraz hakkı olmayan ve sadık

- Yöneticiler ve işgörenler arasında çıkar ilişkisi çevresinde diyalog kurulur. Bu durum dışında diyalog kurulması nadir bir durumdur,
- İşgörenlerin görev tanımlaması sürecinde iş görenin isteği değil emir verici kişinin isteği önemlidir,
- İşletme içerisinde kriz durumlarının ve işleyiş sıkıntılarının yönetici tarafından çözülmesi esastır. İşgörenlerin düşüncelerini belirtmesi ve bunun dinlenmesi gerçekleşmemektedir.

Korku kültürünün hüküm sürdüğü işletmelerde temel anlamda otoriter yönetici ve emir altında işgören olmak üzere iki faktör bulunmaktadır. Yönetici, işletme içerisinde korkunun oluşmasını sağlayan unsur olarak ön plana çıkmaktadır ve işgörenlerin bu şekilde belirli bir düzene gireceğini ve işletme için en tercih edilir yönetim anlayışının bu olduğu düşüncesi söz konusudur. İşgörenler ise korku sebebiyle itaat eden, kurallara uymak zorunda kalan ve yaratıcılık düzeyi, özgürlüğü kısıtlanan faktördür ve bu yüzden işletme içerisinde ana duygular genellikle isteksizlik, mutsuzluk ve huzursuzluk olmaktadır.

Korku kültürü, işgörenlerin örgütten uzaklaşmasına neden olacak etkileri barındırmaktadır. Belirli bir süreç dahilinde korku kültürü ile karşılaşan işgörenler bu durumu yaşamamak için olduklarından farklı olarak davranış sergileme eğilimi gösterebilmektedir. Bu kimi zaman gerçekleri saklama kimi zaman kendi çıkarı için gerçekleri ifade etme gibi olabilmektedir. Ayrıca işgörenlerin işe ve örgüte bağlılık, işten ayrılma, iş doyumu gibi işgörenlerin performansını etkileyecek konularda negatif bir düşünce içerisinde olmalarına neden olabilmektedir.

Korku kültürü ile karşılaşan işgörenler farklı tepkiler verebilmektedir. Bu tepkiler 3 gruba ayrılmaktadır. Bunlar (Üçok, 2006; Kirel, 1998):

- *Korku Kültürüne Uyma (Kabullenme)*: İşgörenler örgüt içerisindeki korku kültürünün varlığı kabullenerek görevlerini sürdürmektedir. Bazen cezadan kaçmak bazen de ödül almak uğruna hareket ederek kendi çıkarını düşünen işgörenler korku kültürüne uyum göstermektedir.
- *Korku Kültürüne Uymama (Kabullenmeme)*: İşgörenler korku kültürü ve sonuçlarına karşı gelerek yöneticileri ile bu konularda tartışma içerisine girebilmektedir. Bu durum sonucunda hem yönetici hem örgüt hakkında olumsuz düşüncelerin artmasına sebep olabilmektedir.
- *Çekimser Kalmak*: İşgörenlerin korku kültürüne uyma ve uymama konusunda belirli bir tutuma sahip olmayarak tarafsız bir şekilde görevlerini sürdürmeleridir. Herhangi bir tepkiyi üzerine çekmeme düşüncesi ise tarafsız kalmanın en önemli unsurlarından birisini oluşturmaktadır.

İşgörenlerin korku kültürüne verecekleri tepkileri tek bir bakış açısından düşünmemek gerekmektedir. Burada iş görenlerin sosyo-ekonomik şartları, sahip olduğu nitelikler, ihtiyaçları ve çalışılan sektör içerisindeki alternatif iş imkanlarının varlığı gibi farklı faktörlerin işgörenlerin bu tepkileri vermede yönlendirmede bulunduğu söylenebilmektedir.

Yönetici Korkusu

İşletmelerde yönetici işleyişin sağlanmasında en önemli faktörlerden biri olarak yer almaktadır ve genel olarak yönetici tanımlaması yapılırken sıklıkla işletmenin faaliyetini sürdürmesi için kaynakları bir araya getirip işgörenlerin ve örgütün ihtiyaçlarını karşılama amacıyla hareket eden bir düzenleyici kişi nitelmesi yapılmaktadır (Ertürk, 2006). Bu görevleri yerine getirmesi için yöneticiler tarafından farklı

yönetim şekli belirlenip uygulanabilmektedir. Korku kültürünün oluşumuna etki edebilecek belirli yönetici şekilleri bulunmaktadır.

Yöneticilerin iş görenleri hakkında sahip olduğu düşünceler ve değerler işgörenlere yönelik sergilenecek davranış yaklaşımını etkilemektedir. Bu davranış yaklaşımları ise örgüt içerisinde korku kültürünün oluşup oluşmaması açısından önem kazanmaktadır çünkü tercih edilen yaklaşım yöneticileri korku kültürü için bir yol ayırmasına yönlendirmektedir. Bu yüzden yöneticilerin işgörenleri nasıl algıladığı oldukça önemli bir duruma gelmektedir. Geçmişten günümüze kadar bu konuda çeşitli teoriler geliştirilmiştir.

McGregor'un X teorisi sahip olduğu varsayımlardan dolayı Klasik Yönetim anlayışının benzeri olarak değerlendirilmektedir. X teorisinin işgörenlere yönelik temel varsayımları bu değerlendirmenin yapılmasında etkili olmaktadır. Bu varsayımlarda işgörenlerin genel anlamda göreve karşı isteksiz oldukları, sorumluluk almama, görevi sevmeme gibi tutumları yüzünden yönetici tarafından sürekli denetimlerin olması, işgörenlerin takip edilmesi ve cezaya başvurulması gerekliliği belirtilmektedir (Kopelman vd., 2009; Simionel, 2011). X teorisinde işgörenlere karşı olumsuz bir tavır ortaya konulmaktadır. X teorisi işgörenleri örgüt içerisinde pasif bir konuma getirerek yöneticinin emri altında çalışan sıradan bir birey olarak konumlandırmaktadır. X Teorisinin varsayımlara yakın olan bir yönetici korku ve ceza araçları ile işgörenleri yönlendirmekte ve korku kültürünün oluşumuna katkı sunmaktadır.

Likert'in Sistem 4 modelinde yer alan liderlik davranışlarından birisi olan istismarcı-otokratik davranışını benimseyen yöneticiler işgörenlere güvenmemektedirler ve bu güvensizlik durumundan dolayı işgörenlerin serbestlik durumu söz konusu değildir. Yönetici tarafından sağlanan sıkı denetim mevcut olmaktadır. Alınması ve uygulanması düşünülen konularda da işgörenlerin düşüncelerine önem verilmemektedir ve yönetici tarafından bu süreç yürütülmektedir (Paşaoğlu vd. 2013). Genel anlamda yöneticilerin işgörenlere yönelik seçtiği davranış şekli korku kültürünün oluşmasına sebebiyet verebilmektedir.

Örgüt içerisinde korku kültürünü işgörenleri belirli bir amaç uğruna yönlendirmek için kullanan yöneticilerin birtakım özellikleri bulunmaktadır. Bunlar (Kaşmer, 2009):

- İşgörenlerin görevleri esnasında gerçekleşen hataları, yanlışları gözlemleyip bunları işgörenlere söyleyerek uyarılarda bulunmak,
- Örgüt çalışma kültürü üzerinde sıkı disiplini benimsemek ve bunu gerçekleştirmek için ceza, korku gibi unsurları kullanmak,
- İşgörenleri ödüllendirmek konusunda yavaş ve isteksiz bir tutuma sahipken işgörenleri cezalandırmak konusunda atik ve istekli bir tutuma sahip olmak,
- İşgörenlerin hatalarını geniş kapsamlı ele alarak olayı olduğundan daha büyük gösterme eğilimine sahip olmak,
- İşgörenlerin düşüncelerini önemsiz bulmaktadırlar ve işgörenlerle çatışma içerisinde olma arzuları bulunmaktadır,
- İşgörenlere karşı güven duygusuna sahip değildirler ve bu yüzden sürekli olarak denetim

Kişilik Özellikleri

Karmaşık bir yapıya sahip olmasından ve farklılık göstermesinden dolayı ifade edilmesi güç bir kavram olan kişilik üzerine farklı disiplinlerde birçok araştırmacı tarafından tanımlama çalışması gerçekleştirilmiştir. Kişilik, bireyin yaşamında etkileşim içinde bulunduğu çevre gruplarına uyum sürecini ve karşılıklı etkileşimini etkileyen, yönlendiren özellikler bütünü (Larsen & Buss, 2010), bireyin kendisi ile ilgili tutarlı davranışsal özelliklerinin toplamı (Burger, 2006), ayırt edici farklılıklar (Morgan, 2015), birey hakkında kapsamlı bilgi veren ve değerlendirilmesini sağlayan özellikler (Robbins & Judge, 2015), bireyi özgün kılan özellikleri (Tutar, 2016) olarak ifade edilebilmektedir. Bu neticede kişilik, bireyi diğerlerinden ayrı bir konumda değerlendirilmesini sağlayan özelliklerdir.

Kişiliğin temel yapısını ortaya koymak ve bireyler arası var olan farklılıkları açıklamak üzere çeşitli kuramlar ileri sürülmüştür. Bu kuramlar içerisinde ise araştırmacılar tarafından kabul görerek yapılan çalışmalarda sıklıkla kullanılan Beş Faktör Kişilik Kuramıdır (McCrae & Costa, 2007). Bu kuramın tercih edilme nedenleri olarak geçerlilik ve güvenilirlik açısından başarılı olması, kapsamlı değerlendirme sağlama, kişilik özellikleri ile davranışları inceleme olanağı sunması öne sürülmektedir (McCrae & Terracciano, 2005).

Costa ve McCrae (1995) tarafından bir sistem haline getirilen Beş Faktör Kişilik Kuramında kişilik özellikleri beş temel boyut çerçevesinde açıklanmaktadır. Bunlar:

Dışa Dönüklük: Dışa dönük kişilik özelliği yüksek olanlar; konuşmayı seven, girişken ruhlu, toplumsal ilişkilerinde sıcakkanlı, sosyal, pozitif bakış açısına sahip, iyimser düşünen, sosyal olan bireylerdir (Gosling vd. 2003). Dışa dönük olan bireylerin lider, sosyal ilişkilerinde daha rahat ve yaratıcı özelliklerinin de ön planda olduğu ifade edilmektedir (Zopiatis & Constanti, 2012). Dışa dönük kişilik özelliği düşük olan iş görenler ise daha fazla kendi içine kapanık, yalnız olmayı tercih eden bireylerdir (Khalid & Sekiguchi, 2019).

Uyumluluk: Güven odaklı bir boyut olan uyumluluk kişilik özelliğinde dürüst, alçakgönüllü, diğerlerine yardımcı olma istekleri olan (John, Naumann & Soto, 2008), çevresine karşı kibar ve arkadaşça eğilim gösteren bireyler tasvir edilmektedir (Grohol, 2020). Bu bireyler çıkar ilişkisi odaklı hareket etmeyen, insanlara karşı güven duygusunu verenlerdir (Bulut ve Yıldız, 2019). Uyumluluk özelliği düşük olanlar ise daha fazla çıkarıcı (Burger, 2016), güven duyulmayan bireyler olarak nitelendirilmektedir (Graziano, Jensen-Campbell & Hair, 1996).

Sorumluluk: Öz denetim veya disiplin olarak da ifade edilen sorumluluk boyutunda öne çıkan kişilik özellikleri; çalışmayı seven, dikkat düzeyleri yüksek, başarıya odaklı hareket eden, sorumluluk almaktan kaçmayan, görev bilinci gelişmiş bireyler ifade edilmektedir (Arthur ve Graziano, 1996). Sorumluluk özelliği düşük olanlar ise birlikte hareket etme eğilimi zor, amaca odaklanma sorunu yaşayan (Grohol, 2020), dikkat ve düzen eksikliği olan bireylerdir (Bulut ve Yıldız, 2019).

Duygusal Dengelilik: Nevrotiklik olarak kullanımı olan duygusal dengeliliği yüksek olan bireylerde kaygı düzeyi düşük, pozitif duygulara sahip, kendine güvenin yüksek ve sakin kalabilme özellikleri öne çıkmaktadır. Duygusal dengeliliği düşük olanlar ise endişeli, güvensiz, agresif, depresyona girme eğilimi olan bireylerdir. (Gosling vd. 2003).

Deneyime Açıklık: Deneyime açık olma olarak da bilinen açıklık özelliği yüksek olan kişiler; yeni fikirler başta olmak üzere genel anlamda yeniliklere ve yaratıcılıklara olumlu yaklaşan, geleneksel işleyişleri sorgulayan ve karşı gelen, sanatsal yönleri gelişmiş, özgür ruhlu, bağımsızdırlar (Khalid ve Sekiguchi, 2019). Açıklık özellikleri yüksek olan kişiler diğerleri tarafından entel ve sanatsal olarak tanımlanmaktadır (Grohol, 2020) çünkü bu kişiler yeni ve farklı şeyleri öğrenmekten, deneyimlemekten zevk almaktadırlar. Açıklık özellikleri düşük olanlar ise gelenekçi, yenilik taraftarı olmayanlar, değişim karşıtı olan, yaratıcı olmayan olarak tanımlanabilmektedir.

Hipotezlerin Geliştirilmesi

McGregor'un X teorisi ve Likert'in Sistem 4 modelinde olduğu gibi istismarcı-otokratik davranışı tercih eden, baskı ve otoriter davranış eğilimi gösteren yöneticilerin varlığı korku kültürünün oluşumuna etkide bulunduğu ifade edilmektedir (Thongsukmag, 2003; Cure, 2009). İşletmedeki yönetici korkusu nedeniyle işgörenlerin yönetici tarafından baskıya ve korkuya maruz kalmak, elde ettiği hakları kaybetmek gibi düşünceleri korku kültürünün oluşumuna etki etmektedir (Brandão, Miguez, & McCluskey, 2016). Özellikler yaklaşımına göre bireylerin durumlar karşısında gösterdikleri tepkilerin farklılığının temelinde kişilik gibi kalıtsal nitelikler yer almaktadır (McCrae vd., 2001). Yönetici korkusu ve korku kültürü gibi durumlarda hissedilen duygular, özellik yaklaşımına göre kişilik özelliklerine göre farklılık arz etmektedir. Kahraman (2019) ve Kaşmer (2009) cinsiyet değişkeni açısından korku kültürü ve yönetici korkusu algısında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Kaşmer (2009) medeni durum açısından ise korku kültürü ve yönetici korkusunda evli işgörenlerin bekar işgörelere göre daha yüksek düzeyde korku algısına sahip olduğu ifade etmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın hipotezleri oluşturulmuştur. Araştırma modeli ise Görsel 1'de gösterilmiştir.

H1: Yönetici korkusu, korku kültürünü anlamlı bir şekilde etkiler.

H2: Yönetici korkusu ile korku kültürü arasındaki ilişkide uyumluluk kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi vardır.

H3: Yönetici korkusu ile korku kültürü arasındaki ilişkide duygusal dengelilik kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi vardır.

H4: Yönetici korkusu ile korku kültürü arasındaki ilişkide dışadönüklük kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi vardır.

H5: Yönetici korkusu ile korku kültürü arasındaki ilişkide deneyime açıklık kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi vardır.

H6: Yönetici korkusu ile korku kültürü arasındaki ilişkide sorumluluk kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi vardır.

H7: Cinsiyete göre korku kültürü algısı anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H8: Cinsiyete göre yönetici korkusu algısı anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H9: Medeni duruma göre korku kültürü algısı anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

H10: Medeni duruma göre yönetici korkusu algısı anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Görsel 1. Araştırma Modeli

Yöntem

Araştırmanın verileri yüz yüze ve elden bırakma yöntemleri kullanılarak katılımcılardan anket formu aracılığıyla elde edilmiştir. Anket formu iki bölümden oluşmakta olup ilk kısımda katılımcıların demografik niteliklerini tespit edebilmek için sorular bulunmaktadır. İkinci kısımda ise Ashkanasy ve Nicholson (2003) tarafından geliştirilen korku kültürü ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca yönetici korkusu ölçeği Çelik ve Kahraman (2019) ve Kavak (2015) çalışmalarından uyarlanmıştır. Son olarak John, Donahue ve Kentle (1991) tarafından geliştirilen Beş Faktör Kişilik Özelliği ölçeği kullanılmıştır. Kullanılan ölçeklerde 5'li likert derecelenmesinden oluşan ifadeler yer almaktadır.

Araştırmanın evrenini Antalya'da faaliyette bulunan otel işletmelerindeki işgörenler oluşturmaktadır ancak işgörenlerin hepsine ulaşmak zamansal, maddi sebepler bakımından olanaklı olmadığı için örneklem belirleme gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemi Antalya'da faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel işletmelerindeki işgörenler oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri yargısal örnekleme yöntemi ile elde edilmiş olup 414 anket formuna ulaşılmış ancak geçerli anket sayısı 387'dir. Veri toplama faaliyeti 6-12 Şubat 2022 dönemlerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın gerçekleştirilmesi amacıyla Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 28.12.2021 tarihli, 428 sayılı kararla onay alınmıştır.

Verilerin analizi SPSS 22 programı ile yapılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerini tanımlamak için frekans analizi gerçekleştirilmiştir. Ölçeklerin geçerliliğini belirlemek için açıklayıcı faktör analizi, değişkenler arası ilişkiyi öğrenmek için korelasyon analizi ve kişilik özelliklerinin düzenleyici rolünü öğrenmek için düzenleyici değişkenli regresyon analizi yapılmıştır. Ayrıca korku kültürü ve yönetici korkusu algılarının cinsiyet ve medeni durum değişkenlerine göre farklılığını belirlemek için bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcıların demografik nitelikleri Tablo 1’de paylaşılmaktadır. Katılımcıların %58,9’nun (228 kişi) erkek, %40,6’nın (157 kişi) 18-25 yaş aralığında, %75,7’nin (293 kişi) bekar, %56,3’nün (218 kişi) lisans eğitim düzeyinde, %30,7’nin (119 kişi) 1-3 yıl ve %30’nun (116 kişi) 4-6 yıl çalışma deneyimine sahip, %49,4’nün (197 kişi) servis-yiyecek-içecek departmanında yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Frekans(N)	Yüzde (%)
Erkek	228	58,9
Kadın	159	41,1
Toplam	387	100
Yaş		
18-25	157	40,6
26-29	131	33,9
30-34	40	10,3
35-39	32	8,3
40 Ve üzeri	27	7
Toplam	387	100
Medeni Durum		
Bekar	293	75,7
Evli	94	24,3
Toplam	387	100
Öğrenim Durumu		
İlköğretim	21	5,4
Lise	86	22,2
Ön Lisans	48	12,4
Lisans	218	56,3
Lisansüstü	14	3,7
Toplam	387	100
Sektörde Çalışma Süresi		
1 Yıldan Az	48	12,4
1-3 Yıl	119	30,7
4-6 Yıl	116	30
7-9 Yıl	53	13,7
10 ve Üzeri	51	13,2
Toplam	387	100
Çalışılan Departman		
Servis-Yiyecek-İçecek	197	49,4

Önbüro	85	22
Kat Hizmetleri	27	7
Muhasebe	15	3,9
Satış-Pazarlama	18	4,7
İnsan Kaynakları	17	4,4
Diğer	34	8,8
Toplam	387	100

Bulgular

Tablo 2’de işgörenlerin otel işletmelerinde yaşadıkları korku türleri dağılımı yer almaktadır. Buna göre işgörenlerin %33,9’nun (131 kişi) mobbing, %27,4’nün (106 kişi) maaş ve primlerde haksızlığa uğramak korkuları yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2: İşgörenlerin Yaşadığı Korku Türleri

Korku Türü	Frekans (N)	Yüzde (%)
İşsiz Kalmak	65	16,8
Maaş ve primlerde haksızlığa uğramak	106	27,4
Mobbing	131	33,9
Terfi alamamak	54	14
Dava vb. yasal süreçlere dahil olmak	31	8
Toplam	387	100

İşgörenlere otel işletmelerinde çalışmalarını esnasında bir korku, cezalandırma hissederseniz yani nasıl tepki göstereceklerine yönelik sorulan sorunun dağılımları Tablo 3’de gösterilmektedir. Sonuçlara göre işgörenlerin %58,7’si haklarını kaybetmek pahasına var olan durumu kabullenmeyeceklerini, %23,3’ü haklarının kaybetmemek için söz konusu durumu kabulleneceklerini ve %18,1’i ise herhangi bir tavır takınmadan işlerine devam edeceklerini yani çekimser kalacaklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 3: İşgörenlerin Korku Kültürüne Tepki Durumları

Tepki	Frekans (N)	Yüzde (%)
Kabullenme	90	23,3
Kabullenmeme	227	58,7
Çekimser kalmak	70	18,1
Toplam	387	100

Korku kültürü ölçeğine dair veri setine faktör analizinin yapılması uygunluğunu ortaya koymak için Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Küresellik Testi uygulanmıştır. Ölçeğin KMO değeri 0,811 ve Bartlett Küresellik Testinin ($p=0,000$) anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Faktör analizi sonucunda ölçekte yer alan bazı ifadeler, istatistiksel yapıyı bozması ve çalışmanın amacına uygun olmayan şekilde dağılım göstermesinden dolayı ölçekten çıkarılmıştır. Kalan 9 ifade iki faktör altında dağılım göstermiş ve bu

ifadelerin açıkladığı varyans oranı (AVO) %50'dir. Bu faktörler Şahin'in (2015) çalışmasında ifade ettiği şekli ile "Tedirginlik Hissi" ve "Düşünceleri İfade Korkusu" olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin genel güvenilirlik (genel α) oranı ,732 düzeyindedir. Tablo 4'de Korku kültürü ölçeği açıklayıcı faktör analiz sonucu yer almaktadır.

Tablo 4: Korku Kültürü Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör Yüğü	Ölçüm Değerleri
Faktör 1- Tedirginlik Hissi		
Tepkileri öngörmek zor olduğu için işimi yaparken tepki almaktan çekinirim.	,730	Özdeğer= 2,972 AVO (%) = 33,01 α = ,712
İşletmede kendimi kaygılı, endişeli hissederim.	,689	
İşletmede söylenilen her şeyi kanıtlama gereksinimi olduğu için düşüncelerimi paylaşırken tedirgin olurum.	,684	
İş arkadaşlarımla, bana söylemeleri gereken konular hakkında endişesi olduğu için samimi davranmadıklarını hissederim.	,639	
İşletmede hatalara sert tepki verildiği için endişelenirim.	,629	
Faktör 2- Düşünceleri İfade Korkusu		Özdeğer = 1,550
İşletmede işimle ilgili tüm konularda tamamen dürüst davranacağımı hissederim.	,740	AVO (%) = 17,22 α = ,669
İşimle ilgili sorunları tartışmaktan endişe duymam.	,684	
İşletmede sunduğum öneriler eleştiri olarak algılanmadığı için düşüncelerimi belirtme konusunda rahat hissederim.	,664	
İşimi yaparken bir hata yaptığımda bunu diğer iş görenlere anlatmaktan çekinmem, bununla ilgili yalan söylemem.	,642	
Genel α = ,732; KMO = 0,811; Bartlett's Testi = 886,105; AVO = 50,24		

Yönetici Korkusu ölçeğine faktör analizi gerçekleştirilmesi uygunluğunu belirlemek için Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Küresellik Testi uygulanmıştır. Ölçeğin KMO değeri 0,886 ve Bartlett Küresellik Testinin ($p = 0,000$) anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Faktör analizi sonrası ölçekte yer alan 8 ifade tek bir faktör altında dağılım göstermiş ve bu ifadelerin açıkladığı varyans oranı (AVO) %45'dir. Bu faktör Yönetici Korkusu olarak isimlendirilmiştir. Ölçeğin genel güvenilirlik (genel α) oranı ,825 düzeyindedir. Tablo 5'de Yönetici Korkusu ölçeğine dair açıklayıcı faktör analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5: Yönetici Korkusu Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Yönetici Korkusu	Faktör Yüğü	Ölçüm Değerleri
Yönetici ile karşılaşma ihtimali tedirgin etmektedir.	,761	Özdeğer= 3,600
Yönetici ile zıt düştüğümde üzerimde bir baskı hissedirim.	,717	AVO (%) = 45 $\alpha = ,825$
İşimi yaparken yönetici tarafından sürekli takip ediliyormuşum gibi hissedirim	,709	
Yönetici, işletmeden ayrıldığında kendimi rahatlamış hissedirim	,699	
Yönetici, endişelerimi beni yönetmek için kullanmaktadır	,661	
Yöneticinin kurallarına uymak konusunda kendimi bir zorunluluk içerisinde hissedirim	,621	
İşletmede iş görenler yöneticilerden çekinmektedirler	,591	
Yönetici sahip olduğu yetkileri cezalandırma için kullanmaktadır	,586	
Genel $\alpha = ,825$; KMO=0,886; Bartlett's Testi=814,688; AVO= 45		

Beş faktör kişilik özelliği ölçeğın KMO değeri 0,890 ve Bartlett Küresellik Testinin ($p = 0,000$) anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analiz neticesinde ifadelerin bazıları birden çok faktör altında dağılım göstermesi, faktör yük değerlerinin 0,500'den düşük olması ile istatistiksel yapıyı bozması, araştırmaya uygun nitelikte olmaması gibi sebepler doğrultusunda ölçekten çıkarılmıştır. Geriye kalan 24 ifade beş faktör altında dağılım göstermiştir. Bu ifadelerin açıkladığı varyans oranı (AVO) %55,9 olarak belirlenmiştir. Ölçeğın genel güvenilirlik (genel α) oranı ,760 düzeyindedir. Bu faktörler sırasıyla Sorumluluk, Uyumluluk, Duygusal Dengelilik, Dışadönüklük ve Deneyime Açıklık olarak yer almaktadır. Tablo 6'da Beş Faktör Kişilik Özelliği ölçeğine ait faktör analizi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 6: Beş Faktör Kişilik Özellikleri Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Faktör 1-Sorumluluk	Faktör Yüğü	Ölçüm Değerleri
Planlar oluşturur ve takip ederim	,699	Özdeğer =7,274
İşlerimi verimli yaparım	,695	AVO (%) = 29,09
İş birliği yapmayı severim	,645	$\alpha = ,813$
Kişi fark etmeksizin herkese karşı saygılı ve nazik birisiyim	,639	
İşimi tamamlayana kadar sabır ederim	,635	
Faktör 2- Uyumluluk		Özdeğer=2,377
Ağzı sıkı birisiyim	,716	AVO (%) = 9,50
Yardımseverimdir	,687	$\alpha = ,796$
Affedici bir yapım vardır	,657	

Merhametliyimdir	,636
Güven duyulan birisiyim	,589

Faktör 3- Duygusal Dengelilik

Zaman zaman başkalarına karşı kaba, sert davranırım	,714
Kolay sinirlenirim	,695
Anı anına uymayan birisiyim	,665
Depresif ve melankoliğimdir	,620
Başkalarında hata ararım	,600
Gergin olabilirim	,528

Özdeğer = 1,651

AVO (%) = 6,60

 α = ,694**Faktör 4- Dışadönüklük**

Sessizimdir	,726
Konuşkanımdır	,671
Atılgan bir kişiliğim vardır	,575
Sosyal ve girişkenimdir	,515
Enerjik birisiyim	,509

Özdeğer = 1,503

AVO (%) = 6,01

 α = ,736**Faktör 5- Deneyime Açıklık**

Sanata ilgim çok azdır	,789
Edebiyat, müzik ve sanata karşı çok ilgiliyim	,761
Sanata önem veririm	,738

Özdeğer = 1,171

AVO (%) = 4,683

 α = ,727

Genel α = ,760; KMO = ,890; Bartlett's Testi = 6593,504; AVO = 55,904

Tablo 7'de araştırmanın değişkenlerine dair korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır. Yönetici korkusu ile korku kültürü arasında pozitif, anlamlı ve orta düzeyde ($r = ,509$) bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Yöneticilerin kaliteli bir hizmet sunumunun gerçekleşmesi, süreçlerin hatasız sürdürülmesi gibi sebeplerle işgörenler üzerinde baskı düzeylerini artırmaları sonucunda işgörenler nezdinde yöneticilerin otokratik bir yapıda düşünülmesine yol açmaktadır. Bu durum ise iki boyut arasındaki pozitif ve doğrusal yönlü ilişkiyi açıklamaktadır.

Tablo 7: Değişkenlere Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	α	1	2	3	4	5	6	7
1-Yönetici Korkusu	,825	1						
2-Korku Kültürü	,732	,509**	1					
3-Sorumluluk	,813	,029	-,268**	1				
4-Uyumluluk	,796	,022	-,294**	,635**	1			
5-Nevrotiklik	,694	,186**	,320**	-,315**	-,215**	1		
6-Dışadönüklük	,736	,008	-,266**	,532**	,468**	-,234**	1	
7- Deneyime Açıklık	,760	,048	-,128*	,423**	,333**	-,151**	,279**	1

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$

Yönetici korkusu ile sorumluluk, uyumluluk, dışadönüklük ve deneyime açıklık kişilik özellikleri arasında herhangi bir anlamlı ilişki olmadığı görülmektedir. Yönetici korkusu ile nevroitiklik ($r = ,186$) arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kişilik özellikleri olarak gergin, stresli, endişeli ve karamsar olan işgörenler yönetici korkusundan daha fazla etkilenmektedir.

Korku kültürü ile sorumluluk ($r = -,268$), uyumluluk ($r = -,294$), deneyime açıklık ($r = -,128$) ve dışadönüklük ($r = -,266$) kişilik özellikleri arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Korku kültürü ile nevroitiklik ($r = ,320$) arasında ise pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Yönetici korkusunda olduğu gibi korku kültüründe de duygusal dengelilik kişilik özellikleri bu sonucun çıkmasında etki etmektedir.

Tablo 8’de düzenleyici değişkenli regresyon analizi sonuçları verilmiştir. Model 1 sonuçlarına bakıldığında yönetici korkusu değişkeninin korku kültürü üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu, korku kültüründe açıkladığı varyansın %26 düzeyinde olduğu belirlenmiştir ($\beta = ,509$; $t = 11,615$; $p < 0,05$; $R^2 = ,260$). Bu sonuçlarla birlikte H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8: Düzenleyici Değişkenli Regresyon Analizi Sonuçları

Model		B	SE	β	t	p
1	Sabit	1,098	,123		8,901	,000
	Yönetici Korkusu	,434	0,37	,509	11,615	,000
2	Sabit	2,441	,214		11,380	,000
	Yönetici Korkusu	,440	,035	,516	12,566	,000
	Uyumluluk	-,317	,043	-,305	-7,429	,000
3	Sabit	1,945	,242		8,027	,000
	Yönetici Korkusu	,411	,035	,483	11,774	,000
	Nevrotiklik	,156	,038	,173	4,112	,000
4	Sabit	2,207	,258		8,556	,000
	Yönetici Korkusu	,412	,035	,484	11,906	,000
	Dışadönüklük	-,121	,043	-,127	-2,788	,006

5	Sabit	2,244	,266		8,446	,000
	Yönetici Korkusu	,414	,035	,486	11,909	,000
	Deneyime	-,020	,035	-,025	-,586	,558
	Açıklık					
6	Sabit	2,308	,274		8,433	,000
	Yönetici Korkusu	,416	,035	,488	11,944	,000
	Sorumluluk	-,058	,059	-,057	-,974	,331

Model 2’de uyumluluk değişkeni analize dahil edilmiştir ve açıklanan varyansın %35 düzeyinde olduğu ($R^2 = ,353$), varyans değişiminin ise istatistiki açıdan anlamlı olduğu (R^2 değişim = ,093; $p < 0,05$) tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, yönetici korkusu ve korku kültürü arasındaki ilişkide sorumluluk kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi söz konusudur. Regresyon katsayısına bakıldığında sorumluluk kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi negatif yönlü olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar ile H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Model 3’de duygusal dengeliklik değişkeni analize dahil edilmiştir ve açıklanan varyansın %38 düzeyine ulaşmış olduğu ($R^2 = ,380$), varyans değişiminin ise istatistiki açıdan anlamlı olduğu (R^2 değişim = ,027; $p < 0,05$) belirlenmiştir. Yani, yönetici korkusu ile korku kültürü arasındaki ilişkide duygusal dengeliklik kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi vardır. Regresyon katsayısı, bu etkinin pozitif yönlü olduğunu göstermektedir. Böylece H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Dışadönüklük değişkeninin dahil edildiği model 4 sonuçları incelendiğinde açıklanan varyansın bir önceki modelde olduğu gibi %39 düzeyinde olduğu ($R^2 = ,392$), varyans değişiminin istatistiki açıdan anlamlı olduğu (R^2 değişim = ,012; $p < 0,05$) belirlenmiştir. Bu sonuçlar, yönetici korkusu ile korku kültürü ilişkisinde dışadönüklük kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi olduğunu göstermektedir. Regresyon katsayısı, bu etkinin negatif yönlü olduğunu göstermektedir. H4 hipotezi kabul edilmiştir.

Açıklık değişkeninin dahil edildiği model 5’de ise açıklanan varyansın %39 seviyesinde olduğu ($R^2 = ,393$), varyans değişiminin istatistiki açıdan anlamlı olmadığı (R^2 değişim = ,001; $p > 0,05$) sonucu elde edilmiştir. Yönetici korkusu ile korku kültürü ilişkisinde açıklık kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi bulunmamaktadır. H5 hipotezi reddedilmiştir.

Model 6’da ise sorumluluk değişkeni analize dahil edilmiştir ve açıklanan varyansın %39 düzeyinde olduğu ($R^2 = ,394$), varyans değişiminin ise istatistiki açıdan anlamlı olmadığı (R^2 değişim = ,002; $p > 0,05$) belirlenmiştir. Yani, yönetici korkusu ile korku kültürü arasındaki ilişkide sorumluluk kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi yoktur. H6 hipotezi reddedilmiştir.

Korku kültürünün ve yönetici korkusu algılamasının cinsiyet ve medeni duruma göre farklılık gösterip göstermediğini öğrenebilmek için bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır. Tablo 9 ve 10’da t testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 9: Cinsiyet Değişkeni T Testi Sonuçları

Faktörler	Cinsiyet	n	Ortalama	Std. sapma	t	df	p
Korku Kültürü	Kadın	159	2,43	,685	-1,114	385	,266
	Erkek	228	2,51	,730			
Yönetici Korkusu	Kadın	159	3,17	,317	-493	385	,622
	Erkek	228	3,21	,321			

Analiz sonuçlarında korku kültürü faktörü açısından kadın (Ort.= 2,43; SS= ,685) ve erkek (Ort.= 2,51; SS= ,730) işgörenler arasında anlamlı bir fark belirlenmemiştir (t=-,1,114; p=,266). Yönetici korkusu faktörü açısından da kadın (Ort.=3,17; SS=,317) ve erkek (Ort.=3,21; SS=,321) işgörenler arasında anlamlı bir fark gözlenmemiştir (t=-493; p=,622). Erkek işgörenlerin hem korku kültürü hem de yönetici korkusu algılaması daha yüksek olmasına rağmen bu farklar istatistiki açıdan anlamlı değildir. Bu bulgular sonucunda H7 ve H8 hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 10: Medeni Durum Değişkeni T Testi Sonuçları

Faktörler	Medeni Durum	n	Ortalama	Std. sapma	t	df	p
Korku Kültürü	Evli	94	2,64	,741	,227	385	,821
	Bekar	293	2,43	,696			
Yönetici Korkusu	Evli	94	3,21	,783	2,479	385	,014
	Bekar	293	3,19	,854			

Korku kültürü faktörü açısından evli (Ort.=2,64; SS=,741) ve bekar (Ort.=2,43; SS=,696) işgörenler arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (t=,227; p=,821). Fakat yönetici korkusu faktöründe evli (Ort.=3,21; SS=,783) ve bekar (Ort.=3,19; SS=,854) işgörenler arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (t=2,479; p=,014). Evli işgörenlerin yönetici korkusu ortalaması bekar işgörelere göre daha yüksektir. Bir başka deyişle yönetici korkusu işgörenlerin medeni durumuna göre farklılık göstermektedir. Bu bulgular sonucunda H9 hipotezi kabul edilmemiş, H10 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 11: Hipotez Sonuçları

Hipotezler	Sonuç
H1: Yönetici korkusu, korku kültürünü anlamlı bir şekilde etkiler.	Kabul
H2: Yönetici korkusu ile korku kültürü arasındaki ilişkide uyumluluk kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi vardır.	Kabul
H3: Yönetici korkusu ile korku kültürü arasındaki ilişkide duygusal dengelik kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi vardır.	Kabul
H4: Yönetici korkusu ile korku kültürü arasındaki ilişkide dışadönüklük kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi vardır.	Kabul

H5: Yönetici korkusu ile korku kültürü arasındaki ilişkide deneyime açıklık kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi vardır.	Kabul Edilmedi
H6: Yönetici korkusu ile korku kültürü arasındaki ilişkide sorumluluk kişilik özelliğinin düzenleyici etkisi vardır.	Kabul Edilmedi
H7: Cinsiyete göre korku kültürü algısı anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	Kabul
H8: Cinsiyete göre yönetici korkusu algısı anlamlı bir farklılık göstermemektedir.	Kabul
H9: Medeni duruma göre korku kültürü algısı anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Kabul Edilmedi
H10: Medeni duruma göre yönetici korkusu algısı anlamlı bir farklılık göstermektedir.	Kabul

Sonuç ve Öneriler

Yönetici korkusunun korku kültürüne etkisinde kişilik özelliklerinin düzenleyici rolünün araştırıldığı bu çalışmada yönetici korkusunun korku kültürünü pozitif olarak etkilediği ve dışadönüklük, uyumluluk kişilik özelliklerinin düzenleyici rolünün negatif, nevrotiklik kişilik özelliğinin ise düzenleyici rolünün pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra deneyime açıklık ve sorumluluk kişilik özelliklerinin ise düzenleyici rolünün olmadığı tespit edilmiştir. Nevrotiklik özelliklerine sahip bireylerin karamsarlık, endişeli, depresif gibi niteliklere sahip olmasının yönetici korkusu ve korku kültürü ilişkisinde pozitif bir düzenleyici etkisi bulundurmasında etkili olmaktadır. Tam tersi dışadönük bir işgören ise daha çok atılgan, konuşkan, sosyal niteliklere sahip olduğu için yönetici korkusu ve korku kültürü ilişkisinde negatif bir düzenleyici etkiye sahiptir.

Farklı sanayi ve hizmet işletmeleri, kamu kurumları olmak üzere farklı alanlarda korku kültürü üzerine yürütülen araştırmalarda benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Kaşmer (2009) işletmedeki korku kültürü durumunun yönetici davranışları ile meydana geldiği sonucuna ulaşmıştır. Yılmaz ve Göçen (2015) ise öğrencilerin korku kültürü yaşamalarında öğretmen ve okul yöneticilerinin etkisi olduğuna dikkat çekmektedir. Kahraman (2019) benzer bir sonuca ulaşmış ve yönetim şekillerinin korku kültürüne etki ettiğini belirtmiştir. Ashkanasy ve Nicholson (2003) ise korku kültürünün işletmeler açısından farklılaşmasında yönetimlerin etkin bir konumda olduğunu açıklamaktadır. Bu çalışmada da turizm alanında otel işletmelerinde yönetici korkusunun korku kültürünü etkilediği sonucuna ulaşılmasının daha önceki çalışmaların sonuçları ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Dışadönüklük ve uyumluluk kişilik özelliğinin düzenleyici rolünün negatif çıkmasında söz konusu bu kişilik özelliklerini oluşturan nitelikler etkili olmaktadır. Dışadönük işgörenlerin daha konuşkan, atılgan ve hareketli bir yapıya sahip olması ile yönetici korkusu ve korku kültürü arasında zıtlıklar bulunmaktadır çünkü bu işgörenler herhangi bir baskıya razı olacak ve bununla yaşamaya devam edecek bireyler değildir. Aynı şekilde uyumluluk kişilik özelliğine sahip işgörenlerde işletme içerisinde güven

Bunların yanı sıra nevroitiklik kişilik özelliğinin ise depresif ve melankolik olması, olaylardan olumsuz olarak etkilenmelerinin daha kolay olması neticesinde yönetici korkusu yaşadıklarında korku kültürünü hissetmeleri olağan bir durum olarak değerlendirilebilmektedir.

İşgörenlerin otel işletmeleri içerisinde yaşadıkları korku durumlarının mobbing ve maaş, primlerde haksızlığa uğramak olduğu ortaya çıkarılmıştır. Dikkat çekici bir diğer sonuç ise işgörenlerin korku, cezalandırma durumunda verecekleri tepkinin bu durumu kabullenmeme olmasıdır. İşgörenlerin eğitim durumlarının yükselmesi, işgörenlerin kendi hakları konusunda daha bilinçli olması, alternatif iş imkanlarının varlığı gibi faktörler işgörenlerin otel işletmeleri içerisinde korku, cezalandırma gibi eylemleri kabul etmeyerek karşı gelmelerinde pozitif anlamda etkili olmaktadır.

İşgörenlerin yönetici korkusu algısı medeni duruma göre anlamlı bir şekilde farklılaşmakta iken cinsiyete göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Evli işgörenlerin yönetici korkusu bekar işgörelere göre daha yüksektir. Kavak ve Çelik (2020) evli işgörenlerin bekar işgörelere göre korku durumunu daha fazla hissettikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu durumun oluşmasında evli işgörenlerin ailevi sorumluluklarının daha yüksek olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Bekar işgörenlerin evli işgörelere göre daha bağımsız, özgür hareket edebilme ve iş değişikliği dönemlerinin daha kolay atlatılabilir olmasından sebeple yönetici korkusunu daha düşük seviyede hissetmeleri açıklanabilmektedir.

Psikolojik bir yönü bulunan işgörenler üzerinde korku kültürü olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Bu olumsuz durumlar; işgörenlerin yaratıcılıkları, iş birliği ve pozitifliklerinin azalması (Dalgıç, 2019), öznel iyi oluşlarının etkilenmesi (Kozma, Stone & Stones, 2000), işletmeye ve işe dair negatif duygu ve düşüncelerin oluşması (Cure, 2009), işgörenlerin kaygı ve zihinsel sorunlarının oluşması (Furedi, 2001) olarak ifade edilmektedir. Yönetici korkusu ile birlikte hem korku kültürünün varlığı yaygınlık kazanmakta hem de iş görenlerin hissettikleri olumsuz duygular sonucunda işten ayrılma, iş doyumsuzluğu, yabancılaşma, örgütsel sessizlik gibi olayların artmasına neden olmaktadır.

Otel işletmeleri için her geçen dönem işgörenlerin arz ettiği önem artmaktadır. Özellikle rekabet üstünlüğünü kazanmak ve hizmet sunumunu kaliteli bir seviyeye çıkarmak isteyen otel işletmelerinde işgörenler daha da önem arz etmektedir. Böyle bir ortamda otel işletmesi yöneticilerinin işgörenler için performans ve verimliliklerini artıracak çalışma koşullarını sağlaması gerekliliği söz konusu olmaktadır. Bazı hakların ve sorumlulukların verilmesi, kararlara katılımlarının sağlanması, güven duyulması ve bunun işgörelere hissettirilmesi, işletme içi kurallar bütününde ceza ve korku araçlarına başvurulmaması, işgörenlerin yaptıkları hatalarda destek verilerek moral ve motivasyon sağlanması gibi uygulamalar ile yöneticiler işgörelere pozitif bir çalışma koşulu sağlayabilir.

Bu kapsamda, otel işletmelerinde her bir departman ve genel olarak otel işletmesi bünyesinde işgörenlerin düşüncelerini rahatlıkla belirtebilecekleri yaklaşımın, yöneticiler tarafından işgörelere sunulması gerekliliği vardır. Karar alım süreçlerinde de işgörenlerin süreçlere dahil edilmesinin korku kültürünün oluşmasını engellemesi ve yöneticilere karşı bakış açısının olumlu bir şekilde gelişmesi kapsamında fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca otel işletmelerinde, işgörenlerin kişilik özelliklerine göre yaklaşım gösterilmesi önerilmektedir çünkü işgörenlerin kişilik özelliklerine göre korku kültürü başta olmak üzere konuları algılama ve yorumlama farklılaşabilmektedir.

Literatürde korku kültürü üzerine yapılan çalışmalar oldukça yeni bir durumdadır. Bunun sebeplerinden bir tanesi de kavramın henüz uygulama ve araştırılma alanı kazanmamasıdır. Gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde, korku kültürü ve yönetim ilişkisine odaklanıldığı görülmektedir (Durak, 2018; Kaşmer 2009; Yılmaz ve Göçen, 2015; Özpolat ve Sevim, 2017; Sincer ve Baskan, 2017; Ashkanasy ve Nicholson, 2003; Brandão vd., 2016; Cure, 2009). Turizm alanı içerisinde Dalgıç (2019) korku kültürü üzerine nicel bir çalışma gerçekleştirmiş ve korku kültürünün işgörenler üzerinde yarattığı olumsuzlukları açıklamıştır. Bunun dışında Orhun ve Meriç'in (2019) yapmış olduğu teorik bir çalışma bulunmaktadır.

Bu çalışma ise otel işletmelerinde işgörenlerin korku yaşadıkları faktörlerin belirlenmesi, işgörenlerin korku kültürüne nasıl cevap verdiklerinin tespit edilmesi, yönetici korkusunun korku kültüre etkisi ve bu ilişkide kişilik özelliklerinin düzenleyici rolünü araştırması ile birlikte korku kültürünü kapsamlı olarak ele alması açısından özgün bir değer taşımaktadır. İfade edilen farklılıklar ile birlikte bu çalışma daha önce gerçekleştirilen araştırmalardan farklılaşmaktadır. Bu bakımdan söz konusu bu çalışmanın literatüre bir kaynak oluşturması beklenmektedir.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda korku kültürünün örgütsel davranışlar üzerine etkileri, hata yapma ve değişim korkusunun korku kültürü ile ilişkisi gibi farklı açılardan araştırmalar yürütülebilir. Bu gibi araştırmalar ile hem korku kültürü kavramının daha net anlaşılması hem de diğer kavramlarla nasıl bir ilişki içerisinde olduğu ortaya konulabilir. Bu çalışmanın temel sınırlılığı, çalışmanın sadece Antalya bölgesindeki beş yıldızlı otel işletmelerindeki işgörenlere yönelik uygulanmasıdır. Gelecek araştırmalarda farklı bölgelerdeki otel işletmelerinde çalışma gerçekleştirilmesinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Yönetici Korkusu ve Korku Kültürü Arasındaki İlişkide İşgören Kişilik Özelliklerinin Düzenleyici Rolü” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Appelbaum, S. H., Bregman, M., & Moroz, P. (1998). Fear as a strategy: Effects and impact within the organization. *Journal of European Industrial Training*, 22(3), 113-127. <https://doi.org/10.1108/03090599810207944>
- Arthur, W., & Graziano, W. G. (1996). The five-factor model, conscientiousness, and driving accident involvement. *Journal of Personality*, 64, 593-618. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1996.tb00523.x>
- Ashkanasy, N. M. & Nicholson, G. J. (2003). Climate of fear in organizational settings: construct definition, measurement and a test of theory. *Australian Journal Of Psychology*, 55(1), 24-29. <https://doi.org/10.1080/00049530412331312834>
- Ballı, E. & Çakıcı, A. (2019). Karanlık liderlik: otel işletmelerinde bir araştırma. *Electronic Turkish Studies*, 14(2), 155-173. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14775>

- Brandão, C., Miguez, J., & McCluskey, U. (2016). The dynamics of fear in the workplace: The contribution of attachment theory to leadership training and behaviour. *Revista E-Psi*, 6(2), 4-25. <http://www.revistaepsi.com>
- Bulut, M. B., & Yıldız, M. (2020). Üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin yaşam doyumlarına etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 24(2). <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsadergisi/issue/56373/573229>.
- Burger, J. M. (2006). *Kişilik: Psikoloji biliminin insan doğasına dair söyledikleri*. (İ.D. Ergüvan-Sarioğlu, Çev.). İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- Costa, P.T. & McCrae, R.R. (1995). Domains and facets: hierarchical personality assessment using the revised neo personality inventory. *Journal of Personality Assessment*. (64)1, 21-50. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6401_2
- Cure, L. K. (2009). *Fear within the workplace: A phenomenological investigation of the experience of female leaders* (Unpublished Doctoral Dissertation), Capella University.
- Cüceloğlu, D. (2002). *İletişim donanımları*, Remzi Kitabevi.
- Çelik, K., & Kahraman, Ü. (2019). Okullarda korku kültürü ölçeği: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 319-333. <https://doi.org/10.17679/inuefd.537884>
- Dalgıç, A. (2019). Korku İkliminin Otel Çalışanlarının Pozitifliğine, Yaratıcılığına ve İşbirliğine Etkisi. *The Third International Congress on Future of Tourism: Innovation, Entrepreneurship and Sustainability* (75-82). Mersin: Turizm Fakültesi Yayınları
- De Lara, P. Z. M. (2006). Fear in organizations: Does intimidation by formal punishment mediate the relationship between interactional justice and workplace internet deviance? *Journal of Managerial Psychology*. 21(6). 580-592. <https://doi.org/10.1108/02683940610684418>
- Demir, M. (2017). *Örgüt kültürü ile örgütsel yapı arasındaki ilişkinin iki farklı ulusa ait işletmeler üzerinde karşılaştırmalı analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi.
- Durak, İ. (2018). *Korku kültürü ve örgütsel sessizlik*. Ekin Basım Yayın Dağıtım
- Ertürk, M. (2006). *İşletme biliminin temel ilkeleri*. Beta Basım Yayın Dağıtım
- Furedi, F. (2014). *Korku kültürü: risk almamanın riskleri*. (Çev. Barış Yıldırım). Ayrıntı Yayınları.
- Gosling, S. D., Rentflow, P. J. & Swann W. B. (2003). A very brief measure of the big-five personality domains, *Journal of Research in Personality*, 37, 504-528. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(03\)00046-1](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(03)00046-1)
- Graziano, W.G., Jensen-Campbell, A.L. & Hair, C.E. (1996). Perceiving interpersonal conflict and reacting to it: the case for agreeableness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(4), 820- 835. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.70.4.820>
- Grohol, J. M. (2020, February 10). The big five personality traits. <https://psychcentral.com/lib/the-big-five-personality-traits#In-Depth:-The-Big-5-Personality-Traits>

- Güler, A. (2001). Korku kültürü yerine değerler kültürü, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 193-203. <https://dergipark.org.tr/en/pub/aibuefd/issue/1507/18279>
- Güvenç, B. (1974). *İnsan ve kültür*. Remzi Kitabevi.
- Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: advancing conservation of resources theory. *Applied psychology*, 50(3), 337-421. <https://doi.org/10.1111/1464-0597.00062>
- John, O. P., Donahue, E. M., & Kentle, R. L. (1991). Big five inventory. *Journal of Personality and Social Psychology*. <https://doi.org/10.1037/t07550-000>
- John, O. P., Naumann, L. P. & Soto, C. J. (2008). *Paradigm shift to the integrative Big Five trait taxonomy: History, measurement, and conceptual issues*. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (114-158). New York, NY: Guilford Press.
- Kahraman, Ü. (2019). *Okul yöneticilerinin yönetim tarzı, örgüt DNA'sı ve örgütsel değişimin okullardaki korku kültürüne etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi.
- Kaşmer, T. (2009). *Korku kültürünün yönetim, çalışanlar ve işletme üzerindeki etkilerinin analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi.
- Kavak, H. (2015). *İşletmelerde korku kültürü ve yönetimi: Adıyaman ili örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Türk Hava Kurumu Üniversitesi.
- Kavak, H., & Çelik, M. (2020). İşletmelerde korku kültürü ve yönetimi. *Mecmua*, (9), 174-198. <https://doi.org/10.32579/mecmua.664215>
- Khalid, S. & Sekiguchi, T. (2019). The mediating effect of glass ceiling beliefs in the relationship between women's personality traits and their subjective career success. *NTU Management Review*, 29(3), 193-220. [https://doi.org/10.6226/NTUMR.201912_29\(3\).0006](https://doi.org/10.6226/NTUMR.201912_29(3).0006)
- Kırel, Ç. (1998). *Örgütlerde güç kullanımı, çalışanların algıladıkları güç ve tepkileri üzerinde bir uygulama*, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Koçel, T. (2005). *İşletme yöneticiliği*, Arıkan Basım Yayım Dağıtım.
- Kopelman, R.E., Prottas, D.J. & Falk, D.W. (2012). Further development of a measure of theory x and y managerial assumptions, *Journal Of Managerial Issues*, 24(4), 450-470. <http://www.jstor.org/stable/43488151>.
- Kozma, A., Stone, S., & Stones, M. J. (2000). *Stability in components and predictors of subjective well-being (SWB): Implications for SWB structure*. In E. Diener and D. R. Rahtz (Eds.), *Advances in quality of life theory and research*. London, England: Kluwer Academic. https://doi.org/10.1007/978-94-011-4291-5_2
- Larsen, R. J., & Buss, D. M. (2010). *Personality psychology: domains of knowledge about human nature*. London, England: McGraw Hill.

- McCrae, R. R., Jang, K. L., Livesley, W. J., Riemann, R. & Angleitner, A. (2001). Sources of structure: Genetic, environmental and artifactual influences on the covariations of personality traits. *Journal of Personality*, 69 (4), 511-535. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.694154>
- McCrae, R. R., & Terracciano, A. (2005). Universal features of personality traits from the observer's perspective: Data from 50 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(3), 547-561. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.694154>
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (2007). Brief versions of the NEO-PI-3. *Journal of Individual Differences*, 28(3), 116-128. <https://doi.org/10.1027/1614-0001.28.3.116>
- Morgan, C. T. (2015). *Psikolojiye giriş*. Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Orhun, B. N. & Meriç, S. (2019). *Turizm işletmelerinde korku kültürü ve yönetimi*. İçinde: A. Faruk, Ö. Songül, Ş. Sedat, K.A. Hacer (Editörler). Turizm Araştırmaları. (45-62). Paradigma Akademi.
- Özpolat, A., & Sevim, Y. (2017). Örgütsel korkunun sosyal sermaye üzerindeki etkisi (Fırat Üniversitesi Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (54), 603-616. <https://doi.org/10.17719/jisr.20175434625>
- Paşaoğlu, D., Tokgöz, N., Şakar, N., Ergun Özler, N.D. & Özalp, İ. (2013). *Yönetim ve organizasyon*. Anadolu Üniversitesi.
- Rachman, S. J. (1990). *Fear and courage*. WH Freeman/Times Books/Henry Holt & Co.
- Robbins, S. P. & Judge T. A. (2015). *Örgütsel davranış*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Simionel, A.B. (2011). Douglas McGregor theory X and theory Y, *Revista De Management Si Inginerie Economică*, 10(3), 229-234. <http://rmee.org/41engleza.htm>
- Sincer, S., & Baskan, G. A. (2017). Öğretim elemanları algılarına göre korku kültürü ile tükenmişlik arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(3), 462-472. <http://doi.org/10.5961/jhes.2017.223>
- Thongsukmag, J. (2003). *Fear in the workplace: The relationship among sex, self efficacy, and coping strategies*. (Unpublished Doctoral dissertation), Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2022, January 10). Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>
- Turan, M. (1994). *Kültür değişimleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Tutar, H. (2016). *Sosyal psikoloji*, Seçkin Yayıncılık.
- Üçok, T. (2006). *Liderlik ve yönetici davranış geliştirme: testler ve alıştırmalar*. Gazi Kitabevi.
- Yılmaz, F., & Göçen, S. (2015). Eğitim sisteminde korku kültürüne ilişkin öğrenci görüşleri. *Bilgisayar ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3 (6), 117-128. <https://doi.org/10.18009/jcer.20630>
- Zapiatis, A., & Constanti, P. (2012). Extraversion, openness and conscientiousness. *Leadership and Organization Development Journal*, 33(1), 86-104. <https://doi.org/10.1108/01437731211193133>

Extended Abstract

The main purpose of the research is to reveal the effect of hotel business employees' fear of managers on fear culture and to determine the moderator role of employee personality traits in this relationship. In addition, it is also among the other objectives of the research to determine what the fear situations are that the employees feel in the hotel businesses and how the employees who are exposed to the fear culture can react to this situation.

The data of the research were obtained from the participants through a questionnaire form using face-to-face and hand-off methods. The universe of the research consists of the employees in the hotel businesses operating in Antalya, but since it is not possible to reach all the employees in terms of temporal and financial reasons, sampling was carried out. The sample of the research consists of the employees in the 5-star hotel businesses operating in Antalya. The valid number of surveys is 387. Data collection activity was carried out between 6-12 February 2022.

Frequency analysis was performed to define the demographic characteristics of the participants. Explanatory factor analysis to determine the validity of the scales, correlation analysis to learn the relationship between variables and regression analysis with moderator variables to learn the moderator role of personality traits were performed. In addition, an independent sample t-test was applied to determine the difference between the perceptions of fear culture and fear of manager according to gender and marital status variables.

It has been concluded that employees often experience mobbing, fear of being wronged in salaries and bonuses. 58.7% of the employees do not accept the state of fear that exists at the expense of losing their rights. 23.3% of the employees accept the situation of fear in order not to lose their rights, and 18.1% of the employees prefer to continue their work without taking any attitude. While the perception of the fear of the manager of the employees differs significantly according to the marital status, there is no significant difference according to the gender. Married employees have a higher fear of managers than single employees.

According to the results of the correlation analysis, it was concluded that there is a positive, significant and moderate relationship between the fear of the manager and the culture of fear. It is seen that there is no significant relationship between the fear of the manager and the personality traits of responsibility, agreeableness, extroversion and openness to experience. It was concluded that there is a positive and significant relationship between fear of the manager and neuroticism. It has been observed that there is a negative and significant relationship between the culture of fear and the personality traits of responsibility, agreeableness, openness to experience and extraversion. It was determined that there was a positive and significant relationship between fear culture and neuroticism.

According to the results of the regression analysis with moderator variables, it is seen that the fear of the manager has a positive and significant effect on the fear culture. It was concluded that the regulatory role of extraversion and agreeable personality traits was negative, while the moderator role of neuroticism was positive. In addition, it has been determined that openness to experience and responsibility personality traits do not have a regulatory role.

This study has a unique value in terms of determining the factors that employees experience fear in hotel businesses, determining how employees respond to fear culture, investigating the effect of manager fear on fear culture and the moderating role of personality traits in this relationship. With the stated significance, this study differs from previous studies. In this respect, it is expected that this study will constitute a source for the literature.

In future studies, research can be conducted from different perspectives such as the effects of fear culture on organizational behaviors, the relationship between fear of making mistakes and change and fear culture. With such studies, it can be revealed that the concept of fear culture can be understood more clearly and how it is related

businesses in the Antalya region. It is thought that conducting studies in hotel businesses in different regions will contribute to the literature in future research.

Pişmanlığın Karanlık ve Aydınlık Yüzü: Yöneticilik Tecrübesi Odağında Nitel Bir Araştırma¹

Dark and Light Side of Regret: A Qualitative Research Focusing on Management Experience

Elif BAYGIN²

Fatih SOBACI³

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 08.07.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 20.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1142759

Atf / Citation: Baygın E. Ve Sobacı, F., (2022). “Pişmanlığın Karanlık ve Aydınlık Yüzü: Yöneticilik Tecrübesi Odağında Nitel Bir Araştırma” ODÜSOBİAD 12 (2), 735-752 Doi: 10.48146/odusobiad.1142759

Öz

Bu çalışmanın amacı, pişmanlık deneyimine sebep olabilecek etkenler ile söz konusu deneyimin sonucu gelişebilecek olumlu ve olumsuz tutumları, yöneticilik tecrübesi bulunan bireyler üzerinden açıklamaya çalışmaktır. Nitel yöntem kapsamındaki olgubilim deseninin tercih edildiği araştırmada veriler, yapılandırılmış görüşme (N=29) ve odak grup görüşmesi (N=5) teknikleri kullanılarak farklı il ve sektörlerde yöneticilik tecrübesi bulunan toplamda 34 katılımcıdan elde edilmiştir. Betimsel analiz ve içerik analizi uygulanan araştırmada geçerlilik ve güvenilirlik için gereken ölçütler sağlanmıştır. Analiz sonuçlarında, işe karşı olumsuz tutum yaratan pişmanlıklar 5 tema 19 kod; olumlu tutum yaratan pişmanlıklar ise 3 tema ve 11 kod ile temsil edilmiştir. Ulaşılan bulgular yazın ışığında tartışılmış, gelecek araştırmalar için öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pişmanlık, Yöneticilik Tecrübesi, Nitel Yöntem, İçerik Analizi, Betimsel Analiz

Abstract

The aim of this study is to try to explain the factors that can cause the regret experience and the positive and negative attitudes that may develop as a result of the regret experience. This aim has been tried to be achieved through the data obtained from individuals with managerial experience. In the research, the phenomenology design within the scope of the qualitative method was preferred. Data were obtained using structured interview (N=29) and focus group interview (N=5) techniques. Participants consist of 34 people with managerial experience in different provinces and sectors. In the research, descriptive analysis and content analysis were applied, and the necessary criteria for validity and reliability were provided. As a result of the analysis, regrets that create negative attitudes towards work were represented by 5 themes and 19 codes and regrets creating a

¹ Bu araştırma, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 20/07/2022 tarih ve 10.04 sayılı kararı ile etik yönden uygun bulunmuştur.

² Psikolog, Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, Tokat, e-mail: elif008@windowlive.com, ORCID ID: 0000-0001-8037-5811

³ Sorumlu yazar: Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat, e-mail: fatih.sobaci@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2261-5079

positive attitude were represented by 3 themes and 11 codes. The findings were discussed within the scope of literature, and suggestions were developed for future research.

Keywords: *Regret, Management Experience, Qualitative Method, Content Analysis, Descriptive Analysis*

Giriş

Sahip olduğu düşünme ve muhakeme yeteneği sayesinde diğer canlılardan ayrılan insan, yaşamında karar vermesi gereken pek çok durumla karşı karşıya kalmaktadır. Söz konusu kararların bazıları (örn.; eğitim, meslek ve eş seçimi) yaşamda önemli etkiler oluştururken bazıları ise sonrası için etki alanı daha sınırlı olan gündelik özellikler (örn.; çay yerine kahve içmek, işe araçla değil yürüyerek gitmek) içermektedir. Bu noktada verilen karar her ne olursa olsun, sonucunda insanın mutlu hissetmesi kadar istenmedik bir sonuçla karşılaşması ihtimali de bulunmakta; ya da kişi arzu ettiği sonuca ulaşsa dahi farklı seçeneklerin olası sonuçlarını düşünerek tatmin duygusunu zedeleyebilmektedir. Verilmesi gereken büyüklü küçüklü kararların ve farklı seçeneklerin çok olduğu bu döngüde, insanlık tarihi kadar eski bir duygu (Daştan, 2014: 65-69) olan pişmanlığın deneyimi de kaçınılmaz hale gelmektedir. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde (2022a, b) pişman "yaptığı bir işin veya davranışın olumsuz sonucunu görerek üzülen, nadim" şeklinde tanımlanırken, pişmanlık ise "pişman olma durumu, nedamet" olarak ele alınmaktadır. Bahsi geçen tanımlamalar özelinde pişmanlık için tamamlanmış ya da tamamlanmamış bir eylemin olması, ilgili eylem üzerinde sorumluluk hissedilmesi, eylemin mevcut ya da olası sonuçları üzerinde farkındalık gelişmesi ve karşılaştırma yapılması, nihayetinde olumsuz şekilde değerlendirilebilecek –hissin başlangıcı açısından- bir duygulanımın ortaya çıkması gerekmektedir.

Pişmanlıkla ilgili ilk bilimsel yaklaşımların temelleri, ekonomi (Bell, 1982: 961; Loomes ve Sugden, 1982: 808) ve psikoloji (Kahneman ve Tversky, 1982: 160; Landman ve diğerleri, 1995: 87) alanlarında yapılmış araştırmalara dayanmaktadır. Özellikle ortaya çıkış süreci özelinde yaşamın hayli içerisinde olan bu deneyim, hiç kuşkusuz sosyal bir canlı olan örgütteki insan davranışlarını konu alan örgütsel davranış disiplini için de önem arz etmektedir. Nitekim yazında pişmanlığı örgüt perspektifinden inceleyen araştırmalar (Wong ve Kwong, 2007: 551; Carmen ve Wong, 2008: 45; Bagger ve diğerleri, 2014: 304) bulunmaktadır. Bununla birlikte mevcut araştırmada pişmanlık deneyiminin dinamikleri, nitel yöntem çerçevesinde yöneticilik tecrübesi üzerinden ele alınmaktadır. Böylece karar verici vasıfları açısından yöneticiliği tecrübe etmiş bireylerin örgüt içinde pişmanlık deneyimleme potansiyelleri ile bu deneyimin olası yıkıcı ve yapıcı etkilerine, sosyal gerçekliği derin anlamlar ve bağlamlar odağında aydınlatmaya çalışan nitel yöntem yardımıyla dikkat çekmek hedeflenmektedir.

Yöneticiler, örgüt çatısı altında sahip oldukları konum gereği sıklıkla karar vermek ve verdikleri kararların sonuçlarını değerlendirmek durumundadır. Dolayısıyla söz konusu kişiler gerek karar noktasındaki yetkileri gerekse kararları üzerinde hissettikleri sorumlulukları özelinde örgütler için önemli etki alanlarına sahiptir. Bu açıdan yöneticileri, örgüt içerisinde doğası gereği pişmanlık deneyimiyle karşılaşma ihtimali en yüksek grup olarak değerlendirmek mümkündür. Bahsi geçen

nedenlerle, yöneticilik süresince pişmanlık yaşanmasına vesile olan durumlara ve pişmanlık sonrası verilen reaksiyonların bir kısmına ışık tutmak hem ilgili deneyimin tekrarlanmaması için gereken farkındalığın kazanılmasına hem de tekrarlanırsa dahi pişmanlığın olası dönüştürücü gücünün keşfedilmesine imkân sağlaması açısından değerlidir. Bu yaklaşımla araştırmanın keşifsel ve diyalektik çıktılarının, yöneticilik tecrübesine sahip bireylerden yola çıkarak pişmanlık üzerine durum tespiti yapması; daha genellenebilir sonuçlar üretebilecek çalışmalara ise ilham vermesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Öte yandan araştırma özgün değerini, yerli yazında yöneticiliği tecrübe eden bireyler üzerinden pişmanlığı inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamasından almaktadır. Bahsedilenler ışığında ulaşılan sonuçların araştırmacılara ve uygulayıcılara katkı sağlaması beklenmektedir.

Kavramsal Çerçeve

1. Pişmanlık

Pişmanlık, bireyin farklı davranışları mevcut durumunun daha iyi olabileceğini fark ettiğinde ya da hayal ettiğinde hissettiği olumsuz bilişsel temelli bir duygu (Zeelenberg, 1999: 326) olarak ifade edilmektedir. Tanımından hareketle pişmanlık, sonuçların karşılaştırmalı değerlendirilmesi (karşı-olgusal düşünme deneyimi; Buchanan ve diğerleri, 2016: 276) ve kötü bir seçim yapmaktan dolayı kendini suçlama (duygu deneyimi) ile bağlantılı iki bileşeni içermektedir. Kimi durumlarda söz konusu iki bileşen pişmanlığın doğmasına birlikte neden olurken kimilerinde bileşenlerden yalnızca biri pişmanlığa zemin hazırlayabilmektedir. Örneğin; alkollü araç kullanan ve sorunsuz şekilde evine ulaşan birey, her ne kadar olumsuz bir sonuçla karşılaşmamış olsa da bir süre sonra yaptığı eylemin hatalı olmasından dolayı kendini suçlayıp, pişmanlık duyabilmektedir. Ya da konuyla ilgili pek çok uzmandan görüş almasının ardından çocuğuna aşı yaptıran bir ebeveyn, aşı sonrası yan etkiler görülse dahi sağduyulu davrandığı düşüncesinin beraberinde gelişen muafiyet hissiyle birlikte kendini iyi hissedebilmektedir (Connolly ve Zeelenberg, 2002: 212-213). Bahsedilenlerden yola çıkarak, pişmanlık ile yapılan seçimlerde hissedilen sorumluluk arasında güçlü bir ilişki bulunduğunu ve karar sonuçları kadar süreçlerinin de pişmanlık üzerinde etkili olduğunu ifade etmek mümkündür.

Yapılan yazın incelemesinde eylemin eylemsizliğe (Kahneman ve Tversky, 1982: 160); eylemsizliğin eyleme (Zeelenberg ve diğerleri, 2002: 315) göre; ayrıca kısa vadede eylemin, uzun vadede ise eylemsizliğin (Gilovich ve diğerleri, 1998: 605) daha fazla pişmanlıkla ilişkilendirildiğine yönelik çalışmalara rastlanmıştır. Öte yandan pişmanlık, biliş temelli olumsuz duygusal bir deneyim olmakla birlikte sonraki davranışları motive edici, yönlendirici bir güce de dönüşebilmektedir. Bu kapsamda gelecekte pişmanlık yaşanmaması (beklenen pişmanlık) adına kararlar daha nitelikli planlanırken, geçmişe dönük pişmanlıklar ise iyileştirici eylemlere yönelimi teşvik edebilmektedir. Bahsi geçen yönüyle pişmanlık, geçmiş ve gelecek arasında adeta bir köprü kurmaktadır (Zeelenberg ve Pieters, 2007: 10). Başka bir deyişle bireysel, çevresel, kültürel ve bağlamsal etkenler çerçevesinde pişmanlığın; bireyi olumsuz olduğu kadar olumlu tutum ve davranışlara da yöneltme potansiyeli taşıdığı söylenebilmektedir.

Araştırma Yöntemi:

Bu araştırmada, insanların belirli bir araştırma konusunu nasıl deneyimlediğine dair karmaşık (complex) metinsel açıklamalar sağlama yeteneği ve bunun beraberinde getirdiği güç nedeniyle nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma, bir konunun "insana ait" yanı, başka bir ifadeyle bireylerin genellikle çelişkili davranışları, inançları, görüşleri, duyguları, ilişkileri hakkında bilgiler sağlamak ve soyut faktörlerin belirlenmesinde de etkili olabilmektedir (Mack ve diğerleri, 2005: 1-2).

1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada, iş hayatında yaşanan pişmanlıklar ve bunların örgütlere etkilerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu nedenle araştırmada fenomenoloji (olgubilim) deseni kullanılmıştır. Fenomenoloji, bireyin davranışlarını anlayabilmek için, bireyin kendine özgü algılayış ve yaşantısının bilinmesi gerektiğini savunmaktadır. Bireyin davranışını şekillendiren en önemli etken, kişinin kendini ve çevresini o andaki anlamlandırış biçimi, başka bir ifadeyle bireyin o andaki fenomenidir. Fenomenoloji deseni, farkında olduğumuz; fakat derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olguları ön plana almaktadır (Sığı, 2021: 186). Bu çerçevede fenomenolojik araştırmalarda araştırılacak "fenomene" vurgu yapılarak katılımcıların bu fenomene ilişkin algıları ve bakış açıları, bu fenomeni nasıl anlamlandırdıkları, fenomeni nasıl deneyimledikleri ve bu deneyimlerini nasıl betimledikleri üzerine odaklanılmaktadır. Odaklanılan bu fenomen; bir kavram, bir düşünce ya da bir duygu olabilmektedir (Tekindal ve Uğuz Arsu, 2020: 158-159).

2. Katılımcıların Belirlenmesi

Araştırmaya dâhil edilecek katılımcıların belirlenebilmesi için amaçlı örneklem yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme (Teddlie ve Yu, 2007: 81) kullanılmıştır. Nitel araştırmaların gelişim süreciyle ortaya çıkmış amaçlı örnekleme (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 118), bu araştırmaların bir olguyu netleştirebilecek ve derinleştirebilecek olan belirli olgu ya da olayı elde etmeye dönük örnekleme belirleme amacına (İslamoğlu, 2011: 189) en uygun yöntem olduğu düşünülerek tercih edilmiştir. Maksimum çeşitlilik örnekleme, görece küçük bir örnekleme oluşturarak bu örnekleme çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmayı amaçlamaktadır. Daha net bir ifadeyle amaç; genelleme yapmak için çeşitlilik sağlamak değil, çeşitlilik gösteren durumlar arasında ne tür ortaklık veya benzerliklerin (aynı ölçüde farklılıkların) var olduğunu bulmaya çalışmak ve ortaya çıkan çeşitliliğe göre problemin farklı boyutlarını ortaya koymaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 119-120).

Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünün ne kadar olması gerektiği yönündeki soruya farklı cevaplar verilse de (örn. Patton, 1990: 169; Gentles vd., 2015: 1783), verilecek en iyi cevap, bunun duruma bağlı olarak değiştiği yönündedir (Neuman, 2020: 426). Bahsedilen durum ise, araştırma hedefleri ve çalışma popülasyonunun özellikleri (büyüklük ve çeşitlilik gibi) tarafından belirlenmektedir (Mack ve diğerleri, 2005: 5). Bu araştırmada, insandan insana çok farklılık gösterebilecek pişmanlıklar, iş hayatına dönük olarak incelenmeye çalışıldığı için mümkün olduğunca çeşitlilik sağlamak öncelenmiş ve katılımcılar bu düşünceye göre belirlenmiştir. Çeşitliliğin, çok fazla insanla muhatap olmaları ve çok sayıda karar verme durumunda kalmaları nedeniyle yöneticilerden sağlanabileceği düşünülmüş ve katılımcılar araştırmacıların sosyal ağlarından yöneticilik tecrübesine sahip çalışanlar arasından, ayrıca mümkün olduğunca farklı il ve sektörden seçilmiştir. Pişmanlık konusu, kişiler tarafından rahatlıkla ifade edilemeyecek bir konu olabileceği için, sosyal ağlar bu konuda güvenin tesisi için kullanılmış, ayrıca katılımcıların görüşme yapma ve sürece katılma isteklilikleri öncelikle dikkate alınmıştır. Yukarıda açıklanan bilgiler ve araştırmanın amacı çerçevesinde görüşlerine başvurulmuş 34 katılımcı 30-67 yaş (ortalama 39) ve 1-36 yıl (ortalama 19) tecrübe aralıklarında dağılım göstermektedir. Katılımcıların yalnız 5'i kadın olup, bu durum yönetici dağılımında erkek egemen bir yapının yansıması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca kadın katılımcıların görüşme formlarını yanıtlamakta daha çekimser kaldıkları da gözlemlenmiştir. Katılımcılar; eğitim sektörü ağırlıkta olmak üzere bankacılık, hizmet, perakende, iletişim ve perakende sektörlerinde çalışmakta ve yine çoğunluğu Tokat'ta olmak üzere Samsun, Ordu, Bursa, Giresun ve Erzurum'da ikamet etmektedirler. Araştırma etiği gereğince katılımcıların (K1, K2, ...) gizliliği öncelenmiş ve araştırmada isimlerine yer verilmemiştir.

3. Veri Toplama Araçları ve Veri Toplama Süreci

Katılımcıların araştırma sorularına ilişkin görüşlerine ulaşmak amacıyla veri toplama aracı olarak görüşme ve odak grup görüşmesi teknikleri kullanılmıştır. Görüşmeler, görüşülen kişilerin konulara ilişkin algılarını ve tutumlarını elde etmek için sıklıkla kullanılan nitel bir araştırma yöntemidir. (MacDonald ve Headlam, 2008: 39). Görüşmeler, özellikle hassas konular araştırılırken, bireylerin kişisel geçmişleri, bakış açıları ve deneyimleri hakkında veri toplamak için idealdir (Mack ve diğerleri, 2005: 2). Görüşmelerle ilgili temel mesele, konuşacak kilit kişilerin kim olduğu ve ne tür bir görüşme kullanılacağı konusunda karar vermektir (MacDonald ve Headlam, 2008: 40). Bu araştırmada 4'ü demografik olmak üzere toplam 10 açık uçlu sorudan oluşan yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. "İş hayatınıza geriye dönüp baktığınızda pişmanlık yaşamınıza neden olan durumlar/olaylar nelerdir? Lütfen belirtiniz." gibi soruların yer aldığı görüşme formu, ikisi örgütsel davranış alanında ve diğer ikisi nitel araştırma yöntemleri konusunda uzman dört öğretim üyesi tarafından ayrıntılı olarak incelenmiş, soruların araştırmanın amacına uygunluğunu artırmak amacıyla uzman görüşleri doğrultusunda gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Online bir veri toplama sitesinde (Surveyey.com) hazırlanan formlar, katılımcılara link bağlantısıyla elektronik ortamda ulaştırılmıştır. Bu süreç öncesinde katılımcılarla iletişime geçilmiş; araştırmaya katılımın gönüllülüğü, toplanan veriler ve katılımcıların gizliliği, verilerin yalnızca araştırma amacı

çerçevesinde kullanılacağı hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca araştırma ve sorularla ilgili bilgilendirmeler yapılmış, diledikleri zaman konuyla ilgili iletişime açık olduğu belirtilmiştir. Görüşmeler genellikle yüz yüze, telefon görüşmesi (Mack ve diğerleri, 2005: 29) veya internet üzerinden görüntülü olarak gerçekleştirilirken, bu çalışmada konunun hassasiyeti nedeniyle katılımcıları rahat hissettirmek ve yine konunun kapsamı gereği kısa sürede mümkün olduğunca çeşitli cevaba ulaşmak amacıyla yazılı olarak gerçekleştirilmiştir. Cevapların kim tarafından gönderildiğinin anlaşılması için ulaşılması düşünülen katılımcı sayısından çok daha fazlasına görüşme formu gönderilmiştir. Yazılı görüşmenin muhtemel kısıtlarını azaltmak amacıyla görüşme formuna daha detaylı bilgi paylaşmak isteyen katılımcıların iletişim bilgisi paylaşmaları istenmiş ve bu kişilerle iletişime geçilmiştir. Görüşme formunu cevaplayan toplam 29 katılımcının yedisi bilgilerini paylaşmıştır.

Araştırmanın verilerini çeşitlendirmek ve görüşmeden elde edilen verileri zenginleştirmek, ayrıca konuya ilişkin daha derin bilgilere ulaşmak amacıyla odak grup görüşme tekniğiyle de veri toplanmıştır. Odak grup görüşmesi, genellikle bir grup insanın belirli bir konu hakkında görüşlerini tartışmak üzere davet edilmesiyle yürütülen ve araştırılan konu hakkında zengin, derinlemesine materyal gerektiğinde uygulanan bir yöntemdir. Bir grubun parçası olmak genellikle bire bir görüşmeden daha rahat bir atmosfer yarattığı için, tartışma gruplarından toplanan bilgiler, katılımcılarla bire bir görüşme yapıldığından daha çeşitli veriler sunabilmektedir (MacDonald ve Headlam, 2008: 43). Bu avantajları nedeniyle tercih edilen grup görüşmesi 5 katılımcı ile Skype yazılımı üzerinden gerçekleştirilmiş ve toplam 113 dakika sürmüştür. Grup görüşme, katılımcıların rızası ile kayıt altına alınmış, ayrıca görüşme esnasında katılımcıların görüşleri araştırmacı tarafından özenle not alınmıştır. Araştırmada ulaşılan tüm veriler 2022 yılı Şubat ayı içinde toplanmıştır.

4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında ulaşılan verilerin analizi, nitel veri analiz yöntemlerinden betimsel analiz ve içerik analizi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Betimsel analiz, elde edilen verilerin daha önce belirlenmiş olan temalar çerçevesinde özetlenmesi ve yorumlanmasına dönük bir yaklaşımdır. Katılımcıların görüşlerini yansıtabilmek için doğrudan alıntılara yer verilen bu yöntemde amaç, elde edilen bulguların düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya aktarılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 239-240). Bir metnin içeriğini görmemize ve açığa çıkarmamıza olanak sağlayan içerik analizinde (Neuman, 2020: 589) ise veriler daha derin işlemlere tabi tutulmakta ve betimsel analizde fark edilemeyen kavram ve temalar keşfedilmektedir. İçerik analizinin özünü, benzerlik gösteren verileri okuyucunun anlayabileceği şekilde belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek, anlaşılabilirliği artıracak şekilde düzenleyerek yorumlamak oluşturmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242). Başka bir anlatımla, araştırmacının elde ettiği tüm veriler ve edindiği gözlemler araştırmanın amacı temelinde temalar ve kodlar üzerinden tasvir edilmektedir. İçerik analizinin kullanıldığı bir araştırma, katılımcıların verdiği yanıtlardan ve araştırmacının gözlemlerinden ortaya çıkan ana temaları belirlemek için verilerin içeriğinin analiz edilmesini amaçlamaktadır (Kumar, 2011: 332-333).

Bu kapsamda araştırma sürecinde elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve analizler bilgisayar destekli nitel veri analizi programı olan, MAXQDA Analytics Pro ile gerçekleştirilmiştir. Bunun için öncelikle görüşme ve odak grup görüşmesi kapsamında ulaşılan yanıtlar çok defa okunmuş, dikkat çeken hususlarda notların da alındığı ve iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı değerlendirilen bu süreç sonrası kodlama işlemlerine başlanmıştır. Aralarında benzerlik ve ilişki olduğu görülen kodlar bir araya getirilerek temalar oluşturulmuş, bu süreçte araştırmacılar arasında yüksek uyumun sağlandığı görülmüştür. Elde edilen kod ve temalar eşliğinde katılımcıların pişmanlıkları ve bu pişmanlıkların iş ve örgüte yansımaları değerlendirilmiştir.

5. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Geçerlilik kavramı, araştırma sonuçlarının doğruluğu ile ilgilidir ve ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı olguyu doğru ölçmesini ifade etmektedir. Geçerlilik, iç ve dış geçerlilik olmak üzere iki başlıkta ele alınmaktadır. İç geçerlilik, araştırma sürecinin çalışılan gerçekliği ortaya çıkarma düzeyini ve ölçülmek istenen olguyu ne derece ölçtüğünü gösterirken; dış geçerlilik, elde edilen sonuçların benzer grup ve ortamlara aktarılabilirlik derecesini göstermektedir (Sığırı, 2021: 155). Fakat nitel araştırmanın doğasına uygun olarak iç geçerlik yerine “inanırlık” ve dış geçerlik yerine “aktarılabilirlik” kavramları kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 277).

Araştırmalar açısından diğer bir önemli kavram olan güvenilirlik, sağlamlık veya tutarlılığa vurgu yapmakta; aynı şeyin tekrarlandığını ve aynı ya da çok benzer koşullar altında yeniden gerçekleştiğini ima etmektedir (Neuman, 2020: 351). İnsan davranışlarının durağan olmaması sebebiyle nitel bir araştırmanın tekrarlanması halinde aynı sonuçlar ortaya çıkmayabilmektedir (Merriam, 2015: 212). Bu nedenle nitel araştırmalarda iç güvenilirlik yerine “tutarlık” ve dış güvenilirlik yerine “teyit edilebilirlik” kavramlarının kullanımının daha uygun olduğu belirtilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 277).

Araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğinin tesisi için Erlandson ve diğerleri (1993) tarafından belirtilen (akt. Yıldırım ve Şimşek, 2016: 277-285) yöntemler araştırma sürecinde göz önünde bulundurulmuş ve uygulanmaya dikkat edilmiştir. Bu kapsamda iç ve dış geçerliliği sağlamak amacıyla; katılımcılarla veri toplama araçlarının imkan verdiği ölçüde uzun süreli etkileşime girilmiş, ulaşılan verilere eleştirel gözle bakılmış, alınan cevapların yeterlilik düzeyi ve gerçeğe uygun olup olmadığı sorgulanmış, katılımcılardan mümkün olduğunca çok görüş alınmış, araştırmanın tüm süreçlerinde hem alan hem de nitel yöntem konusunun uzmanlarıyla ve geri dönüş yapma imkanı bulunan katılımcılarla görüş alış-verişinde bulunulmuş, ulaşılan sonuçlar araştırma kısıtları el verdiği ölçüde detaylı ve anlaşılır olarak sunulmuş, betimlemelere yer verilmiş ve amaçlı örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada iç ve dış güvenilirliği sağlamak için ise veriler katılımcılar üzerinde farklı bir etki yaratmayacak şekilde toplanmış, verilerin kodlanma sürecinde titizlik gösterilmiş, gerekli durumlarda alan ve yöntem uzmanlarına danışılmış, veriler sonuçlarla ilişkilendirilmiş ve araştırma verileri kayıt altına alınarak saklanmıştır.

Bulgular

Araştırma kapsamında, yöneticilik tecrübesine sahip çalışanların yaşadıkları pişmanlıkların neler olduğu ve bunlardan hangilerinin, işe karşı olumlu ve/veya olumsuz (literatürde yer alan bilgiler ışığında) tutum geliştirme yönünde etki yarattığı sorularına cevap aranmıştır. Bu kapsamda ortaya çıkan tema (ör. toksik liderle çalışmak) ve kodlar (örn. motivasyon düşüklüğü) ile bunlara ilişkin frekanslar (MAXQDA Analytics Pro yazılımı kullanılarak) görsel ve grafik olarak ilgili başlık altında sunulmuştur. Tema ve kodlarda yer alan frekanslar, kaç katılımcının bu tema ve koda dönük ifadeler kullandığını, yani verilerde tekrarlanma sayısını ifade etmektedir. Ulaşılan bulgular bu bağlamda aşağıda sunulmuştur.

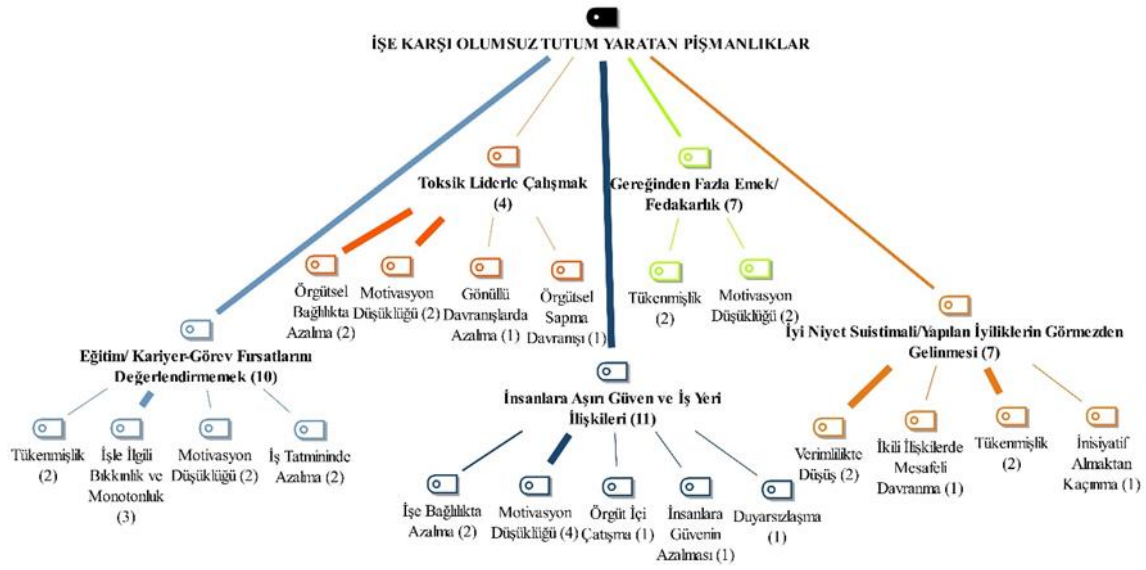
1. İşe Karşı Olumsuz Tutum Yaratan Pişmanlıklar

İş karşı olumsuz tutum yaratan pişmanlıklar, elde edilen veriler ışığında belirlenmiş ve konuyla ilgili yazın bilgileri çerçevesinde şekillendirilmiş tema ve kodlar üzerinden tanımlanmıştır. Gerçekleştirilen içerik analizi sonucunda bu kategori kapsamında verilerden 5 tema ve 19 kod elde edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar Görsel 1'de sunulmuştur. Görselde yer alan temalar, katılımcıların yaşadıkları pişmanlıklar; kodlar ise bu pişmanlıkların neden olduğu işle ilgili olumsuz tutumları ifade etmektedir. Her frekans, o tema/kodun kaç katılımcı tarafından ifade edildiğini göstermektedir.

"İnsanlara Aşırı Güven ve İş Yeri İlişkileri" kaynaklı pişmanlıklar, katılımcıların işlerine karşı olumsuz tutum sergilemelerine neden olan pişmanlıkların başında gelmektedir. Bu pişmanlığın katılımcıların çoğunlukla motivasyonlarını düşürdüğü ve işe bağlılıklarını azalttığı görülmektedir. Bu temaya dayanak oluşturan katılımcı görüşlerinden birinde K5 şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Çok az süren idarecilik dönemimde güzel şeyler yapmaya, arkamda güzel eserler kalmasına, insanlar üzerinde sahici izler kalmasına çalıştım. Ancak orada da insanlara çok güvenmek, her türlü fedakarlığı ve vericiliği kendi üzerime aldığım için pişmanlık duyuyorum. Çünkü insanlar senin fedakarlığını, kendinden vermişliğini görmüyorlar. Astlarımdan da üstlerimden de benzer muameleler gördüm..."

Görsel 1. İşe Karşı Olumsuz Tutum Yaratan Pişmanlıklara İlişkin Tema/Kod Örüntüsü ve Frekanslar

İnsanların karşılıklarına çıkan “Eğitim/Kariyer- Görev Fırsatlarını Değerlendirmemeleri”, işe karşı olumsuz tutum yaratan diğer önemli bir pişmanlık olarak görülmektedir. Bu durumun, işe karşı bıkkınlık ve monotonluk hissi başta olma üzere çeşitli olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir. Bu durumların yansımaları, örnek katılımcı görüşlerinde kendini net olarak göstermektedir.

“Bir akşam üç arkadaş, çalıştığımız kurumun içimize sinmeyen yönlerini konuşup, biz bu kurumdan nasıl kendimizi kurtarırız gibi tekrarlayan bir gündemin tekrarını konuşuyorduk. Bir kişi bizi yan masada epey dinlemiş, iyi de dinlemiş (gülerek), bütün anlattıklarımızı anlamış (gülerek), o kişi X’in genel müdür yardımcısıymış. Geldi, kartını verdi ve ‘arkadaşlar kafanızdaki soru işaretleri sizin hayatınızı oldukça meşgul etmiş, sizin gibi arayış içindeki arkadaşları görünce tanışmak istedim, iş arayışınız varsa hepimizi davet ediyorum, gelin görüşelim.’ dedi. Hayatımdaki en büyük pişmanlıklardan biridir. Biz, o gençlik toyluğu ile o fırsatı teptik. Hep düşünürüm, gitseydik nasıl bir teklif ve pozisyon önerilirdi, şu an ülkenin en büyük şirketlerinden biri olan o işte hangi statüde olurdum, sorguluyorum. Daha sonra da iş arayışlarımız sürdü, aynı sektörde başka bir firmaya başladım; ama orda da bana teklif edilen görevler arasından sonradan bana daha uygun olduğumu düşündüğüm pozisyonu ön görememek ve o kararın yansımalarından dolayı her gün pişmanlık duymak da büyük pişmanlıklarımdandır. Ben Çengelköy’den vapura binip de boğaz hattından Karaköy’e işe gelen tekstil işçisinden bile daha huzursuzdum. Yani belki Mahmutpaşa’ya insanlar işçilik yapmaya geliyorlardı, gülüyorlardı, o atmosferi hatırlıyorum, insanlar neşeliydi; ama ben nerdeyse vapuru durduracak, geri geri itecektim, ayaklarım değil ruhum çekmiyordu...” (K19)

"İyi Niyet Suistimali ve Yapılan İyiliklerin Görmezden Gelinmesi" ile "Gereğinden Fazla Emek ve Fedakarlık", katılımcılarda pişmanlık yaratan, ayrıca devamında tükenmişlik, motivasyon kaybı ve verimlilikte düşüş gibi etkiler oluşturan durumlar olarak görülmekte, bu durum katılımcı görüşlerinde de kendisini göstermektedir.

"...Özellikle idareciliği bıraktıktan sonra pek çok iyilik yaptığım hizmetli ve memur seviyesindeki kişilerin dahi karşılaştığım bazı ortamlarda yokmuşum gibi davranmalarını fark ettim... Kendi hayatımdan yaptığım özveri için değip değmediği konusunda iç muhasebem oldu. Elbette inancım gereği insanlar bilsin diye yapmamaya çalışıyorum... Ancak insanlardan en azından selam-sabah, hal-hatır sormak gibi insanî davranışlar da bekleniyor ve görülmeyince kırgınlık yaşanıyor... Ama tabi ki şunu itiraf etmeden geçmeyeyim, yukarıda saydığım pişmanlıklarına neden olan olaylar ilk meydana geldiklerinde çalışma şevkimi ciddi anlamda olumsuz etkiliyor hatta emeklilik yaşımı doldurmuş olsam emekli olmayı ciddi bir şekilde düşünmeme neden de oluyor..."(K31)

İşe karşı olumsuz tutum yaratan pişmanlıklar kategorisindeki son pişmanlık "Toksik Liderle Çalışmak"tır. Örgütsel bağlılıkta azalma ve motivasyon düşüklüğü gibi etkiler yarattığı araştırma bulgularına yansıyan bu pişmanlık, katılımcı görüşlerinde şöyle yer bulmaktadır:

"...Çünkü ben insanlarla onların menfaatini sürekli sağlamaya yönelik bir pozisyonu, sürekli onların çıkarlarını temin edecek iş birlikteliğini istemiyorum, böyle bir pozisyonda kalmak kısa da sürse bu beni çok yordu..."(K34)

2. İşe Karşı Olumlu Tutum Yaratan Pişmanlıklar

Katılımcıların sunduğu cevaplar çerçevesinde gerçekleştirilen içerik analizi sonucunda bu kategori kapsamında yer alan 3 tema ve 11 kod Görsel 2'de sunulmuştur. "İnsanlara Aşırı Güven ve İş Yeri İlişkileri"nden kaynaklı pişmanlıklar, işle ilgili olumlu tutum yaratan en önemli pişmanlık olarak verilere yansımaktadır. Adaleti önceleyerek verimliliği artırmak, iş ilişkilerinde daha özenli olmak ve işle ilgili süreçleri daha dikkatli yürütmek bu pişmanlığın bazı olumlu etkileri olarak belirtilmektedir. Örnek katılımcı görüşleri şu şekildedir:

"...Geçmişte pişmanlık yaşamama neden olan benzer olaylarla karşılaştığımda, olayı tek bir yönden değil de birçok açıdan değerlendirerek daha özenli kararlar almaya yöneltmiştir... Örgütsel iletişimin önemini kavramamı sağlamıştır. Bu sayede örgütte ilişkide olduğum taraflara karşı nasıl bir yaklaşım göstermem gerektiğini daha iyi kavradım." (K29).

"...kurumda insan ilişkilerinde yaşadığım pişmanlıklar, yeni kurum arayışlarına gitmeme, dolayısıyla kendimi yenilememe sebep oldu..." (K20)

Görsel 2. İşe Karşı Olumlu Tutum Yaratan Pişmanlıklara İlişkin Tema/Kod Örüntüsü ve Frekanslar

“İyi Niyet Suistimali ve Yapılan İyiliklerin Görmezden Gelinmesi”; daha titiz karar süreci, iletişime özen ve iş disiplininde artış yaratmak suretiyle çalışanlar üzerinde olumlu etki yaratan bir pişmanlık olarak tema ve kodlarda yer almıştır.

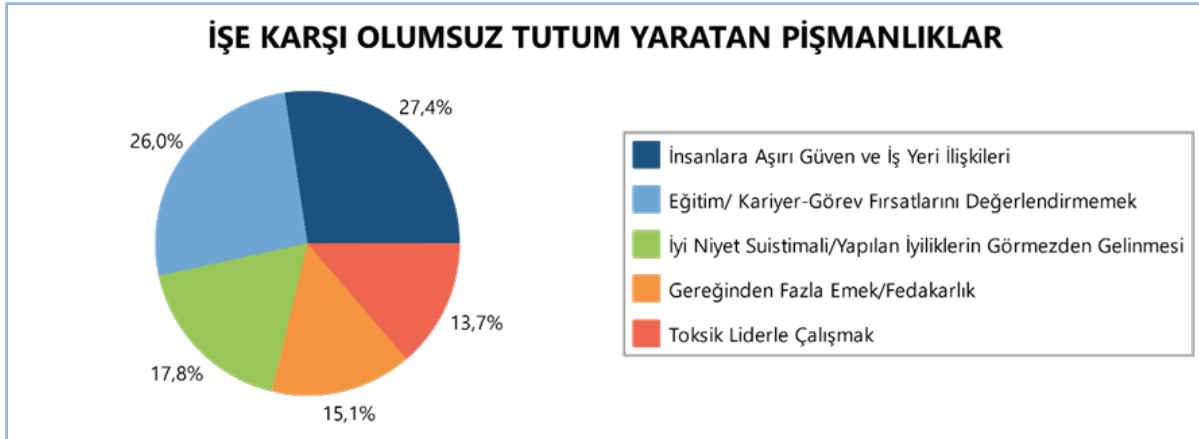
“...Kişilerin bizleri sadece kullanmak amaçlı iyi niyet göstermesi işlerinin görülmediği ya da uğraşp yapılamadığı anda yaptığınız onca yardımı, hizmeti görmezden gelmesi yaşadığım bir pişmanlıktır. Bu durum bende iş disiplini ve ciddiyet anlamında daha etkili oldu...” (K3)

İşle ilgili olumlu tutum yaratan son pişmanlık, “Hızlı Kararlar Almak” şeklinde bir temayı oluşturmaktadır. Katılımcılar, bu pişmanlığın daha fazla fikir alma ve daha doğru karar verme çabası üzerinden iş yapış sürecine olumlu katkı sağlayabildiğini belirtmişlerdir.

“...Bazı konularda hızlı karar vermiş olmaktan dolayı pişmanlık duyuyorum...” (K12)

“...ama artık grubun fikirlerini de alıp danışarak nihai karara ulaşıyorum...” (K4)

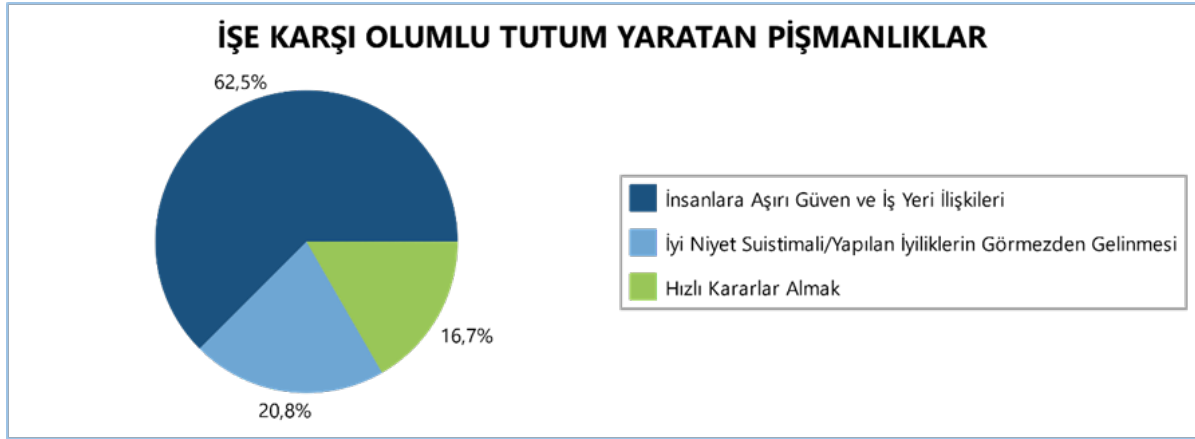
Araştırma sürecinde veriler ışığında ortaya çıkan temaların frekans yoğunluklarının daha net görülmesi ve karşılaştırmalı bilirlğin sağlanması amacıyla temalar ve her bir tema ile ilişkilendirilmiş kodların toplam yüzdelerini yansıtan grafikler Görsel 3 ve 4’te sunulmuştur.

Görsel 3. İşe Karşı Olumsuz Tutum Yaratan Pişmanlıklara İlişkin Tema/Kod İstatistikleri

Görsel 3 ve Görsel 4'teki istatistiksel değerlere bakıldığında hem olumsuz hem de olumlu tutum yaratan pişmanlıklar açısından, "İnsanlara Aşırı Güven ve İş Yeri İlişkileri" temasına ve bağlı kodlara dönük yoğunluk dikkati çekmektedir. Diğer dikkat çeken durum ise "İyi Niyet Suistimali ve Yapılan İyiliklerin Görmezden Gelinmesi"ne ilişkin pişmanlıklarla ilgilidir. Bu pişmanlığa ilişkin temalar da katılımcılar tarafından belirtilen ifadeler çerçevesinde her iki kategoride yer bulmaktadır. Özellikle olumsuz tutum yaratan pişmanlıklarda ön plana çıkan temalara dönük içerikleri barındıran 25 yıllık girişimci ve aynı zamanda eğitimci olan K32'nin odak grup görüşmesinde bir soru üzerine verdiği cevap, hem içerik hem de zıt alıntı kullanımı açısından değerli görülmektedir.

"Arkamda iz bırakacak bir şeyler için çalıştım hep, hep o ideal... Keyif yapayım değil, daha çok işçi çalıştırıyorum, öğrencilerime daha fazla ne öğretebilirim, acaba kendini keşfetmesine nasıl yol açarım... Bir insan eseriyle insan olur, insan olmak üretkenlikte yatıyor, çevrene, şehrine, ailine ne katabildiğin her zaman kişiyi rahatsız etmeli diye düşünüyorum, orda ben hiçbir zaman pişman olmadım, insan kendinden koparıp evrene yapıştırmalı bence, evet bu dünya düzeninde bu belki aptalca; ama biz değer kaynaklarımızdan bunu gördük, bize miras bırakılan o... Evet çevremden, eşimden çok emek vermek, diğerkâm olmakla ilgili eleştiriler, acabalar oldu; ama ben ondan hiçbir zaman pişman olmadım... İyi niyet, aslında tecrübe öncesi lazım olan bir erdem bizim için, bundan da vaz geçmemek lazım; ama tecrübe sonrası iyi niyet ya saflık ya gerçekleri görmezlik olabilir, burada insana göre davranmak gerekir..."

Görsel 4. İşe Karşı Olumlu Tutum Yaratan Pişmanlıklara İlişkin Tema/Kod İstatistikleri

Sonuç ve Öneriler

İnsan için önemli duygulardan biri olan pişmanlık, sosyal yapılar içerisinde (örn. Towers, 2016) ve karar süreçlerinde (Connolly ve Zeelenberg, 2002) önemli etkiler yaratabilmektedir. Söz konusu muhtemel etkiler, pişmanlıkları örgütler ve özellikle doğası gereği yöneticiler açısından da önemli kılmaktadır. Bu önemi nedeniyle araştırmada, yöneticilik tecrübesi sırasında yaşanabilecek pişmanlıkların neler olduğunu ve bunların olası etkilerini belirlemek amaçlanmıştır. Araştırma, olumlu duygusal deneyimlere odaklanıp, olumsuz duyguları sorunlu görme eğiliminin (King, 2001: 53-54) aksine bir içerikle, pişmanlıklara çok boyutlu bakmak noktasında bir farkındalığı yaratma ve yaşananların birer tecrübe olarak insan kaynağı bağlamında örgütlere aktarımını gerçekleştirme amacından da beslenmektedir.

Araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlar, yöneticilik tecrübesine sahip bireylerin (azalan sırayla) “İnsanlara Aşırı Güven ve İş Yeri İlişkileri”, “Eğitim/Kariyer-Görev Fırsatlarını Değerlendirmemek”, “İyi Niyet Suistimali/Yapılan İyiliklerin Görmezden Gelinmesi”, “Gereğinden Fazla Emek/Fedakarlık” ve “Toksik Liderle Çalışmak” konularında, olumsuz tutum gelişimine neden olan pişmanlık yaşadıklarını göstermektedir. Bu beş temanın işe dönük olumsuz etkilerine bakıldığında; motivasyon düşüklüğü, tükenmişlik ve işle ilgili bıkkınlık/monotonluğun ön plana çıktığı görülmektedir. İlgili sonuçlar, yöneticilerin işle ilgili olumsuz tutuma neden olabilecek pişmanlıklar yaşamamak için iş yeri ilişkilerine özen göstermeleri, kontrollü güveni ön planda tutmaları, iş tanımının ötesine geçen durumları iyi değerlendirmeleri ve üst yöneticilerinin toksik davranışlarına karşı dikkatli olmaları gerektiği yönünde birer öneri olarak değerlendirilmektedir. Örgütler ve yöneticiler açısından ise bu pişmanlıkların yaşanmaması ve yaşansa dahi olumsuz tutum yaratmaması noktasında gerekli düzenlemeleri yapmaları, ulaşılan sonuçları ilgili örgüt süreçlerinde göz önünde bulundurmaları önerilmektedir. Roese ve Summerville’in (2005: 1273) insanların en büyük pişmanlıklarının eğitim ve kariyer merkezli olduğu; ayrıca arkadaşlık ilişkilerinin de pişmanlık sebeplerinden biri sayıldığına işaret eden çalışmaları, konuya ilişkin iki temayla (eğitim/ kariyer-görev fırsatlarını değerlendirmemek,

insanlara aşırı güven ve iş yeri ilişkileri) paralellik göstermektedir. Yazında, diğer temalarla ilgili sonuçlara rastlanmamış olup; bu durum, çalışmanın özgün değerlerinden biri olarak belirtilebilir.

Araştırmada ulaşılan diğer sonuçlar, işe karşı olumlu tutum yaratan pişmanlıkları ortaya koymaktadır. Bu kapsamda "İnsanlara Aşırı Güven ve İş Yeri İlişkileri", "Hızlı Kararlar Almak" ve "İyi Niyet Suistimali/Yapılan İyiliklerin Görmezden Gelinmesi" konularında pişmanlıkların; adaleti önceleyerek verimliliği artırmak, iş ilişkilerinde daha özenli olmak ve işle ilgili süreçleri daha dikkatli yürütmek gibi olumlu tutumlara neden olduğu görülmektedir. Bahsedilen sonuçlar, pişmanlıkların olumlu etkilerinin olabileceğini göstermesi ve ulaşılmak istenen farkındalığa katkı sunması açısından değerli görülmektedir. "İnsanlara Aşırı Güven ve İş Yeri İlişkileri" ile "İyi Niyet Suistimali/Yapılan İyiliklerin Görmezden Gelinmesi" temalarının her iki pişmanlık kategorisi altında da yer alması, pişmanlıkların olumsuz olduğu kadar olumlu tutumlara da yol açabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Bu kapsamda; yöneticilerin pişmanlığa neden olabilecek süreçlere olabildiğince engel olmaları; fakat yaşanmışsa da pişmanlıkların olumlu anlamdaki dönüştürücü gücünü gözden kaçırmamaları önerilmektedir.

Ulaşılan sonuçlar, araştırma kapsamında yapılan önerilerin uygulanması sürecinde öncelikli olarak dikkat edilmesi gereken pişmanlıkları ortaya koymaktadır. Bu yönüyle araştırma, hayat tarafından bazen acı reçeteye sunulan ve yaşayan tarafından değerli bir tecrübe olarak arşive kaldırılan pişmanlıkları, katılımcıların arşivinden okuyucu ve uygulayıcıların hayatlarına aktarım rolü oynamaktadır. Bahsi geçen rol, araştırmanın en güçlü ve önemli yönü olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca araştırmacıların birinin hem alan uzmanı hem de psikolog olması, nitel araştırma sürecinin gerekliliklerine hakimiyeti artırması açısından çalışmanın güçlü yanlarından biri olarak yorumlanabilir.

Araştırma çıktılarının çeşitlendirilmesi amacıyla veriler, elektronik ortamda görüşme formları üzerinden yazılı olarak toplanmıştır. Verilerin çoğunun yüz yüze toplanmamasından kaynaklı muhtemel eksiklikler giderilmeye çalışılmış olsa da (odak grup görüşmesi aracılığıyla), bu durum araştırmanın kısıtı olarak değerlendirilebilir. Özellikle pişmanlıkların oluşturabileceği olumlu tutumlara ve kişilerin kendi hatalarından kaynaklanan pişmanlıklara yönelik verilere, yüz yüze görüşmelerde daha kapsamlı ulaşılabilecektir. Katılımcıların büyük kısmının erkeklerden oluşması, araştırmanın bir diğer kısıtıdır. Konunun yüz yüze görüşmeler odaklı karma yöntemlerle araştırılmasının daha zengin sonuçlar ortaya koyabileceği düşünülmektedir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: % 50, 2. Yazar: % 50, oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Pişmanlığın Karanlık ve Aydınlık Yüzü: Yöneticilik Tecrübesi Odağında Nitel Bir Araştırma” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Teşekkür

Araştırmanın analiz kısmında nitel analiz yöntemiyle ilgili değerli bilgileri ve engin gönlü ile çalışmamıza önemli katkılar sunan Dr. Öğr. Üyesi İsmail KABAN’a teşekkür ederiz.

Kaynakça

- Bagger, J., Reb, J. ve Li, A. (2014). Anticipated regret in time-based work-family conflict. *Journal of Managerial Psychology*, 29(4), 304-320.
- Bell, D. E. (1982). Regret in decision making under uncertainty. *Operations Research*, 30(5), 961-981.
- Buchanan, J., Summerville, A., Reb, J. ve Lehmann, J. (2016). The Regret Elements Scale: Distinguishing the affective and cognitive components of regret. *Judgment and Decision Making*, 11(3), 275-286.
- Carmen, K. ve Wong, K. F. E. (2008). Emotion and organizational decision making: The roles of negative affect and anticipated regret in making decisions under escalation situations. N. M. Ashkanasy ve C. L. Cooper (Eds.), *Research companion to emotion in organizations* (ss. 45-60). Edward Elgar Publishing.
- Connolly, T. ve Zeelenberg, M. (2002). Regret in decision making. *Current directions in Psychological Science*, 11(6), 212-216.
- Daştan, N. (2014). Cennetten kovulma motifinin semavî dinler ile bazı mitolojilerdeki (Sümer, Türk ve Yunan) görünümü. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (36), 61-81.
- Gentles, S. J., Charles, C., Ploeg, J. ve McKibbin, K. A. (2015). Sampling in qualitative research: Insights from an overview of the methods literature. *The Qualitative Report*, 20(11), 1772-1789.
- Gilovich, T., Medvec, V. H. ve Kahneman, D. (1998). Varieties of regret: A debate and partial resolution. *Psychological Review*, 105(3), 602-605.
- İslamaoğlu, A. H. (2011). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (SPSS uygulamalı)*, İstanbul: Beta Basım Yayım A.Ş.
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1982). The psychology of preferences. *Scientific American*, 246(1), 160-173.
- King, L. A. (2001). The hard road to the good life: The happy, mature person. *Journal of Humanistic Psychology*, 41(1), 51-72.

- Kumar, R. (2011). *Research methodology*. Sage Publication, Los Angeles-LondonNew Delhi-Singapore-Washington DC.
- Landman, J., Vandewater, E. A., Stewart, A. J. ve Malley, J. E. (1995). Missed opportunities: Psychological ramifications of counterfactual thought in midlife women. *Journal of Adult Development, 2*(2), 87-97.
- Loomes, G. ve Sugden, R. (1982). Regret Theory: An alternative theory of rational choice under uncertainty. *The Economic Journal, 92*(368), 805-824.
- MacDonald, S. ve Headlam, N. (2008). *Research Methods Handbook: Introductory guide to research methods for social research*. Centre for Local Economic Strategies.
- Mack, N., Woodsong, C., Macqueen, K.M., Guest, G. ve Namey, E. (2005). *Qualitative research methods: A data collector's field guide*. Family Health International (FHI).
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber* (S. Turan, Çev.) (3. baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Neuman, W. L. (2020). *Toplumsal araştırma yöntemleri, Nicel ve nitel yaklaşımlar* (8. edisyon). (Ö. Akkaya, Çev.). Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Patton, M. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Roese N. J. ve Summerville A. (2005). What we regret most... and why. *Personality and Social Psychology Bulletin, 31*(9), 1273-1285.
- Sığırı, Ü. (2021). *Nitel araştırma yöntemleri* (2. baskı). İstanbul: Beta.
- Teddle, C. ve Yu, F. (2007). Mixed methods sampling: A typology with examples. *Journal of mixed methods research, 1*(1), 77-100.
- Tekindal, M. ve Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi, 20* (1), 153-182.
- Towers, A., Williams, M. N., Hill, S. R., Philipp, M. C. ve Flett, R. (2016). What makes for the most intense regrets? Comparing the effects of several theoretical predictors of regret intensity. *Frontiers in Psychology, 7*, 1941-1948.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2022a). Pişman. *TDK*. Erişim tarihi Mart 1, 2022, <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2022b). Pişmanlık. *TDK*. Erişim tarihi Mart 1, 2022, <https://sozluk.gov.tr/>
- Wong, K. F. E. ve Kwong, J. Y. (2007). The role of anticipated regret in escalation of commitment. *Journal of Applied Psychology, 92*(2), 545-554.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Zeelenberg, M. (1999). The use of crying over spilled milk: A note on the rationality and functionality of regret. *Philosophical Psychology*, 12(3), 325-340.

Zeelenberg, M. ve Pieters, R. (2007). A Theory of Regret Regulation 1.0. *Journal of Consumer Psychology*, 17(1), 3-18.

Zeelenberg, M., Van den Bos, K., Van Dijk, E. ve Pieters, R. (2002). The inaction effect in the psychology of regret. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(3), 314-327.

Extended Abstract

Regret is the negative, cognitively based emotion that we experience when realizing or imagining that had we acted differently, our present situation would have been better (Zeelenberg, 1999: 326). It is a feeling as old as the history of humanity in this cycle where there are many big and small decisions and different options to be made (Dastan, 2014: 65-69). This feature also makes the experience of regret inevitable. This is the case in terms of organizational life as well. As a matter of fact, there are studies examining regret from an organizational perspective in literature (e.g., Wong and Kwong, 2007: 551; Carmen and Wong, 2008: 45; Bagger et al., 2014: 304). When it comes to decision making in organizations, and considering the duties of the managers, it is highly likely that the people most likely to experience regret are managers. For this reason, the research was designed to examine regrets from managerial experience.

The aim of this research is to try to explain the factors that may cause the experience of regret and the positive and negative attitudes that may develop as a result of the experience in question, with data obtained from people with managerial experience. In the research, it is aimed to draw attention to the issue of regret with the qualitative method that tries to explain social reality in the focus of deep meanings and contexts. With this approach, it is expected that research (exploratory and dialectical) outputs will make a due diligence on regret based on individuals with managerial experience. It is also thought that this approach can inspire studies that can produce more generalizable results and this is important. On the other hand, the research takes its original value from the fact that there is no research in the Turkish literature that examines regret specifically for people who have experienced in management. Within the scope of this purpose and information, it is expected that the results obtained will contribute to academicians and practitioners.

The qualitative research method was chosen in this research because of its ability and power to provide complex textual explanations of how people experience a particular research topic. In the research, the phenomenology design within the scope of the qualitative method was preferred. Data were obtained using structured interview (N=29) and focus group interview (N=5) techniques. Participants consist of 34 people with managerial experience in different provinces and sectors. In the

research, descriptive analysis and content analysis were applied, and the necessary criteria for validity and reliability were provided. As a result of the analysis, regrets that create negative attitudes towards work were represented by 5 themes and 19 codes and regrets creating a positive attitude were represented by 3 themes and 11 codes.

The results obtained within the scope of the research show that individuals with managerial experience experience regret that causes negative attitude development in the following subjects (respectively): "Over-Confidence in People and Workplace Relationships", "Not Evaluating Education/Career-Job Opportunities", "Abuse of Goodwill"/"Ignoring Good Deeds", "Excessive Effort/Self Sacrifice" and "Working with a Toxic Leader". Considering the negative effects of these themes on business; low motivation, burnout, and work-related boredom/monotony draw attention.

Other results reached in the research reveal the regrets that create a positive attitude towards work. In this context, the three themes are respectively as follows: "Over-Confidence in People and Workplace Relationships", "Making Quick Decisions" and "Abuse of Goodwill/Ignoring Good Deeds". These themes of regret lead to positive attitudes such as increasing productivity by prioritizing justice, being more attentive in business relations and carrying out work-related processes more carefully. These results obtained in the research are considered valuable in terms of showing that regrets can have positive effects and contributing to the awareness that is desired to be achieved. The findings were discussed within the scope of literature, and suggestions were developed for future research.

Sovyet Sonrası Alanda Tarihyazımının Sınırları: Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan

The Boundaries of Historiography in the Post-Soviet Area: Kazakhstan, Uzbekistan and Tajikistan

Fuat HACISALİHOĞLU¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 25.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 18.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1108947

Atıf / Citation: Hacisalihoglu, F., (2022). “Sovyet Sonrası Alanda Tarihyazımının Sınırları: Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan” ODÜSOBİAD 12 (2), 753-776, Doi: 10.48146/odusobiad.1108947

Öz

Çok uluslu büyük birlikteliklerin ardından ortaya çıkan siyasal yapılar biricik uluslarının meşruiyeti için uzak mazide kayıp tarihlerini bulma arayışına girer. Bu girişim neticesinde ortaya konulacak koloni öncesi görkemli bir egemenlik anlatısı ulus inşasının yanı sıra güncel sorunların çözümü ve gelecek beklentilerinin gerçekleşmesi için bir motivasyon unsuru oluşturur. Bu işleyişte tarih, bilgi alanı olmaktan ziyade ulusal bir pekiştirece indirgenir. Bu pragmatik işlevsellikle politik bir misyon edinen tarihyazımı atının köklerini mazide arayıp bulmak için araçsal bir niteliğe bürünür.

Sovyetler Birliği'nin tarihsel fonksiyonu ve misyonu son bulduktan sonra Birlik üyesi cumhuriyetler art arda bağımsızlıklarını ilan etti. Ulus devlet temelinde yükselen bu siyasal bağımsızlıkların meşruiyeti için öncelikle kolonyal tesirlerden arınmak gerekiyordu. Bu amaçla başlanılan dekolonizasyon sürecinde ulusların inşa/icat süreci için harekete geçildi. Cumhuriyetler kendilerini kimi zaman itibari bir etnisite kimi zaman da yurttaşlık temelinde özgün bir ulus yaratma uğraşı içinde buldu. Bu inşada koloni sonrası ulus kurgusunun temel belirleyicisi konumunda bulunan tarihe hem iç hem de dış cephede çok fazla anlam yüklendi. Bu koşullar altında Sovyet sonrası alanda tarihyazımı -Sovyet döneminde olduğu gibi- politik bir aparata dönüştü.

Çiçeği burnunda cumhuriyetler Sovyet sonrası ulus inşa sürecinde kolonyal zihniyetin pratiklerinden kurtulmaya çalışsa da her biri kendi iç dinamiklerine bağlı olarak teritoryal düşünüşün yörüngesinden uzaklaşmakta zorlandı. Bu, biraz da cumhuriyetlerin konjonktürel durumlar karşısında tercih ettikleri siyasal seçimlerle ilgiliydi. Her cumhuriyet kendi özel durumuna göre ya ulusun geçmişi ya da ülkenin tarihini araştırma konusu edinerek ön plana çıkardı. Bu seçim tarihyazımının sınırlarını da belirlemiş oldu. Kazakistan'da teritoryal sınırların dışına çıkılarak istikrarlı bir biçimde Kazak ulusunun

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Ordu, e-mail: fuathacisalihoglu@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8330-4840

bileşenleri tarihsel özne olarak kabul edilirken Özbekistan'da birtakım çekinceler Sovyetik uluslaştırma politikalarının devam ettirilmesine neden oldu. Tacikistan'da ise yayılmacı bir tavırla başlayan tarihte kayıp ulus arayışı travmatik bir kimlik bunalımı ve savrulmayla sonuçlandı.

Anahtar Kelimeler: Sovyet Sonrası Alan, Tarihyazımı, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan

Abstract

Political structures that emerged after great multinational associations seek to find their lost histories in the distant past for the legitimacy of their unique nations. The magnificent pre-colonial sovereignty narrative that will be revealed as a result of this initiative, besides nation building, also creates a motivation element for the solution of current problems and the realization of future expectations. In this operation, history is reduced to a national reinforcement rather than a field of knowledge. Historiography, which acquires a political mission with this pragmatic functionality, takes on an instrumental character in order to search for the roots of art in the past.

After the historical function and mission of the Soviet Union ended, the member republics of the Union successively declared their independence. For the legitimacy of these political independences, which rose on the basis of the nation-state, first of all, it was necessary to eliminate colonial influences. For this purpose, the action was taken for the construction/invention process of nations in the decolonization process. The republics found themselves in an effort to create a unique nation, sometimes on the basis of a nominal ethnicity and sometimes on the basis of citizenship. In this construction, a lot of meaning has been attributed to history, which is the main determinant of the post-colonial nation construction, both inside and outside. Under these conditions, historiography in the post-Soviet era - as in the Soviet period - turned into a political apparatus.

Although the newborn republics tried to get rid of the colonial mentality practices in the post-Soviet nation-building process, each of them had challenges moving away from the orbit of territorial thinking due to their own internal dynamics. This was also partly related to the political choices that republics preferred in the face of cyclical situations. Each republic, according to its own special situation, made the history of the nation or the history of the country the subject of research and highlighted it. This reference also determined the limits of historiography. While the components of the Kazakh nation are consistently accepted as historical subjects by going beyond the territorial borders in Kazakhstan, some reservations in Uzbekistan caused the continuation of the Soviet-like nationalization policies. In Tajikistan, the search for a lost nation, which started with an expansionist attitude, resulted in a traumatic identity crisis and drift.

Keywords Post-Soviet area, Historiography, Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan

Giriş

Tarih, ne kadar sağlam sistemler üzerine kurulu olursa olsun siyasi yapıların bir ömrünün olduğunu açık bir biçimde göstermektedir. Gerek glasnost ve perestroyka açılımı gerekse de birlik halkları içerisindeki kıpırdanmalar Sovyetler Birliği'nin yaklaşan sonuna dair somut ipuçları veriyor

fakat bunun için kesin bir tarih öngörüleliyordu.² Ancak bu devasa enternasyonal yapının çöküşünün ardından büyük bir belirsizlik yaşanmadan bundan sonrasının nasıl şekilleneceği kestirilebiliyordu. Beklenildiği gibi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri, birlikteliklerini sürdüremeyerek tereddütsüz bir biçimde ayrı ayrı ulus devletlere dönüştü.

Bu dönüşümü, ulusçuluk teorisinin Marksist düşünceyi büyük tarihsel başarısızlığa uğrattığı yönündeki bir yargıyla ilişkilendirmek aceleci ve kestirmece bir yaklaşım olur. Yıkılan Marksizm değil Bolşevik rüyasıdır. Bolşevik hareket, yaşamı anlamlandırırken insanoğlunun gelişim safhalarını sınıf çatışması üzerinden yani iktisadi açıdan ele alarak istatistiksel (quantitative) bir tutum sergiledi. Ancak tarihsel gerçeklik alanları olarak savaş meydanları rakamsal hesapların her durumda tutmadığının şahididir. Materyalist düşünce yaşamın algılanmasında rasyonel çözümler üretmek için ideal bir seçenek olabilir ancak insanı sayısallaştıran, ruhi ve zihnî derinliğini ve zenginliğini dikkate almayan jakoben ideolojiler ne geçmişi doğru anlamlandırabilir ne de geleceği isabetle tayin edebilir. Sovyet seçkinleri bu kaygularla toplumsal dinamikleri kısmen göz önünde bulundurmamak zorunda kalmıştır.

Nitekim Sovyetler Birliği'nin ortaya çıkış sürecinde -proleter enternasyonalizmin evrensel söylemine uygunluk göstermese de- dönemin ulusçu ortamının yarattığı zorunluluklar karşısında Sovyetik ulus ve devletler inşa edilip ortodoks sosyalist kuramda yer almayan ulusal temalar 20. yüzyıl sosyalist düşüncesine dâhil edilmiş oldu. Birlik halklarının Sovyet nizamı üzerine de olsa ulus esaslarına göre yeni baştan imal edilmesi ileride bağımsız olacak cumhuriyetlerin yönetim organizasyonuna farkında olmaksızın biçim verdi. Böylece günümüz bağımsız cumhuriyetleri, ulusu temel alan siyasal sistem için gerekli alt yapıyı kendilerine sunulan devlet aparatlarıyla önceden tecrübe edinmiş oldu. Aslında bu Sovyetik ulusçuluk öze sirayet edebildiği müddetçe ulusların ve onların altında yer alan mikro ulusçulukların uzun bir süre daha ayakta kalabileceği³ öngörülebilir bir beklentiydi. Dolayısıyla bağımsızlıklarına kavuşan cumhuriyetlerin ulus devlet temelinde yükselmeleri çok da şaşırtıcı olmadı.

Tarihsel tecrübeler göz önüne alındığında koloni sonrası ulus devlet yapılanmalarında sömürge dönemi hegemonyasının öğrenilmiş ideolojik propaganda yöntemlerinden faydalanılması olağan kaşılınması gereken bir durumdur. Sömürge toplumlar ya kendilerini sömüren gücü taklit ederek belli bir güce ulaşacak ya da kendi ulusal değerleri üzerinden bir düzen inşa edip güç kazanacaktı (Gellner, 1997:235). Bu edimsel gerçeklik üzerinden Sovyetik uluslaştırma politikaları bağımsızlıkla birlikte eski Birlik cumhuriyetlerinin sarıldıkları birer enstrüman haline geldi. Sovyetik siyasal tecrübe, ideolojik olmaktan ziyade pragmatik olarak dekolonyal yapılanma içerisinde ulusun, devletin ve ülkenin eşsiz bir tanımla billurlaştırılmasında kullanıldı. Yalnız, ulus kalıbının içi artık yapısal olarak Sovyetik kurgunun unsurlarıyla değil kimi zaman etnik kimi zamanda da kültürel/sivil argümanlarla doldurulmaya çalışılacaktı.

² Uzun mesafe açık su yüzücüsü Lynne Cox'un Bering Boğazı'nda yer alan Alaska'ya bağlı Küçük Diomedede adasından Sovyetler Birliği'ne bağlı Büyük Diomedede adasına yüzüşünün hem Ronald Reagan hem de Mihail Gorbaçov'dan övgü alması Soğuk Savaş'ın bu serin sularda bitmeye başladığına dair sembolik bir işaret olarak kabul edilebilir.

³ "Marksist hareket ve devletler yalnızca biçimleri bakımından ulusal olmakla kalmadılar, özlerinde de öyle, yani ulusçu oldular. Bu eğilimin sürmeyeceğini düşündürecek bir işaret yok." derken Hobsbawm ulusçuluğun enternasyonalist düzenlerde bile devamlılığının olduğuna işaret etmekteydi (Hobsbawm, 1977:13). Nitekim Çin Halk Cumhuriyeti, Sosyalist Vietnam Cumhuriyeti adlandırmaları devrim öncesi bölgesel ve toplumsal mekânı nitelemektedir (Anderson, 2017:16).

Kuramsal Çerçeve

Bir paradigma olarak ulus, inşa ve icat süreçlerinin mi tarihsel gerçekliğin mi ürünüdür sorunsal ulusçuluğun felsefi sefaletinden ya da doğallığından ileri gelen subjektif ve tartışması son bulmayacak dinsel bir gizem gibi masada durmaktadır. Tarihsel izleğe bakıldığında bütün doğallığıyla insan ve toprak birlikteliğine dayanan Aristoteles patentli devlet kurgusu 18. yüzyılın sonlarından itibaren doğal sınırlar üzerinde beliren bir ulusçulukla daha nitelikli bir boyuta, ulus devlete evrildi. Ulus ile ülke arasındaki ilişki, bir toplumun herhangi bir toprağı işgalinden ziyade ötekiye karşı güvenli ve geçirimsiz sınırlar içerisinde bir bütünleşmeye dönüştü (Smith, 2017:73-74).

Bu gelişmeyle ulusal egemenliğin taşıyıcısı, politik dayanışmanın temeli ve sadakatin yüce nesnesi olan iradi yurttaş ulusçuluğu ortaya çıktı. Ancak bu kavram yerini zamanla içkin bir etnik ulusçuluğa (Greenfeld, 2017:24, 30) devretti. Bu değişimle toplulukların tarihsel varlık inşasında derin ve duygusal bir meşruiyet zemininde yükselen ulus miti siyasal olarak modüler bir nitelik kazanmaya başladı (Anderson, 2017:18-19). Bu keyfiyetin bir getirisi olarak çözümleme ya da değer yargıları üzerinden gerçekleştirilen ulusçuluk tartışmaları sonucunda etnik ve sivil ayırımına dayanan bir ikilik ortaya çıktı (Akman, 2009:81). Bu noktada teritoryalite, alternatif bir anlayışla toplum inşasını sınırları belirli bir coğrafya üzerinden ortaya koyarak aynı toprağı paylaşanlara coğrafi kadercilik temelinde bir yurttaşlık önerisinde bulundu. Bu teklif homojen etnik yapılar ya da heterojen çoklu kimlikler üzerinden inşa edilebilme (Hacısalihoğlu, 2021:389) esnekliğine sahip olduğu için teritoryal kuram ulusçuluk tartışmalarına dâhil edildi.

Ulus inşasında etnik ve sivil unsurlar arasındaki rekabette genellikle yurttaşlık temelinde sivil bir görünüm arz eden teritoryal yaklaşım, bir tarafın domine edilmesinden ziyade alternatif bir kavrayışla farklı bir algı penceresi açıp ulusçuluk tartışmalarındaki ikiliği aşarak etnik ya da sivil aktörleri toplumsal devamlılığın öznesi değil nesnesine dönüştürmeyi amaçlar. Teritoryal kavrayışta esas olan ortak mekân üzerinde duyuşsal ve bilişsel birlikteliktir. Bu örgütlenme biçiminde bizi ötekilerden farklı kılan belirli sınırlar içerisinde ikame eden teritoryal unsurların inşasına odaklanılır. Bu odakta teritoryal sınırlar üzerinden yaratılmaya çalışılan toplum, doğal tarihsel süreçlerin tesirinde meydana çıkmış daha uzun ömürlü bir yapı olarak kurgulanır. Bu kurguda teritorya siyasal olarak devleti belirlerken tarihsel olarak da toplumu betimler. Böyle olmakla birlikte teritoryal bakış, içine girdiği ulusçuluk tartışmalarından etkilendi. Nihayetinde teritoryal tasarım, etnik teritoryalizm ve ulusal teritoryalizm olarak farklılaştı.

Bu kuramsal çerçeve etrafında hareket eden Sovyet siyaset bilimcileri Birlik içerisindeki bağımsızlık vaat ve söylemlerinin yarattığı uluslar sorununa teritoryal devletler ve kimlikler üreterek emrivaki bir hamle ile karşılık verdi. Sovyet mantalitesinde ulus; aynı toprak parçası üzerinde yaşıyor olmanın getirdiği birliktelik ruhu ve siyaseten desteklenen kültür ile kader birliği teması etrafında ortaya çıkan,

toplumun ülkesine ve devletine bağlılığı çerçevesinde gelişim gösteren bir olgudur.⁴ Bu düstura göre Birlik cumhuriyetleri teritorya ile bağlantılı etnik ya da ulusal birimler olarak yapılandırıldı. Bu temel ilke çerçevesinde Sovyet sistematiği iç dinamiklere dayalı olarak bazen etnik teritoryalizmle kalabalık etnik yapıları parçalayarak mikro kimliklere indirgerken bazen de ulusal teritoryalizmle etkin bir etnik kimliği vatandaşlık temelinde kozmopolit yapılara dâhil ederek etkisiz kıldı.

Kolonyal süreçte hegemonik güçlerin geniş coğrafyaları ellerinde tutabilme adına aleyhlerine gelişebilecek hareketlerin başlamadan önünü alabilmek için ironik bir biçimde yerel etnik oluşumları desteklediği bilinen bir gerçekliktir. Sovyet coğrafyasının distopik düzeninde yer alan kalabalık Türk halklarının ve Fars kültür çevresine dâhil Taciklerin kendi iradeleri dışında mensup oldukları ulusal bütünden koparılarak yaşam sürdürdükleri mevcut topraklar üzerinden otokton bir etnikleştirilmeye maruz bırakılması etnik bir teritoryalizasyon etüdüdür. Bu anlayışın sonucu olarak özellikle Türk halkları imal edilmiş sınırlar üzerinde boy esası temel alınarak ayrı ayrı ulusal kimliklere sahip devletler şeklinde ayrıştırıldı.

Yaşam sürülen toprağa duyulan aidiyet üzerinden kurgulanan ulusal teritoryalizm ise sivil katılım ve eşit temsil olunma temelinde inşa edilen vatandaşlığın sunduğu bireysel hürriyet ve yönetimde söz hakkı gibi insanın öncelendiği demokratik ortamın sunduğu konformizmle toplumsal mensubiyetin temelini oluşturur. Ulusal teritoryalizmde etnik ya da kültürel tüm alt kimlikler özgünlüklerinin korunması vaadiyle üst kimlikte birleştirilerek ülke ve devletle özdeşleşme sağlanır. Şüphesiz Sovyet sistematiğinin sunduğu ulusal teritoryalizmden böylesi bir konfor ve özgürlük ortamı beklenilemezdi. Nitekim Sovyetik ulus perdesi ardında irili ufaklı pek çok etnik ya da kültürel oluşum heterojenlik yerine Sovyetik kimliğin homojenliğini sağlama adına tarihten silindi.

Böylece Sovyet hâkimiyeti öncesinde sahip olunan geleneksel yönetim anlayışı çerçevesinde biçimlenen tarihsel ve kültürel kimlikler sistemli bir dayatma ile hayata geçirilen teritoryal pratiklerle Sovyetik ulus devletlerin yerel kimliğine indirgendir. Nihayetinde bu yapılar Sovyetlerin çizdiği sınırlar ve verili kimliklerin birer ürünü olarak hegemonik düzenin sürdürülmesine hizmet etti.

Sovyetik Teritoryalizmden Ulus Devletin Teritoryasına

Ancak Sovyetlerin etnoloji temelli pozitivist zorlamalarla etnogenez laboratuvarında ürettiği etnolinguistik yapılar her durumda beklenen tutarlı sonuçları sağlamaktan uzak kaldı. Zira Merkezî Asya'nın henüz kabile aşamasını geçememiş Türk, Moğol ve Farsî unsurları çok katmanlı yapılarıyla kaotik bir görünüm arz ediyordu. Böyle bir sosyoloji içerisinde kurmaca yapılarla ülke sınırlarının belirlenmesi büyük yanılgılara yol açtı. Benzer ya da farklı kültür çevrelerine mensup halkların siyasi ve coğrafi olarak ayrıştırılması veya suni birlikteliklere dâhil edilmesi telafisi uzun zaman alacak bir uğraş meydana çıkardı.

⁴ Rus Çarı I. Petro döneminde vatan ile halk sözcüklerinin beraber kullanılmaya başlanması ulus ile ülke arasında bir bağ kurulduğunu göstermekteydi. Bu bağın teritoryal anlayış temelinde sistemleştirilmesi Karamzin'in Rus Devlet Tarihi adlı eseriyle başlatılabilir. Bu eserde vatandaşlık ve vatan kavramları ulus devlet sisteminde aktif olan bireyle bağdaştırılır (Greenfeld, 2017:378). Bu arkaik düşünce İlminski'nin kolonyal bir tavırla toprak ve dil esash etnik yapılar inşa/icat etme gayretlerinde tekrar su yüzüne çıkar.

Sovyet zihniyetinin böylesi karmaşık bir yapbozu teritoryal yönetimlerle çözümleme çabası hegemonyayı sürdürme adına kendi içinde bir haklılık taşıyor olabilir. Ancak teorinin pratiğe dönüşümünde bu girift yapının tam anlamıyla çözümlenememiş olması ya da bazı hususların görmezden gelinmesi düzeltilmesi zor birtakım sonuçlara sebep oldu. Bir yandan aynı topraklar üzerinde yaşayanlardan bir Özbek ulusu inşa edilirken diğer yandan -hangi normlar üzerinden yapıldığı bilinmeyen bir biçimde- yine aynı toprakların sakinlerinden Sartlar tarihten silindi (Bkz. Baldauf, 1991). Keza bölgenin tarihinin ve iç dinamiklerinin bilinmemesi bir zamanlar Kazaklar ile Kırgızların birbirine karıştırılmasına neden oldu. Bu anlaşılmazlıklar neticesinde, etnik olarak karışık olan bölgelerdeki nüfusun kimliği bazen belirsiz bir hal aldı ve idari taksimat nadiren etnik bir karşılık bulur oldu. Bu topluluklar geçmişte sınırları dilsel sınırlarla örtüşmeyen hanlık, emirlik gibi siyasal yapılar altında merkezî bir otoriteye bağlanarak yapılandırılmıştı. Sovyet sistematiği kendi karmaşasında düzeni sağlayan bu sosyo-siyasi yapıları parçaladı ve inşa ettiği cumhuriyetler arasındaki sınırların şeffaf olmasını sağlayarak kendi kontrolünde güçlü kıldığı bölgesel birlikler yarattı. Sınırların hayat verdiği bu birlikler yeniden iskân, nüfus hareketleri ve formel eğitim politikaları tarafından belirlenen sosyalleşme süreçleri sonucu dönüşüme açık bölgesel kimlikleri ortaya çıkardı (Kolosov & Sebentsov, 2015:206).

Sovyet sonrası alanda ulus devlet ve ulusçuluk düşüncesi geçmişten getirilen -Rus/Sovyet etiketli-bagajların da tesiriyle her bir cumhuriyet tarafından farklı dinamiklere göre yorumlandı. Sonuçta bu dinamikler içerik olarak farklı ulus kurguları sergilenmesine yol açtı. Tohumları Rus İmparatorluğu'nun son dönemlerinde atılan ve Sovyetler Birliği'nde biçim değiştiren ulus inşa süreçleri 1991 sonrasında ileri bir düzeye taşındı. Ancak yine de 1920'lerde kurgulanan Sovyet matrisinin varyasyonlarının çok da ötesine geçilemedi. Ulusçuluk, Sovyet sistematiğinin yerelleştirme ve etnikleştirme politikaları çerçevesinde farklı kalkınma reçeteleri oluşturulmasına imkân vererek her devletin kendi geçmişinin ve geleceğinin temsilini yarattı (Abashin, 2012:166-167).

Sovyetik toplum mühendisliği Sovyet sonrası alanda başta ulusal tekilliğin inşası olmak üzere pek çok soyut ve somut argümanın oluşturulmasında ana unsurlardan biri olmayı sürdürdü. Ancak bu tutum sadece Sovyetik geleneğin bir alışkanlığı olarak açıklanamaz. Teritoryal yaklaşımdaki ısrar bağımsızlıkla birlikte mevcut sınırlar içinde devletin meşruiyetinin sağlanması ihtiyacıyla da doğrudan ilgiliydi. Azerbaycan'ın Ermenistan ile Karabağ üzerinden yaşadığı gerilim, çok katmanlı tarihsel köklerin⁵ Özbekistan'ın toprak bütünlüğü üzerinde yarattığı risk, Kazakistan'da kalabalık Rus nüfusunun yarattığı nüfus sorunu gibi iç ve dış etkenler bu devletlerin mevcut sınırlar üzerinde meşruiyet kaygısı ve talebiyle hareket etmelerini gerektirdi. Bu hassas gereklilikler karşısında teritoryaya dayalı ulus devletin meşruiyeti için tarihyazımının ortaya koyacağı bir anlatıya ihtiyaç duyuldu. Ancak bu anlatı

⁵ Dinsel, dilsel ve etnik katmanların yanı sıra bölgesel kimlikler de toprak bütünlüğünü tehdit edici bir potansiyele sahiptir. Hanlıkların adına atfen Fergana Özbeklerine Hokandlılar; Zerafşan, Kaşkaderya, Surkhandarya Özbeklerine Buharahlılar deniyordu. Kaşkadarın ve Surkhandarya'nın göçer Özbekleri ise herhangi bir hanlığın adını dikkate almıyordu. Özbekistan'ın diğer bölgelerinden gelenler ise Tacik ve Sart gibi isimlerle anılıyordu. Sonuç olarak ulusal kimlik, bölge ya da kabile kimliğinin gerisinde ikinci sırada yer alıyordu (Ильхамов, 2005:42).

bazen cumhuriyetlerin tarihsel derinliklerinden dolayı sınırları aşan bir görünüm meydana çıkardı. Azerbaycan'da büyük Azerbaycan ülküsüyle İran'da kalan topraklar ve soydaşlar üzerinden Türk hanedanlarının da dâhil edildiği büyük Azerbaycan tarihi düşüncesi ortaya atıldı. Özbekistan'ın tarihî coğrafyası Timurluların Ön Asya'ya kadar uzanan egemenlik bölgeleri olarak kabul edildi. Kazakistan'da ise arkeolojik kazılara dayanan son araştırmalar doğrultusunda ülke topraklarının dışına taşıldı. Genişleyen araştırma sahası ve değişen siyasal ihtiyaçlar değişime açık, dinamik bir tarihyazım süreci yarattı (Gürbüz, 2014:66-67).

Bağımsızlık kazanımıyla beraber devletler ülke sınırlarının meşruiyetini toprağı ulusallaştıran bir tarihyazımıyla sağlamaya çalışır. Fakat bu yöntemin potansiyeli her zaman ve her durumda çözüm üretmeye yetmez. Nitekim Sovyet sonrası ulus devletlerinin ülke toprakları, siyasal olarak en somut sembol olmakla birlikte ulusal tasavvurun tarihsel ve kültürel sınırları belirsizdi. Tarihsel süreçte Türk ve Farsî halklarının varlık alanındaki uzamsal genişliği ve zamansal derinliği her türlü sınırlandırmayı imkânsız kılıyordu. Bu saptamanın sabitliğine rağmen teritoryal kavrayış ulusun meşruiyetinin vazgeçilmez ideolojik harcı olarak derin bir içselleştirme ile siyasal ve toplumsal alanın kabuğunu biçimlendirmeyi sürdürdü.

Bu çerçevede manzara, iklim, flora ve fauna ulusa ait ve ulusla ilintili görülüp övülerek diğer ulusal sembollerle birlikte kutsiyet kazandı. Türkmenistan'da at kültürü, Kırgızistan'da Issık Kul Gölü kültürü, Tacikistan'da dağ kültürü, Özbekistan'da pamuk, Karakalpakistan'da Aral Denizi ve Kazakistan'da bozkırlar ulusal kurgunun görsel simgeleri olarak kabul edildi. Ulusu doğada köklendiren ülke; insanlara kendi evlerinde, atalarının yurdunda, doğdukları ve kendilerine ait olan topraklarda yaşadıkları hissini verdi. Böylece her ulus, dünyanın zihinsel haritasında kendini farklı ve biricik şekilde tasvir etme olanağı buldu. Sovyetik etkinin de pekiştirmesiyle ülke ile ulus arasındaki kurulan bu bağ bağımsızlığın meşruiyeti için değerini korumaya devam etti. Ancak bağımsızlıkla birlikte ontolojik anlamda doğada verili bulunan ulusun tarihsel köken arayışına girilip ulusal kimliği ideoloji dışında bilimsel/tarihsel olarak tanımlama çalışmalarının başlaması tarih anlatısındaki teritoryal çerçevenin esnetilmesi gereğini ortaya çıkardı. Bu çerçevede özellikle tarihsel zeminde teritoryanın ulusallaştırılmasında bazen ülke sınırlarının dışına, komşu devletlerin topraklarına sarkmalar söz konusu olmaya başladı. Ancak bu durumun doğurabileceği toprak iddiaları ve sınır anlaşmazlıkları henüz bütün olarak bölgeyi istikrarsızlaştıracak bir potansiyele ulaşmış değildir (Abashin, 2012:161).

Sovyet Hegemonyasından Bağımsızlığa Geçişte Ulusal Kimlik İnşası ve Tarihyazımı

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Çarlık Rusyası'nın emperyal zihniyetinin sistematik baskılarının zayıfladığı bir dönemde Türk illerinde kısa ömürlü ulusal devletler kurularak tarihî kimlikler diriltiip gün yüzüne çıkartılmıştı. Bu devletlerin halkları Bolşevik İhtilali sonrasında Sovyet uluslar sistemi dâhilinde imal edilmiş sınırlara hapsedilip Sovyetik ulusal kimliklere mecbur edilseler de kendilerine tanınan kısıtlı özgürlük alanları içerisinde ulusal özgünlüklerini yaşatabilmeyi başarmıştı. Esasen Sovyetik kolonyal faaliyetler de ulusal kültürlerin direnç noktalarını tam anlamıyla aşamamıştı. Burada bahsedilen kimlik daha ziyade kültürel bir kimlik olarak algılanmalıdır. Bu sivil görünümlü kimlikler Sovyet karar

vericilerin elinde -öze çok sirayet etmeden- teoride ve pratikte modern ulusa temel oluşturacak biçimde geliştirildi. Görünürde belli belirsiz ama özde çok değerli olan bu kazanım yani ulusal bilincin yaşatılması Sovyet sonrası ortaya çıkan cumhuriyetlerin vakit kaybetmeksizin ulusal temelde örgütlenmelerine zemin hazırladı.

Sovyetler Birliği etnik kimlikleri tarihsel süreç içerisinde kesintisiz bir doğrusallıkla tanımlayarak ulusu özelleştirip kökenlerini antik çağda bularak kolektif bir hafıza ve kolektif bir vatana odaklanıp bireyler arasındaki tüm farklılıkları ortadan kaldırarak ulusu tarihselleştirip bütünleştirmişti. Bu durum Sovyet sonrası devletlerin her birini tarihsel, mekânsal, demografik, politik ve ekonomik özellikler bakımından kendine özgü yapılar olarak ortaya çıkardı (Abashin, 2012:150-151). Bu yapılar bir yandan kendi içlerinde etnik oluşum, altın çağ, gerileme dönemi, Rusya ile birleşme ve Sovyetleşme şeklinde formüle edilen bir geçmiş anlatısı etrafında kemikleştirilirken bir yandan da bir halk, bir dil, bir ülke ve bir devlet denklemi üzerinden diğerlerinden farklılaştırılmıştı (Dudoignon, 1997:97). Bu ayrıştırmada en belirleyici etken ülke toprakları olmuştu. Bu sınırlılıklar neticesinde bütün cumhuriyetler geçmişte kendi bölgelerinde oluşmuş siyasal yapılara odaklanmıştı.

Teritoryal temelde gerçekleştirilen bu ayrıştırma esasında biraz da bu coğrafyadan Türk kimliğinin silinmesi projesiydi. Rus/Sovyet hegemonyaları döneminde Türk topluluklarının otokton olmadıkları, mevcut yaşam alanlarına sonradan gelme oldukları, Türk kimliği altında Türkçe konuşan toplulukların da sonradan Türkleşen melez uluslar olduğu vurgusu yapıldı. Türk halklarının yerleşim alanlarının İrani toplulukların yurdu olduğu iddiası ortaya atıldı. İrani topluluklarla kültürel etkileşimde bulunan Azerbaycan ve Özbekistan coğrafyaları ile Fars kültür dairesinin uzağında kalan Kazakistan ve Kırgızistan gibi kadim Türk bölgeleri bu iddiaların merkezine çekilmek istendi. Türkler, Aryanî toplulukların ana yurdu olarak gösterilen Merkezî Asya'da Orta Çağ istilacıları olarak anıldı. Soğdiyana, Baktriya, Harezmi gibi kadim coğrafyalar ile Saka/İskit, Hun, Akhun devletleri İran kültür çevresini dâhil edilmeye çalışıldı. Bu görüşe göre, Türkleşme ancak Köktürk Kağanlığı ve Karahanlılar döneminde görünür olabilmişti. Neticede Sovyet tarihçilik ananesi ulusal tarihyazımlarının otoktonluğa, kültürel değerlere ya da dil ve kökene odaklanan farklı sürümlerinin ortaya çıkmasına sebep oldu (Babayar, 2021:357-358).

Sovyetler Birliği döneminde epistemolojik bağlamda tarihsel bilgi üretiminin Sovyetik unsurlar tarafından subjektif ideolojik kalıplar halinde dondurularak mankurtlaştırma amacına hizmet etmesi tarihsel gerçeklikten sapılmasına yol açarak Sovyet sonrası alanda pek çok sorunun ortaya çıkmasına sebep oldu. Özellikle Türk soylu halklara uygulanan teritoryal temelde etnikleştirme ve yerleştirme politikaları sonucunda toprak temelinde ortaya çıkan yeni kimlikler Türk etnisitesine dayalı ulusal şuurun önemli ölçüde erozyona uğramasına yol açtı. Sovyetik temelde kurgulanan teritoryal kimliğin toplumsal kabulü için coğrafyaya dayalı tarih anlatısı çerçevesinde toplumun geçmişi zamansal bağlamından kopartılıp mekânsal olarak sınırlandırılarak tarihsel gerçeklikten uzaklaştırıldı.

Erken dekolonizasyon süreci olarak değerlendirilmesi gereken perestroyka döneminde geçmişin aydınlatılmasına yönelik Sovyet karşıtı bir tavırla Cedit hareketi tekrar değerlendirilmeye başlandı, tarih dersi müfredatlarında da değişim gözlemlendi (Dudoignon, 1997:100). Böylece tarihyazım mesaisi Sovyet sonrası alanda bağımsızlıkların meşruiyetini sağlama uğraşısına giriş yaptı. Öncü sayılabilecek bu radikal girişimler sınırlı bir etkiye sahip olmakla birlikte yakın gelecekte yaşanacak dekolonizasyon sürecine bir alt yapı sunmaktan öteye gidemedi. Esasen siyasal bağımsızlığın meşruiyetinin sosyo-psikolojik olarak duyumsanabilmesi Rusya ile ilişkilerin tarihsel olarak nasıl tanımlanacağına düğümlenmekteydi. Sovyet döneminde, Birlik halklarının Rusya/Sovyetler Birliği'ne gönüllü katılım sağladığı yönünde üretilen söylemlerin yeni dönemdeki yorumları dekolonizasyonun başarısının ana göstergesi olacaktı. Ancak bu süreçte bağımsız cumhuriyetlerin Rus/Sovyet geçmişine bakışlarındaki farklılıklar Rus geçmişi ile hesaplaşmada müşterek bir tutum sergilenememesine yol açtı. Ruslar dahi kendi geçmişleriyle yüzleşip yer yer sömürgeci bir konumda bulduklarını kabullenirken yeni cumhuriyetler en az kötü kavramsallaştırmasıyla Rusya'yı tarihsel bir oluşum olarak görüp Rus/Sovyet geçmişinin gerçekleriyle henüz tam olarak yüzleşemeyeceklerini gösterdiler.⁶

Bu yüzleşememe durumunun siyasi, sosyal ve ekonomik konjonktür ile doğrudan bağlantısı bulunur. Kazakistan ve Kırgızistan'da Rusça konuşan büyük bir nüfusun varlığı, Rus-Sovyet egemenliği dönemine ilişkin açıklamalarda çok daha temkinli ve esnek olunmasını gerektirdi. Kazak topraklarının Rus hâkimiyetine geçişi hususunda üretilen gönüllü katılım yönündeki spekülatif söylemlere net bir cevap verilemedi. Kazakistan'da Rus kolonizasyonu; toprağın monolitleştirilmesi, göçmen çiftçi hareketleri, doğal sınırların tesisi, misyonerlik gibi tarihsel gerekçelerle normalleştirilip Rusya ile yakınlık kurularak çağdaş normlara yaklaşma vesilesi olarak görüldü. Rus/Sovyet emperyalizmine yönelik eleştiriler daha ziyade 1916 ayaklanması ve 1930'ların kolektivizasyon siyasetine yoğunlaştı. Kırgızistan'da Rus/Sovyet yayılmacılığı ulusal özgünlüğün korunması bağlamında çoğunlukla olumlu karşılandı. Ancak imparatorluk Rusyası'nın sömürgeci politikalarının bir sonucu olarak yaşanan etnik ve sosyo-ekonomik ezikliğin vurgulanmasından da geri durulmadı. Türkmenistan'da Rus/Sovyet dönemlerine ilişkin olumsuz imaj mevcut yöneticilerin nasıl daha fazla yüceltileceğinin gölgesinde kaldı. Bu dönem Özbekistan'da ceditçilerin ortadan kaldırıldığı bir boyunduruk dönemi olarak değerlendirildi. Rus toplumunun önemli bir etmen olmadığı Tacikistan'da Sovyet geçmişine yönelik tutum oldukça olumludur. Zira Sovyet varlığı Tacikistan'da bir güvenlik ve egemenlik meselesi olarak görüldü. Özbekler ve Afganlar tarafından yok edilmekle tehdit edildiği varsayılan Tacik kültürünün ve dilinin korunmasını sağladığı için Rusya'ya minnettarlık duyuldu. Ayrıca ve belki de en önemlisi bin yıl önce kaybedilen Tacik devletinin yeniden egemenliğine kavuşturulması Rus ilerleyişinin işgal değil, ilerici bir gelişme olarak kabul edilmesini sağladı.⁷

⁶ İmparatorluk Rusyası'nın Orta Asya topraklarına egemen oluşu 1920-30'ların Sovyet tarihçiliğinde mutlak kötülük olarak değerlendirildi. Bu söylem 1940'larda yerini en az kötülük kavramına bıraktı. 1950'lerde Çarlık Rusyası döneminde sıklıkla kullanılan fetih sözcüğünün kullanımı seyrekleşti. 1960'larda ise bölge halklarının Rus hegemonyasına gönüllü katılım sağladığı yönünde bir düşünce ortaya atıldı. Bu dönemde Rus işgali sömürgecilik olarak ele alınmakla birlikte bu durumun yanlışlığı tanımlanmayıp üzerinde çok da durulmadı. Tarihte beyaz lekeler olarak adlandırılan Rus ilerleyişinin 1980'lerden itibaren sömürgecilik olduğu açıkça ifade edilmeye başlandı. Bu gelişme ileriki yıllarda tarihyazımında kısmi bir revizyonu da beraberinde getirecekti. (Махмудов, 2019:181-182).

⁷ 1916 ayaklanmasının yüzüncü yılıyla bağlantılı olarak düzenlenen bilimsel etkinliklerde hem Rus hem de yerel tarihçiler kimi zaman politik olarak angaje edilmiş çeşitli görüşleri kimi zaman da daha sakin, nesnel ve ölçülü bir yaklaşımı yansıtan bir dizi

Ruslarla yaşanan müşterek tarihin tanımlamasındaki bu mütereddit tavr İkinci Dünya Savaşı anlatısında yerini kendinden daha emin bir duruşa bırakır. Bu anlatılarda Sovyet ana yurdunun bir paydaşı olarak mücadeleye müdahil olunup dünya tarihine eklemlemeye çalışılır. Bu vatan savunusu aynı zamanda Türk dilli toplulukların ortak geçmişlerinin kesiştiği son belirgin alanı temsil eder. Esasında Bozkır tarihinin derinliklerine inildiğinde Türk boylarının yüzyıllar boyunca birbirleri arasında karışıp katıştığı bir manzara görülür. Son olarak Moğol hâkimiyeti döneminde bozkır halkları birbirlerine karışmıştı. Kargaşa içindeymiş gibi görünen ama aslında kendi aralarında bir düzeni olan bu halkların Sovyet dönemine kadar ulusal bir devletleri olmadığı düşünülüyordu. Bağımsızlıkla beraber ise her cumhuriyet tarihte kendi ulusal geçmişinin peşine düştü. Ancak etnik ve ulusal yapıların girift yapısı tarih yazıcılığının yeni bir vizyonla yorumlanması zorunluluğunu ortaya çıkardı. Karar vericiler ulus ve ülke tarihi arasında bir seçim yapmak -ya da bunları harmanlamak- durumunda kaldı. Her durumda amaç koloni döneminin kötü hatıralarının gölgesinden çıkmış toplumsal birlikteliğini sağlamış, gelecek vizyonu olan bir devletin egemenliğine meşruiyet kazandıran bir tarih bilinci yaratmaktı.

Kazakistan

Sovyet sonrası Kazakistanı'nda tarih inşası geçmiş kadar gelecekle de ilgilidir. Ülkenin demografik yapısının -en azından ilk bağımsızlık yıllarında- Kazaklar lehine mutlak bir homojenlik göstermemesi ulusal mefkûrenin oluşturulmasında birtakım çekincelerle ihtiyatlı hareket etmeyi gerektirmişti. Bu gerçeklik bağlamında Sovyet teritoryal ulus anlayışına paralel olarak Kazak kimliği, mevcut sınırlar içinde yaşayan tüm halkların ata olarak kabul edilmesi üzerine inşa edildi. Tarihyazımını şekillendiren ana düşünce, mevcut topraklarda yaşamış olan tüm halkların Kazak ulusunun oluşumunda rol oynamış ve dolayısıyla da Kazakistan tarihinde bir yer edinmiş olmaları üzerine kurgulandı (Gürbüz, 2014:60). Nitekim, 2007 yılına gelindiğinde itibari ulus kavramından vazgeçilerek etnik ulus yorumu sivil bir yorumla değiştirildi. Kazak ulusu düşüncesi öncelikle manevi, ahlaki ve evrensel değerlere, şiddetsizlik, uzlaşma, hoşgörü felsefesine dayandırılmaya başlandı. Bu düşünce etnik birlikten kültürel ve dilsel birliğe doğru yol alıp ulusal bir ruhla yorumlandı (Язева, 2009:20). Bu perspektifte Kazak ulusunu oluşturan halkların geçmişine inildikçe tarihî coğrafya da genişletildi. Bu genişleyen sınırların içinde yaşayanlar Kazak ulusuna dâhil edilerek ulusal bir teritoryalizm sergilendi.

Kazakistan'da tarih göçer toplulukların pastoral yaşamı ile başlatıldı. Göçerliğin kabul edilişi tarihyazımının sınırlarının da bu yaşayışın coğrafyası gibi geniş tutulmasına imkân verdi. Böylece ardışık göçer devletler silsilesi aynı geleneğin temsilcileri olarak görülüp tümel bir yaklaşımla Kazakistan tarihine dâhil edildi. Bu genişlemeyle Bozkır halkları tarihsel özne yapılarak teritoryal kalıbın dışına çıkılabildi. Böylece en ilkel dönemlerden kültür çevrelerine, ilk siyasal oluşumlardan

---

çalışma yayımladı. Hem Rus varlığının yarattığı sorunlara hem de bölge tarihinin diğer sorunlarına odaklanan bu yayınlarda koloni, kolonizasyon ve fetih terimleri neredeyse hiç kullanılmadı. Bunların yerine daha tarafsız veya olumlu olan imparatorluk varlığı, terfi ve katılım gibi stereotiplerin tercih edilmesi önerisinde bulunuldu (Махмудов, 2019:182-187; Abashin, 2012:152-153).

büyük devlet yapılarına uzanan tarihsel derinlikte geniş coğrafyalar Kazakistan tarihinin kapsamı içerisine girdi.

Kadimliğin ön plana çıktığı bu kurguda arkaik dönemlere ağırlık verilerek mevcut sınırların ötesindeki alanları da kapsayan en eski ve büyük uygarlıkların Kazakistan tarihine dâhil edilmesinden çekinilmedi. Ancak Sovyet geleneğinden gelen otoktonluk anlayışından kaynaklı olsa gerek haritalar ve bilgiler Kazakistan Cumhuriyeti ile sınırlı kalmaya devam etti. Eski haritalarda mevcut cumhuriyetlerin sınırları, tarihî merak alanını sınırlandırmak için açıkça belirtildi. Ancak bazı ders kitaplarında yer alan haritalarda tarihî başarıların gösterilmesi adına mevcut Kazakistan Cumhuriyeti sınırları aşıldı. İskitler, Avrupa Hunları, Kıpçaklar, Türk Kağanlığı, Moğol Hanlığı ve Altın Orda Hanlığı konu havuzuna dâhil edilip ülke sınırlarının ötesine geçilerek tarihyazımının sınırları revize edildi (Gürbüz, 2014:62, 65).

Eski imparatorlukları yeni kabilelere bağlayan gövde, Kazakistan'ın eski ve şimdiki halkları arasında tarihsel bir süreklilik oluşturdu. İskitler aracılığıyla bir yandan Asya bozkırlarının batısında yer alan Roma ile ilişki kuruldu bir yandan da güneydeki Persler ile temasa geçildi. Usun, Kanglı ve Köktürkler aracılığıyla Doğu ve Batı arasında bir rol üstlenilerek Kazakistan toprakları milat öncesi ve sonrasının önemli bir aktörü haline getirildi. Kıpçak ve Oğuz gibi etnik yapıların sahiplenilmesi Kazakların etkinlik alanını Doğu Avrupa, Kuzey Afrika, Orta Doğu ve İç Asya'yı kapsayan geniş bir bölgeyi konu edinmelerini sağladı (A Dissection of the National Historiography of Kazakhstan, 2011).

Kazakistan tarihyazımında altın çağ arayışından ziyade kadim zamanlardan başlayan tarihsel bir süreklilik (Gündoğdu, 2019) oluşturma gayesinin ortaya çıkardığı bu hareket kabiliyeti beklenilen aksine Kazak ulusunun menşei arayışında sorunlu oluşumlara yol açmadı.⁸ Genişlemeci tavır noktasında etnik bir saplantı olmaksızın Kazak kimliğinin içi kültürel bakımdan heterojen bir yapı olarak kabul edildi. Kafkasyalı, Hind-Avrupai (Aryan), Türk ve Moğol unsurları arasında ötekileştirici bir eğilim sergilenmedi. Ancak 18. yüzyıldan sonra Kazakistan'a göçen eden Ruslar, Ukraynalılar, Belaruslar, Almanlar, Uygurlar, Dunganlar, Ahıska Türkleri ve Koreliler bu kapsamın dışında bırakıldı (Gürbüz, 2014:65). Tarihsel özne oluşturma bağlamında bu seçicilik Kazak kimliğinin özgünlüğünü ortaya koyma bakımından anlaşılabilir bir durumdur. Tarihsel derinliğin getirdiği bütün etnik ve kültürel toleranslara rağmen Türk ve Moğol geçmişi tarihyazımının odağında baskın unsurlar olarak öne çıktı (İsmagulov, 2007:41-43).⁹

Bu geniş perspektifin sağladığı rahatlıkla Altın Orda sonrası bir Kazak Hanlığı kurulmuş olsa da Kazak tarihinin antikliği, Cengiz Han'ın Moğol değil etnik bir Kazak olduğu iddiasıyla aşılmaya çalışıldı. Böylece Cengiz imparatorluğunun mirasına sahip çıkılarak haklı bir gurur duygusu yaratılmak istendi (Данияров, 1998:204, aktaran Галиев, 2018:120). Esasında Kazakistan tarihyazımında Moğollara yaklaşım başlangıçta olumsuzdu. Muhtemelen Rus etkisinden dolayı Moğollar pek hoş karşılanmayan işgalciler olarak görüldü. Ancak Moğol ilerleyişinden kaçan Kazakların Hindistan, Irak ve Mısır'a göç

⁸ Bozkır tarihinin bütünlüğü içinde Köktürkler Kazakistan tarihinin bir parçası olarak görüldü. Özbekistan tarih yazıcılığında ise Köktürk adlandırmasına mesafeli durularak bunun yerine Aşinalılar tabiri kullanıldı.

⁹ Sultanov; Kazak Hanlığı, Altın Orda ve Moğol İmparatorluğu ile Hunları da içine alacak şekilde Kazak tarihini Türk tarihinin bir parçası olarak görür (Sultanov, 2008:120, aktaran Gündoğdu, 2021:16).

ederek bu gittikleri yerlerde Moğol etkisinden uzak bir etki alanı kurmuş olmaları Cengiz'in seferlerinin olumlu yönü olarak görüldü. Bu gelişmeyle 13. yüzyıl Delhi Sultanlığı'nın hanedan ailesi Kıpçak olarak kabul edildi. Moğollar hakkındaki olumsuz imaj olumluya dönüştü ve nihayetinde Cengiz Han Kazak kimliğinin önemli bir figürü haline dönüştü (A Dissection of the National Historiography of Kazakhstan, 2011). Bununla birlikte Özbeklerle bir rekabete girişmeden Timurluların mirası da kabul edildi (Gündoğdu, 2021:16-17).

Kazakistan tarihinin kadrosu tarihyazımının sınırlarını ortaya koymaktadır. En Eski Zamanlardan Yakın Zamana Kadar Kazakistan Tarihi adlı ders kitabında siyasi tarihin sürekliliği içinde Kazakistan'ın eski çağı olan taş ve maden devirleri, halkların yaşadıkları yerler ve kurdukları devletler Sakalar (İskitler), Usunlar, Kanglılar, Hunlar ve Sarmatlar, 6. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Orta Çağ Kazakistanı başlığı altında Türk (Köktürk) Kağanlığı, Türgeş Kağanlığı, Karluk, Oğuz ve Kimek, Karahanlı, Karahitay devletleri, Nayman ve Kereyit ulusları, Kıpçak Hanlığı, Kazakistan sınırlarındaki Ulu İpek Yolu, Şehir ve Kır Hayatı, Moğollar Devrinde Kazakistan; Altın Orda, Ak Orda, Nogay Ordası, Kazak etnik oluşumu ile 15.-17. yüzyıllarda Kazak hanlıkları konu edilmektedir. İlerleyen yıllarda bu anlatıya Kazakistan'ın bir bölümünde hâkim olan Selçuklu ve Harezmsahlar ile Kıpçaklar vesilesiyle Memlûkler de dâhil edildi (Gündoğdu, 2021:13-14).

Kıpçak ve Memlûk vurgusu aynı zamanda Sovyet dönemi tarihçiliğinin İslami mirasa ve değerlere mesafeli oluşuna bir cevap niteliği taşımaktadır. Ayrıca Kıpçak unsurunun Kırgız, Nogay, Tatar ve Özbek Türklerinin etnik bileşeninde yer alması Kazakları diğer Türk halkları ile yakınlaştırmaktadır. Nihayetinde Kazak kimliğindeki Kıpçaklık hususu, Kıpçak Memlûklerini ulusal tarihin bir parçası olarak görececek bir alakaya sebep olmuştur (Gündoğdu, 2019).

Özbekistan

Sovyet sonrası Özbekistan ulus devlet inşasında teritoryal kurgu bir zorunluluk olarak yürürlükte kalmaya devam etti. Bu mecburiyet, mevcut sınırlar içerisindeki çok katmanlı sorunlar karşısında ülke topraklarının tarihsel özne olarak meşrulaştırılmasını öne çıkaran bir devlet refleksi olarak değerlendirilmelidir. Zira sınır ötesi ilişkilere sahip çok etnili demografik yapı, yayılmacı iddialar ve dar kabile bağları ulusal sadakati merkezî devlet çatısı altında sağlayacak toprak temelinde uzlaşmayı telkin eden bir kabulü zaruri kıldı (Kumar, 2013:95).

Bu zorunluluklar karşısında kadim ve otokton Özbekistan ulusunun oluşumunu ülke topraklarının geçmişiyle sınırlandıran ulusal teritoryalizm konsepti üzerinde bir ittifak oluştu. Ülkede asli unsur olma durumu ulusu oluşturan farklı kimliklerin otoktonluk çerçevesinde teritoryal potada tektipleştirilmesiyle aşılmaya çalışıldı. Bu doğrultuda ülke sınırları içerisinde yer alan farklı kimlikler Özbek üst kimliğinde birleştirildi. Böylece temeli Sovyetler Birliği döneminde atılan Özbek kimliği bağımsızlıkla birlikte yeniden pekiştirilmiş oldu (Joldoshov, 2013:102).

Sovyetik ulus mantığına göre, halkın tarihi ne kadar eski ve görkemli olursa, ulusal bilinç de o kadar güçlü olurdu. Bu anlayışla kadim bir Özbek ulusu oluşturmak için benzer heterojen tarihsel dönemler keyfi olarak birleştirildi. Ulusun tesisi adına önce ülke sınırları inşa edildi sonra bütün yerli unsurların birleşimi olan Özbek ulusunun ana hatları belirlendi. Son olarak da Özbek ulusal tarihinin kanonlaştırılması gerçekleştirildi. Toplum mühendisliği bağlamında tarih kurgusu, günün ulusal politika ihtiyaçlarına göre seçici bir şekilde yapılandırıldı. Ancak ulusal tarihinin etnoniminin tarihi ile özdeşleştirilmesi reddedildi. Etnik kökenin geliştirilmesinde tarihsel veriler keyfi bir manipülasyona uğradı (Ильхамов, 2005:40-42).

Özbekistan tarihyazımında göçerlik kültürsüzlükle özdeşleştirildi Bu bağlamda tarihî Özbek ulusu ülke sınırları dışındaki yaşanmışlıklara kapalı bir kurguyla kaleme alındı. Ulusu oluşturan unsurların ülke sınırları dışında bulunan soydaşlarıyla akrabalık bağı kurmasına müsaade edilmedi. Özellikle Deşt-i Kıpçak coğrafyasından gelen Özbek olarak adlandırılan göçerler teritoryal kalıbı koruma adına ulusun ana bileşenlerinin dışında bırakıldı.¹⁰ Bu tutum, Sovyet entogenez söylemine uygun olarak etnik biçimin sonradan gelenlerle değil çok daha önceleri varolanlar üzerinden oluşum gösterdiği yönündeki iddianın bir tezahürü olarak algılanabilir. Nitekim İran kültürünün taşıyıcısı olan kadim, yerli Tacik unsurlar otoktonluk ilkesi doğrultusunda Özbek ulusuna dâhil edildi. Bu topraklar üzerindeki yerleşik Türk ve Fars kültürlerinin yarattığı eklektik zenginlik ulus inşanın ana harcı sayıldı. Bu bağlamda modern Özbek ulusu Türk ve İran (Soğd) halklarına dayandırıldı (Gürbüz, 2019:290-293). Milattan evvel 3. yüzyılda Sır Derya'da kurulan ilk devletlerden biri olan Qang Devleti, İran Soğdluları ve Türk halklarının ittifakı olarak da sunuldu (Muhammadjonov & Usmonov, 2005:82-83, aktaran Gürbüz, 2014:56-57).

Bu seçicilik Özbekistan ulusunun oluşumu hakkında pek çok spekülâtif söylemin ileri sürülmesine sebep oldu. Nitekim ulusal bileşenlerin etnik kökenlerine dair belirsizlikler tarihyazımında çözümlenmemiş süreçler yarattı. Özbek hanedanlarının tebaası olmakla birlikte soy temelli kimlikleri Özbek soylarıyla ilişkilendirilemeyen pek çok topluluk Özbek olarak tanımlandı. Güçlü kabile kimliği duygusuna sahip göçerlerin yanı sıra uzun süredir kayıp olan yerleşik topluluklar da bu enternasyonal yapının içerisine dâhil edilerek kozmopolit bir ulus tasavvur edildi. Tacik, Sart, Kıpçak, Karluk, Kazak, Kırgız ve birçok boy bu oluşum içinde eritildi (bkz. Schoeberlein-Engel 1996). Politik veya coğrafi bir kavram olarak Özbek adı ulusal sınırlamayla yeni bir anlam kazandı. Ancak otantik özünden kopan, çoklu çağrışımlar uyandıran Özbek etnoniminin dar ve geniş anlamı arasında kesin bir sınır çizilemedi (İngeborg, 1991:87).

Yeni cumhuriyete tarihsel derinlik kazandırabilme adına arkaik dönemlerin yazımında Sovyet tarih anlayışına uygun olarak kadimlik otoktonlukla paralel işletildi. Tarihsel toponomide yer alan Harezm, Baktriya, Parfiya, Fergana ve Toharistan adlandırmaları sahiplenildi. Bu sahiplenmenin bir diğer sebebi de komşu Tacikistan'ın Özbekistan topraklarında yer alan antik kentler üzerinde hak iddiası etmesiydi. Bu durum coğrafyanın mülkiyetinin tarihen savunulmasını zorunlu kılıyordu. Hive, Buhara,

¹⁰ Özbek ulusunun bileşenlerinin kimlerden oluştuğu sorunsalı, Özbekistan tarihçiliğinin en tartışmalı konusudur. Deşt-i Kıpçak Özbekleri, Türk-Oğuz boyları, Sartlar ve Kazakların Özbekliğin oluşumunda etkin olduğunu öne süren pek çok tarihçi bulunmaktadır (Ильхамов, 2005:25; Ahmedov, 1992:7; Ziya, 1999:9-10, aktaran Gündoğdu).

Semerkant, Margilan gibi tarihî kentlerin binlerce yıllık kuruluş yıldönümlerinin kutlanması bu iddialara cevap niteliği taşıırken medeniliği yerleşiklikle mukayese eden gelişmiş(!) devletlere de yakınlaşma vesilesi olarak görüldü. Buhara'nın binlerce yıllık geçmişe sahip olduğu söylemiyle ulusal tarihin Mısır, Çin, Hindistan, Yunanistan ve İran gibi kadim devletlerle zamansal olarak eşitlenebileceği düşünüldü. Böylece en eski medeniyetlerle çağdaş olma durumu yaratılmak istendi. Özbeklerin genellikle kendilerine atfedilenden daha eski bir ataya sahip olduğu iddiasının ardında Özbekistan tarihini Türkistan tarihiyle ve daha kapsayıcı olarak Turan birimiyle eşitleme hatta onun da ötesine geçme eğiliminde olduğu da söylenebilir (Sengupta, 2014:98, 100).

Bu konseptte otokton halkları temsilen Soğdlular, Baktriyahlar, Harezmliler, Parfiyahlar, Ferganahlar, Toharistanlılar, göçerleri temsilen Qang ve Saka-Massaget kabileleri ile Güney Sibiryaya, Altay, Yedisu, Doğu Türkistan, Volga ve Urallardan farklı dönemlerde Maveraünnehir'e göç edip yerleşen diğer etnik gruplar Özbeklerin arkaik ahalisi olarak görüldü. Bu yapıya miladın başından İslam'a kadar olan devrede Taşkent vahasından yeni etnik bileşenler; Kuşanlar, Eftalitler, Aşinalılar da dâhil edildi. Karahanlılar'ın gelişiyi de etnogenetik bir sürecin başladığı ileri sürüldü. Samaniler, Gazneliler, Karahanlılar, Harezmsahlar, Selçuklular, Anuştekinler, Şibaniler, Aştarhaniler, Mangıtlar, (Buhara), Kongiratlar, (Hive), Mingler (Hokand) kadroya dâhil edildi. Emir Timur ve Timuriler devri ise daha hacimli ve mufassal bir biçimde ele alındı (Ziya, 2001, aktaran Gündoğdu, 2019; Askarov, 1997, aktaran Sengupta:97; Muhammadjonov & Usmonov, 2005:82-83, aktaran Gürbüz, 2014:56-57). Böylece bölgesel olarak başlangıçta politik sonraysa özgün antropolojik bir tip meydana çıkarıldı.

Bağımsızlıkla beraber Altın Orda Devleti'nin ısrarlı bir biçimde ulusal tarihin dışında bırakılması mevcut teritoryal sınırlarla ilgili olabilir. Nitekim bu coğrafya Kazakistan topraklarında kalmaktadır. Ancak burada daha ziyade Altın Orda hükümdarı Özbek Han'ın ismi dolayısıyla bir çekince oluşmuşa benziyor. Moğol hanedanına mensup Özbek Han'ın Özbek halkı ile ilişkilendirilmesi ulusal anlatının meşruiyeti sıkıntıya sokabilirdi. Sovyet tarih okulunun izinden gidilerek Özbek Han ile irtibat inkâr edildi. Çünkü Özbekistan ulusunun oluşumunda -6. yüzyıla kadar Türklere yer verilmediği gibi- Moğol unsurlara yer verilmek istenmedi. Moğol istilacıları karşısında vatan kahramanı ilan edilen Harezmlî Celaleddin, Moğol kökenli göçer Özbek kabilelerine yeğlenerek teritoryallık ile ulusçuluk arasında bir seçim yapıldı (Gürbüz, 2014:57-58). Sovyet dönemi anlayışına paralel olarak Özbek halkının Deşt-i Kıpçak'tan gelenlerle de etimolojik ve tarihsel bağlantısı reddedildi. Timurluların sonunu getirmiş olması -aynı zamanda altın çağın da son bulması anlamına geldiğinden- bu göçer misafirlerin hoş karşılanmamasına başka bir neden de oluşturmuş olabilir.

Bununla birlikte Sovyet seçkinleri de Asya'nın merkezinde güçlü bir Tatar kimliği oluşsun istemedi. Nitekim Türkistan ve Rusya halkları arasında çatışma yaşanmasın gerekçesiyle Özbek etnisitesinin oluşumunda Altın Orda'nın rolü gizlendi. Sovyet bakış açısıyla Altın Orda dönemi Tatar-Moğol boyunduruğu kavramıyla imlenerek ötekileştirildi. Özbekler için Altın Orda ve Şibani Han yerine Timurluların mirası kabul edildi. Emir Timur, Altın Orda'ya karşı Rusya'nın doğal bir müttefiki olarak görüldü (Ильхамов, 2005:41-42).

Özbek halkının Şibaniler dönemi öncesinde olduğu ileri sürülerek Timurlular ulusal tarihin odağına yerleştirildi. Emir Timur Özbekistan toprakları üzerindeki halkları merkezî bir otorite etrafında toplamayı başardığı için tarihsel mitolojinin tacı yapıldı. Olası ulusçu aşırılıkların ve bölgesel ayrılıkların önü bu şekilde alınmak istendi. Bu anlatı tarihte altın çağ arayışının Timurluların keşfiyle sonuçlanmasına zemin oluşturdu. Aslında Emir Timur ve onun soyundan gelenler, Özbek aşiretlerini tek bir ulusta birleştirmek yerine yok etmişti. Ancak Emir Timur'un kökeni ve Özbekler hakkındaki olumsuz söylem ve icraatları görmezden gelinerek bu gerçeklik yok sayıldı. Özbek Han ve ardılları Tatar kökenlerinden dolayı Özbek panteonuna dâhil edilmezken kökeni yine Tatarlığa çıkan -kurucu ata olarak görülen- Emir Timur'un kökeni dikkate alınmayarak ironik bir trajediye imza atıldı. Emir Timur modern Özbekistan'ın jeopolitik emellerini yerine getirmek için kullanışlı bir aparata dönüştürüldü. Böylece Özbekistan'ı bölgenin büyük gücü haline getirmek için kurgusal bir zemin sağlanmış oldu (Gürbüz, 2014:66).

Tacikistan

Sovyet sonrası bütün cumhuriyetlerinde olduğu gibi Tacikistan ulus devlet inşasında da şanlı bir geçmiş ve kadim bir devlet geleneğinden geldiği düşüncesi öne çıktı. Sovyet Tacikistanı döneminde halk ve dil kavramlarını öne çıkaran resmi tarihyazımında Merkezî Asya'nın -Türklerden de eski- en kadim halkı olarak Tacikler gösterilmekteydi. 10. yüzyılda Samanilerin yıkılışından 1924'e kadar Türk hükümlarlığı altında kalınan uzun zaman dilimi ulusal devletin kaybedildiği bir dönem olarak kabul edildi. Bin yıllık Türk ve Moğol dönemleri altın çağın yitirilmesi, ulusal saflığın bozulması olarak görülüp Fars kültürü kutsandı (Dudoignon, 1997:98).

Kadimlik arayışındaki Tacik ulusçuluğu Farsi kökenler ve mitoloji aracılığıyla tarihî atalarının izini Aryan dönemine ve Zerdüştlüğe kadar sürdü. 2006 yılı resmen Aryan kültürü yılı ilan edildi. Taciklerin, yaşadıkları coğrafyanın otokton halkı olduğu düşüncesini kuvvetlendirmek için en eski devletlerle bağlantı kurulmaya çalışıldı. Bunun için Leninabad eyaletinin adı Sughd ve Kulob eyaletinin adı da Khatlon olarak değiştirildi. Bununla birlikte, Tacik tarihinin ana sembolü İsmail Samani ve 9.-10. yüzyıllarda var olan Samani Devleti oldu. 1999 yılında Samani Devleti'nin 1100. yıldönümü kutlandı. 2000 yılında Duşanbe'nin merkezinde, Sovyet döneminde Lenin heykelinin bulunduğu alanda -ki bir zamanlar geçici olarak yerini İran destanı Şehname'nin yaratıcısı olan İranlı şair Firdevsi'nin heykeli bulunuyordu- İsmail Samani figürü bulunan görkemli bir kompleks inşa edildi. Daha önce Komünizmin Zirvesi olarak adlandırılan ve bir zamanlar Stalin'in de adını taşıyan en yüksek dağın zirvesinin adı Samani Zirvesi olarak değiştirildi. Tacik seçkinleri, İsmail Samani'nin aslında Buhara'da hüküm sürmesi ve Samani İmparatorluğu'nun ağırlıklı olarak bugünkü Özbekistan topraklarında bulunması gerçeğinden pek de rahatsızlık duymadı (Abashin, 2012:156).

Bu anlamda Tacik ulusunun tarihî coğrafyası sorunlu bir alandır. Tacik seçkinleri, 1920'lerden itibaren Tacikistan'ı çevreleyen sınırlardan memnun değildi. Bu rahatsızlık 1990'larda tarihî Tacikistan kavramının ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu konseptte; Yukarı Asya'nın yüksek sıralarının tüm batı ayağı, Himalayalar ve Tibet'in dağ düğümü, Tian Shan, Pamir-Altay ve Hindukuş dağ sıralarının

tamamı, İran platosu ve nehir havzaları Taciklerin tarihî yaşam alanları olarak kabul edildi. Bu coğrafi tanımlamaya göre 1000'li yılların Tacikistanı; bugünkü Özbekistan ve Tacikistan topraklarının tamamını, Kırgızistan ve Türkmenistan'ın önemli bir bölümünü, günümüz Kazakistan, Çin, Afganistan ve İran topraklarının bazı bölümlerini içine almaktaydı. Bu topraklar pratik olarak resmi bir statü de kazanarak Tacik devlet sembolleri içerisinde temsil edilmeye başlandı. Duşanbe'nin merkezî bir meydanına, İsmail Samani'nin anısına adanan kompleksin yanında, Tacikistan'a ait olduğu ileri sürülen toprakları gösteren taş bir harita yerleştirildi. Tarihî Tacikistan kavramının doğurduğu bu yayılmacı tavır Tacik ulusçuluğunu İran ile karşı karşıya getirdi. Bu durum bir yandan, Taciklerin İran'ın kültürel ve tarihî mirasına ait olan her şey üzerinde meşru talepte bulunmasına izin veriyor diğer yandan da Tacikleri daha güçlü ve daha büyük olan İran'a göre ikincil ve çevresel bir konuma yerleştirerek Tacik devletinin bağımsızlığını baltalıyordu. Tacikliği koruma ve onun İranlılığa dönüşmesini önleme çabasına girildi. Tacik ulusçuluğu kültürel bağların daha güçlü olduğu Afganistan ve İran'ın yerine Özbekistan topraklarında yer alan Buhara ve Semerkant şehirlerini kendine hedef edindi. Tacik ulusçuluğunda ilkel veya çekirdek toprakların kaybı -özellikle de Tarihî Tacikistan'ın başkenti olarak kabul edilen Buhara'nın Özbekistan topraklarında bulunması- ulusal bir travma yaratmaktadır. Hatta kutsal olarak görülen Buhara toprakları sembolik olarak Duşanbe'deki İsmail Samani kompleksinde yer almaktadır. Özbekistan toprakları üzerinde resmî bir hak iddiası henüz söz konusu olmamakla birlikte bu travmatik kayıp düşüncesi Tacik ulusçuluğunu besleyen ana damarlardan biri olmaya devam ediyor (Abashin, 2012:162-163).

Taciklerin köken arayışı yayılmacı bir yaklaşımla Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan dört bin yıllık bir süreci kapsar. Böyle geniş bir coğrafyada bu kadar köklü bir tarih içinde Aryan kökene mensup olduğu iddiası çok tartışmalı bir konu olan Nazilerin gamalı haçına kadar uzanan enteresan bir arayış hikayesini de beraberinde getirdi. Aryan ideolojisi, ulusal tarihte altın çağa atıfta bulunan mitolojik tarihin bir varyantı olarak düşünüldü. Bu düşünüş aynı zamanda Aryan olan tüm Hint-Avrupa halklarına yakınlığını vurgulamayı amaçlamaktaydı. Bu coğrafyada kendileri ile Türkler arasında bir otoktonluk mücadelesi başlatan Tacik tarihçiler haklılıklarını ispat edebilmek için Aryan tarihine dönülmesi gerektiği düşüncesini ortaya attı. Böylece en kadim ve daha otokton olma durumu yaratılmak istendi. Bu eski tartışma daha özeldir Özbekistan topraklarında yaşayan asimile edildiği varsayılan milyonlarca Tacik üzerinden yürütüldü. Özbekistan'ın Taciklerin anavatanı olduğu iddiası her ortamda yüksek sesle dile getirildi. Tacik kimliği kurgulanırken Türkler ötekileştirildi. İşgalci olarak nitelenen Türkler -aslında Özbekler- coğrafi olarak Merkezî Asya'dan dışlanarak Moğolistan ile Güneydoğu Rusya arasındaki bozkırlara konumlandırıldı. Bu anlayışa göre Türkçe konuşan halklar ancak 6. yüzyıldan sonra Aryan kültürü arasında görünür olabildi. Türklerin Tacik topraklarına sonradan gelme oldukları yönündeki söylem Sovyet tarihçiliğinden izler taşımaktadır (Галиев, 2019:204-206). Tacikistan'da ulus inşasında kadim topraklar üzerinden etnik bir teritoryalizm kurgulandığı söylenebilir.

Değerlendirme

İnsanoğlu yaşanılabilir toprak arayışı içerisinde tarih boyunca hareket halinde oldu. Göçer tayfalardan oluşan Bozkır halkları ise yaşadıkları coğrafyanın bir gereği olarak kendilerini mecburi bir hareketliliğin ve mücadelenin içerisinde buldu. Bu dinamizm etnik, dinî, lisani ve pek çok sosyal katmanın iç içe olduğu -esasnda kendi içinde sınırları bulunan- kaotik bir görünüm meydana çıkardı. Sovyet seçkinleri bu çetrefil demografik yığının yarattığı çok bilinmeyenli denklemleri çözümlemek için sosyalist düşüncenin yanı sıra ulusçuluk düşüncesinden de faydalanmak durumunda kaldı. Böylece çoklu egemenliklerin varlık gösterdiği bu istikrarsız gibi görünen yerleşik ya da göçer yaşam tarzlarının bulunduğu Bozkır coğrafyasının sakinleri teritoryal gereçlerle yerleştirilip etnikleştirilerek homojen, sade bir ulusa kavuşturuldu.

Bu yapılanma modeli imparatorluk geçmişinden bakiye Rus şovenizminden vazgeçemeyen Sovyet seçkinlerinin Rus olmayan halkları etkisiz kılma politikalarından farklı bir iş değildi. Çarlık Rusyası'nda temelleri atılan toprak ve dil esaslı bölgesel kimlikler oluşturma arzusu Sovyetler Birliği döneminde sistemli bir hale getirilerek tekrar yürürlüğe sokuldu. Her ulus kendisine verilen sınırları belirli toprak parçası üzerinden siyasal bir yapıya dâhil edildi. Böylece henüz kabile aşamasını geçememiş topluluklar coğrafi kadercilik bağlamında verili sınırlar üzerinden modern ulus kalıbının içine konularak ulusal birimlere ayrılmak suretiyle yeniden imal edildi. Sadece biçimden ibaret olan bu uluslar için dil ve tarih politikaları geliştirildi. Böylelikle toprak temelinde somutlaştırılan uluslar toplumsal varlık alanında da inşa edilmiş oldu.

Ancak kurgu mahsulü bu uluslara dayatılan sınırlı coğrafyaya dayalı geçmiş anlatısı, ileride tarihsel süreci anlamlandırmada birtakım sorunlara yol açacaktı. Nitekim Sovyet sonrası alanda her cumhuriyet ulusunun ve devletinin meşruiyetini sağlama adına tarihsel gerçeklik üzerinden koloni öncesi dönemi idealize eden bir anlatının peşine düştüğünde tarihî coğrafyalarının mevcut ülke sınırlarını aştığını gördü. Bu durumun fark edilmesi üzerine tarihyazımının sınırları gözden geçirilip yeniden kurgulanmaya başlandı.

İnşa halindeki devletler için ülke toprakları meşruiyet kazanımında işlevsel bir rol oynar. Tarihin yeni yorumu üzerinden meşrulaştırılıp kutsanan toprak ulusal kimliğin temel taşlarından biri haline gelir. Bu temelden hareketle Sovyet sonrası alanda siyasi gerçeklik ve restorasyon, mekânın yeniden uluslaştırılması üzerine kurgulandı. Teritoryal kuramdan izler taşıyan bu yaklaşım ulusu ve kimliği tayin edecek olan tarihin muhtevasına doğrudan biçim verdi. Ancak bu kez toprağın yarattığı değil toprağa hâkim olan ulusun tarihi söz konusu edilmeye başlandı.

Ulusal tarihyazımı bir yandan özgürleştirici egemen bir ulus devletinin yolunu açarken bir yandan da kurucu bir kimliğin inşasına imkân verir (Gündoğdu, 2019). Bu özgürleştirici inşa sadece devletin ve ulusun siyasi istikrarı için değil Sovyet sistematığının yok ettiği farklı kategorilere mensubiyetlerin mevcudiyetini ortaya çıkarmak için de gereklidir. Bozkır halkları Batılı anlamda etnik sınıflandırmalardan ziyade kültürel ve siyasal birlikteliklerden kimlik edinmiştir. Bu gerçeklik bağlamında Bozkır halklarının ulusal kimliğini oluşturan dinamikleri kendi şartları içinde

değerlendirmek gerekir. Modern Kazak, Özbek ve Tacik kimlikleri çoklu alt kimliklerin biraya gelmesi sonucu oluşmuştur. Sovyet sonrası alanda ulusal tarihyazımının kurucu kimliği inşa etmesi -kabul edilmelidir ki- zor bir uğraştır.

Sovyetler Birliği'nin çözmeye değil aşmaya çalıştığı bu çok kimlikli yapı Sovyet sonrası cumhuriyetlerin gerçekliği olarak kalmaya devam etti. Bundan sonra ya belirli bir etnik kimliğe dayalı itibari bir grubun konsolidasyonuna ya da tüm vatandaşların ortak bir siyasi kimlikte birleştirilmesine çalışılacaktı. Ancak etnik, kültürel, bölgesel ayrımlar ve bunların yarattığı tehdit algıları hususunda henüz net yargılar oluşmadığından (Kolosov, 2015:42) bu modellemeler henüz olgunlaşma aşamasındadır. Ayrıca cumhuriyetlerin tarihî bir miras olarak sürdürdükleri kabilecilik ve dar bölgecilik anlayışı ulusal bütünleşmeyi iyice zora sokmaktadır.¹¹

Bu süreçler cumhuriyetlerin zorlu iç dinamiklerine göre biçim almaktadır. Bu işleyişte Sovyetik gelenek tamamen reddedilemedi. Sovyetlerden miras ana teritoryal kalıbın yarattığı dogmalar kısmen korundu. Zira Sovyet çatısı altındaki cumhuriyetlerin ulusal coğrafya tasavvuru, varlık sebebi olarak kendilerine verilen teritorya ile sınırlıydı. Lakin sadece bu husustan hareket edilerek teritoryal tutumun devam ettirilmesini bir Sovyet alışkanlığı olarak görmek hata olur. Çünkü cumhuriyetlerin dış tehdit algulamaları ve çok renkli demografilerinin toprak bütünlüğü üzerinde oluşturacağı muhtemel riskler teritoryal çerçevenin devam ettirilmesini bir noktaya kadar haklı ve mecburi kılmaktadır. Tarihyazımlarında da bazen güvenlik merkezli endişelerle hareket alanı kısıtlanırken bazen de bölgesel güç olma isteğiyle cesur adımların atılması kaygan bir zeminde gri alanların oluşumuna sebep oldu. Bu bağlamda ulusal tarihin coğrafyası kimi cumhuriyetlerce muhafaza edilmeye kimilerince de genişlemeci bir tavırla esnetilmeye çalışıldı.

Ulusal toprakların devlet sınırlarıyla tam olarak örtüşmeyip mevcudun ötesine, komşu devletlerin topraklarına uzanması toprak iddiaları ve sınır anlaşmazlıklarını gündeme getirse de bu durum henüz bölgesel bir istikrarsızlığa yol açacak seviyede değildir. Bununla birlikte ulusun tarihsel evren inşasında teritoryal sınırların diğerleri aleyhine esnetilmesi; bu devletlerin Türkiye, Rusya ve Çin'in başını çektiği siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliği organizasyonları dışında beraber hareket etme kabiliyetini kısıtlama ihtimalini beraberinde getirdi. Diğer yandan bu genişlemeci tavır Sovyet sonrası alanda söz sahibi olma arzusu ile de yakından ilgiliydi. Nitekim İslam Kerimov Türkistan Hepimizin Evi¹² söylemi ile Özbekistan'ı bölgenin liderliğine aday gösterirken Nursultan Nazarbayev Kazakistan'ın liderliğinde Avrasya Birliği projesini öne sürdü. Her iki çıkış da çevre cumhuriyetlerde beklenen ilgiyi uyandırmadı (Abashin, 2012:161; Kumar, 2013:104). Tacikistan'ın ikircikli tavrı, diğer Türk cumhuriyetlerinin de bölgesel bir birlikteliğe hevesli görünmemeleri bütüncül hareket etme kapasitesini zaafa uğrattı.

¹¹ Sovyet sonrası alanın kronik sıkıntısı olan nepotizm, tribalizm, hemşehricilik ve patronaj ilişkilerinin doğurduğu kayırmacılık informal yollarla devam ettiği sürece teritoryal merkezîyetçilik iyi bir seçenek olarak kalmaya devam edecek gibi görünmektedir. Diğer yandan Sovyet sonrası alanda alt etnik grupların ulusal toprakla entegrasyon sağlama uğraşısında yani etnik ve idari sınırların örtüştürülmesinde özdeşleşme sorunu yaşamalarının öni konsolide edici teritoryal yaklaşımla aşılabılır. Böylece bağımsızlık döneminde muhtemel aşırı ulusçulukların öni de alınmış olur.

¹² Bu slogan daha sonraları manidar bir biçimde Özbekistan Ortak Evimiz şekline dönüştü.

Tarihsel perspektiften bakıldığında Türk halklarının tarihi, hâkimiyet mücadeleleri çerçevesinde gelişim gösterdiğinden yani her boy bağlı bulunduğu budunun siyasi var oluşu için çaba gösterdiğinden orta zamanlardan beri Bozkırın bütünleşmesi zaten söz konusu olamamıştı.

Sovyet sonrası alanın ulus inşasında özcülük (essentialism) ve inşacılık (constructivism) arasında büyük bir gelgit yaşanmadı. Ulusçuluk kısmen Batı tarzı bir romantizm içermekle birlikte daha ziyade uluslaştırıcı devlet mantığıyla işletildi. Esasen tarihsel tecrübeler de bu yönde edinilmişti. Nitekim Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği'nin kolonyal ulus pratikleri işlevsellik üzerine kuruluydu. Rusların jakoben bir anlayışla temelini attığı ulus modeli doğrusal bir gelişimle bugünün cumhuriyetlerine kadar ulaştı. Bağımsızlık sürecinde yeni devletin inşasında bu edimsel tecrübe kullanılarak ulusal olma durumu pekiştirildi.

Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan yükselen ulusçuluk içerisinde etnik tutarlılığa kendilerince çözümler üretti. Bu üretim; ulus altı kabile, aşiret, dil, din, bölge gibi pek çok hiziyle başa çıkılarak yani biraz da modern ulus devlet klişelerine meydan okuyarak gerçekleştirildi. Bu mücadele, ulusçuluğun görünür yüzü olan tarihyazımına da yansdı. Ulusal tarihyazımının tarihsel öznesi; ulusçuluğun, ulusal kimliğin vb. bütün soyut kavramların içinin ne ile doldurulacağını ortaya koydu.

Kazakistan'da mevcut topraklar merkez kabul edilmek üzere Kazaklar Bozkır coğrafyasının ve kültürünün bir parçası sayılıp tarihî coğrafya geniş tutularak Türk ve Moğol tarihleri ulusal tarihyazımının odağına yerleştirildi. Hiçbir komplekse kapılmadan sağlam bir zeminde ilerleme kaydeden Kazakistan tarihyazımının öznesi tarihî ulusları da içinde barındıran Kazak ulusu oldu. Bu tutum aynı zamanda tarihten güç alarak mevcut sınırları aşan bölgesel güç olma arzusunun da bir yansımasıydı.

Özbekistan tarihyazımında ulusun heterojen yapısından dolayı ülke toprakları tarihsel özne olarak kabul edildi. Göçerliğe itibar edilmeyip kadimlik ve otoktonluk ön plana çıkarılarak Özbekistan ulusunun oluşumu ülke topraklarının geçmişiyle sınırlandırıldı. Bu sınırların dışına taşmadan sadece yerli unsurlar üzerinden bir anlatı ortaya konuldu. Özbek ulusunun uzun süreli etnik hareketlerle oluşmuş özgün bir yapı olduğu kabul edildi. Bu yapının ağırlık noktası Türk ve İran (Soğd) halklarına dayandırıldı.

Tacikistan tarihyazımında ulusal saflık ve kaybedilmiş topraklar özneleştirildi. Bin yıl öncesinde Türk ve Moğol hâkimiyetleri altında yitirilen siyasal birlik ve kaybedilen topraklar ulusal tarih anlatısının merkezine yerleştirildi. Taciklerin bölgenin en kadim halkı olduğu ileri sürüldü. Bununla bağlantılı olarak yayılcı bir tavırla komşu ülke toprakları üzerinde hak iddia edildi. Türk ve Moğol dönemlerinin travmatik etkisinden kurtulmak için Aryani ve İrani köklere dönüş sergilendi.

Rus/Sovyet karartmalarının tarihyazımına verdiği zararlar ve cumhuriyetlerin geçmişlerinin çetrefil yapısı tarihçiler için aşırı yoğun bir gündem oluşturdu. Elbette Sovyetik kuramsal anlayışın terki, bilimsel bir yolun tercih edilmesi kabul edilebilir bir meşruiyeti sağlayacaktır. Sovyet sistematığının öğrenilmiş birtakım alışkanlıklarını terk etmekte zorlanılsa da Sovyetik verili bilginin dışına çıkılıp

Sovyetik zihin yapısının tedricen aşılması dekolonizasyon sürecinin başarıyla yürütüldüğü göstermektedir.

Sovyet sonrası alanda cumhuriyetlerin araştırma konusu yaptıkları tarihî coğrafya, tarihyazımının sınırlarını belirledi. Geçmişte hâkim olunan geniş topraklar üzerinden ulusu konu edinen cumhuriyetler yaygınlık vasfı kazanırken birtakım çekincelerle sadece ülke topraklarını konu edinenler sınırlı coğrafyanın tarihi üzerinde derinleşmekle yetinmek durumunda kaldı. Böylelikle Sovyet sonrası alanda tarihyazımının sınırları tarihsel özne tercihi üzerinden farklılaştı. Elbette bu sınırlandırmalar tabiatı dolayısıyla Bozkır tarihinin müsaade ettiği kadar gerçekliğe yaklaşabilecekti. Sovyet sonrası alanda tarihyazım serüveninin modern zamanlar ulus devlet inşa sürecinin işleyişine dair sunduğu yeni bilgiler ulusu temel alan tarihyazım paradigmasının zaman içerisindeki değişimine ya da değişmezliğine bir delil sunabilir.

Geçmişin olay ve olguları sabit, tarihyazım süreci dinamiktir. Böyle bir devinim çerçevesinde bu metnin seçmece örneklemini kesin yargılara ulaşmayı değilse de bir fikir edinmeyi amaçlamaktadır. Çünkü Sovyet sonrası alanın siyasal aktörleri henüz erken dönem tarihlerini yaşamaktadır. Sovyet sonrası alanın toplumsal dönüşümünü doğru algılayabilmek için tarihyazım süreçlerinin olgunlaşmasını bir müddet daha izlemek gerekir. Toplum mühendisliği bağlamında Sovyet sonrası dönemde -Sovyet döneminde olduğu gibi- hemen her şeyin üst akıl tarafından verili olduğu düşünülürken tarihyazımında jakoben bir tavrın devam ettirildiği görülür. Bu tavır mankurtlaştırılan toplumun en azından açık bir düşünme yetisi kazanmasına kadar normal karşılanmalıdır. Sovyet sonrası alanın tarihyazım süreçlerinin nasıl inşa edildiğini anlamaya ve onu yeniden inşa etmeye (yapısökümü) çalışıp gerçek ile kurmaca arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırmak (üstkurmacı) bu cumhuriyetlerin tarih kurgularını tüm gerçekliği ile ortaya koyacaktır.

Kaynakça

A Dissection of the National Historiography of Kazakhstan, (2011). Korean Minjok Leadership Academy International Program Song, Jeeun Research Paper <https://www.zum.de/whkmla/sp/1011/pope/sje3.html>

Abashin, S. (2012). Nation-construction in post-Soviet Central Asia, Soviet and Post-Soviet Identities. Mark Bassin and Catriona Kelly. (Eds.), Andy Byford and Mark Bassin (Trans.), Cambridge University Press, 150-168.

Ahmedov, B. (1992). Özbek Ulusu. Taşkent.

Akman, A. (2009). Etnik Sivil Kuramsal İkileminin Ötesinde: Modernist Milliyetçilik, Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşılığı, Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Milliyetçilik, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Eds.), C. 4, İstanbul:İletişim Yayınları, 81-90.

Anderson, B. (2017). Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması. İskender Savaşır (Çev.), İstanbul:Metis Yayınları.

Babayar, G. (2021). Bağımsızlığın 30 Yıllığı Yıldönümünde Türk Dünyasında Millî Tarih Anlatımı: Özbekistan'daki Gelişmeler Örneğinde, *Türk Dünyası 30 Yılı*. Nur-Sultan, 355-363.

Baldauf, I. (1991). Some thoughts on the making of the Uzbek nation, In: *Cahiers du monde russe et soviétique, En Asie Centrale soviétique Ethnies, nations, États*. Vol. 32, No.1, Janvier-Mars, 79-95.

Данияров К. (1998). *Альтернативная История Казахстана*. Алматы: Жибек Жолы.

Dudoignon, S. A. (1997). Orta Asya'da Siyasal Değişmeler ve Tarihyazımı Tacikistan ve Özbekistan 1987-1993, *Unutkan Tarih Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*. Semih Vaner (Haz.), Ercan Eyüboğlu (Çev.), İstanbul:Metis Yayınları, 91-133.

Галиев, А. (2018). *Мифологизация Истории На Постсоветском Пространстве: Смысл И Назначение, Философия Истории: Ретроспектива И Перспектива*. Баку:Azerbaycan Neşriyyatı.

Галиев, А. А. (2019). Конструкция И Деконструкция Великой Отечественной Войны В Постсоветской Центральной Азии, 'Прошлое': Теория И Практика (Де)Конструирования В Научном И Политическом Дискурсах. Казань, 194-210.

Gellner, E. (1997). The Turkish Option in Comparative Perspective, *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba (Eds.), Seattle and London:University Of Washington Press, 233-244.

Greenfeld, L. (2017). *Milliyetçilik:Moderniteye Giden 5 Yol*. Abdullah Yılmaz (Çev.), İstanbul:Alfa Basım Yayım.

Gündoğdu, A. (2019). Kazakistan ve Özbekistan'da Kurucu Kimlik Unsuru olarak Tarihçilik, https://millidusunce.com/misak/kazakistan-ve-ozbekistanda-kurucu-kimlik-unsuru-olarak-tarihcilik/#_ftn10

Gündoğdu, A. (2021). Türkiye ve Kazakistan'da Ortak Tarihin Uluslaşma Sürecine Etkisi, *Türkiye-Kazakistan İlişkileri*. Hasan Acar (Ed.), Ankara:Nobel, 1-25.

Gürbüz, Y. E. (2014). In Search of New Historiographies for Ex-Soviet Turkic States: Azerbaijan, Uzbekistan and Kazakhstan, *Historiography and Nation-Building among Turkic Populations*. Birgit N. Schlyter (Ed.), Stockholm & İstanbul:Elanders Sverige AB, Mölnlycke, 47-68.

Gürbüz, Y. E. (2019). Özbekistan'da Tarih Yazıcılığı ve Millî Kimlik: Özbeklerin Göçü ve Timur Örneğinde. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19/2 Kış, 277-301.

Насисалихоғлу, F. (2021). Teritoryal Tarihyazımı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.40, S.70, 382-406.

Hobsbawm, E. (1977). Some Reflections on 'The Break-up of Britain'. *New Left Review*, 105, Eylül-Ekim, 3-23.

Ильхамов, А. (2005). Археология Узбекской Идентичности, *Этнографическое Обозрение*. No. 1, 25-47.

İsmagulov, O. (2007). Kazak Halkının Etnik Yapısı, *Kazakistan Tarihi Makaleler*. Ankara:TTK Yayınları, 35-44.

Joldoshev, A. (2013). Kabilecilik, Bölgecilik Ve Etnisite: Kırgız Kimliği Üzerine Çalışmalar. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, C. 8, S. 15, 101-133.

KolosoV, V. A. (2015). Theoretical approaches in the study of borders, Introduction to Border Studies. Sergei V. Sevastianov, Jussi P. Laine, and Anton A. Kireev (Eds.), Vladivostok: Dalnauka, 33-61.

KolosoV, V. A., & SeBentsov, A. B. (2015). State borders in the post-Soviet space, Introduction to Border Studies. Sergei V. Sevastianov, Jussi P. Laine, and Anton A. Kireev (Eds.), Vladivostok: Dalnauka, 198-225.

Kumar, S. (2013). Historiography and State Administration in Uzbekistan. Journal of Siberian Federal University, Humanities & Social Sciences, 1 (6), 93-109.

Махмудов, О. А. (2019). Термин 'Колония' Применительно К Среднеазиатским Владениям Российской Империи: Дискуссии В Современной Историографии, 'Прошлое': Теория И Практика (Де)Конструирования В Научном И Политическом Дискурсах. Казань, 180-193.

Muhammadjonov, A., & Usmonov Q. (2005). O'zbekiston Tarixi (Milodning IV AsrIdan XVI AsrBoshlarigacha), 7-Sinif [History of Uzbekistan (from the 4th Century to the Beginning of the 16th Century), 7th Grade]. Tashkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, Devlet Ilmiy Nashriyoti.

Schoeberlein-Engel, J. (1996). The Prospects for Uzbek National Identity. Central Asia Monitor, 2, 12-20.

Sengupta, A. (2014). Image and Influence: The Politics of Nation-Branding in Uzbekistan, Historiography and Nation-Building among Turkic Populations. Birgit N. Schlyter (Ed.), Stockholm & Istanbul: Elanders Sverige AB, Mölnlycke, 91-110.

Smith, A. D. (2017). Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik. Bilge Firuze Çallı (Çev.), İstanbul: Alfa Basım Yayım.

Sultanov, T. İ. (2008). Kazak Handığının Tarihi. Almatı.

Язева, Е. В. (2009). Национальная Идея Современного Казахстана, Всеобщая История. S. 4, 17-28.

Ziya, A. (2001). Özbek Devletçiliği Tarihi (Eng Kadimgi Davrdan Rassiya Baskınıga Kadar). Taşkent.

Ziya, A. (1999). Özbek Devletçiliği Tarihini Örgeniş Meselelerigedair, Özbekistan Tarihining Dalzarb Muammalarigedair Yangi Çizgiler. Taşkent.

Extended Abstract

The beginning of the 20th century witnessed a comprehensive transformation where dynasties started to end, and nationalism became popular. Nationalist thought managed to be present in all political formations through ethnic or sometimes civil elements. In this context, even Soviet Union, which was established on the basis of socialist thought, could not stay away from the fact of nation. The chaotic environment caused by this enormous mass, in which ethnic, religious, linguistic and many social layers are intertwined within broad physical borders, forced the Soviet elite to seek practical solutions

other than socialist thought. As a result of this search, the idea of nationalism was used in order to simplify multiple identities and keep them to live under the roof of the Soviet Union.

Although ironic it may seem, the ideology of nationalism turned into a politically useful apparatus in the hands of Soviet theorists. Of course, this nationalism was served to use in a Soviet style. The Soviet style was constructed with territorial elements. Inhabitants of geographies with sedentary or nomadic lifestyles in which multiple sovereignties exist were localized and ethnicized with territorial tools and transformed into a homogeneous nation. Each nation was included in a political structure through the defined territory allocated to them. Thus, communities that had not yet overcome the tribal stage were placed and re-manufactured within the mold of modern nation over given borders, in the context of geographical fatalism. In the end, the multi-layered Soviet population was divided into small national fragments in line with territorial theory.

The peoples of the steppe were left defenseless in the face of these advanced Soviet policies. In fact, the Soviet nation system did not abandon the residual Russian chauvinism from its imperial past and continued to exhibit familiar imperial policies on non-Russian people. As a matter of fact, the construction of territory and language-based regional identities, the foundations of which were laid in Tsarist Russia, was put into practice in a much more systematic way during the Soviet Union period. Although there are often no deep historical connections to these Soviet nations, national motifs were created through the invention of history, language, and literature for each nation. Thus, nations that were constructed on the basis of land, were also built in the field of social existence.

The formal nation pattern, which was designed as a management model for the Soviet Union, contained a nationality within the given borders, even if it was embellished with Soviet elements. This state of being national, formed the basis for the states to be built by the republics that would become independent in the future. Indeed, when the Soviet Union ended, the republics preferred to rise on the basis of the nation-state. In this process, a narrative idealizing the pre-colonial period was followed to ensure the legitimacy of the nation and state. Accordingly, the boundaries of historiography began to be reconstructed.

However, in this process, it was difficult to abandon some learned habits of Soviet systematics. This was because the national geography conception of the republics under the Soviet roof, was limited to the territory granted to them as the reason for their existence. Overcoming this archaic mentality would also be considered a success of decolonization. However, it would be a mistake to see the continuation of the post-Soviet territorial attitude as a habit just based on this subject. Because the external threat perceptions of the republics and the possible risks on the territorial integrity of the multi-colored demographics make the continuation of the territorial framework justified and necessary to a point. In this context, the geography of national history -according to the cyclical situation both inside or outside-, in some republics it was tried to be preserved and in others it was tried to be stretched with an expansionist attitude. The expansionist attitude is closely related to the desire to have a say in the post-Soviet era. While the republics, which took the history of their nations

as subjects in the post-Soviet area, focused on the large lands dominated in the past, those who only took the country's lands as the subject with some reservations had to be content with deepening on the history of the limited geography. Thus, the boundaries of historiography in the post-Soviet era were determined.

The information provided by the historiographic adventure in the post-Soviet era about the functioning of the nation-state building process in modern times, may provide evidence for the change or stability of the nation-based historiographic paradigm in time.

Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Wagner ve Keynes Kapsamında Analizi: AB Ülkeleri Örneği

An Analysis of the Relationship Between Public Expenditures and Economic Growth in the Scope of Wagner and Keynes: The Case of EU Countries

Göksel KARAŞ¹

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 12.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1090745

Atıf / Citation: Karaş, G., (2022). “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Wagner ve Keynes Kapsamında Analizi: AB Ülkeleri Örneği” ODÜSOBİAD 12 (2), 777-796, Doi: 10.48146/odusobiad.1090745

Öz

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönünün belirlenmesi uzun yıllardır tartışılan konular arasındadır. Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki genel olarak Keynes ve Wagner teorileri kapsamında incelenmektedir. Wagner, kamu harcamalarının ekonomik büyümede yaşanan gelişmeye bağlı olarak arttığını ifade ederken, Keynes ise ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için özel tüketim harcamalarındaki düşüşün telafi edilebilmesi amacıyla kamu harcamalarının artırılması gerektiğini ifade etmektedir. Yani Wagner'e göre ilişkinin yönü ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru iken, Keynes'e göre kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğrudur. Çalışmada, güncel AB üyesi 27 ülke özelinde 1995-2019 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Wagner Kanunu ve Keynes Teorisi kapsamında araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla ilgili teorilerin test edilebilmesi için yatay kesit bağımlılığı ve heterojenite koşulları altında ilgili değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti için Westerlund (2008) Durbin-Hausman Eşbütünlük testi ve değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün tespit edilebilmesi için Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, AB ülkelerinde genel olarak Wagner Kanununun geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler Wagner Kanunu, Keynesyen Teori, Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi

Abstract

Determining the direction of the relationship between public expenditures and economic growth has been among the issues that have been discussed for many years. The relationship between public expenditures and economic growth has been generally examined within the scope of Keynes and Wagner theories. While Wagner states that public expenditures increase depending on the development in economic growth, Keynes states that public

¹ Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Kütahya, e-mail: goksel.karas@dpu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4091-1258>

expenditures should be increased to compensate for the decline in private consumption expenditures to achieve economic growth. In other words, while the direction of the relationship is from economic growth to public expenditures according to Wagner, it is from public expenditures to economic growth according to Keynes. In the study, it is aimed to investigate the relationship between public expenditures and economic growth within the scope of Wagner's Law and Keynes Theory, using annual data for the period 1995-2019 for 27 current EU member states. For this purpose, Westerlund (2008) Durbin-Hausman cointegration test was used to determine the long-term relationship between the related variables, and Dumitrescu-Hurlin (2012) panel causality test was used to determine the direction of the causality relationship between the variables under the conditions of cross-section dependence and heterogeneity. According to the findings, it has been concluded that the Wagner Law is generally valid in EU countries.

Keywords *Wagner's Law, Keynesian Theory, Public Expenditures, Economic Growth, Panel Data Analysis*

Giriş

Devletin ekonomideki varlığı geçmişten bu yana devamlı sorgulanmaktadır. Klasik iktisadi görüşe göre , devlet faaliyetleri asayiş, güvenlik ve diploması olarak sınırlandırılmalıdır. Keynesyen görüşe göre ise, devlet ekonomide daha etkin olmalıdır. Zaman içerisinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak devlete yüklenen fonksiyonlar da değişime uğramış ve artış meydana gelmiştir. Bu artış devletin ekonomide daha aktif rol almasına neden olmuştur. Devletin ekonomideki büyüklüğünün ölçülebilmesi için en temel göstergelerden birisi kamu harcamalarının milli gelir içerisindeki payıdır. Kamusal kurum ve kuruluşlar tarafından kendilerine yüklenen fonksiyonların gerçekleştirilebilmesi ve toplumsal ihtiyaçların karşılanabilmesi amacıyla yapılan harcamalar olarak tanımlanan kamu harcamaları, zamanla sürekli bir artış seyri izlemektedir. Kamu harcamalarının sürekli artışını açıklamak için tarihi süreçte çeşitli görüşler ortaya atılmakla birlikte, bu görüşlerden birisi Adolph Wagner tarafından ileri sürülen kamu harcamalarının artış kanunu olarak bilinen görüştür. Buna göre, kamu harcamaları bir ülkedeki ekonomik gelişimle doğru orantılı olup, milli gelir arttıkça kamu harcamalarının da artacağı ileri sürülmektedir. Özetle, Wagner Kanunu olarak da tanımlanan kanuna göre, ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında pozitif bir ilişki bulunmakta ve ilişkinin yönü ekonomik büyümeden kamu harcamalarına şeklindedir.

Wagner Kanununun aksine Keynes ve Keynes'in görüşünü savunanlara göre ise özel tüketim harcamalarının zaman içerisinde ortalama tüketim eğilimindeki azalma sonucu düşüş göstermesi durumunda milli gelirin desteklenmesi amacıyla kamu harcamalarının artırılması gerektiği ifade edilmektedir. Yani Keynesyen Teoriye göre ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında pozitif bir ilişki olup, bu ilişkinin yönü kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğrudur.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi geçmişten bu yana çoğu araştırmanın konusunu oluşturmuş ve bu araştırmalar temelde bahsedilen iki görüş üzerinden yapılmıştır. Buradan hareketle çalışmada, Avrupa Birliği (AB) üyesi 27 ülke örneklem olarak seçilmiş ve bu ülkelerde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Wagner Kanunu ve Keynesyen Teori kapsamında incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın ilk aşamasında

konuya ilişkin teorik çerçeve hakkında bilgi verilmiş, devamında ise literatürde yer alan bazı çalışmalara değinilmiştir. Ardından ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkinin tespiti için panel veri analizinden faydalanılarak, yatay kesit bağımlılığı, homojenlik testi, birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular ortaya konulmuş ve son olarak genel bir değerlendirmeye yer verilmiştir.

Kuramsal Çerçeve

Kamu harcamalarının ekonomi üzerinde yaratmış olduğu etkiler, sınırlarının ne olması gerektiği ve ekonomik büyüme amacının gerçekleştirilmesindeki rolü uzun yıllardır tartışılan konular arasında yer almaktadır. Kamu harcamaları devletlerin ekonomi üzerinde gerçekleştirmiş olduğu müdahalede kullandığı araçlardan birisidir. Bu noktada devletlerin ekonomik faaliyetlerde bulunup bulunmaması ve hangi ölçüde yer alması gerektiği yaşanan konjonktürel gelişmelere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Genel olarak ekonomik krizlerin olduğu dönemlerde devletin ekonomik alanda yer alması gerektiği görüşleri ağırlık kazanırken, ekonomik genişleme ve refah dönemlerinde ise devletin ekonomide yer almaması veya minimal şekilde yer alması gerektiği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Buradan hareketle, devletin ekonomiye müdahale araçlarından birisi olan kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde iki model üzerinden tartışılmaktadır. Bu teoriler ekonomik faaliyetlerde meydana gelen gelişmelerin kamu harcamaları üzerinde etkili olduğu yönündeki Wagner Kanunu ve kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu yönündeki Keynesyen Teoridir.

Adolph Wagner'in kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği ve iki değişken arasında pozitif bir ilişki bulduğu çalışma, bu alanda yapılan ilk çalışmadır (Henrekson, 1993: 406). Wagner (1883) yapmış olduğu çalışmasında ekonomik genişlemenin kamusal faaliyetlerin hem görece hem de mutlak genişlemesini içeren kamu harcamaları üzerinde artırıcı bir etki yarattığını savunmaktadır (Sağdıç vd., 2020: 659). Wagner, ayrıca kamusal faaliyetlerin artışıyla ilgili üç temel nedene dikkat çekmektedir. Bu nedenlerden birincisi, sanayileşme ve özelleştirme hareketlerinin özel sektör faaliyetleri yerine kamusal faaliyetlerin ikame edilmesine neden olmasıdır. Çünkü toplumda meydana gelen emek ve kentleşme arasındaki ayırım karmaşası, daha fazla kamusal harcamaya neden olmasının yanında kamusal koruma ve düzenleme faaliyetlerinin artması da söz konusu olmaktadır. İkinci neden, reel gelirdeki büyümenin, gelir esnekliğine sahip olan kültürel ve refah harcamalarının görece artışına neden olmasıdır. Üçüncü ve son neden ise, teknolojiye yaşanan gelişme ve değişikliklerin ekonomik verimliliğin artırılması için doğal tekellerin yönetiminin devlet tarafından üstlenilmesini gerektirmesidir (Henrekson, 1993: 407). Bahsedilen temel nedenlerden hareketle ekonomik faaliyetlerde yaşanan gelişmelerin kamusal faaliyetleri de artırdığı ve dolayısıyla devletlerin yapmış oldukları harcamaların da artışına neden olacağını ileri süren Wagner Kanunu olarak da bilinen kamu harcamaları artış kanunu ortaya çıkmıştır (Edizdoğan vd., 2012: 54-55). Wagner Kanunu ile ilgili olarak literatürde geliştirilen modeller bulunmaktadır. Bu modellerden en çok kullanılanları Peacock-Wiseman (1961), Gupta (1967), Goffman (1968), Mann (1980) ve Payne-Ewing (1996) tarafından geliştirilen modeller olup, Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Wagner Kanununa İlişkin Alternatif Modeller

1	Peacock-Wiseman Modeli (1961)	$KH=f(GSYH)$
2	Gupta Modeli (1967)	$KH/N=f(GSYH/N)$
3	Goffman Modeli (1968)	$KH=f(GSYH/N)$
4	Mann Modeli (1980)	$KH/GSYH=f(GSYH)$
5	Payne-Ewing Modeli (1996)	$KH/GSYH=f(GSYH/N)$

Peacock-Wiseman (1961) modeline göre kamu harcamaları milli gelirin bir fonksiyonunu oluşturmakta olup, milli gelir arttıkça kamu harcamaları da artmaktadır. Gupta (1967) modeline göre kişi başına düşen milli gelirdeki artış kişi başına düşen kamu harcamalarını artırmaktadır. Goffman (1968) modeline göre, kişi başına düşen milli gelirdeki artış toplam kamu harcamalarını artırmaktadır. Mann (1980) modeline göre, milli gelirdeki artış kamu harcamalarının milli gelir içindeki payını artırmaktadır. Payne-Ewing (1996) modeline göre ise kişi başına düşen milli gelirdeki artış kamu harcamalarının milli gelir içindeki payını artırmaktadır. Wagner Kanununun farklı şekillerde türetilen modellerinde de görüldüğü üzere ekonomik faaliyetlerdeki artışlar kamu harcamalarının da artmasına neden olmaktadır.

Kamu harcamaları ile milli gelir arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir diğer model ise Keynesyen Teoridir. Wagner Kanununun aksine Keynesyen Teori, kamu harcamalarından milli gelire doğru bir nedenselliğin bulunduğunu ve kamu harcamalarını toplam gelirin bir belirleyicisi olduğunu kabul etmektedir (Magazzino, 2012: 206). Keynes tarafından ortaya atılan gelir hipotezinde üç temel varsayım bulunmaktadır. Bu varsayımlardan birincisi, tüketimin cari gelir tarafından belirlendiği yani tüketimin gelirin bir fonksiyonu olduğudur. Buna göre tüketim ile gelir arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. İkinci varsayım, birinci varsayımdan hareketle tüketimin gelirdeki artıştan daha düşük oranda artacağıdır. Bu durum ortalama tüketim eğilimi ile açıklanmakta olup, gelir arttıkça ortalama tüketim eğiliminin azalması nedeniyle tüketimdeki artış nispeten daha düşük olmaktadır. Bu da üçüncü varsayımı oluşturmaktadır. Keynes'e göre ortalama tüketim eğiliminin azalması durumunda tüketim harcamaları azalmakta ve dolayısıyla talep düşmektedir. Bu durum da ekonomide durgunluğa neden olmaktadır. Durgunluğun yaşanmaması yani tüketimin artırılması için yapılması gerekenlerden birisi devletin kamu harcamaları yoluyla geliri etkilemesi ve dolayısıyla da talebi desteklemesi gerektiğidir (Keynes, 1964: 89-96).

Keynesyen Teoride milli gelirdeki değişikliklerin açıklanabilmesi için öncelikle toplam talebin bileşenlerinin açıklanması gerekmektedir. Toplam talep tüketim, yatırım, kamu harcamaları ve net ihracattan oluşmakta olup, ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır (Karahana & Çolak, 2019: 120). Keynes tarafından oluşturulan milli gelir fonksiyonu aşağıdaki gibidir (Tokathoğlu & Selen, 2020: 87).

$$Y = C + I + G + (X - M)$$

Keynes tarafından geliştirilen milli gelir formülünde Y milli geliri, C özel kesim tüketim harcamalarını, I yatırım harcamalarını, G kamu harcamalarını, X – M ise net ihracatı ifade etmektedir. Dolayısıyla toplam talebi etkileyen bileşenler aynı zamanda milli gelir üzerinde de olumlu bir etki oluşturmaktadır. Buradaki toplam talep bileşenlerinde meydana gelen değişikliğe karşı milli gelirin ne oranda değişeceği ise çarpan mekanizması aracılığıyla açıklanmaktadır. Çarpan mekanizması aracılığıyla bileşenlerde meydana gelen bir birimlik değişiklik bazı durumlarda kendisinden daha fazla derecede milli gelir üzerinde etki yaratabilmektedir. Bu bileşenlerden birisi de kamu harcamalarıdır (Tokathoğlu & Selen, 2020: 92). Dolayısıyla kamu harcamaları ekonomik büyümenin teşvik edilebilmesi için kullanılacak araçlardan birisidir. Yani Keynesyen Teoriye göre, kamu harcamaları ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Özetle milli gelir, kendisini etkileyen bileşenlerde meydana gelen değişikliklerin belli bir oranında değişmektedir. Milli gelirdeki değişim aşağıdaki denklikle ifade edilmektedir (Tokathoğlu & Selen, 2020: 92);

$$\Delta Y = k. [\Delta C, \Delta I, \Delta G, \Delta G_{Tr}, \Delta T, \Delta T_t, \Delta(X - M)]$$

Denklemden yer alan k katsayısı çarpan katsayısını ifade etmekte olup, basit çarpan katsayısı şu şekildedir:

$$k = 1/1 - c$$

İki teori arasındaki temel farklılık, bahsedildiği üzere, değişkenler arasındaki nedenselliğin yönüdür. Kamu harcamaları ile büyüme arasındaki nedenselliğin yönünün bilinmesi politika yapıcıların verecekleri kararlarda önemli rol oynayabilmektedir. Wagner Kanununun geçerli olduğu durumlarda kamu harcamalarının rolü pasife indirgenmektedir. Keynesyen Teorinin geçerli olduğu durumlarda kamu harcamalarının ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli role sahip olması nedeniyle önemli bir politika aracı konumuna gelmektedir (Singh & Sahni, 1984: 630). Her iki değişken arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin olması durumunda ise kamu harcamaları ile ekonomik büyüme aynı anda aktif role sahip olmakta ve birbirilerini karşılıklı olarak desteklemektedir. Bu açıdan her iki değişken de politika yapıcılar açısından dikkate alınması gereken faktörlerdir. İki değişken arasında herhangi bir nedensel ilişkinin olmadığı bağımsız görüşün desteklenmesi durumunda ise ekonomik büyüme için kamu harcamaları, kamu harcamaları için de ekonomik büyüme dışsal bir faktör durumundadır. Bu durumda büyüme ve kamu harcamalarının başka faktörler tarafından açıklandığı ifade edilebilir.

Literatür Taraması

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki yerli ve yabancı literatürde gerek teorik gerekse de ampirik çoğu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Elde edilen bulgulara bakıldığında ortak bir sonuca ulaşıldığını söylemek mümkün olmamaktadır. Bu durum kullanılan örneklem ülke veya ülke grupları, yöntem ve zaman dilimi gibi unsurların farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bahsedildiği üzere kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi genelde iki temel çerçevede gerçekleştirilmektedir. Bunlardan birisi Wagner Kanunu, diğeri ise Keynesyen

Teoridir. Literatürde yer alan çalışmalardan bazıları Wagner Kanununu, bazıları Keynesyen Teoriyi desteklerken, bazı çalışmalar her iki teoriyi desteklemektedir. Ancak bazı çalışmalarda elde edilen bulgulara göre ise her iki teori de desteklenmemektedir. Ampirik literatürde oldukça fazla çalışma olması nedeniyle tarafımızca ulaşılabilen bazı çalışmalara yer verilmektedir.

Tablo 2’de tarafımızca ulaşılabilen ve seçilerek verilen çalışmalar Wagner Kanununu destekleyen çalışmalar, Keynesyen Teoriyi destekleyen çalışmalar, her iki teoriyi destekleyen çalışmalar ve her iki teoriyi de desteklemeyen çalışmalar olmak üzere dört gruba ayrılarak verilmektedir.

Tablo 2. Literatür İncelemesi

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Zaman Dilimi	Yöntem
Wagner Kanununu Destekleyen Çalışmalar			
Ram (1987)	115 Ülke	1950-1980	Zaman Serisi ve Yatay Kesit Analizi
Abizadeh ve Yousefi (1988)	ABD 10 Eyaleti	1950-1984	Regresyon Analizi
Henrekson (1993)	İsveç	1861-1990	Eşbütünleşme Analizi
Oxley (1994)	İngiltere	1870-1913	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Ahsan vd. (1996)	Kanada	1952-1988	Eşbütünleşme Analizi
Ansari vd. (1997)	Gana, Kenya, Güney Afrika	1963-1988 1964-1989 1957-1990	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Al-Faris (2002)	Körfez İşbirliği Konseyi Ülkeleri	1970-1997	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Arısoy (2005)	Türkiye	1950-2003	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Magazzino (2012)	27 AB Ülkesi	1970-2009	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi, Panel Regresyon Analizi
Antonis vd. (2013)	Yunanistan	1833-1938	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Ali ve Munir (2016)	Pakistan	1976-2015	Nedensellik Analizi
Wang vd. (2016)	Romanya	1991-2014	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Eldemerdash ve Ahmed (2019)	Mısır	1980-2012	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Karaş (2020)	BRICS-T Ülkeleri	1990-2018	Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Keynesyen Teoriyi Destekleyen Çalışmalar			
Ghali (1998)	10 OECD Ülkesi	1970:1– 1994:3	Panel Nedensellik Analizi

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Zaman Dilimi	Yöntem
Loizides ve Vamvoukas (2005)	Yunanistan İngiltere İrlanda	1948-1995 1960-1995 1960-1995	Nedensellik Analizi
Blankenau vd. (2007)	23 Gelişmiş Ülke	1960-2000	Panel Regresyon Analizi
Chandran vd. (2010)	Malezya	1970-2006	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Ebaidalla (2013)	Sudan	1970-2008	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Sanchez-Juarez vd. (2016)	Meksika	1925-2014	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Gövdeli (2019)	Türkiye	1930-2014	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Karahan ve Çolak (2019)	Türkiye	1998-2016	Eşbütünleşme Analizi
Karabulut (2020)	Türkiye	1998-2018	Nedensellik ve Etki Tepki Analizi
Wahyudi (2020)	Endonezya (34 il)	2014-2018	Panel Nedensellik Analizi
Wagner Kanunu ve Keynesyen Teoriyi Destekleyen Çalışmalar			
Samudram vd. (2009)	Malezya	1970-2004	Eşbütünleşme Analizi
Singh ve Sahni (1984)	Hindistan	1950-1981	Nedensellik Analizi
Tang (2009)	Malezya	1960-2005	Nedensellik Analizi
Gül ve Yavuz (2010)	AB'nin Yeni Üyeleri ile Türkiye (13 ülke)	1996-2008	Panel Eşbütünleşme Analizi
Kiraz ve Gümüş (2017)	29 OECD Ülkesi	1995-2013	Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Paul ve Furahisha (2017)	Tanzanya	1978-2014	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Sedrakyan ve Varela-Candamio (2019)	Ermenistan ve İspanya	1996-2014	Nedensellik Analizi
Sağdıç vd. (2020)	Türkiye (81 il)	1992-2013	Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Wagner Kanunu ve Keynesyen Teoriyi Desteklemeyen Çalışmalar			
Afxentiou ve Serletis (1996)	17 AB Ülkesi	1961-1991	Nedensellik Analizi
Doğan ve Tang (2006)	5 Güneydoğu Asya Ülkesi	1960-2002	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Oktayer ve Susam (2008)	Türkiye	1970-2005	Regresyon Analizi

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Zaman Dilimi	Yöntem
Başar vd. (2009)	Türkiye	1975-2005	Eşbütünleşme Analizi
Ray ve Ray (2012)	Hindistan	1961-2010	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi
Rauf vd. (2012)	Pakistan	1979-2009	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi

Literatür incelemesinde de görüldüğü üzere dört görüşün olduğu ifade edilebilir. Bunlardan birincisi, büyüme odaklı kamu harcamaları olarak da ifade edilebilen Wagner Kanunudur. İkincisi, kamu büyüklüğü odaklı büyüme olarak da ifade edilebilen Keynesyen teoridir. Üçüncüsü, çift yönlü nedensellik görüşü olarak da ifade edilebilen hem Wagner Kanunu hem de Keynesyen Teorinin desteklendiği görüştür. Dördüncüsü ise bağımsız görüş olarak da ifade edilebilen her iki teorinin de desteklenmediği ve popüler olmayan görüştür (Nyasha & Odhiambo, 2019: 1). Aynı zamanda literatürde tarafımızca ulaşılabilen çalışmalara bakıldığında AB üyesi ülkeler bazında yeterli sayıda çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında çalışmanın literatüre birkaç noktada katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Birincisi, kullanılan verilerin daha güncel zaman dilimine ait olması nedeniyle güncel durumu göstermesidir. İkincisi, çalışma kapsamında kullanılan analizlerin daha güncel analizler olması ve aynı zamanda yatay kesit bağımlılığı ile homojeniteyi dikkate alması literatürdeki çalışmalardan farklılığı ortaya koymaktadır. Son olarak ise her ülke bazında nedenselliğe bakılarak ülke özelinde yorumlamaya imkân tanınması gösterilebilir.

Ekonometrik Model ve Veri Seti

Çalışmada 2022 yılındaki mevcut üye sayısı dikkate alınarak AB üyesi 27 ülke² bazında kamu harcamaları ile büyüme arasındaki ilişki Wagner ve Keynes hipotezleri çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında 1995 – 2019 dönemi arasında yıllık veriler kullanılmış ve kamu harcamaları verisi Avrupa İstatistik Ofisi olan Eurostat veri tabanından³, GSYH verileri ise Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Bahsedildiği üzere Wagner Kanununun test edilmesinde alternatif modeller arasından Ghali (1998), Arısoy (2005), Başar vd. (2009), Magazzino (2012), Kiraz ve Gümüş (2017) ile Eldemerdash ve Ahmed (2019) çalışmaları dikkate alınarak Mann (1980) tarafından önerilen model kullanılmıştır. Çünkü Mann (1980) modeli Wagner Kanununa en yakın yorumu sağlamaktadır (Eldemerdash ve Ahmed, 2019:7). Çalışma kapsamında analiz edilen modeller aşağıdaki gibidir.

$$\text{Mann Modeli: } \text{harcama}_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{gsyh}_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{Keynes Modeli: } \text{gsyh}_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{harcama}_{it} + \varepsilon_{it}$$

² İlgili ülkeler; Almanya, Avusturya, Belçika, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan'dır.

³ <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.

Modellerdeki eşitlikte yer alan *harcama* kamu harcamalarının GSYH içerisindeki payını, *gsyh* ilgili ülkelerin Gayrisafi Yurtiçi Hasılasını, *i* yatay kesit birimlerini (AB üyesi 27 ülke), *t* zaman aralığını (1995-2019), ε ise hata terimini ifade etmektedir.

Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Uygulamalar

Çalışma kapsamında ilgili ülkelerde hangi modelin geçerli olduğunun tespit edilebilmesi amacıyla panel eşbütünlük ve panel nedensellik analizleri yapılmıştır. Panel eşbütünlük ve nedensellik analizlerinde hangilerinin kullanımının daha uygun olduğunun tespit edilebilmesi, analiz sonucu elde edilen tahminlerin tutarlı olması açısından önem arz etmektedir. Panel eşbütünlük ve nedensellik analizleri ile birim kök testleri serilerin yatay kesit bağımlılıkları ve homojenliklerine göre değişebilmektedir. Bu kapsamda öncelikle yatay kesitler arasında bağımlılığın olup olmadığını yatay kesit bağımlılığı testi, eğim katsayılarının homojenliğinin homojenlik testi uygulanmıştır. Ardından serilerin durağanlıklarının tespit edilebilmesi amacıyla ikinci nesil birim kök testlerinden olan Pesaran (2007) tarafından geliştirilen Cross-sectional Augmented Dickey Fuller (CADF) panel birim kök testi kullanılmıştır. Analize tabi tutulacak modellerde yer alan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti amacıyla hem yatay kesit bağımlılığını hem de heterojenliği dikkate alan Westerlund (2008) tarafından geliştirilen Durbin-Hausman Eşbütünlük testi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki nedenselliğin tespiti için de Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testinden faydalanılmıştır. Analizler Stata Ekonometri Programı kullanılarak yapılmıştır.

Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi

Yatay kesit bağımlılığı ya da yatay kesit bağımsızlığı, paneli oluşturan birimlerde yaşanan bir şoktan diğer birimlerin de etkilenme derecelerinin aynı olması ve bir birimde ortaya çıkan şoktan diğer birimlerin de etkilenip etkilenmemesi durumudur. Günümüzde yaşanan küreselleşme ile birlikte dünyanın herhangi bir ülkesinde meydana gelen şokun diğer ülkeleri de etkilediği görülmektedir (Mercan, 2014: 235; Menyah vd., 2014: 389). Bu duruma en iyi örnek 2008 küresel finansal kriz, 2018 ticaret savaşları ve 2019 Covid pandemisi gösterilebilir. Nitekim çalışma kapsamında örneklem olarak alınan AB üyesi ülkelerde bu durum yıllardır birlik içerisinde bulunmaları ve çoğu politikada ortak politika izlemeleri birimler arasındaki yatay kesit bağımlılığı durumunun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle analizlere başlamadan önce hangi analizlerin kullanılacağına tespit edilebilmesi için öncelikle yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı tespit edilmelidir. Aksi halde elde edilen sonuçlar tutarsız ve sapmalı olacaktır. Pesaran (2006: 970) tarafından yapılan çalışmada yatay kesit birimleriyle yapılan tahminlerde sonuçların tutarlı ve sapmasız olması açısından birimler arasındaki yatay kesit bağımlılıklarının önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle panel veri analizlerinde diğer analizlere geçilmeden önce serilerin ve modellerin yatay kesit bağımlılığının analiz edilmesi gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığının test edilmesine yönelik olarak çeşitli testler geliştirilmiştir. İlk kez Breusch ve Pagan (1980) tarafından zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olduğu durumlarda ($T > N$) kullanılan LM testi geliştirilmiştir. Ardından Pesaran (2004) tarafından hem zaman boyutunun hem de yatay kesit boyutunun büyük olduğu durumlarda ($T = N$)

kullanılabilen CDLM testi geliştirilmiştir. Yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu durumlarda sapmalar meydana gelebilmektedir. Bu nedenle yine Pesaran (2004) tarafından yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu durumlarda kullanılabilen CD testi geliştirilmiştir. Son olarak Pesaran vd. (2008) tarafından hem zaman boyutunun yatay kesit boyutundan ($T > N$) hem de yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük ($N > T$) olduğu durumlarda kullanılabilen LM_{adj} testi geliştirilmiştir. Buradan hareketle çalışmada 27 yatay kesit boyutu ve 25 zaman boyutu olmasından hareketle yani $N > T$ olduğundan, CD testi ve LM_{adj} testi sonuçları dikkate alınmıştır.

Modellerde yer alan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin ve nedenselliklerin belirlenmesinde bir diğer önemli konu ise sabit terimlerin her bir yatay kesit bazında eğim katsayılarının homojen veya heterojenliğidir. Çünkü elde edilen sonuca göre panel geneli ya da yatay kesit bazında yorumlamalar yapılabilmektedir. Bu amaçla Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta ve Delta_{adj} testi uygulanmıştır. Değişkenler ile modellere ait yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları ile modellere ait homojenite testi sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenite Testi Sonuçları

Değişkenler ve Modeller	LM		CD _{LM}		CD		LM _{adj}	
	İstatistik	P	İstatistik	P	İstatistik	P	İstatistik	P
gsyh	211,163	0,000	35,814	0,000	-2,937	0,002*	58,700	0,000*
harcama	48,889	0,000	6,187	0,000	-3,471	0,000*	41,212	0,000*
Mann Modeli	1705,709	0,000	51,130	0,000	30,826	0,000*	194,400	0,000*
Keynes Modeli	4226,021	0,000	146,253	0,000	60,894	0,000*	197,553	0,000*
	Delta				Delta _{adj}			
	İst.		P		İst.		P	
Mann Modeli	4,384		0,000*		4,674		0,000*	
Keynes Modeli	5,407		0,000*		5,764		0,000*	

Not: * %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre, gerek değişkenler gerekse de modeller bazında yatay kesit bağımlılığının olmadığına dair kurulan H₀ hipotezi reddedilmektedir. Buna göre değişkenler ve modeller bazında yatay kesit bağımlılığının olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda Tablo 3'te modellere ilişkin homojenite testi sonuçları da yer almaktadır. H₀ hipotezi eğim katsayısının homojen

olduğu şeklindedir. Buna göre, Mann Modeli ile Keynes Modeli için eğim katsayısının heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bundan sonraki aşamalarında kullanılan analizler, hem yatay kesit bağımlılığını hem de heterojenliği dikkate alan analizler olmaktadır.

Birim Kök Testi

Ekonometrik analizlerde durağan olmayan değişkenlerle yapılacak analizler sonucunda yapılan tahminler hatalı sonuçlara neden olabilmektedir. Çünkü değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı ve nedensellik ilişkisinin varlığının analizlerinden önce değişkenlerin durağanlıklarının test edilmesi gerekmektedir. Bahsedildiği üzere hem değişkenler hem de modeller bazında yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Bu nedenle uygulanacak olan birim kök testleri de yatay kesit bağımlılığını dikkate alan testler olmalıdır. Buradan hareketle çalışmada ikinci nesil birim kök testlerinden olan Pesaran (2007) CADF birim kök testi uygulanmıştır. Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF birim kök testi, Augmented Dickey-Fuller (ADF) regresyonunun gecikmeli yatay kesit ortalamalarını dikkate alan bir testtir (Pesaran, 2007: 266). CADF birim kök testinde değişkenlerin durağanlıkları sabitli ve sabitli ve trendli olmak üzere iki model üzerinden test edilmektedir. CADF birim kök testi sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

			t-bar	cv10	cv5	cv1	z[t-bar]	Ola. Deg.
I(0)	gsyh	Sabitli	-1,880	-2,070	-2,150	-2,300	-0,690	0,245
		Sabitli ve Trendli	-2,339	-2,580	-2,660	-2,810	-0,162	0,436
	harcama	Sabitli	-1,799	-2,070	-2,150	-2,300	-0,260	0,397
		Sabitli ve Trendli	-2,199	-2,580	-2,660	-2,810	0,621	0,733
I(1)	gsyh	Sabitli	-2,298	-2,070	-2,150	-2,300	-2,904	0,002*
		Sabitli ve Trendli	-2,693	-2,580	-2,660	-2,810	-2,139	0,016**
	harcama	Sabitli	-2,933	-2,070	-2,150	-2,300	-6,272	0,000*
		Sabitli ve Trendli	-2,881	-2,580	-2,660	-2,810	-3,192	0,001*

Not: * %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'te yer alan sonuçlara göre sabitli ile sabitli ve trendli modellerin her ikisinde de olasılık değerlerini 0,05'ten büyük olması nedeniyle düzey değerlerinde durağan olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Birinci dereceden farkları alınan değişkenler yine iki model üzerinden birim kök testine tabi tutulmuştur. Birinci dereceden farkları alınan değişkenlerin olasılık değerleri 0,05'ten küçük olduğundan I(1) düzeyinde durağan hale gelmiştir.

Panel Eşbütünleşme Testi

Bahsedildiği üzere çalışma kapsamında test edilen modeller ve modellerde kullanılan değişkenlerin hem yatay kesit bağımlılığı hem de eğim katsayılarının heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu nedenle çalışmada Westerlund (2008) Durbin Hausman Eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bu test

eğim katsayısının homojen ve heterojen olduğu durumlarda da kullanılabilir. Eğitim katsayısının homojen olması durumunda panel istatistikleri, heterojen olması durumunda ise grup istatistikleri dikkate alınmaktadır. Testte H_0 hipotezi eşbütünlük yoktur şeklinde kurulurken, alternatif hipotez ise eşbütünlük vardır şeklinde kurulmaktadır (Westerlund, 2008: 195). Eşbütünlük testi sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Eşbütünlük Testi Sonuçları

	Test	MANN MODELİ			KEYNES MODELİ		
		İstatistik	P	Eşbütünlük	İstatistik	P	Eşbütünlük
Durbin Hausman	dh_g	-1,698	0,045*	VAR	-3,501	0,000*	VAR
	dh_p	-0,693	0,244		-2,491	0,006	

Not: * %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'te yer alan eşbütünlük sonucunda Wagner ve Keynes modellerinin her ikisinde de yatay kesit bağımlılığı olması nedeniyle grup istatistik değeri ve olasılık değeri dikkate alınmıştır. Buna göre eşbütünlük yoktur şeklinde kurulan sıfır hipotezi Wagner ve Keynes modelleri için her iki testte de reddedilmiş ve eşbütünlüğün olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Panel Nedensellik Testi

Değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünlük ilişkisinin varlığının tespitinden sonra, değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için Dumitrescu ve Hurlin tarafından geliştirilen Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi uygulanmıştır. Testte H_0 hipotezi değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur şeklinde kurulurken, alternatif hipotez değişkenler arasında nedensellik ilişkisi vardır şeklinde kurulmaktadır (Dumitrescu & Hurlin, 2012: 1453). Tablo 6'da Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Dumitrescu-Hurlin (2012) Panel Nedensellik Analizi Sonuçları

	Wagner Modeli				Keynes Modeli			
	1 Gecikmeli		2 Gecikmeli		1 Gecikmeli		2 Gecikmeli	
	W-İst.	P	W-İst.	P	W-İst.	P	W-İst.	P
Almanya	4,486	0,340	4,547	0,103	0,693	0,405	3,346	0,188
Avusturya	1,624	0,202	8,560	0,014*	0,004	0,953	1,994	0,369
Belçika	1,603	0,206	2,472	0,291	0,043	0,835	2,564	0,278
Bulgaristan	0,546	0,460	0,288	0,866	0,545	0,460	6,911	0,032**
Çekya	0,549	0,459	1,580	0,454	0,131	0,718	0,473	0,789

Danimarka	0,204	0,652	5,851	0,054***	1,375	0,241	3,532	0,171
Estonya	2,484	0,115	2,327	0,312	0,638	0,424	3,556	0,169
Finlandiya	8,063	0,005*	6,294	0,043**	0,002	0,964	0,355	0,838
Fransa	3,791	0,052***	14,263	0,001*	0,533	0,465	4,998	0,082***
Güney Kıbrıs	5,203	0,023**	31,291	0,000*	0,616	0,433	4,051	0,132
Hırvatistan	1,745	0,187	8,860	0,012**	1,671	0,196	0,425	0,809
Hollanda	2,075	0,150	0,443	0,801	0,797	0,372	0,142	0,931
İrlanda	0,180	0,672	6,111	0,047**	2,009	0,156	0,657	0,720
İspanya	6,400	0,011**	4,760	0,093***	7,959	0,005*	0,833	0,659
İsveç	1,070	0,301	3,769	0,152	0,526	0,468	3,543	0,170
İtalya	5,401	0,020**	11,331	0,003*	2,531	0,112	1,561	0,458
Letonya	2,145	0,143	10,022	0,007*	0,812	0,368	2,611	0,271
Litvanya	1,138	0,286	1,907	0,385	1,401	0,237	1,054	0,590
Lüksemburg	0,895	0,344	4,824	0,090***	2,011	0,156	5,773	0,056***
Macaristan	1,103	0,294	1,446	0,485	3,429	0,064***	1,379	0,502
Malta	9,942	0,002*	6,353	0,042**	0,862	0,353	0,953	0,621
Polonya	3,031	0,082***	5,993	0,050**	0,711	0,399	2,194	0,334
Portekiz	0,354	0,552	13,326	0,001*	3,671	0,055***	0,293	0,864
Romanya	0,112	0,738	0,219	0,896	1,881	0,170	0,406	0,816
Slovakya	0,164	0,686	1,036	0,596	0,442	0,506	0,491	0,782
Slovenya	0,291	0,590	6,943	0,031**	0,683	0,409	0,101	0,951
Yunanistan	2,594	0,107	13,554	0,001*	16,277	0,000*	0,148	0,928
Panel Zwald	5,469	0,000*	11,968	0,000*	3,437	0,001*	0,033	0,974
Panel Zwtilde	4,294	0,000*	9,169	0,000*	2,583	0,010*	-0,438	1,339

Not: * %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'da yer alan nedensellik analizi farklı gecikme yapıları dikkate alınarak yapılmıştır. Buna göre AB ülkelerinde bir ve iki gecikme yapısına göre Wagner Kanunu geçerli iken, sadece bir gecikme yapısına göre Keynes Hipotezi geçerlidir. Ancak yapılan homojenlik testi sonucuna göre modellere ait eğim katsayılarının heterojen olmasından hareketle birim kesitler bazında da sonuçların analiz edilmesi önem arz etmektedir. Birim kesitler bazında sonuçlar değerlendirildiğinde, iki gecikmeli yapıya göre AB üyelerinden Avusturya, Danimarka, Finlandiya, Güney Kıbrıs, Hırvatistan, İrlanda, İspanya, İtalya, Letonya, Malta, Polonya, Portekiz, Slovenya ve Yunanistan olmak üzere 14 ülkede Wagner Kanunu'nun yani büyüme odaklı kamu harcaması görüşünün geçerli olduğu doğrulanmıştır. Bulgaristan'da Keynes Hipotezinin yani kamu büyüklüğü odaklı büyüme görüşünün geçerli olduğu doğrulanmıştır. Yalnızca Fransa ve Lüksemburg'da hem Wagner Kanunu hem de Keynes Hipotezi yani çift yönlü nedensellik görüşü doğrulanmıştır. Almanya, Belçika, Çekya, Estonya, Hollanda, İsveç, Litvanya, Macaristan, Romanya ve Slovakya olmak üzere 10 ülkede ise bağımsız görüş desteklenmiştir. Yani bu ülkelerde her

iki teori de doğrulanmamıştır. Sonuç olarak AB ülkelerinde genel olarak Wagner Kanununun geçerli olduğu ifade edilebilir. Yani büyüme kamu harcamalarının nedenini oluştururken, kamu harcamaları büyümenin nedenini oluşturmamaktadır. AB genelinde kamu harcamaları, ekonomik büyümeyi teşvik etmek için dışsal bir faktör konumunda olup, ekonomik büyümenin sağlanmasında bir politika aracı olarak kullanımının etkinliğinin olmayacağı veya düşük olacağı ifade edilebilir. Genel itibariyle elde edilen bulgular Magazzino (2012) tarafından elde edilen bulguları destekler niteliktedir.

Sonuçlar ülkelerin GSYH büyüklükleri açısından değerlendirildiğinde genellikle en yüksek GSYH rakamına sahip ilk 7 ülkeden Almanya, Hollanda, İsveç ve Belçika'da bağımsız görüşün yani kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki herhangi bir ilişkinin olmadığı görüşünün doğrulandığı görülmektedir. Bu da ilgili ülkelerin, yüksek gelişmişliğe sahip olmasından kaynaklı olarak büyümenin getirdiği politikaları izlediği ifade edilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı ve bu ilişkinin yönü araştırmacılar tarafından uzun yıllardır tartışılan önemli konular arasındadır. Bu konuda iki temel görüş bulunmaktadır. Birincisi, kamu harcamalarının ekonomik gelişmelere bağlı olarak devlet faaliyetlerinde meydana gelen artıştan kaynaklandığını ileri süren Wagner Kanunudur. İkincisi ise, kamu harcamalarının özel tüketim harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olmadığı durumlarda devreye alınması gerektiğini savunan yani kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu ifade eden Keynesyen Teoridir.

Buradan hareketle çalışma kapsamında AB ülkeleri özelinde 1995-2019 dönemi yıllık veriler kullanılarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin Wagner Kanunu ve Keynesyen Teori kapsamında araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle serilerin ve modellerin yatay kesit bağımlılığı ve homojenliği test edilmiş ve serileri ile modellerin yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu, ayrıca modellerin eğim katsayılarının heterojen olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ardından serilerin durağanlıkları test edilmiş ve serilerin birinci farklarında durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Wagner Kanunu ve Keynesyen Teorinin hangisinin geçerli olduğunun tespitinin yapılabilmesi için seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı panel eşbütünleşme testi ile analiz edilmiş ve her iki teori kapsamında da serilerin uzun dönemli eşbütünleşik ilişkiye sahip olduğu sonucu elde edilmiştir. Son olarak seriler arasındaki ilişkinin yönünün tespit edilebilmesi için panel nedensellik testi yapılmıştır. Nedensellik analizi sonucunda '14' ülkede Wagner Kanununun, '1' ülkede Keynesyen Teorinin, '2' ülkede her iki teorinin desteklendiği, '10' ülkede ise hiçbir teorinin desteklenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Yani AB ülkelerinin genelinde Wagner Kanununun geçerli olduğu ifade edilebilir.

Wagner Kanununun geçerli olduğu sonucundan hareketle AB genelinde kamu harcamalarının artış nedeninin ekonomik gelişmeler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Aynı zamanda kamu harcamaları yoluyla ekonomik büyümenin desteklenmesi yönünde izlenecek politikaların elde edilen

bulgular ışığında verimli olmayacağı açıktır. AB ülkelerinde kamu harcamalarının artış nedeninin ekonomik gelişmeler olduğundan hareketle, kamu harcamalarının verimliliğinin artırılması durumunda hem nitelik hem de nicelik açısından fayda sağlayabilecektir. Ayrıca kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkisi de geçerli olabilecektir. Bunun sonucunda kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir etkileşim meydana gelebilecektir. Bunun için kamu harcamalarının Ar-Ge, teknoloji, alt yapı gibi alanlara doğru yapılmasında yarar bulunmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Wagner ve Keynes Kapsamında Analizi: AB Ülkeleri Örneği” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abizadeh, S., & Yousefi, M. (1988). An empirical re-examination of Wagner's Law. *Economic Letters*, 26, 169-173.
- Afxentiou, P. C., & Serletis, A. (1996). Government Expenditures in the European Union: Do They Converge or Follow Wagner's Law?. *International Economic Journal*, 10(3), 33-47.
- Ahsan, S. M., Kwan, A. C. C., & Sahni, B. S. (1996). Cointegration and Wagner's hypothesis: time series evidence for Canada. *Applied Economics*, 28(8), 1055-1058.
- Al-Faris, A. F. (2002). Public expenditure and economic growth in the Gulf Cooperation Council countries. *Applied Economics*, 34, 1187-1195.
- Ali, W., & Munir, K. (2016). Testing Wagner versus Keynesian Hypothesis for Pakistan: The Role of Aggregate and Disaggregate Expenditure. MPRA Paper No. 74570.
- Ansari, M. I., Gordon, D. V., & Akuamoah, C. (1997). Keynes versus Wagner: public expenditure and national income for three African countries. *Applied Economics*, 29, 435-550.
- Antonis, A., Constantinos, K., & Persefoni, T. (2013). Wagner's Law versus Keynesian Hypothesis: Evidence from pre-WWII Greece. *Panoeconomicus*, 4, 457-472.
- Arısoy, İ. (2005). Wagner Ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye'de Kamu Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 63-80.
- Başar, S., Aksu, H., Temurlenk, M. S., & Polat, Ö. (2009). Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 301-314.
- Blankenau, F. B., Simpson, N. B., & Tomljanovich, M. (2007). Public education expenditure, taxation, and growth: Linking data to theory. *American Economic Review: Papers and Proceedings*, 97(2), 393-397.

- Chandran, G., Rao, R., & Anwar, S. (2011). Economic growth and government spending in Malaysia: A re-examination of Wagner and Keynesian views. *Economic Change and Restructuring*, 44, 203-219.
- Doğan, E., & Tang, T. C. (2006). Government Expenditure And National Income: Causality Tests For Five South East Asian Countries. *International Business & Economics Research Journal*, 5(10), 49-58.
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- World Bank Databank. (2021, Ağustos). World Development Indicators. <https://data.worldbank.org/>
- Ebaidalla, E. M. (2013). Causality between government expenditure and national income: Evidence from Sudan. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 34(4), 61-76.
- Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö., & Gümüş, E. (2012), *Kamu Maliyesi* (4. Baskı). Ekin Basım Yayın.
- Eldemerdash, H. & Ahmed, K. I. S. (2019). Wagner's law vs. Keynesian hypothesis: New Evidence from Egypt. *International Journal of Arts and Commerce*, 8(3), 1-18.
- Eurostat Database. (2021, Ağustos). Government Finance Statistics. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Ghali, K. H. (1998). Government size and economic growth: Evidence from a multivariate cointegration analysis. *Applied Economics*, 31, 975-987.
- Goffman, I. J. (1968). On the Empirical Testing of Wagner's law: A Technical Note. *Public Finance*, 23, 359-366.
- Gövdeli, T. (2019). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye'de Wagner Yasası ve Keynesyen Hipotezin Ampirik Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(3), 995-1010.
- Gupta, S. P. (1967). Public Expenditure and Economic Growth: a Time-Series Analysis. *Public Finance*, 22(4). 423-461.
- Gül, E., & Yavuz, H. (2010). AB'nin Yeni Üyeleri ile Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1996-2008 Dönemi. *Maliye Dergisi*, 158, 164-178.
- Henrekson, M. (1993). Wagner's Law-A Spurious Relationship. *Public Finance*, 48(3), 406-415.
- Karabulut, Ş. (2020). Wagner Ve Keynes Hipotezinin Geçerliliği: Türkiye Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(Ek), 150-168.

- Karahan, Ö., & Çolak, O. (2019). Examining the Validity of Wagner's Law versus Keynesian Hypothesis: Evidence from Turkey's Economy. *Scientific Annals of Economics and Business*, 66(1), 117-130.
- Karaş, E. (2020). Wagner Kanunu'nun BRICS Ülkeleri ve Türkiye Bazında Geçerliliğinin Sınanması. *Maliye Dergisi*, 178, 199-223.
- Keynes, J. M. (1964). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, 1st Harvard/HBJ Edition, Florida: Harcourt Brace Jovanovich.
- Kiraz, H., & Gümüş, E. (2017). Kamu Harcamalarının Büyümeye Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(631), 9-22.
- Loizides, J., & Vamvoukas, G. (2005). Government expenditure and economic growth: Evidence from trivariate causality testing. *Journal of Applied Economics*, 8(1), 125-152.
- Mann, A. J. (1980). Wagner's Law: An Econometric Test for Mexico, 1925-1976. *National Tax Journal*, 33(2), 189-201.
- Magazzino, C. (2012). Wagner's Law and Augmented Wagner's Law in EU-27. A Time-Series Analysis on Stationarity, Cointegration and Causality. *International Research Journal of Finance and Economics*, 89, 205-220.
- Menyah, K., Nazlıoğlu, Ş., & Wolde-Rufael, Y. (2014). Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in African Countries: New Insights from a Panel Causality Approach. *Economic Modelling*, 37, 386-394.
- Mercan, M. (2014). Feldstein-Horioka Hipotezinin AB-15 ve Türkiye Ekonomisi için Sınanması: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırımlı Dinamik Panel Veri Analizi. *Ege Akademik Bakış*, 14(2), 231-245.
- Nyasha, S., & Odhiambo, N. M. (2019). Government Size and Economic Growth: A Review of International Literature. *SAGE Open*, 2019, 1-12.
- Oktayer, N., & Susam, N. (2008). Kamu Harcamaları- Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1970-2005 Yılları Türkiye Örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 145-164.
- Oxley, L. (1994). Cointegration, Causality and Wagner's Law: A Test For Britain 1870-1913. *Scottish Journal of Political Economy*, 41(3), 286-298.
- Peacock, A. T., & Wiseman, J. (1961). *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom*. Princeton University Press.
- Paul, F., & Furahisha, G. (2017). Government Expenditure and Economic Growth Nexus: Wagner's law or Keynesian Hypothesis for Tanzania?. *African Journal of Economic Review*, 5(1), 32-47.

- Payne, J. E., & Ewing, B. T. (1996). 'International Evidence on Wagner's Hypothesis: A Cointegration Analysis. *Public Finance*, 51, 258–274.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation And Inference In Large Heterogeneous Panels With A Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Cross-section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Ram, R. (1987). Wagner's Hypothesis in Time-Series and Cross-Section Perspectives: Evidence from "Real" Data for 115 Countries. *The Review of Economics and Statistics*, 69(2), 194-204.
- Rauf, A., Qayum, A., & Zaman, K. (2012). Relationship Between Public Expenditure And National Income: An Empirical Investigation Of Wagner's Law In Case Of Pakistan. *Academic Research International*, 2(2), 533-538.
- Ray, S., & Ray, I. A. (2012). On the relationship between government's developmental expenditure and economic growth in India: A cointegration analysis. *Advances in Applied Economics and Finance*, 1(2), 86-94.
- Sağdıç, E. N., Şaşmaz, M. Ü., & Tuncer, G. (2020). Wagner versus Keynes: Empirical Evidence from Turkey's Provinces. *Panoeconomicus*, 67(5), 657-674.
- Samudram, M., Nair, M., & Vaithilingam, S. (2009). Keynes and Wagner on government expenditures and economic development: The case of a developing economy. *Empirical Economics*, 36, 697-712.
- Sanchez-Juarez, I., Almada, R. M. G., & Bustillos, H. B. (2016). The Relationship between Total Production and Public Spending in Mexico: Keynes versus Wagner. *International Journal of Financial Research*, 7(1), 109-120.
- Sedrakyan, G. S., & Varela-Candamio, L. (2019). ScienceDirectWagner's law vs. Keynes' hypothesis in very different countries (Armenia and Spain). *Journal of Policy Modeling*, 41, 747–762.
- Singh, B., & Sahni, B. S. (1984). Causality Between Public Expenditure and National Income. *The Review of Economics and Statistics*, 66(4), 630-644.
- Tang, T. C. (2009). Wagner's Law versus Keynesian Hypothesis in Malaysia: An Impressionistic View. Department of Economics, Discussion paper, No. 21/09.
- Tokatlıoğlu, M., & Selen, U. (2020). *Maliye Politikası* (2. Baskı). Ekin Basım Yayın.
- Wahyudi, Y. (2020). The Relationship between Government Spending and Economic Growth Revisited. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 10(6), 84-88.

Wang, L., Dumitrescu Peculea, A., & Xu, H. (2016). The relationship between public expenditure and economic growth in Romania: Does it obey Wagner's or Keynes's Law?. *Theoretical and Applied Economics*, 23(3), 41-52.

Westerlund, J. (2008). Panel Cointegration Tests Of The Fisher Effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23, 193-233.

Extended Abstract

The existence of the state in the economy has been frequently questioned . According to the classical economic view, state activities should be limited to public order, security and diplomacy. According to the Keynesian view, the state should be effective in the economy. Depending on the developments in time, the functions attributed to the state have also changed and an increase has occurred. This increase caused the state to take a more active role in the economy. One of the most basic indicators for measuring the size of the state in the economy is the share of public expenditures in national income. Public expenditures, which are defined as expenditures made by public institutions and organizations in order to fulfill the functions assigned to them and to meet social needs, follow a continuous increase over time. Although various views have been put forward in the historical process to explain the continuous increase in public expenditures, one of these views is the view known as the law of increase in public expenditures put forward by Adolph Wagner. Accordingly, public expenditures are directly proportional to the economic development in a country, and it is argued that as national income increases, public expenditures will also increase. In summary, according to the law, also known as Wagner's Law, there is a positive relationship between economic growth and public expenditures, and the direction of the relationship is from economic growth to public expenditures.

Contrary to the Wagner Law, according to those who defend the view of Keynes and Keynes, it is stated that if private consumption expenditures decrease as a result of the decrease in the average consumption trend over time, public expenditures should be increased in order to support the national income. In other words, according to the Keynesian Theory, there is a positive relationship between economic growth and public expenditures, and the direction of this relationship is from public expenditures to economic growth.

Examination of the relationship between public expenditures and economic growth has been the subject of many researches since the past, and these researches have been based on two of the above-mentioned views. From this point of view, in this study, 27 member states of the European Union (EU) were selected as a sample and it is aimed to examine the relationship between public expenditures and economic growth in these countries within the scope of Wagner Law and Keynesian Theory.

Within the scope of the study, annual data between 1995 and 2019 were used and public expenditures data were obtained from the Eurostat database, which is the European Statistical Office, and GDP data were obtained from the World Bank database. Ghali (1998), Arısoy (2005), Başar et al. (2009), Magazzino (2012), Kiraz and Gümüş (2017) and Eldemerdash and Ahmed (2019) were taken into account and the model suggested by Mann (1980) was used.

For the purpose of the study, first of all, the cross-sectional dependence and homogeneity of the series and models were tested and it was concluded that the series and models had cross-section dependence, and that the slope coefficients of the models were heterogeneous. Then, the stationarity of the series was tested and it was concluded that the series were stationary at the first difference. In order to determine which Wagner's Law and Keynesian

Theory is valid, the existence of a long-term relationship between the series was analyzed with the panel cointegration test, and it was concluded that the series had a long-term cointegrating relationship within the scope of both theories. Finally, a panel causality test was conducted to determine the direction of the relationship between the series. As a result of the causality analysis, it was concluded that Wagner's Law was supported in '14' countries, Keynesian Theory was supported in '1' country, both theories were supported in '2' countries, and neither theory was supported in '10' countries. In other words, it can be stated that Wagner's Law is valid in all EU countries.

Based on the conclusion that the Wagner Law is valid, it would not be wrong to say that the reason for the increase in public expenditures across the EU is economic developments. At the same time, it is clear that the policies to be followed to support economic growth through public expenditures will not be efficient in the light of the findings. Considering that the reason for the increase in public expenditures in EU countries is economic developments, it will be beneficial both in terms of quality and quantity if the efficiency of public expenditures is increased. In addition, the effect of public expenditures on economic growth may also be valid. As a result, a two-way interaction may occur between public expenditures and economic growth. For this, it is beneficial to make public expenditures towards areas such as R&D, technology and infrastructure.

Rus Edebiyatında Bir Türk Kültürü Klasığı: Aflatuni'nin *Kilden Harfler, Yüzen Elmalar* Eserinde “Dervişlik”

A Turkish classic in Russian Literature: “Fakirism” and “Dervish” in *Clay Letters, Floating Apples* by Suhbat Aflatuni

Gülhanım Bihter YETKİN¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 16.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 26.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1092879

Atıf / Citation: Yetkin, G. B., (2022). “Rus Edebiyatında Bir Türk Kültürü Klasığı: Aflatuni'nin *Kilden Harfler, Yüzen Elmalar* Eserinde “Dervişlik” OÜSOBİAD 12 (2), 797-812, Doi: 10.48146/odusobiad.1092879

Öz

Çileciliği, tevazuyu, yoksulluğu ve sabrı yaşam tarzı olarak benimseyen, gezgin bir hayat sürdürerek Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasında kilit rol oynayan dervişler, kültürel yaşamdaki etkilerinin yanı sıra sanat ve edebiyat gibi pek çok bilim dalının da üzerinde araştırmalar yürüttüğü önemli imgelerdir. Tasavvuf edebiyatının ayrılmaz bir parçası olan dervişler, neredeyse tüm eserlerde her daim insanlara iyiliği ve doğruluğu öğütleyen, güzel ahlak sahibi, hak yolunda ömür tüketen, gönlünü yalnızca Hak'a bağlayan kişiler olarak ön plana çıkarlar. Her daim cezbedici bulunan Doğu'nun araştırma alanı olan oryantalizmin Batıda belirmesinin ardından dervişlik konusu pek çok ulusun kültüründe ve edebiyatında yerini almaya başlar. Bunlardan biri olan Rus kültüründe dervişlerin doğulu araştırmacıların çalışmalarıyla paralellik göstererek benzer şekilde tanımlandığı görülmektedir. Eşzamanlı olarak Rus edebiyatında da görünmeye başlayan dervişler, yazarlar tarafından dönemlerin, koşulların ve çeşitli edebiyat akımlarının etkisiyle farklı şekillerde yansıtılır. Genel anlamda bilgeliğin ve mistisizmin hâkim olduğu bu derviş tiplerine verilebilecek en güçlü örneklerden biri, çalışmamızın teorik kısmında ayrıntılı bir şekilde ele aldığımız Suhbat Aflatuni'nin *Kilden Harfler, Yüzen Elmalar* adlı eseridir. Suhbat Aflatuni'nin sanatında dervişlik konusu geniş yer kaplar. Eserlerinde sıklıkla ele aldığı derviş tiplerinde doğunun gizemini bütünüyle yansıtan yazar, bunu yaparken bir yandan kâmil insan olmanın önemine vurgu yaparken diğer yandan da okuyucuya derinden bir yaşam felsefesi aktarır. *Kilden Harfler, Yüzen Elmalar* uzun öyküsünde doğunun mistik dervışı, bir öğretmen olarak kendisini gösterir. Uzun zaman önce bir dervişin zalimce ölümüne sebep olan atalarının cezasını çekerek susuzluk, yoksulluk, cehalet ve daha pek çok felakete mahkûm edilen köyü, içerisinde bulunduğu bu içler acısı durumdan kurtarmak için gelen derviş öğretmen, yaşanan olaylar sonucunda neredeyse bir önceki dervişin akıbetine uğrayacakken ilahi gücün yardımıyla görevini tamamlar ve söz konusu bölgeden geldiği gibi bir anda kaybolur. Doğunun ilgi çekici unsuru olan derviş imgesinin tüm yönleriyle yansıtıldığı bu eserde Aflatuni, Türk kültürüne özgü bir temayı Rus edebiyatına dahil ederek kültürler arasındaki etkileşime benzersiz bir örnek kazandırır. Bu amaçla çalışmada tasavvufi bir imge olan ve Türk edebiyatının ayrılmaz bir parçası olan dervişliğin Rus edebiyatına yansması ele alınmış ve her iki kültür arasında köprü vazifesi gören imgenin ele alınışındaki benzerlikler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler Dervişlik, Türk kültürü, halkbilimi, Rus edebiyatı, Suhbat Aflatuni.

¹ Arş. Gör. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, e-mail: gulhanimbihteryetkin@odu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2226-255X

Abstract

Dervishes were important figures who embraced asceticism, modesty, poverty, and patience as a way of living and played a key role in spreading Islam among the Turks by leading an itinerant life, as well as their influence on cultural life are important images on which many disciplines such as art and literature conduct research. Dervishes, who are an inseparable part of Sufi literature, come to the fore in almost all works as people who always advise people to be good and truthful, have good morals, spend their lives on the path of truth, and connect their hearts only to God. After the birth of orientalism in the West, which is the research area of the East, which is always attractive, the subject of dervish begins to take its place in the culture and literature of many nations. In Russian culture, which is one of them, it is seen that dervishes are defined in a similar way by showing parallelism with the studies of eastern researchers. Dervishes, who started to appear in Russian literature simultaneously, are reflected in different ways by the authors with the influence of periods, conditions and various literary movements. One of the strongest examples that can be given to these dervish types, in which wisdom and mysticism dominate in general, is Suhbat Aflatuni's work called Clay Letters, Floating Apples, which we discussed in detail in the theoretical part of our study. The subject of dervish occupies a large place in Suhbat Aflatuni's art. The author, who reflects the mystery of the east in his dervish typologies, which he frequently deals with in his works, while emphasizing the importance of being a perfect human being, on the other hand, conveys a profound philosophy of life to the reader. In the long story Clay Letters, Floating Apples, the mystical dervish of the east reveals himself as a teacher. The dervish teacher, who came to save the village, which was condemned to thirst, poverty, ignorance and many other disasters by punishing his ancestors who caused the cruel death of a dervish a long time ago, from this deplorable situation, will almost suffer the fate of the previous dervish as a result of the events but with the help of divine power he completes his mission and disappears as soon as he came from. In this work, in which the dervish image, which is the interesting element of the East, is reflected in all its aspects, Aflatuni brings a unique example to the interaction between cultures by incorporating a theme specific to Turkish culture into Russian literature. For this purpose, the reflection of dervishism, which is a mystical image and an integral part of Turkish literature, on Russian literature has been discussed in this study and the similarities in the handling of the image that serves as a bridge between both cultures are emphasized.

Keywords Dervish, Turkish culture, folklore, Russian literature, Suhbat Aflatuni.

Giriş

Tasavvuf kültüründe önemli bir yere sahip olan dervişler, Doğunun mistik ruhunu üzerinden geçtikleri topraklarda tüm canlılığıyla yansıtan önemli dini figürlerdir. Farsça kökenli bir sözcük olan derviş, Kanar'ın Farsça-Türkçe sözlüğünde *yoksul*, *fakir* anlamında kullanılır (Kanar, 2018: 273). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde esas anlamıyla *muhtaç*, *yoksul ve dilenci* olarak geçen derviş sözcüğü, Eski Farsçada (Avesta) *drigôş*, *deryôş ve drigu*; Orta Farsçada (Pehlevîce) *driyôş*; Yeni Farsçada *derviş* şeklinde kullanılır. Sözcüğün hangi kökten türediği ise tam anlamıyla bilinmediğinden bu konuda çeşitli fikirler ileri sürülür. Bir görüşe göre sözcük, sıklıkla kapı önlerinde görünen dilenciler için kullanılan ve bu nedenle *kapı önü* anlamına gelen *der-pîş*'ten gelmektedir. Bir diğer bakış açısı ise Türkçe karşılığı *asılmak* olan *der-âvîhten* mastarının şimdiki zaman kökü *der-âviz* kelimesinden türemiştir. Yine başka bir düşünceye göre *aramak ve dilenmek* anlamına gelen *der-yûziden* mastarının şimdiki zamanki hali *der-yûz*, kelimenin aslıdır. Fakat dilencilik ile ilgili bahsi geçen karşılıkları sûfilere uygun bulmayan araştırmacılar, söz konusu kelimeyi *inci gibi* karşılığına denk gelen *dür-vîş* şeklinde kullanmayı uygun görürler (Yazıcı, 1994: 188-190). Güncel TDK sözlüğüne göre ise derviş, birkaç anlama birden tekabül eder. Bunlardan ilki, bir tarikata girmiş, onun kurallarına ve törelerine bağlı kimse, alperen;

ikincisi, yoksulluğu, çilekeşliği benimsemiş kimse ve son olarak da alçak gönüllü ve her şeyi hoş gören kimsedir (Türk Dil Kurumu, 2019: 640).

Derviş, İslam dini çerçevesinde içsellığe yönelen kişiyi niteleyen en belirleyici tanımdır. Dünya hayatına kayıtsız bir tutum içerisinde olan dervişler, kimi zaman durgun ve sessiz kimi zaman da tam aksine taşkın davranışlarıyla dikkat çekerler. Genel olarak toplumun alt kesiminden olan ve çoğunlukla yarı çıplak, yırtık, yamalı ve kirli elbiseleriyle ön plana çıkan dervişlerin yaygın nitelikleri miskinliktir. Bunun yanı sıra dervişler, harap ve gözü yaşlı kişiler olarak da bilinirler. Bu durumun temel sebebi, dervişin Hakk'a aşk ateşine tutulması ve sevdiğine kavuşamama endişesi taşımasından ya da onun sevgisini yitirme ihtimalinden dolayı daima bir keder içinde yaşamını sürdürmesidir (Işık, 2008: 38-40). Derviş kelimesi, ilk kullanılmaya başlandığı dönemde Allah'a muhtaç olduğunun farkında olan sufi anlamında kullanılır. En güçlü örneklerine IX. yüzyılda rastlanan dervişler, çeşitli öğretiler ve ilkeler bağlamında farklı yollara ayrılırlar da bu kollar altında her dönem varlıklarını sürdürürler (Yalım Eren, 2019: 13-16). İnsan canlısı ve yoldaşı olarak varlıklarını gösteren dervişler, ortaya çıktıkları andan itibaren pek çok ülkenin ve kültürün dikkatini çekerek sayısız araştırmanın ana malzemesi olurlar. Nitekim bu çalışma alanlarından biri de edebiyattır. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan ve İslam'ın öğretilerini Müslüman coğrafyalara yaymada etkin rol oynayan dervişler, Türk edebiyatında da pek çok önemli şahsiyetin ve sanatçının yapıtına konu edindiği eşsiz kahraman tiplerini kendilerini gösterirler. Bu araştırmanın amacı, Türk kültüründe sıklıkla rastlanan dervişliğin önce edebiyata geçişini, bu bilim dalında önemli şahıslar tarafından işlenişini, ardından da uzun yıllar etkileşim içerisinde olduğu Rus edebiyatında yerini almasını somut bir örnek bağlamındaki analizle ön plana çıkarmaktır.

Türk Kültüründe ve Edebiyatında Dervişlik

Son derece geniş bir bölgede çeşitli ulusların dilinde benzer anlamlara sahip olan derviş sözcüğü, geçirdiği tarihsel yolculuğu boyunca içinde bulunduğu kültürle yoğrulur ve ait olduğu kültür tarafından yeniden üretilir. Özellikle Türk halkbiliminde özel bir yere sahip olan dervişler, pek çok disiplinin üzerinde ayrıntılı araştırmalar yürüttüğü şahsiyetler olurlarken, edebiyatın da odak noktasına çekilen önemli figürler haline alırlar. Nitekim klasik Türk şiirinde baskın bir şekilde ön plana çıkan derviş tipi, tasavvuf anlayışının tarihsel bir olgu olarak vücut bulmasıyla belirir. İslam'ın ilk dönemlerinde özellikle bilindik âlimlerin büyük şeyhlere biat etmeleri, devletin başındakilerin bizzat tekke ve zaviye yaptırarak söz konusu düşüncüyü desteklemeleri neticesinde *derviş tarzı* yaşam biçimi yaygınlaşır (Erol, 2009: 350-352).

İslam'ın Arap toplumlarının yanı sıra diğer topluluklara da yayılması sonucunda bilhassa Türkler arasında çeşitli dini inanç uygulamalarının yerini Müslümanlığın esasları alır. Özellikle Anadolu'da İslam'ın kabulüyle dervişler, hem Müslümanlığı hem de tasavvufi yaşam öğelerini insanlara aktarırlar. Çok geçmeden dervişlerin bu anlatımları, şairlerin sözlerini ve şiirlerinin içeriklerini büyük ölçüde değiştirir. Artık şiirlerde Allah, Hz. Muhammed ve diğer dini-tasavvufi unsurlar baskın bir şekilde yer alır. Dini içeriklere ek olarak şairler arasında edebi türlerde de farklılaşmaya gidilir ve *münâcât*, *hilye*, *ka-side*, *na't* gibi dini yazım türleri hâkim olmaya başlar. Bu yeni yazım anlayışı ile birlikte Kur'an-ı Kerim'in *Besmele* ile başlaması nedeniyle şairler, yapıtlarına besmele ile giriş yaparlar ya da ona atıfta bulunurlar (Öksüzoğlu, 2019: iv).

Anadolu'da dervişlik, ilk Türk sûfisi Hoca Ahmet Yesevî'nin öğretileri ve onun takipçileri ile başlar. Yesevî'nin dini konuları sûfiyâne ilkelerle öğretmek için kaleme aldığı eseri *Dîvân-ı Hikmet*, bir yandan büyük hocayı dinî-tasavvufî Türk edebiyatının kurucusu yaparken diğer yandan da söz konusu edebiyatın ilk tarihi belgesi olma niteliğini kazanır. Yesevî, bu şiir antolojisinde dervişliğin erdemine genişçe yer verir. Yesevî'nin dervişleri, halk içinde dolaşarak insanlara ilahiler okurlar ve üstün insan (insan-ı kâmil) olabilmenin yollarını anlatırlar. Bu nedenle bahsi geçen dervişler, İslam öncesi dönemdeki sözlü eserleri dile getiren ozanlarla özdeş tutulurlar ve büyük hürmet görürler. Türkler bu derviş şairlere *ata*, *baba*, *hoca* gibi adlar verirler. Fergana, Buhara, Taşkent, Kaşgar, Semerkant vb. bölgelerde yetişen bu dervişler, halka tasavvufu öğretirler. Sosyal yaşamın içerisinde etkin bir rol oynayan dervişler, bir yandan zaviyeler kurarak halka dini öğretileri yayarken diğer yandan hem geçimlerini sağlamak hem de insanlara yardımcı olabilmek için hayvancılıkla ve çiftçilikle meşgul olurlar. Yesevî'nin dervişliği yücelten bu önemli çalışması, halk üzerinde büyük tesir oluşturur ve eğitim kurumlarında sıklıkla okutulur (Ortakçı, 2020: 1-2).

Anadolu coğrafyasında dervişliğe büyük önem veren ve sanatında derviş kahramanları sıklıkla ele alan bir diğer önemli şair Mevlana Celaleddin-i Rumi'dir. Yaşamı ve şahsiyetiyle gerçek bir sufi olan Mevlana, kaleme aldığı yapıtlarıyla halen etkisini sürdüren seçkin bir sanatçıdır. Kendisi kurmasa da hayat-tayken temellerini attığı ve ölümünün ardından oluşumlanan Mevlevilik geleneği, bireyi ideal ölçüde yetiştirmeyi hedefleyen bir terbiye mektebi ve eğitim ekolü halini alır. Mevlevilik geleneği, temelinde tasavvufla şekil alır ve çok daha çeşitli yansımalarla ilim yelpazesini genişletir. Bu yayılma ve genişleme esnasında Mevlana'nın yanında yer alarak ona yoldaşlık eden, onu her manada destekleyen sayısız müridin yanı sıra gönlünde seçkin bir yere konumlandığı dervişler de ön plana çıkar (Aksoy vd., 2016: 96-103). Bu nedenle Mevlana'nın felsefi ve sanat yaşamında dervişler geniş yer kaplar. Nitekim önemli yapıtı *Mesnevî*'de sıklıkla derviş kahramanlarla karşılaşmak mümkündür. Dervişleri yoğunlukla ele aldığı bu şiir çalışmasında Mevlana'nın gemide hırsızlıkla suçlanan bir derviş anlattığı hikâye son derece dikkat çekicidir. Çalınan bir eşya karşısında töhmet altında kalan dervişin Allah'a yalvarmasıyla bulunduğu ilahi yardımın anlatılışı, Mevlana'nın dervişlere yönelik tutumunu ayrıntılı bir şekilde gözler önüne serer.

Dervişlik temasına ve derviş kahramanlara sanatında belirgin yer ayıran bir diğer önemli şair de Yunus Emre'dir. Şiirlerinde genel anlamda Allah aşkını ve manevi coşkunu ön plana çıkaran şair, temel hedefinin Hakk'a ulaşmak olduğunu dile getirir. Bu nedenle sanatında derviş kavramını sıklıkla kullanır (Özdemir, 2021: 564). Yunus Emre, birçok şiirinde dervişliğin kudretinden, öneminden ve niteliklerinden bahseder. Bireyin manevi dünyasına ayna tutan şair, insanı dünyaya bağlayan her şeye mesafeli bir tavır takınır. Yunus'a göre derviş, güçlüklerle dolu bir yola çıktığını bilmelidir ve bu yolda daima iradeli olmalıdır. Dünyada çektiği fakirlikten utanmamalı, sevgilisine ulaşmak için başka birine ihtiyacı olmamalıdır. Derviş, hiçbir zaman almaz, daima veren taraftır. Çünkü maddenin varlığı ve yokluğu onun için aynıdır. Yaratandan ötürü yaratılanı sever ve herkese eşit gözle bakar (Erol, 2009: 353-355). Dervişin temel niteliklerini belirgin hatlarla çizen Yunus Emre, öğretici bir dilden faydalanarak hem onları yüceltir hem de haklarında olumsuz düşünceye sahip kişilere karşı onların tarafını tutar. Böylelikle dervişlerin kendi hallerinde, zararsız insanlar olduklarını belirtirken, din ve tasavvuf yolunda edindikleri yüce kimliklerini ön plana çıkarır (Özdemir, 2021: 575).

Türk edebiyatında dervişliği ana tema edinen ve derviş tiplerini eserlerinde sıklıkla kullanan önemli daha pek çok sanatçı yer almaktadır. Yukarıda bahsedilen şahsiyetlerin yanı sıra insanlara iyiliği öğreten ve fazilet öğretilerini buldukları yerlerdeki halklara aşlamayı kendisine vazife edinen dervişleri yapıtlarında başkahraman olarak konumlandıran diğer önemli yazar ve şairler şu şekildedir: Ahmet Paşa, Ümmî Sinân, Sunullah Gaybî, İsmail Hakkı Bursevî, Şeref Hanım, Salacıoğlu Mustafa Celvetî, Niyâzî-i Mısırî vb. (Erol, 2009: 355-359). Tarih boyunca gerek savaşlar gerekse siyasi ilişkiler ve kültürel etkileşimler sonucu pek çok ülkeyle ve milletle iç içe olan Türk edebiyatı, ilham aldığı kadar sayısız uluslararası edebiyatına da esin kaynağı olur. Bunlardan biri de Rus edebiyatıdır. Çalışmamızın ilerleyen bölümünde Rus ve Türk edebiyatlarının oryantalist unsurlar çerçevesindeki etkileşimi ve dervişlik konusunun Rus edebiyatına geçiş öyküsü ele alınacaktır.

Rus Kültüründe ve Edebiyatında Dervişlik

Batı ile Doğu arasındaki karşılıklı ilişkiler, bir yandan ikili arasındaki tutkulu bir merak diğer yandan da küçümseyici (Doğu'nun her daim Avrupa ülkeleri tarafından aşağı görülmesi gibi) bir tutum çerçevesinde çok sayıda aşamadan geçerek oluşur. XVIII. yüzyılın başlangıcından itibaren Avrupa, Doğu'nun olumlu bir model olarak ilgisini çektiği süreç olan "Doğu Rönesansı"nın iki önemli dönemini yaşar: romantizm ve modernizm. Özellikle 1880-1920 yılları arasında doruk noktasına ulaşan ve Avrupalıların *doğululuk* merakının ön plana çıktığı modernizm döneminde Doğu, Avrupa'nın ekonomiden sanata kadar çok çeşitli alanlardaki gelişiminde bir alternatif olarak ele alınmaya başlanır (Тольц, 2013: 5-6). Böylece Doğu, "Avrupa maddi medeniyetinin ve kültürünün ayrılmaz bir parçası", "bir geçmiş ve düşünce geleneğine, canlı ve renkli bir çizgiye ve kendi kelime dağarcığına sahip bir fikir" olarak Rus kültür dünyasına dâhil olur (Саид, 2006: 8,12). Her ne kadar kültürde ve eski Rus edebiyatında Doğu'nun sakinleri olan *Sarazenler*² düşman olarak algılsalar da zamanla Rus kültürünün önemli eylem adamları, edebiyatçılar, şairler, seyyahlar ve bilim insanları çelişkileri ve güzelliği, çeşitliliği ve kültürel özgünlüğü içinde Doğu'yu aydınlatırlar. Doğu kültürünün araştırılmasında önemli dönüm noktası, Tverli tüccar ve gezgin Afanasi Nikitin'in *Üç Deniz Ötesine Seyahat (Хождение за три моря)* adlı eseri olur. Hemen peşi sıra onu takip eden, *Pers Çarlığına Seyahat (Хождение в персидское царство)* adlı eseriyle tüccar Fedot Kotov olur. Her iki eserde de İslam kültürünün gelişimi ve incelenmesi ana konudur. G. R. Derjavin, A. S. Griboyedov, M. Yu. Lermontov, D. P. Oznobişin, A. S. Puşkin, V. G. Benediktov, A. F. Veltman, A. N. Muravyev, A. G. Rotçev, F. İ. Tyutçev, A. A. Fet, A. N. Maykov, A. N. Apuhtin, İ. A. Bunin gibi pek çok klasik dönem yazarının ve şairinin sanatında doğu imgesine rastlamak mümkündür (Томилова, 2014: 16-18).

Rus edebiyatında ve kültüründe sosyal ve manevi yaşamın marjinal yönleri daima özel bir yer işgal eder: seyyahlık, keşişlik, çilecilik, kehanet ve meczupluk. Özellikle bu nedenledir ki Rus edebiyatı, Müslüman kültürün önemli olgusu olan dervişliğe son derece ilgi gösterir. Rus biliminde derviş olgusunun en derin araştırmacısı P. A. Pozdnev, *derviş, sufi ve fakir* kelimelerini eş anlamlı olarak gösterir (Позднев, 1886: 82-83). Rus araştırmacılar da tasavvuf ile dervişlik arasında yakın bir ilişki kurarlar. Nitekim akademisyen Muhammedhocayev, dervişliğin Sufi öğretilerinin bir dalı olarak kabul edilebileceğini dile geti-

² Orta Çağ'da Araplara ve tüm Müslümanlara verilen addır.

rir: "Tasavvuf içerisinde çeşitli yönelimler ve akımlar vardır. Bunların temsilcileri arasında fakir dervişleri, şeyhleri-çiftçileri, esnafları, şairleri vb. bulabilirsiniz" (Мухаммедходжаев, 1990). Pozdnev ise dervişliğin tasavvuftan daha geç bir kavram olduğuna inanır. Araştırmacı, ancak ilk tarikatlar belirli kurumlara dönüştüğünde söz konusu kişilerin derviş olarak adlandırılmaya başlandıklarını, bundan önce Arabistan ve İran'da onlara Sufi denildiğini belirtir (Позднев, 1886: xxi). Ancak başka bir görüşe göre sufilik, dervişlikten önce gelse de aslen onun pratiğinden doğmuştur. Rus filozof M. T. Stepanyants, "Sufiler önceleri gezgin dervişlerdi. X. yüzyıla kadar ilk Sufi dernekleri kuruldu" (Степанянц, 1987: 8) diyerek söz konusu yargıyı destekler. Buna göre araştırmacı, sufilik felsefesinin ilkelerinin gelişmesinden önce dervişlik yaşam ve düşünce tarzının mevcut olduğunu savunur. Böylece kültür ve edebiyatta bir imge olarak derviş, toplumsal yapıdan bağımsız bir sufi, mistik, bilge, çoğu zaman bir çilecidir (Томилова, 2014: 21-24).

Derviş imgesi, edebiyatta oryantalist eğilimin ortaya çıktığı XVIII. yüzyıldan itibaren Rus yazınında sıklıkla yer almaya başlar. Rus yazar, şair ve tarihçi N. M. Karamzin'in 1798 yılında yayımlanan *Yabancı Edebiyat Panteonu (Пантеон иностранной словесности)* adlı almanağı, Rus okuyucusunu *Derin Düşünceli Derviş (Дервиш в глубокомыслии)* adlı doğu fıkrası ile tanıştır. XVIII. yüzyılın önemli yazarı ve doğubilimcisi D. Kantemir'in sanatı Rus kültürü için özel bir yere sahiptir. Kantemir, ilk felsefi çalışması olan *Divan ya da Bilge ile Dünya veya Ruh ile Beden Arasındaki Anlaşmazlık (Диван, или спор мудреца с миром, или тяжба души с телом)* adlı eserinde dervişe yakın bir toplumsal insan modeli oluşturur. Yazara göre gerçek insan, aklıyla kendini yükseltebilendir ve insanın iyiliğe yöneliminin tam olarak gerçekleşebilmesi için onu kendini geliştirmeye, erdeme teşvik eden sebepleri bilmesi gerekir. Bir diğer büyük Rus yazar ve şair A. S. Puşkin'in *Erzurum'a Yolculuk (Путешествие в Арзрум)* adlı eserinde ele aldığı derviş tiplmesi, söz konusu yazın türüne güçlü bir örnek teşkil eder. Puşkin'in bu eserindeki hikâye anlatıcısı, dervişin bir şair gibi özgürlüğü seven, dünyevi hazzardan feragat eden kişi olduğunu ve kendisine Yaratanın tahsis ettiği kaderi izlediğini gösterir. Sarıklı ve oryantal giysiler içinde saf bir Süryanice lehçesinde Arapça konuşarak Asya'da ve Afrika'da çok sayıda seyahat gerçekleştiren ve doğuda *Monsieur Yusuf* olarak bilinen A. İ. Senkovski'nin sanatında, dervişlik teması ve tipolojik bir derviş varyantı olarak bedevi tiplmesi, *Bedevi (Бедуин)* ve *Bedevi Kadın (Бедуинка)* gibi uzun öykülerinde ve poemalarında geniş yer kaplar (Томилова, 2014: 38-50, 65). Çalışmalarında genel anlamda doğu temasını işleyen Senkovski, üniversitede öğretmen olarak görev yaptığı yıllarda Müslüman Şark'ın tarihi, dili ve edebiyatı, halkbilimi üzerinde pek çok önemli çalışmalara öncülük ederek ilerleyen süreçte dervişlik konusunun en canlı olduğu Rus oryantalizmine yeni boyutlar kazandıran önemli şahsiyetlerin yetişmesine de büyük ölçüde katkı sağlar (Mevsim, 2016: 283). Halkın içinden bir şair olan M. D. Suhanov, *Hasta ve Derviş (Больной и дервиш)* adlı masalıyla Rus edebiyatında derviş temalı eser kaleme alan bir diğer yazar olur.

1814 yılında İ. A. Krilov, *Alageyik ve Derviş (Лань и дервиш)* adlı masalını yazar. Krilov'un bu eserinde derviş, önceki çalışmalarda da ele alındığı gibi kurt yavrularını besleyen alageyiklerin *aklı başında* bir muhatabı olarak tasvir edilir. Derviş imgesinin daha gelişmiş hali, N. N. Karazin'in nesrinde ön plana çıkar. Karazin, XX. yüzyılın başlangıç döneminde derviş tiplmesini ele alan ilk yazarlardan biridir. Bu temadaki en başarılı ve ünlü eserleri arasında *Uzak Kıyılarda (На далеких окраинах)*, *Kar Çıkarma Peşinde (Погоня за наживой)*, *İki Ayaklı Kurt (Двуногий волк)*, *Sazlıklarda (В камышах)* yer alır.

Karazin'in nesrinde derviş tiplmesi, bir şark gezgini, dindar bir keşiş, Tanrı ile iletişim kurmak için alışılmadık yollar arayan bir çileci olarak ön plana çıkar. Şair ve tiyatro eleştirmeni L. M. Vasilevskiy, *Derviş (Дервиш)* adlı şiirinde dervişin yaşam biçimi ile okuyucuyu tanıştıır, derviş ile şairi mukayese eder ve bu karşılaştırmayı insanlara hizmet etmesi gereken bir köle imgesiyle tamamlar. Şair V. Ya. Parnah'ın *Dervişler (Дервишу)* şiirinde dervişlerin parlak bir dans sahnesi gözler önüne serilir. A. Bely'ın *Afrika Günlüğü'nde (Африканский дневник)*, bir dervişle tanışma deneyimi şiirsel bir nesir biçiminde aktarılır. Doğu ve dervişlik teması, XX. yüzyıl Rus edebiyatında önemli bir dönemi kapsayan Gümüş Çağ'da da büyük ilgi görür. Dönemde çeşitli araştırmacılar, V. Hlebnikov, V. Kamenski, N. Aseyev, M. Kuzmin (...*Mekke ve Medine'yi Kim Gördüyse Şanslıdır! (...кто видел Мекку и Медину – блажен!*), N. Klyuyev (...*Mekke'nin Gri Olonets Kulübesi Gibi Görünmesi Tevekkeli Değil (...недаром мерещится Мекка олонецкой серой избе)*, A. Ahmatova (*Bu Vaşak Gözlerin Senin, Asya (Эту рысьи глаза твои, Азия)*, G. İvanov (*Gece Parladı Ömer Наууат (Сияла ночь Омар Хайям)*) gibi önemli Gümüş Çağ şairlerini Rus dervişler olarak adlandırır. Bu dönemde derviş, derin bilginin taşıyıcısı, canlı, mistik, içten ve otantik bir geleneğin temsilcisi olarak edebi imgelerde vücut bulur. Söz konusu yazarların ve şairlerin yanı sıra derviş tiplmesi, V. Tardov'un, A. S. Geyntselman'ın, S. Gorodetski'nin, Ye. Vinokurov'un, V. Mayakovski'nin, B. Lapin'in, O. Suleymanov'un şiirinde ve A. V. Almatinskaya'nın *Zulüm (Гнет)* adlı romanında odak figürüdür. Edebiyatta yerini almaya başladığı andan itibaren çok sayıda yazarın ve şairin eserine kahraman olan derviş, çağdaş Rus edebiyatında da aynı ölçüde aktüelliğini korumayı sürdürür. Nitekim dervişlik konusu, çağdaş edebiyatta K. Kozırov'un ve B. Ostanin'in *Derviş'in Arayışları (Поиски дервиша)*, V. Rıbakov ile İ. Alimov'un *Bağımsız Dervişlerin Durumu (Дело незалежных дервишей)* ve V. Pelevin'in *Hiçbir Yerden Hiçbir Yere Geçiş Döneminin Diyalektiği (Диалектика Переходного Периода из Ниоткуда в Никуда)* eserlerinde ele alınmaya devam eder. İncelenen eserlere bakıldığında derviş, daima kutsal ve ideal bir insan olarak çizilir. Nitekim bu gelenek, XX. yüzyılın son dönemlerinde de benzer bir şekilde varlığını sürdürür (Томилова, 2014: 38-50, 65).

Tacik asıllı Rus şair Temur Kasimoviç Zülfikarov'un şiir sanatında bir olgu olarak dervişliğin en önemli iki özelliğine vurgu yapılır: tevazu (kaderin izleri dervişin üzerine nemli bir toprak gibi çökmüştür) ve yolculuk. Zülfikarov'un sanatı, dünyanın Müslüman ve Hristiyan resimlerinin işbirliğinin, tasavvufun poetikası ile Rus şiirinin karşılıklı etkileşiminin çarpıcı bir örneği niteliğindedir. Zülfikarov'daki derviş tiplmesi, zikir yapan ve sadaka ile yaşayan bir İslam mistiğinin tarihsel olarak tanımlanmış bir figürüdür. Bir diğer yazar Aleksandr Viktoroviç İliçevski'nin *Pers (Перс)* adlı romanında derviş imgesi çok yönlüdür. Yazar, bizzat çocukluğunda tanıştığı İslam mistisizminin temsilcileri olan dervişleri romanında tasvir eder. İliçevski'nin *Matisse (Матисс)*, *Matematikçi (Математик)*, *Anarşistler (Анархисты)* ve *Ay-Petri (Ай-Петру)* adlı romanlarında da arketipik kökenleri dervişliğe kadar uzanan kahramanlar yer alır. İliçevski'nin sanatında dervişlik konusu önemli bir yere sahiptir. Tanrı'yı, dünyanın özünü ve bizzat kendini aramak için çıkılan yolculuk, İliçevski'nin kahramanlarının baskın yaşam tarzıdır (Томилова t. y.). Rus akademisyen Tomilova'nın bu konu üzerinde uzmanlaştığı çalışmaları baz alınarak yapılan araştırmalar neticesinde söz konusu dönemde dervişliği sanatında ön plana çıkaran ve çalışmamızın teorik kısmına da güçlü bir örnek teşkil eden bir diğer yazar Suhbat Aflatuni'dir. Türk kültürünün eşsiz teması olan dervişliği Rus edebiyatına özgü bir üslupta inceleyeceğimiz

sıradaki bölümde kültürler arasındaki etkileşimin boyutları gözler önüne serilerek iki farklı ulusal mirasın edebiyat aracılığıyla nasıl ortak paydada bir araya gelebileceği sunulmaya çalışılacaktır.

Bir Derviş Edebiyatı Örneği: Suhbat Aflatuni Kilden Harfler, Yüzen Elmalar

1971 yılında Taşkent'te dünyaya gelen ve asıl adı Yevgeni Viktoroviç Abdullayev olan Özbek asıllı Rus şair ve yazar Suhbat Aflatuni, aynı zamanda nesir yazarı, eleştirmen, tarihçi ve filologdur. Yazın dünyasında eleştirel makalelerini gerçek adıyla yayımlayan Aflatuni, şiirlerinde ve nesir çalışmalarında ise Arapçada *Platon'un Diyalogları* anlamına gelen Suhbat Aflatuni takma adını kullanır (Platon'un Arapçadaki karşılığı Aflatun iken, Suhbat ise diyalog anlamına gelir). 1993 yılında Taşkent Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi'ni tamamlayan Aflatuni, 1999 yılında şair S. Yanışev ve V. Murathanov ile birlikte *Taşkent Okulu* adlı edebiyat topluluğunu oluşturur. Aynı yıl, bu grup tarafından yayımlanan *Küçük İpek Yolu (Малый шелковый путь)* almanağında (1999-2004, beş sayı), *Hint Yazı (Индийское лето)* adlı ilk şiir koleksiyonu basılır. Nesir yazarı olarak ilk çıkışını 2002 yılında *Taşkent Romanı (Ташкентский роман)* ile yapar ve kısa bir süre sonra da bu eseri için o zamana dek verilen tek Rus edebiyat ödülü olan *Rus Ödülü'nü (Русская премия)* (2005) almaya hak kazanan ilk kişi olur. 2015 yılında Rusya ile Orta Asya'nın tarihini ve yaşamını anlattığı *Kâhinlerin İbadeti (Поклонение волхвов)* adlı romanını yazar. 2016 yılında insanlığın inançsız yaşayamayacağını, aşk ile inanç arasında sıkı bir ilişki olduğunu vurguladığı, mitolojik içeriklerle dolu eseri *Karınca Çar'ı (Муравьиный царь)* kaleme alır. 2019 yılında yayımlanan *Dünyevi Cennet (Рай земной)* romanında bir psikolog olarak kendisini deneyen yazar, sıradan olmayan insan kaderlerini ayrıntılı bir şekilde tasvir eder. Halen Taşkent'te yaşamını sürdüren Suhbat Aflatuni'nin eserlerinin büyük bir çoğunluğunda Sovyet sonrası dönemde Orta Asya kültürünün ve Rus dilinin rolüne ilişkin önemli sorunları gün yüzüne çıkaran mitolojik, ulusal ve dini alt metinler yer alır. Suhbat Aflatuni, yapıtlarında ortak bir kültürel ve dilsel alan oluşturarak çeşitli dinlerin dilsel özelliklerini, efsanelerini, geleneklerini ve sembollerini birleştirir (Раджабова, 2021: 167-170).

Sanat yaşamı boyunca pek çok ödüle layık görülen Aflatuni'nin yazınsal kariyerinde dervişlik konusu geniş yer kaplar. 2005 yılında yayımlanan *Kuşku Günü (День сомнения)* adlı uzun öyküsünde Aflatuni, birkaç derviş tiplmesi oluşturur. Söz konusu eserinde çağdaş dünyada dervişlerin var olabilemesinin mümkün olup olmadığı sorusunu sorar. En nihayetinde de yalana ve riyakârlığa dayanan günümüz toplumunun gerçek bir derviş yetiştiremeyeceği cevabını verir. Ancak Aflatuni, her şeye rağmen yine de böyle bir dervişin çıkabileceğine yönelik imada bulunarak öykünün sonunda bir umut bırakır. 2007 yılında okuyucuyla buluşan bir diğer uzun öyküsü *Penuel'de (Пенуэль)* derviş motifini döngüsel zamanda bir kahraman oluşturarak derinleştirir ve geliştirir. Eserinde Sovyet dönemine ait temaları, tarihsel hafızanın korunmasını, hoşgörüyü işlerken dervişlik motifini vurgular (Балтабаева, 2021: 244-245). Çalışmamızın odak noktasında yer alan ve Suhbat Aflatuni'nin nesrinde ön plana çıkan *Kilden Harfler, Yüzen Elmalar (Глиняные буквы, плывущие яблоки)* eseri, özellikle Türk kültüründe hâkim olan dervişlik temasını birebir yansıtması açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Suhbat Aflatuni'nin 2006 yılında *Oktyabr* dergisinde yayımlanan *Kilden Harfler, Yüzen Elmalar* öyküsünde hikâyenin konusu çok katmanlıdır. Eserin dış olay bazlı planı şu şekilde işler: içerisindeki insanların büyük fakirlik ve yokluk çektiği, aynı zamanda batıl inançları ile hayatta kalmaya çalışan bölge

halkının cehaletinin belirgin bir şekilde hissedildiği eserin ana mekânı olan kışlağa³ şehirden yeni bir öğretmen gelir. Kendisinden önce köyde görev yapan öğretmen, yerel halkla ortak bir dil bulamadığı için intihar etmiştir. Yeni öğretmen çocuklara sadece eğitim vermekle kalmaz, onlara çevrelerindeki dünyanın sırlarını da ifşa eder. Diğer yandan öğretmenin geldiği köy çok kötü günler geçirmektedir. Yağmur yağmadığı için yıllardır buraya tek bir damla su düşmemiştir. Ağaçlar kurumuştur ve sakinlere göre onlardan intikam alıyorlardır. İnsanların rüyalarına giren tek hayalleri de bu nedenle derenin sularında yüzen elmalar olur. Su eksikliği, önceki bir zamanda katledilen dervişin ölümünün cezası olarak algılanır. Ancak dervişin yeniden doğuşuyla bereketli yağmur dökülecek, su olacak ve genel anlamda her yere iyilik gelecektir. En nihayetinde de beklenen kehanet gerçekleşir. Yeni öğretmen, peşine düştüğü sırra erişir ve köye gelen su ve yaşanan daha birçok mucizeyle onun aslında yeniden dirilen derviş olduğu anlaşılır.

Toplamda iki bölümden oluşan öykünün henüz ilk satırlarında okuyucuyla diyalog kurarmışçasına sürdürdüğü aktarımıyla ön plana çıkan anlatıcı, uzun zamandır aynı şekilde devam eden yaşamlarına yeni birinin oldukça farklı bir şekilde dâhil olduğundan bahseder: “*Bize yağmurla birlikte geldi. Geldiğinde hepimiz çok şaşırдық. Ancak yağmur yağıyordu ve bu insanın gelişinin iyiye işaret olduğuna karar verdik*” (Афлатуни, 2006: 1). Köy halkı öylesine sıradan bir yaşam sürdürmektedir ki bu yeni öğretmenin üstelik bir de uzun zamandır hayalini kurdukları ve hatta anlatıcının bu hayali nitelemek için kullandığı “*dürüst olmak gerekirse bizim tek bir Tanrımız var, o da su*” (Афлатуни, 2006: 1) cümlesiyle gün yüzüne çıkan su ile birlikte gelmesi, insanlar arasında büyük şaşkınlığa sebep olur. Nitekim kışlak-taki en büyük sıkıntı ve bu nedenle bölgede verimsizliğe neden olan suyun olmamasının vahameti, eserde kahramanlar tarafından özellikle elma ağaçları üzerinden açıklanır. Çünkü elma ağaçları saçak kök yapısına sahiplerdir ve diğerlerine oranla çok daha fazla neme ve suya ihtiyaçları vardır. Bu nedenle eserde anlatıldığı üzere, kuraklığa sebep oldukları düşüncesiyle insanlara saldırmaya başlamışlardır. Köy halkının bu düşüncesi, bir yandan söz konusu insanların ne derece batıl inançlara tutunduklarını gözler önüne sererken diğer yandan da köydeki yaşamın içler acısı durumunu yansıtır.

Türk kültüründe önemli bir konuma sahip olan derviş imgesinin pek çok niteliğiyle vücut bulduğu öğretmen kahraman, bir anda ve nereden geldiği bilinmez bir şekilde ortaya çıkmasıyla daha ilk görünüşünden gezgin dervişlere örnek teşkil eder. Üstüne bir de kahramanın mucizeyle gelmesi onun hakkındaki görüşlerin ilk bakışta iyi bir tonda seyretmesine yardımcı olur. Diğer yandan adı *ilim sahibi, bilgili* anlamına gelen Arif olan ve gizli bilgilere vakıf olduğuna gönderme yapılan öğretmen, anlatıcının hikâyelemesinde sürekli olarak düşünceli haliyle dikkat çeker ve bu yönüyle dervişlerin bilgeliklerini gösteren özelliklerine atıfta bulunur. Bunun yanı sıra eskiden köyde öğretmenlik yapan ve artık bu görevini sürdürmese de hala orada yaşamını devam ettiren yaşlı öğretmenin köy halkına yönelik sarf ettiği küçümseyici sözler karşısında öğretmenin tutumu, dervişlerin “yaratılanı hoş gör yaratandan ötürü” felsefesini doğrudan örnekendirir: “- *Bana ise öğretmen, hepsi kutsal insanlar gibi geldi...*” (Афлатуни, 2006: 8). Hatta genel anlamda olumsuz bakış açısına sahip olan bu yaşlı öğretmen dahi aynı düşünceden hareketle Arif öğretmene *kutsal* gelir. Buna ek olarak köy tam anlamıyla açlığın ve

susuzluğun eşiğindeyken öğretmenin başıboş bir sokak köpeğine evini açarak onu sahiplenmesi, kahramanın dervişî niteliklerine ekleme yapar. Çünkü öğretmenin sahipsiz köpeğe yönelik tutumunu, tasavvufta Hz. Mevlana'nın felsefesiyle açıklamak mümkündür. Mevlana'ya göre, tıpkı köpeğin efendisine sonsuz sadakati gibi kul da iman ettiği Allah'ın kudreti karşısında aciz ve ona muhtaçtır. Kulun, Hakk'a olan bağlılığında köpekten daha aşağı olamayacağını dile getirir (Dilmen, 2020: 630). Bu nedendir ki öykü boyunca köpek, öğretmenin yanından bir an olsun ayrılmaz.

Köyün muhtarının yanına uğradıktan sonra artık kalacağı eve götürülen öğretmen, kerpiçten ve içerisi son derece alelade düzenlenmiş, kışlağın tüm öğretmenlerinin görev süresince barındığı, halkın fakirliğini doğrudan yansıtan bir evin kapısında kendisini bulur. Ancak tevazusunu ve erginliğini burada da sergileyen kahraman, derviş imgesine uygun bir şekilde hareket ederek söz konusu ortama olağan bir tepki verir. Hatta demirden yatağı odasında tutmayan öğretmen, onu bahçeye çıkarır ve kendisi odasında yere koyduğu bir şiltede uyur. Dervişlerin dünya hayatına olan mesafesi, öğretmenin her davranışına belirgin bir şekilde yansır. Paylaşımçı ve elindekini yardıma muhtaç herkesle bölüşmeyi kendisine vazife edinen dervişin bu davranış biçimi, öğretmenin köylülerin son yağın yağmurdan elde ettikleri suyun kalan kısmını ona getirmeleriyle bu suyu önce köpeği, ardından da küçük çocuk Zoloto ile paylaşmasında birebir yansımaları bulur. Diğer yandan öğretmenin zaten güçlülük kazandığı parasını son kuruşuna kadar öğrencileriyle paylaşması, okul dönemi başladığında dersler esnasında onları şehre götürüp burada gezdirdikten sonra evlerine hiç olmadığı kadar tok ve suya doymuş bir şekilde geri getirmesi onun yardımsever yönünü doğrulayan bir diğer örnektir. Sayılan tüm bu niteliklerine öğretmenin kutsal bilgiye sahip olma yönü de eklenmelidir. Çünkü öğretmen, geçmişi görme yeteneğine sahiptir. Öyle ki köyün yöneticisinin daha yüzüne ilk bakışında küçükken nasıl bir çocuk olduğunu gören öğretmenin olağanüstü kabiliyetleri, onu doğunun derviş tiplerine doğrudan yakınlaştırır. Öğretmen, tıpkı Anadolu'yu dolaşan dervişler gibi insanlarda sadece iyilik görür, nefsi temizdir ve insanlar adına sadece iyilik ve fedakârlığa muktedirdir, nankörlüğü, imtihanları ve aşağılanmayı kabul etmeye hazırdır (Балтабаева, 2021: 243-244).

Eserin özünü oluşturan ve olayların üzerinden şekillendiği bir alfabenin harfleri, bir gece öğretmenin evinde kalan ve aynı zamanda anlatıcı olan Abdulla'nın masanın üzerindeki kâğıtları karıştırmasıyla ortaya çıkar: "Aleyg yahil sardoş... Alfabe..." (Афлатуни, 2006: 27). Diğer yandan öğrencilerin derslerde öğrendiklerini söyledikleri bu alfabe, ebeveynlerini büyük kuşkuyla düşürerek öğretmen hakkındaki olumsuz söylentilerin yeniden şiddetlenmesine neden olur. Eserin geri kalan kısmında hâkim tema olan alfabe, aslen öykünün alt metnini oluşturur. Zoloto'nun bir gün öğretmenin evinde uyuyakalmasıyla gördüğü rüya, alfabenin gizemini açığa çıkarır. Öğretmen, uzun zaman önce kaybolmuş bir alfabenin arayışı içerisindeydi. Sürdüğü izin onu kışlağın en eski yapılarından hamama götürmesi, burada bir zamanlar yaşlı öğretmenin en başarılı öğrencisi ve aynı zamanda güzelliği dillere destan olan Oyniso ile karşılaşmasını sağlar. Ancak öğretmenin karşısında masum ve saf bir genç kız değil, güzelliği elinden alınmış ve bu nedenle maskeyle dolaşan, köyün neredeyse tüm erkekleriyle yakınlık kurması nedeniyle aşağılanan bir hayat kadını vardır. Köyün diğer erkekleri gibi Oyniso'nun cazibesinin kurbanı olmayarak dervişî niteliklerinden nefesine hükmetme davranışını zorlanmadan sergileyen öğretmen, çıkar sağ-

lamaktan ziyade ondan kayıp alfabe konusunda yardım ister. Arif, asil ve bilge bir insanın tüm niteliklerine sahip olan derviş öğretmen, fahişe Oyniso'da bir şahsiyet gören ilk kişi olur (Балтабаева, 2021: 243-244).

Eser boyunca davranışlarındaki sıra dışılıkla ve olağanüstülükle ön plana çıkan öğretmenin eylemleri, artık köy halkı için göz ardı edilemez duruma gelir. Olayların bu raddeye gelmesinde ise köyün yöneticisinin provakative edici payı büyük olur. Öğretmenin anlaşılmaz harfleri çocuklara öğretmeye çalışması, daima insanlara karşı ılımlı tavrı yöneticiyi büyük ölçüde huzursuz eder ve onu büyüclük yapmakla suçlayarak tutuklatır. Bu olay ise köyün su yetersizliği nedeniyle belirli aralıklarla gerçekleştirdiği hamam gününe denk gelir. Öykünün bu kısmında öğretmenin halkın önünde ağzı bağlı ve göğsünde eser boyunca peşine düştüğü alfabe harflerinin aslı olma durumu, Hz. İsa'nın çarmıha gerilme günündeki görüntüsünü hatırlatır. Aynı zamanda öğretmenin tüm yaşananlara rağmen suskunluğunu koruması, dervişlerin sabırlı oluşuna ve çileciliğine gönderme yapar. Öğretmenin insanların önüne sorgulanmak üzere çıkartıldığı bu gün ise pek çok mucizeye gebe kalacaktır. Hamam gününün tam anlamıyla bir hesap ve arınma gününe döndüğü esnada eserin başından beri kilit olan noktalar çözümlenmeye başlar. Davranışlarını onaylamadıkları öğretmeni şiddetli bir şekilde cezalandırmak isteyen insanların karşısına dikilen öykünün kahramanlarından Musa'nın sarf ettiği sözler, kışlağın uzun zamandır su ve felaketlerle sınanmasının arkasında yatan nedeni gün yüzüne çıkarır. Yıllar öncesinde bir dervişe rüyasında bir melek yeni harfler bildirmiştir ve bu mutluluk harflerini bahsi geçen köye getirmesini, burada bir hamam inşa edip harfleri içerisinde şifrelemesini istemiştir. Ancak köyün zalim ataları bu dervişe acımasız bir ölüme mahkûm etmişlerdir ve bu nedenle o zamandan beri köy amansız felaketlerle uğraşmaktadır. Ölümüne sebep oldukları dervişe yapılan bu haksızlığın lanetini yaşadıklarını vurgulayan Musa'ya kısa bir süre önce ölmek üzere olan ama derviş öğretmenin verdiği ilaçla ayağa kalkan yaşlı öğretmen de destek verir. Nitekim burada da öğretmen Arif'in şifa bulduran yönü ortaya çıkar ve kahramanın ermiş bir derviş olduğunun altı çizilir. Bundan sonra köyün çocukları koşarak öğretime sarılır, fahişe Oyniso hamamda saklandığı yerden çıkıp kalabalığa karışır, hemen ardından öğrenciler öğretmenin öğrettiği alfabeyle şarkı söylemeye başlarlar, bir anda bu şarkıya bir yerlerden müzik eşlik eder, en zalim ruhlar dahi *mutluluk harflerini* etrafa saçan bu müzikle dönüşüme uğrayarak ritme ayak uydurur ve kısa zamanda bir kıvılcım halinde yayılarak tüm insanlar kendilerini bu şarkıyı söylerken bulur. Çok geçmeden apaçık ve masmavi gökyüzünde bir şimşek belirir ve hemen ardından da beklenmedik bir şekilde yağmur boşalmaya başlar. Kısa bir süre sonra da yeraltından su fişkirir ve insanlar büyük bir şaşkınlık içerisinde uzun zamandır hasretini çektikleri suya kavuşurlar. Yağmur, ruhsal açıdan zenginleşmenin, yeni bir keşfin sembolü olarak kendisini gösterir. Eserin sonunda köylülerin susuzluğunun asıl sebebinin manevi susuzluk olduğu sonucu ortaya çıkar (Томилова, 2012: 200-202).

Köyde yaşanan tüm bu gelişmelerde eserin başından itibaren anti kahraman konumundaki yaşlı öğretmenin payı büyük olur. Esasında eserde bu kahraman, bir diğer derviş tiplmesi olarak ön plana çıkar. Suhbat Aflatuni, bu kahramanını çizerken sadece ironiye değil, aynı zamanda oksimoronlara, cinaslara ve karmaşık sözcük dağarcığına da başvurur ve öğretmenin ilginç bir mizahi tiplmesini oluşturur. Kendi hayatı için duyduğu korku, yaşlı öğretmenin insanların kültürel hafızasının aktarılması ve korunması gibi görevlerinden vazgeçmesine neden olur. Yaşlı öğretmen, köylüler için bilgiyi muhafaza etmeye, onlara bir şeyler öğretmeye çalışır ancak "yöntemi" korku ve yıldırma üzerine kuruludur. Fakat

yaşlı öğretmen, eserde bir bilge derviş konumunda verilmediği gibi kısmen de olsa başka bir işlevi yerine getirir: kurtarıcılık. Eserin sonunda fahişe Oyniso'yu ve Arif'i kurtaran kişi olma vazifesi ona bırakılır. Arif'in beklenmedik yardımı ve katılımı, yaşlı öğretmenin ruhunda Oyniso'yu lanetleyen kalabalığa direnme arzusu, hatta köylüleri zalimlikle suçlama isteği gibi manevi güçleri uyandırır. Bu kahramanla yazar, insanlara hizmet etmeyi reddedip korku ve nefret yolunu seçtiği taktirde bir bilgenin nasıl olabileceğini gösterir (Балтабаева, 2021: 243-244).

Köyün kurtuluşunun başladığı andan itibaren gelen *tath ve tadına doyumayan* su ile tüm kötü ruhlar arınır. Eserin başından beri zalimlikleriyle ön plana çıkan insanlar diğerlerinden özür dilerler. Nitekim muhataplarının onları affetmesi kaçınılmaz olur. Oyniso, uzun zaman önce yitirdiği güzelliğine yeniden kavuşur. İnsanlar tam anlamıyla mutluluk sarhoşluğu içerisinde kendilerini kaybederler. Çok geçmeden de tıpkı geldiği gibi öğretmenin bir anda kaybolduğu anlaşılır ve ondan bir daha kimse haber alamaz. Köy, normal yaşantısına döner. Musa'nın hayalini kurduğu çocuğu olur, Oyniso şehre gider ve sevdiği adamla evlenip yuva kurar, yaşlı öğretmen huzurla ölür, köyün yöneticisi de ortadan kaybolur ve seçtikleri yeni başkanları onlara huzuru geri getirir. Artık nehir sularında elmalar yüzer ve böylelikle kilden (hamam duvarlarından) çıkarılan harfler görevini tamamlar. En nihayetinde köy halkı, atalarının hatasını tekrarlamaz ve insanların öğretmenin bir zamanlar ölümüne sebebiyet verdikleri derviş olduğunu anlamaları uzun sürmez.

Sonuç

Tasavvufi araştırmaların merkezinde yer alan ve Hakk'a ulaşma yolunda nefesine hükmederek insanlara iyiliği ve doğruluğu öğütleyen bir yaşam sürdüren dervişler, ortaya çıktıkları andan itibaren içerisinde belirledikleri Türk kültürüne ve edebiyatına büyük ölçüde yön verirler. Ahmet Yesevî, Mevlana, Yunus Emre ve daha pek çok önemli bilim insanının sanatında ön plana çıkan dervişler, gezdikleri tüm coğrafyalarda yardımsever, sabırlı ve dirayetli insanlar olarak ayırt edilirler. Mütevazı yaşam tarzları ve davranışlarındaki olgunlukla nitelenen dervişler, kültürel yaşamı zenginleştirmelerinin yanı sıra bir edebiyat tiplemesi olarak da Türk yazınbilimine büyük ölçüde katkı sağladılar. En az Türk edebiyatı kadar daha pek çok ulusun edebiyatına esin kaynağı olan dervişlik teması, Batı'daki oryantalist çalışmaların ilgiyle üzerinde durduğu bir konu olur. Nitekim bu çalışmanın amacı, bir Türk kültürü klasığı olan dervişliğin Avrupa'da doğu-batı etkileşiminin başladığı zamandan itibaren Rus kültürüne ve edebiyatına aksedişini ve teorik açıdan da Özbek asıllı Rus şair ve çevirmen Suhbat Aflatuni'nin *Kilden Harfler, Yüzen Elmalar* eserinde ele alınışını gözler önüne sermektir. Yapılan incelemelerden ve araştırmalardan yola çıkıldığında Aflatuni'nin eserindeki derviş kahramanının doğunun dervişlerine birebir örnek teşkil ettiği görülmektedir. Bu nedenle çalışmada derviş imgesinin iki kültür arasındaki farklılıklarından ziyade ortak yönlerine odaklanılmıştır. Davranışlarında erginliğin ve tevazunun belirgin bir şekilde kendisini hissettirdiği kahramanıyla Aflatuni, iki farklı ulus arasında kültürel bir bağ kurarak insanı temele alan edebiyatın ortak niteliklerinden faydalanır. Dîni-Tasavvufi Türk Edebiyatı'nda bolluktan ve rahat yaşamdan gönüllü bir şekilde feragat eden, yokluğu sorgulamadan kabul eden ve hatta benimseyen derviş imgesi, pek çok yazarın eserinde iç dünyasına derinlemesine nüfuz edilebilen kahramanlar çizimleri için büyük ölçüde malzeme sunar. Nitekim benzer yazım anlayışı, Aflatuni'nin eserinde de yansımaları bulur. Eserinde manevi anlamda ulaşılması güç ancak fiziken temas kurulması kolay bir karakter yaratan yazar, kahramanın tasvirinde doğunun derviş imgesini tüm yönleriyle çizer. Mistik,

ağırbaşlı, olgun, bilge ve alçak gönüllü bir öğretmen modeliyle cehaletle boğuşan köyü içerisinde debelendiği bilgisizlik çukurundan kurtarmaya çalışır. Bunu yaparken de Doğunun dervişlerinin pek çok karakteristik özelliğine atıfta bulunur. Eserinde kurgunun yanı sıra metinler arası tekniklerden de yoğunlukla faydalanan yazar, dini motifler ile figürleri olayların içerisine monte ederek Türk Derviş edebiyatına bir Rus bakış açısıyla dahil olur. Doğu ile Batı'nın kaynaşma odağı olarak ele alınabilecek bu eser, kültürel etkileşimlerin farklı milletlerin ve hatta dönemlerin edebiyatlarının yazarlarına aynı doğrultuda nasıl etki edebileceğini açıkça gözler önüne serer.

Kaynakça

- Aksoy, M. ve Akbulut, A. B. & İflazoğlu, N. (2016). Mevlevilikte Mutfak Kültürü ve Ateşbaz-ı Veli Makamı. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4 (1), 96-103.
- Dilmen, Ö. (2020). Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Köpek Metaforu. *Turkish Academic Research Review*, 5 (4), 607-635.
- Erol, T. (2009). Klasik Türk Şiirinde Derviş Tipi. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (17), 349-374.
- Işık, C. (2008). "Derviş Ruhan" Örneğinde Alevi-Bektaşî Dervişlik Geleneği. (Tez No 234314) (Yayımlanmış Doktora Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dil ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı.
- Kanar, M. (2018). *Farsça-Türkçe, Türkçe-Farsça Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Mevsim, H. (2016). *Rus Yazar ve Oryantalist Osip Senkovski'nin Gizemli İstanbul'u* (içinde Prof. Dr. Altan Aykut'a Armağan). A. Kaşoğlu (Ed). İstanbul: Çeviribilim, 282-296.
- Ortakçı, E. (2020). *Türk Edebiyatında Manzum Derviş-Nâmeler*. (Tez No 626822) (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, Tasavvuf Kültürü ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Öksüzöğlü, M. (2019). *Tecellî Divân'ında Dinî ve Tasavvufî Muhtevâ*. (Tez No 551580) (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Türk-İslam Edebiyatı Bilim Dalı.
- Özdemir, C. (2021). Bir Şiir Şerhi: Yunus'un Dünyasında Derviş Kimliği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10 (2), 563-577.
- Türk Dil Kurumu (2019). *Türkçe Sözlük*. (Haz. Şükrü Haluk Akalın vd.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yalım Eren, N. (2019). *Yûnus Emre Divânı'nda Dervişlik*. (Tez No 542245) (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, Tasavvuf Kültürü ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Yazıcı, T. (1994). Derviş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. IX. Cilt, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Афлатуни, С. (2006). Глиняные буквы, плывущие яблоки. *Октябрь*, (9).
- Балтабаева, А. М. (2021). Дервишество как субстанциональный признак повестей Сухбата Афлатуни. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 02 (94), 242-247.
- Мухаммедходжаев, А. (1990). *Гносеология суфизма*. Душанбе: Дониш.
- Позднев, П. А. (1886). *Дервиши в мусульманском мире*. Оренбург.

- Раджабова, Г. А. (2021). Творческая биография и художественный мир Сухбата Афлатуни. *Гуманитарный научный вестник*, (3), 167-172.
- Саид, Э. В. (2006). *Ориентализм. Западные концепции Востока*. СПб.: Русский мирь.
- Степанянц, М. Т. (1987). *Философские аспекты суфизма*. М.: Наука.
- Сулейманова, С. А. (2021). Дервишество русской и русскоязычной литературе. *Academic Research in Educational Sciences*, 2 (8), 444-448.
- Тольц, В. (2013). «Собственный Восток России»: Политика идентичности и востоковедение в позднемперский и раннесоветский период. М.: Новое литературное обозрение.
- Томилова, Н. А. (2012). Дервиш как учитель в современной русской литературе: на примере повести Сухбата Афлатуни «Глиняные буквы, плывущие яблоки». *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, 6 (17), 199-202.
- Томилова, Н. А. (2014). *Мотив дервишества в Русской Литературе (На материале творчества Сухбата Афлатуни, Тимура Зульфикарова, Александра Иличевского)*. Москва: Государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования города Москвы, «Московский городской педагогический университет», Институт гуманитарных наук, Кафедра русской и зарубежной литературы и методики.
- Томилова, Н. А. *Мотив дервишества в русской литературе*. <http://www.darvishi.ru/index.php/stati-o-dervishakh/19-vse-stati/630-motiv-dervishstva-v-russkoj-literature>, Erişim Tarihi: 01.11.2021.

Extended Abstract

The word dervish is used as a meaning of Sufi who is aware of the need for Allah, when it was first used. The most influential examples of dervishes are found in the IX. century. Although dervishes diverge in different ways in terms of various creeds and principles, they continue to exist under these branches in every period. The word dervish, which has similar meanings in the languages of various nations in an extremely wide region, is kneaded with its own culture throughout its historical journey and reproduced by the culture it belongs to. While dervishes, who have a special place especially in Turkish folklore, become figures carrying out detailed researches on many disciplines, they become important figures drawn to the focal point of literature. As a matter of fact, the dervish type, which irruptively comes to the forefront in classical Turkish poetry, appears with the incarnation of the understanding of mysticism as a historical phenomenon. Dervishness in Anatolia begins with the teachings of the first Turkish Sufi, Hoca Ahmet Yesevi, and his followers. Mevlana Celaleddin-i Rumi is another important poet who attaches great importance to dervishness in the Anatolian geography and frequently deals with dervish heroes in his art. Another important poet who gives a prominent place to the dervish theme and dervish heroes in his art is Yunus Emre. There are many important artists in Turkish literature who take dervishness as the main theme and frequently use dervish typologies in their works. Turkish literature, which has been intertwined with many countries and nations as a result of wars, political relations and cultural interactions throughout history, has been a source of inspiration for the literature of numerous nations as well as gaining inspiration. One of them is Russian literature. Especially in the period of modernism, which reached its peak between 1880-1920 and Europeans' oriental curiosity came to the forefront, the East got involved in the Russian cultural world. In Russian literature and culture, marginal aspects of social and spiritual life always occupy a special place: itinerancy, monkhood, asceticism, prophecy and unhingement. Especially for this reason, Russian literature shows great interest in dervishism, which is an important phenomenon of Muslim culture.

The dervish image began to appear frequently in Russian literature from the beginning of the 18th century when the orientalist trend emerged in literature. Suhbat Aflatuni is another writer who brought dervishism to the forefront in his art in that period as a result of the researches made on the basis of the studies on which Russian academician Tomilova specialized, and set a strong example for the theoretical part of our study. The subject of dervish occupies a huge place in the literary career of Aflatuni, who was deemed worthy of many awards throughout his artistic life. The work of Clay Letters, Floating Apples, which comes to the forefront in Suhbat Aflatuni's prose, places a particular importance especially in terms of reflecting identically the dervish theme that is dominant in Turkish culture. In Suhbat Aflatuni's story Clay Letters, Floating Apples, published in Oktyabr magazine in 2006, the teacher hero, who embodies many qualities of the dervish image having an important place in Turkish culture, sets an example for wandering dervishes by appearing with a sudden and unknown origin from the very first appearance. The image of dervish, which voluntarily renounces abundance and comfortable life, accepts the absence without questioning and even adopts it in Religious-Mystic Turkish Literature, provides a great deal of material for drawing heroes whose inner world can be penetrated deeply in many authors' works. As a matter of fact, a similar understanding of writing also finds its reflection in Aflatuni's work. The author, who creates a character that is difficult to reach in the spiritual sense but easy to contact physically, draws the image of the eastern dervish with all its aspects in the depiction of the hero in his work. With the model of a mystical, dignified, mature, wise and humble teacher, he tries to save the village, which is struggling with ignorance, from the pit of benighted in which he is striving. This work, which can be considered as the focus of the fusion of the East and the West, clearly reveals how cultural interactions can affect the authors of the literatures of different nations and even periods in the same direction.

Şeytanı Nankörlüğe Götüren Tavrı Olarak Kibir-İtaat İlişkisi¹

The Relation of Arrogance and Obedience as an Attitude Leading the Devil to Ingratitude

Hakan ÖZKAN²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received: 16.03.2022*

Kabul Tarihi / *Accepted: 26.05.2022*

Doi: 10.48146/odusobiad.1088880

Atıf / Citation: Özkan, H., (2022). “Şeytanı Nankörlüğe Götüren Tavrı Olarak Kibir-İtaat İlişkisi”, OÜSOBİAD 12 (2), 813-828, Doi: 10.48146/odusobiad.1088880

Öz

Yeryüzünün imar ve ıslahıyla birlikte rabbine kulluk etmek gibi yüce bir gaye ile yaratılan insan, fitratı gereği iyilik veya kötülüğün öznesi olabilmektedir. Allah'a iman ettiği halde kibrine ve gururuna yenik düşen şeytan, ilahi hükme rıza ve teslimiyet göstermemiş, rabbine karşı itaatsizlik ve nankörlük yapmış, bu yüzden ilahi rahmetten kovulmuştur. İçerik analizi yöntemi kullanılan, tema ve kodlar üzerinden hazırlanan bu çalışmada; şeytan örneğinden hareketle, kibir ile itaat, isyan ve nankörlük arasındaki ilişkinin belirlenmesi; din eğitimi açısından inanç, bilgi ve eylem arasındaki ilişkinin tespit edilmesi hedeflenmiştir.

Haset ve nankörlüğün temelinde kibir ve gurur vardır. İnsanın, yaratıcıya karşı ihtiyaç ve eksiklik duymaması, verilen nimet ve imkanlara şükretmeden onları salt kendisiyle ilişkilendirmesi ve kendisini mutlak yeterli görmesi neticesini doğurmaktadır. Şeytani bir tavır olarak kibir; zulmü, hevaya tapınmayı, haset ve cehaleti içermektedir. Hak ve hakikate karşı böbürlenmek, şeytan örneğinde olduğu gibi insanlar için de hüsrana sebep olmaktadır. Bu çalışmada, şeytanı rabbine karşı nankörlüğe götüren kibir, kibirle bağlantılı kavramlar, kibrin itaatle ilişkisi din eğitimi açısından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Din Eğitimi, Kibir, İtaat, İsyân, Şeytan*

Abstract

Man, who was created with the purpose of zoning and reforming the earth and serving his Lord, can be the subject of good or evil due to his nature. Devil, who is overcome by his arrogance and pride even though he believes in Allah, does not give consent and surrender to the divine decree, disobeys his Lord and is ungrateful, so he is expelled from the divine mercy. In this study, which was prepared on themes and codes, using the content analysis method, it is aimed to determine the relationship between belief, knowledge and action, which determines the relationship between arrogance and obedience, rebellion and ingratitude in terms of religious education, with the example of the devil.

The basis of envy and ingratitude is arrogance and pride. The fact that man does not need or lack the Creator, associates them with himself without being grateful for the blessings and opportunities are given, and sees himself as absolutely sufficient. Arrogance as a demonic attitude; includes cruelty, worship of desire, envy and ignorance. Boasting against the truth and truth causes frustration for people as well as in the example of the devil. In this study, arrogance, concepts related to arrogance, the relationship between arrogance and obedience will be discussed in terms of religious education.

¹ Bu makale, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülen “Din Eğitimi Açısından Kuran-ı Kerim’de İtaat Kavramı” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, e-mail: hakan.ozkan@medeniyet.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2023-6873

Keywords: *Religious Education, Arrogance, Obedience, Rebellion, Devil*

Giriş

Şeytanın kaderi, insanın kaderini etkilemiştir. İlahi iradeyle başlayan insanın hayat serüveni, şeytanın kibirlenmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Rabbine karşı kibirlenen ve nankörlüğü tercih eden şeytan, insanın hayatında imtihanın bir parçası olmuştur. İlahi bilgi ile desteklenen insan, şeytanın durumundan ders çıkarmak ve cennete kavuşmak için onunla mücadele etmek durumundadır. Hayatın anlamı ve esası, hür iradeyle beslenen itaat ve isyan tercihlerinde gizlidir. İnsan, her an yol ayrımında, tercihlerle karşı karşıyadır. Rabbine veya şeytana itaat edecek olan insanın akıbetini, irade ve tercihleri belirlemektedir. Şeytanı, rabbine karşı itaatsizliğe sevk eden amil olarak kibir, nankörlüğün ve kötülüklerin temelidir. Şeytanı nankörlüğe ve rabbine karşı isyana götüren tavrı olarak kibrin, ona yakın anlamlı kelimelerle birlikte incelenmesi, insanın hidayet ve kurtuluş yolunu aydınlatması için önem arz etmektedir. Kibir; tüm iyilikleri yok eden, haset ve nankörlük ile neticelenen olumsuz bir duygudur. İnsanın kendisini olduğundan büyük ve değerli gösteren, başkalarını değersizleştiren ve araçsallaştıran, narsizmi tetikleyen kibir; bireyi, dünya ve ahiret hayatında mutsuzluğa ve yalnızlığa sürüklemektedir. Şeytan örneğinden ve vahiy eksenli bilgilerden hareketle; kibrin hasete ve nankörlüğe götüren müsebbib olduğunu, rabbine karşı büyüklenenlerin insanlara değer vermediğini, benmerkezci düşüncenin narsizme evrileceğini, kibrin ve nankörlüğün insanı yalnız ve mutsuz kılacağını söylememiz mümkündür. İnsan, kibir yerine tevazu ile hareket ettiğinde, hayatın anlamını doğrulamakta; yaratıcı, diğer insanlar ve evren ile doğru bir iletişim kurmakta ve mutlu olmaktadır.

Çalışma, şeytanı nankörlüğe götüren kibir duygusuyla sınırlandırılmış, büyüklenenin itaat ile ilişkisi değerlendirilmiş, kibir ile yakın anlamda kullanılan kelimelerin nankörlükle ilişkisi detaylıca incelenmiş, kibrin sonuçları ve ondan korunma yolları ayet ve hadisler ışığında açıklanmıştır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan literatür tarama ve analizi yöntemiyle hazırlanmıştır. Araştırmada Kur'an-ı Kerim ve hadisler ana kaynak olarak değerlendirilmiş, diğer bilgiler vahiy merkezli yorumlanmıştır.

Şeytan ve Kibir

Şeytanın, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'e (Karaman v.d., 2007; 2: 30-38) secde ile sorumlu tutulması, Allah'a itaatinin ortaya çıkarılmasına matuftur. Şeytan; kutsal buyruğa rağmen insan ile kendi yaratılış maddesindeki farklılığı esas alarak, maddi ve batıl bir kıyas yaparak kendisini Hz. Âdem'den üstün görmüştür (İsrâ 17: 61; Sâd 38: 75-76). Şeytan, kibir ve nankörlüğü nedeniyle Hz. Âdem'e secde etmemekle hem rabbine hem de Hz. Âdem'e karşı büyüklenmiştir. İlahi rahmetten ve cennetten kovulan şeytan, kıskançlık ve haset ile insanoğluna düşmanlık etmiştir (Hicr 15: 34-38). Şeytan, insanları hak yoldan saptırmak üzere Kıyamet Günü'ne kadar Allah'tan mühlet istemiş, ahiret gününe inandığı halde, kibir ve isyanında ısrarcı olmuştur. Şeytan örneğinde olduğu gibi, bilgi, salih amele dönüşmediğinde, sahibine fayda sağlamamaktadır. Allah, insana peygamber ve kitap göndererek, hayatın anlamını bildirmiş, şeytanın yaptıklarından ibret alınmasını istemiştir. Şeytan, her insanın kendi biricik durumuna özel vesvese ve boş vaatlerle saptırma görevini kıyamete kadar sürdürecektir (A'râf 7: 17-18 ve Kaya, 2003: 28). İlahi emre karşı duyarsız kalan ve kendi özgür iradesini şer için kullanan şeytan, yaratıcının emirlerinden kendini azade kılmakla özgür olacağını zanneden insana kötü bir örnek ve ibret olmuştur. İslamiyet'te bilginin Allah'ı razı etmek için ve insanlığın faydasına kullanılması, hayat boyu güzel ahlak ile bütünleşmesi önemlidir. İnsanı diğer varlıklardan üstün kılan

özellikleri; akıl, bilgi ve hür iradesidir. Bireyin sahip olduğu üstünlükler doğru kullanılmadığında kendisi için cezaya konu olmaktadır.

Dünya hayatında Allah'ı unutan (Haşr 59: 19), ilah yokmuş gibi davranan insan, şeytana dost ve hatta oyuncak olabilmektedir. İblise itaat, insanın dünya hayatındaki esaretini ve sapmasını, ahiret hayatındaki pişmanlığını, artırmaktadır. Şeytan, duruma göre suret-i haktan görünebilmekte, Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle Allah ile de aldatabilmektedir (Fâtır 35: 5-8). “Allah buyurdu: “Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?” (İblîs), “Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın” dedi. Allah, “Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!” buyurdu. İblîs, “Bana insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet ver” dedi. Allah, “Haydi, sen mühlet verilenlersin” buyurdu. İblîs dedi ki: “Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık, ant içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın.” (A'râf 7: 12-16) Ayetleri, şeytanın rabbine karşı büyüklenmesini, isyanını, nankörlüğü nedeniyle rahmetten kovulmasını, haset ve kıskançlık nedeniyle insanoğluna düşman olmasını, her kişiye özel vesvese ve aldatma yolları deneyeceğini haber vermektedir. Meleklerin karakterinde mutlak itaat ve teslimiyet, şeytanın karakterinde mutlak isyan ve nankörlük olduğu halde insan, akıl ve irade yeteneğiyle tercihlerinde ve yöneliminde hürdür (Kutub, t.y.: 265). Allah'ın mutlak emri vücut (farziyet) ifade ettiği halde üstünlük iddiası nedeniyle şeytan yanlış bir kıyas yaptı ve isyankar oldu (Kurtubi, 1998: 288-289).

Kibir Ve Türevleri: İstikbar, Tekebbür

Şeytani bir tavır olan kibir ve nankörlük, Kur'ân-ı Kerîm 'de ve hadislerde sıkça konu edilmektedir. Ayetlerde ve hadislerde kibrin farklı türevleri kullanılmakta, konu bütünlüğünün sağlanması için bunların açıklanması önem arz etmektedir. Kibir; insanın dünya ve ahiret hayatını ilgilendiren önemli kavramlardan biridir. İnsanın rabbiyle ve diğer insanlarla ilişkisi bulunmakta; bu ilişki kibir veya tevazu ekseninde farklı sonuçlar doğurmaktadır. İnsanın rabbiyle saygı ve tevazu temelinde oluşturulan iletişim, itaate ve huzura vesile olurken; kibirle sürdürülen iletişim mutsuzluğa ve nankörlüğe sebep olmaktadır. Kibir kelimesinin Arapça kökü كبر, sağıyr'ın zıddıdır (Zekeriyya, t.y.5/153). Kibir; kişinin kendini beğenmesi, karşılığı bulunmadığı halde kendisini başkalarından üstün, büyük görmesidir (İsfehâni, 1992: 424; Polater, 2013: 64). Büyüklük, ululuk, azamet, büyüklük satma (Doğan, 1986: 650) manaları da verilmiş olan kibir; başkanlarına aşağılayıcı davranışlarda bulunmak (Çağrı, 2001: 562-563), Allah'a ihtiyaç hissetmediğinden isyan etmek, anlamlarında kullanılmaktadır (Altıntaş, 1997: 154). Terim anlamı olarak kibir; Allah'a ihtiyaç hissetmeksizin kendini büyük, başkalarını küçük görme, yok sayma halidir (Kasapoğlu, 1997: 61). Kibir, istiğna kelimesi ile yakın anlamlıdır; istiğna, insanın kendisini zengin ve yeterli görmesini, gücüne güvenmesini ve onu kendinden bilmesini ifade etmektedir (Izutsu, 2013: 204; Leyl 92: 8-11). Kibirli insan, kendini hayatın merkezine koyduğundan, herkesten kendisi için çalışmasını beklemekte (Pak, 1999: 242); hatasını görmediğinden nasihatı kabul etmemektedir. Hakikati ve haddini bilmeyen, görmek istemeyen; hidayet aydınlığından ve huzurundan mahrum kalmaktadır (Karagöz, 2015: 55). Sahip olduklarını salt kendinden bilen ve nankörlük yapan, rabbine şükretmemekte, kendini kutsamaktadır (Buladı, 1999: 242). Kur'ân-ı Kerîm 'de fert ve toplulukları Allah'a karşı kibirlenmeye sevk eden başlıca nedenler; cehalet, küfür, kizb, yaratılış

maddesinin farklılığı, üstün ırk olma, ilmi yetkinliğe sahip olma, ekonomik güce sahip olma, amel ve ibadetin çokluğuna aldanma, güzellik ve giyim kuşam zenginliğine sahip olma (Demir, 2010: 2) durumları olarak açıklanmaktadır.

Kibir ile yakın anlamda olan استکبار, sırf inat yüzünden gerçeği kabule yanaşmamak (İbni Manzur, 5/126.), kibirden farklı olarak bu duygunun eyleme geçirilmesi manalarını ihtiva etmektedir. Kendini büyük saymak, hoyrat ve mağrur olmak anlamına gelmektedir (Izutsu, 2013: 106). İnsanın, belirli bir konuda, başarıya odaklanarak büyük olmaya çalışması ve bunun gereğini yapması, dünya ve ahiret hayatı için istenen ve övülen bir durumdur. Kişinin sahip olmadığı bir şeyle sırf övünmek için ona sahipmiş gibi görünmesi ve böbürlenmesi ise İslam'da sevilmeyen ve yerilen bir davranıştır (Zebidi, 1994: 7/432; İsfehani, 1992: 424). İslam'da istikbar; insanın kendisini rabbine karşı büyük, yeterli ve ihtiyaçsız görmesidir (Ekin, 2001: 76-78). "İnkâr edenlere gelince, onlara şöyle denir: "Ayetlerim size okunmuştu da sizler büyüklük taslamış değil miydiniz?" (Bakara Sûresi 2: 34), "Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağrlık ve azametle) ne yeri yaratabilir, ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin" (İsrâ Sûresi 17: 37) Ayetleri, insana haddini bilmesini öğütlemektedir. İnsan, rabbine karşı aciz olduğu halde kendisini hakim ve müstağni olarak gördüğünde, itaat yerine kibir galip gelmektedir. Fitratını unutan veya ondan uzaklaşanlar, kibir nedeniyle yaratıcısına itaati benimsememekte; süfli düşünce ve isteklerine teslim olmakta, şeytanın tuzağına düşmektedir (Said, 2011: 122; Coşkun, 2000: 111).

Tekebbür (تکبر); büyükenmek (İsfehani, 1992: 424), hakkı kabule yanaşmamak, yaratana boyun eğmemek ve ibadet etmemektir (İbni Manzur, 5/126.). Büyükenme; Allah'a karşı (Mü'min 40:60), peygambere karşı (En'âm 6: 53; Zuhruf 43: 31) ve diğer insanlara karşı (Fussilet 41: 15) olabilmektedir. Allah'a kulluk etmekten, hakkı kabul etmekten uygulamaktan çekinmek, kibrin en büyüğü olarak kabul edilmektedir (İsfehani, 1992: 423-424). Büyükenmek, ululuk iddia etmek ve kendini başkalarından yüksek görerek insanları aşağılamak, inkarcıların ve nankörlerin en önemli vasfıdır (Nisâ 4: 172-173; Mâide 5: 82; A'râf 17: 36, 40, 75, 88, 133, 206; Kasas 28: 39; Sâd 38: 74-75; Zümer 39: 59; Mü'min 40: 56). Allah, el-Mütekebbir'dir, fakat O'nun için haksız büyükenme anlamı içeren Müstekbir lafzı kullanılmamaktadır. Allah, her halde mutlak büyüktür, güçlüdür ve her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir. Tekebbür ve istikbar kelimeleri Kur'ân-ı Kerîm 'de kibre yakın anlamda kullanılmaktadır (İsfehani, 1992: 423-424). Kur'ân-ı Kerîm 'de kibir kelimesi terim anlamıyla bir ayette (Mü'min 40: 56), tekebbür kelimesi aynı anlamda olmak üzere sekiz yerde (A'râf 17: 13; Nahl 16: 29; Mü'min 40: 27), istikbar kelimesi de kırk dokuz yerde kullanılmaktadır (Çağrıci, 2001: 25/562-563). Tekebbür ve istikbarın terim anlamı, insanın Allah'a karşı büyükenmesi, hakkı inkâr etmesi ve kendisini diğer insanlara karşı üstün görmesidir (İbni Manzur: 10/126; Kasapoğlu, 1997: 174; Buladı, 1999: 124). Allah'ın emirlerini kendi çıkarlarına aykırı bularak büyükenenler, Kur'ân-ı Kerîm'de müstekbir olarak isimlendirilmektedir (A'râf 17: 75-76; Demirci, 2000: 137-138).

Allah, her topluluğa hidayet rehberi olarak peygamberler göndermiş, şeytanın tavrına ve aldatmalarına karşı insanlığın yolunu vahiyle aydınlatmıştır. Allah'tan gelen vahyin ve peygamberlerin karşısına, statükolarını korumak ve batıl düzenlerini devam ettirmek için 'müstekbir' tipli insanlar çıkmıştır. Müstekbirler, toplumu kendi istekleri ve kuralları çerçevesinde yönetmekte, zayıf ve güçsüz olanlara zulmetmektedir. Firavun'un kendi toplumuna karşı tavrı, Mekke'de yönetimi elinde bulunduran Müşrik elitlerinin tavrından farklı değildir. Cahili toplumlarda, baskı uygulayanlar ile uygulananlar, başka bir

deyişle kendilerini halkın üzerinde ve halka egemen görenler ile ezilmişler bulunmaktadır. Modern toplumlarda bu durumun göstergeleri farklı olmakla birlikte, içerikte değişen fazla bir şey bulunmamaktadır. Kibir ve gurur nedeniyle hak ve hakikati tanımayanlar, görmezden gelenler, şeytana tabi oldukları ve yaratıcıya nankörlükleri nedeniyle pişman olacak, Allah'ı unutmalarının karşılığı olarak dünyada ve ahirette unutulma ve ilahi rahmetten uzak kalma cezasıyla karşılaşacak (Haşr 59: 19; Tâhâ 20: 124-127); hesap gününde müstekbir ve müstazafların birbirilerini karşılıklı suçlamaları sorumluluklarını ortadan kaldırmayacak, yanlış itaat, kibir ve nankörlük ahirette büyük bir hüsrana sebep olacaktır (Sebe 34: 31-38).

Kibir Çağrışımı Yapan Kelimeler: Gurur, Küfür, Tuğyan, Ulüvv, Utüvv

Gurur ve garur (غرور) kelimeleri aynı kökten gelmekte; aldatma, aldanma, gaflet ve bilgisizlik anlamlarıyla kullanılmaktadır; insanın, ahlaki açıdan değersiz, süfli işlerin çekiciliğine kapılmasını ve onlarla avunmasını ifade etmektedir (Çağrıncı, 2001: 212-213). Kur'ân-ı Kerim 'de gurur yirmi yedi yerde geçmekte; daha çok dünyadaki değersiz şeylere aldanma anlamında kullanılmaktadır (İbni Manzur, 1955: 5/13-14). “*Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve sakın aldatıcı (garûr “şeytan”), Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın!*” (Lokmân 31: 33) Ayeti, şeytanın aldatmak için her türlü yöntemi kullanabileceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Şeytan, Allah'ın merhamet ve bağışlayıcılığına güvenmesini sağlayarak insanı isyana teşvik etmesiyle veya boş kuruntularla avunmasına sebep olacak vesveseleriyle aldatabilmektedir (Aydın,1999: 182-183). “*Münafıklar onlara, “Sizinle beraber değil miydik?” diye seslenirler. Onlar, “Evet öyleydi” derler, ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatan (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırıp durdu.*” (Hadîd 57: 14) Ayeti, hesap gününde şeytanın sorumluluk kabul etmeyeceğini, insanlar üzerinde tahakküm kurmadığını, bireyin akıl, irade, kudret ve hür tercihiyle kendi eylemlerine karar verdiğini, herkesin bireysel hesap vereceğini, rabbe itaatsizlikte şeytana yüklenen sorumluluğun mazeret olarak kabul edilmeyeceğini, hak ve sorumluluklar arasında denge bulunduğunu, dünya hayatındaki eylemlere göre mükafat veya cezanın hak olduğunu ihtar etmektedir.

Küfür (كفر); rabbin nimetlerini yok saymak, şükretmemek ve nankörlük etmek (Ünal, 2011: 376) anlamıyla kibre yakınlaşmakta ve bütünleşmektedir (Lokmân 31: 18). “Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez.” Bu söz üzerine bir adam, “İnsan elbisesinin ve ayakkabısının güzel olmasından hoşlanır!” deyince Resulullah, “Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küçümsemektir.” (Müslim, “İman”, 147) cevabını vermiştir. İnsanın ilahi hükümler karşısında büyüklenmesi ile kişinin kendisini diğer insanlardan üstün görmesi şeklinde iki farklı büyüklük tezahüründen bahsetmek mümkündür. İnsan, rabbine karşı kibir gösterdiğinde diğer insanlara ve mahlûkata karşı da zulüm ve haksızlık yapabilmektedir. Aynı şekilde insanlara ve çevreye duyarsız olan ve kendini en üstün görenler, yaratıcısına karşı da nankörlük yapabilmektedir. Kibir; haddini bilmemek, yaratıcıyı, onun hükümlerini ve insanları küçümsemektir. İslamiyet, kibre karşı tevazuyu emretmektedir. “Cehennemlikleri size haber vereyim mi? Onlar katı yürekli, kibirli ve insanlar içinde büyüklük taslayan kimselerdir.” (Buharî, “Tefsir”, 68, “Edep”, 61, “Eyman”, 9; Müslim, “Cennet”, 46, 47; Tirmizî, “Cehennem”, 13), “*Hayır! Gerçek şu ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır.*” (Mutaffifin 83: 14) Ayeti, amellerin imanı etkilediğine işaret etmektedir. “Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki, o iyi, doğru, düzgün olursa bütün vücut iyi, doğru, düzgün olur; o

bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin! O, kalptir." (Buharî "İman", 39; Müslim "Musakat", 107) hadisi, kalbin duygu, düşünce ve davranışlar üzerindeki etkisini; imanın ameli, amelin imanı etkilediğini beyan etmektedir. İnsanın duygu, düşünce ve davranıştan oluşan üçlü yapısı birbiriyile etkileşim halinde olduğundan İslam'ın ahlak anlayışı bu üç boyutu da kapayacak şekilde bütünlük arz etmektedir.

Allah, insanı iyiliğe ve kötülüğe erişebilir olarak yaratmış, peygamber ve elçi göndererek hak yolu onlara göstermiş, ahiret yurdundaki mazeretleri bertaraf etmiştir. İsyan kabiliyeti olan insan, iradesiyle doğru yolu tercih ederse cennete ulaşabilmekte, batıl bir yolu takip ederse cehenneme varmaktadır. Tuğyan (طغیان) kelimesi; azmak, sapmak, taşmak, haddi aşmak, isyanda ileri gitmek, ölçüsüz hareket etmek, inkâr ve zulümde aşırı gitmek, zorbalık yapmak, suyun yükselmesi ve dalgalanması gibi anlamlara gelmektedir (İsfehani, 1992: 520; Manzur, 1955: 15/8-9). Mal ve iktidarı sebebiyle kibre kapılarak hakkı tanımayan, insana zulmeden ve azan için "malı ve sahip oldukları onu tuğyan ettirdi" denilmektedir (Manzur, 1955: 15/8-9). İsim şeklindeki kullanımı taği, zorba, kibirli, ahmak, asi, azgın, zalim, hadde tecavüz eden, itaat etmeyen anlamlarında kullanılmaktadır (Sami, t.y.: 865).

طغی azdı, taşı, zulmetti fiilinin masdarı olarak Kur'ân-ı Kerîm 'de dokuz yerde; haddi aşan ve azgınlık yapan kişi ve topluluk anlamındaki tağiy altı yerde; insanları yoldan çıkararak anlamındaki tağut sekiz yerde geçmektedir. Tuğyan kelimesi; masdar, fiil, isim ve diğer türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm 'de otuz dokuz yerde zikredilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm 'de tuğyan kelimesi, bireysel veya toplumsal aşırılıklara işaret etmek üzere kullanılmaktadır (Kalem 68: 31; Zariyat 51: 51-53). İnsan ve kâinat için kullanımlarının hepsinde kelimenin temel anlamı olan sınırı aşmak söz konusu olmaktadır. Terim olarak kullanıldığında tuğyan; alışlagelmiş ölçüyü aşmak, tecavüz etmek (Razi, 1999: 178), küfürde ve azgınlıkta sınırı aşmak, her hususta haddi aşmak (Kesir, 2002: 140), Allah'ın koyduğu sınırları küstahça aşmak (Akyüz, 1998: 299) anlamında tarif edilmektedir. "Hayır, (rabbinin bu kadar iyiliğine rağmen) insan azar. Kendisini zengin (kendisine yeterli) gördüğü için" (Alak 96: 6) Ayeti, insanın sahip olduğu imkanlarla haddini aşabileceğinden, azgınlık gösterdiğinde rabbın hükümlerine kayıtsız kalabileceğinden bahsetmekte ve insanları uyarılmaktadır. İnsan, zayıf ve muhtaç bir varlık olduğu halde sahip olduğu yetenek ve nimetler kendisini aldatabilmekte (Mâide 5: 653-654); rabbine karşı nefsinin mutlak yeterli gördüğünde(n) büyüklenebilmektedir (Mâide 5: 653-654).

Hak, hukuk ve sınır tanımamak olarak tarif edebileceğimiz tuğyan kavramının tağut ile de yakın bir ilişkisi vardır. Küfür, isyan, kibir ve zulmün olduğu yerde tuğyan var demektir. "Allah'ı unutup da Allah'ın da kendilerini unuttuğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir." (Haşr 59: 19). İnsan, rabbine kulluk yapmadığında, O'nun hükümlerine boyun eğmediğinde, Allah'ı unutmuş olmaktadır. "Allah, hükmünde kimseyi ortak yapmaz" (Nur 24: 26), "Onlar cahiliye hükmünü mü arıyorlar. İyi bilen bir toplum için Allah'tan daha iyi ve güzel hüküm veren kimdir?" (Maide 5: 50) Ayetleri hüküm belirleme yetkisinin yaratıcıda olduğunu, mahlûkatın itaat ile sorumlu olduğunu, haddi aşmanın tuğyana sebep olacağını, ihtar etmektedir. Maddi güç, sahip olunan statü ve imkanlar, insanlara zulüm aracı, yaratıcıya nankörlük sebebi yapıldığında; birey, nefsinin kölesi ve aşırılığın öncüsü olabilmektedir. Toplum doğru yoldan uzaklaştıran, yaratıcıya kulluğu engelleyen her güç, her varlık, tağut olarak isimlendirilmektedir. "Andolsun biz, her ümmete, "Allah'a kulluk edin, tağuttan kaçının" diye peygamber gönderdik. Allah onlardan kimini doğru yola ilettiler, onlardan kimine de

(kendi iradeleri sebebiyle) sapıklık hak oldu. Şimdi yeryüzünde dolaşın da peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün.” (Nahl 16: 36).

Büyüklik taslamak, Kur’ân-ı Kerîm ’de farklı kelimelerle de ifade edilmektedir. علا filinden masdar olan ulüvv kelimesi övülen ve yerilen durumlar için kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm ’de dört yerde ulüvv şeklinde olmak üzere, değişik türevleriyle yetmiş yerde zikredilmektedir. Aliye-ya’la aliyün övülen durumlar için, ulüvv kelimesi ise yerilen durumlar için kullanılmaktadır (İsfehani, 1992: 582). Büyüklik taslamak anlamında kullanılan kelimelerden biri de utüvv’dür (عوتو). Ata-yatü fiilinden mastardır. Büyükleme, haddi aşmak, boyun eğmemek, itaatten yüz çevirmek, zorbalık yapmak anlamlarına gelmekte (Manzur, 1955: 15/82), istikbara delalet etmektedir. Utüvv kelimesi Kur’ân-ı Kerîm ’de farklı kalıplarda on yerde kullanılmaktadır. Kibirleşmek, övünmek, iyi olsun, kötü olsun kendisinde bulunan ile övünüp, kendini beğenmek ve üstün görmek anlamındaki uc (Manzur, 1955: 1/581), ihtiyal, fahr, tahkir de kibre anlam itibarıyla yakın olan kelimelerdir. Kişinin kendini büyük, başkalarını küçük görmesine kibir; başkasını küçük görmeden kendini ve yaptıklarını beğenerek böbürlenmesine uc denilmektedir (Çağrı, 2001: 562-563).

“Önceden Hıristiyan olan Adıyy b. Hâtim, boynunda altından bir haç olduğu halde Resülüllah’ın huzuruna geldiğinde, Hz. Peygamber ona: “Ya Adıyy, boynundan şu putu çıkar.” buyurmuş ve “(Yahudiler) Allah’ı bırakıp, hahamlarını; (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih’i rab edindiler. Oysa, bunlar da ancak, bir olan Allah’a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır.” (Tevbe 9: 31) ayetini okumuştur. Adıyy: “Ey Allah’ın Resülü, Hristiyanlar, rahiplere ibadet etmediler ki (onları rab edinmiş olsunlar)” dedi. Hz. Peygamber: “Evet ama onlar (Hristiyan rahipleri ve Yahudi hahamları) Allah’ın helal kıldığını haram; haram kıldığını da helal saydılar. Onlar da bunlara uyup itaat ettiler. İşte onların bu tutumları, onlara ibadet etmeleri ve onları rab edinmeleridir.” Buyurmuştur (Tirmizi, “Tefsir”, 9). Bu hadis göstermektedir ki, herhangi bir şeyi rab edinmiş olmak için onun önünde secde etmek, ona doğrudan ibadet etmek gerekmemektedir. Allah’ın belirlediği helal ve haramı değiştirmek, değiştirilmiş ilahi öğretilere bilinçli ve gönülden itaat etmek, Allah’tan başkalarını rab edinmek anlamı taşımaktadır. “Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.” (Nisâ 4: 65). Allah’ın belirlediği ilke ve hükümleri değiştirenler, tağut ismiyle otoriteye ortak olmak istemekte; onlara gönülden boyun eğenler haddi aşmaktadır.

Küfür, zulüm, israf, bağı ve i’tida kelimeleriyle anlam yakınlığı olan tuğyana; istiğna, istikbar, inat, maddi güç, heva ve heves sebep olabilmektedir (Gür, 2009: 20-43). Rabbiyle olan münasebetini hakkıyla idrak edemeyenler (Zümer 39: 67), dini, bireysel, sosyal, ticari ve siyasi her alanda zulme konu olmaktadır (Gür, 2009: 44-62). Kibir, bencillik ve nankörlük, insanın mücadele etmesi gereken olumsuz özelliklerdir. “Yüzlerinin ateşte bir yandan bir yana döndürüleceği gün, “Keşke Allah’a ve Resüle itaat edeydik” diyecekler. Yine şöyle diyecekler: “Ey rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik de bizi yoldan saptırdılar. Ey rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lanete uğrat.” (Ahzab 33: 66-68) Ayetleri, yanlış itaat ve teslimiyetin, akıl ve iradesini doğru kullanmayanların ahiret hayatında pişman olacağını ihtar etmektedir. “Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytanın adımlarına uyarsa, bilsin ki o hayasızlığı ve kötülüğü emreder. Eğer Allah’ın size lütfu ve merhameti olmasaydı sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı. Fakat Allah,

dilediği kimseyi tertemiz kılar. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." (Nur 24: 21) Ayeti, şeytanın adımlarını ve oyunlarını haber vermekte, akıl ve iradenin doğru kullanılmasını, ilahi öğretilerle hayatın disipline edilmesini tavsiye etmektedir.

Hak ve hakikate kör, sağır ve tepkisiz kalanlar, kendini, atalarını kutsayabilmekte; batıl gelenek ve yanlış hayat felsefesine bağlılığa devam edebilmektedir. İnsanlığa kurtuluş reçetesi sunan peygamberler; statükoyu koruyan azınlık müstekbirler ile haktan bir şey ifade etmeyen yanlış geleneklere tabi olanlara, akıl, irade ve sorumluluklarını başkalarına devredenlere, çoğunluğu temsil eden ezilmişlere, ilahi mesajları iletmeye çalışmışlardır. *"İnsanların hepsi Allah'ın huzuruna çıkacak ve güçsüzler büyüklük taslayanlara diyecek ki: "Şüphesiz bizler size uymuştuk, şimdi siz az bir şey olsun Allah'ın azabından bizi koruyabilecek misiniz?" Onlar da, "Eğer Allah bizi doğru yola erdirtseydi biz de sizi doğru yola erdirtirdik. Şimdi sızlansak da, sabretsek de bizim için birdir. Artık bizim için hiçbir kurtuluş yoktur" derler. İş bitirilince şeytan da diyecek ki: "Şüphesiz Allah size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce sizin, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim. Şüphesiz, zalimlere elem dolu bir azap vardır."* (İbrâhim 14: 21-22) Ayetleri; düşmana âşık olmanın zararını, asıl dosttan uzaklaşmanın hüsrarla sonuçlanacağını, yaratıcıya isyanın haklı bir gerekçesinin olmadığını haber vermektedir. *"Ameli kendisini geri bırakan kimseyi nesebi ilerletmez."* (Müslim "Zikir", 38) hadisi, üstünlüğü iman ve itaat ile ilişkilendirmekte, insanın herhangi bir iradesinin bulunmadığı hilkat özelliklerinin ve maddi yapısının takva ile ilgisinin olmadığını beyan etmektedir. *"Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. Sakın çok aldatıcı (Şeytan) Allah hakkında sizi aldatmasın. Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın. O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır."* (Fâtır 35: 5-6) Ayeti, şeytanın düşmanlığına, aldatıcılığına işaret etmekte; insanın tevhid ilkelerine bağlı kalarak hak yolda istikametle yürümesini telkin etmektedir.

İslam Dinine Göre Kibirten Ve Kibrin Yol Açtığı Olumsuz Duygu Ve Davranışlardan Korunmanın Yolları

İslamiyet; insanın kendini bilmesi ve tanınmasıyla rabbe ulaşmanın imkanından bahsetmekte; Kur'ân-ı Kerîm, kişinin kendisini ve kâinatı düşünerek yaratıcısına şükretmeye davet etmektedir (Zâriyât 51: 20-21). Rabbini hakkıyla takdir edenler, kendi varlığını ve mahiyetini idrak edebilmekte, gurur, kibir ve nankörlükten uzaklaşabilmektedir. *"Kârûn, "Bu serveti sahip olduğum bilgi sayesinde elde ettim" diye karşılık verdi. Bilmiyor muydu ki Allah ondan önceki kuşaklardan, ondan daha güçlü ve daha çok servet biriktirmiş kimseleri helâk etmişti. Ama suçluluğu kesinleşmiş olanlara artık günahları sorulmaz!"* (Kasas 28: 78) Ayeti, nankörlük timsali Kârûn'un, her şeyi kendinden bilme tavrını ve kibrini yermektedir. *"Yeryüzünde haksız yere böbürleneni âyetlerimden mahrum edeceğim. Onlar, bütün mucizeleri görseler de iman etmezler; doğruluk yolunu görseler onu izlemezler. Fakat eğrilik yolunu görürlerse hemen ona saparlar." Bu durum, onların âyetlerimizi yalan saymalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir.*" (A'râf 7: 146). Eski kavimlerin; düşüncesizlik, taklit, bilinçsiz itaat, kendilerini ve fikirlerini başkalarından üstün görme hali, sorumluluğu başkalarına devretme konforu nedenleriyle, kendilerinden öncekilerin batıl düşünce ve sistemlerine tabi olması

Kur'ân-ı Kerîm 'de kötü örnek olarak anlatılmakta, insanoğlu düşünmeye ve ibret almaya davet edilmekte, iman etmiş bireyin bile kibir ile inançsızlığa sürüklenebileceği ihtar edilmektedir (Bakara 2: 258; Hûd 11: 27; Mü'minûn 23: 45-47; Kamer 54: 24; Polater, 2013: 85-86). "Sahabeden Ebu Zer, tartıştığı Bilal Habeşî'nin annesinin zenci olmasını dile getirdiğinde Hz. Peygamber; Ebu Zer! Onu annesinin rengi sebebiyle mi aşağıladın? Demek ki sende hâlâ câhiliye ahlâkı bulunmaktadır." (Buhâri, "İman", 22, "Edeb", 79, "Itk", 28; Müslim, "Eyman", 38, 40) sözleriyle, kibrin cahiliye âdeti ve ahlâkı olduğunu beyan etmiştir. "Kişinin, din kardeşini hor ve hakir görmesi, kendisine günah olarak yeter." (Müslim, "Birr", 32) nebevi hitabı, kibrin mahiyetini ve tehlikesini göstermektedir. "Muhakkak ki şeytan, insanın vücudunda kanın dolaştığı gibi dolaşır." (Müslim "Selam", 24) hadisi, insanın şeytana karşı dikkatli ve uyanık olmasını, rabbiyle irtibatını kesmemesini, her işinde ilahi öğretilere uygun davranmanın önemini hatırlatmaktadır. Kibrin zıt anlamlısı ve panzehiri tevazudur; şeytani bir tavır olan kibirden uzaklaşmanın ve Allah'a yaklaşmanın yolu, bireyin haddini bilmesi, başkalarını hor ve hakir görmemesi; paylaşmaya eğilim göstermesidir. Kibir; hak ve hakikatle çatışmakta, ihlas ve samimiyeti ortadan kaldırmakta; benmerkezciliği, çıkarıcılığı, haksızlığı, yalanı, haseti, ihtirası, kıskançlığı, düşmanlığı, zulmü, riya ve ahlaksızlığı artırmakta ve yaygınlaştırmaktadır.

Eğitimi genel olarak; "Bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir." (Ertürk, 1994: 12; Aydın, 2015: 5) şeklinde; din eğitimini de "Bireyin dînî davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir." (Tosun, 2010: 23) olarak tanımlamak mümkündür. İnsan, akıl ve irade sahibi bir varlık olarak eğitilebilir bir donanım ve kabiliyetle yaratılmıştır. Eğitim; bireyin zihinsel, duygusal ve davranışsal gelişimini etkilemekte; eğitim ve öğretimle eski deneyimler, doğru bir şekilde anlamlandırılabilir. Özgürlük ve sorumluluk dengesiyle yaratılan insanın en yüce görevi yaratıcısına kulluk yapması, yeryüzünü imar ve ıslah etmesidir. Din, insan için ideal bir hayat nizamı sunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, insanlara doğru ve yanlış yolları, iyi ve kötü örnekleri açıklamış; vahyin rehberliğinde akıl ve iradenin doğru kullanılması halinde bireyin huzur ve mutluluğa kavuşabileceğini bildirmiştir. Her şey zıddıyla kaimdir; iyilik kötülükle, güzel çirkinle, doğru yanlışla anlam kazanmaktadır. Dünya ve ahiret hayatının saadetini arayan insanın vahiy olmaksızın amacına ulaşması mümkün değildir. Akıl ve kalp salt bilgi ve tecrübeyle hayır ve şerrin hakikatine vakıf olamamakta; ilahi mesajlar insanın yolunu aydınlatmaktadır. Şeytanın insana vehmettiği ebedilik arzusu sonucunda insan cennetten çıkmıştır. İnsanın yeniden aynı hatayı yapmaması için kendisine bildirilen ilahi hakikatleri öğrenmesi ve ona tabi olması gerekmektedir. Allah'ın kitap ve peygamber göndermesi, doğru yolun eğitim ve öğretimle birlikte değerlendirilmesine matuftur. İnsanın kutsal mesajlar kadar doğru örneklığe ve uygulamalara ihtiyacı vardır. Kötünün ve kötülüklerin bildirilmesi, bilmek ve tedbir almak açısından önem arz etmektedir.

İnsan; bilgi ve tecrübesi, zekası, iktidarı, malı ve mülkü, nesebi, sahip olduğu âdet, gelenek, yaşam felsefesi, maddi veya manevi hasletler nedeniyle, kibir gösterebilmektedir. "Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yağın yağın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılınmıştır. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır." (Âl-i İmrân 3: 14). Şeytana uyarak Allah'a, resulüne, dine karşı kibirlenenler; hak ve hakikatten uzaklaşmaktadır (Bakara 2: 58; En'âm 6: 44; Mü'min 40: 56). İnsan; ilim, amel, ibadet ve tevazu ile varlık sınırını hatırlamakta; ahiret hayatının

hesabını düşünerek, şeytanın halinden ibret alarak onun vesvesesinden, kibirden ve nankörlükten kendini koruyabilmektedir. Kendini bilen, kâinat içerisindeki konumunu idrak eden; sahip olduğu maddi veya manevi nimetler nedeniyle şımarmamakta, kibirlenmek yerine kendisine ihsanda bulunan rabbine şükretmektedir (Akseki, 1991: 211). Modern toplumlarda benlik şişmesi, enaniyet, övülme isteği, egoizm, narsizm gibi isimlerle farklı boyut kazanan kibir; bireyin sürekli kendini öne çıkarması, üstün görmesi ve kişinin çevresindekileri küçümsemesiyle ileri bir boyuta geçmektedir. İnsanın kendine hayran ve aşık olma saplantısı olarak açıklanan narsizmde birey başkalarının istek ve ihtiyaçlarını dikkate almaksızın sadece kendi mutluluğunu düşünmekte, diğer insanları basit ve hor görmektedir (Atkinson & Richard C. Atkinson, 1995: 2/643). İnsanın; rabbiyle, kendisiyle, diğer insanlarla ve çevresiyle ilişkisi tevazu ve samimiyet ile gelişmekte; kibir, nankörlük ve haset ile bozulmaktadır. İlahi rızaya uygun, saygı ve sevgi temelinde kurulan samimi ilişkiler insanı olgunlaştırmaktadır. Dinin ve din eğitiminin temel gayesi; insanın maddi ve manevi anlamda olgunlaşmasına katkı sağlamak, bireyin mutluluğunu ve başarısını desteklemektir (Ayasbeyoğlu, 1968: 26; Kutub, 1977: 19; Çamdibi, 1994: 44; Koçer, 1981: 20).

İslamiyet; kibire karşı bireyin haddini bilmesini, fitratıyla uyumlu yaşamasını, tevazuyu ve isârî öğütlemektedir. Bazı batılı psikologlar, insanın zayıf ve aciz yaratılması nedeniyle doğuştan var olduğu kabul edilen aşağılık kompleksinin, ilke ve denge gözetmeksizin üstün olma çabasıyla narsizme evrildiğini söylemektedir (Adler, 1994: 137, 181-188; Gençtan, 1993b: 130-131; Gençtan, 1993b: 74). Kibir; kendini beğenmede aşırılık, cimrilik, ihtiras, haset ve kıskançlık gibi İslam'ın yasakladığı olumsuz özellikleri tetiklemekte; bireyin kendisini olduğundan farklı ve üstün görmesine, başkalarını değersiz ve olduğundan basit algılamasına sebep olabilmektedir. Kendi zevkleri için başkalarını kullanma, bencillik, ahlaki ilke tanımamazlık, böbürlenmelerin temel vasfıdır (Mearic 70: 19). “*Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.*” (İsrâ 17: 37). Nefsin ıslahı ve terbiye edilmesiyle kibir arasında ters bir orantı mevcuttur; birey, nefsin ahlaken olgun hale getirdiğinde tevazusu artmakta, kibir azalmakta ve yok olmaktadır. Dünyanın kendi etrafında döndüğünü zanneden, kendisini rabbine karşı yeterli ve ihtiyaçsız kabul edenler (Izutsu, 2013: 194), toplumdan soyutlanmakta, madden ve manen yalnızlaşmaktadır. Kötü duyguların, doğuştan mı sonradan mı ortaya çıktığı tartışmaları yapılsa da (Fromm, 1996: 92); insanın en güzel surette yaratılmış olması (Tîn 95: 4-5; Rûm 30: 30; İsrâ 17: 470; Buhâri, “Cenaiz”, 80, “Kader”, 3; Müslim, “Kader”, 22), şeytanın sonradan rabbine isyan etmesi ve böbürlenmesi birlikte düşünüldüğünde; normal ve doğru olmayan büyüklenmenin, gelişim, eğitim, bireysel ve çevresel faktörlerle sonradan ortaya çıktığı söylenebilir.

İnsan, iyiliğe ve kötülüğe meyyal yaratılmıştır; birey, sahip olduğu akıl ve iradesini doğru kullanarak ilahi öğretilerle hayrı ve güzelliği eyleyebildiği gibi, akıl ve iradesini yanlış kullandığında da şeytanın ve nefsin süflî isteklerine boyun eğebilmektedir. Kibir, kalbin bir hastalığı olsa da tezahürleri düşünce ve eylemlerdir; insanın tüm yönelimlerinde kendini göstermektedir. Allah'a, resulüne ve gönderdiği hidayetine karşı böbürlenmeler, kendilerine zulmetmekte, iman ve itaatten uzaklaşmaktadır (En'âm 6: 5-6; Kehf 18: 56, 104; Mü'minûn 23: 66-67; Zümer 39: 59-60; Zuhruf 43: 47; Câsiye 45: 8-9, 31, 35; Kasapoğlu, 1997: 173). Teslimiyetten ibaret olan ve insanın hayattaki tüm ihtiyaçlarını düzenleyen İslamiyet, Allah'a ve O'ndan gelen vahye iman ve itaat edilmesini istemektedir (Alper, 2002: 29). İnsanlara karşı büyüklenme ve onları hor görme, zamanla yaratıcıya isyana dönüşebilmektedir. “Siz

yeryüzündekilere merhamet edin ki gökyüzündeki(ler) de size merhamet etsin.” (Tirmizi, “Birr”, 16) hadisi, gökyüzündekilerin merhameti için, yeryüzündekilere zulüm ve haksızlık yapılmamasını, onların hor görülmemesini öğütlemektedir. İslamiyet, her haklıya hakkının verilmesini tavsiye etmektedir. Kişinin, öncelikle rabbine, kendisine, diğer insanlara ve çevresine karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Tevhid dini olan İslamiyet; insanın, rabbine kulluk yapmak için yaratıldığını (Zâriyât 51: 56.), diğer insanların birbirleriyle tanışması ve ülfet kurması için farklılaştırıldığını (Hucurât 49: 13), takva dışında herhangi bir üstünlük bulunmadığını (Hucurât 49: 13) yapı veya kökten kaynaklanan farklılığın üstünlük değil zenginlik ve hayatın zaruri ihtiyacı olduğunu (Zuhruf 43: 32), mükerrem bir varlık olsa da rabbine karşı kibirlendiğinde ve nankörlük yaptığında hayvanlardan daha aşağı bir seviyeye düşebileceğini (Furkân 25: 44), şeytanın insan için apaçık bir düşman olduğunu ve insanı aldatmak için türlü vesveseler hazırladığını (A’râf 17: 6-18) haber vermektedir.

Sonuç

Şeytanın yanlışa düştüğü noktalar; Allah’ın varlığını ve birliğini tanıdığı halde hükmüne rıza göstermemesi, yaratıcıya ve Hz. Âdem’e büyüklenmesi, isyanda ve nankörlükte ısrarcı olması, tövbe ve pişmanlık yerine, insanoğluna düşman olması, Allah’tan ümidini kesmesidir. Şeytan; kibri nedeniyle insandan üstün olduğunu iddia etmiş, itaatsizliği ve nankörlüğü sonucunda ilahi rahmetten kovulmuştur. İnsanı, meleklerden üstün bir konuma yükselten, melekler gibi zorunlu itaat yerine, kendisine verilen isyan ve itaat kabiliyetine rağmen bilinçli ve gönüllü olarak rabbine teslim ve itaatkâr olmasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’deki yaratılış kıssasında şeytan, ilahi hükme rağmen, kibri sebebiyle yaratılış maddeleri hakkında mantıksal bir çıkarımda bulunmuş, düşüncesini ilahi bilginin önüne geçirmiş, inatçılık yapmış, kıskançlık göstermiş, insanoğluna düşman olmuştur. Yaratıcının hükmüne rıza ve teslimiyet göstermediği için ebedi azap ile cezalandırılan şeytan, böbürlenilenlerin ve isyankarların öncüsü olmuştur.

Kâinat ve hayat hakkında bütüncül bir düşünce sistemini barındıran İslamiyet, insanın maddi ve manevi ihtiyaçlarını bilen Allah tarafından gönderilmiş, insanın düşmanlarını ve birey için yanlış yolları beyan etmiştir. Bu yanlış yollardan kurtulmak için bireyin sağlıklı bir din eğitimi alması gerekmektedir. Eğitim süreci, bireyde kendi yaşantısı sonucunda, kalıcı izler bırakan davranış değişiklikleri meydana getirir (Çorbacı, 2022, 129). Kişilerde var olan kötü huylar özellikle de kibir, şeytan örneğinde olduğu gibi yaratıcıya itaatsizlikle sonuçlanabilmekte (Şahinalp, 2000: 72), insanı fitratından uzaklaştırmakla ebedi hüsrana sürükleyebilmektedir. İnsan üzerinde mutlak bir güce sahip olmadığı halde (Nahl 16: 99-100), vesvese ve amelleri süslemesiyle insanı aldatma yolunu tercih eden şeytanın hilelerinin ve yolunun iyi bilinmesi, dünyanın ve ahiretin mutluluğundan mahrum olmamak için önem arz etmektedir. İrade hürriyeti, dünya hayatının imtihan, ahiret hayatının hesap yeri olduğu birlikte değerlendirildiğinde, şeytanın insan üzerinde zorlayıcı bir güç kullanması mümkün görünmemektedir. Şeytan, rabbine kulluk yapan insanları hak yoldan saptırmak için daha fazla gayret göstermekte, vesvese vermektedir (Aydın, 2002: 537). Şeytanı nankörlüğe götüren temel sebep kibirdir. Şeytan, ilahi hükme ve takdire rıza göstermemiş, yanlış bir kıyas ile kendi üstünlüğünü savunmuştur. Şeytanın kibri, Allah’a karşı nankörlüğünü ve isyanını artırmış; insana düşmanlık oluşturmuştur. Şeytanın kibri ve nankörlüğü, mutlak otoriteye alternatif hüküm beyan etmesine ve ilahi rahmetten kovulmasına sebep olmuştur. Hür iradesiyle iyilik veya kötülük arasında tercihte bulunan ve yaptıklarından hesap verecek olan insanın, şeytanın kıssasından ibret alarak rabbine iman ve itaat etmeye yönelmesi gerekmektedir.

Şeytanın kıssasında ve tavrında olduğu gibi, rabbine karşı kibir, nankörlük ve isyan ile hayatını sürdüren insanın ahiretteki pişmanlığı yeterli olmayacaktır.

İnsan, kendisine bildirilen ilahi hakikatlerle, akıl ve iradesini doğru bir zeminde buluşturamadığında şeytan, bireye öncülük yapabilmektedir. Kendini bilen (bulan) (Kalın, 2021: 102), rabbini bilir kelam-ı kibarı, kibir ve nankörlüğe engel olmak için öncelikle insanın haddini ve mahiyetini bilmesinin önemini hatırlatmaktadır. Allah, insanı yeryüzünün halifesi olarak, kâinatı imar ve ıslah sorumluluğuyla, mükerrem bir varlık olarak yaratmıştır (Şeriatı, 1997: 13). “*Ey insan! Seni yaratan, şekillendirip ölçülü yapan, dilediği bir biçimde seni oluşturan cömert rabbine karşı seni ne aldattı?*” (İnfitâr 82: 6-8) Ayeti, nankörlüğün asıl olmadığına, sonradan ortaya çıkan ârızı bir durum olduğuna işaret etmekte ve insanı uyarmaktadır. İlahi öğretilere uygun davranmamak günahdır; kibir, itaatsizliğe ve nankörlüğe sebep olan ilk ve büyük günahdır. Kibirlilerin cennete giremeyeceğini bildiren nebevi hitap; (Müslim “İman”, 148; Tirmizi “Birr”, 61) büyülenme ile nankörlük arasında doğru bir orantı olduğuna, kibirli olanların hakşinas olamayacağına, kalp ile ilgili duygu ve amellerin davranışlara ve imana etki edebileceğine, insanın her eylemesinin bütüncül bir etki oluşturabileceğine, bir şeyin her şeyle ilişkisinin olabileceğine, salt bilgi ve imanın yeterli olmadığına, küçük ve basit gibi görülen hataların büyük felaketlere sebep olabileceğine işaret etmektedir. “Cennet size ayakkabınızın bağından daha yakındır; Cehennem de öyledir.” (Buhârî “Rikak”, 29) hadisi, iyiliğe ve kötülüğe aynı mesafe uzaklıkta bulunan insanın âhiretini dünyada kazandığını, vahye uymanın cennetin yolunu kolaylaştırdığını; şeytana uymanın, kibir, isyan ve nankörlüğün inançsızlığa ve cehenneme götüreceğini hatırlatmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de ilahi öğretilere uymayan duygu, düşünce ve eylemlerin daha büyük ve farklı hatalara sebebiyet verdiği şeytan örneğiyle insanlara bildirilmekte; kibrin, isyan ve nankörlük ile köklü bir bağı olduğu hatırlatılmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Şeytanı Nankörlüğe Götüren Tavrı Olarak Kibir-İtaat İlişkisi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adler, A. (1994). *İnsan Tabiatını Tanıma*. (A. Yörükan, Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınevi.
- Akseki, A. H. (1991). *Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*. Nur Yayınevi.
- Akyüz, V. (1998). *Kuran’da Siyasi Kavramlar*. Kitabevi Yayınevi.
- Alper, H. (2002). *İmanın Psikolojik Yapısı*. Rağbet Yayınevi.
- Altıntaş, R. (1997). *Kuran’da Hidayet ve Dalaleet*. Suffe Yayınevi.
- Atkinson, R. L., & Richard C. Atkinson. (1995). *Psikolojiye Giriş*. (K. A.-M.-A. Yavuz, Çev.) Sosyal Yayınevi.
- Ayasbeyoğlu, N. (1968). *İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve K. Kerim’in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili*. MEB Yayınevi.
- Aydın, H. (1999). *Kur’an’da İnsan Psikolojisi*. Timaş Yayınevi.
- Aydın, H. (2002). Kuran Açısından Şeytanın Etkisi Bağlamında Vesvese ve Şüphe. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 15(4), 537-542.

- Aydın, M. Z. (2015). *Din Öğretiminde Yöntemler*. Nobel Akademik Yayınevi.
- Buharî, E. A. (1987). *el-Câmiu's-Sahih*. Yemame: Dâru İbn Kesir.
- Buladı, K. (1999). *Kur'an'da Nankörlük Kavramı*. Pınar Yayınevi.
- Coşkun, İ. (2000). *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*. Tekin Yayınevi.
- Çağrı, M. (2001). Gurur. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınevi.
- Çağrı, M. (2001). Kibir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınevi.
- Çamdibi, M. (1994). *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınevi.
- Çorbacı, O. K. (2022). *Ermenilerde Din Eğitimi*. Kiriter Yayınevi.
- Demirci, M. (2000). *Kur'an'ın Temel Konuları*. İFAV Yayınevi.
- Demir: (2010). *Kelam İlmi Açısından Kuran ve Sünnette Kibir*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Doğan, M. (1986). *Büyük Türkçe Sözlük*. Beyan Yayınevi.
- Ekin, Y. (2001). *Kuran'a Göre İnançsızlık*. Işık Yayınevi.
- Ertürk: (1994). *Eğitimde Program Geliştirme*. Meteksan Yayınevi.
- Fromm, E. (1996). *Hayatı Sevmek*. (A. Köse, Çev.) Arıtan Yayınevi.
- Gençtan, E. (1993a). *İnsan Olmak*. Remzi Yayınevi.
- Gençtan, E. (1993b). *Psikanaliz ve Sonrası*. Remzi Yayınevi.
- Gür: (2009). *Kuran'da Tuğyan Kavramı*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Rize Üniversitesi.
- Izutsu, T. (2013). *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. (S. Ayaz, Çev.) Pınar Yayınevi.
- İbni Manzur, C. M. (1955). *Lisanü'l-Arap*. Beyrut.
- İsfehani, R. E.-K.-H. (1992). *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*. Dimeşk: Daru'l-Kalem.
- İslamoğlu, M. (2007). *İman: İnsanın Saadeti*. Düşün Yayınevi.
- Kalın, İ. (2021). *Açık Ufuk: İyi, Doğru ve Güzel Düşünmek Üzerine*. İnsan Yayınevi.
- Karagöz, İ. (2015). *Kur'an'da Dört Kavram*. TDV Yayınevi.
- Kasapoğlu, A. (1997). *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. Yalnızkurt Yayınevi.
- Kaya, R. (2003). Kur'an-ı Kerim'de İnsan-Şeytan İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 1-30.
- Kesir, E.-F. İ. (2002). *Tefsiru'l-Kurani'l-Azim*. Kahire: Daru'l-Hadis.
- Koçer, H. A. *Eğitiminin Bütünlüğü İçinde Din Eğitiminin Yeri*. İlahiyat Vakfı Yayınevi.
- Kutub, M. (1977). *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi*. (A. Özek, Çev.) Hisar Yayınevi.
- Manzur, E.-F. C. (1955). *Lisanü'l-Arap*. Beyrut: y.y.
- Müslim, E. H.-K. (t.y.). *Sahih-i Müslim*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi.
- Pak, Z. (1999). *Kuran'da Kulluk*. Kayıhan Yayınevi.
- Polater, K. (2013). Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 335-360.
- Razi, F. (1999). *Tefsirü'l-Kebir*. Beyrut: Dar-u İhyai't-Türasi'l-Arabi.
- Said, C. (2011). *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*. (İ. Kutluer, Çev.) İnsan Yayınevi.
- Sami, Ş. (2015). *Kamus-i Türki*. Çağrı Yayınevi.
- Şahinalp, M. V. (2000). Kur'an-ı Kerimde "Mütref" Kavramı ve İlişkili Olduğu Diğer Kavramlar. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(23), 49-79.

- Şeriati, A. (1997). *İnsan*. (Ş. Öcal, Çev.) Fecr Yayınevi.
- Tirmizî, M. (1998). *Sünen-i Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami.
- Tosun, C. (2010). *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Pegem Akademi Yayınevi.
- Ünal, A. (2011). *Kur'an'da Temel Kavramlar*. Beyan Yayınevi.
- Zebidi, E.-F. M. (1994). *Tacu-l Arus min Cevahiri-l Kamus*. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Fikir.
- Zekeriyya, E. H. (t.y.). *Mu'cem Mekayisi'l-Luğa*. Beyrut: Daru'l-Ciyl.

Extended Abstract

Devil, beyond disbelief, represents arrogance, ingratitude, an explicit rebellion and persistence in sin (İsrâ 17:61; Hijr 15:34-38; A'râf 7:17-18). In addition to angels' being surprised against God creating a caliph in the world, Devil claimed that he is superior to human beings and became a rebellion. Human being with his reason, will and knowledge who is superior to every other creature in the world, instructed to angels those things God instructed to themselves, and angels, obeying God's command, prostrated to Adam with reverence. Devil, despite God's command and will, abstained from approving the existence and the superiority of human beings, with his false claim and invalid reasoning dragged into rebellion. Although divine knowledge reveals absolute and ultimate reality, Devil didn't backtrack from his words; his previous knowledge and submission did not suffice to turn aside him. The ones who cannot appreciate the character and limit of his own existence can wrong to the creator, go beyond his limits. Devil had not demonstrated the virtue of renouncing his mistake, acted stubbornly by going further after his mistake, and became an enemy of humans. Although there is no criterion to determine the superiority of any creature over the other, he fabricated a rule and defended his rightfulness and superiority. The duty of any creature is to study divine commands and submit to him. Having an attitude against divine will and divine judgment means renouncing authority and judging arbitrarily. Devil cannot abide God's attention and love being directed to humans; he became jealous of humans who have been given the duty to construct and reform the world, became arrogant against his lord, disobeyed divine commands. Although Devil denied God and judgment day, his resistance not to prostrate to humans relied on his conjecture that he is superior to humans. The creatures are inclined to expect something in return for his knowledge and acts. God is the one who is determining the absolute values and judgments for creatures and who has wisdom and authority over him. False claims, bad conjecture and invalid reasoning were what deceived Devil against his lord. It does not tally creatures' developing authentic thoughts and acts where there is divine judgment with servitude, submission and devotion.

Casting out religion from actual life and transforming it into a collection of knowledge, trigger inconsistency between thought and acts, and put the believer to the position of a donkey who is carrying books. Religious education connects the divine commands and life as well as regulates the relation between the thoughts and acts of humans. Devil fictionalizes a conception of freedom which is irresponsible and unlimited by suggesting the thought that humans are far away from the creator and divine judgments' being independent of life. Devil cannot harm humans unless he ruins his nature and forgets his pact (Hijr 15:39-40). Coming to learn the existence and purposes by divine messages guides humans in life which is only a testing and struggle, illuminates his way, enriches his choices. The biggest danger for humans is following Devil who is deceiving and also deceived and wrong in his own self. False claims and insisting on it, arrogance, ingratitude and jealousy are harmful thoughts and acts which trigger each other.

Arrogance and ingratitude is fundamental in Devil' not revering human. Humans can be captivated and behave disrespectfully if he takes Devil who is enemy to him as an example. Failure to define arrogance and ingratitude precisely, and analyze causes and effects of them, threaten good deeds and faith. The respect to ultimate authority and being humble to Him, supports submission to the creator; arrogance and ingratitude cause disobedience.

The fundamental duty of humans is serving and submitting to Him. Arrogance against divine will and commands, creating different thoughts and judgments triggers blasphemy and disobedience. The reluctance of Devil against divine will can be explained by taking himself as superior, his intolerance of the creator's appreciating another being and his jealousy. Arrogance and ingratitude end up desiring someone being deprived of what he has. Devil tried for the exit of humans from heaven, treating them as an enemy. Human shows interest in what is beneficial and good for them and desires to go away from harmful and bad deeds. Arrogance and ingratitude harbor the danger of destruction of good deeds and faith; humbleness and reverence, hardens faith and submission.

Sultan II. Abdülhamid ve Sudan Mehdisi¹

Sultan Abdulhamid II and the Mahdi of Sudan

Hasan BARLAK²

Araştırma Makalesi/ *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 18.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 20.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1089863

Atıf / Citation: Barlak, H., (2022). “Sultan II. Abdülhamid ve Sudan Mehdisi” ODÜSOBİAD 12 (2), 829-850, Doi: 10.48146/odusobiad.1089863

Öz

Sudan'daki Osmanlı-Mısır idaresi Muhammed Ahmed'in 1881 yılında başlattığı Mehdi İsyanı ile ciddi bir darbe aldı. İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgalinden sonra Sudan'da Mısır aracılığı ile artan İngiliz nüfuzu da Mehdi Hareketi için adeta pekiştirici bir etki yaptı. Mehdi'liğini ilan ederek Sudan'ın ve İslam dünyasının kurtuluşunu kendi mücadelesine bağlayan Muhammed Ahmed girdiği pek çok çatışmayı kazanarak popülaritesini her geçen gün artırdı. Özünde, Sudan'daki birtakım idari uygulamalara karşı tepki olarak başlayan isyan zamanla İngiliz emperyalizmine karşı bir direnişe dönüştü. Osmanlı Devleti Mehdi Hareketi'ni yakından takip etti ancak Sudan'daki olaylara doğrudan karışmak istemedi. Sultan II. Abdülhamid hareketin Kızıldeniz'i aşır Hicaz'a ulaşmasından kaygılansa da İngilizlerin Sevakin üzerinden Sudan'da ortak harekât düzenleme tekliflerine yanaşmadı. Sudan'a böyle bir müdahalenin uygun olmayacağını ve halifelik makamına zarar vereceğini düşündü. II. Abdülhamid'e göre Mehdi sorununun halli için öncelikle İngiltere'nin Mısır'dan çıkması gerekiyordu. Ne var ki Bâbüâli'nin bu yönde yaptığı girişimler bir sonuç vermedi ve Sudan Osmanlı Devleti'nden her geçen gün biraz daha uzaklaştı. Mehdiciler Mısır-İngiliz askerleri karşısında önemli zaferler kazandılar fakat Muhammed Ahmed'in kurduğu devlet uzun ömürlü olmadı, bir süre sonra İngilizler tarafından ortadan kaldırıldı. Bu makalede Muhammed Ahmed'in ölümüne kadar (1885) Sudan'da Mehdi Hareketi'nin seyri, Osmanlı Devleti'nin Mehdi İsyanı karşısındaki tavrı ve İngiltere'nin bölgedeki hadiselerle müdahalesi Türkçe, Arapça, İngilizce kaynaklar ve Osmanlı arşiv vesikaları üzerinden incelenerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sudan, Halife, II. Abdülhamid, Muhammed Ahmed, Mehdi, İngiltere

Abstract

The Ottoman-Egyptian administration in Sudan received a serious blow from the Mahdist rebellion initiated by Muhammad Ahmad in 1881. After the British invasion of Egypt in 1882, the increasing British influence in the

¹ Bu makale 08-10 Şubat 2016 tarihleri arasında Sudan/Hartum'da düzenlenen “Geçmişten Günümüze Türkiye - Sudan İlişkileri ve Gelecek İçin Fırsatlar” Uluslararası Konferansı'nda (International Conference Turkish-Sudanese Relations from Past to Present and Opportunities for the Future) sunulan “Sultan II. Abdülhamid'in ve Sudan Mehdisinin Bakış Açılarında Osmanlı - Sudan İlişkileri” (*The Ottoman - the Sudan Relations from the Viewpoints of Sultan Abdulhamid II and the Mahdi of Sudan*) başlıklı tebliğin genişletilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: hbarlak@sinop.edu.tr., ORCID 0000-0001-7252-5584

country through Egypt also made a reinforcing effect on the Mahdi movement. Declaring his Mahdship and associating the salvation of Sudan and the Islamic world with his own struggle, Muhammad Ahmad won many of the battles he fought, increasing his popularity day by day. The rebellion, which essentially began as a reaction against some administrative practices in Sudan, eventually turned into a resistance against British imperialism. The Ottoman State followed the Mahdi movement closely, but did not want to get directly involved in the events in Sudan. Although Sultan Abdulhamid II was worried that the movement would cross the Red Sea and reach the Hejaz, he did not accept the British proposals to organize a joint operation in Sudan through Suakin. He thought that such an intervention in Sudan would be inappropriate and would harm the caliphate. According to him, in order to solve the Mahdi problem, first of all, England needed to leave Egypt. However, the attempts of the Sublime Porte in this direction did not yield any results, and Sudan moved further and further away from the Ottoman Empire with each passing day. The Mahdists won significant victories against the Egyptian-British soldiers, but the state founded by Muhammad Ahmad did not last long and was destroyed by the British after a while. Drawing on Turkish, Arabic, English sources and Ottoman archival documents, this essay analysed and assessed the course of the Mahdi movement in Sudan until the death of Muhammad Ahmad (1885), the attitude of the Ottoman Empire towards the Mahdi rebellion, and Britain's intervention in the regional events.

Key Words: The Ottoman State, the Sudan, Caliph, Abdulhamid II, Muhammad Ahmad, al-Mahdi, England.

Giriş

Sudan, XIX. yüzyılın önemli bir bölümünde Osmanlı Devleti adına Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ve oğulları tarafından en üst yetkilerle idare edildiği bir dönemi yaşadı (Kavas, 2009: 462). 1820'de Mısır ordusunun Sudan'a girmesi ile Mısır'ın Kızıldeniz üzerindeki hakimiyeti önemli ölçüde arttı. Bu arada Mehmed Ali Paşa, bir yandan ordusuna yeni askerler katmak için Nil'in üst kesimlerinde kaynak ararken diğer yandan Sudan'da varlığı efsane olan altın madenlerini aramaya başladı. Sudan seferi sırasında Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İsmail Paşa, Nil kıyısında ve Hartum'un kuzeyinde bir bölge olan Shindi'nin lideri tarafından öldürülünce Mısır kuvvetleri çok sayıda Sudanlı'nın hayatına mal olan bir misilleme gerçekleştirdi. Aranılan altın ise hiçbir zaman bulunamadı. Sudanlılar Mehmed Ali Paşa'nın ordusunda hizmet etmek istemiyorlardı ve zaten onlardan umulduğu şekilde askeri birlikler oluşturmak da pek mümkün olmadı. Mısır, Sudan seferinden sonra (1820-1822) ancak bölgesel ve ticari kazanımlar elde edebildi. Her şeye rağmen Sudan'ı Mısır topraklarına katan Mehmed Ali Paşa kontrolü altındaki toprakları iki katına çıkarırken Kızıldeniz ticaretine de hâkim oldu (Rogan, 2009: 71).

1820'de başlayıp 1881'de bütün Sudan topraklarının kontrol altına alındığı bu dönem Sudanlılar tarafından "Türkiye" olarak isimlendirildi. Onlar için yeni yöneticiler "Türk" veya "Türkler" idi. Önceleri Mısırlı-Türk idareciler için kullanılan bu kavramlar daha sonra Sudan kökenli olmayan bütün yöneticileri ve askeri seçkinleri kapsar hale geldi. Bununla birlikte bu tanımlamalar hiçbir zaman salt etnik bir anlam kazanmadı. 1899 yılında kurulan İngiliz-Mısır ortak yönetimi de Sudanlılar için ikinci "Türkiye" ve en azından mevcut durumu tam olarak fark edemeyen Sudanlılar için İngiliz yetkililer Türkler idi (Holt, 1961: 33, 37). İngilizler Sudan'ı istila ettiklerinde halk arasında onlara Türk denilmesi önceki yönetimden kalan bir alışkanlık gibi görünüyorsa da Mehdi inancına sahip bazı Sudanlıların İngilizler için Türk tabirini kullanmaları toplumda halâ mevcut olan Mehdi'nin beyaz Hıristiyanlara karşı savaştığı düşüncesinden kaynaklanıyordu (Ali, 2020: 250).

XIX. yüzyılda İslam dünyasının farklı bölgelerinde Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren yeni birtakım dini-siyasi görüşler ortaya atıldı. Bunlar arasında Hindistan'da Seyyid Ahmed Han'ın hilafet hakkındaki olumsuz görüşleri (Ortaylı, 2019: 299; Barlak, 2021: 254) veya hilafetin Arap ve Kureyş soyuna ait olduğunu savununun muhalif görüşler yanında, hilafet kurumunu modern dünyanın siyasi yapılanmaları ve rejimlerine uygun olarak düzenlemek isteyen modernist görüşler de vardı. Osmanlı sultanları, özellikle II. Abdülhamid İslam dünyasında ortaya çıkan bu yorumların bazılarını destekleyerek bazıları ile mücadele ederek hilafet kurumunu kendilerine göre yönlendirmeye çalıştılar (Ortaylı, 2019: 299). Sultan II. Abdülhamid İslam halifesi unvanını önceki padişahlara nazaran daha çok vurguladı ve hilafet siyasetini destekleyici birtakım icraatlar yaptı (Yazıcı, 2019: 205). Onun bu siyaseti genel manada Müslümanları cezbetmekten başka hem İslam coğrafyasında yaşanmış ve yaşanacak olan işgaller karşısında anlamlı bir duruş sergilenmesi bakımından hem de Müslümanlar arasından çıkacak muhalif liderlerin etkilerinin azaltılması veya etki sahalarının daraltılması bakımından önem arz etti.

İmparatorluğun Afrika topraklarını tehdit eden sömürgecilik II. Abdülhamid'in iktidar yıllarında Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı önemli sorunlardandı. Batılı güçler 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti etme politikasından vazgeçmiş, Osmanlı topraklarını parçalama hesapları yapmaya başlamışlardı. Bu süreçte Sultan II. Abdülhamid Avrupa devletleri arasında en büyük tehlike olarak İngiltere'yi gördü (Engin, 2017: 199). İngiltere'nin Afrika'ya yönelik artan müdahaleleri bu düşüncüyü her geçen gün biraz daha perçinledi. Emperyalist güçlerin Afrika kıtasında daha fazla bölgeyi sömürmek için yaşadıkları çekişmeler II. Abdülhamid'in tedirginliğini destekleyecek mahiyette gelişti. 1805'te Güney Afrika'da Kap'tan içeri doğru girmeye başlayan İngiltere 1882'de Mısır'ı işgal etti ve arkasından Sudan'a yöneldi. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması Doğu Afrika'da Kızıldeniz ve Somali kıyılarına stratejik bir önem kazandı ve bu hat boyunca İngiliz, Fransız ve İtalyan menfaatleri çakıştı (Çaycı, 1995: 74). Fransa, İngiltere'nin Mısır'ı işgalini hiçbir zaman tanımadı. Bismarck, Alman çıkarları söz konusu olmadığı için ne Fransa'yı ne de mevcut durumdan en az onun kadar rahatsız olan Rusya'yı desteklemeye yanaştı (Armaoğlu, 2013: 409).

Bu arada Mısır üzerindeki haklarından vazgeçme düşüncesinde olmayan Osmanlı Devleti'nin İngiltere'yi Mısır'dan kuvvet kullanarak çıkarması mümkün görünmüyordu. Bâbîâli için geriye İngiltere ile anlaşmak seçeneği kalıyordu ki İngilizlerin de Osmanlı hükümeti ile anlaşma temayülleri vardı (Karal, 2011: 98). Mısır'ın İngiltere tarafından işgaline sebep olan gelişme görünüşte Urabî Paşa'nın başkaldırısı idi (Osman Nuri, 1327: 679-699). Padişah, İngiltere'nin Urabî İsyanı'nı bastırmak için Osmanlı Devleti tarafından Mısır'a sınırlı sayıda asker gönderilmesi taleplerini, böyle bir girişimin İngiltere'nin olaylara müdahalesine zemin hazırlayacağı endişesi ile kabul etmedi (Kızıltoprak, 2011: 78). II. Abdülhamid Mısırlıları Hidive itaate ikna ve Urabî Paşa'yı taltif ederek sorunu aşmaya çalıştı (Deringil, 1988: 10-13) ancak İskenderiye'de yerlilerle yabancılar arasında çıkan kanlı bir kavga işlerin seyrini değiştirdi (Bayur, 1991: 31-32). Bâbîâli Mısır sorununa çözüm ararken Sudan'daki Mehdi İsyanı fark edilir, etkili bir yayılma gösterdi. Bunun üzerine Mısır'dan çekilme fikrini bir kenara koyan İngilizler, Sudan ile ilgili olarak yeni stratejiler geliştirmeye başladılar (Yasamee, 1996: 112).

Sultan II. Abdülhamid birbirine yakın zamanlarda ve yakın coğrafyalarda ortaya çıkan bu iki hadiseyi hem birbiri ile hem de İngilizler ile alakalı gördü (Karpas, 2005: 501). Mısır'da 1881 yılında patlak veren

Urabî Paşa hadisesi İngilizlere Mısır işgalinin yolunu açarken, aynı yıl Sudan'da ortaya çıkan Mehdi Hareketi de İngilizlere Sudan'a daha fazla müdahale imkânı sağladı. Gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin her bir sorun karşısında İngiltere'yi merkeze koyan bir politika üretmesini gerektirdi. Diğer yandan II. Abdülhamid'in Urabi ve Mehdi hakkında izlediği siyasetin ayrı bir önemi vardı. Özellikle Mehdi İsyanı taşıdığı dini-siyasi karakter dolayısıyla II. Abdülhamid'in halifeliğinin reddi üzerinden yürüdüğü için Padişahın Mehdi Hareketi'ne yönelik tavrı konjonktürel olmanın ötesinde bir anlama sahipti.

Mehdi hadisesi siyasi, içtimai ve iktisadi gelişmelerin beslediği dinî birtakım söylemlerle ortaya çıkmış ve Muhammed Ahmed, harekete geçerken çok ciddi siyasi hedefler belirlemiştir. Mehdi, hedeflerinin tamamına ulaşmasa da önemli başarılarla imza atmış ve onun başlattığı isyan Sudan'da sıcak ve hareketli olayların yaşanmasına sebep olmuştur. Sudan'daki gelişmeler Mısır'ın, Osmanlı Devleti'nin ve İngiltere'nin farklı ölçülerde müdahil olduğu karmaşık bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada 1881 yılında Sudan'da baş gösteren Mehdi İsyanı'nın lideri Muhammed Ahmed'in genelde Osmanlı Devleti'ne, özelde Sultan II. Abdülhamid'e bakışı ve hareketin 1885 yılında Mehdi'nin ölümüne kadarki seyri ile II. Abdülhamid'in Mehdi Hareketi karşısındaki tutumu ve Bâbîâlî'nin bu meselede takip ettiği siyaset incelenmiştir. Makalenin, söz konusu sürecin ve hadiselerin anlaşılmasına belli bir derecede katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Mehdi Hareketi: Sebepleri ve Sudan'daki Etkisi

Sudan'da Mısır yönetimine karşı Muhammed Ahmed b. Abdullah'ın (1844-1885) önderlik ettiği Mehdi İsyanı XIX. yüzyıl İslam dünyasındaki sarsıcı gelişmelerden biri oldu. Şaşırtıcı bir hızla büyüyen ve belli bir zaman diliminde başarılı olan isyan Nil nehri boyunca farklı bir İslam kimliği ve varlığı ortaya koymak suretiyle Nil vadisindeki Mısır hakimiyetini sürekli olarak zayıflattı. Mehdi Hareketi birkaç on yıllık süre boyunca İngilizlerin bölgeye yönelik tavırlarını da belirledi. Müslümanlar arasında Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh gibi aktivistlere esin kaynağı oldu; Mekke'deki Şafii müftüsü Ahmed b. Zeyni Dahlan (ö. 1886) vb. dönemin önde gelen İslam mütefekkirleri tarafından tartışıldı. Ayrıca Kuzey Nijerya'da İngilizlere karşı İslami direniş için bir model teşkil etti (O'fahey, 2009: 97-98). Mehdicilik, 1899-1955 sömürge yönetimi altındaki Sudan'da dahi İngiliz yöneticilerin harekete şüphe ile yaklaşmalarına ve daha yumuşak bir görünüm arz eden Hatmiye (Mirganiyye) Tarikatı Lideri Seyyid Ali el-Mirgâni'yi tercih etmelerine rağmen gelişmesini sürdürdü (Warburg, 1995: 219).

Sudan'da Mehdi İsyanı'nın ortaya çıkması ve hareketin Sudanlılar arasında güçlü bir destek bulması bölgedeki içtimai yapı ve dinî-tarihi geleneklerle yakından ilişkilidir. Sudan'ın asıl yerli halkı olan siyahi Sudanlılar burada kabileler halinde yaşıyorlardı ve aralarında dil, renk, sima, âdet ve ahlak olarak az çok farklar bulunuyordu (Muhammed Mihrî, 1326: 156). Yine de tekdüze bir hayat süren bu insanlar yaşam tarzlarında yeni ve büyük çaplı değişimlere hazır değillerdi. Sudan'ın muhtelif kesimlerinde bir nevi bağımsız olarak kabile hayatı yaşayan Sudanlıların Mehmed Ali Paşa ve ailesinden rahatsızlıklarında daha önce sıkı bir devlet idaresini tanımamalarının azımsanamayacak bir payı vardı (Ali, 2020: 163). Ayrıca bazı Müslüman kesimlerde siyasi, içtimai veya iktisadi şartların bezdirdiği halk kitleleri arasında Allah tarafından gönderilecek ve toplumu ihya edecek bir mehdi beklentisinin (Hourani, 1983: 8) Sudan'da Muhammed Ahmed'in başlattığı radikal hareketin gelişimini desteklediği anlaşılmaktadır.

Mehdi İsyanı şiddet, ağır vergiler, köle yasağı ve kayırmacılık olmak üzere temelde dört sebebe dayandırılmıştır (Şukayr, 1981: 315-318). Yine idari işlerde Hristiyanlara görev verilmesi ve Hartum'da Katolik bir misyon kurulması da hükümete yönelik eleştirilerdendir (Georgeon, 2006: 266). Sebepler arasında sayılan ağır vergiler ve köle ticaretinin yasaklanması çok yerde tekrarlanmıştır. (Holt, 1958: 24). Bununla birlikte köle ticareti yasağının Mehdi İsyanı'nı tetiklemedeki rolü meseleye ne taraftan bakıldığı ile yakından ilgilidir. Muhammed Mihrî, kölelik meselesinin üzerine gidildiği bu yıllarda Sudan'da belli noktalarda kurulan askeri merkezlerden ve idari hareketlerden bahsederken bölgede esir ticaretini engellemek için yapılan teşebbüslerden ve dağıtılan birkaç esir pazarından da söz etmiştir (1326: 143-147). Diğer taraftan Blunt, kölelik hakkında Akdeniz'in Müslüman coğrafyalarında bir reform teşvikinin ve yerleşik bir kurum olarak köleliğin kaldırılmasının gerekliliğini dile getirirken bu politikanın köle ticareti karşıtları arasında hiçbir zaman popülerlik kazanmadığını ifade etmiştir (Blunt, 1911: 98). Özetle, İngiltere'nin köleliğin kaldırılması için yürüttüğü faaliyetlere karşı Sudan'daki yerel birtakım güçlerin tepkisi şiddetli olmuştur.

Her şeye rağmen daha geniş bir perspektiften bakıldığında kölelik meselesi ile ilgili olarak ortada ironik bir durum olduğu görülür. Şöyle ki XVIII. yüzyılda Avrupa'da yaşanan teknolojik gelişmeler Afrikalı kölelere olan ihtiyacı iyice artırmıştı. Avrupa'da kurulan yeni fabrikalar için çok sayıda işçiye ihtiyaç vardı. Bunun yanında Batılı toplumlarda ortaya çıkan yeni zevkler de yeni işçi ve iş gücü gerektiren ürünlerin artmasını beraberinde getirdi. Güney ve Kuzey Amerika'da daha fazla işçiye duyulan gereksinim dolayısıyla Afrika sürekli akınlara ve işgallere maruz kaldı. Afrika'dan zincirlere vurularak götürülen siyahi kölelerin Batı'daki Sanayi Devrimi'ne azımsanamayacak katkıları oldu. Afrikalı köleler Batı'daki üretim teknolojisinin bir parçası haline gelirken Batılı beyaz köle tüccarları da Afrika'daki tahrip ameliyesinin bir parçası oldular. İlginç bir şekilde köle ticareti silah ticaretinin geliştiği bir zamana denk geldi. Afrikalı köleler Amerika Kıtası'na Batı'nın daha fazla üretmesine yardımcı olmak için götürülmüşlerdi; Batılıların ürettiği silahlarsa Afrika'ya daha fazla şeyi tahrip etmek ve yıkmak için getirildiler (Mazrui, 1992: 160).

Batı'da daha sonraları ucuz ücretle çalıştırılan ve işçilerin hiçbir gerekçe gösterilmeden her an işten atılabileceği ve yerlerine başkalarının getirilebileceği bir iş ortamı oluşturuldu. Artık, bir köle işçi satın almak uzun vadeli bir riski göze almak demektir. Üstelik ihtiyaç duyulan ucuz işgücü Batı'da mevcuttu. Köle işgücü yeni teknoloji ile birlikte işsiz kaldığından artık köleliğin yanlış bir şey olduğu kabul edilebilirdi. Nihayet ücretli iş gücünün hâkim olmaya başladığı bir dönemde köle ticaretini lağvetmek yüksek ahlak anlayışının bir parçası haline geldi. XVIII. yüzyılda en fazla köle ticareti yapan ülkelerden birisi olan İngiltere XIX. yüzyılda köle ticaretini ortadan kaldıran en büyük güçlerden biri oldu. Ne var ki yeni teknoloji Batı'nın köleliğe daha düşmanca bir tavır takınmasına yol açsa da Batılıların emperyalist iştahlarını kabarttı. İngiltere köle ticaretini bir çırpıda ortadan kaldırırken ardından çarçabuk büyük bir imparatorluk kuruverdi. Afrika'nın Batılıların sanayileşmesine yaptığı katkı yeni sömürgecilik döneminde daha değişik bir kılığa büründü ve ivme kazanarak devam etti (Mazrui, 1992: 160-161). Buradan çıkarılacak sonuç Sudan'da köle ticareti yasağının İngiltere'nin bölgedeki farklı çıkarları ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğidir.

Diğer yandan köle ticaretine getirilen yasağın Mehdi İsyanı'nı tetiklemedeki rolünün abartıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü, Mehdi Hareketi başlarda Kuzey Sudan'da ve şehirlerde, özellikle sûfi ilim

adamları tarafından benimsenmemiş ve daha ziyade Kordufan gibi dağların arasında kalmış korunaklı yerlerde yayılmıştı. Hareketin askeri birlikleri de köle tüccarlarından değil Batı Sudan'da hayvancılık yapan kabilelerden meydana gelmişti. Devlete karşı olan tüccar ve gayrimemnun zümrelerin Mehdi'ye katılması onun askeri başarılarından sonra gerçekleşti. Ayrıca Mehdi Hareketi'nin gelişmesini sağlayan başlıca faktörlerden biri olarak İngilizlerin Mısır ve Sudan bölgelerinde yürüttükleri faaliyetler de zikredilmelidir. Zira İngiltere, Mısır'da, Kızıldeniz'de ve Hindistan'a kadar uzanan yol üzerinde sorunsuz bir nüfuz peşindeydi (Ali, 2020: 165-166). İngiltere'nin başı çektiği bu tutum sebebiyle XIX. yüzyılda Avrupa merkezli devletler sömürgeleri için siyasi ve iktisadi çekişmelerden geri durmadılar (Tekir, 2021: 21) ve Sudan'da olduğu gibi temelde emperyalizmden kaynaklanan veya önemli ölçüde emperyalizmden beslenen huzursuzluklar için adeta sebepler aradılar.

Mehdi İsyanı'nı ağırlıklı olarak Sudan'da görülen kanunsuzluğa ve her şeyin kötü gitmesine bağlayanlar da vardır. Hükümete dair hiçbir umudun olmadığı bu yaklaşıma göre Kahire, Sudanlıları sadece ezen bir yönetim olarak görülüyor, isyanın dini bir gereklilik ve milli bir mesele olduğu kabul ediliyordu. Hareketin sebepleri arasında özellikle yöneticilerin baskıları, vatandaşların maruz kaldığı zulüm ve haksızlıklar önemli bir yere sahipti. Haksız uygulamaların faileri olarak ifade edilen yöneticilerin çoğunluğu Çerkezler, Arnavutlar veya Türklereydi. Hükümetin yöneticiler için Sudan'ı bir sürgün yeri olarak görmesi de bu adaletsizlikleri artırıyordu. Böyle bir ortamda Sudan halkının kendilerini içinde buldukları vaziyetten kurtaracak bir lidere özlem duydukları ve aradıkları lideri de Muhammed Ahmed'in şahsında buldukları belirtilmektedir. Mısır'daki isyanla karşılaştırıldığında, Urabi İsyanı Arnavut, Çerkez ve Türklere karşı iken Mehdi Hareketi Mısır'a karşı değil, Mısır ve Sudan'ın yönetimini elinde tutanlara karşı idi (Şelebi, 1979: 161-162). Diğer taraftan popüler dini gelenekten kaynaklanan mehdi anlayışından dolayı Muhammed Ahmed'in bir kurtarıcı olarak Sudan'da adalet ve eşitliği yeniden sağlayacağına inanılıyordu (Georgeon, 2006: 266).

Sudan'da *Ehlü'l-Hal ve'l-Akd*'in³ uygun gördüğü meşru bir hükümdar yani Osmanlı halifesi ve onun adına çalışanlara karşı isyan etmenin caiz olup olmadığı konusunda birtakım tartışmalar yaşanmamış değildi. Mehdi karşıtları, II. Abdülhamid'in halifeliği ile Tevfik Paşa'nın vekaletini kabul edip onlara karşı isyan etmeyi yanlış görürken; Mehdi destekçileri Abdülhamid'in hilafetinin hukuki ehliyetini inkâr etmişler ve iktidarı ondan almanın Müslümanların görevi olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre, Muhammed Ahmed, Allah tarafından mehdi olarak görevlendirilmiş ve Hz. Peygamber tarafından mehdi tayin edilmişti. O, bu şekilde imam (halife) olduğu için Osmanlı'nın halifeliği ortadan kalkmış ve Mehdi, *veliyyü'l-emr* (emir sahibi, halife) olmuştu. Mehdiciler nihai olarak şeriatın, bütün insanların ona tabi olmasını gerektirdiğini, ona inanmayanların hepsinin kafir olduğunu ve bundan dolayı onlara ancak kılıç ile muamele edileceğini söylemişlerdir (Ebû Selim, 1989: 76-77). Bu yönüyle Mehdi İsyanı 1830'lu ve 1840'lı yıllarda Emir Abdülkadir liderliğinde Fransızlara karşı gerçekleştirilen Cezayir direnişinden epey farklıdır. Abdülkadir Cezayir'deki mücadelesini Fransız işgaline karşı ve Sultan Abdülmecid'in yanında olduğu bir hareket olarak sürdürmüşken (Serbestoğlu, 2014: 285-288) Sudan'da Mehdi, savaşını halifeyi yani Sultan II. Abdülhamid'i karşısına alarak yürütmüştür.

Devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili olan heyet anlamında kullanılan bir İslâm hukuku tabiridir (el-Ensârî, 1994: 539).³

Mehdi İsyanı'nın Ortaya Çıkışı

Muhammed Ahmed çocuk yaşta tasavvufa yönelmiş ve daha sonra Sammaniye tarikatına girmişti. Sudan'da yaptığı uzun seyahatlerde insanların içinde yaşadığı şartların zorluğunu görerek etkilenmişti. Sudanlıların siyasi yönden ezilmişliği, iktisadi durumlarının zayıflığı ve ülkedeki hayat şartlarının zorluğu Muhammed Ahmed'in mehdilik iddiasında bulunması için ona ciddi avantajlar sağlamıştı. Bununla birlikte ikna ediciliğini artırmak için şecerelerini baba tarafından Hz. Hasan ile Hz. Abbas'a kadar dayandırdı. İddiasını açıkladığında mehdiliği hızlı denebilecek bir surette kabul gördü. Muhammed Ahmed dinî-siyasi kimliği ile güçlü ve etkili bir şahsiyet olmayı başardığı gibi önderliğini yaptığı Mehdi Hareketi de Sudan'da geniş bir kesimi etkisi altına aldı. Mehdi'nin ahiret akidesi de dünya hâkimiyeti üzerine bina edilmişti. Şöyle ki; önce Sudan, arkasından Mısır, Mekke, Suriye ve İstanbul fethedilecekti (Dietrich, 1997a: 491-492).⁴ Şüphesiz bütün bunlar ciddi fikirlerdi ve Mehdi'nin dünyayı nasıl görmek istediği kadar ne kadar tanıdığının da göstergeleri idi.

Mısır'da Avrupalıların devam eden baskısı ve Urabi Paşa İsyanı'nın Hidivin iktidarı üzerindeki yıpratıcı etkisi de Mehdi'nin önünü açmış ve işini kolaylaştırmıştı (Georgeon, 2006: 266). Nitekim onun, davetini duyurmak üzere çalışmalarına başlaması Kordofan'a yaptığı bir geziden sonra gerçekleşti. Mehdi, hicri 1298 yılında Şaban ayının ilk günü [29 Haziran 1881] arkadaşlarına Hz. Peygamber tarafından dört büyük halifenin ve bütün evliyanın huzurunda toplanan bir mecliste kendisinin "Mehdi" olarak tayinine kesin bir şekilde karar verildiğini söyledi. Muhammed Ahmed bundan sonra, yazdığı mektuplarla insanları kendisine tabi olmaya davet etti (Ebû Selim, 1989: 33). Daha sonra halefi olacak Abdullah et-Teâyîşî'nin ona bağlanması da hem kendisine olan güveninin artmasına hem de davetinin etki sahasının genişlemesine önemli ölçüde katkı sağladı (Şukayr, 1981: 327-328). Bu şekilde kendisinin beklenen mehdi ve zamanın imamı olduğunu ilan eden Muhammed Ahmed, bütün insanların ona itaat etmeleri gerektiğini belirterek faaliyetlerine başladı (Şelebi, 1979: 131).

Mehdi'nin gönderdiği mektuplardan biri Sudan umumi valisi Mehmed Rauf Paşa'ya ulaştı. Vali konuyu önce önemsemedi, ancak daha sonra durumun ciddiyetini fark ederek ondan mehdilik iddiasından vazgeçmesini istedi. Muhammed Ahmed buna yanaşmayınca ona karşı askerî harekât kararı alındı. İlk gönderilen Osmanlı-Mısır askerleri Eba'da 1881 yılının Ağustos ayında Mehdicilerin ani baskını neticesinde yenilgiye uğratıldı. Bundan sonra Osmanlı-Mısır hükümet güçleri ile Mehdi kuvvetleri arasında Fâşûdâ Valisi Râşid Eymen ve Yûsuf Hasan eş-Şellâlî Paşa gibi kumandanların da hayatını kaybettiği bir dizi çatışma yaşandı. Genellikle 500 ila 1500 arasında Osmanlı-Mısır askerinin katıldığı bu savaşlarda önemli kayıplar verildi ve çatışmaların hemen hepsini Mehdi kazandı. Mehdi güçleri Ubeyd kuşatmasında Mısır kuvvetlerinin üstün ateş gücü karşısında zorlandılar. Muhammed Ahmed'in iki kardeşinin öldüğü bu savaşta büyük kayıplar verseler de şehre hâkim olmayı başardılar. Osmanlı-

⁴ Muhammed Ahmed'in mehdilik iddiası kıyametin yakın olduğunu ima eden bir mahiyete sahipti. Müritlerine sürekli olarak dünyayı ve onun aldatmacalarını terk etmeyi ve ahirete hazırlanmayı teşvik ediyordu. İlahi yolla atanmış bir lider tutumu sergileyerek peygamberlik makamının az altında bir statü sahibiymiş gibi davranıyordu. Kur'an'a ve nebevî sünnete sıkı sıkıya bağlılığı vaaz ederken, kendisini mezheplerin, İslam hukuku ekollerinin yorumları üzerine yerleştiriyordu. Dini, içtimai ve iktisadi konulardaki görüşlerini "Menşûrat" namında bildirimleri ile yazılı ve "Meclis" denilen halka açık toplantılarda sözlü olarak ilan ediyordu. Bir sûfi ve tarikat şeyhi olmasına rağmen, görevine olan inancı bütün tasavvufî sadakatlerini aşmış, dua mecmuası olarak da diğerlerinin yerine "Ratib" isimli dua kitabını koymuştu (Hunwick, 2005: 6229).

Mısır hükümet kuvvetlerine karşı Ağustos 1881 - Ekim 1882 arasında girdikleri çatışmaları Mehdicilerin kazanması Muhammed Ahmed'in şöhretini iyice artırdı (Öz, 2005: 497).

Mehdi İsyanı'nın Büyümesi ve İngiltere'nin Sudan'ı İşgali

Mehdi Hareketi'nin ortaya çıkışında İngiltere'nin Mısır ve Sudan'da güttüğü nüfuz siyasetinin tesiri az değildi. Hareketin başladığı 1881 tarihinde Mısır ve Sudan'da henüz İngiliz işgali gerçekleşmemekle birlikte İngiliz sömürüsü çoktan başlamış ve direniş hareketleri için adeta bir zemin hazırlanmıştı. Osmanlı Devleti'nin Mısır, Sudan ve Kızıldeniz'deki etkisini azaltmak isteyen İngiltere'nin bu yöndeki teşebbüsleri ile doğru orantılı olarak bölgedeki siyasi, iktisadi ve askeri nüfuzu iyice belirginleşmişti. İngilizler Mısır, Sudan ve Kızıldeniz'in batı kıyılarında varlıklarını güçlendirmek için hem karşılıklı çıkan fırsatları iyi değerlendiriyor hem de giriştikleri faaliyetler ile yeni fırsatlar peyda ediyorlardı. Mısır'ın işgali için Urabi İsyanı'nı bastırmak bahanesini kullanan İngiltere'nin Sudan'da ise İsmail Paşa aracılığı ile gönderdiği idareci ve askerlerin Mehdi Hareketi'ne zemin oluşturduğu söylenebilir. Kaldı ki Mehdi önderliğindeki Sudanlıların büyük başarılar sergiledikleri savaşlar sırasında Mısır İngilizler tarafından işgal edilmişti ve Sudan genel valisi de bir İngiliz idi (Ali, 2020: 166).

İngiltere'nin 1882 yılında önce Mısır'ı, arkasından Sudan'ı işgal etmesi sömürgeci güçlere karşı direnişçi fikirlerin ve hareketlerin gelişmesi için pekiştirici bir etki yaptı (Kavas, 2005: 58). İngiliz işgalinden sonra Mehdi Hareketi İngilizlere karşı sürdürülen bir vatan müdafaası ve özgürlük mücadelesine doğru evrilmeye başladı. Çatışmalara katılan insan sayısı da çatışmaların şiddeti de arttı. İngiltere'nin Sudan'ı işgalinden sonra, İngilizlerin kumandanı William Hicks, 1883 Nisan'ında Mehdi güçlerini mağlup ettiyse de 1883'ün Kasım ayında yapılan savaşı yine Muhammed Ahmed kazandı. Bu harpte Hicks'in de dahil olduğu 250 civarında İngiliz ve Mısırlı subay öldürüldü. Mehdi bundan sonra İngilizlere karşı başarılı sonuçlar almaya bir müddet daha devam etti (Öz, 2005: 497-498) ve elde ettiği her zaferle Sudanlılar arasında "seçilmiş kişi" olduğu iddiaları güçlendi. (Gilbert, Reynolds, 2016: 340). Bu arada Mısır'dan art arda gönderilen kuvvetlerin Mehdi karşısında mağlup olduğu ve Mehdi kuvvetlerinin Sevakin'e doğru ilerlediği haberleri İstanbul'a ulaşıyor ve özellikle isyanın Hicaz'a zarar vermemesi için birtakım tedbirler düşünülüyordu (BOA, Y.PRK.MYD 3/7, 25 Muharrem 1301 [26.11.1883]).

Mehdi Hareketi'ni yakından takip eden Cemaleddin Afgani Sudan'da Mehdi'nin ilerleyişi ile ilgili olarak aldığı birtakım haberler üzerine *Urvetü'l-Vuskâ*'daki bir yazısında Mısırlıların İngiliz işgaline karşı direnç göstermeye davet ederken aynı zamanda İngiliz işgalleri karşısında Sultan II. Abdülhamid'in de Müslüman direnişçilerden yana bir tutum sergilediği yönünde bazı cümlelere yer vermiştir. Afgani, II. Abdülhamid'in bütün Müslümanların en büyük babası hükmünde olarak dinin koruyucusu ve şeriatın kefili olduğunu belirtmiş ve onun, İslam ülkelerindeki istila hareketlerini dikkatle takip ettiğini ve düşmanların çalışmalarını engellemek için ne gerekiyorsa yapacağını ifade etmiştir. Ayrıca Padişahın, ümmetin İngiliz egemenliği altına girmesine rıza göstermeyeceği gibi İngiliz hükümeti tarafından Osmanlı Devleti'nin, İslam'ın ve Mısır'ın haklarına saldırılmasından dolayı da muzdarip olduğuna vurgu yapmıştır (Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, 1993: 147-149). Bu açıklamalar belki bir beklentinin belki de umum-i efkârın bir ifadesi idi.

Sudan'daki gelişmelerin Afgani'yi ciddi manada heyecanlandığı anlaşılmaktadır. Muhammed Ahmed'in zaferleri ile göz doldurduğu sıralarda *Urvetü'l-Vuskâ*'daki başka bir yazıda Mehdi'nin,

davetinin belli bir noktada durmayacağı, herhangi bir mülk ile ikna olmayacağı ve davetini dünyanın her tarafına yaymak istediği belirtilmiştir. Yine [Hz. Muhammed'e] gelen ilahi emirleri onun temsilcisi olarak canlandırmayı ve bütün insanlara ulaştırmayı şiar edindiği vurgulanmıştır. Mehdi, davasında sadık veya yalancı olsun, çağrısının Sudan, Mısır veya civardaki başka yerlerle sınırlı kalmayacağı, bütün Müslümanları kuşatacağı iddia edilmiştir. Yazının sonlarına doğru Muhammed Ahmed'in krallık veya emirlik peşinde olmadığı, İslam'ın egemenliği için mücadele ettiği belirtildikten sonra dikkat çekici bir yorum yapılmış ve Mehdi'nin hareketini zayıflatmak veya yok etmek için uğraşacak olanların da Müslümanların büyükleri olacağı söylenmiştir (C. Afgani, M. Abduh, 1993: 219-220). Görüldüğü üzere bunlar Mehdi yorumlarıdır. Son kertede Müslümanların önde gelenleri hakkında yapılan eleştirininse Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile anlaşma çabalarından duyulan rahatsızlıkla ilgili olması muhtemeldir.

Mehdi Hareketi büyümeyle devam ederken İngiltere hükümeti, kendisine daha önce Sudan'da vazife verilmiş olan General Charles Gordon'u (İbrahim Fevzi Paşa, 1319: 1) tekrar Sudan'da hidiv adına umumi askerî vali olarak görevlendirdi. Gordon, Şubat 1884'te Hartum'a gelerek Sudan'ın geleceğiyle ilgili radikal bir plan yaptı. Ancak o, savaş durumunda Sudanlıların Mehdi'nin etrafında toplanabileceklerini ve kendi emrindeki Sudanlı askerlerin karşı tarafa geçebileceklerini düşünmüyordu. Muhammed Ahmed 1885 yılında Hartum üzerine yürüdüğünde Gordon'un 8000 kadarı düzenli olmak üzere düzensiz askerlerin de yer aldığı büyük bir ordusu vardı. Ancak savaşta bunların önemli bir kısmı silahlarını bıraktılar. Mehdi kuvvetleri Ocak 1885'te İngilizleri yenerek Hartum'u ele geçirdiler (Öz, 2005: 498). Aslında Gordon Hartum'a şehrin tahliyesine riyaset etmek için gönderilmişti ancak emirlere aykırı olarak savaşmaya karar verdi ve büyük bir mağlubiyet yaşadı. Bu hezimet İngilizlerin sömürgecilik tarihindeki en meşhur yenilgilerinden biri oldu (Gilbert, Reynolds, 2016: 340). Mehdi, Hartum'un düşmesinden sonraki dördüncü gün 30 Ocak'ta zafer kazanmış olarak şehre girdi ve Cuma namazı kıldırdı. Başlangıçta Hartum'da kalacakmış gibi görünen Mehdi daha sonra Omdurman'a geçmeyi tercih etti. Burada birkaç ay kaldıktan sonra 9 Ramazan 1302'de [22 Haziran 1885] öldü (Holt, 1958: 96).

Mehdi, Eba'da ortaya çıkışından Omdurman'daki ölümüne kadar geçen dört yıl boyunca dini bir protesto hareketini güçlü ve savaşçı bir İslam devletine dönüştürdü. Mehdi Devleti'nin kurumları; Muhammed Ahmed'in yüksek idaresi ile ekonomik ve adli sistem olmak üzere üç ayak üzerine oturmuştu. Hareketinde görülen kutsiyetten dolayı Mehdi, yönetimde etkili bir pozisyon kazanmıştı (Holt, 1958: 100-101). Ne var ki kendisinin ve taraftarlarının, davalarına olan inançlarının onları arzu ettikleri nihai başarıya ulaştırdığını söylemek güçtür. Mehdi Muhammed Ahmed'in ölümü üzerine yerine geçen Abdullah bin Muhammed et-Teâyişi İngiltere karşısında 1898'de Atbara ve Omdurman savaşlarında büyük mağlubiyetler yaşadıktan sonra 22 Kasım 1899'da bazı taraftarıyla birlikte kaçtığı Kordofan'da bir çarpışma sırasında öldürüldü (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1988, c. 1: 121). Omdurman savaşında Britanya ve Mısır orduları sadece 48 asker kaybetmişti. Top ve ağır makineli tüfek ateşi karşısında ekin gibi biçilen Sudanlıların kaybı ise 10.000 idi (Roberts, 2016: 782.). Mehdi Devleti'nin sona ermesinin ardından Sudan'da İngiltere denetiminde İngiliz-Mısır ortak yönetimi başladı (Trimingham, 1965: 96).

Mehdi'nin İngiliz-Mısır ordusunu bozguna uğratarak Sudan'da İslami bir devlet kurması çeşitli şekillerde değerlendirilmiştir. Mesela, bu başarının Müslüman toplumlarda İslami bir canlanmanın

Avrupa emperyalizmine karşı direnmekte etkili bir yol olabileceği umuduna katkı sağladığı söylenmiştir (Cleveland, 2008: 141). Tunus, Fas ve Trablusgarp'ta olduğu gibi Sudan'daki Mehdi Hareketi'nin de Müslümanların Avrupa nüfuzuna karşı giriştiği silahlı direniş mücadeleleri olarak dinin toplumu yönlendirebilen coşkun gücünü az veya çok koruduğunun bir ifadesi olduğu da savunulmuştur (Antonius, 1955: 135). Mehdi Hareketi'nin hızlı ve etkileyici yükselişi karşısında Voll, Muhammed Ahmed'in heyecan uyandıran liderlik özelliklerini, mesajının popülaritesini ve sahip olduğu büyük takipçi kitlesini dikkate alarak onun karizmatik bir lider olduğunu belirtme ihtiyacı hissetmiştir (1979: 161).

Mehdi ve taraftarları 1885'te Hartum'u ele geçirdiklerinde İngilizler Sudan'a Mısır'dan bir harekât yapılmasını istemediler. Bu tavır Mehdi Hareketi'nin en azından belli bir süre daha devam etmesini uygun görmek anlamına geliyordu. Osmanlı Devleti eğer Sudan topraklarını geri almak isterse harekâtı ancak denizden Sevakin üzerinden yapabilirdi fakat bilindiği üzere o dönemde İngilizler Sevakin'e çoktan yerleşmişlerdi (Ali, 2020: 166). Mehdi Hareketi'nin başlamasıyla da Sudan'ın Osmanlı Devleti'nden kopuş süreci başlamış oldu. Bu isyan öncesinde Sudan'ın Osmanlı Devleti ile bağı herhangi bir Anadolu vilayeti kadar güçlü olmasa da siyasi parametreler dikkate alındığında Sudan ile bağlantının zayıf olması Sudan'ın Osmanlı toprağı olduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Mısır'da hidiv olabilmek için padişah fermanı gerekiyordu ve Sudan valileri de padişahın onayladığı hidivler tarafından atanıyordu. Tabi, vali atamaları konusunda İngilizlerin ciddi bir baskısı vardı. Her şeye rağmen gelinen nokta üzerinden öz bir değerlendirme yapıldığında meselenin ehemmiyeti daha iyi anlaşılır. Şöyle ki Sudan, Güney Sudan'ın 9 Temmuz 2011 tarihinde bağımsız bir devlet olmasından (<https://www.mfa.gov.tr/sudan-siyasi-gorunumu.tr.mfa,03.03.2022>) önce yaklaşık 2.504.000 km²lik toprağı ile Afrika'nın en büyük ülkesi idi (Özey, 2013: 173). XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki sınırlar birtakım farklılıklar gösterse de Mehdi İsyanı'nın doğurduğu sonuçlar itibariyle Osmanlı Devleti'nin kaybı büyüktü.

Sudan'la ilgili olarak yukarıda bahsedilen süreçler yaşanırken Mehdi'nin, İngiltere'nin Sudan üzerindeki planlarını bir derece fark ettiği fakat İngilizlerin siyasi maharetlerini ve askeri güçlerini gerçek anlamda hesap edemediği anlaşılmaktadır. Mehdicilerin özellikle İngilizlere karşı yürüttüğü savaş kararlı, cesur ve etkili bir girişim olmakla birlikte geleceği tartışma götürür bir hareketti. Muhammed Ahmed mücadelesi boyunca samimi ve pervasız bir tutum sergilemişti. Müridleri ona, o da müridlerine güvenmişti. Mehdiciler kendi coğrafyalarında ve kendi insanları ile omuz omuza savaşıyorlardı. Şüphesiz bu hamiyetli bir tutum ve İngilizlere karşı önemli bir avantajdı. Sayıca kalabalık oldukları gibi teknik teçhizat bakımından da iyi durumda oldukları söylenebilirdi. Ne var ki bütün bunlar bir hareketi belli bir noktaya kadar taşısa da nihai başarıya ulaştırmak için yeterli değildi.

Osmanlı Devleti'nin Mehdi Hareketi Karşısında Uyguladığı Siyaset

İslam dünyasındaki emperyalist işgallere karşı ortaya konan direniş hareketlerinin ortak yanı Hıristiyan egemenliğine karşı olarak, İslami referanslarla hareket etmeleri olmuştur (Kara, 2011: 541-542). XIX. yüzyılın son çeyreğindeki işgaller yaşanırken Osmanlı Devleti'nin başında bulunan Sultan II. Abdülhamid, padişah olmasının yanı sıra halife unvanını da taşımasından dolayı Müslümanlarla ilgili her meselede kendisini sorumlu hissetmiş ve İslam dininin ve Müslümanların hamisi şeklinde hareket

etmiştir (Farah, 2008: 168). Avrupa'nın sömürgeci güçleri ise Abdülhamid'in hilafet pozisyonunu onlara karşı Müslümanları harekete geçirmek için bir tehdit ve bir silah olarak kullanmasından kaygılanmışlardır. Yine İslam birliği konusundaki endişeleri sebebi ile özellikle İngilizler rakip bir Arap halife fikri üzerinden Osmanlı hilafetini yıpratmak istemişlerdir (Findley, 2010: 149).

II. Abdülhamid'e gelince, dâhili siyasetinde halife sıfatının gerektirdiklerini azami ölçüde yerine getirmeye gayret ettiği gibi, harici siyasetinde de halife olarak Müslümanlara karşı bir mesuliyet düşüncesi ile hareket etmiştir. Müslümanların haksızlığa uğramamaları ve haksızlığa uğrayanların haklarının iade edilmesi hususlarında hassasiyet göstermiştir. Müslümanlarla ilgili her konuda kendisini en yetkili makam görmüş ve İslam'ın itibarının korunmasına ciddi manada dikkat etmiştir. II. Abdülhamid'in hilafet siyaseti, Müslüman sömürgelere sahip olan İngiltere, Fransa, Rusya ve Hollanda'ya karşı ona önemli bir avantaj da kazandırmıştır. O kadar ki emperyalist devletler sömürgelerinde karşılaştıkları herhangi bir olumsuzlukta söz konusu meselenin halli için II. Abdülhamid'in mutlaka hesaba katılması gerektiğini kabul ederek hareket etmişlerdir (Eraslan, 1994: 99-105).

Din-siyaset mihverinde seyreden meselelerde genel yaklaşımlar böyle olmakla birlikte Mehdi Hareketi hakkında belli bir konumlandırma yapmak zordu. II. Abdülhamid için Osmanlı hilafetine karşı açık bir tehdit oluşturan Mehdi hadisesinin bizatihi kendisi, Urabi Hareketi ile bağlantısı, İngiltere ile ilgisi ve diğer Arap vilayetlerine etkisi gibi farklı yönleri vardı (BOA, İ.MTZ.(05) 23/1113, h. 23 Muharrem 1301 [24 Kasım 1883]). Mehdi İsyanı Sudan'ın uzak batısında yavaş yavaş güç kazanmıştı ancak Mehdi'nin müttefiki Osman Digna, isyanı 1883 yazında Doğu Sudan'a taşıyınca kadar isyan, Sultan II. Abdülhamid'i ciddi manada endişelendirmemişti. Her halükârda Padişah, Urabi Hareketi ile Mehdi Hareketi arasında bir paralellik kurdu. Ona göre *mutemehdi* (sahte mehdi) ikinci Urabi idi. Takipçileri de 1882'de Sudan'a kaçan eski Urabicilerdi. İki isyanın da hedefleri ve patronu aynı idi. Mehdicilerin amacı bir Arap hükümeti kurmaktı ve isyanın ilham kaynağı İngilizlerdi. Yani isyan, Osmanlı Devleti'nin Arabistan'daki kontrolüne ve Osmanlı halifeliğine bir meydan okumaydı (Yasamee, 1990: 90).

Mevcut konjonktür Osmanlıların Mehdi Hareketi'ni İngilizlerle ilişkili olarak düşünmesini beraberinde getirmişti. Osmanlı Devleti, Doğu Afrika'daki nüfuzunu tehdit eden bu hareketin İngiltere tarafından planlandığını ve Mehdi'nin İngilizlerin emelleri ve İngiltere'den aldığı talimatlar doğrultusunda hareket ettiğini düşünüyordu. Buna göre, Mehdi sayesinde önce Mısır Osmanlı Devleti'nden kopartılacak, arkasından diğer yerlere saldırılacaktı. Bununla birlikte daha sağlam yargılar için sorun hakkında bilgi toplama ve araştırma faaliyetlerine devam edilecekti (BOA, Y.PRK.BŞK 7/14, h. 26 Muharrem 1301 [m. 27.11.1883]). Osmanlı hükümeti Mehdi Hareketi'ni anlamak konusunda sıkıntı yaşasa da İngiltere'nin tavrı tedirgin ediciydi. İngilizler 25 Haziran 1882 tarihinde İstanbul'da düzenlenen konferansta altı büyük devletin temsilcileri ile birlikte Mısır müdahalesinden özel bir çıkar sağlamayacaklarına dair bir protokol imzalamış olmalarına rağmen Mısır'dan çıkmaya niyetli görünmüyorlardı. Hatta Mısır'la yetinmeyerek işgallerini Sudan'a doğru genişletmek istiyorlar ve adeta Gladstone'un Kuzey Afrika ile Güney Afrika'yı İngiliz bayrağı altında birleştirme hayalini gerçekleştirmeye çalışıyorlardı (Koloğlu, 2005: 186-187).

İsyan hareketi genişleyince Mısır Hidivi Mehdi İsyanı'nı bastırmak için Sultan II. Abdülhamid'den gönüllü asker talep ederek yardım istedi. Padişah bu teklife sıcak bakmadı. Çünkü Mısır'ın talep ettiği askerler için izin verildiği takdirde bunlar bir bakımdan İngiliz maiyetinde iş gören Türk askerleri olacaktı. Söz konusu askerler görünüşte *şaki-i mahuda* (Mehdi) karşı sevk edilecek olsalar da sahada, İngilizlerin entrikaları kapsamında *şaki-i merkumun* (Mehdi) başında bulunduğu haşeratlar ile birleşecekler ve hepsi birlikte Osmanlı aleyhine kullanılmış olacaktı. Bu defa imparatorluk ikinci bir Urabi sorununun zorluklarına göğüs germek zorunda kalacaktı (BOA, İ.MTZ.(05) 23/1116, 3 Safer 1301 [4 Aralık 1883]). Bu sakıncalarla birlikte mesele İngiliz askeri Mısır'dan tamamen çıkarıldıktan sonra değerlendirilebilirdi (BOA, İ.MTZ.(05) 23/1117, 3 Safer 1301 [4 Aralık 1883]). Osmanlı Devleti Sudan'daki varlığını korumak istediği için Mehdi hadisesi ile yakından alakadar oluyordu, aksi takdirde Sudan'ın Osmanlı Devleti'nden koparılması için İngiltere büyük bir avantaj kazanırdı. (Ali, 2020: 167).

Sultan II. Abdülhamid, devletin bekasını dört esasa bağlı görüyordu. Bunlar; İslam'ın muhafazası, Osmanoğulları Hanedanının devamı, Haremeyn-i Şerife'nin (Mekke-Medine) korunması ve payitahtın İstanbul olarak kalması idi (BOA, Y.EE 4/29, h. 29 Zilhicce 1312 [23 Haziran 1895]). Mehdi hadisesi bir şekilde birinci esası, Hicaz'a coğrafi yakınlığından dolayı da üçüncü esası yani Haremeyn'i tehdit ediyordu. En azından Padişahın bu yönde ciddi bir endişesi vardı. Bu sebeple Mehdi ile ilgili olarak teyakuz hali korunuyor ve Hicaz vilayetinden bilgi istenerek tedbirler alınıyordu (BOA, Y.PRK.BŞK 7/14, h. 26 Muharrem 1301 [m. 27.11.1883]; Y.EE 127/80, h. 1 Rabiulevvel 1301 [m. 31.12.1883]). Doğu Afrika kıyıları ile Batı Arabistan kıyıları arasında oldukça hareketli bir ticari trafik vardı. Denizcilik faaliyetleri Mehdi'nin Hicaz'a tesir etmesine imkân sağlıyordu, zira Kızıldeniz etkileşimi engelleyecek kadar geniş değildi. Her halükârda II. Abdülhamid, Mehdi Hareketi'nin Kızıldeniz'i aşarak Arabistan'a yayılmasından kaygılanıyordu (Yasamee, 1990: 90). Bundan dolayı birkaç tabur ilave ederek Hicaz'daki asker sayısının artırılması (BOA, Y.PRK.MYD 3/7, 26 Muharrem 1301 [27.11.1883]) ve Hicaz sahillerinin Mehdi'den gelebilecek herhangi bir saldırıdan korunması için Kızıldeniz'e iki yeni korvetin gönderilmesi şeklinde tedbirler alındı (BOA, DH.MKT 1342/58, 18 Safer 1301 [19.12.1883]).

Mekke Emiri Şerif Avnürrefik, Mehdi'nin Hicaz bölgesinde herhangi bir etkisinin olmadığını ifade ediyordu. Zaten bedevilerin bu konudan haberleri yoktu; isyandan bir şekilde haberdar olanlarsa konuyu önemsemiyorlardı. Şerif, Mehdi'nin ancak Sudan civarını etkileyebileceği kanaatindeydi (BOA, Y.EE 127/80, h. 1 Rabiulevvel 1301 [m. 31.12.1883]). Her şeye rağmen bir aralık Sudan'ın Mısır Hidivliğinden ayrılarak doğrudan merkeze bağlanması düşünüldü. Böylece Sevakın ve Massava kontrol altında tutulabilir ve bu sayede diğer Arap toprakları da emniyete alınabilirdi. Ancak bu proje düşünceden öteye geçmedi, geçemedi (Orhonlu, 1996: 153).

Sultan II. Abdülhamid'in ve Osmanlı devlet adamlarının, isyanı bir İngiliz komplosu olarak düşünmeleri sağlam verilerden ziyade İngilizler hakkındaki genel kanaatlerine dayanıyordu. Gerçi isyanın İngilizler ile ilişkilendirilmesinin makul bir tarafı vardı. İngilizlerin Aden'i işgali ve Basra Körfezi'ne müdahaleleri gibi gayrihukuki girişimleri, misyoner okulları üzerinden veya farklı şekillerde Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmak üzere yürüttükleri faaliyetler, Arap halkları nezdinde Osmanlı halifeliğinin nüfuzunu kırma çabaları ve Hicaz başta olmak üzere Arap Yarımadası'nın Osmanlı Devleti'nden koparılması için sergiledikleri gayretler (Harb, 1996: 127-131) II. Abdülhamid'de her taşın altından İngilizlerin çıkacağı algısının oluşmasına sebep olmuştu. Her hâlükârda İngiliz

zihniyetini ve İngiltere'nin gücünü hesaba katmadan İngilizlere karşı girişilen bir hareket yine İngilizlerin işine yarayacak, öncelikle bölge halkına ve sonra da adeta Müslümanların son dayanağı olan Osmanlı Devleti'ne ciddi zararlar verebilecekti.

Her şeye rağmen nazırlar Sudan'a askeri müdahalede bulunulabileceğini düşünüyorlardı. Mehdi Hareketi'nin yabancı güçler tarafından bastırılmasını uygun görmüyorlar ve askeri bir hareketin Hicaz'da imparatorluk aleyhine girişilecek faaliyetleri engelleyebileceğine inanıyorlardı. Ancak bu girişimin İngilizlerin Mısır'dan çıkmasını uzun bir süre geciktirmesinden ve tek taraflı bir kararla Sudan'ı Mısır'dan ayırmanın İmparatorluğun Mısır üzerindeki kanuni haklarına zarar vermesinden çekiyorlardı. 1884 yılının başında İngiltere'nin Sudan'ı doğrudan Osmanlı kontrolüne bırakacağı yönünde söylentiler vardı. 7 Ocak 1884'te toplanan bir nazırlar encümeni mevcut eğilimin değerlendirilmesi için İngiltere ile irtibata geçilerek Mehdi İsyanı'na karşı ortak askerî harekât teklif edilmesi gerektiği kanaatine vardılar. Sadrazam Küçük Said Paşa da Sultan'ın Londra'ya özel olarak tayin edilmiş bir elçi göndermesini ve İngiltere'nin Mısır'dan çekilme tarihi başta olmak üzere Mısır krizinin topyekûn çözümü için baskı yapılması gerektiğini savundu. II. Abdülhamid Sudan'a müdahale etmeyi kabul etmedi. Padişah Sudan'daki sorunun zaten Mısır'da yaşananların bir sonucu olduğunu düşünüyor ve Mehdi Hareketi'nin İngilizler tarafından desteklendiği iddiasını koruyordu. Sudan'a müdahale etmeyi ancak İngiltere'nin Mısır'dan tamamen çekilmesine dair bir plan dahilinde mümkün gören II. Abdülhamid İngiltere'nin tavrından çekincesi sebebiyle Said Paşa'nın teklifine de çok sıcak bakmıyordu (Said Paşa, 1328: 495-503; Yasamee, 1996: 113-114).

Padişahın Mehdi hadisesi hakkındaki tedirginliği sadece Sudan'la ilgili değildi. Hükümet nezdinde İngilizlerin Arapları *mutemehdi* (Sahte Mehdi Muhammed Ahmed) adına ayaklandırmaya çalıştığı düşünüldüğünden Hicaz, Yemen, Suriye, Halep, Bağdat, Trablusgarb yani bütün Arap coğrafyasındaki valiliklere meselenin ciddiyeti bildirilerek tedbir alınması isteniyordu (BOA, İ.DH 1295-4/102212, 27 Rebiulahir 1301 ([25 Şubat 1884])). Mesele her yönden İngiltere'nin bölgede bulunmasında düğümleniyordu. Bundan dolayı 19 Nisan 1884 tarihinde Arifi Ahmed Paşa tarafından İngiltere Büyükelçisi Musurus Paşa'ya bir telgraf gönderilerek Mısır, İngiltere tarafından tahliye edildiği takdirde Osmanlı Devleti'nin Sudan isyanını asker sevkine gerek kalmaksızın bir komiser gönderip, uygun tedbirleri alarak yatıştırabileceği ve memleketin önemli parçalarından biri olan bu bölgenin terk edilmesini Osmanlı Devleti'nin hiçbir surette kabul edemeyeceği beyan ediliyor ve telgraf suretinin Lord Granville'e verilmesi emrediliyordu (Osmanlı İdaresinde Sudan, 2013: 43).

İngiltere'nin Mısır'daki işgalinden ve Sudan'a müdahalesinden dolayı Sudan sorunu Mısır'dan ve İngilizlerden bağımsız düşünülemezdi. II. Abdülhamid bir dizi müzakereden sonra 1884 yılının sonlarında Hasan Fehmi Paşa'yı Mısır meselesinin halli için fevkalâde sefirlik görevi ile İngiltere'ye göndermeye karar verdi (BOA, İ.MTZ.(05) 24/1188, 4 Rebiulevvel 1302 [22 Aralık 1884]; İ.HR 337/21797, 11 Rebiulevvel 1302 [29 Aralık 1884]) ve Paşa 18 Ocak 1885'te Londra'ya ulaştı (BOA, HR.SYS 998/30).

Bu arada Doğu Afrika'daki istila hareketlerine İtalya da katılmış ve Habeşistan'ın kuzey limanı Massava'yı işgal etmişti (Armaoğlu, 2013: 365). Sudan'da ise Gordon öldürülmüş ve Mehdi büyük bir zafer kazanarak Hartum'a girmişti (es-Sâvi, 1990: 132-133). Bu hadiselerin akabinde Hasan Fehmi Paşa

7 Şubat 1885 tarihinde Lord Granville ile görüşerek Hartum'da vukua gelen felaketten dolayı hem Osmanlı Devleti'nin hem kendisinin üzüntülerini beyan etti. Buna karşılık teşekkürlerini sunan Granville mağlubiyetin askerlerinin şanına veya itibarlarına bir eksiklik getirmediğini ve Mehdi'ye karşı harekate devam edeceklerini bildirdi. Diğer taraftan Mehdi'nin başarısının Padişah için de tehdit oluşturabileceğini ve Sudan ile Arabistan'da Osmanlı hilafetini tasvip etmeyen kabileler arasında bir hareket olduğunu ekledi. Sultan II. Abdülhamid'in konumunu ve nüfuzunu korumasına önem verseler de ileride Mehdi ile girişecekleri bir çekişme esnasında büyük Arap kabilelerinden bazıları ile siyasi ittifaklar kurabileceklerini ifade etti. Granville bundan dolayı Padişahın bazı hususlarda tavsiye ettikleri politikaya göre hareket etmesinin, mesela Osmanlı Devleti'nin Sevakin'e asker göndermesinin yerinde olacağını belirtti (BOA, HR.SYS 998/44, 07.02.1885).

11 Şubat 1885 tarihinde Meclis-i Vükelâ'da İtalya'nın Kızıldeniz'deki bazı yerleri işgal haberi ve Mehdi Hareketi'nin Kızıldeniz sahillerine kadar yayılması konularında yapılan müzakerede Lord Granville'in Sevakin'de ortak askerî harekât teklifine mesafeli bir duruş sergilendi. Toplantıda kanaatlerini en belirgin şekilde ortaya koyan Serasker Gazi Osman Paşa, Sevakin'e asker sevkinin İngiliz askeri ile ortak olarak Sudanlı Müslümanlara karşı savaş anlamına geleceğinden doğru olmayacağını söyledi. Kızıldeniz'in diğer sahillerini İngiltere, Fransa ve İtalya'nın işgal ettiğini, İngiltere'nin, Fransa ve İtalya'nın elinde olan yerleri onlara tahliye ettirdiği ve kendisinin işgal ettiği yerler hakkında da Devlet-i Aliyye'ye teminat verdiği takdirde Kızıldeniz'e asker sevkinin ancak o zaman söz konusu olabileceğini ifade etti. Şimdi yapılacak şeyinse Hicaz ve Yemen taraflarının muhafazası ve halkın adaletle yönetilerek Mehdi fesadına kapılmalarının engellenmesi olduğunu beyan etti. Neticede İngiltere'nin ve diğer Avrupa devletlerinin sadra şifa olmayan tutumları, nazırları Osmanlı Devleti'nin bölgedeki siyasetinin korunmasından yana bir tavır almaya sevk etti (BOA, MV 1/30, 25 Rebiulahir 1302 [11 Şubat 1885]).

Bâbüâlî'de Sudan'ın durumu takip edilirken, Sevakin'e asker sevkî zaman zaman tekrar değerlendirildi (BOA, Y.EE 125/16, h. 8 Cemazeyilahir 1302 [m. 25.3.1885]). Nihai noktada Sultan II. Abdülhamid Kızıldeniz veya Sudan'da askeri bir operasyona hiçbir zaman yanaşmadı (Yasamee, 1996: 129-130). Padişahın Sudan'ı gözden çıkarması söz konusu olamazdı. Ne var ki Sudan'a müdahale ederken bir çıkmaza girmek de istemiyordu. Sudan'da Mehdi'den varlığından çok İngiltere'nin varlığından rahatsızdı. Muhammed Ahmed Sudanlı idi ve Sudanlıların ona ciddi manada teveccühü vardı. Her şeye rağmen II. Abdülhamid halifelik pozisyonuna güveniyordu. İngilizler olmasa Sudanlıları bir şekilde ikna edebilir veya Mehdi'yi hizaya getirebilirdi. Ancak İngilizlerin varlığı bu imkânı ortadan kaldırıyordu. Mehdi Hareketi'nin İngilizlerle az-çok alakalı olması veya olmaması mevcut konjonktürde Sudan meselesinin İngiltere'den bağımsız düşünülmesi için sebep değildi. Sudan'a doğrudan müdahale edebilmek için öncelikle İngilizlerin Sudan'dan ve Mısır'dan çıkmaları veya çıkarılmaları gerekiyordu. Aksi takdirde II. Abdülhamid İngilizlerin bulunduğu bir yere, bir işe bulaşmak istemiyordu. Farklı bir seçenek olarak zora başvurmayı düşünmüyordu. Çünkü o, gücünü ve düşmanlarının gücünü iyi hesap ederdi. Geriye diplomasi, belki yumuşak güç kullanmak veya bekleyip görmekten başka bir yol kalmıyordu.

Kâmil Paşa, İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki egemenlik hakkını onayladıklarını çünkü Mehdi ayaklanmasının Devlet-i Aliye'nin hilafet nüfuzu sayesinde savaşa gerek olmadan durdurulabileceği kanaatinde olduklarını ifade etmektedir. Ne var ki İngiltere Mısır'dan çıkacağını

söylese de ülkenin tahliyesi için ortada henüz belirlenmiş bir tarih yoktu (Kâmil Paşa, 1329: 18). Muhammed Ahmed'in ölüm haberi de (BOA, Y.PRK.TKM 8/49, 26 Şevval 1302 [08.08.1885]; HR.SYS 59/18, 27.08.1885) süreci fazla etkilemedi. Osmanlı Devleti Mısır meselesinin, dolayısıyla Sudan sorununun çözümü için diplomatik faaliyetlere devam etti. Diğer taraftan Sevakin ile Arabistan kıyılarında köle ticareti ile şöhret bulup Mehdicilerin liderlerinden olan Osman Digna (Dietrich, 1997b: 425-426) II. Abdülhamid'i endişelendiriyordu. Sudan meselesinin kısa sürede çözülemeyeceği aşikârdı. Bundan dolayı Osmanlı hükümeti hareketin Hicaz'ı ve diğer Arap kabilelerini etkilememesi için özellikle Osman Digna'nın Sevakin civarındaki faaliyetlerine odaklandı. Mehdi Hareketi'nin Hicaz sahillerine ulaşmaması için sürekli teyakkuz hali korundu (BOA, Y.A.HUS 209/15, h. 5 Rabiulahir 1305 [m. 21.12.1887]).

Netice itibariyle II. Abdülhamid Sudan'daki işlere bilfiil karışmak istemedi. İngilizlere yaramasından endişelenerek, Mısır Hidivinin Mehdi ile savaşmak için Osmanlı Devleti'nden bir ordu dermesine izin vermedi. Sudan'da Osmanlı Devleti adına İngilizlerle anlaşmalı olarak gerçekleştirilecek askeri girişimleri reddetti. Afrika'da girişilecek herhangi bir askerî harekâtın daha büyük bir savaşa yol açmasından ve İngilizlerin bunu Müslümanlara karşı kullanmalarından çekindi. Halife unvanının saygınlığına zarar vereceğini düşünerek Sudan'la ilgili hiçbir meselede askerî müdahaleye sıcak bakmadı. Onun Sudan'daki mütereddit politikası elindeki yetersiz askeri ve iktisadi imkânlarla, Hicaz hassasiyetine ve küçük mahalli anlaşmazlıkların Avrupa'ya müdahale fırsatı verecek büyük savaşlara dönüşebileceği kaygısına bağlanabilir (Karpas, 2005: 501-502, 504). Osmanlı Devleti'nin varlık mücadelesi veren bir imparatorluk olduğu dikkate alınarak sorunun her bir ögesini hesaba katıp genel bir değerlendirme yapılacak olursa, II. Abdülhamid'in Avrupalı güçler karşısında devletin güvenliğini sağlamaktan başka bir hedef belirlemesinin pek mümkün olmadığını belirtmek gerekir (Yasamee, 1996: 43). Bundan dolayı diğer pek çok siyasi sorunda olduğu gibi Mehdi hadisesinde de ihtiyatlı davranmayı tercih etmişti.

Mehdi Hareketi, ister istemez Osmanlı Devleti'nin Sudan civarındaki nüfuzunu ve II. Abdülhamid'in halifelik prestijini olumsuz yönde etkiledi (Georgeon, 2006: 267).⁵ Halbuki onun için devletin güvenliği ve saygınlığı, Müslüman halkların himayesi ve geleceği son derece önemli idi. II. Abdülhamid sahip olduğu bu sorumluluk bilinci ile baskılara, tehditlere, toprak vaatlerine ve daha başka ikna çabalarına rağmen, hiçbir zaman başka Müslüman ülkelerin hükümdarlarına veya Müslüman isyancılara karşı, birçoğunu sevmemesine ve radikal davranışlarını kınamasına rağmen düşmanca bir harekete girişmedi (Karpas, 2005: 504). Katıksız bir şekilde İslami argümanlarla hareket ettiğini savunan Muhammed Ahmed, Osmanlıların İslam'dan uzaklaştığını söyleyerek isyana kalkışırken, Halife-Sultan II. Abdülhamid, Mehdi'yi asi fakat Müslüman görebek ve İngiltere faktörünü hesaba katarak ona karşı sert bir müdahaleye yanaşmadı. Sonuçlar dikkate alındığında iki tarafın tercihi de İslami bakımdan samimiyetlerini ve siyasi bakımdan basiretlerini gözler önüne sermektedir. İslam'ın ve Müslümanların kurtarıcısı olduğunu haykıran Mehdi'nin, işgalci İngilizlere karşı verdiği mücadele olmasaydı, hakkında

⁵ Aynı dönemde Yemen'deki Zeydi imamlarının II. Abdülhamid'in halifeliğini tanımamaları ve sürekli isyan etmeleri de devletin merkezini ciddi anlamda rahatsız etmekteydi. Zeydi imamlar, Hz. Muhammed'in soyundan geldiklerini ifade ederek kendilerini "halife" olarak isimlendiriyorlardı. Önceleri Yemen'in iç bölgelerini kontrolleri altında tutarken Osmanlı Devleti'nin 1872'de gerçekleştirdiği bir harekât neticesinde bölgedeki hakimiyetlerini kaybettiler. Bunun üzerine birtakım dinî gerekçelerle vilayetteki Osmanlı idaresine karşı sık sık isyan etmeye başladılar. Osmanlı Devleti Yemen'de uzun yıllar bu isyanları bastırmaya çalıştığı gibi nihai olarak liderleri İmam Yahya ile uzlaşma yoluna da gitti (Barlak, 2019: 1504-1525).

sağlam hemen hiçbir bilgiye sahip olmadığı bir hükümdarın otoritesine karşı harekete geçmesi yersiz, tutarsız ve yakışsız bir girişim olmaktan öteye geçemeyecek ve belki de itibarını kurtaracak başka bir davranışı kalmayacaktı.

Muhammed Ahmed'in İngilizlere karşı yürüttüğü başarılı hareketler İngiltere'yi yıldırmadı. Onun vefatını takip eden yıllarda İngilizler Sudan'a daha sert ve daha kararlı bir şekilde müdahaleye giriştiler. II. Abdülhamid Sudan'daki hadiselerle Mehdi'nin ölümünden sonra da doğrudan müdahil olmaktan uzak durdu. Mehdi taraftarlarının nihai noktada güçlerinin kifayetsizliğinin farkındaydı. Mısır'dan çıkmadığı takdirde, İngiltere'nin bir yerden sonra Sudan'ı tamamen hükmü altına almak için harekete geçeceğini tahmin etmek zor değildi. Öyle de oldu. 1898'de Sudan'daki Mehdi Hareketi'ni bastıran İngiltere Afrika'nın doğu ve güney kesiminde en büyük güç haline geldi. Sudan'da genç Winston Churchill'in de katıldığı savaş sonrasında Somali, Kenya, Uganda, Zambiya, Malawi ve Zimbabwe İngiltere'nin kontrolüne girdi (Black, 2020: 358). Mehdi olmasaydı İngiltere'nin Sudan'a yine de girip girmeyeceği meselesi tartışma götürür ancak Mehdi'nin bu konuda İngilizlerin önünü açtığı ve Osmanlı Devleti'ni de bir derece zaafa uğrattığı söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarında Müslüman toplumlar birtakım istila ve buhranları tecrübe etmek zorunda kaldılar. İslam coğrafyasının önemli bir kısmının işgal altına girdiği bu süreçte Müslümanların içinde buldukları iktisadi ve içtimai sıkıntılara yabancı emperyalist güçlerin egemenliği altında yaşamak da eklendi. Sömürgeleştirme girişimlerinin yıprattığı Müslüman halklar, içine düştükleri durumdan kurtulmak için direniş gösterecekler de Batılı sömürgeci devletlerin teknik üstünlüğü ve siyasi mahareti karşısında çok defa çaresiz kaldılar. Zafiyetlerini değerlendirip kurtuluş paradigmaları üretirken de İslami argümanlarla hareket ettiler. Müslümanların büyük bir kesimine göre Avrupalıların onlara yaşattıkları zilletin bir sebebi Müslüman olmaları ise, onları bu zilletten kurtaracak olan da yine İslam'a sarılmaktı. Ne var ki özünde İslami değerler olmakla birlikte fiziki, siyasi ve iktisadi imkânlardan ve araçlardan yeterli derecede istifade edemeyen bir hareketin ne şekilde başarılı olacağı ise Müslümanlar için ciddi bir mesele idi.

Dünya genelinde amansız bir sömürge yarışı devam ederken Müslümanlara ait az sayıdaki bağımsız devlet arasında, pek çok sorunla mücadele etmesine rağmen en iyi durumda olanı yine de Osmanlı Devleti idi. Osmanlılar Sultan Abdülaziz döneminde Batı'nın sömürgeci tutumunu iyice fark etmiş ve buna karşı İslamcı bir siyasi reaksiyon geliştirmeye başlamışlardı. Devam eden süreçte Sultan II. Abdülhamid Avrupalı devletlerin emperyalist politikalarına karşı tam bir savunma pozisyonu aldı. Halifelik unvanını öne çıkaran Padişah ülkesi içinde birlik ve beraberliği korumaya çalıştığı gibi ülkesi dışındaki Müslümanlara yönelik de güçlü bir sorumluluk tavrı takındı. Emperyalist müdahalelere karşı halifelik konumunun avantajlarını kullanmaya çalışan Padişahın İslamcı siyasetinin etkili olabilmesi için Müslümanların desteğine ihtiyacı vardı. Buna karşın bir şekilde ortaya çıkacak başka bir muhalif Müslüman lider hilafet siyaseti için az veya çok yıpratıcı bir etki yapabilirdi.

Nitekim Muhammed Ahmed'in, Sudan'da başlattığı Mehdi Hareketi'nin Osmanlı Devleti'nin ve Sultan II. Abdülhamid'in bölgedeki otoritesini belli bir derecede sıkıntıya soktuğu görülmektedir. Hareketin, mehdilik iddiası ile başlaması ve bu iddianın geniş bir çevre tarafından desteklenerek ivme kazanması

düşündürücüdür. Muhammed Ahmed'in içinde büyüdüğü ortam, aldığı İslami eğitim, dindar hayat tarzı ve belki de en önemlisi insanların kendisine olan teveccühü onu mehdilik iddiası için cesaretlendirmiş olmalıdır. İslam literatüründe mehdi inancı tartışma götürür bir konu olsa da bu, Mehdi için sorun değildi; çünkü çevresinde mehdiliği tartışan yoktu. Her halükârda Mehdi'nin tavrı İslami bilgisinin niteliği ve niceliği ile siyasi bakışının gerçekçiliği yönünden sıkıntılıydı. Sudanlıların Mehdi'yi desteklemesinde Mısır yönetiminden şikayetlerinin yanında toplumda kabul görmüş mehdi inancının da rolü olmuştu. Muhammed Ahmed gerçek manada ne Türkleri ne de Sultan II. Abdülhamid'i tanıyordu. Reel politik olarak onun Osmanlı Devleti'ne başkaldırması makul değildi. Belki de Padişahın Mehdi İsyam'ını bir İngiliz projesi olarak düşünmesinin başlıca sebeplerinden biri buydu. Sudan'ın selametini düşünen Müslüman bir liderin halifenin yanında yer alması beklenirdi.

1882'den sonra Mehdi'nin kavgasının İngilizlere yönelmesi kazandığı zaferlerle onun saygınlığını artırırken Osmanlı hükümetini hareketin özellikle Hicaz'a sıçraması kaygısıyla tedirgin etti. Her şeye rağmen II. Abdülhamid Sudan'a askeri bir müdahaleye yanaşmayarak hem İngilizlere ait bir projenin parçası olmaktan, hem de kendisine karşı asi pozisyonunda olsa da başka bir Müslüman lidere karşı savaşmanın husule getireceği tepkiden korunmuş oldu. II. Abdülhamid Mehdicilerin gücünün ne kadar olduğunu ve İngilizler karşısında ne kadar dayanabileceklerini tahmin edebiliyordu. Mehdi Hareketi bir yerden sonra emperyalizme karşı bir direnişe dönüşmüş göz doldurucu bir mücadele olsa da Mehdicilerin İngilizleri kesin olarak durdurması zordu. Dahası sergilediği ısrarcı tutumla Sudanlıların enerjisini doğru bir şekilde değerlendirip değerlendiremediği ve bölgede meydana getirdiği karmaşık durumla İngilizlerin elini güçlendirip güçlendirmedeği ayrı bir problemdi.

Sudan, Osmanlı devletinin Mısır'a göre daha az nüfuz ettiği fakat Osmanlı adının ciddi etki bıraktığı bir coğrafyadır. Türkiye'de Osmanlı Devleti'nin Sudan idaresi üzerine yapılmış çalışmalar oldukça azdır. Bunlar da siyasi tarih sahasında yapılmış çalışmalar olup özellikle idari, içtimai, iktisadi ve askeri tarih sahalarında Sudan-Osmanlı tarihi üzerine çalışılabilecek daha pek çok konu bulunmaktadır. Sudan uzun yıllar Osmanlı idaresinde kalmış, bu süre içinde ülkede çok ciddi bir Türk etkisi meydana gelmiştir. Bununla birlikte Sudanlılar Sudan'daki Türk yönetimi hakkında genellikle doğrudan bilgi sahibi olamamaktadırlar. Bu durum Sudanlıların Osmanlı dönemine belli bir alaka duymalarına ve Türklere fark edilir bir muhabbet beslemelerine rağmen Sudan'da Türkler hakkında gerçeğe uygun olmayan veya menfi yönde abartılmış birtakım malumatların mevcudiyetine sebep olmaktadır. Mesela, Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'da çok büyük miktarlarda altın veya altın madeni bulduğu ve bunu şahsi arzuları için kullandığı şeklindeki şehir efsanesinin ülkede halâ pek çok Sudanlı tarafından kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanında Türklerin de Sudan hakkındaki bilgileri sınırlıdır. Türklerin Sudan'ı ve bölgenin Osmanlı dönemindeki idari, siyasi, iktisadi ve içtima dinamiklerini tanımaları, yine Sudanlıların Sudan'daki Türk idaresini ve Osmanlı merkezi idaresi ile alakasını sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmeleri için yeni çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu tür çalışmaların Türkiye-Sudan ilişkilerinin geliştirilmesine ve Türkiye'nin Afrika açılımına önemli katkıları olacaktır.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- DH.MKT 1342/58.
İ.DH 1295-4/102212.
İ.HR 337/21797.
İ.MTZ.(05) 23/1113; 23/1116; 24/1188.
HR.SYS 998/30; 998/44; 59/18.
MV 1/30.
Y.A.HUS 209/15.
Y.EE 4/29; 125/16; 127/80.
Y.PRK.BŞK 7/14.
Y.PRK.MYD 3/7.
Y.PRK.TKM 8/49.

Kaynakça

- Ali, Tarig Mohamed Nour. (2020). *Osmanlı Sudanı Sevakin'de Türk İngiliz Rekabeti*. İstanbul: İskenderiye Kitap.
- Antonius, George. (1955). *The Arab Awakening The Story of The Arab National Movement*. Beirut: Khayat's College Book Cooperative.
- Armaoğlu, Fahir. (2013). *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Barlak, Muzaffer. (2021). Seyyid Ahmed Han. *İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri 3 Felsefe*. (Ed. Mehmet Azimli, Fatih Toktaş). İstanbul: Mana Yayınları, 252-255.
- Barlak, Yasemin. (2019). II. Abdülhamid Döneminde Yemen Zeydîlerinin Osmanlı Hilâfetine Bakışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), 1504-1525.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.545839>
- Bayur, Yusuf Hikmet. (1991). *Türk İnkılâbı Tarihi*. C. 1. Kıs. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Black, Jeremy. (2020). *İngiltere Tarihi*. Çev. Aytaç Yıldız. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Blunt, Wilfrid Scawen. (1911). *Gordon at Khartoum*, London: Published by Stephen Swift and Co. Ltd.
- Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh. (1993). *el-Urvetü'l-Vüskâ ve's-Sevretü'l-Tahririyetü'l-Kübra*. Thk. Selahuddin el-Bustanî. Kahire: Dâru'l-Arab.

- Cleveland, William L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Çev. Mehmet Harmanlı. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çaycı, Abdurrahman. (1995). *Büyük Sahra'da Türk - Fransız Rekabeti (1858-1911)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Deringil, Selim. (1988). The Ottoman Response to the Egyptian Crisis of 1881-82. *Middle Eastern Studies*, Vol. 24, January, Nr. 1, 3-24. <https://doi.org/10.1080/00263208808700726>
- Dietrich. (1997a). Muhammed Ahmed. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 8. M.E.B. EAÜ Güzel Sanatlar Fakültesi, 491-493.
- Dietrich, Ernst Ludwig. (1997b). Osman, Abû Bakr Digna. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. M.E.B. EAÜ Güzel Sanatlar Fakültesi, 425-427.
- Ebû Selim, Muhammed İbrahim. (1989). *el-Hareketü'l-Fikriyye fi'l-Mehdiyye*. Hartum: Dâru Câmia'tu'l-Hartum li'n-Neşr.
- Engin, Vahdettin. (2017). *Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- el-Ensârî, Abdülhamid İsmail. (1994). Ehlü'l-Hal ve'l-Akd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 539-541.
- Eraslan, Cezmi. (1994). II. Abdülhamid'in Hilâfet Anlayışı. *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*. 27-29 Mayıs 1992. İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi. Ayrı basım, 93-105.
- Farah, Caesar E. (2008). *Abdulhamid II and the Muslim World*. İstanbul: İSAR Foundation Publications.
- Findley, Carter Vaughn. (2010). *Turkey, Islam, Nationalism, and Modernity*. New Haven & London: Yale University Press.
- Gilbert, Erik; Jonathan T. Reynolds. (2016). *Dünya Tarihinde Afrika Tarihöncesinden Günümüze*. Çev. Mehmet Demirkaya. İstanbul: Küre Yayınları.
- Georgeon, François. (2006). *Sultan Abdülhamid*. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.
- Harb, Muhammed. (1996). *es-Sultan Abdülhamid es-Sâni Âhîru's-Selâtini'l-Osmaniyyin el-Kibar*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem.
- Hourani, Albert. (1983). *Arabic Thought in the Liberal Age 1789-1939*. Great Britain: Cambridge University Press.
- Holt, P. M. (1958). *The Mahdist State in The Sudan 1881-1898*. Oxford: The Clarendon Press.
- Holt, P. M. (1961). *A Modern History of the Sudan from the Funj Sultanate to the Present Day*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- <https://www.mfa.gov.tr/sudan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, 03.03.2022.
- Hunwick, John O. (2005). Muhammad Ahmad. *Encyclopedia of Religion*. C. 9. (Ed. in Chief: Lindsay

- Jones). Macmillan Reference USA. United States of America: Thomson Gale, 6228-6229.
- İbrahim Fevzi Paşa. (1319). *Kitabu's-Sudan beyne yedeyi Gordon ve Kitchener*, C. 1. Y.y.
- Kâmil Paşa. (1329). *Hâtrât-ı Sadr-ı Esbak Kâmil Paşa Cild-i Evvel Hâtrât-ı Siyasiyat, Der Ahd-i Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni*. Konstantiniye: Matbaa-i Ebuuzziya.
- Karal, Enver Ziya. (2011). *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876 – 1907*. C. 8. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2005). *İslâm'ın Siyasallaşması*. Çev. Şiar Yalçın. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kavas, Ahmet. (2005). *Geçmişten Günümüze Afrika*. İstanbul: Kitabevi.
- Kavas, Ahmet. (2009). Sudan Osmanlı Dönemi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 461-466.
- Kızıltoprak, Süleyman. (2011). II. Abdülhamid ve Mısır'ın İngiliz İşgaline Karşı Bağımsızlık Mücadelesi. *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*. C. 5. Haz. Mehmet Metin Hülagü vd. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 69-93.
- Koloğlu, Orhan. (2005). *Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamit*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mazrui, Ali. (1992). *Afrikalılar*. Çev. Yusuf Kaplan. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Muhammed Mihri. (1326). *Sudan Seyâhatnâmesi*. İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsi.
- Orhonlu, Cengiz. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Osman Nuri. (1327). *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı Hayat-ı Husûsiyye ve Siyasiyyesi*. C. 2. İstanbul: Kitaphâne-i İslam ve Askeri.
- Osmanlı İdaresinde Sudan*. (2013). Prj. yön. Uğur Ünal. Yay. haz. Recep Karacakaya vd. İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Ortaylı, İlber. (2019). *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- O'fahey, R. Sean. (2009/2). Askıya Alınmış Sûfilik -Sudan Mehdisi ve Sûfiler-. Çev. Kadir Gömbeyaz. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 24, 97-112.
- Öz, Mustafa. (2005). Muhammed Ahmed el-Mehdi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 31. İstanbul: TDV Yayınları, 496-499.
- Özey, Ramazan. (2013). *Afrika Coğrafyası*. İstanbul: Aktif Yayınları.
- Roberts, J. M. (2016). *Dünya Tarihi*. C. II. Çev. İdem Erman, Tansu Akgün. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Rogan, Eugene. (2009). *The Arabs A History*. New York: Basic Books.
- Said Paşa'nın Hâtrâtı*. (1328). C. 1. Dersaadet: Sabah Matbaası.

- es-Sâvi, Abdülazîz Hüseyin, Câdeyn, Muhammed Ali. (1990). *es-Sevretü'l-Mehdiyyetü fi's-Sudan*. Y.y. Şirketü'l-Farabi.
- Serbestoğlu, İbrahim. (2014). *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Şelebi, Abdülvedûd İbrahim. (1979). *el-Usulu'l-Fikriyye li-Hareketi'l-Mehdiyyi's-Sudanî ve Da'vetîh*. Kahire: Dâru'l-Mearif.
- Şukayr, Naum. (1981). *Tarihu's-Sudan*. Thk. ve tkd. Muhammed İbrahim Ebû Selim. Beyrut: Dâru'l-Ceyl.
- Tekir, Süleyman. (2021). *Beyaz Harp Kafkas Cephesi-Sarıkamış Harekâtı-Teşkilat-ı Mahsusa Operasyonları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Trimingham, J. Spencer. (1965). *Islam in the Sudan*. London: Oxford University Press. Frank Cass & Co. Ltd.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (1988). Abdullah b. Muhammed et-Teâyişi. C. 1. İstanbul: TDV Yayınları, 121.
- Voll, John. (May, 1979). The Sudanese Mahdi: Frontier Fundamentalist. *International Journal of Middle East Studies*. Vol. 10. No. 2. Cambridge University Press, 145-166.
- Warburg, Gabriel. (May, 1995). Mahdism and Islamism in Sudan. *International Journal of Middle East Studies*. Vol. 27. No: 2. Cambridge University Press, 219-236.
- Yasamee, F. A. K. (1996). *Ottoman Diplomacy Abdülhamid II and the Great Powers 1878-1888*. İstanbul: The Isis Press.
- Yasamee, F. A. K. (1990). The Ottoman Empire, The Sudan and The Red Sea Coast 1883-1889. *Studies on Ottoman Diplomatic History V*. Ed. Selim Deringil and Sinan Kunalalp. İstanbul: The Isis Press, 87-102.
- Yazıcı, Serkan. (2019). Osmanlı Devleti (1699-1923). *Türk Tarihi ve Kültürü*. (Ed. Muhammed Bilal Çelik). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Sultan II. Abdülhamid ve Sudan Mehdisi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Extended Abstract

The administration in Sudan, which started in 1820 and continued until 1881 during the reign of Kavalah Mehmed Ali Pasha, the Egyptian Governor of the Ottoman Empire, was named "al-Turkiyya" by the Sudanese. With the outbreak of the Mahdi Revolt in 1881, the process of breaking off Sudan from the Ottoman Empire began. Meanwhile, England, which occupied Egypt in 1882, then turned to Sudan. On the other hand, Sultan Abdulhamid II followed a very cautious policy in the face of developments. In this study, first of all, the view of the leader of the Mahdi Revolt, Muhammad Ahmad, towards the Ottoman State and Sultan Abdulhamid II, is examined, and

the movement of the Mahdi until his death (1885) is discussed. Secondly, Abdulhamid II's attitude towards the Mahdi Movement and Bâbiâli's policy on this issue have been examined and evaluated.

Issues such as oppressive administration in Sudan, heavy taxes, prohibition of the slave trade, assignment of Christians in administrative affairs, and establishment of a Catholic mission in Khartoum were cited as the cause of the Mahdi Revolt. The increasing British influence in Sudan had a triggering effect on the rebellion. Muhammad Ahmad declared that he was the Mahdi at the end of June 1881 and gathered a significant number of supporters. According to them, Allah chose Muhammad Ahmad as the Mahdi and the Prophet Muhammad appointed him as the Mahdi. Thus, the Ottoman caliphate lost its validity. "Waliyyu'l-amr" (leader, caliph) was Mahdi Muhammad Ahmad from now onward. The Mahdi claimed that they would conquer Sudan first, then Egypt, Mecca, Syria and Istanbul. The Governor-General of Sudan, Mehmed Rauf Pasha, asked Muhammad Ahmad to renounce his claim to being the Mahdi. When he refused, soldiers were sent to him. A series of clashes took place between the Ottoman-Egyptian forces and the Mahdi forces and the Mahdi won almost all of these wars.

After the occupation of Egypt, the British presence in Sudan began to be felt more and more every day. This time, the Mahdi Movement has turned into a struggle for homeland defense and freedom against the British. Although William Hicks defeated the Mahdi forces in April 1883, the Mahdi continued to have successful results against the British in the following wars. Employed as the governor-general of Sudan, Gordon arrived in Khartoum in February 1884. Gordon lost the war entered with the Mahdi. Mahdi forces won a great victory and captured Khartoum in January 1885. The Mahdi died on June 22, 1885, shortly after he founded his state. Upon his death, Abdullah bin Muhammad al-Taâyishî, replaced him, but England did not give up. al-Taâyishî, was killed during the battle with the British in Kordofan (1899). After this date, British-Egyptian joint administration started in Sudan under British control.

Abdulhamid II did not worry too much about the Mahdi Movement until Othman Digna, an ally of the Mahdi, carried the rebellion to eastern Sudan in the summer of 1883. He drew a parallel between the Urabi Movement and the Mahdi Movement in Egypt and thought that the aim of the Mahdists was to establish an Arab government. In other words, the rebellion was seen as a challenge to the Ottoman Empire's control in Arabia and the Ottoman caliphate. The prevailing opinion in the Ottoman government was that the movement was planned by England and that the Mahdi was acting in line with the British ambitions.

When the rebellion expanded, the Egyptian Khedive requested volunteer soldiers from Sultan Abdulhamid II to suppress the rebellion. However, the Sultan did not take kindly to this offer. Abdulhamid II also stayed away from British offers of a joint military operation against the Mahdi in Sudan. If it were not for the British, he could have solved the Mahdi problem by using the influence of the caliphate. Military intervention, on the other hand, could only come into question after the British withdrawal from Egypt. The Ottoman Empire carried out some diplomatic activities for the solution of the Egyptian issue and the Mahdi issue. However, since Abdulhamid II was worried that the Mahdi Movement would spread to Arabia by crossing the Red Sea, the state of emergency was constantly maintained in the Hejaz and some measures were taken against the Mahdi in the Hejaz Province.

Sultan Abdulhamid II did not consider a military operation appropriate in Africa against the Mahdi. Because he thought it would be good for the British. Moreover, such an attempt could seriously damage his caliphate title, and create an opportunity for other European powers to intervene in the region. Moreover, the military and economic means available to the state were insufficient. The security of the state was important to the Sultan and he did not want to drag the Muslims into a different adventure. As a result, Muhammad Ahmad, claiming that he would revive Islam, took Abdulhamid II against him and dragged the Sudanese into a controversial struggle for the future. On the other hand, the Caliph-Sultan Abdulhamid II, considering that Mahdi is a rebellious but Muslim leader, did not approach to a harsh intervention against him.

Alanya Müzesi'nden Urartu, Lydia Ve Phrygia Dönemleri'ne Ait Bir Grup Demir Çağı Çanak Çömlek Ve Altlıkları Üzerine Değerlendirme

An Evaluation on Stands and a Group of Iron Age Pottery Belongs to Urartian, Lydian and Phrygia Period from Alanya Museum

Hatice ERGÜRER¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 10.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 04.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1114916

Atıf / Citation: Ergürer, H., (2022). "Alanya Müzesi'nden Urartu, Lydia ve Phrygia Dönemleri'ne Ait Bir Grup Demir Çağı Çanak Çömlek Ve Altlıkları Üzerine Değerlendirme" ODÜSOBİAD 12 (2), 851-886
Doi: 10.48146/odusobiad.1114916

Öz

Anadolu toprakları jeopolitik ve stratejik konumu gereği prehistorik dönemlerden günümüze değin birbirinden zengin çok sayıda kültüre ev sahipliği yapmıştır. Bu kültürlerin, tarihi dönemler boyunca yaşadıkları siyasi çekişmeler ve sosyo-ekonomik değişimler ise bir dönemin sonlanmasına neden olurken yeni bir dönemin başlangıcına da zemin hazırlamıştır. Nitekim bu kültürel döngü, MÖ 1190'larda Büyük Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışı ve akabinde başlayan Demir Çağlar'da da izlenebilmektedir. Doğu'da Urartu, batıda Phrygia ve Lydia, güneydoğuda Geç Hitit Devletleri'nden Orta ve Yeni Asur Krallıklarına kadar birçok kültürle harmanlanan Demir Çağı MÖ 1190-330 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Çalışma konumuzu bu 850 yıllık zaman dilimin Orta ve Geç Demir Çağı'na ait çanak çömlek buluntuları oluşturmaktadır. Bu bağlamda büyük çoğunluğu Burdur ve Isparta Bölgeleri'nden satın alma yoluyla Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne oradan da Alanya Müzesi'ne kazandırılan toplam 27 adet seramik incelenmiştir. Her bir seramik kendi dönemleri içerisinde kronolojik ve tipolojik olarak sınıflandırılmış, benzer örnekler ile karşılaştırılarak bilimsel anlamda tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alanya Müzesi, Demir Çağ, Seramik, Urartu, Lydia, Lydion, Black on Red (Kırmızı Üzerine Boyalı), İki Renkli Boyanmış seramikler

Abstract

Thanks to its geopolitical and strategic location, Anatolia has hosted numerous rich cultures from the prehistoric eras up until today. While the political conflicts and the socio-economic changes that these cultures experienced throughout history caused the end of an era, they also laid the groundwork for the beginning of a new era. As a matter of fact, this cultural cycle can also be seen in the collapse of the Great Hittite Empire in 1190 BC and the

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Karaman, e-mail: h.ergurer@kmu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2005-321X

Iron Ages that began after the collapse. Blended with numerous cultures from Urartian's in the east, Phrygians and Lydian's in the west, Late Hittite Empires in the southeast to Middle Assyrian Empire and Neo-Assyrian Empire, Iron Age is dated between 1190-330 BC. Pottery findings belonging to the 850-year period, which consists of the Middle and Late Iron Ages, constitute the subject of our study. In this context, 27 pieces of ceramics, most of which were brought to the Museum of Anatolian Civilizations by purchasing from Burdur and Isparta regions and from there to Alanya Museum, were examined. Each ceramic was classified chronologically and typologically within its own period and was attempted to be introduced scientifically by comparing it with similar samples.

Key Words: Alanya Museum, Iron Age, Pottery, Urartian, Lydian, Lydion, Black on Red, Bicrome Painted Pottery.

Giriş

Anadolu'nun en güçlü uygarlıkları arasında yer alarak adını tarih sahnesine yazdıran Hititler'in, MÖ 12. yüzyıl dolaylarında yıkılışı Tunç Çağlar'ın sonlanmasına neden olurken, yeni bir çağında perdelerini aralamıştır. Gerek kültürel gerekse sosyo-ekonomik anlamda bir önceki çağdan farklı bir Görsel sergileyen bu dönem, Demir Çağı olarak tanımlanmış ve yaklaşık 850 yıllık bir zaman dilimine yayılmıştır.

Çalışma konumuzu, söz konusu bu uzun soluklu zaman diliminin, Orta Demir Çağı'na (MÖ 9-7. yüzyıl) tarihlendirilen, 4 adet Urartu parlak perdahlı, kırmızı astarlı çanak çömleği ile Geç Demir Çağı'nı (MÖ 7-4. yüzyıl) başlarına ait 3 adet kırmızı üzerine siyah boyalı (*Black on Red*) kapları, 16 adet Lydion ile 4 adet altlıktan oluşan çanak çömlekleri oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında, büyük çoğunluğu Burdur ve Isparta Bölgeleri'nden satın alma yoluyla Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne oradan da Alanya Müzesi'ne kazandırılan toplamda 27 adet tüm kap değerlendirilmiştir². Değerlendirilmeye alınan kaplar, dönem ve form özellikleri ışığında kronolojik olarak sınıflandırılmıştır. Söz konusu seramiklerin teknik, form ve bezeme özellikler ele alınarak seramik tipolojisi oluşturulmuştur. Ardından her bir kap kendi dönemi içerisinde benzer örnekleriyle karşılaştırılarak tarihlendirilmiş ve bilim dünyasına tanıtılmak amacıyla yayına hazırlanmıştır.

Urartu Dönemi Parlak Kırmızı Astarlı Çanak Çömlekleri

Dönemin en önemli siyasi ve askeri güçlerinden bir olan Asur Krallığı'nın MÖ 9. yüzyıl ortalarıyla bölgedeki gücünü arttırması, buradaki küçük yerel beyliklerin Asur'a karşı birleşmesini zorunlu kılmıştır. Asur yazılı kaynaklarında isimlerine rastlanılan bu beylikler, "Uruadri - Nairi Konfederasyonu" adı altında birleşerek MÖ 9. yüzyılın ilk yarısında yaklaşık 200 yıldan fazla sürecek olan bir medeniyetin temelini atmışlardır (Çilingiroğlu, 1997:21-33; Erzen, 1992:25; Piotrovskii, 1969:45; Tarhan, 1980:70; Zimansky, 1998:27-28). Doğu Anadolu'nun dağlık topoğrafyası ve zorlu iklim koşullarına rağmen bölgede merkezleşmiş bir devlet kurmayı başaran Urartu Krallığı, batıda Fırat Nehri, güneyde Toros Dağları, doğuda Urmiye Platosu, kuzeydoğuda Kura Çöküntüsü'ne kadar uzanmaktadır (Çilingiroğlu, 1997:4).

² Alanya Müzesi'ndeki makale konumuzu oluşturan malzemenin değerlendirilmesine imkân sağlayan aynı zamanda çalışma sürecimiz boyunca, hiçbir desteklerini bizden esirgemeyerek gerek çizimler gerekse fotoğraflamalar için gereken tüm uygun ortamı sağlayan başta Alanya Müze Müdürü Seher Türkmen'e, müze uzman arkeologlarından Gülcan Demir, Belgin Savaş ve Faruk Yılmaz'ın ve doktora öğrencimiz Mustafa Yıldızlı'ya teşekkür ederim.

Van Gölü kıyısında, başkent Tuşpa merkezli kurulan krallık, mimariden metal işçiliğine değin uzanan geniş bir yelpazede eserler üreterek, kültürlerini karakterize eden birçok yeniliğe de imzalarını atmışlardır. Bunlar içerisinde Urartu karakterini yansıtan en önemli malzeme gruplarından birini çanak çömlekler oluşturmaktadır. Bölgenin Orta Demir Çağı'na ait çanak çömlek geleneği göz önünde bulundurulduğunda “Urartu çanak çömleği” olarak nitelendirilebilecek parlak kırmızı astarlı malların en iyi tanımlanabilen malzeme grubunu oluşturduğu anlaşılabilmektedir (Erdem & Konyar, 2011:268-269). Ancak farklı renkli hamur ve biçimlerde yapılan ve daha çok günlük işlerde veya çeşitli katı ve sıvı maddeleri depolamakta kullanılan büyük boyutlu ve mutfak gereçlerini oluşturan malların oranı kırmızı aşıklılara oranla çok daha fazladır (Yiğitpaşa, 2011:123, 2016:409-434).

Doğu Anadolu'da Urartu kültürü ile ortaya çıktığı bilinen “parlak kırmızı astarlı mallar”, ilk kez C. Burney tarafından tanımlanmıştır (Burney, başlangıçta bu çanak çömlekleri Toprakkale'de çok sayıda ele geçtiği için “Toprakkale Ware” olarak tanımlamıştır. Ancak, daha sonraki yıllarda gerek İran gerekse Van bölgesinde gerçekleştirdiği yeni araştırmalarda, bu mal grubu “Red Polished Ware” veya “Urartian Red Polished Ware” olarak tanımlamıştır (Burney, 1957:42, 1973:164; Burney & Lang, 1971:129). Burney'in yapmış olduğu bu tanımlama, günümüz söz konusu çanak çömlekleri üzerine yapılan araştırmalarda da en çok tercih edilen tanımlama olmuştur. Kroll, bu çanak çömleği “Palast Ware/Saray Malı” olarak isimlendirirken, Tarhan ve Sevin “Vannic Sherds” ve “Bianili Ware/Bianili Seramiği” olarak tanımlamıştır (Kroll, 1976:9; T. Tarhan & Sevin, 1976:291-292). Daha çok yönetici sınıfı içine alan Urartu iç kale yani sitadellerinde yapılan kazılarda yoğun olarak ele geçen bu çanak çömleklerin, elit kesim için üretilmiş olabileceği düşünülmektedir (Erdem & Konyar, 2011:270). Krallığın merkezi olan Van Gölü Havzası'ndan uzaklaştıkça bu çanak çömleklerin kalitesinin de düştüğü ifade edilmektedir (Çilingiroğlu, 1997:134; Yiğitpaşa, 2011:123).

Parlak, kırmızı astarlı Urartu çanak çömlekleri kahverengi, kırmızı ve grimsi siyah tonlarda kil rengine sahip olup genellikle ince kum katkılı veya katkısız olabilmektedir. Kap yüzeyleri, kalın bir astar ile kaplanmış ve kaliteli perdahlama yöntemi ile oldukça parlak bir görünüm yaratılmıştır (Erdem & Konyar, 2011:270). Perdah uygulaması, genellikle fırınlanma öncesi yapılmakta ancak fırınlanma sonrası perdahlanmış kapların varlığı da bilinmektedir (Belli, 2003:138). Urartu kırmızı astarlı (Bianili) mlları olarak adlandırılan kapların hamuru iyi elenmiş kil, genellikle de ince ve orta kum katkısı ile hazırlanmıştır. İnce hamurluların katkı maddeleri ya arındırılmış ya da iyice yoğurularak bunların kaybolması sağlanmıştır. Günlük kullanım kaplarında çoğunlukla orta ve kaba kum katkı tercih edilmiştir. Açık formlu kaplarda hem iç hemde dış yüzey astarlanmışken, kapalı formlarda özellikle boyunlu ve boyunsuz çömleklerde ve testilerde kabın iç kısmı ve dış yüzeyi astarlanmıştır. Kırmızı astarlı ve perdahlı Bianili seramikleri çok özenli bir işçiliğin ürünüdür. Kabın fonksiyonuyla ilişkili olarak söz konusu mal grubu kaliteli ve yüksek bir teknikte üretilmiştir (Yiğitpaşa, 2011: 123, 2016:409-434). Ayanis Kalesi'nden ele geçen parlak kırmızı astarlı Urartu çanak çömleği üzerinde inceleme yapan Kozbe, kapları perdahlama kalitesine göre ikiye ayırmış ancak az sayıda da olsa perdahsız örneklerin var olduğundan da söz etmiştir (Kozbe et al., 2001:86-87). Batmaz, büyük çoğunluğu çarkta üretilen bu çanak çömleklerde, kırmızı rengin tercih edilme sebebini, bölgenin volkanik özelliğinden kaynaklı toprakta yüksek oranda bulunan demir cevheri ile açıklamaktadır (Batmaz, 2020:82-83). Nitekim bu konu üzerine yapılan kimyasal analizler ve etnoarkeolojik çalışmalar

da bu görüşü desteklemektedir (Batmaz, 2019:34-60; Batmaz & Özkan, 2017:159). Ağırlıklı olarak yonca ağızlı testi, çanak ve tabak gibi formlara uygulandığı görülen kırmızı perdahlı malların, merkeze bağlı büyük atölyelerde seri olarak üretildiği düşünülmektedir (Kapmeyer, 2005:332). Özellikle yonca ağızlı testilerin boyundan gövdeye geçiş kısmında rastlanan ve daha çok metal eserlerde karşılaşılan, plastik görümlü bağlantı yerleri, bu kapların metale öykülenerek üretildiklerini göstermektedir (Kapmeyer, 2005:313; Piotrovskii, 1967:75; Van Loon, 1966:32). Bununla birlikte, kapların kaide, boyundan gövdeye veya kulptan gövdeye geçiş kısımlarında bazen de kulp üzerinde, ağırlıklı olarak baskı tekniği kullanılarak yapılmış bitkisel ve geometrik şekillere rastlanmaktadır. Bu çalışma içerisinde değerlendirilen yonca ağızlı bir testide de karşılaştığımız söz konusu şekiller, Z. Derin'e göre kabın üretildiği atölyeye veya çömlekçi ustasına işaret etmektedir(Derin, 1999:81). Fakat şekillerden bazılarının ölçü ve içerikle ilişkili olabilecekleri de düşünülmektedir (Payne, 2001).

Görsel 1. Urartu Parlak Kırmızı Astarlı Kaplar

Bu makale kapsamında Urartu Dönemi'ne ait parlak kırmızı astarlı 4 adet kap incelenmiştir. Bu kaplardan ikisini sığ çanak/tabak (**Görsel 1 a**) ve çanak (**Görsel 1 b**), diğer ikisini ise yonca ağızlı testiler (**Görsel 1 c-d**) oluşturmaktadır. Kapların tümü iyi fırınlanmış olup, ince katkılı hamur özelliğine sahiptir. Hamur renkleri 5 YR 4/6 ile 5 YR 6/4 arasında değişen sarımsı kırmızı tonlardadır. Yüzeyleri oldukça kaliteli perdahlanmış koyu kırmızı astarlıdır. Açık form grupları arasında yer alan yayvan gövdeli, ince halka kaideli **Görsel 1 a**'daki örneğimiz, içe çekilerek kalınlaştırılmış ağız kenarına sahip olup, ağzın hemen alt kısmında bir oluk bulunmaktadır. Diğer örneğimizi oluşturan **Görsel 1 b**'deki çanak ise basit düz ağız kenarlı ve yarı küresel gövdelidir. Düz bir kaideye sahip örneğin, yüzeyinde yoğun bir kalker tabakası göze çarpmaktadır. Urartu yerleşmelerinde sıkça karşılaşılan formlar arasında yer alan **Görsel 1 a ve b**'deki kapların hem form hem de mal özellikleri açısından paralel örneklerine Ayanis (Erdem & Konyar, 2011:270-281, fig. 1/c-d, fig. 3/f, fig. 6/b; Kozbe et al., 2001:132, 137, pl. I/20, 21, 26, 27; pl.VI/12), Toprakkale (Kapmeyer, 2005:317, abb. 3/T-9551), Karagündüz Höyüğü (Sevin et al., 1999:856-857, res. 18/2) ve Van Kalesi Höyüğü'nde rastlamak mümkündür (Konyar et al., 2011:222). Bununla birlikte İran'ın kuzeybatısında yer alan Bastam'da (Kroll, 1970:80, çiz. 10, 81, 1972:295, 1988:174, taf. 39/4) da benzer örnekler görülebilmektedir. Kırmızı perdahlı Urartu çanak çömleklerinin birçok merkezde MÖ 8. yüzyıldan önceki tabakalarda ele geçmemiş olması, bunların kullanımının MÖ 8. yüzyıldan itibaren yayınladığını ortaya koymaktadır (Erdem & Konyar, 2011:272). Ancak gerek Ayanis ve Toprakkale gerekse Bastam'dan ele geçen benzer örneklerin MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilmesi, bizim örneklerimizin de MÖ 7. yüzyıl aralığına ait olması gerektiğini göstermesi açısından önemlidir.

Yine Urartu kırmızı perdahlı çanak çömlekleri arasında en sevilen form gruplarından bir diğeri yonca ağızlı testilerdir. Ayanis'te bir depo odasında (13 nolu) ele geçen kırmızı perdahlı malların neredeyse yarısını yonca ağızlı testilerin oluşturması, söz konusu deponun ve dolayısıyla içindeki malzemenin elit kesime hizmet eden günlük servis kapları olduklarını göstermektedir. Aynı zamanda bu depo içerisinde kuşbaşı ve çizme biçimli iki kült kabının da bulunması, hem mekânın hem de burada ele geçen yonca ağızlı testilerin dini bir amaca hizmet etmek için üretilmiş olabileceğini düşündürmektedir (Erdem, 2014:148-149, res. 3-4). Günlük kullanım kapları olmalarının yanı sıra, ölü hediyesi olarak bırakılan bu kapların, gömü işleminde de kullanıldıkları Dilkaya (A. Çilingiroğlu & Derin, 1992: res. 8-9) ve Adilcevaz (Öğün, 1982: abb. 22) kazılarında urne olarak ele geçen yonca ağızlı testilerden bilinmektedir. Çalışmada iki örnekle temsil edilen yonca ağızlı testiler (**Görsel 1 c-d**), ince boyunlu, şişkin gövdeli ve ince halka kaidelidir. Oval kesitli kulplara sahip örneklerimizde, boyundan gövdeye geçiş kısımlarında, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, plastik görümlü bağlantı yerleri mevcuttur. **Görsel 1 c**'deki örneğimiz daha uzun bir boyun, şişkin yuvarlak bir gövde ve daha büyük bir boyuta sahipken, **Görsel 1 d**'nin karın çapının yüksekliğinden fazla olması onun daha basık bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. Diğer yandan **Görsel 1 c**'de kulpun gövdeye bağlantı yerinin hemen altında, dört yapraklı bir rozetten oluşan atölye veya çömlekçi işaretinin varlığı dikkati çekmektedir. Urartu kırmızı perdahlı çanak çömleklerinin birçoğunda karşımıza çıkan ve farklı şekiller yansıtan bu işaretlerin, baskı veya kazıma olmak üzere iki şekilde, fırınlama öncesinde yapıldıkları bilinmektedir (Derin, 1999:81-89). Baskı tekniği ile yapıldığı açık olan bizim **Görsel 1 c** örneğimizle benzer işaretli çanak çömleklere

Çavuştepe (Payne, 2001:1-2), Yukarı Anzaf (Sivas, 1998:lev. 43/c, I), Van Altıntepe Nekropolü (Yiğitpaşa, 2011:148, lev. II/1), Ayanis (Erdem, 2013:pl. 8/a, c, d) ve Van Höyüğü'nde (Derin, 1999:fig. 12; Van Nekropolü için çiz. 1, Van Höyüğü çiz. 2) rastlanmaktadır. Urartu'da yaygın bir kullanım gören söz konusu tek kulplu yonca ağızlı testilerin, gerek form gerekse mal özellikleri açısından çok sayıda benzeri ise Erzincan Altıntepe (Emre, 1969:res. 16, lev. III/1), Toprakkale (Erzen, 1976:lev. XV/3), Ayanis (Erdem, 2013:208, pl. 2/a, 2014:152, res. 3; Kozbe et al., 2001:pl. II/4-13), Yoncatepe (Ayyıldız, 2006: lev. XV/1-2), Adilceviz (Bilgiç & Ögün, 1967:49, res. 6; Ögün, 1982:231, abb. 22 a-b), Karagündüz (Sevin, 1999:fig. 8/ 3-4), Ağrı/Hamur (Yılmaz, 2019:496, fig. 2/10, 12, 13-15), Karmir-blur (Piotrovskii, 1952:fig. 15-16, 1969:fig. 49-50), Bastam (Kleiss, 1980:pl. 33, fig. 2; Kroll, 1970:80-81, fig 1/7, fig. 2/6, 1988:168, 9-10) ve Hasunlu (Kroll, 2010:32, fig. 6) gibi yerleşimlerde izlenebilmektedir. Urartu parlak kırmızı astarlı kaplar üzerindeki çömlekçi işaretlerine yönelik yapılan incelemeler, bu uygulamanın II. Rusa dönemiyle yani MÖ 7. yüzyıl ortalarıyla başladığını ortaya koymaktadır (Derin, 1999:94; Kozbe et al., 2001:105). Bu bilgiler ve benzer örnekler ışığında **Görsel 1 c** ve **1 d**'nin MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilmesi uygun olacaktır.

Black on Red (Kırmızı Üzerine Siyah Boyalı) Çanak Çömlekler

Literatürde *black on red* (*kırmızı üzerine siyah boyalı*) olarak tanımlanan seramikler, yerel olarak üretilmiş en yaygın boya bezeme stili olarak kabul edilmekte, Doğu Akdeniz, Anadolu ve Yunanistan gibi bazı üretim merkezlerine sahip bölgelerden ithal edildiği düşünülmektedir (Gürtekin-Demir, 2011:359). Geniş bir coğrafi alanda dağılım gösteren, söz konu boya bezeme geleneğinde, form repertuarı ve süsleme unsurlarının bölgesel farklılıklar yansıttığı bilinmektedir. Üretim merkezi konusu hala tartışmalı olan bu kapların, Kilikya Bölgesi'nde ele geçen örneklerinin yerel ve Kıbrıs kökenli oldukları Schreiber tarafından ileri sürülmektedir (Schreiber, 2003:307-308). Mellart'a göre, bu boya bezeme tekniği, yerel Anadolu üretimi olup ilk kez MÖ 8. yüzyılda görülmektedir (Mellaart, 1955:123). Greenewalt ise Anadolu'da üretilen *black on red* seramiklerin üretim merkezi ve tarihlerini kesin hatlarla belirlemenin zor olduğunu ancak Burdur batısındaki bir yerde üretilmiş olmasının muhtemel olduğunu ifade etmektedir (Greenewalt, 1973:114). Ayrıca, araştırmacı bu seramiklerin MÖ 8. yüzyıla kadar indiği görüşündedir. Gürtekin, Lidya *black on red* seramikleri üzerine yaptığı çalışmada, bu boyalıları süsleme unsurlarına göre iki gruba ayırarak tarihlemektedir (Gürtekin-Demir, 2011:368-367). Ona göre, Anadolu Demir Çağı'nda MÖ 8-6. yüzyıl aralığında yaygın bir boya bezeme geleneği olan bu süsleme unsurlarının, geometrik motif ağırlıklı erken örnekleri MÖ 8-7. yüzyıl, linear stilde yapılış ve daha çok şerit/bantlar ve meander motiflerden oluşan geç örnekleri ise MÖ 7-6. yüzyıl arasında verilmektedir. Orta Anadolu Bölgesi'nin önemli Demir Çağı merkezlerinden biri olan Boğazköy Büyükkale'de ele geçen *black on red* seramikler ise MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilirken (Bossert, 1963:63), Dupre, Porsuk Zeyve Höyük'te tespit edilmiş ithal *black on red*'lerin MÖ 7. yüzyıl sonlarına ait olduğu görüşündedir (Dupre, 1983:112). Sams, Gordion'da ele geçen Güneybatı Anadolu'ya özgü ithal *black on red*'leri MÖ 6. yüzyıla verirken (Sams, 1979:13, fig. 10), Henrickson se bunların ilk kez Gordion'un Orta Phryg tabakasıyla (YHSS 5 MÖ 700-550) birlikte görülmeye başladığı görüşündedir (Henrickson, 1993:131-139, fig. 16/11-14); Genz Orta Anadolu Demir Çağı kronolojik dizininde Geç Demir Çağı'nı başlangıcını MÖ 8. yüzyıl sonu 7. yüzyıl başlarına vermektedir. Bkn.(Genz, 2011:349). Yukarıdaki verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Anadolu'nun yerel seramik geleneğinin bir devamı

niteliğindeki *black on red* boyalı seramiklerin kronolojisi konusundaki genel görüş, MÖ 8-6. yüzyıl aralığına tarihlendirilmesi gerektiği yönündedir. Birçok güvenilir stratigrafiye sahip merkezlerde Orta Demir Çağı tabaklarıyla kendini gösterdiği açık olan bu boya bezeme stiline, Geç Demir Çağı'nın başlarına kadar sevilerek üretildiğini söylemek mümkündür.

Kırmızı üzerine mat siyah boya kullanılarak bezemelerin uygulandığı bu teknikte, kapların yüzeyi ya tamamen kırmızı bir astarla kaplanmakta ya da astar uygulanmadan hamur renginde bırakılmaktadır (Gürtekin, 1998:22). Ancak her iki durumda da kap genellikle perdahlıdır. Çalışmamız içerisinde değerlendirilen *black on red* çanak çömleklerin de yüzeylerinin astarlandığı ve perdahlandığı gözlenmektedir. Oldukça iyi fırınladıkları anlaşılan örneklerimizde hamur 2,5 YR 7/6 ile 10 R 5/6 arasında değişen kırmızı renktedir. Tümü ince nitelikli olup, kireç, kum ve mika katkılıdır.

Black on red kaplar içerisinde inceleyeceğimiz ilk formu sıg bir çanak/tabak oluşturmaktadır (**Görsel 2 a**). Çanağın dik ve düz olan ağız kenarı içe kalınlaştırılmış olup keskin geçişli yayvan bir gövdeye sahiptir. Halka kaideli kabın, iç kısmının ve ağzın hemen dış kenarının çizgisel motiflerle dekore edildiği görülmektedir. Ayrıca kaide etrafına da uygulanmış kalın bir şerit motif dikkati çekmektedir. Dekorasyon 5 YR 2,5/1 siyah mat boya kullanılarak yapılmıştır. Kabın iç kısmındaki merkezde içi dolu küçük bir daire ve bunun etrafında ise kalınca bir halka yer almaktadır. Bu halkanın devamında ise çizgisel üçlü spiral bantlar ve spiral bantların devamında ise daha kalın tekli bir halka motif bulunmaktadır. Çanağın ağız üzerinin ise yine çizgisel hatlara sahip dörtlü spirallerle çevrelendiği gözükmektedir. Kabın ağız kenarının dışına ise üç adet paralel yatay şeritler uygulanmıştır. Söz konusu kabın bezeme stili açısından çok sayıda benzeri başta Sardes (Greenewalt et al., 1994:31, fig. 35-36; Gürtekin-Demir, 2011:364, fig. 2, 367, fig. 3-4; Hanfmann, 1962:9, fig. 4; Ramage et al., 2021:pl. 196/HOB 696, pl. 203/HOB 720, 721). Ayrıca Lydia Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Ahlatlı Tepecik'te (Mitten & Yügrüm, 1974:28) ve Bintepeleler'deki iki tümülüs mezarda yapılan araştırmalarda da *black on red* seramikler ele geçmiştir (Bilgin et al., 1996:218, fig. 15/d), Ephesos (Kerschner, 2007:taf. 33/ 3-4), Daskyleion (Yeter, 2019:327, çiz. 41/148), Smyrna (Gürtekin, 1998:46, dn. 136), Tabae (Gürtekin-Demir & Polat, 2015:290, no. 24) ve Aphrodisias (Mierse, 1986:419) gibi batı Anadolu yerleşimleri dışında Gordion (Henrickson, 1993:fig. 19/8; Kealhofer & Grave, 2011:421, fig. 18.2./b13; Sams, 1979:13/10; Schaus, 1992:157-165, fig. 1/ 7-8, fig. 2/ 17-18, fig. 3/ 22, 24, 25, 34-37), Midas Şehri (Haspels, 1951: pl. 39/2, pl. 9/b-c), Boğazköy (Bossert, 1963: 62, abb. 8), Alacahöyük (Koşay & Akok, 1966:33, fig. 2), Porsuk (Dupre, 1983:240, pl. 99/268-270), Konya çevresi (Alp, 1979; Bahar, 1999b, 1999a; Summers, 1992), Can Hasan (French, 1964:132, fig. 7/1) ve Göllüdağ (Tezcan, 1992:26, res. 29) gibi Phrygia bölgesi içerisinde kalan yerleşimlerde de rastlanmaktadır. Adı geçen bu yerleşimler dışında yine Güneybatı Anadolu'daki yüzey araştırmalarında (Mellaart, 1955:pl. 3/41, 43, 46), Burdur Uylupınar Nekropolü'nde (Çokay-Kepçe, 2009:68, fig. 27 a-b, 28 a-b, 69, fig. 36 a-c, 37 a-b, 73, fig. 72 a-b), Kilikya ve çevresinde gerçekleşen kazılarda (Arslan, 2010:96; Darga, 1986:lev. X/a-b; Gjerstad, 1934:fig. 14/A; Hanfmann, 1963:fig. 70/512; Tufan & Girginer, 2020:444, fig. 2), Kıbrıs (Gjerstad, 1948:fig. XXXVII/6) ve Suriye'deki Al Mina (Taylor, 1959:76) gibi merkezlerde benzer linear stilde *black on red* seramikler bulunmuştur. Gürtekin, *black on red* kapların iç kısmına uygulanan linear stildeki spiral bant gruplarının, çok uçlu fırça yardımıyla yapıldığını ve bazen de spiral bantların alt ve üst sınırını belirlemek amacıyla daha kalın fırçaların kullanılabildiğini ifade etmektedir (Gürtekin-

Demir, 2011:371). Anadolu'da en erken izleri Kıbrıs-Kilikya *black on red* kapları üzerinde gözlenen bu stilin, Anadolu Demir Çağı'nda ortak bir seramik geleneği haline geldiği ve Kıbrıs-Kilikya etkili olduğu açıktır (Gürtekin-Demir, 2011:371). Ancak Lidya linear stildeki *black on red* seramikleri üzerinde izlenen bu stilin, Lidya'nın Kilikya Bölgesi ile doğrudan bir ilişkisinin olduğunu gösteren yeterli arkeolojik ve tarihsel veri olmaması nedeniyle yayılımının Anadolu'daki komşuları vasıtasıyla gerçekleşmiş olabileceği düşünülmektedir (Gürtekin-Demir, 2011:371-372).

Görsel 2 a örneğimizin hem form hem bezeme stili açısından nerdeyse yakın benzeri Sardes kazılarında ele geçmiştir (Greenewalt, 2010:442, no. 41). Yalnızca, Sardes örneğinde kap üzerine bezemenin uygulanış düzeni biraz farklılık yansıtmaktadır. **Görsel 2 a**'da kabın orta kısmına uygulanan çizgisel üçlü spiral bant grupları, Sardes örneğinde 7-8 tur dönen spirallerden oluşmakta, gövdeyle dudağın birleştiği yere uygulanan üçlü-dörtlü spirallerin, **Görsel 2 a**'da ağız üzerine yapıldığı görülmektedir. Diğer yandan Sardes örneğinde ağzın dış tarafında tek bir şerit göze çarparken, **Görsel 2 a**'da üçlü bir şerit uygulaması dikkati çekmektedir. Lydia'da birden fazla seramik üretim merkezinin var olduğu düşünülürse bezeme düzeninde görülen bu ufak farklılıklar şaşırtıcı gelmemelidir (Greenewalt, 1966:8). Greenewalt'ın, rituel yemeğine ait sunu tabağı olarak tanımladığı Sardes örneği, MÖ 575- 525 civarına tarihlendirilmektedir (Greenewalt, 2010: 125, 442, no. 41). Bu nedenle Sardes merkezli olmasa da civarındaki bir atölyede üretilmiş olması muhtemel **Görsel 2 a** örneğinin de belirtilen yüzyıl aralığına yerleştirilmesi muhtemel görülmektedir.

Görsel 2. Black on Red (Kırmızı Üzerine Siyah Boyalı) Kaplar

Bu grup çanak çömlekler içerisinde değerlendirilen bir diğer form ise yonca ağızlı bir testidir (**Görsel 2 b**). 10,5 cm yüksekliği bulunan testi oldukça küçük boyutlarda olup astarlı ve perdahlıdır. Hamur rengi açık kırmızımsı kahve tonlarında (5YR 6/4) ve ince kireç katkılıdır. Tek kulplu, ince nitelikli testinin yüzeyi, siyah boya ile bezenmiştir. Bezeme, kabın boyun kısmıyla kulpun gövdeye bağlandığı alanla sınırlandırılan panel içerisine yerleştirilmiştir. Üç bölüme ayrılan panelin ilk bölümü düzensiz iki paralel şeritle, hemen devamındaki alan ise iki paralel şerit arasına yerleştirilmiş yatay “ γ ” motifi ile dekore edilmiştir. Son panele ise düzensiz kalınlıkta çizgisel 7 paralel şerit yerleştirilerek dekorasyon tamamlanmıştır. Ayrıca kabın ağız ve kulp üzerinin de boyandığı görülmektedir. Ağız üzerinin boyanması esnasında kullanılan boyanın akışkanlığı, kabın ağızının dış kenarında oluşturduğu siyah sızıntıdan anlaşılabilir. Söz konusu yonca ağızlı testinin bezeme repertuarı açısından benzerlerine Sardes (Gürtekin-Demir, 2011:370, fig. 6; Gürtekin, 1998:lev. 15/ no. 49), Gordion (Sams, 1979:13, fig. 10; Schaus, 1992:157, fig.1/ 7-8), Boğaköy (Bossert, 1963:62, abb. 8), Can Hasan (French, 1964:fig. 7/1), Konya çevresi araştırmaları (Alp, 1979:329/b)) ve Karapınar yakınlarındaki Kıcıkışla Höyük'te (Arslan, 2001:abb. 1-2/ 1-3, 6, 8) rastlanmaktadır. Ancak **Görsel 2 b**'deki örneğimizin hem form hem de bezeme repertuarı ve stili açısından neredeyse birebir örneği ise Burdur Uylupınar Nekropolü'nde (Çokay-Kepçe, 2009: fig. 28b) bulunmuştur. Yine Burdur Uylupınar Nekropolü'nde ele geçmiş yerel akıtaçlı bir testi üzerinde de benzer kompozisyon yer almaktadır (Özüdoğru, 2020, 83) bulunmuştur. Hamur yapısı, form özellikleri ve bezeme stilinden Güneybatı Anadolu'ya özgü *black on red* lerden olduğu anlaşılan Uylupınar Necropolü örneği MÖ 7. yüzyıl sonu 6. yüzyıl başlarına tarihlendirilmiştir (Çokay-Kepçe, 2009: 42). Nitekim yukarıda benzer bezeme repertuarı sergileyen örneklerinde aynı kronolojik çerçeveye oturtulduğu görülmektedir. Aynı şekilde Gürtekin, Anadolu *black on red* kaplarda linear stildeki dar yatay bantlardan oluşan çizgisel motiflerin MÖ 6. yüzyılda yaygınlaştığını ifade etmektedir (Gürtekin, 2011: 371). Bu bilgiler ve Uylupınar örneği doğrultusunda **Görsel 2 b**'nin MÖ 7. yüzyıl sonu 6. başlarına tarihlendirilmesi yerinde olacaktır. Söz konusu linear sitilin gerek doğuda Phrygia ve Konya Ovası'na gerekse Pisidia'yı içine alan güneybatıdaki bölgelere dağılımının ise Lidyalılar vasıtasıyla gerçekleştiği düşünülmektedir (Gürtekin, 2011: 371).

Black on red kaplar içerisinde değerlendirilen son örneğimiz ise bir amphoradır (**Görsel 2 c**). Ağız kısmı kırık olan amphora, yüksek ince bir boyuna ve yuvarlak şişkin bir gövde yapısına sahiptir. Karından yatay iki kulpu bulunan kap, düz alçak kaidelidir. Hamur rengi kırmızımsı tonlarda, kireç, kum ve mika katkılıdır. Kabın yüzeyi mat siyah boya kullanılarak, geometrik ve çizgisel motiflerle dekore edilmiştir. Ağız kısmı kırık olduğu için orada bezemenin nasıl olduğu anlaşılabilir. Ancak, boyun kısmında uygulanan dördü paralel şeritler ve hemen bunun üzerinde ve altında görülebilen eğik yerleştirilmiş elips biçimli nokta dizileri, bu kısma motiflerin dönüşümlü yerleştirilmiş olma olasılığını güçlendirmektedir. Gövde de ise üstte beş sıra paralel ince şerit ve altta ise üç sıra halinde yerleştirilmiş kalın şeritlerle sınırlanmış alana ana motif olarak uygulanmış çoklu konsantrik daire dizisi yer almaktadır. Konsantrik dairelerin pergelle çizildiği, dairelerin merkezlerindeki pergel ayağı izinden anlaşılabilir. **Görsel 2 c**'deki amphoranın form açısından en erken örnekleri Grek (Desborough, 1952, pl. 4/1088, 904, Pl. 5) ve Kıbrıs Protogeometrik (Karageorghis, 1975, pl. IV/No. 3, pl. VI/No. 1, 5) ve Geometrik Dönem'den (Gjerstad, 1948, fig. V/14, fig. IX/20; Brown ve Catling, 1986, fig. IIIa/ 3)

bilinmektedir. Ayrıca Karia Bölgesi Geometrik Dönem (Bulba, 2010, taf. 51/LA1) kapları arasında da bu formu görmek mümkündür. Fakat **Görsel 2 c**'deki gibi kap gövdelerinin yatay şeritlerle sınırlandırılıp, oluşturulan alanın ortak merkezli konsantrik daire motifleriyle dekore edilmesi yalnızca Kıbrıs (Gjerstad, 1948; fig. XX/3, 4a-b) ve Kilikya'dan (Arslan, 2010, 51-75, res. 19a) bilinen bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, Kilikya Bölgesi'ndeki kaplarda yatay şeritlerden oluşan çizgi gruplarının *Kıbrıs White Painted* (Kıbrıs Beyaz Boyalıları) ve *Black on Red* seramiklerinin etkisiyle yapıldığı düşünülmektedir (Arslan, 2010: 75). **Görsel 2 c** örneğimiz ilk bakışta gerek formu gerekse motif türü ve kap üzerine uygulanış biçimi ile doğrudan Kıbrıs *black on red*'lerini anımsatmaktadır (Gjerstad, 1948, fig. XXVI/1). Ancak karından kulplu Kıbrıs *black on red* türü amphoralara bakıldığında, boynun daha geniş ve gövdenin ise daha basık, uzun ve oval biçimli olduğu görülmektedir. Kulplar daha ince ve itinalı yapılmıştır. Bu durum bezemelerin işlenişine de yansımakta olup, Kıbrıs örneklerinde ortak merkezli daireler ve yatay paralel şeritlerin titizlikle ve ince yapıldıkları görülmektedir. Öte yandan, Kıbrıs benzerlerine nazaran daha kaba bir işçilik yansıtan örneğimizin, boyun kısmına uygulanmış eğik elips biçimli nokta dizisi bezemesi ise Kıbrıs örneklerinde hiç bulunmamaktadır. Kıbrıs'ın homojen katkısız kil özelliği ve yukarıda ifade ettiğimiz farklılıklar göz önüne alındığında **Görsel 2 c**'nin Kıbrıs üretimi olmadığı açıkça söylenebilir. Bununla birlikte, **Görsel 2 c**'nin kil ve astar özellikleri Kilikya üretimi *black on red*'ler ile çok benzerdir (Hanfmann, 1963: 24-25; Arslan, 2010: 79). Kilikya'da *black on red* ve konsantrik dairelerle bezenmiş kapların MÖ 9-8.yüzyılda Kıbrıs'tan ithal edilmiş seramiklerin etkisiyle yerel olarak üretildikleri bilinmektedir (Hanfmann, 1963: 156). Ancak, Kilikya örnekleri üzerine yaptığımız incelemelerde **Görsel 2 c** örneğindeki gibi form, bezeme ve boyama tekniği açısından uyumun birlikte görüldüğü benzer bir amphora ile ne yazık ki karşılaşmamıştır. Bunda şu ana kadar söz konusu boya bezeme stili üzerinde yapılmış çalışmaların sayıca yetersiz kalmasının etkisi büyüktür. Dolayısıyla bu duruma Kilikya'daki çömlekçilerin söz konusu formu nadir üretmiş olabilecekleri olasılığı da eklendiğinde, yayınlarda benzerlerinin bulunamayışı normal bir durum olarak görülmelidir. Nitekim bu bezeme repertuarı Kilikya Bölgesi'ndeki *black on red* kaplarda şu an için görülmesi de, farklı form özelliklerine sahip diğer kaplarda görülebilmektedir (Hanfmann, 1963, pl 72/ 583; Arslan, 2010, lev. 6/ 67). Ayrıca örneğimizin boyun kısmında gördüğümüz ve yerel olduğunun en somut kanıtı olduğunu varsaydığımız elips biçimli nokta dizilerinin, Tarsus kaplarında (Hanfmann, 1963, pl 65/ 344, pl. 124/ 589) farklı stilde boyanmış örneklerinin var olması **Görsel 2 c**'deki amphoranın Kıbrıs etkili yerel Kilikya üretimi olma ihtimalini güçlendirmektedir. **Görsel 2 c**'deki amphora ile benzer paralel şerit ve ortak merkezli konsantrik dairelerden oluşan kombinasyonların Tarsus'ta MÖ 850- 750 yılları arasına tarihlendirilen Orta Demir Çağ tabakalarında ele geçmesi, bizim amphoranın da benzer tarih aralığına ait olmasını mümkün kılmaktadır.

Lydionlar

Anadolu Demir Çağı kültürleri arasında önemli bir yere sahip olan Lydialılar, MÖ 7-6. yüzyıl aralığında Batı Anadolu topraklarında 100 yıl kadar varlık gösterecek güçlü bir devlet kurmuşlardır (Greenewalt, 1995, 1175; Greenewalt, 2010a: 10). Krallığın sınırları kuzeyde Mysia ve Hellespontos Phrygiası, batıda İonya, güneyde Karia ve doğuda Phrygia bölgesine kadar uzanmaktadır (Gürtekin-Demir, 2021: 63). Bölgeye gelişlerinin MÖ II. Bin yıla kadar uzandığı düşünülen Lydialılar (Greenewalt, 2010a, 11; Greenewalt 2011: 1116), mimariden kuyumculuğa, para basımından çömlekçiliğe kadar birçok alandaki

özgün eserleri ile tanınmaktadır. Kültürün maddi kalıntıları içerisinde Lydia karakterini en iyi yansıtan buluntuların başında çanak çömlekler gelmektedir. Özellikle bu çanak çömlekler arasında ise *Lydion*'lar özel bir yere sahiptir.

Lydionlar üzerine en erken çalışma, 1898'de Samos'taki Batı Nekropolü'nde yirmiden fazla *lydion* bulan Boehlau (Boehlau, 1898: 145-146) tarafından yapılmıştır. Araştırmacı bunları bezeme ve gövde biçimlerine göre iki tipe ayırarak kökeninin Mısır olması gerektiğini ileri sürmüştür. Ardından 1910-1914 yılları arasında Butler, Sardes ve Nekropollerinde gerçekleştirdiği kazılarda çok sayıda *lydion* tespit etmiş (Butler, 1922: 80, III. 75 B, 150, III. 168) ancak bu kaplar üzerine ilk kapsamlı çalışmayı Rumpf gerçekleştirmiştir (Rumpf, 1921: 163-182, taf. V). Rumpf, MÖ 6-5. yüzyıl antik kaynaklarında **βακκαρίς** (bakcharis, baccar) ve **βρένθειον** (brentheion/brenthon) adı verilen ve Lidya'ya özgü olduğu belirtilen kozmetik maddesinin, bu kaplarda saklanmış olabileceğini ifade etmektedir (Rumpf, 1921, 166). Hoş kokulu bu ünlü Lydia kozmetik maddesinin bir parfüm, aromatik yağ, krem veya pudra olup olmadığı tam olarak bilinmemekle birlikte sıvı veya katı halde birkaç çeşidinin olduğu hem günlük kozmetik hem de tıbbi amaçlı kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Gürtekin-Demir, 2021: 65; Tıp alanında kullanımına dair bilgiler için aynı yayının 66-67. sayfasına bkn. Ayrıca **βακκαρίς** (bakcharis, baccar)'ların kullanımlarına yönelik daha detaylı bilgi için bkn. Temiz, 2007: 7-10). Aynı şekilde *lydion*ların ağırlıklı olarak yerleşim alanları ve nekropollerde bulunmaları, kozmetik içerikli **βακκαρίς'in** (bakcharis, baccar) gündelik yaşamda kullanımının yanı sıra ölü ritüellerinde de önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir (Temiz, 2007: 15-30; Greenewalt, 2010b, 205).

Lydion'un bir terim olarak kullanımı ise ilk kez MÖ 480'lerin hemen sonrasına tarihlendirilen Attika Kırmızı Figürlü bir Berlin stamnosu üzerinde karşımıza çıkmaktadır (Beazley, 1927, 349-350; Amyx ve Pritchett, 1958: 293, pl. 53/f-g). Hephaistion Ressamı'na atfedilen stamnos üzerinde grafiti/kazıma ile "10 büyük *lydion*" yazmaktadır. Greenewalt, birçok kırmızı figür vazosu ve Leagros Grubu'na ait Attika Siyah Figür Würzburg hydriası (Amyx ve Pritchett, 1958: 293, pl. 53/d) üzerinde yazılı olan "λ" kısaltmasının *lydion* kelimesine karşılık gelebileceğini düşünmektedir (Greenewalt, 1972: 132-133, dn. 27).

Batı Anadolu'da başkent Sardes başta olmak üzere Lydia hâkimiyeti altındaki topraklarda çok sayıda ele geçen *lydionlar*, geniş bir alana yayılmış ve taklitleri üretilmiş Lydia'ya özgü en popüler form olarak bilinmektedir. Söz konusu formun yayılım ve dağılımının, Lydia Kralı Kroisos Dönemi'yle (MÖ 560-546) birlikte gerçekleştiği düşünülmektedir (Rumpf, 1921: 167; Akurgal, ilk olarak Rumpf tarafından önerilen bu görüşün Eski Smyrna/Bayraklı kazılarında ele geçen *lydion* buluntuları ile de teyit edildiğini belirtmektedir (Akurgal, 1950: 40). Anadolu'ya dağılımı Phrygia, Mysia, Pisidia ve Caria gibi yerleşimlerden bilinen *lydionlar* (Greenewalt, 1966, 5), Anadolu dışında Yunanistan ve ona bağlı İtalya, Sicilya, İspanya, Fransa gibi Yunan koloni kentlerinden bilinmektedir (Greenewalt, 1966: 7, 52-59; Greenewalt, 2010b, 205). Anadolu dışına ihraç edilmiş ve taklitleri yapılmış *lydionların*, Yunanistan'ın doğusundaki merkezlerde ayrıca Atina, Sparta ve Etruria'daki atölyelerde yerel olarak üretildikleri düşünülmektedir (Boardman, 1980: 99). Ancak Lydia merkezi dışında üretilen *lydionların*, Lydia'ya özgü bir kozmetik maddesini mi yoksa üretildikleri bölgelere ait bir kozmetik maddesi mi taşıyıp taşımadıkları henüz bilinmemektedir (Gürtekin-Demir, 2021: 65).

Proto-Lydia olarak tanımlanan (Hanfmann, 1944: 114) ve lydionların form olarak ilk temsilcileri kabul edilen örnekleri MÖ 7. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen Etrüsk mezarlarından gelmektedir (Greenewalt, 1966: 88-90). Ortalama yükseklikleri 20-25 cm olan ve "olla" olarak bilinen bu kaplar üretilirken, belli bir kısmı elde belli bir kısmı ise çarkta yapılmaktadır. Bazıları şişkin karınlı lydionlar ile benzerlik taşısa da farklı ölçü ve özelliklere sahip bu kapların bilinen lydionlardan ayrıldığı belirtilmektedir. Greenewalt, MÖ 6. yüzyıl lydionları ile *olla*'ların şekilsel olarak benzerliğini kabul etmekte ancak *olla*'ların boyutsal açıdan oldukça büyük olduğunu ve bu kaplarda kozmetik içerikli bir maddenin taşınmasının mümkün olamayacağını düşünmektedir (Greenewalt, 1966: 91). Sardes'te bilinen en erken lydion örnekleri ise 1853'te Bintepeleler Nekropolü olarak tanınan Alyattes Tümülüsü'nde ele geçmiştir (Olfers, 1859, taf. V; Perrot ve Chipiez, 1892: 261-261, 286, fig. 194-195). MÖ 560'lara tarihlenen Tümülüs'te ortaya çıkartılan mermer taklidi (marbled) lydionlar üzerindeki kırmızı üzerine siyah boyanmış yarı saydam dalgaların, Mısır cam kapları üzerinde görülen şevron dalgaların taklidi oldukları ileri sürülmektedir (Perrot ve Chipiez 1892, 399). Bu görüşe katılmayan Bordman ise camdan ziyade dövme bakır eserlerin görüntüsünün taklit edildiği görüşündedir (Boardman, 1980: 99). Ancak Greenewalt, bu boyama tekniğinin taklit amaçlı yapılmadığına, yalnızca renklerin oluşturduğu görsel etkiyi yansıtmak amacı güttüğüne inanmaktadır (Greenewalt, 1966: 127; Greenewalt, 1978: 38-39).

Ortalama yükseklikleri genellikle 7-9 cm arasında değişen lydionlar, kısa konik kaideli, yuvarlak veya geniş gövdeli, dışa dönük boyunlu ve geniş düz ağız kenarlıdır (Greenewalt, 2010b, 207). Kap kulpsuz olup üç bölüm halinde çarkta üretilmektedir. İlk etapta gövde kısmı yapılmakta, ardından ağızda dâhil olduğu boyun kısmı ve en son kaide ayrı bir parça halinde eklenerek form tamamlanmaktadır (Greenewalt, 1966: 1). Kaide, alt gövde ve boyun çoğunlukla kırmızı/kahverengi astarla, omuz ve ağız bazen aynı bazen de hareli dar bir kemerle, yüzeyi ise sıklıkla beyaz bir astarla kaplanmaktadır. MÖ 6. yüzyılın sonlarına gelindiğinde lydionlar şekil değiştirmiş, kaide ve boyun neredeyse dike yakın, ağız daha dar ve kalın cidarlı hale gelmiş, gövde hacmi küçülmüştür. Dolayısıyla bu geç tip lydionlarda cidarın kalınlaşması, kabın iç hacmini küçültmüş ve bu durum kap başına düşen parfüm oranının azaltılmış olmasıyla açıklanmıştır (Gürtekin-Demir, 2021: 71). Kaidenin genellikle tamamen doldurulduğu bu dönem lydionları ile bezemenin basitleştiği, kaide ve gövdenin alt kısımlarının astarsız, omuz ve ağız kısmının beyaz astardan yoksun ve omuz bandının daha geniş ve haresiz yapıldığı görülmektedir (Greenewalt, 2010b: 207). MÖ 5-4. yüzyıl aralığında da üretimlerinin devam ettiği anlaşılan bu geç dönem lydionları başta Sardes (Özgen ve Öztürk, 1996: 133, no. 88; Roosevelt, 2009: 72) olmak üzere, Daskyleion (Gürtekin-Demir, 2002, 131-139) ve Gordion'da (Henrickson, 1993: 143, fig. 19/9-10; Henrickson, 1994, fig. 10.9/e, g; Voigt-DeVries vd. 1997, 54, fig. 30/ f-g; Gürtekin-Demir, 2007, 77, cat. no. 51) da bulunmuştur. Gürtekin, şu ana kadar lydionların ağız kısmına oturtulan herhangi bir kapak izine rastlanılmadığını, olasılıkla üst kısımlarının deri ya da tekstil parçaları ile bağlanarak örülmüş olabileceği düşünmektedir (Gürtekin-Demir, 2021: 71; Ramage, Sardes'te ele geçen skyphos kaidelerinin lydionların ağız kısımlarına tıkaç olarak kullanılmış olabileceğini varsaymaktadır. Ramage, 2008, fig. 6). Lydionların ağızları eğer bu şekilde organik bir materyal ile kapatılıyorsa, içeriğinin sıvı akışkan bir madde ile değil de katı, krem veya pudra formunda olması daha muhtemel gibi gözükmektedir. Nitekim günümüzde bir ortamdaki kötü kokuyu yok etmek veya güzel kokmasını

sağlamak için nasıl krem kıvamında hoş kokulu ve uçucu oda parfümleri üretiliyorsa, o dönem içinde lydionlar benzer bir amaca hizmet etmek için üretilmiş olabilir.

Sardes üretimi yerel seramiklerde olduğu gibi lydionlarda da kil, oldukça yumuşak ve kolay ufalanabilen yapıda, altın mikalı (golden), ince kireç ve küçük kuvars katkılıdır. Hamuru turuncu kırmızısı renktedir. Sadece Ephesian ve erken Fikellura gibi Oryantalizan stilde yapılmış kaliteli kapların bazılarının sert pişirilmiş ve az mika katkılı olduğu ifade edilmektedir. Bu durum Sardes veya civarında olabilecek birden fazla kil yatağının varlığı ile açıklanmaktadır (Gürtekin-Demir, 2007: 48).

Lydionlarda bezeme repertuarı, genellikle gövde üzerine uygulanan ince şerit bantlardan oluşmaktadır. Ancak bezemesiz yalın örneklerin yanı sıra gövde üzeri yatay yivli veya facetalı ve mermer taklidi (marbled) olanları da mevcuttur (Greenewalt, 2010b: 207). Mermer taklidi lydionların MÖ 6. yüzyılda ortaya çıktığı ve üretiminin MÖ 4. yüzyıla kadar devam ettiği belirtilmektedir (Greenewalt, 1978: s39). Bezemede, kırmızı ya da turuncu kırmızı ve siyahtan morumtrak kahverengine dönük iki tür astar tercih edilmiştir. Siyahtan morumtrak kahverengine dönük astar mat yapılırken, kırmızı ya da turuncu kırmızı renge sahip astar ise parlak bırakılmıştır (Butler, 1914, 434-435; Gürtekin-Demir, 2007: 48).

Bu bölümde toplam 16 adet lydion çalışma kapsamında incelenmiştir. İncelenen lydionların ağız çapları 6 ile 8 cm, yükseklikleri ise 9 ile 12 cm arasında değişmektedir. Hamur renkleri devetüyü bejden (7,5 YR 6/3, 6/6, 7/3, 7/4, 7/6), açık kahverengiye (10 YR 7/4), açık kırmızıdan (2,5 YR 6/8) kırmızısı sarıya (7,5 YR 6/6) kadar çeşitlik göstermektedir. Tümü kum, kireç ve mika katkılıdır. Bunlar içerisinde **Görsel 3 a-b**, dışa çekik düz ağız kenarlı, dışa dönük geniş boyunlu, basık şişkin gövdeli ve kısa konik kaidelidir. **Görsel 3 a**'da boyun ve kaide, koyu siyaha çalan kahverengi astarla boyanmış, devetüyü renkteki gövde ise yine aynı renk astar kullanılarak yatay şerit bantlarla bezenmiştir. **Görsel 3 b**'de ise yüzey yoğun bir kalker tabakası ile kaplı olup yüzeyinde yer yer deformasyon oluşmuştur. Bu nedenle kap yüzeyi net olarak görülememekle birlikte, özellikle kabın ağız kenarı ve gövdenin kaideye yakın bölümünde göze çarpan kırmızı renk, boyun ve gövdenin alt kısmının kırmızı renk bir astarla boyanmış olabileceğini göstermektedir. Olasılıkla gövdede de şerit bantlardan oluşan bir bezeme bulunmaktadır. Erken tip lydionlar (Greenewalt, 1966: 6; Gürtekin-Demir, 2021: 71) içerisinde yer aldığımız örneklerimizin en yakın paralelleri Anadolu'da Gordion (Gürtekin-Demir, 2021, res. 9), Börükçü Mevkii (Söğüt, 2012, 582, fig. 26), Sardes (Shear, 1922, 399; Greenewalt, 1972, pl. 3/ 1, no.2, pl. 9/1. no. 13; Sardes'te ele geçen benzer formlu bir başka örnekte, Pers işgal tabakasıyla ilişkili olup MÖ 550'lere tarihlendirilmiştir (Greenewalt, 2009: 195, fig. 12). Klazomenai (Konak-Tarakçı, 2015, 174), Daskyleion (Koçak-Yaldır, 2009: 335, L232, 337, L255, 257), Didyma (Schattner, 2007: 437, pl. 17/ Lyd/1) ve Euromos Güney Nekropolü (Kızıl ve Doğan, 2018: 147, res. 9/ a-d) gibi yerleşimlerde karşımıza çıkarken, Anadolu dışında Samos (Isler ve Kalpaxis, 1978, taf. 47/126, ek I (Beilage I)/ 126) ve Keramaikos'ta (Knigge, 1976, taf. 18.3/ 12-13; Kunze-Götte – Tancke-Vierneisel, 1999, taf. 33/229, taf. 36/234.2) görülmektedir. Tek renk kırmızı astar boyalı Gordion örneği, MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğine (Gürtekin-Demir, 2021: 72), Kamiros nekropolünde ele geçen örnek ise MÖ 580-560 yılları arasında tarihlendirilmiştir. (Coulié-Frére- Garnier-Marton, 2017: 559, 565, fig. 5). Yine Börükçü Mevkii'nde bir kremasyon mezar içerisinde bulunmuş lydion ise Erken Arkaik Dönem yani MÖ geç 7. yüzyıl ile 6. yüzyılın ilk yarısına verilmektedir (Söğüt, 2012: 565, fig. 26). Bununla birlikte Sardes'te bir mezar konteksti içerisinde ele geçen lydionlar MÖ 575-540 yılları arasına (Greenewalt, 1972:140-141, pl. 3/ 1,

no.2, pl. 9/1. no. 13) yine Sardes'te Lydia I olarak tanımlanan tabakada tespit edilmiş bir diğer örnek ise MÖ 580-540 arasına verilmektedir (Ramage-Ramage-Gürtekin, 2021, 126, HOB 542 (P58.571). Klozomenai'de monolit kireçtaşından yapılmış 1. nolu lahit mezar içerisinde açığa çıkartılan lydionlar MÖ 6. yüzyıl ortalarına (Konak-Tarakçı, 2015, 174), Daskyleion örnekleri MÖ geç 7-6. yüzyıl ortalarına (Koçak-Yaldır, 2009: 335, L232, 337, L255, 257) ve Didyma örneği ise MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Schattner, 2007: 437, pl. 17/ Lyd/1). Euromos Güney Nekropolü 4 nolu mezar buluntuları içerisinde açığa çıkartılan lydionlar ise MÖ 575'e verilmiştir (Kızıl ve Doğan, 2018: 148). Diğer yandan kap yüzeyinin tamamen ince bir astarla kaplandığı ve gövdenin astar renginde şerit bantlarla dekore edildiği Samos örneği ise MÖ 560'lara verilmiştir. Kırmızımsı kahve renkte ve mikalı bir kile sahip yerel Samos lydionlarının, Anadolu üretimi lydionlara göre oldukça narin oldukları ve küçük kalıp kâse tekniği kullanılarak üretildikleri belirtilmektedir (İsler ve Kalpaxis, 1978: 92). Keramaikos'ta nekropol alanlarında ele geçen örnekler MÖ 6. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir (Knigge, 1976: 83, taf. 18.3/12-13; Kunze-Götte – Tancke-Vierneisel, 1999: 62). Bu benzer örneklerden hareketle **Görsel 3 a** ve **b**'nin erken tip lydionlardan olduğu ve MÖ 575-550 yılları arasına tarihlendirilmesinin uygun olacağı anlaşılmaktadır.

Greenewalt'ın lydionlar üzerine yapmış olduğu tipolojik sınıflandırmada (Greenewalt, 1966: 6-35) şişkin karınlı (*fat-belled*) ve geç lydonlar arasında yer alan geçiş tipi lydionlar grubuna girdiğini düşündüğümüz **Görsel 3 c-h** ve **Görsel 4 a-h**'de boyun ve kaidenin yükseldiği ve ince bir yapı kazandığı, gövde hacminin azaldığı gözlenmektedir. Kaidede koniklik az da olsa devam etmektedir. Bu örneklerde ağız kenarı çoğunlukla dışa eğik kalınlaştırılmıştır. Ancak dışa düz çekik ağız kenarlı örneklerde mevcuttur (**Görsel 3 e-f**, **Görsel 4 g**). Neredeyse tüm örneklerde, ağız, boyun, orta alt gövde ve kaide, astar renginde boyanarak gövdenin omuz kısmı yatay ince şeritler ile dekore edilmiştir. Bunlardan **Görsel 3 c-f**, ve **Görsel 4 c-g** 'de hem astar hem de bezeme rengi açık veya koyu kırmızı tonlardayken, **Görsel 3 g-h** ve **Görsel 4 a-b, h**'de astar renklerinin koyu kahve ve kiremit kahve arasında değiştiği gözlenmektedir. Bununla birlikte **Görsel 3 g-h** ve **Görsel 4 a-b**'de gövdenin omuz kısmına krem rengine çalan beyaz bir astar uygulandığı ve bu astar üzerine koyu renkteki şerit bantların yapıldığı anlaşılmaktadır.

sağlamak için nasıl krem kıvamında hoş kokulu ve uçucu oda parfümleri üretiliyorsa, o dönem içinde lydionlar benzer bir amaca hizmet etmek için üretilmiş olabilir.

Sardes üretimi yerel seramiklerde olduğu gibi lydionlarda da kil, oldukça yumuşak ve kolay ufalanabilen yapıda, altın mikalı (golden), ince kireç ve küçük kuvars katkılıdır. Hamuru turuncu kırmızısı renktedir. Sadece Ephesian ve erken Fikellura gibi Oryantalizan stilde yapılmış kaliteli kapların bazılarının sert pişirilmiş ve az mika katkılı olduğu ifade edilmektedir. Bu durum Sardes veya civarında olabilecek birden fazla kil yatağının varlığı ile açıklanmaktadır (Gürtekin-Demir, 2007: 48).

Lydionlarda bezeme repertuarı, genellikle gövde üzerine uygulanan ince şerit bantlardan oluşmaktadır. Ancak bezemesiz yalın örneklerin yanı sıra gövde üzeri yatay yivli veya facetalı ve mermer taklidi (marbled) olanları da mevcuttur (Greenewalt, 2010b: 207). Mermer taklidi lydionların MÖ 6. yüzyılda ortaya çıktığı ve üretiminin MÖ 4. yüzyıla kadar devam ettiği belirtilmektedir (Greenewalt, 1978: s39). Bezemede, kırmızı ya da turuncu kırmızı ve siyahtan morumtrak kahverengine dönük iki tür astar tercih edilmiştir. Siyahtan morumtrak kahverengine dönük astar mat yapılırken, kırmızı ya da turuncu kırmızı renge sahip astar ise parlak bırakılmıştır (Butler, 1914, 434-435; Gürtekin-Demir, 2007: 48).

Bu bölümde toplam 16 adet lydion çalışma kapsamında incelenmiştir. İncelenen lydionların ağız çapları 6 ile 8 cm, yükseklikleri ise 9 ile 12 cm arasında değişmektedir. Hamur renkleri devetüyü bejden (7,5 YR 6/3, 6/6, 7/3, 7/4, 7/6), açık kahverengiye (10 YR 7/4), açık kırmızıdan (2,5 YR 6/8) kırmızısı sarıya (7,5 YR 6/6) kadar çeşitlik göstermektedir. Tümü kum, kireç ve mika katkılıdır. Bunlar içerisinde **Görsel 3 a-b**, dışa çekik düz ağız kenarlı, dışa dönük geniş boyunlu, basık şişkin gövdeli ve kısa konik kaidelidir. **Görsel 3 a**'da boyun ve kaide, koyu siyaha çalan kahverengi astarla boyanmış, devetüyü renkteki gövde ise yine aynı renk astar kullanılarak yatay şerit bantlarla bezenmiştir. **Görsel 3 b**'de ise yüzey yoğun bir kalker tabakası ile kaplı olup yüzeyinde yer yer deformasyon oluşmuştur. Bu nedenle kap yüzeyi net olarak görülememekle birlikte, özellikle kabın ağız kenarı ve gövdenin kaideye yakın bölümünde göze çarpan kırmızı renk, boyun ve gövdenin alt kısmının kırmızı renk bir astarla boyanmış olabileceğini göstermektedir. Olasılıkla gövdede de şerit bantlardan oluşan bir bezeme bulunmaktadır. Erken tip lydionlar (Greenewalt, 1966: 6; Gürtekin-Demir, 2021: 71) içerisinde yer aldığımız örneklerimizin en yakın paralelleri Anadolu'da Gordion (Gürtekin-Demir, 2021, res. 9), Börükçü Mevkii (Söğüt, 2012, 582, fig. 26), Sardes (Shear, 1922, 399; Greenewalt, 1972, pl. 3/ 1, no.2, pl. 9/1. no. 13; Sardes'te ele geçen benzer formlu bir başka örnekte, Pers işgal tabakasıyla ilişkili olup MÖ 550'lere tarihlendirilmiştir (Greenewalt, 2009: 195, fig. 12). Klazomenai (Konak-Tarakçı, 2015, 174), Daskyleion (Koçak-Yaldır, 2009: 335, L232, 337, L255, 257), Didyma (Schattner, 2007: 437, pl. 17/ Lyd/1) ve Euromos Güney Nekropolü (Kızıl ve Doğan, 2018: 147, res. 9/ a-d) gibi yerleşimlerde karşımıza çıkarken, Anadolu dışında Samos (Isler ve Kalpaxis, 1978, taf. 47/126, ek I (Beilage I)/ 126) ve Keramaikos'ta (Knigge, 1976, taf. 18.3/ 12-13; Kunze-Götte – Tancke-Vierneisel, 1999, taf. 33/229, taf. 36/234.2) görülmektedir. Tek renk kırmızı astar boyalı Gordion örneği, MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğine (Gürtekin-Demir, 2021: 72), Kamiros nekropolünde ele geçen örnek ise MÖ 580-560 yılları arasında tarihlendirilmiştir. (Coulié-Frére- Garnier-Marton, 2017: 559, 565, fig. 5). Yine Börükçü Mevkii'nde bir kremasyon mezar içerisinde bulunmuş lydion ise Erken Arkaik Dönem yani MÖ geç 7. yüzyıl ile 6. yüzyılın ilk yarısına verilmektedir (Söğüt, 2012: 565, fig. 26). Bununla birlikte Sardes'te bir mezar konteksti içerisinde ele geçen lydionlar MÖ 575-540 yılları arasına (Greenewalt, 1972:140-141, pl. 3/ 1,

Görsel 4. Geçiş Dönemi Lydionları (a-h)

Yukarıda bahsi geçen kırmızı astarlı lydionların yakın paralelleri Daskleion'da karşımıza çıkarken (Gürtekin-Demir, 2002: 131, fig. 17-19/ 123,137), **Görsel 3 g-h** ve **Görsel 4 a-b, h**'nin en yakın benzerleri ise Gordion (Voight, 1997, fig. 23, 18; Greenewalt, 2010b, 204, 491, no. 111), Eski Smyrna/Bayraklı kazıları (Akurga, 1961, 151, 155, fig. 106; Kroll, 2010: 152, res. 13, 436, no. 33; Greenewalt, 2010b: 207, res. 7, 436, no. 33), ayrıca Hermus (Gediz) Nehri civarında gerçekleştirilen yüzey araştırmaların da benzer formlu bir lydion ele geçmiştir (Meriç, 2018: 273, pl. 65, nr. 926), ve Rhodos Kamiros Nekropolü'nde (Jacopi, 1930, 263, fig. 290) görülmektedir. Greenewalt, gerek Gordion gerekse Eski Smyrna/Bayraklı kazılarında bulunmuş örneklerde, gövdenin şişkin karınlı örneklerden daha küçük, geç örneklere göreyse alt gövde cidarı ve kaidenin daha kalın olduğunu, bu nedenle söz konusu örneklerin şişkin karınlı ile geç lydionlar arasında yer alması gerektiğini ifade etmiş, Gordion örneklerini MÖ 550-520 (Greenewalt, 2010b, 491, no. 111) ve Eski Smyrna/Bayraklı örneklerini ise MÖ 540-520'lere tarihlemiştir (Greenewalt, 2010b, 436, no. 33). Gordion'da ele geçen diğer bir paralel örnek ise YHSS 4 (Geç Frig) tabakasında tespit edilmiş ve MÖ 550-330 yıllarına (Voight, 1997, fig. 23, 18), Rhodos Kamiros Nekropolü örneği ise Arkaik Döneme ait olup MÖ 6. yüzyıl ortalarına verilmiştir (Jacopi, 1930: 23, fig. 290). Söz konusu benzerleri ışığında **Görsel 3 c-h** ve **Görsel 4 a-h**'deki lydionların kabaca MÖ 550/40- 520 yılları arasına tarihlendirilmesinin yerinde olacağı anlaşılmaktadır.

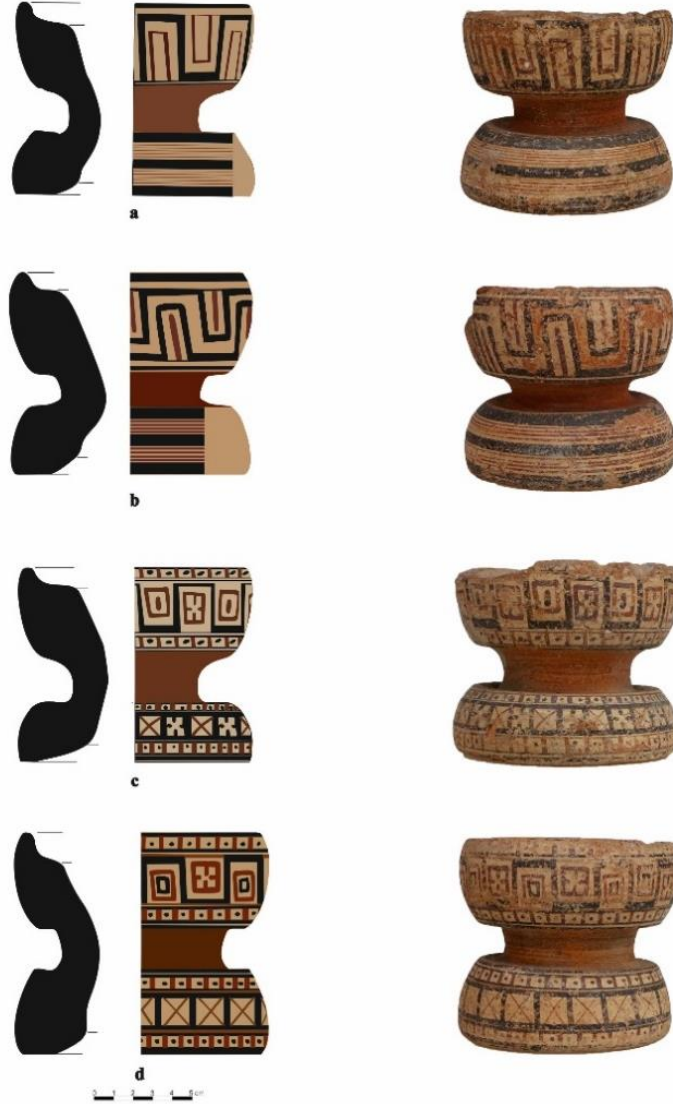
İki Renk Boyalı (Bichrome) Makara Biçimli Altlıklar

İnsanlığın neolitik dönemle birlikte yerleşik düzene geçişi ve akabinde gerçekleşen sosyo-ekonomik ve kültürel gelişim, kap kaçaklar üzerine de yansımakta, başlangıçta tek renk boya ile başlayan bu serüven iki ve çok renkli (polychrome) boya bezeme ile günümüzde dek devam etmektedir. Bu açıdan, arkeolojik kazı ve araştırmalarda ele geçen bezemeli kaplar üzerine uygulanan teknik ve motif türleri, o kabın dönemsal ayrımında kolaylık sağlamakta, farklı seramik gelenekleri arasındaki kültürel ilişkilerin anlaşılmasında da belirleyici rol oynamaktadır. Gerek estetik gerekse görsel açıdan da ilgi uyandıran bu tür çok renkli boya bezemeli kaplar, özellikle Orta Anadolu'da Geç Demir Çağı'nı başlarıyla kendini göstermektedir. Orta Demir Çağı'ndan beri tek düze bir üretim gerçekleştiren çömlekçi atölyeleri, bu dönemle birlikte boya bezeme stillerini değiştirmiş, bezeme repertuarlarına iki veya çok renkli boyanmış geometrik, bitkisel veya figüratif motifler eklemişlerdir (Genz, 2007: 142; Dönmez, 2010: 147-148). MÖ 7. yüzyıl sonu 6. yüzyıl başlarıyla yaygınlaşan söz konusu bezeme stiline ağırlıklı olarak mat siyah, koyu kırmızı ve kahverenginin tonları tercih edilmiş, bunun yanı sıra beyaz zeminli paneller içerisine yapılan çok renkli bezeme anlayışı da ilk kez bu dönemle ortaya çıkmıştır (Sams, 1978, 229; Kealhofer ve Grave, 2011, 421; Dönmez, 2010: 149-150). Bossert'in "Etikettenartigem Dekor/Etiket Biçimli Dekor" olarak tanımladığı bu boyama bezeme tekniği (Bossert, 2000: 31) Geç Demir Çağ'da Orta Anadolu ve Kuzey Orta Anadolu'yu içine alan geniş bir coğrafya da izlenebilmektedir (Schmidt, 1929: 264, fig. 60/K62, K27 (Kerkenes); Schmidt, 1933: pl. IX/b 742:8 (Alışar V); Koşay, 1941: lev. XLIX, lev. LII, lev. LIII (Pazarlı geç evre); Özgüç ve Özgüç, 1949, lev. XV/6, Lev. XXII/1 (Elbistan Karahöyük); Özgüç, 1971, lev. XVII res. 3 a-b; lev. XVIII res. 2, lev. XIX res. 2; pl. XXVI res. 7 (Kültepe geç evre MÖ 7. yüzyıl sonu 6. yüzyılın ilk yarısı); Bayburtluoğlu, 1979: 177, res. 19, 178, res. 23-24 (Eskiyapar); Özgüç, 1982, lev. 66 res. 6, lev. 74 res. 6, lev. 76-77 (Maşat Höyük II. ve I. yapı katı MÖ 7-4. yüzyıl); Bossert, 2000, taf. 102, res. 30, taf. 106 res. 164, 171 (Büyükkale I MÖ 7-5.yüzyıl); Dönmez,

2005, res. 13, 16, 17 (Ladik-Köyiçi Tepesi GDÇ); Matsumura, 2005, taf. 222/KL86-150 (Kamankale Höyük, IIa3-5 tabakası MÖ 580-330); Dönmez ve Dönmez 2009, res. 28 (Oluz Höyük 3.mimari tabaka GDÇ); Ross, 2010, 87, fig. 15 (Çadır Höyük GDÇ); Akçay, 2011: 430, lev. 91 (Ovaören); Yılmaz, 2015, lev. 119-122 (Oymaağaç GDÇ tabakası MÖ 600/550-300); M. Omura, 2016, 313, res. 7 (Kırşehir Yassihöyük GDÇ); Ergüner, 2016: 170, fig. 10/a (Kınık Höyük), Ergüner, 2018: 93, lev. 16/i-j (Gövezli Tepesi Höyük).

Bu çalışma kapsamında toplam 4 adet altlık değerlendirilmiştir. Yükseklikleri 9,5 ile 11,5 cm arasında değişen altlıkların kaide çapları 12 cm'dir. Hamur renkleri açık kırmızımsı kahve tonlarda (5 YR 6/4) olup, taşçık, kireç, şamot ve mika katkılıdır. Makara (bobin) biçimli yapılmış altlıklar, kalın bir cidara sahip ve dik ağız kenarlarında kapları oturtmaya yarayan yuvalar bulunmaktadır. Tüm altlıkların alt ve üst kısımlarını oluşturan kalın bombeli çıkıntılarının üzeri krem rengi bir astarla kaplanarak, geometrik bezemeler bunların üzerine uygulanmıştır. Altlıkların merkeze doğru daralan orta kısımları ise turuncumsu kırmızı renkte boyanmıştır. İncelenen altlıklar neredeyse aynı çömlekçi ustasının elinden çıkmışçasına benzemektedir. Bunlardan **Görsel 5 a-b'**deki altlıkların kaide kısımları, üçer sıra kalın siyah bantlar ve bu bantlar arasına yerleştirilmiş dört veya beşli çizgisel ince şeritlerle dekore edilmiştir. Her iki örnekte altlığın üst tarafı siyah renkte boyanmış mazgal meander motifi ile bezenmiş, **Görsel 5 a'**da meander tekli yapılırken, **Görsel 5 b'**de çift sıra halinde uygulanmıştır. Bununla birlikte **Görsel 5 a'**da meanderin boş bırakılan ara kısımlarına ters ve düz yerleştirilmiş koyu kırmızı renkte, dikdörtgen motifler yerleştirilirken, **Görsel 5 b'**de bu boşluklara yine koyu kırmızı renkte dik çizgilerin uygulandığı görülmektedir. Bu motiflerin yer aldığı alanların ön kısımlarının siyah çizgisel şeritlerle kapatıldığı dikkati çekmektedir. Ayrıca **Görsel 5 b'**de çift sıra mazgal meanderin orta kısımlarının açık turuncumsu kırmızı tonlarda boyanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu uygulamanın sadece iki mazgal arasına yapıldığı dikkati çekmektedir. Bu ilk etapta boyamada yarım bırakılmış hissi uyandırır da boyamanın başlangıç ve bitiş yerlerine bakıldığında bilinçli yapılmış bir uygulama olduğu anlaşılabilir. Söz konusu bu örneklerde boya bezeme dönüşümlü yerleştirilmiş daha basit geometrik motiflerden oluşmuşken, **Görsel 5 c** ve **d'** de bu geometrik motiflerin zenginleştiği dikkati çekmektedir. **Görsel 5 c** ve **d'** ye baktığımızda altlığın üst kısmındaki bezeme kompozisyonunun, yatay konumlandırılmış, iki sıra halinde içleri nokta bezemeli merdiven motif dizileri ve bunlarına arasına yerleştirilmiş mazgal meanderlerden oluştuğu görülmektedir. Merdiven motiflerinin yatay çizgileri ve içlerindeki noktalar siyah, dikey inen kısa çizgileri ise koyu kırmızı renkte yapılmıştır. Aynı şekilde mazgal meanderlerin de siyah, meander aralarının da kırmızı renkte kare motiflerle doldurulduğu görülmektedir. Kare motifler üç farklı şekilde yapılmışlardır. Her iki altlıkta da ortak olan ilk kare motifi, her bir kenarın ortasından merkeze doğru dört kısa çizgi çekilerek oluşturulmuş rozet biçimindedir. **Görsel 5 c'**de görülen bir diğer kare motif ortasına kısa çizgi çekilerek, **Görsel 5 d'**de ise kırmızı çerçeveli bir kare içine siyah renkte ikinci bir karenin yerleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Bu kare motifler **Görsel 5 c'**de meander aralarına sırayla dönüşümlü yerleştirilirken, **Görsel 5 d'** de iç içe geçmiş iki kare motif yan yana getirilmiş, devamında ise rozet biçimli kare motifler ve bunların arasına iç içe kareler yerleştirilmiştir. Bahsi geçen altlıkların kaide kısımlarında, aynı **Görsel 5 a** ve **b'** de olduğu gibi, yatay iki sıra halinde içi nokta bezemeli merdiven motif uygulanmış, ancak bu kez merdiven motifin sınırladığı alana, daha büyük ve geniş bir merdiven motif yapılarak, bunların içleri ya sadece

“X” ler (**Görsel 5 d**) ya da bir “X” bir de dörtkenarından kısa çizgiler çekilerek oluşturulmuş geometrik motifin dönüşümlü yerleştirildiği bir kompozisyonla doldurulmuştur. “X” motifler kırmızı boya kullanılarak yapılmıştır.

Görsel 5. İki Renk Boyalı (Bichrome) Makara Biçimli Altlıklar

Altlıklar üzerine yapılan incelemelerde ne yazık ki ne form ne de bezeme stili açısından birebir örneği ile karşılaşılammıştır. Fakat Sardes'te gerçekleştirilen kazılarda örneklerimizi çağrıştıran makara biçimli altlıklar bulunmuştur. Bu altlıklardan ikisi Arkaik evreye ait MMS sektöründen (Greenewalt-Ratte- Rautman, 1995: 17, fig. 19/B), diğer dördü ise “Lydian Shop” olarak isimlendirilen alandan ele geçmiştir (Ramage, 2008: 82-83, fig. 6-7). MMS sektöründe bir ocağın hemen yanında bulunmuş altlıklar, açık renkli bir astar üzerine, koyu renkte nokta dizileri ve basit çizgisel motiflerle dekore edilmiştir. Altlıkların en üst, orta ve en alt kısımları kalın köşeli bir halka biçiminde, dışa çıkıntı yapmaktadır. Aynı şekilde, Sardes'te ele geçen diğer dört altlığın da şekilsel olarak MMS sektöründekiler ile benzer oldukları, sadece küçük farklılıklar yansıttıkları görülmektedir. “Lydian Shop” alanında bulunmuş altlıkların dışa çıkıntı yapan en alt ve en üst kısımlarının daha kalın ve

bombeli yapıldıkları ve bunların arasındaki daha ince halka çıkıntının üzerine ise iki derin iç bükey yiv uygulandığı dikkati çekmektedir. Söz konusu altlıkların tümünün üzerinde kırmızımsı kahverengiye dönük boya izleri bulunmaktadır (Ramage ve Ramage, 2021: 89-90, pl. 146/HOB 536-539). Bu açılardan bakıldığında Sardes'te ele geçen altlıkların **Görsel 5 a-d** için birer proto-tip oluşturduklarını söylemek mümkündür. Diğer yandan **Görsel 5 a-b** ve **c-d'** de izlenen boya bezemenin üslup olarak Phrygia kültürü, motif türleri açısından ise hem Lydia hem de Ephesos etkisi yansıttıkları anlaşılabilir. Öyle ki, özellikle krem astar üzerine mat bitişli siyah ve kırmızı renklerin kullanılması ile oluşturulmuş bezeme anlayışı, Orta Anadolu Geç Demir Çağı boyahıları için gelenekseldir. Aynı şekilde motif türleri açısından bakıldığında **Görsel 5 a-b'** deki altlıkların gerek üst gerekse alt kısımlarına uygulanan mazgal meander ve iki renkli paralel şeritleri Orta ve Kuzey Orta Anadolu Demir Çağı merkezleri Boğazköy Büyükkale (Bossert, 2000, taf. 158/B 346-350, taf. 113/358 a), Alishar (Schmidt, 1933, pl. II /B; Osten, 1937, fig. 38/ c 37; fig. 65/6; fig. 72/15), Pazarlı (Koşay, 1941, pl. LI/P 6599), Alacahöyük (Koşay ve Akok, 1966: 40-41), Çadır Höyük (Genz, 2001, fig. 4/1), Kamankale Höyük (IIa 3-5) (Matsumura, 2005, KL87-P11), Suluca Karahöyük (Balkan ve Sümer, 1970, res. 4), Uşaklı Höyük (Mazzoni- D'Agostino- Orsi, 2014, fig. 13/d) ve Oluz Höyük (Dönmez ve Abazoğlu, 2018, fig. 14/ 26) gibi yerleşimlerde görmek mümkündür. Ancak bu merkezlerde paralel şeritlerden oluşan çizgisel motifler genellikle daha düzensiz bir görünüm yansıtmaktadır. Bununla birlikte bizim **Görsel 5 a-b'**deki siyah iki kalın bant arasına yerleştirilmiş ince çizgisel şeritlere bakıldığında hem bezemenin uygulanış biçimi hem de teknik açıdan Lydia linear stil *black on red*'ler ile büyük benzerlik taşıdıkları anlaşılmaktadır (Gürtekin-Demir, 2011: 364, fig. 2). Diğer yandan **Görsel 5 c** ve **d'** deki altlıklarda görülen içi noktalı merdiven motifleri, Orta ve Kuzey Orta Anadolu Demir Çağı boya bezemeli kaplarda tercih edilen bir bezeme olmayıp daha çok Batı Anadolu'da "*Ephesian Ware*" olarak isimlendirilen seramiklerde kullanılan bir motif türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Greenewalt, 1973, pl. I/2, pl. II/1). Buluntu yerinin Ephesos olması nedeniyle bu isimle anılan seramiklerde, söz konusu merdiven motifinin çoğunlukla kalın beyaz bir astar üzerine siyaha dönük koyu kahve ve kırmızımsı kahverenginin kullanılması ile yapıldığı görülmektedir (Greenewalt, 1973, pl. I/2, pl. II/1; Kılınç, 2019, 69, kat no. 7). Yine aynı altlıklarda yer alan "X" motiflerinin çok sayıda benzer ve farklı tipleri Phrygian boyalı seramiklerinde de bulunmakla birlikte (Bossert, 2000, taf. 76/ 892, taf. 126/164), yapılış biçimi ve stili açısından "*Ephesian Ware*" ler ile paralellik gösterdikleri açıktır (Greenewalt, 1973, pl. I/2), Kerschner, MÖ geç 7. yüzyıl ile 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen bu seramik grubundaki boya bezemelerin de Lydia "*Black on Red*" lerdeki motif repertuarı ile büyük benzerlik taşıdıkları görüşündedir (Kerschner, 1999: 236). Bu nedenle Ephesos Grubu seramiklerin Güney İonia etkisinde, Batı Anadolu-Lydia gelenek ve tekniği ile üretilmiş özgün kombinasyonlar olduklarını düşünmektedir (Kerschner, 2005: 139). Hamur ve katkı türleri açısından daha kaliteli oldukları bilinen Lydia ve Ephesos üretimi kaplar, yoğun mika katkılı iken (Greenewalt, 1973: 109) incelen altlıklarda mika katkısı bulunmakla birlikte ağırlıklı olarak kireç, taşçık ve şamot göze çarpmaktadır. Bu yönüyle Orta Anadolu Bölgesi Demir Çağı seramiklerinin kilini yansıtan **Görsel 5 a-d'** deki altlıkların, motif türleri açısından Lydia *black on red* ve Ephesian Ware seramikleri, boya bezemenin uygulanışı açısından ise Phrygia etkili yerel taklit ürünler olabileceklerini söylemek mümkündür. Phrgia boyahılarında hem iki hem de çok

renkli boya bezemenin³ MÖ 7. yüzyıl sonu 6. yüzyıl başlarında (Sams 1978, 229) *Ephesian Ware* ile eş zamanlı ortaya çıktığı düşünüldüğünde bezemedeki etkileşimin, var olan ticari ve kültürel ilişkilerin sonucu ürünlere yansması kaçınılmaz gözükmektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Burdur ve Isparta Bölgeleri'nden satın alma yoluyla Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne oradan da Alanya Müzesi'ne kazandırılan toplam 27 adet seramik üzerinde yapılan incelemelerde, kapların ağırlıklı olarak Orta Demir Çağ sonu-Geç Demir Çağı başlarına yani MÖ 7-6. yüzyıl aralığına ait oldukları anlaşılmaktadır. Yalnızca, *black on red* grubu seramiklerde Orta Demir Çağı'na inen (MÖ 9-8. yüzyıl) Kilikya Bölgesi üretimi olduğu düşünülen bir amphora ile karşılaşılmaktadır. Ayrıca aynı grup seramikler içerisinde yer alan bir ritüel sunu tabağının (**Görsel 2 a**) Sardes veya civarındaki bir yerde üretilmiş olabileceği düşünülmektedir. Diğer yandan değerlendirilen kaplar içerisindeki lydionların, erken ve geçiş olmak üzere iki tipten oluştuğu, erken örneklerin MÖ 575-550, geçiş tipi örneklerinin ise 550/40-520'lere ait oldukları anlaşılmaktadır. Krem astar üzerine iki renkli boyanmış makara biçimli altlıklar, nadir karşılaşılan bir eser olup, form olarak Lydia, motif türü ve stili olarak hem Lydia hem de Ephesos, ancak boya bezeme üslubu ve hamur özellikleri açısından Phrgia özellikleri taşıdıkları görülmektedir. Phrgia Bölgesi'nde yerel üretilmiş taklitler olarak yorumladığımız altlıkların, zengin boya bezeme repertuarları ve nadir bulunan örnekler olmalarından dolayı, üst sınıfa mensup kişilere özel olarak üretildiklerini söylemek yanlış olmasa gerek. Fakat bu görüşün doğruluğunu ilerleyen zamanlarda benzer eserler üzerine yapılacak yeni çalışmalar belirleyecektir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Alanya Müzesi'nden Urartu, Lydia ve Phrygia Dönemleri'ne Ait Bir Grup Demir Çağı Çanak Çömlek ve Altlıkları Üzerine Değerlendirme” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akçay, A. (2011) . *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Tabal Ülkesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akurgal, E. (1950). “Bayraklı Kazısı Ön Raporu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VIII. Cilt, 1-2 Sayı, 1-51.
- Akurgal, E. (1961). *Die Kunst Anatoliensi*, Berlin.
- Alp, G. (1979). “Konya Çevre Araştırmaları 1970”, VIII. Türk Tarih Kongresi, I. Cilt, 325-330
- Arslan, N. (2001). “Die Funde des Kıcıkışla Höyük”, *Istanbul Mitteilungen (IstMitt)* 51, 167-189.
- Arslan, N. (2010). *Kilikya Demir Çağı Seramiği İthal Boyalı Seramikler ve İlişkiler*, İstanbul.
- Amyx, D. A.- Pritchett, W. K. (1958). “The Attic Stelai: Part III. Vases and Other Containers”, *Hesperia Vol 27, No. 4*, 255-310.

- Ayyıldız, N. (2006). *Van-Yoncatepe Sarayı Çanak Çömlek Parçalarının Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Bahar, H. (1999). "The Konya Region in the Iron Age and Its Relations with Cilicia", *Anatolian Studies Vol. 49*, 1-10.
- Bahar, H. (1999). *Demir Çağında Konya ve Çevresi*, Konya.
- Balkan, K.- Sümer, O. (1970). "1968 yılı Hacibektaş Hüyüğü (Suluca Karahöyük) Ön Raporu", *Türk Arkeoloji Dergisi XVIII-I*, Ankara, 37-49.
- Batmaz, A.- Özkan, İ. (2017). "Archaeometric Investigation on Red Slip of Urartian Pottery", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry 17 (13)*, 149-162.
- Batmaz, A. (2019). "A Study of Urartian Red Glossy Pottery Production in Van, Turkey, Using Archaeological, Ethnoarchaeological and Experimental Archaeological Methods", *Ethnoarchaeology, Vol 11, No. 1*, 34-60.
- Batmaz, A. (2020). "Urartu'dan Osmanlı'ya Kalan Bir Miras: Parlak Kırmızı Astar", *Seramik Araştırmaları Dergisi (SRMKA)*, 80-90.
- Bayburtluoğlu, İ. (1979). "Eskiyapar Phryg Çağı", *VIII. Türk Tarih Kongresi, Cilt 1*. Ankara: 293-303.
- Beazley, J. D. (1927). "Some Inscriptions on Vases", *American Journal of Archaeology Vol. 31, No. 3*, 345-353.
- Belli, O. (2003). "Urartu Çanak Çömleği", *Urartu: Savaş ve Estetik/ Urartu: War and Aesthetics*, İstanbul, 134-143.
- Bilgiç, E.- Ögün, B. (1967). "Adilcevaş Kef Kalesi Kazıları", *Türk Arkeoloji Dergisi 16*, 45-49.
- Bilgin, İ.- Dinç, R. – Önder, M. (1996). "Lydia'daki İki Tümülüs'de Temizlik Kazısı Çalışmaları", *Arkeoloji Dergisi IV*, 207-222
- Boardman, J. (1980). *The Greeks Overseas*, London.
- Boehlau, J. (1898). *Aus Ionischen und İtalisches Necropolen*, Leipzig.
- Bossert, E. M. (1963). "IV. Die İmportierte Keramik aus den Phrygischen Schichten von Büyükkale (Boğazköy), MDOG/94, 53-72.
- Bossert, E. M. (2000). *Die Keramik Phrygischer Zeit Von Boğazköy*, Mainz.
- Brown, A. C.-Catling, H. W. (1986). *Ancient Cyprus*, Oxford.
- Bulba, M. (2010). *Geometrische Keramik Kariens*, Wisbaden.
- Burney, C. A. (1957). "Urartian Fortresses and Towns in the Van Region", *Anatolian Studies 7*, 37-45.
- Burney, C. A.- Lang, D. M. (1971). *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*, London.
- Burney, C. A. (1973). "Excavation at Haftavan Tepe, 1971: Third Preliminary Report", *Iran, Vol. XI*, 153-172
- Butler, H. C. (1914). "Fifth Preliminary Report on The American Excavations at Sardes in Asya Minor", *American Journal of Archaeology, Vol. 18, No. 4*, 425-437.
- Butler, H. C. (1922), *Sardis, Volume I The Excavations Part I 1910-1914*, Leyden.
- Çilingiroğlu, A.- Derin, Z. (1992). "Van-Dilkaya Kazısı, 1990", *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 403-422.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Kralhğı: Tarihi ve Sanatı*, İzmir.

- Çokay-Kepçe, S. (2009). "The Pottery from Burdur Uylupınar Necropolis", *Adalya XII*, 29-76.
- Coulié, A.- Frère, D. - Garnier, N. - Marton, A. (2017). "Le tombeau A de Camiros: Les vases archaïques et leurs cantenus. L'apport de l'étude chronologique et des analyses chimiques des résidus", *Bulletin de correspondance hellénique*, 141, 553-621.
- Darga, A. M. (1986). "Karatepe-Azatiwattaya Kalesinin Çanak Çömlek Buluntuları", *An. Ar, Prof. Dr. U. Bahadır Alkım Hatıra Sayısı X*, 371-400.
- Derin, Z. (1999). "Potters' Marks of Ayanis Citadel, Van", *Anatolian Studies, Vol. 49, Anatolian Iron Ages 4. Proceedings of the Fourth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Mersin, 19-23 May 1997*, 81-100.
- Desborough, V. R. d'A. (1952). *Protogeometric Pottery*, Oxford.
- Dönmez, Ş. (2005). "Orta Karadeniz Bölgesi'nde Önemli Bir Demir Çağı Yerleşmesi: Lâdik-Köyüçü Tepesi/İkizari", *Anadolu Araştırmaları 18-1*: 65-109.
- Dönmez, Ş.- Dönmez, E. N. (2009). "Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2007 Dönemi Çalışmaları: İlk Sonuçları" *Belleten LXXIII*: 395-421.
- Dönmez, Ş. (2010), "Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bir Bakış", *Anadolu Araştırmaları XIX-2006*, 137-196.
- Dönmez, Ş.- Abazoğlu, F. (2018). "Kızılırmak Havzası Demir Çağı Boya Bezekli Çanak-Çömlek Geleneğinin Kökeni Üzerine Düşünceler", *TÜBA-AR 23*, 81-99.
- Dupre, S. (1983). *Porsuk I: La Céramique De L'Age Du Bronze Et De L'Age Du Fer*, Paris
- Emre, K. (1969). *Altın-tepe'de Urartu Seramiği. The Urartian Pottery from Altın-tepe*, Türk Tarih Krumu Basımevi, Ankara.
- Erdem, A. Ü – Konyar, E. (2011). "Urartu Çanak Çömleği", *Urartu. Doğuda Değişim/Urartu. Transformation in the East*, K. Köroğlu – E. Konyar (Eds.), 268-285.
- Erdem, A. Ü. (2013). "Potters' Marks in Urartu on the Basis of New Evidence from Ayanis Fortress", *Iranica Antiqua, Vol. XLVIII*, 193-220.
- Erdem, A. Ü. (2014). "Urartu Kalelerinde Çanak Çömleğin Depolanması İle İlgili Uygulamalar" , *Arkeoloji ile Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar, Veli Sevin'e Armağan SCRIPTA. Essays in Honour of Veli Sevin, A Life Immersed in Archaeology*, A. Özfirat (ed.), 147-153.
- Ergürer, H. (2016). "Kınık Höyük Demir Çağ Boyalılarında Bezeme Geleneği", *OLBA XXIV*: 67-170.
- Ergürer, H. (2018). "Gövezli Tepesi Höyük Demir Çağı Seramikleri/ The Iron Ages Pottery From Gövezli Tepesi Mound", *TÜBA-AR 22*, 63-93.
- Erzen, A. (1976). "Çavuştepe Yukarı Kale ve Toprakkale 1976 Dönemi Kazıları", *Anadolu Araştırmaları 4-5*:1-59.
- Erzen, A. (1992). *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara.
- French, D. H. (1964). "Excavations at Can Hasan Third Preliminary Report, 1963", *Anatolian Studies, Vol. 14*, 125-137.
- Genz, H. (2001). "İron Age Pottery from Çadır Höyük", *Anatolica XXVII*, 159-170.
- Genz, H. (2007). "Late Iron Age Occupation on The Northwest Slope at Boğazköy", *Anatolian Iron Ages 6, The Proceedings of the Sixth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Eskişehir, 16-20 August 2004*, A. Çilingiroğlu-A.Sagona (Ed.), 135-151.

- Genz, H. (2011). "The Iron Age in Central Anatolia", *Collaqua Antiqua 1, The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in The First Millennium BC*, 331-367.
- Gjerstad, E. (1934). "Cilician Studies", *Revue Archeologique*, 156-202.
- Gjerstad, E. (1948). *The Cypro-Geometric, Cypro-Achaic and Cypro-Classical Periods, The Swedish Cyprus Expedition Vol. IV, Part II*, Stockholm.
- Greenewalt, C. H. (1966). *Lydian Pottery of The Sixth Century B.C. : The Lydian and Marbled Ware*, University of Pennsylvania, Ph. D. , Michigan.
- Greenewalt, C. H. (1972). "Two Lydian Graves at Sardis", *California Studies in Classical Antiquity, Vol. 5*, 113-145.
- Greenewalt, C. H. (1973). "Ephesian Ware", *California Studies in Classical Antiquity 6*, 91-122.
- Greenewalt, C. H. (1978). "Lydian Elements in The Material Culture of Sardis", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Vol. I*, E. Akurgal (Ed.), 37-45.
- Greenewalt, C. H. - Ratte, C. - Rautman, M. L. (1994). "The Sardis Campaigns of 1990 and 1991", *AASOR 52*, 1-36.
- Greenewalt, C. H.- Ratte, C.- Rautman, M. L. (1995). "The Sardis Campaigns of 1992 and 1993", *AASOR 53*, 1-36.
- Greenewalt, C. H. (1995). "Croesus of Sardis and the Lydia Kingdom of Anatolia", *Civilization of the Ancient Near East*, 1173-1183.
- Greenewalt, C. H. (2009). "Sardis: Archaeological Research and Conservation Projects in 2007", *30. Kazı Sonuçları Toplantısı 4. Cilt*, 191-204.
- Greenewalt, C. H. (2010a). *Lidyahlar ve Dünyaları/ The Lydians and Their World*, N. D. Cahill (Ed.) , 1-36.
- Greenewalt, C. H. (2010b). "Lidya Kozmetiği/Lydian Cosmetics", *Lidyahlar ve Dünyaları/ The Lydians and Their World*, N. D. Cahill (Ed.) , 201-216.
- Greenewalt, C. H. (2011). "Sardis: A First Millenium B. C. E. Capital in Western Anatolia", *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10,000-323 B. C. E. , Sharon R. Steadman and Gregory McMahon (Eds.)*, 1112-1130.
- Gürbüz, A. (1979). "Konya Çevre Araştırmaları 1970", *VIII. Türk Tarih Kongresi I. Cilt*, 325-330.
- Gürtekin, R. G. (1998). *Lydia Seramiğindeki Yabancı Etkiler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gürtekin-Demir, R. G. (2002). "Lydian Painted Pottery at Daskyleion", *Anatolian Studies 52*, 111-143.
- Gürtekin-Demir, R. G. (2007). "Provincial Production of Lydian Painted Pottery", *Anatolian Iron Ages 6, The Proceedings of the Six Anatolian Iron Age Colloquium held at Eskişehir, 16-20 August 2004*, A. Çilingiroğlu and D. H. French (Eds.), 47-77.
- Gürtekin-Demir, R. G. (2011). "An Eastern Mediterranean Painting Convention in Western Anatolia: Lydian Black-on-Red", *Orientalia Lovaniensia Analecta 202, Intercultural Contacts in The Ancient Mediterranean*, 359-378.
- Gürtekin-Demir, R. G. - Polat, Y. (2015). "Between Lydia and Caria: İron Age Pottery from Kale-, Tavas, Ancient Tabae", *Keramos, Proceedings of the First International Conference at Ege University May 9-13, 2011 (İzmir)*, 115-293.
- Gürtekin-Demir, R. G. (2021). "Antik Dönemin Ünlü Lydia Kozmetik ve Tıbbi Markası: Bakkaris ve Lydionlar", *Antik Çağ'dan Günümüze Parfüm*, C. Atila – E. Erginer (Eds.), 63-74.

- Hanfmann, G. M. A. (1944). "Italic Tombs in the University Museum by Edith Hall Dohan", *American Journal of Archaeology*, Vol. 48, No. 1, 114-116.
- Hanfmann, G. M. A. (1962). "Forth Campaign at Sardis", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR)*, No. 166, 1-57.
- Hanfmann, G. M. A. (1963). "The Iron Age Pottery of Tarsus" , *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, Volume III Text-Plates, The Iron Age, Princeton*, H. Goldman (Ed.), New Jersey, 18-160.
- Haspels, C. H. E. (1951). *Phrygie Exploration Archeologique La Cite de Midas Ceramique et Trouvailles Diverses*, Institut Français D'archeologie De Stamboul Paris.
- Henrickson, R. C. (1993). "Politics, Economics and Ceramic Continuity at Gordion in The Late Second and First Millennia B.C.", *Social and Cultural Context of New Ceramic Technologies*, 89-176.
- Henrickson, R. C. (1994). "Continuity and Discontinuity in The Ceramic Tradition of Gordion During The Iron Age", *Anatolian Iron Ages 3, The Proceedings of the Third Anatolian Iron Age Colloquium held at Van, 6-12 August 1990*, A. Çilingiroğlu and D. H. French (edits.), 95-129.
- Isler, H. P. - Kalpaxis, T. E. (1978). *Das Archaische Nordtor und Seine Umgebung im Heraion von Samos*, Bonn.
- Jacopi, G. (1930). *Esplorazione Archeologica Di Camiro-I, Scavi Nelle Necropoli Camiresi 1929-1930*, Rodi.
- Karageorghis, V. (1975). *Alaas A Protogeometric Necropolis in Cyprus*, Cyprus.
- Kapmeyer, H. (2005). "Zur Herstellung urartäischer Palastkeramik", *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan 35-36 (2003-2004)*, 313-333.
- Kealhofer, L.- Grave, P. (2011). "The Iron Age on The Central Anatolian Plateau", *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia, 10.000-323 B.C.E.* , Sharon R. Steadman-Gregory McMahon (Eds.), Oxford University Press, 415-442.
- Kerschner, M. (1999). "Das Keramikbild von Ephesos im 7. und 6. Jahrhundert, Mit einem Beitrag von Hans Mommsen und Alexander Schwedt", *Milesische Forschungen Band 5, Die Orientalisierende Stilströmung In Der*, Berlin: 221-245.
- Kerschner, M. (2005). "Die Ioner und ihr Verhältnis zu den Phrygern und Lydern", *Asia Minor Studien*, 54, 113-146.
- Kerschner, M. (2007). "Das Keramikbild von Ephesos im 7. Und 6. Jh. V. Chr.", *Milesische Forschungen Band 5: 221-245*.
- Kılınç, A. (2019). *Ephesos Grubu Seramikler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Kızıl, A – Doğan, T. (2018). "Euromos Güney Nekropolis'te Ortaya Çıkarılan Geometrik ve Arkaik Dönem Mezarları", *TÜBA-AR 23*, 137-155.
- Kleiss, W. (1980). "Bastam, an Urartian Citadel Complex of the Seventh Century B.C. ", *American Journal of Archaeology*, Vol. 84, No. 3 (Jul. , 1980), 299-304.
- Knigge, U. (1976). *Der Südhügel, Keramikos Band IX*, Berlin.
- Koçak-Yaldır, A. (2009). *İ.Ö. Yedinci ve Altıncı Yüzyıllarda Daskyleion'un Ticari İlişkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Konak-Tarakçı, S. (2015). "Some remarks on newly discovered graves at Klazomenai". *KERAMOS, Ceramics: A Cultural Approach, Proceedings of the First International Conference at Ege University. İzmir (2015)*, R. G. Gürtekin-Demir, H. Cevizoğlu, Y. Polat, G. Polat (Eds.), 173-183.
- Konyar, E.- Ayman, İ.- Avcı, C.- Yiğitpaşa, D.-Genç, B.- Akgün, R. G. (2011). "Excavations at the Mound of Van Fortress", *Colloquium Anatolicum XI*, 219-246.
- Koşay, H. Z. (1941). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Pazarlı Hafriyat Raporu/Les Fouilles de Pazarlı, Entreprises par la Societe D'histoire Turque*, Ankara.
- Koşay, H. Z.- Akok, M. (1966), *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Ausgrabungen von Alaca Höyük Vorbericht Über Die Forschungen und Entdeckungen von 1940-1948*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kozbe, G. - Çevik, Ö.- Sağlamtimur, H. (2001). "Pottery", *Ayanis I, Ten Years' Excavations at Rusahinili Eudurukari 1989-1998*, A. Çilingioğlu – M. Salvini (edits.) 85-154.
- Kroll, S. (1970). "Die Keramik aus der Ausgrabung Bastam 1969", *Archaeologische Mitteilungen aus Iran Neue Folge*, Berlin, 66-92
- Kroll, S. (1972). "Excavation at Bastam Iran", *Archaeology Vol. 25, Number 4*, 292-297.
- Kroll, S. (1976). *Keramik Urartäischer Festungen in Iran, Archaeologische Mitteilung Aus Iran*, Berlin.
- Kroll, S. (1988). "Die Keramik", *BASTAM II. Ausgrabungen in den urartäischen Anlagen 1977-1978*, W. Kleiss (Ed.), 166-174.
- Kroll, S. (2010). "Urartu ve Hasanlu", *Aramazd Armenian Journal of Near Eastern Studiesi Vol. V, Issue 2*, 21-35.
- Kroll, J. H. (2010). "Sardeis Sikkeleri", *Lidyahlar ve Dünyaları/ The Lydians and Their World*, N. D. Cahill (ed.), 143-156.
- Kunze-Götte, E.- Tancke, K.- Vierneisel, K. (1999). *Die Nekropole Von Der Mitte Des 6. Bis Zum Ende Des 5. Jahrhunderts, Kerameikos Band VII/2*, München.
- Matsumura, K. (2005). *Die Eisenzeitliche Keramik in Zentralanatolien aufgrund der Keramik in Kaman-Kalehöyük*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Freie Üniversitesi, Berlin.
- Mazzoni, S.- D'Agostino, A.- Orsi, V. (2014). "Uşaklı Höyük 2012: Surface Scraping and Collecting on The High Mound", *35. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt 1*, Muğla, 253-258.
- Mellaart, J. (1955). "Iron Age Pottery From Southern Anatolia", *Bulleten Cilt: XIX, Sayı:74*, 115-130.
- Meriç, R. (2018). *Hermus (Gediz) Valley in Western Turkey Results of an Archaeological and Historical Survey*, A. Ersoy (Ed.), İstanbul.
- Mierse, W. E. (1986). "Lydian Pottery at Aphrosodias", M. S. Joukowsky (Ed.), *Prehistoric Aphrosodias: An Account of the Excavations and Artifact Studies. Vol. I*: 413-424
- Mitten, D. G.- Yügrüm, G. (1974). "Ahlatlı Tepecik beside the Gygean Lake", *Archaeological Institute of American*, 22-29.
- Olfers, J. F. M. (1859). *Über die Lydischen Königsgräber bei Sardes und den Grabhügel des Alyattes*, Berlin.
- Omura, M. (2016). "Yassıhöyük Kazıları 2014", *37. Kazı Sonuçları Toplantısı-3*, Ankara: 303-304.

- Öğün, B. (1982). “Die urartäischen Paläste und die Bestattungbräuche der Urartäer”, *Palast und Hütte, Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum von Archäologen, Vor- und Frühgeschichtlern*, Dietrich Papenfuss und Volker Michael Strocka (edits.), 217-235
- Özgen, I.- Öztürk, J. (1996). *Heritage Recovered The Lydian Treasure*, Ankara.
- Özgüç, T.- Özgüç, N. (1949). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Karahöyük Hafriyatı Raporu 1947*, Ankara.
- Özgüç, T. (1971). *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı/Kültepe and Its Vicinity in the Iron Age*. Ankara.
- Özgüç, T. (1982). *Maşat Höyük II. Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi/A Hittite Center Northeast of Boğazköy*, Ankara.
- Özudoğru, Ş. (2020). *Kibyra Kazı ve Araştırmaları Monografi Serisi I, KIBYRA*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Payne, M. R. (2001). *Hiyeroglif ve Çivi Yazılı Bulgular Işığında Urartularda Kullanılan Hacim Ölçüleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi.
- Perrot, G.- Chipiez, C. (1892). *History of Art in Phrygia, Lydia, Caria ve Lycia*, Paris.
- Piotrovskii, B. B. (1952). *Karmir-Blur II. Rezultati Robot 1949-1950*, Erivan.
- Piotrovskii, B. B. (1967). *Urartu. The Kingdom of Van and its Art*, London.
- Piotrovskii, B. B. (1969). *Urartu*, Geneva.
- Ramage, A. (2008). “Make Do and Mend” in Archaic Sardis”, *Love For Lydia, A Sardis Anniversary Volume Presented to Crawford H. Greenewalt, Jr. , N. Cahill (Ed.)*, London, 79-85.
- Ramage, A.- Ramage, N. H. (2021). “Lydian I, Lydian Areas beneath the Roman House of Bronzes”, *Ordinary Lydians at Home, The Lydian Trenches of the House of Bronzes and Pactolus Chiff at Sardis, Volume I-II*, Ramage, A. , Ramage, N. H. , Gürtekin, R. G. (Eds.), England. 89-91.
- Ramage, A.- Ramage, N. H.- Gürtekin, R. G. (2021). *Ordinary Lydians at Home, The Lydian Trenches of the House of Bronzes and Pactolus Chiff at Sardis, Volume II: Plans and Plates*, England.
- Roosevelt, C. H. (2009). *The Archaeology of Lydia, From Gyges to Alexander*, Cambridge.
- Ross, J. (2010). “Çadır Höyük: The Upper South Slope 2006-2009”, *Anatolica XXXVI*: 67-87.
- Rumpf, A. (1921). “Lydische Salbgefäße”, *Mitteilungen Des Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung, Band XXXV 1920*, Berlin, 163-182.
- Sams, G. K. (1978). “Schools of Geometric Painting in Early Iron Age Anatolia”, *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Ankara-İzmir 23-30/IX/1973, Vol. 1*, 227-236.
- Sams, G. K. (1979). “İmports at Gordion Lydian and Persian Periods”, *Expedition Vol. 21, Num. 4*, 6-17.
- Sevin, V. - Özfırat, A. - Kavaklı, E. (1999). “Van-Karagündüz Höyüğü Kazıları (1997 Yılı Çalışmaları)”, *Belleten, Cilt LXIII, Sayı 238*, 847-868.
- Sevin, V. (1999). “The Origins of the Urartians in the Light of the Van/Karagündüz Excavations”, *Anatolian Studies, Vol. 49, Anatolian Iron Ages 4. Proceedings of the Fourth Anatolian Iron Ages Colloquium Held at Mersin, 19-23 May 1997*, 159-164.
- Schattner, T. G. (2007). *Die Fundkeramik vom 8. BIS ZUM 4. Jahrhundert v.Chr. Didyma Band 4, Deutsches Archäologisches Institut, Rhein*.

- Schreiber, N. (2003). *The Cypro-Phoenician Pottery of The Iron Age*, Boston.
- Schaus, G. P. (1992). "Imported West Anatolian Pottery at Gordion", *Anatolian Studies*, Vol. 42, 151-177.
- Schmidt, E. F. (1929). "Test Excavations in The City on Kerkernes", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 45/4: 221-174.
- Schmidt, E. F. (1933). *The Alishar Hüyük, Seasons of 1928 and 1929. Part II*. Chicago.
- Shear, T. L. (1922). "Sixth Preliminary Report on the American Excavations at Sardes in Asia Minor", *American Journal of Archaeology* Vol. 26, No. 4, 389-409.
- Sivas, H. (1998). *Urartu Çanak Çömleği Üzerine Yeni Gözlemler (Tuşpa, Karagündüz ve Ayanis Kazıları Işığında)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Söğüt, B. (2012). "Börükçü 2003-2006 Yılları Kazıları", *Stratonikeia'dan Lagina'ya, Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, B. Söğüt (Ed.), 553-586.
- Summers, G. D. (1992). "An Aerial Survey of Çevre Kale, Yaraşlı", *Anatolian Studies*, Vol. 42, 179-206.
- Tarhan, T. - Sevin, V. (1976). "Van Bölgesi Urartu Araştırmaları (I): Askeri ve Sivil Mimariye ait Yeni Gözlemler", *Anadolu Araştırmaları IV-V*, 273-347.
- Tarhan, M. T. (1980). "Urartu Devleti'nin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallarından Lutipri=Lapturi Hakkında Yeni Görüşler", *Anadolu Araştırmaları VIII*, 69-114.
- Taylor, J. D. P. (1959). "The Cypriot and Syrian Pottery from Al Mina, Syria", *Iraq* Vol. 21, No. 1, 62-92
- Temiz, S. H. (2007). *Uşak Müzesi'nden Bir Grup Koku Kabı ve Lidya Parfüm Endüstrisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Temiz, S. H. (2020). "Uşak Müzesi'nden Bir Grup Lydion", *Cedrus VIII*, 211-222.
- Tezcan, B. (1992). "1969 Göllüdağ Kazısı", *Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: XXX, 1-29.
- Tufan, M. F. - Girginer, K. S. (2020). "Tatarlı Höyük'ten Bir Grup Black on Red (BOR) Seramiği ve Mikromorfolojik Özellikleri", *Amanosların Gölgesinde Hayriye Akıl Anı Kitabı/ In the Shadow of Amanus in Memoriam Hayriye Akıl*, 427-448.
- Yeter, B. A. (2019). *Daskyleion'da Bulunan Açık Kaplar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, M. A. (2015). *Veziirköprü/Oymağaç Höyük Demir Çağ Seramikleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yılmaz, M. A. (2019). "Ağrı/Hamur'dan Parlak Kırmızı Astarlı Urartu Çanak Çömlekleri", *Cevat Başaran'a 60. Yaş Armağanı*, V. Keleş – H. Kasapoğlu – H. Ertuğ Ergürer – E. Çelikbaş – A. Yılmaz (edits.), Ankara, 485-498.
- Yiğitpaşa, D. (2011). "Van/Altıntepe Urartu Nekropolü Sunu Kapları", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi XXVI*, 111-153.
- Yiğitpaşa, D. (2016). "Tuşpa/Altıntepe Halk Mezarlığı ve Çanak Çömleği", *İdil*, 5 (21), 409-434.
- Zimansky, P. E. (1998). *Ancient Ararat A Handbook of Urartian Studies*, New York.
- Van Loon, M. N. (1966). *Urartian Art, Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations*, Nederlands historisch-archaeologisch instituut, İstanbul.

Voigt, M. M. - DeVries, K. - Henrickson, R. C.- Lawall, M. - Marsh, B. - Gürsan-Salzman, G.-Young, T. C. (1997).“Fieldwork at Gordion: 1993-1995”, *Anatolica XXIII*, 1-59.

Von der Osten, H. H. (1937). *The Alishar Hüyük Seasons of 1930-1932, Part III*, Chicago.

Extended Abstract

Thanks to its geopolitical and strategic location, Anatolia has hosted numerous rich cultures from the prehistoric eras up until today. While the political conflicts and the socio-economic changes that these cultures experienced throughout history caused the end of an era, they also laid the groundwork for the beginning of a new era. This cultural cycle can also be seen in the collapse of the Great Hittite Empire in 1190 BC and the Iron Ages that began after the collapse. Blended with numerous cultures from Urartians in the east, Phrygians and Lydians in the west, Late Hittite Empires in the southeast to Middle Assyrian Empire and Neo-Assyrian Empire, Iron Age is dated between 1190-330 BC. Pottery findings belonging to the 850-year period, which consists of the Middle and Late Iron Ages, constitute the subject of our study.

In this context, 27 pieces of ceramics, most of which were brought to the Museum of Anatolian Civilizations by purchasing from the Burdur and Isparta regions and from there to Alanya Museum, were examined. Among the examined ceramics, the first group consists of 4 glossy red slipped pottery belonging to the Urartu period. The pottery known to have emerged with the Urartian Culture in Eastern Anatolia was found mainly in the inner castle, that is, in the citadels, which included the ruling class. For this reason, it is thought that it may have been produced for the elite segment. These vessels, whose vessel surfaces are covered with a thick slip and which have been given a very bright appearance with the high-quality polishing method, were in mass production in the wheel and the workshops connected to the centre. It is understood that the Urartian glossy red slipped vessels, consisting of one plate, bowl and two trefoil jugs, examined within the content of the study, are dated to the 7th century BC as a result of the comparison made with similar samples.

Another Iron Age material group examined is “Black on Red” vessels. Although there are many suggestions regarding the production place and dating of these vessels, it is stated that the examples from the Cilician Region should search in Cyprus and those of local Anatolian production in the west of Burdur. It is understood that these vessels, which are usually given to the 8th-6th century BC, show themselves with Middle Iron Age plates in centres with many reliable stratigraphies and were produced until the beginning of the Late Iron Age. In the evaluation made on the dating of the black on red vessels of the Alanya Museum, it is understood that they belong to the end of the 7th century BC and the beginning of the 6th century.

The Lydians who existed in the lands of Western Anatolia between the 7th and 6th centuries BC are known for their unique works in many fields from architecture to jewellery, from money printing to pottery. Among the material remains of the culture, pottery comes first among the finds that best reflect the Lydian character. Especially among this pottery, Lydions have a special place. It is thought that the cosmetic substance called baccharis and brenthon in the ancient sources of the 6th-5th century BC may have been stored in these containers. Although It is not known exactly whether this famous Lydia cosmetic with a pleasant smell is a perfume, aromatic oil, cream or powder, it is thought that it may have been used for both daily cosmetic and medical purposes, with several types in liquid or solid form. Lydions whose average height is usually between 7-9 cm, have a short conical base, a rounded or wide body, an everted neck and a wide flat rim. The decoration repertoire generally consists of thin strip bands applied to the body. Two types of slips red or orange-red and black to purplish-brown were used for decoration. While the black to violet-brown slip was matt, the red or orange-red slip was left glossy. The mouth diameters of 16 lydions examined in the study ranging for between 6 and 8 cm and their heights between 9 and 12 cm. It is understood from these lydions that Table 3 a and b are early type lydions based on similar examples and should be dated between 575-550 BC. On the other hand, it

seems possible that the lydions in Table 3 c-h and Table 4 a-h belong to the transition period and can be dated roughly to 550/40-520 BC.

The last material group evaluated within the content of this study is 4 spool-shaped mats painted in two colours. The bases, whose heights vary between 9.5 and 11.5 cm, have a base diameter of 12 cm. These bases in question have a thick wall and have slots on their steep rims to seat the pots. The thick convex protrusions that make up the upper and lower parts of all the bottoms were covered with a cream-coloured slip and geometric decorations were applied to them. As a result of the examination made based on clay paint decoration style and motif types, these bases, which have not yet been found in publications, can be said to be Lydia black on red and Ephesian Ware ceramics in terms of motif types, and local imitation products with Phrygian influence in terms of the application of paint decoration.

Katalog

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
Fig. 1a	7.9.78	Çark	Sığ Çanak	AÇ:18cm Y: 4.1cm	10R4/8	10R4/8	5YR6/4	İnce Kireç Kum Mika	Astarlı Perdahlı
Dönem: Urartu MÖ 8-7. yüzyıl									
Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
Fig. 1b	3.2.80	Çark	Çanak	AÇ:9.5cm Y: 3cm	2,5YR/4/6	2,5YR/6	5YR4/6	İnce Kireç Kum Mika	Astarlı Perdahlı 1
Dönem: Urartu MÖ 8-7. yüzyıl									
Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
Fig. 1c	1.7.78	Çark	Yonca Ağzılı Testi	AÇ:6 cm Y:19.5cm	10R/4/8	10R/4/8	5YR4/6	İnce Kireç Kum Mika	Astarlı Perdahlı
Dönem: Urartu MÖ 8-7. yüzyıl									

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
Fig. 1d									
1.9.78	Çark	Yonca	Ağızlı Testi	AÇ:5.5cm Y:16.5cm	10R 4/8	10R 4/8	7,5YR5/3	Taşçık Kireç Kum	Astarlı Perdahlı
Dönem: Urartu MÖ 8-7. yüzyıl									
Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
Fig. 2a									
1099	Çark	Sığ Çanak		AÇ:11cm Y: 3cm	2,5YR 6/8	2,5YR6/ 8	2,5YR7/ 6	Kireç Kum Mika	Astarlı Perdahlı 1
Dönem: Lydia Black on Red, MÖ 575-525									
Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
Fig. 2b									
1088	Çark	Yonca	Ağızlı Testi	AÇ:4cm Y:8.1cm	2,5YR4/ 6	2,5YR4/ 6	5YR6/4	Kireç Kum Mika	Astarlı Perdahlı 1
Dönem: Güneybatı Anadolu black on red, MÖ 7. yüzyıl sonu- 6. yüzyıl başları									
Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
Fig. 2c									
9.39.75	Çark	Amfora		AÇ:4cm Y:12cm	2,5YR4/6	2,5YR4/6	2,5YR7 /6	Kireç Kum Mika	Astarlı Perdahlı 1
Dönem: Kilikya Bölgesi yerel üretim black on red MÖ 850-700									

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
----------------	----------------------	--------------	-------------	------------	----------------	-----------------	--------------------	--------------	-----------------------

Fig. 3a

30.1.95	Çark	Lydion	AÇ:8cm Y:9.5cm K.Ç:3cm	7,5YR6/3	7,5YR6/3	7,5YR6/3	Kum Kireç Mika	Astarlı
---------	------	--------	------------------------------	----------	----------	----------	----------------------	---------

Dönem: Erken Tip Lydion MÖ 575-550

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
----------------	----------------------	--------------	-------------	------------	----------------	-----------------	--------------------	--------------	-----------------------

Fig. 3b

1047	Çark	Lydion	AÇ:7.8cm Y:10.5cm K.Ç:4cm	7,5YR7/6	2,5YR4/8	7,5YR7/6	Kum Kireç Mika	Astarlı
------	------	--------	---------------------------------	----------	----------	----------	----------------------	---------

Dönem: Erken Tip Lydion MÖ 575-550

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
----------------	----------------------	--------------	-------------	------------	----------------	-----------------	--------------------	--------------	-----------------------

Fig. 3c

1865	Çark	Lydion	AÇ:6cm Y:12cm K.Ç:3cm	7,5YR7/6	7,5YR7/6	7,5YR7/6	Kum Kireç Mika	Astarlı
------	------	--------	-----------------------------	----------	----------	----------	----------------------	---------

Dönem: Geçiş Tipi Lydion MÖ 550/40-520

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
----------------	----------------------	--------------	-------------	------------	----------------	-----------------	--------------------	--------------	-----------------------

Fig. 3d

722	Çark	Lydion	AÇ:6cm Y:12.5cm K.Ç:3cm	5YR7/6	5YR7/6	2,5YR6/8	Kum Kireç Mika	Astarlı
-----	------	--------	-------------------------------	--------	--------	----------	----------------------	---------

Dönem: Geçiş Tipi Lydion MÖ 550/40-520

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
Fig. 3e	1857	Çark	Lydion	AÇ:6.5cm Y:12cm K.Ç:3cm	2,5YR6/ 8	2,5YR6/ 8	2,5YR6/ 8	Kum Kireç Mika	Astarlı

Dönem: Geçiş Tipi Lydion MÖ 550/40-520

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
Fig. 3f	1860	Çark	Lydion	AÇ:5.8cm Y:12cm K.Ç:3cm	7,5YR7/ 6	7,5YR7/ 6	7,5YR7/ 6	Kum Kireç Mika	Astarlı

Dönem: Geçiş Tipi Lydion MÖ 550/40-520

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
Fig. 3g	4.2.76	Çark	Lydion	AÇ:? Y:11.6cm K.Ç:3cm	7,5YR7/ 3	7,5YR7/ 3	7,5YR7/ 3	Kum Kireç Mika	Astarlı

Dönem: Geçiş Tipi Lydion MÖ 550/40-520

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
Fig. 3h	1859	Çark	Lydion	AÇ:6cm Y:12.2cm K.Ç:3cm	7,5YR7/ 4	7,5YR7/ 4	7,5YR7/ 4	Kum Kireç Mika	Astarlı

Dönem: Geçiş Tipi Lydion MÖ 550/40-520

1862	Çark	Lydion	AÇ:5.5cm Y:11.7cm K.Ç:2.8cm	2,5YR6/8	2,5YR6/8	2,5YR6/8	Kum Kireç Mika	Astarlı
------	------	--------	-----------------------------------	----------	----------	----------	----------------------	---------

Dönem: Geçiş Tipi Lydion MÖ 550/40-520

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
----------------	----------------------	--------------	-------------	------------	----------------	-----------------	--------------------	--------------	-----------------------

Fig. 4f

1856	Çark	Lydion	AÇ:6cm Y:13.4cm K.Ç:3cm	7,5YR6/6	7,5YR6/6	7,5YR6/6	Kum Kireç Mika	Astarlı
------	------	--------	-------------------------------	----------	----------	----------	----------------------	---------

Dönem: Geçiş Tipi Lydion MÖ 550/40-520

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
----------------	----------------------	--------------	-------------	------------	----------------	-----------------	--------------------	--------------	-----------------------

Fig. 4g

1858	Çark	Lydion	AÇ:6cm Y:12.8cm K.Ç:3cm	7,5YR7/6	7,5YR7/6	7,5YR7/6	Kum Kireç Mika	Astarlı
------	------	--------	-------------------------------	----------	----------	----------	----------------------	---------

Dönem: Geçiş Tipi Lydion MÖ 550/40-520

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
----------------	----------------------	--------------	-------------	------------	----------------	-----------------	--------------------	--------------	-----------------------

Fig. 4h

1863	Çark	Lydion	AÇ:6cm Y:12cm K.Ç:3cm	7,5YR7/4	7,5YR7/4	7,5YR7/4	Kum Kireç Mika	Astarlı
------	------	--------	-----------------------------	----------	----------	----------	----------------------	---------

Dönem: Geçiş Tipi Lydion MÖ 550/40-520

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
----------------	----------------------	--------------	-------------	------------	----------------	-----------------	--------------------	--------------	-----------------------

Fig. 5a

9.4.75	Çark	Allthk?	AÇ:11.5cm Y:9.7cm K.Ç:12cm	10YR8/ 3	7,5YR8/ 4	5YR6/4	Taşçık Kireç Şamot Mika	Astarlı
--------	------	---------	----------------------------------	-------------	--------------	--------	----------------------------------	---------

Dönem: Phrygia Bölgesi yerel üretim taklit MÖ 7. yüzyıl sonu-6. yüzyıl başı

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
Fig. 5b									
	9.7.75	Çark	Alltlık?	AÇ:11.5cm Y:9.7cm K.Ç:12cm	10YR8/3	7,5YR8/4	5YR6/4	Taşçık Kireç Şamot Mika	Astarlı
Dönem: Phrygia Bölgesi yerel üretim taklit MÖ 7. yüzyıl sonu- 6. yüzyıl başı									

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
Fig. 5c									
	9.5.75	Çark	Alltlık?	AÇ:11.5cm Y:9.8cm K.Ç:12cm	10YR8/ 3	7,5YR8/ 4	5YR6/4	Taşçık Kireç Şamot Mika	Astarlı
Dönem: Phrygia Bölgesi yerel üretim taklit MÖ 7. yüzyıl sonu- 6. yüzyıl başı									

Kat No.	Müze Env. No.	Yapım	Form	Çap	İç Renk	Dış Renk	Hamur Rengi	Katkı	Yüzey Özelliği
Fig. 5d									
	9.6.75	Çark	Alltlık?	AÇ:12cm Y:11.3cm K.Ç:12.5cm	10YR8/3	7,5YR8/4	5YR6/4	Taşçık Kireç Şamot Mika	Astarlı
Dönem: Phrygia Bölgesi yerel üretim taklit MÖ 7. yüzyıl sonu- 6. yüzyıl başı									

Ulusötecilik Bağlamında Avrupa’da Gerçekleşen Terör Saldırılarının Çevrimiçi (Online) Medyada Söylem Analizi: Trollhättan Okul Saldırısı Örneği

Discourse Analysis of Terrorist Attacks in Europe in the Context of Transnationalism in Online Media: Trollhattan School Attack Example

İbrahim DİKMEN¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 03.01.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 27.04.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1052704

Atıf / Citation: Dikmen, İ., (2022). “Ulusötecilik Bağlamında Avrupa’da Gerçekleşen Terör Saldırılarının Çevrimiçi (Online) Medyada Söylem Analizi: Trollhättan Okul Saldırısı Örneği” ODÜSOBİAD 12 (2), 887-914, Doi: 10.48146/odusobiad.1052704

Öz

Ulusötecilik kavramının temelini göç olgusu oluşturmakta; göçe maruz kalan bireyler yeni toplumsal sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Karşılaşılan bu problemlerin başında da ırkçı saldırılar gelmektedir. Çeşitli nedenlere bağlı olarak göç hareketlerinin gün geçtikçe artması ile göçmenlere yönelik nefret söylemlerinin artması arasında mütevazı bir ilişki vardır. Bu çalışmanın amacı 2015 yılında Trollhattan’da göçmenlerin ağırlıklı olarak bulunduğu okula karşı yapılan saldırının medyada yer alan haberlerin söylem analizini yapmaktır. Saldırının gerçekleştirilme şekliyle terör eylemi olarak değerlendirilen olayın medyada sunuş şekilleri incelenmiştir. Çalışmada saldırıya ilişkin haberler T. A. Van Dijk tarafından ortaya konan eleştirel söylem analizi ile çözümlenmiştir. Araştırmanın kapsamında, olayın gerçekleştiği gün olan 22 Ekim 2015 tarihi ve hemen ertesi gün olan 23 Ekim 2015 tarihinde internet haber kaynaklarından seçilmiş haber metinleri, söylem analizi üzerinden ele alınıp çevrimiçi medyadaki ele alınma biçimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın örnekleme, yüksek okur kitlesine sahip olması göz önünde bulundurularak BBC ve Euronews haber siteleri olarak sınırlandırılmıştır. Küresel bir sorun olarak kabul gören terörizm olgusu, göçmenlere yönelik ırkçı bir yaklaşımla gerçekleşen okul saldırısı referans alınarak ulusötecilik bağlamında ortaya çıkardığı problemler ele alınarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ulusötecilik, Terörizm, İslamafobi, Küreselleşme, Söylem

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, Sakarya, e-mail: ibrahim-dikmen@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9086-7251

Abstract

The phenomenon of migration forms the basis of transnationalism and individuals exposed to migration face new social problems. Racist attacks are among the most important of these problems. There is a moderate correlation between the gradual increase in migration movements due to various reasons and the increase in hate speech directed at immigrants. This study aims to analyze the discourse of the media coverage of the attack made on a school in Trollhättan in 2015, which is mostly inhabited by immigrants. It was analyzed how the incident, which was considered to be an act of terrorism due to the way the attack took place, was presented in the media. The news reports about the attack were analyzed using the critical discourse analysis proposed by T. A. Van Dijk. Within the scope of the research, news texts selected from Internet resources on 22 October 2015, which is the day of the event, and 23 October 2015, which is the day after the event, were examined through discourse analysis, and the way they were handled in the online media was tried to be revealed. The study sample was limited to the BBC and Euronews websites taking into account that they have a vast audience. Terrorism, which is regarded as a global problem, is discussed by considering the problems it poses in the context of transnationalism with reference to the school attack that took place with a racist approach towards immigrants.

Keywords: Transnationalism, Terrorism, Islamophobia, Globalization, Discourse

Giriş

Araştırmanın ana argümanını Ulusötecilik bağlamında Avrupa'da gerçekleşen dini kimlikli kimselerin üstlenmiş olduğu terör saldırılarının çevrimiçi (online) medyada yapılan haberlerin haber sunuş şekillerinin çözümlenmesi oluşturmaktadır. Ulusötecilik kavramı en kısa haliyle "hem orada hem burada olma" şeklinde ifade edilebilir. İnsanlar çeşitli sebeplerle göç olgusuna dahil olmaktadır. Bu çalışmada Avrupa'da gerçekleşen terör saldırılarının çevrimiçi medyada ifade ediliş biçiminin çözümlenmesi yapılacaktır. Dünya genelinde bu tarz da pek çok saldırının gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Çalışma İşveç'in Trollhättan kentinde 22 Ekim 2015 tarihinde göçmenlerin ağırlıklı olarak bulunduğu okula yapılan saldırı ile sınırlandırılmıştır. Örnek olay olarak Trollhättan okul saldırısının tercih edilme nedeni; saldırının gerçekleştiği okulun, saldırganın göçmenlere yönelik nefret söylemlerine dair bilgilerin ve saldırının gerçekleşme sebebinin ulusötecilik kavramı ile ilişkili olmasıdır.

Ulus-ötecilik kavramının temelini göç olgusu oluşturmaktadır. İnsanlar küreselleşmenin etkisiyle birlikte iletişim ve ulaşım imkanlarının kolaylaşmasına bağlı olarak farklı ülkelere rahat bir şekilde gidebilmekte; göç eden kimseler göç ettikleri ülkelerde sıkı duygusal bağlar geliştirmekte; kendisinden sonra göç edecek insanlara da yurt bulma konusunda yardımcı olabilmektedir. Bireylerin ekonomik, politik, sosyo-kültürel, dini vb. sebeplere paralel olarak meydana gelen göç hareketleri ulus-ötesi bağlamında sınırları aşarak farklı olay ve olgulara sebebiyet vermektedir. Yaşamış oldukları coğrafyalarda baskı, zulüm ve korkunun hâkim olması sebebiyle göçe maruz kalan insanlar gitmiş oldukları ülkelerde yeni problemlerle karşılaşmaktadırlar. Göçmenler gittikleri ülkelerde yeni imkân ve fırsatlara sahip olabileceği gibi kültürel, sosyal, psikolojik zorluklarla karşılaşmaları da kaçınılmazdır. Aile ve arkadaş çevresinden uzak olmak, kültür çatışması ve anlayış farklılıkları, dil sorunu, yabancı

olmasından kaynaklı yasal haklarının bulunmaması veya yasal hakları hakkında bilgi sahibi olunmaması, oturma ve çalışma izinlerinin bulunmaması, sosyal ve kültürel etkinliklere yeterince katılım sağlanamaması bu problemlerden bazılarıdır. Göç olgusuyla beraber göç alan devleti bekleyen en büyük tehditlerden biri ise terör eylemleridir. Bu saldırıların bir kısmı göç eden kimseler tarafından gerçekleştirilirken bir kısmı da medyanın da etkisiyle ülke vatandaşları tarafından göçmenlere yönelik nefret söylemlerinin etkisinde gerçekleşmektedir.

Dünya genelinde çeşitli sebeplere bağlı olarak pek çok saldırı meydana gelmektedir. Gerçekleşen bu saldırılarda Müslüman göçmenlere ait haberler, farklı etnik gruplar tarafından gerçekleştirilen saldırılara nazaran medyada yüzde 357 kat daha fazla yer almaktadır. Araştırmalar, medyanın Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen saldırılarda saldırganların terörist olarak nitelendirilmesine daha fazla meyilli olduklarını göstermektedir. Nitekim terör saldırılarının Müslüman kimliğe sahip kesimlerce yapıldığında medyanın ilgisini daha fazla çektiği ifade edilebilir. Araştırmacılar tarafından 10 yılı kapsayan bir süreç içinde elde edilen bulgularda Amerika Birleşik Devletleri'nde 136 terör saldırısından sadece yüzde 12,5'i Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmesine rağmen haberlerde yarısından fazlasının Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmiş olarak yer almıştır. Küresel Terörizm Veri Tabanı'ndaki bilgilerden faydalanarak ulusal basılı ve çevrimiçi medya metinlerini inceleyen araştırmacılar, 2006 ve 2015 seneleri arasında ABD'de meydana gelen terör saldırılarının tamamını incelediğini ve araştırmacıların Lemieux Müslümanların gerçekleştirdiği saldırıların medyanın ilgisini çekmekte olduğunu altı çizilmiş ve bu durum algı ve varsayımdan ibaret olmadığı belirtilmektedir. (GSU, 2019). *Studies in Conflict & Terrorism* dergisinde yayınlanan bir araştırmaya göre bilginin kaynağı ve terör saldırısına ilişkin ayrıntıların miktarı ve islamofobi seviyesinin medyaya duyulan güvenin görüşlerini değiştirme hususunda etkilemediğini ifade etmektedir. Araştırmacılar tarafından yapılan bir diğer araştırmaya göre Küresel Terörizm Veri Tabanı'ndan edinilen bilgilere göre 11 Eylül 2001 tarihinden bugüne 139 saldırıda 99 kişi ölmesine rağmen Amerikalı vatandaşların yaklaşık olarak yarısı kendisinin veya aile üyelerinden birinin terör kurbanı olacağına inanmaktadır (GSU, 2019).

Herhangi bir endüstride ürünün cazibe haline dönüşmesinde en önemli faktörlerden biri de reklamdır. Şirketler reklam çalışmaları için ciddi miktarda yatırım yapmaktan kaçınmamakta; ürünlerin tanıtımı için akılda kalan kısa filmler çekmektedir. Lean'a (2019) göre İslamofobi endüstrisi de bir pazarlamacı gibi mesajını halka ulaştırmak için elinden geleni yapmakta; ancak bu gayret, alıcı-satıcı ilişkisi içerisinde olmadan ideolojik ve politik eğilimleri öne çıkararak karşılıklı bir menfaat ilişkisi şeklinde olmaktadır. Eski haber yapımcısı Juan Williams'ın İslam karşıtlığı tutum ve görüşlerinden dolayı National Public Radio(NPR)'daki işine son verilmiş; sonrasında Fox Haber tarafından yüksek bir pozisyon verilerek islamofobiyi teşvik etmesi sağlanmıştır. Bu durumun yanı sıra Think Progress adlı internet sitesinin Fox Haber tarafından İslam ve Müslümanlardan korkulması gerektiği fikrini manipüle ettiğine dair raporu islamofobi endüstrisinin gayretini ortaya koymaktadır. (Lean, 2019: 125-128) Bu durum Amerika'da islamofobinin ne kadar yaygın bir şekilde varlığını sürdürdüğüne işaret ettiği söylenebilir.

Medyaya dair dünya genelinde araştırmalar yapan Signal Al şirketinin yapmış olduğu bir çalışmada "terör" nitelendirmelerinin Müslümanlara nispet edilmesinin aşırı sağ grupların yapmış oldukları saldırılara göre daha fazla meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada son iki yılda gerçekleşen 11 saldırının 80 farklı dildeki 200 binden fazla görsel ve yazılı haber metinleri incelenerek analizleri yapılmıştır. Radikal İslamcılar tarafından gerçekleştirilen saldırılar %78 oranında terör kavramı ile ilişkilendirilirken aşırı sağcılar tarafından gerçekleştirilen saldırılar %24 oranında terör eylemi olarak haberleştirilmiştir. Yeni Zelanda da meydana gelen menfur saldırının terör kavramı ile ilişkilendirilmesinde Jacinda Ardern'in olayın ardından "terörist saldırı" olarak açıklama yapmasının etkisinin büyük olduğu düşünülmektedir. Bir diğer örnek ise Pittsburgh havrasına 2018 senesinde yapılan anti-semitist saldırının medya tarafından terör eylemi olarak görülmesidir. Siyasilerin kullanmış olduğu dil ve söylemlerin de medya organlarının gerçekleşen saldırıyı nitelendirme biçimlerinin önemli bir payının olduğu vurgulanmıştır. Şirket son olarak, gazete ve internet haberlerinin televizyon ve radyo kuruluşlarına göre daha fazla "terör ve terörist" gibi sıfatları kullanmakta olduğunu; televizyon ve radyolarda yer alan haber programlarındaki zaman kısıtlamasının olmasının da bu ifadelerin tercih edilmesinde etkili olabileceği belirtilmiştir (Eurekalert, 2019).

Literatüre bakıldığında haber olgusu, organizma yapısının, teknolojinin ve ideolojinin toplumun bilgi ve ilgisinin gelişip dönüşerek yeniden kurgulanmasıdır. Yazım tekniği açısından kapalı bir tür olmasına karşı metinsel anlamda çok boyutlu okumaya ve analize tabi tutulması ile yapıya dönüşmektedir (Rigel, 2000: 177-181; Akt: Mora, 2011: 4). Giddens, medyanın bireylerin hayatlarını kurgulama ve yönlendirme rolüne işaret ederek medyanın önyargıları pekiştirme rolünü vurgulamaktadır (Giddens, 2008: 656).

Göç literatürüne bakıldığında yapılan bir araştırmada göçmenlerin temel problemleri arasında öncelikli olarak iletişim problemine yer verilmiş devamında iki dilli olma, kimlik arayışı, yalnızlık, bütünleşme, yabancılaşma gibi problemleri olduğuna değinilmiş ancak güvenlik imgesine yer verilmemiştir. (Şeker ve Sirkeci, 2015: 1-2) Ancak göçmenlerin karşılaştıkları en büyük sorunların başında güvenlik olgusu gelmektedir. Çeşitli nedenlerle farklı ülkelere göç etmeyi tercih eden veya göç etmek zorunda kalan göçmenler kendi kültürel sermayelerini de yanlarında taşımaktadırlar. İki ülke arasında ortaya çıkan bu yeni ağlar ulusötesi teorisini ortaya çıkarmıştır. Ulusötesi teorisi, 1990'lı yılların sonlarına doğru göç literatüründe önemli bir teorik minval sunması bakımından ilgi görmeye başlamıştır (Al-Ali vd., 2001). Ulusötesi kavramı kısaca göçmenlerin kendi asıl ülkeleri ile yerleştikleri ülkeler arasında kurdukları bağ ve çoklu kimlikler kullanarak sosyal bir alan inşa etme sürecidir. Bir başka deyişle iki ülke arasında meydana gelen politik, ekonomik ve sosyal ilişkiler geliştiren göçmenleri ifade eder. Ancak terör eylemlerine karışan kimseler sadece göçmenlerle sınırlı kalmamakta; çeşitli sebeplerle göçe maruz kalan göçmenlere yönelik sergilenen nefret söylemi ülke vatandaşını da terör eylemleri gerçekleştirmesine sebep olmaktadır. Yasalar yoluyla gerekli önlemlerin alınmaması da bu sorunu daha da derinleştirmektedir. Erlandsson ve Meloy (2018)'un yaptığı çalışmadan da anlaşılacağı üzere siyasi ve hukuki çerçevede göç faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan göçmenlerin maruz kaldıkları saldırılara

yönelik ülkelerin mevcut hukuki sistemlerinde bulunan boşluğa dikkat çekerek önemli bir katkı sunmaktadır.

Çalışma, giriş, yöntem, bulgular, sonuç ve değerlendirme olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde kavramsal çerçeveye dair literatür bilgilerine değinilmiştir. Yöntem bölümünde “Eleştirel Söylem Analizi” yönteminin çalışmaya olan uygunluğu ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bulgular kısmında ise okul saldırısı üzerinden Avrupa’da gerçekleşen bir terör eyleminin haber metinlerinde ortaya konulma biçimleri mikro ve makro açıdan söylem analizine tabi tutulmuştur. Elde edilen bulgular ışığında okul saldırısı, terörizm kavramı çerçevesinde ulusötecilik bağlamında sonuç ve değerlendirme kısmında tartışılarak ele alınmıştır.

Ulusötesi

Ulusötecilik kavramı insanların bir yerden başka yere hareketlerini, göç eden kimselerin aile, arkadaş ve tanıdıkları diğer kimseler ile olan iletişim ve etkileşim sürecini ifade etmektedir (Dunn, 2010:2). Ulusötesi kavramı ile ilgili tanımlarda da insanların tek bir coğrafyaya ait olmadıklarına, karşılıklı değişim ve etkileşime, tek bir ülkede yaşamamaya, başka ülkeden insanlarla iletişime ve toplumsal ve ekonomik ilişkilere vurgu yapılmaktadır. Bu durumu etkileyen en önemli durum da göç faaliyeti olduğunu söylenmektedir (Özmete ve Arslan, 2018: 175). İletişim ve ulaşım imkanlarının gelişimi nedeniyle göç eden bireyler göç ettikleri ülkelerde bulunan yakınları ile ilişkilerini güçlü tutmaları kolaylaşmaktadır. Bu gelişmeler sayesinde insanlar ekonomik, kültürel veya sosyal bağlar ulusötesi göç hareketlerinin yoğunluğunun artmasına sebep olmaktadır. Ulusötesi veya ulusaşırı olarak nitelendirilen bu süreç, küreselleşme ekseninde birbirine uzak olan ve uzaktan olan iletişim ile sanal cemaatler kurmaktadır. Bu cemaatler ilerleyen süreçte akrabalık, komşuluk ya da iş yeri temeli olan yüz yüze cemaat şeklinde gelişim gösterebildiğini ifade ediyor. (Güllüpınar, 2013: 75).

Uluslararası göç bağlamında, vatandaşlık anlayışının evrensel yönünün ve ulusal türdeşlik boyutunun zayıflamasına neden olmakta; küresel medya ve kültür endüstrisi, ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelere de bağlı olarak baskın hale gelmekte ve kitlesel göçler ulusa özgün olan karakterleri zayıflattığına işaret etmektedir (Kartal, 2004: 247: Akt. Güllüpınar, 2013: 82). Çok kültürlü toplumların altyapısını ikinci dünya savaşı sonrasında ucuz iş gücü için kabul gören göçmenler oluşturmuşlardır. Ulus-devlette vatandaşlık anlayışının homojen yapısı vatandaşlık kavramının yeniden tanımlanması ihtiyacını kuvvetlendirmektedir. Bu durum klasik göç teorilerinde göç edilen ülkede geçirilen sürenin artması ile birlikte göç edenlerin, geldikleri ülkeler ile bağın kopacağı fikrine dayanmaktadır. Yani ikamet edilen sürenin artması ile dahil olunan toplumda asimile olunacağı düşünülmektedir. Ancak bugün oldukça yaygınlaşan ulus-ötesi göç yaklaşımına göre, göçmenler sadece göç ettikleri ülkelerle sınırlı kalmayıp geldikleri ülkelerle de bağlarının devam ettirmektedir (Güllüpınar, 2013: 83).

Terörizm

Terörizm kavramının evrensel olarak kabul edilen bir tanımı olmasa da genel itibariyle şiddet kullanan ya da şiddet kullanmakla tehdit eden bir zorlama yöntemi olarak anlaşılmaktadır. Teröristler, şiddetin pek çok biçimini kullanarak ayırım gözetmeksizin sivilleri, askeri tesisleri ve devlet yetkililerini hedef

almaktadır. Wilkinson'a (2016) göre terör kavramı en genel manada ruhsal bir büyük korku veya dehşet durum olarak ifade edilir. Latince "terrere" fiilinden türemiş terör kavramı aynı zamanda korkuya neden olan eylem ve alternatif olarak korku uyandıran bir kişi, nesne veya güç anlamlarında kullanıldı. Etimologlar, İngilizce "terrorism, terrorist, and terrorise" terimlerinin, 1793 ve 1798 arasındaki devrim döneminde Fransızca karşılığı olan "terrorisme, terroriste, terroriser" sözcükleri gelişene kadar kullanılmadığını iddia ederler (Wilkinson, 2016: 9). Ayrımcılığın olmaması korkunun yayılmasına yardımcı olur. Çünkü hiç kimsenin hedef olmadığı yerde herkes potansiyel hedef konumundadır. Teröristler sıklıkla ayırım gözetmeksizin sivilleri öldürmeye hazırlanırlar. Toplumdaki rolü veya konumu ne olursa olsun tüm insanlar dava uğruna potansiyel kurban olarak görülür. Walter, sivil terörün, her zaman nüfusu yok etmeyi değil, kontrol etmeyi amaçlayan bir iktidar aracı olduğunu ileri sürer. Terörizmi diğer örgütlü şiddet biçimlerinden temelde ayıran şey, sadece şiddeti değil, ahlaksızlık ve antinomizm özellikleridir (Wilkinson, 2016: 14-16). BM Küresel Terörle Mücadele Stratejisinde terör, uluslararası barış, huzur ve güvenliğe önemli bir tehdit olarak görülmekte; gerçekleştiren kim olursa olsun, amacının ve yerinin bir önemi olmaksızın kınanmakta; herhangi bir dine, etnik kökene, medeniyete ya da millet mal edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır (KDGM, 2013; Ergül, 2015).

Kavramsal açıdan terörizm karmaşık bir yapıya sahiptir. Tek bir tanım yapılabilmesi oldukça güç bir durumdur. En çok bahsedilen özellikleri olarak şunlar ifade edilebilir: 1) Halk veya bir topluluğu korkutmaya çalışmak. 2) Hâkim olan otoriteyi sarsmak. 3) Otoriteye karşı olan güçleri hareketlendirmek. 4) Kamuoyunu pozitif veya negatif yönde etkilemek. 5) Siyasal yönetimi ele almak (Ergil, 1992: 139-140). Terör eylemi birden fazla ülke veya vatandaşları içeriyorsa uluslararası terörizmdir. Başka bir ülkenin yönetici ve diplomatlarını başka ülkelerle olan ilişkileri sebebiyle hedef almaları, uluslararası çalışmakta olan uçaklara saldırı düzenlemeleri veya başka ülkeye uçuşları için zorlamaları uluslararası terörizme örnek olarak gösterilebilir. Teröristlerin ülkelerindeki yurttaşlarına karşı gösterdikleri şiddet eğilimi uluslararası terörizm kapsamında değerlendirilemez (Ergil, 1992: 141). Ulus-ötesi açıdan bakıldığında kendi ülkesinde başka ülkeden göç vasıtasıyla gelen kimselere yapılan saldırılar uluslararası terör kapsamında değerlendirilebilir.

Terörizm, ideoloji olmaktan öte başlıca bir stratejidir. Tarihsel sürece bakıldığında terör eylemlerinin gerçekleştirilmesinin ekonomik, etnik, siyasi, toplumsal ve dini gerçekleri olduğu görülmektedir. Silahlı bir başkaldırı olarak kısaca tanımlanan terör faaliyetleri dünyanın yeni düzeni içerisinde bölge ve ülke sınırlarını aşarak küresel bir boyut kazanmıştır. ABD'nin karşılaştığı olduğu 11 Eylül saldırılarında "terör ve terörist" kavramları direkt olarak İslam ile özleştirilme hatasına düşülmüştür. ABD'nin bizzatıhi kendi yapmış olduğu Hiroşima ve Nagazaki saldırıları gerçekleştirmesi sebebiyle pek çok masum sivil vatandaşının ölmesine sebep olması ile ilgili uluslararası literatürde "terörist devlet" olarak tanımlanmamıştır. Gerçekleştirilen saldırıların gerçek ve geçerli analizleri yapılmadan çözüm arayışına girmek şüphesiz ki çözümsüz kalacaktır (Hamlemitoğlu, 2003: 116-117).

terörizm, her geçen gün giderek artan bir uluslararası boyuta sahiptir. Bir kısım terör örgütleri uluslararası alanda faaliyet gösterecek kaynakları, taktikleri ve becerileri edinmekle birlikte muğlak bir

şekilde tanımlanmış uluslararası amaçlara sahiptir. Ulusötesi benzer düşünceye sahip kuruluşlarla çok taraflı iş birliğinin ilkelerini geliştirmiş oldukları da söylenebilir. Terör örgütlerine karşılık etkili bir şekilde mücadele edilmek isteniyorsa uygun bir biçimde senkronize edilmiş uluslararası ve ulusal önlemler alınması gereklidir. Terörizme karşı iş birliğinin uluslararası boyutuna bakıldığında geçmişinin başarısızlıklarla dolu olduğu görülür. Birleşmiş Milletler, terörle mücadele konusunda kendisinden önceki Milletler Cemiyeti'nden daha yetersiz olduğu görülmektedir. BM üye devletleri, şiddete karşı tutumlarında ideolojik bir tavır sergilemişler ve terörizmin temel bir çalışma tanımı üzerinde dahi anlaşmaya varamamışlardır. Üçüncü Dünya devleti açısından terörizm ise kendilerine yönelik olanlar haricindeki devrimci şiddet biçimleri ahlaki açıdan meşru görülür. Komünist devletler, siyasi terörizmi, başarılı olduğunda 'meşru silahlı mücadele', başarısız olduğunda ise 'maceracılık' olarak görmektedir. Liberaller için terörizm bireysel hakların inkârı, demokrasi ve anayasacılık öğretilerinin ihlalidir. Carlier, bazı BM üye devletinin terörizmi zorlayıcı diplomasi silahı olarak gördüğünü, desteklediğini veya göz yumduğunu gözlemlediğini söylemektedir. Bu durum BM Şartı'na Uygun Olarak Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Genel Kurulu Bildirgesi'ne de aykırı bir durumdur. Yani kendileri ile çeliştikleri görülür. Şiddetli biçimleriyle çağdaş terörizm, liberal demokrasilerin irade ve cesaretine karşı tartışmasız en test edici ve en dolaysız meydan okumayı oluşturur. Bu testin geçilememesi sonucu felakete götürecektir. Liberal değer ve kurumları desteklemek için kararlı bir irade ve cesaret gerekmektedir. Özgürlük hayatta olmaktır. (Wilkinson, 2011: 231)

Çoğu insan terörizmin ne olduğu konusunda belirsiz bir fikre ve izlenime sahiptir. En kısa zamanda yayın yapma arzusu ve iletme çabası bir dizi şiddet eyleminin modern medya tarafından terörizm olarak etiketlenmesi teşvik edilmiştir. Bir televizyon veya gazeteye bakıldığında bir binanın bombalanması, bir devlet başkanının öldürülmesi, sivillerin katledilmesi, kontaminasyon yoluyla süpermarket raflarındaki ürünlerin zehirlenmesi veya eczanede reçetesiz ilaç satılması terör olayı olarak tarif edilebilmektedir. Hoffman, İngiliz dilinin ortak otoritesi olarak görülen ve çok saygı duyulan Oxford İngiliz Sözlüğü'nün terör kavramı ile ilgili yapmış olduğu tanımın daha çok tarihsel olduğunu vurgulamış ve aydınlatıcı bilgi verme noktasında hayal kırıklığına düşürecek kadar isteksiz olduğunu belirtmektedir. Terimin en yaygın olarak kabul edilen çağdaş kullanımında temelde ve doğası gereği politik olduğunu belirtmekte ve kaçınılmaz olarak güç ile ilgili olduğunu söylemektedir. Terörizmin önemli görülen bir yönü de planlı, hesaplanmış ve gerçekten sistematik bir eylem olmasıdır (Hoffman, 1998: 1-3). Hoffman'a (1998: 63) göre terörizmin uluslararasılaşması, modern olarak kabul edilen uluslararası terörizmin ortaya çıkışı 22 Temmuz 1968'de Filistin Kurtuluş Örgütü'nü oluşturan altı gruptan biri olan Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nin Roma'dan Tel Aviv'e giden bir İsrail ticari uçuşunu kaçırmasıdır. 20 yıllık süre zarfında sesini duyurmadığını iddia eden Filistinlilerin sesini farklı bir şekilde duyurma çabasıdır. Post'a (2004: 2) göre modern terörizm çağı 1960'ların sonları ile 1970'lerin başlarına kadar gitmekte; Filistin Halk Kurtuluş Cephesi tarafından ABD'ye bağlı dört uçağın kaçırılması olayı ve Münih Katliamı olarak bilinen İsrail Olimpiyat takımının 11 üyesinin öldürülme olayı ile terörizm çağı olarak bilinen çağ başlamaktadır.

Siyasal terörizm, zorlayıcı yıldırma olarak tanımlanan; bireyleri, grupları, toplulukları veya hükümetleri teröristlerin siyasi taleplerine boyun eğdirmek için cinayet ve yıkımın sistematik kullanımı ile gerçekleştirilen terörize eylemlerdir. Psikolojik savaşın en eski yöntemlerinden birisidir. Temel hedef seçilir; iletilecek mesaj ve amaç belirlenir, tehdidin hedef kitlesine gerçekten gerçekleşebileceğine ikna edilmesi ile güvenilirliği sağlanır. Kurban ve mağdurlar birincil hedef olsun veya olmasın saldırgan orantısız güç uygulama eğilimindedir. Bir Çin atasözünde olduğu gibi "Birini öldür, binini korkut." anlayışı yürütülür. Terör örgütleri düşman olarak telakki ettikleri topluluk üzerinde korku, panik, yılgınlık oluşturmak suretiyle insanların ümitsizliklerinden ve çaresizliklerinden faydalanarak güçlenmeyi arzular. (Avşar, 2002:27) Bu bağlamda terörist de çok sayıda kişinin ölmesinden ziyade pek çok kimsenin olayı izlemesini arzu eder. Teröristler bir ırk veya gruba karşı düşmanlık besler ve bu nefret sonucunda toplum içinde toplu katliama kalkışır. Ancak bir teröristin tümüyle rasyonellik ve insanlık standardına uyacağını beklemek hatadır (Wilkinson: 2011:47-49). Ayrıca teröristin hukuka uygun davranması da beklenemez. Bu bağlamda terörle mücadele stratejisinin temel amacı göz önünde bulundurularak liberal demokrasinin ve hukukun üstünlüğünün korunması ve sürdürülmesi ön planda tutulmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu amacın dahi, terörizmi ve bu haliyle siyasi şiddeti ortadan kaldırma hedefini önemli ölçüde aştığı yeterince vurgulanamaz (Wilkinson: 2011:121). Çünkü silahlı yapılan terörizm siyasetin en uç noktası olarak kabul görmektedir. Bu terör eylemleri bireyler tarafından yapılabileceği gibi devletler tarafından kendisinden daha güçlü devletlerin önemli sembollerine yönelik de olabilir. Terörizmde güçsüzde güçlüye doğru bir yönelim söz konusudur. Bu bağlamda bir birey devlete veya güçsüz bir devlet güçlü bir devlete yönelik şiddet ve tehdit eylemi gerçekleştirebilir. Siyasi söylemlere dikkat edilmediğinde terör olaylarına teşvik durumu ortaya çıkabileceği ve bireylerin karşıt olarak gördüğü gruplara saldırı gerçekleştirme ihtimalinin artacağı düşünülmektedir.

Terörizm, ideoloji olmaktan öte başlıca bir stratejidir. Tarihsel sürece bakıldığında terör eylemlerinin gerçekleştirilmesinin ekonomik, etnik, siyasi, toplumsal ve dini gerçekleri olduğu görülmektedir. Silahlı bir başkaldırı olarak kısaca tanımlanan terör faaliyetleri dünyanın yeni düzeni içerisinde bölge ve ülke sınırlarını aşarak küresel bir boyut kazanmıştır. ABD'nin karşılaştığı olduğu 11 Eylül saldırılarında "terör ve terörist" kavramları direkt olarak İslam ile özleştirilme hatasına düşülmüştür. ABD'nin bizzat kendi yapmış olduğu Hiroşima ve Nagazaki saldırıları gerçekleştirmesi sebebiyle pek çok masum sivil vatandaşın ölmesine sebep olması ile ilgili uluslararası literatürde "terörist devlet" olarak tanımlanmamıştır. Gerçekleştirilen saldırıların gerçek ve geçerli analizleri yapılmadan çözüm arayışına girmek şüphesiz ki çözümsüz kalacaktır (Hamlemitoğlu, 2003: 116-117).

Çağdaş terörizm, her geçen gün giderek artan bir uluslararası boyuta sahiptir. Bir kısım terör örgütleri uluslararası alanda faaliyet gösterecek kaynakları, taktikleri ve becerileri edinmekle birlikte muğlak bir şekilde tanımlanmış uluslararası amaçlara sahiptir. Ulusötesi benzer düşünceye sahip kuruluşlarla çok taraflı iş birliğinin ilkelerini geliştirmiş oldukları da söylenebilir. Terör örgütlerine karşılık etkili bir şekilde mücadele edilmek isteniyorsa uygun bir biçimde senkronize edilmiş uluslararası ve ulusal

önlemler alınması gereklidir. Terörizme karşı iş birliğinin uluslararası boyutuna bakıldığında geçmişinin başarısızlıklarla dolu olduğu görülür. Birleşmiş Milletler, terörle mücadele konusunda kendisinden önceki Milletler Cemiyeti'nden daha yararsız olduğu görülmektedir. BM üye devletleri, şiddete karşı tutumlarında ideolojik bir tavır sergilemişler ve terörizmin temel bir çalışma tanımı üzerinde dahi anlaşmaya varamamışlardır. Üçüncü Dünya devleti açısından terörizm ise kendilerine yönelik olanlar haricindeki devrimci şiddet biçimleri ahlaki açıdan meşru görülür. Komünist devletler, siyasi terörizmi, başarılı olduğunda 'meşru silahlı mücadele', başarısız olduğunda ise 'maceracılık' olarak görmektedir. Liberaller için terörizm bireysel hakların inkarı, demokrasi ve anayasacılık öğretilerinin ihlalidir. Carlier, bazı BM üye devletinin terörizmi zorlayıcı diplomasi silahı olarak gördüğünü, desteklediğini veya göz yumduğunu gözlemlediğini söylemektedir. Bu durum BM Şartı'na Uygun Olarak Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Genel Kurulu Bildirgesi'ne de aykırı bir durumdur. Yani kendileri ile çeliştikleri görülür. Şiddetli biçimleriyle çağdaş terörizm, liberal demokrasilerin irade ve cesaretine karşı tartışmasız en test edici ve en dolaysız meydan okumayı oluşturur. Bu testin geçilememesi sonucu felakete götürecektir. Liberal değer ve kurumları desteklemek için kararlı bir irade ve cesaret gerekmektedir. Özgürlük hayatta olmaktır. (Wilkinson, 2011: 231)

Medya ve Terörizm

II. Dünya Savaşı ile ağırlık kazanan terörle ilgili araştırmalar, teröre konu olan Amerikan basınının haberlerine yönelik dil ve söylem noktasında 11 Eylül terör saldırısının ardından bilimsel araştırmaların sayısının arttığı görülmekte; (Zelizer ve Allan, 2002). IRA terör örgütünün eylemleri, New York'ta 11 Eylül saldırısı olarak bilinen ikiz kulelere gerçekleştirilen saldırı ve Londra'da bir metroya düzenlenen 2005 yılındaki bombalı eylemle terör çalışmaları yeni bir ivme kazanmaktadır; ancak sonraki yapılan çalışmalar IRA terör örgütü ve devletin örgüte ve eylemlerine yaklaşım tarzlarıyla ilgilenmesi ile yetinilmektedir. (Alexander ve Brenner, 2002; Chossudovsky, 2005: 326-344). Medyada terör olayları, haberlerin medyada sunulma biçimleri bakımından tartışmalara neden olmaktadır. Bu tartışmalar daha çok bireylerin haber edinme ihtiyacını karşılamaya çalışan medya unsurlarının paylaştığı haberlerin halk üzerinde panik ve korkuya neden olduğu ya da teröre hizmet edip etmediği yönünde yoğunlaşmaktadır. (Konukman,2017: 52)

Terör örgütleri, eylemlerini gazetecileri veya medyatik bireyleri dahil ederek eylemin üstünlüğünü duyurmak ve eylemin amacı hakkında bilgi vermek amacıyla medyanın ilgisini üstüne çekecek şekilde düzenledikleri bilinmektedir. Medya merkezli terör eylemlerinde terörist kitle medyaya demeç verme konusunda gönüllü olmakta; ölüm ve yaralanmalara neden olacak dramatik eylemler gerçekleştirmektedir. (Avşar, 2017: 120) Avşar'a (2002: 24) göre PKK terör örgütü yönetiminin, gerçekleştirilmesi planlanan eylemlerin seçiminde "haber" olma niteliğine dikkat ettiklerini belirtmektedir. Teknoloji, terör eylemlerinin günümüzde tehlikeli ve ölümcül bir görüntü oluşturmasında önemli bir etken olduğu düşünülmekte; kitle iletişim araçları teröristlerin fazla masraf gerektirmeyen bir propaganda aracına dönüşmektedir (Türkoğlu, 2011: 163-164). Medya, böylelikle kusurlu bir aktör hüviyetine bürünmüştür. (Kaiter, 2006: 429)

Medya, bilgi ve eğlencenin tüm yöntemlerini veya kanallarını ifade eden genel bir terimdir. Kitle iletişim araçları gazeteleri, radyo ve televizyon, kitaplar, filmler, müzik, tiyatro ve görsel sanatlar dahil olmak üzere hepsini kapsayacak şekilde ele alınmaktadır. Kitle iletişim araçlarının küreselleşmesinin yanında meyhane, sokak ve pazaryeri dedikoduları gibi gayri resmi iletişim yöntemlerinin de bilgi aktarımı için kullanıldığı gözden kaçırılmamalıdır. Daha geniş bir hedef grup arasında terörün yayılma sürecinde gayri resmi ve yerel dahi olsa bazı bilgi aktarım kanalları veya araçları kaçınılmaz olarak kullanılacaktır. Müslüman dünyasında Şii mezhebine mensup kimseler saldırı haberlerini camilerde ve pazaryerlerinde kulaktan kulağa aktardılar. Buna benzer haber yayma yöntemi 19. Yüzyılda Rus ve Balkan kimselerce de kullanılmıştır. Bu ve benzeri tarihi örnekler modern kitle iletişim araçlarının gelişiminin terörizmin temel neden olduğu iddiasını çürütmek için yeterli kanıtlardır. (Wilkinson, 2006: 144). Geleneksel kitle iletişim araçları yerini internet aracılığı ile "yeni medya" ortamı olarak nitelenen sosyal medya, bloglar, forumlar ve haber sitelerine bırakmıştır. Ciddi bir dönüşümün başlamasına neden olan bu dönemle birlikte yeni medya araçları bir propaganda unsuru olarak da kullanılmaktadır. (Şenol vd. 2016: 193) bu yeni dönüşüme sahip dönem, "Kitleli İletişim Çağı", "Teknoloji Çağı", "Bilişim Çağı" olarak ifade edilmeye başlanmıştır. (Avşar, 2017: 125)

Modern teröristler ve kitle iletişim kuruluşları arasında karşılıklı yarar ilişkisi inkâr edilemez. İlk olarak kitle iletişim aracında görülmek dünya çapında bir tanıtım elde etme çabasının dışında kendi sempatanlarının gözünde kendileri için kazanılan durumun meşrulaştırmasına katkı sağlar. Kitle iletişim kuruluşları açısından da sansasyonel ve görsel açıdan zengin sonsuz bir kaynak sağlar. Tüm terör eylemlerinin ortak noktası, hükümeti veya diğer hedef grupları teröristlerin taleplerini kabul etmeye ikna etmek için öldürme, yaralama veya yıkım tehdidi veya kullanımıdır. Teröristler, gösterişli yıkım ya da vahşet eylemleriyle tehditlerinin inanılabilirliğini kanıtlamaya çalıştıkları için, bu eylemlere ilişkin medya raporları genellikle bir anlamda terörizme 'neden' olarak kabul edilir. Gerçekte, bir terör hareketi veya bir terör devleti yaratmak, modern kitle iletişim araçlarının bile gücünün çok ötesindedir. Terörizmi benimseyen grupların nasıl ortaya çıktığını anlamak için onların motivasyonlarını, amaçlarını, ideolojilerini veya dini inançlarını ve stratejilerini incelemek gerekir. Bununla birlikte, terörist şiddet bir kez başladığında, teröristler ve kitle iletişim araçları arasındaki ilişki kaçınılmaz olarak simbiyotik hale gelme eğilimindedir. Sosyolojide sembiyoz terimi, gruplar birbirinden farklı olduğunda ve ilişkileri tamamlayıcı olduğunda, bir topluluk içindeki farklı gruplar arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkileri anlamında alınır. Modern medya teknolojisinin, iletişim uydularının ve televizyonun hızla yayılmasının terörizmin tanıtım potansiyelini artırmada belirgin bir etkisi olduğunu inkâr etmek aptallık olur. Bunun dramatik bir örneği, 1972 Münih Olimpiyatları'nda Kara Eylül teröristleri tarafından İsraili sporcuların ele geçirilmesi ve katledilmesi idi. Bu olayların dünya çapında 500 milyondan fazla televizyon izleyicisine aktarıldığı tahmin edilmektedir. Büyük bir kamuoyu merakının olduğu dramatik hikayeler için izleyicilerinin arzusunu tatmin etmek için haber yapmak için mücadele etmeye devam edecek. Haziran 1996'da Zahran'daki Amerikan üssünün bombalanması olayında olduğu gibi, faillerin sorumluluğu üstlenmediği ve kimliklerinin bilinmediği veya ciddi şüphelerin bulunduğu

bu terör olayları bile, uluslararası medyanın verdiği haber yine de muazzamdır (Wilkinson, 2006:145). Medya ve terör kavramlarının ilişkili olduğu konulara bakıldığında medya mensuplarının bu tarz olayları nasıl değerlendirdikleri, yazarların olayı inşa etmedeki söylemler, tekrarlanarak vurgulanan fikir ve görüntülerin neler olduğu, doğruluk ve nesnellik ilkelerine uygun olup olmadığı, farklı ülkelerin aynı terör olayını nasıl tanımladığı, eylemlerin nasıl takdim edildiği, terör olaylarının halkı nasıl etkilediği şeklinde sıralanabilir (Norris, Kern, Just, 2003: 3 - 27).

Ulusötesi Terörizm

Devlet dışı aktörlerin şiddet eylemlerini uluslararası boyutta gerçekleştirerek, pek çok devlete ya da vatandaşına yönelik gerçekleştirilmesi ulusötesi terörizm olarak ifade edilmektedir (Gül, 2012: 33; Şimşek, 2016:333). Buna göre devletin herhangi bir müdahalesi olmadan birey ve gruplar tarafından gerçekleşen ulusötesi terörizm, devlet desteği ile birey ve gruplar tarafından gerçekleştirilen uluslararası terörizmden ayrılmaktadır (Taşdemir, 2006: 40-41).

Siyasi terörizm, (i) yabancılara veya yabancı hedeflere yönelik olduğunda; (ii) birden fazla devletin hükümetleri veya hizipleri tarafından birlikte yürütüldüğünde veya (iii) bir ülkenin politikalarını etkilemeyi amaçladığında, dar anlamda uluslararası hale gelir. Son yıllarda “Ulusötesi Terörizm” kavramının kullanılmaya başlanmasıyla birlikte bir takım tanım tartışmaları ortaya çıkmıştır. Bazı yazarlar terörizm ulusötesi uluslara dönüştüğünü öne sürmüştür ancak ulusötesi kavramı hiçbir zaman sadece hükümetler arası ilişkilerle sınırlandırılmamıştır. Ulusötesi kavramının genel olarak kullanımı farklı ülke vatandaşları da dahil olmak üzere kültürel, ekonomik ve sosyal faaliyetlere başvurulmak için kullanılmıştır. Bazı yazarlar da uzun vadeli küresel devrim veya devrimci ulusüstü bir dünya düzeni kurma hedefiyle faaliyet gösteren teröristler için kullanmışlardır. Bu tanıma göre ifade edilen bu ulusötesi terörist gruplar küçük bir azınlığı oluşturmaktadır. Wilkinson’a göre terörizm ulusal kurtuluş veya ayrılık gibi çok daha sınırlı hedeflere sahiptir. 1870’lerde Avrupa’da faal olan ulusötesi terörist hareketler veya dünya devrimi amacını ilan eden Japon Birleşik Kızıl Ordusu bu gruba örnek olarak verilebilir. Fakat Filistin Halk Kurtuluş Cephesi’ni bu örneklendirmenin dışında tutmaktadır. İlan edilen birincil amacın Filistin halkının kurtuluşu olması ve laik bir Marksist Filistin devletinin kurulmasını gerekçe göstermektedir. Hedef ve işleyiş açısından yüksek derecede uluslararası görse de modern anarşistler ve nihilistlerle aynı grupta olmaları dahi onları ulusötesi yapmaya yeterli olmadığını söylemektedir (Wilkinson: 2011: 174).

İslamofobi

İslamofobi kavramı ilk olarak Etienne Dinet ve Slimen Ben İbrahim tarafından 1925 yılında kaleme alınan “*accés de delire islamophobe*” isimli eserinde kullanılmıştır (Allen, 2010: 6). Kavramın günümüzdeki anlamda kullanımı bir düşünce kuruluşu olan Runnymede Trust’ın 1997 yılında yapılan “*Islamophobia: A Challenge for Us All*” adlı rapora dayanır. Bu raporda islamofobi kavramı, İslam’a karşı temelsiz düşmanlığı; Müslüman bireylerin sosyal ve politik yaşamdan dışlanıp ayrımcılığa maruz kalmaları olarak ifade edilmektedir. İngiltere’deki İslam karşıtı eğilimin tutum ve nedenlerini inceleyen bu araştırma ciddi eleştiriler olsa da İslamofobi araştırmalarının ana referans kaynağını teşkil

etmektedir. (Runnymede Trust Commission, 1997: 4) Genel anlamda İslamofobi, İslam ve Müslüman korkusunu içinde barındıran İslam düşmanlığı olarak tanımlanmakta; kin ve nefret İslam ve Hristiyan zümrenin geçmişten günümüze kadar sürekli bir savaş ve mücadele içinde olduğunu iddia edilmektedir.

"Avrupa'nın İslamlaşması" söylemi ile İslam dinine olan düşmanca tutum ve tavır yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. (Arslan, 2019: 8) İslam karşıtlığı, birçok Avrupa ülkesinde suç sayılmamakta ve nefret suçuna teşvik edici bir eylem olarak dahi görünmemektedir. İslamofobinin yaygınlaştırılması ve normalleştirilmesinde sağ görüşlü siyasi parti ve politikacılar etkin rol almaktadır; ancak sadece sağ partilerle sınırlı kalmayarak diğer parti ve politikacılar tarafından siyasi maksatlarına ulaşabilmek için aracı olarak kullanılmaktadır. İslamofobi ile ilgili Avrupa'nın pek çok ülkesinde tartışılmalı konuların odak noktasında "terör saldırıları, sığınmacı krizi ve politik söylemlerde İslamofobinin kullanılmasındaki artış" olduğu görülmektedir. (Hafez ve Bayraklı, 2017, akt: Arslan, 2019: 8-9).

İnsan, bilgi sahibi olmadığı, tanımadığı veya herhangi bir anlamlandırma yapamadığı durumlarda korkuya kapılır. Bu sebeplerle oluşabilecek korkunun önüne geçebilmek için kendisine meçhul gelen durumların bilgisine sahip olmak gerekir. Yine insan içinde yaşamış olduğu toplumun bünyesinde geçerli olan kültür safının dışında olması sebebiyle yabancı kültürlerle muhatap olduğunda da korku hissine kapılabilir. Bu tür bir korku, kişiyi yabancı olan bu kültür karşısında kendi mevcut konumu çerçevesinde eyleme geçirir ve kişiyi muhataplarını tanıma eğilimine yönlendirir. Tanıma eylemi içerisinde bilinçli bir şekilde bu karşı kültüre olumsuz kodlar yüklemesi durumunda negatif bir ilişki ortaya çıkar. Bu durum da fobi oluşmasına sebebiyet verir. İlerleyen aşamada ise fobi nefret barındıran bir tutuma dönüşür. (Tamer, 2018:303). Günümüzde varlığını sürdüren İslamofobi kavramına bakıldığında korkunun ötesinde bir kin ve nefret imgelemine görmek tabidir. İslamofobi, İslam'la tanışmamış bireylere özellikle batı toplumunun öncülüğünde İslam'a karşı duyulan korku kültürünün aşılması ve beslenmesi; İslam'a karşı duyulan öfke, nefret ve ayrımcılığın en üst seviyelere ulaşması sonucunda ortaya çıkan bir kavramdır. İslam'a karşı yapılan korku politikalarına bakmak İslamofobinin boyutlarının anlayabilmek açısından kâfi gelmektedir. Bahsi geçen bu korku politikaları Televizyon, sosyal medya, sinema filmleri gibi birçok ideolojik araçlar aracılığıyla gündeme getirilmektedir. Bu araçlar batı toplumunun kendi toplum ve topluluklarında kolektif bilinç oluşturabilmek amacıyla ötekileştirilen Müslümanlar kolektif düşman olarak kabul görmektedirler. Bu ortak düşman Lean (2019)'a göre batı nazarında bir dönem Yahudiler iken günümüzde Müslümanlardır (Tamer, 2018: 303). 19 terörist tarafından gerçekleştirilen 11 Eylül terör saldırı eyleminin tüm Müslüman camiaya mal edilmesi sebebiyle islamofobinin oluşmasına büyük bir zemin hazırladı. Bu olaydan önce islamofobi olgusu varlığını sağlam bir zemine oturtamayarak yersiz bir durumdaydı. Pek çok haber linkine ulaşarak olayın sıyak ve sibakında yaşananlar ortaya atılan korkunun dayanaksız olduğunu göstermekteydi. Lean'ın kitabında sonra olarak İslam'a mal edilen olaylardan birisi de Oslo saldırılarıdır. Saldırının Norveçli bir yerli tarafından gerçekleştirilmiş olmasına rağmen çeşitli sosyal medya yazarları ve FOX Haber vb. ulusal televizyon kanalları aracılığıyla sorumluluk Müslümanların üzerine yıkılmıştır (Tamer, 2018: 305).

Küreselleşme

Küreselleşme kuramı kültürel sistemlerin ortaya çıkışını küresel bir boyutta incelemektedir. Kültürel ve toplumsal gelişmeler, küresel kültürün ortaya çıkmasında önemli etkileri bulunmaktadır. Konumuzla ilgili olan bu gelişmeleri “tüketim ve tüketimcilik kalıplarının ortaya çıkması: kozmopolit yaşam tarzlarının gelişmesi; ulus devletin hâkimiyetinin gerilemesi, küresel bir askeri sistemin ortaya çıkması; Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler gibi dünya çapında siyasal sistemlerin kurulması: Marksizm gibi küresel siyasal hareketlerin yayılması; insan hakları kavramının kapsamının genişlemesi ve dünya dinleri arasındaki karmaşık etkileşimler” olarak sıralayabiliriz. Küreselleşme, mekân kavramını tek bir yer şeklinde algılayan yeni bir bilinç halidir (Marshall, 1999: 449). Küreselleşme ile ilgili özet bir tanım yapılacak olursa “coğrafyanın toplumsal ve kültürel düzenlemelere dayattığı kısıtlamaların azaldığı, insanların bu azalmayı giderek daha çok fark etmeye başladıkları bir toplumsal süreç” şeklinde tanımlanabilir (Malcolm Waters ve Globalization, 1995; akt: Marshall, 1999: 449). Küreselleşme, global anlamdaki ekonomik bağlılığın artışlarını analize tabi tutan bir olgudur. Küreselliğin kültürel özellikleri bu iktisadi dünyanın her yerinde moda aksesuarlarının aynı olması, Dip köşede kalmış bir ormanda dahi e-posta alınıp gönderilmesi, belirli bir hamburger şirketinin dünyanın herhangi bir yerinde alışverişini yapıp ödemesini farklı bir şehirde olan bankaya bağlı hesaba yapılması dünyanın her geçen gün ne kadar çok küreselleştiğinin bir göstergesidir. Bu kavramın yerli yersiz her yerde ve her fırsatta kullanılması kavramsal olarak içini boşaltılmasına anlamını yitirmesine sebebiyet vermektedir (Marshall, 1999: 449).

Yöntem

Araştırmada Teun Van Dijk’in söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Haberin söylemi ve söyleme ilişkin eylem ve uygulama ile ilgili olanı ortaya koyması sebebiyle bu yöntem tercih edilmiştir. Teun Van Dijk, haberi söylem olarak ele almaktadır. Haberlerde yer alan söylemleri toplum içinde egemen olarak kabul edilen söylemlerin sonucunda ortaya çıkan ürün olarak değerlendirmekte; haberleri makro ve mikro yapılar belirleyerek incelemektedir. Ona göre Makro yapıyı oluşturan unsurlar başlık, alt başlık, farklı şekillerde puntolandırılarak yazılan spotlar ve giriş bölümü, arda alan bilgisi ve bağlamıdır. Mikro yapıları oluşturan unsurlar ise seçilen sözcükler ve cümle yapılarıdır. Söylemin oluşturulmasında mikro yapılar önemli bir yer tutmaktadır (Van Dijk, 1988: 19-38; 2007: 170). Söylem, her bir cümlenin birbirine olan çoklu bağı, kategori ve unsur açısından pek çok seviyede yapıyı bir arada bulundurması açısından heterojen bir yapıya sahiptir. İdeolojiler ise açıkça ifade edildiklerinden kolayca fark edilebilirler (Van Dijk, 2015: 51).

Söylem analizinin ana amacı analizin nesnesi olan yazılı, sözlü ve sözsüz özelliklerde olan metinleri anlamlandırma ve yorumlamadır. Mevcut olan bilgilerle düşünce ve duygunun genişletilerek inanç tutum ve eylemleri belirlemekte olan söylemlerin tarihsel ve sosyal bir bağlamda değerlendirilmesidir. Toplumsal sorunlara ait bir konunun çözümlenmesi yapılmak istendiğinde eleştirel söylem analizi kullanılmaktadır (Baş & Akturan, 2008: 21-22).

Bu yöntemde örneklemin büyük ölçülü olması önemli bir unsur değildir. Aksine bu süreci daha da karmaşık bir hale getirmektedir. Söylem analizinde kişiler veya onların sayısına odaklanmaktan öte dilin kullanılış biçimi ve amaca yönelik bir öncelik söz konusudur (Elliott, 1996). Verilerin oluşturulma sürecinde en yaygın teknik mülakat olmuş olmasına karşı dil ögesinin yapısından kaynaklı yazınsal metinlerde analiz edilmeye tabi tutulabilir. Metinlerin kendi içerisindeki bütünlük ve tutarlılık unsurlarının olması ise önemli bir husustur (Mil, 2007).

Toplanan veriler sınıflandırılarak yorumlama ve yapılandırma aşamalarına tabi tutulur. Söylem çözümlenmesinde iki temel varsayım vardır. Bunlardan birincisi, metinlerin dil açısından özelliklerini irdelemek ikincisi ise metinlerde yer alan baskın karakterli temayı incelemektir. Yorumlamak; yapılandırmak ve makro yapılandırmak şeklinde sınıflandırılabilir. Yorumlama, söylemde yer alan kelimelerin anlamları ve kelime içinde ayrıştırılmasını içererek anlamlandırılmasıdır. Bu anlamlandırma sayesinde cümlelerin birbirleri ile olan ilişkileri tanımlanmaktadır. Bu durum da yazılı metinde iletilmek istenen mana bulunmaya çalışılmaktadır. Yapılandırma, parçalara ayrılmış olan kelimelerin manalarının cümleler yardımıyla yeniden düzenlenmesi; yorumlama sürecinde ortaya çıkan ilişkilerin uyumlarının açığa çıkarılmasıdır. Yorumlama sonucunda ortaya çıkan görüşler iletilmek istenen mesajın, metinde kullanılan kelimelerle ilişkilendirilip yeni bir anlam inşa edilir. Makro yapılandırma, makro seviyede çıkarımlar yapılmak istendiğinde yapılabilir. Söylemde yer alan ifadelerin global anlamda ne gibi önermeler içerdiğini ortaya koymayı amaçlar. Makro boyuta taşıma süreci bireye ilişkin anlatıları ifade etme sürecidir. Söylemde verilmek istenen mesajın makro düzeydeki algının anlamlandırılmasını kapsar (Baş & Akturan, 2008: 33).

Söylem analizi yapılırken üzerinde durulan söylemin çeşitli özellikleri dikkate alınmalıdır. Çünkü söylem çeşitli özelliklere ve farklı boyutlara sahiptir. Bu özellikleri şu şekilde ifade edebiliriz. Söylemin kültür, tarihi periyotu, kullanıldığı sosyal durum, konuşmacının niyet, ilgi ve amacı gibi "içerik özellikleri"; dilin kurallara uygun olarak kullanılıp kullanılmadığı, kullanılan dilin bölgesel mi yoksa standart kullanılıp kullanılmaması, cümleler arasındaki anlam ilişkileri, cümlelerde kullanılan sıfat, zarf ve bağlaçlar olarak nelerin kullanıldığı gibi "gramatik özellikler"; söylemin tartışma, açıklama, karşılaştırma türlerinden hangi yapısını kullandığını, cümle uzunlukları, stil özellikleri, tutarlılık, karmaşık, telaffuz, vurgu gibi "yapısal özellikler"; konuşmacının amacına ulaşabilmesi için izlediği strateji gibi "etkileşimsel özellikler"; samimilik, ses yüksekliği vb. jest mimiklerin nasıl olduğu, hitabetle ilgili gülme kızgınlık, düşünme vb özellikleri gibi "sunum özellikleridir" (Baş ve Akturan, 2008: 34-35).

Terör kavramı, küreselleşmeye de bağlı olarak ulus-ötesi bir problem haline gelmiştir. Terör, ulusal bir problem olmanın ötesinde uluslararası bir sorun teşkil etmektedir. Bu problem ise medyada aktarılırken belirli etnik kökenlere bağlı olarak ayrı ayrı ele alındığı görülmektedir. Çalışmadaki amaç, eleştirel söylem analiz yöntemini kullanarak haber metinlerinde saklı ve ayrımcı söylemleri ortaya çıkarmaktır. Haber metinlerindeki örtük bir şekilde yer tutan mesajları göstermek amaçlanmaktadır. Yöntem olarak eleştirel söylem analizi kullanılmıştır. Olayın ardalan bilgisini paylaşabilmek için A. Erlandsson ve J. Reid Meloy tarafından saldırı ile ilgili geniş çerçeveli olarak kaleme alınan vaka raporundan

yararlanılmıştır. Daha sonra dünya genelinde önemli bir okur kitlesine sahip olan BBC ve Euronews haber kanallarının web sitelerinde yer alan haber metinleri incelenmiştir. Örneklerde yer alan haber kanalları olay günü ve olayın hemen ardındaki gün olarak sınırlandırılmıştır. Elde edilen bulgular Olayın Ardalan Bilgisi ve Haber Kaynakları şeklinde iki temel başlık altında ele alınmış; Haber kaynakları ve saldırganın ardalan bilgisi ile ilişkilendirilerek makro ve mikro yapı analizine tabi tutulmuştur.

Bulgular

İsveç'in Trollhättan kentinde göçmen öğrencilerin ağırlıklı olduğu okulda meydana gelen saldırıya yönelik haber incelemeleri, olay günü ve olay sonrası gün olmak üzere iki günlük süreç kapsamında haber sitelerinde okuyucuya aktarılan haberlerin söylem yapıları tespit edilmekte; temel söylem düzeyleri ve haberin sunuş biçimleri bağlamında ele alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünde olayın ardalan bilgisi ve haber kaynakları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. "Olayın Ardalan Bilgisi" bilgisi bölümünde saldırganın ilk yılları ve olay anı ile ilgili detaylı bilgilere yer verilmiştir. "Haber Kaynakları" bölümünde ise örneklem olarak seçilen haber kanallarının bahsi geçen olayla ilgili olay günü ve olayın ertesi günü okuyucuya sunulan haber metinleri, makro ve mikro yapı analizine tabi tutulmuştur.

Olayın Ardalan Bilgisi

Saldırganın İlk Yılları

Saldırgan, 21 yaşında İsveç vatandaşıdır. Ağabeyi dışında arkadaşlık bağları bulunmamaktadır. Silaha karşı ilgisi çocukluk yaştan itibaren vardı. Bir diğer ilgi alanı dövüş sanatlarıydı ve World of Warcraft, Skyrim ve Might and Magic oyunlarına meraklıydı. İlkokuldan sonra da izolasyonu arttı ve endüstri okulunda yeni arkadaşlar edinemedi. Öğle aralarında molalarda yalnız başına otururdu. Öğrenciler ve öğretmenler onu yakın hissettiklerine karşı "köpek kadar sadık" diye nitelendiriyorlardı. Şiddet eğilimli oyunlara, ateşli silahlara ve korku filmlerine karşı büyük bir ilgi duyuyordu. Bir savaş filmi izlemesinin ardından arkadaşlarını toplayarak "şimdi size en uygun kesimi göstereceğim" dedi elindeki samuray kılıcıyla. Petterson arkadaşlarına karşı ırkçı şakaları da sık sık tekrarlardı. Vicdanı duyguları yıllar geçtikçe azalıyor ve öfkesine hâkim olamayacak şekilde değişim gösteriyordu. Ailesi ve akrabaları gibi İsveç'e gelen göç hareketlerini eleştiriyordu. İsveç'in önce kendi vatandaşlarına bakmayıp göçmenlerle ilgilenmesi onu öfkeyle küfretmeye ulaştırıyordu. 2015 yılında İsveç 163.000 sığınmacıyı konuk etti. Küresel Terörizm veri tabanına göre göçmen kamplarına, camilere ve işyerlerine yönelik saldırıların sayısı 36'a yükseldi. Petterson seçimlerde oyunu göçmenlere karşı anti tutum geliştiren İsveç Demokratları partisine oyunu kullandı. Saldırıyı gerçekleştirdiği okula gitmeden önce kaldığı evindeki bıraktığı notta saldırıya gerekçe olarak göçmenleri sorumlu tutuyordu. Oyunda gönderdiği mesajda fazla zamanının olmadığını ve bir-iki saat içinde öleceğini söyleyerek duygusal ifadelerle yer vermişti. Polisin kılıcı bırakmasını emretmesine karşı kendisinin hamle yaparak "polis intiharına" kalkıştığı söylenebilir. Saldırgan ölme arzusu ile okula gelmesine rağmen vurulması sonrasında fikri değişmiş ancak hastanede kurtulamayarak ölmüştür (Erlandsson ve Meloy, 2018:1919-1920).

Polis kayıtlarında herhangi bir suç kaydının bulunmadığı tespit edilen suçlu, akıl hastalığına dair de bir geçmişi bulunmamaktadır. Suçu işlemeden iki hafta önce depresyon testi yapmış ve intihar videoları

izlemiştir. Bilgisayarına kaydettiği belgelerin içerikleri umutsuzluk, yanlış anlama, nefret, şiddet ve ölümlle ilgiliydi. Siyasi bir partiye karşı bağlılığı mevcut değildir. İnsanlarla iletişim kurmak yerine o islamofobi, ırkçılık ve Nazizm ile ilgili materyallerle ilgileniyordu. İki haftalık bir süreçte saldırıyı yapacağı yeri, zamanı, kıyafetleri ve müziği önceden belirlemiştir. Saldırganda nefret suçu eğilimi var ve göçmenlerin ağırlıklı olduğu okul olan kronan'ı seçme sebebi de bundan dolayıdır. Kurbanlarını ten rengine göre seçip kadın, kız ve küçük çocuklara saldırı girişiminde bulunmamıştır (Erlandsson ve Meloy, 2018: 1921). Saldırı polis kayıtlarına "ırkçı saikli nefret suçu" olarak geçmiştir. Olay tanım olarak terör suçu kapsamına girmiş olsa dahi İsveç yasalarına göre terör eylemi olarak görülmemektedir (Erlandsson ve Meloy, 2018: 1922). Olayla ilgili medyanın dünya genelinde olaya karşı duyulan ilgi kısa sürdü. İsveç'in en büyük gazetelerinden biri olan Aftonbladet'in köşe yazarlarından Cantwell "Bu korkunç eylemle ilgili neden bu kadar sessizlik var" başlığıyla ele aldığı yazıda mülteci krizi, aşırı sağcılık, etnik milliyetçilik ve cihatçılıktan kaynaklanan terör saldırıları gibi geniş perspektiflere değinmiştir. Ancak bu tutum da çok destek görmemiştir (Erlandsson ve Meloy, 2018: 1922-1923).

İkinci araştırmacının "Terörist Radikalleştirme ve Değerlendirme Protokolü" üzerinden teröristlerin değerlendirilmesi yönelik yapılandırılmış araç olan TRAP-18 ile ilgili yaptığı vaka raporunda da olayla ilgili pek çok detaya yer verilmiştir (Erlandsson ve Meloy, 2018:1923). Kronan saldırısı mevcut yasalara göre bir terör eylemi olarak görülme de bu olaydaki bulgulara bakılarak Pettersson'un bir terörist olarak ifade edilebileceği ileri sürülmektedir. Bundan dolayı İsveç yasalarının gözden geçirilmesi ön görülmektedir (Erlandsson ve Meloy, 2018: 1924).

Olay Anı

Okul çatışmaları pek çok Avrupa ülkelerinde ve ABD'de rahatsız edici boyutta görülmektedir. Bu durum İsveç'te sıra dışı bir vaziyettedir. 1961 yılında Thorildskolan'da bir okulda çıkan çatışmada öğrencilerden yedisi yaralanmış biri ölmüştür. 1979'da Göteborg'da bir öğretmen sarhoş bir çocuk tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. 2001 yılında 16 yaşında bir erkek çocuk Bromma'da spor salonunda ölü bulunmuştur. Yine aynı yıl Sundsvall'da bir ortaokulda bıçaklı saldırı düzenlenmiş bir kadın öldürülmüş ve bir adam ağır yaralanmıştır. 2004 yılında üç erkek öğrenci Malmö'de katliam gerçekleştirmeyi planlamış ancak saldırıyı gerçekleştirememiştir. 2007'de Örebro'da bir öğretim görevlisi kuzeni tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür. 2015'te de Trollhättan'daki saldırı ateşli silah içermeyen bir silah kullanılarak çok sayıda kişinin ölmesine sebebiyet vermiştir. Bu okul saldırısında intikam arzusunun bireyi yönlendirdiği görülmektedir. Suçlu, Kronan isimli okulda eğitim görmemişti ancak bu okulda bulunan öğrencilerin %90'ından fazlası yabancı kökenli öğrenciler tarafından oluşmaktaydı. Türkiye, Somali, Lübnan ve Suriye uyruklu öğrencilerin ağırlıklı olarak bulunduğu bir okuldu (Erlandsson ve Meloy, 2018: 1917).

Okul, 22 Ekim 2015 tarihinde perşembe günü saat 9.00'da başladı. Saldırıda ölen öğretmenlerden Lavin Eskandar öğrencisi David Issa ile okul kantininde oturmak da iken Nazir Amso aynı katta bir sınıfta ders anlatıyordu. Ölen öğrencilerden olan Ahmed Hassan ise geç kalktığı için acele ile okula yetişmeye

çalışıyordu. Saldırımı gerçekleştiren Anton Lundin Pettersson ise şehrin merkezinde bulunan mahalledeki evinde son hazırlıklarını yapıyordu. Yüzünü beyaza boyayıp saçlarını ıslı saçıp ev yapımı üniformasını giyerek Nazi miğferini giydi. Siyah bir yüz maskesi, siyah bir ceket, siyah çizmeler ve Viking tarzı bir kılıç ile bir Japon hançerini de yanına aldı. Saldırgan sosyal medya araçlarından Facebook'a giriş yaparak bir oyun sitesinde oturum açıp arkadaşlarından birine mesaj attı. Daha sonra kardeşinin yanına gidip cep telefonunu ve kalan parasını kardeşinin masasına bırakarak araba ile evden ayrıldı. (Erlandsson ve Meloy, 2018: 1917)

Okulun içerisine girmesi ile doğruca kantine yönelir ve orada oturmakta olan Lavin Eskandar ve David Issa'ya kılıçla ölümcül bir yara verir. Arkasından iki kez bıçaklayarak yaranın daha felaket bir boyuta ulaşmasını sağlar. Öğrenci David “Ne yapıyorsun sen” şeklinde tepki verir; kılıç darbesi alır ancak kaçarak kurtulmayı başarır. Kantinin içinde bulunan bir kadın acil durum butonuna basar ve müdür yardımcısının polise yaptığı ilk çağrı kaydedilir. Okul müdürü Dzenan Mahic kendini riske atarak öğrencileri ve öğretmenleri uyarır. Pettersson ise daha fazla kurban bulmak için okul içinde gezmeye devam eder. Saldırgan bir asker gibi yürüyerek cebinden çıkardığı telefon ile “Dragula” isimli şarkıyı yüksek sesle çalar. Öğrenciler sınıflarda kapıların önü de barikat kurarak beklemektedir. Okulun planı hakkında bilgi sahibi olmayan saldırgan birkaç noktada kilitli kapılarla karşılaşır ve daha sonra gezerken Ahmed Hassan'a rast gelip karnından bıçakladı. İkinci katta iki öğrenci saldırganı görüp cadılar bayramı sebebiyle şaka olduğunu düşünerek fotoğraf çekirmek isteyen öğrencilere müsaade edip fotoğraf çektiler. Bu sahnede kılıcından Ahmed Hassan'a ait kan izleri dökülmektedir. Daha sonra öğretmen Nazir Amso karşısına çıkarak kim olduğunu sordu ve bu esnada karnından bıçaklanarak yaralandı. Ağır yara alan Amso okul bahçesine kadar ilerler ve yere yığılır. Ona yardım etmeye çalışanların peşinden koşan saldırgan koridorda yürümekte iken bir sınıfın kapısını çalar ve kapıyı açan öğrenci Wahed Kosa'yı sen kimsin sorusundan sonra 20 saniye kadar bekler ve karnından onu da bıçaklayarak yararlar. Kosa ağır yaralarına rağmen kapıyı tekrar kilitlemeyi başarır. Saldırının başlangıcından 10 dakika sonra olay yerine gelen polisler yukarı koşup “Polis! Kılıcını bırak!” uyarısından sonra suçlu polislerin üzerine yürümesi sonucunda vurulur ve polis memurlarından yardım ister. Polisler saldırganın maskesini çıkarıp adını sorduklarında “Anton Lundin Pettersson” diye cevap verir. Bu olayda saldırgan ve saldırıya uğrayan üç kurban öldü; saldırıya uğrayan Wahed Kosa yaralanarak hayatta kaldı (Erlandsson ve Meloy, 2018: 1917-1918).

Haber Kaynakları

BBC Olay Günü Haberi

BBC'nin 22 Ekim 2015 Tarihli Trollathan'da Meydana Gelen Okul Saldırısına Yönelik Haberi

Başlık: “İsveç kılıç saldırısı: İki maskeli saldırgan tarafından öldürüldü.”

Spot: “Kılıçla silahlanmış maskeli bir adam, İsveç'te bir okulda bir öğrenciyi ve bir öğretmeni öldürdü.”

Makro Yapı Analizi

BBC haber kanalı 22 Ekim tarihli haber metninde yaşanan terör saldırısını "İsveç Kılıç Saldırısı: İki Maskeli Saldırgan Tarafından Öldürüldü." Üst başlığıyla okuyucu kitlesine aktarılmıştır. Saldırını gerçekleştiren kişiyi "maskeli" olarak ifade etmiştir. Saldırı "terör saldırısı" olarak nitelendirilmek yerine "kılıç saldırısı" olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte saldırganın öldürüldüğü bilgisi açıkça ifade edilmiştir. Haber spotunda "Kılıçla silahlanmış maskeli bir adam, İsveç'te bir okulda bir öğrenciyi ve bir öğretmeni öldürdü" cümlesine yer verilmiştir. Saldırgan ile ilgili yeni bir detay daha vererek onun kılıçla silahlandığı bilgisine de yer verilmiştir. Bununla beraber bir öğrencinin ve öğretmenin öldürüldüğü ifade edilmiştir. Haber başlığında ve haber spotunda hem saldırganın hem de maktullerin ırk, etnisite, dil, din vb. kişisel özellikleri ile ilgili herhangi bir bilgiye yer vermemiştir.

Saldırının gerekçelerine dair bir ardaan bilgisine haber metni içerisinde yer verilmemiştir. Bundan dolayı detaylar üzerinden bilgi verilerek saldırının sebepleri ile ilgili bilgiler verilmeyerek kapsamlı bir söylem geliştirilememiştir. Haberle ilgili olarak verilen birinci görselde saldırganın iki öğrenci ile vermiş olduğu görsel tercih edilmiş, ikinci görselde ise bir annenin çocuğunu polis arabalarının arasından ilerlerken sırtı dönük olduğu bir görsel tercih edilmiştir. Birinci görselde iki öğrencinin yüzü puslanmış, saldırganın ise yüzünden maske olması sebebiyle yüzü görünmemektedir. Haber metninin tamamında saldırı gerçekleştiren kişi saldırgan olarak ifade edilmiş olup ismi ile ilgili hiçbir bilgiye yer verilmemiştir. Terör eylemini gerçekleştiren saldırganın öldürüldüğü, aşırı sağ ile bağlantısı olduğu, ateşli silahla hastaneye kaldırıldığı yaşadığı evin arandığı bilgisine yer verilmiştir. Meydana gelen olay terör eylemi olarak değil kılıçlı saldırı olarak nitelendirilmektedir.

Saldırganın sosyal medya hesaplarında Hitler ve Nazi Almanya'sına duyduğu ilginin yerel basında anıldığı ifade edilmekte ancak ulusal basının konuyla ilgili paylaşımlarında bu hususa değinilmemesi olayın ciddiye alınmadığını göstermektedir. Saldırıda üzerinde bulunan kıyafetlerin Alman birliklerince İkinci Dünya Savaşı'nda giyilen elbiselere benzerliği bu durumu teyit edici niteliktedir. Sözcü T. Haraldsson'a yaptığı basın toplantısında zanlının evinde "ilginç" olarak ifade ettiği şeyler bulunduğunu söylemiş, aşırı sağla ilgili bağlantısı sorulduğunda cevap vermeyi reddetmiştir. Şehir çok tanınan bir yer olmaması sebebiyle bilinen şehirlerden olan Göteborg'a olan mesafesi belirtilmiş ve İsveç ülkesinde okul saldırılarının nadir olduğundan ve son yirmi yıl içerisinde herhangi bir öğrencinin vurulmadığı ifadelerine yer verilmiştir. İsveç'in basın medya kuruluşlarından birisi olan "Aftonbladet" menfur olaya tanıklık eden bir kızın tanık olduğu anları anlattığını söylemiştir. Kız öğrenci saldırganın elinde kanlı bir bıçak olduğunu iki arkadaşıyla karşılaştığını ve onlarla konuşmadığını ürkütücü bir müziğin çaldığı bilgisini paylaşıyor. Tanıklık eden kız öğrencinin arkadaşları yaşanan olayın şaka olduğunu düşünmüşler ve tanık kız saldırgan ile fotoğraf çekilmek istedikleri için arkadaşlarının saldırgan ile fotoğraflarını çekmişlerdir. Yayın kuruluşun paylaştığı dikkat çeken ilk fotoğraf da budur.

Mikro Yapı Analizi

BBC'nin kullandığı haber metin dili, sözcükler, cümlelerin yapıları, vurgular gibi unsurlara bakıldığında yaşanan olay, bağlamdan ayrı tekil kılıçlı saldırı şeklinde değerlendirilmektedir. Yapılan haberin içinde terör, terörist, terör eylemi kavramlarına herhangi bir vurgu yapılmamaktadır. Aşırı sağ ilişkisi ise sadece bir iddia olarak ifade edilmektedir. Saldırının vahameti ile ilgili Kral Carl Gustaf'ın “büyük bir dehşet ve üzüntüyle” öğrenmesi olaya belirtilen haber kanalından daha ciddi yaklaştığı ifade edilebilir. İsveç Başbakan'ı Stefan Lofven ise olay yerine geldiğinde ülke için “kara bir gün” benzetmesi yapmıştır. Bu olumsuz olaydan etkilenen herkese gerekli desteği vereceklerini belirtmiştir.

Haber metinlerine bakıldığında saldırı ile ilgili olumsuz yorumları yapanlar, saldırıya ilişkin olumsuz bir dil kullananlar ilgili medya kuruluşunun dışındaki kişilerdir. BBC'nin saldırı ile ilgili olumsuz bir tutumunun olmadığını görüyoruz. Sıradan basit bir saldırı gibi ifade edilmiştir. Haber metinlerinin cümle yapılarına bakıldığında ise medya kuruluşu aktaran bir pozisyonda yer almış. Olayla ilgili olan hususlar genellikle “söyledi” fiili ile ifade edilmiştir. Terör kavramının kullanılmadığı haber metninde saldırının hedefi halinde olan büyük çoğunluğunun göçmenler tarafından oluştuğuna dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Euronews Olay Günü Haberi

Euronews'in 22 Ekim 2015 Tarihli Trollathan'da Meydana Gelen Okul Saldırısına Yönelik Haberi

Başlık: “İsveç'te Okula Saldırı”

Spot: “İsveç'in Göteborg kentinin kuzeyinde yer alan Trollhattan kasabasında, bir okula düzenlenen saldırıda iki kişi öldü, iki kişi yaralandı.”

Makro Yapı Analizi

Euronews haberi kanalı tarafından 22 Ekim tarihinde meydana gelen menfur olay “İsveç'te Okula Saldırı” başlığı ile okuyuculara aktarılmıştır. Haber metni dört paragrafta sunulmuş cümlelerde oldukça kısa tutulmuştur. Haber spotu genellikle ana başlıktan sonra gelen haberin önemli detaylarını özet bir halde veren, çarpıcı noktalara değinen, okuyucunun ilgisini çeken büyük punto, kalın harf şeklinde farklı yazılan bölümüne denir. Bahsi geçen haberde spot kullanılmadığı için haberin ilk cümlesi spot olarak kabul edilmiştir. Haber başlığı sadece ülke ismi belirtilmiş, “okula saldırı” diye çok geniş bir açıdan olaya bakılmıştır. Spota saldırının gerçekleştiği kentin bilinen bir şehir olan konumunu belirterek başlanmıştır. Ardından ölü ve yaralı sayısı belirtilmiştir. Haberin devamında bir görgü tanığının yaşadıkları sahneye benzetilerek “dehşet dolu” olarak ifade edilmiştir. Görgü tanıdığı yaşanan olayla ilgili saldırganın maskesi olduğuna vurgu yapmış, olaydan oldukça korktuklarını belirtmiştir. Yaşanılanların cadılar bayramının yaklaşması sebebiyle şaka olduğunu düşündüklerini ve arkadaşlarından birinin fotoğraf çekmek istediğini belirtmiş ve insanları bıçaklamaya başlamasıyla birlikte kaçtıklarını eklemiştir. Ölülerle ilgili detaylı bir bilgi verilmemiş haberin son cümlesi yaralanan diğer iki öğrencinin tedavisinin sürdüğünü ve olayın gerçekleştiğini okulda 400 öğrencinin eğitim gördüğü ifade edilmiştir.

Mikro Yapı Analizi

Haber metninin içerisinde dikkati çeken bazı hususlar mevcuttur. Bunlardan en önemlisi saldırganla ilgili haber metninde gerçekleşen terör olayıyla ilgili terör kavramının kullanılmamış olmasıdır. Bunlardan birincisi, maskeli ve palalı olan saldırganın polis tarafından vurularak etkisiz hale getirildiği belirtilirken tedavi için kaldırıldığı hastanede ölme durumu "can verdi." şeklinde yumuşatılarak verilmiştir. Görgü tanığının yaşamış olduğu dehşet dolu olay "sahne" sözcüğü ile gerçeğin dışında şeklinde hafifletilmiştir. Görgü tanığı olaydan o kadar çok etkilenmiştir ki yaşadığı korkuyu olayı anlatmadan önce belirtmiştir. Bu durum olayın ne kadar dehşet verici ürpertici olduğunu göstermektedir. Saldırıya maruz kalmış olan mekân bir ilköğretim okuludur. Yaşlarının küçük olması sebebiyle bu durum öğrencilerle bir travma etkisi oluşturacak boyuttadır. Ancak haber metninde çok basitleştirilerek verilmiştir. Terör kavramının kullanılmadığı haber metninde saldırının hedefi halinde olan büyük çoğunluğunun göçmenler tarafından oluştuğuna dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

BBC Olayın Ertesi Günü Haberi

BBC'nin 23 Ekim 2015 Tarihli Trollathan'da Meydana Gelen Okul Saldırısına Yönelik Saldırısı Sonrası Haberi

Başlık: "İsveç'teki Okul Saldırısının Ardından İrkçilik Çıktı."

Spot: "İsveç'te polis, kılıçla bir okula girerek iki kişiyi öldüren saldırganın aşırı sağ görüşlü olduğuna inanıldığını açıkladı."

Makro Yapı Analizi

Trollhattan'da gerçekleşen saldırı yine ülke ismiyle belirtilmiştir. Başlıkta ana vurgu saldırının ırkçılıkla olan bağıdır. Başlıkta ifade net bir şekilde belirtilmiş olmasına rağmen spot cümlesinde "inanıldığı" sözcüğü ile ihtimal içerisinde değerlendirilmiştir. Bu kaniya polisin evde yapmış olduğu incelemeler sonucunda ulaşıldığı haberin devamında ifade edilmiştir. Polis, evde bulunan armalar, öldüreceği kişi seçme biçimi ırkçı bir saldırı olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Haberin devamında İsveç basınından edinilen bilgilere göre saldırganın göçmenlere ve İslam'a karşı bir birey olduğu, Hitler ve Nazi Almanya'sına ilgi duyduğunun izlenimlerine yer verilmiştir. Bu bilgi ile ardaalan bilgisinin paylaşıldığını görülmektedir. Trollhattan'ın "sanayi kenti" olmasına vurgu yapılmaktadır. Saldırganın kılıç, miğfer ve maskeli olmasını yinelemiş ve saldırıda bir öğretmen ve bir öğrenciyi öldürdüğüne dair ifadelere yer verilmiştir. Saldırganın 21 yaşında olduğu belirtilmiş ve şehir sakinlerinden olduğu bilgisine yer verilmiştir. İsveç'in okul saldırısına yönelik girişimlerin pek bulunmadığını ve bundan dolayı ülke genelinde büyük yankı uyandırdığını söylemiştir.

Mikro Yapı Analizi

Olay günü başbakan tarafından yapılan açıklama ve görgü tanıdığı tarafından ifade edilen cümleler haber metninde yinelenerek ön plana çıkarılmıştır. Başbakan Stefan Lofven'in "kara bir gün" ifadesiyle

duygusal çağrışımları ön plana çıkarıldığı bir söylem minvalinin öne çıkarıldığı söylenebilir. Zanlının “göçmen ve İslam karşıtı” olarak tanımlanmakta ve “Hitler ve Nazi Almanya’sına duyduğu ilgi doğrudan ifade edilmektedir. İsveç’te okullara yönelik saldırının sık yaşanmadığını belirterek okulların güvenliği ile ilgili bir detay verilmiş ve okul güvenliğinin önemi de vurgulanmıştır. Bu saldırı göçmenlerin ağırlıklı olarak yaşadıkları okullarda güvenlik sıkıntısının varlığını da ortaya koymaktadır. Cadılar bayramında farklı kıyafetler giyilmesi saldırı olabileceğinin düşünülme ihtimalini azalttığı görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer husus da saldırının hedefinde olan Kronan okulunda okuyan öğrencilerin kimlikleri ile ilgili verilen bilgilerdir. Haberde belirtilen bilgiye göre okulda 6-15 yaşları arasında olan büyük çoğunluğunu göçmen ailelerin çocukları olduğu vurgulanmıştır.

Euronews Olayın Ertesi Günü Haberi

Euronews’in 23 Ekim 2015 Tarihli Trollhattan’da Meydana Gelen Okul Saldırısına Yönelik Saldırısı Sonrası Haberi

Başlık: “İsveç polisi: Kronan saldırısı bir nefret suçu”

Spot: “İsveç bir saldırganın Trollhattan kentinde okul basarak iki kişiyi öldürmesinin şokunu yaşıyor.”

Makro Yapı Analizi

Başlıkta okul ismi kullanılarak, okula yapılan saldırı “nefret suçu” olarak ifade edilmiştir. Olayın yaşandığı günün bir gün sonrasında hayatını kaybeden insanlar için bir araya gelindiği vurgulanmıştır. Haber metninin orta bölümlerinde saldırganın saldırı anındaki fiziksel görünüşü yinelenmiş ve buna ek olarak yaş ve kimlik bilgisi de paylaşılmıştır. Okulda öğrencilerin fotoğraf çektirmesi en popüler durum olarak görüldüğü gözlemlenmektedir. Polis yapmış olduğu açıklamada saldırganın evinde yapılan aramada saldırının nefret suçu olduğuna dair üç bulgu olduğunu söylemiş ve bunları giydiği kıyafet, hareketleri ve seçilen kurbanların özellikleri olduğunu ifade etmiştir. Haberde ölen kişilerin öğretmen ve öğrenci olduğu belirtilmiştir. Ancak terör ifadesine yer verilmeyerek “nefret suçu” olarak geçiştirilmiştir.

Mikro Yapı Analizi

Trollhattan’da gerçekleştirilen saldırının şok etkisi İsveç’e genelleyerek ifade edilmiştir. Okul önünde hayatını kaybedenler için bir arada toplanma eylemi edilgen cümle yapısıyla verilmiştir. Bu eylem ile “birlik” mesajı verilmek istenmiştir. Ancak yine terör sözcüğünden türeyen herhangi bir sözcük yapısı ile karşılaşılmamıştır. Nefret suçuna dair belirtilen faktörlerden biri olarak belirtilen kurbanların özelliklerine bakıldığında ikisinde göçmen oldukları görülmektedir. Aşırı sağcılık eğilimine bağlı olarak dışarıdan gelen insanlar bir tehdit olarak görülmekte ve durum ölümle sonuçlandırılmaktadır. Bu durum da göçmenler açısından ciddi bir güvenlik tehdidi sorununu ortaya koymaktadır. İsveç’te son dönemde ırkçı saldırılarında artış yaşandığı ifade edilerek İsveç’in fazla sayıda göçmen kabul etmesi de özellikle ifade edilmiştir. Haber metninde nefret suçu olduğu belirtilmiş ancak nefret suçundan etkilenenler yeterince ifade edilmemiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, bir öğrencinin ve iki okul personelinin öldürüldüğü ve bir başka öğrencinin genç bir adam tarafından yaralandığı Trollhättan okul saldırısı hakkında uluslararası medyanın haberi sunuş biçimleri incelenmiştir. Saldırının ertesi günü polis, kurbanların ten rengi nedeniyle seçtiği için saldırının nefret suçu olduğunu açıklamıştır. Saldırıdan sonraki ilk yirmi dört saatle -saldırı ile ilgili haberin çıktığı andan saldırı hakkında hegemonik bir bilginin oluştuğu ana kadar- ilgilenildi. Medyanın haberlerin insanların zihninde çerçevelendirilmesinde özel bir role sahip olduğunu düşünülmektedir. Olay günü ve sonrası ile ilgili haberlere bakıldığında üç çerçeve belirlenmiştir: şefkatli seyirci, tehdit edici bir banliyö ve ırkçı bir eylem. Çalışmanın bulgular kısmında bu çerçeveler incelenmiştir.

Kapitalizm ile başlayan küreselleşme sürecinde ürünler, hizmetler ve bireyler ulusal sınırları aşarak dünyada farklı mekanlarda var olma durumuna gelmiştir. Bireyler, küreselleşen dünya ile belirli şartları gerçekleştirerek doğdukları ya da vatandaşı oldukları ülkenin dışına çıkarak onların iş gücüne dâhil olmaktadır. İletişim ve ulaşım imkanlarının gelişmesiyle hizmet, ürün ve birey tüm dünyada dolaşımı sınırsız bir konuma gelmiştir. Mültecilerin gelişmekte olan ülkeler misafir ederek ağır yükünü çekmektedir. Ekonomik anlamda iyi konumda bulunan göçmenler dünyanın gelişmiş ülkelerinde yaşamlarını sürdürmekte iken mülteciler ise gelişmekte olan ya da gelişmemiş ülkelerde yaşamlarını sürdürmektedir. Yeni icat ve teknolojik imkanların artmasında gözlemlenen gelişmeler olmasına rağmen evrensel bir huzur ve barış ortamını inşa edilememiştir. Savaş, yoksulluk, kuraklık, din, etnik köken gibi zorunlu nedenlerle ana yurdundan ayrı yaşam sürmek zorunda olan insanların sayısı her geçen gün artmaktadır. Ortaya çıkan bu sorunlar mekân ve zaman olgusunun küreselleşme çağı içinde yeniden tanımının yapılmasını gerekli kılar. İnsanlar modernliğin sunmuş olduğu ulaşım imkanları ile güvenli ve huzurlu bir hayat için daha hızlı bir şekilde göç edebilmektedir. Ancak bazı insanlar da savaş ve iç çatışmalar nedeniyle riskli ve zor yolculukları göz almakta Avrupa ülkelerine ulaşmaya çalışırken hayatlarını kaybetmektedirler. Göç edebilmeyi başarabilen göçmenlerin de gittikleri ülkelerde karşılaştıkları en önemli tehdit güvenlik riskleridir. Nefret söylemine bağlı olarak geliştirilen toplumsal olaylar yeni sorunları da gün yüzüne çıkarmaktadır. Ulusötecilik bağlamında değerlendirildiğinde göç vazgeçilemez bir olgudur. Günümüzde yaygın olarak görülen salgın sürecinde bu olgu kısmen yavaşlamış olsa da yüzyıllar boyunca göstermiş olduğu varlığını bundan sonra da sürdürmeye devam edecektir. Çeşitli sebeplerle göçe maruz kalan ya da maruz bırakılan insanların küresel anlamda tehdit edildiği, can güvenliklerinin yeterince yeterli olmadığı gözlenmektedir.

Birey kendine yabancı olan kültürlerle de karşılaştığında korku duygusuna kapılabilmektedir. Saldırganın okulda öğrenim gören öğrencilere yönelik gösterdiği ilginin olumsuz olması negatif bir ilişki ortaya çıkardığı söylenebilir. Terör eylemini gerçekleştiren bu saldırganda kendini gösteren yabancı fobisi yerini nefrete bırakmış ve karşı kültür ve göçmenlik algısı saldırgandaki bu nefreti de islamofobiye dönüştürmüştür. Dönüşen bu algıda televizyon, sosyal medya, sinema filmlerinin de etkisinin büyük olduğu düşünülmektedir. Batı nazarında genel kanının Müslümanlar fundamentalistler tarafından

yapılan saldırılar nedeniyle “ortak düşman” olarak görülebilmektedir. Bu durumda ve islamofobinin oluşmasında 11 Eylül terör saldırı eylemleri temel alt zemini oluşturmaktadır. Çeşitli sosyal medya yazarlarının ve Fox gibi ulusal televizyon kanallarının sorumluluğu Müslümanlara yüklemesiyle de sorun daha da büyük bir hal almıştır. Korku ve nefret kültürü sonucunda masum insanların hayatlarının sona ermesine neden olmuştur.

Trollhattan saldırısında okullara ve kamusal alanlara yönelik yapılan saldırılar kısmen psikopatolojik açıdan görülmektedir. Sosyal ve ekonomik dalgalanmalara bağlı olarak sorunsallaştırılan problemlere bireylere hitap etmek üzere ortaya çıkan aşırı siyasi hareketlerin onları motive ettiği söylenebilir. Bu motivasyonla beslenen bir husumet toplumsal sorun olarak tezahür edebilir. Burada da görüldüğü üzere terör sadece bireyleri değil, onları da aşarak toplumsal alanda insanların genelini tehdit ettiği düşünülmektedir.

Terör olgusunun her geçen gün kendini yenileyerek farklı biçimlerde ortaya çıktığı görülmektedir. İnsanın hayatının evrensel bakımından korunması mutlak görülen bir değer olarak varsayılır. Bundan dolayı insanın canına kastedilen olaylar hangi sebeple gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin meşrulaştırılmamalıdır. Ayrıca bu olaylar karşısında insanlık olarak topyekün mücadele gösterilmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir. Terör olayları ulusötesi olaylarla ilişkilendirildiğinde terör olaylarının sadece ulusal bir sorun olmanın ötesine geçerek uluslararası bir sorun haline geldiği görülür. Gerçekleşen olayların belirli ideolojiler çerçevesinde değerlendirilmesi problemi ortadan kaldırmak yerine tetiklemeye devam edeceği düşünülmektedir. İnsanlık üzerinde söz sahibi olan kurum ve kuruluşların bu olaya problemi ortadan kaldıracak biçimde el uzatması gerektiği düşüncesi önemli bir husus olarak görülmektedir. Terör bir insanlık suçudur ve belirli ideolojiler etrafında meşru hale dönüştürülmemelidir.

Bu çalışmada terörün evrensel bir sorun olduğu ve bu sorunla neden topyekün mücadele edilmesi gerektiğine dair izlenimlere yer verilmiştir. Bahsi geçen haber metinlerinde tam anlamıyla ifade edilemeyen terör problemi gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Saldırı gününde paylaşılan farklı medya kuruluşlarına ait haber metinleri incelendiğinde olayın terör yönünün görüldüğüne, nefret suçunun işlendiğine dair ifadelerin yer aldığı tespit edilmiştir. Özellikle yüksek kitlelere ulaşan haber kanallarının terör izlerini aşikâr etmeleri beklenen bir durumdur. Böylelikle teröre toplumsal ve küresel anlamda bir dik duruş sergileneceği düşünülmektedir. Küresel bir sorun haline gelen terör kavramına ideolojik perspektiflerle bakılmak yerine terörün insanlığı ilgilendiren temel bir sorun olduğu gerçeği görülmelidir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Ulusötecilik Bağlamında Avrupa’da Gerçekleşen Terör Saldırılarının Çevrimiçi (Online) Medyada Söylem Analizi: Trollhattan Okul Saldırısı Örneği” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Al-Ali, N., Black, R., Koser, K. (2001). The Limits to 'Transnationalism': Bosnian and Eritrean Refugees in Europe as Emerging Transnational Communities. *Ethnic and Racial Studies*, 24(4), 578-600.
- Alexander, Y.; Brenner, E. H. (2002). *The United Kingdom's Legal Responses to Terrorism*, Washington, DC: Hotei Publishing.
- Arslan, D. A. (2019). Dünya'da ve Türkiye'de Medya ve İslamofobi . *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 2019 (2), 28-52 .
- Avşar, Z. (2002). "Terör Haberleri ve Medya", *Polis Bilimleri Dergisi*, C. 4, sayı: 1-2, 21-44.
- Avşar, Z. (2017). İnternet Çağında Medya, Terör ve Güvenlik. *TRT Akademi*, 2 (3), 116-132.
- Bal, İ. (2006). *Alacakaranlıkta Terörle Mücadele ve Komplo Teorileri*. Ankara: Uşak Yayınları.
- Baş, T., & Akturan, U. (2008). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Bayraklı, E. ve Hafez, F. (2017). *European İslamophobia report 2016*. İstanbul: SETA.
- Chossudovsky, M. (2005). *America's War on Terrorism*, Global Research: Canada.
- Chris Allen (2010), *Islamophobia*, Ashgate Publishing Company, England.
- Dunn, K. (2010). Guest Editorial Embodied Transnationalism: Bodies in Transnational Spaces. *Popilation, Space and Place*, 1-9.
- Elliott, R. (1996). *Discourse Analysis: Exploring Action, Function and Conflict in Social Texts*. Marketing Intelligence & Planning.
- Ergil, D. (1992). *Uluslararası Terörizm*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 139-143.
- Ergül, E. (2015). "İslamofobi Olgusu Bağlamında Terörle Mücadele Dili ve Politikaları". *TAAD*, Yıl:6, Sayı:22 (Temmuz 2015), 299-336.
- Erlandsson, A., & Meloy, J. (2018). The Swedish School Attack in Trollhättan. *Journal of Forensic Sciences*, 1917-1927.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gül, T. (2012). *Terör & Terörizm*. İstanbul: Step Matbaacılık.
- Güllüpinar, F. (2013). Göç Olgusunun Ekonomi-Politiği ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 53-85.
- Hamlemitoğlu, N. (2003). *Şeriatçı Terörün ve Batının Kıskaçındaki Ülke: Türkiye*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2008). *Küreselleşme Demokrasi ve Terörizm*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

- Hoffman, B. (1998). *Inside Terrorism*. New York: Columbia University Press.
- Kaiter, E. H. (2016). "Globalization, Modern Terrorism and Media" *Mircea cel Batran Naval Academy Scientific Bulletin*, 19(2), 428-433
- KDGM (2013). *Ulusal ve Uluslararası Terörle Mücadele Strateji Belgeleri*, Ankara: KDGM Yayınları.
- Konukman, E. A. (2017). *Terör Olayları Sonrası Yayıncılık ve Otokontrol: Ankara'da Görev Yapan Televizyon Habercilerinin Konuya Yaklaşımı Üzerine Bir İnceleme*. TRT Akademi, 2 (3), 47-67.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Lean, N. (2019). *İslamofobi Endüstrisi*. (Çev. İ. Yılmaz). Ankara: DİB Yayınları
- Mil, B. (2007). *Nitel Araştırmalarda Söylem Analizi ve İlkeleri*. A.Yüksel., B. Mil., Y. Bilim. (Ed.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mora, N. (2011). *Medya Çalışmaları Medya Pedagojisi ve Küresel İletişim*. İstanbul: Nobel Yayın.
- Norris, P.; Kern, M.; Just, M. (2003). *Framing Terrorism: The News Media, the Government, the Public*, Routledge: New York
- Özmete, E., & Arslan, E. (2018). *Göç: Transnasyonalizm ve Transnasyonal Sosyal Hizmet*. Toplum ve Sosyal Hizmet, 173-207.
- Post, J. M. (2004). *Leaders and their followers in a dangerous world: The psychology of political behavior*. Cornell University Press.
- Runnymede Trust Commission On British Muslims and Islamophobia (1997), *Islamophobia A Challenge For Us All*.
- Satır, M. E. (2020). *Yeni Zelanda'da Meydana Gelen Terör Eyleminin Uluslararası Medyada Sunuluş Biçimleri Üzerine Eleştirel Söylem Analizi*. Atatürk İletişim Dergisi, 5-22.
- Şimşek, M. (2016). *Terörizm: Kavramsal Bir Çalışma : Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* , (54) , 319-335.
- Tamer, Ş. (2018). *İslamofobi Endüstrisi*. *Medya ve Din Araştırmaları*, 303-305.
- Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*. Ankara: Uşak Yayınları.
- Türkoğlu, E. (2017). "Küresel Bir Terör Örgütü olarak İŞİD'in Dijital Dergi Kullanımı: Konstantinyiye Üzerine Bir İnceleme" *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(1), (162-180).
- Van Dijk, T. (1988). *News as Discourse*. New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates Publication.
- Van Dijk, T. (2007). *Medya İçerikleri, Bir Söylem Olarak Haberin Disiplinlerarası Çözümlemesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları.

Van Dijk, T. A. (2015). Söylem ve İdeoloji Çok Anlamlı Bir Yaklaşım. B. Çoban ve Z. Özarslan (Ed.)
Söylem ve İdeoloji (s. 15-100). İstanbul: Su Yayınları.

Wilkinson, P. (2011). Terrorism versus Democracy: The Liberal State Response, Routledge, London

Wilkinson, P. (2016). Political terrorism. Macmillan International Higher Education.

Zelizer, B.; Allan, Stuart (Ed.) (2002). Journalism After September 11, London: Routledge.

İnternet Kaynakları:

BBC. (2015), Sweden sword attack: Two killed by masked attacker. (18 Aralık 2020). Erişim adresi:
<https://www.bbc.com/news/world-europe-34602621>

BBC Tr. (2015), İsveç'teki okul saldırısının ardında ırkçılık çıktı. (18 Aralık 2020). Erişim adresi:
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151023_isvec_okul_saldirisi

Eurekalert. (2019), Terror attacks by Muslims get 357 percent more media coverage than other terror
attacks, study shows, (19 Aralık 2020). Erişim adresi:
https://www.eurekalert.org/pub_releases/2019-02/gsu-tab021919.php

Euronews Türkçe. (2015), İsveç'teki okul saldırısının ardında ırkçılık çıktı. (18 Aralık 2020). Erişim
adresini: <https://tr.euronews.com/2015/10/22/isvec-kanli-okul-baskini>

Euronews Türkçe. (2015), İsveç'teki okul saldırısının ardında ırkçılık çıktı. (18 Aralık 2020) Erişim
adresini: <https://tr.euronews.com/2015/10/23/isvec-polisi-kronan-saldirisi-bir-nefret-sucu>.

GSU. (2019), Terror Attacks By Muslims Get 357 Percent More Media Coverage Than Other Terror
Attacks, Study Shows. (18 Aralık 2020). Erişim adresi:
https://news.gsu.edu/2019/02/19/terror-attacks-by-muslimsgetdisproportionatenewscoverage/?utm_source=pressrelease&utm_medium=media&utm_campaign=muslims

Extended Abstract

The main purpose of the research is to make a critical discourse analysis on the way the terrorist attacks in Europe are presented in internet news. In the study, the analysis of the news texts regarding the attack, which is determined as a sample, has been handled with the critical discourse analysis method introduced by Van Dijk. Terrorist acts, which are seen as a universal crime against humanity, appear as a global problem that concerns all humanity. By examining the news texts on the internet news on the day of the incident and the very next day; may be regarded as an act of terrorism in terms of being carried out; The school attack, which took place with a racist approach towards a school where Muslim immigrants are predominantly educated, has been discussed in the context of transnationalism by relating it to the concept of islamophobia.

The past of migration is as deep as human history. It seems that this phenomenon, which occurs due to economic, political and cultural reasons, will continue to exist forever as long as human beings exist. One of the important concepts that have recently entered the literature due to globalization and the development of mass media is the concept of transnationalism. This concept generally expresses the state of being "both here and there" and the basis of the concept is the phenomenon of migration. Individuals who are exposed to immigration for various reasons are faced with hate speech in the countries they immigrate to, considering that they carry problems and problems to the countries they go to; can be subject to deadly attacks. This hate speech against immigrants is kept alive and widespread by the media. The increasing opposition to Islam and Muslims (Islamophobia) as a result of the terrorist attack known with the September 11 attacks makes Muslim individuals a target. Islamophobia, which is mainly promoted by political parties and politicians, is also financed by media organizations; they are complicit in the crime against humanity. The fact that in many countries in Europe, anti-Islam and anti-Muslim hate crimes are not accepted as hate crime, also reveals the obvious legal gap. With the statement of "Islamization of Europe", it also increases hostile attitudes and behaviors towards Islam and Muslims. When a person encounters cultures that are unfamiliar to him, he feels fear; this feeling of fear gives way to hatred over time, and this hatred turns into Islamophobia towards Islam and Muslims. The role of mass media in this change of perception is great.

Globalization, which started with capitalism, crosses borders in terms of individuals, products and services and circulates in different parts of the world. The number of people who have to leave their homes due to compulsory reasons such as war, poverty, drought, religion and ethnicity is increasing day by day; a universal peace and tranquility cannot be built. The burden of individuals exposed to both forced and voluntary migration should be undertaken not only by developing or underdeveloped countries, but also by developed countries. Every country has a duty to build a universal peace and tranquility environment.

The phenomenon of terrorism repeats itself day by day and comes up with new faces. The attack on human life, which is universally regarded as absolutely protected, should not be justified for any reason, and must be fought outright. The terrorist group is willing to make statements to the media because it sees itself as a hero; it doesn't need to hide itself. Its main purpose is to cause fear and panic. The most effective and shortest way to achieve this is to benefit from mass media. For this reason, terrorist organizations organize their actions in a way that attracts the attention of the media in order to announce the superiority and purpose of their actions to the public.

Media organizations also play an important role in terrorist attacks, which have become a universal problem of humanity, as the media has a special position in shaping events and phenomena in people's minds through news. Undoubtedly, this duty is to convey to people that terrorism is a universal problem, regardless of religion, race, language, sect or gender.

In this study, the impressions about the fact that terrorism is a universal problem and why this problem should be tackled are given. The problem of terrorism, which cannot be fully expressed in the afore-mentioned news texts, has been tried to be brought to light. When the news texts of different media organizations shared on the day of the attack are examined, it is determined that there are statements that the terrorist aspect of the incident is seen and a hate crime is committed. It is principally expected that news channels reaching high audiences reveal the traces of terrorism. Thus, it is thought that a social and global upright stance will be displayed against terrorism. Instead of looking at the concept of terrorism, which has become a global problem, from ideological perspectives, the fact that terrorism is a fundamental problem that concerns humanity should be seen.

Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin ve Abdulganî en-Nâblusî'nin Seyahatnamelerinde Atalar Kültüne Dair Tespitler¹

Findings Regarding the Cult of Ancestors in the Travelogues of Ebû Sâlim el-Ayyâşî and Abdulganî en-Nâblusî

İbrahim ÜNALAN²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 25.02.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 24.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1079189

Atf / Citation: Ünalın, İ., (2022). "Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin ve Abdulganî en-Nâblusî'nin Seyahatnamelerinde Atalar Kültüne Dair Tespitler" ODÜSOBİAD 12 (2), 915-930, Doi:10.48146/odusobiad.1079189

Öz

Atalar kültü İslamiyet öncesindeki inanç sistemlerinden biri olup atalara ve onların mezarlarına duyulan saygıyı ifade eder. Bu inanç bağlamında ataların öldükten sonra geride kalan neslin üyelerini koruyacağına, onlara müşkül zamanlarında yardım edeceğine inanılır. Bazı hastalıkların veya felaketlerin ataların kızmasından kaynaklandığı düşünülür. Bu nedenle de ataların ruhlarına büyük saygı duyulur. Onları memnun etmek için kurbanlar bağışlanır ve çeşitli ritüeller uygulanır. Ataların mezarları korunup muhafaza edilir. Ata mezarlarına saygısızlıkta bulunanlar ve zarar verenler cezalandırılır. Atalar kültü Türklerin en eski inanç sistemlerinden biridir. İslamiyet öncesi dönemde başlayan bu inanış İslamiyet'in kabulünden sonra birtakım değişikliklere uğrayarak Türklerin yeni yaşam tarzına ve dinî inanışına uyum sağlamıştır. Atalar kültü Cahiliye dönemindeki müşrik Araplar arasında da görülmüştür, müşrik Arapların putlara saygı duyması, bazı putlara insan silueti verilmesi, onlara kurban sunulması atalar kültü inancından kaynaklanmaktadır. Bu inancın izleri daha sonraki yüzyıllarda da Araplar arasında devam etmiştir. Seyyahlar gittikleri ülkelerin veya şehirlerin kültüründen söz ederken oradaki halkın türbe ziyaretlerinden, türbelerde adakta bulunma, kurban kesme, mum yakma, bez bağlama vb. uygulamalarından da söz etmişlerdir. Osmanlı dönemi Arap edebiyatı seyyahlarından Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin er-Rihletu'l-'Ayyâşîyye isimli seyahatnamesi ve Abdulganî en-Nâblusî'nin el-Hakîka ve'l-Mecâz fî Rihle Bilâdi's-Şâm ve Mısır ve'l-Hicâz adlı seyahat kitabı bu türden seyahatnamelere örnektir.

Bu çalışmada Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin ve Abdulganî en-Nâblusî'nin söz konusu seyahatnameleri atalar kültü bağlamında incelenip değerlendirilecektir. Seyyahların yaptıkları türbe ziyaretleri ve bu ziyaretlerle ilgili uygulamalar atalar kültü çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atalar Kültü, Seyahatname, Arap Edebiyatı, Seyyah, Ebû Sâlim el-Ayyâşî, Abdulganî en-Nâblusî.

¹ Bu makale, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Prof. Dr. Kenan DEMİRAYAK danışmanlığında yürütülen "Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatında Seyahatname" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi Bayburt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı, e-mail: iunalan@bayburt.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3656-8832.

Abstract

The cult of ancestors is one of the pre-Islamic belief systems and expresses respect for ancestors and their graves. In the context of this belief, it is considered that the ancestors will protect the members of the generation left behind after they die and help them in times of need. It is believed that some diseases or disasters are caused by ancestral resentment. Therefore, the spirits of the ancestors are highly respected. To please them, sacrifices are donated, and various rituals are performed. The graves of ancestors are preserved and protected. Those who desecrate and damage them are punished. The cult of ancestors is one of the oldest belief systems of the Turks. This belief, which started in the pre-Islamic period, underwent some changes after the acceptance of Islam and adapted to the new lifestyle and religious belief of the Turks. The cult of ancestors was also seen among the polytheist Arabs in the Jahiliyyah period. The fact that the polytheist Arabs respect idols, shape some of them as human silhouettes and offer sacrifices to them, stems from the belief in the cult of ancestors. The effects of this belief continued among the Arabs in the following centuries. While the travelers were talking about the culture of the countries or cities they went to, they also mentioned the customs of the people there, such as visiting the tombs, making sacrifices in the tombs, offerings, burning candles, and tying cloth. A traveller of the Ottoman period of Arabic literature, Ebû Sâlim el-Ayyâşî whose travelogue named er-Rihletu'l-'Ayyâşiyye and Abdulgani an-Nablusi's travelogue al-Hakika ve'l-Mecaz fi Rihle Biladi'sh-Sham and Misr ve'l-Hijaz are examples of such travelogues.

In this study, the travelogues of Abu Salim al-Ayyashi and Abdulgani an-Nablusi will be examined and evaluated in the context of the ancestral cult. The visits of pilgrims to the mausoleum and the practices related to these visits will be explained within the framework of the ancestral cult.

Keywords: *Cult of Ancestors, Travelogue, Arabic literature, traveler, Abu Salim al-Ayyashi, Abdulgani an-Nablusi.*

Giriş

Batı dillerinde *tapınma* anlamına gelen kült sözcüğü Fransızca'da *culte*, İngilizce'de *cult* ve Almanca'da *kult* sözlükleri ile ifade edilir. (Hançerlioğlu, 2000: 281). Kült "Türk mitolojisinde doğüstü varlıklar şeklinde tasarlanan, yüce ve kutsal varlıklara gösterilen saygı, ihtiram ve bazen de tapınmadır." (Bayat, C.II, 2018: 78). Türk kültüründe tapınaklar, dağlar, mezarlar, mağaralar, akarsular ve ağaçlar kült olarak kullanılmıştır. (Artun, 2014: 328). Türk kültüründe sıkça karşımıza çıkan ve İslamiyet öncesine dayandırılan bu husus, farklı biçimlerde Arap kültürü ve İslam öncesi Arap tarihi içinde de yer almıştır. Geçmişten günümüze Arap ülkelerinde çeşitli sulara, dağlara, mağaralara veya mezarlara kutsallık atfedilmesinin temelinde kült meselesi yatmaktadır. Atalar kültü ise atalara ve onların kabirlerine duyulan saygıyı ifade eder. Atalar kültüne bağlı olarak ataların öldükten sonra da ruhlar aracılığıyla geride bıraktıkları aile üyelerini korumaya devam ettiğine inanılır. Bu inanıştan dolayı da atalara büyük bir minnet duyulur. Ataların mezarları kutlu yerlerden sayılır ve mezarlara zarar verenler cezalandırılır. Ayrıca ölmüş ataların ruhlarına saygı duyulur ve ataların ruhlarını hoş tutmak için zaman zaman kurban kesilir. (Kafesoğlu, 1998: 312). Atalar kültünün bu özellikleri İslamiyet öncesi dönemdeki Arapların put inancı ile çok benzerdir.

Cahiliye dönemindeki Arapların putperestlik inancına dair bilgileri Kuzey ve Güney Arabistan'da bulunan kitabelere ve arkeolojik kazılardan elde edilen verilere dayanmaktadır. (Bölükbaşı, 2019: 115). Paganizmin yaygın olduğu Cahiliye devrinde Araplar arasında *esnâm*, *eusân* ve *ensâp* vb. adlar verilen putlar, heykeller ve dikili taşlar yer almıştır. Araplar bu nesnelere taparak Allah'a yakın olmaya çalışmışlar; putları şefaathçi, yardımcı ve kurtarıcı olarak görmüşlerdir. (Okuyan, 2018: 112).

Cahiliye döneminde Araplar putları *baba* anlamına gelen *eb* kelimesi ile nitelendirmişler, kendilerini de putların çocukları olarak görmüşlerdir. Ayrıca putları kendilerine şefaathçi olarak düşünerek savaşlarda onlardan yardım beklemişlerdir. Kabilenin düşmanı olan kişiler putların düşmanıdır. Çocuklar da dâhil olmak üzere her şeyin putlara ait olduğuna inanmışlardır. (Bölükbaşı, 2019: 101). Cahiliye devri veya çağı olarak da adlandırılan bu dönemde müşrik Arapların putlara saygı duyması, haccın yanı sıra putlara kurban kesmesi atalar kültürünün İslamiyet öncesi Arap kültüründeki tesirlerindedir. Araplar en değerli hayvanlarını puta kurban etmekle kalmamışlar, bir hayvanın ilk yavrusunu bereketli olması için puta kurban olarak sunmuşlardır. Ayrıca kurbanın eti orada bulunan kişiler arasında pay edilmiş, kurbanın kanı Kâbe'nin duvarlarına sürülmüş ve kurbanın eti parçalara ayrılarak Kâbe'nin etrafındaki taşlar üzerine bırakılmıştır. Bu uygulama esnasında da Araplar "*Allah için kestiğimiz şeyden vahşi hayvanlar ve kuşlar yiyinceye kadar bize bir şey yemek helal olmaz*" demişlerdir. (Apak, 2016: 291). "*Araplar Kur'an'ın daveti Hz. Muhammed'in tebliği karşısında 'biz atalarımızı hangi yol üzerinde bulduysak o yoldan gider o yoldan ayrılmayız' diyerek atalarına olan bağlılıklarını ifade etmişlerdir.*" Diğer taraftan bazı putların insan şeklinde olması, özellikle kahramanlar adına *nusub-ensâb* adı verilen taşlar dikilmesi Cahiliye dönemi Araplarındaki atalar kültürü inancına birer işarettir. (Tümer, 1991: 43). Araplar taptıkları putları çeşitli madenlerden, taş ve ağaçlardan elde ettikleri gibi bazı yiyeceklere de put şekli vermişlerdir. (Bölükbaşı, 2019: 97).

Cahiliye döneminde Araplar birtakım ruhanî varlıkların görünmediğine inanmışlar ve putları da bu ruhanî varlıkların yeryüzündeki sembolleri olarak görmüşlerdir. Bu nedenle putları yeryüzünün yönetiminde tanrının yardımcısı olarak düşünmüşlerdir. Putların yer aldığı mabetleri de yalnızca tapınma yeri olarak düşünmemişler aynı zamanda gaipten haber alma, ruhanîlerle iletişim kurma yeri olarak görmüşlerdir. (Çobanoğlu, 2006: 37-38). Bir puta veya tapınağa sahip olamayanlar Kâbe'ye veya herhangi bir tapınağa gitmişler, bu tapınağın veya Kâbe'nin önüne put olarak beğendikleri taşlardan birini dikmişler ve Kâbe'nin veya putun etrafında dönmüşlerdir. Cahiliye döneminde tapınakların bir bölümüne *ev* anlamına gelen *beyt*, *tâgut*, *mâbed*, *heykel*, *harem*, *mescid*, *merkip* ve küp şeklindeki tapınaklara da *Kâbe* adını vermişlerdir. (Bölükbaşı, 2019: 109-110). "*Cahiliye Arapları putlara farklı şekillerde tapmışlardır. Hediye taktimi, tavaf, kurban, hac, zekât, metaf alanına temizlenmeden girmeme, adak, telbiye, yemin etmek, kutsanmak amacıyla dokunmak ve isim koyma uygulaması gibi uygulamalar onların ibadet şekilleri gibi değerlendirilebilir.*" (Okuyan, 2018: 117). Allah'ın varlığına, birliğine ve kıyamet gününe inanan Cahiliye Araplarının putlara ibadet etmesinin çeşitli sebepleri vardır. Zira cahiliye Arapları için Allah erişilmezdir ve ulaşılmazdır. Araplar putları Allah'la iletişim kurmada bir araç olarak görmüşlerdir. Putlar onlar için bir şefaathçi özelliği gösterir. Cahiliye Arapları arasında putları memnun etmek Allah'ı memnun etmek olarak görülmüştür. Ayrıca Cahiliye Arapları

putlara taparak Allah'a ibadet ettiklerini düşünmüşlerdir. Putların bulunduğu mabetleri ziyaret ederek ve buralarda çeşitli fallar yaparak putlar vasıtasıyla Allah'ın emirlerini öğreneceklerini tasavvur etmişlerdir. (Söylemez, 2014: 17-19).

Cahiliye döneminde putlara duyulan bu saygı İslamiyet'ten sonra peygamber, sahabe ve evliya mezarlarına karşı duyulmaya devam etmiştir. Araplar yüzyıllar boyunca peygamber, sahabe ve evliya kabirlerini kutsal yerler olarak görmüşler, buralara ziyaretler yapmışlar, kurbanlar adayıp dileklerde bulunmuşlardır. Bazı hastalıklarına şifa bulmak için türbeleri, sahabe kabirlerini ziyaret ederek buralarda çeşitli ritüeller gerçekleştirmişlerdir.

Atalar kültürünün Arap kültürü üzerindeki tesirleri seyahatnamelerde de görülür. Arap seyyahlar gezip gördükleri Arap ülkelerinin ve şehirlerinin gelenek ve göreneklerine, inanışlarına, yaşayış biçimlerine ve sosyal hayatlarına dair bilgiler verirler. Örneğin meşhur Arap seyyahlarından İbn Cübeyr seyahatini Selahaddîn Eyyübî döneminde ve Haçlı seferleri sırasında yapmıştır. Seyyah, gittiği yerlerdeki sahabe mezarları, türbeler, camiler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ayrıca bu tür ziyaret yerlerinin bir kısmını tasnif etmiştir. (Yazıcı, 2007: 108-109). Osmanlı dönemi Arap edebiyatı seyahatnamelerinde de birçok seyyahın gittikleri ülke ve şehirlerin kültürel unsurları hakkında bilgi verdikleri tespit edilmiştir. Bu dönemin seyyahlarından Muhammed Es'ad el-Lukaymî (d.1693/ö.1764) *Mevânihu'l-Uns bi-Rihleti li-Vâdî'l-Kuds*, Bedruddîn el-Gazzî (d.1499/ö.1577) *el-Metâli'u'l-Bedriyye fi'l-Menâzili'r-Rûmiyye*, Muhibbuddîn el-Hamevî (d.1542/ö.1608) *Hâdi'l-Ez'ânî'n-Necdiyye ilâ'd-Diyâri'l-Mısriyye*, Muhammed Kibrî (d.1603/ö.1660) *Rihletu's-Şitâ ve's-Sayf*, Abdulganî en-Nâblusî (d.1641/ö.1731) *el-Hakîka ve'l-Mecâz fi Rihle Bilâdi's-Şâm ve Mısır ve'l-Hicâz* ve Abdullâh b. Muhammed el-'Ayyâşî (d.1627/ö.1669) *er-Rihletu'l-'Ayyâşiyye* isimli seyahatnamelerinde enbiyadan, resullerden, sahabelerden ve âlimlerden pek çok kişinin türbesine veya makamına yaptığı ziyaretten söz etmişlerdir.

en-Nâblusî'nin ve el-'Ayyâşî'nin seyahatnamelerinde türbe, makam ve kabir ziyaretleri seyahat kitaplarının merkezinde yer almıştır ve bu kutsal mekânlar onların seyahatnamelerinin ana muhtevasını oluşturmuştur. Seyyahların yolculuğa çıkmadan önce atalarının kabirlerini ziyaret ettikleri, yol güzergâhları boyunca peygamberlerin ve sahabelerin mezarlarında dua ettikleri ve türbelere uğradıkları görülmektedir. Ayrıca bu seyyahların seyahatnamelerinde halk inanışlarıyla ilgili çok fazla folklorik unsur yer almaktadır.

Bu çalışmada Osmanlı dönemi seyyahlarından Abdulganî en-Nâblusî'nin *el-Hakîka ve'l-Mecâz fi Rihle Bilâdi's-Şâm ve Mısır ve'l-Hicâz* ve Abdullâh b. Muhammed el-'Ayyâşî'nin *er-Rihletu'l-'Ayyâşiyye* isimli seyahatnamesi Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiş, incelenmiş ve seyahatnamelerde geçen atalar kültürüne dair unsurlar tespit edilmiştir. Bu çalışmanın amacı İslamiyet öncesindeki dönemde etkili olan atalar kültürünün Arap kültürü içinde de etkili olduğunu göstermek ve seyahatnamelerden yola çıkarak bu kültürün izlerinin gelecek yüzyıllar da devam ettiğini belirtmektir.

Abdulganî en-Nâblusî'nin Seyahatnamesinde Atalar Kültüne Dair Tespitler

Abdulganî en-Nâblusî çok sayıda eserler vermiş ve seyahatname türünde önemli eserler yazmış meşhur Arap seyyahlarından biridir. Seyahate tutkun biri olarak tanınmıştır. O, çeşitli yerlere seyahatler düzenleyerek yaşayan Allah dostlarını ve vefat eden evliyaların türbelerini ziyaret etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca seyahatte bulunduğu yerlerdeki doğal ve tarihî güzelliklerden istifade etmek istemiştir. Gittiği her yerde âlimlerle görüşmüş, onların sohbet meclislerinde bulunmuştur. Abdulganî en-Nâblusî ilk seyahatini henüz yirmi beş yaşındayken İstanbul'a yapmış fakat bu İstanbul seyahatini kaleme almamıştır. Daha sonra evliyaları ve türbeleri ziyaret etmek ve hac görevini yerine getirmek için Kudüs, Mısır, Hicâz bölgesine seyahatlerde bulunmuştur.

Nâblusî en büyük yolcuğunu 1693'te Mısır, Hicâz ve Şam'a yapmıştır. Tebuk'e ve Mean'a ulaşmak için Şam tarafına seyahat etmiştir. Şam'ı dolaştıktan sonra sırasıyla Beytü'l-Makdis'e, Mısır'a, Hicâz'a ve son olarak da Mescid-i Haram'a hacca gitmiştir. Mısır ve Hicaz'daki ilim adamları ve tarikat şeyhleri ile görüşmelerde bulunmuş ve gittiği birçok yerde çok iyi karşılanmıştır. (en-Nâblusî, C.I, 1998: 11). Abdulganî en-Nâblusî yolculuğuna 1693'te Dımaşk'tan başlamıştır ve bir sene seyahatte bulunmuştur. 1694'te seyahatini sonlandırarak tekrar Dımaşk'a dönmüştür. Nablusî yaklaşık dört yüz gün at ve deve sırtında ortalama beş bin kilometre yol almıştır. Üç aydan fazla bir süre Suriye ve Filistin'de, üç ay kadar Mısır'da, iki aydan daha fazla bir süre de Medine'de kalmıştır. Hac görevini yerine getirmek için de altı ay Hicâz'da bulunmuştur. (Alaaddin, 1995: 124). Bu yolculuğun izlenimlerini *el-Hakîka ve'l-Mecâz fî Rihle Bilâdi's-Şâm ve Mısr ve'l-Hicâz* adlı eserinde kaleme almıştır. Eserin altı adet yazma nüshası vardır ve bunlardan bir tanesi yazarın kendisine aittir. (Uysal, 2019: 36). en-Nâblusî'nin seyahatnamesi ilk olarak Ahmed Abdulmecid Herîdî tarafından *el-Hakîka ve'l-Mecâz fî'r-Rihle ilâ Bilâdi's-Şâm ve Mısr ve'l-Hicâz* ismiyle 1986'da Kahire'de neşredilmiştir. Daha sonra Riyad Abdulhamîd Murad 1998'de eserin tahkikini yapmıştır ve Dımaşk'ta *el-Hakîka ve'l-Mecâz fî Rihle Bilâdi's-Şâm ve Mısr ve'l-Hicâz* adıyla üç cild halinde neşretmiştir. (Keskin, 2019: 7).

Bu çalışmada 1998'de basılan üç ciltlik nüshası kullanılmıştır. Seyahatname içinde türbelerden, peygamber ve sahabe mezarları ve makamlarından sıkça söz edilmiştir. en-Nâblusî yalnızca bu türbelere gidip oralarda dua etmekle kalmamış, aynı zamanda bu türbeler çevresinde gelişen inanışlardan, orada yattığına inanılan zatlarla ilgili kerametlerden de söz etmiştir. en-Nâblusî'nin türbe ve kabir ziyaretleri içinde onu en çok etkileyen Hz. Peygamber'in mübarek naaşının olduğu yere girmektir. Harem şeyhinin yardımı ile bu üstün makama girmek ona nasip olmuştur. en-Nâblusî bu hususu şöyle dile getirmiştir:

“Yusuf Ağa (harem şeyhi) bizi alsınlar diye Hücre-i Şerîf görevlilerine haber göndermişti ve biz de hizmetçiler gibi üstümüze yün elbiseler giydik. Görevliler Hücre-i Şerîf'in kapısını açtı. Bizden önce ve sonra da birer hizmetçi girdi. Elimize ucunda ateşten bir alev olan demirden bir meşale verdiler ve yanında da içine koymak için bir tabak vardı. Hz. Peygamber'in hüccesine girdik ve Kevkebü

Dürri'nin (İncilerin Yıldızı) karşısına geçtik. Hizmetçinin biri ateşi aldı tabağa koydu. İkinci hizmetçi de Hz. Peygamber'in kabrini görelim diye ateşi kabrin yakınına koydu. Fatıha okuyup kendim, ailem ve tüm Müslüman âlemi için dua ettim. Çıkarken de aynı şekilde çıktık. İnşallah bizim için hayır ve bereket hâsıl oldu." (en-Nâblusî, C.III, 1998: 164).

Abdulganî en-Nâblusî seyahatinin ilk gününden itibaren seyahat ettiği yerlerdeki peygamberlerin ve evliyaların kabirlerine, türbelerine, makamlarına ziyarette bulunmuştur. Şehit sahabelerin ve âlimlerin mezarlarını ziyaret etmiştir. Onun bu konudaki ilk ziyareti Emeviyye Camisi'ne olmuştur. Burada Yahya'nın (a.s.) mübarek başının olduğu sanduka vardır. en-Nâblusî sandukanın olduğu yere gelerek burada dua etmiştir. (en-Nâblusî, C.I, 1998: 45). Şam'ın Berze Köyü'ne ziyarete giden en-Nâblusî, burada sahabilerden Ebû Berze'nin kabrini ziyaret eder ve Ebû Berze hakkında önemli bilgiler verir. Daha sonra İbrâhîm'in (a.s.) makamını ziyaret eder. İbrâhîm'in (a.s.) makamı halkın sıkça ziyaret ettiği, dualarda bulunduğu önemli bir ziyaret yeridir. İbrâhîm'in (a.s.) makamına mescidin içinde bulunan bir merdivenden ulaşılır. (en-Nâblusî, C.I, 1998: 81). en-Nâblusî'nin seyahatinin ilk gününde kabrini ziyaret ettiği velilerden biri de Şeyh Cendel'dir. Şeyh Cendel'in kabrini ziyaret ederken onun keramet sahibi bir veli olduğundan da söz etmiştir. Nâblusî aynı gün Ma'rabâ Köyü'ne de uğramış, burada Şeyh Kusem b. el-'Abbâs b. 'Abdilmuttalib b. Hâşim el-Kuraşî'nin kabrinde dualar etmiştir. (en-Nâblusî, C.I, 1998: 85-87). Humus'ta ise Dihye el-Kelbî'nin, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın, Ka'b el-Ahbâr'ın, Ca'fer-i Tayyâr'ın çocuklarının kabirlerine (r.a) gitmiştir. (en-Nâblusî, C.I, 1998: 107-108).

en-Nâblusî gün gün yaptığı ziyaretleri kayıt altına almıştır. Örneğin seyahatinin on üçüncü gününde Hama Şehri'nde Hz. Hüseyin'in şehit düştüğü yeri ziyaret etmiş, Hz. Hasan'ın ve Hüseyin'in başının orada bulunduğunu bildirmişti. (en-Nâblusî, C.I, 1998: 148-152). Seyahatinin on dördüncü gününde Bilâdu Kudmûs'a gitmiş ve burada Şit'in (a.s.) kabrini ziyaret etmiştir. (en-Nâblusî, C.I, 1998: 168-170). Seyahatlerinin on dokuzuncu günü Zion Dağı'na çıkarak Yunus b. Mettâ'nın (a.s.) kabrinde duada bulunmuştur. Yirminci günü öğlen namazından sonra Lazkiye Müftüsü Şeyh Muhammed eşliğinde Ebû'd-Derdâ'nın (r.a) kabrine gitmiştir. (en-Nâblusî, C.I, 1998, 183-185). en-Nâblusî Medine-i Münevvere'deki Bakî Mezarlığı hakkında şunları söylemiştir:

"Biz bugün Bakî Mezarlığı ve orada bulunan salih kimselerin kabirlerini ziyaret ettik. Bu kabirlerin yanında durup Fatıha okuyup yüce Allah'a dua ettik. Temiz ruhların bereketi ile bereketlenerek bazılarının içine girerek oturduk. Rabbimizden bereketler talep ederek çeşitli dualarda bulunarak Bakî'nin başından sonuna kadar yürüdük. Surun doğu kapısından çıkıp etrafı meleklerle çevrelenmiş "Bakî'ul-Garkad" diye isimlendirilen mübarek türbe ile karşılaştık." (en-Nâblusî, C.III, 1998, 132-133).

en-Nâblusî seyahatnamesinde, seyahati boyunca bütün türbeler ve ziyaret yerlerinde Fatıha okuduğunu ve dua ettiğini neredeyse her ziyaretinin sonunda belirtmiştir. Nâblusî, sadece Peygamber Efendimizin

kabrinin yerinin kesin olduğunu söylemiş, Hz. Muhammed (s.a.v) dışındaki peygamber kabirlerinin yerlerinin tam belli olmadığını ifade etmiştir. Evliyalarından ve onların türbelerinden, kabirlerinden bahsederken son derece dikkatli ve hassas olmuştur. Şeyh Mahmud el-Hulvânî'nin türbesine gittiğinde kendi çocukluğuyla ilgili bir hadiseyi de hatırlatmıştır. en-Nâblusî doğduğunda Şam'da yaşayan Şeyh Mahmud el-Hulvânî, Nâblusî'nin annesi Zeyneb bint İbrâhîm'e bir oğlunun olacağını bildirmiş ve ona çocuk doğduğunda *el-Feyz* ile birlikte Abdulganî adının konulmasını tembih etmiştir. Şeyh Mahmud el-Hulvânî Nâblusî'nin doğumundan bir gün önce vefat etmiştir. en-Nâblusî çocukken geçirdiği bir hastalık karşısında annesi Şeyh Mahmud el-Hulvânî'nin kabir toprağından alarak en-Nâblusî'nin ağzına sürmüştür ve Nâblusî bu şekilde şifa bulmuştur. (Alaaddin, 1995: 91). Evliyaların kabir topraklarının Türk kültüründe olduğu gibi Arap kültüründe de şifa verdiği düşünülür. Bu amaçla da türbelerden ve kabirlerden bir miktar toprak alınır, bu toprak yalanarak, su ile karıştırılarak çeşitli şekillerde kullanılır veya beze sarılarak bir yere asılır. (Başar, 1972: 64). Nâblusî bir evliya kabirini ziyaret ettiğinde halkın o evliyanın kabrinin şifa verici olarak görüldüğünü gözlemlemiş ve bunu şu şekilde ifade etmiştir: “*Şöyle bir şey yayıldı ki, hasta bir canlının üzerine onun toprağından alınıp konsa anında iyileşir.*” Bu ifade halkın türbelere dair inanışlarını ve türbeleri şifa veren yerler olarak görmelerini bildirdiği için son derece önemlidir. (en-Nâblusî, C.III, 1998: 212, 256).

Nâblusî Medine'deki su kuyularından söz ederken bu kuyularla ilgili çok sayıda halk inanışına yer vermiştir. Ayrıca Melik Nureddin eş-Şehîd'in hazinesindeki Hz. Peygamber'in sakal-ı şeriflerinden de söz etmiştir. Onun verdiği bilgiye göre Melik ölünce sakal-ı şeriflerin gözlerinin üzerine konulmasını vasiyet eder, öldüğünde de Hz. Peygamber'in sakalı onunla beraber Şam'a konulur. Bu sebepten insanlar onun türbesini uğur sayar ve etrafında çeşitli ritüeller uygular. (en-Nâblusî, C.III, 1998: 212, 164).

en-Nâblusî'nin katıldığı kutlamaların birinde Tavâşiler Harem-i Şerif'in damını ve Kubbe-i Şerifi süpürdükten sonra yanlarında getirdikleri fındık, kek, çerez, badem, üzüm, hurma gibi yiyecekleri Harem-i Şerif'te toplanan ve *el-Âdetü yâ Sâdetü* diye bağırarak çocukların üzerine saçarlar. Çocuklar bunları toplarken bir taraftan da *Âdetü yâ Sâde* sesleri ile ortalığı ayağa kaldırırılar. (en-Nâblusî, C.III, 1998: 284-285). Bu şekilde türbe veya mezar ziyaretlerinde çeşitli yiyeceklerin dağıtılması veya türbe ve ziyaret yerlerine şeker, lokum, çay vb. yiyeceklerin bırakılması atalar kültürüne bağlı olarak yapılan yaygın uygulamalardandır. Türbelerde ve mezarlarda şeker, lokum vb. yiyeceklerin dağıtılması, çocuklara ve gelenlere ikramlarda bulunma kabirde yatan kişilerin ruhunu rahatlatmak ve memnun etmek amacıyla yapılmaktadır. Cahiliye döneminde bazı Araplar ölen kişilerin mezarının yanına yiyecek ve giyecek koymuşlardır, bu da ölen kişilerin tekrardan dünyaya döneceği inancından kaynaklanmaktadır. (Bölükbaşı, 2019: 109).

en-Nâblusî peygamber mezarlarına, türbelere, sahabe makamlarına çeşitli dualarda bulunmak için insanların ziyaret yaptığını bildirmiştir. Hücre-i Şerif'i ziyaretinde borcu olan kişilerin borç miktarı kadar olan buğday tanesini bir bezin içine koyarak Hücre-i Şerif'in penceresinden içeri atmıştır. Bu şekilde Hz. Peygamber'in borçlu kişilerin borçlarının ödenmesinde bir vesile olacağına inanılmaktadır.

(en-Nâblusî, C.III, 1998: 286-287). Nâblusî seyahatnamesinde türbelerde yapılan adak uygulamasından da söz etmiştir. Bununla ilgili işittiği bir mevzuyu seyahatnamesinde bildirmiştir.

“Ali Paşa Süveys’e görev için gittiğinde bir evliya türbesine girmiş. Türbenin türbedarı Ali Paşa’ya dua ederken onun arkasında âmin demiş. Dua bittikten sonra türbedar Ali Paşa’ya ne için dua ettiğini sormuş. O da: ‘Allah’tan beni Mısır’a vezir yapmasını diliyorum. Eğer dileğim kabul olursa insanların faydalanması için Nâbia’nın suyunu Süveys’e bu velinin türbesinin yakınına getireceğim’ demiş. Bu olaydan yıllar sonra Mısır veziri görevden alınmış ve yerine Ali Paşa getirilmiş. Türbedeki evliya bir gün türbedarın rüyasına girerek Ali Paşa’ya adağını hatırlatmasını söylemiş. Türbedar Mısır’a gidip Ali Paşa’yı bulmuş ve onun adağını hatırlatmış. Bunun üzerine Ali Paşa türbedara adağını yerine getireceğini söylemiş ve emrindekilere Nâbia suyunun Süveys’e ulaşması için gereken masrafları hesaplatmış. Vezir Ali Paşa adakta bulunduğu işin maliyetini çok bularak Süveys’e su getirmekten vazgeçmiş. Onun yerine o evliyanın türbesinin yakınına taşlarla örülmüş bir kuyu yaptırmış ve başına da suyu çekmesi için bir deve getirtmiş. Üzerinden çok geçmeden Ali Paşa vezirlikten çıkartılmış, malına mülküne el konulmuş ve bunlar devlet hazinesine aktarılmış. Ali Paşa da Mısır’da hapsedilmiş.” (en-Nâblusî, C.III, 1998: 15-16).

Bu uygulama Cahiliye dönemindeki Arapların putların bulunduğu mabetleri ziyaret ederek putlardan sağlık, başarı, para veya çocuk dilemesine, putlara secde ve dua etmesine benzemektedir. (Bölükbaşı, 2019: 116). Araplar şifa bulmanın dışında her türlü sıkıntısında, borcunda, dileğinde türbelere başvurmuşlardır. İslamiyet öncesindeki dönemlerde putlara ve atalara atfedilen bazı mucizevi haller İslamiyet’in kabulünden sonra keramet adıyla evliyalara, peygamberlere ve Allah dostlarına da atfedilmiştir. en-Nâblusî de türbelerde yattığına inanılan kişilerin keramet sahibi olduğunu, yaşarken veya vefatlarından sonra kerametlerinin hâsıl olduğunu bildirmiştir. Nâblusî, *Vâdî el-Feyhâ*’ denilen yere gelirken yüksekçe bir tepe üzerinde *Zeynünnâs* adı verilen mübarek bir kadının kabrini ziyaret etmiş ve bu mezarla ilgili şu ilginç hadiseyi aktarmıştır:

“Bu kabirde yatan kadının hamileyken hac yolunda vefat ettiği rivayet edilir. Kadın kabre defnedildikten sonra orada çocuğunu dünyaya getirir. Allah kadının sağ elini yaratır. O da bebeği bu eli ile emzirir. Bu kabrin yanından geçen insanlar çocuğun sesini duyarlar. Kabri açarlar ve çocuğu kabirden çıkarırlar. Tekbirler getirerek kadının elini yeniden defnederler.” (en-Nâblusî, C.III, 1998: 25-26).

en-Nâblusî, Gazze gezisinde de evliya ve sahabe mezarlarını ziyaret etmeye devam etmiştir. Burada Şeyh ‘Abdurrahmân el-Evzâ’î’nin, Sultan Kansu Gavri’nin mezarlarına gitmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed (s.a.v) efendimizin dedesinin kabrinin burada bir mağara içinde bulunduğunu belirtmiş ve burayı da ziyaret etmiştir. (en-Nâblusî, C.I, 1998: 432-435). en-Nâblusî seyahatnamesinde türbelerini ziyaret

ettiği bazı evliyaların kerametlerine de yer vermiştir. İmam el-Evzâ‘î'nin biyografisini yazdığı zaman onun vefatı ile ilgili kerametinden de söz etmiştir:

“el-Evzâ‘î bir gün hamama girmiş, hamamda da yanmakta olan bir soba varmış. Hanımı bilmeden hamamın kapısını onun üzerine kapatmış. Kömür ateş aldığı vakit daralmış ve kapıyı açmaya uğraşmışsa da açamamış. Sağ elini yanağının altına koymuş ve kibleye dönük bir şekilde uzanarak ölmüş. Hamamın kapısı açılıp insanlar onu yıkamak ve kefenlemek için toplandıkları vakit, onu melekler tarafından yıkamış ve kefenlenmiş olarak bulmuşlar. Sonra insanlar onu dışarı çıkarmışlar ve tabut içine koymuşlar. Taşımaya kalktıkları vakit bir anda sema ile yer arasında bugün dahi bilinen kabrine kadar uçmuş ve insanlar da peşinden gitmişler. Sonra tabutu boş olarak bulmuşlar ve kabrinin üzerinin de toprakla örtülü olduğunu görmüşler. O gün onu melekler defnetmiş. Bu kerameti gören Müslümanlar gözyaşlarını tutamamışlar.” (en-Nâblusî, C.I, 1998: 245-248).

en-Nâblusî'nin seyahatnamesinde aktardığı bir keramet olayı da şöyle vuku bulur:

“Şam'da birlikte bulunduğumuz temiz, genç bir arkadaşım bana ilim talep ettiğini bildirdi. Bir sene kadar Medine'de kalmıştı fakat ihtiyaçlarını karşılayabileceği herhangi bir geliri yoktu. Bu arkadaş benden İbn-i Arabî'nin Kitâbu 'Ankâ'i Mağrib adlı kitabını ödünç almıştı. Böylece ondan bir nüsha yazarak o nüshayı satıp ihtiyaçlarını gidermeyi istiyordu. Bir gün sattığı nüshayı da elbisesinin altına koyup devesine binerek Kubâ Mescidini ziyaret etmek istedi. Mescide gelince devesinden indi ve mescidin önünde çocuklar onu karşıladılar. Arkadaş mescitte iki rekât namaz kıldı. Mescitten çıkınca arkadaşın deveye binmesi için o çocuklar arkadaşın devesini tuttular. Arkadaş âdet olduğu üzere bu çocuklara bir hediye vermek istedi fakat çocuklara verebileceği hiçbir şey yoktu. Önce elini cebine atıp bir şeyler aradı. Ardından elini yazdığı nüshanın üzerine koydu. Nüshanın arasından beş tane altın mısırî para buldu. Bir tanesini bozdurup çocuklara bir şeyler aldı. Böylece nüshayı satmadı ve kalan parayı da yüce Allah ona bir kapı açana kadar harcadı. Bu İbn Arabî'nin vefatından sonra ona göstermiş olduğu bir keramettir.” (en-Nâblusî, C.I, 1998: 245-248).

Nâblusî on ikinci menzilde Şuayb Mağarası'na gelir ve burada Hz. Say'ın mezarını ziyaret eder. Ayrıca Hz. Şuayb ile ilgili halk arasında anlatılan bir efsaneye de yer verir:

“Hz. Şuayb'ın (a.s.) hayatta iken burada bulunan mağaralarda ibadet ettiği rivayet edilir. Bu mağaralardan bir tanesinde büyük, düzgün bir taş bulunur ve Şuayb (a.s.) onun üzerinde namaz kılar. Günlerden bir gün adamın biri buradan geçerken güzel bir koku alır ve bu kokuyu takip ederek bu mağaraya gelir. Mağaranın içinde bir tabut, tabutun içinde de beyaz kefenli bir zat görür. Güzel

koku, ışık saçan nur bu zattan gelmektedir. O bu zatın Allah'ın (cc) nebisi Şuayb (a.s.) olduğunu anlar." (en-Nâblusî, C.III, 1998: 33-34).

Nâblusî'nin seyahatnamesinden tercüme edilen ve burada verilen örneklerden anlaşılacağı üzere Nâblusî seyahat esnasında gördüğü, ziyaret ettiği ve hakkında bilgiler edindiği türbe ve ziyaret yerlerinden eserinde sıklıkla söz etmiştir. Nâblusî'nin bu seyahatindeki en büyük amacı Hz. Peygamber'in kabrini, Allah dostlarının, evliyaların kabirlerini ziyaret etmektir. Nâblusî'nin inanarak bu türbeleri ziyaret etmesi, buralarda dualarda bulunması önemli olduğu kadar halkın türbeler çevresindeki inanışları ve ritüelleri de son derece önemlidir. Bütün bu inanışların, türbelere duyulan saygının ve ziyaretlerin geçmiş İslamiyet'ten önceki Arapların put inancına ve dolayısıyla atalar kültürüne dayanmaktadır.

Abdullâh b. Muhammed el-'Ayyâşî'nin Seyahatnamesinde Atalar Kültüne Dair Tespitler

Ebû Sâlim el-Ayyâşî doğup büyüdüğü Mağrib'de çok sayıda âlimden çeşitli ilimler öğrenmiş fakat bir müddet sonra öğrendiği ilimlerle yetinmeyerek yeni arayışlar içine girmiştir. Yeni âlimlerle tanışmak, başka âlimlerden ders almak, yeni kitaplar okuyup yeni ilimler öğrenmek için dinî, edebî ve felsefi ilimlerin kaynağı olan doğuya yolculuk etmeyi istemiştir. Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin ilim aşkı onun diyar diyar gezmesine sebep olmuştur. Mısır'a sefer yapmasının sebebi de bölgenin ilim zenginliğinden istifade etmek, çeşitli âlim ve sūfilere ziyarette bulunarak onlardan ders ve icazet almaktır. el-Ayyâşî 1649'da, 1653'te ve 1661'de olmak üzere doğuya üç ayrı sefer düzenlemiştir. Üçüncü yolculuğu iki yıl sürmüş ve en verimli yolculuğu olmuştur. Bu yolculuktaki gözlemlerini *er-Rihletu'l-Ayyâşiyye* adlı eserinde anlatmıştır. *er-Rihletu'l-Ayyâşiyye* hicri 11. asrın iktisadi, sosyal ve kültürel hayatı ve ilmi tarihi açısından son derece önemlidir. Ayyâşî seyahatine kabir ziyaretleri ile başlamıştır. Önce babasının kabrini sonra da Sîdî Abdullâh ed-Dâdesî'nin kabrini ziyaret etmiş ve yolculuğunun hayırlı geçmesi için buralarda dua etmiştir. Yolculuğu boyunca gördüğü tüm türbeleri, evliya ve Allah dostlarının kabirlerini ziyaret etmeye özen göstermiştir. Kervan Kasr-ı Benî Osman'a gelince meşhur muhaddis Mevlây Abdullâh b. Alî b. Tâhir el-Hasenî'nin kabrinde dua etme imkânı bulmuştur. (el-Ayyâşî, C.I, 2006: 70-71). Sicilmâse'ye ulaştığında birtakım olumsuzluklar nedeniyle yolculuk gecikince oradaki evliya kabirlerini ziyaret etmiştir. (el-Ayyâşî, C.I, 2006: 74). Mısır ziyareti esnasında Abdullâh el-Munûfî ve Sîdî Muhammed b. Abdilcebbâr'ın kabirlerini, Mekke güzergâhında Meymûne'nin (r.a) kabrini Zâhir Bölgesi'nde ise Abdullâh b. 'Umer'in kabrini ziyaret etmiştir. (el-Ayyâşî, C.II, 2006: 379). Ayrıca Mısır'da Sultan Kayıtbay'ın türbesine gitmiş ve burasıyla ilgili çeşitli bilgiler vermiştir. Buna göre Sultan Kayıtbay'ın kabrinin başında bulunan süslü taşın, Hz. Peygamber'in ayak izi olduğu rivayet edilir ve bu taşta büyük saygı gösterilir. Atalar kültüründe atalarla birlikte onların eşyalarına da saygı duyulmuştur. Bu bağlamda türbelerle ilişkilendirilen ve türbe çevresinde bulunan taşlara, ağaçlara veya sulara da kutsallık atfedilmiştir. (el-Ayyâşî, C.I, 2006: 263). Örneğin el-Ayyâşî vadinin dibinde Şeddâd b. Evs ve 'Ubâde b. es-Sâmit'in kabirlerinin bulunduğu Silvan Pınarı'ndan bahsetmiştir. Pınarın fazileti hakkında

çeşitli söylentiler olduğu için gelenlerden su getirmesini istemiştir. Bu iki kabrin etrafında mescit duvarının içinde büyük bir kaya vardır ve bu kayanın Hz. Süleyman'ın eseri olduğu anlatılır. Bu nedenle Silvan Pınarı'nın suyu gibi söz konusu kaya da kutsal olarak görülür. Ayyâşî Fas'tan Medine'ye uzanan yolculuğunda yol boyunca gördüğü pek çok türbe, evliya ve sahabe kabirlerini ziyaret etmiştir. Mekke'yi ziyaretinde Sevr ve Hira Mağaralarına da ziyarette bulunmuştur. Hz. Peygamber'in bu mağaralarda yaşadığı mucizevi olaylardan dolayı Müslümanlar için bu mağaralar da kutsaldır ve Müslümanlar bu mağaraları sıklıkla ziyaret ederler. Ayyâşî, Medine sakinlerinin her perşembe günü Hamza b. Abdilmuttalib'in türbesini ziyaret ettiğini ve bazı kişilerin perşembe gecesini türbede geçirdiğini bildirmiştir. Ayrıca Medine halkının ziyaretlerini perşembe günü yapmasının sebebi ölümlerin ziyaretçilerini cuma gününden önce ve sonraki gün tanıdığına dair gelişen inanıştır. (el-Ayyâşî, C.I, 2006: 396-397). Hz. Hamza'nın türbesinin toprağı, bazı ateşli hastalıklar için şifa olarak görülür. Benzer şekilde bazı türbe ve mezar ziyaretlerinin hastalığa şifa olduğu düşünülür ve burayı ziyaret eden hastaların “*onun bereketini aldım, şükürler olsun*” diyerek türbeyi terk ettiği görülür. Belirli günlerde türbe ziyareti yapma, türbelerde uyuma veya geceyi türbede geçirme türbede yatan zatın şifa verdiği inancına dayanır. Hatta evliyaların hastayı uyku esnasında tedavi ettiği düşünülür.

Ayyâşî seyahatlerinde evliya ve âlimlerin kabirlerini, türbelerini ziyaret etmeye özen göstermiş, burada edilen duaların kabul olacağını bildirmiştir. Medine'nin Bâbü'l-Bakî kapısından çıkınca Safiyye bint Abdilmuttalib'in türbesini görmüşler ve burada durarak dua etmişlerdir. Biraz daha ilerleyince de 'Akîl b. Ebî Tâlib'in kabirini ziyaret etmişlerdir. Daha sonra da Hasan b. Ali ve annesi, Abbâs Zeyne'l-Âbidîn, Muhammed el-Bâkır, Câfer es-Sâdik gibi ehli beyt büyüklerinin türbelerine gitmişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhîm'in ve 'Abdurrahmân b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi sahabelerin kabirlerini ziyaret ettiğini söylemiştir. (el-Ayyâşî, C.I, 2006: 377-379). el-Ayyâşî yolunun devamında Bâkî Kabristanlığı'na gitmiş, burada Şeyh Âdem el-Huseynî en-Nakşibendî, Şeyh Şinnâvî gibi salihlerin kabirlerinde dua etmiştir. Bunların dışında Ayyâşî, Medine'de Ebû Sa'îd'in babası Mâlik b. Sinan'ın türbesine, Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin ve Hz. Hamza'nın kabirlerine de uğramayı ihmal etmemiştir. Bakî'nin en ucunda vefat eden Şeyh Safiyyüddîn Ahmed b. Muhammed el-Medenî el-Kaşâşî'nin de kabirini ziyaret etmiştir. (el-Ayyâşî, C.I, 2006: 487).

el-Ayyâşî, şehitlerin ve salihlerin ziyaretini bir bidat olarak görmemiştir. O daha çok bunu bir gelenek olarak görmüş ve bu ziyaretleri “*Sahih el-Buhârî'de*” geçen “*Hz. Peygamber yaşayanların ve ölümlerin arzusu olarak sekiz yıl sonra Uhud şehitleri için dua etti*” hadisine dayanarak savunmuştur. (el-'Ayyâşî, C.II, 2006: 396-397). Hatta şehzadeler, şeyhler, âlimler başta olmak üzere toplumun her kesiminden kişilerin türbe ziyareti yaptığını bildirmiştir. Bununla ilgili olarak da Tûrisînâ'nın (Tur Dağı'nın) üzerinde Hz. İsa'nın göğe yükseldiği rivayet edilen bir türbeyi örnek olarak vermiştir. Önceleri Hristiyanların kontrolünde olan bu türbeyi Şeyh Muhammed el-Alemî Hristiyanlardan almış, türbenin altına bir bölme yaptırmış daha sonra kendi kabri de bu bölmeye konulmuştur. (el-'Ayyâşî, C.I, 2006: 423).

el-'Ayyâşî Tunus'a yaptığı ziyaretten söz ederken karşılaştığı bir hadiseyi şu şekilde aktarmıştır: “*O gece kafildeki, Tunuslu zengin bir kadın öldü. Onun üzerinde taşıdığı ince bir eyeri vardı. Öldüğünde*

mezarını kazdılar ve üzerindikilerle gömdüler." (el-'Ayyâşî, C.II, 2006: 532-542). Bu hadisede meftunun öldükten sonra eşyası ile gömülmesi atalar kültürünün kalıntılarından biridir. el-'Ayyâşî Dâru'l-Vakta'ya ulaştığında burada mum yakma ritüeli ile karşılaşır ve bunu şöyle ifade eder:

"...Sonra Yenbu' Şehri'nden hareket ettik ve o gün güçlü olmayan kumlarda ve birkaç ağaçla birlikte es-Sekâ'if denilen yerde konaklayana kadar yürüdük. Ona Dâru'l-Vakta da denir. Orada kocaman mum yakıyorlar. İnsanlar bunun için Mısır'dan onları yanlarında getiriyorlar ve kafilede onu satıyorlar. Geceleri develerin semeri üzerine koyuyorlar. Böylece kafilenin tamamı bir mevsim boyunca ışıkları yanan en büyük camilerden biri gibi gözüküyor. Onlara Bedir Muharebesi'nde sahabelerin burada çok sayıda ateş yaktığı rivayet edilmiş, onlar da bunu anmak için ayısını yapıyorlar." (el-Ayyâşî, C.II, 2006: 300-301).

Türbelerde mum yakma, bez bağlama İslamiyet öncesi Paganist kültürün birer kalıntısıdır. Bu şekilde atalara sunulan hediyelerle ataların ruhlarını memnun tutma amaçlanmıştır. Mekke halkının halk inanışlarından biri de Abdullâh b. 'Umer'in Mansab Dağı'ndaki kabrinin bulunduğu yere gitmeleri ve Zilkadenin 14'üncü gecesi kendileriyle beraber hurma çekirdekleri götürerek o dağın toprağına onu bastırmalarıdır. Mekkeliler kim, ne kadar dikerse o yıl diktiği kadar dinar veya riyal kazanacağına inanırlar. İnsanlar; kadınlar ve erkekler, büyükler ve küçükler olarak Zilkade gecelerinde ona giderler ve o geceyi orada geçirirler. (el-Ayyâşî, C.I, 2006: 162-163).

"Hücre-i Şerife gelince, fesleğenleri oraya getirip onu çevreleyen pencerelerden içeri doğru fırlatırlardı. Fesleğenler ve güller solana kadar içinde kalır sonra peygamber odasına tahsis edilen ağalar, içinde yakılan mumlar da dâhil olmak üzere hepsini toplar, arkadaşlarına ve büyük devlet adamlarına hediye ederlerdi. Seyyah el-Ayyâşî de bu hediyelerden bir paya nail olmuştur." (el-Ayyâşî, C.I, 2006: 439).

Cahiliye dönemindeki Araplar da savaşlarda başarı elde etmenin dışında hastalıklarına şifa bulmak, erkek çocuk sahibi olmak vb. sebeplerden dolayı putların bulunduğu tapınakları ziyaret edip adakta bulunmuşlar, kurban kesmişler, sadaka vermişler ve tapınaklarda yatmışlardır. (Bölükbaşı, 2019: 110). Türbe ve ziyaret yerlerinin birer şifa merkezi olarak görülmesi, buralarda çeşitli hastalıklara tedavi aranması, hastalıktan veya çocuksuzluktan kurtulmak için türbelerden yardım talep edilmesi atalar kültürünün tezahürlerindendir. Bununla ilgili olarak el-Ayyâşî duyduğu bir hadiseyi şu şekilde aktarmıştır:

"Onları yapan kişiler hakkında gerçek bilgimiz olmasa, onları tuhaf ve mucizevi olarak değerlendirebilirdik. Komşulardan bazıları bana Harem-i Şerifte bazı mevsimlerde bir kadınla bir erkeğin birlikte olduğunu söyledi. Ardından bunları hâkime götürmüşler ve kanıtlar kadının adamın karısı olduğunu doğrulamış. Adama neden Harem-i Şerifte hanımıyla birlikte olduğu sorulduğunda adam:

‘Çocuğumuz yoktur. Bu mekânın bereketi ile kadının hamile kalacağını umdum’ cevabını vermiştir. Bunun üzerine cehaletinden dolayı adam ve kadın mazur görülmüş ve cezalandırılmamışlardır.’ (el-Ayyâşî, C.I, 2006: 17, 384).

el-Ayyâşî dönüş yolunda da ziyaretlerini kesmemiş pek çok türbe ve kabirde duada bulunmuştur. Gördüğü, ziyaret ettiği türbe ve kabirlerin zaman zaman fiziki özelliklerinden zaman zamansa o türbeyle ilgili inanış ve uygulamalardan söz etmiştir. Çok sayıda türbeye ziyarette bulunmuştur. Bu türbelere örnek olarak şunlar verilebilir:

Sicilmâse’de Abdullâh ed-Dekkâk Ahmed Kibâr’ın kabrini ziyaret etmiştir. (el-Ayyâşî, C.I, 2006: 72). Ayrıca Muhammed ‘Umer b. Muhammed b. Sâlih el-Ensârî el-Hazrecî eş-Şâmî zaviyesine de uğramıştır. (el-Ayyâşî, C.I, 2006: 81-82). Tûvât Bölgesi’nde astronomi üzerine eserleri bulunan Sîdî Muhammed b. Sâlih ve onun talebesi Sîdî Ebî’r-Ravâyin’in kabirlerine gitmiştir. (el-Ayyâşî, C.I, 2006: 79). İskenderiye’de, İmâm Ebû Bekr et-Tartûşî’nin türbesini; Seyyid el-Bedevî’nin, el-Hazrecî’nin ve Ahmed el-Menârî’nin kabirlerini ziyaret etmiştir. (el-Ayyâşî, C.II, 2006: 478-480). Gazze’de Hz. Peygamber’in dedesi Hâşim b. Abdilmuttalib’in ve İmâm el-Evzâ’î’nin kabirlerine gitmiştir. (el-Ayyâşî, C.II, 2006: 315, 413). Remle’de ziyaret ettiği yerler arasında el-Mikdâd b. el-Esved’in ve ‘Abdurrahmân b. Avf’ın kabirleri bulunmaktadır. (el-Ayyâşî, C.II, 2006: 315, 415-416).

el-Ayyâşî ve en-Nâblusî’nin seyahat kitaplarında verdikleri bilgilere göre bazı türbeler ve makamlar dağ veya tepe başlarında bulunmaktadır. Hatta ulaşımı zor olan yerlere seyyahlar çıkamamışlar uzaktan dua etmekle yetinmişlerdir. Türbe ve makamların dağ veya tepe başlarında bulunması atalar kültürünün özelliklerinden biridir. Aynı inanış ve uygulama Türk kültüründe de vardır. Anadolu’nun birçok şehrinde türbelerin yerleşimden yüksek kesimlere yapıldığı, evliya makamlarının el ayak değmedik şehirden uzak yerlerde olduğu görülmektedir.

Sonuç

Araplar Cahiliye döneminde putlara hediyeler takdim etmişler, onlara saygı duymuşlar, duada ve yeminde bulunmuşlardır. Ayrıca tüm işlerini putlara danışarak yapmışlardır. İslamiyet’ten önce putlara duyulan minnet ve saygı daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir.

Cahiliye döneminden kalan atalar kültürünün izlerini Arap ülkelerini gezen seyyahların seyahatnamelerinde de görmek mümkündür. Türk kültüründe de karşılaştığımız bu inanışlar ve uygulamalar, Paganist kültürün birer kalıntılarıdır. Tıpkı Türklerde olduğu gibi Araplarda da atalar kültürü İslamiyet öncesinden başlamış karşılaşılan yeni kültürlerle ve zamanın şartlarına göre yenilenip şekillenmiştir. Geçmişten günümüze bazı seyyahlar ziyaret ettikleri ülkelerdeki ve şehirlerdeki gelenek ve görenekleri, inanışları seyahat kitaplarında anlatmışlardır.

Osmanlı dönemi Arap edebiyatı seyahatnamelerinde seyyahların türbe ziyaretleri, türbelerde dua ettikleri, hastalıklarına şifa bulmak için sahabe veya peygamber makamlarına başvurdukları tespit edilmiştir. Ayrıca bu seyahatnamelerde halkın bu tür ziyaret yerlerinde mum yakma, adakta bulunma ve kurban sunma ritüelleri yer almıştır. Abdulganî en-Nâblusî’nin *el-Hakika ve’l-Mecâz fi Rihle*

Bilâdi'sh-Şâm ve Mısr ve'l-Hicâz isimli seyahatnamesinde ve Abdullâh b. Muhammed el-'Ayyâşî'nin *er-Rihletu'l-'Ayyâşîyye* isimli seyahat kitabında Cahiliye döneminden kalan atalar kültürüne dair çeşitli inanışlar ve uygulamalar görülmektedir. Bu iki seyyah yolculuğa çıkmadan önce aile büyüklerinin ve hocalarının kabirlerini ziyaret etmişler ve onlardan bir çeşit icazet almışlardır. Seyahatleri boyunca yol güzergâhlarındaki türbeleri, peygamber, sahabe ve evliya mezarlarını ziyaret etmişlerdir. Bu tür yerlerde karşılaştıkları çeşitli inanışlardan ve uygulamalardan seyahat kitaplarında söz etmişlerdir.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Ebû Sâlim el-Ayyâşî'nin ve Abdulganî en-Nâblusî'nin Seyahatnamelerinde Atalar Kültüne Dair Tespitler" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Apak, Â. (2016). *Ana hatlarıyla İslâm öncesi Arap tarihi ve kültürü*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Alaaddin B. (1995). *Bir çağın öncüsü Abdulgânî Nablusî hayatı ve fikirleri*. (Çev. Dr. Veysel Uysal). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Artun, E. (2014). *Ansiklopedik halkbilimi / halk edebiyatı sözlüğü*. Adana: Karahan Kitapevi.
- el-Ayyâşî, Ebû Sâlim Abdillâh b. Muhammed. (2006). *er-Rihletu'l-'Ayyâşîyye I-II*. (Tah. Sa'îd el-Fâdilî, Süleyman el-Kuraşî). Ebu Dabi/BAE: Dâru's-Suveydî.
- Başar, Z. (1972). *Erzurum'da tıbbi ve mistik folklor araştırmaları*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Bayat, F. (2018). *Türk mitolojik sistemi 2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bölükbaşı, M. (2019). Cahiliye devri Araplarında din Anlayışı. *NÜSHA*, C.49, 97-120.
- Çobanoğlu, A. (2006). *Halk arasında yaşayan hurafeler üzerine bir alan araştırması (Bursa/Osmangazi Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Hançerlioğlu, O. (2000). *Dünya inançları sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Keskin, M. (2019). *Abdulganî en-Nâblusî'nin Seyahatnamesi'nde Medine*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Söylemez, M. M. (1994). Cahiliye Arap inancında putların yeri. *MİLEL VE NİHAL*, C.11, S.1, 9-50.
- Tümer, G. (1991). Atalar kültürü. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul, 42-43.

Uysal, S. F. (2019). *Abdulğani en-Nablusî ve “el-Hakikatu ve’l-Mecâz fî Rihleti Bilâdi’ş-Şâm ve Mısr ve’l-Hicâz” adlı seyahatnâmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

en-Nâblusî, Abdulğani b. İsmâ’îl. (1998). *el-Hakîka ve’l-Mecâz fî Rihle Bilâdi’ş-Şâm ve Mısr ve’l-Hicâz* I-III, (Tah. Riyad Abdulhamîd Murad), Şam: Dâru’l-Ma’rife.

Okuyan, A. (2018). Arap yarımadasında İslâm öncesi dini yapı. *İlahiyat*, S.1, 107-134.

Yazıcı, H. (2007). Arap gezi edebiyatına bir bakış. *Şarkiyat Mecmuası*, S.IX, 99-121.

Extended Abstract

The word cult, which means “worship” in Western languages, is expressed by the dictionaries “culte” in French, “cult” in English and “kult” in German. Cult is the reverence or worship shown towards beings that are considered sacred. Temples, mountains, tombs, caves, streams, trees can be the subject of a cult. The cult of ancestors, on the other hand, embodies the respect, fear and gratitude towards the ancestors. There is a reverence based on fear because of the thought that died ancestors will do harm to the living generation or hurt them. In addition, there is a respect based on gratitude when considering the favors and sacrifices made by the ancestors. The living generation believe that their ancestors will help them in difficult situations and protect and watch over them after they die as well as during their lifetime. The cult of ancestors led to the formation of the cult of awliya after the acceptance of Islam. The respect shown to the old members of the community and the elders of the house, to please their hearts, the tradition of sacrifice in the graves, visits to the shrines, turning the graves of the saints into shrines are the practices stemming from this cult of ancestors. In this respect, one of the places visited by those who are in trouble are also shrines and places of entombed saints. They go to the tombs and pray the spirit of saints for seeking help. As in Turkish culture, the effects of paganist culture and cult of ancestors continued for centuries also in Arab culture. The Jahiliyyah Arabs exhibited the common behaviors of the cult of ancestors by worshiping idols, giving them human form and offering sacrifices. After the acceptance of Islam, this cult of respect for ancestors was directed to the prophets, saints, companions and their graves. The influence of the cult of ancestors on society is also contained in travelogues. Travelers included the cultures, traditions, lives and beliefs of people living in the countries and cities they visited. The same can be said for travelogues in Arabic Literature. Abdulğani an-Nablusi and Abu Salim al-Ayyashi, who constitute the subject of the study, are among the important travelers of the Arabic Literature of the Ottoman period. Therefore, in this study, Abdulğani an-Nablusi’s travelogue “al-Hakika ve’l-Mecaz fî Rihle Biladi’sham and Misr ve’l-Hijaz” and Abu Salim al-Ayyashi’s travelogue er-Rihletu’l-‘Ayyashiyya were examined. During their travels, both travelers visited many prophet tombs, shrines and entmbed saints. During their visit, they read various prayers and gave information about the physical condition of the mausoleum. In addition, these travelers also mentioned the beliefs about the shrines and the rituals performed in these places. Miracles attributed to the people who are placed in the tombs are also included in this works. These beliefs and practices are the forms of the ancestral cult after Islam, but also bear traces from the Arab culture of the Jahiliyyah period. Faith rituals of the pre-Islamic period like respect for idols, sacrificing and making vows began to be performed for the graves of prophets, companions and various important people after Islam. The cult of ancestors is the basis of these belief rituals. In this study, various aspects of the ancestral cult mentioned in Abu Salim al-Ayyashi’s travelogue er-Rihletu’l-‘Ayyashiyya and Abdulğani an-

Nablusi's travelogue "al-Hakika ve'l-Mecaz fi Rihle Biladi'sh-Sham and Misr ve'l-Hijaz" are mentioned. The visits of the travelers to the tombs and graves, the situations they encounter in the tombs and graves, and their relationship with the cult of ancestors are included in this study. The purpose of this study is to express the similarities visible between the ancestral cult in Turkish culture and Arab culture, to show that the cult of ancestors continued to exist among the Arab people after the Jahiliyyah period in altered forms and to determine the issues related to the cult of ancestors in the travelogues of Arabic literature of the Ottoman period. This study was produced from the doctoral dissertation entitled "Travelogue in Arabic Literature of the Ottoman Period". The above-mentioned travelers and the information obtained from their travelogues have been considered and evaluated in the context of the ancestral cult.

Evlilik Tutumunun Bir Yordayıcısı Olarak Evlilik Rol Beklentileri¹

Marriage Role Expectations as a Predictor of Attitudes towards Marriage

Kadem Gürkan AKYAZI²

Şenel ÇITAK³

Cansu TOSUN⁴

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 23.04.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 19.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1107960

Atf / Citation: Akyazı, K. G., Çıtak, Ş. ve Tosun, C., (2022). “Evlilik Tutumunun Bir Yordayıcısı Olarak Evlilik Rol Beklentileri” ODÜSOBİAD 12 (2), 931-948, Doi: 10.48146/odusobiad.1107960

Öz

Evlilik, toplumların temeli olan ailelerin oluşumunda kritik bir role sahiptir. Diğer taraftan günümüzde toplumsal değişimlerin meydana gelmesiyle evliliğe bakış açısının değiştiği ve evlenme oranlarının giderek düştüğü bir gerçektir. Yine de bugün çoğu toplumda bireylerin evlenmesi beklenmektedir. Bu durum evliliğe dönük tutumların ve ilişkili faktörlerin araştırılmasını önemli hale getirmiştir. Yapılan bu çalışmada, evlilikte kendi ve partnerinin nasıl davranacağına ilişkin düşünceleri içeren evlilik rol beklentileri ele alınmıştır. Evlilik rol beklentileri bir nevi evlilikte nelerle karşılaşacaklarına ilişkin inançlarını içermekte dolayısıyla evlilik tutumunu etkileyebileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, evlilik tutumunu açıklamada evlilik rol beklentilerinin rolünü incelemektir. Araştırma grubu 18 yaş üstü ve evli olmayan 484 kişiden (%70.2’si kadın, %29.8’i erkek, yaş ort.=26.02, ±5.14) oluşmaktadır. Analiz sonucunda, evlilik tutumunu açıklamaya dönük kurulan modelin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($F_{(3,480)}= 27.60, p<.01$). Ayrıca katılımcıların sahip olduğu bazı sosyo-demografik değişkenlere bağlı olarak evlilik tutumu ve evlilik rol beklentilerinde gruplar arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Çalışmadan ortaya çıkan sonuç, bireylerin evlilik rol beklentilerinin evlilik tutumu üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu bulguların özellikle evlilik öncesi dönemdeki bireylerle çalışan uzmanlara kaynak sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Evlilik tutumu, evlilik rol beklentileri, evlilik, romantik ilişki

Abstract

Marriage plays an important role in the establishment of families, which are the basis of society. On the other hand, with the event happening of social changes, the perspective of marriage has changed, and the rate of marriage has gradually decreased. However, in most societies today, individuals are expected to marry. Thus, it is important to investigate attitudes towards marriage and related factors. This study discusses marriage role expectations, which include thoughts of individuals about how they and their partners will behave in marriage. Marriage role expectations, in a sense, include their beliefs about what they will encounter in marriage, so it is

¹ Bu araştırma, Ordu Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Araştırmalar Etik Kurulu’nun 02/12/2021 tarih ve 2021-223 sayılı karar ile etik yönden uygun bulunmuştur.

² Sorumlu yazar, Psikolojik Danışman, Millî Eğitim Bakanlığı, Gökçöy Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Ordu/TÜRKİYE, e-mail: kademgurkanakyazi@hotmail.com ORCID ID: 0000-0001-8117-6005

³ Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı, Ordu/TÜRKİYE e-mail: senelcitak52@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-1155-1767

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Trabzon/TÜRKİYE e-mail: cansu.tosun@trabzon.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-3622-982X

thought that this may influence attitudes towards marriage. Accordingly, the main purpose of this study was to investigate the predictive role of marriage role expectations on the attitudes towards marriage. The sample comprised of 484 individuals over the age of 18 (70.2% female, 29.8% male, average age was 26.02, ± 5.14). The findings indicated that the proposed model significantly explained attitudes towards marriage ($F_{(3,480)} = 27.60$, $p < .01$). Also, there were statistically significant differences between groups in the attitudes towards marriage and the marriage role expectations depending on some socio-demographic variables. According to the results, marriage role expectations have an effect on attitudes towards marriage. The findings are expected to provide resources to premarital counselors.

Keywords: Attitudes towards marriage, marriage role expectations, marriage, romantic relationship

Giriş

Yakın ilişkiler insan hayatının önemli bir parçasıdır. Özellikle romantizm barındıran yakın ilişkiler ait olma ve sevilme ihtiyaçlarını karşılama ile ayrı bir önem arz etmektedir. Romantik ilişkilerin toplumsal normlara uygun şekilde tamamlanması için bireylerin evlenmesi beklenmektedir. Ayrıca kültürden kültüre değişse de evlilik çoğu toplumda bireylerin gerçekleştirmesi gereken bir yaşam görevi olarak görülür (Cüceloğlu, 2019). Diğer taraftan evlilik için toplumsal beklentilerin ötesinde bireylerin evliliğe ilişkin olumlu tutumlara sahip olmaları önemlidir. Son yıllardaki istatistikler evlenme oranlarının düştüğünü ve evlilik yaşının giderek yükseldiğini ortaya koymaktadır (TÜİK, 2021; TÜİK, 2022). Bu durum, bireylerin evlilikle ilgili düşüncelerini ve planlarını incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda bireylerin evliliğe dönük tutumları ve bu tutumları etkileyen faktörler önemli bir araştırma alanı olmuştur.

Bireylerin evlilik ile ilgili düşünceleri ve inançları evliliğe dönük tutumlarını oluşturmaktadır. Evlilikle ilgili olumlu düşünceler evliliğe dönük olumlu tutum, olumsuz düşünceler ise olumsuz tutum gelişmesine neden olmaktadır (Blagojevic, 1989). Bu doğrultuda olumlu tutum bireylerin evlenme ihtimallerini arttırırken, olumsuz tutum evlilikten uzaklaşmalarına neden olabilmektedir. Ayrıca evlilik tutumu bireylerin ilişkilerindeki yaşantılarına da yansımaktadır. Evliliğe karşı olumlu tutuma sahip olan bireylerin ilişkilerde daha olumlu davranışlar sergiledikleri ve olumlu yaşantılara sahip oldukları bilinmektedir (Etcheverry ve Le 2005; Larson, Benson, Wilson ve Medora, 1998; Waller ve McLanahan, 2005). İlgili literatür evliliğe dönük tutumları etkileyen faktörlerin çok çeşitli olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin çalışmalar ebeveynlerin birliktelik durumları (Amato, 2003; Yalçın, Arslan-Kılıçoğlu ve Acar, 2017), aile yapıları (Coleman ve Ganong, 1984), algılanan ebeveyn tutumları (Doğru, 2017), bağlanma stilleri (Majidova ve İpek, 2020), ilişki durumu (Karabacak ve Çiftçi, 2016), aşk stilleri (Yıldırım ve Parlar, 2020) ve toplumsal cinsiyet rolleri (Yalçın vd., 2017) gibi pek çok değişkenin evlilik tutumu ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Bireylerin evlilik sürecinde kendilerinin ve partnerlerinin nasıl davranacağına ilişkin beklentilerini tanımlayan evlilik rol beklentileri (Hurvitz, 1965) evliliğe dönük tutumları etkileyen bir diğer önemli faktör olarak değerlendirilebilir. Evliliğe ilişkin bu beklentiler bireysel ve çevresel faktörlerden etkilenmektedir. Çevresel faktörlere bakıldığında şüphesiz ki kültür bunların en önemlilerindedir. Toplumlar kültürleri doğrultusunda kadın ve erkeğe farklı roller yüklemektedir. Bu doğrultuda ortaya çıkan toplumsal cinsiyet rolleri kadın ve erkekten beklenen ve uygun olduğuna inanılan duygu, davranış

ve tutumları içermektedir (Dökmen, 2010). Toplumsal cinsiyet rolleri, bireylere küçük yaştan itibaren sosyalleşme sürecinde aile ve çevreleri tarafından öğretilmektedir. Bireysel ve toplumsal düzeyde olan bu roller, sadece kadın ve erkek olmayı değil; anne-baba, karı-koca, kız-erkek çocuk olmak gibi farklı rolleri de içermektedir. Dolayısıyla cinsiyet rollerinin, hayatın önemli bir parçası olan evlilik üzerindeki etkisi de kaçınılmaz olduğu ve bireylerin evliliğe dönük beklentilerinin bu rollerden bağımsız düşünülmemeyeceği değerlendirilmektedir. Bu noktada geleneksel ve eşitlikçi olmak üzere iki beklenti türünden bahsedilebilir.

Evlilikte kadın ve erkekte beklenen görevlerin toplumsal cinsiyet rolleri ile paralel olması geleneksel rol beklentilerini ortaya koymaktadır (İmamoğlu, 1993; Knox ve Schacht, 2009). Geleneksel rollerde kadın ev içindeki işlerden ve çocuk bakımından sorumlu iken, erkekler ekonomik geçimi sağlamalı ve ev dışındaki görevleri yerine getirmelidir (İmamoğlu, 1993; Knox ve Schacht, 2009; Lease, 2003). Geleneksel görüşteki bu katılığın aksine eşitlikçi rol dağılımında görev paylaşımı cinsiyete dayalı yapılmamakta ve sınırlar bu netlikte çizilmemektedir. Görevler eşler arasında değişebilmekte ve eşit şekilde paylaşılmaktadır (Dunn, 1960; Knox ve Schacht, 2009; Mickelson, Claffey ve Williams, 2006).

Toplumsal değişimlerin bir yansıması da bireylerin evlilik ilişkilerindeki rolleri üzerindedir. Cinsiyet rollerinde görülen değişimlerle paralel olarak eşlerin evle ilgilenen-para getiren kişiler anlayışındaki geleneksel evliliklerde de değişimler gözlenmiştir (Rogers ve Amato, 2000). Özellikle kadınların toplumdaki yerinin değişmesi ve ekonomik özgürlüklerini kazanmalarıyla birlikte evlilik ilişkisinin doğasının da geleneksel olmaktan eşitlikçi olma yönünde değiştiği gözlenmektedir (Amato, Booth, Johnson ve Rogers, 2007; Baş, 2021; Barich ve Bielby, 1996; Knox ve Schacht, 2009; Yıldırım, 2021). Bireylerin geleneksel ya da eşitlikçi rol beklentilerine sahip olmalarının evliliğe ilişkin tutumu etkileyebileceği düşünülmektedir. Ayrıca partnerlerin paralel rol beklentilerine sahip olmaları evlilik ilişkisinde uyumu yakalama konusundaki şansı arttırmaktadır (Odell ve Quinn, 1998). Yani bu beklentiler evlilikte ne yaşanacağına dair hayalleri, dolayısıyla evliliğe ilişkin genel tutumları etkileyebileceği gibi eşler arasındaki ilişki üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir.

Tüm bunlar düşünüldüğünde evliliğe dönük tutumu etkileyen faktörlerin incelenmesi önem arz etmektedir. Literatürde evlilik tutumu ile ilgili çalışmalar bulunsa da bireylerin evliliğe dönük beklentilerinin evlilik tutumu ile ilişkisini ortaya koyan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu gözlenmektedir. Ayrıca evlilik rol beklentilerinin evlilik tutumu ile ilişkisini araştıran bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışma ile literatürdeki birikime anlamlı bir katkı sağlanacağı ve araştırma sonuçlarının müdahaleler için kaynak niteliği taşıyacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırmanın temel amacı evlilik tutumunu yordamada evlilik rol beklentilerinin rolünü tespit etmektir. Ayrıca bireylerin sahip olduğu sosyo-demografik özelliklerle araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Yöntem

Nicel yaklaşıma uygun olarak tasarlanan bu çalışmada korelasyonel ve nedensel karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır. Korelasyonel yöntemde iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkiler incelenirken, nedensel karşılaştırma yöntemi bir değişkene dayalı olarak gruplar arasında anlamlı fark olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012).

Araştırma Grubu

Araştırmanın grubuna uygun örnekleme tekniği ile ulaşılmıştır. Bu teknik birçok açıdan ekonomik olması ve araştırmacılara kolaylık sağlaması nedeniyle tercih edilirken (Fraenkel vd., 2012), bazı sınırlılıklara sebep olabilmektedir. Diğer taraftan bu sınırlılıkları istatistiksel olarak kontrol altına alıp sonuçların güvenilirliğini sağlamak mümkündür (Barker, Psitrang ve Elliott, 2002). Araştırmanın grubunu 18 yaş üstü ve evli olmayan 484 kişi (%70.2'si kadın, %29.8'i erkek, yaş ort.=26.02, $\pm$ 5.14) oluşturmaktadır. Katılımcılara ait diğer bilgiler Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Bazı Sosyo-demografik Bilgiler

Faktör	Değişken	f	%
Cinsiyet	Kadın	340	70.2
	Erkek	144	29.8
Eğitim Düzeyi	Lise	15	3.1
	Ön lisans	62	12.8
	Lisans	296	61.2
	Yüksek lisans	91	18.8
	Doktora	20	4.1
Gelir düzeyi	Çok düşük	24	5.0
	Düşük	74	15.3
	Orta	213	44.0
	Orta-yüksek	66	13.6
	Yüksek	87	18.0
En uzun süre ikamet edilen yerleşim birimi	Çok yüksek	20	4.1
	Köy/kasaba	33	6.8
	İlçe	133	27.5
	Şehir	126	26.0
İlişki durumu	Büyük şehir	192	39.7
	İlişkisi olan	206	42.6
	İlişkisi olmayan	278	57.4
İlişki türü	Flört	176	36.4
	Sözlü/nişanlı	30	6.2
	İlişkisi olmayan	278	57.4
Şu anki ilişkide evlilik düşünme durumu	Evlilik düşünen	166	34.3
	Evlilik düşünmeyen	40	8.3
	İlişkisi olmayan	278	57.4
İlişki deneyimi	Deneyimi olan	389	80.4
	Deneyimi olmayan	95	19.6
Yaş	Min-Maks.	18-45	
	Ort.- SS	26.02, $\pm$ 5.14	

İlişkisi olan katılımcıların ilişki süresi (ay bazında)	Min-Maks. Ort.- SS	1-120 24.31, ±24.40
---	-----------------------	------------------------

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri, araştırmacılar tarafından oluşturulan ve katılımcıların bazı sosyo-demografik özelliklerini belirlemeyi hedefleyen kişisel bilgi formu, Evlilik Rol Beklentileri Ölçeği (Köksal ve İlhan, 2018) ve Evlilik Tutumu Ölçeği (Öz-Soysal, Uz-Baş ve Aysan, 2016) ile toplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Bireylerden araştırmanın değişkenleri üzerinde etkisi olabileceği değerlendirilen bazı sosyo-demografik bilgileri almak amacıyla araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Form cinsiyet, yaş, romantik ilişki durumu, romantik ilişki süresi, romantik ilişki türü, halihazırdaki romantik ilişkide evlilik düşüncesi, ilişki deneyimi, eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve uzun süre ikamet edilen yerleşim birimi ile ilgili soruları içermektedir.

Evlilik Rol Beklentileri Ölçeği: Köksal ve İlhan (2018) tarafından geliştirilen ölçek bireylerin evlilikteki rol beklentilerini geleneksel ve eşitlikçi faktörlere göre ölçmeye dönüktür. Evlilik Rol Beklentileri Ölçeği 1 (Hiç Katılmıyorum) ve 5 (Tamamen Katılıyorum) arasında değişen beşli likert tipi derecelendirmeye sahiptir ve 40 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte ters puanlanan madde yer almamaktadır. Her bir alt boyuttan alınacak en düşük puan 20 en yüksek puan ise 100'dür. Alt boyutlardan alınan puanın artması ilgili boyuttaki beklenti düzeyinin arttığı anlamına gelmektedir. Ölçeğin güvenilirliği iç tutarlılık ve test-tekrar test yöntemleri ile incelenmiştir. Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı iki uygulamada eşitlikçi rol beklentileri için sırasıyla .87, .88 geleneksel rol beklentileri içinse sırasıyla .92, .93'tür. Test-tekrar test güvenilirliği iki hafta aralıklı olarak yapılmış olup eşitlikçi alt boyutu için .66 geleneksel alt boyut için .95'tir.

Evlilik Tutumu Ölçeği: Bireylerin evliliğe yönelik tutumlarını değerlendirmek amacıyla Braaten ve Rosen (1998) tarafından geliştirilen ölçek Öz-Soysal, Uz-Baş ve Aysan (2016) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek 1 (Tamamen Katılmıyorum) ile 4 (Tamamen Katılıyorum) şeklinde dördümlü likert tipi derecelendirmeye sahiptir. Ölçek 23 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 23 en yüksek puan 92'dir ve ölçekten alınacak puanın artması bireylerin evliliğe dönük olumlu tutumunun arttığını göstermektedir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .85, test-tekrar test güvenilirlik katsayısının ise .91'dir.

Veri Toplama Süreci ve Analiz

Veriler Ordu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan alınan 02.12.2021 tarih ve 2021-223 sayılı izin sonrasında çevrimiçi form aracılığıyla toplanmıştır. Formun başında bilgilendirme yapılmış ve çalışmaya katılmak isteyip istemedikleri sorularak veriler gönüllü bireylerden toplanmıştır. Araştırmanın verileri SPSS 23.0 paket programları ile analiz edilmiştir. Analizlerden önce verilerin normalliği test edilmiş ve basıklık-çarpıklık katsayılarının uygun aralıklarda (-3, +3) olduğu tespit edilmiştir (Kalaycı, 2016). Bu doğrultuda veri analizinde tanımlayıcı istatistik, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı (PMÇKK), bağımsız *t* testi, tek yönlü ANOVA ve çoklu regresyon analizi teknikleri kullanılmıştır. Diğer taraftan gruplardaki sayılar göz önüne alındığında, gelir düzeyiyle araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler non-parametrik tekniklerden Kruskal Wallis ile incelenmiştir.

Bulgular

Bu bölümde ilk olarak evlilik tutumu, evlilik rol beklentileri ve yaş arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analiz sonucunda evlilik tutumu ile geleneksel rol beklentileri arasında pozitif yönde orta düzeyde ($r=.35, p<.01$), evlilik tutumu ile yaş arasında negatif yönde düşük düzeyde ($r=-.11, p<.05$) anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Ayrıca eşitlikçi rol beklentileri ile yaş arasında düşük düzeyde negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir ($r=-.10, p<.05$).

Tablo 2. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

Değişkenler	1	2	3	4
Evlilik Tutumu	1			
Eşitlikçi Rol Beklentileri ^a	-.00	1		
Geleneksel Rol Beklentileri ^a	.35**	-.38**	1	
Yaş	-.11*	-.10*	-.01	1

^a Evlilik Rol Beklentileri Ölçeği alt boyutu; * $p<.05$, ** $p<.01$

İkinci olarak, evlilik tutumunu açıklamaya dönük çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Geleneksel ve eşitlikçi rol beklentileri ile yaş bağımsız değişken olarak modele katılmıştır. Durbin-Watson testi ile otokorelasyon durumu incelenmiş ve 1.5-2.5 arasında olması beklenen değerin (Küçüksille, 2010) 1.84 olduğu tespit edilmiştir.

Enter yöntemi kullanılarak yapılan analiz sonucunda evlilik tutumunu açıklamaya dönük kurulan modelin anlamlı olduğu ($F_{(3,480)}= 27.60, p<.01$) ve bağımsız değişkenlerin tümünün modele anlamlı katkı sağladığı görülmüştür. Seçilen yordayıcı değişkenlerin evlilik tutumunu açıkladıkları varyans %14'tür. Kurulan çoklu regresyon modelinin özeti Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Çoklu Regresyon Model Özeti

Model	R	R ²	ΔR^2	TSH	Değişim İstatistikleri				
					ΔR^2	ΔF	df1	df2	p
Evlilik Tutumu	.38	.15	.14	9.54	.15	27.60	3	480	.001

TSH=Tahmini Standart Hata

Tablo 4'te de görüldüğü gibi evlilik tutumunu açıklayan yordayıcıların sırasıyla; geleneksel rol beklentileri ($\beta=.40$), eşitlikçi rol beklentileri ($\beta=.14$) ve yaş ($\beta=-.09$) olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. Evlilik Tutumunun Yordanmasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi

Model 1	SEK		SK	t	p	VIF
	B	SH	β			
Sabit	24.88	10.01		2.49	.01	
Eşitlikçi Rol Beklentileri	.29	.09	.14	3.06	.002	1.19
Geleneksel Rol Beklentileri	.23	.03	.40	8.74	.001	1.18
Yaş	-.18	.09	-.09	-2.10	.04	1.01

Evlilik tutumu ile evlilik rol beklentilerinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği bağımsız *t* testi, tek yönlü ANOVA ve Kruskal Wallis teknikleri ile incelenmiştir. Cinsiyet, ilişki durumu ve ilişki deneyimine ait analizler bağımsız *t* testi ile gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda katılımcıların evlilik tutumu ($t=-2.56, p<.05, d=-.27$) ile eşitlikçi ($t=5.75, p<.01, d=.63$) ve geleneksel ($t=-11.22, p<.01, d=-1.19$) rol beklentilerinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Bu doğrultuda erkeklerin kadınlara oranla daha yüksek evlilik tutumu ve geleneksel rol beklenti puanlarına, kadınların ise erkeklere oranla daha yüksek eşitlikçi rol beklentilerine sahip oldukları belirlenmiştir.

İlişki durumuna bağlı olarak evlilik tutumu ve evlilik rol beklentileri puanlarının değişmediği; fakat ilişki deneyiminin eşitlikçi rol beklentilerinde gruplar arasında farklılığa yol açtığı gözlenmektedir ($t=2.44, p<.05, d=.29$). Bu bağlamda ilişki deneyimi olan bireyler deneyimi olmayanlara oranla daha yüksek düzeyde eşitlikçi rol beklentilerine sahiptir. Analizler Tablo 5'te özetlenmektedir.

Tablo 5. Cinsiyet, İlişki Durumu ve İlişki Deneyimine Bağlı Olan Farklılıkların İncelenmesi

Değişken	Grup	N	Ort.	SS	sd	<i>t</i>	<i>p</i>		
Evlilik Tutumu	Kadın	340	56.76	9.35	219.29	-2.56	.01		
	Erkek	144	59.63	12.05					
	İlişkisi olan	İlişkisi olan	206	58.14	10.40	482	.97	.33	
		İlişkisi olmayan	278	57.22	10.23				
		İlişki deneyimi olan	İlişki deneyimi olan	389	57.38	10.39	482	-1.01	.31
			İlişki deneyimi olmayan	95	58.57	9.93			
Eşitlikçi Rol Beklentileri	Kadın	340	97.52	3.81	184.38	5.75	.001		
	Erkek	144	94.13	6.63					
	İlişkisi olan	İlişkisi olan	206	97.01	4.68	467.41	1.90	.06	
		İlişkisi olmayan	278	96.14	5.30				
		İlişki deneyimi olan	İlişki deneyimi olan	389	96.82	4.80	126.52	2.44	.01
			İlişki deneyimi olmayan	95	95.24	5.86			
Geleneksel Rol Beklentileri	Kadın	340	36.20	13.23	203.21	-11.22	.001		
	Erkek	144	55.83	19.14					
	İlişkisi olan	İlişkisi olan	206	40.88	17.87	482	-1.24	.22	
		İlişkisi olmayan	278	42.89	17.49				
		İlişki deneyimi olan	İlişki deneyimi olan	389	41.31	17.39	482	-1.85	.07
			İlişki deneyimi olmayan	95	45.03	18.55			

Eğitim düzeyi (lisans öncesi, lisans ve lisansüstü) ile ilişki tutumu ve evlilik rol beklentileri arasındaki ilişkilere bakıldığında, evlilik tutumu ($F_{(2,481)}=3.70, p<.05, \eta^2=.02$) ve geleneksel rol beklenti ($F_{(2,481)}=8.30, p<.01, \eta^2=.03$) puanlarının eğitim düzeyine göre farklılaştığı tespit edilmiştir. İkamet birimi evlilik rol beklentilerinde değişikliğe sebep olmazken evlilik tutumu puanları ile ilişkili olduğu belirlenmiştir ($F_{(3,480)}=3.17, p<.05, \eta^2=.02$). Ortaya çıkan farkların kaynağı post-hoc tekniklerinden Bonferroni ile incelenmiştir. Buna göre lisans öncesi eğitim düzeyine sahip olan bireylerin lisans ve lisansüstü eğitim düzeyindeki bireylerden daha yüksek evlilik tutumu ve geleneksel rol beklenti puanlarına; büyük şehirde ikamet eden bireylerin ilçe ve şehirdekilere oranla daha düşük evlilik tutumu

puanlarına sahip olmaları farklarının kaynağıdır.

Tablo 6. Eğitim Düzeyi ve İkamet Birimine Bağlı Olan Farklılıkların İncelenmesi

Değişken		KT	sd	KO	F	p	
Evlilik Tutumu	Eğitim Düzeyi	Gruplar Arası	777.14	2	388.57	3.70	.03
		Grup İçi	50473.84	481	104.94		
		Toplam	51250.98	483			
	İkamet Birimi	Gruplar Arası	995.79	3	331.93	3.17	.02
		Grup İçi	50255.19	480	104.70		
		Toplam	51250.98	483			
Eşitlikçi Rol Beklentileri	Eğitim Düzeyi	Gruplar Arası	16.63	2	8.13	.32	.72
		Grup İçi	12350.30	481	25.68		
		Toplam	12366.93	483			
	İkamet Birimi	Gruplar Arası	98.51	3	32.84	1.29	.28
		Grup İçi	12268.41	480	25.56		
		Toplam	12366.93	483			
Geleneksel Rol Beklentileri	Eğitim Düzeyi	Gruplar Arası	5023.78	2	2511.89	8.30	.001
		Grup İçi	145653.55	481	302.81		
		Toplam	150677.33	483			
	İkamet Birimi	Gruplar Arası	2393.03	3	797.68	2.58	.05
		Grup İçi	148284.30	480	308.93		
		Toplam	150677.33	483			

Son olarak evlilik tutumu ve evlilik rol beklentileri puanlarının gelir düzeyine bağlı olarak farklılaşım farklılaşmadığı Kruskal Wallis tekniği ile incelenmiştir. Analiz sonucunda gelir düzeyine bağlı olarak gruplar arasında anlamlı değişimler olmadığı belirlenmiştir. Analiz sonuçları Tablo 7’de özetlenmiştir.

Tablo 7. Gelir Düzeyine Bağlı Olan Farklılıkların İncelenmesi

Değişken	Gelir Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	χ^2	sd	p
Evlilik Tutumu	Çok düşük	24	223.33	1.12	5	.95
	Düşük	74	244.55			
	Orta	213	247.04			
	Orta-yüksek	66	245.09			
	Yüksek	87	236.56			
	Çok yüksek	20	226.90			
Eşitlikçi Rol Beklentileri	Çok düşük	24	207.69	5.75	5	.33
	Düşük	74	261.89			
	Orta	213	244.23			
	Orta-yüksek	66	251.39			
	Yüksek	87	234.28			
	Çok yüksek	20	200.50			

Geleneksel Rol Beklentileri	Çok düşük	24	270.00	3.80	5	.58
	Düşük	74	258.63			
	Orta	213	235.62			
	Orta-yüksek	66	236.95			
	Yüksek	87	235.01			
	Çok yüksek	20	274.00			

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmanın temel amacı, evlilik rol beklentilerinin evlilik tutumunu yordamadaki rolünü incelemektir. Araştırma sonuçları geleneksel ve eşitlikçi rol beklentilerinin evlilik tutumunun anlamlı ve pozitif yönde yordayıcıları olduğunu göstermektedir. Geleneksel rol beklentilerinin açıklama gücü eşitlikçi beklentilerden yaklaşık üç kat fazladır. Literatürdeki çalışmalara bakıldığında evlilik rol beklentileri ile evlilik tutumu arasındaki ilişkiyi direkt olarak inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Diğer taraftan cinsiyet rolleri ile evlilik tutumu arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar mevcuttur. Örneğin, Yalçın ve arkadaşları (2017) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada eşitlikçi cinsiyet rolü ile evlilikte cinsiyet rollerindeki eşitlikçi tutumun evlilik tutumu ile pozitif yönde ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Arıkan (2020) ise toplumsal cinsiyet rollerinde eşitlikçi tutumlar arttıkça evlilik tutumunun azaldığını belirlemiştir. Kaufman (2005) eşitlikçi cinsiyet rollerini benimseyen kadınların geleneksel olanlardan daha az ve daha geç yaşta evlenmeyi beklediklerini tespit etmiştir. Katsurada ve Sugihara (2002) geleneksel cinsiyet rollerini benimseyen kadınların geleneksel olmayanlara göre evliliği daha fazla istediğini; erkeklerin ise tam tersine, geleneksel olmayan bireylerin evliliğe daha istekli olduklarını tespit etmiştir. Benzer şekilde, Kaufman (2000) da geleneksel tutuma sahip erkeklerin bekar kalma olasılıklarının eşitlikçi olanlardan daha fazla olduğunu tespit etmiştir. Ek olarak; eşitlikçi erkeklerin geleneksel erkeklere, geleneksel kadınların ise eşitlikçi kadınlara göre daha fazla çocuk sahibi olma eğiliminde oldukları belirlenmiştir. Toplumsal cinsiyet rollerinin baskın bir şekilde gözlemlendiği geleneksel rol beklentilerinde evlilik gerçekleştirilmesi gereken bir yaşam görevi olarak düşünülebilir. Bireyin evliliği gerçekleştirilmesi gereken bir görev olarak algılamasına bağlı olarak kendisini bu sürece hazırlamasının, evliliğe yönelik tutumu üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu; diğer taraftan eşitlikçi rol beklentilerine sahip olan bireylerin evlilik hakkındaki görüşlerinin ise daha esnek olduğu ve bireylerin evliliğe yönelik tutumlarının da bu doğrultuda şekillendiği düşünülebilir. Ayrıca bu çalışmada katılımcıların çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Kadınların ağırlıklı olarak eşitlikçi beklentilere ve erkeklere oranla daha olumsuz evlilik tutumuna sahip olmalarının sonuç üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın diğer bir amacı ise sosyo-demografik değişkenler ile araştırma değişkenleri arasındaki ilişkileri incelemektir. Bu doğrultuda ilk olarak evlilik tutumu ele alındığında; evlilik tutumu puanlarının cinsiyet, eğitim düzeyi ve en uzun süre ikamet edilen yerleşim birimine göre farklılaşırken ilişki durumu, ilişki deneyimi ve gelir düzeyi ile ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca yaş ile evlilik tutumu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuş ve yaşın evlilik tutumunu negatif yönde yordadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu ile paralel olarak, Keldal (2015) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada yaşın evlilik tutumunun negatif yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Mahay ve Lewin (2007) de ileri yaştaki bireylerin gençlere oranla evliliği daha az istediklerini belirlemiştir. Diğer taraftan yaşın evlilik tutumu

ile pozitif yönde ilişkili olduğunu (King, 1999) ve yaş ile evlilik tutumu arasında ilişki olmadığını (Arıkan, 2020; Doğru, 2017; Larson vd., 1998; Tunç, 2019) tespit eden çalışmalar da mevcuttur. Bireylerin yaşla birlikte olumsuz evlilik ilişkilerine dair deneyimlerinin artabileceği ve bu deneyimlerden etkilenebilecekleri düşünülmektedir. Ayrıca bireysel yaşama alışmaları sebebiyle bireyler evlilik ilişkisindeki olası olumsuz yaşantılardan ve sorumluluklardan kaçmak isteyebilir; dolayısıyla evliliğe dönük olumsuz tutum geliştirebilirler.

Bu çalışmada erkeklerin evlilik tutumu puanlarının kadınlardan anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu yani erkeklerin evliliğe yönelik tutumunun daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalar cinsiyet ve evlilik tutumu arasındaki ilişki konusunda farklı sonuçlara sahiptir. Bu çalışma sonuçları ile paralel çalışmaların (Akbaş, Gökyıldız-Sürücü, Onat-Köroğlu ve Öztürk, 2019; Arıkan, 2020; Keldal, 2015; Sümbül, 2018) yanı sıra, kadınların puanlarının daha yüksek olduğunu (Kamaç, 2021; Yalçın vd., 2017) ve cinsiyete göre evlilik tutumunun değişmediğini (Doğru, 2017; Larson vd., 1998; Tunç, 2019) tespit eden çalışmalar mevcuttur. Evlilikle birlikte partnerler var olan rollere ek olarak eş, gelin-damat ve ebeveyn rollerini kazanmaktadır. Bu roller hem kadın hem de erkek için ek sorumluluklar getirirse de geleneksel rollerin ağır bastığı toplumlarda kadınların sorumluluklarının erkeklere oranla bir hayli arttığı gözlemlenmektedir. Özellikle kadınların çalışma hayatında yer almalarıyla hem ev içindeki hem de ev dışındaki görevleri yerine getirmeleri beklenmektedir. Toplumsal yapıdaki değişimler ev içindeki eşitliğin artmasına neden olsa da bu durumun beklenen düzeyde gerçekleşmediği ve erkeklere oranla kadınların değişimden daha fazla etkilendiği bilinmektedir (Amato vd., 2007; Barich ve Bielby, 1996). Bu doğrultuda erkeklerin kadınlara oranla daha olumlu evlilik tutumuna sahip olmalarının evlilik yaşantıları ile ilgili beklentilerle ilişkili olduğu düşünülebilir.

Evlilik tutumu ile ilişkili olduğu tespit edilen diğer faktörler ise eğitim düzeyi ve en uzun süre ikamet edilen yerleşim birimidir. Buna göre lisans öncesi eğitim düzeyine sahip olan bireylerin lisans ve lisansüstü eğitim düzeyindeki bireylerden daha yüksek; büyük şehirde ikamet eden bireylerin ise ilçe ve şehirdekilere oranla daha düşük evlilik tutumu puanlarına sahip oldukları görülmüştür. Bu çalışmadaki bulgudan farklı olarak, King (1999) yüksek eğitim düzeyine sahip olan bireylerin daha az eğitilmiş kişilere göre daha olumlu evlilik tutumuna sahip olduklarını belirlemiştir. Eğitim düzeyinin bireylerin yaşam tarzlarını oldukça etkilediği bilinmektedir. Eğitim düzeyi arttıkça evliliğe ilişkin bakış açısının, evliliğe verilen anlamın ve beklentilerin değiştiği; bu durumun evlilik tutumundaki bu farklılığa neden olduğu düşünülebilir. Arıkan (2020) bu çalışmadaki bulguya paralel olarak, kırsalda yaşayanların kentsel bölgede yaşayanlara göre daha olumlu evlilik tutumuna sahip olduklarını tespit etmiştir. Kamaç (2021) ve Keldal (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda ise yerleşim yerine göre evlilik tutumunun değişmediğini belirlenmiştir. Bireylerin yerleşim birimleri erişebilecekleri olanaklardan maruz kalacakları fikirlere kadar birçok noktada etkilidir. Bu doğrultuda da kırsal bölgelerde bireylerin evlilik fikrine daha sıcak bakabilecekleri, diğer taraftan büyük şehirlerde yaşamlarını sürdürmeleri adına farklı görüşleri ve imkânları bulunan bireylerin evliliğe dönük daha olumsuz bir tutum sergileyebilecekleri düşünülmektedir.

Bu çalışmada evlilik tutumunun gelir, ilişki durumu ve ilişki deneyimi ile ilişkili olmadığı tespit edilmiştir. Literatürde bu çalışma ile paralel olarak, gelir ile evlilik tutumu arasında ilişki olmadığını tespit eden çalışmaların (Larson vd., 1998; Tunç, 2019) yanı sıra; yüksek (Kamaç, 2021; King, 1999) ve

düşük (Keldal, 2015) gelire sahip olan bireylerin daha olumlu evlilik tutumuna sahip olduğunu belirleyen çalışmalar mevcuttur. Ayrıca bu çalışmadan farklı olarak, bazı araştırmalar ilişkisi olanların ilişkisi olmayanlara göre daha olumlu evlilik tutumlarına sahip olduklarını göstermektedir (Arıkan, 2020; Karabacak ve Çiftçi, 2016; Keldal, 2015). Bireylerin halihazırda romantik bir ilişki sürdürmeleri ya da deneyime sahip olmaları evlilikle ilgili düşüncelerini olumlu olarak etkileyebilir. Nihayetinde başlatılan ve sürdürülen her ilişki evliliğe giden bir yol olarak değerlendirilmeyebilir. İlişki durumu veya deneyiminden ziyade, ilişkilerdeki yaşantılarının olumlu olup olmadığı ya da bireylerin ilişkiden memnun olup olmadıklarının evlilik tutumu üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada sosyo-demografik değişkenler ile evlilik rol beklentileri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Eşitlikçi rol beklentileri puanlarının cinsiyete ve ilişki deneyimine sahip olmaya; geleneksel rol beklentilerinin ise cinsiyet ve eğitim düzeyine bağlı olarak farklılaştığı belirlenmiştir. Ayrıca yaş ile eşitlikçi rol beklentileri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Literatürde evlilik yaşantısındaki rollere ilişkin beklentilerin cinsiyete bağlı olarak değiştiğini ortaya koyan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma sonuçları ile tutarlı olarak erkeklerin kadınlardan daha yüksek geleneksel rol beklentilerine, kadınların ise erkeklere oranla daha yüksek eşitlikçi rol beklentilerine sahip oldukları gözlenmektedir (Bolzendahl ve Myers, 2004; İşmen-Gazioğlu, 2006; Köksal ve İlhan, 2018; Parlak ve Bakiler, 2018; Tosun ve Yazıcı, 2021). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından bakıldığında, kadınlardan beklenen geleneksel roller oldukça fazla sorumluluğu ve yükü barındırmaktadır. Diğer taraftan toplumdaki değişimlerle birlikte ortaya çıkan eşitlikçi görüş ise kadın ve erkek arasındaki sorumluluk paylaşımındaki katılığı ortadan kaldırmakta ve kadınlar üzerine yüklenen birçok sorumluluğun erkekler tarafından paylaşılmasına dayanmaktadır. Özellikle kadınların toplumdaki yerinin değişmesi ve ekonomik özgürlüklerini kazanmalarıyla evlilik ilişkilerinde eşitlikçi eğilimin arttığı gözlenmektedir (Amato vd., 2007; Baş, 2021; Barich ve Bielby, 1996; Knox ve Schacht, 2009; Yıldırım, 2021). Diğer taraftan cinsiyet rollerinde meydana gelen değişimlerin kadınları ve erkekleri aynı derece etkilemediği; kadınlardaki değişimin daha fazla olduğu düşünülmektedir (Barich ve Bielby, 1996). Bu doğrultuda kadınların eşitlikçi rol beklentilerinin, erkeklerin ise geleneksel rol beklentilerinin daha fazla olduğu düşünülmektedir.

Lisans öncesi eğitim düzeyine sahip kişilerin lisans ve lisansüstü eğitim düzeyindeki bireylerden daha yüksek geleneksel beklentilere sahip oldukları belirlenmiştir. Paralel olarak Paçacıoğlu (2018) eğitim düzeyi arttıkça kadınlardan beklenen geleneksel rolün nispeten azaldığını belirlemiştir. Literatürdeki bazı çalışmalar ise eğitim düzeyi yükseldikçe eşitlikçi tutumun arttığını göstermektedir (Davis ve Greenstein, 2004; Hortaçsu, 2007; Paçacıoğlu, 2018). Bu durumun, eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte kadınların çalışma hayatında daha fazla yer almalarından kaynaklandığı düşünülebilir. Ayrıca eğitim düzeyi arttıkça evliliğe, partnerlerine ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin beklentilerin değişebileceği ve bu farklılığın evlilik rol beklentilerinde de fark yaratabileceği düşünülebilir. Bu çalışmadaki diğer bir bulgu ise ilişki deneyimine sahip olan bireyler olmayanlara göre daha eşitlikçi beklentilere sahipken, şu an bir ilişkiye sahip olup olmama durumunun evlilik rol beklentileri ile ilişkili olmadığı yönündedir. Literatürde ilişki deneyimi ya da ilişki durumu ile evlilik rol beklentileri arasındaki ilişkileri inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Şu an bir ilişki yaşamaktan ziyade bireylerin ilişki deneyimine sahip olmalarının karşı cinsle ilişkiyken ne bekleyip ne beklemeyeceklerine ilişkin bir çerçeve sağladığı

düşünülebilir. Özellikle araştırma grubunun eğitim düzeyinin yüksek olması ve ağırlıklı olarak kadınlardan oluşmasının bu sonuç üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

Yaş ile evlilik rol beklentileri arasındaki ilişkiler incelendiğinde; yaşın eşitlikçi beklentiler ile negatif yönde bir ilişkisi olduğu, geleneksel rol beklentileri ile ilişkili olmadığı belirlenmiştir. Tosun ve Yazıcı (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada yaşın eşitlikçi rol beklentileri ile negatif, geleneksel rol beklentileri ile pozitif yönde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Aydın-Kılıç (2016) ile Morgan ve Walker'ın (1983) bulguları da yaş ilerledikçe evlilikte geleneksel beklentilerin arttığı yönündedir. Son olarak, çalışmanın sonuçlarına göre yerleşim birimi ve gelir düzeyi evlilik rol beklentileri ile ilişkili değildir. Benzer şekilde, Makwart (1999) ile Tosun ve Yazıcı (2021) da evliliğe ilişkin rol beklentilerin sosyo-ekonomik düzeye göre değişmediğini belirlemiştir. Diğer taraftan literatürde yüksek gelirli bireylerin eşitlikçi beklentilere sahip olduğunu tespit eden çalışmalar mevcuttur (Davis ve Greenstein, 2009; Morgan ve Walker, 1983). Bireylerin yerleşim birimleri ve gelir düzeyleri yaşantılarını genel olarak şekillendirse de toplumsal yapıda meydana gelen köklü değişimlerin kişilerin ikamet birimi ya da gelir düzeyine bağlı olmaksızın herkesi etkilediği düşünülmektedir.

Çalışma sonucunda, bireylerin evlilik rol beklentilerinin evlilik tutumunu açıklamadaki rolü ve demografik değişkenlerin evlilik tutumu ve evlilik rol beklentileri ile olan ilişkileri belirlenmiştir. Evlilik tutumu, bireylerin evlilik planlarını etkilemektedir. Evliliğe dönük olumlu tutumların bireylerin evlenme ihtimallerini arttırırken, olumsuz tutumların evlenme ihtimalini düşürdüğü bilinmektedir. Ayrıca evlilik tutumu, bireylerin var olan ilişkilerindeki davranışlarına, algılarına ve yaşantılarına yön vermektedir (Etcheverry ve Le, 2005; Riggio ve Weiser, 2008). Günümüzde evlenme oranlarının azalması ve evlenme yaşının artmasıyla birlikte evlilik tutumlarını etkileyen faktörlerin araştırılması önem arz etmektedir. Bu noktada bireylerin evlilik ilişkisine dönük beklentileri ön plana çıkmaktadır. Paralel olarak evlilik rol beklentileri de bireylerin evlilik ilişkilerindeki sorumluluklara ve yaşantılara dönük beklentilerini ifade etmekte, dolayısıyla evliliğe karşı tutumlarını etkilemektedir. Ayrıca evlilik rol beklentileri evlilik ilişkilerini değerlendirme noktasında da önemli bir rol oynamaktadır. Beklentilerinin karşılanması bireylerin evlilik ilişkilerinden doyum almalarına, beklentilerdeki anlaşmazlıklar ise problemlere sebep olmaktadır (Ali, McGarry ve Maqsood, 2020; Demircioğlu, 2000).

Bireylerin evlilik öncesi dönemde olumlu evlilik tutumuna sahip olmaları hem ilişkilerinde daha olumlu yaşantılara sahip olmalarına hem de evlilik yapma ihtimallerinin artmasına sebep olmaktadır. Partnerlerin paralel rol beklentilerine sahip olmaları ise evlilik ilişkisinde uyumu yakalama konusundaki şansı arttırmaktadır (Odell ve Quinn, 1998). Evlilik öncesi süreçte bu değişkenlerin dikkate alınması sağlıklı ilişkiler ve ilişkilerden duyulan memnuniyet için önem arz etmektedir. Bu doğrultuda çalışma bulgularının özellikle evlilik öncesi dönemdeki bireylerle çalışan uzmanlara kaynak olacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan, bu çalışmanın birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, katılımcıların eğitim düzeyi ağırlıklı olarak lisans ve lisansüstüdür. Bu durumun eğitim düzeyi ile evlilik tutumu ve evlilik rol beklentileri arasındaki ilişkileri ortaya koymakta sınırlılık yarattığı düşünülmektedir. İkinci olarak, yaş ranjı geniş olsa da dağılım eşit değildir. Eğitim düzeyinin çeşitlendirilerek yaş dağılımında eşitliğin sağlanmasının, ayrıca evlilik tutumunu etkileyebilecek evlilikten ve eşten beklentiler gibi ilişkisel faktörlerin araştırılmasının alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yazar Katkıları

Yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Evlilik Tutumunun Bir Yordayıcısı Olarak Evlilik Rol Beklentileri” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akbaş, M., Gökyıldız-Sürücü, Ş., Onat-Köroğlu, C., & Öztürk, M. (2019). Üniversite öğrencilerinin evlilik tutumlarını etkileyen faktörler. *Cukurova Medical Journal*, 44(1), 93-100. Doi: 10.17826/cumj.441022
- Ali, P. A., McGarry, J., & Maqsood, A. (2020). Spousal role expectations and marital conflict: Perspectives of men and women. *Journal of Interpersonal Violence*, 1-27. Doi: 10.1177/0886260520966667
- Amato, P. R. (2003). Reconciling divergent perspectives: Judith Wallerstein, quantitative family research and children of divorce. *Family Relations*, 52, 332-339. Doi: 10.1111/j.1741-3729.2003.00332.x
- Amato, P. R., Booth, A., Johnson, D. R., & Rogers. S. J. (2007). *Alone together: How marriage in America is changing*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Arikan, G. (2020). *Üniversite öğrencilerinin evliliğe ilişkin tutumlarında toplumsal cinsiyetin ve romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların rolü*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Aydın-Kılıç, Z. N. (2016). *Ankara-Trabzon-Erzurum örnekleminde babanın çocuğun hayatına katılımı ve baba-çocuk ilişkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Barich, R. R., & Bielby, D. D. (1996). Rethinking marriage: Change and stability in expectations. *Journal of Family Issues*, 17 (2), 139-169. Doi: 10.1177/019251396017002001
- Barker, C., Pistrang, N., & Elliott, R. (2002). *Research methods in clinical psychology* (2nd ed.). Chichester: John Wiley and Sons.
- Baş, E. (2021). Evlilik: Modernleşme sürecinde kuşaklararasıda yaşanan değişim. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(2), 821-845. Doi: 10.21547/jss.823131
- Blagojevic, M. (1989). The attitudes of young people towards marriage: From the change of substance to the change of form. *Marriage & Family Review*, 14(1-2), 217-238. Doi: 10.1300/J002v14n01_12

- Bolzendahl, C. I., & Myers, D. J. (2004). Feminist attitudes and support for gender equality: Opinion change in women and men, 1974–1998. *Social Forces*, 83(2), 759-789. Doi: 10.1353/sof.2005.0005
- Braaten, E. B., & Rosen, L. A. (1998). Development and validation of the Marital Attitude Scale. *Journal of Divorce and Remarriage*, 29 (3-4), 83-92. Doi: 10.1300/J087v29n03_05
- Coleman, M., & Ganong, L. H. (1984). Effect of family structure on family attitudes and expectations. *Family Relations*, 33(3), 425-432. Doi: 10.2307/584713
- Cüceloğlu, D. (2019). *Evlenden önce*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Davis, S. N., & Greenstein, T. N. (2004). Cross-national variations in the division of household labor. *Journal of Marriage and Family*, 66, 1260–1271. Doi: 10.1111/j.0022-2445.2004.00091.x
- Demircioğlu, N. S. (2000). *Boşanmanın, çalışan kadının statüsü ve cinsiyet rolü üzerine etkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Doğru, D. (2017). *Üniversite öğrencilerinde algılanan anne baba tutumlarının eş seçme stratejileri ve evlilik tutumu ile ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dökmen, Z. Y. (2010). *Toplumsal cinsiyet: Sosyal psikolojik açıklamalar* (2. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dunn, M. S. (1960). Marriage role expectations of adolescents. *Marriage and Family Living*, 22(2), 99-111. Doi: 10.2307/347324
- Etcheverry, P. E., & Le, B. (2005). Thinking about commitment: Accessibility of commitment and prediction of relationship persistence, accommodation, and willingness to sacrifice. *Personal Relationships*, 12, 103-123. Doi: 10.1111/j.1350-4126.2005.00104.x
- Fraenkel, J. R., Wallen, N.E., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th edition). New York: McGraw-Hill International Edition.
- Hortacısu, N. (2007). Family-versus couple-initiated marriages in Turkey: Similarities and differences over the family life cycle. *Asian Journal of Social Psychology*, 10, 103-116. Doi: 10.1111/j.1467-839X.2007.00217.x
- Hurvitz, N. (1965). The marital roles inventory as a counseling instrument. *Journal of Marriage and the Family*, 27(4), 492-501. Doi: 10.2307/350189
- İmamoğlu, O. (1993). Değişen dünyada değişen aile içi roller. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1, 58-68.
- İşmen-Gazioğlu, A. E. (2006). Genç yetişkinlerin evlilik ve aile hayatına ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 23(23), 107-123.
- Kalaycı, Ş. (2016). *Spss uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (7. Baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kamaç, Z. (2021). *Üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin evlilik tutumlarıyla ve beklentileriyle ilişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

- Karabacak, A., & Çiftçi, M. (2016). Üniversite öğrencilerinin evliliğe ilişkin tutumları ile romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Psikoloji Çalışmaları*, 36(2), 25-43.
- Katsurada, E., & Sugihara, Y. (2002). Gender-role identity, attitudes toward marriage, and gender-segregated school backgrounds. *Sex Roles*, 47(5), 249-258.
- Kaufman, G. (2000). Do gender role attitudes matter? Family formation and dissolution among traditional and egalitarian men and women. *Journal of Family Issues*, 21(1), 128-144. Doi: 10.1177/019251300021001006
- Kaufman, G. (2005). Gender role attitudes and college students' work and family expectations. *Gender Issues*, 22(2), 58-71.
- Keldal, G. (2015). *Üniversite öğrencilerinin evliliğe ilişkin tutumlarının yordayıcısı olarak eş seçme stratejileri ve cinsiyet rol algıları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- King, A. E. (1999). African American females' attitudes toward marriage: An exploratory study. *Journal of Black Studies*, 29(3), 416-437. Doi: 10.1177/002193479902900306
- Knox, D., & Schahct, C. (2009). *Choices in Relationships: An Introduction to Marriage and the Family*. Canada: Cengage Learning.
- Köksal, B. & İlhan, T. (2018). Evlilik rol beklentileri ölçeğinin geliştirilmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 19(1), 300-319. Doi: 10.12984/eggefd.378847
- Küçükşille, E. (2010). Çoklu doğrusal regresyon modeli. Ş. Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri içinde* (s. 257-269). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Larson, J. H., Benson, M. J., Wilson, S. M., & Medora, N. (1998). Family of origin influences on marital attitudes and readiness for marriage in late adolescents. *Journal of Family Issues*, 19, 750-768. Doi: 10.1177/019251398019006005
- Lease, S. H. (2003). Testing a model of men's nontraditional occupational choices. *Career Development Quarterly*, 51, 244-258.
- Mahay, J., & Lewin, A. C. (2007). Age and the desire to marry. *Journal of Family Issues*, 28(5), 706-723. Doi: 10.1177/0192513X06297272
- Majidova, F., & İpek, M. (2019). Bağlanma stili ile evliliğe yönelik tutum arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Aydın Sağlık Dergisi*, 57-78.
- Markwart, L. L. (1999). *Differences in the marriage role expectations of post-secondary students from divorced and intact family backgrounds in accordance with family-of-origin social class*. Unpublished master's thesis, University of Regina, Canada.
- Mickelson, K. D., Claffey, S. T., & Williams, S. L. (2006). The moderating role of gender and gender role attitudes on the link between spousal support and marital quality. *Sex Roles*, 55(1), 73-82.
- Morgan, C. S., & Walker, A. J. (1983). Predicting sex role attitudes. *Social Psychology Quarterly*, 46(2), 148- 51.

- Odell, M., & Quinn, W. H. (1998). Congruence, desire for change, and adjustment during the first year of marriage. *Marriage and Family Review*, 27(1-2), 91-112. Doi: 10.1300/J002v27n01_07
- Öz-Soysal, F. S., Uz-Baş, A., & Aysan, F. (2016). Evlilik Tutumu Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(4), 1951-1964.
- Paçacıoğlu, B. (2018). *Üç farklı kuşaktaki evli kadın ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları ile aile işlevleri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Parlak, S., & Bakiler, E. (2018). Perceptions of masculinity and choice of spouse of Turkish university students. *Intersections-Gender and Sexuality In Asia And The Pacific*, (42), 1-12.
- Riggio, H.G., & Weiser, D.A. (2008). Attitudes toward marriage: Embeddedness And outcomes in personal relationships. *Personal Relationships*. 15(1), 123-140.
- Rogers, S. J., & Amato, P. R. (2000). Have changes in gender relations affected marital quality?. *Social Forces*, 79(2), 731-753.
- Sümbül, E., (2018). *Üniversite öğrencilerinin evlilik tutumlarının duygusal zekâ ve umutsuzluk bakımından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Tosun, C., & Yazıcı, H. (2021). Algılanan ebeveyn ilişki tutumları ile romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların evlilik rol beklentileri üzerindeki etkisi: Geleneksel mi, eşitlikçi mi?. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(1), 173-188. Doi: 10.33417/tsh.781374
- Tunç, S. (2019). *Üniversite öğrencilerinin aile aidiyeti, evlilik beklentileri ve evlilik tutumları arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TÜİK (2021). Evlenme ve boşanma istatistikleri, 2020. Erişim Tarihi: 15 Nisan 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2020-37211>.
- TÜİK (2022). Evlenme ve boşanma istatistikleri, 2021. Erişim Tarihi: 15 Nisan 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2021-45568>.
- Waller, M. R., & McLanahan, S. S. (2005). "His" and "her" marriage expectations: Determinants and consequences. *Journal of Marriage and Family*, 67(1), 53-67. Doi:10.1111/j.0022-2445.2005.00005.x
- Yalçın, H., Arslan-Kılıçoğlu, E., & Acar, A. (2017). Gençlerin evlilik ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları. *Journal of International Social Research*, 10(52), 858-865. Doi: 10.17719/jisr.2017.1942
- Yıldırım, E., & Parlar, H. (2020). Üniversite öğrencilerinin aşk stillerinin evlilik tutumları üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Social Sciences Research Journal*, 9(3), 188-195.
- Yıldırım, S. (2021). Evlenme tercihlerinin dönüşümünde kuşaklararası farkın toplumsal değişim temelinde incelenmesi: Iğdır Üniversitesi örneği. *Sosyoloji Dergisi*, (41-42), 53-79.

Extended Abstract

Marriage plays an important role in the establishment of families, which are the basis of society. However, it is evident that due to social changes, the perspective of marriage has changed, and the rate of marriage has gradually decreased. In most societies today, individuals are expected to get married. Thus, it is important to investigate attitudes towards marriage and related factors.

Individuals' attitudes towards marriage are shaped by their thoughts and beliefs about marriage. Positive thoughts about marriage lead to positive attitudes towards marriage, whereas negative thoughts lead to negative attitudes (Blagojevic,1989). In this regard, positive attitudes may increase the likelihood of getting married, while negative attitudes may cause to avoid marriage.

This study discusses marriage role expectations, which include thoughts of individuals about how they and their partners will behave in marriage. There are two types of expectations, traditional and equalitarian. Traditional role expectations which are revealed by the responsibilities expected from men and women in marriage are parallel to gender roles (İmamoğlu, 1993; Knox ve Schacht, 2009). In traditional roles, women are responsible for housework and childcare, while men must earn money and perform duties outside the home (İmamoğlu, 1993; Knox & Schacht, 2009; Lease, 2003). Task sharing in equalitarian roles, on the other hand, is not dependent on gender, and the boundaries are not set with the same certainty as in the traditional view. Duties vary between spouses and are shared equally (Dunn, 1960; Knox ve Schacht, 2009; Mickelson, Claffey & Williams, 2006). Marriage role expectations, in a sense, include individuals' beliefs about what they will encounter in marriage, so it is thought that this may influence attitudes towards marriage. Accordingly, the main purpose of this study was to investigate the predictive roles of marriage role expectations on the attitudes towards marriage.

Correlational and causal-comparison methods were utilized in this study, which was based on a quantitative approach. The convenience sampling method was used to select the research sample. The sample comprised of 484 individuals over the age of 18 (70.2% female, 29.8% male, average age was 26.02, ± 5.14). The research data were collected through personal information form including some socio-demographic information of participants, Marriage Role Expectations Inventory (Köksal & İlhan, 2018), and Marital Attitude Scale (Öz-Soysal, Uz-Baş, & Aysan, 2016). The data was analyzed using the SPSS 23.00 packaged program. Descriptive statistics, the Pearson Product-Moment Correlation Coefficient (PPMCC), independent t test, one-way ANOVA, Kruskal Wallis, and multiple regression analysis were used.

As a result, there was a significant correlation between attitudes towards marriage and traditional role expectations ($r=.35, p.<.01$). Besides, age was related negatively to attitudes towards marriage ($r=-.11, p.<.05$) and equalitarian role expectations ($r=-.10, p.<.05$).

The multiple regression model conducted to explain attitudes towards marriage was found to be significant as a result of the analysis using the Enter method ($F_{(3,480)}= 27.60, p.<.01$). The selected predictor variables explained 14 % of attitudes towards marriage.

Furthermore, depending on some socio-demographic variables of the participants, significant differences were found between the groups in attitudes towards marriage and marriage role expectations. The analysis showed that, the scores of attitudes towards marriage ($t=-2.56, p.<.05$), equalitarian ($t=5.75, p.<.01$), and traditional ($t=-11.22, p.<.01$) role expectations varied by gender. Accordingly, males had more positive attitudes towards marriage and higher level of traditional role expectations, whereas females had higher level of equalitarian role expectations.

Relationship status had no effect on attitudes towards marriage and marriage role expectations. Besides, equalitarian role expectations varied by relationship experience ($t=2.44, p<.05$). Individuals with relationship experience had higher level of equalitarian role expectations than others.

The scores of attitudes towards marriage ($F(2,481)=3.70, p<.05$) and traditional role expectations ($F(2,481)=8.30, p<.01$) varied by education level. Furthermore, the type of settlement had no effect on marriage role expectations, however it was related to attitudes towards marriage ($F(3,480)=3.17, p<.05$). Lastly, it was found that the scores of attitudes towards marriage and marriage role expectations did not vary by income level.

As a result of this research, the roles of individuals' marriage role expectations in explaining attitudes towards marriage, and the relationships of socio-demographic variables with attitudes towards marriage and marriage role expectations were determined. Individuals' marriage plans are affected by their attitudes towards marriage. It is evident that positive attitudes increase the probability of getting married. Furthermore, individuals' attitudes towards marriage affect their behaviors, perceptions, and experiences in their current romantic relationships (Etcheverry & Le, 2005; Riggio & Weiser, 2008). Due to the decrease in marriage rates and the rise of marriage age, it's important to investigate the factors that affect attitudes towards marriage. Furthermore, marriage role expectations have a significant role in evaluating marital relations. Individuals are more satisfied with their marriage relationships when their expectations are met, and disagreements in expectations cause problems (Ali, McGarry, & Maqsood, 2020; Demircioğlu, 2000).

It is important to consider these factors during the premarital process to have healthy relationships and marital satisfaction. The findings are expected to provide resources to premarital counselors.

İç Denetim Etkinliğinin Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma

Research on the Determinants of Internal Audit Effectiveness in Business¹

Kadir GÖKOĞLAN²

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received:08.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 24.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1100666

Atıf / Citation: Gökoğlan, K., (2022). “İç Denetim Etkinliğinin Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma” ODÜSOBİAD 12 (2), 949-966, Doi: 10.48146/odusobiad.1100666

Öz

İç denetim, işletme faaliyetlerine katma değer sağlamak amacıyla gerçekleştirilen faaliyetler bütünüdür. Etkin ve verimli bir iç denetim sistemi, işletmelerin faaliyetlerinde sürdürülebilirliğin sağlanmasında ve rekabet gücünün artmasında stratejik bir öneme sahiptir. Bir işletmede iç denetim sisteminin kurulması ve uygulamaya konulması üst yönetimin sorumluluğu altındadır. Bu nedenle üst yönetimin iç denetim hususunda gayretli ve şeffaf olması gerekmektedir. Bu çalışma, yönetim perspektifinden işletmelerde etkin bir iç denetim faaliyetinin etkinliğinin sağlanmasında etkin rol oynayan faktörleri belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla işletmelerdeki denetim birimlerinin etkinliği, denetim çalışmalarının kalitesi, örgütsel bağımsızlık, kariyer ilerleme fırsatları ve üst yönetimin iç denetim birimine desteği kriterleri dikkate alınarak belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada Diyarbakır Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren işletmeler üzerinde yüz yüze anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Anketlerden elde edilen veriler frekans analizleri ve regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda işletmelerdeki iç denetçilerin yetkinliği, denetim çalışmalarının kalitesi, örgütsel bağımsızlık ve kariyer ilerleme fırsatlarının mevcut olması ile işletmelerin denetim birimlerinin etkinliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Fakat istatistiksel olarak işletmelerin üst yönetim desteği ile işletmelerin iç denetim birimlerinin etkinliği arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı ve işletmelerin iç denetim birimlerinin etkinliği üzerinde hiçbir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler Denetim, İç Denetim, İç Denetçi, İç Denetimin Etkinliği, İç Denetim Etkinliği Belirleyicileri,

Abstract

Internal audit is the set of activities carried out in order to provide added value to business activities. An effective and efficient internal audit system has strategic importance in ensuring sustainability in the activities of enterprises and increasing their competitiveness. The management of the firms is also responsible for the

¹ Dicle Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı kararı Üniversitemiz Rektörlük Makamının 21.02.2022 tarih ve 236341 sayılı Olur'u ile uygun görülmüştür.

² Dr., Dicle Üniversitesi Diyarbakır Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Diyarbakır, e-mai: kadir.gokoglan@dicle.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6397-8477

implementation and monitoring of effective audit operations. Therefore, top management must be thorough and open in their approach to internal audits. As a result, internal audit efforts are critical for businesses. This study was conducted from a management standpoint to establish the elements that actively contribute to the effectiveness of effective internal audit activity in organizations. The efficacy of audit units in organizations, the quality of audit work, organizational independence, career advancement prospects, and senior management support for the internal audit unit were all attempted to be assessed using the criteria. In the study, he conducted face-to-face interviews with enterprises in the Diyarbakir Organized Industrial Zone. The research found that the competency of internal auditors in firms, the quality of audit work, organizational independence, and career advancement prospects existed and that enterprises had a statistically significant and beneficial influence on the efficacy of audit units. However, statistical analysis revealed that there is no relevant association between the businesses' senior management's support and the efficacy of the enterprises' internal audit units and that the enterprises have no influence on the performance of the internal audit units.

Keywords Auditing, Internal Audit, Internat Auditor, Effectiveness of Internal Audit, Determinants of Internal Audit Effectiveness

Giriş

Küreselleşmenin de etkisiyle ortaya çıkan rekabet anlayışının içerisinde varlıklarını sürdürmek için çaba harcayan işletmeler amaçları doğrultusunda faaliyetlerini belirli ilkelere göre gerçekleştirirken, değişen ve gelişen koşullar ile birlikte hem denetime ihtiyaç duymakta hem de denetime tabi tutulmaktadırlar. Bu denetimler işletmelerin uygulamalarında ilkelere ne derece tarafsız ve bağımsız yaklaştıklarını belirlemeye yönelik olmaktadır. Ayrıca etkin ve verimli denetimler, işletmenin sürdürülebilir finansal koşulları için büyüme ve gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Denetim faaliyetini gerçekleştirmek için işletmeler kendi bünyelerinde denetim faaliyetini gerçekleştirecek iç denetim birimine ihtiyaç duymaktadırlar (Doyrangöl, 2007: 3). Güçlü bir iç denetimin işletmelerdeki kontrolü sağlama ve verimliliği artırma noktasında rakiplerine karşı üstünlüğü olacağı açıktır. Bu nedenle etkin bir iç denetim sisteminin varlığı şart olmaktadır. Etkin denetim faaliyetlerinin uygulanması işletilmesi ve takip edilebilmesi de işletme yönetiminin sorumluluğunda olan bir konudur. Bu nedenle üst yönetimin iç denetim hususunda gayretli ve şeffaf olması gerekmektedir.

Klasik anlamda kontrol odaklı olarak faaliyet gösteren iç denetim günümüzde artık risk yönetimi, kurumsal yönetim ve değer katma hedefi ile risk odaklı bir yaklaşıma doğru evrilmektedir. Bu durum işletmelerin sürdürülebilirlikleri açısından oldukça önem arz etmektedir (Türedi vd., 2015: 3; Kapic, 2013: 70).

Bu çalışma işletmelerin denetim birimlerinin etkin ve verimliliğine etki ettiği düşünölen beş kriter (iç denetçilerin mesleki yeterliliği, denetim çalışmalarının kalitesi, örgütsel bağımsızlık, iç denetçiler için kariyer fırsatları ve üst yönetim desteği) dikkate alınarak, Diyarbakır'daki işletmelerin bu kriterlerin iç denetim etkinliğine etkisinin olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda OSB'nde faaliyet gösteren işletmelerin iç denetim birimlerinde yer alan personellere yüz yüze anket uygulaması gerçekleştirilecektir. Sonuçlar tablolar halinde sunularak, yorumlanmaya çalışılacaktır.

Kavramsal Çerçeve

İç denetim, işletme faaliyetlerinin belirlenen amaçlar doğrultusunda yapılıp yapılmadığının belirlenmesi amacıyla üst yönetime güvence ve danışmanlık hizmeti sunmaktadır. Ayrıca iç denetim faaliyetleri, işletmelere katma değer sağlayıcı faaliyetlerin bağımsız ve tarafsız bir şekilde yürüttüğü birimlerdir. İşletmeler muhtemel risklerini yönetme, yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirme ve geliştirme amacıyla sistemli olarak gerçekleştirdikleri faaliyetler ile işletmelerin amaçlarına ulaşmasına yardımcı olmaktadır (Korkmaz, 2007: 8). İç denetimin temel amacı hata ve hilelerden doğan yolsuzluk ve suiistimalleri ortaya çıkarmak değil, kuruma değer katmak, yönetime etkin bir şekilde uygulamalarında yardımcı olmak, etik kurallar ile birlikte işletmenin hedeflerine ulaşmada etkin ve yeterli ölçütler ile güvence sağlamak ve danışmanlık yapmaktır (Akçay, 2013: 59; Sabuncu, 2017: 164). Bu amaçlarla birlikte iç denetim; iç kontrol yapısının değerlendirilmesi, risk yönetiminin incelenmesi, mali kayıtların doğruluğunun kontrol edilmesi, işletme faaliyetlerinin yasalara ve mevzuata uygunluğunun incelenmesi ve sonuçların değerlendirilmesinin yapılması ve raporlandırılması şeklinde bir kapsam içinde hareket etmektedir (Koç, 2022: 108). İç denetim, örgütlerin başarısı ve sürekliliğinde önemli olmakla birlikte kaynakların kötüye kullanımını önlemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca işletme kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasını sağlama hususunda da ciddi bir öneme sahiptir (Badara ve Saidin, 2014: 462; Akın Tosun ve Acar, 2021: 182). Bununla birlikte işletmeler güvence sağlama ve danışmanlık hizmetlerini verme gibi işlevlere de sahiptir. Bu işlevler işletmelerin riskleri önceden tespit etmesi, sürekliliği ve aynı zamanda işletmeye katılan değer açısından oldukça önemlidir (IIA, 2017; Akyel, 2010: 3).

Etkinlik, işletmelerin hedeflediği amaçlara ulaşma düzeyi olarak ifade edilmektedir (Pilcher vd., 2011: 2). Denetim etkinliği; denetçilerin faaliyet, görev ve sorumluluklarını denetim standartlarına, amaçlarına, prosedür ve politikalara uygunluğunun olarak gerçekleştirme düzeyidir (Ussahawanitchakit ve Intakhan, 2011: 2; Armstrong ve Yidana, 2019: 165).

İç denetimin etkinliği, İç Denetim Enstitüsü (IIA)'ya göre *“belirlenmiş hedeflere ulaşılma derecesi”*, Shoommuangpak ve Ussahawanitchakit (2009)'a göre *“genel kabul görmüş uluslararası iç denetim standartlarına uygun olarak iç denetçilerin denetledikleri sürece yönelik makul bir güvence verebilmek için yeterli ve uygun denetim kanıtı toplayarak denetimin amacına ulaşması”* olarak ifade edilmektedir.

Etkin bir iç denetim sistemi, hem işletmenin varlıklarını korumalı hem de işletmeye katma değer sağlayıcı faaliyetler sunmalıdır. Bunun için iç denetimin bağımsız, tarafsız kişilerce mesleki yeterliliğe ve deneyime sahip iç denetim uzmanları tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

İç denetim hem olağan güvence faaliyetlerini yerine getirmekte hem de işletmenin süreçlerini iyileştirerek, etkinlik ve verimlilik çerçevesinde işletmelere değer katmaktadır. Dolayısıyla işletmenin amaçlarına ulaşmasında etkin bir iç denetimin varlığının sağlanması esastır (Unegbu ve Kida, 2011: 305; Drogalas vd., 2017: 14). İşletme dinamiklerine göre belirlenmiş olan iç denetim yapısı, iç denetim planlaması, güçlü stratejik iletişim, yönetim becerileri, iç denetçinin mesleki nitelikleri ve deneyimi gibi kriterler iç denetimin etkinliğini etkilemektedir (Hazaea, vd., 2020: 869). İç denetim, işletmelerde

bağımsız ve profesyonel, denetim standartlarına uygun ve tarafsız davranabilen ve yetkin iç denetçilere ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca bu denetçiler, işletmelerde rahat bir şekilde ihtiyaç duyulan belge ve dokümanlara erişim yetkisinin sağlanması durumunda faaliyetlerde etkin olabilecek ve güven verebilecektir (De Smet ve Mention, 2011: 185; Eulerich vd., 2020: 143).

İç denetimin etkinliğini belirleyen faktörler, iç denetim faaliyetlerini yürütürken uyulması gereken hem uluslararası iç denetim hem de kurum içi iç denetim standart ve uygulamalarını kapsamaktadır. Bu standart ve uygulamalar güncel olarak takip edilmeli, risk esaslı iç denetim planları hazırlanmalı, raporlama takip sistemi kurulmalı, kalite ve güvence sistemi geliştirilmeli ve performans değerleme göstergeleri düzenlenmelidir (Uzun, 2009: 64). Etkin bir şekilde gerçekteşmesi beklenen İç denetim faaliyetinin yürütülmesinde herhangi bir kısıtlama, müdahale olmaması, her türlü dokümana ulaşma yetkisinin tam olarak verilmesi gerekmektedir. İç denetimin güvence ve danışmanlık işlevinin olması, bağımsız ve tarafsız bir faaliyet göstermesi, işletmeyi bir bütün olarak ele alması, sistemli ve disiplinli bir yaklaşımla hareket etmesi temel unsurları arasındadır. Bu unsurlar neticesinde işletmeler etkin bir denetim mekanizması oluşturmasına imkan tanınarak, işletme amaçlarına ulaşmada ve işletmeye değer katma noktasında başarıya ulaşacaktır (Özbek, 2012: 73; Cohen ve Sayag, 2010: 297).

Literatür Taraması

Hem ulusal hem de uluslararası anlamda iç denetimin etkinliği konusunu ele alan birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğu kamu kurumları açısından değerlendirmeye alınmıştır.

Al-Twajiry vd. (2003), İşletmelerde katma değer sağlayıcı bir unsur olarak İç Denetçilerin Mesleki Uygulama Standartlarına uyumu dikkate alınarak gerçekteşirilen çalışma sonucunda Suudi Arabistan'da düşük düzeyde bir etkinin varlığı tespit edilmiştir. Sevim ve Eliuz (2007), çalışmalarında iç denetimin etkinliğini denetim komitelerinin rolleri üzerinde incelemişlerdir. Yee vd. (2008), çalışmalarında İç denetimin Singapur'daki rolünü ve etkinliğini incelemiştir. Ayrıca Singapurlu yöneticilerin iç denetim uygulamalarına ilişkin algılarını incelemişlerdir. Çalışma sonucunda işletmelerde iç denetimin öneminin arttığını ve bu fonksiyonun hizmet kapsamını operasyonel alanları kapsayacak şekilde genişleterek modern organizasyonlarda katma değer yaratan bir rol oynayabileceğini savunmuşlardır. Kızılboga ve Özşahin (2013), teorik olarak değerlendirme yaptıkları çalışmalarında iç kontrolün iç denetim sistemine ve iç denetçilere etkisinin kurumsal hedeflere ulaşma noktasında sürdürülebilirlik sağladığı ve örgütün değer kazandığı sonucuna ulaşmışlardır. Alzeban ve Gwilliam (2014), çalışmalarında Suudi Arabistan'da iç denetim etkinliğini etkileyen faktörleri değerlendirmektedir. Çalışma sonucunda iç denetime yönelik olarak yönetim desteğinin, hem yönetimin hem de iç denetçilerin bakış açısından iç denetim fonksiyonunun algılanan etkinliğini desteklediğini göstermektedir. İç denetim yeterliliğinin ve bağımsızlığının finansal raporlama kalitesi üzerindeki etkisini (Abbott vd., 2016), iç denetim kalitesinin yönetimin suistimal olasılığı üzerindeki etkisini (Ege, 2015) veya kazanç yönetimine (Prawitt vd., 2009) etkisi üzerine çalışmalar gerçekteşirilmemiştir.

Gürdal ve Çıplak (2014), çalışmalarında kamudaki iç denetimin etkinliğini, bağımsız ve tarafsız olma, risk yönetimi, planlama, raporlama, denetim standartlarına uygun davranma, yetkin denetim deneyimi gibi ölçütler üzerinden değerlendirmişlerdir. Hailemariam (2014), iç denetimin etkinliğini Etiyopya’da kamu kurumları üzerinden değerlendirmeye çalışmıştır. İç denetçi bağımsızlığının, iç denetçinin mesleki yetkinliği, standartlara ne denli sadık kaldığı, deneyiminin iç denetim etkinliği ile ilişkili olduğunu belirlemiştir. Drogalas vd. (2015), çalışmalarında Yunan iş ortamında iç denetim etkinliği ile ilişkili spesifik faktörleri araştırmaktadır. Bulgular, iç tetkik etkinliğini etkileyen başlıca faktörlerin şunlar olduğunu göstermektedir: (1) iç denetimin kalitesi, (2) iç denetim ekibinin yetkinliği, (3) iç denetimin bağımsızlığı ve (4) yönetim desteği. Sonuçlar ayrıca, iç denetimin bağımsızlığının, modelimizde en önemli faktör olduğu için iç denetim etkinliğinin temeli olduğunu ortaya koymaktadır. Mustika (2015); Endaya ve Hanefah (2016), iç denetçinin bağımsız ve deneyimli olmasının denetim üzerinde ne denli etkin olduğunu ve üst yönetimin iç denetçi üzerindeki desteğini ortaya koymuşlardır. Dellai ve Omri (2016), iç denetçinin bağımsız ve tarafsızlığının, mesleki deneyiminin, üst yönetimin desteğini almasının, yönetim fonksiyonu olarak kullanılmasının iç denetimin etkinliğini etkileyen faktörler olduğunu ifade etmiştir. Shamki ve Alhajri (2017), çalışmalarında, iç denetim etkinliğinin, iç denetim kapsamı, iç denetçinin deneyimi ve üst yönetimin Umman kamu sektöründeki tepkisi gibi seçilmiş faktörlerden ne ölçüde etkilenebileceğini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, iç tetkik etkinliği ile kapsamı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ve denetçilerin çalışanların örneklemindeki deneyimleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu, yöneticilerin örnekleminde ise önemsiz olduğunu ortaya koymuştur. Son olarak, iç denetim etkinliği ile üst yönetimin tepkisi arasında önemsiz bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Parlak (2020), özel sağlık kuruluşunda görevli personel üzerinde iç denetimin sisteminin etkinliği ve verimliliğini ölçmüştür. Türetken vd. (2020), iç denetimlerin, kuruluşların süreçlerinin standart prosedür ve düzenlemelere uygunluğunu kontrol etmeleri için kilit uygulamalardan biri haline geldiğini belirterek işletmelerin iç denetimlerin etkinliğini değerlendirmeleri ve tetkik etkinliğini etkileyen faktörleri anlamalarının zorluğu konusu doğrultusunda, iç denetim etkinliğinin operasyonel hale getirilmesinde veya ölçülmesinde mevcut literatürde kullanılan göstergeleri araştırmak ve iç denetimin etkinliği üzerinde etkili olduğu düşünülen faktörleri raporlamak amacıyla sistematik bir literatür taraması yapılmıştır. Dınh vd. (2021), iç denetimin etkinliğinin Vietnam’daki çelik işletmeleri üzerinden değerlendirilmesinde iç denetimin büyüklüğünden, kapsamından, mesleki deneyimden, bağımsız ve tarafsız bir denetim faaliyetinden etkilendiğini belirtmişlerdir.

Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma amacı dikkate alınarak çalışma kapsamında beş hipotez geliştirilmiştir. Bu hipotezler;

H₁: İç denetçilerin mesleki yeterliliği işletmelerin iç denetimin etkinliğini etkilemektedir.

H₂: İç denetçilerin denetim çalışmalarının kalitesi işletmelerin iç denetimin etkinliğini etkilemektedir.

H₃: İç denetçilerin örgütsel bağımsızlığı işletmelerin iç denetimin etkinliğini etkilemektedir.

H₄: İç denetçiler için kariyer fırsatları işletmelerin iç denetimin etkinliğini etkilemektedir.

H₅: Üst yönetimin desteği işletmelerin iç denetimin etkinliğini etkilemektedir.

Araştırmanın Metodolojisi

Araştırma Diyarbakır ilinde OSB'de faaliyet gösteren işletmelerin iç denetçilerin mesleki yeterliliği, denetim çalışmalarının kalitesi, örgütsel bağımsızlık, iç denetçiler için kariyer fırsatları ve üst yönetim desteği faktörleri dikkate alınarak, bu kriterlerin iç denetim etkinliğine etkisinin olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Diyarbakır OSB'de faaliyet gösteren işletmeler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır.

Araştırma Diyarbakır ilinde rast gele seçilmiş ve fiili olarak faaliyet gösteren işletmelere anket uygulaması sonucunda veriler elde edilmiştir. Anket formu Cohen ve Sayag (2010) ile Tackie vd., (2016) çalışmalarından faydalanılarak oluşturulmuştur. Anket formu iki kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısım işletmelerde denetim hizmetlerinden sorumlu olan personelin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla oluşturulan sorulardan meydana gelmektedir. İkinci bölümde ise araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenlerinin belirleneceği ifadeler yer almaktadır.

Araştırmanın verilerinin elde edilmesinde işletmeler üzerine yüz yüze anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Rastgele seçilmiş 450 işletmeye anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Geri dönüşüm sağlanan 450 anket üzerinde değerlendirmeler yapılarak 20 anketin eksik veya birden fazla işaretleme gibi nedenlerden dolayı araştırma kapsamından çıkarılarak 430 anket araştırmaya dahil edilmiştir. Anketlerin geri dönüş oranı %96 olarak belirlenmiştir. Araştırmada anket formunun güvenilirliğinin tespiti için Cronbach's alpha değeri (,890) olarak belirlenmiştir. Bu oran anket formunun sosyal bilimler alanında oldukça yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek için frekans analizleri yapılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde araştırma hipotezlerinin testi için birçok değişken (çoklu) doğrusal regresyon analizi yapılmıştır.

Araştırmada demografik özelliklerin ve bağımsız değişkenlerin oluşturulduğu ifadelerin frekans analiz sonuçları tablolar halinde sunulmuştur. Araştırmada hipotez testlerinin belirlenmesinden önce normallik testi uygulanmıştır. Öncelikle çalışmadaki verilerin normal olarak dağılıp dağılmadığını Kolmogorov - Smirnov ve Shapiro - Wilk testleri uygulanmıştır. Analiz sonucunda çalışma verilerinin bütün değerleri 0.05'ten düşük olduğu bulunmuştur. Bu değer verilerin normal dağılmadığını göstermektedir. Fakat sosyal bilimlerde verilerin normal dağılımını daha sağlıklı belirleyebilmek için Skewness ve Kurtosis değerleri dikkate alınmıştır. Yapılan değerlendirmede çalışma verilerinin değerleri -1,5 ile +1,5 aralığında olduğu tespit edilmiştir. Son olarak belirlenen Skewness ve Kurtosis değerleri standart hata verilerine bölümü sonucunda değerlerin -1,96 ile +1,96 değerleri arasında olduğu tespit edilmiştir. Bu üç işlem sonucunda verilerin normal dağılım gösterdiği sonucuna varılmıştır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda araştırma hipotezlerini test etmek için, aşağıdaki belirtilen modeli kullanarak bir regresyon analizi gerçekleştirilmiştir:

$$IDE = \beta_0 + \beta_1MY + \beta_2DÇK + \beta_3ÖB + \beta_4Kİ + \beta_5ÜYD + \epsilon$$

İDE: İç Denetimin Etkinliği

MY: Mesleki Yeterlilik

DÇK: Denetim Çalışmalarının Kalitesi

ÖB: Örgütsel Bağımsızlık

Kİ: Kariyer İlerlemeleri

ÜYD: Üst Yönetimin Desteği

Araştırmanın Bulguları

Araştırmada öncelikle bağımsız değişkenlerin oluşturduğu anket ifadelerinin ortalama ve standart sapma değerleri tablolar halinde sunulmuştur. Daha sonra araştırmanın hipotezlerinin test edilmesi için regresyon analizi yapılmış ve veriler tablolar halinde sunulmuştur.

İç Denetimin Yeterliliği

İşletmelerde iç denetimin yeterliliğinin belirlenmesi amacıyla işletmelerin iç denetim departmanlarının etkinliği üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla ortalama ve standart sapma değerleri Tablo1’de verilmiştir. Ayrıca iç denetim yeterliliği ile iç denetimin etkinliği arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla regresyon analizi yapılmış olup sonuçlar Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 1’deki verilerin oluşturulmasında 5’li Likert ölçeği kullanılmış olup, 4-5 yüksek iç denetimin yeterlilik seviyesini ve 1-3 düşük iç denetimin yeterlilik seviyesini göstermektedir.

Tablo 1: İç Denetçilerin Mesleki Yeterliliği

İfadeler	Ort.	S.S.
İç denetim birimi uygun mesleki becerilere, yeterliliğe ve deneyime sahiptir.	2,325	1,058
İç denetim birimi, bilgi teknolojileri ve adli denetim gibi uzmanlık alanlarda yeterli tecrübe ve yetkinliklere sahiptir.	2,234	1,056
İç denetim ekibinin eğitime devam etme konusunda uygun bir programı vardır.	2,304	1,069
İç denetim ekip üyeleri mesleki gelişim eğitim programlarına katılır.	2,414	1,124
Genel Ortalama	2,319	,716

Tablo 1’e göre, iç denetçilerin mesleki yeterlilikleri dikkate alındığında işletmelerde düşük düzeyde iç denetim yeterliliğine sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Tablo1’deki sonuçlar araştırmaya katılan işletmelerin iç denetim birimlerinin uygun mesleki becerilere, niteliğe ve deneyime sahip olmadıklarını göstermiştir. Kısaca, işletmelerdeki iç denetim personelinin iç denetimin etkin ve verimli olarak çalışmasına yeterli düzeyde katkı sağlamadığı tespit edilmiştir.

Denetim Çalışmalarının Kalitesi

İşletmelerdeki iç denetçiler tarafından denetim çalışmalarının kalitesini etkin bir şekilde incelemek amacıyla araştırma kapsamında oluşturulmuş ifadeler ve ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2'de sunulmuştur. Araştırmaya katılan işletmelerin iç denetim birimlerinin iç denetim standartlarına uygun olarak faaliyetlerini yeterli düzeyde gerçekleştirmedikleri görüşünde oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 2: Denetim Çalışmalarının Kalitesi

İfadeler	Ort.	S.S.
İç denetim birimi, İç Denetçiler Enstitüsü (iç denetim) etik kurallarına bağlıdır.	3,369	1,140
İç denetimler, iç denetçiler tarafından profesyonel uygulamaları için uluslararası standarda uygun olarak yürütölmektedir.	3,320	1,079
İç denetim birimi kalite güvence ve iyileştirme programına sahiptir.	3,497	1,104
İç denetim birimi, performansının eş değerlendirmelerini veya öz değerlendirmelerini organize eder veya gerçekleştirir.	3,416	1,095
İç denetim birimi, tanımlanan sorunları düzeltmek ve yapılan eylemleri incelemek amacıyla düzenli takipler yapmaktadır.	3,427	1,145
İç denetim planı, işletme ve diğer kalite güvence faaliyetlerinin temel risklerine göre tasarlanmıştır.	3,467	1,099
İç denetim raporunun dış denetçiler ve diğer dış otoriteler tarafından değerlendirilmesi olumludur.	3,430	1,093
İç denetim raporları gerçeğe uygun, açık ve doğrudur.	3,560	1,109
İç denetim çalışmaları, sorunların yönetime bildirilmesi ve raporlanması zamanında ve proaktiftir.	3,444	1,142
Yönetim karar verme süreci, iç denetim biriminin raporlarından, bulgularından ve tavsiyelerinden güçlü bir şekilde etkilenir.	3,355	1,071
Genel Ortalama	2,429	,579

Tablo 2 dikkate alındığında katılımcıların belirlenmiş olan ifadeler doğrultusunda işletmelerde iç denetim raporlarının gerçeğe uygun, açık ve doğru bir şekilde yapıldığını düşünmektedir. Ayrıca bu raporların üst yönetimin karar verme süreçlerinde kullanıldığını belirtmişlerdir. Kısaca genel olarak ifadelere olumlu yaklaşım gösterdikleri tespit edilmiştir.

Örgütsel Bağımsızlık

İşletmelerde iç denetim çalışmalarının örgütsel bağımsızlık unsurlarının açıklayıcı istatistikleri Tablo 3'te sunulmuştur. Tablo 3'deki veriler dikkate alındığında iç denetim biriminin işletmenin tüm bölümlerini denetleme yetkisine sahiptir, iç denetim birimi tamamen bağımsız olarak çalışır, denetim için gerekli gördüğu herhangi bir konuyu denetleyebilir veya iç denetçi birimi etkileyen önemli kararlara katılır gibi unsurlar katılımcılar tarafından kabul görmediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla işletmelerdeki iç denetim birimlerinin bağımsızlığı konusunda çekinceler söz konusudur. Bu durum işletmelerin ekonomik ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkilemesine neden olacaktır.

Tablo 3: Örgütsel Bağımsızlık

İfadeler	Ort.	S.S.
İç denetim birimi özerk ve bağımsız hareket edebilmektedir.	2,397	1,120
İç denetim birimi işletmenin tüm bölümlerini denetleme yetkisine sahiptir.	2,374	1,130
Ayrıntılı bütçe teklifleri iç denetim biriminin yıllık çalışma planına dahil edilir.	2,327	1,089
İç denetim, doğrudan sorumluluğu olarak tanımlanmasa bile diğer etkinlikleri gerçekleştirir.	2,379	1,104
İç denetim tamamen bağımsız olarak çalışır, denetim için gerekli gördüğü herhangi bir sorunu denetleyebilir.	2,372	1,140
İç denetim personeli işletme hakkındaki bilgi ve verilere ücretsiz erişime sahiptir.	2,411	1,096
İç denetim birimi, işletme sistemlerin tasarlanmasında ve operasyonlarının düzenlenmesine yönelik prosedürlerin geliştirilmesinde rol alır.	2,337	1,119
İç denetim, iç denetim birimini etkileyen önemli kararlara katılır.	2,481	1,043
Genel Ortalama	2,385	,575

Kariyer Fırsatları

Kariyer geliştirme fırsatları, bireylerin öğrenme, iş ve meslek hayatının diğer yönleriyle olan ilişkisini ifade etmektedir. Kişinin işinde ilerlemesi ve gelişmesi, rütbesinde terfi veya statüde iyileşme durumlarının mevcudiyeti gibi durumlar kariyer fırsatları olarak değerlendirilmektedir. İç denetim etkinliğinin belirlenmesinde belirtilen kariyer ilerlemesinin değişkenleriyle ilgisi Tablo 4'te sunulmuştur. Araştırmanın katılımcıları işletmelerde yeterli düzeyde kariyer ilerleme fırsatlarını olmadığını belirtmiştir.

Tablo 4: Kariyer İlerlemesi

İfadeler	Ort.	S.S.
İç denetim personeli, denetim becerilerini geliştirmek için mesleki gelişim eğitimine katılma fırsatına sahiptir.	2,607	1,064
İç denetim birimi işletme bünyesinde büyük saygı ve saygı görmektedir.	2,832	1,139
İç denetim personeli için terfi işlemleri kısa süreli ve dikkat edilen bir durumdur.	2,527	1,116
Genel Ortalama	2,655	,802

Üst Yönetim Desteği

İşletmelerin iç denetim birimleri için üst yönetim desteğini değerlendiren yanıtlar Tablo 5'te sunulmuştur. Sonuçlar, çoğu üst yönetimin iç denetim birimlerine yönelik desteklemesi konusunda olumsuz bir görüşe sahip olduklarını göstermektedir.

Tablo 5: Üst Yönetim Desteği

İfadeler	Ort.	S.S.
Üst yönetim, iç denetim birimine beklenen teşviki sağlamaktadır.	2,944	1,011
Yönetim genellikle iç denetim birimine küçük bir bütçe aktarmaktadır.	2,548	1,120
Yönetim genellikle iç denetim birimine küçük bir bütçe aktarmaktadır.	2,339	1,116
Yönetim, iç denetim personeli için eğitim ve geliştirme için yardım ve teşvik sağlamaktadır.	2,454	1,056
İç denetim birimleri üst yönetimin dikkatini çekebilecek ve iç denetim birimleri tarafından denetlenen konulara odaklanır.	2,597	1,119
Yakın gelecekte planlanan ve yapılması gereken denetim çalışmaları göz önüne alındığında iç denetim birimindeki çalışan sayısı sınırlıdır.	2,384	,668
Genel Ortalama	2,544	1,011

Tablo 5'e göre katılımcıların üst yönetimden yeterince destek almadığı ve özellikle iç denetim birimine yeterli bütçenin sağlanmadığı konusunda görüş bildirmiştir. Bununla birlikte denetim personelinin yetersiz düzeyde olduğu düşünülmektedir. İç denetim biriminin önemi göz önüne alındığında işletmelerin hem bütçe desteği hem de personel desteğinin artırılması önem arz etmektedir.

Regresyon Sonuçları ve Hipotezlerin Testi

Tablo 6, bağımsız değişkenler ile iç denetim etkinliği arasındaki hipotez testi sonuçlarını göstermektedir. Tablo 6'ya göre denetim personelinin mesleki yeterliliği ile iç denetimin etkinliği arasında negatif bir ilişki söz konusudur. Ayrıca 0,339 katsayı değeri ile mesleki yeterlilikte meydana gelebilecek artışların iç denetim biriminin etkinliğini arttırmayacağı tespit edilmiştir. Tablo 6'ya göre, mesleki yeterlilik ile iç denetim etkinliği arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki söz konusudur ($t=2,619$, $p = 0,025 < p = 0,05$). Bu nedenle, H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6: İç Denetim Etkinliği ve Bağımsız Değişkenler Arasındaki Regresyon Analizi

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
<i>(Constant)</i>	3,884	,267		7,063	,000
<i>İç Denetim Yetkinliği</i>	,491	,262	,339	2,719	,025
<i>Denetim Çalışmalarının Kalitesi</i>	,692	,203	,364	5,535	,001
<i>Örgütsel Bağımsızlık</i>	,730	,260	,380	4,619	,003
<i>Kariyer İlerlemesi</i>	,485	,244	,417	2,703	,000
<i>Üst Yönetim Desteği</i>	,221	,152	,305	1,793	,083
R	R Square		Adjusted R Square		
,618 ^a	,483		,377		

Bağımlı Değişken: İç Denetimin Etkinliği

Tablo 6, denetim çalışmalarının kalitesi ile iç denetimin etkinliği arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir ($t=2,535$, $p = 0,001 < p = 0,05$). Dolayısıyla H_2 hipotezi kabul edilmiştir. İç denetçilerin örgütsel bağımsızlığı ile iç denetimin etkinliği arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir ($t=3,619$, $p = 0,003 < p = 0,05$). Dolayısıyla H_3 hipotezi kabul edilmiştir. İşletmelerde iç denetçilerin kariyer fırsatlarının oluşması ile iç denetimin etkinliği arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. ($t=2,103$, $p = 0,000 < p = 0,05$). Dolayısıyla H_4 hipotezi kabul edilmiştir. İşletmelerde üst yönetim desteğinin olması ile iç denetimin etkinliği arasında pozitif yönlü fakat anlamsız bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. ($t=1,793$, $p = 0,083 > p = 0,05$). Dolayısıyla H_5 hipotezi kabul edilmemiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın temel amacı, Diyarbakır OSB’de faaliyet gösteren işletmelerin yönetim perspektifinden iç denetimin etkinliğini incelemektir. Bu amaçla işletmelerdeki denetim birimlerinin etkinliği, denetim çalışmalarının kalitesi, örgütsel bağımsızlık, kariyer ilerleme fırsatları ve üst yönetimin iç denetim birimine desteği kriterleri dikkate alınarak belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan veri analizi sonucunda şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Araştırmanın katılımcıları iç denetimin etkinliğini etkileyen faktörlerin tamamı konusunda olumsuz bir görüşe sahip oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla Diyarbakır’daki işletmelerin iç denetim birimlerinin yeterli düzeyde etkin ve verimli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. İç denetimin etkinliğinin sağlanmasında denetim komitesinin varlığı, iç denetçilerin uzmanlığı ve deneyimi, yönetim desteği, iç denetim görev ve standartlara uygunluk, kayıtlara sınırsız erişim, denetim önerilerinin uygulanması, yeterli kaynaklar, organizasyonel bağımsızlık, düzenli eğitim ve sorumlu iç denetim personelinin liderlik kalitesi gibi faktörler ön planda tutulmaktadır. Ayrıca iç denetim departmanlarının bağımsızlığı işletme yönetiminin faaliyetlerinin etkinliğinin belirlenmesinde önemli bir kriterdir. Bununla birlikte işletme personellerinin kariyer ilerleme fırsatlarının varlığı işletmelerde yönetim etkinliğinin artmasına yardımcı olacaktır.

Araştırma sonucunda işletmelerdeki iç denetçilerin yetkinliği, denetim çalışmalarının kalitesi, örgütsel bağımsızlık ve kariyer ilerleme fırsatlarının mevcut olması ile işletmelerin denetim birimlerinin etkinliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Fakat istatistiksel olarak işletmelerin üst yönetim desteği ile işletmelerin iç denetim birimlerinin etkinliği arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı ve işletmelerin iç denetim birimlerinin etkinliği üzerinde hiçbir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar araştırmanın anket formunun oluşturulmasında faydalanan Tackie vd., (2016) çalışması ile tutarlı olduğu tespit edilmiştir.

İç denetçiler mesleki etik kurallar çerçevesinde ve uluslararası denetim standartları kapsamında işletmeler denetlediği sürece işletmelerin iç denetim etkinliği ve verimliliği söz konusu olacaktır. Denetim çalışmalarının kalitesi işletmelerin iç denetim etkinliği üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla iç denetim birimlerinin desteklenmesi işletmeler açısından oldukça önemli bir konudur. Ayrıca iç denetim birimindeki personelin kariyer fırsatlarının sağlanması hem personelin işlemeye bağlılığını arttıracak bir motivasyon aracı olarak kullanılması hem de işletmenin iç denetim faaliyetlerinde etkinlik verimliliğin artmasına neden olacaktır. Bu çalışma sonuçlarına göre iç denetçiler kariyer geliştirme fırsatlarına sahiptir. Fakat üst yönetim, iç denetim birimine beklenen teşviki sağlamaması ve genellikle birimlere küçük bütçe ataması anlamında iç denetçileri desteklemediği görülmektedir. Bu durum işletmenin iç denetim etkinliğinin oluşmasında olumsuz bir durum yaratacaktır.

İşletmeler etkin ve verimli bir iç denetim faaliyetlerini gerçekleştirmek istiyorsa öncelikle denetim personelinin desteklenmelidir. Ayrıca yeterli sayıda iç denetim personelinin istihdam etmelidir. Sonuç

olarak şletmeler denetim etkinliğinin sağlanması konusunda denetim birimini personeline maddi ve manevi olarak yeterli düzeyde desteğinin sağlanması önem arz etmektedir.

Çalışma sonuçları dikkate alındığında şletmelerin denetim birimlerine yeterli düzeyde önem vermediği ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç şletmelerin hem yakın gelecekte hem de ilerleyen dönemlerde faaliyetlerde sıkıntı yaşamasına neden olacaktır. Gerçekleşecek olan sıkıntılardan sadece etkin ve verimli bir denetim faaliyetleri çözüm olacaktır. Dolayısıyla etkin ve verimli bir iç denetim performansı isteniliyorsa, öncelikle denetim personeline daha sonra da denetim birimlerine gereken önem ve desteğin sağlanması gerekmektedir. Bu destekler maddi konular olabileceği gibi denetim personelinin kendisini geliştirebileceği, bakış açısını genişletebileceği ve şletmelere katma değer sağlayıcı faaliyetler sağlamasına imkan tanıyıcı olmalıdır. Kısacası personelin ekonomik düzeyine yapılan iyileştirmeler bazen sorunu çözmeye yetersiz kalabilmektedir. Dolayısıyla bu bakış açısından farklı olarak üst yönetimin katma değer sağlayıcı faaliyetlere yönelmeleri önem arz etmektedir.

Araştırmanın etik yönü

Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Bu araştırma Dicle Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı kararı Üniversitemiz Rektörlük Makamının 21.02.2022 tarih ve 236341 sayılı Olur'u ile uygun görölmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

"İç Denetim Etkinliğinin Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abbott, L. J., Daugherty, B., Parker, S., & Peters, G. F. (2016). Internal Audit Quality and Financial Reporting Quality: The Joint Importance of Independence and Competence. *Journal of Accounting Research*, 54(1), 3-40. <https://doi.org/10.1111/1475-679X.12099>
- Akçay, S. (2013). Türkiye'de iç denetim sürecinin kamu kurumlarının faaliyet sonuçları üzerindeki etkinliği: belediyeler üzerine bir uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(1), 57-77.
- Akın Tosun, K. ve Acar, D. (2021). İç denetimin etkinliğini belirleyen faktörlere ilişkin ulusal ve uluslararası literatür incelemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 181-208.

- Akyel, R. (2010). Yönetimde iç kontrol, iç denetim ve dış denetim fonksiyonlarının birbirleri ile ilişkileri ve türk kamu yönetiminde uygulanmalarının değerlendirilmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 1-22.
- Al-Twajjry, A.A.M., Brierley, J.A. and Gwilliam, D.R. (2003). The development of internal audit in Saudi Arabia: an institutional theory perspective, *Critical Perspectives on Accounting*, 14(5), 507-31.
- Alzeban ve Gwilliam (2014). Factors affecting the internal audit effectiveness: A survey of the Saudi public sector. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 23(2014), 74–86
- Armstrong, E. A. and Yidana, D. (2019). Determinants of internal audit effectiveness in selected hospitals within the kumasi metropolis. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 2(7), 165-168.
- Badara, M. A. S. and Saidin, S. Z. (2014). Empirical evidence of antecedents of internal audit effectiveness from nigerian perspective. *Middle-East Journal of Scientific Research*, (19), 460-471.
- Cohen, A. and Sayag, G. (2010). The effectiveness of internal auditing: an empirical examination of its determinants in Israeli organisations. *Australian Accounting Review*, 54(20), 296-307.
- De Smet, D. and Mention, A. (2011). Improving auditor effectiveness in assessing kyc/amlpractices: case study in a luxembourgish context. *Managerial Auditing Journal*, 26(2), 182–203.
- Dellai, H. and Omri, M. A. B. (2016). Factors affecting the internal audit effectiveness in tunisian organizations. *Research Journal of Finance and Accounting*, (7), 208-221.
- Dinh T. H., Pham D. C. and Nguyen T. T. (2021). Factors affecting the internal audit effectiveness of steel enterprises in vietnam. *Journal of Asian Finance Economics and Business*, 8(1), 271–283.
- Doyrangöl, N. C. (2007). İşletme çevresindeki olumsuz gelişmeler karşısında iç denetimin yeri ve önemi. *Mali Çözüm Dergisi*, (60), 33-42.
- Drogalas G., Karagiorgos, T. and Arampatzis K. (2015). Factors associated with Internal Audit Effectiveness: Evidence from Greece. *Journal of Accounting and Taxation*, 7(7), 113-122.
- Drogalas, G. A., Pazarskis, M., Anagnostopoulou, E., and Papachristou, A. (2017). The Effect of internal audit effectiveness, auditor responsibility and training in fraud detection. *Journal of Accounting and Management Information Systems*, 16(4), 11-32.
- Ege, M. S. (2015). Does Internal Audit Function Quality Deter Management Misconduct? The Accounting Review, 90(2), 495–527. <https://doi.org/10.2308/accr-50871>
- Endaya, K. A. and Hanefah, M. M. (2016). Internal auditor characteristics, internal audit effectiveness and moderating effect of senior management. *Journal of Economic and Administrative Science*, (32), 160-176.

- Eulerich, M., Georgi, C. and Schmidt, A. (2020). Continuous auditing and risk based audit planning: an empirical analysis. *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, 17(2), 141–155.
- Gürdal, T. ve Çıplak, V. (2014). *Kamu kesiminde iç denetimin etkinliği*. 29. Türkiye Maliye Sempozyumu. Sakarya Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü. Antalya. 205-241.
- Hailemariam, Sh. (2014). *Determinants of internal audit effectiveness in the public sector, case study in selected ethiopian public sector offices*. Master Thesis in Accounting and Finance (MSC.) Jimma University. College of Business and Economics.
- Hazaea, S. A., Tabash, M. I., Khatib, S. F. A., Zhu, J. and Al-Kuhali, A. A. (2020). The impact of internal audit quality on financial performance of Yemeni commercial banks: An empirical investigation. *Journal of Asian Finance Economics and Business*, (11), 867–875.
- IIA, (2017). Uluslararası İç Denetim Standartları,
- Kapic, J. (2013). Internal supervision, internal control and internal audit. *Business Consultant /Poslovni Konsultant*, 5(31), 62-73.
- Kızılboğa, R. ve Özşahin, F. (2013). Etkin bir iç kontrol sisteminin iç denetim faaliyetine ve iç denetçilere katkısı. *Niçe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 220-236.
- Koç, S. (2022). İşletmelerde iç denetim ve iç kontrol yapısı etkileşimi. *İşletme*, 3(1), 105- 120.
- Korkmaz, U.(2007).” Kamuda iç denetim (1), *Bütçe Dünyası Dergisi*, 2(25), 4-15.
- Mustika, A. C. (2015). Factors affecting the internal audit effectiveness. *Jurnal Akuntansi Dan Auditing*, (12), 89- 109.
- Özbek, Ç. (2012). *İç denetim: kurumsal yönetim, risk yönetimi, iç kontrol*. İstanbul: TİDE Yayınları. 458-459.
- Parlak, N. (2020). İç denetim sisteminin etkinliği ve verimliliğe etkisi: özel sağlık kuruluğu personeli üzerine bir uygulama. *Denetişim*, (20), 96-107.
- Pilcher, R. and Gilchrist, D. and Singh, I. (2011). The relationship between internal and external audit in the public sector – A case study, in Steven Cahan (ed), *2011 AFAANZ Conference*, Jul 5 2011. Darwin: Wiley InterScience.
- Prawitt, D. F., Smith, J. L., & Wood, D. A. (2009). Internal Audit Quality and Earnings Management. *The Accounting Review*, 84(4), 1255–1280. <https://doi.org/10.2308/accr.2009.84.4.1255>
- Sabuncu, B. (2017). İşletmelerde iç denetim ve iç kontrol ilişkisi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 161-174.
- Sevim, ř. ve Eliuz, A. (2007). Denetim komitelerinin iç denetimin etkinliği üzerindeki rolleri ve imkb’de bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (36), 60-70.

- Shamki, D. and Alhajri, T.A. (2017). Factors Influence Shamki Internal Audit Effectiveness. *International Journal of Business and Management*, 12(10), 143-154.
- Shoosmuangpak, P. and Ussahawanitchakit, P. (2009). Audit strategy of cpas in Thailand: How does it affect audit effectiveness and stakeholder acceptance?. *International Journal of Business Strategy*, 9(2), 136-157.
- Tackie, G., Marfo-Yiadom, E. ve Achina, S. O. (2016). Determinants of internal audit effectiveness in decentralized local government administrative systems. *International Journal of Business and Management*, 11(11), 184-195.
- Türedi, H., Zor, Ü. ve Gürbüz, F. (2015). Risk odaklı iç denetim. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (66), 1-20.
- Türetken, O., Jethefer, S., & Ozkan, B. (2020). Internal audit effectiveness: operationalization and influencing factors. *Managerial Auditing Journal*, 35(2), 238-271. <https://doi.org/10.1108/MAJ-08-2018-1980>
- Unegbu, A. O. And Kida, M. I. (2011). Effectiveness of internal audit as instrument of improving public sector management. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences (JETEMS)*, 2(4), 304-309.
- Ussahawanitchakit, A. and Intakhan, A. (2011). Audit professionalism, audit independence and audit effectiveness of cpas in Thailand. *International Journal of Business Research*, 11(2), 1-11.
- Uzun, A. K. (2009). Kamu Yönetiminde İç Kontrol ve İç Denetim Yaklaşımı. *Denetim*, (3), 59-65.
- Yee, C.S., Sujan, A., James, K. and Leung, J.K.-S. (2008). The perception of the Singaporean internal audit customers regarding the role and effectiveness of internal audit. *Asian Journal of Business and Accounting*, 1(2), 147-174.

Extended Abstract

Internal audit provides assurance and consultancy services to senior management in order to determine whether business activities are carried out in line with the determined objectives. In addition, internal audit activities are the units carried out independently and impartially by the activities that provide added value to the enterprises. Enterprises help enterprises achieve their goals with the activities they carry out systematically in order to manage their possible risks, evaluate and improve the effectiveness of their management processes (Korkmaz, 2007: 8). The main purpose of internal audit is not to reveal corruption and abuses arising from errors and frauds, but to add value to the institution, to assist the management in their effective implementation, to provide assurance and sufficient criteria and consultancy in achieving the objectives of the enterprise together with ethical rules (Akçay, 2013: 59; Sabuncu, 2017: 164).

An effective internal audit system should both protect the assets of the enterprise and provide activities that provide added value to the enterprise. For this, internal audit should be carried out by independent, impartial persons and internal audit experts with professional competence and experience. The factors determining the effectiveness of internal audit include both international internal audit and internal audit standards and

practices that must be followed while carrying out internal audit activities. These standards and practices should be followed up-to-date, risk-based internal audit plans should be prepared, a reporting follow-up system should be established, a quality and assurance system should be developed and performance evaluation indicators should be regulated (Uzun, 2009: 64).

The research aims to determine whether these criteria have an impact on internal audit effectiveness by taking into account the professional competence of internal auditors, quality of audit studies, organizational independence, career opportunities for internal auditors and senior management support factors of enterprises operating in the Organized Industrial Zone in Diyarbakır. For this purpose, enterprises operating in Diyarbakır Organized Industrial Zone constitute the universe of the research.

The research was obtained as a result of the survey application to randomly selected and actual operating enterprises in Diyarbakır. The questionnaire was created using the work of Cohen and Sayag (2010) and Tackie et al., (2016). The questionnaire consists of two parts. The first part consists of questions created to determine the demographic characteristics of the personnel responsible for audit services in the enterprises. In order to obtain the data of the research, a face-to-face survey application was carried out on the enterprises. A survey was conducted to 450 randomly selected enterprises. 430 questionnaires were included in the research by evaluating 450 questionnaires that were recycled and 20 questionnaires were excluded from the scope of the research due to reasons such as missing or multiple marking. The return rate of the surveys was determined as 96%. In order to determine the reliability of the questionnaire form, Cronbach's alpha value was determined as (.890). This ratio shows that the questionnaire form has a very high reliability in the field of social sciences. The research consists of two parts. In the first part, frequency analyzes were performed to determine the demographic characteristics of the participants. In the second part of the study, many variable (multiple) linear regression analyzes were performed to test research hypotheses.

It was determined that the participants of the study had a negative opinion about all the factors affecting the effectiveness of internal audit. Therefore, it was concluded that the internal audit units of the enterprises in Diyarbakır were not effective and efficient at a sufficient level. In ensuring the effectiveness of internal audit, factors such as the presence of the audit committee, the expertise and experience of internal auditors, management support, compliance with internal audit duties and standards, unlimited access to records, implementation of audit recommendations, sufficient resources, organizational independence, regular training and leadership quality of responsible internal audit personnel are prioritized. In addition, the independence of internal audit departments is an important criterion in determining the effectiveness of the activities of the enterprise management. However, the presence of career advancement opportunities of business personnel will help increase management efficiency in enterprises.

As a result of the research, it was determined that the competence of the internal auditors in the enterprises, the quality of the audit studies, the availability of organizational independence and career advancement opportunities and the effectiveness of the audit units of the enterprises had a statistically significant and positive effect. However, statistically, it was determined that there was no significant relationship between the top management support of the enterprises and the effectiveness of the internal audit units of the enterprises and that it had no effect on the effectiveness of the internal audit units of the enterprises. These results were found to be consistent with the study of Tackie et al., (2016), which was used in the creation of the questionnaire.

The quality of audit work has a positive impact on the internal audit effectiveness of enterprises. Therefore, supporting internal audit units is a very important issue for enterprises. In addition, providing career opportunities to the personnel in the internal audit unit will both use the personnel as a motivational tool to increase their loyalty to the enterprise and increase the efficiency efficiency of the internal audit activities of the enterprise. According to the results of this study, internal auditors have career development opportunities. However, it is seen that the senior management does not provide the expected incentive to the internal audit unit and generally does not support the internal auditors in the sense of assigning small budgets to the units. This situation will create a negative situation in the formation of the internal audit activity of the enterprise.

If businesses want to carry out an effective and efficient internal audit activities, they should first support the audit personnel. It should also employ a sufficient number of internal audit personnel. As a result, it is important to provide sufficient financial and moral support to the personnel of the audit unit in order to ensure the audit efficiency of the enterprises.

Mersin’de Kale ve Gözetleme Kuleleri’nin Kültür Rotaları Kapsamında Değerlendirilmesi

On Evaluation of the Castle and Watchtowers in Mersin within the Scope of the Cultural Routes

Lale YILMAZ¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 25.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 14.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1108720

Atıf / Citation: Yılmaz, L., (2022). “Mersin’de Kale ve Gözetleme Kuleleri’nin Kültür Rotaları Kapsamında Değerlendirilmesi”, OÜSOBİAD 12 (2), 967-996, Doi: 10.48146/odusobiad.1108720

Öz

Tarihi Kilikya Bölgesi sınırları içinde yer alan Mersin ilinde Hellenistik Dönem’den itibaren, Roma, Bizans devirlerinde kara ve liman yerleşmeleri kurulmuştur. Bu nedenle bölge dini ve sivil mimari yapılar bakımından oldukça zengindir. Bölgenin konumu ve coğrafi özellikleri tarih boyunca ulaşım ve ticaret amacıyla ana ve tâli (ara) yolların gelişmesini sağlamıştır. Bölgenin dağlık bir coğrafi yapıya sahip olması Toroslar’da yer alan dağ geçitlerinin oluşturduğu ulaşım yollarının geliştirilmesini sağlamıştır. Başlıca kale yapıları, Kilikya Kapıları’ndan başlayarak, Gülek Kalesi, Çamlıyayla ilçesi Namrun (Lampron), Sinap, Çandır, Sinap, Gözne, Belenkeşlik, Güdübeş, Hebilli, Evcili (Evciler), Aslanköy, Hisar (Asar), Gediği, Fındıkpınar, Kaleburnu, Başnalar, Kuzucubelen ve Tece’dir. Bu çalışmada Gülek Kalesi’nden güneye sınırlandırılan güzergâh üzerinde inşa edilerek günümüze ulaşmış Ortaçağ kale yapılarının konumları belirlenmeye çalışılmış, dünyada benzer nitelik taşıyan yapılar kültürel miras değeri açısından ele alınmış, kültür rotası ve destinasyon oluşturulması kapsamında değerlendirilmiş ve öneriler sunulmuştur. Mersin ilinin kültürel mirası UNESCO Dünya Miras listelerinde yer alan yapılarla karşılaştırılmış, sonuç olarak Mersin’deki tarihi güzergâhın yeniden canlandırılması, bu yapıların onarım ve restorasyonu, kültür rotası oluşturulması, yapılara işlev kazandırılarak toplumun yararına kullanımına açılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler Kilikya, Mersin, Ortaçağ, kale, kültürel miras.

Abstract

In the province of Mersin, which is located within the borders of the historical Cilicia region, land and port settlements were established starting from the Hellenistic period and, during the Roman and Byzantine periods. For this reason, the region is very rich in terms of religious and civil architectural structures. The location and geographical features of the region have provided the development of main and secondary roads for transportation and trade throughout history. The fact that the region has a mountainous geographical structure has enabled the development of the transportation roads formed by the mountain passes in the Taurus Mountains.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Mersin, e-mail: laleyilmaz979@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3767-6499

These main castles are started from the Cilician Gates (Pylae Ciliciae), Gülek, Çamlıyayla district Namrun (Lampron), Sinap, Çandır, Sinap, Gözne, Belenkeşlik, Güdübeş, Hebilli, Evcili (Evciler), Aslanköy, Hisar (Asar), Gediği, Fındıkpınar, Kaleburnu, Başnalar, Kuzucubelen and Tece. In this study, the locations of the medieval castles on the route from Gülek Castle to the south and the structures with similar characteristics in the world are discussed in terms of cultural heritage value, creation of a cultural route and destination and suggestions are presented. The cultural heritage of Mersin on castles compared to UNESCO World Heritage lists and for the conclusion, reanimate the historical roads, restoration and renovation of this buildings and open to use cultural functions for the public are suggested.

Keywords Cilicia, Mersin, Medieval, castle, cultural heritage.

Giriş

Tarihi Kilikya Bölgesi sınırları içinde yer alan Mersin ilinde çağlar boyunca kara ve liman yerleşmeleri kurulmuş, dini ve sivil mimari yapılar bakımından özellikle Roma ve Bizans devirlerinde görkemli bir niteliğe sahip olmuştur. Kilikya Bölgesi, ana hatlarıyla Erdemli'deki Lamos (Lamos, Limonlu) Irmağı'nın sınır kabul edildiği iki bölüme sahiptir. Strabon, Geographika yapıtında Kilikya Bölgesi sınırlarını şöyle kaydetmiştir:

"Kilikia'ya gelince, onun bir parçası Trakheia ve diğeri Pedias olarak adlandırılır. Trakheia'yı soracak olursanız, kıynsı dardır ve düzlük toprağı yoktur veya ancak tek tük vardır; (...) Kilikia Pedias, Soli ve Tarsos'tan Issos'a, ve keza Tauros'a Kappadokiahlar'ın yerleşmiş olduğu kuzey yanındaki kısımlara kadar uzanır. Bu ülke, çoğunlukla ovalardan meydana gelmiş verimli topraklardır" (Strabon, 2009: 251).

Bölgenin konumu ve coğrafi özellikleri tarih boyunca ulaşım ve ticaret amacıyla ana ve tâli (ara) yolların geliştirilmesini sağlamıştır. Bölgenin dağlık coğrafi yapısı, Toroslar'da yer alan başlıca dağ geçitlerinin oluşturduğu ulaşım yollarının sürekli biçimde kullanımını sağlamıştır. Askeri, ticari ve sivil ulaşımı sağlayan dağ geçitleri, temel olarak Orta Anadolu'nun Akdeniz limanlarına ulaşabilme amacını taşımaktaydı. Güzergâhların askeri amaçla olduğu kadar ticari kervan yolu amacıyla kullanılması sonucu günümüze ulaşmaları söz konusudur. Ana yolun en önemli özelliği kuzeydeki kara ticaret yollarını güneyde Akdeniz ticaret limanlarına ulaştırması olmuştur. Aynı amaçla limanlara getirilen ticari mallar ve ürünler kuzeydeki yerleşmelere nakledilebilmekteydi.

Anadolu'da tarih boyunca kullanılan Kilikya ve çevresi dağ geçitleri, Bahçe, Gülek Boğazı (*Pylae Ciliciae*), Sertavul, Gezbel, Üsküyen, Meryemçil Beli, Karanlık Kapı, Sakaltutan, Bagras Geçidi (*Pylae Syriae*) olarak belirlenmiştir. (Taescher, 2010, I: 137; Buyruk, 2019: 27). Tarihte Tarsus hinterlandının Eski Çağ'dan itibaren uluslararası nitelikte kullanıldığı bilinmektedir. Kilikya Kapıları (*Pylae Ciliciae*) olarak adlandırılan Gülek Geçidi, Tarsus'ta, Toros Dağları üzerindeki Gülek Boğazı'nda İç Anadolu yol güzergâhlarının Akdeniz kıyılarına ulaştıran çağlar boyunca kullanılmış temel bir dağ geçididir. Gülek Geçidi'nin tarih boyunca kullanılmış olması arkeolojik buluntularla kanıtlanmıştır. Niğde, Köşk

Höyük'te Neolitik ve Kalkolitik çağlara ait Çiftlik ve Acıgöl kökenli obsidyenlerin Çukurova'ya Ulukışla ve Gülek Boğazı yoluyla getirildiği belirlenmiştir. Tarsus'ta tarih boyunca kullanılan güzergâh, Bithynia, Kappadokia, Kilikia Kapıları (Gülek Geçidi) ve Tarsus'a ulaşarak doğu rotasına bağlanmaktaydı (Ünal ve Girginer, 2007: 453-454; Alkaç ve Kaplan, 2017: 117-119).

Tarihi kaynaklarda dağ geçitleriyle ilgili ilk bilgilere rastlanmaktadır. Herodotos, Ephessos'tan Kilikya Geçidi aracılığıyla Susa'ya ulaşan Kral Yolu'nu anlatmıştır. Bu bakımdan Kapadokya'nın denize ulaşmasını sağlayan limanlar, Karadeniz'de Samsun, Akdeniz'de Mersin kıyılarında kurulmuştur. Kapadokya'nın güney sınırını ise Kilikya Kapıları meydana getirmiştir (Ramsay, 1960: 26, 348). Ana güzergâh *Via Tauri* üzerinde yer alan Gülek Geçidi'ne ait Roma Devri'ne tarihlendirilen buluntular İmparator Caracalla döneminden Kilikya-Kapadokya sınır yazıtı ve yol güzergâhında bulunan iki adet mil taşıdır. Pozanti'da bulunmuş olan yazıtlar 214-217 yılları arasında Caracalla tarafından ve 3. yüzyılın ortalarında Part seferleri sırasında artmış tekrar edildiğini Severus Alexander dönemine ait mil taşı, geçitte yapılan onarım ve genişletme çalışmalarını kanıtlamıştır (Ünal ve Girginer, 2007: 453).

Xenophontes ve ardıllarına göre Gülek Geçidi'ne Tyana (Kemerhisar, Bor-Niğde) üzerinden ulaşılmaktaydı. Kibystra'dan ve Caesaria'dan buraya ulaşan iki yol daha bulunmaktaydı (Ramsay, 1960: 387). Texier, tarihte Kilikia Kapıları olarak bilinen, Türklerin ise Gülek Boğazı olarak adlandırdığı geçidin, bir ordunun Torosları aşabileceği tek geçit olduğunu yazmıştır. Bu yolun kontrolünü ve dağları ele geçiren devlet, Küçük Asya'nın iç bölgelerine saldırabilecek bir konum edinmekteydi. Büyük İskender döneminden, 19. yüzyılda Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın dönemine kadar askeri harekâtın bu hat üzerinde gerçekleştirildiği vurgulanmıştır (Texier, 2002: 480). Ortaçağ boyunca Arap orduları bölgeye düzenledikleri istilalarda Kilikya Geçidi'ni ve Antitorosları kullanmışlardır. Ordular Kilikya Geçidi'nden bölgeye ulaştıklarında Tyana'dan geçen yol üzerinde veya Heraklia-Kybistra ve Lykaonia'dan geçen güzergâhta askeri mücadeleler gerçekleştirilmekteydi (Ramsay, 1960: 243; Ramsay, 1903: 366, vd).

Anadolu'da Bizans Devri boyunca kullanılan temel güzergâhlar arasında Eskişehir'den çıkan güzergâh, İç Anadolu'da büyük tuzlu çöl ortasından, Amorion'un Tatta Gölü güneyinden Kilikya Geçidi'ne ulaşmaktaydı. Bu yol ıssız ve çorak bir bölgeden geçtiği için süratle hareket eden askeri birlikler tarafından kullanılmaktaydı. Diğer güzergâh ise Tuz Gölü'nün güney sınırı boyunca Akşehir (Philomelion), Konya Ereğlisi (Heraklia) ve Çukurova geçidine ulaşmaktaydı. Akşehir'den başlayan ikinci bir ara yol ise Konya'nın yakınından Akdeniz'e, diğer bir yol ise Silifke yanından sahile ulaşmaktaydı. I. Haçlı Seferi sırasında kullanılan yol ise Konya Ereğli'nin doğusundan, Toros silsilesi üzerinden ve Gülek Geçidi'nden Çukurova'ya uzanmaktaydı. Antakya'ya ulaşan doğrudan yolun kullanılmasının sakıncalı olduğu bilinmekteydi. Gülek Boğazı'nda yer alan geçit, bazı bölümlerde dik ve dar olduğundan küçük bir birlik, ağır hareket eden bir orduya büyük kayıplar verdirebilir bir nitelikte tanımlanmıştır. Çukurova'dan Antakya'ya sefer düzenleyen bir ordu ise Amanos Dağları'nı ve Suriye Kapısı adlı bir geçidi kullanmak durumundaydı (Runciman, 1989: 140-141, 146).

Bölgede askeri güzergâhların yanı sıra Kudüs'e ulaşan bir hac yolu da meydana getirilmiştir. Ankyra, Tavium, Caesareia, Armenia, Kommagene yönünde yolculuk gerçekleştiren fazla yükü bulunmayan yolcular için en uygun güzergâh Hacılar Yolu adıyla anılmaktaydı. Dağlık bölgeden geçen Hacılar Yolu,

tarih boyunca önemli ölçüde kullanışlı bir yol olmuştur. Ancak, Hac yolunun Bizans İmparatorluğu'nun temel kara yolları arasında yer almadığı, Bizans Devri'nde askeri seferlerin daha kullanışlı bir yol üzerinden sürdürüldüğü belirlenmiştir. Söz konusu güzergâh, Nikaia ile Dorylaion'dan geçerek Sangarius (Sakarya) Irmağı'nı Zompos Köprüsü'yle, Halys (Kızılırmak) Irmağı'nı Çeşnir Köprüsü'yle geçen ve buradan ayrılarak Sebasteia ile Armenia'ya ulaşan, diğer yönden ise bir kolu Caesareia ile Kommagene'ye, diğeri ise Kilikya Geçidi'ne ulaşan güzergâhlardır (Ramsay, 1960: 218).

Bölgeye düzenlenen seyahatler ve çalışmalar erken tarihlere dayanmaktadır. 1211 yılında Alman rahip Oldenburglu Willebrand, Kilikya Bölgesi'ne seyahat etmiştir (Youngs, 1965: 113). Langlois'nın 1861 tarihli seyahatnamesi "Voyage dans la Cilicia", bölgenin tarihi coğrafyasını araştıran L. Alishan tarafından 1899 yılında yayımlanmış "Sissouan, ou L'arméno-Cilicie", Ch. Texier tarafından 1862, 1882 yıllarında yayımlanan *Asie Mineure, Küçük Asya: Coğrafyası, Tarih ve Arkeolojisi* (Texier, 2002) adıyla Türkçe'ye çevrilen geniş kapsamlı bilimsel çalışma, yine 19. yüzyılın sonlarına ait W. M. Ramsay'ın Anadolu araştırmalarını içeren Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası adıyla Türkçe'de yayımlanan (Ramsay, 1960) ayrıca, Anadolu ve Mezopotamya'da birçok seyahat ve araştırma gerçekleştiren G. L. Bell tarafından yayımlanan "Notes on A Journey Through Cilicia and Lycaonia" (Bell, 1906) başlıklı makale, Kilikya Bölgesi'ni kapsayan öncü çalışmalar arasında sayılabilir.

Mersin'de tarihi kale yapılarıyla ilgili 1936 yılında Gottwald, Paperon (Çandır) Kalesi ile ilgili ilk araştırmaları yayımlamıştır. Kilikya Bölgesi'nin Ortaçağ'ı ve yapılarına dair 1978 yılında Boase, vd. çalışmalarını yayımlamışlardır. Edwards, "The Fortifications of Armenian Cilicia" adlı 1987'de yayımlanan kitabında Kilikya bölgesi kalelerini plan ve mimari özellikleri bakımından araştırarak sınıflandırmıştır. Hild ve Hellenkemper ise 1990 yılında bölgeyle ilgili "Kilikien und Isaurien" başlığında kapsamlı bir çalışma gerçekleştirmiştir. Molin tarafından hazırlanan 2001 tarihli "Unknown Crusader Castles" adlı çalışmada Haçlılar tarafından inşa edilen veya yönetilen kale yapıları konu alınmıştır. Bölgede gerçekleştirilen çalışmalar seçkisi değerlendirildiğinde Mersin sınırları içinde bazı yapıların Hellenistik temelli olmakla birlikte ağırlıklı olarak Roma, Bizans, Haçlı dönemlerine ait olmak üzere yaklaşık 110 adet kale, tahkimatlı yapı ve gözetleme / haberleşme kulesi bulunduğu kabul edilebilir.

Bu çalışmada Gülek Kalesi'nden güneye sınırlandırılan güzergâh üzerinde inşa edilerek günümüze ulaşan Ortaçağ kale ve gözetleme kuleleri, tarihi ve mimari nitelikleriyle tanıtılmıştır. Mersin'de yer alan bu yapılar UNESCO Dünya Miras Listesi kriterleri göz önünde bulundurularak dünyada benzer nitelik taşıyan ve listede yer alan kale yapılarıyla değerlendirilmiş, bölgede kültürel miras niteliğiyle kültür yolu oluşturulabilmesi açısından öneriler sunulmuştur.

Ortaçağ'da Bölgenin Tarihsel Yapısı

Kilikya Bölgesi, binlerce yıl ticari etkinlikler ve kültürel etkileşim bakımından Anadolu ile Mezopotamya-Suriye arasında bir köprü işlevi taşımıştır (Buyruk, 2018, s. 15). Bölgenin tarihsel hareketliliği destekleyen stratejik konumu nedeniyle yüzyıllar boyunca egemenlik mücadeleleri gerçekleşmiştir. 650 yılından itibaren Anadolu'ya düzenlenen Arap İstilaları, Toros dağ geçitleri

kullanılmıştır. Bu dönemde Antakya ile Misis arasında yer alan topraklarda egemenliklerini sürdüremeyen Bizans Devleti ile Araplar arasında Toros Dağları sınır oluşturmuştur. Bizans ile Arap egemenliği arasında batı sınırını ise Lamas (Lamos) Kalesi'nin de inşa edilmiş olduğu Lamas (Lamos, Limonluk) Çayı oluşturmaktaydı. İmparator Phokas döneminde 959 yılında Bizans, sınırlarını tekrar Toroslar'dan Suriye'ye genişletmiştir (Buyruk, 2013a: 47; Buyruk, 2013b: 157).

1071 Malazgirt Zaferi'nin öncesinde Anadolu'nun durumu Ortaçağ için açıklayıcı nitelik taşımaktadır. Konstantinos Monomachos (1042-1055) Kapadokya ve Kilikya bölgelerinde Ermeni iskân politikasını gerçekleştirmiştir. Bu nedenle 1042 yılında Aplarip (Ablgharip) Tarsus ve Mamistra'da vali konumuna gelmiştir (Boase, 1978: 2). 964 yılına kadar Kilikya'da egemenlik kuran Araplar, bölgede ele geçirdikleri kalelerde onarımlar ve eklemeler gerçekleştirmişlerdir. Örneğin, Harun Reşid, Tarsus Kalesi'nin surlarını onartmıştır. Mütevekkil döneminde ise Sis ve Anavarza kaleleri onarım görmüştür. Araplar, Suriye'de ise önemli kaleler inşa etmişlerdir. 964 yılında Bizans yönetimi Arapların Kilikya'daki egemenliğine son verdikten sonra yeni kaleler de inşa etmişlerdir. Bizans, yeniden fethettikleri Gökvelioğlu, Savranda, Anavarza, Feke, Lampron, gibi kale yapılarında onarımlar gerçekleştirmişlerdir. Ermeniler, Kilikya Bölgesi'nde yerleşmelerinin ardından Haçlı Seferleri döneminde onlarla iş birliği yapmışlar, birçok kaleyi Haçlılara devretmişlerdir. Haçlıların yeni kale yapıları inşa ettikleri kabul edilmektedir (Çambel, vd., 2007'den akt. Buyruk, 2019: 27; Buyruk, 2019: 27).

İmparator Ioannes Tzimiskes, 975 yılında Kuzey Suriye ve Asi Vadisi'ne ulaştığında bazıları garnizon işlevi taşıyan büyük bir Ermeni askeri birliğinin bulunduğu kaydedilmiştir (Boase, 1978: 2). Runciman'a göre Toroslar'da yerleşmiş olan Ermeniler, kolayca nüfuz edilemeyen herhangi bir bölgede olabileceğinden daha az tehlikeye maruz kalmıştır (Runciman, 1989: 151). Aynı dönemde Haçlı orduları bölgede fetihler gerçekleştirmeye başlamışlardır. 1098 ile 1109 yılları arasında Franklar, Doğu Akdeniz'de Edessa, Kudüs Krallığı, Antakya Prensiği ve Trablus olmak üzere dört yerleşimde egemenlik kurmuştur. Franklar, Birinci Haçlı Seferi sırasında Kilikya Bölgesi'ni kısmen fethetmişler, ancak bölgedeki egemenlikleri güvenli sayılmamıştır. Bölgede Bizans ordularının yeniden fetih için istilaları sürerken yerel Ermeni prensleri Haçlı yönetimine başkaldırmış, 1130'ların sonlarına doğru ise Latinlere karşı üstünlük sağlanmıştır (Phillipps, 1999: 111- 113). Tarihçi Abû'l Farac'ın (Bar Habreus) kayıtlarına göre 1131 yılında Danişmendoğlu Beyliği'nden Emir Gazi, Kilikya'yı istila ederek kaleleri ele geçirmiştir. Bu durum üzerine Ermeni Baronu I. Leon, onun ülkesine akıncılar göndermemeyi ve her yıl vergi ödemeyi kabul etmiştir. Ancak I. Leon, bu antlaşmaya uymamıştır. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun Ermeni yönetimiyle siyasal ilişkilerini güçlendirmek istemesi söz konusudur. İmparatorun kız kardeşi, Kilikya'da bulunan Leon'a giderek kızının onunla evlenmesini, ayrıca Masista (Mopsuestia) ve Adana'nın mehir olarak sunulmasını sağlamıştır. Ancak aralarında çıkan ihtilafın sonucunda Isacius, oğluyla Konya Sultanı Mesud'un yanına kaçmıştır (Abû'l Farac, 1950: 363). Bu durum, bölgenin farklı kültürler arasında siyasal egemenlik mücadeleleri için kısa bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Ermeni topluluğu tarafından 11. yüzyılın ortalarından itibaren Bizanslılara tâbi (bağlı) olarak bölgede yönetimin güçlendiği anlaşılmaktadır. Kilikya Bölgesi, 12. yüzyılda genellikle yerel egemenliği

sağlamaya çalışan Ermeni hanedanlar, Bizans İmparatorluğu'ndan destek bekleyen Hetumlar ile daha fazla bağımsızlık isteyen Rupenler tarafından yönetilmekteydi. Krallığın 1198/1199 yıllarında Rupen hanedanının lideri II. Leon'un Hetum direnişini aşması ve kendisini Ermenilerin ilk kralı olarak ilan etmesiyle gerçekleşmiş olduğu kabul edilmektedir. Bu dönemde Leon'un yeni krallığı ile Avrupa ve Asya ile kurulan uluslararası ticaret etkinliğiyle zenginleşen feodal bir Batı devlet sistemiyle benzerlik kurulmuştur. Ermeni kilisesi, Tarsus'ta Lampron gibi merkezlerde kültürel bakımdan gelişmiş, birçok kale ve mülkü kırsal kesimde bulunan yerel soylular, Kilikya Ovası'nın tarımsal olanaklarıyla zenginleşmiştir. Yönetim, 1375 yılına kadar sürmesine karşın çok kültürlü ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Bizans İmparatorluğu sınırları içindeki bu eyalet, 1097 yılında Kilikya'nın güney ve doğusunu ele geçiren Franklar tarafından kolonize edilmiştir. 1190'lerden itibaren Bizans Devleti tarafından Venedik, Ceneviz ve Haçlılara imtiyazlar tanınmıştır. Kral I. Hetum'un 1240'lı yıllarda Moğollar ile uzlaşmasına karşın en önemli tehdit ve bunun yanı sıra, 1375 yılında Ermeni Krallığı'nın kesin bir biçimde sona ermesine neden olarak Memlûklar'ın fetihleri kabul edilmiştir. Memlûklar, 1275 yılında Adana ve Tarsus'tan akınlar düzenleyerek Korykos'a kadar olan bölgeyi ele geçirmişlerdir. Ermeniler, bu saldırılarda geri çekilip yeniden bölgelerine geri dönerek Memlûklara vergi veya haraç ödeme yoluyla yönetimlerini sürdürmeye çalışmışlardır. 1360'da Korykos'un sınırını belirlediği alan, Karamanoğulları Beyliği yönetimine geçmiştir. Bu dönemde Memlûklar tarafından Misis ve Tarsus gibi önemli yerleşim birimleri alınmıştır (Molin, 2001: 137-138; Pringle, 1999, s. 168; Buyruk, 2013b: 157).

Tarihi Kilikya Bölgesi'nin ovalık ve dağlık bölümlerini içeren Mersin ilinde bu yapıların konumlandıkları alanı ve çevresini içeren güzergâhın korunmasını sağladıkları ve aynı zamanda birbiriyle iletişim halinde birkaç yönü kapsayacak biçimde kale hatları oluşturdukları bilinmektedir. Örneğin, Sinap, Gözne ve Belenkeşlik kaleleri birbirine yakın inşa edilmiş, güzergâh bağlantısı kurulabilecek kale ve karakol niteliği taşıyan savunma yapılarıdır. Benzer biçimde Kilikya Kapıları (Cilicia Pylai) olarak adlandırılan dağ geçidinde kurulmuş Gülek Kalesi ile Lampron (Namrun) Kalesi ve Paperon (Çandır) Kalesi gibi yapılar savunma, gözlem ve iletişim amacıyla çevreye hâkim yükseltilerde kurulmuştur (**Görsel 1**).

Görsel 1. Tarsus'tan Akdeniz yönüne kale yapılarının dağılımı (googlemaps'ten düzenleme, 2022).

Kale yapılarının bir bölümü konumlarına göre birbirleriyle ateş veya dumanla iletişim sağlayacak biçimde inşa edilmiştir. Bu nedenle kale yapılarının birbirinden bağımsız yapılar olarak değerlendirilmemelidir. Kale yapılarının Roma ve Bizans dönemlerinde yeniden inşa edildiği veya onarılarak kullanımlarını sürdürüldüğü bilinmektedir. Bölge, Ortaçağ boyunca Bizans Devri'nde Ermeni Vasal Krallığı veya Baronluğu'na olarak adlandırılan yönetime bağlanmıştır. Tarihte iki önemli hanedan Rupenler (1198, II. Levon) ve Hetumlar'dır (I. Hetum, 1226-1269) ve 1375 yılına kadar bölgede Hetum hanedanlığının Gülek Kalesi'nden güneye ulaşan alanda egemen olduğu kaydedilmiştir. Ermeni Baronluğu'nun kullanımında olduğu belirtilen kale yapı topluluklarının yerel yöneticiye ait olabileceği varsayılan konutlar ile güvenlik sağlayan karakollar olarak inşa edildikleri düşünülmektedir. Bölgede benzer yapıların Haçlılar tarafından da kullanıldığı, Ermeni Baronluğu'nun bazı kaleleri Haçlıların kullanımına bıraktığı veya Haçlılar tarafından yeni küçük ölçekli kaleler inşa edildiği düşünülmektedir. Edwards, Kilikya'da yetmiş beş tahkimatlı yapı arasında kırk dört adedinin Ermeni mimarisinin nitelikleri taşıdığı öne sürülmüştür. Bu kaleler arasında Anavarza, Çandır, Geben, Gülek, Lampron, Savranda, Sis ve Vagha kaleleri sayılmaktadır. Tamrut ve Mancımık ile sekiz kale, Ermeni askeri mimarisinin yirmi özelliğini taşımaktadır. Otuz dört kale, Edwards tarafından belirlenen ortak mimari özelliklerin büyük bölümünü içermektedir. Yapıların olasılıkla Ermenilerin bölgede yönetim kurdukları dönemde inşa edildiği düşünülmektedir. Bu döneme ait askeri yapılar, Akkale, Anacık, Anahşa, Andıl, Aslanköy, Azgit, Babaoğlan, Belenkeşlik, Bodrum, Bostan, Bucak, Çem, Fındıklı, Fındıkpınar, Gedığı, Gökvelioğlu, Gökne, Hisar, Hotalan, Iş, Kızkale (Dorak yakınında), Kuzucubelen, Maran, Meydan,

Rifatiye I, Saimbeyli, Sarıçiçek, Sinap (Çandır yakınları), Sinap (Lampron yakınları), Tece, Tumlu, Yeniköy, Yılan Kale'dir (Edwards, 1987: 12). Toroslar'daki kale yapıları arasındaki bağlantı, akarsu vadilerini takip eden kuzeyden güneye doğru güneydeki limanlara ulaşan bir hattın varlığına işaret etmektedir. Ortaçağ'da dağlık ve ovalık alanlardaki kale yapıları iletişim içinde, birbirlerini destekleyecek konuma sahiptir. Ayrıca liman ve kalelerden sağlanan gelirler ile garnizon kalelerinin bakımı ve yeni kalelerin inşası da gerçekleştirilmiştir (Buyruk, 2019: 29). Bölgede Ortaçağ'ın sosyo-ekonomik ve toplumsal koşulları nedeniyle inşa edilen çok sayıda kale, savaş, egemenlik mücadeleleri, deprem gibi etkenlerle mimari bakımdan değişikliğe uğradığı gözlemlenmiştir. Kale yapılarının Roma, Bizans, Arap, Ermeni, Memlûk etkileri bir arada görülebilmektedir. Askeri garnizon kaleleri bu bakımdan bölgede döneme ait askeri mimari süreci ve yaşam biçimiyle de ilgili bilgi sağlamaktadır (Buyruk, 2013a, s. 47; Buyruk, 2019: 29).

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde Kilikya Bölgesi'nde Mersin ili sınırları içinde kale, ileri karakol ve gözetleme kuleleri işlevi taşıyan yapıların mimari özellikleri nedeniyle Bizans, Ermeni ve Haçlı yönetimleri tarafından inşa edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Yapıların geniş alan kaplayan çok birimli kale kompleksleri veya küçük gözetleme kulesi biçiminde inşa edilmeleri nedeniyle mimari bakımdan çeşitlilik göstermektedir. Yapıların günümüze ulaşmış durumları göz önünde bulundurularak ile ilgili literatürde yer alan veriler derlenmiştir.

Gülek Boğazı

Kilikya Kapıları (*Pylae Ciliciae*) Tarsus'da, Toros dağlarının Gülek Boğazı'nda üzerinde İç Anadolu yol güzergâhlarını Akdeniz kıyılarına ulaştıran çağlar boyunca kullanılmış temel bir dağ geçididir. Kapadokya ve Kilikya bölgeleri arasında temel gümrük merkezi, Kuklak (Gülek) olmuştur. Günümüzdeki adıyla Gülek Boğazı veya Geçidi, denizden 1050 m yükseklikte yer almaktadır. Anadolu'da tarih boyunca kullanılan Toros ve Amanos geçitleri; Gülek Boğazı (*Pylae Ciliciae*), Karanlık Kapı, Sakaltutan, Bagras Geçidi (*Pylae Syriae*) olarak belirlenmiştir (Taescher, 2010: 137).

Gülek Geçidi'nin tarih boyunca kullanılmış temel dağ geçidi niteliği arkeolojik buluntularla kanıtlanmıştır. Niğde Köşk Höyük'te bulunmuş Neolitik ve Kalkolitik çağlara ait Çiftlik ve Acıgöl kökenli obsidyenlerin Çukurova'ya Ulukışla ve Gülek Boğazı yoluyla getirildiği kanıtlanmıştır (Ünal ve Girginer, 2007: 453-454). Roma Devri'nde İS 217 yılında Caracalla döneminde yol genişletmesi nedeniyle kayaya işlenen yazıt, önemli bir yapıma (*montibus caesis viam latiore fecit*) ve Podandos'tan (Pozanti) bir kilometre taşıyla ilgilidir: *Viam Tauri vetustate conplanatis montibus et caesis rupibus ac dilatatis itineribus cum pontibus Instituit restituit*. Roma egemenliğinde önem taşıyan bir sınır kabul edilen Gülek Boğazı Vadisi'ndeki Kilikya Kapıları'nın altında, bu yol üzerinde iki yapı kitabesi daha tespit edilmiştir (Hild ve Hellenkemper, 1990: 387).

Eskiçağ'da ve Erken Bizans Dönemi'nde yol kuzeyde Amorium (Hisarköy / Afyon) Tyana (Kemerhisar) üzerinden Kilikya Kapısı'na ulaşmaktaydı. Tarsus Eskiçağ'dan Ortaçağ'ın sonlarına kadar Toros dağ geçidi aşılmaktaydı. Tarsus kıyıları siltasyon nedeniyle dolmuş, Tarsus kenti önemini yitirmeye

başlamıştır. Ramazanoğulları ve 1516 yılından itibaren Osmanlı Devri'nde Adana, Gülek Boğazı'nın çıkış noktası durumuna gelmiştir. Toroslar dağ yolu, çıkış noktasının değişiminden etkilenmemiştir. Osmanlı Devri'nde aynı yolun Gülek Boğazı'na ulaşmak için Çakıt Irmağı'nda o döneme kadar izlediği ovoidan ayrılarak Pozanti'da yeniden aynı ovaya dönüş yapması söz konusudur (Taescher, 2010: 139).

Gülek Kalesi

37°16'08'' Kuzey; 34°47'27'' Doğu

Gülek Kalesi, Kilikya Kapıları adıyla anılan Toros dağ geçidinde inşa edilmiştir. Gülek köyü yakınlarında, Gülek Geçidi'nin 2 km güneybatısında, denizden 1600 metre yükseklikte çevreye hâkim bir tepe üzerinde inşa edilen Gülek Kalesi'nin kuzey ve kuzey doğusunda yer alan doğal uçurum, yapıyı korunaklı kılmaktadır. Yapı, tarihi kaynaklarda Kuklak, Guglag, Gogulat, Cogolaquum, Kawlak adlarıyla kaydedilmiştir. Yapının bulunduğu alanda Bizans, Arap, Ermeni ve Memlûk egemenlikleri görülmüştür (Edwards, 1987: 139).

Gülek Köyü'nün yarım kilometre kuzeydoğusundaki zirvesinde, Kilikya dağ geçidini koruyan Gülek Kalesi'ni taşıyan kaya kütlesi yer almaktadır. Kayalık tepenin yamaçları sedir ağaçlarıyla kaplıdır. Tepe, üste doğru katmanlar halinde yükselen, ancak tabanda karışık kireçtaşı kayalardan oluşmuştur. Alishan burada, özellikle *Echinites* deniz kabuklusuna ait tek veya çift kabuklu taşlaşmış fosiller ve çeşitli mercan türleriyle karşılaştığını yazmıştır. Batıdaki kayanın duvarında kayaya oyulmuş eski bir sunağın kabartma kalıntılarının ve iki yazıta ait izler görülebildiğini, ancak yazıların tamamen okunaksız durumda bulunduğunu belirtmiştir (Alishan, 1899: 131-133).

Çağlar boyunca kullanıldığı anlaşılan geçit, Bertrand de la Broquière tarafından 1432-1433 yıllarında gerçekleştirdiği seyahatinde Cublech adıyla kaydettiği Gülek Kalesi'ni "o ana kadar gördüğü en yüksek kale" sözleriyle tanımlanmıştır (de la Broquière, 2000: 179). Evliya Çelebi ise "göklere yükselmiş" ifadesiyle tanımladığı Gülek Kalesi'nin Ramazanoğlu Yaylası'nda Kusun kazasında yer aldığını kaydetmiştir (Evliya Çelebi, 2010: 353).

Görsel 2. Gülek Kalesi (L. YILMAZ)

Kalenin tarihsel önemi, Gülek Boğaz veya Kilikya Kapıları (*Cilicia Pylai*) olarak adlandırılan geçitten başlayan Tarsus ana yolunun (*Via Tauri*) güvenliğini sağlayan bir askeri yapı topluluğu olmasıdır. Doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş geniş bir alanı kaplayan kaleye güney yönünden ulaşılmaktadır. Alanın kuzey ve kuzeybatısında kayalıklar, doğal biçimde güvenliği sağlamaktadır. Alanın güneyinde ise sur duvarları ve burçlar yer almaktadır. Kalede anıtsal giriş kapısı, surlar, sarnıçlar ve dörtgen planlı küçük ebatlı mekân kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir (**Görsel 2**).

1. Güzergâh: Gülek'in batısında günümüzde Çamlıyayla ilçesinde Lampron (Namrun) ve Sinap kalelerini kapsamaktadır.

Lampron (Namrun) Kalesi

37°09'57'' Kuzey; 34°36'11'' Doğu

Günümüzde Çamlıyayla ilçesine bağlı Namrun, Lambron, Lampron, Embruns adlarıyla kaydedilen kale, Torosların (Bolkar Dağı) eteklerinde, Tarsus'tan Heraklia'ya (Ereğli) ulaşan tarihi yol üzerinde stratejik bir konumda inşa edilmiştir. Günümüzde Namrun'dan güneye giden iki güzergâhtan biri, batıya doğru kıvrılarak Çandır (Paperon) Kalesi'ne ulaşmaktadır. Diğeri ise Tarsus'tan Pozanti'ya ve Kapadokya'ya giden ana güzergâha bağlanmaktadır. Lampron Kalesi, Çandır Kalesi ile birlikte Kilikya Kapıları'nın (*Cilicia Pylai*) güvenliğinin sağlanmasında önem taşımaktaydı (Kerem, 2009: 96; Hild ve Hellenkemper, 1990: 328). Yapı, 1072 yılında Hetum hanedanından Oşin tarafından işgal edilmiş, ailenin ikametgâhı haline gelmiş ve Kilikya Kapıları'na ulaşan yol üzerindeki alanda egemenlik

kurulmuştur. Mleh tarafından 1171-1172'de ve 1182'de III. Rupen tarafından kuşatılmış ancak fethedilememiştir. II. Leon döneminde 1186'da başpiskoposluğun bulunduğu bir merkez konumuna gelmiştir. Gülek Boğazı'nın batısında kalan dağlara ve Lampron Kalesi'ne 1072 yılında Ermeni Hanedanlığı'ndan Hetum'un oğlu Oşin egemen olmuştur. Oşin'in esas karargâhı Lampron Kalesi'nde bulunmaktaydı. İmparatorun "Kilikia Stratoperdarkhos"u ünvanı alan Oşin'in Lampron Kalesi'ni de imparatorun imtiyazıyla yönettiği düşünülmektedir. Gülek Boğazı'nın doğusunun ise Sis kentinin kuzey batısında Partzerpert Kalesi'ndeki Rupen'in oğlu Konstantin'in elinde bulunduğu kaydedilmiştir. II. Oşin'in oğlu olan düşünür, biyografi yazarı, elçi ve din adamı Aziz Narses burada yaşamıştır. Lampron, Ermeni minyatürlü elyazma sanatında önemli bir yere sahiptir (Boase, 1978: 170; Runciman, 1989: 151; Ersan, 1998, s. 83; Robinson ve Hughes, 1969: 188).

1230'ların başında Lampron'un baronu Konstantin, Konya sultanı Keykubad ile işbirliği yapmıştır. Tarsus'ta Çandır'ın (Paperon) baronu kale muhafızı Smbat onları Kilikya'dan sürene kadar bölgede egemenlik kurmuşlardır. Konstantin, 1250'de vatana ihanet nedeniyle idam edilmiştir. Tarihi kaynaklarda Lampron Kalesi'nden Konstantin'in ölümünden sonra nadiren söz edildiği kaydedilmiştir. Kale, 1309-1310 yıllarında Kıbrıs kralı II. Henry'nin hapisanesi olarak işlev görmüştür. 12. yüzyılın ikinci yarısında yakınındaki Skevra Manastırı, Lampronlu Aziz Narses'in konutu olarak kaydedilmiş olup Ortaçağ'ın en geniş kütüphanesine sahip olmasıyla ün kazanmıştır. Ayrıca burada yaşayan ve çalışan ressam Toros Roslin ile diğer önemli minyatür sanatçılarının Lampron sarayından düzenli gelirleri bulunduğu kaydedilmesi, yapının ve çevresinin sanat üretim merkezi olarak değerlendirildiğini kanıtlamaktadır. Alishan, Lampron Kalesi yakınlarında Peder Sibilian tarafından da ziyaret edilmiş olan alt bölümü sığınak olarak düzenlenmiş kare planlı bir kule biçiminde yazdığı Sinap Kalesi'ni ve bu kalenin yakınlarında dağın kuzey doğusunda Hovani-acarag (Ioannes köyü) adlı bir yerleşim yerini kaydetmiştir. Burada Aziz Ioannes adını taşıyan ve "Sessizlik Yeri" olarak da anılan bir inziva manastırının bulunabileceğini öne sürmüştür. Ünlü minyatürcü ve yazar Etienne Kouyner'in 1290 yılında bir İncil kopyaladığı çalışmasıyla ilgili olarak dağın kuzey tarafında yer alan Skevra Manastırı'nı kaydetmesi yapının bu konumuna diğer bir kanıt olarak gösterilmektedir. Manastır kale baronlarının mezar alanı ve inşa edildiği yerleşmenin ana ibadet ve manastır yapısını oluşturmaktadır. Skevra Manastırı'nın kurucuları bilinmemektedir, ancak yapıyı kalıcı duruma dönüştüren I. Oşin olmuştur. Alishan, manastırın ilk inşasının Bizanslılara ait olduğunu öne sürmüş, bu alanda iki manastır yapısı bulunduğunu, birinci yapının manastır, diğerinin inziva yeri işlevi taşıdığını yazmıştır. Yapı, 14. yüzyılın sonlarında ise Memlûklara ait bir garnizon olarak kullanılmıştır (Alishan, 1899: 103-107).

Yapı, Bolkar Dağları'na uzanan 34x150 m ölçüsünde kireçtaşından oluşmuş sarp ve çevreye hâkim bir tepe üzerinde kurulmuştur. Kilikya Bölgesi'nin en güçlü Bizans ve Ermeni kaleleri arasında sayılmaktadır (Ünal ve Girginer, 2007: 488). Konum bakımından Lampron Kalesi, Sinap Kalesi'nin görüş alanındadır. Lampron'dan Sinap yoluyla kuzeyde Gülek ile Bolkar Dağı ve Ulukışla'ya ulaşan yolların bulunduğu bir geçit mevcuttur. Lampron'dan güneye ulaşan iki güzergâh bulunmaktadır. Bu güzergâhın birincisi batıya doğru Çandır Kalesi'ne diğeri ise Tarsus-Pozanti-Kapadokya ana güzergâhıyla birleşmektedir (Buyruk, 2018: 87-88). Kale, kuzey-güney doğrultuda geniş bir alanda

kurulmuştur. Kuzey uç yönündeki yapılar dışında diğer bölümler ile surların bir bölümü günümüze ulaşamamıştır. Yapının doğusu doğal uçurumla korunmaktadır. Tepenin güney doğusunda surlarına önünde yapı kalıntıları bulunmaktadır. Kalenin doğusunda sur kalıntısı bulunmamaktadır. Alanın kuzey batı ucunda ise dış surların altında bir hendek meydana getirilmiştir. Alanın batısı güneye kadar üç kademeli surlara sahiptir. Kaleye ulaşan ana yol batı eteklerinde surlara ulaşmadan son bulmaktadır. Kalede Ortaçağ'a ait üç bölümlü bir hamam yapısı tespit edilmiştir. Dış kalenin kuzeyinde yer alan sur sistemi ise dörtgen planlı, en az iki katlı olduğu düşünülen kule ile iki yanında devam eden surlardan oluşmaktadır. Kuleden güneye uzanan surların temelleri günümüze ulaşmış olup, mazgal pencerelerden herhangi bir iz kalmamıştır. Kuzey yönünde devam eden iki metreyi aşan surlara ait mazgal pencere kalıntıları bulunmaktadır. Yapıda toplam beş ana kapı ve çeşitli büyüklükte mekanlar tespit edilmiştir (Buyruk, 2018: 88-95). Görkemli mimarisiyle dikkat çeken kale, günümüzde restore edilmiş ve ziyaret edilebilir durumdadır (**Görsel 3**).

Görsel 3. Lampron Kalesi (L. YILMAZ)

Sinap Kalesi

37°10'54'' Kuzey; 34°36'44'' Doğu

Sinap Kalesi, Çamlıyayla'da Namrun (Lampron) kalesine 6 km uzaklıkta kurulmuştur. Bu küçük ve tahkim edilmiş yapının bir ana kaleyi koruyan bir karakol işlevi taşıdığı öne sürülebilir. Kale, tarihi kaynaklarda Awşini, Amroc' ve Oşinkale adlarıyla kaydedilmiştir. Yapı, küçük kare planlı ve köşe kuleli olup, bölgedeki Anacık ve Çandır, Gözne, Belenkeşlik yakınlarındaki Sinap kaleleriyle mimari özellikler bakımından benzerlik göstermektedir. Lampron'a yakınlığı ve yapının kuzeyden iki stratejik yolun kesişim noktasındaki konumu nedeniyle tahkimatlı yapının Hetum'a ait kalenin önceden uyarı sistemine ait gözetleme işlevi taşıdığı öne sürülmüştür (Edwards, 1987: 231; **Görsel 4**).

Görsel 4. Sinap Kalesi (L. YILMAZ)

2. *Güzergâh:* Çamlıyayla'da Lampron'dan doğuya ulaşan güzergâh üzerinde savunma ve gözetleme yapıları ise Çandır Kalesi ile başlamakta ve güney yönünde devam eden bir kale hattı oluşturmaktadır.

Çandır (Paperon) Kalesi

37°01'09'' Kuzey; 34°36'52'' Doğu

Kale, İç Anadolu'yu Akdeniz'e bağlayan ara yol üzerinde inşa edilmiş olduğundan stratejik önem taşımaktadır. Ereğli'den başlayan güzergâh, Evciler Kalesi'nden sonra Çandır, Sinap, Gözne ve Belenkeslik kaleleri üzerinden Mersin'e, Çukurova ve güneydeki yerleşmelere uzanmaktadır (Edwards, 1987, s. 102). Günümüzde Çandır olarak adlandırılan mahalle, Mersin'in Toroslar ilçesinde Ayvagediği yaylasının 7 km doğusunda yer almaktadır. Ticaret ve ulaşım bakımından önemli güzergâhların birleştiği bir noktada yer alan Çandır Kalesi, Mersin'in 40 km kuzeyinde Gözne'nin (Mlic) 5,5 km kuzeyinde, 1450 m yükseklikte, alana hâkim bir konuma sahiptir. Kale, batıdaki Gülek Boğazı - Gülek Kalesi - Tarsus limanının aksine, ara yollar üzerinde kontrolü bulunan üç farklı yolun kesiştiği bir bölge üzerinde kurulmuştur.

Kale, tarih boyunca Baberon, Barbaron, Paperawn, Paperon ve Çandır adlarıyla kaydedilmiştir. Edwards, kalenin inşa edildiği iki ana yolu şöyle tanımlamıştır: "Kuzeybatı yolu, günümüzdeki Ereğli'den (Konya) çıkarak Evciler'den geçen dar geçitlerden güneydoğuya kıvrılarak gider ve Lampron'dan gelen ikinci bir yol ile tek bir güney rotası oluşturmak için birleşir. Çandır'ın güneyinde

denize doğru uzanan yol, bu güzergâhta yer alan üç kale tarafından korunmuştur: Sinap, Gözne, Belenkeşlik" (Edwards, 1987: 102; Hild ve Hellenkemper, 1990: 373). Söz konusu yapılar, Çandır Kalesi'yle bağlantılı güzergâhın korunması ve savunulması için kurulmuş bir yönetim alanının varlığına işaret etmektedir. Günümüzde Toroslar ilçesine bağlı olan Çandır Kalesi, kuzeyde yer alan Lampron Kalesi'nin görüş alanında yer almaktadır.

Görsel 5. Çandır Kalesi (L. YILMAZ)

Çandır yerleşimi, Hellenistik Dönem'e ait Papirion'dan (Παπίριον) uzak bir mesafede yer almaktadır. Ancak kalenin konumu Kapadokya, Isauria ve Kilikya'nın kesiştiği noktadadır. Kalenin yüksek bir tepe üzerinde kurulmuş olması bu üç bölgeye de egemen oluşunun bir göstergesidir. Tarihi adıyla Paperon'un Ermeniler tarafından ilk işgali konusunda, Lampronlu Narses'in Skevra Manastırı'ndan Samuel hakkında 1190 civarında yazdığı tarihsel metinde şu bilgiler yer almaktadır:

"İmparator I. Aleksios, Ermeni Prensi Apllarip'i Vaspurakan'daki mevkiinden, Tarsus ve Misis'in yönetimini üstlenmek üzere Kilikya eyaletine gönderdi. Apllarip, Toros dağları eteklerindeki ve Tarsus'un dağlık kesimlerindeki iki saldırılmaz kale olan biri Lampron, diğeri Paperon'da bulunurdu. Her iki kale de çiftlik arazileri ve köylerle çevriliydi. Apllarip, hazine olarak Paperon'u aldı; kendisi ve ailesinin inzivası için büyük bir kilise inşa etti. Lampron'u Ermenistan'dan gelişinde ona yoldaşlık eden, güvendiği ve sevdiği prens Oşin'e verdi. Apllarip, öldüğünde Paperon'a gömüldü" (Gottwald, 1936: 88).

Kale, 11. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılda Rupenlerin yerine geçen Ermeni Hanedanı Hetumların egemenliğinde olup Ortaçağ boyunca kaynaklarda Hetumların kalesi olarak tanımlanmıştır. Hetum yönetimi, Franklar ve Moğollarla anlaşma yolunu tercih etmiştir. Kalenin maliklerinden Smbad, 1151/1152'de Misis surlarının önünde Bizans ordusunun yanında, rakibi Rupen hanedanından Toros'a karşı savaşırken ölmüştür. Smbad'ın oğlu Bakuran ise daha sonra 1169 civarında, Mleh'e zorla el konulması sırasında kızkardeşi Rita ile onun iki oğlu Rupen ve Leon'a sığınmıştır. Bakuran'ın, I. Leon'un taç giydiği 1198/1199 yılında, Paperon Kalesi'nin yöneticisi olarak ileri bir yaşa kadar hüküm sürdüğü kabul edilmektedir (Kaşgarlı, 1990: 8-9; Edwards, 1987: 103). 1245 yılında Paperon Kalesi'ne, Selçuklu Sultanı II. Keyhüsrev ve müttefiki Lampronlu Konstantin tarafından bir saldırı gerçekleştirilmiştir. I. Hetum'a karşı Tarsus'a ilerleyişi sırasında yöreyi ateşe veren Kral II. Hetum'un kardeşi Toros ise 1296'dan itibaren kalenin hâkimi olarak kabul edilmiştir. Kale, suikastle öldürülen hükümdar Korykoslu Oşin'in döneminde hanedan yönetimine geçmiştir. Bölgede 13. yüzyılın sonlarında Memlûkler egemen olmuştur. 1347-1348 yıllarında Karamanoğulları kaleyi ele geçirmiş, Osmanlı Devri'nde Sultan Bayezid tarafından fethedilmiştir (Gottwald, 1936). Askeri, dini ve sivil mimari yapı kalıntılarının bir arada görülebildiği bu önemli yapı topluluğu, günümüzde bilimsel araştırma ve restorasyon çalışmalarına gereksinim duymaktadır (**Görsel 5**).

3. *Güzergâh*: Sinap Kalesi, Mersin'i, Belenkeşlik – Gözne – Sinap – Çandır – Lampron – Gülek kalelerini izleyerek Pozantı ve Ulukışla'ya ulaşan, Belenkeşlik – Gözne – Sinap – Çandır – Evciler kalelerini izleyerek Ereğli yönüne devam eden güzergâhtır (Sözlü ve Yılmaz, 2018).

Sinap Kalesi

37°01'01'' Kuzey; 34°34'31'' Doğu

Mersin'in 35 km kuzeyinde, Ayvagediği Yaylası'ndan önce doğuya dönülerek ulaşılan Sinap Kalesi, Gözne Kalesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Gözne'den Çandır'a giden güzergâh üzerindeki kale, olasılıkla bölgenin büyük kalelerinden Çandır (Paperon) Kalesi'ne bağlı bir askeri karakol veya gözetleme kulesi işlevi taşımaktaydı. Kale, Mersin'i, Belenkeşlik – Gözne – Sinap – Çandır – Lampron – Gülek kalelerini izleyerek Pozantı ve Ulukışla'ya ulaşan, Belenkeşlik – Gözne – Sinap – Çandır – Evciler kalelerini izleyerek Ereğli güzergâhına bağlanan ara yollar üzerinde kurulan kaleler zincirine dahil olan önemli bir yapı konumundadır (Sözlü ve Yılmaz, 2018).

Büyük yuvarlak köşe kulelerine sahip kapalı, iki katlı enine dikdörtgen kule konut görünümündedir. Kalenin cephesi ile Tarsus'taki Eski Cami arasında benzerlik kurulmuştur. Yapının iç duvarları kaba kesme taş işçiliğe sahiptir. Penceresiz zemin katında daha önce sivri beşik tonoz kullanılmış olabileceği düşünülmüştür. Yapının üst katında bir kemer bağlantısı bulunmaktadır ancak, tonozla ilgili güvenilir bir kanıt bulunmamaktadır. Yapının güneybatısında sarnıç belirlenmiştir. Kale, mimari özellikleriyle 13.-14. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Hild ve Hellenkemper, 1990: 411-412).

Gözne Kalesi

36°59'32'' Kuzey; 34°34'30'' Doğu

Mersin'in 29 km kuzeyinde, Gözne yerleşmesinde ana kaya üzerinde inşa edilen yapı, çevreye egemen bir konuma sahiptir. Sinap Kalesi gibi büyük ölçekli bir kaleden ziyade, güzergâhın güvenliğini ve kontrolünü sağlamak için inşa edilmiş bir karakol olabileceği düşünülmektedir. Kale, Mersin'i İç Anadolu'ya bağlayan ara yol güzergâhı üzerinde inşa edilmesi nedeniyle önem taşımaktadır (Sözlü ve Yılmaz, 2018; **Görsel 6**).

Görsel 6. Gözne Kalesi (L. YILMAZ)

Büyük bir dağlık alan üzerinde, Çandır (Paperon) ve Gözne yerleşmesi yakınlarında, Zephyrion'un (Mersin) 20 km kuzeyinde yer almaktadır. 1183 ve 1307 arasındaki kitaplarda kaydedilmiştir. İlk olarak 1198 yılında Paperon baronlarının mezar yeri olarak tanımlanmıştır. Mlic (Gözne), Tarsus başpiskoposlarının da makamı olarak bilinmekteydi. Mlic'te 1258'de Kral I. Hetum'un kardeşi Leon ve 1269'da Çandır Kalesi'nin kale muhafızı Sempad'ın oğulları Hetum ve Vasil gömülmüştür. Yapı, uzun ve dikdörtgen bir konut binası olarak tanımlanmıştır. Yapının girişi, batı cephesinin dar bölümündedir. Dört bölmeli tonozlu iç bölüm yüksek mazgal pencerelerle aydınlatılmaktadır. Yapı tek katlıdır, ancak duvarın sağlamlığı göz önüne alındığında, ikinci bir katın planlandığı ancak uygulanmadığı

düşünülmüştür. Mimari detaylar, yapının 13. yüzyıla ait olduğuna işaret etmektedir (Hild ve Hellenkemper, 1990: 351).

Gözne Kalesi, Sinap Kalesi'nden farklı olarak iki bölümlü inşa edilmiştir ve birimlerden biri altıgen formludur. Bu bakımdan karakol veya gözetleme kulesinden farklı bir işlevi olabileceği düşüncesi öne sürülmüştür. Altıgen mekânın içerisinde tonoz kilit taşları üzerinde bulunan süslemeler kaleye ait bu birimin yüksek rütbeli kimseler veya yöneticiler tarafından kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Ortaçağ kalesi, tahkim edilmiş iki ayrı yapıdan ve iki yapı arasında bağlantılı sur duvarından oluşmaktadır. İki birimden oluşan kalenin doğudaki birimi düzgün olmamakla birlikte dikdörtgene yakın bir plana sahiptir. Kaleye ait diğer mekân ise dikdörtgen birimin batısında yer almaktadır. Altıgen planlı bu mekanla dikdörtgen mekân arasında küçük bir avlu bulunmaktadır. Bu altıgen mekâna giriş güney cephede yer alan kapıdan sağlanmaktadır. Kale burcu planındaki mekânın üzeri tonoz ile örtülü olup iki katlı olduğu anlaşılmaktadır. Yapının söz konusu karakol yapısının komutanına ait bir birim olarak kullanıldığı öne sürülebilir. Günümüze ulaşan her iki yapı da restore edilmiş, kalenin bulunduğu alanın çevre düzenlemesi yapılmış olup giriş ücretli bir mesire yeri görünümü taşımaktadır (Sözlü ve Yılmaz, 2018).

Belenkeşlik Kalesi

36°58'21'' Kuzey; 34°33'11'' Doğu

Gözne (Mliç)'nin 5 km güneyinde, Zephyrion'un 16 km kuzeyinde Soğucak Yaylası'nda yer almaktadır. Gözne Kalesi'nin 9 km güneybatısında olan yapı, anakaya üzerine inşa edilmiştir. Ortaçağ'da yol güzergâhını koruma ve denetleme amacıyla inşa edilmiş askeri karakol veya gözetleme kulesi işlevi taşıyan bir yapı işlevi taşıdığı düşünülmektedir. Yapı, iki katlı, enine dikdörtgen planlı konut yapısı biçiminde tanımlanmıştır. Çift kanatlı kapı yer almaktadır. Üst örtü, sivri kemerli tonozdur. Tonozdaki ahşap bir merdivenle üst kata erişim sağlanmaktaydı. Oda, mazgallarla aydınlatılmaktaydı. Ahşap tavanın kirişleri taş konsolların üzerine uzanıyordu. Yapının cephesi, bosajlı düzgün kesme taşlardan inşa edilmiştir. Hild ve Hellenkemper tarafından 13. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Sözlü ve Yılmaz, 2018; Hild ve Hellenkemper, 1990: 213). Kalenin restorasyonu ve çevre düzenlemesi tamamlanmış, ziyaret edilebilir durumdadır.

Yaka (Güdübeş) Kalesi

36°51'40'' Kuzey; 34°44'03'' Doğu

Yaka Kale, Mersin ve Tarsus arasındaki stratejik kıyı güzergâhının kuzey kanadında korunaklı bir garnizon olarak tanımlanmıştır. Yapının kitabesi bulunmamakta, bu nedenle özgün adı bilinmemektedir. Yaka Köy veya Godebes, günümüzdeki adıyla Güdübeş Kalesi, Tarsus – Mersin arasındaki yol üzerinde Tarsus'un 15 km güneyinde, Zephyrion'un 13 km kuzeyinde yer almaktadır. Sur kalıntıları, yaklaşık 10 metre yükseklikte bir tepe (höyük) üzerindedir. Alanın doğusunda birbirinden farklı mimari özellikler taşıyan üç adet kule yer almaktadır. Kuzeybatı köşesinde ise iki bağımsız duvar kalıntısı bulunmaktadır. Kalenin birbirinden ayrı mimari görünümüne karşın zeminin dörtgen planlı

olduğu anlaşılmaktadır. Yapı, yaklaşık 1100 m² iç alana sahip bir dikdörtgen biçiminde düzenlenmiştir. Doğu yönünde üç farklı kulenin duvar kalıntıları bulunmaktadır. Kuzeybatıda, bir köşe kuleye çarpan, genişliği 3,10 metreye kadar ulaşan masif bir duvar tespit edilmiştir. Yapının Geç Ortaçağ ve Osmanlı olmak üzere iki inşa dönemine sahip olabileceği öne sürülmüştür. Ancak yapının Haçlılar tarafından inşa edildiği varsayımı, Hild ve Hellenkemper tarafından kabul görmemiştir. Kaleye ait blok taş malzemenin çoğu, 19. yüzyılda Mersin'de yeni yapıların inşasında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır (Hild ve Hellenkemper, 1990: 458; Ünal ve Girginer, 2007: 531; Edwards, 1987: 265). Evliya Çelebi tarafından Gökçeli kazasında Gödibiz adıyla kaydedilen yapı, mâmur bir kale olarak tanımlanmıştır (Evliya Çelebi, 2010: 353). Ancak kale, günümüze harap durumda ulaşabilmiştir.

Güzergâh: Çandır-Sinap-Gözne-Belenkeşlik kalelerini bulunduğu yol, batısında Aslanköy-Evciler-Hisar-Gediği'nin bulunduğu yol ile güneyde birleşerek Tırmıl'a ulaşmaktadır.

Aslanköy Kalesi

36°59'31" Kuzey; 34°17'24" Doğu

Kale, Pompeiopolis ve Zephyrion'un 40 km kuzeybatısında Toroslar üzerinden Lycaonia'ya ulaşan antik bir yol üzerinde yer almaktadır. Yapı, Arslanköy'den Kemer Yayla (Tetraphyrgia) üzerinden Kilikya Bölgesi'nden Lycaonia'ya ve Ereğli'ye geçiş yolu üzerindedir. Ancak, Arslanköy Kalesi'nin diğer kalelerle herhangi bir bağlantısını veya görüş alanını kesin biçimde belirlemek mümkün olmamıştır. Arslanköy'ün 3 km güneyinde yaklaşık 40 m K-G ile 30 m D-B tabanı bulunan kalker kayalık üzerinde küçük surun duvarları kısmen korunarak günümüze ulaşabilmiştir. Mimari özellikler göz önünde bulundurulan yapının Bizans Devri'ne değil, Ermeni egemenliğinin geç dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Tarihi yol bağlantılarının bulunduğu bir noktada inşa edildiği anlaşılan yapının ve çevresinin kapsamlı biçimde araştırılması önerilebilir.

Evcili (Evciler) Kalesi

37°02'20" Kuzey; 34°29'38" Doğu

Kale, Evciler yerleşiminin 1,5 km güneyinde, sağda Sazoluk (Deli Çay) yönünde, Zephyrion'dan (Mersin) Mliç (Gözne) ile Tetrapyrgia'dan Lycaonia'ya ulaşan yol üzerindedir. Çandır'dan Evciler ve Aslanköy köylerine ulaşan yolun sonundaki tepede konumlanmıştır. Yapının Aslanköy'den ovaya ulaşan alternatif yolu koruduğu düşünülmektedir. Kale, sahile inen yolu koruduğu gibi Ereğli kavşağına da yakın oluşuyla stratejik bir konuma sahiptir (Hild ve Hellenkemper, 1990: 253; Edwards, 1987: 121; Ünal ve Girginer, 2007:449). Belenkeşlik ve Sinap kalelerine yakınlığı nedeniyle yol bağlantısı kurulabilmektedir. Bizans yapısı olduğu düşünülen küçük bir garnizon kalesi biçiminde tanımlanmıştır.

Kayalık bir yükseklikte bulunan küçük ebatlı yapı, güneybatıda yuvarlak bir kule ile güneye bakan kapalı bir avluya sahip üç katlı enine dikdörtgen bir konut kulesi biçiminde düzenlenmiştir. Anakayanın üzerindeki konut kulesi harap durumda, bodrum katın tonozlu girişi çökmüştür. Üstteki iki katın ahşap

tavanları, ahşap kirişlerle kâgir yapıya bağlanmıştır. Odalar, birkaç dar havalandırma penceresi ile aydınlatılmaktaydı. Konut kulesinin çift cidarlı duvarları ve avlu duvarları taşlardan örülmüştür ve derzler taş parçalarıyla sıkıştırılmıştır. Yapının duvarlarının köşelerinde, bazı bölümlerinde bordürler bulunan kaba yonu taş bloklar tespit edilmiştir. Bölgede 13. yüzyıl (Belenkeşlik) örneklerinin belirleyici olduğu, ancak yapısal tasarımın yalnızca yerel geleneği takip ettiği öne sürülmüştür (Hild ve Hellenkemper, 1990: 253).

Hisar (Asar) Kale

Kale kalıntıları, Aslanköy'ün 16 km doğusunda, Zephyrion'un 28 km kuzeybatısında, Kilikya'da eski bir yol olan Lycaonia veya Kapadokya güzergâhı üzerinde tespit edilmiştir. Gözne-Aslanköy yolunda Güzelyayla yakınlarında yer almaktadır. Küçük bir Ortaçağ garnizon kalesi olarak tanımlanan yapıya, Kızılbaş'ın 7 km güneybatısından bir yol ile ulaşılmaktadır. İkinci yol ise güneybatıda kalenin güneyinden geçmektedir. Yaklaşık 1050 metre yükseklikte yer alan yapının tarihsel adı bilinmemektedir. II. Hetum dönemine ait sikke buluntusu yapının 13. yüzyılda Ermeniler tarafından iskân edildiğini göstermektedir. Yarım yuvarlak planlı iki kule ve bağlantı suru, kalıntıların genel görünümünü oluşturmaktadır. Kuzeydeki kule iki katlıdır, ancak yapının üst örtüsü günümüze ulaşmamıştır. Girişi yıkılmış olan kulenin iç mekânı düzgün kesme taşla örülmüş olup moloz dolgu kullanılmıştır. Alanın kuzeyinde yer alan ve apsis kalıntısı görülen yapının, depo olarak kullanılmış olabileceği gibi, apsis kalıntıları nedeniyle şapel işlevi taşıdığı da öne sürülmüştür. Yapı, sur duvarıyla güneydeki kuleye kadar uzanmaktadır. Güneydeki kulenin zemininde sarnıca ulaşan kalıntılar tespit edilmiştir. Kalenin mühimmat deposu işleviyle kullanılmış olabileceği öne sürülmüştür (Hild ve Hellenkemper, 1990: 271; Edwards, 1987: 149; Ünal ve Girginer, 2007: 457).

Gediği Kalesi

36°59'30'' Kuzey; 34°22'47'' Doğu

Kale kalıntıları, Mersin'in 45 km kuzeyindeki Yavca köyünün 4 km güneyinde Zephyrion'dan (Mersin) Aslanköy'e giden yolun yaklaşık 30 km kuzeybatısındadır. Kale, 2,210 m yükseklikte bir kaya bloğunun üzerinde inşa edilmiştir. Yapıya ulaşan yolda mağaraların yer aldığı alanda geçit duvarının bir bölümü görülebilmektedir. Kalenin doğusunda basamaklar, duvar kalıntıları, sarnıç olduğu düşünülen bir bölüm ve Bizans Devri'ne ait seramik buluntular tespit edilmiştir. Kayanın kenarındaki mevcut duvar bölümlerinden sadece birkaç kat harçlı taş tabakası korunarak günümüze ulaşabilmiştir (Kerem, 2009: 41; Hild ve Hellenkemper, 1990: 256).

4. *Güzergâh*: Tepeköy-Fındıkpınarı-Başnalar-Tece-Kaleburnu (Cemilli) yolu, güneyde Mezitli'ye ulaşmaktadır.

Fındıkpınar Kalesi

36°55'32'' Kuzey; 34°22'56'' Doğu

Mersin'in 50 km kuzeybatısında, Fındıkpınar Yaylası'nda geniş bir vadi havzasının tepesinde aynı adı taşıyan köyde yer almaktadır. Burada ortaya çıkan akarsu, güneydoğu Tece Kalesi yakınında devam ederek Seymenli yakınlarında Akdeniz'e dökülmektedir. Fındıkpınar vadisine akan bir dizi yayla deresi, kuzey ve doğudaki bitişik vadileri bu yola yönlendirmiştir. Günümüzde yapıya Fındıkpınar'a Kuzucubelen'i Akdeniz'e bağlayan yol ile ulaşılabilir. Ortaçağ kalesi niteliği taşıyan yapı, anakaya üzerinde taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiş bir garnizon biçiminde tanımlanmıştır. Doğuda taş malzemeden inşa edilmiş kule, kuzeyde ise daha küçük ölçüde yuvarlak planlı bir kale burcu tespit edilmiştir. Edwards, yapıların asimetrik planı, yuvarlak kuleleri ve taş işçiliği nedeniyle Ermeni mimar ve ustalar tarafından inşa edildiğini öne sürmektedir. Hild ve Hellenkemper, yapının doğu tarafı, kayanın dış hatlarını izleyen, yarım daire biçimli, çıkıntılı üç kule ile bir perde duvarıyla sabitlendiğini kaydetmiştir. Yükselen duvar halihazırda büyük ölçüde günümüze ulaşmamış, sadece bosajlı kesme taş yapıya sahip taban katmanları tespit edilebilmiştir (Edwards, 1987: 122-124; Hild ve Hellenkemper, 1990: 255). Günümüzde ise kaleye ait sınırlı sayıda kalıntı ulaşabilmiştir.

Başnalar Kalesi

36°50'36'' Kuzey, 34°29'16'' Doğu

Mersin il merkezine 13 km, Kuzucubelen beldesine 4 km uzaklıkta çok sarp olmayan bir tepe üzerinde çevreye hâkim bir konumda yer almaktadır. Yapı, Akdeniz sahil kesimini Arslanköy üzerinden bağlayan Tetrapyrgia ve Lycaonia'ya ulaşan yol üzerinde, denizden yaklaşık 700 metre yükseklikteki Mitralyöz Tepe'de inşa edilmiştir. Bölgede çalışmalar gerçekleştiren Edwards tarafından kalenin deniz kıyısından başlayarak Kuzucubelen ve Arslanköy yönünde devam eden yolun kullanım dışı kalmış bir güzergâhında konumlandığı kaydedilmiştir. Kilikya vilayetleri arasında Başnalar Kalesi'nin bulunduğu alanın Bizans döneminde piskoposluk merkezi konumundaki Zephyrion sınırları içinde yer aldığı kaydedilmiştir (Edwards, 1987: 87; Hild ve Hellenkemper, 1990: 212; Ünal ve Girginer, 2007: 432; Ramsay, 1960: 427-428).

Kale yakınında bulunan diğer savunma yapıları ve garnizonlar, kuzeydoğu yönü izlendiğinde Gözne, Sinap ve Çandır kaleleri ile kuzeybatıda Fındıkpınar ve Arslanköy kaleleridir. Başnalar Kalesi, güney yönünde 4 km uzaklıkta yer alan Kuzucubelen Kalesi'nin doğrudan görüş alanında bulunmamaktadır (Yılmaz, 2020: 776). Başnalar Kalesi'nin kuzeyde dağlık bölge ile güneyde Akdeniz kıyısı görüş alanlarına sahip olması, ticaret veya kervan yolu işlevi taşıyan güzergâhın korunması ve savunulmasını sağladığı öne sürülebilir.

Başnalar Kalesi, henüz 1896 yılında Heberdey ve Wilhelm tarafından Emirler Köyü civarında Mezitli Çayı yakınlarında, Başnalar adıyla geçen köyde, savunma yapısı niteliği taşıyan poligonol moloz taştan inşa edilmiş, küçük bir kale biçiminde tanımlanmıştır. Yapının doğu yönünde doğal kayadan

oluşturulmuş merdivenler ile sarnıçlar, ayrıca herhangi bir yazıt taşımayan kaya mezarları tespit edilmiştir (Heberdey ve Wilhelm, 1896: 40). Başnalar Kalesi, günümüze kısmen harp olmuş ancak çepeçevre kesintisiz devam eden sur duvarı ve burçları ile ulaşmıştır.

Kuzucubelen Kalesi

36°50'30'' Kuzey; 34°25'59'' Doğu

Kuzucubelen Kalesi, Fındıkpınar'ın kuzeyinde Arslanköy ve Tetrachyrgia üzerinden Lycaonia'ya ulaşan yol üzerinde 200 m batısındadır. Tarihi adı kaydedilmeyen yapı, yerel halk tarafından Taş Kale adıyla bilinmektedir. Edwards tarafından iki katlı ve dikdörtgen planlı bir gözetleme kulesi biçiminde tanımlanmıştır. Küçük ebatlı bu iki katlı konut kulesi, yükseltilmiş bir kaya levhanın kenarına yakın Fındıkpınarı yolunun karşısında yer almaktadır. Yapıyla ilgili ayrıntılı bir çalışma bulunmamaktadır (Edwards, 1987: 173; Hild ve Hellenkemper, 1990: 326; **Görsel 7**).

Görsel 7. Kuzucubelen Kalesi (L. YILMAZ).

Tece Kalesi

36°43'08'' Kuzey; 34°27'08'' Doğu

Tece Kalesi, Tece Deresi'nin doğu kıyısında, Mersin'den Silifke'ye ulaşan sahil yolu üzerinde Mersin'in 19 km batısında yer alan Seymenli Mahallesi'nde yer almaktadır. Yapı, adını bulunduğu yerleşmeden almakta olup deniz seviyesinden 17 m yükseklikte kurulmuş bir garnizon kalesi biçiminde tanımlanmıştır. Kalenin Silifke – Mersin – Adana kıyı şeridi yanında, kıyı şeridini Fındıkpınar Kalesi'ne bağlayan ve akarsu geçen ancak terk edilmiş bir yolu koruma işlevi taşıdığı öne sürülmüştür (Hild ve

Hellenkemper, 1990: 439; Edwards, 1987: 241; Buyruk, 2012: 35). Bu tür yapıların 4. yüzyıldan itibaren Romalılar tarafından inşa edildiği, yol ve kıyı şeridi boyunca bir günlük yolculuk uzaklığında inşa edilen mola yeri işlevi taşıyan askeri, sivil ve dini amaçlı kullanıldığı öne sürülmüştür (Gregory, 1995: 242-247). Edwards tarafından yapının bölgede egemen barona ait bir konut ve garnizon amacıyla inşa edildiği öne sürülmüştür. Düşman saldırısı gibi tehlikeli durumlarda çevre sakinlerinin sığınabileceği bir yapı olduğu da düşünülmektedir (Edwards, 1987: 241). Kalenin stratejik konumu göz önünde bulundurularak yapının birden fazla işlev taşıdığı öne sürülebilir.

Kale, 1560 m².lik bir alanı kaplamakta olup, kuzeydoğu-güneybatı ekseninde uzun dikdörtgene yakın bir plan şemasına sahiptir. Dikdörtgen planın dar kenarlarında kuzeydoğuda bir, güneybatıda iki yarım yuvarlak biçiminde dışa çıkıntı yapan köşe kuleleri bulunmaktadır. Kalenin özgün duvar yüksekliğinin 4-5 m olduğu varsayılmaktadır. Yapıda sur duvarları moloz taş ve küçük ölçekli kesme taştan inşa edilmiştir. Bölgede diğer kale yapılarında görülen bir özellik olarak duvarların iç bölümü moloz taş ve harç karışımıyla doldurulmuştur. Sur duvarlarının temelinde düzgün blok taşlar kullanılmıştır. Kalenin merkezine yakın bir bölümde üç katlı olduğu belirlenen başkule (donjon) yer almaktadır (Buyruk, 2012: 36). Edwards tarafından yapı dört katlı olarak tanımlanmıştır, ancak yapıya ait üçüncü katın üst örtüsü belirlenememiştir (Edwards, 1987: 243). Yapının cephesinde yer yer bosajlı taş örgü kullanılmıştır.

Kale yapı topluluğu tek katlı bir konut kulesinden oluşmaktadır. Köşelerden çıkıntı yapan yarım daire burçlu, simetrik olarak düzenlenmiş dikdörtgen bir koruma duvarı bulunmaktadır. Dar kenarlarda, yarım kulelerin inşa edildiği öne sürülmüştür. Konut kulesinin yarısı özgün inşası tanımlanabilir bir biçimde korunmuştur. Zemin kat, dikdörtgen, yüksek, tonozlu, kemerli bir salon biçiminde olup sadece uçtaki pencerelerden gelen ışıkla aydınlatılmaktaydı. Aynı büyüklükteki ikinci kata erişim, günümüzde yıkılmış olan kuzey bölümden sağlanmaktaydı. Duvarın dış bölümü, kenarları yontulmuş kireçtaşından yapılmış düzgün bosajlı örgüyle, duvarın iç bölümü ise kesme taş bloklardan inşa edilmiştir. Yapı, 13. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Hild ve Hellenkemper, 1990: 439-440).

Türkiye'de ve Dünya'da Kale Yapıları ve UNESCO Dünya Miras Listesi

Kaleler, işlevsellikleri ve çevreye egemen konumları nedeniyle sağlam mimari özellikleriyle anıtsal niteliklerini koruyarak çevre ve insan etkilerine karşın günümüze ulaşabilmişlerdir. Türkiye'de coğrafi konum ve inşa amaçlarıyla benzer kale yapıları tüm bölgelerde görülebilmekte, ancak yoğunlukla Karadeniz Bölgesi'ndeki illerde tespit edilebilmektedir. Özellikle dağlık bölgelerde yolların güvenliği ve bölgede egemenliğin sağlanması kaygısıyla kale yapılarının birbirleriyle iletişim kuracak biçimde inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Artvin ilinde Artvin Kalesi, Şavşat, Satlel (Şavşat), Ferhatlı (Ardanuç), Ardanuç, Gevhernik (Ardanuç) kaleleri coğrafi yapının mimari yapıların inşasındaki etkisinin görüldüğü yapılarıdır. Doğu Karadeniz, ülke sınırları dışında geniş bir bölge olarak değerlendirildiğinde Çoruh Vadisi'nden Gürcistan'a uzanan kale yapılarının burada kurulmuş manastırların korunması amacını taşıdığı öne sürülmüştür (Kadiroğlu ve İşler, 2010). Karadeniz Bölgesi'nde Ordu ilinde günümüzde

bilimsel araştırmaların sürdürüldüğü Kurul Kalesi, ayrıca Gölköy, Bolaman, Ünye, Kevgir’de yer alan kale yapıları günümüze ulaşan askeri mimari örnekler arasında sayılmaktadır.

Dünyada uluslararası kapsamda koruma ve kültürel miras bilincini destekleyen, konuyla ilgili toplumsal farkındalığı gerçekleştiren UNESCO Dünya Miras Listesi’dir. Somut kültürel miras sınıflandırmasında değerlendirilen kale yapıları ülkelerin kültürel miraslarını uluslararası sözleşmeler kapsamında korumasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamaktadır.

UNESCO’nun Dünya Miras Listesi, Üstün Evrensel Değer (OUV) niteliği taşıyan alanların en az bir kriteri taşıması koşulunu getirmiştir. Dünya Miras Listesi’nde yer alabilmek amacıyla belirlenen kriterler şöyle sıralanmaktadır. Bu kriterlerin 1.-6. kriterleri Kültürel Miras, 7.-10. kriterler Doğal Miras, her iki bölümde kriterleri içeren alanlar ise Karma Miras başlığı altında değerlendirilmektedir (whc.unesco.org/en/criteria; www.unesco.org.tr):

1. “İnsanın yaratıcı insan dehasını gösteren bir başyapıt olması,
2. Şehir planlaması veya peyzaj düzenlemesi, anıtsal sanatlar, mimari veya teknoloji alanlarındaki gelişmeler üzerinde, dünyanın belli bir kültür alanı veya zaman dilimi içerisinde, kayda değer bir insani değer etkileşimi sergilemesi,
3. Yaşayan veya ortadan yok olmuş bir medeniyete ya da bir kültürel geleneğe ait eşsiz veya üstün bir tanıklık teşkil etmesi,
4. İnsanlık tarihinin belli bir dönemi veya dönemlerini gösteren, üstün bir bina çeşidi, mimari veya teknolojik bütün veya tabiat örneği olması,
5. Geleneksel insan yerleşiminin, bir kültür veya kültürlerle has kara veya deniz kullanımına veya özellikle de geri döndürülemez değişimlerin etkisi altında savunmasız hale gelen doğayla insan etkileşimine üstün bir örnek olması,
6. Üstün evrensel değere sahip yaşayan gelenekler veya etkinliklerle, fikirler veya inançlarla, sanatsal veya edebi çalışmalarla doğrudan veya somut bir şekilde bağlantılı olması (komite bu kriterin tercihen başka bir kriterle birlikte kullanılmasını öngörmektedir),
7. Üstün doğal fenomene veya üstün doğal güzelliğe ve estetik öneme sahip alanları içermesi,
8. İlk yaşam kaydı, arazi şekillerinin gelişmesinde süregelen önemli jeolojik süreçler veya önemli jeomorfik veya fizyografik özellikler de dahil olmak üzere, dünya tarihinin ana aşamalarını temsil edecek nitelikte üstün örnekler olması,
9. Karada, tatlı suda, kıyısal ve denizsel ekosistemlerde, bitki ve hayvan topluluklarında süregelen ekolojik ve biyolojik sürece ve gelişimine üstün örnek teşkil etmesi,
10. Bilim açısından veya değerlendirmesinden üstün evrensel değere sahip olan ve tehdit altındaki türler de dahil olmak üzere, biyolojik çeşitliliğin yerinde korunması için en önemli ve kayda değer doğal ortamları içermesi” (www.unesco.org.tr).

UNESCO tarafından Dünya Miras Listesi’nde Finlandiya’da Helsinki limanı girişinde inşa edilmiş 18. yüzyılın ikinci yarısına ait Suomenlinna Kalesi, 4. kriter ile; Kore Cumhuriyeti’nde, 18. yüzyılda inşa edilmiş Hwaseong Kalesi, 2. ve 3. kriterler ile; Romanya’da Transilvanya Bölgesi’nde İÖ 1. – İS 2. yüzyıla tarihlendirilen Orastie Dağları’ndaki Dacia kaleleri, 2. ve 3. ve 4. kriterler ile; Kolombiya’da

Cartagena'da liman, kale ve anıt yapılar, 4. ve 6. kriter ile; Rusya Federasyonu'nda Derbent'te İÖ 3. yüzyıla tarihlendirilen hisar, antik kent ve kaleler, 3. ve 4. kriterler ile; Belarus'ta Mir Kale Kompleksi, 2. ve 4. kriterler ile, Türkmenistan'da İÖ 3. yüzyıla dayanan tarihiyle Nisa'da Part kaleleri, 2. ve 3. kriterler ile listeye seçilen yapılar arasındadır (whc.unesco.org/en/list).

Dünya Miras Listesi'nde mimari yapılar askeri yapı toplulukları başlığı altında sınıflandırılmıştır. Örneğin, UNESCO Dünya Miras Listesi'nde İspanya-Portekiz-Fransa sınırında siper kaleleri (Elvas Kasabası sınır garnizonu, Almeida, Marvão, Valença kaleleri), İsrail Haçlı Kaleleri (Montfort, Belvoir, Atlit, Arsuf / Acre ve Caesarea), Malta Şövalye Kaleleri, yapı grubu biçiminde değerlendirilerek listede yer almıştır (whc.unesco.org; www.worldheritagesite.org). Türkiye'de ise Akdeniz'den Karadeniz'e Kadar Ceneviz Ticaret Yolu'nda Kale ve Sur Yerleşimleri başlığıyla 2. ve 4. kriterleri sağlayarak UNESCO Kültür Mirası Geçici Liste'de yer almıştır. Bu başlık, Ukrayna Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde yer alan yapıları da kapsamakta olup uluslararası bir içeriğe sahiptir (Yılmaz, 2019, s. 125).

Kültürel mirasın değerlendirilmesi ve korunması yaklaşımı son yıllarda daha geniş kapsamda uygulanmaktadır. Kültürel miras yönetiminin tekil biçimde ele alınan eser veya yapılarla sınırlandırılmayarak peyzajı da kapsamı, bununla birlikte çok katmanlı kültür mirasının algılama, düşünme, duyumsama gibi deneyimleme merkezli olarak geniş bir deneyime olanak sağlaması söz konusudur (Aksoy ve Enlil, 2012: 8).

Dünyadaki örnekler incelendiğinde, Council of Europe tarafından uluslararası kültür rotaları geliştirilmiş, Santiago de Compostela (St. James) Hac Rotası, Viking Rotası, Avrupa'da Cluny Manastırları, Via Regia, Via Francigena gibi güzergâhlar ile Avrupa ülkeleri arasında kültürel iletişim ve etkileşimin güçlendirilmesinin amaçlandığı görülmektedir (<https://www.coe.int>). Türkiye'de ise kültürel miras ve tarihi güzergâhları birleştiren Cultural Routes Society tarafından Likya Yolu, Karia Yolu, Frig Yolu, Hitit Yolu, Evliya Çelebi Yolu, Via Egnatia gibi tarihsel temelli çok sayıda tematik kültür yolu geliştirilmiştir (culturerooutesinturkey.com).

Bu bakımdan kültür yolu projeleri, kültür mirasının alan bilgisi ve beş temel duyuyu içeren algılama yoluyla zenginleştirilmiş bir deneyim sağlayabilmektedir. Türkiye'nin, kültürel miras alanları bakımından çeşitliliğe sahip olması, farklı dönem ve kültürleri içeren öğelerle birlikte kültür rotalarının geliştirilebilmesine olanak sağlamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmamızda belirlenen güzergâh üzerinde seçilen kale yapıları ise mimari bakımından bazı ortak nitelikler taşımaktadır. Edwards'ın tespitlerinde de görüldüğü üzere, Ermeni inşası yapıların topografik özelliklere uygun olarak ana kaya üzerine konumlanması, doğal kayanın savunmada kullanılması ve bu nedenle hendeklere gereksinim duyulmaması, sarnıçların ana kayaya oyularak yapılması, kale iç alanlarında şapel gibi dini yapıların inşası, surlarda yuvarlak kesitli kuleler kullanılması, kare veya çokgen burçlar inşa edilmemesi, ana girişin, genellikle bir güvenlik kulübesine dahil edilmiş karmaşık

yapılı olması sayılabilir. Ayrıca, basit tonozlarla örtülü dikdörtgen planlı mekanlar ile kare planlı mekanların yivli tonozlarla örtülü olması, kubbe kullanımının tahkimatlı yapılarda çok nadir bulunması, alt yapıların depo, mutfak veya kışla işlevi taşıması, bosajlı duvar örgüsü, ortak özellikler arasındadır. Kilise mimarisinde ise yaygın bir plan olan basit dikdörtgen, bazilikal planlı, apsis duvarında mazgal pencereler bulunan bir yapıya sahip olduğu belirtilmiştir (Edwards, 1987, s. 12-17).

Ana yol güzergâhı üzerinde yer alan yapıların bölgenin Türk egemenliğine geçmesinin ardından kullanıldığı öne sürülebilir. Günümüzde ise Ortaçağ'ın sembolik yapıları kale ve gözetleme kulelerinin buldukları alan ve güzergâh ile birlikte bütüncül bir yaklaşımla korunması ve değerlendirilmesinin mimari yapıların korunması ve sürdürülebilirliği ile toplumsal kültürün aktarımı bakımından yararlı olacağı düşünülmektedir.

UNESCO Dünya Miras listelerinde yer alan uluslararası kale ve gözetleme kulesi yapıları ile Mersin'de kale yapıları karşılaştırıldığında benzer biçimde kent merkezi ve ilçelerdeki kale ve gözetleme kulelerinin birbirleriyle bağlantılı güzergâhlarda konumlandığı ve koruma altına alındığı anlaşılmaktadır. UNESCO Dünya Miras Listesi kriterleri arasında 2., 3. ve 4. kriterleri taşıdığı öne sürebildiğimiz, Mersin'de Tarsus'tan başlayarak güneye ulaşan güzergâh, üzerinde yer alan kale yapılarıyla birlikte, günümüzde kültür yolu biçiminde değerlendirilebilir.

Mersin'de birbirine yakın konumda inşa edilen savunma ve gözetleme yapılarının kuzeyde Toroslar ve güneyde Akdeniz limanlarıyla bağlantısı dikkate alındığında tarihi bir yol ağının günümüze ulaşan izlerinin açığa çıkarılması ve tarihi güzergâhın kültürel miras kapsamında korunarak yeniden canlandırılması, uluslararası Akdeniz kültürü bakımından önem taşımaktadır. Günümüzde Mersin'de kale ve gözetleme kulesi işleviyle inşa edilmiş Ortaçağ yapıları önemli ölçüde doğa ve insan tahribatıyla karşı karşıya kalmaktadır. Yapılara araçla veya yaya olarak ulaşım zorluğu güzergâhların kendi sınırları içinde de sınıflandırılarak düzenli bir kültür yolu gerçekleştirilebilir.

Mersin'de belirlenen tarihi güzergâhın yeni bir kültür rotası ve destinasyon olarak düzenlenmesi amacıyla gereken ulaşım, altyapı ve üstyapı sorunlarının çözümlenmesi, yapıların tarihçesi, mimari özellikleri, yer ve uzaklık bilgileri ile yön içeren tabelalarının yerleştirilmesi öncelikle uygulanması önerilen aşamalardır. Yapıların koruma ve restorasyon çalışmalarının gerçekleştirilmesi, ulaşılabilen ve uygun yapıların topluma yönelik eğitim amaçlı müze, kültür merkezi, vb. düzenlemelerle ziyaret edilebilmesi sağlanabilir. Yanı sıra, çalışmanın sınırlığını oluşturan Mersin'de Gülek Kalesi'nden güneye uzanan kale hattı ve buna bağlı güzergâhın belirlenerek bir kültür yolu oluşturulmasının toplumda kültürel miras farkındalığı ve koruma bilinci kazandırılması bakımından önem taşıdığı düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Mersin'de Kale ve Gözetleme Kuleleri'nin Kültür Rotaları Kapsamında Değerlendirilmesi" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abû'l Farac, G. (1950). *Abû'l - Farac Tarihi*. (Çev.) E. A. W. Budge, Ö. R. Doğrul, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aksoy, A., Enlil, Z. (2012). Kültürel Miras Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar. *Kültürel Miras Yönetimi*, (A. Aksoy, D. Ünsal, Eds.), Anadolu Üniversitesi, ss. 3-28.
- Alishan, L. M. (1899). *Sissouan, ou L'Armeno-Cilicie*. Publié Sous Les Auspices De Son Ex, Noubar Pacha.
- Alkaç, E. & Kaplan, D. (2017). *Bir Başkent'in Tarihi ve Anıtları*. Ege Yayınları.
- Bell, G. L. (1906). Notes on A Jouney Through Cilicia and Lycaonia. *Revue Archéologique, Quatrième Série*, T. 8, ss. 7-36.
- Boase T. S. R. (Ed.). (1978). *The Cilician Kingdom of Armenia*. Scottish Academic Press.
- Buyruk, H. (2012). Kilikya Pedias'ta Bir Haçlı Savunma Yapısı: Tece Kalesi. *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 31-50.
- Buyruk, H. (2013a). Çukurova Toroslar'da Bir Ortaçağ Yapısı: Maran Kalesi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 30, ss. 45-63.
- Buyruk, H. (2013b). Ovalık Kilikya'da Bir Bizans Sınır Savunma Yapısı: Lamas Kalesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(25), ss. 155-169.
- Buyruk, H. (2019). *Adana Kalelerindeki Dini Yapılar*. Akademisyen.
- Buyruk, H. (2018). *Kilikya Ermenileri: İki Kale, İki Sülale*. Akademisyen.
- Complete Tentative List*. <https://www.worldheritagesite.org>, Erişim Tarihi: 16.04.2022.
- Cultural Routes of the Council of Europe Programme*. <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes>, Erişim Tarihi: 26.05.2022.
- Çambel, H., Günay, R. & Sabuncu Toydemir, A. (2007). *Kumkale: Toros Eteklerinde Bir Haçlı Kalesi*. Ege Yayınları.
- Edwards, R. (1987). *The Fortifications of Armenian Cilicia*. Dumbarton Oaks.
- Ersan, M. (1998). Rupenliler Dönemi'nde Kilikya Ermeni Krallığı ile Antakya Haçlı Princepsliği'nin Çukurova'da Hâkimiyet Mücadelesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 13 (1), 83-95.
- Gregory, S. (1995). *Roman Military Architecture on the Eastern Frontier*. C. I, A. M. Hakkert.
- Heberdey, R. & Wilhelm, A. (1896). *Reisen in Kilikien*. Buchandler der Kais, Akademie der Wissenschaften.

- Hild, F. & Hellenkemper, H. (1990). *Kilikien und Isaurien*. Tabula Imperii Byzantini, 5, Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Kadiroğlu, M. & İşler, B. (2010). *Gürcü Sanatının Ortaçağı*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Kaşgarlı Aktok, M. (1990). *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*. Kök Yayınları.
- Kazdhan, A. (2016). Polis and Kastron in Theophanes and in Some Other Historical Texts. *Mélanges Offerts À Héléne Ahrweiler*, Paris: Éditions de la Sorbonne, 701-731.
- Kerem, F. (2009). (Haz.) *Mersin: Örenyerleri, Kaleleri, Müzeleri*. 2. Baskı, Ekin.
- Molin, K. (2001). *Unknown Crusader Castles*. New York, Hambledon and London.
- Phillips, J. (1999). The Latin East. *The Oxford History of the Crusades*, (J. Riley-Smith, Ed.), Oxford University Press, 112-137.
- Pringle, D. (1999). Architecture in the Latin East: 1098-1571. *The Oxford History of the Crusades*, (J. Riley-Smith, Ed.), Oxford University Press, ss. 156-175.
- Ramsay, W. M. (1903). Cilicia, Tarsus, and the Great Taurus Pass. *The Geographical Journal*, (22)4, 357-410.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (Çev.) M. Pektaş, Milli Eğitim Basımevi.
- Robinson, F. C. R., Hughes, P. C. (1969). Lampron: Castle of Armenian Cilicia. *Anatolian Studies*, 19, 183-207.
- Runciman, S. (1989). *Haçlı Seferleri Tarihi*. (Çev.) F. Işıltan, 1. Cilt, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu.
- Sözlü, H. & Yılmaz, L. (2019). Mersin Orta Toroslar'da Sinap, Gözne, Belenkeşlik Kaleleri. *Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar I*, (Ed.) D. A. Arslan, Paradigma Akademi.
- Sözlü, H. & Yılmaz, L. (2020). Mersin Toroslar'da Çandır Kalesi. *Art-Sanat*, 13, 361-385.
- Strabon. (2009). *Geographika*. (Çev.) A. Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Taescher, F. (2010). *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*. (Çev.) N. Epçeli, Bilgin Kültür Sanat.
- Texier, Ch. (2002). *Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. (Çev.) A. Suat, 3. Cilt, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- The Criteria For Selection*. <https://whc.unesco.org/en/criteria>, Erişim Tarihi: 26.05.2022.
- UNESCO Dünya Mirası*. <https://www.unesco.org.tr/Home/Page/149?slug=UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1>, Erişim Tarihi: 26.05.2022.
- Ünal, A. & Girginer, S. (2007). *Kilikya-Çukurova: İlkçağlardan Osmanlılar Dönemine Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya, Tarih ve Arkeoloji*. Homer.
- World Heritage List*. <https://whc.unesco.org>, Erişim Tarihi: 16.04.2022.

Yılmaz, L. (2019). "Mersin'de Kültürel Miras ve Kalelerin Turizm Potansiyeli", *Akıllı Destinasyon Markalaması*. (M. C. Yavuz, Ed.), 83-130, Detay Yayıncılık.

Yılmaz, L. (2020). Mersin'de Bir Ortaçağ Yapısı: Başnalar Kalesi, 24. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Nevşehir, Türkiye.

Youngs, G. R. (1965). Three Cilician Castles. *Anatolian Studies*, 15, 113-134.

Extended Abstract

In the province of Mersin, which is located within the borders of the historical Cilicia region, land and port settlements were established starting from the Hellenistic period and, during the Roman and Byzantine periods. For this reason, the region is very rich in terms of religious and civil architectural structures. The location and geographical features of the region have provided the development of main and secondary roads for transportation and trade throughout history. The fact that the region has a mountainous geographical structure has enabled the development of the transportation roads formed by the mountain passes in the Taurus Mountains. These main castles are started from the Cilician Gates (Pylae Ciliciae), Gülek, Çamlıyayla district Namrun (Lampron), Sinap, Çandır, Sinap, Gözne, Belenkeşlik, Güdübeş, Hebilli, Evcili (Evciler), Aslanköy, Hisar (Asar), Gediği, Fındıkpınar, Kaleburnu, Başnalar, Kuzucubelen and Tece. In this study, the locations of the medieval castles on the route from Gülek Castle to the south and the structures which bear similar characteristics in the world are discussed in terms of cultural heritage value, creation of a cultural route and destination and suggestions are presented. The cultural heritage of Mersin on castles compared to UNESCO World Heritage lists and for the conclusion, reanimate the historical roads, restoration and renovation of this buildings and open to use cultural functions for the public are suggested.

The location and geographical features of the Cilician Region have enabled the development of main and secondary roads and routes for transportation and trade throughout history. The mountainous geographical features of the region has ensured the uninterrupted use of the Access roads formed by the main mountain passes in the Taurus Mountains. The mountain passes providing military, commercial and civil transportation were basically aimed at reaching the Mediterranean ports from Central Asia. The routes have survived to the present day as a result of being used for commercial caravan routes as well as for military purposes. The most important feature of the main road was that it carried the land trade routes in the North to the Mediterranean trade ports in the South. For the same purpose, commercial goods and products delivered to the ports could be transported to the northern regions. The Taurus and Amanos mountain passes, which have been used throughout history in Anatolia, are designated as Gulek Pass (Pylae Ciliciae), Dark Gate, Sakaltutan, and Bagras Pass (Pylae Syria).

The cultural routes determined in this study are; Route 1: It includes Lampron (Namrun) and Sinap castles in today's Çamlıyayla district to the west of Gülek; Route 2: On the route that reaches east from Lampron in Çamlıyayla, the defense and observation structures start with Çandır Castle and form a castle line that continues in the South; 3. Route: Following Sinap Castle, Mersin, Belenkeşlik - Gözne - Sinap - Çandır - Lampron - Gülek castles, reaching Pozantı and Ulukışla, following Belenkeşlik - Gözne - Sinap - Çandır - Evciler; Route 4: The road where the Çandır-Sinap-Gözne-Belenkeşlik castles are located joins with the road where Aslanköy-Evciler-

Hisar-Gedigi is located in the west and reaches Tırmıl in the South; Route 5: The Tepeköy-Fındıkpinarı-Başnalar-Tece-Kaleburnu (Cemilli) road reaches Mezitli in the south.

As a result, when the international castle and watchtower structures in the UNESCO World Heritage lists are compared with the castle structures in Mersin, it is understood that the castles and watchtowers in the city center and districts are located on interconnected routes. The route starting from Tarsus in Mersin and reaching the south, which we can claim to meet the 2nd, 3rd and 4th criteria among the UNESCO World Heritage List criteria, can be evaluated as a cultural road today, together with the castle structures on it.

Considering the connection of the defense and surveillance buildings built near each other in Mersin with the Taurus Mountains in the north and the Mediterranean ports in the south, it is important for the international Mediterranean culture to reveal the traces of a historical road network that has survived to the present day. It is important to preserve and revitalize the historical route within the scope of cultural heritage. Medieval structures built as castles and watchtowers in Mersin today face significant natural and human destruction. The difficulty of accessing the buildings by vehicle or on foot necessitates the creation of a regular cultural route by classifying the routes within their borders. To organize the historical route determined in Mersin as a new cultural route and destination, after solving the transportation, infrastructure and, superstructure problems, it can be recommended information the history and architectural features of the buildings, location and distance information and the placement of the signs containing the direction for the visitors. Carrying out the protection and restoration works of the buildings, these buildings can be organized as museums, cultural centers, for educational purposes and cultural buildings for the society. In addition, it is thought that establishing a cultural route by determining the castle road extending south from Gülek Castle in Mersin, which constitutes the limit of the study, and the route connected to it is important in terms of raising awareness of cultural heritage and conservation in the society.

Türkçe Öğretmenlerinin Öz Değerlendirme Uygulamaları Üzerine Bir Durum Çalışması¹

A Case Study on Self-Evaluation Practices of Turkish Language Teachers

Melek KILIÇ²

Bircan EYÜP³

Araştırma Makalesi/ *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 13.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 19.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1103848

Atıf / Citation: Kılıç, M. ve Eyüp, B., (2022). “Türkçe Öğretmenlerinin Öz Değerlendirme Uygulamaları Üzerine Bir Durum Çalışması” ODÜSOBİAD 12 (2), 997-1024, Doi: 10.48146/odusobiad.1103848

Öz

Bu araştırmanın amacı, Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirme uygulamalarına ilişkin görüşlerinin incelenmesidir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması olarak desenlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 eğitim öğretim yılında Artvin ilinde bulunan Millî Eğitim Bakanlığına bağlı devlet ortaokullarında görev yapmakta olan 16 Türkçe öğretmeni oluşturmaktadır. Veriler araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Verilerin analizinde içerik analizinden yararlanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirmeye yönelik yaptıkları tanımlarda farklılıklar olduğu görülmüştür. Öğretmenlerin çoğunun öz değerlendirmeyi, kişinin kendisini değerlendirmesi şeklinde tanımladıkları belirlenmiştir. Türkçe öğretmenlerinin çoğunluğunun öz değerlendirmeye yönelik çalışmalar yapmayı tercih ettiği ve bu çalışmaların daha çok olumlu katkısı olduğunu düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmenlerin çoğu öz değerlendirme yapmanın öğrencinin kendisini görmesine ve tanınmasına imkân verdiğini belirtmiştir. Türkçe öğretmenlerinin önemli bir kısmı öz değerlendirme uygulamalarına yönelik öğrencilerin olumlu bir tutum sergilediğini ancak öz değerlendirme yaparken objektif olamadıklarını ifade etmiştir. Öğretmenlerin daha çok yazma ve okuma öğrenme alanlarına yönelik öz değerlendirme yaptığını belirlenmiştir. Özellikle de öğrencinin kendini ifade edebilmesi adına bunu seçtiklerini belirtmişlerdir. Öğretmenlerin çoğunun ders kitabındaki uygulamaların haricinde de sınıf içerisinde öz değerlendirme çalışmaları yaptığını tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar göstermektedir ki öğretmenlerin öz değerlendirme ve öğrencinin değerlendirme sürecine katılmasına imkân veren diğer değerlendirme yöntemleri konusunda kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı da bu konuda öğretmenlere gerekli desteği sağlamalıdır.

¹ Bu araştırma, Trabzon Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Etik Kurulunun 20/01/2021 tarihi ve E-81614018-000-65 sayılı karar ile etik yönden uygun bulunmuştur.

² Türkçe Öğretmeni, Millî Eğitim Bakanlığı, Artvin, e-mail: melek_klc_61@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8350-5797

³ Sorumlu yazar: Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, e-mail: bircaneyup@trabzon.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8061-1159

Anahtar Kelimeler: Türkçe öğretmeni, Türkçe dersi, ortaokul, öz değerlendirme, ölçme değerlendirme.

Abstract

The aim of this research is to examine the views of Turkish language teachers about self-evaluation practices. The research was designed as a case study. The study group of the research consists of 16 Turkish language teachers working in public secondary schools affiliated with the Ministry of National Education in Artvin. The data were collected with a semi-structured interview form. Content analysis was used in the analysis of the data. As a result of the research, there were differences in the definitions of Turkish teachers for self-evaluation. It was concluded that the majority of Turkish language teachers preferred to work on self-evaluation, and they thought that these studies had more positive contributions. Most of the teachers stated that self-evaluation allows students to see and know themselves. A significant number of Turkish teachers stated that students have a positive attitude towards self-evaluation practices, but they cannot be objective while doing self-evaluation. It was determined that teachers mostly have self-evaluation for the learning areas of writing and reading. In particular, they stated that they chose it to make student express themselves. It was seen that most of the teachers also use self-evaluation practices in the classroom, apart from textbook practices. Based on the results obtained, teachers need to improve themselves on self-evaluation and other evaluation methods that allow students to participate in the evaluation process. In this regard, the Ministry of National Education should also provide the necessary support to teachers in this regard.

Keywords: Turkish language teacher, Turkish lessons, secondary school, assessment-evaluation, self-evaluation.

Giriş

Öğrenme-öğretme sürecinin vazgeçilmez bir ögesi olan ölçme değerlendirme (Abalı-Öztürk ve Şahin, 2013) öğrencilerin başarılarını ve gelişim durumlarını tespit etmek, öğretim yöntemlerinin etkinliğini anlamak (Millî Eğitim Bakanlığı, 2009), eğitim öğretim hizmetini daha nitelikli gerçekleştirmek (Göçer, 2020) amacıyla yapılmaktadır. Eğitimde birçok ölçme değerlendirme etkinliğine yer verilmektedir. Bu ölçme değerlendirme etkinlikleri sadece öğrencilerin bilişsel alanla ilgili başarısını ölçmemekte, aynı zamanda duyuşsal (ilgi, tutum ve motivasyon gibi) ve psikomotor özelliklerinin ölçülmesi için de kullanılmaktadır (Tan, 2019). Eğitim-öğretim sürecinde çeşitli amaçlarla kullanılan ölçme değerlendirme uygulamaları Türkçe derslerinin de vazgeçilmez ögesidir. Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (Millî Eğitim Bakanlığı, 2015; Millî Eğitim Bakanlığı, 2019) Türkçe derslerinde öğrencilerin kazanımlara ulaşma düzeylerini belirlemek ve dil becerilerini geliştirmeye katkı sağlamak için kullanılan ölçme değerlendirmenin öğrenme ve öğretme sürecinin her aşamasında kullanılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

Zaman içerisinde eğitimde ortaya çıkan yeni anlayışların yansımaları ölçme değerlendirmede de görülmüştür (Mamur, 2011). Geleneksel ölçme değerlendirme araçları alternatif (tamamlayıcı) ölçme değerlendirme araçları ile eğitim-öğretim süreci içerisinde yer almıştır (Nazlıçipek ve Akarsu, 2008). Öğretim programlarında da öğrenme sürecinin başında öğrencilerin hazır bulunuşluk durumlarının

belirlenmesi, süreç boyunca öğrencilerin öğrenme ve gelişim durumlarının izlenmesi ve süreç sonunda kazanımların ne kadar gerçekleştiğinin belirlenmesi gerekmektedir. Tüm bunların birbirini destekleyen ve tamamlayan ölçme değerlendirme etkinlikleri şeklinde planlanıp gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2015). Zira geleneksel ölçme değerlendirme tekniklerine nazaran daha otantik ve öğrenci merkezli olan alternatif ölçme değerlendirme tekniklerinde süreç önemlidir (Uysal, 2008). Bununla birlikte öğrenme süreci içerisinde aktif olması istenen öğrencinin ölçme değerlendirme araçları ile kendini değerlendirme sürecinde de aktif olması beklenmiştir (Dochy and McDowell, 1997, aktaran: Birgin, 2008).

Alternatif değerlendirme adı altında ele alınan “performans değerlendirmeleri, dereceli puanlama anahtarı (rubric), kavram haritası, tanılayıcı dallanmış ağaç, yapılandırılmış grid, ürün dosyası (portfolio), proje, gözlem, grup ve akran değerlendirmeleri, öz değerlendirme gibi değerlendirme uygulamaları başlıca alternatif değerlendirme teknikleridir” (Uzun, 2010, s. 16). Öğrencileri farklı açılardan değerlendirme imkânı sunan alternatif tekniklerde de genellikle değerlendirmeyi yapan kişi öğretmen olmaktadır. Bu sebeple de özellikle grup ve akran değerlendirmeleri ile öz değerlendirme uygulamaları alternatif değerlendirme teknikleri içerisinde ayrı bir öneme sahiptir (Erman-Aslanoğlu, 2017). Nitekim bu uygulamalarda değerlendirmenin sorumluluğu bizzat öğrencilerin kendisine verilmektedir. Öğrenci belirlenen konu ile ilgili gözlemlerinden, düşüncelerinden, algılarından hareketle arkadaşını ya da kendisini değerlendirme imkânına sahip olmaktadır. Bu imkânı sunması açısından bu çalışmada öz değerlendirme üzerinde durulmaktadır.

Bireysel, kişisel veya kendini değerlendirme olarak da adlandırılabilen öz değerlendirme, belli bir konuda kişinin kendi kendini değerlendirmesidir (Yiğit, 2013). Öz değerlendirmenin ana gayesi öğrencinin kendi performansındaki güçlü ve zayıf yönleri, eksik olduğu tarafları görmesi ve bunlardan hareketle öğrenmesini geliştirebilmesidir (McMillan, 2007’den aktaran Bayrak ve Yurdağül, 2016). Türkçe derslerinde de çeşitli öz değerlendirme formlarıyla öğrencilerin kendilerini değerlendirmesi mümkündür. Nitekim Türkçe Dersi Öğretim Programı (MEB, 2006) incelendiğinde, yapılandırmacı anlayışla birlikte öz değerlendirmenin ölçme değerlendirme bölümlerinde ön planda tutulduğu ve nasıl uygulanması gerektiğine dair çeşitli bilgilere yer verildiği görülmektedir. Aynı şekilde 2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda ölçme değerlendirme yaklaşımı bölümünde öz değerlendirme etkinliklerinin tüm etkinlik alanlarında ve özellikle yazma öğrenme alanında yazma becerilerinin geliştirilmesinin ayrılmaz bir parçası olarak kullanılabileceğine vurgu yapılmıştır (Millî Eğitim Bakanlığı, 2015). 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda ise öz değerlendirme ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “Öğrencilerin kendi öğrenmelerinin sorumluluğunu almalarında öz değerlendirme becerisini edinmeleri önemli rol oynamaktadır. Etkinlikler sonunda öğrencilere ‘Bu etkinlikten ne öğrendiniz?’, ‘Bu etkinliği daha iyi yapabilir miydiniz? Nasıl?’ vb. sorular yöneltilerek ya da az sayıda ölçütten oluşan formlarla öz değerlendirme yapmaları” (Millî Eğitim Bakanlığı, 2019, s. 9) sağlanmalıdır. Ancak bu uygulamaların başarılı bir şekilde yürütülebilmesinde en önemli sorumluluk öğretmenlerdedir. Öğretmenlerin bu uygulamalara yer vermede olumlu tutuma ve yeterli donanımına sahip olmaları, bu uygulamaları göz ardı etmemeleri ve yeteri kadar üzerinde durmaları öğrencilerin öz değerlendirme

yapabilme becerilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Aksi durumda öğrencinin kendini değerlendirmesinin, güçlü ve zayıf yönlerini fark etmesinin de önüne geçilmiş olur.

Türkiye’de öz değerlendirmeye yönelik araştırmaların yaklaşık son 15 yılda ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebi 2005-2006 yıllarında yenilenen öğretim programlarında alternatif ölçme değerlendirme araçlarına yer verilmesidir. Bu süreçte az sayıda olmakla beraber eğitimin farklı alanlarında öz değerlendirmeye ilişkin çalışmaların yapıldığı belirlenmiştir. Genel olarak uygulamaya dönük çalışmalar (Güdek ve Öztürk, 2016; Karakaya, Mede ve Selçuk, 2017; Kösterelioğlu ve Çelen, 2016; Özcan ve Yurdabakan, 2008; Şaşmaz-Ören, Karapınar, Sarı ve Gürcan, 2021), öğrenci tutumları (Uzun ve Yurdabakan, 2011), öğrenci görüşleri (Aydeniz ve Gilchrist, 2013; Bayat, 2010; Şahin ve Şahin-Kalyon, 2018; Uysal, 2008) ve öğretmenlerin kendi etkinliklerine yönelik değerlendirmeleri (Göçen, 2018; Mertoğlu ve Gürdal, 2017) gibi konulara odaklanıldığı görülmüştür. Türkçe öğretiminde de öz değerlendirmeye yönelik çalışmaların oldukça yetersiz sayıda olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda daha çok dil ve düşünme becerilerine ilişkin öz değerlendirme uygulamalarının (Eğmir ve Ocak, 2017; Külte-Çağlar, 2016; Saat, 2019) ve Türkçe ders kitaplarında mevcut olan öz değerlendirme etkinliklerinin (Süğümlü, 2021) ele alındığı belirlenmiştir. Ancak bilindiği kadarıyla alanyazın taraması yapıldığı süreçte Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirme kavramından ne anladıklarını, derslerinde öz değerlendirme kullanmaya yönelik tercihlerini, öz değerlendirme yapmanın olumlu ve olumsuz yönleri ile ilgili görüşlerini, öz değerlendirme uygulamalarına yönelik öğrencilerinin tutumlarını, en çok hangi öğrenme alanına yönelik öz değerlendirme çalışmaları yaptıklarını ve ders kitaplarındaki uygulamalar dışında sınıf içerisinde yaptıkları diğer öz değerlendirme uygulamalarını inceleyen araştırmalara rastlanmamıştır. Araştırma cevabını aradığı bu sorular itibarıyla diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Araştırmanın sonuçlarının Türkçe öğretmenlerine öz değerlendirme uygulamalarına yönelik farkındalık kazandırması, öğretmenlerin sınıf içi uygulamalarına, öğretmen yetiştirme sürecine ve Millî Eğitim Bakanlığının öğretmenlerin ölçme değerlendirmeye yönelik ihtiyaçları ile ilgili eğitimler hazırlama sürecine fikir sunması beklenmektedir.

Tüm belirtilen nedenlerden hareketle, bu çalışmada Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirme uygulamaları hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Türkçe öğretmenleri ‘öz değerlendirme’yi nasıl tanımlamaktadır?
2. Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirme kullanmaya yönelik tercihleri nelerdir? Tercih gerekçeleri nelerdir?
3. Türkçe öğretmenlerine göre öz değerlendirme yapmanın olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?
4. Türkçe öğretmenlerine göre öz değerlendirme uygulamalarına yönelik öğrencilerin tutumları nasıldır?
5. Türkçe öğretmenleri en çok hangi öğrenme alanına yönelik öz değerlendirme uygulamaları yapmaktadır? Öğretmenlerin bu uygulamaları yapma nedenleri nelerdir?

6. Türkçe öğretmenlerinin ders kitaplarındaki öz değerlendirme çalışmaları dışında yaptıkları uygulamalar nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel bir araştırmadır. Nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmadır” (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 39). Araştırma, Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirme uygulamaları hakkındaki görüşlerinin neler olduğuyla ilgili derinlemesine bilgi edinmek adına nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması olarak desenlenmiştir. Bu yöntem, problemi ayrıntılı olarak derinlemesine araştırma imkânı sağlar ve araştırmacıya çok özel bir konu ya da durum üzerinde yoğunlaşma fırsatı verir (Creswell, 2018; Çepni, 2018). Durum araştırmaları; durumun amacına, büyüklüğüne, özelliğine ve kullanılan veri toplama tekniklerine göre farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır (Creswell, 2018; Yin 2003). Bu araştırmada Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirme uygulamalarının çok boyutlu ve derinlemesine incelenmesi amaçlandığından bütüncül tek durum deseni seçilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmada gerçekleştirilen durum çalışması kapsamında görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Görüşme tekniği, belirli bir konu ya da durumla ilgili ayrıntılı bilgi edinebilmek adına iki ya da daha fazla kişi arasında sözlü olarak gerçekleştirilen bir iletişim sürecidir (Cansız-Aktaş, 2019). Bir amaç için soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalıdır (Çepni, 2012).

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Artvin ilinde bulunan Millî Eğitim Bakanlığına bağlı devlet ortaokullarında görev yapmakta olan 16 Türkçe öğretmeni oluşturmaktadır. Çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabılır örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Araştırmaya hız ve pratiklik kazandıran bu yöntemde araştırmacı yakın ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçer (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Çalışma grubunu oluşturan öğretmenlere ait tanımlayıcı bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Tanımlayıcı Bilgiler

No	Cinsiyet	Hizmet Yılı	Öğrenim Durumu	Mezun Olunan Bölüm	Görev Yaptığı Yer	Ölçme Değerlendirmeye Yönelik Eğitim Alma Durumu
Ö1	Erkek	21-üzeri	Lisans	Türk Dili ve Edb. Öğr.	İlçe	Aldı
Ö2	Kadın	0-5	Lisans	Türkçe Öğr.	İlçe	Almadı
Ö3	Kadın	0-5	Lisans	Türkçe Öğr.	Köy	Almadı
Ö4	Kadın	0-5	Lisans	Türkçe Öğr.	Köy	Aldı
Ö5	Kadın	16-20	Lisans	Türk Dili ve Edb. Öğr.	İl	Almadı
Ö6	Erkek	6-10	Lisans	Türkçe Öğr.	İlçe	Almadı
Ö7	Erkek	6-10	Lisans	Türkçe Öğr.	İlçe	Almadı

Ö8	Kadın	0-5	Lisans	Türkçe Öğr.	İlçe	Almadı
Ö9	Erkek	0-5	Lisans	Türkçe Öğr.	Köy	Aldı
Ö10	Kadın	6-10	Lisans	Türkçe Öğr.	İlçe	Aldı
Ö11	Kadın	16-20	Lisans	Türkçe Öğr.	İlçe	Almadı
Ö12	Kadın	0-5	Lisans	Türkçe Öğr.	İlçe	Aldı
Ö13	Kadın	6-10	Lisans	Türkçe Öğr.	İlçe	Aldı
Ö14	Erkek	16-20	Lisans	Türkçe Öğr.	İlçe	Aldı
Ö15	Erkek	0-5	Lisans	Türkçe Öğr.	Köy	Aldı
Ö16	Erkek	0-5	Lisans	Türkçe Öğr.	İlçe	Almadı

Tablo 1’de görüldüğü üzere çalışma grubunda yer alan öğretmenlerin 9’u kadın, 7’si erkektir. Öğretmenlerin hizmet yıllarına bakıldığında 8’inin 0-5, 4’ünün 6-10, 3’ünün 16-20 yılları arasında olduğu ve bir öğretmenin 21 yıldan uzun süredir mesleğine devam ettiği görülmektedir. Tamamı lisans mezunu olan öğretmenlerin 14’ü Türkçe Öğretmenliği, 2’si Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği bölümlerinden mezundur. 11 öğretmen ilçede, 4 öğretmen köyde ve bir öğretmen il merkezinde görev yapmaktadır. Öğretmenlerin yarısı ölçme değerlendirmeye yönelik herhangi bir eğitim almazken yarısı bu konuda eğitim almıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak demografik bilgi formu ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

Demografik Bilgi Formu: Araştırmaya katılan Türkçe öğretmenlerinin cinsiyet, hizmet yılı, öğrenim durumu, mezun olduğu bölüm, görev yaptığı yer ve ölçme değerlendirmeye yönelik eğitim alma durumlarına dair bilgi edinmek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

Görüşme (Mülakat) Formu: Araştırmada, Türkçe öğretmenlerinin yapmış oldukları öz değerlendirme uygulamalarına dair görüşlerini belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Görüşme formunun hazırlanması için öncelikle araştırmacılar tarafından alanyazın taraması yapılmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak öğretmenlerden derinlemesine bilgi edinebilmeyi sağlayacak sorular hazırlanarak bir soru havuzu oluşturulmuştur. Kapsam geçerliliğini sağlamak adına Türkçe eğitimi alanındaki iki uzmanın görüşüne başvurularak soru havuzundan amaca en uygun olan sorular belirlenmiştir. Görüşme formu oluşturulurken soruların anlaşılır, esnek, amaca yönelik ve açık uçlu olmasına dikkat edilmiş; yönlendirici, çok boyutlu ve sadece evet-hayır cevabı alınacak sorulardan uzak durulmuştur (Merriam, 2018). Form hazırlandıktan sonra pilot uygulama olarak bu araştırmanın çalışma grubunda yer almayan dört Türkçe öğretmenine form uygulanmıştır. Görüşmeler sonucunda öğretmenler tarafından anlaşılmayan bir soruda değişikliğe gidilmiş, benzer cevaplar alınan iki soruda ise yeniden düzenleme yapılmıştır. Böylece yarı

yapılandırılmış soru formuna son şekli verilmiştir. Formun son hâlinde toplam altı soru bulunmaktadır. Bu sorular şu şekildedir:

- Ölçme değerlendirme yöntemlerinden “öz değerlendirme”yi nasıl tanımlarsınız?
- Derslerinizde öz değerlendirme uygulamaları yapmaya yönelik tercihiniz nedir? Gerekçeleriniz nelerdir?
- Öz değerlendirme yapmanın olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?
- Öz değerlendirme uygulamalarına yönelik öğrencilerinizin tutumları nasıldır?
- Derslerinizde en çok hangi öğrenme alanına yönelik öz değerlendirme uygulamaları yapmaktasınız? Nedenlerinizi söyler misiniz?
- Ders kitaplarındaki öz değerlendirme çalışmaları dışında yaptırdığınız farklı öz değerlendirme uygulamaları var mı? Varsa nelerdir?

Verilerin Toplanması

Araştırma için öncelikle gerekli olan etik kurul izni Trabzon Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Etik Kurulundan alınmıştır (Sayı no: E-81614018-000-65, 20.01.2021). İzin alındıktan sonra araştırma için Artvin ilinde devlete bağlı ortaokullarda görev yapan Türkçe öğretmenlerine ulaşılmaya çalışılmış ve kendilerine görüşme talebi sunulmuştur. Araştırma için gönüllü olan öğretmenler belirlenmiş ve görüşmeler öncesinde kendilerine bilgilendirilmiş onam formu gönderilerek imzaları alınmıştır. Sonrasında görüşmelerin gerçekleştirileceği gün saat belirlenmiştir. Dünyadaki pek çok araştırmada olduğu gibi bu çalışmada da öğretmenlerle gerçekleştirilen görüşmeler COVID-19 salgın sürecinde okulların kapalı olması ve kişi sağlığının korunması adına çevrim içi ortamlarda ve telefon aracılığıyla yapılmıştır. Görüşmelerin başında tüm öğretmenlerden onay alınarak yapılan görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Görüşmelerde sorular araştırmacı tarafından Türkçe öğretmenlerine yöneltilmiş, ihtiyaç durumunda sondaj sorulara ve bazı alternatif sorulara da yer verilmiştir. Görüşme esnasında araştırmacı özellikle katılımcıları etkileyebilecek ve yönlendirebilecek her türlü davranıştan ve tutumdan uzak durmaya özen göstermiştir. Her bir görüşme yaklaşık 20 ila 25 dakika arasında sürmüştür. Araştırmada elde edilen veriler öncelikle bilgisayar ortamına aktarılmış ve görüşme formlarının tümü yazılı metin hâline getirilmiştir.

Verilerin Çözümlemesi

Verilerin analizinde içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır. İçerik analizinde “temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır” (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 227). Bu doğrultuda öncelikle yazılı metin hâline getirilen veriler, araştırmacılar tarafından birkaç kez okunup anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Daha sonrasında kodlama sürecine başlanmıştır. Kodlamada amaç, “eldeki verilerden anlam çıkarmak, onları metin veya görsel parçalara ayırmak, bu parçaları kodlarla etiketlemek, kodlamaların çakışıp çakışmadıklarını ya da gereksiz yere kullanılıp kullanılmadıklarını inceleyip bu kodları geniş temalarla daraltmaktır” (Creswell, 2017: 314-315). Bu çalışmada da kodlamalardan sonra temalar oluşturulmuştur. Verilerin analizi önce araştırmacılar

tarafından yapılmış, daha sonra da görüşme formu hazırlanırken bilgisine başvurulmuş uzmanlardan birinin görüşleri alınmıştır. Uzmanlardan alınan dönütler doğrultusunda verilere son şekli verilmiştir. Analizler sırasında etik bir problem oluşturulmaması adına öğretmenler Ö1, Ö2, ... Ö16 şeklinde kodlanmıştır. Analizler sonucu elde edilen bulgular tablolarla sunulmuş ve yorumlanmıştır. Öğretmenlerin görüşmelerde kullanmış oldukları bazı ifadeler doğrudan alıntı ile yer verilmiştir. Doğrudan alıntılarda öğretmenlerin cümlelerinde herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Sadece yanlışlıkla tekrarlanan kelime veya kelime grupları çıkarılmıştır. Doğrudan alıntılarda öğretmenler kod isimleriyle adlandırılmıştır.

Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Bir araştırmanın bilimsel olmasındaki en önemli ölçütlerden biri ulaşılan sonuçların inandırıcılığıdır. Bu bağlamda geçerlik ve güvenilirlik en çok tercih edilen iki ölçüttür (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu çalışmada Türkçe öğretmenlerinin yapmış oldukları öz değerlendirme uygulamalarına dair görüşlerinin belirlenmesi amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Ancak görüşme formu hazırlanırken uzman görüşlerine başvurulmuş ve gerekli dönütler alınarak form düzenlenmiştir. Nitel çalışmalarda uzman görüşüne başvurmak araştırmanın kapsam geçerliliğini artırmayı amaçlayan önemli bir stratejidir (Çepni, 2018). Ayrıca asıl araştırmanın öncesinde dört Türkçe öğretmeni ile pilot çalışma yapılarak yarı yapılandırılmış görüşme formunda eksik kalan, yanlış ifade edilen ya da anlaşılmayan yerlerin olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte asıl araştırma sürecinde yapılan görüşmeler kayıt altına alınmış ve görüşmeler esnasında araştırmacı tarafından notlar da alınmıştır. Görüşmelerden sonra düz yazıya aktarılan verilerin teyit ettirilmesi adına katılımcılar ile tekrar iletişime geçilmiş ve görüşme esnasında eksik kalan, yanlış anlaşılan bir yer olup olmadığı sorulmuştur. Nitel araştırmalarda pilot çalışma yapmak (Lincoln and Guba, 1985) ve katılımcı teyidine başvurmak (Yıldırım ve Şimşek, 2008) geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları açısından önemlidir. Araştırmada verilerin analizi önce araştırmacılar tarafından yapılmış, daha sonra ise görüşme formu hazırlanırken bilgisine başvurulmuş uzmanların birinden alınan görüşler doğrultusunda verilerin analizine son şekli verilmiştir. Nitel araştırmalarda uzman görüşüne başvurmak çalışmanın güvenirliliği ve tutarlılığı açısından önemlidir (Merriam, 2018). Bu çalışmada yukarıda belirtilen işlemler gerçekleştirilerek araştırmanın geçerliliği ve güvenirliliği artırılmaya çalışılmıştır.

Bulgular

Bu bölümünde araştırmanın amacı ve görüşme soruları göz önünde bulundurularak öğretmenlerin görüşleri irdelenmiş, elde edilen bulgular sunularak yorumlanmıştır.

Öğretmenlerin Öz Değerlendirmeye İlişkin Tanımları

Türkçe öğretmenlerinin ölçme değerlendirme yöntemlerinden 'öz değerlendirme'ye ilişkin tanımları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Türkçe Öğretmenlerinin ‘Öz Değerlendirme’ye İlişkin Tanımları

Tema	Kategori	Öğretmen
Kendini değerlendirme	Kişinin kendisini değerlendirmesi	Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö8, Ö11, Ö12, Ö13, Ö14, Ö15, Ö16
	Öğrencinin kendini değerlendirmesi	Ö2, Ö9, Ö11
	İnsanın davranışlarını/düşüncelerini acımasızca eleştirmesi/masaya yatırması	Ö1
Eğitim sürecine yönelik değerlendirme	Öğretmenlik açısından değerlendirme	Ö10
	Ölçme değerlendirme çalışmalarının güvenilirliğine yönelik değerlendirme	Ö7

Tablo 2’de Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirmeye ilişkin farklı tanımlamalar yaptıkları görülmektedir. Bu tanımlamalar genel olarak iki tema altında ele alınmıştır. Bu temalar kendini değerlendirme ve eğitim sürecinin işlerliğine yönelik değerlendirmeler şeklindedir. Ancak öğretmenlerin önemli bir kısmının öz değerlendirmeyi daha çok kişinin kendisini değerlendirmesi şeklinde tanımladığı belirlenmiştir. Örneğin Ö6 öz değerlendirmeyi “İnsanın kendi kendini değerlendirmesi, kendi becerilerini, eksikliklerini görebilmesi, değerlendirebilmesidir.” şeklinde ifade etmiştir. Ö15 ise öz değerlendirmeyi “Kişinin kendini değerlendirmesidir. Bir ölçek yardımıyla değerlendirmesidir diyebiliriz, ölçüp bir yargıya varmasıdır.” şeklinde tanımlamıştır. Öğretmenlerin öz değerlendirmeye yönelik yapmış oldukları bir diğer tanım ise öğrencinin kendini değerlendirmesidir. Üç öğretmenin bu yönde tanım yaptığı tespit edilmiştir. Bu tanımlara bakıldığında öğretmenlerin öz değerlendirmeyi öğrencilere yönelik düşündüğü görülmektedir. Bu konuda Ö2 “Öz değerlendirme yani öğrencinin yaptığı çalışmadan sonra kendini ne kadar ifade edebildiği ne kadar arkadaşlarına aktarım yapabildiği, bilgileri ne kadar kullanabildiği yönünde değerlendirme yapması. Kendi kendini değerlendirmesi.” ifadelerini kullanmış, öğrencinin kendini hangi açılardan değerlendirebileceğine dikkat çekmiştir. Öz değerlendirmeye dair farklı bir tanım ortaya koyan Ö1 ise “Öz değerlendirme, insanın davranışlarını ya da düşüncelerini acımasızca eleştirmesidir ya da masaya yatırmasıdır diye düşünüyorum.” şeklinde görüşünü ifade etmiştir.

Öz değerlendirmeyi eğitim sürecine yönelik değerlendirme olarak tanımlayan öğretmenlerin tanımları iki alt başlıkta toplanmıştır. Bunlar, öğretmenlik açısından değerlendirme ve ölçme değerlendirme çalışmalarının güvenilirliğine yönelik değerlendirmelerdir. Ö10 “Kendimi öğretmenlik açısından değerlendirme olarak tanımlarım. Nasıl bir öğretmenim, neler uyguluyorum, sınavlara nasıl yaklaşıyorum, ne tür uygulamalar yapıyorum? Bunlar açısından değerlendirmek olarak düşünüyorum.” şeklinde öz değerlendirmeyi tanımlamıştır. Yapılan bir başka tanım ise yapılan öz değerlendirmenin, ölçme değerlendirme çalışmalarının güvenilir olup olmadığıyla ilgili bir değerlendirme olduğu yönündedir.

Öğretmenlerin Öz Değerlendirme Yapmaya Yönelik Tercih Durumları ve Gerekçeleri

Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirme kullanmaya yönelik tercihleri ve tercih gerekçeleri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Türkçe Öğretmenlerinin Öz Değerlendirme Kullanmaya Yönelik Tercihleri ve Gerekçeleri

Tercih Etme Durumları	ema	Kategori	Öğretmen
Tercih eden	Öğrencinin gelişimi amacıyla	Öğrencilerin kendilerini tanınması için	Ö3, Ö6, Ö11, Ö16
		Öğrencilerin kendi hatalarından hareketle öğrenmeleri için	Ö4, Ö7, Ö8, Ö12
	Öğretmen ve sürecin gelişimi amacıyla	Öğretmenin kendisiyle veya yaptığı çalışmalarla ilgili dönüt alması için	Ö1, Ö5, Ö11, Ö14
		Öğrenciyi daha iyi tanımak için	Ö15
Kısmen tercih eden	Öğrenciye yönelik	Eğitimin kalitesini artırmak için	Ö15
		Öğrencilerin kendilerini tanınması için	Ö10
		Öğrenciden kaynaklı	Öğrencilerin çekingen ve yetersiz olması
Tercih etmeyen	Uygulamadan kaynaklı	Öğrencilerin objektif olamamaları	Ö9
		Verimli olmaması	Ö13

Tablo 3 incelendiğinde Türkçe öğretmenlerinin çoğunluğunun öz değerlendirme kullanmayı tercih ettiği görülmektedir. Tercih etme gerekçeleri genel olarak iki temada toplanmıştır. Bunlar: öğrenci gelişimi ile öğretmen ve sürecin gelişimi amacıyla yapılan tercihlerdir. Öğrencinin gelişimi amacıyla yapılan tercihlerde iki gerekçe ortaya çıkmaktadır. Bu gerekçelerin öğrencilerin kendilerini tanımaları ve yine kendi hatalarından hareketle öğrenmelerini sağlamak olduğu görülmektedir. Öğrencinin gelişimi açısından öz değerlendirme uygulamalarını tercih eden Ö3 tercih gerekçesini şu şekilde ifade etmiştir:

"...öğrencilerimin daha verimli çalışabilmesi için öncelikle kendi kendilerini tanınması gerekiyor. Neleri yapabildiklerini ya da neleri yapamadıklarını bilmeleri gerekiyor. Onun için tercih ediyorum." Öğrencilerin kendi hatalarını görmesi amacıyla tercih eden Ö8 ise "Doğru ve yanlışını kendi görüp bunu bulma fırsatı bulunduğu zaman açıkçası başkasının söylemesinden daha etkili olduğunu düşünüyorum."

Öz değerlendirme çalışmalarını öğretmenlerin ve sürecin gelişimi amacıyla tercih eden öğretmenlerin gerekçeleri ise genel olarak üç başlık altında toplanmıştır. Öğretmenlerin görüşlerinden hareketle bu gerekçelerin ise öğretmenin kendisiyle veya yaptığı çalışmalarla ilgili dönüt alması, öğrenciyi daha iyi tanımak ve eğitimin kalitesini artırmak için olduğu belirlenmiştir. Bu tema içerisinde öğretmenlerin kendisiyle veya yaptığı çalışmalarla ilgili dönüt alma amacıyla öz değerlendirme çalışmalarını yaptırmayı daha çok tercih ettikleri belirlenmiştir. Bu sebeple tercih eden Ö11 *“Daha iyi bir dönüt ve de ne yaptığımı öğrenmek için ya da yaptığımın alıcıya ulaşıp ulaşmadığını öğrenmek için.”* şeklinde düşüncesini ifade etmiştir. Öz değerlendirme uygulamalarına yönelik bir diğer tercih etme gerekçesini Ö15 *“Öğrenciyi daha iyi tanımak, verdiğimiz eğitimin daha kaliteli hâle gelmesi için, onun için diyebiliriz.”* şeklinde belirtmiştir.

Öz değerlendirme çalışmalarını kısmen tercih eden öğretmenlerin gerekçeleri daha çok öğrenciyeye yöneliktir; öğrencinin kendisini tanımasını amaçlamaktadırlar. Bu gerekçeyi ifade eden Ö10 *“...öğrencinin neyi, neden doğru ya da neden yanlış yaptığını anlaması, yani benim anlatmamla kulağının bir tarafından girip bir tarafından çıkabiliyor. Ama yanlışımı kendi anladığında daha kalıcı oluyor... Yanlış kendisinin bulmasını sağlıyorum. Kendilerinin daha iyi kavramasını sağlamak için.”* şeklinde düşüncesini belirtmiştir.

Öz değerlendirme çalışmalarını tercih etmeyen öğretmenlerin tercih etmeme nedenleri öğrenciden ve uygulamalardan kaynaklı olmak üzere iki tema altında toplanmıştır. Öğrenciden kaynaklı öz değerlendirme çalışmalarını tercih etmeyen öğretmenlerin öğrencilerin çekingen ve yetersiz olması ile objektif olamamalarını sebep olarak gösterdikleri belirlenmiştir. Öğrencilerin objektif olamama durumunu Ö9 şu cümlelerle ifade etmiştir: *“Öğrenci kendisini değerlendirirken illa yanıltıcı cevaplar verebiliyor, gerçek dışı cevaplar verebiliyor. Doğru cevaplar tabii ki var ama arada gerçek dışı cevaplar da olabiliyor.”* Ö9 konuşmasının devamında ise öğrencilerin niçin objektif olamadığını açıklamış ve bu nedenden dolayı tercih etmediğini belirtmiştir: *“Bunu neden yapıyor kendisini daha iyi göstermek için, kendini daha iyi kanıtlamak için eksiklerini örtmeye çalışabiliyor, o yüzden birinci tercih sebebim pek olmaz.”* Ö13 öz değerlendirme çalışmalarından ziyade akran değerlendirme uygulamaları yaptığını ifade etmiş ve nedenini şu şekilde belirtmiştir: *“Daha çok birbirlerinin değerlendirmelerini sağlıyorum ama kendi kendilerini açıkçası çok kullanmıyorum. Daha çok akran değerlendirmesi yapıyorum. Çünkü çok kısır devam ediyor, hani çocuklarla çok verimli olmuyor.”* Ö13 konuşmasının devamında akran değerlendirmenin bir nevi öz değerlendirme olduğunu ve öğrencinin bir akran sayesinde kendisini daha iyi değerlendirdiğini ifade etmiştir:

“Akran değerlendirmesi de bir nevi kişinin öz değerlendirmesi oluyor, çünkü bir akran sayesinde aslında kendini daha iyi değerlendirebiliyor. Buna olumlu ya da olumsuz eleştiriler de dâhil bence. Onlara kendini açıklarken aslında bir nevi öz değerlendirme yapıyor. Sadece kendini değerlendir dediğimde çok kısır devam ederken bu döngü ama akran değerlendirmesi yaptığında aslında hem akran değerlendirmesi yapıyorum hem de çocuğun öz değerlendirme yapmasını sağlıyorum.”

Öğretmenlere Göre Öz Değerlendirme Yapmanın Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirme yapmanın olumlu ve olumsuz yönleri ile ilgili görüşleri Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Öz Değerlendirme Yapmanın Olumlu ve Olumsuz Yönleri

	Kategori	Öğretmen
Olumlu Yönleri	Öğrencinin kendisini görmesi/tanınması	Ö1, Ö3, Ö5, Ö6, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12, Ö13, Ö14, Ö15, Ö16
	Kişinin kendi hatasını düzelttiği zaman aynı hataya tekrar düşmemesi	Ö4, Ö12
	Yeni öğrenmeler sağlaması	Ö2
	Daha iyi ve kalıcı öğrenme sağlaması	Ö7
	Öğrenilenlerin kontrol edilebilmesi	Ö7
	Olumlu yönlerin görülüp daha da geliştirilmesi	Ö8
	Öz güven ve mutluluk vermesi	Ö11
Olumsuz Yönleri	Öğrencinin kendi olumsuz yönlerini görememesi/bundan hoşlanmaması	Ö4, Ö10
	Öğrencinin cesaretini kırması	Ö2
	Öğrencinin kendine dair yanlış algısının olumsuz yönlendirmelere sebep olması	Ö6
	Zaman alması	Ö7
	Öğrencinin objektif olamaması	Ö9
	Verimli olmaması/Kısr döngü oluşması	Ö13

Tablo 4'e göre Türkçe öğretmenleri öz değerlendirme uygulamaları yapmanın öğrenciye daha çok olumlu katkı sağladığını düşünmektedir. Öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu öz değerlendirme yapmanın öğrencinin kendisini görmesine ve tanınmasına imkân verdiğini belirtmiştir. Öz değerlendirmenin diğer olumlu yönlerini ise yeni ve kalıcı öğrenmeler sağlaması, kişinin kendi hatasını düzelttiği zaman o hataya tekrar düşmemesi, öğrenilenlerin kontrol edilebilmesi, olumlu yönlerin görülüp daha da geliştirilmesine imkân sağlaması, öz güven ve mutluluk vermesi şeklinde ifade etmişlerdir. Türkçe öğretmenleri öz değerlendirme yapmanın olumsuz yönlerini ise öğrencinin cesaretini kırması, kendi olumsuz yönlerini görememesi veya olumsuz yönlerini görmekten hoşlanmaması, kendine dair yanlış algısının olumsuz yönlendirmelere sebep olması; zaman alması, öğrencilerin objektif olamaması, öz değerlendirme yapmanın verimli olmaması ve kısr döngü oluşturması şeklinde ifade etmişlerdir. Öz değerlendirme yapmanın olumlu yönlerine işaret eden Ö4 şu örneği vermiştir:

“Kişinin kendi hatalarını düzeltmesinden kaynaklanacak şekilde aynı hataları yapma oranının düşeceğini düşünüyorum. Kendi hatasını kendi düzelttiği zaman o hataya tekrar düşmeyecektir. Mesela yazım ve noktalama konusunda noktalı virgülün kullanımıyla alakalı çok verim alamadım sınıftan. Sonra kendi yaptığı hataları üzerinde düzelttiğinde yazılı anlatımında bu konuyu daha iyi kavrayabildi.”

Olumsuz yönleri ile ilgili Ö4 “Olumsuz yanı ise kendini değerlendirmek çok kolay bir şey değil kendi olumsuzluklarını görmek kolay değil. Kendini değerlendirmek kendi olumsuzluklarını görmesi açısından çocukların çok tercih ettiği bir şey değil. Hoşlanmıyorlar yani bu durumdan.” ifadelerini kullanırken de bu duruma “Konuşmada ağız özelliklerini kullanmanın, konuşmanın seyrinde olumsuz bir etki yarattığıyla alakalı çocuğun konuşmasını öz değerlendirmesini istediğimde o bunun bir hata olduğunu düşünmediğinden o hatayı düzeltmedi mesela. Çünkü kendinde öyle bir hata görmüyor, olumsuz bir durum olduğunu düşünmüyor.” şeklinde örnek belirtmiştir. Ö8 ise öz değerlendirme yapmada olumsuz bir yön göremediğini aksine daha çok olumlu katkı sağladığını ifade ederek şu örneği vermiştir:

“Bir öğrencim hiç parmak kaldırmıyordu, biraz psikolojik durumundan ötürü hani bilgi eksikliğinden dolayı değil de psikolojik çekinme durumundan dolayı. Bire bir öğrenciyle bir iki konuşmuştum neden böyle yapıyorsun, biraz konuşalım seninle. Çocuk kendi böyle bakınca neden böyle yaptığını fark edince zamanla derste daha da aktif olduğunu fark etmiştim. Bire bir konuşup kendi iç değerlendirmesini yaptığı zaman daha da parmak kaldırmaya başlamıştı, o durumunu aşmıştı.”

Öğretmenlere Göre Öz Değerlendirme Uygulamalarına Yönelik Öğrenci Tutumları

Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirme uygulamalarına yönelik öğrencilerin tutumlarıyla ilgili görüşleri Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Öz Değerlendirme Yapmanın Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Tema	Kategori	Öğretmen
Olumlu tutumlar	Olumlu	Ö12, Ö15, Ö16
	İstekli	Ö6, Ö7, Ö9
	Eğlendirici	Ö11
	Öz güvenlerinin yüksek olması	Ö10
	İyi niyetli	Ö14
	Dürüst	Ö14
Olumsuz tutumlar	Çekimsiz	Ö2, Ö8
	Kendilerini yanlış değerlendirmeleri	Ö1, Ö3
	Hızlıca bitirme isteği	Ö5
	Sıkılma	Ö4
	Rencide olma korkusu	Ö10
	Eleştirilmek istememe	Ö1
	Kendilerini değerlendirmek/yaptıklarıyla ilgili konuşmak istememe	Ö13

Tablo 5'e göre Türkçe öğretmenlerinin çoğu öz değerlendirme uygulamalarına yönelik öğrencilerin olumlu bir tutuma sahip olduğunu düşünmektedir. Öğretmenlerin üçü öğrencilerin tutumunu olumlu, diğer üçü ise istekli şeklinde belirtmiş, diğerleri ise öz değerlendirme yaparken öğrencilerin eğlendiğini, öz güvenlerinin yüksek olduğunu, iyi niyetli ve dürüst olduklarını ifade etmiştir. Örneğin Ö6 öz değerlendirme uygulamalarına yönelik öğrencilerin istekli olduğunu ancak objektiflik konusunda tedirgin olduklarını "Genelde katılmak istiyorlar. Böyle etkinliklerde kutucukları işaretliyorlar, iyi yaptım veya kötü yaptım veya tamamıyla kısmen işaretlemeler yapıyorlar. Ama ne kadar tabii ki objektif yapıyorlar onu bilemiyorum." cümleleriyle ifade etmiştir.

Türkçe öğretmenlerinin, öğrencilerin öz değerlendirme uygulamalarına yönelik olumsuz tutum sergilemeleri ile ilgili görüşleri yedi başlıkta toplanmıştır. Öğretmenler en fazla öğrencilerin çekimser olmaları ve kendilerini yanlış değerlendirmeleri sebebiyle olumsuz tutumlara sahip olduklarını belirtmişlerdir. Diğer olumsuz tutumlar ise öğrencilerin bu uygulamaları hızlıca bitirmek istemesi, öz değerlendirme yaparken sıkılmaları, rencide olmaktan korkmaları, eleştirilmek, kendilerini değerlendirmek ve yaptıkları çalışmalarla ilgili konuşmak istememeleri yer almaktadır. Öğrencilerin öz değerlendirme konusunda çekimser bir tavır sergilediğini düşünen Ö2 düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Mesela ödev veriyoruz, gezi yazısı yazacak anısını yazacak, sınıfla paylaşmasını istediğimiz zaman bazı öğrencilerimizden aldığımız ilk tepki: Hocam ben okumasam. Zaten beceremedim, zaten çok yazamadım. İşte kısa oldu ama falan. Yani zaten çekimser bir tavır içerisindedir. O yüzden pek olumlu tutum geliştirdiklerini söyleyemem."

Öğrencilerin öz değerlendirme yaparken sınıf ortamında rencide olmaktan korktuklarını ve bu nedenle tutumlarının öz güvenlerine göre değiştiğini ifade eden Ö10'nun düşünceleri şu şekildedir:

"Tutumları, genellikle sınıf ortamında rencide olmaktan korkan öğrenciler var ama öz güveni yerinde olan öğrenciler hiç korkmuyorlar bu öz değerlendirmeden direkt yaptıkları cevabın veya verdikleri yazının sonucunu kendilerine güvenerek söyleyebiliyorlar. Tutumları kendilerine olan öz güvenine göre değişiyor açıkçası. Biraz da öğretmenin desteğine kalıyor açıkçası iş, yani nazlı öğrenciler var böyle öz güveni yetersiz olan onları desteklememiz gerekiyor. İşte 'Yapabilirsin, söylediğin her şeyde doğruluk payı vardır' şeklinde desteklemezsek sessiz kalıyorlar."

Öğretmenlerin Öz Değerlendirme Uygulamalarını Kullandıkları Öğrenme Alanları ve Kullanım Gerekçeleri

Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirme uygulamalarını en çok kullandıkları öğrenme alanları ve kullanım gerekçelerine dair görüşleri Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Öz Değerlendirme Uygulamalarının En Çok Kullanıldığı Öğrenme Alanı ve Kullanılma Gereksinimleri

Tema	Kategori	Öğretmen
Dinleme	Soru uygulaması	Ö16
	Kendini ifade etmesi	Ö1, Ö2, Ö6, Ö14, Ö15
Konuşma	Kendi sesini duyabilmesi	Ö9
	Kendini değerlendirmesi	Ö16
	Okuma anlamayı ön plana alması	Ö8, Ö13
Okuma	Anlayarak okuması	Ö5
	Kendini daha iyi değerlendirmesi	Ö11
	Kendi sesini duyabilmesi	Ö9
	Sınavlarda fayda sağlaması	Ö13
	Soru uygulaması	Ö16
	Kendini ifade etmesi	Ö1, Ö2, Ö3, Ö6
Yazma	Öğretmene somut veri oluşturması	Ö4, Ö7
	Daha kolay dönüt alınması	Ö10
	Kendini daha iyi değerlendirmesi	Ö11
	Yazma becerisinin iyi olmaması	Ö12
	Soru uygulaması	Ö16
Dil Bilgisi	Soyut olması	Ö12

Tablo 6 incelendiğinde öz değerlendirme uygulamalarının en çok kullanıldığı temel dil becerisinin yazma olduğu görülmektedir. Yazma becerisinde ise en çok ‘kendini ifade etmesi’ şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Ö3 öz değerlendirmenin kendini ifade etme amacıyla yazma becerisinde kullanılmasının çok önemli olduğunu şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Bence yazma çalışmalarıyla ilgili yapılabilir. Çünkü kişinin kendini ifade etmesi çok önemli, bunun için ben çocuklarıma sürekli yazma çalışmaları veriyorum. Eğer kendileri de o şekilde ifade etmelerini istiyorsak bunlarla ilgili öz değerlendirme formları yapabiliriz. Neden yazma becerisine yönelik? Çünkü ülkemizde gerçekten kendini ifade etmede zorlanıyoruz. Hani yeri geldiğinde biz bile zorlanıyoruz. Bunun için çocuklarımla kendilerini ifade etmeleri için daha çok yazma çalışmalarını kullanıyorum. Bu çok önemli, kendilerini ifade edebilme ve karşısındakine kendini doğru şekilde anlatabilmesi. Bazen söylerler ya yanlış üslup doğru sözün celladır diye gerçekten kendini ifade etmek çok önemli.”

Öğretmenler, öz değerlendirmenin yazma becerisinde daha çok kullanılmasının diğer nedenlerini daha kolay dönüt alma, kendini daha iyi değerlendirme, yazmada yeterli olmama, somut veri oluşturması, soru yoluyla kendini yazarak değerlendirme şeklinde belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin öz değerlendirme uygulamalarını en çok kullandığı diğer dil becerileri ise konuşma ve okumadır. Konuşma becerisinde de en çok kendini ifade etme şeklinde kullanıldığı görülmüştür. Kendini ifade edebilme becerisinin toplumda önemli bir sorun olduğuna ve bu nedenle öğrencinin kendini değerlendirmesine imkân sunulmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Öğretmenlerin öz değerlendirme uygulamalarını en çok kullandığı diğer dil becerileri ise konuşma ve okumadır. Konuşma becerisinde en çok kendini ifade etme şeklinde kullanıldığı görülmüştür. Kendini ifade edebilme becerisinin toplumumuzda önemli bir sorun olduğunu belirten Ö14 öz değerlendirme uygulamaları ile öğrencilerin kendilerini ifade etme ve değerlendirme becerilerine katkı sağlanması gerektiğini şu sözlerle vurgulamıştır:

“Özellikle bizim toplumda en büyük yaşadığımız sorunlardan biri kendini ifade edebilme sorunu. Çocuklardan da hep bunu duymuşumdur. ‘Hocam benim aklıma geliyor ama söyleyemiyorum.’ Burada konuşma becerisi üzerinde çok ciddi anlamda durmamız gerekiyor. Çocuklar konuşamıyor, kendini ifade edemiyor. Yazabiliyor ama çıkıp konuşamıyor, bu sorunu aşmamız için de konuşma becerisi üzerine daha fazla durmalı ve bununla ilgili uygulamalar yaptırmamız gerekiyor. Çocuğun da bu şekilde kendini değerlendirmesi noktasında yapacağı değerlendirmelerden sonra dönüşlerle gelişimine katkı sağlayabiliriz.”

Öz değerlendirmenin konuşma becerisinde kullanılma nedenlerinden diğerleri ise öğrencilerin kendi seslerini duyabilmesi ve kendilerini değerlendirmeleridir.

Öğretmenlere göre öz değerlendirmenin okuma becerisinde daha çok kullanılma nedenlerinin başında okuma anlamayı ön plana alma gelmektedir. Hem Türkçe dersi hem de yeni nesil sorular için okuduğunu anlamının önemli olduğunu ifade eden Ö8 görüşlerini *“Genelde Türkçe dersi okuma anlamaya yönelik bir ders olduğu için bence okumada daha fazla yapılabileceğini düşünüyorum. Çünkü okuma anlama hem okuduğunu anlama şimdi Türkçe sorularını da çözerken matematik sorularını Türkçeye döndüğünü fark ediyoruz.”* şeklinde ifade etmiştir. Ö8 gibi okuduğunu anlamının önemine vurgu yapan ve öz değerlendirmenin konuşma ve yazma becerisinden ziyade okumada daha verimli olabileceğini belirten Ö13 ise görüşlerini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Genellikle okumayla ilgili yapılabilir öz değerlendirme. ‘Okuduğumu ne kadar anladım?’, ‘Bundan nasıl çıkarımlar yaptım?’ Bu aynı zamanda çocukların içine girecekleri sınav sisteminde de faydalı olur diye düşünüyorum. Çünkü çocukların en fazla okuduklarını anlamaya ve bunu sorgulamaya ihtiyaçları var. ‘Ne kadar anladım?’, ‘Ne anladım?’, ‘Ne çıkardım bundan?’ şeklinde. ... konuşma, yazma ‘Nasıl yazdım?’, ‘Nasıl konuştum?’ açıkçası bunlarda çok verimli, faydalı olacağını düşünmüyorum ama okuma becerisinde bunun çok faydalı olacağını düşünüyorum.”

Öz değerlendirmenin okuma becerisinde daha çok kullanılmasının diğer nedenleri ise anlayarak okuma, kendini daha iyi değerlendirme, kendi sesini duyabilme, sınavlarda fayda sağlama ve soru yoluyla kendini değerlendirebilmedir.

Öz değerlendirmenin dinleme becerisinde soru yoluyla kullanılabileceğini Ö16 ifade ederken, Ö12 “Söz varlığı bölümünden dil bilgisi adı altında daha çok dil bilgisi soyut bir konu olduğu için kişi eğer kendini değerlendirirse daha çok başarı elde edeceğini düşünüyorum ne yapıp ne yapmadığını öğrenince.” şeklinde öz değerlendirmenin dil bilgisinde kullanılırsa daha çok başarı elde edeceğini ifade etmiştir.

Öğretmenlerin Ders Kitabındaki Etkinlikler Dışında Yaptırdıkları Öz Değerlendirme Uygulamaları

Türkçe öğretmenlerinin Türkçe ders kitabındaki öz değerlendirme çalışmaları dışında sınıf içerisinde öğrencilere öz değerlendirme uygulamaları yaptırma durumlarına dair görüşleri Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Türkçe Öğretmenlerinin Türkçe Ders Kitabındaki Çalışmalar Dışında Derslerinde Öz Değerlendirme Uygulamaları Yaptırma Durumları

Tema	Kategori	Öğretmen
Kitap dışı çalışmalar yaptırıyorum	Sözel yolla kendini değerlendirme	Ö1, Ö7, Ö8,
	Alıştırma, test çözme	Ö10, Ö11
	Form kullanma	Ö4
	Yazarak kendini değerlendirme	Ö2
	Çeşitli etkinlikler kullanma	Ö16
Kitap dışı çalışmalar kısmen yaptırıyorum	Konu bitiminde sözel değerlendirme	Ö12
	Ödev verme	Ö12
	Yazarak kendini değerlendirme	Ö15
Kitap dışı çalışmalar yaptırmiyorum	Ders kitabındakiler yeterli	Ö3
	Değişik formlar kullanmama	Ö5
	Bu konuda bilgi ve becerisi olmama	Ö6
	Objektiflik konusunda sıkıntı yaşama	Ö9
	Öğrenciyi konuşturmakta güçlük yaşama	Ö13
Zaman yetersizliği	Ö14	

Tablo 7’de Türkçe öğretmenlerinin çoğunun ders kitabındaki çalışmalar dışında derslerinde öz değerlendirme uygulamaları yaptırdığı görülmektedir. Bunların başında sözel yolla kendini değerlendirme gelmektedir. Genelde 8. sınıflarda öğrencilerin çalışma yöntemleri hakkında konuşarak öğrencilerin öz değerlendirme yapmalarını sağlayan Ö8 “Ara ara derslerde konuşuyoruz öğrencilerle. Şu çalışma durumuyla ilgili genelde kullanıyorum sekizinci sınıflarda. ‘Kendi çalışmanızı yeterli buluyor musunuz?’, ‘Çalışma yönteminiz nasıl?’ bu şekilde öz değerlendirme yapıyoruz. Ders dışı faaliyetlerden ziyade çalışma yöntemiyle ilgili genelde benimkisi, yazılı bir şekilde değil.” şeklinde görüşlerini ifade etmiştir. Ö1 ise öz değerlendirmeyi dersin hazır bulunuşluk aşamasında tercih ettiğini “...kendi gözünle kendini görme gibi o beş dakikada derse hazır bulunuşluk düzeylerinde böyle

düşünmesini sağlayacak sorular soruyorum ve konuşturuyorum, yani öğrencileri veya fikir jimnastiği gibi yapıyorum yani öz değerlendirme..." şeklinde ifade etmiştir. Ö10 ve Ö11 öz değerlendirmeyi alıştırmalar ve testler aracılığı ile Ö2 kendilerini değerlendirmeye yönelik yazdırarak ve Ö16 etkinlikler aracılığıyla yaptıklarını ifade etmişlerdir. Form kullanan öğretmenler de bulunmaktadır. Bu öğretmenlerden Ö4 derste yaptırdığı uygulamaları şu cümlelerle aktarmıştır:

"Yazılı anlatımda özellikle yaptırıyorum. O çünkü yazılı anlatım çalışmam hangi konuyu benimsetmeye yönelikse onunla alakalı dolduruyorum sorularını. Örneğin bir metin türüyle ilgili yaptırıyorum yazı çalışmasını diyelim ki anıyla alakalı. Yazdıklarım anı türüne uygun mu değil mi, başlığım oldu mu gibi öz değerlendirmeyle alakalı kendim yazılı anlatımda formlar kullanıyorum."

Araştırmaya katılan iki öğretmen ders kitabındaki çalışmalar dışında derslerinde öz değerlendirme uygulamalarını kısmen tercih etmektedir. Konu bitiminde sözel ya da yazarak kendilerini ifade etmeyi ya da ödev vererek öz değerlendirme yaptırmaktadırlar. Ö12 bu durumu şu cümlelerle açıklamaktadır:

"Kısmen yapıyorum öz değerlendirme yapabilecekleri şeyi. Genellikle ödevler konusunda öz değerlendirme en çok etken, bir de anlattığım konudan sonraki öz değerlendirme. İki şekilde öz değerlendirmeyi kullanmak önemli bence. Çünkü konu biter ben ne anladım bu konudan veyahut da anladım mı bir şey? Hani bu yönde kendini değerlendirmesini istiyorum. Ayrıca ödev verilir, ödev de yapabildim mi, neden yapamadım, yaptığım yerler, yapamadığım yerleri acaba niye yapamadım gibi hani öz değerlendirme yapabileceği şey. Bu iki şekilde kullanırım öz değerlendirmeyi daha çok derslerimde."

Türkçe öğretmenleri, ders kitabındaki öz değerlendirme uygulamalarını yeterli bulma, değişik formlar kullanmama, bu konuda bilgi ve becerisi olmama, objektiflik konusunda sıkıntı yaşama, öğrenciyi konuşturmakta güçlük yaşama, zaman yetersizliği nedenlerinden ders kitabındaki çalışmalar dışında derslerinde öz değerlendirme uygulamaları yaptırmamaktadır. Öğretmenlerden Ö6 ders kitabı dışında öz değerlendirme uygulamalarını kullanmadığını "...o konuda bir uzmanlığım yok. Yani o şekilde bir ölçme yapabilecek bilgi beceriye sahip değilim. Tabi bir rehberlik servisi bana sunsa böyle dokümanlar kullanabilirim sınıfta ama onun dışında benim hazırlayacak becerim yok." şeklinde ifade ederek kendisine rehberlik servisinin yardımcı olma durumunda farklı öz değerlendirme uygulamaları kullanabileceğini ifade etmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirme uygulamalarına ilişkin görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Türkçe dersi öğretim programları incelendiğinde, yapılandırmacı anlayışla birlikte öz değerlendirmenin ölçme değerlendirme bölümlerinde ön planda tutulduğu görülmektedir (MEB, 2006; MEB, 2015; MEB, 2019). Bu da Türkçe derslerinde öz değerlendirme uygulamalarının yapılmasının beklendiğini göstermektedir. Buradan hareketle bu çalışmada öncelikle Türkçe öğretmenlerinin 'öz değerlendirme'ye ilişkin tanımlamaları tespit edilmiştir. Öğretmenlerin çoğu öz

değerlendirmeyi, kişinin kendisini değerlendirmesi şeklinde tanımlamıştır. Ancak çalışmada, öğretmenlerin bazılarının öz değerlendirmeye yönelik asıl anlamının dışında da tanımlamalarda buldukları görülmüştür. Öğretmenlerin kendilerini öğretmenlik açısından değerlendirmesi ve ölçme değerlendirme çalışmalarının güvenilirliğine yönelik yapılan değerlendirme çalışmaları şeklinde öz değerlendirmeyi tanımlamışlardır. Ayrıca çalışmamızda öz değerlendirmenin insanın davranışlarını/düşüncelerini acımasızca eleştirme, masaya yatırma şeklinde tanımlanması da dikkat çeken bir sonuçtur. Bu da öğretmenler arasında öz değerlendirme denildiğinde sadece bireyin olumsuz yönlerinin ele alınması gerektiği şeklinde yanlış bir düşüncenin olduğunu göstermektedir. Bu bulgular da çalışmaya katılan öğretmenlerin yarısının ölçme değerlendirmeye yönelik bir eğitim almamasına rağmen öz değerlendirmeyi doğru tanımladıklarını göstermektedir. Alanyazında Kösterioğlu ve Çelen (2016) de lisans eğitimlerinde ölçme değerlendirme dersi alan öğretmen adaylarına yönelik yaptıkları çalışmada adayların öz değerlendirme yöntemini öğrencilerin eksik yanlarını tanıması, öğretmenin öğrencisini tanıması ve öğrenciyi daha iyi anlamaya imkân sunması şeklinde ifade ettiklerini belirlemişlerdir.

Araştırmada elde edilen ikinci bulgu ise Türkçe öğretmenlerinin çoğunun sınıfta öz değerlendirme çalışmaları yaptırmayı tercih etmesidir. Bu tercihin nedenlerinin başında öğretmenlerin kendileriyle veya yaptıkları çalışmalarla ilgili dönüt almak ve öğrencilerin kendilerini tanımlarına, hatalarından hareketle öğrenmelerine imkân vermek istemeleri gelmektedir. Öz değerlendirme yaptırmayı tercih etmeyen öğretmenlerin nedenlerinin ise öz değerlendirmede öğrencilerin çekingen ve yetersiz olması, verimli olmaması ve değerlendirme yaparken öğrencilerin objektif olamamasıdır. Alanyazında Doğan-Kahtalı ve Çelik (2020) Türkçe öğretmenlerinin kullandıkları ölçme değerlendirme araçlarını inceledikleri çalışmalarında 120 Türkçe öğretmenin yaklaşık yarısından fazlasının sık sık veya bazen öz değerlendirme formlarını kullandıklarını belirlemişlerdir. Çalışma Türkçe öğretmenlerinin çoğunun ölçme değerlendirme çalışmalarında öz değerlendirme uygulamalarını kullandıklarını göstermiştir. Bu bakımdan çalışmamızın sonuçları ile tamamen olmasa bile kısmen benzerlik göstermektedir. Diğer alanlarda öğretmenlere yönelik çalışmaların sonuçları ise çalışmamızın bulgularını destekler niteliktedir. Duran, Mıhladı ve Ballıel (2013) ilköğretim öğretmenleriyle yürüttükleri çalışmada öğretmenlerin öz değerlendirmeye yönelik kendilerini oldukça yeterli hissettiklerini tespit etmişlerdir. Özdemir (2010) ise ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerle yürüttüğü araştırmada öğretmenlerin kendilerini en çok öz değerlendirme araçlarında yeterli gördüğünü belirlemiştir. Gelbal ve Kelecioğlu (2007) ilköğretim okullarında görev yapan sınıf ve branş öğretmenleriyle yürüttükleri araştırmalarında öğretmenlerin çoğunlukla kendilerini yeterli gördükleri ölçme değerlendirme yöntemlerini daha sık kullandıklarını tespit etmişlerdir. Öğrenci değerlendirmesine dayalı yöntemler konusunda ise kendilerini hiç yeterli görmediklerini belirlemişlerdir. Ancak öğrenci değerlendirmesine dayalı yöntemlerin sonuçlarına dayanarak öğrenci başarısının belirlenmesinin çeşitli hatalara yol açabileceğine dair endişelerinden dolayı öğretmenlerin bu tür yöntemleri çok fazla tercih etmediklerini belirlemişlerdir.

Araştırmada, Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirme yapmanın olumlu ve olumsuz yönleri ile ilgili görüşleri incelendiğinde öğretmenlerin öz değerlendirme yapmanın daha çok olumlu katkısı olduğunu

düşündükleri belirlenmiştir. Öğretmenlerin çoğu olumlu olarak öz değerlendirme yapmanın öğrencinin kendisini görmesine ve tanınmasına imkân verdiğini belirtmiştir. Öğretmenlere göre diğer olumlu yönleri ise yeni ve kalıcı öğrenmeler sağlaması, kişinin kendi hatasını düzelttiği zaman o hatayı tekrar yapmaması, öğrenilenlerin kontrol edilebilmesi, olumlu yönlerin görülüp daha da geliştirilmesine imkân sağlaması, öz güven ve mutluluk vermesidir. Türkçe öğretmenleri öz değerlendirme yapmanın olumsuz yönlerini öğrencinin cesaretini kırması, kendi olumsuz yönlerini görememesi veya olumsuz yönlerini görmekten hoşlanmaması, kendine dair yanlış algısının olumsuz yönlendirmelere sebep olması, zaman alması, öğrencilerin objektif olamamaları, öz değerlendirme yapmanın verimli olmaması ve kısır döngü oluşturması şeklinde ifade etmişlerdir. Zira Eriksson-Gustavsson ve Samuelsson (2011) öz-değerlendirmenin kişinin performansının yanında niteliklerinin değerlendirilmesini içerdiğini ifade ederler. Bu bakımdan öz değerlendirme öğrencilerin kendilerine ve çevreleriyle olan etkileşimlerine dair de bir değerlendirme sunar. Öğretmenlerin öz değerlendirmenin olumsuz yönlerini ifade ederken aslında bu duruma da dikkat çektikleri görülmektedir. Alanyazın incelendiğinde Gelbal ve Kelecioğlu (2007) da yapmış oldukları araştırmada öğretmenlerin öz değerlendirmenin olumlu yönleri hakkında en fazla öğrencilerin yeteneklerini keşfetmelerine, güçlü ve zayıf yönlerini tanımalarına yardımcı olduğu görüşüne katıldıklarını; olumsuz yönleri ile ilgili ise öğrencilerin kendilerini değerlendirirken yanlış davrandıkları ifadesine katıldıklarını belirlemişlerdir. Kösterelioğlu ve Çelen (2016) ise eğitim fakültesi öğrencilerine ilişkin çalışmalarında öğrencilerin derslerde yapmış oldukları sunumlardan sonraki öz değerlendirme uygulamalarının en olumlu yanının eksiklerini, hatalarını ve doğrularını görme imkânı sunması; en olumsuz yanının ise öğrencinin gerçekçi ve objektif davranamaması olduğunu düşündüklerini belirlemişlerdir.

Türkçe öğretmenlerinin çoğunluğunun öz değerlendirme uygulamalarına yönelik öğrencilerin olumlu bir tutum sergilediğini ifade ettikleri belirlenmiştir. Öğretmenler öğrencilerin öz değerlendirme yaparken istekli, iyi niyetli ve dürüst olduklarını, eğlendiklerini, öz güvenlerinin yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Olumsuz tutumlar içerisinde en fazla öğrencilerin çekimser olmaları ve kendileriyle ilgili yanlış değerlendirmeler yapmaları yer almaktadır. Diğer olumsuz tutumlar içerisinde öğrencilerin bu uygulamaları hızlıca bitirmek istemesi, öz değerlendirme yaparken sıkılmaları, rencide olmaktan korkmaları, eleştirilmek, kendilerini değerlendirmek ve yaptıkları çalışmalarla ilgili konuşmak istememeleri yer almaktadır. Uzun ve Yurdabakan (2011) öğrencilerin öz değerlendirme uygulamalarına yönelik tutumlarıyla ilgili yapmış oldukları çalışmada öğrencilerin tutumlarının sınıf düzeyine, cinsiyete, okulun bulunduğu çevreye, öğretmen deneyimine, sınıftaki öğrenci sayısına, öğretmenin cinsiyetine, öğrencilerin öz değerlendirmeyi uygulama sıklığı ve neden yaptıklarını bilip bilmeme durumuna göre değişebileceğini belirlemişlerdir. Türkçe öğretmenlerinin çoğunluğu öğrencilerin öz değerlendirme yaparken objektif olamadığını ifade etmiştir. Öğrencilerin objektif olamamalarının daha çok yaş grubu ve arkadaş ortamından kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca bazı öğretmenler öğrencilerin kendilerine güvenmediklerini, kendilerine karşı objektif olmadıklarını, iyi yaptıklarını düşündüklerini, eleştirilmekten rahatsız olduklarını, sınıf ortamında kendilerini rahat ifade edemediklerini, öğretmenin gözünde iyi görünme çabası içinde olduklarını, değerlendirme ölçütü

kullanılmadığını ve konuya hâkimiyetin objektifliği etkilediğini belirtmiştir. Yiğit ve Kırımlı (2015) da Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirme yönteminin işlevselliği konusunda genel olarak olumlu yönde görüş bildirdiği ancak objektiflik konusunda problemler yaşandığını belirtmişlerdir. Araştırmacılar, bunun nedeninin öz değerlendirme yönteminin öğrenciler tarafından tam anlamıyla anlaşılmasından kaynaklanmış olabileceğini ifade etmişlerdir. Türkçe öğretmenleri öğrencilerin, öğretmenin ve arkadaşlarının tutumuna, sınıf ortamına, öz güven ve karakterlerine göre kısmen objektif olabileceklerini düşündükleri ortaya çıkmıştır. Türkçe öğretmenlerinin, öğretmenlerin yönlendirmesiyle ve cevap anahtarının verilmemesi durumunda öğrencilerin objektif olabileceğini düşündükleri belirlenmiştir.

Araştırmada, öz değerlendirme uygulamalarının en çok kullanıldığı öğrenme alanının yazma becerisi olduğu görülmüştür. Yazma becerisinde ise en çok 'kendini ifade etmek' şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Öğretmenler öz değerlendirmenin yazma becerisinde daha çok kullanılmasının diğer nedenlerini daha kolay dönüt alma, kendini daha iyi değerlendirme, yazmada yeterli olmama, somut veri oluşturması, soru yoluyla kendini yazarak değerlendirme şeklinde belirtmişlerdir. Nitekim Türkçe öğretim programlarında da öz değerlendirme çalışmalarında en çok vurgulanan beceri yazma becerisidir (MEB, 2015). Alanyazında da Dalgacı ve Büyükkız (2021) yapmış oldukları araştırmada Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin çoklu değerlendirme yaklaşımının yazma becerisine olan etkisini araştırmışlar ve öz değerlendirme, akran değerlendirme ve uzman görüşü şeklinde deney grubundaki öğrencilerin yazma çalışmalarını değerlendirmişlerdir. Araştırma sonucunda çoklu değerlendirme yaklaşımına dayanan uygulamaların Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin yazma becerilerine katkı sağladığı ortaya çıkmıştır. Öğretmenler öz değerlendirme uygulamalarının en çok kullanıldığı diğer öğrenme alanlarının konuşma ve okuma olduğunu belirtmişlerdir. Konuşma becerisinde de en çok 'kendini ifade etme' şeklinde kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Öz değerlendirmenin konuşma becerisinde kullanılma nedenlerinden diğerleri ise kendi sesini duyabilmesi ve kendini değerlendirmesi şeklinde olduğu ortaya çıkmıştır. Kösterelioğlu ve Çelen (2016) de eğitim fakültesi öğrencilerinin öz değerlendirme yönteminin kişiye birçok katkı sağlayacağını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: kendini ifade etme, kendisini değerli hissetme, sorumluluklarının farkına varma vb. Öğretmenlere göre öz değerlendirmenin okuma becerisinde kullanılma nedenlerinin başında okuma anlamayı ön plana almasıdır. Ulu ve Başaran (2013) yapmış oldukları araştırmada video öz değerlendirme tekniğinin öğrencilerin okuduğunu anlama ve akıcı okuma becerisine katkı sağladığı gibi okumaya karşı olumlu tutumu da geliştirdiği sonucuna varmışlardır. Süğümlü (2021) ortaokul Türkçe ders kitapları üzerinde yapmış olduğu araştırmada öz değerlendirme uygulamalarının sadece konuşma ve yazma becerilerine yönelik oluşturulduğunu, 5. sınıf dışında okuma ve dinleme/izleme becerilerine yönelik öz değerlendirme uygulamasının olmadığını ve 6. sınıf düzeyinde öz değerlendirme uygulamasına hiç yer verilmediğini belirlemiştir.

Araştırmada elde edilen son bulgu ise Türkçe öğretmenlerinin çoğunun ders kitabındaki çalışmalar dışında derslerinde öz değerlendirme uygulamaları yaptırdığıdır. Bunların başında sözel yolla kendini değerlendirme gelmektedir. Araştırmaya katılan iki öğretmenin ders kitabındaki çalışmalar dışında derslerinde öz değerlendirme uygulamalarını kısmen tercih ettiği görülmüştür. Türkçe

öğretmenlerinin, ders kitabındaki öz değerlendirme uygulamalarını yeterli bulma, değişik formlar kullanmama, bu konuda bilgi ve beceri sahibi olmama, objektiflik konusunda sıkıntı yaşama, öğrenciyi konuşturmakta güçlük yaşama, zaman yetersizliği gibi nedenlerden ders kitabındaki çalışmalar dışında derslerinde öz değerlendirme uygulamaları yaptırmadıkları belirlenmiştir. Oysaki Süğümlü (2021) ortaokul Türkçe ders kitapları üzerinde yapmış olduğu araştırmada ders kitaplarında öz değerlendirme uygulamalarına çok az yer verildiğini tespit etmiştir. Araştırmacı ortaokul ders kitaplarında toplamda 15 öz değerlendirme uygulaması yer aldığını tespit etmiştir. Bu da Türkçe derslerinde öğretmenlerin kitaptan bağımsız öz değerlendirme çalışmaları yaptırmalarının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Ancak Doğan-Kahtalı ve Çelik (2020) yaptıkları çalışmada öğretmenlerin hâlâ geleneksel ölçme değerlendirme araçlarını daha çok tercih ettiklerini belirlemişlerdir. Kösterelioğlu ve Çelen (2016) öğretmen adayları ile yapmış oldukları araştırmada dikkatlerini çeken hususun öğretmenlerle yapılmış alanyazındaki araştırma bulgularının aksine öğretmen adaylarının öz değerlendirme uygulamalarını kullanma konusunda daha istekli olduğunu ifade etmişler ve bunun nedenini öğretmenlerin mesleki kıdem yılları göz önünde bulundurularak farklı yıllarda eğitim almalarına bağlamışlardır.

Sonuç olarak, Türkçe öğretmenlerinin çoğunluğu öz değerlendirme uygulamalarında öğrencilerin objektif olmadığını belirtse de öz değerlendirmenin öğrencilere birçok olumlu katkısının olduğunu düşündükleri ve bu uygulamaları derslerinde tercih ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin öz değerlendirmeye yönelik olumlu tutum içerisinde oldukları ortaya çıkmıştır. Bu da öğretmenlerin derslerinde rahatlıkla öz değerlendirme uygulamaları yapabileceklerini göstermektedir. Yazma becerisi ön planda olmakla birlikte konuşma ve okuma becerilerine yönelik öz değerlendirme çalışmalarının daha çok yapıldığı görülmüştür. Dinleme ve dil bilgisi çalışmalarında öz değerlendirme uygulamalarının ihmal edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmenlerin önemli bir kısmı ders kitaplarındaki uygulamalar dışında da öğrencilerine öz değerlendirme uygulamaları yaptırmakla beraber hiç yaptırmayan öğretmenlerin de oranının az olmadığı belirlenmiştir. Bu da ders kitaplarının önemini ortaya çıkarmakla birlikte kitaplarda bu tür değerlendirmelere daha fazla yer verilmesini gerekli kılmaktadır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki öneriler sunulmuştur.

- Öğretmenlerin öz değerlendirme ve öğrencinin değerlendirme sürecine katılmasına imkân veren diğer değerlendirme yöntemleri konusunda kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Öğretmenin kullandığı yöntem hakkında bilgi sahibi ve olumlu tutum içerisinde olmasının uygulamalarda fayda sağlayacağı düşünülmektedir.
- Öğretmenler derslerinde öz değerlendirme uygulamalarına daha fazla yer vermeli ve öğrencilerin süreci en doğru şekilde yürütmesini sağlamalıdır.
- Dil becerilerine dayanan Türkçe dersinde öğretmenler hem becerilere hem de ele alınan konulara yönelik öz değerlendirme formlarını kendileri de geliştirebilirler. Böylece bu konudaki bilgi ve becerileri ile kendilerine olan güvenleri de artabilir.
- Öz değerlendirmenin etkili ve verimli olabilmesi için öğrencilerin öz değerlendirme uygulamalarının amacını iyi bilmeleri gerekmektedir. Bunun için de öğretmenlerin sürecin başında öğrencileri bilgilendirmesi ve bu çalışmaları neden yaptıkları konusunda gerekli açıklamaları yapmaları

gerekmektedir. Böylece öğrencinin süreci daha iyi anlamaya ve yaptığı çalışmanın kendisine nasıl katkısı olacağına dair bir fikri olacaktır.

- Bu çalışmada Türkçe öğretmenlerinin öz değerlendirme uygulamalarına ilişkin görüşleri ele alınmıştır. Ancak dil becerilerinin geliştirilmesinde öz değerlendirmenin etkisini araştıran uygulamaya dayalı çalışmalar da yapılabilir.
- Öğrenciler tarafından öz değerlendirme uygulamalarının daha nitelikli olması adına ne tür çalışmaların yapılması gerektiği incelenebilir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %55, 2. Yazar: %45 oranında katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Türkçe Öğretmenlerinin Öz Değerlendirme Uygulamaları Üzerine Bir Durum Çalışması” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abalı-Öztürk, Y., & Şahin, Ç. (2013). Süreç odaklı ölçme-değerlendirme yöntemlerinin uygulanmasında yaşanacak güçlüklerle ilişkin sınıf öğretmeni adaylarının görüşleri. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36, 109-129.
- Aydeniz, A., & Gilchrist, M. A. (2013). Using self-assessment to improve college students' engagement and performance in introductory genetics. *Necatibey Faculty of Education Electronic Journal of Science and Mathematics Education*, 7(2), 1-17.
- Bayat, Ö. (2010). İngilizce yazılı anlatım derslerinde uygulanan akran ve öz değerlendirme etkinliklerine yönelik öğrenci görüşleri. *Dil Dergisi*, 150, 70-81.
- Bayrak, F., & Yurdakul, H. (2016). Web-tabanlı öz-değerlendirme sisteminde öğrenenlerin öz-müdahale algısı ve test alma davranışlarının başarı üzerine etkisi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 7(1), 221-236.
- Birgin, O. (2008). Alternatif bir değerlendirme yöntemi olarak portfolyo değerlendirme uygulamasına ilişkin öğrenci görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-24.
- Cansız-Aktaş, M. (2019). *Nitel veri toplama teknikleri*, H. Özmen ve O. Karamustafaoğlu (Ed.), *Eğitimde araştırma yöntemleri* (s. 114-135). Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2017). *Eğitim araştırmaları-nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi* (H. Ekşi, Çev. Ed.). Edam Yayınları. (Eserin orijinali 2002'de yayımlandı.)
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri-beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. Ed.). Siyasal Kitabevi. (Eserin orijinali 2013'te yayımlandı.)
- Çepni, S. (2018). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Celepner Matbaacılık.
- Çepni, S. (2012). Öğretim teknikleri, S. Çepni ve S. Akyıldız (Ed.), *Öğretim ilke ve yöntemleri*, (s. 173-206). Celepner Matbaacılık.

- Dalgacı, S., & Büyükikiz, K. K. (2021). Geri bildirim olarak çoklu değerlendirme yaklaşımının Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin yazma becerisine etkisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(1), 207-224.
- Doğan-Kahtalı, B., & Çelik, Ş. (2020). Assessment and evaluation in the 2019 Turkish course curriculum and the levels of Turkish teachers in using the assessment and evaluation tools. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 237-244.
- Duran, M., Mihladi, G., & Balliel, B. (2013). İlköğretim öğretmenlerinin alternatif değerlendirme yöntemlerine yönelik yeterlilik düzeyleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 26-37.
- Eğmir, E., & Ocağ, G. (2017). Eleştirel düşünme öğretim programının öğrencilerin eleştirel düşünme becerisi ve öz değerlendirme düzeylerine etkisi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 138-156. <https://doi.org/10.30831/akukeg.335388>
- Eriksson-Gustavsson, A. L., & Samuelsson, J. (2011). The importance of self-assessed oral and written language ability for boys' and girls' grades in school. *Journal of Theory and Practice in Education*, 7(2), 174-191.
- Erman-Aslanoğlu, A. (2017). Grup içinde bireyin değerlendirilmesi: Akran ve öz değerlendirme. *Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 34(2), 35-50.
- Gelbal, S., & Kelecioğlu, H. (2007). Öğretmenlerin ölçme ve değerlendirme yöntemleri hakkındaki yeterlik algıları ve karşılaştıkları sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 135-145.
- Göçen, G. (2018). Sınıf öğretmenlerinin yaratıcı yazma uygulamalarına yönelik öz değerlendirmeleri. *DİYALEKTOLOG*, 19, 469-502. <http://dx.doi.org/10.22464/diyalektolog.270>
- Göçer, A. (2020). Alan eğitiminde ölçme ve değerlendirme: Türkçe eğitimi örneği. *International Journal of Language Academy*, 8(3), 285-295.
- Güdek, B., & Öztürk, D. (2016). Viyolonsel öğretiminde öz değerlendirme uygulamalarının öğrencilerin performansına ve tutumlarına etkisi. *Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(39), 1149-116. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9097>
- Karakaya, B., Mede, E., & Selçuk, M. (2017). Students' accuracy and perceptions about self-assessment in English speaking classrooms. *The Journal of International Education Science*, 4(12), 265-280.
- Kösterelioğlu, İ., & Çelen, Ü. (2016). Öz değerlendirme yönteminin etkililiğinin değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 15(2), 671-681.
- Külte-Çağlar, S. (2016). *Türkçe dersinde öğrencilerin strateji öğretimi ve özdeğerlendirme yoluyla özetleme becerilerinin geliştirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications.

- Mamur, N. (2011). Görsel sanatlar eğitimi alan öğretmen adaylarının alanlarına yönelik ölçme ve değerlendirme araç ve yaklaşımlarına ilişkin yeterlikleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(3), 597-626.
- Merriam, S. (2018). *Nitel araştırma-desen ve uygulama için bir rehber*. Nobel Yayıncılık. (Eserin orijinali 2013'te yayımlandı.)
- Mertoğlu, H., & Gürdal, A. (2017). Fen bilgisi öğretmenlerinin öğretim metot teknikleri ile ilgili öz değerlendirmeleri ve uygulamaları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(45), 262-278. [doi: 10.16992/ASOS.12184](https://doi.org/10.16992/ASOS.12184)
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2006). *İlköğretim Türkçe dersi öğretim programı ve kılavuzu*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2009). *İlköğretim Türkçe dersi öğretim programı ve kılavuzu (1- 5. sınıflar)*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2015). *Türkçe dersi (1-8. Sınıflar) öğretim programı*. <http://web.deu.edu.tr/ilyas/ftp/turkce2015.pdf>. Erişim tarihi: 15.02.2022
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2019). *Türkçe dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)*. <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/20195716392253-02-T%C3%BCrk%C3%A7e%20%C3%96%C4%9Fretim%20Program%C4%B1%202019.pdf>. Erişim tarihi: 21.03.2021
- Nazlıççek, N., & Akarsu, F. (2008). Fizik, kimya ve matematik öğretmenlerinin değerlendirme araçlarıyla ilgili yaklaşımları ve uygulamaları. *Eğitim ve Bilim*, 33(149), 18-29.
- Özan, S., & Yurdabakan, İ. (2008). Öz ve akran değerlendirmenin temel iletişim becerileri başarısı üzerindeki etkileri. *Tıp Eğitimi Dünyası*, 27(27), 27-39.
- Özdemir, S. M. (2010). İlköğretim öğretmenlerinin alternatif ölçme ve değerlendirme araçlarına ilişkin yeterlilikleri ve hizmet içi eğitim ihtiyaçları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(4), 784-816.
- Saat, F. (2019). *İlkokulda öz değerlendirmeye dayalı sesli okuma yönteminin akıcı okuma ve okuduğunu anlamaya etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi.
- Süğümlü, Ü. (2021). Türkçe öğretiminde öz değerlendirme uygulamaları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 19(2), 733-752. <https://doi.org/10.37217/tebd.972445>
- Şahin, M. G., & Şahin-Kalyon, D. (2018). Öğretmen adaylarının öz-akran-öğretmen değerlendirmesine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(4), 1055-1068. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.393278>
- Şaşmaz-Ören, F., Karapınar, A., Sarı K., & Gürcan, F. (2021). Öğrencilerin gözünden portfolyo uygulaması: öz değerlendirme ve dosya kapak görseli analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 60, 408-440.
- Tan, Ş. (2019). *Öğretimde ölçme ve değerlendirme*. Pegem Akademi.
- Ulu M., & Başaran M. (2013). Video öz değerlendirme tekniğinin akıcı okuma becerisinin gelişimine etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(38), 1- 10.

- Uysal, K. (2008). *Öğrencilerin ölçme değerlendirme sürecine katılması: akran değerlendirme ve öz değerlendirme*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Uzun, A. (2010). *İlköğretim 4. ve 7. sınıf öğrencilerinin öz değerlendirme uygulamalarına yönelik tutumları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Uzun, A. , & Yurdabakan, İ. (2011). İlköğretim öğrencilerinin öz-değerlendirmeye yönelik tutumlarının incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(22), 51-69.
- Yıldırım, A. , & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yiğit, F. (2013). *İlköğretim 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki alternatif ölçme-değerlendirme yöntemlerine yönelik öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Yiğit, F., & Kırımlı, B. (2015). Türkçe öğretmenlerinin alternatif ölçme değerlendirme yöntemlerinin işlevleri ve kullanılma sıklığı hakkındaki görüşleri. *Millî Eğitim Dergisi*, 45(205), 64-86.
- Yin, R. K. (2003). *Case study research: Design and methods*. Sage Publications.

Extended Abstract

This study aimed to determine the opinions of Turkish language teachers about self-evaluation practices. In this direction, answers to the following questions are sought:

- 1. How do Turkish teachers define 'self- evaluation' ?*
- 2. What are the Turkish teachers' preferences for using self-evaluation? What are the reasons for preference?*
- 3. What are the positive and negative aspects of self-evaluation according to Turkish teachers?*
- 4. According to Turkish teachers, what are the students' attitudes towards self- evaluation practices?*
- 5. In which learning area do Turkish teachers make self-evaluation practices the most? What are the reasons for teachers to make these applications?*
- 6. What are the practices that Turkish teachers have done apart from the self-evaluation studies in the textbooks?*

The research was designed as a case study, one of the qualitative research methods. The study group of the research consists of 16 Turkish language teachers working in public secondary schools affiliated with the Ministry of National Education in Artvin in the 2020-2021 academic year. The data were collected with a semi-structured interview form prepared by the researchers. The study group was selected with the easily accessible sampling method, one of the purposeful sampling methods. Content analysis was used in the analysis of the data. This study primarily aimed to determine the definitions of Turkish teachers for 'self-assessment'. It was revealed that teachers make different definitions for self-evaluation. It was determined that most of the teachers defined self-evaluation as self-evaluation. Kösterioğlu and Çelen (2016) in their study on prospective teachers who took assessment and evaluation courses in their undergraduate education determined that the candidates expressed the self-evaluation method as recognizing the shortcomings of the students, getting to know the teacher's student and providing the opportunity to better understand the student. It was revealed that the majority of Turkish teachers prefer to have self-evaluation studies done in the classroom. The primary reason for their preference is that teachers want to receive feedback about themselves or their work, and they want to allow students to get to know themselves and learn from their mistakes. It was determined that the teachers who did not prefer to use self-evaluation stated that the students were shy and inadequate in self-evaluation. Examining the literature, Doğan-Kahtal and Çelik (2020) found that approximately a quarter of 120 Turkish teachers use self- evaluation forms frequently or always, and nearly half of teachers sometimes use self-evaluation forms in their study in

which they examined the assessment and evaluation tools used by Turkish teachers. The study showed that most of Turkish teachers use self-evaluation practices in assessment and evaluation studies.

When the opinions of Turkish teachers about the positive and negative aspects of self-evaluation were examined, it was concluded that the teachers thought that self-evaluation contributed more positively. Most of the teachers stated that doing self-evaluation in a positive way allows the student to see and get to know himself. It was revealed that Turkish teachers expressed the negative aspects of self-evaluation as discouraging the student, the student's inability to see the negative aspects of himself or his dislike of seeing the negative aspects, and the inefficient self-evaluation. Besides, Eriksson-Gustavsson and Samuelsson (2011) state that self-evaluation includes the evaluation of one's qualities as well as one's performance. It was determined that the majority of Turkish teachers stated that students exhibited a positive attitude towards self-evaluation practices. Three of the teachers stated that the attitudes of the students were positive and the other three stated that they were willing, while the others stated that the students had fun while doing self-evaluation, their self-confidence was high, and they were well-intentioned and honest. Among the negative attitudes, most of the students are abstaining and making wrong evaluations of themselves. Uzun and Yurdabakan (2011), in their study on students' attitudes towards self-evaluation practices, revealed that students' attitudes towards self-evaluation can vary according to grade level, gender, school environment, teacher experience, number of students in the classroom, gender of the teacher, and frequency of students' self-evaluation.

It was revealed that the learning area in which self-evaluation applications are used the most is writing skill. In the writing skill, it was determined that it is mostly used as 'expressing oneself'. Kösterelioğlu and Çelen (2016) also stated that the students of the faculty of education think that the self-evaluation method will make many contributions to the individual. Some of these are as follows: Expressing yourself, feeling valuable, realizing your responsibilities, etc. The last finding obtained in the research is that most of the Turkish teachers have self-evaluation practices in their lessons apart from the studies in the textbook. As a matter of fact, in the research he conducted on secondary school Turkish textbooks, Süğümlü (2021) determined that there is very little place for self-evaluation practices in the textbooks. The researcher determined that there are a total of 15 self-evaluation practices in secondary school textbooks. This reveals the necessity for teachers to have self-evaluation studies independent of the book in Turkish lessons.

As a result, it was determined that although the majority of Turkish teachers think that students are not objective in self-evaluation practices, they think that self-evaluation has many positive contributions to students, and they prefer these practices in their lessons. In addition, it was revealed that the students had a positive attitude towards self-evaluation.

Teachers need to develop themselves in self-evaluation and other evaluation methods that allow students to participate in the evaluation process. It is thought that if the teacher has sufficient knowledge about the method he uses and has a positive attitude, it will be beneficial in this process. In order for self-evaluation to be effective and for students to have a positive attitude, students need to know the purpose of self-evaluation practices.

A Research on The Views and Proficiency of The Students in The Department of Child Development (Preservice Pre-School Assistant Teacher) About Science Activities in Preschool Education

Çocuk Gelişimi Bölümü Öğrencilerinin (Okul Öncesi Yardımcı Öğretmen Adaylarının) Okul Öncesi Eğitimde Uygulanan Fen Etkinliklerine Bakışlarının ve Yeterliklerinin İncelenmesi

Hatice GÜLER¹

Erol TAŞ²

Meral ÇELİKOĞLU³

Tülin HÜNDÜR⁴

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Received: 08.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 22.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1080130

Atf / Citation: Güler, H., Taş, E., Çelikoğlu, M. ve Hündür, T. (2022). A Research on The Views and Proficiency of The Students in The Department of Child Development (Preservice Pre-School Assistant Teacher) About Science Activities in Preschool Education. *ODÜSOBİAD* 12 (2), 1025-1060, Doi: 10.48146/odusobiad.1080130.

Abstract

In this study, it is aimed to examine the attitudes and competencies of associate degree child development department students (Preservice Pre-School Assistant Teacher) on science activities applied in pre-school education. The research is a case study from qualitative research designs, and the data of the research were collected from 10 second-year students studying in the associate degree Child Development Department of a university in the Eastern Black Sea Region in the 2017-2018 academic year. A semi-structured interview form and semi-structured observation form were used as data collection tools, and content analysis was used in data analysis. To the result of the research, the preservice preschool assistant teacher acted according to the planning, implementation, and evaluation stages while applying the preschool science activities. However, it was observed that their planning, implementation, and evaluation were not sufficient. They were quite deficient in terms of content knowledge, and they always used the same teaching method. In addition, it was seen that their highest expectations were in the direction of content knowledge, application, and material support.

¹ Sorumlu Yazar: Öğr. Gör., Eynesil Kâmil Nalbant MYO. Eynesil/Giresun, hatice_kpc@hotmail.com , ORCID ID: 0000-0001-7811-6642.

² Prof. Dr., Ordu Üniversitesi, ORDU, e-mail: eroltass@gmail.com , ORCID ID: 0000-0003-4077-7351

³ Arş. Gör., Ordu Üniversitesi, ORDU, e-mail: meralcelikoglu@odu.edu.tr , ORCID ID: 0000-0001-7799-6000

⁴ Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, ORDU, e-mail: tnhndr75@gmail.com , ORCID ID: 0000-0003-3205-6079

Keywords: Department of child development, preservice pre-school assistant teacher, science education, qualitative research designs, case study.

Öz

Bu araştırmada, ön lisans çocuk gelişimi bölümü öğrencilerinin (okul öncesi yardımcı öğretmen adaylarının) okul öncesi eğitimde uygulanan fen etkinliklerine bakışlarının ve yeterliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma nitel araştırma desenlerinden durum çalışması olup araştırmanın verileri 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan bir üniversitenin ön lisans Çocuk Gelişimi Bölümünde öğrenim gören ikinci sınıf öğrencilerinin 10 tanesinden toplanmıştır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış mülakat formu ve yarı yapılandırılmış gözlem formu kullanılmıştır. Veri toplama araçları fen ve okul öncesi eğitiminde uzman 4 akademisyen tarafından incelenmiş, uzman görüşleri alınarak oluşturulmuştur. Verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen verilere göre okul öncesi yardımcı öğretmen adaylarının okul öncesinde fen etkinliklerini uygularken planlama, uygulama ve değerlendirme aşamalarına göre hareket ettikleri görülmüştür. Ancak yaptıkları planlama, uygulama ve değerlendirmenin yeterli olmadığı, alan bilgisi yönünden oldukça eksik kaldıkları, hep aynı yöntemle ders anlattıkları gözlenmiştir. Ayrıca en fazla beklentilerinin alan bilgisi, uygulama ve materyal desteği yönünde olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çocuk gelişimi bölümü, okul öncesi yardımcı öğretmen adayı, fen eğitimi, nitel araştırma, durum çalışması

Introduction

Children are naturally curious about understanding their environment. This desire to learn begins at birth and continues until the end of life. Children show rapid development in all areas, especially when they reach the pre-school period. For this reason, they make significant progress in these areas of development until they reach the primary schooling age (Ministry of National Education [MEB], 2013). This period also forms the basis of other periods of human life. During this period, the education given to the child and the behaviors to be gained have a very notable place in their lives (Körükçü, Acun Kapıkıran, & Aral, 2016).

Preschool education aims to ensure that children pass through this period in which forward-looking thoughts are formed without any problems in terms of all developmental areas (Kandır, 2001). In addition, it ensures that the child's unique characteristics, which are formed by the joint effect of the environment and heredity, are prepared for a primary school in an environment and program designed for them (Şahin, 1998). Children graduate from these institutions in this particular period of six years by learning the behaviors that will form the basis for the rest of their lives (Şahin, 2013).

Children start the process of learning scientific knowledge in the preschool period. Since their experiences in this process determine the attitudes they will develop towards science in the future, it is considered vital for adults to support children's natural curiosity by providing a suitable environment (Güler & Akman, 2006). Therefore, preschool education consists of various activities in line with the natural curiosity and needs of children. Perhaps, we may say the most interesting of these activities are the science activities (Eti, 2016). According to Chaille and Britain (1997), science is a process that helps us understand how the world works. Howe and Jones (1998) stated that science is not only about knowledge and understanding the world but also how to reach the knowledge and searching for ways to reach knowledge. Science education applied in the early period has an important place in children's awareness of the concepts and events in the physical world (Campbell & Jobling, 2012). Children come to school with the experiences they bring from their environment, a natural curiosity, and a desire to discover the causes of events and how things work. (Martin, 2001). We cannot say that the scientific concepts learned by the heart contribute much to the mental development of the child, since children use their imaginations, and are inquisitive during these periods. Children's research, examination, and observation skills should be developed in preschool years to establish solid scientific foundations and to ensure scientific thinking (Açıkgöz, 2018). Thus, thanks to these activities, children will both satisfy their curiosity about the environment and begin to realize their scientific process skills (Eti, 2016). It's ensured with the science activities applied in the preschool period that the child learns science subjects through hands-on activities (Alabay, 2013). The child is filled with more questions, more curiosity, desire to learn, and research desire by being at the center of the activity. At this phase, attention should be paid to the use of science process skills by children. Children involved in real-life activities are aware of what is happening in the environment with such activities. Should not be forgotten that the right attitudes and behaviors towards the environment that children notice are the responsibility of teachers (MEB, 2016).

Preschool teachers' attitudes towards science education are considered crucial for effective science education. Teachers' positive attitudes towards science teaching have a great effect on children (Açıkgöz, 2018). If teachers' negative attitudes towards science stemming from their educational qualifications and experiences, they both transfer these negative attitudes to children and cause them to have misconceptions about science (Davies & Howe, 2003). Science is a natural phenomenon such as breathing, walking, and speaking, which are our physiological needs, and it can happen spontaneously, but it is necessary to repeat it constantly to avoid misconceptions and to teach science effectively. In addition, teachers should individually determine what each child is interested in and what they know (Elkind, 1998).

Teachers' subject knowledge, commitment to their profession, and competencies are highly effective in the progress of development of the child (Ford & Trotman, 2001). For this reason, teachers should be equipped with the knowledge and skills to perform their profession in the best way. Here, the most notable task of teachers is to make science practices fun and to make learning attractive with different methods and techniques (Şahin, 1998).

Today, in many public and private schools across Turkey, associate child development program graduates are appointed as responsible teachers instead of being as assistant teachers (Şahin, 2013). When these students graduate, they can work as teachers in private institutions and substitute teachers in pre-school education institutions affiliated with the Ministry of National Education (Tükel & Yıldız, 2018). Considering that teachers are one of the most important factors in the realization of learning (Gökdere, 2004) and the importance of science activities in understanding the environment in which the child lives, it is important to equip the assistant teachers who are given the main responsibility in most of the preschool institutions. Therefore, the attitudes and knowledge of assistant teachers in the learning process affect children's attitudes towards science education. However, no other research has been found in the literature on Preservice Pre-School Assistant Teachers' competencies and their views on science and nature activities applied in pre-school education.

Based on these views, the research aims to examine the perspectives and competencies of Associate Degree Child Development Department students (Preservice Pre-School Assistant Teacher) on science activities applied in preschool education.

Method

Information about the research model, study group, data collection, and data analysis are presented in this section.

Design of the Research

The study, which is designed within the framework of the qualitative research approach, is conducted using the "case study" design. In the "case studies," the factors affecting a situation are handled with a holistic approach, and it is emphasized how these factors affect the current situation and how they are affected by this situation (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Participants

The participants of this research consist of 10 students studying in the 2nd year of the Child Development Program of a vocational school affiliated with a university in the Eastern Black Sea Region in the 2017-2018 academic year. The participants are selected by the "criterion sampling" method, one of the purposive sampling methods. The criterion used in this research is that the students have taken the "Science and Technology in Children" course. The students are determined to have different demographic characteristics, and these characteristics are given in **Table 1**.

Table 1. Demographic Characteristics of the Participants

Demographic Characteristics	PPT1	PPT2	PPT3	PPT4	PPT5	PPT6	PPT7	PPT8	PPT9	PPT10
School type that graduated	General High School	Vocational High School	Vocational High School	Vocational High School	Vocational High School	Vocational High School	General High School	General High School	Vocational High School	Vocational High School
The last time he/she took a science class?	9 th Grade	8 th Grade	8 th Grade	8 th Grade	8 th Grade	9 th Grade	9 th Grade	9 th Grade	9 th Grade	8 th Grade
Learning Type	Day Time Education	Day Time Education	Day Time Education	Day Time Education	Evening Education	Evening Education	Evening Education	Evening Education	Evening Education	Evening Education
"Science and Technology in Children" course exam marks"	75	60	75	30	80	70	40	75	80	25
How often does he/ she do science and nature activities?	Once in 3 Weeks	Once a Week	Once a Week	Once in 3 Weeks	Once in 2 Weeks	Once in 2 Weeks	Once in 2 Weeks	Once in 2 Weeks	Once in 2 Weeks	Once a Week

Note. PPT: Preservice Pre-School Assistant Teacher

Data Collection Tools and Analysis of Data

In this study, semi-structured interviews and semi-structured observation techniques were used to collect data. The semi-structured interview technique is advantageous in asking in-depth questions on a specific subject, asking questions again if the answer is incomplete or unclear, making the situation more explanatory, and providing the opportunity to complete the response (Çepni, 2014). The semi-structured observation technique, on the other hand, is advantageous as it provides first-hand experiences with an environment and people in that environment, allowing the researcher to be open, exploratory, and inductive (Paton, 2014).

The interview form consists of two parts. The first part consists of 14 open-ended questions supported by alternative questions and probes to measure the thoughts and proficiency of PPTs in pre-school science activities. The second part was prepared to learn the personal information of PPTs. The questions in the interview form were examined by 4 academicians who experts in science and preschool

education are and were formed by taking expert opinions. The face-to-face interviews of the researcher with the PPTs were recorded with a voice recorder, with the approval of the participants. Interviews were limited to 30 minutes.

The observation form was prepared in four parts, namely, the planning, implementation, evaluation of the activity, and classroom management. The subjects to be observed were examined by 4 academicians who are experts in science and pre-school education and were formed by taking expert opinions. The researcher recorded the observations in a semi-structured observation chart using the unattended observation method. In addition, the process was video recorded with the approval of the participants.

The content analysis method has been used in the analysis of the data. Content analysis is defined as a systematic, repeatable technique in which some words of a text are summarized with smaller content categories with coding based on certain rules (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2008). The raw data obtained from the interviews and observations were first converted into text, then coded and sub-themes were formed, and themes were reached from these sub-themes. To increase the validity of the codes and themes, the opinions of an expert academician were taken.

Since the data of the study were collected in the 2017-2018 academic year there is no ethics committee approval form, but a volunteering form was signed by the preservice preschool teachers before the data were collected, and all ethical rules were followed both during data collection and at other stages of the research.

Results

In this section, findings are presented obtained as a result of the interviews about the view of the students of the Child Development Department (Preservice Pre-School Assistant Teacher) to the science education they apply in the preschool and related to the observation results of the science education they implement in the classroom. The following elements were reached by grouping the data with the help of the codes and sub-themes obtained by subjecting the content analysis.

Results Related to the first element

We may say that the Preservice Pre-School Assistant Teacher (PPT) laid some groundwork before starting the lesson (see **Table 2**). These groundworks are gathered under the sub-themes of preparations, namely, the classroom environment, preparing the materials, and preparing the students for the lesson.

Table 2. The Codes Regarding the First Element

Adjusting the classroom environment	PPT1	PPT2	PPT3	PPT4	PPT5	PPT6	PPT7	PPT8	PPT9	PPT10	Explanation
Sitting Order	0	0	0	0				0	0	0	She placed the experiment table so that all students could see it (PPT8 ₀). She seated the students in such a way that they could easily see the projection (PPT9 ₀). I use the science and nature center once a week. (PPT1 ₁).
Science and Nature Center	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	There is a magnifying glass, an organ model, a skeleton, etc. in the center. (PPT2 ₁).
Preparing Materials	PPT1	PPT2	PPT3	PPT4	PPT5	PPT6	PPT7	PPT8	PPT9	PPT10	Explanation
Benefiting from the Science and Nature Center	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	We examine the veins of the leaf with a magnifying glass. (PPT3 ₁). We examined our skeletons and bones. (PPT5 ₁).

Using Self Prepared Materials	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I usually prefer to prepare it myself. (PPT10 _i). She prepared the test materials herself and came to the lesson. (PPT6 _o).
Using ready-made material			IO			I	I	IO	IO		I usually use ready ones (PPT7 _i). I usually use the internet. I do it by watching because I don't have much knowledge. (PPT1 _i). I use material books and the internet. (PPT7 _i).
Source	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	

Preparing Students	PPT1	PPT2	PPT3	PPT4	PPT5	PPT6	PPT7	PPT8	PPT9	PPT10	Explanation
Check of prior knowledge	O	O		O	O			O	O		At the beginning, he/she asked questions by giving examples from daily life and checked their prior knowledge. (PPT9 _o).
Draw attention to subject	O	O	O	O			O	O	O	O	Before the experiment, he/she attracted

Choosing appropriate subject for the student	IO	IO	IO	IO	IO	I	IO	IO	IO	IO	I	O	the attention of the children to the lesson with finger games, games, and riddle techniques (PPT2 ₀). Nature and its events. Because it attracts more attention of children. They enthusiastically participate in the activity (PPT3 ₁). The hose formation experiment visually appealed to the children (PPT2 ₀).
--	----	----	----	----	----	---	----	----	----	----	---	---	--

Note. O: Observation, I: Interview, PPTX₀: Observation explanation of Preservice Pre-School Assistant Teacher number X, PPTX₁: Interview explanation of Preservice Pre-School Assistant Teacher X.

We may say that all PPTs are preparing to use “a science and nature center” while arranging the classroom environment. However, during the presentation of the activity, it was determined, by the data obtained from the observation, that PPT5, PPT6, and PPT7 did not pay attention to this in terms of providing the sitting arrangement of the students. An observation note on this situation is as follows:

PPT6 set up a stationary desk in the corner of the classroom to perform the experiment activity. He allowed the students to watch the activity as much as they could see from the table where they were sitting, without adjusting the seating arrangement according to this table (PPT6-Observation Note).

In the interviews, it was learned that all PPTs created science and nature centers in their classrooms. Some of the relevant interview data are as follows:

PPT1I:

“...I use a science and nature center on almost every internship day...”

PPT9I:

“...I use this center twice a month. There is a mouth-tooth model and an organ model...”

Another preparation made by PPTs is related to materials (see Table 2). All of the PPTs stated that they benefited from some resources before starting the course. They also said that they used the materials in the science and nature center in the classroom in their activities. In addition, all PPTs, except PPT9, mentioned that they prepared their materials themselves, and they sometimes used ready-made materials in PPT3, PPT6, PPT7, PPT8, and PPT9. PPT9's statement about not preparing material is as follows:

PPT9I:

“...I never prepared. Since I am not a high school graduate in this field, I do not know much about it. ...”

The last preparation that PPTs do before starting the lesson is to prepare the students for the lesson. These preparations were gathered under the headings of "checking preliminary information", "drawing attention to the subject" and "choosing a suitable subject for the student" in line with the interviews and observations. The data obtained as a result of the observation about the control of the students' prior knowledge are as follows:

“Kids, do you know how snow is formed?” she asked. The students answered all together, “No, teacher”. (PPT₁-Observation Note).

“Any ideas how the hose is formed?” she asked. The student replied: "it was on the sea the other day, teacher." (PPT₂- Observation Note).

“Kids, do you know why polar bears don't get cold?” she/he asked. Students: “We know it. It has too much body fat” (PPT₈-Observation Note).

When the observation data were examined in terms of drawing attention to the subject, it was observed that except for PPT₅ and PPT₆, others did some activities. The relevant observation data are as follows:

At the beginning of the lesson, PPT₁ tried to draw students' attention to the subject by distributing picture brochures about nature and its events (PPT₁-Observation Note).

PPT₂ tried to attract their attention to the lesson by teaching a finger game on the subject at the beginning of the lesson (PPT₂-Observation Note).

He started the lesson by asking riddles about the topic. He tried to attract the attention of the students to the lesson by showing the answers of the riddles to the students with the riddle answer cards that he prepared visually (PPT₃-Observation Note).

At the beginning of the lesson, she tried to attract children's attention to the subject by watching cartoons about gravity (PPT₈-Observation Note) Finally, when we examine in choosing a suitable topic for the student, PPTs choose a topic suitable for children, both according to the interviews and observation results. Only an inconsistency was found between the subject choice of PPT₆ and the concept he taught. The relevant observation data is as follows:

PPT₆ chose acid-base as the topic. He experimented with the students about acid-base. As a result of this experiment, he tried to teach a mathematical concept instead of grounding it in acids and bases. Purpose and outcome were not compatible with each other. The experiment went beyond its purpose (PPT₆- Observation Note).

Results Related to the Second Element

As a result of the interviews and observations made, it was found that both PPTs and students had some preferences during the implementation of the course (see **Table 3**). These are the method, subject, and material preferences that the teachers apply during the lesson. In addition, the reasons why students prefer science activities are also included.

Table 3 . The Codes Regarding the Second Element

Method Prefer	PPT1	PPT2	PPT3	PPT4	PPT5	PPT6	PPT7	PPT8	PPT9	PPT10	Explanation
Drama	I		I				I				Drama, experiment and games are the most appropriate methods in my opinion (PPT ₃₁). I prefer not only the classroom environment but
Excursion										I	also travel and observation (PPT ₁₀₁). I prefer drama and games (PPT ₁₁).
Game	I		I		I						She played finger games about the concept to
	O	O	O	O		O					

Subject Preference	PPT1	PPT2	PPT3	PPT4	PPT5	PPT6	PPT7	PPT8	PPT9	PPT10	Explanation
Plants						I					It is easier to see the change in plants (PPT6 ₁).
Living Things					I						It is easier to give examples from living things (PPT5 ₁).
Space					I					I	I like the subject of space the most (PPT10 ₁). I consider myself more competent in this regard (PPT1 ₁).
Nature and its Events	I O		I O	I O							She conducted an experiment showing the formation of rainbows. (PPT3 ₀). Children are curious about their bodies (PPT7 ₁).
Meet Our Body		I					I				It is easier to explain this subject through a game (PPT9 ₁).
Matter and Its Properties								I			
Material Prefer	PPT1	PPT2	PPT3	PPT4	PPT5	PPT6	PPT7	PPT8	PPT9	PPT10	<i>Explanation</i>
Magnifying Glass	I	I	I	I				I	I		In general, if we are going to make observations, I

Organ Model	I											I	use a magnifying glass (PPT8 ₁). I generally use a magnifying glass, an organ model and a skeleton (PPT1 ₁).
Skeleton	I		I										There is a skeleton and a magnifying glass (PPT3 ₁).
Experiment Materials	O	I	I	I	I	I	O	O	O	O	O	O	I choose the materials depending on the experiment, accordingly (PPT6 ₁). All participants preferred experimental materials as materials (O ₆).
Student's Prefer	PPT1	PPT2	PPT3	PPT4	PPT5	PPT6	PPT7	PPT8	PPT9	PPT10	PPT11	PPT12	Explanation
Material Usage	I	O	O	O	O			I	O	O	O	O	They like more different materials (PPT1 ₁). They like to learn by hands-on activities and touch (PPT2 ₁).
Hands-On Activities	O	I	I	I	I	I	I	I	I	O	O	O	The children liked that she had the children do the

											experiment she did (PPT7 ₀). Actually, they like it when it is visual (YÖ6 M). The visual activities increased the motivation of the children (O _G).
Being Visual	I	I			I	I		I		I	
	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	

Note. O: Observation, I: Interview, PPTX₀: Observation explanation of Preservice Pre-School Assistant Teacher number X, PPTX₁: Interview explanation of Preservice Pre-School Assistant Teacher X, OG: General observation explanation.

During the interviews, PPTs stated that they preferred different methods due to many different reasons. Some of the relevant interview data are follows:

PPT1I:

“...I use drama and games. They understand better with them and learn more while having fun. ...”

PPT2I:

“...First, I show, then I do. Otherwise, students do not understand, it becomes a problem. After showing beforehand, students do it. Easier. ...”

PPT6I:

“...I usually do the experiment and then the drama. These are better in the classroom environment, since I can't take them anywhere as a trip and observation right now. ...”

PPT7I:

“...Experiment method. Because the experiment is more permanent, because it is more permanent visually. I don't think verbal expression is very permanent. ...”

PPT9I:

“...Just like I said, involving them in the process of observation and experimental materials. Because I think it is more useful and effective. I think they learn better by doing it themselves. ...”

PPT10I:

“...I am mostly observing, which is based on observation, and we do it ourselves, not only in the classroom environment but also outside. Because I don't think that only children will learn anything in the classroom environment. At the same time, I use this method because I think that children will learn through hands-on activities and experiences...”

However, as a result of the observations, all PPTs used the experimental method. Then they had the students repeat the experiments. They used other methods as a side activity to supplement the main activity.

Another sub-theme is the subject preferences of PPTs (see Table 3). We may say that the most preferred topic during the interviews was Nature and Its Events. They stated that they preferred the subject of “Nature and Its Events” as PPT3 attracted the attention of the children, as PPT4 liked this subject, and as PPT1 considered herself sufficient. The relevant interview data are follows:

PPT1I:

“...Nature and events. I see myself more competent on that subject and more experiments on that subject... and the subject is broader. ...”

PPT2I:

“...Health, matters related to our body. There are lots of experiments. Because kids like it ...”

PPT3I:

“...Nature and its events. Because it attracts more attention of children. They are enthusiastically participating in the activity, and there are experiments they have not seen before. ...”

PPT4I:

“...Nature and its events. Because nature is a miracle, how can I explain? The flow of nature is a miracle, I would like to show it to children. ...”

PPT5I:

“...I also love the subject of space and living things. Because it is easier to give an example from a living thing, since space is an abstract concept, it is more difficult to give an example. But for example, if we are going to give an example from the world, if we are in a world, small balls can be used, or different materials can be used while promoting it....”

PPT7I:

“...Plants are better. I think their change is different. For example, you can change the color of lettuce or something with food coloring, it interests me.”

As a result of the observations, we may say that they preferred the subject of "Matter and Its Properties" as much as the subject of "Nature and Its Events". During the interviews, PPT8 and PPT9 stated that they preferred the subject of "Matter and Its Properties" since there were many experiments. The fact that the most preferred method during the observations is the experiment is consistent with the preference of the subject of "Matter and Its Properties".

Another sub-theme constituting the second element is the material preferences of PPTs. During the interviews, PPT1, PPT2, PPT3, PPT4, PPT8, and PPT9 stated that they preferred the magnifying glass where located in science and nature centers. In addition, except for PPT1 and PPT7, the others said that they used experiment materials.

PPT2I:

“...For example, mrs., we usually examine leaves with a magnifying glass, we teach children to brush teeth with teeth. They have their own toothbrushes? ...”

PPT3I:

“...When summer comes, we take the children out to the garden, they examine what's in with a magnifying glass, or you bring a leaf to the classroom with a magnifying glass, and they watch their veins or something. ...”

As a result of the observations, it was seen that all PPTs preferred experimental materials as materials.

The last sub-theme constituting the second element is the Preservice Pre-School Assistant Teachers' preference. The reasons for Preservice Pre-School Assistant Teachers prefer science activities were expressed as the use of materials in science activities, learning through hands-on activities and experiencing, and the visual nature of science activities. Except for PPT1 and PPT10, the others stated that learning by doing experience increased children's interest in science activities. In addition, 60% of the PPTs stated that being visual is a reason for preference by children. PPT1 and PPT7 also mentioned that the use of materials was effective. The relevant interview data are as follows:

PPT1I:

“...They like it better when the materials are different. Visually ...”

PPT2I:

“...Since it is visual, children also learn by hands-on activities and experiencing, they like to touch it...”

PPT4I:

“...In the experiment, for example, they are happier when they have a contribution. Later, children understand better when they observe from their perspective. They explain better because they observe themselves better. It stays more in their mind when they examine. ...”

PPT5I:

“...I think it's because of being both visual and hands-on activities ...”

PPT6I:

“...Mrs., they like it when they use materials and do something themselves. It's both fun, and they get bored when we tell it, they can continue without getting bored when they do it themselves. ...”

PPT9I:

“...Hands-on activities and seeing visually. Because they see different things. For example, they like the eruption of the volcano in the experiment. ...”

The results of the observation show that the use of materials, especially the visual one, and then learning by hands-on activities increases the children's interest in science activities.

Results Related to the Third Element

Data on whether the application is effective in both practitioner-related and student-related issues have been obtained (see **Table 4**).

Table 4. The Codes Regarding the Third Element

Subjects Related to the Practitioner	PPT1	PPT2	PPT3	PPT4	PPT5	PPT6	PPT7	PPT8	PPT9	PPT10	<i>Explanation</i>
Carrying Out Activities	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I need to know more and need material support (PPT8 ₁). She was not sure about concluding her experiment (PPT1 ₀).

Knowing Science Subjects	I O	O	I O	O	O	O	I O	I O	I O	I O	Not literally (PPT10 _i) The effect of the fact that all of the candidates did not have full knowledge of science subjects in their practices was felt. (O _G).
Solving the problems, they encounter	I	I O	I	I O	I O	I O	I O	I O	I O	I O	If I cannot conclude the experiment, I do it again (PPT2 _i).
Benefiting from the course "Science and Technology in Children"	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I	I have learned more concepts (PPT4 _i).
Classroom Management Skill		O			O		O	O	O	O	She was sufficient in terms of using time, providing classroom dominance, and making students active (PPT8 _o).

Subjects Related to Students

PPT1 PPT2 PPT3 PPT4 PPT5 PPT6 PPT7 PPT8 PPT9 PPT10

Explanation

Associating science with daily life

O O O O O O O O O

She explained locations where the concept she wanted to teach was seen in our

---

Summarizing the lesson	O	O	O	O	O	country and their reasons (PPT4o). After the activities she did, she got students to watch a video about the concept she wanted to teach and summarized the subject (PPT8o)
------------------------	---	---	---	---	---	---

Note. O: Observation, I: Interview, PPTXO: Observation explanation of Preservice Pre-School Assistant Teacher number X, PPTXI: Interview explanation of Preservice Pre-School Assistant Teacher X, OG: General observation explanation.

As a result of the interviews, we determined that the PPTs found themselves inadequate during the execution of the activities. PPT1, PPT2, PPT3, PPT4, PPT6, PPT8, and PPT9 stated that they thought this inadequacy was due to a lack of knowledge. Sample statements and observation data are given below:

PPT1I:

“...I do not consider myself sufficient. Since I haven't taken those classes for a long time, when I did, you know...it's been a long time. ...”

PPT2I:

“...I feel incompetent. There are experiments that we know, but there are many more experiments that we do not know, and in terms of teaching these to the children, we would teach more things if we knew. Frankly, I don't see it enough in terms of knowledge...”

PPT1 conducted an experiment showing snow formation. However, he had concerns about not being able to carry out the experiment and not being able to reach the result. While mixing the ingredients, he could not be sure of the amounts (PPT1-Observation Note).

In addition, PPT5 stated that he was unable to follow the innovations, and PPT10 also stated that he had inadequacy due to the lack of applications. Below is the relevant interview data:

PPT5I:

“...I don't really see enough. Because people develop over time and new things are constantly coming out. When you say you are enough, something else can come out. There may be other things you don't know. For example, when giving an abstract concept, it is necessary to visualize that thing in children's mind. You can revive it at an older age, but we try to teach something from scratch...”

PPT1, PPT3, PPT7, PPT8, PPT9, PPT10 stated that they had some deficiencies in terms of knowing science subjects as well as carrying out activities. Below are examples of interviews:

PPT2I:

“...Yes, I think I know science subjects ...”

PPT5I:

“...adequately, though not exactly ...”

PPT8I:

“...Some yes, some no...”

PPT10I:

“...Not very advanced, but I think I'm moderate enough ...”

As a result of the observations, it was seen that all students were insufficient in terms of knowing science subjects. Below are examples of observations related to this:

PPT4 experimented on the formation of erosion. He experimented with the materials he prepared without any problems. However, it was clear that he confused erosion and landslide in the statements he used during the application (PPT₄- Observation Note).

PPT5 experimented about swimming sinking. He demonstrated items that float and sink during the experiment. At the end of the activity, he wanted to summarize the subject, but could not summarize it because he did not have enough information about the subject (PPT₅-Observation Note).

In the interviews, all PPTs said that they benefited from the "Science and Technology in Children" course. They also stated that they were able to solve the problem when they encountered a problem during the activity. PPT3 could not conclude the experiment as the experiment did not give the desired result in the observations made.

The last code of the third element's practitioner-related sub-theme is classroom management skills. As a result of the observations, we found that PPT1, PPT4, and PPT6 were insufficient in terms of providing classroom dominance and making the class active, and PPT3 could not use time effectively.

The codes that make up the sub-theme of student-related issues are “associating science with daily life” and “summing the lesson”. PPT1, PPT2, PPT4, PPT8, PPT9, PPT10 associated their activities with

examples from daily life. PPT4, PPT5, PPT8, PPT9, PPT10 also summarized the lesson. Below are sample data about the observations made:

PPT8 prepared an activity about gravity for the students. After the experiment, he watched a movie about the non-gravity environment on the projection. Next, he made explanations to the students about what kind of problems we would experience if there were no gravity (PPT8-Observation Note).

PPT10 experimented about swimming-sinking. After the experiment, she asked questions and allowed the children to summarize the subject. Later, she associated it with daily life (PPT10-Observation Note).

Results Related to the Fourth Element

We found that PPTs need some complementary elements. These are grouped under the sub-themes of support for the practitioners and support for the environment (see **Table 5**).

Table 5. The Codes Regarding the Fourth Element

For Practitioners	PPT1	PPT2	PPT3	PPT4	PPT5	PPT6	PPT7	PPT8	PPT9	PPT10	Explanation
Field Knowledge	I O	I O	O	I O	I O	O	I O	I O	O	O	I want to learn about the concepts. Because I am weak at that subject (PPT7 _i). All students needed support in terms of field knowledge (O _G).
Material										I	I would like help with preparing the material (PPT10 _i).
Implementation			I	I			I		I	I	I would like to learn the application of all kinds of

For Environment	PPT1	PPT2	PPT3	PPT4	PPT5	PPT6	PPT7	PPT8	PPT9	PPT10	Explanation
More Opportunity for Children		I	I								For example, more opportunities should be given to children (PPT1 _i).
More Gardening Activities for Children								I		I	A science center can be built in the garden for children (PPT8 _i).
Family Involvement					I						It is necessary to ensure more involvement of families (PPT5 _i).
Material Support	I			I		I	I		I		There is no sufficient material (PPT7 _i).
Technological Material				I		I	I	I		I	It would be better if there were three-dimensional glasses, smart boards, projectors and computers in the laboratories (PPT4 _i).

Note. O: Observation, I: Interview, PPTX_O: Observation explanation of Preservice Pre-School Assistant Teacher number X, PPTX_I: Interview explanation of Preservice Pre-School Assistant Teacher X, OG: General observation explanation.

PPTs stated that they need support in the field of content knowledge, material, and application to be able to apply science activities more efficiently in pre-school.

PPT₄ and PPT₇ stated that they needed support both in the field of knowledge and in practice. While PPT₁, PPT₂, PPT₅, and PPT₈ only needed to support in-field knowledge, PPT₃ and PPT₉ only needed support in practice. While PPT₁₀ wanted to support both the material and practice, PPT₆ did not ask for any support. As a result of the observations, all teachers needed support in their field knowledge. Below is the interview data regarding this:

PPT₄I:

“...It would be both in practice and in knowledge. ...”

PPT₆I:

“...Well, Mrs. is about both the application and the concepts. 'Because I'm weak at it...”

PPT₇I:

“...I want to do it more by myself, not by getting help from someone else. Even if it's hard, I want to do it myself. ...”

PPT_I:

“...I'd like to know about all kinds of experiments. ...”

PPT₁₀I:

“...I would like to prepare materials, and I would like to be able to explain the subjects effectively to children. ...”

PPTs stated that they needed some support related to the environment in the implementation of science activities in pre-school education. PPT₄, PPT₆, and PPT₇ stated during the interviews that they needed both materials and technological materials. PPT₈ and PPT₁₀ both needed more gardening activities and technological materials, while PPT₁ and PPT₉ only needed material support. Apart from these, PPT₂ and PPT₃ requested more opportunities for children and more family participation. Below are examples of interviews related to this:

PPT2I:

“...What would have been better? For example, children should be given more opportunities, children should not be restricted, children should do what they want to do. ...”

PPT4I:

“...For example, if there was a separate section in the kindergartens, such as a laboratory, there would be tables and chairs suitable for children's sizes, magnifying glasses, or three-dimensional glasses for children to hold, three-dimensional mannequins related to our body, skeletons. A telescope would be a projection, a speaker would be like a smartboard. It would be better if children had computers to deliver information immediately...”

PPT5I:

“...Let children be given a concept earlier so that they can understand it when we do it. For example, the child does not know vinegar, but we are trying to experiment with vinegar. But actually, it's about this. It is related to the developmental level of children. It's a little bit about family. Families need to be more involved. Families expect something from us, but they do nothing themselves. We give information, but it is forgotten because it is not repeated at home....”

PPT9I:

“...More space can be given in the classrooms. For example, we do not have plants in my classroom. It could be plants. A science center can be built in the garden only for children. A nice area can be made where children can study...”

PPT10I:

“...Some kindergartens may not have a place; more places can be reserved. For private kindergartens with a garden, there can be a coop outside, a garden can be made, and they can grow plants with children. They can then collect those plants. Because they can experience it by living by doing it themselves. I want children to do one-on-one things outside, not just in the classroom environment....”

Conclusion- Discussion- Suggestions

In this study, the views and competencies of the students of the child development department (Preservice Pre-School Assistant Teacher) on the science activities applied in pre-school education were examined. With the interviews and observations made for this purpose, what the PPTs paid attention to in the process of creating science activities, the problems they experienced, and their proficiency status were determined.

As a result of the analysis of the data obtained from the research, four elements (planning, implementation, evaluation, suggestions) were determined that reveal the perspectives of PPTs on science activities applied in pre-school education. Below are the results of the research and the discussion based on these factors.

PPTs think that planning (1st Element) should be done before starting pre-school science activities.

As a result of the interviews and observations, it was revealed that all PPTs made some preparations. These were gathered under the sub-themes of preparations for the classroom environment, preparing the materials, and preparing the students for the lesson. All these sub-themes enabled the planning theme, which is described as the 1st element, to be reached.

While organizing the classroom environment, all PPTs stated that there was a science and nature center in their classrooms, and they said that they prepared it for use. In a similar study conducted by Simsar, Doğan, and Yalçın (2017), they stated that there are science centers in most of the classrooms. However, in another study, Kubanç (2014) examined the physical conditions of pre-school education institutions and stated that 40% of the institutions have science centers, and only flowers are grown in these centers. Another result reached in the arrangement of the classroom environment is that some PPTs (PPT5, PPT6, PPT7) did not pay attention to this while providing the sitting arrangement of the students during the presentation of the activity. According to observations, PPTs implemented their activities neither a seating arrangement of the classroom nor seating arrangement according to the type of activity. The reason for this situation may be that PPTs are reluctant to change the sitting order of the classroom because they are in the pre-service position.

Another preparation made by PPTs is related to materials. All of the PPTs stated that they used some resources, especially the internet, before starting the lesson. In addition, they said that they had enough materials in the science and nature center in the classroom and that they used the materials in their activities. In a study conducted with teachers in Ültay, Ültay and Çilingir (2018), they concluded that some teachers conduct research using the internet. The reasons why teachers or preservice teachers prefer the internet may be that it is easily accessible, the variety of activities is more, and they benefit from the forums created by the teacher groups. Regarding the use of materials in science and nature centers, many studies have found that the materials in the centers are insufficient (Güler & Bıkmaz, 2002; Karamustafaoğlu & Kandaz, 2006; Kıldan & Pektaş, 2009; Simsar et al., 2017). Dağlı (2014), in his master's study titled "Examination of Teachers' Views on the Content of Science Education Applied in Pre-School Education Institutions", stated that teachers had problems with materials and resources related to science education and that the materials and resources were insufficient in pre-school science education. In addition, except for one PPT (PPT9), all other PPTs mentioned that they prepared their materials themselves, and some (PPT3, PPT6, PPT7, PPT8, PPT9) sometimes also used ready-made materials. Ültay et al. (2018) also described it as pleasing that

teachers try to make the missing materials themselves and ask for support from families or school administration. Although Ayvaci, Devocioğlu, and Yiğit (2002) reached a similar conclusion that the materials were either prepared by the teachers themselves or outsourced, on the other hand, they stated that the teachers were insufficient on their own to develop original materials and that this was not enough for the use of science and nature activities during their undergraduate education. They think that it is because they do not take the courses related to material development. We may say that this difference is since the students of the Child Development Department mostly graduated from the child development department in high school, the number of material preparation courses in both high school and vocational high schools, and therefore they are more practical in preparing materials.

The last preparation that PPTs do before starting the lesson is to prepare the students. These preparations were grouped under the headings of checking prior knowledge, drawing attention to the subject, and choosing a suitable topic for the student, in line with the interviews and observations. Some of the PPTs (PPT1, PPT2, PPT4, PPT5, PPT8, PPT9) asked questions about checking students' prior knowledge, most of them (except PPT5, PPT6) did preliminary activities to draw attention to the subject, and again in choosing a topic, all of them were suitable for children and liked by them.

As a result of the interviews and observations, PPTs prepared their materials and students for the activity before the science activity. Akyol and Birinci Konur (2018) reached similar conclusions in this regard.

PPTs passed on to the implementation (2nd Element) stage after the planning stage in preschool science activities.

As a result of the interviews and observations, we may say that all PPTs were put into practice by choosing a method, subject, and material. In addition, the reasons why Preservice Pre-School Assistant Teachers prefer pre-school science activities were also determined. All these sub-themes enabled the application theme, which is described as the second element, to be reached.

During the interviews, PPTs stated that they preferred methods such as drama, excursions, games, experiments, demonstrations, observations, and models. However, to the observations, we may say that all PPTs used the experimental method. They used the demonstration method when they had students repeat the experiments and used other methods as a side activity to draw attention to the subject. Özbek (2009), in his master's thesis study titled "Examination of Preschool Teachers' Views and Practices on Science Education", stated that the method most frequently used by preschool teachers in science activities is "experiment" in preschool, followed by drama and excursion-observation methods. Karamustafaoğlu and Kandaz (2006), in their study to determine the methods and techniques that preschool teachers use in science and nature activities, and to identify the problems they encounter while carrying out these applications, preferred methods such as narration, dramatization, model use, and experimentation in science and nature activities. They stated that they benefited from these activities and that a laboratory was needed to carry out these activities effectively. Similarly, in many studies, it has been found that the most preferred method is the experimental

method (Akyol & Birinci Konur, 2018; Karamustafaoğlu & Kandaz, 2006; Kıldan & Pektaş, 2009; Özbek, 2009; Simsar et al., 2017). Ayvacı et al. (2002) stated that all of the teachers use traditional teaching methods and techniques as a result of their study. The experiment method is very effective because it appeals to more than one sense, uses materials, and provides an environment for students to learn through hands-on activities. However, the use of this method by all PPTs makes us think that only the experimental method comes to mind when science activity is mentioned, and they do not know how to apply the other methods they mentioned. As Ayvacı et al. (2002) stated, the fact that traditional methods are preferred can be interpreted as they are not aware of contemporary methods, or they do not develop themselves in this direction.

Another sub-theme of the application theme is the subject preferences of PPTs. The most preferred topic during the interviews was "Nature and Its Events". Some PPTs stated that they preferred the subject of "Nature and Its Events" because they liked this subject, some because they saw themselves as sufficient, and some because it attracted the attention of children. As a result of the observations, we found that they preferred the subject of "Matter and Its Properties" as much as the subject of "Nature and Its Events". During the interviews, pre-service teachers stated that they preferred the subject of "Matter and Its Properties" since there are many experiments on this subject. The fact that experiment is the most preferred method during the observations is in line with the preference of the subject of "Matter and Its Properties". Ültay et al. (2018) also concluded that the most preferred subjects of preschool teachers are events in daily life, natural events, and experiments in their study titled "Examination of pre-school teachers' practices in science". Kallery (2004), in the study titled "The Perceived and Delayed Needs and Concerns of Preschool Teachers in Science," determined that preschool teachers had difficulties in choosing appropriate scientific subjects and concepts in the classroom. Ayvacı (2010) states that pre-school education is a critical period for the development of children's scientific process skills, and the education provided in this period will contribute to the active use of scientific process skills by children in the future. Therefore, since this period is a period in which the foundation of knowledge is laid, students need to transition to primary education without having any misconceptions. Keleş and Menevşe (2017) stated that one of the reasons for the formation of misconceptions is the misconceptions that teachers have. For this reason, it is a positive situation that PPTs do not have any misconceptions or carry out activities on subjects they know well. However, the fact that each PPT prefers one or two subjects can also be interpreted as that they do not have enough knowledge about the subjects that should be taught in pre-school. The next sub-theme is the material preferences of PPTs. Although we found in the interviews that PPTs preferred the materials found in the science center and especially used the magnifying glass during the observation, and they used the experimental materials in the observations. Since the method, they use most is experimentation, it is natural that the materials they prefer are also experimenting materials. Unlike this study, Simsar et al. (2017) concluded that the majority of teachers use the human model, tooth model, and world globe since these materials are available in the majority of schools. Likewise, Akyol

and Birinci Konur (2018) stated that the most common materials in the science center are the human body model, magnifying glass, and world model.

The last sub-theme that makes up the application theme is the Preservice Pre-School Assistant Teachers' preference. The reasons for Preservice Pre-School Assistant Teachers prefer science activities were expressed as the use of materials in science activities, learning through hands-on activities, and the visual nature of science activities. To the results of the observation, the use of materials, especially the visual one, and then learning through hands-on activities increase the children's interest in science activities. Ayvacı et al. (2002) also stated that the results of the activities carried out in science and nature activities attract the attention of the students more, and besides these, the students' studies keep their interest for a long time. In another study, active participation of preschool students is necessary for effective learning of science (Hamurcu, 2006).

PPTs pass on to the evaluation (3rd Element) stage after the implementation stage in preschool science activities.

Under the main heading of the evaluation theme, evaluations were made about whether the application was effective in both the practitioner and student-related issues.

We saw that the PPTs found themselves inadequate during the execution of the activities to the result of the interviews. They stated that this inadequacy was due to the lack of knowledge, not being able to follow the innovations, and the lack of applications they made. In addition to carrying out activities, PPTs also experience some deficiencies in terms of knowing science subjects. The observations also support that all students are insufficient in terms of knowing science subjects. Akerson and Buzzelli (2007) examined the relationship between early childhood novice teachers' views on the nature of science and their cognitive development levels and cultural values. As a result of the study, it was found that pre-service teachers had the wrong information about the nature of science. Ültay and Ültay (2015) also concluded in a study they conducted with pre-service teachers that the conceptual knowledge levels of pre-service teachers who have reached the graduation stage are low. Kallery (2004) stated that preschool teachers could not manage children's understanding of science concepts, and this was due to their insufficient knowledge of science. Özbey (2006) conducted a study to emphasize the importance of preschool science education and to reveal the competencies and expectations of teachers working in preschool education institutions in science activities in the daily education program. It was concluded that although teachers are generally competent in preschool science activities, they have problems in planning and applying science activities and they cannot implement science activities regularly. In another study by Ültay et al. (2018), some teachers think that they are competent in explaining science subjects because they research the internet, some of them see themselves as partially sufficient, and teachers who do not see themselves as sufficient in science subjects need to constantly improve themselves and do research, similar to this study. Ayvacı et al. (2002) reached similar conclusions regarding the teachers' lack of sufficient knowledge about science and nature subjects. Ekinci Vural and Hamurcu (2008) found that the reason why some of the pre-service teachers

find themselves less sufficient or insufficient is due to the lack of Pre-school Science Education courses. Those who find themselves sufficient also regard the pre-school science teaching course among the reasons. Similarly, in this study, all PPTs answered about "benefiting from the Science and Technology in Children course" which is one of the sub-themes of the evaluation theme. They stated that this course was especially effective in their practice, but if it was in the first year, it would be more beneficial for them. However, in total, those who feel inadequate are considerably higher than those who feel adequate.

When the sub-themes of the evaluation theme were evaluated in general, although the PPTs thought that the course was beneficial for them, they were insufficient in terms of knowing the subjects of science and nature in pre-school and applying the methods and techniques they would use while carrying out the activities. In general, although the majority of PPTs are high school graduates in child development and have more material courses, they are quite competent in terms of creativity, application skills, and material preparation, even though they took the last science course in secondary school (see demographic information table) and the two students they studied in the vocational school. Due to the inadequacy of science courses throughout the year, they are insufficient in terms of carrying out activities, science subjects, associating science with daily life, and summarizing the lesson.

PPTs make suggestions (4th Element) on the subjects they need support in pre-school science activities.

It has been reached that PPTs need some complementary elements. These are grouped under the sub-themes of supports for the practitioner and supports for the environment.

To be able to implement pre-school science activities more efficiently, PPTs stated that they need support in the field of content knowledge, some materials, and support in the field of practice. As a result of the observations, it was learned that all PPTs need support, especially in-field knowledge. In the study conducted by Ekinci Vural and Hamurcu (2008), it was revealed that pre-service teachers wanted to receive support on learning to do experiment and science teaching methods and techniques. In addition, pre-service teachers stated that they would like to receive support on the content of all science subjects and information on how to teach abstract concepts. Most of the first-year students want to learn about general science subjects and Physics, Chemistry, and Biology. These studies show that, whether preservice teachers or PPTs when they are missing science subjects from high school, the courses they take in undergraduate or associate degree are not enough to fill the gaps. Especially the deficiencies in the field knowledge cause them to stay away from science activities and to be discouraged from applying the activities. PPTs stated that they need some support related to the environment in the implementation of science activities in pre-school education. They expressed these as materials, technological materials, more gardening activities, more opportunities for children, and more family involvement. Çınar (2013) stated that the teachers encountered problems such as the lack of teaching source materials and equipment while carrying out the activities in their study to determine

the teaching activities that pre-school teachers use in teaching science and nature subjects and to identify the problems they encounter while carrying out these activities. In similar studies, teachers stated that they need support to commune with nature, increase the diversity of materials, improve physical conditions, create science classes in institutions, organize seminars to inform teachers, increase resources related to science, have a laboratory environment in schools, and establishing science centers for a more efficient science teaching. They stated that they need support in matters such as enriching the environment and ensuring parent-teacher cooperation (Ültay et al., 2018; Akyol & İlk Konur, 2018).

The suggestions regarding the results of the research are as follows:

- Since most of the students studying in the Child Development Department of Vocational Schools are from vocational high schools and there are many material courses in the curriculum of the Child Development Departments, PPTs are very practical and creative in preparing materials. To put these skills into practice, a separate section on science activities can be created in material lessons.
- As a suggestion, science teaching courses should be reviewed both in terms of content and the period in which they are taught and spread over two semesters of the first grade.
- The teacher can effectively demonstrate the teaching methods and techniques to be used in the practices of preschool science and nature activities, the teaching of science subjects, abstract concepts, and the practices of teaching the concept of science with different activities throughout the day by switching between disciplines.
- Since the study was carried out with a small number of Preservice Pre-School Assistant Teachers, it can be recommended to conduct more comprehensive studies involving a larger sample to determine the current situation.
- Preschool education program can be examined in detail in terms of achievements related to science education and their implementation situation or material suitability.

According to the data obtained in the research, it is beneficial to include descriptive or guiding statements, especially for candidates with inexperience in the preschool science curriculum or a guidebook that can be prepared on this subject.

Author Contributions

1. Author: 50% 2. Author: 20% 3. Author: 20% 4. Author: %10 contributed to the study.

Acknowledgement

This article is the final version of the paper titled “A Research on The Views and Proficiency of The Students in The Department of Child Development (Preservice Pre-School Assistant

Teacher) About Science Activities in Preschool Education”, which was presented as an oral presentation at the 3rd International Symposium on Philosophy, Education, Art and History of Science held online between October 10 and October 13 and the summary of which was published in the symposium proceedings summary book.

Conflict of Interest Statement

There is no financial conflict of interest with any institution, organization, person related to our article titled "A Research on The Views and Proficiency of The Students in The Department of Child Development (Preservice Pre-School Assistant Teacher) About Science Activities in Preschool Education" and there is no conflict of interest between the authors.

References

- Açıköz, S. (2018). *Fen Eğitiminde Okulöncesine Yönelik Yaklaşımlardan STEM ve Montessori Yöntemlerinin Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Karşılaştırılması* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kastamonu Üniversitesi.
- Akerson, V., & Buzzelli, C. (2007). Relationships of preservice early childhood teachers' cultural values, ethical and cognitive developmental levels, and views of nature of science. *Journal of Elementary Science Education*, 19(1), 15–24. <https://doi.org/10.1007/BF03173651>
- Akyol, N. & Birinci Konur, K. (2018). The Examination of Preschool Teachers' and School Managers' Views on The Applicability of Pre-School Science Education. *Kastamonu Education Journal*, 26(2), 547-557. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.389823>
- Alabay, E. (2013). *ScienceStart Destekli Fen Eğitim Programının 60-72 Aylık Çocukların Bilimsel Süreç Becerilerine ve Bilimsel Tutuma Güvenme ve Yönelime Etkisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi
- Ayvacı, H. Ş., Devocioğlu, Y., & Yiğit, N. (2002). *Okul öncesi öğretmenlerinin fen ve doğa etkinliklerindeki yeterliliklerinin belirlenmesi*. [Konferans Bildirisi]. V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Ayvacı, H. Ş. (2010). A pilot survey to improve the use of scientific process skills of kindergarten children. *Necatibey Faculty of Education Electronic Journal of Science and Mathematics Education*, 4(2), 1-24.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (1. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
- Campbell, C., & Jobling, W. (2012). *Science in early childhood*. London: Cambridge University Pres.
- Chaille, C., & Britain, L. (1997). *Young Children as Scientist: A Constructivist Approach to Early Childhood Science Education* (Vol. 2): New York: Addison, Wesley, Longman, Inc.
- Çepni, S. (2014). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş* (7. Baskı). Trabzon: Celepler Matbaacılık.

- Çınar, S. (2013). Determining The Activities Used by Pre-School Teachers in Science and Nature Uses. *Journal of Research in Education and Teaching*, 2(1), 363-371.
- Dağlı, H. (2014). *Okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanan fen eğitiminin içeriği konusunda öğretmen görüşlerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Davies, D., & Howe, A. (2003). *Teaching Science and Design and Technology in the Early Years*. London, David Fulton Publishers.
- Ekinci Vural, D. & Hamurcu, H. (2008). Preschool Teacher Candidates' Self-Efficacy Beliefs Regarding Science Teaching Lesson and Opinions About Science. *Elementary Education Online*, 7(2), 456-467.
- Elkind, D. (1998). *Educating young children in math, science, and technology* [Conference Paper]. Forum on Early Childhood Science, Mathematics, and Technology Education (Washington, DC, February 6-8, 1998).
- Eti, İ. (2016). *Okul öncesi eğitimde sorgulama temelli fen etkinliklerinin geliştirilmesine yönelik eylem araştırması* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Ford, D. Y. & Trotman, M. F. (2001). Teachers Of Gifted Students: Suggested Multicultural Characteristics and Competencies. *Roeper Review*, 23 (4), 235-239.
- Gökdere, M. (2004). Üstün yetenekli çocukların fen bilimleri öğretmenlerin eğitimine yönelik bir model geliştirme çalışması [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Güler, D. & Bıkmaz, F. H. (2002). Teachers' Views on The Realization of The Science Activities in Preschools. *The Journal of Educational Sciences and Practices*, 1(2), 249-267.
- Güler, T., & Akman, B. (2006). 6 yaş çocuklarının bilim ve bilim insanı hakkındaki görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31, 55-66.
- Hamurcu, H. (2006). *Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Fen Öğretimi Hakkındaki Görüşleri*. [Konferans Bildirisi]. 7. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Howe, A., & Jones, L. (1998). *Engaging Children in Science*. Upper Saddle River: NJ:Prentice Hall, Inc.
- Kallery, M. (2004). Early Years Teachers' Late Concerns and Perceived Needs In Science: An Exploratory Study. *European Journal of Teacher Educations*, 27(2), 147-164.
- Kandır, A. (2001). Çocuk Gelişiminde Okul Öncesi Eğitim Kurumlarının Yeri ve Önemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 151, 102-104.
- Karamustafaoğlu, S., & Kandaz, U. (2006). Okul öncesi eğitimde fen etkinliklerinde kullanılan öğretim yöntemleri ve karşılaşılan güçlükler. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(1), 65-81.
- Keleş, S., & Menevşe, B. (2017). Okul öncesi dönem fen eğitiminde kavram kazanımı. Ayvacı, H. Ş. ve Ünal, S. (Ed.) içinde, *Kuramdan Uygulamaya Okul Öncesinde Fen Eğitimi* (1. Baskı), (s. 148-175). Ankara: Pegem Akademi.
- Kıldan, O., & Pektaş, M. (2009). Erken Çocukluk Döneminde Fen Ve Doğa İle İlgili Konuların Öğretilmesinde Okul Öncesi Öğretmenlerinin Görüşlerinin Belirlenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 1, 113-127.

- Körükçü, Ö., Acun Kapıkıran, N., & Aral, N. (2016). Schwartz'ın Modeline Göre 3-6 Yaş Resimli Çocuk Kitaplarında Değerlerin İncelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38, 133-151.
- Kubanç, Y. (2014). Okul Öncesi Eğitim Kurumlarının Fiziki Durumunun İncelenmesi. *Journal of International Social Research*, 7(31), 675-688.
- Martin, D. J. (2001). *Constructing Early Childhood Science*. Albany, NY: Delmar Thomson Learning.
- Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü (2013). *Okul Öncesi Eğitim Programı*. Ankara.
- Milli Eğitim Bakanlığı Çocuk Gelişimi ve Eğitimi (2016). *Okul Öncesi Eğitim Programı*. Ankara.
- Özbek, S. (2009). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Fen Eğitimine İlişkin Görüşleri ve Uygulamalarının İncelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Özbey, S. (2006). *Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Görev Yapan Öğretmenlerin Fen Etkinliklerine İlişkin Yeterliliklerinin Belirlenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (3. Baskı) (Çev. (Ed.) Bütün, M. ve Demir, S. B.). Ankara: Pegem Akademi.
- Simsar, A., Doğan, Y., & Yalçın, V. (2017). Okul Öncesi Sınıflarındaki Fen Merkezleri ve Kullanım Durumlarının İncelenmesi-Kilis Örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 148-164.
- Şahin, F. (1998). *Okul Öncesinde Fen Bilgisi Öğretimi*. İstanbul: Beta Bas. Yay. Dağı. A.Ş.
- Şahin, F. (2013). Üstün Yetenekli Öğrencilerin Özellikleri Konusunda Okul Öncesi Yardımcı Öğretmen Adaylara Verilen Eğitimin Etkisi. *Üstün Yetenekli Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 166-175.
- Tükel, A., & Yıldız, S. (2018). Çocuk Gelişimi Programı Öğrencilerinin Fen Etkinliklerine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 4(2), 128-143.
- Ültay, N., & Ültay, E. (2015). Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Bazı Fen Kavramları Hakkındaki Kavramsal Bilgilerinin Kesitsel Olarak İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1046-1051.
- Ültay, N., Ültay, E., & Çilingir, S.K. (2018). Okul Öncesi Öğretmenlerinin Fen Konularındaki Uygulamalarının İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(Özel Sayı), 773-792.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Genişletilmiş Özet

Okul öncesi eğitim, çocuğu ilkokula hazırlayan, yaşamın temellerinin atıldığı, öğretimin ilk ve en önemli basamaklarından biridir. Bu dönemde sunulan fen eğitimi, çocukların çevrelerine karşı olan meraklarını gidermede ve çevrelerini daha iyi anlamalarını sağlamada önemli bir yer tutmaktadır. Bu etkinliklerin çocuğa sevdirmesi ileride onların yönelimlerine de temel oluşturacaktır. Dolayısıyla öğretmenlere büyük sorumluluklar düşmektedir.

Bugün ülkemizde birçok okul öncesi eğitim kurumunda okul öncesi öğretmenlerinin yerine çocuk gelişimi öğrencileri esas öğretmen olarak çalışmaktadır. Öğretmenlerin, çocuğun öğrenmesinde ilk sırada olması ve fen

etkinliklerinin de çocuğun yaşadığı çevreyi anlamadaki önemi göz önünde bulundurulursa okul öncesi kurumların birçoğunda asıl sorumluluğun verildiği yardımcı öğretmenlerin donanımlı olması önemlidir. Ancak, alan yazında okul öncesi yardımcı öğretmen adaylarıyla ilgili ve okul öncesi eğitimde uygulanan fen ve doğa etkinliklerine bakışlarını araştıran başka bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Bu görüşlerden hareketle araştırmanın amacı, Çocuk Gelişimi Bölümü öğrencilerinin (okul öncesi yardımcı öğretmen adaylarının- YÖA) okul öncesi eğitimde uygulanan fen etkinliklerine bakışlarının ve yeterliklerinin incelenmesidir.

Nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanan bu çalışma “durum çalışması” deseni kullanılarak yapılmıştır. Çalışma grubunu, 2017-2018 eğitim-öğretim yılında Doğu Karadeniz Bölgesinde bulunan bir devlet üniversitesinin Çocuk Gelişimi Programı 2. sınıfında öğrenim gören 10 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemlerinden “ölçüt örnekleme” yöntemiyle seçilmiştir. Bu araştırmada kullanılan ölçüt, öğrencilerin “Çocukta Bilim ve Teknoloji” dersini almış olmalarıdır. Verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış mülakat ve yarı yapılandırılmış gözlem tekniği kullanılmıştır. Araştırmacının YÖA’larla yüz yüze gerçekleştirdiği görüşmeler, ses kayıt cihazıyla, katılımcıların onayı alınarak kaydedilmiştir. Görüşmelerden sonra kaydedilen veriler, metne dönüştürülmüştür. Ayrıca araştırmacı katılımsız gözlem yöntemiyle gözlemleri yarı yapılandırılmış gözlem çizelgesine kaydettikten sonra onları da metne dönüştürmüştür.

Verilerin analizinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Görüşme ve gözlemlerden elde edilen ham veriler kodlanarak alt temalar oluşturulmuş, ardından temalara ulaşılmıştır.

Okul öncesi yardımcı öğretmen adayları (YÖA) derse başlamadan önce birtakım hazırlıklar yapmaktadırlar. Bu hazırlıklar sınıf ortamıyla ilgili hazırlıklar, materyalleri hazırlama ve öğrencilerin derse hazırlanması alt temaları altında toplanmıştır. Sınıf ortamını düzenlerken bütün YÖA’nın fen ve doğa merkezini kullanmak üzere hazırladıkları görülmektedir. Ancak etkinliğin sunulması sırasında öğrencilerin oturma düzenini sağlama konusunda bazı YÖA’ların buna dikkat etmediklerine gözlemden elde edilen verilerle ulaşılmıştır. YÖA’ların yaptığı bir diğer hazırlık materyallerle ilgilidir. YÖA’ların hepsi derse başlamadan önce bazı kaynaklardan yararlandıklarını ifade ettiler. Ayrıca sınıfta bulunan fen ve doğa merkezindeki materyalleri etkinliklerinde kullandıklarını söylediler. YÖA’ların derse başlamadan önce yaptıkları son hazırlık öğrencileri derse hazırlamaktır. Bu tema altında ön bilgilerin kontrolü, konuya dikkat çekme ve öğrenciye uygun konu seçimi başlıkları yer almaktadır. Öğrenciye uygun konu seçimi bakımından incelediğimizde hem mülakatlara göre hem de gözlem sonuçlarına göre YÖA’lar çocuklara uygun konu seçmektedirler.

Elde edilen verilere göre dersin uygulanması aşamasında hem YÖA’ların hem de öğrencilerin bazı tercihlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bunlar öğretmenlerin ders sırasında uyguladıkları yöntem, konu ve materyal tercihidir. Ayrıca öğrencilerin de fen etkinliklerini tercih nedenlerine yer verilmiştir. Yapılan mülakatlar sırasında YÖA’lar birçok farklı sebepten farklı yöntemler tercih ettiklerini ifade ettiler. Ancak yapılan gözlemler sonucunda bütün YÖA’lar deney yöntemini kullandı. Diğer bir alt temayı YÖA’ların konu tercihleri oluşturmaktadır. Mülakatlar sırasında en çok tercih edilen konunun “Doğa ve Olayları” olduğu tespit edilmiştir. Gözlemler sonucunda “Doğa ve Olayları” konusu kadar “Madde ve Özellikleri” konusunu da tercih ettikleri görülmüştür. İkinci unsuru oluşturan alt temalardan bir diğeri YÖA’ların materyal tercihleridir. Gözlemler sonucunda bütün YÖA’ların materyal olarak deney malzemelerini tercih ettikleri görülmüştür. İkinci unsuru oluşturan son alt tema öğrencinin tercihidir. Öğrencilerin fen etkinliklerini tercih etme sebeplerini YÖA’lar fen

etkinliklerinde materyal kullanımı, yaparak-yaşayarak öğrenme ve fen etkinliklerinin görsel olması şeklinde ifade etmişlerdir.

Bunun yanı sıra hem uygulayıcıyla ilgili hem de öğrenciyle ilgili konularda uygulamanın etkili olup olmadığıyla ilgili verilere ulaşılmıştır. Etkinliklerin yürütülmesi sırasında YÖA'ların kendilerini yetersiz bulduklarıyla ilgili ifadelere ulaşılmıştır. Ayrıca fen konularını bilme açısından da YÖA'lar bazı eksiklikleri olduğunu ifade etmişlerdir. Tüm YÖA'lar "Çocukta Bilim ve Teknoloji" dersinden faydalandıklarını söylemişlerdir. Ayrıca etkinlik sırasında bir problemle karşılaştıklarında problemi çözebildiklerini ifade etmişlerdir. Üçüncü unsurun uygulayıcıyla ilgili alt temasının son kodu sınıf yönetim becerisidir. Yapılan gözlemler sonucunda bazı YÖA'ların sınıf hakimiyetini sağlama, sınıfı aktif kılma açısından yetersiz olduğu, bazılarının da zamanı etkili kullanmadığı görülmüştür. Öğrenciyle ilgili konular alt temasını oluşturan kodlar, "günlük yaşamla fenin ilişkilendirilmesini sağlama" ve "dersin özetlenmesi"dir. Bazı YÖA'lar yaptıkları etkinliği günlük yaşamdan örneklerle ilişkilendirmiştir. Bazıları da dersi özetlemiştir.

YÖA'ların birtakım tamamlayıcı unsurlara ihtiyaç duyduklarına dair verilere ulaşılmıştır. Bunlar uygulayıcı için destekler ve ortam için destekler alt temaları adı altında toplanmıştır. YÖA'lar okul öncesinde fen etkinliklerini daha verimli şekilde uygulayabilmek için alan bilgisi, materyal ve uygulama alanında desteğe ihtiyaçları olduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca YÖA'lar fen etkinliklerinin uygulanmasında ortamla da ilgili bazı desteklere ihtiyaçları olduklarını belirtmişlerdir. Bunlar materyal, teknolojik malzemeye, daha fazla bahçe etkinlikleri, teknolojik malzemeye yer verilmesi, çocuklara daha fazla fırsat tanınması, daha fazla aile katılımı olması gibi isteklerde bulunmuşlardır.

Sonuç olarak YÖA'ların okul öncesi eğitimde uygulanan fen etkinliklerine bakışlarını ortaya koyan dört unsur (planlama, uygulama, değerlendirme, öneriler) belirlenmiştir. Buna göre bütün YÖA'ların birtakım hazırlıklar yaptıkları ortaya çıkmıştır. Bunlar sınıf ortamıyla ilgili hazırlıklar, materyalleri hazırlama ve öğrencilerin derse hazırlanması alt temaları altında toplanmıştır. Bütün bu alt temalar da 1. unsur olarak nitelendirilen planlama temasına ulaşılmasını sağlamıştır. Bütün YÖA'ların yöntem tercihi, konu tercihi ve materyal tercihi yaparak uygulamaya geçtikleri görülmüştür. Ayrıca öğrencilerin de okul öncesi fen etkinliklerini tercih etme sebepleri de belirlenmiştir. Bütün bu alt temalar da 2. unsur olarak nitelendirilen uygulama temasına ulaşılmasını sağlamıştır. Değerlendirme teması ana başlığı altında hem uygulayıcıyla ilgili hem de öğrenciyle ilgili konularda uygulamanın etkili olup olmadığıyla ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur. YÖA'ların birtakım tamamlayıcı unsurlara ihtiyaç duyduklarına dair verilere ulaşılmıştır. Bunlar uygulayıcı için destekler ve ortam için destekler alt temaları adı altında toplanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına ilişkin öneriler şu şekildedir:

- Meslek Yüksekokullarının Çocuk Gelişimi Bölümünde okuyan öğrencilerin çoğunluğunun meslek lisesi çıkışlı olmaları ve Çocuk Gelişimi Bölümlerinin müfredatında materyal derslerinin fazla olmasından dolayı YÖA'lar materyal hazırlama konusunda oldukça pratik ve yaratıcıdır. Bu özelliklerinin işe koşulması adına materyal derslerinde fen etkinlikleriyle ilgili ayrı bir bölüm oluşturulabilir.
- Fen öğretimi derslerinin hem içerik açısından hem de okutulduğu dönem açısından yeniden gözden geçirilerek birinci sınıfın iki dönemine yayılması önerilebilir.
- Okul öncesi fen ve doğa etkinliklerinin uygulamalarında kullanılacak öğretim yöntem ve tekniklerinin, fen konularının, soyut kavramların öğretilmesinin, disiplinler arası geçiş yaparak gün boyunca farklı etkinliklerle fen kavramını öğretme uygulamalarının öğretmen tarafından etkili bir şekilde gösterilmesi önerilebilir.
- Okul öncesi eğitim programı, fen eğitimiyle ilgili kazanımlar açısından ayrıntılı incelenebilir.

Otel İşletmelerinde Kadın Yönetici Olmak: Ordu İli Örneği

Being a Female Manager in Hotel Businesses: The Case of Ordu Province

Mert Can KISA¹

Dilek ŞAHİN²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 12.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 05.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1102336

Atıf / Citation: Kısa, M. C. ve Şahin, D., (2022). “Otel İşletmelerinde Kadın Yönetici Olmak: Ordu İli Örneği” ODÜSOBİAD 12 (2), 1061-1088, Doi: 10.48146/odusobiad.1102336

Öz

İş hayatında kadınların aktif olması gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan son derecede önemlidir. Turizm sektöründe, her geçen gün kadın çalışanların sayısı giderek artmaktadır. Söz konusu bu durum, kadın çalışanların sektörde hangi pozisyonlarda görev aldığını ve karşılaştıkları sorunların neler olduğu sorusunu da dikkat çekmektedir. Bu çalışmada kadınların diğer sektörlerle göre yüksek oranda istihdam edilmesine olanak sağlayan turizm sektöründe, kadınların yönetici kademesinde karşılaştıkları sorunların belirlenmesi amaçlanmıştır ve Ordu ilinde faaliyet gösteren turizm işletme belgeli 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma tekniğinin uygulandığı çalışmada yarı yapılandırılmış açık uçlu mülakat soruları hazırlanmıştır ve 9 konaklama işletmesi için 11 kadın yönetici ile görüşme sağlanmıştır. Elde edilen bulgulara göre yüz yüze görüşme yapılan kadın yöneticiler, Ordu ilindeki otel işletmelerinde kadın yöneticilere kariyer fırsatlarının yeterince sunulduğunu, ancak bu fırsatların belirli departmanlarda yoğunlaştığını ifade etmektedirler (Satış ve Pazarlama, Kat hizmetleri, Ön büro, İnsan Kaynakları vb.). Bunun yanı sıra ücretlerin düşük olması, uzun ve esnek çalışma saatleri, sosyal güvence yoksunluğu, kariyer olanaklarında fırsat eşitsizliği, toplumsal cinsiyet ayrımcılığı, ataerkil zihniyet, kişinin özel hayatı ve iş hayatı arasında denge kuramama gibi zorluklarla da karşılaştıkları güçlükler araştırma bulgularında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Otel İşletmeleri, Kadın Yönetici, Ordu İli.

Abstract

It is extremely important for women to be active in business life, both economically and socially. In the tourism sector, the number of female employees is increasing day by day. This situation also draws attention to the question of which positions women employees take part in the sector and what are the problems they face. In this study, it was aimed to determine a number of problems encountered by women at the executive level in the tourism sector, which allows women to be employed at a high rate compared to other sector, and it was carried out in 4- and 5- star accommodation enterprises with operation certificates in Ordu. In the study, in which the

¹ Sorumlu Yazar; Yüksek Lisans Öğrencisi., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, E-mail: canksa26@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6410-543X>

² Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü, E-mail: dilek58sahin@hotmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4830-8106>.

qualitative research was applied, semi-structured open-ended interview questions were prepared, and 11 female managers were interviewed for 9 accommodation businesses. According to the findings obtained from the female managers interviewed face-to-face, they state that career opportunities are offered to women managers in hotel enterprises in Ordu province, but these opportunities are concentrated in certain departments. (Sales and Marketing, Housekeeping, Front Office, Human Resources etc.). In addition, low wages, long and flexible working hours, lack of social security, inequality of opportunity in career opportunities, gender discrimination, patriarchal mentality, inability to balance one's private life and work life are among the findings related to the difficulties they face.

Keywords: Hotel Businesses, Female Manager, Ordu Province.

Giriş

Değişen toplumsal yapı, küreselleşme ve ortaya çıkan yeni gelişmeler iş gücündeki değişimi beraberinde getirmiştir. Toplumsal yapının değişimi ile birlikte, çalışan kadınların işgücüne katılımının her geçen artması, işgücünde değişime sebep olan bir gelişmedir. Kadın istihdamının yüksek olması, aynı zamanda gelişmişlik göstergelerinden biridir. Bir toplumda kişi başına düşen gelir, eğitim düzeyi veya üst düzey sağlık hizmetine erişim gelişmiş bir toplum için yeterli değildir ve kadın haklarının korunması da böyle bir toplumun kriteri olarak görülmektedir (Deniz ve Hobikoğlu: 2012, s. 123; Stabier, Berghammer ve Haa: 2016, pp. 246-248; Torosyan ve Pignatti, 2020: 34). Dolayısıyla gelişmişlik derecesinin kadın erkek eşitliği ile doğru orantılı olduğu söylenebilir. Gelişmiş toplumlarda kadınların iş hayatına katılımı ülke kalkınmasının önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Kadınların iş yaşamına katılım oranlarının düşük olması gelişmekte olan ülkelerde dikkat çekici bir faktördür. Ancak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde durum değişmektedir (Kogut, Luse ve Short, 2016: 19-20). Bu duruma eğitimin yanı sıra düşük ücretler de etki etmektedir (Lei, Desai ve Vanneman, 2019:9). Kalkınmanın temel ilkelerinden biri olarak kadınların iş yaşamına daha fazla katıldığı ve ekonomik büyümeden daha fazla pay aldığı gösterilebilir. Üretim faktörleri arasında, kadın iş gücünün göz ardı edilmesi, küçümsenmesi veya üretim süreçlerinin dışında tutulması ekonomik bir kayıp olarak görülmelidir (Özdemir, Yalman ve Bayrakdar, 2012: 115; Tejani ve Milberg, 2016: 25).

Geçmişten günümüze kadınlar, iş hayatında olsun ya da olmasın sorumlulukları ve meslekleri ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Ancak bu sorumluluklar çoğunlukla ev işleriyle sınırlı kalmaktadır (Demirbilek, 2007: 42). Yoksulluğu azaltma stratejileri kapsamında, küresel ekonomide tek gelirli hane modeli yerine çift gelirli hane modeli yaygınlaştırılmaya başlamıştır. Kadınların istihdama katılımıyla çift kazançlı hane modeline geçiş, hane gelir düzeyini yükseltirken, kadınların hanede daha fazla söz sahibi olma fırsatını da artırmaktadır. Kadınların yaratıcılıklarını, becerilerini ve yeteneklerini geliştirerek yoksulluk riskini azaltmalarına yardımcı olmaktadır. Kadınların daha etkin ve üretken olması durumunda toplumun hızla gelişeceği savunulmaktadır. Bu nedenle kadına verilen değer, toplumun kalkınmasına verilen değerle iç içe olmaktadır. Kalkınmanın sağlanmasında kadınların işgücüne katılımı konusu, gelişmekte olan ülkelerin dikkat etmesi gereken önemli unsurlardan biri olmuştur. Günümüzde kadınların istihdam olanaklarından erkekler kadar yararlanamadığı görülmektedir. Kadınların işgücüne katılımı, sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir göstergesi olarak görülmektedir. (Korkmaz vd., 2013, s. 1848). Bu nedenle, ekonomik kalkınmanın sürdürülmesinde kadın istihdamının çok önemli olduğu bilinmektedir.

Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde işgücü piyasasının dezavantajlı gruplarından birini oluşturan kadınların istihdamının artırılmasında bazı sektörlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Turizm sektörü bu sektörlerden biri olarak, kadınların istihdama katılımlarının kolaylaştırılması, kadın işsizlik oranının azaltılması ve kadınların ekonomik ve sosyal açıdan güçlendirilmesi için bir fırsat alanı sunmaktadır. Türkiye'de nüfusun yarısını kadınlar oluşturmakta ve potansiyel işgücünü oluşturan kadın nüfusun istihdamına katılımının yetersiz olması veya hiç olmaması ekonomik kalkınma ve refah açısından olumsuz bir durumdur (Sevgi ve Barış, 2016: 64). Kadın istihdamı alanında yapılan birçok araştırma, turizm sektöründe istihdamın cinsiyet ayrımcılığına dayandığını ve kadınların tam zamanlı, iyi ücretli, nitelikli yöneticilik pozisyonlarına erişiminin sınırlı olduğu ve yöneticilik pozisyonlarının belirlenmesinde cinsiyet farklılıklarının dikkate alındığı tespit edilmiştir. Bu tür işletmelerde sunulan hizmetler, geleneksel görünümüne göre “erkek” veya “kadın” işleri olarak sınıflandırılmaktadır. (Bıyıklı, 2015: 19; Krumbiegel, Maertens and Wollni, 2020, pp. 76-77).

Bu çalışmada, işgücü piyasasında yeterli seviyede istihdam olanağı bulamayan kadın işgücünün turizm sektöründe yönetici kademesinde yaşadıkları sorunların tespiti amaçlanmıştır. Çalışma, sektörün sahip olduğu olumlu ve olumsuz özellikler dikkate alınarak sektörün özellikle kadın işgücü istihdamı için, sunduğu fırsat ve zorlukların değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Nitel araştırma tekniği kullanılarak yarı yapılandırılmış açık uçlu derinlemesine mülakat soruları kullanılarak, Ordu ilinde 9 konaklama işletmesi dahil edilerek 11 kadın yönetici ile görüşme gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, hızla gelişen ve kurumsallaşan turizm sektöründe çalışan kadın yöneticilerin, sektörde yaşadıkları güçlükleri ve fırsatları; kadın yöneticilerin özel yaşamları ile iş yaşamları arasında dengeyi sağlamada karşılaştıkları engelleri ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla bu çalışma özellikle turizm sektöründe gelişen kadın istihdamının Ordu ilindeki mevcut durumunun incelenmesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca araştırma sonuçlarının turizm alan yazınına ve turizm sektör temsilcilerine katkı sunmak adına önem taşıdığı da düşünülmektedir.

Turizmde Kadın İstihdamı

Sanayi Devrimi her alanda bir değişim ve yenilik getirirken, kadın istihdamında da köklü bir değişim sağlamıştır. Bu gelişme, ilk kez ücretli kadın emeği kavramının ortaya çıkmasını sağlayan en önemli tarihsel gelişme olarak kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, 19. yüzyılda, İngiltere en önemli örneklerden biri olarak, Batılı ülkelerde toplam işgücünde kadınlar önemli bir yer oluşturmaya başlamıştır. Kadınlar, işgücünün önemli bir bölümünü oluşturmalarına rağmen, sanayileşmenin ilk aşamalarında düşük ücretlerle ve kötü çalışma koşullarında çalışmaktadırlar (Hobsbawm, 2003: 76). Bu durum öncelikle dokuma sektöründe ortaya çıkmıştır. Daha sonra II. Dünya Savaşı'nın, ülkelerinin ordusuna katılan işgücünün dağılması nedeniyle, kadınlar askerlik yapmaya başlamış ve dolayısıyla istihdam artışı göstermişlerdir (Gregory ve Ruffin, 1989). İkinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan bu işgücü açığı kadınların işgücüne katılmasını zorunlu kılmıştır. Hatta bu dönemde kadınları çalışmaya ikna etmek için cesaretlendirici bazı çalışmalar yapılmıştır (Reynolds, Stanley ve Moser, 1998). Bu dönemde, günümüz kadın istihdamının temelleri atılmıştır ve kadın istihdamında gözle görülür bir artış meydana gelmiştir.

Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan ülkelerde de kadın istihdamı artmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde kadınların işgücüne katılım oranının gelişmiş ülkelerdekine gerisinde kaldığı görülmektedir (Standing, 1999: s. 586-599). Günümüz dünyasında gelişmiş ülkelerde kadının işgücü piyasasındaki konumu gelişmekte olan ülkelere göre daha iyi olsa da dünya genelinde işgücü piyasasında cinsiyet eşitliğinin tam olarak sağlandığını söylemek mümkün değildir (Kılıç ve Öztürk, 2014: 111). Gelişmiş ülkelerde dahi kadın istihdamının istenilen düzeye ulaşamadığı görülmektedir.

Turizme açılan bölgelerde hem ekonomik hem de gelenekler açısından büyük dönüşümler yaşanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kadın istihdamı ve kadınların turizm ve toplum üzerindeki etkisi (veya tersi) birçok çalışmada tartışılmıştır (Ireland, 1993; Sinclair, 1997; Swain, 1995). Kadınlara söz hakkının tanınması ve kadınların turizm sektöründe istihdamı bu dönüşümlerden bazılarıdır (Özel, 2014). 1950'lerde gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere daha ucuz hizmetler sunmaya başlamasıyla turizm küresel bir ölçeğe ulaşmıştır. Ayrıca turizm sektörü, üçüncü dünya ülkelerindeki kadınlara en büyük istihdam olanağını sunmaktadır.

Bir hizmet sektörü olarak turizm, emek yoğun bir sektör olması nedeniyle çok sayıda kişiye iş imkânı sağlamaktadır. Sektörün, iş hayatından izole edilmiş kadınlara çalışma ortamı sağladığı bir gerçektir. Bunun altında yatan gerçek ise, turizm sektöründe yapılan yemek pişirme, misafir ağırlama, yatak yapma, temizlik gibi görevlerin kadına atfedilmesidir (Akoğlan, 1996, s. 16). Turizmde istihdam edilen kadınların üç temel özelliği bulunmaktadır. İlk olarak, kadın çalışanlar aile rollerinin bir uzantısı olan pozisyonlarda yer almaktadır (Kozak Akoğlan ve Aşkan, 2012) ve bunların çoğu düşük gelirlili ve düşük vasıflı işlerdir (Scheyvens, 2002:124). Öte yandan, kadınların toplumsal olarak yüklendiği rollerden bazıları (annelik, eş vb.) onları iyi para kazanmaya ve aynı zamanda ev içi ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmeye zorlamaktadır. Son olarak, kadınlar açısından bakıldığında, turizm özellikle tarıma dayalı geleneksel ve ağır işlere göre daha elverişli fırsatlar sunmaktadır (Scheyvens, 2002:124). Chant (1997), kadınların turizm faaliyetlerine dâhil olmasının, kadınların "kendileri gibi" davranmasına neden olabileceği sonucuna varmıştır. Sinclair (1997), turizmde çalışmanın kadınlar için yararlarını vurgularken, Ferguson (2010), turizm endüstrisinde çalışan kadınların duygularını kişisel ve ekonomik tazelenme perspektifinden ele almaktadır.

Araştırmalar, genel olarak bir kadının otellerdeki mevkilerinin kısılanacak bir yer olmadığını gösteriyor. Kadınlar genellikle konaklama sektöründe en istenmeyen ve en düşük statüdeki işleri yürütmektedirler (Adib ve Guerrier, 2003; Korczynski, 2002). Bunlar yatay olarak belirli işlere ve faaliyet alanlarına ayrılmakta (Ng ve Pine, 2003) ve dikey olarak beceri ve dolayısıyla düşük statü olarak kabul edilen işlere ayrılmaktadır (Purcell, 1996, s. 18). Purcell'in (1997), yatay ve dikey ayrım çerçevesi ağırlama endüstrisinde hiyerarşik olarak açıkça gösterilmiştir. Büyük otellerin yapıları ve uygulamaları, kadının hangi rollere daha uygun görüldüğünü klişeleştirmeye devam ediyor. Kadınların otellerde çalışmasının bir diğer olumsuz yönü de düşük statüleri ve düşük eğitim düzeyleri nedeniyle hem misafirlerden hem de akranlarından yüksek düzeyde cinsel tacize maruz kalmalarıdır (Poulston, 2008).

Türkiye'de kadınların çalışma yaşamına yoğun katılımı 1950'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde başlayan hizmet sektörü, erkekler kadar olmasa da kadınlara da yeni iş imkanları sağlamıştır.

Türkiye'de turizm sektörü ile ilgili göstergeler incelendiğinde, kadın istihdamı gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler grubundaki kadın istihdamı çok daha düşüktür (Uguz Çelik ve Topbaş, 2016). Türkiye'de turizm istihdamında kadınların oranının düşük olması; eğitim düzeyi, toplumun sosyal ve kültürel gelişmişliği, uzmanlaşma vb. nedenlerle açıklanabilir (Yanardağ ve Avcı, 2012, s. 45). Türkiye'de kadın ve turizm üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında; Boyacıoğlu (2014), kırsal turizmde odaklanan kadın girişimciliğinin gelişmesinden sonra geleneksel aile yapısı, kadının ekonomik durumu ve toplumun kadına bakış açısının olumlu bir dönüşüm geçirdiği sonucuna varmıştır. Fidan ve Nam (2012) ise, turizmin kadınların yaşam kalitelerini ve özgüvenlerini artırırken onlara bireysellik duygusu kazandırdığını öne sürmektedir.

Ülke nüfusunun istihdama katılım oranı, ekonomik kalkınmayı etkileyen önemli faktörlerden biri olarak görülmektedir. İstihdam oranlarının yüksek olduğu ülkelerde, üretim ve milli gelir artar, dolayısıyla ülkenin refah seviyesi de yükselir. Türkiye'de nüfusun yarısını kadınlar oluşturmakta ve potansiyel işgücünü oluşturan kadın nüfusun istihdamına katılımının yetersiz olması veya hiç olmaması ekonomik kalkınma ve refah açısından olumsuz bir durumdur (Sevgi ve Barış, 2016: 64). Ülkemizde kadınlar kentsel işgücü piyasalarına çok düşük oranda katılabilirlerken, katılım oranlarının daha yüksek olduğu kırsal işgücü piyasalarında çalışanların %80'inden fazlası ücretsiz aile işçisidir (Özer ve Biçerli, 2014: 56). Başka bir ifadeyle, kadınlar belirli bir oranda çalışmasına rağmen, aile içinde çalıştıkları için işgücünün bir üyesi olarak değerlendirilmemektedir.

Türkiye'de toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik politikalar ve çeşitli çalışmalar geliştirilmiş ve önemli adımlar atılmıştır. Ancak yine de tamamen cinsiyet eşitliğine sahip bir topluma ulaşmak için kat edilmesi gereken uzun bir yol olduğu düşünülmektedir. Araştırmalara göre, Türkiye'de kadınların erkeklere göre iş hayatında daha az yer aldıkları, daha alt kademelerde çalıştıkları, sağlık ve eğitim olanaklarından daha az yararlandıkları görülmektedir (Şener, Demirdirek, Çakın, 2013: 4).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2019 verilerine göre, Türkiye nüfusunun %49,8'i kadındır. (40 milyon 863 bin kişi). Türkiye'de 15 yaş ve üzeri istihdam edilenlerin toplam oranı %47,1'dir. Bu oranda erkeklerin %65,6'sı, kadınların ise %28,9'u çalışma hayatında yer almaktadır. Hane halkı işgücü araştırması sonuçları, 2013 yılında 15 yaş ve üzeri kadınlarda çalışma hayatında kalma süresinin 16,7 yıl, erkeklerde 37,7 yıl olduğunu göstermektedir. 2019 yılında çalışma hayatında kalış süresi kadınlarda 19 yıl, erkeklerde 39,3 yıl artmıştır (Web1, 2020). İşgücüne alınmama nedenleri cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Erkekler; eğitimin devamı, askerlik, emeklilik gibi nedenlerle işgücüne katılamamakta iken, kadınların %55'i ev işleri nedeniyle işgücüne katılamamaktadır. Bu düşüncenin en büyük nedeni, bir hanede erkeklerin gelir getiren, kadınların ise ev işlerinden sorumlu olduğu görüşüdür (Web2, 2020).

Türkiye'de kadın istihdamının büyük bölümü tarım sektöründe çalışmaktadır (%27). Tarım sektörü, ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Hem ekonominin temel unsuru haline gelip hem de milli gelirden önemli bir paya sahiptir. İstihdam oranının en yüksek olduğu ikinci sektör (%21), toptan ve perakende ticaret, oteller ve restoranlardır. İstihdam oranı yüksek diğer sektörler sırasıyla %19 ile imalat sanayi ve %16 ile toplum hizmetleridir. İstihdam oranının en düşük

sektörlerdeki kadın istihdamının düşük olmasının nedenleri 4857 sayılı İş Kanunu'nun Yeraltında ve Su Altında Çalışma Kanunu'nun 72. maddesinde belirtilmiştir (Güzel, 2009: 41). Öte yandan bu işler çok ağır olduğu ve çok güç gerektirdiği için, kadınları fiziksel olarak zorlayacaklarından dolayı tercih edilmemektedir.

Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi 2020 raporuna göre turizm sektöründe dünyada yaklaşık 330 milyon kişiye iş olanağı sunmaktadır. Bu alanın %43'ünü kadın işgücü oluştururken, erkek işgücünün oranı %57 civarındadır. Türkiye'de nüfus içerisinde işgücüne katılma oranı %47,5 olup, bu oran erkeklerde %69,2, kadınlarda ise %25,9'dur. Turizmin ülke istihdamındaki payı %6,8 ile 835.000 kişi ve turizm sektöründe istihdam edilen kayıtlı çalışanların sadece %25 'i kadınlarda oluşmaktadır. %25'lik kadın çalışan dağılımı verileri ise (WEB-1); konaklama sektöründe 24.000, yiyecek-içecek sektöründe 27.000, havacılık alanında 2.000, seyahat acentelerinde ise 12.000'dir. Yukarıdaki verilere göre sektörde 835.000 çalışandan sadece 65.000 kadınlardan oluşuyor ve sektördeki kadın yönetici oranı %9,3'tür. Bu oran kadın işgücünün en çok istihdam edildiği sektörün hizmet sektörü olmasına rağmen düşük bir orandır.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de sanayileşmeye paralel olarak kadınların çalışma yaşamına katılımı artmıştır. 20. yüzyıldan itibaren dünyada ve Türkiye'de kadınların iş dünyasına katılımı artmaktadır. Araştırma ve istatistiklerde, kadın istihdamının genel olarak daha düşük seviyelerde olduğu ve "üst düzey yöneticilik" pozisyonlarında yeterince yer almadıkları görülmektedir. Bu duruma neden olan pek çok neden olsa da birçok kadın işçinin hala kıramayacakları bir 'cam tavan' altında çalışmak zorunda kaldığı belirtilmektedir. Cam tavan sendromu, hiyerarşik bir yapıda kadınların veya azınlıkların daha üst konumlara gelmesini engelleyen maddi olmayan engeller ve yapay engeller olarak tanımlanabilir. Kavram literatürde genellikle kadın çalışanlar için kullanılmaktadır. Cam tavan kelimesi ilk kez 1970'lerde ABD'de kadınların üst yönetim pozisyonlarına ulaşmasını engelleyen davranışsal ve örgütsel önyargılardan kaynaklanan görünmez, yapay engelleri tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır (Wirth, 2001, s.652). Cam tavan kavramı, zaman zaman farklı çalışmalarda farklı isimlerle anılmaktadır. Ancak temelde tüm bu kavramlar kadınların kariyer basamaklarında ilerlemelerini engelleyen görünmez engelleri temsil etmektedir.

Bu sendrom, kadın çalışanların kariyerlerini ilerletmelerinde önlerine çıkan bir engel olup, görünmez cam tavanları ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, kadınların üst yönetim seviyelerine ulaşmasını engellemek anlamındadır. Esasında cam tavan, kadınların yetenek ve başarıları göz önünde bulundurulmadan ortaya çıkmayan kırılmaz bir engel ve şirketin üst sıralarına yükselmesine alıkoymaktadır (Cotter vb., 2001. s.656).

Turizmde Kadın İstihdamında Yaşanan Sorunlar

Turizm sektöründe kadın işgücünün karşı karşıya kaldığı bazı sorunlar olmasına karşın sektörün beraberinde getirdiği bazı avantajlarında olduğu söylenebilir. Özellikle turizm sektöründeki işlerin büyük bir kısmının ev işlerinin bir uzantısı niteliğinde olması ve kadın çalışanların daha çok resepsiyon, kat hizmetleri vb. görevlerde yoğunlaştıkları bu nedenle de kadınların üst yönetim düzeyinde daha az istihdam edildiği görülmektedir. Yine, ücret eşitsizliği kadın işgücünün karşı karşıya kaldığı diğer bir sorundur. Diğer sektörlere nazaran düşük olan ücretler, kadın işgücü için daha da düşük olabilmektedir.

Turizm sektöründe istihdam edilen kadın oranının yüksek olmasına rağmen üst düzey pozisyonlarda erkeklerin olması kadın işgücünün düşük seviyelerdeki işlerde yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bu olumsuzlara karşın emek yoğun sektör olan turizm özellikle işgücü piyasasında ilk kez giren ve yarı zamanlı çalışabilecek kadınlara istihdam fırsatı sağlamada önemli bir rol oynamaktadır (Yetiş ve Çalışkan, 2020: 113-115).

Kadınların kariyerlerinde ilerlemelerinin önündeki bir takım olası engeller belirlenmiştir (Brownell, 1993). Bunlar: cinsiyet ayrımcılığına dayalı cam tavan, rol modellerin olmaması, mentorluk fırsatlarının olmaması, gayri resmi ağlardan dışlanma ve cinsiyet ayrımcılığı ve cinsel taciz gibi nedenlerdir (Knutson ve Schmigdall, 1999). Kadınlar daha düşük statüde, daha az ücretli ve en az tercih edilen işlerde yer almaktadır (Guerrier ve Adib, 2004). Otelcilik sektöründeki çalışan kadınların erkek meslektaşlarına göre daha farklı ücret aldıkları görülmektedir. (Sparrowe ve Iverson, 1999; Woods ve Cavanaugh, 1999). Kadın istihdamı alanında yapılan birçok araştırma, turizm sektöründe istihdamın cinsiyet ayrımcılığına dayandığını belirlemiş, kadınların tam zamanlı, iyi ücretli, nitelikli yöneticilik pozisyonlarına erişiminin sınırlı olduğu ve cinsiyet farklılıklarının dikkate alındığı göstermiştir. Yönetim pozisyonlarının belirlenmesinde bu tür işletmelerde sunulan hizmetler, geleneksel görünümüne göre “erkek” veya “kadın” işleri olarak sınıflandırılmaktadır (Bıyıklı, 2015: 19; Krumbiegel, Maertens ve Wollni, 2020, s. 76-77).

Turizm sektöründe kadın çalışanların karşılaştıkları zorluklar literatürde de geniş yer tutmaktadır. Bu bağlamda yaşanan zorlukların; “iş zorlukları, sosyal zorluklar ve idari zorluklar” olarak sınıflandırılarak açıklandığı görülmektedir. İş zorlukları kapsamında yapılan çalışmalara bakıldığında, Peshave ve Gupta'ya (2017) göre kadınlar, uzun ve düzensiz çalışma saatlerini yönetmedeki zorluklar da dâhil olmak üzere önemli sayıda zorlukla karşılaşmaktadır. Madsen (2010) ve Ng ve Pine (2003) bu zorlukların çoğunlukla işletmenin kültürü ile ilgili olduğunu ve işveren yanlılığı, ayrımcılık, klişeleştirme ve sınırlı eğitimi içerdiğini belirtmiştir. Kanokanga'da Felistas Chimutingiza (2014), Zimbabwe'de otel sektöründe karar verme pozisyonlarında kadınların karşılaştığı, yavaş terfi ve iş kültürünün eksikliğini içeren zorlukları araştırmıştır. Karunarathna (2015) ve Kattara (2005) kadınların otellerde çalışmasına ve kariyer gelişimine engel olarak cinsiyet ayrımcılığı ve cinsel taciz, cam tavan, yaş, nitelik, deneyim, ücret, eşitsizlik, aile çatışması, işletme kültürü gibi işlev gören bir dizi faktör olduğunu belirtirken eşitsizlik, çalışan aile çatışması örgüt kültürü ve Mqabala (2000), kadınların otel sektörüne katılımının önündeki en önemli engellerin işin doğası gereği bilimsel yeterlilik ve pratik deneyim eksikliği olduğunu belirtmiştir. Baum'a (2013) göre, otelcilik sektöründe üst düzey pozisyonlarda kadınların belirgin bir şekilde yetersiz temsil edilmesi söz konusudur. Ayrıca Asman (2002), ülkelerde toplumun yapısı ve benimsenen kalkınma politikaları ile ilgili sorunlar olduğunu ve toplumun ihtiyaçlarını iş gücünden dikkate almayan eğitim politikaları ile kadınlar yönetim politikalarına katılmamaktadır.

Literatürde yapılan çalışmalardan bazılarının sosyal zorluklar üzerinde durduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Molebatsi (2006) ve Mqabla (2005), otelcilik sektöründeki kadınların aile sorumlulukları açısından birçok kritik zorlukla karşı karşıya olduklarını belirtmişlerdir. Kadınların turizm işlerinde çalışmasının önündeki en büyük engelin is uvusmazlığı ve aile içi çatışma olduğunu bilinmektedir. Buna

çalışmaması, mali açıdan kocasına güvenmesi nedeniyle turizm işlerine katılımı eşleri tarafından yasaklanabilmektedir. Kadınların ekonomik, politik ve insani hayatta etkin bir rol oynamasının yanı sıra, kadınların çalışmadaki rolünün içinde yaşadıkları toplum türlerinden kültür, gelenek, görenek ve uluslararası sözleşmeler açısından etkilendiğini ifade etmişlerdir. Herhangi bir toplumun medeniyet gelişimi, kadınların her alanda erkeklerle eşit dengede aktif katılımını gerektirmektedir. Baum (2013), Thrane (2008), terfilerde erkek ve kadın ayrımcılığı yapan turizm ve otel işletmelerinde erkeklerin kadınlara göre %20 oranında daha yüksek ücret aldıklarını tespit etmiştir. Bu nedenle ücret ayrımcılığı, kadınların turizm ve otelcilik sektörlerine düşük katılımının başlıca nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. İkili yönetim rolleri, kadınların aile ihtiyaçlarını karşılamak için kariyerlerini geçici olarak bırakmalarına neden olur.

İdari zorlukların ele alındığı çalışmalara bakıldığında, Taylor'a (2004) göre, iş-aile çatışmasının aynı zamanda kadınların kariyer ilerlemesindeki en büyük zorluklardan biri olduğunu ifade etmiştir. Kadınların, belirgin iş özelliklerinin etkisi ve net olmayan iş özellikleri gibi engeller nedeniyle sektörden erkek meslektaşlarına göre çok daha yüksek oranda ayrıldıkları görünmektedir. Ali (2014), işyerinde cinsel tacizin, cinsel rollerin diğer roller üzerindeki baskınlığından ve sözlü taciz dâhil olmak üzere cinsel tacizden, sözsüz tacizden kaynaklandığını bulmuştur. Mqabala (2000), Türkiye'de beş yıldızlı otellerde çalışan kadınların arkadaş ve akrabaları için yetersiz deneyim ve zaman, düşük ücret ve terfi almanın zorluğu ile konaklama sektöründe çalışırken karşılaştıkları engellerden birkaçı olduğunu öne sürmüştür. Yetersiz terfi fırsatları ve net olmayan işlevsel bir iş tanımı olduğunu öne sürmüştür. Dolayısıyla, işyerinde eşit muamele görmemeleri ve ücret ayrımcılığının olması da dâhil olmak üzere bugün hala kadınların karşı karşıya kaldıkları birçok sorun olduğunu, işyerinde haksız muamele, ayrımcılığın, önyargılı düşünce ve klişeleştirme, güvenlik sorunları ve cam tavan zorlukları olduğunu belirtmiştir. Peshave ve Gupta (2017) ve Mooney (2008) kadınların uzun çalışma saatlerini/düzensiz çalışma saatlerini yönetmede güçlükler de dâhil olmak üzere önemli sayıda zorlukla karşılaştıklarını tespit etmiştir. Michele Howe (2017), turizm endüstrisinin geleneksel olarak erkek egemen doğasının kısmen endüstrinin kültürü ve doğasından kaynaklandığını belirtmektedir. Ayrıca, bu işteki seçeneklerin çok yönlü doğasının ve yer değiştirmesinin, üst düzey kadın çalışanı aile ve kariyer arasında bir seçim yapmak zorunda kalma ikilemiyle karşı karşıya bıraktığını vurguluyor. Evangelia Marinakou (2014) tarafından yapılan araştırma, kadınların erkek meslektaşlarına kıyasla eşit yetenekler sergilediklerini ve konaklama endüstrisinde daha etkili olduğu düşünülen becerileri kazandıklarını göstermektedir. Vidya Patwardhan ve Venkatachalam, Balaji (2011) araştırmalarında, kadın yöneticilerin yönetim seviyelerinde görülseler ve yükselirlerse bile, bu seviyeye ulaşmada hala birçok zorlukla karşılaştıklarını ifade etmiştir. Kadın çalışanların karşılaştığı çeşitli zorluklar; iş özellikleri, cinsiyet farklılıkları, aile sorunları, iş-yaşam dengesi, işteki ilişkiler, mentorlük, uzun çalışma saatleri, çalışma ortamı ve cam tavadır. Çalışma, kadınların konaklama sektöründeki kariyerlerinde bu zorluklarla karşılaşmaya devam ettiğini göstermiştir.

Purcell ve Quinn (1998), erken kariyer aşamalarında bile, kadın turizm ve otel mezunlarının daha düşük ücret, daha az yan hak ve daha az içsel iş tatmini aldıklarını bildirmiştir. Woods ve Cavanaugh (1999), tümü son yedi yıl içinde konaklama programlarından lisans veya yüksek lisans derecesine sahip 1.550 konaklama yöneticisiyle (yüzde 58 kadın) anket yapmıştır. Örneklemelerindeki kadınların yüzde 40'ının

cinsel ayrımcılığın terfi ile ilgili olduğunu bildirdiğini ve yüzde 38'inin bunun maaşları etkilediğine inandığını bulmuştur. Ayrıca, kadın ve erkeklerin yüzde 80'inin işyerinde cinsiyet ayrımcılığı ve cinsel tacizi devam eden sorunlar olarak gördüğünü belirtmiştir.

Yöntem ve Bulgular

Bu bölümde, öncelikle araştırmanın yönteminden ardından araştırma bulgularından bahsedilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, Türkiye'de hızla gelişen ve büyüyen turizm sektöründe faaliyetlerini sürdüren konaklama işletmelerinde çalışan kadın yöneticilerin, bu sektörde yaşadıkları zorlukları, karşılaştıkları sorunları belirlemek ve kadın çalışanın turizm sektöründeki önemine dikkat çekmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma kapsamında istenilen amaçlara ulaşmak için nitel araştırma tekniği kullanılarak yarı yapılandırılmış açık uçlu görüşme soruları hazırlanmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat; araştırmacıların genel bir bilgi çerçevesine sahibi olduğu, fakat mülakatın gidişatına göre farklı soruların oluşturularak, ayrıntılı ve değişik ölçülerde verilerin alınmaya çalışıldığı bir veri toplama tekniğidir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2010). Özmen vd., (2018) tarafından yapılan çalışmada otel sektöründeki kadın yöneticilere yönelik yapılan araştırma soruları kullanılmıştır. Yönlendirilen sorular, araştırma konusu ve amacı ile doğrudan ilgilidir.

Görüşmeler yapılırken, çalışmanın amacına bağlı olarak Ordu ilinde faaliyet gösteren turizm işletme belgeli 4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri ele alınmıştır ve 10 otel işletmesi olduğu verisine ulaşılmıştır. Bu otel işletmelerinde 9 otel işletmesinde çalışan 11 kadın yöneticiye ulaşılabilmektedir. 1 otel işletmesinde kadın yönetici konumunda çalışan olmadığı için görüşmeye dahil edilememiştir. Görüşme isteği yönlendirilen üç kadın yöneticiden işlerinin yoğunluğu nedeni ile randevu alınamamış, bir kadın yöneticinin de yıllık izinde olduğu için belirlenen tarihler arasında randevu alınamamış olup araştırmaya dahil edilememiştir. Sonuç olarak çalışma çerçevesinde görüşme için zaman ayıran 11 kadın yöneticiyle görüşme yürütülmüştür.

Yapılan görüşmelerde yöneticilerin rahat edebileceği ve ses kayıtlarının net bir şekilde dinlenebileceği yerler seçilmiştir. Görüşmeler 21 Ocak 2022 ve 4 Şubat 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yöneticiler ile yapılan görüşmeler ortalama 30 ila 35 dakika arasında sürmüştür.

Görüşmelerde elde edilen veriler, nitel veri analiz yöntemlerinden biri olan betimsel analiz ile değerlendirilmiştir. Temel amacı, görüşme bulgularını doğrudan alıntılarla özetlemek ve yorumlanmış biçimde sunmaktır. Betimsel analiz, belirli veri toplama yöntemleri ile elde edilen verilerin önceden belirlenen temalara göre sınıflandırılması, özetlenmesi, yorumlanması ve sonuçlara ulaşılması sürecidir (Coşkun, Altunışık, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2015: 324; Özdemir, 2010: 336). Bu doğrultuda açık uçlu sorulardan oluşan görüşmeler, betimsel analize uygun şekilde değerlendirilerek, bulgular sunulmuştur.

Araştırmanın Bulguları

Ordu ilindeki otel işletmelerinde gerçekleştirilen çalışmada görüşme öncesi katılımlara demografik

işletmedeki konumu, sektörde ve yönetici olarak çalıştıkları süreler gibi bilgiler elde edilmiştir. Böylece katılımcıları betimleyecek verilere ulaşılmıştır. Katılımcıların gerçek isimleri, çalıştıkları kurumların isimleri ve kendilerini tanıtabilecek ilave bilgiler, mahremiyetlerinin korunması etik ilkesi çerçevesinde gizli tutulmuş, analizlerde her bir katılımcıya çeşitli kodlar (K1, K2, K3...) verilmiştir. Çalışma grubuna ait bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Görüşmeye Katılılanlara İlişkin Tanımlayıcı Bulgular

Katılımcılar	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Durumu	İşletmedeki Konumu	Sektörde Toplam Çalıştığı Süre	Yönetici Olarak Çalıştığı Süre
K1	45	Bekar	İlkokul	Kat Hizmetleri Müdürü	18	16
K2	28	Evli	Lisans	Satış Pazarlama Müdürü	11	5
K3	28	Evli	Lisans	Ön Büro Müdürü	6	4
K4	44	Evli	Ön Lisans	Ön Büro Müdürü	22	19
K5	35	Bekar	Ön Lisans	Ön Büro Müdürü	12	6
K6	33	Evli	Ön Lisans	Kat Hizmetleri Müdürü	11	10
K7	38	Evli	Lisans	Muhasebe Müdürü	20	20
K8	34	Evli	Ön Lisans	Kat Hizmetleri Müdürü	10	7
K9	26	Evli	Ön Lisans	Satış Pazarlama Müdürü	11	3
K10	25	Bekar	Lisans	Ön Büro Müdürü	4	1
K11	27	Bekar	Lisans	Genel Müdür Yardımcısı	2	1

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya dahil olan katılımcıların yaş aralığı kapsamında toplamda 11 katılımcıdan 5’i 25-30 yaş aralığında, 4’ü 31-40 yaş aralığında, 2 katılımcı ise 41-45 yaş aralığında yer almaktadır. Medeni durum açısından, 7 katılımcı evli, 4 katılımcı ise bekarıdır. Eğitim durumlarına bakıldığında, 5 katılımcı lisans, 5 katılımcı ön lisans, 1 katılımcı ise ilk okul eğitime sahiptir. Katılımcıların işletmedeki konumları açısından bakıldığında, 1 katılımcı genel müdür yardımcısı, 4 katılımcı ön büro müdürü, 2 katılımcı satış ve pazarlama müdürü, 2 katılımcı kat hizmetleri müdürü, 1 katılımcı ise muhasebe müdürü pozisyonundadır. Katılımcıların sektörde toplam çalışma süreleri

incelendiğinde, 1 katılımcı 22 yıl, 1 katılımcı 20 yıl, 1 katılımcı 18 yıl, 1 katılımcı 12 yıl, 3 katılımcı 11 yıl, 1 katılımcı 10 yıl, 1 katılımcı 6 yıl, 1 katılımcı 4 yıl, 1 katılımcı da 2 yıldır sektörde çalışmaktadır. Katılımcıların sektörde yönetici olarak çalıştıkları tecrübe süreleri ise 1 ile 20 yıl arasında değişmektedir.

Türkiye’de Kadın Yönetici Olmak İfadesine İlişkin Katılımcı Görüşleri

Görüşmede ilk olarak katılımcılara “Size göre Türkiye’de Kadın Yönetici olmak’ ifadesi, turizm sektöründeki kadın yöneticiler için ne ifade etmektedir?” soru sorulmuştur. Katılımcılardan üçü bu ifadenin sektörde çalışan kadınları gururlandırdığını üç katılımcı bu ifadenin kadınları cesaretlendirdiğini, beş katılımcı bu ifadenin sektörde çalışan kadınları güçlendirdiğini ve kadınların her alanda ve sektörde söz hakkının sahip olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar, ülkemiz şartlarında kadınların yaşadığı tüm zorlukları göz önünde bulundurarak, buna rağmen daha çok emek vererek ve daha çok fedakârlık yapacaklarını belirtmişlerdir. Buradan da anlaşılacağı üzere sektörde çalışan kadınların, erkeklerin yapabildiği her işi kadınların da yapabileceğini ortaya çıkarmaktadır. Bu soru için bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

K1. “Türkiye’de kadın yönetici olmak ifadesi, bir yandan zorluğu çağrıştırırken, bir yandan da gurur verici bir ifade olmasını hatırlatıyor. Bende bir kadın yöneticiyim ve hiçbir zaman bu sektörden çalışmaktan çekinmedim o yüzden bu ifade beni aşırı cesaretlendiriyor ve işime olan tutkum daha da artıyor.”

K2. “Türkiye’de kadın yönetici olmak ifadesi Türkiye’de çalışan kadınlar için çok gurur verici bir ifadedir. Ayrıca ülkemizde kadınların yaşadığı tüm zorlukları karşı ayakta durabilmelerini ifade ediyor.”

K4: “Daha çok zorluk karşı karşıya gelmek, daha çok emek vermeyi ve daha çok fedakârlık yapmayı ifade ediyor.”

K6. “Başarıyı ve gücü ifade ediyor. Kadınların her konuda ve alanda söz hakkına sahip olduklarını anlatıyor”.

K9. “Erkek hegemonyasına artık bir son verildiğini, kadınların bizde varız dediğini ifade ediyor.”

K11. “Turizm sektöründe çalışan kadınlar, diğer sektörlerde çalışan kadınlara göre, yöneticilik anlamında daha az görev aldığını, genelde arka planda kaldıklarını düşünüyorum. Bu ifade ise bana bu sektörde çalışan kadınları cesaretlendirdiğini bizim de bu alanda söz hakkı almamız gerektirdiğini anlatıyor.”

Turizm Sektöründe Çalışan Yönetici Özelliklerine İlişkin Katılımcı Görüşleri

Katılımcılara “Turizm sektöründe görev yapan bir yöneticide olması gereken özellikler nelerdir? Bu özellikler bağlamında kıyaslandığında, kadın yöneticilerin erkeklere göre artı/eksi özellikleri (yönleri) nelerdir?” sorusu sorulmuştur. Katılımcılar bir yöneticide olması gereken özellikleri sayarken

kurabilen, sorumluluk alabilen, problemlere karşı hızlı çözümler bulabilen, dışadönük, pozitif ve otoriter bir duruşa sahip olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan bazıları bu soruya şu şekilde cevap vermiştir;

K2: "Turizm sektöründe çalışan bir yöneticide olması gereken en önemli özellik zor durumlar ile başa çıkabilme kabiliyetidir. Ayrıca ikna kabiliyeti ve güven hissi vermelidir. Bu söylemiş olduğum üç özellik kadınlarda doğuştan vardır. Zor durumlar ile başa çıkabilme kabiliyeti kadınlarda küçük yaşlarda başlamaktadır. Eksi yönlü olarak bakıldığında kadın yöneticilerin bu konuda eksikliğini olduğunu düşünüyorum."

K7: Turizm sektöründeki yöneticilerde olması gereken temel özellik tüm departmanlara hâkim olması ve işleyişler hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Kadın yöneticilerin daha meraklı ve araştırmacı olması artı yönlü bir özellik olduğunu söyleyebilirim. Kadınların duygularının daha baskın yaşamaları kendilerine ve iş hayatına zarar vermesi eksi yönlü olabilir.

K9. "Bir kere her konuda adil olmalı, yönetici deyip köşesine çekilmemeli herkesten daha çok fazla çalışması gerektiğini düşünüyorum. Kadınların ikna kabiliyetinin satış ve pazarlama konusunda daha yüksek olduğunu düşünüyorum. Çevremdeki kadın yöneticilerden yola çıkarak söylüyorum bunu kadın yöneticilerin kendi hatalarından dolayı çıkan sorunları kabullenmemeleri erkeklere göre çok eksik bir yön olarak görüyorum."

Ayrıca, bir katılımcı turizm sektöründe çalışan bir yöneticinin tüm departmanlarda çok az bir süre de olsa çalışmaları gerektiğini ve departmanların işleyişleri hakkında mutlaka bilgi sahibi olması gerektiğini ve diğer yöneticilerden ayıran en önemli özellik olarak belirtmiştir.

Katılımcılara sorunun devamında erkek meslektaşlarına göre artı yönlü özelliklerinin kıyaslaması yapıldığı sorusu sorulduğuna dördü kadın yöneticilerin erkek yöneticilere göre ikna kabiliyetlerinin daha yüksek olduğunu sonucunda kadın yöneticilerin oluşan sorunları daha kolay ve hızlı çözdüklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan ikisi ise kadın yöneticilerin daha güvenilir olduklarını, iki katılımcı kadın yöneticilerin işletmede yer alan diğer ast ve üst çalışanlarla daha iyi ikili ilişkiler kurarak sonucunda huzur ortamı sağladıklarını, iki katılımcı kadın yöneticilerin daha araştırmacı bir yapıya sahip olduklarını, bir katılımcı ise kadın yöneticilerin erkek yöneticilere göre el beceresinin daha yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılar eksi yönlü özellikleri sorulduğunda üç katılımcı eksi bir özelliklerinin olmadığını, üç katılımcı kadın yöneticilerin duygusal ve ruhsal hallerinin aniden değişmesi, iki katılımcı kriz ve stres ortamlarında sakinliklerini koruyamadıklarını, bir katılımcı özel hayatlarını işe kolaylıkla karıştırabildiklerini ve bir katılımcı ise kadın yöneticilerin kendi hatalarından kaynaklanan sorunları kabullenememelerini olarak ifade etmişlerdir Bu soru için bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

K5: "Dışadönük ve pozitif olmalıdır. Kadın yöneticilerin, erkek yöneticilere göre satış konusunda ikna kabiliyetinin daha yüksek olması artı yönlü bir özellik olarak düşünüyorum. Kadın yöneticilerin özel hayatındaki sorunlarını işe ve mesai

arkadaşlarına çok yansıtmaları kadın yöneticiler için eksi yönlü bir özellik bence...”

K8. “Dürüst ve güvenilir olmalı, özgüveni yüksek ve sektörün her alanında bilgiye sahip olmalı kadın yöneticilerin erkeklere yöneticilere göre diğer çalışan personellerle ikili ilişkilerinin daha güçlü olduğunu onları daha çok motive edip çalışma ortamında huzuru sağladıklarını söyleyebilirim. Eksi yönlü olarak ise, kadın yöneticilerin stresli ve kriz ortamlarında sakinliklerini pek koruyamadıklarını söylemek mümkündür.”

K11. “Turizm sektörü keyifli bir sektör olmasının yanında emek yoğun olduğu için zor bir sektör. Hoşgörü, sabır, çözüm odaklı, nazik ve anlayışlı olması gerekiyor. Kadınların ikna yeteneğinin erkeklere göre yüksek olduğunu düşünüyorum. Kadın yöneticilerin bir problemi daha kolay ve hızlı şekilde bitirdiğini söyleyebilirim. Eksi yönlü olarak ise kadınların duygularını erkeklere göre çok yoğun yaşamalarını söyleyebilirim. Bu duyguların genelde kadınları olumsuz etkiliyor ve özel hayatında bir sorun iş hayatlarına yansıyabiliyor.”

Cinsiyet Faktörüne İlişkin Katılımcı Görüşleri

Katılımcılara “Turizm Sektöründe sizce işe alımlarda ve terfilerde cinsiyet önemli bir faktör müdür? Genel olarak çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığı olduğunu düşünüyor musunuz?” soru sorulmuştur. Katılımcılardan dördü cinsiyet faktörünün önemli bir faktör olduğunu vurgulayarak özellikle işe alımlarda cinsiyet ayrımı yapıldığını söyleyerek bir katılımcı soruya şu şekilde cevap vermiştir;

K3. “Kesinlikle önemli bir faktör ve ayrımcılık yapıldığını düşünüyorum. Örneğin bir otele bell-boy veya vale alınması gerektiğinde direkt olarak erkek olması gerekiyor diye düşünülüyor.”

K4. “İşveren için cinsiyetin çok önemli olduğunu düşünüyorum çünkü kadınların evlilik ve doğum durumlarında uzun izinler sebebiyle işletmeye iş gücü kaybı yaratıyor. Bu sebeple erkek çalışan özellikle işe alımlarda ve terfilerde önceliktedir.”

Dört katılımcı önemli bir faktör olmadığını söyleyerek bununla ilgili katılımcılardan bazıları şunları söylemiştir;

K1. “Hayır, önemli bir faktör değildir. Maalesef böyle bir algı vardı ama bunu en aza düşürdüğümüze inanıyorum. Kadın yöneticiler ve çalışanlar her sektörde mutlaka yer almalıdır.”

K8. “Bence önemli bir faktör olduğunu düşünüyorum. Yönetici olarak çalışmadığım yıllarda daha az ciddiye alınıyordum fikirlerim ve düşüncelerim göz ardı ediliyordu.”

K9. "Cinsiyet ayrımcılığının olduğunu düşünmüyorum. Yatırımcılarımızdan yola çıkarak bir örnek vermek istiyorum bir toplantı olsun fuar gibi alanlarda iş görüşmelerinde hep kadın yöneticilerimizi tercih etmişlerdir."

K10. Cinsiyet ayrımcılığı olduğunu düşünmüyorum ayrıca cinsiyetin önemli bir faktör olduğunu da düşünmüyorum. Şöyle yeni mezun bir çalışan olarak çok kısa bir sürede terfi alarak yönetici konumunda çalışıyorum.

Bir katılımcı mesleğe başladığı ilk yıllarda erkek meslektaşlarına göre daha az ücret aldıklarından dolayı olduğunu cinsiyetin önemli bir faktör olduğunu düşünürken sektörde çalıştıkça önemini olmadığını şu sözlerle ifade etmiştir;

K6. "Önceden cinsiyet ayrımcılığını olduğunu sektöre ilk başladığım yıllarda düşünüyordum çünkü erkek çalışanların aynı işi yapmamıza rağmen bizden daha yüksek maaş alıyorlardı. Ama zamanla bu algının yok olduğunu düşünüyorum."

Bir katılımcı ise pozitif anlamda bir cinsiyet ayrımcılığının olduğunu ifade etmiştir. Bu soru için katılımcının ifadeleri şöyledir:

K11. Çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığı olduğunu düşünüyorum ama pozitif yönde bir ayrımcılık düşünüyorum. Fiziksel güç gerektiren bir departmanda erkek çalışanın olması beni hiç rahatsız etmiyor. Bu yüzden ayrımcılık var ama pozitif yönde bir ayrımcılık olduğunu söyleyebilirim.

Katılımcılardan bazıları kadınların, olumsuz ayrımcılığa işletmelerin işe alım süreçlerinde erkeklere öncelik verildiğini ifade etmektedirler. Araştırmaya katılanlar ön büroda erkeklerin daha çok tercih edildiğini belirtmişlerdir. Ayrıca kadınlar işe almanın erkeklere göre daha zor olduğunu ve işten çıkarma gibi durumlarda ilk seçildiklerini düşünmektedirler. Bunun nedeni ön büroda çalışmanın daha fazla teknik bilgi, beceri ve eğitim ve güç gerektirmesi olarak ifade edilebilir. Bu soruya bir katılımcının cevabı ise şu şekildedir;

K5. "İşe alımlarda kadın ve erkek farkı mutlaka oluyor. Örneğin gece vardiyasında çalışacak gece müdürü, özellikle ön büro departmanında çalışacak bell-boy, vale, resepsiyonist gibi alımlarda erkek çalışan tercih ediliyor."

Turizm Sektörünün Avantajları ve Dezavantajlarına İlişkin Katılımcı Görüşleri

Katılımcılara "Turizm sektörü kadın çalışanlar için uygun mudur? Size göre sektörün avantajları ve dezavantajları nelerdir?" soru sorulmuştur. Katılımcıların tamamı turizm sektörünün kadın çalışanlar için uygun olduğunu ifade etmişlerdir.

Katılımcılara göre sektörün kadın çalışanlar için avantajlarına bakıldığında sektörün dinamik ve hareketli olması kadın çalışanların kendilerini motive etmeleri için bir unsur olarak gördüklerini, diğer sektörlerle karşılaştırıldığında parasal açıdan tatmin edici bir sektör olduğunu, farklı kültürlerden insanlarla tanışma fırsatı yakalayarak kolaylıkla sosyal çevre oluşturmaya yardım ettiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılardan bazılarının ifadeleri şu şekildedir;

Dezavantajlarına bakıldığında ise, katılımcıların esnek çalışma saatlerinin olmasından dolayı özel hayatlarına çok zaman ayıramadıklarını, mesai saatleri dışında da iş takibi yapmak zorunda kalmaları, haftada bir kez izin kullanmaları, sektörün emek yoğun olması sebebiyle fiziklen bir çöküş yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu soru için bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

K2. “Uygun olduğu düşünüyorum ama kendinize işe kapırdığınız için bazı durumlarda yaşitlarınıza göre geri kalabiliyorsunuz özellikle aile kurmakta, çok farklı insanlarla yüz yüze gelip tanıştığınız için seçici davranabiliyorsunuz bu büyük bir dezavantaj olduğunu düşünüyorum.”

K3. “Uygundur. Turizm sektörü bir kadın için çalışma saatlerinden dolayı dezavantaj sağlamaktadır.”

K4. “Evet uygundur. Kadınların aslında iş hayatı bittiğinde eve gittiklerinde mesai başlanmış oluyor bu da sonuç olarak kendinize zaman ayıramıyorsunuz.”

K5: Uygundur. Avantajı şöyle, sektörün dinamik ve hayat dolu olması kadın çalışanlara ayrı motive unsuru oluşturuyor. Dezavantajı olarak sektörün 7/24 faaliyette olması mesai saatleri dışında da iş takibi yapmak zorunda kalıyorsunuz.

K8. “Kesinlikle çok uygun bir meslek olduğunu düşünüyorum. Turizm sektörü diğer sektörlerle göre kendinizi geliştirmek ilerlemek için çok ideal ama sektörün yoğun olarak fiziksel güç gerektiren bir sektör oluşu ve şu anda yaşadığımız pandemi gibi olaylara karşı çok kırılabilir olması işinizi ve kariyerinizi kaybetmenize yol açabilir.”

K10. “Uygun bir sektördür. Resmî tatillerde özellikle yaz aylarında yoğun bir tempoda çalışmanız gerekiyor. Bazı yoğun günlerde toplantı, düşün, grup girişleri gibi durumlarda mesai kavramı da olmuyor iş bitene kadar beklemek zorunda kalıyorsunuz. Yoğunluğa göre o haftaki izinleriniz iptal olabiliyor izin gününüzde işe çağırabiliyorsunuz. Maddi açıdan tatmin edici bir sektör oluşu avantajlı tarafı olarak diyebilirim.”

K11. “Kariyer odaklı bir insansa evet çok uygun bir sektör olduğunu söyleyebilirim. Aile yaşantısına ve özel hayatına çok önem vermek istiyorsa pek uygun bir sektör olduğunu söylemek mümkün değil çünkü esnek çalışma saatleri var. Bu sektör kadınlara çok büyük bir network ağı sağlıyor farklı kültürden sürekli yeni kişilerle tanışma şansı yakıyorsunuz ve çevrenizi genişletebiliyorsunuz. Kişiyeye çok ciddi bir vizyon kattığını düşünüyorum.”

Turizm Sektöründe Karşılaşılan Engellere İlişkin Katılımcı Görüşleri

Katılımcılara “Turizm sektöründe çalışan bir kadın yönetici olarak karşılaştığınız engeller nelerdir?” sorusu sorulmuştur. Katılımcılardan dördü herhangi bir engelle karşılaşmadıklarını, bir katılımcı işletmenin kurumsallığından bahsederek çalıştığı şirkette kurumsal özelliğinin olmasından dolayı bir

K2: "Benim karşılaştığım engel bu zamana kadar hiç olmadı. Çünkü hiçbir zaman cinsiyetim yüzünden farklı bir durum olabileceğim konu veya konumda bulunmadım."

K11. "Herhangi bir engel ile karşılaştığımı söyleyemez çünkü turizm sektörünün kadınlara karşı özen gösteren bir sektördür."

Diğer beş katılımcı ise, kadınlara karşı oluşmuş olan toplumsal ön yargıların olması, işletmeye gelen erkek misafirlerin kadın çalışanlara karşı olan kötü davranış ve tutumları, uzun ve esnek çalışma saatlerinin olması, kadın yöneticilerin diğer kadın yöneticilerle aralarında yaşadıkları kıskançlık vb. problemlerin karşılaşılan engeller olduğu ifade edilmiştir. Bu soru için bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

K3. "Genelde karşılaştığım engeller toplumsal ön yargılar ve kadınların aile yaşantılarında sorumlulukları daha fazla olduğu için aile hayatı ve iş hayatı arasında denge kurmak gibi engellerle karşılaşabiliyor."

K4. "Bazı misafirlerin kültür seviyesi ve davranışları bakımından yaşanan birtakım engeller olabiliyor."

K5: "Uzun ve esnek çalışma saatleri benim için engel oluşturan tek durumdur."

K9. "Kadın yöneticilerin kendi aralarında yaşadıkları problem oluyor. Çekememezlik, kıskançlık gibi sorunlar iş hayatınıza engel olabiliyor."

Özel Hayatın Planlaması Yapılırken Yaşanan Zorluklara İlişkin Katılımcı Görüşleri

Katılımcılara "Turizm sektöründe çalışan bir kadın yönetici olarak, özel hayatın planlanmasında, var ise çocukların bakımında yaşanan zorluklar nelerdir?" soru sorulmuştur. Katılımcılardan ikisi işletmenin kurumsallığından dolayı sorun yaşamadıklarını, dört katılımcı esnek çalışma saatleri ve resmi ve dini izin günlerinde çalışmak zorunda kaldıklarını belirterek plan yapamadıklarını, beş katılımcı ise, kadınların özel hayatlarının planlamasını yaparken ve eğer varsa çocuklarında bakımında aile ve koca desteğinin temel belirleyicilerden biri olduğu belirlenmiştir. Bu soru için bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

K1. "Sektörde maalesef yaz sezonlarında uzun saatler çalışıyorsunuz bu da ailenize ve arkadaş çevrenize az zaman ayırmanıza neden oluyor. Plan yapamıyorsunuz izin günleriniz belli haftalarda ve günlerde olmuyor değişiklik gösterebiliyor."

K4. "Bu konuda kendimi çok şanslı hissediyorum çünkü ailem ve arkadaşlarım bana karşı hep destek oldular. Bu sektörde zorluk yaşamamak için aile desteğinin çok önemli olduğunu düşünüyorum."

K6. "Eğer bir kurumsal özellikleri taşıyan bir işletme çalışıyorsanız özel hayatınız ve ailenize karşı sorumluluklarınızda herhangi bir zorluk ile karşılaşmıyorsunuz çünkü haklarınızı sonuna kadar alabiliyorsunuz."

K7. “Türkiye gibi geleneklerine çok bağlı ülkelerde maalesef annelik rolü dediğimiz olay çok yüksek işten çıkınca ev işleri, yemek işleri hep sizlere bakıyor ama kadın erkek eşitliğinden bahsettiğimiz bu zamanlarda ben ve eşim bu konuyu aramızda paylaşarak hallettiğimizi düşünüyorum.”

K8: “Anne olduğum zamanlarda işi bırakmayı çok düşündüm çünkü çok zorlanıyorsunuz bedenem iştesiniz ama ruhen aklınız hep evde kalıyordu bu da iş hayatınıza, kariyerinize çok büyük bir engel oluyor. Sağ olsun annem bana bu konuda çok yardımcı oldu o yüzden özel hayatımda çok bir sorun yaşadığım söylenemez.”

K9. “Yönetici olduğunuz belli bir mesai saati dilimleri içinde çalışıyoruz ve hayatım planlı bir şekilde devam ediyor o yüzden bir zorlukla karşı karşıya kalmıyorum. Yönetici olarak çalışmadığım yıllarda tabii ki sosyal hayatınız neredeyse hiç olmuyor iş ev arası mekik dokuyorsunuz. Eşim olsun, ebeveynlerim olsun sağ olsun bu konularda bana çok yardımcı oldular.”

K11. “Vardiyalı çalışma programı nedeni ile plan yapmak zor oluyor. Özel günlerde, resmî tatillerde çalışmak zorundasınız. Bu özel günlerde ailenizle birlikte olmanız vakit geçirmek imkânsız. Turizm sektörü 7/24 hizmet veren bir sektör olduğu için izinlerin haftada bir kez olması yeterli değil ve genelde istediğiniz belli bir günde ve hafta sonları olmamasıdır.”

Türk toplumunda gelenek ve görenekler açısından kadının aile içinde daha önemli bir yere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Temizlik, yemek pişirme ve diğer günlük ev işleri gibi kadınlara atfedilen görev ve sorumlulukların kadınların çalışma hayatını zorlaştırdığı söylenebilir. Ancak bu çalışmadaki katılımcıların görüşlerine göre aile içindeki sorumlulukları çok fazla olsa da kariyerlerinin ihmal edildiği fikrini kabul etmemektedirler. Bu durum “Ben de çocuk yapabilirim; ben de kariyer yapabilirim” dedi. Diğer bir deyişle, aile sorumluluklarının kariyerlerini engellediği fikrinin doğru olmadığı ve kadınların, ailevi sorunların kariyer gelişimine engel teşkil etmediğini kanıtlamak için daha fazla çaba sarf ettiklerini söylenebilir.

Kadın Yöneticilerin ve Erkek Yöneticilerin Yaşadığı Sorunlar Arasında Farklılık Olup Olmadığına İlişkin Katılımcı Görüşleri

Katılımcılara “Size göre turizm sektöründe kadın yöneticilerin ve erkek yöneticilerin yaşadığı sorunlar farklılık gösteriyor mu?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların yedisi yaşanan sorunların farklılık gösterdiğini, dört katılımcı farklılık göstermediğini, iki katılımcı ise çalışılan işletmenin kurumsallığına göre farklılık gösterdiğini ifade etmiştir. Buna bağlı olarak katılımcılar, kadın yöneticilerin erkek yöneticilere göre yaşadığı farklı sorunlara bakıldığında kadın yöneticilerin cinsel konularda yaşadıkları zorlukların daha çok ön plana çıktığını belirterek bu soru için bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

K4: “Tabii ki farklılık gösteriyor her şeyde önce kadınların erkeklere daha bakımlı ve güzel olması bekleniyor makyaj yapmadan geldiğimiz bir günde hemen sorun

K6: "Erkek misafirlerin ve erkek çalışanların kadınları cinsel obje olarak görmeleri ve tacizlerin olması bence başlı başına kadınların bu sektörde erkeklere göre yaşadığı en büyük farklılık gösteren sorunun olduğunu düşünüyorum."

Bunun yanı sıra özellikle erkek misafirlerin kadın çalışanlara olan ön yargıları ve olumsuz davranış biçimlerin olduğunu belirtmiştir. Bu soruya yönelik olarak katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

K11: "Misafirlerin, erkek yöneticilere karşı üslubu biraz daha sert ve ters olabiliyor bu yüzden erkek yöneticilerin otelde oluşan sorunlarda bir adım daha geride durduklarını düşünüyorum. Sorunlar aynı ama misafirlerin ve yöneticilerin sorunlara yaklaşımı farklılık gösteriyor."

Sektörde Kadının Kariyer Yapması Konusunda İlişkin Katılımcı Görüşleri

Bu bölümde turizm sektöründe çalışan kadın yöneticilerin Türkiye gibi ataerkil bir toplumda kadının kariyer yapma sürecinde karşılaştıkları zorluklar konusundaki görüşlerine yer verilmektedir. Buna bağlı olarak katılımcılara "Turizm sektöründe bir kadın için kariyer yapmak ne tür zorluklar içermektedir?" soru sorulmuştur. Türkiye'de çalışan kadınların kariyer yapmaları önündeki tüm engellere ve zorluklara rağmen katılımcılar kadınların kariyer yapmasının bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir. Elde edilen verilere göre katılımcıların sektördeki yoğun, uzun ve düzensiz çalışma saatleri nedeniyle iş ve aile dengesi kurmakta zorluk yaşadıkları, sektörde çalışan bir kadın olarak iş hayatı sorumlulukları dışında evdeki sorumlulukları da içeren başka bir mesai ile çoklu rol üstlendikleri, kadınların hep arka planda kalması gerektiği yönünde bir düşüncenin hâkim olduğu, tüm bu zorluklara rağmen katılımcıların kadının kariyer yapmasının bir zorunluluk olduğuna inandıkları ve bu yönde bir davranış geliştirdikleri tespit edilmiştir.

Sektördeki zorluklarla baş edebilme konusunda cesur olmanın, güçlü bir yapıya sahip olmanın ve kurumsal işletmeleri tercih etmenin önemine vurgu yaptıkları belirlenmiştir. Bu soru için bazı katılımcıların ifadeleri şöyledir:

K2. "Bir kadın için sadece turizm sektörü değil, tüm sektörlerde kariyer yapmak kolay değil. Ataerkil bir toplum olduğumuz için başlarda aile baskısı gibi zorluklarla karşılaşabiliyorsunuz. Kadınlar her zaman oldukları konumdan daha iyi bir konumu hak ediyor."

K3. "Özel hayatınızdan mutlaka fedakârlık yapmanız gerekiyor. Eğer evliyseniz çocuk yapmak fikrine çok olumlu bakmıyorsunuz. Çoğu zaman fazladan mesai yapmanız gerekiyor ve bana göre çocuk varken bunu yapmak mümkün değil."

K4. "Türk halkında kafasında oluşmuş olan, kadınların hep arka planda kalmasının gerektiğini yönündeki düşünceleri ortadan kaldırdığımızda kadın için kariyer yapmak hiçbir sektör zorluk barındıracağını düşünmüyorum."

Kadınların olumsuz ayrımcılıktan, kariyerlerini planlamada ve ilerlemede çok daha fazla zorluktan şikâyet ederken, başka bir deyişle, kadınların sadece belirli alanlarda istihdam edildiği ve bu

sektörlerdeki işlerin daha çok olduğu düşünülmektedir. Özel hayatın planlaması ve aile, eş, dost ve otel misafirlerinin olumsuz tutumu kariyer engelleri arasındaki dikkat çekmektedir.

K6. “Kadınlar yapamaz algısını ve kadınların üzerindeki olumsuz baskıları azalttığımız zaman kadınların hiçbir sektörde kariyer yapmakta zorlanacağını düşünmüyorum.”

K7. “Başarılı her kadının önü açıldıktan sonra hiçbir zorlukla karşılaşacağını düşünmüyorum. Kadınlar tüm zorlukların üstesinden gelebilir.”

K9. “Kadın olmak her yerde ve her zaman çok zor zaten, ayaklarınızın üzerinde durabilmek, bağımsızlığınızı kazanmak ve bir erkeğin karşısında dimdik durabilmek için kariyer yapmaya gerçekten gerek var. Turizm sektörünün de kariyer yapmak için seçilebilecek bir sektör olduğunu düşünüyorum.”

K10. “Bu sektörde kariyer yapmak istiyorsanız evlilik denen kurumu düşünmemelisiniz. Eğer hayatınıza bekar olarak devam etmek istiyorsanız gerçekten kariyer yapmak için çok ideal bir sektör. Bende bir aile kuracağım zaman ve çocuk sahibi de olursam bu sektörde kariyer yapmayı açıkçası düşünmüyorum.”

Ayrıca katılımcıların görüşlerine göre, erkeklerin kadınlara göre kariyerlerinde daha az çaba harcamadan daha yüksek kariyerlere ulaşırken, kadınların aynı kariyer düzeyine ulaşmak için erkeklerden daha fazla çaba sarf etmesi gerektiği sonucuna varılabilir.

Sonuç ve Öneriler

Turizm endüstrisinin gelişmekte olan bazı ülkeler için istihdam yaratması, birçok ekonomik sektöre katkı sağlaması, yatırımları canlandırması ve gelir yaratması ülke ekonomilerine önemli katkı sağlamaktadır. Küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin yanı sıra turizm sektörü, istihdam olanakları ve gelirler açısından ülkeler için önemli bir sektördür. Sanayi Devrimi'nden sonra kadınlar çeşitli sektörlerde istihdam etmeye başlamıştır. Erkeklerle aynı işlerde çalışan kadınların çalışma koşulları kadınlar lehine iyileştirilmeye çalışılmıştır. Ancak toplumsal farklılıklara rağmen özellikle erkek egemen toplumlarda kadınlar ikinci planda kalmıştır.

Literatür araştırma sonuçlarına göre yönetim kademelerinde, erkeklerin sayıca üstünlüğü bulunmaktadır. Kadın yöneticiler doğası gereği gelişmiş olan duygusal zekasının, empati kurma yeteneğinin, iletişim kurma ve çok yönlü düşünebilme kabiliyetinin, sorumluluk ve disiplinli olabilme özelliğinin, insan odaklı iş yapma anlayışının, sektörün rekabetçi ve yüksek beklentili yapısı, insan odağı için faydalı olacağı tespit edilmiştir. Öte yandan, çalışma sonuçları göz önüne alındığında kadının var olan olumlu özelliklerinin iş yeri tarafından takdir edilmesi ve anne/eş/çalışan dengesinin korunmasına destek olacak gerekli sosyal olanak ve özlük haklarının geliştirilmesi ve erkeklerden daha az kariyer imkânlarıyla karşı karşıya getirilmemeleri gerekmektedir. Bu araştırmalardan çıkan sonuç literatürdeki araştırmaları destekler niteliktedir.

dolayı çoklu rol üstlendiklerini ve annelik görevinin toplumsal olarak kendilerine yüklendiğini ve bunun sonucunda ise hep arka planda kalmalarına yönelik bir düşüncenin hâkim olduğunu belirtmektedir. Bunun yanı sıra kadınların kariyer yapmalarını zorlaştıran faktörlerden bir diğeri kariyer planlamasında eş ve aile baskısı olarak karşımıza çıkmıştır. Kadın yöneticilerden bazıları meslek seçiminde ve kariyer planlaması sürecinde eş ve ailelerinin baskısına maruz kaldıklarını ifade etmektedir.

Araştırmanın bulgularına göre kadın yöneticileri; pozisyon veya mevkilerinin yükseldikçe sorumlulukların artması, cinsiyet ayrımcılığının olması, turizm sektörüne yönelik önyargı, erkeklerin kadının kariyer yapmasına yönelik önyargısı, yoğun çalışma saatleri, yoğun rekabet ortamı, evliliğin ve anneliğin sorun olarak görülmesi şeklinde tespit edilmiştir. Literatürde ortaya konulan çalışmalarda da ilgili araştırma sonuçlarıyla örtüşür nitelikte sonuçlara ulaşılmıştır. Zira yapılan çalışmalarda cinsiyet ayrımcılığı (Purcell, 1996; Woods ve Kavanaugh, 1999) yoğun çalışma saatleri (Brownell, 1994) yoğun çalışma saatlerinin neden olduğu iş-aile çatışması (Brownell, 1994) kadınların kariyerleri önünde engel teşkil eden faktörler olarak belirlenmiştir.

Katılımcılar turizm sektöründe mesleklerin kadın ve erkeklere göre ayrıldığını ve bazı departmanlara çoğunlukla kadın yöneticilerin tercih edildiğini belirtmektedir. Araştırma sonuçlarıyla örtüşür nitelikte olan ve turizm sektöründe Kattara (2005) tarafından yürütülen bir çalışmada konaklama işletmelerinde kadın çalışanların çoğunlukla insan kaynakları ve kat hizmetleri gibi departmanlarda görev alabildikleri ve genel müdür ve genel müdür yardımcılığı gibi departmanlara ise çoğunlukla erkek çalışanların tercih edildiği belirlenmiştir.

Sonuç olarak kadınların sahip olduğu çoklu roller, aile ve toplumsal sorumluluklar ve bunun neden olduğu iş-aile çatışması kariyerlerinde ilerlemelerini zorlaştıran faktörler olarak görünse de kadın yöneticilerin karşı karşıya kaldığı toplumsal önyargılar, kariyer planlamasında eş ve aile baskısı ve cinsiyet ayrımcılığı kadınların üst yönetim kademelerine ulaşmalarını engelleyen faktörler olarak karşımıza çıkmıştır. Fakat kadınların çoklu rolleri yürütebilme becerisine sahip olduğu ve bütün bu zorluk ve engellere rağmen kariyerlerinde ilerlemeyi tercih ettikleri elde edilen sonuçlar arasındadır.

Bu çalışma, özellikle turizm sektöründe kadın çalışanlar üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Turizm sektöründe istihdam edilen kadın çalışanlar başta olmak üzere kadın çalışanların önündeki kariyer engellerine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, gelecekte turizm sektöründe kapsamlı bir saha araştırmasına temel oluşturması açısından önemlidir.

Kadının toplumdaki ve dolayısıyla turizm sektöründeki yerinin doğru konumlandırılması, ancak kadın işçilerin sektörde karşılaştıkları engellerin ortadan kaldırılması ve fırsatların değerlendirilmesi ile mümkün olacaktır. Turizm sektöründe kadınları düşük statüde, düşük gelirden tutan ve iş güvencesinden yoksun bırakan mekanizmaların çözümlenmesi için turizm sektörünün bu konuda daha kapsamlı araştırmalar yapması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, kadın istihdamının turizm sektöründe olması hem sektörün başarısına hem de kaliteli ve nazik servis sağlayarak gerek bölgenin gerekse ülkenin daha iyi tanıtılmasına katkıda bulunacaktır. Bu nedenle öncelikle turizm sektöründe kadın istihdamının önündeki sorunlar tespit edilerek çözüm önerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir ve kadınların sektörde en verimli şekilde istihdam edilmesi için gereken şartların sağlanması gerekmektedir.

Gelecekte benzer çalışmalara yönelecek olan araştırmacılar, turizm sektörünün alt sektörlerini (yiyecek-içecek, rehberlik vb.) dâhil edilerek karşılaştırmalı bir çalışma yapabilir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya; Yazar 1: %55, Yazar 2: %45 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Otel İşletmelerinde Kadın Yönetici Olmak: Ordu İli Örneği” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adib, A. and Guerrier, Y. (2003). The Interlocking of Gender with Nationality, Race, Ethnicity and Class: The Narratives of Women in Hotel Work, *Gender, Work and Organisation*, 10(4), 413-32.
- Akoğlan, M, (1996). Positions Women Hold in the Accommodation Industry. *Ana-tolia*, 16-23 (September-December).
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı*, Sakarya Yayıncılık.
- Anafarta, N., Sarvan, F. ve Yapıcı, N. (2008). Konaklama İşletmelerinde Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Algısı: Antalya İlinde Bir Araştırma. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 15, 111-137.
- Baum, T. (2013). *International Perspectives on Women and Work in Hotels, Catering, and Tourism*. Geneva: International Labor Organization.
- Bayram, A. T. (2019). Türk Turizm Alan Yazınında Kadınlar Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi [Bibliometric Analysis of Studies on Women in Turkish Tourism Literature].
- Bıyıklı, S. (2015). Turizm Sektöründe Kadın İstihdamının Önemi ve Karşılaşılan Sorunlara Yönelik Bir Uygulama [An Application for the Importance of Women's Employment in the Tourism Sector and The Problems Encountered] (Master Thesis, Atatürk University, Erzurum, Turkey).
- Brownell, J. (1993), “Women Hospitality Managers: Perceptions of Gender-Related Career Challenges”, *FIU Hospitality Review*, 112, 19-31.
- Boyacıoğlu, E. Z. (2014). Kırsal Turizmde Kadın Girişimciliği. Edirne Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 4(2), 82-90.
- Chant, S. (1997). Gender and Tourism Employment. In M. T. Sinclair (Ed.), *Gender, Work and Tourism*, 120-180. London: Routledge
- Cotter, A. D., Hermsen, M. J., Ovadia, S. & Vanneman, R. (2001). The Glass Ceiling Effect. *Social Forces*,

- Çakır, P. G., Barakazı, M. ve Barakazı, E. (2017). Turizm Sektöründe Çalışan Kadınların Karşılaştıkları Sorunları Değerlendirmeye Yönelik Bir Araştırma. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 61, 461-474.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Demirel, Hatun Zümrüt; Perçin, Şahin Nilüfer (2018). Otel İşletmelerindeki Kadın Yöneticilerin Kariyer Engellerinin Kariyer Geliştirme Stratejileri Üzerinde Etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57), 545-557.
- Demirbilek, S. (2007). *Yeni Çalışma Biçimleri ve Değişen Aile Yapısı Bağlamında Çalışan Kadınlar [Working Women in the Context of New Ways of Working and Changing Family Structure]* (Master Thesis, Dokuz Eylül University, Izmir, Turkey).
- Deniz, M. H. ve Hobikoğlu, E. H. (2012). Cinsiyete Göre Gelişme Endeksi Çerçevesinde Kadın İstihdamının Ekonomik Değerlendirmesi: Türkiye Örneği [Economic Assessment Within the Framework of The Development of Women's Employment Index by Gender: Turkey Case]. Paper presented at International Conference on Eurasian Economies.
- EvangeliaMarinakou (2014). *Tourism Employment: Analysis and Planning*, Bournemouth, University Fern Barrow, Poole.
- Field, A. (2013). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. 4th Ed., Sage Publications Co.
- Gregory, P. R. and Ruffin R. J. (1989). *Basic Economics*. Harper Collins Publishers.
- Fidan, F. ve Nam, D. (2012). Kırsal Turizmde Yeni Dinamikler: Kadın Girişimciler-Taraklı Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 51-57.
- FelistasChimutingiza vd. (2014). *The Perceptions of Employees Towards Tipping and Motivation in the Hotel Industry*, Chinhoyi University of Technology, Zimbabwe.
- Ferguson, L. (2010). *Tourism as a Development Strategy in Central America: Explaining the Impact on Women's Lives*. Central America Women's Network Meeting Note.
- Guerrier, Y. ve Adib, A. (2004). *Gendered Identities in the Work of Overseas Tour Reps*. *Gender, Work and Organizations*, 11. 334-50.
- Güzel, B. (2009). *Kadın Çalışanların Kariyer Engellerinin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Dört ve Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama [The Effect Of Career Barriers Of Women Employees On Organizational Commitment: An Application in Four- and Five-Star Hotel Businesses]*. (Doctoral Dissertatiton, Dokuz Eylül University, Izmir, Turkey).
- Hobsbawm, E. J. (2003). *Industry and Empire*. New Edition, Penguin (Non-Classics).
- Ireland, M, (1993). *Gender and Class Relations in Tourism Employment*. *Annals of Tourism Research*, 20(4), 666-684.

- Karunarathne A.C.I.D (2015). Internal Barriers for Women Career Advancement in Sri Lankan Hotel Industry (with special reference to five star hotels), *International Journal of Scientific and Research Publications*, 5(9): No1-5 September.
- Kattara, H. (2005). Career Challenges for Female Managers in Egyptian Hotels, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 17, 238-251.
- Kılıç, D. ve Öztürk, S. (2014). Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama [Barriers to Women's Labor Force Participation and Solutions in Turkey: An Empirical Application]. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.
- Knutson, B.J. ve Schmidgall, R.S. (1999). Dimensions of the Glass Ceiling in the Hospitality Industry, *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 40, 64-75.
- Kogut, C. Luse, D. ve Short, L. (2016). Female Self-Employment Over Time. *Academy of Business Research Journal*, 2, 19-31.
- Korkmaz, M., Alacahan, N., D., Cesim, D., T., Yücel, A., S. ve Aras, G. (2013). Türkiye’de Kadın İstihdamının Amerika Birleşik Devletlerindeki Kadın İstihdamı ile Karşılaştırılması [The Comparison with the Employment of Women in The United States of Female Employment in Turkey].
- Kozak Akoğlan, M. & Aşan, K. (2012). Kadın Girişimciliği Üzerine Eskişehir -Odunpazarı Örneğinde Bir Araştırma. 1. Kadın Araştırmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Krumbiegel, K., Maertens, M. ve Wollni, M. (2020). Can Employment Empower Women? Female Workers in the Pineapple Sector in Ghana. *Journal of Rural Studies*, 80, 76-90.
- Lei, L., Desai, S. ve Vanneman, R. (2019). The Impact of Transportation Infrastructure on Women's Employment in India. *Feminist Economics*, 25(4), 94-125.
- Madsen, S.R. (2010). The Experiences of UAE Women Leaders in Developing Leadership Early in Life, *-Feminist Formations*, 22(3), 75-95.
- Magablih, K. (2000). Role of Female Employees in the Hotel Industry of Jordan. *Al Edari*, 83, 181- 210.
- Molebatsi, H. (2006). Glass Ceiling: Reaching Full Potential. *Moeletsi Oa- Basotho*: 5 June 03.
- Mooney, S. ve Ryan, I. (2009). A Woman’s Place in Hotel Management: Upstairs or Downstairs? *Gender Management: An International Journal*, 24. 195-210.
- Ng, C.W. ve Pine, R. (2003). Women and Men in Hotel Management in Hong Kong: Perceptions of Gender and Career Development Issues, *International Journal of Hospitality Management*, 22(11), 85-102.
- Oktik, N. (2001). Turizm Sektöründe Çalışan Kadınların Toplumsal Değişime Etkileri. *Mugla Sitki Kocman University Journal of Social Sciences*, Spring, 145-151.

- Özdemir, Z., Yalman, I. ve Bayrakdar C. S. (2012). Kadın İstihdamı ve Ekonomik Kalkınma: Geçiş Ekonomileri Örneği [Women's Employment and Economic Development: The Case of Transition Economies]. Çukurova Üniversitesi. Sosyal Bilimler Dergisi, 26(1), 115-122.
- Özmen, K., Bilgin, E.Ö., Ubbelohde, G. (2018). Otel İşletmelerinde Kadın Yönetici Olmak: Sakarya İli Örneği. 1.Uluslararası Turizmde Yeni Jenerasyonlar ve Yeni Trendler Konferansı (01-03 Kasım 2018) Sapanca, Turkey. 145-161.
- Özel, Ç. H. (2014). Determining the Socio- Cultural Impacts of Tourism the Case of Marmaris. Dumlupınar University Journal of Social Sciences. 42, 57-60.
- Özer, M. ve Biçerli, K. (2004). Türkiye’de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi [Female Workforce Panel Data Analysis in Turkey]. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 12, 55-86.
- Reynolds, L., G., Stanley, M. H. ve Moser, C., H. (1998). Labor Economics and Labor Relations. 5th Ed., Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall.
- Posholi, M. R. (2012). An Examination of Factors Affecting Career Advancement of Women Into Senior Positions in Selected Parastatals in Lesotho (Doctoral dissertation, Cape Peninsula University of Technology). 7, 3343- 3357, 21 September, 2013. Erişim adresi: <http://www.academicjournals.org /AJBM>.
- Peshave, J. ve Gupta, K. (2017). Challenges in the Career Progression of Women in Hospitality Industry- a Review of Literature. International Journal of Commerce and Management Research, 3(2), 158-165.
- Poulston, J. (2008). Metamorphosis in Hospitality: a Tradition of Sexual Harassment. International Journal of Hospitality Management. 27, 1.
- Purcell, K. (1996), "The Relationship Between Career and Job Opportunities: Women’s Employment in the Hospitality Industry as a Microcosm of Women’s Employment", Women in Management Review, 5, 17-24.
- Purcell, K. (1997). Women’s employment in UK Tourism, in Thea Sinclair, M. (Ed.), Gender, Work and Tourism, 1st ed., Routledge, London, 244.
- Purcell, K. ve Quinn, J. (1998), Hospitality Management Education and Employment Trajectories, Oxford Brookes University, Oxford.
- Scheyvens, R. (2002). Tourism for Development Empowering Communities. Essex: Pearson Education.
- Sinclair, T. (1997), Gender, Work and Tourism, Routledge, London.
- Standing, G. (1999). Global Feminization Through Flexible Labor: A Theme Revisited. World Development, 27(3), 583-602.

- Steiber, N., Berghammer, C. ve Haas, B. (2016). Contextualizing the Education Effect on Women's Employment: A Cross-National Comparative Analysis. *Journal of Marriage and Family*, 78, 246-261.
- Sparrowe, R.T. ve Iverson, K.M. (1999). Cracks in the Glass Ceiling? An Empirical Study of Gender Differences in Income in the Hospitality Industry. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 23, 4-20.
- Swain, B. M. (1995). Gender in Tourism. *Annals of Tourism Research*, 22(2), 247-266.
- Şener, Ü., Demirdirek, H. ve Çakın, A. (2013). Samsun'da Kadının Durumu [Situation of woman in Samsun]. Samsun'da Kadının Durumu Projesi Raporu.
- Taylor, M. ve Walsh, K. (2004). Developing in-House Careers and Retaining Managerial-Talent: What Professional Want from Their Jobs in Hospitality. Unpublished Manuscript.
- Tejani, S. ve Milberg, W. (2016). Global Defeminization? Industrial Upgrading and Manufacturing Employment in Developing Countries. *Feminist Economics*, 22.
- Thrane, C. (2008). Earnings Differentiation in the Tourism Industry: Gender, Human Capital and Socio-Demographic Effects. *Tourism Management*, 29, 514-524.
- Torosyan, K. ve Pignatti, N. (2020). Employment vs. Homestay and the Happiness of Women in the South Caucasus. IZA Institute of Labor Economic Discussion Paper Series, 3-4.
- Uğuz Çelik, S. ve Topbaş F. (2016), Turizmde Kadın İstihdamı ve Ücret Ayrımcılığı: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Anatolia: Turizm Araştırma Dergisi*, 27(1), 62-78.
- VidyaPatwardhan, ve Venkatachalam, Balaji V. (2011). A Study on Career Management Issues of Women Managers in Indian Hospitality Industry. *Journal of Hospitality Application and Research*, 7(1), 67-80.
- Yanardağ, M. Ö. ve Avcı, M. (2012). Turizm Sektöründe Kadın Girişimcilerin Bireysel Değerlerinin Demografik Özellikleri Açısından İncelenmesi: Antalya İli Örneği, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(26), 361-378.
- Yetiş, A. Ş. ve Çalışkan, N. (2020). Turizm Sektöründe Kadın İstihdamı: Mevcut Duruma İlişkin Bir Değerlendirme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 18, 105-119.
- Wirth, L. (2001). Breaking Through the Glass Ceiling: Women in Management. International Labor Office.
- Woods, R.H. ve Cavanaugh, R.R. (1999*). Gender discrimination and sexual harassment as experienced by hospitality industry managers. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*. 35,16-22.
- Web1, Turkey Statistics Institute (TSI). 2020. İstatistiklerle Kadın 2019 [Woman with statistic 2019].

Web2, Eşitlik, Adalet, Kadın Platformu Organizasyonu. (2020). 2019 Türkiye'sinde Kadın Olmak Çok Zor! [2019 Much Harder to be a Woman in Turkey!]. Erişim adresi: <http://esitlikadaletkadin.org/>

Extended Abstract

This research was carried out in order to determine the difficulties and problems faced by female managers working in hotel businesses operating in the rapidly developing and growing tourism sector in Turkey and to draw attention to the importance of female employees in the tourism sector.

In recent years, women's workforce and employment have increased in the world and in our country, and this situation is also encountered in tourism. With this rise, the tourism sector in our country has started to make intense efforts to improve itself, and progress has been made step by step to increase the number of women employed in this sector, which has high business volume and large market share employers in terms of its position in the market. The advancement of women in the management steps is a troublesome and controversial issue in the tourism sector, as in many other sectors.

With this in mind the advantages and disadvantages of female managers working in various managerial positions in the hotel sector as a woman will be examined throughout this study; revealing the obstacles faced by women managers in balancing their private and business lives reveals their experiences and difficulties. For this purpose, this study is especially important in terms of examining the current situation of women's employment in the tourism sector in Ordu.

In terms of determining the living situation and collecting data, qualitative research method was used as a method and face-to-face interview method was used as a data collection tool. As a result of the necessary research, depending on the purpose of the study, 4- and 5- tourism operation certified hotel enterprises in Ordu province were discussed and it was reached that there were 10 hotel businesses. In these hotel businesses, 11 female managers working in 9 hotel businesses could be reached. 11 senior executive women were interviewed and the answers to the open-ended questions directed to them were compiled and the findings of the study were reached.

In the study, the average age of the 11 study participants was 33. One of the participants is primary school graduate, five are associate degree graduates, and five are university graduates. Three of the participants are housekeeping managers, two are sales and marketing managers, one is accounting manager, four are front office managers and one is assistant general manager. The working period of the participants in the workplaces varies between 1 and 20 years, and in the tourism sector, between 2 and 22 years. In-depth and semi-structured interviews, one of the qualitative data collection techniques, were used to obtain the research data. Audio recordings of the interviews were made with the permission of the participants. During the interviews, places where the participants could be comfortable and where the audio recordings could be heard clearly were selected. The average duration of each interview lasted 30 minutes. The descriptive analysis technique was used in the analysis of the data obtained from the participants. Direct quotations reflecting the views of the participants on the subject are included. Each participant was given a code between K1 and K11 with a similar pattern. Then, these codes and categories were arranged, and the findings were interpreted.

As a result, according to the finding obtained from the female managers interviewed face to face it was determined that career opportunities were offered to female managers in Ordu hotel businesses, but these opportunities were concentrated only in certain departments (Sales & Marketing, Housekeeping, Front Office, Human Resources, etc.). It has been determined that women managers will be beneficial for their inherently

developed emotional intelligence, ability to empathize, ability to communicate and think in multiple ways ability to be responsible and disciplined, human-oriented business approach, competitive and high expectant structure of the sector, and the human focus. In addition, the multiple roles they undertake, irregular working hours, familial and social responsibilities and work/family conflicts, factors that make it difficult for women to advance in their careers, social prejudices, pressures from spouses and families, and gender discrimination in career planning are important factors that prevent women from coming to senior management positions. However, despite all these difficulties and obstacles, it has been concluded that women can take on more than one role and try to progress in their careers.

Reflections of the Surveillance and Oppressive Authority in *The Hunger Games Trilogy*

Açlık Oyunları Üçlemesi'nde Gözetleme ve Baskıcı Otoritenin Yansımaları

Mesut GÜNENÇ¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 14.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 11.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1103249

Atıf / Citation: Günenç, M., (2022). “Reflections of the Surveillance and Oppressive Authority in The Hunger Games Trilogy” ODÜSOBİAD 12 (2), 1089-1100, Doi: 10.48146/odusobiad.1103249

Abstract

This study focuses on hunger, social breakdown, political oppression and Michael Foucault's concepts of surveillance and discipline in the The Hunger Games Trilogy, which is about revolt and the struggle for survival under a totalitarian regime. This paper aims to illustrate how The Hunger Games Trilogy (The Hunger Games, Catching Fire, Mockingjay) examines the reflections of oppressive authority both in today's and the future world and tries to reveal the connection between the districts in Panem in the trilogy and today's countries, based on Foucault's concepts. Suzan Collins' civilization is portrayed by hunger and a ruthless central authority that is guarded by the Capitol and governs 12 surrounding districts. Panem is separated into 12 districts, which are controlled by the Capitol, the capital. As penance for their earlier disobedience, the 12 districts send a boy and a girl, aged 12 to 18, to fight to death in the Hunger Games each year. Because of the economic situation of the districts, the Capitol easily dominates and controls them, and despite the fact that there is enough food in the Capitol, it does not supply the districts. Poor economic conditions caused by the Capitol in districts cause famine, and thus residents occasionally opt to search for food regardless of being observed, yet the problem of starving persists. Drawing from Foucault's ideas on surveillance, discipline, and the panopticon, this article will explain the living conditions of citizens in Panem, the surveillance of the Capitol, and the relations between the Capitol (United States of America and some exploitative countries) and the present (exploited nations).

Keywords: *The Hunger Games Trilogy, Suzanne Collins, The Capitol, Oppressive Authority, Panopticon.*

Öz

Bu çalışma, totaliter bir rejim altında isyan ve hayatta kalma mücadelesi hakkında olan *Açlık Oyunları Üçlemesi'ndeki*, açlık, toplumsal çöküntü politik baskı ve Michael Foucault'nun gözetim ve disiplin kavramlarını konu etmektedir. Bu makale, *Açlık Oyunları Üçlemesinin (Açlık Oyunları, Ateşi Yakalamak, Alaycı Kuş)* hem günümüz hem de gelecekteki dünyada baskıcı otoritenin yansımalarını nasıl incelediğini göstermeyi amaçlamakta, Foucault'nun kavramlarını temel alarak Panem'deki kısımlar ile günümüz ülkeleri arasındaki bağlantıyı ortaya

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, e-mail: mesut.gunenc@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7077-1914.

koymaya çalışmaktadır. Suzan Collins'in uygarlığı, açlık ve Capitol tarafından korunan ve çevredeki 12 bölgeyi yöneten acımasız bir merkezi otorite ile resmedilmektedir. Panem 12 bölgeye bölünmüştür ve bu 12 bölge başkent Capitol tarafından yönetilmektedir. 12 bölge, her yıl, önceki itaatsizliklerinin kefareti olarak, Açlık Oyunları'nda ölümüne savaşmaları için 12 ila 18 yaşları arasında bir erkek ve bir kızı gönderir. Kısımların ekonomik durumları nedeniyle, Capitol onlara kolayca hükmetmekte, kontrol altında tutmakta ve Capitol'de yeterince yiyecek olmasına rağmen kısımlara tedarik yapmamaktadır. Capitol'ün kısımlarda neden olduğu kötü ekonomik koşullar kıtlığa neden olmakta, bu nedenle bölge sakinleri zaman zaman gözlemlendiklerini umursamaksızın yiyecek aramayı tercih etmekte, ancak açlık sorunu devam etmektedir. Michel Foucault'nun 'gözetleme, disiplin ve panopticon' konusundaki fikirlerinden yola çıkan bu makale, vatandaşların Panem'deki yaşam koşullarını, Capitol'ün gözetimini ve Capitol (Amerika Birleşik Devletleri ve bazı sömürücü ülkeler) ile günümüz (sömürülen uluslar) arasındaki ilişkileri açıklayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Açlık Oyunları Üçlemesi, Suzanne Collins, Capitol, Baskıcı Otorite, Panoptikon.

Introduction

The Hunger Games Trilogy reflects sociological, political, and economic themes that are relevant in today's world. Totalitarian governments, political repression, surveillance, social breakdown, violence, and poverty are all prevalent in both *The Hunger Games Trilogy* and today's world. These concerns are the foundations of oppressive regimes and totalitarian political systems. Arendt defines the purpose of totalitarianism as "not instilling convictions but destroying the capacity to form any." (Cook, 1951: 293). These oppressive governments use people to achieve their definite goals both in today's world and the Capitol (expected future). Suzanne Collins examines class division, inequality between citizens, governmental oppression, human suffering, corruption, destruction of buildings and obedience in *The Hunger Games Trilogy*. All of these issues raised in the *Trilogy* serve as bridges between today's modern world and the nation of Panem.

Focusing on governmental exclusion through both political and personal inferences, Collins' world interrogates visual ethics, obedience and subject creation, and her childhood and observations reflect *The Hunger Games Trilogy* and oppressive power. Collins also got inspiration from hearing her father's childhood story because to her father's family, "hunting was not a sport but a way to put meat on the table. He also knew a certain amount about edible plants. He'd go into the woods and gather all these wild mushrooms and bring them home and sauté them" (Collins, 2014). Katniss and Gale's life in District 12 is paralleled by her father's childhood story. Collins observes the repressive power of the government and the media in addition to her childhood and her father's story. She observes how the oppressive power, using panoptic surveillance, affects the people in the society. She portrays how people are under pressure and how they are humiliated by the oppressive power and creates a different society that is a critique of our modern world.

The Hunger Games Trilogy reflects the panopticon concept, revealing surveillance and discipline between the Capitol and the districts. *Discipline and Punish* by Foucault shows how citizens in communities are oppressed by repression and discipline, what totalitarian regimes try to do maintain control, how they monitor citizens by intimidating them with punishments and how citizens of Panem turn to docile bodies. People are aware that they are continuously being observed, whether they are

hunting, working in mines, or going about their ordinary lives. That is why other citizens, such as Katniss Everdeen, are always concerned about what they say and do since they are constantly being watched.

Within this context, this study explores *The Hunger Games Trilogy* based on Foucault's concepts of discipline, surveillance, obedience, punishment and survival under the oppressive authorities. According to those in power, many years of rebellion and conflicts resulted in the separation of Panem (state) into districts, with each region required to serve a duty in the growth of the Capitol like the exploitative countries invading and dividing the exploited nations, the exploited nations both remaining under surveillance and turning into docile bodies in order to be kept under control. On this basis, the similarity between the trilogy and today's countries will be revealed in this study.

Surveillance and Oppressive Authority in *The Hunger Games Trilogy*

The Hunger Games Trilogy is significant because it condemns the exploitation system and western culture. Collins, in particular, attacks the Capitol and other locations, contrasting the system through which America is controlled by pressure and does not hesitate to monitor and intervene. When focusing on the narrative of the *Trilogy*, Collins seems to have been impressed by the political reality of hegemony. Under this hegemony Collins' society consists of starvation and a merciless central government that is protected by Capitol and commands 12 surrounding districts. Because of the economic situation of the districts, the Capitol easily dominates them, and even though there is enough food in the Capitol, it does not supply the districts. Poor economic conditions caused by the Capitol in districts cause famine, thus residents occasionally opt to search for food without regard for the punishment, yet the problem of starving persists. Panem residents are unable to obtain enough food to feed their families, even if they sacrifice their lives. In *The Hunger Games*, starvation is represented with the following words: "there are still nights when game has to be swapped for lard or shoelaces or wool, still nights when [citizens] go to bed with... stomachs growling" (Collins, 2008: 9). Because there is no authorization to trade across districts, they must wait for a decision from Capitol to cope with their hunger.

The Capitol is the only source of current sustenance for citizens since they are unable to interact with other regions of the country, or they continue to hunt out of dread of the Capitol. Capitol also reflects the power that "reaches into the very grain of individuals, touches their bodies and inserts itself into their actions and attitudes, their discourses, learning processes and everyday lives" (Foucault, 1980: 30). Every district is required to labour to serve in the Capitol. Normally, there were 13 districts, but when the 13th district revolts against the Capitol at the beginning of the *Trilogy*, the Capitol destroys the 13th district and murders many people as a result of the rebels however "the Capitol uses misinformation to shape people's pseudo-environments, reporting that District 13 has been destroyed" (Henthorne, 2012: 74). Here, the pseudo-environment represents a fallacious environment that the Capitol tries to form. With the help of this fallacious environment, the Capitol can form a false agenda to control the districts. The Capitol achieves this because the other 12 districts are not aware of this misinformation. The other 12 districts are starving and obedient, and they are fearful of the Capitol; they are concerned about their future. Because of this insecurity, the Capitol utilizes the natural

resources of districts with inexpensive labour. The Capitol wields the government's unlimited authority, which it uses to feed itself with resources from the surrounding districts.

The Capitol uses natural resources to develop technology that will be used against districts. By portraying community concerns as more crucial and significant than people's interests, the Capitol uses technology to establish direct control over individuals. It is a sad truth that the technology is used for entertainment in the Capitol because the citizens of the Capitol have fun while watching the death of young adults. With the latest technology, the Capitol shapes the citizens' control and by the help of media control; the government can hypnotize citizens using technology over which the Capitol holds the control. In his work *Approaching the Hunger Games Trilogy*, Tom Henthorne (2012) makes an analysis about the control: "one obvious way of accomplishing this through the control of information, something the Capitol does by isolating the districts from one another and monopolizing mass communications" (74). The government forms annual hunger games, games of violence, games that bring death for the sake of entertainment with the latest technology. Helen Day (2012) explains this entertainment: "a further insult within this sacrifice of children is the requirement to treat the Games as a festive sporting event: entertainment" (173). A child sacrifice is shown as a form of entertainment in order to obfuscate the true purpose of the games and the Capitol.

One of the most crucial rules of the games is to choose children from the 12 districts; two adolescents here between the ages of 12 and 18 (one boy and one girl) have to take part in this event. A journey into the harsh world from childhood to adulthood starts in districts. In this violent world, young adults turn into killers. They are victims of the system; while the government is watching and observing the children of Panem, it sacrifices and kills them on behalf of the maintenance of political power and the Capitol celebrates this violence by portraying it as a festival and employing Panem children in gaming marketing. "The 24 newly famous teenagers are the guest stars of several days of festivities, all of which are televised, including pageants and interviews which make them the darlings and heroes of the general populace" (Blasingame, 2009: 724). The lives of innocent children have no value for the Capitol in terms of gaming promotion. "The games are the ultimate in terror tactics because they are played with the lives of innocent. The young adults are dropped into a combat zone and fight each other to the death" (Pavlik, 2012: 31). The Capitol has a game with innocent adults in a mortal area. The Capitol's vitality fluid is innocent blood.

The *Hunger Games Trilogy* has a monitoring system that operates to give the Capitol dominance over the districts and to make the Capitol's citizens forget their troubles and sorrows. Ironically, the annual Hunger Games are conducted to distract people from their hunger. Throughout the Hunger Games, Panem's inhabitants witness in terror and hope as their members combat for survival; however, the Capitol watches the Hunger Games for enjoyment. Nevertheless, there will be only one victor, one life, and all others must perish. Following the elimination of the other contestants, the champions embark on a victory tour, which is broadcast on television for the benefit of the Capitol.

The districts' killing each other reflects the violence and differences between them. There are disparities across districts in terms of wealth, prosperity, and fawning to the Capitol. District 1 and District 2 are in the best condition because they are the richest districts. District 1 produces precious items for the

government and has profitable relations with the Capitol, while District 2 trains peacekeepers, and this district does not support District 13 during the period of rebellion to the extent that District 2 has good relations with Capitol. Foucault summarizes power as something that is always exercised and circulated. For Foucault, citizens are subjugated and moulded by power and the actors who disseminate it. Districts 1 and 2 are the actors utilised to disseminate power. However, the other districts suffer from poverty, oppression, and violence and they do not use their powers against the Capitol because the districts use their power against themselves; they share violence to use against one another. District 12 and 11 do not have enough resources (coal) to develop their own districts, and they do not have enough food to assuage their starvation. The districts feed the Capitol, and the Capitol holds the whole power of districts. It reflects the Capitol's political strategy. Anthony Pavlik explains this strategy stating that "pitting districts against districts in a death match also reflects the way each district is dislocated from the others, through a political strategy of divide and conquer that maintains the Capitol's elite position" (2012: 31). The Capitol aims to divide the power of districts and to play off districts against each other in the arena. Koenig clarifies the power of the Capitol; "Panem's Capitol holds the power of differentiation and judgement while its citizens have limited or no access to that power, so they are the (dubious) mercy of the capitol" (2012: 40). The Capitol divides the districts into unequal and poorer classes, and these impoverished classes are subjected to the Capitol's most horrific punishments.

The Capitol administration system creates a dictatorship over the districts. They are divided by electrical barriers and are unable to communicate with one another. Citizens (young adults) cannot get to know one another unless they play games (death arena) which bring forth hatred between the districts as the Capitol intends. The real intention of the Capitol is revealed in its authoritarianism: "antidemocratic actions; political and economic rule by elite; monopolistic control of the mass media, military forces, and weapons; and a politic of systematic violence and terror against those depicted systematic enemies" (Pavlik, 2012: 32). The Capitol tries to control media in order to pervert reality. The citizens of Panem only watch what the Capitol wants. President Snow's regime constantly overrules residents by forcing them to follow the Hunger Games on television, and the Capitol nearly completely controls their lives. Apart from the panoptic system, the Capitol has crowded military forces in order to hold control of districts under the pretext of security. To maintain control of the districts, the Capitol maintains its army, which comprises peacekeepers. The Capitol possesses sophisticated weaponry capable of killing Panem citizens in record time. In the annual Hunger Games, the Capitol uses technological weapons to control each contestant and even to kill them in the arena. The Capitol also provides weapons to each contestant to learn how they use different weapons for the purpose of killing themselves and how they hunt each other in the arena.

The use and provision of weapons in the Capitol reflects today's world. In order to follow the orders of the governments, the modern-day police use technological weapons to harm and control the citizens. Also, weapons are brought up because with the money raised and provided by the capitalist system in our world. Weapons are made available to people without paying attention to their ages to turn reserve of weapons to money so that weapons represent social risk in our world. In *The Hunger Games*, each tribute in districts can choose their weapons. Katniss explains the scope of choosing the weapon as "analysing the past Games she watched on television", and Katniss also reveals that "most deaths in the

arena occur because of the weapons the Capitol makes available" (Collins, 2008: 39). In a limited arena, participants kill each other with weapons provided by the Capitol; in an uncontrolled arena, most deaths are caused by weaponry provided by the United States. In the Hunger Games, the aim of using the weapon is to win the game, but in the United States, there is no rational intent to use the weapon.

With its mass media, powerful armed forces, and cutting-edge technology, the Capitol depicts America's exercise of power over other nations such as Vietnam, Iraq, and Afghanistan. Like in the Capitol, America uses its media power to show the extent of war. "American citizens during the Vietnam and Iraqi wars engaged with coverage that we did not ask for but that was provided by our own commercial media" (Koenig, 2012: 40). The United States tried to exploit these countries' natural sources and to turn them into United States' colonies. At the same time, the United States deployed young people to kill those in Iraq. The young person/soldier is killed in the Iraq war. It may well be said here that the governor of the United States can watch and witness the death of young people and the destruction of structures for their own profit, just as President Snow watches the death of young adults in games. As people across the globe watch reality shows, the invasion of Iraq, and the deaths of individuals, Capitol citizens witness the deaths of young adults and the ruin of districts. Collins' trilogy attempts to raise people's consciousness. She feels a strong sense of loss when young people die, and she is concerned about modern people who have become desensitized to what they see on television and to their own lives. In fact, the Hunger Games reflect political ideas. Using these political ideas, the Capitol attempts to impoverish the districts in methodical ways. The Capitol seeks to exert influence over its citizens' decisions. It influences how Panem residents consider and engage with their authorities, as well as their personal struggles. The Capitol wants to reflect the ideological aspects and ideological suppression of the game: "Indeed, the Capitol highlights the ideological significance of the games before they begin by having the mayors of each district read an official history of Panem, which includes an account of earlier rebellion against the Capitol and explains that the Games exist as a reminder of the Capitol's power" (Henthorne, 2012: 99).

The districts are treated as slaves by the Capitol and can only obtain sustenance through an exchange system. "The Capitol reaps all of the benefits of the twelve districts' harvests and products while the districts themselves function at near starvation on substandard Capitol handouts" (Despain, 2012: 70). While the Capitol's ruling elite (narrow minded) throws up to eat and drink again and again, and Katniss' wedding celebration is portrayed in detail with its wedding cake, Katniss' attire, its exaggeration and grandeur, the people in the districts have to hunt or modify anything to eat some food. The situation of districts is very similar to many nations in Asia and Africa. While the people consume more, overeat or go to waste of failing to eat in America and Europe, people cannot find anything to eat and unfortunately have to wait for their death because of hunger, or the vulture waits for the death of a child who is bound to die because of hunger in Africa.

Citizens in exploited nations are always at risk of getting their lives destroyed by exploiter nations since the rulers have the economic power and citizens cannot take risks to lose their power. "Power is tolerable only on condition that it masks a substantial part of itself. Its success is proportional to its ability to hide its own mechanisms" (Foucault, 1990: 86). The Capitol hides its real intention under the mask of power. In the Panem, the Capitol holds economic power, maintains suffering and denies individual opportunity

to enhance citizens' economic situation. Citizens of Panem have been converted to docile bodies because "a body is docile that may be subjected, used, transformed, and improved" (Foucault, 1995: 136). Through 'panopticism', the Capitol monitors the citizens of Panem with power and technology, watching docile bodies like prisoners. Measureless discipline, punishments and media control convert people into docile bodies. Bodies are normally living things and represent people who can think and shape their behaviours freely. However, the Capitol destroys these living and reasoning bodies via violence and oppression since thinking bodies do not accept sovereign power and more to the point, they question it, but docile bodies can do anything the government wants. They are not prone to riots and can be readily monitored and deployed. The Capitol ensures that docile bodies are constantly available to fulfil the jobs that sustain Panem's economy, and they do it unthinkingly.

Citizens, who live in poor and exploited societies, face vital risks, and start to attack exploiter governments like in the districts. Here, the relationship between Libya and the Capitol can be characterized. The Capitol represents Tripoli; the Capitol is Panem's wealthiest district, while the other districts suffer from poverty, surveillance, and oppression; and Tripoli is Libya's wealthiest city, while other cities, such as Benghazi, Misrata, Ajdabiya, Al Abyar, and Al Marj, suffer from surveillance and violence. An insurgency is sparked by the mixture of cruelty, surveillance, and starvation. Like the people who take out Libya's armed troops and encircle Sirte, this rebel or revolt wipes out peacekeepers in the districts and thus the residents encircle the Capitol. Citizens believe that everything is normal because of the education (supports government or the Capitol) they have, that they have to work for government and that they have to build the system without question. Also, the citizens cannot have education for that reason they have already agreed to live under the surveillance of the Capitol and turned into docile bodies. In Afghanistan, they cannot discuss education for children. Most Afghan children cannot attend school, or if they do, they cannot go because schools have been shuttered by the Taliban, so they only receive education about the conflict; they only monitor them and receive information about how people die or how people may live in the fight. They grow up with weapons and start murdering each other in games. They have no other option than to engage in the system.

When nations refuse to participate in that system and game or do not follow the rules, the government views this as a revolt and proceeds to eliminate the district or nation. When the government does not dare to attack, it would rather reach a deal. This sort of deal can be observed between America and Iran, and the connection between today's world and the Hunger Games can be seen since the Capitol, which represents America, reaches an agreement with District 13, which represents Iran. Arrow points out this in his book *The Panem Companion*: "District 13 has speciality as Nuclear power" (2012: 11). The Capitol and District 13 both "are equally unappealing" (Dyke, 2012: 260) because they monitor citizens and subject them to stringent restrictions. Iran is a post-repression country in that sense, and it symbolizes District 13 since District 13 employs harsh measures against civilians in order to achieve its goals. Iran also has a significant presence in Iraq and Afghanistan, and it is attempting to establish connections with both countries in order to build nuclear weapons. These potential relationships pose a threat to American military units in Iraq and Afghanistan. Iraq and Afghanistan symbolize districts that support District 13 (Iran), while the condition of the American Military Units reflects the Capitol's status, which is jeopardized due to the relationship between District 13 and supporting districts.

These international treaties help to build capitalism. These agreements are used to build partnerships that are founded on self-interest. These self-interests are fed by wars, the weapons trade, a capitalist economy, mining, narcotics, technology, oil, exploitation, racism, ethnicity, fascism, media domination, darkness, and totalitarianism. All of these ideas are given by the system. People's lives are deconstructed and shaped by those who prepare the system because just as Katniss and other tributes are continually being watched by the Capitol, so people's lives are observed, followed and kept under control in this system. There are winners and losers in such a system. Victors (governments) and losers (innocent people) are the main parts of the game. The game shapes the political order which represents instability, uncertainty and chaos. The rules of the games always change according to self-interest and capitalism. The powerful/exploiter side changes the rules. Although there are serious problems such as violence, death of people, oppression, surveillance, fascism, media control, anti-democratic regulations and starvation in the system/game, it is shown that everything goes on perfectly because the people/citizens have to obey the rules of the game under discipline. "To the residents of districts within *the Hunger Games*, surveillance acted not only as a reminders and tool of their oppression by the Capitol but also as a shared point of community gathering" (Blodgett and Salter, 2013: 9). This surveillance reflects the control of districts. Citizens of the districts have to accept violence of the Capitol and see the games held for the sake of them. There is no other choice. "Characters young and old adopt the "either/or" mentality bluntly expressed by former president George Washington Bush on September 20, 2001: "Either you are with us, or you are with the terrorists" (Bush, Speech to Joint Session of Congress). There is no middle way" (Pavlik, 2012: 37). Either you will be part of America, or you will die. The same situation is expressed by Katniss in *The Hunger Games*: "Taking the kids from our districts, forcing them to kill one another while we watch—this is the Capitol's way of reminding us how totally we are at their mercy. How little chance we would stand of surviving another rebellion. Whatever words they use, the real message is clear. Look how we take your children and sacrifice them and there's nothing you can do. If you lift a finger, we will destroy every last one of you" (Collins, 2008: 19).

In Katniss' lines, it can be understood that there is no middle way, no choice. The Capitol cannot put up with different voices, and different thoughts. You have to wait like a minuteman, doing whatever the Capitol desires. If you do not follow the regulations, the government/Capitol will use its sovereign right to punish you. The Capitol/government can impose an embargo, ban commerce, kill innocent people, children, and demolish their city, and governments can even kill their inhabitants for participating in the game if they believe the residents are not on their side.

The governments ignore everything except the rules of the game. Although they constantly monitor and control them, they ignore rape on the battlefield and even their own soldier because that soldier must die without questioning why he dies. *The Hunger Games Trilogy* represents the "metaphor for the brutality of this fictional world and its strict surveillance regime, as the competitors' fight to the death is filmed and then broadcast to every home in Panem" (Flanagan, 2014: 142). The soldier accepts this because he has already become accustomed to this situation through the media because he watches the war, reality shows, the news, and what the government designates for him; instead of seeking for the facts, he accepts everything, and he becomes an insensitive man like the rest of the world's citizens/Capitol. To conclude with Yavuz Çelik's words, "As long as the money-headed and power-

blinded world powers do not give up their bossy and hegemonic desire to control the rest of the world under the name of justice-maker and people of these countries do not stop deeming the others as deserving of any pejorative or humiliating or discriminating adjective and any violence or imposition, we should make sure that there will be no future in which to live in peace and as humans.” (2010: 156-157) Thus, *The Hunger Games Trilogy* can be said to raise and even strengthen the exploited people’s consciousness of what they are exposed and subjected to against their will.

Conclusion

Nearly in each period of the history, the powerful sides (feudalist regimes, churches, empires, governments and in the future the capitol) have the pen to write the rules, conditions, to create, recreate and shape the fate of human beings, and whenever innocent people try to win the games; they have lost. While a result, the rules must be changed, and all districts must stand up to the games instead of fighting one another; they must employ violence against the Capitol and totalitarian regimes since the primary winner is always the game as you attempt to win it. Regarding *The Hunger Games Trilogy*, this paper has tried to point out various issues as panoptic surveillance, totalitarian governments, political repression, social collapse, violence and poverty because these issues monitor and threaten innocent people and today’s world. In *The Hunger Games Trilogy*, both the Capitol and the exploited nations, using these issues, form a world where citizens of Panem and citizens of the modern world are sacrificed.

The panopticon demonstrates the obstinacy of the power that allows it to control the individual and is accustomed to surveillance, and the individual has to accept the control exerted by the big boss through the media and technology in order not to be exposed to violence. As a result, the rules must be altered since this is the only way for citizens to escape the grip of the government and for districts to escape the reach of the Capitol. In this way, they do not have to witness the deaths of innocent people; nor do they have to witness their children and adults killing each other easily with the guns they have. They do not allow corrupted governments to convert them into docile bodies; they can learn to think freely, and to live without getting under the pressure. They can cope with starvation, suppression and traumas; they can, and even must, say that the games are over.

Conflict of Interest

There is no financial conflict of interest with any institution, organization, person related to our article titled “Reflections of the Surveillance and Oppressive Authority in *The Hunger Games Trilogy*”.

References

- Arrow, V. (2012). *The Panem Companion From Mellark to Mockingjays*. Dallas: Benbella Books.
- Blasingame, J. (2009, May). The Hunger Games by Suzanne Collins. Rev. of The Hunger Games by Suzanne Collins. *International Reading Association*, 52(8), 724-725.
- Blodgett, M., & Bridget, S. A. (2013). Being Effie: The Hunger Games and War as a Form of Entertainment
- Media Consumption. *In proceeding of: Media in Transition 8*, Boston, Massachusetts.

- Collins, S. (2008). *The Hunger Games*. New York: Scholastic, Print.
- Collins, S. (2014). A Conversation with Suzanne Collins. *Scholastic*. Scholastic Press.
- http://www.scholastic.com/thehungergames/media/suzanne_collins_q_and_a.pdf, [Accessed: 10 September 2021].
- Cook, I.T. (1951, June). The Origins of Totalitarianism by Hannah Arendt. Rev. of The Origins of Totalitarianism by Hannah Arendt. *Political Science Quarterly*, 66(2), 290-293.
- Çelik, Y. (2010). Edward Bond's "The War Plays" Projecting the Doomed Future of Mankind, *Romanian Journal of English Studies*, (7), 156-167.
- Day, H. (2012). Simulacra, Sacrifice and Survival in The Hunger Games, Battle Royale, and The Running Man. In L. A. Clarck & M. M. Pharr. (Eds.). *Of Bread, Blood and The Hunger Games: Critical Essays on the Suzan Collins Trilogy* (pp. 167-177). North Carolina: McFarland.
- Despain, M. (2012). The Fine Reality of Hunger Satisfied: Food as Cultural Metaphor in Panem. In L. A. Clarck & M. M. Pharr. (Eds.). *Of Bread, Blood and The Hunger Games: Critical Essays on the Suzan Collins Trilogy* (pp. 69-78). North Carolina: McFarland.
- Dyke, V. C. (2012). Discipline and the Docile Body: Regulating the Hungers in the Capitol. In D. A. George & M. Nicolas (Eds.). *The Hunger Games and Philosophy: A Critique of Pure Treason* (pp. 250-264). United States of America: John Wiley and Sons.
- Flanagan, V. (2014). *Technology and Identity in Young Adult Fiction: The Posthuman Subject*. Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977* (C. Gordon et al. Trans.). New York: Pantheon.
- Foucault, M. (1990). *The History of Sexuality* (R. Hurley Trans.). New York, NY: Vintage Books.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (2nd ed.). New York, NY: Vintage Books.
- Henthorne, T. (2012). *Approaching the Hunger Games Trilogy: A Literary and Cultural Analysis*. London: McFarland.
- Koenig, G. (2012). Communal Spectacle Reshaping History and Memory through Violence. In L. A. Clarck &

M. M. Pharr (Eds.), *Of Bread, Blood and The Hunger Games: Critical Essays on the Suzan Collins Trilogy* (pp. 39-48). North Carolina: McFarland.

Pavlik, A. (2012). Absolute Power Games. In L. A. Clarck & M. M. Pharr (Eds.), *Of Bread, Blood and The*

Hunger Games: Critical Essays on the Suzan Collins Trilogy (pp. 30-38). North Carolina: McFarland.

Genişletilmiş Özet

Michel Foucault'nun 'gözetleme, disiplin ve panopticon' konusundaki fikirlerinden yola çıkan bu çalışmanın amacı, Açlık Oyunları Üçlemesi'ni inceleyerek Panem'deki yaşam koşullarını, Capitol'ün gözetimini ve Capitol (Amerika Birleşik Devletleri ve bazı sömürücü ülkeler) ile günümüz (sömürülen uluslar) arasındaki ilişkileri açıklamaktır. Açlık Oyunları Üçlemesi, günümüz dünyasında geçerli olan sosyolojik, politik ve ekonomik temaları yansıtır. Totaliter hükümetler, siyasi baskı, gözetim, sosyal çöküş, şiddet ve yoksulluk, hem Açlık Oyunları Üçlemesi'nde hem de günümüz dünyasında yaygındır. Bu ezilen hükümetler, hem günümüz dünyasında hem de Capitol'de (beklenen gelecek) kesin hedeflerine ulaşmak için insanları kullanır. Suzanne Collins Açlık Oyunları Üçlemesi'nde sınıf ayrımını, vatandaşlar arasındaki eşitsizliği, hükümetin baskısını, insanların çektiği acıları, yozlaşmayı, binaların yıkımını ve itaati inceler. Üçlemede gündeme getirilen tüm bu konular, günümüzün modern dünyası ile Panem ulusu arasında köprü görevi görür. Collins'in dünyası, siyasi dışlanmanın hem ideolojik hem de kişisel çıkarımlarına odaklanır. Görsel etik, itaat ve özne yaratmayı sorgular, çocukluğu ve gözlemleri Açlık Oyunları Üçlemesi'ni ve baskıcı gücü yansıtır.

Açlık Oyunları Üçlemesi, Capitol ve kısımlar arasındaki gözetim ve disiplini ortaya çıkaran panoptikon konseptini yansıtır. Michael Foucault'nun yazdığı Disiplin ve Ceza, topluluklardaki vatandaşların baskı ve disiplinle nasıl ezildiğini, hangi totaliter rejimlerin kontrolü sağlamaya çalıştığını, vatandaşları cezalarla korkutarak nasıl izlediğini ve panem vatandaşlarının nasıl uysal bedenlere dönüştüğünü gösterir. Collins, üçlemenin anlatısına odaklanırken hegemonyanın politik gerçekliğinden etkilenir. Bu hegemonya altında Collins'in toplumu aklıktan ve Capitol tarafından korunan ve çevredeki 12 bölgeye komuta eden ve gözlemleyen acımasız bir merkezi hükümetten oluşur. Kısımların ekonomik durumu nedeniyle, Capitol onlara kolayca hükmeder ve Capitol'de yeterli yiyecek olmasına rağmen Capitol kısımlara tedarik yapmaz. Capitol'ün kısımlarda neden olduğu kötü ekonomik koşullar kitleye neden olmakta, bu nedenle bölge sakinleri zaman zaman cezaya bakmadan yiyecek aramayı tercih etmekte, ancak açlık sorunu devam etmektedir. Capitol, aynı zamanda Foucault'nun belirttiği gibi bireylere hem zihinsel hem de bedensel anlamda dokunan ve onların eylem ve tutumlarına, söylemlerine, öğrenme süreçlerine ve günlük yaşamlarına müdahale eden gücü de yansıtır.

Foucault, gücü her zaman uygulanan ve dolaşıma giren bir şey olarak özetler. Foucault'ya göre vatandaşlar, iktidar ve onu yayan aktörler tarafından boyun eğdirilir ve şekillendirilir. 1. ve 2. kısımlar, gücü yaymak için kullanılan aktörlerdir. Ancak diğer kısımlar yoksulluk, baskı ve şiddete maruz kaldıkları ve kısımlar da kendi güçlerini kendilerine karşı kullandıkları için Capitol'e karşı yetkilerini kullanmazlar. Ayrıca kısımlardaki vatandaşlar eğitim göremezler, bu nedenle Capitol'ün gözetimi altında yaşamayı çoktan kabul etmişler ve uysal bedenlere dönmüşlerdir. Sömürülen ülkeler ile sömüren ülkeler örneği kapsamında Irak ve Afganistan, Bölge 13'ü (İran) destekleyen bölgeleri sembolize ederken, Amerikan Askeri Birliklerinin durumu, 13. Bölge ile destek bölgeleri arasındaki ilişki nedeniyle tehlikeye giren Capitol'ün durumunu yansıtır. Güçlü/sömüren taraf kuralları değiştirir. Sistemde/oyunda şiddet, insanların ölümü, baskı, gözetleme, faşizm, medya denetimi, anti-demokratik düzenlemeler ve açlık gibi ciddi sorunlar olmasına rağmen, disiplin altında oyunun kurallarına uymak zorunda olan halk/vatandaşlar ile birlikte her şeyin mükemmel bir şekilde devam ettiği gösterilmektedir.

Panoptikon, iktidarın inatçılığını, bireyin kontrol edilme sistemini, insanların gözetime alışkın olduğunu ve büyük patronun şiddete maruz kalmama kontrolünü (medya, teknoloji) kabul etmek zorunda olduğunu gösterir. Bu çalışma Açlık Oyunları Üçlemesini ele alarak, panoptik gözetim, totaliter hükümetler, siyasi baskı, toplumsal çöküş, şiddet ve yoksulluk gibi çeşitli konulara dikkat çekmeye çalışmakta çünkü bu konular masum insanları ve günümüz dünyasını izleyip tehdit etmektedir.

İletişim Araştırmaları Derneği'nin (İLAD) ve Avrupa İletişim Araştırmaları ve Eğitim Derneği'nin (ECREA) İletişim Eğitimi Temaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz ¹

A Comparative Analysis on Communication Education Themes of the Communication Research Association (ILAD) and the European Communication Studies and Education Association (ECREA)

Miray BEŞBUDAK²

Neslihan ÖZMELEK TAŞ³

Azra K. NAZLI⁴

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 25.05.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 22.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1121333

Atıf / Citation: Beşbudak, M., Özmelek Taş, N. ve Nazlı, A. K., (2022). "İletişim Araştırmaları Derneği'nin (İLAD) ve Avrupa İletişim Araştırmaları ve Eğitim Derneği'nin (ECREA) İletişim Eğitimi Temaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *ODÜSOBİAD*, 12 (2), 1101-1124, Doi: 10.48146/odusobiad.1121333

Öz

Globalleşen dünyada iletişimde kalite ve uluslararasılaşma gibi alanlar giderek daha önemli hale gelmekte, yüksek öğretim kurumlarınca iletişim eğitiminin standartlaşması üzerine gerekli adımlar atılmaktadır. Üniversite eğitiminin belirli standarda bağlı sürdürülmesi için kalite komisyonları ve dernekler oluşturulmaktadır. Bu derneklerden biri olan Avrupa İletişim Araştırmaları ve Eğitim Derneği (ECREA) iletişim alanında uluslararası kapsamda faaliyet göstermekte, iletişimde kalite bağlamında çeşitli temalar üzerine çalışmalar yapmaktadır. Türkiye'de iletişim eğitimiyle ilgili programları akredite etmek üzere kurulmuş olan İletişim Araştırmaları Derneği (İLAD); iletişim eğitim programlarını, kurumların başvurusu üzerine değerlendirerek akredite etmekte, akreditasyon çalışmalarında değerlendirici olarak görev alacak kişilerin eğitim faaliyetlerini yürütmekte, gerekli kriterleri sağlamaları konusunda programlara yardımcı olmakta ve gerek görüldüğünde eğitim kurumları ile ortak projeler yürütmektedir. Bu çalışmanın hedefi, ECREA örneği üzerinden kalite, uluslararasılaşma ve iletişim olarak belirlenen anahtar kelimelerin ilişkisini ortaya çıkarmak ve bu temalar ile İLEDAK temalarının karşılaştırılmasını yapmaktır. Türkiye'de ve Avrupa'daki iletişim eğitimi kalite standartları arasındaki benzerlik ve farklar hakkında bilgi elde edilmektedir. Yöntem, tematik içerik analizi olarak belirlenmiştir. Avrupa İletişim Araştırmaları ve Eğitim Derneği tarafından oluşturulan temalar iletişim alanındaki kalite çalışmaları bağlamında incelenecektir. Çalışmanın kapsamı ECREA web sitesinde ve İLAD web sitesinde iletişim temel alanları için belirlenmiş olan program çıktıları kapsamında sunulmuş verilerin incelenmesi üzerine şekillenmektedir.

Anahtar Kelimeler İletişim eğitimi, standartlaşma, uluslararasılaşma, kalite, tematik analiz.

¹ Bu çalışma 14-15 Şubat 2022 tarihinde çevrimiçi olarak gerçekleşen 1. Eğitim Bilimlerinde Kalite Güvence ve Öğrenci Katılımı Kongresi'nde sunulan özet bildiriden geliştirilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi, İzmir, e-mail: miraybesbudak@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7610-6368.

³ Arş. Gör., Ege Üniversitesi, İzmir, e-mail: neslihan_ozmelek@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6348-2495.

⁴ Arş. Gör., Ege Üniversitesi, İzmir, email: azranazli@live.com, ORCID ID: 0000-0003-0565-1278.

Abstract

In the globalizing world, quality in communication and internationalization are important. Higher education institutions are taking the necessary steps for the standardization. Quality commissions are formed to maintain the education given at universities to a certain standard, and private organizations and associations are widely engaged in communication. The European Association for Communication Studies and Education operates internationally works on various themes in communication. In Turkey, Communication Research Association established to accredit programs related to communication education; evaluates training programs upon the application of institutions, carries out the training activities of those who will take part as evaluators in accreditation studies, assists programs in meeting the necessary criteria, and carries out joint projects with educational institutions. The aim of this study is to reveal the relationship of the keywords determined as quality, internationalization and communication through the example of ECREA and to compare these themes with ILEDAK themes. Information about the similarities and differences between the quality standards of communication education in Turkey and Europe is obtained. The method is thematic content analysis. The data presented within the program outputs determined for the communication basic areas on the official websites of ECREA and ILAD.

Keywords Communication education, standardization, internationalization, quality, thematic analysis.

Giriş

Globalleşen dünyada; iletişimde kalite ve uluslararasılaşma gibi alanlar üniversiteler, özel kuruluşlar ve devletler nezdinde giderek önem kazanmaktadır. Eğitimde kalitenin, kavramın karmaşıklığına ve çok yönlü doğasına tanıklık eden birçok tanımı mevcuttur. Verimlilik, etkililik, eşitlik ve kalite terimleri sıklıkla eş anlamlı olarak kullanılmıştır (Adams, 1993). İletişimde kalite ve uluslararasılaşma gibi alanlar üniversiteler, özel kuruluşlar ve devletler nezdinde giderek önem kazanmaktadır. Eğitimde kalitenin, kavramın karmaşıklığına ve çok yönlü doğasına tanıklık eden birçok tanımı mevcuttur. Verimlilik, etkililik, eşitlik ve kalite terimleri sıklıkla eş anlamlı olarak kullanılmıştır (Adams, 1993).

Bu noktada, Morreale ve Pearson (2008)'in ortaya koyduğu iletişim eğitiminin önemine vurgu yapan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan temaların kapsamı içerisinde yer alan çeşitli başlıklar şu şekildedir; İnsanın tümüyle gelişimi, eğitim kurumunun iyileştirilmesi, dünyada hem sosyal hem de kültürel olarak sorumlu bir katılımcı olmak, kariyerinde ve ticari girişimde başarılı olmaktır. Her bir başlığın iletişim ile ilişkisi incelendiğinde, iletişim eğitiminin, kişinin kendisiyle, başkalarıyla ve toplumla ilişkilerini geliştirerek ve ilgili iletişim becerilerini geliştirerek kendini geliştirmesinde kilit bir rol oynadığı ifade edilebilmektedir. Buna ek olarak, iletişim eğitimi, sosyal ve politik yaşamımızı şekillendiren, toplumun olumlu devamlılığına yardımcı olan ve kültürel sınırları ortadan kaldıran beceri ve duyarlılıkların gelişimi için hayati önem taşımaktadır. Ayrıca, iletişim eğitimi ile birlikte edinilen beceriler kariyer başarısı için temel noktalardandır. Owlia ve Spinwall (1996)'ya göre, Yükseköğretim'de hizmet kalitesi çeşitli boyutlar açısından ele alınmaktadır. Boyutlar ise; güvenilirlik, yanıt verme, müşterileri anlama, erişim, yeterlilik, nezaket, iletişim, güvenilirlik, güvenlik, somut unsurlar, performans, eksiksizlik,

esneklik ve çözüm getirme şeklinde ifade edilmektedir. Türkiye’de Yüksek Öğretim kanun ile düzenlenmektedir. Bu açıdan eğitim kalite noktasında denetlenmekte olduğu ifade edilebilmektedir.

Bilgi iletişim teknolojilerinin 2000 sonrası ivmelenen gelişimi kültürlerarası farklılıkları bir araya getiren ve mesafeleri belirsizleştiren etkilere sahiptir. Bu bağlamda kalite komisyonları, özel kuruluşlar ve derneklerin yaygın olarak iletişim alanında çalışmalarında buldukları görülmektedir. İletişim eğitiminde kalite ise ülkemizde İletişim Araştırmaları Derneği ile çağın gereksinimlerine ve sektör beklentilerine yönelik olarak Yükseköğretim öğrencilerinin müfredat içerikleri denetlenerek sağlanmaktadır. Globalleşmenin bir sonucu olarak sadece yerel anlamda eğitimde kalite zaman zaman yeterli kalmayabilmektedir. Bu bağlamda hem çok uluslu kurumlarda çalışma fırsatı sağlamak hem de Yükseköğretim mezunlarının vizyon gelişimini arttırmak için ulus aşırı kurumların alana ilişkin yaptığı çalışmaları takip etmek önem arz etmektedir.

Bu derneklerden biri olan Avrupa İletişim Araştırmaları ve Eğitim Derneği (ECREA) iletişim alanında uluslararası kapsamda faaliyet göstermekte ve iletişimde kalite bağlamında çeşitli temalar üzerine çalışmalar yapmaktadır. Bu kapsamda bakıldığında ECREA Avrupa’da iletişim eğitiminin kalitesinin artırılmasına yönelik olarak çeşitli etkinlikler ve eğitimler düzenlemektedir. Bunlar; Avrupa Medya ve İletişim Yaz okulu, Avrupa İletişim Konferansı ve çeşitli seminerler şeklinde 24 tematik bölüm, medya ve iletişim çalışmaları içinde ortaya çıkan veya toplumda ve medyada yeterince temsil edilmeyen alanlara odaklanan 4 Geçici Çalışma Grubu ve belirli sosyo-demografik akademisyen kategorilerini temsil eden 3 kalıcı Ağ şeklinde düzenlenmektedir. Eğitimde kalite ve yüksek verimin sağlanması eğitim sisteminin dünya eğitim standartlarının gereklerine uygunluğuna ve öğrencilerin kazandıkları yetkinliklerin ne ölçüde hayata geçirildiğine bağlıdır (Furqatovna ve diğerleri, 2022).

Bu çalışma kaliteli eğitimin uluslararasılaşması bağlamında, ülkemizde İLAD (İletişim Araştırmaları Derneği) çalışmaları kapsamında ortaya çıkan temalar ile Avrupa’da ECREA’nın ortaya koyduğu temalar arasındaki ilişki, benzerlik ya da farklılıkları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle Türkiye’de Yükseköğretim Sisteminde kalite ve bununla ilgili kavramları açıklanmıştır. Bu akıştan sonra ise, İLAD ve ECREA’nın amaçları ve yaptıkları çalışmalara değinilerek, araştırma kısmına ve bulgulara yer verilmiştir. Araştırma sonucunda İLAD ve ECREA’nın temalarında benzer noktalar görülse de ECREA’nın disiplinlerarası olarak çeşitli ana temalarını belirlemesi ve eğitim organizasyonları düzenlemesi bakımından iletişim eğitimine daha kapsamlı bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir.

Türkiye’de Yükseköğretim Sistemi ve Eğitimde Kalite

Türkiye’deki yükseköğretim sistemi, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’na göre düzenlenmiştir. 2547 sayılı Kanun, Yükseköğretim Kurulu’nu (YÖK) ve Üniversitelerarası Kurul’u (ÜAK) ülke çapında yükseköğretimi düzenleyen üst düzey organlar olarak tanımlamaktadır. YÖK, Türkiye’de yüksek öğretimi düzenleyen ve ülkedeki eğitim kurumlarının faaliyetlerine rehberlik eden özerk bir kamu tüzel kişiliğidir. YÖK, sadece düzenleyici değil aynı zamanda denetleyici olarak da görev almaktadır. Planlama, araştırma ve geliştirme, değerlendirme, bütçe, yatırım ve koordinasyon faaliyetlerinden sorumlu alt

birimleri bünyesinde barındıran YÖK'ün temel görevleri arasında eğitim faaliyetlerinin uygulanmasının bir standart ile sağlanması, akademik personelin ihtiyaçlara uygun olarak yetiştirilmesi, üniversitelere tahsis edilen kaynakların verimli ve dengeli şekilde kullanımının izlenmesi, tüm süreçlerin denetlenmesi, bütünleştirici, sürekli, tutarlı ve yapıcı bir şekilde yükseköğretim kurumları arasında işbirliği ve koordinasyonun sağlanması yer almaktadır. Üniversitelerin belirlenen ilke ve hedefler doğrultusunda eğitim vermesini sağlamak, mezun olacaklar öğrencilerin belirli bilgi, beceri ve yetkinlikleri edinmiş olarak eğitimlerini tamamlamalarını sağlamaktadır. ÜAK ise akademik bir kuruluştur. Görevleri arasında üniversitelerin eğitim, bilimsel araştırma ve yayın faaliyetlerini koordine etmek, uygulamaları değerlendirmek ve önerilerde bulunmak, üniversitelerin akademik personel ihtiyacını takip etmek bulunmaktadır. Ulusal anlamda yüksek öğretim planlamasına uygun yayınların yapılmasını ve diğer yayıncılık faaliyetlerinin kontrol edilmesini gerçekleştirmektedir. Bu sayede oluşturulan kriterler ile belli bir çerçeve çizilmiş, tüm faaliyetlerin bu kriterlere uygun olması sağlanmaktadır.

Türkiye'deki yüksek öğretim kurumlarını devlet üniversiteleri, vakıf üniversiteleri ve meslek yüksek okulları oluşturmaktadır. Üniversiteler ve teknoloji enstitüleri bünyesindeki fakülteler, enstitüler, okullar, konservatuarlar, araştırma ve uygulamalı merkezleri; üniversitelere veya teknoloji enstitülerine bağlı meslek yüksekokulları; kâr amacı gütmeyen vakıflar ile sadece pratik değil aynı zamanda uygulamalı bir eğitim imkânı sunmaktadır.

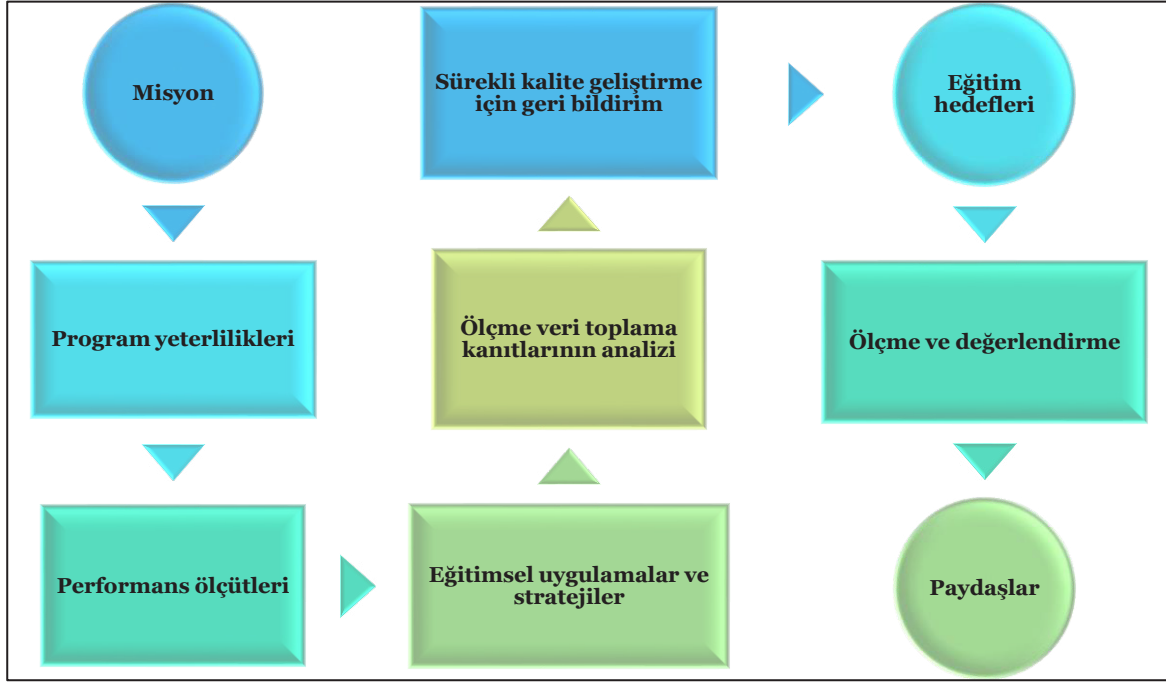
Tablo 1: Yüksek Öğretim Kurumlarının Yıllara Göre Gelişimi

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Devlet Üniversiteleri	109	112	129	129	127	131	129
Vakıf Üniversiteleri	76	65	72	73	73	78	74
Devlet ve Vakıf Meslek Yüksekokulları	8	6	5	5	4	5	4

Kaynak: www.yok.gov.tr,2022.

Küreselleşme ve uluslararasılaşma birbiriyle ilişkilidir ancak aynı şey değildir. Küreselleşme, 21. yüzyılın gerçekliğinin bir parçası olan ekonomik ve akademik eğilimlerin bağlamı olarak karşı karşıya kalmaktadır. Uluslararasılaşma, küresel akademik ortamları başa çıkma için akademik sistemler ve kurumlar ve hatta bireyler tarafından üstlenilen politika ve uygulamaları içermektedir (Altbach & Knight, 2007: 290).

Yüksek öğretimin uluslararası boyutu yaygın olarak kabul edilmektedir. Bilginin sınırları aşar şeklindeki argümanlar genellikle yüksek öğretimin kabul edilen uluslararası karakterini ortaya koyma noktasında temel sağlamaktadır (Wende, 2010: 540). Yükseköğretimde eğitimin kalitesi ve bunun güvence altına alınması, yani sürdürülebilir ve sürekli olması konusu, 1990'lı yıllardan beri gündeme gelmiş ve bu kalitenin yalnızca içe bağlı bir olgu olmadığı, bunun dıştan da izlenebilir olması, daha doğrusu kalitenin güvence altına alınması çalışmalarını yapmaya başlamıştır (Aziz, 2020).

Görsel 1: Yükseköğretim Kurumlarında Kalite Süreci

Kaynak: YÖK, 2010, s.38.

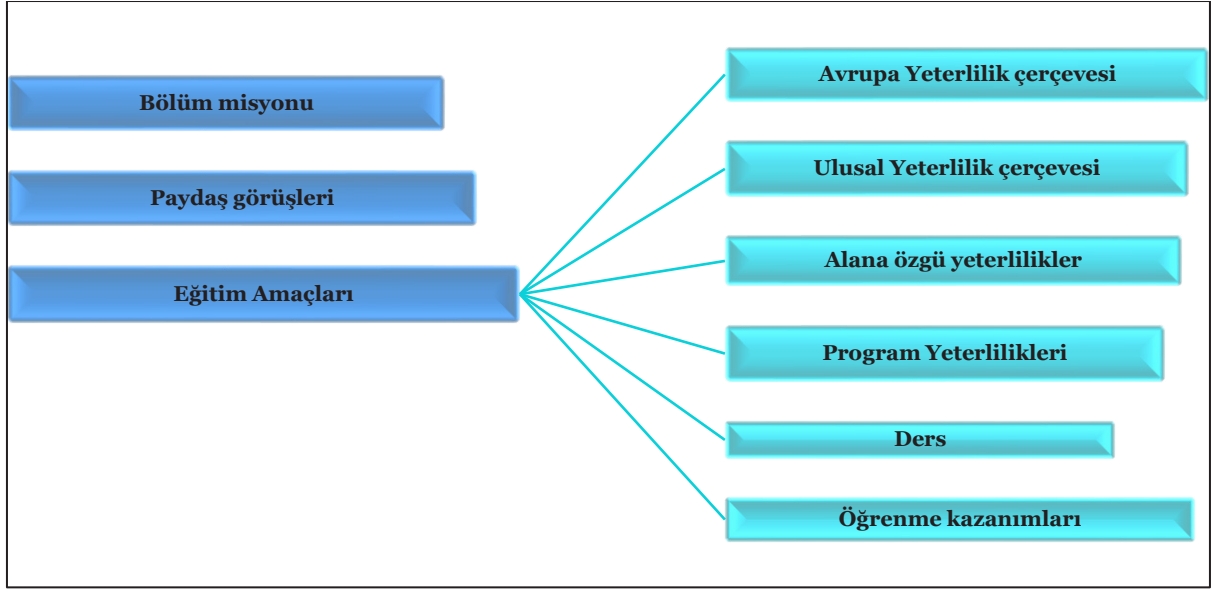
Eğitimde kalitenin, kavramın karmaşıklığına ve çok yönlü doğasına tanıklık eden birçok tanımlı mevcuttur. Verimlilik, etkililik, eşitlik ve kalite terimleri sıklıkla eş anlamlı olarak kullanılmıştır (Adams, 1993). Bununla birlikte, günümüzde kaliteli eğitimin temel boyutları etrafında önemli bir fikir birliği mevcuttur. Kaliteli eğitim şunları içerir:

- Sağlıklı, iyi beslenmiş, katılmaya ve öğrenmeye hazır, öğrenmede aileleri ve toplulukları tarafından desteklenerek öğrenenler;
- Sağlıklı, güvenli, koruyucu ve toplumsal cinsiyete duyarlı, yeterli kaynak ve olanak sağlayan ortamlarda öğrenim;
- Özellikle okuryazarlık, matematik ve yaşam becerileri alanlarında temel becerilerin edinilmesi için ilgili müfredat ve materyallere yansıtılan içerik,
- Sağlık, beslenme ve barış gibi alanlarda bilgi ile öğrenme;
- Öğretmenlerin iyi yönetilen sınıflarda ve okullarda öğrenme merkezli öğretim yaklaşımlarını ve öğrenmeyi kolaylaştırmak ve farklılıkları azaltmak için becerikli değerlendirmeyi kullandığı süreçler ile öğrenme;
- Bilgi, beceri ve tutumları kapsayan ve eğitim ve topluma olumlu katılım için ulusal hedeflerle bağlantılı sonuçlar edinebilmedir.

Parri (2006)'ya göre kalite, her alanda, her olguda veya her konuda uygulanabilecek ortak bir tanımı olmayan bir kavramdır. Kalitesi ölçümlenmek istenen nesne ne kadar karmaşık ise, çok katlı veya soyutsa, tatmin edici bir tanım bulmak o oranda zorlaşmaktadır. Literatürde yükseköğretimin tek ve eşsiz bir tanımının bulunamamasının nedeni, yükseköğretimin bu nesnelere biri olmasıdır. Aşağıda yükseköğretimde kalite kavramına yönelik yaklaşımlar yer almaktadır (Parri, 2006: 107-108):

- Olağanüstülük, mükemmellik olarak kalite: Bu tanım, üniversitelere ve akademik topluluklara her zaman en iyi olma hedefi koymaktadır; buna göre yükseköğretim seçkinlere aittir ve bu grup diğerlerinden daha iyi sonuçlar elde eder. Yüksek öğrenimde, yüksek girdi kalitesi daha yüksek çıktı kalitesini etkilemektedir.
- Sıfır hata olarak kalite: Bu yaklaşım kaliteyi tutarlı kusursuz sonuç veya mükemmellik olarak tanımlamaktadır. Bazı yönlerden bu tanım kalite kavramını 'demokratikleştirir' ve eğer tutarlılık sağlanabilirse, o zaman herkes kaliteye ulaşabilmektedir. Ancak üniversite mezunları söz konusu olduğunda, kusursuz bir mezunun nasıl olması gerektiğini tanımlamak mümkün olmayacaktır, ayrıca üniversitenin amacı aynı mezunlar vermek değildir. Mevcut yaklaşım, yüksek öğretim için fazla idealist olmasına rağmen, kaliteyi artırmak için öğrenme ortamının gelişimini hala teşvik etmektedir.
- Amaca uygunluk olarak kalite: Bu yaklaşım, yükseköğretimle ilgili en sık kullanılan tanımdır. Bu konseptte göre, hizmetin veya ürünün belirlenen hedeflere ne ölçüde ulaştığına karar verilmesi gerekmektedir. Bu tür bir tanım, kurumların misyon beyanlarında hedefleri tanımlamasına olanak tanır ve kalite, misyon beyanı ve hedefe ulaşma yoluyla değerlendirilir ve sunulur. Bu yaklaşım, yüksek öğrenimin hedef kitlesinin yani çıkar gruplarının ihtiyaçlarının karşılanmasına odaklanmaktadır. Bu tanım, kurumları yapay olarak birbirine benzetmek yerine farklılıkları dikkate almaktadır.
- Dönüşüm, yeniden şekillendirme olarak kalite: Bu bakış açısına göre, yükseköğretim kalitesinin ana müşterisi, öğrenim sürecinde anlayışları, tutumları ve hedefleri değişen ve gelişen öğrencidir. Mezun, üniversitede edindiği bilgi, deneyim ve becerilerin yardımıyla gelecekteki çalışma hayatını ne kadar iyi yönetebilirse, ilgili üniversite hedeflerine tam olarak ulaşmış olacaktır.
- Eşik olarak kalite: Bu yaklaşıma göre, belirli standartlar ve normlar tanımlanır; öğretimin kalite standartlarını karşıladığını belgelemek için kurumun aşması gereken bir eşik belirlenir. Standartlar, kalitenin tanımını rasyonelleştirmeye yardımcı olur ve onu daha objektif hale getirir. Yukarıda açıklanan yaklaşımın zayıf yönü, standartların hızla değişen koşullar altında uygulanmasının zor olmasıdır. Standartlar değiştikçe güncelliğini yitirmektedir.
- Geliştirme olarak kalite: Bu bakış açısı, öncelikle akademik personelin görevi olan kalitenin sürekli geliştirilmesi ve yükseltilmesine odaklanmaktadır. Verilen kavram, kalite sigortasında üniversitenin akademik özgürlüğünü ve özerkliğini vurgulamaktadır.

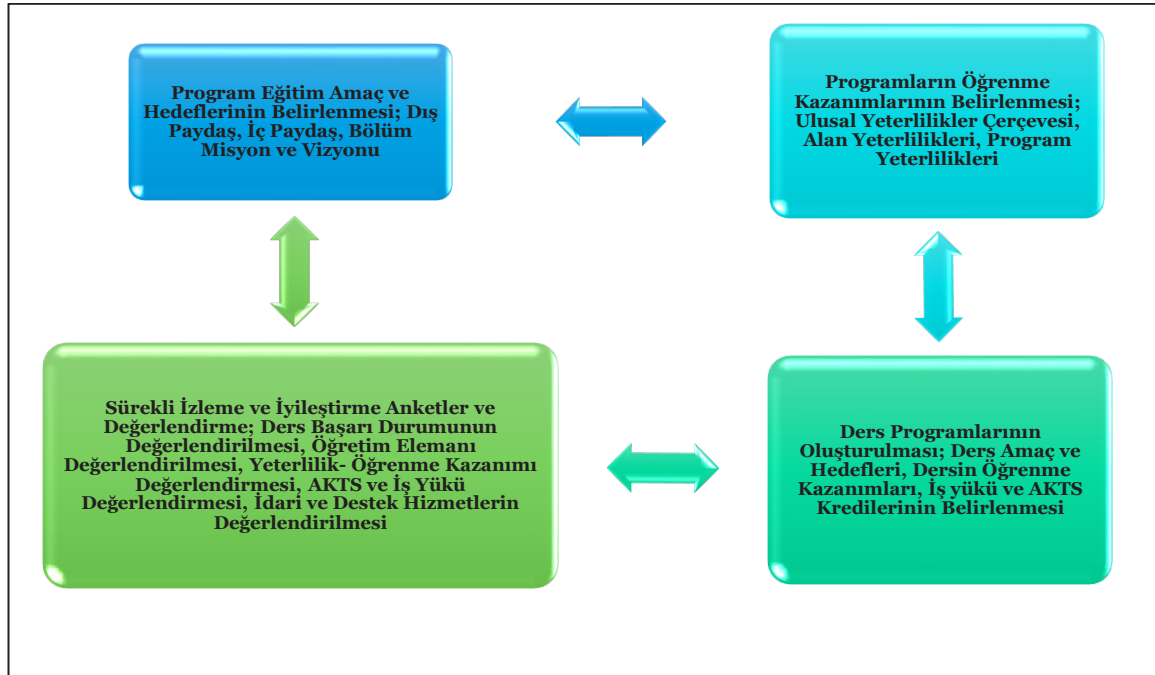

Görsel 2: Yükseköğretimde Yeterliliklerin Belirlenmesi Aşamaları

Kaynak: YÖK, 2010, s.28.

Avrupa Kredi Transfer ve Biriktirme Sistemi (AKTS)

Avrupa Kredi Transfer ve Biriktirme Sistemi (AKTS), ülkelerin farklı yükseköğretim sistemleri nedeniyle hareketliliği ve tanınmayı engelleyen sorunları çözmek için geliştirilmiş çok önemli bir araçtır. AKTS kredisi, öğrencinin bir dersi başarıyla tamamlamak için yapması gereken tüm çalışmaları (teorik ders, uygulama, seminer, bireysel çalışma, sınavlar, ödev vb.) kapsayan iş yüküne dayalı bir değerdir. Bu değer; ayrıca, bir yükseköğretim kurumunda bir akademik yılın tam zamanlı olarak tamamlanması için gereken toplam iş yükünün ne kadarının her bir ders tarafından karşılandığını dolaylı olarak gösterir. Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi, değişen koşullara göre periyodik olarak gözden geçirilmekte ve güncellenmektedir. Bu nedenle hem ulusal hem de alana özgü yeterlilikler ve program yeterliliklerinin periyodik olarak güncellenmesi, uluslararası ortamda uyumun sürdürülmesi için ön koşullar arasındadır. Program niteliklerinin güncellenebilmesi için programların sürekli bir değerlendirme sürecine tabi tutulması gerekmektedir (YÖK, 2010: 43).

Görsel 3: Program iyileştirme Adımları

Kaynak: YÖK, 2010: 32.

Yukarıdaki şekilde Yükseköğretimde program iyileştirme noktasında uygulanması gereken adımlar ifade edilmektedir. Buna göre, programların amaçlarının belirlenmesi ilk adımda yer alırken, ikinci adım programların öğrenme kazanımlarını belirlemek olarak görülmektedir. Üçüncü adımda sürekli izleme ve iyileştirme aşaması ile birlikte anketler ve değerlendirme unsurları belirtilmektedir. Dördüncü ve son aşama olarak ders planlarının oluşturulması, derslerin amaç ve hedefleri, dersin öğrenme kazanımları ve iş yükü hesaplaması ile AKTS kredilerinin tespiti bulunmaktadır.

İledak ve Ecrea

İLAD, iletişim eğitimi için akreditasyon çalışmalarına başlayınca tüzüğünde gerekli düzenlemeleri yapmış ve İletişim Eğitimi Değerlendirme Akreditasyon Kurulunun (İLEDAK) yapılanmasını tüzüğüne aşağıdaki şekilde eklemiştir. Derneğin amacı iletişim, medya, reklam, halkla ilişkiler gibi sektörlerin gelişmesine, ifade ve basın özgürlüğünün yerleşmesine katkıda bulunmaktadır. İLAD, araştırmaları kendi başına yürütür veya yapılan çalışmaları ve iyileştirmeleri destekler. İLAD, iletişim eğitimi programlarının akreditasyon, değerlendirme ve bilgilendirme çalışmaları için aşağıdaki çalışmaları yürütmektedir (İLAD, 2022):

- İletişim eğitim programlarını, kurumların başvurusu üzerine değerlendirerek, akredite eder,
- Akreditasyon çalışmalarında görev alacak değerlendiricilerin seçimi ve eğitimini yürütür,

- Program yöneticilerinin ve öğretim üyelerinin program değerlendirmesi konusunda bilgilendirilmesini ve eğitimini gerçekleştirir,
- Amaçlarını gerçekleştirmek için gerek görülmesi halinde, kamu kurum ve kuruluşları ile görev alanlarına giren konularda ortak projeler yürütür.

ECREA ise, 2005 yılında iki ana Avrupa iletişim araştırmacıları derneği olan Avrupa İletişim Derneği (ECA) ve Avrupa İletişim Araştırmaları Konsorsiyumu'nun (ECCR) birleşimi olarak kurulmuştur (UNAOC, 2008). (ECREA'nın temel hedefleri şunlardır (ECREA, 2022):

- Fikir alışverişi, teorik anlayışlar, araştırma bulguları, araştırma metodolojileri ve eğitim uygulamaları için alanlar sağlayarak bir iletişim uzmanları topluluğu oluşturmak;
- Bilimsel topluluğun, üyelerinin yaşı, cinsiyeti, ırkı, etnik kökeni, dini veya cinsel yönelimi ne olursa olsun eşitlik ve kapsayıcılık ilkeleri üzerine inşa edilmesini sağlamak;
- İmkanları kısıtlı akademisyen gruplarına destek sağlamak;
- İşbirlikçi araştırma, pedagojik veya yayın projelerini teşvik etmek;
- Az gelişmiş alanlarda veya bölgelerde iletişim araştırması veya eğitiminin gelişimini desteklemek;
- İletişim bilimi alanında çalışan bilim insanlarının çıkarlarını teşvik etmektir.

Materyal ve Metot

Bu çalışmanın yöntemi nitel analiz tekniklerinden bir tanesi olan içerik analizine bağlı olarak geliştirilen tematik analiz olarak seçilmiştir. ECREA'nın web sitesindeki tematik bölümlemeler ve çalışma grupları araştırmacıların oluşturduğu temalara göre kodlanmıştır. Araştırmanın temaları iletişim çalışmalarının temel alanları çerçevesinde belirlenmiştir.

ECREA şu anda her biri farklı bir iletişim çalışmaları alanı geliştiren 25 kalıcı tematik Bölüme ve belirli sosyo-demografik akademisyen kategorilerini temsil eden 3 kalıcı Ağa sahiptir. ECREA ayrıca gelişmekte olan alanlara veya yeterince temsil edilmeyen alanlara odaklanan 4 Geçici Çalışma Grubuna sahiptir.

Bu çalışmanın analizi, İLAD ve ECREA web sitelerinde sunulmuş olan iletişim çalışmaları programları ve çalışma alanları hakkındaki içeriklerin incelenmesi üzerine oluşturulmuştur. Uluslararasılık ve kalite bağlamında bir örnek olan ECREA'nın web sitesinde sunmuş olduğu içerikler ile İLAD'ın iletişim alanındaki program çıktılarının karşılaştırılmasının amaçlandığı bu çalışmada amaç İLAD'ın ve ECREA'nın ortak ve ayrımlanan temalarını belirginleştirmektir. Araştırmanın yöntemi tematik içerik analizi olarak belirlenmiştir. ECREA ve İLAD web sitelerindeki güncel içeriklerin çekilerek başlıkların temalar altında kümeleneceği ve bunların altında yer alan program çıktılarının ve çalışma alanlarının açıklamalarından anahtar kelimeler geliştirilmiştir.

Bu araştırmanın bulguları beş başlık altında toplanmıştır. İlk olarak analiz cetvelleri oluşturulmuş ve incelenmiştir. İkinci başlık altında araştırmanın kategorik dağılımı sayısal olarak ifade edilmiş ve karşılaştırmalı olarak grafiksel ifadeye dökülmüştür. Üçüncü olarak araştırmanın tematik dağılımı gerçekleştirilmiş, yüzdelik pasta grafikler ile ifade edilerek karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır. Dördüncü başlığın altında programlar bazında hiyerarşik listeler oluşturulmuş ve iki kurumun ayrışan ve ortaklaşan başlıkları incelenmiştir. Son olarak araştırmanın kodlama sürecinde ortaya çıkan anahtar kelimelerin iletişim temel alanlarına yönelik dağılımı İLAD ve ECREA arasında karşılaştırılarak öne çıkan programlar ve çalışma alanlarında tekrar eden anahtar kelimeler ifade edilmiştir.

Analiz Cetvelleri

Araştırmanın analiz cetvelleri İLAD ve ECREA'nın web sitelerinde paylaşılmış oldukları program çıktıları ve çalışma alanları üzerinde gerçekleştirilen tematik içerik analizi sonucunda ortaya çıkmıştır. Her iki iletişim araştırmaları derneğinin incelendiği analiz cetvelleri ayrı olarak tablolandırılmış, Tablo 2 ve Tablo 3'te sunulmuştur. İki tabloda da araştırmanın temaları ve anahtar kelimeler araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir.

İLAD ÇIKTILARI	ARAŞTIRMANIN TEMALARI*											
	Gazetecilik		İletişim Çalışmaları		Dijital İletişim			Halkla İlişkiler ve Reklamcılık			Radyo, Televizyon ve Sinema	
	Gazetecilik ve Habercilik	Yeni Medya ve Gazetecilik	Görsel İletişim Tasarımı	İletişim Bilimleri	Yeni Medya, Dijital Medya	Çizgi Film ve Animasyon	Oyun Tasarımı	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	Reklamcılık	Radyo, Televizyon ve Sinema	Televizyon Haberciliği ve Programcılığı
BİLGİ	ANAHTAR KELİMELELER*											
	Gazetecilik İlkeleri, Habercilik, İletişim Tarihi, Kitle İletişim Araçları.	Gazetecilik İlkeleri, Yeni Medya, İletişim Tarihi, Kitle İletişim Araçları, İçerik Üretimi, Medya Okuryazarlığı, Medya Hukuku, Mesleki Etik.	Çoklu Medya, Tasarım ve Estetik, Görsel Kurallar, Yeni Medya Uygulamaları.	Küresel İletişim, Kitle İletişimi, Medya Endüstrileri, Ekonomi-Politik Yaklaşım, Kültürel Çalışmalar, Disiplinler arası Alanlar.	Yeni Medya, Dijital İçerik, Çoklu Medya, Medya Okuryazarlığı, Meslek Örgütlenmeleri.	Temel Bilgisayar Programları, Tasarım ve Üretim Teknikleri, Görsel Estetik Kuralları.	Oyun Tasarımı, Tasarım Odaklı Araştırma, Yaratıcı Düşünme, Bilgisayar ve Video Oyunları, Oyun Teknolojileri.	Yönetim, Bütünleşik Pazarlama İletişimi, Örgütsel İletişim, Ölçme ve Değerlendirme, Kriz Yönetimi, Algı ve İtibar, Dijital Medya, Sunum ve Raporlama, Medya Planlama, Lobicilik.	Hedef Kitle ve Reklam, Periyodik Raporlama, Medya Planlaması, Yönetim Fonksiyonu, Veri Okuryazarlığı, Yasal ve Etik Değerler.	Bütünleşik Pazarlama İletişimi, Reklam Mesajları, Medya Stratejileri, Dernek ve Meslek Örgütleri.	Yapım Aşamaları, Üretim Araçlarının Kullanımı, Radyo ve TV Program Türleri, Sinematografik Dil, Senaryo Yazma, Dijital Ses Tasarımı.	Yapım Aşamaları, Üretim Araçlarının Kullanımı, Radyo ve TV Program Türleri, Sinematografik Dil, Yayıncılık Alanı, Etik Kurallar, Mesleki Örgütler, Yurttaş Gazeteciliği, Veri Gazeteciliği.
BECERİ	Yeni Medya, Eleştirel Düşünce, İçerik Üretimi.	Yeni Medya, Eleştirel Düşünce, İçerik Üretimi, İletişim Araştırmaları, Proje Yönetimi, Medya Endüstrisi.	Bilgisayar Programları, Çok Boyutlu Tasarım, Görsel İfadeler, Bilgisayar İletişim Teknolojileri.	Medya Çözümleme Stratejisi, Sorunları Tanımlama, Çözüm Önerisi Geliştirme, İçerik Oluşturma.	Analitik Çözümleme, Dijital Platformlar, İçerik Sunumu, Yeni Medya Uygulamaları, Toplumsal Yaşam.	Gözlem Yapma, Değerlendirme, Konsept Tasarımları, Görsel Dil.	Analog ve Dijital Oyunlar, Yaratıcı Problem Çözme, Çağdaş Oyun Motorları, Yenilikçi Oyun Stratejileri.	Kurumsal İletişim, Etkinlik Yönetimi, Stratejik Düşünme, Görsel İletişim, Nicel ve Nitel Analiz, Kalite Yönetimi.	Reklam Kampanyaları, Etkili Sunum Teknikleri, Tüketicici Davranışları, Dijital Ortamlar.	Etik Kodlar, Toplumsal Gelişmeler, Etkili Sunum Teknikleri.	Proje Önerisi, Belgeleme, Raporlama, Ses ve Görüntü Kurgusu, İnovatif Yaklaşım.	İçerik Tasarımı, Haber Bülteni Üretimi, Mesleki Beceri, Yeni İş Modelleri.
YETKİNLİK	Medya Endüstrisi, Eleştirel Düşünce, Yeni Medya, İçerik Üretimi, Liderlik ve Takımdaşlık.	Medya Endüstrisi, Eleştirel Düşünce, Yeni Medya, İçerik Üretimi, Liderlik ve Takımdaşlık, Zaman Yönetimi, İçerik Üretimi.	Eleştirel Yaklaşım, Yaratıcı Düşünce, Özgün Yaptı, Estetik Farkındalık, Tasarım Projesi.	Medya Okuryazarlığı, Etkin Dinleme, Dijital Medya Platformları.	Uluslararası Gündem Takibi, Eleştirel Bakış, Yönetim ve Girişimcilik, İçerik Üretme, Yeni Medya Projeleri.	Ekip Çalışması, Estetik ve İşlevsellik.	Sürdürülebilir İş Planları, Teknoloji ve Kültür, Oyun ve Oyuncular, Oyun Geliştirme.	Etkin Dinleme, Eleştirel Analiz, Markalaşma, Vizyon ve Misyon.	Pazarlama Araştırmaları, Ekip Çalışması, Kriz Yönetimi, İletişim Stratejisi, Yaşam Boyu Öğrenme.	Eleştirel Yaklaşım, Sorunların Çözümü, Evrensel Değerler.	Mesleki Beceri, Eleştirel Bakış Açısı, İş Birliği, Program Üretimi, Film Yapma.	İlişki ve Etkileşim, Metin Yazımı, Medya Okuryazarlığı, Haber İçeriği, Dijital Medya Platformları.

Tablo 2’de İletişim Araştırmaları Derneği’nin (İLAD) program çıktılarına yönelik tematik içerik analiz cetveli sunulmuştur. İLAD tarafından belirlenen iletişim alanındaki 12 program, araştırma kapsamında 5 iletişim çalışma alanı altında toplanarak bu alanlar temalaştırılmıştır. Bunun yanında, 12 program için İLAD internet sayfasında açıklanmış olan bilgi, beceri ve yetkinlik kıstasları, her bir program için incelenmiş ve bu kıstaslarda öne çıkan ifadeler iletişim alanındaki kavram, kuram ve uygulamalara dayanarak anahtar kelimelere dönüştürülmüştür.

Tablo 3: Avrupa İletişim Araştırmaları ve Eğitimi Derneği’nin (ECREA) Program Çıktılarına Yönelik Tematik İçerik Analiz Cetveli.

ECREA KATEGORİLERİ	Tematik Bölümler	Araştırma Temaları*	Ecrea Başlıkları	Anahtar Kelimeler*
		Radyo, Sinema ve Televizyon	Televizyon	Televizyon Çalışmaları, Avrupa Araştırma ve Eğitimi, İş Birliği.
Radyo ve Ses	Radyo Odaklı İletişim, Uluslararası Bilgi Akışı, İş Birliği.			
Film	Sinemanın Akademik Önemi, İletişim.			
Görsel Kültür	Medya ve İletişim Bilimi, Görsel Kültürler ve Materyal Pratikleri, Çalışma Geliştirme.			
Gazetecilik ve Yeni Medya	Gazetecilik	Gazeteciliğin Kültürel, Politik, Ekonomik, Sosyal ve Profesyonel Yönleri.		
	Dijital Oyun Araştırmaları	Her Türlü Dijital Oyun, Oyunun Analizi, Araştırmacılar ve Eğitimciler İçin Avrupa Çapında Ağ.		
	Dijital Kültür ve İletişim	Sanal ve Fiziksel Ağ Oluşturma, Medya ve İletişim Kuramları, Dijital Medya ve Bilgi Kültürü.		
İletişim Sosyolojisi	Çocuklar, Gençlik ve Medya	Medya ve İletişim, İletişim Faaliyetleri.		
	Uluslararası ve Kültürlerarası İletişim	Küreselleşme, Alanı Genişletme Çalışmaları.		
	Toplumsal Cinsiyet, Cinsellik ve İletişim	İletişim Alanı, Cinsiyete İlgi, Akademik Çalışmalar.		
	İletişim Tarihi	Farklı Avrupa Ülkelerinde İletişim, Tarihsel Perspektif.		
	Medya, Kentler ve Mekân	Medya ve Kentsel Alanlar, Mekânsal Konular, Araştırma ve Eğitim.		
	Medya Endüstrisi ve Kültürel Üretim	Yaratıcı ve Kültürel Endüstriler, Araştırma ve Analiz, Profesyonel Tartışma.		
	İzleyici ve Alımlama	İzleyici ve Karşılama Çalışmaları, Seyirci ve Alımlama, Araştırma ve Eğitim.		

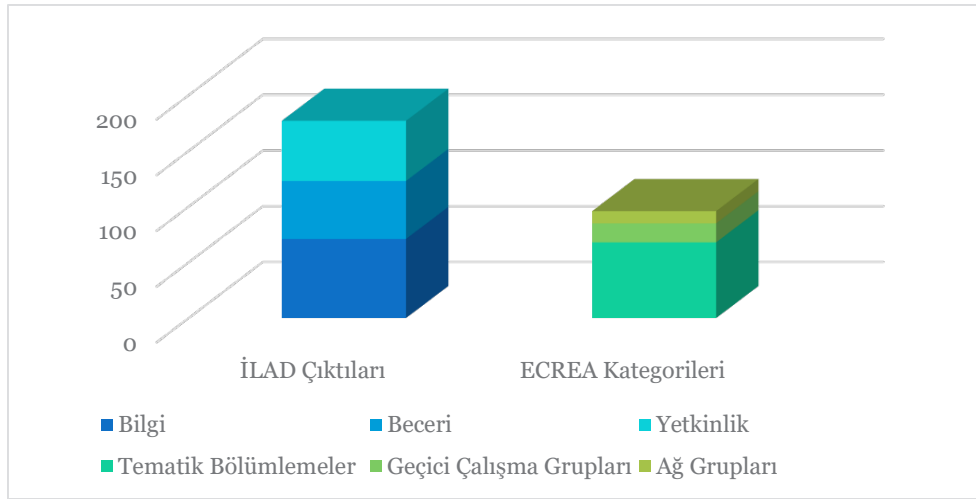
		İletişim Psikolojisi	Kişilerarası İletişim ve Sosyal Etkileşim	İnsan Etkileşimi, İnsan İletişimsel Davranışları.	
			Sağlık İletişimi	Sağlık İletişiminin Zorlukları, Analiz ve Araştırmalar.	
		Halkla İlişkiler	Siyasal İletişim	Vatandaşlar, Siyasal Aktörler, Medya.	
			Kurumsal ve Stratejik İletişim	Organizasyonların Gelişimi, Standartlaşma.	
			Arabuluculuk	Teorik ve Ampirik Çalışmalar, Bilgi Alışverişi.	
			Kriz İletişimi	Teorik Yaklaşımlar, Ampirik Bulgular, Avrupa Uluslararası İletişim Platformu.	
		İletişim Etiği	İletişim ve Demokrasi	Medya, İletişim, Demokrasi Araştırmaları.	
			İletişim Hukuk ve Politikası	Güncel Politika Yönelimleri, Kültürel, Antropolojik ve Ekonomik Sorunlar.	
			İletişim Felsefesi	İletişim Toplumu, Gündelik Yaşam, Küreselleşme, Tartışmalar.	
			Diaspora, Göç ve Medya	Kimlik Sorunları, Farklılık Siyaseti, Ulusötesilik, Yeni Araştırmalar ve Çıkarımlar.	
			Bilim ve Çevre İletişimi	İklim Değişikliği, Enerji, İletişim Uygulamaları, Çevresel Sorunlar, Demokrasi.	
		Geçici Çalışma Grupları	Medya ilişkileri	İletişim ve Spor	Spor ve Medya Sistemleri, Akademik Araştırmalar, Tartışma.
				Gazetecilik ve İletişim Eğitimi	Eğitim Standardı, Medya Pazarları, İzleyiciler, Medya Yetkinlikleri.
				Medya Aracılı Rahatsızlıkların Etiği	Medya Etkileri, Yapıcı Diyaloglar.
				Etki, Duygular ve Medya	Disiplinlerarası Çalışmalar, Medya Etkileşimleri, Duygular.
	Ağ Grupları	İşbirliği ve Dayanışma	Orta ve Doğu Avrupa	Alan Uyumluluğu, Bursiyerler, Meslektaşlar, Bağlantılar, Değişim ve Güçlenme.	
			Kadın Çalışmaları	Çok Kültürlü Kadın Çalışmaları, Medya, Değişim ve Gelişim.	
			Genç Akademisyenler	Genç Bilim İnsanları Ağı, İletişim ve Ağ Kurma.	
	Tamamlanmış Geçici Çalışma Grupları	Avrupa Entegrasyonu	Reklam Çalışmaları	İletişim ve Medya Araştırmaları, Reklam Araştırmaları, Avrupa Fonu.	
			İletişim ve Avrupa Kamusal Alanı	Kamusal Alan, Avrupa Entegrasyonu, Etki.	
Medya ve Din			Medya ve İletişim, Din Çalışmaları.		

*Araştırmanın temaları ve anahtar kelimeleri yazarlar tarafından geliştirilmiş ve ifadelerden bulgulanmıştır.

Tablo 3'te ise, Avrupa İletişim Araştırmaları ve Eğitimi Derneği'nin (ECREA) program çıktılarına yönelik tematik içerik analiz cetveli sunulmuştur. ECREA'nın 4 temel kategori altında sunduğu 35 çalışma alanı, 9 araştırma teması altında gruplandırılmıştır. Ayrıca her bir ECREA alanı başlığı için web sitesinde kullanılmış ifade ve açıklamalar içerik analizine tabi tutularak iletişim kavram, kuram ve uygulamaları çerçevesinde anahtar kelimeler olarak bulgulanmıştır. Bu bağlamda ECREA'nın ilkeleri, kavram ve uygulamaları İLAD programlarını incelemek üzere ortak bir tematik yapıya uyarlanmış olup karşılaştırmalı bir analize uygun hale getirilmiştir.

Kategorik Dağılım

Kategoriler bazında İLAD ve ECREA'nın karşılaştırıldığı bu bölümde, program ve kategori olarak bölümlenmiş olan iki kuruluşun içerikleri teori ve uygulama bazında anlaşılma ve karşılaştırılmaya çalışılmıştır. İncelendiği üzere İLAD'ta kategorik ayrıştırma programların bilgi, beceri ve yetkinlik kistasına göre belirlenmiştir. ECREA ise, kategorik dağılımını tematik bölümlenmeler, geçici çalışma grupları, ağ grupları ve tamamlanmış geçici çalışma grupları başlıklarının altında oluşturmuştur. Bu bağlamda araştırma sonucunda çıkan yüzdelik dağılım aşağıdaki grafikteki gibidir.

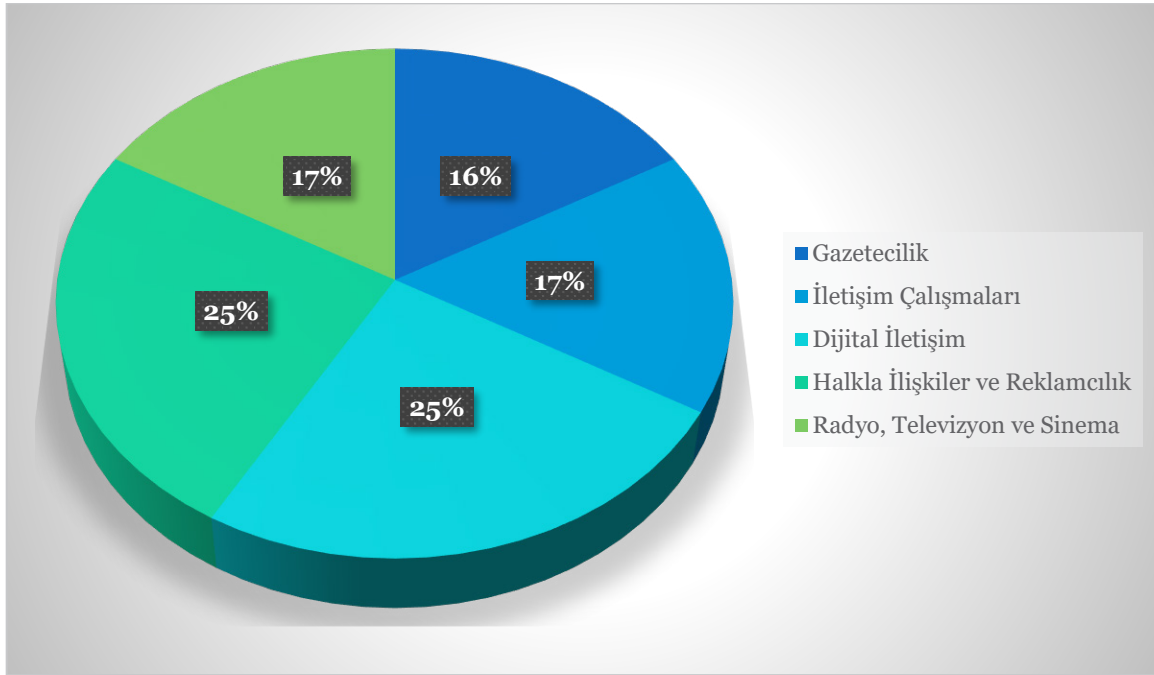
Görsel 4: İLAD Program Çıktıları ve ECREA Çalışma Alanı Kategorilerinin Karşılaştırmalı Sayısal Grafiği.

Araştırma bulguları incelendiğinde, İLAD çıktıları olan bilgi, beceri ve yetkinlik kategorilerinin incelenmesi ile ortaya çıkan anahtar kelimelerin sayıca ECREA tarafından belirlenmiş kategorilerden edinilen anahtar kelimelerden fazla olduğu anlaşılmaktadır. İLAD'ın çıktılarının ayrıştırılması ve İLAD sitesinde program çıktılarında ortaya konan ifadelerin tematik analiz aracılığı ile anahtar kelimeler üzerinden incelenmesi sonucunda toplam 177 anahtar kelime bulgulanmıştır. ECREA'nın resmi web sitesinden ulaşılmış olan kategorik çerçeveden yola çıkarak ifadelerden gerçekleştirilmiş analiz sonucunda 96 adet anahtar kelime ortaya çıkarılmıştır. İLAD çıktılarında bilgi, beceri ve yetkinlik olarak ayrılan program çıktılarının tüm programlar üzerinden incelenmesi sonucunda bilgi çıktısının altında

toplam 71, beceri çıktısının altında 52 ve yetkinlik çıktısının altında 54 adet anahtar kelime ortaya çıkmıştır. Bunun karşısında ECREA'nın tematik bölümler başlığının altındaki çalışma alanları incelendiğinde ve ifadelerden yola çıkarak iletişim çalışmaları alanına yönelik anahtar kelimeler ortaya çıkarıldığında, 68 adet anahtar kelime öne çıkmış bulunmaktadır. Tamamlanmış ve devam eden çalışma grupları birlikte değerlendirmeye alınmış ve toplam 17 adet anahtar kelime ifadelerden ortaya çıkarılmıştır. Son olarak ECREA'nın ağ grupları kategorisinde 11 adet anahtar kelime ortaya çıkarılmıştır. Bu bulguya göre, İLAD çıktılarının ECREA kategorilerine sayısal dağılım bağlamında uyum gösterdiği görülmektedir. Akademik çıktı olarak bilgi edinmenin hem Avrupa iletişim kalite standardında hem de Türkiye iletişim eğitimi bağlamında en çok ağırlık verilen çıktı olduğu anlaşılmaktadır. Beceri ve yetkinliklerin ya da uygulama ve bağlantı kurma gibi faaliyetlerin bilgi aktarımının üzerine geliştirildiği ve ifadesel yoğunluğun bu iki benzer kategori altında kümelenildiği anlaşılmaktadır.

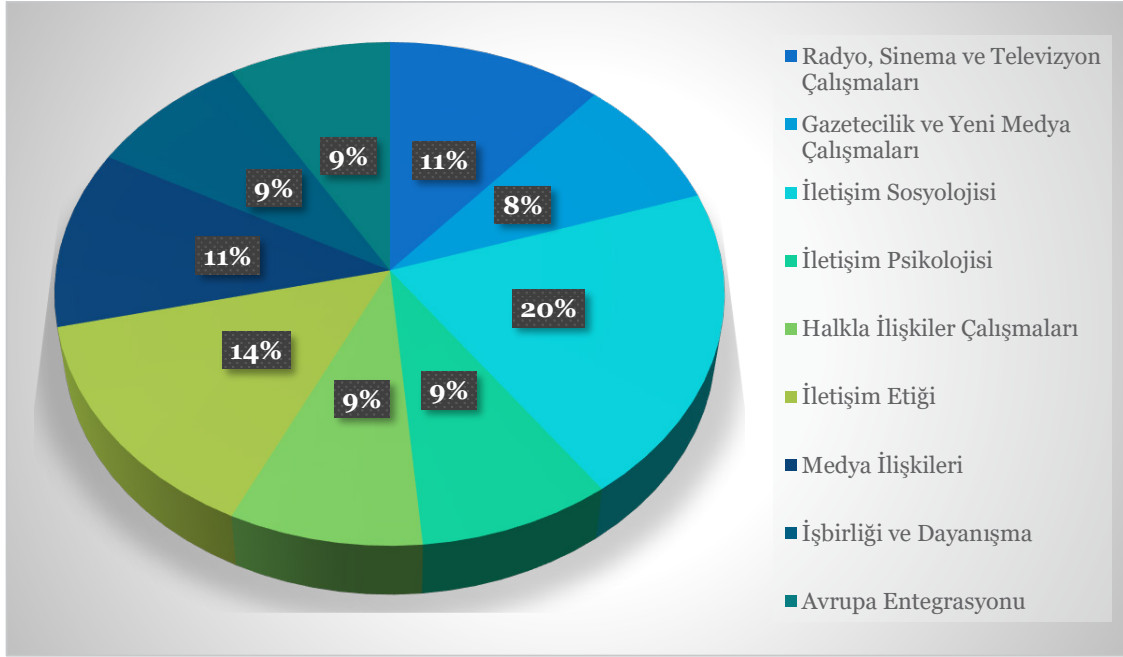
Tematik Dağılım

Araştırmanın tematik dağılımı, araştırmacılar tarafından geliştirilmiş olan içerik çözümlemesi sonucunda programların ve çalışma alanlarının temalaştırılması sonucunda yüzdeler olarak aşağıda sunulmuştur.

Görsel 5: İLAD Programlarından Oluşturulan Temaların Yüzdeler Dağılım Grafiği.

Görsel 5'te görüldüğü üzere, toplam 5 tema altında toplanan İLAD programlarının yüzdeler yoğunluğunu %25'er dağılım ile “Dijital İletişim” ve “Halkla İlişkiler ve Reklamcılık” temaları paylaşmaktadır. İLAD programlarının gruplandırılması ile ortaya çıkan ikinci baskın temayı ise %17 ile “Radyo, Televizyon ve Sinema” ile “İletişim Çalışmaları” paylaşmaktadır. Son olarak %16 ile

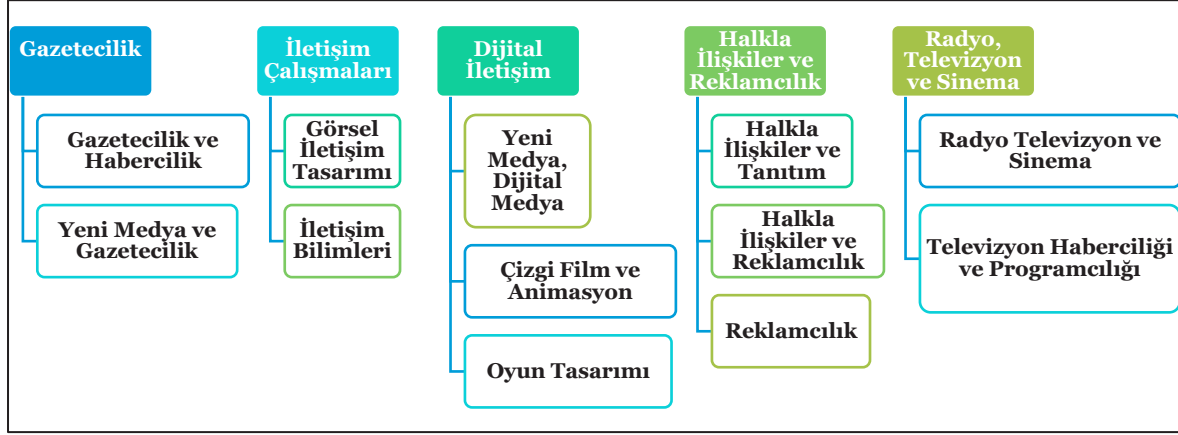

Görsel 6: ECREA Çalışma Alanlarından Oluşturulan Temaların Yüzdeleri Dağılım Grafiği.

Görsel 6'da sunulan ECREA çalışma alanlarından oluşturulan temaların yüzdeleri dağılım grafiğine bakıldığında ise, yüzdeleri dağılımda baskın temanın "İletişim Sosyolojisi" alanı olduğu görülmektedir. İkinci baskın temayı ise, %14'lük bir yüzdeyle "İletişim Etiği" teması sahiplenmektedir. Üçüncü olarak, "Radyo, Sinema ve Televizyon Çalışmaları" ve "Medya İlişkileri" teması %11 düzeyinde bir yoğunluk göstermektedir. Bu temaları takiben, %9 ile "İletişim Psikolojisi", "Halkla İlişkiler Çalışmaları", "İşbirliği ve Dayanışma", "Avrupa Entegrasyonu" gibi temalar öne çıkmaktadır. Son olarak %8'lik bir oran ile "Gazetecilik ve Medya Çalışmaları" en düşük yüzdeye sahip olan tema olarak bulgulanmaktadır.

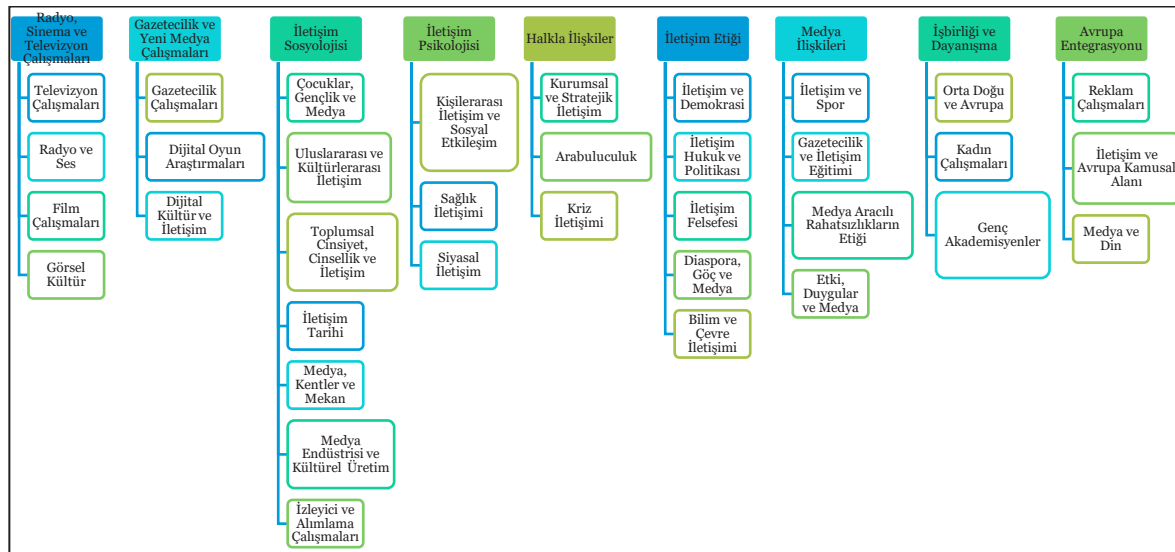
Yüzdeleri dağılımdan bağımsız olarak, İLAD ve ECREA temalarında ortak bir bulgu olarak en düşük yoğunluğa sahip olan temanın "Gazetecilik" olduğu görülmektedir. Bu sonuç, dijitalleşme ile gelen yeni iletişim ve bilgi teknolojilerinin getirdiği dönüşen bilgi edinme pratiklerine bağlanmaktadır. Temaların karşılaştırılması ile ortaya çıkan bir diğer bulgu, İLAD temalarında ECREA ile kıyaslandığında dijital iletişim temasının daha yoğun şekilde bulgulanmasıdır. Dijital iletişim çalışmaları ve bu alanlara yönelik programlar Türkiye'de iletişim araştırmaları ve eğitimi bağlamında üniversiteler ve kurumlar bazında öne çıkarılan çalışma alanları olarak bilinmektedir.

Programların Dağılımı

Görsel 7: İLAD Çalışma Alanlarının Hiyerarşik Dağılım Grafiği.

İLAD programlarının dağılımına bakıldığında, yoğun olarak dijital iletişim ve halkla ilişkiler ve reklamcılık temalarının altında programların olduğu görülmektedir. Buna ek olarak, görece yeni alanlar olan Çizgi Film ve Animasyon ve Oyun Tasarımı gibi alanların da programlar arasında öne çıktığı görülmektedir. İletişim alanlarının geçişken oluşu, tematik ayrılaşmayı güçleştirmekle birlikte, iletişim çalışmaları açısından bu durum disiplinler arası gelişime açık alanlar da açmaktadır denilebilir. Programların dağılımı incelendiğinde, gazetecilik temel alanının habercilik, yeni medya, görsel iletişim, dijital medya, televizyon haberciliği gibi programlarla doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Bunun yanında, son on yıllık süreçte birçok üniversite programında ayrılmış da olsa, halkla ilişkiler ve reklamcılık alanlarının büyük oranda dirsek teması içinde olduğu görülmektedir. Kendi içinde üç alanla bütünleşik olan radyo, sinema ve televizyon alanının ise televizyon haberciliği ve programcılığı, görsel iletişim, çizgi film ve animasyon, oyun tasarımı ve reklamcılık alanlarıyla olan hibrit ilişkisi de önem arz etmektedir.

ECREA'nın çalışma alanlarının hiyerarşik dağılım grafiğine bakıldığında, özellikle disiplinler arası çalışma alanlarının öne çıktığı görülmektedir. İletişim sosyolojisi, iletişim psikolojisi, iletişim etiği gibi sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinin çalışma alanlarıyla bağlantılı olarak geliştirilen bu başlıklar iletişim disiplinini zenginleştirmektedir. İletişim çalışmalarının antropolojiden felsefeye, sosyolojiden hukuka, spor bilimlerinden psikolojiye birçok alanla doğrudan geçişken yapısı bir zenginlik olarak ele alınmaktadır. Birçok alanla doğrudan ilişkisinin olmasının da ötesinde, iletişim çalışmalarının öğrenimine neredeyse bütün uzmanlıklarda ve disiplinlerde ihtiyaç duyulması ve 21. Yüzyılın dijital iletişim çağı olması iletişim çalışmalarının vazgeçilmezliğini hatırlatmaktadır. ECREA'nın çalışma alanlarının bu denli geçişken, disiplinler ve kültürler arası oluşu ve güncel sosyolojik, ekolojik sorunlara işaret etmesi ve dijitalleşmeyi gözetmesi de bu çıkarıma uyum göstermektedir. Bu noktada ECREA'nın çalışma alanlarının İLAD programlarına oranla esnek yapıda olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ECREA'nın bir eğitim programı sunmaktan ziyade, Avrupa çapındaki eğitim programlarını zenginleştirici alanlar açması ve girişimler oluşturması olarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimelerin Dağılımı

Tematik bağlamda anahtar kelime dağılımı kelime bulutu programı ile gerçekleştirilmiş, araştırmacılar tarafından oluşturulan temalar üzerinden gruplandırılan programlar ve çalışma alanları kelime bulutu programında taranarak incelenmiştir. Kelime bulutu (monkeylearn.com, Erişim Tarihi. 27.03.22.) taramasında araştırmacıların anahtar kelime kümeleri ve anahtar kelime yoğunluğu bulunamazsa doğrudan kelime grupları üzerinden İLAD ve ECREA ifadelerinde en çok kullanılan anahtar kelimeler veya kavramlar öne çıkarılmaya çalışılmıştır.

İLAD temaları bağlamında anahtar kelime dağılımına bakıldığında, 5 adet temanın dağılımı anahtar kelime bağlamında sırasıyla şu şekildedir. Gazetecilik temasında en yoğun şekilde karşılaşılan anahtar kelime 5 adet ile yeni medya, ikinci olarak 4 adet eleştirel düşünce, 3 adet medya endüstrisidir. İletişim çalışmaları temasında araştırmacının anahtar kelimelerinde anlamlı bir bulguya rastlanmamış, kelime bulutu programının analizinde 6 kez medya, 3 kez tasarım ve 2 kez estetik kelimelerinin geçtiği saptanmıştır. Dijital iletişim temasına bakıldığında, analizde 3 kez yeni medya anahtar kelimesinin tekrar edildiği saptanmıştır. Halkla ilişkiler ve reklamcılık teması incelendiğinde, 2 kez etkili sunum tekniklerinin tekrar ettiği görülmektedir. Son olarak radyo, sinema ve televizyon temasına bakıldığında, mesleki beceri anahtar kelimesinin 2 kez tekrar ettiği görülmektedir.

ECREA temaları bağlamında anahtar kelime dağılımına bakıldığında, 8 adet temanın dağılımında anahtar kelimeler üzerinden anlamlı bir bulguya ulaşılmadığı görülmektedir. Buna karşın, kelime bulutu analizi sonucunda, anahtar kelimeler içinde tekrar eden kelime bağlamında öne çıkanlar tematik bazda sırasıyla şu şekildedir. Radyo, sinema ve televizyon çalışmaları temasında en çok tekrar etmiş olan kelime 2 kez iş birliğidir. Gazetecilik ve yeni medya çalışmalarında medya kelimesi 2, oyun kelimesi 2 kez tekrar etmiştir. İletişim sosyolojisi temasına bakıldığında, araştırmacının 3, medyanın 2, alan kelimesinin 2 kez tekrar ettiği saptanmıştır. İletişim psikolojisi temasında anlamlı bir bulguya

rastlanmamıştır. Halkla ilişkiler alanında 2'şer kez teorik ve ampirik kelimeleri tekrar etmiştir. İletişim etiği temasında demokrasi kelimesinin 2 kez tekrar ettiği görülmektedir. Çalışma grupları ortak bir biçimde kelime bulutu programında incelenmiş ve medya kelimesinin 7 kez tekrar ettiği görülmüştür. Son olarak ağ grupları kategorisindeki iş birliği ve dayanışma temasında 2 kez değişim kelimesinin kullanıldığı saptanmıştır.

Sonuç ve Öneriler

İLAD, iletişim ve medya çalışmaları alanında öğrencilerin ve sektörün gelişimini sağlamak üzere çalışmalar yapmakta olan bir dernektir. Dernek hem yurt içinde hem de yurtdışında iletişim alanını güçlendirmek üzere araştırmalar yapmakta ve yapılmasına destek olmaktadır. İLAD'ın, 12 adet iletişim alanı için hazırlanmış olduğu program çıktıları bulunmaktadır. İLAD program çıktıları; bilgi, beceri ve yetkinlik çerçevesinde oluşturulmuştur. İletişim alanında öğrenimde ve uygulamada kaliteyi arttırmaya yönelik birikim, yetenek ve uzmanlık, İLAD tarafından gerçekleştirilmesi amaçlanan üç temel kategoridir. ECREA ise, her biri kendine özgü iletişim çalışmaları alanı geliştiren bölümler, medya ve iletişim çalışmaları içinde ortaya çıkan veya yeterince temsil edilmeyen alanlara odaklanan alanlar şeklinde düzenlenmiştir. Yüzden fazla bölüm, Geçici Çalışma Grubu ve Yönetim Kurulu'nun gönüllü çalışmalarıyla hareket eden ECREA, çeşitli proje ve fikirlerin yaratıcı yollarla ortaya çıktığı ve hayata geçtiği aşağıdan yukarıya güçlü bir organizasyon kültürüne sahip olduğu sonucuna varılabilir. Bu bağlamda ülkemizdeki medya ve iletişim alanındaki kalite çalışmalarına örnek teşkil etmektedir.

İletişim eğitimi ve iletişim eğitiminde kalite üzerine Türkiye akademik yazınında yayınlanmış olan makalelerden bazıları kronolojik olarak ifade edilecek olursa; Filiz Balta Peltekoğlu'nun 1994 yılındaki çalışmasının 'İletişim ve Medya'da Kalite' başlığı ile yayınlandığı görülmüştür. Mahmut Mutman, 1998 yılında iletişim eğitimini tartışmaya açmıştır. Aysel Aziz, 2006 yılında, Dünya ve Türkiye'de iletişim araştırmalarına yönelik bir panorama sunmuştur. Arık ve Bayram (2011) iletişim eğitimi ve iletişim akademisyenleri örneğinde veriler ışığında genel bir değerlendirme yapmışlardır. 2014 yılında Atabek ve Şendur Atabek, öğrenciler, akademisyenler ve meslek mensuplarının iletişim eğitimi hakkındaki tutumlarına yönelik bir çalışma yürütmüşlerdir. Taşbaşı (2015), üniversitenin dönüşümü sürecine bütünsellik bağlamında getirdiği eleştirel çalışmasında, Ünsal Oskay'ın çalışmaları üzerinden iletişim bilimlerini ve iletişim eğitimini incelemeye almıştır. Yine 2015 yılında Tülay Atay ve Tuğba Asrak Hasdemir, ECREA'nın 2014 yılında gerçekleştirdiği etkinlikteki izlenimlerini aktarmışlardır. Ezber ve Sayar'ın, Türkiye'de akademi dışı medya ve iletişim eğitimi üzerine yaptıkları çalışmaları 2016 yılında yayınlanmıştır. Cankaya ve Köktener (2017) iletişim eğitimi sürecinde iletişim eğitimi ve medya sektörü arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 2018 yılında Prof. Doktor Korkmaz Alemdar'ın Türkiye'de iletişim bilimlerine yönelik kaleme aldığı çalışma, Batı kaynaklı çalışma alanlarının ülkemizin özgün akademik çalışma disiplinine etkisini tartışmaya açmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'den ve Avrupa'dan iletişim araştırmaları derneklerinin iletişim alanındaki tematik yapılanmalarını incelemektir. Çalışmanın örneklemini Türkiye'den İLAD, Avrupa'dan ECREA

ECREA'nın resmî web sitelerindeki programlar ve çalışma grupları incelenmiş ve analiz cetvelleri oluşturulmuştur. İLAD programları bilgi, beceri ve yetkinlik kriterleri üzerinden oluşturulmuştur. ECREA ise, tematik bölümler, çalışma grupları ve ağ grupları olarak kategorize edilmiştir. Araştırmanın temaları her iki dernek için de araştırmacılar tarafından belirlenmiştir ve iki kuruluşun odaklandığı temalar ve kavramlar ortaya çıkarılmıştır. Araştırma bulguları beş başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklar analiz cetvelleri, kategorik dağılım, programların dağılımı ve anahtar kelimelerin dağılımıdır.

Araştırma bulgularına bakıldığında, öncelikle İLAD ve ECREA'nın program ve çalışma alanı kategorizasyonundaki farklılık öne çıkmaktadır. İLAD, özellikle programları bilgi, beceri ve yetkinlik üzerinden ayırırken; ECREA ise bölümlerini amaçsal olarak kategorize etmiştir. Araştırma bulgularının ikinci basamağı olan programların dağılımındaki karşılaşılan sonuç, İLAD için 9, ECREA için 5 temanın öne çıktığıdır. İLAD ve ECREA için tematik dağılımdaki ortak bulgu, gazetecilik çalışmalarının yüzdelik dilimi düşük iken, dijital iletişim alanındaki çalışmaların yüzdelik diliminin yüksek olmasıdır. Üçüncü analiz aşaması olan programların dağılımında ise, ECREA'nın çalışma alanlarının İLAD programlarına oranla esnek yapıda olduğu sonucu ile karşılaşılmıştır. Bu saptama, İLAD'a kıyasla ECREA'nın bir eğitim programı sunmak yerine, eğitim programlarını geliştirecek girişimler oluşturması açısından değerlendirilmeye alınmıştır. Öte yandan İLAD, eğitim programları için stabil ve sağlam temellere dayanan bilim alanları önermektedir. Anahtar kelime dağılımında ise İLAD ve ECREA için ortak bulgu, en yüksek tekrar eden baskın anahtar kelimenin İLAD için 6 ve ECREA için 7 olmak üzere medya kelimesi olduğudur.

Bu çalışmanın sınırlılığını çalışmanın örnekleme oluşturmaktadır. Çalışmada Türkiye'den ve Avrupa'dan iletişim alanındaki dernekler seçilmiştir. Bu sınırlılık eğitim kurumlarının ve özellikle üniversitelerin bünyesindeki uygulama ve araştırma merkezlerinin yapacağı araştırmalar ile aşılabılır. Aynı zamanda bu çalışmanın yöntemi, iletişim alanının dışında kalan sosyal, beşerî ve fen bilimlerinden birçok alana uygulanabilir. Bu çalışmanın güçlü yönleri, İLAD ve ECREA örneği üzerinden karşılaştırmalı bir kavrayış sunması, özellikle İLAD'ın 2021 yılında güncellediği programları dahil ederek güncel bir analiz ortaya çıkarması ve iletişim alanına yönelik spesifik bir araştırma ortaya koymasındır. Bundan sonraki çalışmalar için öneriler, İLAD ve ECREA'nın gerçekleştirmiş olduğu çalıştay, sempozyum, kongre gibi etkinliklerin karşılaştırmalı analizidir. Buna ek olarak araştırmacıların İLAD ve ECREA'nın öncelikli alanlara oluşturduğu çalışma gruplarına yönelik karşılaştırmalar yapmaları alan yazına katkı sağlayacaktır.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %35, 2. Yazar: %30, 3. Yazar: %35 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“İletişim Araştırmaları Derneği'nin (İLAD) ve Avrupa İletişim Araştırmaları ve Eğitim Derneği'nin (ECREA) İletişim Eğitimi Temaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adams, D. (1993). *Defining Educational Quality*, Improving Educational Quality Project Publication Biennial Report, VA: Institute for International Research.
- Altbach, P. G. & Knight, J. (2007). The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities. *Journal of Studies in International Education*, 11(3-4), 290-305.
- Alemdar, K. (2018). Türkiye’de İletişim Bilimleri: Batı Düşüncesinin Egemenliğinden Özgünlüğe, *Etkileşim*, 1(8), 8-28.
- Atabek, Ü. & Şendur Atabek, G. (2014). İletişim Eğitiminde Farklı Perspektifler: Öğrenciler, Akademisyenler ve Meslek Mensuplarının İletişim Eğitimi Hakkındaki Tutumları, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Süreli Elektronik Dergi*, 38, 148-169.
- Atay, T. & Asrak Hasdemir, T. (2015). ECREA 2014 Lizbon, Portekiz İzlenimleri ve ECREA Genel Başkanının Mesajı (Akademik Etkinlik Değerlendirmesi ve Tanıtım Yazısı), *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 1-6.
- Arık, M. B. & Bayram, F. (2011). İletişim Eğitimi ve İletişim Akademisyenleri: Veriler Işığında Genel Bir Değerlendirme, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 15, 81-98.
- Aziz, A. (2006). Dünyada ve Türkiye’de İletişim Araştırmaları, *Culture and Communication*, 9(1), 9-32.
- Aziz, A. (2020) Türkiye’de Yükseköğretimde Kalite Güvencesi ve İletişim Eğitimi Akreditasyonu, *Yeni Yüzyıl Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 13-29.
- Cankaya, Ö. & Köktener, A. (2017). İletişim Eğitimi Sürecinde İletişim Eğitimi ve Medya Sektörü Arasındaki İlişki, *e-Journal of New Media*, 1(3), 237-241.
- ECREA. (2022). <https://ecrea.eu/Objectives>
- Ezber, B. & Sayar, T. E. (2016). Türkiye’de Akademi Dışı Medya ve İletişim Eğitimi, *Marmara İletişim Dergisi*, 26, 71-83.
- İLEDAK. (2016). *İLEDAK hakkında*, Kısa Tarihçe. Erişim adresi <https://iledak.ilad.org.tr/iledak/ilad-hakkında>
- Mutman, M. (1998). Tartışma: İletişim Eğitimi, *Kültür ve İletişim*, 1(2), 28-35.
- Parri, J. (2006). Quality in Higher Education. *Vadyba Journal of Management*. 2(11) 107-111.
- Peltekoğlu, F. B. (1994). İletişim ve Medyada Kalite, *Marmara İletişim Dergisi*, 8, 5-14.

Taşbaşı, K. (2015). Üniversitenin Dönüşümü Sürecinde Yitirilen Bütünsellik: Ünsal Oskay'ın Çalışmaları Üzerinden İletişim Bilimlerine ve İletişim Eğitimine Bakış, *Marmara Journal of Communication*, 23, 1-11.

UNAOC. (2008). European Communication Research and Education Association (ECREA). Erişim adresi <https://milunesco.unaoc.org/mil-organizations/european-communication-research-and-education-association-ecrea/>

Van der Wende, M. (2010). Internationalization of Higher Education. In P. Peterson, E. Baker, & B. McGraw (Eds.), *International Encyclopedia of Education* (540-545). (Volume; No. 8). Elsevier.

YÖK (2010), Yükseköğretimde Yeniden Yapılanma: 66 Soruda Bologna Süreci Uygulamaları, Haziran 2010, Ankara.

-, (2022) YÖK Üniversite İzleme ve Değerlendirme Genel Raporu 2021, Erişim Adresi: <https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/2022/universite-izleme-ve-degerlendirme-genel-raporu-2021.pdf>

Extended Abstract

In parallel with technological developments, areas such as quality of communication and internationalization are essential for universities, private organizations, and governments. Many definitions clarify the complexity and multifaceted nature of quality in education. As a result of the studies that emphasize the importance of communication education, topics such as personal development, improvement of the educational institution, awareness of responsibility, career development, and success emerge. This study aims to reveal the relationship, similarities, or differences between the themes that emerged within the scope of ILAD studies in Turkey for the standardization of higher education and the themes revealed by ECREA in Europe. In the study, the quality of the Higher Education System in Turkey and its related concepts are explained. Afterward, the aims and studies of ILAD and ECREA are mentioned, and the research part and the findings are included. As a result of the research, there are similar points in the themes of İLAD and ECREA. The method of the research is thematic analysis developed based on content analysis, which is one of the qualitative analysis techniques. The thematic sections and working groups on ECREA's website are coded according to the themes created by the researchers. The themes of the research were determined within the framework of the basic fields of communication studies. ECREA has 25 permanent thematic Departments, each developing a different field of communication studies, and 3 permanent networks representing specific categories of socio-demographic scholars. ECREA also has 4 Working Groups focusing on emerging or underrepresented areas. The analysis of this study is based on examining the content about communication studies programs and fields of the study presented on the ILAD and ECREA websites. The method of the research was determined as thematic content analysis. The findings of this study have 5 heading groups which are charts, categories of research numerically and graphically, the thematic distribution of the research percentile in pie charts, hierarchical lists of programs, and a comparison of keywords between ECREA and İLAD. ECREA offers 25 study areas under 4 basic categories under 6 research themes. In

ILAD programs and have been made suitable for comparative analysis. İLAD and ECREA are compared based on categories, the contents of the two institutions that are divided into programs and categories are tried to be understood and compared based on theory and practice. When the research findings are examined, it is understood that the keywords that emerged by examining the knowledge, skill, and competence categories, which are the outputs of ILAD, are more than the keywords obtained from the categories determined by ECREA. A total of 177 keywords were found as a result of parsing the outputs of ILAD and examining the expressions revealed in the program outputs on the ILAD website through thematic analysis. Based on the categorical framework obtained from the official website of ECREA, 96 keywords were revealed as a result of the analysis carried out from the expressions.

As a result of the examination of the program outputs, which are differentiated as knowledge, skills, and competence in ILAD outputs, overall programs, a total of 71 keywords under the knowledge output, 52 under the skills output, and 54 under the competence output were revealed. On the other hand, when the study areas under the thematic divisions of ECREA are examined and keywords related to the field of communication studies are revealed based on the expressions, 68 keywords have come to the fore. Completed and ongoing working groups were evaluated together and a total of 17 keywords were extracted from the expressions. Finally, 11 keywords were revealed in the network groups category of ECREA. According to this finding, it can be seen that the ILAD outputs fit the ECREA categories in terms of numerical distribution. Regardless of the percentage distribution, it is seen that the theme with the lowest density as a common finding in ILAD and ECREA themes is "Journalism". Another finding that emerged with the comparison of the themes is that the digital communication theme was found more intensely in ILAD themes than ECREA. Digital communication studies and programs related to these fields are known as the fields of study that are highlighted based on universities and institutions in the context of communication research and education in Turkey. When the distribution of ILAD programs is examined, it is seen that there are programs under the themes of digital communication, public relations, and advertising. The most frequently encountered keywords in the journalism theme are 5 new media, secondly 4 critical thinking, and 3 media industry. In the theme of communication studies, no significant finding was found in the keywords of the research, and it was found that the words media 6 times, design 3 times, and aesthetics 2 times in the analysis of the word cloud program. Looking at the digital communication theme, it was determined that the new media keyword was repeated 3 times in the analysis. When the theme of public relations and advertising is examined, it is seen that effective presentation techniques are repeated twice. Finally, when we look at the radio, cinema, and television theme, it is seen that the keyword of professional skill is repeated 2 times. Considering the distribution of keywords in the context of ECREA themes, it is seen that no significant finding was reached through keywords in the distribution of 8 themes. To examine the thematic structures of communication research associations from Turkey and Europe in the field of communication. The method of this study can be applied to many fields outside the field of communication, from social, human, and natural sciences. The strengths of this study are that it presents a comparative understanding through the example of ILAD and ECREA, especially the programs that ILAD updates in 2021, resulting in an up-to-date analysis and specific research in the field of communication.

İşte Kendini Yetiştirmenin İşe Yabancılaşma Üzerine Etkisinde Çalışan Sessizliğinin Aracılık Rolü¹

The Mediating Role of Employee Voice in the Effect of Thriving at Work on Work Alienation

Murat BAŞ²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received: 02.04.2022*

Kabul Tarihi / *Accepted: 23.06.2022*

Doi: 10.48146/odusobiad.1097577

Atıf / Citation: Baş, M., (2022). “İşte Kendini Yetiştirmenin İşe Yabancılaşma Üzerine Etkisinde Çalışan Sessizliğinin Aracılık Rolü”, OÜSOBİAD 12 (2), 1125-1144, Doi: 10.48146/odusobiad.1097577

Öz

İşte kendini yetiştirme kavramı, uzun süredir bilim adamlarının ve işletmelerin yakından ilgilendiği, çalışanların işte nasıl başarılı olacağına dair birçok çalışmanın yapıldığı önemli bir kavramdır. İşte kendini yetiştirme sadece tek taraflı olarak bireyin kendini geliştirmesinin yanında işyerindeki etkileşimin etkisiyle daha da etkin ve önemli olacağı düşünülmüştür. Bu çalışmada işte kendini yetiştirmenin işe yabancılaşma üzerindeki etkisinde çalışan sessizliğinin aracılık rolü incelenmiştir. Bu kapsamda, Erzincan ilinde faaliyette bulunan özel bir fabrikanın 263 çalışanına anket uygulanmıştır. Ankete katılan çalışanlardan toplanan veriler istatistik programlarıyla analiz edilmiştir. Analizler sonucunda işte kendini yetiştirme, işe yabancılaşma üzerinde negatif ve çalışan sessizliği üzerinde pozitif etkisinin olduğu, aynı zamanda çalışan sessizliği ile işe yabancılaşma arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırmada çalışan sessizliği, işte kendini yetiştirme ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkide aracı role sahip olduğu saptanmıştır. Literatürde daha önce yapılan çalışmalarda, bu üç değişkeni bir arada inceleyen ve işte kendini yetiştirme ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkide çalışan sessizliğinin aracılık rolünü daha önce inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bakımdan araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı ve bundan sonraki çalışmalarda önemli bir kaynak olacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler İşte Kendini Yetiştirme, Çalışan Sessizliği, İşe Yabancılaşma

Abstract

The concept of thriving at work is an important concept that scientists and businesses have been interested in for a long time, and many studies and experiments have been made on how employees will be successful at work. It is thought that thriving at work will be more effective and important not only unilaterally, but also the individual's self-development, with the effect of his interaction in the workplace. In this context, data were collected from 263 employees of a private factory operating in the province of Erzincan by survey method. The obtained data were analyzed with statistical programs (SPSS 22, AMOS 23 and PROCESS macro). As a result of the analysis, it was

¹ Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulunun 22.03.2022 tarihli ve 03 sayılı oturumu, 03/05 sayılı kararıyla etik uygunluk izni alınmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Erzincan, e-mail: murat.bas@erzincan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9479-4571

seen that thriving at work had a negative effect on work alienation and a positive effect on employee voice, at the same time, there was a negative relationship between employee voice and work alienation. In addition, it has been determined that the voice of the employee has a mediating role in the effect of thriving at work-on-work alienation. In the literature, there is no study that examines these three variables together and examines the mediating role of employee voice in the relationship between thriving at work and work alienation. In this respect, it is anticipated that the research will contribute to the literature and will be an important resource in future studies.

Keywords *Thriving At Work, Employee Voice, Work Alienation*

Giriş

Günümüzde örgütler rakiplerine karşı rekabetçi üstünlüğü elde etmek için insan kaynaklarını etkili ve verimli bir şekilde yönetmek zorundadır. Ancak, çalışanların işyerinde geliştirdikleri bazı olumsuz tutumlar insan kaynaklarının etkili yönetimini zorlaştırmaktadır. İşe yabancılaşma da bu tutumlar arasında yer almaktadır. İşe yabancılaşma bireyin kendisinden, işinden, çalışma ortamından uzaklaşması şeklinde tanımlanmaktadır (Şimşek vd., 2012: 54). İşe yabancılaşan çalışanlar tükenmişlik, iş stresi ve bunalım gibi pek çok psikolojik rahatsızlık yaşayabilmektedir. Ayrıca, yabancılaşmayla birlikte, örgüte karşı sessizlik, tatminsizlik, güvensizlik gibi olumsuz duygular geliştiren çalışanların örgütsel bağlılıkları ve iş performansları da azalmaktadır (Kanungo, 1992: 414; Oruç, 2020: 328). İşe yabancılaşmanın söz konusu etkilerine ek olarak çalışanların seslilik ve işte kendini yetiştirme davranışlarını da olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir. Çalışan sesliliği genel olarak çalışanların örgütsel işleyişi iyileştirmeyi hedef alan isteğe bağlı ve açık iletişimi olarak tanımlanmaktadır (Maynes ve Podsakoff, 2014: 91). İşte kendini yetiştirme ise çalışanların canlılık (enerjik olma veya zinde olma) ve öğrenme duygusuyla birlikte sahip oldukları bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirerek işlerinde başarı elde etmesini nitelendirmektedir (Spreitzer vd., 2005: 538). Bahse konu tanımlardan hareketle, işe yabancılaşmayla birlikte, işlerine karşı ilgisiz kalan çalışanların işlerini sahiplenmeyeceğinden ötürü işiyle ilgili daha az görüşlerini dile getirecekleri, daha az seslilik davranışında bulunan çalışanların ise kendilerini işlerinde daha az yetiştirecekleri değerlendirilmiştir.

Bu araştırmada, işte kendini yetiştirmenin işe yabancılaşma üzerine etkisinin yanı sıra çalışan sesliliğinin bu ilişkideki aracılık rolü incelenmiştir. İnsanlar, belirli şartlarda ve koşullarda kendisine fayda getireceğine inandığı kişi veya örgüte karşı olumlu karşılık verme eğilimindedir (Eder ve Eisenberger, 2008:57). Örgütlerde kendini geliştiren ve mesleğinde uzman olan kişilerin, meslekleriyle ilgili düşünce ve fikirleri sunması, örgüt ve yöneticilerin arzuladığı bir durumdur. Bu bağlamda yöneticiler fikirlerini beyan eden çalışanlara ihtiyaç duymaktadır (Pekerşen vd., 2022: 400).

Literatür incelemesinde işte kendini yetiştirmenin daha çok olumlu öncüllerine odaklanıldığı (algılanan örgütsel destek, algılanan yönetici desteği, dönüştürücü liderlik, proaktif kişilik özelliği, etc.) tespit edilmiştir. Bu araştırmada ise literatürde daha az ele alınan negatif öncüllerden işe yabancılaşma

incelenmiştir. Literatürde ayrıca, çoğunlukla işte kendini yetiştirmenin çalışan sesliliği üzerindeki etkisinin incelendiği görülmüştür (Yousaf vd., 2019; Koçak & Agun, 2019; Sheng & Zhou, 2021). Bu araştırmada önceliklerden farklı olarak çalışan sesliliği işte kendini yetiştirmenin öncülü olarak ele alınmıştır. Ayrıca işte kendini yetiştirme ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkide çalışan sesliliğinin aracılık rolünü inceleyen daha önce yapılmış bir çalışmaya rastlanılmaması, bu araştırmanın literatüre önemli katkı ve kaynak teşkil edeceği öngörülmektedir.

Araştırmada ilk olarak, işte kendini yetiştirme, işe yabancılaşma ve çalışan sesliliği kavramları açıklanmış ve bu ölçekler arasındaki ilişkiler dikkate alınarak hipotezler belirlenmiştir. Daha sonra, araştırma katılımcılarından elde edilen veriler analiz edilmiş ve sonuçları yorumlanmıştır.

Kavramsal Çerçeve

İşte Kendini Yetiştirme

Günümüzde teknolojik ve sosyolojik değişimlerin hızlı yaşanması, bilginin hızlı bir şekilde tüketilmesine ve bireylerin öğrenme ihtiyacının hızla artmasına neden olmuştur. Her geçen gün hayatımıza giren yeni teknolojik gelişmeler ve değişimler ise insanoğlunu zorunlu bir değişime ve gelişime sürüklemektedir. Bu gelişmeler bireyin sosyal hayatında ve iş hayatında öğrenme ihtiyacını da hızla artırmaktadır. İnsanlar iş hayatlarındaki mesleki gelişimleri için sanal üniversiteler, online kurslar ve internet veri tabanlı birçok programdan faydalanarak mesleki öğrenme ve gelişimlerine büyük katkı sağlamaktadırlar (Dinevski ve Dinevski, 2004; 228). İnsanlar, zamanının çoğunu günlük yaşamlarının yaşadığı yerden çok işyerinde geçirmektedirler. Bu sebepten dolayı iş yerinde kendini geliştirmesi ya da mesleki gelişim göstermesi insanlar için büyük önem arz etmektedir.

Çalışma hayatı denildiğinde işin anlamı, çalışma ortamı, iş arkadaşları, yöneticiler, iş görme usulü, ödüllendirme, kariyer planlaması ve kişi-örgüt uyumu gibi birçok faktörü içinde barındırmaktadır. Kendini yetiştirme, insanların var olan durumlarını iyileştirmesi, bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirmesi, sahip olduğu özellikler bakımından ilerleme kaydetmesi şeklinde ifade edilebilen psikolojik bir durumdur (Carver, 1998; Karadeniz, 2019). İşte kendini yetiştirmek ise, çalışanın iş hayatında pozitif anlamda bilgi beceri ve yeteneklerini geliştirerek, işinde başarı elde etmesi olarak tanımlanabilir (Spreitzer vd., 2005; Çırpan vd., 2018). Spreitzer vd. (2005: 538) göre işte kendini yetiştirmek, çalışanın canlılık (enerjik olma veya zinde olma) ve öğrenme duygusunun beraber hareket etmesiyle sahip olduğu bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirerek işinde başarı elde etmesi şeklinde ifade etmiştir. Spreitzer (2005: 538) işte kendini yetiştirmeyi, bir eğilimden ziyade bir durumu göstermektedir şeklinde ifade etmiştir. İşte kendini yetiştiren bireyler, tükenmişlik ya da negatif duygu ve tutumlar beslemek yerine, işinde kendini geliştiren, pozitif bir ivme yakalayarak işinde başarı olan bireylerdir. İşte kendini yetiştiren bireyler sadece bireysel anlamda değil örgütsel anlamda da örgüte fayda sağlamaktadırlar (Bolat vd., 2018: 355).

Çalışan Sessizliği

Çalışanların ses davranışının temelde politik bir davranış olduğu düşünülmektedir. Politik davranış amacına ulaşmayı isteyen bireyin, doğru durumu, doğru kişiyi, doğru yöntemi, doğru zamanı ve belirli davranışın nasıl şekillendireceğini bilmesi gereklidir (Hung vd, 2012: 442). Rusbult ve arkadaşları (1982) sessizliği, örgüt içinde karşılaşılan sorunların örgüt ve çalışan bireyler için yapıcı ve pozitif çözüm geliştirme yöntemi olarak ifade etmişlerdir. Çalışanların ses davranışı, örgüt içinde sorunları tartışmak, uzlaşmak, bir terapist veya din adamından yardım istemek, sorunlara çözüm önermek, partnere onu neyin rahatsız ettiğini sormak, çalışma arkadaşlarından yardım ve destek beklemek, yöneticilerden çalışma ortamını iyileştirmek için arzulanan beklenti ve çabaların tümü olarak tanımlanmaktadır (Rusbult vd., 1982: 1231). Maynes ve Podsakoff (2014) ise çalışan sessizliğini, kişilerin çalışma ortamının bağlamını etkilemeyi hedef alan isteğe bağlı ve açık iletişimi olarak tanımlamaktadır. Çalışan sessizliği, çalışan bireylerin fikir ve görüşlerini çalıştığı örgüt yararına yapıcı amaçla dile getirme davranışdır (Tangirala ve Ramanujam, 2008). Çalışanların örgüt içindeki ses davranışları daha çok sözlü ifade olarak bilinse de e-posta veya mesaj gönderme ya da yazılı olarak da bu davranışı sergileyebilir. Bu bakımdan çalışan sessizliği; açık biçimde iletişime geçmek, dile getirilmekte olan konuların örgüt içi konular ile alakasının bulunması, çalışma ortamını etkilemeye odaklanması, iletilerin kurumun içerisinde bir muhatap bulması şeklinde tanımlanabilir (Maynes ve Podsakoff, 2014).

Van Dyne, Ang ve Botero (2003: 1359), çalışanların sessizlik davranışlarını üç türde farklılaştırmışlardır: prososyal sessizlik, savunmacı sessizlik ve kabullenici sessizlik. Prososyal sessizlik, kişinin kendinden ziyade organizasyona ve diğer üyelere fayda sağlamayı güderek fikirlerini dile getirmesi olarak tanımlanmaktadır. Prososyal sessizlik proaktif bir çabayı temsil etmektedir. Savunmacı sessizlik, kişinin iş yerinde istenmeyen veya korkulan sonuçlardan korunmaya yönelik görüşler beyan etmesidir. Son olarak kabullenici sessizlik ise kişinin fikirlerinin bir fark yaratmayacağına dair bir inancına sahip olması sebebiyle uyum sağlamaya yönelik görüşler sunmasıdır. Kabullenici sessizlik, bir çeşit boyun eğme duygusu taşımaktadır.

Literatür incelendiğinde, çalışan sessizliği, örgüt içinde tatminsizlik oluşturan bir olay sonucunda çalışanda meydana gelen yapıcı bir davranış şekli olduğu ve ifade özgürlüğü bakımından elverişli bir ortam sunan kültürlerde, yönetimin etkinliğini artıran önemli bir araç olarak ortaya çıktığını göstermektedir (Oral Ataç, 2018). Çalışan sessizliği örgütleri birçok yönden olumlu olarak etkilemektedir. Mesela bir çalışanın fikir, öneri, endişe, problemler hakkında bilgi veya işle ilgili meseleler hakkında fikir alışverişinde bulunabilecek kişilere gayri resmi ve isteğe bağlı iletişim kurması, örgütün karar alırken daha isabetli karar alarak, hatalarını azaltmasına, verimliliğini yükseltmesine ve çalışanların performanslarının artmasına yol açabilir (Morrison, 2014: 175). Burada kullanılan ses davranışı, iletişimle ilgili diğer yapılardan ayrılmalıdır. Örneğin, çalışanların kendi kuruluşlarının sınırları içinde üretim ve verimlilik konularındaki iletişimini içeren ses, bir kuruluşun etik veya ahlaki ihlallerini çalışanların kuruluşun etik veya ahlaki ihlallerine yönelik eleştirisini içeren ve kuruluşun işleyişini

sekteye uğratan iletişim kanalları aracılığıyla yapılan ihbarcılıktan farklıdır (Tangirala ve Ramanujam, 2008). Yani burada kullanılan ses davranışı bir iletişim kanalıdır.

İşe Yabancılaşma

Yabancılaşma kavramı, çalışanın kendisinden, çalıştığı ortamdan ve çevresinden uzaklaşması şeklinde ifade edilmektedir (Şimşek vd., 2012: 54). İşe yabancılaşma ise, çalışana verilen görevlerin anlamsız ve tatminsiz olduğu duygusu ile kendini gösterememesi veya açıklayamaması olarak ifade edilmektedir (Hou vd., 2016). İşe yabancılaşma, kişinin kariyeri, mesleki normları ve mesleki gelişimini gerçekleştirememesi ile yaşadığı hayal kırıklığı olarak belirtilmektedir (Aiken ve Hage, 1966: 497). İşe yabancılaşma, çalışanların örgütte yaptığı işe veya mesleğine karşı duyarsızlaşması şeklinde ifade edilebilir. Başka bir ifadeyle işe yabancılaşma, çalışan bireyin kariyer planlarından uzaklaşması, örgütün belirlemiş olduğu iş yapma usullerine ve normlarına karşı duyarsız hale gelmesi sonucunda çalışanda meydana gelen negatif hislerdir (Kanten ve Ülker, 2014, 21).

İşe yabancılaşma, işin doğal yapısı ve insanın özü arasındaki çatışmadan kaynaklanan bir durumdur. Üretim süreçlerindeki faaliyetlerle ilgili karar verme serbestisi olmayan ya da bu konular üzerinde söz hakkına sahip olmayan çalışanlar kendini örgüt içerisinde yeterince ifade edememektedir (Mottaz, 1981: 515). Yabancılaşma insanın ruh haline yönelik olması özellikle de psikolojik açıdan bakıldığında kişinin bulunduğu ortama yönelik olumsuz tutum ve düşüncelere sahip olmasına ve kişinin bulunduğu toplumdaki kopmasına neden olabilecek bir kavram şeklinde tanımlanabilir. Yabancılaşma, bireyin kendisinden, ürettiği üründen, yaşamış olduğu toplumsal, kültürel ve doğal çevresinden uzaklaşarak ürettiği ürün ve yaşamış olduğu çevrenin egemenliği ve belirleyiciliği altında hayatını devam ettirmesidir (Yılmaz ve Sarpkaya, 2009: 320).

Bireyin yabancılaşma süreci günümüz koşullarında iş yaşamı kaynaklı olabildiği gibi kişisel zamanların bireysel olarak yönetilememesi kaynaklı da yaşanabilmektedir. İş hayatındaki yabancılaşma faktörleri kurumun sektörel büyüklüğü, yönetim şekli, görev dağılımı, görevin stabillğine bağlı monotonluk, yöneticiler ya da diğer personeller ile yaşanan anlaşmazlıklar, karar sürecine katkı sağlanamayan organizasyon yapısı, çalışma koşullarından memnun olmama gibi sebepler örgütsel bağlamda işe yabancılaşmanın sebepleri olarak incelenmektedir (Çalışır, 2006, 25-26). Kurumlarda yabancılaşma yaşayan kişiler, kurum içinde kendilerini fayda sağlamayan, inkâr eden ve yorgunluk çeken biri olarak hissetmektedir. Bu kişiler kendilerinde fiziksel ve zihinsel etkinlik özgürlüğünün bulunmadığını düşünmekte ve onlara göre kurum faaliyetleri dışsal bir sorun oluşturmaktadır (Özler ve Dirican, 2014: 292). Seeman (1959), işe yabancılaşmanın boyutlarını; güçsüzlük, anlamsızlık, normsuzluk, topluma yabancılaşma ve kendine yabancılaşma olarak beş boyutta ele almıştır.

Kişinin işe yabancılaşması, bulunduğu örgütten psikolojik, fiziksel ya da hem psikolojik hem fiziksel şekilde uzak kalmasıdır. Kişinin örgütteki çalışma şartları işe yabancılaşma düzeyi üzerinde etkilidir. Bu da kişinin yaşadığı yabancılaşmayı kişisel olmaktan çıkarıp durumsal bir hale getirir. Bu sebeple kişinin işindeki çalışma koşulları yabancılaşma üzerinde oldukça önemlidir (Tuna ve Yeşiltaş, 2014: 108). İşe yabancılaşma; çalışanlarda mental hastalıklara, işte tatminsizliğine, iş stresine, bunalıma ve birçok

psikolojik rahatsızlığa yol açabilmektedir (Kanungo, 1992: 414). Bireylerin işe yabancılaşması sonucunda sessizlik, tükenmişlik, tatminsizlik, güvensizlik gibi olumsuz tavırlar oluşmakta, dolayısıyla da işgörenlerin çalıştıkları örgüte olan bağlılıkları ve işindeki performansları zarar görmektedir (Oruç, 2020: 328).

Hipotezler

İşte Kendini Yetiştirme ve İşe Yabancılaşma

İşte kendini yetiştirme işyerinde canlılık ve öğrenme duygusuyla birlikte kişinin kendisini geliştirmesini ifade etmektedir. Burada, canlılık kişinin mevcut enerjisiyle ilgili pozitif duyguya sahip olması iken, öğrenme ise kişinin çeşitli bilgi ve becerileri edinmesi ve uygulayabilmesine yönelik duygusunu niteler (Spreitzer vd., 2005: 538). Ancak, işe yabancılaşma literatürde işte kendini yetiştirme için gerekli olan duyguların aksine iş stresi, tükenmişlikteki artış ve bireyin öğrenme yetkinliğindeki azalmayla ilişkilendirilmektedir. Örneğin; Marx (1932 [1844]), işe yabancılaşmanın zihinsel ve fiziksel tükenme ile sonuçlandığını iddia etmiştir (akt. Usman vd., 2020: 5). Powel (1994: 229) ABD’de yaptığı çalışmada, işe yabancılaşmanın tükenmişliğin öncülü olduğunu saptamıştır. Yadav ve Nagle (2012: 333) yüksek işe yabancılaşma seviyesi bulunan bireylerin yüksek iş stresine sahip olduğunu saptamıştır. Ayrıca, Khan ve arkadaşları (2019: 931) Pakistan’da yaptıkları çalışmada, işe yabancılaşmanın keşfedici ve sömürücü öğrenmeyi azalttığını tespit etmiştir. Yani işe yabancılaşan çalışanlar içinde buldukları durumdan ötürü zihinsel ve fiziksel olarak yorgun düşmektedir. Ayrıca, işe yabancılaşmayla birlikte, iş taleplerine karşı yaşanan kaynak belirsizliği, yaptığı işin önemli ve tatmin edici olmadığını düşünme ve işle ilgili sonuçları tahmin edememe gibi nedenlerle çalışanlar yeni bilgi ve yetkinlikler edinme konusunda isteksiz davranabilmektedir (Khan, 2019: 933). Bu kapsamda, işte kendini yetiştirme işe yabancılaşmayı olumsuz etkilediği değerlendirilmekte olup, aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H1: İşte kendini yetiştirme ve işe yabancılaşma arasında negatif ilişki vardır.

İşte Kendini Yetiştirme ve Çalışan Sessizliği

Çalışanlar fikirlerini özgürce ifade edebildikleri iş ortamında kendilerini geliştirmek için de çabalayacaklardır. Zira çalışanların örgütte karar alma mekanizmalarına katılmaları, fikirlerini özgürce ortaya koyabilmeleri onlarda pozitif bir çalışma ortamı algısı oluşturmaktadır (Holland vd., 2016: 4). Ayrıca böyle bir ortamda çalışanlar örgüte daha çok bağlılık göstermekte ve yönetime karşı da pozitif tutum geliştirmektedir. Böylece işyerinde sessizlik davranışı gösterebilen çalışanlar işlerine daha çok bağlanmakta ve daha çok gayret göstermektedir (Jha vd., 2019: 703). Tersine, işyerinde düşük sessizlik davranışı gösteren çalışanların işlerini daha az sahiplenecekleri ve böylece kendilerini geliştirmek için daha az çabalayacakları tahmin edilmektedir. Bu bağlamda H2 hipotezi oluşturulmuştur:

H2: İşte kendini yetiştirme ile çalışan sessizliği arasında pozitif ilişki vardır.

Çalışan Sessizliği ve İşe Yabancılaşma

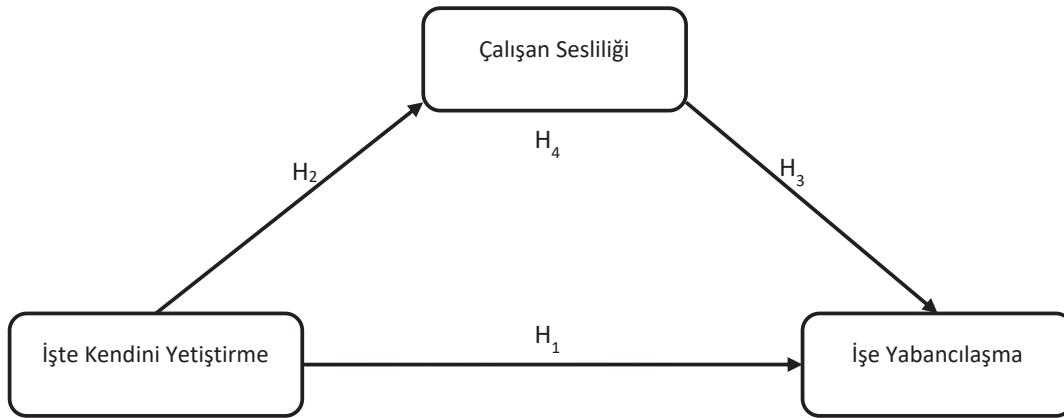
İşe yabancılaşma, genel olarak bireyin çalışma ve mesleki görevine karşı ilgi duymaması, kariyer odaklı hedeflerinden uzaklaşması, örgütsel kural ve standartlara uyum sağlayamaması neticesinde oluşan negatif hislerini kapsamaktadır (Kanten ve Ülker, 2014, 21). Çalışan sessizliği ise tersine bireyin örgütün işleyişini geliştirmek amacıyla işle ilgili konularda önerilerini ve endişelerini gönüllü olarak dile getirmelerini içermektedir (Morrison, 2011: 375; Maynes & Podsakoff, 2014: 91). Söz konusu tanımlardan hareketle, işe yabancılaşan bir bireyin işine karşı ilgi duymaması ve kariyer hedeflerinden uzaklaşmış olması nedeniyle, örgütsel işleyişi geliştirmek için bir çaba sarf etmeyeceği ve işle ilgili fikirlerini ortaya koymaktan imtina edeceği değerlendirilmektedir. Ayrıca, işe yabancılaşmanın çalışan sessizliğinin temeli olan çalışanların etkililik ve güvenlik algılarını (Morrison, 2014: 180) azaltacağı düşünülmektedir. Zira işe yabancılaşmayla birlikte, çalışanlar kendilerini önemsiz gördüklerinden ve örgüte fayda sağlamadıklarını düşündüklerinden, bu durum etkililik algılarını azaltacaktır. Yine, işe yabancılaşan çalışanlar örgütlerine kuşkuyla yaklaştıklarından güvenlik algıları da düşecektir. Böylece, daha az seslilik davranışında bulunacaklardır. Öte yandan, literatürde bu durumu teyit eden ampirik çalışmalar mevcuttur. Örneğin, Koçak (2019: 138) Türkiye’de banka çalışanları üzerine yaptığı çalışmada, işe yabancılaşmanın çalışan sessizliğini azalttığını tespit etmiştir. Benzer şekilde, Üstün ve Çamlıca (2017: 93) Türkiye’de kamu çalışanları üzerine yaptıkları çalışmada, işe yabancılaşmanın örgütsel sessizliği azalttığını saptamışlardır. Bu kapsamda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H3: Çalışan sessizliği ve işe yabancılaşma arasında negatif ilişki vardır.

Çalışan Sessizliğinin Aracılık Rolü

Literatürde, işte kendini yetiştirmenin işe yabancılaşma üzerindeki etkisinde çalışan sessizliğinin aracılık rolünü daha önce inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte, yukarıda kayıtlı açıklamalar çerçevesinde, işe yabancılaşma arttıkça çalışanların etkililik ve güvenlik algılarının düşeceği, bu nedenle işyerinde fikir ve önerilerini daha az dile getirecekleri, yani daha düşük seslilik davranışında bulunacakları değerlendirilmektedir. Daha az seslilik gösteren çalışanların ise işlerini daha az sahipleneceği ve işlerinde daha az gayret gösterecekleri, sonuç olarak da daha az işte kendini yetiştirme davranışı sergileyecekleri düşünülmektedir. Bu kapsamda aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H4: Çalışan sessizliği, işte kendini yetiştirme ve işe yabancılaşma arasındaki ilişkide aracı role sahiptir.

Görsel 1. Araştırma Modeli

Yöntem

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma evrenini Erzincan ilinde faaliyet gösteren özel bir fabrikanın 300 çalışanı oluşturmaktadır. Bu çalışmada kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmada evreni temsil edecek örneklem büyüklüğü, %95 güven düzeyinde 169 olarak belirlenmiştir (Ural ve Kılıç, 2005:43). Fabrika çalışanlarına dağıtılan anketlerden geri dönüşü sağlanan 263 anket üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların %34,4'ü bayan, %65,6'sı erkeklerden oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların medeni hali incelendiğinde %75,4 evli, 24,6 bekâr çalışanlar oluşturmaktadır. Çalışanların yaş aralıkları incelendiğinde %22,8'i 18-26 yaş, %55,4'ü 27-35 yaş, %13,3'ü 36-44 yaş ve %8,5'i 45 yaş ve üzeri çalışanlardan oluşturmaktadır. Katılımcıların mezuniyetine göre, %57,6'sı lise mezunu, %18,1'i önlisans mezunu ve %24,3'ü lisans mezunu çalışanlardan oluşturmaktadır. Çalışanların işletmedeki çalışma süresine bakıldığında %57,4'ü 1-5 yıl, %29,5'i 6-10 yıl ve %13,1'i 11 yıl ve üzeri işletmeye hizmet etmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada fabrika çalışanlarından anket tekniği kullanılarak veriler toplanmıştır. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulunun 22.03.2022 tarihli ve 03 sayılı oturumu, 03/05 sayılı kararıyla etik uygunluk izni alınmıştır. Araştırmanın anketi, dört bölümden meydana gelmektedir. Anketin birinci bölümünde çalışanların demografik özelliklerini elde etmeye yönelik 5 ifade bulunmaktadır.

İşte Kendini Yetiştirme Ölçeği: Ankete katılan çalışanların işte kendini yetiştirme düzeyini ölçmek için Porath ve arkadaşları (2012) tarafından geliştirilen, Koçak (2016) tarafından Türkçe 'ye uyarlanan 8 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır.

Çalışan Sessizliği Ölçeği: çalışanların sessizlik düzeyini ölçmek amacıyla Van Dyne ve LePine'nin (1998) geliştirdiği, Çetin ve Çakmakçı tarafından (2012) Türkçe 'ye uyarlanan tek boyutlu ve 6 ifadeden oluşan ölçek kullanılmıştır.

İşe Yabancılaşma: çalışanların işe yabancılaşma düzeyini ölçmek amacıyla Hirschfeld ve Field'in (2000) geliştirdiği ve Türkçe 'ye Özbek (2011) tarafından uyarlanan 10 ifadeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Araştırmaya ait tüm ölçekler 5'li likert tipi (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) derecelendirmeye sahiptir.

Verilerin Analizi

Araştırmadaki ölçekleri analiz etmek için SPSS 22, AMOS 23 ve SPSS MACRO analiz programları kullanılmıştır. Araştırmadaki verilerin analizleri AMOS 23 paket programıyla, ortak yöntem varyansı analizi ile araştırmadaki ölçeklerin kullanıldığı modelin doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Araştırmadaki verilerin analizinin son safhasında ise, araştırmanın hipotezlerini test etmek için PROCESS MACRO analizi uygulanmıştır.

Bulgular

Ölçüm Modelleri

Araştırmada son yıllarda yönetim organizasyon ve psikoloji çalışmalarında tercih edilen ölçüm hatalarından biri olan ortak yöntem varyansı tercih edilmiştir. Ortak yöntem varyansı analizi ile araştırma verilerinin üzerinde doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Tablo 1'de araştırmaya ait faktörlerin ayrı olduğu 3 faktörlü ölçüm modelinin sonuçları verilmiştir. Ayrıca Tablo 1'de işte kendini yetiştirme ve çalışan sessizliğinin tek faktörde birleştirildiği Model 1 ve işte kendini yetiştirme, çalışan sessizliği ve işe yabancılaşmanın tek faktörde birleştirildiği Model 2'ye ait sonuçlar tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Ölçüm Modeli ve Alternatif Modellere Ait Uyum İyiliği Değerleri

Modeller	$3 < (\chi^2/df)$	RMSEA	CFI > .90	SRMR < .08
	<5	<.08		
Ölçüm modeli, 3 faktör	3,92	0,07	0,90	0,08
Model 1, 2 faktör	7,03	0,16	0,77	0,19
Model 2, 1 faktör	8,41	0,18	0,72	0,17

Tablo 1'de araştırmanın ölçüm modelinin ($\chi^2/df = 3.92$ RMSEA=0.07; CFI=0.90; SRMR=0.08) Model 1 ve Model 2'ye göre daha iyi uyum iyiliği değerine sahip olduğu ve ölçüm modelinin değerleri kabul edilen aralıklarda olduğu tespit edilmiştir.

Hipotezlerin Testi

Araştırmada kullanılan ölçeklere ait korelasyon analiz sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir. Tablo 2’de, araştırmadaki ölçeklerin ortalama, standart sapma ve güvenilirlik katsayıları görülmektedir. Araştırmada İKY (0,969), ÇS (0,870) ve İY (0,923) değişkenlerine ait güvenilirlik katsayılarının, referans alınan $0,80 < \alpha < 1$ aralığında yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğu tespit edilmiştir (Ural & Kılıç, 2018:272).

Tablo 2. Ölçeklere Ait Korelasyon Analizi Tablosu

	α	$\bar{x}$	S. S.	İKY	ÇS	İY
İKY	0,969	3,81	0,832	-		
ÇS	0,870	4,35	0,822	0,541**	-	
İY	0,923	2,95	1,136	-0,274**	-0,297**	-

Tablo 2’deki bulgular incelendiğinde işte kendini yetiştirme ile çalışan sessizliği arasında anlamlı ve pozitif ilişki ($r=0,541$; $p<0,01$) olduğu, işte kendini yetiştirme ile işe yabancılaşma arasında anlamlı ve negatif ilişki ($r = -0,274$; $p<0,01$) olduğu ve çalışan sessizliği ile işe yabancılaşma arasında ise anlamlı ve negatif ilişkinin ($r = -0,297$; $p<0,01$) olduğu tespit edilmiştir. Ölçüm modelinin doğrulanmasından sonra, araştırma hipotezleri (Hipotez 1, Hipotez 2, Hipotez 3 ve Hipotez 4) analiz edilmiştir. Araştırma hipotezlerine ait sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Aracılık Testine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Çalışan Sessizliği						
Değişkenler	β	SH	T	P	EDGA	EYGA
İşte Kendini Yetiştirme	0,372	0,042	8,905	0,000	0,290	0,455
İşe Yabancılaşma						
Değişkenler	β	SH	T	P	EDGA	EYGA
Çalışan Sessizliği	-0,194	0,064	-3,054	0,025	-0,319	-0,069
İşte Kendini Yetiştirme (Doğrudan Etki)	-0,069	0,055	-1,270	0,00	-0,420	-0,065
İşte Kendini Yetiştirme (Toplam Etki)	-0,125	0,047	-2,685	0,078	-0,214	-0,064
			Etki	SH	EDGA	EYGA
Aracı Etki			-0,056	0,031	-0,140	-0,037

Tablo 3'teki sonuçlar incelendiğinde işte kendini yetiştirmenin işe yabancılaşmayı negatif olarak etkilediği görülmektedir ($\beta = -0,069$). Bu sonuca göre H1 hipotezi kabul edilmiştir. Tablodaki ikinci bulgu, işte kendini yetiştirmenin çalışan sesliliğini pozitif etkilediği tespit edilmiştir ($\beta = 0,372$). Bu sonuç H2 hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir. Tablodaki üçüncü bulgu ise, çalışan sesliliğinin işe yabancılaşmayı anlamlı ve negatif olarak etkilediği tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçla H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırmada çalışan sesliliğinin, işte kendini yetiştirme ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkide aracı role olup sahip olup olmadığın test etmek için regresyon analizi yapılmıştır. Bu bağlamda araştırmadaki ölçekleri analiz etmek için Hayes'in (2018) geliştirdiği Process Macro paket programı tercih edilmiştir. Analizleri uygularken Model 4 ve Bootstrap tekniği ile 5000 yeniden örneklem seçenekleri işaretlenmiştir. Bootstrap yöntemiyle yapılan aracılık etki analizlerinde, hipotezlerin desteklenebilmesi için %95 güven aralığındaki GA (güven aralığı) değerlerinin sıfır (0) olmamasına dikkat edilmelidir (Mallinckrodt ve diğerleri, 2006; Gürbüz, 2019). Tablo 3'teki verilere bakıldığında işte kendini yetiştirmenin çalışan sesliliği aracılığıyla işe yabancılaşma üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir ($\beta = -0,056$). Dolaylı etkinin anlamlılığına ilişkin güven aralıkları incelendiğinde bu etkinin anlamlı olduğu söylenebilir (%95 GA [-0.140,-0.037]). Elde edilen bu sonuca göre H4 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada, işte kendini yetiştirmenin işe yabancılaşma üzerine etkisinde çalışan sesliliğinin aracılık rolünün bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Bu kapsamda, Erzincan ilinde faaliyette bulunan özel bir fabrikanın 263 çalışanından anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Verilere uygulanan analizler sonucunda elde edilen bulgular aşağıda sunulmaktadır.

Araştırma sonucunda ilk olarak, işte kendini yetiştirme işe yabancılaşmayı anlamlı ve negatif olarak etkilediği tespit edilmiştir. Buna göre, işlerine yabancılaşan çalışanlar fiziksel ve zihinsel olarak yorgun düşmekte, yeni bilgi ve yetkinlikler edinme konusunda isteksiz davranabilmektedir. Böylece işte kendini yetiştirme için gerekli olan canlılık ve öğrenme arzusu gibi duyguları azalmaktadır. Fakat işte kendini yetiştiren çalışanlar yaptıkları işe karşı ilgi ve alaka duyacakları için, işe yabancılaşma düzeyleri azalacak hatta ortadan kalacaktır. Yöneticiler çalışanlarının yaptıkları işe veya işyerindeki görevlerine karşı, onların ilgisini, gelişimini ve yaptığı iş konusunda uzmanlaşabilmesi veya kendini yetiştirebilmesi bakımından gerekli maddi ve manevi desteği sağlamalıdır. Yöneticiler çalışanlarına öğrenme hissi ve canlılık katmaları gerekmektedir. İşyerinde canlılık, çalışanın işyerinde enerjik olması, uyanık olması ve kendini zinde tutmasıdır. Buradan hareketle yöneticiler, çalışanlarının gördükleri işlerle ilgili gerekli eğitimleri sağlamalı, onların ihtiyaç duyduğu kurs veya seminerlere göndermeli, onlara işlerinde ihtiyacı olan alet ve edevatı veya malzemeyi tedarik etmeli ve çalışanların iş hayatında güncel bilgi ve belgelere sahip olmalarını sağlayarak işte kendilerini yetiştirmesini sağlayabilirler. Bu bağlamda işte kendini

yetiştiren çalışanın, işine karşı yabancılaşması mümkün olmayacaktır ve böylece örgütler arzu ettiği yetenekli ve bilgili çalışanlara sahip olabileceklerdir.

Araştırmada elde edilen ikinci sonuç, işte kendini yetiştirmenin çalışan sessizliğini anlamlı ve pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, işyerinde düşük sessizlik davranışı gösteren çalışanlar işlerini daha az sahiplenecek ve böylece kendilerini geliştirmek için daha az çabalayacaklardır. Fakat işte kendini yetiştiren çalışan, işine karşı gerekli sorumluluklarını bilecektir ve yaptığı işle ilgili gerekli bilgi ve tecrübeye sahip olduğu için, işiyle alakalı fikir ve önerilerde bulunacaktır. İşte kendini yetiştiren çalışanlar hem kendine hem de örgüte karşı fayda sağlayacak durumlarda düşünce ve fikirleriyle katkıda bulunur veya tam aksine işiyle ilgili kendinde tatminsizlik oluşturan rahatsız olduğu durumlarda koşulları değiştirmek için çaba sarf edecektir. Çalışanın örgütte karşılaştığı iyi ya da kötü durumlar için çaba sarf etmesi ise, onun örgütteki sessizlik davranışıyla mümkün olabilir. Örgütlerde işle ilgili toplantıların yapılması da bir bakıma çalışanın örgüte karşı yeni düşünce, fikir ve önerilerde bulunması, örgütte var olan veya oluşabilecek problemler için katkıda bulunmasını sağlamak içindir. Bu bakımdan çalışanın örgütte gördüğü işte düşünce, fikir ve önerilerde bulunabilmesi için, işiyle alakalı gerekli bilgi ve tecrübeye sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda işte kendini yetiştiren çalışan, işiyle alakalı düşünce ve önerilere sahip olabileceğinden dolayı sessizlik davranışı sergileyecektir. Yöneticiler çalışanlarının daha çok sessizlik davranışında bulunmasını istiyorsa, onların da düşünce, fikir ve önerilerde bulunmasını sağlayacak iş ortamlarını hazırlamalı, onların işle ilgili kişisel gelişimini sağlayacak faaliyetler sergilemelerine yardımcı olmalı ve çalışanın kariyer planlamasını insan kaynakları departmanı ile bir program dahilinde yürüterek çalışanlarına eğitim ve gelişim hizmeti sağlamalıdır.

Araştırmadan elde edilen üçüncü sonuç ise, çalışan sessizliğinin işe yabancılaşmayı anlamlı ve negatif olarak etkilediği saptanmıştır. Buna göre, çalışanın işine yabancılaşması arttıkça, yani işine karşı ilgisizliği ve tatminsizliği arttıkça, örgütsel işleyişi artırmak için işle ilgili fikir ve önerilerde de bulunmaları da azalacaktır. Elde edilen bulgu daha önceki çalışmalarla uyumludur (Koçak, 2019; Üstün ve Çamlıca, 2017). Çalışanların bilgi, düşünce, öneri veya görüşlerini örgüte katkı sağlayabilecekleri noktada sağlaması, örgütte var olan sorun veya iyileştirmeleri veya fırsatları dile getirmesi çalışanın işine karşı yabancılaşmasını ortadan kaldıracaktır. Yani örgüte ve yaptığı işe karşı sessizlik davranışında bulunabilmesi için, çalışanın işini önemsemesi, sahiplenmesi ve yaptığı işle ilgili bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bu sahiplenme ve işine karşı ilgi ve alakada bulunması çalışanın işe yabancılaşmasını azaltacak veya ortadan kaldıracaktır. Bu bakımdan günümüzde örgüt yöneticileri çalışanlarını sessizliğe teşvik edebilmesi için bireysel ve örgütsel faktörleri iyi analiz etmelidirler. Bu bağlamda yöneticilere yabancılaşmayı azaltmak için, çalışanlarıyla sürekli ilgi ve alaka göstermeleri, onları maddi ve manevi sıkıntılarını bilmeli, çalışanların işle ilgili motivasyonunu sürekli yüksek tutması için hoşgörü ile yaklaşmaları, çalışanların hata yaptıklarında onları azarlayarak veya küçük düşürücü söz ve hareketlerden kaçınarak doğrusunu güzel bir dille anlatmaları, çalışanlarının fikirlerine önem verdiğini onlara hissettirmeleri gibi birçok öneri ve tavsiyelerde bulunulabilir. Yöneticiler çalışanların işyerindeki sessizliğini artırması için insan kaynakları departmanı ile iş birliği içinde hareket etmelidir. Çünkü işe

alımlarda örgütteki iş ortamının çalışana iyi bir şekilde aktarılması, örgüte fayda sağlayacağı düşünülen seslilik davranışında bulunmaları yönünde teşvik edilmesi ve çalışanların işe alımlarda kişilik testleri gibi birçok test yapılarak içe kapanık, asosyal kişilik özelliklerine sahip veya iletişimi çok düşük olan bireylerin istihdamı noktasında gerekli hassasiyeti göstermeleri gerekmektedir.

Araştırmada son olarak, işte kendini yetiştirmenin işe yabancılaşma üzerindeki etkisinde çalışan sesliliğinin aracılık rolünün bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre, çalışanların işte kendini yetiştirme düzeyi arttıkça çalışanların etkililik ve güvenlik algılarını yükseleceği, çalışanlar işle ilgili fikirlerini daha çok dile getirecekler, yani daha yüksek seslilik davranışında bulunacaklardır. Yüksek seslilik davranışı gösteren çalışanlar ise işlerini daha çok sahiplenecek, işleriyle ve örgütle ilgili daha çok öneri ve fikir paylaşarak örgüte maksimum etki ve pozitif yarar sağlayacaktır. Ayrıca seslilik davranışı sergileyen çalışan bireyler, işlerinde daha fazla gayret gösterecekler, örgütün gelişiminde ve kendilerinin bireysel gelişimine de katkıda bulunacak, sonuç olarak da daha fazla işte kendini yetiştirme davranışı sergileyeceklerdir. İşte kendini yetiştiren bireyler, işle alakalı gerekli bilgiye, tecrübeye ve yeteneğe sahip olması, örgütün hedeflerine ulaşmasında kolaylık sağlayacağı gibi aynı zamanda piyasa rekabetinde diğer rakip örgütlere üstünlük elde etmesinde de büyük bir avantaj sağlayacağı düşünülebilir. Bu bağlamda günümüz örgütlerinin en çok ihtiyaç duyduğu yetenekli ve donanımlı personeli elinde tutması, onların işle ilgili görüş ve düşüncelerine yer vermesi işe yabancılaşmanın azalmasına ve yabancılaşmanın oluşmamasına neden olabilecektir. Bu bakımdan işte kendini yetiştiren bireyin, seslilik davranışı sergilemesiyle daha fazla işe yabancılaşma algısını negatif olarak etkileyeceği düşünülebilir.

Araştırma bulguları kapsamında uygulamaya yönelik birtakım önerilerde bulunulabilir. Buna göre, örgütler çalışanlarının işe yabancılaşmalarını önlemek için gerekli önlemleri almalıdır. Bu çerçevede, örgütsel karar alma mekanizmalarına çalışanları dahil etmeli, onlara örgütsel işleyiş hakkındaki fikirlerini ve gerektiği takdirde eleştirilerini rahatça dile getirebilecekleri bir ortam sağlamalıdır. Ayrıca, örgüt çalışanlarının işlerini rutinlikten kurtarmalı, farklı iş kollarında dönemsel görevlendirmelerde bulunmalıdır. Böylece çalışanlar sürekli aynı işi yapmanın verdiği bıkkınlıktan kurtulabileceklerdir. Ek olarak, örgütler etkili geribildirim sistemi kurmalıdır. Çalışanlar performanslarıyla ilgili yöneticilerinden geribildirim ve gerektiğinde yönlendirme alabildiklerinde, işlerini daha çok sahiplenerek daha çok gayret gösterebileceklerdir. Örgütlerin insan kaynakları politikaları da çalışanlarının işe yabancılaşmalarını önlemede etkili mekanizmalardandır. Örgütler çalışan dostu politikalar geliştirmeli, onların kariyer planlarını dikkate almalı, her koşulda çalışanlarını değerli hissettirmelidir. Böylece, işe yabancılaşması önlenen çalışanlar işlerini daha çok sahiplenecek, işlerinde fikir ve önerilerini dile getirmede daha çok istekli davranacak ve kendilerini yetiştirmek için daha çok gayret göstereceklerdir.

Diğer taraftan, bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Örneğin, araştırma yalnızca Erzincan ilinde ve tek sektör çalışanları üzerine yapılmıştır. Gelecekteki araştırmalar farklı il ve sektörleri de inceleyerek daha kapsamlı analizler yapabilir. Ayrıca, işte kendini yetiştirmenin işe yabancılaşma üzerine etkisinde çalışan sesliliğinin aracılık rolünün bulunması işte kendini yetiştirme ile

iş yabancılaşma arasında farklı aracı değişkenlerin de varlığını göstermektedir. Gelecekteki araştırmalar, bu iki değişken arasındaki ilişkide farklı aracılık modellerini inceleyebilir, literatüre de katkıda sağlayabilir.

Kaynakça

- Aiken, M. & Hage, J. (1966). Organizational alienation: A comparative analysis. *American Sociological Review*, 31(4), 497-507.
- Bolat, Ö., Alayoğlu, N., & Koçak, Ö. E. (2018). Rol belirsizliği ve çatışmasının işte kendini yetiştirme üzerindeki etkileri. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 347-370.
- Çetin, Ş., & Çakmakçı, C. (2012). Çalışan sessizliği ölçeğini Türkçeye uyarlama çalışması. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 22(2), 1-20.
- Çalışır, İ. (2006). *İlköğretim okulu öğretmenlerinin işe yabancılaşması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Dinevski, D., & Dinevski, I. V. (2004). The concepts of university lifelong learning provision in Europe. *Transition Studies Review*, 11(3), 227-235.
- Eder, P., & Eisenberger, R. (2008). Perceived organizational support: Reducing the negative influence of coworker withdrawal behavior. *Journal of management*, 34(1), 55-68.
- Ergun Özler, N. D., & Dirican Özçınar, M. (2014). Örgütlerde yabancılaşma ile tükenmişlik sendromu arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 291-310.
- Gürbüz, S. (2019). *Sosyal Bilimlerde Aracı, Düzenleyici ve Durumsal Etki Analizleri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis First Edition: A Regression-Based Approach*. The Guilford Press, New York.
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis Second Edition: A Regression-Based Approach*. The Guilford Press, New York.
- Hirschfeld, R. R., Feild, H. S., & Bedeian, A. G. (2000). Work alienation as an individual-difference construct for predicting workplace adjustment: A test in two samples 1. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(9), 1880-1902.
- Holland, P., Cooper, B. & Sheehan, Cathy (2016). Employee voice, supervisor support, and engagement: the mediating role of trust. *Human Resource Management*, 1-15.

- Hou, A. CY., Chen, Y-C & Shang, R-A (2016). Mutual relations in ERP implementation: The impacts of work alienation and organizational support in state-owned enterprise. *Procedia Computer Science*, 100, 1289-1296.
- Hung, H. K., Yeh R. S. & Shih H. Y. (2012). Voice Behavior and Performance Ratings: The Role of Political Skill. *International Journal of Hospitality Management*, 31, 442-450.
- Jha, N., Potnuru, R.K.G., Sareen, P. & Shaju, S. (2019). Employee voice, engagement and organizational effectiveness: a mediated model. *European Journal of Training and Development*, 43(7-8), 699-718
- Kanten, P. & Ülker, F. (2014). Yönetim tarzının üretkenlik karşısı iş davranışlarına etkisinde işe yabancılaşmanın aracılık rolü. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 16-40.
- Kanungo, R. N. (1992). Alienation and empowerment: Some ethical imperatives in business. *Journal of Business Ethics*, 11 (5-6), 413-423.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. 23. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti, Ankara.
- Khan, M. A. S., Jianguo, D., Mann, A., Saleem, S., Boamah, K. F., Javed, U., Usman, M. (2019). Rejuvenating the concept of work alienation through job demands-resources model and examining its relationship with emotional exhaustion and explorative and exploitative learning. *Psychology Research and Behavior Management*, 12, 931-941.
- Koçak, D. (2019). Dönüştürücü liderlik ile çalışan sesliliği arasındaki ilişkide işe yabancılaşmanın aracı etkisi: Bankacılık sektöründe bir araştırma. 3rd International Management and Social Sciences Conference, November 2-4, 2019 İstanbul / Turkey, 138-148.
- Koçak, Ö. E. (2016). How to enable thriving at work through organizational trust. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 5(4), 40-52.
- Koçak, Ö. E. & Agun, H. (2019). Explaining employee voice behavior through intragroup relationship quality and the role of thriving at work. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 179-202.
- Mallinckrodt, B., Abraham, W. T., Wei, M., & Russell, D. W. (2006). Advances in Testing the Statistical Significance of Mediation Effects. Brief Report. *Journal of counseling psychology*, 53 (3), 372-378
- Maynes, T. D. & Podsakoff, P. M. (2014). Speaking more broadly: An examination of the nature, antecedents, and consequences of an expanded set of employee voice behaviors. *Journal of Applied Psychology*, 99(1), 87-112. <https://doi.org/10.1037/a0034284>
- Morrison, E. W. (2011). Employee voice behavior: Integration and directions for future research. *Academy of Management Annals*, 5(1), 373-412.

- Morrison, E. W. (2014). Employee voice and silence. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1(1), 173–197.
- Mottaz, C. J. (1981). Some Determinants of Work Alienation. *Sociological Quarterly* 22(4), 515-529.
- Oral Ataç, L. (2018). Çalışan Sessizliği, (Ed. E. Güven & S. Çavuşoğlu), Yeni Nesil İşletmelerde Güncel Eğilimler, ss.242-234, Beta, İstanbul.
- Oruç, E. (2020). Türkiye’de işe yabancılaşma (work alienation) literatürüne ilişkin betimsel bir inceleme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 327-351.
- Özbek, M. F. (2011). Örgüt içerisindeki güven ve işe yabancılaşma ilişkisinde örgüte uyum sağlamanın aracı rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 231-248.
- Pekerşen, Y., Alagöz, G., & Karakaş, E. N. (2022). Otel İşletmelerinde Örgütsel Sessizliğin İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi (The Effect. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 10(1), 400-419.
- Podsakoff, P. M., Scott B. M. & Nathan P. P. (2012). Sources of method bias in social science research and recommendations on how to control it. *Annual Review of Psychology*, 63, 539-569.
- Porath, C., Spreitzer, G., Gibson, C., & Garnett, F. G. (2012). Thriving at work: Toward its measurement, construct validation, and theoretical refinement. *Journal of Organizational Behavior*, 33(2), 250-275.
- Powell, W. E. (1994). The relationship between feelings of alienation and burnout in social work. families in society. *The Journal of Contemporary Social Services*, 75(4), 229–235.
- Rusbult, C. E., Zembrodt, I. M. & Gunn, L. K. (1982). Exit, voice, loyalty, and neglect: Responses to dissatisfaction in romantic involvements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43(6), 1230.
- Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24(6), 783-791.
- Sheng, X. & Zhou, H. (2021). The effect of decent work on voice behavior: The mediating role of thriving at work and the moderating role of proactive personality. *Current Psychology*.
- Spreitzer, G., Sutcliffe, K., Dutton, J., Sonenshein, S., & Grant, A. M. (2005). A socially embedded model of thriving at work. *Organization science*, 16(5), 537-549.
- Şimşek, H., Balay, R. ve Şimşek, A. S. (2012). İlköğretim sınıf öğretmenlerinde mesleki yabancılaşma. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 53-72.
- Tavakol, M. & Dennick, R. (2011). Making sense of Cronbach’s Alpha. *International Journal of Medical Education*, 2, 53-55.

- Tangirala, S. & Ramanujam, R. (2008). Exploring nonlinearity in employee voice: The effects of personal control and organizational identification. *Academy of Management Journal*, 51(6), 1189–1203.
- Tuna, M. & Yeşiltaş, M. (2014). Etik iklim, işe yabancılaşma ve örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 105-117. doi: 10.17123/atad.vol25iss110650.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2005). Bilimsel Araştırma Süreci ve Spss ile Veri Analizi. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Ural, A. & Kılıç, İ. (2018). Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi. Yenilenmiş 6. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Usman, M., Ali, M., Yousaf, Z., Anwar, F., Waqas, M. & Khan, M. A. S. (2020). The relationship between laissez-faire leadership and burnout: Mediation through work alienation and the moderating role of political skill. *Canadian Journal of Administrative Sciences / Revue Canadienne des Sciences de l'Administration*, 1-12.
- Üstün, F. & Çamlıca, K. (2017). Örgütsel yabancılaşmanın örgütsel sessizlik üzerindeki ilişkide iş tatmininin aracılık etkisi: Nevşehir ili kamu çalışanları örneği. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(3), 93-105.
- Van Dyne, L. & LePine, J. A. (1998). Helping and voice extra-role behaviors: evidence of construct and predictive validity. *Academy of Management Journal*, 41(1), 108–119.
- Van Dyne, L., Ang, S., ve Botero, I. C. (2003). Conceptualizing employee silence and employee voice as multidimensional constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), 1359–1392. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00384>.
- Yadav, G. K. & Nagle, Y. K. (2012). Work alienation and occupational stress. *Social Science International*, 28(2), 333-344.
- Yılmaz, S. & Sarpkaya, P. (2009). Eğitim örgütlerinde yabancılaşma ve yönetimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 315-333.
- Yousaf, K., Abid, G., Butt, T. H., Ilyas, S., & Ahmed, S. (2019). Impact of ethical leadership and thriving at work on psychological well-being of employees: mediating role of voice behaviour. *Business, Management and Economics Engineering*, 17(2), 194-217.

Çıkar Çatışması Beyanı

“İşte Kendini Yetiştirmenin İşe Yabancılaşma Üzerine Etkisinde Çalışan Sessizliğinin Aracılık Rolü” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Extended Abstract

Today, organizations have to manage their human resources effectively and efficiently in order to gain a competitive advantage over their competitors. However, some negative attitudes developed by employees in the workplace complicate the effective management of human resources. Work alienation is also among these attitudes. Work alienation is defined as the alienation of the individual from himself, his job, and the working environment (Şimşek et al., 2012: 54). In addition to the aforementioned effects of alienation from work, it is thought that it will negatively affect the voice and self-cultivation behaviors of the employees. Employee voice is generally defined as the optional and open communication of employees aimed at improving organizational functioning (Maynes & Podsakoff, 2014: 91). On the other hand, thriving at work describes the achievement of success in the work by improving the knowledge, skills and abilities of the employees, together with sense of vitality (being energetic or fit) and learning (Spreitzer et al., 2005: 538). Based on the aforementioned definitions, it has been evaluated that the employees who are indifferent to their jobs with alienation will express their opinions less about their jobs because they will not own their jobs, and that the employees who are less vocal will train themselves less in their jobs. In this study, the mediating role of employee voice in the effect of thriving at work alienation in this relationship was examined.

The population of the research consists of 300 employees of a private factory operating in the province of Erzincan. Analyzes were carried out on 263 questionnaires returned from questionnaires distributed to factory employees. 34.4% of the participants participating in the research are female and 65.6% are male. When the marital status of the participants is examined, 75.4% are married and 24.6% are single employees. When the age ranges of the employees are examined, 22.8% of them are 18-26 years old, 55.4% are 27-35 years old, 13.3% are 36-44 years old and 8.5% are 45 years old and over. According to the graduation of the participants, 57.6% of them are high school graduates, 18.1% are associate degree graduates and 24.3% are undergraduate graduates. Considering the working time of the employees in the enterprise, 57.4% serve the enterprise for 1-5 years, 29.5% for 6-10 years, and 13.1% for 11 years or more.

SPSS 22, AMOS 23 and SPSS MACRO analysis programs were used to analyze the scales in the study. The analysis of the data in the research was carried out with the AMOS 23 package program. The common method variance analysis and confirmatory factor analysis (CFA) of the model in which the scales in the research were used. In the last phase of the analysis of the data in the research, PROCESS MACRO analysis was applied to test the hypotheses of the research.

As a result of the research, it was determined that thriving at work affects work alienation significantly and negatively. Accordingly, employees who are alienated from their jobs become physically and mentally tired and may be reluctant to acquire new knowledge and competencies. Thus, feelings such as vitality and the desire to learn, which are necessary for self-cultivation at work, decrease. The second result of the research is that thriving at work has a significant and positive effect on employee voice. Accordingly, employees who show low voice behavior in the workplace will take less ownership of their jobs and thus, they will make less effort to improve themselves. The third result obtained from the research was that the voice of the employee affected work alienation significantly and negatively. Accordingly, as the employee's alienation from his job increases, that is, his indifference and dissatisfaction towards his job increase, their ability to make work-related ideas and suggestions to increase organizational functioning will also decrease. Findings are consistent with previous studies (Koçak, 2019; Üstün & Çamlıca, 2017).

Finally, it has been determined that the voice of the employee has a mediating role in the effect of thriving at work on work alienation. Accordingly, as the level of thriving of the employees increases, their perceptions of effectiveness and safety will increase, and the employees will express their opinions more about the work, that is, they will be more vocal. Employees who show loud-voiced behavior will embrace their work more, and will provide maximum impact and positive benefit to the organization by sharing more suggestions and ideas about their work and the organization. In addition, working individuals who exhibit vocal behavior will show more effort in their work, will contribute to the development of the organization and their individual development, and as a result, they will exhibit more thriving behavior in work.

John Locke'un Kişisel Özdeşlik Teorisindeki Problemler¹

Problems in John Locke's Theory of Personal Identity

Mustafa Çağrı GÜNDAY²

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 24.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1107066

Atf / Citation: Günday, M. Ç., (2022). "John Locke'un Kişisel Özdeşlik Teorisindeki Problemler", OÜSOBİAD 12 (2), 1145-1158, Doi: 10.48146/odusobiad.1107066

Öz

John Locke'un meşhur *An Essay Concerning Human Understanding* eserinin 1694 yılındaki ikinci baskısının ikinci kitabına 27. bölüm olarak eklediği *Of Identity and Diversity* (Özdeşlik ve Başkılığa Dair) başlığı ilk yayımlandığı günden itibaren sayısız tartışmayı beraberinde getirmiştir. Locke'un bu teorisinin bu kadar yoğun şekilde tartışılmasının sebepleri arasında teorisinin anlaşılmasının güçlüğü ön plana çıkar. Locke kişisel özdeşliği tanımlarken hem materyalist hem de ruhsal töz öğretilerinden bağımsız bir pozisyon almaya gayret gösterir. Bu durum onu kişi, töz ve özdeşlik gibi terimlerin tanımını en baştan yapmaya zorlar ki bu tanımların her biri beraberinde yeni problemler getirmektedir. Locke kişisel özdeşlik sorununun çözümünde bilinci anahtar rolde kullanır ve Locke bunu düşünen tözden farklı bir şey olarak tanımlar. Bu çaba zihin felsefesi çalışmalarının geleceğini şekillendirecek bir girişim olsa da Locke'un döneminde bilinç henüz yeni yeni tartışılan bir kavramdır ve Locke'un bilinç ile tam olarak neyi kastettiği çoğu zaman anlaşılammıştır. Onun bilinç ile aslında hafızayı kastettiğini düşünenlerin sayısı az değildir ve bu yorum Locke'un teorisini ciddi eleştirilere açık hale getirmektedir. Bir diğer eleştiri ise bu teorisinin kendi içerisinde tutarsız olduğudur. Bu görüşe göre Locke'un bölümün başında özenle kurmaya çalıştığı düşünen töz-bilinç ayrımı bölümün son kısımlarına gelindiğinde yine Locke tarafından ortadan kaldırılmış veya en azından, bu ikisi arasında keskin bir ayrım yapılamayacağı kabul edilmiştir. Kısaca kişiyi geçmişteki veya gelecekteki olası haliyle özdeş kılan şeyin ne olduğunu soran kişisel özdeşlik problemi; töz, ruh ve zihin hakkında ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Teorisinin içerisindeki sorunlara rağmen veya belki de bu sayede, Locke'un kişisel özdeşlik öğretisi kendinden sonraki İngiliz felsefesinin temel tartışma konularından biri haline gelmiştir. Bu çalışma Locke'un kişisel özdeşlik öğretisindeki problemleri üç ana başlık altında ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe Tarihi, Bilinç, İngiliz Felsefesi, John Locke, Kişisel Özdeşlik.

Abstract

The chapter "Of Identity and Diversity", John Locke added to the second edition of his work "An Essay Concerning Human Understanding" as the 27th chapter of Book II, almost instantly became a central topic of controversy. The controversy surrounding Locke's theory of personal identity lies the difficulties faced in its reception. When

¹ Bu makale, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen *John Locke'un Kişisel Özdeşlik Teorisi ve İngiliz Felsefesindeki Yansımaları* başlıklı doktora tez çalışmasının ara sonuçlarını içermektedir.

² Öğr. Gör., Fırat Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, Elazığ, e-mail: mcgunday@firat.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4296-4660.

defining personal identity, Locke strives to assume a position that is independent of the teachings of both the material and spiritual substance. This forces Locke to make definitions for person, substance and identity from the scratch and each of these definitions bring with them new questions to be answered. The key Locke employs in his attempt to unlock the problem is consciousness and Locke defines it as something different from the thinking substance. Although this attempt proved influential on the future of philosophy of mind, consciousness was quite a new discussion topic in Locke's day and thus, it was mostly unclear as to what Locke exactly meant by it. Many assumed that by consciousness Locke referred to memory and this interpretation made Locke's theory prone to criticism. Another criticism is that Locke's theory is incoherent within itself. This view argues the separation of thinking substance and consciousness that Locke so strictly worked to establish at the beginning was removed or at least they were accepted to be not that separate after all, by Locke himself again as the chapter progressed. The problem of personal identity asks what makes a person identical to a past or future self and thus leads to serious controversies about substance, soul and mind. Despite its problems or maybe thanks to them, Locke's theory became a central topic of discussion in British philosophy that followed. This paper aims to present the contradictions and other problems in Locke's theory of personal identity under three categories.

Keywords: History of Philosophy, Consciousness, British Philosophy, John Locke, Personal Identity.

Giriş

Locke felsefesindeki meseleler içerisinde herhalde hakkında en fazla yazılan konu kişisel özdeşlik problemidir ve yine de Locke uzmanları bu meselenin çözümünde bir fikir birliğine varmaya yaklaşmış değildir (Lowe, 2013: 76). Hikâye aslında Locke'un *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* eserinin ikinci baskısı için çalışırken aldığı bir mektupla başlar. Locke'un yakın arkadaşı William Molyneux, yazdığı mektupta Locke'a geleneksel skolastik mantık ve metafiziği yerine üniversitelerde okutulabilecek bir kitap yazmasını önerir. Locke bu öneriyi geri çevirirken *Deneme*'nin ikinci baskısı için çalıştığını ve Molyneux'nün istediği çapta bir işe girişemeyeceğini söyler. Fakat arkadaşının yeni baskıya eklenebilecek daha spesifik konularda önerisi olup olmadığını da sorar (Forstrom, 2010: 6-7). Molyneux'nün 2 Mart 1693 tarihli mektubunda, ilk baskıda ihmal edildiğini düşündüğü evrensel doğrular ve *principium individuationis* yani bireysellik ilkesi hakkında bir şeyler yazmasını ister. Sadece birkaç ay sonra 23 Ağustos 1693 tarihinde bu mektuba cevap verirken Locke şöyle yazar:

Bu mektupla beraber "Özdeşlik ve Başkağa Dair" başlıklı bölümü de gönderiyorum. Yalnızca sizin ricanızüzerine yazıldığı için baskıya gitmeden evvel sizin görmeniz ve değerlendirmeniz uygun olur. Lütfen bana her kısmıyla ilgili fikirlerinizi gönderin (Locke, 1824: 326).

Buradan anlaşıldığına göre 2.27 bölümü sadece birkaç ay içinde yazılmıştır ve sonuç olarak tüm ihtişamına rağmen yer yer dağınık ve hatta çok kötü durumda olması da bundan kaynaklanıyor olabilir (Kaufman, 2016: 312). Yine de, "tüm felsefe tarihi Platon'a dipnottur" deyişini hatırlatan Harold Noonan, en azından kişisel özdeşlik meselesinde tüm sonraki yazılanların Locke'a dipnot olduğunu söyler (Noonan, 2005: 24).

Aslında Locke kişisel özdeşlik meselesini *Deneme*'nin ilk baskısında tümüyle ihmal etmiş de değildir. Kartezyen felsefenin doğuştan gelen ideler öğretisine karşı argüman geliştirirken Locke, doğuştan gelen ideler varsa bunlardan biri olmaya en layık idenin özdeşlik ilkesi olması gerektiği düşüncesini öne sürer. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, eğer özdeşlik ilkesi doğuştan gelen bir ide olsaydı beşikteki bebek, küçük çocuklar ve ihtiyarlar da dâhil herkesin bu ilkeyi açıkça biliyor olması gerekirdi. Bunun karşısına

kişisel özdeşlik konusunu koyan Locke'a göre eğer özdeşlik ilkesi herkeste doğuştan gelen bir ide olsaydı, örneğin ruh ve bedenden müteşekkil olan insanın mesela bedeni değiştirildiğinde hala aynı kişi olarak kalıp kalamayacağına herkesin aynı cevabı vermesi gerekirdi. Bu sorunun cevabı önemlidir çünkü ahiretteki yeniden diriliş gibi son derece mühim bir konuyla doğrudan alakalıdır. Bu dirilişin aynı bedende olmasının imkânsızlığına da değinen Locke bu hususta tarih boyunca süregelen ihtilaflara referansla özdeşliğin doğuştan gelen ve herkeste aynı bir ide olmadığını savunmuştur (Locke, 2013: 86). Buradan anlaşılacağı üzere Locke bu meseleyi özdeşlik probleminin bir parçası olarak görmektedir. Yeniden diriliş hususunda insanlık tarihindeki fikir ayrılıklarına bir de ruh göçü gibi inanışları da eklediğimizde gerçekten de bu konuda insanlığın bir fikir birliğine vardığını veya varabileceğini söylemek pek olası görünmez. Locke'un bu meseleyi özdeşlik ilkesine bağlı görmesi onu doğal olarak bu ilkenin tüm insanlık için doğuştan gelen açık ve seçik bir ide olmadığı sonucuna götürecektir. Netice itibarıyla *Deneme'nin* ilk baskısında kişisel özdeşlik konusu, doğuştan gelen ideler öğretisini reddetmekte kullanılan örneklerden birisi olmuştur.

Locke'un kişisel özdeşlikle ilgili ilk baskıda yazdığı, sonraki baskılarda da aynen koruduğu bir diğer savı ise yine Kartezyen felsefenin ruhun düşünen töz olduğu argümanını reddetmek için öne sürdüğü bir örnekte bulabiliriz. Ruhun düşünen töz olmasının onun devamlı olarak düşündüğü sonucuna ulaştığını belirten Locke bunu, insan gibi sonlu varlıkların ruhlarıyla bağdaşmayacak bir özellik olarak görür. Buradaki sorun, düşüncedeki kesintilerdir. Mesela, uyuyan bir insanın ruhu da devamlı düşünmekte midir? Locke'a göre bu soruya olumlu cevap vermek zorunda olan Kartezyen felsefe bir çıkmaza girmiştir. Eğer ruh uykudayken de devamlı olarak düşünüyorsa, bu düşünme eyleminin beraberinde gelmek zorunda olan haz ve acı, mutluluk ve hüznün ve kişinin kendi hakkındaki kaygıları uyku süresince devam etmeli ve uyanıldığında da bunlar açık bir şekilde hatırlanabilmelidir. Gerçeklikte durumun bu şekilde olmaması ise bizi, uyuyan Sokrates ile uyanık Sokrates'in iki farklı kişi olduğu sonucuna ulaştıracaktır (Locke, 2013: 108-110).

Locke'un kişisel özdeşliği ne maddede ne de ruhta bulmaması onu, yaşadığı devirdeki kişilik teorileri bakımından tüm ana felsefi ve teolojik öğretilerle karşı karşıya getirmiştir. Bu sebeple, devrim niteliğindeki görüşlerinden dolayı zaman zaman büyük övgüler almış olsa da, çoğunlukla çok ciddi eleştiri ve reddiyelere maruz kalmıştır. Bu tartışma 18. Yüzyıl Britanya felsefesinde büyüyerek devam etmiş; Joseph Butler, Thomas Reid, Samuel Clarke, David Hume ve George Berkeley gibi önemli düşünürler tartışmaya katılmışlar ve neticede yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiliz entelektüel çevrelerinde bu husustaki baskın görüş Locke'un belki tahayyül bile edemeyeceği bir şekilde değişmiştir. Yine de Locke'un *Özdeşlik ve Başkağa Dair* bölümünü Molyneux'e göndermesinden 10 yıl kadar önce kaleme aldığı kısa bir not bize onun bu meseledeki görüşlerini aslında yıllar öncesinden netleştirdiğini göstermektedir.

Kişilerin özdeşliği, sahip oldukları sayısal bedenin aynı parçacıklardan müteşekkil olmasında veya zihinlerinin aynı ruhları içermesinde aranmaz. Fakat sadece (daha önce sahip oldukları aynı kaygıyla beraber gelen) aynı kişi oldukları bilincinin (kesin bilgisinin) yanında devam eden ve bu sayede herkesin sahip olduğu geçmiş benlik ve eylemlerinin hafızasında ve bilgisinde aranır (Locke, 1683: 117).

Kişisel özdeşlik tartışması araştırmaları için son derece mühim olan bu not, Locke'a göre devamlılık bilincinin, kişilerin devamlılığının sadece yeter koşulu değil bu devamlılığı bizzat sağlayan şey olduğu düşüncesinin ilk yazılı kaydı olarak görünmektedir (Ayers, 2005: 209). Bu karar aynı zamanda Locke'un kişisel özdeşlik teorisinin anlaşılmasında büyük güçlükler yaratan ve bu konudaki felsefe tartışmalarını hala önemli ölçüde etkileyen yönüdür.

Tanımlardan Kaynaklanan Problemler

Locke, toplamda 29 kısımdan oluşan *Özdeşlik ve Başkağa Dair* başlıklı bölümün ilk 9 kısmını tanımlara ayırır. İşe öncelikle özdeşliğin tanımını yapmakla başlayan Locke, zamanda ve mekânda özdeşliği birbirinden ayırır. Şu anda duyulduğumuz herhangi bir nesnenin o anda ve uzamda kendisiyle özdeş olduğu ve aynı anda bir başka yerde var olmadığı şeklinde özetleyebileceğimiz mekânda özdeşlik konusunda genel fikir birliği sağlamak nispeten daha kolaydır. Aynı nesneyi geçmiş bir zamandaki haliyle kıyaslayarak özdeş olup olmadıklarını sordüğümüzde ise karşımızda daha çetrefilli bir problem vardır. Bunu Descartes'in *cogito*'su ile karşılaştıran Rızvanoğlu, "Descartes'in *cogito*'su zamansız ve yersizdir, oysa Locke'un *selfi* tam tersi zamansal ve konumsaldir" der. (Rızvanoğlu, 2020: 963). Özdeşlik problemi özelinde bu ayırım günümüzde eşzamanlı/senkronik özdeşlik ve artzamanlı/diyakronik özdeşlik olarak adlandırılır. Locke'un senkronik özdeşlik hususunda öne sürdüğü ilke, *aynı türden iki şeyin aynı anda aynı uzamda bulunamayacağı* ilkesidir. Bunun sonucunda da Locke *bir şeyin iki başlangıcı olamayacağı ve iki farklı şeyin aynı başlangıca sahip olamayacağı* ilkelerinin zorunlu olarak çıkacağını iddia eder (Locke, 2013: 328). Locke'un bu akıl yürütmesi hem kendi içerisinde sorunludur hem de Locke'un daha ileri tarihlerde yazdıklarıyla tutarsızlık gösterir. Aynı türden iki şeyin aynı başlangıcı paylaşmalarının imkânsızlığı, aynı türden iki şeyin aynı zaman ve uzamda bulunamayacağı ilkesinin zorunlu bir sonucu olarak kabul edilebilir fakat bu ilke bizi aynı şeyin iki farklı başlangıcı olamayacağı sonucuna zorunlu olarak götürmez. Nitekim Locke, *Deneme*'nin ikinci baskısından sonra yazdığı *The Reasonableness of Christianity* (Hristiyan İncil'inin Akliyeti) eserinde ölümden sonraki dirilişi İncil'den de örnekler vererek açıklarken bu dünyadaki ölümün insanın sonu olduğunu, ahiretteki yeniden dirilişin ise bir yeniden yaratma olduğunu söyler (Locke, 1999: 12). Bu durumda -biri dünyada, diğeri ahirette olmak üzere- aynı kişinin en az iki başlangıcı olduğu sonucuna kolaylıkla ulaşabiliriz. Mekânda özdeşlik tanımından biraz aceleci bir şekilde türetilmiş gibi görünen bu ilke aslında bu bölümdeki tanımlardan kaynaklanan daha büyük sorunların habercisi gibidir.

Bölümün ikinci kısmında üç tür tözün idesine sahip olduğumuzu iddia eden Locke, bunları Tanrı, sonlu akıllar ve madde olarak sıralar ve her biri için özdeşlik ölçütlerini açıklamaya girişir. Tanrı, başlangıcı ve sonu olmayan, her yerde bulunan ve değişmez bir töz olduğu için O'nun özdeşliğiyle ilgili hiçbir şüphe olamaz. Sonlu akıllar ise, her birinin var olmaya başladığı belirli bir zaman ve uzam bulunduğu için, özdeşlikleri bu zaman ve uzama olan ilişkilerine göre belirlenir. Yani o an ve uzamda başlayan varoluşları kesintisiz olarak devam ettiği sürece özdeşlikleri temin edilmiş olur. Aynı kıstas madde için de geçerlidir. Maddenin sonlu akıllardan farkı ise bir madde yığını oluşturabilmesi ve bu yığının parçacık kaybedebilmesi veya parçacık kazanabilmesidir. Tek bir atom daima kendine özdeşken, maddenin oluşturduğu kümeler parçacık aldıklarında veya verdiklerinde bu küme özdeşliğini

Principium individuationis Locke'tan önceki dönemde skolastik ve Kertezyen düşünürlerin, iki şeyin bir değil de gerçekten iki farklı şey olduklarının ispatlanması için karşılanması gereken kriterleri belirtmekte kullandıkları bir terimdi (Yaffe, 2007: 192). Locke, senkronik özdeşliğin temeline yerleştirdiği *aynı türden iki şeyin aynı zaman ve uzamda bulunamayacağı* ilkesiyle bireyselleşme ilkesi sorusunu cevapladığını düşünür. Fakat bu ilke; madde, canlılar ve kişilerin özdeşliğine uygulandığında ve sonuçlar detaylıca incelendiğinde önemli sorunlar göze çarpar.

Locke maddenin bölünemez en temel unsuru olan atomun özdeşliğini, atomun geçirgen olmayan, katı doğası sayesinde bulunduğu an ve uzamdan diğer atomları dışlaması ile açıklar (Locke, 2013: 330). Yani atomun özdeşliğini sağlayan şey katı bir yüzeye sahip olması ve uzayda devamlı olarak bir konumu işgal etmesidir. Bir başka deyişle, *bu aynı atom mu?* sorusuna cevap verebilmek için *bu aynı katı yüzey mi?* sorusunun cevabının verilmesi gerekir ki bu ikinci soru Locke'a göre zaten cevaplanabilir bir soru değildir (Yaffe, 2007: 215-216). Locke *Deneme* eserinde katılık (*solidity*) idesinin basit bir ide olduğunu ve basit ideleri de sadece deneyin bize verdiği kadarıyla bilebileceğimizi söyler. Yani elimize bir çakıl taşı alıp bastırdığımızda katılığı o anda duyumsarız ve bilgimiz bununla sınırlıdır. Daha ötesi hakkında konuşamayız. Katılığın neden kaynaklandığını veya nerede bulunduğunu söylememiz ise imkânsızdır (Locke, 2013: 127). Bu durumda Locke'un atomun özdeşliğiyle ilgili söylediklerinin etrafını bir şüphe bulutu sarmaya başlar.

Daha sonra bitki ve hayvanların özdeşliğini ele alan Locke, organizmaların özdeşliğinin madde yığınının özdeşliğinden farklı olduğunu belirtir. Madde yığnında parçacıklar herhangi bir şekilde bulunabilirken mesela bir meşe ağacını oluşturan madde ise ağacın odunu, kabuğu ve yaprakları gibi unsurlarını devam ettirecek olan beslenmeyi sağlayabilecek şekilde düzenlenmiş olmalıdır. Organizmanın hayatı bu düzenin içerisinde bulunmakta ve aslında bu madde yığnını düzenlemektedir. Böylece kendisine zaman içerisinde farklı parçacıklar eklenen veya bazı parçacıklarını kaybeden beden özdeşliğini an be an yitirse de, organizmanın bedeni genel olarak hala aynı hayata iştirak ettiği için organizmanın özdeşliği devam eder. Yani bedenin ve organizmanın özdeşlikleri birbirinden bağımsızdır. Bu tanıma göre de koca bir ağaç, yeni dikilmiş fidan haliyle özdeş kalmaktadır veya bir hayvan bazen şişmanladığında veya daha sonra cılız düştüğünde de aynı hayvan olarak kalmaya devam eder (Locke, 2013: 330-331). Locke'un bu tartışmada maddeden bahsederken *body* terimini, organizma için de *living body* ifadesini kullanması Alston ve Bennett gibi düşünürlerin dikkatini çekmiştir. Onlara göre bu kullanım *body* ifadesini sorunlu hale getirmektedir. *Body* parçacık kazandığında veya kaybettiğinde özdeşliğini yitirirken aynı durumlara maruz kalan *living body* özdeşliğini korumaktadır. Öyleyse burada özdeşlik aynı türden şeylere uygulanmıyor demektir (Alston-Bennet 1988: 28). Bundan çıkan sonuç ise şaşırtıcıdır. Hayatının bir noktasında sahip olduğu tüm maddi parçacıkların artık yenileriyle değiştiği bir meşe ağacı hala geçmişteki haline özdeş kalabiliyorken, o ağacın ölüm anında sahip olduğu tüm parçacıkların yeniden bir araya getirilmesiyle oluşturulan meşe ağacı ise asla aynı meşe ağacı olmayacaktır. Bunun sebebi, ilk ağacın hayat akışının kesintiye uğramış olmasıdır ve aynı madde parçacıklarıyla tekrar oluşturulan ağaç artık yeni bir ağaçtır (Lowe, 2013: 79). Bunun neticesinde de organizmanın kesinlikle kendisini oluşturan madde ile özdeşleştirilemeyeceği neticesi zorunlu olarak çıkmaktadır (Lowe, 2013: 83). Bu noktada, canlının özdeşliğini zaman içerisinde daima koruyan hayatın ne olduğunun detaylıca açıklanmasını bekleyebiliriz fakat Locke bu açıklamayı yapmaz. Hayat,

atomların bir araya gelişindeki organizasyonun içerisinde bulunan bir şeydir sadece ve tüm atomlar yenileriyle değişmiş olsa bile hayat, organizmanın özdeşliğini sağlamaya devam etmektedir. Bu noktada Chappell'in de dikkat çektiği üzere, canlılarda maddi töz ve hayat olmak üzere iki şey bulunduğu çıkarımını yapabiliriz. Locke'un bu bölümde öne sürdüğü *aynı türden iki şeyin aynı zaman ve uzamda bulunamayacağı* ilkesini de göz önüne aldığımızda, hayat ve maddenin aynı türden tözler olamayacağını söylemek zorunda kalırız. Bu iki farklı tözden birisi devamlı olarak kendine özdeş kalırken, diğeri sürekli olarak parçacık alıp-vererek her an özdeşliğini yitirmekte ve yeni bir beden olmaktadır (Chappell, 1990: 22-3). Bu düalist durum, konu insanın ve kişilerin özdeşliğine geldiğinde çok daha kafa karıştırıcı bir hal alır.

Kişilerin özdeşliğini tartışmaya başlamadan önce Locke, kişi ve insan terimleri arasında o günün şartlarına göre oldukça sıra dışı sayılacak bir ayırım yapar. Bu ayırmada insan terimi, hayat ve o hayat hareketinin içerisine katılıp-çıkan maddeye, yani canlı bedene tekabül eder. Dolayısıyla insanın özdeşliği, bitki ve hayvanlar gibi diğer canlıların özdeşliğiyle aynı ölçüte tabiidir. Tabi ki insan diğer canlılar gibi sadece madde ve hayattan değil, bunlara ek olarak ruhun da bulunduğu üçlü bir yapıdan müteşekkildir. Bedenin tüm maddi parçacıkları değişmiş olsa bile aynı hayat devam ettiği sürece insanın özdeşliği tesis edilmiştir. Bu da insanın embriyo hali, yetişkinliği veya aklını yitirmesi gibi çeşitli durumlarda dahi hep aynı insan olarak kaldığı anlamına gelmektedir. Locke burada zamanına göre çok daha radikal bir kararla, insan ruhunun varlığını kabul etmesine rağmen, ruhun özdeşliğinin insanın özdeşliğiyle hiçbir ilgisi olmadığını öne sürer. Bunun temel gerekçesi olarak da bir insanın sahip olduğu ruhun her zaman aynı kalıp kalmadığını, yani bir ruhun bir başka insanın bedenine bağlanmasının mümkün olup olmadığını bilmememizi gösterir. İnsanın özdeşliğinin belirlenmesinde ruhun ölçüt olarak kabul edilmesinin özdeşlik sorusunu yanıtızsız bırakmış olacağını düşündüğü için Locke bunu kesin olarak reddeder (Locke, 2013: 332). Öyleyse şu ana kadarki haliyle insan için üçlü bir yapı mevcuttur: Bedeni oluşturan ve her an değişerek özdeşliğini kaybeden *madde yığını*, madde yığınının organizasyonunda bulunan ve kesintisiz olarak devam ettiği sürece organizmanın özdeşliğini hep koruyan *hayat* ve bunlara ek olarak sonlu akıl yani *ruh*. Bu üçlü yapıdaki unsurların her birinin özdeşliği de diğerlerinden bağımsızdır.

Konu nihayet kişilerin özdeşliğine geldiğinde Locke'a göre bunu açıklığa kavuşturmadan evvel öncelikle kişi terimi ile ne anlatılmak istendiği net olarak tanımlanmalıdır. Locke'un tanımına göre kişi:

[...] düşünen, zeki bir varlıktır, akıl ve iç deneye sahiptir ve kendisini farklı zaman ve mekânlarda kendi olarak, yani aynı düşünen şey olarak kabul eder ve bunu da ancak düşüncenin ayrılmaz parçası olan bilinç ile yapar [...] Çünkü algıladığının farkına varmadan algılamak imkânsızdır. [...] Bu durumda aynı benliğin aynı veya farklı bir tözde mi devam ettiğine bakılmaz. Bilinç daima düşünceye eşlik ettiği içindir ki, her kişiyi 'kendim' dediği şey yapan ve böylece onu diğer tüm düşünen şeylerden ayıran şey sadece odur ve kişisel özdeşlik, yani rasyonel varlığın aynılığı, sadece burada aranır. (Locke, 2013: 335).

Locke kişiyi bu şekilde tanımlarken kişinin özdeşliğindeki merkezi rolü oynayacak olan bilinç meselesine de giriş yapmış olur. İnsanın özdeşliğinde bahsedilen madde, hayat ve ruh üçlüsüne kişilik hususunda böylelikle dördüncü bir unsur olarak bilinç de eklenmiştir artık. Yine aynı şekilde bilincin özdeşlik ölçütleri de diğer üç unsurdan bağımsızdır ve teoriye eklenen bu yeni öğe kendi ciddi

problemlerini de beraberinde getirir. Locke'un kişisel özdeşlik bağlamında kullandığı bilinç anlayışının tutarsızlıkları ve bu hususta ona yöneltilen eleştiriler müstakil bir şekilde değerlendirilmeyi hak ettiği için bir sonraki başlıkta ayrıca ele alınacaktır. Fakat daha önce, bu kişi tanımının kendisinde de bazı ciddi sorunlar görünmektedir. Mesela Shoemaker bu kişi tanımındaki *düşünen varlık* ve *düşünen şey* ifadelerinin *düşünen töz* ile aynı anlama geldiğini iddia eder. Bu durumda da Locke'un kişi tanımı aslında bir tözün tanımıdır. Fakat bu tanımda kişinin özdeşliğinin, tözün özdeşliğinde aranmayacağı da söylenmektedir ki bu bir çelişkidir (Shoemaker, 1967: 46). Eğer kişi bir töz değilse onun mahiyetini belirlemek de bir başka önemli bir sorun olacaktır. Locke; Tanrı, sonlu akıllar ve madde olmak üzere üç töz tanımı yaptıktan sonra geri kalan her şeyin nihayetinde bu tözlerde sonlanan modlar veya ilişkiler olduğunu açık bir şekilde dile getirmiştir (Locke, 2013: 329). Bu durumda eğer kişi bir töz değil de bir mod veya bağıntı veya herhangi başka bir şey ise bir modun veya niteliğin özdeşliğini belirlemenin anlaşılması güç bir teşebbüs olacağını itiraf etmek gerekir. Mesela bir arazın zaman içerisindeki özdeşliğinden bahsetmek, onun tözden bağımsız kendi metafiziksel varlığının bulunduğu ve bu varlığın da devamlılığa sahip olduğu anlamına gelmez mi? Öyle görünüyor ki özdeşlik ilkesinin tözler haricinde bir şeye uygulanmasının imkânı ayrıca bir tartışma konusu olmalıdır.

Locke'un doğru anlaşılması açısından belirtilmesi gereken bir husus ise Locke'un kişisel özdeşlik tartışmalarında aslında sadece tinsel tözü dışlamadığıdır. O, ister maddi ister gayri maddi olsun, tözün kişilerin özdeşliği probleminin cevaplanmasında hiçbir rolü olmaması gerektiğini savunur. Mesela kişinin mahiyeti ve özdeşliği hususunda materyalist görüşün haklı olduğu varsayıldığında da, tüm maddi tözleri değiştirmede bile kişinin hala aynı kişi olarak devam edebilmesinin imkânı kabul edilebiliyorsa eğer, bu durum tözler arasında bir çeşit aktarım süreçlerinin olduğu anlamına gelecektir. 10 yıl önceki bedenimizdeki hiçbir atomun şu anda vücudumuzda olmadığı iddiasına karşı hala aynı kişi olduğumuzu savunmamız hatta bunu zannetmemiz nasıl mümkün olabilirdi ki? Locke aslında beden muhteviyatındaki değişimlere rağmen devam edebilen özdeşliği kabul ederek, diğer yandan da tinsel tözlerde de aynı durumun geçerli olup olmadığını *a priori* olarak bilemeyeceğimizi söylemektedir (Strawson, 2014: 100). Bunu Locke'un bedeni oluşturan madde yığınının ve hayatın özdeşliklerini karşılaştırırken yaptığımızın simetrisinde düşünebiliriz. Nasıl ki madde yığını sürekli değişiyor olmasına rağmen organizmanın özdeşliği hayat sayesinde korunuyorsa, kişinin sahip olduğu ruhun değişmesine rağmen kişinin özdeşliği de, en azından bir ihtimal olarak, aynı kalıyor olabilir. Locke bunu bir ihtimal olarak kabul eder. Bu noktada kişinin özdeşliğini sağlayan şey artık ruh olamaz. Locke bu özdeşliği bilinçte bulur. Locke, insanların zaman içerisinde farklı ruhlara sahip olduğunu açıkça iddia etmese de, durumun böyle olmadığını kesin olarak bilemeyeceğimizi öne sürer aslında. Neticede, nasıl ki maddi tözün değişimine rağmen hayat organizmayı özdeş kılıyorsa, tinsel töz değiştiğinde de bilinç kişinin özdeşliğini ve devamlılığını sağlayacaktır. Bu da bizi Locke'un kişisel özdeşlik teorisinde çokça tartışılan bilinç kavramını daha detaylı ele almaya sevk etmektedir.

Bilinç Problemi

Locke bu bölümde genel olarak bilinci, düşündüğümde veya algıladığımda düşünen ve algılayanın *ben* olduğunun anlık farkında olma durumu olarak tanımlar. Yine de bölümün içerisinde kullandığı bilinçle alakalı bazı ifadeler de vardır ki bizi çok daha fazlası olduğunu düşünmeye sevk eder. Örneğin Locke; bilincin bir tözler akışı içerisinde devam etmesi, bir düşünen tözden diğerine transfer edilmesi, bilincin

uzaması, geçmişe veya geleceğe doğru devam etmesi (Locke, 2013: 336, 337, 345) gibi şeylerden bahseder. Bu anlatımlar onun sanki bilinci herhangi bir töze bağlı olmayan fakat yine de kendi devamlılığına sahip, metafiziksel ayrı bir varlıkmiş gibi kabul ettiğini düşündürür. Fakat aksine Locke bu ithamı da reddetmektedir (Weinberg, 2016: 155). Locke bilincin bir düşünen tözden diğerine geçişinin konu edildiği pek çok farazi örnek verir fakat herhangi bir organizmaya veya töze bağlı olmadan havada gezen bir bilinçten asla bahsetmez. Bu, Locke'un kişi tanımında olduğu gibi, bilinci de bir töz olarak kabul etmediğini gösterir (Lolordo, 2010: 651). Bu noktada ise kişi tanımında olana benzer bir sorun daha ortaya çıkar. Eğer bilinç bir töz değilse, bilincin bir töze transfer edilmesi ne demektir? Burada töze aktarılan şey bir nitelik midir? Öyleyse bu aktarım esnasında anlık da olsa niteliğin herhangi bir tözden bağımsız olarak kendi müstakil varlığının kabul edilmesi gerekir ki bu Locke'un tüm ontoloji ve epistemoloji prensiplerine aykırıdır. Locke'un bu gibi ifadeleri sadece farazi, uçuk düşünce deneyleri olarak yaptığını varsayarak görmezden gelmeyi de tercih edebiliriz fakat bir sonraki başlıkta işleneceği üzere Locke'un önerilerinden ulaşılan çıkarımlar sadece düşünce deneylerinin farazi dünyasıyla sınırlı kalyormuş gibi görünmez.

Bilincin mahiyeti meselesinin haricinde, Locke'un aynı ruhun aynı insanda sürekli devam ettiğini bilemediğimizi öne sürerken kullandığı argüman, bilinç konusunda ters teperek bu sefer namluyu kendi teorisi üzerine de doğrultmuş gibidir. Uyku gibi durumlarda ruhun düşüncelerine dair bilgimizin kesintiye uğraması uyandığımızda bizi ruhumuzun uykudan önceki ruhla aynı kalıp kalmadığıyla ilgiyi şüpheye sevk etmesi durumu pek tabii ki bilinç için de geçerli olabilir. Unutkanlık, sarhoşluk, uyurgezerlik, yaşlılık gibi pek çok durum bilinç akışında kesintiler ve kopukluklar oluşmasına sebep olabilir. Bu noktada, tekrar geri gelen bilincin kopukluktan önceki bilinçle aynı olduğunu a priori olarak bilmemizin imkânı nedir? Locke bilinçteki devamlılığı, mesela, geçen kış Thames nehrinin taşıdığını görenin *ben* olduğu bilincine ve şu anda bu satırları yazanın da *ben* olduğunun aynı bilincine sahip olmamanın, bu iki benin aynı kişi olduğunu gösterdiği şekilde açıklar (Locke, 2013: 341). Bu açıklamanın kendi içindeki sorunları bir yana, tarif edilen iki olay arasında geçen sürede bilinçte yaşanmış olan kesintilere hiç değinmez. Uyku, unutkanlık vesaire gibi çeşitli kesintilere rağmen önceki bilincin, sonrasında gelen bilinçle özdeş kabul edilmesi Locke'un *bir şeyin iki başlangıcı olamaz* prensibine aykırı gibi görünmektedir (Noonan, 2005: 28). Kaldı ki Locke zaten bu bölümde özdeşliği sadece töz olarak kabul ettiği Tanrı, ruh ve madde özelinde açıklamıştır. Hayatın ve bilincin özdeşliğinin bu kategorilerden hangilerine oturtulacağı belli değildir. Eğer tözler için farklı, töz olmayanlar için farklı özdeşlik kriterlerinin benimsenmesi öneriliyorsa en azından bu ayrımın daha detaylı bir şekilde açıklanmaya muhtaç olduğunu söyleyebiliriz.

Locke'un bilinç ile tam olarak neyi kastettiğinin anlaşılmasında yaşanan güçlükler henüz erken dönemde yapılan itirazlarda da belirgindir. Genelde Locke'un bilinç ile hafızayı kastettiğini düşünen eleştirmenler, tenkitlerini bu hususta yoğunlaştırmıştır. Bu bakış açısına göre Locke, örneğin, bir kişinin 10 sene önceki haliyle özdeş olabilmesi için 10 sene önceki eylemlerinin bilincine, yani hafızasına sahip olması gerektiğini iddia etmiştir. Konu bu şekilde ele alındığında iki önemli problem ortaya çıkar. Kişisel özdeşlik tartışmalarında bunlar *döngüsellik problemi* ve *geçişlilik problemi* olarak adlandırılır. Döngüsellik probleminin en bilinen şekli Joseph Butler'ın 1736 yılını yayımladığı *The Analogy of*

Religion eserindeki meşhur bölüme dayandırılır. Bilinç ile kastedilenin hatırlama yani hafıza olduğunu düşünen Butler, şu çarpıcı tespitini kaleme alır:

Şu anda kendim olan şey ile yirmi yıl önce kendim olan şeyi karşılaştırarak üzerlerinde tefekkür ettiğimde, bunların iki değil de bir ve aynı benlik olduğunu fark ediyorum. Fakat geçmişte olanlara dair bilincimiz bu şekilde kendimize özdeşliğimizi tespit etse de, bunun kişisel özdeşliği teşkil ettiğini ya da aynı kişi olmamızın zorunlu koşulu olduğunu söylemek, kişinin hatırlayabildikleri haricinde hiçbir eylemde bulunmadığını ve hatta hiçbir anda var olmadığını söylemekle eşdeğerdir. Ve şu gerçekten de aşikârdır ki, kişisel özdeşliğin bilincinde olmak, kişisel özdeşliği zaten varsayar ve dolayısıyla onu teşkil edemez (Butler, 1875: 358).

Butler aynı paragrafta bilinç-kişisel özdeşlik çiftiyle bilgi-hakikat çifti arasında analoji kurarak; bilginin gerçekliği oluşturmadığını, aksine bilgiden bağımsız bir gerçekliğin varlığını bir ön kabul olarak varsaydığını söyler. Aynı durum bilinç ve kişisel özdeşlik için de geçerlidir. Bu düşünceye göre kişinin yıllar önceki haliyle özdeş olduğunun bilincine varabilmesi için, kişinin bilincinden bağımsız olarak bu devamlılık ve özdeşliğin var olması gerekir. Bu sebeple kimi düşünürlere göre Locke'un kişisel özdeşlik teorisi çıkmaz bir döngünün içine düşmüştür. Diğer taraftan günümüzde Galen Strawson ve Don Garrett gibi bazı düşünürler ise Locke'un bilinç ile hafızayı kastetmediğini savunmaktadır. Öyle görünüyor ki sadece kişisel özdeşlik tartışmaları bağlamında değil Locke felsefesinin genelinde bilincin ne olduğu başlı başına bir tartışma konusu olarak ele alınmalıdır.

Locke'un bilinç ile hafızayı kastettiğini düşünenlerden birisi de Thomas Reid'dir. Reid aynı zamanda geçişlilik probleminin en bilinen örneğini ortaya atan düşünür olarak da bilinir. 1785 yılında yayımladığı eserindeki şu ifadeler onun da Locke'un bilinç ile hafızadan başka bir şeyi kastetmiş olamayacağına ikna olduğunu göstermeye yeterlidir.

Bay Locke, sanki bir insan 20 yıl önceki yaptıklarının bilincine şimdiki zamanda sahip olabilmemiş gibi, bilince geçmiş eylemlerimize dair sahip olduğumuz kanaatlerimizi atfeder. Bilinç ile hafıza kastedilmiyorsa, bunun başka ne anlama gelebileceğini çözmek imkânsızdır (Reid, 2002: 277).

Bilinç ile hafızayı eşanlamlı kabul eden Reid, meşhur örneği üzerinden geçişlilik problemini açıklar. Bu örneğe göre çocukluğunda bir bostandan meyve çalan ve bunun karşılığında kırbaçlanarak cezalandırılan bir kişi, hayatının ilerleyen döneminde cesur bir subay olur ve bir savaşta düşman sancağını ele geçirme başarısı gösterir ve hayatının daha ileri bir döneminde de generalliğe terfi ettirilir. Sorun şudur ki sancağı ele geçiren subay, çocukluğunda kırbaçlandığını hatırlıyordur. General de düşman sancağını ele geçirdiğini hatırlıyordur. Fakat general, çocukken kırbaçlandığına dair tüm bilincini yitirmiştir. Locke'un kişisel özdeşlik ölçütleri bu vakaya uygulandığında çocuk ve subay aynı kişidir, subay ve general de aynı kişidir fakat çocuk ve general aynı kişi olamazlar (Reid, 2002: 276). Bu durumda Locke'un teorisi $a=b$ ve $b=c$ öncüllerine rağmen $a \neq c$ sonucuna ulaşarak geçişlilik bağıntısı hususunda başarısız olur. Görüldüğü gibi Locke'un kişisel özdeşlik teorisinde anahtar rol atfettiği bilinç kavramını çevreleyen muğlaklıklar, tanımlardan kaynaklanan itirazlara ek olarak, iki önemli probleme de konu olmuştur. Maalesef bu teorideki sorunlar sadece bunlarla da sınırlı kalmamıştır.

“Vahim Hata” Pasajı

Özdeşlik ve Başkalışa Dair bölümünün 13. Kısımında Locke bu sefer, düşünen töz, yani ruhu değiştiğinde kişinin hala aynı kişi olarak kalıp kalamayacağını ele alır. Locke’a göre bu sorunun bir diğer versiyonu da geçmiş eylemlerin bilincinin bir düşünen tözden diğerine aktarılıp aktarılamayacağı meselesidir. Bu ikinci soruda Locke, aktarılan şeyin aynı bireysel eylemin kendisi değil de bir temsili olduğu için bunun mümkün olduğunu savunur. Yani Locke aslında böylece, gerçekte hiç olmamış bir şeyin zihinde gerçemiş gibi temsil edilmesinin imkânını kabul eder (Locke, 2013: 337). Bu noktada bir öznenin, hiç işlemediği bir suçu sanki kendi işlemiş gibi hatırlaması, o bilince sahip olması ve bunun neticesinde de hiç işlemediği bir suçtan ötürü cezalandırılmayı hak ediyor olması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Bunun ahiretteki hesap gününde gerçekleşme ihtimali ise gerçekten bir kişinin kaderini belirleyecek büyüklükte bir sorun teşkil edecektir. Locke bunu mühim bir sorun olarak görür ve sorunun çözümü için ancak Tanrı’nın müdahalesine güvenebilir.

Bizim de temennimiz durumun gerçeklikte asla böyle olmadığıdır. Bizler düşünen tözlerin doğasına dair daha net görüşlere sahip olana dek bu mesele; kullarının saadeti veya hüsrânını belirleyici rolü olan, beraberinde ödül ve cezayı getiren bilincin, yaptıkları vahim bir hatadan ötürü birinden diğerine aktarılmadığı hususunda Tanrı’nın inayetine güvenmekle çözülebilir (Locke, 2013: 338).

Locke’un bu paragrafta kullandığı *fatal error* ifadesi *ölümcül bir hata* olarak tercüme edilebilir fakat bir diğer yorum da Locke’un bu ifadeyi *kader* anlamındaki *fate* sözcüğünden türettiği ve dolayısıyla *kişinin kaderini etkileyecek büyüklükte* bir hatadan bahsettiğidir. Bu iki anlamı da kapsayacak şekilde vahim hata tercümesini yaparak literatürde *fatal error* olarak bilinen bu meseleyi karşılamaya çalıştık. Literatürde bu isimle anılan bir sorunun bulunması, tam da bu paragrafta her şeyin gerçekten de karmakarışık bir hale girmesi sebebiyledir. Öncelikle göze çarpan nokta, her ne kadar Locke’a göre kişiyi oluşturan şey bilinç olsa da, bu paragrafta Locke cezayı ve ödülü hak edenin aslında ruh olduğunu kabul etmiştir. Gerçi Locke zaten bilincin düşünen tözden bağımsız bir varlığını hiçbir yerde kabul etmemiştir ama bilinç ve düşünen tözü de mutlak olarak birbirinden ayırmış ve her birinin özdeşlik kriterlerini ayrıca belirlemiş ve hatta tözler arası bilinç transferini de ihtimal dâhilinde kabul etmiştir. Aslında bu yeni problemin kaynağı da tam olarak bu kabuldür. Durumu şu şekilde özetleyelim. Locke’a göre bir düşünen tözde, farklı zamanlarda olmak kaydıyla, birden fazla bilinç yani birden fazla kişi bulunabilir. Buna rağmen ahiretteki ödül ve ceza ruhun değil, bilincin işlediği günah ve sevaplara göre taksim ediliyor ve hatta bu anlamda mesuliyet yetisine sahip olanlar ruhlar değil sadece kişiler yani bilinç. Bir de, bilincin herhangi bir ruha bağlı olmadan müstakil varlığı da reddedilmiştir ki tüm bunlar gerçekten de anlaşılmayı engelleyen seviyede bir karmaşaya yol açar. Üstüne üstlük bu kısımda ahirette asıl cezalandırılanın bilinç değil ruh olduğu şeklinde yorumlanabilecek ifadeler, vahim hatanın Locke’un teorisi için geçerli olduğunu düşündürür. Bu öncüller kabul edildiğinde, ruhun dünyadayken ikametgâhı olduğu kişilikler ahirette tek tek yine ruhla birleşecek ve her biri kendi durumlarına göre o ruha cennet veya cehennemini mi yaşatacaklar? Bu senaryodaki tek sorun, bilinçler konvoyu sırayla ruha yüklenip hayatlarının hesabının karşılığını çekerlerken, aradan bir tane sahte bilincin çıkıp ruha yüklenmesi midir? Locke bizce burada, tüm bölüm boyunca kaçındığı, kişiyi düşünen tözle eşleştirme kabulüne ister istemez düşmüştür. Ahiretteki hayatın sonsuzluğu inancı da göz önünde

bulundurulduğunda Locke'un teorisinin bu tür bir çelişkiye düşmemesi için, eğer düşünen töz ve bilinç arasında gerçekten bir ayrım varsa bile, bu ikisinin arasında son derece sıkı bir ilişki ve birbirlerini ötekileştirmeyen bir bağ bulunduğu kabul edilmelidir.

Bir diğer sorun ise aslında Locke'un bunu bir sorun olarak kabul etmesidir! Eğer kendi öğretisiyle tutarlı bir tavır takınacak olsaydı Locke'a göre ortada hiçbir sorun olmaması gerekirdi. Ödül ve cezanın kişiliğe, kişiliğin de bilince bağlı olduğunu Locke zaten kabul etmiştir (Locke, 2013: 344). Bu durumda o bilinç hangi düşünen tözde bulunuyor olursa olsun, sahte bir bilinç bile olsa, gerçekten hatırladığı bir eylem dolayısıyla cezalandırılmasına itiraz edilebilmesi hatta ortada bir sorun olduğunun iddia edilebilmesi için Locke'un kendi teorisinin içinde hiçbir yeterli sebep yoktur. Zaten Locke'un teorisine göre kişinin kendi özdeşliğini bilmesinin tek yolu bilincinde gerçek olarak bildiği anılar değil midir? Locke'un, ölümden sonra insanın sona erdiği, ahiretteki varoluşun ise bir yeniden yaratma olduğu yönündeki görüşlerini de daha önce belirtmiştik. Bu pasajdan anladığımız ise burada ruhlara eski bilinçlerinin ayrıca yükleneceğidir. Peki bu durumda, Winkler'ın da dediği gibi, dünyadaki gerçek bir bilincin yeniden yaratılıp ruha tekrar yüklenmesi ile tamamen kurgu bir bilincin yaratılarak ruha yüklenmesi arasında nasıl bir fark olabilir ki? (Winkler, 1991: 220-221). Bu pasaj üzerinden Locke'un kişisel özdeşlik teorisine ciddi eleştiriler getiren Anthony Flew'a göre de Locke burada farkına bile varmadan tüm teorisinden taviz vermiştir ve *aynı kişi* olmanın sadece *aynı bilinç* değil en azından bir raddeye kadar da *aynı düşünen töz* olmak ile ilgili olduğunu kabul etmiştir. Bir kişinin gerçekte işlemediği bir suçun hakiki bilincine sahip olmasının bir çelişki olmadığını kabul etmesi Locke'un kendi analizi açısından vahim sonuçlar doğurmuştur (Flew, 1951: 58).

Sonuç

Locke'un kişisel özdeşlik hakkındaki fikirleri henüz ilk günden itibaren hararetle tartışılmış ve pek çok yönden eleştirilmiştir. Bunun temel sebebi tabii ki teorisinin kendi içerisindeki muğlaklıklar ve hatta tutarsızlıklardır. Bu durum bazen öyle bir seviyeye gelir ki Locke'un aslında kişisel özdeşlik değil de sanki bir başka meseleyi açıklamaya çalışıyormuş gibi görüldüğü dahi söylenebilir (Mackie, 2005: 183). Teori detaylıca incelendiğinde, öncülleri uç sonuçlara götürülebilmektedir. Locke'un kişisel özdeşlik için koyduğu kriterler kimi zaman çok dar, kimi zaman da çok geniş kalmaktadır. Unutkanlık, uyku, sarhoşluk gibi şeyler kişinin özdeşliğinde kesintilere sebep olabiliyorken sahte anılar kişiyi hiç olmadığı birisiyle özdeş kılmak gibi sonuçlara varabilmektedir. Düşünen töz ve bilinç arasındaki ilişkinin pamuk ipliğine bağlı gibi görünmesi pek çok anlaşılmazlıklara yol açmaktadır. Bu teoride bilinç sanki ruhun üzerine giyip çıkardığı bir gömlek gibidir fakat kişiyi teşkil eden asıl şey yine de bilinç olmaktadır. Dahası, Locke'a göre ahirette cezalandırılan veya ödüle kavuşan aslında her şeye rağmen yine de düşünen tözdür ve bu gerçekten anlaşılması güç neticelere yol açar. Hatta bu kadar şaşkın ve yetersiz bir değerlendirmenin felsefi olarak nasıl bir değeri olduğu bile sorgulanabilir. Tabii ki meseleyi bu şekilde değerlendirmek için özünü gözden kaçırmak olacaktır. Locke'un kişisel özdeşlik teorisinin değeri başardıklarında değil, teşebbüs ettiklerinde yatmaktadır (Allison, 1966: 56). Sunduğu çözümden ziyade sorduğu ve sordurduğu sorular özellikle 18. yüzyıl Britanya felsefesinde önemli tartışmaların fitilini ateşleyecek ve günümüzde de önemli düşünürlerin ilgisini hala cezbeden müthiş bir literatürün ortaya çıkmasına yol açacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"John Locke'un Kişisel Özdeşlik Teorisindeki Problemler" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Allison, H. E. (1966). Locke's Theory of Personal Identity: A Re-Examination. *Journal of the History of Ideas*, 27(1), s. 41-58.
- Alston, W. P. & Bennett, J. (1988). Locke on People and Substances. *The Philosophical Review*, 97(1), s. 25-46.
- Ayers, M. (2005). *Locke*. New York: Routledge.
- Butler, J. (1875). *Analogy of Religion*. New York: Nelson & Phillips.
- Chappell, V. (1990). Locke on the Ontology of Matter, Living Things and Persons. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 60(1/2), s. 19-32.
- Flew, A. (1951). Locke and the Problem of Personal Identity. *Philosophy*, 26(96) s. 53-68.
- Locke, J. (1683). Oxford, Bodleian Libraries, f.7, s. 107 (5 June 1683).
- Locke, J. (1824). *The Works of John Locke in Nine Volumes, 8th Volume*. London: C. Baldwin.
- Locke, J. (1999). *The Reasonableness of Christianity: As Delivered in the Scriptures Works*. New York: Oxford University Press.
- Locke, J. (2013). *An Essay Concerning Human Understanding*. İngiltere: Oxford University Press.
- Lolordo, A. (2010). Person, Substance, Mode and 'the moral Man' in Locke's Philosophy. *Canadian Journal of Philosophy*, 40(4), s. 643-667.
- Lowe, E. J. (2013). *The Routledge Guidebook to Locke's Essay Concerning Human Understanding*. New York: Routledge.
- Mackie, J. L. (2005). *Problems from Locke*. New York: Oxford University Press.
- Noonan, H. W. (2005). *Personal Identity*. New York: Routledge.
- Reid, T. (2002). *Essays on the Intellectual Powers of Man*. Amerika Birleşik Devletleri: Pennsylvania State University Press.
- Rızvanoğlu, E. (2020). Locke ve Hume'un Kişisel Özdeşlik Anlayışları Bağlamında Benlik, Bellek ve Bilinç. *Beytulhikme International Journal of Philosophy*, 10(3), s. 957-976.
- Shoemaker, S. (1967). *Self-Knowledge and Self-Identity*. Amerika Birleşik Devletleri: Cornell University Press.
- Strawson, G. (2014). *Locke On Personal Identity*. Amerika Birleşik Devletleri: Princeton University Press.

Weinberg, S. (2016). *Consciousness in Locke*. New York: Oxford University Press.

Winkler, K. (1991). Locke on Personal Identity. *Journal of the History of Philosophy*, 29(2), s. 201-226.

Yaffe, G. (2007). Locke on Ideas of Identity and Diversity. L. Newman (Ed.), *The Cambridge Companion to Locke's "Essay Concerning Human Understanding"* (s. 192-230). New York: Cambridge University Press.

Extended Abstract

The chapter titled "Of Identity and Diversity", which John Locke added to the second edition of his famous work "An Essay Concerning Human Understanding" in 1694 as the 27th chapter of Book II, has been a central topic of controversy ever since. At the bottom of the controversy surrounding Locke's theory of personal identity lies the difficulties faced in understanding his explanations. This paper classifies these difficulties under three headings. The first of these are the ambiguities in the descriptions which Locke makes at the beginning of the chapter. Descriptions of substance and identity are particularly crucial to Locke's theory and it is these descriptions that have been criticised ever since. Another problem that seems to arise from another description, this time consciousness, is at the core of Locke's theory so much that it is analysed in a separate category. The topic of consciousness was an almost barren topic of discussion in Locke's day and it is apparent that Locke attempted something revolutionary by placing such an importance in this concept. The third category is the "fatal error" passage which is the foremost example to the incoherencies Locke's theory possesses. This passage is found in the 13th part of the chapter and it seems to lead to the collapse of the theory for many scholars today.

When defining personal identity, Locke strives to assume a position that is independent of the teachings of both the material and the spiritual substance. This, in return, forces him to make the definitions for person, substance and identity from the scratch and each of these definitions bring with them new questions to be answered. The key Locke employs in his attempt to unlock the problem of personal identity is consciousness and Locke defines it as something different from the thinking substance. Although this attempt has been influential on the future of philosophy of mind, consciousness was quite a new topic of discussion in Locke's day and thus, it was mostly unclear as to what Locke exactly meant by it. Many assumed that by consciousness Locke referred to the memory and this interpretation has made Locke's theory prone to serious criticism. Another criticism is that Locke's theory is incoherent within itself. This view argues that the separation of thinking substance and consciousness that Locke so strictly worked to establish at the beginning of the chapter was removed or at least they were accepted to be not that separate after all, by Locke himself again as the chapter progressed. The problem of personal identity asks what makes a person identical to a past or future self and thus leads to serious controversies about substance, soul and mind. Despite its problems or maybe thanks to them, Locke's theory became a central topic of discussion in British philosophy that succeeded him. This paper aims to present the contradictions and other problems in Locke's theory of personal identity under three categories. For this purpose, Locke's chapter is analysed and compared with other writings of the philosopher at certain points. Also, the opinions of Locke's both early and more contemporary critics are briefly presented with regards to their relevance to the discussion.

Bektaşî Tarikatına Ait Bir Halifelik Tıraş Erkânâmesi: “Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân”¹

Erkanname of Bektashi Tariqa Describing a Shaving Ritual of Khalifa: “Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân”

Mustafa ÖGE²

Araştırma Makalesi/ *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 09.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 28.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1084844

Atf / Citation: Öge, M., (2022). “Bektaşî Tarikatına Ait Bir Halifelik Tıraş Erkânâmesi: “Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân”” ODÜSOBİAD 12 (2), 1159-1174, Doi: 10.48146/odusobiad.1084844

Öz

Bektaşilikte tıraş erkânının uygulandığı üç merasim bulunmaktadır. Bu üç merasimden bir tanesi de halifelik mertebesine ulaşanlar için yapılan tıraş erkânıdır. Makalemizin konusunu Ankara Milli Kütüphane Ötüken İl Halk Kütüphanesinde 06 Hk 4284 numara ile kayıtlı *Erkân-ı Sultâ(n) Abdâl Musa* adlı yazma eser içerisinde yer alan *Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân* adlı bölüm oluşturmaktadır. Nesih yazı türüyle yazılmış olan eserde dört bölüm bulunmaktadır. Yazmada yer alan bölümlerin başlıkları “*Haza erkân-ı Sultâ(n) Abdâl Musa*”, “*Cennet ül Esmâ*”, “*Bab*” olarak açılan üçüncü başlık ve son olarak “*Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân*” adlarını taşımaktadır. “*Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân*” adlı bölüm, adından da anlaşılacağı üzere, Halifelik makamına ulaşanlar için halifelik erkânı anlatılmaktadır. Yazmanın 11b-17b varakları arasında yer alan bu erkânın bir halifelik tıraş erkânı olduğu konusunda hiçbir şüphe yoktur. Çalışmamızda Osmanlı Türkçesi ile yazılmış eserin transliterasyonu yapılmıştır. Ayrıca eserin içerik analizi ve değerlendirmesi yapılarak Babagân Bektaşiliğinde tıraş erkânının uygulandığı merasimlerden birisi olan hilâfet tıraş erkânı ve özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Bektaşilik, hilâfet, tıraş, erkân, erkânâme

Abstract

In Bektashism, there are three ceremonies practised in shaving by Bektashi erkans. Among these three ceremonies, a shaving ritual for those who have reached the caliphate is included. The subject of our article is the section named “Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkan”, which is included in the manuscript named “Erkan-ı Sultâ(n) Abdâl Musa”, registered with the number 06 Hk 4284 in the Ankara National Library Ötüken Public Library. There are four chapters in the work, which were written in Nesih script. The titles of the chapters in the manuscript are “Haza erkan-ı Sultâ(n) Abdal Musa”, “Cennet ül Esmâ”, the third title opened as “Bab”, and finally “Menzil-i

¹ “Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân” başlıklı çalışmamın herhangi bir canlı veya canlı grubu üzerinde araştırma, gözlem, anket ve benzeri çalışma içermemesi sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer aldığını beyan ederim.

² Öğr. Gör. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Balıkesir, e-mail: mustafaoge@balikesir.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2834-5575

Khilafah Tıraş-ı Erkan". The section named "Menzil-i Khilafet Tıraş-ı Erkan", as the name suggests describes the caliphate for those who have reached the caliphate. There is no doubt that this order, which is located between pages 11b-17b of the manuscript, is a caliphate shaving order. In our study, transliteration of this manuscript written in Ottoman Turkish was made. In addition, by analyzing and evaluating the content of the work, it has been tried to reveal the caliphate shaving order and its features, which is one of the ceremonies in which the shaving method is applied in Babagân Bektashism.

Keywords: Bektashism, caliphate, shaving, erkân, erkânname

Giriş

Bütün tarikatlar gibi erkân Bektaşilikte³ de önemli kavramlardan biridir. Erkan, Bektaşî tarikatında genel anlamıyla tarikat kurallarının bütününe karşılıyan kapsayıcı bir terimdir. (Özdemir, 2021: 111-130). Tarikatın işleyişinin sağlıklı olması bakımından tarikatın kurallarına uyulması yani erkânın yerine getirilmesi son derece önemlidir. Erkânı doğru işlemeyen tarikat, zamanla sapmaya, yozlaşmaya, bozulmaya ve nihayetinde yok olmaya mahkûmdur. O nedenle tarikat erkânı kâmilen uygulanmak zorundadır.

Tarikat kurallarının yani erkânın bir kısmı sözlüdür, bir kısmı ise yazıya dökülmüştür. Yazıya dökülen ve tarikat erkânını anlatan metinlere erkânname denir. Birçok tarikat gibi Bektaşî tarikatının da erkânnameleleri vardır. Bektaşî erkânnameleleri Teber'e göre, "Bektaşîliğin toplumsal düzenini sağlayan kurallar ve mensuplarının yaşam biçimini belirleyen uygulamalar hakkında bilgi veren eserlerdir" (Teber, 2009: 362). Babagân Bektaşîliğini merkeze alan daha kapsayıcı bir tanıma göre ise erkânname, "Babagân Bektaşîliğinin inanç, ibadet, adap-erkânını en az bir cem erkânı etrafında anlatan, kaynağını ayet, hadis ve dini anlatılardan alan, tarikatın kolektif belleğini temsil eden, Bektaşî tekke ve dergâhlarında tarikat bağluları tarafından derlenen, nesir ağırlıklı olmak üzere nazım-nesir karışık yazılan, genellikle gülbank ve terceman gibi yan metinlerle desteklenen, yer yer şiirsel bir üslup kullanılarak oluşturulan dini-irfani metinlerdir." (Özdemir-Özdemir, 2021: 77).

Çalışmamızın konusu olan el yazması eser, klasik bir Bektaşî erkânnamesidir. Ankara Milli Kütüphane'de Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi'nde 06 Hk 4284 arşiv numarasıyla kaydedilmiştir. *Erkân-ı Sultâ(n) Abdâl Musa* adıyla kaydedilen eser, birkaç farklı bölümden oluşmaktadır. Osmanlı Türkçesiyle ve nesih yazı türüyle kaleme alınan eser, 201x148 mm ebatlarında olup cedid kâğıda yazılmıştır. Eserin ne zaman istinsah edildiğine dair bir kayıt yoktur.

Eserin müellifi, ketebe bölümünde Ahmed bin Muhammed adıyla kaydedilmiştir (Varak-21a). İlk varakta bulunan Ahmed yazılı mühür (Varak-1b) de muhtemelen eserin müellifi Ahmed bin Muhammed'e aittir. Ahmed bin Muhammed'in kimliği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Eserin adı *Erkân-ı Sultâ(n) Abdâl Musa* olduğundan dikkatimizi Abdal Musa Dergâhına çevirdik. Abdal Musa Dergâhının mezarlığında medfûn olan Ahmed adlı iki şahıs vardır. Mezar taşlarındaki bilgilere göre bu kişilerden ilkinin vefat tarihi 1780 ikincisinin ise 1858'dir. (Karaçağ, 2011: 99-130). Eseri kaleme alan

³ Çalışma boyunca Bektaşilik olarak ifade edilen yapı, Babagân Bektaşîliğidir. Bu çalışmada Bektaşîliğin Çelebiler koluna ve Kızılbaş zümrelere değinilmemiştir.

kişi, bu iki Ahmed'den biri midir, yoksa başka bir Ahmed midir, bunun kesin hükmünü vermek için şimdilik yeterli veriye sahip değiliz.

Erkân-ı Sultâ(n) Abdâl Musa adıyla kayıtlı olan yazma eser içerisinde çeşitli başlıklar bulunmaktadır. Birinci başlık “*Haza erkân-ı Sultâ(n) Abdâl Musa*” (Varak-1a) adını taşır ve Abdal Musa Dergâhında yapılan bir ikrar erkânı anlatır. Bu bölümle ilgili yetkin bir çalışma Kenan Ziya Taş tarafından yapılmıştır (Taş, 2021: 77-89) *Cennet ül Esmâ* adını taşıyan ikinci başlık, adından da anlaşılacağı üzere, Cennet ül Esmâ duasına ayrılmıştır. *Bab* olarak açılan üçüncü başlıkta 4 (dört) Kur’an ayeti yazılmış ve bunların faziletine yer verilmiştir (Varak-10b). Çalışmamızın konusunu oluşturan dördüncü başlık ise *Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân* adını taşımaktadır. Bu başlık altında Bektaşî tarikatında halifelik mertebesine ulaşanlar için icra edilen tıraş erkânı anlatılmıştır (Varak-11b). “*Temmet el-erkân*” (Varak-17b) cümlesiyle sona eren tıraş erkânından sonra beş tane Çerâğ tercemanı yazılmıştır. Hz. Muhammed, Hz. Hatice, Hz. Fatıma ve On İki İmam için okunan salavat duası (Varak 17b) ve bazı nasihatlerin ardından ketebe ile erkânâme tamamlanmıştır (Varak 20b).

Üzerinde çalıştığımız *Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân* adlı erkânâmeyle benzerlik gösteren iki metin tespit edebildik. Bunlardan birincisi *Abdal Musa Efendimizin Erkân-ı Tıraş* başlıklı bir metindir. Bedri Noyan Dede Baba, kendi özel kütüphanesinde bulunan ve Ali Rıza Özbektaş’tan aldığını kaydettiği eski bir yazma eserde *Abdal Musa Efendimizin Erkân-ı Tıraş* başlıklı bir bölümün çeviri yazısını vermiştir. (Noyan, 2010: 336-342). Ancak bu metin bir mücerret tıraş erkânı olup bizim üzerinde çalıştığımız metinden farklıdır. Yine aynı eserde *Der Beyân-ı Fütüvvet-i İmam Cafer (as)* başlıklı bir risaleden tıraş erkânının anlatıldığı bölümden bir kısmın çeviri yazısı verilmiştir (Noyan, 2010: 344-346). Bu metnin, bizim üzerinde çalıştığımız metinle kimi benzerlikleri varsa da aynı değildir. İki metinde de içerik büyük oranda benzerlik gösterir ama iki metin anlatım bakımından farklıdır. Noyan’ın neşrettiği metin, bizim üzerinde çalıştığımız metinden daha kısadır.

Makalemizde *Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân* adlı başlığın içerik analizi ile birlikte çevirisi de yapılmıştır. Çeviri içerisinde gerekli görülen ekler ve açıklamalar köşeli parantez [açıklama] içinde verilmiştir. Metinde geçen ayetler ile Arapça metinlerin Türkçe tercümelemleri dipnotlarda verilerek, metin içindeki konuşmalar tırnak içinde ve eğik olarak [“konuşma”] yazılmıştır.

Babagân Bektaşiliği

Hacı Bektaş Veli’ye (1209-1271) nispet edilen Bektaşilik tarikatı, iki büyük kola ayrılır. Birincisi Hacı Bektaş Veli’nin bel ve yol evladı olan Çelebiler kolu, ikincisi ise yol evladı olan Babagân koludur. Çelebiler kolu Kızılbaş-Alevilikte görüldüğü şekilde ocak sistemine göre, Babagân kolu ise klasik tarikatlar gibi örgütlenmiştir. Babagân kolunda tarikata girmek isteyen kişiler önce muhip olarak beklemeye alınır. Tarikata kabul edilen ve ikrar vererek tarikata giren kişi derviş olur. Babagân Bektaşiliğinin en üst otoritesi Dede Baba unvanına sahiptir. Dede Babaya bağlı 12 halife baba ve her halife babaya bağlı prensip olarak 3 tane baba bulunur. Ali Rıza Özdemir’in bildirdiğine göre, Çelebilerin varlığını en erken 15. yüzyılın ikinci yarısında kaynaklardan tespit edebiliyoruz. Babagân kolunun 16. yüzyılın ilk yarısında Balım Sultan tarafından veya aynı yüzyılın ikinci yarısında Hacı Bektaş Veli Dergâhı postnişini Kalender Çelebi’nin isyanının ardından Sersem Ali Baba tarafından kurulduğuna dair

iki önemli görüş vardır. Birinci görüş büyük oranda spekülâtiftir, ikincisi daha doğru görünmekle birlikte teyide muhtaçtır (Özdemir, 2020: 85-99).

Babagân kolu güçlenmiş ve zamanla Kaygusuz Sultan (Mısır), Seyyid Ali Sultan (Dimetoka), Abdal Musa Sultan (Elmalı) gibi dergâhlar Babagân kolunun önem kazandığı merkezler haline gelmiştir (Noyan, 317-318). Erkânâmenin derlendiğini tahmin ettiğimiz Abdal Musa Tekkesi, tahminen 14. yüzyılda Antalya'nın Elmalı ilçesine bağlı Tekke (Teke) köyünde kurulmuştur. Zamanla gelişen tekke, 17. yüzyılda zengin vakıflara sahip tam teşekküllü bir Bektaşî merkezi halini almıştır. Günümüze ulaşan kitabe ve kayıtlara göre Abdal Musa'nın sandukasını kuşatan şebeke 1813'te yapılmış, şifalı su kuyusu 1819'da onarılmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilip Bektaşî tarikatının yasaklandığı 1826 yılında tekke de kapatılmış, Sultan Abdülaziz tarafından 1874'te ihya edilmiş, önce II. Abdülhamid tarafından sonra 1910 yılında Yusuf Baba adlı bir şeyh tarafından tamir ettirilmiştir. 1968 yılında ise ayakta kalan türbe, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onararak ziyarete açılmıştır (Tanman, 1988: 65-66). Bugün de Alevi-Bektaşî kitleler tarafından bir ziyaretgâh olarak kabul edilmektedir.

Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân'ın İçerik Analizi

Bektaşîlikte tıraş erkânının uygulandığı toplamda üç tane merasim vardır. Birincisi mücerret⁴ ikrarında, ikincisi halifelik erkânında icra edilir. Bektaşî tarikatında kurumsal bir yapıya karşılık gelen mücerretlik için yapılan tıraş erkânında sadece saç, sakal ve bıyık tıraş edilir. (Noyan, 2010: 327). Tıraş erkânının uygulandığı ikinci merasim halifelik makamına ulaşanlar için yapılan halifelik erkânıdır. Bu erkânında ise saç, sakal ve bıyığa ilave olarak kaşlar ve kirpikler de tıraş edilir (Noyan, 2010: 327). Ayrıca ikrar vererek tarikata giren her canın, tıraş erkânı yapılır. Evli veya bekâr, kadın veya erkek ikrar veren herkes tıraş erkânı yapmak zorundadır. Kadınların saç ve kaşları, erkeklerin ise saç, sakal, bıyık ve kaşları sembolik olarak tıraş edilir.⁵

Menzil-i Hilâfet Tıraş Erkân adlı eserin halifelik erkânı olduğu konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Öncelikle eserin adında açıkça halifelik erkânı olduğu belirtilmiştir. İkincisi halifelik erkânında olduğu gibi saç, sakal ve bıyığa ilave olarak kaşlar da kesilmiştir [Varak 13a]. Üçüncüsü erkânın sonunda kişinin halifelige uygun olup olmadığı ayn'ül cem erenlerine sorulmuştur [Varak 17a].

Bektaşî Dede babası Bedri Noyan, tıraş erkânının kaynağını Kur'an-ı Kerim ayetleriyle Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin uygulamalarına dayandırmaktadır. Fetih Suresinin 27. ayetinde de saç tıraşına açıkça vurgu vardır: "Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi." Ayrıca rivayete göre Uhud Savaşı'nın dönüşünde Cebrail Hz. Muhammed'i, Hz. Muhammed de Hz. Ali'yi tıraş etmiştir (Noyan, 2010: 330-331).

Halife (halifebaba) olacak kişiyi sadece dedebaba seçer ve dedebaba tarafından yönetilen halifelik erkânı sadece Pirevi'nde yani Hacı Bektaş Veli Dergâhında yapılır (Noyan, 2010: 404). Halife olan kişinin en fazla üç kişiye kadar babalık vermesi öngörülmüştür. Babalık verdiği kişileri Pirevi'ne bildirir ve orada

⁴ "çıplak, yalın, açık, yalnız, tek" gibi anlamlar ifade eden *mücerred* (مجرد) kelimesi (Sami, 1989: 1292) evlenmemiş anlamında da kullanılan bir kelimedir (Cebecioğlu, 2005: 189).

⁵ Katkıları için Babagân Bektaşî babası H. Dursun Gümüşoğlu'na teşekkür ederim.

bu kişiler kütüğe kaydedilir. Babalık alan kişi en kısa sürede icazetnamesini dedebabaya onaylatmak zorundadır. (Noyan, 2010: 405). Halifelik erkânında on iki kurban tığlatmak (kesmek) daha makbul kabul edilir (Noyan, 2010: 406).

Halifelik makamına erişen kişi için yapılan tıraş erkânı, elimizdeki erkânâmeğe göre, şu aşamalardan oluşur:

- 1) Libasın (elbisenin) alınması.
- 2) Halife adayının posta yani mürşide götürülmesi.
- 3) Taşın ve tığın alınması.
- 4) Elin suda ıslatılması.
- 5) Üç kere başa vurulması (elle başın ıslatılması).
- 6) Başa dört elif çekilmesi (altına, sağ yanına, sol yanına, ardına).
- 7) Sakalın kesilmesi.
- 8) Bıyığın kesilmesi.
- 9) Kaşların kesilmesi.
- 10) Biat verilmesi ve alınması.
- 11) Bıyığın kesilmesi.
- 12) Başa tac vurulması (takılması) ve tacın tekbirlenmesi.
- 13) Kuşak kuşatılması ve kuşağın tekbirlenmesi.
- 14) Nasihat verilmesi.
- 15) Kimi soruların sorulup cevapların alınması.
- 16) Dört Kapı selamının verilmesi.
- 17) Lokmanın yerden kaldırılması.
- 18) Lokmanın pişirilmesi ve yenilmesi.
- 19) Halifeliğin kabul edilmesi.

Bütün aşamalarda ayetler ve dualar okunur. Halifelik makamına erişen kişiler için icra edilen halifelik erkânında çok sayıda Kur'an ayeti ve kalıplaşmış dua, birkaç gülbank ve Türkçe dua vardır. Metinde Arapça duaların baskınlığı açıkça görülmektedir.

Erkânâme'de Geçen Kur'an-ı Kerim Ayetleri

Üzerinde çalıştığımız erkânâmede birçok Kur'an-ı Kerim ayetine atıf vardır. Fatıha ve İhlas sureleri özellikle dikkat çekmektedir. Bu iki surenin yanında erkânâmede geçen Kur'an-ı Kerim ayetlerinin Türkçe çevirileri erkânda okunma sırasına göre şunlardır:

"...Dilediğimizde (onları yok eder) yerlerine benzerlerini getiririz." İnsan/28. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 661).

"Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır." Rahman/26. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 595).

"Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır." Rahman/27. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 595).

"Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz." Kasas/88. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 435).

"(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu." Necm/9. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 586).

"Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti." Necm/10. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 586).

"Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar.⁶ Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin." Ahzap/56. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 469).

"Şüphesiz Allah katında din İslam'dır..." Al-i İmran/19'dan bölüm. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 61).

"Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar.⁷ Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir." Fetih/10. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 567).

"Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz." Kasas/88. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 435).

"Şüphesiz Allah, ağaç altında sana bîat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir..." Fetih/18. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 568).

"Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir." İnsan/21. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 660-661).

"Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler" İnsan/8. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 660).

"(Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) "Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz."" İnsan/9. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 660).

Erkânâme'de Geçen Bektaşî Uluları

Menzil-i Hilâfet Tıraş Erkân adlı eserde birçok İslami kişiliğin adları saygıyla anılmaktadır. Başta Hz. Muhammed ve Hz. Ali olmak üzere On İki İmam (Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, İmam Zeynel Abidin, İmam Muhammed Bakır, İmam Cafer Sadık, İmam Musa Kazım, İmam Ali Rıza, İmam Muhammed Taki, İmam Ali Naki, İmam Hasan Askeri ve İmam Muhammed Mehdi), Hz. Musa, Hz. İbrahim, On Dört Masum, Sultan Seyyid Gazi, Hacı Bektaş Veli gibi enbiya, imam ve evliyanın adı vardır.

Sonuç ve Değerlendirme

⁶ "Peygambere Allah'ın salât etmesi, rahmet etmesi; meleklerin salât etmesi, şanınmın yüceltilmesini dilemeleri; mü'minlerin salât etmesi ise, dua etmeleri anlamını ifade eder."

⁷ "Bîat", el tutuşup söz vermek demektir. "Âyette, Hudeybiye'de Müslümanların, Hz. Peygamber'e bağlılık göstereceklerine, gerektiğinde onunla birlikte savaşacaklarına dair söz vermeleri kastedilmektedir. Bu olay, İslâm tarihinde "Bey'atu'r-Rıdvan" diye anılır."

Menzil-i Hilâfet Tıraş Erkân, Bektaşî tarikatına ait hilafet tıraş erkânını anlatan klasik bir erkânâme metnidir. Kaleme alan kişi az ama öz şekilde halifelik tıraş erkânını aktarmaya gayret etmiştir. Kaleme alan kişinin bazı yerlerde dikkatsizlik yaptığı anlaşılmaktadır. Aynı erkânı anlatan diğer el yazması eserlerle karşılaştırmak suretiyle daha sağlıklı bilgi edinilebilir. Ayrıca ayrı bir çalışma olarak günümüzdeki uygulamalar ile yazma eserler içerisinde yer alan erkânâmelerdeki bilgilerin karşılaştırılması, varsa değişimlerin ortaya konulabilmesi açısından faydalı olacaktır.

Halifelik makamına ulaşanlar için icra edilen tıraş erkânındaki bütün uygulamalar, okunan ayet ve dualar, Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere İslami kaynaklara dayandırılır. Bu bağlamda tam tekmil Bektaşî erkânâmelerinin içerik analizi yapılmalı ve erkânâmelerdeki hususların kaynağı net şekilde ortaya konulmalıdır.

Menzil-i Hilâfet Tıraş Erkân adlı eser, Bektaşîliğin yazılı kaynaklarını gün yüzüne çıkarmak ve tarikatın sadece sözlü kültür üzerinde hareket etmediğini göstermek bakımından önemlidir. Esasında sadece Türkiye kütüphanelerinden binlerce eser, günümüz Türkçesine aktarılmayı beklemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Bektaşî Tarikatına Ait Bir Halifelik Tıraş Erkânâmesi: “Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Ahmed bin Muhammed, *Erkân-ı Sultâ(n) Abdâl Musa*, Ankara. Milli Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 4284 arşiv numaralı el yazması.

Cebecioğlu, Ethem(2005). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Anka Yayınları.

Karaçağ, Abdullah (2011). Elmalı Abdal Musa Dergâhı'ndaki Bektaşî Mezartaşları, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 57, 99-130

Kur'an-ı Kerim Me'âli, Diyanet İşleri Başkanlığı (2011). (Haz. Altuntaş Halil- Şahin Muzaffer). Yenigün Mat. San. Tic. Ltd. Şti.

Noyan Bedri (1998). *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik Alevîlik, Cilt I*, İstanbul: Ardıç Yayınları.

Noyan, Bedri (2010). *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevilik Cilt 8*. Ardıç Yayınları.

Özdemir, Ali Rıza (2020). *Hünkâr: Hacı Bektaş Veli*. Ankara: Kripto Yayınları.

Özdemir, Ali Rıza (2021). Alevi-Bektaşî Yolunda Anlam ve Özellikleriyle ‘Erkan’ Kavramı. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD)* 37, 111-130.

Özdemir, Özlem - Özdemir, Ali Rıza (2022). Babagân Bektaşîliğinin Kolektif Belleği: Erkânâmeler Ve Türkiye'deki Neşri. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15 (37) , 72-90.

Sami Semceddin (1080). *Kamya i Tinklâ*. Enderun Kitabevi.

Tanman, M. Baha (1988). Abdal Mûsâ Tekkesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1. Cilt. İstanbul: TDV Yayınları.

Taş, Kenan Ziya (2021). Bektaşîliğe Ait Bir İkrar Erkânâmesi: "Erkân-ı Sultân Abdâl Musa", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD)*, 5, 77-89.

Teber, Ömer Faruk (2009, Ağustos 17-18). Bektaşî Dervişinin Yol Haritası: Bektaşî Erkânâmeleri, *Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, Nevşehir, 359-371.

Ekler

Ek 1: Menzil-i Hilâfet Tıraş-ı Erkân'ın [Halifelik Tıraş Erkânı] Çeviri yazısı.

[Varak 11b] (10) Bismillahirrahmanirrahim

(11) **Menzil-i Hilâfet Tıraş Erkân**

(12) Evvela libâsın alurken bunu okuya. "Besmele. Ve iza **[Varak 12a]** (1) ve iza şî'na beddelna emsalehüm tebdila".⁸ Andan sonra elini (2) alub posta götüreler.

Andan sonra taşı ve tığı (3) eline alub kapu geçe (?) ve bunu okuya. "Elhamdülillahillezi ce'ale'r- (4) re'se ve halaka'l-cûda ve'l-Haceri'l-Musa ve erselehu (5) Cebrâ'ile Muhammed salli Allahu 'aleyhi vesellem ve 'ale'l-Haydari (6) Kerrâr dervîşe dervîşân"⁹ diye. Ve miskinlik (7) ide.

Ve el suya urıcak bunu okuya. "El-mâ'e (8) tahuren."¹⁰ Peygambere salavat getüre. Andan sonra (9) başına ura ya'ni üç kerre başına ura. (10) Ve bunu okuya. "Besmele Elhamdülillahillezi ce'alet-takva (11) ve libâse'l-ârifin ve'l-ihlâs zeyne'l-muvahhidin (12) ve ce'ale't-takva ve'l-huzvetihi şe'âyiri'l-mü'minin **[Varak 12b]** (1) ve's-salatu ve's-selâm 'ala seyyidina Muhammed ve alihi ecma'in"¹¹ (2) diye.

Andan sonra Fatiha, üç İhlâs okuya. (3) Ve üç kerre salavat getüre. Andan bunu okuya. "Kavlehu (4) te'ala lekad sadakallahu resuluhu'r-rüya fethen kariba"¹² (5) ya dek(?). Andan "Tekbir" diye. "Nebiyi veliyyi hânedân-ı (6) Muhammed 'Ali sırr-ı 'azametullah âdem sultân safây-ı". (7) Hâzırân "Hû" diye.

Ve dahî dört elif çeke. (8) Evvel altına çeke ve ide kim "Bismillah ve bi-emrillah (9) ve Allahü ekber"¹³ diye. Andan sağ yanına bir elif çeke (10) ve ide kim "Besmele Bismillah ve bi-emrillahi vâliyyullah ve Allahu (11) ekber"¹⁴ diye. Andan sol yanına bir elif çeke **[Varak 13a]** (1) ve bunu diye kim, "Bismillah

⁸ "...Dilediğimizde (onları yok eder) yerlerine benzerlerini getiririz." İnsan/28. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 661).

⁹ Baş, cömertliği ve Musa'nın taşını yaratan, Cebra'il'i Muhammed'e gönderen Allah'a hamdolsun. Dervişlerin dervîşi, tekrar tekrar saldıran Allah'ın arslanı yoluna.

¹⁰ Abdest duasının bir kısmı yazılmıştır. "Suyu temizleyici (İslam'ı nur kılan Allah'a hamdolsun)"

¹¹ Takvayı ariflerin örtüsü, ihlâsı tevhid ehlinin süsü kılan, takvayı müminlerin şiarı kılan Allah'a hamdolsun. Muhammed ve ehline selam olsun.

¹² Fetih Sûresi 27. ayetin başı ve sonu yazılmıştır. "Lekad sadakallahu resulehur ru'ya bil hakk, le tedhulunnel mescidel harama inşaallahu aminine muhallikine ruusekum ve mukassırine la tehafun, fe alime ma lem ta'lemu fe ceale min duni zalike fethan kariba" "(Andolsun, Allah, Peygamberinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bildi ve size bundan başka yakın bir fetih daha verdi.)" (Altuntaş ve Şahin, 2011: 569).

¹³ "Allah'ın adıyla. Allah'ın emriyle. Allah en büyüktür."

¹⁴ "Besmele Allah'ın adıyla ve Allah'ın sevgili kulunun emriyle, Allah en büyüktür."

ve bi-emrillah ve's-selâm ʿala millete (2) Resûlullah ve Allahu ekber”¹⁵ diye. Andan ardına (3) bir elif çeke ve bunu diye, “Bismillah ve mebd-e-i rabbi'l (4) ahireti ve'l evveli Allahü ekber”¹⁶ diye.

Andan sakalina (5) ustura yürüde. Bunu okuya, “Kullu men ʿaleyha (6) fanin”.¹⁷ “Ve yebki veçhu rabbike zü'l-celâli ve'l-ikrâm”.¹⁸ “Fenâ'i ʿinde bekaillahi vallahü ekber”¹⁹ diye.

Andan bıyığına (8) ustura yürüde ve bunu okuya. “Besmele küllü şey'in (9) haliku illa vechehu lehü'l-hükme ve ileyhi turce'un”.²⁰ (10) “Surr-ı vech-i bâkî gayrıyla tekbîr” diye.

Andan (11) kaşına ustura yürüte. Bunu okuya, (12) “Sümme deni fekâne kalbe kavseyni ev edna.”²¹ **[Varak 13b]** (1) Fe evha ila ʿabdihi mâ evhâ”.²² İnnellahe ve melâ'iketehü (2) yusallüne²³ ila ahirihi. Allahü Ekber” diye.

Elini eline alub bi'at (3) vire. Bir mürid ile beraber okuya. Ve bunu okuya. İbtida “Besmele” (4) diye ve üç kerre “Estağfurullah cemi'î günahlarımıza” diye. Ve dahî (5) “Yalan söylemeyelim ve haram lokma yemeyelim ve hamr [sarhoşluk veren şey] içmeyelim ve elimizle (6) komadığımız nesne(yi) almayalım” deyüb bunu okuya. “Kullun amene (7) billahi ve mela'iketihî ila ahirihi.”²⁴ Andan “Şehidallahu ennehu ila ahire”²⁵ dek. (8) Andan “İnnellezine ʿindallahi'l-İslam”²⁶ diye. Andan bunu okuya, “Neveytü (9) en aḡsele min gusli'l-fenâ'i min cemi'î iştigali'd-dünya (10) ve mâ eşiyeyhu(?) zalike takarruben ilallahî Te'âlâ”²⁷ diye. (11) Andan bir Fatiha ve üç İhlas ve üç salavat (12) okuya. “Bekâ Allahu vallahu ekber”²⁸ diye.

Andan bıyığına ustura [yürüde] **[Varak 14a]** (1) ve bunu okuya. “Besmele innellezine yubayî'üneke den (2) ila ahirineden”.²⁹ Andan bunu okuya. Elhamdülillahillezi lâ yebgı illa (3) vechehu ve la yekumu mülkihi lehü'l-hükümü ve ileyhi turce'un.³⁰ (4) Yâ Abdullah ezküruni ʿahdellezi haracteni min dari'd-dünya (5) ila dârü'l-ahireti.³¹ Eşhedü en lâ ilahe illallahu vahdehu la (6) şerikele ve'l-hüküm-i ilahe vahidun samedun ferdun hayyun kayyumen³² (7) lem yettehız sahibeten vela veleden ve lem yekün lehü şerikü fi'l- (8) mülki³³ ve şefi'uhu ve habibuhu ve erselehu bi'l-hüda ve dini'l- (9) hak liyüzhirehü

¹⁵ “Allah'ın adıyla. Allah'ın emriyle, Resulullah'ın ümmetine selam, Allah en büyüktür.”

¹⁶ “Allah'ın adıyla, başlangıcı ve sonu olmayan, Allah en büyüktür.”

¹⁷ “Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır.” Rahman/26. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 595).

¹⁸ “Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâkî kalacaktır.” Rahman/27. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 595).

¹⁹ Alah'ın bakiliğinde yok olarak

²⁰ “Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.” Kasas/88. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 435).

²¹ “(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu.” Necm/9. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 586).

²² “Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti.” Necm/10. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 586).

²³ “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.” Ahzap/56. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 469).

²⁴ “Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: “Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.” Şöyle de dediler: “İştittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır. Bakara/285'den bölüm. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 57)

²⁵ “Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adaletle şahitlik ettiler. O'ndan başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” Al-i imran/18. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 61).

²⁶ “Şüphesiz Allah katında din İslam'dır...” Al-i İmran/19'dan bölüm. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 61)

²⁷ Allah'a yakınlaşmak için cümle dünya işlerinden ve benzerlerinden arınmaya niyet ettim.

²⁸ Allah bakidir. Allah en büyüktür.

²⁹ “Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.” Fetih/10. (567)

³⁰ “Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.” Kasas/88. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 435).

³¹ Ey Allah'ın kulu, Beni dünyadan ahirete intikal ettiren Allah'a verdiğin sözü hatırla.

³² “Yemin ederim ki, ortağı olmayan tek Allah'tan başka ilah yoktur, tektir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, daima hayatta olan, bütün varlıkları ayakta tutan, ebedidir.”

³³ Allah'tan başka ilah yoktur, tektir, ortağı yoktur, birdir, ihtiyaçsızdır, kendisine eş ve çocuk edinmemiştir.

‘ale’-d-dini küllihî velev kerihel müşrikune³⁴ ve eşhedü (10) enne emirü’l-mü’minine ‘Ali ibn-i Ebi Tâlib esedullahi’l-galib (11) imamen ve ma‘sûmen ve irşâden min kibelillahi Te‘âlâ ve min kibelî **[Varak 14b]** (1) Resulillahi evlâdi’l-Hasanî ve’l-Hüseyn ve Zeynel-‘Abidin (2) ‘Ali ibn-i Hüseyn ve Muhammed Bâkır ibn-i ‘Ali ve Ca‘feri İbn-i Bâkır ve Musa (3) Kâzım İbn-i Ca‘fer ve Rıza İbn-i Kâzım ve Nakî, İbn-i Rıza ve Nakî İbn-i Takî ve (4) Hasani’l-‘Askerî İbn-i Nakî ve Muhammed Mehdi İbn-i Hasani’l-‘Askerî. Salatullah (5) ‘aleyhim ecma‘in.³⁵ Şeyhuna ehlü’l-terk ve sahibü’l-genci ‘ilmü’l-ledünni (6) Sultân Seyyid Gâzî kaddesallahü sırrehü’l-‘aziz³⁶ hüvallahü ‘ala (7) mâ nekülü vekil³⁷ ve in tetevellev kema tevelleytüm min kabli yu‘azzibkum ‘azaben (8) elima.³⁸ İz teberre’d-din den mine’n-nâre dek³⁹ okuya. Andan “Ve salli Allahü (9) ‘ala seygidina Muhammed ve alihi habibuna ve şefi‘una ve tabibüna Muhammed ve ‘ala (10) hayri’l-âli ilallahü ve hayri’l-ashabi ecma‘in bi-rahmetike (11) ya erhamer-rahimin.”

Ama meşâyih halifenin başına tac urucak (12) bunu okuya. “Elhamdülillahillezi refa‘es-semavati ve’l-buruc ve meccede’l-arza **[Varak 15a]** (1) ‘ala emliha ucacün ve sallallahü ‘ala seygidina Muhammedin ‘ala sâhibi’t-tâc (2) ve’l-mi‘râc⁴⁰ tekbîr dem Sultan Hacı Bektâş Veli” diye. Ve arkasına (3) vasala viricek bunu okuya. “‘Âliyhüm’dan tahûrene⁴¹ dek. (4) Andan tekbir ide.

Ve kuşak kuşadıcak bunu okuya. “Lekad (5) radiyallahu’ den fethen kariben nasara minallahi ve fethi karib⁴² “Ve beşşi- (6) rü’l-mü’minine yâ Muhammed yâ ‘Ali veliyullah⁴³ diye. Ve tekbir ide. Ve diye kim “Belin(?) ve dünyan (7) terk ve sermâyen(?) sinden(?)uluya hizmet hizmet ve ‘izzet sende (8) küçüğe rağbet hakaret eyleme ve şefa‘at sureti ile (9) doğruluktur ve doğruya Hüda-i Rabbi’l-‘Âlemin” diye çerağ viricek (10) bunu okuya. “Allahu nurü’s-samavat’dan ila ahirihiye⁴⁴ dek. Ve tekbir ide.

(11) Ve dahî “Çerâğın zâhiri ve bâtnı Muhammed ‘Ali’dır kim anlardan (12) yadigâr kalmışdır. Zâhir erenleri oturmuşlardır” diye. “Bu devlet (13) me’mûrudur ve şeri‘atdür. Ve şeri‘ati çerâğ kendü sebeptir **[Varak 15b]** (1) kim kıymetle alınur. Tariki delildir ve ma‘rifeti bağıdır (2) ve hakikati nurudur. Nur gibi şu‘le virir. Delil gibi doğru (3) ol, hak yolunda yağ gibi arî ol, meydan erenlerde (4)

³⁴ “Şefa‘at eden, Allah’ın sevgilisi ve Allah’a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, hidayetle ve hak dinle gönderdiği elçisi olduğuna şahadet ederim.”

³⁵ Ben şahitlik ederim ki mü’minler emiri Hz. Ali bin Ebi Talip zafer kazanan Allah’ın aslanı, Allah ve Peygamber yolunda irşad eden masum imam olduğuna, Hz Hasan ve Hüseyn’in evladı Zeynel-‘Abidin, Ali İbn-i Hüseyn, Muhammed Bâkır, Ca‘fer ibn-i Bâkır, Musa Kâzım İbn-i Ca‘fer, Rıza İbn-i Kâzım, Nakî, İbn-i Rıza, Nakî İbn-i Takî, Hasani’l-‘Askerî İbn-i Nakî ve Muhammed Mehdi İbn-i Hasani’l-‘Askerî hepsine salat olsun.

³⁶ Terk ehli ve gizli ilimlerin hazinesi Sultan Seyyid Gazi, Allah onun sırrını kutlu kılsın.

³⁷ “O Allah ki, söylediklerimize vekildir.”

³⁸ “Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğrattır” Fetih 16’dan bölüm. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 568).

³⁹ “İz teberreelzeinetubî minellezinetbeu ve reavul azabe ve takattaat bihimul esbab. Ve kalellezinettebeu lev enne lena kerreten fe neteberree minhum kema teberree minna kezalike yurihimullahu a’malehum haseratin aleyhim ve ma hum bi haricine minen nar.” Bakara 166-167 “Kendilerine uyulanlar o gün azabı görünce, kendilerine uyanlardan uzaklaşacaklar, aralarındaki bütün bağlar kopacaktır. Uyanlar şöyle derler: (Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsaydı da onların şimdi bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsaydık.)” “Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir. Onlar ateşten çıkacak da değillerdir.” (Altuntaş ve Şahin, 2011: 31).

⁴⁰ “Gökleri ve yıldızları yükselten, yeryüzüne sularla bolca ihsan eden Allah’a hamdolsun, tacın ve miracın sahibi efendimiz Muhammed’e salat olsun.”

⁴¹ “Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.” İnsan/21. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 660-661).

⁴² “Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir...” Fetih/18. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 568).

⁴³ Ey Muhammed, Ey Ali (Allah’ın sevgili kulu) mü’minleri müjdele.

⁴⁴ “Allah, göklerin ve yerin nurudur. O’nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânüs içinde. Fânüs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir. Allah, insanlar için misaller verir. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.” Nur/35. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 388)

su gibi hâk ol. Ve bu çerağ üç yerden kuşaklıdır. (5) Sen dahî üç yerden gayret kuşağı kuşananlar (6) gayretine diye ve sofraya virecek bunu okuya ve yut^{imune}'den şükura'-(7) yeden⁴⁵ ya'ni evliyâ-i veliyullah sırr-ı penc-i firakadan (?)8((?) □□□□ Duvazdeh-i İmam ve Cehârdeh-i Ma'sûm Pâk kütübü'l- (9) aktab hefti ve men kemer beste-i Şâh-ı Merdân Emirü'l-Mü'minin (10) 'Ali veliyullah heftâddü(?) kan-ı(?)sırr-ı Şehid-i Şühedâ-i Deşt-i Kerbelâ evliyâ-i Bağdat ve enbiyâ-ı Şam-ı Halilü'r-Rahman ve yitumân-ı Mekke (11) ve Medine ve pîrân-ı Horasan, 'ulema-i şerî'at ve sâd ü sâlikân.

(Derkenar) 'Aliyehüm siyâbü sündüsin huzrun ve istebrekun ve hullu esâvira min fiddah ve sekahum rabbehum şaraben tahura.⁴⁶ Ve yut^{imune}'t-ta'âme 'ala hubbihi miskin ve yetimen ve esiren.⁴⁷ İnnema nut'imukum li vecillahi la nuridu minkum cezaen ve la şukura.⁴⁸ [Varak 16a] (1) da tarikat ve sâhibân-ı sikke-i sûret ve devlet (2) sâdât, fi hubbin sâdât ve sırr-ı zülfine ilahi (3) taha ve yasin kadem müsâfirân-ı selamet, mücâverân-ı (4) ma'na Ahmed-i Muhtâr, sırr-ı velâyet-i Haydar-ı Kerrâr, halka-i (5) berlâ, dâ'ire-i tevhîd, yasin rahmet, berekât-ı hânedân, (6) Muhammed-i mu'cizât, kuvvet-i hâciyân, farizat-ı gaziyan, devlet-i (7) pâdişâh-ı İslâm, hâzırân-ı cemâ'at-ı ez şark-ı 'âlem (8) kâbü garb ve murâd-ı merdân kâffe-i ehl-i iman Fatihâ-il-(9) kitab."

Sû'âl- 'Aşıklara lokma yedirmek kimden (10) kaldı?

[Cevap]- Şâh 'Ali'den kaldı.

[Sû'âl]- Lokma kazanımı kim indirdi kim (11) kurtardı kim yidi?

Cevâb- Üçler indirdi, yediler (12) kurtardı, kırklar yedi.

Ve lokma yerden kaldıracak bunu [Varak 16b] (1) okuya. "Celil-i sumat-ı İbrahim Halilü'r-rahman evliya enbiya keremine (2) Hû" diye. Ve bir kişiye delil olmak lazım gelse eline yapışa safa (?) (3) ne hâlde miskinlik ide (?). Diye kim "Allah Muhammed 'Ali pirimiz gâ'ib üstâdımız (4) hâzırân olan eşhedü en lâ ilahe illallah" diye. Ve dahî kapuya (5) kolun hemâ'il ide. "Es-selâmü 'aleyküm yâ erbâb-ı ehl-i tarikat es-selâmü (6) 'aleyküm ya erbâb-ı ehl-i ma'rifet es-selâmü 'aleyküm yâ erbâb-ı ehl-i (7) hakikat." Burakda(?) gelüb selam tekmilinde gerü gide diye kim (8) "Yâ erenler bu canı erkân-ı kurâş(?)isterseniz erenlerden (9) rıza gönülerden muhal midir" diye.

Ve eğer safer(?) ve çerağ virmek [Varak 17a] (1) gelmek lazım gelse lokma pişirüb erkân (2) erenlerine yedürüb şükür deyüb gülbankten sonra (3) kapuya geçüb dört kapuya selâmını delil (4) vire. Diye ki "Kıblesi Ka'be görenler yola varmış, (5) yol almış, erkân erenleri geçmiş." Muhammed'e salavat (6) vire. "Bu fulan kimesne bu kadar kimesne (7) ve meydana erenlere elden geldikçe hizmet idüb (8) şimdi halife olmak ister muhal⁴⁹ midür, ne buyurursuz" (9) diye. Anlar dahî "Muhaldir" didikden sonra ihtiyar önüne [Varak 17b] (1) ilet.(?) Ve ide "Günah itdim suçum avf eyle ey şah (2) muhabbeti

⁴⁵ "Ve yut'imunet taame ala hubbihi miskin ve yetimen ve esira. İnnema nut'imukum li vecillahi la nuridu minkum cezaen ve la şukura." "Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:)" "Biz size sırf Allah rızası için yediyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz." İnsan 8/9. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 660).

⁴⁶ "Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir." İnsan/21. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 660-661).

⁴⁷ "Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler" İnsan/8. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 660).

⁴⁸ "(Yedirdikleri kimselere şöyle derler:)" "Biz size sırf Allah rızası için yediyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz." İnsan/9. (Altuntaş ve Şahin, 2011: 660).

⁴⁹ Burada muhtemelen bir yazım yanlışlığı olmuştur. "Mümkün" yerine "muhal" yazılmış olmalıdır. Yahut yerel bir söyleyiş söz

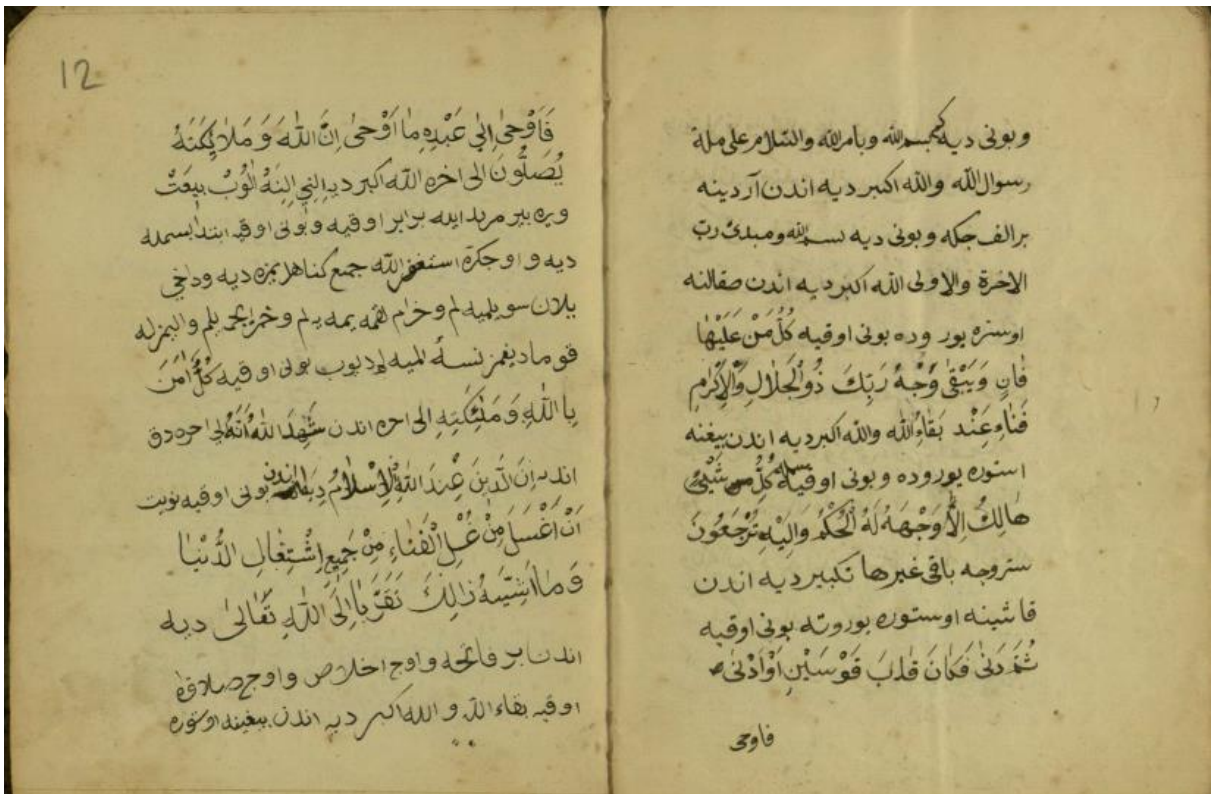
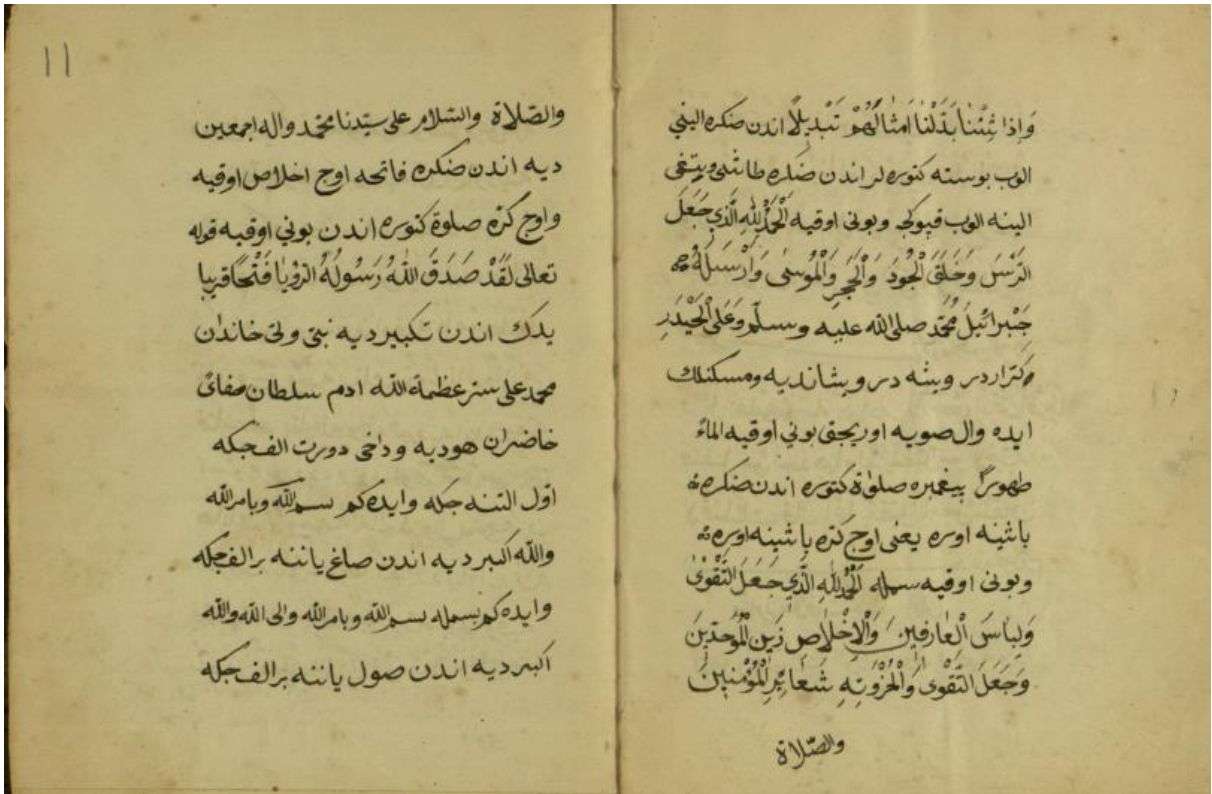

hânedân ʿâlî dergâh-ı Şehid-i Kerbelâ sırr-ı (3) hakkıçün zalemna nefsimе estağfurullah." Kapûda darde (4) gözünden kanlı yaş döke. Ve's-selâm.

Temmet el-erkân.

Ek 2:

13

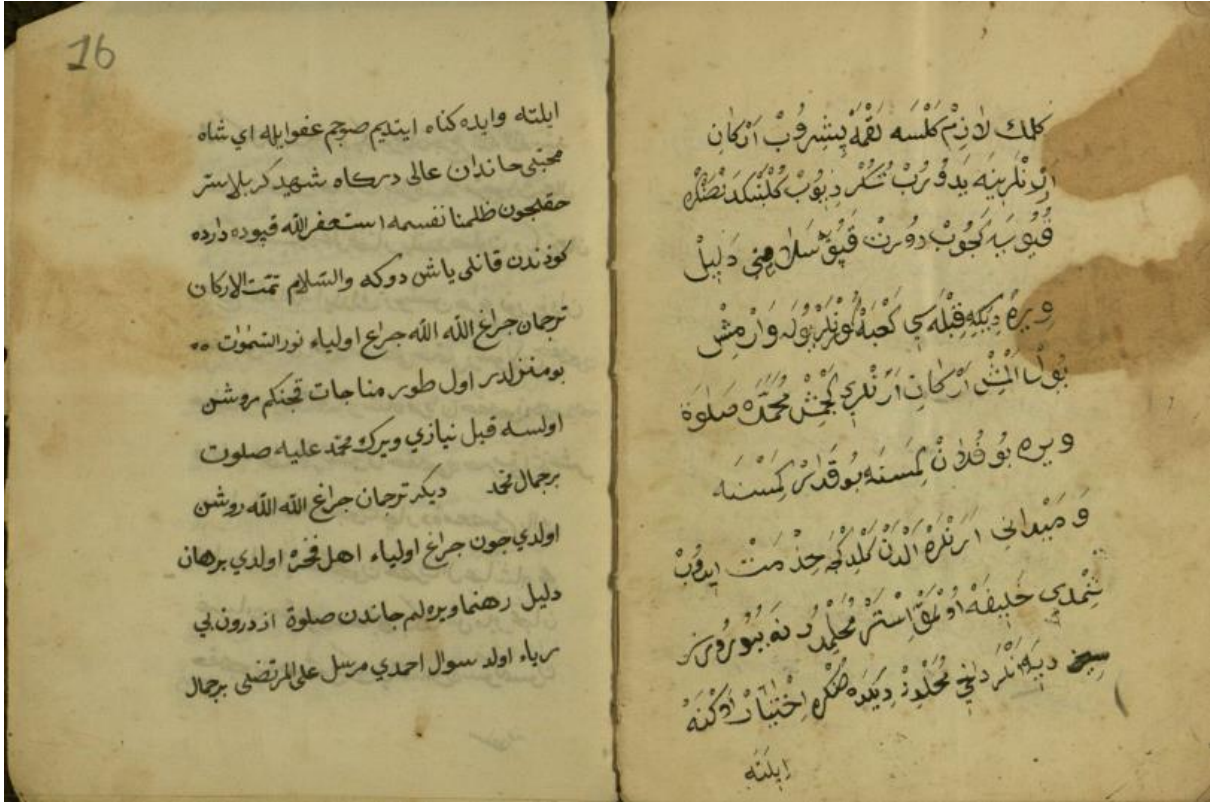
و بونی و قبه بسمه ان الذین یبایعونک دن
الی احدی دن الله بونی او قیل الله لا یبغی الی
وجهه ولا یقوم علیه الحکم و الذین یرجون
یا عبد الله انک روی عهد الذین خرجتی من دار الدنیا
الی دار الاخرة شهد ان لا اله الا الله وحده لا
شریک له و الهی الامه و احد صدقہ حیاً فیوما
لم یخذ صاحبہ و لا ولد و لا یکن له ثریک فی
الملک و شعیبه و حبیبه و أرسله بالهدی و دین
الحق لیظفر علی الذین طله و لیکره المنکر کون و انشهد
ان امر المؤمنین علی ابن ابی طالب اسد الله العالی
اماماً و معصوماً و ارشاد من قبل الله تعالی و من غیر
رسول الله

رسول الله اولاد الحسن و الحسین و ابن العابدین
علی ابن حسین و محمد باقر ابن علی و جعفر ابن باقر و موسی
کاظم ابن جعفر و رضا ابن کاظم و تقی ابن رضا تقی بن تقی و
حسن العقیله ابن تقی و محمد مهدي بن حل العیمری صلی الله
علیهم اجمعین شیخنا اهل التزک و صاحب الکلیع علم الذین
سلطان سید غازی قدس الله سره العزیز هو الله علی
ما نقول و کین و ان تتولوا کما تولیم من قبل بعدکم عذاباً
ایماناً ان ترون الذین رد من النار دن او فی الله و صلی الله
علی سیدنا محمد و الوحیبتنا و شفیعنا و طیبینا محمد و علی
حبرائیل الی الله و خیر الی صواب اجمعین برحمتک
یا ارحم الراحمین امامنا شیخ خلیفک با شنه فاج و بریحی
بونی و قبه الله و جمع التمامه و التبروج و محمد ان رض

15

دو طریقت و صاحبان سکه صورت و دولت
سادات فحیبت سادات و سر دلقین الیه
طه و یسن قدم مسافران سلامه عجا و بران
معنی احمد مختار سر ولایت حیدر کر خلیفه
بر لادیره نو حیدر تبیین رحمت برکات خاندان
صمد معمران قوه حاجیان فرضت غازی بیان دولت
بادشاه اسلام حاضران جماعت به شرق عالم
قاب عرب و مراد مر دان کافه اهل ایمان فایم
ان کتاب سوار عاقله الله ید بر مرک کمدن
قائد شاه علی دن قلعه لقمه فرنگی کاندردی کرم
قد نازدی لم یدلج جواب او جگر اندردی یدین
قد نازدی فر فکر یدب و الله برون قائد بیک بونی
وقبه

او قبه جلیل صوماء ابرهم خلیل الرحمان او لیا انجیل کر منه
هو دیه و یترک شه دلیل اولی ان تم طه الله یا بشه صفه
نعالیه مسکینک ایله ذک الله محمد علی پیر بین غائب از دین
حاضران اول دن انشهد ان لا اله الا الله و دخی قویه
قد لوت حائلی ایله السلام علیکم یا ارباب اهل طریقت السلام
علیکم یا ارباب اهل معرفت السلام علیکم یا ارباب اهل
حقیقت بره قد کلوب سلام تم کلینده کرم کینه دیکم
یا اربانک بوجان ارکان قماش ستر سکر اربان دن
رضد کوندردن کلید دینه و کرم صفر و بریح و بریح

Extended Abstract

The intent of this study is to reveal the caliphate shaving practice and its characteristics in the Bektashi order, based on the information in the manuscript registered under the name Erkan-ı Sultâ(n) Abdal Musa. The manuscript, which is the subject of our study, is a classical Bektashi manuscript. Ankara National Library Adnan Ötüken Provincial Public Library The work registered with the archive number 06 Hk 4284 under the name Erkan-ı Sultâ(n) Abdâl Musa, the recorded work consists of several different parts. The work, which was written in Ottoman Turkish in naskh script, measures 201x148 mm and was written on cedit paper. There is no information about the copy date of the work. The author of the work is recorded under the name Ahmed bin Muhammed. However, no information could be obtained about the identity of the author. As in all sects, the concept of erkan is one of the important concepts in Bektashism. Erkan, in the Bektashi order, is an inclusive term that meets all the rules of the order. In terms of the healthy functioning of the sect, it is extremely important to fulfill the order.

There are various titles in the manuscript called Erkan-ı Sultâ(n) Abdal Musa. The first title bears the name of "Haza erkan-ı Sultan(n) Abdal Musa" and describes the ceremony of confession performed in the Dervish Lodge of Abdal Musa. The second title is called Cennet ül Esmâ, and as the name suggests, it is reserved for Cennet ül Asma prayer. In the third title opened as Bab, 4 (four) Quranic verses were written and their virtues were included. The fourth title, which constitutes the subject of our study, is called Menzil-i Khilafah Tıraş-ı Erkan. Under this title, the shaving practice performed for those who attained the caliphate in the Bektashi order has been explained Hz. Mohammed, Hz. Hatice, Hz. Ali, after the salawat prayer and some advices read for Fatima and the Twelve Imams, the ketaba and the erkanname were completed.

Some of the sect's rules, namely the order, were verbal and some were written down. The texts that are written down and describe the order of the order are called erkânâme. Like many sects, the Bektashi sect also has erkannames. The transfer and evaluation of Bektashi erkannames into today's Turkish is important in terms of revealing that the Bektashi order did not act only with oral culture.

In Bektashism, there are three ceremonies in total in which the shaving man is practiced. The first is performed in the confession of abstraction, and the second is performed in the caliphate. It is the caliphate office made for those who have reached the caliphate. In addition, every soul that enters the cult by making a confession is made a shaving man. Everyone who confesses, whether married or single, male or female, must practice shaving. Of course, the rituals practiced in these shaving shavings will be different from each other.

It is clear that the work named Menzil-i Khilafah Tıraş Erkan is a caliphate. First of all, it is clearly stated in the title of the work that there is a caliphate. Secondly, in the information given in the work, eyebrows were also cut in addition to the hair, beard and mustache, as in the caliphate. Thirdly, at the end of the order, the eren of ayn'ul cem were asked whether the person was suitable for the caliphate.

According to the edict we have, the shaving ritual made for the person who has reached the caliphate consists of the following stages: taking the dress, taking the caliph candidate to the mail, that is, the murshid, taking the stone and needle, soaking the hand in water, hitting the head three times (wetting the head with the hand), drawing four elifs on the head, pulling the beard, trimming the mustache, trimming the eyebrows, giving and taking allegiance, trimming the mustache, putting the crown on the head and chanting the crown, giving advice, asking some questions and getting answers, giving the Four Doors greeting, picking up the bite, cooking the bite, and to be fed, to accept the caliphate.

Verses and prayers are read at all stages. There are many Quranic verses and stereotyped prayers, a few gulbanks and Turkish prayers in the caliphate, which are performed for those who have reached the caliphate. It is clearly seen that Arabic prayers are dominant in the text.

The Menzil-i Khilafah Shaving Erkan is a classic text of the caliphate that describes the caliphate shaving man belonging to the Bektashi order. The person who wrote the work made an effort to convey the shaving order of the caliphate in a concise way. In this way, transferring the erkannames written in Ottoman Turkish to today's Turkish is extremely important in terms of making comparisons. Increasing studies in this area will be beneficial in terms of revealing more detailed information about this place.

All the practices, verses and prayers recited for those who have reached the caliphate are based on Islamic sources, especially the Qur'an. In this context, the content analysis of the complete Bektashi decrees should be made and the source of the issues in the promulgations should be clearly revealed.

The work named Menzil-i Khilafet Tıraş Erkan is important in terms of revealing the written sources of Bektashism and showing that the order does not act only on oral culture. In fact, only thousands of works from Turkish libraries are waiting to be transferred to today's Turkish.

Tezkirelerde Tezkireciler: 16. Yüzyıl Örneği

Biographer in Poet Biographies: The Instance of 16th Century

Ömer Faruk YİĞİTEROL¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 09.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 20.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1100939

Atf / Citation: Yiğiterol, Ö. F., (2022). “Tezkirelerde Tezkireciler: 16. Yüzyıl Örneği”, OÜSOBİAD 12 (2), 1175-1212, Doi: 10.48146/odusobiad.1100939

Öz

Bu çalışmada, 16. yüzyılda kaleme alınmış yedi şair tezkiresi -Sehî Bey, Latîfi, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Ahdî, Beyânî ve Gelibolulu Âlî- tek tek taranmış; bu tezkirelerdeki tezkire yazarları tespit edilmiş, tespit edilen tezkirecilerin biyografileri verilmiş ve bu biyografiler üzerinden de tahliller yapılmıştır. Her bir tezkire için telif sırası gözetilerek ana başlıklar oluşturulmuştur. Bu başlıklar altında, öncelikle tezkire hakkında çok kısa malumatlar verilmiştir. Ardından “metin” başlığı altında, bahsi geçen tezkire üzerinde metin çalışması yapılmış ilgili kaynaklardan biyografiler alınmıştır. Biyografi metinleri verilirken makalenin sayfa uzunluğu düşünülerek metnin sonundaki şiirlere yer verilmemiştir. Sadece, biyografi metni içindeki mısra, beyit ve dörtlüklere yer verilmiştir. “Metin” başlığının hemen sonrasında da “tahlil” adıyla başlıklar oluşturulmuş ve maddeler hâlinde incelemeler yapılmaya çalışılmıştır. İncelemeler sırasında tezkirecilerin tezkirecilere bakışını doğru anlayabilmek adına tahliller, beş farklı tema üzerinden yapılmıştır. Bu temalar sırasıyla şu şekildedir: Biyografilerdeki bilgilerin yeterliği; biyografi metninin dili ve üslubu; müellifin biyografideki şahsın şairliği, yazarlığı hakkındaki beğenisi ya da yergisi; müellifin biyografisini verdiği tezkirecinin tezkiresine ve tezkireciliğine dair görüşü ve müellifin biyografisini verdiği şahsın şairliği, yazarlığı, tezkiresi, tezkireciliği hakkındaki yorumlarına göre verilen olumlu/olumsuz değerlendirme.

Anahtar Kelimeler: Divan Edebiyatı, Şair Tezkiresi, Tezkirecilik, Biyografi, Tahlil, Nesir

Abstract

In this study, seven poet biographies - Sehi Bey, Latifi, Aşık Çelebi, Hasan Çelebi, Ahdi, Beyani and Gelibolulu Ali - written in the 16th century were scanned one by one; the authors of the tezkire in these tedhkires were identified, the biography texts of the identified tedhkire writers were given and analyzes were made on these biographies. Main headings were created for each tedhkire by considering the publication date. Under these headings, first of all, very brief information about the tedhkire is given. Then, under the title of "text", biography texts were taken from the relevant sources on which text work was done on the aforementioned tezkire. While giving biography texts, the poems at the end of the text are not included considering the page length of the article. Only verse,

¹ YÖK 100/2000 Doktora Bursiyeri, Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı. e-mail: omfrkygtrl@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5811-5116

couplets and quatrains are included in the biography text. After the title of "text", titles called "analysis" were created and investigations were made. In the analysis, five different subjects were examined.

Keywords: Divan Literature, Tedhkire, Poet Biography, Biographer, Analysis, Prose

Giriş

İnsanoğlu için en değerli hazine tecrübedir. Tecrübeyi elde etmenin en kolay yollarından biri, biyografi türündeki eserlerdir.

Biyografi türü, Türk edebiyatında, İslamlaşma süreciyle birlikte *tabakât*, *terâcim-i ahvâl* gibi biyografik kitapların etkisiyle kendisine yer bulmaya başlamıştır. İlk yazılı kaynak olan *Orhun Abideleri* ve devamındaki yazılı eserler, müstakil birer biyografi hüviyeti taşımadığı için Türk edebiyatında İslamlaşma süreci öncesi elle tutulur bir biyografi türünden bahsetmek oldukça zordur. İslam tarih yazıcılığının etkisiyle biyografi türü, hem Arap edebiyatında hem de Türk ve Fars edebiyatlarında kendisini göstermeye başlamıştır. Zaman içinde biyografi yazıcılığı, farklı alanları etkilemiş; farklı zümrelerdeki, farklı şehirlerdeki, farklı mesleklerdeki insanların hayat hikâyelerini içeren alt kategorilere ayrılmıştır. Şüphesiz edebiyat sahası da bundan etkilenmiş; şairlerin biyografilerini içeren şuarâ tezkireleri yazılmaya başlanmıştır. (Filiz Kılıç, 1998: XVI-XVIII) Şuarâ tezkiresi yazıcılığı, Çağatay Türkçesiyle 15. yüzyılda kaleme alınan Ali Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâis*'i hariç tutulursa edebiyatımızda, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar aralıksız devam eden türlerden biri olmuştur. (Filiz Kılıç, 2007: 546-547)

Bu çalışmada, bu türün Anadolu coğrafyasındaki ilk örnekleri olan 16. yüzyıl şair tezkireleri incelenmiştir. Şairlerin biyografileri üzerinde, belirlenen beş farklı noktadan tahlil yapılmaya çalışılmıştır. Bu beş farklı nokta tespit edilirken konuyla alakalı önceden hazırlanmış olan eserlerden yararlanılmıştır.² Tahliller sonucu, tezkirecilerin tezkireciler hakkındaki yorumlarından mülhem, olumlu-olumsuz değerlendirmeler yapılmıştır. Böylelikle tezkirecilerin meslektaşlarına bakışları gözlemlenebilir hâle gelmiştir.

1. Sehî Bey Tezkiresi

1.1. Tezkire Hakkında

Sehî Bey'in *Heşt Bihîşt* adlı eseri, Anadolu coğrafyasında kaleme alınmış ilk şair tezkiresidir. Eser, 945/1538 yılında tamamlanmıştır. (Günay Kut, 1998: 273)

Türkçe karşılığı "Sekiz Cennet" olan *Heşt Bihîşt*, "dîbâce" ve "hâtimetü'l-kitâb" kısımları hariç, toplamda sekiz bölümden müteşekkildir. Müellif, sekiz tabakaya ayırdığı eserinde, her tabakada ele alacağı şairlerin sınıf ve sınırını, o tabaka başına koyduğu küçük bölümle izah etmiş, tabakanın sonuna eklediği tetimme ile de yazdığı bölümlerin özelliklerini bir kez daha kısaca anlatmıştır.

² Bkz. Harun Tolasa, *Sehî, Latîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Akçağ Yayınları, 2002.

Pervin Çapan, 18. yy. *Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi*, Fırat Üniversitesi SBE - Doktora Tezi, 1993.

Filiz Kılıç, *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yayınları, 1998.

Süleyman Solmaz, *On Altıncı Yüzyıl Tezkirelerinde Şairin Dünyası*, Akçağ Yayınları, 2012.

Eserde, 241 şair biyografisi, kronolojik sıra gözetilerek verilmiştir. (Mustafa İsen vd., 2011: 29)

1.2. Tezkiredeki Tezkireciler

1.2.1. Latîfî

Metin

Kastamonuludur. Küttâb kısmındandır. Hoş-tab‘ hevesmend ve eş‘ârı hayli hoşca engizlikler kasd ider derdmend yigütdür ve fenn-i şî‘rde çok mümâreseti ve ‘ilm-i inşâda ziyâde kudreti var. (Halûk İpekten vd., 2017, s. 184)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olmadığı görülmektedir.
- Metnin sade bir dili; süsten uzak ve açık bir üslubu vardır.
- Latîfî’nin şairliğinden ve yazarlığından övgüyle söz edilmiştir.
- Latîfî, bu eser kaleme alındığında tezkire sahibi olmadığı için tezkiresinden ve tezkireciliğinden söz edilememiştir.
- Müellif Sehî Bey’in Latîfî hakkındaki genel kanaati olumludur.

2. LATÎFÎ TEZKİRESİ

2.1. Tezkire Hakkında

Latîfî’nin *Tezkiretü’ş-şuarâ ve Tabsıra-i Nuzemâ* adlı eseri, Anadolu coğrafyasında kaleme alınan ikinci tezkiredir. Eser, Sehî Bey tezkiresinden sekiz yıl sonra, 953/1546 yılında tamamlanmıştır. “Mukaddime”, “Üç Fasil” ve “Hâtîme” bölümlerinden oluşan eser, toplamda 334 şairin biyografisini ihtiva etmektedir. Şairler, kronolojik değil alfabetik sıraya göre sıralanmıştır. (Mustafa İsen, 1999: VII-X)

Eserin dili sade, cümleleri kısa ve secilidir. Üslup akıcı, ahenkli ve bazı yerlerde alaycıdır. Hasan Çelebi, Latîfî’nin üslubunu beğenmese de Âşık Çelebi ve Gelibolulu Âlî bu üsluptan övgüyle söz etmiştir. (Mustafa İsen vd., 2011: 37)

2.2. Tezkiredeki Tezkireciler

2.2.1. Sehî Beg

Metin

‘Asrında bakıyye-i şu‘arâ-yı selef ve pîr-i füsehâ-yı halef idi. Emâsil ü a‘yân meyânında tab‘-ı selîm ve halk arasında hulk-ı kerîm ile mevsûf dervîş-nihâd pâk-zebân ve pâk-i‘tikâd kişi idi. Pâdişâhımız Sultân Süleymân Hân çelebi sultân iken der-i devlet-penâhında divân kitâbetin iderdi. Devlet ü bahtla tahta cülûs itdükde bu mahall-i kesretten ol kûşe-i vahdet yegdür diyü ‘amâyir-i selâtîn tevliyyetlerinden ve tevliyyet hizmetlerin tevcîh itdiler. Âhir-i ‘ömri ol tarîkda âhir oldu. Sene-i sinni heştâde yetmiş nakl itdügi târîhlerde ‘aded-i mezbûrdan tecâvüz itmiş ve merhûm Ahmed Paşaya yetişmiş ve fenn-i şî‘rde ve tarîk-ı gazelde merhûm Necâtî Beg hizmetin itmiş idi. Merhûm mezkûrla Kili ve Bugdan fethine bile

gitmişler. Mûmâ ileyh için üstâdumuzdur dirler idi ve tarz-ı revîşde ana taklîd iderlerdi. Ammâ eş'ârında çendân 'uzûbet ü reng yokdur. Bir şi'ri meyân-ı nâsda şüyû' u şöhet ve itibâr u ragbet bulmamışdur meger ki nedret ile. (Rıdvan Canım, 2018: 283)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olmadığı görülmektedir.
- Metnin dili sade; üslup ise seciden dolayı akıcıdır.
- Sehî Bey'in şairliği yerilmiş; şiirin bir lezzete sahip olmadığından bahsedilmiştir.
- Latîfi, eserini kaleme alırken Sehî Bey'in tezkiresinden haberdar olmasına rağmen bu eserden bahsetmemiştir.
- Müellif Latîfi'nin Sehî Bey hakkındaki genel kanaati olumsuzdur.

2.2.2. Âşık Çelebi

Metin

Şehr-i Burûsadan kuzât kısmındandır. Beyne'l-cumhûr Seyyid oğlu Natta'-zâde dimekle ma'rûf u meşhûrdur. Sâdât zümresinden seyyid-i sahîhu'n-neseb 'âlim ü 'âlî-neseb ve vâlâ-hasebdür. Sâyir kemâlâtından ve fezâyilinden fazla şi'r ü inşâsı ve nazm-ı dilgüşâsı vardur. Hüseyin Vâ'izün Ravzatü'ş-şühedâ nâm kitâbın zebân-ı Fürsden nesri mücecca' ile lisân-ı Türkîye terceme idüp mahall ü münâsebetle âyât u ahbârdan ve emsâl-i meşâyih-i ahyârdan müfid ü nâfi' çok nesne ilhâk itmişdür. Ve eş'ârında hûb dikkatlerle garrâ beytler düşürmüşdür. Gâhî şi'r dahîdir. (Rıdvan Canım, 2018: 358)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olmadığı görülmektedir.
- Metnin dili sade; üslubu ise bağlaç ve tamlamalarla kurulmuş seciyle akıcı hâldedir.
- Âşık Çelebi'nin eserleri içinde manzum ve mensur edebî eserlerin fazla olduğundan bahsedilmiş ve şiirleri övülmüştür.
- Latîfi, tezkiresini kaleme alırken Âşık Çelebi henüz tezkire yazmamış olduğu için tezkiresinden ve tezkireciliğinden bahsedilememiştir.
- Müellif Latîfi'nin Âşık Çelebi hakkındaki genel kanaati olumludur.

2.2.3. Latîfi

Metin

Ol belde-i misâl-i mînûdan a'ni şehr-i Kastamonudan Hatîb-zâde ve kuyûd-ı 'alâyıkdan âzâde belâ-zede ismüm 'Abdullatîf olduğu takrîb ile Latîfi tahalluş itdüm. Yâ-yı nisbîsi Cenâb-ı Bârîye râci'dür. Zîrâ ism-i latîf esmâ 'u'llâhdan ism-i zâtdur.

“تنزل الأسماء من صوب السماء”³ fehvâsınca letâfet-i suhan bu fakîre Hudâ-dâd ve ne taklîd ü ta’lîm-i üstâddur. Hâssa ki vilâyet-i mezbûre bir hâk-i pâk ü nazîfdür ki âb ü hevâsı latîfdür. Bu letâfet-i âb ü hâkûn iktizâ-yı tabî’atından hoş-elhân hâfızlar ve nefisü’n-nefes hânendeler ve hoş-âvâz gûyendeler ve hûb-tab’ şâ’irler ve garrâ mahbûblar zuhûr u sudûr ider. Ekser-i halk mahbûb-ı dost ve mahbûbları ‘âşık-perest ve mahabbet ü vefâ birle hem-destdür.

Mısra’: Zümre-i insândan mihr ü mahabbetdür garaz

Siyemmâ ki bu tasnîfün musannîfi ve te’lîfün mü’elliği fakîr ü hakîr a’ni Latîfi ol zamân ki ketm-i ‘ademden âlem-i vücûda geldüm gönümü hüsn ü cemâle begâyet mâyil buldum. Ol zamân ki sinn-i sabâvetde tıfl-ı heft-sâle idüm etfâl-i sıgardan bir tıfla beste-i külâle idüm. Ol tıfl-ı nev-hîzûn henüz lebinde şîr-i mâderden eser ve pend-i pederden gûşında haber var idi. Hâlet-i ‘aşkdan heft-sâle iken heft-endâmum cûşa ve ol keyfiyyet-i hum-ı mey gibi derûnum cûş u hurûşa gelüp şerîha-i a’zâma şerha şerha elifler çeküp ve ol elifler önine dâglar yakup her bir elif dâg-ı şekl-i âh oldı. Lâcerem ol ‘alâmet-i âhdan bîgâne ve âşinâ hâlümden âgâh oldı ve bi’l-cümle ahvâli pür-melâlüm âleme dâstân u nihân iken bu nâm u nişân ile şehre ‘ıyân oldum.

Mısra’: Tuyor dum kıssa-i derdi cihâna dâstân itdüm

Peder ü mâder bu hâlüm görüp ıslâh u iflâhdan el yudılar. ‘Ahd- i mehdümde şûr u şevk görüp lakim kundâkdan kuvvetsüz kodılar.

Mısra’: “بند پدر مانع نشد رسوای مادر زادرا”⁴

Nesr: Kerâmet-i ‘aşkı gör ki sinn-i sabâvetde fenn-i şî’re vukûf u şu’ûrum yok iken âlem-i mahabbetden ‘aşk-ı yârî şî’ri bu hakîre armağan getürdi ve bî-ihtiyâr galebe-i ‘aşk u mahabbet bu hakîre zîbâ gazeller didürdi ve her vârid ü vâki’ olan gazel istimâ’ idenlere hâlet ü hayret virdi.

Beyt: Lutf-ı tab’unda ne letâfet kodı Hak

Bildi ‘irfânı olan defter ü dîvânundan

Ta’fîl-i aksâm-ı şu’arâ: Hukemâ kavlince şu’arâ iki kısma münkasımdur. Bir kısmı vehbîdür ve bir kısmı kesbîdür. Vehbî ile kesbînin zer-i tunc ile zer ve billûrla Güher kadar tefâvüt-i fâhişi ve sihr ü i’câz kadar nümâyîşi vardır. Şî’r-i vehbî tab’-ı selikîden sâdır u nâşî olur ve ilhâmı bir hâletdür ki tab’-ı Feyyâzdan gelür ve bu makûle ilhâmât ekser ehlu’llâha vâki’ u vârid olur. Şî’r-i kesbî tetebbu’ ile taklîd iledür. Tahkîk ile taklîdün tefâvüt ü tebâyüni ma’lûmdur. Vehbî şol mahbûba benzer ki anda cezbe ve ân ola. Misâl-i kesbî sâhib-i çeşm-i ebrû ve bir sâde-rûdur ki cezbe ve ânı yok.

Beyt:

بندۀ طلعت آن باش که آنی دارد

شاهد آن نیست که موی و میان دارد⁵

³ “İsimler gökyüzünden iner.”

⁴ “Doğuştan getirilen kusura, baba nasihatı engel olamaz.”

⁵ “Cazibesi olanın güzelliğinin kulu, kölesi ol; sadece saç ve beli güzel olan güzel değildir.”

Bihamdillâh her ne ki tahrîr ü te'lîf itdüm ise makbûli halk olup beyne'n-nâs şüyû' u şöhrat buldı. Kitâb-ı merkûm te'lîfâtından on ikinci defterümdür ve her biri hâssa-i karîham ve zâde-i tab'umdur. Makbûliyyetine bu delâlet ider ki nazar-ı pâdişâhî birle manzûr oldu ve bir nicesi kitâb-hâne-i Hümâyûna vâşıl olup sıle ve câyizesi hâsıl oldu. Bu kadar tahrîr ü te'lîfde tetebbu' u terceme töhmetinden beriyüm. Kelimât-ı selefden ve karâyih-ı halefden nesne ittihaz u iktibâs itmedüm dirsem sözümler eriyüm. Zîrâ zâde-i karîhası kişünün zâde-i cân u dilidür ne ferzend-i âb u gildür. Fe-keyfe ki şîrde hüner ve hüner-i mu'teber oldur. Ma'nâ-yı cedîd degme şânda ve gevher-i hâssa da degme kânda bulunmaz. Şu'arâ-yı zamânun aaleb ü ekseri müteşâ'ir ve mukalliddür ve lâf-ı güzâfla bîhûde takliddür. Bu icmâlün tafsîli evâyil-i kitâbda sebkat itmişdür tekrâra ihtiyâç yokdur. Bu fakîr ü hakîr 'unfuvân-ı cevânîde beş yüz mikdârı gazeliyyât ve otuz üç 'aded kasîde ile terbî'den tahmîsden mâ'adâ tertîb-i hurûf üzre Dîvân tedvîn itdükde gördüm ki metâ'-ı mu'teber ve çendân fazl u hüner degül ve hem söyletsen iki kişünün biri şâ'ir belki şâ'ir-i mâhîr geçer ve her biri meges mikdârı iken makâm-ı 'Ankâda uçarlar ve hem fazl u savâb itmez ve beyne'l-akrân sâhibine kadr ü menzilet virmez. Lâbüd ben dahî tarîk-ı inşâ ki ehâlî ve efâzıl destgâhı ve fuzalâ ve bülegâ semt ü râhıdur kudret ızhâr idecek ve miknet ü bidâ'at gösterecek meslek ü mahaldür. Her nâdân u nâsâzun bu hevâda pervâzı ve 'arsada tek ü tâzı yokdur. Ammâ tarîk-ı inşânun dahî terâkib-i mütûnı metn-i metîn mesâbesinde kemâl-i metânetde 'ibârât-ı gâmuza ve isti'ârât-ı mu'dile birle bast olunmuşdur. Münşe'ât-ı Vassâf ve Münşe'ât-ı Hâce-i Cihân minvâlinde ve mişâlühüm hicab-ı elfâz-ı müşkile ile mahcûb u mestûr olmanın iz'ânı siyâk u sibâk tefahhur-ı lugâta ve keşşâf-ı mu'delâta mevkûf u muhtâc olmanın erbâb-ı ma'ârifden degme bir 'ârif ki te'ammuk u tebahhurı olmaya mütâla'a ve mülâhasasından telezzüz idemezler. Ammâ bu kemîne-i kemter tarîk-ı inşâda bir tarz-ı belâgat-efşâ îcâd u ihdas itdüm ki şu'arâ-yı Rûmdan Necâtî durûb-ı emsâle teşebbüs itdüğü gibi ben dahî lisân-ı Türkîde vâkî' olan mesel-i zîbâ-misâl ile letâyif ü ma'ârif derç ü harc idüp bu bâbda bir tarz-ı nev peydâ itdüm ki vilâyet-i Rûmda kimse ihdâs itmedi. A'ni münşiyân-ı bârgâh-ı inşâdan biri bu semte gitmedi. Lâf u güzâf fehîm idenler cümle-i mü'ellesfâtumdan Enîsül-Füsehâya vü Fusûl-i Erba'aya ve Risâle-i Evsâf-ı Sitanbula nazar itsünler îcâd u taşarruf kimdedür görsünler ve cümleden ma'dâ bu kitâb-ı tezkire basar-ı ulü'l-ebâsâra tabsıra yeter.

Mısra': Bir gülistânda bilürsün 'ârife bir gül yeter

Nesr: Ne fâyide ihvân-ı hukd u hased bu kuvvet ü kudret kişiyeye dâd-ı Hak ve 'atâ-yı Cevâd-ı Mutlak idüğün bilmeyüp erbâb-ı taklîd ü ta'assubdan yakîn on nefer kimesne belki ondan da ziyâdedür peyrevlük idüp zu'm-ı fâsîd ve hayâl-i kâsîdlerince tezkire yazdılar. Ammâ kendü nüshalarıyla kaldı. Nâdân u dânadân ne kimse aldı ne satdı.

*Mısra*⁶: “قبول لطف سخن مرد را خدا داد است”

Ammâ ne fâyiide ki şedâyid-i rûzgârla vaktüm teng ve seng-i fâkadan pâ-yı ma’îşetüm leng olduğundan cendere-i hayretde engürî sûfi gibi muhkem sıkıldum ve gaddârlar gadrinden harâbe müşrif hâne gibi cayır cayır yakıldum. Mîr ü vezîrden bir ‘ârîf kadrin bilür ‘ârîf olmadı ki müsnid ü zâhîr ve mu’în ü nasîr ola.

Beyt: Bulara sen hemân zerden haber vir

Der-âmed ahz olur yerden haber vir

Nesr: Gördüm ki ekâbir erâzilün bir kurî itibârına ve bî-hûde izâfet ü iftiharına kahcâk merd-i hünerver ‘âlemde bir hayırlu eserden kalur. Bir gün ol ‘acele ile ecel bogazın alur. İtmedüm bunları illa ‘âlemde bir eser için ve halefümde halef mülâhazasıyla bir du’â-i hayr için.

Beyt: Gele bir dem tola toprak dehânım

Çürüye sebzeler gibi lisânım

Nesr: Ekâbir-i şu’arâ-yı ‘Acem Seb’â-i Mu’allaka mesâbesinde ızhâr-ı kudret idüp Mir’ât-ı Safâ ve Cilâ-yı Rûh ve Lücce-i Esrâr ve Deryâ-yı Ebrâr ve gayrihim ve kemîne-i kem-bidâ’a bu kudret ü istitâ’a ile ol nehc ü nematda bâ-zell ü fâka ‘alâ-kadri’t-tâka yüz beyt bir kasîde didüm. (Rıdvan Canım, 2018: 468)

Tahlil

- Biyografide yeterli bilgi mevcuttur. Latîfi, biyografisini alfabetik sırayı gözeterek vermiştir. Kendisi için özel bir başlık açmayan müellif, sadece biyografisini uzun tutmasıyla kendisine ayrıcalık sağlamıştır.
- Metinde kelime hazinesinin zenginliği göze çarpmakta ve dile olan hâkimiyet dikkat çekmektedir. Aynı anlama gelen kelimeleri göze batmayacak şekilde kullanması, mensur bir metinde sanat güzelliğini yakalamaya çalışma çabasının ve dil zevkine sahip olduğunun bir göstergesidir. Metnin en dikkat çeken özelliği, döneminin dil ve üslup özelliklerini yansıtan bir metin olmasıdır. Vokallerdeki yuvarlaklaşma eğilimi ve nesirdeki süslü dil bu duruma birer örnektir.
- Latîfi, telif ettiği bütün eserlerinin beğenildiğinden ve şöhret bulduğundan söz etmiş; bu sebeple padişahтан caize aldığı eklemiştir. Eserlerinde, eskilerin kelimelerinden ve düşüncelerinden alıntı yapmadığını özellikle belirtmiş ve özgün olduğunu vurgulamıştır. Yeni manalar bulduğunu ve kullandığını söylemiş; gerçek hünerin de bu olduğunu belirtmiştir. Şairlerin çoğunun sadece nakilci olduğunu ve boş laflar ettiklerini söyleyerek asıl yolun, kudret gösterilecek meydanın ve sanatkârlığın gerçek alanının nesir olduğunu belirtmiş ve kendisinin de şiiri bırakıp nesre yöneldiğini ifade etmiştir. Ancak nesir alanında da metnin kompozisyonunun sağlam olması gerektiğinin ve kapalı anlatımın sanat değil, zahmet olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca Latîfi, Türkçedeki latif tabirlerle daha önce kimsenin yapmadığı ve yapamadığı bir tarz inşa ettiğini iddia etmiştir.

⁶ “Güzel söz söyleme yeteneği, kişiye Allah vergisidir.”

- Tezkiresine ve tezkireciliğine de iki yerde atıf yapmıştır. Döneminde, 10'dan fazla müellifin tezkire yazdığından ama takdir görmediğinden ve inşâ alanında eser görmek isteyenlerin tezkiresine bakmaları gerektiğinden bahsetmiştir.
- Müellif Latîfî'nin kendisi hakkındaki genel kanaati olumludur.

3. Ahdî Tezkiresi

3.1. Tezkire Hakkında

Gülşen-i Şu'arâ, 971/1564 yılında kaleme alınmıştır. Telif tarihine göre Anadolu coğrafyasında yazılmış üçüncü tezkiredir. Eser, "mukaddime" ve "hâtîme" bölümleri hariç, "ravza" adı verilen üç bölümden müteşekkildir.

Müellif, şairlerin çoğunu övmüş; şairlikleri konusunda objektif değerlendirmeler yapmamıştır. Eser, Bağdat bölgesinde yetişen şairlerden özellikle bahsetmektedir. Bu sayede yaklaşık 150 kadar şair için tek kaynak durumundadır. (Ömer Faruk Akün, 1988: 509-514)

Eserde, toplam 381 şairin biyografisi yer almaktadır.

3.2. Tezkiredeki Tezkireciler

3.2.1. Âlî Efendi

Metin

Gelibolı'dan dânişmendân-ı nüktedânân zümresinden olup zebân-ı suhen-senc-i eyyâmda Mustafâ nâm ve mütekellimân-ı zamân içre fenn-i nazmda emîrül-kelâm zât-ı bî-misâli pirâyeye-i fazla karîn ve vücûd-ı pür-efdâli pâye-i mülâzemetle bermurâd u kâm-bîn iken ol târîhde nûyin-i nev-âyin-i cihân şâh-zâde Sultân Selîm Han bin Sultân Süleymân Han hazretlerinin iltifât u fermânıyla tarîk-ı 'ulemâyı terk idüp silk-i erbâb-ı kaleme mülhak olup zihn-i pâk-ekremi ri'âyete müstehak olmanın sâhibân-ı 'izz ü ihtişâm yanında kemâhüve hakkıhâ ihtirâm bulup manzûr-ı dâde-i ashâb-ı nazar ve mîhr-i dânişle nûr-ı çeşm-i erbâb-ı hüner ve pesend-i mevâlî-i 'izâm ve nazar-kerde-i meşâyih-ı kirâm olup himmet-i tab'-ı cihângir-i lâ-nazîri hayâlden hâlî olmayup bülemlend olmagla kendülerin mahlas 'Âlî erzânî görmüşler. Ve 'ilm-i riyâzîde mühim olan 'ibârâtun beyân ve ma'ânîsin severmişler. Ol bâbda makbûl-i ehâlî-i müşkil-küşâ ve güzîde-i mevâlî-i fasihül-edâ olmuşlar. Lahza lahza rümûz-ı 'ulûm-ı 'Arabîyyete iştigâl ve künûz-ı zebân-ı Fürsde lemha lemha peyrev-i ehl-i kemâl olup sa'y-i tamâm ile bî-hadd ü bî-şumâr belâgat-i cân-fezâyâ cidd ü cehd gösterüp fusahâ-yı fasâhat-nümâyâ serdâr ve nâdire-gûyân-ı rûzgâr içre kemâl ü fazl ile iştihârı bisyâr olup ve akl-ı pür-temîz ile 'ukalâdan mümtâz ve ma'ânî-i a'lâ birle bülegâdan ser-fîrâzdur. Her an mütâla'a-i kütüb-i mu'tebere itmede müdekkık-ı zamân ve mülâhaza-i sahâyif-i ehâdis ü tefâsîrde muhakkık-ı cihândur. Her vâdîde semend-i idrâkleri cilveger ve 'akl-ı derrâkleri pâkizelikde ser-âmed-i nev'-i beşer esâlib-i 'ulûmda Şerh-i Hüssâm-ı Kâtî'ye hâşîye ve ba'zı mahallerde bir da'îye ve gayrî şurrâhî-vâr dürdler idüp kemâl-i fehm-i iz'ânı râst-gûylıkda tîr gibi evc-i felege asmuş ve zûr-ı bâzû-yı

ma'ârifle her nesnenün mâhiyyetine vukûf bulup pâyi taleb-i muvâfıkla ehl-i 'îrfânı basmuş ve Hidâye'nün haccu 'uteka müte'allık mesâyiline delâyil-i sâdıkla resâyil yazup müstemi'ne li'llâhi derrehu kâyil didirmişdür ve dürer-i nazmda cevâhir-i eş'âr ve fevâiid-i kasâyid-i celîlü'l-âsârla behredâr olup Münâzara-i Mihr ü Mâh nâm manzûm-ı huçeste-nizâm ve nokta-i pür-nikât ile nücûm-ı tâbende gibi rûkûm idüp aklâm-ı hoş-hurâm ile kitâb-ı fasâhat-rüsûm te'lîfine dest-i ihtimâm vâkı' olmuş.

Fenn-i inşâdan Enisü'l-kulûb nâm bir kitâb-ı mergûb te'lîf-i hûb olunmuş ya'nî ahbâr-ı sahih-i nakş u nigârı melîh ile Hümayûn-nâme tarzına sülûka kudret bulunmuş. Ba'd ez- an nazm vâdîlerinde zihn-i tîz-revi tek-i vürûd-ı ilhâm-ı Rabbânî ile güft ü şinev haysiyetinden kıssa-i Mihr ü Vefâ ki sâni-i Yûsuf ü Züleyhâ ve sâlis-i Leylâ vü Mecnûn çün dürr-i meknûn ve Vâmuk u 'Azrâ ve Şîrîn ü Husrev vezninde manzûme bu makûle ebyât-ı pür-nikâtı mersûmdur. Mihr-i bî-mihre hitâben be-emr ü ber- düzd-i felek-zede cânibinden sâdır u mütesâdır olmuş şöyle ki beyân ider.

Ve tab'-ı âbdâr-ı latîfden Matla'ü'l-Envâr'e mukâbil fikr-i bikri-i şerîf den Mahzenü'l-Esrâr'a mu'âdil Tuhfetü'l-'Uşşâk nâm bir kitâb-ı nâdirü'l-mümâsil ve hasb-i hâl-i erbâb-ı dil dahi vücûd buldı. Bu ebyât-ı şîrîn-şemâyil münâcât-ı kâziyü'l-hâcâtıdır bu evrâkda sebt olundu.

Ve yine şîr-i latîfden ve nazm-ı münîfden süreyyâ gibi rüsûm ve benâtü'n-nâş nakşıyla merkûm Nâdirü'l-Muhârib nâm kitâb-ı belâgat-encâmun itmâmına ihtimâm olup te'lîf-i şehâdeler cengini câmi' mebnî-i binâsı e'azim-i vekâyi'dür. Ve ol semerât-ı nihâl-i ma'rifet ve nev-bâve-i şâhsâr 'ilm ü fazîletden kâmkâr u behremend ve ez-hüner-i nesr ü nazmdan fâidemend olup re'y-i büledden mebânisi remz-i tasavvufî pâk ve ma'ânisi tasarrufî ferahnâk diyü ol merd-i güzîn Riyâzü's-sâlihîn nâm bir kitâb-ı mahabbet-karîn imlâsına resm-i nazmla rağbet göstermişler. Ve dahi Heft Meclis nâm bir kitâb-ı küşâde bâb-ı inşâda semt-i nesr ile küşîş revâ görülmüş diyü kıt'a-i belâgat-ı beyân ol sâhib-i mensûr-ı fasâhat-nişândandur. Merhûm-ı magfûrunleh Sultân Selîm Han Mevlânâ 'Atâ nâm hâcesi ve Celâl Beg nâm musâhibi ile memâlik temlikine mihr gibi şitâbân ve zahmet-i râh-ı pâyanla ulgardan ekser-i sipâh-ı nâmdârı nâ-pâydar olup kendüleri hürşîd-i cihân-ârâ gibi tek ü tenhâ kıldıklarına edâ itmişler.

Sâbükü'z-zikrûn fikr-i bikri çokdur ta'rîf ü tavsîfe ihtiyacı yokdur. Zîrâ ki te'lîfât-ı manzûmâtı her bâbda bî-hadd ü bî-şümâr ve tasnîfât-ı mensûrî her vâdide hisâbdan bisyârdur. Bu cevâhir-i âbdâr ol gavvâs-ı bihâr-ı efkâr divân-ı selâtîn-i edvârından sarrafân-ı bazâr-efkâr iş'âr olunup kalem-i dü-zebânla rakam olundu ki pesend-i Rûm ü 'Acem'dür. (Süleyman Solmaz, 2018 : 92)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir.
- Metinde dil, yer yer ağırlaşmış ancak secili ve akıcı bir anlatım kullanılmıştır. Müellifin dilde ve üslupta hüner gösterme çabasının, -eserdeki diğer biyografiler dikkate alındığında- biyografisini ele aldığı şairin sosyal statüsüyle doğrudan orantılı olduğu görülmüştür. Bu sebeple metindeki sanat hassasiyeti ziyadesiyle hissedilmektedir.
- Gelibolulu Âlî'nin hem şairliğine hem yazarlığına övgüde bulunulmuştur. Birçok eserininin olduğundan ve hepsinin de iyi olduğundan bahsedilmiştir.
- Âlî'nin eserlerinin çoğu tek tek ismen belirtilse de tezkiresi o dönemde henüz telif edilmediği için tezkireciliğinden bahsedilememiştir.
- Müellif Ahdî'nin Gelibolulu Âlî hakkındaki genel kanaati olumludur.

3.2.2. Âşık Çelebi

Metin

Bursevî'dür. Seyyid-i 'âlî-neseb ve emîr-i pâk-haseb kuzât zümresindendir. Hoş-fehm ü şûh-tab' ve şî'r ü inşâda bî-nazîr ve esnâf-ı şî'rden habîr kelimât-ı selîs ile meclis-ârâ ve ebyât-ı nefis ile râhat-efzâ edâ-yı pâk ile akrân içre yegâne ve zihn-i müdrîk ile meşhûr-ı zamâne ve hadd-ı zâtında ber-muktezâ-yı mahlas 'âşık-ı hûb-rûyân-ı zamân ve şîfte-i perî-peykerân-ı cihândur. Ol sebebden ser-â-pâ eş'âr 'âşıkâne ve cümle-i güftârı vasf-ı dil-berân-ı zamâne ve hasb-i hâl-i mestân-ı meyhâne vâkı' olmuşdur. Mâsadak-ı hâl bu matla'-ı pür-hayâl ol şîrîn-makâlündür sebt olundu. (Süleyman Solmaz, 201: 218)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olmadığı görülmektedir.
- Metinde sade bir dil; secili, asonans ve aliterasyon sanatlı, akıcı bir üslup kullanılmıştır.
- Âşık Çelebi'nin şiir ve inşâda benzersiz olduğundan ve döneminde zirvede olduğundan söz edilmiştir.
- Âşık Çelebi, o dönemde tezkiresini tamamlamadığı için tezkiresinden bahsedilememiştir.
- Müellif Ahdî'nin Âşık Çelebi hakkındaki genel kanaati olumludur.

3.2.3. Latîfi

Metin

Kastamonî'dan ehl-i kalemden üslûb-ı inşâda kendü re'yi ile bî-misl ü bî-hemtâ olduğün makeddemâ Tezkîre-i Şu'arâ yazmışdur lâkin pesend-i zurafâ ve makbûl-i fuzalâ olmamışdur zîrâ ki çok yirde ta'assub itmişdür. Esnâf-ı nazmda mâhir ve 'arûz u kâfiye bilmede şâ'ir-i sâhir ve zebân-ı Fârisî'ye ve 'ilm-i Arabî'ye bir mikdâr mümâreset göstermiş ve her birisine kemâl-i kudretin ve 'uluuv-i himmetin ve 'ömr-i latîfin ve eyyâm-ı şerîfin sarf itmişdür. (Süleyman Solmaz, 2018: 260)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olmadığı görülmektedir.
- Metinde sade bir dil ve genel üslubun aksine süsten uzak ama secili bir anlatım tercih edilmiştir.
- Latîfi için “Kalem ehlidir.” denilmiştir ancak “İnşada dengi yoktur.” denilirken “kendü re’yi” ifadesi kullanılmış ve alaya alınmıştır. Şiirde, aruzda, kafiye, Fars dilinde ve Arap dilinde bir miktar yetenekli olduğundan bahsedilmiştir.
- Tezkiresinden bahsedilmiş ancak eserin, ehilleri tarafından makbul bulunmadığından söz edilmiş ve bunun sebebi olarak da “taassub” gösterilmiştir.
- Müellif Ahdî’nin Latîfi hakkındaki genel kanaati olumsuzdur.

4. Âşık Çelebi Tezkiresi

4.1. Tezkire Hakkında

976/1568 yılında tamamlanan *Meşâirü’ş-şu’arâ*, dönemin padişahı II. Selim’e sunulmuştur. Eser, mukaddime ve biyografilerle birlikte iki bölümden müteşekkildir. Toplamda 426 şairin biyografisi yer almaktadır. Şair biyografileri açısından edebiyatımızda kaleme alınmış altıncı büyük tezkiredir. (Filiz Kılıç, 2018: 7)

Tezkirenin en dikkat çekici özelliği, şair listesinin ebced sistemine göre sıralanmasıdır. Şairleri alfabetik olarak sıralamak istediğini ancak Latîfi’nin fikir hırsızlığı yaptığını Âşık Çelebi şu şekilde izah eder: “*Latîfi ile fakîr bir tezkîretü’ş-şu’arâ demek fikr idüp ol zemân tertîbin ve fakîr hurûf-ı esâmî tertîbin ihtiyâr itdüm idi. Sonra monlâ-yı mezbûr benüm tertîbüme sarkup yârân lokmasına tama’ itdügi eçlden ben dil-gîr olup ferâgat idüp on beş yıldan ziyâde cem’ itdügüm evrâk tâkçe-i ihmâlde metruk u nihân kaldı.*” (Filiz Kılıç, 2018: 313)

4.2. Tezkiredeki Tezkireciler

4.2.1 Beyânî-i Sâni

Metin

Vilâyet-i Rûmili’nde livâ-yı Nigbolı’da kasaba-i Ruscuk’dandur. Cârü’llâh-zâde dirler, adı Mustafâ’dur. Selâmet-i zihne ve selâkat-i tab’a ve letâfet-i ‘akla ve nekâhet-i fikre mâlik nefis dânişmend olup cihet-i ‘ilmiyyesi ma’mûr ve fezâ’il-i hulkıyye üzre meftûr ve beyne’l-akrân tefevvuk ile meşhûrdur. Hıdmet-i ehâlîde hareket-i ‘âdiyye ile hareket idüp

Beyt: Çerâg-ı hânedân-ı fazl u ‘irfân

Nihâl-i gülsitân ‘ilm ü îmân

Serv-i cûybâr-ı fetvâ, tezerv-i şâhsâr-ı takvâ, mihr-i sipîhr-i fezâ’il, dürr-i sade’-i fevâzıl Monlâ-zâde Mehemmed Çelebi Efendi ‘avvada’llâhu’l-cenneti ‘an şebâbihi.

"Ve esbele 'aleyhi sicâle şeyâbîbi rahmetihi bi-Muhammedin ve ahzâbihi."⁷ Haleb kâdîsı iken anun hudmetine irişüp ol lâle-i çemen-i ma'rifet hazân-ı dehr ile soldukda ve ol piyâle-i encümen-i fazâlet dest-i sâkî-i devr-i bed-mihrde şikest oldukda Monlâ hazretlerine intisâb idüp anlardan mülâzum olmuşdur. (Filiz Kılıç, 2018: 193)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir.
- Metnin dili ikinci paragrafta ağır olmasına rağmen geneli itibarıyla sadedir. Bağlaç ve birbirini ardına gelen tamlamalarla ve secilerle akıcı bir üslup oluşturulmaya çalışılmıştır.
- Beyânî'nin şairliği ya da müellifliğinden bahsedilmemiştir.
- Âşık Çelebi, eserini kaleme alırken Beyânî tezkiresi henüz telif edilmediği için tezkiresinden bahsedilememiştir.
- Müellif Âşık Çelebi'nin Beyânî hakkındaki genel kanaati olumludur.

4.2.2. Latîfi

Metin

Sahîh Kastamonî'dandur. Tarîk-i 'ilme sülûk idüp bir mikdâr tahsilden sonra ferâgat idüp sülûk-ı râh-ı muhâsebe vü kitâbet itmişdür. Selikası şî'r ü inşâyâ müllâyim olup ikisine bile mümâreset itmişdür. El-hak ikisine bile bezl-i meblag-ı himmet itmişdür. Ahvâl-i İbrâhîm Paşa ve Vasf-ı Şehr-i İstanbul ve Rebî'yye-i Ezhâr gibi birkaç hoş-âyende inşâsı vardır. Her birinde hoşça ma'nâsı ve şûhca edâsı vardır. Hâsılı akrâmı içre yegânedür ve inşâsı nâzükânedür. İskender Çelebi vasfında Bahâriyye ba'z-ı inşâ idüp nev-rûzda sunup Rûmili'nde Belgrad semtinde kitâbet ihsân itmişdür. Niçe zemân ol cevânibde güzârîş-i rûzgâr-ı perîşân itmişdür.

Hudûd-ı sene hamsinde İstanbul'a hicret ve anda ikâmete 'azîmet itdi. Ol târîhde cem' itdüğü Tezkîretü's-şu'arâ'nun nev-peydâlığı zemânı olup halk içinde makbûl düşmüşdi. Latîfi ile fakîr bir tezkîretü's-şu'arâ demek fikr idüp ol zemân tertîbin ve fakîr hurûf-ı esâmî tertîbin ihtiyâr itdüm idi. Sonra monlâyı mezbûr benüm tertîbüme sarkup yârân lokmasına tama' itdüğü ecluden ben dil-gîr olup ferâgat idüp on beş yıldan ziyâde cem' itdüğüm evrâk tâkçe-i ihmâlde metruk u nihân kaldı. Mezkûr kitâbın itmâm idüp İstanbul'da ba'zı cihât ile kanâ'at eyledi. Ba'dehu rûzgâr anı vakf-ı Ebî Eyyûb Ensârî'de sâhib-i kitâbet eyledi. Yahyâ Beg mütevellî ve Latîfi kâtib-i cem' olup mütevellî şâ'ir ve kâtib şâ'ir oldı; Vakf-ı Ebî Eyyûb meş'ar-ı şu'arâ oldı. Andan dahı ma'zûl olup Rodos'da 'imâret-i Sultânîye kâtib oldı. Hâlâ Mısır'da gâh şî'r gâh inşâ ile 'ibâdet-i Hudâ'ya müvâzib oldı. Ba'z-ı

⁷ "Allah gençliğine karşılık ona cenneti versin. Muhammed ve taraftarları hürmetine, onu rahmetiyle kaplayıp örtün."

manzûm u mensûr resâ'îli vardur. Cümlesi çâşnîdâr u hemvârdur ve tezkiretü's-şu'arâsı makbûldur, matbû'-ı erbâb-ı tab'-ı suhan-güzârdur, eyü tetebbu' itmişdür. Sehî Beg ile aslâ ne inşâda ve ne tertîbde münâsebeti yokdur. Ammâ bu dahı tarîk-i Hakk'ı koyup şâh-râh-ı ta'assuba gitmişdür. Ekser-i şu'arâyı yirinden yurdından idüp çeke çevire döge döge dir dimez Kastamonili itmişdür, hiç bilmem ne fikr itmişdür. Biz bildüğümüz budur ki şerefü'l-mekâni bi'l-mekîni işitmedük ki şerefü'l-mekîni bi'l-mekâni ola. Necâtî-i merhûm Edirneli idügi meşhûr-ı 'âlem iken bu Kastamonilidür dimişdür. 'Acebden 'aceb budur ki Kastamoni'de şâyî' olan iki lugat Necâtî şî'rinde bulunmagla istidlâl itmişdür. Evvel Temennâ kayası Amâsiyye'de dahı vardur, neden ki Amâsiyyeli olmaya! Ve ba'zı şu'arâ hakkında ki aslâ Kastamonilidür dimege mecâl yokdur, Kastamonili fülândan tahsîl-i ma'rîfet itmişdür diyü yazmışdur. Hattâ Nişâncı Celâl-zâde Mustafâ Çelebi tercemesinde Kastamoni civârında Tosya'dandur dimişdür. Tosya'dandur dimekle mekâni ma'lûm olurdu. Kastamoni civârında olmagla şeref mi gelür mülâhaza itdi ola ve bi'l-cümle Mısra': "Ve linnâsi fîmâ ya'şakûne mezâhibu"⁸

câ'iz ki biz bilmedüğümüz bir meziyyet ve Kastamoni'den olmagda bir şeref ü 'izzet ola. Ol sebebden zurefâ yârân kitâblarının adın Kastamoni-nâme ve Âlet-i Hengâme komışlardur. Ve bi'l-cümle Kastamoni-nâme olduğundan gayrı 'aybı olmasa olur. (Filiz Kılıç, 201: 312)

Tahlil

- Biyografide yeterli bilgi mevcuttur. Diğer şairlere kıyasla, Latîfi hakkındaki bilgiler, müellifin birebir tanışıklığı olması dolayısıyla daha fazladır.
- Metnin sade bir dili ve seciyle kurulmuş akıcı bir üslubu vardır.
- Latîfi'nin kaleminin şiir ve inşâyâ uygun olduğundan ve her ikisine de yeteneği olduğundan söz edilmiştir. İnşasının şiire göre daha güzel olduğundan bahsedilmiş ve akranları içinde bu konuda yegâne olduğu zikredilmiştir. Manzum ve mensur eserlerinin hepsinin lezzetli olduğu ve tezkiresinin beğenildiği bilgisi vardır.
- Tezkiresinden bahsedilmiştir. Tezkire hakkında, "Ekser-i şu'arâyı yirinden yurdından idüp çeke çevire döge döge dir dimez Kastamonili itmişdür" cümlesiyle de anlaşılacağı üzere, olur olmadık her şairi Kastamonulu göstermesi konusuna bir eleştiri getirilmiştir. Eserin adının Kastamoni-nâme olmasının daha isabetli olacağı tavsiyesinde bulunulmuştur. Müellif, birebir görüşmelerinden, bu görüşmelerde tezkire yazma konusunun görüşüldüğünden ve Latîfi'nin fikir hırsızlığı yaptığından bahsetmiştir.
- Müellif Âşık Çelebi'nin Latîfi hakkındaki genel kanaati olumsuz olmasına rağmen Latîfi'nin nasirliğinden övgüyle söz ettiği yerler de dikkat çekmektedir.

4.2.3. *Sehî Beg*

Metin

Edirnelidür. Sultân Bâyezîd zemânından kalmış, Sultân Mahmûd kullarından olmuş, ol 'asrun şu'arâsıyla mukârin ve merhûm Necâtî ile musâhib belki mu'âsır dimelidür. Necâtî Beg kabrin kaldırup mermerle yapdurup bir levhine bu beytin Beyt:

*Bir seng-dil fırâkına ölen Necâtînün
Bî'llâh mermer ile yapasız mezârını*

Ve bir levhine bu kıt'asın ki Kıt'a:

*Dîvânunu Necâtî egerçi karaladun
Umar mısın ki nâme-i a'mâlün ag ola*

*İllâ meger ki gayr du'âdan unutmaya
Anılıcak olanları anlar ki sag ola
tîlâ vü lâceverd ile yazdurmuşdur, hakka ki bununla vefâdârlıkda sikkeyi
mermerde kazdurmuşdur. Sultân Mahmûd vefâtından sonra dîvân kâtibi olup
ba'dehu sülûk-ı bölük itmiş ba'dehu tarîk-i tevliyyete sülûk itmiş. Ergene'ye ve ba'z-ı
'amâ'ir-i Edirne'ye mütevellî olmuşdur. Âhir dârü'l-hadîs mütevellîsi iken
Tezkiretü's-şu'arâ cem' itmişdür. İthâf-ı huzûr-ı sultânî idüp nişâncı vü defterdâr
olmak niyâzı ile kar'ü's-sem' itmişdür ki dimişdür.*

Nazm:

Ne itdüm bilmezem ben dîrligümde

Ki kapudan sürildüm pîrligümde

N'ola ihsân-ı sultân olsa mebzûl

Koca kul kapusunda olsa makbûl

*Tezkiresi meşhûr-ı devrân ve müstagnin 'ani'l-beyândur. Kendü ileri zemân âdemi
idi. Dakyânûsî zarâfetleri var idi. Eski zemân şu'arâsına taklîd iderdi. Zemânenün
kavâbilinden gâfil ve teşhîs-i makâdîrde haylî câhil idi. Sene hamse ve hamsîn ve
tis'ami'ede vefât eylemişdür. Fakîr dîvânın gördüm, tamâmen gözden geçürdüm
kabûle kâbil ebyâtın yazdum. (Filiz Kılıç, 2018, s. 437)*

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir.
- Metnin sade bir dili ve seciyle kurulmuş akıcı bir üslubu vardır.
- Sehi Bey'in şairliği eleştirilmiş; taklitçi, kabiliyetsiz ve cahil olarak görülmüştür.
- Tezkire yazdığı bilgisine yer verilmiştir. Eserinin meşhur olduğundan bahsedilmiş; bu konudan dolayı, “zamanın ötesinde bir şahsiyet” ifadesi kullanılmıştır.
- Müellif Âşık Çelebi, Sehî Bey'i önce övmüş ardından da yermiştir. Devrinden ileride bir insan olmasını söylemesine rağmen eski zaman şairlerini taklit ettiğini; döneminin kabiliyet sahiplerini tespit etmede gafil ve cahil olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden Âşık Çelebi'nin Sehî Bey hakkındaki genel kanaati olumsuzdur.

4.2.4. 'Ahdî-i Bagdâdî

Metin

Diyâr-ı 'Acemden gelmiş. Adı Mehdî'dür, Şemsî-i Bagdâdî'nün oğludur ki ol yirün müte'ayyin şu'arâsındandır. Bir zamân nâmın mahlas idindi. Âhir yine Bagdâdîlerden birisi ile şirket-i tahallusdan kaçup mahlasın Ahdî eyledi. Tâlib-i 'ilm ü ma'rifet, hoş-fehm ü hoş-kitâbet kimesnedür. Seyâhat tarîki ile Rûm'a gelüp birkaç yıl turup yine vatanına gitmişdür. Şu'arâ-yı Rûm'ı tezkire idüp insâf budur ki eyü tettebbu' itmişdür. Ehl-i insâf olup sâ'ir A'câm gibi Rûm'a ve Rûmîlere münkir degüldür. (Filiz Kılıç, 2018:492)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli sayılabilecek bilginin olduğu görülmektedir.
- Metnin dili sadedir, üslup olarak da süssüz, açık bir anlatım tercih edilmiştir.
- Ahdî'nin şairliğine ve yazarlığına değinilmese de “hoş-kitâbet” ifadesiyle kaleminin iyi olduğundan söz edilmiştir.
- Tezkiresinden bahsedilmiştir. Acem diyarından gelip Rum şairlerinin tezkiresini yazdığının ve eseri iyi bir şekilde tab ettiğinin altı çizilmiştir. Ve “Acem olmasına rağmen Rum iline ve Rum şairlerine değer verdiği” değerlendirmesinde bulunulmuştur.
- Müellif Âşık Çelebi'nin 'Ahdî hakkındaki genel kanaati olumludur.

5. Kınalzâde Hasan Çelebi Tezkiresi

5.1. Tezkire Hakkında

Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-şuarâ* adlı eseri, 994/1586 yılında tamamlanmıştır. Anadolu coğrafyasında telif tarihine göre kaleme alınan beşinci şair tezkiresidir. Eser, bir mukaddime ve üç bölümden müteşekkildir.

Müellif, eseri hazırlarken çoğunlukla ilmiye sınıfından şairleri seçmiştir. Meşhur ve bizzat tanışıklığı olan şairlerin biyografileri uzun ve tafsilatlı tutmuş; genç ya da meşhur olmayan şairlerin biyografileri ise kısaca verilmiştir. (Aysun Sungurhan, 2017: 10)

Ağır bir dilin ve sanatkârane bir üslubun kullanıldığı eserde, toplamda 640 şairin biyografisine yer verilmiştir.

5.2. Tezkiredeki Tezkireciler

5.2.1. Beyânî-i Diğer

Metin

Kasaba-i Ruscukdan. Adı Mustafâdur. Cârü'llâh-zâde demekle ma'rûfdur. Her ciheti ma'mûr beyne'l-akrân hayli dânişmendlik ile meşhûr olmanın merhûm Ebu's-su'ûd Efendinin ferzend-i mihteri Mehemed Çelebiye varup andan mülâzım olup merhûm Ebu's-su'ûd Efendinin eltâf u a'tâfına mazhar ve taksîr-i bînazîrini tahrîr itmekle devlet-i dâreynden behrever olmuş idi. 'Arabî şîrde dahu hayli kudreti anlarun tarz-ı üslûbî üzre şîr dimege nihâyetde mahâreti vardur. Merhûm-ı merkûma bu kasîde-i 'Arabiyyeyi virüp mansıb ile ber-murâd olmuş idi.

Şîr : Sec'u'l-hamâmi 'ale'l-efnâni efnânî

Ve feyzü dem'i 'ani'l-ecfâni ecfânî⁹

ba'dehû mir'ât-ı bâl-i safâ-sıfâtında suver-i cezebât-ı Rahmâniyye zâhir ve zemîn-i fu'âd-ı sa'adet-nihâdında envâr-ı galebât-ı Subhâniyye bâhir olcuk menâsıb u merâtibi âmâlini bi'l-külliyeye terk idüp Ekmel Efendinin hizmet-i pür-hidâyetine gâyetde tâlib ve nihâyetde râgıb olup hulâsa-i evkât ve nakâve-i sâ'âtin hizmet-i pür-irşâd u sedâdına sarf etmişdür. Ba'dehû Şeyh-i mezbûr sene hams ve semânîn ve tis'ami'ede 'âzim-i huld-ı berîn oldukda yirine Şeyh-i seccâde-nişîn olmuşdur. (Aysun Sungurhan, 2017b: 247)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir.
- Metinde sade bir dil kullanılmış; tarihî büyük şahsiyetlerin geçtiği iki yerde üslup, tamlamalar üzerinden sanatlı bir söyleyişe bürünmüştür.
- Beyânî'nin şiiri övülmüş, Arapça şiirlerinin güzelliğine özellikle değinilmiştir.
- Tezkiresi o dönemde telif edilmediği için tezkiresinden ve tezkireciliğinden bahsedilememiştir.
- Müellif Hasan Çelebi'nin Beyânî hakkındaki genel kanaati olumludur.

5.2.2. Sehî

Metin

Kemter-i nihâl-i bâgî reşk-i serv-i sehî ve hadâ'ik u riyâz-ı cennet-makâmı letâfet ü nezâret-i mâ-lâ-keâm ile handân u behî olan şehr-i Edirnedendir. Şu'arâ-yı Rûmun kıdve-i kâmilü's-sıfâtı şâ'ir-i sâhir merhûm Necâtî Begün gülistân-ı

⁹ "Güvercinin dallar üzerindeki ötüşü beni bitirdi ve göz kapaklarımdan akan yaşlar beni perişan etti."

âstânında serv-i sehî gibi keşîde-bâlâ olmanın mahlas-ı mezbûr ile şöhre-i dünyâ olmuş idi. Merhûm-ı merkûmun tilmûz-i hâss ve şâkird-i pür-ihisâsı olmagla merhûmun kabrini yapdurmışdur. Nitekim tafsîl-i hâl inşâ'a'llâhü'l-melekü'l-müte'âl terceme-i Necâtîde rakamzede-i kilik-i hôş-makâl olur. Sultân Bâyezîd Hânun ferzend-i mes'ûdı Şehzâde Sultân Mahmûd ile sancaga gidüp mezbûr şehzâde 'azm-i dârü'l-hulûd itdükde yine âstân-ı hâkân-ı merkûma mu'âvedet idüp kâtib-i Divân-ı felek-rifât oldukdan sonra kabûl-ı mansıb-ı tevliyet itmişdür. Edirne'de Dârü'l-hadîs mütevellîsi iken Tezkiretü's-şu'arâ cem' idüp mertebesinden ziyâde mansıb recâsıyla bu ebyâtı diyüp merhûm Sultân Süleymâna virmişdür.

Şi'r : Ne itdüm bilmezem ben dirliğümde

Ki kapudan sürüldüm pîrligümde

N'ola ihsân-ı sultân olsa mebzûl

Koca kul kapusunda olsa makbûl

Sene hams ve hamsîn ve tis'a-mi'ede serv-misâl gülşen-i cihândan keşîde-dâmân olup sarsar-ı tündbâd-ı fenâ hazân-ı ahzân ile berg ü bâr-ı vücûdım âlûde-i hâk-ı mezellet ü hevân eyledi. Ebyât-ı firâvâmı ve eş'âr-ı bî-hadd ü kerâmı ve mükemmel ü müretteb divâmı vardur. (Aysun Sungurhan, 2017b: 454)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir.
- Metinde ağır bir dil ve tamlamaların çok olduğu, secili, sanatlı bir üslup tercih edilmiştir.
- Sehî Bey'in çok sayıda beyit ve şiiri olduğundan bahsedilmiş, mükemmel bir divanı olduğu da zikredilmiştir.
- Tezkiresinden bahsedilmiş ancak eserle ya da tezkireciliğiyle ilgili herhangi bir görüş bildirilmemiştir. Hasan Çelebi kendi eserinden neredeyse yarım asır önce yazılmış ve Anadolu sahasında öncü olan bu eser hakkında tek bir söz dahi etmemiş hatta eserin tam adı olan Heşt Bihişt ismini de anmamıştır. Bu durum, Hasan Çelebi'nin Sehî Bey'in eserine gereken değeri vermediğini düşündürmektedir.
- Müellif Hasan Çelebi'nin Sehî Bey hakkındaki genel kanaati olumludur.

5.2.3. Âşık

Metin

Kesret-i ri'yâz-ı hadâ'ik ve rifât-i cibâl-i şevâhik ile sâ'ir-i büldân-ı cihândan fâ'ik ve kesret-i fevâkih u esmâr ve vefret-i gıyâz u eşcâr ile ta'rîf ü tavsîfe şâyeste vü lâ'ik olan Burusa nâm mahrûsadan lâmi' ü bârik olmuşdur. Nâmı Pîr Mehemmed mahlası 'Âşıkdur. Nitekim kendü Tezkiretü's-şu'arâsında ceddî Seyyid Nattâ'un

tercemesinde dimişdür ki bu fakîrün ki nâmu Pîr Mehemmeddür vilâdetine feyz-i ilâh târîh dinmişdür ve zikr olunan Tezkiretü's-şu'arânun dibâcesinde dimişdür.

Beyt: Togaldan vasfı ismine muvâfık

Güzeller mübtelâsı ya'nî 'Âşık

Babasına Seyyid 'Alî Nattâ'î dimekle ma'rûf sâdât-ı kesîrül-berekât-ı A'câmdan ma'ârif ü kemâlât-ı bî-encâmla mevsûfudur. İkdâm-ı akdâmla bevâdî-i tahsîl-i 'îrfânda pûyân ve çemenzâr-ı 'ilm ü ikânî mânend-i cûybâr sû-be-sû cûyân olup niçe ehâlî-i fihâm ve mevâlî-i 'izâmun gülistân-ı âstânında bülbül-i hoş-elhân oldukdan sonra Muhyî'd-dîn Efendinin deryâ-yı lutf u in'âmı mütelâtim ve efvâc-ı emvâc-ı bihâr-ı kerem-i 'âmmü müterâkim olup hizmet-i şerîflerinden mülâzım olmuşdur. Hadd-i zâtında tab'î mâ'il-i zevk ü safâ olmagın

Mısrâ': Sâlik-i mansıb-ı kazâ oldı

Kuzât içinde 'ilm ü ma'rîfet ile meşhûr-ı vilâyet zât-ı fezâ'il mevûzünün her ciheti ma'mûr idi. Tezkiretü's-şu'arâ yazmışdur. İnsâf budur ki geçen şu'arâ vü eslâfun ahvâl ü evsâfın muhkem tettebbu' itmişdür. Lâkin tahrîr ü inşâsında kat'en letâfet ü melâhat yokdur. Şî'ri hezâr-bâr inşâsından a'lâ idügi zâhir ü peydâ iken 'acebdür ki yine inşâ ile meşhûr ve nâmu defter-i münşiyânda mestûrdur. Kitâb-ı mezbûrî dârü'd-darb-ı cihânda mesbûk itdükten sonra Sultân Selîm Han-ı Sâni Hazretlerinin nâm-ı pür-'unvânı ile meskûk idüp ihdâ vü ithâf-ı Ka'be-i me'âlî-mutâfları kıldukda makbûl-i tab'-ı mekârim mevûrları olup kenef-i cûd u zill-i himâyetlerinde enzâr-ı eltâf u re'fetlerinin melhûz u manzûrları olmuşdur. Niçe müddet kazâ-yı Üsküb ile def-i ahzân u kürûb muktezâ-yı tab' ve mübteğâ-yı bâli üzre cemâl-i intizâm-ı hâl ve çehre-i husûl-ı emânî vü âmâl yüz göstermiş idi. Lâkin kendüsinden devlet-i bekâ rû-gerdân olup sa'âdet-i hayât yüz döndürmüş idi. Dest-i ecelden hulâsa mecâl muhâl olup ol hâlde sene sitte ve seb'in ve tis'amî'ede civâr-ı mülk-i müte'âle intikâl ü irtihâl eyledi. Hemânâ te'sîr-i mahlas nâsiyye-i ahvâlden tâbân ve mânend-i hürşîd-i rahşân matla'-ı hâlinde tâli' ü tâbân olup olanca 'ışkdan hâlî olmayup mihnet-i 'ışk-ı dildâr ile haste vü bîmâr olmak her-bâr hâlî idi. Eş'ârî mânend-i dem'-i 'âşık ve dîn-i fâsık refik ü rahik kelimâtı kabûl-ı ehl-i 'îrfâna lâyük u hakîkdür. (Aysun Sungurhan, 2017b: 528)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir.
- Metinde ana bilgiler verildikten sonra dil ağırlaşmış, üslup da süslü bir hâle dönüşmüştür.
- Müellif, Âşık Çelebi'nin şiir konusunda iyi olmasına rağmen inşâda meşhur olmasına şaşırıldığını belirtmiştir. Şiirlerinin irfan yönünden iyi olduğuna değinmiştir.

- Tezkiresinden bahsedilmiştir. Şairler hakkındaki tavsifleri başarılı bulunmuş ancak eserde edebî anlamda bir lezzetin olmadığı değerlendirilmiştir.
- Müellif Hasan Çelebi'nin Âşık Çelebi hakkındaki genel kanaati, eleştirileri olmasına rağmen olumludur.

5.2.4. Âlî

Metin

Ahsan-ı kulâ' ve ihsân-ı bikâ' burc u bendinün irtifâ'î mülâsık-ı Süreyyâ ve mu'ânik-ı zirâ' kilîd-i memâlik-i Rûmili olan şehir-i Geliboldandur. Nâmu Mustafâdur. Mellâh-ı vücûd-ı melîhi sefîne-i tahsîle süvâr olup le'âlî-i mütelâlî-i 'irfânı 'ummân-ı bî-kerân-ı fazl u ikândan kenâr itmege kasd itdükte kırâ'at-ı Muhtasarâtı itmâm ve tahsîl-i 'ulûmü'l-büdde ikdâm u ihtimâm idüp tarîk-i 'ilmde dânişmend olup niçe nâmdâr efâzıl-ı rûzgârın cem'inde şem' olup meşâ'il-i fezâ'ilinden iktibâs ile enâre-i ma'ârif-i bî-şümâr ve nice efâzıl-ı 'âlî-makâmın meclis-i be-nâmında surâhî-misâl ber-pâ vü ber-devâm olmagla idâre-i müdâm-ı kelâm itmegin şedâ'id ü metâ'ib-i tarîk-i 'ilme tahammül idemeyüp nakl-i zevk ü safâyla tenakkul itmek recâsıyla semt-i 'ilmden tahavvül itmiş idi. Egerçi niçe müddet

Bejt: "Mâ küllu mâ yetmene'l-mer'u yüdrikuha

Tecrî'r-riyâhu bi-mâlâ-teştehi's-sufunu"¹⁰

fehvası üzre ol tarîkde dahı murâd u merâmına vâsıl olmayup sihâm-ı me'mûl peykân-ı husûl ile mütenâsıl olmuş idi. Lâkin hâlâ zill-ı 'inâyet-i Hazret-i Zıllü'llâh ile müteverrif Arz-ı Rûmda defterdârlık mansıbına mutasarrıfdu. Sene ihdâ ve seb'in ve tis'a-mi'ede vâlid-i firdevs-makâm kâdî-i vilâyet-i Şâm olup fâtih-i Kıbrıs olan Mustafâ Paşa sene isneynde emîrül-ümerâ-yı şehir-i mezbûr oldukda 'Âlî dahı hizmet-i 'âlîlerinde sa'âdetvâr u devlet-girdâr ber-devâm u ber-karâr idi. Ol zemândan berü mâ-beynimüzde binâ-yı ülfet ü mahabbet sâbit ü üstüvârdur. Hakkâ ki kutb-ı sipîhr-i devvâr gibi tahsîl-i ma'ârif-i bî-şümârda dâ'im ü râsih ve kasr-ı 'âlî-kadr-ı tab'-ı tâbnâkı mânend-i kimme-i kubbe-i eflâk 'âlî vü şâmihdür. Eş'ârı dahı bî-hadd ü bî-şümâr bîrûn-ı hasr-ı aklâm-ı müşg-bârdur. Bu Tezkireye tahrîr olmagiçün irsâl itdügi varakada dimişdür ki manzûm mü'ellefâtımızdan kitâb-ı Mihr ü Mâhimuz vardur. Na't-ı Resûl-ı sûtûde-sıfâtda bu ebyât andandur.

Nazm: İki ebrûm kim debîr-i ezel

Edeli safha-i cebînüne hall

Biri nûn-ı nübüvvet oldı anun

¹⁰ "Kişi her muradına erişemez. Bazen rûzgâr gemilerin istemediği yönden eser."

Biri re'y-i risâlet oldı anun

ve Matla'ül-envâr mukâbelesinde Tuhfetü'l-üşşâk nâm kitâbımız dahı vardır. San'atı kasdda bu ebyât andandır.

Nazm: Yâ gibi sâ'idini kılmış ham

Muttasıl tîr gibi akar dem

Gördi kim la'l perîşân olmuş

Güyyiyâ dâne-i zemân olmuş

Şöyle mecrûh u perîşân oldı

Sanasın kim arada kan oldı

ve Mihr ü Vefâ nâm kitâbımız vardır ki yedi bin beytdür. Bu ebyât Mihri tenhâ gören 'âşık dilinden ol kitâbımızdadur.

Nazm: Ne 'âlem mihrisin ey nûr-ı mutlak

Ki zeylün olmamış zerrâta mülhak

Perî dirdüm velî perrân degülsin

Melek dirdüm velî pinhân degülsin

ve Ravzatü'l-letâ'if nâm üç bin beyt bir kitâbımız dahı vardır. Tasavvufa müte'allikdür. Rütbe-i müşâhedeye müte'allik bu ebyât andandır.

Nazm: Aç gözünü eyle müşâhid özün

Çirk-i riyâdan yu yaşunla yüzün

Dîde nedür anla anı evvelâ

Kıl gözün ile gözüne ilticâ

'Aynını bilmek kişiye farz-ı 'ayn

Kılmuya tâcân u dili beyne beyn

Bunlardan mâ-'adâ inşâyâ müte'allik olan mü'ellefâtımız bunlardur ki zikr olunur: Enîsü'l-kulûb Sad-kıssa vü Sad-hisse Hümâyûn-nâme mukabelesindedür muhterî'dür. Râhatü'n-nüfûs bâha müte'allikdür mütercemdür. Nâdirü'l-muhârib Konyadaki şehzâdeler cengidür ki Sultân Selîm cülûsına dek yazılmışdur. Bin beyt mikdârı san'at-ı cengde Şeh-nâme bahrında dinilmişdür. Heft Meclis Sigetvar fethidür muhterî' inşâdur. Tuhfetü's-sulehâ İmâm Mehemmed Gazâlinün Eyyühe'l-veled nâm risâlesi tercemesidür ve ba'z-ı nesne dahı munzamdur. Menşe'ül-inşâ

biş fasl üzerine suver-i mekâtibdür. Zübdetü't-tevârîh ki kırk cüz'dür devr-i âdemden İmâm Gazâlîye dek yazılmışdur. Egerçi Kâdî 'İzadun Eşrâfî't-tevârîhi tercemesidür ve lâkin mülhakâtı gâlibdür. Dîvân-ı mükemmel-i Türkî ma'-kasâ'id. Dîvân-ı Fârisî mükemmel ma'-kasâ'id. Ümmîddür ki dest-i nehhâb-ı zemâne ol cevâhiri intihâb itmedin bir mikdâr intihâb idüp bu cerâ'id ü âsâr mücerred ism-i bî-müsemma olmayup bir mikdâr iştihâr bula. (Aysun Sungurhan, 2017b: 530)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir. Ayrıca bu biyografi, eserdeki en uzun biyografilerden biridir.
- Metnin dili ağır ve üslubu sanatlardır. Bunların yanında metnin, estetik nesir özelliği taşıdığı görülmektedir.
- Gelibolulu Âlî'nin şiirlerinin sayısız olduğundan ve kaleminin misk yaydığından bahsedilmiştir. Mükemmel birer Türkçe ve Farsça divanı olduğundan söz edilmiştir.
- Birçok eseri detaylarıyla birlikte zikredilmesine rağmen Âlî, Kühü'l-ahbâr'ı o dönemde telif etmediği için eserden ve tezkireciliğinden bahsedilememiştir.
- Müellif Hasan Çelebi'nin Gelibolulu Âlî hakkındaki genel kanaati olumludur.

5.2.5. Ahdî

Metin

Bagdâdidür. Nâmu Ahmeddür. Babasına Mevlânâ Şems dirler. Müte'ayyinân-ı Dârü's-selâm-ı hutta-i Bagdâd-ı pür-ihritâmdan idi. Kendüsü dahı bülegâ vü şu'arâ ile âşnâ olmağla dîde-i cânı kuhl-ı ma'ârif ü kemâlât ile rûşenâ şâhidân-ı belâgat u beyân ile dürüst-i 'ahd ü peymân idi. Egerçi ekser-i tâ'ife-i A'câm nazm-ı Türkîde kâsır u râcil ve dakâ'ik u cefâyâ-yı zebân-ı mezbûra gayr vâsıldur. Lâkin mezbûrun eş'âr Rûmiyâne vü üstâdâne olmağla ser-hadd-i kabûl-ı ehl-i 'irfâna dâhildür. Niçe zemân İstanbulda mecâlis-i bülegâ-yı zemâna şem' olup kâşâne-i şehri mezbûrdan tâlî ü lâmi' olan bülegâ-yı sihr-âferîni misâl-i Pervîn bir yire cem' idüp Tezkiretü's-şu'arâ yazmışdur. (Aysun Sungurhan, 2017b: 622)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli sayılabilecek bilginin olduğu görülmektedir.
- Metinde sade bir dil; asonans ve seci sanatlarıyla da akıcı bir üslup kullanılmıştır.
- Ahdî'nin şiirlerinde, Acem oluşunun hissedilmediğinden, üstat olduğundan ve şiirlerinin irfânî olduğundan bahsedilmiştir. Acemlerin, Türk şiirinde başarısız kabul ediliyor olmasına rağmen Ahdî'nin bir istisna olduğundan söz edilmiştir.
- Hasan Çelebi eserini tamamladığında (1586), Ahdî henüz *Gülşen-i Şuarâ*'sını (1593) nihayete erdiremediği için Ahdî'nin tezkiresinden sadece yüzeysel olarak bahsedilmiş ve tezkireciliği hakkında bir değerlendirme yapılamamıştır.

- Müellif Hasan Çelebi'nin Ahdî hakkındaki genel kanaati olumludur.

5.2.6. Latîfî

Metin

Mevlidi Kastamonudur. Evâ'il-i hâlinde tahsîl-i 'ilme iştigâl itmiş idi. Ba'dehû ferâgat idüp ba'z-ı 'amâ'ir-i celîlede kitâbet ile kesb-i ma'şet kılmuş idi. Hâlâ İstanbulda pîr ü nâ-tüvân tîr-i kâmeti misâl-i kemân iki bükülmüş şecere-i hayâtı bî-berg ü bâr olup solmuş ve kadd-i dü-tâsı selâm-ı merg u peyâm-ı ecel almagiçün münhanî olmuşdur. Zemânında şîr ü inşâ ile şöhret bulup Tezkiretü'ş-şuarâ tahrîr ü imlâ itmek zahmetine mübtelâ olmuşdur. Tetebbu'-ı ahbâr-ı şuarâda levâzım u mehâmm-ı kârî vü mer'î itmedüğinden gayrı halâvet-i 'ibâret ve letâfet-i isti'ârâtdan biri hâtır-ı efsürde-dilân gibi lutf u letâfetden 'ârî olup icâle-i akdâh-ı inşâ iden erbâb-ı belâgat u berâ'atun meclis-i i'tibârlarında kâse-i hazef gibi ele almaga liyâkatı ve şâhidân-ı kabîh-i manzar ve giryeye-i peyker gibi bezm-i ehl-i kemâle gelmege sûreti yokdur. Cümle-i şuarâyı kendünün maskat-ı re'si olan Kastamonı nâm şehre intisâb u intimâ itmekle yârân-ı safâ kitâb-ı mezbûra Kastamonı-nâme nâm virmişlerdür. Bu cümle ile şîri inşâsından bihter idüğü muhakkak u mukarrerdür. Eş'arı dahı vasatü'l-hâl olduğı ma'lûm-ı erbâb-ı makâldür. (Aysun Sungurhan, 2017b: 728)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir.
- Metnin genelinde dil sade olmasına rağmen tezkireden bahsedilen kısımda ağırlaşmıştır; tamlamaların çok kullanılması akıcılığı olumsuz etkilemiştir.
- Latîfî'nin şiir ve inşâ alanında meşhur olduğundan bahsedilmiştir. Şiiri inşâsından daha iyidir denilip hemen ardından şiirinin de vasat olduğu söylenmiştir.
- Tezkiresi zikredilmiştir. "Tezkire yazma zahmetinde bulunmuş." gibi bir ima yapılmış ve ardından uzunca bir cümleyle eserin ve kendisinin yetersiz olduğundan bahsedilmiştir. Eser için *Kastamonı-nâme* adının verildiğinden söz edilip alaylı bir dil kullanılmıştır.
- Müellif Hasan Çelebi'nin Latîfî hakkındaki genel kanaati olumsuzdur.

6. Beyânî Tezkiresi

6.1. Tezkire Hakkında

Beyânî Tezkiresi ya da *Tezkiretü'ş-şuarâ* ismiyle anılan bu eser, 1006/1597-98 yılında tamamlanmıştır. Bir mukaddime ve iki bölümden müteşekkildir. Eserde toplam 377 şair biyografisi bulunmaktadır. Eserin dili, süs ve sanatlı söyleyişten uzak; sade ve açıktır. *Beyânî Tezkiresi*, Kınalızâde Hasan Çelebi *Tezkiresi*'nin özeti mahiyetindedir. (Mustafa İsen vd., 2011: 65)

6.2. Tezkiredeki Tezkireciler

6.2.1 Beyânî-i Sâni

Metin

Râkümü'l-hurûf abd-i fânîdür. Nâmı Mustafa ibn-i Caru'llâhdur. Kasaba-ı Ruscukda vücûda gelüp tarîk-i ilme sülûk idüp Şeyhü'l-islâm Ebu's-su'üddan mülâzım olup Kestel müderrisi ba'dehû Havran kâdîsı olduktan sonra Hacc-ı Beytu'llâhü'l-harâm ve ziyâret-i Seyyidü'l-enâm aleyhi's-selâm müyesser olup avdet olunurken muttasıl her ân hâtra ferâgat hâtırası halecân idüp İstanbula geldükde ol hâtıranun hükmi cereyân idüp Okmeydânı kurbında sûfler tekyesi şeyhi olan Ekmel Efendiden inâbet idüp birkaç yıl cân u dil ile hizmet kulluğın cânuma minnet bildüm. Anlar civâr-ı rahmet-i mülk-i mute'âla intikal itmekle zâviye-i mezbûrede inzivâ üzre oldum. Hılâl-i iştigâlde ve esnâ-yı tagallübât-ı ahvâlde nazm-ı eş'âra heves ve yârânla nezâ'ir dimege dest-res olmakla ba'zı hoş-âyende kelimât düşmüşdür.

Tarîk-i tasavvufda umde-i nefy-i havâtır idüp hâtır hevâcis ü vesâvisden tahlîs olmakla va'z u nasihat semtin ihtiyâr itmeyüp belki mutâla'a-ı kütübden ve efkâr ile nazm-ı eş'ardan ferâgat olındı. Lâkin ehlu'llâhun ışk u mahabbete müte'allik kelimât-ı şûr-engîzi belki şu'arânun mecâz sûretinde olan eş'ar-ı dil-âvîzi ehl-i sülûka hâlet-bahş olmakla anlardan ferâgat olunmayup manzûm u mensûr bu makûle devâvin ü kütüb tettebbu'undan gâh u bî-gâh hâli olmadum. Eş'ar-ı Arabiyye ile dahı fi'l-cümle âşinâlık idüp Arabî nazma dahı fi'l-cümle kudret gelmişdi.

Merhûm Ebu's-su'ûd Hazretlerinin meşhûr-ı âfâk olan “خل الديار بما فيها أهلها”¹¹ beytlerini tahmîs idüp kendülere virüp makbûl tutmuşlar idi. (Aysun Sungurhan, 2017a: 42)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir.
- Metin, sade bir dile ve süsten uzak, açık bir üsluba sahiptir.
- Beyânî, şiire hevesli olduğundan ve dostlarına nazire yazdığından bahsetmiştir. Tasavvuf yoluna girmesinden sonra şiirden elini eteğini çektiğini söylemiş, daha çok mutasavvıfâne şiir ve inşâ ile uğraştığından bahsetmiştir.
- Tezkiresine atıfta bulunmamıştır.
- Müellif Beyânî'nin kendisi hakkındaki genel kanaati olumludur.
-

¹¹ “O diyarı ve ahalisini terk et!”

6.2.2. Sehî

Metin

Edirnedendir. Necâti Begün mürebbâsı ve hareminde neşv ü nemâ bulmuş sehî-i serv-i bâlâsıdır. Kâtib-i Dîvân iken Edirne Dârü'l-hadîsinün mütevellîsi olmuştur. Tezkiretü's-şu'arâ diyüp Sultân Süleymân Hâna virüp bu ebyâtı yazup göndermişdür.

Ne itdüm bilmezem ben dirliğümde

Ki kapudan sürüldüm pîrligümde

N'ola ihsân-ı sultân olsa mebzûl

Koca kul kapusunda olsa makbûl

Sene tokuz yüz elli beşde vefât itmişdür. (Aysun Sungurhan, 2017a: 98)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olmadığı görülmektedir.
- Metnin açık bir dili ve çok sade, süsten uzak bir üslubu vardır.
- Sehî Bey'in şairlik ve yazarlığından bahsedilmemiştir.
- Tezkiresinden bahsedilmiş ancak esere ve tezkireciliğine değinilmemiştir.
- Müellif Beyânî'nin Sehî Bey hakkındaki genel kanaati olumludur.

6.2.3. Âşık Çelebi

Metin

Mahrûsa-i Burusadandır. Nâmu Pîr Mehemmed mahlası Âşıkdur. Tezkiretü's-şu'arâsında demişdür ki bu fakîrün nâmu Pîr Mehemmeddür. Vilâdetine feyz-i ilâh târîh demişdür.

Beyt: Togaldan vasfı ismine muvâfık

Güzeller mübtelâsı ya'nî Âşık

Babası Seyyid Alî Nattaî dimekle ma'rûfsâdât-ı pür-berekât-i A'câmdandır. Sâlik-i mansıb-ı kazâ olmuştur. Kuzât içinde fazl u irfânla meşhûr her ciheti ma'mûrdur. Fenn-i inşâda a'lâ şîrde a'lâdan a'lâdur. Kitâb-ı mezbûrını Sultân Selîm Han-ı Sâni üvânıyla mu'anven idüp ithâf itdükde makbûl-ı tab-ı selîmleri olup niçe müddet kazâ-yı Üsküble ref görüp idüp sene tokuz yüz yetmiş altıda civâr-ı mülk-i müte'âla intikâl eylemişdür. Eş'ârı âşıkâne vü güftârı rindânedür. (Aysun Sungurhan, 2017a: 115).

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir.
- Metnin gayet sade bir dili ve süsten uzak, sade bir anlatımı vardır.
- Âşık Çelebi'nin inşâda çok iyi olduğundan, şiirde ise daha iyi olduğundan söz edilmiştir. Şiirleri için âşıkâne ve rindânedir denilmiştir.
- Tezkiresinden bahsedilmiş ancak esere ve tezkireciliğine değinilmemiştir.
- Müellif Beyânî'nin Âşık Çelebi hakkındaki genel kanaati olumludur.

6.2.4. Âlî Çelebi

Metin

Geliboldandır. Nâmı Mustafadır. Hâce Ahmedzâde dimekle ma'rûfdur. Âlî-himmet olmagla hiç bir vech ile ri'âyet kendüye mûcib-i tesliyet olmamışdur. Tarîk-i ilmün mülâzemet-i meşakkatine tahammül itmeyüp tahavvül itmişdür. Arz-ı Rûma defterdâr olup sonra İstanbulda zümre-i Yeniçeriyân kâtibi olmuşdur. Eş'ârı hadden efvân mü'ellefâtı hasırdan bîrûndur. Birkaçı budur. Mihr ü Mâh Tuhfetü'l-'uşşâk Mihr ü Vefâ Ravzatü'l-letâ'if Zübdetü't-tevârih kırk cüz Divân-ı mükemmel Türkî vü Fârisî ma'a-kasâ'id Heft Meclis Sigetvâr fethine bu eş'âr anundur. (Aysun Sungurhan, 2017a: 116)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir.
- Metinde sade bir dil ve süssüz, açık bir anlatım tercih edilmiştir.
- Gelibolulu Âlî'nin şiirlerinin, eserlerinin çok olduğundan bahsedilmiş ancak şairlik ve yazarlığına dair yorum yapılmamıştır.
- Tezkiresinden bahsedilmemiştir.
- Müellif Beyânî'nin Gelibolulu Âlî hakkındaki genel kanaati olumludur.

6.2.5. Ahdî-i Diğer

Metin

Dârü's-selâm Bağdâddandır. Nâmı Ahmeddür. A'câmun gâlibi Türkî eş'ârda râcil iken mezbûr dakâ'ik-i zebân-ı mesfûrda tabaka-i bülegâya vâsıldur. Bir müddet İstanbulda olup Tezkiretü's-şu'arâ yazmışdur. (Aysun Sungurhan, 2017a: 136)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olmadığı görülmektedir.
- Metinde sade bir dil ve süssüz, açık bir anlatım tercih edilmiştir.

- Ahdî'nin Türk şiirini bilmediğinden, Acem dilinde iyi olduğundan bahsedilmiştir.
- Tezkiresinden bahsedilmiş ancak esere ve tezkireciliğine değinilmemiştir.
- Müellif Beyânî'nin Ahdî hakkındaki genel kanaati olumludur.

6.2.6. Latîfi

Metin

Kasaba-ı Kastamonîdendir. Evâ'il-i hâlinde tahsil-i ilm ü kemâle iştiğâl idüp ba'dehû amâ'ir-i celîlede kitâbetle kesb-i ma'şet eylemişdür. Tezkiretü's-şu'arâ yazmışdur. Vatanın ve yirîn bilmediği şu'arâyı Kastamonıya nisbet eylemişdür diyü zurefâ kitâbının nâmını Kastamonı-nâme dimişdür. Lâkin tahrîr ü inşâsı semtden hâric olup medhûl olacak kadar degüldür.

"من صنف فقد استهدف"¹² fehvâsıyla hiç kimesne dıhâllerün dahlinden hulâsâ mecâl yokdur. Hattâ bu evrâkun me'hazi olan Kınalızâde Hasan Çelebinün Tezkiretü's-şu'arâsına dahı Isparta-nâme diyü ba'zı zurafâ dahl itmişdür. (Aysun Sungurhan, 2017a: 170)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli sayılabilecek bilginin olduğu görülmektedir.
- Metnin dili sade, üslup olarak açık, süssüz bir anlatımı vardır.
- Latîfi'nin şairliği ve yazarlığına değinilmemiştir.
- Tezkiresinden bahsedilmiştir. İşin ehlinin "Kastamonı-nâme" isimlendirmesi yaptığından ancak inşâ anlamında ayıplanacak kadar bir kusuru olmadığından söz edilmiştir.
- Müellif Beyânî'nin Latîfi hakkındaki genel kanaati olumludur.

7. Gelibolulu Âlî Tezkiresi

7.1. Tezkire Hakkında

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr* adlı eseri, esasî itibarıyla bir şair tezkiresi değildir. Eser, uzunca bir mukaddime ve "rûkn" adı verilen dört bölümden oluşmuş bir tarih kitabıdır. 1007/1598-99 yılında tamamlanmıştır.

Eserin tezkireler arasında anılmasını sağlayan husus, dördüncü rûknde yer alan şair biyografileridir. *Künhü'l-ahbâr*, müstakil olarak şair tezkiresi olmasa da edebiyat araştırmacıları tarafından tezkireler içinde zikredilemeye layık görülmüştür.

Eserde, 305 şairin biyografisi yer almaktadır. (Mustafa İsen vd., 2011: 71)

7.2. Tezkiredeki Tezkireciler

7.2.1. Sehî Beg

Metin

'Abdullâhohğdur. Merhûm şâ'ir Ahmed Paşaya ve Necâtî Beg cenâbına yetişmiş her birine nice rüzgâr hizmet itmişdür. Ve cümleden evvel diyâr-ı Rûmda Tezkiretü's-Şu'arâ te'lîfine bunlar koylanmışdur.

¹² "Kim bir telifte bulunuyorsa muhakkak birilerini hedef alıyordu."

Sultân Süleymân merhûm sancaga çıkdıkdâ divân kitâbeti ile behremend olmuş nice yıllar ol âsîtâne-i ‘ulyâ hizmetinde neşv ü nemâ bulmuşdur.

Ammâ Mevlânâ ‘Âşık Meşâ’iru’ş-Şu‘arâsında Edirnelidür evâhir-i ‘ömründe bölükden tarîk-ı tevliyyete girüp Ergeneye ba’z-ı ‘amâ’ire mütevellî oldı diyü yazmış. Vefâtı sene hamse ve tis’a miede vukû‘ bulup mu’ammer olup çok yaşadığını bildürmüş. (Mustafa İsen, 2017: 99)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir.
- Metnin sade bir dili ve açık bir anlatımı vardır.
- Sehî Bey’in şairliği ve yazarlığı ile ilgili bir değerlendirme yapılmamıştır.
- Tezkiresinden -sadece ilk olması yönünden- bahsedilmiş ancak esere ve tezkireciliğine dair bir yorumda bulunulmamıştır.
- Müellif Gelibolulu Âlî’nin Sehî Bey hakkındaki genel kanaati olumludur.

7.2.2. Beyânî

Metin

Kasaba-i Rusçukdandır. İsmi Mustafâ ve Cârullâh-zâde dimekle mükennâdur (Hk.381a). Cihet-i ‘ilmiyyesi ma‘mûr ve akrânı beyninde ma‘ârif ü kemâlâtla meşhûr olmanın Şeyhü’l-islâm ve müfessir-i benâm Ebu’s-su‘ûd merhûmuñ mahdûmı Mehemed Çelebiden mülâzım oldu. Ba‘dehû gâh mansıb-ı tadrîse gâh mesned-i kazâyâ ‘âzim oldı. Bi’l-âhare cezebât-ı İlâhiyyeden bir şemmeye mazhar düşüp cümleden el çekdükdâ nefsi-i İstanbulda zâviye-nîşîn olan meşâyihden Ekmel Efendi ki yine kendüsi gibi tarîk-ı tadrîsden ferâgat ile meşihat silkine sülûk idenlerüñ ercümendi idi. Anlardan bi‘ât itdi. ‘Akabince (K.477b) hilafetle behremend olup Geliböldaki zâviyelerüñ birine gitdi. ‘Akabet şeyhi vefât itdüğü gibi bi’l-istihhâk anuñ seccâdesine cülûs eyledi. Sâbıkan rütbe-i mülâzemetine bâdî bir ‘Arabî kasîde dimişdür ki matla’ı budur.

Nazmuhû (Ü.418a)

سجع الحمام على الأفنان أفناني

وفيض دمي عن الأجان أجفاني¹³

Türki eş‘ârı dahi kâbil-i isgâdur (H 410 a). Güzîde ebyâtı bunlar idüğü hüveydâdur. (Mustafa İsen, 2017: 230)

¹³ “Güvercinin dallar üzerindeki ötüşü beni bitirdi ve göz kapaklarımdan akan yaşlar beni perişan etti.”

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir.
- Metinde sade bir dil ve bazı yerlerde peşpeşe tamlamalar kullanılsa da açık bir anlatım tercih edilmiştir.
- Beyânî'nin Arap dilinde nazımının iyi olduğundan ve belagatının sağlam olduğundan bahsedilmiştir.
- Tezkiresinden bahsedilmemiştir.
- Müellif Gelibolulu Âlî'nin Beyânî hakkındaki genel kanaati olumludur.

7.2.3. Mevlânâ Latîfi

Metin

Nâmı 'Abdullatîf ve mevlidi Kastamonı gibi cây-ı latîfdür. Vilâyet-i Rûmda tezkiretü's-şu'arâ cem'î evvelâ Sehî Begden sâniyen bundan sâdır olmuşdur. El-hak hûb edâ eylemiş ve şûh u mergûb inşâ itmişdür. Egerçi kim sâlisen tezkire te'lîf iden Monlâ 'Aşık râbî'an menâkıb-ı şu'arâ tasnîf eyleyen Kınalızâde Monlâ Hasan-ı fâyık mezbûrî mezemmet eylemişlerdür. Kendüsi Kastamonî olmagla vatanını bilmediği ehl-i nazmı kendü hemşehrîsi olmak üzere yazdı dimişlerdür. Hattâ tezkiresiniün nâmını Kastamonînâme ta'bir kılmışlardır. Hâlâ ki itdükleri garaz-ı fâhişdür.

Sözleri "من صنف فقد استهدف"¹⁴ mazmûnuna mâ-sadak olması mûcib iftirâ-yı mûhişdür. Sene selâse ve hamsîn ve tis'a miede ki ol eserini inşâ itmişdür kitâb u risâle ve münşe'ât ü makâle on iki musannefâtı olduğum tezkire dîbâcesinde tezekkür eylemişdür. Fi'l-hakîka rebî'a-i ezhâr ve vasf-ı âsâf-nâmdâr ve yine şehri İstanbul vasfında nazm u nesr bir risâle-i belâgat-şî'âr bu hakîrûn manzûrî olmuşdur. Ve kendüsi ile dahi sene sittîn esnâlarında mücâleset ü musâhabetimüz vukû' bulmuşdur. Ol târîhde ba'z-ı 'amâ'ir kitâbetlerine ibtilâdan sonra Hazret-i Ebî Eyyûb-i Ensârî evkâfına kâtib ve şâ'ir Yahyâ Beg mütevellî-i muhâsib idi. Rûzgâr yazup yanılıp iki ehl-i dilün sahîfe-i murâdâtını kilik-i 'inâyetle mersûm kılmışdı. Ba'dehû Latîfi Mısra gitmiş idi. Anda ba'zı müfidce kitâbetlerle ri'âyet olnup sedd-i ramak hâsil itmiş idi. Hattâ 'Âli-i nâ-sâz-kârından vâfir şikâyet eyledi. (Mustafa İsen, 2017: 202)

¹⁴ "Kim bir telifte bulunuyorsa muhakkak birilerini hedef alıyordu."

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir.
- Metinde sade bir dil ve süssüz, açık bir üslup kullanılmıştır.
- Latîfî'nin şairliği ve yazarlığı hakkında değerlendirme yapılmamıştır.
- Tezkiresinden bahsedilmiştir. Eserin *Kastamonu-nâme* olarak adlandırılarak alaya alındığından bahsedilmiş ancak Gelibolulu, buna katılmadığını beyan etmiştir.
- Müellif Gelibolulu Âlî'nin Latîfî hakkındaki genel kanaati olumludur.

7.2.4. Monla Âşık

Metin

Sâdât-ı 'Acemden mahrûse-i Burusada mütemekkin ve sâhib-i kâr u bâr ve nukûd-ı bî-şümâr idüğü müte'ayyin olan Seyyid Nizâmun oğludur ki nâmı Pîr Mehemmed ve târîh-i vilâdeti feyz-i ilâh ve 'Âşık lakabı ve mahlas-ı hakk-ı sarîhi idüğü kendünün bu beyti ile mü'eyyeddür.

Nazmuhû

Togaldan vaşfi ismine mutâbık

Güzeller mübtelâsı ya'nî 'Âşık

'Ulemâ-yı fihâm hizmetlerinde pûyân ve tahsîl-i 'ilm ü kemâlât tarîkında dâmen-der-miyân olup gerek hucurât-ı halvetde gerek Keşiş ağı gibi yaylat-ı nüzhetsimâtda keşiş ü kûşîşden hâlî olmayup şuglünde mücidd ü mükibb olmagla mümtâz-ı akrân oldu. Ya'nî ki ol 'asrun ehâlî-i 'izâmından şeyhül-islâm olan Muhyiddîn Efendi merhûmdan mülâzemeti ta'ayyün buldı. Pes te'sîr-i mahlas anı 'ışk-ı meh-rûyâna ehass ve 'uşşâk-ı âlûde-dâmânla seyr ü sülûka mahtass klup her zamân bir gül-'izârun vaşfında bülbül-i nâlân olmakdan hâli degül idi. Belki her ân meclis-i üns ü kenârından bir mû-miyân-ı lâle-ruhsârun zevk u safâ behresini bulmakdan hâli degül idi. Bu hakîr ya'nî mü'ellif-i kesîrüt-taksîr sene erba'a ve seb'in hudûdunda ba'z-ı hidemât-ı şehriyârî edâsına teveccühle şehr-i Üskübe ugradum. Mevlânâ 'Âşıkı anda kâdî ve 'âmme-i halâyıkı ahlâk-ı hasenesinde râzî nihâyet Kâse-bâz Mehemmed-nâm ma'sûk-ı ser-âmedün da'vâ-yı 'ışkında mütekâdî husûsâ 'âşıkı ol şâhid-i sîm-sa'ide nakd-i dili teslîmde ve ol hûb-rûy-ı fâyıkı anı sadrına alup sâ'ir 'uşşâkdan takdîmde müterâzî buldum. Bu mahlas-ı ahkeri istikbâl idüp üç gün 'ale't-tevâlî ziyâfet itdi. Ve câmi pâresini bir dirlükle behremend itmek husûsunda küllî minnet idüp ba'z-ı akmişe ve ıskarlatdan gayri sîm-i hâmdan düzilme bir câm çekdi. Ve bir al varaka üstine bu kıt'asını hatt-ı hûn-

âb ile yazdırup ol câm içine vaz' itdi. Gûyâ ki şarâb-ı gül-fâmla tolmuş bir sâgarı ol bezm içinde bizüm 'ışkımuza çekdi.

Min nazmihî

Ma'ârif ehl-i bezminün tamâmu

Fenâ nüzhetgehinde belki câmu

İçerler yâdun ile dost-kâmu

Kabûl it çekdi 'Âşık da bu hâli

Lâkin bize her mülâkât itdükçe şerm ü hicâbdan hâlî olmadı. Bâ'is nedür didükde semt-i i'tizâra mahlas buldı. 'Âkıbet râz-ı dilini beyân eyledi. Meş'aru's-su'arâsında bizi yazmayup tetebbu'ındaki kusûrını müş'ir sözler söyledi. Ya'nî ki niçe yıllar ashâb nazmun tetebbu'ında oldum.

Yine hâtîme-i kârda bir kaç gazel diyenleri yazmış kitâb te'lîf iden fuzalâ tercümesinde kendümi yanlış buldum diyu zeyl-i i'tizâra teşebbüs idüp tekrâr kendü nüshasına der-kenâr ve ahvâl-i mü'ellefât u âsârumuzu icmâl üzre nakş ü nigâr itdi. Lâkin ol zamâne dek nice nüshası münteşir olup ekserinde bizüm zikrümüz bulnmamagla gafletine haml itdüklerini yâd itdükçe 'aklı başından gitdi.

El-kissa ehl-i 'ilm ü kemâl ve 'Âşık-pîşe vü şâhid-bâz-ı ricâl vicâhet yüzinden küsec ü 'abûs-timsâl ve beşâşet cihetinden gül-i handân gibi hayrül'âl bir seyyid-i lâzîmül'iclâl idi. Şakâyıkla müsemma olan tevârîh-i 'ulemânun bir tekmilesini dahi bunlar bâz-pervâz-ı evc-i ma'ârif olmuşlardır. El-hak terâkib-i 'Arabîyye ile hûb-edâ itmişdür. Andan mâ'adâ ba'z-ı risâleleri ve 'Âşık u ma'sûkı beynindeki muhâkemeye mahsûs huçec sûretlerini inşâ itmişdür.

Cümlesi makbûl-i fühûl idüğü tahkîke yetmişdür.

TEZYİL:

Ashâb-ı fehm ü bekâ ve erbâb-ı fazl ü nühâ olanlara zâhirdür ki vilâyet-i Rûmda re's-i sene ve elfe gelince dörd kıt'a tezkire-i şu'arâ yazıldı. Yine bu cümleden ikinci 'add olunan Latîfî Tezkiresi gerek inşâ cihetinden gerek ta'yîn-i tevârîhle tetebbu' haysiyetinden müfid ü muhtasar görildi. Zîrâ ki cümleden evvel yazılan Tezkire-i Sehîdür hâlâ ki bâg u râz-ı nazm u nesre göre gûyâ ki hazân görmüş bir serv-i sehîdür. Sâni 'add olunan ki Mecmu'a-i Lâtîfidür bî-şübhe her varakı gül-berg-i tarî ve her mazmûnu bir nahl-i mevzûn-ı nev-berî mesâbesinde cümle tezkirelerini latîfidür. El-hak her asrun şu'arâsını izâh u beyân eylemişdür. Hiç bir ferde nisbet-i ta'assub eylemeyüp herkesün evsâfını güftârına göre 'ıyân itmişdür.

Hattâ ba'z-ı ashâb-ı garaz ki “*في قلوبهم مرض*”¹⁵ sırrına ma-sadaklardır ehl-i nazmun ekserini Kastamonulu yazmıştır. Vatan-ı mevlidin bilmediği hünerverleri kendüye hemşehrî ‘add itmek garazına sülûk itmiştir diyu ol derdmendi ta’n oklarına hedef eylediler. Ya’nî ki “*من صنف فقد استهدف*”¹⁶ mazmûnuna mazhar düşüp buldukların söylediler. Ammâ sâlik-i tezâkir ki ‘Âşıkun Meş’aru’ş-şu’arâsı idüğü zâhirdür. Bilmediğini ke-mâ yenbagi vasf itmiştir. Ne ‘özl eylemiş ne hakdan ‘udûl itmek tarîkına gitmiştir. Hemân ‘aybı ehl-i nazm olmayan zurefâdan ba’zı kimesneleri münâsebetle kitâbına idhâlidir. Hâlâ ki andan maksûdı ri’âyet-i hakk-ı nân u nemekle nice âşinâlarının beyân-ı hâlidir. Feammâ tezkire-i çârümîn ki râbî’uhum menzilesine karîndür. Nakîr ü kıtmîr garâbet-i kelimât ve tetâbu’-ı izâfât ‘uyûbı ile zâhir ü mübeyyendür. Bir mecmu’a-i kesîrî’l-edâ ve kalîlî’l-ma’nâ idüğü ma’lûm-ı ‘ukûl-i dûr-bîndür. Bu hakîr ol nüshayı ser-â-pâ gördüm. Nesh-efsûn u sehharîn gibi sıhhati mefsûh idüğün tahkîke ırgurdüm. Egerçi ki edâlarına bi hasbî’l-ırs mâlik olmuştur. Yabandan degüldür. Kendü babamun münşe’âtı edâlarındandır diyu ahzına mütehâlik olmuştur. Lâkin nice şâ’iri yerinden yurdundan dûr ve nice metâlî’ u ebyâtı nâzımından mehcûr itdüğünden mâ’adâ müddet-i ‘ömrinde bir muhtasar beyte mâlik olan ‘ulemâyı ve ba’z-ı agniyâyı mücerred kendünün ebnâ-yı cinsinden olmağa ol eser-i menşûrda vasf ile evc-i süreyyâyı çıkarmıştır. Ma’a zâlik âsâr-ı mütenevvi’a ve te’lîfât-ı müteferri’a ve devâvîn-i mecmû’a vü resâ’il ve musannefât-ı matbu’a ashâbından olup fezâili hucetini kâdî-ı Eflâk olan Bircîs-i hikmet-celîs dest-i kabûl ile imzâ itdüğü efâzlı ve ma’ârifi temessükâtının sıhhatinde şuhûd-ı ‘udûl olan fühûl-i bî-’adîl hüsn-i telakkî ve ragbetle inhâ itdüğü fevâzlı medh itmedüğünden gayri kendü zu’munca kadh eylemiştir. Lâ-siyemmâ ekâbir-i şu’arânun ekserine kizb ü dîrûg iftirâsın idüp şu makûle kitâbum vardır didi ve yâhûd bu gazelleri kendünün ‘add idüp bana gönderdi nükteleri ile yazmıştır. Şu’arâdan Monlâ Zihnî ve ‘Akî nakl eylediler ki tezkiresinden ba’z-ı safhaları gözden geçürmüşler. Ekser-i sutûrında itrâ lafzını mükerrer bulup inşâsını tarâvetden hâlî görmüşler. Ya’nî ma’ârîf-semîri elbette tahkîri ve çûb-ı hâmesi ve şikence elfâz-nâmesi ile takrîri mukayyed bulmuşlar. Gıbbe zâlik mecâlis-i ehâlîden birinde ol tezkire kırâ’at olunmuş. Zuhûrî-nâm bir sabî-i endek-şu’ûrî ifrâtle vasf idüp Perî-zâde dimekle ma’rûf bir perîdür. Ve ol vilâyeti envâr-ı ruhsâr-ı nâmdâr ile suzân eylemiş ol hittanub hûrşîd-i peykeridür diyu yazmış. A’lem olan Pîrî lafzı iken bi-gayr-ı yâ’ perî sanup perî edâsı ile tenâsüb kâd itmiş ve ruhsâr nâmdâr ile sıfatlayup bî-vech yanış yola gitmiş. Husûsâ peyker lafzı kâldur murâdîfi olup ekseriyâ temâmü’l-a’zâ olanlara itlâk olduğunu bilememiş. Ve ba’z-ı nev-hevesler ki birer mahlasa intisâb ve berzah-ı cehâletden ol nâmla mahlas bulmağı iktitâb eylemişlerdir. Hâlâ ki mecmû’-ı mecmû’alar yoklansa ısgâyâ kâbil ve gayr-ı kâbil birer beytleri bulunmadığını şu’arâ-yı zamân tahkîk ü beyân itmişlerdir. Elbetde İbnü’l-Mühennâ nâmındaki

¹⁵ “Onların kalplerinde bir hastalık vardır.”

¹⁶ “Kim bir telifte bulunuyorsa muhakkak birilerini hedef alıyordu.”

Mevlânânun gibiler yazmışdur. Mahlasına şerik isnâd itmediği ancak Necâtî ile Zâtî kalmışdur. İntihâ kelâmuhumâ. (Mustafa İsen, 2017: 251)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir. Tezyil bölümüyle birlikte en uzun biyografilerden biri konumuna gelmiştir.
- Metinde diğer biyografilere nazaran dil biraz ağırlaşmış; üslup olarak da sanatlı bir söyleyiş kendini göstermiştir.
- Âşık Çelebi'nin şiir ve inşâda başarılı olduğundan söz edilmiştir.
- Tezkiresinden bahsedilmiştir. Tezkireki değerlendirmelerde taassup olmadığına, şiirlere göre tahlil yapıldığına vurgu yapılmıştır. "Tezkirelerin latîfidür." denilmiştir. Latîfi'nin yaptığı hatalara düşmediğinden söz edilmiştir. Ama olumsuz eleştiriler bir hayli fazladır. Gelibolulu Âlî, tezkirede yer almadığını ve bu durumu hak etmediğini belirtmiş, diğer eserlerde zikredildiğini de vurgulamıştır. Kullanılmayan kelimelere ilgi göstermesi ve çok sık tamlamalara başvurması eleştirilmiş, gereksiz kelime kullanımı ve kullanılan bu kelimelerin anlamlarının dar olması da yerilmiştir. Ancak bu kelimelerin, atalarının söz hazineleri olması ihtimaline karşı, bu durumun eleştirilemeyeceği de belirtilmiştir. Ulema ve bazı yüksek zümreli kimselere eserde imtiyazlı davranıldığından bahsedilmiş; acemi ve övgüyü hak etmeyen nice şairin gereksiz yere göklere çıkarılması eleştirilmiştir.
- Müellif Gelibolulu Âlî'nin Âşık Çelebi hakkındaki genel kanaati olumsuzdur.

7.2.5. Ahdî

Metin

Şems-i Bagdâdînin oğludur. İsm-i mâder-zâdı Ahmed ve şütür-gürbe eş'âr söylemede ser-âmed bir şahs idi. Sene sittîn ve tis'a mie hudûdında pâ-yı taht-ı Rûma geldi. On yıl mikdârı şu'arâ ahvâlini tettebbu'dan sonra sene ihdâ ve seb'inde 'ahd-i Selîm Han-ı sâni ve zamân-ı Süleymânîdeki ehl-i nazmuñ ahvâlini yazup nâmını Gülşen-i Şu'arâ kodı. Hattâ bir zamân 'Acemîliğini bilmedi. 'Acemîliği hâlinde şu'arâ-yı Rûm tezkiresin yazmaga ölçümlendi. Hadd-i zâtında ahlâkî latîf ve meskeneti haysiyetinden lâzimu't-ta'rif kimse idi. Sene erba'a ve tis'inde ki bu hakîr Bagdâd hazînesine defterdâr olup vardum. Ashâb-ı nazmdan otuz mikdârı şâ'ir kasâ'id ü târîh ü gazel sunup her birine "على ما هو المأمول والمقدور"¹⁷ ri'âyet itdüm. Mezbûr 'Ahdî dahi anlardan idi. Ve ol cümleñün ser-âmedi Monlâ Tarzî ve nev-heveslerden Rûhî bulunmuş idi. (Mustafa İsen, 2017: 260)

Tahlil

- Biyografiye -şairin kimliği (isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm), sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü- gibi farklı açılardan bakıldığında, yeterli bilginin olduğu görülmektedir.
- Metinde sade bir dil ve sade, süssüz bir anlatım kullanılmıştır.

¹⁷ "Arzu edilen ve elden geldiği ölçüde."

- Ahdî'nin şairliğine övgüde bulunulmuştur.
- Tezkiresinden bahsedilmiş, Acem olmasına rağmen Rum ilinde tezkire yazması takdirle karşılanmıştır.
- Müellif Gelibolulu Âlî'nin Ahdî hakkındaki genel kanaati olumludur.

Sonuç

Çalışmada, 16. yüzyılda kaleme alınmış Sehî Bey, Latîfi, Ahdî, Âşık Çelebi, Kınalızâde Hasan Çelebi, Beyânî ve Gelibolulu Âlî tezkireleri taranmış ve bu eserlerdeki “tezkireciler” tespit edilmiştir. Tespit edilen bu isimlerin tezkirelerdeki biyografileri verilmiştir. Biyografiler üzerinde sırasıyla;

- biyografilerdeki bilgilerin (şairin kimliği, isim, mekân, zaman, aile, evlilik, doğum-ölüm, sosyal ve kültürel ilişkileri, kişilik yapısı ve özellikleri, fiziksel durumu ve görünümü gibi farklı açılardan) yeterliği,
- metnin dili ve üslubu,
- müellifin biyografideki şahsın şairliği, yazarlığı hakkındaki beğenisi ve yergisi,
- müellifin biyografisini verdiği tezkirecinin tezkiresine ve tezkireciliğine dair görüşü,
- müellifin biyografisini verdiği şahsın şairliği, yazarlığı, tezkiresi, tezkireciliği hakkındaki yorumlarını dikkate alarak verilen olumlu/olumsuz değerlendirmeler,

bu beş farklı tema üzerinde, çıkarım ve tahlil yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, zikredilen 7 tezkire taranmış ve bu 7 tezkirede yer alan tezkirecilerin toplamdaki 28 biyografisi tahlil edilmeye çalışılmıştır. Tahliller sonucu; 22 olumlu, 6 olumsuz değerlendirme yapıldığı görülmüştür. Bu değerlendirmelerden hareketle bir tablo hazırlanmıştır. Bu tabloda, tezkirede yer almayan tezkireciler “X” ile; şairliği, yazarlığı ve tezkireciliğiyle alakalı olumlu değerlendirme yapılan isimler “Olumlu” ile; hakkında olumsuz değerlendirme yapılan isimler de “Olumsuz” ile gösterilmiştir

Tezkireler Tezkireciler	Sehî Bey Tezkiresi	Latîfi Tezkiresi	Ahdî Tezkiresi	Âşık Çelebi Tezkiresi	Kınalızâde Tezkiresi	Beyânî Tezkiresi	Gelibolulu Âlî Tezkiresi
Sehî Bey	X	Olumsuz	X	Olumsuz	Olumlu	Olumlu	Olumlu
Latîfi	Olumlu	Olumlu	Olumsuz	Olumsuz	Olumsuz	Olumlu	Olumlu
Ahdî	X	X	X	Olumlu	Olumlu	Olumlu	Olumlu
Âşık Çelebi	X	Olumlu	Olumlu	X	Olumlu	Olumlu	Olumsuz
Kınalızâde Hasan Çelebi	X	X	X	X	X	X	X
Beyânî	X	X	X	Olumlu	Olumlu	Olumlu	Olumlu

Gelibolulu Âlî	X	X	Olumlu	X	Olumlu	Olumlu	X

“Olumlu” değerlendirmeye sahip şairlerin; şairlik, yazarlık, tezkire ve tezkirecilik yönlerinden başarılı oldukları için bu değerlendirmeye sahip oldukları, girişte ve tahlillerde izah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, müspet yorum yapan tezkirecilerin birbirlerine “hoş-tab’ hevesmend ve eş’ârı hayli hoşça”, “fenn-i şîrde çok mümâreseti ve ‘ilm-i inşâda ziyâde kudreti”, “nazm-ı dilgüşâsı”, “fenn-i nazmda emîrû’l-keîâm”, “şîr ü inşâda bî-nazîr”, “selâkat-i tab’a ... mâlik”, “hoş-âyende inşâsı”, “şîrde dahu hayli kudreti”, “şu’arâ vü eslâfun ahvâl ü evsâfın muhkem tettebbu’ itmişdür”, “üstâdâne”, “fenn-i inşâda a’lâ şîrde a’lâdan a’lâdur”, “şûh u mergûb inşâ itmişdür” gibi sıfatlarla ve sözlerle iltifat ettiği görülmüştür.

Burada, “Olumsuz” değerlendirmeye sahip şairler hakkında, ayrı bir parantez açılmasının faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

Sehî Bey, Latîfî tarafından *olumsuz* değerlendirilmiştir. Bunun sebebi olarak Sehî Bey’in şairliğinin yerilmesi, şiirinin bir lezzete sahip olmadığı yorumu ve Latîfî, eserini kaleme alırken Sehî Bey’in tezkiresinden haberdar olmasına rağmen bu eserden bahsetmemesi gösterilebilir.

Sehî Bey, Âşık Çelebi tarafından da *olumsuz* değerlendirilmiştir. Âşık Çelebi, başta Sehî Bey’in eserinin meşhur olduğunu söylemiş olsa da sonrasında Sehî’nin hünerli ve kıymetli insanları tespit edip değerlendirme noktasında gafil ve cahil olduğunu söylemiştir.

Latîfî, sırasıyla Ahdî, Âşık Çelebi ve Kınalızâde Hasan Çelebi tarafından *olumsuz* değerlendirilmiştir.

- *Ahdî’ye* göre; tezkiresi için ehilleri tarafından makbul görülmemesi ve eserinde taassupta bulunması,
- *Âşık Çelebi’ye* göre; şairlik ve yazarlığının iyi olmasına rağmen tezkirede olur olmadık herkesi Kastamonulu göstermesi, bunun sonucunda Kastamonî-nâme isminin tavsiyesi ve biyografileri kronolojik listeleme konusunda Âşık Çelebi’den fikir hırsızlığı yapması,
- *Kınalızâde’ye* göre; şairliği ve yazarlığı iyi olmaması; tezkiresinde inşâ ve belagatinin yetersiz olup tahlillerinin kötü olması, ayrıca işin erbabı tarafından esere Kastamonî-nâme isminin verilmesi,

Latîfî’nin *olumsuz* değerlendirilme sebepleridir.

Âşık Çelebi de Gelibolulu Âlî tezkiresinde *olumsuz* değerlendirilmiştir. Olumsuz değerlendirme sebebi olarak şu sebepler zikredilebilir: Âşık Çelebi’nin şiir ve inşâda başarılı olduğundan söz edilmesine rağmen Gelibolulu Âlî, Âşık Çelebi’nin tezkiresinde yer almadığını ve bunu hak etmediğini dile getirmiştir. Kullanılmayan kelimelere ilgi göstermesini, tamlamalara çok defa başvurmasını, gereksiz kelime kullanmasını ve kullandığı bu kelimelerin anlamlarının dar olmasını eleştirmiştir. Ayrıca, ulema ve bazı yüksek zümreli kimselerin eserde kayırdığını söylemiş; acemi ve övgüyü hak etmeyen nice şairin gereksiz yere övülmesini de yermiştir.

Gelibolulu Âlî, Âşık Çelebi'nin biyografisinin hemen ardına bir zeyl eklemiş ve burada kendi eserinden önce yazılmış dört tezkire hakkında yorumlarda bulunmuştur. Bu yorumlar, ayrı ayrı şekilde tezkirecilerin kendi biyografilerinde yer almadığı için çalışmamızda tezkirecilerin tahlil edildiği ilgili yerlerde Âlî'nin yorumları zikredilememiştir. Bu yüzden sonuç kısmında yer alması uygun görülen, -tezkirelere ait- yorumlar şu şekildedir:

- Latîfi tezkiresi için faydalı, kısa, öz ve tezkirelerin en latifi denilmiştir. Eserde şairlerin sadece şiirlerine göre değerlendirildiğinden ve böylelikle objektif davranıldığından ancak memleketi bilinmeyen şairler Kastamonulu yapıldığı için Latîfi'nin eleştiri oklarının hedefi olduğundan söz edilmiştir.

- Sehî Bey tezkiresinin bu türün ilk örneği olduğu zikredilmiş ancak eser, -eleştiri mahiyetinde- Sehî'nin mahlasıyla ilgi kurularak "hazan görmüş serv-i sehî"ye benzetilmiştir.

- Âşık Çelebi'nin bilgi sahibi olmadığı şairler hakkında yorumda bulunduğu ve ehl-i nazm olmayan kişileri eserine dâhil ettiğinden bahsedilmiştir.

- Kınalızâde Hasan Çelebi tezkiresi, garip kelimelerin bir arada kullanıldığı ve zincirleme tamlamaların çokluğuyla kusurlu bir eser olarak zikredilmiştir. Hasan Çelebi hakkında da babasının ismini kullanarak öne çıktığı ve eserinde ilmî değil irsî yakınlıklara dayalı değerlendirmeler yaptığı söylenmiştir. Müellifin büyük şairler hakkında doğru olmayan tespitlerde bulunduğu bahsedilmiş, ayrıca inşâsı da yetersiz bulunmuştur.

Sonuç olarak, meslektaşların genel manada birbirlerine karşı müspet yaklaştıkları; şiirlerinin, inşâlarının ve tezkirelerinin övüldüğü görülmüştür. Elbette bu noktada, "eleştirilme kaygısı", "objektif olamama" gibi nedenlerden de söz edilebilir. Lakin böyle bir iddianın da ispatı mümkün değildir. Olumsuz değerlendirilen tezkireci sayısı ise yekûn içinde yalnızca altıdır. Bu noktada da Âşık Çelebi'nin Latîfi'ye; Gelibolulu Âlî'nin de Âşık Çelebi'ye yaklaşımlarında kişisel sebeplerin objektif yorumları engellediğinden söz edilebilir. Diğer dört olumsuz değerlendirmede ise sadece eser üzerinden değerlendirme yapıldığı görülmüştür.

Ayrıca, tezkirecilerin tezkirelerde birbirlerine yaklaşımlarında ve birbirlerini değerlendirmelerinde, şairlik ve nâsirlik haricinde soyun, eğitim durumunun, mesleğin, çeşitli hüner ve kabiliyetlerin, zekânın, mizacın, ahlaki özelliklerin ve sosyal çevrenin etkili olduğu gözlemlenmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Tezkirelerde Tezkireciler: 16. Yüzyıl Örneği" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Aysun Sungurhan. (2017a). *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü' ş-şu'arâ)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Geliş tarihi gönderen <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55835,beyani-tezkiresipdf.pdf?o>
- Aysun Sungurhan. (2017b). *Tezkiretü'ş-Şuara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Geliş tarihi gönderen <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55834,kinalizade-hasan-celebipdf.pdf?o>
- Ethem Cebecioğlu. (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları.
- Ferit Devellioğlu. (1984). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Filiz Kılıç. (1998). *XVII Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Filiz Kılıç. (2018). *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Geliş tarihi gönderen <http://https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?o>
- Günay Kut. (1998). *Heşt Bihişt*. (Cilt. 17, ss. 273-274). İstanbul, *TDV İslâm Ansiklopedisi*.
- Harun Tolasa. (2002). *Sehî, Latîfi ve Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Halûk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen, Hüseyin Ayan, & Turgut Karabey. (2017). *Heşt Bihişt*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Geliş tarihi gönderen https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56165,hest-bihistpdf.pdf?o&_tag1=03EE5380B678F1063BF0A9ED54D2FA0DD771F0E5&crefer=36B2CAFOE16EDE5739AAB6ABE9CD3CD3D712FF5863BD23295E87BB7F1EA9B3E9
- Mertol Tulum. (2013). *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Mustafa İsen. (1999). *Latîfi Tezkiresi*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Mustafa İsen. (2017). *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Geliş tarihi gönderen <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55739,kunhul-ahbarin-tezkire-kismpdf.pdf?o>
- Mustafa İsen, Filiz Kılıç, İ. Hakkı Aksoyak, Aysun Sungurhan, & Mustafa Durmuş. (2011). *Şair Tezkireleri* (3. bs). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ömer Faruk Akün. (1988). *Ahdî*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Pervin Çapan. (1993). *18. yy. Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi*, Fırat Üniversitesi SBE - Doktora Tezi.
- Rıdvan Canım. (2018). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Geliş tarihi gönderen <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/60327,latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf?o>

Süleyman Solmaz. (2018). *Ahdi ve Gülşen-i Şuara'sı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Geliş tarihi gönderen

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56733,ahdi-gulsen-i-suarapdf.pdf?o>

Süleyman Solmaz. (2012). *On Altıncı Yüzyıl Tezkirelerinde Şâirin Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Extended Abstract

The most valuable treasure for human beings is experience. One of the easiest ways to gain experience is through works in the biography genre. The most basic and most important biography source of classical Turkish literature is poet biographies. While the genre of poet biographies emerged, some genres in Arabic literature helped to form this genre. Although this genre originated in Arabic literature, it was transferred to Turkish literature from Persian literature. The first example of poet biographies in Anatolian Turkish literature was written in the 16th century. The examples of this genre, which started with Sehi Bey, continued until the 20th century. In total, about 40 poets' biographies have been written.

According to their content, poet biographies draw attention mainly as biographical or anthological. In some works, biographical information was included more, while in others, the abundance of poetry samples attracted attention. Even in the works in which biographical information is predominantly included, there were never any artless, didactic texts. Since the authors of tedhkire were poets and artists at the same time, their works did not consist of only knowledge. In these works, artful utterance, use of beautiful language and wonderful styles attracted attention. In other words, as in the historical texts, there was not only the transfer of information, but the emphasis of art in the texts was felt.

It is an undoubted fact that biographies of poets and writers are included in biographies. In this study, it is aimed to draw attention to the biographers of tedhkires. Because it is thought that the perspectives of the tedhkires to their colleagues are a subject worth examining. Have the biographers given their colleagues privileges? Or are they jealous of each other? Trying to find answers to such questions has been one of the most important contributors while trying to write this article.

While analyzing the view of biographers towards biographers, a total of 5 different themes were emphasized. The texts were analyzed from 5 different angles. These are: Adequacy of biographies. Language and style of texts. Appreciation or satire on the poetic and authorship of the analyzed author. Opinion on the thesis of the analyzed author. And finally, positive or negative evaluation. While determining these themes, inspiration was taken from the articles written before this article.

In the study, 7 poet biographies written in the 16th century were examined. A total of 28 biographies were analyzed in these works. As a result of the analysis, 6 negative and 22 positive evaluations were found. As a result, biographers generally approached their colleagues positively. As a result, colleagues generally approached each other positively; It was seen that his poems, texts and tedhkires were praised. Of course, at this point, reasons such as "anxiety of criticism" and "not being objective" can be mentioned. However, such a claim cannot be proven.

In addition, it has been observed that ancestry, educational status, profession, various skills and abilities, intelligence, temperament, moral characteristics and social environment, apart from being a poet and prose, are effective in the biographers' approach to and evaluation of each other in biographies.

A Case Study of Examining the Relationships Between Maritime Foreign Trade, GDP, and the Construction in Turkey

Denizyolu Dış Ticareti İle GSYİH Ve Yapı Sektörü Arasındaki İlişkilerin İncelenmesine Yönelik Türkiye Örneği

Ramazan YILDIZ¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 13.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 19.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1093034

Atıf / Citation: Yıldız, R., (2022). "A Case Study of Examining the Relationships Between Maritime Foreign Trade, GDP, and the Construction in Turkey" ODÜSOBİAD 12 (2), 1213-1230, Doi: 10.48146/odusobiad.1093034

Abstract

Although there are many types of transportation in foreign trade, maritime transportation is of great importance. In the globalizing world, foreign trades between countries have started to become more common and maritime transport has become one of the main actors. Transportation demand increases in this area, even more, the fact that it is cheaper, reliable, and environmentally friendly. However, economic crises in the world and increases in sea freight prices can affect maritime transport. This situation can affect not only maritime transport but also the economic situation of countries. The purpose of this study is to examine the relations between gross domestic product (GDP) and maritime exports, maritime imports, and the construction sector (which is one of the most important economic dynamics of the country), due to the decline in maritime transport in Turkey in recent years. The data of the study for the last years were obtained from the Turkish Statistical Institute (TSI). The stationarity levels of the data were analyzed with unit root statistics tests. Since all series are stationary at the I (1) level, the Granger causality method is preferred. As a result, GDP is the Granger cause of maritime exports, maritime imports, and the construction industry but no correlation could be established between maritime imports with other data. Also, the construction industry is the Granger cause of maritime exports.

Keywords: Maritime transport, International Logistics, Supply Chain Management, GDP, Granger Causality

Öz

Dış ticarete kullanılan birçok taşımacılık türleri olmasına rağmen denizyolu taşımacılığının önemi gün geçtikçe artmaktadır. Küreselleşen dünyada ülkelerin birbirleri arasındaki alışverişler daha yaygın hale gelemeğe başlamış ve denizyolu taşımacılığı baş aktörlerden birisi olmuştur. Daha ucuz, güvenilir ve çevreci bir taşımacılık türü olması bu alandaki talebi daha da arttırmaktadır. Fakat dünyada meydana gelen ekonomik krizler ve navlun fiyatlarında meydana gelebilen artışlar denizyolu taşımacılığını etkileyebilmektedir. Bu durum sadece denizyolu taşımacılığını değil aynı zamanda ülkelerin ekonomik durumlarını da etkileyebilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin son yıllardaki denizyolu taşımacılığındaki gerilemeye bağlı olarak gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ile denizyolu ihracatı,

¹ Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yenice MYO, e-mail: ramazanyildizahmet@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8437-8171

denizyolu ithalatı ve ülkenin en önemli ekonomik dinamiklerinden birisi olan yapı sektörü aralarındaki ilişkileri incelemektir. Araştırmada kullanılan son yıllara ait veriler, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) elde edilmiştir. Verilerin durağanlık seviyeleri birim kök istatistik testleri ile analiz edilmiştir. Tüm serilerin I(1) seviyesinde durağan olmasından dolayı Granger nedensellik yöntemi tercih edilmiştir. Sonuç olarak, GSYİH ile denizyolu ihracat arasında pozitif çift yönlü, denizyolu ithalat ile pozitif tek yönlü güçlü Granger nedensellik ilişki varken yapı sektörü arasında pozitif tekyönlü zayıf ilişki bulunmaktadır. Bunların yanında yapı sektörü ile denizyolu ihracat arasında pozitif tek yönlü güçlü Granger nedensellik ilişki bulunurken, denizyolu ithalat ile diğer seriler arasında Granger nedensellik ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Denizyolu Taşımacılığı, Uluslararası Lojistik, Tedarik Zinciri Yönetimi, GSYİH, Granger Nedensellik.

Introduction

International trade is one of the most important activities of the country's economy. While some of the products produced in the country are evaluated in the foreign market, the needed products are also purchased from abroad. The international activity that constitutes the most significant foreign exchange input of the countries is export. Globalizing and developing with information systems the variety and amount of products are increasing in the world. Many types of transportation such as road, rail, sea, air, and pipeline transportation are used in international trade. International trade is carried out by using one or more of these transportation types.

Maritime transport is one of the most important links in the supply chain. It plays an active role in transporting products from one point to another in pre-and post-production processes. It is suitable for sending large pieces of products and it is 14 times cheaper than an airline, 3.5 times cheaper than a railway and 7 times cheaper than the road in terms of logistics cost. Compared to other types of transportation, carbon emission rates and lower accidents and risks are among its other advantages. However, there are also disadvantages such as having a slower type of transportation, not being suitable for small-part products, and high initial investment costs (Develi, 2020; Dördüncü, 2021).

Foreign trades in the world are carried by maritime 85% of the products that will be subject (Esmer 2019; Michael 2021). Although there were continuous developments in world trade and maritime transport until 2019, growth rates declined at the levels of the 2008-2009 financial crisis due to the economic recession. Especially in the first half of 2020 which has become a Covid-19 epidemic, global ship demand decreased by 8.7% and container ship demand by 5.8%. Maritime transport directly affects the economic growth of developed and developing countries. The costs of countries that cannot carry out maritime transport will increase and the high cost will affect the welfare level of the products. Maritime transport can provide an important competitive advantage in terms of countries' political, economic, military, and businesses (Emeç, 2021: 2).

Almost all kinds of international trade products can be transported maritime. Among these products, they can be in unit load (pallet, bale, big bag, etc.) as well as in liquid and solid bulk cargoes. Bulk cargo can be given as an example of products such as iron mine, grain, agriculture, etc. In addition, processed or semi-processed iron materials and products used in the construction industry can be transported by sea (Tarı, 2019; Esmer, 2019).

The studies in the literature mainly include the relations between maritime exports, imports, GDP, economy, industrial production, and foreign trade. In some of the domestic and foreign studies positive relationship between the series while in some studies a negative relationship was found and in some studies, there is no relationship.

Adam et al. (2021) conducted a study on the effect of maritime transport on economic growth. The study found that a 10% increase in the seaway causes an increase in the economy between 0.4% and 1.6%. According to Michael et al. (2021), which is about the effects of sea container transportation on GDP, maritime container transportation has a positive and strong effect on GDP. However, Igberi and Ogunniyi (2013) investigated the effects of maritime transport on the economy in Nigeria and they could not detect a significant relationship between maritime transport on economic growth.

Tunalı and Akarçay (2018) examined the relationship between maritime transport and industrial production in Turkey and concluded that a 1% increase in industrial production increases maritime transport by 0.559%. However, the study highlighted that the development of maritime transport did not directly affect the industry. Usta and Sarı (2021) explored the relationships between maritime exports, imports, economic growth, and terms of trade in Turkey, and there was a long-term negative relationship between maritime exports and terms of trade. However, the long-term relationship between maritime imports and economic growth was not statistically significant.

Osadume et al. (2020) stated that "While most academics believe that maritime trade openness will transform the economy into a developed nation, some do not believe in the same idea". Maritime transport can be affected by economic crises, political policies, and freight prices. In this respect, its effects on national economies may change over time. Studies on these subjects in Turkey are limited, and some studies have found positive effects of maritime exports and imports on GDP, economic growth, and industrial production while some studies have not found any effects. In this study, using the data of recent years, the relations between GDP and maritime foreign trade as well as the relations with the construction sector which is a different field are also examined. The construction sector has been discussed so that it is one of the most important economic dynamics of Turkey and includes many sectors under it. Two-way analyzes were conducted for each of the temporal series as dependent and independent variables.

Literature Review

In this part of the study, national and international literature on the relationship between maritime exports and maritime imports, GDP, economic growth, and industrial production are included. In addition, information about the construction sector which will be the subject of the study is also mentioned.

Maritime Transport

World economies survive by transforming resources into products such as raw materials, semi-finished products, and finished products. While some of the converted products are consumed in the domestic market, some are exported. Sea transport is used extensively in imports and exports. However, maritime transport is not simply and directly related to the world economy. Therefore, freight prices, political policies, and economic shocks in the world can change maritime transport (Antonellin, 2021).

Osadume et al. (2020) applied the Granger causality test to determine the relationships between maritime transport and economic development. In the research, they found a strong bidirectional

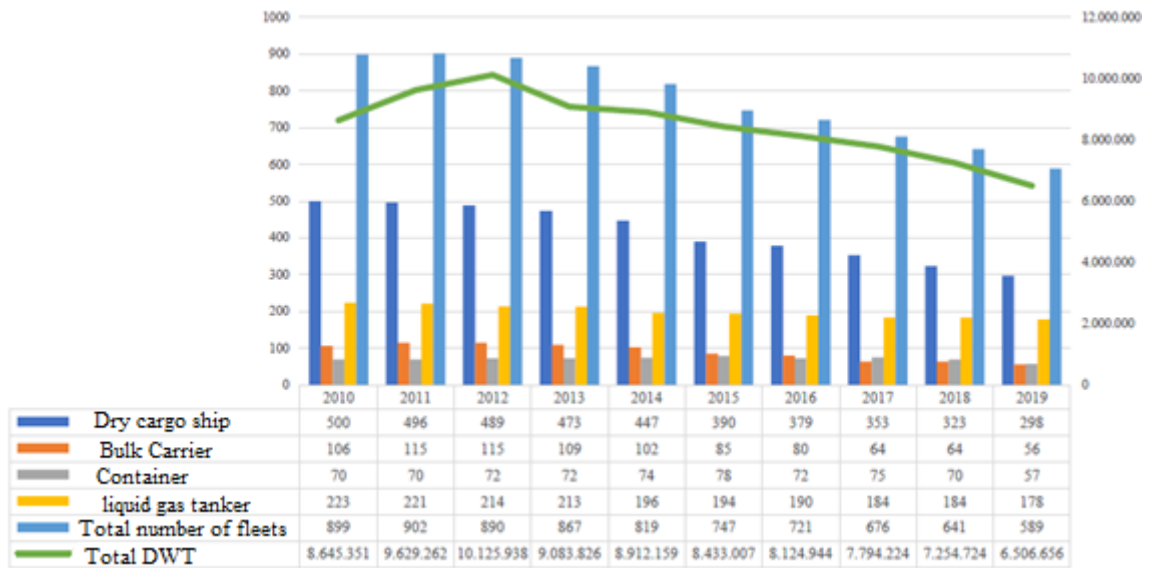

relationship between maritime transport and economic development. Park et al. (2019) used Granger analyses to examine the relationship between economic growth and land, air, and maritime transport. In the study maritime transport has the most impact on economic growth compared to road and air transport. However, they concluded that land and air transport have a negative effect on economic growth in developing countries. Prandeka and Zarkos (2014) investigated the effects of maritime transport on the Greek economy, and maritime freight and tourism transportation was determined as the most important economic resource of the country. Also, it played a major role in the country's recovery from the economic crisis.

Saeed et al. (2021) compared maritime exports and imports with GDP per capita. While a two-way relationship was found between maritime exports and per capita income, no relationship was found between maritime imports and per capita income. Taghvaei et al. (2016) investigated Granger causality relationships between maritime transport, economic growth, and environmental pollution. There is a positive relationship between environmental pollution and maritime transportation and economic growth, while the relationship between economic growth and maritime transportation is at low levels.

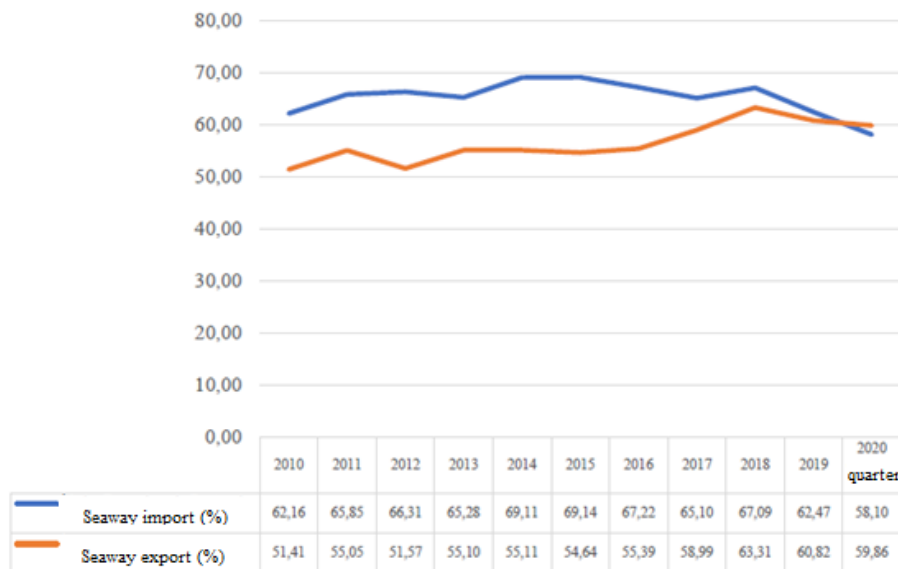
Dwarakish et al. (2015) explored the effects of maritime transport port factors on GDP, and they found that maritime transport affects the GDP ratios positively and effectively. Igberi and Ogunniyi (2013) investigated the relationships between the GDP of maritime transport and industrial production in Nigeria and found a negative relationship between maritime transport and GDP and industrial production. Therefore, they mentioned that the government should take economic and political measures regarding maritime transport. Also in Nigeria, Lloyd et al. (2019) studied the effects of maritime transport on the economy. Due to the lack of necessary technological investments and the poor management of ports and resources, the impact of the seaway on the Nigerian economy was found to be weak. According to Jacks and Pendakur's (2010) study on the historical development of the effects of maritime transport on global trade, sea freight prices affect maritime transportation. They also found no evidence that maritime transport was the most important force influencing foreign trade in the late 19th century. Liang and Zhao (2009) conducted a Granger causality analysis for the effects of maritime transport on GDP and employment numbers and found that the development of maritime transport depends on the development of GDP ratios as well as industrial production and employment. Navarro et al. (2010) examined the statistical link between maritime transport and foreign trade in Spain and determined that maritime transport will be strengthened with the new database proposed for foreign trade.

According to Emeç (2021), maritime exports positively affect the industrial production index, container handling amount, and oil price volatility in the long run. However, maritime exports, exchange rates, and Baltic Dry Freight Index affect the variables negatively. Tari et al. (2019) found that Hopa Port will make significant contributions to maritime transport and the country's economy. Gülmez et al. (2018) examined relations based on the total amount and cargo groups of cargoes in maritime exports and imports, the loading-unloading tonnage of ships, foreign trade regions, and ports. As a result of the analysis, the most imported product according to 2016 data is iron from the Americas.

Image 1. Turkish Maritime Merchant Ships (UTIKAD, 2020).

Since Turkey is surrounded by seas on three sides and is at the junction of the Asian and European continents, it is an important logistics top in international trade. However, while these advantages are used very well, the data in Image 1 shows that the situation is not getting better. The number of ships of 150 gross tonnages and above shows a decreasing trend from 2010 to 2019 in the number of general cargo dry cargo ships. For bulk carriers, it decreased from 106 to 56 between 2010-2019. Container ships increased from 70 in 2010 to 57 in 2019. Liquid gas tankers decreased from 223 to 178 in the same years. Accordingly, the total DWT (deadweight tonnage) amount decreased from 8645351 to 6506656. The total number of ships decreased by 34% from 2010 to 2019 (UTIKAD, 2020: 123).

Image 2. Value-based export and import share of maritime transport in Turkey (UTIKAD, 2020).

In terms of Turkey's exports and imports, maritime transport value is given in Image 2. Although the share of exports in maritime transport decreased for a while between 2011 and 2012, it tends to increase until 2018. However, there is a downward trend since 2018. Although the share of imports in maritime

transportation increased slightly between 2010-2011 and 2013-2015, it started to decrease as of 2015 (UTIKAD, 2020: 125).

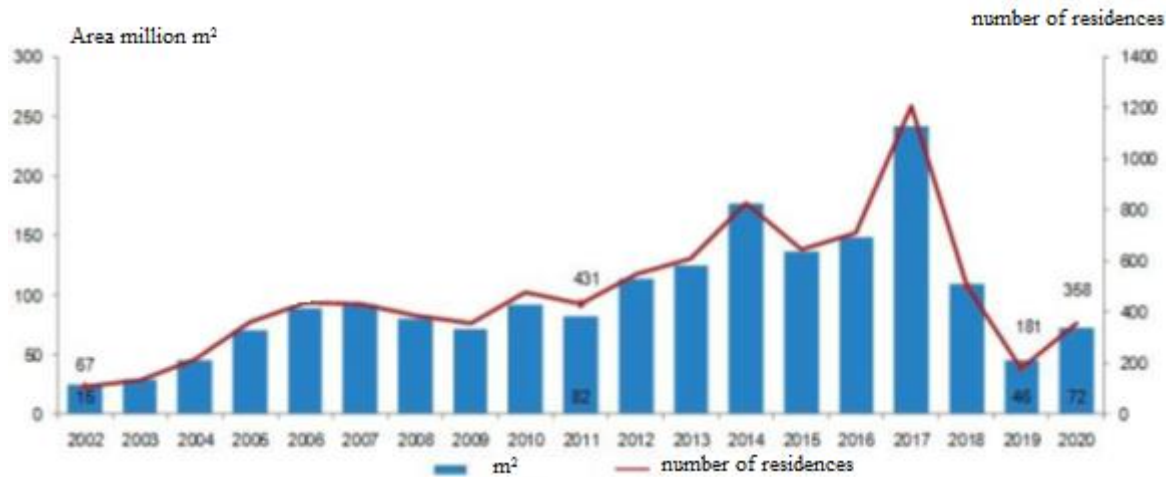
Construction Industry

The construction sector is one of the most important economic dynamics of Turkey. There are more than 200 different sectors connected to this sector. A wide variety of products are used in the creation of structures such as houses, roads, bridges, and dams. To deliver these products to the desired destination, international sea transportation is used as well as domestic transportation (Yavuz, 2019: 2).

The construction sector is one of the locomotive sectors in terms of the sub-sectors in the production process and the country's economy. Accordingly, the improvement in the construction sector leads to an improvement in GDP ratios, while on the contrary, it leads to a decrease in GDP ratios (Çınar, 2018; Alper, 2018).

The most important step regarding the construction sector in Turkey was taken after the proclamation of the Republic. Until the years 1950-1960, the most orientation in the sector was seen in infrastructure, construction, and zoning. With the establishment of State Highways and State Hydraulic Works, investments in the sector increased rapidly (Türkeş, 2018: 3).

75% of the construction sector investments in Turkey are residences. The gradual growth of the country's population and changes in the family structure increase the demand for housing. After the 2001 economic crisis, there was an upward acceleration in demand after the abundance of liquidity and the low level of credit perpetrators (Akil, 2019: 73).

Image 3. Surface area and the number of flats according to the building permit in Turkey (TSI, 2021).

The area and the number of flats in Turkey between 2002-2020 are given in Image 3. Although the numbers have decreased between some years (2007-2009, 2010-2011, and 2014-2015), there is a general increasing trend between 2002-2017. However, after 2017, there was a sudden decrease and it recovered somewhat until 2020.

Dataset and Methodology

In this section, the datasets related to Granger causality analyses and the methodologies in the application are mentioned.

Data Set

In recent years, there has been great progress in the analysis of temporal data sets. Inappropriate analysis results were obtained due to the emergence of spurious regression problems in classical regression analyses based on the least-squares method. Engle and Granger (1987) developed the cointegration method to prevent artificial swelling in the analyzes and to make the results more reliable. In the method, long-term relationships are determined by adapting the series for data whose mean and variance differ over time (Yenisu, 2019: 1184).

If Granger causality can be estimated with the temporal data of the Y variable and the data of the X variable, it means that there is a causal relationship between the X variable and the Y variable. This causality can be from X to Y as well as from Y to X (Takım, 2010: 326).

To determine the best equation to be established between the series, it is necessary to determine the stationarity of the data. The variance (σ^2), mean (μ), and covariance (γ_k) of stationary series do not change over time. If the series is stationary without any difference, it means stationary at level I(0). If $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$ becomes stationary after taking the first difference of the Y_t series, the series is said to be stationary at the 1st difference or as I(1). In series that are not stationary at the first difference, $\Delta^2 Y_t = \Delta Y_t - \Delta Y_{t-1}$ series that become stationary after taking the 2nd difference are expressed as stationary at the 2nd difference or I(2). To perform a long-term Granger causality test analysis between the data, the stationarity levels between the series must be equal. Depending on these, the formulas are given below (Uçak et al. 2018, s. 204 Team, 2010: 326).

$$E(Y_t) = \mu \quad \text{average} \quad (1)$$

$$\text{Var}(Y_t) = E(Y_t - \mu)^2 = \sigma^2 \quad \text{variance} \quad (2)$$

$$\text{Cov}(Y_t - Y_{t+k}) = \gamma_k \quad \text{covariance (for all } t\text{'s and } k \neq 0)$$

(3)

Granger causality tests were used to determine the cointegration relations between the temporal series that are the subject of the research. Bidirectional Granger causality test formulas are given below. The a, b, c, and d in the formula represent the appropriate lag length, and e and n represent the error terms (Granger, 1969: 431). Two-way (from X to Y and Y to X) Granger cointegration correlation tests were conducted as dependent and independent data (X and Y variables) of maritime export and import, GDP, and construction sector data.

$$X_t = \sum_{j=1}^m a_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m b_j Y_{t-j} + e_t \quad (4)$$

$$Y_t = \sum_{j=1}^m c_j X_{t-j} + \sum_{j=1}^m d_j Y_{t-j} + n_t \quad (5)$$

Granger causality analysis is based on the VAR model. Vector autoregression (VAR) is an econometric model that gives the evolution and interdependence between multivariate time series while generalizing one-variable AR models. All variable parameters in VAR are handled symmetrically, with an equation for each variable describing the evolution of the variable depending on the lags of the variable itself and the lags of all other variables in the model. The lag lengths in the VAR model are important because they affect the reliability of the model. Information criteria such as Schwartz and Akaike are used in the selection of lag lengths (Güzel and Şekeroğlu, 2021: 1125).

Methodology

To determine the relations between GDP in Turkey and the maritime foreign trade and construction sector, the data between 2013 and 2021 are used. The data were obtained from the Turkish Statistical Institute on 15.02.2022 and analyzed with the EViews 12 package program. To determine the analysis method, the stationarity levels of the temporal series were determined. Unit root statistical analyzes were performed to determine the stationarity of the series. Since I (0) was not stationary without taking the difference, the analysis was repeated by taking the 1st difference and it was stationary. Granger causality analysis method was preferred because unit root statistics results of all series became stationary at the I (1) level.

As the limitations of the research, the data of the study cover the years between 2013 and 2021, EViews 12 package program was used for analyzing the data.

Findings

Unit root statistical analysis was performed to determine the stationarity levels of maritime exports, maritime imports, GDP, and construction sector data. The Schwartz Information Criterion (SIC) is used to determine the stationarity levels in the series.

Augmented Dickey-Fuller (ADF) test statistical results between series are given in Table 1. First, the series was analyzed at the I(0) level, and the analysis was repeated after taking the 1st difference since it was not stationary. As a result of the analysis after taking the first difference, the ADF values were respectively (-7.993.095, -5.427.036, -12.242.480, and -13.630.360) test critical values of 1% (-4.252.879, -4.252.879, -4.273.277 and -4.273.277) are small in absolute value, and the probability values (0.0000 and 0.0005) are less than 5%, the series are stationary at the 1st level.

Table 1. Stability Levels of Series According to ADF Unit Root Test Statistics Results

	Maritime Export			Maritime Import			GDP			Construction Industry		
	t-Statistic	Prob.*	Stability	t-Statistic	Prob.*	Stability	t-Statistic	Prob.*	Stability	t-Statistic	Prob.*	Stability
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-7.993.095	0.0000	I(1)	-5.427.036	0.0005	I(1)	-12.242.480	0.0000	I(1)	-13.630.360	0.0000	I(1)
Test critical values												
1% level	-4.252.879			-4.252.879			-4.273.277			-4.273.277		
5% level	-3.548.490			-3.548.490			-3.557.759			-3.557.759		
10% level	-3.207.094			-3.207.094			-3.212.361			-3.212.361		

Appropriate lag lengths in the VAR models established between the variables before proceeding with the Granger analysis are shown in Table 2. According to the information criteria and error values in the VAR models established between GDP - maritime export, maritime import - GDP, maritime export - seaway import, maritime export - construction sector, and maritime import - construction sector, the appropriate delay length was determined as 3. Unlike these, the appropriate lag length in the VAR model established between GDP and the construction sector was determined as 4.

Table 2. Latency Lengths of Established VAR Models

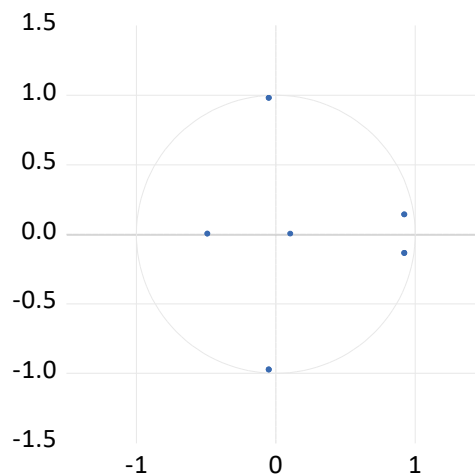
Models	Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
GDP Export	0	-1175.107	NA	3.29e+28	71.33983	71.43053	71.37035
	1	-1152.182	41.68295	1.05e+28	70.19283	70.46492	70.28438
	2	-1145.401	11.50669	8.88e+27	70.02430	70.47779	70.17688

	3	-1126.089	30.43051*	3.54e+27*	69.09632*	69.73120*	69.30994*
	0	-1185.281	NA	6.10e+28	71.95645	72.04715	71.98697
Import	1	-1158.797	48.15265	1.56e+28	70.59379	70.86588	70.68534
GDP	2	-1156.170	4.459297	1.70e+28	70.67695	71.13044	70.82953
	3	-1133.031	36.46081*	5.39e+27*	69.51703*	70.15192*	69.73065*
	0	-1135.715	NA	2.61e+28	71.10718	71.19878	71.13754
GDP	1	-1117.704	32.64458	1.09e+28	70.23150	70.50633	70.32260
Construct.	2	-1108.358	15.77085	7.82e+27	69.89740	70.35544	70.04922
	3	-1095.291	20.41821	4.48e+27	69.33067	69.97193	69.54323
	4	-1079.204	23.12418*	2.14e+27*	68.57527*	69.39974*	68.84856*
	0	-1103.051	NA	4.18e+26	66.97276	67.06346	67.00328
Export	1	-1064.942	69.28899	5.29e+25	64.90555	65.17765	64.99710
Import	2	-1061.954	5.069929	5.65e+25	64.96691	65.42040	65.11949
	3	-1049.142	20.18834*	3.34e+25*	64.43286*	65.06774*	64.64648*
	0	-1096.016	NA	2.73e+26	66.54645	66.63714	66.57696
Export	1	-1075.499	37.30474	1.00e+26	65.54538	65.81747	65.63693
Construct.	2	-1067.599	13.40480	7.95e+25	65.30906	65.76255	65.46164
	3	-1054.523	20.60506*	4.63e+25*	64.75898*	65.39386*	64.97260*
	0	-1094.976	NA	2.56e+26	66.48339	66.57409	66.51391
Import	1	-1075.309	35.75816	9.92e+25	65.53388	65.80597*	65.62543
Construct.	2	-1073.162	3.643306	1.11e+26	65.64618	66.09967	65.79877
	3	-1064.399	13.80819*	8.42e+25*	65.35752*	65.99240	65.57114*

Notes: * is the lag length selected according to the information criteria. LR: "Sequentially modified LR test statistic (each test at 5% level)"; FPE: "Final Prediction Error; AIC: Akaike Information Criteria; SC: Schwarz Information Criteria"; HQ: "Hannan-Quinn Knowledge Criteria"

Image 4. Stability of VAR (3) Model Established Between GDP-Seaway Exports

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

The inverse roots of the autoregressive characteristic polynomial of the VAR (3) model established between GDP and seaway exports remain within the unit circle. In this respect, it means that the established model is Image (Image 4). The reverse roots of the characteristic polynomial of the stationarity of the other established models are included in the appendices.

The stationarity of the VAR (3) models established for the series was also evaluated with the Jarque-Bera test results, apart from the one shown in Table 3. In addition, it is shown in Image 3 by analyzing whether there is autocorrelation in the models. Since the probability values of the Jarque-Bera tests of the models (0.8935, 0.5836, 0.8931, 0.2600, and 0.6480) are greater than 5%, it means that the established VAR (3) models provide the assumption of normality. Considering the autocorrelation LM test results in VAR (3) models, since the probability values (0.1175, 0.1504, 0.7224, 0.1946, and 0.4772) at the 3rd crossing length are greater than 5%, there is no autocorrelation in the established models. In addition, since the probability value of the Jarque-Bera tests (0.3752) and the autocorrelation LM test result (0.3633) in the VAR (4) model established between the GDP and the construction sector are greater than 5%, it means that the series is stationary and there is no autocorrelation between them. Thus, there is no harm in making Granger causality analysis related to the established models.

Table 3. Jarque-Bera and Autocorrelation LM Test Results

Models	Jarque-		Lag	LRE* stat	df	Prob.	Rao F-stat	df	Prob.
	Bera	Prob.							
GDP Export	1.104954	0.8935	1	11.68484	4	0.0199	3.245834	(4, 46.0)	0.0199
			2	6.977353	4	0.1371	1.840458	(4, 46.0)	0.1373
			3	7.375315	4	0.1173	1.953895	(4, 46.0)	0.1175
			4	2.899800	4	0.5747	0.731871	(4, 46.0)	0.5749
Import GDP	2.847841	0.5836	1	14.21686	4	0.0066	4.062023	(4, 46.0)	0.0067
			2	7.275300	4	0.1220	1.925295	(4, 46.0)	0.1222
			3	6.740694	4	0.1502	1.773453	(4, 46.0)	0.1504
GDP Construc t	4.234667	0.3752	4	1.018081	4	0.9070	0.251822	(4, 46.0)	0.9071
			1	6.793528	4	0.1472	1.802140	(4, 40.0)	0.1475
			2	13.80626	8	0.0870	1.911442	(8, 36.0)	0.0885
			3	15.05408	12	0.2385	1.338944	(12, 32.0)	0.2458
			4	17.65057	16	0.3448	1.147701	(16, 28.0)	0.3633
Export Import	1.107387	0.8931	5	22.65965	20	0.3058	1.184472	(20, 24.0)	0.3428
			1	5.829056	4	0.2123	1.518475	(4, 46.0)	0.2125
			2	2.637516	4	0.6202	0.663801	(4, 46.0)	0.6203
			3	2.073476	4	0.7222	0.518697	(4, 46.0)	0.7224
Export Construc t	5.277694	0.2600	4	0.534749	4	0.9700	0.131590	(4, 46.0)	0.9700
			1	11.62950	4	0.0203	3.189678	(4, 52.0)	0.0204
			2	3.293703	4	0.5099	0.833521	(4, 52.0)	0.5101
			3	6.064208	4	0.1944	1.575884	(4, 52.0)	0.1946

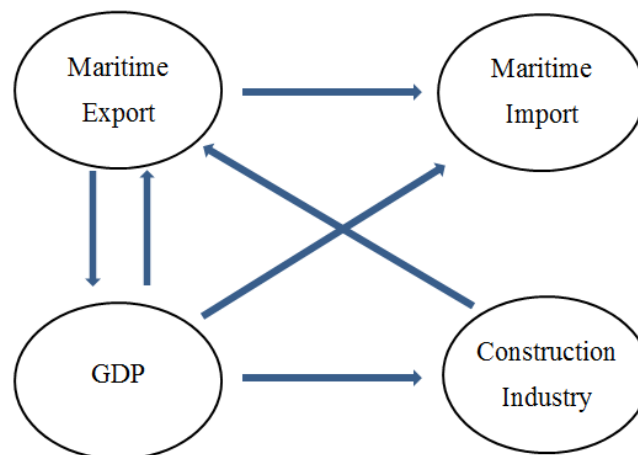

			4	13.11764	4	0.0107	3.702285	(4, 46.0)	0.0108
Import			1	11.29883	4	0.0234	3.088985	(4, 52.0)	0.0235
Construct	2.481309	0.6480	2	7.578164	4	0.1083	1.998251	(4, 52.0)	0.1084
			3	3.505158	4	0.4771	0.888823	(4, 52.0)	0.4772
			4	19.53093	4	0.0006	5.924872	(4, 46.0)	0.0006

Granger causality tests were applied to the established VAR models and the results are shown in Table 4. The causality values of the results may also change according to the positions of each variable. Granger causality was found in the case of probability values less than 5% between the related series, but not in the opposite case. Since the probability values (0.0005, 0.0416, and 0.0000) are less than 5%, there is a Granger causality relationship between GDP and maritime exports, maritime imports, and the construction industry. While maritime exports are the Granger cause of GDP and maritime imports (0.0208 and 0.0208), the construction industry (0.1106) is not. Maritime imports are not the Granger cause of GDP, maritime exports, and construction sectors (0.6718, 0.6829, and 0.1802). While the construction sector is the Granger cause of maritime exports (0.0004), it is not the cause of GDP and maritime imports (0.0736 and 0.8980).

Table 4. Granger Causality Test of VAR Models

Excluded	Chi-sq	df	Prob.	Results
GDP → Export	17.75375	3	0.0005	GDP is the cause of maritime export
GDP → Construction	9.929690	4	0.0416	GDP is the cause of Constr. İnd
GDP → Import	22.56890	3	0.0000	GDP is the cause of Maritime import
Export → GDP	9.755524	3	0.0208	Maritime export is the cause of GDP
Export → Import	11.33462	3	0.0208	Mar. Export is the cause of Mar. import
Export → Construction	4.403409	2	0.1106	Mar. export is not the cause of Constr. ind.
Import → GDP	1.545728	3	0.6718	Maritime import is not the cause of GDP
Import → Export	1.497292	3	0.6829	Mar. import is not the cause of Mar. export
Import → Construction	3.427232	2	0.1802	Mar. import is not the cause of Constr. İnd.
Construction → GDP	8.542549	4	0.0736	Constr. İnd. is not the cause of GDP
Construction → Export	15.53841	2	0.0004	Constr. İnd. is the cause of Mar. export
Construction → Import	0.215156	2	0.8980	Constr. İnd. is not the cause of Mar. import

Image 5. Aspects of Granger Causality Relationships Between Variables

There is a bidirectional Granger causality relationship between GDP and maritime exports, and a unidirectional Granger causality relationship between maritime imports and the construction industry. There is a Granger causality relationship only for maritime exports from the construction sector, but not for other variables from maritime imports (Image 5).

Results and Discussion

Although many types of transport are used in international trade, maritime transport is one of the most important actors. Especially in some intercontinental transportation, maritime transportation is the only alternative. It is necessary to give due importance to maritime transport, which can affect the economic conditions of the countries. Since Turkey is surrounded by seas on three sides and due to its geopolitical location, maritime transport increases the importance of the country in terms of politics, economy, and trade.

This study is carried out by Granger causality relationships between GDP and maritime exports, maritime imports, and the construction sector. There is a bidirectional Granger causality relationship on the GDP of maritime exports. These results are similar to Emeç (2021), Tunalı and Akarçay (2018), Osadume et al. (2020) and Prandeka and Zarkos (2014). However, the results differ from Usta and Sari (2021), Igberi and Ogunniyi (2013), and Lloyd et al. (2019). Usta and Sari (2021) could not establish a long-term relationship between maritime exports and economic growth in their study. Igberi and Ogunniyi (2013) and Lloyd et al. (2019) reported that maritime transport does not affect economic growth in their research in Nigeria.

In this study, different from the others, the development of GDP is affected by maritime exports, maritime imports, and the construction sector, but there is no relationship between maritime imports and other parameters. In addition, only maritime exports affect the development of the construction sector (Table 4). However, while there is a strong relationship between GDP and maritime exports and imports, there is a weak relationship with the construction sector. In addition, there is a strong relationship between the construction industry and maritime exports (Image 5). This means that the products in the building sector are evaluated in domestic and export markets.

In addition, the reasons for the lack of a Granger causality relationship between maritime imports and GDP, maritime exports, and construction sectors may be as follows. Products imported by sea are mainly products for consumption, which may mean that transit regimes are used less frequently. In addition,

the emphasis is on other products rather than the products of the construction sector in maritime imports. In addition, it means that other types of transportation can be used more than maritime transportation in the import of construction sector products.

Although there have been decreases in the number of ships and DWT capacities used in maritime transport in Turkey in recent years, it means that economic growth is largely dependent on maritime exports and imports and the construction sector. If maritime transport continues to decline, the economy will be greatly affected, as is the case with scientific research in Nigeria, and a decrease in the welfare level of the country may occur.

In future studies, the effects of other transportation modes on GDP, industrial production, the construction sector, and other sectors can be investigated. In this study, the areas where causal relationships cannot be established can be examined by investigating the relationships with other transportation types.

Conflict of interest

There is no potential conflict of interest in this study.

References

- Akil, Y. (2019). *Tasarımından Uygulamaya Yalın İnşaat Yaklaşımı: Antalya Konut İnşaat Sektörü Üzerinde Bir Çalışma*. Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Alper, A.E. (2017). İnşaat Sektörünün Ekonomik Büyümedeki Rolü: Türkiye Örneği. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 26, Sayı 2, Sayfa 239-252.
- Antonellini, L. (2021). Relationship Between Gdp and Maritime Trade. *Academia Letters*, Article 1051. <https://doi.org/10.20935/AL1051>.
- Çınar, M.C. (2018). *Türk İnşaat Sektörü Ve Türk İnşaat Sektörünün Ülke Ekonomisine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Nevşehir
- Develi, E. İ. (2021). Lojistik Türlerinden Denizyolu Taşımacılığı Ve Türkiye Pazarı Özelinde Bir Durum (Gzft) Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1640–1661.
- Dördüncü, H. (2021). Türkiye’ De İhracat İle Konteyner Taşımacılığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Nedensellik Analizi”, *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 2021, 6(Özel Sayı): 192-206.
- Dwarakish, G. S., & Salim, A. M. (2015). Review on the Role of Ports in the Development of a Nation. *Aquatic Procedia*, 4(Icwrcoe), 295–301, Elsevier B.V. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1016/j.aqpro.2015.02.040>.
- Emeç, A. S. (2021). Türkiye’nin Deniz Yolu İhracatını Etkileyen Faktörler. *Tarsus Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:2, ss. 1-14.
- Engle, R. F., Granger, C. W. J., Engle, B. Y. R. F., & Grangeri, C. W. J. (1987). Co-Integration And Error Correction : Representation , Estimation , And Testing Published By : *The Econometric Society Simage*. URL : <https://www.jstor.org/Simage/1913236> REFERENCES Linked References Are Available On JSTOR For This Article : Reference # References _ Tab _ Contents You May Need To Log In To JSTOR To Access The Linked References ., 55(2), 251–276.

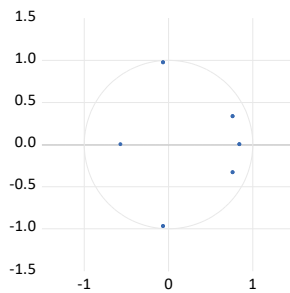

- Escamilla-Navarro, L., García-Menéndez, L., & Pérez-García, E. (2010). Integration Of Foreign Trade And Maritime Transport Statistics In Spain. *Maritime Policy And Management*, 37(4), 347–375.
- Esmer, S. (2019). *Liman Ve Terminal Yönetimi*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3840 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2647.
- Fratila, A., Gavril, I. A., Nita, S. C., & Hrebenciuc, A. (2021). The Importance Of Maritime Transport For Economic Growth In The European Union: A Panel Data Analysis. *Sustainability (Switzerland)*, 13(14), 1–23.
- Granger, C. J. W. (1969). Investigating Causal Relations By Econometric Models And Cross-Spectral Methods Authors (S): C . W . J . Granger Published By : The Econometric Society Simage. Url : [Http://Www.Jstor.Org/Simage/1912791](http://www.jstor.org/simage/1912791) Accessed : 25-03-2016 19 : 26 Utc Your Use Of The Js. *Econometrica*, 37(3), 424–438.
- Gülmez, S., Esmer, S., & Ateş, A. (2018). İskenderun Körfezi DeniZyolu Ticareti AnaliZi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 83–108.
- Güzel, F., & Şekeroğlu, G. (2021). Borsa İstanbul İşlem Hacmini Etkileyen Unsurlar Ve Aşırı Güven Eğilimi. *Journal Of Yasar University*, 2021, 16/63, 1119-1132.
- İnce, M. R., & Tarı, R. (2019). Analysis Of Global Trade Volume Within The Scope Of Maritime Transport Market: Markov Regime Switching Model. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 1–20. Retrieved From <https://dergipark.org.tr/tr/doi/10.35343/Kosbed.581404>.
- Jacks, D. S., & Pendakur, K. (2018). Global Trade And The Maritime Transport Revolution. *Source: The Review Of Economics And Statistics*, Vol. 92, No. 4 (November 2010), Pp. 745-755.
- Liang, J., & Zhao, Z. (2009). Analysis And Evaluation Between Maritime Industry And The Socio-Economic Relationship In Liaoning Province. *Proceedings Of The 2009 Ieee International Conference On Automation And Logistics*, Ical 2009, (August), 1387–1391. Ieee.
- Lloyd, C., Onyeabor, E., Nwafor, N., Alozie, O. J., Nwafor, M., Mahakweabba, U., & Adibe, E. (2019). *Maritime Transportation And The Nigerian Economy: Matters Arising. Commonwealth Law Bulletin*, 45(3), 390–410. Routledge. Retrieved From <https://doi.org/10.1080/03050718.2019.1708426>.
- Michail, N., Melas, K., & Batzilis, D. (2021). The Relationship Between Container Shipping Trade And Real Gdp Growth: A Panel Vector Autoregressive Approach. *Ssrn Electronic Journal*, (May).
- Ogonna Igberi, C., & Ogunniyi Babatope, M.B. (2013). Has Maritime Transport Sector Impacted On The Growth Of Nigeria's Economy? *Journal Of Business And Economics*, 4(8), 2155–7950. Retrieved From [Http://173.83.167.93/Uploadfile/Picture/2014-6/201461492729203.Pdf](http://173.83.167.93/Uploadfile/Picture/2014-6/201461492729203.Pdf).
- Osadume, R., & Blessing, U. C. (2020). Maritime Trade And Economic Development: A Granger Causality And Bound Test Approach. *Logi - Scientific Journal On Transport And Logistics*, 11(2), 23–32.
- Park, J. S., Seo, Y. J., & Ha, M. H. (2019). The Role Of Maritime, Land, And Air Transportation In Economic Growth: Panel Evidence From Oecd And Non-Oecd Countries. *Research In Transportation Economics*, 78(October), 100765. Elsevier Ltd. Retrieved From <https://doi.org/10.1016/J.Retrec.2019.100765>.

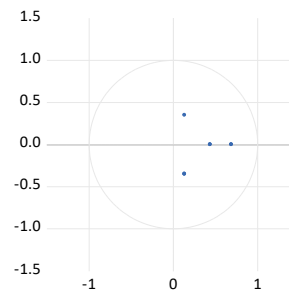
- Prandeka, M., & Zarkos, V. (2014). The Greek Maritime Transport Industry And Its Influence On The Greek Economy. *Economy And Markets*, (5), 1–11.
- Saeed, N., Cullinane, K., & Sodal, S. (2021). Exploring The Relationships Between Maritime Connectivity, International Trade And Domestic Production. *Maritime Policy And Management*, 48(4), 497–511. Routledge. Retrieved From <https://doi.org/10.1080/03088839.2020.1802783>.
- Taghvaei, S. M., Omaraei, B., & Taghvaei, V. M. (2017). Maritime Transportation, Environmental Pollution, And Economic Growth In Iran: Using Dynamic Log Linear Model And Granger Causality Approach. *Iranian Economic Review*, 21(2), 185–210.
- Takım, A. (2010). Türkiye’de Gsyih İle İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 1–16.
- Tunalı, H., & Akarçay, N. (2018). Deniz Taşımacılığı İle Sanayi Üretimi İlişkinin Analizi: Türkiye Örneği. *İktisadi İdari Ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(6), 111–122.
- TSİ (2021) <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?Text=Ta%C5%9f%C4%B1ma%20%C5%9f%ekillerine%20g%C3%B6re%20ihracat> (15.02.2022).
- Türkeş, G. (2018). *Çalışanların Davranışsal Hatalarının Tespiti Üzerine Bir İrdeleme: Yapı Sektörü Örnek Alan İncelemesi*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü İş Sağlığı Ve Güvenliği Anabilim Dalı, İstanbul.
- Uçak, S., Aytekin, A.G., & Kuvat, Ö. (2018). Ardl Modeli İ Le Türkiye’de Otomotiv İhracatı - Büyüme İlişkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2018 6(Iceess’ 18) 201-209.
- Usta, G., & Sarı, A. (2021). Denizyolu Ticareti, Ekonomik Büyüme Ve Dış Ticaret Haddi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye İçin Ardl Yaklaşımı. *Nazilli İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2021, Cilt 2, Sayı 1, 31-44.
- UTIKAD, (2020) https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadlojistiksektoruraporu_2020-53923.pdf (15.02.2022).
- Yavuz, S. (2019). *Retail Store Perception Of Customers In Construction Equipment Industry*. Master Thesis. T.C. Bahçeşehir University, Graduate School Of Social Science Master Of Business Administration.
- Yenisu, E. (2016). Türkiye ’ De İhracat , İthalat Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi : Ardl Sınır Testi Yaklaşımı. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 18(2019), 1175–1193.

Appendices

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

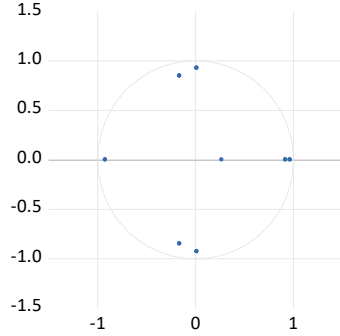
Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

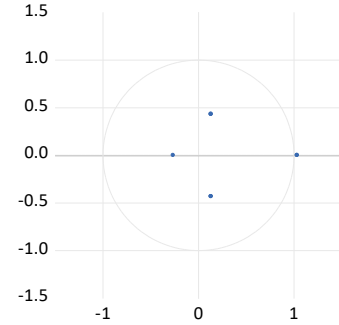
Appendix 1. Stability of GDP-Import VAR (3)

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Appendix 2. Stability of Import – Const. VAR (3)

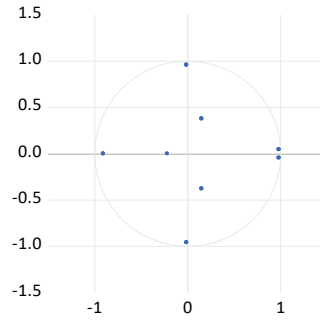
Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Appendix 3. Stability of GDP – Const. VAR (4)

Import VAR (3)

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Appendix 4. Stability of Export–

Appendix 5. Stability of Export– Const. VAR (3)

Genişletilmiş Özet

Uluslararası ticarete hemen her türlü ürünler denizyolu ile taşınabilmektedir. Bu ürünler arasında birim yük haline getirilmiş olanlar (palet, balya, çuval vb.) olabileceği gibi sıvı ve katı dökme yüklerde olabilmektedir. Dökme yüklerde demir madeni, hububat, orman, zirai vb. ürünler yer almaktadır. Ayrıca işlenmiş veya yarı işlenmiş demir malzemeleri ile yapı sektöründe kullanılan ürünler de taşınabilmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde ağırlıklı olarak denizyolu ihracat ve ithalat ile GSYİH, ekonomi, sanayi üretimi ve dış ticaret aralarındaki ilişkileri içermektedir. Yerli ve yabancı çalışmaların bazılarında, seriler aralarında pozitif ilişki tespit edilirken, bazılarında ilişki tespit edilememiş ve bazı çalışmalarda da negatif ilişki tespit edilmiştir. Denizyolu taşımacılığı ekonomik krizlerden, siyasi politikalarından ve navlun fiyatlarından etkilenabilmektedir. Bu açıdan zaman içerisinde ülke ekonomilerine etkileri de değişebilmektedir. Türkiye’de bu alanlarda yapılan çalışmalar sınırlı sayıda olup, bazı çalışmalarda denizyolu ihracat ve ithalatın GSYİH, ekonomik büyüme ve sanayi üretime üzerine olumlu etkileri bulunurken, bazı alışmalarda ise etkileri bulunamamıştır. Bu çalışmada son yıllara ait veriler kullanılarak GSYİH ile denizyolu dış ticaret arasındaki ilişkilerin yanı sıra farklı bir alan

olan yapı sektörü ile ilişkiler de irdelenmiştir. Yapı sektörü Türkiye'nin en önemli ekonomik dinamiklerinden birisi olması ve altında birçok sektörleri de barındırmasından dolayı ele alınmıştır. Zamansal serilerin her birisi bağımlı ve bağımsız değişken olarak çift yönlü analizler gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'deki GSYİH ile denizyolu dış ticaret ve yapı sektörü arasındaki ilişkileri belirlemek için 2013-2021 yılları arasındaki verilerden yararlanılmaktadır. Veriler Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) 15.02.2022 tarihinde elde edilmiş ve EViews 12 paket programı ile analiz edilmiştir. Analiz yöntemini belirlemek için zamansal serilerin durağanlık seviyeleri tespit edilmiştir. Serilerin durağanlığın tespiti için birim kök istatistik analizleri yapılmıştır. Serilerin farkı almadan $I(0)$ durağan olmadığı için 1. fark alınarak analiz tekrarlanmış ve durağan olduğu tespit edilmiştir. Tüm serilerin birim kök istatistik sonuçları $I(1)$ seviyesinde durağanlaştığı için Granger nedensellik analiz yöntemi tercih edilmiştir.

Özet olarak bu çalışmada, Türkiye'deki GSYİH ile denizyolu dış ticareti ve yapı sektörü arasındaki nedensellik ilişkiler belirlenmiştir. Araştırmada denizyolu ihracatın GSYİH üzerinde çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. GSYİH'nin gelişimini denizyolu ihracatı, denizyolu ithalatı ve yapı sektörü etkilemektedir, fakat denizyolu ithalatı ile diğer parametreler arasında hiçbir ilişki bulunmamaktadır. Ayrıca yapı sektörünün gelişimini sadece denizyolu ihracatı etkilemektedir. Ayrıca denizyolu ithalatın, GSYİH, denizyolu ihracat ve yapı sektörleri arasında Granger nedensellik ilişkisinin olmamasının sebepleri şunlar olabilir. Denizyolu ithalatındaki ürünlerin ağırlıklı tüketim amaçlı olup transit geçiş rejimlerinin daha az kullanıldığı, ithalatta yapı sektörü ürünlerinde başka diğer ürünlere ağırlık verildiği ve diğer taşımacılık türlerinin daha fazla kullanılabilirdiği anlamına gelebilmektedir.

Câhiliye Dönemi'nde Siyasetin Edebiyata Etkisi

The Effect of Politics in the Jahiliyyah Period on the Literature

Sedat TUNA¹

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 24.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1096976

Atıf / Citation: Tuna, S., (2022). "Câhiliye Dönemi'nde Siyasetin Edebiyata Etkisi", OÜSOBİAD 12 (2), 1231,1264, Doi: 10.48146/odusobiad.1096976

Öz

Câhiliye Dönemi'nde modern anlamda bir devlet yapısı olmadığından siyasî yaşam ortak iyiyi tesis edecek bir yasal sisteme sahip değildi. Ancak siyasî yaşamın kökleri Câhiliye Dönemi'nde bulunmakla beraber Emevî Dönemi'nde parçalı siyasî yapı kurumsal bir yapıya kavuştu. Coğrafi şartların zorluğu, geçim kaynaklarının azlığı, otlak savaşları, ticaret yolları savaşları kabile yaşamını zorunlu kılmıştır. Arabistan çöllerinde çekirdek aile yapısıyla yaşamak mümkün değildir. Ancak o dönemde insanlar, kan bağıyla birbirine bağlı aile gruplarının bir araya getirdiği kitlelerle yaşamak mecburiyetindeydiler. Bu kitleler, sosyal yapı olarak kabile olgusunu ortaya çıkarmıştır. Kabile, kan bağı ve soybağı birlikteliğinden de öte sosyo-politik bir yapıya sahip çölde küçük devlettir. Kabile üyeleri, doğduğu kabilenin içerisinde yaşar, onun düzen ve kurallarına uyar. Aynı zamanda kabile üyeleri savaşır, oç alır, kabilesinin şeref ve onurunu kendi şerefi ve onuru kabul eder. Kabile aynı zamanda kendi içerisinde siyasî örgütlenme biçimini de ifade etmektedir. Aralarında kan bağı olan kabile bireylerini birbirlerine bağlayan, dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı koymaya ve birlikte hareket etmeye yönelten ruh da "asabiyet ruhudur." Asabiyetin en dikkate değer sloganı "Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et." ilkesidir. Bu dönemde insanlar, kabile düzeninin ortaya koyduğu kurallara ve siyasete boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Kabile yaşamı, dönemin edebiyatını da etkilemiştir. Şairler mensup oldukları kabilenin siyasetini hâkim kılmak ve meşrulaştırmak için siyâsî içerikli medih, düşmanlarını yermek içinse siyâsî içerikli hicivler yazmışlardır. Savaşta ölenlerin kahramanlıklarını dile getirmek için siyasî içerikli mersiyelerini; bunun yanında hem kendileriyle hem de soyları ve kahramanlıklarıyla övünmek için övgü temalı şiirlerini çokça nazmetmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Câhiliye Dönemi, Kabile, Asabiyet, Siyaset, Şiir.

Abstract

Since there is no state structure in the Jahiliyyah Period, political situation is highly uncertain and mysterious. However, since there was not a modern state structure in the Jahiliyyah Period, political life lacked a legal system that would establish a common good. Although the roots of political life were present in The Jahiliyyah Period, they later took on a corporate structure with the Umayyads. Geographic hardships, scarcity of resources, struggle

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Arap Dili ve Belâgatı, e-mail: tuna.sedat52@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-5832-3724

for grasslands and the battles for trade routes made tribal life obligatory. It is impossible to survive in the Arabian deserts with a nuclear family. Thus, the people of the age were forced to live with groups of people who are gathered by kindred ship. These groups created the concept of tribe as a social structure. A tribe is a small state in the desert which has a socio-politic structure that is more than just kindred ship. Tribe members live in the tribe they are born into and obey its rules. In addition, tribe members joined battles, got their revenge, and internalized the honour and reputation of their tribe as their own. The term “tribe” also expresses the political organization. The spirit that connects and makes the members of a tribe action against the hazards and act together is called *Asabiyyah*. The motto of *Asabiyyah* is “help your brother; tyrant or oppressed”. The people of the period were forced to comply with the rules and the politics that the tribal life put forward. Tribal life also affected the literary works of the period. The poets of the period wrote many political praise poems to help their tribe dominate the politics, and many political satiric poems to criticize their enemies, in addition, they also wrote elegies to reflect on the heroic deeds of those who died in battles and other praise poems to boast about both themselves and their lineages.

Keywords: Arabic Language and Literature, Jahiliyyah Period, Clan, Nationalism, Politics, Poetry.

Giriş

İnsanların en eski ilgi ve uğraşı alanlarından bir tanesi olan “Edebiyat” kavramı asırlar boyunca Arap yaşam tarzında Câhiliyeden güzümüze kadar gelişmesine paralel olarak gelişim kaydetmiştir. Câhiliye Dönemi’nde “edeb” kelimesi “insanların yemeğe, ziyafete davet edilmesi” anlamında kullanılmıştır.² Câhiliye Dönemi muallaka şairi Tarafe b. Abd (öl: 564) şiirinde bu manaya işaret etmiştir:

نَحْنُ فِي الْمَشْتَاةِ نَدْعُو الْجُمْلَى   لَا تَرَى الْأَدَبَ فِينَا يَنْتَقِرُ³

“Biz kış mevsiminde ayrımcılık gözetmeden davette bulunuruz.

Bizden ziyafet veren birinin ayrımcılık gözettiğini⁴ görmezsin.”

Seyyid Şerîf Cürçânî (öl.816/1413) edebiyatı şu sözleriyle özetler: “Edeb, her türlü yanlışa düşmekten koruyan prensipleri bilmekten ibarettir.”⁵

Şevki Dayf ise edebiyatı “kişilerin yaşamını ve tesiri altında kaldıkları genel olayları ve özel koşulları yansıtan parlak ve pürüzsüz bir ayna” olarak tarif etmiştir.⁶

Daha sonraki dönemlerde edebiyat kelimesi kullanıldığında şiir ve nesir anlaşılmaktaydı. Arap şiiri Câhiliye Dönemi’nde mutlak vezinli değildi. Duygusal konuşmalardı. Araplar doğal yapısını korumuş fitrî bir millettir. Diğer milletlerden öğrendikleri, aldıkları herhangi bir bilgi de yoktu. Onların şiiri dilde mükemmelliği ve şiir Arap’ın fitratında kaimdi.⁷ İslâm öncesi dönemde Araplar’ın kültürel hayatı çok canlıydı. Okuma ve yazma bilme oranı az olduğundan, şifahi anlatım hâkim olduğundan fitratlarında var olan şiir inşâd etme yetenekleriyle meramlarını, duygularını, düşüncelerini, sevgilerini ve

² İbn Manzûr. Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, “ادب”, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, ts.) 1/206. t

³ Mehdi Muhammed Nâsirüddin, *Divân Tarafe b. el-‘Abd* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1423/2002), 43.

⁴ Gerek sayı belirleyerek gerekse ziyafete gelecek kişileri belirleyerek yahut da zenginleri, karşılık beklediklerini davet ederek bir ayırım yaptığını göremezsin.

⁵ Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta’rîfât*, thk. Muhammed Sâdık el-Miñşâvî (Kahire: Dâru’l-Fadile, 816/1413), 16.

⁶ Şevki Dayf, *Dirâsât fî ş-i’ri’l-‘Arabiyyi’l-mu’âsir* (Kahire: Dâru’l-Maarif, 2003), 11.

⁷ Mustafâ Sâdık er-Râfî, *Târîhu âdâbi’l-‘Arab* (Kahire: Mektebetü’l-İmân, 1940) 1/ 14-17.

nefretlerini ifade ediyorlardı. Araplar'ın örf ve adetlerini, yaşam tarzlarını daha sonraki dönemlere aktaran en önemli ve kapsamlı kaynak şiirdi. Zira Hz. Ömer'in ifadesiyle şiir Araplar'ın hafızasıydı.

İslâm öncesinde Arabistan'da hayat kabile merkezli olarak yaşanmaktaydı. Birbirine sıkı sıkıya bağlı olan, yardımlaşan topluluk anlamına gelen “عُصْبَة”⁸ usbetun kökünden olan asabiyet Câhiliye Arap toplumunda en yaygın olan özellikti. Soy birliğine dayalı sosyal, ekonomik ve siyasî örgütlenme şeklini ifade ederdi. Arapların sosyal yaşamında kabile en büyük zenginlikti. Araplar arasında kabilecilik olgusunun köklü ve uzun sürmesinin ana sebebi asabiyet duygusudur. Kabile yaşamında asabiyet duygusunun ön plana çıkmasının sebebi de katı çöl yaşam tarzının bir sonucuydu. Düzenli bir siyasî birlikten ve hukukî yapıdan mahrum olan Câhiliye Dönemi'nde asabiyetin siyasî ve hukukî alanlardaki otorite boşluğunu doldurmak, mal, can ve ırz güvenliğini sağlamak gibi önemli görevleri vardı.⁹ Ancak asabiyet o dönemde Arapların birlik olmalarının önündeki en büyük engeldi.

Kabile insanın bedeni olarak değerlendirmek mümkün olursa, asabiyeti de bedene can veren, onun her türlü maddî ve manevî faaliyetlerini düzenleyen, canlılığını sağlayan manevî dinamik olarak kabul etmek gerekir.¹⁰ Ruhsuz beden bir anlamının kalmadığı gibi, bu durumda asabiyet olmaksızın da kabileden bahsetmek neredeyse mümkün değildir. İlk dönem Arap sosyal hayatı için en uygun içtimaî birliğin kabile, en anlamlı kabile dayanışmasının da asabiyet olduğunu ileri sürmek mümkün olur.¹¹

Câhiliye Dönemi Araplarında var olan kabilecilik ve asabiyet anlayışı her zaman birlik olmaya ve dayanışmaya sebep olmamıştır. Kabilelerin bir araya gelip bütünleşmelerini engellemiştir. Kabile ittifakları ancak siyasî-içtimaî şartların ve kabile menfaatinin zorlamasıyla gönülsüz bir şekilde ve sınırlı bir zaman diliminde istisnaî olarak gerçekleşir. Asabiyette birlik ve barış yerine, “bizden olmayan ancak bizim düşmanımızdır” prensibi geçerlidir.¹² Bu prensip sonucunda kabileler arasında problemler, savaşlar meydana gelmiştir. Savaş esnasında inşâd edilen şiirler, savaş anında yaşananların anlatıldığı kahramanlık hikayeleri de iyi bir tarih ve edebiyat kaynağı olarak kabul edilmiştir.¹³

Arap akademisyenler arasında siyasî şiirle ilgili çalışmalar olmakla beraber Türk akademisyenler arasına bu başlık altında doğrudan bir çalışma mevcut değildir. Ancak kabile hayatı ve asabiyet konusu hakkında farklı çalışmalar mevcuttur.

Bu makalede Câhiliye Dönemi şairlerinin şiirlerine yansıyan siyasî içerikli şiirlerinden bazı örnekler verilmeye çalışılacaktır.

1. CÂHİLİYE DÖNEMİ'NDE SİYASÎ YAŞAMIN KARAKTERİ KABİLE VE ENSÂB

Câhiliye Dönemi Arap siyasî düzeni, yarımada'nın kuzey ve güney bölgelerinde tarihin belirli döneminde ortaya çıkan krallıklar hariç, kabile hayatı üzerine kuruluydu. Kabile düzeni yarımada'nın sakinlerini kuşatan koruyucu bir zırh ve kalkandı. Haseb, nesep, asabiyet ve taassup duygularıyla yoğurulan kabilecilik, fertlerin ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Kabile, fertlerini sınıksız bağlarla birbirine bağlayan

⁸ Râgıb el- İsfahânî, *el-Müfredât* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2005), 339.

⁹ Çağırıcı “Asabiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3/ 453-455.

¹⁰ Adem Apak, “Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler”, *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*1/1 (2017), 76-91.

¹¹ Apak, “Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler”, 76-91.

¹² Apak, *Kabile Asabiyetinin Mahiyeti Üzerine Değerlendirmeler*, 76-91.

¹³ Ali Muhammed el-Becâvî - İbrahim Muhammed Ebû'l-Fadl, *Eyyâmü'l Arab fi'l Câhiliyye* (Beyrut: Menşûratü'l-Mektebetü'l Arabiyye. ts.), 1/142.

ve haklarını savunmada hassas olan, bu arada şemsiyesi altına aldığı herkese hak ve sorumluluklar yükleyen, gerektiğinde savaş ve barış anlaşmaları yaptıran askerî ve siyasî yapıydı.¹⁴

Araplar, bir babadan geldiğine inanan insanların meydana getirdiği kabile esasına dayanan bir toplum yapısına sahiptiler. Araplarda devlet yoktu. Bunun yerine her bir kabile bağımsız siyasî sosyal birlikti. Arabistan çöl ve bozkırlarında küçük bir aile yapısıyla yaşamak mümkün olmadığı için, kan bağıyla birbirine bağlı aileler bir araya gelmek zorunda kalmışlardır. Bu birliktelikler de bir sosyal yapı olarak kabile olgusunu ortaya çıkarmıştır.¹⁵ İslâm'dan önce Arapların kutsadığı ve üyesi olduğu tek siyasî sistem kabileydi. Kabile büyük bir ailedir. Kabileler isimlerini büyük cetlerinden (baba) alırlar.¹⁶ Kabile Câhiliye Dönemi'nde tek siyasetti. Kabile, Modern Dönemdeki devletin yerine geçmektedir.¹⁷

Bir kişinin kabilesi ile yaşaması Arap yarımadasında İslâmiyet gelmeden önce hâkim olan, İslâmiyet'in gelmesiyle beraber tamamen varlığını kaybetmeyen, yaşadığımız zamana dek varlığını sürdüren bir yaşam tarzıdır.

Kabile kelimesi Arapça'da "kafatasını oluşturan ve karşılıklı duran dört kemikten her birinin ismidir."¹⁸ Kabile, "aynı atadan türeyen çocukların oluşturduğu topluluktur."¹⁹ İnsan topluluklarını meydana getiren alt kümeleri insan vücudunun bazı organlarına benzeterek adlandırma anlayışından hareketle, aynı atadan gelen ve birbirine kan bağıyla bağlı bulunan büyük insan topluluğuna bu isim verilmiştir. Soy birliği şuuruna dayalı sosyal, ekonomik ve siyasî örgütlenme biçimini de ifade eden, nesilden nesile aktarılan kültürün bir arada tuttuğu kabilenin kimliği din, dil (lehçe), tarihî rivayetler ve töre farklılaşması gibi sembolik alanlarda ortaya çıkar.²⁰

Bedevilikte siyasî ve sosyal sistem kabile düzeni üzerine kuruluydu. Kabilevî bağ kan ve nesep üzere kaimdi. Siyasî otoritenin, savunmanın kaynağıydı ve kabile üyelerini birbirine bağlardı. Câhiliye toplumunda kabile siyasî yönden çok yönlüydü ve badiyede küçük devletti. Kabile sistemi siyasî hayatın dayanağıydı.²¹ Câhiliye Dönemi'ndeki şartlar dikkate alındığında Araplar o dönemde kabileler halinde yaşadığı için millet bilincine ulaşamamışlardır.²² Câhiliye Dönemi'nde yaşayan Araplarında genel anlamda bir merkezî yönetimin varlığından söz etmek oldukça güçtür.²³

Câhilî kabile sisteminde en önemli bağ asabiyettir. Asabiyet ayrılıkları ortadan kaldırıp kabile mensuplarını birbirine bağlayan en büyük ve en önemli bağdı. Bundan dolayı kabilenin bütün bireyleri bir nesepte yer alıyorlardı. Onlara göre neseb kavmiyetçilikti ve kavmiyetçilik bâdiyede siyasî toplumun simgesiydi.²⁴ Kabile asabiyeti varlığını iki unsurdan alırdı; birincisi kabile üyelerinin aynı soydan geldiklerine inanmaları, diğeri ise kabilenin ortak menfaatidir.²⁵ Başka bir ifadeyle asabiyet, aralarında

¹⁴ Hakan Temir, İslâm Öncesi Arap Yarımadasında Kabile Dışı Unsurlar: Sa'âlik Grupları, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 5 (Ocak-Haziran 2019), 129.

¹⁵ Montgomery Watt, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, çev. Ünal Çağlar (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2001), 33.

¹⁶ Mahmûd Arrâfe Mahmûd, *el-Arab kabile'l-İslâm* (Kahire: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1995), 50.

¹⁷ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fikrî İbn Haldûn el-asabiyye ve'd-devle* (Beyrut: Merkezü Dirâsâtü'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1994), 163.

¹⁸ İbn Manzûr, "كَبِيلٌ", *Lisânü'l-'Arab*, 11/541.

¹⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkîdî, *Fütûhu's-Şam* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 2/ 18.

²⁰ Casim Avcı "Kabile" ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/30-32.

²¹ Abdülaziz Sâlim, *Tarihu'd-devleti'l-Arabiyye* (İskenderiye: Müessesetü Câmia, ts.)14-15.

²² Âdem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu* (İstanbul: KURAMER, 2018), 203.

²³ Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, çev. Kenan Dönmez vd. (İstanbul: İnkılab Yayınları, 1996), 1/15.

²⁴ Ali , *Mufassal*, 4/314.

²⁵ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 203.

kan bağı bulunan fertleri birbirine bağlayan ve dışardan gelecek tehlikelere karşı beraber hareket etme refleksini aşıl原因an birlik, cemiyet ve dayanışma ruhudur.²⁶

Nesep sosyal ve siyasî sistemin direğiydi. Cahiliye Dönemi'nde Arapları bir araya getiren asabiyetti.²⁷ Asabiyet “aralarında baba tarafından kan bağı olan kişilerin meydana getirdiği topluluk”²⁸ anlamında kullanılmaktadır. İbn Haldûn'a (öl. 808/1406) göre asabiyet “kabileler içindeki aşiret, ve oymakları çevreleyecek ölçekte geniş, aynı zamanda da daha alt siyasî ve sosyal birimlerde de görülebilen, iç içe geçen halkalar misali, farklı ölçeklerde ve farklı kademelerde ortaya çıkan bir faktördür.”²⁹ Câhiliye Dönemi'nde, bu topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlikeye karşı koymak veya saldırıda bulunmak söz konusu olduğunda bütün topluluk üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhuna da “asabiyet” denilmekteydi.³⁰ Ensâb kabile üyelerine daha sonraki dönemlerde devletler kurulmadan önce tam bir koruma sağladı ve himaye imkânı verdi.³¹ Kabile asabiyeti Arap badiyelerinde kabileler arasındaki dengeyi, kabile üyelerinin haklarını, varlıklarını ve şereflerini korumada önemli bir etkiye sahipti. Asabiyet otoritesi'nin (egemenliği) kabileyi düşmanlara karşı savunmada ve düşmanlara karşı koymada önemli bir rolü vardı. Asabiyet adaletin önünde duran bir engeldi (barikattı). Çünkü kabilenin sloganı “Zalim olsun mazlum olsun kardeşine yardım et.”³²

Arapların nesebe ihtiyacı günümüz insanının vatana ihtiyacı gibiydi. Nesep, kabile siyasetinin belirlenmesinde etkili oldukları kadar, günlük hayatın da merkezindeydiler.³³

Asabiyete dayanan kabiledede, kan bağı önemli bir işlev meydana getirmekteydi. Bundan dolayı da Araplar kendi soylarına mensup olanları öğrenmeye önem vermişlerdi.³⁴ Araplar ilimler arasında ensâb ilmine büyük değer vererek zihinlerini ensâb ilmiyle çokça meşgul ettiler. Bunun sonucunda büyük yazılı eserler oluşturdular.³⁵ Cahiliye Dönemi Araplarının neseplerine verdikleri önem onlardan intikal eden şiir, ahbâr ve benzeri edebi-tarihi rivayetlerde açıkça görülmektedir. Esasen ensâb, şiir, ahbâr ve emsâl Arap'ın vazgeçilmez edebi uğraşlarını oluşturmaktaydı.³⁶ Hatta övünme toplumsal yaşamın en önemli göstergesi oldu³⁷ ve Araplar babalarıyla, dedeleriyle, kavmiyle övünmekle, hüküm sürmekle, çocukla ve soyunun asil olmasıyla meşgul oluyordu.³⁸ İslâm'ın doğup yayıldığı dönemde Araplar, atalarının kabirlerini ziyaret ederek mezarda defnedilmiş atalarını tek tek sayarak mezarlarda yatan atalarının çokluğu ve yüceliğiyle kibirlenecek kadar ifrata kaçmışlardır. Kur'an'ın ifadesiyle: “Sizi oyalamakta bu çocukluk yarışı! Tâ mezarlığa gidinceye (yani kabrin dibini boylayınca) kadar.....!”³⁹ Bu âyetin anlamı:

²⁶ Ömer Ferrûh, *el-'Arab fi hadâratihim ve sekâfetihim ilâ ahiri'l-asri'l-Emevî* (Beyrut: Dâru'l-İlm Li'l-Melayîn, 1386/1966), 66.

²⁷ Mehdi Şeherzâd- Hallâf Zehra Hitâb. eş-Şiru's-siyâsî, Cezayir: Câmîatiü Saïda, Külliyyetü'l-Âdâb Kısmü'l-Lugati'l-Arabiyye ve'l-Edebi'l-Arabiyye, 1441/2021, 12.

²⁸ İbn Manzûr, “عصب”, *Lisânü'l-'Arab*, 1/605-606.

²⁹ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2004), 1/176.

³⁰ Mustafa Çağrıçı “Asabiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/ 453-455.

³¹ Ali, *Mufassal*, 1/357.

³² Mahmûd Arrâfe, *el-Arabu kable'l-İslâm*, 50

³³ Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd el-Herevî, *Kitâbü'n-neseb*, thk. Meryem Muhammed Hayrûddir (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1410/1949), 65.

³⁴ Ünal Kılıç, Ensabın Cahiliye Arapları ve Hz. Peygamber Nazarındaki Yeri ve Önem, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, 2 (TEMMUZ-ARALIK 2017), 45.

³⁵ Zehra, Hitâb eş-Şiru's-siyâsî, 13.

³⁶ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü* (İstanbul: ENSAR, 2012), 209.

³⁷ İbn Manzûr, “عصب”, *Lisânü'l-'Arab*, 5/48.

³⁸ Ali eş-Şa'bi, *et-Tefâhur bi'l-ensâb, el-Edebü'l-Arabî*, 2012 28/54.

³⁹ et-Tekâsür. 102/1-2.

"Sizler dirileri çokluk yarışına soktunuz. Nihayet onların tamamını sayınca, bu sefer kabirlere varıp ölüleri çokluk yarışına katıverdiniz!" şeklindedir.

Rivayete göre Abdimenâfoğulları ile Sehmoğulları sayıca hangisinin daha fazla olduğu hususunda birbirlerine karşı övünmüşlerdi. Abdümenâf'ın diğerlerinden fazla çıkması üzerine Sehmoğulları; "Câhiliye Dönemi'nde aşırılıklar bizi mahvetti; gelin hem dirilerimizi hem de ölülerimizi sayalım (var mısınız?)" demiş ve bu sefer de Sehmoğulları onlara karşı fazla çıkmıştı.⁴⁰ Nitekim Amr İbn Ma'adi Yakrib'in (öl.40/642) şu şiiri bu amacı en güzel şekilde ifade etmektedir:

1- ليس الجمالُ بمزيرٍ فاعلم وإن رُدِّيتَ بُردا

2- إِنَّ الجمالَ معادنٌ وَمَنَاقِبُ أَوْرَثَنُ مَجْدًا⁴¹

1. "Bil ki gerçek güzellik elbiselerinizin üzerlerine taktıklarınızda (giydiklerinizde) önlüklerde değildir.⁴²

2. Erdemler⁴³ bir kişinin güzelliği, saf kökenlerinde, cömert eylemlerinde ve kendisine miras bırakan şan ve şerefte olmasındır."

Benî Zimmân kabilesine mensup Câhiliye Dönemi şairi Isam b. Ubeyd ez-Zimmânî el-Yemâmî arkadaşına yazdığı bir mektupta mezarlarda yatanların teker teker sayılmasında ve kibirlenmede aşırıya kaçar:

1- أبلغ أبا مسمعٍ عني مُغْلَغَلَةً وفي العتابِ حياةٌ بينَ أقوامٍ

2- أَدْخَلْتَ قَبْلِي قَوْمًا لَمْ يَكُنْ لَهُمْ فِي الْحَقِّ أَنْ يَلْجُوا الْأَبْوَابَ قُدَّامِي

3- لو عُدَّ قَبْرٌ وَقَبْرٌ كُنْتُ أَكْرَمَهُمْ مَيْتًا، وَأَبْعَدَهُمْ عَن مَنَزِلِ الدَّامِ

4- فَقَدْ جَعَلْتُ إِذَا مَا حَاجَتِي عَرَضْتُ بِبَابِ دَارِكَ أَذْلُوهَا بِأَقْوَامِ⁴⁴

1. "Bir yerden bir yere götürülen benim mesajımı Ebâ Misma'a ilet ve ona bildir! Birbirlerini azarladıkları sürece niyetleri hakka dönmektir. İthamları zirve yaptığında sen onların kalplerine bak. Onların kalpleri kinle dolup taşı.⁴⁵

2. Biz kapılara geldiğimizde önümüze gelmeyi hak etmeyen bir kavmin izni ve girişiyle önüme geldin. Büyüklerin meclislerinde bana verilenlerden daha yüksek makamlara ve rütbelere de ulaşamadın.

⁴⁰ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, çev. Heyet, Murat Sülün (ed.), (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 6/1400.

⁴¹ *el-Hatib Tebrîzî, Şerhu Divâni Hamâseti Ebi Temmâm*, thk. Ahmed Şemsüddîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), 1/131.

⁴² Araplarda giysilerinin daha hoş görünmesi için elbiselerinin üzerine bir önlük giymek ve üzerine bir pelerin giymekti adetlerindendi. Kralların giydiği pelerine hal'a diyorlardı.

⁴³ Erdemler aslında insanların sahip oldukları güzel nitelikler anlamındadır.

⁴⁴ Ebü Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *Resailü'l-Câhiz*, thk. Muhammed Bâsil (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 1/61.

⁴⁵ Sözlerinin satır aralarında ve eylemlerinde kötülük belirdi, ateşler sarsıldı ve kötü inançları felaketlere yol açtı. Kavim içerisinde her bir kişi arkadaşını yaptığı hatadan dolayı uyarmaya devam ettiği sürece aralarında sevgi bağı oluştuğu ve kurtuluşa ereceği ümit edilir. Eğer birbirlerini uyarmazlarsa onların vicdanları kin ile dolmuştur.

3. Mezarlar detaylı şekilde tek tek sayılsa onların soyca en şerefli ve en onurlu evlere⁴⁶ sahip olanı elbette ben olurdum.

4. Seni terk ettim ve ziyaretini bıraktım, herhangi bir ihtiyaç ve sebepten dolayı senin yardımına muhtaç olursam o zaman kesinlikle başkasından yardım isterim.”

Kişiler o günkü toplumda kendi kabilesinin kimliğiyle yaşardı. Kabile üyeleri bireysel davranışlarda bulunan, kabilesinin geleneklerine aykırı davranışlarda bulunana ve kavminin yaşadığı yerden ayrılıp kavmini terk eden kişilere düşmanlık beslerlerdi. Tarafe b. Abd, kavmine kızdığı için onları terk etmişti. Tarafe'nin kavmine karşı yaptığı olumsuz davranış kabilelerin o dönemde hoşuna gitmeyen bir ferdi davranıştı. Kabileler bu tür ferdi davranışları kavimlerle mensupları arasında mevcut bulunan toplumsal akdi feshetmek olarak algılamaktaydılar. Tarafe'de bu durumu şu şiiriyle dile getirir: ⁴⁷

1- وَلَا عَرَوْا إِلَّا جَارِيَّ وَسُؤَالَهَا
أَلَا هَلْ لَنَا أَهْلٌ سُبَيْلَتِ كَذَلِكَ

2- تُعَيِّرُ سَبْرِي فِي الْبِلَادِ وَرَحْلَتِي
أَلَا زُبَّ دَارٍ لِي سِوَى خُرِّ دَارِكَ

3- وَأَلَيْسَ امْرُؤٌ أَفْنَى الشَّبَابِ مُجَاوِرًا
سِوَى حَيَّةٍ إِلَّا كَأَخْرَ هَالِكِ⁴⁸

1. “Şaşırdığım şey yok komşu kadın ve onun şu sorusu dışında: “Ailen yok mu?” Sana da sorulsun böyle.⁴⁹

2. Ayıplıyor beldelerde gelip gitmemi ve yolculuk yapmamı; doğrusu benim nice yurdum var senin yurdunun en kıymetli yerinden iyi.

3. Kendi kavmi dışındakilere komşu olarak gençliğini tüketen kişi, ölü biridir sadece.”⁵⁰

Bu dönemde hür bir kızın kölenin oğluyla ya da torunuyla evlenmesi hoş karşılanmazdı: Benî Tağlib kabilesinin ileri gelen şairlerinden Amîra b. Cu'ayl inşâd ettiği şiirinde bunu dile getirir.⁵¹

1- فَمَا يَجْمُ أَنْ لَا يَكُونُوا طَرُوقَةً هِجَانًا،
وَلَكِنْ عَفْرَتَهَا⁵² فُحُوهَا

2- تَرَى الْحَاصِنَ الْعَرَاءَ مِنْهُمْ، لِشَارِفِ
أَخِي سَلَّةٍ، فَذَكَانَ مِنْهُ سَلِيلُهَا

1. “Onlara ne oluyor! Eğer evleneceği kadın şerefli bir soydan gelmeyip onlara eşit olmazsa, ancak o kendi şerefine leke sürer.

⁴⁶ وَأَتَعَدُّهُمْ عَنْ مَثَلِ الدَّامِ . İçinde kusur ve ayıpları barındıran evlerden uzaktayım. Çünkü kusur ve ayıp olan yerde yerme de olacaktır.

⁴⁷ Yûsuf Halîf, *Dirâsât fi şîri'l-Câhili* (Kahire: Dâr Garîb, ts.), 182-183.

⁴⁸ Nâsirüddin, *Divân Tarafe b. Abd*, 59.

⁴⁹ Meraklı ve gezeve olduğu anlaşılan komşu kadının kendisine “kimin kimsen yok mu?” diye sorduğu söylüyor ve ardından da kadına “sen de benim gibi olasin” anlamında beddua ediyor.

⁵⁰ Tuna, Tarafe'nin Şiirlerinde Hiciv, 903.

⁵¹ Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1383/1963), 258.

⁵² عَفْرَ: Atalarım tozlandırır. Atalarının şerefine leke sürer.

2. *Soylu, iffetli kadını elbette büyük görürsün. Kardeşim hırsızdır.⁵³ O nesebi çalmıştır.⁵⁴ Onlardan peydah olan çocuğun nesebi sanki nesepsiz bir çocuk gibidir.⁵⁵*

Bazen bir kişi kabilesine bağlılığından dolayı kendi kabilesinden birisi öldürüldüğünde aklî muhakemesini yitirerek kabilesine karşı gelmekten, öldürülenin intikamını almaktan imtina eder ve verilen hükme boyun eğer. Çünkü kişinin şerefi aşiretine bağlıdır. Bu söz; musibetten dolayı acı duymak ve hüznün için söylenilmiş bir sözdür. Kavmi tarafından kardeşi öldürülen Hâris b. V'ale el-Zühelî bu konuyu inşâd ettiği şiirinde şu şekilde dile getirir:

فإذا رميت يصيبني سهمي

1- قَوْمِي هُمْ قَتَلُوا أُمَّيْمٍ⁵⁶ أَحِي

وَلَيْنَ سَطَوْتُ لِأَوْهَنْ عَظْمِي⁵⁷

2- فَلَيْنَ عَفْوْتُ لِأَعْفُونَ جَلَاءً

1. *"Ey Ümeyme, kavmim ki, onlar beni kardeşimle üzen ve bana sıkıntı çektirenlerdir. Bu yüzden eğer (onlardan intikam alırsam) attığım okum onlara isabet ederse bu yine bana zarar verir, çünkü insanın onuru kabilesindedir.*

2. *Onlardan intikam almaktan vazgeçersem onları ihtişam içinde affederim, onlardan intikam alırsam kemiklerimi zayıflatırım ve dayandığım aslımı da yıkarım."*

Sözün özü Arapların hayatlarının bir parçası olan çöl, onları kabile hayatına yönlendirdi ve özellikle bedevî kabileler "büyük oranda çöl hayatının telkin ettiği bir siyasî modeldi."⁵⁸

Câhiliye şiirinde, sahip olduğu soyun en üstün soy olduğu, üyesi olduğu kabilesiyle övünme ve diğer kabileleri tahkir etmekle ilgili bol miktarda örnekler edebiyat kitaplarında mevcuttur. Neseb ilminin herkes tarafından istenir ve bilinir olması, Arap toplumunda asabiyet ruhunun hâkim olduğunun işaretlerinden biri kabul edilebilir. Ayrıca hemen hemen her bir kabilenin kendilerini metheden ve hasımlarını hicveden fesâhat ve belâgat sanatlarında üstün olan şairlerin varlığı İslâm öncesi Arap toplumunda asabiyet ruhunun belirtilerinden biri olarak kabul edilebilir.⁵⁹

Bu dönemde kabileler asabiyet duygusunun kendilerine kazandırdığı duygularla hareket ederek birbirleriyle yardımlaşıyorlardı. Modern anlamda bir devlet düzeni olmadığından asabiyet duygusuyla can, mal, ırz ve namuslarını koruyorlardı. Ancak bu duyguyla bazen de hak hukuklarını savunurken karşı tarafa da zarar vererek onların hak ve hukuklarına saldırı olabiliyordu. Bunun sonucunda da aralarında yıllarca devam edegelen "eyyâmlar" savaşlar meydana geliyordu.

⁵³ Kadın nesebin geldiği yerdir. Nesebin gelirini yani aynı soyundan gelenleri çalmış gibi gösterir.

⁵⁴ İki sevgili arasında bir nesep yönünden eşitlik yoksa, karşılıklı aşka dayalı evlilik fikrinin ortadan kaldırılması gerekir. Evlilikte asıl olan evleneceklerin nesep yönünden birbirlerine denk olmasının zorunluluğudur.

⁵⁵ Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârâtî'l-Mufaddal*, thk. Fahreddin Kabave (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 3/1145-1146.

⁵⁶ Hâris öğ almaktan kaçınır ve bu şiiri ile de özür diler. اُمَيْمٌ isminde terhim vardır. Bu hitap aslında يا أُمَيْمَةَ şeklinde.

⁵⁷ Tebrîzî, *Şerhu Divâni Hamâseti Ebi Temmâm*, 1/153.

⁵⁸ Adnan Demircan, *Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 29.

⁵⁹ Âdem Apak, *Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasî Tarihindeki Etkileri* (İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004), 25-50.

2. Câhiliye Dönemi'nde Edebiyat

Edebiyat tarihi genel olarak yaşanan tarihi olaylardan etkilenmiştir. Bir milletin edebiyat tarihini öğrenmek ancak siyasî tarihini ve edebiyat hayatını, yansımalarını, edebiyatçıların yani yazar ve şairlerinin yaşadıkları asrın araştırılmasından ve iyice incelenmesinden sonra kolay olabilir. Bunun yanı sıra edebiyatçıların çevrelerinin, yaşadıkları toplumun, günlük hayatlarına ve özel hayatlarına etkilerinin öğrenilmesi, büyük siyasî olayların edebi durumuna, edebi hayatına, zaaflarına ve gücüne etkisini bilmekle mümkündür.⁶⁰

Şiir, Arapların nesepleri, soyları, tarihleri ve bunların sınırlarıyla çerçeveleyip izin verdikleriyle ilintiliydi.⁶¹ Bundan dolayı şiir; Arabın divanı, belleği idi.⁶² Çünkü Arapların örf, âdet, gelenek ve yaşayışlarını ihtiva eden kaynaklardan biri, hatta en önemlisi de şiirdi. Okuma-yazma ve dolayısıyla kayıt altına almanın yaygınlaşmadığı her toplumda olduğu gibi Câhiliye Dönemi Arap toplumunda da korunması istenen hususları korumanın en kolay yolu şiirdi.⁶³

Araplar şiiri hikmet yerine koyardı. Kabile meclisi kabile sözcüsü ve kabilesini savunmakla uğraşan hatiplerden oluşurdu. Kabileler ve aşiretler hac mevsiminde toplanırlar ve şairlerin şiirlerini dinlerler. O yetişen şairi övünçlerinden bir övünç, şereflerinden bir şeref kabul ederlerdi. Şiirle birlikte, birbirleriyle hasımlaşır, örnek göstererek (darbimesel) üstünlük yarışını yaparlar, yeminleşirler, mücadele ederler (yarış) metheder ve ayıplarlardı. Şair kavminin mensuplarının kahramanlıklarını metheder, düşmanlarını hicvederdi.⁶⁴ Şairlerin şiirlerinin etkisi kabile üyelerini etkisi altına alırdı. Kabile üyeleri de birbirlerini tahrik ederek asabiyet ateşini tutuştururlardı. Bir kişi cesur, kâtip, iyi ok atan bir şair olduğunda o şaire “el-Kâmil” ismi verilirdi.⁶⁵

Kabile yaşamında şairin önemli konumu vardı.⁶⁶ Şair sanki gezici halk ozanı gibiydi. Kıymetli bilgiler şairden öğrenilirdi. Bedeviliğin sosyal prensiplerini akıllara yerleştirirdi. Bedevî hayatla ilgili değerli bütün örnekleri o dönemin şairlerinin şiirlerinde bulmak mümkündür.⁶⁷ Kabile düzenin hâkim olduğu dönemde bilinen gerçek siyaset, yönetim, komutanlık ve sosyal olayların idareciliğini yapanlar şairlerin bizzat kendileriydi.⁶⁸ Bu noktada şairler kabilelerin haklarını savunan avukatlar ve siyasetlerini belirleyen otoriteler gibiydiler. Tam kemale ermese de gelişimini tamamlamamış olsa da bu durum siyasî şiirin ilk nüveleridir.⁶⁹

3. Siyaset ve Siyasî Şiir

Edebiyat Tarihinde şiirin siyasetle bağlantısı eski zamanlara kadar dayanır. Edebiyatta siyasî şiir, siyasî hareketleri tarif etmek için her asırda yeniden doğan bir yapı olarak kabul edilir. Câhiliye Asrından itibaren siyasî şairler şiir raflarında kendilerine önemli konum edinmişlerdir. Siyasî şiir, şairlerin sıkça

⁶⁰ Muhammed Abdülmümm el-Hafâcî, *el-Hayâtü'l-edebi f'l-asr'l-Câhili* (Beirut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 20.

⁶¹ Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, 1/ 340.

⁶² Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâ'ilü'l-i'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Beirut: Mektebetü Hancı, ts.), 1/7.

⁶³ Harun Öğmüç, *Câhiliye Döneminde Araplar* (İstanbul: İZ Yayınları, 2013), 18.

⁶⁴ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Necf: Matbaatü'l-Karâ, 1358), 1/217-220.

⁶⁵ Ali, *Mufasssal*, 4/ 217.

⁶⁶ Ebü'l-Meâlî Cemâlüddin Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Bulûgu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*, thk. Muhammed Behce el-Eserî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, ts.), 3/80.

⁶⁷ Mârûn Ubûd, *Edebü'l-Arab* (Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012), 36.

⁶⁸ Ubûd, *Edebü'l-Arab*, 35.

⁶⁹ Zehra-Hitâb, *es-Simî's-sivâsî* 12.

başvurdıkları konulardan birisiydi. Arap şiirinin siyasetle ilişkisi, Câhiliye Dönemi'nden ya da Arap kabilelerinin varlığından itibaren devletin minyatürü küçültülmüş resmi olarak kabul edilmiştir.

Siyasî şiirler "devletin iç ve dış siyasetiyle, devletler arasındaki saygınlığı ve konumu ile ilintili konuşma sanatıdır."⁷⁰ Başka bir ifadeyle siyasî düşünceyi canlandırmak veya değerli kılmak için inşâd edilen kasidelerdir. Şair inandığı grubun savunmasını yaparken muhalif grubu her zaman eleştirmiştir.

Dinî sürtüşmelerin meydana geldiği ortamda taassup, bu taassuptan da ihtiyaçlar ve arzular ortaya çıktı. Bu durumu da siyasetle ifade ettiler. Câhiliye Dönemi'nde siyasî şiir iki şekilde ortaya çıkmıştır:

1. Su'lûk şairler: Su'lûk, sözlükte "malı olmayan fakir" anlamına gelmektedir.⁷¹ Sözlük anlamıyla bağlantılı bir terim olarak sa'âlik, kabile bağından kendisini soyutlayan veya kabilesi tarafından dışlandığından dolayı herhangi bir otoritenin himayesinde olmayan, çölde kendi gibi kabile zincirini kıranlarla bir araya gelerek fakirliğin verdiği sıkıntıdan kurtulmak için yol kesen, cimri zenginlerin mallarını yağmalayan ve daha önceden belirlediği kabilelere baskın düzenleyen taifenin adıdır.⁷²
2. Kabilelerin diğer kabilelerle dış ilişkileri vardı ve bu dış işleri şekillendiren şairleri vardı.⁷³ Bu şairlerin inşâd ettiği şiirler.

Bu iki grup şairin yanı sıra kabilelerin; üstünlük, sömürgecilik ve ticari panayırlarda söz sahibi olma noktasında da birbirleriyle mücadeleleri vardı. Bu durumda Arap yarımadasında aylarca, yıllarca süren savaflara sebep oluyordu. Bu da eyyam şiirlerinin ürünlerini ortaya çıkardı.⁷⁴ Eyyâmü'l-Arab, Câhiliye Dönemi'nin ve Sadru'l-İslâm Dönemi'nin ilk zamanlarında Arap kabileleri arasında meydana gelen savafları ifade etmek için kullanılan bir ifadedir.⁷⁵ Câhiliye Dönemi'nden itibaren Arap şiiri siyasetle ilintilidir. Çünkü Arap kabileleri sürekli birbirleriyle çekişme ve hayatın temel gereksinimlerini karşılamak için de birbirleriyle savaş halindeydiler. Bu savaflar gerek insanlar için gerekse de sahip oldukları mallar için yapılmaktaydı ve uzun süre devam etmekteydi. Meydana gelen savaflar iki kabile arasında olduğu gibi birçok kabile arasında da gerçekleştirilmekteydi. Yapılan savaflar da kabilenin siyasetini şekillendirmekteydi.⁷⁶ Savaş esnasında söylenen şiirler, anlatılan hikâyeler iyi bir tarih ve edebiyat kaynağı olarak kabul edilmiştir.⁷⁷

Bazı tenkitçiler o dönemde kabileyi savunan, harplerde yaşananları kaydeden şiiri, Arapların birbirlerinin aralarına baskın yapar gibi girmelerini siyasî şiirin menşei olarak görürler.⁷⁸

4. Câhiliye Dönemi'nde Siyasî Şiir

Arapların asabiyet duygularının gönül dünyalarında meydana getirdiği etkinin neticesinde kendi soylarıyla, kabileleriyle övünme, düşmanlarını yerme ve değer atfettikleri liderlerinin ölümünden sonra onlar için ağıt yakmak önemli bir ritüeldi. O dönemde yaşanan toplumsal, sosyal ve siyasî olaylar inşâd ettikleri şiirlerini etkilemiştir. Kabile yaşayışının hâkim kabile içerisinde asabiyet duygusunun baskın

⁷⁰ Ahmed Şâyib, *Târîhu's-şiri's-siyâsi* (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1966), 4.

⁷¹ İbn Manzûr, "سلك", *Lisânü'l-'Arab*, 10/455.

⁷² Temir, İslâm Öncesi Arap Yarımadasında Kabile Dışı Unsurlar: Sa'âlik Grupları, 131.

⁷³ Zehra, Hitâb, eş-Şiru's-siyâsi, 15

⁷⁴ Şâyib, *Târîhu's-şiri's-siyâsi*, 54.

⁷⁵ Alî Muhammed el-Becâvî, vd., *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye* (Beirut: Menşûratü'l-Mektebetü'l-Arabiyye, ts.), 1/142.

⁷⁶ Şâyib, *Târîhu's-şiri's-siyâsi*, 90.

⁷⁷ el-Becâvî, *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, 1/42.

⁷⁸ Zehra, Hitâb, eş-Şiru's-siyâsi, 12.

olduğu Câhiliye Dönemi'nde ortaya çıkan siyasî şiir sanatları medih, hiciv, vâf, gazel ve risâ olmak üzere beş taneydi. Nâbîga daha sonra altıncı bir bölüm olarak itizâr'ı eklemiştir.⁷⁹

4.1. Medih Siyasî

Sözlükte “hicanın zıttı olup övmek”⁸⁰ anlamına gelir; önemli bir kişiyi ileri görüşlülük, iffet, adalet ve cesaret gibi hasletlerin kendisinde veya kavminde yaratılıştan gelen karakterler olduğunu belirterek sahip olduğu üstün ahlâkî değerleri ifade etmektir.⁸¹ Câhiliye Dönemi'nde medih kabilenin siyasî hayatıyla sosyal hayatıyla ilintili başlıca konulardan bir tanesiydi.⁸² Sadru'l-İslâm Dönemi'nden önce medih şiiri, şairin bazen övdüğü kişiden ihsan elde etmek, bazen de ileri gelenlere yakınlaşmak ve sosyal hayatta önemli mevki elde etmek için bir araç olarak kullanılması sebebiyle büyük bir önem ve geçerliliğe haiz idi. Bu tür, Câhiliye toplumunun değerlerinden ilham almakta, buna bağlı olarak medihle işlenen konular da bu toplumun değerlerine hitap etmekteydi.⁸³

Câhiliye Dönemi'nin tanınmış şairi İmruülkays b. Hucr (öl. 540) babası öldürüldükten sonra kendilerini misafir eden ve komşuluk yapan Mualla kabilesinin Benî Teym oymağını metheder:⁸⁴

1- كَأَنِّي إِذْ نَزَلْتُ عَلَى الْمُعَلَّى
نَزَلْتُ عَلَى الْبَوَاخِ مِنْ شَمَامِ

2- أَفَرَّ حَشَا إِمْرِي الْقَيْسِ بْنِ حُجْرٍ
بَنُو تَيْمٍ مَصَابِيحِ الظَّلَامِ

1. “el-Muallâ⁸⁵ kabilesine sığındığımda sanki ben Şemâm dağının zirvesine sığınmış gibi oldum.

2. İmruülkays b. Hucr, onların arasında her türlü korku ve sıkıntıdan emin ve güven içinde oldu. Benî Teym⁸⁶ zulmü aydınlatan lambalar gibidir.”

Hüzeyl kabilesi şairlerinden Ebû Kebîr Âmir el-Hüzelî meşhur şair ve cengâver Teebbeta Şerran'dan(öl. 540) daha küçük yaşta⁸⁷ dul annesiyle evlendikten sonra onu metheder:⁸⁸

1- وَإِذَا نَظَرْتُ إِلَى أُسْرَةٍ وَجْهٍ
بَرَقَتْ كَبَرِّقِ الْعَارِضِ الْمُتَهَلِّلِ

2- صَعْبُ الْكَرْبِهِةِ لَا يُرَامُ جَنَابُهُ
مَاضِي الْعَرَبِ كَالْحَسَامِ الْمُقْصَلِ

3- يَحْمِي الصِّحَابَ إِذَا تَكُونُ عَظِيمَةً
وَإِذَا هُمْ نَزَلُوا فَمَأْوَى الْعَيْلِ⁸⁹

⁷⁹ Ebû Hilâl el-Askerî, *Divânü'l-me'ânî*, thk. Ahmed Hasen Besic (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994), 1/91; Joseph Hâşim vd., *el-Müfid fi'l-edebî'l-Arabî* (Beirut: el-Mektebü et-Ticârî, 1964), 2/703.

⁸⁰ İbn Manzûr, “مدح” *Lisânü'l-'Arab*, 2/ 590.

⁸¹ Seyyid Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-edeb fi edebiyat ve inşâi lugati'l-'Arab* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 2007), 446.

⁸² Bustânî, *Üdebâ ü'l-'Arab*, 46.

⁸³ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi-I* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2017), 93.

⁸⁴ Bustânî, *Üdebâ ü'l-'Arab*, 46.

⁸⁵ el-Muallâ; el-Muallâ b. Teym b. Salebe et-Tâi Câhiliye Dönemi'nde ahde vefasıyla meşhur olan kabilelerden birisidir.

⁸⁶ Kureys kabilesi oymaklarından bir oymaktır. Benî Teym, güzel, iyilik sever, cömertlikleri ve şerleri meşhurdur. Yine onlar problemleri işleri akl-ı selimleri ile de çözüme kavuştururlar ve açıklarlar. Tıpkı lambanın karanlığı aydınlattığı gibi. Bu kavim İmruülkays'ın bu methinden sonra “مصباح الظلام” olarak tanındığı ve meşhur olduğu anlatılır. İmruülkays, *Divân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Maarif, 1984), 141.

⁸⁷ Asıl ismi; Ebû Zühayr Sâbit b. Câbir (Amsel) b. Süfyân el-Fehmî (öl. 540)

⁸⁸ eş-Şuarâü'l-Hüzelîyyîn, *Divânü Hüzelîyyîn*, thk Mahmûd el-Vefâ (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1385/1964), 2/88.

⁸⁹ Medih şiirleri kısmen, Sirâç Muhammed, *el-Medih fi's-şiril Arabî* (Beirut: Dâr er-Râteb el-Câmiyye, ts.), 8-18. Kitabından iktibas edilmiştir.

1. "Yüzüne baktığında alnındaki çizgilerin gökyüzünde çakan şimşeklerin ışığıyla parlayan yağmur bulutları gibi parladığını görürsün.
2. Bela ve musibetlere karşı eşi görülmemiş bir şekilde sabır ve metanet sahibiydi. Keskin kılıcın kesip ikiye ayırdığı gibi istediğini yapardı.
3. Dostları büyük felaketlerle karşılaştıklarında, onun yanına sığındıklarında onları korur. Onun evi fakirler için sığınaktır."⁹⁰

Nâbîga ez-Zübyânî (öl. 604) Nu'mân b. Münzir'den korkup Gassânî hükümdarı Amr b. el-Hâris el-Âraç b. el-Hârîse el-Ekber b. Ebî Şemir'in (Şimr) yanına Şam'a kaçtı. Bunun üzerine onun kavmini methederken şiirinin nesîb kısmında kızı Ümâme'ye seslenir:

- 1- كَلْبِي لِهَيْمٍ يَا أُمَيْمَةَ نَاصِبٍ
وَلَيْلٍ أَفَاسِيهِ بَطِيءِ الْكَوَاكِبِ
- 2- عَلَيَّ لِعَمْرٍو نِعْمَةٌ بَعْدَ نِعْمَةٍ
لِوَالِدِهِ لَيْسَتْ بِذَاتِ عَقَارِبِ
- 3- وَلِلْحَارِثِ الْجَفْنِيِّ سَيِّدٍ قَوْمِهِ
لَيَلْتَمِسْنَ بِالْجَيْشِ دَارَ الْمُحَارِبِ
- 4- وَثَقْتُ لَهُ بِالنَّصْرِ إِذْ قِيلَ قَدْ غَزَتْ
كَتَائِبُ مِنْ غَسْتَانَ غَيْرُ أَشَائِبِ
- 5- إِذَا مَاغَزُوا بِالْجَيْشِ حَلَّقَ فَوْقَهُمْ
عَصَائِبُ طَيْرٍ تَهْتَدِي بِعَصَائِبِ
- 6- يُصَاحِبْنَهُمْ حَتَّى يُغْرَنَ مُغَارَهُمْ
مِنَ الضَّارِبَاتِ بِالِدِمَاءِ الدَّوَارِبِ
- 7- وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سَيُوفَهُمْ
بَيْنَ قُلُوبٍ مِنْ فِرَاعِ الْكَتَائِبِ⁹¹

1. "Ey Ümâme bırak kızım beni yorgun dertlerimle ve bu uzun gecede acı çekmeme izin ver. Gece uzadı. Yıldızlar kaybolacağı yöne doğru yavaş yavaş kayıyor."⁹²
2. Amr bana pek çok lütuf ve ihsanda bulundu. Babası da bana pek çok lütuf ve ihsanda bulunmuştu. Bu iyilikler karşılık beklenmeyen ve gücendirmeyen iyiliklerdi.
3. Hâris el-Cefenî⁹³ kavminin ve yaşadığı yurdunun efendisidir. Savaş meydanına ulaştığında ordusunun düşmanlara karşı savaşı kazanması umulur.
4. Kralın düşmanlarına karşı kazanacağı zaferden emindim; çünkü ordusunda⁹⁴ başka hiç kimse olmadan Gassânîlerin çocukları kapışıyor. O ordu, kabilelerin bir karşımı değil, sadece Gassânîlerden meydana geldi.

⁹⁰ Teebbeta Şerran'ın cesaretini ve cömertliğini vafsetmektedir.

⁹¹ *Dîvân*, Nâbîga ez-Zübyânî, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Me'ârif,), 40-49. Not: 21 beyit içerisinden seçilerek alınmıştır.

⁹² Yıldızların yavaş hareket etmesi gecenin uzadığının delilidir. Sanki yıldızlar batıp günün ağarmayacağını zannetti.

⁹³ İbn Ebî Şemmer el-Gassânî'dir.

⁹⁴ Süvari birliği.

5. Gassânî ordusu fetih için yürürse, yırtıcı aç kuş sürüleri⁹⁵ de onların üzerinde uçarak orduyu takip eder. Diğer aç kuş sürüleri de onları gördüklerinde peşlerinden giderler. Aç kuş sürüleri onların terk ettiği düşmanlarının cesetlerini (karınlarını doymak için) beklerler.

6. Kuş sürüleri düşmanlara saldıracakmış gibi orduya eşlik eder. Avcı kuşlar ölülerin kanıyla eğitildi.⁹⁶

7. Süvarilerin düşmanla savaşırken güç ve kuvvetlerini kullanmalarından dolayı kılıçlarında bir çentik meydana gelmesinde hiçbir ayıp yoktur.⁹⁷

Nâbîga ez-Zübyânî, Gassânîlere mensup Nu'mân'ı teşbih-i temsîlî sanatını kullanarak sevgi ve muhabbetle insanlar arasındaki konumunu metheder ve ondan özür diler:

1- ألم تر أن الله أعطاك سورةً ترى كلُّ ملءٍ دونهما يتذبذبُ

2- فإنك شمسٌ والملوكُ كواكبٌ إذا طلعت لم يبدُ منهم كوكبٌ

3- ولست بمستبِقٍ أحاً لا تلُثمُهُ على شعثٍ، أي الرجال المهذبُ؟

4- فإن أكَ مظلوماً فعبُدْ ظلمتَهُ وإن أكَ ذَا عُنْبِي فمِثْلُكَ يُعْتَبُ⁹⁸

1. “Allah’ın diğer krallara vermediği yüksek statüyü sadece sana verdiğini görmedin mi? Diğer krallar önünde sahnıp dururlar. Senin ulaştığın statüye ulaşabilmek için de çaba harcadıklarını görürsün.

2. Ey yüce kral sen (güç ve iktidar yönünle) güneş gibi, diğer krallar gökteki yıldızlar gibidir. Güneş doğduğunda gökyüzünde diğer yıldızlardan eser kalmaz, sadece güneşin parlaklığından başka.

3. İnsanlardan onu dost edinmeyen hiçbir kimse yoktur ve zamanın akması, yılların geçmesiyle onun dostları çoğalır. Dostlar değişir ve bu dostluklar başka dünyevî meselelerle sınanır. Dostluklar bazen güçlenir, bazen de zayıflar. Hangi insan kusursuzdur?⁹⁹

4. Eğer mazlum da olsam sen o kula zulmetsen de yine affeder ve iyilik edersin.¹⁰⁰ Eğer ben uyarılmış olsam da sen aslına geri döner şikâyet edilip öfkelenmiş kusurlarını affedersin.¹⁰¹

Urve b. el-Verd (öl. 607), Câhiliye Dönemi sevilen, ciddi Sa’âlik şairlerden olduğu kabul edilmektedir. Urve fakirlere, muhtaçlara ve hastalara yardım ederdi.¹⁰² Urve Abs kabilesinin ileri gelenlerinden ve kabilesinin efendisi er-Rebî’ b. Ziyâd el-Absî’yi metheder:

⁹⁵ Akbabalar, Kartallar.

⁹⁶ الصاريات Alışkanlık haline getirdi. Akbabalar ve kartallar süvarilere sürekli arkadaşlık ettiklerinden bu takibe alışkındılar.

⁹⁷ Belâgatçılar bu beyti zemme benzeyen medih olarak isimlendirmişlerdir. İstisnai munkatı olarak istisna edatı “” mansub olarak okunmasını şahit göstermişlerdir. Hızânetül’ edeb 3/327.

⁹⁸ Dîvân, Nâbîga ez-Zübyânî, 73-74.

⁹⁹ Hîre hükümdarı Nu'mân b. Münzir ile Nâbîga'nın arasını açmak için hasetçiler ve laf taşıyıcılar mesai harcarlar. Nu'mân, Nâbîga'ya öfkelenir ve öldürülmesini emrederek kellesini getirene ödül vereceğini söyler. Bunun üzerine Nâbîga özür dileyerek eğer kardeşine ve arkadaşın yaptığı ayrımcılığa, fesada sabretmezsen yanında kimseyi bulamazsın. Hiçbir kimse istenmeyen huylardan uzak değildir. Kusursuz kişi var mı?

¹⁰⁰ Kölenin efendisinin eziyetlerine katlandığı gibi bende benim bana yaptığın eziyetlere katlanırım.

¹⁰¹ Sen bana zulmetsen de ben, tıpkı kölenin efendisinin zulmüne tahammül ettiği gibi benim zulmüne tahammül ederim. Bu mısranın Arap şiirinde müstesna bir yeri vardır. Nâbîga, Nu'mân'a götürülen asılsız haberlerden ve onun verdiği karardan korkarak ama kalbi sevgi dolu olarak bu mısrayı inşâd etmiştir. Bu mısra insanların dilinde darbî mesel olarak dolaşmaktadır.

¹⁰² Dîvân, Urve b. el-Verd, thk. Esmâ Ebû Bekir Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 9-10.

1- لِكُلِّ أَناسٍ سَيِّدٌ يَعْرِفُونَهُ وَسَيِّدُنَا حَتَّى الْمَمَاتِ رَبِيعٌ

2- إِذَا أَمَرْتَنِي بِالْعُقُوقِ حَلِيلَتِي فَلَمْ أَعْصِهَا إِلَيَّ إِذَا لَمْضِيعٌ¹⁰³

1. "Her halkın kendisini tanıdığı ve itaat ettiği efendisi ¹⁰⁴ vardır ve bizim efendimiz ölene kadar Rebî'dir.

2. Eğer sevgilime (eşime) isyan etmemi emreder de eşime isyan etmezsem o zaman elbette helak olurum."

Hassân b. Sâbit (öl.60/680) Câhiliye Dönemi'nde Gassânî sarayının prenslerini metheder:

1- يُعْشَوْنَ حَتَّى مَا كَهْرُ كِلَابُهُمْ لَا يَسْأَلُونَ عَنِ السَّوَادِ الْمُقْبِلِ

2- يَسْقُونَ مَنْ وَرَدَ الْبَرِيصَ عَلَيْهِمْ بَرْدَى يُصَفِّقُ بِالرَّحِيقِ السَّلْسَلِ

3- يُسْقُونَ دِرْيَاقَ الرَّحِيقِ وَمَ تَكُنْ تُدْعَى وَلَا تَدُهُمْ لِنَقْفِ الْحَنْظَلِ

4- بِيضُ الْوُجُوهِ كَرِيمَةٌ أَحْسَانُهُمْ شَمُّ الْأَنْوَابِ مِنَ الطَّرَازِ الْأَوَّلِ

5- فَلَبِثْتُ أَرْمَانًا طَوَالًا فِيهِمْ تَمُّ إِذْكَرْتُ كَأَنِّي لَمْ أَفْعَلْ¹⁰⁵

1. "Hava karardığında onların köpekleri havlayıp hırlamaz, yaklaşan çoğunluğu da (karartıyı) sorgulamazlar.¹⁰⁶

2. Gelenlere soğuk kaynak suyundan ikram ederler.¹⁰⁷Tatlı kırmızı şaraba katılmış.

3. Gelenlere yılanmış şarap ikram ederler.¹⁰⁸ Onlar varlık sahibi, insanlara hizmet eden krallar gibidirler. Diğer Araplar Ebû Cehil karpuzunun içindeki açığı suyu ikram etmeye ihtiyaç duyarken onlar ihtiyaç duymazlar.¹⁰⁹

4. Yüzleri ak, soyları şerefli, burunları büyüktür.¹¹⁰ Örnek şahsiyetlerdir.

5. Onların arasında uzun süre misafir kaldım. Onların yanından ayrıldığımda sanki çok kısa süre kaldığımı hatırladım."

4. 2. Hiciv Siyasî

Hiciv şiirleri de medih şiirleri gibi Câhiliye Dönemi'nde kabilenin siyasî hayatıyla ve sosyal hayatıyla ilintili başlıca konulardan bir tanesi ve¹¹¹ Arap şiirinin en eski ürünlerindedir. Hiciv şiirleri Arap şiir

¹⁰³ *Dîvân*, Urve b. el-Verd, 84.

¹⁰⁴ Burada kastedilen efendi Benî Abs kabilesinin ileri gelenlerinden birisi olan Rebî' b. Ziyâd el-Absî'dir.

¹⁰⁵ *Dîvân*, Hassân b. Sâbit (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994), 184.

¹⁰⁶ Onların yurtlarından hiç misafir eksik olmaz. Bundan dolayı kabilenin köpekleri misafir olmaya gelen yolculara alışkın olduklarından gelenlere havlamaz.

¹⁰⁷ Misafirlere kırmızı şaraba karıştırılmış soğuk su ikram ederler.

¹⁰⁸ İkrâm ettikleri şarap ilaç gibidir.

¹⁰⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk* (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1415/1995), 12/422.

¹¹⁰ Onlar, kibir ve gurur sahibi kişilerdir. شَمُّ الْأَنْوَابِ Onların yüce değer, mevki ve makam sahibi olmalarından kinayedir. "Burnu büyük" ifadesi gururlu ve kibirli olanlar için darbimesel olmuştur.

¹¹¹ Bustânî, *Üdebâ 'ül- Arab*, 52.

sanatları arasında önemli bir yer işgal eder. Hiciv kelimesini Câhiliye Dönemi şairleri şiirlerinde kullanmışlardır. Tarafe b. Abd şiirinin bir mısrasında hiciv kelimesini kullanmıştır:

إِنْ تُعِيدُوهَا نُعِدْ لَكُمْ مِنْ هِجَاٍ سَائِرٍ كَلِمَةٌ¹¹²

“Eğer (harbi) tekrarlırsanız, biz de tekrarlarız size karşı,

Hicivleri her yere yayılan kasideleri.”¹¹³

Sözlükte “bir kişinin veya toplumun ayıp ve kusurlarını sayıp dökmek, yermek”,¹¹⁴ şiirle sövmek gibi anlamlara gelmektedir. Methiyenin zıt anlamlısıdır.¹¹⁵ Arap edebiyatında “ zem ve yaralayıcı söz ifade eden nazım şeklidir.” Bazen alay edici bazen küfürlü olabilir. Ne olursa olsun hicvin hedefi “ırz, namus ve onlara şereften” başka bir şey değildir. Bundan dolayı olağanüstü bir etkisi vardır. Araplar hiciv şairlerinden korkarlar ve çok önem verirlerdi.¹¹⁶ Dil, hicivle kılıç ve mızrağın insanı yaraladığı gibi düşmanı yaralayan bir silahtır.¹¹⁷

Hiciv varlığını kabileler arasında meydana gelen çatışma ve savaşlara borçludur. Tam olarak ne dönemde ortaya çıktığı bilinmemektedir. Hiciv, Araplar arasındaki dine dayalı lanetleme ve beddua şekilleri, kâhinlerin büyü mahiyetindeki vezinli sözlerine, bunlarda irticali recezlere dönüşerek edebi bir tür olarak ortaya çıkmıştır.¹¹⁸

Cahiliye Dönemi’nde, çoğu kez insanların iffet ve namusuna dil uzatıldığı hicivlere rastlanılır. Evs b. Hacer Attâb et-Temîmî (öl. 620), Benî Esed b. Vâile kabilesinin bir oymağı olan Lübeynâoğullarını dilini silah gibi kullanarak hicveder ve onları ayıplayarak yaralar:

1- أَتَيْتُ لُبَيْنًا¹¹⁹ لَسْتُمْ بِيَدٍ إِلَّا يَدًا لَيْسَتْ لَهَا عَضُدٌ

2- أَتَيْتُ لُبَيْنًا لَا أُحِقُّكُمْ وَجَدَ¹²⁰ الْإِلَهَ بِكُمْ كَمَا أَجَدُ

3- أَتَيْتُ لُبَيْنًا لَسْتُ مُعْتَرٍ لِيَكُونَ الْأَمُّ مِنْكُمْ أَحَدُ

4- أَتَيْتُ لُبَيْنًا إِنَّ أُمَّكُمْ أُمَّةٌ وَإِنَّ أَبَاكُمْ عَبْدٌ

5- أَتَيْتُ لُبَيْنًا إِنَّ أُمَّ دَحَقَتْ فَحَرَّقَتْ نَفْرَهَا الرِّزْدُ

6- تُنْفَوْنَ عَن طُرُقِ الْكِرَامِ كَمَ تَنْفِي الْمَطَارِقُ مَا يَلِي الْقَرْدُ¹²¹

1. Ey Lübeynâoğulları! Sizler ancak kasları erimiş bir elden başka bir şey değilsiniz?

¹¹² Nâsirüddin, *Divân Tarafe b. el-‘Abd*, 82.

¹¹³ Araplar kasideye “kelime” de derlerdi.

¹¹⁴ Ahmet Muhtar Ömer, *Mucemül-lugati’l-Arabîyye el-muâsara* “مجموع” (Kahire: Âlemül’l-Kütüb, 1429/2008), 2329.

¹¹⁵ İbn Manzûr, “مجموع” *Lisânü’l Arab*, 13/ 50.

¹¹⁶ Bichar Fares, “Hicâ” *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1964), 5/473-474.

¹¹⁷ Dayf, *Târîhu’l-edebî’l-‘Arabî*, 200

¹¹⁸ Dayf *Târîhu’l-edebî’l-‘Arabî*, 196.

¹¹⁹ Lübeynâ kadın ismidir.

¹²⁰ وجد kelimesi burada sevginin zıddı buğuz etmek manasındadır.

¹²¹ *Divân Evs b. Hacer*, thk. Muhammed Yusûf Necm (Beyrut: Dâru Beyrut, 1980), 21-22.

2. Ey lübeynâoğulları! Sizlerle hasımlaşmam sizi sevemem ilah'ın size buğz ettiği gibi ben de size buğz ediyorum.
3. Ey lübeynâoğulları! Ben sizler gibi itirafçı değilim. Alçaklıkta hepiniz aynısınız, birbirinizden ayırt edilemezsiniz. (Birinizin diğerinizden hiçbir farkı yoktur.)
4. Ey lübeynâoğulları! (Sizden daha cimri, alçak birinin olduğunu kabul etmem) çünkü anneniz cariyeye, babanız köledir.
5. Ey Lübeynaoğulları! Anneniz¹²² sizi doğurduğunda rahmi dışına sarkmış, rahmini yerine yerleştirmek için atılan dikişler de onun fercini delik deşik etmiştir.
6. Siz soyluların yolundan atılırsınız tıpkı tokmakla dövülen yünden savrulan değersiz kırpıntıların atıldığı gibi.

Tarafе kendi kavmiyle problem yaşadığı bir dönemde yanlarına misafir olduğunda Benî Münzir kabilesi kendisine gerekli saygıyı göstermez. Tarafе'de Münziroğullarını hicveder. Tarafе'nin hicvi şekil yönünden kişisel olsa da içerik yönünden sosyal ve siyasî hiciv özelliği taşımaktadır:¹²³

- 1- مِنْ الشَّرِّ وَالْتَبْرِيحِ أَوْلَادُ مَعْشَرٍ كَثِيرٍ وَلَا يُعْطُونَ فِي حَادِثٍ بَكَرًا
- 2- هُمْ حَرَمٌ أَعْيَا عَلَى كُلِّ آكِلٍ مُبِيرٌ وَلَوْ أَمْسَى سَوَاءَهُمْ ذَثْرًا
- 3- جَمَادٌ بِهَا الْبَسْبَاسُ تَرْهَضُ مَعْزَهَا بَنَاتِ اللَّبُونِ وَالسَّلَاقِمَةَ الْحُمْرَا
- 4- فَمَا ذَنْبُنَا فِي أَنْ أَدَاءَتْ حُصَاكُمُ وَأَنْ كُنْتُمْ فِي قَوْمِكُمْ مَعْشَرًا أَدْرَا
- 5- إِذَا جَلَسُوا خَيَّلَتْ نَحْتِ ثِيَابِهِمْ خِرَاقٌ تَوَفَى بِالضَّغِيبِ لَهَا نَدْرَا¹²⁴

1. "Kötülük ve eziyettir, çok sayıdaki topluluğun çocuklarının sıkıntı içinde toy bir deve vermemeleri,
2. Salverilmiş develeri çok olsa da onlar, yiyen herkese sıkıntı veren öldürücü üzerliktirler.
3. Kendisinde besbase olan, çakıl taşları iki yaşını doldurmuş develerle iri ve kırmızı renkli develerin toynak ve tabanlarını yaralayan çorak topraktırlar.
4. Bizim suçumuz ne, husyeleriniz hastalandıysa ve kavminiz içinde husyeleri şişmiş bir topluluk olmuşsanız?
5. Oturduklarında onları elbiseleri içinde, kıvranarak adağın yerine getiren tavşan yavrularını sanırsın."¹²⁵

Muhadram şairlerden birisi olan Ebû Muhammed Abdullah b. Revâha (öl. 8/629) Câhiliye Dönemi'nde Kays b. Hâtim'i fahr ve hicivle iç içe girmiş kasidesiyle hicveder. Bu hiciv, Kays ve kavmi için ağır bir eleştiridir. Özellikle onları eleştirdi. Çünkü onlar hıyanet, kötülük ve yalan ehli olan Yahudi kabileleri Kurayza ve Benî Nadîr ile anlaşmışlardı:

¹²² Kişileri köle olmakla vasf etmek Arap dilinde yaygın bir adetti. Burada annesinin cariyeye babasının köle olmasını dile getirmesi ve ikinci kez tekrar zikretmesi onları küçümsediğini belirtmek içindir.

¹²³ Muhammed Ali Hâşimî, *Tarafе b. Abd hayatüh ve şiruh* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1407/1987), 913.

¹²⁴ Nâsirüddin, *Divân Tarafе b. Abd*, 47-48.

¹²⁵ Oturdukları zaman husyelerinin, oruç adağın yerine getiren ve açlıktan kıvranan tavşan yavrularına benzediğini söylüyor.

- 1- يَا قَيْسُ أَنْتُمْ شِرَارُ قَوْمِكُمْ
قَدِمًا وَأَنْتُمْ أَعْتُهُمْ نَسَبًا
- 2- حَالَفْتُمْ الْفُحْشَ وَالْحَيَانَةَ وَالْجُنْحَ
جَمِيعًا وَاللُّؤْمَ وَالْكَذِبَا
- 3- يَا قَيْسُ إِنَّ الْأَسْلَابَ أَحْرَزَهَا
مَنْ كَانَ يُغْشِي الدَّوَابَّ الْفُضْبَا
- 4- وَأَنْتَ فِي الدَّارِ غَيْرُ مُحْتَضِرٍ
حَرْبًا وَتَدْعُو قِتَالَنَا لَعِبَا
- 5- لَوْ كُنْتَ فِيهِمْ وَالْحَرْبُ لَاقِيَةً
لَكُنْتَ فِيهِمْ مُغْلَبًا ذَنْبًا¹²⁶

1. “Ey Kays sizler eskiden beri kavminizin en kötülerisiniz. Ve sizler nesep olarakta en kötü nesebe sahibsiniz.
2. Hepiniz yalancılık, alçaklık, cimrilik, ihanet ve ahlaksızlık üzere anlaşma yaptınız.
3. Ey Kays! Geceleri açlıklarını gidermek için ağaçların yüksek dallarına çıkan hırsızlar sizden daha iyi özelliklere sahiptirler.
4. Evde oturuyordunuz ve bizimle savaşa girmek istemiyordunuz, bizimle savaşı saçma buluyordunuz.
5. Savaş kızıştığında onların arasında olsaydın, mağlup olur ve kaçırdın.”

Neseple övünme (müfâhara) Araplar arasında mukaddes sayılmakla birlikte onların hayatlarını idame ettirebilmeleri için vazgeçilmez bir zorunluluktur.¹²⁷ Neseple övünme bu dönemde zirve yapmıştı. Câhiliye Dönemi şairlerinden Abülkays b. Huffâf el-Bürümî Numan b. Münzir’i annesinden dolayı ayıplamıştır. Numan’ın annesi sarraflık yapan bir Yahudi’nin kızıdır:

- 1- لعن الله ثم ثنى بلعن
ابن ذا الصائع الظلوم الجهولا
- 2- يجمع الجيش ذا الألو ف ويغزو
ثم لا يرزأ العدو فتبلا¹²⁸

1. “Allah lanet etsin, ikinci kez de lanet olsun o kuyumcunun oğluna, o çok zalim ve cahildir.
2. Savaşında ordusuna binlerce asker toplar, daha sonra da düşmanı zararsız hale getirip savaşı kazanamaz.”

Câhiliye Dönemi’nde yaşanan kabile savaşları o dönem şiirine yergi şiirleri olarak yansımıştır. Şairler kendi kabilesiyle övünmekle yetinmeyip düşman bellediği kabileyi itibarsızlaştırmak, şeref ve onurunu yok etmek için onları korkaklıkla, cimrilikle ve diğer olumsuz hasletlerle niteleyerek şiirlerini inşâd etmişlerdir. Câhiliye Dönemi’nde inşâd edilen şiirlerde bu konuları ele alan birçok şiir mevcuttur.

4. 3. Gazel

Sözlükte “kadınlarla sevgi üzerine konuşmak, söyleşmek” anlamında kullanılmıştır. Arap edebiyatında gazel bir nazım şekli olmayıp kasidelerin başında aşktan, sevgiliden söz eden bölümlere verilen addır ve “nesîb” karşılığında kullanılmıştır. Daha sonraları şairin aşk, sevgili, şarap, bahar gibi coşkulu haller

¹²⁶ Divân Abdullah b. Revâha, thk. Velîd Gassâb (Riyad: Dâru’l-Ulûm, 1401/1981), 72.

¹²⁷ Kılıç, Ensabın Cahiliye Arapları ve Hz. Peygamber Nazarındaki Yeri ve Önemi, 46.

¹²⁸ Câhiz, Kitâbü’l-Hayevân, 4/443.

karşısındaki duygularını anlatan şiirlere uzun yahut kısa olsun gazel denilmiştir.¹²⁹ Kadın gazelin ana temasıdır. Şair; kadının güzelliğini, ilk baktığında dikkatini celbeden yüzünün güzelliğini, uzuvlarının güzelliğini ele alır. Daha sonra da bedensel güzelliklerini vâsf eder. Şair, sevdiği kadının uzuvlarını vâsf ettikten sonra ahlâkî, ruhsal durumu vâsf eder. Sonra kadın ve erkek arasında geçen hikâyeyi konu edinir.¹³⁰

Taraf b. Abd şiirinde sevdiği kadının dış görünüşünün özellikle gözlerinin ve yanaklarının güzelliklerini vâsfeder:

- 1- تَحْلِسُ الطَّرْفَ بَعِيَّيَ بَرَعَزٍ   وَيَحْدِي رَشِيًّا آدَمَ غِر
- 2- وَلَهَا كَشْحَا مَهَاةٍ مُطْفَلٍ   تَقْتَرِي بِالرَّمْلِ أَفْنَانَ الرَّهْرِ
- 3- وَعَلَى الْمُتَنِينَ مِنْهَا وَارِدٌ   حَسَنُ الْمُنْتَبِثِ أَثِيثٌ مُسْبِطِرٌ
- 4- بَيْنَ أَكْنَافِ خُفَافٍ قَالُولَى   مُخْرِفٌ تَحْنُو لِزَخْصِ الظَّلْفِ خُر
- 5- تَحْسِبُ الطَّرْفَ عَلَيْهَا نَجْدَةً   يَا لِقَوْمِي لِلشَّبَابِ الْمَسْبُكِرِ
- 6- حَيْثُمَا قَاطَلُوا بِنَجْدٍ وَشَتَا   حَوْلَ ذَاتِ الْحَاذِ مِنْ ثَنِيٍّ وَقُر
- 7- فَلَهُ مِنْهَا عَلَى أَحْيَانٍ   صَفْوَةُ الرَّاحِ بِمَلْدُوذِ خَصِرِ
- 8- إِنْ تُنَوَّلَهُ فَقَدْ مَنَعَهُ   وَتُرِيهِ النَّجْمَ يَجْرِي بِالظُّهْرِ
- 9- ظَلَّ فِي عَسْكَرَةٍ مِنْ حُبَّهَا   وَنَأَتْ شَحَطَ مَرَارِ الْمُدَّكِرِ
- 10- فَلَيْنِ شَطَّتْ نَوَاهَا مَرَّةً   لَعَلَى عَهْدِ حَبِيبٍ مُعْتَكِرِ
- 11- بَادِنٌ تَجَلُّو إِذَا مَا ابْتَسَمَتْ   عَنْ شَتِيَّتِ كَأَفَاحِ الرَّمْلِ غُر
- 12- بَدَّلَتْهُ الشَّمْسُ مِنْ مَنَبِيهِ   بَرْدًا أَبْيَضَ مَصْقُولِ الْأَشْرِ
- 13- وَإِذَا تَضَحَّكَ تُبْدِي حَبَبًا   كَرَضَابِ الْمِسْكِ بِالمَاءِ الْحَصِرِ
- 14- صَادَقْتُهُ حَرَجْفٌ فِي تَلَعَةٍ   فَسَجَا وَسَطَ بِلَاطٍ مُسْبِطِرِ
- 15- تَطْرُدُ الْفَرَّ بِحُرِّ صَادِقٍ   وَعَكِيكَ الْقَيْظِ إِنْ جَاءَ بِقُر
- 16- لَا تُلْمِي إِهْمًا مِنْ نِسْوَةٍ   زُفْدِ الصَّبْفِ مَقَالِيَتِ نُر

¹²⁹ Halûk İpekten "Gazel", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/440-442.

¹³⁰ Yahya el-Cubûrî, eş-Şiru'l-Câhili hasâisuhu ve funûnuhu (Amman: Dâr Makdalâvi, 2014-2015), 238.

1. “Yavru ceylan gözleriyle gizlice bakar, parlak derili ceylan yanaklarındaki.¹³²
2. Emzikli antilop böğrü vardır onun; kumlukta arar çiçeklerin dallarını.
3. Sırtının iki yanı üzerine ulaşır, güzel köklü, sık, uzatılmış (saçları).
4. Hifâfın civarıyla el-Livâ¹³³ arasında, güzün doğan, tırnağı (henüz) yumuşak, yaratılışı eksiksiz (yavruya) şefkat gösterir.
5. Bakışı onun üzerinde ağırlık sanırsın;¹³⁴ ey kavmim yardım edin eksiksiz gençlere.¹³⁵
6. Her ne zaman Necd’de Vukur’un¹³⁶ kenarlarında hâz¹³⁷ bitkisi yetişen yerin çevresinde yazı geçirirler ve kışarlarsa,
7. Onun ara ara tattığı sevgilisinin zevkli dudaklarında saf şarabı vardır.¹³⁸
8. Eğer ona ihsanda bulunursa, onu engeller¹³⁹ ve gösterir ona gündüz ortasında yıldızların hareket ettiğini.¹⁴⁰
9. İricedir gülümsediğinde dişlerinin arası, ayrıklığından (dişleri) kumluğun parlak papatyaları gibi görünür.¹⁴¹
10. (Dişin) çıktığı yerde (düşen dişin yerine) güneş; beyaz, parlak, kenarı keskin, dolu gibi bir dişle değiştirdi.¹⁴²
11. İricedir, gülümsediğinde dişlerinin arası ayrıklığından (dişleri) kumluğun parlak papatyaları gibi görünür.¹⁴³
12. (Bu suya) bir tepedeki su yolunda soğuk kuzey rüzgârı değmiş ve (akan su) uzun bir düzlüğün ortasında durmuştur sanki.¹⁴⁴
13. Güldüğünde (dişlerin üzerinde) soğuk sudaki misk parçası gibi kabarcıklar gözüktür.
14. (Bu suya) bir tepedeki su yolunda soğuk kuzey rüzgârı değmiş ve (akan su) uzun bir düzlüğün ortasında durmuştur sanki.¹⁴⁵
15. Her şeyi kaplayan sıcaklar soğuğu, soğukla da -eğer gelirse- şiddetli sıcaklığı kovar.¹⁴⁶

¹³¹ Nâsırüddin, *Divân Tarafe b. Abd*, 42-46.

¹³² Sevgilisinin derisini taze ve parlak ceylan/oriks yavrusunun derisine benzetmekte ve gençliğini vurgulamaktadır.

¹³³ Yer isimleridir.

¹³⁴ O kadar narindir ki göz kapaklarını kaldırmaya ona yük gelmektedir.

¹³⁵ Gençlerin kusurları yoktur, bu güzelin onların akıllarını almasına engel olun demektir.

¹³⁶ Yer ismidir.

¹³⁷ Chenopodioideae familyasından develerin kurusunu da yaşını da yedikleri ekşimsi çalı şeklinde bir bitki.

¹³⁸ Sevgilisinin dudaklarındaki tadı şaraba benzetmekte ya da sevgilisinin dudaklarında şarap tadı bulunduğunu söylemektedir.

¹³⁹ İhsanda bulunmak vuslattan, engel olmak ise mahrum bırakmak, vuslata engel olmaktan kinayedir.

¹⁴⁰ Yıldızları gündüz göstermek, feleğini şaşırtmak anlamında kinayedir. Bir kere sevgilisine dudağından içirince, diğer seferinde içirmediğinden ve aşığını altüst ettiğinden bahsediyor.

¹⁴¹ Kumluk ifadesini zikretmesi, çamurlu yerdeki gibi üzerinde leke bulunmadığını ifade etmek içindir.

¹⁴² Çocuklar, dişleri düştüğünde bu diş güneşe karşı koyar ve inciden bir diş isterlerdi.)

¹⁴³ Kumluk ifadesini zikretmesi, çamurlu yerdeki gibi üzerinde leke bulunmadığını ifade etmek içindir.

¹⁴⁴ Suyun aktıktan sonra durulup durulaştığını söylemektedir.

¹⁴⁵ Suyun aktıktan sonra durulup durulaştığını söylemektedir.

¹⁴⁶ Tasvir ettiği sevgilisinin. soğuğu bedeninin sıcaklığıyla. sıcaklığı da ağızının suyunun soğuluyla uzaklaştırdığını söylemektedir.

16. Beni kınama, o yazın çok uyuyan, az doğuran, çocuğu az olan kadınlardandır.¹⁴⁷

17. Yaz öncesi gelen bulutlar gibi salınırlar, tıpkı yazın yeşil filizleri bitirdiği gibi.¹⁴⁸

İmruülkays b. Hucr sevdiği kadının yüzünün parlaklığını karanlığı aydınlatan lambaya benzetir:

1- تُضْحِي الظَّلامَ بِالْعِشَاءِ كَأَنَّهَا مَنَارَةٌ مُمَسِي رَاهِبٍ مُتَبَيِّلٍ

2- وَتُضْحِي فَيَبُتُ الْمِسْكِ فَوْقَ فِرَاشِهَا نُؤُومُ الصُّحَى لَمْ تَنْتَطِقْ عَنْ تَقْضُلٍ¹⁴⁹

1. "Yüzünün güzelliği ve aklı tıpkı münzevi rahibin hücresinin karanlığını aydınlatan fener gibi gece sona erinceye kadar gecenin karanlığını aydınlatır."¹⁵⁰

2. Vücudunun misk kokusu sanki yatağına sindi. Kuşluk vaktine kadar uyur çalışmamak için kemerini (en basit iş elbisesini giymez) bile takmaz."¹⁵¹

İmruülkays b. Hucr diğer bir şiirinde de yine sevdiği kadının güzelliklerini vafeder:

1- يُضِيءُ الْفِرَاشُ وَجْهَهَا لِصَجِيحِهِ كَمِصْبَاحِ زَيْتٍ فِي قَنَادِيلِ دَبَالٍ

2- كَأَنَّ عَلَى لَبَائِهَا جَمْرَ مُصْطَلٍ أَصَابَ عَضَى جَزْلاً وَكَفَّ بِأَجْدَالٍ

3- وَهَبَّتْ لَهُ رِيحٌ بِمُخْتَلَفِ الصَّوِّ صَباً وَشِمَالاً فِي مَنَازِلِ قَقَالٍ

4- وَمِثْلِكَ بَيضاءِ الْعَوَارِضِ طِفْلَةٍ لَعُوبٍ تُنْسِنِي إِذَا قُمْتُ سِرْبَالِي¹⁵²

1. "Onun yüzü gaz lambasındaki fitiller gibi yatak arkadaşının yatağını aydınlatıyor.

2. Boynundan göğsüne doğru uzanan gerdanlık şöminedeki ateş koru gibidir. Sağlam, ateşe dayanıklı kemik ağacının kökleri ile o korun etrafı sönmemesi için kuşatıldı.

3. Ateş yüksek bir yerde, yolculuktan dönenlerin evlerinde yakıldı; farklı yönlerden sürekli esen kuzey rüzgarının, saba rüzgarının ateşi söndürmemesi için koruma altına alındı.¹⁵³

4. Keşke ön dişlerin, yanakların ve ellerin pürüzsüz yumuşak olsaydı da kalbim sevginle dolsa gömleğimi giymeyi bana unuttursaydı. "

Nâbîga ez-Zübeyânî (öl. 604) sevdiği kadının güzelliklerini vaf eder:

1- وَلَقَدْ أَصَابَتْ قَلْبَهُ مِنْ حُبِّهَا عَنْ ظَهْرِ مِرْنَانٍ بِسَهْمٍ مُصْرَدٍ

¹⁴⁷ Bedevi kadınlar genelde çalışırlar ve çok çocuk doğururlar. Tasvir ettiği kadının, hizmetçilere ve kölelere sahip bulunduğu ve üst tabaka kadınlarından olduğundan dolayı çok işin bulunduğu yaz mevsiminde bile iş görmediğinden ve çok çocuk doğurup onların meşakkatiyle meşgul olmadığından, müreffeh bir hayat sürdüğünden bahsetmektedir.

¹⁴⁸ (عسالج) kelimesi, Ağaç budaklarında ve bağ çubuğunda ilk önce yeşerip çıkan filiz anlamına gelen (عسلاج) kelimesinin çoğuludur. Kadınların sakince, salınarak yürüdüklerini ifade etmektedir.

¹⁴⁹ Divân, İmruülkays, 17.

¹⁵⁰ Sanki bu kadın güzelliği ve beyazlığı ile karanlığı aydınlatan lamba gibidir.

¹⁵¹ Kendi hizmetini gören, kazancı kendisine yeten, güneş doğuncaya kadar uyuyan tembel bir kadın için mecazî ifadedir. Sevdiği hizmetçi değildir.

¹⁵² Divân İmruülkays, 29-30.

¹⁵³ Burada özellikle yolculuktan dönenleri zikretti. Çünkü onların yanan ateşe ihtiyacı vardır.

كَالْعَصْنِ فِي عُلوَائِهِ الْمَتَوِّ

2- صَفْرَاءُ كَالسِّيْرَاءِ أَكْمَلِ خَلْفُهَا

وَإِلَّا تَنْبُ تَنْفُجُهُ بِئَدِي مُقَعَدٍ¹⁵⁴

3- وَالْبَطْلُ ذُو عُكْنٍ لَطِيفٌ طَيِّبُهُ

1. "Yayın arkasından bana aşkla attığı ok, uğultu çıkartarak kalbime saplandı.¹⁵⁵

2. Safran ile boyanmış ve kokulanmış çizgili ipek sarı elbise; uzamış, gelişimini tamamlamış, uzunluğundan ve inceliğinden eğilmiş dal gibidir.¹⁵⁶

3. Karnı (beli) ince, kıvrımları hoş ve göğsünde aşağıya doğru sarkmayan iki memesi vardır."

Câhiliye Dönemi'nde kadınların güzelliklerini, fiziki özelliklerini konu alan şiirler zirvedeydi. Şairler şiirlerinde sevdikleri kadınları överken aşırıya kaçmışlar hatta müstehcen ifadeleri dahi kullanmışlardır. Gazel şiir türünün önde gelen en meşhur şair İmruülkays kabul edilmiştir .

4. 4. Mersiye

Sözlükte "ölenin iyiliklerini anıp ağlamak, onun hakkında ağıt söylemek" anlamında Arapça mastar olan mersiye (risâ') "bu amaçla söylenen sözler" anlamında isim olarak da kullanılır.¹⁵⁷

Cahiliye Dönemi su'lûk şairi Teebbeta Şerran (öl. 530), arkadaşı Sâbit (Amr) b. Mâlik eş-Şenferâ el-Ezdî (öl. 525) ile Becîle kabilesine düzenledikleri bir baskında Şenferâ öldürülür. Bunun üzerine, aşağıdaki risâ'ı inşâd eder:

عَزِيرُ الْكُلَى وَصَيْبُ الْمَاءِ بَاكِرٌ

1- عَلَى الشَّنْفَرَى سَارِي الْعَمَامِ فَرَائِحُ

وَقَدْ رَعَفَتْ مِنْكَ السِّيُوفُ الْبَوَائِرُ

2- عَلَيْكَ جَزَاءٌ مِنْهُ يَوْمَكَ بِالْجَبَا

عَطَفَتْ وَقَدْ مَسَّ الْقُلُوبَ الْحَنَاجِرُ¹⁵⁸

3- وَيَوْمَكَ يَوْمَ الْعَيْكَتَيْنِ وَعَطَفَةٍ

1. "Teebbeta Şerran dua eder; Şenferâ'nın mezarını, bugün kılıçlarımızın akıttığı kan kadar gece gelen bol yağmur yüklü bulutlar sulasın.

2. Cebâ¹⁵⁹ Gününde yaptığın övülen işlerin sebebiyle keskin kılıçların akıttığı kan kadar sana mükâfat versin.

3. Cebâ Günün 'Yevü'l-Ayketeyn'¹⁶⁰de düşmana saldırı günüydü. Savaş anında kopan gürültüden, korkudan ve panikten kalbin zarını titretti."

¹⁵⁴ Divân Nâbîga ez-Zübyânî, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim (Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.), 91-92.

¹⁵⁵ Onun aşkı kalbimi delip geçen bir ok gibi kalbime saplandı.

¹⁵⁶ Sevgilisinin boyunun uzunluğunu ağaç dalının ince uzamasına ve ağacın gelişimini tamamlamasını da sevgilisinin mutluluk içinde olmasıyla teşbih etmiştir.

¹⁵⁷ M. Faruk Toprak, "Mersiye", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/215-217.

¹⁵⁸ İsfahânî, Egânî, 21/ 120.

¹⁵⁹ Mekke ve Medine arasında bulunan Cinne vadisinin bir bölümünün ismidir.

¹⁶⁰ Ayketeyn, iki dağ ismidir.

Arapların en meşhur kadın şairlerinden birisi olan Hansâ (öl. 24/645) savaşmakta örneği olmayan kahramanlıklar gösteren, savaşırken öldürülen kardeşi Sahr'ın ahlâkını ve üstün özelliklerini vafeder. Daha sonra da Sahr'ın etrafında ağlayanların çokluğuyla övünerek övücünü şu şekilde ifade eder: ¹⁶¹

- 1- يُؤرِّفُنِي التَّدَكُّرُ حِينَ أُمْسِي فَأُصْبِحُ قَدْ بُلِيتُ بِفِرطِ نُكْسِي
- 2- عَلَى صَخْرٍ وَأَيُّ فِتْنٍ كَصَخْرٍ لِيَوْمِ كَرِيهَةٍ وَطَعَانِ حِلْسِي
- 3- يُدَكِّرُنِي طُلُوعُ الشَّمْسِ صَخْرًا وَأَذْكَرُهُ لِكُلِّ غُرُوبِ شَمْسِي
- 4- وَلَوْلَا كَثْرَةُ الْبَاكِينَ حَوْلِي عَلَى إِخْوَانِهِمْ لَقَتَلْتُ نَفْسِي
- 5- وَلَكِنْ لَا أَزَالُ أَرَى عَجُولًا وَبَاكِيَةً تَنُوحُ لِيَوْمِ نَحْسِي
- 6- أَرَاهَا وَالْهَاءَ تَبْكِي أَحَاهَا عَشِيَّةَ زُرِّيهِ أَوْ غَيْبِ أُمْسِي
- 7- وَمَا يَكُونُ مِثْلَ أَخِي وَلَكِنْ أُعْزِي النَّفْسَ عَنْهُ بِالتَّأْسِي
- 8- فَلَا وَاللَّهِ لَا أَنْسَاكَ حَتَّى أُفَارِقَ مُهْجَتِي وَيُشَقُّ رَمْسِي ¹⁶²

1. "Akşam olduğunda onu hatırlamam beni uykusuz bırakıyor, onu hatırladığımdan hastalığım yeniden nüksediyor ve aşırı şekilde yıpranmış oluyorum,
2. Sahr'a üzülüyorum. Hangi genç Savaş günü şiddetle çarpışırken katledilen Sahr gibi olabilir.
3. Güneşin her doğuşu bana Sahr'ın savaşa gidişini, güneşin her batışı da onun ganimetlerle savaşan dönüşünü hatırlıyor ve onu anıyorum.
4. Etrafımda kardeşlerine karşı ağlayanlar, ağıt yakanlar çok olmasaydı elbette kendimi öldürürdüm.
5. Ancak ben hala uğursuz gün¹⁶³ için çok üzgün, ağıt yakarak ağlayan, çocuğunu kaybetmiş kadınlar görüyorum.
6. Musibetin olduğu günün akşamında ya da daha sonraki günlerde kardeşini kaybettikten sonra kardeşine ağlarken onu çok üzgün görüyorum.
7. Kardeşim için ağlayanların bir benzeri yoktu. Ancak kişiler, acısını paylaşarak teselli oldu.
8. Allah'a yemin olsun ki ruhum bedenimden ayrılmış kabrim kazılmadıkça asla seni unutmayacağım."¹⁶⁴

Muallaka şairi Tarafe b. Abd'in kız kardeşi Hırnik binti Bedr b. Hifân (öl. 50/570) Sa'lebe b. Bekir b. Tağlib b. Vâil kabilesinden olup şeceresi Araplar'ın büyük dedesi Adnân'a kadar çıkar. Annesi Verde

¹⁶¹ Cubûrî, eş-Şiru'l-Câhili hasâisuhu ve funûnuhu, 259.

¹⁶² Hansâ, Divân, thk. Hamdû Tammâs (Beyrut: Dâru'l-M'arife, 2012), 72.

¹⁶³ Savaş ismi "Eyyâm".

¹⁶⁴ Hansâ bu mersiyesinde öldürülen kardeşini unutamadığını, aşırı şekilde üzüldüğünü, gece gündüz onu unutamadığını, hatırandan çıkaramadığını ancak kardeşine ağıt yakanların çokluğunun üzüntüsünü biraz hafiflettiğini vurgulamaktadır.

binti Katâde, dayısı Mütelemmis, amcası Murakkış el-Asgar ve babasının amcası Murakkış el-Ekber de şairdir.¹⁶⁵ Hırnık, kocası Bişr ile “Gulâb Savaşında” ölenler hakkında mersiye inşâd eder:

- 1- لا يَبْعَدَنَّ قَوْمِي الدِّينَ هُمْ
سُمُّ العُدَاةِ وَأَقْفَةُ الجُرِّ
- 2- النازِلُونَ بِكُلِّ مُعْتَرِكٍ
وَالطَّيِّبُونَ مَعَاقِدَ الأَرْضِ
- 3- الضارِبُونَ بِمُحْمَةٍ نَزَلَتْ
وَالطَّاعِنُونَ بِأَذْرَعِ شُعْرٍ
- 4- وَالخَالِطُونَ لِحَيْثُهُمْ بِنُضَارِهِمْ
وَدَوِي الغِنَى مِنْهُمْ بِذِي الفَقْرِ
- 5- قَوْمٌ إِذَا رَكِبُوا سَمِعَتْ لَهُمْ
لَعْنَةً مِنَ التَّائِبِيهِ وَالرَّجْرِ¹⁶⁶

1. “Kesinlikle kavmim yok olmaktan uzak olsun. Kavmim savaşta düşmanı acımadan öldüren öldürücü zehir ve yok etmede afet gibidir.”¹⁶⁷

2. Her savaşa katılırlar, iffetlidirler, bellerine izarlarını bağlarlar.¹⁶⁸

3. Savaşanlar, savaşın en şiddetli cereyan ettiği yere daldıklarında seslerini yükselterek (slogan atarak) son sürat düşmana saldırırlar.

4. Onların saf altınları gümüşlerine, zenginleri fakirlerine (eşlik eder) karıştır,

5. Kavim bindiğinde¹⁶⁹ onlardan karmaşık güzel sesler (dua) ve atların hırlıtısını işitirsin.”

Mâlik b. 'Aclân el-Hazrec , İslâm gelmeden önce Yesribte Evs ve Hazrec kabilelerinin reisiydi. Yahudi asıllı olan zalim, kadınlara karşı haddini aşan Fityun'u (Fidyevn) öldürmesiyle meşhurdur.¹⁷⁰ Kendi kabilesinden savaşa katılan askerlerin şan ve şeref sahibi olduklarını ve savaşta gösterdikleri kahramanlıkları inşâd ettiği şiirinde belirtir:

- 1- نَحْنُ بَنُو الحَرْبِ حِينَ تَشْتَجِرُ ال
حَرْبُ، إِذَا مَا يَهَاجِمُ الكُشْفُ
- 2- أَبْنَاءُ حَرْبِ الحَرْوبِ صَرَسْنَا
أَبْنَاءُهَا، وَالْعَوَاثُ وَالشُّرُفُ
- 3- مَا مِثْلُ قَوْمِي قَوْمٌ، إِذَا غَضِبُوا،
عِنْدَ قِرَاعِ الحَرْوبِ، تَنْصَرِفُ
- 4- يَمْشُونَ مَشْيَ الأَسْوَدِ فِي رَهْجِ ال
مَوْتِ إِلَيْهِ، وَكُلُّهُمْ هَفُ
- 5- مَا قَصَرَ المَجْدُ دُونَ مَحْتِدَانَا،
بَلْ لَمْ يَزَلْ فِي بُيُوتِنَا يَكْفُ¹⁷¹

1. “Bizler savaşta büyüdük, bizleriz savaş kızıştığında savunmasız olanların korktukları,

¹⁶⁵ Emrullah İşler “Tarafe b. Abd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/14.

¹⁶⁶ *Divân*, Hırnık binti Bedr b. Hifân, thk. Yüsrâ Abdülgani Abdullah (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 43-45.

¹⁶⁷ وَأَقْفَةُ الجُرِّ، Gelen misafirlerine çokça deve keserler. Aynı zamanda şerefli ve cesurdurlar.

¹⁶⁸ Bu mısra şairin kavminin temiz, iffetli ve fuhşiyattan uzak olduklarından kinayedir. Muhammed Abdülaziz en-Neccâr, *Kitâbü diyâü's-sâlik ilâ evdahi'l-mesâlik* (Kahire: Matbatü's-Saade, 1319/1973), 3/141.

¹⁶⁹ Onlar çok kalabalıktır. Bir işe koyulduklarında söyledikleri anlaşılacak derecede sesleri birbirine karışır.

¹⁷⁰ Ahmet Önkal “Hazrec” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/143-144.

¹⁷¹ Ebü Zeyd el-Kureşî, *Cemheretü eş-âri'l-'Arab* thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Kahire: Nahdatü Mısır, 1981), 502-503; Abdülbaki el-Hazrecî, *es-Siir fi Yesrib kable'l-İslâm* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 208-209.

2. Savaşlarda savaşanların evlatları bizleriz. Savaşın bakiresi, orta yaşlısı ve yaşlısı savaşarak tecrübe kazandı.
3. Kavmim öfkelenip kılıçlarla savaştığında ve galip gelerek geri geldiklerinde benim kavmim gibi bir kavim yoktur.
4. Hepsisi savaş anında bir alev topu gibi kalkan toz bulutu içinde yiğitçe düşmana saldırlar.
5. Şan şeref; sürekli bizim yurdumuzda bulunan su gibidir. Yurdumuzda bitmeden sürekli devam etmektedir.¹⁷²

Genellikle mersiyelerde; kişinin ölmesi sebebiyle çekilen acının ve hüznün dile getirildiği ağıt kısmı, ölen kişinin sahip olduğu özelliklerinin ve iyi hasletlerinin vurgulandığı övgü bölümü ve hissedilen acıya katlanmanın zorunluluğunun gerekliliğinin anlatıldığı sabır bölümlerinin bulunması mersiyenin temel özelliklerindedir. Mersiyede ölen kişinin iyi hasletlerine özellikle de savaşlarda ölenlerin kahramanlıklarına dikkat çekildiği için bir nevi methiyeye benzer.

4.5. Fahr

Sözlükte "övünmek, hasletlerinden ve geçmişteki başarılarından övgüyle bahsetmek"¹⁷³ anlamına gelir. Edebiyat terimi olarak şairlerin kendilerinden, kabile, soy sop, hasep nesep, inanç, din, mezhep ve meşreplerinden, edebî ve siyasî güçleriyle şiirdeki ustalık, yetenek ve faziletlerinden, hatta kılıç, zırh, at ve özellikle deve gibi şahsî mal ve eşyalarından veya uzun ömürleriyle hayat tecrübelerinden övünerek söz ettikleri şiir türünü ifade eder.¹⁷⁴

Medine Yahudilerinden olan es-Samuel b. 'Âdiyâ el-Ezdî'nin (öl. 560) inşâd ettiği kaside medih ve fahr temalarının bütün çeşitlerini içerdiğinden en iyi fahr şiiri olarak görülmüştür.¹⁷⁵

فَكُلُّ رِدَاءٍ تَرْتَدِيهِ جَمِيلٌ

1- إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يُدْنَسْ مِنَ اللَّوْمِ عَرَضُهُ

فَلَيْسَ إِلَى حُسْنِ التَّنَاءِ سَبِيلٌ

2- وَإِنْ هُوَ لَمْ يَحْمِلْ عَلَى النَّفْسِ ضَيْمَهَا

فَقُلْتُ لَهَا إِنَّ الْكِرَامَ قَلِيلٌ¹⁷⁶

3- تُعَيِّرُنَا أَنَا قَلِيلٌ عَدِيدُنَا

1. "Kişinin şerefi adilikle kirlenmedikçe, giydiği tüm giysiler güzeldir.
2. Şayet nefsin kötü arzularına karşı koymazsa ona güzel övgü için hiçbir yol yoktur.
3. Bizim sayımızın azlığından bizi ayıplıyor, ona "değerli şeylerin sayısı az olur" dedim."

Amr b. Külsûm (öl. 584) meşhur Arap kabilesi benî Tağlib'e mensup muallaka şairidir. Kabilesi benî Tağlib ile övündüğü ve kendi kavmini yücelttiği kasidesi meşhurdur:

تُطِيعُ بِنَا الْوُشَاءَ وَتَزْدَرِينَا

1- بَأَيِّ مَثَبَةٍ عَمَرُو بَنَ هَنْدٍ

¹⁷² bk. Alternatif tercüme için Öğmüş, *Câhiliye Döneminde Araplar*, 71.

¹⁷³ İbn Manzûr, "فخر" *Lisânü'l-'Arab*, 5/ 48.

¹⁷⁴ İsmail Durmuş, "Fahr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/79.

¹⁷⁵ İbn Sellâm Cumahî, *Tabakâtü's-şu'arâ*, thk. Joseph Hell (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 106.

¹⁷⁶ Samuel b. 'Âdiyâ el-Ezdî, *Divân* (Beyrut: Dâr Beyrut, 1402/1982), 90.

مَتَى كُنَّا لِأَمْرِكَ مُقْتَوِينَ

2- مَهْدَدْنَا وَأَوْعَدْنَا رُوَيْدًا

عَلَى الْأَعْدَاءِ قَبْلَكَ أَنْ تَلِينَا¹⁷⁷

3- فَإِنَّ قَنَاثَنَا يَا عَمْرُو أَعْيَتْ

1. “Ey Hindoğlu 'Amr! Nasıl oluyor da ispiyonculara kulak verip bize hakaret edebiliyorsun?”
2. Bizi tehdit edip gözdağı verirken biraz yavaş ol bakalım, biz ne zaman senin annenin uşağı olduk?”
3. Ey 'Amr! Şüphesiz bizim mızraklarımız senden önce de düşmanlara karşı yumuşamamakta direndi.”¹⁷⁸

Kabileler ile övünme olgusu, Câhiliye Dönemi'nin temel karakterlerinden biridir. Farklı dönemlerle kabilelerin övündükleri, üstünlük ve fazilet temalarının (müfâhara) işlendiği etkinlikler de düzenlenmiştir. Cahiliye Dönemi şiirlerinde soy ile övünme ve başka kabileleri saf dışı bırakarak onları küçük düşürmeye dair anlatılar da bulunmaktadır. Örneğin Hasafî lakabıyla tanınan Âmir el-Muhâribî mensubu olduğu kendi kavmiyle şu şekilde övünür:¹⁷⁹

دَعَائِمِ مُجَدِّدِ كَانَ فِي النَّاسِ مَعْلَمًا

1- فَأَبْقَيْتُ لَنَا آبَاؤَنَا مِنْ نُرَائِهِمْ

مَكَانًا لَنَا مِنْهُ رَفِيعًا وَسَلْمًا

2- بَنَى مِنْ بَنَى مِنْهُمْ بِنَاءً فَمَكَّنُونَا

أَخُو حَدِيثٍ يَوْمًا فَلَنْ يُتَهَضَّمَا

3- أَوْلَيْكَ قَوْمِي إِنْ بُلِدُ بُبِيوتِهِمْ

يُهَابُ إِذَا مَا رَأَيْدُ الْحَرْبِ أَضْرَمَا

4- وَكَمْ فِيهِمْ مِنْ سَيِّدٍ ذِي مَهَابَةٍ

بِمَا تَمَّ نَسْتَعْصِي بِهَا أَنْ نُحْطَمَا

5- لَنَا الْعِزَّةُ الْقَعْسَاءُ نُحْتَطِمُ الْعِدَى

هُمْ يَطْلُوْنَ الْأَرْضَ لَوْلَا هُمْ أَرْتَمْتُ

6- بَمَنْ فَوْقَهَا مِنْ ذِي بِيَانٍ وَأَعْجَمَا

وَكُنَّا نُجُومًا كَلَّمَا أَنْقَضَ كَوْكَبُ

7- بَدَا زَاهِرٌ مِنْهُمْ لَيْسَ بَأَقْتَمَا

وَنَنْقُضُهُ مِنْهُمْ وَإِنْ كَانَ مُبْرَمًا¹⁸⁰

8- فَمَا يَسْتَطِيعُ النَّاسُ عَقْدًا نَشُدُّهُ

1. “Bize atalarımız şeref abidesi şan ve şeref bıraktılar. İnsanlar içinde o şan ve şeref bilinmektedir.”
2. Bize atalarımız bir bina inşa ettiler ve bizi o binanın zirvesine yerleştirdiler.”
3. Benim kavmim işte budur. Eğer kavmimin yurduna problemlili birisi sığınırsa asla onu geri çevirmezler.”
4. Aralarında nice heybetli önderler vardır. Savaşı keşfe çıkan, savaş ilanı ateşi tutuşturduğunda o önderden çekinilir.”
5. Bizim güç ve şerefimiz bellidir. Düşmanı o güçle darmaduman ederiz ve yine o güçle zelil ve mağlup olmayız.”

¹⁷⁷ İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve's-Şu'arâ', thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1377/1958), 1/234-236

¹⁷⁸ Kenan Demirayak, vd. Yedi Askı (Arap Edebiyatının Harikaları). Ankara: Okulu Yayınları, 2010. 70.

¹⁷⁹ Öğmü, Câhiliye Döneminde Araplar, 80-81.

¹⁸⁰ Hatîb et-Tebrîzî, Şerhu'l-Mufaddaliyyât, thk. Fahreddin Kabave (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 3/1356-1360.

6. Yeryüzünü kavmim dengelemektedir. Eğer kavmim olmasaydı yeryüzü, üstün yaşayan insanlar ve dilsiz canlılarla birlikte dağılıp yok olurdu.

7. Kavmime mensup her birimiz yıldız gibiyiz. Her ne zaman bir yıldız kayarsa bizden kaymayan parlak bir yıldız ortaya çıkar.

8. Bizim düşümediğimiz düşümü kimse çözemez. Ancak başkalarının attığı kördüğümü biz kolayca çözeriz.”

Tarafe'nin soyu şerefli ve onurlu bir kabileye dayanmaktaydı ve soyuyla, atalarıyla övünürdü. Çünkü Tarafe meşhur Bekr ve Benî Tağlib kabilelerinin bir boyu olan Benî Vâil b. Kâsî'tendi. Soy baba tarafından Benî Bekr'e anne tarafından Benî Tağlib'e dayandığı için övünürdü. Bu iki köklü kabilenin değerlerini şahsında barındırdığından yaşadığı toplumda onurlu ve itibarlı bir yer edinmişti. İnşâd ettiği bir şiirinde yaşadığı toplumda sahip olduğu saygın kişiliğini dile getirmiştir:¹⁸¹

1- وَتَفَرَّعْنَا مِنْ ابْنِي وَائِلٍ هَامَةَ الْعَرِّ وَخُرطومَ الْكَرَمِ

2- مِنْ نَبِيِّ بَكْرِ إِذَا مَا نُسِبُوا وَنَبِيِّ تَعْلَبِ صَرَائِي الْبَهْمِ¹⁸²

1. "Türedik şerefın zirvesi ve cömertliğin öncüsü olan Vâil'in iki oğlundan.

2. Soyular sayıldığında, güçlü savaşçılara kılıçla vuran Bekroğullarından ve Tağliboğullarından..."¹⁸³

Urve b. Verd (öl. 607), İslam öncesinde yaşamış meşhur Arap şairlerden biridir. Sa'âlîk yani yağmacı şairlerden kabul edilmektedir.

فِرَاشِي فِرَاشُ الصَّبِيفِ وَالْبَيْتُ بَيْنُهُ وَلَمْ يُلْهِنِي عَنْهُ غَزَالٌ مُقَنَّعٌ

أُحَدِّثُهُ إِنَّ الْحَدِيثَ مِنَ الْقَرَى وَتَعَلَّمْتُ نَفْسِي أَنَّهُ سَوْفَ يَهْجَعُ¹⁸⁴

"Döşeğim fakirin döşeği evim fakirin evidir.¹⁸⁵ Benim dikkatimi peçe giyinmiş kadın bile dağıtmadı.

Onunla konuşuyorum. Şeref sahibi olmamdan rahat ve huzur bulur. Biliyorum ki o karnını doyurduktan sonra her türlü korkudan ve açlıktan emin olarak uyuyup dinlenecek."¹⁸⁶

Fahr olgusu genellikle; şiir inşâd eden şairin özeld kendisiyle ve sahip olduğu özellikleriyle övünmesini genelde de soyuyla, sopuyla kendi kabilesiyle, sahip oldukları güç ve kuvvetle övünmesini anlatan şiir türüdür. Câhiliye Dönemi'nde şairler fahr olgusunu ve temasını en etkili ve tesirli silah olarak kabul ettikleri şiirleriyle dile getirmişlerdir. İnsan fitratında övme ve övülme var olduğundan edebi sanatlar arasında insanın iç aleminin dış dünyaya yansımaları olarak kabul edilmiştir. Aslında edebiyatın olduğu her yerde fahr olgusundan da söz etmek mümkündür.

¹⁸¹ Abdülkadir Feydûh, *el-Kiyemü'l-fikriyye ve'l-cemâliyye fi şiri Tarafe b. Abd* (Bahreyn: Müessesetü'l-Eyyâm, 1998), 12.

¹⁸² Mehdi Muhammed Nâsirüddin, *Divân Tarafe b. Abd* (Beirut: Dâru'l-İlmiyye, 1423/2002), 76.

¹⁸³ Tuna, Tarafe'nin Şiirlerinde Hiciv, 898.

¹⁸⁴ *Divân*, Urve b. Verd, thk. Ebû Bekir Muhammed (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1998), 83.

¹⁸⁵ Onun muhtaçlara, miskinlere ve düşkünlere karşı bir görevi vardır. Hatta düşkün olan kişi yatacak yer bulamasa kendi yattığı yatağı bile ona vermesi mümkündür.

¹⁸⁶ Buradan çıkardığımız sonuç; bir Ârâbî için misafirine manevî şerefi önlemesi daha önemlidir. Ancak bundan sonra maddi şerefe gelir.

Değerlendirme ve Sonuç

İslâm öncesi dönemde Arabistan'da yaşam, kabile merkezli sistemdi. Yerleşik, güçlü bir düzen ve bir merkezi yönetim yoktu. Her kabile, kendi ayakları üzerinde durabilmek için yaşamın temel unsuru olan büyük aileye yani kabileye muhtaçtı. Bu sebepten dolayı Câhiliye Dönemi'nde Araplar, siyasî sistemlerini kabile hayatı üzerine kurmuşlardı. Adeta kabile düzeni, çöl yaşamında küçük devletti. Her kabilenin kendine has katı gelenekleri ve kuralları vardı. Her birey, mensubu olduğu kabilesinin kurallarına uymak zorundaydı. Şayet bir kabile ferdi, kabile içerisinde yapması gereken görevlerini yapmaz ise kendisinin ve kabilesinin şerefine leke sürecek davranışlarda bulunursa ve kendisine yapılan uyarıları dikkate almazsa cezalandırılır. Gerek ailesiyle gerekse kabilesiyle bütün bağları kopartılırdı. Çünkü kabilesinin şerefi, kendi şerefiydi. Bu büyük ailede nesep çok büyük bir öneme sahipti. Düzenli bir siyasî birlik ve hukuksal yapılanmadan yoksun olan bu dönemde büyük ailenin bireylerini birbirlerine bağlayan, büyük ailenin bireylerine karşı dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikelere karşı koyma gücünü veren ve bu gücü harekete geçiren birlikte hareket etme yetisi asabiyetti. Asabiyetin en dikkat çeken sloganı “Zalimde olsa mazlumda olsa kardeşine yardım et.” dir. Câhiliye Dönemi Araplarında nesep kavmiyetçiliktir ve kavmiyetçilik çöldeki zor yaşam şartlarında siyasî toplumun simgesidir. Araplar, Câhiliye Dönemi'nde ensâb bilgisiyle temayüz etmişler ve mevâlîye karşı sahip oldukları ensâb bilgileriyle övünmüşlerdir. Ensâb bilgisi, Câhiliye Dönemi'nde Arapların, şiir hafızalarının en önemli parçasıdır. Arapların Ensâb ilmine verdikleri önemden dolayı ensâb bilgilerinin yer aldığı ensâb külliyatları oluşturmuşlardır.

Kabile faktörünün Câhiliye Dönemi şiirindeki rolüne geniş bir perspektiften bakıldığında her kabilenin şairlerini, şiirlerini ve diğer sosyokültürel birikimlerini içine alan kendilerine özgü bir şiir divanı vardı. Kabile divanları, 'Câhiliye şiiri' kabilenin o dönemdeki sosyal arka planına ışık tutar. Kabilenin yaşadığı olayları, kabilenin yaptığı savaşları ve kabilenin soyunu açıklayan belâgatlı sözlerdi. Şiirin gücünün ve etkisinin, büyük oranda kabile endeksli olduğu görülür. Kabile yönetim modeli, siyasî ve idarî yaşama damgasını vurmuştur.

Araplar, şairleri övünç kaynağı kabul etmişlerdir. Bir kabile şair yetiştirdiğinde diğer kabileler, şair yetiştiren kabileyi kutlamaya gelirlerdi. Kutlama esnasında ziyafet yemekleri ikram edilir ve büyük eğlenceler düzenlenirdi. Kabile içerisinde şairlere çok fazla ihtiyaç hissedilirdi. Câhiliyede Dönemi'nde her kabilede sayısız şair yetişmişti. Çünkü şairler, önemli günleri kayıt altına alıp gelecek nesillere aktaran kalıcı hale getiren aracı kişilerdi. Aynı zamanda şairler namus bekçisi, şerefin koruyucusu, kabilenin savunucusuydu. Savaşlarda süvarileri heyecanlandırır, düşmanlarını korkuturlar, kahramanlıklarını methederler, düşmanlarını hicvederek aleyhte propagandalarını bertaraf ederlerdi. Kabile içerisinde bu önemli görevlerinin yanı sıra kabilelerinin reisleriydiler.

Kabileler arasında yıllarca süren savaşlar, kabileler arasında yaşanan siyasî olaylar onların yaşamlarında önemli yer tutmuştur. O dönemde yaşanan olaylar onların edebiyat hayatını da etkilemiştir. Kan bağıyla birbirlerine bağlı kabile bireylerinin moral motivasyonunu artıran “dinamik” şiirdi. Bu sebeple kabile ve şiir birbirinden ayrılmayan siyam ikizleri gibiydi.

Câhiliye Dönemi'nde en hâkim edebi tür olan şiir; Arap yaşamının adetlerini, geleneklerini, hayat tecrübelerini yansıtan aynadır. Aynı zamanda şiir Arapların kültür servetidir. Nahiv ilminin kurallarının tespit edilmesinde de şahittir.

Şiir, "uyumlu, ölçülü ve âhenkli söz söylemek", siyaset "devletin iç ve dış siyasetiyle, devletler arasındaki saygınlığı ve konumu ile ilintili konuşma sanatı."dır. Şiir bir dil siyasetidir. Şiir siyasetten, siyaset şiirden ayrı düşünülemez. Siyasî şiir, şairlerin sıkça başvurdukları konulardan biri oldu. Câhiliye Dönemi'nden itibaren Arap şiirinin siyasetle ilişkisi süreklilik kazanmıştır.

Câhiliye Dönemi'nde siyasî şiir sanatları medih, hiciv, vassf, gazel ve risâ olmak üzere beş taneydi.

Medih (Methiye) "güzellikleri güzel bir sözle nitelemek, övmek" anlamındadır. Şair karşısındaki kişinin, kavminin güzel hasletlerini zikrederek methederdi. Câhiliye Dönemi'nde medih şiirleri, dönemin kabile reisleri ve otorite sahibi kişilerle doğrudan ilişkiliydi. Araplar nezdinde medih şiirinin siyasî değeri her zaman var olmuştur. Medih şiirlerinin inşâd edilme gayesi övülen kişiye karşı samimi duyguların itiraf edilmesi, methedilen kişinin şan ve şerefini, cömertlik, yiğitlik gibi üstün özelliklerini reklam etmektir. Medih şiirleri maddi kazanç elde etmek, yaşadığı toplumda iyi bir saygınlık kazanmak arzusu hedeflenerek inşâd edilmesidir. Şair, medih şiirlerini inşâd ederek hem kendi şahsı hem de mensubu bulunduğu kavmi için büyük çıkarlar elde ederdi. Bu dönemde methettiği yöneticinin yanında değer kazanmasının ve etkilemesinin en geçerli yolu da kavmiyetçilik duygularının şiirlerinde konu edilmesidir. Şairin hedefi siyaset ve siyasî hedefine ulaşmanın yolu da keskin kılıç yerine koyduğu şiiridir.

Hiciv "küçümseyici ve kırıcı söz ifade eden nazım biçimidir" ve Arap şiirinin en eski ürünlerinden biridir. Araplar üzerinde çok büyük etkisi vardır. Savaş araç gereçleri, insan vücudunu nasıl yaralıyor ve öldürüyorsa hiciv de insanları yaralayan bir çeşit öldürücü silah gibiydi. Kabilecilik ruhunun canlandırılmasında hiciv şiirlerinin önemli payı vardır.

Fahr "övünmek, üstün özelliklerden ve geçmişte elde edilen başarılarından övgüyle bahsetmek" gibi anlamlara gelir. Şair, fahr olgusunu konu edinirken övdüğü kişinin övgüye layık özelliklerini sayarken olumsuz özelliklerini beğenilen davranışlarmış gibi gösterir. Edebî sanatın varlığını gösterdiği her yerde fahr olgusu olmuştur. Câhiliye Dönemi Arapları fahr olgusuna aşırı derecede düşkün olduklarından eski Arap şiirinde bu temanın oldukça sık kullandığı görülmüştür. Fahr olgusu, medih ve hiciv temalarının bir uzantısı olarak kabul edilir.

Gazel "kadınlarla sevgi üzerine konuşmak, söyleşmek" gibi anlamlara gelir. Şair inşâd ettiği şiirinde, sevdiği kadının fiziki özelliklerini konu edinir.

Risâ (Mersiye) "ölen kişinin üstün özelliklerini sayarak ağlamak, ölen kişi hakkında ağıt yakmak" gibi anlamlara gelir.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Câhiliye Dönemi'nde Siyasetin Edebiyata Etkisi" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Apak, Âdem Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu. 2. Basım, İstanbul: KURAMER, 1917.
- Apak, Âdem. Ana Hatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü. İstanbul: ENSAR, 2012.
- Apak, Âdem. Asabiyet ve Erken Dönem İslam Siyasî Tarihindeki Etkileri. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yayınları, 2004.
- Apak, Âdem. Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu. 2. Baskı. İstanbul: KURAMER, 2018.
- Avcı, Casim. "Kabile". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi . 24/30-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ayyıldız, Esat. Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar Hiciv. Ankara: Gece kitaplığı, 2020.
- Cevâd Ali, el-Mufasssal. Bağdat: Câmiatü Bağdat, 1. Basım, 1413/1993.
- Cumahî, İbn Sellâm. Tabakâtü's-şu'arâ'. thk. Joseph Hell. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Çağrıncı, Mustafa. "Asabiyet". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 3/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Dayf, Ahmed Şevkî. Târîhu'l-edebî'l-Arabî. 11. Baskı. Mısır: Dâru'l-Maârif, ts.
- Dayf, Şevkî. Dirâsât fi's-şî'ri'l-'Arabiyyi'l-mu'âsır. Kahire: Dâru'l-Maarif, 2003.
- Demirayak, Kenan vd. Yedi Askı (Arap Edebiyatının Harikaları). Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Demirayak, Kenan. Arap Edebiyat Tarihi I. Erzurum: Fenomen Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Demircan, Adnan. Kabile Topluluklarından Akide Toplumuna. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Durmuş, İsmail. "Fahr". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12/79. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Durmuş, İsmail. İslâm Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat. (Editör: Mustafa Çağrıncı) 1. Baskı. İstanbul: KURAMER, 2019.
- el-Âlûsî, Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd. Bulûğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-'Arab. thk. Muhammed Behce el-Eserî. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, ts.
- el-Âlûsî, Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd. Bulûğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-'Arab. thk. Muhammed Behced el-Eserî. 2. Baskı. Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, ts.
- el-Askerî, Ebû Hilâl . *Dîvânü'l-me'ânî*. thk. Ahmed Hasen Besiç. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994.
- ed-Dabbî, Mufaddal. el-Mufaddaliyyât. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1383/1963.
- el-Ezdî, Samuel Âdiyâ. *Dîvân*. Beyrut: Dâr Beyrut, 1402/1982.
- el-Hazrecî, Abdülbaki. eş-Şiir fi Yesrib kable'l-İslâm. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.

- eş-Şuarâü'l-Hüzeliyyîn. *Dîvânı Hüzeliyyîn*. thk. Mahmûd el-Vefâ. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1385/1964), 2/88.
- el- Tebrîzî, Hatîb. Şerhu Dîvâni Hamâseti Ebî Temmâm. thk. Ahmed Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- el-Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd. *Hizânetü'l-edeb*. thk. Abdüsselâm M. Hârûn. Mısır: Mektebü'l-Hancî, 1997.
- el-Becâvî, Alî Muhammed- İbrahim Muhammed Ebû'l-Fadl vd. *Eyyâmü'l Arab fi'l Câhiliyye*. Beyrut: Menşûratü'l-Mektebetü'l Arabiyye, ts.
- el-Becâvî, Alî Muhammed. *Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye*. 2 Cilt. Beyrut: Menşûratü'l-Mektebetü'l-Arabiyye, ts.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid. *Fikrû İbn Haldûn el-asabiyye ve'd-devle*. Beyrut: Merkezü Dirâsâtü'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1994.
- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *Resailü'l-Câhiz* thk. Muhammed Bâsil. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- el-Cubûrî, Yahya .eş-Şiru'l-Câhilî hasâisuhu ve funûnuhu. Amman: Dâr Makdalâvî, 2014-2015.
- el-Cürcânî, Seyyid Şerîf et-Ta'rifât. thk. Muhammed Sâdık el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fadile, 816/1413.
- Demirayak, Kenan, vd. *Yedi Askı (Arap Edebiyatının Harikaları)*. 2. Basım. Ankara: Okulu Yayınları, 2010.
- el-Esedî, Bişr b. Ebî Hâzim. *Dîvân*. thk. Mecîd Tırâd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1415/1994.
- el-Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-ayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/20031/270.
- el-Hafâcî, Muhammed Abdülmünim. *el-Hayâtü'l-edebî fi'l-asrı'l-Câhilî*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım 1412/1992.
- el-Hâşimî, Seyyid Ahmet. *Cevâhirü'l-edeb fi edebiyat ve inşâi lugati'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007.
- el-Herevî, Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd. *Kitâbü'n-neseb*. thk. Meryem Muhammed Hayrüddir'. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1410/1949.
- el-İsfahânî, Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî. *el-Egânî*. 1. Baskı. Beyrut: İhyâi't-Turâsi'l Arabiyye, 1415/1994
- el-Kureşî, Ebû Zeyd. *Cemheretü eş'âri'l-'Arab*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Kahire: Nahdatü Mısır, 1981.
- er-Râfî, Mustafâ Sâdık .*Târîhu âdâbi'l-'Arab*. Kahire: Mektebetü'l-İman, 1940.
- et-Tebrîzî, Hatîb. Şerhu İhtiyârâtü'l-Mufaddal. thk. Fahreddin Kabave. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

- et-Tebrîzî, Hatîb. Şerhu'l-Mufaddaliyyât. thk. Fahreddin Kabave. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.
- el-Verd, Urve. Dîvân. thk. Esmâ Ebû Bekir Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Keşşâf. 6 Cilt. çev. Heyet, Murat Sülün (ed.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.
- ez-Zübyânî, Nâbiga. Dîvân. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- Ferrûh, Ömer. el-'Arab fi hadâratihim ve sekâfetihip ilâ ahiri'l-asri'l-Emevî. Beyrut: Dâru'l-İlm Li'l-Melayîn, 1386/1966.
- Ferruh, Ömer. Târîhu'l-Edebi'l-Arabî. 4. Baskı. Beyrut: Dâru'l-İlm-Lil-Melâyîn, 1981.
- Feydûh, Abdülkadir. el-Kiyemü'l-fikriyye ve'l-cemâliyye fi şiri Tarafe b. Abd. Bahreyn: Müessesetü'l-Eyyâm, 1998.
- Halîf, Yûsuf. Dirâsât fi şiri'l-Câhilî. Kahire: Dâr Garîb, ts.
- Hansâ. Dîvân. thk. Hamdû Tammâs. Beyrut: Dâru'l-M'arife, 2012.
- Hassân b. Sâbit. Divân. thk. Velîd Arafât. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l İlmiyye, 1414/1914.
- Hâşim, Joseph vd. el-Müfid fi'l-edebi'l-Arabî. 2. Cilt. Beyrut: el-Mektebü et-Ticârî, 1964.
- Hifân, Hırnık binti Bedr. Dîvân. thk. Yüsrâ Abdülğani Abdullah. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Asâkir, Târîhu medîneti Dîmaşk. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. Mukaddime. çev. Halil Kendir. 2 Cilt. Ankara: Yeni Şafak Yayınları, 2004.
- İbn Kuteybe. eş-Şî'r ve's-şu'arâ, thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l Maârif, 1982.
- İbn Manzûr. Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. Lisânü'l- Arab. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İpekten, Halûk. "Gazel" ". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 13/440-442. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İşler, Emrullah. "Tarafe b. Abd". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/14. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Mahmûd, Mahmûd Arrâfe. el-Arab kable'l-İslâm. Kahire: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1995.
- Muhammed, Sirâç. el-Medîh fi's-şiril Arabî. Beyrut: Dâr er-Râteb el-Câmiyye, ts.
- Nâsirüddin, Mehdî Muhammed. Dîvân Tarafe b. el-'Abd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Öğmüş, Harun. Câhiliye Döneminde Araplar. İstanbul: İZ Yayınları, 2013.
- Önkal, Ahmet. "Hazrec" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 17/143-144. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Rahman, Afzalur. Sîret Ansiklopedisi. çev. Kenan Dönmez vd. 4 Cilt. İstanbul: İnkılab Yayınları, 1996.
- Revâha, Abdullah. Dîvân. thk. Velîd Gassâb. 1. Basım. Riyad: Dâru'l-Ulûm, Sâlim, Abdülaziz. Tarihu'd-devleti'l-Arabiyye. İskenderiye: Müessesetü Câmia, ts.
- Şeherzâd Mehdi – Zehra Hallâf Hitâb eş-Şiru's-siyâsî, Cezayir: Câmîatü Saida, Külliyyetü'l-âdâb Kısmü'l-Lugati'l-Arabiyye ve'l-Edebi'l-Arabiyye, 1441/2021, 12.
- Şâyib, Ahmed. Târîhu's-şiri's-siyâsî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 5. Basım, 1966.
- Temir, Hakan. İslâm Öncesi Arap Yarımadasında Kabile Dışı Unsurlar: Sa'âlik Grupları, Siyer Araştırmaları Dergisi 5 (Ocak-Haziran 2019), 129.
- Toprak, M. Faruk. "Mersiye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 29/215-217. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Tuna, Sedat. Tarafe'nin Şiirlerinde Hiciv, ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Kasım 11/3, 2021, 914-915.
- Ubûd, Mârun. Edebü'l-Arab. Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2012.
- Ünal Kılıç, Ensabın Cahiliye Arapları ve Hz. Peygamber Nazarındaki Yeri ve Önem, Siyer Araştırmaları Dergisi, SAYI: 2 TEMMUZ-ARALIK 2017, 45.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. Fütûhu's-Şam. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.
- Watt, Montgomery. Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed. çev. Ünal Çağlar. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2001.
- Ya'kûbî, Târîhu'l-Ya'kûbî. Necef: Matbaatü'l-Karâ, 1358.
- Zeydân, Corcî. İslâm Uygarlık Tarih. çev. Nejdî Gök. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Basım, 2012.

Extended Abstract

During the pre-Islamic period, the life in the Arabian Peninsula was centred around the tribes. There were no permanent settlements or no centralization in the peninsula. Each tribe was depending on the basic rule of survival, which is sticking together. As a result, Arabs built their politics on tribal life. Tribes are almost the states in the desert. Each tribe has their own strict rules and policies that their members need to obey. If a tribe member refused to do the chores assigned to them or do something that is not approved, they would be punished. The punishment generally means casting out the guilty, because the honour of the tribe meant the honour of the guilty. Lineage was so important in tribal life. During this period deprived of a political organization and legal structure, it was Asabiyyah that binds people to each other and enables them to act together against the outside world. The most conspicuous slogan of Asabiyyah is "help your brother, tyrant or oppressed". In the Jahiliyyah Period, Arabs favoured nationalism over anything, which is the symbol of the community in the hardships of the desert. Arabs has distinguished themselves from their enemies and boasted with their knowledge of lineage. Recording lineage is the most fundamental sign of the importance Arabs gave to poetry in the Jahiliyyah Period. They created corpuses of lineage due to the importance given to lineage.

When looked at the effect of tribal life on the Jahiliyyah Period literary works from a wider perspective, it is seen that every tribe has their own Diwan that consists of the tribe's poets, poems, and socio-cultural accumulations. Tribe Diwans shed light on the backgrounds of the tribes. Diwans also explain the events, battles, and the lineage of tribes. It is seen that the power and effect of poetry is largely dependent on the tribe itself. Tribes as the political organizations marked the political and governmental structure of the period.

Arabs thought of poets as sources of honour. When a tribe member became a poet, other tribes came to congratulate the tribe. During the celebrations, feasts were given, and shows were made to entertain the crowd. The tribes needed many poets. During the Jahiliyyah Period, numerous poets are raised in all the tribes because poets are the recorders of important days and events, and they ensure that such days and events are forwarded to the next generations. They were also the guards of the tribal honours and defenders of the tribes. On the battlefield, they excited the soldiers and intimidated the opponents. They also mitigate the negative propaganda of the enemy army by praising their own victories. They were the leaders of their tribes in addition to this mighty job.

The wars that lasted for years and the political events that happened between the tribes had importance in the history of the related tribes. The events of the period also affected their literary works. It was poem that raised the motivation of the members of a tribe in addition to kindred ship. Thus, tribe and poetry were two inseparable things of the time.

The most dominant literary form of the Jahiliyyah Period was poem; and it was a mirror that reflected on the customs, traditions, and experiences of Arabic life. At the same time, poetry is the cultural heritage of Arabs as well as the witness for determining the rules of syntax.

While poetry is the art of "expressing measured, coherent and harmonious words"; politics is the art of "speaking about the inner and outer politics of a country in relation to the reputation and situation of the country". In terms of politics, poetry is a politics of language. It cannot be thought separately from the politics, and vice versa. Political poems became one of the most popular ways to express ideas that poets preferred. Starting from the Jahiliyyah Period, the relation between Arabic poetry and politics became permanent.

There were five versifications in the Jahiliyyah Period political poetry; namely praise, satire, depiction, ghazal and elegy.

Praise means "magnifying the positive aspects of a person or tribe". Poets used to praise the person's intrinsic merits by mentioning them in their poems. The praise poems of the period were directly related to the tribe leaders and authorities in the tribes. For Arabs, praise poems have always been valuable in political contexts. The purposes of praise poems were to glorify the positive aspects of the praised person and to indicate intimate feelings with the praised person. Praise poems were also used for making money and gaining reputation in the public. By writing praise poems, poets were committing great deeds both for themselves and their tribes. During the period, the most efficient way to gain reputation was including nationalism in the poems. The target of the poet was politics and their instrument on this path was their poems in place of the sharpened sword.

Satire means "expressing hurtful words" and is one of the oldest products of Arabic literature. It has huge effects on Arabs. As war machines damage and kill the enemy in the battle, satire was seen as an instrument to pierce and hurt the human body. Satire poems had a great importance in the revival process of tribalism.

Fahr means "boasting, mentioning the past successes with proud". While the poet exaggerates the positive aspects of the one, he is praising, they also make the negative aspects look good. Where literature is present, there is Fahr

as well. It is seen that Fahr is highly widespread in the ancient Arabic literature since Arabs love Fahr. The concept of Fahr is accepted as an extension of praise and satire.

Ghazal means "conversing with the women about love". The poet mentions the physical beauties of their beloved one.

Elegy means "mourning over the dead by telling the dead's best deeds".

Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Bakış Açıklarına İlişkin Bir Araştırma¹

A Study on Distance Education Perspectives of Kadirli Faculty of Applied Sciences Students

Merve BULANIKLI²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Tugay AYAŞAN³

Geliş Tarihi / *Received*: 14.03.2022

Köksal KARADAŞ⁴

Kabul Tarihi / *Accepted*: 08.07.2022

Şenol ÇELİK⁵

Doi: 10.48146/odusobiad.1086956

Selen UYGUNGİL ERDOĞAN⁶

Mehmet Selman KOBANOĞLU⁷

Atıf / Citation: Bulanıklı, M., Ayaşan, T., Karadaş, K., Çelik, Ş., Uygungil Erdoğan, S., ve Kobanoğlu, M. S., (2022). “Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Bakış Açıklarına İlişkin Bir Araştırma” ODÜSOBİAD 12 (2), ... Doi: 10.48146/odusobiad.1086956

Öz

Bu çalışma, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi öğrencilerinin uzaktan eğitim hakkındaki düşünceleri ve uzaktan eğitime bakış açılarının incelenmesi ve bu doğrultuda fakültede öğrenim gören öğrencilerin istek ve önerilerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Araştırma, fakültede öğrenim gören öğrencilerle dijital platform üzerinden iletişim kurularak elde edilen 153 değerlendirilebilir anket verilerine dayanarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Anketlerden elde edilen veriler, frekans dağılımları ve oransal dağılımlar kullanılarak saptanmış ve SPSS paket programında analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar incelendiğinde; uzaktan eğitim yolunun tercih edilme nedeninin COVID-19 küresel salgınından dolayı oluşan zorunlu şartlardan kaynaklandığı görülmüş; sağlık unsurunun, eğitimden daha önemli görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Öğrencilere derslerin çevrimiçi işlenmesinin öğrenmede yeterli olup olmadığı sorulmuş, %54.9’u kısmen yeterli olduğunu ifade ederken; %35.3’ü kesinlikle yeterli değil şeklinde olumsuz görüş bildirmişlerdir. “Derslerin işleme süresi sizce nasıl olmalı?” sorusuna katılımcıların %43.8’i derslerin konularına göre anlatım sürelerinin değişiklik göstermesini daha uygun bulduklarını belirtmişlerdir. Öğrencilere “Çevrimiçi derslerde karşılaştığımız en büyük problem nedir?” diye sorulduğunda ise, elektrik veya internet bağlantısının kopmasından kaynaklı derse erişim olanaksızlığının (%48.4) en büyük problem olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerin, uygulamalı bölümlerde öğrenim

¹ Bu çalışma Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından onaylanmıştır (2021/2/3).

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi Organik Tarım İşletmeciliği Bölümü, Osmaniye, e-mail: bulaniklimerve@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7883-760X>

³ Sorumlu Yazar, Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi Organik Tarım İşletmeciliği Bölümü, Osmaniye, e-mail: tayan@osmaniye.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7397-6483>

⁴ Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Iğdır, e-mail: kkaradas2002@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1176-3313>

⁵ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümü, Bingöl, e-mail: senolcelik@bingol.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5894-8986>

⁶ Dr. Öğretim Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi Rekreasyon Yönetimi Bölümü, Osmaniye, e-mail: selenuygungil@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7916-1709>

⁷ Dr. Öğretim Üyesi, Samsun Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Samsun, e-mail: mehmet.kobanoğlu@samsun.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0891-6016>

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır. iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

görmeleri ve uygulamaya dayalı derslerinden dolayı örgün eğitimi tercih ettikleri görülmektedir. Gelecekte bu konuda yapılacak araştırmaların, uzaktan eğitim almış olan mezunları kapsayacak bir biçimde tasarlanması ve hem çalışan hem de işveren bakış açılarının değerlendirilmeye alınması önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Küresel salgın, Dijitalleşme, Uzaktan eğitim,

Abstract

This study was conducted to examine the thoughts and perspectives of Osmaniye Korkut Ata University Kadirli Applied Sciences Faculty students about distance education and to reveal the request and suggestions of the students studying at the faculty for this purpose. The research was conducted on the basis of 153 evaluable survey data obtained by communicating with the students studying at the faculty over the digital platform. Simple random sampling method was used in the study. The data obtained from the questionnaires were determined using frequency and percentage distributions and analyzed in the SPSS package program. When the results obtained as a result of the research are examined; the reason why distance education is preferred; it has been seen that it is caused by the compulsory conditions due to the COVID-19 global epidemic and it has been concluded that the health element is more important than education. The students were asked whether the online process of the courses was sufficient for learning, and 54.9% of them stated that it was partially sufficient; 35.3% of them expressed a negative opinion that it is absolutely not enough. "What do you think the duration of the lessons should be?" to this question, 43.8% of the participants stated that they found it more appropriate to change the duration of the lectures according to the subjects of the courses. "What is the biggest problem you face in online classes?" to this question the students answered that the biggest problem is the inability to access the course (48.4%) due to the disconnection of electricity or internet. It is seen that the students participating in the research prefer formal education because of their education in applied departments and practice-based courses. It can be suggested that future research on this subject should be designed to include graduates who have received distance education and that both employee and employer perspectives should be taken into account.

Keywords: COVID-19, Global epidemic, Digitization, Distance education, Survey

Giriş

Genel olarak uzaktan eğitim kavramı, öğrenci ile öğretim elemanının fiziki olarak farklı ortamlarda bulunmaları ile gerçekleştirilen eğitimi ifade etmektedir. Uzaktan eğitimin tarihine bakıldığında 1800'lü yıllara kadar uzandığı görülmektedir (Akdemir, 2011).

Uzaktan eğitim sistemi uzun bir süredir bilinmesine rağmen, COVID-19 küresel salgın sürecinde kullanımının hızla artarak, neredeyse tüm dünyada eğitim öğretim hayatında yüz yüze eğitime alternatif olarak başvurulduğu görülmektedir.

Uzaktan eğitim sistemi teknoloji çağının hızla ilerlemesiyle birlikte bilgiye daha kolay ve daha hızlı ulaşma, zaman ve maliyet tasarrufu gibi avantajlar sağlamış, bunun yanında iletişime ve beraberinde eğitim ve öğretime farklı öğrenme ve öğretme metotları getirmiş, dijitalleşmenin eğitime yansımaları sonucu, günümüz pandemi sürecinin de etkisiyle kaçınılmaz bir hale gelmiştir.

Öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine bakış açısının incelendiği bir çalışmada, dersin düzenli takip edilmesi ile dersin işleniş biçimi arasında pozitif bir korelasyon saptanmıştır (Metin ve ark., 2017).

Atik (2020), uzaktan eğitimin düzgün bir şekilde yürütülmesi için bağlantı problemleriyle birlikte teknolojik yapının iyileştirilmesi, öğrencilerin isteklerine uygun içerikler yapılmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir.

COVID-19 sürecinin internet tabanlı uzaktan eğitim üzerinde nasıl bir etki yarattığını araştıran Buluk ve Eşitti (2020)'nin, Yüksek Öğretim Kurumu'na uzaktan eğitim altyapısının bir an önce kurulmasını önerdikleri görülmektedir. Öte yandan, Karatepe ve ark., (2020), çevrimiçi yürütülen derslerin eğitimin geleceğinde yeri olduğuna inanmadıklarını ifade etmektedirler. Hebeci ve ark.(2020) ise, uzaktan eğitimin avantajlarının kurs sürecinin iyi olması, derslerin kısa sürmesi ile istenilen herhangi bir zamanda öğrenci tarafından tekrar dinlenebilmesi olduğunu ifade ederken; teknik ve teknolojik yetersizlik, sınıf ortamı eksikliği ve öğretmenlerin anlattığı konuların anlaşılabilmesi gibi olumsuz yönlerine de dikkat çekmektedirler.

Bayram (2021), uzaktan eğitim sürecinde ülkemizde en yaygın karşılaşılan teknik aksaklıklardan birinin altyapı olduğunu, doğuda yer alan iller ile batıdakiler arasında altyapıya dayalı farklılıklar görüldüğünü ifade etmektedir. Gökbulut (2021), üniversite öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik düşünceleri ile mobil öğrenmeye karşı hazırbulunuşluk oranları arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki saptamıştır.

Öztürk ve ark., (2021), Covid-19 salgını sırasındaki uzaktan eğitim uygulamalarının etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, öğretmen adaylarının uzaktan eğitim hakkındaki görüşlerinin çoğunlukla olumsuz olduğunu bildirmişlerdir. Eygü ve Kahraman (2013) tarafından yapılan bir çalışmada ise uzaktan eğitim gören öğrencilerin, bu eğitim sistemine dair görüşleri arasında farklılık bulunduğu ve bu farklılık ile demografik özellikler arasında anlamlı bir ilişki olduğu ifade edilmiştir.

Ülger (2021), uzaktan eğitim uygulamasının eğitimde teknolojinin ve diğer yenilikçi yöntemlerin kullanımı üzerine olumlu etki yarattığını ifade ederken; öğrenciler ve öğretmenlere daha esnek bir alan sağladığını bildirmiştir.

Bu çalışma, Covid 19'un öğrenciler üzerinde yarattığı etkiyi tespit etmek amacıyla, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik düşünce ve bakış açılarının incelenmesi ve bu doğrultuda katılımcıların istek ve önerilerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Materyal ve Metot

Araştırmanın evrenini, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında, öğrencilerin tamamına ulaşmanın zaman ve maliyet gibi kısıtları olması nedeniyle basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak, Mayıs 2021 –Eylül 2021 tarihleri arasında dijital yollarla (web tabanlı) veriler toplanmıştır.

Basit Tesadüfi Örnekleme içerisinde yer alan aşağıdaki örneklem formülü uygulanarak (Yamane, 2010), çalışma kapsamına göre 153 öğrenciden toplanan veriler değerlendirmeye uygun bulunmuştur. Çalışmanın temelini oluşturan veriler, öğrencilerden 41 ifadeli bir ankete alınan yanıtlardan elde edilmiştir.

$$n = \frac{N \cdot t^2 \cdot pq}{(N - 1)D^2 + t^2 pq}$$

n=Örnek sayısı

N=Anakütle sayısı

D=Kabul edilen veya arzu edilen örnekleme hatası (0,05)

t=Tablo değeri

p=Hesaplanması istenen oran (0,5) maksimum örnek hacmine ulaşmak için p=0,5 alınmıştır.

q=1-p

Bu çalışma Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından onaylanmıştır (2021/2/3).

Anketlerden elde edilen veriler, frekans dağılımları ve oransal dağılımlar kullanılarak saptanmış ve SPSS paket programında analiz edilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Bu çalışma, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin uzaktan eğitime yönelik düşünce ve bakış açılarının incelenmesi ve bu doğrultuda katılımcıların istek ve önerilerini ortaya koymak amacıyla taşınmaktadır.

Soru formuna cevap veren öğrencilerin %62.1'inin kadın, %37.9'unun erkek olduğu tespit edilmiştir. Yaş aralığı değerlendirmesinde %94.8'inin 18-30 yaş aralığındaki genç öğrencilerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Çalışmada ankete katılan öğrencilerin %45.8'inin 1. sınıf, %21.6'sının 2. sınıf, %11.1'inin 3. Sınıf, %19'unun 4. Sınıf, %0.5'inin mezun, %2'sinin yüksek lisans öğrencisi olduğu görülmektedir. Öğrencilere okudukları bölümler sorulmuş olup, katılımcıların %42.5'inden Gastronomi ve Mutfak Sanatları, %24.2'sinden Gıda Teknolojisi, %22.9'undan Organik Tarım İşletmeciliği, %10.4'ünden de Rekreasyon Yönetimi öğrencisi oldukları yanıtları alınmıştır. Öğrencilere teknoloji sahiplik durumu sorulduğunda %56.2'sinin çevrimiçi (online) derslere iştirak etmesini sağlayacak yeterli teknolojik donanıma sahip oldukları görülmüştür. "Şartlar uygun olsaydı eğitim tercihiniz ne olurdu?" sorusuna ise, katılımcıların %72.5'i örgün eğitim, %15.7'si uzaktan eğitim, %11.8'i karma eğitim şeklinde yanıt vermişlerdir.

Öğrencilere günlük internet kullanım süresi sorulduğunda, ankete katılanların çoğunluğunun (%41.2) günlük 3-4 saat; %37.9'unun ise 5 saat ve üzeri internet kullandıkları görülmüştür (Tablo 1). Bu konuda yapılan bir başka çalışmada, öğrencilerin %44.5'inin her gün interneti kullandıkları saptanmıştır (Yılmaz, 2020).

Tablo 1. Katılımcıların Demografik ve Tanımlayıcı Özellikleri

Değişken	Tanımlama	n	(%)
Cinsiyet	Erkek	58	37.9
	Kadın	95	62.1
Yaş	18-30	145	94.8
	31-40	6	3.9
	41-55	2	1.3
Sınıf	1.Sınıf	70	45.8
	2.Sınıf	33	21.6
	3.Sınıf	17	11.1
	4.Sınıf	29	19.0
	Mezun	1	0.5
	Yüksek Lisans	3	2.0
Bölüm	Organik Tarım İşletmeciliği	35	22.9
	Gıda Teknolojisi	37	24.2

	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	65	42.5
	Rekreasyon Yönetimi	16	10.4
Teknoloji kullanım düzeyi	İleri	20	13.1
	Orta	93	60.8
	Temel	40	26.1
Günlük internet kullanım süresi	1-2 saat	32	20.9
	3-4 saat	63	41.2
	5 saat ve üzeri	58	37.9

Yapılan anket çalışmasında, teknoloji sahiplik durumları sorulduğunda, öğrencilerin %56.2'si çevrimiçi (online) derslere katılımı sağlayacak yeterli teknolojik donanıma sahip olduklarını; %39.9'u kısmen sahip olduklarını; %3.9'u ise çevrimiçi derslere katılımı sağlayacak teknolojik donanıma sahip olmadıklarını belirtmişlerdir (Tablo 2). Yeterli teknolojik donanıma sahip olmadıklarını ifade eden öğrenciler, salgın nedeniyle uygulanan uzaktan eğitim yönteminde en dezavantajlı grup olduklarını dile getirmişlerdir.

“Toplam internet kullanımınızda uzaktan eğitime ne kadar zaman ayırıyorsunuz?” sorusuna katılımcıların %11.1'i tamamını (%100), %39.2'si ise yarısını (%50) cevabını vermişlerdir.

Öğrenciler “Şartlar uygun olsaydı eğitim tercihiniz ne olurdu?” sorusuna, %72.5 örgün eğitim; %15.7 uzaktan eğitim; %11.8 karma eğitim cevabını vermişlerdir. Bu konuda yapılan bir başka araştırmada, salgın sürecinde uzaktan eğitime geçiş yapılarak, derslerin bu şekilde işlenmesinin öğrencileri kısmen memnun ettiği; söz konusu öğrencilere uzaktan eğitim yoluyla derslerine giren öğretim elemanlarından memnun olup olmadıkları sorulduğunda ise, kısmen memnun oldukları görülmüştür (Yılmaz, 2020). Hebecci ve ark., (2020), uzaktan eğitime olumsuz yaklaşanların, %33.3'ünün monotonluk, yetersiz zaman, ifade eksikliği/yetersizliği gibi konularda problem yaşadıklarını bildirmişlerdir.

Uzaktan eğitim yönteminin tercih edilme nedeninin COVID-19 küresel salgınından dolayı oluşan zorunlu şartlardan kaynaklandığı görülmüş; sağlık unsurunun, eğitimden daha önemli görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu şekilde düşünen katılımcıların oranı %69.9'dur. Öğrencilerin uzaktan eğitimi tercih etmelerinde diğer önemli etken ise, ailelerin ekonomik durumlarının iyi olmamasından dolayı, eğitim masraflarından daha az etkilenmek olduğu görülmüştür (Tablo 2).

Tablo 2. Katılımcılara İlişkin İfadeler

Değişken	Tanımlama	n	%
Teknolojiye sahiplik durumu	Çevrimiçi (online) derslere katılmayı sağlayacak yeterli teknolojik donanıma sahibim	86	56.2
	Çevrimiçi (online) derslere katılmayı sağlayacak teknolojik donanıma kısmen sahibim	61	39.9
	Çevrimiçi (online) derslere katılmayı sağlayacak teknolojik donanıma sahip değilim	6	3.9
İnternet kullanımında uzaktan eğitime ayrılan zaman	%25	43	28.1
	%50	60	39.2
	%75	33	21.6
	%100	17	11.1
Eğitim tercihi	Karma eğitim	18	11.8
	Örgün eğitim	111	72.5
	Uzaktan eğitim	24	15.7

Uzaktan eğitimin tercih edilme nedenleri	Ailenin ekonomik durumunun, okul masraflarını karşılamaya uygun olmaması	11	7.2
	Daha kolay öğrenebilme	3	2.0
	Ders saatlerinin uygun olması	9	5.9
	Evli ya da çocuklu olması	3	2.0
	Hem çalışıp hem okumak istenmesi	20	13.1
	COVID-19 Salgınından dolayı (Küresel Salgın)	107	69.9

Öğrencilere derslerin çevrimiçi işlenmesinin öğrenmede yeterli olup olmadığı sorulmuş (Tablo 3), %54.9'u kısmen yeterli olduğunu ifade ederken; %35.3'ü kesinlikle yeterli olmadığını bildirmişlerdir.

Tablo 3. Uzaktan Eğitim Yöntemi ile Verilen Derslere İlişkin İfadeler-1

	Tanımlama	n	%
Derslerin çevrimiçi işlenmesinin, öğrenmede yeterli olup olmadığı	Kesinlikle yeterli değil	54	35.3
	Kesinlikle yeterli	15	9.8
	Kısmen yeterli	84	54.9
Uzaktan eğitimde tüm derslerin çevrimiçi olarak takip edilme durumu	Çok az takip edebiliyorum	11	7.2
	Genellikle takip edebiliyorum	76	49.7
	Kısmen takip edebiliyorum	21	13.7
	Neredeyse hiç takip edemiyorum	13	8.5
	Tümüyle takip edebiliyorum	32	20.9
Çevrimiçi dersleri takip etmede en önemli engel	Çocuklarıyla ilgilenmek zorunda olması	2	1.3
	Ders saatlerinde işte/çalışıyor olmak	29	19.0
	Dersin tam anlaşılabilmesi	15	9.8
	İşten gelip derslere katılmanın güç olması	5	3.3
	Misafir gelmesi gibi ailevi durumların yaşanması	18	11.8
	Sık sık internet bağlantısı kesilmesi	54	35.3
	Uygulamalı anlatım olmaması	19	12.4
İlgili derslerin işlenme süresi	İlgili dersin hocasına göre saat süresi değişir	66	43.1
	Online ders saatleri çok uzun	29	19.0
	Online ders saatleri ideal	57	37.3
	Online ders saatleri kısa	1	0,7
Derslerin işlenme süresi nasıl olmalı	Bence tüm dersler daha uzun anlatılmalı	3	2.0
	Bence tüm dersler kısa anlatılmalı	37	24.2
	Dersin konusuna göre anlatım süresi değişmeli	67	43.8
	Tüm derslerin işlenme saati uygundur	46	30.1

Çalışmada öğrencilerin yaklaşık yarısının (%49.7) uzaktan eğitimde tüm dersleri çevrimiçi olarak takip edebildikleri saptanmıştır. Çevrimiçi dersleri takip etmekte zorlanan öğrencilerin önündeki en büyük engelin internet bağlantısı sorunu yaşamaları olduğu (%35.3), ders saatinde bir işte çalışıyor olunması, uygulamalı anlatım yapılamaması gibi faktörlerin de etkili olduğu tespit edilmiştir. Kantoğlu ve ark. (2013) uzaktan eğitim sistemine erişim problemlerinin öğrenci memnuniyetini olumsuz yönde etkilediğini belirtirken; Yılmaz (2020), çevrimiçi derste öğrencilerin %41.2'sinin hiç aksaklık yaşamadığını, %13'ünün ise sürekli teknik aksaklıklar yaşadıklarını bildirmiştir.

Katılımcılara derslerin işlenme süresi hakkındaki düşünceleri sorulmuş, %43.1'i ilgili dersin öğretim elemanına göre saat süresinin değişiklik gösterdiğini, %37.3'ü ders işlenme sürelerinin ideal olduğunu, %19'u ise ders sürelerinin çok uzun olduğunu ifade etmişlerdir.

“Derslerin işlenme süresi sizce nasıl olmalı?” ifadesine ilişkin yanıtlara bakıldığında, katılımcıların %43.8'i dersin konusuna göre anlatım süresinin değişiklik göstermesi, diğer bir ifade ile esnek olunması gerektiği düşünülmektedir. Bununla birlikte, tüm derslerin işlenme süresinin uygun olduğunu düşünenlerin oranının %30.1; ders sürelerinin daha kısa olması gerektiğini düşünenlerin oranının ise %24.2 olduğu saptanmıştır.

Öğrencilere “Çevrimiçi derslerde en sık karşılaştıkları problem nedir?” diye sorulduğunda (Tablo 4) alınan cevapların sırasıyla, bağlantı kopukluğundan kaynaklanan erişim sorunları (%48.4) ve eğitimin uzaktan yürütülmesi nedeniyle yaşanan odaklanma ve anlama sorunu (%34) olduğu görülmüştür. Yapılan bir çalışmada öğretim elemanlarından alınan geri dönüşlere göre, öğrencilerde çevrimiçi ortamlarda “teknik sorunlar ve kullanılan ortama adaptasyon” konularında sorunlarla karşılaştığı, bunlara ek olarak uzaktan eğitim sistemlerinin kullanılması için öğretim elemanları ve öğrencilere oryantasyon eğitimi verildiği halde çevrimiçi ortamların kullanımıyla ilgili olarak ciddi derecede sorunlarla karşılaştığı ifade edilmektedir (Bilgiç ve ark., 2011). Yılmaz (2020), çevrimiçi derste öğrencilerin %49.8'inin kota sorunu yaşadıklarını dile getirmektedir. Gür Erdoğan ve Ayanoğlu (2021) ise, öğrencilerin uzaktan eğitim derslerinde sorulara cevap vermek istemediklerini belirtmişlerdir. Ülger (2021), eğitim kurumlarının hazırlıksız yakalandığı uzaktan eğitim sisteminden bundan sonra daha çok faydalanılması gerektiğini ifade ederken, Covid-19 nedeniyle eğitimin kesintiye uğramasının, öğrenmede problemi olanlar açısından sorun teşkil ettiğini ifade etmiştir. Lopez (2020) ise uzaktan eğitimin kent ve kırsalda yaşayan öğrenciler arasında internete ulaşma bakımından eşitsizliği net bir şekilde ortaya çıkardığını bildirmiştir.

Tablo 4. Uzaktan Eğitim Yöntemi ile Verilen Derslere İlişkin İfadeler-2

	Tanımlama	n	%	
Çevrimiçi derste en çok karşılaşılan problemler	Aile ortamındaki bir durum nedeniyle derse ara verilmesi	11	7.2	
	Dersin elektrik ya da internet bağlantısı yüzünden kesintiye uğraması	74	48.4	
	Ses iletiminin net olmayışı	16	10.5	
	Uzaktan eğitimde odaklanma probleminin yaşanması	52	34.0	
Öğrencilerin derse katılımlarını artırmak için neler yapılmalı	Öğretim elemanı öğrencilere soru sorarak cevaplarını dinlemeli	22	14.4	
	Öğretim elemanı yoklama yapmalı	9	5.9	
	Öğrencilere ders notunu etkileyecek sorumluluklar/ödevler verilmesi	19	12.4	
	Öğrencilere derste söz hakkı verilmeli	8	5.2	
	Tüm derslere katılan öğrencilere ek puan vermeli	55	35.9	
Hepsi		40	26.1	
Derslerin daha verimli olabilmesi için yapılması gerekenler	Ders işleniş esnasında, sesli olarak katılım şeklinde öğrenciye söz hakkı	24	15.7	
	Derslerde kameranın açılıp yüz yüze eğitim süresinin artırılması	11	7.2	
	Derslerin daha erken saatlere konması	8	5.2	
	Hepsi		22	14.4
	Öğrenci katılımını artırıcı önlemlerin alınması	88	57.5	

Ders anında kameraların açılma durumu	Evet açılmalı	26	17.0
	Hayır açılmamalı	127	83.0
Kameraların açılması derse odaklanılması açısından etkin rolde midir?	Evet	32	20.9
	Hayır	94	61.4
	Kısmen	27	17.6
Derse katılmayan öğrenci başarısız sayılmalı mı?	Evet	18	11.8
	Hayır	100	65.4
	Kararsız	35	22.9
Online derste yoklama alma	Evet	45	29.4
	Hayır	108	70.6
Uzaktan yapılan eğitim meslek hayatımızı ileride nasıl etkiler?	Etkilemez	31	20.3
	Olumlu	18	11.8
	Olumsuz	104	68.0
Uzaktan eğitim meslek hayatında ne tür olumsuzluğa yol açar?	Bilgisiz çalışanlar oluruz	5	3.3
	Deneyimsiz çalışanlar oluruz	46	30.1
	Hem deneyimsiz hem de bilgisiz bir çalışan oluruz	67	43.8
	Yeterli hassasiyet gösterilirse ileride meslek hayatımda herhangi olumsuzluğa neden olmak	33	21.6
Öğretim elemanlarının uzaktan eğitim yoluyla öğrenim konusundaki görüşlerini nasıl değerlendirirsiniz ?	Derslerin verimli olmadığını düşünüyorlar	19	12.4
	Uygulamada zorluklar olsa da eğitimsel açıdan bireylere önemli bir fırsattır	56	36.6
	Örgün eğitime ulaşamayanlar için önemli bir fırsat olduğunu düşünüyorlar	18	11.8
	Hem öğrenciler hem de öğretim elemanları için uygun olmayan bir eğitim yöntemidir	29	19.0
	Uzaktan eğitimin anlamsız bir uygulama olduğunu düşünüyorlar	1	0.7
	Kendileri için zorlayıcı bir uygulama olduğunu düşünüyorlar	5	3.3
	Uzaktan eğitime erişimi sınırlı öğrenciler için uygun olmadığını düşünüyorlar	25	16.3

"Derslerin daha verimli hale gelmesi için neler yapılabilir?" sorusuna alınan yanıtlar, öğrencilerin derse katılımını teşvik edici önlemlerin alınması (%57.5) şeklinde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle öğrencilere, derslere odaklanmalarını ve katılımlarını teşvik etmek için neler yapılabileceği sorusu yöneltilmiş, alınan cevaplara göre; derse katılan öğrencilere ek puan verilmesi (%35,9), öğrencilere söz hakkı verilmesi, öğrencilere ödev/görev verilmesi (%20.1) ve yoklama alınması (%5.9) gibi farklı çözümler ileri sürüldüğü görülmüştür. Adnan ve Anwar (2020), uzaktan eğitimde dersin sorumlusu olan öğretim elemanı ile yüz yüze etkileşim eksikliğinin, yanıt verme süresinin uzunluğunun ve geleneksel sınıf ortamının oluşmamasının yükseköğretim öğrencileri tarafından vurgulanan diğer önemli sorunlar olduğunu belirtmektedirler.

Katılımcıların %83'ü ders esnasında kameraların açık olmasını istemediğini belirtmektedirler. Dahası, öğrencilerin %61.4'ü kameraların açık olmasının derse odaklanmada etkin rolde olmadığını düşünmekte, aksi görüşte olan öğrencilerin oranının %20.9 olduğu ortaya çıkmaktadır. "Derse katılmayan öğrenci başarısız sayılmalı mı?" sorusuna katılımcıların %65.4'ü hayır, %11.8'i evet yanıtını

verirken; %22.9'u kararsız olduğunu belirtmiştir. "Online derste yoklama alınmalı mı?" sorusuna ise, %70.6'sı hayır, alınmamalıdır şeklinde görüş bildirmiştir.

Uzaktan verilen eğitimin gelecekteki mesleki hayatlarını ne yönde etkileyeceği sorusuna, katılımcıların %68'i olumsuz cevap vermişlerdir. Uygulamalı eğitim veren bölümlerde öğrenim gören öğrenciler, uzaktan eğitim sisteminde uygulamalı eğitim alamadıklarını, staj uygulamalarını dahi pandemi koşullarında gerçekleştiremediklerini, dolayısıyla yetersiz bilgi ve deneyim ile mezun olacaklarını, bu nedenle kendilerini mesleğe hazır hissetmeyeceklerini ve sonuç olarak alanlarında etkin, dinamik ve kalifiye eleman olamayacaklarını düşündüklerini belirtmişlerdir. Bu konuda yapılan bir çalışmada Aydınlı Gürler ve Kılıç (2021), uzaktan eğitimde kullanılan teknolojik altyapının iyileştirilmesi ile birlikte, öğrenciler arasında eşitliğin oluşturulmasına dikkat çekilmiş; ihtiyaç olması durumunda sosyal becerilerin geliştirilmesine dair farklı uygulamaların öğrencilere uygulanmasının gerekliliğine dair vurgu yapılmıştır.

Öğrencilere dersin sorumlusu olan öğretim elemanının, uzaktan eğitim yoluyla öğrenme konusundaki görüşlerini nasıl değerlendirirsiniz diye sorulmuş; katılımcıların %36.6'sı uygulamada zorluklar olsa da salgın koşullarında öğrenim açısından önemli bir fırsat olduğunu düşündüklerini belirtirken; %19'luk kısmı ise hem kendileri hem de öğretim elemanları açısından uygun olmayan bir eğitim modeli olduğunu belirtmişlerdir. Tuncer ve Tanaş (2011) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, uzaktan eğitimin fen bilimleri için uygun olmadığı, öğrenme ortamı bakımından oldukça karamsar bir havanın hâkim olduğu, devam takibi ve etkileşim sınırlılığı nedeniyle başarısızlıklar yaşanabileceği, bireysel yaklaşımların öğrenme faaliyetlerinden beklenen verimi düşüreceğini belirtmişlerdir. Erzen ve Ceylan (2020), uzaktan eğitimde ders veren öğretim elemanlarının video kullanımı ya da online anlatımlarının, iyi düzeyde olduğuna vurgu yapmışlardır. Göral (2020), uzaktan eğitim döneminde gerek öğretmenler gerekse de öğrenciler için uzaktan eğitime erişim maliyeti vb. özelliklerin iyileştirilmesi yönünde kesinlikle adımların atılması gerektiği, bunun yapılmaması durumunda eğitimde fazla sayıda problemin çıkacağını ifade etmiştir.

Sonuç

Araştırmaya katılan öğrencilerin, uygulamalı bölümlerde öğrenim görmeleri ve uygulamaya dayalı derslerinden dolayı örgün eğitimi tercih ettikleri görülmektedir.

Araştırmada ankete katılanların teknoloji kullanım düzeyinin çoğunlukla orta düzeyde olduğu görülmüş, uzaktan eğitimde derse katılmayan öğrencilerin başarısız sayılmaması yönünde eğilim oluşmuştur. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu ders anında kameranın açılmamasını isterken; uzaktan eğitimin tercih edilme sebebinin küresel salgın olduğu görülmüştür.

Derslerin uzaktan eğitim ile işlenmesinin öğrenmede kısmen yeterli olabileceği, derslerin işlenme süresinin farklılıklar gösterebileceği, aynı zamanda internet bağlantısının kopmasının ve uygun ortamın oluşmamasının derse odaklanmada ve dersin anlaşılmasında önemli sorun teşkil ettiği ve bu sorunların tekrar edebileceği tespit edilmiştir.

Uygulamalı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin, uzaktan eğitim sistemi ile aldıkları eğitimin gelecekteki meslek hayatlarında, bilgi ve deneyim eksiklikleri ve kariyerleri boyunca söz konusu eksikliklerin sıkıntısını yaşayabilecekleri endişesi yarattığı görülmektedir.

Gelecekte bu konuda yapılacak araştırmaların, uzaktan eğitim almış olan mezunları kapsayacak bir biçimde tasarlanması ve hem çalışan hem de işveren bakış açılarının değerlendirmeye alınması önerilebilir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyan Özeti

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Kadirli Uygulamalı Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Uzaktan Eğitime Bakış Açıklarına İlişkin Bir Araştırma” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Annan, M., & Anwar, K. (2020). Online learning amid the COVID-19 pandemic: Students' perspectives. *Online Submission*, 2(1), 45-51. <https://doi.org/10.33902/jpsp.2020261309>
- Akdemir, O. (2011). Teaching math online: Current Practices in Turkey. *Journal of Educational, Technology Systems*, 39(1), 47-64.
- Atik, A. D. (2020). Fen bilimleri öğretmen adaylarının uzaktan eğitim algısı: Bir metafor analizi. *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 3(2): 148-170.
- Aydınlı Gürler, D., & Kılıç, Ö. (2021). Müzik bölümü ile tekstil ve moda tasarımı bölümü lisans öğrencilerinde metaforik algı olarak uzaktan eğitim. *Sanat Dergisi*, 38: 442-468
- Bayram, H. (2021). Challenges secondary school teachers face during the distance education process. *International Journal of Eurasian Education and Culture*, 6(12), 613-658. <https://doi.org/10.35826/ijoecc.306>.
- Bilgiç, H. G., Doğan, D., & Seferoğlu, S. S. (2011). Türkiye'de yükseköğretimde çevrimiçi öğretimin durumu: ihtiyaçlar, sorunlar ve çözüm önerileri. *Yükseköğretim Dergisi*, 1(2), 80-87.
- Bozkurt, A. (2017). Türkiye'de uzaktan eğitimin dünü, bugünü ve yarını. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 85-124.
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) pandemi süreci ve pandemi sonrası dünyada eğitime yönelik değerlendirmeler: Yeni normal ve yeni eğitim paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 112-142.
- Buluk, B., & Eşitti, B. (2020). Koronavirüs (COVID-19) sürecinde uzaktan eğitimin turizm lisans öğrencileri tarafından değerlendirilmesi. *Journal of Awareness*, 5(3), 285-298.
- Erzen, E., & Ceylan, M. (2020). Covid-19 salgını ve uzaktan eğitim: Uygulamadaki sorunlar. *Ekev Akademi Dergisi*, 84, 229-248.
- Eygü, H., & Karaman, S. (2013). Uzaktan eğitim öğrencilerinin memnuniyet algıları üzerine bir araştırma. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 36-59.
- Gökbulut, B. (2021). Uzaktan eğitim öğrencilerinin bakış açısıyla uzaktan eğitim ve mobil öğrenme. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 11(1), 160-177.
- Göral, F. (2020). Pandemi döneminde hayat boyu öğrenmenin önemi. <https://fef.stnye.edu.tr/tr/haberler/pandemi-doneminde-hayat-boyu-ogrenmenin-onemi>.

- Gür Erdoğan, D., & Ayanoğlu, Ç. (2021). Covid-19 pandemi döneminde eğitim programlarının uzaktan eğitimde EBA platformu yoluyla uygulanmasına yönelik öğretmen görüşleri. *Journal of Qualitative Research in Education*, 28, 100-128. doi: 10.14689/enad.28.5.
- Hebebe, M. T., Bertiz, Y., & Alan, S. (2020). Investigation of views of students and teachers on distance education practices during the Coronavirus (COVID-19) Pandemic. *International Journal of Technology in Education and Science (IJTES)*, 4(4), 267-282.
- Kantoğlu, B., Torkul, O., & Altunışık, R. (2013). E-öğrenmede öğrenci memnuniyetini etkileyen faktörlerin incelenmesine yönelik model önerisi. *Business & Economics Research Journal*, 4(1), 121-141.
- Karatepe, F., Küçükgençay, N., & Peker, B. (2020). Öğretmen adayları senkron uzaktan eğitime nasıl bakıyor? Bir anket çalışması. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(53), 1262-1274.
- López, E.V. (2020). COVID-19 pandemic and indigenous and non-indigenous students in Mexico. <https://world-education-blog.org/2020/06/12/covid-19-pandemic-and-indigenous-and-non-indigenous-students-in-mexico/>.
- Metin, A. E., Karaman, A., & Şaştım, Y. A. (2017). Öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine bakış açısı ve uzaktan eğitim İngilizce dersinin verimliliğinin değerlendirilmesi: Banaz Meslek Yüksekokulu. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 640-652.
- Öztürk, H., Kırıcı, A., & Turan, L. (2021). Covid-19 sürecinde uzaktan eğitim neye benziyor? Öğretmen adaylarının algıları. *Studies in Educational Research and Development*, 5(2), 85-110.
- Tuncer, M. & Tanaş, R. (2011). Akademisyenlerin uzaktan eğitim programlarına yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi (Fırat ve Tunceli Üniversiteleri Örneği). *İlköğretim Online Dergisi*, 10(2), 776-784.
- Ülger, K. (2021). Uzaktan eğitim modelinde karşılaşılan sorunlar-fırsatlar ve çözüm önerileri. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 393-412.
- Yılmaz, E. O. (2020). Pandemi sürecinde google classroom uzaktan eğitim sisteminin entegrasyonu ve öğrenci memnuniyet düzeylerinin incelenmesi. *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 4(3), 42-55.

Extended Abstract

This study was conducted to examine the thoughts and perspectives of Osmaniye Kadirli Faculty of Applied Sciences students about distance education and to reveal the thoughts and suggestions of these students in this direction. For this purpose, a survey was conducted with a total of 153 students by communicating with the students in the faculty via the digital platform.

62.1% of the students participating in the study are female and 37.9% are male. In the age range evaluation, it was observed that 94.8% of them consisted of young students between the ages of 18-30 while 45.8% were first year, 21.6% were second year, 11.1% were third year, 19% were fourth year, 0.5% were graduates, and 2.0% were graduate students

The students were asked about the departments they studied, and 42.5% of them stated that they were in Gastronomy and Culinary Arts, 24.2% of them were in Food Technology, 22.9% of them were in Organic Agricultural Management and 10.4% of them were in Recreation Management departments.

When students were asked about their technology proficiency, 56.2% of the participants stated that they had sufficient technological equipment to attend online courses; it was determined that 72.5% of the answers given to

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun hazırlanmıştır. iThenticate® intihal incelemesinden geçirilmiştir.

the question of what would be your education preference if the conditions were suitable for the students were formal education, 15.7% distance education, 11.8% coeducation system.

It has been seen that the biggest reason for the preference of distance education is due to the pandemic; it has been concluded that human health is more important than the education. The rate of those who think in way is 69.9%. The students were asked whether the online process of the courses was sufficient for learning, and 54.9% of them stated that it was partially sufficient; 35.3% of them gave a negative opinion saying that it is not enough. When asked how the duration of the lessons should be, 43.8% of the participants stated that it is more appropriate that the duration of the lecture should vary according to the subject of the lesson. It was emphasized that the biggest problem faced by the students in the online course was the inaccessibility of the course with 48.4 percent due to the inability to access electricity or the internet.

It is seen that the students participating in the study prefer formal education because of their studies in applied departments and their practice-based courses.

In the future, it may be recommended that research on this subject should be designed to include graduates who have received distance education and that both employee and employer perspectives should be evaluated.

Keywords: COVID-19, Global epidemic, Digitization, Distance education, Survey

Jeopolitik Bir Faktör Olarak İngiltere'nin Azerbaycan Çıkarlarında Ermenistan (1917-1919)

Armenia as a Geopolitical Factor in British Interests in Azerbaijan (1917-1919)

Yunus EKİCİ¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 21.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 12.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1107207

Atıf / Citation: Ekici, Y., (2022). "Jeopolitik Bir Faktör Olarak İngiltere'nin Azerbaycan Çıkarlarında Ermenistan (1917-1919)" ODÜSOBİAD 12 (2), 1277-1294, Doi: 10.48146/odusobiad.1107207

Öz

İngiltere'nin Azerbaycan'daki jeopolitik çıkarları ve genel olarak Kafkasya politikası, tarihi Doğu meselesinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Tarihsel olarak her büyük gücün kendi emperyalist politikasını sürdürmek için çeşitli bahaneler ve faktörler kullandığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu faktörler, dünyadaki güncel olaylarda büyük güçlerin jeopolitik çıkarlarında gözlemlenebilir. XX. yüzyılın başında Ermeniler, İngiltere'nin hem Osmanlı coğrafyasında hem de Güney Kafkasya'da jeopolitik çıkarlarının peşinde koşmasındaki ana faktörlerden biriydi. İngiltere'nin önceliği Kafkasya'daki çeşitli etnik ve dini gruplar arasında hangi ulusun Türklere ciddi şekilde direnebileceğini belirlemektir. Osmanlılara Türk oldukları için sempati duyan Azerbaycan Türklerine güvenmemektedirler. Buna karşılık Azerbaycan Türkleri, İngilizlerin Ermenilere yaptığı yardım konusunda çok endişelidirler. Bu yardım Ermeniler tarafından Azerbaycanlıları rahatsız etmek için bile kullanılmıştır. Ermenilerin bu davranışları, İngiliz hükümetinin açıkça İslam karşıtı bir politika izlediğine dair kamuoyu oluşturmuşlardır. Bu çalışmada İngiltere, Ermeni sorununun ve onun yayılmacılığı da dahil olmak üzere ulus ötesi sorunlarının ortaya çıkmasında kilit bir rol oynadığını, Güney Kafkasya'daki jeopolitik çıkarlarında Ermenileri ana araç olarak kullandığına dair bilgiler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Ermeniler, İngiltere, Kafkasya, Rusya.

Abstract

The geopolitical interests of Great Britain in Azerbaijan, as well as the policy of the Caucasus in general, are considered an integral part of the historical Eastern question. It is an undeniable fact that historically every great power has used various pretexts and factors to maintain its own imperialist policy. These factors can be observed in the geopolitical interests of the great powers in current events in the world. XX. at the beginning of the century, Armenians were one of the main factors in the pursuit of Britain's geopolitical interests both in the Ottoman geography and in the South Caucasus. The priority of the UK was to decipher which nation among the various ethnic and religious groups in the Caucasus could seriously resist the Turks. They did not trust the Azerbaijani Turks, who sympathized with the Ottomans because they were Turks. In turn, the Azerbaijani Turks were very

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Kadirli Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, e-mail: yunusekici23@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6300-6555

worried about the British assistance to the Armenians. This aid was even used by the Armenians to annoy the Azerbaijanis. These actions of the Armenians have created public opinion that the British government is pursuing an openly anti-Islamic policy. In this study, information is discussed that the UK plays a key role in the emergence of the Armenian problem and its transnational problems, including its expansionism, and uses Armenians as the main tool in its geopolitical interests in the South Caucasus.

Keywords: Armenians, Azerbaijan, Caucasus, England, Russia.

Giriş

İngiltere ile Ermenistan arasındaki ilişkiler Orta Çağ'a kadar uzanmaktadır. Bazı kaynaklar 7. yüzyılda İngiltere'de Ermenilerin var olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde Ermeniler, Arap-İslam devletinin genişlemesi sonucu Avrupa'ya geçmiş ve çok azı da İngiltere'ye yerleşmiştir. Orta Çağ'da başlayan ilişkiler daha çok dini ve ticari düzeyde gelişmiştir. Özellikle Haçlı Seferleri sırasında Kilikya civarındaki Ermeniler ile İngiltere'den geziye katılanlar arasında üst düzey temaslar kurulmuş ve Haçlılarla Türklere karşı ittifak oluşturan Ermenilerin bu tavrı halk arasında büyük sempati yaratmıştır. Daha sonraki dönemlerde Ermeniler, İngiliz dış politikasının önemli bir parçası haline gelmiştir. Bunun da başlıca nedeni, İngilizlerle temas halinde olan bazı Ermeni tüccarların Doğu dillerini (Osmanlıca, Farsça, Hintçe vb.) bilmeleriydi. Bu dönemde, Hindistan ve Asya'nın genel olarak sömürgeleştirilmesi politikası, Ermeniler meyve veren İngiltere için çok uygun bir araç olabilirdi. Ermeniler, İngiltere'nin Hindistan'a girişinde önemli bir rol oynamışlardır. Bölgeyi çok iyi tanıyan ve dil sorunu olmayan Ermeniler, başlangıçta İngiltere'ye yardım etmek için gönüllü davranmışlardır. Hatta İngiltere'nin Doğu ticaretinde önemli bir paya sahip olmuşlardır. Ermeniler sadece Hindistan'da değil Anglo-İran hattında da önemli bir paya sahip olup ağırlıklı olarak ipek, kumaş ve baharat ticareti yapıyorlardı (Hacıyev vd., 2017: 205-206).

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Kuzey Azerbaycan, Rus İmparatorluğu'nda dünyanın önemli petrol üreticilerindedir. Bu özelliğe sahip olması ve özel bir stratejik konumda bulunması açısından İngiltere'nin ilgisini çekmiştir. İngiliz sermayesi aktif olarak özellikle petrol endüstrisinde Azerbaycan'a ve onun ekonomisine yönelmiştir. Büyük bir sömürge imparatorluğu olan İngiltere, Doğu'daki Rus petrol ticaretini ele geçirmek için birçok savaşı da göze almıştır. Kısa zaman içerisinde İngiliz şirketi Lane ve Macendro, Paris'teki Rothschild Brothers Banker's House (Rothschild Kardeşler Banker Evi) ile temasa geçerek 1888 tarihinde Londra'da Kerosine Co.'yu kurmuşlardır. Lane ve McAndrew, "Samuel, Samuel and Co." isimli İngiliz ticaret şirketi ile müzakerelere başlamıştır. Başkanı Marcus Samueli Rothschild'lerle Rus petrolünü ticarete ikna etmek için bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşma uyarınca "Samuel, Samuel and Co." şirketi Rothschild petrolünün satışında bir tekel alarak 1890 tarihinde Marcus Samuel Bakü'yü ziyaret ederek petrolün Güneydoğu Asya'ya tankerle taşınması konusunda anlaşınca 1897 yılında Marcus Samuel, Shell'i kurmuştur (Məmmədli, 2003: 14-15).

Transkafkasya'nın en büyük kenti olan Bakü, petrol zenginliği sebebiyle hızla gelişme göstererek 1900 yılında dünya ham petrol üretiminin yarısını karşılamaktaydı (Gürbüz, 2012: 33). 1912 yılında Shell'in

dünya çapındaki petrol üretiminin üçte biri Bakü ve civarında yer alıyordu. Marcus Samuel'in kurduğu bu şirket 1917'ye kadar Azerbaycan'da faaliyet göstermiştir. Bu dönemde üç İngiliz anonim şirketi içerisinde The Shibaëff Petroleum, Bakü Russian Company ve Russian Petroleum Şirketi Bakü'deki faaliyetlerini genişletmişlerdir. Finansal yönetimleri Londra merkezli olan bu şirketlerin toplam sermayesi 33,5 milyon ruble idi. 1902'de Bakü'de 39,4 milyon ruble sermayeli 11 İngiliz işletmesi mevcuttu. 1893-1903'te İngilizlerin Rus petrol endüstrisine yatırdığı 63,6 milyon rubleden 47 milyon ruble (yüzde 74) Bakü petrol bölgesine ayrılmıştır. Bakü'de faaliyet gösteren İngiliz-Hollandalı tekel sermaye grubu Royal Dutch/ Shell, Hazar-Karadeniz Şirketi, Mazut Şirketi, Shibayev Şirketi, Kafkas Şirketi ve Rus Petrol Şirketinin ana hissedarı olmuştur. 1917 arifesinde Bakü petrol bölgesindeki 112,6 milyon ruble yabancı sermayenin 112,3 milyon rublesi (yüzde 54) İngilizlere gitmiştir. ABD Konsolosu Smith, o dönemi şöyle tanımlamıştır: “Yabancılar her yerde bulunabilir ancak İngilizler Bakü'ye o kadar çok yoğunlaştılar ki Bakü yakında bir İngiliz şehri olacaktır” (Məmmədli, 2003: 14-15).

Yirminci yüzyılın başında dünyanın endüstriyel, ekonomik, kültürel, bilimsel ve teknolojik gelişiminin ana merkezi güçleri arasında İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi büyük devletler yer alıyordu. Bu dönemde, dünyadaki eyaletler arası tabakalaşma süreci zengin ve fakir devletlere bölünerek hızla yayılıyordu. En güçlü devletler halihazırda dünyanın geniş alanlarını işgal etmiş, onları sömürgeleştirmiş ve doğal kaynakları ve işgücü kaynaklarını elde etmişlerdir. Aslında devletlerin ekonomik gücü ve milli geliri sahip oldukları topraklarla doğrudan ilişkiliydi. Bu nedenle herhangi bir devletin yeni bir toprak iddiası hemen başka bir devletle çatışmaya ve dolayısıyla askeri bir savaşa yol açacaktır. Yirminci yüzyılın başlarında devletlerin ekonomik gücü öncelikle ne kadar altın, gümüş, kömür, metal ve petrol ürettikleri ile ölçülüyordu. Bu bağlamda, doğal kaynakların mülkiyeti için eyaletler arası mücadele yoğunlaşıyordu. 19. yüzyılın sonunda (1898), bu tür ilk çatışmalar Karayipler'de İspanya ile Amerika Birleşik Devletleri arasında ve bir yıl sonra da Güney Afrika'nın altın yatakları üzerindeki Anglo-Boer Savaşı'nda gerçekleşmiştir. İmparatorluğun iddiaları ve yeni kolonileri fethetme arzusu, Westfalyan sistemin eyaletler arası ilişkileri düzenlemekten aciz olduğu bir düzeye ulaşmıştır. Ekonomik çıkarlar tüm engelleri, siyasi ve diplomatik faktörleri gölgede bırakmıştır. Bu dönemde İngiltere ve Rusya arasında Orta Asya, Kafkaslar, Basra Körfezi, Balkanlar, Uzak Doğu ve Karadeniz Havzası, Almanya, Fransa ve İngiltere arasındaki Baltık Denizi, Doğu ve Orta Avrupa, Akdeniz, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve İngiltere arasında Doğu, Pasifik ve Asya için Amerika Birleşik Devletleri ile İspanya arasında Karayipler, Uzak Doğu ve Filipinler, Rusya ve Japonya arasında diğer bölgeler ve çıkarlar için ciddi bir mücadele vardı. Bu devletlerin her biri diğer devletlerle gizlice müzakereler yapmış ve rakiplerini zayıflatıp onları bastırmak için gizli antlaşmalar imzalamışlardır (Həsənov, 2005:36).

Bolşevik İhtilali sonrasında Rusya, Güney Kafkasya'dan yalnızca askeri güçlerini geri çekmekle kalmamış bununla birlikte ideolojik manada İngilizlerin gizil hasmı şekline de dönüşüvermiştir. İngiliz Savaş Bakanlığı'nın kaygısı bu olup bitenin Türklere ve Almanlara Kafkasya, Kuzey İran ve Türkistan'a doğru ilerlemek için önemli bir avantaj sağlamasıydı. Esasen Kafkasya'da görev yapan Alman

casuslarının yanında Gilan'da Jangali Hareketiyle iş birliğinde bulunmak amacıyla Türk subaylarının bölgeye sevk edildiği bilinmekteydi (Gökşen, 2012: 65-66).

Birinci Dünya Savaşı İngiliz ekonomisinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. İngiliz ekonomisinde savaştan önce ekonomik krizin tezahürleri daha belirgin şekilde kendini göstermiştir. Savaş döneminde İngiliz mallarının ihracatı önemli ölçüde azalarak ithalat ikiye katlanmıştı. Savaş sırasında İngiltere yurtdışına yatırım yapmak zorunda kalmış fakat yatırımı %25 azalmıştı. Savaş sürecinde İngiltere'nin iç borcu 10 kat artarak 645 milyon sterlinden 6.600 milyon sterline ulaşmıştır. İngiliz ekonomisi savaş sırasında dengeli bir dağılım sağlayamamıştır. Kömür madenciliği, nakliye, dokuma ve diğer geleneksel endüstriler bu dönemde günü kurtarmak içindi. Kimyasallar, otomobiller, havacılık ve silahlar gibi yeni endüstriler hızla gelişmiştir. Savaş, İngiltere'de tarımsal tüketimde önemli bir artışa yol açmıştır. Bununla birlikte nüfusun tarımsal ihtiyacının yalnızca %43,6'sı ülkenin kendi ürünleri ile karşılanmıştır. Savaş sırasında İngiliz ekonomisindeki önemli değişikliklerden biri devlet-kapitalist eğilimin güçlenmesi ile tekelci sermayenin gücündeki artışın yaygınlaşması olmuştur. Bu da şunu gösteriyor ki özellikle savaş dönemindeki bu tüketim artışı İngilizleri farklı coğrafyalara ve farklı alanlara yöneltmiştir (Mustafayeva, 2009: 159).

1918 Londra Konferansı'nda İtilaf devletleri tarafından eski Rus İmparatorluğu sınırları içinde doğrudan askeri müdahalenin kabul edilebilirliği fikri resmi olarak kabul edilmiştir. İtilaf devletleri de Rusya'nın etki alanlarına bölünmesi konusunda anlaşmışlardır. Bu anlaşmada Fransa'ya, Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarda eylemlerini geliştirme hakkı verilmiştir. İngilizler, Türkiye'nin bariz düşmanı olduğu Karadeniz'in doğusundaki toprakları işgal edeceklerdi. Anlaşmanın üçüncü paragrafı, Rusya topraklarının Besarabya, Ukrayna ve Kırım'dan oluşan Fransız bölgesine ve Don Kazakları ve Kafkasya topraklarını içeren bir İngiliz bölgesine bölünmesini somutlaştırmıştır. Bu nedenle İngiliz vesayetinin alanı istikrar ve Bolşevizm'e karşı garantörü olarak hareket eden Büyük Britanya'nın bölgedeki konumunu güvence altına almak için bir dizi önlem almak zorunda olduğu güneydoğu Rusya'yı içeriyordu. Dolayısıyla İmzalanan anlaşmaya göre Azerbaycan, İngiliz kontrol bölgesine girmiştir. İngiltere için Transkafkasya'nın ve özellikle Azerbaycan'ın değeri bölgenin zenginlik kaynaklarının (en bariz şekilde petrol) kontrolünü ele geçirme beklentisiyle artmıştır. Beyaz Muhafız hareketlerinin yürüttüğü iç karşı devrimi destekleyen Londra'daki hükümet, aynı zamanda ülke bütünlüğünün tam restorasyonuna da karşı çıkmıştır. Çarlık Rusya'sı, Rusya'nın İngiltere'nin Asya'daki ana rakibi olduğuna dair uzun süredir devam eden inancı yansıtıyordu. Rusya'daki gelişmeler, Rusya'nın Asya topraklarından ve Britanya'nın bu bölgelerdeki kendi varlığını güçlendirmek içindi. İngiliz dış politikasının bu yönü Kafkasya'daki konumu üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Azerbaycan'a girmek için İngiltere'nin Türk Boğazlarını ele geçirmesi ve Transkafkasya'da Britanya'nın bölgedeki hakimiyetini sağlamak için birlikte gerekli olan uygun siyasi koşulların yaratılması gerekiyordu. Londra'nın resmî açıklamaları, 1917'de yeni devletlerin ortaya çıkmaya başladığı Kafkasya'daki gelişmelerle büyük ölçüde örtüşüyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Balfour, Güney Kafkasya da dahil olmak üzere Rusya'nın bazı bölgelerinde: "Bolşevik yönetimler, müttefik güçlerin koruması

altında büyümüştür. Onların varlığından biz sorumluyuz ve onları desteklemek için çaba göstermeliyiz” diye beyanda bulunmuştur (Akhmedov, 2018: 56-57).

İngiltere’nin Kafkasya İlişkilerinde Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan

Kafkasya umumi olarak Karadeniz ile Hazar Denizi arasında kalan bölge olarak ifade edilir. Kafkas Sıradağları bölgeyi Kuzey ve Güney Kafkasya (Transkafkasya) olarak iki bölgeye ayırmaktadır. Kuzey Kafkasya tamamen Rusya Federasyonu’nun egemenliği altında iken güney bölgesinde de Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bulunmaktadır. Kafkasya’nın coğrafi pozisyonu umumi anlamda ele alındığında; Avrupa, Asya, kıtalarının birleşme noktasında bulunma ve bu niteliği ile üç kıtayı birbirine bağlayan ulaştırma hatlarını kontrol etmektedir. Türkiye’den Orta Asya’ya, Rusya’dan da Akdeniz, Ortadoğu ve Basra körfezine ulaşan bağlantı yolları yine bu bölgeden geçmektedir (Ünal, 2019: 557). Orta Asya ve Avrupa ülkeleri için aynı zamanda bir ulaşım koridor görevi yürüten Güney Kafkasya, askeri-stratejik plandaki büyük öneminden dolayı ekonomik önemini de güçlendirmiştir (Can, 2022: 38).

Avrupa’daki en büyük ülkelerden biri sayılan ve milletlerarası düzende aktif bir rolde bulunan İngiltere, yeni egemenliğini kazanmış Azerbaycan için karşılıklı çıkara dair iyi münasebetler inşa edilmesinin büyük önemi vardı. Azerbaycan ile İngiltere arasındaki iktisadi siyasal bağların esası XVI. yüzyıla dayanmış olsa da bu ilişkiler belirli ve gelişigüzel münasebetler seviyesinde olmuştur. XIX. yüzyılın 70’li yıllarından başlayarak Azerbaycan’da petrol sanayinin artması neticesi münasebetlerin gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu dönem itibarıyla İngiliz sermaye sahipleri Azerbaycan petrolü için yatırım yapmış ve Azerbaycan ile münasebetler gün geçtikçe artış göstermiştir. I. Dünya Harbinde Bakü petrolerini muhafaza edebilmek amacıyla önemli gayret sarf eden İngiltere ordusu, Bakü’ye attıkları ilk adımlardan sonra Osmanlı Ordusunca Bakü’den atılmışlardır. Fakat daha sonra 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmış olan Mondros Ateşkes Antlaşması mucibince Azerbaycan İngiltere’nin hakimiyeti altına bırakılmıştır. Yeniden Bakü’ye giren İngilizler 1918 yılında egemenliğini kazanmış Azerbaycan Cumhuriyeti’ni de tanıdığını kabul etmiştir. Özellikle bu dönemde Bakü’nün Rusya’dan kopması ve Bakü petrolerinin bağımsızlığını kazanan Azerbaycan hükümetinin elinde bulunması İngiltere’nin çıkarlarına uygundu. Bu çıkarlar sonucunda İngilizler bir dönem Azerbaycan hükümetini desteklemeyi ihmal etmemişlerdir (İbadov, 2007: 47-48).

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler Ermeni örgütlerini desteklemiş, onları etnik ve ulusal çatışmalara teşvik etmiş, kendi politikalarına uygun olarak Ermenilerin siyasi geleceğine dair taahhütlerde bulunarak “bağımsız Ermenistan” için ciddi vaatlerde bulunmuş ve onlardan sadece Doğu Anadolu’da değil Güney Kafkasya’da ve Azerbaycan’da yararlanmayı arzulamışlardır. İngilizler Ermenilerin durumuyla bu kadar yakından ilgilenmekle Osmanlı topraklarında bağımlı ulus devletler yaratma politikasını da hayata geçirmek istemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu’nu bölen ve topraklarında çok sayıda bağımlı devlet (Arap devleti) oluşturan İngiltere’nin bu alanda bir “Ermeni devleti” kurması çok da zor olmayabilirdi. İngiltere için bir “Ermeni devleti” kurma planının Güney

Kafkasya'ya ihraç edilmesinin temel nedenleri arasında Azerbaycan çıkarları göz ardı edilemezdi (Şıxəliyev, 2016: 16-17).

Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinin arifesinde her şey Osmanlı İmparatorluğu'nun ve müttefiklerinin isteklerine aykırıydı. Savaşta art arda alınan yenilgiler Güney Kafkasya'daki durumu ciddi şekilde etkilemiş ve yeni jeopolitik koşullar ortaya çıkmaya başlamıştı. Osmanlı heyetinin 30 Ekim'de Mondros limanında İngiliz komutanlığı ile imzaladığı ve yenilgiyi kabul ettikleri anlaşmanın ardından İngiliz kuvvetlerinin Güney Kafkasya'ya geri dönüşü için bir fırsat doğmuştur. Ateşkes şartları, Azerbaycan devleti ve gelecekteki jeopolitik çıkarları için tamamen olumsuz beklentilere işaret ediyordu. Antlaşmanın 11. maddesi Osmanlı ordusunun Azerbaycan ve Transkafkasya'dan derhal çekilmesini öngörüyordu. Azerbaycan'daki Türk ordusu birliklerinin en geç bir hafta içinde Bakü'yü, bir ay sonra da tüm Azerbaycan'ı terk etmesi istenmiştir. Antlaşmanın 15. maddesine göre Osmanlı'nın elindeki Güney Kafkasya demiryolu, müttefik kuvvetlerin kontrolüne girecekti. Antlaşma aynı zamanda müttefiklerin Batum şehrini ve limanlarını ele geçirmesi için zemin hazırlamıştır. Bu durum Azerbaycan hükümeti arasında ciddi bir memnuniyetsizliğe yol açmıştır. Hal böyle olunca yetkililer protesto amacıyla müttefiklere bir not göndermişlerdir (Həsənov, 2005: 55-56).

Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra Kafkasya'nın önemli bir kısmı İngilizler tarafından işgale maruz kalmıştır. "Bakü-Tiflis-Batum" hattı İngiliz yönetimi altına girerken iletişim hatları da İngiliz denetimine girmiştir. Mayıs 1918 yılında egemenliklerini duyuran Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Dağıstan aşağı yukarı bir yıl süresince İngilizlerin işgalinde kalmışlardır. Bölge İngilizlerin işgalinde olduğundan Paris'te yapılması düşünülen barış konferansı öncesinde buranın mukadderatına ilişkin İngiliz devlet adamları bir siyaset geliştirmeye çalışmışlardır (Çağlayan, 2014: 125-126).

Müttefik devletler Bolşevik Rusya'nın Güney Kafkasya'da oluşturabileceği tehdidin artan coğrafi ölçeği göz önüne alındığında, aktif bir dış politika izlemeye karar verdiler. Bu amaçla Transkafkasya cumhuriyetleri etrafındaki durum İngiltere'nin girişimiyle 10 Ocak'ta Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi'nin bir oturumunda geniş bir şekilde tartışılmıştır. Yüksek Konsey, askeri uzmanlar için önerilerde bulunmanın önemli olduğunu düşünüyordu. Yüksek Konsey toplantısında konuşan İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Başbakan Lloyd George'un Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlığının tanınmasının görüşülmesinden yana olduğunu belirtiyordu. Toplantıda konuşan Avrupa ülkelerinin dışişleri bakanları, Azerbaycan ve Gürcistan çevresindeki durumun gerçekten tehlikeli olduğunu vurguladılar. Lord Curzon, yardım çağrılarını nedeniyle müttefik ve Azerbaycan hükümetlerinin fiilen tanınmasının önemini vurgulamıştır. Yüksek Konseyin 11 Ocak tarihli kararında "müttefik ve birlik ülkelerinin Azerbaycan ve Gürcistan hükümetlerini fiili düzeyde birlikte tanıdığı" belirtilmiştir. 7 Şubat'ta Japon hükümeti de Yüksek Konseyin kararını desteklemiştir (Həsənov, 2015: 72-73).

Birinci Dünya Savaşı'nın askeri yenilgileri ve iç durumun şiddetlenmesi, Rus İmparatorluğu'nda derin bir siyasi kriz yaratmıştır. Şubat ayında Petrograd'da ortaya çıkan ayaklanma Çarlık yönetimine son vermiştir. Devrimin ilk günlerinden itibaren Güney Kafkasya'dan Rus Devlet Duma'sı milletvekillerinin

girişimiyle Güney Kafkasya'nın yönetimiyle ilgili özel bir komite kurulmuştur. Bolşevikler, 7 Kasım 1917 tarihinde bir darbeye iktidarı ele geçirdikten sonra tamamen yeni bir siyasi durum ortaya çıkmıştır. Güney Kafkasya'daki tüm siyasi güçlerin katılımıyla 24 Kasım'da Tiflis'te (Gürcistan) özel komite toplantısında, Tüm Rusya Girişimciler Meclisi toplanıncaya kadar Güney Kafkasya'yı bağımsız olarak yönetme kararı alınmıştır. Bolşevik Rusya'nın Brest-Litovsk'ta ateşkes imzalamasıyla Güney Kafkasya'da yeni koşullar oluşturulmuştur. 1918 Şubat ayında Güney Kafkasya'dan Kurucu Meclis'e seçilen temsilcilerin Tiflis'te (Gürcistan) bir araya geldiği Transkafkasya Seym'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan halkları arasında keskin farklılıklar vardı. Brest-Litovsk'tan sonra Ermeni-Gürcü kuvvetleri Osmanlı ordusunu engelleyemeyerek Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan etmek ve Brest-Litovsk barışının şartlarını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Nisan ayına gelindiğinde bağımsız bir Transkafkasya Federal Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulduğu duyuruldu. Ancak Seym'de yaşanan tartışmalar neticesinde Gürcistan uluslararası ilişkiler tarihinin temsilcileri buradan ayrıldıklarını ve kendi devletlerini kurduklarını söylediler. Bundan sonra Azerbaycan temsilcisi Milli Konsey'i kurarak 28 Mayıs'ta Ulusal Konsey, Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanını kabul etmiştir (Abdullayev, 2003: 64-65).

Ulusal Konsey'in Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle İngiliz Ordusu Komutanlığı'nın Bakü'deki temsilcisi General W. Thomson, Azerbaycan hükümetini tanıdığını açıklayarak, açıklamasında aynı zamanda Azerbaycan koalisyon hükümetinin tüm Azerbaycan topraklarında tek meşru otorite olduğu ve müttefik askeri güçlerin komutasının bu hükümete tam yardım sağlayacağı belirtiliyordu. Balkanlar ve Kafkaslardaki İngiliz birliklerinin Başkomutanı General George Milne de İngiltere'nin Azerbaycan hükümetini ülkedeki tek meşru otorite olarak tanıdığını kaydetmiştir. Görünüşe göre Mondros ateşkesinden sonra başarısız olan Azerbaycan hükümeti, Bakü'ye gelen müttefik kuvvetlerin emriyle diplomatik ilişkiler kurmayı başardılar. Birbirini izleyen diplomatik girişimler ve müzakerelerin bir sonucu olarak bile müttefik kuvvetlerin komutanlığı Azerbaycan hükümetini fiilen tanımak zorunda kalmıştır. Bakanlar Kurulu Başkanı ve İçişleri Bakanı Fatali Han Khoisky başkanlığında kurulan yeni hükümetin önemli bir görevi vardı. Bu görevlerin başında; Azerbaycan'daki uluslararası durum üzerinde belirleyici ve önemli bir etkisi olabilecek Paris Barış Konferansı'na hazırlanmak ve bu prestijli etkinliğe katılmak üzere bir heyet örgütleme. General W. Thomson ile Kasım 1918'de yapılan görüşmelerde Azerbaycan hükümetine Azerbaycan'ın uluslararası bir barış konferansına katılacağına dair güvence verildi. İngiliz hükümeti, Azerbaycan ile ilgili tüm toprak anlaşmazlıklarının barış konferansı kararları temelinde çözüleceğini umuyordu. Azerbaycan'ın İstanbul'daki temsilcisi A.M. Topçubaşov, 16 Aralık'ta Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Başkanı'na gönderdiği bir mektupta Kafkas halklarının devlet bağımsızlığını tanımının tek yolunun Azerilerin, Gürcülerin ve Ermenilerin "Bu halkların ulusal siyasi ideallerindeki farklılıklar ne olursa olsun hepsinin bağımsızlığı ortak çalışmaya ve barış konferansındaki ortak konuşmalara bağlıdır" diye ifade ediyordu (Həsənov, 2005: 58-59).

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Siyasî İstihbarat Bürosu tarafından ileri sürülen fikirde Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın müstakil devletler olarak kabul edilmeleri ve Kafkas Dağları'nın Rusya'nın

yeni sınırı olması ve gerekirse Batılı bir devletin ismi anılan ülkeleri federal bir cumhuriyet olarak bünyesine dahil edilmesi tavsiye edilmekteydi (Okur, Basra Körfezi 2007: 156).

Kafkas cumhuriyetleri egemenliklerini duyurdukları dönem bölgede Türk-Alman nüfuzu hakimdi. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın egemenliklerini Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti tanımıştır. Savaş zamanında Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti ile iş birliğinde bulunması, Gürcistan'ın da Alman himayesi altına girmesi İngilizlerin halkoyu nezdinde bu ülkelere karşı soğukluk yaşanmasına neden olmuştur. İngiltere, İtilaflara taraf olduğu düşüncesiyle yalnızca Ermenistan'ın egemenliğini hak ettiğini kanaatine varmıştır.

İngiltere'nin bu üç Güney Kafkas ülkesinin egemenliğini benimsemeye ikinci sorunu Rusya'nın pozisyonundan kaynaklanmaktaydı. Rusya'nın, ihtilâl sonucu Bolşeviklerin önderliğinde savaştan ayrılıp İngiltere ve yandaşlarını yalnız bırakmasına karşın İngiliz devlet adamlarında hala Rusya'ya karşı bir eğilim mevcuttu. Bu düşünceye istinaden Rusya, savaşın başından savaştan ayrıldığı güne kadar Almanya'ya karşı büyük kayıplar vermiş, müttefiklerine de oldukça hizmetleri dokunmuştur. Bundan başka ilerde Rusya'nın yeniden dünya politikasında güçlü bir devlet olacağı düşünüldüğünden İngiltere'nin çıkarları bakımından Rusya'dan ayrılan devletlerin tanınması doğrultusunda temkinli davranmak istiyordu (Çağlayan, 2014: 126).

İngiltere, Bolşevizm ile iki cephede savaşan güçleri hem Türkiye'de hem de Rus iç savaşında desteklemiştir. Bu durum ülkedeki sosyo-ekonomik durumu ağırlaştırıyordu. Savaşın sonuçları ve askeri operasyonların getirdiği zorluklar halkın memnuniyetsizliğini artırmıştır. Büyük Britanya'nın yeni bir cephe açması ve Güney Kafkasya'ya doğru ilerleyen Bolşeviklere karşı askeri operasyonlar yürütmesi çok zordu. İngiliz hükümeti Azerbaycan ve Gürcistan'ın bağımsızlığını kabul ederek bu ülkelerin savunma sorumluluğunu da onlara yüklemiştir (Həsənov, 2015: 73-74).

İngilizler, Kafkasya'da kurulan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı birer tampon devlet olarak düşündükleri için onlara yardım etmekteydiler. Fakat İngilizlerin Kafkas Cumhuriyetleri'ni, General Denikin ile beraber Bolşeviklere karşı kullanma girişimi çok da başarılı olamamıştır. Çünkü Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasındaki anlaşmazlıklardan başka General Denikin ile bu cumhuriyetler arasında da anlaşmazlık söz konusuydu. "Bir ve Bölünmez Büyük Rusya" yaklaşımına sahip olan Denikin, Kafkas Cumhuriyetleri'nin bağımsızlığını tanımayacağını bildirmiştir (Okur, Bolşevik İhtilali 2017: 403). Bağımsızlığını kazanan Ermeni halkı, İtilaf Devletlerinin zaferi ile sonuçlanan savaşta gösterdikleri fedakarlıklardan dolayı özellikle İngiltere tarafından devlet olma yolunda büyük destek görmüşlerdir (Sarukhanyan, 2013: 39).

İngiltere'nin Azerbaycan Çıkarlarında Ermeniler

Kafkas bölgesinin önemi göz önüne alındığında Büyük Britanya'nın bölgeye her zaman ekonomik ve siyasi çıkarı olduğunu belirtmek gerekir. İngiltere ile Azerbaycan arasındaki ilk ekonomik ve siyasi ilişkiler XVI. yüzyıla kadar dayanmaktadır. O dönemde yeni oluşan İngiliz burjuvazisi ucuz hammadde

ve satış pazarları için mücadele ediyordu. XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'dan Hindistan'a uzanan kara ve deniz yollarını koruyordu. İngilizlerin Hindistan'a başka yollar bulmaya çalışmasının nedeni de buydu. Böyle bir yol arayışında 1580'lerde İngiliz "Moskova" şirketi tarafından Safevi İmparatorluğu'na altı defa ticari amaçlı heyet gönderilmiştir. Heyetin asıl amacı Rusya'dan geçerek Volga-Hazar, Azerbaycan ve İran üzerinden Hindistan'a gitmekti. Üstelik Safevi Devletini karlı bir pazar yeri ve ucuz bir hammadde kaynağı olarak kullanmak istiyorlardı (Abbasova: 411).

Çarlık Rusya Azerbaycanlılar için ciddi jeopolitik sorunun da temelini atarak işgal altındaki toprakları daha yakından bağlamak için Güney Kafkasya'nın daha güvenilir unsurları ile Azerbaycan'daki demografik durumu değiştirmeye başlamıştır. Ruslar, Almanlar, Polonyalılar, özellikle Ermeniler bölgeden tehcir edilmeye başlandı. Bu ülkelerden çok sayıda Ermeni, Osmanlı ve İran ile Rusya İmparatorluğu sınırları boyunca tarihi anavatanlarında yaşayan Azerbaycan Türklerinin topraklarına sistematik olarak yerleştirildiler. Çarlığın Azerbaycan topraklarını Ermenileştirme politikası sebepsiz değildi. Ermeniler uzun süre Müslüman milletler arasında yaşamış, geleneklerini ve dillerini bildiklerinden şartlara çabuk uyum sağlayabilmişler ve aynı zamanda itaatkarlardı. Ermenilerin Azerbaycan'a yerleştirilmesi, gelecekteki jeopolitik değişimlere güven yaratanlar da dahil olmak üzere bölgeye birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Azerbaycanlılara ait verimli topraklara yerleşerek paha ölçülemez şekilde zenginleştiler ve kısa süre sonra bu topraklardaki milli-dinsel çatışmaları yoğunlaştırarak yerel halkları tarihi topraklarından çıkarmaya başladılar. Ermenilerin saldırıları sonucunda Azerbaycan topraklarına yerleşmeleri Azerbaycan'da XIX. yüzyılda jeopolitik durumdaki en ciddi olumsuz değişiklik olmuş ve tüm Azerbaycan halkının kaderini ve gelecekteki devletin toprak yapısını etkilemiştir. Çarlığın bölgedeki "böl ve yönet" politikası daha sonra tüm Güney Kafkasya bölgesinde kan dökülmesi ve savaşın eşlik ettiği köklü jeopolitik değişikliklerin koşullarını oluşturmuştur (Həsənov, 2015: 29-30).

İngilizlerin, Ermeni Taşnaklardan yararlandıkları bölgelerden biri şüphesiz Kafkasya idi. 12 Haziran 1903 tarihinde Ruslar Ermeni kilisesinin bütün varlıklarını devletleştirmişlerdir. Rusya'da vuku bulan 1905-1906 dönemindeki ihtilalci hareketler esnasında ortaya çıkan siyasî boşluktan yararlanılarak bir Azeri-Ermeni kavgası halinde meydana gelen olaylarda Taşnaksütyun örgütüne ait Drastamat Kanayan, Rusya'nın Kafkasya Valisi Nakashidze'ye 11 Mayıs 1905 tarihinde suikast düzenleyerek öldürmüştür. 1907'ye kadar devam eden hadiselerde birçok Müslüman öldürülmüş, Rusya'nın yeni Kafkasya Genel Valisi Vorontsov-Dashkov, hadiselerin Ermeni işçi hakları ve Ermeni işçilere ayrımcılık yapıldığı gerekçesi ile Ermeniler tarafından çıkarıldığını Petersburg'a bildirmiştir. Fakat enteresandır ki esas hadiseler Şuşa, Tiflis ve Elizavetpol'de yaşanmakla beraber Taşnaklar, hadise ile herhangi bir alakaları olmamasına rağmen Bakü'de bulunan Rus petrol tesislerine erişerek büyük bir yangın çıkarmışlardır. Bakü petrollerinin eski üretim seviyesine varması ve Rus ekonomisine eskiden olduğu gibi tekrardan katkıda bulunması birkaç sene sürmüştür. Rusya'nın bu sıralarda dünya petrol pazarında İngiltere'yi geçtiği de bilinmektedir. Yine bu dönemlerde Rus petrolünü Avrupa'ya taşıyan ana şirket Hollandalı Novel ailesi idi. İngiliz şirketlerin Bakü petrollerine ortak olmasını engelleyen ve Hollanda Shell'in de ilk malikleri olan Noveller İngiltere için buradaki en büyük engeldiler. Bakü petrol tesislerinin harap

edilmesi Novelleri zora soktuğu gibi bu hadiselerden kısa bir süre sonra İngiltere ve Hollanda arasında The Royal Dutch Shell petrol ortaklığı kurularak Şubat 1907'den itibaren Bakü'de çalışmalara girişmişlerdir. Böylelikle İngilizler Bakü petrol sahalarına da nüfuz etmişlerdir (Avcı, 2004: 209). İngiltere için Kafkasya'daki ekonomik kaynakların varlığı bölgeye olan yayılmacılığı tetikleyen etkenlerin en temelinde bulunmaktadır (Gökşen, 2012: 103).

İngiltere'nin Tahran Büyükelçisi Marling Dışişleri Bakanlığı'na Azerbaycan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin gelişmekte olduğunu belirten bir mesaj göndermiştir. Hıristiyan Gürcüler ise 19. yüzyıldan beri Almanlarla birtakım münasebetlerde bulunmuşlardı. Hıristiyan Ermeniler İngiliz desteği için en güvenilir aday olmuşlardır. Ermenilerin çoğunluğunun Çarlık ordusunda savaşmış olması ve savaşın müttefikler lehine sonuçlanması halinde kendilerine bağımsızlık sözü verildiği için kararlılıkla savaşacaklarını ispatlaması, Ermenileri layık bir aday yapan etkenlerden biri olmuştur (Hacıyev vd., 2017: 216). Diğer taraftan Ermeniler bölgedeki konumlarını kuvvetlendirmek amacıyla Rusya stratejisini kullandıkları da görülmektedir. Fakat bu durum Ermeniler açısından tenazur olmayan bir bağımlılık ortaya çıkarmıştır (Yılmaz, 2012: 36). Aslında Ermenilerin başka seçeneği de görünmüyordu çünkü müttefiklere sadakatlerini göstererek Türklere ihanet etme baskısı altındaydılar. Rus ordusu Erzurum cephesinden çekilirken Ermeniler boşaldıkları mevzilere yerleştiler. Aynı zamanda Ermeni birliklerinin Kafkasya'ya getirilmesi için bazı çalışmalar yapılmıştır. Türkler kazanırsa Ermeniler çok şey kaybederlerdi ama müttefiklerin zaferi onlara çok şey kazandırabilirdi. İngilizlerin planları tamamen farklıydı. Ana kaygıları bölgenin Türklere ve Almanlara karşı savunulmasıydı ve bu tedbirler arasında Ermenilere özel bir ihtiyaç duyulduğu için bu anlamda maddi ve manevi olarak desteklenmişlerdir (Hacıyev vd., 2017: 217).

1917-1918 yıllarında doğuda bir İngiliz-Ermeni askeri ittifakı gerçekleşmiştir. İngiltere, Rus ordusunun çekilmeye başladığı dönemde Doğu Cephesinde ortaya çıkan boşluğu doldurmak ve Kafkasya'daki petrol bölgelerini muhafaza edip sömürge imparatorluğu bakımından tehlike görülen Türk birliği projesini sekteye uğratmak amacıyla Rusya'nın savaş başındaki siyasetine başvurmuştur. Askerî bakımdan Ermeni birlik ve çetelerine yardım edilerek bunlar İngiliz savaş politikaları çerçevesinde kullanılmışlardır.

Doğu Anadolu ve Kafkas bölgesinde askeri plan ve nedenlerle meydana getirilen İngiliz-Ermeni ittifak projesi kısa süre içerisinde siyasi açılımları da beraberinde getirmiştir. Ermenilerin savaş gayretlerini yükseltmek isteyen İngiliz hükümeti, savaş esnasında Rusya'nın ifade ettiği "Bağımsız Ermenistan" söylem ve sözleriyle Ermenileri hareketlendirmeye çalışmıştır. Esasen başka seçenekleri görülmeyen Ermeniler de siyasi mukadderatları bakımından İngilizlerden yararlanmak istemişlerdir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı hazırladığı sempatik plan ve projelerle savaş sonrası bağımsız bir Ermenistan'ın hayata geçirilmesi için önemli göndermelerde bulunmuştur (Başak, 2013: 189-190).

Stratejik açıdan Güney Kafkasya İngiltere için büyük önem taşıyordu. Özellikle en büyük sanayi ve finans merkezi olan Azerbaycan Bakü üzerindeki kontrolün ele geçirilmesi ve Hazar limanının işgali,

İngiliz politikasının geleneksel ve öncelikli alanları arasında yer almakla birlikte aynı zamanda bir bütün olarak Avrasya'nın temel jeopolitik anlayışıyla da uyumluymuştu. İngilizler için Hazar Denizi'ne sahip olmak sadece Kafkasya'da değil Orta Asya'da da kontrolü ele geçirmek ve Hindistan'a giden yolu korumak anlamına geliyordu. Ancak 1917'de Rusya'da yaşanan olaylar neticesinde Kafkaslar, Osmanlı devleti için açık bir koridor haline gelmiştir. Ortaya çıkan süreçler, Türklerin Kafkaslar üzerinden İran ve Orta Asya'ya girmeleri için uygun bir fırsat yaratmış ve Hindistan tehdit altına düşmüştü. Çarlık Rusya'sındaki kargaşa Türklere planlarını uygulama fırsatı vermiş aynı zamanda Pan-Türkist (veya Turan) hayallerinin gerçekleşmesinin yolu da açılmıştır (Şıxəliyev, 2016: 18).

İngiltere, savaş bittiğinde Ortadoğu, Kafkaslar ile Akdeniz'de yeni kazanımlar elde etmek ve dünya politikasındaki yerini sağlamlaştırmak amacıyla hareket ediyordu. İktisadi ve stratejik nedenlerle bu toprakların başka bir devletin denetimine geçmesini tabii olarak istenmemekteydi. Savaş sonrasında Osmanlı toprakları ile Bolşevik sonrası Rusya'dan kalan Karadeniz kıyıları ile Kafkaslarda yeni avantajlar sağlama düşüncesindeydiler. Bu bölgedeki çalışmalarının diğer bir amacı Bolşevik düşüncesinin İngiliz yayılma bölgelerine girmeden engellenmesi ve Çarlık düzeninin tekrardan inşa edilmesiydi. Bunun yanında Orta Asya'da gerçekleşme imkânı bulan Panturanizm hareketini Kafkaslar aracılığıyla bitirmektir. Bu amaçlarına erişmek için İngiltere öncelikli olarak 13 Kasım'da İstanbul'a girip Boğazları ele geçirmiştir. Böylelikle Karadeniz aracılığıyla Rusya'nın güney kısmını ve Kafkasları kontrol altına alma şansını yakalamışlardır (Gökşen, 2012: 96).

Azerbaycan topraklarının hukuki bağlarını ve statüsünü belirlemeye yönelik girişim, işgalci İngiliz ve Rus imparatorlukları arasında yirminci yüzyılın başlarında imzalanan İran, Afganistan ve Tibet'teki sömürge faaliyetlerine ilişkin ortak sözleşmede yapılmıştır. Sözleşmeye göre Azerbaycan'ın (Kaçar) tüm toprakları sırasıyla İngiltere ve Rusya'nın etki alanına dahil edilen Kuzey ve Güney olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Rusya, bu anlaşmadan yola çıkarak Hazar Denizi'nin güneybatı ve kuzey kıyılarında bulunan Azerbaycan toprakları ile Bakü, Astara ve Derbent gibi büyük şehirleri ilhak etmiştir. 1917 ile 1921 arasındaki kısa dönem dışında bu topraklar SSCB'nin çöküşüne kadar tartışmasız bir şekilde Rus etkisi altındaydı (Həsənov, 2015: 558).

Gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerin içinde yer aldığı güç savaşlarında başarı kıstaslarından biri emniyetli kaynaklardan enerji temin edilmesidir. Bu etken enerji kaynağı olarak petrol ve doğalgazın çıkarıldığı coğrafyaların jeopolitik önemini yükseltmektedir. Hazar bölgesi dünyanın en fazla petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip yerlerden biridir. Bu husus bölgeye ait sorunların meydana gelmesinde ve mevcut sorunların neticelenmesinde ağırlıklı olarak enerji faktörünün önemi üzerinde durulmaktadır (Elnur, 2018: 110).

Birinci Dünya Savaşı döneminde savaşın galip devletleri her şeyden önce Büyük Britanya'nın şiddetli baskıları altında o yıllarda imzalanan anlaşmalar uyarınca hiçbir yabancı geminin Hazar Denizi'ne girmesine izin vermeme konusunda karşılıklı bir taahhütte bulunmuşlardır. Anlaşma şartlarına göre Hazar Denizi'nde münhasır haklar elde etmek, ortak balıkçılık faaliyetleri yürütmeyi ve yabancı gemilerin denize girmesine izin vermemeyi taahhüt edilmiştir. Ayrıca anlaşma, İran'ın kendi

topraklarını yabancı müdahalelerden bağımsız olarak savunamaması ve bu bölgeleri Rusya'yı tehdit etmek için kullanmaması durumunda Rus birliklerinin İran'a girme ve çıkarlarını koruma hakkını da sağlıyordu. Anlaşmaya göre Hazar Denizi'nin güneyinde İran ve diğer tüm kıyılarda Sovyet Rusya, çevre toprakların ve halkların kaderini diledikleri gibi belirleme fırsatı bulmuştur. Aslında bu anlaşma, yabancı güçler için önemli bir tehditle karşı karşıya olan Bolşevik Rusya ile İran arasında iyi düşünülmüş ve ileri görüşlü bir stratejik anlaşmaydı. Bu anlaşma, her iki tarafın da o dönemde bağımsızlık mücadelesi veren Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni bastırmasına izin vermiştir. Ayrıca İran, bölgede Azerbaycan ve Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu yeni bir devletin varlığından kurtulmayı başarmış ve bölgedeki tarihi rakibi Türkiye'yi de zayıflatmıştır. Rusya'ya gelince bu devlet için en önemli husus Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti topraklarını Sovyet Rusya ile birleştirmek, Bakü gibi önemli ve eşsiz jeopolitik alanlarını ve petrol zengini başkentini ele geçirmek ve Türkiye ile İngiltere'yi oradan uzaklaştırmaktı. Görünüşe bakıldığında iki tarafın da Azerbaycan topraklarında ve Hazar bölgesinde kendi jeopolitik çıkarlarının peşinde oldukları görülmektedir. Bu da İran ve Rusya'yı çok ciddi stratejik değeri olan böyle iyi düşünülmüş ve hesaplanmış bir "ittifak anlaşması" imzalamaya sevk etmiştir (Həsənov, 2015: 559-560).

O dönemler İngiliz politikacı olan Winston Churchill, Savaş Bakanı olarak görev yaptığı süre boyunca İngilizlerin Hazar Denizi'nde kendilerine avantaj sağlayan bir donanma oluşturduğunu ifade etmiştir. İngiliz ordusu dünyanın en büyük stratejik hatlarından birine sahipti. Ancak İngiliz ordusunun Güney Kafkasya'daki varlığı uzun sürmemiştir. Bakü'ye girdikten üç ay sonra Şubat 1919'da Lloyd George Hükümeti, orduyu bir an önce Güney Kafkasya'dan çekme kararı almıştır. İngilizlerin Güney Kafkasya ve Azerbaycan'ı terk etme kararı henüz tam olarak açıklığa kavuşturulmamış en ciddi sorunlardan biri olmaya devam etmektedir. Kaynaklar, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Kafkasya'yı özellikle Azerbaycan'ın petrol bölgesini, sömürge imparatorluğuna ve Hazar Denizi'ne ilhak etmeyi amaçladığını göstermektedir. Tarih bilimleri doktoru Profesör Parvin Darabadi, bu fikrin İngilizleri, Kahire'den Hindistan'ın Kalküta'ya kadar İngiliz kontrolü altında birleştirerek bütün bir bölge yaratmak olduğunu belirtmiştir. Bu fikir, Orta Doğu'daki İngiliz politikasının yeni içeriğini özellikle Bakü petrolü olmak üzere Hazar ve Kafkas toprakları üzerinde kontrolün kurulmasını teşvik etmektedir. Jeopolitik plan ayrıca Hindistan'ın kuzey sınırlarından Akdeniz'e kadar birkaç tampon devlet zincirinin oluşturulmasını da gerektiriyordu. Bu zincir, Hindistan'a yapılan saldırılar sırasında İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda arasında kilit bir bağlantı olan bir kalkan görevi görecekti. Kafkasya-Hazar bölgesi İngiltere'nin o dönem için askeri-politik planlarında özel bir yeri olan ana bağlantı halkası haline gelmiştir (Şıxəliyev, 2016: 35-36).

Lenin, Büyük Britanya'nın Türkiye üzerinden galip gelmesi durumunda İngilizlerin Bakü petrolü, Hazar Denizi ve tüm Kafkasya'nın kontrolünü ele geçireceğini, Orta Asya'ya deniz yolunu açacağını ve Batı dünyasının Moskova'ya saldırmak için bir fırsat olacağını anlamıştır. Böylece Rusya'da Bolşevik hükümetini devirmek çok kolay olacaktı. Lenin, İngilizlerin Güney Kafkasya'yı çok iyi tanıdığını biliyordu. İngilizler askerlerini Azerbaycan'dan çekmelerine rağmen bir süre Gürcistan'da kaldılar.

Böylece Rus-Türk ittifakı ortak çıkarlar ile birleştirildi. Bu ittifak, Azerbaycan'ın bağımsızlığının kaderi ve ardından Avrupa ve dünya ülkeleri tarafından henüz yeni tanınmaya başlayan jeopolitik durum üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Azerbaycan'daki jeopolitik durumun değişmesinde uluslararası faktörlerin kayıtsızlığının da önemli etkisi olmuştur. Büyük Britanya, Rusya ve Türkiye, birbirine düşman olmalarına rağmen Azerbaycan'ın bağımsızlığına ve hükümetine karşı eşit derecede olumsuz tutum sergilemişlerdir. İngilizlerin de bu konuda kendi hesapları vardı. Azerbaycanlıların Türkler ve Müslümanlar olarak bağımsızlık savaşında Türkiye'yi savunduklarına inanıyorlardı. Nitekim Azerbaycanlılar, Türk dünyasının ve İslam'ın merkezi olan Türkiye'nin bağımsızlık savaşında yenilmesini istememişler ve Türkleri yürekten desteklemişlerdir. Binlerce Azerbaycanlı bağımsızlık savaşında Türklerle yan yana savaştı. Birkaç Azerbaycanlı aydın, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinde görev alarak yeni Türkiye'nin kurulmasına katkıda bulunmuştur (Həsənov, 2015: 80-81).

1918 yılı sonunda İngilizlerin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne karşı tutumunda büyük siyasi değişiklikler ortaya çıkmıştır. Bu değişiklikler ağırlıklı olarak tüm siyasi parti ve kuruluşların temsilcilerinin tüm ulusal azınlıkların temsilcilerinin temsil edildiği Azerbaycan Parlamentosu'nun açılışı ve 26 Aralık'ta Fatali Han Khoisky Bakanlar Kurulu'nu oluşturmasıyla ilgiliydi. 28 Aralık'ta General Thomson, Azerbaycan'ın koalisyon hükümetini tamamen desteklediğine dair yeni bir açıklama yaptı ve Azerbaycan sınırları içinde tek meşru yerel yönetim olduğunu belirtmiştir. İngilizler Azerbaycan'ı ilk başta Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olarak görmüşlerdir. Ancak kısa süre sonra Azerbaycan hükümetinin bağımsızlığını tanıdılar. İngiliz hükümetinin Bakü'nün Rusya'dan ayrılmasını ve Bakü petrolünün bağımsız bir Azerbaycan hükümetinin elinde kalmasını desteklemesinin temel nedeni elbette çıkarlarıyla ilgiliydi (Abbasova: 418).

Bakü petrolünün önemini İngiltere'den daha iyi anlayan ikinci bir devlet göstermek çok zordur. Yirminci yüzyılın en güçlü doğal kaynağı ve dünyaya hâkim olan ana gücü petroldü. Dolayısıyla İngilizler, bu yağlı maddenin mutlak hâkimi olmak istemişlerdir. Bilindiği gibi petrol birçok devleti oyuncak alete dönüştürmüş, irili ufaklı birçok devleti özgürleştirmiş ve bazı eski imparatorlukları da tarih sahnesinden silmiştir. Ünlü politikacı Winston Churchill'in Avam Kamarası'nda petrolün önemi hakkında yaptığı açıklama çok düşündürücüdür: "Bir damla yağ, bir damla kandan daha değerlidir". Bu açıdan bakıldığında İngilizlerin Azerbaycan'a gelişinin veya daha doğrusu bölgedeki işgal politikasının nedeni doğrudan ekonomik çıkarlar ve petrol ile karakterize edilebilir. Bu çıkarlarının gerçekleşmesi için en uygun araç yine Ermenilerdi (Şıxəliyev, 2016: 38-39).

Sonuç

Kafkasya'nın Türk ve Alman ordularına karşı savunmasında İngiltere'nin ana tercihi Ermeniler olmuştur. İngiliz hükümeti, Kafkasya'nın ve bölgenin stratejik öneme sahip zengin doğal kaynaklarının Türk ve Alman kuvvetlerinin eline geçmesini önlemek için Ermenileri teşvik etmeye başlamışlardır. Böylece Britanya İmparatorluğu'nun kâbusu haline gelen Pan-Turancılığa karşı bir bariyer oluşturulacaktı. İngilizlerin Kafkasya'da Ermenileri askeri amaçlarla kullanmaları konusu İngiliz General Barter'ın Rus Genelkurmay Başkanlığı'nda İngiliz Askeri Kabinesine gönderdiği 15 Ekim 1917

tarihli bir telgrafla gündeme gelmiştir. General Barter'a göre Kafkasya'da güvenilecek tek unsur Ermenilerdi. Bölgede yeni Ermeni askeri birlikleri kurulacaktı. Onun için General Barter, İngiliz Askeri Kabinesi'nin onayını istemiştir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Kafkasya'daki askeri durumla ilgili Kafkasya cephesindeki boşluğun özellikle Ermeniler ve Gürcülerin yardımıyla doldurulabileceğini ifade etmiştir. İngilizler için bölgedeki en sadık ve güvenilir aday Ermenilerdi. Dolayısıyla sayılarının artırılarak Türklere karşı direnebilmeleri ve hatta gerekirse saldırbilmeleri isteniyordu. İngiliz askeri çevreleri, Türklerin Kafkasya'daki yaygın Pan-Türkist propaganda faaliyetlerinden çok endişe duyuyorlardı. Bu bağlamda Kafkas ordusunun mümkün olduğu kadar çok Ermeni'den oluşması gerektiği fikri İngiliz Genelkurmay Başkanlığı tarafından desteklenmiştir.

Güney Kafkasya'da yaşayan halkların tarihi kaderi genellikle onlar tarafından komşu ve diğer bölgelerdeki büyük ülkelerin çıkarları doğrultusunda kararlaştırılmış ve güvence altına alınmış olduğunu görüyoruz. Her ülke öncelikle stratejik çıkarlarını yerine getirmek amacıyla hedeflerine ulaşmak için belirli siyasi hamlelerle ulusal uyuşmazlıklar ve çelişkiler yaratmıştır. Ermeniler bu ülkeler arasında ortaya çıkan çelişkilerden yararlanmaya çalışmışlardır. Küresel entegrasyon ve karşılıklı bağımlılık, bu tür taktiklerin uygulanmasını giderek zorlaştırmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin arifesinde İngiltere'nin Güney Kafkasya'da güçlenmek için Azerbaycan'ı sömürge imparatorluğuna dahil etmek niyetinde olduğu aşikardır. Ancak İngilizlerin Azerbaycan'a gelişinin nedeni sadece bölgeyi ekonomik çıkarlar çerçevesinde işgal etmek değildir. İngiltere, kolonilerini genişletmekten çok savaşta egemenliği sırasında ele geçirdiği kolonileri korumayı düşünmektedir. Aslında İngiltere için en önemli bölgenin Ortadoğu olduğunu ifade edebiliriz. Özellikle enerji kaynaklarının büyük bir kısmının Osmanlı sınırları içinde yer alması, İngiltere'nin Ortadoğu için vazgeçilmez bir bölge olduğu aşikardır. Buradan hareketle İngiltere'nin temel amaçlarından birinin Azerbaycan ile Türk dünyası arasındaki bağları koparmak ve Türkiye'yi tamamen yalnızlığa mahkûm etmek amacıyla Pan-Türkist düşünciyi engellemek olduğu da söylenebilir. Bu planın gerçekleştirilmesinin önündeki en uygun araç ve tek engel yine Ermenilerdi.

İngiltere başta olmak üzere müttefiklerin yardımıyla Ermeni devletinin kuruluşunun gerçekleştiği göz önüne alındığında bu devleti kurarak Rusya ve Türkiye'yi bir nevi uyarmak istemiştir. Ermenistan, aslında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında değil Güney Kafkasya'da kurulacaktı. Çünkü Doğu Anadolu'da "Ermeni devleti" kurulsaydı bu devlet İngiltere'nin değil Rusya'nın kontrolüne geçebilirdi. İngiltere, bu olasılığı göz önünde bulundurarak Osmanlı topraklarını kontrol etmek için Ermeniler için bir devlet kurma meselesini Güney Kafkasya'ya ihraç etmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Jeopolitik Bir Faktör Olarak İngiltere'nin Azerbaycan Çıkarlarında Ermenistan (1917-1919)" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abbasova, H., The Great Britain's Azerbaijan Policy During the Years 1917-1920, 411-424. <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/26-HokumaAbbasova.pdf>
- Abdullayev, M. İ. (2003). *Beynəlxalq Münasibətlər Tarixi (XX Əsr)*. Bakü: Beynəlxalq Universitet Nəşriyyatı.
- Akhmedov, A. (2018). British Foreign Policy in Azerbaijan, 1918-1920. (Unpublished doctoral dissertation), University of Lancaster: Degree of Doctor of Philosophy, Department of History.
- Avcı, H. E. (2014). İngiltere'nin Asya Politikalarında Ermeniler (1878-1923). Tarihte Türkler ve Ermeniler Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler 10 cilt, (Editörler: Mehmet Metin Hülügü, Musa Şaşmaz, İbrahim Ethem Atnur, Taha Niyazi Karaca, Mustafa Çolak, Recep Karacakaya), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Başak, T. (2013). İngiliz Genelkurmay Başkanlığının Ermeni Raporu: Tarihsel ve Etnolojik Açından Ermeniler (5 Nisan 1918). *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 44, 187-232. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/639569>
- Can, R. R. (2022). Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Demiryollarının Rolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32 (1), 37-54. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.1006624>
- Çağlayan, T. (2014). İngiltere'nin Kafkas Cumhuriyetleri Siyaseti. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11 (1), 128-141. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188310>
- Elnur, K. (2018). Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu. Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar (Editör: Osman Orhan), İstanbul, TASAM Yayınları.
- Gökşen, N. (2012). *İngiltere'nin Kafkasya Politikası (1917-1921)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürbüz, M. V. (2012). *Kafkasya'da Siyaset Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Hacıyev, İ., Şıxəliyev E., Cəfərli, E., & Şabanov, M. (2017). *Böyük Güclərin Azərbaycanla Bağlı Geosiyasi Maraqlarında Naxçıvanın Yeri*. Bakü: Elmin İnkişafı Fondu.
- Həsənov, Ə.M. (2015). *Azərbaycanın Geosiyasəti*. Bakü: Zərdabi Nəşriyyatı.
- Həsənov, Ə.M. (2005). *Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın Xarici Siyasəti*. Bakü: "Azərbaycan" Nəşriyyatı.
- İbadov, A. (2007). *Azərbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Məmmədli, E. (2003). *Azərbaycan-Böyük Britaniya münasibətləri (1991-2003)*. Bakü: Adiloğlu Nəşriyyatı.
- Mustafayeva, S. (2009). *ABŞ və Böyük Britaniyanın Ən Yeni Tarixi (1918-2007)*. Bakü: ADPU Nəşriyyatı.
- Okur, M. (2017). Basra Körfezi ve Hindistan Yolunu Korumak: İngiltere'nin Karadeniz ve Kafkasya Siyaseti (1914-1920). I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya Askerî, Siyasî ve Sosyal Gelişmeler, (Editörler: Mehmet Okur, Bahadır Güneş, Ülkü Köksal), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Okur, M. (2017). Bolşevik İhtilali Sonrası İngiltere'nin Rusya ve Kafkasya Politikası. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, Kafkasya Özel Sayısı, 393-416. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.356287>
- Sarukhanyan, T.N. (2013). Mets Britanian Yev Gharabaghi Harts'y (1918-1920 T't'). Lraber Hasarakakan Gitut'yunneri, No:3, 39-50.
- Şixəliyev, E. A. (2016). *İngiltərənin Geosiyasi Maraqlarında "Erməni Məsələsi"nin Yeri və Azərbaycan Təsiri (1917-1920)*. Naxçıvan: Əcəmi Nəşriyyat.
- Ünal, L. (2019). Tarihsel Gerçeklik Işığında Türkiye'nin Transkafkasya Politikası. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 26, 555-576. <https://doi.org/10.18220/kid.562330>
- Yılmaz, S. (2012). *Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikasında Ermenistan*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Extended Abstract

The First World War brought about significant changes in the British economy. The manifestations of the economic crisis in the British economy before the war manifested themselves more clearly. During the war period, the export of British goods was significantly reduced, and imports doubled. During the war, Britain had to invest abroad, but its investment had decreased by 25%. During the war period, the UK's domestic debt increased 10-fold, from £ 645 million to £ 6,600 million. The British economy was unable to maintain a balanced distribution during the war. Coal mining, shipping, weaving and other traditional industries were to save the day during this period. New industries have developed rapidly, such as chemicals, automobiles, aviation, and weapons. The war has led to a significant increase in agricultural consumption in the UK. However, only 43.6% of the agricultural needs of the population were met by the country's own products. One of the important changes in the British economy during the war was the spread of the increase in the power of monopolistic capital with the strengthening of the state-capitalist trend. This shows that this increase in consumption, especially during the war period, has led the British to different geographies and different areas.

It is worth noting that Great Britain has always had an economic and political interest in the region, given the importance of the Caucasus region. The first economic and political relations between Great Britain and

Azerbaijan were concluded Dec the XVI century. it dates back to the XVIII century. At that time, the newly formed British bourgeoisie was struggling for cheap raw materials and sales Sundays. XVI. in the XIII century, the Ottoman Empire guarded the land and sea routes stretching from Europe to India. This was the reason why the British tried to find other ways to India. In search of such a way, a commercial delegation was sent to the Safavid Empire six times by the English "Moscow" company in the 1580s. The main purpose of the delegation was to pass through Russia and go to India via the Volga-Caspian, Azerbaijan and Iran. Moreover, they wanted to use the Safavid State as a profitable Sunday place and a cheap source of raw materials.

From a strategic point of view, the South Caucasus was of great importance for Britain. In particular, the seizure of control over Baku, Azerbaijan, the largest industrial and financial center, and the occupation of the Caspian seaport were among the traditional and priority areas of British policy, but also in line with the basic geopolitical Dec of Eurasia as a whole. For the British, the possession of the Caspian Sea meant taking control not only in the Caucasus, but also in Central Asia and protecting the road to India. However, as a result of the events that took place in Russia in 1917, the Caucasus became an open corridor for the Ottoman state. The resulting processes created a favorable opportunity for the Turks to enter Iran and Central Asia through the Caucasus, and India fell under threat. The turmoil in tsarist Russia gave the Turks the opportunity to implement their plans, and also opened the way for the realization of their Pan-Turkist (or Turanian) dreams.

When the war was over, Britain was acting in order to make new gains in the Middle East, the Caucasus and the Mediterranean and to consolidate its place in world politics. Of course, it was not desirable for economic and strategic reasons to transfer these lands to the control of another state. After the war, they were thinking of providing new advantages in the Caucasus with the Ottoman lands and the Black Sea coasts remaining from post-Bolshevik Russia. Another purpose of his work in this region was to prevent Bolshevik thought from entering the British expansion zones and to rebuild the tsarist order. In addition, it was to end the Panturanism movement, which had the opportunity to take place in Central Asia, through the Caucasus. In order to achieve these goals, Britain first entered Istanbul on November 13 and captured the Straits. Thus, they had the opportunity to take control of the southern part of Russia and the Caucasus through the Black Sea.

Dezavantajlı Okullarda TÜBİTAK Tarafından Düzenlenen Bilim ve Teknoloji Haftası Etkinliklerine İlişkin Öğretmen Görüşleri¹

Teachers' Perspectives on Science and Technology Week Activities in Disadvantaged Schools Organized by TUBITAK

Zeliha GÖKÇE²

Hasan GÖKÇE³

Mustafa BÖYÜKATA⁴

Emine GÜNERİ⁵

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 08.01.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 12.05.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1054916

Atıf / Citation: Gökçe, Z., Gökçe, H., Büyükata, M. ve Güneri, E., (2022). “Dezavantajlı Okullarda TÜBİTAK Tarafından Düzenlenen Bilim ve Teknoloji Haftası Etkinliklerine İlişkin Öğretmen Görüşleri” ODÜSOBİAD 12 (2), 1295-1318, Doi: 10.48146/odusobiad.1054916

Öz

Bu araştırmada bazı dezavantajlı okullarda 2021 yılı Bilim ve Teknoloji Haftası içerisinde TÜBİTAK tarafından düzenlenen etkinliklere ilişkin öğretmen görüşleri nitel araştırma yöntemi ile ortaya konmuştur. Yöntem olarak fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Katılımcıların belirlenmesinde amaçsal örnekleme yaklaşımının türlerinden maksimum çeşitlilik ve ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Araştırma, 2020-2021 eğitim öğretim yılında İç Anadolu bölgesinde dezavantajlı devlet ortaokullarında görev yapan 11 öğretmen ile görüşülerek yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmada geçerlik ve güvenilirliğe ilişkin gerekli önlemler alınmıştır. Veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Verilerin analizinde öncelikle görüşmelerden elde edilen ses kayıtları yazıya aktarılmıştır. Daha sonra kod, kategori ve temalar belirlenmiştir. Katılımcılara ilişkin doğrudan alıntılar yapılarak raporlanmıştır. Yapılan etkinliklerin öğretmen ve öğrencilere olumlu katkısının olduğu görülmekle birlikte, etkinliğin yapıldığı tarihte hava şartlarının zayıflatıcı yan olduğu ve yapılan etkinliklerin özgün yanlarının geliştirilmeye açık yanlar taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma neticesinde benzer etkinliklerin çoğaltılarak yaygınlaştırılmasının ve öğrenci görüşlerine de yer verilmesinin yerinde olacağı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler TÜBİTAK, Bilim ve Teknoloji haftası, Dezavantajlı okullar, Nitel araştırma, Fenomenoloji.

Abstract

In this research, teachers' views on the activities organized by TUBITAK in the Science and Technology Week in 2021 in some disadvantaged schools were revealed by qualitative research method. Maximum variation and

¹ Bu araştırmanın etik kurul izni Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonu 21.04.2021 tarihli ve 21/27 numaralı kararı ile alınmıştır.

² Sorumlu yazar, e-mail: zelihab.3837@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0640-1879

³ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Kayseri, e-mail: hasangokce3838@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1518-2295

⁴ Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat, e-mail: mustafa.boyukata@bozok.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1117-2620

⁵ Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Kayseri, e-mail: eguneri@erciyes.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3475-8229

criterion sampling, which are the types of purposive sampling approach, were used to determine the participants. The research was conducted by interviewing 11 teachers working in disadvantaged public secondary schools in the Central Anatolia region in the 2020-2021 academic year. A semi-structured interview form was used as a data collection tool. Necessary precautions regarding validity and reliability were taken in the study. The data were analyzed by content analysis. In the analysis of the data, firstly, the audio recordings obtained from the interviews were transcribed. Then, codes, categories and themes were determined. It has been reported by making direct quotations about the participants. Although it is seen that the activities made have a positive contribution to the teachers and students, it was concluded that the weather conditions at the time of the activity were weakening, and the original aspects of the activities carried out were open to development. As a result of this study, it is understood that it would be appropriate to multiply and disseminate similar activities and to include student views.

Keywords TUBITAK, Science and Technology week, Disadvantaged schools, Qualitative research, Phenomenology.

Giriş

Gelişmekte olan ülkeler gibi gelişimini ileri düzeye taşımış ülkelerde de nitelikli insan ihtiyacı her geçen gün göreceli olarak artmaktadır. Günümüzde ülkeler; bilim ve teknoloji alanlarında ilerlemek, hızla gelişen teknolojiye ayak uydurabilmek adına bilime ve bu alanlarda yetkin bireyler yetiştirilmesine büyük önem vermektedirler (Camcı, 2008). Bu nedenle günümüz eğitim sistemlerinde genel olarak öğrencilere hazır bilgi vermekten uzaklaşmak ve bilgiye ulaşma becerisi kazandırmak amaçlanmaktadır. Bu amaç ise öğrencilerde üst düzey düşünme becerilerinin gelişmesini sağlamak ile mümkündür. Bir başka ifadeyle öğrenciler ezbere değil kavrayarak öğrenmeli, karşılaştıkları problemleri çözebilmeli ve bilimsel süreç becerilerini kullanabilmeliler. Öğrenciler araştıran, sorgulayan ve bir bilim insanı gibi düşünebilen bireyler olmalıdır (Bolat vd., 2014; Kahraman, 2019; Korkmaz ve Kaptan, 2001). Bu nedenle bilim insanlarının görüş açılarını benimseyen bireyler yetiştirmek ülkenin gelişmesi adına önem arz etmektedir (Kahraman, 2019). Bilimsel çalışma süreçlerini ve aşamalarını erken yaşta fark ettirmek önem kazanmaktadır. Bununla birlikte topluma bilim insanlarının bakış açılarının benimsetilmesi ve bilimin sevdirmesine halen ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda gerek özel gerekse resmi pek çok kurum ve kuruluş; bilim fuarları, bilim şenlikleri ve projeler geliştirmekte ve desteklemektedir (Tezcan ve Gülperçin, 2008). Bu kurumlardan birisi de Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) olup, öncü niteliğinde çalışmalar yapmakta ve yapılan çalışmalarını da teşvik etmektedir.

TÜBİTAK tarafından fon sağlanan destek programları her geçen gün çeşitlenmekte ve görünürliğini artırarak yaygınlaşmaya devam etmektedir. 1963 yılında Türkiye’de planlı ekonomi döneminin başlangıcında kurulan TÜBİTAK (URL-1), toplum yaşam standartlarının yükselmesi, bilim ve teknoloji alanlarında yenilikçi, yönlendirici, katılımcı ve paylaşımcı bir kurum olma vizyonunu benimsemiştir (URL-2). TÜBİTAK, toplumdaki bilim merakının artması, öğrencilerin bilime olan ilgilerinin gelişmesi, disiplinler üstü bir bilim anlayışının gelişmesi, bilimsel çalışmalara katılımın artması ve STEM (Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik) alanlarına yönelik kariyerlere yönelimin artması için destekleme programları geliştirmektedir (Avcı ve Su Özener, 2018; Çolakoğlu, 2018). Öğrencilerin bu alanlarda ilgi

ve motivasyonlarının artması bilimsel bir projenin üyesi olmaları ve bir konuda araştırma yapma becerisi kazanabilmeleri ile sağlanabileceği gündeme gelmektedir (Yavuz, Büyükeksi ve Büyükeksi, 2014).

TÜBİTAK tarafından desteklenen programlar ile bilimin topluma yaygınlaştırılması çalışmaları daha da gelişmektedir. Bilim şenlikleri, bilim fuarları, bilim okulları, proje sergileri gibi katılımcıların aktif olarak katıldığı organizasyonların, eğitim öğretim ortamları üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Fakat bu tür organizasyonları yürüten okullar sahip oldukları olanaklar bakımından birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Dolayısıyla okulların sahip oldukları imkânlar, organizasyonların niteliğini değiştirmektedir (Avcı ve Su Özener, 2018; Tosun, Ay ve Koçak, 2020). Okulların sahip olduğu imkânlardaki farklılıklar da dezavantajlı bölge kavramını ortaya çıkarmıştır (Kondakçı vd., 2016). Dezavantajlı bölge kavramı; ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden daha düşük imkânlarla sahip bölgeler olarak ifade edilebilmektedir. Coğrafi koşullara dayalı olarak kısıtları olan okulların da çok olduğu bilinmektedir. Dezavantajlı bölge okullarındaki eğitim-öğretim faaliyetlerine etki edecek her bir faktörün detaylı bir şekilde incelenmesi önem arz etmektedir (Köse, 2014). Son zamanlarda bu tür okullarda öğrenci başarısını ve okul niteliğini artırmak, politikacılar, inisiyatif sahipleri ve uygulayıcılar için bir kaygıya sebep olmuştur. Bu doğrultuda ülkelerde eğitim sistemlerindeki dezavantajlı okulların fırsat ve olanaklarını geliştirmek için ciddi adımlar atılmıştır (Kondakçı vd., 2016).

Bilimin ve teknolojinin günlük hayata çok daha fazla yansıdığı ve toplumun farklı kesimlerince de bunun fark edilir hâle geldiği günümüzde, aktörlerin, akademisyen ve alanında yetkin olan yetişkinlerin, öğrencilerle buluşmaları öncelikli faaliyet alanlarından. Türkiye’de ise TÜBİTAK, bilim ve teknoloji alanlarında politikalar belirlemede ve toplumdaki farkındalığın artması için birçok faaliyet yürütmektedir (URL-2). Bu faaliyetlerden birisi de 8-14 Mart tarihleri arasında gerçekleştirilen Bilim ve Teknoloji Haftasıdır (URL-3). TÜBİTAK tarafından, dezavantajlı durumdaki okullarda yapılan bu etkinlikler içerik ve şekil bakımından ilk niteliğindedir.

Bu araştırma kapsamında TÜBİTAK tarafından 8-14 Mart Bilim ve Teknoloji Haftasında gezici bilim tırı ile çeşitli dezavantajlı okullara ziyaretlerde bulunulmuş ve bilim tırı içerisinde yer alan çeşitli etkinlik ve deneyler öğrenciler ile birlikte gerçekleştirilmiştir. Mevcut araştırmada, bu etkinliklerin gerçekleştirildiği okullarda görev yapan öğretmenler ile görüşülerek etkinliklere ilişkin düşüncelerinin alınması amaçlanmıştır. Dünya’da ve Türkiye’de bilime ve teknolojiye verilen önemin giderek arttığı düşünüldüğünde bu tür etkinliklerin öğrencilerin bu alanlara yönelmesinde teşvik edici olacağı düşünülmektedir. Bilim ve teknoloji haftası olarak kutlanan 8-14 Mart tarihleri ise bu etkinliklerin gerçekleştirilmesi adına bir fırsat olarak görülmüştür.

Yapılan literatür araştırması sonucunda, Bilim ve Teknoloji Haftasına ilişkin herhangi araştırmanın henüz yapılmadığı da anlaşılmıştır. Bilim ve teknoloji haftası olarak kutlanan ve bireylerin bu alanlara olan düşüncelerini olumlu yönde geliştirmek için bir fırsat olarak görülen 8-14 Mart tarihlerinde okullarda çeşitli etkinliklerin yapıp yapılmadığı, yapıyorsa etkili olup olmadığının değerlendirilmesi,

bu konuda öğretmen ve öğrencilerin düşüncelerinin alınması, bilime ve teknolojiye ilişkin düşüncelerin ortaya konması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Mevcut araştırmada TÜBİTAK tarafından dezavantajlı okullarda gerçekleştirilen 8-14 Mart Bilim ve Teknoloji Haftası etkinliklerine ilişkin öğretmen görüşlerinin alınmasının, etkinliklerin farklı yönlerden araştırılması ve bu etkinliklerin amacına ulaşma durumlarının incelenmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu araştırma neticesinde TÜBİTAK tarafından dezavantajlı okullarda gerçekleştirilen 8-14 Mart Bilim ve Teknoloji Haftası etkinliklerine ilişkin; ne gibi etkinliklerin yapıldığı, varsa bu etkinliklerde ne gibi sorunlarla karşılaşıldığı, yapılan bu etkinliklerin amacına ulaşıp ulaşmadığı ve bu etkinliklerden elde edilen kazanımların ortaya konması ile birlikte, ileride yapılacak dezavantajlı okullarda bu tür etkinliklerin yaygınlaştırılması ve faaliyetlerin istendik ve sorunsuz bir şekilde yürütülmesi yönünden önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle araştırma sorusu; "Dezavantajlı Okullarda TÜBİTAK Tarafından düzenlenen Bilim ve Teknoloji Haftası Etkinliklerine İlişkin Öğretmen Görüşleri nasıldır?" şeklinde belirlenmiştir.

Yöntem

Araştırma Deseni

Metodoloji olarak etkin ve yaygın olarak kullanılan yaklaşımlar bu araştırmada benimsenmiştir. Nitel araştırma yönteminin türü olan fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Bireylerin bir durumu nasıl anlamlandırdığını ortaya koyma çabası fenomenoloji deseni olarak tanımlanmaktadır (Johnson ve Christensen, 2014). Bu araştırmada öğretmenlerin bilim ve teknoloji haftasındaki TÜBİTAK etkinliklerini nasıl anlamlandırdığını ortaya koymak amaçlandığından fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. Bu bağlamda öğretmenlerin 8-14 Mart Bilim ve Teknoloji Haftasında gerçekleştirilmiş olan TÜBİTAK etkinliklerine ilişkin öğretmenlerin görüşleri alınarak algılarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Etkinliklerin öğretmenler nezdinde nasıl bir karşılık bulduğunun açığa çıkartılması sağlanmaya çalışılmıştır.

Katılımcılar

Mevcut araştırmada katılımcıların belirlenmesinde kullanılan örnekleme yöntemi seçkisiz olmayan örnekleme türlerinden amaçsal örneklemedir. Amaçsal örnekleme yaklaşımının türlerinden maksimum çeşitlilik ve ölçüt örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Araştırılan probleme ilişkin benzer olmayan durumların belirlenip bu durumlar üzerinden araştırmanın ilerlemesine maksimum çeşitlilik denilmektedir (Büyüköztürk vd.2016). Bu araştırmada katılımcıların belirlenmesinde farklı branşlardaki öğretmenlerin etkinliklere ilişkin bakış açılarının ortaya konması amacıyla, maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırılan probleme ilişkin belirli özelliklere sahip olan kişi, olay, nesne veya durumların örnekleme olarak belirlenmesine ölçüt örnekleme denilmektedir (Büyüköztürk vd., 2016). Bu araştırmaya katılan öğretmenlerin belirlenmesindeki ölçüt, katılımcıların bilim ve teknoloji haftasındaki TÜBİTAK etkinliklerine katılmış olmasıdır. Araştırma, 2020-2021 eğitim öğretim yılında İç Anadolu bölgesinde dezavantajlı (özellikle kırsal ve kent merkezlerine uzak bölgelerde

bulunan, eğitim imkânlarının yeterli olmadığı [Özcan, Balyer ve Yıldız, 2018]) devlet ortaokullarında görev yapan 11 öğretmen ile yürütülmüştür. Etik olarak katılımcı gizliliğinin korunması amacıyla katılımcı isimleri K1, K2... şeklinde kodlanmıştır. Katılımcılara ait bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Bilgiler

Katılımcılar	Cinsiyet	Branş	Meslekteki Kıdem (Yıl)
K1	Kadın	Görsel Sanatlar	7
K2	Kadın	Fen Bilimleri	1
K3	Kadın	Matematik	5
K4	Kadın	Matematik	6
K5	Kadın	Sınıf	13
K6	Kadın	Türkçe	10
K7	Erkek	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	17
K8	Erkek	İngilizce	15
K9	Erkek	Sosyal Bilgiler	21
K10	Erkek	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	14
K11	Erkek	Sınıf	17

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların altısının kadın, beşinin erkek olduğu ve sekiz farklı branştan öğretmenlerden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca mesleki kıdemlerinin de çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Kıdem olarak meslekte ilk yılında olan öğretmen olduğu gibi 21’inci yılında olan öğretmen de bulunmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Bireylerin olgulara ilişkin yaşantılarını ve anlamlarını tespit etmek amacıyla en az iki kişinin yürüttüğü sözlü iletişim süreci görüşme olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2016). Bu araştırmada, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu gerekli literatür taraması sonucunda araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır (Gökçe, 2021; Karadeniz ve Ata, 2013; Küfrevioğlu, Baydaş ve Göktaş, 2011; Oğuz Ünver, Arabacıoğlu ve Okulu, 2015; Özel ve Akyol, 2016; Soyuçok, 2018; Tortop, 2013).

Verilerin Toplanması

Araştırmada görüşme öncesinde katılımcılar ile iletişime geçilmiştir. Katılımcılarla yapılan ön görüşmede araştırmanın hakkında bilgilendirme yapılmış ve görüşmelerin gerçekleştirileceği tarih için randevu alınmıştır. Araştırma kapsamında yapılan görüşmeler çevrim içi (online) ortamda gerçekleştirilmiş olup katılımcıların izni ile görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Görüşmelerde katılımcıların düşüncelerini ve yorumlarını rahatça paylaşabilecekleri iletişim ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır. Katılımcıların süre ve soru içerikleri bakımından kısıtlanmamasına özen gösterilerek görüşmeler yürütülmüştür. Yapılan görüşmeler ortalama 32 dakika sürmüştür.

Araştırma için Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonundan 21.04.2021 tarihli 21/27 karar no ile etik onay alınmıştır. Ayrıca araştırmaya ilişkin bilgilendirilen katılımcılara kişisel bilgilerin gizli tutulacağı ve araştırmaya katılımın gönüllülük esasına dayandığı belirtilerek gönüllü olanlar araştırmaya dâhil edilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlilik

İç Geçerlik: Yapılan araştırmalarda verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması süreçlerinin birbiri ile tutarlı olmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Mevcut araştırmada iç geçerliği sağlamak adına taslak olarak araştırmacı tarafından hazırlanan görüşme formu bir eğitim uzmanı ve daha önce TÜBİTAK 4006 programı il temsilciliği yapmış bir kişi tarafından incelenmiş ve uzmanların görüşleri doğrultusunda görüşme formuna son şekli verilmiştir. Ayrıca araştırmada iç geçerliği sağlamak adına görüşmeleri sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilmek için görüşmelerin çevrim içi platformda gerçekleştirilmesine karar verilmiş ve veri kaybını önlemek amacıyla görüşmeler katılımcıların izni dâhilinde kayıt altına alınmıştır. İç geçerliğin sağlanması adına araştırmanın bulgular kısmında katılımcıların verdikleri yanıtlardan doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Ayrıca araştırmadan elde edilen kodlar ve kategoriler bağımsız araştırmacılar tarafından belirlenmiştir.

Dış Geçerlik: Araştırma sonuçlarının genellenebilir olmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Mevcut araştırmada dış geçerliği sağlamak adına araştırmanın bölümleri detaylı bir şekilde ve belli bir sıra ile açıklanmıştır. Araştırmada katılımcıların kimliklerinin gizli tutulmasına özen gösterilmiştir. Nitel araştırma yönteminin fenomenoloji deseninin kullanıldığı bu araştırmada derinlemesine incelemelerde bulunmak adına uygun katılımcılar belirlenmesi için amaçsal örnekleme kullanılmıştır.

İç Güvenirlilik: Bir araştırmanın literatürdeki farklı çalışmalarla tutarlı olmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Mevcut araştırmada iç güvenirliliği sağlamak adına araştırmanın bulgular kısmında verilen katılımcı görüşleri yorum yapılmadan, olduğu gibi sunulmuştur. Ayrıca araştırmanın amacı ve araştırma sorusu net olarak ifade edilmiştir. Araştırmanın kod ve kategorileri bağımsız araştırmacılar (bir fen bilimleri uzmanı ve bir fen eğitimi alanında doktor) tarafından belirlenmiş ve belirlenen kodlar birbirleri karşılaştırılmış ve görüş birliğine varılarak kod ve kategorilere son şekli verilmiştir.

Dış Güvenirlilik: Yapılan araştırmaların benzer ortam ve durumlarda birbirine yakın sonuçlar vermesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Mevcut araştırmada dış güvenirliliği sağlamak adına araştırmanın bulgular ve sonuç - tartışma bölümleri açık bir şekilde yazılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada görüşme sonrası elde edilen ses kayıtları vakit kaybetmeden yazıya aktararak metinler hazırlanmıştır. Araştırmada veriler içerik analizi yapılarak çözümlenmiştir. Bilinen şekliyle, metinde yer alan kelimelerin özet olarak kategoriler halinde kısaltılması ve belirli kurallara göre kodlaması yoluyla literatürde tanımlanan (Büyüköztürk vd., 2016) şekle uygun biçimde içerik analizi gerçekleştirilmiştir. İçerik analizinde veriler tanımlanarak, ayrıntılı içerik ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Benzer veriler belli tema ve kategoriler altında toplanarak okuyucuya sunulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016) ve bu

çalışmada da kategoriler oluşturulmuştur. Mevcut araştırmada katılımcılara ait olan her bir veri detaylı bir şekilde incelenerek kodlar belirlenmiştir. Daha sonra kodlar belirli başlıklar altında toplanarak kategoriler tayin edilmiştir. Akabinde de kategoriler belli bir başlık altında toplanarak tema oluşturulmuştur.

Araştırmada kod ve kategorilerden yola çıkılarak bir tema belirlenmiştir. Mevcut araştırmanın teması “TÜBİTAK tarafından düzenlenen bilim ve teknoloji haftası etkinlikleri” olarak belirlenmiştir.

Bulgular

Bulgular başlığı altında, Bilim ve Teknoloji Haftası etkinliklerine ilişkin öğretmen görüşlerinden elde edilen veriler doğrultusunda belirlenen kodlar ve kategoriler açıklanmıştır. Her bir kategoriye yönelik hazırlanan ve kodların yer aldığı tablolarda katılımcıya ait olan kodlar “X” ile işaretlenmiştir. “X” işaretinin bulunmadığı bölümler ise katılımcının o koda ilişkin görüş belirtmediği anlamı taşımaktadır.

Etkinlikten Haberdar Olma Durumları Kategorisine İlişkin Bulgular

Katılımcı öğretmenlere “Etkinlikten nasıl haberiniz oldu? Lütfen açıklayabilir misiniz?” diye sorulmuştur. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar Tablo 2’de verilmekte olup, etkinliğe katılan öğretmenlerin dört farklı yoldan haberdar edildikleri gözlenmektedir.

Tablo 2. Haberdar olma durumuna ilişkin cevaplar

Kategori	Kodlar	Katılımcılar											Frekans	
		K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	f	
Etkinlikten Haberdar Olma Durumları	İdareci	X	X	X	X	X	X							6
	MEM Ar-Ge birimi							X	X	X	X			4
	TÜBİTAK bölge sorumlusu							X					X	2
	TÜBİTAK sekreterliği							X			X			2

Tablo 2 incelendiğinde etkinlik hakkında TÜBİTAK tarafından bilgilendirilen okul idarecilerinin öğretmenlere duyuruda bulunduğu görülmektedir. Bu konuda K1 “okul idarecimizle toplantı yapıp ve bilgilendirildik.” şeklinde ifadelerde bulunurken K7 “üç, dört kaynaktan haberdar edildim. Hem MEM tarafından arandım hem de TÜBİTAK bölge sorumlusu da haber verdi. Ayrıca Ankara’dan da sekreteryadan arandım.” şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

Etkinlikten Beklentiler Kategorisine İlişkin Bulgular

Katılımcı öğretmenlere “Etkinlik öncesinde bu etkinlikten herhangi bir beklentiniz var mıydı? Varsa beklentileriniz nelerdi lütfen açıklayabilir misiniz? Yoksa neden bu şekilde düşünüyorsunuz lütfen açıklayabilir misiniz?” diye sorulmuştur. Ayrıca bu soru ile ilişkili olarak katılımcılara “ Etkinlik

öncesi beklentileriniz ne kadar karşılandığını düşünüyorsunuz? Hangi beklentilerinizin karşılandığını düşünüyorsunuz lütfen açıklayabilir misiniz? Hangi beklentilerinizin karşılanmadığını düşünüyorsunuz lütfen açıklayabilir misiniz?" diye sorulmuştur. Katılımcıların bu sorulara verdikleri cevaplar doğrultusunda Tablo 3 ve Tablo 4 oluşturulmuştur.

Tablo 3. Öğretmen beklentilerine ilişkin cevaplar

Kategori	Kodlar	Katılımcılar											Frekans
		K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	f
Beklentiler	Duyuşsal alanlara hitap etme	X	X	X				X			X	X	6
	Eleştirel düşünme	X											1
	Problem çözme	X											1
	Seviyeye uygun olma		X										1
	Teoriği pratiğe dökme	X	X	X						X			4
	Ürün satışı						X						1
	Vizyon kazandırma							X	X				2
	TÜBİTAK 4006 etkinliklerine benzeme									X			1
	Okula adaptasyonu sağlama											X	1
	Planlı olma								X				1
	Profesyonel olma									X			1
	Güncel olma										X		1
	Beklenti yok				X	X							2

Tablo 3 incelendiğinde katılımcıların etkinlik ile ilgili çeşitli beklentilerinin bulunduğu görülmektedir. Bu konuda K1 "Etkinlik öncesinde gösteri yapılacağını bekliyordum o yüzden öğrencilere katkı sağlayacağını, deneysel sürece katılacaklarımı düşündüm. Eleştirel bakış açısı kazandıracığını ve problem çözme kabiliyetleri konusunda yararlı olacağını düşündüm. Öğrencilerin heyecanı ve olayları başka açılardan değerlendireceklerini bekliyordum çünkü farklı disiplinlerde projeler olacağını düşündüm." şeklinde ifadelerde bulunurken K9 "...4006 projesi uyguladığımız için bu projelerde

Liderlik				
becerisi	X			1
kazandırma				
Yaratıcı				
düşündürme	X			1
Sabrı				
öğretme	X			1
Ahlaki değer				
kazandırma	X			1
Dikkat çekme		X	X	2
Günlük				
hayata		X		
uyarlama			X	2
Uygulamalı				
olma			X	1
Kazanımlarla				
örtüşme			X	1
Teknolojik				
olma			X	1

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların genellikle etkinlikleri konu bakımından bilimsel ve öğrenci seviyesine uygun buldukları görülmektedir. Bu konuda K3'ün ifadeleri,

"...etkinlikler gerçekten çok güzeldi oyun etkinliği vardı her yaş grubu için. TÜBİTAK ekibi ile de konuştuğumuzda her yaş grubu için uygun etkinlikler olduğunu ifade ettiler. ...çocukların kendilerini sorgulatan bir etkinlik olmuştu. ...sınıflarda etkinlikler oldu. Böyle bir lider seçip onun dediğine göre bir oyun vardı. Orada işte liderlik vasfını aslında bu birazcık daha bir derse değil daha böyle çocukların düşünme becerilerini geliştiren bir şey... Yaratıcılığı, sabrı, ahlaki değerleri öğreten bir dersti. Birbirlerini daha iyi tanıdılar ya da işte kendi problemlerini çözdüler."

şeklindeyken K10'un ifadeleri "Etkinlik için belirlenen konular güzel bilim üzerineydi, teknoloji üzerineydi yani günümüzün olması gereken dünyasında geliştirilmesi gereken projeler olarak gördük. Çünkü günümüz inovasyon, akıllı şehirler ve internet sosyal medya vs. bunları düşündüğümüzde çağımızda günümüzde entegre edilmiş ona uyumlu projeler olduğunu gördük." şeklindedir.

Tablo 6. İlk defa öğrenilenlere ilişkin cevaplar

Kategori	Kodlar	Katılımcılar											Frekans
		K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	f
İlk defa öğrenilenler	İlginç deneyler		X		X			X				X	4
	Oyunlar			X									1
	Farkındalık								X	X			2
	Öğrenme yok	X				X	X				X		4

Tablo 6 incelendiğinde katılımcıların ilk defa duyduğu/öğrendiği konuların bulunduğu görülmektedir. Bu konuda K4'ün ifadeleri “Fenle ilgili gördüğüm bazı maddelerin etkileşimi falan vardı. Kendi adıma dezenfektan yapımını ilk defa gördüm orada bayağı dikkatli dinledim.” şeklinde iken K8'in ifadeleri “Yoktu, benim için yoktu.” şeklindedir.

Tablo 7. Önerilere ilişkin cevaplar

Kategori	Kodlar	Katılımcılar											Frekans
		K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	f
Öneriler	Öğrenci ön araştırması	X											1
	Farklı disiplinlerin vurgulanması			X	X	X					X		4
	Etkin katılımın artırılması			X		X				X			3
	Farklı bir tarihte yapılması							X					1
	Detaylı ön bilgilendirme yapılması						X		X				2
	Etkinlik sayısının artırılması										X	X	2
	Etkinlik süresinin uzatılması									X		X	2
	Mola verilmesi					X							1
	Devamlılığın sağlanması							X				X	2

Tablo 7 incelendiğinde katılımcıların genellikle, etkinliklerde farklı disiplinlere vurgu yapılmasını ve öğrenci etkin katılımının artırılmasını önerdikleri görülmektedir. Bu konuda K5'in ifadeleri “...pandemiden dolayı çocukları çok etkin kılamadığımızı düşünüyorum. Çocukların daha fazla dâhil olabileceği etkinlikler olabilirdi. Bunun dışında öğrencinin ihtiyaçları için işte tuvaleti, suyu biraz

atıştırma içi mola olabilir. Bir de TÜBİTAK'ın kendi bünyesinde öğretmenler için bilim gibi bir etkinlik de olabilir." şeklinde ifadelerde bulunurken K11 "...etkinlik süresi biraz daha uzun tutulabilirdi. Bu süre uzatılabilir, deneylerin sayısı artırılabilirdi çünkü sonuçta yılda bir sefer yapılan bir etkinlik çocukların bu şekilde görerek öğrenmesi... Etkinlik süresini biraz daha arttırabilirlerdi, deney sayılarını biraz daha arttırabilirlerdi diye düşünüyorum." şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

Etkinliklerin Anlaşılmasında Yaşanan Zorluklar Kategorisine İlişkin Bulgular

Araştırmada katılımcı öğretmenlere "Etkinlikler sırasında anlatılanları anlamakta zorluklar yaşadınız mı? Evetse bunlar nelerdir? Hayırsa; hangi konuları daha iyi anladığınızı düşünüyorsunuz açıklayabilir misiniz?" diye sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri cevaplara göre etkinlik sırasında anlaşılmayan herhangi bir nokta bulunmadığı, katılımcıların anlatılanları anlamakta zorlanmadığı görülmüştür. Bu konuda K5 "Hayır, yok. Yaşadığını sanmıyorum herkes şöyle dediğin gibi seviyeye inmeye çalıştılar." şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

Etkinliğin Katılımcılara Katkıları Kategorisine İlişkin Bulgular

Katılımcı öğretmenlere "Etkinliklere katılmanın katılımcılara herhangi bir alanda katkı sağlayacağını düşünüyor musunuz? Niçin? Cevabınız evetse; Öğretmen açısından ne gibi katkısının olduğunu düşünüyorsunuz? Öğrenci açısından ne gibi katkısının olduğunu düşünüyorsunuz? Cevabınız hayırsa neden bu şekilde düşündüğünüzü açıklayabilir misiniz?" diye sorulmuştur. Ayrıca bu soru ile benzer olarak katılımcılara "Etkinliklere katılmanın mesleki çalışmalarınızda yardımı olacağını düşünüyor musunuz?" diye sorulmuştur. Katılımcıların bu sorulara verdikleri cevaplar Tablo 8, Tablo 9 ve Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 8. Öğrencilere katkılarına ilişkin cevaplar

Kategori	Kodlar	Katılımcılar										Frekans	
		K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	f
Öğrencilere katkıları	Özgüven sağlama	X											1
	Bilgi birikimini artırma	X											1
	Etkin katılımı sağlama		X					X			X	X	4
	Günlük hayata uyarlama				X						X		2
	Düşünme becerisini geliştirme				X	X							2

Motivasyonu artırma	X	X	X	3
Katkı yok	X			1

Tablo 10 incelendiğinde katılımcılara göre etkinliklerin öğretmenlere mesleki anlamda genellikle farkındalık kazandırdığı, uygulamalı öğretimi sağladığı ve motivasyonlarını artırdığı gibi çeşitli katkılarının bulunduğu görülmektedir. Bu konuda K3,

“Kesinlikle yardımcı olur öğretmenler açısından. Öğretmenin kendini geliştirmesinde sağlar yani o etkinlikleri biz de yaptığımızda matematiğin yani nasıl soyuttan somuta geçtiğini aslında kendimiz de görüyoruz. Birçok branşta eğitim zamanımızda hep biz teorik öğrendik. Çocukları pratik öğretmeye çalıştığımızda işte uygulamayı öğretmeye çalıştığımızda kendimiz yapamadığımız için çocuğa yapmakta da yeri geldiğinde zorlanıyoruz. Biz önce görelim ki kendimiz yani çocuğa ezber yaptırmayalım diyoruz ama biz daha ezberden kurtulamamışken çocuğa yardımcı olamayacağımı düşündüğüm için hani mesleki anlamda benim için yararlı olduğunu düşünüyorum. Yani kendim için çocuğa anlatımımın bile değiştiğini düşünüyorum Yani çocuğa gösterme olsun onu daha yararlı olduğunu düşünüyorum kendi açımdan da.”

şeklinde ifadelerde bulunurken K7,

“Ben okulda idareciyim. Ben de çok TÜBİTAK projelerine işte hem masrafı çok hem çok zaman ayrılıyor falan ben de çok sıcak değilim ama bundan sonra TÜBİTAK projelerine katılmayı düşünüyorum. Dergilerine abone olacağız, kütüphane kurmayı düşünüyorum, motive oluyoruz. ...Etkinliklere olan istek arttı yani proje hazırlamaya yönelik istek, heves öncelerde %20'leredeysen şimdi %80'lere çıktı.”

şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

Etkinliğin Amacına Ulaşma Durumu Kategorisine İlişkin Bulgular

Katılımcı öğretmenlere “Sizce etkinlikler amacına ulaşıyor mu? Ulaşıyorsa nasıl ulaşmaktadır? Açıklayabilir misiniz? Ulaşmıyorsa neden bu şekilde düşündüğünüzü açıklayabilir misiniz?” diye sorulmuştur. Bütün katılımcıların etkinliklerin amacına ulaştığı yönünde görüş belirttikleri görülmüştür. Katılımcıların ulaşılan amaçlara ilişkin verdikleri cevaplar Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Ulaşılan amaçlara ilişkin cevaplar

Kategori	Kodlar	Katılımcılar											Frekans
		K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	F
Etkinliğin amacına ulaşma durumu	İlgi çekme	X		X	X		X				X		5
	Farklı bakış açısı	X											1
	kazandırma Etkin katılımı	X								X	X		2
	sağlama Özgüven kazandırma	X											1
	Kaynaklara ulaşma		X					X	X		X		4
	Seviyeye uygun olma				X					X			2
	Farkındalık kazandırma					X			X	X			3
	Bilimsel merak uyandırma					X		X	X				3
	Planlı olma											X	1
	İletişim kurma											X	1

Tablo 11 incelendiğinde etkinliklerin ilgi çekici olması ve okulların ulaşamayacağı kaynaklara ulaşması gibi açılardan amacına ulaştığı görülmektedir. Bu konuda K1, "O çalışmalar çocukların ilgisini çekerek farklı açılardan bakmaya çalıştıklarını düşünüyorum çocukların. Yani sürece dahil oluyor çocuklar. Sadece yapanları izlemekten ziyade bazı çalışmalarda süre dâhil olarak yine aynı şekilde özgüven sağladığımı düşünüyorum." şeklinde ifadelerde bulunurken K10 "...oradaki yapılan çalışmaların idrak edilmesi, öğrencilerimiz tarafından gözlemlenmesi heyecan vericiydi güzel bir çalışmaydı. Çalışmaların öğrencilerimizin önüne getirilip servis edilmesiydi adeta, öğrencilerimiz tarafından dokunulabilmesiydi, gözlemlenebilmesiydi. Ulaşılamayan bir şeyi ulaşılabilir noktaya getirmesi önemli bir unsurdur. Aktif hayata geçirilebilme adına güzel bir çalışmaydı." şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

Etkinliğin Kalitesi Kategorisine İlişkin Bulgular

Katılımcı öğretmenlere "Sizce etkinliklerin kalitesi nasıldı?" diye sorulmuştur. Katılımcıların verdikleri yanıtlar; etkinliklerin Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) müfredatına ve öğrenci seviyesine uygunluğu,

etkinliğin yapıldığı tarih ve etkinlik sürelerinin uygunluğu başlıkları altında değerlendirilmiştir. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Kaliteye ilişkin cevaplar

Kategori	Kodlar	Katılımcılar											Frekans
		K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	F
Kalite	Müfredatı uygun	X	X	X	X	X		X	X	X	X	X	10
	Seviyeye uygun	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	11
	Tarih uygun		X		X	X			X				4
	Tarih değişebilir	X		X			X	X		X	X	X	7
	Zamanı uygun	X	X		X		X	X	X		X		7
	Zaman yetersiz			X		X				X		X	4

Tablo 12 incelendiğinde etkinliklerin genellikle MEB müfredatına ve öğrenci seviyesine uygun olduğu ayrıca etkinliğin yapıldığı tarihin ve etkinlik sürelerinin de genellikle uygun olduğu görülmektedir. Bu konuda K3,

“İlkokul müfredatını tam bilemiyorum ama ortaokul için uygundu. Öğrenci seviyesi olarak... Ortaokul için uygun diyebilirim. Etkinliğin yapıldığı tarih teknoloji haftasında yapmıştık aslında mart ayında yapılmıştı ama birazcık hava koşulları dolayısıyla sıkıntı vardı. Yoksa bir sıkıntı yoktu aslında. Yine de önceden hava durumuna bakıp da tarih belirlenebilirdi. Etkinlik süreleri birazcık yani fazla oldu. Yani çocukların hepsini roketi tamamlamasına tarzında olduğu için süre biraz uzadı öyle olunca da çocukların okuldan çıkma vaktine denk geldi. O yüzden biraz süreler yetmedi.”

şeklinde ifadelerde bulunurken K8,

“Müfredatı gayet uygun etkinliklerdi. Etkinlik yapılmadan yaklaşık 1-2 hafta önce biz yaş gruplarını belirttik. Hangi grupların katılacağını çocukların yaş seviyesini, sınıf seviyesini belirledik. Bunlara uygun etkinlikler yapıldı. Bilim haftasında yapılması farkındalık olma konusunda iyi oldu yani o tarih. Etkinlik süreleri biraz daha uzun tutulabilirdi.”

şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

Sonuç ve Tartışma

Araştırma bulgularına göre etkinliklere ilişkin TÜBİTAK tarafından bilgilendirilen okul idarecileri, öğretmenlere duyuruda bulunmuşlardır. Etkinlikten bu şekilde haberdar olan öğretmenler çeşitli beklentiler içerisine girmiştir. Öğretmenler gerçekleştirilecek olan etkinliklerin deneylerden oluşacağı,

etkinlikler sırasında etkin katılımın sağlanacağı, öğrencilerin eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerinin gelişeceği, öğrencilere vizyon kazandıracığı beklentileri içerisine girmişlerdir. Bununla birlikte etkinlik öncesinde öğretmenler etkinliklerin eğlenceli, ilgi çekici ve heyecanlı olacağını beklemektedirler. Ayrıca öğretmenler etkinliklerin öğrenci seviyesine uygun, öğrencilerin teorik olarak öğrendikleri bilgileri pratiğe dökmelerine imkân sağlayacak, öğrencilerin hayal gücünü geliştirecek, farklı bakış açıları kazanmalarını sağlayacak ve motivasyonlarını artıracak etkinlikler olacağını ve öğrencilerin okula adaptasyonunu kolaylaştıracağını beklemektedirler. Etkinliklerin güncel konulardan oluşacağını, öğretmenlere yol gösterici olacağını, etkinliklerin profesyonel bir ekip tarafından gerçekleştirileceğini, planlı ve verimli etkinlikler olacağını beklemektedirler. Ayrıca öğretmenler, etkinliklerin TÜBİTAK 4006 etkinliklerine benzer olacağını ve etkinlikler sırasında TÜBİTAK'a ait yayın ve materyallerin satışının olacağını beklentisi içerisindedirler.

Mevcut araştırmada elde edilen öğretmen beklentilerine ilişkin bulgulara bakıldığında öğretmenlerin bu etkinliklerden beklentilerinin büyük oranda karşılandığı görülmüştür. Öğretmenlerin beklentileri karşılanmadığı durumlar hava şartlarının açık alanda etkinlik yapmaya uygun olmamasından kaynaklanmaktadır. Mart ayında gerçekleştirilen etkinliklerde havanın soğuk olmasından kaynaklı olarak öğrencilerin dikkatlerinin dağıldığı ve etkinliklere karşı ilgilerinin azaldığı öğretmenler tarafından gözlemlenmiştir. Bununla birlikte TÜBİTAK'ın yayın ve materyallerinin satışının olmaması da öğretmenlerin beklentilerinin karşılanmama sebeplerinden birdir. Literatür incelendiğinde öğretmenlerin, okullarda gerçekleştirilen bilimsel etkinliklere yetkili kişilerin katılmaları ve bilgilendirici seminerlerde bulunmaları (Çolakoğlu, 2018) beklentisi içerisinde olduğu görülmüştür. Bu çalışma etkinliklere yetkili kişilerin katılması bakımından literatürde belirtilen öğretmenlerin beklentisini karşılamaktadır.

Araştırma bulgularına göre gerçekleştirilen etkinliklerde konuların; basit düzeyde, öğrenci seviyesine uygun, öğretici, dikkat çekici ve MEB müfredatında yer alan kazanımlarla uyumlu konular olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca konuların bilimsel içeriği yüksek, eğlenceli, teknolojik ve dikkat çekici ve uygulamaya dayalı konular olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte konuların öğrencilerin eleştirel düşünme, liderlik, yaratıcı düşünme ve derste öğrendiği konuları günlük hayatta kullanma becerilerini geliştirdiği, sabırlı olmalarını ve ahlaki değerleri kazanmalarını sağladığı öğretmen görüşleri doğrultusunda ulaşılan sonuçlardandır. Literatür incelendiğinde okullarda gerçekleştirilen bilimsel etkinliklerde belirlenen konuların günlük hayatı kolaylaştırmaya yönelik belirlendiği (Soyuçok, 2018) görülmüştür. Bu araştırmada gerçekleştirilen etkinliklerde belirlenen konuların literatüre ek olarak pek çok yönden öğrencilere katkısının olduğu görülmektedir.

Araştırma bulgularına göre öğretmenler bu etkinliklerde gerçekleştirilen deneyler ve oyunlardan bazılarını ilk defa görmüşlerdir. Bununla birlikte bazı öğretmenlerin etkinlikler sırasında ilk defa karşılaştığı deney veya oyunun bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan literatür incelemesi sonucunda bazı TÜBİTAK etkinliklerinde ortaya konan projelerin daha özgün olması gerektiği önerilmektedir (Gökçe ve Güneri, 2021). Bu çalışmada öğretmenlerin bazı deney ve etkinliklerle ilk defa karşılaşmaları bu çalışmayı nispeten özgün kıldığı düşünülmektedir.

Öğretmenler yapılan etkinliklerin sayısının ve süresinin artırılması gerektiğini, bu tür etkinliklerin devamının gelmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca etkinlikten önce öğretmenlerin etkinlik hakkında daha detaylı bilgilendirilmesi, öğrencilerin ise etkinliklerde daha aktif kılınması gerektiği ayrıca etkinlik öncesi de öğrencilere sorumluluk verilerek etkinlik konuları hakkında önceden araştırma yapmaları gerektiği öğretmen görüşleri doğrultusunda ortaya konmuştur. Ayrıca etkinliklerde farklı disiplinlere vurgu yapılması gerektiği Bilim Haftası Etkinliklerinin sadece fen bilimleri ile sınırlı kalmayıp matematik vb. alanlarda da etkinliklerin yapılması gerektiği ortaya konmuştur. Araştırmada öğretmenler, etkinliklerin yapıldığı tarihte hava koşullarının elverişsiz olması nedeniyle etkinliğin farklı bir tarihte yapılmasının faydalı olacağını ifade etmişlerdir. Öğretmenlere göre etkinlikler sırasında anlaşılmayan herhangi bir nokta bulunmamıştır. Yapılan literatür incelemesi sonucu TÜBİTAK bünyesinde gerçekleşen benzer bilim etkinliklerine katılan katılımcıların, etkinliklerin bilgi, teknoloji ve günlük yaşam temelli olması gerektiğini bununla birlikte görsel olarak etkinliklerin iyi tasarlanmış olması gerektiğini ifade ettikleri görülmektedir. Ayrıca katılımcıların bu tür etkinlikleri, farklı disiplinlerin bir araya getirilmesi şeklinde algıladıkları görülmüştür. (Başar vd., 2018). Mevcut araştırma kapsamında gerçekleştirilen etkinlikler büyük oranda fen bilimleri dersine yönelik gerçekleştirilse de öğrencilerin günlük yaşam becerilerini ve evrensel ahlak değerlerini geliştirici etkinliklere de yer verilmesi ayrıca teknoloji temelli etkinliklerin de bulunması yönüyle farklı açılardan katılımcılara katkı sağladığı düşünülmektedir.

Araştırma sonucunda yapılan etkinliklerin öğrencilere özgüven kazandırdığı ve sosyalleşmelerini sağladığı, öğrencilerin bilgi birikimini artırdığı, etkin katılımı sağladığı, öğrendikleri bilgileri günlük hayata uyarlamalarını sağladığı, öğrencilerin düşünme becerisini geliştirdiği, onlara farkındalık kazandırdığı, disiplinler arası etkileşim kurmalarına yardımcı olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca öğretmenlere göre öğrenciler etkinlikleri eğlenceli ve ilgi çekici bulmuştur. Etkinlikler öğrencilerde merak duygusu uyandırmıştır. Yapılan literatür incelemesi sonucunda bu tür bilimsel etkinliklerin öğrencilerin ilgilerini çektiği ve eğlenerek öğrenme ortamı sağladığı söylenebilir (Akay, 2013; Çetinkaya ve Ayartepe, 2020; Gülgün vd., 2019).

Benzer şekilde yapılan etkinlikler öğretmenlere özgüven sağlamış, disiplinler arası etkileşim kurma, konuları günlük hayata uyarlama ve materyal tasarlama konularında yol gösterici olmuş ve öğretmenlerin farkındalığını ve motivasyonunu artırmıştır. Ayrıca öğretmenlerin diğer öğretmenlerle ve öğrencilerle olan iletişimlerini, kendi alanlarına ilişkin bilgi ve tecrübeleri artmış ve öğretmenler eleştirel bakış açısı kazanmışlardır. Yapılan literatür incelemesi sonucu bu tür bilimsel etkinliklerin öğretmenlerin mesleki anlamda kendilerini geliştirmeleri için bir fırsat olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Bu bağlamda etkinliklerin öğretmen ve öğrenci etkileşimini artırdığı, öğretmenlerin alan bilgisini geliştirdiği ve öğrencileri keşfetmeyi sağladığı görülmektedir (Çetinkaya ve Ayartepe, 2020). Ayrıca öğretmenlere proje yönetme ve öğrencilere rehberlik etme noktasında da katkı sağladığı görülmüştür (Okuyucu, 2019).

Araştırma sonucunda, 8-14 Mart 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen Bilim ve Teknoloji Haftası Etkinliklerinin amacına ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda öğrenci ve öğretmenlere yukarıda

sayılan katkılarının yanı sıra dezavantajlı okullarda öğrenim gören öğrencilerin bilime olan merakları artmıştır. Bu okullarda görev yapan öğretmenlerin ve öğrenim gören öğrencilerin bilimsel faaliyetlere ilişkin kaynaklara ulaşması sağlanmıştır. Yapılan literatür incelemesinde bu tür bilimsel etkinliklerin öğrencilerin ilgi ve meraklarını artırdığı görülmüştür. Bu nedenle dezavantajlı bilgilerdeki okullarda bu tür faaliyetlerin yapılması için özel destek sağlanması gerekmektedir (Çolakoğlu, 2018). Mevcut araştırma da dezavantajlı okullarda bilimsel etkinliklerin yapılmasına destek niteliğinde olup bu bölgelerdeki öğrencilerin bilimsel etkinliklerde yer almasını sağlaması bakımından önemlidir.

Ayrıca yapılan etkinliklerin müfredata ve öğrenci seviyesine uygun olması, etkinlik sürelerinin genel anlamda yeterli olması bakımından kaliteli etkinlikler olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak etkinliğin yapıldığı tarihte hava şartlarının elverişsiz olmasından dolayı, etkinlik tarihinin değiştirilebileceği bunun yanı sıra yapılan deney ve oyunların özgünlük bakımından geliştirilmesi gerektiği sonucuna da ulaşılmıştır. Etkinlikler günün anlam ve önemine uygun olacak şekilde 8-14 Mart Bilim ve Teknoloji Haftasında gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle hava şartlarından kaynaklanan olumsuzluklar Covid-19 pandemisi ile birlikte sorun haline gelmiştir. Etkinliklerin pandemi sonrası okul içerisinde veya uygun olan kapalı bir mekânda gerçekleştirilmesinin, sorunun çözülmesini sağlayacağı düşünülmektedir.

Öneriler

Araştırmaya ilişkin öneriler "Bulgulardan Hareketle" ve "İleriki Çalışmalara Yönelik" olmak üzere iki başlık altında verilmiştir.

Bulgulardan Hareketle Öneriler

- Bilim ve Teknoloji Haftası etkinliklerinin sürekli olarak yapılması,
- Etkinlik öncesinde öğretmenlerin daha detaylı bilgilendirilmesi,
- Öğrencilerin ise etkinliklerde daha aktif kılınması,
- Farklı disiplinlere vurgu yapılması,
- Bilim ve Teknoloji Haftası'nda (8-14 Mart) hava koşullarının elverişsiz olması nedeniyle etkinliğin hava şartları dikkate alınarak planlanması ya da farklı bir tarihte yapılması,
- Etkinlik öncesi de öğrencilere sorumluluk verilerek etkinlik konuları hakkında önceden araştırma yapmaları gerektiği önerilmektedir.

İleriki Çalışmalara Yönelik Öneriler

- Yapılan literatür taraması sonucunda bilim ve teknoloji haftasına ilişkin bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu konuda araştırmaların artırılması önerilir.
- Dezavantajlı okullarda farklı etkinlikler yapılarak etkililiğinin sınanması önerilir.
- TÜBİTAK Bilim ve Teknoloji Haftası Etkinliklerine ilişkin öğrenci görüşlerine de yer verilmesi önerilir.
- TÜBİTAK Bilim ve Teknoloji Haftası Etkinliklerine ilişkin görüşmelerin yanı sıra gözlem ve doküman incelemesi yapılarak veri çeşitlemesi yapılabilir.

- TÜBİTAK Bilim ve Teknoloji Haftası Etkinliklerinin kalitesine ilişkin öğretmen görüşleri alınmıştır. Ancak etkinlik kalitesinin nicel olarak genellenebilir olması adına “kalite ölçeği” kullanılması ve araştırmanın detaylandırılması önerilir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: %35, 2. Yazar: %25, 3. Yazar: %20, 4. Yazar: %20, oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Dezavantajlı Okullarda TÜBİTAK Tarafından Düzenlenen Bilim ve Teknoloji Haftası Etkinliklerine İlişkin Öğretmen Görüşleri” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akay, C. (2013). Ortaokul öğrencilerinin TÜBİTAK “4004 yapıyorum öğreniyorum yaz bilim okulu” projesi sonrası bilim kavramına yönelik görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 326-338.
- Avcı, E. ve Su Özener, Ö. (2018). Bilim fuarları sürecinin yürütücü öğretmenler gözünden değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 17(3), 1672-1690.
- Başar, M., Doğan, C., Şener, N. ve Doğan, Z. G. (2018). Bilim şenliği etkinliklerinin öğrenci veli ve öğretmen görüşlerine göre incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 132-147.
- Bolat, A., Bacanak, A., Kaşıkçı, Y., ve Değirmenci, S. (2014). Bu benim eserim proje çalışması hakkında öğretmen ve öğrenci görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 100-110.
- Büyükköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri (22. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Camcı, S. (2008). *Bilim şenliğine katılan ve katılmayan öğrencilerin bilim ve bilim insanlarına yönelik ilgi ve imajlarının karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çetinkaya, E. ve Ayartepe, S. (2020). TÜBİTAK 4006 bilim fuarları hakkında öğretmen görüşleri. *İnformel Ortamlarda Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 159-198.
- Çolakoğlu, M. H. (2018), TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarları Desteğinin Eğitim ve Öğretime Katkısı. *Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik ve Sanat Eğitimi Dergisi*, 1(1), 48-63.
- Gökçe, Z. (2021). *TÜBİTAK 4006 Bilim Fuarlarındaki Fen Bilimleri Projelerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İli Örneği*. Yüksek lisans tezi. Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.

- Gökçe, Z. and Güneri, E. (2021). Evaluation of Science Projects in TUBITAK 4006 Science Fairs: The Case of Kayseri Province. *MM-International Journal of Educational Sciences (MM-IJES)*, 5(2), 1-25.
- Gülgün, C., Yılmaz, A., Avan, Ç., Ertuğrul Akyol, B. ve Doğanay, K. (2019). TÜBİTAK tarafından desteklenen bilim şenliklerine (4007) yönelik ilkökul ve ortaokul öğrencilerinin ve atölye liderlerinin görüşlerinin belirlenmesi. *Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik ve Sanat (J-STEAM) Eğitim Dergisi*, 2(1), 52-67.
- Johnson, B. ve Christensen, L. (2014). *Eğitim araştırmaları: Nicel, nitel ve karma yaklaşımlar. (Çev. Ed. SB DEMİR)*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Kahraman, Ü. (2019). TÜBİTAK 4006 bilim fuarlarının öğrencilerin bilim insanı imajına etkisi Ağrı ili örneği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ağrı.
- Karadeniz, O. ve Ata, B. (2013). Sosyal bilgiler dersinde proje fuarının kullanılmasına ilişkin öğrenci görüşleri. Adıyaman Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sosyal Bilgiler Öğretimi Özel Sayısı*, 6 (14), 375-410.
- Kondakçı, Y., Kurtay, M. Z., Oldaç, Y. İ., & Şenay, H. H. (2016). Türkiye’de okul müdürlerinin sosyal adalet rolleri. *Eğitim yönetimi araştırmaları içinde (ss. 353-361)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Korkmaz, H. ve Kaptan F. (2001). Fen Eğitiminde Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (20), 193-200.
- Köse, E. K. (2014). Dezavantajlı Okullarda Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıkları İle Örgütsel Sessizlik Arasındaki İlişkiler. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 28-36.
- Küfrevioğlu, M. R., Baydaş, Ö. ve Göktaş, Y. (2011). Proje ve beceri yarışmalarında elde edilen kazanımlar, karşılaşılan zorluklar ve öneriler. *5th International Computer and Instructional Technologies Symposium*, Fırat University, Elazığ.
- Oğuz Ünver, A., Arabacıoğlu, S. ve Okulu, H. Z. (2015). Öğretmenlerin bu benim eserim proje yarışması rehberlik sürecine ilişkin görüşleri. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 12-35.
- Okuyucu, M. A. (2019). 4006-TÜBİTAK Bilim Fuarına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 5(2), 202-218.
- Özcan, K., Balyer, A. ve Yıldız, A. (2018). Ekonomik olarak dezavantajlı bölgelerde görev yapan ortaokul müdürlerinin liderlik davranışları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 532-547.
- Özel, M. ve Akyol, C. (2016). Bu benim eserim projeleri hazırlamada karşılaşılan sorunlar, nedenleri ve çözüm önerileri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(1): 141-173.

- Soyuçok, H. (2018). *TÜBİTAK 4006 bilim fuarları kapsamında hazırlanan fen projeleri hakkında çalışmalarına katılan farklı kesimlerin görüşleri “Ağrı İli Örneği”*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Ağrı.
- Tezcan, S. ve Gülperçin, N. (2008). İzmir'de bilim fuarı ve eğitim bilim şenliği katılımcılarının böceklerle bakışı. *Turkish Journal of Entomology*, 32(2), 103-113.
- Tortop, H. S. (2013). Bu benim eserim bilim şenliğinin yönetici, öğretmen ve öğrenci görüşleri ve fen projelerinin kalitesi odağından görünümü. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 255-308.
- Tosun, A., Ay, M. H. ve Koçak, S. (2020). Yönetici gözüyle dezavantajlı okullar: sosyal adaletin sağlanması için çözüm önerileri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – Journal of Qualitative Research in Education*, 8(3), 980-999. DOI: 10.14689/issn.2148-2624.18c.3s.9m
- Yavuz, S., Büyükekeşi, C. ve Büyükekeşi, S. I. (2014). Bilim şenliğinin bilimsel inanışlar üzerine etkisi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2, 168-174.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (10. baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

URL-1: <https://www.tubitak.gov.tr/tr/icerik-hakkimizda> Erişim: 03.10.2021.

URL-2: <https://www.tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/hakkimizda/icerik-biz-kimiz> Erişim: 03.10.2021.

URL-3: <https://www.meb.gov.tr/belirli-gun-ve-haftalar-cizelgesi/duyuru/11814> Erişim: 03.10.2021.

Extended Abstract

Like developing countries, the need for qualified people is increasing relatively day by day in countries that have advanced their development. Today, countries; in order to advance in the fields of science and technology and to keep up with the rapidly developing technology, attach great importance to science and to raising competent individuals in these fields (Camcı, 2008). For this reason, in today's education systems, it is aimed to move away from giving ready-made information to students in general and to gain the ability to reach information. This aim is possible by ensuring the development of high-level thinking skills in students. In other words, students should learn by understanding, not by rote, be able to solve the problems they encounter and use their scientific process skills. Students should be individuals who research, question and think like a scientist (Bolat, Bacanak, Kaşıkçı, & Değirmenci, 2014; Kahraman, 2019; Korkmaz & Kaptan, 2001). Countries carry out many studies in order to raise these individuals. In this context, many private and public institutions and organizations; develops and supports science fairs, science festivals and projects (Tezcan & Gülperçin, 2008). One of these institutions is the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TUBİTAK), which conducts pioneering studies and encourages the studies. However, not every school has equal access to such activities. In this case, the concept of disadvantaged school is encountered (Avcı & Su Özener, 2018; Kondakçı, Kurtay, Oldaç, & Şenay, 2016; Tosun, Ay & Koçak, 2020).

The concept of disadvantaged zone; can be expressed as regions with lower opportunities in terms of economic, social and cultural aspects. It is known that there are many schools with restrictions based on geographical conditions. It is important to examine each factor that will affect the educational activities in disadvantaged regional schools in detail (Köse, 2014). Activities were carried out by TUBITAK during the 8-14 March Science and Technology Week in disadvantaged schools. Within the scope of this research, visits were made to various disadvantaged schools by TUBITAK during the 8-14 March Science and Technology Week with a mobile science truck and various activities and experiments in the science truck were carried out with the students. In the present study, it was aimed to get their opinions on the activities by interviewing the teachers working in the schools where these activities were carried out. As a result of the literature review, no study was found regarding the 8-14 March science and technology week. On March 8-14, which is celebrated as the week of science and technology and seen as an opportunity to improve the thoughts of individuals in these fields, it is important to evaluate whether various activities are carried out in schools; and if there are studies, whether they are effective or not, to get the opinions of teachers and students on this issue, and to discuss their thoughts on science and technology. is considered to be important in its presentation. Therefore, the research question is determined as "What are the views of teachers on Science and Technology Week Activities in Disadvantaged Schools organized by TUBITAK?"

The phenomenology design was preferred in this study, which was carried out with the qualitative research method. In this direction, it was investigated how 11 teachers working in disadvantaged public secondary schools made sense of the 8-14 March Science and Technology Week activities. Semi-structured interviews were conducted with the participants. The interviews took place online. In the interviews, which lasted an average of 32 minutes, the participants were told that their personal information would be kept confidential. Within the scope of the research, validity and reliability studies were carried out. In this context, expert opinion was taken in the preparation of the interview form, the interviews were recorded, the findings were presented without comment, and the research sections were written clearly. In the research, the data were analyzed by content analysis. In the research, it was concluded that the expectations of the teachers regarding the TUBITAK 8-14 March Science and Technology week activities were met, the activity topics were suitable for the student level and the curriculum, and the content of the topics were high scientific, entertaining, technological, remarkable and application-based. According to the results of the research, it has been seen that the activities have many contributions to teachers and students, such as increasing communication, providing socialization, and increasing active participation. In addition, students studying at disadvantaged schools have increased their interest in science. It has been ensured that the teachers working in these schools and the students studying in these schools have access to resources related to scientific activities. Accordingly, TUBITAK 8-14 March Science and Technology week activities have reached their goal. According to these results, it is recommended to increase such activities and research on this subject for disadvantaged schools.

2015-2021 Yılları Arasında Din Eğitimi Alanına Dair Lisansüstü Tezleri Üzerine Bir Analiz

An Analysis of Graduate Theses in the Field of Religious Education between 2015-2021

Zeynep Elif UĞURLU¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 25.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 05.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1108701

Atıf / Citation: Uğurlu, Z. E., (2022). “2015-2021 Yılları Arasında Din Eğitimi Alanına Dair Lisansüstü Tezleri Üzerine Bir Analiz” ODÜSOBİAD 12 (2), 1319-1338, Doi: 10.48146/odusobiad.1108701

Öz

Bu çalışmada, 2015-2021 yılları arasında Türkiye’de din eğitimi konu alan lisansüstü tezler, tür, yıl, üniversite, yöntem ve konu gibi farklı değişkenler açısından incelenmiştir. Araştırmada tarama modeli benimsenerek, literatür taraması, doküman incelemesi yöntemleri kullanılmıştır. Bu anlamda çalışma betimsel bir araştırmadır. Araştırmada, Yüksek Öğretim Kurulu Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi veri tabanında kayıtlı olan 287 lisansüstü çalışmanın olduğu görülmüştür. Bu çalışmaların 277’si Din Eğitimi Bilim Dalı’nda kayıtlı iken, 10’u Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalında “eğitim ve öğretim” konuları seçilerek tespit edilen din eğitim konulu lisansüstü çalışmalardır. Çalışmada 229 yüksek lisans, 58 doktora tez çalışması incelenip değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucunda, lisansüstü çalışmalarda program türü değişkenine göre “yüksek lisans”, yöntem değişkenine göre “nitel araştırma”, konu değişkenine göre “yaygın din eğitimi”, üniversite değişkenine göre “Marmara Üniversitesi” ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda din eğitimi konusunda yapılan lisansüstü çalışmalarda, yeni konu yönelimleri ve yöntem bakımından uygulamalı araştırma yaklaşımlarının hız kazandığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, Din eğitimi bilimi, Lisansüstü çalışma, Din eğitimi lisansüstü çalışmaları, Analiz

Abstract

In this study, between 2015 and 2021, graduate theses on religious education in Turkey were examined in terms of different variables such as genre, year, university, method and subject. In the research, the screening model was adopted, and literature review and document examination methods were used. In this sense, the study embarks meta-analyse method and a holistic study approach. In the study, it was observed that there were 287 graduate studies registered in the National Thesis Center database of the Department of Publication and Documentation of the Turkish Higher Education Board. While 277 of these studies are registered in the Department of Religious Education, 10 are postgraduate studies on religious education, which are determined by

¹Doktora Öğrencisi Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ordu, e-mail: z.e.u_52@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7434-244X

selecting "education and training" subjects in the Department of Philosophy and Religious Sciences. 229 master's and 58 doctoral thesis studies were examined and evaluated in the frame. As a result of the research, "master's" according to the program type variable, "qualitative research" according to the method variable, "widespread religious education" according to the subject variable, "Marmara University" according to the university variable comes to the forefront in graduate studies. However, in recent years, it has been seen that applied research approaches in terms of new subject orientations and methods have accelerated graduate studies on religious education.

Keywords: Religious Education, Science of Religious Education, Graduate Studies, Religious Education Graduate Studies, Analysis.

Giriş

Din Eğitimi Bilimi, Batı'da IX. yüzyılın sonlarında eğitim bilimlerinin yanında ayrı bir bilim olarak doğmuştur. Bilimsel bir disiplin olarak üniversitelerde yer alması ise 20. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır. Türkiye'de Din Eğitimi Bilimi, uygulama kısmı ile oldukça eski tarihlere dayanmasına rağmen bir bilimsel disiplin olarak ortaya çıkışı, 20. yüzyılın sonlarını bulmuş, dolayısıyla Batı ülkelerine göre geç olmuştur.

Din eğitimi, bilimsel bir disiplin olma bakımından Türkiye'de yeni kabul edilen bir alan olmakla beraber bu bilim dalının 40 yılı aşan bir süreyi geride bıraktığı ve bilimsel bir disiplin olma yolunda hızla mesafeler kat ettiği de bilinmektedir. Din Eğitimi Anabilim Dalı, 13 Mayıs 1980 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde akademik bir kürsü olarak kurulmuş böylece Türkiye'de bilimsel bir disiplin olarak doğması resmîyet kazanmıştır (Aşıkoğlu, 1994: 88 ve Kızılabdullah, 2009: 309). Bilimsel bir disiplin olmanın şartı olarak kendi metodolojisini oluşturmuş ve ortaya koyduğu kendine ait konu alanlarında tez ve makale seviyesinde çok sayıda lisansüstü çalışmanın yapılmasına zemin hazırlamıştır (Güneş, 2018: 177).

Din eğitimi alanında Türkiye'de bilimsel çalışmalar Beyza Bilgin ile başlamıştır. Beyza Bilgin, 1965-1966 Öğretim yılında Pedagoji Kürsüsünde asistan olarak göreve başlamış ve "İslam'da Eğitimin Temeli Olarak Sevgi" adlı doktora tezi ile (1971) Türkiye'de ilk akademik Din Eğitimi çalışmasını yapmıştır (<http://www.divinity.ankara.edu.tr/din-egitimi/>). Bu tarihten itibaren alanda birçok çalışma ortaya konulmuştur. Bu çalışmada, 2015-2021 yılları arasında Türkiye'de din eğitimi konu alan lisansüstü tezler tür, yıl, üniversite, yöntem ve konu gibi farklı değişkenler açısından incelenmiştir.

Lisansüstü eğitimin, bilimin bir dalında derinlik kazanmaya yönelik imkan sağlayan bir program olması nedeniyle, o alana dair bilgi birikimini elde etmek, hatta ilgili alandaki bilgiyi özümseyebilmek ve bilgiye dair yenilikleri izlemek (TYUYÇ, 2009), ilgili araştırmacılar açısından gerekli bir durumdur. Öyle ki ortaya çıkacak eserlerin özgünlüğü ve nitelikli oluşu bu sayede mümkün olacaktır. Lisansüstü eğitimden, bilhassa doktora çalışmalarından beklenen; "bilime yenilik getirme" veya "yeni bir bilimsel yöntem geliştirme" ya da "bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulama" özelliklerinden bir tanesini gerçekleştirmesidir (YÖK, 2014).

Lisansüstü eğitimde ve lisansüstü din eğitiminde alanı tanımak, bilmek ve bunun sonucunda yeni araştırma problemleri oluşturmak için, bilim dalının bilgi birikimine sahip olma, böylesi önem arz ederken mevcut birikime erişme, teknolojik imkânların artmasına rağmen araştırmacılar için problem

oluşturabilmektedir. Öyle ki araştırmacılar, din eğitiminde yapacakları araştırmalarda, çok sayıda çalışmanın arasında kaybolabilmektedir. “Türkiye’de lisansüstü eğitimin problemleri” ne yönelik yapılmış çalışmalarda bu durum ortaya konulmuştur (Katılmış, Çelik ve Kop, 2013: 117; Akbulut, Şahin ve Çepni, 2013: 50-69).

Bu bağlamda son yıllarda din eğitimi alanında yapılan çalışmaların artıp, hız kazanmış olması beraberinde alana katkı sağlayan çok sayıda tez, kitap makale ve bildiri gibi bilimsel ürünlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Alandaki bu birikime hızlı ve kolay ulaşabilmek ve alana bütünsel bakabilmek oldukça önem arz etmektedir. Bu bakımdan alanda yapılmış bilimsel çalışmalara ait, hem künye bilgilerinin yer aldığı bibliyografik çalışmalar hem de konuların yer aldığı derleme çalışmalar oldukça önemlidir (Türkan, 2015: 12).

Bundan hareketle bu çalışmanın, son dönem din eğitimi literatürüne hızlı ve kolayca ulaşma ile din eğitimi alan yazınına bütüncül görebilme, ve alanın ulaştığı son noktayı görmesi açısından araştırmacılara bütüncül bir bakış açısı kazandırıp bir öngörü sağlayacağı beklenmektedir.

İlgili Çalışmalar

Türkiye’de din eğitimi ile ilgili lisansüstü çalışmalar üzerine yapılmış araştırmalardan söz etmek mümkündür. Bu çalışmada da lisansüstü çalışmaları değerlendirmeye yönelik bazı araştırmaların verilerinden yararlanılmıştır.

Alan yazın derlemeye dair ilk çalışma Usta (1984), tarafından gerçekleştirilmiştir. Yüksek lisans tezi olan bu çalışmada, ilahiyat alanlarıyla birlikte eğitim bilimleri incelenmiş ve bu kapsamda lisansüstü ve doçentlik çalışmalarından oluşan 23 esere ulaşılmıştır. Nazıroğlu (2006), seminer çalışmasında, Türkiye’de 2006 yılına kadar din eğitimi alanında yapılmış 222’si yüksek lisans, 46’sı doktora tezi olan toplam 268 lisansüstü çalışma ve 587 makale, 413 bildiri, 193 kitaptan oluşan bilimsel çalışmaların bibliyografik künyelerine yer vermiştir. Çalışmada 1461 eser incelenmiştir. Coştu (2006), Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde 1985-2006 yılları arasında Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda yapılmış çalışmaları, alan, tür ve yıllara göre inceleyip künyelerine göre tasnif etmiştir. Araştırmada, Din Eğitimi Bilim Dalı’nda 4’ü doktora, 23’ü yüksek lisans olan 27 çalışma belirlenmiş ve incelenmiştir.

Tosun (2009), İlahiyat fakültelerinde din eğitimi disiplininin kuruluşu, gelişimi ve anabilim dalı olarak alanına katkılarını inceleyen bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada, din eğitimi alanında 1980-2006 yılların arasında yapılmış 216 yüksek lisans tezi ve 1989-2003 yılları arasında yapılmış 52 doktora tezi incelenmiştir. Korkmaz (2010), çalışmasında, 1996- 2009 yılları arasında Kur’an Kursları konulu 17’si yüksek lisans tezi, 3’ü doktora tezi olan 20 lisansüstü çalışmaları, problem durumu, yöntem, değişken türleri, örneklem ve veri toplama araçları yönünden incelemiştir. Baş ve Beyhan (2012), 2005-2010 yılları arasında değerler eğitimi konusunda yapılan 8’i doktora çalışması, 14’ü yüksek lisans çalışması olmak üzere 22 lisansüstü çalışmasını çeşitli değişkenler açısından incelemişlerdir. Çalışmalar yıllara, türlerine, yöntemlerine, yapıldıkları anabilim dalına vb. dağılımlarına göre ele alınmıştır.

Erünsal, Ülker ve Çardaklı (2012), tarafından yapılan çalışma ise, 1953- 2010 yılları arasında ilahiyat alanındaki lisansüstü çalışmaların tamamını; 9775 çalışmayı içeren bir tez kataloğundan oluşmuştur. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı’nda yapılmış 3246 tez çalışması ve Din Eğitimi Bilim Dalı’nda, 2

doçentlik çalışması, 127 doktora ve 634 yüksek lisans çalışması olan, 763 lisansüstü çalışma, künye bilgileriyle ele alınmıştır. Coştu'nun (2015), yaptığı çalışma, 1924- 1949 yılları arasında yayınlanmış din eğitimine dair eserlerin değerlendirildiği doktora çalışmasıdır. Çalışmada, belirtilen tarihler arasında din eğitimini konu alan 122 çalışma, şekil ve yöntem bakımından içerik analizine tabi tutulmuştur.

Türkan'ın (2015), çalışması ise, 1971- 2014 yıları arasında yapılmış yüksek lisans ve doktora tezleri farklı değişkenler kullanılarak incelenmiştir. Bu bağlamda, 504'ü yüksek lisans, 106'sı doktora tezi olan 610 lisansüstü çalışma incelenmiştir. Çalışmada, lisansüstü tezlerle ilgili yıl, yöntem, içerik bilgisine ve analizlere detaylı şekilde yer verilmiştir. Acuner ve Türkan (2016), Türkiye'de din eğitimi alanında yapılmış lisansüstü çalışmaları konu dağılımları açısından incelemiştir. Çalışmada, 504'ü yüksek lisans, 106'sı doktora tezi olan 610 çalışma ele alınmış ve konu yönelimleri haricinde diğer değişkenler araştırmaya dahil edilmemiştir. Çalışmada en fazla tercih edilen konuların istatistiksel analizlerine yer verilmiştir. Yorulmaz (2016), çalışmasında ise, 1954-2015 yılları arasında din eğitimi alanında yapılan, 818'i yüksek lisans, 190'ı doktora tezi olan 1008 lisansüstü çalışma, tür, yıl, yapıldığı üniversite ve yöntem açısından incelemiştir. Çanakçı (2020), yapmış olduğu çalışmada ise, 1986-2019 yılları arasında Türkiye'de yapılmış din eğitimi başlıklı yüksek lisans ve doktora tezlerine ilişkin bir analiz yapmıştır. Araştırmada, din eğitimi başlıklı lisansüstü çalışmalar; program türü, yazarın cinsiyeti, dil üniversite, yöntem, yıl vb. değişkenler bakımından incelenmiştir. Çalışmada yer alan tezler, Temmuz- Ağustos 2019 tarihine kadar olan çalışmaları kapsamaktadır.

Yıldız ve Koçyiğit (2002), 1952-2002 yılları arasında ilahiyat fakültesi dergilerinde yayınlanan makaleleri, yazar isimlerine ve künye bilgilerine göre sınıflandırmıştır. Lisansüstü çalışmalar ise araştırma kapsamına alınmamıştır. Çalışmada 20 farklı dergide yayınlanan makalelere ait künye bilgilerine yer verilmiştir. Okumuş'un (2014), çalışması bir fihrist denemesi niteliğindedir. Çalışmada, Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan, Din Öğretimi Dergisi, konularına göre tasnif edilmiş, din eğitimi konusuyla beraber çeşitli konuların da ele alındığı 254 makale incelenmiştir.

Güneş (2018a), 1925-2017 yılları arasında Türkiye'de ilahiyat fakültesi dergilerinde yer alan din eğitimi konulu makaleleri incelemiştir. Bu bağlamda makaleler, doküman inceleme ve içerik analizi yöntemi ile yöntem, yazar sayıları, farklı bilim dallarının katkısı, konu çeşitliliği, sayısal dağılım vb. açısından incelenmiştir. Araştırmada din eğitimini konulu makaleler yer almış, lisansüstü çalışmalara yer verilmemiştir. Güneş (2018b), bir diğer çalışmasında, 1953-2018 yılları arasında Türkiye'de ilahiyat fakültesi dergilerinin haricinde yayımlanmış dergilerde yer alan din eğitimi konulu makaleleri ele almıştır. Bu bağlamda makaleler, dergilere göre dağılım, yazar sayısı, yabancı dil, konu, yöntem vb. bakımından incelenmiştir. Çalışmada kapsamı gereği lisansüstü çalışmalara ve analizlerine yer verilmemiştir.

Kaymakcan ve Ünsal'ın (2004), çalışması din eğitimi konulu makaleleri kapsayan bir bibliyografya çalışmasıdır. Çalışmada, 1952-2003 yılları arasında 17 ilahiyat fakültesi dergilerinde yayımlanmış 192'si telif, 21'i çeviri olan 213 makale tespit edilerek bu makalelerin bibliyografik listesi ve anahtar kelimelere göre indeksi yer almıştır. Ayrıca çalışmada bibliyografik künyede verilen makalelere ilişkin sayısal verilere ve analitik değerlendirmelere yer verilmiş, yazarlar unvanlarına ve branşlarına göre tasnif

Öcal'ın (2008), çalışmasında ise, çalışmaların tamamından ziyade din eğitimi alanında öne çıkan akademisyenlerin eserlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda 50 akademisyenin din eğitimi üzerine araştırma eserleri, isimleri ve ayrıntılı içerikleriyle tanıtılmıştır. Kayadibi, Başkurt ve Furat (2008), tarafından yapılan çalışma, 1923- 2007 yılları arasında yapılmış olan din eğitimi alanına ait 2357 eserin künye bilgilerinden oluşmuştur. Bunların 250'sini kitap, 240'ını yüksek lisans tezi, 70'ini doktora tezi, diğerleri ise farklı dergilerde yayınlanmış makaleler oluşturmaktadır. Çalışma, gerek kapsadığı yıl itibariyle gerekse incelediği çalışma türleri bakımından din eğitimi alanında yapılan en kapsamlı bibliyografik çalışmadır. Yukarıda yer verilen literatüre ait bilgilerden yola çıkılarak, araştırmanın, lisansüstü çalışmalara ait gelinen noktayı çeşitli değişkenler bakımından analiz etmesiyle, alandaki güncel çalışmalara yer verilmesiyle ilgili alınyazına katkı sağlaması beklenmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı Türkiye'de Din Eğitimi Bilim Dalı ile Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda yapılan "eğitim ve öğretim" konulu lisansüstü tezlerin mevcut durumunu belirlemek ve içerik değerlendirmesi yoluyla bu tezleri farklı başlıklarla analiz etmektir. Böylelikle, din eğitimi alanında yapılmış lisansüstü çalışmaları bütüncül bir anlayış çerçevesinde sunmak ve ilgililere, lisansüstü çalışmaların hangi program türlerinde ve üniversitelerde gerçekleştiği, hangi konularda yoğunlaştığı, hangi yöntemin tercih edildiği noktalarında; araştırmacılara, daha sonra yapacakları çalışmalar için yol göstermesi bakımından önemlidir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada, Yükseköğretim Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi veri tabanından yararlanılmıştır. Çalışmada incelenip analiz edilen din eğitimi konulu lisansüstü çalışmalar, Yükseköğretim Kurulu Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nca arşivlendiğinden bu veri tabanından erişim sağlanan çalışmalar, 2015 - 2021 yılları arasındaki yaklaşık 7 yıllık bir zaman aralığını kapsamaktadır. Lisansüstü çalışmaların veri tabanındaki taranması ve tespit edilmesi, 2021 yılının Temmuz ayında gerçekleştirildiği için çalışma, 2021 yılı Temmuz ayıyla sınırlıdır. Çalışmada, Din Eğitimi Bilim Dalında yapılan tezlerin tamamı ile Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalında "eğitim ve öğretim" konuları seçilerek yapılmış tezler incelenmiştir. Araştırma, 229'u yüksek lisans, 58'i doktora tezi olmak üzere 287 lisansüstü tez çalışmasının verileriyle sınırlıdır.

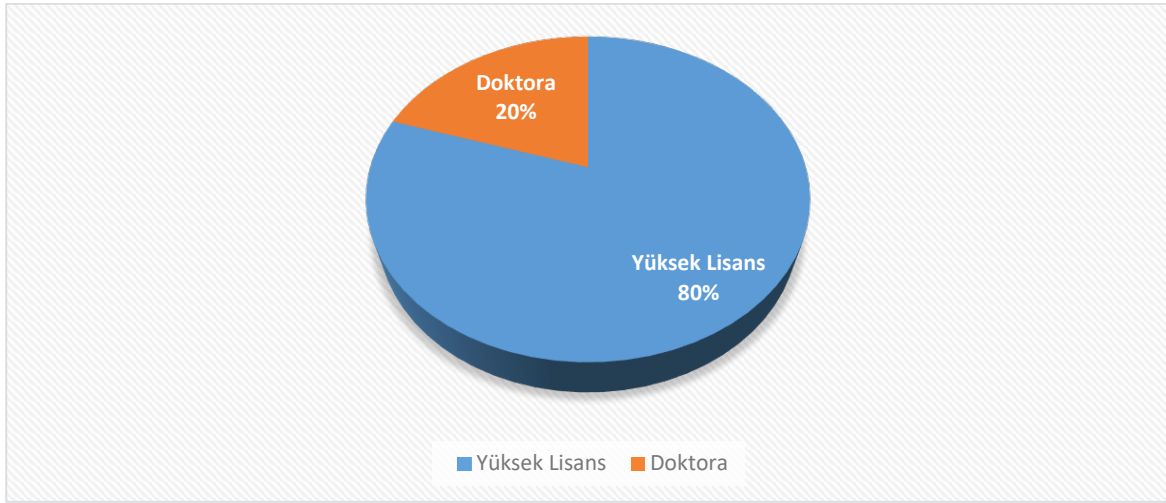
Araştırmanın Yöntemi ve Modeli

Araştırmada, Türkiye'de yapılmış din eğitimi konulu lisansüstü tezler; program türü, yıl, üniversite, yöntem, konu değişkenleri açısından incelenmiştir. Çalışmada konunun yapısı gereğince meta-analiz yöntemi kullanılmıştır. Meta-analiz, bilimsel araştırmalarda kullanılan bir literatür tarama yöntemidir. Diğer literatür tarama yöntemlerinden farklı yanı, araştırma bulgularının derlenip bütün haline getirilmesinde ve analizinde istatistiksel yöntemleri esas almasıdır (Lipsey ve Wilson, 2000: 2). Meta-analiz yöntemi ile birlikte, bireysel çalışmalarda benzer bulgular elde edildiğinde, ulaşılan sonuçların geçerliliği kuvvetleneceği gibi, incelenen çalışmalarda bulunabilecek eksikliklerin farkına da varılabilmektedir (Elbir ve Bağcı, 2013: 1324).

Meta-analiz yönteminin uygulanmasında önce konu ile ilgili alan taraması yapılmıştır. Devamında Yükseköğretim Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yapılan taramalarla, Din Eğitimi Bilim Dalında yapılmış tezlerin tamamı ile Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalında "eğitim ve öğretim" konuları seçilmiş bunun sonucunda 229'u yüksek lisans, 58'i doktora tezi olan toplam 287 lisansüstü çalışma tespit edilmiş ve incelenmiştir.

Türkiye'de 2015-2021 Yılları Arasında Yapılan Din Eğitimi Bilim Dalına Dair Lisansüstü Tezlerine Ait Analizler

Araştırmada 2015- 2021 yılları arasında tamamlanmış 287 lisansüstü çalışma ele alınmıştır. Bu çalışmaların program türü, yıl, üniversite, konu, araştırmanın yöntemi dağılımlarına yer verilmiş ve bu değişkenler doğrultusunda analizler ve yorumlar yapılmıştır.

Görsel 1. Tezlerin Program Türüne Göre Dağılımı

Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre, Türkiye'de YÖK bünyesinde din eğitimi konulu 229'u yüksek lisans, 58'i doktora tezi olan 287 çalışmanın yapıldığı belirlenmiştir. Bunların %80'i (n=229) yüksek lisans, %20'si (n=58) doktora çalışmasıdır.

Din eğitimi alanında yapılmış lisansüstü tezler üzerine yaptığı araştırmasında Çanakçı, tezlerin %78'ini yüksek lisans, %22'sini doktora tezlerinden oluştuğunu ortaya koymuştur (Çanakçı, 2020: 285). Lisansüstü tezler üzerine yaptığı çalışmasında Yorulmaz da, yakın sonuçlar elde etmiştir. Bu sonuçlara göre, tezlerin %81'i yüksek lisans, %19'u doktora tezidir (Yorulmaz, 2016: 41-62). Acuner ve Türkan ise, tezlerin %83'ünü yüksek lisans, %17'sini doktora tezlerinin oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır (Acuner ve Türkan, 2016: 133- 1343). Tosun da, çalışmasında benzer sonuçlara ulaşmıştır (Tosun, 2009: 293-303). Verilen sonuçlara bakıldığında, araştırmanın bulgularıyla benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bununla ilgili olarak 2019 yılına kadar her iki program türündeki çalışmalarda genel bir artış görülürken son iki yılda bir düşüş olduğu görülmektedir. Bunda dünya genelinde yaşanan pandemi sürecinin etkisi olabileceği gibi gerçek nedenini ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Tablo 1. Tezlerin Yıllara ve Program Türüne Göre Dağılımı

Tez Program Türü

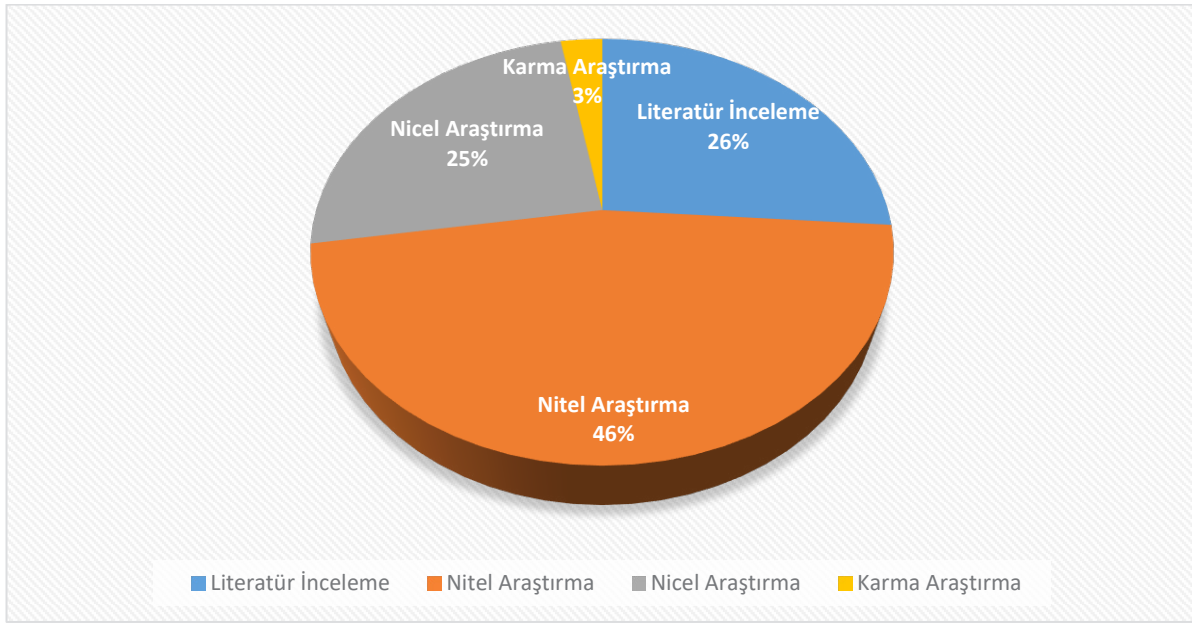
Yıl	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
2015	22	9.6	9	15.5	31	10.8
2016	23	10.0	6	10.3	29	10.1
2017	23	10.0	11	18.9	34	11.8
2018	26	11.3	8	13.7	34	11.8
2019	88	38.4	14	24.1	102	35.5
2020	37	16.1	6	10.3	43	14.9
2021	10	4.3	4	6.9	14	4.8
Toplam	229	100	58	100	287	100

Din eğitimi konu alan lisansüstü çalışmaların yıllara göre tür dağılımlarını gösteren tablo 1 analiz edildiğinde, 2015-2021 yılları arasındaki yaklaşık 7 yıllık zaman diliminde yıllık yüksek lisans tez ortalamasının 32, doktora tez ortalamasının 8 ve toplam ortalamasının 40 olduğu görülmektedir.

Tezler, program türlerine ve yıllara göre zaman aralığı açısından incelendiğinde, yaklaşık 7 yıllık zaman diliminde 229 yüksek lisans tezi, 58 doktora tezi olan toplam 287 lisansüstü çalışma belirlenmiştir.

Araştırmanın 2015- 2019 yıllarını kapsayan 5 yıllık periyodunda, çalışmalar düzenli olarak niceliksel bir artış gösterirken 2019- 2021 Temmuz ayı sürecinde her iki programda niceliksel bir düşüş olduğu görülmektedir.

Tezlerin Kullanılan Yönteme ve Program Türüne Göre Dağılımı

Görsel 2: Tezlerin Yönteme Göre Dağılımı

Çalışmalarda yöntem olarak nitel, nicel ve karma yöntemler kullanılmaktadır. Bunların içinde çoğunlukla literatür tarama da yer alır. Nicel, nitel ve karma araştırma türlerini tercih etmeyen araştırmacılar literatür inceleme yöntemini kullanmaktadırlar.

Din eğitiminde kuramsal ve literatür tarama gibi yöntemler önemli ve çok tercih edilen yöntemlerdir. Ancak sosyal sorunların incelenmesinde nitel, nicel ve karma gibi yöntemlerin kullanılması da oldukça önemlidir (Yorulmaz, 2016: 56). Zira din eğitimi alanı, örgün, yaygın ve informal din eğitimi gibi çeşitli kategorilerde din eğitimi ve öğretimi uygulamalarının konu edindiği sosyal bir disiplindir (Tosun 2012: 68 ve Cebeci 2005: 139).

Şekil 2’de lisansüstü tezlerin bilimsel araştırma yöntemlerine göre dağılımı incelendiğinde, tezlerin 64’ ü yüksek lisans, 11’i doktora olan 75’i yani % 26.1’i literatür taraması, 102’si yüksek lisans, 31’i doktora olan 133’ü yani % 46.3’ ü nitel araştırma olarak tasarlanmıştır. Bunu 59’u yüksek lisans, 12’si doktora olan toplam 71’i yani %24.7’ si nicel araştırma olarak, 4’ü yüksek lisans, 4’ü doktora olan toplam 8’i yani % 2.7’ si ise karma araştırma yöntemi izlemiştir.

Tablo 2. Tezlerin Kullanılan Yönteme ve Program Türüne Göre Dağılımı

Tez Program Türü

<u>Tercih Edilen Yöntem</u>	<u>Yüksek Lisans</u>		<u>Doktora</u>		<u>Toplam</u>	
	n	%	n	%	n	%
Literatür İnceleme	64	27.9	11	18.9	75	26.1
Nitel Araştırma	102	44.5	31	53.4	133	46.3
Nicel Araştırma	59	25.7	12	20.6	71	24.7
Karma Araştırma	4	1.7	4	6.9	8	2.7
Toplam	229	100	58	100	287	100

Din eğitimi konu alan lisansüstü tezlerin yöntemine göre dağılımlarını gösteren tablo 2 değerlendirildiğinde, 2015-2021 yılları arasındaki 7 yıllık sürede yapılan lisansüstü tezlerde 75 literatür tarama, 133 nitel araştırma, 71 nicel araştırma, 8 karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel yöntemi kullanan yüksek lisans tezlerinin sayısı 102 olup bunların 29'u doküman inceleme, 29'u gözlem-görüşme- mülakat, 18'i durum çalışması, 2'si alan araştırması, 16'sı tarama (belgesel, betimsel, içerik çözümleme), 5'i fenomenoloji, 1'i örnek olay, 1'i eser inceleme, 1'i olgu bilimsel desene dayanmaktadır. Nicel yöntemi kullanan yüksek lisans tez sayısı 59 olup 34'ü anket, 20'si tarama (betimsel, ilişkisel), 6'sı deneysel, 1'i nedensel karşılaştırma deseni olarak tercih edilmiştir. Karma yöntem olan nicel ve nitel desenlerin birlikte kullanıldığı yüksek lisans tezlerinin sayısı 4'tür. Nitel araştırma yöntemini kullanan doktora tezlerinin sayısı 31 olup bunların 9'u doküman inceleme, 7'si gözlem- görüşme- mülakat, 6'sı durum çalışması, 2'si alan araştırma, 4'ü tarama (betimsel, içerik çözümleme), 1'i örnek olay, 1'i analitik çalışma, 1'i yorumlayıcı yaklaşım deseni olarak tercih edilmiştir. Nicel araştırma yöntemini kullanan doktora tez sayısı 12'dir. Bunların 4'ü anket, 7'si tarama (betimsel, ilişkisel), 1'i deneysel desen olarak tercih edilmiştir. Doktora tez çalışmalarında da karma araştırma yöntemini kullanan tez sayısı 4'tür.

Günümüzde din eğitimi çalışmalarında, uygulamaya dayalı araştırma yaklaşımları daha fazla önem kazanıp tercih edilmektedir. Bunun sebebi kuramsal yaklaşımın problemlere etkin çareler sunmakta eksikliğinin anlaşılmasına ek olarak amprik araştırma yaklaşımının ilahiyat/ din eğitimi alanıyla buluşmasının gecikmesi gösterilebilir (Güneş, 2018b: 192). Öyle ki, son senelerde çoğalan amprik araştırma yaklaşımıyla, mevcut araştırma problemlerinin ortaya konması ve bu problemlere etkin çözümler üretilmesi bakımından katkılar sağladığı ileri sürülebilir (Çanakçı, 2020: 297).

Korkmaz (2010), tarafından yapılan Kur'an kursları konulu lisansüstü tezlerin incelendiği çalışmada, sırasıyla kullanılan yöntemler, nicel araştırma, teorik/kuramsal araştırma tercih edilip nitel araştırma yöntemi bulunmamakta, karma araştırma yönteminin ise yeni tercih edilmeye başlandığı görülmektedir

(Korkmaz, 2010: 161). Türkan (2015), tarafından yapılan 1996-2009 yılları arası lisansüstü tezlerin incelendiği çalışmada, lisansüstü tezlerde en fazla tercih edilen yöntemler sırasıyla, doküman inceleme, alan araştırma ve literatür tarama yöntemleridir (Türkan, 2015: 43-44). Yine Yorulmaz (2016), tarafından yapılan 1954-2015 yılları arasında yapılmış lisansüstü tezlerin analiz edildiği çalışmada, din eğitimi alanında en fazla kullanılan yöntemler sırasıyla literatür tarama, nicel araştırma ve nitel araştırma olmuştur (Yorulmaz, 2016: 41-62). Çanakçı (2002), tarafından yapılan 1986-2019 yılları arasında din eğitimi başlıklı lisansüstü tezlerin incelendiği çalışmada, lisansüstü tezlerde en çok kullanılan yöntemler sırasıyla, literatür tarama, nicel araştırma, nitel araştırma ve karma araştırmadır (Çanakçı, 2020:296). Din eğitimi alanında 2015-2021 yılları arasında yapılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinde tercih edilen yöntem dağılımlarının belirtildiği Tablo 2 incelendiğinde en fazla kullanılan yöntemin nitel araştırma, literatür tarama, nicel araştırma ve karma araştırma şeklinde sıralandığı görülmektedir

Bu sonuçlar bulgularımızla kıyaslandığında son yıllarda uygulamalı araştırma yaklaşımlarının; nitel araştırma, nicel araştırma ve karma araştırma yöntemlerinden daha fazla yer bulduğu görüşünü desteklemektedir.

Tablo 3. Tezlerin Konularına ve Program Türüne Göre Dağılımı

Tez Program Türü

<u>Tez Konusu</u>	<u>Yüksek Lisans</u>		<u>Doktora</u>		<u>Toplam</u>	
	n	%	n	%	n	%
Din Eğitimi Tarihi	7	3.0	4	6.9	11	3.8
Yaygın Din Eğitimi	35	15.2	9	15.5	44	15.3
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi, Ders Öğretmenleri ve Görüşleri, Ders Kitapları	21	9.1	3	5.1	24	8.3
Seçmeli Dersler	11	4.8		0.0	11	3.8
Alevilik	2	0.8		0.0	2	0.7
İmam Hatip Okulları	17	7.4	3	5.1	20	6.9
Değerler Eğitimi	14	6.1	3	5.1	17	5.9

Karşılaştırmalı Din Eğitimi	22	9.6	11	18.9	33	11.5
Eser/Kişi İnceleme	30	13.1	5	8.6	35	12.2
Kur'an Merkezli Kavram ve Sure Öğretimi	19	8.3	6	10.3	25	8.7
Din eğitimi ve Öğretimi Yaklaşım/Yöntem/Model	10	4.3	5	8.6	15	5.2
Yüksek Din Öğretimi	8	3.4	3	5.1	11	3.8
Diğer	33	14.4	6	10.3	39	13.5
Toplam	229	100	58	100	287	100

Buna göre konu dağılımına bakımından en fazla yaygın din eğitimi (n= 44, % 15.3) konusunda çalışılmıştır. Devamında sıra ile diğer (n= 39, % 13.5), eser/ kişi inceleme (n=35, % 12.20), karşılaştırmalı din eğitimi (n=33, % 11.5), Kur'an merkezli kavram ve sure öğretimi (n=25, % 8.7), din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, ders öğretmenleri ve görüşleri, ders kitapları (n= 24, % 8.3), imam hatip okulları (n=20, % 6.9), değerler eğitimi (n= 17, 5.9), din eğitimi ve öğretimi yaklaşım/ yöntem/ model (n=15, %5.2), seçmeli dersler (n=11, 3.8), yüksek din öğretimi (n= 11, % 3.8), din eğitimi tarihi (11= 7, % 3.8) konularında çalışmalar yapılmıştır. Din eğitimi konulu lisansüstü tezler konu dağılımında en az ise, alevilik (n=2, % 0.7) konusunda çalışma yapılmıştır.

Tablo 3'te tezlerin konularına ve program dağılımına göre dağılımı incelendiğinde yüksek lisans tezlerinin %15.2'si (n=35), doktora tezlerinin %15.5'i (n=9) yaygın din eğitimi konusundadır. Sonra sırayla, yüksek lisans tezlerinin % 14.4'ü (n=33), doktora tezlerinin % 10.3'ü (n=6) diğer, yüksek lisans tezlerinin % 13.10'u doktora tezlerinin %8.62'si (n=5) eser/ kişi inceleme, yüksek lisans tezlerinin % 9.6'sı (n=22), doktora tezlerinin % 18.9'u (n=11) karşılaştırmalı din eğitimi, yüksek lisans tezlerinin % 8.3'ü (n=19), doktora tezlerinin % 10.3'ü (n=6) Kur'an merkezli kavram ve sure öğretimi, yüksek lisans tezlerinin % 9.1'i (n= 21), doktora tezlerinin % 5.1'i (n=) din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, ders öğretmenleri ve görüşleri, ders kitapları, yüksek lisans tezlerinin % 7.4'ü (n=17), doktora tezlerinin %5.1'i (n=3) imam hatip okulları, yüksek lisans tezlerinin % 6.1'i (n=14), doktora tezlerinin % 5.1'i (n=3) değerler eğitimi, yüksek lisans tezlerinin % 4.3'ü (n=10), doktora tezlerinin %8.6'sı (n=5) din eğitimi ve öğretimi yaklaşım/ yöntem/ model, yüksek lisans tezlerinin % 4.8'i (n= 11), doktora tezi % 0'ı (n=0) seçmeli dersler, yüksek lisans tezlerinin % 3.4'ü (n=8), doktora tezlerinin % 5.1'i (n=3) yüksek din öğretimi, yüksek lisans tezlerinin % 3 'ü (n=7), doktora tezlerinin % 6.9'u (n=4) din eğitimi tarihi, yüksek lisans tezlerinin % 0.8'i (n= 2), doktora tezlerinin % 0'ı (n=0) alevilik çalışmaları olarak belirlenmiştir.

Din eğitimi konulu lisansüstü çalışmaların bir kısmında yer alan konu sınıflandırmaları genellikle; örgün din eğitimi, yaygın din eğitimi, örgün ve yaygın din eğitimi ve diğer başlıkları şeklindedir (Tosun,

2009: 293-303, Türkan 2015; Yorulmaz 2016: 41-62, Acuner ve Türkan, 2016: 1334-1343, Çanakçı, 2020: 293). Bu çalışmada, konu sınıflandırması yapılırken genel başlıklar daha fazla detaylandırılmış; 12 başlık ve diğer başlığı ile toplam 13 başlık olarak sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda çalışmada, örgün din eğitimine en fazla alt konuya sahip olması sebebiyle genel bir başlık olarak yer verilmemiş; alt başlıklarıyla detaylı olarak analiz edilmiştir. Bu zaman zarfında bazı çalışmaların, birkaç konu başlığı ile ilişkilendirilebileceği görülmüş fakat daha çok ilgili olduğu konu başlığı altında sınıflandırılmıştır. Bu nedenle en çok lisansüstü çalışmanın yapıldığı konu alanı yaygın din eğitimi olmuştur. Bu alanda Diyanet İşleri Başkanlığı kapsamındaki kurum ve görevlilerle ilgili çalışmaların sayı bakımından daha fazla olduğu görülmüştür. Kur'an kursları, 4-6 yaş grubu Kur'an kursları ve yaz Kur'an kursları, müfredat programı, müftü ve vaizlerin yeterlilikleri ve iş doyumları, camiler, hutbe ve vaazlar, dini yayınlar ve din hizmetleri ile birlikte kadınların eğitimi, çocukluk dönemi din eğitimi, yetişkin din eğitimi, gibi alt konu başlıkları yer almaktadır. Lisansüstü çalışmanın en çok yapıldığı konu alanlarından bir diğeri ise diğer konu başlığında olup din eğitimi alanında yapılan ancak yukarıdaki sınıflandırmaya uygun olmayan tezlerin yer aldığı konu başlığıdır. Bunlar, din eğitiminde din dili, Allah inancının gelişimi, inanç gelişimini etkileyen faktörler, dini danışmanlık eğitimi, ortaöğretim öğrencileri arasında yaygınlaşan ateizm ve deizm düşüncesini önlemede din eğitiminin önemi, ölümlülük bilinci, Bursa'da yaşayan Ahıska Türklerinde dini yaşantı ve din eğitimi, sağlık çalışanlarının palyatif bakım tecrübesinin manevi destek yönünden değerlendirilmesi, ihtida ve dine dönüş öykülerinde din eğitiminin yeri, ders kitabı olarak basılan watsapp hikayelerindeki dini ve ahlaki öğelere ilişkin içerik değerlendirmesi, Birgivi Vasiyetnamesi'nin din eğitimi açısından değerlendirilmesi gibi konular önemli konulardandır.

Eser / kişi incelemede; Kant, Zeynel Abidin Sarımurat, Tolstoy, Gazali, Nurettin Topçu, Cahit Zarifoğlu, Necip Fazıl Kısakürek, İbrahim Arvas, Erol Güngör, Peyami Safa, Mehmet Akif Ersoy görüşleri ve eserleri din eğitimi açısından incelenen şahsiyetler olarak ön plana çıkmaktadır. Karşılaştırmalı din eğitiminde; Kırgızistan, Sırbistan, Norveç, Finlandiya, Azerbaycan, Yunanistan, Arnavutluk, Somali gibi ülkelerde din eğitimi konularının incelendiği görülmektedir. Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, ders öğretmenleri ve görüşleri, ders kitapları konusunda; Din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin din/dinî okuryazarlık becerisine etkileri, Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin alternatif ölçme ve değerlendirme tekniklerini kullanma düzeyleri ve karşılaştıkları problemler, ilköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarındaki hadis çevirilerinin öğrenci algı düzeylerine göre incelenmesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders öğretmenlerinin savaş ve barışa dair tutumları ve derslerinde barış eğitiminin yeri hakkındaki görüşleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini ilk kez alan öğrencilerin karşılaştıkları problemlerin değerlendirilmesi gibi çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Kur'an merkezli kavram ve sure öğretimi konusunda; pişmanlık, doğru düşünme, ahlak, niyet, şükür, tezkiye, alışkanlık, tolerans gibi kavramlar Kur'an ve din eğitimi açısından incelenen kavramlardan olup Yasin ve Meryem suresi din eğitimi açısından incelenen başlıca surelerden olduğu görülmüştür. İmam hatip okulları konusunda ise; imam hatip liselerinde okul kültürü algısı, on birinci sınıf Anadolu imam hatip lisesi öğrencilerinin beş vakit namazı öğrenme deneyimleri, imam hatip lisesi meslek dersleri öğretiminde öğretmenin rolü, imam hatip okulları müdürlerinin liderlik anlayışları gibi konular incelenen önemli konulardır.

Değerler eğitimi konusunda öne çıkan çalışma konuları ise; değerler eğitimi bağlamında İslam'da adalet kavramı, Asr-ı Saadet'te değerler eğitimi, sinemada değerler eğitimi, ailede değerler eğitimi, Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnamesi'nde değerler eğitimi gibi konulardır. Seçmeli dersler konusunda; Hz. Muhammed'in Hayatı dersi 10. sınıf müfredat programının kavram haritası ile işlenişi, ortaokul seçmeli din derslerinin öğretmen, öğrenci ve veli görüşleri ile değerlendirilmesi, ortaokul seçmeli dersler hakkında velilerin beklentileri ve memnuniyet düzeyleri, ortaokulda seçmeli din derslerinin öğrenci görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi, Peygamberimizin Hayatı dersi öğretim programları ve ders kitaplarının incelenmesi, ortaöğretim okullarında seçmeli Kur'an-ı Kerim dersiyle ilgili öğrencilerin görüşleri gibi konular incelenen önemli konulardandır. Din eğitimi ve öğretimi yaklaşım / yöntem / model konusunda; teolojik din eğitimi yaklaşımı, din öğretimi modelleri ve mezhepler üstü bir program tasarımının özellikleri, montessori eğitim sistemi ve İslam eğitim sisteminin karşılaştırılması gibi konular önemli konulardandır.

Yüksek din öğretimi konusunda çalışılan konuların başında; öğrenci ve öğretim elemanlarının görüşlerine göre ilahiyat lisans programının hedeflerinin değerlendirilmesi, öğrencilere göre ilahiyat fakültelerinde kelim öğretimi, ilahiyat fakültesi öğretim üyelerinin Türkiye'de yüksek din öğretimi programları hakkındaki görüşleri, ilahiyat lisans tamamlama (İLİTAM) programına ilişkin öğrenci görüşleri gibi konular gelmektedir. Alevilik konusunda ise; Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programında yer alan Alevilik ile ilgili bilgiler konusunda öğrencileri görüşleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında yer alan Alevilik- Bektaşilik konularına ilişkin Alevi- Bektaşilerin değerlendirmeleri konularının çalışıldığı görülmektedir.

Buna göre konu dağılımı kapsamında yoğunluk olan alanlarla birlikte yeteri kadar çalışmanın yapılmadığı alanlar da gözlenmiştir. Bunların başında, yaygın din eğitiminin önemli konularından biri olan medya ile ilgili çalışmalar gelmektedir. Bunu, seçmeli dersler, yükseköğretim, imam hatip okulları, din eğitimi ve öğretimi yaklaşım/ yöntem/ modelleri takip etmektedir. Din eğitimi bilim dalında en az lisansüstü çalışmanın yapıldığı alan ise Alevilik konusudur.

Çalışmada elde edilen bulgularla, benzer çalışmaların bazı bulguları karşılaştırıldığında; ilk sırada örgün din eğitiminin, ikinci sırada ise yaygın din eğitiminin geldiği görülmüştür (Çanakçı, 20020: 293; Acuner ve Türkan, 2016: 1337-1338; Yorulmaz 2016: 50-54). Örgün din eğitiminde en fazla yönelimin olduğu konu, ilköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi olurken, yaygın din eğitiminde din görevlileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı kurumlar olmuştur (Türkan, 2015: 58-85; Yorulmaz, 2016: 50-52; Acuner ve Türkan: 2016: 1337-1342). Bu noktada elde edilen veriler bu çalışmanın ulaştığı bulgularla benzerlik göstermektedir. Bunlarla birlikte son yıllarda yapılmış lisansüstü tezler incelendiğinde, okul öncesi din eğitimi, kadınların eğitimi, diğer ülkelerde din eğitimi konularına bir yönelim olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Tezlerin Üniversitelere ve Program Türüne Göre Dağılımı

<u>Üniversite</u>	<u>Tez Program Türü</u>					
	<u>Yüksek Lisans</u>		<u>Doktora</u>		<u>Toplam</u>	
	n	%	n	%	n	%
Ağrı İbrahim Çeçen Ü.	5	2.1		0.0	5	1.7
Amasya Ü.	1	0.4		0.0	1	0.3
Ankara Ü.	11	4.8	15	25.8	26	9.0
Atatürk Ü.	2	0.8		0.0	2	0.7
Bolu Abant İzzet Baysal Ü.	1	0.4		0.0	1	0.3
Cumhuriyet Ü.	10	4.3	4	6.9	14	4.8
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.	1	0.4		0.0	1	0.3
Çukurova Ü.	1	0.4		0.0	1	0.3
Dicle Ü.	12	5.2		0.0	12	4.1
Dokuz Eylül Ü.	6	2.6	1	1.7	7	2.4
Erciyes Ü.	10	4.3	1	1.7	11	3.8
Eskişehir Osmangazi Ü.	2	0.8		0.0	2	0.7
Fırat Ü.	2	0.8		0.0	2	0.7
Gaziantep Ü.	2	0.8		0.0	2	0.7
Gaziosmanpaşa Ü.	5	2.1		0.0	5	1.7
Harran Ü.	1	0.4		0.0	1	0.3
İnönü Ü.	6	2.6		0.0	6	2.0
İstanbul Ü.	2	0.8	2	3.4	4	1.3

Kahraman Maraş Sütçü İmam Ü.	1	0.4		0.0	1	0.3
Kastamonu Ü.	1	0.4		0.0	1	0.3
Marmara Ü.	41	17.9	17	29.3	58	20.2
Necmettin Erbakan Ü.	37	16.1	8	13.7	45	15.6
Ondokuz Mayıs Ü.	2	0.8	1	1.7	3	1.0
Sakarya Ü.	3	1.3	2	3.4	5	1.7
Süleyman Demirel Ü.	6	2.6	1	1.7	7	2.4
Uludağ Ü.	35	15.2	6	10.3	41	14.2
Yıldırım Beyazıt Ü.	2	0.8		0.0	2	0.7
Yüzüncü Yıl Ü.	21	9.1		0.0	21	7.3
Toplam	229	100	58	100	287	100

Tablo 4'ün verilerine göre, 2015 -2021 yılları arasını kapsayan yaklaşık 7 yıllık zaman diliminde, din eğitimi konulu lisansüstü çalışmanın en fazla Marmara Üniversitesi bünyesinde yapıldığı görülmektedir. Bakıldığında, Marmara Üniversitesi'nde 41 yüksek lisans, 17 doktora çalışması olan 58 lisansüstü çalışması (20.2) yapılmıştır. Bu üniversiteyi, 37 yüksek lisans, 8 doktora tezi olan 45 lisansüstü çalışması (15.6) ile Necmettin Erbakan Üniversitesi; 35 yüksek lisans, 6 doktora tezi olan 41 lisansüstü çalışması (14.2) ile Uludağ Üniversitesi izlemektedir. Yine 11 yüksek lisans, 15 doktora olan 26 lisansüstü çalışması (9) ile Ankara Üniversitesi de ilk sıralarda yer almaktadır. Amasya Üniversitesi (0.3), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi (0.3), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (0,3), Çukurova Üniversitesi (0,3), Harran Üniversitesi (0.3), Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi (0.3), Kastamonu Üniversitesi'nin (0.3), ise sadece 1 tez tamamlanmış olmaları nedeniyle en son sırada yer aldıkları görülmektedir.

Bu bağlamda lisansüstü çalışmalarda ön plana çıkan üniversitelerin, Marmara, Necmettin Erbakan, Uludağ ve Ankara Üniversiteleri olduğu görülmüştür. Amasya, Bolu Abant İzzet Baysal, Çanakkale Onsekiz Mart, Çukurova, Harran, Kahraman Maraş Sütçü İmam, Kastamonu Üniversiteleri ise bünyelerinde en az çalışmanın yapıldığı üniversiteler olmuşlardır. Buna ilişkin; Ankara, Marmara, Necmettin Erbakan, Uludağ Üniversitelerinin köklü bir geçmişe, deneyime, kültüre ve akademik birikime sahip olması, akademik kadronun çeşitliliği ve yeterliliği, bu üniversitelerin buldukları şehrin nüfus yoğunluğu ve imkanları ile öğrencilerin tercih etmesi gibi nedenlerin bu sonuçta etkisi

olduğu söylenebilir. Buna karşın sayı bakımından en az çalışmaların yapıldığı üniversitelere bakıldığında, çoğunlukla yeni açılmış ve lisansüstü eğitime yeni başlamış üniversiteler oluşu, akademik kadro yetersizliği, şehrin imkanları noktasında yetersizliğinin öğrenci tercihlerine olumsuz yansımaları gibi sebeplerin bu sonuçta etkili olduğu söylenebilir.

2015 yılında Türkan, 2016 yılında Acuner ve Türkan, Yorulmaz, 2020 yılında Çanakçı da din eğitimi alanındaki lisansüstü çalışmalarla ilgili yaptığı araştırmasında aynı bulgulara ulaşmışlardır. Bu çalışmalarda da Marmara Üniversitesi'nin ilk sırada olduğu görülmektedir (Türkan, 2015: 34 -35, Acuner ve Türkan, 2016: 1334-1343, Yorulmaz, 2016: 41-62, Çanakçı, 2020: 290-291). Çanakçı'nın çalışması 2019 yılının Temmuz/Ağustos aylarıyla sınırlıdır. Öyle ki üzerinden geçen 2 yılda sonuçlarda fazla bir değişiklik olmadığını göstermektedir.

Sonuç

Türkiye'de bağımsız bir disiplin olarak doğuşu Batı ülkelerine göre epey gecikmiş olmasına rağmen Din Eğitimi Bilimine ilginin arttığı gözlemlenmektedir. Bu alanda yapılan bilimsel çalışmalarda hızlı artış, bunu ortaya koymaktadır. Türkiye'de 2015-2021 yılları arasında tamamlanmış din eğitimi konulu yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarının analiz edildiği bu çalışmada, 229'u yüksek lisans, 58'i doktora olan toplam 287 tez çalışması tespit edilmiş ve incelenip analiz edilmiştir.

Çalışmada, ele alınan lisansüstü tezlerin %80'i yüksek lisans, %20'si doktora çalışmasıdır. Doktora çalışmalarının oranı düşük olmakla birlikte son yıllarda ivme kazandığı görülmüştür. Ayrıca 2019 yılı; 88'i yüksek lisans, 14'ü doktora çalışması olan toplam 102 lisansüstü çalışması yapılarak en çok lisansüstü çalışmanın yapıldığı yıl olarak tespit edilmiştir. 2020 yılında ise; 37'si yüksek lisans, 6'sı doktora çalışması olmak üzere 43 lisansüstü çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın yapıldığı Temmuz 2021 dönemi itibarıyla, yılın ilk yarısında yapılan çalışmaların 10'u yüksek lisans, 4'ü doktora çalışması olan toplam 14 lisansüstü çalışmanın tamamlandığı görülmüştür. Bu hızlı düşüş, tüm dünyayı etkisi altına alan pandemi sürecinin etkisiyle olabileceği gibi asıl nedenin ortaya çıkmasına yönelik yeni araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Lisansüstü çalışmalarda kullanılan yöntemlerle ilgili bulgular incelendiğinde, lisansüstü çalışmalarda en çok nitel çalışmaların tercih edildiği görülmüştür. Bunu literatür inceleme, nicel araştırma ve karma araştırma takip etmiştir. Yöntem konusunda, sosyal bilimler ve eğitim bilimleri alanında son yıllarda dünya ve ülkemizde nitel araştırma yöntemine yönelimin arttığı görülmektedir. Bu yönelim din eğitimi alanında da görülen olumlu bir durumdur. Benzer şekilde meydana gelen gelişmelerin etkisiyle karma yöntemde de son yıllarda artış görülmektedir. Nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanıldığı karma yöntem ile güvenilirliği ve geçerliği yüksek araştırmalar yapma imkânı sağlanabilir.

Lisansüstü çalışmalar konu sınıflandırması yönünden analiz edildiğinde, konu çeşitliliği epey geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu bağlamda en fazla çalışma yapılan konu alanı yaygın din eğitimi olmuştur. Devamında din eğitimi alanında belirlenmiş olan sınıflandırmaya uygun olmayan konuların ele alındığı diğer konular gelmektedir. Bunu, eser/ kişi inceleme, karşılaştırmalı din eğitimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, ders öğretmenleri ve görüşleri, ders kitapları, Kur'an merkezli kavram ve sure öğretimi,

imam hatip okulları, değerler eğitimi, seçmeli dersler, din eğitimi ve öğretimi yaklaşım/ yöntem/ model, yüksek din öğretimi, din eğitimi tarihi, Alevilik konularının takip ettiği görülmüştür.

Lisansüstü çalışmalar yapıldığı üniversitelere göre analiz edildiğinde, 41'i yüksek lisans, 17'si doktora çalışması olmak üzere 58 lisansüstü tez çalışması ile en fazla çalışmanın Marmara Üniversitesi'nde yapıldığı görülmüştür. Bu sırayı, Necmettin Erbakan Üniversitesi (n=45) ve Uludağ Üniversitesi (n=41) takip etmektedir. Yapılan lisansüstü çalışmaların daha çok Türkiye'nin merkezi ve büyük üniversitelerinde yapıldığı tespit edilmiştir. Buna karşın lisansüstü çalışmaların az olduğu üniversiteler incelendiğinde, yeni kurulan ve lisansüstü programa yeni başlamış üniversiteler olduğu, akademik kadro yetersizliği ve üniversitenin olduğu şehrin imkânlarının sınırlılığı gibi etkenler sonucu öğrencilerin lisansüstü eğitim için bu üniversiteleri talep etmediği görülmüştür.

Çalışmada, konu dağılımı kapsamında yoğunluk olan alanlarla birlikte yeteri kadar çalışmanın yapılmadığı alanlar da gözlenmiştir. Bunların başında, yaygın din eğitiminin önemli konularından biri olan medya ile ilgili çalışmalar gelmektedir. Bunu, seçmeli dersler, yükseköğretim, imam hatip okulları, din eğitimi ve öğretimi yaklaşım/ yöntem/ modelleri takip etmektedir. En az lisansüstü çalışmanın yapıldığı alan ise Alevilik konusudur. Son yıllarda farklı disiplinlerde sık karşılaşılan çoğulculuk olgusu ve bu olgunun eğitim ve din eğitimine etkileri noktasında, Alevilik konusunun doğru şekilde anlaşılıp konuya yansız bir tavır takınılması, herkese hitap eden bir din anlayışı için önem arz etmektedir. Bunun için de objektif verilere dayalı alan daha detaylı çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Son olarak, ileri teknolojinin bir sonucu olan ve son zamanlarda yaptıkları ve yapabilecekleri ile insanlık tarihini ve gidişatını kökten değiştireceği öngörülen yapay zeka, metaverse gibi dijital teknolojilerinin din eğitimine yansımaları konusunda yapılan çalışmaların sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Yine Türkiye'de bugüne kadar farklı alanlarda LGBT bireyler ve eşcinsellik ile ilgili birçok çalışmalar yapılmış olmasına karşın, din eğitimi ile eşcinsellik konularını birlikte irdeleyen çalışmalar sayı bakımından oldukça sınırlıdır. Ayrıca son yıllarda Türkiye'de eskiye göre deizm eksenli söylem, tartışma ve yayınların gündemi meşgul ettiği bilinmektedir. Bununla beraber Türkiye'de deizme eğilimin hangi boyutta olduğunu ortaya koyan bilimsel araştırmalar yok denilecek kadar azdır. Bu konularda yapılacak çalışmalar, hem teknolojiyi yakalamak hem de günceli takip etmek bakımından Din Eğitimi Bilimini daha güçlü bir noktaya taşıyacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“2015-2021 Yılları Arasında Din Eğitimi Alanına Dair Lisansüstü Tezleri Üzerine Bir Analiz” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Acuner, H. Y. ve Türkan, M. (2016). Türkiye'de Din Eğitimi Alanında Yapılan Lisansüstü Çalışmaların Konu Yönelimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, 9 (43): 1334-1343.

Akbulut, İ.H., Şahin, Ç., Çepni, S. (2013). Doktora Tez Sürecine Karşılaşılan Problemlerin Belirlenmesi: Eğitim Fakültesi Örneği. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20 (2013):

- Aşıkoğlu, N. (1994). "Din Eğitimi Biliminin Türkiye'de Bağımsız Bir Bilimsel Disiplin Olarak Doğuşu ve Gelişimi" *Diyanet İlmi Dergi* 30/3, 85-92.
- Baş, G. ve Beyhan, Ö. (2012). "Türkiye'de Değerler Eğitimi Konusunda Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Farklı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi". *Değerler Eğitimi*. 10 (24): 55-70.
- Cebeci, S. (2005). *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Akçağ Yayınları
- Çanakçı, A. A. (2020). Türkiye'de Yapılan Din Eğitimi Başlıklı Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Üzerine Bir Analiz. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 13 (79) : 277- 306. Coştu, K. (2015). *1924-1949 Yılları Arasında Din Eğitime Yönelik Yayınlanan Eserlerin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Coştu, Y. (2006). "O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Tamamlanmış Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (22): 231-233.
- Elbir, B.,Bağcı, C. (2013). "Değerler Eğitimi Üzerine Yapılmış Lisansüstü Düzeyindeki Çalışmaların Değerlendirilmesi". *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8 (1): 1321-1333.
- Erünsal, İ. E., Ülker, M. B. ve Çardaklı, F. (2012). *İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu*, İstanbul: İSAM.
- Güneş, A. (2018a). Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Tarafından Yayınlanan Dergilerde Yer Alan Din Eğitimi Konulu Makaleler Üzerine Bir Analiz. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22 (3): 1537-1561.
- Güneş, A. (2018b). Türkiye'de İlahiyat Fakültesi Dergileri Dışında Yayınlanan Dergilerde Yer Alan Din Eğitimi Konulu Makaleler Üzerine Bir Analiz. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18 (3): 175-200.
- Katılmış, A., Çelik, H. ve Kop, Y. (2013). "Türkiye'de Yüksek Lisans Öğreniminde Yaşanan Sorunlar: Sosyal Bilimler Öğretmenliği Örneği". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, c. 12, sy.1, s. 117.
- Kayadibi, F., Başkurt, İ. ve Furat, A.Ş. (2008). *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi Literatürü (1923-2007)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlük.
- Kaymakcan, R. ve Ünsal, B. (2004). "İlahiyat Fakülteleri Dergilerinde Yayımlanan Din Eğitimi Konulu Makaleler Üzerine Bir Değerlendirme". *Değerler Eğitimi Dergisi*, c. 2, sy. 6, s. 51-59.
- Kızılabdullah, Y. (2009). İlahiyat Fakültelerinin Kuruluşundan Bugüne Din Eğitimi Bilimi Alanında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1, 305-314.
- Korkmaz, M. (2010).Kur'an Kurslarını Konu Edinen Tezler Üzerine Bir İnceleme. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8 (19): 151-176.
- Lipsey, M. ve Wilson, D. (2000). *Practical meta-analysis*. Londra: Sage Publication.
- Nazıroğlu, B. (2006). *Türkiye'de Din Eğitimiyle İlgili Olarak Yapılan Çalışmalar -Bir Din Eğitimi Bibliyografyası Denemesi-* (Basılmamış Seminer Çalışması), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Okumuş, N. K. (2014). “Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nün Çıkarılmış Olduğu ‘Din Öğretimi Dergisi’ Bağlamında Kısa Bir Fihrist Denemesi”. *Kelam Araştırmaları*, c. 12, s.1, ss. 109-112.
- Öcal, M. (2008). “Türkiye’de Din Eğitimi Tarihi Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 6, sy. 12, ss. 409-429.
- Tosun, C. (2009). Bir Anabilim Dalı Olarak Türkiye’de Din Eğitiminin Doğuşu, Gelişmesi ve Alanına Katkıları. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2(1): 293- 303.
- Tosun, C. (2012). *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 7.Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Türkan, M. (2015). *Türkiye’de Din Eğitimi Alanında Yapılan Lisansüstü Çalışmaların İçerik ve Yöntem Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Türkiye Yükseköğretim Ulusal Yeterlikler Çerçevesi (TYUYÇ) Ara Raporu-1 (2009)*.
- Usta, M. (1984). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Üniversitelerinde Din Eğitimi ve İlahiyat Sahasında Yapılan Lisansüstü Tezler ve Bunların Eğitim Açısından Değerlendirilmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, A. ve Koçyiğit T. (2002). *İlahiyat Fakülteleri Dergileri Makale ve Yazarlar Fihristi (1952-2002)* (1. Baskı), Ankara: Ankara Okulu.
- Yorulmaz, B. (2016). Türkiye’de Din Eğitimi Alanında Yapılan Lisansüstü Çalışmalar Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(46): 41-62.
- <http://www.divinity.ankara.edu.tr/din-egitimi/>

Extended Abstract

In graduate education and graduate religious education, it is very important that they have the knowledge of the branch of science and access the existing accumulation in order to recognize and know the field, create new research problems as a result of this and prevent researchers from getting lost among the many studies they will carry out in their research in religious education. In this context, the increase and acceleration of the studies in the field of religious education in recent years have led to the emergence of scientific products such as a large number of theses, book articles, and papers that contribute to the field. It is very important to be able to reach this accumulation in the field quickly and easily and to look at the field holistically. In this respect, both bibliographic studies with imprint information and compilation studies involving subjects have gained great importance.

In this study, between 2015 and 2021, master theses on religious education in Turkey were examined in terms of different variables such as genre, year, university, method, and subject. The database of the National Thesis Centre of the Higher Education Publication and Documentation Department was used. The graduate studies on religious education examined and analyzed in the study archived by the Publication and Documentation Department of the Council of Higher Education, accessed from this database cover a period of approximately 7 years from 2015 to 2021.

Meta-analysis methods were used in accordance with the form of this study. Meta-analysis is a scanning method that is used in scientific research. This study is to present the postgraduate studies in the field of religious education within a holistic approach and to give all it may concern the points in which program types and universities take place, on which subject they concentrate and which method is preferred.

This study is to present the postgraduate studies in the field of religious education within a holistic approach and to give all it may concern the points in which program types and universities take place, on which subject they concentrate and which method is preferred; it aims to guide researchers for their future studies. In the study, it was observed that there were 287 graduate studies registered in the National Thesis Centre database of the Department of Publication and Documentation of the Turkish Higher Education Board. While 277 of these studies are registered in the Department of Religious Education, 10 are postgraduate studies on religious education, which are determined by selecting "education and training" subjects in the Department of Philosophy and Religious Sciences. 229 masters and 58 doctoral thesis studies were examined and evaluated in the frame. As a result of the research, "master's" according to the program type variable, "qualitative research" according to the method variable, "widespread religious education" according to the subject variable, "Marmara University" according to the university variable comes to the forefront in graduate studies. However, in recent years, it has been seen that applied research approaches in terms of new subject orientations and methods have accelerated graduate studies on religious education despite some deficiencies.

Finally, it is seen that the number of studies on the reflections of digital technologies such as artificial intelligence and metaverse, which are a result of advanced technology and foreseen to radically change the history and course of humanity with what they have done and can do recently, on religious education is limited. Although many studies on LGBT people and homosexuality have been carried out in different fields in Turkey so far, the studies that examine religious education and homosexuality issues together are quite limited in terms of numbers. In addition, it is known that in recent years, deism-oriented discourses, discussions, and publications have occupied the agenda in Turkey compared to the past. However, there are few scientific types of research that reveal the extent of the tendency to deism in Turkey. It has been seen that the studies to be carried out on these issues will carry the Science of Religious Education to a stronger point both in terms of catching up with the technology and following the current situation.

Gösterişçi Tüketim Davranışı Ekseninde Yeni Orta Sınıfların Tüketim Pratikleri

New Middle Classes' Consumption Practices on The Axis of Conspicuous Consumption Behavior

Zühal ÇİÇEK¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 25.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 29.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1093524

Atıf / Citation: Çiçek, Z., (2022). “Gösterişçi Tüketim Davranışı Ekseninde Yeni Orta Sınıfların Tüketim Pratikleri” ODÜSOBİAD 12 (2), 1339-1364, Doi: 10.48146/odusobiad.1093524

Öz

Kapitalist ekonomik sistem, tüketimin arttırılmasına ve bu durumun sürdürülmesine yönelik ideolojiyle beslenmektedir. Yaşam tarzları, kimlikler, kültürel pratikler bu ideoloji ekseninde sürekli yeniden üretilmektedir. Günümüzde bireyler, moda ve sürekli yinelenen olana bağımlı kıldıkları bir gündelik yaşam alanı içerisinde yaşamaktadır. Tüketim nesnelere ilişkin simgesel değerleriyle yönlendirilen tüketim pratikleri, statü göstergesi olarak farklı gelir grubunda yer alan bireyler için sınıfsal bir hareketliliğin aracı olmuştur. Belli türdeki tüketim pratikleri, yaşam tarzı oluşturmanın, bunun sürekliliğini sağlamanın ve tüketim nesnelere ilişkin yapay çekiciliklerinden faydalanarak farklılıklar oluşturmanın ya da ayrışmanın aracı ve amacı haline gelmiştir. Diğerinden farklı olma güdüsü, bireyin toplumsal konumuna, sınıfsal konumuna ve prestijine işaret etme potansiyeline sahip şekilde yeniden üretilen, değer yüklenen ve anlam kazandırılan tüketim pratikleriyle sağlanır hale gelmiştir. Bu çalışmada, tüketim kültürünün gelişimi, tüketimin günlük hayatımızı nasıl etkilediği, sınıfsal farklılaşmayla olan ilişkisi, yeni orta sınıfların tüketim pratikleri ekseninde ele alınmıştır. Günümüzde, simgesel boyutunun öne çıktığı tüketim, kimlik, sınıf, ayrışma ve farklılaşma kavramlarıyla tartışılmıştır. Bu bağlamdan hareketle çalışmada, ilk olarak yeni orta sınıf kavramıyla ikinci olarak tüketim kültürü ve tüketim toplumunun gelişimiyle ilgili olan teorik tartışmalar ele alınmıştır. Tüketimin, bireylerin gündelik hayatını nasıl şekillendirdiği, bireyin kendisine yönelik algısında ve başkalarıyla kurduğu ilişkilerde nasıl merkezi bir yere konumlandırıldığı tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, yeni orta sınıf, yaşam tarzı, gösterişçi tüketim, farklılaşma

Abstract

The capitalist economic system is fed by the ideology of increasing consumption and maintaining this situation. Lifestyles, identities and cultural practices are constantly reproduced on the axis of this ideology. Today, individuals live in a daily life space where they are addicted to fashion and what is constantly renewed.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, email: cicek.zuhal@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-9746-225X

Consumption practices, guided by the symbolic values of consumption objects, have been a means of class mobility for individuals in different income groups as a status indicator. Certain types of consumption practices have become the means and purpose of creating a lifestyle, ensuring its continuity, and creating differences by making use of the artificial attractiveness of consumption objects. The motivation to be different from the other has become possible with consumption practices that are reproduced, valued and given meaning, which have the potential to indicate the social position, class position and prestige of the individual. In this article, the dynamics and dimensions of differentiation and separation forms embodied by consumption practices are discussed through the concept of the new middle class. In this study, the development of consumer culture, how consumption affects our daily life, its relationship with class differentiation, are discussed in the axis of consumption practices of the new middle classes. Today, consumption that comes to the fore with its symbolic dimension, has been discussed with the concepts of identity, class, separation and differentiation. In this context, firstly the concept of the new middle class and secondly, the theoretical discussions on the consumption culture and the development of the consumer society are discussed in the study. It has been discussed how consumption shapes the daily life of individuals and how it is positioned in a central place in the individual's self-perception and relations with others.

Keywords: Consumption, new middle class, lifestyle, conspicuous consumption, differentiation.

Giriş

Bugün enformasyon teknolojileri üzerine yükselen hizmet sektöründe var olan çeşitli meslekleri icra eden kişilerin ya da farklı alanlarda üretim yapan sektörlerde çalışan kişilerin, homojen bir çalışan grubunu yansıtmadıkları gerçeği bir yana, daha iyi ve kaliteli bir yaşam içinde var olma şeklinde estetikleştirilmiş yaşam tarzı söylemlerinden beslendiklerini söylemek mümkündür. Estetikleştirilmiş bir yaşam tarzı algısı, farklı alanlarda yapılandırılan tüketim pratikleriyle özdeşleştirilmiştir. Tüketimle özdeş yaşam tarzı projelerinin bireyler tarafından kabul görmesi, hayata geçirilmesi ve sürekliliğinin sağlanması kültür endüstrisi araçlarıyla sağlanmaktadır. Başkalarından farklı olmak, kıskanılmak, elit bir sosyal gruba ait olduğunu hissetmek, seçkin arkadaşlıklar kurmak, kendisini daha iyi konuma taşıyacak sosyal ilişkiler geliştirmek gibi sayılabilecek talepler günümüzde pek çok kişi için özgüvenin kaynağı olabilmektedir. Güzel ve gösterişli evde yaşamak; modaaya uygun giyinmek; lüks restoranlarda yemek yeme; yılda birkaç kez yurt dışına gitmek; sanatın entelektüel ya da pratiksel düzlemde takipçisi olmak (sinemaya, tiyatroya, resim sergilerine gitmek gibi) ve bu alandaki entelektüel bilgi birikimini başkalarına göstermek; kaliteli eşyalar kullanmak; lüks otomobile sahip olmak gibi pratikler de özellikle yeni orta sınıfların yaşam tarzlarıyla özdeşleştirilen pratikler olarak değerlendirilmektedir. Bireyler kendilerini yapıp ettikleri ve sahip olduklarıyla tanımlamaktadır. Buradaki sorunsal, bireyin kendisine bu tarz pratiklerle bir alan yaratması değil, belli bir tüketim davranışının içeriminin nasıl oluşturulduğu ve başkalarıyla kurulan ilişkilerde nasıl kullanıldığı ya da yansıtıldığıdır. Belli bir sınıfa ait olma güdüsüyle gerçekleştirilen pratiklerin, bireylere ne ölçüde yeni özgürlük alanları yaratıp yaratmadığı sorusu önemlidir. Bunun yanı sıra tüketim pratikleriyle inşa edilen benliğin ya da kimliğin boyutları, bireyde uzun erimde gözlenebilecek psikolojik sorunlar, bireyler arasındaki ayrılaşmaların boyutları da üzerinde durulması gereken önemli sorunsallardır.

Tüketim nesnelere ilişkin sembolik anlamları ve belli bir sınıfa özgü tanımlanmaları günümüze özgü bir durum olmamakla birlikte, günümüzde farklılık oluşturan noktanın, belli kültürel pratiklerin ve tüketim etkinliklerinin, orta ve alt sınıflarda yer alan bireylerin sınıfsal aidiyetlik hislerini dinamik bir boyuta taşımış olmasıdır diyebiliriz. Bunun da tüketim pratiklerinin yapay bir kimlik yaratması yönüyle ilişkili olduğu söylenebilir. Bireyler, icra ettikleri mesleklerden ya da yaptıkları işlerden elde ettikleri kazançları doğrultusunda yaşam standartlarını arttırabilmektedir. Daha iyi ve kaliteli bir hayatı yaşamak, bireyler için önemli bir amaç haline gelmiştir. İyi ve kaliteli bir yaşam kurabilmek ve bunun sürekliliğini sağlayabilmek, yeni orta sınıflar için genelleştirilmiş bir söylem haline gelmiştir. Bireyler bir yandan hegomonik yapıdaki ekonomik, siyasal, kültürel sistem içinde var olmak diğer yandan da bu dinamiklerin bireyin psikolojik olarak iyi olma haline vereceği zararlardan korunmak zorunda bırakılmıştır. Bireyin kendini koruma stratejisi, yine aynı sistem içinde üretilen söylemlerle inşa edilmiş alanlar içerisinde tanımlanmıştır. Alışveriş yapmak; sanatsal ve sportif faaliyetlerde bulunmak; farklı alanlarda kültürel birikim sağlamak için etkinliklere katılmak; sürekli kendini geliştirmek; yenilenmek; yeni ilişkiler kurmak; farklı sosyal ortamlarda yeni deneyimler kazanmak gündelik hayatın vazgeçilmez söylemleri haline gelmiştir. Bireyleri çevreleyen bu söylemler, yeni bağımlılıkları da beraberinde getirmiştir. Bireylerin kendi tercihleriyle gerçekleştirdikleri bu kültürel pratikler, rekabetçi reklam piyasası içinde bir dizi olanaklar alanına dönüşmüştür.

Toplumsal bütünleşme ve farklılaşma biçimi bu şekilde belirli kodlarla, değerlerle ve davranış kalıplarıyla düzenlenmiştir. Sosyal medya kanallarının giderek yaygınlaşmasıyla birlikte, ihtiyacın ötesinde gerçekleşen tüketim, satın alma davranışı ve sahip olma arzusu başka bir aşamaya taşınmıştır. Bireylerin kendilerini tüketim aracılığıyla konumlandırma yolları daha da çeşitlenmiştir. Daha fazla tüketme arzusu yaratmak üzerine işleyen markalaşma stratejileri, bireylerde sürekli bir eksiklik duygusu yaratarak, yapay şekilde biçimlendirilmiş arzuları ve istekleri tatmin etmektedir. Yine bu yolla bireylerin daha fazla tüketip daha fazla haz elde etme yönündeki eğilimlerini güçlendirmektedir. Bu sistemin en önemli sosyal ve psikolojik sonucu, sürekli bir mutlu ve iyi olma halinde kalabilmek için ya da toplumsal konumunu korumak için alışverişe ya da tüketime bağımlı kılınmış bireylerin yaşadıkları sorunlardır. Çevresel sorunların artışı, sosyal sınıflar ve gruplar arasındaki farklılıkların keskinleşmesi de sürecin yarattığı diğer sorunlar olarak tartışılmalıdır. Tüketim çağında bireylerin ihtiyaçlarını meşrulaştıran güçler yeni hizmetler sınıfıdır.

Bireyler, tüketim konusunda kendi denetimlerini ya da kontrollerini sağlamakta zorlandıkları mevcut sistemde; mal ve hizmet üretimini gerçekleştiren ve pazarlayan sektörlerin pazarlama ve reklam stratejileriyle sundukları reçetelerle denetlenmekte, kontrol altına alınmaktadır. Bireylerin anlam arayışı, yine bu reklam stratejileriyle hatta kişiselleştirilen başka bir deyişle kişiye özgü yapılandırılan pazarlama yöntemleriyle değerlendirilmektedir. Bireylere çekici hale getirilmiş şekilde sunulan yaşam tarzı pratikleri, toplumsal alanda sosyal ve ekonomik olarak güce sahip olanları daha itibarlı kılarken bunun dışındaki kesimleri değersizleştirmektedir. Bireyin, kendisi dışında işleyen mekanizmalar tarafından inşa edilmiş yaşamı; kendisi gibi düşünen ve yaşayanlarla, kendi rızasıyla ve dolaysız biçimde ilişkiler kurduğu bir alana dönüşmüştür. Geleneksel ilişki bağlarından uzak şekilde bir araya gelen

bireyler, bu yaşam alanlarında kendilerini daha güvende hissetmektedirler. Dolayısıyla tüketimin, bireylerin hem anlam arayışlarını hem de güvende hissetme algılarının içerimini farklılaştırdığını söylemek mümkündür. Bu süreç birbirini destekleyen çift anlamlı bir düzene karşılık gelmektedir. Belli bir kesim için kendini farklı kılma ya da farklılaştırmanın aracı olan tüketim, diğer yönüyle aynılaşan kitle yaratmaktadır. Hızlı değişen dünyada, çalışmak, daha fazla kazanmak ve iyi yaşam standardı oluşturmak amacı üstüne yükselen anlam arayışı peşinde olan mobil bireyler; yine tüketerek kendilerini değerli hissetmektedirler ve kendilerine sürekli yeni yollar aramaktadırlar. Turner'a (2001) göre, iletişim, ulaşım ve tüketim sistemlerinin gelişmesi yoluyla oluşturulan kitle kültüründe var olan gerçeklik, yüzeysel bir toplumun yaratılmış olmasıdır (s. 97). Yaşam konfora dönüştürülmüştür. Yeni bankacılık sistemi, borç ve kredi sistemleri, kişisel borçluluğa dayalı kitlesel tüketimin gelişimini olanaklı kılmıştır. Bencil rekabetçiliği ve saldırganlığı besleyen bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda tüketimin yaygınlaşmasında önemli bir işlevi olan reklamcılık, gerçek insanlar, gerçek değerler, gerçek cinselliğe yönelik umutsuz bir arayışa yol açarak, sosyal açıdan yoksun olanların kendilerini gerçekçi olmayan bir tüketim dünyası içinde yansıtan yanlış bir dünya yaratmıştır. Bauman'ın (2017) belirttiği gibi, tüketim toplumunun tüketicisi bu zamana kadar görülen tüketicilerden tamamen farklıdır (s. 100-102). Bu toplumda en çok yaşanan ikilem, insanın yaşamak için mi tükettiği yoksa tüketmek için mi yaşadığı; yani yaşamak ve tüketmeyi birbirinden ayırabiliyor ya da ayırma ihtiyacı duyuyor olup olmadığını sorusudur. "Şimdi"nin zamanı sıkıştırma teknolojisi ile tüketime endeksli ekonomisi arasında rezonans vardır. Tüketime dayalı ekonominin mantığı, tüketicinin doyumunun anında olmasını gerektirmektedir. Buna göre tüketimden anında doyum sağlanmalıdır. Tüketiciler herhangi bir nesneye duydukları arzuyu uzun süre canlı tutamamaktadırlar ve tek bir şeye odaklanamamaktadırlar. Tüketim kültürü, bu haliyle öğrenmeyle değil, unutmaya ilgilidir. İyi bir tüketici eğlenceye düşkündür. İyi bir tüketici için asıl mesele, ihtiyaçların giderilmesi değil, henüz hiç hissedilmemiş ya da bilinmeyen arzuların verdiği ıstıraptır.

Ekonomik alanda hizmet sektörünün büyümesi, nüfusun önemli bir kesiminin hizmet sektöründe çalışması, özgürlükçü ve demokratik söylemlerin merkeze konulması gibi odaklar etrafında yükselen çağdaş toplum aynı zamanda sınıf, rekabet, güvensizlik, belirsizlik gibi kavramlar üzerinden çelişkiler ve çatışmalar üreten bir dinamiğe sahiptir. Bireyler arasındaki rekabet duygusunu, yaşadığımız ekonomik sistem daha da pekiştirmektedir. Eşitsizliklerin ve ayrışmaların, yaşam tarzları ile görünür olduğu ve kökleştiği bir toplumsal alan oraya çıkmıştır. 20. yüzyılın ortalarından itibaren hızlı şekilde yaygınlaşan tüketim kültürü söylemleri, ideolojik bir formasyon olarak, yapay nitelikte kültürel formlar üreterek toplumsal ve sınıfsal farklılaşma ölçütlerini yeniden üretmiştir. Modern tüketim alışkanlıklarının yüceltiği bu yeni toplum yapısında bireyler, medya ve reklamcılık sektörünün kontrolündeki tüketim merkezli yeni yaşam stratejileri tarafından yönlendirilmiştir. Yükselen yeni mesleki trendlerden kendilerine yer bulmuş olan kesimler, kazandıkları ücretlere bağlı olarak yeni toplumun yeni aktörleri olarak tüketim kültürünün simgesel rekabet alanında kendilerine yer bulmuşlardır. Bu yeni sınıf, kültürel yaşamın bu simgesel arenasında kendilerini diğerlerinden

ayrıcalıklı kılan tüketim biçimlerine hızlı bir şekilde adapte olarak daha üst bir konuma varabilmenin mücadelesi içinde kendilerini var etmişler ve “ayrıcalıklı” olarak tanımlanan hayatı sürdürmenin yollarını arama sürecinde birbirleriyle daha çok rekabet etmektedirler. Bu bağlamda yeni orta sınıflara yönelik analizlerde rekabet, değişim, dinamizm gibi kavramların en vurgulanan kavramlar olduğu dikkat çekicidir. Bu kavramlar üzerine inşa edilmiş yaşam biçimini sürdürebilir kılmak ya da ayrıcalıklı bir yaşam biçimine sahip olmak için bu değerlerin sınırları içinde kalmak, bir anlamda bu sınıflar için temel bir amaç gibi görünmektedir. Bu bağlamda bakıldığında bilgi teknolojileri üzerine yükselmiş hizmet ve boş zaman sektörüne dayalı bir şekilde tanımlanmış olan çağdaş kültürde, toplumsal ayrımlaşma ve farklılaşma ölçütlerinde farklı değişkenlerin ve ilkelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Birçok teorisyen, özellikle tüketimin ve kültürün iç içe geçtiği postmodern dönemin simge ve sembollerden örülü yaşam tarzı pratiklerine ve küresel düzeydeki kitle tüketim kültürüne vurgu yaparak toplumdaki ayrımlaşma ve farklılaşma biçimlerini açıklamıştır. Bu tartışmalarda, kapitalist ekonomik sistem, gelinen aşamada, kültürel ve toplumsal yaşam alanlarında yeni değerler yaratarak mevcut farklılıkları ve hiyerarşik yapılanma ölçütlerini değiştirmiştir. Kazanılmış statünün yaygın olduğu çağdaş toplumlarda; eğitim, meslek, kariyer ve farklı iş alanları, bireyin toplumsal statüsü ve prestijinde temel değişkenler olarak öne çıkmaktadır. Ekonomik ve toplumsal alanlarda yaşanan değişimler, aynı zamanda bireyin toplumsal saygınlığının, konumunun ya da prestijinin de değişmesine yol açabilmektedir. Yaşam tarzları ve tüketim biçimleri, statüye dayalı olarak inşa edilmiş hayatta önemli göstergeler olarak değerlendirilmektedir. Örneğin herhangi bir sosyal grubun ya da bireyin, toplumsal alandaki ekonomik konumunun göstergesi kültürel öğelerle görünür olabilmektedir. Yeme, içme ve eğlenme pratikleri, konut ve eşya kullanımı, kültürel ve sportif aktiviteleri, giyim tarzı, sanatsal pratikleri bireyin kendisini toplumdaki diğerlerinden farklı kılmasının ayırt edici göstergeleri olmaktadır. Kültürel kodlarla örülü olan bu pratikler, bireylerin sınıfsal konumlarına dair veriler sunmaktadır. Modern tüketim pratiklerinin yüceltiği günümüz toplumunda, değişim ve bireyin kendisini sürekli yenilemesi üzerine değerler inşa edilmiştir. Tüketime iliştilen değerler, sadece ev içi alanımızı değil ev dışındaki alanlarında kökten değiştirmiştir. Kentler, sadece tüketim odaklı yaşayan ve çalışan bireylerle değil aynı zamanda yine tüketim odağında tasarlanan yeni mekânlarla, yerleşim alanlarıyla görünür olmaktadır. Farklı gelir grubundaki kesimler birbirilerinden hem kültürel olarak hem mekânsal olarak ayrılmıştır. Rahat, kaliteli, modern, gösterişli ve güvenilir yaşam alanları gibi kavramlar, belli bir gelir grubundaki tüketici bireyler için, toplumsal konumlarına işaret eden içerimleriyle en anlamlı kavramlar olmuştur. Yeni orta sınıfların tüketim odaklı yaşam biçimleriyle somutlaşan bu toplumsal durum, daha genel bir perspektifle bakıldığında hem bu sınıflar için hem de daha düşük olanaklara sahip olanlar için baskıcı, zorlayıcı olmaları hatta büyük ölçüde eşitsizlik temelinde yorumlanabilmektedir. Bu dinamiklerden beslenen yeni orta sınıflar bir anlamda aynı pazar ya da piyasa koşulları içinde kendileri var etmektedir ve aynı Pazar koşullarına uyum sağlamak zorundadır/zorunda bırakılmışlardır. Bireylerin birbiriyle olan ilişkileri bu “piyasa ilkelerine ya da kurallarına” göre belirlenmektedir ve sürekli değişmektedir. Bireylerin birbirleriyle olan dayanışma ve bağlılık ilişkilerinin zemini de bu değerler üzerine yükselmektedir. Yapay bir şekilde oluşturulmuş bir “kendilik” ve “kolektiftik” duygusu bireylerin sadece kendilerini sınıfsal olarak ayırıştırma taleplerinin

ve bu yöndeki mücadelelerinin ötesine geçmemektedir. Turner'ın (2003) belirttiği gibi, kapitalist ekonomik sistem modern toplumda bir yandan refah ve zenginlik algısını toplumsal alanda merkezi bir şekilde konumlandırmış, diğer yandan da eşitsizlik katı bir gerçeklik olarak ortaya çıkmıştır (s. 137-152). Bireylerin ya da grupların kendilerini toplumsal yapıda kabul ettirme; kıt kaynaklara sahip olma; kıt kaynaklara bağlı simgesel gerçeklikler oluşturma ve bu gerçekliklerin sürekliliğini sağlama; ekonomik ve kültürel mallara dayalı bir saygınlık ve onur elde etme düşüncesi ne kadar baskın ise hiyerarşilendirmeye dayalı bir eşitsizlik alanı da o derece süreklilik kazanmaktadır. Ekonomik, kültürel ve politik kaynaklara sahip olma, hiyerarşik alanlar üretmektedir ve üretilen simgesel değerlerin sürekliliğini sağlama yönündeki edimlerle de yeniden üretilmektedir.

Günümüzde, bireylere belli ayrıcalıklar ve kazançlar sağlayan araçlar eğitsel, kültürel ve simgesel içerime sahiptir. Bu durum, bireylere aynı zamanda sosyo-politik talepler kümesi de sunmaktadır. Bireyler, toplumsal ayrışma simgeleri üzerinden birbirleriyle rekabet etmektedir. Bu bağlamda, bireyler arasında ayrışma yaratan unsurlar sadece ekonomik değil, kültürel ve sosyal görünümüdür. Piyasa ilişkileri içinde mesleki ve eğitimsel olarak, kendilerine ayrıcalıklı yer bulan bireyler, kendilerini, yine bu piyasa dinamikleriyle inşa ettikleri yaşam tarzlarında sergilemektedir. Piyasanın rekabetçi mantığı, yaşam tarzlarının biçimlenmesinde kendini göstermektedir. Sosyal ve kültürel pratikler, yaşanılan konut ve konutlara ait özellikler, günlük aktiviteler, ekonomik, kültürel ve sosyal farklılaşmaların somutlaştığı ve temelde ekonomik ilişkilerce belirlenen alanlar haline gelmiştir. Günümüzde refah ve zenginliğin simgesel boyutta ifşası ve bu simgeselliğin sürdürülmesi yönündeki yine rekabetçi şekilde işleyen ilişkiyel süreç, bu sürece entegre olamamış bireyler arasında sorunlu ilişkilere yol açmaktadır. Hatta yerel ve uluslararası dinamiklerin etkisiyle yaşanan ekonomik krizler, ayrıcalıklı olan kesimler ile ayrıcalıklı olmayan kesimler arasındaki eşitsiz durumu daha çok gözler önüne sermektedir. Toplumsal bütünleşme açısından değerlendirildiğinde, sınıfsal eşitsizliğin bu denli derinleşmesi farklı çatışmaları ve gerilimleri ortaya çıkarması kaçınılmazdır. Bununla birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel ayrıcalıklara eklenen hukuksal ve politik unsurlar, bireyler arasındaki gerilimi daha da arttırmaktadır. Toplumdaki ekonomik, sosyal ve kültürel olanaklara sahip olma konusunda bir kesimin daha ayrıcalıklı kılınması, bireyler arasındaki rekabetçi duyguyu büyük ölçüde arttırmaktadır. Günümüze ekonomik sistemi, giderek daha çok hiyerarşik alanlar yaratmaktadır. Ekonomik ve kültürel ürünlere sahip olma ve hizmetlerden yararlanma arzusu, bireylerin toplumsal ilişkilerinde kendilerini başkalarına kabul ettirme, saygınlık kazanma ve bu durumu devam ettirme yönündeki davranışlarını biçimlendirmektedir. Bireysel ve toplumsal gerçekliğin, bu zemin üzerine inşa edildiği görülmektedir. Mevcut ekonomik sistem, böyle bir yapının yeniden üretimini sağlamaktadır. Çalışmamızda farklı perspektiflerle ele alınan yeni orta sınıf olgusu, gelinen aşamada, ekonomik, toplumsal ve kültürel farklılaşmanın izdüşümüdür. 20. Yüzyılın başlarında ekonomi ve teknoloji alanındaki değişimlerin yarattığı işgücü ve istihdam piyasasının sonucu olan bu sınıfsal yapı, sınıfsal ve statüsel farklılaşmanın yeni bir görünümünü sunmaktadır. Eğitim, kariyer, sertifika, hem ekonomik hem de bireysel gelişim açısından katkı sunan meslekler, toplumsal farklılaşmanın yeniden üretilen araçları olmuştur. Bu

araçlar, yeni orta sınıflar için, inşa ettikleri yaşam tarzlarında referans noktaları haline gelmiştir. Kendine güven ve kendini güvende hissetme, yeterlilik, hedonizm, birikim, yatırım gibi ölçütler, hem nesnel hem öznel değerlendirmelerde belirleyici olmuştur. Hatta giderek artan bir şekilde bireylerin birbiriyle olan ilişkileri bu zeminde karşılık bulmaktadır. Çoğunluğunu, finans ve hizmet sektörü çalışanlarının oluşturduğu bu sınıflar için, bu ölçütlere dayalı yaşam tarzının sürdürülebilirliğini sağlamak, en önemli amaçtır. Bu durum, bireylerin ilişkilerini, daha çok karşılıklı bağımlılık zeminine bağlı kılmıştır. Kısaca, yeni orta sınıflar, çelişkilerle ve rekabetle inşa ettikleri yaşam tarzlarıyla, ekonomik, sosyal ve kültürel ayrıcalıklarıyla sınır çizgilerini sürdürme yönünde hareket etmektedir.

Yeni Orta Sınıflar Üzerine Teorik Tartışmalar

Çağdaş toplumlardaki tüketim eksenli sınıfsal farklılaşma süreçlerine ilişkin tartışmalarda karşımıza çıkan yeni orta sınıflar tarihsel olarak çok eskiye gitmemektedir. Kavramın irdelenmesi 1970'lerin sonrasına tekabül etmektedir. Dolayısıyla kavramı, 1970'lerden sonrası toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel alanlardaki özgül pratikleri ve bu değişkenlerin karşılıklı ilişki ekseninde ele almak gerekmektedir. Yeni orta sınıflara yönelik yapılan tartışmalarda bu sınıfları var eden ekonomik, sosyal ve siyasal dinamikler ile bu sınıfların kendilerini toplumsal alanda var etme biçimleri üzerinde durulmuştur. Farklı perspektiflerde tartışılan yeni orta sınıflar, tarihsel süreçte geline aşamada sınıfsal farklılaşmanın toplumsal ve ekonomik düzlemdeki görünümüdür. Kavram, hem yeni toplumsal ilişkiler düzenine hem de yeni yaşam biçimlerinin taşıyıcılarına karşılık gelmektedir. 20. yüzyılın başlarında yeni ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel politikalar çerçevesinde işgücü, emek ve istihdam alanlarında değişimler yaşanmıştır. Sınıfsal tanımlamalar; eğitim, kariyer, sertifika gibi değişkenler odağında yapılmıştır. Bu değişimlerle birlikte mevcut yapının analiz edilmesinde bireysel ve toplumsal yaşamda nesnel ve öznel avantajların kaynağı olarak tüketim ve tüketime dayalı bir yaşam tarzı örgüsünden yola çıkılarak farklı referans noktalarına başvurulmuştur. Yeni tüketim biçimleri ve yaşam tarzları bir anlamda günümüz toplumsal ve ekonomik koşullarında farklı ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye sahipliğine işaret ettiği için günümüze özgü sınıfsal farklılaşmanın dinamiği olarak ele alınmıştır.

Yeni orta sınıflar, profesyonel yöneticilerin, farklı sektörlerde boy gösteren işadamlarının, akademisyenlerin, sanatçıların, eğitimcilerin, politikacıların yer aldığı sınıf formasyonuna karşılık gelmektedir. Daha genel bir ifade ile finans ve hizmet sektörünün farklı birimlerinde istihdam edilen ve beyaz yakalılar diye tanımlanan kesimi ifade etmektedir. Kendilerine özgü ekonomik ve kültürel profilleri ile toplumsal düzlemde keskin bir muhalif tavrı merkezi bir değer olmaktan uzaklaştırarak karşılıklı bağımlığa, rekabete, çelişkilere ve yaşam stratejilerine geçit veren sınır çizgileriyle kendilerini var etmektedirler (Edgell, 1998: 76). Yeni orta sınıfların ortaya çıkışlarına yönelik tartışmalarda öne çıkan çağdaş teorisyenler, Marx'ın and Weber'in sınıf ve toplumsal farklılaşma analizlerini referans almışlar, yeni ekonomik sistemin paradigmaları ekseninde farklı açıklamalar sunmuşlardır. Her iki düşünür, sınıfsal farklılaşmayı kapitalist sistemin geldiği aşamadaki değişim ve dönüşümler çerçevesinde açıklamıştır. 1960'lı ve 1970'li yıllara gelindiğinde ise sınıfsal farklılaşmalar Althusser, Polantzas, Miliband, Bourdieu, Aron, Dahrendorf, Runcinam gibi teorisyenler tarafından yeni

sorunsallar çerçevesinde ele alınmıştır (Beneton, 1991: 48). 1980'lerde bu tartışmalar, "Fordist" toplumdan "Post-Fordist" topluma, "örgütlü" kapitalizmden "örgütsüz" kapitalizme, "endüstriyel" toplumdan "post-endüstriyel" topluma ya da "endüstriyel" toplumdan "enformasyon" toplumuna dönüşüm gibi, kültürden daha çok ekonomik ve politik yaşamın çeşitli dönüşümleri üzerinde odaklanmıştır. Bu yüzyılın başlarında kök salan belirli bir toplum biçiminin dönüştürülüyor olduğu ve bu dönüşümün bir ögesinin bireysel öznelerdeki değişimden oluştuğu, yeni toplum tipi tarafından farklı türden insanlar üretildiği veya gerekli kılındığı ileri sürülmektedir. Çağdaş Batı kapitalizminin gerek duyduğu insanlar; gelecek için tasarruf yapmaktan çok tüketen, çalışmaktansa boş zamanın keyfini çıkararak ve kimliklerinin çalışmaktan da çok tüketimden türevlendiği "hedonistler"dir (Urry, 2018: 313). Bell (1999), bu farklılaşmaları "Sanayi Sonrası Toplum" kavramıyla analiz etmiştir. Sanayi sonrası toplum kavramındaki temel fikir, bir hizmet toplumuna geçişi, profesyonel ve teknik istihdamın kaydettiği hızlı büyümeyi içermektedir. Sanayi sonrası toplumu üreten enformasyon teknolojisindeki devrimdir. Bilgi; daha önce görülmedik ölçüde teknik yenilemeyi ve ekonomik büyümeyi basitçe yönetmekle kalmamaktadır, kendisi de hızla ekonominin temel faaliyeti ve mesleki değişimin temel belirleyicisi hâline gelmiştir. Bilgi, yeni bir üretim tarzını başlatmış, zenginlik yaratımının kaynağını ve üretimdeki egemen etkenleri değiştirmiş, yeni işler ve şirketler yaratmıştır (Bell, 1999, aktaran Kumar, 2004: 22-37).

Enformasyon toplumu kuramcıları, yeni işgücünün niteliği üzerinden tartışmalar yapmışlardır. Bu kuramcılar, yeni bir bilgi işçileri hizmet sınıfının ortaya çıktığını; bu sınıfın, uzun bir öğrenim ve eğitim döneminden geçmeyi gerektiren yüksek bir teknik vasıf düzeyi ve kuramsal bilgi tarafından belirlendiğini ileri sürmüşlerdir. Diploma düşkünlüğü, aynı işler için daha yüksek nitelikler talep edilmesi, iş etiketleri enflasyonu ve mesleklerin kendilerini reklam etme süreçleri enformasyon toplumunda ortaya çıkan değişimler olarak resmedilmiştir. Mesleki değişimlere ilişkin yapılan analizlerde giderek artan oranda profesyonelleşen bir toplum fikri ön plandadır. Bilimsel ve teknik işçiler, sağlık, eğitim ve toplumsal refah işçileri, kısaca insan hizmetleri ve profesyonel hizmetler alanındaki işçiler, yeni hizmet sınıfının başlıca dayanağıdır. Bu sınıf profesyonel, yönetsel ve idari alanlarda çalışmaktadır (Kumar, 2004: 38-41). Enformasyon toplumundaki gelişmeler, ayrı bir politik ekonomiye sahip olması yönüyle, sermayenin yoğunlaşması, yönetimin artan önemi, yöneticilerin, işçilerin ve profesyonellerin sınıfsal yapıdaki rolleri üzerinden analiz edilmiştir (Edgell, 1998: 76-82). Yeni orta sınıflar günümüz hizmet sınıfına tekabül etmektedir. Hizmet sınıfı konumunda olanların karakteristik niteliği, uzun bir süreci kapsayan bir eğitim ve sertifika programı çerçevesinde kariyer edinme fırsatına sahip olmaktır. Bununla ilişkili olarak bu sınıflar; otorite ve bağımsızlık gibi tüm avantajlara, ayrıca bürokratik hiyerarşideki yükselişle birlikte ücretlerde ve koşullarda düzenli iyileşmelere sahip olmaktadır. Bu sınıflar sosyo-kültürel uzmanlardır. Sahip oldukları kapital, eğitimsel nitelik ve çalışma açısından farklıdır. Sürekli yükselmek, bir üst dereceye yükselmek için üstün bir performans sergilemek zorundadırlar (Werfhorst & Graaf, 2004: 211-215). Bilginin farklı biçimlerinin iletişim kanallarından özgür bir biçimde yayılması, toplumsal düzlemde herkese eşit

olanakların sağlandığını göstermekle kalmaz aynı zamanda bireysel ve kolektif yaşamın nasıl organize edileceğine dair de hazır reçeteler de sunmaktadır. Bilgi ediniminin ve kullanımının güçlü bir merkez tarafından kontrol edilmediği hissini yaratmak için düzenlenen toplumsal yaşam dinamikleri, sınıfsal mücadeleye dair her türlü ideolojik söylemin altını aşındırarak yeni orta sınıfa özgü yaşam stratejilerinin kaynağını oluşturmuştur (Edgell, 1998: 76-77). Turner'in belirttiği gibi, bu yeni sınıflar, hem "bireysel farklılıklar" ve "bireysel erişim" gibi söylemlerden hem de "fırsat eşitliği" düşüncesinden beslenmektedir. Bu iki yönün bileşimi, zenginlik, güç (iktidar) ve hayat tarzlarına göre bireysel farklılıkların sürekliliğini tanımak ve kısmen açıklamakla birlikte, eşitliğin geliştirilmesine imkân tanımaktadır (2000: 61). Entelektüellerin ve sanatçıların da yer aldığı yeni orta sınıflar, kültürel sermayenin taşıyıcıları olarak görülmüştür. Bilginin özel biçimini kullanma yetisine sahip olma ve bilginin monopolleşmesinde etkin bir rol üstlenme yönlerinden dolayı, bu sınıflar ayrıcalıklı bir konumdadır ve "yeni kültürel burjuvazi sınıfı" olarak tanımlanmıştır (Wright, 1976: 3-41). Brint (1984) yeni orta sınıfları, post-endüstriyel toplum dinamikleri üzerinden tartışmıştır. Brint'e (1984) göre, yeni orta sınıflar, günümüzde teknokratlardan oluşan eski orta sınıf ile bilgi işçileri dediği daha ziyade enformatik toplumunda bilgiyi kullanan uzman kesime işaret eden sınıflardır (s. 30-71). Her iki sınıf hem yapısal olarak hem de politik yönelim olarak birbirinden çok farklıdır. Yükselen yeni bilgi sınıfı ile iş sahipleri ve yöneticilerden oluşan hala baskınlığını koruyan eski orta sınıf arasında bir güç ve statü merkezli rekabet vardır. Lamont'a (Lamont,1992, aktaran Werfhorst & Graaf, 2004: 215) göre, yükselen yeni sınıfa yönelik bu iddia, insani hizmetler ve sosyo-kültürel uzmanlar gibi mesleki grupların büyümesiyle ilişkilidir. Bu büyüme, post-endüstriyel ekonomide hizmet sektörünün büyümesiyle ve endüstriyel sektörün düşüşüyle ilişkilidir. Yeni orta sınıf sadece bir sınıf değildir. Aynı zamanda belli bir grubun mesleki temelde daha büyük gruplar oluşturdukları kesimi ifade etmektedir. Belli bir mesleki statüde bulunan bazı orta sınıflar, sosyal yaşamda daha özgür tutumlar sergilemektedir; sanat, eğitim, sosyal ve diğer hizmet alanlarından maksimum oranda yararlanmaktadır. Bu kesim, büyük ölçüde iyi eğitim almıştır ve liberal tutumlara sahip görece özerk kültürel kapital işçileri olarak tanımlanmıştır. Bu sınıfı tanımlayan temel değerler ve yönelimler, sosyal yaşamın ekonomik olmayan yönüne vurgu yapan post materyalist değerler, çevrecilik, ya da yeni sol gibi politik ideolojileri ve değerleri desteklemektedir.

Kısaca farklı kuramcılar tarafından farklı yaklaşımlarla ele alınan yeni orta sınıflar, kendilerine özgü kültürel pratikleri ve yaşam tarzlarıyla tartışılmıştır. Yeni orta sınıflar; sadece emeğin, iş gücünün, sermayenin dağılımının ve kullanımının değişen görüntüsünü ifade etmez. Aynı zamanda kültürel ve toplumsal alandaki pratiklerin ve yaşam biçimine özgü kalıpların tabakalaşma ve eşitsizlik temelinde yeniden yapılanmasını da ifade etmektedir.

Kapitalist sistemin geldiği aşamada tüketim alışkanlıkları ile belirlenen yaşam tarzları ve bunu meşrulaştıran hedonist ahlak anlayışı, sınıfsal bir zemine sahiptir. Bu noktada Bourdieu'nun (2014) görüşleri önemlidir. Bourdieu'ya (Bourdieu,2014, aktaran Sayer, 1999; Sweetman, 2003) göre, günümüz sosyal kolektivite olarak adlandırdığı pratikler, üretim değil tüketim etrafında biçimlendirilmiştir (s. 405-406; s.529-549). Sermeye girdisi formunda olan mallar bir statü ve sınıf

göstergesi olarak kullanılmakta bu da bir yaşam tarzı algılayışına tekabül etmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomik ve sosyo-kültürel nitelikleri açısından yeni orta sınıflar, Smith'in (2015) belirttiği gibi, yeni kentsel yaşam tarzında ve kültüründe somutlaşan yeni tüketim biçimlerinin yaygınlaşmasında yönlendirici olmuşlardır (s.122). Bu yeni sınıf, gösterişçi tüketimle daha ilgili hale gelmiştir. Moda ve zevk yaratıcıları ve taşıyıcıları olarak toplumsal işleve sahip olan yeni sosyal tiplerdir. Bu yeni tüketim modelinde estetik-kültürel temalara vurgu yapılmaktadır. Boş zaman ve nispi zenginlik, sanatsal tüketim fırsatı yaratmakta ve sanat bir yatırım biçimi, statü sembolü ve kendini ifade etme yolu olarak yeni orta sınıf tüketim örüntüsüyle gittikçe bütünleşmektedir. Bu tüketim modeli ile daha geleneksel bir orta sınıf arasındaki fark göze çarpmaktadır. Gusfield (1967), yeni orta sınıfa özgü pratikleri, iş ve boş zamanda dürtü hazzının yeniden tanımlanması şeklinde değerlendirmiştir (Gusfield'den aktaran Smith, 2015: 122). Kişinin üretebilmesi değil, uygun bir tüketici olarak işlev görebilmesi prestijin bir işareti olmuştur. Bugün kent içi sahne, modanın ve yeni kentsel yaşam tarzının sergilenmesi için önemli bir ortam hâline gelmiştir. Tüketim çevresi hem zaman hem mekân açısından genişletilmiştir. Galerilerin, kahve dükkânlarının, stüdyoların, restoranların yoğunlaştığı alanlarda yeni tip küçük ev endüstrisini ortaya çıkarmıştır. Bu yeni tip küçük ev endüstrisi, ev içi dekorasyonunu, gastronomiyi ve eğlenceyi yeni tüketim zevklerinin araçları olarak tanıtmıştır. Bunların hepsinde de yeni tüketim çevresi, hem nesnelere tüketilmesine hem de nesnelere üzerinden tarihin tüketilmesine bağlı kılınmıştır.

Tüketim Kültürü Üzerine Tartışmalar

Tüketim kültürünün ekonomik, sosyal ve politik boyutlarının anlaşılmasında, postmodernizm ve post-modern toplum tartışmalarında öne çıkan teorisyenlerin analizleri kritik noktalara dikkat çekmeleri ve yeni toplumsal formasyonun farklı yönlerine işaret etmeleri açısından önemlidir.

Post-modern toplum ve postmodernizm kavramları, 1970'li ve 1980'li yıllarda Bell, Kristava, Lyotard, Vattimo, Derrida, Foucault, Habermas, Baudrillard ve Jameson gibi farklı teorisyenler tarafından tartışılmıştır. Bu teorisyenler, çağdaş toplumda yaşanan ekonomik ve kültürel dönüşümleri analiz etmişler; kültürün inşasında belirleyici olan aktörleri ve mekanizmaları ele almışlardır (Featherstone, 2005: 39; Kumar, 2004: 22-37). Touraine (1994) postmodernizm kavramını modern döneme özgü yapı ve değerlerle karşılaştırarak açıklamıştır. Touraine'e (1994: 164-208) göre, modern toplum, endüstrileşmiş kapitalist bir topluma karşılık geliyorken postmodern toplum, modern döneme özgü değerlerin yer değiştirdiği çoğulcu bir topluma karşılık gelmektedir. Bauman (1994), postmodern dönemi, tüketim toplumunun dinamikleri ve tüketim toplumunda bireysel ve toplumsal düzlemde yaşanan değişimler üzerinden açıklamıştır. Tüketim nesnelere, orijinal kullanım değerlerinin dışında yapay anlamlarla donatılmıştır. Mallardan elde edilen yarar ilkesi ikinci plana itilirken o malların simgesel anlamları birinci plana yükseltilmiştir (Bauman, 1996: 229). Bu kültürel yapının ortaya çıkışı, maddi kültürün, alışveriş alanları ve tüketim alanları biçiminde büyük oranda birikmesine yol açan kapitalist meta üretiminin genişlemesinin bir sonucudur. Bu süreç, eşitlikçi ve özgürlükçü bir yapı

oluşturması itibariyle olumlu karşılanırken karşıt bir görüşle boş zaman ve tüketim faaliyetlerinin yeniden örgütlenmesinin ideolojik manipülasyon içerdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Reklam, medya ve malların teşhirine yönelik teknikler yoluyla malların anlamları istikrarsızlaştırılmıştır. Duygulara ve arzulara davetiye çıkartabilen bu mallara yeni imge ve imajlar iliştilmiştir (Featherstone, 2005: 39-188). Çağdaş kültürde tüketimin yaygınlaşmasını analiz eden neo-marksist teorisyenler, tüketim kültürünün ideolojik yönüne vurgu yaparak tüketim kültürünü kapitalist ekonomik sisteminin bir sonucu olarak ele almışlardır. Günümüzde uç bir noktada metalaşmış olan sanatın, estetiğin, boş zaman etkinliklerinin, müziğin, malların ya da nesnelere kullanımı, kişinin kendisini toplumsal düzlemde var etmesinin araçları olarak görülmektedir. Günümüz tüketim pratiklerine yönelik ileri sürülen iddialarda en çok eleştirilen nokta, tüketimin herkese eşit olanaklar sağladığı şeklinde görünmesidir (Gunster, 2000: 40-70). Canline'e (2001) göre, bizler belli mal ve hizmetlere ulaşırken aynı zamanda bir tüketici olarak politik bir güç elde ettiğimizi düşünmekteyiz (s. 37-49). Sınırsız olanaklar dünyasında tüketicilerin özgür olduklarına yönelik algının oluşturulması, tüketim kültürünü kontrol altında tutan aktörler tarafından ileri sürülen ideolojik bir mesajdır.

Urry (2018), tüketimin sıfır toplamlı bir oyun olduğunu, tüm bireyler açısından özgürleştirici bir alan yaratmadığını ileri sürmüştür (s. 201-202). Herhangi bir kişinin, söz konusu malları ve hizmetleri daha fazla tüketmesi, başka birisini daha az tüketmeye zorlamaktadır. İnsanların konumsal malları tüketmeleri ilişkiseldir. Her bireyin elde ettiği doyum sonsuz biçimde arttırılmaz. Bu doyum bir kişinin tüketiminin diğerinin tüketimiyle olan konumuna bağlıdır. Buna dayalı ekonomik sistem, rekabete dayalı şekilde işlemektedir. Eleştirel teorisyenler, tüketim kültürüne yönelik eleştirilerini "kültür endüstrisi" kavramıyla yapmışlardır. Horkheimer'a (1990) göre, kitle kültüründe bireyler üzerindeki toplumsal baskılar güçlenmiştir (s. 166). Sürekli tüketmek üzerine yönlendirilen bireyler, kültür endüstrisi tarafından üretilen mesajlardan uzak kalamamaktadırlar. Adorno'ya (2007) göre, kültür endüstrisi kavramı, tüketim kültürünün büyük kültür acenteleri tarafından üretilmiştir (s. 74-80). Bu kültür acenteleri; kapitalist üretim biçimini sürdürme yönünde işlev gösteren, herkesi tüketici olarak gören egemen sınıfları ve güç odaklarını temsil etmektedir. Tüketici her zaman aldatılan konumdadır. Bireyler tüketici olarak sınıflandırılmakta, kategorileştirilmekte ve etiketlenmektedir. Dergilerin, filmlerin farklı fiyat ve beğenilere hitap edecek şekilde sunulması bunun göstergesidir. Tüketiciler ise bunun neden böyle olduğunu sorgulamayan edilgen konumdadırlar.

Tüketim kültüründe bireyin sosyal statüsü, gereksinimleri ve hangi ürünleri tüketmesi gerektiği simgesel şekilde belirlenmektedir. Bu da bireyi sınırsız bir özgürlükler alanına dâhil etmektedir. Tüketim kültürü, kültür ürünleri aracılığıyla herkesin değişebilir imgesini yaratmaktadır (Atiker, 1998: 46-47). Sanatsal ve sosyal etkinlikler, boş zaman uğraşları, bireylerin en çok değiştirilebilir olduklarını gösterdikleri alanlardır. Bu alanlara yönelik tüketim ürünleriyle özdeşleşen bireyler, piyasanın mantığına uygun olarak yapay mutluluklar ve tatminler elde etmektedir. Bireyler, tüketim ürünlerine temel kullanım değerlerinin ötesinde değerler ve anlamlar yüklemektedir. Bireyler kendilerini, tüketim ürünlerine atfedilen bu anlamlar üzerinden tanımlamaktadır. Bu yanılsamalı bir durum yaratmaktadır. Tüketim ürünlerine romantik, egzotik, arzu, güzellik, doyum, paylaşım, bilimsel ilerleme ve iyi hayat

imgeleri atfedilmektedir (Featherstone, 2005: 140-158). Reklamcılık sektörünün tüketim ürünlerindeki simgesellik boyutunun öne çıkarılmasındaki rolüne vurgu yapan Berger (1996), reklâmın, bireyin ve toplumun kendine olan inancını tüketim ürünleriyle sunulan imgeler yoluyla çoğaltarak sürdürdüğünü ileri sürmüştür (s. 132). Bireyler reklamlar aracılığıyla sunulan ürünlerle özdeşleşmektedir. Reklam, içimizde yatan doğal bir zevk açlığını işleyerek hareket etmektedir. Reklam, alıcıya satmaya çalıştığı ürünle ya da hizmetle, çekicilik kazanmış olan kendi imgesini yansıtmaktadır. Bu imgeyle alıcı da, kendisinin gelecekte olabileceği durumu özleten bir kıskançlık uyandırmaktadır. Reklam bu şekilde esasen nesnelere değil toplumsal ilişkileri amaçlamaktadır. Reklam, zevk ve mutluluk vaat etmektedir. Ama bu mutluluk dışarıdan başkaları tarafından görülebilen bir mutluluktur ve başkası ya da öteki tarafından kıskanılmanın ve onlara çekici gelmenin yarattığı bir mutluluktur.

Bireyler, gündelik yaşamlarında tüketim ürünleri üzerinden yaratılmış statü sembollerine sahip olmayı kendilerinden aşağı olan ötekilerle kendi aralarında sosyal mesafe oluşturmak ve korumak amacıyla istemektedirler (Odabaşı, 1999: 115). Ritzer'e (2000) göre, bu toplumu farklı kılan önemli değişken, farklı toplumsal gruplar için tüketim araçlarının giderek artan önemidir (s. 218-257). Tüketim araçları teknolojik gelişmelere, bilgisayara bağımlıdır. Siber alışveriş merkezleri, kredi kartları yaygınlaşmıştır. Hem evden hem de alışveriş merkezlerinde yapılan alışverişler yaygınlaşmıştır. Tüketim, hem türdeşlik hem farklılık üzerine inşa edilen çift anlamlı bir boyuta sahiptir. Benzer tüketim alışkanlıklarına sahip olan bireyler arasında yakın ilişkiler kurulurken benzer tüketim alışkanlıklarına sahip olmayanlar arasında sınırlar keskinleşmiştir. Yeni tüketim araçları insanları tabakalara bölmüştür. Toplumun orta ve üst sınıfları ile alt sınıfları arasında ayrımlaşma derinleşmiştir. Baudrillard'a (2008) göre, potansiyel bolluğun yanı sıra birbirimizden uzaklaştığımız ve her birimizin işlevselleştiği nesnelere çağında yaşamaktayız (s. 15-16). Nesnelere ritmine ve kesintisiz şekilde art arda gelişine göre yaşamaktayız. Parçalanmış olan bu yaşam, tesadüfi ilişkilerle kaplanmıştır. Rasyonel etkileşim ya da üretime dayalı ilişkilerden ziyade yüzeyselliğe dayalı ilişkiler yaygınlaşmıştır. Hiper gerçek bir toplumda toplumsal ilişkiler hiper gerçek bir görünümde. İdeal bir toplum yapısı, kişiselleştirilmiş bir tüketim, boş zaman ve yapay teselliler ile var olmaktadır.

Kapitalin, geleneksel kurumların ötesinde her türlü toplumsal denetim biçimine işlerlik kazandıracak şekilde yeniden örgütlenmesi, toplumsal alanda yeni yaşam alanları oluşturmuştur. Beslenme, sağlık, ulaşım, medya, kültür ve spor gibi alanlar, bedensel ve estetik hazların kaynakları haline gelmiştir (Shaughnessy, 2002: 24-547). Birey, bütün potansiyelini tüketerek mutlu olabilmek için harcamaktadır. Farklılıklar ve popüler olmak, yüceltilen değerler haline gelmiştir. Tüketim mallarının satın alınması ve sergilenmesi üzerinden bir kimlik duygusu yaratılmış ve süreklileştirilmiştir (Baudrillard, 2008: 15-20). Veblen (2015), kişinin ait olduğu sınıfta kabul gören harcama standardı, kişinin yaşam standardının ne olacağını da büyük ölçüde belirlediğini ileri sürmüştür. Kabul gören harcama ölçeğinde hareket etmeyen birey itibarsızlaştırılır, toplum dışına itilir. Moda olan yaşam standardını kabul etmek ve uygulamak, kişisel konfor ve yaşamda başarı için çoğunlukla zaruri olması

noktasında, hem kabul edilebilir hem de çıkarlara uygun düşer. Buna göre herhangi bir sınıfın yaşam standardı, gösterişçi boşa harcama unsurlarıyla ilgilidir (s.102).

Toplumsal ilişkilerin niteliği dönüşmüştür. Boş zaman etkinlikleri, tüketicilere cazip gelecek şekilde tasarlanmış tüketim mekânlarında gerçekleşmektedir. Tatil yapmak, dışarıda vakit geçirmek, bireyler için temel gereksinimler haline gelmiştir (Ritzer, 2000: 218-257). Tüketim, yeni yaşam alanları inşa etmenin, bunu sürdürmenin ve farklılıklar oluşturmanın aracı ve amacı haline gelmiştir. Bireyler, gösterişli ve lüks evler, otomobiller, kıyafetler, dekorasyon, yeme içme etkinlikleri, sanatsal etkinlikler aracılığıyla rafine ve üst sınıfta yer alan yaşam biçimine ulaşabilmişlerdir. Bu tarz bir sınıfsal ayrışma, zımnî şekilde hiyerarşik düzene sokulmuş göstergeler ve imajlarla yüklü sosyal alanda dramatik sonuçlar yaratmıştır. Kendilerini tüketimle inşa eden ve gösteren bireyler, yapay mutluluklar içindedirler (Odabaşı, 1999: 108-113).

Malların gösterişçi tüketim nesnesi haline gelmesi ya da statü göstergesi olarak kullanımı, sosyal yaşamda farklı gelir grupları arasında yanılmalı bir hareketliliğe yol açmıştır. Birey, rasyonel olmanın ötesinde kendisiyle aynı statüye sahip olanlardan üstün konuma geçme güdüsüyle hareket etmektedir. Kapitalist ekonomik sistemin rekabete dayalı anlayışı, toplumsal ilişkiler alanında da etkisini hissettirmiştir. Bu kültür, bir üslup heterojenliği kültürüdür. Gerçeklik duygusunun yitirilmesine yol açan imajların ve aşırılıkların hâkim olduğu bir kültürdür. Göstergelerle, simgesel değiş tokuşlarla yüklü, çift anlamlılığın etkin olduğu bir kültürdür. Simgesel anlam, her türlü toplumsal ilişkide kendisini var etmekte ve ilişkilere sınırlar çizen anlamlar ihtiva etmektedir (Featherstone, 2005: 96-98).

Tüketicilik konusundaki düşüncesini gerçek ve sahte ihtiyaçlar arasındaki ayrım üzerinden dile getiren Marcuse (1997: 17-18), sahte ihtiyaçların, ekonomik çıkar grupları tarafından cendere altına alınan bireylere yukarıdan dayatıldığını ve dayatmaların aşırı çalışma, saldırganlık, sefalet ve adaletsizlik gibi toplumsal sorunlara yol açtığını söylemiştir. Bunların tatmini bireyi doyuma ulaştırabilir. Fakat bireyin mutluluğu sürdürülmesi gereken bir koşul değildir. Sonuç olarak tüketim toplumunda ortaya çıkan mutsuzluktaki mutluluktur. Dinlenmek, eğlenmek, reklamların etkisinde kalarak sürekli tüketmek, diğerlerinin sevdiği şeyleri sevmek ve sevmediklerini sevmemek, bu sahte ihtiyaçlar kategorisine girmektedir. Birey, sürekli bu ihtiyaçlara yaklaştırılmak üzere kullanılan derin manipülasyonlarla çepeçevre kuşatılmıştır. Böylesi ihtiyaçların bir içeriği ve işlevi vardır. Bunlar bireyin denetimi dışındaki harici güçler tarafından belirlenmektedir. Bu ihtiyaçların gelişmesi ve karşılanması çok yönlüdür. Nelerin gerçek nelerin sahte ihtiyaç olup olmadığına, son tahlilde bireyin kendisinin karar vermesi gerekmektedir. B. Turner (2001: 94), tüketerek elde edilen hazcılığı ve mutluluk arayışını, bireyi özel tüketim siperine hapseden çağdaş üretim sisteminin gelişimiyle açıklamıştır. Hazcılığın potansiyel karakteri, bu üretim sistemiyle sersemleşmiştir. Kültür ve tüketim dünyasında küresel olan bir kitle pazarının gelişimi söz konusudur. Seçkin grup ve ayrıcalıklı tüketiciler kendilerini, kitlelerin vulgar dünyasından uzak tutmaya çalışırken hiyerarşi ve ayırım devamlı yeniden onaylanmaktadır. Avam kesim eski ayrıcalıklı tüketim dünyalarına girerken, mevcut sistemde egemen gruplar ya da sermaye sahibi sınıflar, farklılıklarını ve ayrımlarını korumak için yeni beğeniler ve hayat tarzları

oluşturmaktadırlar. Egemen gruplar, kendilerine tüketim piyasasında saygın bir konum oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda günümüz kültür alanını, kendine ait bir mantığı olan, politik ve ekonomik mücadeleleri yansıtan simgesel mücadeleler alanı olarak görmek mümkündür.

Toplumsal zeminde kültüre özgü pratiklerin simgesel bir boyutta analiz edilmesinde en dikkat çeken düşünür Bourdieu olmuştur. Bourdieu (2015), tercihlerin ve beğenilerin sınıflandırıcı yönü üzerinde durarak yorumlamıştır. Ona göre, tüketim ve hayat tarzı tercihleri, ayırım yapan yargılar içermektedir. Bunlar aynı zamanda kişilerin başkalarına ilişkin kendi tikel beğeni yargılarını tanımlamakta ve sınıflandırmaktadır. Tikel beğeni öbekleri, tüketim tercihleri ve hayat tarzları, özgül meslek ve sınıf fraksiyonlarına denk düşmektedir. Toplumda hâkim olan zevkler ve hayat tarzları, yapılanmış karşıtlıkları ve inceden inceye derecelendirilmiş ayrımları içermektedir (s. 25-41). Bourdieu'ya (Bourdieu'dan akt. Flint & Rowlands,2003:217) göre, sanat, yemek ve konut gibi alanlara yönelik tüketim ve tercihler, bireysel kapasiteye gönderme yapmaktadır. Bireylerin estetik zevkleri, sosyal farklılıklara işaret etmektedir. Bourdieu (Bourdieu,1979, aktaran Field, 2006), tüketimin simgesellik boyutunu, "kültürel sermaye" kavramı üzerinden açıklamıştır (s. 18-19). Bourdieu (2015), belirli bir sosyal grubun diğer gruplar üzerindeki üstünlüğünü sürdürmek için kullandığı kültürel sermaye sahipliğinin, tam olarak onların finansal sermayelerini yansıtmadığını söylemiştir. Kültürel sermaye, bir dereceye kadar bireyin veya grubun kendi güç ve statüsünü sürdürme stratejisinin bir parçası olarak paranın eksikliğini telafi eden bir sermaye biçimidir. Örneğin Bach'tan zevk alma yeteneği, insanın yaradılışında olan bir üstünlük değildir. Tüketim kültürünün bireylerin toplumsal ilişkileri ve konumları ile olan ilişkiselliği ile ekonomik ve politik söylemlerle yeniden üretilen kültürel sistemde yaygınlaştırılan söylemleri pek çok yönden eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin ortak noktası ise bu kültürün eşitlikçi ve özgürleştirici bir toplumsal yaşam oluşturduğu iddiasının gerçeği yansıtmamasıdır.

Baudrillard (2008), tüketim kültürünü, göstergelerin ve sembollerin tüketimi bağlamında analiz etmektedir. Bu semboller ve göstergeler zaten hep hali hazırda var olan bir anlam dizisine tekabül etmemektedir (s. 250-253). Anlamlar, tüketicinin dikkatini çeken gösterge ve semboller sistemi içinde oluşmaktadır. Tüketim, bir kimlik duygusu yaratan ve bu duygunun korunduğu bir süreçtir. Tüketim çağı, sermaye biçiminde hızlandırılmış tüm üretkenlik sürecinin tarihsel sonucu olduğu için, aynı zamanda radikal yabancılaşmanın da çağıdır. Metanın mantığı, günümüzde sadece emek süreçlerini ve maddi ürünleri değil, cinselliği, tüm insani ilişkileri, bireysel fantezileri ihtiva eden tüm kültürü, denetim altına alarak genelleştirmiştir. Tüm ihtiyaçlar kar terimiyle nesnelleştirilmiştir. Aynı zamanda her şey gösterişleşmiştir, yani her şey imgeler, göstergeler, tüketilebilir maddeler olarak düzenlenmiştir. Fromm'a (1993) göre, dizginlenemeyen tüketim arzusu, bireyde psikolojik rahatsızlık tehlikesi barındırmaktadır (s. 61-62). Tüketim ideolojisi, tüm dünyayı yutma arzusu ile doludur. Bu toplum düzeni içerisinde tüketici, sürekli ağlayarak biberonunu isteyen ve hiç büyümeyen bir bebek olarak kalmaktadır. Bu durum alkol ve uyuşturucu tutkusu ile ruhsal hastalık durumlarında olduğu gibi bir bağımlılık olarak nitelendirilebilir. İnsanlar, kendilerini aktif aktörler olarak değil, pazarlanacak şeyler olarak görmeye başlarlar. 'Yeni olan güzeldir' anlayışı merkezdedir. Kazanmak, elde etmek,

kullanmak ve atmak çağdaş toplumda bireyi yönlendiren temel güdülerdir. Bauman'a (1999) göre, tüketim toplumunda hiçbir zevk ve tüketim nesnesi, kalıcılık duygusu oluşturmamaktadır (s. 40-47). İmrenilen ve hayali kurulan eşyalar bir kez elde edildikten sonra yeni ve daha gelişmiş olan versiyonları tarafından gözden düşürülüp değersizleştirilmektedir. Bu şekilde hiçbir gereksinim ya da hiçbir arzu tatmin edilmemektedir. Geçicilik, yaşamın varoluşsal anlamı olarak genel kabul görmektedir.

Tüketim kültürünün ortaya çıkmasının altında "pazar ekonomisi" vardır. Yoksul ve lüks yaşantının bir arada olduğu zıtlıklar, akla gelebilecek en tuhaf düşüncelerin ve davranışların bir arada bulunması pazar ekonomisi tarafından yaratılmıştır (Baudrillard, 2011: 33). Tüketim kültürünün temel değerleri giyimde, davranışta, kullanılan eşyalarda, konuşma biçimlerinde sosyal aktivitelerde ve yaşam tarzında somutlaşmaktadır. Bunlar da sosyal yaşamın içine nüfuz eden, sınıfsal ve statüsel bir zeminde yorumlanabilecek güç odaklarının göstergeleridir. Buna göre kültürün taşıyıcıları başka bir deyişle kültürel sermayenin taşıyıcıları, kendilerinden daha az sermayeye sahip olanlar üzerinde güç uygulamaktadırlar (Frohlich, 2001: 776-800; Swartz, 1997: 143). Ritzer (2000), bazı sosyal bilimcilerin tüketim toplumunun zayıfladığına yönelik işaretler gösterecekleri de ya da böyle bir eğilimin gerekli olduğunu vurgulasalar da, buna yönelik bulguların zayıf olduğunu söylemiştir (s. 256-260). Bunun kanıtı olarak da tüketim araçlarının kendilerini sürekli daha gösterişçi biçimde yenileyebilmeleridir. Yeni tüketim araçlarının ev ile iç içe geçmesi, birçok tüketim aracının varlığını tehdit etmektedir. Çağdaş alışveriş merkezleri ve zincir mağazalar, internet teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak hızlı bir şekilde hayatımıza giren evden alışveriş kanallarının, siber alışveriş merkezlerinin ve her yer var olan sipariş kataloglarının tehdidi altındadır. Tüketim toplumunda tüketim katedrallerinin ve metaların baş döndürücü çeşitliliği, bireylerde kaygı yaratmaktadır. Bu da bireyleri yeni anlam arayışlarına yöneltmektedir.

Tüketim toplumu üzerine yapılmış olan bu tartışmalar, bireylerin günümüzde tüketime daha çok bağımlı hale gelmelerinin yarattığı bireysel ve toplumsal sorunların anlaşılmasında önemli açılımlar sunmaktadır. Modern kapitalist sistem, bireylerin hem tatmin olma isteklerini ve sosyal statülerine ilişkin kaygılarını kıskırtmaktadır. Ekonomik sistemin bu yönde işleyişi, yaşamın birincil anlamının tüketmek üzerine inşa edilmesine yol açmaktadır. Tüketim kültürü, bireylerin, farklı kültürel pratikler üzerinden birbirleriyle rekabet ettikleri bir yapıya karşılık gelmektedir. Sosyal ilişkiler, rekabet duygusu üzerine inşa edilmektedir. Bireyler arasındaki rekabetin dinamiğini oluşturan unsur ise bireylerin sahip oldukları ürünlerin ve aldıkları hizmetlerin niceliği ve niteliğidir. Spor yapmak, sanatsal aktivitelerde bulunmak, farklı ülkeleri gezmek, film izlemek, dekorasyona önem vermek, kaliteli ve lüks restoranlarda yemek yeme, eğlenmek gibi farklı göstergelerle ve anlamlarla yüklenmiş tüketim pratikleri, öğrenilmesi ve uygulanması gereken yaşamsal pratikler olarak sunulmaktadır. Bireyler, bu farklı tüketim alanlarından hangisinde var olacaklarını belirleme ya da hangisini tercih edecekleri konusunda özgürdürler. Özgürlüğün sınırlarını belirleyen unsur ise sahip olunan ekonomik ve kültürel sermayedir. Ekonomik olanaklar arttıkça bireylerin farklı tüketim alanlarında kendilerini var etme talepleri de değişmektedir. Günümüzde ekonomik sermaye kadar kültürel sermaye de bireyin nasıl bir yaşam tarzı inşa edeceğini belirlemektedir. Bireyin eğitimi, kişisel özellikleri, rekabet duygusu, hayat

felsefesi, yaşadığı sosyal çevre ve kurduğu sosyal ilişkileri, farkındalık düzeyi gibi faktörler de bireyin nasıl bir yaşam tarzı inşa edeceği konusunda belirleyicidir. Sahip olmak istenilen şeylere sahip olanlarla bir arada yaşamak günümüzde bireyin rekabet duygusunu kamçulamaktadır. Bu rekabet duygusu, sosyal ilişkilerde çatışmalar ve çelişkili durumlar yaratmakla birlikte çoğu zaman, depresyon, saldırganlık ve obsesyon gibi psikolojik sorunlara da yol açabilmektedir. Alışveriş bağımlılığı, sevmediği kişilerle sadece bireysel çıkarlar için ilişki kurma ve sürdürme eğilimi günümüzde sıklıkla karşılaşılan gerçekliklerdir. Bu da tüketimin hem nesnelere hem de ilişkiler üzerinden de gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Tüketim; bireylere hoşnut olmadıkları durumlardan uzaklaşmalarına, kendi yaşamlarını kendi arzularıyla şekilde inşa etmelerine olanak tanıyan bir özgürlük alanı olarak görülmektedir.

Günümüz toplumunda eğitim ve meslek, geçmişten ya da aileden aktarılan yoksunlukların ötesine geçilmesine olanak sağlayan değişkenlerdir. Alt ve orta sınıf bir aile doğmuş birey, eğitime ve icra ettiği mesleğine bağlı olarak kendine özgü bir yaşam tarzı inşa edebilmektedir. Birey, iyi derecelerde mezun olup iyi bir mesleki kariyere sahip olduğunda kazancın artmasına paralel şekilde yaşam standardını belli bir noktaya taşıyabilmektedir. Yeni orta sınıf olarak tanımlanan kitle çoğunlukla bu kategoride değerlendirilebilir. Kültür endüstrisinin stratejik yönelimleri, özellikle bu sınıfın tüketim pratiklerini şekillendirmek üzerinedir. Sürekli bir devinim içerisinde olan günümüz toplumunda, değişim sürecinin dışında kalmak istemeyen, bunun için de rekabet eden ve sürekli çalışan bireyler çoğunluktadır. Gündelik yaşamı düzenleyen yeni kurallar ve kalıplar, bireylerin kendilerini sürekli geliştirdikleri alanlar yaratmıştır. Sınırsız ihtiyaçlar, ürünlerin ve hizmetlerin tüketiminden duyulan haz, tüketim kültürünün dinamiğini oluşturmaktadır. Bireylerin bu potansiyellerine dayanarak yapay ihtiyaçlar, yapay mutluluklar ve yapay tatmin duygusu yaratılmaktadır. Bireyler, yapay olarak yaratılmış olan istekleri harekete geçirecek manipülatif etkideki mekanizmaların yaratıcı dünyasına hapsolmektedir. Herhangi bir eşyaya sahip olmak ya da hizmetten yararlanmak, temel bir zenginlik göstergesi olabilmektedir. İhtiyaçlarını karşılayabilme noktasında farklılıklar gösteren bireyler arasında gizli bir rekabet ve çatışma kaçınılmaz olmaktadır.

Yeni Orta Sınıflarda Tüketimin Gösterişçi ve Statüsel Algısı Üzerine

Birçok teorisyen günümüz toplumunda yaygın ayrımlaşma ölçütünün ekonomik ya da kültürel mi olup olmadığı noktasında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bireyler ekonomik ve kültürel sermayelerine bağlı olarak avantajlı ya da dezavantajlı konumdadırlar. Çağdaş toplumlarda eğitim, meslek ve yaşam tarzı bireylerin toplumsal konumlarına işaret eden değişkenlerdir. Düşük gelire ve eğitime sahip olan bireyin kendisinden daha iyi konumda olan bireylerden daha az saygı görmesi; yüksek gelir ve eğitim seviyesine sahip bireyin kültürel ve sanatsal etkinlikleri daha dinamik bir biçimde gerçekleştirme olanağına sahip olması, toplumsal konumla ilişkilidir. Bu bağlamda bireyin inşa ettiği yaşam tarzı, tüketim pratikleri toplumdaki konumuna ve prestijine işaret eden önemli göstergeler olarak değerlendirilmektedir.

Yaşam tarzı, giyim, konuşma, görünüş ve bedensel eğilimler gibi kültürel pratiklerle gösterilmektedir. Benzer kültürel pratiklere sahip bireyler ve sosyal gruplar kendilerini rakiplerinden, ‘üstün’ olarak nitelendirdikleri eğilimlerle, bedensel tavırlarla, konuşma ve davranışlarla ayırt etmektedirler. Benzer beğenilerle, zevklerle ve pratiklerle inşa edilmiş yaşam tarzı ortaklığı, bireyleri birbirine yaklaştırmaktadır (Rabson and Butler, 2001: 70-72). Smith, insan davranışı üzerinde ötekine saygı ve hayranlık duyma hislerinin, Pazar mallarını tüketmekten elde edilen hazdan ve tatminden daha etkili olduğunu ileri sürmüştür. Veblen, insanın herhangi bir malı satın alma ya da tüketme kararında, kendisini ötekine gösterme kaygısının yönlendirici bir güç oluşturduğunu söylemiştir (Smith & Veblen, 2004 aktaran Wang, 2004:239-252). Marshall (2009), bireyin kendisini ötekine sergileme arzusunun ve kaygısının, bütün uygarlaşmış toplumlarda sınıflaşmaya özgü bir yapılanmanın temeli olarak görmüş ve bu kaygıların ahlaki olmadığını söylemiştir (Marshall 2009, aktaran McLaughlin & Baker,2007: 53-68). G. Frank’a (1985: 101-116) göre, tüketim malları statüye ya da prestije gönderme yapmaktadır. Bu mallar; hizmetleri, meslekleri ve sosyal ilişkileri ihtiva eden bütünsel bir yapı içerisinde anlam kazanmaktadır. Ev içi dekorasyon, otomobil, antika eşya, giyim, sağlık sigortası gibi farklı türdeki tüketim ürünleri statü ile ilişkilidir. Bu mallar ve hizmetler, kişinin kendisini ötekine sergilemesinde bireysel yeterliliğe, yeteneğe ve sahipliğe gönderme yapması itibariyle önemli göstergeler olarak görülmektedir. Yüksel statüye sahip olmak, ekonomik olanaklarla mümkündür. Bazı tüketim ürünlerini az ya da çok tüketiyor olabilmek ya da belli sanatsal etkinlikleri gerçekleştiriyor olabilmek, belli zevklerin ve estetik yargıların sergilendiği alanlar olarak görülmekte; bireyin statüsüne dair işaretler sunmaktadır. Tüketim davranışlarının sergilenmesi sürecinde kurulan sosyal ilişkileri de statüye dair bilgi sunmaktadır.

Zekâ, fiziksel çekicilik, yaratıcılık, mutlu olmak, güç, dürüstlük gibi değerler de bireyin toplumsal alandaki var oluşuna ilişkin üst insani değerler olarak kabul edilmekte, tüketim ürünleriyle koşutluk içerisinde statüye işaret eden maddi yönü olmayan unsurlar olarak görülmektedir. Sosyal statü ve tüketim davranış arasındaki ilişkinin tartışıldığı pek çok çalışmada “referans grupları” kavramı üzerinden tüketimin benliğe, kimliğe ve ötekine işaret eden boyutları ele alınmıştır. Bu tartışmalarda, statü kavramının en önemli boyutunun, bireyin kendisine yakın gelen belli bir sosyal grubun görüşlerini nasıl kabul ettiği bireysel yargılarda, yeteneklerde bu gruba yakın olma derecesine göre zamanla meydana gelen maddi ve manevi değişimlerin neler olduğu araştırılmıştır (Shaughnessy, 2002: 524-547). Bireylerin basit ya da alt düzeydeki zevklerini gerçekleştirmelerinden ziyade iyi, kaliteli olarak addedilen zevklere ve iyi yaşam biçimlerine yönelmeleri, zevkin somutlaştığı alanlar olarak orta sınıfa özgü tüketim alışkanlıklarının bir ölçüsü ya da değeri hâline gelmiştir (Schroeder,2000: 381-387). Zevke konu olan ya da zevki işaret eden tüketim nesnelere, zaman içinde değişim göstermiştir. Daha büyük zevklerin peşinde koşmak, daha büyük heyecanlara yol açmaktadır. Bireyler de daha büyük heyecanlar yaşayabilmek için yaşamlarını sürekli yeniden biçimlendirmektedirler. Statüsel farklılıklara konu olan zevk ilkesi, daha ziyade üst ve orta sınıflarda anlamlıdır. Bireyler için resim sergisine gitmek, heykelleri izlemek, onlar hakkında yorumlar yapmak ve bilgi sahibi olmak, evin iç ve dış dizaynına yönelik moda akımları takip etmek büyük haz kaynağıdır. Günümüz toplumunda bu tarz etkinlikler, yeni orta sınıflar için önemli kültürel sermaye kaynağıdır (Ball, 2003: 163-175; Piron, 2000:308-321).

Douglas ve Isterwood'a (1999) göre; birey tüketimi mümkün olan zaman ve mekânda, şehirde ya da kırdan olsun, işte ya da evde olsun, kendisi, ailesi ve toplumsal çevresi hakkında bir şeyler söylemek için kullanılmaktadır (s. 80-83). Bireyin tüketim biçimi, olumlu ya da olumsuz olsun, rekabetçi olsun ya da olmasın, bireyin içinde bulunduğu evrenin türüne ilişkin bilgi vermektedir. Birey, tüketim faaliyetleri aracılığıyla ilişkide bulunduğu kişilerden onay almak istemektedir. Bu bağlamda tüketim, tüm toplumsal kategorilerin sürekli yeniden tanımlandığı aktif bir süreçtir. Maslow, bireylerin, sadece pratik yararları ve işlevlerinden dolayı değil, aynı zamanda kim olduklarını gösterme, duygularını ortaya koyma ve çevreleriyle iletişim amaçlarından dolayı da ürün satın alıp kullandıklarını; dolayısıyla tüketim pratiklerinin ayrıştırıcı yönünün olduğunu söylemiştir (Maslow, 1958 aktaran Odabaşı, 1999: 8). Chaney'e (1999) göre, yeni orta sınıfın yaşam tarzları tamamen tüketim eksenlidir (s. 22). Bir dönem sadece belli bir azınlığa ait olan tüketim alışkanlıkları günümüzde büyük bir kesimi kapsayacak sınıfların genel tüketim alışkanlıkları haline gelmiştir. Reklamcılık sektörü, bu kültürün yaygınlaşmasında önemli bir işleve sahiptir. Bireyler, önceden gereksinimlerini satın alırken daha sonra kalite ve beğeni motivasyonu üzerinden lüks tüketime yönelmişlerdir. Yaygın bir demode olmak deyimi, insanların daha çok tüketimine zemin hazırlamıştır. Eskinin ayrıcalıklı elitlerinin en önemli lüksü, yeni orta sınıfın artık kendileri için de uygun olduğunu düşünmeye başladığı, boş zamanlar ve boş zamanları dolduran eğlencelerden alınan zevkler haline gelmiştir (Rene, 2006: 3-10). Bauman'a (1999) göre, tüketim toplumunda tercih özgürlüğü, bireysel ve kolektif kimliklerin inşasında önemli bir unsurdur (s. 47-50). Bu unsur, bireylerin dolayısıyla tüketicilerin, kendini geliştirme ve iyi yaşam imajı oluşturma stratejileriyle örtüşmektedir. Özgürce yapılan tercihler ne kadar çok olursa, bireyin toplumsal hiyerarşide edindiği yer de o kadar fazla olmakta ve iyi yaşam idealine o ölçüde yaklaşmaktadır. Bu bağlamda gelir önemli bir ölçüttür çünkü tüketicilerin tercih alanlarının genişlemesine olanak sağlamaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomik ve sosyo-kültürel nitelikleri açısından yeni orta sınıflar, Smith'in (2015) belirttiği gibi yeni kentsel yaşam tarzında ve kültüründe somutlaşan yeni tüketim biçimlerinin yaygınlaşmasında yönlendirici olmuşlardır (s. 122). Bu yeni sınıf, gösterişçi tüketimle daha ilgili hâle gelmiştir. Moda ve zevk yaratıcıları ve taşıyıcıları olarak toplumsal işleve sahip olan yeni sosyal tiplerdir. Bu yeni tüketim modelinde estetik-kültürel temalara vurgu yapılmaktadır. Boş zaman ve nispi zenginlik, sanatsal tüketim fırsatı yaratmakta ve sanat bir yatırım biçimi, statü sembolü ve kendini ifade etme yolu olarak yeni orta sınıf tüketim örüntüsüyle gittikçe bütünleşmektedir. Bu tüketim modeli ile daha geleneksel bir orta sınıf arasındaki fark göze çarpmaktadır. Gusfield (1989), yeni orta sınıfa özgü pratikleri, iş ve boş zamanda dürtü hazzının yeniden tanımlanması şeklinde değerlendirmiştir (Gusfield aktaran Smith, 2015: 122). Kişinin üretebilmesi değil, uygun bir tüketici olarak işlev görebilmesi, prestij bir işareti olmuştur. Bugün kent içi sahne, modanın ve yeni kentsel yaşam tarzının sergilenmesi için önemli bir ortam haline gelmiştir. Tüketim çevresi hem zaman hem mekân açısından genişletilmiştir. Galerilerin, kahve dükkânlarının, stüdyoların, restoranların yoğunlaştığı alanlarda yeni tip küçük ev endüstrisini ortaya çıkarmıştır. Bu yeni tip küçük ev endüstrisi, ev içi dekorasyonunu,

gastronomiyi ve eğlenceyi yeni tüketim zevklerinin araçları olarak tanıtmıştır. Bunların hepsinde de yeni tüketim çevresi hem nesnelere tüketilmesine, hem de nesnelere üzerinden tarihin tüketilmesine bağlı kılınmıştır.

Sonuç

Günümüzde mevcut ekonomik ve kültürel söylemlerin ivmesiyle tüketim, bireylerin kendilerini farklı göstergeler ve imajlar ile var ettikleri bir pratikler alanı haline gelmiştir. Fordist üretim biçiminin krize girmesinin ardından özellikle 1970'li yıllardan sonra çok uluslu şirketlerin ekonomik ve kültürel stratejileriyle yeniden yapılandırılan toplumsal yaşam, farklı ve giderek artan tüketim pratikleri ekseninde inşa edilen yaşam tarzlarının görünür olduğu bağlamda tartışılmaya başlanmıştır. Bireylerin ihtiyaçları, farklı alanlarda üretim yapan çok uluslu şirketlerinin reklam stratejileriyle yeniden biçimlendirilmiştir. Daha fazla ve çeşitli ürünler üzerinden gerçekleştirilen tüketim, bireyler için bir haz ve mutluluğun kaynağı haline gelmiştir. Bireylerde tüketmeye dönük motivasyonun sürekliliğinin sağlanması, kültürel söylemlerle ve mesajlarla gerçekleştirilmektedir. İçeriği sürekli yenilenen mesajlarla ve söylemlerle kültürel hayat sürekli yeniden üretilmektedir. Tüketim, toplumsal sınıflandırmanın bir aracı haline gelmiştir. Belli bir tüketim pratiği, bireylerin, aynı tarzda tüketim etkinliği içinde olan diğer bireylerle yeni ilişkiler kurmasına yol açtığı için de yeni bütünleşme formları yaratılmış olmaktadır. Sanatsal etkinlikler, beslenme biçimleri, yeme içme etkinlikleri, yurt içi yurt dışı geziler, entelektüel etkinlikler gibi çeşitlendirilebilecek ve tüketimin farklı alanlarına işaret eden kültürel pratikler, ortak yaşam felsefesine ve pratiklerine sahip kişilerin bir araya geldiği ve bu kişiler arasındaki ilişkilerin sürdürülmesinin zeminini oluşturmaktadır. Tüketilen ürünlerin ve hizmetlerin niteliği ve niceliği, bireyin kendisini eksik ya da tam hissetmesinin önemli bir unsuru olabilmektedir. Belli bir sosyal gruba ya da sınıfa ait olma, belli tarzda tüketim pratiğini gerçekleştirmek üzerinden tanımlanmıştır. Bireyler, toplumsal hayatla olan bağlarını ve diğer kişilerle olan ilişki ve etkileşimlerini, imajlarla örülü anlamlar dünyası içinde inşa etmektedirler. Bu imajlar dünyası ise reklam şirketlerinin söylemleriyle ve imaja dönük reklam stratejileriyle biçimlendirilmiştir. Arzu, haz ve mutluluk gibi kavramlar tüketimle özdeşleşmiştir. Bu kavramların içerimleri, anlamsal varoluşuyla bütünleştirilerek somut hale büründürülmüştür. Bireyler kendilerini, varoluşsal söylemlerle doldurulmuş tüketim nesnelereyle bütünleştirmiş; tüketim, bireylerin mutlulukları için elzem olmuştur. Kültürün bu bağlamda inşası, ekonomik sistemin yeni çalışma prensipleriyle, şirketlerin öne sürdüğü çalışan profiliyle, değişen gelir ve refah düzeyleriyle ve hizmet sektörünün farklı alanlarına öne çıkan yeni mesleklerin ortaya çıkmasıyla desteklenmiştir. Ekonomik sistemin gelir, meslek bağlamındaki yeniden yapılanması, bireylerin yaptıkları işlerden elde ettikleri kazançları oranında sürekli standartları arttırılmak istenen, daha iyi ve daha kaliteli yaşam tarzı inşa etmelerinin zeminini oluşturmuştur. Burada hem bireylerin gelirleri hem de buna paralel şekilde yaşam tarzları sürekli değişmektedir. İyi ve kaliteli bir yaşam kurabilmek, özellikle günümüzde yeni orta sınıf olarak kavramsallaştırılan belli bir sosyal kategori için genelleştirilmiş bir söylem haline gelmiştir.

Bugün enformasyon teknolojileri üzerine yükselen hizmet sektöründe var olan çeşitli meslekleri icra eden kişilerin ya da farklı alanlarda üretim yapan sektörlerde çalışan kişilerin homojen bir çalışan

grubunu yansıtmadıkları gerçeği bir yana, daha iyi ve kaliteli bir yaşam içinde var olma şeklinde estetikleştirilmiş yaşam tarzı söylemlerinden beslendiklerini söylemek mümkündür. Bu da estetikleştirilmiş bir yaşam tarzı algısının, farklı alanlarda yapılandırılan tüketim pratikleriyle özdeş şekilde sunulması, bireyler tarafından kabul görmesi, hayata geçirilmesi ve süreklilik kazandırılması yönünde uygulanan ekonomik ve kültürel stratejilerle oluşturulduğunu göstermektedir. Başkalarından farklı olmak, kıskanılmak, üst konumda olduğu atfedilen sosyal bir gruba ait olduğunu hissetmek, seçkin arkadaşlıklar kurma, kendisini daha iyi konuma taşıyacak sosyal ilişkiler geliştirmek gibi sayılabilecek pek çok değer günümüzde pek çok kişi için özgüven yaratmaktadır. Sadece sosyal ilişki boyutundaki aidiyetlik hissi yaratan alanlarda var olmak değil aynı zamanda güzel ve gösterişli evde yaşamak, moda uygun giyinmek, lüks restoranlarda yemek yeme, yılda birkaç kez yurt dışına gitmek, sanatsal entelektüel ya da pratiksel düzlemde takipçisi olmak sinemaya, tiyatroya, resim sergilerine gitmek gibi) ve bu alandaki entelektüel bilgi birikimini başkalarına göstermek, kaliteli eşyalar kullanmak, lüks otomobile sahip olmak gibi pratikler de özellikle yeni orta sınıflarda önemli kalıplar ve değerler olarak aidiyetlik hissi oluşturmaktadır.

Yaptıklarıyla ve sahip olduklarıyla özdeşleşen ve kendisini bu anlamlar üzerinden tanımlayan özneler olarak varlıklarını inşa etmektedir. Buradaki sorunsal bireyin kendisine bu tarz pratiklerle bir alan yaratması değil, belli bir tüketim davranışının içeriminin nasıl oluşturulduğu ve başkalarıyla kurulan ilişkilerde nasıl kullanıldığı ya da yansıtıldığıdır. Elit ya da belli bir sınıfa ait olma güdüsüyle gerçekleştirilen edimlerin bireylere ne ölçüde yeni özgürlük alanları yaratıp yaratmadığı sorusu önemlidir. Tüketim nesnelere sembolik anlamları ya da belli bir sınıfa özgü tanımlanmaları günümüze özgü bir durum olmamakla birlikte, günümüzde farklılık oluşturan noktanın, belli kültürel pratiklerin ve tüketim etkinliklerinin, orta ve alt sınıflarda yer alan bireylerin sınıfsal aidiyetlik hislerini dinamik bir boyuta taşımış olmasıdır diyebiliriz. Bunun da tüketim pratiklerinin yapay bir kimlik yaratması ve sosyal statüye işaret etmesi yönüyle ilişkili olduğu söylenebilir. Bu kültür, bu sınıfların yaşamlarını sürekli zenginleştirmeleri, güzelleştirmeleri için yeni stratejilerle yeniden üretilmektedir.

Bireyler bir yandan hem hegomonik yapıdaki ve değişen ekonomik, siyasal, kültürel sistem içinde var olmak zorunda hem de bu dinamiklerin bireyin psikolojik olarak iyi olma haline vereceği zararlardan korunmak için yine aynı sistem içinde üretilen söylemlerle inşa edilmiş özgül alanını korumak zorundadır. Alışveriş yapmak, sanatsal ve sportif faaliyetlerde bulunmak, farklı alanlarında kültürel birikimlerini sağlamak için farklı pratikler geliştirmek ve bu amaçla kendilerini tatmin edecek sosyal ilişkiler ve bağımlılıklar geliştirmektedir. Bireylerin kendi istençleriyle geliştirdikleri pratikler, rekabetçi reklam piyasası içinde bir dizi olanaklar alanına dönüşmektedir. Temel bir toplumsal bütünleşme ve farklılaşma biçimi bu şekilde belirli kodlarla, değerlerle ve davranış kalıplarıyla düzenlenmektedir. Sosyal medya kanallarının giderek yaygınlaşmasıyla birlikte, ihtiyacın ötesinde gerçekleşen tüketim, satın alma davranışı ve sahip olma arzusu başka bir aşamaya taşınmıştır. Bireylerin kendilerini tüketim aracılığıyla konumlandırma yolları daha da çeşitlenmiştir.

Daha fazla tüketme arzusu yaratmak üzerine işleyen markalaşma stratejileri, bireylerde sürekli bir eksiklik duygusu yaratarak, yapay şekilde biçimlendirilmiş arzuları ve istekleri tatmin etmektedir. Yine bu yolla bireylerin daha fazla tüketip daha fazla haz elde etme yönündeki eğilimlerini güçlendirmektedir. Bu sistemin en önemli sosyal ve psikolojik sonucu, sürekli bir mutlu ve iyi olma halinde kalabilmek için ya da toplumsal konumunu korumak için alışverişe ya da tüketime bağımlı kılınmış bireylerin yaşadıkları sorunlardır. Çevresel sorunların artışı, sosyal sınıflar ve gruplar arasındaki farklılıkların keskinleşmesi de sürecin yarattığı diğer sorunlar olarak tartışılmalıdır. Tüketim çağında bireylerin ihtiyaçlarını meşrulaştıran güçler yeni hizmetler sınıfıdır. Bireylerin tüketim konusunda kendi denetimlerini ya da kontrollerini sağlamakta zorlandıkları mevcut sistemde, mal ve hizmet üretimini gerçekleştiren ve pazarlayan sektörlerin pazarlama ve reklam stratejileriyle sundukları reçetelerle “denetlenmekte”, “kontrol altına alınmaktadır”. Bireylerin anlam arayışı, yine bu reklam stratejileriyle hatta kişiselleştirilen başka bir deyişle kişiye özgü yapılandırılan pazarlama yöntemleriyle “değerleştirilmektedir”. Bireylere çekici hale getirilmiş şekilde sunulan yaşam tarzı pratikleri, toplumsal alanda sosyal ve ekonomik olarak güce sahip olanları daha itibarlı kılarken bunun dışındaki kesimleri değersizleştirilmektedir.

Bireyin, kendisi dışında işleyen mekanizmalar tarafından inşa edilmiş yaşamı, kendisi gibi düşünen ve yaşayanlarla, kendi rızasıyla ve dolaysız biçimde ilişkiler kurduğu bir alana dönüşür. Geleneksel ilişki bağlarından uzak şekilde bir araya gelen tüketici grupları homojen şekilde algıladıkları bu yaşam alanlarında kendilerini daha güvende hissetmektedirler. Dolayısıyla tüketimin, bireylerin hem anlam arayışlarını hem de güvende hissetme algılarının içerimini farklılaştırdığını söylemek mümkündür. Bu süreç birbirini destekleyen iki anlamlı bir düzene karşılık gelmektedir. Belli bir kesim için kendini farklı kılma ya da farklılaştırmanın aracı olan tüketim, diğer yönüyle aynılaştıran kitle yaratmaktadır. Hızlı değişen dünyada; çalışmak, daha fazla kazanmak ve iyi yaşam standardı oluşturmak amacı üstüne yükselen anlam arayışı peşinde olan mobil bireyler, yine tüketerek kendilerini değerli hissetmektedirler.

Genel olarak bakıldığında, günümüz toplumsal farklılaşma biçimleri, “rekabete dayalı pazar” mantığıyla bütünleşmiş tüketim kültürünün içinde var olan statü ve yaşam biçimine işaret eden kültürel sembollerde karşılık bulmaktadır. Bu tarz kültürel semboller ya da tüketimin sembolik boyutu, kendine özgü yeni bir seçkinler sınıfına işaret etmektedir. Birbirinden farklı hayat tarzları, beğeniler ve kültürel pratikler, sosyal, ekonomik, politik olarak eşit seviyede olanları birbirlerine yaklaştırırken farklı konumda olanlardan uzaklaştırmaktadır. Yaşam tarzları ve kültürel hale gelmiş simgeler daha da keskinleşmiştir. Özde bakıldığında günümüz yaşam biçimi stratejileri yeni tüketim olanakları yaratmıştır. Tüketimin en çok hangi alanlarda yoğunlaştığı ve bireylerin tüketim biçimleri, onların sınıfsal konumlarının birer göstergesi haline gelmiştir. Kim olduğumuzdan ziyade kim olarak görünmek istediğimiz yönlendirici bir güç olmuştur. Özellikle çağdaş teorik tartışmalarda farklı boyutlarla analiz edilen yeni orta sınıflar, günümüzde geldiğimiz aşamada yaşam biçimi, beğenileri, boş zaman etkinlikleri, kültürel pratikleri, gezi, yeme-içme alışkanlıkları gibi farklı tüketim etkinlikleriyle, sınıfsal farklılaşmanın kristalize olmuş bir görünümünü sunmakta ve karşılıklı bağımlığa, rekabete, çelişiklere ve yaşam stratejilerine geçit veren sınır çizgileriyle kendilerini var etmektedirler.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Gösterişçi Tüketim Davranışı Ekseninde Yeni Orta Sınıfların Tüketim Pratikleri." başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Adorno, T. W. (2007). *Kültür endüstrisi kültür yönetimi* (N. Ülner, M. Tüzel ve E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Atiker, E. (1998). *Modernizm ve Kitle Toplumu*. Vadi Yayınları.
- Ball, S. (2003). The risk of social reproduction: The middle class and education markets, *London Review in Education*, 1(3), 163-175. Doi: 10.1080/1474846032000146730
- Baudrillard, J. (2008), *Tüketim toplumu söylenceleri yapıları* (H. Deliceçaylı ve F. Keskin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon* (O. Adanır, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (1996). *Yasa koyucular ve yorumlar* (K. Atakay, Çev.). Metis Yayınları.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, tüketicilik ve yeni yoksullar* (Ü. Öktem, Çev.). Sarmal Yayınevi.
- Bauman, Z. (2017). *Küreselleşme toplumsal sonuçları* (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Beneton, P. (1991). *Toplumsal sınıflar* (H. Dilli, Çev.). Yeni Yüzyıl Yayınları.
- Berger, J. (1996). *Görme biçimleri* (Y. Salman, Çev.). Metis Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım beğeni yargısının toplumsal eleştirisi* (D. Fırat ve G. Berkkurt, Çev.). Heretik Yayınları.
- Brint, S. (1984). New class and cumulative trend explanations of the liberal political attitudes of professionals. *American Journal of Sociology*, 90 (1): 30-71.
- Canclini, G. N. (2001). *Consumers and citizens: Globalization and multicultural conflicts*. University of Minnesota Press.
- Chaney, D. (1999). *Yaşam tarzları*. (İ. Kutluk, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Douglas, M. & Isherwood, B. (1999), *Tüketimin antropolojisi* (E. A. Aytekin, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Edgell, S. (1998). *Sınıf*. (D. Özyiğit Çev.). Dost Kitabevi.

- Featherstone, M. (2005). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü* (Çev.: M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Flint, J. & Rowlands, R. (2003). Commodification, normalisation and intervention: cultural, social and symbolic capital in housing consumption and governance. *Journal of Housing and Built Environment*, 18, 213-232.
- Frank, R. (1985). The demand for non-observable and non-positional goods. *American Economic Review*, 75, 101-116.
- Frohlich, K.L., Corin, E. & Potvin, L. (2001), Social practice, plural lifestyles and health inequalities in the United Kingdom, *Sociology of Health & Illness*, 23(6), 776-800.
- Fromm, E. (1993). *Sahip Olmak Ya Da Olmak* (A. Arıtan, Çev.). Arıtan Yayınları.
- Gunster, S. (2000). Revisiting the culture industry thesis: Mass culture and the commodity form. *Cultural Critique*, 45(4), 40-70.
- Horkheimer, M. (1990), *Akıl Tutulması*, (O. Koçak, Çev.). Metis Yayınları.
- Kumar, K. (2004). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları* (M. Küçük, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Marcuse, H. (1997). *Tek Boyutlu İnsan* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınları.
- Odabaşı, Y. (1999). *Tüketim kültürü/yetinen toplumun tüketim toplumuna dönüşümü*. Sistem Yayıncılık.
- Piron, F. (2000). Consumer's perceptions of the country of origin effect on purchasing intentions of in conspicuous products. *Journal of Consumer Marketing*, 17(4), 308-321.
- Rabson, G. & Butler, T. (2001). Coming to Terms with London: Middle Class Communities in A Global City. *International Journal Of Urban And Regional Research*, 25(1),70-86.
- Rene, M. (2006). Why People Care About Social Status?. *Journal Of Economic Behaviour & Organization*, 3, 1-10.
- Ritzer, G. (2000). *Büyüsü bozulmuş dünyayı büyülemek* (Ş. S. Kaya, Çev.). Ayrıntı Yayınları
- Sayer, A. (1999). *Bourdieu, Smith and disinterested judgement. The Editorial Board of The Sociological Review*, 108, 405-406. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.00179>
- Schroeder, J. E. (2000). The consumer in society: Utopian visions revisited. *Marketing Intelligence & Planning*, 18(6/7), 381-387.

- Shaughnessy, J.O. (2002). Marketing the consumer society and hedonism. *European Journal of Marketing*, 36(5/6),524-547.
- Smith, N. & Williams, P. (2015), *Kentin mutenalaştırılması*, (M. Uzun, Çev.). Yordam Kitapevi.
- Swartz, D. (1997). *Culture and power: The sociology of Pierre Bourdieu*. University of Chicago Press.
- Sweetman, P. (2003). Twenty-First Century Dis-Ease? *Habitual Reflexivity Od The Reflexive Habitus*. *The Editorial Board of The Sociological Review*, 51(4), 529-549.
- Touraine, A. (1994). *Modernliğin Eleştirisi* (H. Tufan, Çev.), İstanbul:YKY Yayınları.
- Turner, B. S. (2001). *Statü* (K. İnal, Çev.). Ütopya Yayınevi.
- Turner, B. S. (2000). *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi* (Ü. Tatlıcan, Çev.). Sentez Yayıncılık.
- Turner, B. S. (2003). McDonaldization: Linearity and liquidity in consumer cultures. *American Behavioral Scientist*, 47(2), 137-153
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0002764203256180>
- Urry, J. (2018). *Mekânları tüketmek* (R.G. Ögdül, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Veblen, T. B. (2015). *Aylak Sınıfın Teorisi Kurumların İktisadi İncelemesi* (E. Kırmızıaltın ve H. Bilir, Çev.). Heretik Yayınları.
- Wang, C. L. (2004). Consumer decision making styles on domestic and imported brand clothing. *European Journal of Marketing*, 38(1/2), 239-252.
- Werfhorst, H. G. & Graaf, N. D. (2004), "The Sources of Political Orientations in Post-Industrial Society: Social Class and Educated Revisited", *British Journal of Sociology*, 55(2), 210-230.
- Wright, E. O. (1976). Class Boundaries In Advanced Capitalist Societies. *New Left Review*, 98, 3-41.

Extended Abstract

The Capitalist economic system is fed by the ideology of increasing consumption and maintaining this condition. Lifestyles, identities, and cultural practices are reproduced in the axis of this ideology. Today, individuals live a daily life in which they are made dependent on fashion and the constantly repeated domain. As a status sign, consumer practices directed by symbolized consumer practices have been a medium of class mobility for individuals located in different income groups. Certain consumer practices have become a medium and goal of, creating a lifestyle, enabling the continuation of that lifestyle, and benefitting from the artificial appeal of consumer goods to create differences or disassociation. The incentive to be different than the other has become available by consumer practices which are reproduced, valued, and given meaning that have the potential to signify the prestige and social status of the individual. In this study, the development of consumer practices is debated under the axis of the new middle classes by how consumption affects our daily lives, and its association with class differentiation. In our present day, consumption which its symbolic extent is more featured has been

discussed with concepts of identity, class, differentiation, and disassociation. First of all, conducting the study based in this context, theoretical discussions related to the new middle-class concept, and secondly, the development of the consumer society and consumer culture has been discussed. In this study, it has been discussed how consumption shapes the individual's daily lives, and how the consumption is placed in the center of their own perception of themselves, and their interrelations with others. In contemporary societies, mediums which provide individuals certain privileges and benefits have educational, cultural, and symbolic implications. This situation provides individuals with set of socio-political demands at the same time. Individuals, compete over social dissociation symbols with each other. In this context, the elements which create the dissociation between individuals are not only economical but cultural and social appearance. The individuals who find themselves a spot which is professionally and educationally privileged in market relations also show themselves in the lifestyles which they built with the same market dynamics. The competitive logic of the market shows itself through the formation of lifestyles. Social and cultural practices, residence and characteristics of residences, daily activities, economic, cultural, and social dissociations have become domains which are determined mainly by economic relations. Nowadays, the symbolic disclosure of welfare, wealth and the competitive relational process of maintaining this symbolism lead to problematic relationships among individuals who have not been integrated into this process. In fact, the economic crises experienced by the influence of local and international dynamics reveal the unequal situation between the privileged and the underprivileged even more. When evaluated in terms of social integration, it is inevitable for class inequality to deepen so much, and reveal different conflicts and tensions. However, legal, and political elements added to economic, l, and cultural privileges increase the tension between individuals. The fact that a group of people is privileged to have economic, social, and cultural opportunities in society immensely increases the competitive feeling among individuals. Today's economic system creates more and more hierarchical domains. The desire to have economic and cultural products and to benefit from services shapes the behaviors of individuals to impose themselves on others in their social relations, to gain prestige, and to maintain this situation. It is seen that individual and social reality is built on this ground. The current economic system provides for the reproduction of a such structure. The new middle-class phenomenon, which is handled with different perspectives in our study, is the projection of economic, social, and cultural differentiation at the current stage. Professions that contribute to education, career, certification, and both economic and individual development have become the reproduced tools of social differentiation. These tools have become reference points for the new middle classes in the lifestyles they have built. Criteria such as self-confidence, feeling safe, competence, hedonism, savings, and investment have been decisive in both objective and subjective evaluations. In fact, the relationships of individuals with each other increasingly find a response on this ground. Ensuring the sustainability of a lifestyle based on these criteria is the most important goal for these classes, most of which are finance and service sector workers. This situation has made the relationships of individuals more dependent on the ground of mutual dependency. In short, new middle classes, are moving in the direction of maintaining the border lines with the lives they built with contradictions and competition, with their economic, social, and cultural privileges.

Non-linear Dynamics and Recurrent Patterns in Stock Markets: A Comparison Between BIST-100 and S&P500 Indices

Hisse Senedi Piyasalarında Lineer-olmayan Dinamikler ve Düzensiz Örüntüler: BIST-100 ve S&P500 Endeksleri Karşılaştırması

Ata ÖZKAYA¹

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 30.05.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 28.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1123224

Atıf / Citation: Özkaya, A., (2022). "Non-linear Dynamics and Recurrent Patterns in Stock Markets: A Comparison Between BIST-100 and S&P500 Indices", OÜSOBİAD 12 (2), 1365-1380, Doi: 10.48146/odusobiad.1123224

Öz

Finansal sistemler, özellikle de hisse senedi piyasaları karmaşık sistemlerdir. Bu çalışmamızda BIST-100 endeksi ve S&P500 endeksinde kaotik dinamikleri araştıracağız. 27 Mayıs 2018 ile 26 Mayıs 2022 tarihlerini kapsayan dönemde ABD Doları bazındaki günlük getiri oranları zaman serisi verisinde Lyapunov katsayılarını hesaplayacağız. İncelemeye konu olan zaman aralığı, Covid-19 pandemisi krizinin küresel finansal piyasalar üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin uygulanan sıradışı para ve mali politikaların yansımalarını da içermektedir. Çalışmamızın sonuçlarına göre ilgili dönemde BIST-100 ve S&P 500 endeksleri kaotik davranış sergilemektedir ve eşlik eden en büyük Lyapunov katsayısı pozitif olarak hesaplanmaktadır. BIST-100 ve S&P500 endeksleri pozitif getiri değerleri etrafında denge kümesi oluşturmaktadırlar, bu durum da genişlemeci para ve maliye politikalarının etkilerini yansıtmaktadır. Ayrıca, S&P500 endeksinin pozitif getirisi BIST-100 endeksi pozitif getiri denge kümelenmesinden daha büyük değer almaktadır. ABD’de genişlemeci parasal ve mali önlemlerin birikimli miktar etkisinin çok daha büyük olması bu durumun önemli bir nedeni olarak değerlendirilebilir. S&P500 endeksinin daha fazla pozitif getiri sağlamış olması, gelişmekte olan piyasalara olan küresel yatırımcı ilgisini düşürürken, BIST-100 piyasasına olan yabancı sermaye akımını da zayıflatmaktadır. Endekslerdeki kaotik dinamikler er ya da geç piyasadaki karmaşıklık düzeyini artırırken hisse senedi piyasalarında sıkı koşulda düzensiz volatilité döngülerine neden olacaktır. Bu yüzden, politika yapıcılar enflasyon hedeflemesi temelinde finansal stabiliteyi önceleyen stratejiler üretmek durumundalar. Türk ekonomis özelinde bu strateji hayata geçirilebilirse Türkiye finansal piyasalarındaki varlıklara talebin artması ve küresel sermaye akımlarının yoğunlaşması ihtimali yükselecektir. Küresel Merkez bankalarının para politikalarında sıkılaşmaya gittikleri veri kabul edilirse, bulgularımız para ve maliye politikaları ile portföy ve risk yönetimi açısından katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler Covid-19, Kaos, Lyapunov katsayısı, Piyasa verimi, BIST-100, S&P500.

Abstract

The financial systems, and particularly stock markets are complex systems. In this study, we investigate the evidence of chaotic dynamics of both BIST-100 stock market index and S&P 500 index. We compute Lyapunov

¹ Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi, İktisat Bölümü, İstanbul, e-mail: ataozk@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0001-7974-5600

exponents of stock market indices daily return series over the period from 27 May 2018 to 26 May 2022. The time interval under examination is chosen to reflect the effects of Covid-19 pandemic crisis on global financial markets, where extraordinary economic and financial policies have been implemented. The results of the study demonstrate that both BIST-100 and S&P500 indices exhibit chaotic behavior and associated maximal Lyapunov exponents are calculated to be positive, respectively. Both BIST-100 and S&P500 indices have equilibria around positive return values, reflecting the extraordinary effects of expansionary monetary and fiscal policies. Moreover, the magnitude of equilibria positive returns in S&P500 index is greater than that of BIST-100 index, which implies that cumulative effect of expansionary monetary and fiscal policy in U.S. economy overwhelms. The findings of the study suggest that greater positive return availability in S&P500 lowers the demand for emerging market assets and hence the capital inflow in BIST-100 stock market. The chaotic behavior eventually leads to an increase in complexity and recurrently causes volatility in stock markets. Therefore, in perspective of policy making inflation targeting should be considered as a main financial stability strategy to increase demand for Turkish assets and to enable capital inflows. Given upcoming monetary policy of global Central banks, our findings have important implications for policy making as well as portfolio and risk management.

Keywords Covid-19, Chaos, Lyapunov exponent, Market efficiency, BIST-100, S&P 500

Introduction

Recent developments in time series analysis allow proper modelling of nonlinearities in economic and financial variables. It is common knowledge that the financial systems are complex systems. This complexity is going to increase continuously (Fama&French, 1986; Hendricks et al., 2007). Beginning from 70's the literature has relied upon famous hypothesis defined by Nobel Laurate E.Fama in his famous paper (Fama, 1970). The hypothesis entitled Efficient market hypothesis (EMH) and defined a special framework in which financial markets can efficiently and optimally operate (Lehmann, 1990, Barnett, & Serletis 2000). The hypothesis basically tells that the prices in markets should depend solely on available information of current events. Since the events are assumed to occur randomly, one cannot predict the forthcoming information and hence can not predict the prices by using historical data. For example, we consider the military conflict between Ukraine and Russia, which has been occurred in the date 25 February 2022. More generally, before the Russian attack, the decision makers in financial markets could not guess the military invasion. Therefore, the market prices in 24 February could not reflect any information about this event, but the prices in financial markets following 25 February fully affected by this event. Additionally, the EMH requires more assumptions. The information should be diffused in the market instantaneously, homogeneously and completely (French, & Roll, 1986; Chan & Gray, 2018). Moreover, the decision makers should rationally process the incoming information. If these conditions are satisfied the outcome of financial markets are efficient for all decision makers (Malkiel, 2003). This means that, no one can predict the prices before its occurrence, and no one can obtain (excessive) return which exceeds the risk that is taken and hence there would be no means of arbitrage in the financial system. Otherwise, the investors earn higher returns with respect to the risk they taken, which is the case for emerging market financial markets (Lo & MacKinlay, 1988; Harvey, 1995). As it can be seen, this hypothesis describes a "fair" state of financial system in allocation of sources. To realize these outcomes and to warrant the above-explained conditions the developed countries established certain economic and financial institutions for surveillance. These legislative institutions are branches of governments and monitor whether any trade-off cases occur or not (i.e., competition institutions, capital markets institutions, banking regulatory institutions and etc). Following the globalization of financial markets, these constitutional frameworks have also been accepted by emerging markets and Turkey, as well. Stock markets, foreign exchange markets, commodity markets as well as other financial

markets have long been assumed to be efficient from the dominant theoretical perspective of Efficient market hypothesis.

In this study, we investigate the chaotic behavior of BIST-100 stock markets index in comparison with S&P500 stock market. The motivation behind considering S&P500 index is that: S&P500 stock market index is associated with the Volatility index (VIX) proxying capital inflows to emerging markets assets (Dawson & Staikouras 2009; Fu, Sandri, & Shackleton, 2016). The VIX measures the risk appetite of decision makers towards emerging market assets (Yoon et al., 2022) and has already shown to influence volatility in Turkish Lira (Oduncu, Akcelik, & Ermisoglu 2013). The importance of the topic of our study can be outlined as follows. From the theoretical perspective of Efficient market hypothesis, if the markets behavior becomes chaotic, then EMH will not be realized, the market equilibrium disrupts and arbitrage occurs (Brock, Lakonishok, & LeBaron, 1992; Gencay, 1998). An increase in complexity decreases the available information and leads to augmented uncertainty in the stock markets and other asset prices as well (Poon & Granger, 2005). The investor confidence decreases, systemic risk arises and capital outflows may occur. This causes volatility spillover in foreign exchange rates (Badshah et al., 2013). Because of the volatility spillover, stock markets, bond markets and other financial markets face with spillover effect (Rigobon & Sack, 2003; Ehrmann, Fratscher, & Rigobon, 2011, Badshah et al., 2013). In case of insufficient foreign reserves, the foreign exchange market can lose its depth in volume of transactions and predictability occurs. Beginning from the 2018 this is the case observed in Turkey, which disrupts the financial stability of the country. Arising systemic risks, the decision makers demand more foreign currency and the dollarization overwhelms. For a such a stress case, the actions taken by policy makers become increasingly important. Hendricks et al., (2007) reports “A detailed understanding of what constitutes systemic risk is therefore important ... Indeed, in all the roles policymakers fill in preventing systemic events and mitigating systemic risk, a proper analytical framework is crucial for defining the correct scope ...”. In a similar study Chang, Feng, & Zheng (2021) report that government policy responses of strict lockdown measures and implementing fiscal measures can increase stock market returns in 20 countries.

To the best of our knowledge, this the first study focusing on the chaotic behavior of BIST-100 in comparison with S&P500 index amid Covid-19 pandemic crisis. The data covers daily observations over the period from 27/05/2018 to 26/05/2022. We reconstruct phase space in order to observe multiple equilibria embedded in financial time series, and then we compute the Lyapunov exponents (LE) of the associated dynamical system.

The sections of study can be summarized as follows: following the introduction part, a second part is a literature review with theoretical and empirical studies that shed a light on linkage between theory and application. In this part, we present literature review, the methodology and brief mathematical definition of the algorithm that is implemented. The third part introduces the background information on research and methodology. After presenting the data and the result of chaotic behavior analysis of exchange rate, we provide discussions and implications. Finally, this paper concludes with key points, recommendations, future research directions and limitations.

Literature Review

This section presents a brief and compact review for the literature focusing on non-linearity, complexity and chaos in financial markets. Table 1 tabulates a summary of the literature. These studies are also important in another respect and lead to further progress on predictability analysis, which is crucial in perspective of portfolio management and policy making (Casdagli, 1989; Jegadeesh, 1990; Cutler, Poterba, & Summers, 1991; Fernández-Rodríguez, Sosvilla-Rivero, & García-Artiles 1999; Atsalakis & Valavanis, 2009) Since this paper is first definitive and empirical examination of chaotic behavior in Turkish foreign exchange markets, we find it useful to present similar studies employed for other countries and financial markets. Even though the methods in the literature differ from each other in various respects, the fundamental rationale behind them is common: the patterns in market prices

are assumed to recur in the future, and thus, these patterns violate the market efficiency (Scheinkman & LeBaron, 1989; Mayfield & Mizrach, 1989; Peters, 1991; Edgar, 1991; Hsieh, 1993; Abhyankar et al. 1997; Panas & Ninni 2000; Hagtvedt, 2009; Ozkaya, 2015).

For the 1990 to 2005 period, Ozdemir (2008) examines the efficient market hypothesis for the Istanbul Stock Exchange National 100 price index and reports the efficiency of the stock market. The author applied linear stochastic model with structural break analysis, which is completely different from chaotic behavior investigation. On the other hand, Hasanaov & Omay (2008) allows for nonlinearity in conditional mean results in a superior model and provides good out-of-sample forecasts, which contradicts to efficient market hypothesis.

Theoretical and Conceptual Background

The mathematical foundation of the EMH is based on linear stochastic models. More specifically, the prices in a financial market exhibits random walk behavior if the market is efficient. The term efficiency can then be tested by appropriate statistical tests. Beginning from 90's and thanks to developing computational methods and tools, Efficient market hypothesis has come under serious siege (Woo, Mai, McAleer, & Wong, 2020). Rapidly growing literature on nonlinear dynamical analysis enabled researchers to establish different type of model specifications and to test the validity of EMH with respect to complexity, non-linearity, sensitivity to initial conditions and predictability (Farmer & Sidorowich 1987; LeBaron, 1989; Schaffer, & Tidd, 1991; Abhyankar et al., 1997; Hagtvedt, 2009; Chu, Chen, Cheng, & Huang, 2009; Ozkaya, 2015). As the global financial integration broadens among multiple decision makers and counterparties, the complex dynamics of the financial systems strengthen and enlarge. Therefore, complex financial systems can exhibit the following dynamic features: non-linearity, path dependency and sensitive dependence to initial conditions. It is well known fact that all these features are related to chaotic dynamics of markets and can be occurred mainly in stress times.

The second aim in introducing Table 1 is to underline the methods used in the literature. We have to note that there are various methods to compute Lyapunov exponents embedded in a given time series. These methods have been initialized by the pioneering study of Wolf et al. (1985) and developed mainly in the mid 90's (Nychka et al., 1992; Rosenstein et al., 1993; Kantz, 1994). In our study we employ the methodology introduced in Kantz (1994). Kantz's method does not need the exact determination of the value of embedding dimension and enables to work with noisy data and well-operate even with short data sets. We introduce details in next section. Another point to be mentioned is that if one of the Lyapunov exponents is positive, then the system is nonlinear. Therefore, we do not in fact apply non-linearity test before examining chaotic behavior. For further details refer to Gencay and Dechert (1992). In addition, it is important to mention the VIX index, which is generally used to measure volatility and known as the fear index, took place as an explanatory variable in this model and was statistically significant. The fact that the study includes both pre-pandemic and post-pandemic, and that these periods contain local and global crises are important factors that distinguish our study from others. The factors that cause exchange rate volatility are generally searched within the country and it is emphasized how the central banks of the country react and whether these reactions are successful or not. Included in this study are the global factors that cause exchange rate volatility and only the extrinsic parameters being statistically significant are the main features that distinguish our study from the others.

Empirical Review and Hypothesis Development

Research and Methodology

Let us denote the dynamical system, $h: R^n \rightarrow R^n$, with the trajectory,

$$y_{t+1} = h(y_t) + u_{t+1}, \quad t = 0, 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

The dynamical system itself may be assumed to be contaminated by noise, or the observed time series φ_t given below in Eq.(3) may be assumed to convey noise. The Lyapunov exponents for such a dynamical system are measures of the average rate of divergence or convergence of a typical trajectory or orbit.

The state of the system at any period t , y_t cannot be observed and hence the actual functional form, which generates the dynamics. In the literature, the model used is the following: associated with the dynamical system in (1) there is a measurement function $f: R^n \rightarrow R$ which generates the time series,

$$\varphi_t = f(y_t) \tag{2}$$

It is assumed that all available observation is the sequence $\{\varphi_t\}$. Suppose that the target system is a dynamical system in (1), and the observed financial time series is obtained through a measurement function in Eq.(2). Takens's theorem (Takens, 1981), enables to reconstruct a trajectory which is an embedding of the original trajectory if the m value is sufficiently large. In the embedding method, we define two essential parameters, embedding dimension and time delay. One method to estimate the value of time delay is to select the frequency level that corresponds to a dominant power spectral feature. From observed time series $\{\varphi_t\}$, one can generate the data vector,

$$z_t = (\varphi_{t+(m-1)d}, \varphi_{t+(m-1)d}, \dots, \varphi_t) \tag{3}$$

where d is the time delay; this vector defines a point in m -dimensional reconstructed phase space, where m is the embedding dimension (Abarbanel, 1995). Therefore, a trajectory can be drawn in phase space by varying t . Our observation interval in time domain requires time delay d , to be equal to 1.

In order to directly compute maximal Lyapunov exponent, Wolf et al. (1985) and Kantz (1994) propose similar algorithms. Let z_t be the time evolution of some initial condition z_0 in the phase-space, R^m . Then maximal Lyapunov exponent is found with probability 1 by,

$$\lambda_{max} = \lim_{t \rightarrow \infty} \lim_{\varepsilon \rightarrow 0} \frac{1}{t} \ln \left(\frac{|z_t - z_t^{(\varepsilon)}|}{\varepsilon} \right) \text{ and } |z_0 - z_0^{(\varepsilon)}| = \varepsilon \tag{4}$$

Eq.(4) is employed for almost all difference vectors $(z_0 - z_0^{(\varepsilon)})$. To compute λ_{max} one can either apply Eq.(3) in R^m by searching for pairs of neighboring trajectories and follow how they diverge or can evaluate Eq.(3) in the tangent space. Therefore, to further progress, we define the distance between a reference trajectory z_t and one of ε - neighbor(s) $z_{t+\tau}^{(\varepsilon)}$ after the iteration through τ by a function $G(\cdot): R^m \rightarrow R$

$$G(z_t, z_t^{(\varepsilon)}; \tau) = |z_{t+\tau} - z_{t+\tau}^{(\varepsilon)}| \tag{5}$$

The Eq.(5) gives the magnitude of the difference vector $(z_{t+\tau} - z_{t+\tau}^{(\varepsilon)})$. As given in Eq.(2), these distances are projections of the difference vectors in the true phase space onto a one dimensional subspace spanned by the observable. In order to measure the maximal Lyapunov exponent we fix t , search for all neighbors $z_t^{(\varepsilon)}$ of z_t , inside an ε - neighborhood U_t and compute the average of the distances between all neighboring trajectories and the reference trajectory z_t as a function of τ where it is the relative time (iteration) depends on t . The logarithm of $G(\cdot)$ is needed to smooth the output of the function. Finally, we obtain (6).

$$D(\tau) = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \ln \left(\frac{1}{|U_t|} \sum_{z_t^{(\varepsilon)} \in U_t} G(z_t, z_t^{(\varepsilon)}; \tau) \right) \tag{6}$$

In Eq.(7) $|U_t|$ denotes the number of elements of set of ε - neighbors of z_t . The first sum in the RHS of the Eq.(6) composed of the distance between z_t and each neighbor. Then we obtain its average and take logarithm. Since we should perform this calculation for all t , we take time average of the sum to obtain average magnitude of the principal axis of the m -dimensional ellipsoid. Finally, the slope of the curve

$D(\tau)$ gives us the maximal Lyapunov exponent. In summary, our numerical value for the maximal Lyapunov exponent is the slope of the curve $D(\tau)$ in the scaling region.

Findings and Discussions

The observed time series $\{\varphi_t\}$ is daily return of BIST-100 index in terms of US Dollar over the period from 27/05/2018 to 26/05/2022. Central Bank of Turkey (<https://evds2.tcmb.gov.tr/>) closing buying prices are used in computing BIST-100 index values. On the other hand, the daily return of S&P 500 is obtained from Federal Reserve St. Louis (<https://fred.stlouisfed.org/>). The Tisean Package in Hegger et al., (1999) is used to compute the output Eq.(6). All computations and graphs are obtained by using R programme. In Figure 1 and Figure 2, we depict the scatter plot visualization of BIST-100 and S&P500 indices in phase-space respectively. The z-axis denotes the time series, whereas y-axis denotes the series 1-lagged behind and x-axis denotes the series 2-lag behind. This is phase-space representation of exchange rate series in 3-dimensional phase-space. Figure 1 and Figure 2 shows the line graph of stock BIST-100 and S&P500 indices, respectively. This representation enables us to reveal recurrent patterns. On the other hand, we present Figure 3 and Figure 4 in order to detect multiple equilibria. Figure 3 and Figure 4 are obtained from Eq.(3) and depict the phase-space reconstruction of BIST-100 and S&P500 indices, respectively.

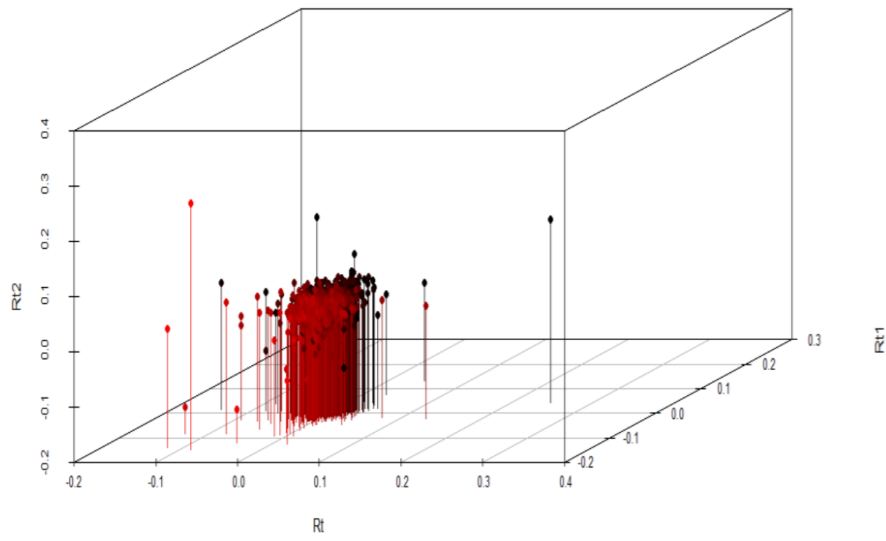
The results of the analysis are depicted in Figure 5 and Figure 6. Both Figure 5 and Figure 6 plot the output of Eq.(6) for BIST-100 and S&P500 indices, respectively. In Figure 5 and Figure 6, the slope of the curves gives the maximal Lyapunov exponent, $\lambda_{max}(t)$. The x-axis τ , signifies iteration number. The negative values derive from logarithm of the distances lying the interval (0,1]. The τ value(s) where the slope of the curves approximates zero is denoted by τ_{max} and signifies the last step of scaling range, implying that the dynamic system is still predictable. For BIST-100 data, $\tau_{max} = 6$, whereas for S&P500 $\tau_{max} = 8$. For the iterations exceeding this value $\tau^* > \tau_{max}$, the points are no more affected by the chaotic attractor, thus the system investigated is said to jump through an unpredictable state. From Figure 5 it is straightforward that the data examined show chaotic behavior associated with positive maximal Lyapunov exponent. Since the function in Figure (6) does not saturate with in maximum iteration range, and the effects of expansionary policies is powerful and persistent on S&P500 index.

Tables and Figures

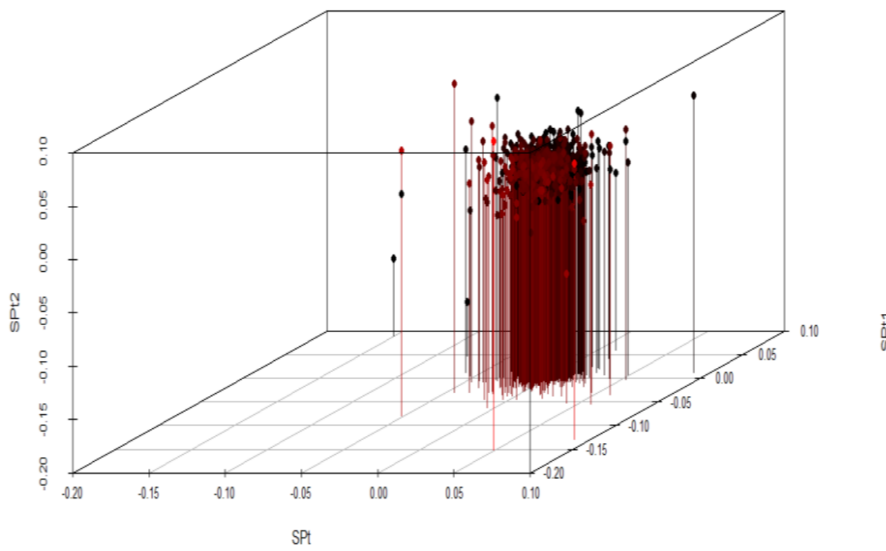
Table 1: Summary of Literature Review, Source: Author

Authors	Subject	Sample Info	Method	Findings
Abhyankar et al., (1997)	The S&P 500, the DAX, the Nikkei 225, and the FTSE-100	S=10000	Lyapunov exponent (LE)	No evidence of Chaos
Vasilios et al., (2019)	BRICS countries exchange rates	S=1200, monthly	LE	Evidence of Chaos
Lim, Wang & Yao (2018).	US Markets NYSE, NASDAQ and AMEX	1927-2017	Time series momentum	Not i.i.d and No efficiency

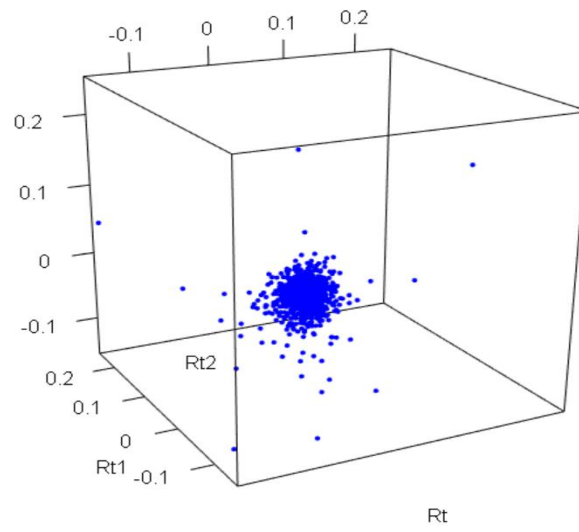
Zhu, Wang, Xu, & Li (2007).	NASDAQ, DJIA and STI indices	weekly and daily 11.5.1997, 6. 12. 1990 and 3.1. 1989 to 10. 18. 2005	Augmented neural network	nonlinear predictables
Vamvakaris, Pantelous,& Zuev (2018)	S&P 500 index	S=5800 daily 1996–2016	Neural network Horizontal visibility graph	Chaos, nonlinear predictables
Nguyen, & Parsons (2022)	12 emerging economies stock market indices	1998-2022	(1) BDS (2)Spectral analysis	No efficiency
Borges (2010)	The stock markets of UK, France, Germany, Spain, Greece	daily and weekly 1993-2007	Testing EMH	Mixed results:weak form of efficiency
Matilla-Garcia (2007)	Energy futures (1) Natural gas (2) unleaded gas (3) light crude oil	NYMEX daily, S= 3700 3.19990-10.2005	LE	Evidence of Chaos
Hasanov&Omay(2008)	Turkish (ISE-100) and Greek stock (ASE) markets	monthly returns 1988-2005	STAR	Nonlinearity No efficiency
Peters (1991)	S&P 500 index	S not indicated	LE	(1) Nonlinearity (2) Evidence of chaos
Das&Das (2007)	Foreign Exchange Rate of Twelve countries	S=8500 daily 01.1971-12.2005	LE	(1) Nonlinearity (2) Evidence of chaos
Andreadis (2000)	S&P 500 index	Daily 12.1.1988-4.1.1998	fractional Brownian motion	No chaos

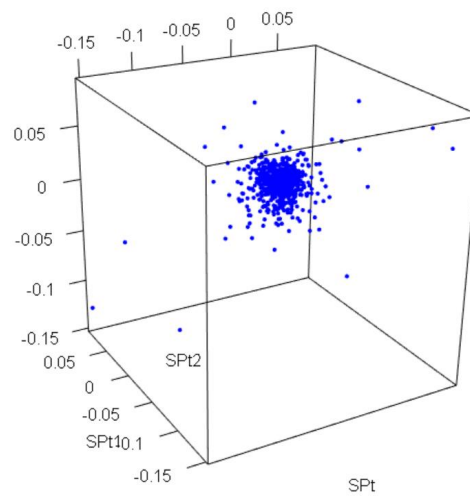
Figure 1: Phase-space representation of BIST-100; Source: Author

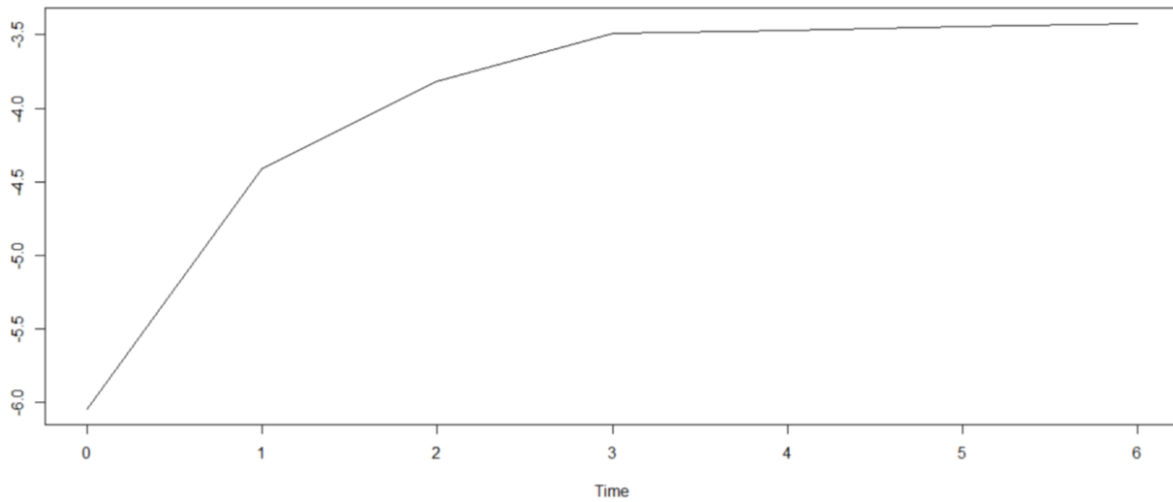
Figure 2: Phase-space representation of S&P 500; Source: Author

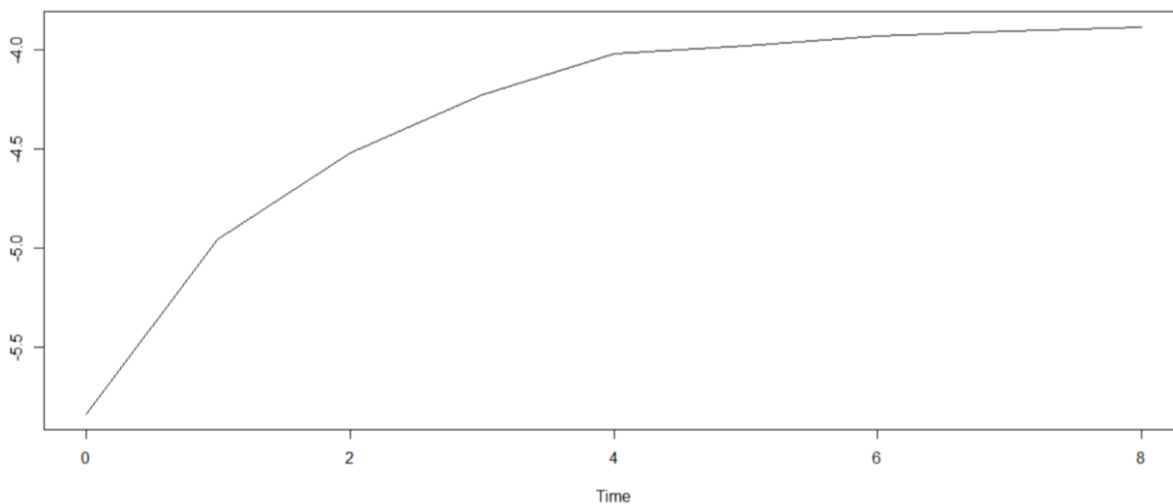
Figure 3: Spillover in 3-d embedding space in BIST-100; Source: Author

Figure 4: Spillover in 3-d embedding space S&P500; Source: Author

Figure 5: BIST-100 time evolution of initially nearby points – $D(\tau)$.
Source: Author

Figure 6: S&P 500 time evolution of initially nearby points – $D(\tau)$.
Source: Author

Conclusions

Over the period from May 2018 to May 2022, both BIST-100 and S&P500 stock markets give positive returns in terms of US Dollar. Both indices have equilibria around positive return values, reflecting the extraordinary effects of expansionary monetary and fiscal policies. The behavior of S&P500 index can be explained mostly by overreaction of decision makers. Moreover, the average magnitude of equilibria positive returns in S&P500 index is greater than that of BIST-100 index, which implies that cumulative effect of expansionary monetary and fiscal policy in U.S. economy exceeds the amount injected in Turkish financial system. The reason is that, at the initial stage of Covid-19 pandemics the Federal Reserve rescue plan supplied excessive money to financial markets. The findings of the study suggest

that greater positive return availability in S&P500 lowers the demand for emerging market assets and hence the capital inflow in BIST-100 stock market. Overall, our examination of chaotic behavior of the BIST-100 index reveals evidence of chaos for the period under examination. This violates the EMH and excessive returns than risks become possible. This result is consistent with the findings in the related literature (Woo et al. 2020). Therefore, the stock market prices enabled arbitrage and predictability. Frankfurter&Mcgoun (2000) argue that numerous empirical researches are not consistent with the EMH, and they conclude that debate on Behavioral Finance is not rigorous enough, which has also been investigated in Ozkaya(2015). In the medium and long-run, this will disrupt efficient source allocation in productive sectors and will lower demand for stock market. Moreover, we observe certain speculative price fluctuations in financial markets in Turkey in months of August 2018, November 2020, December 2021, respectively. The sensitivity of the country to short-term capital inflows-outflows and Covid-19 pandemics crisis increased the financial vulnerability. Basically, this has augmented the need for policymakers and Central bank to intervene in the currency markets. For the actions of policy makers in case of systemic risks, Hendricks et al., (2007) reports that "... the importance of a sound method for identifying systemic risk becomes obvious. Without it, policymakers face a strong incentive to build expansive regulatory regimes capable of influencing practices that may or may not truly reduce systemic risk, because the...". On the other hand, if market-oriented systemic risks would not be eliminated, then it may develop in response to a sharp decline in the value of one particular type of asset.

References

- Abarbanel, H.D.I. (1995), Analysis of observed chaotic data. Springer.
- Abhyankar A., Copeland, L.S., & Wong, W. (1997). Uncovering nonlinear structure in real time stock market indexes: The S&P 500, the DAX, the Nikkei 225, and the FTSE-100. *Journal of Business & Economic Statistics*, 15(1), 1-14
- Andreadis,I.(2000). Self-criticality and stochasticity of an S&P 500 index time series. *Chaos, Solitons & Fractals*, 11,7,1047-1059.
- Atsalakis, G.S., and Valavanis, K.P. (2009). Surveying stock market forecasting techniques - Part II: Soft computing methods. *Expert Systems with Applications*. 36(3), 5932-5941.
- Badshah, I.U., Frijns, B. and Tourani-Rad, A. (2013), Contemporaneous Spill-Over Among Equity, Gold, and Exchange Rate Implied Volatility Indices. *Journal of Future Markets*, 33, 555-572. <https://doi.org/10.1002/fut.21600>
- Barnett,W.A., &Serletis,A.(2000). Martingales, nonlinearity, and chaos. *Journal of Economic Dynamics and Control*,24,5-7,703-724.
- Borges, M.R. (2010) Efficient market hypothesis in European stock markets, *The European Journal of Finance*, 16:7, 711-726, DOI: [10.1080/1351847X.2010.495477](https://doi.org/10.1080/1351847X.2010.495477)
- Brock, W.A., Lakonishok, J., & LeBaron, B. (1992). Simple technical trading rules and the stochastic properties of stock returns. *Journal of Finance*, 47, 1731-1764.
- Casdagli, M. (1989). Nonlinear Prediction of Chaotic Time Series. *Physica D*, 335-356.

- Chan, K.F., & Gray, P. (2018). Volatility jumps and macroeconomic news announcements. *Journal of Futures Markets*, 38: 881– 897. <https://doi.org/10.1002/fut.21922>
- Chu, H.H., Chen, T.L., Cheng, C.H., & Huang, C.C. (2009). Fuzzy dual-factor time-series for stock index forecasting. *Expert Systems with Applications*, 36(1), 165-171.
- Chang, C-P., Feng, G-F., & Zheng, M. (2021). Government Fighting Pandemic, Stock Market Return, and COVID-19 Virus Outbreak. *Emerging Markets Finance and Trade*, 57:8, 2389-2406, DOI: [10.1080/1540496X.2021.1873129](https://doi.org/10.1080/1540496X.2021.1873129)
- Cutler, D.M., Poterba, J.M., & Summers, L.H. (1991). Speculative dynamics. *Review of Economic Studies*, 58, 529–546.
- Das, A., & Das, P. (2007). Chaotic analysis of the foreign exchange rates. *Applied Mathematics and Computation*, 185, 388–396.
- Dawson, P., & Staikouras, S.K. (2009). The impact of volatility derivatives on S&P500 volatility. *Journal of Future Markets*, 29: 1190-1213. <https://doi.org/10.1002/fut.20424>
- Edgar, E. P. (1991). A Chaotic Attractor for the S&P 500. *Financial Analysts Journal*, 47(2), 55-62.
- Ehrmann, M., Fratscher, M., & Rigobon, R. (2011). Stocks, bonds, money markets and exchange rates: Measuring international financial transmission. *Journal of Applied Econometrics*, 26, 948–974.
- Fama, E. F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383–417. <https://doi.org/10.2307/2325486>
- Fama, E.F., & French, K.R. (1986). Permanent and temporary components of stock prices. *Journal of Political Economy*, 98, 246–274.
- Farmer, J. D., & Sidorowich, J. (1987). Predicting Chaotic Time Series. *Physical Review Letters*, 59, 845–848.
- Frankfurter, G.M., & McGoun, E.G. (2000). Market Efficiency or Behavioral Finance: The Nature of the Debate. *Journal of Behavioral Finance*, 1: 200–10.
- Fernández-Rodríguez, F., Sosvilla-Rivero, S., & García-Artiles, M.D. (1999). Dancing with bulls and bears: Nearest-neighbour forecasts for the Nikkei index. *Japan and the World Economy*, 11(3), 395-413
- French, K.R., & Roll, R. (1986). Stock return variances: The arrival of information and the reaction of traders. *Journal of Financial Economics*, 17, 5–26.
- Fu, X., Sandri, M. & Shackleton, M.B. (2016). Asymmetric Effects of Volatility Risk on Stock Returns: Evidence from VIX and VIX Futures. *Journal of Futures Markets*, 36: 1029-1056. <https://doi.org/10.1002/fut.21772>

- Gencay R., & Dechert, W.D. (1992). Algorithm for the n Lyapunov exponents of an n -dimensional unknown dynamical system. *Physica D*, 59,142-157.
- Gencay, R. (1998). The predictability of security returns with simple technical trading rules. *Journal of Empirical Finance*. 5, 347–359
- Hagtvedt, R. (2009). Stock return dynamics and the CAPM anomalies. *Applied Economics Letters*, 16(16),1593-1596.
- Harvey, C. R. (1995). Predictable Risk and Returns in Emerging Markets. *The Review of Financial Studies*, 8(3), 773–816. <http://www.jstor.org/stable/2962239>.
- Hasanov,M., & Omay, T. (2008). Nonlinearities in emerging stock markets: evidence from Europe's two largest emerging markets. *Applied Economics* 40:20, 2645-2658.
- Hegger, R., Kantz, H., & Schreiber, T. (1999). *Practical implementation of nonlinear time series methods: The TISEAN package*, *Chaos*, 9, 413.
- Hsieh,D.A.(1993). Implications of Nonlinear Dynamics for Financial Risk Management. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 28 (1), 41–64 <https://doi.org/10.2307/2331150>.
- Hendricks D., Kambhu, J. & Mosser, P. (2007). New Directions For Understanding Systemic Risk. *Federal Reserve Economic Policy Review*, 13, 2.
- Jegadeesh, N. (1990). Evidence of predictable behavior of security returns. *Journal of Finance*, 45,881–898.
- Kantz, H. (1994). A robust method to estimate the maximal Lyapunov exponent of a time series. *Physics Letters A*, 185, 77-87.
- Lehmann, B.N. (1990). Fads, martingales and market efficiency. *Quarterly Journal of Economics*, 105, 1–28.
- Lim,B.Y., Wang,J.,& Yao,Y. (2018). Time-series momentum in nearly 100 years of stock returns.*Journal of Banking & Finance*, 97, 283-296.
- Lo, A.W., & MacKinlay, A.C. (1988). Stock market prices do not follow random walks: Evidence from a simple specification test. *Review of Financial Studies*, 1, 41–66.
- Malkiel,B. (2003). The efficient market hypothesis and its critics. *Journal of Economic Perspectives*, 17(1), 59–82.
- Matilla-García, M. (2007). Nonlinear Dynamics in Energy Futures. *The Energy Journal*, 28(3), 7–29. <http://www.jstor.org/stable/41323107>
- Mayfield, E.S., & Mizrach, B. (1989) On Determining the Dimension of Real Time Stock Price Data. *Working paper*, Boston College, Dept. of Economics.

- Mitra, S. K., Chattopadhyay, M., Charan, P., & Bawa, J. (2017). Identifying periods of market inefficiency for return predictability. *Applied Economics Letters* 24 (10):668–71. doi:<https://doi.org/10.1080/13504851.2016.1218424>.
- Nguyen, J., & Parsons, R. (2022). A Study of Market Efficiency in Emerging Markets Using Improved Statistical Techniques. *Emerging Markets Finance and Trade*, 58:7, 2004-2016, DOI: [10.1080/1540496X.2021.1949981](https://doi.org/10.1080/1540496X.2021.1949981)
- Nychka, D., Ellner, S., Gallant, A.R., & McCaffrey, D. (1992). Finding chaos in noisy system. *Journal of the Royal Statistical Society Series B*, 54, 399-426.
- Oduncu, A., Akcelik, Y. & Ermisoglu, E. (2013). Reserve Options Mechanism and FX Volatility. Working Papers 1303, Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Ozdemir, Z.A. (2008). Efficient market hypothesis: evidence from a small open-economy. *Applied Economics*, 40:5, 633-641, DOI: [10.1080/00036840600722315](https://doi.org/10.1080/00036840600722315)
- Ozkaya, A. (2015). A model of active trading by using the properties of chaos. *Digital Signal Processing*, 39, 15-24.
- Panas, E. & Ninni, V. (2000). Are oil markets chaotic? A non-linear dynamic analysis. *Energy Economics*, 22(5), 549-568.
- Peters, E.E. (1991). A Chaotic Attractor For the S&P 500, *Financial Analysts Journal*, 47:2, 55-62, DOI: [10.2469/faj.v47.n2.55](https://doi.org/10.2469/faj.v47.n2.55)
- Poon, S.H., & Granger, C. (2005) Practical Issues in Forecasting Volatility, *Financial Analysts Journal*, 61:1, 45-56, DOI: [10.2469/faj.v61.n1.2683](https://doi.org/10.2469/faj.v61.n1.2683)
- Rigobon, R., & Sack, B., (2003). Spillovers across U.S. financial markets. *NBER Working paper*, Vol. 9640, Cambridge, MA.
- Rosenstein, M.T., Collins, J.J., De Luca, C.J. (1993). A practical method for calculating largest Lyapunov exponents from small data sets. *Physica D*, 65, 117.
- Schaffer, W.M., & Tidd, C. W. (1991). NLF: Nonlinear Forecasting for Dynamical System. Dynamical Systems, Inc.
- Scheinkman, J.A., & LeBaron, B. (1989). Nonlinear Dynamics and Stock Returns, *Journal of Business*, 62, 311-337.
- Takens, F. (1981). Detecting Strange Attractors in Turbulence, in *Dynamical Systems and Turbulence (Lecture Notes in Mathematics, 898)*, Berlin: Springer-Verlag, 366-381.

- Vamvakaris, M.D., Pantelous, A.A. & Zuev, K.M. (2018). Time series analysis of S&P 500 index: A horizontal visibility graph approach. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 497, 41-51.
- Vasilios P., Rangan G., Gil-Alana, L.A. & Wohar, M.E. (2019) Are BRICS exchange rates chaotic?, *Applied Economics Letters*, 26:13, 1104-1110, DOI: [10.1080/13504851.2018.1537473](https://doi.org/10.1080/13504851.2018.1537473)
- Wolf, A., Swift, J.B., Swinney, H.L., & Vastano, J.A. (1985). Determining Lyapunov Exponents from a time series. *Physica D*, 16(3)
- Woo, K.Y, Mai, C., McAleer, M., Wong, W.K. (2020). Review on Efficiency and Anomalies in Stock Markets. *Economies*, 8, 20. <https://doi.org/10.3390/economies8010020>
- Yoon, J., Ruan, X., & Zhang, J. E. (2022). VIX option-implied volatility slope and VIX futures returns. *Journal of Futures Markets*, 42, 1002– 1038. <https://doi.org/10.1002/fut.22317>
- Zhu, X., Wang, H., Xu, L., & Li, H. (2007). Predicting stock index increments by neural networks: The role of trading volume under different horizons. *Expert Systems with Applications*, 34, 4, 3043-3054, <https://evds2.tcmb.gov.tr/>
- <https://fred.stlouisfed.org/series/SP500>

Genişletilmiş Özet

Bu çalışmanın amacını ve gündeme getirdiği soruların önemi şu şekilde özetlenebilir. Finansal sistemler, özellikle de hisse senedi piyasaları karmaşık sistemlerdir. Bu çalışmamızda BIST-100 endeksi ve S&P500 endeksinde kaotik dinamikleri araştıracağız. İncelemeye konu olan zaman aralığı, Covid-19 pandemisi krizinin küresel finansal piyasalar üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin uygulanan sıradışı para ve mali politikaların yansımalarını da içermektedir. Bununla birlikte çalışmamız, teorik açıdan da literatürde yerleşik bir hipotez olan Verimli piyasa hipotezi (Fama, 1970) bir ampirik sınavını sunmaktadır. Verimli piyasa hipotezine göre, eğer bir piyasanın zaman içerisindeki davranışı, dinamiği kaotik olursa, o zaman o piyasa için verimli piyasa hipotezinin geçerliliğinden bahsedilemez, piyasa dengesi kaybolur, piyasa katılımcıları için adil-olmayan kazanç imkanları oluşur (Brock, Lakonishok, & LeBaron, 1992; Gencay, 1998). Böylelikle, artan derecedeki karmaşıklık, piyasada fiyatlamaya esas olan enformasyon miktarını azaltarak, belirsizliğin yükselmesine sebep olmaktadır (Poon & Granger, 2005). Bu durumun önlenmesi için kaotik davranışların test edilebilmesi önem arzeder.

Çalışmaya konu olan değişkenlere ait verilerin derlenmesi şu şekildedir: 27 Mayıs 2018 ile 26 Mayıs 2022 tarihlerini kapsayan dönemde ABD Doları bazındaki günlük getiri oranlarıdır.

Çalışmanın sunduğu niceliksel ve niteliksel analizin özellikleri şu şekildedir. 27 Mayıs 2018 ile 26 Mayıs 2022 tarihlerini kapsayan dönemde ABD Doları bazındaki günlük getiri oranları zaman serisi verisinde Faz uzaylarını yapılandırılmaktadır, çoklu-denge kümeleri araştırılmaktadır ve maksimal Lyapunov katsayılarını hesaplanmaktadır. Bu araştırma araçları ve hesaplamaları, piyasa karar vericilerinin beklentilerinin oluşması, uzlaşması ya da ayrışması seyri açısından bilgi verirken, bunların niceliksel değerlerini de elde etmemizi sağlamaktadır.

Çalışmanın literatüre katkısı şöyle özetlenebilir: BIST-100 endeksinin ve karşılaştırmalı olarak da S&P500 endeksinin, Covid-19 kapanma önlemlerini kapsayan zaman diliminde kaotik davranış sergileyip sergilemediğinin araştırmasını yapan ilk çalışma olmaktadır. Bununla birlikte, çalışma stres zamanlarında uygulanabilecek ve finansal kararlılığı sağlayabilecek politikalara ışık tutarken, mevcut politikaları da değerlendirmektedir.

Çalışmanın bulguları ve elde edilen sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir. Çalışmamızın sonuçlarına göre ilgili dönemde BIST-100 ve S&P 500 endeksleri kaotik davranış sergilemektedir ve eşlik eden en büyük Lyapunov katsayısı pozitif olarak hesaplanmaktadır. BIST-100 ve S&P500 endeksleri pozitif getiri değerleri etrafında denge kümesi oluşturmaktadırlar, bu durum da genişlemeci para ve maliye politikalarının etkilerini yansıtmaktadır. Ayrıca, S&P500 endeksinin pozitif getirisi BIST-100 endeksi pozitif getiri denge kümelenmesinden daha büyük değer almaktadır. ABD'de genişlemeci parasal ve mali önlemlerin birikimli miktar etkisinin çok daha büyük olması bu durumun önemli bir nedeni olarak değerlendirilebilir. S&P500 endeksinin daha fazla pozitif getiri sağlamış olması, gelişmekte olan piyasalara olan küresel yatırımcı ilgisini düşürürken, BIST-100 piyasasına olan yabancı sermaye akımını da zayıflatmaktadır.

Makalenin bulguları neticesinde gelecek çalışmalara ışık tutması açısından bazı husular şöyle sıralanabilir. Endekslerdeki kaotik dinamikler er ya da geç piyasadaki karmaşıklık düzeyini artırırken hisse senedi piyasalarında sığ koşulda düzensiz volatilité döngülerine neden olacaktır. Bu yüzden, politika yapıcılar enflasyon hedeflemesi temelinde finansal stabiliteyi önceleyen stratejiler üretmek durumundalar. Türk ekonomisi özelinde bu strateji hayata geçirilebilirse Türkiye'nin finansal piyasalarındaki varlıklara talebin artması ve küresel sermaye akımlarının yoğunlaşması ihtimali yükselecektir. Küresel Merkez bankalarının para politikalarında sıkışmaya gittikleri veri kabul edilirse, bulgularımız para ve maliye politikaları ile portföy ve risk yönetimi açısından katkı sunmaktadır. Gelecekte yapılacak olan çalışma ve analizlerde, piyasa katılımcılarının karar-verme davranışları üzerine modeller tasarlanarak, özellikle stres zamanlarda kaotik davranışa sebebiyet veren dinamiklerin daha mikro temelleri araştırılabilir. Karar vericilerin rasyonelliğine ilişkin görüşler daha da ilerletilebilir (Özkaya, 2015). Gelecek için çalışma ajandası oluşturacak bu konular özellikle yatırımcının güven algısının, karar verme etkinliğine katkısının modellenmesi temelinde düşünülebilir. Güven algısını ölçen çeşitli ampirik metotlar mevcuttur, bunlardan faydalanılarak başarı derecesi yüksek matematik modeller kurgulanabilir.

Pandemi Sürecinde Kadın Girişimcilerin İş ve Aile Yaşamları: Ankara Örneği¹

Work and Family Lives of Women Entrepreneurs During the Pandemic: Case of Ankara

Güler ZEYTÜNÜ²

Çağdaş Ümit YAZGAN^{3*}

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 12.04.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 28.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1100729

Atıf / Citation: Zeytünü, G. ve Yazgan, Ç. Ü., (2022). “Pandemi Sürecinde Kadın Girişimcilerin İş ve Aile Yaşamları: Ankara Örneği”, OÜSOBİAD 12 (2), 1381-1398, Doi: 10.48146/odusobiad.1100729

Öz

COVID-19 salgını, pandemi öncesinde de birtakım dezavantajlarla temsil edilen kadın girişimcileri ekonomik, sosyal ve psikolojik yönden olumsuz etkileyerek ve daha kırılgan hale getirmiştir. Bu araştırma, pandemi sürecinde kadın girişimcilerin iş ve aile yaşamlarında ortaya çıkan değişimleri anlamayı ve yorumlamayı amaçlamaktadır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılarak fenomenolojik desenle tasarlanmıştır. Çalışma grubu, Ankara’da KOSGEB desteği alan kadın girişimciler arasından amaçlı ve kartopu örneklem seçim teknikleri kullanılarak belirlenen 14 katılımcıdan oluşmaktadır. Veriler, yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla elde edilerek tematik analiz tekniğiyle analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular, kadın girişimcilerin çalışma yaşamını zorlaştıran en büyük değişimin gelir kaybı olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra çalışma yaşamında müşteri, çalışan ve, çalışma sürelerinin azalması gibi diğer değişimler de ortaya çıkmıştır. Çalışma hayatında deneyimlenen bu olumsuzluklar ve çeşitli kısıtlamalar kadın girişimcilerin evlerine çekilme eğilimlerini güçlendirmiştir. Bazı kadın girişimciler pandemiye aile üyeleri arasındaki etkileşimi artırma, aile bağlarını güçlendirme, dinlenme fırsatı sağlaması bakımından olumlu değerlendirmiştir. Ancak kadın girişimcilerin büyük çoğunluğu pandemiye artan ev içi iş yükü ve sorumluluklar açısından olumsuz bir süreç olarak yorumlamıştır. Ev temelli yaşantıların yoğunlaşması, hali hazırda ev içi sorumlulukları önemli düzeyde üstlenen kadın girişimcilerin bakım, temizlik, beslenme, eğitime destek sağlama gibi ev içi emek kullanımını arttırmıştır. Sonuçta, pandemi süreci, kadın girişimcilerin çalışma ve aile yaşantılarında zincirleme etkiye yol açmış ve çifte dezavantaj olarak nitelendirilebilecek birbiriyle ilintili olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Anahtar Kelimeler Girişimcilik, Kadın girişimciler, KOBİ, İş ve aile yaşamı, Pandemi, Sosyoloji.

¹Bu makale Güler Zeytünü tarafından Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş Ümit Yazgan danışmanlığında yürütülen ve Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı’nda Eylül 2021’de tamamlanan “Covid-19 Pandemisinin Kadın Girişimcilerin Çalışma Yaşamına ve Aile İçi İlişkilerine Etkileri” başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Etik Kurulu, 03.02.2021 tarih ve 02 nolu kararıyla etik uygunluk izni alınmıştır.

² Blm. Uzm., e-mail: gulerzeytunlu@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5250-5014>

³Sorumlu yazar: Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, e-mail: cumityazgan@nevsehir.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3290-4202>

Abstract

The COVID-19 pandemic made women entrepreneurs, who were represented with some disadvantages before the pandemic, negatively affecting them economically, socially and psychologically and making them more fragile. This research aims to understand and interpret the changes in the business and family lives of women entrepreneurs during the pandemic. The research was designed with a phenomenological pattern by using qualitative research methods. The working group consists of 14 participants determined by using purposeful and snowball sampling techniques among women entrepreneurs receiving KOSGEB support in Ankara. The data were obtained through semi-structured interviews and analyzed with the thematic analysis technique. The findings obtained in the research shows that the biggest change that complicates the working life of women entrepreneurs is the loss of income. In addition to this, other changes such as the decrease in the number of customers, employees and working hours have also emerged in working life. These negativities and various restrictions experienced in working life have strengthened the tendency of women entrepreneurs to withdraw to their home areas. Some women entrepreneurs evaluated the pandemic positively in terms of increasing interaction among family members, strengthening family ties and providing an opportunity to rest. However, the majority of women entrepreneurs interpret the pandemic as a negative process in terms of increasing domestic workload and responsibilities. The intensification of home-based lives has increased the use of domestic labour such as care, cleaning, nutrition, and support for education among women entrepreneurs who have already undertaken domestic responsibilities at a significant level. As a result, the pandemic has had a knock-on effect on the working and family lives of women entrepreneurs and has resulted in interrelated negative consequences that can be described as a double disadvantage.

Keywords *Entrepreneurship, Women entrepreneurs, SMEs, Work and family life, Pandemic, Sociology.*

Giriş

Birbirine bağımlı haldeki küresel tedarik zincirinin bileşeni olan "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler"i (KOBİ) yöneten kadın girişimciler pandeminin etkisini çoğunlukla orantısız, ağır ve derin biçimde hissetmişlerdir (Dubey, 2020). Graeber ve meslektaşları (2020), pandemi sürecinde kadın serbest meslek sahiplerinin gelir kaybı yaşama olasılığının erkeklere göre %42, Goldstein ve meslektaşları (2020) kadınlara ait işletmelerin kapanma olasılığının %5,9 oranında daha fazla olduğunu belirtmektedir.

Üretimde esneklik, istihdam sağlama kapasitesi gibi nitelikler ekseninde KOBİ'ler, günümüz ekonomik yapısının önemli aktörleri konumundadır. Girişimciler dünya ekonomisinde ortaya çıkan yeniden yapılanma sürecinin ateşleyici unsurudur (Aytaç & İlhan, 2007). Ancak COVID-19 pandemisi KOBİ'lerin gelirlerinin hızlı bir şekilde azalmasına yol açarak bir tehdide dönüşmüştür (Dubey, 2020). Sınırlı müşteri tabanı, nakit rezervi ve kredi seçeneklerine sahip olan KOBİ'lerin COVID-19 salgınının şokunu absorbe etme kapasitesi büyük şirketlere oranla sınırlı düzeyde olmuştur. Kadınlar tarafından işletilen KOBİ'ler söz konusu olduğunda ise dayanıklılık daha da zayıflamaktadır (United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women [UN Women], 2020). Çoğunlukla pandemiden

daha yoğun biçimde etkilenen sektörlerde faaliyet gösteren ve kısıtlı finansal imkânlarla sahip olan kadın girişimcilerin kaynaklara erişim olanakları sınırlı düzeydedir (Rahayu et al., 2021). Kadın girişimcilerin büyük çoğunluğu toptan/perakende ticaret ve hizmet sektöründe faaliyet göstermektedir. Zorlu giriş engelleri ile karakterize edilen bu sektörler, işletmelerden ziyade müşteri ve tüketicilere bağımlıdır ve son derece rekabetçi bir yapıya sahiptir (Afshan et al., 2021). Kadın girişimcilerin ekonomik yapı içerisinde daha savunmasız alanlarda konumlandığını söylemek mümkündür.

Erkek girişimcilerin finansal hizmet ve varlıklara, iş bağlantılarına, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimi nispeten daha güçlü olabilmektedir (UN Women, 2020). Kadın girişimcilerin işletmeleri, dış kaynaklardan ziyade kendi kendini finanse etme veya yakın sosyal çevreden destek alma eğilimindedir. Finansal kaynaklara sınırlı erişim, ağ/mentor eksikliği ve cinsiyet önyargıları gibi engeller kadın girişimcileri kendine özgü zorluklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Kadın girişimciler nitelikli çalışan bulma ve çalışanları işte tutma, teknoloji ve pazar değişikliklerine uyum sağlama gibi daha farklı sorunlarla da mücadele etmektedirler (Rahayu et al., 2021).

Aile ve iş yaşamı arasındaki ilişki kadınlar için önemli bir ikilemi oluşturmaktadır. Kadının işgücüne katılımı, aile içi ilişkilerinde bazı değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Çalışmayan kadın zaman ve enerjisinin neredeyse büyük çoğunluğunu ailesi için kullanırken, çalışan kadın iş ve aile yaşamı arasında denge kurmak durumundadır. Bu dengeyi sağlayabilmek özellikle işbölümünün geleneksel cinsiyet rolleri temeline göre ayrıldığı toplumlarda daha güç olmaktadır (Adak, 2007). Kadın girişimciler iş ve aile ilişkilerini dengeleme, ev içi sorumlulukları erkek girişimcilere kıyasla daha fazla üstlenme gibi görünmeyen ve ücretsiz ek çabalar sarf edebilmektedirler.

COVID-19 salgını, halihazırda birtakım dezavantajlarla temsil edilen çalışan kadınları ekonomik, sosyal ve psikolojik yönden olumsuz etkilemiş ve daha kırılgan hale getirmiştir (Tatar, 2022). Kayıtlı veya kayıt dışı işlerde çalışan kadınlar bir yandan işsizlikle ve gelir azalmasıyla diğer yandan ağır ev işleriyle karşı karşıya kalmıştır. Mart 2020'den itibaren pandemiden kaynaklanan sorunlar, kısıtlamalar ve belirsizlikler kadın girişimcilerin çalışma ve ev ortamındaki koşullarının daha fazla ağırlaşmasına yol açmıştır. Manolova ve arkadaşları COVID-19 salgınının kadın girişimciler için ortaya çıkardığı zorlukları şöyle sınıflandırmaktadır: (1) kadınların faaliyet gösterdiği sektörlerin durgunluktan orantısız şekilde etkilenmesi, (2) kadınların daha genç, küçük ve savunmasız işletmeleri yönetmeleri, (3) kadınların bakım ve ev işlerinin yoğunlaşması.

Pandemi sürecindeki kısıtlamalar bağlamında beliren eve kapanma eğilimi, dijitalleşmenin de etkisiyle ev temelli toplum örgütlenmesini güçlendirmiştir. Pandemi, özellikle hali hazırda hem iş hem de ev yaşamında daha fazla sorumluluk üstlenen kadın girişimcilerin hayatlarını daha da zorlaştırmıştır. Bu araştırma, Türkiye'de KOBİ'lerde çalışan kadın girişimcilerin pandemi sürecinde çalışma ve aile içi ilişkilerinde ortaya çıkan değişimleri incelemektedir.

Türkiye'de kadın girişimciliğini odağına alan çalışmalara bakıldığında pandemi sürecinde; kadın girişimcilik yazını (Saçak-Düzgün, 2021), kadın istihdamı (Beken, 2020), kadın sağlık çalışanları (Kavas & Develi, 2020), kadın girişimcilerin girişimcilik algıları (Büyükbeşe, Doğan ve Dikbaş, 2021), kadın

işsizliği (Tatar, 2022) kadın yoksulluğu (Kahraman & Özsoy, 2021) gibi konularda çeşitli çalışmaların yürütüldüğü görülmektedir. Ancak yapılan literatür taramasında Türkiye’de pandemi sürecinde kadın girişimcilerin çalışma ve aile içi ilişkilerini bütünlüklü biçimde ele alan saha çalışmalarının oldukça sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir. Bu çalışma literatürdeki boşluğu dikkate alarak pandemi sürecinde KOBİ’lerde çalışan kadın girişimcilerin çalışma ve aile içi ilişkilerinde ortaya çıkan değişimleri anlamayı ve yorumlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmada yanıt aranan temel sorular şunlardır:

1. Pandemi sürecinde KOBİ’leri işleten kadın girişimcilerin iş yaşamı nasıl değişmiştir?
2. Pandemi sürecinde KOBİ’leri işleten kadın girişimcilerin aile yaşamı nasıl değişmiştir?

Yöntem

Pandemi sürecinde kadın girişimcilerin çalışma ve aile içi ilişkilerindeki değişimlere odaklanan bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Bu kapsamda araştırma, fenomenolojik desenle tasarlanmıştır. Fenomenolojik desenin doğasına uygun biçimde pandemi sürecinde kadın girişimcilerin çalışma ve aile yaşamı ile ilgili deneyimlerinin özüne ulaşmaya çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmada çalışma grubu belirlenirken olasılığa dayalı olmayan örneklem teknikleri arasından amaçlı ve kartopu örneklem seçim teknikleri kullanılmıştır. Araştırma pandemi sürecinde Ankara’da KOBİ’lerde çalışan kadın girişimcilerin iş ve aile yaşamında ortaya çıkan değişimleri anlamayı ve yorumlamayı amaçlamaktadır. Bu amaca uygun bir çalışma grubu belirleyebilmek için araştırmaya dahil edilen kadın girişimcilerin KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) desteği alması ölçütü kullanılmıştır. Görüşme yapılan kadın girişimcilerin verdiği bilgiler dâhilinde KOSGEB desteği alan başka kadın girişimcilere ulaşıldığı için kartopu örneklem tekniği de kullanılmıştır. Araştırmada toplam 14 kadın girişimci ile görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan kadın girişimcilerin demografik özellikleri **Tablo 1**’de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların demografik özellikleri

Kod	Yaş	Medeni Durum	Çocuk Sayısı	Eğitim	Çalıştığı Yıl	İşletme Türü
Katılımcı 1	58	Evli	2	Lise	11	Lokanta
Katılımcı 2	43	Evli	2	Yüksek Lisans	23	Güzellik merkezi
Katılımcı 3	42	Evli	2	Önlisans	11	İş makine parçası
Katılımcı 4	32	Evli	1	Üniversite	12	Mimar
Katılımcı 5	43	Evli	2	Önlisans	7	Terzi
Katılımcı 6	45	Evli	3	Lise	27	Kırtasiye-kantin
Katılımcı 7	49	Evli	1	Lise	3	Çeyiz evi
Katılımcı 8	53	Evli	2	İlköğretim	5	Yöresel yemek
Katılımcı 9	56	Evli	2	Lise	27	Yöresel yemek
Katılımcı 10	47	Evli	2	Üniversite	24	Güzellik merkezi
Katılımcı 11	45	Evli	2	Üniversite	10	Bebek kıyafeti

Katılımcı 12	46	Evli	3	Lise	26	Bebek malzemeleri
Katılımcı 13	45	Boşanmış	3	Ortaöğretim	8	Ev yemekleri
Katılımcı 14	41	Evli	3	Lise	20	Güzellik merkezi

Katılımcıların yaş ortalaması 46,07'dir. 13 katılımcı evli bir katılımcı ise boşanmıştır. Katılımcıların tamamı çocuk sahibidir. Katılımcıların eğitim düzeyi incelendiğinde büyük çoğunluğunun lise ve üniversite mezunu oldukları görülmektedir. Katılımcıların çalıştıkları sektörler incelendiğinde çoğunlukla hizmet ve perakende sektöründe çalıştıkları anlaşılmaktadır (**Tablo 1**).

Veri Toplama Süreci

Pandemi sürecinde kısıtlamaların yaygın olduğu dönemde sosyal mesafe kuralları gereği ilk aşamada Ankara'da kadın girişimcilerin iş yeri tabelalarında yer alan iletişim bilgilerine ulaşılarak kadın girişimciler (yaklaşık 50 kadın girişimci) ile iletişime geçilmiştir. İkinci aşamada görüşmelere gönüllü katılımı kabul eden ve KOSGEB belgesi olan 14 kadın girişimci ile görüşme sağlanmıştır. Araştırma verileri 2021 Şubat ayında toplanmıştır. Görüşme süreleri ortalama 30 dakika sürmüştür. Görüşmeler katılımcıların izni doğrultusunda kayıt altına alınmıştır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 03.02.2021 tarih ve 02 nolu toplantısında 2100002532 sayılı başvuru dosyası ile etik kurul raporu alınmıştır.

Verilerin Analizi

Bu araştırmada veriler Braun ve Clarke'ın (2006) altı aşamalı tematik analiz sürecine göre analiz edilmiştir: 1) aşinalık sağlandı, 2) ilk kodlamalar yapıldı, 3) potansiyel temalar arandı, 4) temalarla verilerin ilişkileri kontrol edildi, 5) temalar belirlendi ve isimlendirildi ve 6) araştırma sorusu ve literatürle bağlantılı olarak analiz sonuçları rapor edildi. Verilerin analizinde uzman bir akademisyen ile güvenilirlik çalışması yapılmış ve güvenilirlik katsayı değeri 0.90 olarak bulunmuştur (Miles & Huberman, 1994).

Araştırmada katılımcılardan elde edilen veriler araştırmanın amacıyla da örtüşen biçimde iki tema etrafında toplanmıştır. İlk tema "Pandemi Sürecinde Kadın Girişimcilerin İş Yaşamı", ikinci tema ise "Pandemi Sürecinde Kadın Girişimcilerin Aile Yaşamı" temasıdır.

Bulgular

Pandemi Sürecinde Kadın Girişimcilerin İş Yaşamı

Araştırmaya katılan kadın girişimcilerin pandemi sürecinde çalışma hayatlarında karşılaştıkları en önemli sorunun gelir kaybı olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcılar gelirlerde azalmanın aksine giderlerde artışın olduğunu belirtmişlerdir. Pandemi sürecinde piyasayı olumsuz etkileyen gelir-gider dengesizliğinin kadın girişimciler için de ciddi bir tehdide dönüştüğü söylenebilir. Bu araştırmada kadın girişimcilerden bazıları iş kapasitesindeki azalmayı ve buna bağlı biçimde ortaya çıkan gelir-gider dengesizliğini şöyle ifade etmiştir:

Tabii işler azaldı yani bizi ekonomik açıdan olumsuz etkiledi pandemi dönemi. Tamam kapanmadık iş var ama çok az yani (K4).

Gelir yok yani bu pandemi döneminde. Mesela ben bugün dükkânı açmadım ama elektrik, doğalgaz, kira onlar devam ediyor. 1000 lira kiram var mesela gider çok yüksek ama gelir yok denecek kadar az (K13).

Pandemi kötü oldu bizim için. Ekonomik olarak mesela yarı yarıya düştü. Bizim ki ekmek işi yani ekmek işi olduğu için yarı yarıya düştü. Daha başka bir dükkân olmuş olsaydı daha kötü olacaktı ama ekmek olduğu için hani insanlar tamamen vazgeçemiyor. Bir ara herkes evde ekmek yapmaya başladı hani o dönemde gelir yarı yarıya düştü (K8).

Pandemi sürecinin KOBİ'ler üzerindeki etkilerini araştıran başka bir çalışmada da görüşme yapılan katılımcıların çoğunluğu pandeminin ilk etkisinin siparişler üzerinde olduğunu, siparişlerin askıya alınması ve iptali nedeniyle Mart ayında yarı kapasitede çalıştıklarını, Nisan ayında üretimi durdurmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar Mayıs ayında üretime devam ettiklerini, ancak siparişlerin istenilen seviyeye gelmemesi nedeniyle kapasite kullanım oranlarının ortalama %40-50 düzeyinde olduğunu bildirmişlerdir (Eskin, 2021). Kadın girişimcilerle yürütülen bir diğer araştırmada da katılımcıların %68'i iş hacminin daraldığını belirtmiştir (IPSOS, 2021). Bir başka araştırmada da pandemi sürecinde kadın girişimcilerin genel olarak ekonomik belirsizlikler, talep yetersizliği, kira fiyatlarının karşılanamaması, vergi oranlarının yüksek olması, teşvik ve desteklerin yetersiz kalması, alternatif fon kaynaklarının bulunmaması gibi önemli sorunlar yaşadıkları belirtilmektedir (Morkoç et al., 2021). Yine pandemi sürecinde hizmet sektöründe çalışanlarla yürütülen bir diğer araştırmada da salgın sürecinde hizmet sektörü çalışanlarının gelir kayıplarına daha sık maruz kaldıkları belirtilmektedir. Bu araştırmaya göre hizmet sektöründe çalışan kesimlerin mesai olanaklarının daralmasıyla ortaya çıkan gelir kayıpları, yoksullaşma riskine sebebiyet vermiştir (Fırat, 2022).

Pandemi sürecinde kadın girişimcilerin gelir kaybı ile ilişkili biçimde karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri müşteri sayısının azalmasıdır. Bu araştırmada, bir kadın girişimci müşterilerin azalması sorununu şöyle ifade etmiştir:

Pandemi de ise şöyle oldu hani çalışma saatleri felan sıkıntı yaşamadık ama müşteri sayısı azaldı. Böyle olunca tabi gelirimiz düştü. Maddi zorluklar yaşadık. Şimdi de onları aşmaya çalışıyoruz. (K7)

Pandemi döneminde, berber, kuaför, terzi, restoran ve kafe işletmelerinde yürütülen bir diğer araştırmada da günlük müşteri sayısında azalma oranının ortalama %70'lerde olduğu belirtilmektedir (İBB, İPA, & İİO, 2021).

Pandemi sürecinde pandeminin etkisini azaltmak için uygulanan önlemlerden biri sokağa çıkma kısıtlamaları olmuştur. Sokağa çıkma kısıtlamaları çalışanların çalışma saatlerinde önemli değişikliklere yol açmış ve çalışma sürelerinde azalma meydana gelmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2020 verilerine göre kadınların Ocak ayında 39,5 saat olan haftalık ortalama çalışma saatlerinde, salgının başlaması ile birlikte azalma görülmüştür. Mayıs ayında ortalama 35,6 saate

gerilemiştir (Beken, 2020). Bu araştırmada kadın girişimciler, çalışma saatlerinin azalması ve işletmelerinin belirli süre ile kapatılması ile ilgili şunları ifade etmişlerdir:

Pandemi döneminde hafta sonu yasakları olduğu için hafta sonları zorunlu olarak kapalıyız. Hafta içi çalışıyoruz. Haftalık olarak çalışma saatlerimizde azalma oldu (K14).

Çalışma saatlerimiz çok yoğundu yani hafta sonu dahil hep çalışıyorduk. Sabah sekiz akşam sekiz çalışıyorduk ama şimdi pandemide hafta sonları kapalı oluyor sokağa çıkma yasaklarından dolayı. Çalışma saati sabah sekiz akşam altı oldu. Marttan sonra biz üç ay kapattık. Haziranda tekrar açtık (K5).

Pandemi sürecinde gelirlerin azalması ile birlikte ortaya çıkan bir diğer sorun ise kadın girişimcilerin birikim örüntülerindeki değişimlerdir. Pandemi sürecinin yarattığı olumsuzluklardan dolayı birikim yapamama ve mevcut birikimden harcama yapma eğiliminin güçlendiği söylenebilir. Bu araştırmada kadın girişimciler birikim yapamama veya mevcut birikimleri tüketme konusunda şunları ifade etmişlerdir:

Birikim yapmak şöyle dursun dediğim gibi kira, gider onları karşıladık o bize yeter. Evin gelirine katkı oldu yine az da olsa öyle yani (K5).

Birikim yapamıyoruz mesela önceden kenara ayırıyorduk biraz ama işler var ama az yani ödemelere anca yetiyor. Ekonomik olarak kötü etkiledi bizi pandemi (K3).

Dışarı çıkmadığımız için çok para harcamadık ama içerde kaldığımız için çok fazla cepten harcadık (K10).

Çalışmadık ama kirayı ödedik hani. Bu dönemde kendi birikimimizden ödedik kirayı, faturaları, maaşları falan. Ekonomik olarak eve gelen gelirden bir azalma oldu bu süreçte ikimizin de iş yeri kapalı olduğu için. Maddi olarak bir düşüş oldu bu dönem birikimimizi kullandık, oradan harcama yaptık yani. (K14).

Bir başka nitel araştırmada da pandemi sürecinde kadın girişimcilere pandemi sürecinin onları nasıl etkilediği sorulduğunda büyük bir kısmı var olan birikimlerini kullandığını ifade ederken bir kısmı bu sürecin onları borçlanmaya ittiğini dile getirmiştir (Morkoç et al., 2021) .

Pandemi sürecinde işlerin azalması, gelirin düşmesi ile bağlantılı biçimde ortaya çıkan bir diğer sorun ise konu ile ilgili yasal kısıtlamalara gidilmesine rağmen işten çıkarmalar olmuştur. TÜİK, 2020 verilerine göre tarım sektöründe 308 bin, sanayi sektöründe 274 bin, hizmet sektöründe 1 milyon 622 bin kişi işten çıkartılmıştır (TÜİK, 2020). Bu araştırmada kadın girişimcilerin bazılarının işçi çıkarmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Bu durumu katılımcılar şöyle ifade etmiştir:

İşçi çıkardık, pandemiyle birlikte durum değişti. Şimdi şöyle oldu çalışan kişi sayısı bir kişiye düştü yani benle birlikte iki kişi çalışıyor, biri boşa çıktı (K8).

Bu dönemde ücretsiz izin yaptırıldım elemanıma. Zaten sağlık sorunları vardı bu elemanın yani mecburen onu eve gönderdik (K7).

Birazda pandemi öncesi zaten kış döneminde sakinlik, durgunluk zaten başlamıştı bende kaç yıldır çalıştığım yardımcı elemanımı en azından belli bir süreliğine diye düşünmüştüm böyle

pandemi yoktu şey yapmıştım işten çıkarmıştım sonra devam ederiz diye o arada pandemi başladı iş yerini kapattık Haziran'a kadar. Haziran'da tekrar açtık (K5).

Pandemi sürecinde çalışmanı yapısı ve çalışma ilişkilerinde gözlemlenen en önemli değişikliklerden biri işin eve taşınmasıdır. Bu bağlamda katılımcılardan sadece bir tanesi işin eve taşınması ile ilgili yaşanan değişikliklerden bahsetmiştir:

Pandemide ise şöyle oldu. Bizim sektör tam olarak kapanmadı ben yine götürebildiğim kadar işi eve götürdüm ve evden çalışmaya devam ettim. İş yerim eve çok yakındı hani bu benim için avantajdı. Hani çevremde ki ve ailemde ki herkes bunu anlayışla karşıladı çok sıkıntı yaşamadım. Evde hem iş yapıyordum hem de normal ev işlerini yapıyordum (K7).

COVID-19 salgınıyla birlikte istisna olan çalışma biçimleri, yaygınlaşan çalışma biçimlerine dönüşmeye başlamıştır. Bu çalışma tarzlarından birisi de uzaktan çalışmadır (Özveri, 2020). Erkeklerle kıyasla daha çok sayıda kadın iş yerini değiştirmiştir ve evden çalışmaya başlamıştır. Pandemi sürecinde evde çalışmaya başladığını belirten kadınların sayısı, erkeklerden daha fazladır (Azcona et. al., 2020). Fırat'ın (2022) araştırmasında da pandemi sürecinde özellikle kadınlar tarafından yeni geçinme stratejilerinin geliştirildiğine vurgu yapılmaktadır. Salgın sürecinde yoksullukla baş etmede öncelikle kadınlar ön plana çıkmaktadır. Bazı hanelerde kadınlar, evde paketleme, dantel/örgü/dikiş gibi işlerde çalışarak geçinmeye katkı sunmaya çalışmışlardır. Ayrıca salgın sürecinde kadınlar, hane içi tüketicinin düzenlenmesinde etkin rol oynamışlardır (Fırat, 2022).

Pandemi sürecinde çalışma ile ilgili gözlemlenen en önemli değişikliklerden bir diğeri ise çalışma sürecinin dijitalleşmeye entegre edilmesidir. Bu bağlamda iki katılımcı çalışma süreci ile sosyal medyanın imkânlarını birleştirmekten söz etmiştir:

Çalışma saatlerimiz çok yoğundu yani hafta sonu dâhil hep çalışıyorduk. Sabah sekiz akşam sekiz çalışıyorduk ama şimdi pandemide hafta sonları kapalı oluyor sokağa çıkma yasaklarından dolayı. Çalışma saati sabah sekiz, akşam altı oldu. Marttan sonra biz üç ay kapattık. Haziranda tekrar açtık. Fena değildi tabii düşünler felan oldu bir ara bizim işimiz o şey olduğu için. Sonrasında tabi sakın ama ee tabi başka esnaf kadar çok bizi yıkacak kadar etkilenmedik. Biraz internetten biraz çevreden devam ediyoruz (K5).

Korona tabi her sektörü etkiledi ama sosyal medya bu anlamda önemli yani. Eğer doğru kullanırsan sosyal medya çok faydalı bir mecra. Ben sosyal medyayı çok kullandım bu aşamada. Dediğim gibi kapalı olduğumuz zamanda internetten satış işlemlerini yaptık ve yine çalışmaya devam ettik uzaktan ondan dolayı ekonomik olarak çok zararımız olmadı (K11).

Pandeminin en önemli etkilerinden biri, sosyal ve ekonomik süreçlerde dijitalleşmenin yaygınlaşmaya başlamasıdır. COVID-19 pandemisi, çalışma hayatında dijitalleşmeyi daha önce hiç olmadığı kadar hızlandırmıştır. Bazı ülkelerde işlerin üçte birinden fazlası evde yapılabilir hale gelmiştir (Bozkurt, 2020). Bir başka araştırmada da girişimciler tarafından dijitalleşmenin önemli bir olgu olduğunun fark edildiği ve girişimcilerin iş yapış şekillerinde düzenlemelere gittikleri belirtilmektedir (Sarioğlu, 2020).

Pandemi Sürecinde Kadın Girişimcilerin Aile Yaşamı

Bu araştırmada, kadın girişimcilerin aile yaşantılarında öne çıkan en büyük değişimin evde geçirilen zamanın artışı yönünde olduğu ortaya çıkmıştır. Buna bağlı biçimde katılımcılar, aile içi etkileşimlerinde yoğunluğun arttığını belirtmişlerdir. Pandemi sürecindeki kısıtlamalar ve çalışma yaşamında öne çıkan değişimler kadın girişimcilerin ev içerisinde daha fazla zaman harcamalarına yol açmıştır. Ancak kadın girişimciler, eve yönelerek aileleri ile daha fazla zaman harcamalarının yol açtığı değişimleri değerlendirirken farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bazı katılımcılar eve yönelmenin etkisini serbest zamanda artış, dinlenme, aile bağlarının güçlenmesi yönünde yorumlarken bazı katılımcılar bu değişikliği ev işi yükünün artması yönünde yorumlamışlardır.

Bir katılımcı, pandemi sürecinde evde geçirilen zamanın artışının aile bağlarının güçlendirdiğine ve özlem gidermeye sebep olduğunu şöyle açıklamaktadır:

Çocuklar okula gidiyordu. Akşam yemeklerinde görüyorduk birbirimizi sadece onun dışında çok fazla vakit geçiremiyorduk işte tatil günlerinde ben ev işlerini yapardım genel bir temizlik falan. Pandemi olunca eğitim uzaktan oldu, çalışma yerleri bir dönem kapalı kaldı. Hep birlikte olduk aslında bu bizim için bir nevi özlem giderme oldu (K14).

Bir katılımcı pandemi sürecinde aile içi etkileşimin artmasını şöyle ifade etmektedir:

Pandemiden önce çocuğum okulda, eşim işte bir akşam yemeğinde bir arada oluyorduk hani daha kısıtlıydı. Pandemide ise daha çok bir arada olduk, bu durum etkileşimi artırdı (K2).

Valla şöyle deyim şimdi herkes de bir bunalmışlık vardı o dönem ama biz öyle bir şey yaşamadık. Çocuklarım üniversite okuyordu şehir dışındaydı yani doğru düzgün görüşemiyorduk beraber vakit geçiremiyorduk yani bize göre daha iyi oldu hani bir aile birlik, beraberlik kavramını daha iyi anladık (K3).

Şentürk ve Bozkurt'un (2021) araştırmasında da karantina döneminde, aile üyelerinin her zamankinden daha çok birlikte zaman geçirdikleri belirtilmektedir. Bir dış tehdit (virüs) aile üyelerinin birbirine daha fazla yakınlaştırdığı vurgulanmaktadır. Normal şartlarda modern kent yaşamı, yoğun çalışma koşulları ve uzun okul saatleri, aile bireylerinin evde birlikte vakit geçirme ve aktivite yapma fırsatını ortadan kaldırmaktadır. Bu bağlamda pandemi, ailelere birlikte daha fazla vakit geçirme ve ortak faaliyetler yürütme fırsatı vermiştir. Şentürk ve Bozkurt'un (2021) araştırmasına katılan katılımcıların yaklaşık %55'i pandemi sırasında aile bağlarının güçlendiğini belirtmiştir. Pandeminin kadın girişimciler üzerindeki etkilerine odaklanan nitel bir araştırmada da pandeminin getirdiği kısıtlamalarla kadın girişimcilerin aile üyeleriyle daha sık vakit geçirme olanağı buldukları bu anlamda pandemi sürecinin onlara bir bakıma avantaj da sağladığı belirtilmektedir (Morkoç vd. 2021).

Bazı katılımcılar, pandeminin evde dinlenmek için fırsat alanı oluşturduğunu şöyle anlatmaktadır:

Ya benim çocuklarımın ikisi de dışarıda. Pandemiyle birlikte eve zaman ayırıyorsun, biraz daha kendine zaman ayırıyorsun, birbirinizle daha çok vakit geçiriyorsunuz. Olumlu yönleri

daha fazla yani. Hani çalışırken çok yoruluyorsun her açıdan fiziksel ve zihinsel olarak bu dönemde dinleniyorsun yani (K8).

Yani evde yine aynı işe devam ettik ailecek evdeydik. Çok yorulmuştum işte dinlendim bu süreçte yani kendime vakit ayırdım (K9).

Pandemi döneminde evde kalmanın olumlu yönleri üzerine yapılan bir çalışmada katılımcılardan bazılarının bu dönemi rahatlamak ve dinlenmek için bir fırsat olarak gördükleri belirtilmektedir (Hatun et al., 2020: 542).

Araştırmaya katılan katılımcılardan bazıları pandeminin her ne kadar da aile bağlarının güçlenmesine ve dinlenmeye imkân verdiğini belirtse de bazı katılımcılar pandemi döneminde dışarıda çalışmanın sorumluluklarının hafiflediğini ev işlerindeki yükün ise arttığını belirtmişlerdir:

İş yok sadece ev işleri oluyor hani bu da biraz daha rahat oluyor. Hem çalışıp hem ev işi yapmak çok yorucu yani (K8).

Ailede huzur çok bozulmadı. Ben çocuklarımla ve eşimle olmaktan çok mutluydum. İş olmadığı için kendimi sadece evin işine verdim (K10).

Şimdi bu dönemde ev işlerim arttı. Benim çocuklarım okula gidiyor uzaktan eğitimle birlikte evde eğitim gördüler. Ben ve eşim evdeydik. Bütün uyku düzenimiz, alışkanlıklarımız değişti. Çocukları evden ders yaptırmaya çalışmak çok zordu. Onların dersleriyle ilgilen, ev işlerini yap, bir taraftan sosyal medyadan satış yapmaya çalıştım yani iş yüküm çok arttı (K11).

Onu dışında çocukların eğitimi uzaktan oldu ee biz çalışmıyoruz evdeyiz hani onların okuluyla ilgilen, yemek yap derken sürekli ev işleri sende oluyor evde olduğun için (K12).

Bir başka araştırmada da araştırmaya katılan işletmelerin neredeyse tamamında (yüzde 99) kadın çalışanlar tarafından ortak olarak iletilen sorunlar arasında artan ev işleri ve çocuk/yaşlı/hasta bakımı nedeniyle karşılaşılan zorluklar belirtmiştir (TÜSİAD [Türk Sanayiciler ve İş İnsanları Derneği], Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu [TÜRKONFED] ve Un Women 2020). Kadın girişimcilerle yürütülen bir diğer araştırmada da kadın girişimlerin ortalama %62'si ev işlerine, yemek yapmaya ve çocuklara ayırdıkları sürenin arttığını belirtmiştir (IPSOS, 2021). Bu süreçte kadınlar hane dışında ekonomik, güvenlik, istihdam ve gelir konularında zorluklar yaşarken, hane içinde de ücretsiz bakım emeği sorunları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla kadınlar için pandemi dönemi daha da dezavantajlı konuma düştükleri bir süreç olmuştur (Koca, 2021). Pandemi sürecinde kadınların ev ve iş yaşamı arasında kaldığı, bu arafta kalmışlığın kadınların çok daha fazla emek harcamak zorunda bıraktığı, kadınların pandemi sürecinde işlerini kaybetme dolayısıyla daha da yoksullaştığı yani "salgının kadınsılaştığı" ileri sürülebilir. Kadınlar, COVID-19 salgını öncesinde de dünyadaki ücretsiz bakım işlerinin çoğunu yapıyor olsa da, yapılan araştırmalar, salgının ve ardından gelen yasakların kadınların iş yükleri üzerinde çok ciddi artışa neden olduğunu göstermektedir. Hem Dünya'da hem de Türkiye'de yapılan çalışmalar kadınların özellikle çocuk bakımı, derslere yardım, ev işleri, yemek vb. ev içi görevlerindeki aşırı artışa işaret etmektedir (Günindi-Ersöz, 2020). Gökalp-Yılmaz'ın (2020)

akademisyen anneler ile ilgili yürüttüğü nitel araştırmasında da katılımcılar pandemi sürecinde, ev içerisinde eşlerle görev dağılımlarının yeniden düzenlenmiş olduğu belirseler de, ev içerisindeki işlerin üstlenilmesi bağlamında toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin belirgin biçimde ortaya çıktığını belirtmektedirler. Bezirgan-Tanış da (2021) pandemi döneminde hem iş hayatında hem de ev içinde kadın emeğinin değersizleştirilmesinin ve sömürülmesinin daha görünür hale geldiğini vurgulamaktadır.

Bu araştırmada kadın girişimcilerden bazıları evdeki iş yükünün arttığını ancak iş yükünün aile üyeleri tarafından bir ölçüde paylaşıldığını ve belli düzeyde bir işbölümünün ortaya çıktığını şöyle anlatmaktadır:

Çocuklar evden devam etti okullarına. Pandemi öncesi yada sonrası çok fark etmiyor eşim bana yardım ederdi hep yine öyle oldu yani temizlik, yemek birlikte yaptık bu işleri. Hatta evde kaldığımız için daha çok yardım etti ev işlerinde bana (K14).

Ev işlerini ben hiç yapamıyordum mesela haftanın bir günü hep birlikte yapıyorduk şimdi evde olunca hep birlikte yaptık benim sağlık sorunlarımdan dolayı daha çok çocuklar yapardı. Pandemi döneminde de yine hep birlikte yaptık yani paylaşımcı olarak (K13).

Tabi ama evde sürekli yemek yeniyor. Pandemiden önce sabah hepimiz erkenden çıkıyorduk akşama eve giriyorduk pandemide hep evdeyiz yani düzen değişti. Bu sefer evde olunca sabahı ye, öğleni düşün ne yapsam diye, akşamı var birde sürekli yemek, bulaşık, temizlik oluyordu. Ama birazda onlarda evde olduğu için ben işi onlara da yıktım. Yani pandemiden önce ben mutfağa girerken pandemi ile birlikte artık onlarda iş yaptı evde. Ben bunu olumluya çevirmeye çalıştım daha çok (K5).

Uzun süre evde kalmaya başlayan aile üyeleri için ev işleri, çocukların eğitimine destek, bakım gibi sorumluluklara katkı sağlamak konusunda farkındalık artmıştır. Bu sürecin ev işlerinin paylaşımı konusunda pandemi öncesine kıyasla daha paylaşımcı yaklaşımların ortaya çıkması noktasında zemin hazırladığı söylenebilir.

Birleşmiş Milletler Kadın Birimi'nin raporuna göre kadınlar, COVID-19 sonrası dönemde erkeklerin ev işi ve bakım işlerinde daha fazla sorumluluk almaya başladıklarını belirtmektedir. Raporda, bu durumun yalnızca kriz zamanlarında ve zorunlu evde kalınan durumlarda değil uzun vadede de ev içi emeğin daha eşit bir şekilde bölüşülmesi için önemli bir fırsat teşkil ettiği vurgulanmaktadır (UN Women, 2020). Bulgular kadın-erkek ilişkilerinde bir değişimin kısmen yaşandığını gösterse de evde eşit işbölümünün tam olarak sağlandığı söylenemez. Zira erkeklik rolleri mutfağa girme, yemek pişirme, temizlik ve çocuk bakımı gibi işler yapmaktan kaçınmaya yol açabilmektedir (Suğur, 2005).

Bu araştırmada, katılımcılardan bir tanesi pandemi sürecinin çalışma hayatında yol açtığı aksaklıkların ev içi ilişkilere yansındığını ve aile üyeleri arasında gerilime dayalı etkileşimlerin bu süreçte yoğunlaştığını şöyle ifade etmektedir:

Şimdi ödemeler vardı iş yapamadığımız için o ödemeler kaldı, ödemeleri yapamadık yani. Bu da bazı olumsuzluklara yol açıyor. Çünkü iş ortak başka yerden gelir yok. Gelir de olmayınca olumsuz olarak yansıyor ilişkilere. Bu ödemeler olmayınca stres oluyor evde ister istemez

kavga oluyor mesela. Daha sinirli oluyoruz böyle havadan nem kapar hale geldik kimi zaman (K5).

COVID-19 küresel salgını bireyleri, toplumları ve devletleri derinden etkilemiştir. Ontolojik güvensizlik içinde birey ve toplumlar kaygı, korku ve depresyon sarmalında yaşamaktadır (Bayhan, 2020). Bir araştırmada pandemi sürecinde yoksullaşma riskinin ya da ekonomik sıkıntılarının hane içi problemlere yol açtığı belirtilmektedir. Salgına dayalı kapanmalar ile birlikte ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar, aile içerisinde huzursuzluklara neden olmuştur (Fırat, 2022). Çalışan kadın ve ev kadını rollerinin aynı anda yerine getirilmek zorunda kalınması kadınların çifte yük altında ezilmesine yol açmıştır. Ayrıca pandemi sürecinde kadınlar uykusuzluk, verimlilik düşüşü ve dikkat toparlayamama gibi psikolojik sorunları yoğun biçimde yaşamışlardır (Günindi-Ersöz, 2020). Birleşmiş Milletler Kadın Birimi'nin Türkiye'de yürüttüğü araştırmada da COVID-19 salgınının, ruh/duygusal sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olduğunu bildiren kadın sayısının, erkek sayısından daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Kadınların %54'ü, erkeklerin %49'u salgın nedeniyle stres ve kaygı gibi sorunlar yaşadıklarını belirtmiştir (Kalaylıoğlu, 2021).

Sonuç

Bu araştırmada pandemi sürecinde kadın girişimcilerin çalışma ve aile yaşantılarında önemli değişimlerin ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde kadın girişimcilerin çalışma yaşamında meydana gelen değişimlerin aile yaşamını derin biçimde etkilediği anlaşılmaktadır.

Pandemi süreci, kadın girişimcileri ekonomik anlamda olumsuz yönde etkilemiştir. Kadın girişimcilerin çalışma yaşamını zorlaştıran en büyük değişimin gelir kaybı olduğu söylenebilir. Bu genel sonucun yanı sıra çalışma yaşamında müşteri sayısının azalması, çalışan sayısının azaltılması, çalışma sürelerinin azalması gibi değişimler yaşanmıştır. Bu alt başlıkların temsil ettiği değişimler, gelir kaybı olarak nitelendirdiğimiz genel sonucu besleyen unsurlardır. Kadın girişimciler ekonomik sorunların giderilmesi noktasında çoğunlukla mevcut birikimlerini kullanmışlardır. Dolayısıyla kadın girişimcilerin bu süreçte birikim ya da tasarruf yapma olasılıkları zayıflamıştır.

Pandemi sürecinde paket servis, sosyal medya üzerinden satış, dijital ortamda sipariş, işin eve taşınması gibi farklı çalışma modelleri kısmen yaygınlaşmıştır. Görüşme yapılan kadın girişimcilerin büyük bir kısmı gıda sektöründe hizmet verdikleri halde çok az kadın girişimcinin sosyal medya üzerinden satış yaptığının ortaya çıkması kadın girişimcilerin dijital imkânları ya da sosyal medyayı yeteri kadar aktif kullanamadıklarını göstermektedir.

Bu araştırmada iş yaşamı dışında odaklanılan ikinci tema kadın girişimcilerin aile yaşamlarıdır. Pandemi sürecinde çalışma hayatında ortaya çıkan değişimlerin aile içi ilişkileri önemli ölçüde etkilediği ve değiştirdiği söylenebilir. Pandemi sürecinde çalışma hayatında deneyimlenen olumsuzluklar kadın girişimcileri özel ya da ev alanına daha fazla yaklaştırmıştır. Pandemi süreci, çalışma hayatının yoğun temposunu hafifletmiştir. Bazı kadın girişimciler iş temposundaki

hafiflemenin olumlu yönlerini öne çıkarırken bazı kadın girişimciler çalışma hayatında yaşanan değişmelerin aile içi ilişkileri olumsuz yönde etkilediğini vurgulamıştır. Kadın girişimcilerin bir kısmı pandemi döneminin dinlenme fırsatı yaratarak iş hayatının yol açtığı yorgunluğu azalttığını vurgulamıştır. Bazı kadın girişimciler, aile içi etkileşimlerin artması ve aile bağlarının güçlenmesi bağlamında pandeminin fonksiyonel olduğunu belirtmiştir. Yine kadın girişimcilerden bazıları, aile üyelerinin ev işlerini daha adil biçimde paylaşması bakımından salgın öncesine kıyasla aile üyelerinin daha aktif olduklarını belirtmişlerdir. Bütün bunlarla birlikte pandemi sürecinde çalışma yaşamında ortaya çıkan değişimlerin çoğunlukla aile içi ilişkileri olumsuz yönde etkilediğini belirten katılımcıların deneyimlerini gözden uzak tutmamak gerekir.

Bu araştırmada katılımcıların çoğunluğu, çalışma yaşamında ortaya çıkan olumsuzluklara paralel biçimde ev içi iş yüklerinin önemli ölçüde arttığını belirtmişlerdir. Pandemi ile birlikte ev temelli yaşantının yoğunlaşması hali hazırda ev içi sorumlulukları önemli düzeyde üstlenen kadınların ev içi emek kullanımını yoğunlaştırmıştır. İş yaşamında ortaya çıkan değişimler kadın girişimcilerin çalışma hayatından çekilme ve eve yönelme eğilimlerini güçlendirmiştir. Kadın girişimcilerin bakım, temizlik, beslenme ve eğitim gibi ev içi iş yüklerinde artış meydana gelmiştir. Gerek iş gerekse ev yaşamında ortaya çıkan bu değişimler kadın girişimcilerin psikolojik açıdan da bazı sorunlar yaşamalarına yol açmıştır.

Kadın girişimciler, çoğunlukla özel ve kamusal alanda karşılaştıkları gerilimleri, çatışmaları ve zorlukları çözümlenerek yoğun çabalarla iş hayatına katılabilmektedirler. Onlar, çalışma hayatının getirdiği sorumluluklarla birlikte ev içi sorumluluklarla da ilgilenmektedirler. Büyük çaba ve zorluklarla çalışma hayatına katılarak piyasada tutunabilen kadın girişimcilerin çalışma yaşamı içerisindeki konumları ve pratikleri zayıflamıştır. Bu bağlamda pandemi ile birlikte kadın girişimcilerin kamusal alandan çekilme ve özel alana yani ev hayatına yönelme eğilimleri güçlendiği söylenebilir. Kadın girişimcilerin kamusal alandan uzaklaşarak ev, aile ya da özel alana çekilme eğilimindeki güçlenmenin iş ve aile hayatında toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri uzun vadede yoğunlaştıracığı öngörülmektedir. Pandemi öncesine kadar istenilen düzeyde olmasa bile çalışma hayatına geçiş ve girişimcilik bağlamında kadın girişimcilerin elde etmiş oldukları mevcut kazanımlar pandemi ile birlikte azalarak olumsuz etkilenmiştir.

Sonuçta pandemi sürecinin kadın girişimcilerin iş ve aile yaşamlarında zincirleme etkiye yol açarak çifte dezavantaj olarak nitelendirebilecek birbiriyle ilintili olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olduğu söylenebilir. Çalışma hayatına zorlukla giriş yaparak büyük çabalarla piyasada tutunabilen kadın girişimcilerin iş, hizmet veya üretim kapasiteleri zayıflamıştır. Bununla birlikte, salgının etkisinin hafifletilmek için yürürlüğe koyulan kısıtlamalar da kadın girişimcilerin işten uzaklaşma ve ev hayatına çekilme eğilimlerini güçlendirmiştir. Pandeminin etkisiyle iş hayatından uzaklaşan kadın girişimcilerin bakım, temizlik, eğitim gibi ev içi iş yükleri ve sorumlulukları artmıştır.

Kaynakça

- Adak, N. (2007). Kadınların ikilemi: İş ve aile yaşamı. *Sosyoloji Dergisi (Ülgen Oskay'a Armağan Sayısı)*. 17, 137-152.
- Afshan, G., Shahid, S., & Tunio, M. N. (2021). Learning experiences of women entrepreneurs amidst Covid-19. *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 13(2), 162-186. doi:10.1108/IJGE-09-2020-0153
- Aytaç, Ö., & İlhan, S. (2007). Girişimcilik ve girişimci kültür: Sosyolojik bir perspektif. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(18),101-120. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbed/issue/61794/924172>
- Azcona, G., Bhatt, A., Encarnacion, J., Plazaola-Castano, J., Seck, P., Staab, S., & Turquet, L. (2020). Gender equality in the wake of Covid-19. Erişim adresi: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/09/gender-equality-in-the-wake-of-covid-19>
- Bayhan, V. (2020). Küresel salgının sosyolojisi ve yeni normal dönemde paradigma dönüşümü. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut (Ed.), *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği* (s.815-836) içinde. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Beken, N. (2020). Covid-19 pandemi sürecinde kadın istihdamı: Türkiye örneği. *Iğdır University Journal of Social Sciences, (Ek Sayı)*, 47-74. Erişim adresi: http://sosbilder.igdir.edu.tr/Makaleler/2123502473_3-Mak-47-74.pdf
- Bezirgan-Tanış, B. (2021) Covid-19 pandemisi sürecinde kadın emeğinin görünüşleri. *Sosyoloji Dergisi*, 0 (41-42), 263-283. Erişim adresi: <https://dergipark.org/tr/65879/1028667>
- Bozkurt, V. (2020). Pandemi döneminde çalışma: Ekonomik kaygılar, dijitalleşme ve verimlilik. D. Demirci, V. Bozkurt, S. Yorğun (Yay. haz.). *Covid-19 pandemisinin ekonomik, toplumsal ve siyasal etkileri* içinde (s. 115-136). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi. doi:10.26650/B/SS46.2020.005.08
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. doi:10.1191/1478088706qp0630a
- Büyükbeşe, T., Doğan, İ., & Dikbaş, T. (2021, Mayıs). *Kovid-19 salgınının girişimcilik alguları üzerindeki etkileri: Kadın girişimciler üzerine nicel bir araştırma* içinde. 2. Uluslararası Ekonomi ve İşletme Sempozyumu, Türkiye.
- Dubey, K. (2020). *Women entrepreneurship in natural resource management: Challenges and opportunities for The MSME sector in the post-Covid-19 socio economic recovery.*

Erişim adresi: https://unece.org/sites/default/files/202104/Final%20report%20submission_1_04_21%20RevisionAZ.pdf

Düzgün, S. S. (2021). Covid-19 salgını döneminde Türkiye’de kadın girişimcilik yazını. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 5(10), 148-165. Erişim adresi:

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1933507>

Eskin, İ. (2021). Covid-19 salgını sürecinde KOBİ’lerin finansal görünümünün değerlendirilmesi: Denizli tekstil işletmeleri örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 571-592.

doi: [10.26468/trakyasobed.798638](https://doi.org/10.26468/trakyasobed.798638)

Fırat, M. (2022). Covid-19 salgını döneminde yoksulların geçinme stratejileri: Hizmet sektörü çalışanları üzerine bir araştırma. *Sosyolojik Bağlam Dergisi*, 3(1), 01-16. doi: 10.52108/2757-5942.3.1.1

Goldstein, M., Gonzalez Martinez, P., & Papineni, S. (2019). Tackling the global profitarchy: Gender and the choice of business sector. *World Bank Policy Research Working Paper*, (8865).

Gökalp-Yılmaz, G. (2021). Covid-19 pandemisinde eşitsizliklerin yeniden üretilmesi bağlamında anne olmak. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 18(72), 60-93. Erişim adresi: <https://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2021/05/60-93>

Graeber, D., Kritikos, A. S., & Seebauer, J. (2021). COVID-19: a crisis of the female self-employed. *Journal of Population Economics*, 34(4), 1141-1187. doi: 10.1007/s00148-021-00849-y

Günindi-Ersöz, A. (2020). Bir salgını kadın olarak deneyimlemek: Covid-19 günlerinde ev içindeki yaşamın eşitsiz doğası. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(31), 1510-1522. doi: 10.31589/JOSHAS.403

Hatun, O., Dicle, A. N., & Demirci, İ. (2020). Koronavirüs salgınının psikolojik yansımaları ve salgınla başa çıkma. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 531- 554. doi: 10.7827/Turkish Studies.44364.

IPSOS. (2021). *Pandemide kadın girişimciler*. Erişim adresi: <https://bianet.org/system/>

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul Planlama Ajansı, & İstanbul İstatistik Ofisi. (2021). *İstanbul’da pandemi döneminde mahalle esnafı araştırması*. Erişim adresi: <https://ipa.istanbul/urun/istanbulda-pandemi-doneminde-mahalle-esnaf-arastirmasi/>

İşgücü İstatistikleri Sonuçları, 2020. (2021, Mart). Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, 37484. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2020-37484>

Kahraman, A. B., & Özsoy, E. (2021). Covid 19 döneminde derinleşen kadın yoksulluğu. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1-20. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/mikad/issue/67557/1010160>

- Kalaylıoğlu, Y. (2020). Türkiye’de COVID-19 Etkilerinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi. Erişim adresi: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/73989>
- Kavas, B. N., & Develi, A. (2020). Çalışma yaşamındaki sorunlar bağlamında Covid-19 pandemisinin kadın sağlık çalışanları üzerindeki etkisi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 84-112. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid/issu/54857/753236>
- Koca, D. (2021). Covid-19 döneminde çalışan kadınların ücretsiz bakım emeği sorununun seçilmiş ülkelerin çözüm mekanizmaları ile değerlendirilmesi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2), 333-351. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/60720/1005995>
- Manolova, T. S., Brush, C. G., Edelman, L. F., & Elam, A. (2020). Pivoting to stay the course: How women entrepreneurs take advantage of opportunities created by the COVID-19 pandemic. *International Small Business Journal*, 38(6), 481-491.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publications.
- Morkoç, H., Karabulut, E., Aktaşoğlu, C. ve Arslan, R. (2021). Koronavirüs (Covid-19) pandemi sürecinin Bartın ilindeki kadın girişimciler üzerine etkileri. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(24), 165-180. doi: 10.47129/bartiniibf.101583
- Özveri, M. (2020). Pandemi sürecinin iş hukukuna yansımaları. *İzmir Barosu İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Komisyonu Pandemi Özel Bülteni*, 25-38.
- Rahayu, N. S., Masduki, M., & Rahayu, N. E. E. (2021). Women entrepreneurs and the usage of social media for business sustainability in the time of Covid-19. doi: [10.21203/rs.3.rs-907854/v1](https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-907854/v1)
- Sarioğlu, K. (2020). Covid-19 salgınının Türkiye’deki girişimciler ve faaliyetleri üzerinde etkileri: Nitel bir araştırma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 15(2), 55-77. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/girkal/issue/60057/798797>
- Suğur, S. (2005). Türkiye’de tekstil sektöründe kadın emeği ve değişen toplumsal cinsiyet ilişkileri. *Amme İdaresi Dergisi*, 38(1), 47-68.
- Şentürk, Ü., & Bozkurt, V. (2021). Family in the Covid-19 pandemic: Ties and communication problems. V. Bozkurt, G. Dawes, H. Gülerce, P. Westenbroek (Yay. haz.). *The Societal Impacts of Covid-19* içinde (s. 173-191). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Tatar, M. (2022). Covid-19 salgınının Türkiye’de kadın işsizliği üzerindeki etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 379-393. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/68364/1053738>

TÜSİAD [Türk Sanayiciler ve İş İnsanları Derneği], & Un Women [Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadının Güçlendirilmesi Birimi] (2020). Covid-19 salgınının kadın çalışanlar açısından etkileri. Erişim adresi: <https://www.wald.org.tr/tr/bizden-haberler/-covid-19-salgininin-kadin-calisanlar-acisindan-etkileri-arastirmasi-tanitim-toplantisi-webinari--1497>

United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women [UN Women] (2020). “Guidance for Action: Supporting SMEs to Ensure the Economic COVID-19 Recovery is Gender-Responsive and Inclusive.” Action Brief. UN Women Regional Office for Asia and the Pacific, Bangkok

Extended Abstract

Introduction

Women entrepreneurs who manage SMEs, which are components of the interdependent global supply chain, have often felt the impact of the pandemic disproportionately, more heavily and deeply. The Covid-19 pandemic has negatively affected working women, who are currently represented by some disadvantages, economically, socially and psychologically, and has made them more vulnerable. Women working in formal or informal jobs faced unemployment and income reduction on the one hand, and heavy housework burden on the other. As of March 2020, the restrictions and uncertainties arising from the pandemic have led to a worsening of the working and home conditions of women entrepreneurs. It can be said that the tendency to stay at home, which has strengthened in the context of the restrictions during pandemic, strengthens the home-based community organization with the effect of digitalization. The pandemic has made the lives of women entrepreneurs more difficult, especially those who already take on more responsibilities in both business and home life. This research examines the changes in working and family relations of women entrepreneurs working in SMEs in Turkey during the pandemic. In the literature review process, no field studies were found in Turkey that dealt with the working and family relations of women entrepreneurs in the pandemic. Considering the gap in the literature, this study aims to understand and interpret the changes in the working and family relations of women entrepreneurs working in SMEs in the pandemic. The aim of the research is to understand and interpret the changes in the working and family lives of women entrepreneurs working in SMEs during the pandemic.

The main questions sought to be answered in the research are:

- 1. What kind of changes have occurred in the working relations of women entrepreneurs operating SMEs during the pandemic?*
- 2. What kind of changes have occurred in the family relations of women entrepreneurs who run SMEs during the pandemic?*

Method

This research aims to understand and interpret the changes in the working and family lives of women entrepreneurs working in SMEs during the pandemic. The research was designed with a phenomenological pattern by using qualitative research methods. Research data were obtained using semi-structured interview

technique from 14 women entrepreneurs who received KOSGEB support in Ankara using purposeful and snowball sampling techniques in the context of non-probability sampling techniques. Qualitative data collected in January 2021 and February 2021 were analyzed with thematic analysis technique.

Conclusion

It has been revealed that the most important change in the working life of women entrepreneurs during the pandemic is the decrease in incomes and increase in expenses. The decrease in business capacity has led women entrepreneurs to exhibit pessimistic attitudes towards working life. It is possible to collect other changes in working life under the categories of decrease in the number of customers, decrease in the number of employees, change in working hours, inability to save, consuming existing savings, working from home, benefiting from social media opportunities in working life. In the context of changing family relations, some of the women entrepreneurs stated that the pandemic was functional in terms of increasing the interaction of family members, strengthening ties and providing an opportunity to rest. However, in this study, it is understood that the domestic workload of women entrepreneurs has increased significantly in parallel with the negativities in the working life of women entrepreneurs during the pandemic. The intensification of home-based lives has intensified the use of domestic labor by women who have already undertaken significant domestic responsibilities. It has been revealed that there is an increase in the use of domestic labor by women entrepreneurs such as care, cleaning, nutrition, and support for education. In this context, it can be claimed that the tendency of women entrepreneurs to stay away from work and withdraw to home life is getting stronger. As a result, the pandemic has had a knock-on effect on the working and family lives of women entrepreneurs, and has had interrelated negative consequences that can be described as a double disadvantage.

Yabancı Para Pozisyonunun Firma Kârlılığına Etkisi: Borsa İstanbul Örneği

The Effect of Foreign Currency Position on Firm Profitability: The Example of Borsa Istanbul

Bülent YILDIZ¹

Tuncer YILMAZ²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 17.03.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 19.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1089207

Atıf / Citation: Yıldız, B. ve Yılmaz, T., (2022). “Yabancı Para Pozisyonunun Firma Kârlılığına Etkisi: Borsa İstanbul Örneği” ODÜSOBİAD 12(2), 1399-1418, Doi: 10.48146/odusobiad.1089207

Öz

Küreselleşmenin etkisiyle, ülkeler arasında, hayatın her alanında yaşanan yakınlaşma uluslararası sermayenin dolaşımını da kolaylaştırmış, bu kolaylık şirketlerin yabancı kaynaklara ulaşabilmesine de imkân sağlamıştır. Böylece dışa açık ekonomilerde finansman ihtiyacının bir kısmını yabancı paralar üzerinden gerçekleştiren işletmeler için döviz kuru riski ve bu riskin yönetimi önemli hale gelmiştir. Bu çalışmada, döviz kuru riskinin şirket bilançolarında yer alan yabancı para net pozisyonları üzerinden firmaların kârlılık finansalları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmanın örnekleme olarak BIST 100 (Borsa İstanbul 100) endeksinde yer alan firmalar seçilmiştir. İnceleme kapsamında yer alan firmalar, finansal, finansal olmayan, ihracat yapmayan, ihracat yapan ve tüm firmalar şeklinde ele alınmıştır. 2012:Q1-2021:Q3 dönemine ait 39 çeyreklik veri araştırmanın veri setini oluşturmaktadır. Yapılan analizlerde, yabancı para net pozisyonu ile firma kârlılığı arasında önemli bulgular elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: BIST 100, Döviz Kuru Riski, Firma kârlılığı, Aktif Karlılık, Özsermaye Karlılığı, Hisse Başına Kar, Çoklu Doğrusal Regresyon

Abstract

The convergence experienced in all areas of life caused by globalization has facilitated the circulation of international capital, which also allowed companies to access foreign resources. Thus, in open economies, exchange rate risk and how to manage it have become important for businesses that realize some of their financing needs in foreign currencies. In this study, the effect of exchange rate risk on the profitability financials of the companies is examined through the foreign currency net positions in the company balance sheets. The sample of the study consists of companies included in the BIST 100 (Borsa Istanbul 100) index. The companies within the scope of the review are classified as financial, non-financial, non-exporting, exporting and all companies. The data for 39 quarters of the period 2012: Q1-2021:Q3 constitute the data set of the

¹ Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Nazilli, Aydın, Türkiye, e-mail: bulent.yildiz@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6358-8620>

² Öğr. Gör. Dr., Kafkas Üniversitesi, Susuz Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Kars, Türkiye, e-mail: yilmaz-tuncer@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8956-5814>

research. In the analyzes made, important findings were obtained between the FX net position and the profitability of the companies.

Keywords: BIST 100, Exchange Rate Risk, Firm Profitability, ROA, ROE, EPS, Multi-Linear Regression

Giriş

21. yüzyılda piyasa oyuncuları arasındaki finansal ilişkiler ekonomik hayatın neredeyse tamamını etkileyecek şekilde uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Devam eden küreselleşme süreci ise bu etkiyi daha da hızlandırmıştır. Küçük ve orta boy işletmelerin önemli bir kısmı, yerli müşteri ve tedarikçiler haricinde, yabancı müşteri veya tedarikçilerle de çalışır hale gelmiştir. Şirketler yurtdışı piyasalarda ve farklı ülkelerin para birimleri ile ticaret yapmakta, finansman temin etmekte veya işlemlerini mahsuplaştırmaktadırlar (Seyidoğlu, 2013: 1).

Uluslararası şirketlerin yurtdışı faaliyetlerinin neticesinde birçok yabancı para birimi cinsinden gelir ve giderleri ortaya çıkmaktadır. Bu yabancı para birimlerinde meydana gelen değişimlerde şirketler küresel ölçekte iş yapmasa bile şirket kârlılığını etkilemektedir. Şirketlerin farklı para birimine sahip piyasalarda mal ve hizmet tedarik etmeleri veya buralara mal ve hizmet satmaları nedeniyle ortaya çıkan dış ticaret kaynaklı ya yabancı para birimi cinsinden alacağı ya da borcu bulunmaktadır. İleriye dönük söz konusu yabancı para birimlerinin değerinin bilinmediği durumlarda, önceden tedbir alınarak bir korunma stratejisi ortaya konulmamışsa, yabancı para cinsinden borcu veya alacağı olan her firma için döviz kur riski söz konusu olacaktır. Bu nedenle döviz kur riski; yabancı para cinsinden nakit giriş ve çıkışına sahip birey veya şirketlerin döviz kurlarında ortaya çıkabilecek dalgalanmalardan dolayı uğrayabilecekleri zarar şeklinde tanımlanabilir (Akkaya, 2021: 182). Fakat döviz kur riski, sadece ulusal paranın yabancı paralar karşısındaki değerinin değişmesinden değil, diğer yabancı paraların kendi aralarındaki değerlerinde yani diğer paritelerde meydana gelecek değişimler sonucu da söz konusu olabilir (Kaval, 2000: 28).

Döviz kurlarında beklenmeyen değişiklikler, bir firmanın mevcut ve gelecekteki beklenen nakit akışları (Chow ve Chen, 1998), yatırımları (Nucci ve Pozzolo, 2001), finansal karar verme ve firma kârlılığı (Domingueza ve Tesar, 2006) üzerinde önemli etkileri olduğu literatürde yaygın olarak kabul edilen bir görüştür.

Döviz kuruna maruz kalmanın kapsamı genel olarak iki faktör tarafından belirlenmektedir. Birincisi, bir firmanın ürününün diğer üreticilere göre rekabet gücü, girdi ve yeniden satış fiyatlarındaki değişiklikler yoluyla nispi fiyat değişiklikleri döviz kuru değişiklikleri tarafından değiştirilebilmektedir. Farklı endüstri firmaları için farklı rekabet koşulları sunduğundan, döviz kuru hareketleri bazı endüstrileri diğerlerinden farklı şekillerde etkilemektedir. İkincisi, bir firmanın riskten korunma faaliyetleri, döviz kuru riskini de etkilemelidir. Eğer bir firmanın riskten korunma faaliyetleri etkiliyse, korunmaya yönelik alınan daha büyük önlemler daha az riske maruz kalma anlamına gelmektedir (Chow ve Chen, 1998: 153-154).

Genel olarak büyük işletmelerin mali ilişkilerinde ağır basan uluslararası yönlülük, bu işletmelerin yurtdışı firmalarla ticari faaliyette bulunma, dış finansman kaynaklarına kolay erişebilme ve yurt dışında yatırım yapma imkânı sağlamaktadır. Bankacılık sektörü de müşterilerinin talep ve ihtiyaçları

doğrultusunda dış piyasalara açılarak uluslararası piyasalardan borçlanmakta ve müşterilerine yabancı para cinsinden krediler sunabilmektedir (Seyidoğlu, 2013: 2).

Bir ÷lke parasının başka bir ÷lke parası ile ifade edilmesi şeklinde tanımlanabilecek olan döviz kuru, ÷lkelerdeki ekonomik istikrarın sağlanmasında önemli bir işleve sahiptir. Döviz kurundaki yüksek dalgalanmalar, ÷lkelerin makroekonomik göstergelerinde bozulmaya neden olmaktadır (Akarsu ve Dilbaz Alacahan, 2019: 80). Döviz kuru hareketlerinin firmaların kârlılığı üzerindeki etkisi, makroekonomik teori ve politikaların yanı sıra firmaların üretim, satış, fiyatlandırma stratejisi ve finansal operasyonlara ilişkin kararları üzerinde de etkileri vardır. Kurumsal dünyada, böyle bir etki genellikle aşikardır. Bununla birlikte, döviz kurunun kârlılık etkisi üzerine ampirik araştırmalar şimdiye kadar farklı sonuçlar ortaya koymuştur (Gao, 2000: 133).

Döviz kur riski, 1944'ten beri uygulanan fakat 1970'li yılların başında işlevini yitiren ve 1973 yılında tamamen terk edilen ve ayarlanabilir sabit kur rejimi olarak tanımlanabilecek olan Bretton Woods sisteminden sonra uluslararası piyasaların en önemli konularından birisi haline gelmiştir. Döviz kurlarında meydana gelen dalgalanmalar, şirketler, endüstriler ve ÷lke ekonomileri için önemli ölçüde risk oluşturmaya başlamıştır (Çukur, 2007: 25). Bu dönemde kur riski ile birlikte piyasalarda artan belirsizlik, mal ve hizmet fiyatlarını ve faiz risklerini de artırmıştır. Döviz kuru, faiz ve fiyat riski yönetiminin önemli hale gelmesiyle ortaya çıkan bu durum finansal piyasaların gelişiminin önünü açmıştır.

Finansal piyasalardaki entegrasyon ve liberalleşme, küreselleşmenin yükselişiyile birlikte önemli ölçüde artmıştır. Bu süreç birçok ÷lkede kamu ve özel sektörün dış bilançoları ve döviz açık pozisyonlarını genişletmiştir (Bernoth ve Herwartz, 2021:1). Ampirik çalışmalar, döviz kuru riskinin gelişmekte olan ekonomilerde gelişmiş piyasalara göre daha yüksek olduğunu göstermektedir (Asıf ve Frömmel, 2021: 2).

Yaptığımız bu çalışmada BIST100'de yer alan firmalar, finansal alanda faaliyet gösteren, finans kesimi dışında faaliyet gösteren, ihracat yapmayan, ihracat yapan ve örneklemin tamamının yer aldığı tüm firmalar şeklinde olmak üzere 5 farklı grup altında ele alınmıştır. Çalışmanın devam eden bölümünde ilgili literatür özeti verildikten sonra veri seti ve yöntem ile ilgili açıklamalarda bulunulmuş, daha sonra elde edilen bulgulara yer verilmiş ve son bölümde ise elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Çalışma ile tüm firma gruplarına ait kârlılık rasyolarının döviz kurlarına karşı önemli bir riske sahip olmasa da genel olarak kurun etkilerinden çoğunlukla negatif ve anlamlı olarak etkilendiği tespit edilmiştir.

Literatür Taraması

Döviz kuru riski ve etkileri ile ilgili akademik yazında çok sayıda çalışma yapıldığı gör÷lmektedir. Kur riskinin firma karlılığı, firma değeri, hisse senedi getirileri veya ticari faaliyetler üzerine etkisinin araştırıldığı çalışmalar bu konulardan birkaçıdır. Yabancı para pozisyonlarının firma karlılığına etkisinin araştırıldığı bu çalışmada döviz kuru riski ile ilgili ulusal ve uluslararası literatürde yapılmış bazı çalışmaların özeti aşağıda verilmiştir.

Döviz kuru riskini çalışan Jorion (1990), Bartov ve Bodnar (1994), Levi (1995), Pan ve Tang (2012) ve Baum vd. (2001) gibi araştırmacılar döviz kuru riskine maruz kalmanın firma kârlılığını ve hisse senedi getirilerini önemli ölçüde etkilediğini belirtmişlerdir.

Chow ve Chen (1998), Japon firmalarının döviz kuru risklerini ve farklı getiri anlayışları için belirleyicilerini karakterize etmişlerdir. Japon firmalarının öz sermaye getirileri, yen değer kaybettikçe düştüğü ve daha yüksek ithalat oranlarına sahip sektörlerde ve ticaret dışı sektörlerde ise Yen'nin değer kaybından daha fazla olumsuz etkilendiği, daha yüksek ihracat yapan sektörlerde ise bu etkinin daha az olduğu görülmüştür. Ayrıca, yüksek kaldıraçlı, düşük likiditeli ve yüksek nakit temettülü firmaların yüksek riskleri vardır. 1 aylık getiri ufku için daha küçük firmalar daha küçük riskler, daha uzun getiri ufku için daha büyük firmalar daha küçük risklere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Shapiro (1975), Hodder (1982) ve Marston (2001) gibi araştırmacılar hem ulusal hem de uluslararası düzeyde faaliyet gösteren yerleşik firmalarda, döviz kuru riskine maruz kalmanın firma değerini etkilediğini tespit etmişlerdir.

Rashid ve Waqar (2017) ise çalışmasında döviz kuru riskine maruz kalmanın firmaların ihracat ve uluslararasılaşma ile ilgili kararlarını etkilediğini belirtmiştir. Kıymaz (2003) Türk firmalarının nispeten büyük bir bölümünün döviz kuru riskine maruz kaldığını tespit etmiştir. Gao (2000), ABD kökenli 80 tane çokuluslu şirketin kur riski ile kârlılığı arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, firmaların yurtdışı satışları ve yurtdışı üretim bilgileri dikkate alınmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, döviz kurlarında yaşanan beklenmedik değişimlerin firma kârlılığını etkilediği ve bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Ünal ve Altın (2010) çalışmalarında, döviz kur riski ile firma değeri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Otomotiv sektöründe yaptıkları araştırma 2004-2008 dönemini kapsamaktadır. Panel veri analizi yöntemi kullanılarak yapılan araştırmada çeyrek dönemlik veriler kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgularda, otomotiv şirketlerinin döviz net pozisyonları ile şirket değerleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Opaluwa vd. (2010), döviz kurundaki değişimlerin Nijerya sanayi sektörü üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında 1986-2005 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Döviz kurlarındaki dalgalanmanın imalat sektör çıktısını olumsuz yönde etkilediği, istihdam ve yabancı yatırımların ise olumlu yönde bir etki yaptığı varsayımı ile çalışmaya başlanılmıştır. Döviz kuru kaynaklı beklenen negatif etkinin nedeni ise Nijerya imalat sektörünün üretim için ihtiyaç duyduğu girdi ve sermaye mallarının büyük ölçüde ithalatla karşılanmasıdır. Regresyon analizi kullanarak ulaşılan kanıtlarda, döviz kurundaki dalgalanmaların imalat sanayi sektörünün çıktıları üzerinde negatif bir etki yaptığını, döviz kurundaki devalüasyonun imalat sürecini daha da kötüleştirdiği belirtilmiştir.

Runo (2013) çalışmasında Kenya'da faaliyet gösteren petrol şirketlerinin sahip olduğu kur riskinin bu şirketlerin kârlılığına etkisini araştırmıştır. Kenya Nairobi Borsası'na kayıtlı iki petrol şirketinin incelendiği araştırmada yapılan analizlerde, kur riskinin firma kârlılığını önemli derecede etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada kârlılığın yordayıcıları olarak kullanılan brüt kâr ve faaliyet giderleri ile kur riski arasında güçlü bir korelasyonun var olduğu saptanmıştır. Çalışmaya dahil edilen bu iki firmadan birisi olan KenolKobil'in 2012 yılı vergi sonrası zararının yaklaşık %74'ünün, diğer

firma olan Total Kenya Ltd'nin ise vergi sonrası zararının yaklaşık %40'ının kambiyo zararından oluştuğu tespit edilmiştir.

Ito vd. (2016) Tokyo Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 227 Japon ihracatçı firma için döviz kuru riski ve risk yönetimi arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmada veriler anket yöntemiyle toplanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre yurtdışı satışlara daha bağımlı olan firmaların diğer firmalara göre daha yüksek döviz kuru riskine sahip olduğu, ABD Doları cinsinden faturalama oranı arttıkça kur riskinin de arttığı, Yen cinsinden faturalandırmanın ise kur riskini azalttığı tespit edilmiştir.

Offiong vd. (2016) çalışmalarında, döviz kurlarındaki dalgalanmanın ticari banka kârlılığı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Nijerya'daki en büyük 12 banka örneği üzerinde çalışan araştırmacılar dolar ve sterlin döviz kurlarının yanında banka büyüklüğü, sorunlu krediler, sermaye yeterlilik oranı ve varlık satışı gibi dört ayrı değişkeni de modele dâhil etmişlerdir. Sadece dolar ve sterlindeki dalgalanmanın yer aldığı modelin sonuçlarına göre: dolar kurundaki dalgalanma %6, sterlin kurundaki dalgalanma ise %11 oranında bankaların kârlılığını olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Araştırmanın modeline diğer dört değişkenin eklenmesiyle elde edilen sonuçlara göre, banka büyüklüğü ve sermaye yeterliliğinin ticari banka kârlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu görülürken, sorunlu krediler ve varlık satışının ise negatif bir etki yaptığı tespit edilmiştir.

Çankaya ve Güçver (2019), BIST İmalat sanayi endeksinde yer alan işletmelerin türev ürün kullanım kararlarına etki eden çeşitli bilanço içi ve bilanço dışı faktörleri tespit etmeye çalıştıkları araştırmalarında net yabancı para pozisyonu değişkenini de kullanmışlardır. 2007-2016 yıllarını kapsayan ve panel lojistik regresyon analiz yöntemini kullandıkları çalışmanın sonuçlarına göre, özsermaye kârlılığı, net kâr marjı, aktif kârlılık ve net yabancı para pozisyonu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yeboah ve Takacs (2019), döviz kurunun Güney Afrika'da Borsada işlem gören 49 madencilik ve imalat şirketinin kârlılığı üzerindeki etkisini 2004-2014 yılları için araştırmışlardır. Çalışmaya dahil edilen şirketlerin 10'u madencilik, 39'u ise imalat şirketlerinden oluşmaktadır. Döviz kurunun bu şirketlerin kârlılığı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla rastgele etkiler modeli kullanılmıştır. Kârlılık göstergesi olan aktiflerin kârlılığı oranının kullanıldığı çalışmada, ana açıklayıcı bağımsız değişken ise döviz kuru (RAN to US Dollar) olarak alınmıştır. Likidite, finansal kaldıraç, firma büyüklüğü, faiz ve vergi öncesi kâr (FVÖK) gibi işletme performans göstergelerinin yanında ekonomik büyüme ve faiz oranı gibi makroekonomik değişkenler de kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmiştir. Araştırmacıların elde ettiği sonuçlara göre, her iki sektör içinde döviz kurunda yaşanan dalgalanma aktif kârlılığı olumsuz olarak etkilediği, bu olumsuz etki madencilik sektöründe istatistiksel olarak anlamlı çıkmazken, imalat sektöründe anlamlı bulunmuştur. Diğer sonuçlara göre, likidite, faiz ve vergi öncesi kâr ve faiz oranının aktiflerin kârlılığı üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı çıkarken, ekonomik büyümenin etkisi anlamlı çıkmamıştır. Ayrıca finansal kaldıraç oranı ile aktiflerin kârlılığı arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir.

Şenol ve Koç (2021) yaptıkları çalışmada Ulaşım Araçları, Elektrikli Cihazlar ve Metal Eşya Sektöründe kur riskinin ve kur riski yönetiminin işletme performansı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Panel veri analizi yönteminin kullanıldığı çalışma 2007-2019 dönemine ait yıllık veriler ile yapılmıştır. Kur riski göstergesi olarak net yabancı para pozisyonunun toplam varlıklar ve toplam özkaynaklar içindeki oranları kullanılırken, kur riski yönetimi göstergesi olarak ise net yabancı para pozisyonlarına türev ürünler net pozisyonlara eklenerek, bunların varlık ve özkaynaklara oranları alınmak suretiyle kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen istatistikî kanıtlarda, kur riski ve kur riski yönetiminin işletme kârlılığını negatif yönde etkilediği, firma değerini ise etkilemediği tespit edilmiştir. Yine aynı çalışmada, piyasa değeri/defter değeri ve aktif kârlılık oranının kur riskini artırdığı, likidite, satışlarındaki büyüme ve özkaynak kârlılığı değişkenlerinin ise kur riskini azalttığı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Iyke ve Ho (2021) Güney Afrika borsasında COVID-19 öncesi ve sonrası için döviz kuru riskinin hisse senedi getirilerini nasıl etkilediğini araştırdıkları çalışmalarını 1 Ocak 2019-19 Kasım 2020 dönemine ait günlük verilerle yapmışlardır. Arbitraj fiyatlama modelinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre sektörlerin çoğunlukla pandemi öncesine göre daha yüksek düzeyde döviz kuru riskine maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Yine aynı araştırma sonuçlarına göre içecek, madencilik, kişisel mallar ve tütün gibi birkaç sektör ve temel malzemeler, tüketim malları ve teknoloji gibi endüstriler bundan faydalanabilse de, döviz kuruna maruz kalmanın çoğunlukla sektörlerle ve endüstrilere zarar verdiği tespit etmişlerdir.

Asif ve Frömmel (2021), Rusya ile birlikte Orta-Doğu Avrupa ülkeleri olan Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti'nden 159 firmanın 1 Ocak 2000- 31 Mayıs 2021 arasındaki dönemi kapsayacak şekilde döviz kuru riskini analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre Rusya ile diğer Orta Avrupa ülkeleri iki ayrı homojen grubu oluşturmaktadır. Bu gruplar ihracat yapısına göre ve borçlu oldukları döviz cinsine göre farklılık göstermektedir. Firmaların önceki çalışmaların çoğundan daha yüksek bir döviz kuru riskine maruz kaldıkları, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti'ndeki firmaların %60'ının, Rusya firmalarının ise %52'sinin kayda değer düzeyde kur riskine maruz kaldıkları tespit edilmiştir.

Cauwenberge vd. (2021) Hollanda borsasında işlem gören 81 şirket üzerinden uluslararası ticari faaliyetlerin döviz kuru riskini nasıl etkilediğini araştırdıkları çalışmalarında, dönem olarak 2011-2015 aralığını haftalık verilerle ele almış ve döviz kuru olarak euro-dolar paritesini kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre; firmaların döviz kuru riskine göre gruplandırılabilceği, ihracat faaliyetiyle birlikte yürütülen ithalat faaliyetlerinin daha düşük döviz kuru riskine yol açtığı görülmüştür. Bir diğer bulguda, yabancı ve daha çeşitli piyasalarla yapılan ticaretin döviz kuru riskini azalttığı ve piyasa düşüşleri sırasında hedge yapan firmaların daha az döviz kuru riskine maruz kaldıkları tespit edilmiştir.

Veri Seti

Bu bölümde, inceleme kapsamında yer alan firmaların örneklenmesi, veri gruplandırılması ve sınıflandırılması sunulmaktadır. Yaptığımız bu çalışmada analiz kapsamında incelenen firmalar, BIST'te en öne çıkan, Türkiye'de borsanın genel trendini belirleyen ve piyasa değeri ile işlem hacmi

bakımından en yüksek 100 hisse senedinin temel performansını ölçmek için kullanılan hisselerin yer aldığı BIST Ulusal 100 (XU100) endeksinde faaliyet gösteren firmalar alınmıştır.

Çalışmanın örneklemini oluşturan firma verileri ile yaptığımız analizlerde, finansal, finansal olmayan, ihracat yapan, ihracat yapmayan ve tüm firmalar şeklinde olmak üzere 5 kategori altında ele alınmıştır. Analizlerde kullanılan veriler ilgili firmaların 2012:Q1-2021:Q3 dönemine ait 39 çeyreklik verileri olup, bu veriler Finnet Analiz Expert (www.finnet.com) veri tabanından Microsoft Office Excel programına indirilerek tarafımızca hesaplanmıştır.

Yapılan incelemede, 2012:Q1-2021:Q3 döneminde BIST 100 endeksinde verileri kesintisiz olarak yer alan 86 tane firma (3.354 gözlem) olduğu tespit edilmiştir. İlgili dönemde bu firmalardan 27 tanesi finansal (1.053 gözlem), 59 tanesi finansal olmayan (finans kesimi dışındaki firmalar) (2.301 gözlem), 23 tanesi ihracat yapmayan (897 gözlem), 63 tanesi ise (2.547 gözlem) ihracat yapan firma olduğu görülmüştür. İnceleme döneminde BIST 100'de verileri süreklilik arz etmeyen 14 firma ise örnekleminizin dışında tutulmuştur.

Yöntem

Bu çalışmada yöntem olarak çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizi, aralarında sebep sonuç ilişkisine sahip değişkenler arasındaki fonksiyonel ilişkiyi tahmin etmeye yönelik istatistiksel bir tekniktir. Regresyon modelinde bir bağımlı, bir bağımsız değişkenin ilişkisi analiz ediliyorsa bu yönetime basit doğrusal, bir bağımlı ve birden fazla bağımsız değişken arasındaki ilişki araştırılıyor ise buda çoklu doğrusal regresyon yöntemi adını alır. Regresyon analizinin ana odak noktası, bağımlı değişken ile bağımsız değişken/değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz ederken bu değişkenler arasındaki fonksiyonel ilişki denklemini formüle etmektir. Yani bağımlı değişkeni tahmin edecek en iyi modele ait denklemin oluşturulması amaçlanır (Uyanık ve Güler, 2013: 234; İşçioğlu vd., 2019: 327). Çalışmada hem bağımlı değişkenlerle bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek hem de bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni ne ölçüde etkilediğini tespit edebilmek amacıyla çoklu doğrusal regresyon yöntemi tercih edilmiştir. Çoklu doğrusal regresyon analiz yöntemi modeli aşağıdaki şekilde formüle edilebilir (Uyanık ve Güler, 2013: 235);

$$y = \alpha_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + \mu$$

y: bağımlı değişken; X_i:bağımsız değişken; β_i:bilinmeyen parametreler; μ: hata terimi

Makalenin analizinde kullandığımız değişkenler, bu değişkenlerin hesaplanması, kurulan hipotezler ve yapılan analiz yöntemlerine ait bilgilere bu bölümde yer verilmiştir.

Döviz kurlarından etkilenen firma bilançolarındaki yabancı para varlık ve yükümlük pozisyonlarının firma kârlılık performansı üzerindeki etkisini görmek için çoklu doğrusal regresyon yöntemi kullanılmıştır. Bu makalede kullanılan değişkenlere ait özet bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenlere Ait Özet Bilgiler

Değişkenler	Kısaltımı	Hesaplanması
Bağımlı Değişkenler		
Aktif Kârlılık	ROA	$(\text{Dönem Sonu Net Kâr}_t / ((\text{Aktifler}_t + \text{Aktifler}_{t-1})/2))$
Özsermaye Kârlılığı	ROE	$(\text{Dönem Sonu Net Kâr}_t / ((\text{Özsermaye}_t + \text{Özsermaye}_{t-1})/2))$
Hisse Başına Kâr	EPS	Dönem Sonu Net Kâr / Dolaşımdaki Toplam Hisse Sayısı
Bağımsız Değişkenler		
Yabancı Para Net Pozisyonunun Toplam Varlıklara Oranı	YPNP/TV	$(\text{Mutlak}(\text{Yabancı Para Varlıklar} - \text{Yabancı Para Yükümlülükler}) / \text{Toplam Varlıklar})$
Yabancı Para Net Pozisyonunun Toplam Özsermayeye Oranı	YPNP/TÖ	$(\text{Mutlak}(\text{Yabancı Para Varlıklar} - \text{Yabancı Para Yükümlülükler}) / \text{Toplam Özsermaye})$
Kontrol Değişkenleri		
Toplam Aktiflerin Doğal Logaritması	Ln(TA)	Ln(Dönen Varlıklar + Duran Varlıklar)
Firma Yaşının Doğal Logaritması	Ln(YAŞ)	Ln(Cari Dönem - Firma Kuruluş Tarihi)
Kukla Değişken		
Covid-19	COVID-19	Covid-19 Dönemi için "1", Diğer Dönemler için "0" değeri atanmıştır.

Yabancı para net pozisyonu, firmaların tüm dövizde endeksli varlıklarının ve tüm dövizde endeksli yükümlülüklerinin konsolide bilanço hesaplama tarihinde geçerli olan kur üzerinden hesaplanarak TL cinsinden farkı alınmıştır. Ayrıca Tablo 1'de de yer aldığı üzere, firmaların yabancı para net pozisyonu hesaplanırken Şenol ve Koç'un (2021) çalışmalarında kullandığı mutlak değer alınarak hesaplanmıştır. Başka bir deyişle, yabancı para yükümlülükler yabancı para varlıklardan fazla olduğu zaman elde edilen negatif değer pozitif dönüştürülerek istatistiksel analizlerde kullanılmıştır.

Yabancı para net pozisyonunun mutlak değerinin alınmasının temel sebebi, firmaların aktif hesaplarında döviz cinsinden varlıklar bulunurken, diğer tarafta pasif hesaplarda da döviz cinsinden varlıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda, döviz kurlarında meydana gelen değişimler gerek net yabancı para varlığı olan firmalar, gerekse net yabancı para yükümlülüğü olan firmalar aynı şekilde döviz riskine maruz kaldıkları için mutlak değere dönüştürülmektedir.

Örnekleme oluşturan şirketlerin inceleme döneminde bağımsız değişken olarak alınan yabancı para net pozisyonunun şirket kârlılığını temsil eden ROA (Return on Assets), ROE (Return on Equity), EPS (Earnings Per Share) değişkenler üzerindeki etkisini görmek için çoklu doğrusal regresyon yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular

Çalışmamızın bu bölümünde, 2012:Q1-2021:Q3 tarihleri arasında ele alınan kategorilerde inceleme kapsamında yer alan şirketlerin sahip olduğu yabancı pozisyonları ile ilgili birtakım özet bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra firma gruplarına göre özet istatistiksel bilgiler, son olarak yabancı para net pozisyonunun firma kârlılığı üzerindeki etkisinin varlığı ve yönünü tespit etmek için yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi test sonuçları yer almaktadır.

Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmamızda 5 farklı kategori altında verileri incelenen şirketlerin yabancı para pozisyonları hakkında bazı özet bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Firmalara Ait Özet İstatistiksel Bilgiler

Firma Türü	Firma Dağılımı	2012:Q1-2021:Q3 Dönemi (39 Çeyreklik Veri)			
		YPNP (+)	YPNP (-)	YPV (Bin TL)	YPY (Bin TL)
Finansal Firmalar	N=27	7	20	27	27
	~%31,40	25,93%	74,07%	37.552.952,29	43.052.514,67
Finansal Olmayan Firmalar	N=59	20	39	59	59
	~%68,60	33,90%	66,10%	1.445.395,90	2.851.368,23
İhracat Yapmayan Firmalar	N=23	9	14	23	23
	~%26,74	39,13%	60,87%	34.652.043,35	39.098.834,29
İhracat Yapan Firmalar	N=63	18	45	63	63
	~%73,26	28,57%	71,43%	4.797.001,15	6.847.229,09
Tüm Firmalar	N=86	27	59	86	86
	100%	31,40%	68,60%	12.781.489,18	15.472.658,39

Tablo 2’de yer aldığı üzere, tüm firma kategorilerinde firmaların yarısından fazlasının yabancı para net pozisyonlarının (YPNP) negatif olduğu görülmüştür. Bin TL üzerinden alınan ortalama değerlerde yine tüm firma kategorilerinde yabancı para varlıklarının (YPV) yabancı para yükümlülüklerinden (YPY) fazla olduğu tespit edilmiştir. Finansal firmalarda YPNP -5.499.562,38 (Bin TL), finansal olmayan firmalarda -1.405.972,33 (Bin TL), ihracat yapmayan firmalarda -4.446.790,94 (Bin TL), ihracat yapan firmalarda -2.050.227,94 (Bin TL), tüm firma örnekleminde bu fark -2.691.169,21 (Bin TL)’dir. YPNP’nin YPV’ye oranlarına bakıldığında sırasıyla, %14,64, %97,27, %12,83, %42,74, %21,06’dır. YPY’nin YPV’ye oranları ise yine sırasıyla 1,1464, 1,9727, 1,1283, 1,4274 ve 1,2106 çıkmıştır. İnceleme kapsamında yer alan firmaların TL cinsinden döviz varlık ve yükümlülüklerine ilişkin hazırladığımız bu tablodaki göstergelerden yola çıkarak YPNP’lerinin yüksek ve çoğunda bu değerlerin negatif olması şirketler ve sektör açısından kurlardan kaynaklı olarak finansal risk bir barındırdığını söylemek mümkündür.

Aşağıda yer alan Tablo 3’te, kategorik bazda ele aldığımız firmaların verilerine çoklu doğrusal regresyon analizi yapmadan önce gözlem sayısı (N), Minimum, Maksimum, Ortalama, Standart Sapma, Çarpıklık ve basıklık değerlerine ait tanımlayıcı sonuçlara yer verilmiştir.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Firma Türü	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Finansal Firmalar							
ROA	1053	-0,2547	0,2593	0,0213	0,0479	1,4371	7,7486
ROE	1053	-0,7485	0,8145	0,0841	0,1555	0,8498	7,2242
EPS	1053	-6,0391	8,9980	0,8045	1,6580	2,5534	9,1998
YPNP/TV	1053	0,0000	0,5721	0,1070	0,1197	1,8326	3,0374
YPNP/TÖ	1053	0,0000	4,8811	0,5272	0,6894	3,2766	10,7095
Ln(TA)	1053	13,8622	27,3778	23,1542	2,7230	-0,9152	1,6404
Ln(YAŞ)	1053	6,2710	10,7014	9,4820	0,8067	-0,9674	0,9269
Finansal Olmayan Firmalar							

ROA	2301	-0,2128	0,4777	0,0442	0,0601	0,9692	4,2311
ROE	2301	-1,6786	1,6010	0,0963	0,2216	-1,4907	10,9520
EPS	2301	-12,9873	13,0206	0,8595	2,2379	1,2399	13,9768
YPNP/TV	2301	0,0000	0,8593	0,1455	0,1508	1,4902	2,0635
YPNP/TÖ	2301	-8,9745	8,9096	0,5118	1,2581	0,7255	12,8247
Ln(TA)	2301	17,7876	26,2086	21,8782	1,5000	0,0361	-0,5171
Ln(YAŞ)	2301	6,3081	10,7014	9,5992	0,5186	-1,2613	4,3008
İhracat Yapmayan Firmalar							
ROA	897	-0,2128	0,3308	0,0319	0,0584	1,7528	5,2653
ROE	897	-0,9667	1,6061	0,0993	0,1823	1,4656	13,5879
EPS	897	-1,9196	13,3126	1,0345	2,0825	3,3871	13,3083
YPNP/TV	897	0,0000	0,5721	0,0971	0,1274	1,9611	3,1472
YPNP/TÖ	897	-0,5119	6,4487	0,4937	0,8259	4,1839	11,3284
Ln(TA)	897	13,8622	27,3680	22,8271	2,8322	-0,7436	1,1155
Ln(YAŞ)	897	6,2710	10,7014	9,5438	0,7518	-0,7716	0,9717
İhracat Yapan Firmalar							
ROA	2457	-0,2297	0,3375	0,0388	0,0567	0,7381	3,1568
ROE	2457	-1,8789	1,7419	0,0904	0,2143	-1,6061	13,4005
EPS	2457	-12,9873	13,4244	0,7904	2,1537	1,2429	12,5475
YPNP/TV	2457	0,0000	0,8593	0,1467	0,1459	1,5278	2,3376
YPNP/TÖ	2457	-8,4856	8,5718	0,5317	1,2106	0,7337	12,2006
Ln(TA)	2457	17,7876	27,3778	22,0786	1,6388	0,2606	0,0438
Ln(YAŞ)	2457	6,3081	10,7014	9,5692	0,5730	-1,5813	4,4340
Tüm Firmalar							
ROA	3354	-0,2297	0,3375	0,0370	0,0572	1,0180	3,6362
ROE	3354	-1,8789	1,7419	0,0928	0,2062	-1,0568	11,3179
EPS	3354	-12,9873	13,4244	0,8557	2,1373	1,7629	12,0899
YPNP/TV	3354	0,0000	0,8593	0,1334	0,1429	1,6093	2,4728
YPNP/TÖ	3354	-8,4856	8,5718	0,5215	1,1208	1,1363	12,9950
Ln(TA)	3354	13,8622	27,3778	22,2788	2,0544	-0,1479	1,5153
Ln(YAŞ)	3354	6,2710	10,7014	9,5624	0,6258	-1,2601	3,0348

Tablo 3'te yer alan istatistikî bulgulara göre, en fazla ROA ortalamasına sahip olan firmalar finans kesimi dışındaki firmalar olduğu, bunu sırasıyla ihracat yapan firmalar, ihracat yapmayan firmalar ve finansal firmalar takip etmektedir. Ayrıca finans kesimi dışındaki firmalar ile ihracat yapan firmaların ROA ortalamaları, inceleme kapsamında yer alan 86 BIST 100 firmasının ortalama değerinden büyük iken, finansal firmalar ile ihracat yapmayan firmaların ROA'ları ise küçük olduğu tespit edilmiştir.

ROE değerleri incelendiğinde, ihracat yapmayan firmaların ROE ortalama değerleri en büyük, daha sonra sırasıyla finansal olmayan, ihracat yapan ve son olarak finansal firmalara ait ortalama değerler gelmektedir. İhracat yapmayan firmaların ROE ortalama değeri tüm firmaların dâhil olduğu ortalama değerden büyük iken, diğer firma türlerine ait ortalama ROE değerinin ise küçük olduğu görülmüştür.

EPS değerlerine bakıldığında, ihracat yapmayan firmaların ortalama değeri en büyük, bunu sırasıyla finansal olmayan firmalar, finansal firmalar ve ihracat yapmayan firmalar takip etmektedir. Tüm firmaların ortalama değeri ile karşılaştırıldığında, finansal olmayan ve ihracat yapmayan firmaların ortalama EPS değeri büyük, finansal firmalar ile ihracat yapan firmaların ortalama EPS değeri ise küçük bulunmuştur.

YPNP/TV değerleri karşılaştırıldığında en fazla değere ihracat yapan firmaların sahip olduğu, daha sonra sırasıyla finansal olmayan firmalar, finansal firmalar ve ihracat yapmayan firmalar gelmektedir.

İhracat yapan firmalar ile finansal olmayan firmaların YPVP/TV değeri tüm firmaların YPNP/TV değerinden büyük, diğer firma gruplarından ise küçük çıkmıştır.

YPNP/TÖ ortalama değeri incelendiğinde ihracat yapan firmaların en fazla olduğu, sonra sırasıyla finansal firmalar, finansal olmayan firmalar ve ihracat yapmayan firmaların ortalama değerlerinin geldiği görülmüştür. Tüm firma verilerinin dahil olduğu ortalama değer ile karşılaştırıldığında, finansal firmalar ile ihracat yapan firmaların YPNP/TÖ ortalama değeri yüksek, diğer firma gruplarının ise düşük olduğu tespit edilmiştir.

Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde, bağımlı değişkenlerin bağımsız değişkenler üzerindeki etkisi, etkinin anlamlılık düzeyi ve bu etkinin pozitif (aynı yönlü) veya negatif (ters yönlü) olduğunu öğrenmek için çoklu doğrusal regresyon analizi ile test edilmiştir. Yapılan regresyon analizlerine ait modeller aşağıdaki şekilde kurulmuştur.

$$ROA_{it} = \alpha_0 + \beta_1(YPNP/TV)_{it} + \beta_2(YPNP/TÖ)_{it} + \beta_3Ln(TA)_{it} + \beta_4Ln(YAŞ)_{it} + \beta_5COVID-19_t + \mu_{it}$$

$$ROE_{it} = \alpha_0 + \beta_1(YPNP/TV)_{it} + \beta_2(YPNP/TÖ)_{it} + \beta_3Ln(TA)_{it} + \beta_4Ln(YAŞ)_{it} + \beta_5COVID-19_t + \mu_{it}$$

$$EPS_{it} = \alpha_0 + \beta_1(YPNP/TV)_{it} + \beta_2(YPNP/TÖ)_{it} + \beta_3Ln(TA)_{it} + \beta_4Ln(YAŞ)_{it} + \beta_5COVID-19_t + \mu_{it}$$

Regresyon modellerinde yer alan “ α_0 ” regresyon katsayısı, “ β_1 ”, “ β_2 ”, “ β_3 ”, “ β_4 ”, “ β_5 ” bağımsız değişkenlerin katsayısı, “i” firmayı, “t” zamanı, “ μ ” ise hata terimi katsayısıdır. Firmaların toplam aktif büyüklüğü ve yaşının etkilerini kontrol değişkenleri olarak dâhil etmek için doğal logaritmaları (Ln) alınarak modellerde yer verilmiştir. Modellerde COVID-19 pandemisinin neden olduğu ekonomik krizin sırasında döviz kurlarındaki potansiyel değişiklikleri yakalamak için modelde 2012:Q1-2019:Q4 dönemleri için “0” pandeminin piyasaları etkilemeye başladığı 2020:Q1-2021:Q3 dönemi için “1” değeri atayarak kukla değişken olarak tanımlanmıştır. Yukarıda kurulan çoklu doğrusal regresyon modelleri izlenerek yapılan çoklu doğrusal regresyon analizlerine ait istatistikî kanıtlar Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 4. ROA Analizi Sonuçları

	Finansal Firmalar	Finansal Olmayan Firmalar	İhracat Yapmayan Firmalar	İhracat Yapan Firmalar	Tüm Firmalar
	ROA	ROA	ROA	ROA	ROA
YPNP/TV	(0,099) [6,329]***	(-0,091) [-10,444]***	(0,144) [7,533]***	(-0,085) [-10,409]***	(-0,046) [-6,145]***
YPNP/TÖ	(-0,020) [-7,637]***	(-0,004) [-3,702]***	(-0,024) [-8,553]***	(-0,003) [-3,343]***	(-0,005) [-5,383]***
Ln(TA)	(-0,004) [-7,861]***	(-0,003) [-3,506]***	(-0,005) [-7,305]***	(-0,005) [-7,126]***	(-0,006) [-12,677]***
Ln(YAŞ)	(0,005) [2,532]**	(0,004) [1,778]*	(0,002) [0,792]	(0,008) [4,094]***	(0,004) [2,691]***
COVID-19	(0,015) [4,094]***	(0,007) [2,120]**	(0,013) [2,717]***	(0,009) [3,124]***	(0,011) [4,545]***
C	(0,075) [3,978]***	(0,083) [2,904]***	(0,121) [4,650]***	(0,086) [3,827]***	(0,140) [8,313]***
R ²	0,138	0,091	0,167	0,105	0,086
Ř ²	0,134	0,089	0,162	0,103	0,085
F	33,625	46,128	35,738	57,379	63,357
P	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

D-W	1,874	1,793	1,769	1,761	1,826
N	1053	2301	897	2457	3354

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,10; ( ) içinde bulunan değerler regresyon katsayısı (β), [ ] içinde bulunan değerler t katsayısıdır.

Firmaların 2012:Q1-2021:Q3 döneminde yabancı para net pozisyonlarının ROA ölçütü üzerindeki etkisini tespit etmek için 39 çeyreklik verilerini kullanarak yapılan regresyon analizine ait bulgular aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

Finansal kesimde faaliyet gösteren firmalarda, finans kesimi dışında faaliyet gösteren firmalarda, ihracat yapmayan firmalarda, ihracat yapan firmalarda ve tüm firma verileri kullanarak yapılan analizde, bütün firma kategorilerinde YPNP/TV ile YPNP/TÖ'nün ROA üzerindeki etkisi %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre bağımsız değişken YPNP/TV oranı finansal firmalar ile ihracat yapmayan firmaların ROA'larını pozitif yönde etkilemiş, başka bir ifadeyle firmaların yabancı para politikaları ROA'ya olumlu yansımıştır. Diğer firma gruplarının ise bu durumdan olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir. YPNP/TÖ bağımsız değişkeninin ise firmaların ROA'larını negatif yönde etkilediğini, yani firmaların yabancı para pozisyonlarını ve kur değişimlerini yönetmede başarılı olmadıklarını söylemek mümkündür. Bağımsız değişkenlerin ROA'yı açıklama oranı (R^2) sırasıyla %13,8, %9,1, %16,7, %10,5, %8,6'dır. Bu sonuçlar, firmaların ROA'ları döviz kurlarındaki değişimden etkilendiğini bize göstermektedir.

Tablo 5. ROE Analizi Sonuçları

	Finansal Firmalar	Finansal Olmayan Firmalar	İhracat Yapmayan Firmalar	İhracat Yapan Firmalar	Tüm Firmalar
	ROE	ROE	ROE	ROE	ROE
YPNP/TV	(-0,113) [-2,289]**	(-0,011) [-0,363]	(-0,142) [-2,388]**	(0,021) [0,750]	(0,042) [1,678]*
YPNP/TÖ	(0,006) [0,763]	(-0,091) [-26,131]***	(0,003) [0,287]	(-0,092) [-26,897]***	(-0,078) [-24,064]***
Ln(TA)	(-0,023) [-12,896]***	(0,012) [4,359]***	(-0,026) [-12,417]***	(0,013) [5,301]***	(-0,006) [-3,739]***
Ln(YAŞ)	(0,070) [11,580]***	(-0,008) [-1,085]	(0,059) [7,430]***	(0,009) [1,332]	(0,027) [5,064]***
COVID-19	(0,015) [1,352]	(0,018) [1,709]*	(0,004) [0,259]	(0,023) [2,285]**	(0,026) [3,071]***
C	(-0,041) [-0,678]	(-0,046) [-0,487]	(0,144) [1,776]**	(-0,234) [-3,030]***	(0,003) [0,051]
R^2	0,185	0,262	0,172	0,259	0,187
$\bar{R}^2$	0,181	0,260	0,168	0,257	0,186
F	47,557	162,549	37,135	171,061	154,382
P	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
D-W	1,880	1,782	1,893	1,848	1,889
N	1053	2301	897	2457	3354

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,10; ( ) içinde bulunan değerler regresyon katsayısı, [ ] içinde bulunan değerler ise t katsayısıdır.

Firmaların yabancı para net pozisyonlarının ROE değeri üzerindeki etkisini görmek için yapılan regresyon analizine ait bulgular aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

Elde edilen ROE sonuçları incelendiğinde, finansal kesimde faaliyet gösteren firmalarda ve ihracat yapmayan firmalarda YPNP/TV'nin ROE üzerindeki etkisi %5 düzeyinde, tüm firmaların dahil olduğu

modelde etki %10 düzeyinde anlamlı bulunurken, diğer firma gruplarında etki hiçbir düzeyde anlamlı bulunmamıştır. YPNP/TÖ'nün etki katsayılarına bakıldığında, finans kesimi dışındaki firmalarda, ihracat yapan firmalarda ve tüm firma örnekleminde ROE üzerindeki etki katsayısı %1 düzeyinde anlamlı, diğer firma gruplarında ise bu etki anlamlı görülmemiştir.

Tablodaki kanıtlarda görüldüğü üzere, kur değişimlerinin YPNP/TV üzerinden finansal firmalar ile ihracat yapmayan firmaların ROE'lerini olumsuz etkilerken, tüm firmaların olduğu modelde etki çok düşük düzeyde pozitif yönlü olmuştur. YPNP/TÖ üzerinden ise finansal olmayan firmalar, ihracat yapan firmalar ve tüm firma örnekleminin ROE'leri negatif olarak etkilenmiştir.

Bağımsız değişkenlerin ROE'yi açıklama oranlarına (R^2) bakıldığında, sırasıyla %18,5, %26,2, %17,2, %25,9 ve %18,7 olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgulardan yola çıkarak, firmaların ROE değerinde YPNP/TÖ değişkeninin etkisinin daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir deyişle, şirket bilançolarında YPNP'nin özsermayeye oranı arttıkça şirketlerin ROE'sinin azaldığını bize göstermektedir.

Tablo 6. EPS Analizi Sonuçları

	Finansal Firmalar	Finansal Olmayan Firmalar	İhracat Yapmayan Firmalar	İhracat Yapan Firmalar	Tüm Firmalar
	EPS	EPS	EPS	EPS	EPS
YPNP/TV	(3,309) [6,170]***	(-2,521) [-7,515]***	(6,292) [9,698]***	(-2,642) [-8,252]***	(-1,256) [-4,377]***
YPNP/TÖ	(-0,408) [-4,536]***	(0,042) [1,038]	(-0,785) [-8,097]***	(0,059) [1,509]	(0,026) [0,699]
Ln(TA)	(-0,178) [-9,239]***	(0,051) [1,557]	(-0,252) [-11,008]***	(0,112) [4,067]***	(-0,095) [-5,130]***
Ln(YAŞ)	(0,728) [11,161]***	(0,108) [1,205]	(0,775) [8,962]***	(0,173) [2,280]**	(0,291) [4,850]***
COVID-19	(0,455) [3,687]***	(0,375) [3,003]***	(0,517) [3,249]***	(0,285) [2,491]**	(0,463) [4,787]***
C	(-2,202) [-3,405]***	(-1,008) [-0,914]	(-0,928) [-1,052]	(-3,020) [-3,427]***	(0,264) [0,408]
R^2	0,161	0,033	0,247	0,044	0,026
$\bar{R}^2$	0,157	0,031	0,243	0,042	0,025
F	40,252	15,877	58,392	22,647	17,844
P	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
D-W	1,936	1,990	1,928	1,957	1,985
N	1053	2301	897	2457	3354

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$; ( ) içinde bulunan değerler regresyon katsayısı, [ ] içinde bulunan değerler ise t katsayısıdır.

Firmaların yabancı para net pozisyonlarının EPS değeri üzerindeki etkisinin varlığını ve yönünü görmek için yapılan çoklu doğrusal regresyon analizine ait bulgular aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

YPNP/TV değerinin tüm firma gruplarında EPS değeri üzerindeki etkisi %1 düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. YPNP/TÖ ise, finansal ile ihracat yapmayan firmaların EPS değeri üzerindeki etkisi %1 düzeyinde anlamlı, diğer firma gruplarında ise etki katsayısı hiçbir düzeyde anlamlı bulunmamıştır. Tabloda yer alan bir diğer sonuçta, finansal firmalar ile ihracat yapmayan firmaların EPS'leri kur değişimlerinde YPNP/TV üzerinden olumsuz etkilenmezken, başka bir ifadeyle bu firmaların EPS'leri YPNP/TV oranından pozitif olarak etkilenirken, ihracat yapan, finansal olmayan ve tüm firmaların yer aldığı modellerdeki firma EPS'leri bu durumdan negatif olarak etkilenmiştir.

Kur değişimlerinin YPNP/TÖ üzerinden finansal firmalar ile ihracat yapmayan firmaların EPS'lerinde negatif bir etkiye neden olduğu tespit edilmiştir.

Modelde kullanılan bağımsız değişkenlerin bir bütün olarak EPS'yi açıklama oranları (R^2) sırasıyla, %16,1, %3,3, %24,7, %4,4 ve %2,6 olduğunu görülmüştür. Bu sonuçlarda da görüldüğü üzere YPNP/TV'nin EPS üzerindeki etkisinin daha önemli olduğu görülmüştür.

Son olarak, Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6'da bağımsız değişkenlerin firma kârlılığı üzerindeki etkisinin incelendiği çoklu doğrusal regresyon analizlerine ait istatistiki sonuçlarda yer alan p değerinin 0,000 olması modellerin bir bütün olarak anlamlı olduğu, D-W (Durbin-Watson) değerinin bütün modellere ait sonuç tablolarında 1,761 ile 1,990 aralığında olması ise modellerde otokorelasyon problemi olmadığını göstermektedir.

Sonuç

Döviz kuru riski, yerli paranın yabancı para karşısında değer kazanması veya kaybetmesinden kaynaklanan finansal bir durumdur. Döviz kurlarındaki dalgalanmalar, şirketleri finansal göstergeleri veya finansal pozisyonları üzerinden kur riskine maruz bırakarak bilançolarında bir etkiye neden olmaktadır. Sadece şirket merkezinin bulunduğu yer dışında farklı bir para birimi ile ticari faaliyetlerde bulunan uluslararası veya ihracat yapan şirketlere özgü bir durum değil, yerli piyasada faaliyet gösteren şirketler açısından da kurun etkisi önemlidir.

Çalışmamızın örnekleminde yer alan BIST 100 firmaları, finansal alanda faaliyet gösteren, finans kesimi dışında faaliyet gösteren, ihracat yapmayan, ihracat yapan ve örneklemin tamamının yer aldığı tüm firmalar şeklinde olmak üzere 5 farklı grup altında ele alınmıştır. İnceleme kapsamındaki firmalarda döviz kurunun etkilerini incelerken, diğer çalışmalardan farklı olarak hem çeyreklik veriler kullanılmış, hem BIST'in en büyük firmaları alınmış, finansal olan ve olmayan, ihracat yapan ve yapmayan (veya çok uluslu olan ve olmayan) şeklinde karakteristik özellikleri dikkate alınmıştır. Bu da çalışmamızda kurulan regresyon modelleri ile elde edilen bulgularda, işletme grupları arasındaki farkın varlığı, yönü ve etki düzeylerinin karşılaştırılmasına imkân sunmaktadır. İncelenen dönemler olan 2012-2021 çeyreklerinde gerek ülke gerekse dünya ekonomik konjonktüründe önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yaşanan gelişmelere bağlı olarak çalışmada yer alan ve 5 farklı kategoriye ayrılan firmaların bilançolarında da farklı değişimler yaşanmıştır. İfade etmek gerekir ki yaşanan en büyük küresel ekonomik krizlerden biri olarak gösterilen ve 2008 mortgage krizi olarak bilinen kriz, ekonomi otoritelerini finansal araçlar üzerinde farklı tasarruflara gitmelerine neden olmuştur. Özellikle FED, ekonomik kriz sonrası likidite oranlarını düşürmüş bu durumda para arzında azalmalar meydana getirmiştir. Küresel gelişmelere bağlı olarak finansal olan ve olmayan firmaların döviz pozisyonları finansal durumlarında dönüşümlere sebep olmuştur. Döviz kurlarındaki değişikliklerinin farklı firma gruplarının kârlılık finansalları üzerindeki etkisini tespit etmek için yaptığımız analizlerde elde edilen sonuçlar aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

Çalışmadan elde edilen regresyon analiz sonuçlarına göre; döviz kurlarındaki değişimden pozitif yönde etkilenen firmaların kurdaki değişimleri firma lehine olacak şekilde yönetebildikleri görülmüştür. Başka bir deyişle, sistematik risk unsuru olarak ortaya çıkan döviz kuru riskine karşı bu firmaların, finansal davranışlarını dinamik olarak ayarlayabildiklerini söylemek mümkündür. Firma

kârlılık finansallarının döviz kur oynaklığından negatif yönde etkilenmesinin altında yatan sebepler; TL'nin yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmesi, yabancı para pozisyonlarında çeşitlenmenin az olması, ithalatın çok olması, inceleme döneminde TL'nin dolar, Euro ve diğer önemli para birimleri karşısında aşırı değer kaybetmesi vb. şeklinde sıralanabilir. Tablo 2'de de görüldüğü üzere çalışmaya dahil edilen firmaların, bütün gruplarda, büyük çoğunluğunun (en az % 61'i) yabancı para net pozisyonlarının negatif olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda, firmaların döviz kuru riskini artıran bir etken olabilir.

Son olarak, gelişmekte olan bir ülke piyasasında faaliyet gösteren şirketler üzerine yaptığımız bu çalışmada, tüm firma gruplarına ait kârlılık rasyoları döviz kurlarına karşı önemli bir risk taşımasa da, bulgulara genel olarak bakıldığında kurun etkilerinden çoğunlukla negatif ve anlamlı olarak etkilendikleri görülmüştür. Bu sonuçlar, döviz kurlarındaki değişimlerin firmalar için bir risk kaynağı teşkil ettiği ve firmalarda iflas veya daha olağanüstü kayıpların yaşanmaması için, konjonktürel gelişmeleri de dikkate alarak, döviz kuru riskinin profesyonelce yönetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Döviz kurları ve firma finansal performansı arasındaki ilişkiyi analiz etmek için bundan sonra yapılacak çalışmalarda, halka açık olmayan firmalarda, farklı sektörlerde, farklı gelişmiş veya gelişmekte olan ülke karşılaştırmaları, firma satış veya çalışanları açısından büyüklük, ihracat oranları vb. farklılıklar dikkate alınarak yapılacak analizlerden elde edilecek bulgular ile literatüre katkı sunulabilir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya 1. Yazar: % 50, 2. Yazar: % 50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Yabancı Para Pozisyonunun Firma Kârlılığına Etkisi: Borsa İstanbul Örneği” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akarsu, Y., & Alacahan, N. D. (2019). Döviz Kuru Riski ve Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirmesi. *Journal of Life Economics*, 6(1), 79-90. <https://doi.org/10.15637/jlecon.6.006>
- Akkaya, M. (2021). *Finansal Risk Yönetimi Finansal Risk Modeller Türev Ürünler Uygulamalar*. Seçkin Yayınları, Ankara.
- Asif, R., & Frömmel, M. (2021). Exchange Rate Exposure for Exporting and Domestic Firms in Central and Eastern Europe. *Emerging Markets Review*, 100863. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2021.100863>
- Bartov, E., & Bodnar, G. M. (1994). Firm Valuation, Earnings Expectations, and the Exchange-Rate Exposure Effect. *The Journal of Finance*, 49(5), 1755-1785. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1540-6261.1994.tb04780.x>

- Baum, C. F., Caglayan, M., & Barkoulas, J. T. (2001). Exchange Rate Uncertainty and Firm Profitability. *Journal of Macroeconomics*, 23(4), 565-576. [https://doi.org/10.1016/S0164-0704\(01\)00178-1](https://doi.org/10.1016/S0164-0704(01)00178-1)
- Bernoth, K., & Herwartz, H. (2021). Exchange Rates, Foreign Currency Exposure And Sovereign Risk. *Journal of International Money and Finance*, 117, 102454. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2021.102454>
- Chow, E. H., & Chen, H. L. (1998). The determinants of Foreign Exchange Rate Exposure: Evidence on Japanese Firms. *Pacific-Basin Finance Journal*, 6(1-2), 153-174. [https://doi.org/10.1016/S0927-538X\(97\)00020-6](https://doi.org/10.1016/S0927-538X(97)00020-6)
- Çankaya, S., & Güçver, C. (2019). Borsa İstanbul İmalat Sanayi Endeksine Kayıtlı Firmaların Finansal Risk Yönetimlerinde Türev Ürün Kullanımının Belirleyicileri. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 13(2), 185-213. <https://dergipark.org.tr/en/pub/bddkdergisi/issue/57334/812485>
- Çukur, S. (2007). Operasyonel Döviz Kuru Riski: Firma Ve Endüstri Düzeyinde Bir Araştırma. *İMKB Dergisi*, 10(38), 25-41. <https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TnpZek5USXk>
- Dominguez, K. M. E., & Tesar, L. L. (2006). Exchange Rate Exposure. *Journal of international Economics*, 68(1), 188-218. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2005.01.002>
- Gao, T. (2000). Exchange Rate Movements and The Profitability of U.S. Multinationals. *Journal of International Money and Finance*, 19(1), 117-134. [https://doi.org/10.1016/S0261-5606\(99\)00038-8](https://doi.org/10.1016/S0261-5606(99)00038-8)
- Hodder, J. E. (1982). Exposure to Exchange-Rate Movements. *Journal of International Economics*, 13(3-4), 375-386. [https://doi.org/10.1016/0022-1996\(82\)90065-4](https://doi.org/10.1016/0022-1996(82)90065-4)
- İşçioğlu, F., Kirkik, S., & Deveci, F. (2019). Multiple Linear Regression Analysis of The Food Sector BIST-100 Index Statements of Turkey. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 7(2), 325-332. <https://doi.org/10.24925/turjaf.v7i2.325-332.2297>
- Ito, T., Koibuchi, S., Sato, K., & Shimizu, J. (2016). Exchange Rate Exposure and Risk Management: The Case of Japanese Exporting Firms. *Journal of the Japanese and International Economies*, 41, 17-29.
- Iyke, B. N., & Ho, S. Y. (2021). Exchange Rate Exposure in the South African Stock Market Before and During the COVID-19 Pandemic. *Finance Research Letters*, 43, 102000. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102000>
- Jorion, P. (1990). The Exchange-Rate Exposure of U.S Multinationals. *Journal of Business*, 63(3), 331-345. <https://www.jstor.org/stable/2353153>
- Kaval, H. (2000). *Bankalarda Risk Yönetimi*. Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.

- Kıymaz, H. (2003). Estimation of Foreign Exchange Exposure: An Emerging Market Application. *Journal of Multinational Financial Management*, 13(1), 71-84. [https://doi.org/10.1016/S1042-444X\(02\)00034-8](https://doi.org/10.1016/S1042-444X(02)00034-8)
- Levi, M. D. (1995). *International Finance: Financial Management and the International Economy*. McGraw-Hill Education, New York.
- Marston, R. C. (2001). The Effects of Industry Structure on Economic Exposure. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 149-164. [https://doi.org/10.1016/S0261-5606\(00\)00052-8](https://doi.org/10.1016/S0261-5606(00)00052-8)
- Nucci, F., & Pozzolo, A. F. (2001). Investment and the Exchange Rate: An Analysis With Firm-Level Panel Data. *European Economic Review*, 45(2), 259-283. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(00\)00050-7](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(00)00050-7)
- Offiong, A. I., Riman, H. B., & Akpan, E. S. (2016). Foreign Exchange Fluctuations And Commercial Banks Profitability in Nigeria. *Research Journal of Finance and Accounting*, 7(18), 121-126. <https://www.academia.edu/>
- Opaluwa, D., Umeh, J.C., & Ameh, A.A.(2010). The Effect of Exchange Rate Fluctuations on the Nigerian Manufacturing Sector. *African journal of business management*, 4(14), 2994-2998. <https://academicjournals.org/journal/AJBM/article-full-text-pdf/C67B34225194>
- Pan, Y. Q., & Tang, C. B. (2012, September). Study on the Relationship Between Exchange Rate Fluctuation and Stock Return: Evidence from Listed Companies in China. *In 2012 International Conference on Management Science & Engineering 19th Annual Conference Proceedings*, 1497-1501, IEEE. 10.1109/ICMSE.2012.6414371
- Rashid, A., & Waqar, S. M. (2017). Exchange Rate Fluctuations, Firm Size, and Export Behavior: An Empirical Investigation. *Small Business Economics*, 49(3), 609-625. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11187-017-9849-7>
- Runo, F. N. (2013). *Relationship between Foreign Exchange Risk and Profitability of Oil Companies Listed in the Nairobi Securities Exchange* [Unpublished MBA Theses]. University of Nairobi, Kenya.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası Finans*. Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Shapiro, A. C. (1975). Exchange Rate Changes, Inflation, and the Value of The Multinational Corporation. *The Journal of Finance*, 30(2), 485-502. <https://doi.org/10.2307/2978728>
- Şenol, Z., & Koç, S. (2021). Kur Riski ve Kur Riski Yönetiminin Firma Performansına Etkisi. *Ekonomi Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 534-564. <https://doi.org/10.30784/epfad.896275>
- Uyanık, G. K., & Güler, N. (2013). A study on multiple linear regression analysis. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 106, 234-240. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.027>

- Ünal, O., & Altın, H. (2010). Döviz Kur Riski İle Şirket Değeri Arasındaki İlişkinin İMKB Otomotiv Sektöründe Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 277-287. <https://dergipark.org.tr/en/pub/dpusbe/issue/4768/65591>
- Van Cauwenberge, A., Vancauteran, M., Braekers, R., & Vandemaele, S. (2021). Measuring and Explaining Firm-Level Exchange Rate Exposure: The Role of Foreign Market Destinations and International Trade. *Economic Modelling*, 105, 105667. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2021.105667>
- Yeboah, M., & Takacs, A. (2019). Does Exchange Rate Matter in Profitability of Listed Companies in South Africa?: An Empirical Approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(6), 171-178. <https://doi.org/10.32479/ijeep.8208>

Extended Abstract

Globalization has facilitated the circulation of international capital and increased the opportunities for companies to access foreign resources. This has made the management of exchange rate risk important for companies that obtain some of their financing needs from foreign sources in open economies. Exchange rate risk is a financial situation arising from the appreciation or depreciation of the domestic currency against the foreign currency. Fluctuations in exchange rates expose companies to currency risk through their financial indicators or financial positions, causing an impact on their balance sheets. The exchange rate effect is important not only for international or exporting companies operating in a currency different from that of the country where the company is headquartered, but also for companies operating in the domestic market.

In this study, the effect of exchange rate risk on profitability financials through the foreign currency net positions in the balance sheets of companies has been examined. It has been determined that there are 86 companies (3,354 observations) whose data are continuously included in the BIST 100 index in the period of 2012:Q1-2021:Q3. In the relevant period, 27 of these companies were financial (1,053 observations), 59 of them were non-financial (firms outside the financial sector) (2,301 observations), 23 of them were non-exporting (897 observations), 63 of them (2,547 observations) were exporting companies. During the review period, 14 companies whose data were not continuous in BIST 100 were excluded from our sample. In the analyzes made, important findings were obtained between the FX net position and the profitability of the companies.

While examining the effects of the exchange rate on companies, both the quarterly data were used and the biggest companies of BIST were taken, and their characteristics such as financial and non-exporting, exporting and non-exporting were taken into account. This allows comparison of the existence, direction and effect levels of the difference between business groups in the findings obtained with the regression models established in our study.

According to the regression results, the effect of the ratio of FX net position to total assets and the ratio of FX net position to total equities on ROA (Return on Assets) was found to be significant at the level of 1% in all firm categories. According to the results obtained, the independent variable FXNP/TA ratio positively affected the ROA of financial firms and non-exporting firms, in other words, the foreign currency policies of the firms had a positive effect on ROA. It was determined that other company groups were adversely affected by this situation. The FXNP/TE independent variable, on the other hand, negatively affected the ROA of the firms, that is, the firms were not successful in managing their foreign currency positions and exchange rate changes.

While the exchange rate changes negatively affected the ROEs of financial firms and non-exporting firms via FXNP/TA, the effect was very low in the model with all firms. On the other hand, ROEs of non-financial firms, exporting firms and the entire firm sample were negatively affected via FXNP/TE.

The effect of FP/TA value on EPS value was found to be significant at the 1% level in all company groups. In FXNP/TE, the effect of financial and non-exporting firms on EPS value was found to be significant at the 1% level, while the effect coefficient was not significant at any level in other firm groups. In addition, EPS of financial firms and non-exporting firms were not adversely affected via FXNP/TA in exchange rate changes, while EPS of firms in models that export, non-financial and all firms were negatively affected by this situation. It has been determined that exchange rate changes have a negative effect on the EPS of financial firms and companies that do not export via FX/TE. It has been determined that exchange rate changes have a negative effect on the EPS of financial firms and companies that do not export via FX/TE.

According to the results of the study; It has been observed that companies that are positively affected by the change in exchange rates can manage the changes in the exchange rate in favor of the company. In other words, it is possible to say that these firms can dynamically adjust their financial behaviors against the exchange rate risk that emerges as a systematic risk factor. The underlying reasons for the firm's profitability financials to be negatively affected by exchange rate volatility can be listed as follows: The depreciation of TL against foreign currencies, less diversification in foreign currency positions, high imports, excessive depreciation of Turkish Lira against dollar, euro and other important currencies during the review period. As seen in Table 2, it has been determined that the majority (at least 61%) of the companies included in the study have negative FX net positions in all groups. This may be a factor that increases the exchange rate risk of firms.

Finally, in this study we conducted on companies operating in a developing country market, although the profitability ratios of all company groups do not carry a significant risk against exchange rates, when the findings are examined in general, it is clear that they are mostly negatively and significantly affected by the effects of the exchange rate. These results reveal that changes in exchange rates constitute a source of risk for companies and that exchange rate risk should be managed professionally, taking into account the cyclical developments, in order to avoid bankruptcy or more extraordinary losses in companies.

In future studies to analyze the relationship between exchange rates and firm financial performance, contribution to the literature can be made with the findings to be obtained from the analyzes to be made in non-public companies, in different sectors, in different developed or developing country comparisons, by taking into account differences such as size of firm sales or employees, and export rates.

Türkiye’de Cumhuriyet Sonrası Çıkan Çocuk Dergi Kapak Tasarımlarının Görsel Analizi

Visual Analysis of Post-Republic Children's Magazine Cover Designs

Emine Nilüfer ÜSTÜNDAĞ¹

Ufuk BAKAN²

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Geliş Tarihi / *Received*: 09.05.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 27.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1114561

Atf / Citation: Üstündağ, E.N. ve Bakan, U., (2022). “Türkiye’de Cumhuriyet Sonrası Çıkan Çocuk Dergi Kapak Tasarımlarının Görsel Analizi”, OÜSOBİAD 12 (2), 1419-1440, Doi: 10.48146/odusobiad.1114561

Öz

Bu çalışma, ülkemizde Cumhuriyet sonrası yayın hayatına başlayan çocuk dergi kapak tasarımlarının görsel tasarım özelliklerini içerik analizi yöntemine göre incelemektedir. İçerik analiz ilk olarak metinlerin sistematik bir şekilde düzenlenerek sözcüklerin daha önce belirlenen ölçütlere göre küçük birimler haline getirildiği yenilenebilir, objektif bir yaklaşımdır. Araştırmanın örneklemini Bilim Çocuk 266 (%40,9), Çocuk Sesi 135 (%20,8), Doğan Kardeş 12 (%1,8), TRT Çocuk, 48 (%7,4), Türkiye Çocuk 34 (%5,2), Yavru Türk 10 (%1,5), Kırmızı Fare 61(%9,4), Çocuk Haftası 84 (12,9) dergilerinin seçilen sayılarından oluşmaktadır. Bu dergilerden seçilen 655 kapak kronolojik olarak toplanmış, McMullen (2019) tarafından hazırlanan form üzerinde değişiklik yapılarak kodlanmıştır. Bu form renk, sayfa düzeni, tipografi, imge, imge türleri ve açıklayıcı ikinci başlık olmak üzere altı başlık ve toplam 39 maddeden oluşmaktadır. Çocuklara yönelik hazırlanan dergilerin tasarımında kullanılan görsel bileşenlerin hedef kitlenin yaş aralığı dikkate alınarak hazırlanıp hazırlanmadığı araştırmanın bir boyutunu oluşturmaktadır. Dergi kapak tasarımında kullanılan; tipografi, imge, renk ve sayfa düzeninin derginin görsel kimliği adına her bir sayıda aynı tasarım dilinde devam edip etmediği araştırmanın bir diğer boyutunu teşkil etmektedir. Ayrıca araştırmada dergi tasarımında dikkat edilmesi gereken diğer hususlara ilişkin çözüm önerileri de sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yayıncılık, Çocuk dergileri, Dergi kapak tasarımı, Sayfa düzeni, Tipografi, İllüstrasyon

Abstract

In this study, the content analysis method was used in accordance with the predetermined form to analyze the design elements in the cover design by examining the visual design features of the children's magazine cover designs that started its broadcasting life after the republic and recently in our country. Content analysis is a renewable, objective approach in which texts are first systematically arranged and words are organized into small units by arranging them according to predetermined criteria. The universe of the research consists of Bilim Çocuk 266 (40.9%), Çocuk Sesi 135 (20.8%), Doğan Kardeş 12 (1.8%), TRT Çocuk48 (7.4%), Türkiye Çocuk 34 (5%), 2), Yavru Türk 10 (1.5%), Kırmızı Fare 61 (9.4%), Çocuk Haftası 84 (12.9). The issues of Bilim Çocuk, Çocuk Haftası, Çocuk Sesi, Doğan Kardeş, Kırmızı Fare, TRT Çocuk, Türkiye Çocuk, Yavru Türk magazines, which constitute the universe of the research, were collected chronologically. The coding categories for the

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Çizgi Film ve Animasyon Bölümü, İzmir, eminenilufer.ustundag@ikc.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6212-2394>

² Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, e-mail: ufuk.bakan@ikc.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7302-9398

content analysis of the visual stylistic features on the identified 655 children’s magazine covers were created by making changes on the form prepared by McMullen 2019. The control form prepared for examining the visual features of these journals consists of six headings including the colors used, page layout, typography, image, visual identity, and the second explanatory heading, and a total of 39 items under the headings. One aspect of the research is whether the visual components used in the design of the magazines for children are prepared considering the age range of the target audience. Used in magazine cover design; Another dimension of the research is whether the typography, image, color and page layout continue in the same design language in each issue for the visual identity of the magazine. In addition, solutions for other issues that should be considered in magazine design are also presented.

Keywords: Publishing, Children’s magazines, Magazine cover design, Page layout, Typography, Illustration

Giriş

Matbaa ilk olarak Çin’de baskı tekniği olarak ahşap kalıplara harflerin kazınmasıyla başlasa da günümüzde kullanılan mekanik çoğaltma Johannes Gutenberg’in 1440’lı yıllarda geliştirdiği matbaa tekniği sayesinde mümkün olmuştur. Bu çoğaltım tekniği önce Kıta Avrupa’sında daha sonra dünyanın farklı bölgelerine hızlıca yayılmıştır. Bu gelişme bilgi aktarımını hızlandırmış, uygarlığın gelişmesine ve yeni fikirlerin ortaya çıkmasına büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Matbaanın yaygınlaşması kitapların hızlı bir şekilde basılmasını, kitap üretim maliyetlerinin düşmesini sağlamış, bu da okuma ve yazma oranının yükselmesini beraberinde getirmiştir. Bilimsel ve kültürel ilerlemelerin yayılması hızlanırken, gazete ve dergi gibi süreli yayınların ortaya çıkmasına zemin oluşmuştur. İlk zamanlarda basında toplumun geneline yönelik kitle iletişim araçları sunulmuş; ancak süreç içerisinde kitleleşme ve uzmanlaşma gerçekleşmiş, böylelikle farklı yaş, cinsiyet, mesleki alanlara yönelik iletişim araçları doğmuştur. Süreç içerisinde üreilmeye başlanan çocuklara yönelik dergiler ile çocuğun hem düşünme, dil ve okuma becerisini geliştirmek hedeflenmiş hem de çocuğun okul dışı zamanını verimli geçirmesi, eğlenirken öğrenmesi planlanmıştır (Evans, 2006: 22).

Çocuk dergilerinin Avrupa’da yayımlanmaya başlaması; dergiciliğin çıkışından yaklaşık yüzyıl sonra gerçekleşmiştir. Bu dergilerin başlıca amaçları çocuk okurlara ahlaki telkinlerde bulunmak, çocukları farklı konular hakkında bilgilendirmektir (Şimşek, 2001). 1722’de Leipzig’de yayımlanan “Leipziger Wochenblatt für Kinder” isimli dergi, ilk çocuk dergisi kabul edilmektedir (Demiryürek, 2009: 26). Dergide, tabiat bilgisi konular, hikayeler, fabllar, mektuplar ve birtakım temsiller aktarılmıştır. Dergiye rakip olarak aynı yıl “Nidergaschisches Wochenblatt für Kinder” isimli ikinci çocuk dergisi yayımlanmıştır. Bu derginin içeriği de ilk dergi ile benzer konulardan oluşmuştur (Şahinbaş, 1991, s. 9). İngiltere’de ise ilk çocuk dergisi 18. Yüzyılın sonunda 1788 yılında “Juvenile Magazine” adıyla yayımlanmıştır. Bu dergiyi 1799 yılında “The Children’s Magazine” takip etmiştir. Bahsi geçen dergilerde; iyi, erdemli, ahlaklı bireylerin yetişmesi ve geleneklerin korunması amaç edinilmiştir. Bu dönemde Fransa’daki en iyi çocuk dergileri ise Le Musee des Familles ile Magazine d’Education et de Recreation’dur (Şeyda, 2005).

Amerika Birleşik Devletleri’nde ilk çocuk dergisi 1826’da yayımlanmaya başlayan “The Juvenile Miscellany” dır. Amerika’daki diğer çocuk dergileri çeşitli dini toplulukların düşünce ve inançlarını yansıtmayı amaçlamıştır. The Children’s Magazine (1829), Parley’s Magazine (1823), The Child’s

Friends (1843), Youth's Magazine (1850) gibi dergiler bu alandaki öncü yayınlar olarak gösterilir. Amerika'da en uzun süre yayımlanan çocuk dergisi The Youth's Companion 1827 yılında yayımlanmaya başlamış, dergi 1929 yılında The American Boy dergisi ile birleşmiş ve yayın hayatına 1941 yılına kadar devam etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik bunalım döneminde çocuk dergiciliğinde durgunluk yaşanmış, ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir gelişme kaydedilmiştir (Okay, 1999: 15).

Dünyada çocuklara yönelik çıkarılan ilk dergilerde amaç ahlaki, dini değerleri çocuklara aktarmak iken, ilerleyen yıllarda çocukların hayal gücüne, ilgilerine ve yaratıcı düşüncelerine ağırlık veren dergilerin yayımlanmaya başladığı görülmektedir. Günümüzde farklı yaş gruplarına yönelik ve geniş bir kitle tarafından takip edilen İngiltere'de yayımlanan Storytime, Anorak Magazine, Fransa'da yayımlanan Pomme d'Api, Curionautes dergileri, Amerika'da yayımlanan High Five dergisi farklı alanlarda çocukların gelişimine katkı sağlamak amacı taşımaktadır. Avrupa ve Amerika'da yayıncılık alanında yaşanan gelişmeler Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nde de etkilerini göstermiş ve farklı yaş gruplarına hitap eden süreli yayınlar okuyuculara ulaşmıştır. Günümüz çocuk dergilerinde bilim, sanat, spor, masal, hikâye, bilmece, çizgi dizilerden oluşan çeşitli konulara yer verilmektedir (Başaran Taş, 2008: 34). Ülkemizde yayımlanan dergilerde tanımlı bir yaş aralığı olmadığı için büyük bir kısmı yetişkinler tarafından takip edilmektedir. Çocuklara yönelik yayımlanan dergilerde kesin bir yaş sınırlamasının olmadığı, okul öncesi ve okul sonrası çocuklarda bilişsel seviye farklılığına dikkat edilmediği görülmektedir. Çocuk dergilerinin faydalı ve eğitici olması için; dergilerin bazı niteliklere sahip olması gerekir. Doğru bir tasarım dilinde hazırlanan çocuk dergileri çocukları eğlendirirken eğitebilen ve öğretebilen değerler sunmaktadır. Bu bağlamda çocuk dergilerinin ilk etkileşim aracı olan kapak tasarımlarının da hedef çocuk yaş grubuna uygun olarak tasarlanması önem arz etmektedir.

Türkiye'de Çocuk Dergileri

Türk toplumunda basın yayın alanında önemli ilk adım 1727 yılında İbrahim Müteferrika tarafından kurulan ilk Türk matbaasıdır. Müteferrika matbaasında basılan ilk Türkçe kitap Vankulu Mehmet Paşa'nın "Vankulu Lügati"dir (Karaman, 2014: 134). 19. yy. da İbrahim Müteferrika'nın kurduğu matbaada basılan atlas, harita, sözlük, gazete, pullar, basılı grafik ürünler olarak Türk grafik tasarımının ilk ürünlerini oluşturmuştur (Yeralı, 2005: 172). Osmanlı topraklarında basım sanatının ilk örnekleri 1729 yılında ortaya çıkmasına rağmen gazete yayıncılığı için henüz fikrî altyapı olmadığından Türkçe gazetelerin yayınlanması yaklaşık bir asrı bulmuştur (Atabay, 2020: 3).

Türk dergicilik tarihinde ilk girişimler Tanzimat Dönemi'nde başlamış ve 19. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte günlük gazetelere ek olarak haftalık, on beş günlük, aylık dergiler yayın hayatına başlamıştır. O dönemde dergi kavramı kesin bir anlam kazanmadığı için bu yayınlar "mecmua, gazete, risale, ceride" isimlerinde yayımlanmıştır. Bahsi geçen dönem; Tanzimat dönemi edebi dergilerinde görülen özellik, çocuk dergilerinde de görülmüştür. Dergilerde ağırlık yabancı ürünlere ve özellikle Fransız edebiyatının konu ve türlerine yer verilmiştir. Böylece bir yandan ürünler Türk toplumuna uyarlanıp aktarılırken, diğer yandan geleneksel değerler aranıp öğretilmeye çalışılmıştır (Topuz, 2003: 403).

İlk çocuk gazetesi ise 1869'da Sıtkı Efendi tarafından çıkarılan ve toplamda 49 sayı yayımlanan "Mümeyyiz" gazetesidir (Ertuğ, 1970: 212). Bu gazetede eğitici yazılara, kısa hikayelere, farklı okullardan haberlere ve okuyucu mektuplarına yer verilmiştir. Mümeyyiz'de küçük hikâyeler, eğitici yazılar, çeşitli okullardan haberler ve okuyucu mektupları yer almıştır. Bu dergi amacını; çocuklara iyi ahlak, eğitim konularında bilgi vermek ve bunları çocukların anlayacağı dilde yazmak olduğunu açıklamıştır. Yakın dönemde çocuklar için çıkarılan ikinci gazetesi ise 1875'de yayımlanan Sadakat gazetesi tarafından çıkartılan Çocuklara Mahsus Sadakat'tir. Bu dergilere olan ilgi görüldükten sonra Tanzimat dönemi aydınları ilerleyen yıllarda okur kitlesini genişletmek çeşitli yenilikler yapmıştır.

1878'de "Bahçe" adında bir çocuk gazetesi çıkarılmış, bu gazetede genellikle bilimsel yazılar, hesap oyunları yayımlanmış ve yarışmalar düzenlenmiştir. 19. yüzyılda çıkan çocuk gazetelerinin sonuncusu da yayın hayatına 1896'da başlayan "Çocuklara Mahsus Gazete" olmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminde yayımlanan çocuk dergileri arasında Çocuk Dostu, Çocuk Dünyası, Talebe Defteri ve Çocuk Duygusu gösterilmektedir. Cumhuriyet başlarında genellikle eğitimcilerin de destekleriyle yayımlanan bu dergilerde çocuklara vatan sevgisi, akıllı birey davranış biçimi, batıl inancın yanlışlığı aktarılmıştır (Başaran Taş, 2008: 32).

1928 yılında Harf Devrimi ile birlikte çocuk dergileri Latin Harfleri ile basılmaya başlanmıştır. Bu dönemdeki çocuk dergileriyle küçük yaşlardan itibaren nüfusun büyük çoğunluğunun okuryazar olması ve Latin alfabesinin yaygınlaşması milli amaç edinilmiştir. Dergilerde çocuklara vatan ve millet sevgisi, Atatürk ilke ve inkılâplarının benimsenmesi amaçlanmıştır (Ungan ve Yiğit, 2014: 184). Bu tarihi amaca ulaşabilmek için yayın hayatı canlandırılmış, okumayı kolaylaştırıcı metinlere öncelik tanınmıştır. 1950'li yıllarda Batı'ya koşut olarak ortaya çıkan basit, bol resimli ve belli konu içerikli dergilerle birlikte dini motifli dergiler de ortaya çıkmıştır. 1970'li yıllarda ise çocuk dergilerinde Amerikan kökenli çizgi romanların etkisi görülmüştür (Yiğitbaşı, 2014: 42).

Milli Eğitim politikası gereği bir yandan yetişkinlerin yeni alfabe ile okumaya alıştırılması için çaba harcanmış, diğer yandan da çocukların iyi bir eğitim görmesi esas alınmıştır. Bu politikanın sonucu olarak da 1982 yılından sonra birçok yeni çocuk dergisi yayımlanmaya başlanmıştır. Genellikle eğitim ve öğretimin ön planda tutulduğu bu dergilerde, dil bilmeceleri, bulmaca ve fıkralarla eğlence unsuru oluşturulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilanından önce çıkarılan dergiler ise çocuğun hayal gücünü ve genel kültürünü artırma adına önemli katkılarda bulunmuştur (Duman ve Doğdu, 2010). Cumhuriyetin ilanından sonra yayımlanan dergilerde ise çocukların gerçek ilgilerinin göz önüne alındığı, resim ve karikatürlere daha çok yer verildiği görülmüştür.

Çocuk Dergi Kapaklarındaki Tasarım Öğeleri

Dergi kapak tasarımı, hedef kitlenin yaş grubuna uygun, çocuğun ilgisini çekecek, merak duygusu uyandıran bir tasarım çözümlenmesine odaklanması gerekmektedir (Dizdar, 2019: 21). Kapaktan edinilecek bilgi, çocuğu derginin içeriğine yönlendiren en önemli sayılan etkidir (Tuzcu, 2021: 53). Çocuklara yönelik hazırlanan sayfa tasarımında yer alan tasarım öğelerinin hem kendi içinde hem de birbiri ile estetik ve kurgusal bütünlük içinde olması, okuyucunun belleğinde canlanan imgenin güçlü olmasına olanak sağlamaktadır. Dergi kapak tasarımındaki tipografi, renk, imge, sayfa düzeninin oluşturduğu bütünlük okuyucuya aktarılmak istenen olayı belirgin kılmaktadır. Dergi kapak

tasarımında oluşturulan kompozisyonun her bir ögesi okunurluğunu kolaylaştırıcı, kargaşa yaratmayan anlaşılır bir görsel kimlikte olmalıdır. Bu noktada da tasarım yüzeyinde anlatılan her öğenin çocuğun bilişsel seviyesine uygun olarak tasarlanması önem arz etmektedir (Tuzcu, 2021: 56). Çocuklara yönelik hazırlanan dergilerin tasarım özellikleri çocuğun o dergiyi incelemesine ve okumasına özendirici nitelikte olması gerekmektedir. Dergi tasarımı görsel ve dilsel açıdan uyum içinde bir bütünlük içermelidir. Dergi kapağının tasarım özellikleri dergi içeriğini yansıtan ipuçları barındırırken, onu diğer dergilerden ayıran, seçiciliğini arttıracak estetik ve nitelikli bir görsel kimlikle tasarlanmalıdır. Dergi kapak tasarımı derginin konusu ile ilgili olmalı, hedef kitleyi düşündürmeli ve duyuşsal bir iletişim kurmalıdır (Akt. Çer. Gülerüz, 2016: 91).

Dergi kapak tasarımındaki tipografi, imge, renk ve sayfa düzeni derginin kimliği konusunda okuyucuya bilgi veren özelliklere sahip olması gerekir. Bu noktada dergi içeriğinin bize ulaşan tasarlanmış hali; kurumsal kimlik çalışmasına benzemektedir. Derginin her bir sayısında kapak tasarımının dili, ortak bir çözümlemede ilerlemelidir (Karaduman, 2007: 67). Kapak tasarımında tipografi ve imge, iletilmek istenen mesaja göre bir araya gelir ve çözümlenir. Dergi kapağında yer alan tüm yazılı ve görsel biçimler, dergi kimliğini yansıtır biçimde kullanılmayı gerektirir. Her derginin kendi kimliğini meydana getiren görsel bir dili vardır. Bu görsel dil neyin, nerede, nasıl kullanılması gerektiği kararının verilmesi sonucu oluşur (Karaduman, 2007, s. 68). Kapakta yer alacak elemanlar, yine derginin kimliğini görsel ifadesinin gerektirdiği şekilde yer alırlar (Tuncay, 1998: 36).

Dergi kapak tasarımında kullanılan; tipografi, imge, renk ve sayfa düzeni her bir sayıda aynı tasarım dilinde devam etmelidir. Örneğin renk ögesi; görsel kimlik oluşturmada, insanlar üzerinde duygusal ve psikolojik etkiler bırakmada, farkındalığı arttırmada ve tanınırlığı sağlamada önemli bir araçtır. Dergi tasarımında seçilecek kurumsal renk, her bir sayıda aynı şekilde devam etmesi derginin tasarım dili, tanınırlığı adına önem taşımaktadır. Aynı şekilde derginin başlığında seçilen yazı karakteri, sayfa yüzeyindeki yerleştirme düzeni her sayıda ortak bir tasarım çözümlemesinde devam etmelidir. Dergi için oluşturulan görsel kimlik derginin ilk sayısından son sayısına kadar tutarlı bir ortak dil kurgulanmalıdır (Özcan, 2008: 30). Bu noktada dergi sayılarının tüm kapak tasarımlarında görsel tasarım ilkelerinden biri olan bütünlük yaratılmalı; uygulanan her bir tasarım yaklaşımının her sayıda aynı olmasına özen gösterilmelidir (Özsoy & Ayaydın, 2016: 224).

Dergi kapak tasarımında çocuğun dikkatini çekecek bir tasarım çözümlemesi oluşturmadan önce derginin hedef kitlesinin belirlenmesi önemlidir. İsviçreli psikolog, filozof Jean Piaget, çocukların zihinsel süreçlerinin gelişimi hakkında araştırmaları ve genetik epistemoloji kuramı ile tanınmaktadır. Piaget bilişsel gelişim teorisi hakkındaki araştırmasında, bilişsel gelişmelerine göre çocukları dört aşamalı yaş grubunda incelemiştir. Çocukları bilişimsel düzeylerine göre; duyuşsal motor dönemi (0-2 yaş), işlem öncesi dönem (2-7 yaş), somut işlemler dönemi (7-11 yaş), soyut işlemler dönemi (11-18 yaş) olarak ayırmaktadır. Piaget'e göre bilişsel gelişim bu dört ardışık devre ile kuramlaşır. Piaget'in, çocukların bilişsel gelişim dönemlerine göre geliştirdiği bu kuramlar, çocukların zihinsel yeteneklerine ilişkin anlayışımıza önemli katkılar sağlamaktadır (Kul, 2014: 7). Çocukların gelişim aşamaları detaylı olarak incelendiğinde her yaş grubunun algı seviyelerinin farklılık gösterdiği görülmektedir (Kul,

2014: 6-8). Bu sebeple dergi kapak tasarımında oluşturulacak yaklaşım ilgili hedef kitlenin algı düzeyine uygun olarak hazırlanmalıdır.

Tipografi

Yazı karakteri temelde, aynı biçimsel form ve oranlara göre tasarlanmış büyük harf, küçük harf, rakam, noktalama işaretleri, matematiksel sembollerden oluşan tamamlanmış ve kullanıma sunulmuş bir diziyi ifade etmektedir (Yücebaş, 2006: 54). Metin tasarımında yazı karakteri, yazı rengi, yazı boyutu, satır arası boşluk, satır arası uzunluk tipografik tasarım uygulamalarıdır (Bağcı, 2007: 19). Dergi kapak tasarımında yazı karakteri seçilirken çocuğun yaş dönemi göz önünde bulundurulmalı, okunabilir ve gözü yormayan büyüklük, satır aralarında ve harf aralarında uygun boşluk oluşturulmalıdır (Tuzcu, 2021: 55). Çocuk okuma eyleminde yazı karakterinden ya da yazı boyutundan olumsuz etkilenmemelidir. Araştırmalara göre ilköğretim düzeyi çocuklar için oluşturulacak tipografik tasarımda çok detaylı harf karakterlerinin tercih edilmesi çocukların okuma sırasında zorluk yaşamasına sebep olabilmektedir. Aynı zamanda harf rengi, boyutu, kalınlığı çocuğa okuma sırasında zorluk yaratmamalıdır. Örneğin okul öncesi çocuklar için hazırlanan kitaplarda yazı karakteri boyutunun 20, 22, 24 punto büyüklüğünde olması önerilmektedir. İlköğretim döneminde ise çocuğun algı seviyesinin gelişmesine bağlı olarak harf boyutları daha küçük tercih edilebilmektedir (Sever, 2002: 122). Sue Walker (2005) çocuk kitaplarında yazı karakterlerinin nasıl olması gerektiği konusunda yaptığı analiz sonucunda; harflerin okunabilirliği sağlandıktan sonra, tırnaklı ya da tırnaksız yazı karakteri etmediğini tespit etmiştir. Örneğin Çocuk Sesi dergisinde kapak yazı rengi, Çocuk Haftası Dergisi'nde illüstrasyon dergi isimlerinin okunabilirliğinde sorun yaratmaktadır. TRT Çocuk Dergisi'nde ise hem her kelimenin yazı karakterinin birbirinden kopuk olması hem de yazının arka planındaki illüstratif anlatım okunabilirlikte zorluk oluşturmaktadır. (bkz. Görsel 1-2-3)

Görsel 1. Çocuk Sesi Dergisi, 1939. **Görsel 2.** Çocuk Haftası Dergisi, 1943. **Görsel 3.** TRT Çocuk Dergisi, 2012.

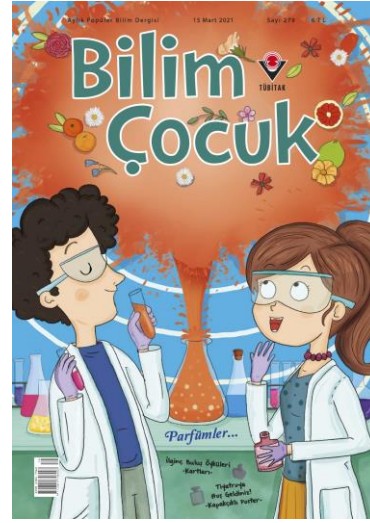
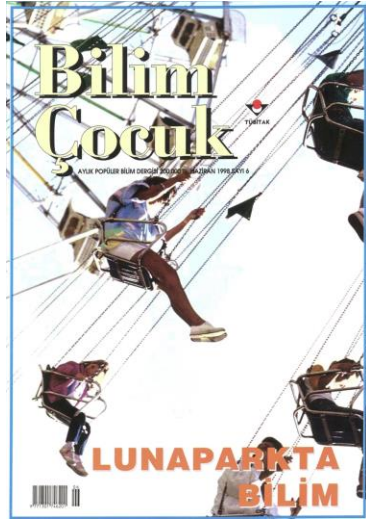
Dergi kapak tasarımlarında kullanılan metinlerde çocukların okurken veya takip ederken kolaylıkla bir alt satıra geçebilmesi için metnin sola blok olarak yazılması önerilmektedir. Soldan hizalanmış bir metin bloğu, soldan okumaya başlayan diller için kolaylık sağlarken, sağdan hizalanmış bir metin bloğu aynı sebepten dolayı metnin okunmasında zorluk yaratabilmektedir (Uçar, 2004: 129) Ancak çok satırlı olmayan metinler, okunabilirliği olumsuz etkilemediği takdirde ortadan blokla ayrılmış

olarak tasarlanabilir. Ayrıca metinlerdeki tracking (metin boyunca dizilen tüm harf arası boşlukların düzenlenmesi), düzenlemesi yapılırken okunabilirliği için harfler ve sözcükler arasındaki boşluğun dengeli bir dağılım göstermesi sağlanmalıdır. Okunabilirliği sağlamak için metin blokları gibi kelimelerin harfleri arasındaki espas boşlukları; kerning'e (Harf Boşluk Düzenlemesi) de dikkat edilmesi gerekmektedir (Sarıkavak, 2004: 104-107). Dikkat edilmesi gereken bir diğer konu paragraf diziliminde yapılan yanlışlardan dul (widow) ve yetim (orphan) sözcüklerdir. Paragraf veya kolon sonlarındaki oldukça kısa sözcüklere ya da hecelere dul sözcükler, paragraf veya kolonların başlangıç satırında görülen kısa sözcüklere ya da hecelere yetim sözcükler denilmektedir. Bu iki sorun da yarattıkları fazla boşluk nedeniyle okuyucunun gözünü rahatsız edip, okumanın akışını bozmaktadır (Erdoğan Aydın, 2015: 137).

İmge

Yazı dilini henüz çözememiş çocuklarda bilginin imge ile anlatılması önemlidir. Anlatımı açıklayan imge illüstrasyon veya resim aracılığıyla sağlanmaktadır. Çocuk edebiyatı kuramcıları Nikolajeva ve Scott (2006: 61-83), çocuk kitaplarında yer alan metinlerin yalnızca mekân tanımlayabildiğini, illüstrasyonun ise bilginin gerçekliğini gösterebileceğini belirtmişlerdir. Dergi kapak tasarımında yer verilen illüstrasyonda da bu yaklaşım geçerlidir; çocuk imge aracılığı ile dergi ile iletişim kurar ve dergiyi anlamlandırır. Çocukların dergi ile pozitif bir iletişim kurmasına etken olan dergi resimlemelerinde birtakım hassasiyetler öncelikli olarak değerlendirilmelidir. Öncelikle dergi kapağında yer verilen görsel unsur ilgili hedef kitledeki çocukların estetik algılarını geliştirecek özellikte sanatsal bir yapıda olması gerekmektedir. Dergi kapak tasarımında kullanılan imgeler özgünleştirilmeli ve çocuğun hayal dünyasını olumlu yönde desteklemelidir. Kapak tasarımındaki imgeyi tasarlayan sanatçı, ilgili yaş grubunun gelişim özelliklerine hâkim olmalıdır (Şimşek, 2016: 62-63).

Çocuğun görsel okuma yapabilmesi için tipografik düzen gibi kapak tasarımındaki imgesel anlatımın da çocuğun algı seviyesine uygun olması beklenmektedir (Hunt, 2002: 72). Örneğin okul öncesi çocuklara yönelik dergi resimlemelerinde derginin içeriğini veya aktarmak istediği bilgiyi ayrıntılı şekilde açıklayan nitelikte olması önem taşımaktadır (Kazancı Gül, 2018: 23). Derginin içeriğinde aktarılacak bilginin kapak tasarımındaki görsel anlatımın yorumu ile bambaşka zenginliğe ulaşabilir. İkisi arasındaki uyum ve ritim çocuğa zevkli bir okuma sağlaması, hayal gücünü desteklemesi ve kitap sevgisi kazanımı açısından önemlidir (Karatay, 2011). Örneğin Bilim Çocuk Dergisi'nin 1998 yılının 6. sayısında kapak tasarımında yer verilen fotoğraf hedef kitle çocukların dikkatini çekecek, derginin içeriğini yansıtacak bir anlatım taşımamaktadır. Ayrıca kapaktaki tipografik tasarım okunaklılıkta zorluk yaratmaktadır. Derginin ilerleyen yıllarına ait 2021 yılındaki tasarımında ise kapaktaki illüstratif anlatım hem çocuğun hayal dünyasını olumlu yönde destekleyen hem de çocukla iletişim kuracak bir yaklaşımda çözümlendiği gözlemlenmektedir. (bkz. Görsel 4-5)

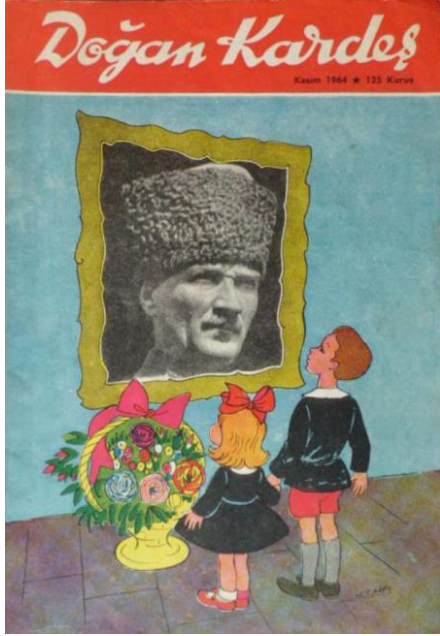
Görsel 4. Bilim Çocuk Dergisi, 1998. **Görsel 5.** Bilim Çocuk Dergisi, 2021.

Renk

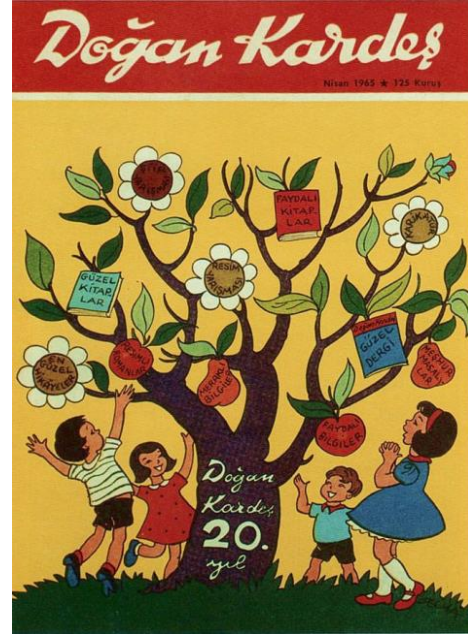
Renk ögesi, bir dergiyi tanıtan önemli iletişim araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Renk, bir bilginin nasıl okunacağı üzerinde bilgi vermekte, izleyene estetik açıdan etkisine almaktadır (Tuzcu, 2021: 54). Okuyucuya aktarılacak bilginin havasını ve atmosferini güçlendirir. Her rengin yalnızca kendine özgü ilişkileri olmakla kalmaz, aynı zamanda bir illüstrasyondaki renk, sözcükler okunmadan önce genellikle öykünün tonunu da iletmektedir. Dergi kapak tasarımında çocukların dikkati çekmek için canlı renklerin kullanılmasının yanında ayrıca zıt renklerin kontrastlığından da yararlanılması önerilmektedir (Özek, 2015: 23). Kapak tasarımında imge oluşturulurken renk tercihlerinde gerçekçi veya gerçek olması gerekmemektedir (Gülpınar, 2010: 50). Örneğin ağaçlar mavi veya pembe, köpekler kırmızı veya filler çok renkli olabilir. Önemli olan, çocuğun görüntüleri ve şekilleri tanımlayabilmesidir (Tuzcu, 2021: 55). Çocukların dünyasında, farklı renk grupları duygusal ve görsel açıdan güçlü ipuçları taşımaktadır. Renk, bir ruh halini aktarabilir, gerçekliği tanımlayabilir veya bilgileri kodlayabilir. Duygusal açıdan kırmızı ve tonları kızgınlığı, mavi ve tonları sakinliği, yeşil ve tonları hastalık ya da yoksulluğu ifade edebilir. Hartas (2004) renklerin uzaklık bilgisini de taşıdığını ifade etmektedir. "Kırmızı, turuncu ve sarı gibi sıcak renklerin daha yakında algılanırken, mavi, yeşil ve mor gibi soğuk renklerin daha çekinik kalmaları ve dinginlik ifade etme özelliklerinden dolayı daha uzakta algılandığını" belirtmektedir (Hartas, 2004: 70). Ayrıca tasarımcılar dergi kapak tasarımında bazı unsurları öne çıkarmak ve diğer şeyleri gizlemek için rengi kullanırlar. Bu bağlamda renk, ayırt etme ve bağlantı kurma, vurgulama ve gizleme işlevi görmekte, tasarım sürecinin ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Çocukların hızla dağılabilecek dikkatini yoğunlaştırabilecek güce sahiptir.

Çocuklar için hazırlanan illüstrasyonlarda renk kullanımının da etkisi önemlidir. Verilen ifadelerin algılanmasını artıran, illüstrasyona güç katan renk çocuklarında dikkatini çekmelidir. Kullanılan birden fazla renk arasında karmaşa değil bir renk armonisi gözetilmelidir. Tasarım elemanları en uygun şekliyle kullanılmalı diğer unsurların önüne geçmemelidir (Tür ve Turla, 1999: 33). Renklerin uyumlu şekilde kullanılması çok sesli bir orkestra müziği gibi estetik açıdan izleyeni büyüleyebilir (Tuzcu, 2021: 70). Ayrıca dergi tasarımında seçilecek kurumsal renk, her bir sayıda aynı şekilde

devam etmesi derginin tasarım dili, tanınırlığı adına önem taşımaktadır. Araştırma kapsamında incelenen dergiler arasında Doğan Kardeş dergisinin bu yaklaşımı uyguladığı gözlemlenmektedir. Derginin her sayısında dergi kapağının üst kısmında kırmızı dikdörtgen bir alan içine dergi isminin yazıldığı görülmektedir. (bkz. Görsel 6-7)

Görsel 6. Doğan Kardeş Dergisi, 1964.

Görsel 7. Doğan Kardeş Dergisi, 1965.

Sayfa Düzeni

Tasarlanacak olan bir fikrin okuyucuya aktarılabilmesi için zihinde tasarı halindeyken görsel olarak nasıl çözümleneceğinin planlanması gerekir. Bu noktada sayfa düzeninin planlanması, diğer bir ifadeyle verilmek istenen mesajın okuyucuya daha kolay aktarılmasına yönelik görsel düzenlemenin yapılması gerekmektedir. Bir tasarımı oluşturacak farklı öğeler, öncelikle tipografi ve imgeler, aralarında açık ayrımlarla sayılarak üzerinde düzenlenecek ayrı bileşenler olarak düşünülmektedir (Ambrose ve Harris, 2013: 89). Bu düzenlemeyle birlikte farklı tasarım yaklaşımları, görsel yönden ürünü ayırt ederek farklı bir şekilde konumlandırılmasına olanak sağlamaktadır. Simetri ve asimetri tasarım yaklaşımı arasında farklığa bakıldığında simetride olağan akışta bir durgunluk hali, düzen ve kurallara bağlı olmak hâkimken asimetride ise hareket, kurallardan sıyrılma ve farklı bir açıdan yaklaşma, bağımsız hareket etmele özdeşleşmiştir.

Çocuklara yönelik dergi kapak tasarımında tipografi ve imgenin okumasını kolaylaştıracak bir sayfa düzeni tasarlanmalı, sayfa yüzeyi üzerinde yoğun ve karmaşık bir görüntü yaratmamak adına gerekli boşluklar bırakılmalı, tasarım okuyucunun gözünü yormayacak şekilde oluşturulmalıdır (Temizyürek vd., 2016: 32). Bu bağlamda imge ve tipografik düzen uyum içinde olmalı her iki öğe de birbirinin okunabilirliği tehdit etmemelidir. Özellikle okul öncesi gruba yönelik dergi kapak tasarımlarında simetrik kompozisyonların oluşturulması çocuğun aktarılan bilgiyi kavraması adına önem taşımaktadır (Tuzcu, 2021: 60). Örneğin Kırmızıfare dergisinde kapak tasarımı kompozisyonunda imge, tipografik düzen ve gerekli boş alanlar kullanılarak okunabilirlik sağlanmıştır. Ancak Türkiye

Çocuk Dergisi'nde imge ve tipografik düzen iç içe geçmiş, bu durum görsel bir karmaşa yaratmıştır. (bkz. Görsel 8-9)

Görsel 8. Kırmızı Fare Dergisi, 1994. **Görsel 9.** Türkiye Çocuk Dergisi, 2013.

Araştırma Yöntemi

Bu araştırma Türkiye'de Cumhuriyet sonrası yayın hayatına başlayan çocuk dergi kapaklarındaki görsel tasarımın yıllar içerisindeki değişimini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Çocuklara yönelik hazırlanan çocuk dergilerin tasarım ve görsel özelliklerini inceleyerek, önceden belirlenen kontrol listesine uygun olarak içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analiz ilk olarak metinlerin sistematik bir şekilde düzenlenerek sözcüklerin daha önce belirlenen ölçütlere göre düzenlenerek küçük birimler haline getirildiği yenilenebilir, objektif bir yaklaşımdır. İçerik analiz süreci, bir sınıflandırma şemasına göre ham mesajların (metinsel materyal, görsel imgeler, çizimler) kodlanmasından oluşur (Kondracki et al, 2002: 224). İçerik analiz de araştırmacılar sosyal iletişimin kanıtları olan mesajları sistematik ve objektif olarak incelerler ve ayırt edici özelliklerini tanımlayarak iletişimin kaynağına ya da iletişimin diğer durumlarına ilişkin tahmin yürütürler (Hepkul, 2002: 2). İçerik analize yönelik araştırmalar ilk olarak 16. yüzyılda kitlelerin bilgilendirilmesinde belirleyici bir rol üstlenen gazeteler üzerine yapılan çalışmalarla başlamıştır. Klinik ve sosyal bilimlerde kullanılan mülakat-tartışma görüşmelerinden, öykü, film, televizyon programı, reklam, gazete ve dergilere ilişkin içeriklere kadar pek çok türdeki yazılı bileşenlerin analiz edilmesinde içerik analizi' yönteminin kullanıldığı görülmektedir (Macnamara, 2005: 1).

Verilerin Toplanması

İçerik analizi için kodlama kategorileri McMullen (2019) tarafından hazırlanan form üzerinde değişiklikler yapılarak oluşturulmuştur. Bu çalışma, iki doğu ülkesi (Çin ve Japonya) ile iki batı ülkesi (Almanya ve Birleşik Krallık) tasarım çalışmalarındaki temel grafik tasarım öğelerinin kullanımını karşılaştırarak benzeşen ve ayırt edici yönlerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Bu araştırmada kodlama kategorileri üzerinde değişiklik yapılarak araştırmada belirlenen hedeflerin ortaya çıkarılmasına uygun hale getirilmiştir. Bu dergilerin görsel özelliklerinin incelenmesi amacıyla

hazırlanan kontrol formu dergi isimleri, kullanılan renkler, sayfa düzeni, tipografi, imge, görsel stil ve açıklayıcı ikinci başlık olmak üzere altı başlık ve başlıkların altında yer alan toplam 39 maddeden oluşmaktadır. Bu kontrol formu temel alınarak içerikler bu konuda uzman iki araştırmacı tarafından kodlanmıştır. Çalışmanın evrenini oluşturan *Bilim Çocuk (1998-)*, *Çocuk Haftası (1943-1958)*, *Çocuk Sesi (1928-1948)*, *Doğan Kardeş (1960-1975)*, *KırmızıFare (1990-2007)*, *TRT Çocuk (2012-)*, *Türkiye Çocuk (2012-2019)*, *Yavru Türk* dergileri tabakalı (zümrelere göre) örnekleme tekniği kullanılarak kronolojik olarak toplanmıştır. Çalışmanın evrenini oluşturan dergiler dijital milli kütüphane, TÜBİTAK dergi arşivi ve Google arama motoru üzerinden tarama yapılarak toplanmıştır. Tarama faaliyetleri sonucunda elde edilen dergiler, yayın yılı, sayıların devam edip etmediği ve belirlenen kategorilere uygunluk bakımından değerlendirilmiş, uygun olmayan görseller çalışmanın örnekleminde çıkarılmıştır.

Verilerin Analizi

Nitel verilerin çözümlenmesinde birçok çalışma da kullanılan içerik analiz tekniğinden faydalanılmıştır. Betimsel analiz sonucu çıkarılan veriler ya da yorumlar, içerik analizinde detaylı bir şekilde işleme tabi tutularak daha önce görülmeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu ortaya çıkmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 227). Çalışmada toplanan veriler Microsoft Excel formatında oluşturulan tablodaki kategorilere göre kodlanmıştır. Bu tabloda görsellerin tanımlayıcı bilgileri (dergi isimleri, renkler, sayfa düzeni, tipografi, imge, ikinci başlık) ile yöntemle yönelik bilgilerin yer aldığı (yöntem, deseni, veri toplama aracı, çalışmanın örnekleme, kullanılan veri analiz yöntemi) yer almaktadır.

Görsel bileşenlerin belirlenen özelliklere göre sınıflandırıldığı form üzerinden kodlama sonucu elde edilen veriler IBM SPSS 23 programına aktarılmıştır. Aktarılan verilerin doğrulanması sonrası frekans ve yüzde oranları ile betimleyici istatistiksel hesaplamalar yapılmıştır. Bu çalışmada 655 adet çocuk dergisi görsel açıdan analiz edilmiştir. Araştırmanın sınırlılıkları *Bilim Çocuk* 'un %40,9 (266), *Çocuk Sesi* 'nin %20,8 (135), *Doğan Kardeş* 'in %1,8 (12), *TRT Çocuk* 'un, %7,4 (48), *Türkiye Çocuk* 'un %5,2 (34), *Yavru Türk* 'ün %1,5 (10), *Kırmızıfare* 'nin %9,4 (61), *Çocuk Haftası* 'nın %12,9 (84) sayıdan oluşmaktadır.

Bulgular ve Yorum

Araştırmanın örneklemini oluşturan 655 adet çocuk dergisi kapağındaki görsellerin renk dağılımı incelenmiş Tablo 1'de dergilerin görsellerin sayfa içerisinde renk dağılımı belirlenen kriterlere uygun olarak sıcak renkler, soğuk renkler, nötr (akromatik) renkler, armonik renkler değerleri temel alınarak kodlanmıştır. Bu renklerden kırmızı, turuncu, sarı sıcak renkleri, mavi, yeşil ve mor soğuk renkleri ve siyah, beyaz ve gri tonlar nötr renkler kategorisinde yer almaktadır. Tasarımın ana bileşenlerinden biri olan renklerin kullanıcının yaş grubuna ve belirlenen hedef kitle üzerinde yaratacağı psikolojik etkileri göz önüne alınarak uygulanması gerekmektedir.

Tablo 1. Dergilerin Renge Göre Dağılımları

Renkler	Bilim Çocuk	Çocuk Sesi	Doğan Kardeş	TRT Çocuk	Türkiye Çocuk	Yavru Türk	Kırmızı Fare	Çocuk Haftası
	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
Sıcak Renkler								
<i>Kırmızı</i>	6 (2,3)	18 (13,3)	1 (8,3)	-	1 (2,9)	1(10)	-	3 (3,6)
<i>Sarı</i>	16 (6)	7(5,2)	1 (8,3)	-	-	1(10)	3 (4,9)	28 (33,3)
<i>Turuncu</i>	11 (4,1)	2 (1,5)	-	-	-	-	2 (3,3)	4 (4,8)
<i>Pembe</i>	2 (0,8)	-	-	1(2,1)	-	-	-	2 (2,4)
Soğuk Renkler								
<i>Mavi</i>	51(19,2)	14 (10,4)	1(8,3)	7(14,6)	8 (23,5)	1(10)	20 (32,8)	29 (34,5)
<i>Yeşil</i>	25 (9,4)	7 (5,2)	-	3 (6,3)	5 (14,7)	-	6 (9,8)	15 (17,9)
<i>Mor</i>	16 (6)	1 (0,7)	-	-	-	-	1 (1,6)	-
Nötr Renkler								
<i>Siyah</i>	17 (6,4)	1 (0,7)	-	-	-	-	2 (3,3)	-
<i>Beyaz</i>	6 (2,3)	-	-	-	-	-	-	-
<i>Gri</i>	7 (2,6)	1(0,7)	1(8,3)	1(2,1)	-	3(30)	2 (3,3)	3 (3,6)
<i>Siyah /Beyaz</i>	1 (0,4)	31 (23)	1(8,3)	-	-	-	-	-
Armonik Renkler	108 (40,6)	53 (39,3)	7 (58,3)	36 (75)	20 (58,8)	4 (40)	25 (41)	-

Tablo 1'e göre dergi kapakları incelendiğinde, Bilim Çocuk'un %40,9 (266), Çocuk Sesi'nin %20,8 (135), Doğan Kardeş'in %1,8(12), TRT Çocuk'un, %7,4 (48), Türkiye Çocuk'un (%5,2) 34, Yavru Türk'ün %1,5 (10), KırmızıFare'nin %9,4 (61), Çocuk Haftası'nın %12,9 (84) çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu tabloya göre toplam 650 örneklemin renk dağılımı aşağıda özetlenmiştir. İlk olarak %38,9 (253) armonik rengin en fazla kullanıldığı, ikinci olarak %20,2 (131) sayıda mavi rengin kullanıldığı, üçüncü olarak %9,4, (61) sayıda ise yeşil rengin kullanıldığı, dördüncü olarak %5,1, (33) siyah- beyaz renk dağılımının kullanıldığı görülmüştür. Dergi kapak tasarımında yer verilen illüstrasyon ya da resimde genelde canlı renklerin tercih edildiği görülmektedir. Bu yaklaşım çocukların dikkatini çekmek adına önem taşımaktadır. Ayrıca dergi kapaklarında Doğan Kardeş dergisi dışında hiçbir derginin kapak tasarımında kurumsal bir renk kullanılmadığı saptanmıştır. Tüm dergi sayılarında ortak bir dil oluşturulması, okuyucuda bilinirlik sağlaması adına önem taşıyan bu yaklaşım; incelenen dergilerin günümüz sayılarında da uygulanmadığı görülmektedir. Doğan Kardeş dergi kapak tasarımlarında ise dergi kapak tasarımlarının üst alanında kırmızı dikdörtgen arka plan üzerine beyaz dergi ismine yer verilerek tüm sayılarda ortak bir dil yaratılmıştır. Bilim Çocuk'un %40,9 (266), Çocuk Sesi'nin %20,8 (135), Doğan Kardeş'in %1,8(12), TRT Çocuk'un, %7,4 (48), Türkiye Çocuk'un (%5,2) 34, Yavru Türk'ün %1,5 (10), KırmızıFare'nin %9,4 (61), Çocuk Haftası'nın %12,9 (84), sayfa düzeninin dağılımlarına yönelik bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Dergilerin Sayfa Düzenine Göre Dağılımları

Sayfa düzeni	Bilim Çocuk		Çocuk Sesi		Doğan Kardeş		TRT Çocuk		Türkiye Çocuk		Yavru Türk		Kırmızı Fare		Çocuk Haftası	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Simetri	24	(%9)	127	(%94,1)	6	(%50)	7	(%14,6)	-	10	(%10)	22	(%36,1)	10	(%11,9)	
Asimetri	242	(%91)	8	(%5,9)	6	(%50)	41	(%85,4)	34	(%10)	-	39	(%63,9)	74	(%88,1)	

Tablo 2 incelendiğinde dergilerin %68,3 (444) sayısının asimetric olarak tasarlanırken, %31,7 (206) derginin ise simetric olarak tasarlandığı görülmektedir. Bilim Çocuk Dergisi'nin %9,0 (24) simetri tasarımıyla görsellerin düzenlendiği görülürken zamanla görsel tasarım yaklaşımı değişikliğe uğrayarak %91,0 (242) asimetric yaklaşıma geçiş yapıldığı görülmektedir. Çocuk Dergisi'nin sayfa yapısı incelendiğinde %94,1 (127) simetric tasarımın hâkim olduğu bazı sayılarda ise %5,9 (8) asimetric yaklaşımın tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Yakın dönem de yayın hayatına başlayan TRT Çocuk dergisinin sayfa yapısı incelendiğinde ilk sayılarında %14,6 (7) sayısında simetric bir kompozisyon yaklaşımı ön plandayken zamanla görsel anlatım dilinde değişikliğe giderek %85,4 (41) sayısında asimetric bir düzenleme anlayışı belirlediği görülmüştür. Araştırma kapsamında incelenen Türkiye Çocuk ve TRT Çocuk dergi kapak tasarımlarında genellikle asimetric tasarım yaklaşımının uygulandığı görülmektedir. Bu dergilerin hedef kitlesi; 7 ile 14 yaş grubudur. Bu sebeple kapak tasarımında tercih ettikleri yaklaşım hedef kitlenin okunabilirliği açısından zorluk oluşturmamaktadır. Araştırmalar, özellikle okul öncesi gruba yönelik dergi kapak tasarımlarında simetric kompozisyon uygulamasını önermektedir.

Tablo 3. Dergilerin Yazı Karakteri Seçimi ve Hizalamaya Göre Dağılımları

Yazı Karakteri / Hizalama	Bilim Çocuk		Çocuk Sesi		Doğan Kardeş		TRT Çocuk		Türkiye Çocuk		Yavru Türk		Kırmızı Fare		Çocuk Haftası	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Tırnaksız Sola	-		11	(%8,1)	-		-		10	(%29,4)	-		-		-	
Tırnaksız Sağa	-		5	(%3,7)	-		-		-		-		-		-	
Tırnaksız Merkeze	93	(%35)	119	(%88,1)	12	(%100,0)	48	(%100,0)	24	(%70,6)	10	(%100,0)	61	(%100,0)	84	(%100,0)
Tırnaklı Sola	33	(%12,4)	-		-		-		-		-		-		-	
Tırnaklı Merkeze	140	(%52,6)	-		-		-		-		-		-		-	

Harflerin uç kısımlarında tırnak, çengel, çentik, çıkıntı gibi yapıların yer almadığı fontlar serifli (tırnaklı) yazılar olarak kabul edilmektedir. Bir yazı da ayırt edici bir özellik taşıyan serifler metin içerisinde harflerin ayırt edilmesini sağlayarak hem okuyucunun gözünde süreklilik sağlar hem de metnin okunurluğunu artırır (Ambrose ve Harris, 2012: 86). Times New Roman, Saonara, Coachella, Adeg Serif Saonara, Coachella, Adeg Serif bu yazı karakterleri arasında yer alır. Tırnaksız (Sans Serif) yazı karakterleri ise harflerin alt uç ve üst uç bölümlerinde tırnak, çengel, çentik, çıkıntı gibi yapıların yer almadığı düz fontlardır. Bu yazı karakterlerine Arial, Futura, Helvetica, Avant-Garde, Gill, Univers örnek olarak gösterilebilir (Erdal, 2015: 86).

Tablo 3 incelendiğinde dergilerin %69,4 (451) sayıdaki tırnaksız yazı karakterlerinin seçilerek merkeze yerleştirildiği, %21,5 (140) derginin ise tırnaklı yazı karakteri seçilerek merkeze konumlandırıldığı görülmektedir. 655 örnek alanında yer alan %5,1 (33) derginin ise tırnaklı yazı karakteri seçilerek sola hizalandığı, %3,2 (21) dergideki yazı karakterinin tırnaksız sola konumlandırıldığı görülmüştür. Türkiye'de yayın hayatına başlayan çocuk dergilerinin görsel dilini çözümlenmek amacıyla yürütülen çalışma da görsel dili oluşturan öğelerden biri olan yazı karakterindeki değişiklikler aşağıda özetlenmektedir. İlk olarak Bilim Çocuk'un %40,9 (266) sayısında yazı karakterinin ilk olarak %52,6 (140) yazı karakterinin tırnaklı yazı karakterleri seçilerek merkeze konumlandırıldığı, %12,4 (33) sayıda yazıların konumunda değişikliğe giderek tırnaklı yazı karakterlerinin seçilerek sola hizalandığı görülmüştür. Zaman içerisinde yazıların sayfa içerisinde konumu değişikliğe giderek %35,0 (93) sayıda tırnaksız (Sans Serif) yazı karakteri tercih edilmiştir.

Yukarıdaki açıklamalarda da belirtildiği gibi dergi kapak tasarımında harflerin okunabilirliği sağlandıktan sonra tırnaklı ya da tırnaksız yazı karakteri kullanımını fark etmemektedir. Ancak derginin görsel kimliği adına dergi adı ya da açıklama metninin sayfa düzeninde her sayıda aynı yerde tasarlanması önem taşımaktadır. Türkiye Çocuk dergi sayılarında her kapak tasarımında açıklama bilgilerinde farklı yazı karakterlerinin kullanıldığı, bazı yazı karakterlerinin okunabilirliği sağlamada zorluk yarattığı görülmektedir. Ayrıca dergi ismindeki tipografik düzende özellikle eski sayılarda "Türkiye" yazısında oldukça küçük font tercih edilmiştir. Bu durum dergi isminin tümünün bir bütün olarak okunmasında zorluk oluşturmaktadır. Aynı durum TRT Çocuk Dergisi yazısında da bulunmaktadır. Özellikle derginin bazı sayılarında TRT yazısı arka plan ile karışmakta, dergi isminin bir bütün olarak okunmasında kopukluk yaratmaktadır. Ayrıca dergi ismindeki "dergisi" kısmı da dergi ismi ile bir bütünlük oluşturmamaktadır. Bu durum dergi ismindeki her bir kelimedeki kullanılan yazı fontunun birbiri ile ortak bir dilde olmamasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 4. Dergilerin Kullanılan Görsel Öğelere Göre Dağılımları

İmge	Bilim Çocuk		Çocuk Sesi		Doğan Kardeş		TRT Çocuk		Türkiye Çocuk		Yavru Türk		Kırmızı Fare		Çocuk Haftası	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
İllüstrasyon	126	(%47,4)	88	(%65,2)	10	(%83,3)	47	(%97,9)	22	(%64,7)	10	(%100)	59	(%96,7)	84	(%100)
Resim	82	(%30,8)	44	(%32,6)	2	(%16,7)	-	-	10	(%29,4)	-	-	-	-	-	-
İllüstrasyon & Resim	58	(%21,8)	3	(%2,2)	-	-	1	(%2,1)	2	(%5,9)	-	-	2	(%3,3)	-	-

Çocuk Haftası, KırmızıFare ve Yavru Türk dergi kapak tasarımlarının her sayısında aynı illüstratif dilde resimlemeler yapılmış, bu yaklaşım tüm dergi sayılarında ortak bir görsel dil sağlamıştır. Ancak Çocuk Sesi, Bilim Çocuk, Doğan Kardeş, Türkiye Çocuk, TRT Çocuk dergilerinde kapak tasarımlarının bazı sayılarında fotoğraflara yer verilirken, bazı sayılarında ise illüstrasyonlara yer verilmiştir. Her sayıdaki görsel dildeki üslup farklılık göstermiş, bu durum derginin ortak bir görsel dil oluşturması adına olumsuzluk yaratmıştır.

Tablo 5. Dergilerin Kullanılan Görsellerin İmge Türlerine göre Dağılımları

İmge Türleri	Bilim Çocuk		Çocuk Sesi		Doğan Kardeş		TRT Çocuk		Türkiye Çocuk		Yavru Türk		Kırmızı Fare		Çocuk Haftası	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Gerçekçi Görseller	127	(%47,7)	49	(%36,3)	2	(%16,7)	1	(%2,1)	11	(%32,4)	-	-	1	(%1,6)	-	-
Stilize Görseller	124	(%46,6)	86	(%63,7)	10	(%83,3)	11	(%22,9)	22	(%64,7)	10	(%100)	60	(%98,4)	84	(%100)
3D Görseller	5	(%1,9)	-	-	-	-	36	(%75,0)	1	(%2,9)	-	-	-	-	-	-
Soyut Görseller	10	(%3,8)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Sanatsal biçimle meydana getirilmiş bir resim, çocuğun bu süreçte kendi imgelemlerinde tamamlama çabaları hem bilişsel hem de duyuşsal içerikli birçok davranışın kazanılması sürecini başlatır (Sever, 2018: 173). Bilim Çocuk'un %40,9 (266), Çocuk Sesi'nin %20,8 135 sayısında Doğan Kardeş'in %1,8 (12), TRT Çocuk'un, %7,4 (48), Türkiye Çocuk'un %5,2 (34), Yavru Türk'ün %1,5 (10), KırmızıFare'nin %9,4 (61) dergilerinde kullanılan görsellerin yıllar içinde dağılımları Tablo 5'de yer almaktadır. Çalışmanın en büyük örneklem alanında yer alan Bilim Çocuk dergisinin %47,7 (127) sayısında gerçekçi görsellerin sayfa tasarımında sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. %46,6 (124) sayısında ise sayfa tasarımında değişikliğe giderek fotogerçekçi görseller yerine stilize anlatım dili kullanılmıştır. Çocuklara yönelik hazırlanan kitaplarda ve dergilerdeki illüstrasyonların belirlenen hedef kitlenin algıma düzeyine uygun tasarlanması gerekir. İllüstrasyon, resim sanatıyla karikatür arasında sınırlar belli olmasa da yazın, başlık ve slogan gibi elemanları ayrıntılı bir şekilde görsel açıdan ifade eden veya bir mesajı aktarmak, bir olguyu görsel hale getirmek için yapılan resimlemelerdir (Yöntem, 2017: 1). İllüstrasyon sanatçısının tasarım sürecindeki rolü ise çocuğun, hayal gücünü, görsel hafızasını, yaratıcılığını ve teknik becerisini kullanarak görselleştirmek ve en iyi şekilde sunmak olmalıdır (Özek, 2015: 13). Ayrıca çocuklar için hazırlanan illüstrasyon, ticari amaç güden kitaplardan renkleri ve tasarımları açısından tamamı ile ayrılmakta ve sadece belirli yaş gruplarına hitap etmelidir (Becer, 2002: 211). İllüstrasyonlar, okuma yazmayı bilen çocuklar için metnin keşfedilmesi için kavramsal ipuçları sunarken, okuma yazmayı henüz bilmeyen çocuklar için ise hikâyenin kendisidir (Ersan, Bayraktar, 2021: 1363). Bir nesnenin üç boyutlu (3B) modellemesi, veri toplamayla başlayan ve bir bilgisayarda görsel olarak etkileşimli bir 3D sanal modelle biten bir süreç olarak görülebilir (Remondino, El-Hakim, 2006: 270). Bilim çocuk dergisinin %1,9 (5) sayısında ise bilgisayar teknolojisinde yaşanan gelişmelerle birlikte 3D tasarımların sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. %3,8 (10) sayıda ise konusu ve verilmek istenen mesaja uygun olarak soyut görsellere yer verilmiştir. Çalışmanın örneklem alanı içerisinde yer alan 135 Çocuk sesi dergisi, görsel açıdan incelendiğinde %36,3 (49) sayıda gerçekçi görsellerin kullanıldığı %63,7 (86) sayıda ise stilize görseller ve illüstrasyonların görsel açıdan sıklıkla kullanıldığı görülmüştür.

Tablo 6. Dergilerde İkinci Başlık Kullanımına Göre Dağılımları

İkinci Başlık	Bilim Çocuk	Çocuk Sesi	Doğan Kardeş	TRT Çocuk	Türkiye Çocuk	Yavru Türk	Kırmızı Fare	Çocuk Haftası
Var	266 (%100)	27(%20)	-	43(%89,6)	11(%32)	1(%10)	2(%3,3)	84(%100)
Yok	-	108 (%80)	12 (%100)	5 (%10,4)	23 (%67,6)	9 (%90)	59 (%96,7)	-

Çalışmanın örneklem alanı Bilim Çocuk'un %40,9 (266), Çocuk Sesi'nin %20,8 (135), Doğan Kardeş'in %1,8 (12), TRT Çocuk'un, %7,4 (48), Türkiye Çocuk'un %5,2 (34), Yavru Türk'ün %1,5 (10), KırmızıFare'nin %9,4 (61), Çocuk Haftası %12,9 (84) sayıdan oluşmaktadır. Bu dergilerdeki görsellerin anlaşılabilir kılınmasında ve sayıda hangi temanın yer aldığına ilişkin bilgi veren ikinci başlık kullanımının dergilere göre dağılımı Tablo 6 da yer almaktadır. Çalışmanın en büyük örnek grubu içerisinde yer alan Bilim Çocuk'un %40,9 (266) dergisin de verilmek istenen mesaja ve sayılardaki temalara uygun olarak ikinci başlıklara tüm sayılarda yer verildiği görülmüştür. Çocuk Dergisinin %20,0 (27) sayısında ikinci başlık kullanılırken %80,0 (108) sayıda ise okuyuculara iletilmek istenen mesaj doğrudan görseller üzerinden verilmeye çalışılırken ikinci başlık kullanımından vazgeçilmiştir. TRT Çocuk dergisinin %89,6 (43) sayısında ikinci başlık kullanılırken %10,4 (5) dergide ise ikinci başlık kullanılmamıştır. KırmızıFare dergisinin %96,7 (59) sayıda ikinci başlık kullanılmadığı %3,3, (2) sayıda açıklayıcı ikinci başlıklara yer verildiği görülmüştür.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma farklı dönemlerde yayın hayatına başlayan sekiz dergi (Bilim Çocuk, Çocuk Sesi, Doğan Kardeş, TRT Çocuk, Türkiye Çocuk, Yavru Türk, Kırmızı Fare, Çocuk Haftası) seçilmiş, bu dergilerin kapakları görsel bileşenleri açısından değerlendirilmiştir. Sayfa tasarımında renklerin dağılımı, sayfa düzeni, yazı özellikleri, görsel stiller ve ikinci başlık kullanımı açısından incelenmiş, kapak tasarımının görsel kimliği araştırılmıştır. Görsel açıdan dergilerinin genel itibarıyla hedef kitleye uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı çalışmanın temel inceleme alanını oluşturmuştur. Dergi kapak tasarımında kullanılan; tipografi, imge, renk ve sayfa düzeni her bir sayıda aynı tasarım dilinin tüm dergi sayılarında devam edip etmediği kurumsal bir dil oluşturma açısından son derece önem arz etmektedir. Çalışmanın evreni içerisinde yer alan Bilim Çocuk Dergisi'nde kullanılan tipografi, imge, renk özelliklerinin ortak bir dil oluşturmak yerine yıllar içerisinde farklı bir görünüm sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen dergilerde sadece Doğan Kardeş dergi sayılarında ortak bir dil oluşturulması, okuyucuda bilinirlik sağlaması adına kurumsal renk kullanılmıştır.

Çocuk dergilerine yönelik alan yazında yapılan çalışmalar arasında Demiryürek (2012) yaptığı çalışmada TRT Çocuk Dergisi'nde bulunması gereken yapısal özellikler incelenmiştir. Çalışma sonucunda dergilerin boyutlarının çocuklara uygun olduğu, kullanılan yazı karakterlerinin çocukların okumasını zorlaştıracak yazı karakterleri tercih ettiği, kapaklarda kullanılan görsellerin çocuklara kötü örnek olacak karakterlere yer verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Kuyucu (2016) TRT Çocuk Dergisinin reklam ve içerik stratejisini belirlemeye yönelik yapılan çalışma sonucunda derginin tüm bölümlerinde kullanılan görsel öğelerde hem geleneksel karakterlerin yanı sıra hem de özgün karakterlere yer verildiği görülmüştür. Gezmen (2019) Mavi Kırangıç dergisinin promosyon kültürü ve reklamcılık anlayışı açısından yaşanan değişime göre nasıl konumlandırıldığı incelenmiştir. Çalışma sonucunda kullanılan metinlerin çocukların anlayabileceği şekilde hazırlandığı, seçilen yazı karakteri

ve font büyüklüğünün hedef kitlenin yaş aralığı dikkate alınarak hazırlandığı görülmüştür. Gülleb (2021) Çocuklara yönelik hazırlanan dergi tasarımlarının hedef kitlenin yaş aralığı, bilişsel düzeyi ve beklentilerine uygun olup olmadığı KırmızıFare dergisi özelinde incelenmiştir. Dergi boyutu ve kullanılan kâğıt çeşidinin hedef kitleye uygun olup olmadığı çalışmanın bir boyutunu oluşturmuştur. KırmızıFare dergisinin kapak tasarımlarında ve iç tasarımlarında bütünlüğü sağlamadığı bazı sayılarda kapak görselleriyle içeriğin örtüşmediği çalışmanın bir diğer çıkarımını oluşturmuştur. Sue Walker (2003), çocuk kitaplarında yazı karakterlerinin nasıl olması gerektiği konusunda yaptığı analiz sonucunda; harflerin okunabilirliği sağlandıktan sonra, tırnaklı ya da tırnaksız yazı karakteri kullanmanın fark etmediğini tespit etmiştir. Ancak derginin görsel kimliği adına dergi adı ya da açıklama metninin sayfa düzeninde her sayıda aynı yerde tasarlanması önem taşımaktadır. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak seçilen evren üzerinden Cumhuriyet sonrası çocuk dergi kapak tasarımlarının hedef kitlenin yaş aralığına uygun olup olmadığı ve dergilerin tüm sayılarının görsel kimlik tasarımlarında bir bütünlük sağlayıp sağlamadığı incelenmiştir.

Türkiye Çocuk dergi sayılarında her kapak tasarımında açıklama bilgilerinde farklı yazı karakterlerinin kullanıldığı, bazı yazı karakterlerinin okunmasında zorluk yarattığı görülmektedir. Ayrıca dergi ismindeki tipografik düzende özellikle eski sayılarda “Türkiye” yazısında oldukça küçük font tercih edilmiştir. Bu durum dergi isminin tümünün bir bütün olarak okunmasında zorluk oluşturmaktadır. Aynı durum TRT Çocuk Dergisi yazısında da bulunmaktadır. Özellikle derginin bazı sayılarında TRT yazısı arka plan ile karışmakta, derginin isminin bir bütün olarak okunmasında kopukluk yaratmaktadır. Ayrıca dergi ismindeki “dergisi” kısmı da dergi ismi ile bir bütünlük oluşturmamaktadır. Bu durum dergi ismindeki her bir kelimedeki kullanılan yazı fontunun birbiri ile ortak bir dilde olmamasından kaynaklanmaktadır.

Çocukların dergi ile olumlu bir bağ kurmasına etken olan dergi resimlemelerinde bazı hassasiyetler öncelikli olarak değerlendirilmelidir Çocuklar için hazırlanan dergilerde, kullanılan görseller üzerinden bağlantı kurar ve dergiyi anlamlandırır Bu yüzden seçilen görseller hedef kitlenin yaş grubuna uygun olarak açık ve net olmalıdır. Çocuk Haftası, Kırmızı Fare ve Yavru Türk dergi kapak tasarımlarının her sayısında aynı illüstratif dilde resimlemeler yapılmış, bu yaklaşım tüm dergi sayılarında ortak bir görsel dil sağlamıştır. Ancak Çocuk Sesi, Bilim Çocuk, Doğan Kardeş, Türkiye Çocuk, TRT Çocuk dergilerinde kapak tasarımlarının bazı sayılarında fotoğrafa yer verilirken, bazı sayılarında ise illüstrasyona yer verilmiştir. Her sayıdaki görsel dildeki üslup farklılık göstermiş, bu durum derginin ortak bir görsel dil oluşturması adına olumsuzluk yaratmıştır. Çalışmanın örneklemini arasında yer alan TRT Çocuk dergisinde çocuk kanalında yayınlanan tanınmış ve çocuklar tarafından beğenilen karakterlerin hikâyelerine daha çok yer verilmiştir. Ayrıca bilgisayar teknolojisinde yaşanan gelişmelerle birlikte hedef kitlenin ilgisini çekmek açısından 3D dijital görsellerden sıklıkla yararlandığı bazı sayılarda stilize görseller seçilirken bazı sayılarda gerçekliği ön plana çıkarmak açısından realistik görseller tercih edildiği görülmüştür.

Kapak tasarımında yer alan görsel öğelerin sayfa içerisindeki dağılımı ve boyutları verilmek istenen mesajın okuyucu tarafından doğru bir şekilde aktarılmasında belirleyici olmaktadır. Dergi kapak tasarımında bu kaygıyı dikkate alarak tasarım öğelerinin etkili bir şekilde kullanılması gerekir. Çalışmanın örneklemini arasında incelenen Türkiye Çocuk ve TRT Çocuk dergi kapak tasarımlarında

genellikle asimetrik tasarım yaklaşımının uygulandığı görülmektedir. Bu dergilerin hedef kitlesi; 7 ile 14 yaş grubudur. Bu sebeple kapak tasarımında tercih ettikleri yaklaşım hedef kitle için okunma sürecinde zorluk oluşturmamaktadır.

Araştırma kapsamında incelenen örneklerde de görüldüğü üzere; kapak tasarımında yer verilen tipografi, renk, imge, sayfa düzeni ve görsel kimlik hedef kitle olan çocukların yaş aralığı göz önünde bulundurularak, algı düzeylerine göre tasarlanmalıdır. Tipografik düzende okunabilirliği sağlanması ve çocukların dikkatini çekmek adına canlı renklerin kullanılması önem arz etmektedir. Ayrıca görsel bir kimlik oluşturmak, dergi bilinirliğini yaratmak adına derginin kurumsal bir renginin olması dikkat edilmesi gereken bir diğer unsurdur. Tasarlanan sayfa düzeninde tipografi ve imgenin bir bütünlük içinde sunulması, verilen mesajın okuyucu tarafından kolaylıkla anlaşılması dergi kapak tasarımcısının dikkat etmesi gereken hususlardandır. Kapak tasarımında yer verilen imge, çocukla iletişim kuran bir dilde, bilgiyi aktaran nitelikte ve hayal dünyasına hitap edecek bir tarzda çözümlenmelidir.

Yazar Katkıları

Çalışmaya; 1. Yazar: %50, 2. Yazar: %50 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Türkiye'de Cumhuriyet Sonrası Çıkan Çocuk Dergi Kapak Tasarımlarının Görsel Analizi" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ambrose, G., Harris, P. (2012). *Tipografinin Temelleri*. (Çev. B. Bayrak). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Ambrose, G., Harris P. (2013). *Grafik Tasarımın Temelleri, Grafik Tasarımda Sayfa Düzeni*. (D. B. İz, Çev.). İstanbul: Literatür.
- Atabay, M. (2015). *Türk Basın Tarihi 1981'den Günümüze Türk Basın Tarihi ve Gazeteciler*. İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.
- Bağcı, H. (2007). *Dokuzuncu sınıf bilgi ve iletişim teknolojileri ders Kitabının görsel tasarım ilkelerine göre Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir
- Başaran Tas, E. (2008). *Türkiye'de Çocuk Dergilerinin Çocuk Eğitimine Katkısı ve Milliyet Kardeş Dergisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Becer, E. (1997). *İletişim ve Grafik Tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Becer, E. (2002). *İletişim ve Grafik Tasarım*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Demiryürek, G. (2009). *Türkiye Çocuk, Diyanet Çocuk ve Ebe Sobe Çocuk Dergilerinin Yapısal Özellikler Bakımından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Demiryürek, G. (2012). TRT Çocuk Dergisi'nin Yapısal Özellikler Bakımından Değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20 (3), 1017-1034.

- Dizdar, F. (2019). *4-6 Yaş Çocuk Kitabı Tasarımlarının Ebeveyn Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Duman, D. ve Doğdu, M. (2010). 1930-1950 Dönemi Çocuk Dergilerinde Yurttaşlık Bilinci Gelişimi Kapsamında Ulus-Devlet Algısının Sağlanması: "Türk Çocuğu- Cumhuriyet Çocuğu. *ÇTTAD*. IX 20 (21)157-170.
- Erdoğan Aydın, D. (2015). *Kitap ve E-Kitap Tasarımının Tarihsel Gelişimi ve Grafik Tasarım İlkeleri Üzerinden İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- Erdal, G. (2015). *İletişim ve Tipografi*. İstanbul: Hayal Perest Yayınları.
- Ersan, M. & Bayraktar, C. (2021). Resimli Çocuk Kitaplarında Sembolik Temsil ve Kolaj. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11 (4), 1360-1375.
- Ertuğ, H. (1970). *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını.
- Evans, P. (2006). *Exploring Publication Design*. USA: Thomson Delmar Learning.
- Gezmen, B. (2019). Bir Eğitim Aracı Olarak Çocuk Dergileri: "Mavi Kırlangıç" Çocuk Dergisi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6 (1), 59-80. DOI: 10.17680/erciyesiletisim.466195
- Gülleb, O. (2021). Türkiye'de Çocuk Dergiciliğinde Tasarım: Kırmızıfare Dergisi Örneği. *Aksaray İletişim Dergisi*, 3 (2), 331-361. DOI: 10.47771/aid.836045
- Hartas, L. (2004). *How To Draw & Sell Digital Cartoons*. (Çev. M. Sığınr) UK: Ilex.
- Hepkul, A. (2002). Bir Sosyal Bilim Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 1-12.
- Hunt, P. (2002). *Children's Literature*. London and New York: Routledge.
- Karaduman, B. (2007). *Bir Derginin Görsel Kimlik Tasarımında Biçim ve İçerik İlişkisi Açısından Tipografinin Önemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Karaman. M. A. (2004). Osmanlı Modernleşmesinde Basım. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 131-142.
- Kazancı Gül, M. (2017). 3-6 Yaş Çocuklarına Yönelik Resimli Çocuk Kitaplarının İç Yapı Özelliklerinin İncelenmesi. *IV. International Eurasian Educational Research Congress Bildiri Özetleri Kitabı*.
- Kondracki, N. L., Wellman, N. S., & Amundson, D. R. (2002). Content Analysis: Review of Methods and Their Applications in Nutrition Education. *Journal of Nutrition Education and Behavior*, 34(4), 224-230. doi:10.1016/s1499-4046(06)60097-3
- Kul, N. (2014). *Evrensel Bakış Açısıyla Ülkemizde 1930-2010 Yılları Arasında Basılan Resimli Çocuk Kitapları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kuyucu, M. (2016). Çocuk Dergilerinde İçerik Çeşitliliği: TRT Çocuk Dergisi Örneği. *Proceedings of ADVED 2016 2nd International Conference on Advances in Education and Social Sciences içinde* (150-167.ss). İstanbul

- McMullen, M. (2020). The Eastern/Western Cultural Divide: A Visual Content Analysis of Printed Graphic Design. *The International Journal of Visual Design*, 14(3), 1–14. doi:10.18848/2325-1581/cgp/v14i03/1-14
- Nikolajeva, M. & Scott, C. (2006). *How Picturebooks Work*, New York: Routledge Press.
- Okay, C. (1999). *Eski Harfli Çocuk Dergileri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Özcan, O. (2008). *İnteraktif Media Tasarımında Temel Adımlar*, İstanbul: Pusula Yayıncılık.
- Özek, B. (2015). Okul Öncesi Çocuk Kitaplarındaki İllüstrasyonların, Çocuğun Gelişimine Etkileri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özsoy, V. & Özaydın, A. (2015). *Görsel Tasarım Öge ve İlkeleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Remondino, F., El-Hâkim, S. (2006). Image-Based 3d Modelling: A Review. *Journal of the The Photogrammetric Record*, 21(115), 269-291.
- Sever, S. (2002). Çocuk Kitaplarına Yansıtılan Şiddet (Milli Eğitim Temel Yasası ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Bağlamında Bir Değerlendirme). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35 (1-2), 25-37
- Sever, S. (2003). *Çocuk ve Edebiyat*. 3. Baskı. İstanbul: Kök Yayıncılık.
- Sever, S. (2018). *Çocuk ve edebiyat*. İzmir: Tudem Yayın Grubu
- Söylemez, Y. (2018). *Görsel İletişimde Çocuk Afişleri*. İstanbul: İKSAD Publishing House.
- Şahinbaş, S. (1991). *Yazılı Alman Basını İçinde Gençlik Basını*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şeyda, E. (2005). Çocuk Dergiciliğine Dair Tarihi Bakış: Osmanlıca Çocuk Dergileri. *Yağmur Dergisi*.
- Şimşek, H. (2001). XX. Yüzyıl Çocuk Dergiciliği ve Eğitsel İşlevleri Üzerine. *Milli Eğitim Dergisi*. 151.
- Şimşek, T. (2016). *Kuramdan Uygulamaya Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Temizyürek, F., Şahbaz, Namık K., & Gürel, Z. (2016). *Çocuk Edebiyatı*. 1 Baskı. Ankara: PEGEM Akademi.
- Tepecik, A. (2002). *Grafik Sanatlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tuncay, A. M. (1998). *Dergi Tasarımı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Topuz, H. (2003). II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi (1. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tuzcu, S. (2021). *Çocuk Kitabı Resimlemesinde Deneysel Malzeme Kullanımı: Okul Öncesi Çocuk Şarkılarını İçeren Bir Kitap Resimlemesi ve Tasarım*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Tür, G. ve Turla, A. (1999). *Okul Öncesinde Çocuk*. İstanbul: Ya-pa Yayın Pazarlama.
- Uçar, T. F. (2004) *Görsel İletişim ve Grafik Tasarım*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Ungan, S. ve Yiğit, F. (2014). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Süreli Çocuk Yayınları. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 10, 184-198.
- Walker, S., & Reynolds, L. (2003). Serifs, sans serifs and infant characters in children's reading books. *Information Design Journal*, 11(2-3), 106–122. doi:10.1075/idj.11.2.04wal
- Yeraltı, Gürol (2005). "Grafik Sanatı İçerisinde Afiş Sanatımızın Gelişimi", *Anadolu Sanat Dergisi- 16 (22)*, 175-189.

- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (5. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yiğitbaşı, K. G. (2014). Türkiye'de Çocuk Dergiciliği: TRT Çocuk Dergisi Örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 37-56.
- Yöntem, O. (2017). *Türkiye ve Dünyada Geleneksel İllüstrasyondan Dijital İllüstrasyona Geçiş; Eğitim ve Sektörle Bağlamda Kullanımları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Yücebaş, Ç. (2006). *Grafik Tasarımda Görsel Bütünlük Oluşturmada Tipografi ile Görseller Arasındaki İlişki ve Sanat Eğitimindeki Yeri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir

Extended Abstract

This study investigates designs of post-Republic magazines' covers prepared for children in Turkey. The primary purpose of this study is to reveal whether the typography, image, colour, and page layout continue in the same design in each issue for the magazine's visual identity. The other research topic of the current study is whether the visual components used in the design of the magazines are prepared for children, considering the age range of the target audience. The page design of the magazines is in aesthetic and fictional integrity both within themselves and with each other, allowing the image that comes to life in the memory of children to be strong. Each element of the composition created in the magazine cover design should have a clear visual identity that facilitates readability and does not create confusion. The visual identity created for the magazine should maintain the same visual language from the first issue to the last. Typography, colour, and image on magazines' covers make the event to be conveyed to the reader clear. When the developmental stages of children are examined in detail, it is seen that the perception levels of each age group differ from each other (Kul, 2014, p. 6-8). For this reason, the magazine cover design should be prepared for the perception level of the relevant target audience. According to the research on typography, choosing very detailed letter characters in the typographic design to be created for primary school children can cause children to have difficulties while reading. It is recommended that the font size in magazines prepared for children should be 20, 22 or 24. It is also recommended that the text should be written as a block to the left so that children can easily move to the next line while reading. First, the visual elements on the covers of the magazines should have an artistic structure that improves the aesthetic perceptions of the children in the relevant target audience. Images used in the magazine cover design should be unique and positively support children's imagination. Not only does each colour have unique associations, but also the colour in an illustration often determines the tone of the story before reading.

In children's minds, colour can describe a mood or reality, or encode information. In magazine covers, a page layout should be designed that facilitate the reading of typography and images, there should be necessary gaps on the page in order not to create a dense and complex image, and not to strain the eyes of readers (Temizyürek et al., 2016, p. 32). In the current study, magazines prepared for children were examined in their design and visual features by using the content analysis method. A predetermined checklist was used for analysing. Thirty-nine items were reorganized in the control form prepared by McMullen (2019), for making it suitable for reaching the purpose determined in the research. The population of this study consist of Bilim Çocuk (1998-), Çocuk Haftası (1943-1958), Çocuk Sesi (1928-1948), Doğan Kardeş (1960-1975), Kırmızı Fare (1990-2007), TRT Çocuk (2012-), Türkiye Çocuk (2012-2019), and Yavru Türk magazines. They were collected chronologically using the stratified (group-based) sampling technique. The obtained data were transferred to the IBM SPSS 23

program. After the transferred data were verified, descriptive analyses were made with frequency and percentage ratios. Unlike other studies, this current study examined whether the post-Republic children's magazine cover designs are suitable for the age range of the target audience and whether all issues of the magazines provide integrity in the visual identity designs. Results showed that the typography, image and colour features used in Bilim Çocuk Magazine, which is one of the samples of the study, displayed a different appearance over the years instead of creating a common language. In the journals examined within the scope of the research, only the corporate colour was used in the issues of Doğan Kardeş, to create a common language and to raise awareness among the readers. Results also showed that different fonts are used in the explanation information in each cover design of the Türkiye Çocuk magazine issues, and some fonts are difficult to read. In addition, while writing Türkiye in the name of the magazine, especially in the old issues, the small font was preferred in the typographical layout. This style makes the entire name of the magazine difficult in reading as a whole. The same illustrative language was used in each issue of the magazine cover designs for Çocuk Haftası, Kırmızı Fare and Yavru Türk, and this provided a common visual language in all magazine issues. However, in some issues of the magazines Çocuk Sesi, Bilim Çocuk, Doğan Kardeş, Türkiye Çocuk and TRT Çocuk, photographs were included, while in some issues illustrations were included. The different style of the visual language in each issue creates negativity for the magazine to create a common visual language. In this study, solutions were also presented regarding the issues that should be considered for magazines prepared for children.

Toplumsal Cinsiyete Dayalı Cinsel Şiddet Sarmalı İçinde Göçmen Kadınlar: Bağlamsal Bir Değerlendirme

Migrant Women inside the Spiral of Sexual and Gender-based Violence: A Contextual Assessment

Ayşe Nur PEKASIL ¹

Derleme / Review

Geliş Tarihi / Received: 25.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 28.06.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1093320

Atıf / Citation: Pekasıl, A. N., (2022). “Toplumsal Cinsiyete Dayalı Cinsel Şiddet Sarmalı İçinde Göçmen Kadınlar: Bağlamsal Bir Değerlendirme” ODÜSOBİAD 12 (2), 1441-1460, Doi: 10.48146/odusobiad.1093320

Öz

Savaş/çatışma ortamında ve beraberinde zorunlu göç sürecinde toplumsal cinsiyete dayalı şiddet (TCDŞ) ve toplumsal cinsiyete dayalı cinsel şiddet (TCDŞ-C) riski kadınlar için artmaktadır. Ancak zorunlu göçmen kadınların maruz bırakıldığı TCDŞ-C sadece savaşın talihsiz yan ürünü olarak ele alınmakta; bu ise TCDŞ-C'nin örtük olan görünümünü daha da örtük hale getirerek adeta görünmez kılmaktadır. Bu derleme çalışmanın amacı; zorunlu göçmen kadınların maruz bırakıldıkları çatışmanın devamı olan TCDŞ-C'nin görünümünü mevcut literatür ışığında bağlamsal (savaş/çatışma ortamı, yolculuk süreci ve varış ülke) olarak değerlendirmek ve zorunlu göçmen kadınların içerisinde yer aldığı TCDŞ-C sarmalını besleyen bağlamsal süreçleri tartışmaktır. Sonuç olarak, zorunlu göçmen kadınların maruz bırakıldıkları TCDŞ-C sarmal bir yapıya sahiptir ancak TCDŞ-C'nin görünümü karmaşık, etkileşimli, dönüşümlü olup TCDŞ-C eyleminin meydana geldiği bağlamsal parametrelerle akışkan ve dinamik olarak inşa olmaktadır. Bu inşa süreci de sonuçların, ihtiyaçların ve müdahalelerin yönünü belirlemektedir.

Anahtar Kelimeler Toplumsal Cinsiyete Dayalı Cinsel Şiddet, Göçmen Kadınlar, Çatışma Bağlamı, Yolculuk Süreci, Varış Ülke

Abstract

The risk of gender-based violence (GBV) and sexual-gender-based violence (SGBV) increases significantly for women in a war/conflict context and forced migration process. However, this issue is only considered as the unfortunate outcome of the war. This situation makes the existence of SGBV even more obscure and makes it invisible. The aim of this review is to contextually (war/conflict context, journey, and destination country) evaluate the appearances of SGBV, which is the continuation of the conflict to which forced migrant women are

¹Araştırma Görevlisi, Gazi Üniversitesi-Sağlık Bilimleri Fakültesi-Sosyal Hizmet Bölümü, Ankara, e-mail: aysenurpekasil@gazi.edu.tr, ORCID ID: : 0000-0003-1864-0359

exposed, and to discuss the contextual processes that feed the SGBV spiral. As a result, SGBV to which forced migrant women are exposed has a spiral structure, but the appearances of SGBV are complex, interactive, and transformative. Moreover, it is dynamically and fluidly constructed with the contextual parameters in which SGBV action occurs. Therefore, this construction process determines the direction of outcomes, needs, and interventions.

Keywords *Sexual and Gender-based Violence, Migrant Women, Conflict Context, Migration Journey, Receiving Country*

Giriş

Bölgesel ve uluslararası çatışmaların/savaşların bir sonucu olarak zorla yerinden edilmiş bireylerin sayısı son elli yılda önemli ölçüde artmıştır. Uluslararası Göç Örgütü'nün Dünya Göç Raporu'nda doğdukları ülkeden başka bir ülkede yaşadıkları tahmin edilen bireylerin sayısı 272 milyon olarak belirtilmiştir (IOM, 2020: 9). Türkiye'de yaklaşık 3.6 milyon geçici koruma kapsamında Suriyeli ve 330.000 Suriyeli olmayan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) ilgi alanına giren uluslararası koruma başvuru sahibiyle yaklaşık 4 milyon ülkesi dışına zorla yerinden edilmiş birey bulunmakta ve bunların yaklaşık yarısını kadınlar oluşturmaktadır (UNHCR, 2021).

Göç her ne kadar benzer süreçleri içeren bireysel veya kitlesel bir hareketlilik olsa da bireylerin benzer süreçlerden geçme durumu göçün sonuçlarının tüm sosyal kategorilerde benzer olduğu anlamına gelmemektedir (Arpacı, 2020). Nitekim zorunlu göç sürecinde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin büyümesi ve toplumsal cinsiyet rol kutuplaşmalarının artması zorunlu göçmen kadınların TCDSŞ ve TCDSŞ-C açısından incinebilir gruplar arasında yer almalarına sebep olmaktadır (Keygnaert et al., 2012; Freedman, 2016).

TCDSŞ Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi tarafından "bireye cinsiyeti veya toplumsal cinsiyeti temelinde yöneltilen şiddet" olarak tanımlanmaktadır (OHCHR, 2020). Fiziksel, cinsel, psikolojik, sosyo-ekonomik şiddeti ve zararlı kültürel uygulamaları (kadın sünneti, çeyiz ölümleri, namus cinayetler...), bunlara yönelik tehdit, zorlama ve özgürlükten mahrum bırakmayı kapsayan bir insan hakkı ihlalidir. TCDSŞ toplumsal cinsiyet eşitsizliğine, gücün kötüye kullanılmasına ve zararlı normlara dayanmaktadır (UNHCR, 2003; UNHCR, 2020; Watts & Zimmerman, 2002). TCDSŞ-C ise özgür rızası olmayan veya rıza gösteremeyen bireye başka biri tarafından gerçekleştirilen; fiziksel, psikolojik, duygusal zarar veren veya vermesi muhtemel her türlü cinsel nitelikteki eylemleri, girişimleri ve tehdidi ifade etmektedir (UNHCR, 2003; IASC, 2005; Basile et al., 2014). BMMYK (2003: 16,17) cinsel şiddeti; tecavüz ve evlilik içi tecavüz, çocuk cinsel istismarı, cinsel tacizi ve ensest, zorla cinsel şiddet/anal tecavüz (forced sodomy/anal rape), zorla cinsel taciz/anal tecavüze teşebbüs (attempted rape or attempted forced sodomy/anal rape), cinsel istismar, cinsel sömürü, zorla fuhuş, cinsel taciz, savaş ve işkence silahı olarak cinsel şiddet olarak sınıflandırmaktadır. Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nde (2011, madde 36) ise cinsel şiddet eylemleri rızası olmaksızın başka bir insanla herhangi

bir vücut parçası veya cisim kullanarak, cinsel nitelikli vajinal, anal veya oral penetrasyon gerçekleştirmek veya cinsel nitelikli diğer eylemlere girişmek ve rızası olmaksızın başka bir insanın üçüncü bir insanla cinsel nitelikli eylemlere girmesine neden olmak olarak daha geniş çerçevede gruplandırılmış olup rızanın mevcut bağlam dikkate alınarak değerlendirilmesine dikkat çekilmiştir. Ayrıca sözleşmenin göç ve iltica bölümünde (madde 60, 61) göçmen, sığınmacı, iltica talebinde bulunan kadınların TCDSŞ'ye karşı savunmasız oldukları belirtilerek taraf devletlerin TCDSŞ'nin ikincil koruma gerektiren bir zulüm olarak ele alınması için gerekli düzenlemeleri yapması, başvuruların toplumsal cinsiyete dayalı zulüm görme tehlikesi olması halinde mülteci statüsü tanınması ve kabul, sığınma, destek hizmetlerinin toplumsal cinsiyete duyarlı şekilde oluşturulmasının gerekliliğine dikkat çekilmiş ve TCDSŞ'ye maruz bırakılanların hayatlarının tehlike altında olabilecekleri bu sebeple statü ve ikamet durumuna bakılmaksızın hiçbir durumda geri gönderilmeyeceği de vurgulanmıştır.

Bu doğrultuda göçün daha karmaşık teorik ve analitik araçlar gerektiren toplumsal cinsiyete dayalı bir fenomen olarak ele alınması gerektiği (Donato et al., 2006) ve göçün nedenleri, koşulları ve deneyimlenme biçimleriyle toplumsal cinsiyet arasında yakın, karşılıklı ve dinamik etkileşim olduğu açıktır (Biehl & Danış, 2020: 8). Bu noktada çatışma ve toplumsal cinsiyete dayalı zulümden korunmak amacıyla kadınların zorunlu olarak göç ettikleri bununla birlikte zorunlu göç sürecinde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin göçmen² kadınların karşılaştığı sorunları çoğalttığı, sürekli kıldığı ve ulus aşırı hale getirdiği bir gerçektir.³ Nitekim toplumsal cinsiyete dayalı zulümle baş etmek amacıyla yola çıkan zorunlu göçmen kadınlar köken ülkelerinde maruz bırakıldıkları TCDSŞ örüntülerinin aynı/benzer formlarına göç sırası ve sonrasında da maruz bırakılmaktadırlar. Ancak zorunlu göçmen kadınların maruz bırakıldıkları TCDSŞ-C'yi besleyen bağlama özgü politik, hukuki, sosyal, ekonomik ve kültürel mekanizmaların yeterince irdelenmemesi; TCDSŞ-C'nin sadece çatışma koşullarının talihsiz bir sonucu olarak değerlendirilmesine sebep olarak TCDSŞ-C'nin hali hazırda örtük görünümünü daha da örtük kılarak adeta görünmez hale getirmektedir. Oysa konumları eril iktidar mekanizmaları içerisinde toplumsal cinsiyet kodlarıyla belirlenen göçmen kadınların TCDSŞ-C'ye maruz bırakılma süreçlerinin ve sürecin birey, aile, toplumda meydana getirdiği etkilerin anlaşılabilir koruyucu, önleyici ve tedavi edici müdahalelerin gerçekleştirilmesi için cinsel şiddetin toplumsal cinsiyet odağında bağlama ve söyleme duyarlı şekilde ele alan çalışmaların artması gerekmektedir. Bu gerekçeyle çalışmada zorunlu göçmen kadınların maruz bırakıldıkları TCDSŞ-C'nin görünümünü mevcut literatür ışığında bağlamsal olarak değerlendirmek ve zorunlu göçmen kadınların içerisinde yer aldığı TCDSŞ-C sarmalını besleyen bağlamsal mekanizmaları tartışmak amaçlanmaktadır.

² "Göçmen" kavramıyla zorunlu göç sonucunda ülkesi dışına zorla yerinden edilmiş bireyler (sığınmacı, mülteci, şartlı mülteci, düzensiz göçmen, vatansız, koruma talep eden yabancı, ikincil korumadan yararlanan ve geçici koruma altındaki bireyler) ifade edilmektedir. Uzmanlar göçmene ilişkin "göçün nedeni ve hukuki statüsünden bağımsız olarak ikamet ettiği ülkeden ayrılarak başka bir ülkeye giden birey" tanımını üzerinde hemfikirlerdir. Göçün nedeni ve hukuki statüsünden bağımsız birey vurgusu önemlidir. Zira her insan kolektif olarak inşa edilen çoklu kimliğe sahiptir. "Mülteci" ve "göçmen" gibi terimler zamanla değişebilen, birbirini etkileyebilen ve birbirinin devamı olabilen geçici terimlerdir ve öznenin sadece bir deneyimi esas alınarak oluşturulduğu için öznenin kimliğini tam olarak yansıtmazlar. Bu sebeple çalışmada mevcut statüler arasında akışkanlığı, geçirgenliği, bulanıklığı vurgulamaya olanak vermesi ve daha kapsayıcı olması açısından "göçmen" kavramı tercih edilmiştir.

³ Burada gözden kaçırılmaması gereken, uzunca bir süre kadınların göç araştırmalarından dışlandığı gerçeğidir. Ancak kitlesel hareketlerle artan kadın göçmen sayısı göçü erkek odağından çıkarmıştır (Dedeoğlu ve Gökmen, 2020:18). Nitekim pek çok kadın yalnız veya çocuklarıyla göç sürecine dâhil olmuşlardır. Mevcut çalışmalarla yapılan bu açılım; göçün cinsiyetini değiştirdiği gibi göçmen kadına biçilen edilgen rolü de değiştirmesi açısından önemlidir.

Göçmen Kadınların Maruz Bırakıldıkları TCDS-C

Birleşmiş Milletler tarafından en kötü küresel koruma zorluklarından biri olarak görülen TCDS-C (Refugee Council, 2009: 8), göç ve kriz zamanlarında özellikle kadınlar ve kız çocukları için artmaktadır (UNHCR, 2020). Ancak TCDS ile zorunlu göç koşullarının birleşmesi gerek vakalara ulaşmayı gerekse ulaşılan vakaların raporlanmasını zorlaştırmaktadır. Çatışma bağlamlarında TCDS-C sonrasında hayatta kalanların bölgeden kaçmaları veya korku ve utanç içerisinde bölgeyi terk etmeleri sebebiyle TCDS-C kanıtlarına ulaşmak zordur (FIDH, 2012: 7). Benzer şekilde yolculuk sürecinde ve varış ülkelerde de TCDS-C'nin yaygınlığının belirlenmesi; kişisel, kişilerarası, toplumsal ve politik olarak sınıflandırılabilir pek çok sebepten dolayı zordur. Tekrarlayan istismara maruz bırakılma, inanılmama ve ölüm korkuları, utanç, faili koruma isteği, şiddeti normalleştirme, toplumun TCDS-C maruz bırakılan kadınları reddeden, damgalayan ve ötekileştiren tepkileri, kağıtsız göçmen kadınların polise ve sağlık kuruluşlarına başvuramamaları, TCDS-C'nin nasıl raporlanacağına ilişkin korku ve adalete güvenmemek mevcut zorluklara örnek olarak verilebilir (Schrijver et al., 2018; Tavera, 2006; González, 2016; Pulvirenti & Mason, 2011; Freedman et al., 2017; USAID et al., 2017: 109-110). Dolayısıyla her ne kadar savaşın doğasının kadınları ve kız çocuklarını daha fazla tehlikeye atacak şekilde değişmekte olduğu vurgulansa da zorunlu göçmenlerin maruz bırakıldığı TCDS-C'nin yaygınlığına ilişkin veriler az ve mevcut verilerin oranları çeşitlidir (Ward & Marsh, 2006: 3).⁴ Dünya genelinde mülteciler arasında TCDS-C'nin yaygınlığına ilişkin verilerin sentezlenmesi amacıyla 60 makalenin incelendiği sistematik derlemede; cinsiyet ve yaştan bağımsız olarak TCDS-C'nin yaygınlığının değişken (%0- %99,8) olduğu, çalışmaların %89'unda TCDS-C'ye maruz bırakılan bireylerin kadınlardan oluştuğu ve %65'inde TCDS-C türünün tecavüz olduğu raporlanmıştır (Araujo et al., 2019). Bu noktada vurgulanmalıdır ki göçmen kadınlar TCDS-C'nin pek çok türüne çoklu olarak maruz kalmakla birlikte literatürde tecavüz, karşılıklılık temelinde cinsel ilişkiye zorlama (transactional sex) ve zorla cinsel ilişki (coerced sex) gibi TCDS-C türleri daha sık ifade edilmektedir (Hynes & Cardozo, 2000: 819; Freedman, 2017: 132). Ayrıca zorunlu göçmen kadınlara TCDS-C'de bulunan failer ise göç öncesi, sırası ve sonrası bağlamlara göre değişmekte olup kaçakçılar, insan ticareti yapanlar, erkek göçmenler, aile üyeleri, yabancılar ve insani yardım personelleri olabilmektedir. Başka bir ifadeyle failer bağlama göre iktidar konumunda olan bireylerdir (Hynes & Cardozo, 2000; Tavera, 2006).

Bu doğrultuda zorunlu göçmen kadınların maruz bırakıldıkları TCDS-C'nin görünümünü ve TCDS-C sarmalını bağlamsal olarak anlamak için Purdin'in (1995) "*Mültecilik Döngüsünde Cinsel Şiddet*" sınıflandırmasından esinlenilmiş olup zorunlu göçmen kadınların maruz bırakıldıkları TCDS-C savaş/çatışma, yolculuk ve varış ülke bağlamlarında değerlendirilmiştir.

⁴ Yaygınlığa ilişkin çeşitliliğin bir sebebi TCDS-C'nin türlerini tanımlamada yaşanan farklılıklar ve örneklem/çalışma grubunun özellikleri olduğu düşünülebilir.

Savaş/Çatışma Bağlamında Göçmen Kadınların Maruz Bırakıldıkları TCDS-C'nin Görünümleri

Dünya genelinde TCDS-C çatışmaların devamı olarak görülmekte (Cockburn, 2004: 43; Pruitt, 2012) ve çatışma bağlamları eril tahakkümün; sergilenmesine, iletilmesine, yeniden üretilmesine ve sürdürülmesine hizmet etmektedir (Card, 1996). Sistematik tecavüzleri ve toplu tecavüzleri de içeren TCDS-C; eril saldırganlığa ruhsat veren ve hayranlık uyandıran militarizmden ve mevcut sistemlerin dağılmasıyla oluşan enkazdan beslenmektedir. Hukuk sisteminin ve güvenlik kurumlarının işlemediği böylesi eril bağlamlarda Skjelsbaek'ın (2001) vurguladığı gibi farklı davranışlar şekillenmekte, toplumsal cinsiyet hiyerarşisi büyümekte, toplumsal cinsiyet rolleri daha fazla kutuplaşmakta ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler artmaktadır. Adeta çatışma bağlamları önemli bir atılımla eril iktidara güç katmakta ve eril iktidarda bu güçle savaşın şeklini ve yönünü belirlemektedir (Cockburn, 2009: 274,297). Dolayısıyla çatışma bağlamlarının, hiyerarşik toplumsal cinsiyet iktidarını yeniden ve daha güçlü üreten militarist erkeklik sahaları olduğu çıkarılabilir. Zira çatışmalarda erkekler savaşmanın yanında öldürmeye de çağrılmakta dolayısıyla erkek olmalarından öte “militarist gerçek bir erkek” olmaları beklenmektedir. Sahada bu erkeğin görünürlüğü tehdit, intikam, güç, korkusuzluk, empati eksikliği ve tepkisellik gibi özelliklerle sağlanmaktadır. Bahsi geçen özelliklerin gerek inşa edilmesinde gerekse sürdürülmesinde ise öteki olarak nitelenen bireyin eşdeğerlikten uzaklaştırılması (dehumanization) merkezi bir rol oynamaktadır. Nitekim düşmanın insan olarak nitelendirilemeyeceği onun “şeytan, canı ya da canavar...” olduğu empoze edilerek şiddet meşrulaştırılmakta ve sorumluluk ortadan kaldırılmaktadır (Akt. Filiz, 2019; Öztan, 2014).

Bu bağlamsal çerçevede çatışma ortamlarında TCDS-C'nin türleri oldukça geniş olup cinsel işkenceyi, cinsel sakatlamayı, etnik temizliği (zorla gebelik), kürtaşı, zorla fuhşu, zorla evliliği, kısırlaştırmayı, cinsel köleliği, tecavüzü içermekte ve bunların birinci hedef grubunu kadınlar oluşturmaktadır (Fisher, 1996; Wood, 2014; Pruitt, 2012). Ayrıca çatışma bağlamlarında TCDS birkaç kişiyi etkileyen nadir görülen bir eylem olmayıp işkenceyle sistematikleştirilen bir savaş silahıdır (Pruitt, 2012). Bu ifade önemlidir nitekim Cockburn'un (2009: 296) savaşlarda kadınlara penisin yanında yumruklarla ve müteferrik silahlarla tecavüz edildiğine, göğüslerinin ve cinsel organlarının koparıldığına, rahimlerindeki fetüslerin parçalandığına ilişkin kanıtların olduğuna dair ifadeleri savaşta TCDS-C'nin türlerine işaret ederek TCDS-C'nin neden sistematik bir savaş silahı olduğunu gözler önüne sermektedir.

Ayrıca tarihsel süreç içerisinde farklı bağlamlarda (Kamboçya, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Çeçenya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Haiti, Doğu Timor, Endonezya, Liberya, Myanmar, Nepal, Mali, Peru, Ruanda, Sierra Leone, Somali, Sudan, Yemen, Uganda, Irak ve Suriye) çatışma ortamlarında TCDS-C'ye dikkat çekilmesi de militarist erkeklik sahalarında TCDS-C'nin sık görülen bir fenomen olduğunu ve TCDS'ye bir savaş silahı olarak defalarca başvurulduğunu göstermektedir. Örneğin; Vizigotlar Roma işgalinde kadınlara cinsel şiddet uygulamış. Vikingler fethettikleri topraklarda yaşayan kadınlara toplu tecavüzleri geleneksel törene dönüştürmüştür. Ortaçağda da savaşçılar kadınlarla ödüllendirilmiş veya teslim olmayan şehirlerin kadınlarına tecavüz emri verilmiş (Parlak, 2017: 26-27). II. Dünya savaşında

Japon Birliklerinin Çin, Kore ve Filipinler’de sistematik tecavüzleri raporlanmış ve hatta 1938-1945 yılları arasında işgal ettikleri bölgelerde 200.000 kadını cinsel köleliğe zorlamışlar ve bu kadınlara “rahatlatıcı kadınlar” anlamında “*Jugun Ianfu*” demişlerdir (Filiz, 2019). Bosna savaşında restoranlar, oteller, hastaneler, okullar, fabrikalar, genelevler, ahırlar Boşnak ve Hırvat kadınların sistematik tecavüze uğradıkları tecavüz (ölüm) kamplarına dönüştürülmüş (Allen, 1996: 65,101). 2001-2009 yılları arasında Kolombiya çatışmalarında 489,687 kadın TCDSŞ-C’ye maruz bırakılmış (IASC, 2015: 329). Sierra Leone’da 991 göçmen kadınla yapılan araştırmada, savaşta cinsel saldırıya uğrayan 94 kadının 84’ünde tecavüz ve tecavüzü uğrayan kadınların 31’inde toplu tecavüz raporlanmıştır (Amowitz et al., 2002). Doğu Kongo da 586 kadın ve 399 erkekle yapılan araştırmada son altı yıl içerisinde kadınların %39.7’sinin erkeklerin ise %26.6’sının TCDSŞ-C’ye maruz bırakıldığı; bu kadınların %74.3’ünün ve erkeklerin %64.5’inin çatışma sırasında silahlı aktörler tarafından cinsel şiddete uğradığı raporlanmıştır (Johnson et al., 2010). Benzer şekilde Irak’ta Suriye’den gelen 1,660 (830 erkek ve 830 kadın) katılımcıyla yapılan çalışmada kadın katılımcıların beşte biri kendilerine doğrudan cinsel hizmetler için para teklif edildiğini belirtmişlerdir. Kadın katılımcıların onda biri ise hükümet yetkilileri, çeteler, polis, güvenlik personeli, sivil toplum kuruluş yetkilileri ve hem Suriyeli hem de Suriyeli olmayan toplulukların üyeleri tarafından cinsel ilişki için kendilerine baskı yapıldığını ifade etmişlerdir (UN Women, 2014: 24-25).

Bu noktada farklı bağlamlar içerisinde çatışma ortamlarında süre gelen TCDSŞ-C; silahlı örgütler (devlet aktörleri/devlet dışı aktörler) tarafından siyasi mahkûmlara işkence yapmak, nefreti ifade etmek, korku kültürü aşılacak, travma oluşturmak, psikolojik sağlığı bozmak, askerlere veya savaşçılara “cinsel hizmet” sağlamak, terörize etmek, belli grup üyelerini etnik olarak temizlemek veya korkuyla kaçmaya zorlamak için kullanılmaktadır (Wood, 2014; Ward & Vann, 2002; Pruitt, 2012; FIDH, 2012: 13). Dolayısıyla barış zamanında toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklere maruz bırakılan kadınların savaş bağlamında bir kez daha ötekileştirilerek kadınlıkları üzerinden bedenleri vasıtasıyla “cezalandırıldıkları” görülmektedir.

Bunların yanında etnik köken, dini aidiyet ve siyasi bağlılıkların toplumsal cinsiyet ile etkileşimi sonucunda bazı bireylerin TCDSŞ-C’ye maruz bırakılma riski artmakta ve burada mevcut eril tahakküm daha da karmaşık bir hale gelmektedir. TCDSŞ-C’nin yönü azınlık grubun üyesi “öteki kadına” dönmektedir. “Öteki kadın” bedenine saldırılarak, işkence yapılarak, küçük düşürülerek ve aşağılanarak düşman cezalandırılmaktadır (Hynes, 2003; Allen, 1996: 101). Sistematik toplu tecavüzlerin mağdurun aile üyelerinin yanında gerçekleşmesi, aile üyelerinin enseste zorlanması, tecavüz kampları ve tecavüzlerin videoya kaydedilerek porno piyasasına dağıtılması TCDSŞ-C’nin ötekinin azami ölçüde aşağılanmasına hizmet edecek şekilde formüle edildiğini göstermektedir (FIDH, 2012: 11,12; Allen, 1996: 34,35). Ayrıca TCDSŞ-C’nin hedef grubunun Ruanda da çoğunlukla Tutsi kadınlar, Bosna-Hersek’te Müslüman kadınlar olması, IŞİD’in Ezidi erkek ve kadınları cinsel köleliğe sürüklemesi bu duruma dikkat çekmektedir (Green, 2004; Watts & Zimmerman, 2002; Amnesty International, 2014). Böylece iktidar olan grubun “üstünlüğü”, “öteki grubun kadınına” yapılan TCDSŞ-C eylemleriyle “tasdik”

edilmektedir. Bunun zeminini ise eril tahakkümün şekillendirdiği bağlamlarda kadın ve bedeninin erkek mülkiyetinde görünmesi, kadın bedenine olası bir saldırının “erkeklik onuruna” saldırı olarak algılanması ve kadınların üreme ile kültürel değerlerin aktarımıyla şekillenen rolleri oluşturmaktadır. Ayrıca bu okumalar azınlık kadınların, ilk olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelinde kadın olduğu; ikinci olarak etnik kökeni ve milliyeti nedeniyle “öteki”/azınlık olduğu için çifte TCDS-C maruz bırakıldığına da işaret etmektedir.

Yolculuk Sürecinde Göçmen Kadınların Maruz Bırakıldıkları TCDS-C'nin Görünümleri

Seyahat anlamında kullanılan yolculuk, sabit konumlar arasında hareketi ve yolun güzergâhını bilmeyi ifade etmekle birlikte potansiyel bir geri dönüşü ima etmektedir. Hâlbuki göç için kullanılan yolculukta sabit konumlar veya belirli güzergâhlar olmadığı gibi çoğu zaman geri dönüşü olmayan tek yönlü bir sürece işaret edilmektedir (Chambers, 2014: 17). Nitekim Freedman'ın (2016: 21) Haziran 2015-Ocak 2016 tarihleri arasında Yunanistan (Kos), Sırbistan (Belgrad) ve Fransa'da (Paris ve Calais) 40 kadın ve 20 erkek mültecinin Türkiye'den gelişini ve sonraki yolculuklarına ilişkin deneyimlerini incelediği nitel araştırmada birçok katılımcı ülkelere geri dönebilme ümitlerinin azlığını “*Evimi sonsuza kadar kaybetmiş hissediyorum (Suriyeli kadın, Kos, Temmuz 2015).*” gibi cümlelerle ifade etmişlerdir. Bununla birlikte göç yolculuğu doğasında bir takım güvensizlikleri ve zorlukları barındırmaktadır. Alabora olan tekneler, Akdeniz'de ölen veya kaybolan bebekler/çocuklar (örneğin; Alan Kurdi, Karnesi cebinde Malili çocuk...) göç yolculuğunun tehlikesine ve güvensizliğine işaret etmekte olup sıklıkla medyada vurgulanmıştır. Ancak yolculukta göçmenlerin maruz bırakıldıkları diğer şiddet türleri özellikle TCDS ve TCDS-C örtük kalmaya devam etmektedir. Oysa yolculuğun belirsizlikleri, tehlikeleri, çoğu zaman geri dönüşün olmayışı, sosyal normların deformasyona uğraması ve göçmen kadınların destekleyici ağlarından ayrılması zorunlu göçmen kadınların TCDS'ye maruz bırakılma risklerini artırmaktadır. Yolculukta zorunlu göçmen kadınların maruz bırakıldığı TCDS-C'nin görünümü ise; varılması arzulanan ülkenin göç politikası ve kampların fiziksel koşulları dâhil olmak üzere pek çok değişkenden etkilenmektedir.

Birçok ülke tarafından göç sürecinin “mülteci krizi” olarak değerlendirilmesi, varış ülkelere girişte kısıtlamalara sebep olmakta ve beraberinde sınır kapılarının kapatılması göç yolculuğunu daha zor ve daha tehlikeli hale getirmektedir. Coşkun ve Eski'nin (2019: 19) vurguladığı üzere böylesi bir durumda göçmen kadınlar daha fazla araçlara bağımlı kalmaktadır. Başka bir kişi veya kaçakçıdan yardım istemek ise bir kadını önemli ölçüde tehlikeye maruz bırakabilmektedir. Bu tehlikelerden biri de TCDS-C ile karşılaşma riskidir. Nitekim göçmen kadınlar sınır geçişlerinde gerek korunmak gerekse izin alabilmek karşılığında cinsel ilişkiye zorlanabilmektedirler. Örneğin; Orta Amerika'dan Meksika'ya yalnız yolculuk eden göçmen kadınlarla yapılan araştırmada erkeklerin göçmen kadınları “*her şey için hazır*” olarak algıladıkları ve grubun güvenli geçişini garantiye almak için kadınları sınır muhafızlarıyla cinsel ilişkiye zorladıkları raporlanmıştır (Caballero et al., 2002). Benzer şekilde Medecins Sans Frontières (Sınır Tanımayan Doktorlar) (2005: 21) tarafından Fas'tan İspanya'ya geçiş sırasında Sahra-Altı Afrikalı kadınların ve çocukların güvenlik görevlileri ve diğer göçmenler tarafından cinsel tacize

uğradıkları belirtilmiştir. Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler ve toplumsal cinsiyete duyarlı olmayan mevcut politikaların etkisiyle şekillenen bu durum BMMYK tarafından karşılıklılık temelinde cinsel ilişkiye zorlama (transactional sex) olarak adlandırmakta ve bununla kadınların göç sırasında yardım/hizmet almak karşılığında cinsel ilişkiye girmeye zorlandıkları belirtilmektedir (Freedman, 2017: 132). Bu noktada ifade edilmelidir ki, karşılıklılık temelinde cinsel ilişkiye zorlayan failer sadece kaçakçılar olmayıp sınır muhafızları, polisler, askerler, tercümanlar ve insani yardım personelleri olabilmektedir (Freedman, 2017: 132; Freedman, 2016; Hynes, 2003; UNFPA, 2014: 11).

Bunlarla birlikte zorunlu göçmenlerin barınmalarını karşılamaya yönelik yaygın hizmet modellerinden biri kamplardır. Şehirlerden uzakta sınır bölgelerinde kurulan kamplar zorunlu göçmenlerin toplu yaşam merkezleridir (Şimşek Karataş, 2020: 177). Ortak paydada kampların genel özelliklerinin karmaşıklık ve kırılganlık olduğu söylenebilir. Karmaşık bir insani yardım ortamında ise göçmenlerin beşte birinin TCDS-C'ye maruz bırakıldığı tahmin edilmektedir (UNFPA, 2014: 9). Çalışmalarda kadınlara yönelik TCDS-C'nin kamplarda da devam ettiğine işaret edilmektedir. Zira kapalı kampların kalabalık olması, kadın ile erkek tesislerinin yeterli şekilde ayrılamaması ve yetersiz ışıklandırma gibi koşullar, TCDS-C eylemleri için potansiyel riskler arasında yer almaktadır (Freedman & Jamal, 2008: 48; Gögen, 2011). Moritanya Mbera Kampındaki zorunlu göçmen kadınlarla kamp dışındaki kadınların yaşam deneyimlerini karşılaştıran araştırmada; mülteci kampları gibi kırılgan bağlamlarda kadınların tecavüz, çocuk yaşta zorla evlendirme, zorla fuhuş, kadın sünneti ve diğer TCDS-C biçimlerine karşı oldukça savunmasız olduğu vurgulanmıştır (González, 2016). Ayrıca mülteci kamplarında kadınların; geçimlerini sağlamak, ailelerini korumak, şiddetten korunmak, hizmetlere ulaşmak ve hayatta kalmak amacıyla cinsel ilişkiye girdikleri veya insan ticareti ağlarına dâhil oldukları da raporlanmıştır (Bkz. Freedman, 2017; Freedman, 2016; Rosenberg & Bakomez, 2017).

Tüm bunlarla birlikte kamp koşullarıyla kadın kaçakçılığı arasındaki ilişkide önemlidir. Nitekim ev içi kölelik de dâhil cinsel sömürü olarak ifade edilebilecek kadın kaçakçılığı dünya çapında artmaktadır (Watts & Zimmerman, 2002). Güvenlik tedbirlerinin yeterli oranda sağlanmadığı kamp koşulları ise bu artışı hızlandırmaktadır. Göçmen kadınlar sürüklendikleri bu ağlar içerisinde TCDS-C ve diğer sağlık riskleriyle karşılaşabilmektedirler. Nitekim göçmen kadınların insan ticareti tacirleri tarafından maruz bırakıldıkları TCDS'yi raporlayan çalışmalar insan hakkı ihlallerine dikkat çekmektedir. Örneğin, insan ticareti ağlarına sürüklenmiş göçmen kadınlar istenilen paraları getirmediğinde işkenceye maruz kalabilmekte, ailelerine zarar verilebilmekte ve hatta öldürülebilmektedirler. Bazı kadınlar günde 50-60 müşteriye kabul etmeleri zorunlu olan çalışma kamplarına (training camps) gönderilmektedir (Akt. Freedman & Jamal, 2008: 19; Council of Europe Parliamentary Assembly, 2000: 12). Bunun yanında Mbera Kampında yapılan bahsi geçen araştırmada bir katılımcı, kamplarda 1000 Ouguiyas (Moritanya para birimi) teklif eden biriyle gitmeyi kabul eden kadınların olduğunu ve bu paranın bir kilo pirince veya iki litre süte yeterli olduğunu ifade ederek mevcut durumun ciddiyetine dikkat çekmiştir (González, 2016).

Ek olarak başka bir boyutta yolculuk bağlamında zorunlu göçmen kadınlar tehlikeler karşısında partnerlerine veya kocalarına sığınmakta ancak bunlarda TCDSŞ eylemlerinin faileri olabilmektedirler. Nitekim Freedman (2016) yolculukta göçmen kadınların partner ve kocalarının istismarları karşısında sessiz kaldıklarını vurgulamıştır. Bu durum göçmen kadınların yolculuklarına yalnız veya çocuklarıyla devam etmeleri halinde maruz bırakılmaktan korktukları TCDSŞ türlerinden korunmak amacıyla başka bir TCDSŞ'ye göz yummak zorunda kaldıklarını göstermektedir. Charles ve Denman'ın (2013) araştırmaları da bu durumu destekler nitelikte olup bazı göçmen aileler, kız çocuklarını erken evlendirerek TCDSŞ ve TCDSŞ-C'den veya insan ticaretinden koruduklarını ifade etmişlerdir. Ancak zorlu yolculuk koşullarından kaçmanın ya da "korunmanın" bir yolu olarak görülen evlilikler de TCDSŞ'yi muhtevasında barındırabilmektedir.

Varış Ülke Bağlamında Göçmen Kadınların Maruz Bırakıldıkları TCDSŞ-C'nin Görünümleri

Varış ülkelerde zorunlu göçmen kadınların TCDSŞ-C'ye maruz bırakılma riskleri yüksek olmasına rağmen varış ülke bağlamında TCDSŞ-C çalışmaları yetersizdir. Mevcut çalışmalarda ise mülteci, göçmen ve uluslararası koruma başvurusunda bulunan bireylere yönelik cinsel şiddetin sıklığı, türü ve failerin kimler olduğu ele alınmakta (Schrijver et al., 2018; Freedman & Jamal, 2008) ancak TCDSŞ-C'yi besleyen bağlamsal mekanizmalar yeterince tartışılmamaktadır.

Belçika ve Hollanda'da göçmenlerle yapılan TCDSŞ-C'ye ilişkin araştırmada; katılımcıların yaklaşık %57'sinin tecavüzü ve cinsel sömürüyü de içeren TCDSŞ-C'ye maruz bırakıldıkları raporlanmış olup TCDSŞ-C sonrası hayatta kalan göçmen kadınlar, failin yakın partner (%31), profesyonel meslek elemanı (%23), aile üyesi (%16), tanıdık (%15), yabancı (%12) olduğunu ve olayların üçte birinde failin bir Avrupa vatandaşı olduğunu ifade etmişlerdir (Keygnaert et al., 2012). Varış ülkelerde (Belçika, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, Malta, Hollanda, Portekiz ve İspanya) TCDSŞ-C'nin yaygınlığını inceleyen bir diğer çalışmada ise 562 katılımcının %58,3'ü cinsel şiddet bildirmiş ve bildirilen TCDSŞ-C'lerin %23,3'ünün doğrudan %76,6'sının dolaylı (akran mağduriyetine şahitlik) olduğu raporlanmıştır (Keygnaert et al., 2015).

Varış ülkelerde TCDSŞ-C'nin yaygınlığını belirlemeye yönelik çalışmaların yanı sıra ülke vatandaşı olan bireylerle göçmenlerin maruz bırakıldığı TCDSŞ-C'yi karşılaştıran çalışmalarda ise göçmen kadınların TCDSŞ-C'ye maruz bırakılma olasılıklarının varış ülke vatandaşı olan kadınlara kıyasla daha yüksek olduğu vurgulanmaktadır. Doğu Kamerun'da Orta Afrika Cumhuriyeti kökenli kadın göçmenlerle Kamerun kökenli kadınların TCDSŞ-C deneyimlerini karşılaştıran araştırmada, Kamerun kökenli kadınların %3,9'u göçmen kadınların ise %39,0'u silahlı gruplar tarafından maruz bırakıldıkları TCDSŞ-C'yi bildirmişlerdir (Parmar et al., 2012). Benzer şekilde Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı'nın Kadına Yönelik Şiddet Raporunda göçmen nüfuslarda şiddetin yaygınlığı bölümünde ikamet ettikleri ülkenin vatandaşı olmayan kadınların TCDSŞ-C'ye maruz bırakılma olasılıklarının göç geçmişi olmayanlara kıyasla daha yüksek olduğu vurgulanmaktadır (FRA, 2014: 35).

Ayrıca varış ülkenin bağlamı TCDSŞ-C'nin türlerini de belirlemektedir. Nitekim bazı varış ülkelerde erken yaşta zorla evlilikler ve geçici evliliklerle bir TCDSŞ-C türü olarak karşılaşılmaktadır. Nitekim 2013-2015 yılları arasında Türkiye'de Suriyeli kadınların medyadaki kapsamına ilişkin içerik analizinde kadınların maruz bırakıldığı toplumsal cinsiyet temelli sorunlar; cinsel istismar, ikinci eş olarak zorla ve erken evlilik, zorla fuhuş da dâhil 13 kategoride ifade edilmiştir (Narlı et al., 2020). Mültecilerin medyadaki temsilini belirlemenin amaçlandığı Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere medya kaynaklarında çok okunan yazıların incelendiği diğer bir çalışmada da her beş Suriyeli göçmen kız çocuktan birinin TCDSŞ-C'den ve yoksulluktan korunmak için hiç tanımadıkları erkeklerle evliliğe zorlandığı vurgulanmıştır (Akt. Dykstra, 2016: 32; Watt & Wintour, 2014). Türkiye'de kamp içinde ve kamp dışında yaşayan Suriyeli kadınların karşılaştıkları sorunları anlamak üzere yapılan bir çalışmada da Gaziantep ve Kilis'teki kampta ve kamp dışında yaşayan Suriyeli kadınlar, yetkililer, STK üyeleri ve akademisyenlerle yapılan görüşmelerde 18 yaş altı evlilik sayılarının çokluğu vurgulanmıştır. Bu evliliklere olumlu bakılma sebebi olarak ise ailelerin kızlarını koruyamama endişeleri belirtilmiştir (Barın, 2015).

Göçmen kadınların insan ticareti ağlarına sürüklenmeleri de varış ülkelerde karşılaşılan diğer bir TCDSŞ-C türüdür. Nitekim göçmen kadınlar, cinsel sömürü ve/veya ev içi kölelik amacıyla insan ticareti ağlarının hedefleri olabilmektedirler (Freedman & Jamal, 2008: 38). Türkiye'de 21 Ugandalı göçmen kadınla gerçekleştirilen araştırmada göç sürecinde borçlanmanın, ailelerine para gönderme ve daha iyi yaşam koşullarına sahip olma isteklerinin göçmen kadınların cinsel sömürü amaçlı kadın ticaretine sürüklenmesinde itici olduğu vurgulanmıştır (Coşkun, 2016). Ancak ifade edilmelidir ki kamplarda veya varış ülkede kaçırılan ve kaybolan göçmen kadınların sayısı ile ilgili rakamlara ulaşamadığı gibi seks işçisi olarak çalışanların da insan ticareti mağduru mu oldukları ya da isteyerek mi bu işi yaptıklarına ilişkin veri bulunmamaktadır. Bu sebeple gerek yolculukta gerekse varılan ülkede insan ticareti olgusunu ölçmek zordur.

Ayrıca varış ülkelerde TCDSŞ-C'nin ırk ve etnik kökenle birleştiği durumlarda da TCDSŞ-C'nin türleri değişebilmektedir. Aralık 2017-Ekim 2018 tarihleri arasında Eskişehir'de mülteci, sosyal çalışmacı ve BMMYK çalışanıyla gerçekleştirilen çalışmada özellikle Afrikalı ve İranlı kadınların oryantalist fantezilerle şekillenen bağlamda sistematik TCDSŞ'ye maruz bırakıldıkları belirtilmiştir. İranlı kadınlara yönelik TCDSŞ-C'nin genellikle romantik ilişki ve evliliğe zorlama, Afrikalı kadınlara yönelik TCDSŞ-C'nin ise cinsel ilişkiye girmek için para teklif etme şeklinde gerçekleştiği vurgulanmıştır (Çağlar Chesley 2020: 158).

Varış ülkelerde TCDSŞ-C'nin yaygınlığı, türleri ve göçmen kadınların varış ülke vatandaşlarına göre TCDSŞ-C riskiyle daha fazla karşılaşmaları; TCDSŞ-C'nin ayrımcı tutumlar ve fiziksel, hukuki, sosyal, ekonomik korumanın niteliğiyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Varış ülkelerin pek çoğunda ülke vatandaşları ve göçmenler arasındaki ilişkinin temelinde ırkçılık ve şiddet yer almaktadır. Irkçılık ve şiddetin birleşmesinde iki ana süreç rol oynamaktadır. Öncelikle

sistematiik dışlanmayla göçmenler görünmez kılınmakta ve şiddet eylemlerine maruz kalmakta; sonrasında herhangi bir bağlamda görünürlükleri arttığıında görünür olmalarından kaynaklı şiddet örüntüleri tekrarlanmaktadır (Uçar, 2020: 50). Zira Çağlar Chesley'in (2020: 150) de vurguladığı gibi göçmenlerin fiziksel, ekonomik, kültürel, siyasi açıdan kamusal alanda görünmez olmaları beklenmektedir. Görünmezliklerle inşa olan bu süreç ırk ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle birleşince zorunlu göçmen kadınlar çatışma bağlamlarında ve yolculukta maruz bırakıldıkları TCDSŞ-C'nin aynı veya benzer formlarına maruz kalmaya devam etmektedirler. Bunun yanında zorunlu göçmen kadınların fiziksel, hukuki, sosyal, ekonomik korumanın yetersizliği; barınma ve istihdam gibi alanlarda güvencesizlikleri beraberinde getirmektedir. Buda zorunlu göçmen kadınların TCDSŞ ve TCDSŞ-C'ye maruz bırakılma riskini artırmaktadır.

Barınma, varış ülkelerde göçmenlerin karşı karşıya kaldığı öncelikli sorun alanlarından biridir. Barınma en temel ihtiyaçlar arasında yer almakta olup karşılanması için uluslararası düzenlemeler yapılmıştır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde tüm insanların sağlık ve refahı için konut hakkı belirtilmiştir (İHEB, 1948, madde 25). Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde taraf devletlerin herkese yeterli beslenme, giyim ve konut dâhil olmak üzere kendisi ve ailesi için yeterli yaşam standartlarına sahip olma hakkı tanınması çerçevesinde barınma hakkına işaret edilmektedir. Ancak devletlerin zorunlu göçmenlere sunmuş olduğu barınma hizmetleri kısıtlı ve ulaşılabilirliği yeterli değildir (Şimşek Karataş, 2020). Örneğin Türkiye'de kamp ve uydu kentler dışında kendilerine barınacak yer sağlanmayan uluslararası koruma altındaki bireyler, barınma sorunlarıyla çoğu zaman bireysel mücadele etmekte geçici olarak parklarda, otoparklarda, terminallerde kalmakta ya da birkaç aile birlikte yaşam koşulları elverişsiz konutlarda hayatlarını devam ettirmektedirler. Bu bağlamda zorunlu göçmen kadınların TCDSŞ ve TCDSŞ-C ile karşılaşma riskini artırmaktadır. İstanbul'un Kumkapı, Aksaray ve Okmeydanı semtlerinde 21 Ugandalı kadın göçmenle gerçekleştirilen nitel araştırmada bazı ev sahiplerinin göçmen kadınları "kağıtsız" durumlarından yararlanarak cinsel olarak istismar etme eğiliminde olduğu vurgulanmıştır (Coşkun, 2016: 96). Türkiye'den bir diğer örnek, geçici koruma altındaki Suriyeliler dışında uluslararası koruma altındakilere ikamet serbestliği tanınmaması sebebiyle üçüncü bir ülkeye gönderilene kadar uydu kentlerde ikamet etmektedirler. Şimşek Karataş'ın (2020: 183) belirttiği üzere bu kentler diğer kentlerle kıyaslandığında görece daha az gelişmiş ve iş imkânları kısıtlı kentlerdir. Barınma desteği ve iş imkânının olmadığı bu kentlerde desteksiz yaşayan göçmen kadınlar TCDSŞ-C'ye karşı daha savunmasız konumdadırlar.

Barınmanın yanında vurgulanması gereken bir diğer nokta göçmen kadınların kağıtsızlıkları, iş gücü piyasası ve TCDSŞ-C arasındaki döngüsel ilişkidir. Türkiye örneğinde, uluslararası koruma doğrudan çalışma izni sağlamamakta ve çalışma izni için zorlu prosedürler bulunmaktadır. Hukuki statüleri, beceri ve dil yetersizliklerine rağmen göçmen kadınlar kayıt dışı ve güvencesiz işlerde genellikle hizmet sektörlerinde yerli işçilerin çalışmak istemedikleri ve düşük ücretli ikincil işgücü piyasasında yer almaktadırlar (Çağlar Chesley, 2020: 144; Dedeoğlu & Gökmen, 2020: 27-34). Bu bağlam ise göçmen kadınları TCDSŞ ve TCDSŞ-C dâhil birçok zorlukla karşı karşıya bırakmaktadır. Nitekim yasadışı çalışma ve beraberinde gözüaltına alınarak sınır dışı edilme riski, işverenler tarafından kullanılmakta ve göçmen

kadınlar TCDSŞ-C'ye karşı savunmasız kalmaktadırlar (Coşkun & Eski, 2019: 93). Bahsi geçen 21 Ugandalı kadınla yapılan çalışmada çoğu göçmen kadın karşılaştıkları asıl problemleri, ücretlerini alamamak ve beraberinde işverenlerin sistematik TCDSŞ-C'lerine (cinsel ilişkiye zorlama, tek başına mesaiye kalmasını isteme, pornografik videolar gösterme, zorla boş alanlara çekme) maruz bırakılmak olarak ifade etmişlerdir (Coşkun, 2016). Ayrıca Suriye'den Elazığ'a gelen Suriyeli zorunlu göçmen 12 kadınla gerçekleştirilen nitel araştırmada göçmen kadınların iş ararken geçici evlilik teklifleriyle karşılaştıkları vurgulanmıştır (Karakaya, 2019: 2289).

Variş ülke bağlamında tüm bu çalışmalar işaret etmektedir ki; TCDSŞ-C eylemlerinin görünürlüğünde hukuki statü ve bağlamsal parametreler son derece önemlidir. Hukuki statü belirsizliği, yasal korumanın yetersizliği, temel haklara erişimlerde dahi yaşanan zorluklar, ırk/etnik kökene dayalı dışlanma ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin keşiştiği variş ülke bağlamlarında TCDSŞ-C türleri yeniden inşa edilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Üç bağlama ilişkin tüm değerlendirmeler işaret etmektedir ki; TCDSŞ ve TCDSŞ-C'nin görünümüleri karmaşık, etkileşimli ve dönüşümlü olup toplumsal cinsiyet eşitsizliği, militarizm, hukuki statü, sığınma rejimi ve koruma sistemleriyle bağlamsal olarak sürekli yeniden inşa olmaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet merceği ile bağlamsal bir perspektiften göç sürecinin tüm boyutlarına bakılması bir zorunluluktur. Bu perspektif TCDSŞ ve TCDSŞ-C'nin sarmal bir yapıda olduğunu ve bu sarmalın bağlamsal koşullarla nasıl değişip dönüştüğünü göstermekte ayrıca ulusal ve uluslararası süreçlerde toplumsal cinsiyet, ırk, etnik köken ve yapısal koşulların bağlama özgü keşişimselliğini görmeye de fırsat vermektedir. Bu noktada bahsi geçen araştırmalardan yola çıkarak çalışmanın iki temel sonucu bulunmaktadır.

İlk olarak göç sürecine ilişkin üç bağlamda da toplumsal cinsiyete dayalı zulüm gerçeği zorunlu göçmen kadınlar özelinde tüm göçmenlerin yaşam pratiklerini biçimlendirmekte ve yaşam hakkı, eşitlik, kişinin güvenliği, işkence ve diğer zalimane, insanlık dışı veya küçültücü muamelelere maruz kalmama gibi birçok insan hakkı ihlaline sebep olmaktadır. Ancak çoğu zaman bunlar "öteki" tarafından görülmek, duyulmak, tanınmak ve anlaşılmak istenmemektedir. Bu durum eril iktidar ilişkilerinin rastlantısal ve arizi (savaş veya göç sürecinin bir çıktısı) olmadığını, oldukça sistematik olduğunu, tüm süreçte yaygın ve içkin olduğunu göstermekte böylece TCDSŞ-C'ye maruz bırakılan tüm göçmenlerin (cinsiyet ve cinsel yönelimden bağımsız şekilde) deneyimlerini ve neden TCDSŞ-C'nin özellikle tercih edilen şiddet türü olduğunu anlamak için imkân sağlamaktadır.

İkinci olarak, TCDSŞ-C sarmalının görünümüleri (türleri, failleri ...) iktidar, söylem ve bağlama özgü parametrelerle akışkan ve dinamik olarak inşa olmaktadır. Nitekim eril iktidar ilişkileriyle toplumsal süreçler içerisinde zorunlu göçmen kadınların görünürlükleri asgari seviyede tutulmaktadır. Bu ise hukuki statü belirsizliğini, sağlıksız ve güvensiz barınma sorununu, işsizliği, geçim sıkıntısını, düşük vasıflı işlerde güvencesiz, düşük ücretli, kayıt dışı çalışmayı ve beraberinde gözaltına alınarak sınır dışı

riskini doğurmaktadır. Tüm bu ayrımcılık, belirsizlik, yetersizlik ve zorluklar ile toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri kesiştiğinde görünmez kılınan zorunlu göçmen kadınların TCDŞ-C'ye maruz bırakılma riskleri artmaktadır. Dolayısıyla iktidar ilişkilerini, söylemleri ve bağlamsal parametreleri akışkan-dinamik olarak görmeyen tüm girişimlerin, TCDŞ-C'yi anlayamama ve TCDŞ-C'ye maruz bırakılan bireyleri nesneleştirme riskleriyle karşılaşması muhtemeldir.

Dolayısıyla göçmen kadınların maruz bırakıldıkları TCDŞ-C sarmal şekilde devam etmektedir ancak sarmalın görünümüleri belirli bir veya birkaç nedene bağlanamayacak kadar karmaşık ve bağlama özgüdür. Bu sebeple zorunlu göçmen kadınların maruz bırakıldıkları TCDŞ-C'yi açıklamaya yönelik determinist bir yaklaşım üretmek mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla bağlama duyarlı olmadan TCDŞ-C'ye yönelik müdahaleler için doğrudan ve pragmatik çıkarımlarda bulunmakta oldukça zordur. Bu noktada TCDŞ-C sarmalına ve sarmalın görünümüne ilişkin sunulabilecek genel öneriler;

- Göçmen kadınlara yönelik TCDŞ-C eylemlerinin daha geniş sosyo-politik, kültürel ve eril iktidar bağlamlarında ele alınması için TCDŞ ve TCDŞ-C mağdur ve fail olarak iki öznesi olan bireysel eylemler veya savaşın talihsiz yan ürünleri olarak görülmesi eğiliminin yeniden inşa edilmesi için toplumsal düzeyde farkındalık oluşturulmalıdır.
- Zorunlu göçmen kadınların maruz bırakıldıkları TCDŞ-C sarmalını besleyen parametrelerin görünürlüğü için 2013'te yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ve bu kanunla çıkarılan Geçici Koruma Yönetmeliği'nin (2014) de toplumsal cinsiyete duyarlı olması gerekmektedir. Nitekim YUKK'da mülteci statüsünden yararlanabileceklerin tanımlanması ve geri gönderme yasağının kapsamının belirlenmesinde "...ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından..." ifadesine yer verilmektedir (YUKK, 2013, madde 4, 61). Bu noktada korumanın sağlanması için Baklacioğlu ve Kıvılcım'ın (2015: 27) da işaret ettiği üzere TCDŞ'nin "zulüm" olarak kabul edilmesi ve ifadede yer alan diğer tüm gerekçelerin toplumsal cinsiyete duyarlı olarak yorumlanması gerektiği kanunda yer almalıdır. Ayrıca BMMYK 2012'de kabul ettiği rehberde sığınma taleplerinin toplumsal cinsiyete duyarlı yorumlanması gerektiğini vurgulanmıştır. Dolayısıyla devletlerce TCDŞ-C'yi besleyen bağlam ve söylemlerin analiz edilmesi beraberinde bu bağlam ve söylemlere göre risklerin belirlenerek toplumsal cinsiyete duyarlı kabul, sığınma, destek usullerinin oluşturulması ve TCDŞ-C'ye maruz bırakılan göçmen kadınların toplumsal ve ekonomik koşullarının karşılanması, barınma, çalışma, statü, beslenme ve bakım açısından politika ve programlara konu olması kaçınılmazdır.
- Bir önceki öneriyi güçlendirecek şekilde, zorunlu göçmen kadınlar özelinde tüm göçmen gruplarla yapılan akademik çalışmalar ve tartışmalar; bağlamı, söylemi ve iktidarı vurgulayacak şekilde planlanmalıdır. Ayrıca TCDŞ-C'ye ilişkin veri azlığı ve çeşitliliği dikkate alınırsa TCDŞ-C'ye ilişkin verilerin toplumsal cinsiyete ve bağlama özgü değişkenlere göre sınıflandırılarak toplanması politika, program ve hizmetlerin niteliği için oldukça önemlidir.

- TCDS-C sonrası hayatta kalan zorunlu göçmen kadınları destekleyecek çok aktörlü (kamu kurumları- özel kurumlar- sivil toplum ve üniversite) ulaşılabilir kolaylaştırıcı bağlamların ve sosyal ağların inşa edilmesi gerekmektedir.
- Son olarak ise zorunlu göçmen kadınların içerisinde yer aldığı TCDS-C sarmalı hakkında daha fazla konuşmak, eril iktidar tarafından desteklenen baskın söylemlere alternatif söylemler oluşturmak ve bu söylemleri güçlendirmek gerekmektedir. Bu noktada savunuculuk faaliyetleriyle TCDS-C'ye maruz bırakılan göçmen kadınlar hak arayışlarına teşvik edilmelidir. Zira suç ne kadar müstehcen olursa, o kadar az görünür, duyulur ve konuşulur olmaktadır. TCDS-C suçunun daha görünür, duyulur, konuşulur olacağı bağlamları ve söylemleri inşa etmek kaçınılmazdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Toplumsal Cinsiyete Dayalı Cinsel Şiddet Sarmalı İçinde Göçmen Kadınlar: Bağlamsal Bir Değerlendirme" başlıklı makalem ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Allen, B. (1996). *Rape warfare the hidden genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia*. London: University of Minnesota Press.
- Amnesty International. (2014). *Escape from hell-torture and sexual slavery in Islamic State Captivity in Iraq*. London: Amnesty International Ltd.
- Amowitz, L. L., Reis, C., Lyons, K. H., Vann, B., Mansaray, B., Akinsulure-Smith, A. M., . . . Iacopino, V. (2002). Prevalence of war-related sexual violence and other human rights abuses among internally displaced persons in Sierra Leone. *Jama*, 287(4), 513- 521.
- Araujo, J. d., Souza, F. M., Proença, R., Bastos, M. L., Trajman, A., & Faerstein, E. (2019). Prevalence of sexual violence among refugees: a systematic review. *Revista de saude publica*, 53, 78.
- Arpacı, M. (2020). Ulusaşırı göç ve toplumsal cinsiyet: Erzincan'da yaşayan Afgan Kadınlar Örneği. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 135-154.
- Barın, H. (2015). Türkiye'deki Suriyeli kadınların toplumsal bağlamda yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, (2), 10-56.
- Basile, K. C., Smith , S. G., Breiding , M. J., Black , M. C., & Mahendra , R. R. (2014). *Sexual violence surveillance: uniform definitions and recommended data elements*. Atlanta, Georgia: Centers for Disease Control and Prevention National Center for Injury Prevention and Control.

- Biehl, K., & Danış, D. (2020). *Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye’de göç araştırmaları*. İstanbul: SU gender ve GAR.
- Caballero, M. (2002). Migration, gender and HIV/AIDS in Central America and Mexico [Conference presentation]. *14th International AIDS Conference*, (s. 7-12). Barcelona, Spain.
- Card, C. (1996). Rape as a weapon of war. *Hypatia*, 11(4), 5-18.
- Chambers, I. (2014). *Göç, kimlik, kültür*. (İ. Türkmen, & M. Beşikçi, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Charles, L., & Denman, K. (2013). Syrian and Palestinian Syrian refugees in Lebanon: The plight of women and children. *Journal of International Women's Studies*, 14(5), 96-111.
- Cockburn, C. (2004). The continuum of violence: Gender perspective war and peace. W. Giles, & J. Hyndman (Dü) içinde, *Sites of Violence Gender and Conflict Zones* (s. 24-44). London: University of California Press.
- Cockburn, C. (2009). *Buradan baktığımızda kadınların militarizme karşı mücadelesi*. İstanbul: Metis.
- Coşkun, E., & Eski, B. (2019). *Erkek şiddetinden kaçarken*. İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Coşkun, E. (2016). Türkiye'nin göç rejiminde toplumsal cinsiyet faktörü: Ugandalı göçmen kadınlar örneği. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 8(1), 91-104.
- Council of Europe. (2011). *Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi*. İstanbul: Council of Europe.
- Çağlar Chesley, M. (2020). Mülteci hakederliği ve toplumsal cinsiyet temelli kırılabilirlik arasındaki ilişkiyi anlamak: Uluslararası koruma altındaki mülteciler için sosyal yardımlar örneği. K. Biehl, & D. Danış içinde, *Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye’de göç araştırmaları* (s. 143-163). İstanbul: SU gender ve GAR.
- Dedeoğlu, S., & Gökmen, Ç. E. (2020). Göç teorileri, göçmen emeği ve entegrasyon: Kadınların yeri. K. Biehl, & D. Danış içinde, *Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye’de göç araştırmaları* (s. 18-37). İstanbul: SU gender ve GAR.
- Donato, K. M., Gabaccia, D., Holdaway, J., Manalansan, M., & Pessar, P. R. (2006). A glass half full? Gender in migration studies. *International migration review*, 40(1), 3-26.
- Dykstra, T. A. (2016). Assemblages of Syrian suffering: Rhetorical formations of refugees in Western media. *Language, Discourse & Society*, 4(1), 31-48.
- FIDH. (2012). *Violence against women in Syria: Breaking the silence briefing paper based on an FIDH assessment mission in Jordan in December 2012*. Paris: International Federation for Human Rights.

- Filiz , B. (2019). *Militarizm ve Kadın: İkinci dünya savaşı'nın rahatlatıcı kadınları*. Lisansüstü Programlar Enstitüsü Hukuk Yüksek Lisans Programı. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi .
- Fisher, S. K. (1996). Occupation of the womb: Forced impregnation as genocide. *Duke Law Journal*, 46(91), 91-133.
- FRA. (2014). *Violence Against Women: an EU-wide Survey: Main Results* . Luxembourg: Publications Office of the European Union European Union Agency for Fundamental Rights .
- Freedman, J. (2016). Sexual and gender-based violence against refugee women: a hidden aspect of the refugee "crisis". *Reproductive health matters*, 24(47), 18-26.
- Freedman, J. (2017). Women's experience of forced migration Gender- based forms of insecurity and the uses of "vulnerability". J. Freedman, Z. Kivilcim, & N. Ö. Baklacioğlu içinde, *A gendered approach to the Syrian Refugee Crisis* (s. 125-141). New York: Routledge.
- Freedman, J., & Jamal, B. (2008). *Violence against migrant and refugee women in the Euromed region. Case studies: France, Egypt & Morocco*. Copenhagen: Euro-Mediterranean Human Rights Network.
- Freedman, J., Kivilcim , Z., & Baklacioğlu, N. Ö. (2017). Gender, Migration and Exile. J. Freedman, Z. Kivilcim , & N. Ö. Baklavacioğlu içinde, *A gendered approach to the Syrian Refugee Crisis* (s. 1-16). New York: Routledge.
- GİGM. (2020). *T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü*. 2020 December 16). İstatistikler Göç Alanındaki Güncel Sayılar. <https://www.goc.gov.tr/#>.
- González, O. M. (2016). Refugees and 'host communities' facing gender-based violence: developing an area-based approach to gender-based violence around Mbera Camp, Mauritania. *Gender & Development*, 24(3), 375-390.
- Gögen, S. (2011). Bir savaş silahı olarak kadına yönelik cinsel şiddetin sağlık üzerine etkileri: Bosna savaşı örneği. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 10(1), 119-126.
- Green, J. L. (2004). Uncovering collective rape: A comparative study of political sexual violence. *International Journal of Sociology*, 34(1), 97-116.
- Hynes, H. P. (2003). *Ten reasons why militarism is bad for women's health*. (2020 December 1). Peace Women. https://www.peacewomen.org/sites/default/files/RacDisc-SEA_VAW_BadMilitarism_Hynes_Spring2003_o.pdf.
- Hynes, M., & Cardozo, B. L. (2000). Observations from the CDC: Sexual violence against refugee women. *Journal of women's health & gender-based medicine*, 9(8), 819-823.

- IASC. (2005). *Guidelines for gender-based violence interventions in humanitarian settings: focusing on prevention of and response to sexual violence in emergencies*. Geneva: Inter-Agency Standing Committee.
- IASC. (2015). *Guidelines for integrating gender-based violence interventions in humanitarian action: reducing risk, promoting resilience and aiding recovery*. Inter-Agency Standing Committee.
- IOM. (2020). *IOM Online Book Store*. (2020, December 16). World migration report 2020. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2020-turkish-chapter-2>.
- Johnson, K., Scott, J., Rughita, B., Kisielewski, M., Asher, J., Ong, R., & Lawry, L. (2010). Association of sexual violence and human rights violations with physical and mental health in territories of the Eastern Democratic Republic of the Congo. *Jama*, 304(5), 553-562.
- Karakaya, H. (2019). Savaş ve göç sürecinde Suriyeli kadınlar. *Social Sciences*, 14(5), 2275-2290.
- Keygnaert, I., Dias, S. F., Degomme, O., Deville, W., Kennedy, P., Kovats, A., . . . Temmerman, M. (2015). Sexual and gender-based violence in the European asylum and reception sector: a perpetuum mobile? 25(1), 90. *The European Journal of Public Health*, 25(1), 90-96.
- Keygnaert, I., Vettenburg, N., & Temmerman, M. (2012). Hidden violence is silent rape: sexual and gender-based violence in refugees, asylum seekers and undocumented migrants in Belgium and the Netherlands. *Culture, health & sexuality*, 14(5), 505-520.
- Médecins Sans Frontières. (2005). *Violence and immigration report on illegal sub-Saharan migrants (ISSues) in Morocco*. <https://www.statewatch.org/media/documents/news/2005/oct/MSF-morocco-2005.pdf>.
- Narlı, N., Özaşçılar, M., & Turkan, I. Z. (2020). Turkish daily press framing and representation of Syrian women refugees and gender-based problems: Implications for social integration. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 18(1), 1-21.
- OHCHR. (2020). *United Nations Human Rights Office of The High Commissioner*. (2020, December 12). Violence against women. <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/Pages/VaW.aspx#:~:text=The%20Committee%20defined%20gender%20based,and%20other%20deprivations%20of%20liberty.%E2%80%9D>
- Parlak, T. M. (2017). *Uluslararası hukukta silahlı çatışmalarda kadınların korunması*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Harp Harekat Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Parmar, P., Agrawal, P., Greenough, P. G., Goyal, R., & Kayden, S. (2012). Sexual violence among host and refugee population in Djohong District, Eastern Cameroon. *Global public health*, 7(9), 974-994.

- Pruitt, L. (2012). Looking back, moving forward: International approaches to addressing conflict-related sexual violence. *Journal of Women. Politics & Policy*, 33(4), 299-321.
- Pulvirenti, M., & Mason, G. (2011). Resilience and survival: Refugee women and violence. *Current Issues in Criminal Justice*, 23(1), 37-52.
- Refugee Council. (2009). *The Vulnerable Women's Project: Refugee and Asylum Seeking Women Affected by Rape or Sexual Violence: A Literature Review*. London : Refugee Council.
- Rosenberg, J. S., & Bakomeza, D. (2017). Let's talk about sex work in humanitarian settings: piloting a rights-based approach to working with refugee women selling sex in Kampala. *Reproductive health matters*, 25(51), 95-102.
- Schrijver, L., Beken, T. V., Krahé, B., & Keygnaert, I. (2018). Prevalence of sexual violence in migrants, applicants for international protection, and refugees in Europe: a critical interpretive synthesis of the evidence. *International journal of environmental research and public health*, 15(9), 1979.
- Skjelsbaek, I. (2001). Sexual violence and war: Mapping out a complex relationship. *European Journal of International Relations*, 7(2), 211-237.
- Skjelsbæk, I. (2018). Silence breakers in war and peace: Research on gender and violence with an ethics of engagement. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 25(4), 496-520.
- Şimşek Karataş, H. (2020). Entegrasyon sürecinde barınma. S. Buz, & H. Çevik içinde, *Göç ve entegrasyon uygulama alanları, politikalar, paydaşlar* (s. 175-192). Ankara : Nika Yayınevi.
- Tavara, L. (2006). Sexual violence. *Best Practice & Research Clinical Obstetrics & Gynaecology*, 20(3), 395-408.
- Uçar, C. (2020). Gaziantep parça başı emek piyasasının Suriyeli kadınları: Emek, zorunlu göç ve şiddet. K. Biehl, & D. Danış içinde, *Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye'de göç araştırmaları* (s. 38-55). İstanbul: SU gender ve GAR.
- UN Women. (2014). *We just keep silent: Gender-based violence amongst Syrian refugees in the Kurdistan region of Iraq*. New York: UN Women.
- UNFPA. (2014). *Reporting on gender-based violence in the Syria crisis: A journalist's handbook*. United Nations Population Fund.
- UNHCR. (2003). *Sexual and gender-based violence against refugees, returnees and internally displaced persons*. New York and Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.

- UNHCR. (2020). *United Nations High Commissioner for Refugees* (2020, October, 10). Gender-based violence. <https://www.unhcr.org/gender-based-violence.html>.
- UNHCR. (2021). *UNHCR BM Mülteci Örgütü*. (2021, December, 25). Türkiye'deki Mülteciler ve Sığınmacılar. <https://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>.
- USAID; GBV IMS; Primero; RESCUE; International Medical Corps; UNHCR; UNFPA; unicef;. (2017). *Interagency Gender-Based Violence Case Management Guidelines: Providing Care and Case Management Services to Gender- Based Violence Survivors in Humanitarian Setting* .
- Ward , J., & Marsh, M. (2006). *Sexual violence against women and girls in war and its aftermath: Realities, responses and required resources. In Symposium on Sexual Violence in Conflict and Beyond*. Belgium: Government of Belgium and the European Commission.
- Ward, J., & Vann, B. (2002). Gender-based violence in refugee settings. *The Lancet*(360), 13-14.
- Watts, C., & Zimmerman, C. (2002). Violence against women: global scope and magnitude. *The lancet*, 359(9313), 1232-1237.
- Wood, E. J. (2014). Conflict-related sexual violence and the policy implications of recent research. *International Review of the Red Cross*, 96(894), 457-478.

Extended Abstract

The risk of SGBV increases significantly for women in a war/conflict context and during the forced migration process. This situation multiplies and transnationalizes the problems faced by forced migrant women. Women who set out in order to cope with gender-based persecution from their origin country are exposed to similar forms of GBV patterns during the migration process. However, the contextual processes (political, legal, social, economic, and cultural) that feed the SGBV to which forced migrant women are exposed are not adequately examined, causing SGBV to be evaluated only as an unfortunate outcome of the conflict context. On the other hand, this situation makes the appearances of SGBV even more obscure and makes them invisible. However, the processes of exposing women to SGVB and its effects on individuals, families, and societies should be understood and also preventive and therapeutic interventions should be planned. For this, studies that evaluate sexual violence in a gender-focused, context and discourse need to go up. The aim of this review is to contextually (war/conflict context, journey, and destination country) evaluate the appearances of SGBV, which is the continuation of the conflict to which forced migrant women are exposed, and to discuss the contextual processes that feed the SGBV.

Firstly, in conflict contexts where the legal and security system does not function effectively gender hierarchy grows, gender roles become more polarized, and gender inequalities increase. For this reason, SGBV is seen as a continuation of conflicts around the world. The types of SGBV in conflict contexts are quite wide and include sexual torture, sexual mutilation, forced pregnancy, abortion, forced marriage, sexual slavery, rape, and the first target group of these is women. This shows that SGBV is not a rare act that affects a few people, but a weapon of war systematized by torture in conflict contexts. This weapon of war is used to torture prisoners, express hate,

create trauma, undermine mental health, provide "sexual service" to soldiers or warriors, terrorize, ethnically cleanse certain group members, or force them to flee. In addition, the risk of exposure of some individuals to SGBV increases as a result of the interaction of ethnicity, religion, and political affiliation with gender. At this point, the existing masculine power becomes even more complex. The direction of SGBV turns towards the "other woman" who is a member of the minority group. Thus, the "superiority" of the power group is "confirmed" by the SGBV actions.

Secondly, the uncertainties and dangers of the migration journey, the deformation of social norms, and the separation of migrant women from their supportive networks increase their risk of being exposed to GBV. Appearances of SGBV, to which forced migrant women are exposed on the journey, are affected by many variables. These variables include the migration policy of the desired destination country and the physical conditions of the camps. The evaluation of the migration process as a "refugee crisis" by many countries causes restrictions on entry to destination countries and makes the migration journey more dangerous. This situation makes migrant women more dependent on middlemen. Seeking help from another person or smuggler may increase a woman's risk of encountering SGBV. Migrant women may be forced to transactional sex in exchange for protection and obtaining permission at border crossings. Perpetrators who force transactional sex can be not only smugglers but also border guards, polices, soldiers, and humanitarian personnel. In addition, it can be said that the general characteristics of the camps are complexity and fragility. Conditions such as overcrowded closed camps, inadequate separation of men's and women's facilities, and inadequate lighting are among the potential risks for SGBV actions.

Thirdly although the risk of exposing women to SGBV in destination countries is high, studies on SGBV in destination countries are insufficient. Furthermore, the contextual processes that feed SGBV are not adequately discussed. In studies comparing SGBV to which citizens and migrants are exposed, it is emphasized that migrant women are more likely to be exposed to SGBV. Moreover, the contexts of destination countries determine the types of SGBV. For instance, while forced marriages and temporary marriages can be encountered in some destination countries, in other countries the risks of human trafficking can increase. In addition, the types of SGBV may change in cases where SGBV combines with race and ethnicity in destination countries. Therefore, the prevalence and types of SGBV in destination countries and the fact that migrant women are more exposed to SGBV risk compared to the citizens of destination countries show that SGBV is directly related to the quality of physical, legal, social, and economic protection. The intersection of legal status uncertainty, lack of legal protection, difficulties in accessing rights, racial/ethnic exclusion, and gender inequalities reconstruct SGBV types in destination country contexts.

Taking everything into consideration, all evaluations regarding the three contexts indicate that the aspects of SGBV are complex, interactive, and constantly reconstructed contextually with gender inequality, militarism, legal status, asylum regime, and protection systems. Hence, it is imperativeness to look at all aspects of the migration process from a contextual perspective with a gender lens. This perspective has the potential to show that SGBV is in a spiral structure and how this spiral changes with contextual conditions. It also provides the opportunity to see the intersection of gender, race, ethnicity, and structural conditions in national and international processes. At this point, SGBV, to which migrant women are exposed, needs to be evaluated within the wider socio-political, cultural, and masculine power contexts due to the fact that SGBV is not an individual action or an unfortunate result of war. Academic studies with all migrant groups, especially for forced migrant women, should be planned in a way that emphasizes the context, discourse, and power. Multi-actor, accessible and facilitating contexts that support forced migrant women surviving after SGBV need to be built. Last but not the least, it is necessary to talk more about the SGBV spiral in which forced migrant women are involved, to create alternative discourses to the dominant discourses supported by the masculine power, and to strengthen these discourses.

A Rewiew on the Secondary Transfer Effect of Intergroup Contact

GruplarArası Temasın İkincil Aktarım Etkisi Üzerine Bir Derleme

Halime ÜNVER¹

Hüseyin ÇAKAL²

Zafer ÖZKAN³

Büşra KIZIK⁴

Ertuğrul Gazi ERASLAN⁵

Derleme / Review

Geliş Tarihi / Received: 02.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 08.04.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1081427

Atf / Citation: Ünver, H., Çakal, H., Özkan Z., Kızık, B., and Eraslan, E. G., (2022). "A Review on the Secondary Transfer Effect of Intergroup Contact", *ODÜSOBİAD*, 12 (2),1461-1500, Doi: 10.48146/odusobiad.1081427

Abstract

Research showed that intergroup contact could increase social cohesion with many positive changes such as improved positive attitudes and trust as well as a decreased threat towards the groups in contact. However, face-to-face contact may be impossible in societies where intergroup conflicts are prevalent and groups are ethnically, racially, and religiously segregated. In such societies, the indirect and transferable effects of contact can be an opportunity to benefit from the positive effects of contact. One of the transferable effects of contact is the secondary transfer effect. The secondary transfer effect (STE) refers to the generalisation of the effects of intergroup contact from the encountered outgroup to outgroups that do not involve in the contact situation. Therefore, it is a promising and effective strategy for prejudice reduction, particularly in ethnically, racially, and religiously segregated societies. In this article, we aim to review the STE literature and extend previous reviews by focusing on the problems in the STE. We first review evidence on the STE of positive versus negative contact, and then we highlight the relevant underlying mechanism of the phenomenon, i.e., mediators and moderators of the STE. Third, we underline the problems that may limit the robustness of the phenomenon and the research gap in the STE literature. Finally, in line with the current issues with the theory, research and practice, we present suggestions for future research.

Keywords Secondary Transfer Effect of Intergroup Contact, Positive Contact, Negative Contact

¹Responsible Author; PhD Candidate at Keele University, School of Psychology, UK; Hacı Bayram University, Faculty of Arts, Department of Psychology, Ankara, Turkey; e-mail: h.unver@keele.ac.uk, ORCID: 0000-0002-2208-129X

² Associate Prof. Keele University, School of Psychology, UK, e-mail: h.cakal@keele.ac.uk, ORCID: 0000-0002-6227-9698

³ Dr. Ordu University, Faculty of Arts and Science, Department of Psychology, Turkey, e-mail: zaferozkan@ordu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7831-2491

⁴ Phd Candidate at Keele University, School of Psychology, UK; Istanbul Medeniyet University, Faculty of Arts, Department of Psychology, Turkey, e-mail: b.kizik@keele.ac.uk ORCID: 0000-0002-9961-0698

⁵ Phd Candidate at Keele University, School of Psychology, UK; Ataturk University, Faculty of Arts, Department of Psychology, Turkey, e-mail: e.g.eraslan@keele.ac.uk ORCID: 0000-0002-8026-6516

Öz

Araştırmalar, gruplar arası temasın, olumlu tutum ve güvenin artması gibi birçok olumlu değişiklikle beraber sosyal uyumu artırabileceğini ve aynı zamanda temas halinde olan gruplara yönelik tehdidin azalmasını sağlayabileceğini gösterdi. Ancak, gruplar arası çatışmaların hâkim olduğu ve grupların etnik, ırksal ve dinsel olarak ayrıştığı toplumlarda yüz yüze temas imkânsız olabilir. Bu tip toplumlarda temasın olumlu etkisinden faydalanmak için temasın dolaylı ve aktarılabilir etkileri bir fırsat olabilir. Temasın aktarılabilir etkilerinden birisi ikincil aktarım etkisidir. İkincil aktarım etkisi, gruplar arası temasın etkilerinin, temas kurulan dış gruptan temas kurulmayan diğer dış gruplara genellenmesi durumunu ifade etmektedir. Bundan dolayı ikincil aktarım etkisi, özellikle ayrılmış ve çatışmalı toplumlarda gruplar arası önyargının azaltılması bakımından umut verici ve etkili bir strateji olarak değerlendirilmektedir. Bu makalede, ikincil aktarım etkisi ile ilgili bir derleme sunmayı ve önceki derlemeleri ikincil aktarım etkisi özelindeki problemler üzerinde durarak genişletmeyi amaçlıyoruz. Bu amaç doğrultusunda, ilk olarak hem olumlu hem de olumsuz temasın ikincil aktarım etkisi üzerine ampirik kanıtları gözden geçirdikten sonra devamında bu genelleme etkisinin altında yatan aracı ve düzenleyici mekanizmaları inceliyoruz. Üçüncü ve en önemlisi, bu olgunun güvenilirliğini ve sağlamlığını olumsuz anlamda etkileyebilecek, ikincil temas, sosyal istenirlik ile seçim yanlılığı ve nedensellik silsilesi gibi problemlerin ve alandaki araştırma boşluğunun altını çiziyoruz. Son olarak, teori, araştırma ve pratik ile ilgili mevcut problemler ve alan yazındaki boşluklar doğrultusunda gelecek araştırmalar ve araştırmacılar için önerilerimizi sunuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Gruplar Arası Temasın İkincil Aktarım Etkisi, Olumlu Temas, Olumsuz Temas

A Review on the Secondary Transfer Effect of Intergroup Contact

Research shows that intergroup contact can improve outgroup attitudes (Davies et al., 2011; Lemmer & Wagner, 2015; Pettigrew & Tropp, 2006; Pettigrew et al., 2011), enhance trust (Çakal et al., 2021; Pettigrew & Tropp, 2008), reduce anxiety and threat perceptions (Green et al., 2020; Islam & Hewstone, 1993) among parties involved in the contact situation. However, face to face contact may not always be possible in specific contexts where regions are racially, ethnically, and religiously segregated (McKeown & Dixon, 2017). In such contexts, indirect forms and the generalisation effect of contact may be an occasion to benefit from positive outcomes of contact among people who have limited contact with members of other social groups (Vezzali et al., 2014; Žeželj et al., 2017). Accordingly, secondary transfer effects of contact (STE; Pettigrew, 2009) can be used as a prejudice reduction tool, and it can promote the construction of harmony in intergroup relations.

The STE is the process during which effects of intergroup contact extend to other groups that are not involved in the contact situation (Pettigrew, 2009). As such, the STE reflects the capacity of generalisation of attitudes towards the contacted group, i.e., mostly called as the primary outgroup, to other distal non-contacted outgroups, i.e., mostly called as secondary outgroups. As direct contact with different outgroups is limited in some specific contexts, STE might offer a powerful way of facilitating the transfer of positive effects of contact to the other segments of the society. For instance, the opportunities to directly interact with various outgroups, e.g., immigrants and disabled people, may be limited because of physical, political, social, and linguistic issues. At the same time, other native different groups, e.g., Turks and Kurds in Turkey, can have regular unconstrained contact with each other.

Surprisingly, to date, most of the research on contact has focused on dimensions of primary contact such as positive, negative, contact quantity vs quality, and other indirect forms of contact instead of the STE. Pettigrew and Tropp's (2006) meta-analysis, for instance, reveals that only fourteen out of 515 studies investigated the STE process. Although the number of studies focusing on STE has been increasing since then (around 43 studies currently; Vezzali et al., 2021), these studies have various limitations, which we discuss in the last part of this article. Taken together, although there is a vibrant research agenda focusing on psychosocial mechanisms of STE, considering the research gap in the STE, we are still far from a comprehensive theory that can explain STE of all dimensions of contact in diverse types of contexts and groups in different situations.

To this end, this article aims to review the STE mechanism by describing the theoretical framework and emphasising the research gap in the STE literature. Boin et al. (2021) and Vezzali et al. (2021) have also recently provided reviews for the STE literature. Boin et al. (2021) reviewed all generalisation effects of contact by addressing the STE mechanism briefly, while Vezzali et al. (2021) mainly focused on the underlying mechanism of the STE in their reviews. Apart from these two reviews, we first present the evidence on STE and its underlying mechanisms and then focus on the main problems and the research gap in STE literature and give researchers several directions for future research in the STE field.

In the following sections, we first provide a detailed overview of the STE literature by introducing the existing evidence for the generalisation effect of positive and negative contact. We then focus on the underlying mechanisms of the STE, i.e., mediators and moderators of the process. Before concluding the article, we elaborate on several issues that might limit the validity and the impact of research on the STE. Finally, drawing on the presented research and theory, we consider the secondary transfer process, highlighting the research gap that should be explored in future research.

Evidence of the Secondary Transfer Effect

Some contact scholars (see Brown & Hewstone, 2005; Pettigrew, 1997, 1998, 2009; Pettigrew & Tropp, 2006; Tausch et al., 2010) argue that this extended effect of intergroup contact is vital both in terms of theory building and political policy implementation. It can be used to create interventions to reduce prejudice and to achieve intergroup harmony (Hewstone, 2015; Tausch et al., 2010). Therefore, research focuses on whether such extended effects of intergroup contact could be generalised to new interactions, new groups, new situations, and new contexts.

Research across a variety of social groups and contexts has advocated the validity of STE. Surprisingly, however, the majority of the studies focus mostly on positive results of STE. Nevertheless, a handful of studies reveal that STE might have negative effects too. In the following sections, we summarise findings from empirical studies, first positive, then negative effects of STE on secondary outgroup attitudes, contact intentions and so on.

Secondary transfer effect of positive contact

Research provides empirical evidence that individuals' attitudes towards non-contacted distal outgroups may improve as a result of positive contact with another proximal outgroup (Boin et al., 2021; Lolliot et al., 2013; Vezzali et al., 2021). For example, in a series of surveys, Pettigrew (1997) investigated the relation between having immigrant friends and prejudice towards other minority groups in the UK, France, Germany, and the Netherlands. Findings revealed that people who had immigrant friends had more positive and favourable evaluations about other minority outgroups. Similarly, Eller and Abrams (2004) found from their longitudinal study that English university students who had contacted positively with French peers had positive attitudes towards French and even Algerians six months later. Another large scale study by Tausch and her colleagues (2010) investigated the STE via three cross-sectional and one longitudinal study in three different contexts. Results showed that contact with the primary group was related with favourable evaluations towards the secondary outgroup via improved evaluations towards the primary outgroup and decreased group-esteem, i.e., deprovincialisation.

A recent study by Marrow et al. (2019) ascertained that contact between Whites and African Americans was positively related to acceptance of immigrants in the USA. Furthermore, results indicated that contact quantity with African Americans was positively related to increased receptivity towards both Mexicans and South Asian Indians, among Whites even when threat perceptions, contact with secondary outgroup and perceived quality of the contact were controlled. However, there was relatively inconsistent evidence that frequency of contact with Whites was related to improved evaluations towards Mexicans and South Asian Indians as the secondary outgroups among African Americans.

There are numerous empirical studies to be summarised that focus on the positive results of STE (Brylka et al., 2016; De Coninck et al., 2020; Eller & Abrams, 2004; Meleady & Forder, 2019; Ünver et al., 2021; Zingora & Graf, 2019). We touch upon them in the following sections along with the underlying mechanisms of STE, i.e., mediators and moderators. We discuss negative results of the STE before proceeding to the section on "Mediators and moderators of the secondary transfer effect".

Secondary transfer effect of negative contact

The STE of contact is not only limited to the generalisation of positive outcomes, but it could also extend the effects of negative intergroup contact. For example, Mähönen and Jasinskaja-Lahti (2016) performed two-wave longitudinal study among Ingrian-Finnish re-migrants from Russia to investigate the extended effect of both positive and negative contact. They found that more positive contact with majority Finns was related to positive attitudes towards both majority and other minority group members. Moreover, these associations were explained by perceived gains (i.e., perceived material and cultural gains resulting from the interaction with an outgroup) from the majority. Negative contact with the majority of Finns, however, predicted negative attitudes towards them indirectly via perceived threats from them. However, such transferable effect of contact did not comprise other immigrants.

Although this study failed to prove the STE of negative contact, recent studies reviewed below provided evidence that supports STE of negative contact.

There are further evidences of STE of negative contact. Brylka et al. (2016), for example, showed that minority Russian and Estonian immigrants' negative contact with majority Finns was indirectly related to increased negative attitudes towards the other minority group, and this association was explained by negative attitudes towards Finns. Lissitsa and Kushnirovich (2018), in a similar vein, showed that Israeli Jews' negative online contact with Israeli Palestinians predicted prejudice towards non-Israeli Palestinians via negative attitudes towards Israeli Palestinians, and vice versa for positive online contact. However, the researchers emphasised that the transferable effect of positive contact was more pronounced in comparison to negative contact.

Another study conducted by Zingora and Graf (2019) showed that negative contact with the Roma as the primary outgroup was related to discriminative attitudes against gay people as the secondary outgroup via generalised intergroup threat from the Roma to gay people among Slovaks. Similarly, Meleady and Forder (2019; Study 3) investigated STE of negative contact in the UK. Results showed that negative contact with Muslim immigrants was related to lower intentions to contact in future towards secondary outgroups, i.e., Eastern European immigrants, Indian immigrants, and Black African immigrants, via reduced future contact intentions towards Muslim immigrants as the primary group. Results also confirmed that the indirect effects of negative contact were consistent even when positive contact was controlled. Finally, Ünver et al. (2021) found that negative contact between majority Turks and minority Kurds (mutually primary outgroup) in Turkey had an indirect relationship with decreased endorsement for rights of Syrian refugees via negative attitude generalisation (see also Andrews et al., 2018; Harwood et al., 2011; Joyce & Harwood, 2014). All studies that we summarised here repeated that although extensive research has been carried out on STE of positive contact in recent years, research on the STE of negative contact has been ignored.

Mediators of the Secondary Transfer Effect

Mediators of the STE represent the underlying process that explains the transferable effect of contact with the encountered outgroup to attitudes towards outgroup not contacted. Thus, examining the process underlying the STE is critical not only to understand how contact effects transfer to other distal groups but also to develop implications for real intergroup settings. We summarise research findings regarding prominent mediators of the STE process in the following paragraphs.

Attitude generalisation is by far the most researched STE mediator, with a lot of evidence to back it up. This mechanism is premised on the idea that improved attitudes towards a group resulting from intergroup contact can extend to other groups not in on that specific interaction (Lolliot et al., 2013; Pettigrew, 2009). Extant research suggests that attitude generalisation is the initial promise through which STE extends to non-contacted groups (e.g., Boin et al., 2021; Bowman & Griffin, 2012; Brylka et al., 2016; Tausch et al., 2010; Vezzali et al., 2021). That is to say, intergroup contact with any outgroup is able to reduce prejudice towards other outgroups via generalisation of attitudes from the encountered

outgroup to secondary distal outgroups with no or limited contact. Several empirical studies have confirmed that such generalisation effect is much broader than the initially intended effect of contact. For example, Pettigrew's (2009) pioneer research showed that improved attitudes towards foreigners explained the associations between Germans' contact with foreigners and attitudes towards homosexuals and homeless people.

Afterwards, Tausch et al.'s (2010) large-scale studies revealed that there was an indirect relationship between increased contact with the primary outgroup and decreased prejudice towards secondary outgroups via primary outgroup attitudes and lower ingroup identification. Furthermore, the mediating role of attitude generalisation was more prominent compared to ingroup appraisal. The robustness of the attitude generalisation mechanism as the initial mediator of the STE has been confirmed by further research conducted in recent years (e.g., Brylka et al., 2016; Jasinskaja-Lahti et al., 2020; Schulz & Taylor, 2018; Ünver et al., 2021; Vezzali et al., 2018; Vezzali & Giovannini, 2012) see also Lolliot et al., 2013).

Deprovincialisation. This phenomenon means repositioning that reflects a shift away from narrow ingroup allegiances and toward a more global view and engagement with the world. In other words, it refers to a less ingroup-centric view that would allow improving attitudes towards outgroups. According to Pettigrew (1997, 1998), more intergroup contact is associated with weakened ties with the ingroup, and this divergence from the ingroup identity, in turn, results in positive attitudes towards outgroups. Pettigrew (2009) tested first this process within the STE process. He found that Germans' contact with foreign settlers led to improved attitudes towards Muslims, homeless people, and homosexuals but not Jews via positive primary group attitudes and increased deprovincialisation, i.e., less salient German identity. In a similar vein, Brylka et al. (2016) tested the effect of contact with majority Fins on inter minority attitudes among Estonians and Russians and found that more contact with Fins was related to less prejudice towards the other minority group (Estonians for Russians and vice versa) via positive primary outgroup attitudes and less collective self-esteem acting as deprovincialisation. However, Schmid et al. (2014) reported that ingroup identification did not mediate the link between primary group contact and secondary outgroup prejudice.

Likewise, several other studies tested and provided ambiguous evidence for deprovincialisation for the intermediary role in the STE process. For instance, Tausch and colleagues (2010, Study 1) found that intergroup contact among Turkish and Greek Cypriots was related to positive secondary outgroups attitudes, i.e., mainland Turks and Greeks via positive primary group attitudes and, to a smaller degree, deprovincialisation in Cyprus. Nonetheless, direct contact with the secondary outgroup was not controlled in this study. Therefore, it is impossible to know whether the mediator role of deprovincialisation still exists when contact with the secondary outgroup is controlled. The other three studies conducted in Northern Ireland and Texas showed that primary group contact predicted secondary outgroup attitudes via improved primary outgroup attitudes but not ingroup reappraisal when direct contact experiences with the secondary outgroup was controlled.

Furthermore, Shook et al. (2016) tested the effect of room type that university students accommodate on attitudes towards people from different races. Results showed that students who lived in interracial rooms exhibited less prejudice towards different racial groups, whereas there was no difference among students who lived in same race rooms via social dominance orientation but not via ingroup reappraisal. These findings together show the ambivalent stance of and less attention on deprovincialisation as an underlying mechanism in the STE process.

Common Ingroup Identity and Social Identity Complexity. Since common ingroup identity gathers members of different groups into a more inclusive common identity, people can improve attitudes towards former outgroups members who share the same common ingroup identity (Gaertner et al., 1993). Research on the role of group identification in the STE process is mostly limited to the deprovincialisation hypothesis. Very few other research approached ingroup identification in the STE from a different standpoint. Filippou (2012), for instance, tested the mediator role of common ingroup identity in the STE process and found that European identity mediated the indirect positive association between contact with Erasmus students as the primary outgroup and improved attitudes towards Greeks from Greece as the secondary outgroup among Greek Cypriot university students. However, Eller and Abrams's (2004) two longitudinal studies showed that intergroup friendship with the primary outgroup did not have an indirect relationship with improved evaluations about the secondary outgroup via common ingroup identity. As such, there is no consensus on whether and how common ingroup identity underlies this indirect association.

Social identity complexity refers to the degree of the perceived overlap between different groups of which an individual is concurrently part. Multiple social identities originated from the memberships in several groups are associated with greater social identity complexity that reduces intergroup prejudice (Roccas & Brewer, 2002). Social identity complexity was also investigated as an underlying mechanism of the STE. Schmid, Hewstone, and Tausch (2014) claimed that more intergroup contact was related to greater identity complexity, and more complex identity, in turn, led to positive attitudes towards outgroups. Results shed light on the role of identity complexity as a mechanism in the STE process with two cross-sectional studies conducted in Germany (Study 1) and Northern Ireland (Study 2). Findings from the first study showed that the majority Germans' contact with the minority Turks positively influenced attitudes towards West Europeans and Russians via positive primary outgroup attitudes but not identity complexity. The second study, however, revealed that there were indirect positive relationships between contact with the other ethnoreligious group (i.e., Catholics and Protestants as the primary outgroups mutually) and attitudes towards racial minorities, gay people, and people from Traveller community as secondary outgroups. Both increased identity complexity and improved primary outgroup attitudes mediated this indirect relationship in the context of Northern Ireland. These results show that the function of social identity in the generalisation of contact effects might be investigated with different perspectives rather than the deprovincialisation stance.

Intergroup emotions. In addition to the underlying mechanisms in the STE process discussed above, there is evidence that a wide range of intergroup emotions might also act as a mediator of the association

between contact with the primary outgroup and secondary outgroup prejudice. Zezelj et al. (2020), for example, examined the transferable effects of contact in five countries (Serbia, Bosnia-Herzegovina, Macedonia, Montenegro, and Kosovo). Findings showed that contact with any of primary outgroups, i.e., the largest minority ethnic group in each country, Roma, impoverished people, and people with disabilities, predicted more acceptance of sexual minorities as the secondary outgroup indirectly via increased intergroup trust towards both the primary and the secondary outgroups, and primary outgroup attitudes. More contact with the primary stigmatised group was related to greater positive evaluations, increased trust, and acceptance of the secondary outgroup. Furthermore, trust towards the primary outgroup mediated the association between primary outgroup contact and trust towards the secondary outgroups (Zezelj et al., 2020).

Vezzali and Giovannini (2012) investigated whether and how intergroup anxiety and perspective-taking mediate the STE process. Results revealed that intergroup anxiety and perspective-taking regarding both outgroups explained the indirect relationship between contact with students having immigrant backgrounds and attitudes towards disabled and homosexual students. In other words, contact with immigrants improved attitudes towards them via reduced intergroup anxiety and heightened perspective-taking regarding primary outgroup. In turn, these improved attitudes were transferred to other dissimilar outgroups, i.e., disabled and homosexuals, via respective emotions again, but regarding secondary outgroup (see also Turner & Feddes, 2011; Vezzali & Giovannini, 2011). In a similar vein, Schulz and Taylor (2018) investigated the mediating role of perspective-taking in the STE process in the context of Northern Ireland. Results revealed that contact between two ethnoreligious groups, i.e., Catholics and Protestants, was indirectly associated with an endorsement of the Syrian refugees' resettlement via perspective-taking and intergroup attitudes.

Intergroup Threat. Social groups may feel threatened by outgroups in some way such as physical safety, health, well being, economic and political power, group morals, culture, and standards (Stephan & Stephan, 2000). Intergroup threat is an established mediator between intergroup contact and outgroup attitudes (Aberson, 2019). That is, more positive intergroup contact is mainly related to the less perceived threats from members of the outgroup (Stephan et al., 2000), reduced perceptions of intergroup threat, in turn, is related to improved outgroup attitudes towards outgroups (Kamans et al., 2011; Stephan & Stephan, 2000). However, to our knowledge, only two studies focused on the perceived threat as a mediator of the STE process so far.

Firstly, Mähönen and Jasinskaja-Lahti (2016) longitudinally examined whether perceived threat mediates the STE process. Results showed that contact between minority Russian immigrants and majority Finns was indirectly related to Russian immigrants' improved attitudes towards other immigrants via perceived gain but not via perceived threat posed by Finns. Finally, Zingora and Graf (2019) extended previous research and tested whether and how perceived threats from both outgroups mediate the STE process. Results showed that the majority Slovak's contact with the minority Roma

predicted supportive voting behaviour towards gay people through a perceived threat from both outgroups, sequentially.

Social Dominance Orientation (SDO). SDO is a socio-ideological and individual phenomenon that reflects support for social hierarchies (Sidanius & Pratto, 1999). Research shows that SDO is one of the core points in the field of intergroup contact. More contact is associated with the lower SDO and this lower SDO, in turn, can improve attitudes towards not only contacted outgroups but also other outgroups not involved in the actual contact (Shook et al., 2016; Vezzali et al., 2018).

Shook et al. (2016) investigated the mediating role of SDO on the STE process. In the experiment, first-year undergraduate students were randomly divided into two groups those; 1) who shared their room with the same race people and 2) who shared their room with people from a different race. The results indicated that participants who shared a room with someone of a different ethnicity had lower SDO and more favourable attitudes toward secondary groups, i.e., racial/ethnic groups other than their roommates' race. In contrast, participants with roommates from the same race reported no attitude change and higher-level SDO than those in interracial rooms. In a similar vein, Vezzali and colleagues (2018) revealed that contact between majority Italian children and minority immigrant children predicted positive attitudes towards the secondary outgroup via reduced SDO and, in turn, improved primary group attitudes among majority Italian children but not among minority immigrant children. To sum up, studies that focus on the role of SDO in the STE process revealed that positive effects of primary group contact would be extended to other non-contacted outgroups via reduced SDO.

To sum up, research proposed different mediation mechanisms for the STE. Attitude generalisation has been confirmed as the primary mediator of the STE process. Yet research on other mediators of the STE, e.g., intergroup emotion, social identity, perceived threat, and other personal variables, such as right wing authoritarianism and political identity, is still in its infancy, and more research explaining the mediating process in the STE is needed.

Moderators of the Secondary Transfer Effect

Research focusing on moderators of the STE mechanism is scarce since research has mainly concentrated on mediatorial mechanisms. However, as noted by Vezzali et al. (2021), moderators of the STE mostly match up with the moderators of general intergroup contact. Thus, variables that strengthen or weaken contact effects on attitudes often have similar effects on the STE process. We summarise the research that provides evidence for mediators of the STE in the following paragraphs.

Group similarity. Pettigrew (2009) argued that the existence of STE would be limited with intergroup similarity regarding perceived stereotypes, stigma, and status. He examined the extended effect of intergroup contact with foreign settlers on attitudes towards other outgroups, i.e., Muslims, Jews, homeless people, and homosexuals, among adult German participants within two years intervals. Results showed that the positive effect of contact with foreign residents on attitudes towards Jews, i.e., a group from different stigma, was weak and inconsistent. In contrast, attitudes towards other equally stigmatised outgroups, i.e., Muslims, homeless people, and homosexuals, were stronger during the time.

While further research has provided empirical support for Pettigrew's assertion, other studies revealed that effects of intergroup contact would be extended to other dissimilar outgroups, too.

One of the studies that empirically supports the group similarity claim was conducted by Flores (2015). He investigated the STE among 1006 American participants who were asked about transgender rights. Findings showed that people who have friends from the gay or lesbian community have more positive and supportive attitudes about transgender rights; those groups share the same social stigma (see also Tee & Hegarty, 2006).

Harwood et al.'s (2011) experimental study, however, revealed that attitude generalisation might also extend to dissimilar secondary outgroups. Results showed that imagined contact with illegal immigrants was related to improved attitudes towards a range of different outgroups, such as Mexican Americans, Asian-Americans, homeless people, Black people, and professors. Vezzali and Giovannini (2012) also confirmed these results: contact with immigrants improved attitudes towards them as well as disabled and homosexual people as dissimilar secondary groups. Both studies (Harwood et al., 2011; Vezzali & Giovannini, 2012), nevertheless, showed that STE of intergroup contact is stronger when outgroups are similar but weaker when outgroups are dissimilar (see also Ünver et al., 2021).

Schmid et al. (2014), similarly, found from their two cross-sectional studies in Germany and Northern Ireland that contact with the primary outgroup, i.e., Turks and ethnoreligious group (Catholics or Protestants), respectively, was related to improved attitudes towards dissimilar secondary outgroups, i.e., West Europeans and Russians in Study 1 and racial minorities, homosexuals, and people from the Travelling community in Study 2. Although these groups are different, participants subjectively may categorise such groups as a part of "minorities", as a shared common outgroup. That is, these groups might be considered as outgroups of similar social status instead of separate outgroups.

In another large-scale study, Van Laar et al. (2005) found that having Black roommates predicted positive attitudes to Latinos, and vice versa, while having Asian American roommates negatively affected attitudes towards secondary outgroups, i.e. Blacks and Latinos among UCLA undergraduate students. Van Laar et al. (2005) speculated the findings as that Asian Americans had higher social status than Blacks and Latinos even if they all were considered as minorities in the USA. These results confirm the importance of status-based similarity of outgroups in the STE process, too. In such similar cases, the social status would have an operational role rather than group similarity.

All in all, STE research provides inconsistent and modest evidence for the moderator role of group similarity. It is also worth noting that categorising outgroups as similar vs unsimilar may not be easy since it is a highly subjective and complicated classification. Thus, researchers may consider the complicated nature of the group similarity while investigating it as a moderator.

Social Status. The existence and strength of STE might differ between minority and majority groups. For example, Hindriks et al. (2014) examined inter-minority attitudes in the two largest minority groups, i.e. Turkish and Moroccan samples, in the Netherlands. Results showed that contact with other

minority groups, i.e., Turks, Moroccans, and Surinamese/Antillean, improved attitudes towards that outgroup and other uncontacted minority outgroups. However, more contact with majority Dutch or other minority groups was not related to less social distance towards the majority Dutch. That is, this positive effect would extend to other minority groups but not the majority Dutch people. Moreover, Bowman and Griffin's (2012) longitudinal investigation about the role of group status on the attitude generalisation among 3098 White, African, Hispanic, and Asian American college students showed that significant STE often existed among students from the members of low-status groups. However, no significant STE appeared among White students regardless of whether they interacted with African, Hispanic, and Asian Americans.

On the other hand, Vezzali et al. (2018) investigated STE among children. The results revealed that contact between Italian children and children with immigrant background was associated with reduced prejudice towards disabled children indirectly via reduced SDO and primary outgroup attitudes. However, STE did not appear among members of minority groups who had contact with the majority Italian children. These findings are confirmed by Marrow et al.'s (2019) study conducted among adults. White American's increased contact frequencies with African Americans were related to more receptivity for Mexicans and South Asian Indians. On the other hand, among African Americans increased contact frequencies with White Americans were related to more welcoming attitudes towards Mexican immigrants only. However, it is important to note that more contact with Whites was not related to an interest to know Mexican or Indian immigrants (see also Vezzali et al., 2019).

In brief, similar to the moderator effect of group similarity, there is no consistent pattern of evidence in terms of the moderator effect of the social status of groups in the STE process. In line with the contact literature, some research suggests that STE outcomes are more prominent among members of high-status groups. In contrast, there are also research findings claiming that STE arises predominantly among members of low status. Similar to social status, intergroup threat is another phenomenon that moderates the STE process.

Intergroup threat. The intergroup threat was examined as both mediator and moderator of the STE. Ünver et al. (2021) investigated how the perceived threat from the secondary outgroup qualifies the attitude generalisation process. Results showed that effects of positive vs negative contact between Turks and Kurds (mutually primary outgroups) on the secondary outgroup attitudes moderated by the perceived threat posed by Syrian refugees as the secondary outgroup. The generalisation of positive attitudes was weak among those who perceived a higher level of threat from Syrian refugees among both Turkish and Kurdish participants.

To conclude, research has provided evidence for moderators of the STE, which have similar effects with moderators of general contact. However, research on proper moderators of the STE is still scarce. Therefore, more research focusing on the STE specific moderators and replicating the current studies testing moderators of the STE are needed.

Problems in the Secondary Transfer Effect Research

Certain circumstances in research contexts that are not controlled for might have introduced bias on the validity and robustness of the results. It is essential to control and eliminate any other explanations to avoid this issue and provide sufficient evidence for claims of the STE. (1) Secondary contact, (2) social desirability, and (3) selection bias and casual sequence difficulties are the three most frequently stated alternate explanations for the STE, which we elaborate on in the following sections.

The secondary contact problem

The existence of the STE would not only derive from contact with the primary group but also depend on the contact with the secondary outgroup directly. This case is called the secondary contact problem. Some studies (see Pettigrew, 1997, 2009; Shook et al., 2015; Tausch et al., 2010; Vezzali et al., 2018), for example, did not assess the contact with secondary outgroups. As we cannot ascertain whether this effect originates from contact with the primary outgroup or contact with the secondary outgroup, evidence from such studies is weak, speculative, and unreliable.

Researchers, therefore, need to control for and eliminate the effect of prior contact with the secondary outgroup(s). Several studies (e.g., Hindriks et al., 2014; Meleady & Forder, 2019; Schmid, Hewstone, Küpper, Zick, & Wagner, 2012; Schmid et al., 2014; Tausch et al., 2010; Ünver et al., 2021; Van Laar et al., 2005; Vezzali & Giovannini, 2012; Zezelj et al., 2020) still found evidence supporting the STE, when contact with the secondary outgroup was controlled. Schmid et al. (2012), for instance, included prior contact with secondary outgroups, i.e., homosexuals and Jews, as a control variable and found evidence for STE in their large-scale study conducted in eight European counties with over seven thousand participants. The results showed that contact with immigrants was related to improved attitudes towards them in general, which, in turn, less prejudice towards homosexuals and Jews, too.

The social desirability problem

It is possible that positive effects of contact exist and spread to secondary outgroups simply because people respond to surveys in a socially desirable manner. Social desirability refers to a type of response bias in which participants tend to respond to survey items in a manner that will be viewed favourably by others (Ganster et al., 1983). Both the primary and secondary groups have highly positive attitude ratings on socially desirable survey responses. This issue is known as the social desirability problem.

None of the studies in STE literature except Tausch et al. (2010, Study 3), to our knowledge, controlled the effect of social desirability factor in the STE process. Tausch et al. (2010) measured intergroup contact and outgroup attitudes regarding both primary and secondary outgroups, and social desirability with Balanced Inventory of Desirability Responding (see Paulhus, 1984) to control the effect of socially desirable responses in the STE process. This study was conducted with 275 adults in Texas and investigated the extended effect of contact with Hispanics as a primary outgroup. Findings showed that cross-group friendship with Hispanics improved attitudes towards Vietnamese/Asian Indians as the

secondary outgroup via positive attitudes towards Hispanics among both White and African Americans even when the previous contact with the secondary outgroup and socially desirable responses were controlled. These results provide compelling support for the STE. Results also suggested that the existence of STE was not the only output of intergroup contact with the secondary group or social desirability.

Selection bias and the causal sequence problem

Finally, it is also possible for STE to reduce the validity of findings due to selection bias and causal sequence problem. Selection bias refers, on the one hand, that contact with a proximal outgroup may not be related to positive attitudes towards distal outgroups. On the other hand, people who have positive outgroup attitudes might contact with outgroups more frequently. The causal sequence problem is about the impact of selection bias on the understanding of the relationship between intergroup contact and outgroup evaluations (Pettigrew, 1997, 1998, 2009).

The causal direction issue is a challenge for research in the intergroup contact field, and there is a consensus that this issue can be dealt with experimental design. However, most of the studies investigating the STE are cross-sectional (e.g. Flores, 2015; Hindriks et al., 2014; Pettigrew, 2009; Schmid et al., 2012; Tausch et al., 2010, Study 1-3; Vezzali et al., 2018; Vezzali & Giovannini, 2012), as the same in the intergroup contact field (see Pettigrew & Tropp, 2006 for review). A limited number of experimental research in the STE field has provided evidence for the transferable effect of contact from encountered outgroup to other non-contacted outgroups (e.g., Harwood et al., 2011; Jasinskaja-Lahti et al., 2020; Joyce & Harwood, 2014; Van Laar et al., 2005; Visintin et al., 2017).

Harwood et al. (2011), for instance, examined the effects of both positive and negative imagined contact with illegal immigrants on attitudes towards several secondary outgroups. They randomly divided participants into three groups: 1) Imagining positive contact with an unfamiliar illegal immigrant, 2) imagining negative contact with an unfamiliar illegal immigrant, and 3) imagining being an outdoor scene. After positive contact with illegal immigrants, secondary transfer effects were found. There were more positive evaluations towards groups, such as Mexican and Asian Americans, legal immigrants, homeless people and more (see also Shook et al., 2015).

Another effective way to solve the causal sequence problem is conducting longitudinal studies. For example, longitudinal studies in the contact literature revealed that the link from contact to prejudice is more pronounced than the link from prejudice to contact even though a bidirectional relationship appears to operate these two variables (see Pettigrew, 1997; Pettigrew & Tropp, 2006). Moreover, recent longitudinal studies on the STE have provided more evidence in the causal directions proposed by the STE (e.g. Bowman & Griffin, 2012; Eller & Abrams, 2004; Mähönen & Jasinskaja-Lahti, 2016; Shook et al., 2015; Tausch et al., Study 4, 2010; Van Laar et al., 2005).

In their fourth study, Tausch et al. (2010), for instance, examined the STE among 411 Catholic and Protestant participants in Northern Ireland within a two-wave longitudinal design. Results showed that primary contact between Catholics and Protestants, i.e., the primary group for each other, predicted

improved attitudes towards secondary outgroups, i.e. racial minorities, twelve months later at Time 2 via positive attitudes towards primary outgroup at Time 1. This effect was constant even after prior secondary outgroup contact was controlled. In addition to this order, i.e. from contact with the primary outgroup to attitudes towards secondary group, Tausch and her colleagues (2010) analysed the reverse order model, i.e. whether secondary outgroup attitudes affect primary and/or secondary group contact, and found no evidence for such a model.

Findings of such studies are, however, still open to debate in terms of validity since two-wave longitudinal designs are not considered as real longitudinal designs (Ployhart & MacKenzie Jr., 2015). Compared with a cross-sectional perspective, two-wave longitudinal designs might offer a better insight into the process regarding robustness as the results of a case at "Time 1" are observed at "Time 2". However, this is not enough to say this perspective is an actual longitudinal design. A real longitudinal design should be able to evaluate the change of natural and organisational phenomena. Furthermore, longitudinal designs should comprise a minimum of three waves of repeated data on the same variable to increase comprehension of the change over time (Ployhart & MacKenzie Jr., 2015).

Under this title, we summarised the STE's three alternative explanations, i.e., secondary contact, social desirability, as well as selection bias and casual sequence problems. We also provided some examples from the STE research that keep these effects under control. Altogether, these research findings effectively eliminate the possibility that there are numerous plausible causes for the occurrence of the STE. Thus, these results are truly promising. However, further studies are needed in different contexts by controlling such confounding effects to discover the STE process along with its underlying mechanisms comprehensively.

Discussion, Research Gap, and Future Directions in the STE Literature

Summarised literature review in this article shows that research in STE has gone a long way towards the conceptualisation of a coherent and unifying phenomenon to explain STE. Their approach based on extensive empirical support has provided the building of the STE on solid ground. However, there are several limitations on the current state of the STE research. First, to date, research has mainly targeted the STE of (positive) contact while the STE of contact valence, intimacy and intensity has been neglected (see Brylka et al., 2016; Meleady & Forder, 2019; Zingora & Graf, 2019 for exemptions). Therefore, as noted by Boin et al. (2021) and Vezzali et al. (2021), future research should extend the research scope and examine experiences of positive versus negative contact and the quality versus quantity of such contact in the STE process.

Second, ever-increasing criticism of contact research is the ingrained emphasis on improving intergroup attitudes and its limitation in its potential to predict endorsement for policies that benefit disadvantaged group members in inequalitarian contexts (Dixon, Durrheim, & Tredoux, 2007; Dixon et al., 2012; Hässler et al., 2020). Accordingly, such a focus in the STE is scarce, and only a few studies have recently gone beyond intergroup attitudes and examined support for social change in the scope of STE research

(e.g., Flores, 2015; Tee & Hegarty, 2006; Ünver et al., 2021; Zingora & Graf, 2019). As a result, testing relevant mechanisms can be given more attention to fully understand the role of STE in the support for social change in societies dominated by power imbalance.

Third, STE research is dominantly built on the attitude generalisation mechanism. A limited number of studies tested the mediating roles of other variables and different generalisations to bring alternative explains for the underlying process of the STE (e.g., Meleady & Forder, 2019, Study 3; Vezzali & Giovannini, 2012; Zezelj et al., 2020; Zingora & Graf, 2019). Considering the limited evidence demonstrating the potential of contact to foster different generalisations beyond attitude generalisation (Boin et al., 2021; Vezzali et al., 2021), it can be concluded that examination of alternative generalisation mechanisms, e.g., intergroup emotions, in the scope of the STE may be an essential contribution to the literature.

Fourth, studies investigating the moderators of the STE mainly focused on the associations between primary outgroup contact and attitudes towards them rather than the generalisation process of the STE. Therefore, we can say that such studies rather focused on moderators of general contact but not moderators of the STE (see Harwood et al., 2011; Jasinskaja-Lahti et al., 2020; Ünver et al., 2021 for exceptions, and see Vezzali et al., 2021 for a recent review). Therefore, more research is needed to provide more empirical evidence about the actual moderators of the STE.

Fifth, according to Vezzali et al.'s (2021) recent review, only seven of 43 STE studies have been carried out within non-WEIRD contexts (Western, Educated, Industrialised, Rich, and Democratic countries; Henrich et al., 2010). Very little research (e.g., Daiber, 2017; De Beer, 2015; Eller & Abrams, 2004, Study 2; Filippou, 2012; Tausch et al., 2010, Study 1; Ünver et al., 2021) investigated STE across non-WEIRD contexts. It seems that the lack of non-WEIRD based research would be a concern in terms of the validity of the results in all contexts. More STE studies in non-WEIRD contexts are needed to compare, interpret, and generalise the results better.

Sixth, as discussed under the “problems in the secondary transfer effect” title, another critique is about research design. Since most of the studies employed a cross-sectional design, fully understanding the dynamic relations in the STE process is impossible. Experimental investigation of the STE is scarce (e.g., Harwood et al., 2011; Jasinskaja-Lahti et al., 2020; Joyce & Harwood, 2014; Van Laar et al., 2005; Visintin et al., 2017), and longitudinal studies have only two waves (e.g., Bowman & Griffin, 2012; Eller & Abrams, 2004; Mähönen & Jasinskaja-Lahti, 2016; Shook et al., 2015; Tausch et al., Study 4, 2010; Van Laar et al., 2005). Future research may adapt experimental and a minimum of three waves of repeated actual longitudinal designs to capture the dynamics of the STE.

Finally, in the context of Turkey, in particular, only one research handled how the STE can be used as a tool for prejudice reduction and for the creation of solidarity with minorities. Ünver et al. (2021) found that positive contact between proximal Turks and Kurds were associated with increased support for the rights of Syrian refugees via attitude generalisation from the other ethnic group to Syrian refugees among Turkish and Kurdish participants. This indirect effect was reversed for negative contact.

Moreover, the perceived threat from Syrian refugees as the secondary outgroup weakened the attitude generalisation process. That is, the more strongly participants perceived threat from Syrian refugees, the less strongly attitudes toward the primary outgroup were associated with attitudes toward Syrian refugees. This research shows not only how STE can be implemented as a successful tool to improve intergroup relations in Turkey but also the need for more research in the context. Considering the multigroup conflictual structure of Turkey context, (e.g., Ethnic minorities: Kurds, Arabs, Circassian; Displaced groups: Syrian, Afghan, newly arrived Ukrainian and other refugees/immigrants; and Religious minorities: Alevis and other religious groups), and generalisation effects of contact, the STE can improve intergroup relations in the Turkish community. For example, positive effects of contact between different ethnic and religious groups can extend to other groups not involved in the contact situation. Turkey has a convenient intergroup context to benefit from the positive outcomes of the STE due to its multigroup social structure. Therefore, to reach social harmony in the Turkish community, any positive interactions between easily accessible, proximal groups should be encouraged as much by the authority in schools, work and public places. Accordingly, more research focusing on the transferable effects of intergroup contact should be conducted by researchers in the context of Turkey. For instance, how intergroup contact between proximal ethnic/religious groups is associated with improved feelings towards and support for social change benefitting distal secondary, ethnic/religious/immigrant outgroups may be a future research direction for researchers.

Conclusion

The aim of this article was to provide a recent review on the STE in terms of (1) positive and negative dimensions of contact, (2) the main underlying processes of the STE, i.e., mediators and moderators, (3) problems in the STE research, (4) research gap and possible future directions for the STE research.

First, the overview of the STE literature reveals that contact between members of two groups can reliably decrease prejudice and increase positive attitudes towards non-contacted secondary outgroups directly and indirectly across various settings (e.g., Boin et al., 2021; Lolliot et al., 2013; Pettigrew, 2009; Vezzali et al., 2021). As the existence of STE in a positive contact setting, the impacts of negative contact might be extended to other non-contacted outgroups as well. Empirical studies also revealed that the effects of negative contact are consistent even when positive contact is controlled.

Second, in particular, attitude generalisation is the initial premise of the STE process because it means the extension of the primary outgroup attitudes to other non-contacted distal outgroups. Furthermore, the literature suggests that many other dynamics underlie the STE process, such as deprovincialisation, intergroup emotions, and threat perceptions. Moreover, although moderators of general contact have been predominantly tested in the STE, such variables, e.g., group similarity, group status, and SDO, moderate the STE process.

Third, findings from the STE research showed that the STE is not a spurious but rather a solid phenomenon. Because several studies still found evidence supporting the STE, over and above

alternative explanations, i.e., secondary contact, social desirability, as well as selection bias and causal sequence problems. However, research on the STE process is still limited comparing with the general intergroup contact research, although it has progressed substantially in the last few years. In particular, only one research investigated the STE mechanism in the Turkey context. Considering Turkey's multi-group and conflictual social structure, it is important to conduct more research about STE and to understand how STE of contact can be used as a prejudice reduction tool in certain regions where direct intergroup contact is limited. Finally, therefore, we conclude the article by touching upon the limitations and research potential of the STE research.

Gruplar Arası Temasın İkincil Aktarım Etkisi Üzerine Bir Derleme

Araştırmalar, gruplar arası temasın, temas eden gruplar arasında tutumları iyileştirebileceğini (Davies ve diğerleri, 2011; Lemmer ve Wagner, 2015; Pettigrew ve Tropp, 2006; Pettigrew ve diğerleri, 2011), güveni artırabileceğini (Çakal ve diğerleri, 2021; Pettigrew ve Tropp, 2008), kaygı ve tehdit algılarını azaltabileceğini (Green ve diğerleri, 2020; Islam ve Hewstone, 1993) gösteriyor. Bununla beraber, ırksal, etnik ve dini gerekçelerle ayrılmış bazı bağlamlarda yüz yüze temas her zaman mümkün olmayabilir (McKeown ve Dixon, 2017). Bu tür bağlamlarda, temasın dolaylı formları ve genellenebilirliği, diğer sosyal grupların üyeleriyle sınırlı teması olan kişiler arasında temasın olumlu sonuçlarından yararlanmak için bir fırsat olabilir (Vezzali ve diğerleri, 2014; Žeželj ve diğerleri, 2017). Buna göre, temasın İkincil Aktarım Etkisi (*Secondary Transfer Effect*; Pettigrew, 2009) bir önyargı azaltma aracı olarak kullanılabilir ve gruplar arası ilişkilerde uyumun inşasını destekleyebilir.

İkincil aktarım etkisi, gruplar arası temasın etkilerinin, temas durumuna dahil olmayan diğer gruplara genellendiği süreçtir (Pettigrew, 2009). Tam olarak, ikincil aktarım etkisi, temas edilen gruba (birincil dış grup) yönelik tutumların temas kurulamayan ya da kurulan temasın oldukça limitli olduğu dış gruplara (ikincil dış gruplar) genelleme kapasitesini ifade eder. İkincil aktarım etkisi, bazı dış gruplarla doğrudan temasın sınırlı olduğu bağlamlarda, temasın olumlu etkilerinin toplumun diğer kesimlerine genellenmesini kolaylaştırmak için imkân sağlayabilir. Örneğin, bazı durumlarda, fiziksel, politik, sosyal ve dilsel sorunlar nedeniyle göçmenler ve engelliler gibi çeşitli gruplarla doğrudan temas imkânı sınırlı olabilir. Diğer taraftan, Türkiye'deki Türk ve Kürt yerel grupları bağlamında olduğu gibi grupların birbirleriyle düzenli ve serbestçe temas kurma imkanları bol olabilir. Bu tip gündelik gruplar arası temastan doğan (çoğunlukla olumlu) tutumlar, Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar gibi temasın limitli olduğu ya da hiç olmadığı diğer gruplara genellenebilir.

Şaşırtıcı bir şekilde, bugüne kadar temas üzerine yapılan araştırmaların çoğu, temasın ikincil aktarım etkisini ihmal ederken, daha ziyade temasın birincil boyutları (olumlu ve olumsuz, nicelik ve nitelik) ile diğer dolaylı temas biçimlerine odaklanmıştır. Örneğin Pettigrew ve Tropp'un (2006) meta-analizi, 515 çalışmanın sadece 14'ünün ikincil aktarım etkisine odaklandığını ortaya koymaktadır. O zamandan beri ikincil aktarım etkisine odaklanan çalışmaların sayısı artsa da (şu anda yaklaşık 43 araştırma; Vezzali ve diğerleri., 2021), bu araştırmaların makalenin son bölümünde tartışacağımız çeşitli sınırlılıkları bulunmaktadır. Tüm bunlar birlikte ele alındığında, ikincil aktarım etkisinin psikososyal mekanizmalara odaklanan dinamik bir araştırma gündemi olmasına rağmen ve bu alanda yapılan araştırmaların boşluğunu göz önünde bulundurduğumuzda, ikincil aktarım etkisinin çeşitli bağlamlarda ve farklı gruplar arasında, temasın tüm boyutlarını açıklayabilecek kapsamlı bir teoriden hala uzakta olduğunu söyleyebiliriz.

Bu amaçla, bu makalede, teorik çerçeveyi tanımlayarak ve alan yazındaki araştırma boşluğunu vurgulayarak ikincil aktarım etkisi mekanizmasını gözden geçirmeyi amaçlamaktayız. Yakın bir tarihte, Boin ve diğerleri (2021) ile Vezzali ve diğerleri (2021) temasın ikincil aktarım etkisi üzerine farklı

perspektiflerden incelemeler sunmuştur. Boin ve diğerleri (2021), ikincil aktarım etkisi mekanizmasına kısaca değinerek, temasın tüm genelleme etkilerini gözden geçirirken; Vezzali ve diğerleri (2021), incelemelerinde temel olarak ikincil aktarım etkisinin altında yatan mekanizmalara odaklanmıştır. Bu iki incelemeden farklı olarak biz, önce ikincil aktarım etkisi ve onun altında yatan mekanizmalar hakkındaki kanıtları kısaca özetleyecek ve ardından ikincil aktarım etkisi alan yazınındaki temel problemlere ve araştırma boşluğuna odaklanacağız. Son olarak, gelecekteki araştırmalar için araştırmacılara, ikincil aktarım etkisi alanında çeşitli yollar göstereceğiz.

İlerleyen bölümlerde, ilk olarak olumlu ve olumsuz temasın genelleme etkisine ilişkin mevcut kanıtları sunarak ikincil aktarım etkisi alan yazınına ayrıntılı bir genel bakış sunacağız. Devamında ikincil aktarım etkisinin altında yatan mekanizmalara, yani sürecin aracı (mediator) ve düzenleyicilerine (moderator) odaklanacağız. Daha sonra, ikincil aktarım etkisi ile ilgili araştırmaların geçerliliğini ve etkisini sınırlayabilecek birkaç konuyu detaylandırılacağız. Son olarak, incelenen araştırma bulgularına ve teorilere dayanarak, alan yazınındaki araştırma boşluklarını vurgulayacak ve gelecek araştırmalar için önerilerimizi sunacağız.

İkincil Aktarım Etkisi Bulguları

Gruplar arası temas alanındaki bazı araştırmacılar (örn., Brown ve Hewstone, 2005; Pettigrew, 1997, 1998, 2009; Pettigrew ve Tropp, 2006; Tausch ve diğerleri, 2010), gruplar arası temasın genişletilmiş etkisinin hem teori geliştirme hem de politika uygulamaları bakımından hayati olduğunu savunuyorlar. Temasın genelleme etkisi, önyargıyı azaltma ve gruplar arası uyumu sağlamaya yönelik müdahaleler oluşturmak için kullanılabilir (Hewstone, 2015; Tausch ve diğerleri, 2010). Bu doğrultuda, araştırmalar, gruplar arası temasın bu tür genişletilmiş etkilerinin yeni etkileşimlere, yeni gruplara, yeni durumlara ve yeni bağlamlara genellenip genellenemeyeceğine odaklanmaktadır.

Çeşitli sosyal gruplar ve bağlamlarda yapılan araştırmalar, ikincil aktarım etkisinin geçerliliğini desteklemiştir. Ancak şaşırtıcı bir şekilde, çalışmalar çoğunlukla ikincil aktarım etkisinin olumlu sonuçlarına odaklanmaktadır. Bununla birlikte, çok az çalışma, temasın ikincil aktarım etkisinin olumsuz sonuçlarının da olabileceğini göstermiştir. Aşağıdaki bölümlerde, birincil grupla önce olumlu, sonra da olumsuz temasın ikincil dış gruplara yönelik tutumlar ve temas niyetliliği gibi değişkenleri nasıl etkilediğine yönelik ampirik çalışmalardan elde edilen bulguları özetleyeceğiz.

Olumlu temasın ikincil aktarım etkisi

Araştırmalar, yakın dış grupla kurulan pozitif temasın bir sonucu olarak, temas kurulmayan uzak dış gruplara yönelik olumlu tutumların gelişebileceğine dair ampirik kanıtlar sunmuştur (Boin ve diğerleri, 2021; Lolliot ve diğerleri, 2013; Vezzali ve diğerleri, 2021). Örneğin, Pettigrew (1997) İngiltere, Fransa, Almanya ve Hollanda'da yürüttüğü bir dizi çalışmada, göçmen arkadaşlara sahip olmak ile diğer azınlık gruplarına yönelik önyargı arasındaki ilişkiyi araştırdı. Bulgular, göçmen arkadaşları olanların, diğer azınlık dış gruplar hakkında daha iyi ve olumlu kanaatlere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Eller ve Abrams (2004) yürüttükleri boylamsal çalışmada, Fransız akranlarıyla olumlu iletişim kuran İngiliz üniversite öğrencilerinin, altı ay sonra Fransız ve hatta Cezayirli akranlarına karşı olumlu

tutumları olduğunu bulmuşlardır. Tausch ve arkadaşlarının (2010) bir başka büyük ölçekli çalışması, ikincil aktarım etkisini üç farklı bağlamda üç kesitsel ve bir boylamsal çalışma yoluyla araştırmıştır. Sonuçlar, birincil grupla temasın, birincil dış gruba yönelik olumlu kanaatler ve iç grup kimliğinden uzaklaşma (*deprovincialisation*) aracılığıyla ikincil dış gruba yönelik olumlu değerlendirmelerle ilişkili olduğunu göstermiştir.

Yakın zamanda Marrow ve arkadaşları (2019) tarafından yapılan araştırmada, Beyaz ve Afrikalı Amerikalılar arasındaki temasın, ABD'deki göçmenlerin kabulü ile olumlu bir şekilde ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca, sonuçlar Afrikalı Amerikalılarla temas miktarının, tehdit algıları, ikincil dış grupla temas ve temasın algılanan kalitesi kontrol edildiğinde bile, Beyaz Amerikalılar arasında hem Meksikalılara hem de Güney Asya Kızılderililerine karşı artan kabul etme ile pozitif olarak ilişkili olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte, Beyaz Amerikalılarla temas sıklığının, Afrikalı Amerikalılar arasında ikincil dış gruplar olarak Meksikalılar ve Güney Asya Kızılderililerine yönelik daha olumlu değerlendirmelerle ilişkili olduğuna dair (nispeten tutarsız) kanıtlar da mevcuttur.

İkincil aktarım etkisinin olumlu sonuçlarına odaklanan özetlenecek daha pek çok ampirik çalışma vardır (örn., Brylka ve diğerleri, 2016; De Coninck ve diğerleri, 2020; Eller ve Abrams, 2004; Meleady ve Forder, 2019; Ünver ve diğerleri, 2021; Zingora ve Graf, 2019). Bu çalışmalara devam eden bölümlerde, ikincil aktarım etkisinin altında yatan mekanizmaları, yani aracı ve düzenleyici değişkenleri açıklarken değineceğimizden dolayı burada tekrar ele almıyoruz. İkincil aktarım etkisinin araçları ve düzenleyicileri bölümüne geçmeden önce ikincil aktarım etkisinin olumsuz sonuçlarına dair ampirik bulguları tartışıyoruz.

Olumsuz temasın ikincil aktarım etkisi

Temasın ikincil aktarım etkisi yalnızca olumlu sonuçların genellenmesiyle sınırlı değildir, aynı zamanda olumsuz gruplar arası temasın etkileri de genellenebilir. Örneğin, Mähönen ve Jasinskaja-Lahti (2016), hem olumlu hem de olumsuz temasın genişletilmiş etkisini araştırmak için Rusya'dan geri dönen Ingrian-Fin göçmenleri arasında iki zamanlı boylamsal araştırma yürüttü. Ingrian-Fin göçmenlerinin avantajlı Finliler ile kurdukları olumlu temasın hem avantajlı Finlilere hem de diğer dezavantajlı gruplara yönelik olumlu tutumlarla ilişkili olduğunu buldular. Ayrıca, Finlilerle olumlu temas ve diğer dezavantajlı gruplara yönelik olumlu tutum arasındaki bu ilişkiye, avantajlı gruptan algılanan fayda (yani, bir dış grupla temastan doğacağı düşünülen maddi ve kültürel kazanımlar, *perceived gain*) aracılık etmiştir. Bununla birlikte, avantajlı Finlerle kurulan olumsuz temasın, dolaylı olarak, onlardan algılanan tehdit aracılığıyla, bu gruba yönelik olumsuz tutumlarla ilişkili olduğu görülmüştür. Ancak, birincil grupla kurulan olumsuz temasın etkisi ikincil gruplar olarak diğer göçmen gruplara genellenmemiştir. Bu çalışma, olumsuz temasın ikincil aktarım etkisini destekleyecek kanıtlar sunamasa da devamında ele aldığımız güncel çalışmalar, olumsuz temasın ikincil aktarım etkisini destekleyen kanıtlar sağlamıştır.

Birincil grupla kurulan olumsuz temasın etkilerinin aktarım ile ikincil gruplara genellenebileceğine dair başka kanıtlar da mevcuttur. Örneğin, Brylka ve arkadaşları (2016), dezavantajlı Rus ve Estonyalı göçmenlerin avantajlı Finlilerle olumsuz temasının dolaylı olarak diğer göçmen gruba yönelik artan olumsuz tutumlarla ilişkili olduğunu ve bu dolaylı ilişkinin Finlere yönelik olumsuz tutumlar aracılığıyla gerçekleştiğini göstermiştir. Benzer bir şekilde, Lissitsa ve Kushnirovich (2018), İsraili Yahudilerin, İsraili Filistinlilerle olumsuz çevrimiçi temasının, İsraili Filistinlilere yönelik olumsuz tutumlar aracılığıyla İsraili olmayan Filistinlilere yönelik önyargıyla ilişkili olduğunu ve İsraili Filistinlilerle olumlu çevrimiçi temasın da aynı mekanizma ile İsraili olmayan Filistinlilere yönelik olumlu tutumlar ile ilişkili olduğunu gösterdi. Ancak, araştırmacılar, olumlu temasın aktarılabilir etkisinin, olumsuz temasa kıyasla daha belirgin olduğunu vurguladılar.

Zingora ve Graf (2019) tarafından yürütülen bir başka çalışma, Slovakların, birincil dış grup olarak Romanlarla olumsuz temasının, Romanlardan geylere yönelik genellenmiş gruplar arası tehdit aracılığıyla ikincil dış grup olarak geylere yönelik ayrımcı tutumlarla ilişkili olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde, Meleady ve Forder (2019; Çalışma 3) olumsuz temasın ikincil aktarım etkisini Birleşik Krallıkta araştırdı. Sonuçlar, Müslüman göçmenlerle olumsuz temasın, gelecekte birincil grup olarak Müslüman göçmenlere yönelik azalan temas niyetliliği aracılığıyla, Doğu Avrupalı, Hintli ve Afrikalı göçmenler gibi ikincil dış gruplara yönelik azalan temas niyetliliği ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca, sonuçlar, olumsuz temasın dolaylı etkilerinin olumlu temas kontrol edildiğinde bile kalıcı olduğunu doğruladı. Son olarak Ünver ve arkadaşları (2021), Türkiye'deki avantajlı Türkler ile dezavantajlı Kürtler (karşılıklı olarak birincil dış grup) arasındaki olumsuz temasın, birincil gruptan ikincil gruba olumsuz tutum genellemesi yoluyla, Suriyeli mültecilerin haklarına verilen desteğin azalmasıyla dolaylı bir ilişkisi olduğunu bulmuştur (ayrıca bkz. Andrews ve diğerleri, 2018; Harwood ve diğerleri, 2011; Joyce ve Harwood, 2014). Burada özetlediğimiz tüm çalışmalar, son yıllarda olumlu temasın ikincil aktarım etkisi üzerine kapsamlı araştırmalar yapılmasına rağmen, olumsuz temasın ikincil aktarım etkisinin göz ardı edildiğini tekrarlamaktadır.

İkincil Aktarım Etkisinin Araçları

İkincil aktarım etkisinin araçları, temas kurulan dış grupla temasın etkilerinin, temas edilmeyen dış gruba yönelik tutumlara genellenmesi sürecini açıklayan temel mekanizmaları temsil eder. Bu nedenle, ikincil aktarım etkisinin altında yatan süreci incelemek, yalnızca temas etkilerinin diğer uzak gruplara nasıl aktarıldığını anlamak için değil, aynı zamanda gerçek gruplar arası durumlara yönelik çıkarımlar geliştirmek için de önemlidir. İkincil aktarım etkisi sürecinin önde gelen araçlarına ilişkin araştırma bulgularını aşağıdaki paragraflarda özetliyoruz.

Tutum genellemesi (attitude generalisation). Tutum genellemesi açık ara en çok araştırılan ikincil aktarım etkisi aracıdır ve bunu destekleyecek pek çok kanıt vardır. Bu mekanizma, gruplar arası temastan kaynaklanan temas edilen gruba yönelik iyileştirilmiş tutumların, temas kurulmayan diğer grupları da kapsayabileceği fikrine dayanmaktadır (Lolliot ve diğerleri, 2013; Pettigrew, 2009). Mevcut araştırmalar, tutum genellemesinin, ikincil aktarım etkisinin altında yatan en temel mekanizma

olduğunu gösteriyor (örn., Boin ve diğerleri, 2021; Bowman ve Griffin, 2012; Brylka ve diğerleri, 2016; Tausch ve diğerleri, 2010; Vezzali ve diğerleri, 2021). Bir başka deyişle, herhangi bir dış gruba kurulan temastan doğan olumlu tutumların, bu gruptan öte, hiç ya da çok az temas kurulan diğer gruplara genellenmesi sürecini ifade etmektedir. Pek çok ampirik çalışma, gruplar arası temasın bu tip bir genelleme etkisinin, temasın başlangıçta amaçlanan etkisinden çok daha geniş olduğunu doğrulamıştır. Örneğin, Pettigrew'in (2009) öncü araştırması, Almanların yabancılarla kurdukları temas sonucunda onlara yönelik gelişen tutumların, yabancılarla temas ile eşcinseller ve evsizlere yönelik tutumlar arasındaki dolaylı etkiye aracılık ettiğini gösterdi.

Daha sonra, Tausch ve diğerlerinin (2010) büyük ölçekli çalışmaları, birincil dış gruba artan temas ile ikincil dış gruba yönelik tutumlar arasındaki dolaylı ilişkiye birincil gruba yönelik artan olumlu tutumların ve azalan grup özdeşiminin aracılık ettiğini göstermiştir. Ayrıca, tutum genellemesinin aracılık rolünün, grupla özdeşime kıyasla daha güçlü olduğunu belirtmişlerdir. İkincil aktarım etkisinin en temel aracı olarak tutum genelleme mekanizmasının sağlamlığı, son yıllarda yapılan başka araştırmalarla da doğrulanmıştır (örn., Brylka ve diğerleri, 2016; Jasinskaja-Lahti ve diğerleri, 2020; Schulz ve Taylor, 2018; Ünver ve diğerleri, 2021; Vezzali ve diğerleri, 2018; Vezzali ve Giovannini, 2012; Lolliot ve diğerleri., 2013).

Grup kimliğinden uzaklaşma (Deprovincialisation). Bu fenomen, dar kalıplı grup üyeliğinden, daha küresel bir görüşe ve dünyayla etkileşime girmeye doğru giden değişim sürecini ve yeniden konumlandırmayı ifade etmektedir. Başka bir deyişle, dış gruplara yönelik tutumların iyileştirilmesine imkân tanıyabilen daha az grup merkezli bir görüşü ifade eder. Pettigrew'e (1997, 1998) göre, artan gruplar arası temas, grup kimliğinden uzaklaşma ile ilişkilidir ve grup kimliğinden uzaklaşma, nihayetinde dış gruplara karşı olumlu tutumlarla sonuçlanır. Pettigrew (2009) grup kimliğinden uzaklaşma sürecini ilk olarak ikincil aktarım etkisi süreci içinde test etmiştir. Almanların yabancı yerleşimcilerle temasının, olumlu birincil grup tutumları ve azalan Alman kimliği ile özdeşim aracılığıyla, Yahudilere değil, ama Müslümanlara, evsizlere ve eşcinsellere yönelik tutumların gelişmesiyle ilişkili olduğu görülmüştür. Benzer şekilde, Brylka ve diğerleri (2016), dezavantajlı Estonyalı ve Rus göçmenlerin, avantajlı Finlerle kurdukları temasın neticesinde, diğer göçmen gruba yönelik tutumların değişimini test etmiş ve Finlerle daha fazla temasın, Finlere yönelik tutumlar ve azalan grupla özdeşim aracılığıyla diğer göçmen gruba (Ruslar için Estonyalılar ve tersi) daha az önyargı ile ilişkili olduğu tespit etmiştir. Buna karşılık, Schmid ve diğerleri (2014), grup kimliğinin, birincil gruba temas ve ikincil gruba yönelik tutumlar arasındaki dolaylı ilişkiye aracılık etmediğini bildirmiştir.

Benzer şekilde, birkaç başka çalışma, grup kimliğinden uzaklaşmanın ikincil aktarım etkisi sürecindeki aracı rolünü test etmiş ve muallak sonuçlar bildirmiştir. Örneğin, Tausch ve arkadaşları (2010, Çalışma 1), Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar arasındaki temasın, temas kurulan diğer gruba yönelik olumlu tutumlar ve grup kimliğinden uzaklaşma aracılığı ile ikincil dış gruba, yani anakaradaki Rumlar ve Türklere yönelik olumlu tutumlarla ilişkili olduğu görülmüştür. Ancak, birincil gruba yönelik tutumla kıyaslandığında, grup kimliğinden uzaklaşmanın aracı gücünün daha zayıf olduğu bildirilmiştir.

Bununla birlikte, bu çalışmada ikincil dış grupla doğrudan temas kontrol edilmemiştir. Bu nedenle, ikincil dış grupla temas kontrol edildiğinde, grup kimliğinden uzaklaşmanın aracı rolünün hala devam edip etmediğini bilmek mümkün değildir. Tausch ve arkadaşları (2010), Kuzey İrlanda ve Teksas'ta yürüttükleri diğer üç çalışmada, birincil grup temasıyla ikincil dış gruba yönelik tutumlar arasındaki dolaylı ilişkiye, birincil dış gruba yönelik tutumların ve grup kimliğinden uzaklaşmanın aracılık ettiğini bildirdi. Ancak, ikincil dış grupla doğrudan temas deneyimleri kontrol edildiğinde ise grup kimliğinden uzaklaşmanın aracı etkisinin ortadan kalktığı görüldü.

Ayrıca, Shook ve diğerleri (2016), üniversite öğrencilerinin konakladığı oda tipinin farklı ırklardan insanlara yönelik tutumlar üzerindeki etkisini test etmiştir. Sonuçlar, farklı ırklardan öğrencilerin kaldığı odalarda yaşayanların başka ırktan öğrencilere karşı daha az önyargılı olduklarını, ancak, aynı ırktan öğrencilerin kaldığı odalarda yaşayanların farklı ırktan öğrencilere karşı tutumlarında bir değişimin olmadığı görülmüştür. Bu dolaylı etkiye, azalan sosyal hakimiyet yöneliminin (*social dominance orientation*) aracılık ettiği ancak grup kimliğinden uzaklaşmanın anlamlı bir aracı etkisinin olmadığı bildirilmiştir. Tüm bu bulgular beraber ele alındığında, grup kimliğinden uzaklaşmanın, temasın ikincil aktarım sürecinde rol alan bir mekanizma olarak, muallak bir pozisyona sahip olduğu ve üzerine yeterince düşülmediği anlaşılmaktadır.

Ortak İç Grup Kimliği (Common Ingroup Identity) ve Sosyal Kimlik Karmaşıklığı (Social Identity Complexity). Ortak iç grup kimliği farklı grupların üyelerinin daha kapsayıcı üst bir ortak kimlik altında toplanmasını ifade eder. Örneğin, etnik olarak ayrı grupların üyesi olan ve Türkiye'de yaşayan Türk ve Kürt kökenli bireyler, çoğunlukla Müslüman ya da Türkiyeli kimliği altında birleşir. Böylece, aynı ortak iç grup kimliğini paylaşan kişiler arasında eski dış grup üyelerine karşı tutumlar iyileşebilir (Gaertner ve diğerleri, 1993). İkincil aktarım etkisi sürecinde grup kimliğinin rolüne ilişkin araştırmalar, çoğunlukla grup kimliğinden uzaklaşma (deprovincialisation) hipotezi ile sınırlıdır. İkincil aktarım sürecine grup özdeşleşmesinden farklı bakış açısıyla yaklaşan çok az sayıda araştırma bulunmaktadır. Örneğin Filippou (2012), ikincil aktarım sürecinde ortak iç grup kimliğinin aracı rolünü test etmiş ve Kıbrıslı Rum öğrenciler arasında Avrupalı kimliğinin birincil dış grup olarak Erasmus öğrencileriyle temas ve ikincil dış grup olarak Yunanistan Rumlarına yönelik tutumları iyileştirme arasındaki dolaylı pozitif ilişkiye aracılık ettiğini bulmuştur. Bununla birlikte, Eller ve Abrams (2004), iki boyamsal çalışmada, birincil dış grupla kurulan arkadaşlık ile ikincil dış grup hakkında olumlu görüşlere sahip olma arasındaki dolaylı ilişkiye, ortak iç grup kimliğinin aracılık etmediğini bildirmişlerdir. Ampirik çalışmaların sayısının azlığı ve sonuçların tutarsızlığı göz önüne alındığında, birincil grupla temas ve ikincil gruba yönelik tutumlar arasındaki dolaylı ilişkide, ortak grup kimliğinin aracı rolü ile ilgili net bir şey söylemek mümkün değildir.

Sosyal kimlik karmaşıklığı, bir bireyin aynı anda ait olduğu farklı gruplar arasında algılamış olduğu örtüşmenin ve benzerliğin derecesini ifade eden bir kavramdır. Farklı gruplara aidiyetten kaynaklanan çoklu sosyal kimlikler, gruplar arası önyargıyı azaltan daha büyük bir sosyal kimlik karmaşıklığı ile ilişkilidir (Roccas ve Brewer, 2002). Sosyal kimlik karmaşıklığı da ikincil aktarım etkisinin altında yatan mekanizmalardan biri olarak araştırılmıştır. Schmid, Hewstone ve Tausch (2014), daha fazla gruplar

arası temasın, daha fazla sosyal kimlik karmaşıklığı ile ilişkili olduğunu ve yüksek sosyal kimlik karmaşıklığına sahip olmanın da dış gruplara karşı olumlu tutumlar geliştirdiğini savunmuşlardır. Almanya (Çalışma 1) ve Kuzey İrlanda (Çalışma 2) 'da yürütmüş oldukları iki farklı kesitsel araştırmanın sonucu, ikincil aktarım sürecinde bir mekanizma olarak sosyal kimlik karmaşıklığının rolüne ışık tutmuştur. İlk çalışmanın bulguları, Almanların Türklerle temasının, olumlu birincil dış grup tutumları aracılığıyla, ikincil grup olarak Batı Avrupalılara ve Ruslara yönelik tutumları olumlu etkilediğini, fakat sosyal kimlik karmaşıklığının bu dolaylı ilişkide herhangi bir aracı etkisinin olmadığını göstermiştir. İkinci çalışma ise, diğer etnik-dini grupla (yani karşılıklı birincil dış grup olarak Katolikler ve Protestanlar) temas ile ikincil dış grup olarak ırksal azınlıklara, geylere ve göçebe halklara yönelik tutumlar arasında dolaylı pozitif ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Kuzey İrlanda bağlamında, hem artan kimlik karmaşıklığı hem de birincil dış gruba yönelik tutumlar, bu dolaylı ilişkiye aracılık etmiştir. Bu sonuçlar, gruplar arası temasın etkilerinin genelleştirilmesinde, sosyal kimliğin yalnızca grup kimliğinden uzaklaşma konusuna indirgemenen, farklı bakış açılarıyla da araştırılabileceğini göstermektedir.

Gruplar Arası Duygular (Intergroup emotions). Yukarıda tartışılan ikincil aktarım etkisindeki temel mekanizmalara ek olarak, farklı gruplar arası duyguların da birincil dış grupla temas ve ikincil dış gruba yönelik önyargı ile arasındaki ilişkide aracı rolüne dair çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Zvezelj ve diğerleri (2020) temasın aktarılabilir etkilerini beş ülkede (Sırbistan, Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ ve Kosova) incelemişlerdir. Bulgular, birincil dış gruplardan herhangi biriyle (en büyük azınlık etnik grup, Romanlar, yoksul veya engelli kişiler) temasın, hem birincil hem de ikincil dış gruplara karşı artan güven aracılığıyla, ikincil dış grup olarak cinsel azınlıkların daha fazla kabul görmesiyle dolaylı olarak ilişkili olduğunu göstermiştir. Bir başka çalışmada, damgalanmış (stigmatised) birincil grupla artan temas, ikincil gruba yönelik olumlu tutum, artan güven ve sosyal kabul ile ilişkili bulunmuştur. Ayrıca, birincil dış gruba duyulan güven, birincil dış grup teması ile ikincil dış gruplara duyulan güven arasındaki ilişkiye aracılık etmiştir (Zvezelj ve diğerleri, 2020).

Vezzali ve Giovannini (2012) gruplar arası kaygı ve perspektif almanın ikincil aktarım etkisi sürecine aracılık edip etmediğini ve ettiyse bu süreci nasıl etkilediğini araştırmıştır. Sonuçlar, gruplar arası kaygı ve her iki dış gruba ilişkin perspektif almanın, birincil grup olarak göçmen öğrencilerle temas ile ikincil gruplar olarak engelli ve eşcinsel öğrencilere yönelik tutumlar arasındaki dolaylı ilişkiye aracılık ettiğini göstermiştir. Diğer bir deyişle, göçmenlerle temas, birincil gruba yönelik kaygıyı azaltıp perspektif almasını artırarak, onlara yönelik tutumları iyileştirmiştir. Devamında, göçmenlere yönelik bu olumlu tutumların, engellilere ve eşcinsellere, yine ilgili duygular yoluyla, yani bu ikincil gruplara yönelik kaygı ve perspektif alma aracılığı ile aktarıldığı görülmüştür (ayrıca bkz. Turner ve Feddes, 2011; Vezzali ve Giovannini, 2011). Benzer şekilde, Schulz ve Taylor (2018), ikincil aktarım etkisinde perspektif almanın rolünü Kuzey İrlanda bağlamında incelemiştir. Bu çalışmanın sonucuna göre iki etnik-dini grup olan katolikler ve protestanlar arasındaki temas, dolaylı olarak perspektif alma ve gruplar arası tutum yoluyla Suriyeli mültecilerin kalıcı yerleşimine yönelik onayla ilişkili bulunmuştur.

Gruplar arası Tehdit (Intergroup Threat). Toplumdaki bazı gruplar, diğer gruplar tarafından fiziksel güvenlik, sağlık, iyi oluş, ekonomik ve politik güç, ahlak, kültür veya yaşam standartları gibi durumlar bakımından tehdit olarak algılanabilir (Stephan ve Stephan, 2000). Gruplar arası tehdit, gruplar arası temas ve dış gruba yönelik tutumlar arasındaki dolaylı ilişkide yerleşik bir aracı (Aberson, 2019). Olumlu gruplar arası temasın artması, temel olarak dış grup üyelerinin daha az tehdit olarak algılanmasıyla ilgilidir (Stephan ve diğerleri, 2000). Bunun yanı sıra, gruplar arası tehdit algısının azalması, dış gruplara yönelik tutumların geliştirilmesiyle ilişkilidir (Kamans ve diğerleri, 2011; Stephan ve Stephan, 2000). Ancak, bilindiği kadarıyla, şimdiye kadar ikincil aktarım etkisinin bir aracı mekanizması olarak algılanan tehdiye odaklanan sadece iki çalışma bulunmaktadır.

İlk olarak, Mähönen ve Jasinskaja-Lahti (2016) yürüttükleri boylamsal araştırmalarında, algılanan tehdidin ikincil aktarım etkisine aracılık edip etmediğini incelemişlerdir. Buna göre, azınlık olan Rus göçmenler ile çoğunluk olan Finliler arasındaki temas, dolaylı olarak Rus göçmenlerin diğer gruplara yönelik tutumlarıyla ilişkili bulunurken, Finlerin oluşturduğu tehdit ile ilişkili bulunmamıştır. Son olarak, Zingora ve Graf (2019) daha önce yapılan araştırmaları genişleterek her iki dış gruptan algılanan tehdidin ikincil aktarım etkisine aracılık edip etmediğini test etmişlerdir. Sonuçlar çoğunluk grup olan Slovakların Romanlarla temasının, sırayla birincil ve ardından ikincil gruptan algılanan tehdit yoluyla eşcinsel insanlara yönelik destekleyici oy verme davranışını öngördüğünü göstermiştir.

Sosyal Baskınlık Yönelimi (SBY; Social Dominance Orientation). Sosyal baskınlık yönelimi, sosyal hiyerarşilere desteği yansıtan sosyo-ideolojik ve bireysel bir olgudur (Sidanius ve Pratto, 1999). Araştırmalar, SBY'nin gruplar arası temas çalışmalarında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Daha fazla temas, daha düşük SBY ile ilişkilendirilmektedir. Buna göre, daha düşük SBY, yalnızca temas kurulan dış gruplara değil, aynı zamanda direk temas kurulmayan diğer dış gruplara yönelik tutumları da iyileştirebilmektedir (Shook ve diğerleri, 2016; Vezzali ve diğerleri, 2018).

Shook ve diğerleri (2016), SBY'nin ikincil aktarım etkisi üzerindeki aracı rolünü araştırmışlardır. Düzenledikleri deneysel çalışmada, okul yurdunda kalan lisans birinci sınıf öğrencilerini; 1) odasını aynı etnik kökenden kişilerle paylaşanlar ve 2) odasını farklı etnik kökenden kişilerle paylaşanlar olmak üzere iki gruba ayırmışlardır. Sonuçlar, farklı etnik kökenden kişilerle aynı odayı paylaşan katılımcıların daha düşük SBY'ne sahip olduklarını ve oda arkadaşlarının etnik kökeni dışındaki ikincil yani farklı etnik gruplara karşı da daha olumlu tutumlara sahip olduğunu göstermiştir. Buna karşın, aynı etnik kökenden oda arkadaşı olan katılımcılarda bir tutum değişikliğine rastlanmadığı gibi, farklı etnik kökenle yaşayanlara oranla daha yüksek SBY'ne sahip oldukları görülmüştür. Benzer şekilde, Vezzali ve arkadaşları (2018), çoğunluk grup olan İtalyan çocuklarla azınlık olan göçmen çocuklar arasındaki temasın, SBY'ni azaltarak engelli çocuklara karşı olumlu tutumları öngördüğünü göstermiştir. Ayrıca bu genelleme etkisinin yalnızca çoğunluk İtalyan çocuklar arasında ortaya çıktığını ancak göçmen çocuklar arasında olmadığını da vurgulamışlardır. Sonuç olarak, sosyal baskınlık yöneliminin ikincil aktarım etkisi üzerindeki rolüne odaklanan çalışmalar, birincil grupla temasın olumlu etkilerinin, azalan SBY aracılığı ile temas kurulmayan diğer dış gruplara genellenebileceğini ortaya koymuştur.

Özetlemek gerekirse, alan yazındaki araştırmalar ikincil aktarım etkisi için farklı aracı mekanizmaları sunmuştur. Tutum genellemesinin, ikincil aktarım sürecinin önemli bir aracısı olduğu kanıtlanırsa da, ikincil aktarım etkisinin diğer araçları; örneğin gruplar arası duygular, politik veya sosyal kimlikler, algılanan tehdit ve otoriter sağ kanat otoriterliği gibi değişkenleri içeren araştırmalar henüz yetersizdir ve bu alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

İkincil Aktarım Etkisinin Düzenleyicileri

İkincil aktarım etkisi üzerindeki çalışmalar genellikle aracı mekanizmalara yoğunlaştığından, düzenleyicilere yönelik araştırma sayısı daha azdır. Buna rağmen Vezzali ve diğerleri (2021)'nin belirttiği üzere ikincil aktarım etkisinin düzenleyicileri çoğunlukla genel gruplar arası temasın düzenleyicileri ile uyumaktadır. Bu nedenle tutumlar üzerindeki temas etkilerini güçlendiren veya zayıflatan değişkenler genellikle ikincil aktarım süreci üzerinde de benzer etkilere sahiptir. Aşağıda ikincil aktarım etkisinin düzenleyicilerini araştıran çalışmalarını özetliyoruz.

Grup benzerliği. Pettigrew (2009), ikincil aktarım etkisinin, algılanan stereotip, etiket ve statü bakımından gruplar arası benzerlik ile sınırlı olacağını savunmuştur. İki yıl arayla Alman katılımcılar arasında yabancı yerleşimcilerle gruplar arası temasın diğer dış gruplara, yani Müslümanlara, Yahudilere, evsizlere ve eşcinsellere yönelik tutumlar üzerindeki genişletilmiş etkisini incelemiştir. Sonuçlar, yabancı yerleşimcilerle temasın Yahudiler hariç diğer gruplara genellendiğini gösterirken, Yahudilere, yani farklı bir etikete sahip gruba yönelik tutumlar üzerindeki olumlu etkisinin zayıf ve tutarsız olduğunu göstermiştir. Buna karşılık, eşit derecede etiketlenmiş diğer dış gruplara, yani Müslümanlara, evsizlere ve eşcinsellere yönelik tutumlar zaman içinde daha güçlenmiştir. İlerleyen araştırmalar Pettigrew'in iddiasına ampirik destek sağlarken, bazı diğer çalışmalar gruplar arası temasın etkilerinin farklı dış gruplara da genellenebileceğini ortaya koymuştur.

Grup benzerliği iddiasını ampirik olarak destekleyen araştırmalardan biri Flores (2015) tarafından yürütülmüştür. İkincil aktarım etkisini araştırmak için 1006 Amerikalı katılımcıya transseksüel hakları hakkında bazı sorular sormuştur. Araştırma sonucunda, gey veya lezbiyen topluluktan arkadaşları olan kişilerin aynı sosyal etiketi taşıyan transseksüellerin hakları konusunda daha olumlu ve destekleyici tutumlara sahip olduğunu bulgulamışlardır (ayrıca bkz. Tee ve Hegarty, 2006).

Bununla birlikte, Harwood ve diğerlerinin (2011) deneysel çalışması tutum genellemesinin farklı ikincil dış gruplara da yayılabileceğini ortaya koymuştur. Bulgular yasadışı göçmenlerle hayali temasın, Meksikalı Amerikalılar, Asyalı-Amerikalılar, evsizler, Siyahiler ve profesörler gibi bir dizi farklı dış gruba karşı artan olumlu tutumlarla ilişkili olduğunu göstermiştir. Vezzali ve Giovannini (2012)'nin çalışması da bu sonuçları doğrulamıştır. Göçmenlerle temas, onlara ve benzer olmayan ikincil gruplar olarak engelli ve eşcinsel kişilere yönelik tutumları iyileştirmiştir. Her iki çalışma da (Harwood ve diğerleri, 2011; Vezzali & Giovannini, 2012), yine de, gruplar arası temasın ikincil aktarım etkisinin dış gruplar benzer olduğunda daha güçlü iken, dış gruplar farklı olduğunda daha zayıf olduğunu göstermiştir (ayrıca bkz. Ünver ve diğerleri, 2021).

Benzer şekilde, Schmid ve arkadaşları (2014) Almanya ve Kuzey İrlanda'da yürüttükleri iki kesitsel çalışmada birincil dış grupla (sırasıyla, Türkler ve etnik-dini gruplar: Katolikler veya Protestanlar) temasın, birbirine benzemeyen ikincil dış gruplara yönelik artan olumlu tutumlarla ilgili olduğunu bulmuşlardır. Birinci çalışmada Batı Avrupalılar ve Ruslar; ikinci çalışmada ise etnik azınlıklar, eşcinseller ve seyahat eden topluluktan insanlar ikincil dış grup olarak atanmıştır. Bu gruplar her ne kadar benzer olmasa da, katılımcılar öznel olarak bu grupları ortak bir dış grup olarak “azınlıkların” bir parçası olarak kategorize edebilirler. Bu gruplar benzersiz dış gruplardan ziyade, sosyal statü bakımından benzer dış gruplar olarak düşünülebilir.

Bir diğer geniş ölçekli çalışma Van Laar ve diğerleri (2005) tarafından, Kaliforniya Los Angeles Üniversitesinde okuyan lisans öğrencileri arasında yürütülmüştür. Bu çalışmada, Afrikalı Amerikan oda arkadaşlarına sahip olmanın Latin Amerikalılara karşı olumlu tutumlarla ilişki olduğunu ancak, Asyalı Amerikalı oda arkadaşlarına sahip olmanın Afrikalı ve Latin Amerikan gibi ikincil dış gruplara yönelik olumsuz tutumlarla ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Araştırmacılar, bu bulguları, Asyalı Amerikalıların, ABD'de azınlık olarak kabul edilseler bile, Afrikalı ve Latin Amerikalılardan daha yüksek sosyal statüye sahip oldukları şeklinde yorumlamışlardır. Bu sonuçlar, ikincil aktarım etkisinde dış grupların statü tabanlı benzerliğinin etkisini doğrulamaktadır. Yani, bu tip durumlarda, sosyal statü grup benzerliğinden daha işlevsel bir role sahip olmaktadır.

Sonuç olarak, grup benzerliğinin ikincil aktarım üzerindeki düzenleyici rolü üzerine yürütülen çalışmalar çok güçlü kanıtlara sahip değildir. Ayrıca, son derece öznel ve karmaşık bir sınıflandırma olduğu için, dış grupları benzer ve benzer olmayan olarak kategorilendirmenin kolay olmayabileceğini de belirtmekte fayda var. Bu nedenle, araştırmacıların bir düzenleyici olarak grup benzerliğini incelerken onun karmaşık yapısını göz önünde bulundurmaları gerekir.

Sosyal Statü: İkincil aktarım etkisinin varlığı ve gücü avantajlı ve dezavantajlı gruplar arasında farklılık gösterebilir. Örneğin, Hindriks ve diğerleri (2014), Hollanda'daki en büyük iki dezavantajlı grupta, yani Türkler ve Faslılar arasında temas ve tutumları incelemişlerdir. Araştırma sonuçları, Türkler ve Faslıların kendi aralarında veya Surinamlı/Antilyalıları'la kurdukları temas ile dezavantajlı diğer gruba yönelik olumlu tutum arasında bir ilişki olduğunu gösterirken, bu temasın etkilerinin avantajlı Hollandalılara genellenmediğini göstermiştir. Yani, bir dezavantajlı grupla kurulan temasın olumlu etkileri temas kurulmayan diğer dezavantajlı gruplara genellenirken, bu etki avantajlı gruba genellenmemiştir. Benzer şekilde, Bowman ve Griffin'in (2012) grup statüsünün tutum genelleme üzerine olan etkisini boylamsal olarak 3098 Beyaz, Afrikalı, Latin ve Asyalı Amerikan öğrenciyle incelediği çalışmada, ikincil aktarım etkisinin çoğunlukla düşük statülü grupların üyeleri arasında geçerli olduğunu göstermiştir. Fakat, Afrikalı, Latin ve Asyalı Amerikalılarla temasın olup olmaması fark etmeksizin, beyaz Amerikalı öğrencilerin bu dezavantajlı gruplara yönelik tutumlarında bir değişiklik görülmemiştir.

Benzer şekilde, Vezzali ve diğerleri (2018) ikincil aktarım etkisini çocuklar arasında incelemişlerdir. Araştırmanın sonucu, İtalyan çocukların göç eden çocuklarla olan temasın engelli çocuklara yönelik azalan önyargıyla ilişkili olduğu ve bu ilişkinin dolaylı olarak azalan sosyal baskınlık yönelimi ve birincil

dış grup tutumlarıyla açıklandığını ortaya çıkarmıştır. Fakat, göçmen çocukların avantajlı İtalyan çocuklarla kurdukları temas ile engelli çocuklara yönelik olumlu tutumları arasında bu aktarım etkisi görülmedi. Bu bulgular, Marrow ve diğerlerinin (2019) yetişkinler arasında yaptığı çalışma ile doğrulanmıştır. Beyaz Amerikalıların Afrikalı Amerikalılarla artan temas sıklıkları, Meksikalılar ve Güney Asya Kızılderililerinin daha yüksek kabulüyle ilgiliydi. Öte yandan, Afrikalı Amerikalıların Beyaz Amerikalılarla artan teması, sadece Meksikalı göçmenlere yönelik daha sıcak tutumlarla ilgiliydi. Bununla birlikte, Beyaz Amerikalılarla daha fazla temasın, Meksikalı veya Hintli göçmenleri tanımakla ilişkili bulunmadığını belirtmek önemlidir (ayrıca bkz. Vezzali ve diğerleri, 2019).

Özetle, grup benzerliğinin düzenleyici etkisinde olduğu gibi, sosyal statünün de ikincil aktarım sürecinde düzenleyici etkisine dair kanıtlar tutarlılık göstermemektedir. Temas literatürüyle uyumlu olarak, temasın ikincil aktarım etkisi alanındaki bazı araştırmalar da temasın bu tip genellenebilir etkisinin yüksek statülü gruplar arasında daha belirgin olduğunu öne sürmektedir. Buna karşılık, ikincil aktarım etkisinin ağırlıklı olarak düşük statülü gruplar arasında ortaya çıktığını iddia eden araştırma bulguları da vardır. Sosyal statüye benzer şekilde, dış gruplardan algılanan tehdit de ikincil aktarım etkisi sürecini yöneten başka bir olgudur.

Gruplar arası tehdit. Gruplar arası tehdit, ikincil aktarım etkisinin hem aracısı hem de düzenleyicisi olarak incelenmiştir. Örneğin, Ünver ve diğerleri (2021), ikincil dış gruptan algılanan tehdidin tutum genelleme sürecini nasıl düzenlediğini araştırdılar. Türkler ve Kürtler (karşılıklı olarak birincil dış gruplar) arasındaki olumlu ve olumsuz temasın tutum genelleme mekanizması aracılığıyla ikincil dış grup olarak Suriyeli mültecilerin haklarına verilen destekle ilişkili olduğunu bildirdiler. Buna ek olarak, sonuçlar, Suriyeli mültecilerden algılanan tehdidin tutum genelleme sürecini olumsuz yönde düzenlediğini göstermiştir. Yani hem Türk hem de Kürt kökenli katılımcılar arasında Suriyeli mültecilerden daha yüksek düzeyde tehdit algılayanlar arasında birincil gruba yönelik olumlu tutumların ikincil gruba genellenmesi zayıf bulundu.

Sonuç olarak, araştırmalar, ikincil aktarım etkisinin düzenleyicilerinin, genel temas düzenleyicileriyle benzer etkilere sahip olduğunu gösteren kanıtlar sağlanmıştır. Ancak ikincil aktarım sürecinin gerçek düzenleyicileri ile ilgili araştırmalar hala çok azdır. Bu nedenle, ikincil aktarım etkisinin gerçek düzenleyicilerine odaklanan ve mevcut düzenleyicileri replike eden daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır.

İkincil Aktarım Etkisi Araştırmalarındaki Problemler

Araştırma bağlamlarında kontrol edilmeyen belirli koşullar, sonuçların geçerliliği, güvenilirliği ve sağlamlığı konusunda soru işaretlerine sebep olabilir. Bu sorunu önlemek ve ikincil aktarım etkisinin iddialarına yönelik yeterli kanıt sağlamak için alternatif açıklamaları kontrol etmek ve ortadan kaldırmak esastır. Aşağıdaki bölümlerde, ikincil aktarım etkisine alternatif olarak en çok öne sürülen üç açıklama detaylandırılacaktır: (1) ikincil temas, (2) sosyal arzu edirlilik ve (3) seçim yanlılığı ve nedensel sıralama güçlükleri.

İkincil temas sorunu

İkincil aktarım etkisinin varlığı yalnızca birincil grupla temastan kaynaklanmıyor, aynı zamanda ikincil dış grupla doğrudan temasa da bağlı oluyor olabilir. Bu duruma ikincil temas sorunu (the secondary contact problem) denir. Bu konu üzerine yapılan bazı araştırmalar (bkz. Pettigrew, 1997, 2009; Shook ve diğerleri, 2015; Tausch ve diğerleri, 2010; Vezzali ve diğerleri, 2018), ikincil dış gruplarla kurulan teması kontrol değişkeni olarak araştırmalarına dahil etmediler. Bu etkinin birincil dış grupla temasın genelleme etkisinden mi yoksa ikincil dış grupla kurulan direkt temastan mı kaynaklandığını belirleyemediğimiz için, bu tür çalışmalardan elde edilen kanıtlar zayıf, spekülatif ve yeterince güvenilir değillerdir.

Bu nedenle, araştırmacıların ikincil dış grup(lar)la önceden gerçekleştirmiş temasın etkisini kontrol etmesi ve ortadan kaldırması gerekir. Çeşitli çalışmalarda (örn. Hindriks ve diğerleri, 2014; Meleady & Forder, 2019; Schmid ve diğerleri, 2012; Schmid ve diğerleri, 2014; Tausch ve diğerleri, 2010; Ünver ve diğerleri., 2021; Van Laar ve diğerleri, 2005; Vezzali ve Giovannini, 2012; Zezelj ve diğerleri., 2020), ikincil dış grupla temas kontrol edildiğinde dahi ikincil aktarım etkisinin varlığını gösteren kanıtlar bulmuşlardır. Örneğin Schmid ve arkadaşları (2012) ikincil dış gruplar olarak ele aldığı eşcinseller ve Yahudilerle önceden gerçekleşmiş teması bir kontrol değişkeni olarak dahil ettikleri ve sekiz Avrupa ülkesinde yedi binden fazla katılımcıyla yürüttükleri geniş ölçekli çalışmalarında, ikincil aktarım etkisinin bulgularını gösterdiler. Sonuçlar, göçmenlerle temasın, genel olarak onlara karşı daha iyi bir tutumla ilişkili olduğunu ve bunun da eşcinsellere ve Yahudilere karşı daha az önyargıyla ilişkili olduğunu gösterdi.

Sosyal istenirlik sorunu

İnsanların anketlere sosyal olarak arzu edilen bir şekilde yanıt vermesi eğilimi nedeniyle, temasın olumlu etkilerinin var olması ve ikincil dış gruplara yayılmış olması mümkündür. Sosyal arzu edilebilirlik, katılımcıların anket maddelerine başkaları tarafından olumlu görülecek bir şekilde yanıt verme eğiliminde olduğu bir tür yanıt yanlılığı anlamına gelir (Ganster ve diğerleri, 1983). Katılımcılar hem birincil hem de ikincil gruplar için, sosyal olarak arzu edilen, oldukça olumlu anket yanıtları verebilirler. Bildiğimiz kadarıyla, ikincil aktarım etkisi alan yazınında Tausch ve arkadaşları (2010, Çalışma 3) haricinde ikincil aktarım etkisini incelerken sosyal istenirlik faktörünü kontrol eden başka çalışma yoktur. Tausch ve arkadaşları (2010), ikincil aktarım etkisi sürecinde sosyal olarak istenen yanıtlar vermenin etkisini kontrol etmek için hem birincil hem de ikincil dış gruplarla gerçekleşen gruplar arası teması, dış gruplara yönelik tutumları ve sosyal arzu edilebilirliği ölçmüştür (bkz. Paulhus, 1984). Bu çalışma Teksas'ta 275 yetişkinle yürütülmüş ve birincil dış grup olarak Latin Amerikalılarla temasın genelleme etkisini araştırmıştır. Bulgular, Latin Amerikalılarla kurulan arkadaşlığın, ikincil dış grupla önceki temas ve sosyal istenirlik eğilimi kontrol edildiğinde bile hem Beyaz hem de Afrikalı Amerikalılar arasında Latin Amerikalılara yönelik olumlu tutumlar yoluyla, ikincil dış grup olarak Vietnamlı/Asya Kızılderililerine yönelik tutumları iyileştirdiğini göstermiştir. Bu sonuçlar, ikincil aktarım etkisi için ikna edici bir destek sağlamaktadır. Ayrıca sonuçlar, ikincil aktarım etkisinin

varlığının, ikincil grupla kurulan temasın veya sosyal istenirliğin bir çıktısı olmadığını da ortaya koymuştur.

Seçim yanlılığı ve nedensel sıralama sorunu

Son olarak, ikincil aktarım etkisinin seçim yanlılığı ve nedensel sıralama sorunu nedeniyle bulguların geçerliliğinin azalması da mümkündür. Seçim yanlılığı, bir yandan yakın bir dış grupla temasın, uzak dış gruplara yönelik tutumlarla ilgili olmayabileceği anlamına gelirken, öte yandan, dış gruplara yönelik olumlu tutumların, dış gruplarla daha sık iletişim kurmanın sebebi olabileceğini ifade eder. Nedensel sıralama sorunu ise seçim yanlılığının gruplar arası temas ve dış gruba yönelik değerlendirmeler arasındaki ilişkiye olan etkisi ile ilgilidir (Pettigrew, 1997, 1998, 2009).

Nedensel sıralama sorunu, gruplar arası temas alanındaki araştırmalara getirilen temel bir eleştiridir. Bu sorunu önlemenin en iyi yolunun, deneysel araştırma desenlerini kullanmak olduğu konusunda bir fikir birliği vardır. Ancak, gruplar arası temas alanında olduğu gibi (derleme için bkz. Pettigrew & Tropp, 2006), ikincil aktarım etkisini araştıran çalışmaların çoğu da kesitseldir (örn. Flores, 2015; Hindriks ve diğerleri, 2014; Pettigrew, 2009; Schmid ve diğerleri, 2012; Tausch ve diğerleri, 2010, Çalışma 1-3; Vezzali ve diğerleri, 2018; Vezzali & Giovannini, 2012). İkincil aktarım etkisi alanındaki sınırlı sayıda deneysel araştırma, temasın etkilerinin, temas kurulan dış gruptan temas kurulmayan diğer dış gruplara aktarılabilir olduğunu kanıtlamıştır (örn. Harwood ve diğerleri, 2011; Jasinskaja-Lahti ve diğerleri, 2020; Joyce & Harwood, 2014; Van Laar ve diğerleri, 2005; Visintin ve diğerleri, 2017).

Örneğin, Harwood ve diğerleri (2011) yasadışı göçmenlerle hem olumlu hem de olumsuz hayali temasın bazı ikincil dış gruplara yönelik tutumlar üzerindeki etkilerini inceledi. Katılımcılar rastgele üç gruba ayrıldı: 1) Tanıdık olmayan bir yasadışı göçmenle olumlu teması hayal etme, 2) tanıdık olmayan bir yasadışı göçmen ile olumsuz teması hayal etme ve 3) kontrol grubu olarak bir dış mekân sahnesini hayal etme. Çalışmanın sonuçları, yasadışı göçmenlerle kurulan olumlu temasın, ikincil dış grup olarak Latin ve Asyalı Amerikalılar, yasal göçmenler, evsizler ve benzeri gruplara yönelik olumlu tutumlarla ilişkili olduğunu göstermiştir (ayrıca bkz. Shook ve diğerleri., 2015).

Nedensel sıralama sorunu ile baş etmenin bir başka etkili yolu da boylamsal araştırmalar yapmaktır. Örneğin, temas literatüründeki boylamsal çalışmalar, bu iki değişken arasında çift yönlü bir ilişki var gibi görünse de temastan önyargıya olan bağlantının, önyargıdan temasa olan bağlantıdan daha güçlü olduğunu ortaya koymuştur (bkz. Pettigrew, 1997; Pettigrew & Tropp, 2006). İkincil aktarım etkisi alanında yürütülen boylamsal araştırmalar, ikincil aktarım hipotezinin öne sürdüğü nedensel sırayı destekleyen kanıtlar sağlamıştır (örn. Bowman ve Griffin, 2012; Eller ve Abrams, 2004; Mähönen ve Jasinskaja-Lahti, 2016; Shook ve diğerleri, 2015; Tausch ve diğerleri, 2010, Çalışma 4; Van Laar ve diğerleri, 2005).

Örneğin Tausch ve ark. (2010, Çalışma 4) Kuzey İrlanda'daki 411 Katolik ve Protestan katılımcıyla, ikincil aktarım etkisini iki ölçümlü boylamsal bir araştırmayla incelemişlerdir. Sonuçlar, Katolikler ve

Protestanlar (birbirleri için birincil grup) arasındaki temasın on iki ay sonra bile ikincil dış gruplara (ırksal azınlıklara) yönelik olumlu tutumlarla ilişkili olduğunu ve bu dolaylı ilişkiye ilk ölçümdeki birincil gruba yönelik olumlu tutumların aracılık ettiğini göstermiştir. Bu etki, ikincil dış grupla temas kontrol edildiğinde bile sabitti. Tausch ve arkadaşları (2010) bu sıralamaya (yani birincil dış grupla temastan ikincil gruba yönelik tutumlara giden yön) ek olarak, ters nedensel sıra modelini (yani ikincil dış grup tutumlarından birincil ve/veya ikincil grup temasına giden yön) incelediler ve ters nedensel sıra hipotezi için hiçbir kanıt bulamadılar.

Ancak, sadece iki zaman ölçümlü boylamsal desenler, gerçek boylamsal desen olarak kabul edilmediğinden, bu tür çalışmaların bulguları nedensellik açısından hala tartışmaya açıktır (Ployhart ve MacKenzie Jr., 2015). Yine de kesitsel desenle karşılaştırıldığında, iki zaman ölçümlü boylamsal desenler, "Zaman 1"deki bir durumun sonuçlarını "Zaman 2"de gözlemlendiğinden, değişim sürecinin içeriği ile ilgili daha güçlü bilgi vermektedir. Ancak, iki zaman ölçümlü çalışmaların gerçek bir boylamsal desene sahip olduğunu söylemek pek doğru değildir. Gerçek bir boylamsal tasarım, doğal ve örgütsel fenomenlerin değişimini değerlendirebilmelidir. Ayrıca, boylamsal tasarımlar, zaman içindeki değişimin etkisini tam olarak anlamak için aynı değişkenleri düzenli aralıklarla en az üç zamanda ölçmelidir (Ployhart ve MacKenzie Jr., 2015).

Bu başlık altında, ikincil aktarım etkisinin üç alternatif açıklamasını özetledik: ikincil temas, sosyal istenirlik ile seçim yanlılığı ve nedensel sıralama sorunları. Ayrıca, bu sorunları kontrol altında tutmaya çalışan ikincil aktarım etkisi araştırmalarından bazı örnekler de sunduk. Bütünüyle bakıldığında, bu araştırmalar, ikincil aktarım etkisinin ortaya çıkmasına sebep olabilecek çok sayıda alternatif izahı ortadan kaldırdığından, sonuçlar ümit vermektedir. Bununla birlikte, ikincil aktarım sürecini ve onun altında yatan mekanizmaları kapsamlı bir şekilde keşfeden, farklı bağlamlarda yapılmış ve karıştırıcı etkileri kontrol edebilen daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

Tartışma, İkincil Aktarım Etkisi Alan Yazınındaki Araştırma Boşluğu ve Öneriler

Bu makalede özetlenen literatür taraması, ikincil aktarım etkisi alanındaki araştırmaların, ikincil aktarım etkisinin tutarlı ve birleştirici bir fenomen olarak kavramsallaştırmak ve açıklamak için uzunca bir yol aldığını göstermektedir. Kapsamlı ampirik desteğe dayanan yaklaşımları, ikincil aktarım etkisinin sağlam bir zeminde inşa edilmesini sağlamıştır. Ancak, mevcut ikincil aktarım etkisi araştırmalarının bazı sınırlılıkları mevcuttur. İlk olarak, bugüne kadar araştırmalar temel olarak (pozitif) temasın ikincil aktarım etkisini hedef alırken, temasın kalitesinin, yakınlık derecesinin ve derinliğinin aktarım etkisi ihmal etmiştir (istisnalar için bkz. Brylka ve diğerleri, 2016; Meleady ve Forder, 2019; Zingora ve Graf, 2019). Bu nedenle, Boin ve arkadaşları (2021) ile Vezzali ve arkadaşlarının (2021) vurguladığı üzere, gelecekteki araştırmalar araştırma kapsamını genişletmeli ve temasın ikincil aktarım sürecinde olumlu ve olumsuz temas deneyimleri ile temasın niteliği ve niceliği karşılaştırmalı olarak beraber ele alınmalıdır.

İkincisi, gruplar arası temas araştırmalarına yönelik sürekli artan bir eleştiri vardır. Bugüne kadar, gruplar arası temas ve gruplar arası tutumların iyileştirilmesi arasındaki ilişki ön plana çıkarılmış ve

araştırmalar bu ilişkiye yoğunlaşmıştır. Buna rağmen, gruplar arası temasın, eşit olmayan toplumlarda dezavantajlı grup üyelerine fayda sağlayacak politikaların desteklenmesini yordama potansiyelini inceleyen çok az araştırma olması eleştirilere sebep olmuştur (Dixon ve diğerleri, 2007; 2012; Hässler ve diğerleri, 2020). İkincil aktarım etkisi alanındaki araştırmalar bu ilişkiye yeterince odaklanmamıştır. Yine de son zamanlarda gruplar arası tutumların ötesine geçen ve temasın ikincil aktarım etkisini sosyal değişime verilen destek çerçevesinde inceleyen birkaç çalışma mevcuttur (örn., Flores, 2015; Tee ve Hegarty, 2006; Ünver ve diğerleri., 2021; Zingora ve Graf, 2019). Sonuç olarak, güç dengesizliğinin hâkim olduğu toplumlarda sosyal değişimin desteklenmesinde ikincil aktarım etkisinin rolünü tam olarak anlamak için ilgili mekanizmaların test edilmesine daha fazla önem verilebilir.

Üçüncüsü, temasın ikincil aktarım etkisi araştırmaları baskın olarak tutum genelleme mekanizması üzerine kuruludur. Sınırlı sayıda çalışma, ikincil aktarım etkisinin altında yatan süreçler hakkında alternatif açıklamalar getirmek için diğer değişkenlerin aracılık rollerini ve farklı genelleme mekanizmalarını test etmiştir (örn., Meleady ve Forder, 2019, Çalışma 3; Vezzali ve Giovannini, 2012; Zezelj ve diğerleri, 2020; Zingora ve Graf, 2019). Tutum genellemenin ötesinde, temasın farklı genelleme mekanizmalarını harekete geçiren potansiyelini gösteren kanıtların azlığı göz önüne alındığında (Boin ve diğerleri, 2021; Vezzali ve diğerleri, 2021), alternatif genelleme mekanizmalarının, örneğin, gruplar arası duyguların ikincil aktarım etkisi kapsamında incelenmesi alan yazına önemli bir katkı olabilir.

Dördüncüsü, ikincil aktarım etkisinin düzenleyici değişkenlerini inceleyen çalışmalar, ikincil aktarım etkisinin genelleme sürecinden ziyade esas olarak birincil dış grupla temas ve bu gruplara yönelik tutumlar arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Bu nedenle, bu tür çalışmaların ikincil aktarım etkisinin düzenleyicilerine değil, genel temas düzenleyicilerine odaklandığını söyleyebiliriz (istisnalar için bkz. Harwood ve diğerleri, 2011; Jasinskaja-Lahti ve diğerleri, 2020; Ünver ve diğerleri, 2021 ve Yakın tarihli bir inceleme için bkz. Vezzali ve diğerleri, 2021). Bu nedenle, ikincil aktarım etkisinin gerçek düzenleyici değişkenleri hakkında daha fazla ampirik kanıt sağlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır.

Beşincisi, Vezzali ve diğerlerinin (2021) yakın tarihli derlemesinde, 43 ikincil aktarım etkisi araştırmasından sadece yedisinin WEIRD (Western, Educated, Industrialised, Rich, and Democratic countries; Henrich et al., 2010; Batılı, Eğitilmiş, Sanayileşmiş, Zengin ve Demokratik ülkeler) dış bağlamlarda gerçekleştirildiği görülmüştür. Çok az araştırma (örn., Daiber, 2017; De Beer, 2015; Eller ve Abrams, 2004, Çalışma 2; Filippou, 2012; Tausch ve diğerleri, 2010, Çalışma 1; Ünver ve diğerleri, 2021) ikincil aktarım etkisini WEIRD dışı bağlamlarda araştırdı. WEIRD dışı bağlamlardaki araştırma kıtlığı, mevcut sonuçların tüm bağlamlara genellenebilirliği bakımından bir endişe kaynağıdır. Sonuçları daha iyi kıyaslamak, yorumlamak ve genelleştirmek için Türkiye gibi WEIRD dışı bağlamlarda daha fazla ikincil aktarım etkisi ile ilgili çalışmalara ihtiyaç vardır.

Altıncısı, "İkincil aktarım etkisi araştırmalarındaki problemler" başlığı altında tartışıldığı gibi, bir başka eleştiri de araştırma tasarımına yöneliktir. Çalışmaların çoğu kesitsel bir tasarım kullandığından, ikincil

aktarım sürecindeki dinamik ilişkileri tam olarak anlamak imkansızdır. Temasın ikincil aktarım etkisi alanında deneysel metodu kullanan araştırma azdır (örn., Harwood ve diğerleri, 2011; Jasinskaja-Lahti ve diğerleri, 2020; Joyce ve Harwood, 2014; Van Laar ve diğerleri, 2005; Visintin ve diğerleri, 2017) ve yapılan boylamsal çalışmalarda yalnızca iki zamanlı veri toplanmıştır (örn., Bowman ve Griffin, 2012; Eller ve Abrams, 2004; Mähönen ve Jasinskaja-Lahti, 2016; Shook ve diğerleri, 2015; Tausch ve diğerleri, 2010, Çalışma 4; Van Laar ve diğerleri, 2005). Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, gelecek araştırmalar, temasın ikincil aktarım sürecindeki dinamikleri yakalamak için deneysel ve/veya en az üç tekrarlı gerçek boylamsal araştırma deseni uyarlayabilir.

Son olarak, özellikle Türkiye bağlamında, temasın ikincil aktarım etkisinin önyargıları azaltmak ve azınlıklarla dayanışma oluşturmak için bir araç olarak nasıl kullanılabileceğini yalnızca bir araştırma ele almıştır. Ünver ve diğerleri (2021), Türkler ve Kürtler arasındaki olumlu temasın, Türk ve Kürt katılımcılar arasında, diğer etnik gruba yönelik tutumların Suriyeli mültecilere genellenmesi yoluyla, Suriyeli mültecilerin haklarına yönelik artan destekle ilişkili olduğunu bulmuştur. Bu dolaylı etki, negatif temas deneyimi söz konusu olduğunda, Suriyeli mültecilerin haklarına verilen desteğin azalması ile ilişkilidir. Ayrıca, ikincil dış grup olarak Suriyeli mültecilerden algılanan tehdit, tutum genelleme sürecini zayıflattı. Yani, katılımcılar Suriyeli mültecilerden gelen tehdidi ne kadar güçlü algılasa, birincil dış gruba yönelik tutumlar, Suriyeli mültecilere yönelik tutumlarla o kadar az güçlü bir şekilde ilişkilendirildi. Bu araştırma, temasın ikincil aktarım etkisinin sadece Türkiye'de gruplar arası ilişkileri geliştirmek için başarılı bir araç olarak nasıl uygulanabileceğini değil, aynı zamanda bu bağlamda daha fazla araştırmaya duyulan ihtiyacı da göstermektedir. Türkiye bağlamının çatışmalı çok gruplu yapısı (örn., Etnik azınlıklar: Kürtler, Araplar, Çerkezler; Göçmen gruplar: Suriyeli, Afgan ve yeni gelmeye başlayan Ukraynalı mülteciler/göçmenler ve Dini azınlıklar: Aleviler ve diğer dini gruplar) ve temasın genellenebilir etkisi göz önüne alındığında, temasın ikincil aktarım etkisinin Türkiye toplumunda gruplar arası ilişkileri iyileştirebileceğini söylemek yanlış olmaz. Örneğin, farklı etnik ve dini gruplar arasındaki temasın olumlu etkileri, temas durumuna dahil olmayan diğer gruplara da yayılabilir. Türkiye, çok gruplu sosyal yapısı nedeniyle ikincil aktarım etkisinin olumlu sonuçlarından yararlanmak için uygun bir gruplar arası bağlama sahiptir. Bu nedenle, Türkiye toplumunda, sosyal uyumun sağlanabilmesi için okullarda, işyerlerinde ve halka açık yerlerde, kolay ulaşılabilen yakın gruplar arasındaki her türlü olumlu etkileşim otorite tarafından mümkün olduğunca çok teşvik edilmelidir. Benzer şekilde, araştırmacılar tarafından Türkiye bağlamında gruplar arası temasın aktarılabılır etkilerine odaklanan daha fazla araştırma yapılmalıdır. Örneğin, yakın etnik/dini gruplar arasındaki gruplar arası temasın, uzak ikincil, etnik/dini/göçmen dış gruplara yönelik duygular, tutumlar ve onlara fayda sağlayan sosyal değişime yönelik destek ile nasıl ilişkili olduğu, araştırmacılar için gelecek araştırma konuları olabilir.

Sonuç

Bu makalenin amacı, temasın ikincil aktarım etkisinin (1) olumlu ve olumsuz boyutları, (2) bu mekanizmanın altında yatan ana süreçler, yani aracı ve düzenleyici değişkenler (3) ve araştırmalarda

karşılaşılan sorunlar ile (4) araştırılmaya ihtiyaç duyulan eksik yönler ve gelecek araştırma alanları hakkında güncel bir derleme sunmaktı.

İlk olarak, temasın ikincil aktarım etkisi alan yazını, iki grubun üyeleri arasındaki temasın, önyargıyı güvenilir bir şekilde azaltabileceğini ve çeşitli ortamlarda doğrudan ve dolaylı olarak temas kurulmayan ikincil dış gruplara yönelik olumlu tutumları artırabileceğini göstermektedir (örn., Boin ve diğerleri, 2021; Lolliot ve diğerleri, 2013; Pettigrew, 2009; Vezzali ve diğerleri, 2021). Ayrıca, olumlu temasın ikincil aktarım etkisi gibi, birincil grupla kurulan olumsuz temasın etkileri de temas kurulmayan diğer dış gruplara yayılabilir. Ampirik çalışmalar, olumlu temas kontrol edildiğinde bile olumsuz temasın etkilerinin kalıcı olduğunu ortaya koymaktadır.

İkincisi, temasın ikincil aktarımı, temelde temas kurulan gruba yönelik tutumların temas kurulmayan diğer uzak dış gruplara genişletilmesi anlamına geldiğinden, tutum genellemesi, ikincil aktarım sürecinin öncülü olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, ikincil aktarım alan yazını, genelleme mekanizmasının altında içgrup kimliğinden uzaklaşma, gruplar arası duygular ve tehdit algısı gibi birçok başka dinamiğin de yattığını öne sürmektedir. Ek olarak, ikincil aktarım sürecinde ağırlıklı olarak genel temas düzenleyici değişkenleri (gruplar arası benzerlik, grup statüsü ve sosyal baskınlık yönelimi gibi) test edilmiş olsa da, bu değişkenlerin ikincil aktarım sürecinde de düzenleyici etkisi olduğu görülmüştür.

Üçüncüsü, ikincil aktarım etkisi araştırmalarından elde edilen bulgular, temasın bu etkisinin suni değil, gerçek ve sağlam bir fenomen olduğunu göstermiştir. Birçok çalışma, ikincil grupla direk temas ve sosyal arzu edilebilirliğin yanı sıra seçim yanlılığı ve nedensel sıralama sorunu gibi alternatif açıklamaların ötesinde STE'yi destekleyen kanıtlar bulmuştur. Bununla birlikte, temasın ikincil aktarım etkisi ile ilgili çalışmalar son birkaç yılda önemli ölçüde ilerleme kaydetmesine rağmen, genel gruplar arası temas araştırmasıyla karşılaştırıldığında hala sınırlıdır. Örneğin, sadece bir araştırma temasın ikincil aktarım mekanizmasını Türkiye bağlamında araştırmıştır. Türkiye'nin çok gruplu ve çatışmalı sosyal yapısı göz önüne alındığında, temasın ikincil aktarımı hakkında daha fazla araştırma yapmak ve doğrudan gruplar arası temasın sınırlı olduğu belirli bölgelerde temasın bu tip aktarımının nasıl bir önyargı azaltma aracı olarak kullanılabileceğini anlamak önemlidir. Bununla ilişkili olarak, temasın ikincil aktarım etkisi alanındaki araştırmaların sınırlılıklarına ve alandaki araştırma potansiyeline değinerek makaleyi sonlandırıyoruz.

Author Contributions

1. author %45, 2. author: %20, 3. author: %15, 4. and 5. authors: %10 contributed to this article in proportion.

Conflict of Interest Statement

There is no financial conflict of interest with any institution, organisation or person related to our article titled "A Review on the Secondary Transfer Effect of Intergroup Contact" and there is no conflict of interest between the authors.

References/ Kaynakça

- Aberson, C. L. (2019). Indirect effects of threat on the contact-prejudice relationship. *Social Psychology, 50*(2), 105–126. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000364>
- Andrews, N. P., Yogeeswaran, K., Walker, M. J., & Hewstone, M. (2018). Effect of valenced vicarious online contact on out-group prejudice and perceived out-group variability: A study of online poker. *Journal of Applied Social Psychology, 48*(10), 571–581. <https://doi.org/10.1111/jasp.12548>
- Boin, J., Rupar, M., Graf, S., Neji, S., Spiegler, O., & Swart, H. (2021). The generalization of intergroup contact effects: Emerging research, policy relevance, and future directions. *Journal of Social Issues, 77*(1), 105–131. <https://doi.org/10.1111/josi.12419>
- Bowman, N. A., & Griffin, T. M. (2012). Secondary transfer effects of interracial contact: The moderating role of social status. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology, 18*(1), 35–44. <https://doi.org/10.1037/a0026745>
- Brown, R., & Hewstone, M. (2005). An integrative theory of intergroup contact. *Advances in Experimental Social Psychology, 37*, 255–343. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(05\)37005-5](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(05)37005-5)
- Brylka, A., Jasinskaja-Lahti, I., & Mähönen, T. A. (2016). The majority influence on interminority attitudes: The secondary transfer effect of positive and negative contact. *International Journal of Intercultural Relations, 50*, 76–88. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2015.12.007>
- Çakal, H., Halabi, S., Cazan, A. M., & Eller, A. (2021). Intergroup contact and endorsement of social change motivations: The mediating role of intergroup trust, perspective-taking, and intergroup anxiety among three advantaged groups in Northern Cyprus, Romania, and Israel. *Group Processes and Intergroup Relations, 24*(1), 48–67. <https://doi.org/10.1177/1368430219885163>
- Daiber, C. (2017). *Attitude and Intergroup Anxiety Generalisation as Mediators of the Secondary Transfer Effect of the Contact-Prejudice Relationship among White South African Stellenbosch University Students* (Issue March).
- Davies, K., Tropp, L. R., Aron, A., Pettigrew, T. F., & Wright, S. C. (2011). Cross-group friendships and intergroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review, 15*(4), 332–351. <https://doi.org/10.1177/1088868311411103>
- De Beer, H. (2015). *Attitude and empathy generalisation as mediators of the secondary transfer effect amongst white South African students at Stellenbosch University* (Issue March).
- De Coninck, D., Rodríguez-de-Dios, I., & d’Haenens, L. (2020). The contact hypothesis during the European refugee crisis: Relating quality and quantity of (in)direct intergroup contact to attitudes towards refugees. *Group Processes and Intergroup Relations*. <https://doi.org/10.1177/1368430220929394>

- Dixon, J., Durrheim, K., & Tredoux, C. (2007). Intergroup contact and attitudes toward the principle and practice of racial equality. *Psychological Science*, 18(10), 867–872.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01993.x>
- Dixon, J., Levine, M., Reicher, S., & Durrheim, K. (2012). Beyond prejudice: Are negative evaluations the problem and is getting us to like one another more the solution? *Behavioral and Brain Sciences*, 35, 411–425. <https://doi.org/10.1017/S0140525X11002214>
- Eller, A., & Abrams, D. (2004). Come together : Longitudinal comparisons of Pettigrew ' s reformulated intergroup contact model and the Common Ingroup Identity Model in Anglo-French and Mexican-American context. *European Journal of Social Psychology*, 34, 229–256.
<https://doi.org/10.1002/ejsp.194>
- Filippou, G. (2012). Secondary Transfer Effect of Contact: A Study among Greek Cypriot University Students. *The Cyprus Research Facts*, 3.
- Flores, A. R. (2015). Attitudes toward transgender rights: Perceived knowledge and secondary interpersonal contact. *Politics, Groups, and Identities*, 3(3), 398–416.
<https://doi.org/10.1080/21565503.2015.1050414>
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., Anastasio, P. A., Bachman, B. A., Rust, M. C., Gaertner, S. L., Anastasio, P. A., Bachman, B. A., & Rust, M. C. (1993). The common ingroup identity model: Recategorization and the reduction of intergroup bias. *European Review of Social Psychology*, 4(1), 1–26. <https://doi.org/10.1080/14792779343000004>
- Ganster, D. C., Hennessey, H. W., & Luthans, F. (1983). Social Desirability Response Effects: Three Alternative Models. *Academy of Management Journal*, 26(2), 321–331.
<https://doi.org/10.5465/255979>
- Green, E. G. T., Visintin, E. P., Sarrasin, O., & Hewstone, M. (2020). When integration policies shape the impact of intergroup contact on threat perceptions: a multilevel study across 20 European countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(3), 631–648.
<https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1550159>
- Harwood, J., Paolini, S., Joyce, N., Rubin, M., & Arroyo, A. (2011). Secondary transfer effects from imagined contact: Group similarity affects the generalization gradient. *British Journal of Social Psychology*, 50(1), 180–189. <https://doi.org/10.1348/014466610X524263>
- Hässler, T., Uluğ, Ö. M., Kappmeier, M., & Travaglino, G. A. (2021). Intergroup contact and social change: An integrated Contact-Collective Action Model. *Journal of Social Issues*, 1–25.
<https://doi.org/10.1111/josi.12412>
- Henrich, J., Heine, S. J., & Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the World? *Behavioral and Brain Sciences*, 33(2–3), 61–83. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1601785>

- Hewstone, M. (2015). Consequences of diversity for social cohesion and prejudice: The missing dimension of intergroup contact. *Journal of Social Issues*, 71(2), 417–438. <https://doi.org/10.1111/josi.12120>
- Hindriks, P., Verkuyten, M., & Coenders, M. (2014). Interminority attitudes: The roles of ethnic and national identification, contact, and multiculturalism. *Social Psychology Quarterly*, 77(1), 54–74. <https://doi.org/10.1177/0190272513511469>
- Islam, M. R., & Hewstone, M. (1993). Dimensions of contact as predictors of intergroup anxiety, perceived out- group variability, and out-group attitude: An integrative model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19(6), 700–710. <https://doi.org/10.1177/0146167293196005>
- Jasinskaja-Lahti, I., Vezzali, L., Ranta, M., Pacilli, M. G., Giacomantonio, M., & Pagliaro, S. (2020). Conditional secondary transfer effect: The moderating role of moral credentials and prejudice. *Group Processes and Intergroup Relations*, 1–19. <https://doi.org/10.1177/1368430220940401>
- Joyce, N., & Harwood, J. (2014). Improving Intergroup Attitudes through Televised Vicarious Intergroup Contact: Social Cognitive Processing of Ingroup and Outgroup Information. *Communication Research*, 41(5), 627–643. <https://doi.org/10.1177/0093650212447944>
- Kamans, E., Otten, S., & Gordijn, E. H. (2011). Power and threat in intergroup conflict : How emotional and behavioral responses depend on amount and content of threat. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14(3), 293–310. <https://doi.org/10.1177/1368430210372525>
- Lemmer, G., & Wagner, U. (2015). Can we really reduce ethnic prejudice outside the lab? A meta-analysis of direct and indirect contact interventions. *European Journal of Social Psychology*, 45(2), 152–168. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2079>
- Lissitsa, S., & Kushnirovich, N. (2018). Secondary transfer effect of positive and negative online contact between groups involved in high-intensity conflict. *International Journal of Intercultural Relations*, 67, 71–80. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2018.10.001>
- Lolliot, S., Schmid, K., Hewstone, M., Al Ramiah, A., Tausch, N., & Swart, H. (2013). Generalised effects of intergroup contact: The secondary transfer effect. In G. Hodson & M. Hewstone (Eds.), *Advances in Intergroup Contact* (pp. 81–112). Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9780203095461>
- Mähönen, T. A., & Jasinskaja-Lahti, I. (2016). Ramifications of positive and negative contact experiences among remigrants from Russia to Finland. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 22(2), 247–255. <https://doi.org/10.1037/cdp0000059>
- Marrow, H. B., Tropp, L. R., Van Der Linden, M., Okamoto, D. G., & Jones-Correa, M. (2019). How does interracial contact among the U.S.-born shape white and black receptivity toward immigrants? *Du Bois Review*, 16(2), 385–416. <https://doi.org/10.1017/S1742058X19000249>
- McKeown, S., & Dixon, J. (2017). The “contact hypothesis”: Critical reflections and future directions.

- Social and Personality Psychology Compass*, 11(1), 1–13. <https://doi.org/10.1111/spc3.12295>
- Meleady, R., & Forder, L. (2019). When contact goes wrong: Negative intergroup contact promotes generalized outgroup avoidance. *Group Processes and Intergroup Relations*, 22(5), 688–707. <https://doi.org/10.1177/1368430218761568>
- Paulhus, D. L. (1984). Two-component models of socially desirable responding. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 598–609.
- Pettigrew, T. F. (1997). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(2), 173–185.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup Contact Theory. *Annual Review of Psychology*, 49(1), 65–85. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.65>
- Pettigrew, T. F. (2009). Secondary transfer effect of contact: Do intergroup contact effects spread to noncontacted outgroups? *Social Psychology*, 40(2), 55–65. <https://doi.org/10.1027/1864-9335.40.2.55>
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751–783. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.5.751>
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology Eur.*, 38(2008), 922–934. <https://doi.org/10.1002/ejsp>
- Pettigrew, T. F., Tropp, L. R., Wagner, U., & Christ, O. (2011). Recent advances in intergroup contact theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(3), 271–280. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2011.03.001>
- Ployhart, R. E., & MacKenzie Jr., W. I. (2015). Two waves of measurement do not a longitudinal study make. In *More statistical and methodological myths and urban legends*. (pp. 85–99). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Roccas, S., & Brewer, M. B. (2002). Social Identity Complexity. *Personality and Social Psychology Review*, 6(2), 88–106. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0602_01
- Schmid, K., Hewstone, M., Küpper, B., Zick, A., & Wagner, U. (2012). Secondary transfer effects of intergroup contact: A cross-national comparison in Europe. *Social Psychology Quarterly*, 75(1), 28–51. <https://doi.org/10.1177/0190272511430235>
- Schmid, K., Hewstone, M., & Tausch, N. (2014). Secondary transfer effects of intergroup contact via social identity complexity. *British Journal of Social Psychology*, 53(3), 443–462. <https://doi.org/10.1111/bjso.12045>

- Schulz, M., & Taylor, L. K. (2018). The processes underlying the quality of contact with the primary out-group and in-group importance on support for the Syrian resettlement in a post-accord context. *Peace and Conflict*, 24(3), 306–314. <https://doi.org/10.1037/pac0000321>
- Shook, N. J., Hopkins, P. D., & Koech, J. M. (2016). The effect of intergroup contact on secondary group attitudes and social dominance orientation. *Group Processes and Intergroup Relations*, 19(3), 328–342. <https://doi.org/10.1177/1368430215572266>
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression* (1st ed.). Cambridge University Press.
- Stephan, W. G., Diaz-Loving, R., & Duran, A. (2000). Integrated threat theory and intercultural attitudes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(2), 240–249. <https://doi.org/10.1177/0022022100031002006>
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing Prejudice and Discrimination* (1st ed., pp. 23–45). Psychology Press.
- Tausch, N., Hewstone, M., Kenworthy, J. B., Psaltis, C., Schmid, K., Popan, J. R., Cairns, E., & Hughes, J. (2010). Secondary transfer effects of intergroup contact: Alternative accounts and underlying processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(2), 282–302. <https://doi.org/10.1037/a0018553>
- Tee, N., & Hegarty, P. (2006). Predicting opposition to the civil rights of trans persons in the United Kingdom. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 16(1), 70–80. <https://doi.org/10.1002/casp.851>
- Turner, R. N., & Feddes, A. R. (2011). How intergroup friendship works: A longitudinal study of friendship effects on outgroup attitudes. *European Journal of Social Psychology*, 41(7), 914–923. <https://doi.org/10.1002/ejsp.843>
- Ünver, H., Çakal, H., Güler, M., & Tropp, L. R. (2021). Support for rights of Syrian refugees in Turkey: The role of secondary transfer effects in intergroup contact. *Journal of Community & Applied Social Psychology*. <https://doi.org/10.1002/casp.2562>
- Van Laar, C., Levin, S., Sinclair, S., & Sidanius, J. (2005). The effect of university roommate contact on ethnic attitudes and behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41(4), 329–345. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2004.08.002>
- Vezzali, L., Di Bernardo, G. A., Birtel, M. D., Stathi, S., & Brambilla, M. (2019). Outgroup morality perceptions mediate secondary transfer effects from direct and extended contact: Evidence from majority and minority group members. *Group Processes and Intergroup Relations*, 1–19. <https://doi.org/10.1177/1368430219879223>
- Vezzali, L., Di Bernardo, G. A., Cocco, V. M., Stathi, S., & Capozza, D. (2021). Reducing prejudice in the society at large: A review of the secondary transfer effect and directions for future research.

- Social and Personality Psychology Compass*, 15(3), 1–36. <https://doi.org/10.1111/spc3.12583>
- Vezzali, L., Di Bernardo, G. A., Stathi, S., Cadamuro, A., Láštiová, B., & Andraščíková, S. (2018). Secondary transfer effect among children: The role of social dominance orientation and outgroup attitudes. *British Journal of Social Psychology*, 1–20. <https://doi.org/10.1111/bjso.12248>
- Vezzali, L., & Giovannini, D. (2011). Cross-Group Friendships, Social Dominance Orientation and Secondary Transfer Effect. *Testing, Psychometrics, Methodology in Applied Psychology*, 18(3), 181–194.
- Vezzali, L., & Giovannini, D. (2012). Secondary transfer effect of intergroup contact: The role of intergroup attitudes, intergroup anxiety and perspective taking. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 22(2), 125–144. <https://doi.org/10.1002/casp>
- Vezzali, L., Hewstone, M., Capozza, D., Giovannini, D., & Wölfer, R. (2014). Improving intergroup relations with extended and vicarious forms of indirect contact. *European Review of Social Psychology*, 25(1), 314–389. <https://doi.org/10.1080/10463283.2014.982948>
- Visintin, E. P., Birtel, M. D., & Crisp, R. J. (2017). The role of multicultural and colorblind ideologies and typicality in imagined contact interventions. *International Journal of Intercultural Relations*, 59, 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2017.04.010>
- Žeželj, I. L., Ioannou, M., Franc, R., Psaltis, C., & Martinovic, B. (2017). The role of inter-ethnic online friendships in prejudice reduction in post-conflict societies: Evidence from Serbia, Croatia and Cyprus. *Computers in Human Behavior*, 76, 386–395. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.07.041>
- Zeželj, I., Milošević-Đorđević, J., Van Niekerk, J., & Pavlović, Z. (2020). How to address the caveat of avoiding direct contact: Reducing prejudice towards gay and lesbian people in five Balkan countries. *Journal of Social Psychology*, 160(2), 190–203. <https://doi.org/10.1080/00224545.2019.1611531>
- Zingora, T., & Graf, S. (2019). Marry who you love: Intergroup contact with gay people and another stigmatized minority is related to voting on the restriction of gay rights through threat. *Journal of Applied Social Psychology*, 49(11), 684–703. <https://doi.org/10.1111/jasp.12627>

Yeni İletişim Teknolojileri Çerçevesinde Uzaktan Eğitimde İletişim ve Etkileşim¹

Communication and Interaction in Distance Education within the Framework of New Communication Technologies

Mevlüde BATUR²

Derleme / Review

Geliş Tarihi / Received: 04.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 12.04.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1119448

Atıf / Citation: Batur, M., (2022). “Yeni İletişim Teknolojileri Çerçevesinde Uzaktan Eğitimde İletişim ve Etkileşim” ODÜSOBİAD 12 (2), 1501-1518, Doi: 10.48146/odusobiad.1119448

Öz

Günümüzde hayatın hemen her alanında çok aktif olarak kullanılan yeni iletişim teknolojileri, yeni iletişim platformlarının oluşmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle enformasyonun hızlı ve kolayca yayılması açısından yeni süreçleri inşa eden bu teknolojiler birey için vazgeçilmez önemdedir. Eğitim alanı da yeni teknolojik gelişmelerden yoğun olarak etkilenmiş ve teknolojik araçlarla bağlantılı çok çeşitli ve farklı eğitim sistemleri ortaya çıkmıştır. Yeni iletişim teknolojileri ile eğitim alanının kaynaşması sonucu oluşan ve uzaktan eğitim sistemleri olarak tanımlanan bu yapılar, Türkiye’de ve dünyada gün geçtikçe yaygınlaşmaya devam etmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde uzaktan eğitim sistemlerinin temel sorunsalı olarak iletişim ve etkileşim kavramları öne çıkmakta ve eğitim süreci ile iletişim sürecinin birbirine benzerliği de dikkat çekmektedir. Her iki sürece bakıldığında dönüt mekanizması bir kontrol işlevi görmektedir. Dolayısıyla bu geribildirim mekanizmasının olmadığı bir süreçte başarı sağlanamaz. Ayrıca eğitim verecek kişinin de iletişim sürecini etkili bir şekilde yönetebilecek yetilere sahip olması gerekmektedir. Uzaktan eğitim sistemleri, özellikle yükseköğretim düzeyinde önemli bir konumdadır. Geleneksel eğitim sistemlerinin rakibi haline gelen bu sistemler oldukça güncel bir konudur. Çalışmada yeni iletişim teknolojileri kavramından yola çıkılarak bu teknolojiler ile uzaktan eğitim sistemleri arasındaki ilişki üzerinde durulmuş ve iletişim ve etkileşim kavramlarının uzaktan eğitim sistemleri için gerekliliği vurgulanmıştır. Araştırma kapsamında betimsel analiz yöntemi kullanılarak Fırat Üniversitesi uzaktan eğitim portalı incelenmiş ve bu süreçte yaşanan sorunlar tespit edilip bu sorunların giderilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Yeni iletişim teknolojileri, Uzaktan eğitim, İletişim, Etkileşim.

¹ Bu makale, Mevlüde Batur’un Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı İletişim Bilimleri Bilim Dalında Prof. Dr. Mukadder Çakır danışmanlığında 2019 yılında tamamladığı “Türkiye’de Yeni İletişim Teknolojilerinin Yükseköğretim Kurumlarında Uzaktan Eğitim Alanında Kullanımı” başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr. Fırat Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Elazığ, e-mail: mbatur@firat.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5985-9694>

Abstract

Nowadays, new communication technologies, which are used very actively in almost all areas of life, have brought about the emergence of new communication platforms. These technologies, which build new processes especially in terms of rapid and easy dissemination of information, are indispensable for people. The field of education has also been heavily influenced by new technological developments and a wide variety of different education systems connected to technological tools have emerged. These structures, which are defined as distance education systems and created as a result of the intermingling of new communication technologies and field of education, continue to become widespread day by day in Turkey and in the world. When the studies in the literature are examined, the concepts of communication and interaction come forward as the main problem of distance education systems, and the similarity between education process and communication process draws attention. When looking at both processes, feedback mechanism functions as a control. Therefore, success cannot be achieved in a process without this feedback mechanism. In addition, the person who is going to teach should have the skills to effectively manage communication process. Distance education systems have an important place, especially at higher education level. These systems, which have become competitors of traditional education systems, are a considerably current topic. In the study, on the basis of the concept of new communication technologies, the relationship between these technologies and distance education systems was emphasized and the necessity of the concepts of communication and interaction for distance education systems was emphasized. Within the scope of the research, the distance education portal of Firat University was examined by using descriptive analysis method, and the problems experienced in this process were determined and suggestions were made to solve these problems.

Keywords: *New Communication Technologies, Distance Education, Communication, Interaction.*

Giriş

Bilgi* ve bilgilendirme süreçleri, insanlık tarihi boyunca hayatın her alanında büyük önem taşımış, bilginin teknolojiler aracılığı ile çok hızlı ve çok kolay bir şekilde yaygınlaşabilmesi ve etkili olarak kullanımı ise ancak günümüzde yeni iletişim teknolojilerinin gelişimi ile mümkün olmuştur. Yeni iletişim teknolojilerinin her yaşta bireye hitap etmesi yaygınlık kazanmasının en önemli nedenlerindedir. Günümüzde sadece bilgiye erişim yeterli değildir ve bilginin pek çok boyutu toplumsal bağlarla iç içe geçmiştir. Çağımızın bilgi toplumu olarak nitelendirildiği yaklaşımlarda en temel açıklamalar, bilginin üretilmesi, geliştirilmesi ve dağıtılması konularında olup, bu konular doğrudan yeni iletişim teknolojileri ile ve onların ekonomi-politik, sosyolojik ve kültürel boyutları ve psikolojik etkileri ile ilgilidir.

Bilgi, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gündelik yaşama dâhil olması, özellikle eğitim alanında teknolojik araçlarla kuşatılmış olarak yaşayan bireyin hayatını doğrudan etkilemektedir. Yeni bir eğitim modelinin ortaya çıkmasını sağlayan bilgi ve iletişim teknolojileri ile eğitim alanında ilke ve değerler tamamen değişmiş ve bu süreçte eğitim küresel bir kimliğe sahip olmuştur. Genel olarak uzaktan eğitim kavramı ile ifade edilen bu yeni modelde esneklik benimsenmiş ve öğrenci merkezli bir anlayış kabul

* Bilgi: Bu makalede bilgi kavramı İngilizce Knowledge yani tanımlanmış, denenmiş, sınanmış, sınıflandırılmış anlamı ile kullanılmaktadır. Enformasyon ise İngilizce Information kelimesinin karşılığı olarak, henüz tam olarak tanımlanmamış, sınanmamış sınıflandırılmamış, manipülatif ve dezenformatif nitelikler de gösterebilen, ancak veri yığınları ve sayısal dataları da bünyesinde taşıyabilen, şemsiye bir kavramdır. Türkçe çeviride bu konuda bir karışıklık sorunu vardır ve kimi yayınlarda information sözcüğünün karşılığı olarak daha çok bilgi kavramı kullanılmaktadır; oysa günümüzdeki süreç enformasyon sözcüğüne daha yakındır. Bu makale eğitim odaklı bir soruna odaklandığı için bilgi sözcüğü tercih edilmiştir.

görmüştür. Bireysel çalışmayı merkeze alan uzaktan eğitim sistemlerinde bireyin teknoloji okuryazarı olması da önem taşımaktadır. Çok yönlü iletişim araçlarının dâhil olduğu uzaktan eğitim sistemleri yapısal sınırları aşmıştır (Rust, 1991: 621). Teknolojik araçlar yardımıyla gerçekleştirilen uzaktan eğitim sistemleri kısa zaman içerisinde geleneksel eğitim sistemlerinin alternatifi haline gelmiştir. Uzun yıllar önce basit uygulamalarla başlayan uzaktan eğitim çalışmaları bugün yeni iletişim teknolojileri ile büyük bir yaygınlık kazanmıştır. İlk uygulamalarında mektubu kullanan bu eğitim biçimi günümüzde simülasyonlar, giyilebilir teknolojilerle birlikte çeşitlilik ve farklılıklar yaratmıştır. Günümüzde eğitim politikalarını belirleyen en önemli yöntemlerden biri uzaktan eğitim anlayışıdır. Pandemi dönemiyle geniş ölçekte uygulama alanı bulan bu sistemlerin gelecekte de önem kazanması beklenmektedir.

Uzaktan eğitim sistemleri, en başta birçok kaynağa erişim kolaylığından dolayı yaygınlaşmıştır. Ancak buna karşın bu sistemleri kullanmak için personel sayısının yetersizliği gibi pek çok sorunla karşı karşıya kalınmıştır (Tuncer ve Taşpınar, 2008: 139). Birçok model ile karşımıza çıkan uzaktan eğitim sistemleri temelde teknolojik cihazlar üzerinden yapılandırılmıştır. Gün geçtikçe teknolojinin kullanımı eğitim alanında artmaktadır. Bu teknolojik ortamların nitelikli bir şekilde kullanılabilmesi için de birçok yeni görüş ortaya çıkmıştır.

Eğitim sürecinin nitelikli olması için temel koşullardan biri, iletişim ve etkileşimin başarılı bir şekilde gerçekleşmesidir. Uzaktan eğitim sistemlerine bakıldığında iletişim ve etkileşimin yüz yüze değil teknolojik araçlar üzerinden sağlanması kimi zaman aksaklıklara sebep olabilmektedir. Bu nedenle uzaktan eğitim sistemleri tasarlanırken iletişim ve etkileşimi sağlayacak kanallara ağırlık vermek gerekmektedir.

Bu bağlamda çalışmada, yeni iletişim teknolojileri kavramından hareketle bu teknolojilerin eğitim alanındaki yerinden bahsedilmiştir. Eğitim sürecinin temelde bir iletişim süreci olduğu varsayımıyla uzaktan eğitim sistemlerinde iletişim ve etkileşim unsurlarının önemi üzerinde durulmuş ve bu kapsamda Fırat Üniversitesi'nin uzaktan eğitim portalı betimsel analize tabii tutulmuştur.

Yeni iletişim teknolojileri

En başta bir gelişme sürecini ifade eden yeni iletişim teknolojileri genellikle bilgisayar ve internet tabanlı teknolojik ilerlemelerin sonucu şeklinde tanımlanmaktadır (Alankuş, 2005: 91). İnternet teknolojisinin kullanılabilirdiği tüm araçlar yeni iletişim teknolojilerini nitelemektedir. Bu teknolojilerin en önemli özelliği, zaman sınırını ortadan kaldırması ve etkileşim kurulabilen sistemler olmasıdır. Ancak yeni olarak nitelenen bu teknolojilerin aynı zamanda geleneksel iletişim araçlarıyla benzerliği de göz ardı edilmemelidir (Geray, 2003: 20). Bu özelliğinden dolayı da yeni iletişim teknolojilerini melez olarak değerlendirmek mümkündür. Mikroişlemciler, kablolu televizyon, fiber optik, uydu yayıncılığı, kelime işlemci, elektronik posta, video konferans gibi içerikler bu teknolojiler için örnek oluşturmaktadır (Timisi, 2003: 80). Rogers ise bu tür teknolojilerin üç temel niteliği olduğunu ifade etmektedir (akt. Geray, 1994: 7):

a) *Karşılıklı Etkileşim: İletişim sürecinde insan hafızasının katıldığı karşılıklı etkileşimin varlığı gereklidir. Bu, geleneksel basılı yayınlar ve elektronik kitle iletişim araçlarındaki tek yönlü işleyişi değiştirmektedir.*

b) *Kitlesizleştirme (demassification): Büyük bir kullanıcı gurubu içinde her birinin birbiriyle özel mesaj değişimi yapabilmesini sağlayacak kadar kitlesizleştirici olabilir. Kitlesizleştirme genel olarak, kitle iletişim sistemlerinin kontrolünün mesaj yapan nesneden iletişim aracı tüketicisine doğru bir yol izlemesi demektir.*

c) *Eşzamansız (asen kron) olabilme: Yeni iletişim teknolojileri birey için uygun zamanda mesaj gönderme veya alma yeteneklerine sahiptirler. Aynı anda olması gerekliliğini ortadan kaldırırlar."*

Gündelik hayatımızın alışkanlıklarından biri haline gelen bu teknolojiler hızlı olmaları ve bilgilerin kapasitesi açısından yeni süreçleri başlatmıştır. Bilgiye erişimde büyük bir kolaylık getirerek zamanın ve mekânın sınırlarını yok etmiş, bireye özgürlük tanıyarak yine bireye aktif roller atfetmiştir. Ayrıca uzun yıllar raflarda olan milyonlarca ansiklopedi ve kitap da dijital ortama taşınırken geleneksel iletişim teknolojilerinden ayrılmış ve karşılıklı etkileşimi mümkün kılmıştır. Bireyler çeşitli platformlar üzerinden çift yönlü iletişim sürecini gerçekleştirmektedir. Süreçte yaşanan teknolojik gelişmeler, mobil cihazların ortaya çıkışını hızlandırmış ve bireylerin bu etkin rolünün daha da güçlenmesinin önünü açmıştır. Cep telefonlarının yaşamımızda vazgeçilmez alışkanlık haline gelmesi artık hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağını göstermektedir. Teknolojik araçların sunduğu yeni platformlarda her birey koşulsuz olarak bir yayıncı haline gelmiştir (Yeşiltuna ve Tükel, 2015: 215-216).

Yeni iletişim teknolojilerinin geleneksel iletişim teknolojilerinden ayrılan yönünü açıklayan Burgelman bu farkı, dağıtım teknolojileri ve enformasyon teknolojileri olarak iki ayrı başlık altında değerlendirmektedir (Timisi, 2003: 81).

Tablo 1. Yeni İletişim Teknolojilerinin Olası Tipolojisi (Burgelman'dan akt., Timisi, 2003: 81)

	Kablo Tv	Elektronik posta
	Dağıtım Teknolojileri	Enformasyon Teknolojileri
İçerik	Kültürel	Enformasyonel
Tip	Yeni dağıtım Dijital/Telekomünikasyon	İşlemci/retrieval
Kullanım	Tek yönlü gönderim	Çift yönlü gönderim
Hedef	Kitlesele (merkezden kitleye)	Noktadan noktaya

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi enformasyon teknolojileri başlığı ile yeni iletişim teknolojileri kavramı ifade edilmektedir. Yeni iletişim teknolojileri ile geleneksel araçları özellikleri bakımından karşılaştıracak olursak içerik, nitelik, dönüt ve hedef kitle açısından önemli farklılıklarının bulunduğu göze çarpmaktadır. Bu teknolojiler, bilgisayar temelli, çift yönlü gönderim özelliğiyle etkileşime açık, bireyler arası iletişime de izin veren bir yapıdadır. Askeri amaçlar doğrultusunda ortaya çıkan internetin bugünkü halini alması uzun bir sürede gerçekleşmiştir. Bu aşamada öncelikle kavramsal yapısı oluşmuş, donanımsal ve yazılımsal öğeler geliştirilmiştir. Başlangıçta tek yönlü olarak veri sunan İnternet, web 2.0 teknolojisine geçişle birlikte etkileşim özelliği kazanmıştır. İnternet teknolojisinde ikinci nesli temsil eden Web 2.0, etkileşim ve paylaşım olanağı sağlayan bir ortamdır. Bunlar;

toplumsal ağ sitelerini, web tabanlı ansiklopedileri, forumları ve diğer çevrimiçi ağları kapsamaktadır (Güçdemir, 2012: 30). Bireyler zaman içerisinde teknolojiye ayak uydurarak internetle bağlarını daha da genişletmiş; bu ortamlarda verilerini ve düşüncelerini paylaşmaya başlamışlardır.

Yeni iletişim teknolojileri bireylerin hayatında yeni bir dönemin başlamasına neden olmuş ve iletişimden sağlığa, ticaretten eğitime kadar çeşitli alanlarda birtakım dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Günümüzde teknoloji, her şeyin konumunu belirlemektedir. Bireyin kimliğini dahi etkileyebilen teknolojik araçlar dolayısıyla toplumun değişimindeki itici gücü oluşturmaktadır. İnternet temelli kullanılan bu aygıtlar, bilgi ya da enformasyona kolayca ulaşabilmenin yanı sıra toplumsal hareketleri de oluşturarak bireylerin algı süreçlerine etki etmektedir. Yeni iletişim teknolojileri dünyanın bilgi toplumuna doğru evrilme sürecinde önemli rol üstlenmiştir (Gezgin, 2002: 81). Bu ağlar sayesinde istediği zaman, istediği mekânda daha fazla bilgiye ulaşabilen bireyin yaratıcılığının yolu açılmıştır. Gündelik hayatımıza kolay bir şekilde entegre olan teknolojik araçlar bireylerin hayatında boş zamanı arttırmıştır (Timisi, 2003: 101). Bireyler artık pek çok işini bu sistemler üzerinden gerçekleştirmektedir. Ancak bireyin boş zamanını da yine bu ağlarda geçirdiği gözlemlenmektedir. Bireylerin yeni iletişim teknolojilerini verimli bir şekilde kullanabilmesinin yanı sıra bilgiyi seçmeyi de bilmesi gerekmektedir. Bireyselliği merkeze alan yeni toplum yapısında bilgi kirliliği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada bilginin birey tarafından anlamlandırılması büyük önem taşımaktadır.

Toplumun her alanını etkileyen yeni iletişim teknolojilerinin yoğun kullanımı eğitim alanında da etkisini göstermiş ve eğitim sisteminin köklü değişiklikler geçirmesine neden olmuştur. Günümüzde neredeyse yüz yüze eğitimin yerini almaya aday olan uzaktan eğitim sistemleri pandemi sürecinin de etkisiyle hızla yaygınlaşmaya devam etmektedir.

Yeni iletişim teknolojileri ve uzaktan eğitim

Uzaktan eğitim, bireye göre özel materyaller ile oluşturulan bir eğitim sistemidir (Kaya, 2002: 22). Uşun (2006: 7-8) mekân kavramından soyutlanmış bir şekilde birey odaklı ve etkileşimli teknolojik araçlar üzerinden gerçekleştirilen planlı ve sistemli bir yapı olarak uzaktan eğitimi tanımlamıştır. Geleneksel eğitime göre düşünüldüğünde uzaktan eğitimin daha esnek ve avantajlı bir model olduğunu belirten İşman'a göre (2008: 10) uzaktan eğitim, kişilere kendi kendilerine öğrenme imkânı sunmaktadır. Hızal ise uzaktan eğitim tanımında öncelikle bu eğitim sistemini geleneksel eğitim sisteminden soyutlamıştır. Uzaktan eğitimi, özel olarak hazırlanan ortamlar üzerinden eğitim faaliyetlerinin sürdürüldüğü sistem olarak değerlendirmiştir (1983: 21). Perraton (1988: 54) ise uzaktan eğitimi tanımlarken aynı andalık gerekliliğinin ortadan kalktığına vurgu yaparak tanımında zaman ögesini öne çıkarmaktadır. Aslında uzaktan eğitim, küresel eğitim ve küresel iletişim kavramları ile ilişkilidir (İşman, 2008: 3). Bu yeni sistem, eğitim alanında zaman ve mekân sözcüğünü yok etmiştir. Keegan da uzaktan eğitimi, öğrenen ve öğreticinin fiziksel olarak farklı mekânlarda bulunduğu bir sistem olarak ele almıştır (1996: 34).

Simonson, Smaldino, Albright ve Zvacek (2012: 32) uzaktan eğitim kavramının dört temel unsuru olduğunu ifade etmişlerdir: kurumsal tabanlı olması, etkileşimli iletişimin sağlanması, öğrenenlerin ve öğretmenlerin farklı mekânlarda olması ve veri, ses, video vb. paylaşımı ile öğrenme deneyimi sunması. Uzaktan eğitim, eğitim etkinliklerini daha kaliteli hale getirebilmek için yapılan uygulamalardır.

Holmberg de uzaktan eğitimi, öğrencilerin denetim altında olmadığı, rehberlik odaklı çalışmaların ön planda olduğu, bütün eğitim-öğretim kademelerinde farklı biçimlerde kullanılabilen bir eğitim modeli şeklinde ifade etmiştir (1989: 168). Günümüzde uzaktan eğitim sistemlerinin yaygın hale gelmesindeki en önemli nedenlerden biri, bireysel özellikleri temel alarak hazırlanan bir içeriğinin olması ve bu bakımdan uluslararası nitelikte hizmet sunmasıdır. Uzaktan eğitim programları, öğrencilerin ve öğretmenlerin bağımsız, bireysel ve grup çalışma ortamlarına olanak sağlamaktadır. Dünyanın farklı yerlerinde yaşayan kişiler, bu eğitim sistemiyle etkili iletişim kurma fırsatı yakalamıştır (İşman, 2008: 3). 1980'li yılların başından itibaren ulusal ve uluslararası düzeyde gelişme gösteren bu eğitim modelinin amaçları arasında geleneksel eğitimin sınırlılıklarını kaldırmak ve ülkelerdeki okuryazar oranını yüksek bir seviyeye ulaştırmak vardır (Gunawerdana ve McIsaac, 2004: 356). Uzaktan eğitim, farklı bireysel özellikleri bulunan (yaş, öğrenme yetisi vb.) öğrencilerin bir araya gelmesi ve uluslararası nitelikte hizmet vermesi açısından birçok ülkede büyük önem taşımaktadır. Son yıllarda İnternet teknolojisiyle birlikte kullanılmaya başlayan uzaktan eğitim uygulamaları giderek daha fazla yaygınlaşmaktadır.

Eğitim kurumlarının en temel amacı, bilginin üretilmesini sağlamaktır. Bu üretilen bilginin kitlelere en hızlı ve en kolay yoldan yayılması sürecinde bilgi ve iletişim teknolojileri önemli roller üstlenmiştir. Uzaktan eğitim kavramının merkezinde teknoloji vardır. Özellikle son otuz yıldır uzaktan eğitim sistemlerine bilgi ve iletişim teknolojilerinin dâhil olması bu sürece dair pek çok yeniliği beraberinde getirmiştir. Öğretmen ve öğrencinin bu teknolojik cihazları kullanabilmesinin yanı sıra hedef kitleye uygun farklı öğrenme metotlarının da gelişmesini sağlamıştır. Bu yeni eğitim anlayışında 'çevrimiçi toplantı ve ders sunum araçları, video ve medya havuzu sistemleri, çevrimiçi kütüphane hizmetleri, öğrenci bilgi sistemleri, tek şifre yönetim servisleri, portal sayfaları, yük dağıtıcıları ve veri tabanı sistemleri gibi sistemler' gibi kavramlar vardır (Süral, 2015: 84). Uzaktan eğitim modelinin gelişme nedenlerinden en önemlisi, yeni iletişim teknolojileridir. İletişim, etkileşim ve işbirliği odaklı çalışmaya fırsat veren uzaktan eğitimin (Gökmen, Duman ve Horzum, 2016: 45) tarihsel gelişimi, teknolojinin gelişimi ile bağlantılıdır. Bu eğitim sistemine ilk olarak mektupla başlanmış, daha sonra radyo, televizyon ve en sonunda bilgisayar teknolojisi ile bütünleşmiş bir süreç vardır. İlk başta tek yönlü iletişim söz konusuken, sonraları teknolojinin gelişmesiyle çift yönlü iletişim modeline geçilmiştir. Dolayısıyla bu aşamada eğitim sürecinin en önemli öğelerinden biri olarak etkileşim ve işbirliği uzaktan eğitim sistemine de dâhil edilmiştir. Yeni bir öğrenme kültürü oluşturan uzaktan eğitim sistemlerinde yaygın olarak Web 2.0 teknolojisinin kullanılmasıyla sosyal medya da eğitim sisteminin bir parçası olmuştur. Hem eğitici hem de eğitmen açısından aktif bir rol benimsenmiştir (Yüzer, 2013: 33; Benson ve Samarawickrema, 2009: 17). Ayrıca bireyi merkeze alan bu eğitim modelinde bireyin hazırbulunuşluk düzeyine göre istediği zaman programa dâhil olması yani bireysel çalışma modeline entegre olması uzaktan eğitim modelinin yaygınlaşmasının en önemli nedenlerindedir.

Uzaktan eğitim sistemleri öğrenme kaynaklarına erişimi kolay hale getirmiş ve yaşam boyu öğrenme ilkesinin eğitim anlayışına yerleşmesini sağlamıştır (Kesim, 2009: 81). Diğer taraftan bu durum, bireylerin teknoloji okuryazarı olmasını gündeme getirmiştir. Ayrıca bu sistemin eğitmen ve eğitim alan kişilerin de iletişim kurabilen, analiz, sentez ve eleştiri becerilerinin gelişmiş olması gerekmektedir (Cross, 2004: 44). Uzaktan eğitime ilk aşaması bilgi ve iletişim teknolojileriyle tanışarak başlamaktadır.

Öğrenme sürecini alternatif ortamlarla destekleyen bu model, canlı dersler, online alıştırmalar ya da konunun videolu anlatımı gibi pek çok form sunmaktadır. Ancak süreçte yaşanabilecek herhangi bir teknolojik sorun uzaktan eğitimin önünde önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bireysel çalışmayı öne çıkaran bu sistem teknolojik araçlar yardımıyla etkileşim kurmaktadır. Daniel'e göre bu sistemin başarısı, etkileşimli etkinlikler ile bağımsız çalışma arasında dengenin oluşturulmasıyla gerçekleşecektir (Gökmen vd., 2016: 33-34). Uzaktan eğitim ile ilgili çalışmalar yapan Bates (1995: 47) ilk harflerini kodlayarak ACTIONS modelini öne sürmüştür. Bu modelin yedi ölçütü bulunmaktadır. Bu ölçütler şunlardır: erişim, maliyet, öğretme ve öğrenme, etkileşim ve kullanıcı dostluğu, kurumsal sorunlar, yenilik ve hız. Uzaktan eğitim sistemlerinde bu öğeleri sağlayan da teknolojik aygıtlardır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin eğitim amacıyla kullanılması maliyeti düşürmüştür (Kenny, 2000: 383). Materyal olarak kullanılan kitaplar bu süreçte eski önemini yitirmiştir. Daha kolay taşınabilir, daha fazla içeriği bünyesinde barındırabilen elektronik ortamlar tercih edilmektedir (Balaman, 2018: 1176). Sanal sınıflarla birlikte dijital gözlük, giyilebilir teknolojik araçlar, robotların devreye girmesi ve bu araçlarla iletişim kurulabilmesi gibi eğitim sürecinde bütünleştirilmiş teknolojilerin kullanımı gelecekteki eğitim sisteminin belirleyicileridir. Diğer boyutuyla bunları gerçekleştirebilmek için analitik düşünme, kendi eksikliklerini ya da yanlışlarını görebilme, gelişmelerden ve güncel bilgilerden yoksun kalmama, fikir bankaları, problemlere çözüm üretebilme gibi durumlarda aktif beyinlerin oluşturulması gerekecektir (Öztemel, 2018: 29).

Akıllı teknolojilerin hayatımıza dahil olmasıyla mobil öğrenme ve hibrit öğrenme modeli ortaya çıkmıştır. Uzaktan eğitimde yaygın biçimde kullanılan iki tür öğrenme biçimi olarak kabul edilen bu modeller öğrenme ve öğretme sürecinin boyutunu değiştirmiştir. Mobil öğrenme, öğrencilerin zaman ve mekândan bağımsız olarak hareket halindeyken öğrenmesini ifade etmektedir. Büyük ekranlı cep telefonları, MP3 ve MP4'ler, tabletler, dizüstü bilgisayarlar mobil öğrenmede kullanılan başlıca teknolojilerdir. Hibrit öğrenme ise geleneksel sınıfta teknoloji ile oluşturulan sınıf ortamlarının birbirine benzediği yeni bir öğrenme ortamıdır. Her iki yöntemin güçlü yanları birleştirilip yeni öğrenme ortamları oluşturulmuştur. Hibrit öğrenme ortamları büyük eğitim uygulamalarında maliyeti en aza indirmektedir. Ayrıca fırsat eşitliği ve öğrenciye destek sağlama açısından büyük potansiyel taşımaktadır. Dolayısıyla gelecekte bu ortamların yaygınlaşması kaçınılmazdır (Yalın, 2008: 334-341).

Uzaktan eğitim sistemlerinde iletişim ve etkileşim

Uzaktan eğitimde iletişim ve etkileşim kavramları her zaman için tartışılan konulardan biri olmuştur. Bağımsız çalışma modelini benimseyen uzaktan eğitim sistemlerinde etkileşimin gerçekleştirilebileceği pek mümkün görülmemiştir. Bu noktada *etkileşim eşdeğerliliği kuramı* ortaya atılmıştır. Bu kuramın temeli, uzaktan eğitimde etkileşim türlerini destekleme ve zaman ve maliyet açısından tasarruf sağlama düşüncesine dayanmaktadır (Anderson, 2003: 12). Etkileşimde kaynak ve alıcının rollerini değiştirebilmesi esastır. Uzaktan eğitim sistemlerinde bu etkileşim süreci teknolojik araçlar yardımıyla gerçekleştirilecektir.

Uzaktan eğitim sistemleri beş tür yapıdan oluşmaktadır: teknolojik yapı, psikolojik yapı, sosyal yapı, öğretimsel yapı, organizasyon yapısı. Bütün bu yapılar da birbirleri ile etkileşim halindedir (Yıldız, 2015: 7). Geleneksel sınıf ortamlarında iletişim biçimi ders ve dersle ilgili soru cevaplardan

oluşmaktadır. Burada öğrenciye not almak, özetlemek ve soru sormak gibi roller biçilmiştir. Ancak uzaktan eğitim sistemlerine bakıldığında bu iletişim biçiminin değiştiği görülmektedir. Öğrencinin not almasından öte çeşitli kaynaklar, simülasyonlar, çoklu ortam araçları gibi unsurlarla öğrenme sürecinin pekiştirildiği gözlemlenmektedir. Uzaktan eğitimde kaliteli ve etkili bir süreç için dikkat edilmesi gereken temel noktalardan birisi, ders süresinde etkileşimin kurulmasıdır (Yıldızsoy ve Kahraman, 2018: 6-7). Başarıyı önemli oranlarda belirleyen etkileşim genellikle öğrenci-öğrenci ya da öğrenci-öğretici etkileşimi biçiminde gerçekleşmektedir. Bu açıdan uzaktan eğitim yazılımlarının etkileşime izin veren bir sisteme sahip olması gerekmektedir. (Akpınar, 1999: 86).

Uzaktan eğitim sistemlerinde temel düzeyde etkileşim biçimleri yetersiz kalmaktadır. Bu tür öğrenme ortamları daha gelişmiş bir etkileşim düzeyine sahip olmalıdır, çünkü buradaki etkileşimin seviyesi öğrenme sürecinin verimliliğini belirlemektedir (Dulda, 2009: 29). Bireyin ilgisini doğrudan etkileyen unsur olarak etkileşim düzeyi akademik başarı oranlarını da yansıtmaktadır.

Uzaktan eğitimin pek çok faktörden kaynaklanan sorunları vardır: yapıcı, bozucu, kişisel, kanal kaynaklı, psikolojik, teknik, fiziksel uzaklıkla ilgili, zaman baskısı, bütçe kaynaklı, eğitimciden ve öğrenciden kaynaklanan engeller vb. Yapıcı engeller, iletişim ve etkileşim sağlayabilmek için düzenlenen kuralları kapsamaktadır. Bozucu engeller, iletişim etkinliğini engelleyen unsurlardır. Tutarsızlık, güvensizlik, isteksizlik, yaş, cinsiyet, gürültü gibi öğeleri kapsamaktadır. Kişisel engeller, alıcı ve göndericiden kaynaklanmaktadır. Dil ve anlatım güçlükleri, kültürel farklılıklar, algılama yetersizliği kişisel engellere örnektir (Elcil ve Şahiner, 2014: 26). Bütün bu sorunları aşmanın en önemli yolu uzaktan eğitim sistemlerinde etkileşim ögesine yer vermektir. Uzaktan eğitim uygulamalarında etkileşim unsurunu sağlayabilmek için bazı öneriler şunlardır (Çuhadar ve Kıyıcı, 2007: 157):

1. Teknik imkânlar önceden planlanırken içeriğin uygun olduğu teknolojiler tercih edilmelidir. Dikkat edilmesi gereken diğer husus da etkileşimin sağlanabileceği araçlar olmasıdır.

2. Etkileşim unsurunun sadece öğretmenle değil diğer öğrenenlerle de olması sağlanmalıdır.

3. Öğrencinin ihtiyacı olan geribildirim ögesine de bu süreçte yer vermek gerekir.

4. Tercih edilen teknolojide fiziksel olarak farklı olan bireyler için de alternatif düşünülmelidir.

5. Akranlar arasındaki sosyal ilişkiyi geliştirecek faaliyetlere yer verilmelidir.

6. Belirlenen zaman aralığında öğrencilerin ve öğretmenlerin bir araya gelmesi sağlanmalıdır.

Etkileşim, nitelikli birey profilinin ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Bu nedenle etkileşim ögesi bulunmayan uzaktan eğitim uygulamaları yeterli başarı düzeyine ulaşamaz (Erturgut, 2008: 85). Uzaktan eğitim ortamları düşünen, sorgulayan, eleştiren, problem çözüme yeteneğine sahip bireyler yetiştirmeyi amaç edinmelidir. Bu nitelikler sayesinde bireyler kendi teknolojisini üretebilecek ve diğer ülkelerin egemenliği altında kalmayacaktır. Öğrenme ortamları da öğrenenlerin aktif katılımına olanak sağlamalı ve süreçte öğrenciye sorumluluklar vermelidir (Boz Yüksekdağ, 2016: 134). Bu sebeple etkileşim ögesi uzaktan eğitimin bir parçası olarak düşünülmelidir. Çünkü etkileşim, öğrenmeyi teşvik eden bir unsurdur (Urdu ve Weggen, 2000: 6). Etkileşimli eğitim, dijital ortamda tasarlanıp üretilmiş materyallerden oluşmaktadır. Bu materyaller canlandırma ya da benzetim olarak karşımıza çıkmaktadır. Canlandırma, bir nesnenin işleyişini, hareketlerini gösteren görüntülerin belirli

standartlar halinde sıralanmasını ifade etmektedir. Sıralı olarak oluşturulan bu görüntüler gerçeklik algısı yaratmaktadır. Benzetim ise gündelik hayatta farklı sebeplerden dolayı gerçekleştirilemeyen deney ya da durumlar için uygundur. Bilgisayar ortamında öğrenci açısından uygulanabilirliği yüksek programlardır (Şen, 2001: 65). Uzaktan eğitimde etkileşimsellik; anıdalık, fiziksel yakınlık ve zaman farklılıkları açısından çeşitlilik göstermektedir. Ayrıca sistemde etkileşim unsurunu sağlamada öğrenci destek hizmetlerinin sorumluluğu oldukça önemlidir. Ders kaynaklarının zamanında üretilip dağıtılması, ödevlerin takip edilmesi, notlandırılması ve ilan edilmesi, sınavların doğru zamanda gerçekleştirilmesi aktif öğrenci destek hizmetleri ile sağlanabilir (Özgür, 2005: 84).

21. yüzyılda öğrencilerin temel becerileri şunlar olmalıdır: dijital okuryazarlık, keşfedici düşünme, etkili iletişim, yüksek verimlilik. Bu yüzyılın nitelikleri yeni bir insan gereksinimi ile birlikte yeni bir öğrenme ekolojisini de doğurmuştur. Öğrenme sürecinde yaratıcılığı öne çıkaran etkinlikler benimsenmiştir. Bu tür etkinlikler de ancak bireysel eğitim yoluyla gerçekleştirilebilir. Bu aşamada etkileşim eğitilen ve eğiten arasındaki bağı oluşturmaktadır. Etkileşim derse katılımı da artırmaktadır. Geribildirim ögesini sağlamanın yolu etkileşimden geçmektedir. Ayrıca etkileşim öğrencilerin sosyalleşmesine de katkıda bulunmaktadır. Ancak burada bireysel etkileşim sağlanırken toplumsal etkileşim azalmakta ve kimi zaman öğrenci yalnızlık duygusuna kapılmaktadır. Eğitim göstergeleri, kapitalist toplumsal ilişkilerin gelişmesinin aynasıdır. Öğretmen öğrenci ilişkileri, öğretim yöntemleri, öğretmen başına düşen öğrenci, okullar arasındaki karşılaştırmalar, eğitim kurumları bazında başarı sıralaması ve bunların uluslararası düzeyde karşılaştırılması, kapitalist ilişkilerin işleyişini sağlamıştır (Sayılan ve Yıldız, 2005: 224). Günümüzde ise birçok gelişmiş ülkenin uzaktan eğitim uygulamalarındaki yüksek başarı oranı tesadüf değildir. Etkileşim, iletişim ve sosyalleşme kavramlarını da barındırmaktadır. Bu nedenle etkileşimin uzaktan eğitimin önemli bir bileşeni olduğu düşünülmektedir. Bu yeni eğitim yapısında iletişime önem verilmesi ve iletişim sağlayacak kanalların artırılması önerilmektedir (Çivril , Aruğaslan ve Özaydın, 2018: 55).

Kaysi ve Aydemir'in araştırmasına göre (2017: 781-787) uzaktan eğitimin beş boyutu vardır: "öğrenen-öğrenen, öğrenen-öğretim elemanı, öğrenen-içerik, öğrenen-arayüz ve öğrenen-kurum etkileşimi". Bu boyutlara yönelik olarak katılımcı görüşleri değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucuna göre tüm etkileşim düzeyleri çok düşüktür. Etkileşim düzeyleri de kaliteyi doğrudan etkilediğinden öğretim kurumlarının bu süreçleri daha dikkatli ele alması gerekmektedir. Araştırmalara göre yüz yüze eğitim, uzaktan eğitime göre daha kaliteli bir şekilde gerçekleşmektedir. Yüz yüze eğitimin uygulanamayacağı durumlarda uzaktan eğitim önerilmektedir. Çünkü uzaktan eğitim ile kalıcı öğrenme oranı oldukça düşük düzeydedir (Abazaoğlu ve Umurhan, 2015: 362). Eğitim sürecinde başarının anahtarı hiçbir zaman tek bir tarafa ait değildir, öğretmen, öğrenci ve ebeveynlerin sorumlulukları vardır. Ancak herkes üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdiği takdirde tam anlamıyla başarı sağlanacaktır (Ergin, 2012: 312).

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın amacı, giderek yaygınlaşan uzaktan eğitim sistemlerinde iletişim ve etkileşim kavramlarının önemini açıklamak ve bu bağlamda Fırat Üniversitesi'nin uzaktan eğitim sistemini inceleyerek buna ilişkin önerilerde bulunmaktır. Araştırmanın amacına uygun bir şekilde Nitel Araştırma

yaklaşımlarından Betimsel Analiz yöntemi tercih edilmiş ve tanımsal çerçeveye uygun bir biçimde Fırat Üniversitesi'nin uzaktan eğitim portalı ele alınmıştır.

Betimsel Analiz yönteminde sistematik veriler tümevarım yöntemi ile elde edilmektedir ve bilgi, incelenen öge içinden ortaya çıkartılmaktadır (Serttaş ve Çelik, 2020: 28-29). Bu yöntemin amacı, düzenlenmiş ve yorumlanmış bilgilerin okuyuculara aktarılmasıdır. Öncelikle belirlenen başlıklar dâhilinde sınıflandırma işlemi yapılır, sınıflandırma işlemi sonrası elde edilen veriler öznel bir bakış açısıyla gerekçeli olarak yorumlanarak değerlendirilir (Baltacı, 2019: 379). Ayrıca neden-sonuç ilişkisi ve olgular arasındaki analizler de betimsel analizin temel özelliklerindedir (Baltacı, 2019: 370).

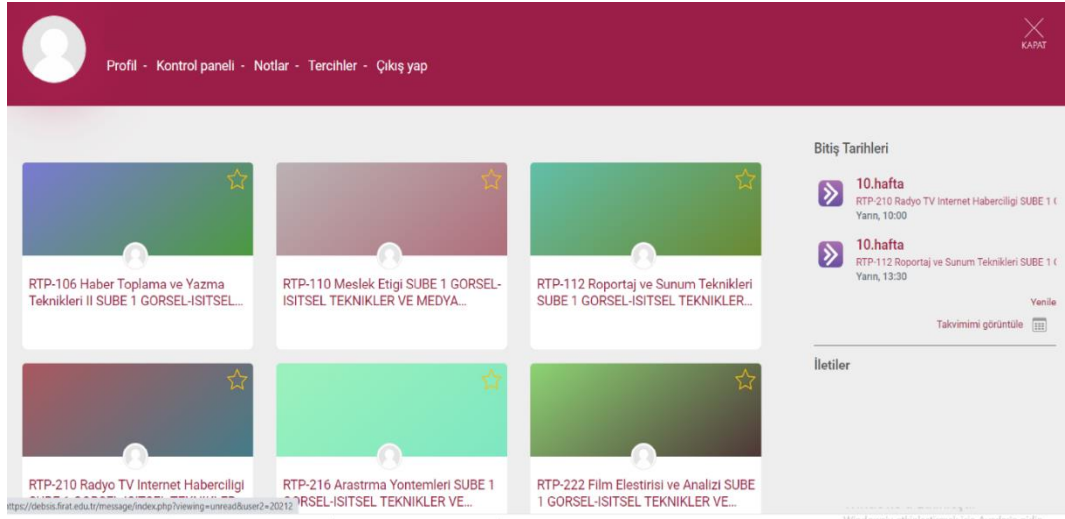
Araştırmanın Bulguları

2002 yılı itibariyle kurulan Fırat Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi (FUZEM) aktif bir şekilde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmektedir. Fırat Üniversitesinin tüm lisans ve ön lisans ortak dersleri (Türk Dili, Yabancı Dil ve Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi) uzaktan eğitim sistemi aracılığıyla verilmektedir. Aynı zamanda Fırat Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi (FÜSEM) ile ortak uzaktan eğitime dayalı sertifika programları gerçekleştirilmektedir (Dikmen ve Bahçeci, 2020: 85-86). Pandemi öncesinde de uzaktan eğitim faaliyetlerine devam eden Fırat Üniversitesi pandemi süreciyle birlikte bu faaliyetleri daha da arttırmıştır.

Uzaktan eğitim sisteminde ortaya çıkabilecek temel sorun, fiziksel mesafeye bağlı olarak iletişim sorunlarının oluşmasıdır. *Bağımsız Öğrenme Kuramı* bu durumu transaksiyonel uzaklık olarak açıklamaktadır. 1970'li yıllarda Moore tarafından ortaya atılan bu kurama göre uzaktan eğitim sürecinde bireyler arasındaki mesafe, psikolojik bir boşluğa düşülmesine neden olmaktadır; bu aslında bu sürece dâhil olanların hissettiği duygusal uzaklık hissidir (Horzum, 2011: 1573). Bu boşluğun yarattığı durumu ortadan kaldırmak için sistemde sesli ve görüntülü araçlar kullanılmaktadır (Sarı, 2021: 663). Eş zamanlı veri akışını sağlayan bu tür programlar kamera ve mikrofon kullanımına izin vererek uzaktan eğitim sistemlerinin daha aktif bir biçimde kullanılmasını sağlamaktadır.

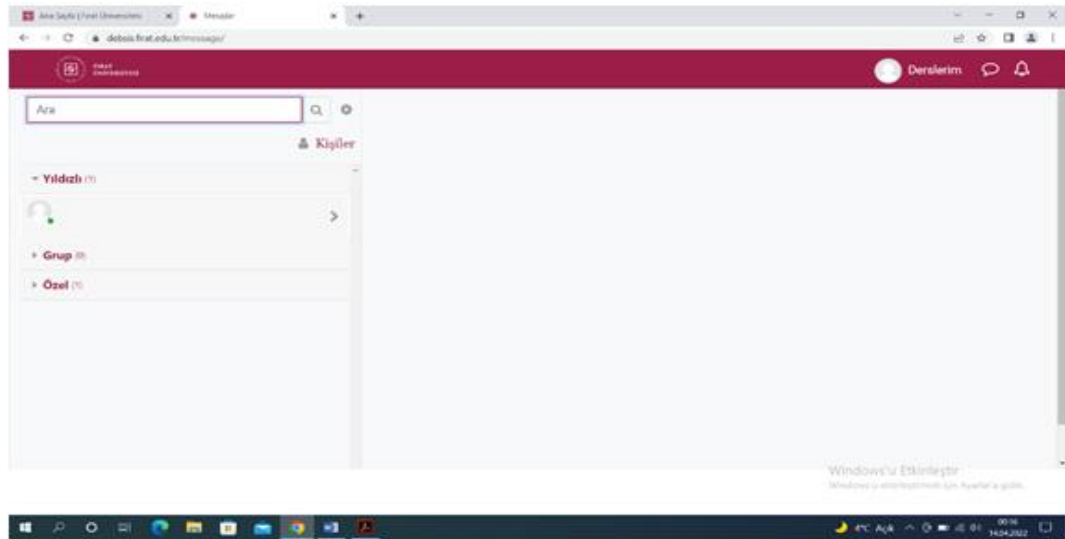
Fırat Üniversitesi'nin uzaktan eğitim portalı, senkron ve asenkron eğitim modüllerine imkan vermektedir. Öğrenci merkezli olarak yürütülen bu sistemde öğrencinin bireysel öğrenme süreci desteklenmektedir. Farklı formatlarda öğretim materyallerinin paylaşılabilirdiği bu platformda zaman ve mekân kavramları önemini kaybetmiştir. Bu platformu kullanan hem öğretim elemanları hem de öğrencilerinin teknoloji okuryazarı olması gerekmektedir.

Görsel 1. Fırat Üniversitesi uzaktan eğitim portalında öğretim elemanının sayfasının görünümü

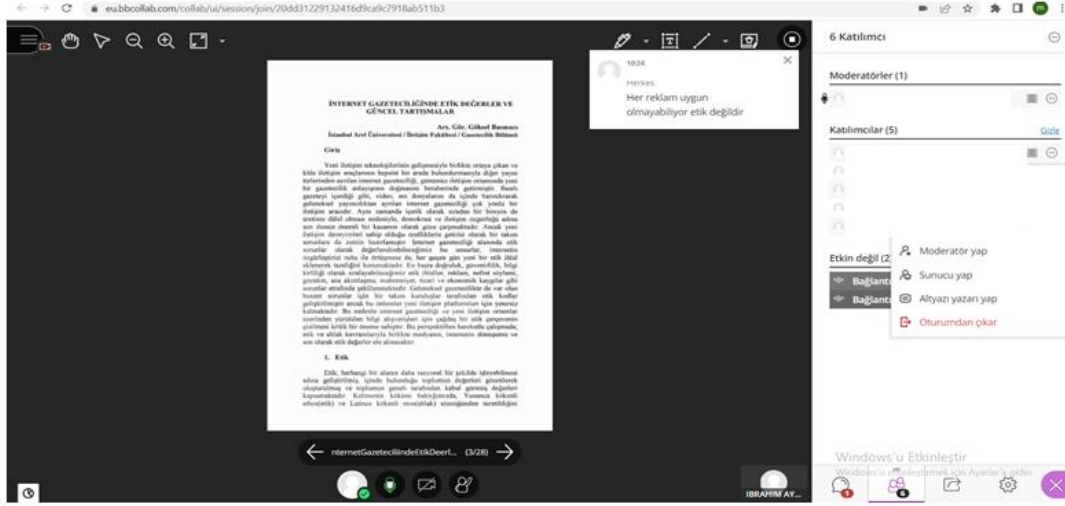
Öğretim elemanı sayfaya girdiğinde yukarıda yer alan ekran görüntüsü ile karşılaşmaktadır ve burada verdiği dersler görülmektedir. Sol üst kısımda Profil, Kontrol paneli, Notlar, Tercihler ve Çıkış yap butonu yer almaktadır. Bu sekmeler öğretim elemanının kontrolü dâhilinde özelleştirilebilir. Sağ tarafta haftalık olarak canlı ders biçiminde tanımlanan ders, tarih ve saatleri görülmektedir. Yine sağ alt tarafta öğrenciler tarafından gönderilen mesajların yer aldığı kısım mevcuttur. Öğretim elemanının öğrenci ile etkileşimi bağlamında değerlendirilebilecek bu kısımda ana sayfada karşımıza çıkması olumlu olarak değerlendirilebilir.

Görsel 2. Fırat Üniversitesi uzaktan eğitim portalında öğrencinin özel ya da grup olarak mesaj atabileceği sayfanın görünümü

Yukarıda yer alan görselden anlaşılacağı gibi öğrenciler sistem üzerinden doğrudan kişilerle mesaj atarak iletişime geçebilmektedir. Bu sistem öğrencilerin özel ya da grup olarak mesaj atabileceği şekilde geliştirilmiştir.

İletişim ve etkileşim pratikleri bağlamında genel olarak hem öğrenci hem de öğretim elemanı tarafından mesaj gönderilmesine olanak tanıyan bir sistem olduğu görülmektedir. Uzaktan eğitim platformlarını zevkli bir hale getirmenin temel yolu, etkileşimi sağlayabilmesidir (Holmes ve Benders, 2012). Bu bakımdan bu mecrada da hem ders süresi içerisinde hem de sonrasında etkileşim kurulabilmektedir.

Görsel 3. Fırat Üniversitesi uzaktan eğitim portalında canlı ders görünümü

Yukarıda yer alan görselde öğretim elemanının ders süresi içerisinde paylaştığı ekran görülmektedir. Sağ tarafta yer alan sekmeler ile öğretim elemanının izni dâhilinde öğrenciler moderatör ya da sunucu rolünde olabilmektedir. Ayrıca yine öğretim elemanının izni ile öğrencilerin ders süresince katılımı sesli olabilmekte ve öğrenciler istedikleri zaman mesaj ile de etkileşim kurabilmektedir. Dijital eğitimin temel özelliklerinden biri olarak etkileşimin üç düzeyde gerçekleştiği göze çarpmaktadır: öğretim elemanı, öğrenci ve ders içeriği. Öğretim elemanı ders materyalini sağ tarafta bulunan üçüncü sekmeye basıp ilgili dosyayı yükleyerek paylaşımında bulunabilmektedir.

Fırat Üniversitesinin uzaktan eğitim sistemi genel olarak incelendiğinde iletişime ve etkileşime dair bulgular şunlardır:

- Öğrenciler dersin ilgili sorumlusu ya da diğer öğrencilerle mesaj butonu aracılığıyla iletişime geçebilmektedir.
- Ders içerisinde etkileşim süreci, öğretim elemanı ile şekillenmektedir.
- Öğretim elemanları tarafından gerçekleştirilen canlı derslerde öğrenciler ders anında soru sorarak derse katılabilmektedir.
- Sistemde öğrenciler dersin sorumlu öğretim elemanına doğrudan mesaj atarak iletişime geçebilmektedir.
- Öğrenciler ders materyalleri ile etkileşimini doğrudan o hafta içinde tanımlanan dosyalar aracılığıyla sağlamaktadır.
- Öğretim elemanı görsel, işitsel veya yazılı olarak ders içeriği paylaşabilmektedir.

- İletişim ve etkileşim öğretim elemanı merkezli olarak kurulmaktadır. Öğretim elemanı ders sürecinde istediği katılımcılara sistemi kullanma noktasında yetki verebilmektedir.
- İletişim ve etkileşimin boyutları, öğrenen, öğretene ve içerik ile sınırlıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bireylerin gerçekleştirdikleri herhangi bir faaliyette başarılı olmasının en önemli koşullarından biri, faaliyete ilişkin motivasyonlarının yüksek olmasıdır. Bu bakımdan iletişim ve etkileşim kanalı oluşturabilmek eğitim faaliyetlerinde önem arz etmektedir. Eğitim ile teknolojinin bir araya gelmesi uzaktan eğitim kavramını ortaya çıkarmıştır. Uzaktan eğitim, en basit haliyle mekân ve zamandan bağımsız olarak esnek bir eğitim modelini ifade etmektedir. Zaman ve mekân kavramını dışlayan uzaktan eğitim sistemleri ekonomik açıdan yükü hafifletmektedir. Giderek yaygınlaşan uzaktan eğitim uygulamaları gücünü bilgi ve iletişim teknolojilerinden almıştır. Günümüzdeki eğitim anlayışı, teknolojik araçların olmadığı bir sisteme karşı çıkmaktadır. Eğitim programları tasarlanırken dikkat edilmesi gereken nokta teknolojik aygıtların nasıl ve hangi boyutta kullanılacağıdır. Dolayısıyla teknolojik araçların dezavantajlarını ortadan kaldıracak yöntemler geliştirilmelidir.

Yeni iletişim teknolojileri eğitim alanına getirdiği avantajlar sebebiyle yeni eğitim programlarının temelinde yer almaktadır. Artık içerik hızlı ve ucuz hale gelmiştir. Bilgi toplumu ve olumlama kuramcılar tarafından eğitim alanında var olan hiyerarşinin yeni iletişim teknolojilerinin eğitim alanıyla birleştirilmesi ile yıkılmaya başladığı iddia edilmektedir. Geleneksel eğitim sisteminde otorite öğretmenken, yeni eğitim modelinde öğretmen öğrenci ile birlikte öğrenebilen konumuna indirgenmiştir. Anlık olarak güncellenebilme de önemli özelliklerden birisidir. Ancak yeni eğitim anlayışı yabancılaşma, yalnızlaşma ve asosyalleşme gibi konuları da beraberinde getirmiştir. Bu sebeple eğitim programlarında öğrencilerin yeni medyayı olumlu yönde kullanmasını sağlayabilecek etkinliklere yer verilmelidir.

Etkileşim, en kısa ifadeyle iki ya da daha fazla sayıda kişiyle iletişim sürecini ifade etmektedir. Bireyin içerik üretiminde söz sahibi olmasını sağlayan etkileşim demokratik bir süreci beraberinde getirmektedir. Uzaktan eğitimin kalitesi ve niteliği eğitimde başarıyı etkileyen bir faktördür. Kaliteyi ve niteliği de doğrudan arttıracak en önemli kavram, etkileşimdir. Birey dünyaya geldiği andan itibaren doğası gereği iletişim kurmaktadır. Eğitim sürecinin en önemli öğelerinden biri olan etkileşime uzaktan eğitim sisteminde yer vermemek ciddi sorunlara yol açmaktadır. Motivasyon ve başarıyı arttıran bir unsur olarak etkileşime verilen önem ile öğrencilerin uzaktan eğitim sistemine uyum sağlaması kolaylaşacaktır.

Fırsat eşitsizliğine bir çözüm olarak önerilen uzaktan eğitimin sunduğu pek çok kolaylık ve avantajlara rağmen ülkemizde uzaktan eğitim sürecinin öğrenciler için yetersiz düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Uzaktan eğitim sisteminin örgün eğitimin yerini alması beklenemez. Geleneksel eğitimin pek çok avantajı mevcuttur. Bu nedenle uzaktan eğitim ile geleneksel eğitimin avantajları birleştirilerek ikisinin bir arada eğitim programlarına dâhil edilmesi gerekmektedir. Uzaktan eğitim uygulamaları kuşkusuz gelecekte daha önemli hale gelecektir. Ancak geleneksel eğitimin yerini alması ve başarı oranını yakalaması söz konusu değildir.

Bu çalışma, uzaktan eğitimde kaliteli bir eğitim sürecinin gerçekleştirilebilmesi için iletişim ve etkileşim öğelerinin etkisini ortaya çıkarmıştır. Araştırmadan yola çıkılarak şu önerilerde bulunulabilir:

- Uzaktan eğitimde iletişim ve etkileşime dair tüm boyutlar göz önüne alınarak planlama süreci gerçekleştirilmelidir. Geribildirim öğesi bir kontrol mekanizması olarak işlev gördüğünden bu sistemdeki önemi göz ardı edilmemelidir.
- Sistemde yaşanacak herhangi bir sorun en hızlı şekilde çözümlenmelidir.
- Akademik danışmanlık hizmeti daha aktif hale getirilmeli ve öğrenci destek hizmetlerinin etkinliği yaygınlaştırılmalıdır.
- Uzaktan eğitim sistemleri tasarlanırken iletişim üzerine eğitim almış kişiler de sürece dâhil edilmelidir.
- Öğrencilerin öğrenmeye yönelik motivasyonunu arttıracak şekilde teknolojik imkânlardan yararlanılmalıdır.
- Uzaktan eğitim sistemlerinde iletişim ve etkileşim açısından süreci denetlemek aksaklıkların önüne geçecektir.
- Haftanın belirli bir günü ve saatinde öğretim elemanları ile öğrencinin aynı ortamda yüz yüze gelmesi sağlanmalıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Yeni İletişim Teknolojileri Çerçevesinde Uzaktan Eğitimde İletişim ve Etkileşim" başlıklı makalemiz ile ilgili her-hangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abazaoğlu, İ. & Umurhan, H. (2015). Uzaktan eğitim ve öğretim üyelerini uzaktan eğitime teşvik eden faktörler. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 353-363.
- Akpınar, Y. (1999). *Bilgisayar Destekli Öğretim ve Uygulamalar*. Ankara: Anı.
- Alankuş, S. (2005). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya*, İstanbul:İps İletişim Vakfı.
- Anderson, T. (2003). Getting the Mix Right Again: An updated and theoretical rationale for interaction. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 4(2), 1-14.
- Balaman, F. (2018). Web tabanlı Uzaktan Eğitim ile Geleneksel Eğitimin İnternet Programcılığı 2 Dersi Kapsamında Karşılaştırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 1173-1200.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: nitel bir araştırma nasıl yapılır?, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 368-388.
- Bates, A. (1995) *Teaching, Open Learning and Distance Education*, London/New York: Routledge.
- Benson, R. & Samarawickrema, G. (2009). Addressing the context of e- learning: using transactional distance theory to inform design. *Distance Education*, 30(1), 5-21.

- Boz Yüksekdağ, B. (2016). Açık ve uzaktan eğitimde öğrenme. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 127-138.
- Cross, T. L. (2004). Technology and unseen world of gifted students. *Gifted Child Today*, 27(4), 14-63.
- Çivril, H., Aruğaslan, E. & Özeydin, B. (2018). uzaktan eğitim öğrencilerinin uzaktan eğitime yönelik algıları:bir metafor analizi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 8(1), 39-59.
- Çuhadar, C. & Kıyıcı, M. (2007). Uzaktan Eğitim Uygulamaları, Bilgisayar I-II *Bilgisayar Destekli Öğretim ve Uzaktan Eğitim* içinde, Ali Güneş (ed.). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Dikmen, S. & Bahçeci, F. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde yükseköğretim kurumlarının uzaktan eğitime yönelik stratejileri: Fırat üniversitesi örneği. *Turkish Journal of Educational Studies*, 7(2), 78-98.
- Dulda, İ. (2009). Mesleki Teknik Eğitimde Etkileşimli Elektronik İçeriklerin Kullanımı. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Elcil, Ş. & Şahiner, D. S. (2014). Uzaktan eğitimde iletişimsel engeller. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6 (1), 21-33.
- Ergin, A. (2012). *Eğitimde Etkili İletişim*, Ankara: Anı.
- Erturgut, R. (2008). İnternet Temelli Uzaktan Eğitimin Örgütsel, Sosyal, Pedagojik ve Teknolojik Bileşenleri. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 1(2), 79-85.
- Geray, H. (1994). *Yeni iletişim teknolojileri*, Ankara:Kılıçaslan.
- Geray, H. (2003). *İletişim ve teknoloji: uluslararası birikim düzeninde yeni medya politikaları*. İstanbul: Ütopya Yayınevi.
- Gezgin, S. (2002). *Günümüzde basın özgürlüğü kavramı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi Yayınları.
- Gökmen, Ö. F., Duman, İ. & Horzum M. B. (2016). Uzaktan eğitimde kuramlar, değişimler ve yeni yönelimler. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 29-51.
- Gunawardena, C. N., & McIsaac, M. S. (2004). Distance education. In D. H. Jonassen (Ed.), *Handbook of research on educational communications and technology* (2nd ed., pp. 355-395). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Güçdemir, Y. (2012). *Sanal ortamda iletişim: bir halkla ilişkiler perspektifi*. İstanbul: Derin yayınları.
- Hızal, A. (1983). Uzaktan eğitim süreçleri ve yazılı gereçler. *Distance Education Process and printed Tools*, 1-22.
- Holmberg, B. (1989). *Theory and practice of distance learning*. London: Routledge.
- Holmes, J. & Benders, D. S. (2012). Comparison Between Distance Methods Versus Traditional Classroom İn Teaching Intelligence Analysis.

- Horzum, M. B. (2011). Transaksiyonel uzaklık algısı ölçeğinin geliştirilmesi ve karma öğrenme öğrencilerinin transaksiyonel uzaklık algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(3), 1571-1587.
- İşman, A. (2008). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Pegem A. Yayıncılık.
- Kaya, Z. (2002). *Uzaktan eğitim*. Ankara: Pegem.
- Kaysi, F. & Aydemir, E. (2017). Uzaktan eğitim süreçlerindeki etkileşim boyutlarının değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 778-790.
- Keegan, D. (1996). *Foundations of distance education*. London: Routledge.
- Kenny, A. (2000). Untangling the web - barriers and benefits for nurse - an australian perspective. *Nurse Education Today*, 20, 381-388.
- Kesim, M. (2009). Creativity and innovation in learning: the changing roles of ict. *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE*, 10 (3), 80-88.
- Özgür, A. (2005). Türkiye'de Uzaktan Eğitimde Televizyonun Etkileşimli Kullanımı: Olanaklar, Sınırlılıklar ve Çözüm Önerileri. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 3.4, 80-97.
- Öztemel, E. (2018). Eğitimde yeni yönelimlerin değerlendirilmesi ve eğitim 4.0. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 25-30.
- Perraton, H. (1988). A Theory For Distance Education. In D. Sewart, D. Keegan, Holmberg (Ed.), *Distance education: International perspectives*. New York: Routledge.
- Rust, V. D. (1991). Postmodernism and its comparative education implications, *Comparative Education Review*. 35(4), 610-626.
- Sarı, Y. E. (2021). Uzaktan eğitimde etkili iletişim ve iletişimsel engeller: sözlü ve sözsüz iletişim. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 9(2), 659-671.
- Sayılan, F. & Yıldız, A. (2005). *Yaşam Boyu Öğrenme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Serttaş, A. & Çelik, D. (2020). Türk sinemasında aile kurumunun temsili ve dönüşümü. *Anasay*, 14, 17-42.
- Simonson, M., Smaldino, S., Albright, M., & Zvacek, S. (2012). *Teaching and learning at a distance: foundations of distance education*. Boston, MA: Pearson Education.
- Süral, İ. (2015). Açık ve uzaktan öğrenmede teknolojik altyapının oluşturulması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 81-95.
- Şen, A. İ. (2001). Fizik öğretiminde bilgisayar destekli yeni yaklaşımlar. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(3), 61-71.
- Timisi, N. (2003). *Yeni iletişim teknolojileri ve demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Tuncer, M. & Taşpınar, M. (2008). Sanal ortamda eğitim ve öğretimin geleceği ve olası sorunlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 125-144.

- Urdan, T. A. & Weggen, C. C. (2000). Corporate e-learning: Exploring a new frontier. <http://www.spectrainteractive.com/pdfs/CorporateELearningHamrecht.pdf> W.R. Erişim tarihi: 18.03.2022
- Uşun, S. (2006). *Uzaktan eğitim*. Ankara:Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yalın, H. (2008). *İnternet temelli eğitim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yeşiltuna, D.Ç. ve Tükel, İ. (2015). Yeni Medyanın Yeni Dünya Düzeni. D. Çiftçi Yeşiltuna (Der.). İletişim ve Medya içinde. Ankara:Nobel yayıncılık, 209- 236.
- Yıldız, M. (2015). Uzaktan Eğitim Programlarında Ders Veren Öğretim Elemanlarının Uzaktan Eğitime Yönelik Bilgi, İnanç ve Uygulamaları Arasındaki İlişkiler. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Yılmazsoy, B. ve Kahraman, M. (2018). Uzaktan eğitim öğrencilerinin öz-yönetimli öğrenme becerilerinin önemi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 5-9.
- Yüzer, V. T. (2013). *Uzaktan öğrenmede etkileşimlilik: ortaya çıkışı, kullanılan teknolojiler ve bilgi akışı*. Ankara: Kültür yayınları.

Extended Abstract

The place of new communication technologies in daily life is indisputable. The most important difference that distinguishes these technologies from other communication technologies is the element of interaction. The existence of two-way communication as a distinguishing element from the traditional media has brought the new media to its current position. In general, there is a positive relationship between learning and technology. New communication technologies are at the center of new education programs due to the advantages they bring to the field of education. Now content has become fast and cheap. While the authority in the traditional education system is the teacher, in the new education model, the teacher is reduced to the position of learning together with the student. These technological tools, which stand out with their features such as instant updating, providing communication and interaction, are at the center of the education process. However, the new understanding of education has brought about some issues such as alienation, isolation, and asociality. For this reason, activities that can enable students to use new media positively should be included in education programs. When we look at the understanding of education today, it is seen that it is against a system without technological tools. Therefore, the important point here is how and to what extent technological devices will be used, and therefore the methods should be developed to eliminate the disadvantages of technological tools when designing educational programs. With the spread of new communication technologies, the concept of distance education, which has become an alternative to education, has spread all over the world and this understanding of education has become permanent with the pandemic process. Distance education has pushed the limits of the concept of class in the traditional education system. Distance education, established at the center of lifelong learning, destroyed the features such as distance, time, place, age, physical condition, etc. The audiences, who come together through digital tools, are faced with various alternatives. Video chat, online courses, and multimedia tools are some of them. However, the form of interaction is also important in the education process. Communication should not be limited to one-way interaction, software that can perform two-way interaction should be preferred. The interaction element requires being dynamic in the education process. In many distance education systems, interaction is provided in different forms. The benefits of interaction in the training process are as follows: It increases the motivation of the trainer-trainee, and supports and facilitates the learning of the trainees. It provides the trainees with the opportunity to improve themselves through the communication established by the

trainer through the feedback of the trainer. The level of interaction is a fundamental element that determines the efficiency of the learning environment. For this reason, interaction should not be limited to a simple menu option. All kinds of disruptions in the infrastructure of the platforms where training is carried out, negatively affect the distance education system. For this reason, technological infrastructure should be given importance and updates should be followed. Online learning environments require more advanced interaction. In these environments, a basic form of interaction is insufficient. The level of interaction should always be kept at a high level. Because the low level of interaction causes a decrease in the interest of the individual. This is directly reflected in the academic success rates. All kinds of disruptions in the infrastructure of the platforms where training is carried out, affect the distance education system, indifferently. For this reason, technological infrastructure should be given importance and updates should be followed. An individual-centered approach has been adopted in these systems, which have become an indispensable process for individuals. Distance education platforms, which offer a new learner-teacher relationship, have changed the understanding of classical education. The purpose of education systems has also changed in this new understanding of education, which focuses on the principle of lifelong learning. Distance education platforms operate based on student-centered and individual learning. Therefore, with an approach that directs the individual, there is a situation of directing the society. For this reason, studies on education systems, which have an important role in society, are important. While the education and communication process takes place, the elements of this process are similar in both areas. One of the most basic tasks of the education process is to direct society by contributing to the education of the individual. For this reason, starting from the assumption that education is basically a communication process, applying a qualified communication and interaction process is one of the most basic elements that will increase success and productivity in education.

In the study, distance education systems are discussed in terms of communication and interaction in the context of new communication technologies. Based on the assumption that the education process and the communication process have similar aspects, the aim of the study is to offer a framework for the importance of communication and interaction elements in the distance education process. The main framework of the study is based on the role of new communication technologies and distance education in the education process, which is basically based on a communication process, and the importance of the concepts of communication and interaction in this process is emphasized. This study, which emphasizes the importance of communication and interaction in the education process, sees these elements as an important source of motivation in the distance education system. In this context, a descriptive analysis was carried out on how communication and interaction are carried out on the distance education portal of Firat University. As a result of the study, various suggestions were made to support efficiency in distance education systems. For this system, in order to function in a more qualified way, communication and interaction elements should not be ignored while planning the education process.

Göçmen Öğrencilerin Uyumlarında Temasın Rolü¹

The Role of Contact in The Integration of Immigrant Students

Naif ERGÜN²

Derleme / Review

Geliş Tarihi / Received: 14.04.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 26.04.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1103431

Atıf / Citation: Ergün, N., (2022). “Göçmen Öğrencilerin Uyumlarında Temasın Rolü”, OÜSOBİAD 12 (2), 1519-1550, Doi: 10.48146/odusobiad.1103431

Öz

Göçmen bireyler sosyal, ekonomik, politik ve psikolojik birçok problem yaşamaktadır. Bu problemlerin başında ise göçmenlerin göç ettikleri yerde yaşadıkları uyum problemleri gelmektedir. Göçmenlik olgusu kendi içinde birçok farklı göç türünü barındırmaktadır. Bu yüzden bu çalışmada göçmenlik olgusu, bir ülkeden veya bir yerden başka bir ülkeye veya aynı ülkenin içinde farklı bir yere daimi veya geçici göç etmeyi ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu kapsamda, bu çalışmada göçmen öğrenciler ile kast edilen mülteci/sığınmacı/ekonomik veya başka nedenlerden kaynaklı göç eden öğrencilerin tümü için kullanılmıştır. Bu anlamda bu çalışmanın amacı, göçmen öğrencilerin toplumsal uyumlarında temasın önemini ve göçmen çocuklarına yönelik önyargı ve ayrımcı tutumları düşürmede temasın etkisini inceleyen araştırmaları sistematik bir şekilde incelemektir. Çalışma kapsamında 2000 yılı sonrasında göçmen çocukların okula uyumlarına yönelik Web of Science ve DergiPark veri tabanlarında Türkçe ve İngilizce dillerinde yayımlanmış araştırma makaleleri içerik analiziyle incelenmiştir. Çalışma bağlamında incelenen 47 makale sonucunda ‘doğrudan temas’ (olumlu ve olumsuz temaslar) ve ‘dolaylı temas’ (e-temas, yayılmacı temas, hayali temas, para-sosyal temsili temas ve kuşaklararası aktarımlı temas) türlerinde araştırmalara rastlanmıştır. Bu çalışmaların çoğunda gruplar arası temasın göçmen çocuklara yönelik önyargıyı, ayrımcı tutumları zayıflatma etkisine bakılmış ve temas türlerinin tümünün göçmen çocuklara yönelik olumsuz tutumları düşürdüğü ve göçmen çocukların uyumunu iyileştirmede önemli bir rolü olabileceği düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mülteci, Göçmen, Uyum, Temas, Okula uyum, Sosyal uyum

Abstract

Immigrants experience social, economic, political and psychological problems. One of the most fundamental of these problems is the integration problems they experience in the place where they migrated. In this study, the concept of immigration is used for all types of immigration which people immigrate or migrate or emigrate from their country or homeland to another country or somewhere else in their country for any reason. Therefore, immigration concept in this study contains refugee, assylum seeker, labor migration etc. In this context, this study aims to examine the importance of contact in the social integration of immigrant students and the effect of contact in reducing prejudice and discriminatory attitudes towards immigrant

¹ Bu çalışmanın giriş bölümünün bir kısmı Mardin Artuklu Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırmaları Merkezi (MAÜGÖÇ) ve Ortadoğu Araştırma Merkezi (ORSAM) tarafından organize edilmiş Uluslararası Göçmen Çocukların Eğitimi Sempozyumunda sunulmuştur.

² Dr. Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, e-mail: naifergun@artuklu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5346-5053>

students. Within the scope of the study, research articles published in Turkish and English languages in Web of Science and DergiPark databases for the integration of immigrant children to school after the year 2000 were analyzed by content analysis. As a result of 47 articles examined in the context of the study, researches were found on the types of 'direct contact' (positive and negative contacts) and 'indirect contact' (e-contact, expansionist contact, imaginary contact, para-social contact, and intergenerational transmission contact). In most of these studies, the effect of intergroup contact on reducing prejudice and discriminatory attitudes towards immigrant students has been examined and it has been thought that all types of contact reduce negative attitudes towards immigrant students and may have an important role in improving the integration of immigrant students.

Keywords: Refugee, Immigrant, Integration, Contact, School adjustment, Social integration

Giriş

Göç olgusunun iki yönü olduğu söylenebilir: birincisi göçmenlerin göç öncesi, göç anı ve göç sonrasında yaşadıkları problemler ve etkileri, ikincisi ise göç edilen yerdeki yerel halkın göçten etkilenme şekilleri ve bu etkilenmenin göçmenlere yansımaları şeklinde sıralanabilir (Bozdağ ve Bilge, 2019; Ergün, 2020). Göçün birey üzerindeki olası etkileri arasında sosyal etkiler (dışlanma, ayrımcı tutum ve davranışlar, uyum problemleri, ekonomik problemler), politik etkiler (politik düzenlemeler, toplumsal hareketler, toplumlar arası bütünleşme) ve psikolojik etkiler (TSSB, anksiyete, stres, depresyon) yer almaktadır. Göçmenler buldukları yerden başka bir yere göç ettiklerinde göç yaşantıları sonucunda ortaya çıkan döngüler her ne kadar travmatik olsa da göçmenlerin gittikleri yerde kabul görmeleri ve gittikleri yerin kültürüne ve sosyal yapısına uyum sağlamaları da son derece önemlidir.

Toplumsal uyumda zorlanan ve psikolojik problemleri daha yoğun yaşayan göçmenlerle bilimsel çalışmalar gerçekleştirilmektedir lakin bu çalışmaların daha sistemli bir çerçevede gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Özellikle uyum sorununu atlatmanın en etkili yollarından biri olarak göçmenlerin göç edilen yerdeki halkla temaslarının sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesinin öneminin vurgulanması gerekmektedir. Burada göçmenin yaşayabileceği bir dışlanma durumu (özellikle dışlanmanın sistematik olduğu durumlarda), göçmenlerin topluma uyumunu zorlaştıracaktır (Ergün, 2020). Göçmen (herhangi bir nedenle kendi ülkelerini terk etme) gruplar arasında mültecilerin (zorunlu bir şekilde başka bir ülkeye sığınma) toplumla uyum sağlamalarında diğer göçmen gruplarına nazaran daha dezavantajlı konumda olduklarına yönelik bir çok araştırma mevcuttur (Örn., Heeren vd., 2014; Lindert vd., 2009). Bunun birçok nedeni olabilir ve bunun başında belki de mültecilerin göç ederken yaşadıkları zorluklar, göç öncesi yaşanmış travmatik süreçler, plansız bir göç yaşamaları ve beklenmedik durumlarla karşılaşmalarının daha yoğun olması gibi sebepler sıralanabilir. Bu çalışma özelinde farklı tür göçün etkileri çalışılmaktan ziyade herhangi bir nedenden dolayı kendi ülkesinden başka bir ülkeye veya aynı ülke içinde bir şehirden başka bir şehre göç eden tüm bireyleri kapsayacak şekilde incelenmiştir. Bu yüzden kullanılan göçmen kavramı zoraki göç türleri örneğin mülteci ve sığınmacılar, iş temelli göçmenler ve eğitim amaçlı göçmenlerin tümünü kapsar nitelikte kullanılmıştır.

Göçmenler, göç süreci içinde yaşadıkları travmatik süreçlere ek olarak göç ettikleri yerlerin sosyo-kültürel ortamına uyum sağlamak ve yerel halk tarafından kabul görmek için de zorlayıcı bazı süreçlerden geçebilmektedirler. Bu travmatik süreçleri yetişkinler, çocuklar ve kadınlar çok farklı düzeylerde deneyimlemektedirler. Fakat çocukların bu süreçlerden çok fazla etkilendikleri

bilinmektedir (Bozdağ ve Bilge, 2019; Frounfelker vd., 2020). Çocukların göç ettikleri yerin sosyo-kültürel yapısına uyum sağlayabilmeleri için olabildiğince hızlı bir şekilde okula kazandırılmaları zaruridir. Okulun diğer sosyal kurumlardan farklı olarak daha kontrol edilebilir bir yapısı olduğundan okulda toplumsal uyum ve kültürlenme süreçleri daha sağlıklı bir şekilde gelişebilmektedir. Özellikle yapılandırılmış programları sayesinde okulun, göç edilen ülkenin dilinin, toplumun kültür ve normlarının öğretilmesinde işlevsel bir sorumluluğu bulunmaktadır. Okul, bu açıdan, sosyal uyumun hızlı bir şekilde gelişebildiği ve bireylerin toplumla bütünleştiği önemli kurumlardan biridir.

Göçmen çocukların topluma uyumlarında okulun önemli bir işlevi vardır. Okul dışında kalma ve okuldan erken ayrılma oranları arttıkça göçmen çocukların buldukları sosyal çevreye uyum sağlamaları da o denli sekteye uğrayabilmektedir. Ayrıca okuldan kopan göçmen çocukların buldukları ülkede geleceğe umutla bakmayabilirler. Yaşanan çeşitli olumsuz yaşantılar ise göçmen çocukların psikolojik açıdan olumsuz etkilenmelerine ve toplumda uyum problemleri yaşamalarına neden olabilmektedir (Kirmayer vd., 2011). Bu yüzden denilebilir ki göçmenlerin psikolojik açıdan iyi oluşları, sosyal uyumları ve toplumla bütünleşmeleri için okul yaşantılarının önemli bir işlevi bulunmaktadır. Trueba'ya (1988) göre okuldaki aşırı ve kalıcı stres, yeni bir kültüre uyum sağlamaya çalışan çocuklar için ciddi riskler doğurabilmektedir. Bu durum okul yaşantılarının önemini ön plana alırken diğer yandan olumsuz yaşantılar stresi artırarak uyum önünde engeller yaşatabileceğini göstermektedir.

Göçmen çocukların uyumlarında okulun önemli işlevine karşın göçmen çocukların okula katılım oranları oldukça düşüktür (Coşkun vd., 2017). Türkiye'de Mart 2021 itibariyle 3,5 milyonu aşkın Suriyeli göçmenin olduğu ve bunların büyük çoğunluğunun, yaklaşık 1.7 milyonunun, çocuk yaşta oldukları bilinmektedir (Mülteciler Derneği, 2021). Mülteciler Derneğinin paylaştığı rakamlara bakıldığında zorunlu okul çağında olan Suriyeli mülteci sayısının bir milyonu aşabileceği tahmin edilebilir. UNICEF'in 2019 raporunda ise, Türkiye'de bir milyon civarında okul çağında olan mülteci çocuğun yaşadığı ama 400 bin civarında mülteci çocuğun okul dışında kaldığı belirtilmektedir (UNICEF, 2019). Türkiye'deki okul dönemindeki çocukların sayısına dair yapılan değerlendirmelerle paralel olarak Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), göçmen çocukların okula katılımlarını sağlamak için Hızlandırılmış Eğitim Programı (HEP) ile yaşı ilerde olan çocuklara bir dizi eğitim vererek yaşlılarıyla aynı sınıfa geçmelerini sağlayıcı çalışmalar yapmaktadır. Bunu sağlamak üzere, Türkçe dil, sayısal ve okuma yazma becerilerini geliştirmek amacıyla programlar düzenlenerek göçmen çocukların yaygın eğitime katılımları için 12 farklı il merkezinde HEP programları uygulanmaktadır (UNICEF, 2019). Bütün bu çabalara rağmen göçmen çocuklar arasında hâlâ okula devam edemeyen çocukların olduğu görülmektedir. Ayrıca okul ortamında uyum sıkıntıları yaşadıklarından dolayı okulu terk etmek zorunda kalan göçmenler de bulunmaktadır. Bundan dolayı göçmenlerin önemli bir kısmının okuldan ve okulun sağladığı olanaklardan hâlâ faydalanamadıkları ve göçmen çocukların toplumsal uyumunun sekteye uğradığı söylenebilir. Öte yandan Bozdağ'ın (2020c) belirttiği gibi okullarda göç sonrası çeşitliliğin artması ve sonuç olarak çeşitlilik ve farklılıkların yönetimi konusunda ciddi eksikliklerin olması da göçmenlerin çocukların toplumsal uyumunda önemli bir engel olarak görülebilir.

Göçmen çocukların okula devam etmemeleri ve okuldaki öğrenme süreçlerini sürdürmemelerinin nedenlerinin incelenmesi önemlidir. Göçmenlerin okullarda yaşadıkları problemlerin tespit edilmesine ve okul dışı kalma nedenlerine ilişkin ulusal ve uluslararası araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırma sonuçlarına göre göçmenlerin okullarda dil problemleri yaşadıkları, ayrımcı tutuma maruz kaldıkları, sosyal uyum problemleri yaşadıkları ve bunların da akademik başarıyı etkilediği tespit edilmiştir (Alpaydın, 2017; Sarmini vd., 2020; Topçu vd., 2019). Yaşanılan bu problemleri aşmak için deneysel çalışmalar yapan araştırmalar ve projeler mevcuttur. Bu anlamda göçmen çocukların uyumu önündeki en önemli engel olan dil bariyerini ortadan kaldırmak için dil öğretimi yapılmaktadır (UNICEF, 2019). Bunların tümü çok önemli olmakla birlikte yerel ve göçmen çocuklar arasındaki bağın güçlendirilmesi ve gruplar arası etkileşimlerini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmeleri için de çalışmaların yürütülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, iki grubun etkileşimini güçlendirmek, önyargı ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak için Allport'un (1954) ortaya koyduğu gruplararası temas kuramından faydalanılabilir.

Yapılan birçok araştırmada gruplararası temas kuramının iki grubun etkileşiminden doğabilecek ayrımcı tutum ve davranışları sağaltmada ve önyargıları düşürmede önemli bir kuram olduğu ortaya konmuştur (Pettigrew ve Tropp, 2006; Pettigrew vd., 2011). Dolayısıyla bu kuramın ortaya koyduğu savda dış gruplara yönelik ayrımcı tutum ve davranışları düşürürken dış grup üyelerinin içinde buldukları topluma uyumdaki rolünün incelenmesi önemlidir. Mevcut tüm çalışmalar ve derlemeler genelde önyargı ve ayrımcı tutumları düşürmede temas kuramının etkisini incelemiştir. Bu anlamda bu çalışma belki de bir konuda bir ilk olma özelliği taşıyabilir. Ayrıca dış grup gibi geniş bir kavramsallaştırmadan Türkiye'nin ve dünyanın önünde çok önemli bir sorun teşkil eden göç olgusu üzerinden ve göçmen öğrenciler üzerinden temas kuramının etkisinin incelenmesi son derece önemlidir. Konunun bu bağlamda daraltılarak incelenmesi ve mevcut alan yazındaki çalışmaların ortaya konması ile alanyazına son derece önemli bir katkı yapılacaktır. Eğer mevcut araştırmalar göçmen çocuk ve gençlerin uyumlarında temas kuramıyla yeterince çalışılmamışsa, bu derleme sayesinde alanyazındaki eksiklik ortaya konularak yeni çalışmalara bir ufuk açabilecektir. Bundan dolayı çalışma kendi içinde birçok özgünlüğü taşımaktadır. Bu bağlamda giriş bölümünde sırasıyla sosyal uyumun ne olduğu, sosyal uyum ile temas ilişkisinin önemi ve son olarak da sosyal temas kuramı ele alınmıştır.

Sosyal uyum nedir ve neden önemlidir?

Uyum sağlayamama çok boyutlu bir sorundur. Bunlar; ortak değerler ve yurttaşlık kültürü, sosyal düzen ve sosyal kontrol, sosyal dayanışma ve refah düzeyi farklılıkları, sosyal ağlar ve sosyal sermaye, bölgesel aidiyet ve kimlik şeklinde sıralanmıştır (Sezgin ve Yolcu, 2016). Göçmenlerle yapılan sosyal uyum çalışmalarında yaygın olarak; sosyal düzen, dayanışma-bütünleşme, gidilen topluma aidiyet duygusu hissetme ve çift kimlik (dual identity) geliştirme gibi unsurlar üzerinde durulmaktadır (örn., Berry, 1992; Martiny vd., 2020; Sezgin ve Yolcu, 2016) ya da kültürlenme ve uyum stratejileri ile çalışmalar yürütülmüştür (örn., Beryy, 1987, 1988, 1992; Bozdağ, 2020a, 2020b; Castro, 2003; Giovannini ve Vezzali, 2011). Sonuç olarak, sosyokültürel uyum ile kast edilen şey göçmen grup ile ev sahibi toplum arasındaki sosyal ve kültürel mesafeyi düşürmektir (Gijberts ve Dagevow, 2007).

Göçmen topluluk ve ev sahibi toplum arasındaki sosyal temasın niteliği arttıkça olumlu sonuçlar doğuran kültürlenme stratejilerinin tercih edilme olasılığı artmaktadır (Bozdağ, 2020a, 2020b; Bozdağ ve Bilge, 2021; Giovannini ve Vezzali, 2011). Göçmen çocukların algıladıkları sosyal destek, özellikle olumlu akran ilişkileri ve genel öz yeterlik düzeyi de kültürlenme süreçlerini etkilemektedir (Motti-Stefanidi ve Masten, 2017). Yerel halkın göçmenlerle ilgili algılarının olumlu olması veya onlara karşı önyargı düzeylerinin düşük olması uyumu kolaylaştıran etmenlerdendir. Ayrıca çifte kimlik gelişiminin göçmenlerin toplumsal uyumlarında olumlu temasın rolü araştırmalarca ortaya konmuştur (Martiny vd., 2020). Bu yüzden göçmenlerin uyumlarındaki değişkenlerin bilinmesi ve bu değişkenlerden hangisinin ne düzeyde sağlanamadığı araştırmalarca daha detaylı bir şekilde ortaya konulmalıdır. Özellikle, çocuk ve genç bireylerin sosyal uyumları önündeki engelleri ortadan kaldıracı politikalar ve uygulamalar üretilmesi gerekmektedir.

Okulda sosyal uyum için temasın önemi

Okul motivasyonu bireylerin yeni kültüre uyumlarında önemli rol oynamaktadır (Ager ve Strang, 2008). Çünkü göç edilen ülkenin dilinin, toplumun kültür ve normlarının öğretilmesi için yapılandırılmış programların uygulanmasında okulun işlevsel önemi elzemdir. Okul, bu açıdan, sosyal uyumun hızlı bir şekilde edinildiği ve bireylerin toplumla bütünleştiği en önemli kurumdur. Okullar kültürlenmeyi, sosyalleşmeyi ve topluma uyumu kolaylaştıran birincil kurumlardır. Bu nedenle göçmen çocuk ve gençlerin okula aidiyetlerinin önemli olduğu düşünülmektedir (Moreno ve Chuang, 2010). Nitekim okula aidiyetin göçmenlerin ev sahibi toplumla bütünleşmelerine katkı sağladığı araştırma sonucuyla da ortaya konmuştur (Bozdağ, 2020b).

Türkiye’de göçmen çocukların okul yaşantılarına odaklanan çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Suriyeli mülteci çocuklarının okul yaşantıları üzerine yapılan araştırmalarda, mültecilere yönelik düşük farkındalıkların oluşu, mülteci çocukların dil bariyerleri, mültecilerin sosyoekonomik problemleri ve mülteci çocukların okul terki gibi problemler bildirilmiştir (Sarmini vd., 2020). Mevcut problemler arasında en çok vurgulanan sorunun dil bariyeri olduğu görülmektedir (Alpaydın, 2017; Topçu vd., 2019). Ayrıca Aras ve Yasun’un (2016) Suriyeli çocuklarla yaptıkları çalışmada, göçmenlerin yaşadıkları dil eksikliğinden dolayı daha fazla desteklenmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi (2015) raporunda göçmenlerin yaşadıkları dil bariyeriyle birlikte sosyoekonomik durum, toplumsal kabul, okul içinde destek görememe ve öğretmenlerin göçmen bireylerle çalışırken yaşadıkları sıkıntılar gibi birçok faktör sıralanmıştır. Bu tespitlerin birçoğu öğrencilerin uyumlarını olumsuz etkileyen değişkenlerdir. Serin ve Bozdağ (2020) tarafından yürütülen bir çalışmada, okul yöneticileri ve öğretmenlerin Suriyeli mülteci çocukları, kültürel uyum ve aidiyet sorunları yaşayan, hassas ve yardıma muhtaç ve sorun çıkaran çocuklar olarak görebildiklerine dair bulguların yanında diğer çocuklardan farksız olarak algılayabildiklerini ifade eden söylemler de saptanmıştır. Yönetici ve öğretmenlerin mülteci çocuklara yönelik bu algılarının farklılıkları, okuldaki mülteci öğrenci sayısına göre farklılaştığı görülmektedir. Göçmen öğrencilerin çok olduğu okulda öğrenciler uyum problemi yaşadıklarına dair algılara neden olabilmektedir. Özel ve Altunay-Yılmaz’ın (2021) mülteci öğrencilerin sorunlarını konu alan çalışmalarla ilgili yaptıkları meta analiz çalışmasında, dört tema elde edilmiştir: mülteci uyumu, okul deneyimleri, politikalar ve mülteci sağlığı. Bu temalarda dil bariyerinin ve dil öğrenmenin önemine vurgu yapılmıştır. Ayrıca mülteci öğrencilerin

okul deneyimlerinde arkadaş ve öğretmenlerle olumlu ilişki kurmanın toplumsal uyum ve okulla bağ kurma için önemine dikkat çekilmiştir. Öte yandan Tip ve arkadaşlarının (2019) göçmen yetişkinlerle yaptıkları araştırmada göçmenlerin yerlilerle olan temaslarının, göçmenlerin dil yeterlilikleri ve iyi oluşları arasında aracı bir değişken olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgudan yola çıkarak, göçmen bireylerin ve özellikle çocukların iyi oluşlarını artırmak adına dil becerileri kazandırılması gerekmektedir. Bu durumun hızlandırmak, kolaylaştırmak ve tam öğrenmeyi sağlamak için ancak göçmen ve yerli öğrenciler arasında temasın olumlu yöndeki kalitesini artırmakla mümkündür.

Her ne kadar okulda problemler yaşansa da yapılandırılmış programları ve denetlenebilirliği yüksek bir yer olan okul, toplumsal uyumun güçlendirilmesi ve mülteci çocuklarının buldukları ülkelerde geleceğe umutla bakabilmeleri açısından son derece önemlidir. Bu açıdan okul ortamındaki problemlerin çözümü için öncelikli olarak göçmen çocukların, öğretmenlerin ve yerli çocukların ilişkilerini düzenleyici birtakım çalışmalar yürütülerek okul ortamında olumlu deneyimlerin artırılması gerekmektedir. Bunların başında ise göçmen çocukların buldukları okullarda öğretmenleriyle, yerli çocuklarla ve çevreyle olumlu temasın artırılması gelir. Nitekim yerli öğrencilerin göçmen öğrencilere karşı algılarını ve olumsuz tutumlarını değiştirmek için temas odaklı deneysel çalışmalarda başarı elde edilmiştir. Örneğin, göçmen gruplarla veya kendi grubu dışındaki kişilerle kurulan olumlu arkadaşlık ilişkisine dair hikayeler okuyan öğrencilerinin göçmen öğrencilere yönelik olumsuz tutumlarının, davranışlarının ve algılarının ciddi bir şekilde azaldığı tespit edilmiştir (Cameron vd., 2006; Tercan vd., 2020). Ayrıca, Yanık-Özger ve Akansel'in (2019) okul öncesi göçmen çocukların da olduğu bir grup çocukla yaptıkları çalışmada, öğretmenin sınıftaki tüm çocukları (göçmen ve yerli çocuklar) çalışmalara dâhil etmesinin, öğretmenin dil bariyerini sorun etmeden çocuklarla eşit düzeyde temasta bulunmasının, göçmen çocukların okul bağlarını güçlendirdiği ve göçmen çocukların dil becerilerini olumlu düzeyde geliştirdiği belirlenmiştir. Yine öğretmen-öğrenci ilişkisinin doğrudan ve olumlu olmasının, göçmen çocukların okul ortamına uyumlarında belirleyici bir role sahip olduğu vurgulanmıştır (Rousseau ve Guzder, 2008). Block ve arkadaşlarının (2014) yaptıkları bir araştırmada, çocukların dil bariyerine karşın öğretmenlerin mülteci çocuklarla olumlu ilişki kurmasının ve onlara karşı kucaklayıcı davranışlarda bulunmasının, göçmen öğrencilerin okulla bağlarını artırdığı bulunmuştur. Sonuç olarak, okul, göçmenlerin sosyal ve kültürel uyumu için büyük bir işleve sahip olduğundan okul ortamlarında olumlu yaşantıların geliştirilebilmesi için göçmen-yerli öğrenciler ve öğretmen-göçmen öğrenci arası olumlu temas ağlarını oluşturacak programlara, projelere ve etkinliklere yer verilmesi elzemdir. Yüksek düzeyde olumlu yaşantı için daha fazla olumlu temasın oluşturulması gerekmektedir.

Gruplararası Temas Kuramı (Intergroup Contact Theory)

Allport'un (1954) çalışmasından bu yana gruplararası önyargıların yüz yüze temasla azaldığı ve gruplararası etkileşimin daha olumluya dönüştüğü birçok çalışmada ortaya konmuştur (Örn., Al Ramiah ve Hewstone, 2013; Pettigrew ve Tropp, 2006; Pettigrew vd., 2011). Pettigrew (1998) sosyal temas hipotezini, koşulların artırılmasından doğan karışıklık ve sürece ilişkin belirsizlik ve genelleme etkisi şeklinde belirtmiştir. Gruplararası temas kuramı, Allport (1954) tarafından gruplararası önyargı ve ayrımcılığı düşürmek amacıyla ortaya atılmıştır. Allport Önyargının Doğası

(The Nature of Prejudice) adlı eserinde bireylerin önyargılarının ve ayrımcı tutumlarının kökenini etraflıca tartışmıştır. Gruplararası temasın her zaman olumlu olamayacağını ve temasın olumsuz olması sonucunda daha fazla önyargı ve ayrımcı tutumların gelişmesine de sebebiyet vereceğini vurgulamıştır. Bu açıdan temasın niceliği ve niteliğinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Temasın niceliği olumlu tutum ve davranışları artırmaktadır (Brown vd., 2007) lakin temas sıklığı yüksek olsa bile bunun nitelik açıdan olumsuz olması durumunda, gruplararası önyargı daha da artmakta ve gruplararası etkileşimin olumsuz şekilde oluşmasına neden olabilmektedir (Barlow vd., 2012; Paolini vd., 2004).

Allport (1954), gruplararası temasın etkili olabilmesi için dört optimum koşulun oluşması gerektiğini ileri sürmüştür: eşit statü, aynı amacı paylaşıyor olmak, iş birliğine dayalı ilişki ve otorite desteği. Allport'tan sonra araştırmacılar temas kuramını birçok açıdan incelemiş ve farklı temas yollarını ortaya koymuşlardır. Pettigrew ve Tropp'un (2006) 515 araştırmayı inceledikleri meta-analiz çalışması bu dört optimum koşulun olmasının önyargıları azaltmakta şart olmadıkları ama bu koşulların sağlandığı durumlarda önyargıları düşürme etkisinin daha güçlü olduğunu göstermiştir.

Pettigrew (1998) temasın yüz yüze etkileşim üzerine kurgulanmış olduğunu lakin günümüzde bu olgunun değiştiğini ve dolaylı temas türlerinin olduğunu altını çizmiştir. Ayrıca asgari koşullara beşinci basamak olarak arkadaşlık kurmanın da dâhil edilebileceğini vurgulamıştır. Pettigrew ayrıca dış gruba dair bilgi toplama, duygusal bağ kurma, davranış değiştirme ve iç grup üyelerine karşı içgörü geliştirme gibi etmenlerin de çok işlevsel olduğunu belirtmiştir.

Son 30 yıllık zaman diliminde doğrudan temasın yanında dolaylı temasın da önyargı üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir (Pettigrew, 1998). Pettigrew, doğrudan teması farklı gruptaki bireylerin yüzyüze etkileşimde bulunmaları şeklinde tanımlamıştır. Yüzyüze iletişimin olumlu olması durumunda olumlu temas, temastan kaçınma veya temasın olumsuz olması durumu yaşandığında ise olumsuz temas olarak belirtilmektedir. Dolaylı temas ise yüzyüze etkileşimin olmadığı temas türü olarak belirtilmiştir. Bu kuramın alan yazınında birçok farklı dolaylı temas örnekleri üzerine çalışmalar yürütülmüş ve her bir dolaylı temasın önyargı ve ayrımcılığı azaltmada etkisi incelenmiştir. Alan yazındaki dolaylı temas türlerine bakıldığında, yayılmacı/genişletilmiş temas (Küçükkömürler ve Sakallı-Uğurlu (2017), bir derleme çalışmalarında extended contact için yayılmacı temas söylemini kullanmışlardır. Türkçe alanyazında ortak bir dil oluşması için yayılmacı temas kullanılması kararlaştırılmıştır) (extended contact), e-temas (e-contact), hayali temas (imagined contact) ve parasosyal-temsili temas (parasocial-vicarious contact) türleri şeklinde sıralandığı görülmektedir (White vd., 2021). E-temas: çevrimiçi ortamda farklı grup üyeleriyle etkileşimde bulunma olarak (White ve Abu Rayya, 2012), yayılmacı temas: gruplararası temasın olmadığı ve grup üyeleri aracılığıyla gruba ilgili bilgi alarak grup üyelerinin tutumlarının etkisinde kalma şeklinde (Wright vd., 1997), parasosyal-temsili temas: gruplararası bilgiyi dış gruba gözlemleyerek öğrenmesi şeklinde (Gomez ve Huici, 2008) ve son olarak hayali temas: dış grup üyeleriyle zihinsel simülasyon (hayal kurarak) sağlanması olarak (Turner vd., 2007b) tanımlanmıştır. Alan yazında tanımlanan dolaylı temas örneklerine ek olarak son dönemlerde çocuk ve gençlerin ebeveynlerinin tutumlarının çocukları nasıl etkilediğine yönelik çalışmalar da yapıldığı görülmektedir (Bağcı ve Güngör, 2019; Smith ve Mînescu, 2021). Dolayısıyla her bir temas

türünün göçmen öğrencilerin sosyal uyumu üzerindeki etkisinin nasıl olduğu, göçmenlere yönelik ayrımcı tutum ve davranışları ne düzeyde azalttığı alan yazın kapsamında incelenmiştir.

Gruplararası temas kuramına ilişkin araştırmaların sıklıkla gruplararası önyargı ve ayrımcı tutumları zayıflatma amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Bu kuramın uyum çalışmalarındaki etkileri ya çalışılmamıştır veya kuramın uyum üzerinde dolaylı etkileri üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, White ve diğerlerinin (2014) yaptıkları bir projede iç grup üyelerinde önyargı ve ayrımcı tutumda zayıflamayla birlikte dış gruptakilerde ise olumlu bütünleşme (çifte kimlik gelişimi) olduğu tespit edilmiştir (Bu çalışmada çifte kimlik ile kast edilen şey bir bireyin sahip olduğu etnik veya grup kimliğine ek olarak bir de içinde bulunduğu toplumun kimliğini de taşıması şeklinde belirtilmektedir). Elbette gruplararası temasla önyargı ve ayrımcılık tutumlarının düşürülmesi dış grubun uyumuna hizmet edebilir. Bunun doğrudan test edilmemesi veya çok az sayıda test edilmesi ciddi bir eksikliklerdir. Bu çalışma bağlamında ise öğrenci grupları ile yapılmış olan temas çalışmalarının dış grup üyelerine (göçmenler özelinde) karşı ayrımcı tutum ve davranışları ne düzeyde zayıflattığı ve dış grup üyelerinin uyumuna nasıl katkı sağladığı incelenmiştir.

Çalışmanın amacı

Bu çalışma, temasın göçmen öğrencilere yönelik önyargı ve ayrımcı tutumlara etkisini inceleyen, temas ile göçmen öğrencilere yönelik tutum değişimleri arasında ilişki kuran ve göçmen öğrencilerin uyumu ile temas kuramı arasında ilişki kuran çalışmalarını, içerik analizi yoluyla inceleyerek temasın rolünü açığa çıkarmayı amaçlamıştır. Bu araştırma kapsamına iki önemli soruya cevap aranmıştır.

1. Göçmen öğrencilerin uyumlarında, gruplar arası olumlu temasın nasıl bir etkisi bulunmaktadır?
2. Hangi temas türü/leri göçmen öğrencilerin sosyal uyumunu artırmaktadır?

Yöntem

Yerli araştırma verileri için DergiPark ve uluslararası alanda ise Web of Science en önemli veri tabanıdır. Bu yüzden bu çalışma kapsamında güncel çalışmaları merkeze almak için 2000 yılı sonrasında göçmen öğrencilerin okula uyumlarına yönelik Web of Science ve DergiPark veri tabanlarında Türkçe ve/veya İngilizce yayınlanmış araştırma makaleleri içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma bağlamında veriler, doküman incelemeleri şeklinde toplanmıştır. Temasın göçmen çocukları nasıl etkilediğine dair yapılmış araştırmaların doküman incelemeleri iki ölçüt üzerine oluşturulmuştur: öğrencilerin uyumları önündeki engellerde temasın rolünün araştırmalarda olması (ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite örneklem grubu ile yapılmış çalışmalar) ve bu araştırmaların 2000 yılından sonra yayınlanmış olması. Veri tabanlarında göçmenlerin uyumu (*göçmen* OR uyum**, *mülteci* OR uyum**, *mülteci* OR çocukların uyumu**) AND göçmenlere yönelik ayrımcılık ve önyargı (*göçmen çocuklar* OR önyargı**, *göçmen çocuklar* OR ayrımcılık**) AND okula uyum (*okulda göçmen/mülteci* OR sosyal uyum**) AND (*temas* OR sosyal uyum**) AND sosyal temas ve uyum (*okulda sosyal uyum* OR temas**) AND okulla bütünleşme (*sosyal bütünleşme* OR okul**) kelime ve kelime grupları taranmıştır. Bu tarama sonucunda;

Web of Science üzerinden 724 makale tespit edilmiş çalışmanın amacına uygun olacağı düşünülen 152 makale indirilmiştir. Makale incelemeleri sonucunda 39 araştırmanın çalışmanın amacına uygun olduğu ortaya konmuştur.

DergiPark üzerinden 110 makale tespit edilmiş ve çalışmanın amacına uygun olacağı düşünülen 34 makale indirilmiştir. Bu makalelerin incelenmesi sonucunda 8 araştırma makalesinin çalışmanın amacına uygun olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın amacına uygun 47 araştırma makalesi, içerik analiziyle tasnif edilerek gruplar arası temasa yönelik vurgular derlenmiştir. Bu çalışma kapsamında son olarak, incelenen projelerde, araştırmalarda ve güçlendirme (empowerment) çalışmalarında okul ortamında uygulayıcı olan yöneticilere, öğretmenlere ve okul psikolojik danışmanlarına yönelik okul ortamlarında önerileride bulunmuştur.

Doğrudan temas ve göçmenlerin uyumu veya göçmenlere yönelik önyargı ve ayrımcılık düzeylerinin incelendiği araştırmaların tümünün (35 araştırma) nicel araştırmalar olduğu görülmektedir. Nicel araştırma metotları arasında ise deneysel araştırma, boylamsal araştırma ve kesitsel araştırmalar yer almaktadır. Nicel araştırmalar dışında, mülteci/göçmen öğrencilerin yaşam deneyimlerini ele alan nitel araştırma da tespit edilmiştir. Çalışmanın amacına uygun olan bu araştırmaların verileri de kullanılmıştır.

Bulgular

İncelenen 47 makalede, doğrudan temas (olumlu ve olumsuz temaslar) ve dolaylı temas (e-temas, yayılcı temas, hayali temas, para-sosyal temas) türlerinden uyumla ilgili çalışmalara rastlanmasına karşın (6 araştırma) çalışmaların çoğunun gruplararası önyargı ve ayrımcılığı düşürmeyle ilgili olduğu görülmektedir. Ayrıca, dört araştırma (Tablo 1’de Kuşaklararası Aktarımlı Temas türlerindeki nicel araştırmalar) alanyazında ortaya konulan doğrudan temas ve dolaylı temas türlerinin dışında yürütülmüştür. Bu çalışmalarda ebeveynlerin dış gruba ilişkin temas düzeylerine, ebeveynlerin ve çocukların çevrelerindeki yetişkinlerin dış gruba ilişkin tutumlarının çocukların dış gruba ilişkin tutumlarıyla ilişkisine bakılmıştır. Çalışmalar gençlerin/çocukların, ebeveynlerinin/ailelerinin dış gruba karşı tutumlarından etkilenebildikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bundan ötürü, bu çalışma bağlamında gruplararası temas bağlamında alanyazında daha önce tanımlanmayan bir temas türü tanımlanmış ve kodlanmıştır. Bu olgunun da ileride bir temas türü şeklinde ele alıp incelenebileceği savı üzerine bu aktarım bir temas türü şeklinde el alınmıştır. Tablo 1’de görüldüğü üzere, bu çalışmanın yazarı tarafından “kuşaklararası aktarımlı temas” veya “kuşaklararası temas” isimlendirmesi yapılmıştır. Bu temasta genç nesiller, dış gruba ait öğrenmeleri anne-baba ve büyüklerinden edinmektedirler. Dolayısıyla alanyazından hareketle bu çalışmalarda ortaya konulan aktarımların da bir temas sayılabileceği ve bunun da dolaylı temas olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü, doğrudan temas olabilmesi için grupların yüz yüze etkileşimde bulunmaları gerekmektedir (Pettigrew, 1998). Burada bireyler, ebeveyn aktarımlarının dış gruba ait önyargıyı geliştirebildiği iddiasını göstermektedir.

Göçmen öğrencilerin uyumlarında gruplar arası temasın etkisi

Yapılan temas çalışmaları çoğunlukla ev sahibi bireylerle yürütülmüştür (24 araştırma yerli öğrenci-öğretmenlerle, 14 araştırma göçmen çocuklarla ve 6 çalışma ise hem göçmen hem de yerli öğrencilerle, 2 araştırma yerli öğretmenlerle ve 1 araştırma velilerle yapılmıştır). Çalışmaların

ağırlıkla önyargı ve ayrımcı tutumları zayıflatmak amacıyla yapıldığı görülmektedir. Mülteci, göçmen ve azınlık gruplarla yapılan çalışmalar, bütün temas türlerinin öğrencilerin okula uyumlarında ve topluma uyum sağlamalarında olumlu bir etkisinin olabileceği savını göstermektedir. Çünkü olumlu temas gruplararası etkileşimin niteliğini ve niceliğini artırmıştır. Ayrıca bazı çalışmalarda çifte kimlik geliştirmede temas niteliğinin önemi ön plana çıkmıştır (Cameron vd., 2006; Martiny vd., 2020). Bazı araştırmalarda grupla doğrudan temas kurulduğunda yayılcı temas etkilerinin etkili sonuçlar vermediği bulgulanmıştır (Eller vd., 2012). Bundan dolayı temasın türü ve temas niteliğinin topluma ve okula uyum için önemli olduğu araştırmalarca ortaya konmuştur (daha detaylı bilgi için Tablo 1'e bakınız).

İncelenen araştırmalara bakıldığında, ister yerli grupların göçmen öğrencilere yönelik ayrımcı tutumları olsun isterse de göçmen öğrencilerin okula ve topluma uyumları olsun gruplararası temasın olumlu olması durumunda grup etkileşiminin olumlu şekilde etkilendiği görülmektedir. Topluma ve okula uyum önündeki engelleri aşmada önemli bir etmen olduğu, yerli ve göçmen öğrenciler arasında etkileşimi sağlayarak göçmen öğrencilerin göç ettikleri topluma dair bilgileri hızlandırdığı ortaya konulmuştur. Ayrıca göçmen öğrencilerin yerli öğrencilerle kurdukları arkadaşlık ilişkileriyle de buldukları toplumun ve kültürün yapısını kabul etmede olumlu tutumlar içinde oldukları tespit edilmiştir. Yine okula uyum için önemli bir etmen olan okula devam etmede göçmen çocukların yerel halk ile temas kurma sayesinde arttığı belirtilmiştir. Tüm bu olgular göz önüne alındığında kurulan temasın niteliğinin göçmen öğrencilerin hem okula hem de göç edilen topluma uyumlarında belirleyici oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Göçmen öğrencilerin sosyal uyumunu artıran temas türleri

İncelenen 47 araştırmanın 28'i doğrudan temas ve türleriyle ilgili araştırmaları, 19 araştırma ise dolaylı temas ve türlerini kapsamaktadır. Neredeyse her temas türünün bütün öğrenci gruplarıyla çalışıldığı görülmektedir. İlkokul öğrencileriyle 11, ortaokul grubunu kapsayan 7, lise-üniversite öğrencileriyle 20, dil okulu öğrencileriyle 2, okul dönemi belirtilmeden ergenlerle yapılan 3, ve öğretmenler-velilerin görüşlerinden yola çıkarak öğrenci problemlerini ortaya koyan 3 araştırma tespit edilmiştir. Temas türleri açısından bakıldığında, dolaylı temas ve türleri küçük yaş grubundaki öğrencilerle sıklıkla kullanılmıştır. Doğrudan temas türleri ve doğrudan temasın etkileri ise lise ve sonrası gruplarla daha çok çalışılmıştır.

Yapılan incelemelerde, neredeyse tüm temas türlerinin gruplararası etkileşimi olumlu yönde artırdığı ve göçmenlere karşı negatif tutumları zayıflattığı görülmüştür. Çalışmalar, çoğunlukla temas kuramının önyargı ve ayrımcı tutumları düşürme düzeylerine odaklanmaktadır. Buna karşın göçmenlerin uyumu, dış grubun normlarını algılama düzeylerindeki farklılık, aitlik hissi, çifte kimlik geliştirme düzeylerindeki vb. farklılaşmada da temasın işlevi incelenmiştir (Tablo 1'e bakınız). Bu çalışmalarda, tüm temas türlerinin öğrenci grupları arasındaki etkileşimin niteliğini ve niceliğini artırdığı sonucu ortaya konmuştur. Yalnızca bir çalışmada müdahale programlarına katılan öğrencilerin dış grubu algılamalarında kontrol grupla karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmış, buna karşın programa katılan azınlık grubun üyelerinde dış grubun (içinde bulunduğu kültürün) normlarını algılama düzeylerinin yükseldiği tespit edilmiştir (Mäkinen vd., 2019).

Tablo 1. Göçmen öğrencilerle yapılmış çalışmalarda ve yerel öğrencilerin göçmen öğrencilere yönelik tutum çalışmalarında temas rolünü ortaya koyan araştırma sonuçları

Temas Türü	Sayı	Grup	Yöntem	Araştırmanın türleri	Araştırmaların Sonuçları
Doğrudan temas (direct contact)		İlkokul öğrencileri	Nitel/bütüncül (gözlem, rapor incelemeleri, görüşme, odak grup görüşmesi),	-Proje odaklı çalışmalar ile uyum çalışılmıştır.	1- Gruplararası anlaşılma, doğrudan temas istekli olma, grup normlarını doğrudan öğrenme, şahit olma, uyumu yükseltmek, azınlık grupların öğrenme düzeylerini artırma, çoğunlukçu grupların önyargı, ayrımcı tutum ve davranışlarında düşme, arkadaşlık ilişkilerinin kurulması gibi bulgular elde edilmiştir (Gustafsson ve Alawi, 2015). 2- Dil bariyerin etkisiyle temas eksikliği, olumlu etkileşim yok ve tamasın bunları ortadan kaldıracığı algısı mevcut (Yu vd., 2020). 3- Algılanan ayrımcılığın, etnik kökenin, sınıftaki etnik çeşitliliğin gruplararası arkadaşlıkta önemli etmen olduğu ama arkadaşlık kalitesi üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmadığı bulunmuştur (Bağcı vd., 2014). 4- Çoğunluk grupla arkadaşlık kurma gidilen yerdeki halkın kimliğiyle özdeşleşmeyle güçlü şekilde ilişkili olduğu, azınlık bireylerin çoğunlukla kimlikle özdeşleşmesinde önemli bir etkisi olduğu bulunmuştur. Ayrıca üst kimlik oluşumunda gruplararası arkadaşlığın çok önemli olduğu vurgulanmıştır (Munniksma vd., 2015). 5- Mültecilerle görüşmeler yapma ve belirli konularda tartışma küçük de olsa tutumlarda değişimler yarattığı bulgulanmıştır (Nikolaou ve Samsari, 2020). 6- Mongol çocuklarıyla yapılan yüzyüze görüşme sonucunda kültürlenme stresiyle baş etmede edindikleri sosyal destek ağı sayesinde aşabildikleri dile getirilmiştir. Bu sosyal destek ağ sayesinde stres düzeyleriyle baş etmeye çalıştıkları bulunmuştur (Joyce ve Liamputtong, 2017). 7- Vietnamlı bir grup öğrencilerle yapılan bu
		Ortaokul öğrencileri		-Kamp ortamında müdahale programları yapılarak uyum çalışılmıştır.	
		Lise öğrencileri		-Sanat odaklı müdahale programı yapılmıştır.	
		Üniversite öğrencileri		-Gruplararası arkadaşlık kurma ve arkadaşlık kalitesine dair müdahale programı düzenlenmiştir.	
		Ergenler		-Göçmen ve yerli öğrenciler arasında tartışma programları düzenlenmiştir.	
		Suriyeli öğrencileri olan öğretmenlerle		Boyamsal Çalışmalar.	
		Uluslararası öğrencilerle			

<p>-Yaratıcı drama ile yerel ve göçmen öğrenciler arasında arkadaşlık ilişkisini düzenleme çalışmaları düzenlenmiştir.</p> <p>Algı ve deneyim çalışmaları yapılmıştır</p>	<p>araştırmada okulların etnik farklılıklarının çeşitli olduğu yerlerden gelen Vietnamlı gençlerin gruplararası etnik arkadaşlık düzeyinin düşük olduğu ve sosyal destek düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan aynı etnik arkadaşların olduğu okullarda kendi etnisiteleriyle arkadaşlıkların olduğu ama onlardan da yeterince sosyal destek alınmadığı yordandırmıştır (Chan ve Birman, 2009). 8- Farklı etnik ve dini grupla temas sıklığı arttıkça öğrencilerin gruplararası olumlu tutum ve algıların da arttığı bulgulanmıştır. Güney Kore’de mülteci olarak kalan kuzey Korelilerle arkadaşlık ilişkilerinin oluşması durumunda Kuzey Korelilere yönelik olumlu tutumların geliştiği bulgulanmıştır (Myeong ve Lee, 2021). 9- Yunan modeli-arkadaşlık kurma projesinde elde edilen bulguya göre öğrencilerde mültecilere yönelik genel tutumlarda olumlu yönde değişim, yabancı düşmanlığında düşme ve hoşgörüsüz tutumlarda düşme görülürken özgecili ile ilgili bir değişim saptanmadığı bulunmuştur (Spyropoulou vd., 2020). 10- Yabancı kişilerin danışmanlığında işlenen dersler sayesinde öğrencilerin gruplararası arkadaşlık kurma eğitimlerinde artış görülmüştür. Ayrıca öğrencilerin farklı kültürleri algılamalarını kolaylaştırmıştır (Torres, 2020). 11- Öğrencilerin mültecilere yönelik tutumları diğer iki gruba göre daha az ve en çok yabancılara yönelik tutumları önemli olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca doğrudan temasın daha çok yabancı ve göçmenlerle yapma eğiliminde olduğu belirtilmiştir. Özellikle doğrudan ve yayılmacı temaslar gençlerin algılarını düzenlediği tespit edilmiştir (Findor vd., 2021). 12- Yapılan çalışmada doğrudan temasın düşük olduğu zamanlarda yayılmacı</p>
---	---

olduğu zamanlarda ise yayılmacı temasın gruplararası tutumlar üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Eller vd., 2012). 13- Asyalı Amerikalı öğrencilerle yapılan bu araştırmada gruplararası arkadaşlık ilişkilerinin kurulması gruplararası tutumları ve davranışları etkilediği bulunmuştur (Chen ve Graham, 2015). 14- Göçmen çocukların okula devamında Alman halkı ile temas kurmanın normal okula başlamada ve devam etmede önemli bir değişken olduğu tespit edilmiştir (Maué vd., 2021). 15- Çalışma sonucunda öğrencilerin dış grup üyelerine karşı olumsuz tutumlarında düşüş olmuştur. Özellikle kaygı azaltılarak tutumlarında değişim yaratılmıştır (Turner vd., 2007a). 16- Öğrenciler arası arkadaş ilişkilerin arttığı, empati becerilerinde artış olduğu, bir birini anlamak için daha fazla çaba içinde olarak iletişimi artırdığı bulunmuştur (Oğun Baytaş ve Çelik, 2020). 17- Bu çalışma doğrudan temas üzerine kurulu bir çalışma olmamasına karşın Suriyeli bireyleri tanıyan ve bilen kişilerin bilmeyen ve teması olmayan kişilere nazaran Suriyeli bireyleri daha az tehdit olarak algıladıkları bulunmuştur. Bu durum önyargı, kalıp yargı ve ayrım tutumlarda bulunma davranışını etkilediği görüşü öne sürülerek tartışılmıştır (Eser ve Uygur, 2019). 18- Suriyeli ebeveynlerin öğretmenlerle temastan kaçındıkları, okul süreçlerine dahil olmadıkları ve ailelerin dil bariyerlerinden dolayı çocuklarına yeterli derecede destek sunmadıkları belirtilmiştir. Ayrıca öğretmenlere göre, öğrencilerin okula uyumları ve okul başarısı için ailelerin okulla temasta bulunmadıkları belirtilmektedir (Zengin ve Ataş-Akdemir, 2020). 19- Yapılan araştırmada dışlanma davranışına maruz kaldıkları,

				<p>zorbalığa maruz kaldıkları tespit edilmiştir. Sorunun çözümü için daha çok öğretmenden yardım aldıkları tespit edilmiştir (Baysal ve Çimşir, 2020). 20- İtalyan ilkökul çocukları, son müdahale oturumundan bir hafta sonra değerlendirilen bağımlı değişkenlerle üç haftalık bir müdahaleye katıldılar. Sonuçlar, doğrudan ve hayali grup içi temasın kontrol koşullarıyla karşılaştırıldığında, doğrudan ve hayali gruplar arası temasın, göçmenlerin olumsuz stereotiplerini düşürme ve bu gruba yönelik gelecekteki yardım niyetlerini teşvik etme konusunda ek bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur (Vezzali vd., 2015c).</p>
<p>1.1.Olumlu temas (positive contact)</p>	<p>Göçmen lise ve üniversite öğrencileriyle iki çalışma yapılmıştır Çin ve Uygur üniversite öğrencileri Yerli üniversite öğrencileri</p>	<p>Nitel/Deneysel Nitel</p>	<p>Deneysel çalışma: olumlu temaların çifte kimlik ve uyum üzerindeki etkisi incelenmiştir. -İlişkisel analiz- temasın ulusal kimliği gelişimiyle olan ilişkisi ele alınmıştır. -Ortak iç-grup kimliği üzerinden gruplararası temas sıklığı ve kalitesi incelenmiştir. Arkadaş ilişkisinin geliştirilmesiyle uyum çalışmalarını artırma müdahel programı yapılmıştır.</p>	<p>1- Göçmenlerin Norveçlilerle olumlu teması onların Norveç kültürüne daha yüksek düzeyde bütünleştikleri/uyum sağladıkları bulunmuştur. Aynı zamanda çifte kimlik geliştirmelerini yordadığı bulunmuştur (Martiny vd., 2020). 2- Olumlu temasın Uygurlu gençlerin ve yayılmayı ve temsili temasın da hem Çinli hem de Uygurlu gençlerin Çin ulusal kimliği ile yüksek düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur (Huang vd., 2020). 3- Ait olunan üniversite kimliği ve Müslüman olma kimliğinin gruplararası temasın kalitesi ve düzeyi üzerinde bir etkisinin olduğu bulunmuştur (Güler, 2019). 4- Program sonucunda kontrol grubuna ve çalışmaya katılmayanlara nazaran deney grubundaki kişilerde sosyal uyumda iyileşme olduğu, özgüvenlerinde yükselmeler olduğu ve çalışmaya katılan göçmen çocuklarda kendilerine güven düzeyinde yükselme olduğu için kendilerini daha iyi ifade ettikleri tespit edilmiştir (Hannover vd., 2020). 5- Dil bariyeri olmadığı durumlarda yerli ve mülteci öğrenciler yardımlaşmaları ve birlikte hareket ettikleri görülmüştür. Duygusal destek alanları oluşmuştur (Özkan vd., 2020).</p>

<p>1.2. Olumsuz temas (negative contact)/ temastan kaçınma (avoidance of contact)</p>	<p>8</p> <p>Üniversite öğrencileri, Lise öğrencileri, Liseli ergenler Çin ve Uygur üniversite öğrencileri, Türkiye’de ilkökul ve ortaokul düzeyinde mülteci öğrencisi olan öğretmenlerle, Sınıf öğretmenleri</p>	<p>-Öğretmen algısı üzerinden çalışma yürütülmüştür.</p> <p>-Göçmen öğrencilerin sosyal etkileri</p> <p>-Algı çalışmaları-Nitel: Yerli ve göçmen öğrencilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir.</p> <p>-Göçmenlere yönelik önyargıda nelerin etkili olduğunu incelemek.</p> <p>-İlişkisel analiz: Temastan kaçınma ile ilişkisi.</p> <p>-Nitel araştırma: Öğretmen deneyimleri ve algılarıyla çalışılmıştır.</p> <p>-Göçmen öğrencilerin sosyal uyum ve toplumsal kabul süreçleriyle ilgili çalışılmıştır.</p>	<p>1-2- Göçmen öğrencilerin Hong Kong’taki deneyimlerini inceleme ve olumsuz deneyimlerin, algılanan ayrımlığın psikolojik uyumlarının toplumsal bütünleşmelerinde önemli yordayıcı etkilerinin olduğu tespit edilmiştir (Karim vd., 2021). 2- Okul ortamına uyum sağlanabilmesi için öğrencilere yönelik tutumların olumlu olması, öğretmenlerin destekleyici davranışlarda bulunması ve öğrencilerin değerlerine ve farklılıklarına saygı duymaları gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (Bartlett vd., 2017). 3- Çalışma sonucunda Suriyeli öğrencilerin temas ile ilgili problemler yaşadıkları ve bazı öğrencilerin onlarla temastan kaçındıkları belirtilmiştir (Ertong Attar ve Küçükşen, 2019). 4- Belirlenen değişkenler arasında temastan kaçınma/temas yokluğu olduğu tespit edilmiştir (Wilson-Daily, Kimmelmeyer ve Prats, 2018). 5- Olumlu temasın Uygurlu gençlerin ve yayılmacı ve temsili temasın da hem Çinli hem de Uygurlu gençlerin Çin ulusal kimliği ile yüksek düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur (Huang vd., 2020). 6- Öğretmenlerin çoğunluğunun olumsuz deneyimler yaşadığı, öğrencilerin sınıfta dışlandığı bulgulanmıştır. Öğrenciler arasında dil probleminin olduğu vurgulanmıştır. Bazı öğrencilerin alay edilmekten çekindiği vurgulanmıştır (Saklan ve Erginer, 2017). 7- Doğrudan temasta zaman zaman etiketlendikleri, yargılandıkları, öğrencilerle etkileşim olsa da anlaşılma sıkıntısı yaşadıkları ama toplumsal temasın olması ve kaçınma davranışların olduğu ortaya konmuştur (Sezgin ve Yolcu, 2016). 8- Mülteci ve yerli öğrencilerin birbirlerine hakaret ettikleri,</p>

<p>2. Dolaylı temas (indirect contact)</p>	<p>13-19 yaşındaki ortaokul ve lise öğrencileri. Ortaokul öğrencilerle</p>	<p>Nicel/Boylam sal Müdahale programı</p>	<p>-Proje: ağırlık tarihini ve geçmiş deneyimlerini ders olarak sunulduktan sonr etkisi incelenmiştir. -İlişkisel araştırma: Gruplararası temas ile ilgili kitap okutma yoluyla temas ile ilişkisinin incelenmiştir.</p>	<p>1- Yahudi ağırlığa dair algılarında ciddi değişimler yaşandığı ve güçlü bir bağ kurulduğu ortaya konmuştur. Ayrımcı ve önyargı tutumlarında dönüşüm bulunmuştur (Stefaniak ve Bilewicz, 2016). 2- Kùltürlerarası konuları merkeze alan kitapları okuyan ortaokul öğrencilerinin tutumlarında bu konuda kitap okumayan ve hiç kitap okumayan öğrenci tutumlarına nazaran, göçmenlere yönelik önyargıları, kalıp yargılarla hareket etme düzeyleri düştüğü ve bu öğrencilerin göçmenlerle tanışma ve etkileşime girme duygularında artış olduğu tespit edilmiştir (Vezzali vd., 2012).</p>
<p>2.1.E-temas- Elektronik (e-contact or electronic contact)</p>	<p>Müslüman ve Hristiyan lise öğrenciler, 13-18 yaşındaki gençler (ortaokul), Üniversite</p>	<p>nicel/boylam sal, nicel/kesitsel</p>	<p>-DIEC (Dual Identity Contact) Elektronik müdahale programının etkisi çalışılmıştır. -Peer2peer projesi kapsamında mülteci öğrencilerin okul sistemine uymaları çalışılmıştır. -Araştırma: Üniversite öğrencilerinin algılarının temas üzerindeki etkileri incelenmiştir.</p>	<p>1- Olumlu bütünleşme (Müslüman gençlerde iki kimlik gelişimi), karşılıklı destek olmayı sürdürme, Hristiyan grupta müdahale programı sonrasında da önyargıdaki dönüş devam etmesi (White vd., 2014). 2- Peer2peer projesi kapsamında yapılan araştırmada yaşlılardan eğitimsel ve sosyal alanlarda destek alanların kontrol grubuna nazaran eğitimsel uyumlarında anlamlı düzeyde farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrıca bu proje ile iyi eğitime motive olma düzeylerinde yükselmeler oluşturmuş ve dil ve iletişim engellerinde de ciddi düşüşler yaşanmıştır (Kneer vd., 2019). 3- Öğrencilerin mültecilere yönelik tutumları diğer iki gruba göre (yabancı ve göçmenler) daha az olduğu ve en çok yabancılara yönelik tutumları olumlu yönde değiştirdiği bulunmuştur. Ayrıca doğrudan teması da daha çok yabancı ve göçmenlerle yapma eğiliminde olduğu belirtilmiştir. Özellikle doğrudan ve yayımlı temaslar gençlerin algılarını düzenlediği tespit edilmiştir (Fındor vd., 2021).</p>
<p>2.2. Yayımlı</p>	<p>İlkokul-</p>	<p>Nicel/Deneys</p>	<p>-Müdahale programı:</p>	<p>1- Öğrencilerin dış gruba karşı ayırım tutum düzeyi düşmüştür. Özellikle</p>

(extended contact)	düzeyi arasındaki tüm öğrencilerle yapılmış çalışma. Ayrıca bir çalışma da dil okulundaki öğrencilerle yapılmıştır. Çin ve Uygur üniversite öğrencileri	ysel müdahale program, Nicel/Kesitsel , Nicel/Boylam sal	okumalarına dayalı çalışm yürütülmüştür. -Deneysel çalışma: yerli öğrencilere göçmenlerle arkadaşlık üzerine en iyi makale yazma yarışması düzenlenmiştir. -Araştırma: Yerli üniversite öğrencilerinin mülteci, yabancı ve göçmen algılarıyla ilişkili doğrudan, yayımları ve elektronik temaların etkisi incelenmiştir. -Deneysel çalışma: Harry Potter kitabının okunması ve filminin izletilmesi sonucunda mültecilere karşı tutumundaki değişimler test edilmiştir. -Temas etkisi incelenmiştir. İlişkisel analiz: temas türünün ulusal kimlikle ilişkisi incelenmiştir. -4 Araştırma Çalışması (İlkokul, Lise ve	çalışma kapsamında yayımları temas etkisi altında çifte kimlik gelişiminin çok güçlü bir değişken haline dönüştüğü bunun da dış gruba karşı daha yüksek oranda olumlu tutumların geliştirdiği bulunmuştur (Cameron vd., 2006). 2- Bu çalışmanın bulgularına göre deney grubundakilerin dış gruptan edindikleri arkadaş sayısı 3 ay sonra artmıştır ve bu etkinin gruplar arası temasa dair iç grup ve dış grup normlarının destekleyici algılanması ve dış gruba temasa dair niyet aracı değişkenleriyle ilgili olduğu bulunmuştur. Bu çalışma uzun vadede yayımları temas gelecekteki olası bir temas niyetine ve gerçek bir sosyal temasa dönüşebileceğini göstermektedir (Vezzali vd., 2015a). 3- Öğrencilerin mültecilere yönelik tutumları diğer iki gruba göre daha az ve en çok yabancılara yönelik tutumları önemli düzeyde düşmüştür. Ayrıca doğrudan teması da daha çok yabancı ve göçmenlerle yapma eğiliminde olduğu belirtilmiştir. Özellikle doğrudan ve yayımları temaslar gençlerin algılarını düzenlediği tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda öğrencilerin farklı gruplara olan yaklaşımlarında değişimler yaşanmıştır (Findor vd., 2021). 4- Harry Potter kitabı okutulan çalışmada yazarlar bu çalışma ile eğitim programlarında çok kültürlü, azınlık gruplarındaki bireyleri olumlu yönde gösteren kitaplara yer verilmesi gerektiği ve öğrencilerle bu konuda tartışma sınıflarının oluşturulması gerektiğini vurgulamışlardır (Vezzali vd., 2015b). 5- Yapılan çalışmada doğrudan temasın düşük olduğu zamanlarda yayımları temasın etkisinin çok güçlü olduğu yalnızca doğrudan temasın olduğu zamanlarda ise yayımları temasın gruplararası tutumlar üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Eller vd., 2012). 6-
---------------------------	---	--	---	--

			<p>hem Çinli hem de Uygurlu gençlerin Çin ulusal kimliği ile yüksek düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur (Huang vd., 2020). 7- Çalışma sonucunda öğrencilerin dış grup üyelerine karşı olumsuz tutumlarında düşüş olmuştur. Özellikle kaygı azaltılarak tutumlarında değişim yaratılmıştır (Turner vd., 2007a).</p>
<p>2-3. Parasosyal-temsili temas (parasocial contact-vicarious contact)</p>	<p>İlkokul-Üniversite arası tüm öğrencilerle, evsahibi çocuk ve gençlerle, mülteci çocuk ve gençlerle Çin ve Uygur üniversite öğrencileri</p>	<p>-Müdahale programı: hikaye okumaları üzerine çalışma yürütülmüştür. -Deneysel çalışma: Yerli ve göçmen grup arkadaşlığını anlatan hikayeler okutulurak çalışma yürütülmüştür. -Müdahale programı: yerel ve göçmen gruplarla temsili temasın etkisini test etmek amacıyla 4 haftalık masal anlatıcıları derslere katılım sağlanmıştır. -Deneysel Çalışma: Harry Potter kitabını okutup ve filmi izletirme çalışması yapılmıştır. -İlişkisel analiz: Temsili temasın ulusal kimliği ile</p>	<p>1- Öğrencilerin dış gruba karşı ayırım tutumlarını düşürmüştür. Özellikle mülteciler yönelik ayırım tutumlarda düşüş tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında temsili temas etkisi altında çifte kimlik gelişiminin çok güçlü bir değişken haline dönüştüğü bunun da dış gruba karşı daha yüksek oranda olumlu tutumların geliştirdiği bulunmuştur (Cameron vd., 2006). 2- Türkiye'de yapılmış bu çalışma kapsamında deney grubuna katılanlar arasında daha önce olumsuz gruplararası tutumları olanların temsili temas ile önemli derecede tutumlarında değişim olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışma bağlamında yayımlacı temas unsuru da nitel perspektif ile test edilmiştir. Yayımlacı temas ve temsili temas ile arkadaş ilişkileri artırılmış ve bunu çevrelerine yaydıkları belirtilmiştir (Tercan vd., 2020). 3- Finlandiyadaki araştırmada hikaye anlatıcıların etnik kökeni grup norm algıları üzerinde bir değişiklik yapmamıştır. Ama genel anlamda azınlık grubun çoğunluk norm algısını yükseltmiştir lakin program dış gruba karşı olumlu tutumlarında bir değişim yaratmamıştır (Mäkinen vd., 2019). 4- Harry Potter kitabı okutulan çalışmada yazarlar bu çalışma ile eğitim programlarında çok kültürlü, azınlık gruplarındaki bireyleri olumlu yönde gösteren kitaplara yer verilmesi gerektiği ve öğrencilerle bu konuda tartışma sınıflarının oluşturulması gerektiğini</p>

<p>2.4. Hayali temas (imagined contact)</p>	<p>2</p>	<p>8-10 yaş grubu Üniversite öğrencileri</p>	<p>Nitel/deneysel, el,</p>	<p>-Müdahale programı- Deneysel çalışma: gruplararası temas türlerinin etkililiği çalışılmıştır. -Mülteci ve azınlık gruba yönelik önyargı çalışması</p>	<p>gençlerin ve yayılcı ve temsili temasın da hem Çinli hem de Uyurlu gençlerin Çin ulusal kimliği ile yüksek düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur (Huang vd., 2020).</p> <p>1- İtalyan ilkökul çocukları, son müdahale oturumundan bir hafta sonra değerlendirilen bağımlı değişkenlerle üç haftalık bir müdahaleye katıldılar. Sonuçlar, doğrudan ve hayali grup içi temasın kontrol koşullarıyla karşılaştırıldığında, doğrudan ve hayali gruplar arası temasın, göçmenlerin olumsuz stereotiplerini düşürme ve bu gruba yönelik gelecekteki yardım niyetlerini teşvik etme konusunda ek bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur (Vezzali vd., 2015c). 2- Türkiye'de yapılan bu çalışmada hayali temasın önyargıları düşürmediği tespit edilmiştir (Fırat ve Ataca, 2020).</p>
<p>2.5. Kuşaklararası 1 aktarımlı temas (intergenerational transition contact)*</p>	<p>4</p>	<p>1-8-13 yaş grubu İrlandalı öğrenciler. 2- Türkiye'deki ergenlerle yapılmış bir araştırma. 3- 15 yaşında ergenler ve onların anne-babaları. 4- Öğretmen</p>	<p>Nitel/kesitsel Nitel araştırma</p>	<p>-Öğrencilerin mülteçilere karşı tutumlarını belirleyen değişkenler ve aracı değişkenleri ortaya koyan araştırma düzenlenmiştir. -Öğretmen algısı: sınıf içinde mülteci ve yerli öğrencilerin bir birleriyle olan ilişkileri incelenmiştir.</p>	<p>1- Genç yaşta ki bireylerin davranış öğrenimlerinin yakın çevrelerinden esas almalarından ötürü aile ve dini grupların tutumları çocukların mülteçilere karşı tutumlarında önemli değişkenler olduğu ortaya konmuştur (Smith ve Minescu, 2021). 2- Ergenlerin negatif temasları ve pozitif temasları ebeveynlerinin negative ve pozitif temaslarıyla yüksek düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur (Bağcı ve Gungor, 2019). 3- Belçikada yapılan ergenlerin gruplararası arkadaşlık ilişkilerine karşı tutumları ile anne-babalarının gruplararası arkadaşlık ilişkileriyle olan ilişkileri arasında anlamlı pozitif ilişki bulunmuştur (Meeusen, 2014). 4- Yerli öğrencilerin örtük önyargılarında ailede paylaşılan önyargıların etkileri olduğu tespit edilmiştir (Özkan vd., 2020).</p>

NOT: Bazı araştırmalar iki veya üç farklı tema altında ele alınmıştır. Çünkü araştırmacılar farklı iki veya üç temas türünü araştırmalarda kullanmışlardır. Ayrıca araştırmada oluşturulmuş kategoriler, araştırmaların kullandığı temas isimlendirmeleri esas alınarak oluşturulmuştur.

Tartışma

Web of Science (WoS) ve DergiPark dizinlerinde gruplararası temasın göçmen öğrencilerin sosyal ve okula uyumları ve göçmen çocuklara yönelik ayrımcı tutum ve davranışları üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar incelenmiştir. İnceleme sonucunda WoS dizininde 39 araştırma ve DergiPark dizininde ise 8 araştırmanın çalışmanın amacına uygun olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, her kademedeki öğrenci gruplarıyla göçmen öğrencilere yönelik algı ve olumlu ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla araştırma yapıldığı ve öğrencilerin uyumu ve bütünleşmelerine yönelik çok az araştırma (6 araştırma) olduğu tespit edilmiştir. Uyumla ilgili araştırmalarda dolaylı temas türlerinin kullanılmadığı görülmektedir. Ayrıca temas türlerinin tümü de bu araştırmanın bağlamlarında kullanılmıştır. Doğrudan Temas (Olumlu Temas ve Olumsuz Temas) ve Dolaylı Temas (E-temas, Yayılmacı Temas, Hayali Temas, Parasosyal Temsili Temas ve Kuşaklararası Aktarımlı Temas) türleri arasında en çok doğrudan temas çalışmasının ve en az ise E-temas çalışmasının kullanıldığı görülmüştür.

Son 20 yıllık zaman diliminde ise küçük yaş gruplarıyla doğrudan temas konuları çalışılmış olsa da dolaylı temas çalışmaları gittikçe daha fazla artış göstermiştir. Özellikle kitap okuma çalışmaları, farklı gruplarla ilgili yazı yazma ve hayali temas çalışmalarında artış görülmüştür. Bu açıdan dolaylı temasın güçlü etkileri olduğu ortaya konmuştur. Yalnız doğrudan temasın olduğu durumlarda dolaylı temasın etkisinin azaldığı vurgulamaları da mevcuttur. Bundan ötürü çalışmalarda doğrudan temas olgularının olduğu durumlarda gruplararası arkadaşlık ilişkilerinin geliştirilmesine ilişkin çalışmaların olması gerektiği vurguları mevcuttur (Pettigrew ve Tropp, 2006; Pettigrew vd., 2011). İnceleme sonucunda, ebeveynlerin çocuk ve gençlerin göçmen algısına olan etkisini inceleyen çalışmalara rastlanmıştır. Bu çalışmalar bir temas türü olarak nitelendirilmemiştir. Sadece ebeveynlerin göçmenlere yönelik algıları ile genç neslin göçmenlere yönelik algıları arasında ilişki bulunmuştur. Buradan hareketle, bu temasın yeni bir temas türü olabileceği bu makalede öne sürülmektedir. Bunun yeni bir dolaylı temas türü olabileceği önerilmiştir. Bu temas türü "Kuşaklararası Aktarımlı Temas/Kuşaklararası Temas" şeklinde isimlendirilmiştir.

Bu çalışmada ortaya atılan "Kuşaklararası Aktarımlı Temas" türünün olgusal olarak yeni olmadığı bilinmektedir. Allport (1954), çocukların aileleriyle özdeşleşmeleriyle önyargıların kuşaklararası şekilde aktarıldığını belirtmiştir. Ayrıca birçok farklı teoride kimliğin gruplararası şekilde aktarılabileceği olgusu da tartışılmıştır (örn., kuşaklararası anlatı kimliği bu olgulardan biridir bkn., Ergün, 2021; Merrill ve Fivush, 2016). Bunun yanı sıra Sinclair ve diğerlerinin (2005) yaptıkları araştırmada siyahi bireylere ilişkin önyargı tutumlarında ebeveynlerin önyargı tutumları ile çocukların önyargı tutumları arasında güçlü bir etki bulunmuştur. Bu açıdan Kuşaklararası Aktarımlı önyargı sunulmuştur. Bu önyargının sunulması da kuşaklararası aktarımlı temasın bir temas türü şeklinde ele alınıp araştırmalarda daha fazla çalışılması bunun daha belirginleşmesini sağlayacaktır. Küçük yaşta bireylerin ailelerinden dinledikleri hikayelerin temas çalışmalarıyla bütünleştirilerek incelenmesi bu anlamda katkı sunabilir.

Gruplararası temas kuramı Allport'tan bu yana sıklıkla gruplararası önyargı ve ayrımcılık konularında ve gruplararası ilişkileri geliştirme amacıyla kullanılmıştır. Özellikle gruplararası temas hipotezi, gruplararası ilişkilerin geliştirilmesinde sosyal kaygının azalacağı ve sonuç olarak bireylerin arkadaşlık ilişkilerinin gelişebileceğini vurgulamaktadır (Pettigrew, 1998). Bu durum aynı zamanda göçmen bireylerin kabulünü artıran bir etmendir. Nitekim göç sonrasında göçmenlerin en büyük travmatik

sürecinin gittikleri kültürde kabul edilmeleri ve uyum sağlamaları olduğu bilinmektedir (Berry, 1987). Göçmenlerin uyumu ile gruplararası temas arasındaki ilişki inceleyen çok az çalışmada temasın uyumu kolaylaştıran bir etmen olduğu ortaya konmuştur. Bunlardan biri olan Gustafsson ve Alawi (2015) gruplararası anlaşmanın sağlıklı olması durumunda, göçmen grubun öğrenmesini ve uyumunu yükselttiğini belirtmektedirler. Aslında burada gruplararası temas yoluyla sosyal öğrenmelerin (şahit olma, grup normların öğrenme ve karşılıklı doğrudan bilgi edinme) artmasıyla uyumun kolaylaşacağı anlaşılmaktadır.

Bir diğer çalışma ise, Norveçlilerle olumlu teması olan göçmenlerin daha yüksek düzeyde Norveç kültürüyle bütünleştikleri, çifte kimlik geliştirdikleri ve uyum düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Martiny vd., 2020). Son olarak sınıf içi arkadaşlık geliştirme müdahale programının uygulandığı deney-kontrol grubunun olduğu bir çalışmada, deney grubundaki öğrencilerin sosyal uyumlarında iyileşmeler tespit edilmiştir (Hannover vd., 2020). Bütün bu olgulara bakıldığında gruplararası temas kuramının gruplararası ilişkileri iyileştirme amacıyla geliştirilmiş olsa da aslında doğrudan göçmenlerin uyumunu sağlamaya yönelik getirileri mevcuttur. Bu bağlamda, gruplararası temas kuramının öğrencilerin uyumunu iyileştirmedeki etkisinin daha sıklıkla çalışılması önemlidir. Şu anda gruplararası temasın göçmenlerin uyumunu sağlamada önemli olabileceğini belirtebiliriz ama doğrudan bir etkisinin olduğunu veya uyumu sağladığını dile getirmek erken bir söylemdir.

İnceleme sonucu ortaya çıkan bir diğer olgu ise farklı temas türlerinin tutumları etkileme düzeylerine yönelik olduğu görülmektedir. Bütün temas türlerinin, gruplararası tutumları olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Yapılan bir meta-analiz çalışması (Miles ve Crisp, 2014) hayali temasın gruplar arası yanlılığı tutum, duygular, niyet ve davranış açısından hem açık hem de gizil ölçümlerde istatistiksel olarak azalttığını göstermiştir. Ayrıca hayali temasın ve temsili temasın küçük yaştaki öğrenciler üzerinde etkisinin oldukça yüksek olduğu bulunmuştur. Bundan ötürü ilkökul ve anaokul düzeydeki öğrencilerle bu tür çalışmaların yapılması erken dönem önyargıları düşürebilmektedir. Bu da ileride olası okul içi etkileşimi artırmak için erken yaşta göçmen öğrencilere ilişkin olumlu algı oluşturmak açısından incelenmelidir. Bu inceleme kapsamında da, küçük yaş gruplarıyla dolaylı temas türlerinin olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye'deki birçok araştırmada okul ortamlarında göçmenlerin uyumunu olumsuz etkileyen dil bariyerlerine vurgu yapılmaktadır. Dil yetersizliği olduğu için de göçmen öğrencilerle sağlıklı etkileşim kurulamadığı belirtilmektedir (örn., Alpaydın, 2017; Topçu, Büyükbeşe ve Durmuş, 2019). Temas çalışmaları sonuçlarına bakıldığında dil bariyeriyle ilgili doğrudan bir çalışma bulunmamaktadır, lakin göçmenlerin gittikleri yerdeki dili daha hızlı öğrenmeleri için gruplararası temas gerekmektedir. Bu yüzden, sağlıklı ve olumlu bir temas, dil gelişimini de olumlu düzeyde etkileyebilir (Yu vd., 2020). Elbette bu durum doğrudan temasın olma koşullarında gerçekleşebilir. Dolaylı temas sadece dış grup üyelerine karşı oluşmuş veya oluşması muhtemel olumsuz algıları bertaraf etmek için kullanılabilir.

Sonuç olarak, doğrudan temasın olduğu durumlarda hayali temasın etkisi olmayabilir veya etkisi çok az olabilir. Doğrudan temasın sıklıkla olduğu ve güçlü olduğu durumlarda gruplararası temasın asgari şartlarını (Allport'un belirttiği dört temel şart) geliştirecek etkinliklere yönelmenin etkili olabileceği düşünülmektedir. Temas çalışmaları tek başına uyumu sağlamaz ki kuramın iddiası da bu değildir. Ama dış grubun uyumu, dış gruba ilişkin oluşmuş önyargı ve ayrımcı tutum ve davranışları düşürmek için temas kuramının önemli bir kuram olarak göz önünde tutulması gerekmektedir. Çünkü olumlu temas

gruplararası önyargıyı düşürmektedir. Bu da gruplararası kaygıyı düşürmekte ve gruplararası ilişkilerin artırılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bu durum, göçmen bireylerin gittikleri ülkelere daha fazla uyum sağlamalarına yardımcı olabilir. Özellikle okul gibi doğrudan temasın çok olduğu ortamlarda göçmen ve yerli öğrencilerin ilişkilerini geliştirerek göçmen çocukların geldikleri kültürle bütünleşmeleri sağlanabilir. Bu açıdan uyuma dair tüm müdahale programlarında ve uyum projelerinde gruplararası temas kuramının kullanılması önerilmektedir.

Sınırlılıklar, Öneriler ve Sonuç

Çalışma incelenen yayınlarla sınırlıdır. Bu araştırmada ele alınmayan makaleler üzerinden bir araştırma daha yapılabilir veya göç türleri açısından temas kuramının etkisi derlenerek çalışılabilir. Ayrıca Mülteci, göçmen ve azınlık öğrencilerle yapılmış nitel araştırmalarda temas vurgularının tümüyle derlenmesi ve bunların tasnif edilmesi önemlidir. Bu çalışmada nitel araştırmaların tümüne ulaşamamış olabilir. Bu yüzden yeni bir çalışma bu konuya yoğunlaşabilir ve metasentez çalışmalarla bu olgular ortaya konabilir.

Küçük yaşta çocuklar için hayali temas ve temsili temasın etkili olduğu görülmektedir. Okul ortamında bu durumların oluşturulması için ders kitaplarına mültecilerin ve göçmenlerin yaşamlarını olumlu gösteren hikayeler ve yazınların konulması önemlidir. Okulda sınıfta dış grup üyesi olsun veya olmasın kendi grupları dışındaki kişilerin yaşantılarına dair bilgilerin verilmesi ve olumlanmaları önemlidir. Temasın etkili olabilmesi için asgari şartların sağlanması önemlidir ve bunlardan biri otorite desteğidir. Dolayısıyla, okulda öğretmen-idarecilerin göçmen çocuklara yönelik olumlu tutumlar içinde olması, göçmen çocukları eşit statüde görmeleri (bir sorun olarak algılamamaları ve diğer öğrencilerden farklı görmemeleri), ortak eğitimsel amaçlar oluşturmak için kapsayıcı eğitim modüllerinin uygulanması ve okulda işbirliğini yükseltici çalışmaların yapılması önerilmektedir. Okul ortamında göçmen çocuk sayısının fazla olması durumunda yayılmacı temas çalışmalarından ziyade doğrudan temas ve temsili temas etkinliklerine daha sıklıkla yer verilmesi önemlidir. Kapsayıcı eğitim modülleri, programları geliştirilmelidir. Öğrenciler arası sosyal, duygusal ve kültürel bağın kurulması amacıyla etkinliklerin düzenlenmesi önerilmektedir. Yapılacak bu etkinlik veya programlarda olumlu temasın ilk başta oluşturulması gerekmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma bağlamında okulda göçmen öğrencilerin sosyal uyumlarında temasın rolü irdelenmiştir. Web of Science ve DergiPark veri tabanlarında Türkçe veya İngilizce yayınlanmış 186 araştırma makalesi incelenmiştir. Çalışmanın amacına uygun 47 araştırma tespit edilmiştir. İnceleme sonucunda, Doğrudan Temas (olumlu ve olumsuz temas) olumlu olduğunda öğrenci grupların uyumu önündeki engellerde azalma olabileceği olumsuz olduğunda ise uyumu zorlaştırabileceği belirtilebilir. Diğer yandan Dolaylı Temasın (E-temas, Yayılmacı Temas, Hayali Temas, Parasosyal Temsili Temas ve Kuşaklararası Aktarımlı Temas) da göçmen öğrencilerin uyumu önündeki engelleri düşürebileceği özellikle de yerli gruplar üzerinde yapılan araştırmalarda göçmen öğrencilere yönelik olumsuz algıları düşürdüğü ve temasın/iletişimin niteliğini artırdığı tespit edilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Göçmen Öğrencilerin Uyumlarında Temasın Rolü" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ager, A., & Strang, A. (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of Refugee Studies*, 21(2), 166–191. <http://doi.org/10.1038/tpj.2011.14>
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Alpaydın, Y. (2017). An analysis of educational policies for school-aged Syrian refugees in Turkey. *Journal of Education and Training Studies*, 5 (9), 36–44. <https://doi.org/10.11114/jets.v5i9.2476>
- Al Ramiah, A., & Hewstone, M. (2013). Intergroup contact as a tool for reducing, resolving, and preventing intergroup conflict: Evidence, limitations, and potential. *American Psychologist*, 68(7), 527–542. <https://doi.org/10.1037/a0032603>
- Aras, B., & Yasun, S. (2016). *The educationa loppportunities and challanges of Syrian refugee students inTurkey: Temporary education centers and beyond*. Sabancı University İstanbul Policy Center Stiftung Mercator Initiative, July 2016, İstanbul. <http://research.sabanciuniv.edu/29697/1/syrianrefugees.pdf>
- Bağcı, S. Ç., & Gungor, H. (2019). Associations between perceived positive and negative parental contact and adolescents' intergroup contact experiences. *International Journal of Intercultural Relations*, 69, 76–86. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2019.01.002>
- Bağcı, S. C., Kumashiro, M., Smith, P. K., Blumberg, H., & Rutland, A. (2014). Cross-ethnic friendships: Are they really rare? Evidence fromsecondary schools around London. *International Journal of Intercultural Relations* 41, 125–137. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijintrel.2014.04.001>
- Bartletta, L., Mendenhallb, M., & Ghaffar-Kucher, A. (2017). Culture in acculturation: Refugee youth's schooling experiences in international schools in New York City. *International Journal of Intercultural Relations*, 60, 109–119. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijintrel.2017.04.005>
- Barlow, F. K., Paolini, S., Pedersen, A., Hornsey, M. J., Radke, H. R., Harwood, J., & Sibley, C. G. (2012). The contact caveat: Negative contact predicts in-creased prejudice more than positive contact predicts reduced preju-dice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(12), 1629-1643. <https://doi.org/10.1177%2F0146167212457953>
- Baysal, Z. N., & Çimşir, S. (2020). Türkiye'ye göç ile gelen uluslararası ilkokul öğrencilerinin kendi perspektiflerinden okulda arkadaşlarıyla yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 71-87. <https://dergipark.org.tr/en/pub/akuned/issue/56976/732027>
- Berry, J. W. (1987). Acculturation and psychological adaptation: A conceptual overview. In J. W. Berry & R. C. Annis (Eds.), *Ethnic psychology: Research and practice with immigrants, refugees, native peoples, ethnic groups and sojourners* (pp. 41-52). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Berry, J. W. (1988). *Understanding the process of acculturation for primary prevention*. ERIC Clearinghouse 220
- Berry, J. W. (1990). Psychology of acculturation. In J. J. Berman (Ed.), *Current theory and research in motivation, Vol. 37. Nebraska Symposium on Motivation, 1989: Cross-cultural perspectives* (pp. 201-234). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.

- Block, K., Cross, S., Riggs, E., & Gibbs, L.(2014).Supporting schools to create an inclusive environment for refugee students. *International Journal of Inclusive Education*, 18(12),1337-1355. <https://doi.org/10.1080/13603116.2014.899636>
- Bozdağ, F. (2020a). Acculturation orientation of migrant students. *Education Quarterly Reviews*, 3(4), 578-586. <https://doi.org/10.31014/aior.1993.03.04.163>
- Bozdağ, F. (2020b). *Mülteci çocukların psikolojik sağlamlıkları ve kültürlenme stratejileri* (Tez No. 619369) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Bozdağ, F. (2020c). Göç sonrası okullarda çeşitliliğin psikososyal yansımaları In E. Yeşilyurt (Ed.), *Eğitim sosyal ve beşeri bilimlerine multidisipliner bakış* (pp. 373-397). Güven Yayıncılık.
- Bozdağ, F., & Bilge, F. (2019). Migration process and its effects on mental health. In Ş. Ş. Erçetin & N. Potas (Eds.), *Chaos, complexity and leadership: Explorations of chaos and complexity theory* (pp. 87-102). Springer
- Bozdağ, F. & Bilge, F. (2021). Adaptation of the Vancouver Index of Acculturation to Turkish and Arabic. *International Journal of Intercultural Relations*, 80, 78-88. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2020.11.002>
- Brown, R., Eller, A., Leeds, S., & Stace, K. (2007). Intergroup contact and inter-group attitudes: A longitudinal study. *European Journal of Social Psychology*, 37(4), 692-703. <https://doi.org/10.1002/ejsp.384>
- Cameron, L., Rutland, A., Brown, R., & Douch, R. (2006). Changing Children's Intergroup Attitudes Toward Refugees: Testing Different Models of Extended Contact. *Child Development*, 77(5), 1208–1219. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2006.00929.x>
- Castro, V.S. (2003). *Acculturation and psychological adaptation*. Westport, CN: Greenwood Press.
- Chan, W. Y., & Birman, D. (2009). Cross-and same-race friendships of Vietnamese immigrant adolescents: A focus on acculturation and school diversity. *International Journal of Intercultural Relations*, 33, 313–324. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2009.05.003>
- Chen, X., & Graham, S. (2015). Cross-ethnic friendships and intergroup attitudes among Asian American adolescents. *Child Development*, 86(3), 749–764. <https://doi.org/10.1111/cdev.12339>
- Coşkun, İ., Ökten, C. E., Dama, N., Barkçin, M., Zahed, S., ... ve Özserap, H. (2017). Engelleri Aşmak: Türkiye’de Suriyeli Çocukları Okullandırmak. Seta yayınları.
- Eller, A., Abrams, D., & Gomez, A. (2012). When the direct route is blocked: The extended contact pathway to improving intergroup relations. *International Journal of Intercultural Relations*, 36, 637– 646. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijintrel.2012.03.005>
- Ergün, N. (2020). Göçün sosyopsikolojik etkileri: Göçmenlere yönelik psikolojik danışma hizmetleri. In H. Sakız & H. Apak (Eds), *Türkiyede göçmen kapsayıcılığı: Sorundan fırsata dönüşüm önerileri* (pp.249-273). Ankara: Pegem Akademi.
- Ergün, N. (2021). *Süryani Gençlerin Anlatı Kimliklerinde Kuşaklararası Anlatıların Rolü* (10375608) [Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/CikisServlet?islem=kuloo0>
- Ertong Attar, G., & Küçükşen, D. (2019). Somehow familiar but still a stranger: Syrian students in Turkish higher education. *Journal of International Migration and Integration*, 20, 1041–1053. <https://doi.org/10.1007/s12134-018-00647-8>

- Eser, H. B., & Uygur, M. R. (2019). Suriyeli göçmenlere yönelik tutumların bütünlük tehdit ve sosyal mesafe kuramları doğrultusunda incelenmesi: Süleyman Demirel üniversitesi örneği. *Liberal Düşünce Dergisi*, 95, 131-162. <https://doi.org/10.36484/liberal.609598>
- Firat, M., & Ataca, B. (2020). When does imagined contact reduce prejudice? No evidence that in-group identification moderates the imagined contact effect. *Social Psychology*, 51(4), 254–266. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000413>
- Findor, A., Hruska, M., Jankovska, P., & Pobudov, M. (2021). Re-examining public opinion preferences for migrant categorizations: “Refugees” are evaluated more negatively than “migrants” and “foreigners” related to participants’ direct, extended, and mass-mediated intergroup contact experiences. *International Journal of Intercultural Relations* 80, 262–273. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2020.12.004>
- Frounfelker, R. L., Miconi, D., Farrar, J., Brooks, M. A., Rousseau, C., Theresa S., & Betancourt, T. S. (2020). Mental Health of Refugee Children and Youth: Epidemiology, Interventions, and Future Directions. *Annual Review of Public Health*, 41(1), 159-176. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth040119-094230>
- Gijsberts, M., & Dagevos, J. (2007). The Socio-cultural Integration of ethnic minorities in the Netherlands: Identifying neighbourhood effects on multiple integration outcomes. *Housing Studies*, 22(5), 805-831. <https://doi.org/10.1080/02673030701474768>
- Giovannini, D., & Vezzali, L. (2011). Contact with immigrant parents as a predictor of teachers' attitudes and acculturation orientations toward immigrant children. *International Journal about Parents in Education*, 5(2), 65-76.
- Gómez, Á., & Huici, C. (2008). Vicarious intergroup contact and role of authorities in prejudice reduction. *The Spanish Journal of Psychology*, 11(1), 103–114. <https://doi.org/10.1017/S1138741600004169>
- Güler, M. (2019). Ortak iç-grup kimliği, gruplararası temas ve algılanan tehditlerin Suriyeli bireylere yardım etme niyeti üzerine etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 8(2), 916-938. Retrieved from <http://www.itobiad.com/issue/44987/497145>
- Gustafsson, E., & Alawi, N. (2015). ‘Aliens—but friends’: practice placement at Balata refugee camp, Palestine. *European Journal of Social Work*, 18(3), 397-411. <https://doi.org/10.1080/13691457.2014.925848>
- Hannover, B., Kreutzmann, M., Haase, J., & Zander, L. (2020). Growing together—effects of a school-based intervention promoting positive self-beliefs and social integration in recently immigrated children. *International Journal of Psychology*, 55 (5), 713–722. <https://doi.org/10.1002/ijop.12653>
- Heeren, M., Wittmann, L., Ehlert, U., Schnyder, U., Maier, T., & Müller, J. (2014). Psychopathology and resident status – comparing asylum seekers, refugees, illegal migrants, labor migrants, and residents. *Comprehensive Psychiatry*, 55, 818-825. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2014.02.003>
- Huang, F., Shi, K., Zhou, M., Stathi, S., & Vezzali, L. (2020). Can interethnic contact between majority (Han) and minority (Uyghur) people in China influence sense of Chinese national Community? The role of positive and negative direct, extended and vicarious intergroup contact.

- International Journal of Intercultural Relations*, 77, 125-159.
<https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2020.05.008>
- İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi (2015). *Suriyeli mülteci çocukların Türkiye devlet okullarındaki durumu: Politika ve uygulama önerileri*. 15 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.
<http://cocuk.bilgi.edu.tr/wp-content/uploads/2020/02/Suriyeli-Cocuklar-Egitim-Sistemi-Politika-Notu.pdf>
- Joyce, L., & Liamputtong, P. (2017). Acculturation stress and social support for young refugees in regional areas. *Children and Youth Services Review*, 77, 18–26.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.chilyouth.2017.03.016>
- Karim, S., Hue, M. T., & Ullah, R. (2021). Acculturative challenges among Pakistani secondary school students in Hong Kong. *International Journal of Intercultural Relations* 82, 1–11.
<https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2021.02.006>
- Kirmayer, L. J., Narasiah, L., Munoz, M., Rashid, M., Ryder, A. G., Guzder, J., Hassan, G., Rousseau, C., & Pottie, K. (2011). Common mental health problems in immigrants and refugees: general approach in primary care. *Canadian Medical Association Journal*, 183(12), 959-967.
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20603342/>
- Kneer, J., van Eldik, A. K., Jansz, J., Eischeid, S., & Usta, M. (2019). With a little help from my friends: Peer coaching for refugee adolescents and the role of social media. *Medai and Communication*, 7(2), 264-274. <https://doi.org/10.17645/mac.v7i2.1876>
- Küçükkömürler, S., & Sakallı-Uğurlu, N. (2017). Gruplar arası ilişkileri düzenlemede sosyal temas kuramları: Gruplararası, Yayılmacı ve Hayali Temas. *Nesne Psikolojisi Dergisi*, 5(9), 1-31.
<https://www.nesnedergisi.com/makale/pdf/1466592418.pdf>
- Lindert, J., von Ehrenstein, O. S., Priebe, S., Mielck, A., & Brahler, E. (2009). Depression, anxiety in labor migrants and refugees – A systematic review and meta-analysis. *Social Science & Medicine*, 69(2), 246-257. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2009.04.032>
- Mäkinen, V., Liebkind, K., Jasinskaja-Lahti, I., & Renvik, T. A. (2019). A teacher-led vicarious contact intervention in culturally mixed classrooms with in- and outgroup role models of intergroup friendship. *Journal of School Psychology*, 75, 27–40.
<https://doi.org/10.1016/j.jsp.2019.07.002>
- Martiny, S. E., Froehlich, L., Soltanpanah, J. & Haugen, M. S. (2020). Young immigrants in Norway: The role of national and ethnic identity in immigrants' integration. *Scandinavian Journal of Psychology*, 61, 312–324. <https://doi.org/10.1111/sjop.12594>
- Maué, E., Diehl, C., & Schumann, S. (2021). Young refugees in prevocational preparation classes: Who is moving on to the next step?. *Journal for Educational Research Online*, 13(1), 105–127.
<https://doi.org/10.31244/jero.2021.01.04>
- Meeusen, C. (2014). The parent–child similarity in cross-group friendship and anti-immigrant prejudice: A study among 15-year old adolescents and both their parents in Belgium. *Journal of Research in Personality*, 50, 46–55. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jrp.2014.03.001>
- Merrill, N. ve Fivush, R. (2016). Intergenerational narratives and identity across development. *Developmental Review*, 40, 72-92. <http://dx.doi.org/10.1016/j.dr.2016.03.001>

- Miles, E., & Crisp, R. C. (2014). A meta-analytic test of the imagined contact hypothesis. *Group Process and Intergroup Relations*, 17(1), 3-26. <https://doi.org/10.1177/1368430213510573>
- Moreno, R. P., & Chuang, S. S. (2010). Challenges facing immigrant parents and their involvement in their children's schooling. In S. S. Chuang & R. P. Moreno (Eds.), *Immigrant children: Change, adaptation, and cultural transformation* (pp. 239-254). United Kingdom: Lexington Books.
- Motti-Stefanidi, F., & Masten, A. S. (2017). A resilience perspective on immigrant youth adaptation and development. In N. J. Cabrera & B. Leyendecker (Eds.), *Handbook on positive development of minority children and youth* (pp. 19-34). Springer International Publishing.
- Munniksma, A., Verkuyten, M., Flache, A., Stark, T. H., & Veenstra, R. (2015). Friendships and outgroup attitudes among ethnic minority youth: The mediating role of ethnic and host society identification. *International Journal of Intercultural Relations* 44, 88-99. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijintrel.2014.12.002>
- Mülteciler Derneği (22.03.2021). *Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Şubat 2021*. <https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>
- Myeong, H., & Lee, A. (2021). Intergroup friendships between South Korean hosts and North Korean refugees: Implications for educational practices. *British Educational Research Journal*. <https://doi.org/10.1002/berj.3698>
- Nikolaou, G., & Samsari, E. (2020). Greek university students' attitudes towards refugees: The role of contact with refugees in a common context since the beginning of refugees' arrival. *Revista Internacional de Estudios Migratorios*, 10(1), 73-95. <https://www.researchgate.net/publication/343811046>
- Olğun Baytaş, M., & Çelik, A. (2020). Bir kapı aralamak: Yerel ve Suriyeli çocuklarla yaratıcı drama. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 15(2), 227-258. <https://doi.org/10.21612/yader.2020.024>
- Özel, D., & Altunay-Yılmaz, H. (2021). Educational journey of refugee students: Suggestions for practitioners. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)*, 12(2), 405-437. <https://doi.org/10.17569/tojqi.852044>
- Özkan, Ö. S., Tercan, M., Türnüklü, A., & Kaçmaz, T. (2020). Gruplararası Olumlu Ve Olumsuz Temas: Aynı Sınıfta Eğitim Gören Türkiyeli Ve Suriyeli İlkokul Öğrencilerinin Sınıf İçi İlişkilerinin Sınıf Öğretmenlerinin Gözünden İncelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24(3), 601-630. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsadergisi/issue/58254/649223>
- Paolini, S., Hewstone, M., Cairns, E. & Voci, A. (2004) Effects of direct and indirect cross-group friendships on judgments of Catholics and Protestants in Northern Ireland: The mediating role of an anxiety-reduction mechanism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(6), 770-786. <https://doi.org/10.1177/0146167203262848>
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49(1), 65-85. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.65>
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751-783. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.90.5.751>

- Pettigrew, T. F., Tropp, L. R., Wagner, U., & Christ, O. (2011). Recent advances in intergroup contact theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(3), 271–280. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2011.03.001>
- Rousseau, C., & Guzder, J. (2008). School-based prevention programs for refugee children. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 17(3), 533-549. <https://nps.uqam.ca/upload/files/prevention/rousseau.pdf>
- Saklan, E., & Erginer, A. (2017). Classroom management experience with Syrian refugee students. *Education Journal*, 6(6), 207-214. doi: 10.11648/j.edu.20170606.17
- Serin, H., & Bozdog, F. (2020). Refugee children from the point of school administrators and teachers' experiences. *European Journal of Educational Research*, 9(4), 1453-1470. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.9.4.1453>
- Sinclair, S., Dunn, E., & Lowery, B. (2005). The relationship between parental racial attitudes and children's implicit prejudice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41(3), 283–289. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2004.06.003>
- Sarmini, I., Topçu, E., & Scharbroadt, O. (2020). Integrating Syrian refugee children in Turkey: The role of Turkish language skills (A case study in Gaziantep). *International Journal of Educational Research Open*, 1, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2020.100007>
- Sezgin, A. A., & Yolcu, T. (2016). Göç ile gelen uluslararası öğrencilerin sosyal uyum ve toplumsal kabul süreçleri. *Humanitas*, 4(7), 417-436. <https://dergipark.org.tr/en/pub/humanitas/issue/26343/277582>
- Smith, E. M., & Minescu, A. (2021). Comparing normative influence from multiple groups: Beyond family, religious ingroup norms predict children's prejudice towards refugees. *International Journal of Intercultural Relations*, 81, 54–67. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2020.12.010>
- Spyropoulou, E., Sourlantzi, A., Karakosta, A., Kotsampasoglou, M. & Giov, T. (2020). Longitudinal evaluation of friendship project: A multicultural – antiracist program for elementary school children. *Current Psychology*. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00842-w>
- Stefaniak, A., & Bilewicz, M. (2016). Contact with a multicultural past: A prejudice-reducing intervention. *International Journal of Intercultural Relations*, 50, 60–65. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijintrel.2015.11.004>
- UNICEF (2019). *Yaygın eğitim programı*. 15.04.2021 tarihinde alınmıştır. <https://www.unicef.org/turkey/media/8006/file>
- Tercan, M., Bisagno, E., Cocco, V. M., Kaçmaz, T., Turnuklu, A., Stathi, S., & Vezzali, L. (2020). Reducing prejudice toward Syrian refugee children: A vicarious contact intervention among Turkish elementary school children. *Journal of Community Psychology*. <https://doi.org/10.1002/jcop.22480>
- Tip, L. K., Brown, R., Morrice, L., Collyer, M., & Easterbrook, M. J. (2019). Improving refugee well-being with better language skills and more intergroup contact. *Social Psychological and Personality Science*, 10(2), 144–151. <https://doi.org/10.1177/1948550617752062>
- Topçu, E., Büyükebeşe, T., & Durmuş, Ü. (2019). Suriyeli öğrencilerin bakış açısı ile göç ve eğitim. *KalMIRE Çyay ın No 1*, Ankara.

- Torres, H. J. (2020). Now I feel comfortable being around people I don't know": The benefits of including cultural consultants in teaching about world cultures. *The Journal of Social Studies Research*. <https://doi.org/10.1016/j.jssr.2020.09.004>
- Trueba, H.T. (1988). *Raising silent voices: Educating the linguistic minorities for the 21st century*. New York: Harper & Row.
- Turner, R. N., Hewstone, M., & Voci, A. (2007a). Reducing explicit and implicit outgroup prejudice via direct and extended contact: The mediating role of self-disclosure and intergroup anxiety. *Journal of Personality and Social Psychology*, *93*, 369-388. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.93.3.369>
- Turner, R. N., Crisp, R. J. ve Lambert, E. (2007b). Imagining intergroup contact can improve intergroup attitudes. *Group Processes & Intergroup Relations*, *10*(4), 427-441. <https://doi.org/10.1177%2F1368430207081533>
- Wilson-Daily, A. E., Kimmelmeier, M., & Prats, J. (2018). Intergroup contact versus conflict in Catalan high schools: A multilevel analysis of adolescent attitudes toward immigration and diversity. *International Journal of Intercultural Relations*, *64*, 12-28. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2018.03.002>
- White, F. A. ve Abu-Rayya, H. M. (2012). A dual identity-electronic contact (DIEC) experiment promoting short-and long-term intergroup harmony. *Journal of Experimental Social Psychology*, *48*(3), 597-608. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.jesp.2012.01.007>
- White, F. A., Abu-Rayya, H. M., & Weitzel, C. (2014). Achieving twelve-months of intergroup bias reduction: The dual identity-electronic contact (DIEC) experiment. *International Journal of Intercultural Relations*, *38*, 158-163. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijintrel.2013.08.002>
- White, F. A., Borinca, I., Vezzali, L., Reynolds, K. J., Lyshol, J. K. B., Verrelli, S., & Falomir-Pichastor, J. M. (2021). Beyond direct contact: The theoretical and societal relevance of indirect contact for improving intergroup relations. *Journal of Social Issues*. <https://doi.org/10.1111/josi.12400>
- Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T., & Ropp, S. A. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, *73*(1), 73-90. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.73.1.73>
- Vezzali, L., Stathi, S., & Giovannini, D. (2012). Indirect contact through book reading: Improving adolescents' attitudes and behavioral intentions toward immigrants. *Psychology in the Schools*, *49*, 148-162. <https://doi.org/10.1002/pits.20621>
- Vezzali, L., Stathi, S., Giovannini, D., Capozza, D., & Visintin, E. P. (2015a). 'And the best essay is...': Extended contact and cross-group friendships at school. *British Journal of Social Psychology*, *54*, 601-615. <https://doi.org/10.1111/bjso.12110>
- Vezzali, L., Stathi, S., Giovannini, D., Capozza, D., Trifiletti, E. (2015b). The greatest magic of Harry Potter: Reducing prejudice. *Journal of Applied Social Psychology*, *45*, 105-121. <https://doi.org/10.1111/jasp.12279>
- Vezzali, L., Stathi, S., Crisp, R. J., & Capozza, D. (2015c). Comparing direct and imagined intergroup contact among children: Effects on outgroup stereotypes and helping intentions. *International Journal of Intercultural Relations*, *49*, 46-53. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijintrel.2015.06.009>

- Yanık-Özger, B., & Akansel, A. (2019). Okul öncesi sınıfındaki suriyeli çocuklar ve aileleri üzerine bir etnografik durum çalışması: Bu sınıfta biz de varız!. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(3), 942-966. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/790879>
- Yu, B., Vyas, L., & Wright, E. (2020). Crosscultural transitions in a bilingual context: the interplays between bilingual, individual and interpersonal factors and adaptation. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 41(7), 600-619. <https://doi.org/10.1080/01434632.2019.1623224>
- Zengin, M., & Ataş-Akdemir, Ö. (2020). Teachers' views on parents involvement for refugee children's education. *Journal of Computer and Education Research*, 8(15), 75-85. <https://doi.org/10.18009/jcer.649547>

Extended Abstract

Introduction

Many studies in Turkey emphasize the language barriers that negatively affect the integration of immigrants in school settings. It is stated that there is no healthy interaction with immigrant students due to language inadequacy (Alpaydın, 2017; Topçu, Büyükbeşe, & Durmuş, 2019). At the same time, considering the results of contact studies, there is no direct study on the language barrier, but intergroup contact is required for immigrants to learn the language faster in the place they migrate. Therefore, healthy and positive contact can also positively affect language development (Yu, Vyas, & Wright, 2020).

Purpose

This study aims to reveal the role of contact by examining the studies that establish the relationship between social integration of immigrant students and intergroup contact, examine the effect of contact on prejudice and discriminatory attitudes towards immigrant students, and establish a relationship between contact and attitude changes towards immigrant students through content analysis. Based on this aim there are two main questions of the study.

1. How does intergroup contact affect social integration of immigrant students?
2. Which contact type(s) increase the social integration of immigrant students?

Design and Methodology

Within the scope of the study, research articles published in Turkish and/or English in Web of Science and DergiPark databases for the school integration of immigrant children after the year 2000 were analyzed by content analysis method. The data were collected in the form of document reviews. Documentary reviews of research on how contact affects migrant children are based on two criteria: Studies examining the role of contact in barriers to the integration of children and young people (studies with primary, secondary, high school, and university sample groups) and studies published after the year 2000. As a result of this search; 47 research articles (39 Web of Science and 8 DergiPark) suitable for the study were classified by content analysis and the emphasis on intergroup contact was compiled. The majority of the articles (35) discussed and analyzed in this study are studies conducted with a quantitative research design.

Findings

Although studies on adaptation from direct contact (positive and negative contact) and indirect contact (e-contact, extended contact, imagined contact, parasocial-vicarious contact) were found in 47 articles reviewed (6 studies), most of the studies were found related to reducing intergroup prejudice and discrimination. In addition, four studies (Intergenerational transition contact/Intergenerational contact) were conducted outside of the direct contact and indirect contact types revealed in the literature.

The effect of intergroup contact on social integration of immigrant students

Considering the examined studies, it was found that whether the discriminatory attitudes of the indigenous groups towards the immigrant students or the adaptation of the immigrant students to the school and society, if the intergroup contact is positive, the group interaction has a positive effect. It was found that it is an important factor in overcoming the obstacles to integrate to society and school, and it accelerates the knowledge of immigrant students about the society they migrated to by providing interaction between local and immigrant students. It was also found that immigrant students have positive attitudes in accepting the structure of their society and culture with the friendship relations they establish with local students. It was also stated that attendance at school, which is an important factor for school adjustment, increased thanks to the contact of immigrant children with the local people. Considering all these facts, it was concluded that the quality of the contact established is determinative in the integration of immigrant students to both school and the migrated society.

Types of contacts that increase social integration of immigrant students

Findings revealed that all types of contact increase the quality and quantity of interaction between student groups. In only one study, it was concluded that there was no significant difference in the outgroup perceptions of the students who participated in the intervention programs when compared to the control group. On the other hand, it was found that the members of the minority group participating in the program have an increased level of perception of the norms of the outgroup (the culture they live in).

Implications (Theoretical, Practical, and Social)

It seems that imaginary contact and representative contact are effective for young children. To create these situations in the school environment, it is important to include stories and literature that show the lives of immigrants positively in the textbooks. It is important to give information about the lives of immigrant people at school and immigrants should be affirmed in the context of the introducing. It is important to meet the minimum requirements for the contact to be effective and one of them is the support of the authority. Therefore, it is recommended that teachers-administrators at school have positive attitudes toward immigrant children, see immigrant children as equal status (not perceive them as a problem and not see them as different from other students), implement inclusive education modules to create common educational goals, and work to increase cooperation at school. If the number of immigrant children is high in the school environment, it is important to include more frequent direct contact and vicarious contact activities rather than extended contact studies. Inclusive education modules and programs should be developed. It is recommended to organize activities to establish social, emotional, and cultural bonds between students. In these activities or programs, positive contact should be established in the first place.

Originality/Value

In the articles examined, a type of contact under the name of Intergenerational transition contact/Intergenerational contact, which has not been mentioned in the literature before, was defined. In addition, it was found that when the direct contact (positive and negative contact) is positive, there is a decrease in the obstacles to the harmony of the student groups, and when it is negative, there are factors that make it difficult to adapt. On the other hand, important studies in the literature were compiled by determining the facts that indirect contact (e-contact, extended contact, imagined contact, parasocial-vicarious contact, intergenerational transition contact/intergenerational contact) can also lower the barriers to the integration of immigrant students, particularly studies on indigenous groups have shown that it reduces negative perceptions towards immigrant students and increases the quality of contact/communication.

Çağdaş Tiyatroda Maskenin Yeniden Keşfi: Artaud’dan Lecoq’a

Reinventing The Mask in The Contemporary Theater: From Artoud To Lecoq

Oğuzhan VARTOLIOĞLU¹

Derleme / Review

Geliş Tarihi / Received:10.05.2022

Kabul Tarihi / Accepted:22.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1114977

Atıf / Citation: Vartolioğlu, O., (2022). “Çağdaş Tiyatroda Maskenin Yeniden Keşfi: Artaud’dan Lecoq’a” ODÜSOBİAD 12 (2), 1551-1564, Doi: 10.48146/odusobiad.1114977

Öz

İnsanlık tarihi kadar eski olan maske, tiyatronun her evresinde kendini göstermiş ve tiyatro ile gelişmeye devam etmiştir. İlkel törenlerden sahneye olan yolculuğunda maske, inandırıcılık aracı olarak kullanılmıştır. Antik Yunan ve Roma tiyatrolarında kullanılan maskeler Commedia dell’arte ile birlikte zirvesine ulaşmış daha sonra ise tiyatronun gerçeklik ve natüralist anlayışına yaklaşmasıyla kullanımı azalmıştır. 20. yy başlarındaki değişim ihtiyaçları ile tiyatro karşı biçimler geliştirmiştir. Bu değişimlerle tiyatro kendini öz ve ilkele doğru çekmiş ve oradan maskeyi tekrardan sahneye çıkarmıştır. Maske Çağdaş tiyatro ile birlikte bu sefer sadece gösteri aracı olarak değil aynı zamanda eğitim aracı olarak da kullanılmıştır. Bu çalışma ile maskenin tarihçesine inilerek kullanım amaçları araştırılacak daha sonra ise nadir kullanımının nedenleri üzerinde durulacaktır. Çalışmanın odaklandığı diğer bir nokta ise çağdaş tiyatrodaki maskenin yeniden kullanılmaya başlanmasıdır. Burada yeniden kullanım amaçları ve nedenleri mercek altına alınarak maskenin çağdaş tiyatrodaki kullanım örnekleri incelenecektir. Artaud’dan başlayarak Lecoq’a kadar olan süreçte maskenin nasıl kullanıldığı, oyuncuya eğitimsel olarak neler kazandırdığı ve gösteride kullanım şekilleri araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Maske, Çağdaş Tiyatro, Artaud, Copeau, Meyerhold, Brecht, Lecoq,

Abstract

The mask, as old as the history of mankind, has manifested itself in every phase of the theater and has evolved with it. On its way from primitive ceremonies to the stage, the mask was used as a means of persuasion. Masks in ancient Greek and Roman theater reached their peak with the commedia dell’arte, and their use declined as theater moved closer to reality and naturalistic understanding. With the need for change at the beginning of the twentieth century, theater developed counter-forms. With these changes, the theater returned to the basics and principles and brought the mask back to the stage. This time, the mask was used in contemporary theater not only as a means of demonstration but also as an educational tool. This study explores the purpose of the use of the mask by looking at its history and then examining the reasons for its occasional use. Another theme of the study is the reuse of masks in contemporary theater. Here, the purposes and reasons for the reuse of masks and examples of their use in contemporary theater are examined. Starting from Artaud to Lecoq, the study examines how the mask is used, what it teaches the player pedagogically, and how it is used in performance.

Keywords: Mask, Contemporary Theatre, Artaud, Copeau, Meyerhold, Brecht, Lecoq,

¹ Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sahne Sanatları - Erzurum Devlet Tiyatrosu Sanatçısı, Erzurum,e- mail: o.v@hotmail.com.tr, ORCID ID: 0000-0001-6996-624X.

Giriş

Maskenin kullanımı tiyatrodan daha eski tarihlere dayanmaktadır. İlkel insanların anlatım aracı olarak kullandığı maske, tanrısal ve dini inançlar için vazgeçilmez bir öğeydi. Tiyatro sanatında maske ise yine aynı amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır. Yüzyıllar boyu değişen ve gelişen dünya ile birlikte tiyatro sanatı da şekil değiştirmiştir. Maske ise bu süreçte tiyatro sanatı ile evrimleşmiş ve tiyatronun çoğu döneminde birbirine benzer veya zıt amaçlarla kullanılmaya devam etmiştir. Tiyatro sanatının gerçekliğe ve doğallığa yaklaşması, anlatımların tanrısal, dini ve mitsel anlatımlar yerine birey odaklı hikayelere geçmesi maske kullanımını azaltmıştır. Bir zamanlar gerçeklik algısı yaratmak için kullanılan maske, bu dönemlerde gerçek dışı / gerçekliğe uzak olarak görülmüş ve tiyatronun ayrı bir dalı olarak kabul edilmiştir. 20. yy.'dan sonra tiyatronun avangart düşüncelerle yeniden şekillenmesi, maske kullanımını tekrardan gün yüzüne çıkarmıştır. Maske hem gösteri hem de eğitim aracı olarak yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Artaud ile başlayan bu yolculuk Copeau ile tamamen başka bir amaca çevrilmiş, tiyatro sanatı içerisinde maske başka bir konuma oturturulmuştur. Bu çalışma da maskenin tarihsel serüvenine bir mercek tutularak 20. yy.'da kullanımının gerekçeleri ve ihtiyaçları araştırılmıştır.

Maskenin Tarihi Ve Tiyatroda Maske

Maske ilk olarak, ilkel kabilelerin yaptıkları av ve dini törenlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu törenlerde bir yansıtma aracı olarak kullanılan maskeler, tanrı veya başka bir varlığın taklit edilmesi için kullanılmaktaydı. Av törenlerinde kullanılan maskeler, henüz o çağlarda iletişim aracı olan dilin gelişmemesinden dolayı, bir anlatım ve bilgi aktarım objesi olarak görülmüştür. M. İlin ve E. Segal'in "İnsan Nasıl İnsan Oldu" kitabında maskenin törenlerde temel yaşam ihtiyaçlarının bir sonraki nesle aktarımında kullanılan vazgeçilmez bir öğe olduğunu belirtilmektedir. Bu törenlerde, biri hayvan postunu giyer ve hayvanın hareketlerini taklit ederdi. Avcı ise onu nasıl pusuya düşürdüğünü ve bu hayvanın nasıl yakalanması gerektiğini taklit ederdi (İlin & Segal, 1991). Maske, dini ayinlerde ise tanrının bir sureti olarak kullanılmaktaydı. Şaman ayinlerine bakacak olursak, şaman maskeyi takarak ölü birinin veya tanrının ruhuna girer ve onun ağzıyla konuşurdu. Asya kıtasındaki inanışlarda ise maske, kötü ruhları ve tanrıları sembolize eden bir obje olarak kullanılmaktaydı. Çin geleneğinde çocuklar maskeler takarak sokaklarda koşturur ve kötü ruhların evlerine gelmesini engellemeye çalışırlardı (Brockett & Hildy, 2016).

Tören, ayinler ve mit hikayelerinin belli bir estetik algı ile sahnelere ve gösterilere taşınmasıyla maskeler sahnede yer almaya başladı. Tiyatro tarihi içerisinde maskenin serüveni, ilk olarak Antik Yunan Tiyatrosunda başlamaktadır. Antik Yunan tiyatrosunda kullanılan maskeler ağırlıklı olarak teknik amaçlar için kullanılmaktaydı. Büyük amfi tiyatrolarda oyuncunun seyirciler tarafından görünmesi ve sesinin duyulması için maskeler önemli bir araçtı. Yine aynı şekilde oyunculara birden fazla rol oynama imkanı sağlamaktaydı. Bu konu üzerine Metin And kitabında şöyle söz etmektedir;

Oyuncu skene'ye çekilir ve maskesini değiştirirdi. Kimi defa aynı karakter için birden çok kullanılırdı; sözgelişi, Euripides'in aynı adlı oyunundaki Helen soluk yüzlü, bir de saçları kesilmiş maske; Sophocles' in Oidipus' unda da Kral Oidipus gözlerini çıkardıktan sonra kanlı bir maske giyerdi (And, 1973: 141).

Antik Roma tiyatrosunda maske kullanımı ise Antik Yunan tiyatrosu ile hemen hemen aynıdır. Değişen şey estetik kaygı yerine eğlence kaygısının güdülmesidir. Roma tiyatrosunun özellikle eğlence ve gülmeye yer vermesi maskelerin ifadelerini de değiştirmiştir. Maskeler grotesk ifadeyle kullanılmaz, “maskeler grotesk ifadelere sahip, ya da grotesk biçimlerde tasarlanmış ve kullanılmışlardır. Ayrıca Roma tiyatrosundaki maskeler köle oyuncuların soyluları oynayabilmesine imkan sağlamaktaydı (Brockett & Hildy, 2016).

Görsel 1: Terentius'un “Andros Güzeli” Oyununda Kullanılan Maskeler (Roma Dönemi) (Brockett & Hildy, 2016: 79)

Maske kullanımının zirveye ulaştığı *Commedia dell'arte*'de ise maske farklı bir dramatik işlev göstermektedir. Antik Yunan Tiyatrosu'ndan beri ağırlıklı olarak tekniksel işlevde kullanılan maske, *Commedia dell'arte*'de karakterin devamlılık illüzyonunu yaratmak için kullanılmıştır. Antik dönemlerde kullanılan maskelerde sabit olan duygu ifadeleri, *Commedia dell'arte*'de kullanılan maskelerde bulunmazdı. Maskeler oyuncunun bedeni ile tamamen bir karakteri yansıtmaktaydı (Ekmekçioğlu, 2014, s. 65). *Commedia dell'arte*'ye maskenin nasıl geldiği araştırıldığında ise karşımıza fikir ayrılıklarının çıktığını görmekteyiz. Araştırmacıların bir kısmı *Commedia dell'arte*'nin kökeninin Roma döneminde düzenlenen eğlence amaçlı gösterilere dayandığını iddia etmektedir. Bu iddia küçük gezgin tiyatro gruplarının bütün Avrupa'yı gezme olasılığından doğmaktadır. Araştırmacıların diğer bir kısmı ise Orta çağ farslarına dayandırmaktadır. Diğer güçlü iddialar ise Venedik Karnaval maskeleri ve o dönemlerde gizlenmek için maske takmanın popülerliğidir (Brockett & Hildy, 2016, s. 117). Sonuç olarak maskeler *Commedia dell'arte* ile birlikte revize edilerek kullanılmaya başlanmıştır. Yarım mask olarak isimlendirilen bu maskeler, oyuncunun göz ve burun kısmını kapatmış ve ağız kısmını boş bırakmıştır.

Görsel 2: Commediadell'arte Maske Tipleri

Erişim Adresi: <https://www.strangefacemasks.com/product/commedia-dellarte-mask-set/>
(14.06.2022)

Batı tiyatrosunda tarih boyunca gelişim sürecinde olan maskenin, doğu (Asya) tiyatrosunda ilkliliğini (ilkelliğini, özünü) koruduğunu görürüz. Asya tiyatrosu bu hali ile batı tiyatrosu için bir hazine sayılmaktadır. Çalışmanın ileri kısmında değineceğimiz gibi Asya tiyatrosu 20. yy. başlarında birçok yazar ve yönetmenini (Brecht, Craig ve Artaud vb.) maske kullanımını üzerine etkilemiştir. Asya tiyatrosundaki maske kullanımını incelerken üç ülke üzerinde durulması gerekmektedir: Hindistan, Çin ve Japonya. Bu üç ülkenin de ortak noktası, kültürel ağırlığın, dinsel ayinlerin ve teatral gösterilerin yoğun olmasıdır (Vartolioğlu, 2020). Ayrıca Asya ülkelerinde hakim olan Hindu, Budizm ve Şamanizm dinlerinin etkilerini maske kullanımında görmekteyiz. Bu maskelerin dinsel ayin, yaratılış hikayeleri ve hasta tedavileri (teyyam ayini) gibi törenlerde kullanılması bu etkilerin bir göstergesidir. Günümüzde halen yaratılış ve kutsal hikayelerin oynanmaya devam ettiği Hint, Japon ve Çin tiyatrolarında karşımıza tam anlamıyla yüze geçirilen bir maske çıkmaz. *Makyaj-maske* olarak adlandırdığımız bir yapı görülür. Makyaj-maske, ifadelerin ve tavırların doğal boyalar ile yüze işlenmesidir. Şekli ve renkleri usta-çırak ilişkisi ile nesilden nesle aktarılarak sabitlemiştir. Renkler bir tanrıyı, varlığı veya insanı simgelemektedir. Örneğin Hint tiyatrosunda yeşil renk iyi insanı simgelerken kırmızı renk ise şiddetli kişilikleri simgelemektedir (Üstündağ, 2011: 64) Çin tiyatrosunda ise başlarda yüzü tamamen örten maskeler ile yapılan gösteriler daha sonra yerini makyaj-maskelere bırakmıştır. (Üstündağ, 2011: 117). Japon dini gösterilerinde kullanılan Gigaku ve Bugaku maskeleri ise daha sonra ülkedeki tüm kültürlerin, gösterilerin ve ritüellerin bir sentezi olarak kurulan Noh tiyatrosu çatısı altında toplanmıştır. Bu form değişikliğinde genellikle karikatürize edilmiş Gigaku ve Bugaku maskeleri, daha nötr ve sembolik olan Noh maskelerine dönüştürülmüştür. Noh tiyatrosunda kullanılan maskeler ahşaptan yontulmuş olup ağız, göz ve burun deliklerine sahiptir. Diğer bir tiyatro olan Kabuki'de ise maske kullanılmayıp, Hint ve Çin tiyatrosunda olduğu gibi makyaj-maske kullanılmıştır. Renklerin,

dudak yapılarının ve kaş şekillerinin karakterlere özgü olduğu bu makyaj-maskeler yaygın olarak halen günümüze kadar gelmiştir (Üstündağ, 2011: 204).

Görsel 3: Hint (Kathakali), Çin, Japonya (Kubiki) Tiyatrosu Makyaj-Maske Çeşitleri

Erişim Adresleri: <https://i.pining.com/originals/od/11/27/od1127d859c053b5ae4b8109b35e5420.jpg> (30.03.2020), https://resources.made-in-china.com/actives_mic/industry_info/2/197404/1354755748522.jpg (02.04.2020), <http://goinjapanesque.com/wp-content/uploads/2016/03/kabuki-kumadori.jpg> (18.07.2019)

Çağdaş Tiyatroda Maskenin Yeniden Keşfi

Maskenin yukarıdaki bahsettiğimiz dönemlerden sonra tiyatro sanatında kullanımının giderek azaldığını görmekteyiz. Bunun sebebi 17., 18., ve 19. yüzyıllarda tiyatronun giderek daha psikolojik, bireysel sorunları ele alan ve toplum içindeki insanı işleyen bir hale gelmesidir. Gerçekçilik ve natüralist düşüncelerin tiyatro sanatında hakimiyeti maskeyi gerçek dışı bir unsur olarak görmüş ve kullanmayı reddetmiştir. Mit, din ve efsanelerin konu aldığı oyunlar daha çok insana ve bireyselle dönüşmüştür. Bundan dolayıdır ki bir zamanların tiyatrosunda seyirciyi inandırmak için kullanılan maskeler daha sonra gerçekliğin kırıncı bir aracı olarak görülmüştür. Özellikle Çehov ve İbsen ile tiyatro gerçekçiliğin ve natüralistliğin doruğunda iken maskeyi sahnede hiç görmeyiz. Daha sonra gelişen film sanatıyla beraber insanlar teknoloji ve teknolojinin yarattığı gerçekliklerle tanışmış oldu. Film sanatıyla beraber teknoloji ile tanışan sanatçılar ise filmlerde gerçeğin gerçeğini hatta hayalin gerçeğini kurma imkânı bulmuşlardır. Bu şartlar altında yine de insan temel bir dönüşüm ihtiyacında olmuştur. Bu sebeple maske 20. Yy'da yeniden ortaya çıkmıştır. Bu konu üzerine İngiliz mask sanatçısı Toby Wilsher ile yapılan röportajda, Wilsher durumu şöyle açıklamıştır;

“Ve daha sonrasında film geldi. Ve film geliştikçe ve bizde filmle beraber gelişen teknolojiyle tanıştık. Doğüstü ve inanılmaz olan film sayesinde gerçeğe dönüştü. Bence insan temel dönüşümünde ihtiyaç vardı. Bu sebeple maske 20. yy. yeniden ortaya çıktı. Bu sebepte o anda o dönüşüme gerek olduğu düşünüldü. Üniversiteden bir arkadaşım söylemişti şimdi adımı net hatırlayamıyorum ama bir maskeyi seyrederken pardon bir filmi seyrederken gerçekten kim olduğumuzu ya da hayal gücümüzün ne olduğuna çok daha yakın bir noktaya geliriz. Karanlıkta otururuz. Ve kendimizi karşıdaki imgelere yansıtırız ve bizi büyülerler. Tam maskeyi izlemenin de benzer bir duygusu var. Otururuz ve bu hareket etmeyen yüzlere kendi duygularımızı yansıtırız (Wilsher, 2022).

Maskenin, tarihi boyunca inandırıcılık aracı olarak kullanılması ve daha sonra inandırıcılık dışı araç olarak görülmesi tiyatro sanatının gerçekliğe ve konuların ise bireyselliğe dönmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak insanların temel bir geri dönüş ve değişim ihtiyacı hissetmeleri tiyatro

sanatında karşı akımların çıkmasına neden olmuştur. Bu karşı akımlar kimi zaman gerinin en başına kimileri ise zamanın ötesine bakmaya ve oradan tiyatro sanatını okumaya ve geliştirmeye çalışmıştır. Bu akımlarla beraber tozlu raflarda duran maske ise yeniden kullanılmaya/keşfedilmeye başlamıştır. Gösteri aracı olarak kullanılan maskeler bu yüzyıldan sonra hem gösteri araçlarında hem de aktörün eğitiminde bir araç olarak kullanılmıştır. Toby Wilsher maskenin 20. ve 21. yüzyıllardaki başarısını şöyle açıklamaktadır;

O yüzden maske her zaman halk kültürü olmuştur. Maske 20. ve 21. yüzyıldaki başarısının sebebi daha çok ticari tiyatro olmasından ziyade daha küçük ölçekli turne tiyatroların genellikle teatral anlamda daha cahil insanlara götürmesi olmuştur. İstisna burada Aslan Kral (bu bir kuklaların ve maskelerin kullanıldığı oyun) oyunu. Çünkü temel olarak kukla. Bazıları kuklacılığın yeni Rock an Roll olduğunu söylüyor. Aslan Kral, Savaş Atı artık operalarda kuklalar ortaya çıkmaya geliyor ve ana akım haline geliyor. Diğer taraftan maske daha entelektüel karşıtı ve anti akademik karşıtı diyebiliriz. An'da varolmak sonra yok olmak. O dönüşüm anını kaçırıyorlar aslında. Ve bitiyorlar. Akademik o sürekliliğine alışamıyorlar. Kesinlikle benim İngiltere'deki kırk yıllık tecrübem (Wilsher, 2022).

Çağdaş tiyatrodaki ilk maske kullanımına vereceğimiz örnek Antonin Artaud'un tiyatrosudur. Artaud, avangart akımların içerisinde gerçeküstücü olarak geleneksel oyunculuk biçimlerini sarsmış ve sahne üzerinde beklenmedik tarz ve öğelerle karşımıza çıkmıştır. Büyüye, ritüele ve efsanelere geri dönme kanısında olan Artaud, tematik ve psikolojik oyunlar yerine kişisel sorunları ele alan, dış dünyanın gerçekliğini değil, insanın iç dünyasının gerçekliğini (metafizik görünümü) yansıtan bir tiyatro üzerinde durmuştur. İzleyiciyi derinden etkileyen, ona acı çektirmeye çalışan ve "İnsan ruhunun en derin çatışmalarını gösteren" bu tiyatro Vahşet (Kıyıcı) tiyatrosu olarak isimlendirilir (Nutku, 2008, s. 127). Artaud'un geçmişe dönüşü, onu ritüellerde kullanılan öğelere (maskelere) götürmüştür. Bir diğer görüş ise izlediği Bali tiyatrosundan etkilenmesidir. Kısacası öz' e dönüş olan Vahşet tiyatrosu dev maskeler, ilkel kostümler ve tek düze şarkılar kullanmaktaydı. Artaud, maske üzerine *Tiyatro ve İkizi* isimli kitabında şöyle durmaktadır;

Mankenler, kocaman maskeler, oranları şaşırtıcı nesnelere, sözsiz imgeler eşdeğer nitelikte sahnede yerlerini alacak, bunlar, her imgenin, her anlatımın somut yanını ısrarla vurgulayacak, ama buna karşılık, genelde nesnel figüranlığa gerektiren şeyler es geçilecek ya da gizlenecek (Artaud, 2009: 88).

Görsel 4: Artaud' un Oyunlarında Kullandığı Maskeler

Artaud'un oyuncularının yarattığı maske duygusal değil, ifadeleriyle duygusal halleri nesnelleştiren bir objeydi. Bir oyuncunun bireysel maske yaratmasından ziyade Artaud, her şeyi içine alan ve her aktörü karakteriyle yüzleştiren oyun maskesi yaratmaya çalışmış ve oyuncuları metafizik maskeler oluşturmaya yönlendirmiştir (Mitchell, 1985: 60). O zaman karşımıza şu formül çıkmaktadır: Oyuncu ile oyuncunun oynadığı karakterinin yüzleşmesindeki yakalanan uyum vasıtasıyla, oyunun büyük maskesi oluşur.

Çağdaş tiyatrodaki maske kullanımında üzerinde çokça durmamız gereken isimlerden biri Jacques Copeau'dur. Özellikle oyunculuk eğitiminde maske kullanımı ile tanınan ve öne çıkan Copeau, sonraki dönemlerde birçok tiyatro adamına fikir öncülüğü etmiş ve onların çalışmalarını etkilemiştir. Copeau'yu maske ile çalışmaya iten nedenlere bakıldığında, I. Dünya Savaşı sırasında güncel ve klasik olmayan basit bir tiyatro yaratma fikri yatmaktadır. Copeau'nun amacı büyük hikayeleri basit ifadelerle anlatmak isteğiydi. Bu anlatımı durağan bir zeminde aktarmak için sahnede üzerindeki dikkat dağıtıcı şeyleri kaldırmıştır. Sahnenin tarafsız ve çıplak olmasını isteyen Copeau, bir oyunun her türlü hatasını ve inceliğini ancak bu nötr atmosferde görünebileceğine inanmaktaydı. Bu nötr atmosferi sadece sahne üzerinde değil aynı zamanda oyuncuda da yakalamaya çalışır ve bu durumu oyuncunun açıkça ve basitçe ifade edebileceği özgür bir alan olarak ifade eder. Şekillendirdiği bu fikri oyunculara anlatmak ve öğretmek için *Ecole du Vieux-Columbier* isimli bir okul kurmuştur (Sears & Hollis, 1978: 20). Copeau bu formal eğitim fikrini, yaşadığı dönemde kendi deyimi ile yaygın olan "ticari" ve "yıldız" aktörlerin doğal olmayan *histerikli* oyunculuk kalıbını yıkmak için geliştirdi. Oyunculukta doğal olanı yakalamak için yaptığı çalışmalar sırasında tesadüf sonucu bulduğu fikir onu maskeyle tanışmaya ve egzersizlerine dahil etmeye itmiştir. Olay şöyle aktarılır; *prova çalışması sırasında verdiği komutları bir türlü uygulayamayan ve kaskatı kesilen kadın oyuncunun yüzünü bir mendille kapatır. Çalışmanın devamında yüzü kapalı olan oyuncunun komutları daha rahat bir şekilde uyguladığı gözlemlenir* (Aydın, 2012: 9). Mendil sayesinde oyuncu rahatlar ve bu rahatlama bütün bedenine yayılır, ayrıca mendil sayesinde oyuncu komutları daha verimli şekilde uygulamaya başlar. İşte burada yakalanan kazanım, Copeau'yu, maske üzerine yaptığı çalışmalara daha da teşvik etmiştir. Copeau'yu maske ile çalışmaya iten olay sadece bu değildir. Copeau'nun Commedia dell'arte'e olan hayranlığı, Moliere olan ilgisi ve Gordon Craig ile olan çalışmaları onu oyunculuk eğitiminde yenilikçi maskeler ile çalışmaya itmiştir. Copeau, maskenin özünü kavramak için kökenine inmesi gerektiğine inanmaktaydı. Batı tiyatrosunda maske kullanımının kökenini araştıran Copeau, Antik Yunan tiyatrosunda kullanılan stilize maskeleri fark etmiş, bu onu maskeye daha çok bağlamış ve oyuncunun role yaklaşımında bir anahtar olabileceğine inandırmıştır (Becker, 1997: 36-37). Copeau on iki öğrenci ile birlikte maskenin gücünü keşfetme çalışmalarında, maske üzerine şunları aktarmaktadır;

Bu bilmediğim (mask) bir sanat ve onun tarihini araştıracağım. Ama görüyorum ve hissediyorum ki, bu sanatın restore edilmesi, yeniden doğması ve yeniden gözden geçirilmesi gerekiyor (Kirkland, 1975: 58).

Copeau öğrencilerle ilk önce maskenin hareketsizliğini çalışarak, basiti yakalamayı amaçlamaktaydı. Maskenin ne getirdiğini anlamak için basit jestler denettirdi. Bunlar gündelik eylemde yaptığımız jestlerdi aslında, oturma, ayakta durma ve yürüme gibi eylemlerle basit olanı yakalamak istedi. Copeau'nun buradaki asıl amacı oyuncuya yeni bir güven, otorite, denge ve en önemlisi her hareketin farkındalığını hissettirmektir (Becker, 1997, s. 37). Karakterin mükemmel şekilde sembolize hali olan

maske, oyuncuyla bu karakterin kaynaşmasına müsaade eder. Maske ve oyuncu arasındaki ilişki, maskenin oyuncuya emir vermesi, oyuncunun bu emrin varlığını sorgulamadan ona itaat etmesidir. Maskeyi oyuncunun sadece yüzünü örten ya da ifadesini değiştiren bir nesne olarak düşünmemek gerekir. Oyuncu maskenin hareketlerini, duygularını ve reflekslerini hissederek oynamaya/yapmaya/dışa aktarmaya çalışır. Maske, oyuncunun gereksiz hareketini, ritimsiz eylemlerini ve zıt duygularını azaltarak basit ve doğal olanı yakalamaya çalışır. Zaten maskenin gücü de buradan gelmektedir ki maske ile doğal ve samimiysiz olmamak mümkün değildir. Çünkü maske, doğal ve basit olmayı direkt açığa vurur. Maske ile oyuncu arasında kurulan bağ ne kadar güçlü olursa oyuncu o kadar samimiyet ve doğallık kazanır. İşte burada Copeau'un ulaşmak istediği hedefe varıyoruz: Oyuncuya teatral, doğal ve canlı bir samimiyet kazandırmak.

Copeau çalışmalarının ilk zamanlarında öğrencilerin yaptığı karton kağıt (Papier Mache), keten ve normal kağıtlardan yapılan maskeleri kullanmaktaydı. Heykeltıraş Albert Marque' in yardımlarıyla 18. yy.'da aristokratların tanınmamak için taktıkları maskelerden yola çıkarak *Nötr Mask*'ı tasarlamışlardır. İfade vermeyen bu maskeler yalnızca bedenifadesini taşımaktaydı. Bu mimik içermeyen maskeler Copeau' un hedefine ulaşması için önemli bir araçtı. Oyuncuyu "nötr" duruma geçiren bu maskenin amacı beş duyunun keşfedilmesiydi. Copeau nötr maskeyi bazı kötü ve eksik şeyleri gizlemesinin aksine onları ortaya çıkararak, maske takan oyuncunun duygularını ve eylemlerini basit bir şekilde ifade etmesini ve jestlerinin net ve keskin olmasını amaçlamaktaydı (Aydın, 2012: 10).

Görsel 5: Neutral Mask (Nötr Maske)

Erişim Adresi: <http://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1538336633.pdf> (12.03.2020)

Çağdaş tiyatrodaki maske kullanımında bahsedeceğimiz diğer bir kişi ise Modern Fiziksel tiyatrodun gelişmesinde önemli bir yeri olan Meyerhold'dur. Meyerhold, Copeau gibi maskeyi hem yaratıcı bir nesne hem de oyuncular için bir eğitim aracı olarak yeniden kullanmayı öngörmüştür. Bu fikri Moskova Sanat Tiyatrosu'nda öğrencisi olduğu Stanislavski ile görüş ayrılığına düşerek, Fiziksel Performanslar üzerine yaptığı çalışmalar ve etütler sırasında edinmiştir. Bu çalışmalar esnasında Meyerhold, Commedia dell'arte ve bu tiyatrodaki kullanılan maskelerle tanışma imkanı buldu. 1912' de yayımlanan *Balagan: Panayır Tiyatrosu* adlı yazısında Meyerhold, Commedia dell'arte'de kullanılan maskelerden en meşhuru olan Arlecchino maskesinden bahseder. Bu maskeyi birbirine zıt duyguları içinde barındıran bir nesne olarak görür. Arlecchino'nun hovarda bir uşak, sihirbaz ve cehennem güçlerinin temsilcisi gibi bin bir yüzü ve sayısız nüansları ancak maske yardımıyla aktarılabilirdi. Hareket ve jest kabiliyetine hakim olan oyuncu, seyircinin karşısındakinin kim olduğunu anlatmak için maskenin uygun

yüzünü çevirir. Aynı maske altında seyirci bazen bir uşağı bazen ise şeytani görür. Meyerhold'un burada özellikle altını çizdi nokta, oyuncunun taktığı maskenin cansız olmasıdır ancak oyuncunun bedensel ustalığı sayesinde maskeyi bir anlatım içerisine sokar ve vücut büklümleriyle duruşlarla cansız maskeyi canlandırır. Meyerhold başka bir açıdan da maskenin *zamansızlığının* vurgusunu yapmaktadır. Meyerhold'a göre maske sayesinde, seyirci tek bir Arlecchino'yu değil belleğinde kalmış bütün Arlecchino'ları görür (Berktaş, 1997: 261).

Oyuncunun sanatının esasen hareket sanatı olduğunu vurgulayan Meyerhold, maskeyi Copeau'da olduğu gibi oyuncunun hareket kabiliyetinin gelişim aracı olarak kullanmıştır. Maskeyi bir eğitim aracı olarak gördüğünden sahnede bir karakterin ve rolün canlandırılmasında maskeyi gerekli görmemiştir. Maskeyi karaktere dönüştürmek ve onu psikolojik yönden ele almak yerine, maskenin kişiliğini sosyalleştirmek, nesnel yadırgatıcı bir uzaklığa taşımak ve maskeyi yaratıcı bir biçimde düşünsel ve fiziksel yönden zenginleştirme, boyutlandırma gereğine inanmaktaydı. Meyerhold özellikle maskenin, bedensel hakimiyet gelişimini, hareket duyarlılığını geliştiren bir araç olduğunu ve ayrıca gündelik gerçeğin groteskleştirilmesine ve dinamik bir çatışmayla temsil edilmesine yardımcı olduğuna inanmaktaydı (Karaboğa, 2014: 101).

Çağdaş tiyatrodaki maske kullanımında bir diğer isim ise Epik tiyatronun kurucusu Bertolt Brecht'tir. Aristotelesçi tiyatroya karşı oluşturduğu diyalektik tiyatro biçiminin kökenini; Çin Tiyatrosu'nun göstermecisi yapısına, E. Piscator'un Politik tiyatrosuna ve Meyerhold'un tekniklerine dayandığını görmekteyiz (Çalışlar, 1995: 197). Brecht'in Çin tiyatrosundan esinlenmesi, doğu tiyatrosuna olan ilgisi ve özellikle sokak gösterilerine olan hayranlığı onu, burada kullanılan maskeler ile tanıştırmıştır. Brecht'in, bu maskelerin *yabancılaştırma efektine* hizmet ettiğini fark etmesi, oyunlarında sıkça maske kullanmasına neden olmuştur. Böylece Brecht maskeyi, sahnenin çeşitli unsurları arasında diyalektik gerilimler üretmek için önemli bir araç olarak benimsedi. Maskenin yapaylığı Brecht'e dramatik modları kolayca stilize etme fırsatı sundu (Smith, 1984: 135).

Brecht'in oyunlarında maske kullanımının sebebi maskenin psikolojik ve duygusal detayları azaltmasındaki gücüdür. Brecht bazen de fiziksel maskeleri karakterin eylemlerle olan ilişkisinin işlevini netleştirmek ve artırmak için kullanmaktaydı. Brecht değişen duyguları sembolize etmek için aynı karaktere birden fazla maske taktırmıştır. Brecht maskeyi duygusal değişimin bir *gestus'u* olarak kullanmıştır. *Gestus* kavramı, rol kişinin dahil olduğu sınıf ve statüyü temsil etmesini ve özel bir kimliği saf dışı etmesini ister. İşte bu bilinçle Brecht ve ondan sonraki gelen birçok yönetmen bu *gestus* kavramını pekiştirmek için maske kullanmıştır (Temel, 2010: 81). Maske burada rol kişisini soyutlayarak genelleştirmeye yardımcı olmaktadır. Bu maskeler birer politik ve ahlaki davranış formu oluşturmuştur. Brecht maskeleri pedagojik potansiyelinden ziyade, seyirciden bir yanıt almak için performans aracı olarak kullanmaya odaklanmıştır.

Çağdaş tiyatrodaki maske kullanımına son vereceğimiz örnek Jacques Lecoq'tur. Lecoq gençlik yıllarında beden eğitimi ve spor üzerine aldığı eğitim sayesinde hareketlerin geometrisini keşfederek, bu hareketlerin saf olarak soyut bir özellik taşıdığını ve sporun bir şiirsellik barındırdığı kanısına varmıştır. Lecoq'un okuduğu okulun öğretmenlerinden biri olan Jean-Marie Conty'in, tiyatro ve spor arasındaki ilişki ile ilgilenmesi aynı zamanda Antonin Artaud ve Jean-Louis Barrault'un arkadaş olması Lecoq'un tiyatro sanatı ile tanışmasına neden olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile tiyatro grubu kuran Lecoq, turnede yaptığı bir performans sırasında onu izleyen Jacques Copeau'un yeğeni Jean Dasté,

Lecoq'u sahip olduğu kumpanya ya katılması için davet etti. Bu Lecoq'un ilk profesyonel tiyatro başlangıcı oldu. Jean Dasté sayesinde Lecoq, maskelenmiş oyunu, Copeau'un nötr maskını ve Japon No Tiyatro'sunu tanıma fırsatı yakaladı. İtalya'da üç aylık bir eğitim için davet alan Lecoq, burada tam sekiz yılını geçirdi. Bu yılların içerisinde Commedia dell'arte ile tanıştı ve hayatının belki de en önemli insanlardan biri olan, hem el becerisi ile hem de ilham kaynağı olarak destek aldığı heykeltıraş Sartori ile tanıştı. Lecoq, Milano'da geçirdiği sürede mim konusunda uzmanlık kazanıp, dramatik koreografi alanında tecrübe sahibi olup ve Antik Yunan trajedisi çalışmalarında oyun için güçlü bir dayanak ve etkili bir amaç olan koronun gücünü keşfetmiştir. Paris'e dönen Lecoq, İtalyan komedilerinin teknikleri, Yunan tragedyalarındaki koro ve diğer birikimlerle oluşturduğu bir eğitim pedagojisini öğrencilere aktarmak için *Ecole Jacques Lecoq* adlı bir okul kurdu. Bu okulun amacı aktörün fiziksel dürtülerini ortaya çıkarmak, aktörün yaratma eylemini, Commedia dell'arte oyun prensibi, doğaçlama ve maske yoluyla geliştirmektir (Lecoq, 2015: 21-31). İnsan vücudundan, hareketten ve mimodinamikten oluşan bir mimarlık öğretisi geliştiren Lecoq okulun amacını şöyle açıklar;

Eğitimin ilk aşamasında psikolojik sessiz oyuna odaklanılır. Gerçek pedagojik yolculuk ise sakinlik ve merak halinden yani nötr bir halden yola çıkarak doğanın dinamiklerini keşfetme ile başlar. Elementler, malzemeler, hayvanlar, renkler, ışıklar, sesler ve sözcükler mimci bedenle yeniden keşfedilir. Hareket analizine dayalı teknik kısımdan sonra sıra doğaçlamaya gelir. Temrinler insan bedeninin daha alımlaması ve ifade etmesi için hazırlar. İkinci Bölümü jest dili üzerine yürütülen çalışmalarla başlar. Bu çalışmayla öğrencilerin farklı dramatik sahaların çeşitliliğini ve birbirleri arasındaki keşfetmesini sağlar (Lecoq, 2015: 31).

Fiziksel tiyatroyu pedagojik bir yaklaşımla yöntem haline getiren Lecoq'un, maskeyi nasıl ve ne amaçla kullandığına bakıldığında; Lecoq yukarıda da bahsedilen hayatı boyunca edindiği birikimlerle; Commedia dell'arte (İnsanlık Komedi), Tragedya (Koro ve Kahraman), Melodram (Yüce Duygular), Clown, Bufon (groteskten misteriye geçiş) oyuncunun yaratım alanını ve hakimiyetini genişletmeye çalışmıştır. Buradaki yöntemle ifadenin ana hedefinin mimik değil beden olmasından dolayı Lecoq maske çalışmalarına önem vermiştir. Lecoq eğitimlerde, Basel karnavalında kullanılan maskeleri şenlik için boyamadan önceki halleri olan (Larva Mask), *Nötr Mask* ve ifadeli maskeler kullanmıştır. Lecoq, *Nötr Mask*'i var olmayan bir dayanak noktası olarak tanımlar ve maskeyi takan oyuncunun iç çatışmalara yer vermeyecek şekilde çevresini kuşatanı alımlamaya ve eylem öncesine denk gelen nötrlük halini hissettiğini söyler. Bu nötrlük halinde oyuncu boş bir sayfa gibidir. Maskeyi takan oyuncu bireyselliğini silmeye çalışarak özü elde etmeye çalışır ve bir karakter yaratmak yerine insana ulaşmaya çalışır. Kendini *Nötr Mask*'in gücüne teslim eden oyuncu, yüzünü ve sesini kapatan maskeye karşı, bedeni ile ifade etmeyi öğrenir (Lecoq, 2015: 52-54). Lecoq öğrencileri ile *Nötr Mask*'i keşfettikten sonra çeşitli farklı maskelerle çalışır. Bu maskelerle ilgili ise Lecoq şunları söylemektedir;

... nötr maske tek bir tane ise ifadeli maskeler sonsuz sayıdadır. İfadeli maskelerin bir kısmı öğrenciler tarafından yapılırken bir kısmı ise halihazır okulda bulunmaktadır. Ancak hepsi bir oyun seviyesi önerir ya da daha iyi bir ihtimalle oyuncuya bir oyun seviyesi dayatır. İfadeli maskeler altında oynamak demek, teatral oyunun temel unsurunu yakalamak, bütün bedeni oyuna dahil etmek ve bunun yanı sıra oyuncu için bir kez daha referans olacak bir çöşku ve ifade yoğunluğu hissetmek demektir (Lecoq, 2015: 70).

Sıklıkla gündelik hayattan alınmış karakterleri temsil eden ifadeli maskeler, oyuncunun, maske ile bedeninin ve ifadelerinin alanını ve kullanımını arttırmaktadır. Lecoq bu yüzden oyunculuk eğitiminde bu maskeleri zaruri görmektedir. Lecoq'un kullandığı ifadeli maskelere baktığımızda yukarıda da bahsettiğimiz Larval Mask' ları yoğunlukta kullanılmaktaydı. Bu maskeler sivri uçlu ve burunun büyük

ifade ettiği “aptal” karakterleri oynayan oyuncuların, tam zıttı olarak, olabildiğinde akıllı olarak da oynayabileceğini ifade eden Lecoq bu durumu ise karşı-gerçek maskeler olarak adlandırır (Lecoq, 2015: 72).

Görsel 1: Larval Mask

Erişim Adresi: https://userscontent2.emaze.com/images/8f8cac18-d936-4cfd-aaod-79c6ad3e8e7b/635405770726725257_larvali.jpg (24.12.2019)

Sonuç

Maske insanlık tarihi kadar eskidir. Bu yüzdendir ki maske, insanların ilk anlatımlarından günümüze kadar gelişimini insanlığın gelişimi ile paralel olarak sürdürmüştür. Maskenin temelinde yatan “saklanmak”, “gizlenmek” ve “başka biri olma” kavramları onun kullanım amaçlarını belirlemiştir. Maske ilkel anlatımların vazgeçilmez aracı olmuştur. Örneğin maskeyi kullanan şaman kendini bir tanrı ya da başka bir varlık olarak gösterebiliyordu. Bu maskeler aslında inandırıcılığı arttırmak ve karşı tarafı büyülemek amacıyla kullanılmıştır. Maskeyi insanlar sadece anlatılarında değil, savaşlarda düşmana heybetli görünmek, bir sonraki nesle avlanma gibi temel ihtiyaçların tekniklerini aktarmak ve gizlenmek için kullanmışlardır. Mitlerin ve ritüellerin sahneye taşınmasıyla beraber maskeye hem inandırıcılık görevi hem de teknik amaçlar yüklenmiştir. Özellikle Antik Yunan tragedyalarında tanrılar ve soylular görkemli maskeler ile temsil edilirdi. Maskeler gelişen tiyatro ile birlikte daha karakterize hale geldi. Bunun en büyük örneği Commedia dell’arte’dir. Maskeler karaktere özgü ve her karakter maskenin şekline göre beden tepkileri verirdi.

18., 19., ve 20. yüzyıllarda gelişen ve değişen tiyatro sanatı daha gerçeğe yaklaşmasıyla anlatılarda maske kullanılmasına gerek kalmamış ve maske bu süreçte tiyatronun sahnesinden ayrılmak zorunda kalmıştır. O dönemin oyunlarının gündelik ve sıradan insanların hayat ve konularına yaklaşması, insanın en doğal haliyle sahnede bulunması maskeyi gerçeklik-dışı, gerek olmayan bir konuma itmiştir. İlkel zamanlardan beri inandırma ve gerçeklik yaratma aracı iken daha sonra maske bu dönemin gerçeklik algısıyla ters düşmüş ve kullanımı azalmıştır. İnsanların değişen algıları ve sorgulayıcı yapıları tiyatronun yeniden biçimlenmesini zorunlu hale getirmiştir. Çoğu avangart akım, değişimi özde aramış ve ilkel olana geri dönme olarak görmüştür. Anlatımdaki bu arayışlar maskeyi tekrar tozlu kulislerden sahneye çıkarmıştır. Ancak bu sefer sadece gösteri aracı olarak değil aynı zamanda bir eğitim aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle 20. yy başlarında maskeler oyunculuk eğitimlerinin önemli bir basamağı haline gelmiş ve bu eğitimler metotlaştırılarak kurumsal bir hale getirilmiştir.

Maske, çağdaş tiyatrodaki asıl amacının yanı sıra farklı amaçlara hizmet etmek için kullanılmıştır. Mesela Brecht yabancılaştırma ve bir ayıltma aracı olarak kullandığı maskeleri, seyirciyi sahnede olan duygudan ayırmak için kullanmıştır. Meyerhold ve Copeau ise maskeyi özellikle oyuncunun beden eğitimi ve beden farkındalığını kazanması için kullanmışlardır. Lecoq ise bu temeller üzerine farklı bir oyunculuk yaklaşımı kazandırmıştır.

Maske çağdaş tiyatro ile birlikte yeniden sahnedeki yerini almış ve bu sefer daha geniş bir hakimiyet alanı kurmuştur. Maske, hem halk komedisinin (Commedia dell'arte, kara komedi gibi) kullanım aracı hem de elit tiyatronun bir gösteri ve eğitim aracı olarak kullanılmıştır. Maskeler Toby Wilsher'ın da dediği gibi; "maskeler çağdaş zamanlarda yeniden keşfedilmenin şımarıklığını yaşayarak kendini her alanda var etmeye çalışıyor" (Wilsher, 2022).

Çıkar Çatışması Beyanı:

"Çağdaş Tiyatroda Maskenin Yeniden Keşfi: Artaud'dan Lecoq'a" başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Çalışlar, A. (1995). *Tiyatro Ansiklopedisi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- And, M. (1973). *Tiyatro Kılavuzu*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Artaud, A. (2009). *Tiyatro ve İkizi*. (B. Gülmez, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aydın, H. (2012). Copeau: Aktörün Nötr Konumundan Filizlenen Samimi Tiyatro. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturgi Bölümü Dergisi*, 1-14.
- Becker, J. (1997). *The Actor Architect of The Empty Space A Study of The Pedagogical Approach of Jacques Lecoq*. Akron, USA: (Yayınlanmamış Master Tezi), University of Akron.
- Berktaş, A. (Dü.). (1997). *Tiyatro-Devrim ve Meyerhold*. İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.
- Brockett, O., & Hildy, F. (2016). *Tiyatro Tarihi*. İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.
- Ekmekçioğlu, N. (2014). Commedia Dell'arte Geleneğinde Kılık Değiştirme Motifi ve Maskenin Dramatik İşlevi. K. Karaboğa, & O. Arıcı (Dü) içinde, *Maske Kitabı* (s. 63-71). İstanbul: Habitus Yayınları.
- İlin, M., & Segal, E. (1991). *İnsan Nasıl İnsan Oldu*. (A. Zekerya, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Üstündağ, P. (2011). *Asya Tiyatrosunda Maske*. İstanbul : Beta Yayıncılık.
- Karaboğa, K. (2014). Copeau'dan Terzopoulos'a Oyuncu ve Maske. K. Karaboğa, & O. Arıcı (Dü) içinde, *Maske Kitabı* (s. 94-107). İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- Kirkland, C. (1975). The Golden Age First Draft. *Drama Review*, 58-62.
- Lecoq, J. (2015). *Şiirsel Beden Yaratıcı Tiyatro Eğitimi*. (M. Çerçi, Çev.) Ankara: NotaBene Yayınları.
- Mitchell, M. (1985). *The Development Of The Mask As a Critical Tool For an Examination of Character and Performer Action*. Texas: (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Texas Tech University of Fine Art Graduate Faculty.
- Nutku, Ö. (2008). *Dünya Tiyatrosu Tarihi 2*. İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.
- Sears, A., & Hollis, W. (1978). Actor Training in the Neutral Mask. *The Drama Review*, 19-28.

- Temel, T. (2010). Epik Tiyatro'da "Siyasal Olan" ve "Gestus" Kavramlarını Hanneh Arendt ile Okumak. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, 76-85.
- Vartolioğlu, O. (2020). *Oyunculuk Eğitiminde Maske: Copeau, Lecoq ve Bir Model Çalışma*. Erzurum: (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi / Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Wilsher, T. (2022, 04 22). Maske ve Maske Tiyatrosu. (O. Vartolioğlu, Röportaj Yapan, & Ş. Bakırtaş, Çevirmen) Erzurum.

Extended Abstract

The mask, which is as old as the history of mankind, has manifested itself at every stage of the theater and has continued to develop with the theater. The mask was used as a means of reflection and illusion in primitive ceremonies, and its main purpose was to ensure believability. The mask was used in these ceremonies with the intention of hiding, being someone else, and taking someone else's place, and it appeared in different varieties from culture to culture. With the gradual transfer of primitive and religious ceremonies to the stage (screening), the mask began to take its place on the stage. Masks used in ancient Greek and Roman theaters have reached the peak of their use and aesthetics together with the Commedia dell'arte. During these periods, the mask was also used for a technical purpose other than that of reflection. However, in the following periods, the use of theater with reality and naturalistic approaches gradually decreased and even began to be used throughout all of the 20th century. The need for change in humanity and art at the beginning also manifested itself in the theater, and as a result, the theater developed different counterattacks. With these changes, the theater has gravitated toward the essence and principle of conducting new investigations around these formations. However, the mask has begun to reclaim its position on stage. The mask, which was used as a means of persuasion and demonstration from prehistoric times until the earliest stages of theater, began to be used as an educational tool alongside contemporary theater. The mask, which is an important tool in the actor's search for roles and body exploration, has begun to transform as the theater has evolved. In doing so, Artaud reintroduced the mask, an essential element of prehistoric rituals, to contemporary theatrical performances. Many contemporary theater currents have descended into the philosophy of the mask and begun to exploit its effect on people. Both Copeau and Lecoq utilized the mask to develop body awareness, a crucial step in the player's training journey. The mask (in its various forms, such as the Neutral Mask, Larval Mask, Commedia dell'arte Mask, Half Mask, Non-human Mask, and Character Mask) has served as an important tool for the actor to develop body and stage awareness. The mask disables the player's mimicry, creating an environment where physical expression is emphasized. On the other hand, Brecht's use of the mask as a signifier of alienation demonstrates his Asian theater influence. In general, the mask was reintroduced to the stage alongside contemporary theater and began to be utilized from various perspectives and for various purposes. In this study, the purposes of use at that time were determined by examining the history of the mask. Subsequently, it was determined how countries transformed their theaters and how the mask evolved as a means of use. The study also investigates why the mask's use has decreased in contemporary theater and how it has begun to be reintroduced, especially for the theater's

eighteenth anniversary and the nineteenth and twentieth centuries. The mask appeared unrealistic due to the formation of the Naturalist, Realist, and Realism movements and their effects, as well as the transformation of mythic and religious stories into individual-focused stories. The need for transformation in the theater has resulted in the reappearance of the mask, which has been the dominant form of expression since prehistoric times. In this study, which also examined the process, the requirements and justifications for mask use were investigated. In this process, beginning with Artaud and ending with Lecoq, the purposes of using the mask were specified one by one, and the purposes of using the mask during this period were examined. This exhaustive study examined the stages of masks used in the educational pedagogies of Copeu and Lecoq, ranging from the training of the player to the purpose of their use in demonstrations. An examination of this period, which contains effective traces of the mask's use today, will benefit from reading about the mask's use, masks, and mask theaters in the present day. This study looks at the mask's past and present, and it also looks at how the mask has been reinterpreted in light of modern ideas.

Unamuno ve “Çağdaş Hıristiyanlık”¹ Unamuno and “Contemporary Christianity”

Sadık KILIÇ²

Çeviri / *Translation*

Geliş Tarihi / *Received*: 20.06.2022

Kabul Tarihi / *Accepted*: 18.07.2022

Doi: 10.48146/odusobiad.1133160

Atıf / Citation: Kılıç, S., (2022). “Unamuno ve “Çağdaş Hıristiyanlık”” ODÜSOBİAD 12 (2), 1565-1588 Doi: 10.48146/odusobiad.1133160

Öz

“Hasan Hanefi’den çevirmiş olduğum bu araştırma/makale, İspanyol filozof Miguel de Unamuno açısından, tarih boyunca Kadim Hıristiyanlığı incelemektedir. Hasan Hanefi burada, eski Hristiyanlar nezdinde tarih boyunca Hristiyanlık inançlarını araştırırken, bir yandan onu eleştirir, bir yandan da kendi bakış açısından onu açıklamayı gaye edinir. Hasan Hanefi yine burada, Papalık kurumu vasıtasıyla teessüs etmiş olan Hristiyanlık inançlarını, içinde Komünizm, Sosyalizm, Varoluşçuluk gibi ekollerin bulunduğu çağının felsefeleriyle mukayese eder. Hasan Hanefi’nin dediğine göre, Unamuno şöyle bir netice çıkarır: Çağdaş Hıristiyanlık, hayat, dinamizm, yenilenme ve ruhi diriliş ile damgalı olan İsa ibn Meryem’den kaynaklı o asil cevherini ve etkisini yitirmiş; ister ferdi olsun isterse toplumsal, ruhlar üzerinde etkisini ve gücünü yitirmiş bir şeye dönmüştür.. Şunu söylememiz de mümkündür: Müellifimiz Hasan Hanefi, Hıristiyanlığın özü ve mahiyeti bakımından, çağının felsefeleri ve akımları ile, daha sonra gelecek olan ve beşeriyet üzerinde, bilhassa Avrupalılar üzerinde etkisi olan felsefeler arasında kıyaslamalar yapar.. Bütün bunlardan sonra kesin olarak şu sonucu çıkarır: Bazı felsefeler, özü ve mahiyeti bakımından Hıristiyanlık dinine veya İsa’nın mesajına, tarih boyunca kurumsallaşmış olan Hıristiyanlık dininden daha yakındır! Ve şöyle sürdürür açıklamalarını: “Hıristiyanlık dini özellikle Skolastik çağlar boyunca mahiyetini ve ilahi karakterini yitirmiş ve nerede ve hangi zamanda yaşıyor olursa olsun, körü körüne bir bağlılığın dışında insan ruhu üzerinde tesiri olmayan mekanik bir inanç haline dönüşmüştür!”.

Anahtar Sözcükler: *Unamuno, Din, Felsefe, Varoluş Felsefesi, Hayat ve İnanç*

Abstract

“This article/research that I translated from Hasan Hanafi examines, in terms of Spanish philosopher Miguel de Unamuno, the ancient Christianity throughout history. While Hasan Hanafi, here, researched Christianity beliefs in the presence of Ancient Christians, on the one hand, he criticizes it, on the other hand, from his own viewpoint, aims for an explanation of it. Hasan Hanafi, also here, compares the Christianity beliefs established by the institution of the papacy with philosophies of his age which include schools like communism, socialism, and existentialism. According to what Hasan Hanafi said, Unamuno follows such a conclusion: contemporary Christianity has lost that noble ore and effect arising from Jesus son of Mary, who is prominent with/stamped

¹ Dr. Hasan HANEFİ (1935-2021), “Unamuno ve'l-Mesihîyyetu'l-Muâsıra”, *el-Fikrul-Muâsır*, sayı: 47, Ocak, 1969 (*Kadâyâ Muâsıra-II, Fi'l-Fikri'l-Garbiyyi'l-Muâsır*, Beyrut 1982: 301-313).

² Çeviri ve Notlar; Prof. Dr. Sadık KILIÇ, Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ORDU, e-Posta: sadikkilic52@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2915-6632X

*Okuma ve Gözden Geçirme; Dr. Nuran KILIÇ, Emel Çatal Anadolu Lisesi Felsefe Öğretmeni, ERZURUM

with the life, dynamism, regeneration, and the spiritual resurrection; whether individually or socially, it has become such a thing that loses its effect and power on spirits. We also may say: That our author Hasan Hanafi, in terms of the essence and nature of Christianity, makes comparisons between the philosophies and trends of his age and philosophies that will come later and have an impact on humanity, especially on Europeans... After all this, definitely, he concludes such a result: Some philosophies are closer to, in its essence and nature, the Christianity religion and the message of Jesus, than the Christianity religion, institutionalized throughout history! and he maintains his explanations: that Christianity religion has lost, especially throughout scholastic ages, its nature and divine character and, no matter where and when one lives, except a blind devotion, has become a mechanic belief ineffective on human spirit!."

Key Words: Unamuno, religion, philosophy, the philosophy of existence, the life and the belief

Giriş

Çağdaş varoluşçu filozoflarla ilgili yaygın tasniflerden bir tanesi, onların mümin varoluşçuluk ve mühlid/inkârcı varoluşçuluk diye sınıflandırılmalarıdır ki, Kierkegaard (1313-1855), Gabriel Marcel (1889-1973), Karl Jaspers (1883-1969) ve Rus varoluşçuları Vladimir Solovyov (1853-1900), Lev Shestov (1866-1938), Nikolay Berdiaev (1874-1948); aynı şekilde İspanyol varoluşçular Unamuno (1864-1936) ve Ortega y Gasset (1883-1955) birinci gruba yerleştirilirler. Nietzsche (1844-1900), Heidegger (1889-1976), Maurice Merleau-Ponty (1908-1961) ve J. P. Sartre (1905-1980) da ikinci gruba konulmaktadır. Ne var ki böyle bir sınıflandırma doğru olmayıp, iman ve inkâr meseleleriyle, az ya da çok, örtüşmemektedir. Şöyle ki, Kierkegaard, Kiliseye, Kitab-ı Mukaddes'e ve çağların kültürüne dayanan resmi Hıristiyanlığa iman etmeyi ret eder, geçmişte üzerinde uzlaşmış olan [geleneksel] tanrıyı –ki o, filozofların uzunca zamandır varlığını ve sıfatlarını ispat edip kabul ettikleri, ama geleneksel imanın konusu olan *sırrı*³ itiraf etmedikleri, mutlak ve kâmil varlıktır – inkâr eder, geleneksel imanın konusu olan sırrı kabul ve itiraf etmez, inayet-i ilâhiyeyi ya da lûtf-u ilâhiyi önemsemez, ancak [bu noktadaki] *Paradox*⁴'a iman eder; çünkü onun nazarında [bu şekilde bir iman]

³ *Sırr* (Lat. *Mysterium*, Yun. *Mystêrion*, Arb. *es-Sirru*): Duyuları aşan; aklımızın doğal durumunda, varoluşu ve özü bize kapalı, saklı kalan şey; Doğaüstü inanç doğruları (Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 1998: 85, "gizem" maddesi).. Bir şeyin izah edilemez karakteri, gizli kalan, doğrudan açıklanamayan şey; bir dinin en saklı tarafı, ancak özel kabul ve giriş töreni (initiation) sayesinde ya da vahiy (révélation) ile bilinebilen şey.. (<https://www.cnrtl.fr/definicion/mystere> Sürüm tarihi: 25.04.2022). Nitekim, "Dünyanın nasıl olduğu değildir gizemli olan, olmasıdır" (Ludwig Wittgenstein) ve "Sanatçının işi, gizemi daima derinleştirmektir" (François Bacon) (John Lloyd & John Mitchinson, *Afili Lügat*, çev. Duygu Akın, Domingo, İstanbul 2010: 142, 143) ifadelerindeki giz, bu sözsel manadadır. Sözcüğe tarihsel perspektiften bakıldığında denilebilir ki, Antik Dini İnançlarda, ancak izinli/kabul edilmiş (initié) olanlara açıklanan gizli bilgiler; kavram genişlemesiyle ise, bazı tanrı anlayışlarıyla ilişkili ayinler (rites); mesela Kîbele, Mitra, İsis ve Osiris, Demeter, Dionisos ... sırları (mystêrleri) gibi. Sır dinleri, modern tarihçilere göre, kökleri ta eski bereket ayinlerine kadar uzanan Grek ya da Doğu menşeli dinler olup, Akdeniz havzasında gelişen sırlı eski dinlerin başlıca kurulu ise sükûttur, konuşmama: cemiyete kabul edilenler de bunu iyi korumuşlardır. Hıristiyanlık dini bağlamında ise sır, Vahyin içinde içkin olan ve aklı aşan iman hakikatidir. St. Paul, Vahyin özünü ifade etmek için 'sır' (mystêr) terimini kullanmaktadır. Teslis'in, bedenlenmenin [Tanrı'nın İsa biçiminde teşahhus etmesi]nin sırrı; yine İsa'nın vücudu ve kamı sırrı (mystêre) bunlardır. (<https://www.cnrtl.fr/definicion/mystere> Sürüm tarihi: 25.04.2022) [ÇEV.]

⁴ *Paradoxe*: Genel kanaate (doxa) aykırı olan şey; ortak düşünceyi inciten ama genel olarak parlak olup, genelde ihmal edilmiş bir bakış açısını öne çıkaran tasdik; onaylanmış kesinliklerle uzlaşmaz görülen olgu, durum (Paul Foulquié, *Dictionnaire de La Langue Philosophique*, Ed. PUF., Paris, 1969: 509, 'paradoxe' maddesi).. "Kendi içinde çelişen veya tam tersi şekilde sonuç olarak doğru olan fakat absürt veya çelişkili gözükten bir ifadeye de paradoks denmektedir" (tr.wikipedia.org/wiki-Paradoks (Sürüm tarihi: 25.04.2022); <https://www.cnrtl.fr/definicion/paradoxe> (Sürüm tarihi: 25.04.2022)). Veyahut ta, "... tez olarak paradoks. Doğru kabul edildiği zaman yanlış, yanlış diye görüldüğü zaman ise, doğru olduğu ortaya çıkan tümce ya da önermeyi tanımlar" (Ahmet Evvizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul. 2010: 1247, 'paradoks' maddesi). Düşüncenin gelişimi bakımından paradoksların varlığına gelince, "Bir paradoksla karşılaşmış olmamız ne harika. Artık gelişme kaydetmek için ümidimiz var" demektir (Niels Bohr [Kendi düzenlediği armasında *Contraria sunt complementa: Karşıtlar tamamlayıcıdır*] yazmakta idi [Vurgu tarafımızdan yapılmıştır]) (John Lloyd & John Mitchinson, *Afili Lügat*, çev.

bir noksanlık olup, konusu ise *Skandal*dır/utanç vericidir⁵. Yani [ona göre bu geleneksel iman], makul olmayana, saçma olana bir imandır. Böylece, Kierkegaard'ın iman ettiğine Hıristiyanlık iman etmez; Hıristiyanlığın iman ettiğine de Kierkegaard iman etmez! Gabriel Marcel ise, Kierkegaard'ın aksine, aklın sınırlarını aşan sırra/gize iman eder. Bundan ötürüdür ki o, [Marcel], insandan kendisini vecit/coşku ile efsaneye vermesini, [bunların] söylediği her şeyi kabul etmesini, nasıl olursa olsunlar, hiç düşünmeden ve akıl yürütmeden bütün geleneksel inanç esaslarına iman etmesini ister; böylece o, nefsin/ruhun ebediliğine (hulûd), hesaba ve cezaya, cennet ve cehenneme inanır. Yine o, tüm dini âdet kurumlarıyla kiliseye, ona itaat edilmesi ve bağlılığa iman eder. [Gabriel Marcel], Hıristiyanlık, inanç ilkeleri vazetmek değil ahlaka davet; tarihe bağlılık ve önünde her türlü sırrın silinip yok olduğu tefekkür ve düşünceyi güçlendirip kuvvetlendirmek değil de ruha iman olmasına rağmen, kendi felsefesinin “*Hıristiyan Varoluşçuluk*” olarak isimlendirilmesine razı olan tek kişidir. Bunun için, Arius'tan⁶ beri Kiliseye karşı kıyam edenlerin, hatta *Luther*'in⁷ bile, Hıristiyanlığa, tarihi resmi

Duygu Akın, Domingo, İstanbul 2010: 268); kaldı ki, gizem ve sırrın bir parçası da şudur ki, “Bu gün bizim için paradoks olan, gelecek nesiller için kanıtlanabilir gerçek olacaktır” (John Lloyd & John Mitchinson, Afili Lügat: 269) [ÇEV.]

⁵ *Skandal* (*scandalum, skandalon*): “Anlaşılmaz görünen ve sonuç olarak, bilinç için bir problem çıkaran, akli şaşırtan veya inancı sarsan şey. [Jésus'nün] haça (croix) gerilme skandalı; kötülük, acı çekme (souffrance) skandalı. Kötülerin mutlu; iyi, doğru kimselerinse bedbaht olmaları skandalı” (<https://www.cnrtl.fr/definition/scandalie>) (Sürüm tarihi: 22.04.2022) gibi. Dinî manada ise, “Sarsılmaya, şaşkınlığa, redde sebebiyet veren...”; “Başkalarını Tanrı'dan sırt dönmeye kıskırtan kimse tarafından meydana getirilen günah nedeni, onlar tarafından işlenen günah. İncil'de şöyle yer alır: ‘*Skandalın kendisi vasıtasıyla geldiği adama yazıklar olsun!*’”, “Dini inanca engel olan, anlaşmazlık tohumları saçan sarsıcı (troubled), çelişik hadise, olgu” (Paul Robert, *Dictionnaire Alphabétique et Analogique de La Langue Française*, 1997: 1773, ‘scandale’ maddesi). Hz. İsa söz konusu olduğunda ise skandal, “Yahudilerin onu Mesih olarak tanımayı reddetmeleri ve ona dair sahip oldukları düşünceden farklı olduğu sürece onun, kendileri için bir skandal olacağı [düşüncesi]dir.” (<https://www.cnrtl.fr/definition/scandalie>), ‘scandale’ maddesi. Yine bkz. Paul Foulquié, *Dictionnaire de La Langue Philosophique*, Ed. PUF., Paris, 1969: 653, ‘scandale’ maddesi. [ÇEV.]

⁶ *Arius ve Ariuşçuluk*: Arius, “Büyük Konstantin zamanında Hıristiyan toplumu içinde tehlikeli bir krizin ortaya çıkmasına yol açan, İslam Arap kaynaklarımızda ise ismi, tevhid inancını taşımakta olup onun için mücadele eden birisi olarak nitelenen; kendisine beslenen bir tür sempati ile de ismi sıkça geçen, hatta o derecede ki, tanınmış müfessir ve tarihçilerin kimi pasajlarında ‘Abdullah’ ismine müstehak görülen, böylece de kendisine ‘*Abdullah ibnu Arius*’ ismini verilen zat

(...). Hıristiyanlığın görüşleri ile felsefi görüşler arasında ortaya çıkan anlaşmazlık ve uzlaştırma faaliyetleri ortamında, bilhassa İskenderiye ekolünün temsilcisi olarak, piskopos ve filozof olan Origène (185-254) dikkat çekmekteydi. İşte İskenderiye felsefi ekolünün tanıdığı bu fikri ortamda, Kıpti kilisesi içinde, Libya asıllı olup, miladi 270 yılında doğmuş olan Arius (*Arrius*) isminde bir piskopos ortaya çıkar. Arius, ... tek tanrıya inanan Nasârânın görüşlerinin yaygınca bulunduğu Antakya’da öğrenim görür, sonra da eğitimini orada sürdürmek üzere İskenderiye’ye gelir, filozof Origène’in fikirlerinden etkilenerek onun ateşli taraftarı olur. Güçlü kişiliğinin yanı sıra çok güzel de konuşan Arius, İskenderiye’deki Bokalis Kilisesi piskoposluk makamına tayin edilir.. Bütün bunlar, onun, Oğulun beşerliliğini vurgulayıp sadece Babanın Tanrı olduğunu anlatarak, miladi 323 yılına doğru, Mesih’in tanrı olduğu ve Tanrıyla aynı özden olduğu (*Homoousios*) görüşüne baş kaldırdığını ilan ettiği zaman olur..

Ortaya çıkan ve Bizans İmparatorluğunun varlığını da tehdit eden bu krizi çözüme kavuşturmak için İmparator Büyük Konstantin (Ölüm tarihi: MS. 337), önce Arius’un yanında yer alarak duruma müdahale eder; ne var ki çok geçmeden Kilise adamlarının yanında yer alır. Meseleye çözüm için de, M. 325 yılında İznik’te, Hıristiyanların katılımıyla bir toplantı yapılması için çağrıda bulunur. M. 325’de toplanan bu Konsil de, sapkın bir fırka olduğu gerekçesini ileri sürerek, Arius ve taraftarlarının Kiliseden kovulmasını kararlaştırır; teslis inancını resmileştirir ve oğul hakkında, ‘... Baba’nın aynı öz varlığına sahip olan (*Homoousios*), kendisi aracılığıyla gökteki ve yerdeki her şey yapılmış...’ [bulunan şeklindeki] öğretiyi içeren ‘*iman yasa*sı’ nı vaz eder.. Mesih’i tanımlayan ‘*iman yasa*sı’nı reddeden Arius’un müntesipleri Bizans İmparatorluğunun pek çok köşesinde kendi tevhidî mezheplerini yaymayı sürdürürler.

Ariuşçular, Arius mezhebini benimsemiş ve Tevrat’ı Vizigot diline tercüme etmiş olan papaz Ulfila (MS. 311-383)’nın önderliğiyle İspanyadaki Vizigotlara Ariuşçu düşünceyi benimsetmeyi başarırlar...” (Muhammed Abid el-Câbirî (1935-2010), “Üç Semavi Dinin temel Birliği Hakkında”, çev. Sadık Kılıç, *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık 2008, Cilt: 11, sayı: 32: 43-46; Mehmet Çelik, *Süryani Kadim Kilisesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum 1985: 55-56, vd.) [ÇEV.]

⁷ *Martin Luther*: On altıncı yüzyılda verdiği mücadeleyle Protestan Reformu’nu başlatan Alman keşiş Martin Luther (1483-1546), köylü ve varlıklı bir aileye mensuptu. 1501 yılında tıp, gramer, retorik ve metafizik alanından mezun olduktan sonra hukuk üzerine de çalışmaya başlayan Luther (*Corpus Juris Canonici: Kanon veya Kilise Hukuku Külliyyatı*), 17 Temmuz 1505’de hukuk çalışmayı bırakarak Augustinusçu Keşişler Tarikatı’na girdi. 1507’de Erfurt Üniversitesi’nde teoloji çalışmaya başladı.. Sonraki bir yıl içinde ise, 1502’de kurulan Wittenberg Üniversitesi’nde teoloji çalışmaya devam etti. Doktorasını alıp üniversite profesörü olduğu ve dersler verdiği bu dönemde genel olarak Mezmurlar, Aziz Pavlus’un Romalılara vd. mektuplarıyla ilgili dersler verdi.. 1517 yılı Ekim ayının son günün, tarihte *Doksan Beş Tez* adıyla geçen, endülüjans satışının Kutsal Kitap’a ve Mesih’in vaaz ettiği inanca aykırı olduğunu savunan tezlerini yayımladı. Luther hakkındaki soruşturmalar ve verdiği teolojik mücadele, onun 3 Ocak 1521’de Kilise tarafından aforoz edilmesine neden oldu (Martin Luther, *Doksan Beş Tez*, çev. C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür yayımları, I. Basım, Ocak 2018, İstanbul: V-XIII, ‘sunuş’ kısmından özetle). Buna göre Luther, zamanının Hıristiyan teolojisiyle dinî pratiklerinin kurtuluşu temin etmekten uzak olduğunu öne sürerek, yeni bir kilise öğretisi

Hıristiyanlığı kabul edenlerden daha doğru ve gerçek bir imanla inandıklarını, iman ettiklerini görüyoruz; [çünkü onlara göre], "akıllı bir düşman cahil bir dosttan daha hayırlıdır."

Karl Jaspers'e gelince o, yüce konulara (el-mevâkifu'l-ciddiyye) inanıp, insanı da, insanî bir önerme/ön kabul (matlab) olmasına rağmen mutlak olana açık bir varlık olarak kabul etmekle birlikte, aşkınlığa ve [içkin olan ile aşkın olanın] ayrı ayrı oluşlarına (el-mufâraka) inanıyor.. Yani o, geleneksel bir imanla göklerin tanrısına inanır ki, bu da hayatına [varoluşun başlangıcında] bilen olarak başlamış âlim/bilen varlıktır. Jaspers, imanın, *Allah'ın varlığı, mutlak varlığı arzulama ve âlemin zeval bulacak olması* şeklinde üç kaidesi olduğunu belirtirken, ilahi yardıma/inayete inanır, kilisenin ayin ve ibadetlerine de davet eder.. Öyle ki, çağdaş teolojinin sütunlarından birisi sayılır ve, Allah'ı methüsena edip imanı müdafaa ederlerken, teologlar ona dayanırlar.

Nihilizmde karar kılmış olan Nietzsche ise Allah'ı soruşturmasında, insan çözümlemesinde ve tarihe dair hükmünde imana Jaspers'in olduğundan daha yakındır. Bu, "*Nietzsche ve Hıristiyanlık*" adlı eserde, "Nietzsche, Hıristiyanlığa karşı hücumunda tam Hıristiyandır" diyerek bizzat Jaspers'in itiraf ettiği husustur. Yani, ataların ve ecdâdın imanı –ki Jaspers'in imanıdır bu – kimi zaman, mutlak ret karakterini taşısa bile, puta tapıcılığa ve [kör] bağlılığa, oğulların imanından daha yakın durur. Nihayet, İspanyol ve Rus varoluşçular [ise], soyut ve Müteâl ruha, geleneksel Ortodoksluğun kalıntılarına veya yaygın haliyle Katolikliğe iman ederler; böylece de onlar, tüm zamanda ve mekânda hazır olan Allah'a, O'nun mutlak hükümlerine (sulta), mutlak/kayıtsız ilmine, ruhun bedeni öncelediğine, maddenin baskı altına alınması (kahr) zaruretine iman ederler. Yani Maniheizm⁸ Hıristiyanlığa ve onun, nefis ile beden, hayır ile şer, Allah ile tabiat ve ruh ile madde arasında bir çatışma halinden ibaret olan düalizmine inanırlar. Marx da, [adeta] Allah'ı tarihe ve nefsi de bedene yerleştirdikten yani vahye dinamizmini, Allah'a da varlığını iade edip [yeniden kazandırdıktan] sonra, daha dürüst ve doğru bir imana sahip olur..

Yaygın sınıflamanın dinsiz varoluşçuluğun temsilcisi olarak değerlendirdiği ikinci kısma gelince, bu kategoridekiler imana, bu taksimin, inançlı varoluşçuluğun temsilcileri olarak değerlendirdiği kimselerden daha yakındırlar. Hâkim akılcılıkta bütün çağdaş düşünce akımları için dinsizliğin dayanağı olarak değerlendirilen Nietzsche'ye gelince o, nifakın, samimiyetsizlik ve kibrin, insan hayatındaki ikili (el-izdivâciyye) yaklaşımların en şiddetli düşmanı, açıklık ve doğruluğun ise en büyük davetçisidir. Hiç kuşku yok ki o, yaygın dindarlık ve nifak ile ahlak ve sınıfsallık arasındaki bağı/ilişkiyi ortaya çıkarmıştır. Bunun içindir ki o kendisini, Mesih'in hakkını savunma adına, cümlesi Ferisiler [Pharisien] haline gelmiş olan insanları/Hıristiyanları [Hz. İsa'nın] Dağdaki öğütlerinin doğruluk ve

---

ortaya koymuştu ve tanımladığı şey ise, gerçek iman içinde yaşayanların teşkil ettiği gözle görülmez bir kilisedi (Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul. 2010: 1028... [ÇEV.]

⁸ *Maniheizm*: Tanrıyla özdeşleşen bir 'iyilik ilkesi' ile bir 'kötülük ilkesi' nin mevcudiyetini kabul eden; bunların birbirlerinden bağımsız olup sonsuza değin birbirleriyle bir çatışma içinde bulduklarını söyleyen her doktrin adı.. (Paul Foulquié, *Dictionary de La Langue Philosophique*, Ed. PUF., Paris, 1969: 420, "manicheisme" maddesi). "Zerdüştinin esaslarından da faydalanan Mani, yaratılışı ikinci bir anlayışla izah eder. Ona göre iyiliğin kaynağı ve esas olan ışık ve kötülüğün kaynağı olan karanlık (zulmet) yahut Şeytan ve madde, âlemda mücadele halindedir. Küçük âlem olan insanı karanlıklar hükümdarı yaratmıştır. Buna göre madde veya karanlık kötülüğün yaratıcısı, ışık iyiliğin yaratıcısı ve bunlar Allah ile eşit oluyor. Mani, bütün varlığı ve âlemi, bu iki ezeli ve ebedî ilke ve bunlar arasındaki mücadele ile açıklamaktadır. Maniheizm, Tavrât'ı, Zebur'u kabul etmekle beraber, İncil'den de işine gelen tarafları kabul etmektedir" (Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, 10. Baskı, Nobel Yayınları, Ocak 2009: 238, "Mani öğretisi" maddesi; yine bkz. Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp, 12. Baskı, İstanbul, 1998: 125, "Maniheizm" maddesi). Cevzici'nin ifadesine göre, David Hume (1711-1776) ve Voltaire (1694-1778), Maniheizmin, kötülüğün kaynağını açıklama noktasında Hıristiyan öğretiden daha iyi bir durumda olduğunu söylemişlerdir (Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul. 2010: 1043) [ÇEV.]

içtenliğine döndürmeyi isteyen Çağın Mesihi olarak değerlendiriyordu. Merleau-Ponty'ye gelince, o [dünyayı], dindarların (el-Mütedeyyinûn) dediği gibi en yüce (el-âlâ) olana doğru [arkada] bırakmaya değil, [yatay boyutta] ileriye doğru arkada bırakmaya inanıyordu. O, hürriyete ve bilincin, maddi-duyusal (hissî) Fenomenlerinden bağımsızlığına inandığı gibi, o yine, mesela Ruhi-fizyolojik/Psikofizik alanda olduğu gibi, asrın beşeri bilimlerdeki hatalarının büyük kısmını, yani psikolojik olgu ile onun maddi/hissî tezahürlerinin birbirine karıştırılmasını da şiddetle inkâr etmekteydi. Bir başka ifadeyle o, insana, dünyasını, ilmini; yine hayatın bilimi ile uzuvların görevleriyle alakalı bilgilerden bağımsızlığını yeniden kazandırdı/iade etti!. Dini bir ifadeyle diyorum ki, o, insanı yerden bir derece yükseltti, ama sayısız derecelerde de Allah'a yaklaştırdı; fakat nefsi/ruhu bedenden ayırıp birincisini Allah'a, ikincisini de toprağa gönderdiklerinde geleneksel dindarların yaptıkları gibi değil! Yani, [denilebilir ki], bu sınıflandırmanın dediği üzere, mülhitlerin âlem tasavvuru, dindarların maddi tasavvura daha yakın olan âlem tasavvurundan çok daha fazla, ruhsal tasavvura yakındır.

Heidegger'e gelince, onun, endişe, sınırlılık, bunalım, ümitsizlik gibi insani yetersizliği dile getiren Fenomenlere ait çözümlemeleri ise, bilinçdışı olarak ilk günaha inanması ve yokluğa, dinin tasavvur ettiği şekilde geleneksel bir imanla inanmasına benzer biçimde, [insanın] ölüm yönünde bir varoluş [Da-sein] olduğuna inanması ile ilgilidir. O halde bu bağlamda, mümin kabul edilen Gabriel Marcel ile dinsiz addedilen Heidegger arasında bir fark yoktur.

Nihayet, Sartre'ın benimsediği hürriyet ise değerlerin yaratıcısı olarak görünür ve sanki hürriyet, insanların, başkasını ilahlaştırdığı Allah'ın ta kendisidir! Böylece beşer hürriyeti, insanlık fikir tarihinde, *Pélage* (360-418)'den sonra yaklaşık olarak ilk defa gerçek konumuna konulmuştur ki, bu da şudur: İster Allah ya da başkası olsun, hürriyetin tarafı yoktur, bilakis hürriyet âlemde gerçekleşir, bir konum içinde tezahür eder. Bizzat Sartre'ın kendisi *Kelimeler* [Les Mots] adlı eserinde, “Şayet din icat etmeseydi, onu ben icat ederdim! Yaratıcıyı sordum sorduşturdum; [karşılık olarak] bana yaşlı, bu sebeple de kadim ve öfkeli olmayı tercih eden bir reis [büyük baba gibi birini SK.] gösterdiler.”⁹ diyerek açıkça itirafta bulunmaktadır. Bu tahlilin kışkırttığı ihtilafa karşın belirtmek gerekir ki, şüphesiz bu, sadece çağdaş düşüncede değil, tam aksine bütün insanlık düşünce hayatında da, iman ve imansızlık sorununun, en zor meselelerden ve en karmaşık sorunlardan biri olduğu gerçeğini yadsımaz/ortadan kaldırmaz. Binâenaleyh, [bıçak sırtı bu durum sebebiyle] kendisini mümin sandığımız kişi eğer *tâğuta* [azdıran, saptıran şeylere] inanıyor ise mülhit olabilir; kendisini *mülhit/dinsiz* zannettiğimiz kimse de, eğer onun ilhâdı/dinsizliği, hürriyeti ispat etmek ve insanın evrendeki varlığını güçlendirmek için

⁹ Alıntısı yapılan cümlelerde J.P. Sartre'ın, hürriyet fikrinin farkına varış ve varoluş için zorunluluğu bağlamında, Tanrı düşüncesinin zorunluluğunu, vazgeçilmezliğini; bu nedenle mutlak surette Tanrı fikrinin lüzumunu, [O'nun karşısında, O'na karşın, O'ndan ötürü hürriyet [ÇEV.] vurgulamakta olduğu kanaatindeyiz. [ÇEV.]. Sartre'ın çocukluk yıllarında babasının genç yaşta ölmesi ve büyük babası ile yaşamak zorunda kalmış olması, onun, babasının yokluğunda büyük babasını adeta tanrı yerine ikame etmesine yol açmış gözükmektedir. Bunu şu betimlemede de görmekteyiz; “... bu büyükbaba Sartre'a Allah'ın bir karikatürü gibi görünüyor. [Diyor ki Sartre]: Sayın ihtiyara (koca papaza) gelince: o, Allah Babaya o kadar benziyordu ki çok defa ona Allah gözüyle bakıyordum... Bu öfkeli Allah [adeta] evlâtlarının kanıyla besleniyordu. Fakat ben onun uzun [yaşlı] ömrünün sonunda meydana çıkıyordum,” (Charles Moeller (1912-1986), *Jean-Paul Sartre ve Tabiatüstüniin Bilinmemesi*, çev. Mehmet Toprak, Remzi Kitabevi, Yükselen Matbaası, İstanbul-1969: 325-326 (J:P: Sartre, *Les Mots*: 14-16'dan naklen). Bir diğer ifadeyle, “...Büyükbaba hayaline, ... babaca (koruyucu) bir Allah'ın hayali ekleniyor!” (Moeller, *a.g.e.*: 326-327). Kısaca, “Öyle görünüyor ki, Sartre Allah'ın karikatüründen veya yokluğundan başka bir şey tanımadı. Bir Protestan'ın torunu ve, Katolik bir annenin oğlu olan Sartre, kendisini haklı gösterme ihtiyacı ile Hıristiyanlıktan uzaklaşmış bir dünya arasında, bir çeşit *non man's land* içinde (göçebelik içinde, vatansız bir insan olarak), aralıksız bir şekilde bocalamış gibi görünüyor”, (Moeller, *a.g.e.*: 329). [ÇEV.]

ise, inanmış biri olabilir. Bu manada denilebilir ki, Pascal (1623-1662), Sartre'dan daha mülhit olabileceği gibi, Sartre da Pascal'dan daha mümin addedilebilir.

Bu bağlamda Unamuno¹⁰ ise bizzat şöyle demektedir: "Gerçek mülhitler/dinsizler, gerçekten Allah'a, [başka bir şeye değil!] müştak olanlardır" (*Hıristiyanlığın Can Çekişmesi*, [*l'Agonie du christianisme*, 1924: 55]).

Varoluşçuluğun yeni tasnifi

Fakat varoluşçu filozofların, buna bağlı olarak da çağın bütün filozoflarının başka bir tasnifle sınıflandırılmaları mümkündür; özellikle, modern çağın [sorunlarını] üstlenip yükümlülük duyma (iltizam, Angajman), düşünürlerin, özgürlük mücadelelerine girip halkların başkaldırı ve ihtilallerine iştirak etmek gibi ortak özellikleri ortaya çıktıktan sonra... Bu sebeple, Gabriel Marcel, Karl Jaspers, Heidegger, Rus ve İspanyol filozofları gelenekçi muhafazakâr gruba koymak; öte yandan Kierkegaard, Nietzsche, M. Ponty ve Sartre'ı da, geleneklere başkaldıran, çağın ilahlarını reddeden ilerici (*tekaddümî*) gruba koymak mümkündür. Şu sebeple ki, Gabriel Marcel ve Karl Jaspers, Amerikancı bir anlayışla "mutlak" [varlığa] inanıyorlardı. Buna göre birincisi [Marcel], ilhat/inançsızlık üzerine kurulu olduğunu gördüğü sosyalist sistemlere hücum etmek için imanı kullanıyordu. Allah'ı ise, kapitalist sistemin yitirmiş olduğu [tinsel, manevi] servetleri geri almak için kullanır; [buna bağlı olarak], "baskıcı" sistemleri ve birey hürriyetini yadsıyan/inkâr eden toplumcu yönelimleri kınayan makaleler ve kitaplar yazar. Aynı şekilde, batı medeniyetini ve medenileşmeyi (ettehaddur), Cezayir devrimi sırasında, Cezayir'deki Fransızların hakkını müdafaa eder; Fransız generalleri [Raul] Salan (1899-1984) ve [Jacques] Massu (1908-2002)'nun yaptığı askeri inkılabı sevinçle karşılar; Mısır'ın Cezayir ayaklanmasına yardım etmesini ise eleştirir, bu ayaklanmayı silah yardımı yaparak desteklemenin, tam bir Avrupa gölü olan (!?) Akdeniz havzasındaki Hıristiyan varlığına karşı ağır bir tehlike oluşturduğunu söyleyip bunu tenkit eder. Gabriel Marcel daha sonra kendisini, Amerika, ideolojisini yitirip de onu, sevgi, temizlik, iman ve adaletten oluşan dört sütun üzerine birleştirip kurmakla görevlendiği [Frank] Buchman (1878-1968)'ın propagandasını yapıp davette bulunduğu '*ahlaki silahlanma*' doktrininin bir [davetçisi ve] propagandisti haline dönüştürür.

Karl Jaspers'e gelince, o da Amerikan üslubunda bir inanandır; bütün âlemi, Avrupa medeniyetinin merkezi, [kendisine göre] tüm insani kültürün ekseni olan Batı Almanya etrafında döndürür!. Batı Almanya'nın dayanağı ve payandasının, onu, Amerikan kapitalizminin egemenliği altına sokan, ona siyasi bağımsızlığını kaybettiren ve onu, Avrupa'da sömürge, emperyalizm üslerinden bir üs haline getiren, [Konrad] Adenaur (1876-1967) olduğu görüşündedir. Jaspers, kör sağcı/muhafazakâr bir fanatizm adına Doğu Almanya'ya hücum eder ve Batı Kampının/Bloğunun ona sahip olduğundan tam emin olduktan sonra, atom bombası tehlikesini [dile getirerek] kınar. Dini araştırmalar alanında ise,

¹⁰ Miguel de Unamuno 1864 yılında Bilbao'da doğmuş, 1880 yılında Madrid Üniversitesi'nde lisans eğitimine başlamıştır. Eğitimine devam ettiği Madrid Üniversitesi'nde doktorasını tamamlayarak 1884 yılında ise Bilbao'ya dönmüştür. Lise ve üniversite yıllarında Descartes, Fichte, Hegel, Kant gibi filozofların eserleriyle haşır neşir olduğu ve Katolik dogmasını sorgulamaya başladığı bilinir. 1891 yılında kendisiyle özdeşleşecek olan Salamanca Üniversitesi'nde Yunanca dersleri vermeye başlar. 1897 senesinde ise ölüm ve bilincin yok oluşu üzerine yoğunlaşan düşüncelerinden dolayı manevi bir kriz yaşar. 1900 yılında da Salamanca Üniversitesi rektörlüğüne atanır. İspanyol kimliği ve Kastilya ruhunun arayışı içinde olan 98 kuşağı temsilcisi Unamuno, tahsil ve sürgün yıllarında da Bilbao, Madrid, Salamanca, Fuerteventura ve Hendaya'da bu kimlik ve ruh üzerine denemeler ve şiirler yazar.. 1936 yılı ekim ayında yurdunu diktatörlüğe taşıyanlara karşı Salamanca Üniversitesi'nde yaptığı konuşmanın ardından ev hapsine mahkûm edilir ve 31 Aralık 1936 ölür (de Unamuno, Miguel, *Hayatın Trajik Duygusu*, çev. Mehmet Sait Şener, Divan Kitap, 1. Baskı, Ankara-2014; Çevirmenin Önsözü'nden kısaltılarak: VII-VIII). [ÇEV.]

dini metnin, ilk cemaatin (*Gemeinde*) şuurunda ortaya çıkması ve [o ilk cemaatin] inançlara dair ilk tasavvurunu inceleyip takip etmeyi benimseyen ‘*edebi formların tarihini gözetten metodu*’n kurucusu olan Bultmann (1884-1976)’a karşı da düşmanca bir tavır alır. Böylece Jaspers, [ilk cemaatin] inançlarına ve bu inançların kutsiyetine inanmayı devam ettirenlerin; mitolojileri [dinden ayıklayıp] yok etmek hususundaki bilinen yöntemi (*Démythologisatin*) ile, Bultman’ın [dinden çıkarıp] tecrit etmeye çabaladığı mitolojilerin, aksine dinde kalmaları (el-bekâ) gerektiğine inanıp bunu sürdürenlerin/muhafaza edenlerin lideri haline geldi.

Heidegger’e gelince, Allah’ı gök ile yer arasında muallakta/fonksiyonsuz tutmasına ve konu hakkında kesin kararı olmamasına rağmen, Nazi yönetiminin, hocası Husserl’i oradan azletmesinden sonra, Freiburg Üniversitesi’ne rektör olarak tayin edilmesini kabul etti. Heidegger’in, Führer [Adolf Hitler] (1889-1945) hakkında, onun tarihin hakikati olduğu şeklindeki sözleri Üniversite kayıtları arasında mevcut olup, esir kamplarında mevcut [Nazi] yönetimi için yaptığı propaganda da hala kulaklardadır; Almanya’da, sağ [politikalar] onu hala tutmakta ve reklamını yapmaktadır (terviç).

Solovyov, Shestov ve Berdyayev gibi Rus filozoflara gelince, her ne kadar onlar Dostoyevski ve Rus vatanseverlerinin büyük kısmı gibi Slavları seven (Slavophile) yönelim ve hareketlerin yandaşlarından iseler de, ancak ne var ki, Allah, “Mutlak” ve ruh inancını benimsemiş olmaları (tedeyyün) sebebiyle sosyalist ihtilalden sonra Rusya’yı terk ettiler ve kendi ruhçu yönelimlerine davet ederek, kadîm kültür için ağlayarak, materyalist ve dinsiz akımlara saldırarak, tıpkı Batı’nın dindarlarının yaptığı gibi, Batı’da yaşamaya başladılar. Böylece geri çekilmeyi tercih edip, Rus ihtilalinden uzaklaştılar ve onu terk ettiler. Hatta müttefik kapitalist sistemlerin geleneksel dindarlığa karşı yaptıkları gibi, çoğu zaman onlarla din ve Allah adına kavga ettiler.

Son olarak belirtmek gerekirse, Unamuno ve Ortega gibi İspanyol filozoflar da aynı istikamette yürürler; bu da, *Unamuno’da Hristiyanlığın Can Çekişmesine* dair sunumumuzda da göreceğimiz gibi, mistik/sûfi imana davettir.

Devrime ve ilericiliğe çağıran, mevcut statülere (el-evdâ’) hücum eden, felsefi reddin kendisinde biçimlendiği, bu bakımdan da Bergson (1859-1941)’un ifadesine göre, ilk felsefi eylem olan ikinci gruba gelince bu, teorik manada dinsizliğe çağırsa bile, fiili imana daha yakındır! Mesela [bu gruptakilerden] Kierkegaard, içinde her şeyin birbirine karışmış olduğu kilise kültürünü reddeder, dini düşüncede ilmi güvenilirliği talep eder; dinin egemen güç (es-sulta) ile el ele vermesinin yanlışlığını söylediği gibi, Allah’ın [sırtından] geçimini temin edenleri ve inanç tacirlerini, [emeksiz] ekmek yiyenleri ve makam mansıp sevdalılarını da reddeder. Kierkegaard’ın belli siyasi birtakım yaklaşımları yok ise de –ki bu bakımdan Marx ondan farklılaşır-, ancak ne var ki onun, bireyi, egemen gücün veya mezhebin azgınlığına karşı durmaya çağırması, başkalarının onu yok etme girişimlerine karşı ferdiyetçiliği savunup güçlendirmek istemesi, değersiz addedilmeye/aşağılanmaya başkaldırması onu çağın sesi ve yankısı haline getirir.

Nietzsche’ye gelince, onun üstün insana ve güç istencine çağrısındaki –bilhassa bu çağrı ırkçı bir söylem olarak kullanıldığında – onaylayıcı konumunun kıskırtmış olduğu bir takım sorgulamalara karşın, ikiyüzlülük, yalancı/içtenlikten yoksun dindarlık ve kulların [oluşturduğu] bir ahlakiliğe karşı olan mücadelesinde ise gayet açık ve nettir!

Nihayet, açıkça ilerici yönelimi benimsemiş ve üstlenmiş olmaları hususunda M. Ponty ve Sartre'da durumun çok daha açık olduğunu görüyoruz; [bilhassa], sonuncusu [Sartre], -Filistin meselesiyle alakalı olarak meydana geldiği gibi –kimi zaman konumuna kimi belirsizlik ve kapalılıklar karışmış olmasına rağmen, fikri ve inançsal özgürleşme mücadelelerine girdikten sonra... Ne var ki bu kapalılık gerçekte, [meseleyi] tanıtımdaki yetersizliğimize; kendi problemlerimizi yeterli şekilde açıklayamamış ve bunları, tutarlı ve sağlam bir sunuşla sunamamış olmamıza bağlı olan bir kapalılık [ve belirsizlik] tır!.

Şimdi ise şunu soruyoruz:

Her iki grup karşısında Unamuno'nun konumu nedir ve "Hıristiyanlığın Can Çekişmesi" ile neyi kastetmektedir?

(1) Polemik mi savaş mı?

Hegel – Kierkegaard çatışması yaklaşık bir asır önce sona ermiş ise de, ancak ne var ki Unamuno bu çatışmayı zihinlerde yeniden canlandırmaktadır; özellikle de, daha önce Kierkegaard için de meydana geldiği gibi, Alman İdealistlerinin öğrenciliğini yaptıktan sonra o, *İspanya Kierkegaard'ı* olarak kabul edilmektedir. Nasıl ki Hegel'e göre hakikat, bizzat diyalektik/cedel hakikatin kendisi değil de, diyalektik vasıtasıyla ortaya çıkıyorsa, Kierkegaard ve Unamuno nezdinde de, çatışma hakikatin bizzat kendisi değilse de, hakikat yine çatışma/diyalektik (es-sırâ') vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Buna göre, Hegel'de diyalektik, bir sentezle/terkip ile sonuçlanır: varlık, mahiyet, sonra tasavvur; nitelik, nicelik sonra miktar; varlık, yokluk, sonra da başa dönüş (sayrûret) ilh...

Ama Kierkegaard ile Unamuno'daki çatışma/diyalektik (es-sırâ') anlayışına gelince, burada iki şey arasındaki çatışma/diyalektik bir senteze ulaşmaz; tam aksine, çatışma (et-teârud), genel ile özel, mutlak ile görelî, akıl ile duygu, mezhep ile birey, kısaca düşünce ile varlık arasında var olmayı hep sürdürür. Bu nedenle, insan düşünce eyleminde bulunduğu ölçüde varlık ondan kaçır; varlıkta (el-vücut) yaşadığı ölçüde de düşünce onun için imkânsız (el-müstehîl) olur. Hegel'de diyalektik, bir ortada/arada olma (et-tevasut) haline dayanır, böylece de tez (el-mevdu'), diğerinin araya girmesiyle zıddına/antiteze dönüşür de, [nihayet] bir netice (âhiren) haline gelir...

Ama Kierkegaard ve Unamuno'ya göre diyalektiğe gelince ise, o, bir ortada oluş (et-tevasut) durumu olmaksızın gerçekleşir, hatta tam aksine o, bizzat bir taraftan öteki tarafa evrilir, birey de akıldan duyguya inkılap eder/değişir; çatışma şiddetlendikten sonra da düşünceden varlığa geçer... Çünkü bu, ölümle hayat arasındaki bir diyalektiktir.

Hegel'e göreyse diyalektik, sonunda salt soyut/tin (*Geist*)¹¹ haline dönüşen tasavvurlarda tamamlanır, tasavvurların bizzat diyalektiği de, ruhun diyalektiği ve tarihin diyalektiği haline dönüşür.

¹¹ *Geist*: Kelimenin pek çok anlamı olup, bunlardan bazıları şunlardır: "Evren usu, evren ruhu; etki yapan, biçim veren, canlandırıcı, ilke (...) Yaşamdan ayrı olarak düşünme ve bilinç ilkesi (Descartes'ta 'cogitatio' " (Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*: 176, 'tin' maddesi); "Hegel'in düşüncesinde her şeyin kaynağı kabul edilen manevî (ruhsal/tinsel) ilkeye verilen ad (...) Tabiatla, toplumda ve yaşadığımız dünyada ... zıtların çatışmasıyla (diyalektik) yürüyen yaratıcı ilke veya evrensel ruh. Hegel'de bu evrensel ruh, yerine göre Tanrı (Hıristiyanlığın Tanrısı), bazen evrensel akıl, bazen insan ruhu, bazen yaratıcı akıl adına devleti, toplumları ve dünyayı düzene sokan akıl veya ruh olur." (Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*: 138, *Geist* maddesi). Cevzici'nin ifadeleriyle ise, "Doğada ve insanın dünyasında, kendi potansiyel güçlerini aktüelleştirmek ve kendi bilinç ve özgürlüğüne ulaşmak üzere, diyalektik bir yürüyüş gerçekleştiren güç, yaratıcı ilke, ruh ya da tin" (Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*: 700, 'Geist' maddesi). [ÇEV.]

Kierkegaard ve Unamuno'da diyalektiğe gelince o, bizzat bireyde, hatta bir lahza/kısa süre içinde gerçekleşir. Fert, bir yandan akıldan, diğer yandan da toplumdan koptuğu/ayrıldığı ölçüde, onda çatışma tahakkuk eder. Hegel – Kierkegaard çatışması böylece yeniden geri gelir ve Unamuno'ya göre insan da, akıl eden/aqlını kullanan insan değil, [trajik'in duygusunu yaşayan¹² ve böylece] can çekişen insan haline gelir. Çünkü can çekişme çatışmanın ta kendisidir; ölümün hayatla çatışması... Netice olarak da [Unamuno'ya göre] Hıristiyanlığın hakikati bizzat bu çatışma olur. Nitekim [Xavier] Bichat (1771-1802)'nın söylediğine göre hayat da, ölüme karşı mukavemet eden fonksiyonların toplamıdır. Hayatta kalmak için çatışma hakkında Darwin'in benimsediği şey de budur! Unamuno da dinî simgeye başvurarak, ölümün beşeriyet âlemine ilk günah ile girdiğini değerlendirir ve ilk insanlık günahının/suçunun (el-cerîme) – Kabil'in Habil'i öldürmesinin – tam da çatışmaya uygun olarak meydana geldiğini; aynı şekilde Mesih'in de, sükûnet ve teslimiyet propagandistlerinin iddialarının aksine, alenen çatışmaya ve mücadeleye davet ettiğini belirtir. [Hz. İsa şöyle demiştir çünkü: “Ben, yeryüzüne bir ateş atmaya geldim. Ben ancak, onu tutuşturmayı istiyorum. Benim, süründüğüm bir boyam (sıbğa) vardır; o tamamlanuncaya kadar öfkem ne şiddetli olacaktır” (Luka, 12/49)]. [Unamuno'ya göre] Hıristiyanlıktan hoşlanan, dinden zevk alan, sükûnet ve razı oluş halinden (rıdâ) hoşlananlar; kendilerinin Allah'a yakın kılınmış itaatkâr kimselerden olduklarını, onları ilahi ödülün (sevâb) beklediğini zannedenler var ya, onlar gerçekte dini yaşamamaktadırlar. [Zira], St. Paul, Augustinus (MS. 354-430) ve Pascal gibi, dini şuuru birtakım tasavvurlar ve inançlar (akâid) ile teskin etmeye/ yatıştırılmaya çabalayan kimseler, kesin olarak duyguların çatışması/diyalektiği içine düşerler. Bu nedenle, İspanyol halk kültüründeki can çekişen Mesih [figürü], ölen Mesih [figürün]den daha canlı/etkileyicidir; nitekim Michelangelo (1475-1564) da, *Takva (La Pieta)* heykelinde can çekişen Mesih'i, annesinin kolları arasında resmetmiştir. Sözün özü şudur ki, [Unamuno için] Hıristiyanlığın özü, daha sonra da dinin özü, diyalektiktir/mücadeledir. Öyleyse, insanların muhakkak sükûna ermiş

¹² *Trajik'in duygusu*: Ölümsüzlük duygusunu içinde taşıyan, var oluşunun ta derinliklerinde bulunduğu sonsuzluk ve ölümsüzlük algısına, bu yöndeki Tanrısal imana rağmen, zaman ve tarih çizgisinde adım adım 'ölüm'e doğru yürüdüğünü, 'ölüm yönünde bir varlık' olduğunu fark eden insanın, bu yıkıcı ve şok edici gerçekle yüzleşmesi; insan için trajik olan bu bilinç şokuna karşın, varoluşunu Donkişotvari ve Sizif benzeri bir cesaret, meydan okuyucu bir cüret ve gözü peklik, iman ve umutla sürdürmesi farkındalığıdır.

Trajik duygu, her şeyin bir gün gelip öleceği, biteceği bilincini, hayatın her anında –bir manzara izlerken, bir bebeği severken veya bir başarıyı kutlarken- her daim hissetmek ve acıyla, korkuyla, acımayla karışık bir sevinç, umut ve sevgiyle yetinmektir. (Nuran Kılıç, *Unamuno'da İnsan ve Sorunsal*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Erzurum-2020, s. 128). Varlığın bu trajik duygusu ve algısından yola çıkarak diyebiliriz ki, bir gün sonlanacak olan evrenin amacının ne olduğunu, evreni kişileştiren, ona bilinç atfeden, böylece tanrının bilincine varan ve kendini tanrıda anlamlandıran insanın bilinç yeteneği ile ancak açıklayabileceğiz... Bir adım sonrasında ise, bu duyarlığın zirvesindeyizdir; zira, “*Trajik duygu, varoluşumuzun açılıp genişlemesine, yazgımızın geleceğe dönük yeni anlamlarına, eylemlerine ve adamlarına yönelmiştir artık (...)* Bu trajik duyguyla insan, içinde yaşadığı evrenin oluşumuna sürekli katkı sağlayarak onu değiştirir ve yeniler durur” (Nuran Kılıç, *Unamuno'da İnsan ve Sorunsal*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Erzurum-2020: 129)

Özgün inanç temelli varoluş anlayışında 'trajik duygu'ya merkezi bir yer ayırmış olan Unamuno, bu dünyaya gelmiş olma, tüm evreni sevmiş ve seviyor olmanın hatta her şeyin sonsuz boşunalığını (*l'infinita vanite del tutto*), diğer bir ifadeyle, ölümler son bulmasını şiddetle reddeder. Ölümsüz olma hayalinin belirsizliği ve bu hayalin boşuna olabileceği riskine mukabil, “*Ne güzel bir risktir bu!*” diyen Platon (MÖ. 427-348)'a karşın Pascal (1623-1662) da, “*hiç ölmeme [ruhun ebediliği] ihtimali ne güzel bir ihtimaldir*”, diye sürdürür. Başka bir pasajda ise, benliğin ölümsüzlüğü arzusunu belirtirken, “Dünyaya kendi benliğim var kılmaya geldim, peki bizim, hepimizin benliklerine ne olacak?..” diyerek kaygısını dile getirir (Miguel de Unamuno, *Hayatın Trajik Duygusu*, çev. Mehmet Sait Şener, Divan Kitap, 1. Baskı, Ankara-2014: 63) ve, ne cisminin ne de gücünün [ruhsal takatinin ve benliğinin] ebedi olmadığı sürece onun olmadığını belirterek ‘ebedi var oluş’ özlemine atıfta bulunur (Unamuno, *Hayatın...*: 64). Bu nedenle Unamuno, “insan hayatına ayrılmazcasına sirayet eden bir duyguyu, ölümsüzlüğe duyulan derin arzuya ölümün mutlak ve sarsılmaz kesinliği arasındaki ikilemin yarattığı trajik anlamı çok güçlü bir biçimde duyumsamış olan bir düşündürür” (Cevizci, *Felsefe Sözcüğü*: 1564) O, böyle bir durumda insanın kenhdini imana bırakabileceğini, zira aklın insanı mutsuzluğa sevkederken inancın ise sahibi bir yaşamı ifade ettiğini söyler (Cevizvi, *a.g.e.*: 1565). Unamuno, ölümsüz olma arzusunun hiçbir hak veya liyakat konusu olmadığını, ama varlık sırrı ve yaşamak için bir ihtiyaç olduğunu belirttikten sonra, bunu insanın beninin bizatihi hak ettiğini şöyle vurgular: “*Peki, sen kimsin, soruyorsun, cevap vereyim: “Evren için bir hiç, bana göre her şeyim! Gurur mu? Ölümsüz olmayı istemek gurur mu?”* (Unamuno, *Hayatın Trajik Duygusu*: 65). [ÇEV.]

olup varlığı ve geleceği hususunda huzura erip tatminkâr olduğunu sandığı rahibe de, [ruhunda içsel] bir çatışma içindedir/ halindedir; şu halde çatışma ve mücadele (es-sırâ'), Kierkegaard'ın ifadesiyle, yeni bir doğumdur, ölüm içinde bir doğum... İşte bu noktada Unamuno, mesela *Pietism* (dindarlık, sofuluk) veya *Quietism* (sükûnet, gönülce dinginlik ve razı oluş anlayışı) mezhebinde ya da Püritenizm (temizlik mezhebi, aşırı ilkecilik) mezhebinde olduğu üzere, dini, [sadece] dindarlık (takva) olarak tasavvur eden dinî yönelimlerin hepsine karşı çıkar. Ama çatışma/mücadele, Unamuno'ya göre sırf ferdi bir durum olup ne tarih içinde ne de toplum içinde gerçekleşmez! Bu sebeple Marx, toplumlar içindeki sınıfsal çatışmayı tahlil ederek, Kierkegaard ve Unamuno'nun bıraktığı eksiği kapatmış olur.

(2) Kolektivizm mi ferdiyetçilik mi?

Eğer, akılcı felsefe on yedinci ve on sekizinci asırda bize, Hegel'in mutlakçı/tekelci ekolü/yönelimi (mezhep) içinde biçimlendirip kalıba döktüğü akılcı bir Hıristiyanlığı sunabildiyse, yirminci yüzyıl da bu mutlakçı/tekelci bakış açısını reddetmiş ve Hıristiyanlığı ferde irca etmeyi tercih etmiştir. Unamuno da, *mezhepçi Hıristiyanlığı* (Christianisme) *ferdi Hıristiyanlıktan* (Chrétienté) ayırır; buna göre, ilki Hegel ekolü (Hegelianisme) veya Aristo (MÖ. 384-MÖ. 322) ekolü (Aristotélisme) gibidir. Ve biz, ferdiyetçi Hegelcilik (Hegelianité) ya da ferdiyetçi Kantçılık'tan (Kantianté) söz edemeyiz, zira sadece Hıristiyanlıktır ferdi olabilecek kudrete sahip olan! Sonra Unamuno, bu ferdi Hıristiyanlık anlayışı ile ferdin Hıristiyan olması olgusunu birbirinden ayırır; işte bu aşamada çatışma (es-sırâ') ortaya çıkar: ferdin kendisiyle/nefsiyle olan çatışması... Ve böylece din, ölünceye değin [ruhi düzlemde] bir mücadeleye dönüşür. Felsefi ekoller ancak kurucularının ölümünden sonra ortaya çıkınca, şüphesiz bu, bu ekollerin diri/hayat veren bir tecrübe olmadıklarına; bilakis bunların ancak kendilerine [savunucuları sebebiyle] bir ölümün, bir kodifikasyonun ya da sistemleştirip tarihin içine dâhil etmenin ârız olduğu kadarıyla var olduklarına delalet eder. Hıristiyanlığa gelince o, ta ortaya çıktığı/neşet ettiğinden beri, Paul'un onu birtakım [soyut] inanışlar (akâid) ve bir takım nazariyelere dönüştürme çabalarına rağmen, onu benimseyip kucaklayanların hayatında [içsel] bir çatışma / mücadele idi hep. Sistemleştirilmiş, kodifiye edilmiş mezhep karakterli resmi Hıristiyanlığa inanan Kilise Babalarına gelince onlar dini yaşamıyorlar; din [burada], ölüm gibidir, tamamen bireysel; insanlar birlikte yaşarlar fakat onlar tek başlarına ölürlər! İşte bu, nefsin/ruhun ebediliğinin delilidir. Öyleyse ebedilik (el-hulûd), benim, bedenleri ölmüş, [ama yaşam] deneyimleri dipdiri kalmış olan diğerleriyle birlikte yaşamamdır (*Hıristiyanlığın Cançekişmesi*, s.251). Hıristiyanlık Sadukiler'e, bedenlerin dirilişini ispata çaba sarf etmiş, [ama] Ferisiler için ise, nefsin/ruhun ebediliğini Eflatuncu [(Eflatun (MÖ. 428/427-348/347)) metot üzere ispat için uğraşmamıştır.¹³ Bu böyledir, çünkü bedenlerin dirilişi ferdidir ve bu da nefsin/

¹³ "Sadukiler gerçekten de diyorlardı ki, ne diriliş, ne melek, ne de ruh vardır! Halbuki, Ferisiler ise her birini açıkça itiraf ediyorlardı" (İşler, 23, 8). [ÇEV.] "İkinci Mabed dönemindeki Yahudi mezheplerinden biri. İsimlerini Süleymanın baş hahamı Zadok'tan aldıkları kabul edilir. (...) Yalnızca Tevrat'ı kabul ettiklerinden ölümden sonraki bir hayatı ve dirilişi kabul etmezler. Mabed merkezli bir grup oldukları için 70'den sonra ortadan kalkmışlardır" (Fuat Aydın, *Yahudilik, Mahya Yayıncılık*, 3. Bsk., İstanbul, 2018: 191). "Köken olarak yazıcılara (Soferim) kadar geri giden ya yazıcıların mezhepleşmiş hali olan Ferisilik (Peruşim) [ise], Yahudi tarihinin en etkili ve ... ardılları olan Rabbiler tarafından sürdürülmesi bakımından en uzun ömürlü mezhebidedir. (...) Din adamları grubuna mensup olmama anlamında laik olan bu grubun liderleri, bilgeler ve yazıcılar (Soferim) olarak bilinir. (...) Ferisiler, yazılı Tevrat'ın yanı sıra şifahi Tevrat'ı da inanç esaslarının oluşumunda bir kaynak olarak kabul ederler. (...) yazılı Tevrat'ta açık bir şekilde bulunmadığı için Sadukiler ruhun ölümsüzlüğünü ve ölümden sonra dirilişi kabul etmemelerine rağmen, şifahi Tevrat'ta [Mişna ve Gemara/Talmud] buldukları için bunlar Ferisülerin inanç esaslarından birini teşkil eder. Yine bu inancın bir devamı niteliğinde olan cennet ve cehennem inancı da onlar için önemlidir" (Aydın, *Yahudilik: 52-53*) [ÇEV.]

ruhun ebediliğinden daha çok anlamlıdır. Öyleyse ebedilik evrenseldir (‘âmme), nefis/ruh da evrenseldir (‘âmme) ve her ikisi de aynı tabiata/karaktere sahiptir. Ebedilik Unamuno’ya göre öyleyse ferdi olup, ölümle savaşıyor, fiili meydana getiren (halk) veya bir etki/eser bırakan bedende kemale erer. Ve böyle hayat tarihinde, tecrübeler ise toplumlar (el-umem) içinde varlığını sürdürür. Yahudiler nezdindeki ebedilik tasavvuru işte bu olmuştur, yani tarih içinde bir ebedilik. Yahudilerdeki Allah tasavvuru da işte bu olmuştur, yani tarihin içinde olan bir tanrı (ilah).. [Sadece] Yahve¹⁴ (Yehova) olarak kalmadı, bilakis bizzat halk da (şa’b) oldu, [halkın içine indi, halka karıştı ?]; [Zira Yahve], daha sonra Eflatuncu Hıristiyanlıkta ve genel dini düşüncede meydana geldiği gibi, müteâl (aşkın) bir tanrı olmadı; bilakis yeryüzüne hulûl etmiş bir tanrı oldu. [Bu nedenle] Yahudilerin yeryüzünü savunmaları, Allah’ı [Yehova] savunmak idi.. Yahudilerin sayıca çoğalmaya ve zürriyetlerinin artmasına, genişleyip yeryüzünü doldurmaya olan arzuları da işte bundan kaynaklanmıştır. Bundan ötürüdür ki Marx (1818-1883), tarihin hareket ve dinamizmini ona tahsis ederek, Tevrat’ın tanrısını en doğru biçimde tasvir eden kimse sayılmaktadır. Öyleyse Unamuno da, karakterin benimsenmesini gerekli görür, şahsın [soyut] düşüncelerini değil.. Şu halde bu demektir ki, Pascal’cı olmam için, benim eti ve kanıyla bizzat Pascal olmam gerekmez.. Din öyleyse genel kapsayıcılık (şümûl) vasıtasıyla değil, tam aksine bireyin içinden zuhur eder; ya da Kierkegaard’ın dediği gibi, “Benim [var] olmam değil, aksine sonuçta bir Hıristiyan’a dönüşebilmemdir mühim olan... O halde, Mesihî model alan varoluş herkese şamil olur, ama fert şahsı, hayatı ve tecrübesi ile bir Hıristiyan haline gelir.

(3) Akıl mı duygu [duyarlılık ve tepki] mi?

Descartes (1596-1650) daha önce, “*Düşünüyorum, öyleyse ben varım*” dediğinde, Unamuno da ona şöyle diyerek karşılık verir: “*Ben [duygularım] tepki veriyorum, öyleyse ben varım!*” “*Ben tepki veriyorum*” (*infiial gösteriyorum*), “*Ben mücadele ediyorum; ben can çekişiyor, ölüyorum*” demektir.. Yani o, daha önce Kierkegaard’ın söylediği, “*Ben düşünüyorum, öyleyse ben var değilim*” ya da, “*Ben varım, öyleyse ben düşünmüyorum*” söylemini devam ettiriyor¹⁵. Muhakkak ki akıl, 17. Yüzyılın tanrısı idi; sonra ise duygu [duygusal tepki] Unamuno nezdinde 20.yüzyılın tanrısı haline geldi; böylece o [Unamuno], aklın bütün tezlerini ve yetkinliklerini duyguya, [duygusal tepkiye] aktardı (tahvil). Çünkü Descartes’çı kuşku ölü yönetsel bir kuşku olup, onda hayat yoktur; çünkü

¹⁴ *Yahve/Yehova*: “... *YHVH* şeklinde yazılan isim O’nun kendine has bir ismi olarak kabul edilir. İbranice dört sessiz harften oluşan (tetrargammation) kelime (*YHVH*) Yahudiler tarafından MÖ. III. Yüzyıldan itibaren telaffuz edilmediğinden kelimenin tam okunuşunun nasıl olduğu bilinmemektedir. Bu kelimenin geçtiği yerler, “Rab” anlamına gelen Adonay o da *ha-Şem* şeklinde okunur. “*Ben, ben olanım*” (Çıkış 3/14) diye açıklanan ismin Yahve şeklindeki okunuşu, modern bir okuyuştur.. (...)” (Fuat Aydın, *Yahudilik, Mahya Yayıncılık*, 3. Bsk., İstanbul, 2018: 90-91). “Tanrı [Yahve] hem içkin, hem de aşkındır. O, hem varlıklardan bütünüyle farklı (Yeşaya 55/8-9) hem de insanlara çok yakındır (Mezurlar 139/7-10). İnsanlar erkek ve kadın olarak onun imajında yaratılmışlardır (Yaratılış 1/26-27)” (Aydın, *Yahudilik*: 92). İsrail halkının ve toplumunun bilincindeki yeri bakımından ise, “Yahve İsrail’in tüm din tarihinde fırtına ve gök tanrısı, yaratıcı ve kadiri mutlak hükümdar ve ‘Orduların Rabbi’ olarak, Davud’un soyundan gelen kralların desteği, yaşamın yeryüzünde devam etmesini sağlayan tüm kuralların ve yasaların yaratıcısı olarak betimlenmektedir” (Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan Özcan, ALFA/MİTOLOJİ, Eylül 2017, İstanbul: 121). Gücünü ise Yehova, “fırtına aracılığıyla gösterir; gök gürültüsü onun sesidir ve şimşek Yahve’nin ‘ateşi’ ya da ‘oklarıdır’ İsrail’in Rabbi, Musa’ya yasaları ileteceği zaman kendisini ‘gök gürlemeleri, şimşekler ve doğ üzerindeki koyu bir bulutla’ gösterir” (Eliade, *a.g.e*: 119-120) [ÇEV.]

¹⁵ Var olmanın temelinde ‘varlıktan yalıtılmış, soyut düşünmeyi’ (cogito) değil de ‘duygu ve isteği’ yerleştiren Unamuno, bu husustaki Argümanlarını güçlendirmek için, çocukluğunda kendisinden ders aldığı rahibe de gönderme yaparak şöyle demektedir: “Rahip Zaramillo, *Nihil volitum quin praecognitum* [Bir şey, önceden bilinmeksizin, istenmez] diye öğretmişti bana; fakat ben zat bir sonuca vardım: *Nihil cognitum quin praevolitum* [Bir şey, önceden istenmeksizin, bilinmez]” (Nuran Kılıç, *Unamuno’da İnsan ve Sorunsal*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din bilimleri Ana Bilim Dalı, Erzurum-2020: 111 (Unamuno, *Sis*: 38’den naklen)).[ÇEV.]

o, akli bir kuşkudur. Augustin'in kuşkusuna ya da Gazali'nin kuşkusuna gelince, bu diri/hayat bahşeden (hayy) bir mücadeledir; çünkü bu ruhsal psikolojik (nefsî) bir şüphe, bir kaygı ve duygusal bir reaksiyon. Hatta kuşku (*Dubitare*) lafzı, *Duo*/iki sıfatındaki bizzat kök anlamını kapsar; *Dullam*, yani mücadele/çatışma sözcüğü de bu köktendir. Kuşku [*Dubitare*] *Cogito* [düşünme] olgusundan sonra kesin [yakîni] bilgiye varsa da, mücadele [çatışma, savaş] bitmez; bittiğinde ise, bizzat hayat durur. Kuşku obje ve nesnelere hakkında meydana geliyorsa, mücadele [çatışma] ise içte, ruhta [nefis] meydana gelir. Kuşku, ispat ya da reddederken, mücadele, ispat ya da reddetme olmaksızın, daimi bir beklemedir. Hiç şüphesiz, ispat eden ya da yadsıyan (nefyeden) akıl, kuşku merhalesini öteye geçemez. Kuşku ise adamlık sıfatında bir eksikliklerdir.

Duygusal reaksiyona yani imana gelince o iradenin eylemidir, adamlığın (er-recûleh) oğlu/meyvesidir. Yiğitlik/olgun kişilik (*Vîrilité*) lafzı ise *Vîr* kökünden türemiş olup, bu kök de, fazilet/erdem anlamındaki *Virtus* kelimesindeki aynı köktür. Çünkü, yiğitlik/olgun kişilik bir erdemdir. İnsanın kuşkudan imana geçmesi için de, akıldan iradeye geçmesi gereklidir. Bu ise William James (1842-1910)'in, inanma iradesi konusunda dile getirdiği şeydir; zira iman iradenin eylemidir, aklın eylemi değil! A. Schopenhauer (1788-1860) ise arzu ile birleştirerek, iradeyi, erkeklığın, erillığın işlevleri içine koymuştur. Bunun içindir ki Unamuno da, Pascal'ın, imanın akli ilkesini araştırma çabasını ya da imana akli diyalektik bir burhan/delil getirme gayretini reddeder. Zira iman, bizzat müminin yaşam halidir, o bahis tanımaz¹⁶, çünkü bahis ihtimale dayanır, bahis

¹⁶ *Pascal Bahsi*: Dini felsefi derin bahislere temas ettiği *Düşünceler* adlı eserinde bu konuya şöyle değinir Pascal: "Bu noktayı bir tetkik edelim. Ve şöyle diyelim: Tanrı ya vardır ya yoktur, hangi tarafa meyileceğiz? Aklın bu hususta tayin edebileceği bir şey yoktur. Onunla bizi ayıran sonsuz bir kaos vardır. Bu sonsuz uzaklığın ucunda bir yazı tura oyunu oynanır. Hangisi için bahse gireceksiniz? (...) yazıyı tercih eden oyuncu tura'yı tercih edenenden daha hatalı değil; ikisi de aynı derecede hatalı. Doğru olan, hiç bahse girmemektir." [diye itiraz edilebilir.] Evet, ama bahse girmek mecburidir. Bu isteğe bağlı bir şey değil, oyuna dâhil olmuş durumdasınız. Öyleyse hangi tarafı seçeceksiniz? Bir bakalım. Madem seçmek mecburi, hangi seçeneğin daha az kazançlı olduğuna bakalım. Kaybedecek iki şeyiniz var: gerçek ve iyi; ortaya süreceğiniz iki şey var: aklınız ve iradeniz, bilginiz ve saadatiniz; doğanız gereği kaçınacağınız iki şey var: hata ve sefillik. Seçmeye mecbur olduğunuza göre, aklınız birini değil de öbürünü seçmekten ötürü daha çok rencide olmayacak. (...) Tura diyerek Tanrı'nın varlığı için bahse girdiğimizde kaybedip kazanacaklarımızı bir düşünelim.. Şu iki durumu değerlendirelim: Kazanacak olursanız her şeyi kazanmış olursunuz, kaybedecek olursanız hiçbir şey kaybetmezsiniz. Öyleyse, hiç tereddütsüz Tanrı'nın varlığına bahse girin. (...) Üstelik sonsuz bir hayat ve mutluluk var. (...) Tereddüde mahal yoktur, her şeyi yatırmak gerekir" (Pascal, *Düşünceler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Devrim Çetinkasap, I. Basım, Temmuz, İstanbul, 2017: 111-112).

İslam teolojisindeki tartışmalar ve değerlendirmeler bağlamında ise Gazzâlî (1058-1111), 'bedenlerin haşrini/diriltip bir araya toplanmasını inkar etmeleri', 'Allah'ın cüzüyyâtı bilmediklerini söylemeleri' ve 'alemin kadim olduğunu söylemeleri sebebiyle felâsifenin tekfir edilebileceğinden bahsettikten sonra (Ebu Hamîd Muhammed ibn Muhammed ibn Muhammed el-Gazzali, *el-İktisad fi'l-İtikad*, Hazırlayanlar: İbrahim Ağah Çubukçu-Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Nur Matbaası, Ankara, 1962: 249), konuyu bir de görüşlerde niyet ve maksat perspektifinden ele alarak, Mu'tezile ve Müşebbihe gibi fırkalarla beraber filozofların da hatalı olduklarını, ancak onların bir çıkar (*el-maslaha*) için bu görüşe kail olmadıklarını; bilakis onların te'vil noktası itibarıyla hatalı olduklarını; bu kimselerin durumunun, içtihat konumunda bulunduğunu [*ولكنهم في محل الإجتهد*] dile getirir.. Zira, bir gerekçelendirme olarak, filozofların da Peygamber'i ve nübüvveti tasdik ettiklerini vurgular (*el-İktisad*: 250).. Bu temellendirmesini sürdüren Gazzali, eserinin bir yerinde de şöyle demektedir: "Onların tekfir edilemeyeceklerinin delili, bize göre bizzat nas ile sabit olanın, Peygamber (s.a.s.)'i yalanlayanların tekfir edileceğidir! Bu kimseler ise, esas olarak [Peygamber'i] yalanlayan kimseler değildirler. Bize göre, te'vilde hata yapmanın tekfir edilmeyi gerektireceği hükmü sübut bulmamıştır.. Binaenaleyh, bu konuda başka bir delil gerekir. Diğer yandan şu gerçek kesindir ki, 'masum olma [tekfir edilmeme]' hususu, 'La ilahe illa'llah' ifadesinden zaten anlaşılmalıdır [saklıdır]" (el-Gazzali, *el-İktisad*: 251). Benzer şekilde, *el-Fıkhu'l-Ekber* şârihi Aliyyu'l-Kari (Ö. 1014/1605-)nin naklettiğine göre Ebu Hanife (699-767), 'ölümden sonra dirilişe dair' dinî şeri kanıtlarını naklettikten sonra, mezkûr delillerde, 'bedenlerin dirilişini inkâr etmeleri sebebiyle filozoflara karşı bir reddiye bulunduğunu belirtir. Bunun peşinden de, Fahreddin Razi (1150-1210)'nin, konuyu açıklama bağlamında hasmına karşı yumuşak davranıp dizginleri biraz gevşeterek şunu söylemiş olduğunu aktarır ki, bu koşullu ifade son derece manidardır:

قال المنجم والطبيب كلاهما * لن يحشر الأجساد قلت إنيكما

إن صح قولكما فلست بخاسر * أو صح قولي فالخسار عليكما

***

"Dedi ki, müneccim ile tabibin, her ikisi de,

şüpheyeye dayanır; şüpheyeye ise kapalı/gizli [müphem] bir şeyi düşünmedir [ta'akkul]; iman ise bütün bunlara aykırıdır. İman, iradedir. Ve en azından, iman, [kendine hakikati] telkindir (el-ihâ) veya hakikate bağlanıp razı olmaktır, yani aklın O'nu idrak etmesi değil, kalbin Allah'ı hissetmesidir, bilincinde olmasıdır (şu'ûr). Pascal'ın bahsi ise sadece faydayı gözetten bir bahis olup, onunla insanı imana kazandırmak istemiştir. Takip ettikleri yol ve yöntemler itibariyle Pascal'la, *Taşra Mektupları* isimli eserinde kendisine hücum etmiş olan Cizvitler arasında hiçbir fark yoktur. Pascal'ın, Allah'ın varlığına dair Aristocu ya da değil, akli delillere (el-burhan) karşı çıktığı doğrudur, fakat o, ne akla ne de kalbe istinat eden, yararçı/pragmatist delili öncelemiştir. Kalp, akıl ya da âdet veya vahiy değildir o; tam aksine o, her bireyde ilahi lütfun kendisinde açığa çıktığı bu içsel/dâhili trajedi sahnesidir. Trajediye bir çözüm bulmakla ilgilenmez o, aksine onun ilgilendiği bu trajedinin içinde meydana gelen mücadeledir/çatışmadır. Bu nedenle de [Pascal] anılarına yer verdiği kitabını *Düşünceler (Les Pensées)* diye isimlendirmiştir, Fikirler (Les Idées) olarak değil... Çünkü ilki/düşünce, Augustin (MS. 354-430)'in de dediği gibi, ruhun konuşmasıdır, ikincisi/fikir ise aklın idrak ettiği şeylerdir ve, [Ruhun sahibi olan] Allah hayat sahibidir, ölmez!

İman, Unamuno'da, orta halde bulunmayı kabul etmez; iman ya vardır ya da iman yoktur! Ve [iman], bir davranışta ya da bir ahlakta tahakkuk etmez veyahut da bir muameleye/eyleme dönüşmez.. Aksi halde iman, hukukçuların da söylediği gibi, onu bireysel hallerin ve davranışların bilgisi haline dönüştürmüş olan Cizvitlerin iman anlayışı haline olur. Unamuno, Spinoza (1632-1677)'nin zihnin eylemi olarak konumlandığı aklî sevgiyi, yani gülmeyi ağlamayı, sevinci hüznü ve yakınlığı gurbeti yok sayan sevgiyi reddeder. Çünkü aklî sevgi, Spinoza, Kant ve Pascal gibi, evlenmekten geri durmuş olan kimselerin sevgisidir. Bunlar, hayatlarında kadını tanımamış olan kimselerdir; aksi halde onlar Unamuno'nun *Hayatın Trajik Duygusu*'nda¹⁷ söylediği gibi çaba ve mücadele; iman, arzu ve lütuf (atâ') gibi sevgiyi de tanırlardı..

Unamuno, düşüncelerini teorik bir şekilde sunmakla yetinmez, çünkü o, [soyut] bir takım düşünceler sunmaz, aksine o, ister mukaddes kitaplardan olsun, isterse kendi çağdaş olgusundan olsun, insanî örneklerdeki gerçekleştirmeleri, tezahürleri betimleyerek, bir takım duyguları/duygusal tepkileri dile getirir (ta'bir) ve Krallar I, birinci bölümde [anlatıldığı üzere], Kral Davud'un, ihtiyarladıktan sonra

---

Diriltilmeyecek asla ölümler.. Derim ki ben de siz ikinize:

Eğer sizin dediğiniz doğru ise, ben hiçbir şey kaybedecek değilim!

Yok eğer benim sözüm doğru ise, kesin kaybedecek olan sizlesiniz, biline..”

(*Kitabu'l-Fıkhi'l-Ekber li'l-İmam'l-E'zam Ebi Hanife ve Şerhuhu li'l-İmam'l-Hümam ... Molla Aliyyu'l-Kari, 1. Bsk., 1323, Mısır: 84*) [ÇEV.]

¹⁷ Başlıca dini felsefi eseri olan *Hayatın Trajik Duygusu*'nda Miguel de Unamuno, 'sevgi'nin yüceltici niteliği bağlamında değişik açıklamalarda bulunur ki, bunlardan bazılarını aktarmak, yararlı olacaktır kanısındayız. "Tanrı'ya inanmak, Tanrı'nın var olmasını arzulamaktır., bu arzuyla yaşamak ve bu arzuyu eylemimizin iç zembereği yapmaktır: Bu ilahilik arzusu veya açlığından umut doğar, umuttan iman, imandan ve umuttan ise sevgi doğar" (*Hayatın Trajik Duygusu*, çev. Mehmet Sait Şener, Divan Kitap, İstanbul, 2014: 200); "... Tanrı, şefkat ve sevgiyle kendini bizlerde yaratır. Tanrı'ya inanmak O'nu sevmektir ve O'ndan sevgiyle korkmaktır" (A.g.e.: 208); "... aşktan yoksun bilgi bizleri Tanrı'dan uzaklaştırırken, aşk, bilgi olmadan da bizleri Tanrı'ya, Tanrı yoluyla da bilgeliğe ulaştırır" (A.g.e.: 209); "Tanrı aşkı, Tanrı'ya imanımız, her şeyden evvel O'na olan umudumuzdur. Çünkü Tanrı ölmez ve kim ki Tanrı'dan umarsa ebediyen yaşayacaktır. Tüm diğer umutlarımızın kökeni olan esas umudumuz, ebedî hayat umududur" (A.g.e.: 215). [ÇEV.]

yatağını ısıtan ve Süleymân: *ibnü'l-Hatî'e* [: Günah Çocuğu]'¹⁸ ile Adonya¹⁹'nın tertiplelediği siyasi entrikaların uzağında, onu [Dâvud'u] öpücükleriyle rahatlatmış olan güzel bakire genç kız Şûnemli Abişag²⁰'ın kişiliğini seçer.. Çünkü Şûnemli Abişag, Dâvud'u, acizlik ve düşkünlük [yaşlı ve ihtiyar] halinde tanımış olandır; tanımak ise, kendisinden ötürü bedenen ve de ruhen çocukların doğduğu (tevellüd) bedeni-ruhi bir birleşmedir! Tanımak (el-marife), [duygusal olarak] birleşme ve doğmadır; aklen bir tanışma değil!.. Öyleyse, her insanda, normal bir insanda müşterek olan şey akıldır; ve genel insan [tipi] ise bir hurafe ve hayaldir, ne kadar da yoksuldur! Şevk ve tutkuya gelince, tanımanın hatta ilahi bilginin [biricik] yolu ise odur!

Nihayet/sonunda Unamuno, Descartes'ın, *Metot Hakkında Konuşma*'nın başındaki "İnsanlara en adil şekilde taksim edilmiş olan şey, akıldır" sözünü reddeder, onu, şu başka bir ifade ile değiştirir: "Mücadele/diyalektik ancak bireyde bulunur; o da Şûnemli Abişag'da mevcut idi".

(4) Lafız mı yoksa mana mı?

Hıristiyanlık içindeki mücadelenin/çatışmanın tezahür ettiği alanlardan birisi de, dildeki ceset ile ruh, yani lafız ile mana arasındaki çatışmadır. Unamuno da, ruh ve manayı destekleyenlerdendir. Kierkegaard, Spinoza ve muhafazakâr Katoliklik de böyledir. Vahye gelince o, [Unamuno'ya göre] yazılı olan vahiy değil, aksine tecrübe ile yaşanan vahiydir. Yahut vahiy, Spinoza (1632-1677)'nın dediği gibi, kalbe damgalanmış sevginin kanunudur veya o, muhafazakâr Katolikliğin dediği gibi, ruhun iç tanıklığı ya da kutsal ruhun tanıklığıdır. Bundan ötürü Unamuno, Protestanlığı, işitilen kelimeyi değil de yazılı kelimeyi kutsallaştırarak harfe tapınan kimseler olmakla itham eder. [Oysa ki] yazılı kelime ölümlüdür, işitilen kelime ise hayattır; yazılı kelime kâğıt üzerinde bir mürekkep, işitilen kelime ise gerçeğin görünmez bir çağrısıdır (*hâtif-i hakk*)! [Öyleyse], Unamuno'nun bu hususta

¹⁸ *Dâvud ile Bathsheba (Batşeba)*: [Tevrat'ın aktarımına göre] 2. Samuel, 11'ye göre, Dâvud, Hitit'li komutan Uriah'ın karısı Batşeba' yı yıkanırken görüyor. Onu arzuladığından, kocası Uriah'tan kurtulmak istiyor. Ordunun ön saflarında çarpışarak ölmesini sağlıyor. Uriah'ın karısı, kocasının öldüğünü duyunca, onun için yas tutuyor. Yas süresi geçince, Davut onu sarayına getirir. Peşinden, Batşeba' ile resmi olarak evlenir. Kadın Dâvud'un karısı olur ve ona bir oğul doğurur. Ancak, Dâvud'un bu yaptığı RAB'bin hoşuna gitmez. Evlendikten sonra ilk çocuğu ağır bir hastalığa yakalanan ve doğumdan birkaç gün sonra isimsiz ölen Dâvud'un Batşeba' 'dan dünyaya gelen ikinci çocuğu ise Süleyman olur, (bu sebeple ona, *ibnü'l-hatî'e: günahın çocuğu* denilir). Dâvud'un yaşlılığında da, Batşeba', Dâvud'un vaaidine dayanarak, tahtın ardılığını/kendisinden sonra tahta çıkma hakkını ... Süleyman'ın eline geçirir (*Kitab-ı Mukaddes*, 2. Samuel, 11; strigfixer.com/tr/Bathseba (Sürüm tarihi: 07.04.2022). [ÇEV.]

Konu bağlamında belirtmek gerekir ki, Hz. Dâvud'la ilgili olan Sad, 38/23-24. Ayetlerin tefsirinde, Kur'an müfessiri Tahir İbn Aşûr (1879-1973)'un, Samuel-II'de geçen ifadeleri, "Peygamberlik makamına aykırı bir sürü batıl sözler" olarak niteledikten sonra, tekrar dönüp, bunun sahih olduğunun kabul edilmesi durumunda, böyle bir şeyin İslam'ın başlangıcında olduğu gibi, Dâvud zamanında da mübah olmuş olabileceğini; ancak ne var ki Cenâb-ı Hakkın, ona öğüt vermeyi ve yanlışını ona hissettirmeyi hedefleyen iki melek göndermek suretiyle, Dâvud (a.s.)'ı bu mübah fiili kendi nefsi ve arzusu için kullanması sebebiyle kinadığını izah çabasına girmesi, bir tür kafa karışıklığına yol açmaktadır (Tahir İbn Aşûr, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, ed-Daru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, Tunus, 1984, XXIII/237-238). Hatta işin daha da ileriye götürülerek, ayette iki kişinin gönderilmesinin bir varsayım ve temsil olduğunu; Dâvud'a bu işte yanlış yaptığını (el-hata') bir temsil ve kıssa üzerinden hissettirmek için geldiklerinin belirtilmesi; bu vesileyle de, 'Dine aykırı olmadığı sürece, kıssa ve temsillerin olaylar ve kişiler hakkında örnek olarak (*temsîl*) getirilmesinin caiz olduğu' şeklinde bir istihraçta bulunulması, gereksiz bir zorlama gibi durmaktadır. Konuya dair pek çok ihtimali gözden geçiren Fahreddin er-Razî (606/1209) ise, '*İsmetü'l-enbiyâ: Peygamberlerin günahlardan korunmuşluğu*' nazariyesine tutunmakla beraber, o da aynı şekilde, gerçek olduğunun kabul halinde ise olsa olsa ancak bir *zelle*'nin (ayak sürçmesi), küçük günahın, hatta *evlâ ve efdal olanın terk edilmiş olmasının* kabul edilebileceğini değerlendirir; bu ve Yusuf kıssasını anlatmanın ancak sî-i edep ve hayasızlığın yayılmasına yol açacak yararsız işler olduğunu dile getirir (Fahreddin er-Razî, *Mefâtihü'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Baskı, 1401/1981, XXVI/190-195). [ÇEV.]

¹⁹ Dâvud'un dördüncü oğlu.. [ÇEV.]

²⁰ Dâvud'un yaşlılığında, yatağa ısınmaması üzerine, onu ısıtsın diye, Şûnemli Abişag isimli genç ve bakire kızı vazifelenir. Dâvud'un ölümünden sonra dördüncü oğlu Adonya, Kral Süleyman'ın annesi Batşeba'yı, Abişag'la evlenmesine izin vermesi için kral (Süleyman)'a yalvarmaya ikna eder.. (...) Bazı araştırmacılar ise, Abişag'ın, *Şarkılar Şarkısı*'ndaki kadın kahraman olma ihtimaline işaret ederler (strigfixer.com/tr/Abishag) (Sürüm tarihi: 07.04.2022) [ÇEV.]

'kelime'nin (yani *ruhun*) halini, harfe ve lafza üstün tutan *Dördüncü İncil'e*, [*Yuhanna İncili*]ne güvenmesi gayet tabiidir; kaldı ki Mesih de Sokrat (Ö. MÖ. 399)'ın yaşadığı gibi, talebeleriyle birlikte yaşamış ve herhangi bir şey yazmamıştır. Çünkü yaşayan kültür, yazılı kültürden daha doğrudur, [gerçektir]. Zira Kutsal Ruh'tur, manayı vahyeden, vahiy kâtibi ise lafzı, tasviri ve söz kalıbını (sıyâğa) istediği gibi seçer. Hatta yazarın, Kutsal Rûh'un vahyettiğini, kendi inanışlarına, ortamına, kültürüne, fikri seviyesine ve doğal karakterine göre anlaması gerekir. Bütün bunlar ise, bir hakikat ve bir mana olması itibarıyla vahye hiçbir zarar vermez. Müslüman sûfilerin fukahâya söyledikleri de budur. Çünkü fukahâ ilimlerini bir ölümlüden, o da yine ölümlüden almış iken, sûfiler ise ilimlerini hiç ölmeyen diriden (*el-hayy*) almışlardır. Bu nedenle Sûfi şöyle der: "*Kalbimden, o da Rabbimden naklettiğine göre O (c.c.) , şöyle buyurdu...*".. Muhaddis ise şöyle der: "*Falancadan, onun da filancadan naklettiğine göre, o şöyle demiştir ...*".

Sevgiliye vasıl olmak, onunla yaşamak, onunla mutmain olup (*el-ûns*) ona yakın olmak, sevgiliden gelen ve yazılı vahiy olan bir mektubun üzerine kapanıp [onu mütalaa etmek]ten daha uygundur. Bunun için St. Paul, yaşayan/diri vahiy yazılı mektuplara dönüştürdüğünde, yanlış yapmıştır. Zira o, putperestlerin (*veseniyyûn*) havarisi idi; [onları Hıristiyanlığa davet ediyordu]. [Putperestler için kullanılan] *Paganus* kelimesi, çiftçi manasına gelen *Pagus* kelimesinden türemiştir. Çiftçi ise, tarla adamıdır, tabiat insanıdır; harf, alfabe adamı, kitap kulu değildir. Esas ümmîler de alfabenin kulu olanlarıdır, onu bilmeyenler değil! Bu sebeptendir ki, [harfi, alfabeyi bilmeyen, saf] ümmî çiftçi, Hıristiyanlığa, piskoposların büyüğünden daha yakındır.

Fakat bu düşünce, orijinalliğine, doğruluğuna ve beşeri tecrübeye hitap etmesine rağmen, esas olarak metnin incelenmesine, kaynağının bilinmesine; durumu ve gelişiminin izlenmesine yine tasavvuf ile ilmin birbirine karışmasının araştırılmasına dayanan tarihi tenkit [anlayışı] için kesin engel teşkil eder! Metni tahrif edilmekten/bozulmaktan korumak, temel güvence olması bakımından bir zarurettir! Sonra da, bundan sonra metni diriltmek, [yaşama geçirmek] için tefsir meselesi gelir; özellikle, lafız mana ile irtibatlı, mana da [lafzın] kök anlamının kendisine delalet etmesi gibi, ona işaret eden bir şey ile irtibatlı olması halinde.. Tarihsel eleştiri bilimi mevzu, öyleyse, kutsal metnin sahihliğinin garantisidir; özellikle de yazılı bir metne dönüşmeden önce İncil'de olduğu gibi, şifahi/sözel bir merhaleden geçmiş olduğu zaman.. O sebeple, mananın lehine olmak üzere lafzı terk etmek [lafzın manasını görmezden gelmek] mümkün değildir; aksi halde vahiy kaybolur, işler karışır. [Burada/Hıristiyanlıkta] dini metnin (*en-nass*) akideden doğduğu, ama akidenin ise metinden neşet etmediği doğrudur, fakat şayet metin, -Müslümanlarda olduğu gibi- önceden mevcut olsaydı, o zaman akide ondan çıkardı.

Unamuno da, bu doğrultuda yürümektedir; öyle ki o, [oluşturulmuş] tarihsel Mesih'e, insanların kendisiyle yaşadığı şekliyle Mesih'e verdiği değer kadar değer vermez. Öyleyse [bu şekliyle] Mesih'i yaratan Hıristiyanlıktır, yani o, Mesih'i duyumsama (*eş-suur*) yoluna dayanmaktadır. Bu aynı yolla yaratır Don Kişot'u Cervantes (1547-1616); tıpkı Shakespeare (1564-1616)'in Othello'yu, Macbeth'i ve Hamlet'i yaratması gibi.. Öyleyse Unamuno, Hıristiyanlık inanışlarının (*akaid*) bu şekilde ortaya çıktığını itiraf etmede herhangi bir sakınca görmemektedir. Çünkü ilk Hıristiyan toplum yaratmıştır bütün Hıristiyan inanışlarını ve Mesih'e dair bütün tasavvurları.. Mitoloji (*ustûre*) de bu yolla ortaya çıkar.. İlk [Hıristiyan] toplum bir deneyim yaşar, sonra da ondan bir konu/mevzu yaratır. Tecessüd

[Tanrı'nın İsa kılığına bürünmesi], halâs [kurtuluş] ve teslis, işte bütün bunlar, tecrübeyi yaşayan sonra da ondan pek çok konu (*mevdûât*) yaratmış olan o ilk Hıristiyan topluluk tarafından yaratılmıştır. [Bunun gibi], Lao Tse (MÖ. 571-) de, [halkın muhayyilesinde] bir tanrıya [!] dönüşmeden önce köyünde saygın bir yaşlı kişiydi; tıpkı Buda'nın da bir tanrıya [!] dönüşmeden önce çok takvalı bir rahip olması gibi... Öyleyse, ilk cemaat, inanışları (akaid) yarattığında ve Allah, bir tanrılaştırma (*te'lih*) işlemine dönüştüğünde, şeyleri yapanın bizzat kendisi insandır! Hatta, teslis inancındaki uknûma [unsur, töz, cevher] delalet eden *Persona* (*şahıs*) lafzı, Yunanlılarda *tragedyayı*²¹ veya komediyi canlandıran kimsedir. Yani, kişilik (şahsiyet), tarih içinde gerçekleşen bir iş, bir üretilimdir. [Bu bakımdan] biz, tarihî Sokrat'ın kim olduğunu bilmeyiz, aksine biz, Ksenefon (MÖ. 431-354)'un veya Eflatun'un yahut da Aristofanes (MÖ. 446-386)'in bize betimlediği şekliyle Sokrat'ı tanırız.

İşte bu şekilde insan bedeniyle ölür, imgesi (*sûret*) ise tarihte baki kalır. Unamuno'nun ebedilik tasavvuru işte budur. Ve şayet St. Paul (MS. 5-64/67), St. Augustin ve Kalvin (1509-1564) tarihî/gerçek Mesih'i görselerdi belki de ona iman etmezlerdi! Böylece Unamuno kendisini mitolojiye (üstûre) dalar, bilgiyi terk ederek, insanlığın, bilginin mucizelerini dinin mucizeleriyle değiştirmek istemesini yadırgar ve kabrin ötesine dair mitolojilere iman ettiğini açıkça itiraf eder!

(5) *Siyaset mi yoksa din mi?*

Unamuno, asrın dini problemleriyle meşgul olmayı üstlenmiş olmasına rağmen, çağdaşı olan Rus filozofları Solovyov, Shestov ve Berdyayev gibi geleneksel bir imanla dine, Allah'a ve ruhun (*nefs*) ebediliğine iman etmeyi sürdürecektir. Bu nedenle o, vatan [mefhumunu] mutlak bir değer haline getiren 1903 tarihli Fransız Çalışma Programına hücum eder. Çünkü o, Mesih'in söylediği gibi, "*Benim hükümlerim bu âleme yönelik değildir, bilakis ebedilik âleminde*" görüşünü dile getirir. Öyleyse [ona göre] Mesih'in vatani da bu âlem değildir. Aynı şekilde o, Belçika Sosyalist Hıristiyanlık hareketini reddettiği gibi, Hıristiyanlığın, Demokratik veya Baskıcı olsun, siyasi rejimlerle veya ister sosyalist isterse kapitalist olsun, iktisadi sistemlerle hiçbir alakasının bulunmadığı görüşünü benimser. Çünkü Hıristiyanlık, fakirlik ve zenginlik meselesini veya kaynakların dağıtımına dair problemleri çözmekten acizdir. Hiç kuşku yok ki Mesih, eşit bir şekilde hem zenginlere hem fakirlere, hem kullara hem azgın kişilere, hem suçlulara hem de cellatlara gelmiştir. Bunun için Unamuno, çağın bütün siyasi ve iktisadi sistemlerine karşı çıkar; bu nedenle Bolşevikliğe karşı çıkar, çiftçiye feodalizmin egemenliğinden kurtarmak için gelmiş [olduğu iddia edilen] Rus devriminin düşmanlarını destekler.

Onun görüşüne göre, Bolşeviklik Mesih'i Marx ile, St. Paul'ü Dostoyevski (1821-1881) ile, *Resullerin İşleri*'ni de *Karamazov Kardeşler* ile değiştirmiştir. Bilimsel sosyalizm olduğu için Bolşevikliği reddeder, çünkü ona görüşüne göre sosyalizm, toplumsal adalet adına ve din adına yapılan ahlaki bir çağrıdır! Daha doğrusu Unamuno, Katoliklik ile mesela pozitivizm (*el-vad'ıyye*) gibi bilimsel

²¹ *Tragedya*: "(...) tragedyalarda yakaladığımız şey, gündelik hayatın olaylarını aşan, insan olarak yazgımızın, varoluş bilincimizin ve ruhumuzun özü olan tutku, ıstırap, mücadele, yani trajik olandır. Örneğin, Sophokles'in trajik kahramanı Antigone, başına geleceklere bile geleneklere karşı tavır alması, vicdanını yüceltmesi ve ölümü kendi elleriyle kucaklaması ile kendisine öykünülmeye değer bir kahraman olabilir. Çünkü onda, ölümün taşıdığı yaşam [duygusu] ile acının taşıdığı haz duygusu, paradoksal şekilde yan yanadır" (Nuran Kılıç, *a.g.e.*: 127) [ÇEV.]

yönelişleri/izimleri birbirine yaklaştırma girişimlerinin tümünü reddeder; çünkü pozitivizm de Bolşeviklik gibi evrene karşı maddi bir yönelim, [bir bakış açısı]dır. Din ise, [deruni ve içsel] bir mücadeledir; pozitivizme gelince onda hayat yoktur!. Unamuno, siyasi ilkeler yolunda şehit olmayı da reddeder, çünkü bu, [ona göre] putlara bir imandır. Unamuno ideolojiye de bu şekilde son derece temiz bir bakış açısıyla bakar ve Katoliklik evrene maddi bir bakış olmasına karşın, o, dini ruhun evrenin maddiliğiyle karışmasını istemez. Maddi olgular ile inançların (akâid) maddi tarihine iman eden bütün dinî tasavvurlar da, böyledir...

Öyleyse Hıristiyanlık toplumsal bir yaşam formuna ya da siyasi veya kentsel bir harekete dönüştüğü (tahavvül) zaman can çekişir. Bu nedenle Hıristiyanlığı başka şeylerle birleştirmek mümkün olmayıp, o, salt bireysel bir şeydir. Aynı şekilde dinin parti siyasetine veya beşeri bilgiye; sosyoloji ilmine yahut arkeoloji ilmine girmesi, [konu olarak dâhil olması] da imkânsızdır. Din bir bilime dönüştüğünde, objektif bir konu haline dönüşmüş olur. Oysaki din, mistik (*es-sûfîyye*) tecrübeye ve halk efsanesine (*el-ustûre eş-şâ'biyye*) daha yakındır; hatta [Unamuno'ya göre] dinin, bir kanun veya hukuki bir düzenlemeye (teşrî) dönüşmesi bile imkânsızdır. Bu sebeple St. Augustin, onu bir yasa koyucu (*müşerri'*) olarak kabul etmesi sebebiyle, harfe [lafza, nerdeyse] tapanlardan biri haline gelmiştir. Öyleyse vacip [olan şey] ve kanun dinî iki duygu olup, hukuki düzenlemenin (teşrî) veya kanunun sahasına girmezler; hatta ilahi lütuf alanına bile dahil olmazlar,,,

Bu nedenle Unamuno, Allah'ın, Nietzsche'nin ifadesiyle, hayır ve şerrin ötesinde değil, tam aksine hayır ve şerrin içinde olduğu görüşündedir. Unamuno, insana, Allah'ın huzurunda adalet ve kanun adına kendini savunma hakkı veren Erasmus (1466-1536)'taki hümanist yönelimi de reddeder. Çünkü din esasen, toplumun yararını değil, bireyin yararını ayakta tutar (*ibkâ*); aksi halde Hıristiyanlık cemaat mezbahanesinde can çekişir ... Hıristiyanlık toplumu, inzivaya çekilmiş bireylerden oluşan bir gruptan (*mecmu'a*) meydana gelir (*tekevvün*). Bu nedenle Unamuno; gaye vasıtayı mubah kıldığı sürece, bu, ilkelerin harfi (literal) olarak anlaşılmasından (*harfiyye*) uzaklaşmaya sebebiyet verse de, dinin hem topluma dâhil olup ona karışması, hem de insanlar arasında yayılması görüşünde olan Cizvitlere, zıt düşmektedir.

Öyleyse Unamuno'ya göre Hıristiyanlık fiili çözümler sunmaz; aksi durumda o, çekilen çabayı kısaca ifade için salt iktisadi bir işlem haline evrilir. İşte bu şekilde Unamuno, dini, ibadetlerle sınırlar ve [sosyal-beşeri] muameleleri ondan ayırır; onu, insanla insan arasında değil, insanla Allah arasında [kurulan] bir münasebet olarak görür. Onun için Sezar (MÖ. 12-MÖ. 44)'ın hakkını Sezar'ın, Allah'ın hakkı da Allah'ındır! Ve, [Unamuno], bazı solcu Hıristiyanların demokrasiye çağrıda bulunma hususundaki tüm girişimlerini ise beynelmilel bir Demagoji olarak itham eder! Yine o, vatani ruhi manevi bir değer, onu savunmayı ise mukaddes bir görev olarak değerlendiren Maurice Blondel (1861-1949)'in aksine, vatani Allah ile değiştiren milliyetçi (*el-vataniyye*) bütün yönelimleri de suçlar. Ve Unamuno, Hıristiyan demokratlık anlayışının bir hurafe, Hıristiyan sosyalizmin ise başka bir hurafe olduğu neticesine ulaşır. Çünkü [ona göre] Mesih, kabul ya da reddetmek için olsun, ferdi mülkiyetten bahsetmemiştir. Mesih, ne demokrat, ne cumhuriyetçi ne de devrimcidir; tam aksine o, bir insan idi; kavminin evlatlarındaki milliyetçi yönelimlere karşı ve yine kâhinler ile Ferisilere de karşı olan bir Yahudi idi...

Ve son olarak Unamuno, dinin bir medeniyete dönüşmesini de reddediyordu.. [Mutlak] ruhun [Geist] ancak bir medeniyette ortaya çıkacağını söyleyen Hegel (1770-1831)'in aksine, Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğuna veya bir Batı medeniyetine dönüştüğü gün can çekişmeye başlamış demektir! Şüphe yok ki, Roma putperestliği yeni dine zulmetmiş, bu dine ise, Mesih'e rücu edip ona bağlı kalmak düşmüştür! Unamuno, Kuzey Afrika'daki İspanyol sömürgeciliğine hücum ederken, bunu o, halkların yararına ve çoğunlukların başkaldırısına olan tutkusu sebebiyle yapmıyordu; bilakis o bunu yalnız, dinin, ister halkların sömürülmesine isterse özgür kılınmalarına etkin ve muharrık bir unsur olarak dâhil olmasını reddetmek için yapıyordu; çünkü [Unamuno'ya göre] Hıristiyanlık, iş-eylem ve görüşün üstündedir, savaş ve barışın üstündedir, sömürü ve özgürleşmenin üstündedir! Hıristiyanlık, yeryüzüyle hatta sema ile bile bir alakası olmayan salt mistik (*sûfi*) bir deneyimdir! Böylece, Unamuno nezdinde, Hıristiyan için en yüksek model bir rahiptir! Rahip ise sadece evlenmekten uzak duran kimse değil, tam aksine o, Ruhun oğlu ve Ruhun babasıdır; [bu sebeple] o el işlerini Proletaryaya bırakır! Unamuno'nun huzurunda insan, önce Hıristiyan, sonra muvahhit sonra da rahip haline gelir.

Şüphe yok ki, yirminci yüzyılda, Hıristiyan ülkelerinde dini devletten ayırmak için yapılan bu çağrı; din yöneticiler, asiller ve seçkinlerden oluşan imtiyazlı sınıflar yararı için; ayrıca halkı yatıştırmak, yoksul kesimleri teskin edip onlara semayı vadetmek için sömürüldükten, hele de imparatorluklar ile Papalık arasındaki ittifak uzun asırlar süresince devam ettikten sonra, ilerici bir çağrı olmuştur! Bu sebepledir ki, Hıristiyan ülkelerinde dine karşı olan ilerici yönelimler ortaya çıkmıştı; bu yönelimler, materyalist bir teori olsalar da, vahye, mevcut dinden daha yakın idiler! Ne var ki bu, Unamuno'nun idrak edemediği bir husustur; bu nedenle de Unamuno Rusya'daki geleneksel dini desteklemiş ve sosyalist devrime karşı çıkmıştır. Kuşkusuz, Unamuno bunu, yeni dinin destekçisi olan Roma İmparatorluğu'nun yıkılışını, sonra da Bizans İmparatorluğunun yıkılışını, milliyetçilik akımlarının zuhur edip halk ihtilallerinin başlaması ve halkların bağımsızlık taleplerini; hatta, G. Mazzini (1805-1872)'nin dediği gibi, "*Allah'ın halka dönüştüğünü*" ya da Ortega'nın ifadesiyle, "*[Allah'ın] Kitlelerin ihtilalinin yerine*" geçtiğini gözlemlediğinde bunu bizzat hissetmişti..

(6) *Diktatörlük ve din:*

Unamuno, *Hıristiyanlığın Can Çekişmesi* (1924) adlı eserini, vatanı İspanya'dan Kanarya Adalarına sürgün edilip orada, vatanı ve ailesinden uzak bir müddet geçirdikten sonra, Paris'te yazdı. [Ona göre] vatan, içinde iki kuvvet: yurtsever güç ve askeri güç birbiriyle çatıştığında can çekişir! Birincisi halka dayanırken, ikincisi Allah'a dayanır; birincisi toplumu ifade ederken, ikincisi tartışılmaz bireyin hükmünü dile getirir; birincisi cumhuriyetçilerin/kitlelerin gücüdür, ikincisi ise kralcılarının gücü..

Diktatörlük ile din arasındaki ilişki, papalık makamının masumiyeti (*ismet*) inancında görünür; bu akideyi ise Cizvitler şekillendirmiştir. Bu, askeri bir akide olup, emekli bir asker olan St. Ignace de Loyola (1491-1556)'nın, savaşta başarısız olduktan ve başarısızlığını yeni bir inanca tutunarak zafere dönüştürdükten sonra kurduğu askeri bir parti içinde zuhur etmiştir. Böylece o, şu üç merhale halinde, emri dinlemeyi ve itaat etmeyi, mutlak sadakati emretmiştir:

- a- Birinci merhale *emri, körü körüne yerine getirmek..* Ne var ki bu itaat ise, bir erdem değildir, çünkü bu, kulun efendisine itaatidir.
- b- İkinci merhale, *sadece iradesi onunla uyumadığında değil, hatta arzusu bile onunla uyumadığında dahi, kulun iradesini efendisinin iradesinin gerçekleşmesi için bir vasıtaya dönüştürmesi..* Bu ise, efendi ve köleyi aynı menfaat bir araya getirip birleştirdiğinde söz konusu olan itaattir.
- c- Üçüncü merhale ise, *sadece irade ya da arzuda değil, hükümde de hemfikir olmaktır; bu da, sanki her ikisi de güzel bir iş yapıyormuşçasına, bakış açısı itibarıyla emreden ile emredilen anlaşlıklarında söz konusu olan bir itaattir.*

[Burada] diktatör Allah'ın sıfatını alır [gasp eder] ve beraberinde, emir verme ve yasaklama yetkisine sahip, istediği hükmü veren ve bireylerin hürriyetini ortadan kaldıran kapalı bir topluluk (*cemâ'a*) meydana getirir.. Bu, daha önce Luther'in de Hıristiyan'ın hürriyeti uğruna ve Roma [Katolik kilisesi tarafından uygulanan] her türlü dini baskıyı reddetme gayesiyle yürütmüş olduğu kadim/çok eski bir mücadeledir²².

Unamuno ilerlemeyi, öne doğru değil, daha yükseğe doğru ilerleme olarak tasavvur eder. Vahiy an içinde gelirken, insanın üzerine, ilahi lütuf darbelerinden bir darbe gibi iner ve tarihin içinde seyretmez. Çünkü tarih bir değişim, bir ilerleme ve bir yükselmedir; vahye gelince onda bir ilerleme söz konusu değildir, [o hep aynı aşkınlık çizgisindedir].

Öyleyse Unamuno'nun görüşüne göre ilerleme [söylemi] dinî değil, uygarlıkla ilgili (medenî) bir kıymettir; ne dinde bulunur, ne de kutsallıkta.. Bu [ilerleme] söyleminin beşeri kurtarmaya gücü yetmez; ruhu Allah'a götüren yol da o değildir! İlerleme [söylemi], ânı ebedileştirmektir; öyle ki ebedilik (*el-hulûd*) en aşağıya kendini açar, insan da, korku ve dehşetle, semaya dönerek ağzını açar/ [Tanrıya] yakarır! Tevrat'taki ilerleme ise, '*yeryüzündeki Allah [inanışı şeklinde]*' olmuştur²³. Allah Tevrat'ta kendisini, Lessing (1729-1781)'in *Beşer Cinsinin Terbiyesi*'nde dediği üzere, mükemmelleşmeye doğru yürüyen bir insanlık projesi olarak gözler önüne sermiştir. Nitekim bu [ilerleme anlayışı], Hegel'de tarih felsefesinde, Marx'da da toplumların gelişiminde apaçık bir biçimde zuhur etmiştir.. Öyleyse, daha yükseğe doğru gitmeye yönelik ilerleme, yani insandan Allah'a doğru olan mistik anlamda ilerleme, dine [Hıristiyanlığa], diktatoryal karakterini veren şeyin ta kendisidir; çünkü bu, insan ile Allah arasındaki ilişkinin, yani emredilen ile emreden ilişkisinin veyahut emreden ile emredilen ilişkisinin birleştiği dikey bir ilerleme anlayışıdır. Geçmişten geleceğe doğru olan tarihsel ilerlemeye, yani geriden ileriye – veyahut önden geriye doğru olan ki bu

²² Bu konuda bkz. Martin Luther, *Doksan Beş Tez (XCV Theses)*, Latince Aslından çev. C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Ocak 2018. [ÇEV.]

²³ "Tanrı [Yahve] hem için, hem de aşkındır. O, hem varlıklardan bütünüyle farklı (Yeşaya 55/8-9) hem de insanlara çok yakındır (Mezurlar 139/7-10). İnsanlar erkek ve kadın olarak onun imajında yaratılmışlardır (Yaratılış 1/26-27) ve yeryüzündeki bitkiler ve diğer yaratıklar üzerindeki hâkimiyetleri vasıtasıyla bu yaratıcı süreçten pay alırlar" (Fuat Aydın, *Yahudilik*: 92). İnsanın, aşkın ve ilahi sıfatlara öykünerek yeryüzünde aktif ve etkin olması kastedilmekte olup, ontolojik bir anlam taşımayan mecazî bir ifadedir. Nitekim çok çalışma ve üstün bir gayret içinde bulunma haline vurgu yaptığı cümlelerinde, Fethi Gemuhluoğlu (1922-1977) merhum da şöyle der muhataplarına: "... Kurda kuşa dost! Görünene, görünmeyene dost! Her ân kendi raksı üzerinde olan mâdde zannettiklerimize dost! Yani ..., "*Beni Allah te'dib etti, onun için edeb-i ilahî ile müeddebim*" diyor Peygamber-i Ekber. Bir Hadis-i kudsilerinde de. "*Allah'ın ahlâkı ile tahalluk ediniz*" diyor. *Allah'laşınız gibi bir şey. Sanki Allah'laştınız, diyor*" (Fethi Gemuhluoğlu, "Dostluk Üzerine", *Fethi Gemuhluoğlu Kitabı*, İz Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2015: 30) [ÇEV.]

bir geri çekilme olur– doğru olan yatay (*ufkî*) ilerlemeye gelince, bu ise, ister salt insan isterse Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak alınsın, insanın sayesinde emreden egemenliğinden özgürleştiği ilerlemenin ta kendisidir!

Bu, 18. Asırda Vico (1668-1744), M. Condorcet (1743-1794), J. Turgot (1727-1781) nezdinde; 19. asırda da Hegel, Marx ve Auguste Comte (1798-1857) nezdinde tarih felsefelerinin üzerinde çalıştığı ilerleme kavramıdır. Bu sebeple, bu ilerleme [anlayışı], vahyin tarihteki gelişiminde de açık ve net olduğu gibi, Unamuno'ya göre, dini tefekkürün mahiyetine diktatörlüğün kendisinden ortaya çıktığı, aziz Bonaventura (1221-1274)'nın "*Ruhun Allah'a Giden Yolu*" diye isimlendirdiği mistik dini ilerlemeden daha yakındır! Unamuno'nun, kutsal tarihin bir gayesi bulunduğuna (*ğâiyye/teleoloji*) inandığı doğrudur, ama bu gâyelilik, insanlığı aşar ve insanı, insanlığın dışına savurur! Yani [mukaddes tarihteki] bu gâyelilik, dikey bir gâyelilik olup, Marx ve Hegel'de olduğu üzere, sömürülen kitleleri özgürlüklerine kavuşturmak ya da yeryüzünde bir amacı gerçekleştirmek için olan tarihin yatay boyuttaki (*ufkî*) teleolojisi değildir!.

Unamuno baskıcı sistemlere hücum ettiğinde, o, bu sistemleri her şeyi tekeline alan sistemler olarak değerlendirir ve bunlarla kastettiği de ferdin hürriyetini ortadan kaldıran sosyalist sistemlerdir. Fakat hakikatteyse bu sistemler, bireyin bireye olan egemenliğine bir sınır koymak, ferdin ferdi sömürmesini engellemek için kurulmuşlardır. Hakikat şu ki, Unamuno'nun, toplumu görmezden gelerek mutlak bireyciliğe olan çağrısı, diktatörlüğe yol açan şeyin ta kendisidir; çünkü Unamuno böylece bireye, onu evrenin tanrısı haline getirecek bütün sıfatları yüklemiştir; onun var olduğu oranda diğerlerinin silinip gideceği, diğerlerinin var olduğu oranda da onun bizzat kendisinin silineceği bir tanrı!. Öyleyse Unamuno'ya göre fert, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir, [bu fert] ancak kendisini görür, ancak kendisi etrafında döner; o kâinatın merkezidir, [hatta] o bulutları yürütendir, yağmuru indirendir, rızıkları takdir edendir!

İlahların (*âlihe*)²⁴ yönettiği bir kentte bireye çağrıda bulunmanın, insan ile yarattığı şeyler arasındaki dengeyi yeniden sağlayacağı doğrudur, ancak topluma yapılacak çağrı da, ferdin ferdi sömürsünün egemen olduğu bir dünyada bundan daha az önemli değildir!. Tek kişinin egemen olduğu baskıcı bir sistemde, bireye yapılan çağrının diğer bireylere de birey oldukları gerçeğini duyurup hissettirebileceği doğru ise de, ne var ki bu çağrı aynı zamanda baskıcı bireye tapınmayı (*ıbâde*) da [beraberinde getirip] destekler! Hangi durumda olursa olsun, sosyalist sistemler, Unamuno ve Gabriel Marcel'in dedikleri gibi, toplumun diktatörlüğüne istinat etmez, fakat diktatörlük, fert biricik kuvvet haline geldiği zaman, sınırsız (*mutlak*) yetkilerle donatılmış bireyin baskısına istinat eder!.²⁵

Ve son olarak Unamuno, daha önce Hegel'in ortaya koyduğu efendi-köle diyalektiğini hatırlatır ve kölenin varlığının [diyalektik olarak] efendinin varlığına neden olduğu görüşünü belirtir (*Hıristiyanlığın Cançekişmesi*, s.29). Köle, hürriyetinden vaz geçtiğinde diktatör neşet eder; ayrıca,

²⁴ Arapça metindeki kelimeyi aynen muhafaza ettik; Unamuno, kelimeyi cins anlamı kastederek, çoğul anlamda kullanmış olmalı; yoksa o, tek tanrı anlayışına bağlı özgün bir Hıristiyan'dır! [ÇEV.]

²⁵ Bunlar Hanefî'nin kendi kanaatleri olup, ancak ne hazin bir keyfiyettir ki, sosyalist, Komünist ya da benzeri sistem yapılanmaları, tarihsel süreç içinde hep bir kişinin etrafında oluşan totaliter ve diktatoryal rejimler haline evrilmişlerdir!.. [ÇEV.]

diktatör önce zuhur edip de insanları köle haline dönüştürmez, tam aksine insan olmaya razı olur, ondan sonra da diktatör ortaya çıkar (*neşet*)!²⁶. Şu halde, azgın zalim kimselerin var olmasının sebebi, [o] kendilerini zayıf kabul eden/zayıf gören kimselerin ta kendileridir (*mustaz'af*)!. Hürriyetlerinden vazgeçip sıyrılanlar, zorunlu olarak sahayı diktatörün zuhur etmesine açanların bizzat kendileridir!. Nitekim Hegel daha önce efendinin, onu kendisi için doğal bir varlığa dönüştürerek kölenin varlık nedeninin ta kendisi olduğunu; sonra kölenin başkaldırıp da efendisini kölesi haline getirdiğini, böylece de kölenin efendi, efendinin ise köle olduğunu anlatmıştı.. Efendi ile köle arasındaki diyalektik işte bu şekilde devam edip gider.. Ne var ki Unamuno, köleyi efendinin varlık sebebi olarak kabul eder; yani o, diyalektik eylemini tek tarafından ele alıp uygular.

Unamuno'nun, *Hıristiyanlığın can çekişmesi tasavvuruna* dair bu sunumdan şunu görüyoruz ki, o, Avrupa bilincindeki iki dönemin en verimlisine işaret etmektedir: Bu, Descartes'tan başlayıp Kant (1724-1804) ve Hegel'e kadar devam eden akılcı felsefe ile Kierkegaard'la başlayıp Unamuno'ya kadar süren çağdaş varoluşçu felsefe... Bu nedenle, hakikatte çatışma sadece Hıristiyanlık içinde diyalektikle (*el-cedelu*) mücadele ve çatışma (*es-sırâ*'), akılla duygusal tepki, toplumculukla bireycilik, lafızla mana, gördüğümüz üzere siyasetle din arasında olmuyor; tam aksine, bizzat Avrupa bilinci içinde meydana geliyor. Nitekim, onlardan her biri, Hegel'e karşı Kierkegaard, Hegel'e karşı Marx, Kant'a karşı Bergson (1859-1941), Kant'a karşı Scheler (1874-1928), Descartes'a karşı da Husserlcilik [Husserl: 1859-1938] olmak üzere, akılcı bir filozofu bir karşıtıyla (veyahut onun tamamlayıcısı ile) eşleştirdiklerinde, çağdaş filozofların hissettikleri şey ise budur..

"*Aydınlanmacı felsefeyi varoluş felsefesiyle*" karşılaştırmak, Cassirer (1874-1945)'in *Aydınlanma Çağının Felsefesi* isimli seçkin çalışmasında yaptığı gibi, Avrupa Bilincindeki bu iki anın/periodyun incelenmesi bakımından göz alıcı felsefi bir çalışma olur. Prometheus, tanrılar onu mahkûm edip zincirlere vurmuş olsalar da, nasıl ki o aydınlanma çağı felsefesinin simgesi; insanın, bilimin ve bilginin yardımcısı [bir mitos olmuş] ise, Unamuno'nun tasavvur ettiği şekliyle, hayali bir savaş

²⁶ Varoluşçu bakış açısıyla belirtmek gerekirse, insan (*Da-sein*), varoluşsal sorumluluğundan uzaklaşır da koşulların onu şekillendirdiği, kendisi değil başkası olan bir varlık (*Das-man*) olma halini seçer, otantik değil de aktüel bir birey olmaya karar verirse, kullanılmaya hazır '*eldeki bulundurulmuş çekic, stok varlık*' haline dönüşür. "(...) insan başkaları tarafından kullanılabilen bir âlet yahut sadece eşya durumuna gelir. '*Anonim kişi*' böylece şahsiyetini kaybeder, âdetler ve günlük hayatın alışkanlıkları ile hareket eder. O, Heidegger'in varlığın günlükleşmesi denilen şeye mağlup olur. (...) '*Anonim kişi*' daha çok 'ortalama seviyede bulunma'sıyla karakterize edilir" (Bz. Frank Magill (1927-2013), *Egzisyanyalist Felsefenin Beş Klasiği*. Çev. Vahap Mutal, Hareket Yayınları, Birinci Baskı, Mayıs, İstanbul, 1971: 51 vd. ; '*Das-man*' ve '*Otantik olmayan varoluş*' hakkında yine bkz. Latif Tokat, *Varoluşçu Teoloji*, Elis Yayınları, Birinci Baskı, Mart, 2013: 94 vd.: 128 vd.). Malik b. Nebi (1905-1973) de, sömürü-sömürülmeye elverişli olma ilişkisi bağlamında (*co-esistance*) kitlelerdeki bu iç bozulmuş '*sömürülmeye açık ve eğilimli olma*' nitelemesiyle, ruhi ve psikolojik temayül ve etkilenmeye bağlamaktadır.. Bu konuda o, şu önemli görümleri beyan etmektedir, adı geçen eserinde: "(...) yönetim ne olursa olsun, ancak, içinde yaşadığı ve kendisiyle birlikte serpilip geliştiği ortama bağlı olarak değişim gösteren 'toplumsal bir araçtır'. Şayet ortam kirli ve sıcak ise, yönetim, elinde olmayan şeylerle onun karşısına çıkamaz. Ve ortam sömürgeciliğe karşı bir istek ve yönelim (el-kâbiliyye) ile muttasıf ise, his şüphesiz onun hükümeti de sömürgeci olur. (...) Belirtmek gerekir ki, sömürgecilik, sömürgecinin alçaklığını ve ona boyun eğme zilletini kabul eden; kendi toprağında ona imkân veren doğrudan doğruya nefisten, psikolojik yapıdan kaynaklanır. Bu sömürgecilikten de ancak, bireyin ruhu ve psikolojik dünyası sömürgecinin zilletinden kurtulduğu, onu sömürülmeye hazır hale getiren bu ruhtan/psikolojiden kurtulduğunda kurtulmuş olur. (Mâlik bin Nebi, *Şurûtu'n-Nahda*, Tercüme edenler: Abdu's-Sabûr Şâhin-Ömer Kamil Miskâvî, Mektebetu Dâri'l-Urûbe, 2. Baskı, Mısır, 1961: 36). Bu kabusun halktan yok edilebilmesi ise, bazılarının zannettiği gibi, edebi ya da kulağa hoş gelen belâgatli sözcüklerle mümkün değildir. O ancak, psikolojik (nefsî) bir dönüşüm (tahavvül) ile giderilebilir. Bu değişim sayesinde vazifesine odaklanan ve kendisine saygı liyakatini hak eden birey, böylece 'sömürgeciliğe istek ve yönelim' duygusunu ortadan kaldırır; malını elinden alan, kanını emen sömürgeci bir yönetimi de asla kabul etmez. (...) Bir başka ifadeyle, psikolojik yapıyı değiştirmek ile toplumsal ortamın değişim ve dönüşümü arasında çok sıkı ve kuvvetli bağlar bulunmaktadır" (*Şurûtu'n-Nahda*: 36-37). Göğün yarası da bir bakıma budur; yani, kendini değiştir, böylece de tarihi değiştirmiş olursun!" (*Şurûtu'n-Nahda*: 39). Tenkitçi bir zevki selim ile kendini ve toplumu değiştirmek için bitmeyen bir çabayı gerektiren; tek bir dokunuş ile toplumumu bir anda akıllı ve ferasetli bir yapıya kavuşturan sihirli bir değnek hayalinin sarmal kollarına takılmayan (*Şurûtu'n-Nahda*, s. 44) bir çaba ve mücadele neticesinde, sömürgecilik düşüncesini zihnimizden çıkardığımızda, onu yurdumuza da sokmayacağımızı kavrayacağız..." (*Şurûtu'n-Nahda*: 210). [ÇEV.]

yapıyor ve sonunda hep kaybediyor olsa da, Don Kişot da hayatını; duyguları, tepkileri ve vicdanına göre yaşayan atlı bir süvari olarak modern çağın simgesidir!

Fakat Ortega (1883-1555), Unamuno'yu yeniden yeryüzüne döndürmeye, bireyi toplum içindeki, dini tutkuyu (*el-hamiyye*) da ihtilalin içindeki yerine konumlandırmaya çaba sarf edecektir. [Onun], *Kitlelerin İsyanında* fiilen yaptığı şey de işte budur.

Çıkar Çatışması Beyanı

"Unamuno ve "Çağdaş Hıristiyanlık" " başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Notlar için Kaynakça

- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkilâp Yayınları, 12. Baskı, İstanbul- 1998.
- Aydın, Fuat, *Yahudilik*, Mahya Yayıncılık, 3. Bsk., İstanbul-2018.
- bin Nebi, Mâlik, *Şurûtu'n-Nahda*, Tercüme edenler: Abdu's-Sabûr Şâhin-Ömer Kamil Miskâvî, Mektebetu Dâri'l-Urûbe, 2. Baskı, Mısır, 1961.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, 10. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara-Ocak 2009.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul-2010.
- el-Câbirî, Muhammed Abid (1935-2010), "Üç Semavi Dinin temel Birliği Hakkında", çev. Sadık Kılıç, *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık 2008, Cilt: 11, sayı: 32.
- Çelik, Mehmet, *Süryani Kadim Kilisesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum-1985.
- Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan Özcan, ALFA/MİTOLOJİ, 1. Basım: Eylül, İstanbul-2017
- Foulquié, Paul, *Dictionnaire de La Langue Philosophique*, Ed. PUF., Paris-1969.
- el-Kâri, Aliyy, *Kitabu'l-Fıkhi'l-Ekber li'l-İmamı'l-E'zam Ebi Hanife ve Şerhuhu*, 1. Bsk., 1323, Mısır.
- el-Gazzali, Ebu Hamid Muhammed ibn Muhammed ibn Muhammed, *el-İktisad fi'l-İtikad*, Hazırlayanlar: İbrahim Agah Çubukçu-Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Nur Matbaası, Ankara-1962
- Gemuhluoğlu, Fethi, "Dostluk Üzerine", *Fethi Gemuhluoğlu Kitabı*, İz Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul-2015.
- İbn Aşûr, Tahir, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvîr*, ed-Daru't-Tunûsiyye li'n-Neşr, Tunus, 1984.
- Kılıç, Nuran, *Unamuno'da İnsan ve Sorunsal*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim Dalı, Erzurum-2020.
- Kitab-ı Mukaddes*, 2. Samuel, 11
- Lloyd, John & Mitchinson, John, *Afili Lügat*, çev. Duygu Akın, Domingo, İstanbul- 2010.
- Luther, Martin, *Doksan Beş Tez*, çev. C. Cengiz Çevik, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, I. Basım, Ocak, İstanbul-2018.
- Magill Frank, (1927-2013), *Egzisyanisyalist Felsefenin Beş Klasiği*. Çev. Vahap Mutal, Haraket Yayınları, Birinci Baskı, Mayıs, İstanbul-1971.

Moeller, Charles, *Jean-Paul Sartre ve Tabiatüstünün Bilinmemesi*, çev. Mehmet Toprak, Remzi Kitabevi, Yükselen Matbaası, İstanbul-1969.

Pascal, Blaise, *Düşünceler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Devrim Çetinkasap, I. Basım, Temmuz, İstanbul-2017.

er-Razî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1. Baskı, 1401/1981

Robert, Paul, *Dictionnaire Alphanétique et Analogique de La Langue Française*, 1997.

Tokat, Latif, *Varoluşçu Teoloji*, Elis Yayınları, Birinci Baskı, Mart, 2013.

de Unamuno, Miguel, *Hayatın Trajik Duygusu*, çev. Mehmet Sait Şener, Divan Kitap, 1. Baskı, Ankara-2014.

<https://www.cnrtl.fr/definicion/mystere> Sürüm tarihi: (25.04.2022)

<https://www.cnrtl.fr/definicion/mystere> Sürüm tarihi: (25.04.2022)

<tr.wikipedia.org/wiki-Paradoks> Sürüm tarihi: (25.04.2022)

<https://www.cnrtl.fr/definicion/paradoxe> Sürüm tarihi: (25.04.2022)

<https://www.cnrtl.fr/definition/scandalie> Sürüm tarihi: (22.04.2022))

<strigfixer.com/tr/Bathseba> Sürüm tarihi: (07.04.2022)

<strinfixer.com/tr/Abishag> Sürüm tarihi: (07.04.2022)

Extended Abstract

"This article/research that I translated from Hasan Hanafi examines, in terms of Spanish philosopher Miguel de Unamuno, the ancient Christianity throughout history. While Hasan Hanafi, here, researched Christianity beliefs in the presence of Ancient Christians, on the one hand, he criticizes it, on the other hand, from his own viewpoint, aims for an explanation of it. Hasan Hanafi, also here, compares the Christianity beliefs established by the institution of the papacy with philosophies of his age which include schools like communism, socialism, and existentialism. According to what Hasan Hanafi said, Unamuno follows such a conclusion: contemporary Christianity has lost that noble ore and effect arising from Jesus son of Mary, who is prominent with/stamped with the life, dynamism, regeneration, and the spiritual resurrection; whether individually or socially, it has become such a thing that loses its effect and power on spirits. We also may say: That our author Hasan Hanafi, in terms of the essence and nature of Christianity, makes comparisons between the philosophies and trends of his age and philosophies that will come later and have an impact on humanity, especially on Europeans... After all this, definitely, he concludes such a result: Some philosophies are closer to, in its essence and nature, the Christianity religion and the message of Jesus, than the Christianity religion, institutionalized throughout history! and he maintains his explanations: that Christianity religion has lost, especially throughout scholastic ages, its nature and divine character and, no matter where and when one lives, except a blind devotion, has become a mechanic belief ineffective on human spirit!."

Hanafi, who also addressed the philosophical trends and its representatives of his age alongside handling the historical processes of Christianity, points out that Unamuno adopt and transfer thoughts of the tendency that center that centered the phenomenal ontological view that was most interested in existence and its problems, the crisis and get over the shock of "being here", rather than the substantial philosophies. He attributes more special importance, to philosophers of the past century like Descartes, Kant, Hegel, Nietzsche, Kierkegaard, and so on,

especially, philosophers and their thoughts like Marcell, K. Jaspers, JP: Sartre, and M. Heidegger. Instead of the abstract view and foresight, Unamuno who interested in the reality of religion which is perceived and felt within the existence feature and the historicity and touches the human spirit and existence and therefore descended, not the heavens, to the earth and which is adjacent to the presence of the individual-social of the human, and the hope and promised consolations which it carries to, just at the point, cites relation of "reason-essence and being-heart". He highlights that in the case of domination of essence and mere pure reason, the heart, and its sensations belong to existence and, therefore, the deep reality of religion is weakened but the reason is not a pole that can be sacrificed. As a result of the touch of human reason and hand, by dodging fears of heart and sense, He emphasizes, instead of the purely corporate faith system and the church dogmas that summons adherence to its principles of faith, the public/folk belief which is living, a living, embodied manifestations of religion from the first centuries and the truth of "the Christianity occurred in folks". Even, according to what Hanafi said, to draw attention to the lyric, inflammatory, refreshing, and living aspects of religion, Unamuno underlines that the mythologies make up the most important dimension of Christianity religion. For this reason, Unamuno points out these partially mystic, mythological, and secretive aspects of Christianity, in this respect too, makes a special reference to Origenes who said that -even if it's imaginary- Jesus figure and story in the spirit and life of public/folk is more religious and more real than narratives expressed in the biblical texts. Unamuno, who refers to thinkers among them is especially Pascal and Tolstoy too, designate to always heigh; away from all objective ties, soul's rise to beyond the horizon, the supreme one and the transcendent one as his own path of existence. He is against "tragic perception of existence", which is forming a highly important focus network of concepts in his philosophy, but, not just for him, envelopes all human, argues that, from the principle of immortality of the soul as a priori, even if body perished and annihilated, his own ego as the conscious and the own, attains life in heart of God; thus also, that proving that, all the suffered pains, including coming into the World, and all the good and all the devotion that calls sacrifice is not in vain; so too, that realization of hope mentioned by a sentence that Pascal spoken "what a good probability that probability of never dying"; that the idea that everything is futile and purposeless is falsifying.

In Unamuno's thought, especially two concepts stand out: they are a struggle, clash, and dialectic... in original words, ((الجدل والصراع)... At this point, Unamuno who makes references to Hegel and Marks, who identified with the dialectic thought method, attains that the human "who was sent here to realize his/her ego", only with that inner clash and struggle and dialectic method, was awarding of tragic perception of life; and that humanity, as that, finite human in respect to ontological will grasp that all his pride associated with the World is emptiness and delusion. What is entailed to underline here is that dialectic in Unamuno, contra to that Hegel and Mark's, has not attained any synthesis; and that this state of the inner clash and struggle is going on between the existence/being and the idea.

In brief, this work headed with "Unamuno and Contemporary Christianity" which Hasan Hanafi wrote in basing on Unamuno, carries too the comparing value between the religion as general, Christianity, also including constituent schools, and human thought and all philosophical understandings concerned with its world.